Ahmet Mithat Efendi

AVRUPA'DA BİR CEVELAN

DERGÂH

AVRUPA'DA BİR CEVELAN

Ahmet Mithat Efendi

Avrupa'da Bir Cevelan'ın yayın hakları Dergâh Yayınları'na aittir.

Dergâh Yayınları: 607
Sertifika No: 14420
Türk Edebiyatı - Hatıra: 11
Ahmet Mithat Efendi Bütün Eserleri: 18
ISBN: 978-975-995-563-2
1. Baskı: Şubat 2015

Dizi Editörü: Fazıl Gökçek

Dizi Kapak Tasarımı: Işıl Döneray
Kapak Uygulama: Ercan Patlak
Sayfa Düzeni: Ayten Balaç

Basım Yeri: Ana Basın Yayın Gıda İnş. Tic. A.Ş.
B.O.S.B. Mermerciler Sanayi Sitesi 10. Cad. No: 15
Beylikdüzü / İstanbul
Tel: (212) 422 79 29
Matbaa Sertifika No: 20699

Kapak Basım Yeri: Hanlar Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Tel: (212) 324 08 82

Cilt: Güven Mücellit & Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Tel: (212) 445 00 04

Dağıtım ve Satış: Ana Yayın Dağıtım
Molla Fenari Sokak Yıldız Han No: 28 Giriş Kat
Tel: (212) 526 99 41 (3 hat) Faks: (212) 519 04 21
Cağaloğlu / İstanbul

Ahmet Mithat Efendi

AVRUPA'DA BİR CEVELAN

Hazırlayan
N. Arzu Pala

DERGÂH YAYINLARI

Klodfarer Cad. Altan İş Merkezi No: 3/20 34122 Sultanahmet / İstanbul
Tel: [212] 518 95 79–80 Fax: [212] 518 95 81
www.dergahyayinlari.com / bilgi@dergahyayinlari.com

SUNUŞ

Bütün bir Tanzimat ve Servet-i Fünun devirlerini ve hatta Meşrutiyet devrinin de ilk yıllarını eserleriyle dolduran Ahmet Mithat Efendi'nin birden çok sıfatı var: Gazeteci, hikâye ve roman yazarı, tarihçi, ilahiyatçı, felsefeci... O, bütün bu alanlarda ciltler dolusu eseri bulunan, edebiyattan coğrafyaya, müzikten dinler tarihine hemen her konuda kalem oynatmış ve okuyucularını her alandan haberdar etmek isteyen bir gazeteci, bir ansiklopedist. *Devir*, *Bedir*, *Dağarcık*, *Kırkambar* gibi kısa ömürlü ilk denemelerden sonra *Tercüman-ı Hakikat*'le sürdürdüğü gazeteciliğiyle matbuat hayatımızın ilk akla gelen kurucularından biri. O aynı zamanda gazeteyi bir okul gibi çalıştırmış, birçok genç gazeteci ve yazarın yetişmesini sağlamış bir eğitimci. Gazete ve kitaplardan tanıdığı Fransız kültürünün Batı geleneğiyle bağını gören ve aynı şeyi Türk hikâyesine de uygulamak isteyen, geleneği inkâr etmemek gerektiğine inanan bir yenilikçi. Çağının bilim ve teknik alanındaki gelişmelerine kayıtsız kalmamış, bu gelişmelere ayak uydurmanın ancak eğitimle mümkün olacağını daha gençlik yıllarında anlamış, öyle ki bu anlayışla Rodos'ta sürgündeyken bile Medrese-i Süleymaniye adıyla bir eğitim kurumu kurarak mahkûmlara eğitim vermiş bir öğretmen. Toplumun bütün kesimlerine hitap etmek isteyen Ahmet Mithat, çocuklar için ilköğretim okuma kitabından (*Hace-i Evvel*) kadınlar için süslenme kitabına (*Kadınlarda Tezyid-i Cemal*) kadar akla gelebilecek her alanda yazmıştır. O, bu faaliyetleriyle ve özellikle de hikâye ve romanlarıyla yaşadığı dönemde geniş bir okuyucu kitlesinin ilgisine mazhar olmuş, çoğunlukla saygı görmüş, bu ilgi ve itibarın tadını çıkarmış fakat suistimal etmemiş, kendini tekrar etmeyerek hep yenilikler denemiş bir popüler yazardır. 1870'li yıllardan itibaren matbuattaki hemen bütün kalem münakaşalarının içinde yer almış, bunların bazılarını bizzat kendisi başlatmış, bu tartışmalarda bazen hırpalandığı da olmuş, fakat çoğunlukla görüşlerine değer verilen bir çeşit hakem gibi kabul edilmiştir.

Batı kültürünü daha geniş olarak tanıyan sonraki nesiller, Ahmet Mithat

Efendi'nin eksikliklerini görmekte gecikmemişler, Servet-i Fünuncularla birlikte başlayan ona yönelik biraz küçümseyici tavır sonraki yıllarda artmış, Meşrutiyet'ten sonra adından söz edilmez olmuştur. Bu pek de haklı bir davranış değildir. Ahmet Mithat kendisinin bir yol açıcı olduğunun farkındadır. Başlattığı yeniliklerin pek çoğunun gelecekte gerçekleşeceğine inanmakla birlikte, yetiştirmeye çalıştığı kişileri denetimi altında tutmaya çalışması dikkati çeker. Bu, dönemin ciddi bir rahatsızlık uyandıran sansürüne karşı bir koruma mıdır, yoksa basındaki kendi mutlak otoritesini hissettirmek amacından mı kaynaklanır? Ne olursa olsun, devir çok çabuk değişmiş, hele ölümünden sonra Ahmet Mithat'ı hocası sayan Hüseyin Rahmi'den başka onu anan ve dönemindeki işlevinin önemini vurgulayan kalmamış gibidir. Bu tutum Cumhuriyet döneminde de devam etmiş ve Ahmet Mithat Efendi, 1912'deki ölümünden sonra pek hatırlanmamıştır. Cumhuriyet döneminin tamamında ve günümüzde ders kitaplarında ve edebiyat tarihlerinde ona ayrılan yer, verdiği eserlerle kıyaslandığında son derece yetersizdir.

Bir roman yazarı olarak Ahmet Mithat Efendi'ye kendisinden nispeten ayrıntılı olarak söz eden bazı çalışmalarda bile daha çok bir dönem için önemli sayılabilecek eserler yazmış olmakla birlikte, sonraki yıllarda önemini yitirmiş bir yazar olarak yer verilmiştir. Söz gelişi *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nde kendisine çok geniş bir yer ayıran Ahmet Hamdi Tanpınar bile onu "Namık Kemal'in yanı başında" değerlendirmiştir. Dolayısıyla iki romanıyla farklı bir çizginin temsilcisi olan Namık Kemal'i, onlarca romanı bulunan Ahmet Mithat Efendi'nin önüne koymakta beis görmemiştir. Tanpınar'a bu noktada, çok eser vermiş olmayı bir değer ölçütü saymadığı için hak verilebilir; Şinasi'yi esas alır, Şinasi'nin yanında Namık Kemal, Namık Kemal'in yanında da Ahmet Mithat'ı görür. Gerçekten de Şinasi'nin açtığı yol âdeta ikiye ayrılarak Namık Kemal'in ve Ahmet Mithat'ın öncülüklerinde devam etmiştir. Her ikisi de etkilerini bugüne kadar sürdürmüşlerdir. Şinasi, Ahmet Mithat, Halide Edib, Ömer Seyfettin olarak devam ederken, Namık Kemal'in etkisi de Servet-i Fünunculardan itibaren Cumhuriyet dönemine kadar ulaşır. Tanpınar'ın Ahmet Mithat Efendi'ye ilişkin çok özgün dikkatleri de olmakla birlikte, zaman zaman ona haksızlık ettiği veya gerçek değerini vermekte cimri davrandığı görülür.

Diğer edebiyat tarihlerimizde veya romana dair incelemelerde ise daha çok eserlerinin özetleri verilmiş, bunların ele aldıkları konular bakımından önemlerine değinilmiş, fakat bu eserler hikâye ve roman sanatı bakımından üzerinde durulmaya değer görülmemiştir.

Ahmet Mithat'ın eserleriyle ortaya çıkmasını isteyen ve bu amaçla, bir dizi mezuniyet tezi veren, bir doktora tezi idare eden Mehmet Kaplan olmuştur. Ne yazık ki mezuniyet tezlerinin bir kısmının tamamlanamaması, tamamlanmış olanların da basılamaması bu projeyi geciktirmiştir.

Ahmet Mithat'ın birkaç eserinin münferit yayınevleri tarafından basılmasından sonra bütün eserlerinin neşri TDK tarafından başlatılmışsa da henüz romanları bile tamamlanamamıştır. "Letaif-i Rivayat" serisindeki kitapların toplu olarak neşri (Çağrı Yayınları, 2001) ve TDK'nın söz konusu yayınından sonra bu eserler çeşitli yayınevleri tarafından da basılmaya başlanmıştır. Böylece Ahmet Mithat Efendi'nin romanları son on beş yirmi yıldır tıpkı bu eserlerin kaleme alındığı yıllardaki gibi yeniden okuyucu ilgisine mazhar olmaya başlamıştır. Bugün bütün romanları birçok yayınevi tarafından basılıyor ve bunların birçoğunun üst üste yeni basımları yapılıyor.

Bunun yanı sıra son yıllarda Ahmet Mithat Efendi'nin çeşitli alanlardaki diğer eserleri de yayınlanmaya başlandı. Fakat bu yayınların dağınık ve bir kısmının da ehil olmayan kişiler tarafından yapıldığı bir gerçektir. Sadeleştirme adı altında yapılan birtakım yayınların ise çoğunlukla ticari kaygıların ürünü olduğunu ve yazarın okuyucuyla gerçek anlamda buluşmasına hizmet etmediğini belirtmek gerekir. Bir kısmının kimin kalemiyle sadeleştirildiği bile belirtilmeyen sorumsuzca yapılmış yayınların Ahmet Mithat'ın gerçek kimliğiyle tanınmasını sağlayamayacağı açıktır.

1970'li yıllarda Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinden bazılarını Mehmet Kaplan Bey yayınlamamızı istemişti. Epey gecikmeli olarak arzusunu daha geniş bir çerçevede yerine getiriyor ve kendisini rahmetle anıyoruz. Her zaman bize desteği ile yanımızda olan, yardımcı olan İnci Enginün'e ve meşakkatli bir işi yüklenen Fazıl Gökçek'e teşekkür ederiz.

Yayınevimiz Ahmet Mithat Efendi'nin bütün eserlerini bir külliyat hâlinde yayınlamaya karar vermiş bulunmaktadır. Bu külliyatta *Hace-i Evvel*'den *Niza-ı İlm ü Din*'e, *Karı Koca Masalı*'ndan *Peder Olmak Sanatı*'na, *Avrupa'da Bir Cevelan*'dan *Üss-i İnkılap*'a kadar yazarın kaleminden çıkmış bütün kitaplar yer alacaktır.

Metinlerin neşrinde eserlerin orijinal diline bağlı kalınmış, ancak bu metinleri anlamakta zorluk yaşayan okuyucular için sayfa altında kelimelerin anlamları verilmiştir. Bu noktada çok aşırıya gidilmemiş, cümlenin anlaşılabildiğinin varsayıldığı durumlarda kelimelerin açıklamasına lüzum görülmemiştir. Tabii bu "anlaşılma" hususu izafidir; bu yüzden ortalama

bir üniversite öğrencisinin kelime dağarcığı göz önünde bulundurularak hareket edilmeye çalışılmıştır. Kelimelerin anlamları verilirken metnin içinde kazandığı anlama dikkat edilmiş, bütün sözlük anlamlarının verilmesine gerek görülmemiştir. Ayrıca aynı kelime her geçtiği yerde açıklanmamış, ancak okuyucunun kelimeyle ilk kez karşılaştığı sayfadan uzaklaşıldığında kelimenin anlamı yeniden verilmiştir. Bu uzaklaşma aralığı ise aşağı yukarı sekiz on sayfa civarında düşünülmüştür.

Osmanlıca metinlerin yeni alfabeye aktarılmasında Türkiye'de yerleşmiş bir imla ne yazık ki yoktur. Bu hususta bir birlik sağlamak amacıyla bu külliyat neşrinde Türk Dil Kurumu'nun *Yazım Kılavuzu* esas alınmıştır. Günümüzde yaşayan veya Türk Dil Kurumu'nun *Güncel Türkçe Sözlük*'ünde bulunan kelimeler için bu kılavuza uyulmuştur. Diğer kelimelerin yazımında ise okuyucunun kelimeyi doğru okuyabilmesi, kelimenin başka kelimelerle karıştırılmasının önüne geçilmesi gibi -esasında çok da somut olmayan- ölçüler tayin edilmeye ve bunlara uyulmaya çalışılmıştır. Kelimeleri mümkün oldukça uzatma, inceltme veya kesme işaretlerine başvurmaksızın yazılması amaçlanmış, böylece güncel, başka deyişle günümüz Türkçesinin imlasına uygun metinler oluşturulmak istenmiştir. İnceltme ve uzatma işaretleri kelimelerin doğru telaffuzu için gerekli olduğu durumlarda (kâtip, mükâfat vb.) veya başka bir kelimeyle karıştırılma ihtimali bulunduğunda (hala/hâlâ vb.) kullanılmıştır. Eski yazıdaki "ayn" harfi de kelimenin başka bir kelimeyle karışmasının veya doğru telaffuzu sağlamanın gerektiği durumlarda (') işareti ile (istib'ad, ta'zib vb.) gösterilmiştir.

Metinler yeni yazıya aktarılırken Batı dillerine ait özel isimler orijinal imlalarıyla yazılmıştır. Ancak Napolyon vb. kişi adları ile birçok şehir adında ise Türkçedeki yerleşik imlaya uyulmuştur.

Bu külliyat yayınının önemli bir özelliği de, romanlar da dahil olmak üzere, her cildin sonunda bir indekse yer verilmiş olmasıdır. Bu indeksin bu eserler üzerinde çalışacak araştırmacılara yararlı olacağını düşünüyoruz.

Son yıllarda yeniden edebiyat kamuoyunun gündemine giren, eserleri üzerinde yeni çalışmalar yapılan ve âdeta bir çeşit yeniden doğuş yaşayan Ahmet Mithat Efendi'nin, bu külliyat yayınıyla daha geniş bir araştırıcı ve okuyucu kesiminin ilgisine mazhar olacağını umuyoruz. Ahmet Mithat Efendi bu ilgiyi hak eden bir yazardır.

DERGÂH YAYINLARI

İçindekiler

Avrupa'da Bir Cevelan Hakkında, 13
Mukaddime, 17
Tehyiat, 21
İstanbul'dan Hareket, 26
Arkadaşlar, 30
İstanbul'dan Tebaüd-i Tedricî, 32
Güverte Yolcuları, 35
Kamarada İlk Akşam, 38
Akdeniz, 43
İzmir, 46
İzmir'den Şira'ya, 50
Messina'ya, 55
Messina, 61
Bonifacio'ya, 63
Marsilya'ya, 67
Marsilya, 70
Paris'e mi? Lyon'a mı?, 77
Lyon, 80
Paris'ten Mürur, 88
Paris'te İlk İhtisasatım, 93
Paris'ten Kopenhag'a, 96
İlm-i Elsinece Bir Mesele, 102
İstitrad, 105
Kopenhag'dan Stockholm'e, 123
Stockholm'e Vusul, 130
"Berber ve Tellak", 132
Kral Hazretleriyle İlk Mülakat-ı Gayriresmiye, 136
Mülakat-ı Resmiye, 140
Memleketi Tetebbu, 145

Kongrenin İctima-ı Dostanesi, 150
"Resm-i Küşad", 154
Suret-i Nutuk, 156
Suret-i Makale, 159
İctimaat Hakkında Bir İki Söz, 162
Kralın Suaresine Azimet, 165
Drottningholm Sayfiyesi, 170
Şehrayin, 178
Bir Riyaset-i Muvakkata, 180
Suret-i Makale, 184
Fenn-i Sıbahat Mektebi, 189
Kontes De Landsberg'in Suaresi, 190
Uppsala'ya Azimet, 198
Bir Mübahase-i Lisaniye, 212
Kral Hazretlerinin Ziyafet-i Resmiyesi, 224
Hasselbacken Suaresi, 234
Hitam-ı İctima, 239
Bazı Dakayık, 246
Ahbar ve Mülahazat-ı Munzame, 253
Stockholm'den Christiania'ya, 259
Christiania'yı İlk Cevelan, 267
Resm-i Küşad ve Bir Mükâleme-i Diniye, 277
Bygdoy ve Oscarshall Ziyareti, 287
Bir Riyaset-i Muvakkata Daha, 301
Honefoss'a Azimet, 309
Son İctima, 316
Gothenburg'a Azimet, 323
Gothenburg'da Bir Gece, 336
Gothenburg'dan Kopenhag'a, 349
Kopenhag, 356
Thorvaldsen'in Tercüme-i Hâli, 365
Sadede Rücû, 369
Kopenhag'dan Berlin'e, 380
Berlin'de Üç Gün, 388
Akvaryum, 416
Tiyatro, 424
Berlin'de İkinci Cevelan, 428
Bazı Ebniye-i Cesime, 444
Son Cevelan, 448
Berlin'den Kolonya'ya, 454

Kolonya Şehri, 463
Kolonya'dan Paris'e, 473
Paris'te Birinci Gün, 486
Sergi Hakkında Bir İcmal-i Umumi, 496
Paris'te İkinci Gün, 510
Paris'te Üçüncü Gün, 538
Paris'te Üçüncü Gün, 576
Paris'te Dördüncü Gün, 616
Paris'te Altıncı Gün, 645
Paris'te Yedinci Gün, 666
Paris'te Sekizinci Gün, 709
Paris'te Dokuzuncu Gün, 734
Paris'te Onuncu Gün, 758
Paris'te On Birinci Gün, 773
Paris'te On İkinci Gün, 785
Paris'ten Cenevre'ye, 791
Cenevre Şehri, 797
Cenevre'de İlk Cevelan, 802
Cenevre'de İkinci Cevelan, 815
Cenevre'de Üçüncü Cevelan ve Montrö'ye Azimet, 827
Montrö'de Cevelan, 838
Montrö'den Bern'e, 855
Bern Şehri, 867
Bern'den Thun Tarikiyle Interlaken'e, 877
Interlaken'den Hareket, 889
Luzern, 905
Luzern'den Zürih'e, 914
Konstanz, 921
Konstanz'dan Lindau Tarikiyle Münih'e, 931
Münih'ten Linç Tarikiyle Viyana'ya, 953
Viyana'ya Vusul, 961
Viyana Şehri, 964
Viyana'da İlk Cevelan, 971
Viyana'da İkinci Cevelan, 990
Viyana'da Üçüncü Cevelan, 1005
Viyana'da Son Cevelan ve Trieste'ye Azimet, 1015
Trieste, 1024
Trieste'den İstanbul'a Avdet, 1034
Dizin, 1039

AVRUPA'DA BİR CEVELAN HAKKINDA

Avrupa'ya olan bakışımızın Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi'den itibaren değişmeye başladığı, modernleşme tarihimizle ilgili çalışmalarda genel olarak kabul gören bir yaklaşımdır. Bu değişim, beraberinde Avrupa'yı görme merakını getirir. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında kalem oynatan isimlerden Hoca Tahsin Efendi'nin

Paris'e git ey efendi akl u fikrin var ise
Âleme gelmiş sayılmaz gitmeyenler Paris'e

beyti, devrine hâkim zihniyetin açık ifadesi olur.

Avrupa seyahatleri sadece yeni bir coğrafyayı keşfetmekten ibaret değildir. Bu seyahatler aynı zamanda yeni bir kültür, medeniyet ve yaşam tarzının da öğrenilmesi ve tecrübe edilmesi anlamını taşımaktadır. Avrupa'ya gerçekleştirilen pek çok seyahatin neticesi olarak aydınlar, gezginler burada edindikleri tecrübeleri aktarabilmek için seyahatnameler kaleme alırlar. Tanzimat kuşağının önde gelen isimlerinden, hem devrinde hem sonrasında "hâce-i evvel" olarak kabul edilen Ahmet Mithat Efendi'nin Avrupa seyahatinin ürünü olan *Avrupa'da Bir Cevelan* isimli eseri, bu kapsamda kaleme alınan önemli metinlerden biridir.

Türk Edebiyatı'nda "baba yazar" ve "hace-i evvel" kimliğiyle tanınan Ahmet Mithat Efendi, eserlerini öncelikle halka yeni bir şeyler öğretmek ve onları yeniliklerle tanıştırmak amacıyla kaleme alır. Edindiği her türlü bilgi ve tecrübeyi ayrıntılarıyla okuyucuya aktarmak onun yazılarının, eserlerinin en önemli özelliklerindendir. O, kalemi eline her aldığında, sınıfta öğrencilerine ders takrir eden bir öğretmen edasına bürünür ve bu eda, onun bir hayat biçimi olarak bütün yazı hayatını şekillendirir. Bu çerçeveden bakıldığında *Avrupa'da Bir Cevelan*, Avrupa seyahatnamelerinin içerisinde

özel bir konumda yer almaktadır.

Ahmet Mithat Efendi, II. Abdülhamit tarafından, 1889 yılında Stockholm'de gerçekleşen Oryantalistler Kongresi'nde resmi olarak görevlendirilir. Kongrede Osmanlı Devleti'ni temsil etmek için İstanbul'dan Stockholm'e uzanan oldukça uzun ve renkli bir seyahate çıkar. İlk etapta resmi bir görev olarak başlayan bu seyahat, kongrenin bitiminin ardından gayriresmi olarak devam eder. Avrupa'da görmek ve tetkik etmek istediği şehirleri tek tek dolaşır ve seyahat boyunca elde ettiği bilgileri ve izlenimlerini bu eserde okuyucuyla ayrıntılı olarak paylaşır.

Mithat Efendi, resmi bir görev için bu seyahate çıkmaktadır. Ancak kendisine yüklemiş olduğu ikinci bir görev daha vardır ki o da okuyucularına yazıları vasıtasıyla bir Avrupa seyahati yaptırabilmektir. Bundan dolayı 3 Ağustos 1889 yılında İstanbul'dan başlayan ve yaklaşık üç buçuk ay süren bu seyahati boyunca yaşadıklarının, gezdiği gördüğü yerlerin, seyahat esnasındaki izlenim ve değerlendirmelerinin ayrıntılı olarak notlarını tutar. Daha sonra *Tercüman-ı Hakikat*'te peyderpey bu seyahat notlarını yayımlamaya başlar. Sonunda, bütün yazıları bir araya getirilerek kitaplaştırılır.

Ahmet Mithat, gezdiği yerleri öncelikle coğrafi özellikleri bağlamında ele alır. O bölgenin veya şehrin doğal görünüşü ve özelliklerini detaylarına kadar belirtmenin ardından tarihî arka planını okuyucuya anlatmaya başlar. İklimden nüfus bilgilerine, tarihteki savaşlarından dönemin yönetim biçimlerine, krallıklarına kadar her türlü bilgiyi okuyucuya aktarır. Bütün bu kitabî bilgilerin ardından kendi yaşadığı tecrübelere geçer. Sokak sokak gezdiği, incelediği hatta ezberlediği mekânları okuyucunun kafasında canlandırmak istercesine, mekânın fotoğrafını çekercesine tasvir eder. Zira Ahmet Mithat, okuyucuyu, hiç görmediği belki de hiç göremeyeceği bu şehirlerde, mekânlarda hayalen yolculuğa çıkarmayı hedeflemektedir.

Ahmet Mithat sadece ziyaret ettiği mekânları tasvir etmekle kalmaz, buralarda yaşadığı olayları ve bu tecrübelerinden hâsıl olan düşüncelerini de okuyucuya aktarır. Mesela, eser içerisinde en çok bahsettiği yerlerden birisi Sergi-yi Umumiye'dir. Paris'te kurulan bu genel sergide (fuarda), daha önce hiç görmediği iş makinelerinden küçük ev aletlerine kadar üretilmiş yüzlerce makine ve alet karşısında hayretini gizleyemez. Burada görmüş olduğu tüm bu icatlar onun gözünde Avrupa medeniyetini daha da büyütür. Avrupa'nın maddi gelişmişlikte ve bilimde ulaştığı noktaları hayranlıkla izler.

Bilim ve teknik alanında Avrupalıların bu kadar gelişmesinin yanı sıra onların kültürel değerlerinin ve yaşam tarzlarının analizi de eser içinde oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Gittiği şehirlerde, mutlaka uğranması

gereken mekânları tespit eder ve oraların tarihî arka planıyla beraber kültürüne ait bilgiler aktarır. Bir şehre gittiğinde mutlaka kiliseleri, sarayları, müzeleri, tiyatroları, kütüphaneleri ziyaret eder. Elde ettiği bilgilerle topluma ve o toplumun kültürel değerlerine ait çıkarımlar yapar.

Avrupa'da kaldığı süre içinde insanların yaşamlarını mercek altına alır. Hastanelerden okullara, eğlence mekânlarından mezarlıklara ve pek çok ticaret mekânlarına ziyaretler gerçekleştirir. İnsanların bu mekânlardaki davranışlarından, meslekî ahlak ve anlayışlarına kadar pek çok faydalı tespitlerle okuyucularını Avrupa insanıyla tanıştırır. Seyahati esnasında ilk defa karşılaştığı durumlar, muameleler ve usullerle ilgili bilgilendirmelerde bulunur. Böylece okuyucuya sadece bilgiler aktarmakla kalmaz aynı zamanda onlara olası bir Avrupa seyahatinde karşılaşacakları durumlarla ilgili rehberlik ve öğretmenlik yapar.

Eser sadece bir seyahat kitabı olmanın çok ötesindedir. Avrupa'yı coğrafyası, tarihi, kültürü, gelişmişliği, sokakları ve insanlarına kadar tüm detaylarıyla tanıma ve hatta yaşama imkânı sunmaktadır. Eserde mekânlar, olaylar ve kişiler sadece bir Batı hayranlığıyla değil, Doğu'nun değerleriyle ve bakış açısıyla karşılaştırılmalı olarak ele alınır. Esere ayrıca değer katan bir diğer özellik, eserde Batı'yı Doğulu bir aydının gözünden tanıma ve anlamanın yanı sıra kongre boyunca yapılan konuşmalar, sunulan makaleler ve yaşanan olaylar çerçevesinde Batılıların Doğu'yu nasıl anladığı ve yorumladığını da göstermesidir. Dönemin farklı görüşteki pek çok Batılı aydın ve oryantalistlerinin Doğu algısına ve aslında Doğu'yu ne kadar az tanıdıklarına şahit olmaktayız.

Avrupa'da Bir Cevelan, dönemin Avrupasını Ahmet Mithat'ın gözünden ve onun hiçbir ayrıntıyı atlamayan detaylı anlatımından tanıma, tarihi, sosyal, kültürel yapısını ve bilimsel gelişmelerini anlayabilme ve bunu Ahmet Mithat'ın "tarafsızlık" anlayışı çerçevesinde Osmanlı-Avrupa kıyaslamaları bağlamından görebilme imkânı sunmasıyla önem arz eder. Eseri, bir dönemi, bir zihniyeti Avrupa algısı bağlamında okumak, modernleşme tarihimiz açısından farklı çıkarımlara fırsat verecektir.

Eser, 2009 yılında Fatih Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Bu eserin çalışılmasının ne kadar ehemmiyetli olduğunu her zaman vurgulayan ve çalışmalarım esnasında destek ve katkılarını hiçbir zaman esirgemeyen Doç. Dr. Sezai Coşkun Beyefendi'ye teşekkürlerimi sunuyorum. Eserin çevrim yazısının geliştirilerek yayına hazırlanması aşamasında engin bilgi ve tecrübeleriyle bizlere önderlik eden, tavsiyeleriyle daha iyi bir çeviri hazırlamamızda katkıları büyük olan Prof. Dr. İnci Enginün

Hanımefendi'ye teşekkür ediyorum. Çalışmaya başladığımız ilk günden itibaren sabrıyla, destekleriyle ve yol göstericiliğiyle çalışmanın her satırında emekleri büyük olan Prof. Dr. Fazıl Gökçek Beyefendi'ye çok teşekkür ediyorum. Süreç içerisinde yardımlarını ve içten desteklerini esirgemeyen başta eşim olmak üzere tüm aileme şükranlarımı sunuyorum.

N. ARZU PALA

MUKADDİME

*Rikalda** namıyla yazdığım romanda kârilerimi[1] hayalen ne kadar yerlerde gezdirmiş, neler göstermiş olduğumu izah eylemiştim. Bir kere söylenen sözü bin defa tekrarda hiçbir lezzet tasavvur olunamazsa da hayal-i kâriîni[2] Amerika taraflarında bir seyahate sevk için düşmüş olan şu münasebet eğer vaki olmasa yani o *Rikalda* romanı yazılmasaydı onun mukaddimesinde seyahat-i fikriyeye dair söylenmiş olan sözleri şimdi şu *Avrupa Cevelanı* mukaddimesinde söylemek tamam münasip düşecekti. Bahusus ki *Hasan Mellah, Hüseyin Fellah, Paris'te Bir Türk, Acaib-i Âlem* gibi birçok romanlarda kârilerime seyahat-i fikriye icrası hususunda vuku bulan delalet-i âcizanem[3] kezalik[4] bir seyahat-i fikriye demek olarak coğrafya-yı mutavvel[5] kitaplarıyla delail-i seyyahiye[6] ve seyahatnamelerin dûr u dırâz[7] tetebbuundan[8] husule gelmiş bir şey olduğu hâlde işbu *Avrupa Cevelanı*'nda fiilen ve maddeten seyahatle müşahedat-ı vakıamı[9] kârilerime irae[10] edeceğimden *Rikalda* romanının mukaddimesini bu cevelannameye ta'lik[11] eylemek bi'l-vücuh[12] enseb[13] düşecekti. Mademki bu münasebeti *Rikalda* mahveyledi ben de ona rağmen derim ki:

Romanlarımda şimdiye kadar kârilerim, efendilerim hazeratına icra

* Bu roman Mithat Efendi Hazretlerinin Avrupa'ya gitmezden evvel yazmış olduklarıgayet güzel bir romandır ki henüz sırası gelip de gazetemize derc olmaya başlanmamıştır. Alexandre Stradella'nın hitamından sonra eser-i nefis-i mezkûr derce başlanacaktır. [Not metne aittir.]

1 kâri: okuyucu

2 hayal-i kâriîn: okuyucuların hayalleri

3 delalet-i âcizane: değersiz kılavuzlukluk; yol göstericilik

4 kezalik: yine öyle; aynı şekilde

5 coğrafya-yı mutavvel: ayrıntılı anlatılmış coğrafya

6 delail-i seyyahiye: seyahat rehberleri

7 dûr u dırâz: uzun uzadıya

8 tetebbu: etraflıca inceleme

9 müşahedat-ı vakıa: gerçekleşen gözlemler

10 irae (et-):göstermek

11 ta'lik (eyle-): eklemek

12 bi'l-vücuh: her yönden

13 enseb: daha münasip

ettirmiş olduğum seyahat-i fikriye kendimin de fikren vuku bulan seyahatlerimin semere-i hâsılası[14] olmadığı için iki ciheti de hayal üzerine mübtenî[15] birer seyahat demektiler. İşbu *Cevelanname*'ye gelince: Onun bana ait olan ciheti hayalî olmayıp hakiki olması işin bir cihetini hem de cihet-i esasiyesini hayalden kurtarmış olacağından bu hâl kāriînin seyahat-i fikriyelerini de hayal-i mahz[16] olmaktan kurtarıp şibh-i hakiki[17] denilebilecek bir mertebeye îsâl[18] eyler.

Bu defa Avrupa'yı cevelan-ı âcizanem adi seyahatlerden olsaydı güya bir iş görmüş gibi görünmek için kārilerimi birtakım tafsilat-ı beyhude ile yormaktan âdeta hayâ etmekliğim lazım gelirdi. Ancak romanlarımdaki seyahat-i hayaliyeyi okumak külfetinden bezmemiş olan kārilerim Ahmet Mithat'ın Avrupa'da 71 gün cevelan ederek İstanbul'dan Marsilya'ya kadar binlerce mil seyahat-i bahriyeden maada[19] Marsilya'dan Lyon tarikiyle[20] Paris'e ve oradan da Kolonya* ve Hamburg ve Kopenhag tarikleriyle Stockholm'e ve badehu[21] Christiania'ya** ve oradan dahi Rostock tarikiyle Berlin'e ve Berlin'den yine Kolonya tarikiyle tekrar Paris'e ve Paris'ten Cenevre ve Lozan ve Konstanz ve Linç*** tarikiyle Viyana'ya ve Viyana'dan Graç**** ve Trieste tarikiyle İstanbul'a kadar bir cevelan icra eylediğini görüp de müşahedat ve tetebbuat-ı vakıasına[22] iştirak etmeyi ve bilhassa bu müşahedat ve tetebbuatın kendisinde ne gibi ihsas[23] ve mütalaat[24] hâsıl eylediğini bilmeyi arzu etmemeleri muhaldir.

Evet muhaldir. Zira seyahat-i âcizaneme seyahat-i adiyeden daha başka bir ehemmiyet verdiren şey yalnız böyle altı yedi bin kilometrelik bir seyahat-i maddiyeden olması kaziyesi[25] de değildir. Belki daha *Hasan Mellah*'ı ve *Kırkambar*'ı***** yazdığım zamandan yani 15 seneden beri Avrupa payitahtlarıyla büyük şehirlerini tetkik ve tetebbudan hemen hiçbir zaman hâlî[26] kalmamış olduğumdan bu defa o mahallere gidişim kendisini hiç bilmediği bir memlekette birdenbire buluveren ve nereye başvuracağını ve nereleri temaşa edeceğini bilemeyen adamların seyahatlerine katiyen

[14] semere-i hâsıla: elde edilen sonuç
[15] mübtenî: kurulmuş
[16] hayal-i mahz: hayalin ta kendisi
[17] şibh-i hakiki: gerçeğin benzeri
[18] îsâl (eyle-): ulaştırmak
[19] maada: başka
[20] tarik: yol
* Bugünkü adı Köln. [ed.n.]
** Şimdiki adı Oslo. [ed.n.]
*** Ahmet Mithat'ın Linç diye yazdığı şehir Linz'dir. [ed.n.]
**** Ahmet Mithat'ın Graç diye yazdığı şehir Graz'dır. [ed.n.]
[21] badehu: sonra
[22] tetebbuat-ı vakıa: yapılan incelemeler
[23] ihsas: sezgiler; hisler
[24] mütalaat: düşünceler
[25] kaziye: konu
***** *Kırkambar*: Ahmet Mithat'ın 1873'te yayımlamaya başladığı dergidir. [h.n.]
[26] hâlî: uzak

makîs olamaz.[27] Kârilerimi temin ederim ki Lyon, Paris, Berlin, Viyana, Kolonya, Hamburg, Kopenhag, Stockholm gibi derunlarını[28] ve etraflarını gezdiğim yerlerde delile hemen hiç muhtaç olmayıp zaten zihnimde mevcut olan ahvali hîn-i temaşada[29] bir sıraya koymak için elimde bir plan ile bir de pusuladan başka delilim[30] ve mürşidim dahi olmamıştır. Kemal derece kalb-i kuvvetle [kalp kuvvetiyle?] derim ki bu seyahatim hiç bilmediğim görmediğim yerleri ilk defa olarak görmekte bulunmuş olmaktan ziyade zaten görmüş ve bellemiş olduğum yerler hakkındaki malumat ve hissiyatımın hakayık-ı maddiyeye[31] bi't-tatbik [32] hangi cihetleri doğru ve hangileri hata olduğunu tetkik ve tashih suretiyle vuku bulmuştur.

Böyle olduğu içindir ki (maa-Sergi-i Umumi[33]) Paris gibi terakkiyat-ı medeniye âleminin merkez-i umumisi addolunan bir şehirde 13 gün ikamet elverdiği gibi Berlin'de üç Viyana'da beş gün ve sair yerlerde dahi birer ikişer gün ikamet muhtaç olduğum tedkikat için elverip de artmıştır bile! Tedkikat-ı mütekaddimenin[34] muavenet-i külliye ve katiyesi[35] olmasaydı gezdiğim yerlerdeki müddet-i ikametim bir panorama temaşası kadar temaşaya ancak müsait olabilirdi. Hâlbuki *Cevelanname*'m okunduğu zaman her gördüğüm yeri ne dereceye kadar tetebbu ederek ne kadar anlamış olduğum kârilerim nazarında taayyün[36] edecektir.

Mütalaa-i matbuata[37] heveslerini hemen hiç yoktan peyda ederek kâh hayaliyata kâh hakikiyata dair yüzden mütecaviz[38] ciltler tahririyle[39] bi't-tedric[40] inbisatına[41] dahi emsal-i sairemden[42] ziyade hizmet eylemiş olduğum kârilerim, efendilerim hazeratının ekseriyetle mütalaaya tezayüd-i ihtiyaçları[43] kış mevsiminde hâsıl olur. İşbu Avrupa seyahati kendilerine tamam bir kış eğlencesi olacağı kaziyesi de kârîîn için başkaca bir mahzuziyeti[44] mucip[45] olacağına şüphe edemem. Ancak bir mevsim-i şitayı[46] kendilerine hoş geçirtecek olan bu eseri Ahmet Mithat'ın muvaffakiyat-ı kalemiyesinden[47]

[27] makîs (ol-): benzemek
[28] derun: iç; merkez
[29] hîn-i temaşa: gözleme esnasında
[30] delil: rehber
[31] hakayık-ı maddiye: maddi, somut gerçekler
[32] bi't-tatbik: uygulayarak
[33] maa-Sergi-i Umumi: Umumi Sergi'yle beraber
[34] tedkikat-ı mütekaddime: önceki incelemeler
[35] muavenet-i külliye ve katiye: kesin ve tam yardım
[36] taayyün (et-): görülmek
[37] mütalaa-yı matbuat: dergi, gazete, kitap vb. okuma
[38] mütecaviz: fazla
[39] tahrir (et-): yazmak
[40] bittedric: yavaş yavaş
[41] inbisat: genişleme; artma
[42] emsal-i saire: öteki benzerler
[43] tezayüd-i ihtiyaç: ihtiyaçların artması
[44] mahzuziyet: hoşlanma; beğenme
[45] mucip (ol-): sebep olmak
[46] mevsim-i şita: kış mevsimi
[47] muvaffakiyat-ı kalemiye: kalem başarıları

addetmekten ziyade her gün bin türlü âsâr-ı inayet-i hümayunlarını[48] müşahede ve idrakle bahtiyarlığımızı arttırdığımız padişahımız metbû-i akdes ve efham[49] şefkatli efendimiz hazretlerinin bir inayet-i mahsusa-i hümayunları addetmek kadirşinaslık ve şükran-ı nimet vazifesine daha ziyade ve tamamı tamamına muvafık olur. Zira bunca ehl-i maarif[50] bendegân-ı hümayunları meyanında[51] Müsteşrikîn Kongresi'ne bu abd-i nacizlerini intihap[52] buyurmamış olsalardı bu cevelan vukua gelemezdi ki, tahririne imkân tasavvur olunabilsin. Seyahatler hayalîlikten hakikiliğe intikal edemezdi ki suver-i seyyahiyede[53] bir terakki-i maddi görülsün. Hemen Hakk Sübhanehu ve Teala Hazretleri vücud-ı pür-cûd u pür-sûd-ı hümayunlarını[54] bu mülk ve milletin medar-ı azam-ı bahtiyarîsi[55] olmak üzere müebbed ve müeyyed[56] buyursun da saye-i inayet-i mülukânelerinden bu gibi âsâr birde kalmayıp taaddüd[57] ve tekessür[58] edeceği de cümle-i muhakkakat-i kat'iyedendir.

[48] âsâr-ı inayet-i hümayun: yüce iyilik eserleri
[49] metbû-i akdes ve efham: tâbi olunan kutsal ve yüce kişi
[50] ehl-i maarif: bilgili; alim
[51] meyan: ara
[52] intihap (et-): seçmek
[53] suver-i seyyahiyye: gezi çeşitleri
[54] vücud-ı pür-cûd u pür-sûd-ı hümayun: cömert ve faydalı yüce varlık
[55] medar-ı azam-ı bahtiyarî: en büyük mutluluk sebebi
[56] müeyyed: kalıcı
[57] taaddüd (et-): sayısı çoğalmak
[58] tekessür (et-): artmak

TEHYİAT[1]

Avrupa'da "müsteşrikîn" denilen fazılların elsine[2] ve ulum-ı Şarkiye'nin tetebbuunu[3] ne derecelere kadar merak eylediklerini ve bunların beher üç senede bir kere düvel-i Avrupaiye[4] payitahtlarından birisinde "kongre" namıyla bir ictima[5] akdeyleyerek teati-i efkârda[6] bulunduklarını ve bu ictimaatın[7] doğrudan doğruya bizim için dahi maddi manevi ne gibi ehemmiyeti bulunduğunu Stockholm'den gönderip *Tercüman-ı Hakikat*'e dercettirdiğim birkaç bend-i mahsusta[8] tafsil[9] eylemiş bulunduğumdan Avrupa'yı cevelanıma vesile olan şey Müsteşrikîn Kongresi olduğunu arz ve ihtar edince bir meçhulü diğer bir meçhul ile tarif etmiş olmak ayıbına duçar olmamış sayılırım.

Mezkûr kongreye ait sair bazı hususiyatı zamanı geldikçe serd[10] edeceğimden şimdiki hâlde hikâyenin zamanca sırası cevelanın muhtaç olduğu tehyiat maddesindedir. Zaten bu *Cevelan*'ım öyle ebvâba[11] fusule[12] münkasım[13] bir eser olmayıp hep zaman sırasınca tertip olunmuş birtakım bendlerden, fıkralardan, mütalaalardan teşekkül edecektir.

Taraf-ı hükûmet-i seniyyeden işbu müsteşrikîn mü'temerine[14] vuku-ı intihabım[15] İstanbul'dan tarih-i hareketim olan fi 3 Ağustos sene 1305'ten* 3 ay kadar mukaddemdir.[16] Suret-i intihap ve tayin-i âcizanem resmen ilan buyurulmamış olduğu için elde vasıta-i neşriyyemiz[17] olan *Tercüman-ı*

[1] tehyiat: hazırlıklar
[2] elsine: diller
[3] tetebbu: araştırma; inceleme
[4] düvel-i Avrupaiye: Avrupa devletleri
[5] ictima (akdeyle-): toplantı düzenlemek
[6] teati-i efkâr: fikir alışverişi
[7] içtimaat: toplantılar
[8] bend-i mahsus: makale
[9] tafsil (eyle-): ayrıntılı olarak anlatmak
[10] serd (et-): uygun şekilde anlatmak
[11] ebvâb: kısımlar, bölümler
[12] fusul: fasıllar
[13] münkasım: bölünmüş
[14] mü'temer: kongre
[15] vuku-ı intihap: seçilmenin gerçekleşmesi
* 15 Ağustos 1889. [h.n.]
[16] mukaddem: önce
[17] vasıta-i neşriyye: yayın vasıtası

Hakikat'le min-gayriresmin[18] ilanına dahi hacet görmemiştik. Maahaza intihap ve tayinin katiyeti muhakkak olduğu cihetle dakika-i azimetin[19] hulûlüne[20] kadar bazı tehyiata girişmek lazım gelmiştir ki o lüzumu kârilerime izahat-ı âtiye[21] ile anlatmak ileride sair bu misilli ictimaat-ı âlemiyyeye memur buyurulacak vatandaşlarım için bir tecrübe hâsıl etmiş olacağı cihetle ehemmiyet-i maddiyeden ârî[22] değildir.

Memalik-i Osmaniye'de tekellüm[23] olunan elsine yani Arabî ve Osmanî ve Farisî lisanları ile bu lisan-ı selasenin[24] havi[25] oldukları ulûm Avrupa müsteşriklerinin en ziyade ehemmiyet verdikleri Şarkiyat'tansa da onların nokta-i nazarları bizce lüzumu derecesinde muayyen ve malum olmadığından biz Şark ahalisinden olmak hasebiyle eğerçi "Şarkî" addolunursak da Şark'a ait hususatı Avrupalıların nokta-i nazarından tetkik maddesince pek de "müsteşrik" addolunamayız. En ileriye gelen bir ehl-i marifetimize[26] Osmanlı lisanının kıdemi, derece-i vüs'ati[27] ve hangi ana lisandan doğup hangi elsine-i müştakkayı[28] tevellüd[29] eylediği, tarih-i terakkisi[30] filanı sorulsa ecvibe-i muvafıka[31] bulup ita[32] edivermesi bayağı müşkülleşir.

Bunun sebebi öyle meçhulat-ı katiyeden değildir. Müdekkikîn-i kudemamız[33] lisanımızın mebdeini[34] hemen Osmanlılığın zuhurundan itibar edivermişlerdir. Menşe-i lisanımıza dair söz geçtikçe aslı Çağatayî olduğunu ityan[35] eyleyivermek cümlemizde sükût-ı sahihayı[36] mucip olur. Öyle değil mi? Çağatay denilen zatın sülale-i tahire-i Osmaniye'ye[37] nispetle daha dünkü bir mirza[38] sayılacağı hatırımıza bile gelmez. Kudema tedkikat-ı lisaniyede bu kadar kayıtsızlık göstermiş olduğu gibi biz müteceddidler[39] dahi Avrupaca şaşaa-i terakkisi gözler kamaştıran maariften iktibas gayretine, düşmüş olduğumuzdan biz dahi tedkikat-ı lisaniyemize ehemmiyet verememişiz. Maarif-i Garbiyeyi Şark'a ithale[40] sai[41] birer "müstagrib"[42] olmuşuz.

[18] min-gayriresmin: gayriresmi olarak
[19] dakika-i azimet: yola çıkılacak dakika
[20] hulûl: gelme; geliş
[21] izahat-ı âtiyye: aşağıdaki açıklamalar
[22] ârî: uzak
[23] tekellüm (olun-): konuşulmak
[24] lisan-ı selase: üç dil
[25] havi (ol-): içermek
[26] ehl-i marifet: bilgin
[27] derece-i vüs'at: genişlik derecesi
[28] elsine-i müştakka: türemiş diller
[29] tevellüd (eyle-): doğurmak
[30] tarih-i terakki: gelişim tarihi
[31] ecvibe-i muvafıka: uygun cevaplar
[32] ita (et-): vermek
[33] müdekkikîn-i kudema: eski araştırmacılar
[34] mebde: başlangıç
[35] ityan (eyle-): bildirmek
[36] sükût-ı sahiha(yı mucip ol-): suskunluğa sebep olmak
[37] sülale-i tahire-i Osmaniye: temiz Osmanlı soyu
[38] mirza: beyzade
[39] müteceddid: yenilikçi
[40] ithal: dâhil etme
[41] sai: çalışan
[42] müstagrib: batılılaşmış, batı uzmanı

Bir encümen-i istişarede 500-600 kişi ictima edip de onların içine "İşte ben de şarkiyyunun Osmanlı kısmındanım!" diye katışmak lazım gelince fikre birdenbire bir uyanıklık geldiğinden bu teyakkuz ile Müsteşrikîn Kongresi için ne tehyiatta bulunmak lazım geleceğini düşünmeye başladığım sırada İsveç-Norveç devletinin Mısır general konsolosu[43] olup kongrenin umur-ı teşkiliyesine Kral Haşmetli İkinci Oscar* Hazretleri tarafından memur edilen Kont Charles de Landsberg İstanbul'a gelerek gerek onun bana gelmekliği ve gerek benim ona gitmekliğim suretiyle vuku bulan üç dört mülakatta icap eden tehyiat tayin olduğu gibi yine o sırada Macar fuzelasından[44] meşhur Mösyö Arminius Vambery** dahi İstanbul'a gelerek hasbe'l-muarefe[45] vuku bulan mülakatta fazıl-ı müşarünileyhten[46] dahi hayli mütalaat-ı nafiaya[47] nail olmuştum. Nihayet kongrenin ne gibi mevad[48] üzerine ne yolda istişarelerde bulunacağına dair matbu programlar dahi vasıl olunca artık tetebbuat ve tehyiat planı tekmil eylemiş olduğundan ona göre sarf-ı mesaiye başladım.

Evvela Avrupa'nın lisan-ı Osmaniye'ye dair malumat-ı mevcudesi neden ibaret olduğunu görmek için birkaç nev' filoloji yani ilm-i lisan kitaplarını tetkike başlayıp bunların esas-ı tarih üzerine mebni[49] olduğuna ve *Mufassal**** nam tarih-i âcizîyi yazmak için zaten tetebbuat-ı mükemmele icra edilmiş bulunduğuna mebni Avrupa'nın derece-i vukufunu pişgâh-ı tedkik[50] ve tayin eylemek o kadar müşkilatı mucip olmadı.

Saniyen Avrupa'nın lisan-ı Osmaniye'ye dair malumat-ı mevcudesi hangi cihetlerden doğru ve hangi cihetlerden yanlış olduğunu ve şayan-ı itmam[51] nevakısı[52] neden ibaret bulunduğunu tetkik lazım gelip bunun içinse bizde muahiz-i mahsusa[53] bulunmadığından ve ekser mebahisi[54]

[43] general konsolos: başkonsolos

* İkinci Oscar: 1829-1907 yılları arasında yaşamıştır. 1872-1905 yılları arasında Norveç, 1872-1907 yılları arasında da İsveç krallığı yapmış, eğitime ve bilime verdiği önemle tanınan önemli bir şahsiyettir.

[44] fuzela: faziletli, seçkin kimseler

** Arminius Vambery, 1832-1913 yılları arasında yaşamış Ukraynalı türkolog ve gezgindir. Osmanlıcayı öğrenip Türkiye'ye gelmiş ve uzun yıllar Avrupa dilleri öğretmenliği yapmıştır. Ahmet Mithat Efendi ile şahsi yakınlığı da bulunmaktadır. [h.n.]

[45] hasbe'l-muarefe: tanışıklık icabı

[46] fazıl-ı müşarünileyh: adı geçen faziletli kişi

[47] mütalaat-ı nafia: faydalı bilgiler

[48] mevad: konular

[49] mebni: bina edilmiş

*** *Mufassal*: Ahmet Mithat Efendi'nin bu isimle 1886-1888 tarihleri arasında yayınladığı eseri. [h.n.]

[50] pişgâh-ı tedkik (et-): incelemek; ele almak

[51] şayan-ı itmam: tamamlanmaya değer; tamamlanması gereken

[52] nevakıs: eksiklikler

[53] muahiz-i mahsusa: hususi eleştirmen

[54] mebahis: bahisler

teemmülat-ı amika[55] ile keşfedilmek lazım geldiğinden işte bu tetkik zaten iştigalat-ı yevmiye[56] ile yorgun bulunan zihnimi ziyadesiyle yordu. Fakat yorgunluk beyhude olmadı. Zamanı gelip de arz eylediğim vakit görüleceği üzere asıl yüz ağartan şey de işte bu oldu.

Salisen[57] asıl başlangıcı epeyce bir vakitten ve semerat-ı terakkisini[58] göstermesiyse mebde-i cülus-ı hümayundan[59] beri olan teceddüdat-ı lisaniye[60] ve terakkiyat-ı ilmiyemize[61] dair Avrupa'ya bir haber götürmeye lüzum gördüm. Bunun için de ahd-i hümayun-ı Cenab-ı Abdülhamid-i Gazi'nin[62] semerat-ı bergüzidesinden[63] olarak aklam-ı Osmaniyenin[64] husule getirdiği en müntehab[65] âsârdan[66] lüzum-ı vakie[67] kıyasen epeyce mükemmel birtakım intihap ve teşkil eyledim ki her biri terakkiyat-ı Osmaniyemizin birer gûne[68] burhanı[69] olan kitapların da ne kadar yüz ağarttıkları, Naci* ile Zihni Efendi** biraderimin birer altın madalya kazandıkları hikâye sırası geldiği zaman görülecektir.

Eskiden mevcutları tecdiden[70] ve birçoğu hiç yokken müceddeden[71] küşad[72] olunan mekatib-i ibtidaiye ve rüşdiye ve âliyeye[73] ve bilhassa evlad-ı inasın[74] terbiye ve talimine dair meşhud-ı basira-i şükran-ı cihan[75] olan muvaffakiyat-ı seniyye-i mülukâneyi[76] de muhtıra-i muhtasara[77] yollu hulasa eylemek tehyiat-ı âcizanemin dördüncü kısmını teşkil edip bu cümleye bir de teceddüdat-ı lisaniyenin gayrimüslim olan Osmanlı vatandaşlarımızı da lisan-ı Osmaniye'ye müşterek eylediğini ve bundan mukaddem[78] Nasara ve Yehud meyanında Osmalıca okur yazarlar nadirdenken şu sayede onlar

[55] teemmülat-ı amika: derin düşünüp taşınmalar
[56] iştigalat-ı yevmiye: günlük meşguliyetler
[57] salisen: üçüncü olarak
[58] semerat-ı terakki: gelişmenin sonuçları
[59] mebde-i cülus-ı hümayun: padişahın ilk tahta çıkması
[60] teceddüdat-ı lisaniye: dildeki yenileşmeler
[61] terakkiyat-ı ilmiye: bilimdeki gelişmeler
[62] ahd-i hümayun-ı Cenab-ı Abdülhamid-i Gazi: Gazi Abdülhamid'in padişahlık dönemi
[63] semerat-ı bergüzide: seçkin işler
[64] aklam-ı Osmaniye: Osmanlı yazarları
[65] müntehab: seçkin
[66] âsâr: eserler
[67] lüzum-ı vaki: gerçekleşen lüzum
[68] gûne: çeşit; türlü
[69] burhan: ispat; kanıt

* Naci: 1850-1893 yılları arasında yaşamış şair Muallim Naci. [h.n.]
** Zihni Efendi: 1846-1913 yılları arasında yaşamış Arap Dili ve Edebiyatı ile Din Bilimleri alanında önemli çalışmaları olan Osmanlı âlimidir. [h.n.]

[70] tecdiden: yenilenerek
[71] müceddeden: yeni olarak
[72] küşad (olun-): açılmak
[73] mekatib-i ibtidaiye ve rüşdiye ve âliye: ilkokul, orta okul, lise
[74] evlad-ı inas: kız çocukları
[75] meşhud-ı basira-i şükran-ı cihan: gören herkesin teşekkür ettiği
[76] muvaffakiyat-ı seniyye-i mülukâne: yüce padişahın başarıları
[77] muhtıra-i muhtasara: kısa hatırlatmalar
[78] mukaddem: önce

meyanında da müellifler, muharrirler yetiştiğini ve devletçe hiçbir gûne cebrolmadığı hâlde mekatib-i gayrimüslimede lisan-ı Osmaniye'nin âdeta tamim etmiş olduğunu ilave eyledim ki tehyiatın bu ciheti de umduğum kadar menfaat hâsıl ederek yorgunluğumun acısını çıkardı.

Bu misilli ictimaat umurundaki acemilik meğer bende tehyiatça yalnız bir noksanı mucip olmuş. Gerek kendim ve gerek Osmanlı erbab-ı kalemî tarafından kongreye mahsus olarak bazı mebahis-i lisaniye ve ahlakiye ve edebîyeye dair makalat-ı mufassala kaleme alınarak kongre namına tab'[79] olunmak üzere müsvette hâlinde takdim etmeliymiş. Bu lüzum hiçbir taraftan ihtar olunmadığı cihetle işin bu ciheti noksan kalmıştır ki zamanı gelip de kongrede "Şark'a dair makalat" diye bazı ne garip şeyler takdim olunduğunu ve ne suretle tahsin[80] kılındığını arz eylediğim vakit şu noksanın da mahiyeti taayyün[81] edecektir. Tehyiatın kısm-ı noksaniyesine bunu ilave etmekliğimin hikmeti eğer Devlet-i Âliye-i Osmaniye bir daha böyle bir encümen-i ilmîye[82] aza gönderirse işin şu cihet-i mühimmesi yine noksan bırakılmamak kaziyesinden[83] ibarettir.

Kongreye ait tehyiatım bundan ibaret olup Avrupa ahval-i umumiyesini tetebbu için dahi bazı seyahat delaili üzerinde icra olunmuş tehyiat vardır ki tehyiat-ı mezkûre Avrupa'yı tanımak kasdında bulunanlar için en ziyade lazım olan şeylerdense de onlara Stockholm'den sonra başlamış olduğumdan zamanca sırayı bozmamak için buraya katmayı münasip görmedim.

Tehyiat mebahisine[84] yol tedarikini de katalım mı?

Bu da suret-i mahsusada bilinecek mevaddandır.[85] Eşyanın kesreti yolcu için en ziyade mucib-i bîzarî[86] olduğundan Avrupa seyahatini icra edecek adam şimendiferde beraber bulundurabileceği ve istasyonlara gelince hemen eline aldığı gibi çıkıvermeye muktedir olacağı miktardan ziyade eşya almamalıdır. Her hükûmet-i müstakile[87] hududunu geçtikçe gümrük yoklamaları fena hâlde can sıktığı gibi vakıa istasyonlarda bu misilli eşya hizmetlerinde kullanacak hademe mevcutsa da onlar hakkındaki takayyüd[88] dahi insanı yormaktadır. Avrupa'da çamaşıra esvaba müteallik[89] her şeyin hazırı bulunduğundan bu yoldaki külfetlere hakikaten hacet görülemez. Ben en sebükbar[90] bir yolcu olmaya sa'y[91] eylediğim hâlde eşyadan dolayı

[79] tab' (olun-): basılmak
[80] tahsin (kılın-): beğenilmek
[81] taayyün (et-): ortaya çıkmak
[82] encümen-i ilmî: bilimsel toplantı
[83] kaziye: konu
[84] mebahis: bahisler; konular
[85] mevad: hususlar
[86] mucib-i bîzarî: rahatsızlık sebebi
[87] hükûmet-i müstakile: bağımsız devlet
[88] takayyüd: dikkat
[89] müteallik: ilişkin
[90] sebükbar: eşyası az olan
[91] sa'y (eyle-): çalışmak

o kadar zahmetler çektim ki kārilerim gördükleri okudukları zaman mütenebbih[92] olacaklardır.

İSTANBUL'DAN HAREKET

Vakıa "Orient Express" ve "Train a Clair" namlarıyla teşkil edilen katarlar Sirkeci iskelesinden binen yolcuyu dördüncü günü Paris'e çıkarıveriyorlarsa da ben bu yolu tercih etmeyip Marsilya tarikiyle bahren gitmeyi tercih eyledim.

Bu sürat katarları binnisbe[93] pek de gayet pahalı addolunmasalar bile geceli gündüzlü bila-fasıla[94] şimendifer[95] sadmesine[96] tahammül pek büyük müşkilattandır. Hele benim gibi alışkın da olmayanlara! Bir de böyle birkaç bin kilometrelik yolu hamle-i vahidede[97] gidivermekte seyahatçe bir gûne-i fayda hâsıl olabilir mi? Vagonda taam edilecek, vagonda yatılacak. Hemen dışarıya hiç çıkılmayacak! O hâlde bir denk[98] nakliyle bir insanın nakli arasında nazarımda fark kalmıyor.

İşte gerek bu sebepler ve gerek bazı esbab-ı saire bana deniz yolunu tercih ettirdiğinden mah-ı Ağustos-ı Rumi'nin[99] on üçüncü perşembe günü alaturka saat dokuz buçukta İstanbul limanından hareket edecek olan Gamboç nam Messagerie Maritime vapuruna birinci kamara biletini alıp râkib [100] oldum.

Bu misilli rükûblarda[101] insanın evvel-be-evvel nazar-ı dikkatine teşyiciler[102] çarpıyor. Her yolcunun birçok teşyicileri olduğundan ve eşya nakli için birçok kayıkçılar da bunlara inzimam[103] eylediğinden vapurun içi bir kalabalık oluyor ki mahşerullah!

Hele bizim teşyiciler miktarca sairlerine galip çıktılar. Mevla miktarlarını arttırsın ne kadar çok hısım, akraba, eş, dost, aşina varmış! Bunları cemiyetli görmedikçe insan miktarlarını tahmin edemiyor. Vakıa teşyi[104] denilen şey yolcu için bir riayet-i mahsusaysa[105] da ben akraba ve ahbabın

[92] mütenebbih (ol-): uyanmak; anlamak
[93] binnisbe: nispeten; bir dereceye kadar
[94] bilâ-fasıla: durmaksızın
[95] şimendifer: tren
[96] sadme: sarsıntı
[97] hamle-i vahide: tek sefer
[98] denk: çuval; balya
[99] mah-ı Ağustos-ı Rumi: Rumi tarihle Ağustos ayı
[100] râkib (ol-): binmek
[101] rükûb: biniş
[102] teşyici: uğurlamaya gelenler
[103] inzimam (eyle-): katılmak
[104] teşyi: uğurlama
[105] riayet-i mahsusa: saygınlık; hatır sayma

teşyilerine pek çabuk teşekkür ederek avdetlerini[106] ricaya mecbur oldum. Zira cümlesinin yüzü hüzn-engiz olup eğerçi yüzüme baktıkça tebessüm için cebr-i nefs[107] ediyorlarsa da bu türlü tebessümün de letafeti olamıyor. Adamın hatırına fena fena şeyler getiriyor.

Vakıa gençliğimde bu misilli müfarakat[108] demlerinde hatırıma böyle şeyler hiç gelmezdiyse de insan kartlaştıkça müvesvis[109] mi oluyor ne oluyor bu defaki hissiyatım arkadaşları etrafımdan çabuk defetmeye beni mecbur eyledi. Çünkü efendim eşyamı kabineye yerleştirmek için içeriye girdiğim zaman yatağın baş ucunda aynı tuğla şeklinde bir paket ağaç mantarlar gördüm ki bele kuşanmak için dört parmak enliliğinde bir şerit üzerine tertip etmişler. Bunu görünce artık ne olduğu anlaşılmaz olur mu? Mazallah gemi gark olduğu zaman bunları bellerimize bağlayarak canımızı kurtarmaya çalışacağız. Gemilerin garkı içinse yalnız fırtına tehlikesini saymamalı. Hatta bunu hiç saymamalı! Zira fırtınadan, dalgadan filandan gemi battığı nevadirdendir. Belki sarhoş kaptanların dikkatsizliği beliyesiyle[110] geminin bir kayaya çarpması ve ekseriya iki geminin müsaademe[111] etmesi bahr kazalarının aglebiyetini[112] teşkil ediyor.

Mantarları görmek bende bu mülahaza-i mahufeyi[113] mucip olduğu sırada sakalı bıyığı matruş[114] bir kamarot hâl ve tavrımdan ve mantarları yoklamaklığımdan efkârımı da anlayarak Fransızca:

– Mösyö! Yalnız bunları kuşanmakla selamet mümkün olamaz. Zira denizde requen[115] denilen balıklar vardır ki denize düşenleri sayd[116] ve bel'[117] ederler. Onun için de şu kapının üzerine tertip olunan harbeleri[118] icat etmişler. Gemi battığı zaman yolcular bu mantarları bellerine kuşanıp ellerine de birer harbe alarak requen hücum edecek olursa kendilerini müdafaa ederler. Hoş can kurtaran sandalları da var ya!.. diye gevezelenmeye başlamasın mı?

Fransızların biraz geveze olduklarını bilirdiysem de gemici olanlarının adilerinden daha geveze olduklarını bilmezdim. Herifi susturmamış olsaydım Allah bilir ama bana bir ayak üzerinde bin sefine-i magrûka[119] hikâyesi söyleyerek ezcümle Medus nam sefinenin garkı üzerine direklerden sirenlerden bir sal yapan yolcuların açlıkta birbirini yediklerine kadar bin

[106] avdet: dönme
[107] cebr-i nefs (et-): zorlamak
[108] müfarakat: ayrılık
[109] müvesvis: vesveseli; şüpheci
[110] beliye: bela
[111] müsaademe (et-): çarpışmak
[112] aglebiyet: çoğunluk
[113] mülahaza-yı mahufe: korkunç düşünceler
[114] matruş: traş edilmiş
[115] requen: köpekbalığı
[116] sayd (et-): avlamak
[117] bel' (et-): yutmak
[118] harbe: kısa mızrak
[119] sefine-i magrûka: batan gemi

hikâye-i müdhişe anlatacaktı.

Hemen suratımı ekşitip adem-i hoşnudî[120] göstererek kamarot cenaplarını susturmaya muvaffak oldum. Oldum ama bir kere bizde hayal uyandıktan sonra onu susturmak mümkün mü ya? Bahusus ki kapının yanında bir müzeyyen kutu gözüme ilişti ki üzerine "Hizmet-i bahriye[121] uğrunda helak olan gemicilerin eytam[122] ve erâmiline[123] iane[124]" ibaresi yazılı! Mantarlardan hâsıl olan hissi bu da arttırmasın mı?

Sürat-i intikali[125] yıldırımları geride bırakan fikr-i çabük-reftar[126] denizleri geçip karaları da cevelana başladı. Şimendifer kazalarını birer birer tahattur[127] eyliyordu.

Bu kazaların cümlesi görünür kazalardan oldukları hâlde maahaza[128] sarhoşluk beliyesiyle takayyüdsüzlük[129] yüzlerce insanı birden helake uğrattığını bi'l-mülahaza[130] gayet mahzun[131] olmaya başladım.

İşte bu hüzün üzerine bir de akraba ve ahbabın solgun yüzlerini görünce eski Osmanlıların "Gidip gelmemek var, gelip bulmamak var!" sözlerine varıncaya kadar hep fena şeyler hatırımı istila ederek erbab-ı teşyii[132] teşekkürat-ı nazikâne ve def'-i ahsen[133] ile def' eyledim.

Arkadaşlar gidip de yalnız kaldığım zaman kendimdeki bu noksan-ı metaneti[134] muhakeme etmeye başladım. Ben gençlikte pek metin bir adamdım. Bu misilli hissiyat bence kocakarılara layık görülürdü. Acaba sinnim[135] elliye takarrüb[136] eylediği için asabıma zaaf mı tari[137] oldu?

Bir kere şu girizgâhtan âlem-i hikmete girince hamdolsun tab'ıma tari olan o sıkleti[138] deva-yı hikmetle def'e muvaffak olabildim. Zira kendimi iyice yokladıkta bu sıkletin mucibi olan şeyin havf-ı memat[139] olduğunu yakinen ve katiyen hükmeyledim.

Mukteza-yı hikmet-i hilkate[140] itminan-ı tam[141] ile şimdiki teslimiyetim gençliğim zamanından pek çok ziyadedir. Sinn ü sâl[142] metanet-i asabiye-

[120] adem-i hoşnudî: memnuniyetsizlik
[121] hizmet-i bahriye: deniz hizmeti; denizcilik
[122] eytam: yetimler
[123] erâmil: dul kadınlar
[124] iane: yardım
[125] sürat-i intikal: algılama hızı
[126] fikr-i çabük-reftar: hızlı ilerleyen düşünce, hayal
[127] tahattur (eyle-): hatırlatmak
[128] maahaza: bununla beraber
[129] takayyüdsüzlük: dikkatsizlik
[130] bil-mülahaza: düşündükçe
[131] mahzun (ol-): kederlenmek
[132] erbab-ı teşyi: uğurlamaya gelen kişiler
[133] def'-i ashen: güzellikle uzaklaştırmak
[134] noksan-ı metanet: dayanma eksikliği
[135] sinn: yaş
[136] takarrüb (eyle-): yaklaşmak
[137] tari (ol-): bulaşmak; gelmek
[138] sıklet: ağırlık
[139] havf-ı memat: ölüm korkusu
[140] mukteza-yı hikmet-i hilkat: yaratılış hikmeti gereğince
[141] itminan-ı tam: tam bir inançla
[142] sinn ü sâl: yaş

ce beni tedenni[143] ettirmiş bile olsa otuz senelik mütalaat[144] ve tetebbuat-ı ruzmerre[145] tekemmülat-ı ruhiyeme[146] pek çok hizmet etmiş olacağından maneviyat hususunda şimdiki derecem gençlik hâline pek faik[147] olduğuna şüphem kalmadı. O hâlde taallukattan[148] velev ki muvakkaten[149] olsun müfarakatın[150] asabıma ettiği tesir dahi yine tekemmülat-ı ruhiyenin bir muktezası[151] sayılır. İşte bu noktadan bed'[152] eyleyen mülahaza üzerine bir de sırasıyla gençlikte yalnız kendimi düşünür ve daha doğrusu kendimi de düşünmez bir adam olduğumu ve şimdiyse irisi ufağı karibi[153] baidi[154] 300 nüfusu tecavüz eyleyen 60-70 familyanın makam-ı übüvvetinde[155] bulunduğunu ve bunlardan her birinin berikine muhabbeti kalpte yer etmiş olduğu gibi mefkudiyet-i muvakkatemin[156] bile bunlar üzerinde hâsıl eylediği tesir-i mahzunane onlarda dahi benim için olan muhabbet-i mahsusayı meydana koyduğunu düşünerek çünkü vatanımdan şu mübaadet-i muvakkate[157] nan ü nimetiyle[158] perverde[159] olduğumuz ve nam-ı namîsini[160] medar-ı mefharet[161] bildiğimiz Osmanlılığın velev ki ufak bir hizmeti için olduğundan bu hizmet-i mukaddesenin gerek ufağı gerek irisi uğrunda can fedası şan-ı hamiyete şayan olduğunu derhatır etmeye kadar vardım.

Bu tasavvur-ı hakîmane[162] ne güzel imdadıma yetişti.

Bu hâlde can kurtaran mantarları benim için "Gemiye bindikleri zaman Hakk Teala Hazretlerine muhlisane dua eylediler."* mealinde bulunan ayet-i kerime-i Kur'aniye'yi muhtır[163] olarak şu vazife-i dindaraneyi de ifaya sebep oldular. Hele gözlerime yine o mahut[164] halikîn-i bahriye[165] iane kutusu ilişince bu defa bir tesir-i hamiyetkâraneyle:[166]

– Evet! Şu kutuya bir iane-i nakdiye[167] atmalıdır! O kahramanlar hizmetleri başında feda-yı can etmişler. Kendi mesleklerinin büyük adamlarıdırlar.

[143] tedenni (et-): geriletmek, aşağı seviyeye düşürmek
[144] mütalaat: okumalar
[145] tetebbuat-ı ruzmerre: günlük incelemeler
[146] tekemmülat-ı ruhiyye: ruhi yükseliş
[147] faik: üstün
[148] taallukat: yakınlar, akrabalar
[149] muvakkaten: geçici bir süre
[150] müfarakat: ayrılık
[151] mukteza: gereği
[152] bed' (eyle-): başlamak
[153] karib: yakın
[154] baid: uzak
[155] makam-ı übüvvet: babalık makamı
[156] mefkudiyet-i muvakkate: geçici olarak yokluk
[157] mübaadet-i muvakkat: geçici olarak uzaklaşma
[158] nan ü nimet: iyilik
[159] perverde (ol-): beslenmek; yetişmek
[160] nam-ı namî: namlı, ünlü ad
[161] medar-ı mefharet: övünme sebebi
[162] tasavvur-ı hakîmane: bilgece düşünce
* Ankebut Suresi 65. ayetin meali. [h.n.]
[163] muhtır (ol-): ihtar etmek; hatırlatmak
[164] mahut: (yukarıda) sözü edilen
[165] halikîn-i bahriye: denizde ölenler
[166] tesir-i hamiyetkârane: cömertliğin etkisi
[167] iane-i nakdiye: yardım parası; bağış

Onların bu gayret-i fedakârîleri olmasaydı denizler bize ram[168] olmazlardı. Anasır-ı erbaadan hava, su gibi ele avuca sığmaz ikisini müraselatımıza[169] hizmetkâr etmek mücahedesinde can fedasını göze aldırmayınca nail-i galebe[170] mümkün değildir, dedim ve elimi cebime sokup alabildiğim bir miktar parayı kutunun yarığından içeriye attım.

Ya hu! Şu insan kısmı ne kadar mütehavvildir[171]. Çend[172] dakika evvel bir hüzn-i nabecâ[173] beni fena müteessir etmişken şimdi şu fedakâr gemicileri tahattur etmekliğim üzerine bütün metanet-i kalbiyem avdet[174] eyledikten maada kutuya bıraktığım paraların mecidiye ve çeyrek ve biraz da metelik olmaları serian[175] bende bir tahavvülü[176] dahi mucip oldu. Kendi kendime ziyadesiyle sevinerek dedim ki:

– Bu kutuyu açıp derunundaki paraları çıkaran Fransız bunların Osmanlı meskûkâtı[177] olduğuna elbette dikkat edecektir. Görecektir ki Osmanlılar dahi hizmet-i müşkile-i bahriyede[178] can feda edenleri ellerinden geldiği kadar mükâfatlandırıyorlar. Şu kutuya attığım bir miktar parayla âdeta millet-i mukaddese-i Osmaniyem[179] şanına hizmet etmiş oldum!

Şu kadarcık bir hizmet-i milliyenin beni ziyadesiyle sevindirdiğini çok görmeyiniz. Osmanlılığıma ait olduktan sonra en küçük şeyin bile benim üzerimde en büyük tesiri vardır. Bunu taassub-ı milliyeme[180] haml ederseniz[181] gücenmem. Zira ben bu yoldaki taassubatı kerih[182] görenlerden değilim.

ARKADAŞLAR

Bazı muamelat-ı resmiye zımnında[183] Maarif-i Nezaret-i Celilesine[184] vuku bulan müracaatta müze-i hümayun müdürü atufetli Hamdi Beyefendi*

[168] ram (ol-): boyun eğmek
[169] müraselat: bir yerden bir yere gitme; yol alma
[170] nail-i galebe (ol-): galibiyete ulaşmak
[171] mütehavvil: değişken
[172] çend: birkaç
[173] hüzn-i nabecâ: yersiz üzüntü
[174] avdet (eyle-): geri dönmek
[175] serian: hemen
[176] tahavvül: değişim
[177] meskûkât: para
[178] hizmet-i müşkile-i bahriye: zorlu deniz hizmeti
[179] millet-i mukaddese-i Osmaniye: kutsal Osmanlı milleti
[180] taassub-ı milliye: milliyetçilik
[181] haml (et-): dayandırmak
[182] kerih: çirkin
[183] zımn: bağlam
[184] Maarif Nezaret-i Celilesi: Eğitim Bakanlığı
* Osman Hamdi Bey: 1842-1910 yılları arasında yaşamış ilk Türk arkeoloğu ve Çağdaş Türk müzeciliğinin kurucusudur. Aynı zamanda Osmanlı'daki ilk ressamlardan ve Kadıköy'ün ilk belediye başkanıdır. [h.n.]

Hazretlerinin Paris'te teşekkül eyleyen bir âsâr-ı atika[185] kongresine taraf-ı saltanat-ı seniyyeden[186] memuren hemen azimet[187] eylemekte olduğunu istihbar[188] eyleyerek müşarünileyhle seyahat refiki[189] olabilmek hevesi bir aralık kalbime uğrayıvermişti. Bir de Gamboç vapurunun kıç kamarası üzerinde gezinirken Hamdi Beyefendi'nin uşağı bir miktar yolcu eşyası getirdiğini görmeyim mi?

Paris'e kadar kendime bir refik-i muvafık[190] bulmuş olduğumdan dolayı pek ziyade sevinerek hemen uşağı istikbal[191] eyledim. Efendisi için bir münasip kamara aramakta olduğundan benim kamaramdan daha münasibi olamayacağını hükm ile eşyasını oraya yerleştirttim. Zira vapurların aglebinde olduğu gibi Gamboç'ta dahi beher kabinede iki yatak vardır ki yolcunun hakkı bunlardan yalnız bir tanesini işgal etmekten ibaret olup sefine[192] idaresi diğer yatağa bir başka yolcu yatırabilir. O başka yolcu vakıa pis, murdar bir adam olmayabilir. Zira vapurları birinci ikinci üçüncü ve bazı kere dördüncü mevkiye kadar etmekten maksat hâl ve şanları birbirine mümkün mertebe mütevafık[193] olan adamları bir yere koymak olup bu hâlde birinci kamaraya gelenlerin kâffesi[194] tabakat-ı insaniyenin en yukarıda olanlarından bulunacakları derkârdır.[195] Ancak yine insana refik olarak hiç bilmediği, tanımadığı bir adam verilirse hoşa gitmez ya? Dışı temiz olanlardan birçoklarının içi pis olmaları, türlü ahlak-ı keriheleri[196] bulunmaları da melhuzdur.[197] Hamdi Beyefendi ise bundan yirmi iki sene mukaddem[198] İstanbul'dan Bağdat'a kadar birlikte seyahat etmiş olduğumuz ve orada dahi üç sene kadar beraber yaşadığınız bir aşina-yı kadimdir.[199] Bu seferde dahi kamara yoldaşı olması tesadüfün daha büyüğünü ikadan[200] âciz kalacağı bir nimet sayılmaz mı?

Biraz sonra kendisi de vapura geldiğinde şu hâle benden ziyade sevinerek uşağı vasıtasıyla hanesi halkına yazdığı pusulada vapurda Ahmet Mithat'ı bulması kendisini yalnızlık beliyesinden kurtarmış olduğu beyanıyla tebliğ-i memnuniyet eyledi.

Vapurda asıl dost ve aşina olarak Hamdi Beyefendi Hazretlerinden

[185] âsâr-ı atika: eski eserler
[186] taraf-ı saltanat-ı seniyye: Osmanlı imparatorluğu tarafından
[187] azimet (eyle-): gitmek
[188] istihbar (eyle-): öğrenmek
[189] refik: arkadaş
[190] refik-i muvafık: uygun arkadaş
[191] istikbal (eyle-): karşılamak
[192] sefine: gemi
[193] mütevafık: birbirine uygun
[194] kâffe: hepsi
[195] derkâr: açık; bilinir
[196] ahlak-ı kerihe: kötü ahlak
[197] melhuz: akla gelen, düşünülebilen
[198] mukaddem: önce
[199] aşina-yı kadim: eski tanıdık
[200] ika: denk getirme

başka kimse yok idiyse de İstanbullu olanlar ile kolayca ülfet hâsıl olacağı derkâr bulunmakla daha vapur hareket etmezden evvel birkaç İstanbullu ile muarefe[201] peyda ediverdik.

Bunların birisi İngiliz telgraf-ı bahrî[202] şirketi memurlarından Hikemiyan Efendi ve diğeri Beyoğlu'nda İngiliz Eczanesi diye meşhur olan eczane sahibi Mösyö Jozef Kanzuk ve diğeri Konya reji memuru Sabik Kaluyani Efendi olup Beyoğlu'nun meşhur familyalarından Korpi familyasına mensup bir delikanlı dahi bunların rüfekasından[203] olmakla onunla da muarefe hâsıl oldu. Hele İstamatiyadis namında bir Rum tacir dahi görüldü ki altmışlık bir hemşiresi ve mezburenin[204] yirmiden otuza kadar yaşlar meyanında olan iki kızı ile Paris'e gitmekte olup bu zat tuhfeciliğe[205] müteallik[206] bir ticaret arkası sıra İstanbul ve Marsilya yolunu tam seksen defa katetmiş bulunduğundan adi bir yol arkadaşından ziyade mücerreb[207] bir kılavuz hükmündeydi. İspandini namında genç ve terbiyeli bir Rum dahi işte İstanbullu olan arkadaşlarımızın adedini ona iblağ[208] etmiş oluyordu.

İstanbullu olmayan rüfekamız İspanya devletinin Dersaadet sefiri Mösyö le Marki de Bendana'nın zevcesi ile kızıdır ki bunlar vapura kadar bir suret-i müşaşaada[209] teşyi olunarak kıç kamaranın üzerinde bir halat yığıntısı üzerine erbab-ı teşyi tarafından vaz' olunan çiçek buketleri orasını latif bir çiçek bahçesi hâline koymuştu. Markiz'in Matilda namında bir hizmetçi kızı bulunarak Fransa ve İspanya hududu uzerinde bir köy ahalisinden bulunmasıyla Fransızca ve İspanyolca tekellüm[210] eyliyordu. Rüfeka-ı ecnebiyeden addolunan şu üç kadına Rusya mehakim-i adliyesinde[211] hizmeti sebk[212] etmiş bir Rus avukatı ile bir de an-asıl Bulgar iken Ruslanmış bir zatı ve bir de Dominiken papazını ilave eylersek miktarları altıya varırsa da bu son üç zatın isimleri nasılsa tahkik olunmamıştır.

İSTANBUL'DAN TEBAÜD-İ TEDRİCÎ[213]

Taşra vapurları hareket etmezden evvel üç defa düdük çalarlar. Birinci ikinci düdükte yolcu olmayanlar peyderpey çıktıkları gibi üçüncü düdükte

[201] muarefe: tanışıklık
[202] telgraf-ı bahrî: deniz telgrafı
[203] rüfeka: arkadaşlar
[204] mezbure: adı geçen(kadın)
[205] tuhfe: hediye
[206] müteallik: ilişkin
[207] mücerreb: tecrübeli
[208] iblağ (et-): ulaştırmak
[209] suret-i müşaşaa: gösterişli şekilde
[210] tekellüm (eyle-): konuşmak
[211] mehakim-i adliye: adliye mahkemeleri
[212] sebk (et-): gerçekleşmek; bulunmak
[213] tebaüd-i tedricî: yavaş yavaş uzaklaşma

artık vapur içinde yolcu olmayanlardan kimse kalmaz. O zaman ambar kapakları kapanmış ve muşambaları çekilmiştir. Hatta baştan kıçtan vapuru şamandıralara rapt eyleyen bacak kalınlığındaki azim yomalar[214] dahi kaldırılıp onlara bedel vapur yalnız kol kalınlığında çıma[215] ile şamandıralara rapt olunmuştur.

Gamboç vapuru evvela baş çımayı içeriye alarak makineyi işletmeye başlamayı müteakip kıç çıma vapurun seyriyle şamandıra halkasından sıyrıldı çıktı. Koca geminin şu hareketi o kadar kolay icra olundu ki bir piyâde kayığı da yanaşmış olduğu iskeleden bundan daha kolay hareket edemez.

Şurası şayan-ı dikkat mevaddandır[216] ki erbab-ı teşyinin birtakımı kayıkları, sandalları derununda bulundukları hâlde henüz mübaadet[217] etmemişlerdir. Son vedayı mendil ve el sallamak suretiyle icra ediyorlar. Bu işaretleri hangi yolculara vermekteyseler onlar dahi bilmukabele el ve mendil sallıyorlar. Bu esnada bazı gözler kıpkırmızı bazıları da yaşlı görünüyorlar.

Başı Boğaziçi'ne müteveccih[218] bulunan gemiyi Tophane önü sularında Marmara'ya doğru çevirmek pek kolay olmadığından vapur Kabataş önüne doğru yürüyüp badehu başını akıntıya ve kıçını anafora[219] verdi ki o zaman makine tatil olunarak yalnız şu akıntı ve anafor suretindeki iki kuvve-i makûse[220] gemiyi kendi kendisine çeviriverdi.

Vapur bu surette dönerken etrafa bir nazar etmeli ki bundan daha güzel bir panorama olamaz. Zira nazar duçar-ı galat[221] olarak vapurun döndüğünü fark edemeyip belki İstanbul ve Galata ve Beyoğlu ve Üsküdar ve Kadıköy insanın etrafında bir deveran-ı aheste[222] ile devrediyorlar zannolunur. O azim payitahtın kıtaât-ı azimesinde görülen devir hakikaten pek nazar-rübadır.[223]

Sarayburnu ile Harem iskelesi arasından vapur geçerken herkesin gözleri bir kere Marmara denizinin eb'ad-ı garbiyesine[224] doğru çevrilirse de o tarafta "ufuk" denilip suyu semadan tefrik eyleyen bir hatt-ı mevhumdan[225] başka bir şey görünmediği ve gerideyse dünya yüzünde letafetçe bir misali daha bulunmadığına kanaat-i umumiye hâsıl olmuş bulunan koca İstanbul bulunduğu için herkesin enzar-ı temaşası bilâ-ihtiyar[226] yine geriye müteveccih ve münatıf[227] olur.

[214] yoma: (denizcilikte kullanılan) kalın halat
[215] çıma: halatın uç kısmı
[216] mevad: hususlar; konular
[217] mübaadet (et-): uzaklaşmak
[218] müteveccih: yönelmiş
[219] anafor: ters akıntı
[220] kuvve-i makûse: zıt kuvvet
[221] duçar-ı galat (ol-): yanılmak
[222] deveran-ı aheste: yavaş yavaş dönme
[223] nazar-rübâ: görülmeye değer
[224] eb'ad-ı garbiye: batı ufukları
[225] hatt-ı mevhum: varsayılan çizgi
[226] bilâ-ihtiyar: kendiliğinden
[227] münatıf (ol-): dönmek; yönelmek

Ne manzara-i didar-rüba![228] Vapur Marmara'ya doğru tedricen tebaüd eyledikçe evvela Boğaziçi'nin arzan ittisaı[229] azalmaya başlayarak hisarlara kadar Anadolu, Rumeli sahilleri birbirine takarrüb[230] eyliyor. Biraz sonra vapurun Henry Bulwer* adacığını sol tarafta bırakmak için Ayastefanos cihetine doğru biraz dümen bükmesiyle Selimiye ve Sarayburnu'nda öyle bir hareket-i kâzibe[231] peyda oluyor ki güya bunlar birbirine kavuşmak için yerlerinden kımıldanmışlar zannolunur. Sanki azim bir hane kapısının iki kanadıymışlar da vapurun çıkmasına yol vermek için açık bulundukları hâlde şimdi vapurun çıkması üzerine kapanıyorlarmış gibi görünüyorlar.

Nihayet bu iki kanat bi'l-külliye telâki[232] ederek Boğaziçi'ni enzar-ı mütebaideden[233] setrederler.[234] O zaman Fenerburnu, Kadıköy, Haydarpaşa, Selimiye, Ahırkapı, Kumkapı, Yedikule bir kavs-i yekpare[235] teşkil ederler. Hesapça vapurun Kız Kulesi'nden dört beş mil kadar açılmış olduğu bu noktada sağ tarafına bakanlar şehr-i azim-i Konstantiniye'nin[236] kısm-ı cenubisini[237] görürler ki her zaman semt-i şimalisini[238] görmeye alışmış olan gözler bu şehri yeni gördükleri bir acibe-i muazzamün-ileyhâ zannederler.

Hakikat! İstanbul'un hangi tarafı olursa olsun hariçten görünüşü ne azametlidir! Avrupa biladının[239] aglebi münhatt[240] arazi üzerinde mebni bulundukları için âsâr-ı azime-i mimariyesi cümleten bir nokta-i nazardan müşahede olunamaz. Buna bir çare olmak üzere seyyahlar en mürtefi[241] kulelere, damlara çıkarak etrafa bakınırlarsa da nazar-ı temaşa ebniye-i mevcudenin kâffesini yine ihata[242] edemeyip yakında bulunanlar uzakta olanlara hâciz[243] olurlar. Şehr-i şehir-i İstanbul[244] ise tepeler üzerinde mebni olduğu için bu tepelerin havi oldukları câmi-i şerife ve devair-i miriye[245] ve sair ebniye-i azime[246] kendi kendilerini enzar-ı temaşa ve hayrete arz ederler. Her nokta payitaht-ı saltanat-ı seniyyeyi temaşa için bir nokta-i müntehabe-i nazar[247] hükmünü alır.

[228] didar-rüba: göz alıcı
[229] ittisa: genişlik
[230] takarrüb (eyle-): yaklaşmak
* Henry Bulwer Adası: Bugünkü adı Yassıada. İngiltere sefiri Sir Henry Bulwer 1859'da adayı satın almış ve kale benzeri bir bina, şato yaptırmış, ada da onun adıyla anılmıştır. [ed.n.]
[231] hareket-i kâzibe: göz yanıltan hareket
[232] telâki (et-): birleşmek
[233] enzar-ı mütebaide: uzaklaşan bakışlar
[234] setr (et-): gizlemek
[235] kavs-i yekpare: bütün bir yay
[236] şehr-i azim-i Konstantiniye: büyük İstanbul şehri
[237] kısm-ı cenubi: güney kısmı
[238] semt-i şimali: kuzey tarafı
[239] bilad: beldeler, devletler
[240] münhatt: çukur
[241] mürtefi: yüksek
[242] ihata (et-): kuşatmak
[243] hâciz (ol-): engel olmak
[244] şehr-i şehir-i İstanbul: şöhretli İstanbul şehri
[245] devair-i miriye: devlet daireleri
[246] ebniye-i azime: büyük binalar
[247] nokta-i müntehabe-i nazar: bakmak için seçilmiş nokta

Vapur tebaüd-i tedricîsinde devamla Ayastefanos ve Henry Bulwer adası mabeynini[248] de geçtikten sonra artık Kartal'dan Bakırköyü'ne kadar teşekkül eyleyen hat öyle bir kavspare resmeder ki Selimiye Kışlası gibi en büyük ebniye bile bu kavsin üzerinde birer beyazımsı benek irae[249] edebilirler. Ta bu zamana kadar yolcuların gözleri İstanbul semtinden ayrılamaz. Ol mevki-i dil-küşadan[250] kolay kolay kat'-ı nazar etmek kimsenin kârı olamaz.

Nihayet akşamın hulûlüyle nokta-i mağribde[251] renginiportakalîye bi't-tahvil[252] cirmini[253] de birkaç misli büyütmüş olan afîtab-ı mugterib[254] enzar-ı seyyahîni[255] İstanbul'dan ayırıp kendi tarafına celple biraz sonra güya bu tedbiri adam aldatmak suretiyle kurmuşçasına o da nazardan istitar[256] ediverince garip yolcular kendilerini öyle bir deniz üzerinde bulurlar ki daire-i ufkunun beşte dördü bundan evvel denildiği üzere suyu semadan tefrik eden hatt-ı mevhum ile mürtesim[257] olup yalnız Çekmecelere* doğru bir miktar yerinde kara görülebiliyorsa da zulmet-i şeb[258] her taraftan hücum ediyormuşcasına bir suretle o daire-i ufku da darlaştıra darlaştıra gayr-ı mer'î[259] bir hâle getirir. Biraz sonra insan derununda bulunduğu geminin küpeşteleriyle pupa ve pruvasından başka bir yeri görmez olur. Meğerki nazarını semt-i semaya atfetsin de ziynet-i sema olan ecram-ı muzîayı[260] temaşaya yol bulsun!

GÜVERTE YOLCULARI

Gerek mebde-i harekette[261] ve gerek tebaüd-i tedricî[262] hâlinde birçok şeyler seyyahın nazarını fikrini işgal eylediklerinden asıl sefine derununda ve seyahate müteallik[263] olarak calib-i dikkat bulunan birçok şeylere insan vehleten[264] dikkat edemez. Ama tebaüd-i tedricî artık herkesin nazar-ı dikkatini geminin küpeşteleriyle tahdide[265] başladığı zaman göz ve gönül

[248] mabeyn: ara
[249] irae (et-): göstermek
[250] mevki-i dil-küşa: iç açıcı güzellikteki mevki
[251] nokta-i mağrib: batı noktasında
[252] bi't-tahvil: döndürerek
[253] cirm: boyut
[254] afitab-ı mugterib: batan güneş
[255] enzar-ı seyyahın: yolcuların bakışları
[256] istitar (et-): kaybolmak
[257] mürtesim (ol-): görünür olmak
* Büyük ve Küçük Çekmece gölleri. [h.n.]
[258] zulmet-i şeb: gecenin karanlığı
[259] gayr-ı mer'î: görünmez
[260] ecram-ı muzîa: parlayan yıldızlar
[261] mebde-i hareket: ilk hareket
[262] tebaüd-i tedricî: ağır ağır uzaklaşma
[263] müteallik: ilişkin
[264] vehleten:bir anda
[265] tahdit: sınırlama

eğlendirecek şeyleri derun-ı sefinede aramak ihtiyacı insana bu şayan-ı dikkat şeyleri de irae[266] eyler.

Böyle uzakça seferlere giden gemilerde en ziyade şayan-ı temaşa olan şey güverte yolcularının hâlidir. Güvertede yolculuk etmek insanın nev-umma[267] medenilik hâlinden çıkıp bedevilik ve göçebelik hâline avdet[268] etmesi demektir. Zira şedaid-i hevaiyeye[269] karşı üzerindeki tenteden maada siper olmayıp her neye malikse onlar dahi yanı başında bulunur ki bunları diğer ben-i nev'inin çeşm-i tama'ından[270] muhafaza için suret-i daimede takayyüde[271] mecburdur.

Güverte yolcusu vapur hareket edinceye kadar tamamıyla yerleşemez. Zira onun işgal edebileceği yerler gemiye yük almak hizmeti ve bir de kayıkçı ve taşıyıcı gibi kuru kalabalık ile meşguldür. Bazı yolcuların bu kalabalık içinde de yerleşmeye çalıştıkları görülürse de hâl ve şanlarına dikkat etseniz bunların şaşkın şaşkın hareketlerinden acemi olduklarını anlarsınız. Bazıları yerleşmeye ısrar ederlerse de eşyalarını âleme çığnetmekten başka bir netice hâsıl olamadığını görerek veyahut erbab-ı tecrübe bunu kendilerine ihtar eyleyerek duçar-ı nedamet[272] olurlar.

Vapur hareket eylediği zaman yerleşmeye ibtidar[273] eyleyen güverte yolcuları evvela kendilerine münasip bir yer ararlar ki bu yerler vinç makinesinin ve vapur makinesi kaportasının ve ambar kapağının ve direklerin yanları ve etraflarıdır. Bedavet-i insan[274] için hulkî[275] ve cibillî olmasıyla hiç tecrübesi olmayanlar bile güverte üzerinde intihap[276] eyledikleri yerlere nasıl yerleşeceklerini yine nazar-ı dikkatlerinde derhâl tayin edebilirler. İntihap eyledikleri yerin bir tarafı geminin mutfak ve makine kaportası gibi bir ciheti olmakla burası duvarımsı bir siper-i tabii addolunur. Bu hâlde hurç ve sandık ve denk gibi eşyayı o siperin taraf-ı mütekabiline[277] dizerek diğer bir siper peydasıyla ikisi arasını yuva ittihaz[278] edeceği tabiidir. Bu yuvaya seccade, şilte, hasır gibi ferşe[279] şayan bir şey serip çünkü güverte yolcuları yiyeceklerini de beraber alacaklarından bunların mevzu'[280] oldukları kapları da bu yuvanın "arka tarafı" ittihaz olunan yere koyunca ön tarafı tabiatıyla "kapı" hâlini alır.

[266] irae (eyle-): göstermek
[267] nev-umma: âdeta
[268] avdet (et-): dönmek
[269] şedaid-i hevaiyye: hava şartları
[270] çeşm-i tama': göz dikme; kıskançlık
[271] takayyüd: dikkatli olma
[272] duçar-ı nedamet (ol-): pişman olmak
[273] ibtidar (eyle-): başlamak
[274] bedavet-i insan: göçebelik
[275] hulkî/cibillî: yaratılış gereği
[276] intihap (eyle-): seçmek
[277] taraf-ı mütekabil: karşı taraf
[278] ittihaz (et-): edinmek
[279] ferş: yayma
[280] mevzu' (ol-): içine konulmak

Tek başlarına seyahat eden güverte yolcularının yuvaları o kadar mükemmel olmasalar bile familyaca seyahat eden yolcuların yuvaları hakikaten "yuva" ıtlakına[281] şayan olacak derecelerde mükemmel olur. Eşya-yı mevcudeyle her tarafı mümkün mertebe mahfuz olarak çoluk çocuk orta yerde barınırlar ki büyük bir gemi güvertesinde böyle bir hayli yolcuların beytûtetleri[282] aynıyla bir yörük aşiretinin bir menzile konmalarını andırır.

Bu suretle seyahate alışkın olanların haşlanıp söğüş hâline konulmuş etleri ve Osmanlısalar mutlaka yalancı dolmaları, helvaları ve Hıristiyan oldukları surette ekseriya jambonları, sucukları ve hele lüzum-ı hakikisinden pek fazla ekmekleri ve mevsime muvafık birçok meyveleri, kahve takımları ve alışkın oldukları meşrubat şişeleri filanlar geminin o cihetini âdeta şayan-ı tersim[283] bir hâle koyar. Bazı meraklılar tambura, gitara, flüte, düdük, armonik gibi birer nev' edevat-ı musikiyelerini bile beraber alırlar. Hele tentenin bir tarafına asmak veyahut sandık ve denk gibi bir şey üzerine oturmak suretiyle bunların birer de fenerleri olup fener almayı tahattur[284] etmemiş olanlar muahharen[285] bu lüzumu hissedince vapurda kahveciden veya kamarottan mübayaa[286] edebildikleri bir mumu bir şişenin ağzına yapıştırmak tarikiyle[287] şamdan dahi tedarik etmiş olurlarsa da mumun ziyasını rüzgârdan muhafaza ihtiyacı baş gösterince bu mumun etrafına gazete kağıdından fanus yapmaya çalışmak derecesindeki mecburiyetleri hakikaten calib-i nazar-ı dikkat olan ahvalin başlıcalarından olmak hükmünü alır.

Mebde-i azimette[288] işbu güverte yolcuları birbirinden muhteriz[289] olurlarsa da biraz sonra komşuluk münasebet-i tabiiyesi bunlar arasında hükmünü göstermeye başlar. Diyanet ve kavmiyet farkları bu komşuluk münasebet-i tabiiyesine mani olmayıp yavaş yavaş nereye gidildiği sualinden bed'[290] ile yekdiğere kahve vesair ikramına kadar varılır. Yalnız birbirinin lisanına aşina olmak bu münasebetin sürat-i vukuu için kâfi olup hatta lisanlarına aşina olmadıkları zaman bile bu misilli ahvalde lisan-ı umumi ve tabii olan işaret meselesi kâfi görülür.

İşte asıl erbab-ı seyahat kendileri addolunmak lazım gelen bu gayretli ve tedarikli yolcular râkib[291] olduğum Gamboç vapurunun güvertesini âdeta bir panayır hâline koymuşlardı. Kale-i Sultaniye'ye[292] İzmir'e çıkacak bir hayli

[281] ıtlak: sayma; sayılma
[282] beytûtet: geceleme
[283] şayan-ı tersim: resmini yapmaya değer
[284] tahattur (et-): aklına gelmek
[285] muahharen: sonradan
[286] mübayaa (et-): satın almak
[287] tarik: yol
[288] mebde-i azimet: yolculuğun başı
[289] muhteriz (ol-): çekinmek
[290] bed': başlama
[291] râkib (ol-): binmek
[292] Kale-i Sultaniye: Çanakkale

Osmanlı yolcuları olduğu gibi gerek buralara ve gerek Şira'ya* çıkacak ve hatta bazıları Marsilya'ya kadar gidecek bir hayli Hıristiyan ve ecnebi güverte yolcuları vardı ki akşamdan sonra bunların taam edişleri ve birkaç Rumların gitar ve mandolinle müzik çalışları ve bazılarının oyun kâğıtlarıyla eğlenişleri ve kimisinin ispirto lambalarıyla kahve pişirişleri, bazı ufak çocukların ağlayışları, validelerinin bunları uyutmak için ninni çığırışları ve nihayet birtakımının galebe-i nevmle[293] pinekleyişleri fikr-i tetebbu ve tetkikimi en ziyade işgal eyleyen ahvalden oldu.

KAMARADA İLK AKŞAM

Güneş gurub edip tabir-i mahsusunca sular dahi karardığı sırada kamarotun çaldığı bir çan kamara yolcularını akşam taamına[294] davet eyledi. Birinci kamara sofrasında biz on beş kadar yolcu olduğumuz gibi birinci kapıdan başmakinist ve vapurun tabibi ile diğer bir zabit dahi taama geldiler. Hamdi Beyefendi ile ben kaptana tavsiye ve takdim edilmiştik. Kaptan tarafından herkesin haysiyetine göre tayin edilen yerlerde oturuldu ki gemide en büyük mevki kaptanın olmak kavaid-i bahriyeden[295] olmakla kaptan sağ tarafına Markiz'i ve sol tarafına kızını aldığı gibi zevat-ı sairenin[296] yerleri de hakikaten pek münasip olarak tayin olunmuştu.

Böyle büyük posta vapurlarında birinci kaptan olmak için maharet-i bahriyenin ne derecesi matlup olduğunu bilemezsem de nezaket ve terbiye-i insaniyenin pek büyük bir derecesi mevcut olmak lazım geleceğine asla şüphe etmemelidir. Yolcular meyanında[297] ne kadar rütbeli adamlar bulunursa bulunsun sofrada salonda makam-ı riyaset[298] yine kaptana ait olmakla kaptan olan zat o kadar nazik, terbiyeli, vakarlı olmalıdır ki bu makamı bihakkın işgal edebilsin. Kendisine takdim ve tavsiye olunan kadın erkek yolculardan maada sair yolcularla dahi ilk düşen münasebet üzerine söz söylemek ve fakat söylediği sözü zemin ve zamana muvafık söylemek ve hiçbir kimseyi incitecek surette beyan-ı mülahaza etmemek ve yerine göre yolcuları güldürecek zarafetlerde dahi bulunmak kaptanın cümle-i levazımından[299] olup râkib olduğumuz Gamboç vapurunun kaptanı Mösyö Berji

* Şira: Syros adası. [ed.n.]
[293] galebe-i nevm: uykuya yenik düşmek
[294] taam: yemek
[295] kavaid -i bahriye: denizcilik kuralları
[296] zevat-ı saire: diğer kişiler
[297] meyan: ara
[298] makam-ı riyaset: başkanlık makamı
[299] cümle-i levazım: sahip olması gereken özellikler

ise bu şeraiti gerçekten haiz kırk yedi elli yaşlarında sakalına kır serpmiş yüzü güzel bir adamdı.

Şu suretle sofrada ilk ictima eden yolcular arasında ilk defa olmak üzere husule gelecek olan muarefe[300] ve münasebetin suret-i husulü tuhaf şeylerdendir. Bu muarefe ve münasebetin husulü için herkes bir vesile arar durur. Mesela tuzluğu almaya veyahut diş hılaline[301] veya su sürahisine el uzatmaya çalışan bir kimseye yardım edivermek o vesileyi hâsıl eder. Hele havanın iyiliğine veyahut fenalığına dair açılan bir söze iştirak pek kolay olur. İlk iskeleye ne zaman varılabileceği hakkında kaptana sorulan bir sual sair birçok kimselere de cevaba karışmak fırsatını vermiş olur. Hele kimi deniz tutup kimi tutmadığı bahsi meydana konulunca herkesi birbiriyle söyleştirmek için bundan âlâ zemin bulunmamak derecesinde bu zemin musahabe-i umumiyeye meydan açar.

İstanbul'dan hîn-i hareketimizde[302] hafif bir poyraz rüzgârı esmekte olup Marmara'ya çıkılınca geminin sürati rüzgârın sürat-i vezanıyla[303] tekabül[304] eylediğinde havamız hiç rüzgâr yokmuşcasına bir sükûn peyda eylemişti. Havanın bu kadar muvafakat ve letafeti üzerine bir de deniz tutup tutmaması bahsi açılınca bazı kimseler bu deniz hastalığından pek ziyade ürktüklerini ve bazıları denizin kendilerine hiçbir fenalık vermediğini beyana başladılar. Birtakımlarıysa deniz tutmasına karşı limon deva-yı acil olduğunu veyahut fırtınalı havalarda insanın daima mideyi tok ve sıcak bulundurması lazım geldiğini tavsiyeyle arz-ı tababete[305] koyuldular.

Bu yoldaki reyleri,[306] mütalaaları kaptan vehleten[307] reddetmiyor idiyse de kabul dahi etmeyip gayet mütebessimane ve nazikâne bir suretle kendi reyini de ilave ediyordu ki en doğru rey olmak lazım gelen bu rey ber-vech-i ati[308] hülasa edilebilir:

Fırtına baş göstermezden evvel kimi deniz tutup kimi tutmayacağına dair bir hükm-i kat'i verilemez. Pek çok kimseler kendilerini deniz tutacak havfına düştükleri hâlde bu havflarının na-becâ[309] olduğunu muahharen görünce memnun kalırlar. Bazıları dahi denize mukavemet gayretini eda eyledikleri hâlde hîn-i tecrübede[310] iddialarının makûsu zahir olarak biraz sıkılırlar. Hâlbuki hakikatte deniz tutmadık hiçbir kimse olamaz.

[300] muarefe: sohbet
[301] hılal: kürdan
[302] hîn-i hareket: hareket zamanı
[303] sürat-i vezan: esiş hızı
[304] tekabül (eyle-): karşılaşmak
[305] arz-ı tababet: hekimlik yapmak
[306] rey: görüş
[307] vehleten: ilk anda
[308] ber-vech-i ati: aşağıdaki gibi
[309] na-becâ: yersiz
[310] hîn-i tecrübe: tecrübe esnasında

Denizi mesken edinmiş bulunan gemiciler bile bu hastalıktan bi'l-külliye[311] masun değildirler. Şu kadar ki deniz tutması türlü türlü olur. Bazı kimselerde ekseriya müşahede olunduğu üzere mide bulanmasını, baş dönmesini, gaseyanı[312] mucip olarak bazılarındaysa yalnız bir hafif sersemliği icap eder. Adam olur ki onda deniz tutmasının hükmü bir iştahsızlıktan ibaret görülüp diğer bir adam olur ki bilakis hükm-i mezkûr[313] fevkalhad iştah açıklığı suretinde tecelli eder. Hâsılı denizde insanın hâli az çok mutlaka tebeddül[314] edip ve bu tebeddül dahi işte deniz tutması demektir.

Bu hastalığa mukabil olacak devaya gelince: O devayı keşfedecek olan tabibin milyonlar, milyarlar kazanacağına şüphe etmemelidir.

Deva-yı mezkûr henüz keşif olunmamıştır. Vakıa pek çok şeyler tavsiye olunursa da hîn-i ihtiyaç[315] ve tecrübede cümlesinin faydasızlığı tahakkuk[316] eder. Bu hâlin mideye mi yoksa asap veyahut kana mı müteallik[317] bir mesele olduğu bile beyne'l-etibba[318] katiyen tayin olunamamıştır. Fakat korkunun bir büyük tesiri olduğu bahriyun[319] nezdinde tecrübe edilmiştir. Ekseriya enginlerde cüzi bir sallantı yolcuların aglebinde[320] deniz hastalığını ika[321] eylediği hâlde sahile yakın yerlerde daha ziyade sallantının yine o yolcular üzerinde o kadar tesiri mucip olmadığı görülmüştür. Hatta gemiciler bile bir tehlikeden dolayı duçar-ı havf[322] oldukları anda deniz tutması mukaddematını[323] kendi üzerlerine hissetmeye başlarlar.

Bu tetkikat kaptanın tedkikatı olup ben burada yalnız onları hülasaten kaydeden bir mukayyid[324] makamında bulunuyorum. Sofrada bu söz şu ilk akşam için başlıca medar-ı musahabe[325] olarak gerek sofranın sonlarında ve gerek bade't-taam[326] herkesin semt-i maksudu[327] neresi olduğuna dair edilen sualler ve verilen cevaplar dahi daire-i musahabeyi tevsie[328] yardım eyledi.

Sofra ve salonda sigara içmek mücaz[329] olmadığından ve yolcularınsa hemen kâffesi tütün tiryakisi bulunduğundan bade't-taam kış üstüne çıkıldı ki orada hem rüfekayla musahabe ve hem de güverte yolcularını temaşa beni iki cihetle işgal eyliyordu. Yolculardan birtakımı yemeklerin fenalığından

[311] bi'l-külliye: tamamen
[312] gaseyan: kusma
[313] hükm-ü mezkûr: bahsedilen durum
[314] tebeddül (et-): değişmek
[315] hîn-i ihtiyaç: ihtiyaç zamanı
[316] tahakkuk (et-): ortaya çıkmak
[317] müteallik: ilişkin
[318] beyne'l-etibba: hekimler arasında
[319] bahriyun: denizciler
[320] agleb: çoğunluk
[321] ika (eyle-): meydana getirmek
[322] duçar-ı havf (ol-): korkuya düşmek
[323] mukaddemat: başlangıç
[324] mukayyid: kaydedeci
[325] medar-ı musahabe: sohbet konusu
[326] bade't-taam: yemekten sonra
[327] semt-i maksud: gidilecek yer
[328] tevsi: genişletme
[329] mücaz: uygun; izinli

şikâyete başladılar. Hele şikâyette en ileriye gidenler en ziyade gezginci olanlar olup bunlar mesela Avusturya vapurlarında yemekler daha âlâ olduğunu ve filanca yere giderlerken şöyle güzel taamlar ile can beslediklerini anlatıyorlar ve bazılarıysa Gamboç vapurunun bu akşamki yemekleri de pek fena olmadığını irad ile mukabelede bulunurlardı. Ben ehl-i şikem[330] olmadığımdan bi't-tabii yemeklerin iyiliği tarafında bulunduğum gibi zannıma kalırsa fenalığı tarafını iltizam[331] edenlerin de pek çokları hanelerinde bundan âlâ taama alışkın oldukları için değil mücerret[332] söz olsun için o iddiada bulunmaktaydılar. Yoksa alafranga taam usulünde "dinner" tabir olunduğu üzere evvela bir çorba, saniyen[333] bir balık, salisen[334] bir sığır eti, rabian[335] bir sebzeli koyun eti, hamisen[336] salata ile bir tavuk kebabı, sadisen[337] bir tatlı, sabian[338] meyve ve peynirden ibaret bulunan bu taam âdeta "mükemmel" ıtlakına bile şayan olduğunu itiraf eylersem insafa muvafık[339] hareket etmiş olurum.

(Söz sırası gelmişken umumiyet üzere arz edeyim ki Avrupalıların dinnerları esasen tertib-i sabıktan[340] asla tehalüf[341] etmez. Yani çorba ve balık ve sığır eti ve sebzeli koyun eti ve tavuk yahut hindi ve tatlı ve meyve ve peynir şu tertipte devam edip eğer bundan maada bazı şeyler ilave olunursa fevka'l-usul[342] addolunur.)

İki saat kadar zamanı kış üzerinde geçirdikten sonra kamarotun çıngırağı birinci kamara yolcularını çaya davet eylediki işte bu çayı iyi bulmak çay ne olduğunu bilmemeye delalet eylerdi. Çayda o latif nebata mahsus olan rayiha[343] külliyen mefkud[344] olup renkse frenk mürekkebi gibi bir şeydi ki süt ve şeker haltıyla bunu tadile mecburiyet messeyledi.[345] Hoş Rusya'dan maada Avrupa'nın hiçbir yerinde çay ne olduğunu bilen yoktur a? Gayet mükellef çay takımlarıyla getirdikleri şey bir siyah sıcak sudan ibarettir. Çayları mı fenadır? Yoksa pişirmesini mi bilmezler? Burasını fark etmek biraz güçtür.

Çaydan sonra herkes yekdiğerine:

– Geceniz hayr olsun! İyi uyumanızı temenni ederim, gibi kelimat-ı taltifiye[346] ile veda ederek yerlerine çekildiği gibi biz dahi Hamdi Beyefendi

[330] ehl-i şikem: yemek düşkünü
[331] iltizam (et-): ileri sürmek
[332] mücerret: yalnızca
[333] saniyen: ikinci olarak
[334] salisen: üçüncü olarak
[335] rabian: dördüncü olarak
[336] hamisen: beşinci olarak
[337] sadisen: altıncı olarak
[338] sabian: yedinci olarak
[339] muvafık: uygun
[340] tertib-i sabık: yukarıdaki sıralama
[341] tehalüf (et-): farklılık göstermek; dışına çıkmak
[342] fevka'l-usul: usul dışı
[343] rayiha: koku
[344] mefkud (ol-): yok olmak
[345] mess (eyle-): gerekmek
[346] kelimat-ı taltifiye: güzel sözler

Hazretleriyle beraber kamaramıza çekildik, soyunup dökünüp yataklarımıza girdik. Fakat bu gemi yataklarına "yatak" tabiri caiz olabilir mi? Bunlar duvar gibi bir satha[347] raptolunmuş âdeta birer tabut! Sair seyahatlerimde bunların daha fenalarını görmüştüm ki o da iki bazen üç yatağın üst üste konulmaları suretinden ibaretti. Böyle olan yataklarda insanın yatağı içinde doğrulup oturması da mümkün olamaz. Zira her yatağın arasındaki açıklık yarım metre kadar da bir irtifa teşkil edemez. Gamboç vapurunun kabinelerindeki iki yatağın her biri odanın birer başka dıl'ında[348] ta'lik[349] edilmiş bulunduklarından bunların içinde oturmaya irtifaları müsaitse de yatağın darlığı, içinde yatıldığı zaman dönmeye, kımıldamaya hiç müsait değil. Hele yumuşak olması için şilte altına kanepe yayları gibi telden yaylar dahi tertip etmişler ki insan bir cebr-i nefs[350], bir gayret-i bedeniyeyle kımıldanıp dönebilecek olsa dahi döndüğü taraf göçtüğü gibi rahatsız oluyor.

Bilhassa ben yatağın yumuşak olmasından asla hazzetmem. Bazı kere şilteleri attırdıkları zaman o pek yumuşak şiltelerde yatmak vücudumu rahatlandıracağına bilakis kımıldandıkça vücudumu yorar. Onun için yeni atılmış şiltelerde birkaç gece başkalarını yatırmaya mecbur olurum. İşte Gamboç'taki dar yatakların yaylar vasıtasıyla hâsıl eylediği ifrat yumuşaklık benim için fevkalhad rahatsızlığı mucip olduğu gibi insan alışkın olduğu yatağını tebdil[351] edince yerini yadırgaması da tabii olduğundan bunlara zamimeten[352] makinenin sadmesi[353] ve gürültüsü de her zaman alıştığım hâl olmadığından uykuyu davet bir türlü mümkün olamadı.

Arkadaşımı rahatsız etmemek için ses seda çıkarmıyorsam da uykunun tehiri[354] beni ziyadesiyle rahatsız ediyor. Davet-i hab[355] için birçok hülyalar ediyorum. Hayır hayır! Hiç faydası yok. Hülyalar daha fena! Çünkü vücut yorgunluğuna zamimeten zihnimi de yoruyor.

Bir aralık kalkıp güverte üzerine çıkmayı kurdum. Fakat giyinmek lazım. Bu mecburiyet beni üşendirdiği gibi Hamdi Beyefendi'yi de rahatsız edecek. Canım sigara istemeye başladı. Zaten küçücük olan kamara duman dolacak. Hamdi Bey ise tütün istimalini[356] terk etmiş.

İşte bu azap içinde bir iki saat muazzep[357] olduktan sonra bir de Hamdi Bey:

[347] satıh: yüzey
[348] dıl': kenar
[349] ta'lik (et-): bağlanmak
[350] cebr-i nefs: zorlama
[351] tebdil (et-): değiştirmek
[352] zamimeten: ek olarak
[353] sadme: sarsıntı
[354] tehir: gecikme
[355] davet-i hab: uykuyu davet
[356] istimal: kullanma
[357] muazzep (ol-): azap çekmek

– Mithat! Uyuyor musun? diye bir ses vermesin mi? Cevab-ı lazımını derhâl ita[358] eyledim ki o da:

– Yok, kelimesinden ibaret oldu. Arkadaşım tarafından:

– Ben de uyuyamadım, şikâyetini alınca bu hâl üzerine birkaç söz daha teati[359] ederek ve söz sözü açarak bir hayli konuştuk. Nihayet nevme[360] olan ihtiyac-ı azim her rahatsızlığa galebe etmekle biraz sızabilmişsek de uykuya mümkün mertebe kanabilecek kadar zamanın Allah bilir ama rub'u[361] geçmeksizin "garrrrrrrrr!.." diye peyda olan bir gürültü bizi tekrar uyandırdı. Meğer Kale-i Sultaniye'ye gelmişiz de vapur vinç makineleriyle ambara yük indirmeye başlamış.

AKDENİZ

Gelibolu Boğazı'ndan bu defaki mürurum[362] yedinci olduğu hâlde evvelki altı defa mürurumda boğazın ahvaline bu defaki kadar dikkat edememiş olduğumu sabahleyin erkenden kıç üzerine çıktığım zaman düşünüp itiraf eyledim. Besbelli defaat-i evveliyede şöyle bir seyahatname yazmak fikri olmadığı için bu dikkatsizlikte bulunmuşumdur. Bu defaysa yalnız kendim için değil kârilerim için dahi her şeye dikkat ve her dikkat ettiğim şeyi kaydetmek mecburiyetinde bulunduğumdan dürbünü elimden düşürmeyip onu bir bırakacak olursam mahza[363] kurşun kalemi ele almak için bırakabilmeye başladım.

Gelibolu Boğazı'nı İstanbul Boğazı'na kıyas edebilmek güçtür. Zaten Akdeniz'i Karadeniz'e kıyas edebilmek dahi kolay değildir ya! Karadeniz'de dahi üç dört seyahatim olduğundan bu denizin hâlini de bilirim. İstanbul'dan çıkarken o güzel boğazı bırakır bırakmaz azim bir engin insanı karşılayıverir. İstanbul'a gelirkense ta duhule[364] takarrüb edinceye kadar göze görünmeyen boğaz ufacık bir aralık gibi birdenbire zahir oluverir.

Gelibolu Boğazı evvela İstanbul bosforundan daha geniş, daha uzundur. Kale-i Sultaniye cihetleri en dar olup buraya varılıncaya kadar gerek Marmara ve gerek Akdeniz cihetleri gayet genişlikten başlayarak huni gibi bi't-tedric[365] daralır. İki sahil umranca İstanbul Boğazı'na takarrübden pek

[358] ita (eyle-): vermek
[359] teati (et-): karşılıklı söz söylemek
[360] nevm: uyku
[361] rub': dörtte bir
[362] mürur: geçiş
[363] mahza: sadece
[364] duhul: içeri
[365] bi't-tedric: yavaş yavaş

baid[366] olan yüksek tepeler ve azim yarlarla mahdut[367] olup fakat vaziyet-i mevkii müdafaa nokta-i nazarından o kadar âlâdır ki bihakkın tahkim olunmak suretiyle bütün dünyanın donanmasını mürurdan men edebilir. Saye-i kudret-vâye-i cenab-ı padişahîde[368] vesait-i cedide-i müdafaa[369] ile bihakkın tahkim dahi edilmiştir. Her tarafta birbirine mukabil bulunan tabyalar hem hüsn-i inşalarından dolayı nazar-rübadırlar[370] hem de mücehheziyet-i mükemmelelerinden[371] naşî[372] heybet-efzadırlar.[373]

Bir taraftan boğazı ve istihkâmları ve Kale-i Sultaniye ve Maydos cihetlerini ve diğer taraftan vapura Kale-i Sultaniye'de imal olunan o evani-i türabiyeyi[374] ve türlü balık ve meyveleri satmaya gelen kayıkları temaşa ederken kamara arkadaşları dahi birer ikişer kıç üzerine çıkmaya başladılar ki bunlar da en evvel calib-i nazar-ı dikkat olan şey benizlerinin uçukluğu ve gözlerinin kızıllığı kaziyesi oldu. Artık herkeste:

– Sabah şerifleriniz hayr olsun! iltifatını müteakip bir de:

– Nasıl? Gece rahat uyuyabildiniz mi, suallerinin teatisine meydan açıldıysa da bu suallere cevab-ı tasdik veren bulunmuyordu. Meğer salt biz değil herkes yerlerini yadırgayarak vapurun dar ve oynak yatakları içinde rahatsız olarak uyuyamamışlar.

Kale-i Sultaniye önünde bir buçuk iki saat kadar kaldıktan sonra Gamboç vapuru Bozcaada'ya doğru yol verdi ki boğazın ağzında bir lokma mesabesinde bulunan bu mini mini adacığın hisarı vaktiyle en mühim mevki-i harbiyedenken edevat-ı hazıra-i harbiyenin[375] bu ehemmiyeti tadil[376] etmiş olması bazı yolcular tarafından zemin-i musahabe addolundu. Bence Bozcaada hâlâ müdafaa nokta-i nazarınca mühim bir yerdir.

Biraz tereyağı ve süt ve kahve ve şeker ve ekmekten ibaret bulunan sabah kahvesi için kamarotun çıngırağına ittibaen aşağıya salona inilerek müteakıben yine kıç üzerine çıkıldığı zaman kendimizi Beşikler liman-ı vâsii ile Midilli ceziresi[377] ucunun arasında bulduk. Hava gayet latif olduğundan Akdeniz'in Anadolu ve Midilli sahillerine doğru imtidad-ı nazardaki[378] letafet hayat-efzaydı.[379]

[366] baid: uzak
[367] mahdûd: sınırlı
[368] saye-i kudret-vâye-i cenab-ı padişahî(de): güçlü padişahımızın sayesi(nde)
[369] vesait-i cedide-i müdafaa: yeni müdafaa araçları
[370] nazar-rüba: göz alıcı
[371] mücehheziyet-i mükemmele: mükemmel donanım
[372] naşî: dolayı
[373] heybet-efza: heybetli
[374] evani-i türabiye: topraktan yapılmış kaplar
[375] edevat-i hazıra-i harbiye: günümüz savaş aletleri
[376] tadil (et-): değiştirmek
[377] cezire: ada
[378] imtidad-ı nazar: uzayıp giden manzara
[379] hayat-efza: hayat verici

Yolcular meyanında dün akşamdan beri peyda olmuş bulunan münasebet bugün bir kat daha kuvvet bulmuş olmakla musahabeler daha laubaliyane cereyan etmeye başladı. Kimisi Anadolu ve Midilli ahvaline dair malumat ve müşahedatını söyler bazıları bahsi tarihe intikal ettirerek nam-ı kadimi Lesbos olan Midilli nisvanının[380] tarihte işgal eyledikleri sahaif-i şöhreti[381] karıştırır. Birtakımı vapurun sol taraf sahilini teşkil eyleyen eski Truva'dan bahseder. Hele bu misilli mebahis-i tarihiye ve ilmiyede hakikaten bahhas-ı mühim[382] olan Hamdi Beyefendi Hazretleri Schliemann* nam Almanyalının bu Anadolu sahilinde icra eylediği hafriyatta[383] keşfine muvaffak olduğu âsâr-ı atikaya[384] dair bir söz açtı ki cümleyi ziyadesiyle memnun eyledi. Bu mebahis-i müfide[385] meyanında bir de kudemanın[386] seyahat-i bahriyeleri deniz hırsızlarının kesretlerinden dolayı ne kadar tehlikeli olduğu meselesi şayan-ı ehemmiyet görülüp bu meseleye benim de iştirakim tarih-i mellahata[387] dair güzel bir kongre teşkil eyledi ki şu mühim ve tuhaf mebahisten kârilerimi de haberdar etmek için keyfiyeti bir kitap suretinde kaleme almaya karar verdim ve hemen cüzdanıma bu kararı kaydeyledim.

Ağustos-ı Rumi'nin dördüncüsü olan işbu cuma gününü Bahr-i Sefid'in[388] "Adalar Denizi" denilen bu kısmında geçirdik ki Gelibolu Boğazı'ndan İzmir'e kadar mümted[389] olan kısm-ı mezkûr hakikaten dünyanın en latif yerlerindendir. Kâh Anadolu ve kâh cezair-i Bahr-i Sefid[390] sevahili hiçbir zaman gözden nihan[391] olmayıp öyle bir engin denizin kalplerde mucip olabileceği az çok dehşete de meydan bırakmaz. Hele Midilli cezire-i cesimiyesinin[392] her biri bir fesleğen gibi top ve yeşil görünen zeytin ağaçları ve sair bağ ve bahçeleri ferah-bahşa-yı kulub[393] olmakta hiçbir cezireye makîs olmayıp vakt-i zuhrda[394] kuşluk taamını eder etmez bütün yolcular tekrar güverteye can atmışlar ve akşama kadar bu letafet-i mevkiiyi temaşa ile mütelezziz olmuşlardır.

İspanya sefirinin zevcesi Markiz cenapları ile kızı bu cemiyetin cümle-i esbab-ı tezyiniyesinden[395] olduklarını da kûşe-i nisyanda[396] bırakmamalıdır.

[380] nisvan: kadınlar
[381] sahaif-i şöhret: şöhret sayfaları
[382] bahhas-ı mühim: önemli anlatıcı
* Schliemann: 1822-1890 yılları arasında yaşamış Alman işadamı ve arkeolog Heinrich Schliemann. [h.n.]
[383] hafriyat: kazılar
[384] âsâr-ı atika: eski eserler
[385] mebahis-i müfide: faydalı bahisler
[386] kudema: eski insanlar
[387] tarih-i mellahat: denizciler tarihi
[388] Bahr-i Sefid: Akdeniz
[389] mümted (ol-): uzamak
[390] cezair-i Bahr-i Sefid: Akdeniz adaları
[391] nihan: gizli
[392] cezire-i cesimiye: büyük ada
[393] ferah-bahşa-yı kulub (ol-): kalbe ferahlık vermek
[394] vakt-i zuhr: ögle vakti
[395] cümle-i esbab-ı tezyiniye: süs araçları
[396] kûşe-i nisyan(da bırakma-): unutmamak

Paris'e kadar bize refakat edeceklerini anladığımız bu Markiz yaşça kırkı geçmişse de mebadîsi[397] "ba kemal"[398] ıtlakına şayan olan bir cemalin bakiyesini hâlâ muhafaza etmekte bulunmuştur. Tuvaleti gayet sevdiği şu yolculuk hâlinde de tuvaletine mükemmelen itina etmiş olmasından müsteban[399] olup hele terbiyesi, zarafeti ve kendisiyle söz söyleyenlere riayetkârane iltifatı, kibarlığıyla mütenasip bir suret-i fevkaladedir. Kızı on sekiz yirmi yaşında bir nev-nihal olup validesinden müntakil[400] hüsne bir de etvar-ı nazikâne-i masumane[401] ilavesiyle meleke-i cezbiyesini[402] arttırmıştır ki sefinemizde böyle iki refikamız bulunmak letafet-i seyahati arttırmaya ziyadesiyle yardım eylemiştir.

Vakıa arkadaşları tadad[403] eylediğim zaman beyan etmiş olduğum veçhile iki refika-i tazemiz daha olup bunlar dahi Mösyö İstamatiyadis'in hemşirezadeleriyse de valideleri pek hasta olarak kamaradan çıkamadığı hasebiyle onlar dahi validelerinden ayrılamadıklarından bu iki matmazelleri ancak yemekten yemeğe görebiliyorduk.

Velhasıl Akdeniz'in bu kısmında olan seyahatimiz havanın da müsaade-i fevkaladesiyle pek mükemmel olup akşam taamından sonra İzmir'in fenerlerini kim daha evvel görecek diye cümleten yine kıç üzerine çıktık ki hesapça saat bir buçuk iki sularında İzmir'e vasıl olacaktık. İzmir'e vasıl olmazdan evvel Anadolu sahilince boylu boyuna azim bir şehir-âsâ[404] uzanıp giden tuzlaları İzmir'dir zannıyla iddia-yı beyhudeye[405] de kıyam edenleri ikna edebilmek bir emr-i düşvar[406] olup nihayet saat birden sonra İzmir'in ışıkları ufku parlatmaya başlayınca bu müddeiler[407] asıl İzmir'in neresi olduğunu anlayarak haksızlıklarına razı oldular.

İZMİR

İzmir'in en uzaktan görülen ışıkları ufuk üzerinde yalnız bir hatt-ı nurani-âsâ[408] müşahede olunuyordu. Yaklaştıkça bu hat yükselerek hatta ortalık bir yerde gayet beyaz birtakım ziyalar görüldü ki sair ziyaların sa-

[397] mebadî: başlangıç
[398] ba kemal: mükemmel
[399] müsteban (ol-): anlaşılmak
[400] müntakil: intikal etmiş, geçmiş
[401] etvar-ı nazikâne-i masumane: masumane nazik tavırlar
[402] meleke-i cezbiye: çekicilik
[403] tadad (eyle-): saymak
[404] şehr-âsâ: şehir gibi
[405] iddia-yı beyhude: boş iddia
[406] emr-i düşvar: zor iş
[407] müddei: iddia edenler
[408] hatt-ı nurani-âsâ: ışık çizgisi gibi

rıntırak rengine nazaran bunun elektrik ziyası olduğu anlaşıldı.

Denizde bir sahile takarrüb[409] veyahut bir sahilden tebaüd[410] hâlinde o sahilin tedricen gözükmesi veyahut tedricen gözden nihan olması ne güzel bir acibe-i fizikiyedir! Sütuh-ı bihar[411] küreviyen[412] münhani[413] olmakla gemideki insanın gözüyle sahil arasında bulunan sath-ı muhaddeb-i bahr[414] eşia-i nazariye[415] hutut-ı müstakimesinin[416] o sahile kadar varmasına mani olur. Binaenaleyh büyük denizlerde seyahat edildiği zaman sahilin en yüksek dağları bile ufk-ı mer'înin[417] altında kalarak gözlere gözükmedikleri hâlde evvela zirveleri görünmeye başlayıp o sahile takarrüb edildikçe dağların da tepeleri yüksele yüksele nihayet damenlerine[418] kadar kâmilen meydana çıkar. Kezalik bir limana takarrüb olunduğu zaman gemileri o limana isal edecek olan döner fenerler evvela uzaktan deniz üzerinde batar çıkar bir yıldız zannolunur. Yaklaştıkça yüksele yüksele nihayet fener kulesinin irtifaınca yükseldiği görülür.

Bir sahile takarrüb olunduğu zaman hâl böyle olduğu gibi bir sahilden tebaüd olunduğu vakit dahi emir tamamen bunun makûsudur.[419] Yani nazar-ı müşahede önünde bulunan eşya o sahilden tebaüd edildikçe denize batıvermişçesine alçala alçala nihayet hiç görünmemek derecesinde ufk-ı mer'î altına istiğrak[420] eder gider.

Yine bu kaideye tabi olmak üzere güneş veyahut ayın doğması veya batması dahi gayet latiftir. Âdeta denizin içinden çıkıp doğuyor veyahut denizin içine girip batıyor zannolunur.

İşte İzmir ziyaları dahi gece vakti uzaktan böyle bir hatt-ı muzî[421] gibi görünmeye başlayarak takarrüb edildikçe hem yükselip hem büyümüş ve nihayet oraca "Kordon" tabir olunan rıhtımın üzerinde kâin[422] bir hotel önünde rekz[423] edilen dört beş ziya-yı elektrik fenerleri azva-yı saireden[424] temeyyüz[425] eyledikleri gibi biraz sonra diğer fenerler dahi yegân yegân[426] fark olunmaya başlamıştır.

Fransa'nın Marsilya'sına, Almanya'nın Hamburg'una, Avusturya'nın

[409] takarrüb: yaklaşma
[410] tebaüd: ayrılma
[411] sütuh-ı bihar: denizin yüzeyleri
[412] küreviyen: dairesel olarak
[413] münhani: eğri
[414] sath-ı muhaddeb-i bahr: denizin kabarcıklı, çıkıntılı yüzü
[415] eşi'a-i nazariye: gözün, bakışın ışığı
[416] hutut-ı müstakime: doğru çizgiler
[417] ufk-ı mer'î: gözle görülen ufuk
[418] damen: etek
[419] makûs: zıt, ters
[420] istiğrak (et-): batmak
[421] hatt-ı muzî: ışık çizgisi
[422] kâin: bulunan
[423] rekz (et-): dikmek, yerleştirmek
[424] azva-yı saire: diğer ışıklar
[425] temeyyüz (eyle-): ayrılmak
[426] yegân yegân: birer birer

Trieste'sine* muadil[427] olan İzmir bender-i ticaretimizin[428] gece takarrüb hâlinde gerek Kordon boyundaki binlerce fenerleri ve gerek eski ve yeni mahallelerin ziya-paş[429] pencereleri ile şaşaa-nisar[430] olması hakikaten pek azametli bir şeydir. İzmir'i son görmüş olduğum zamandan beri on üç seneden ziyade mürur[431] eylemiş olduğundan benim görmüş olduğum vakitler Karşıyaka denilen yer pek küçük bir koy olup onun mukabili[432] olan Göztepe ise âdeta umrandan bi'l-külliye halîyken[433] o müddet zarfında bu iki mahalle o kadar âlî binalar yapılmış ki memleketi hemen üç misli büyütmüş. Terakkinin bu derecesini daha İzmir'e varmaksızın yalnız ezberimde kalmış olan eski İzmir ile şimdi gördüğüm ışıkların mukayesesi bana anlatmıştır.

Vapur liman dâhiline girdiği zaman İzmir telgraf memuru izzetli Aram Efendi, Hamdi Beyefendi Hazretleri tarafından almış olduğu işaret-i telgrafiye üzerine istikbaline gelerek o geceyi derun-ı şehirde[434] geçirmeye gittiler. Bence gece vakti İzmir'e çıkmak mukarrer[435] olmadığından kamarada yatmak tedarikini görüyordum ki karantina müdürü izzetli Enveri Efendi yanında gıyaben benimle muarefesi olan bazı zevat dahi bulunduğu hâlde vapura geldiler. Bir gece evvel âdeta uykusuz kaldığımı anlatarak çıkmak niyetinde olmadığımı ve bi'l-farz çıkmak lazım gelse doğruca İzmir valisi olup Tuna vilayeti mektupçuluğunda pederane nimet-i talimine nail olmuş bulunduğum devletli Halil Rıfat Paşa** Hazretlerine gitmek lazım geleceğini ve bunun için de vaktin geçmiş olduğunu anlattımsa da rıhtım üzerine kadar olsun çıkmak hususundaki iltimaslarını[436] reddedemeyerek karantina filikasıyla rıhtıma kadar çıktım ve bir gazino önündeki bahçede otururak ve bir âlâ dondurma ile def'-i hararet eyledim.

Rıhtım üzerinde aşağı yukarı biraz gezinmek bu şehrin on üç senelik terakkiyatı üzerine nazar-ı hayretimi celp eyledi. Yanımdaki zevatın ifadelerine göre her sene yeniden beş altı yüz hane yapılıyormuş. Nüfus-ı mevcudesi üç yüz bine takarrüb eylemiş! Rıhtım üzerinde inşa olunan kaldırım İstanbulca henüz emsali görülmüş şeylerden olmadığı gibi rivayete göre Beyoğlu'ndaki Bonmarché mağazasına gıpta-ferma olacak azim[437] mağazaları da varmış.

* Trieste: Bugün İtalya'nın kuzeydoğusunda bulunan liman şehri. O tarihte Avusturya'ya aitti. [ed.n.]

[427] muadil: denk, eşit

[428] bender-i ticaret: ticaret limanı

[429] ziyapaş: ışık saçan

[430] şaşaa-nisar(ol-): aydınlanmak

[431] mürur (eyle-): geçmek

[432] mukabili: karşı

[433] halî: uzak

[434] derun-ı şehir: şehir merkezi

[435] mukarrer: kararlaştırılmış

** Halil Rıfat Paşa: 1827-1901 yılları arasında yaşamış Osmanlı devlet adamı. O tarihte İzmir valisidir. [ed.n.]

[436] iltimas: rica

[437] azim: büyük

Derun-ı şehirde birkaç yüz arabadan ve Kordon tramvayından maada Hamidiye şirketinin irili ufaklı birçok vapurları bu işlek şehrin müraselatını[438] icra ediyorlar. İki şimendifer enderun-ı vilayet[439] ile merkez arasında vasıta-i nakliyat olup bundan maada İzmir'in meşhur-ı cihan olan develeri de artmış eksilmemiş! Bir vakit zürefa-i muharrirînden[440] birisi İzmir şimendiferlerini sarakaya alarak bu şimendifer katarlarının hâlâ deve katarlarıyla rekabet edemediklerini ve bu aczin burhanı olmak üzere deve katarlarının henüz vücutlarını kaldıramadığını yazmış idiyse de bu istihza[441] içinde başka bir hakikat varmış ki o hakikat dahi İzmir'in mahsulatı iki şimendiferin kudret-i nakliyesinden maada işte böyle binlerce develerin de istihdamına[442] lüzum gösterecek derecede olması kaziyesiymiş!

Bu terakkiyata dair yanımdaki zevatla bir hayli teati-i efkâr[443] eyledikten sonra ertesi sabah Vali Paşa Hazretlerine gitmek kararıyla kendilerinden ayrılarak vapura geldim. Hemen yatağa sokuldum. Vakıa bizim tabut şeklindeki yatak ittisa[444] etmiş değilse de sükûn hâlinde bulunan vapurda makine gürültüsü kalmamış olduğundan ve bizim yorgunluk dahi derece-i nihayeti bulduğundan o geceyi mükemmel bir uykuyla sabaha isal[445] etmişim.

Ağustos-ı Rumi'nin beşinci gününü teşkil eyleyen cumartesi günü vapurumuz İzmir'den alaturka saat dokuz buçukta hareket edeceği cihetle gezmek için epeyce zamanımız var demekti. Bu zamanın birkaç saatini devletli Halil Rıfat Paşa Hazretlerini ziyaret suretiyle geçirdim ki yirmi iki seneden beri kendilerini görebilmek nasip olamamış bulunduğundan şöyle bir müddet-i medidden[446] sonraki mülakat ikimizi de müteessir eyledi. Ben bir hiss-i ta'zim-i tilmizane ve ferzendaneyle[447] müşarünileyh hazretlerinin ellerini öptüm. Kendileri bir nevaziş-i pederane ve üstadaneyle[448] alnımdan öperek musahabeye koyulduk. Rusçuk'taki müfarakatımız[449] esnasında beyazı sarısına galebe olmak üzere âdeta ak sakallı olan müşarünileyhi bu defa kar gibi bir sakal ile buldumsa da sıhhat ve afiyetinin yerinde olması beni ziyadesiyle memnun eyledi. Hatta birkaç gündür hasta oldukları hâlde yeni iade-i afiyet[450] etmişler ki bu hadise olmamış olsa kendilerini daha iyi bir hâlde bulmuş olacakmışım.

[438] müraselat: ulaşım
[439] enderun-ı vilayet: vilayetin içi
[440] zürefa-i muharrirîn: nüktedan yazarlar
[441] istihza: alay
[442] istihdam (et-): çalıştırmak
[443] teati-i efkâr: fikir alışverişi
[444] ittisa (et-): genişlemek
[445] isal (et-): ulaştırmak
[446] müddet-i medid: uzun zaman
[447] hiss-i tazim-i tilmizane ve ferzendane: öğrenciye ve evlada yakışır hürmet hisleri
[448] nevaziş-i pederane ve üstadane: baba ve hoca iltifatı
[449] müfarakat: ayrılık
[450] iade-i afiyet: iyileşmek

Kuşluk taamını Rıfat Paşa Hazretleriyle birlikte ederek badehu[451] ruhsatlarıyla bi'l-veda[452] biraz şehri geşt ü güzâr[453] eyledim ve biraz da karantinahanede vakit geçirip Enveri Efendi'nin tedarik eylediği çekirdeksiz İzmir üzümüyle Manisa kavununa ve âlâ şeftaliye gereği gibi arz-ı iştiha[454] eyledikten sonra vapura geldim ki tamam da hareket zamanıydı. Meğer Enveri Efendi bu güzel meyvelerden koca bir sepet dolusu şeyi de vapura göndermiş. Bu haberi vapurda alınca salt ben değil münasebeti ileriye götürmeye başlamış olduğumuz sair rüfeka dahi cümleten memnun olduk.

İZMİR'DEN ŞİRA'YA

Gamboç vapuru cumartesi günü saat dokuz buçukta İzmir limanından hareket eylediği zaman kış üzerinde ictima[455] eyleyen arkadaşlar dün gece ve bugün İzmir'in nerelerini gezip nerelerini gördüklerini birbirine anlatmaya başlamışlardı. Bir aralık gözlerimize birtakım yeni rüfeka göründü ki tahkik eylediğimizde İzmir'de İspanya konsolosu olduğu hâlde memuriyetinin lağv[456] olunmasından dolayı İspanya'ya avdet eyleyen zat ile zevcesi ve iki çocuğu ve bir hizmetçi karısı olduklarını anladık.

Bu konsolos desdeğirmi çehreli, gayet ufak ve bozuk gözlü, daima gülüyor zannolunan tuhaf bir adam olup zevcesindeyse hiss-i zarafete filana dair şemme[457] yoksa da yanlarındaki hizmetçi karı İspanya'nın en asil Arap cinsinden olan ahalisinden ki esmer benzi ve gayet kara ve parlak gözleri ve zeki tavrı ile hakikaten calib-i nazar-ı dikkat[458] bir şeydir. Birisi Markiz'in ve diğeri konsolosun olmak üzere vapurumuzda iki güzel ve genç hizmetçi kız bulunması arkadaşlar için epeyce uzunca bir mülatefe-i zarifaneye[459] esas oldu.

İzmir yanındaki Karaburun'a doğru yol almaya başladığımız zaman ön taraftan gelen rüzgârın gittikçe şiddetini arttırmasına bazı kimseler "İzmir imbatı derler, körfezden çıkınca kesilir" hükmünü verdilerse de akşamın takarrübüyle beraber vech-i semayı[460] birçok da bulutların kaplamaya başlaması pek de alamet-i hayr addolunmadı. An-asıl Yunanlı olduğu hâlde tûl müddet Fransız vapurlarında gezmiş olmasıyla âdeta Fransızlanmış olan bir

[451] badehu: sonra
[452] bi'l-veda: vedalaşarak
[453] geşt ü güzâr (eyle-): gezmek, dolaşmak
[454] arz-ı iştiha (eyle-): iştahla yemek
[455] ictima (eyle-): toplanmak
[456] lağv (olun-): sonlandırılmak
[457] şemme: zerre
[458] calib-i nazar-ı dikkat: dikkat çeken
[459] mülatefe-i zarifaneye: zarif şakalaşmalar
[460] vech-i sema: gökyüzü

kılavuzdan havayı sordum. Rüzgârın meltem olmayıp cezair-i Yunaniye'den doğru geldiğini ve fakat biz Şira açıklarına varıncaya kadar rüzgârın da kesilmesi memul[461] olduğunu söyledi.

Bu zattan öğrendiğime göre denizlerde rüzgârlar sağanaklara münkasım[462] olup her sağanak zamanına göre üç saat, beş saat veya daha ziyade devam eylermiş. Bazı kimselerin gün doğar veya batarken rüzgâra itidal[463] gelir ve vakt-i zuhrda[464] ve nısf-ı leylde[465] rüzgâr şiddet bulur itikadında[466] olmaları dahi bu sağanak nöbetlerinden kinayeymiş. Zira bir sağanağın hükmü geçtikten sonra ikincinin hükmü vaki[467] oluncaya kadar arada biraz vakit rüzgâra itidal gelirmiş ki bu itidal zamanlarının dahi ekseriya tulû ve gurub-ı şemse[468] tesadüfetmesi itikad-ı sâlifü'z-zikri[469] tevlid[470] eylemişmiş.

Bundan maada pilot efendi dedi ki:

– Arkadan esen rüzgârlar ekseriya daha imtidadlı[471] olur. Zira gemi rüzgârın önüne düşüp istikamet-i vezanına[472] doğru gittiği için mezkûr rüzgârı teşkil eden sağanak mebdede[473] münkati[474] olsa bile o müddet zarfında gemi hayli yol almış bulunacağından bu mesafeye mütenasiben sağanağın müddetini arttırmış olur. Hatta bazı kere İzmir'den ta Şira'ya kadar bir sefine hep lodos rüzgârıyla gider ki o sefinenin azimetinden mesela sekiz saat sonra İzmir'de lodos rüzgârı batıya tahvil etmiş olduğu hâlde sefine-i mezkûre henüz lodos sağanağının içindedir. Şira'ya vardığı zamansa lodosun orada topu yedi sekiz saatten beri zuhur etmiş olduğunu haber alır. Kaptan acemi olsa bu hâle şaşar ama mücerrib[475] olanlar bilirler ki mesela on iki saat imtidadı olan bu lodos sağanağı o sefineyi İzmir'den Şira'ya kadar on sekiz saatte getirmiştir de bu hesapça fazla olan altı saat dahi geminin sağanak istikamet-i vezanınca beraber yürümesinden hâsıl olmuştur. Rüzgâr sefinenin yan tarafından esecek olsa sağanağın müddet-i vezanı ne kadarsa azalıp çoğalmaz. Zira seyr-i sefine bu müddetin azalıp çoğalmasına hizmet etmez. Ama ön taraftan esen rüzgârın vapur sefineleri için müddeti az olur. Zira o sağanağın müddeti mesela on saatsa vapur istikamet-i makûseye doğru giderek bu on saatin birkaçını kendi meşyi[476] ile azaltmış olur.

[461] memul (ol-): beklenmek
[462] münkasım (ol-): bölünmek
[463] itidal: yumuşaklık
[464] vakt-i zuhr: öğle vakti
[465] nısf-ı leyl: gece yarısı
[466] itikad: inanç
[467] vaki (ol-): gerçekleşmek
[468] tulû ve gurub-ı şems: güneşin doğması ve batması
[469] itikad-ı sâlifü'z-zikri: bahsedilen inanç
[470] tevellüd (eyle-): doğurmak
[471] imtidad: uzun
[472] istikamet-i vezan: esiş yönü
[473] mebde: başlangıç
[474] münkatı: aralıklı
[475] mücerrib: tecrübeli
[476] meşy: hareket

Kılavuzun bu ifadeleri sem'-i istigrabımda[477] yer tuttu. Bıyıkları bembeyaz olmuş bulunan bu koca pilotun o bıyıkları değirmende ağartmamış olduğunu hükmeyledim. Meteoroloji fennine dair bir hayli kitaplar karıştırarak fenn-i mellâhata[478] dair de hayli şeyler okumuş bulunduğum ve birçok bahriyundan[479] birçok da fikirler işitmiş olduğum hâlde bu pilottan işittiğim şu sözlere hiçbir yerde tesadüf etmemiştim. Vaktiyle *Kırkambar*'a derceylediğim bir bend-i mufassalda[480] tabakat-ı riyaha[481] dair verdiğim izahat bizce ebhas-ı na-şinideden[482] madut[483] olarak bir büyük ve mütefennin[484] adam tarafından mazhar-ı aferin olmuştum ki o bahis ru-yı arzı[485] temas ederek esen bir rüzgârın tabakat-ı âliye-i nesimiyede[486] dahi esmesi zaruri olmadığına ve yüzünde mesela poyraz eserse birkaç bin metre yukarıda lodos esmesi mümkinat ve hatta balonlar vasıtasıyla icra edilmiş mücerrebat-ı meteorolojikiyeden[487] bulunduğuna dairdi. Haniya hubub-ı riyah[488] denilen şey bence epeyce malum olan mevadd-ı fenniyeden[489] bulunduğu hâlde pilottan aldığım şu haber ilk defa olarak mesmuum[490] olmasıyla pek ziyade hoşuma gitti. Pilot efendinin konyağı pek sevdiği kamarotun yanına sık sık başvurmasından anlamış bulunduğumdan tarafımdan tahsinen bir konyak kabul etmesini rica ettim. Müteşekkiren kabul eyledi. Kamarotsa sehven[491] bir kadeh de benim için doldurmuş olup bu içki mutadım[492] olmamasıyla benim konyağı da kılavuz efendiye terk edişim adamcağızın memnuniyetini bir kat daha arttırdı. Afiyet olsun. Kendisinden öğrendiğim mesele daha büyük mükâfata da değeri olan mesail-i müfidedendir.[493]

Önden esip gelen şiddetli rüzgârın bir büyük geminin mükemmel armasına çarpması ne tuhaf oluyor! Bir kere arma umumiyet üzere bir savt-ı müthiş[494] çıkarıyor. Bundan maada makaraların deliklerine girip öte tarafından çıkan rüzgâr âdeta şiddetli bir ıslık sedası peyda eyliyor. Hem bu sedalar makara deliklerinin büyüklüğüne küçüklüğüne göre inceli kalınlı olmakla bir de acayip ve garaip ahenk hâsıl ediyor.

İşte rüfekanın imbat veyahut meltem tabir etmek istedikleri rüzgâr bu

[477] sem'-i istigrab: (duyduklarına) şaşırmış kulak
[478] fenn-i mellâhat: denizcilik bilimi
[479] bahriyun: denizciler
[480] bend-i mufassal: ayrıntılı makale
[481] tabakat-ı riyah: rüzgârların dereceleri
[482] ebhas-ı na-şinide: bilinmeyen konular
[483] madut (ol-): sayılmak
[484] mütefennin: alim
[485] ru-yı arz: yeryüzü
[486] tabakat-ı âliye-i nesimi: göğün yüksek tabakaları
[487] mücerrebat-ı meteorolojikiye: meteorolojik deneyler
[488] hubub-ı riyah: rüzgârların esmesi
[489] mevadd-ı fenniye: bilime ait hususlar
[490] mesmu (ol-): işitmek
[491] sehven: yanlışlıkla
[492] mutad: alışkanlık
[493] mesail-i müfide: faydalı konu
[494] savt-ı müthiş: müthiş bir ses

kadar ahenkli bir rüzgârdıysa da semt-i vezanı[495] engin olmadığı için denizde büyük dalgalar teşkil etmiyordu. Ufak dalgalarsa Gamboç'un umurunda bile değil! Hele Karaburun'u teşkil eden şibh-i cezireye[496] gereği gibi sokulduktan sonra şibh-i cezire-i mezkûre bu rüzgâr için bize güzel bir siper olduğundan akşam rahatça taam eyledik. Karaburun'u dolaşıp da Sakız ceziresini siper edindiğimiz zaman dahi rüzgârın tesirinden masunduk. Binaenaleyh hazm-ı taam vaktini dahi kıç üzerinde geçirdikten sonra yerlerimize çekilip yattık.

İnsan neye alışmaz? Vapurların tabut gibi yatağına bile alışır. Makinenin her devirde dört gümbürtü peyda eden sadematına[497] bile alışır. Herhâlde bu gece seyahatimizin ilk gecesi gibi uykuyu kaçırmayıp kolayca davet edebildik.

Gecenin bir vaktinde kulağıma:

– Mithat! Mithat! Uyuyor musun? diye bir seda geldi. Uyandım. Anladım ki Hamdi Bey'in sedası. Mukabeleten:[498]

– Uyandım! Ne istersin? dedim. Dedi ki:

– Hissetmiyor musun? Gemi tangage yapıyor.

Hamdi Beyin bu "tangage" kelimesinin Osmanlıcasını bulup söylememesine şaşmamalıdır. Bir adam kırk yıl Osmanlıca söyleyebilir de "başvurmak" tabirini istimale[499] hiçbir zaman lüzum görmeyerek binaenaleyh o kelimeyi de öğrenmeyebilir. Geminin yan taraftan gelen dalgalarıyla beşik gibi sallanmasına Fransızca "roulis" derler ki bizim ıstılahat-ı bahriyede[500] "yalpa" tabir olunur. Baştan gelen dalgalar ile pervanenin kalkıp inmesine ve pupanın bu harekete tabi olmasına Fransızca "tangage" ve Osmanlıca "başvurmak" tabir olunur.

Vakıa koca Gamboç epeyce baş vuruyordu. Hesapça Batnoz Cezirесi açıklarında bulunduğumuzdan bizim koca pilotun öğrettiği tabirce sağanağın henüz hitam[501] bulmamış olduğu anlaşılırdı. Bu sallantının kendisine bir fenalık verip vermediğini Hamdi Bey'den sual ederek:

– Hayır! Bana dokunmuyor. Sen nasılsın? sualini de irad etmesiyle ben:

– Bana da hiç tesiri yok. Uyumaya bakalım uyumaya! diye tekrar gözlerimi kapadım. Fakat ikinci defa uykuyu celbedebilmek biraz müşkül oldu. İki arkadaş hiç ses çıkarmayıp güya uyuyormuşuz gibi yatıyor idiysek de ikimiz de uyumuyorduk.

Nihayet ben dalmışım. Epeyce bir dalgınlıktan sonra üstümüzde bir

[495] semt-i vezan: esiş yönü
[496] şibh-i cezire: yarımada
[497] sademat: sarsıntılar
[498] mukabeleten: cevap olarak
[499] istimal: kullanma
[500] ıstılahat-ı bahriye: denizcilik dili
[501] hitam (bul-): sona ermek

patırtı peyda oldu ki bu patırtı ile uyandığımızda Şira'ya gelmişiz de gemiciler yük alıp veriyorlar zanneyledikse de tahkikat-i müteakibemiz[502] bu zannın butlanını[503] ispat eyledi. Meğer gemiciler güverteyi yıkıyorlarmış.

Uykumuz kifayet eylediğinden kalktık. Giyindik. Gemi hâlâ sallanmaktaysa da öyle kamara derununda gezinmeyecek derecelerde değil. Yani yıkanıp elbisemizi iktisaya[504] mani olamadı. Fakat güverteyi yıkamak ameliyâtı dışarıya çıkmayı men ile iş bitinceye kadar tehiri[505] mucip oldu ki şu mahbusiyet-i mecbure hiç hoşumuza gitmedi.

Gemilerde taharete[506] fevkalhad ehemmiyet veriliyor. Her sabah tulumbalar işletilerek bunlara merbut[507] olan azim kösele hortumlarla geminin her tarafı mükemmelen yıkandığı gibi eski halatları çözerek yapılmış olan azim silgilerle silinmeye kurulanmaya kadar da ihtimam edilir.

Bu sabah ağustosun altıncı günü olan pazar sabahıdır ki Yunanistan'ın Batnoz ve Mikonos cezireleri arasında bulunduğumuzu gördüğümüz gibi gemiciler Şira'nın dahi önümüzde hayal meyal görünmekte olduğunu haber vermişlerse de bundaki kizbleri[508] zahirdi. Dürbünlerimizle baktığımız hâlde de biz Şira'yı hayal meyal olsun göremedik. Muahharen İstematiyadis gibi bazı çok gezenlerden anladık ki gemiciler gözlerindeki kuvvet ile müftehir[509] olup hele kılavuzlar için bu kuvvet-i durbinî[510] pek büyük şeref sayıldığından bu babdaki mübalağalarından, yalanlarından dolayı kendileri mazur görülmeliymiş. Bazı gemiciler ve be-tahsis[511] pilotlar otuz, kırk, elli daha ziyade mil mesafelerden sahili veyahut feneri gördükleri iddiasında bulunurlarmış ki en kudretli dürbünler dahi o mesafeden görememekte olmalarıyla bu müddeilere[512] meram anlatmaya çalışmaktansa "Ha! Aferin!" filan diye bahsi geçiştirivermeliymiş.

Adalar arasına sokuldukça dalgalar küçüldüğünden rüfeka-yı saire dahi kıç üzerine çıkabilmişlerdi. Bunların ekserisinin benizleri kireç gibi bembeyaz olması deniz tutmasına dâll[513] olduğu gibi kendileri dahi o geceki rahatsızlıklarından şikâyet ediyorlardı.

O gün kuşluk vakti Şira'ya vasıl olduk. Şira bir küçük kasabacıktır ki asıl eski Syra addolunan kısmı bir bayır üzerine mebni büyücek bir köyden ibarettir. Bu köyün ahalisi Rum mezhepleri iseler de Katolik olup bayırın

[502] tahkikat-i müteakibe: sonraki araştırma
[503] butlan: boş olma
[504] iktisa: giyinme
[505] tehir: erteleme
[506] taharet: temizlik
[507] merbut: bağlanmış
[508] kizb: yanlış
[509] müftehir (ol-): öğünmek
[510] kuvvet-i durbinî: uzağı görme kuvveti
[511] be-tahsis: hususi, özel
[512] müddei: iddia eden
[513] dâll (ol-): işaret etmek

tepesinde de bir güzel kiliseleri vardır. Sahildeki mahalle yenidir. Arazisi gayet kısır olan bu mahâlde ziraatten ümit kesmek lazım geldiği hâlde himmet-i rical[514] kayalıkları bağlığa bahçeliğe tahvil etmiştir. "Eski liman" denilen ve şimdiki Şira'nın birkaç mil kadar garp tarafında bulunan bir mevkide bahçelerin en büyüğü olup vapurla geçerken görülür. Sanayi dahi epeyce terakkidedir. Vapurdan bir on beş kadar fabrika bacası sayabildim. Hariçten celp olunan kereste ve her türlü yelken sefinesi imal eder birçok tezgâhlar[515] vardır ki hep vapurdan görünürler.

Bunları yalnız vapurdan dürbünle temaşa ederek kasabaya çıkmak istemedim. Zaten vapur iki saat burada ikamet edeceğinden çıkılsa dahi daha ziyade bir şey görülecek değil a? Hatta tıraş olmak için çıkan Mösyö İstamatiyadis vapurun ilk düdüğünü işitir işitmez az kalmış ki yarım tıraşla avdet[516] eylesin. Perdahına[517] falana bakmayarak hemen koşup güç hâl ile vapura yetişebilmiş.

Benim çıkmamaklığıma asıl sebep Girit ahvalinden dolayı buraya birtakım Giritlilerin hicret etmiş olması ve Yunanlıların fikir ve nazarları başkalaşmış bulunması kaziyesidir. Kıyafet-i Osmaniyemizle bizi görerek şayet bir ataklıkta bulunurlarsa kendi ayağımızla müşkilata gitmiş oluruz mütalaası Şira'ya çıkmayı men eylemiştir.

MESSİNA'YA

Şira'dan kalkan sefinenin doğruca Messina Boğazı'na yol vermesi muayyen olan hatt-ı hareket muktezasındandır[518] ki bu yol Seriphos Adası'nı dolaşıncaya kadar uzaktan yakından bazı adaların görünmesiyle teselli-bahşsa[519] da ondan sonra öyle bir engine girer ki otuz saat kadar karadan eser görülemeyip sağ taraf Venedik Körfezi'ne ve sol taraf dahi Afrika sevahiline[520] kadar açık bulunur. Şira'dan Messina'ya kadar bu yolu Gamboç vapurunun kırk saat kadar bir zamanda kat' edebileceği tahmin olunarak Şira'dan hareket olundu.

Hava bence fena değildi. Zira denizin öyle ayna gibi lâ-yeteharrik[521] bir hâlde bulunması hiçbir zaman zevkime gitmiş şeylerden olmayıp deniz

[514] himmet-i rical: insanların gayreti
[515] tezgâh: işyeri
[516] avdet (eyle-): geri dönmek
[517] perdah: temizleme
[518] mukteza: gereği
[519] teselli-bahş: teselli verici
[520] sevahil: sahiller
[521] lâ-yeteharrik: hareketsiz

gemiyi epeyce sallayacak kadar mütelatim[522] olursa o zaman denizde bulunduğumu anlayarak mütelezziz olabilirim. Hatta sözün daha doğrusunu söylemek lazım gelirse derim ki havanın daha ziyade serti de hoşuma gider. Kabarıp kabarıp gelen dalgaların vapura çarpması vapurun kâh bunlara mukavemetiyle dalgaların küpeşteleri aşarak içeriye girmesi ve kâh vapurun bir baş kaldırması suretiyle dalgalar üzerine çıkması nazarımda öyle bir mücahede teşkil eyler ki Hakk Teala Hazretlerinin nev'-i beşere vermiş olduğu kudret bu mücahedede daima galebeyi gemiye temin ederek temaşasına doyamam. Yalnız yağmur yağarsa hoşuma gitmez ki o hâlde dışarıda bulunup da fırtınayı temaşaya muktedir olamayarak kamarada mahpusiyete mahkûm ve mecbur olurum.

Şira'dan kalktığımız zaman hava epeyce fena değildi demiştim. Rüfekanın daha birçoklarınca da fena değildi. Yalnız Markiz ve kızı ve konsolosun familyası ve bu iki familyanın hizmetçileri gibi kadınlar için fena olup bunlar kamaralarından çıkamadıkları misilli İstamatiyadis'in hemşiresi olan kocakarı kamarada dahi barınamayarak kendisinden ayrılamayan iki kızıyla beraber kamara kapısı önüne vaz'[523] olunan sandalyeler üzerinde bitap bir hâlde bulunuyorlardı.

Akşam taamı için tertip olunan sofraya gemilerde "viyolon" yani keman tabir olunan ipleri gerdiler. Fırtınalı havalarda geminin sallanması kadeh ve şişe gibi levazımın devrilmelerini mucip olmasıyla sofra üzerine boylu boyuna ipler gererler ki bunlar her bir metre mesafeye sofranın enine doğru uzatılan tahtaların deliklerinden geçerek şişe, bardak, kadeh, kâse gibi şeyleri devrilmekten men ederler.

Deniz tutmuş olan kadınların bu akşam sofrada bulunamamaları sofrамızı tenha hâle koymuştu. Deniz tutmayan erkeklerden de ekserisinin çehreleri uçuk ve iştihaları bozuk olması kezalik[524] sofrada bir neşesizliği mucip olmuştu. Hatta bunların birtakımı taamın sonuna kadar da devam edemeyerek kararı firara tebdil eylediler ki bunu gören kaptan:

– Sıralar seyreliyor... diye bir zarafet-i askeriye[525] icra eyledi. Zira bir muharebede hatt-ı harb[526] maktulîn[527] ve mecruhînin[528] kesretinden[529] dolayı insanca seğreklik peyda edince "Le lignes clairesis" derler ki hatlar veyahut sıralar seğreliyor demektir.

[522] mütelatim: dalgalı
[523] vaz' (olun-): yerleştirilmek
[524] kezalik: yine öyle; aynı şekilde
[525] zarafet-i askeriye: askerî şaka
[526] hatt-ı harb: savaş hattı
[527] maktulîn: ölenler
[528] mecruhîn: yaralananlar
[529] kesret: çokluk

Hamdolsun deniz bana hiç tesir etmediği gibi Hamdi Beyefendi'ye de tesir etmiyor. Hele İstamatiyadis bir kaptan kadar denize alışkın olmakla havanın oynaklığı bu adamın iştihasına bir kat daha kuvvet vermişti. Bir de Rus adliye memur-ı sabıkı[530] sofrada sebat[531] edenler meyanında kalıp baki arkadaşların kâffesi sofra hitam bulunmazdan evvel dışarıya kıç üzerine can atmaya mecbur oldular.

Böyle hava bozulup da sofra tenhalaşırsa geminin lokanta idaresi pek memnun olur. Zira yolculardan ne miktarının deniz tuttuğuna dikkat ederek ilerisi için tedarik ve tehyie[532] edeceği et'imeyi[533] ona göre noksan tedarik eder de şu farktan istifade arar.

Vapur yatağında geçireceğimiz akşam bununla dördüncü olduğundan besbelli alışkanlığımız artmış olmalı ki bu akşam gemi epeyce hareket dahi eylediği hâlde uykumuz muhtell[534] olamamıştır. Yatağım geminin tûlüne[535] mevzi olduğundan yattığım yerde kâh ayaklarım yukarıya kalkarak başım aşağıya indiği ve kâh ayaklarım aşağıya inip ve başım yukarıya kalktığı hâlde bu hareket beni rahatsız etmedikten başka hoşuma da gidiyordu. Binaenaleyh kolayca uykuya dalıvermişim.

Bayağı mucib-i kanaat[536] olacak kadar uyuduktan sonra bir aralık uyandığımda geminin hareketini akşamkinden az buldum. Havayı ve denizi görmek için kamaranın penceresini açıp dışarıya baktığımda vakıa o ufarak dalgalar üzerinde köpükler peyda eder bir rüzgâr varsa da soğuk olmayıp sıcaktı. Badi-i emirde[537] bu sıcaklığa şaştım. Ama müteakiben Sicilya açıklarında yani otuz altı otuz yedi derece-i arzında bulunduğumuzu derhatır edince ve rüzgârın cenub-ı garbi[538] olarak Afrika'dan geldiğine dikkat eyleyince istigrabım[539] bertaraf oldu. Hatta tahatturum[540] bundan da ibaret kalmadı. İstanbul'un kırk bir buçuk derece-i arzından böyle dört beş derece aşağıya inmişsek bilahare Stockholm'ün altmış derece arz-ı şimalisine[541] kadar yükselmek için olduğunu düşünüp şu fark-ı kozmoğrafî nazar-ı dikkatimi celbeyledi. Nasıl celbetmesin ki bu seyahati bir buçuk ay evvel icra etmiş olsaydım İstanbul'da yazın kısa gecelerinin miktarını sekiz saatten ibaret olarak bıraktığım hâlde Stockholm'de ancak üç saat kadar bulacaktım. Bu acibe-i kozmoğrafya hoşa gitmeyecek ahvalden[542] midir?

[530] memur-ı sabık: eski memur
[531] sebat (et-): devam etmek
[532] tehyie (et-): hazırlamak
[533] et'ime: yiyecekler
[534] muhtell (ol-): bozulmak
[535] tûl: boy
[536] mucib-i kanaat: yeterli
[537] badi-i emir: işin başlangıcı
[538] cenub-ı garbi: güneybatı
[539] istigrab: şaşkınlık
[540] tahattur: hatırlama
[541] arz-ı şimali: kuzey
[542] ahval: durumlar

Evvelce dahi dediğim veçhile zaten uykumu epeyce almış bulunduğum gibi şu dikkat ve mütalaalar dahi beni bi'l-külliye uyandırdıktan maada bir de geminin arka cihetine doğru bir dilim portakala benzeyen kıta-i münire-i kamer[543] nazar-ı dikkatimi celbediverince artık uyumamaya karar verdim. Refikimi uyandırmamak için elimi yüzümü yıkamak rahatını da feda ederek hemen giyinmeye başladım. Fakat bu fedakârlığım semeresiz kaldı. Tamam giyinip kamaranın kapısını açarken Hamdi Bey uyanıp ne yaptığımı sordu:

– Yukarıya çıkacağım. Hava canlar dayanamayacak kadar latif. Uykumu da almışım! dediğim zaman:

– Deli mi oldun? Gecenin yarısı yukarıda işin ne? Yat keyfine bak, diye nasihat vermeye başladıysa da:

– Ben giyindim bile! Deniz senin kalem-i maharetinle tersim[544] olunmaya şayan olacak derecede güzel! Mehtap daha güzel! Hatta sen de benim gibi uykunu almışsan kalk beraber çıkalım, dedim. Güldü. Ve:

– Ben böyle temaşalar için nevazil[545] olmaya gelemem. Mademki çıkacaksın bari paltonu giy! nasihatini verdi. Bense:

– Rüzgârın sıcaklığı buna da hacet bırakmıyor. En latif bir yaz sabahı, diye redd-i teklif ederek sigara levazımını yakaladığım gibi dışarıya fırladım.

Pek isabet etmişim ya! Kıç üzerine vardığım zaman letafeti umduğumdan ziyade buldum. Rub'-ı ahirine[546] yeni girmiş olan mah-ı zilhicce[547] gayet safi bir hava içinde denizin üzerini o kadar güzel tenvir[548] eyliyor ki İstanbul'da bile mehtabın bu kadar güzeli nadir bulunur. Hem de ne deniz! Kudret-i Rabbaniye pergârıyla[549] resmedilmiş bulunan tam daire-i ufuk üzerinde o şekl-i muntazamı ihlal edecek bir sahil, bir dağ, bir ada yok! Gözün alabildiği kadar yerde bir gemi bile görünmüyor. Bir fener bile parlamıyor. Bu âlem-i arzda kainat-ı lâyetenahîden[550] gözün en ziyade görebileceği vüs'at[551] ve füshat[552] işte burada! Azamet-i Hilkat-i Sübhaniyeyi[553] bir fikr-i müteabbidane[554] bir hiss-i mütehayyiraneyle[555] temaşa edecek yer burası! Taabbüdün münkasım olduğu zikir ve fikir kısımlarının ikincisi için işte bir ma'bed-i âlî ki orada edilen fikrin zikir dahi cümle-i mütemmimatından[556]

[543] kıta-i münire-i kamer: ayın parlayan bölümü
[544] tersim (olun-): resmedilmek
[545] nevazil: nezle
[546] rub'-ı ahir: son dördün
[547] mah-ı zilhicce Arabî ayların on ikincisi
[548] tenvir (eyle-): aydınlatmak
[549] pergâr: pergel
[550] kainat-ı lâyetenahî: sonsuz kainat
[551] vüs'at/füshat: genişlik
[552] fasahat: mükemmellik
[553] azamet-i hilkat-i Sübhaniye: Allah'ın yaratıcılığının büyüklüğü
[554] fikr-i müteabbidane: kulluk şuuruyla
[555] hiss-i mütehayyirane: hayranlık hisleriyle
[556] cümle-i mütemmimat: tamamlayıcı

olarak pek çok kümmelînin[557] kemal-i hasretle ağızlarının sularını akıtacak zevk-i istigrak-ı perestişkârane[558] için bir ömürde ancak bir bulunur bir sehergâh!..[559]

Markiz'e mahsus olarak getirilmiş olan ve üzerinde boylu boyuna uzanıp yatmaya mahsus bulunan bir uzun iskemleyi orada hazır bulunca fırsatı ganimet bilerek üzerine uzandım. Vakıa hukuk-ı ağyara[560] tasallut[561] etmiş oldumsa da daha gündüzden bazı kimselerin Markiz cenaplarının sallantıdan dolayı kamarasından çıkamamalarını fırsat addederek bu sandalye üzerine oturduklarını görmüştüm de gemilerde bu misilli iskemlelerin sahipleri bulunmadığı zaman başkalarının da oturmalarına müsaade olunduğunu kendilerinden işitmiştim.

Sandalye üzerine uzandığım zaman ihtisasat-ı perestişkâranem[562] daha ziyade münbasit[563] oldu. Enderun-ı ufkun[564] sükût-ı umumisi de bana tesir etmeye başladı. Sıcak sıcak hübub[565] eden cenub-ı garbi rüzgârı olmasa, gemiyi cüzice[566] sallayan dalgaların gemiye çarpmasından mütehassıl[567] çağlayan-âsâ hafif bir su hırıltısı bulunmasa, bütün kâinat uykuda zannolunacak. Yanımda sigara levazımı bulunduğu hâlde içmeyi bile tahattur[568] edemeyecek bir hâle gelmişim. Öyle bir hâl-i istiğrak[569] ki güzeran-ı zamanın[570] bile farkında olamıyorum.

Evet! Şüphesiz orada birkaç saat geçirmiş olmalıyım ki bir aralık horoz sedası beni benliğe irca edince birdenbire vapurda bulunduğumu da idrak edemeyerek kendimi çiftlikte evlad ü ıyalimin ikametgâhında zanneyledim. Mazur değil miyim ya? Deniz ortasında horoz sedasını muntazır[571] olabilir miyim? Neden bileyim ki mutfak levazımı için on on beş kafes dolusu tavuk, horoz, hindi, kaz, ördek gibi tuyur-ı ehliye[572] vardır. Vapurda sağ olarak üç beş koyun ile bir de öküz bile bulunduğunu sonraki tahkikatını üzerine anlamışımdır. Nihayet kendimi topladığımda kamerin semt-ü'r-re'si[573] geçmiş olmasından maada rengi de solmuş olduğunu görüp hele başımı şark tarafına çevirince subh-ı sadıkın[574] envar-ı pişînî[575] semayı istilaya başladı-

[557] kümmelîn: kâmil insanlar
[558] zevk-i istigrak-ı perestişkârane: taparcasına kendinden geçme zevki
[559] sehergâh: sabah zamanı
[560] hukuk-ı ağyar: başkalarının hakları
[561] tasallut (et-): saldırmak
[562] ihtisasat-ı perestişkârane: tapınırcasına duygularım
[563] münbasit (ol-): açılmak
[564] enderun-ı ufk: ufkun derinliği
[565] hübub (et-): esmek
[566] cüzice: az miktar
[567] mütehassıl: oluşan
[568] tahattur (et-): hatırlamak
[569] hâl-i istiğrak: dalgınlık hâli
[570] güzeran-ı zaman: geçen zaman
[571] muntazır (ol-): beklemek
[572] tuyur-ı ehliye: evcil kuşlar
[573] semt-ür-re's: başucu noktası
[574] subh-ı sadık: sabah aydınlığı
[575] envar-ı pişîn: ilk ışıklar

ğını da müşahede eyledim. Biraz sonra piştarân-ı afitab-ı cihan-tab[576] olan eşia-i zerrin[577] dahi ufk-ı şarkiden[578] nurani mızraklar gibi sıyrılıp fırlamaya başladılar. Bir yelpaze katmerleri gibi cümlesi bir denizde müctemi[579] olan bu şuaların cevve[580] doğru zevaya-yı hâddelerini[581] gittikçe açarak tealî[582] ve tebaüd[583] eylemeleri kadar güzel ve şayan-ı temaşa ve hayret tekevvün mü [584] tasavvur olunabilir?

Cirm-i şemsin[585] nısfı sath-ı bahrdan yükselip nim diğeri henüz sath-ı mâ'[586] altında bulunduğu zaman denizin şark ciheti serapa[587] nur kesilmişti. Gözlerimin kamaşmasına bakmayarak bu acibe-i latifeyi temaşa için cebr-i çeşm eyledim.[588] Hoş şems-i subhgâhî[589] dahi güya kendi müştakîn-i uşşakına[590] merhamet ve hürmet etmiş gibi gözler içine o kadar müzahim[591] olmamak âdetindedir.

Güneş yükseldikçe harareti rüzgârın hararetine inzimamla[592] beni ısıtmaya başladı. Vücudum gevşemiş, gayet tatlı bir uykuya mukavemet[593] kabil olamamış uyuyuvermişim!

Beni bu uykudan uyandıran Hamdi Bey oldu:

– Güneş seni fena edecek! Kalk uyuyacaksan kamaraya git de orada uyu! diye uyandırdı ki güneşin bana fenalık etmek ihtimali olmadığından hem ona iftira hem bana zulmetmiş oldu. Lakin arkadaşlar kâmilen uyanmışlar. Havanın dünküye nispetle itidali[594] cümlesinin reng-i aslilerini[595] iade etmiş. Ben de hemen kamaraya inerek yıkandıktan sonra yanlarına avdet eyledim. Musahabeye koyulduk.

Ağustos-i Rumi'nin sekizincisi addolunan işbu salı günü akşama kadar şayan-ı kayd ve tezkâr[596] ahval-i fevkalade vaki olmayıp aralıkta bir vaki olan sükûtu ihlal ve cemiyeti tenşit[597] için fıkralar ve hatta uzunca masallar bile söylenmek vaki olduysa da onların kaydı işbu seyahatname tertibinden hariçtir.

[576] pişdarân-ı afitab-ı cihan-tab: dünyayı aydınlatan güneşin öncüsü
[577] eşia-i zerrin: sarı ışıklar
[578] ufk-ı şarki: doğu ufku
[579] müctemi: toplanmış
[580] cevv: yer ile gök arası, feza
[581] zevaya-yı hadde: dar açılar
[582] tealî: yükselme
[583] tebaüd: uzama
[584] tekevvün: oluş; yaratılış
[585] cirm-i şems: güneş
[586] sath-ı mâ': su yüzeyi
[587] serapa: boydan boya
[588] cebr-i çeşm (eyle-): gözlerini açık tutmaya çalışmak
[589] şems-i subhgâhî: sabah güneşi
[590] müştakîn-i uşşak: tutkun âşıklar
[591] müzahim (ol-): eziyet etmek
[592] inzimam: eklenme
[593] mukavemet: karşı koymak
[594] itidal: yumuşaklık
[595] reng-i asli: gerçek renk
[596] şayan-ı kayd ve tezkâr: kayda değer ve bahsetmeye değer
[597] tenşit: neşelendirme

Salı günü akşama isal[598] olunduktan sonra o gece dahi hep bu engin deniz üzerinde geçirilerek Ağustos'un dokuzuncusu olan çarşamba günü sabahleyin İtalya'nın Spartivento Burnu göründüğünü dışarıda olanlar haber vermekle cümlece kıç üzerine çıkıldı ve dürbünler ellere alındı ki ondan sonra mürur[599] edilecek olan Messina Boğazı Akdeniz'in hakikaten en ziyade şayan-ı temaşa olan yerlerindendir.

MESSİNA

Spartivento Burnu'nu sağ tarafında bırakan vapur yine bu sağ cihette Melito ve Lazzaro karyeleri önünden ve fakat epeyce açıktan geçmeye başladığı zaman sol tarafta Sicilya'nın Etna nam yanardağı müşahede olunur. Arabîsi "bürkân" ve Frengisi "vülken" olan ve hangisi hangisinden me'huz[600] olduğu muhtac-ı tedkik bulunan işbu yanardağlar müddet-i ömrümde henüz hiç görmediğim şeyler olduğundan yolumuzdan Etna Dağı'nın görüleceğini kaptandan evvelce haber aldığım zaman pek memnun olmuştum.

Vakıa Etna'yı gördük ama hayfa ki[601] galeyan[602] zamanı olmadığından ateş değil a dumanı bile yoktu. Yalnız kaidesinin devrindeki vüs'at-i re'sinin[603] irtifaına nispetle pek ziyade olan bir mahrut-ı azim[604] şeklinde yükselip gitmesi bu dağın cümle-i evsafından[605] olup şu azametle bir de ateşler püskürdüğü zamanı tahayyül, daha onu görmezden nazarımda derece-i dehşetini tasvire başladı.

Reggio kasabası önüne gelindiği zaman Messina Boğazı'na gereği gibi girilmiş olur. Reggio sağ tarafta yani İtalya sahilinde bulunup sol tarafta yani Sicilya sahili üzerinde dahi Messina şehri mebnidir[606] ki bunların her ikisinin asıl kasaba ve şehir addolunan kısımlarından maada sahil-i bahrda[607] daha birçok mahallat-ı münferide ve perakendeleri[608] bulunduğundan bizim İstanbul Boğazı gibi boylu boyuna bir memleket tasvir eder. Fakat boğaz İstanbul Boğazı'ndan daha pek çok ziyade geniş olup en dar yeri İtalya sahilinde kâin[609] Giovanni ile Sicilya sahilinde kâin Paro Burnu arası olduğu

[598] isal (olun-): ulaşmak
[599] mürur (et-): geçmek
[600] me'huz (ol-): ödünç alınmak
[601] hayfa: yazık
[602] galeyan: püskürme
[603] vüs'at-i re's: başlangıçtaki genişlik
[604] mahrut-ı azim: büyük koni
[605] cümle-i evsaf: özellikleri cümlesi
[606] mebni: kurulu
[607] sahil-i bahr: deniz kenarı
[608] mahallat-ı münferide ve perakende: ayrı ve dağınık mahalleler
[609] kâin: bulunan

hâlde burası bile Üsküdar ile Beşiktaş arasından daha pek çok ziyade geniştir.

İtalya umumiyet üzere İstanbul havalisine şebih[610] mevaki-i latifeden olduğu hâlde İtalya'nın da en latif en güzel yeri işbu Messina Boğazı addolunsa becadır.[611] Zaten bürkanı olan yerlerin arazisi pek münbit ve hazareti[612] pek fevkalade olmak jeoloji fennince katiyet kesbeylemiş hakikatlerden olup taht-ı arzdaki[613] ateş-i duzah-nişan[614] bu mahaller için "ser" denilen kış bahçeleri hâlini ika[615] eyler. Binaenaleyh Messina Boğazı boylu boyuna bağlık bahçelik olup bunlar arasında dahi güzel konaklar, yalılar ve bir hayli de fabrikalar enzar-ı temaşayı[616] tezyin[617] ederler.

Mukaddemleri[618] Fransız posta vapurları Messina'ya uğrayıp birkaç saat aram[619] eyledikleri cihetle yolcuları dışarıya çıkarak şehri temaşa edebilirlermiş. Fakat İtalya ile Fransa arasında mün'akid[620] olan ticaret muahedesi[621] müddeti hitam bularak yenisinin akdi için de tarafeynden[622] ika-i müşkilat[623] olunması üzerine Fransız hükûmeti İtalya'dan gelecek emtiayı kendi mülküne ithal için ruhsat vermediğinden vapurlar dahi oraya uğramamaya başlamış. Hatta bu sebepten dolayı Messina Boğazı'nın iki tarafını ihata[624] eyleyen hadsiz, nihayetsiz bağ ve bahçelerin mahsulatıyla bir de boğazı dolduran yüzlerce ve belki de binlerce balıkçı kayıklarının mahsulatı satılamadığından erbabı pek ziyade müzayakaya[625] duçar olmuşlar. Vapura yakın bulunan balık kayıklarındaki İtalyanlar bize doğru yumruklarını gösterip birtakım avazeler dahi ika eyliyorlardı ki bunların alâim-i nâhoşnudî[626] ve şetm[627] oldukları anlaşılamayacak ahvalden değildir.

Messina şehrinin haricen vapurdan görünmesi pek büyük bir mamuriyet tasvir etmektedir. Hariçten azim bir su yolu kemeri görülüyor ki rüfekadan[628] bazılarının rivayetlerine göre bu kemerin aslı Araplar zamanından kalma olup muahharen[629] bazı tamirat ve ilavat ile hâlâ kullanılmaktaymış. Cezire üzerinde medeniyet-i İslamiye yadigârı olarak gerek harap gerek mamur pek çok âsâr-ı İslamiye mevcutmuş. Araplar buraya Tunus'tan mürur[630]

[610] şebih: benzer
[611] beca: uygun
[612] hazaret: bayındırlık; medeniyet
[613] taht-ı arz: yeryüzü
[614] ateş-i duzah-nişan: cehennem ateşine benzeyen
[615] ika (eyle-): meydana getirmek
[616] enzar-ı temaşa: manzara
[617] tezyin (et-): süslemek
[618] mukaddem: önce
[619] aram (eyle-): mola vermek
[620] mün'akid (ol-): imzalanmak
[621] muahede: anlaşma
[622] tarafeyn: taraflar
[623] ika-i müşkilat (olun-): zorluk çıkarılmak
[624] ihata (eyle-): çevrelemek
[625] müzayaka: sıkıntı; darlık
[626] alâim-i nâhoşnudî: hoşnutsuzluk belirtileri
[627] şetm: küfür
[628] rüfeka: arkadaşlar
[629] muahharen: sonradan

etmişlerdir ki Arabîsi "Re's-i ahzer" olan Bon Burnu ile Sicilya'nın Marsala denilen kasabası arasındaki mesafe-i bahriye ancak İstanbul ile Tekfur Dağı* arasındaki mesafe-i bahriye kadar olduğundan koca cihangir Arapların bir lodos rüzgârına karşı yelken kaldırarak beş altı saatte varabilecekleri şu cezire-i latifeyi nazar-ı rağbetten uzak tutmaları elbette muhaldir.[631]

BONİFACİO'YA

Vapurumuzun yolu Messina Boğazı'ndan kalkıp Sardegna** ile Korsika cezireleri arasında vaki Bonifacio Boğazı'ndan geçerek doğruca Marsilya'ya gitmekti. Bu hâlde Messina ve Bonifacio Boğazları arasındaki azim engini mürur etmek lazım geliyor ki Yunanistan'ın Matapan Burnu ile Messina arasındaki boğaz kadar vâsi[632] bir yer olup Gamboç vapurunun bu engini ancak otuz sekiz saatte mürur edebileceği tahmin olunmuştur.

Ağustos'un dokuzuncusu olan çarşamba günü öğleden sonra Paru Burnu'nu dolaşarak Messina Boğazı'nı arkamızda bırakmış olduk. Bu hâlde Napoli taraflarından gelip Messina'ya doğru takarrüb eden bir İtalya zırhlı filosunu gördük ki beş büyük gemiden ibaretti. Bu gemiler üç yüz metre kadar fasıla ile bir hatt-ı müstakim[633] üzerinde yürüyorlardı. Arkadaşlar meyanında söylendiğine göre şu suretle yürüyüş hatt-ı harp yürüyüşü olup önünde düşman donanmasına tesadüf edilirse gemiler bordalarını düşmana çevirdikleri gibi ateş hattını teşkil etmiş olurlarmış. Herhâlde engin deniz üzerinde birer kûh-ı ahenin[634] gibi görünen şu gemiler hoşumuza gitti.

Messina Boğazı'ndan çıktıktan sonra önümüzde Lipari cezair-i müctemiası[635] varsa da bu cezair-i müctemia öyle bir ism-i müstakil sahibi olduklarına göre hiç olmazsa cezair-i müctemia-ı Osmaniye veyahut Yunaniye derecesinde cesim[636] adalardan mürekkeb olmayıp hemen bizim İstanbul civarındaki Büyükada derecesindeki cezair-i sagireden[637] müteşekkil bir şeydir. Bununla beraber bi'l-vücuh[638] ehemmiyetleri vardır.

Cezair-i mezkûreden ilk gördüğümüz ada Vulcano Cezires oldu. Adı üzerinde! Hemen yekpare bir yanardağdan ibaret ki dumanı da üzerinde!

631 mürur (et-): geçmek
* Tekfur Dağı: Bugünkü Tekirdağ. [ed.n.]
631 muhal: imkânsız
** Sardegna: Bugünkü Sardunya. [ed.n.]
632 vâsi: geniş
633 hatt-ı müstakim: düz bir çizgi
634 kûh-ı ahenin: demirden dağ
635 cezair-i müctemia: takım ada
636 cesim: büyük
637 cezair-i sagire: küçük adalar
638 bil-vücuh: her yönden

Ömrümde hiç görmediğim volkanı şöyle dumanlı bir hâlde olsun görmek bana büyük bir tesir eyledi. Zira bir volkan dumanı vapur bacasına kıyas edilebilecek dereceden pek uzaktır. Bazı dağlarda ormanların yandıklarını da görmüşsem de volkan onlara da kıyas olunamıyor. Turuncu renginde bir duman kim bilir kaç bin metre irtifaa[639] kadar yükseldikten sonra yayılıyor ki hakikat azametli bir şeydir. Hem de bu volkan Etna veyahut Vezüv gibi büyük dik meşhur volkanlardan da değilmiş. Bu gayr-i meşhur volkan şu derecelerde dehşetbahş-ı kulub[640] olursa ya diğerleri bahusus galeyan hâlinde ne kadar veleh-efza[641] olmak lazım gelir.

Yine bu cezair-i müctemia meyanında bir de Stromboli Ceziresi ve volkanı varmışsa da o cezire yolumuzdan uzak olduğu için göremediğimiz gibi volkanı dahi muhterik[642] ve dumanlı değilmiş. Birkaç hafta mukaddem dumanlı olduğu hâlde o zamandan beri bi'l-külliye[643] müntefi[644] hâline avdet[645] eylemiş. Volkanlar kâh ateşli kâh dumanlı gâhice dahi müntefi hâlinde bulunurlar.

Asıl Lipari Adası'yla bir de Salina adaları yanlarından mürur eyledik ki bu adalar dahi azim dağlar oldukları hâlde damenlerinde[646] haneler mebni olup zirvelerine kadar set set bağlar tanzim olunmuştur. Himmet-i ricalin böyle dağları bağ eylediğine taaccüp eyledik. Salina ceziresinin şimal tarafında "Piyetro Parsei" yani Dik Kaya namında azim bir kaya vardır ki sath-ı bahrdan[647] iki yüz metre kadar yüksek olarak orta yeri de azim bir kemer hâlinde deliktir.

İşte bu adaları geçtikten sonra akşam taamı için kamaraya girmiştik. Taamın nihayetinde kaptan mutattan[648] evvel sofradan kalkarak dışarıya çıktı. Biraz sonra biz dahi çıktığımızda garp cihetini gayet kesif bir duman içinde bulduk ki kaptanı da isticale[649] mecbur eden şey bu duman olduğunu anlamakta teehhür[650] etmedik. Sefine[651] zabitanından[652] bu dumanın ne olduğunu sorduğumuzda:

– Mistral! Mistral! dediler ki bu kelimenin ne olduğunu anlayamadığımızdan birbirimizin yüzüne bakakaldık. Şu yoldan seksen defa gelip geçmiş olan Mösyö İstamatiyadis izah-ı madde eylediğinde anladık ki "mistral"

[639] irtifa: yükseklik
[640] dehşetbahş-ı kulub: kalbe dehşet veren; korkunç
[641] veleh-efza: korkutucu
[642] muhterik: aktif
[643] bi'l-külliye: tamamen
[644] müntefi: sönmüş
[645] avdet (eyle-): geri dönmek
[646] damen: etek
[647] sath-ı bahr: deniz yüzeyi
[648] mutat: alışılmış
[649] istical: acele
[650] teehhür (et-): gecikmek
[651] sefine: gemi
[652] zabitan: subaylar

denilen şey Lyon Körfezi taraflarından kopuşup gelen bir rüzgârmış. Barometreleri derhâl tahvil[653] ederek birkaç saat zarfında olanca kuvvetini ika eylermiş. Fakat asıl şiddeti Bonifacio'nun öte tarafına mahsus olup beri taraf için Sardegna ve Korsika adaları siper olurmuş.

Önümüzde otuz saatlik bir engin olduğu hâlde bu havadis hiç hoşa gitmedi. Rüzgâr dahi gecikmeyip ön taraftan bizi yakaladı. Bize gösterdiği şiddete nazaran Bonifacio'nun öte tarafında daha ziyadesini düşünmek lazım gelirse âdeta pek şiddetli bir fırtına derecesine varmış olacağı hükümde tereddüt edilemez.

Bu zamana kadar gerek güverte ve gerek kıç üzerindeki tenteler bakiyken kaptanın verdiği bir emir üzerine gemiciler telaşsızca hareketle tenteleri kâmilen çözüp düşürdüler. Bence mevadd-ı malumedendir[654] ki bu hâl fırtınaya delalet eder. Hatta barometreleri daha şiddetli bir fırtına haber verir veyahut fırtına baş gösterirse armanın bile bir kısmını aşağıya alırlar.

Herhâlde rüzgârın şiddeti arttıkça artması ve dalgaların büyüdükçe büyümesi gemiyi dahi kolayca gezilemeyecek derecelerde sallamaya başlayıp ön tarafın yarım sağ cihetinden gelen iri dalgalar gemiyi hem baş hem de yalpa vurdurmaya başladılar. Koca Gamboç bu deniz üzerinde bir tahta parçası hâlini aldı.

Kimde bet beniz kaldı? Deniz tutmayanlar bir İstamatiyadis bir Hamdi Bey ile bir de hamdolsun ben oldum. Arkadaşların kâffesi serildiler. Yedikleri şeyleri kâmilen def' eylediler. Müşkilatın en büyüğü şunda ki hiçbirisi kamaralarına gidemeyip salonun kapısı önünde ve bizim kamaraya yol veren koridor içinde büzülmüşlerdi. Oralarının daha az sallandığı için değil a? Kim bilir korkudan mıdır nedir? Güya gemiye bir hâl olursa dışarıya fırlamak daha yakın olsun diye midir? Hâsılı yalnız Markiz ile kızı kamaralarına girip baki yolcuların kâffesi baygın bir hâlde şuraya buraya büzüldüler ki hasb-el-hamiye[655] bunların imdatlarına yetişmek dahi bizim gibi deniz tutmayanlara müterettib[656] bir borç hükmünü aldı.

Fakat hakikaten deniz sertleştikçe sertleşiyordu. Başın sağ cihetinden giren dalgalar yekdiğerini takibe başlıyordu. Bir aralık kulaklarıma bir gemici şarkısı gelmesin mi? Evet! Baş tarafa karib[657] bir yerden gemiciler şarkı çağırıyorlar!

Geminin hareketinden dolayı sarhoş gibi sendeleye sendeleye oraya

[653] tahvil (et-): değiştirmek
[654] mevadd-ı malume: bilinen konu
[655] hasb-el-hamiye: hamiyet gereği
[656] müterettib: düşen
[657] karib: yakın

kadar vardım. Baktım ki mutfağı siper ittihaz eyleyen gemiciler tavuk kafeslerinin üzerlerine oturarak şarkı çağırıyorlar. Hatta sedaları güzelce olan birkaçı primo ve diğerleri baso olarak bir de koro teşkil etmişler. Fırtınanın kalplere dehşet verdiği bir zamanda şu yiğit mellahların[658] şarkıları hoşuma gitti. Kendilerini teşviken birkaç söz söyledim. Bunlar meyanında epeyce söz sahibi olan birisi dedi ki:

– Markiz Hazretlerini tesliyet için kaptan emreyledi de onun için çağırıyoruz.

Bu söz sem'-i dikkatimi celbederek:

– Havada mucib-i havf[659] olacak şiddet yok ki Markiz Hazretlerini teselliye hacet görülsün, dedim. Gemici sözümü tasdikle beraber:

– Kadın kısmı korkar da şayet şarkılarımızı işitirse korkacak bir şey yok diye müteselli olur, dedi. Herhâlde gemicilerin şarkılarını tiyatro saha-i temaşalarında aktörlerden müteşekkil düzme gemicilerden işitmektense asıl gemicilerden hem de şöyle fırtınalı bir zamanda işitmek pek ziyade hoşa gitmekle bu adamları bir kat daha teşvik etmek arzusuna düştüm. Söyleştiğim tayfaya sordum ki:

– Şu çocuklara bir içki ikram edersem usul ve nizama mugayir[660] bir hareket etmiş olur muyum.

Buna cevaben gemici:

– Tayfanın sarhoş olması memnuysa[661] da birkaç kadeh şarapta beis olmayıp arkadaşlar dahi maa'l-memnuniye kabul ederler, dedi.

Miktarları on iki olduğundan kamarota haber gönderip dört şişe şarap getirttim. Kamarot kadehleri noksan getirmiş olduğundan tayfaların bazıları kadeh bazıları şişe ile aşkımıza öyle bir şarap içtiler ki şu vaz'ları[662] hakikaten şayan-ı tersimdi.[663] Çi fayda ki Markiz cenapları meğer fırtınadan pek korkarak gemicilerin şarkılarından da müteselli olacak yerde daha ziyade müteessir olmuş bulunduklarından şarkının tatilini rica yolunda kaptana bir haber göndermiş. Kaptan dahi bizim gemici konsertosunu paydos ettirdi. Nısf-ı leyle[664] karib bir zamana kadar şu fırtınayı temaşa eyledik. Badehu[665] Hamdi Bey:

– Ey artık biraz da uyumaya gayret edelim! diye yatmayı rey eylediğinden yataklarımıza girdik. Rüfeka-i saire hâlâ büzüldükleri yerlerdeydiler.

[658] mellah: gemici
[659] mucib-i havf (ol-): korkuya sepep olmak
[660] mugayir: aykırı
[661] memnu: yasak
[662] vaz': hareket
[663] şayan-ı tersim: resmedilmeye değer
[664] nısf-ı leyl: gece yarısı
[665] badehu: daha sonra

Hikmet-i Hüda şu fırtına hâlinde dahi uyuyabildik ki tahammülün bu derecesini ben de kendimden memul[666] etmezdim.

Ağustos'un onuncu günü olan perşembe günü sabahleyin kalktığımızda denizi yine akşamki kadar sert bulduk. Koridorlarda kapı önlerinde yatan rüfeka-i saireyi kaptan kamaralarına kaldırtmış olduğundan ortada bunlardan hiç kimse yoktu. Matla-ı şems[667] hesabıyla geminin istikamet-i hareketine dikkat eylediğimde şimale doğru gitmekte olduğumuzu gördüm. Yolumuzsa Bonifacio'ya kadar garp cihetine müteveccih[668] olacaktı "Acaba hata mı ediyorum?" diye pusulaya müracaat eylediğimde hiç hata etmediğimi ve tamam şimal-i garbîye doğru gittiğimizi görünce zanneyledim ki gece Bonifacio Boğazı'nı geçtiğimiz için Marsilya yolunu tutmuşuz.

Meğer asıl hata bu zandaymış. Havanın şiddeti Bonifacio'dan geçip Marsilya denizine girmeyi bi'l-külliye mani olduğu için kaptan Korsika'nın şimalinde vaki Capo Corse'tan dolaşmaya mecbur olmuş. Bu hâlde Korsika Cezîresi sol tarafımızda bir siper olmaktayken bile deniz ziyadesiyle sertti. Yani Bonifacio'yu geçmiş olsaymışız söktürebilmek pek de mümkün olamayacakmış.

MARSİLYA'YA

"Capo Corse" yani Korsika Burnu denilen şey bu namdaki Fransız adasının ta şimal tarafında eni gayet dar ve tûlü dört saatten ziyade mümted[669] bir kayalık olup ucunda bir fener kulesi vardır ki tarassudat-ı bahriyeye[670] dahi hizmet eder. Vapurumuz bu kule hizasına gelince kıç direğin randası* üzerine dört tane işaret bayrağı çekti. Gördüğüm şeyleri anlamak gayreti seyahatim için en büyük lüzumdan olmakla işaretleri çeken tayfadan bunun ne demek olduğunu sorduğumda:

– Hava gayet sert! Gemi zaten yolundan kaldı. Capo Corse'tan sonra da havanın şiddeti bize hayli yol kaybettirecektir. Kaptanın emriyle bu işaretleri çekiyoruz ki kuleden dahi telgrafla Marsilya'ya haber versinler de vapurun tehiri için merak edilmesin diye! cevabını verdi.

Vakıa Corse Burnu'nu dolaştığımızda deniz daha ziyade sertleşti. Ama hava bulutlu olmayıp güneş gayet parlaktı. Sabah sütlü kahvesinden sonra

[666] memul (et-): ummak
[667] matla-ı şems: güneşin doğması
[668] müteveccih: dönük
[669] mümted: uzayan
[670] tarassudat-ı bahriye: deniz gözetlemesi
* Randa: Gemilerin mizana direğinin gerisindeki yelken. [ed.n.]

tekrar kıç üzerine çıkarak sallantının müsaadesi derecesinde gezinmekteyken birinci kaptan yanıma gelerek:

– Her şeye dikkat eyliyorsunuz. Şu mütetabi[671] kavs-i kuzahlara[672] da dikkat eyliyor musunuz? Bunlar karalarda görülür ahvalden değildir, deyince bir etrafıma bakındım, bir de kaptanın yüzüne baktım. Havada buluttan eser olmadığı bir günde kavs-i kuzah nerede olabileceğini anlayamayarak biçare kaptanı çıldırmış zannetmek istedim. Etvar-ı müteaccibanem[673] kaptanı güldürerek bir el işaretiyle beraber dedi ki:

– Şu dalgalara ve daha doğrusu dalgaların rüzgâr kuvvetiyle hâsıl eyledikleri serpintilere bakınız:

Deniz kabarıp da ufak dalgalara şebih[674] dalgalar hâsıl eylediği zaman köpükleri tepelerine rüzgârın şiddetli çarpması o zirvelerden toz gibi katarat-ı miyahı[675] kaldırıp duman gibi savurmaktaydı. İşte bu edhine-i miyahiyeye[676] sağ taraftan ziya-yı şems isabet eyledikçe filvaki[677] elvanı[678] pek parlak bir kavs-i kuzah teşkil eyliyordu. Hem de ne kadar mütetabi! Gözün alabildiği kadar mesafede uzaklı yakınlı yüzlerce dalgalar müteşekkil olduklarından hepsinin de tepelerinde böyle birer kavs-i kuzah teşekkül eyliyordu.

Müddet-i ömrümde görmek değil a tahayyül dahi etmemiş olduğum şu acibe-i fizikiyeyi Hamdi Bey'e de ihtar ve irae[679] için yanına koştum. Acibe-i mezkûrenin[680] layık olduğu kadar sitayişkârane[681] bir lisanla işi anlattım. Meğer benden evvel kaptan ona dahi bu hâli göstermiş olduğundan:

– Ben daha evvel görmüştüm. Vakıa pek güzel bir hâl! dedi ve güverte üzerinden tekrar temaşaya başladı.

Ağustos'un onuncu perşembe günü erken erken Gamboç'un Marsilya'ya vasıl olması lazım gelirken bugün biz vakt-i zuhrda[682] ancak Korsika Burnu'nu dolaşabilmiştik. Vakıa Fransa'nın Nice vilayeti mukabiline geldiğimizde rüzgâr bi'l-külliye münkati[683] olarak geminin sürat-i seyrine mani olacak kuvvet kalmamış idiyse de bu hâlde dahi önümüzdeki mesafeyi vapurun süratine nispet eyledikçe bu akşam Marsilya'ya pek geç varabileceğimiz tahakkuk[684] eyliyordu. Şu tehir herkeste bir hoşnutsuzluk peyda eylemiş olduğu hâlde bir de biz kuşluk taamındayken vapur düdük çalmaya başla-

[671] mütetabi: ardı ardına gelen
[672] kavs-ı kuzah: gökkuşağı
[673] etvar-ı müteaccibane: tuhaf hareketler
[674] şebih: benzer
[675] katarat-ı miyah: su damlaları
[676] edhine-i miyahiye: su dumanı
[677] filvaki: gerçekten
[678] elvan: renkler
[679] irae (et-): göstermek
[680] acibe-i mezkûre: bahsedilen acayip olay
[681] sitayişkârane: methedici
[682] vakt-i zuhr: öğle vakti
[683] münkati (ol-): kesilmek
[684] tahakkuk (eyle-): ortaya çıkmak

masın mı? Hem yalnız bir defaya mahsus olmayıp birkaç defa tekrar edince bazı kimseler "Marsilya'ya mı geldik?" diye yerlerinden fırlayıp etraflarını aranmaya başladılarsa da kaptan bunlara:

– Marsilya daha pek uzaktır! dedi ve hemen sofrayı terk ederek dışarı çıktı.

Ben diğer bir vapur ile telâki[685] eylediğimize ve bir müsademe[686] vaki bulunmamak için düdük çalındığına zahib[687] oldum. Bi't-tabii ben de dışarı çıktım. Hatta arkadaşların birkaçı da peyrev[688] oldular. Anladık ki gayet kuvvetli bir sis her tarafı istila etmiş de vapur da makineyi yarı kuvvetle işlettikten maada etraftan bir sefine sokulabilmesi ihtimaline mebni sık sık düdük çalmaya başlamış.

Malumdur ki denizlerde gemicileri en ziyade korkutan fırtına işte bu sis ve dumandır. Pusula ile hareket eden geminin yoluna mani olamazsa da yolun ilerisi görülemeyince müsademat-ı bahriyenin[689] men'i mümkün olamaz. Ne fener ziyası hatta ne de düdük çalınması fayda vermez. Bu derde bir çare olmak üzere bir aralık vapurlara gayet kuvvetli çanlar takılarak sis hâlinde bu çanları çalmaya başlamışlarsa da sisin hava-i nesimîye[690] verdiği gılzet[691] mani-i ihtizaz olduğundan çan sedaları dahi uzacak mesafelere kadar intişar[692] edememiştir. Şimdilerdeyse denizin içine seda verir bir nev' yeni düdük icat edilmiş olunduğundan bu düdükler savtı[693] tehziz[694] etmek suretiyle epeyce uzaklara kadar nakl-i seda edebilmektedirler.

Arkadaşlar sisin tehlikesini hesaba katmayarak vapuru yarı süratle yürümeye mecbur eylediği için bizar[695] oluyorlardı. Bense Marsilya'ya gece yarısı çıkmakla sabaha karşı çıkmak arasında bir fark bulamadığımdan bu yeni hadiseden bizar olmayıp belki şimdiye kadar büyük denizler üzerinde bu derecelerde sık dumana tesadüf etmemiş olduğum için memnun oluyordum. Bu seyahatte her türlü havaya tesadüf edilmesini mükemmeliyetine medar[696] addeyliyordum.

Bir aralık geminin baş tarafı bile görülmeyecek derecelerde kesafet[697] peyda eyleyen sis iki saat kadar devamdan sonra mündefi[698] oldu. Vapur dahi tamam yolunu aldı. Lâyenkati[699] gidiyoruz. Akşama kadar gittik ama

[685] telâki (eyle-): karşılaşmak
[686] müsademe: karşılıklı çarpışma
[687] zahib (ol-): zanna kapılmak
[688] peyrev (ol-): takip etmek
[689] müsademat-ı bahriye: gemi çarpışmaları
[690] hava-i nesimî: rüzgârlı hava
[691] gılzet: sertlik
[692] intişar (et-): yayılmak
[693] savt: ses
[694] tehziz (et-): titreştirmek
[695] bizar (ol-): üzülmek
[696] medar: sebep
[697] kesafet: yoğunluk
[698] mündefi (ol-): kaybolmak
[699] lâyenkati: durmaksızın

daha Marsilya fenerlerinin göründüğü yok. Zabitlerin ifadelerine göre yeni yapılmış olan elektrik feneri otuz beş mil mesafeden görünecek ve vapurumuz bu mesafeyi ancak dört saatte kat' eyleyecektir.

Gecenin rub'-ı evveli[700] geçtikten sonra Marsilya fenerinin göründüğünü haber verdiler. Önümüze doğru baktığımızda vakıa aralıkta bir kere bir ziya parladığını görüyorduksa da fenere benzemekten ziyade tahte'l ufuk[701] şimşek çakmasına benziyordu. Hem de asıl şimşeği görünmediği hâlde yalnız fecr-i şimali[702] gibi bir ziya parlamaktan ve birkaç saniye sonra yine kaybolmaktan ibaret bir şey görünüyordu. Biraz daha kıç üzerinde bulunarak şu elektrik ziyalarının daha ayan beyan görüldüklerini de gördük ki mavi ve beyaz ve kırmızı renkleri sırasıyla neşir eyledikleri cihetle Fransız bayrağını teşkil eden elvan üzerine müretteb[703] bir liman feneri olduğunu anladık. Lâkin vakit nısf-ı leyle takarrüb etmiş olduğu gibi limana girmek için daha üç saatten ziyade zaman geçmek lazım olduğundan bu zamana kadar beklemektense yerlerimize çekilip bir miktar uyumayı tercih eyledik.

MARSİLYA

Ağustos'un on birincisi olan cuma günü kamaradaki yatak içinde gözlerimi açarak etrafa ihale-i sem'-i dikkat[704] eylediğimde her tarafta bir sükûn ve sükût hüküm sürmekte olduğuna vâkıf oldum. Vapurun makinesi dahi işlememekteydi. Anladım ki Marsilya limanına dâhil olmuşuz.

Bu sırada Hamdi Bey dahi uyanarak hemen elbisemizi telebbüsle[705] dışarı çıktık. Vapur halkında henüz bir hareket yoktu. Gemi gümrük rıhtımına kıçtan yanaşmıştı. Gözümüzün erdiği kadar etrafı temaşayla biraz vakit geçirdikten sonra vapur içinde birtakım kimselerin hareketi çıkmak zamanının hulûl etmiş olduğunu gösterdi.

Ben ve Hamdi Bey'den maada[706] Hikemiyan Efendi, Kaluyani Efendi, Josef Kanzuk ve Korpi Paris'e kadar birlikte gitmek için akd-i refakat[707] eylemiş olduğumuzdan altımız beraber vapurdan çıkmak üzereyken bir de baktık ki başında bir kasket ve üzerinde "Hotel Nevail (?)" yazılı bir genç

[700] rub'-ı evvel: ilk çeyrek
[701] tahte'l ufuk: ufuk üzerinde
[702] fecr-i şimali: kuzey ışığı
[703] müretteb: dikilmiş
[704] ihale-i sem'-i dikkat (eyle-): etrafı dikkatle dinlemek
[705] telebbüs: giyinmek
[706] maada: başka
[707] akd-i refakat (eyle-): birlikte hareket etme kararı almak

adam kemal-i ta'zimle[708] Hamdi Beyefendi'ye bi't-takarrüb[709] Rum şivesinde bir Osmanlıcayla söz söylemeye başladı. Suret-i ifadesi Hamdi Beyefendi'yle bir eski muarefesi[710] olduğunu gösteriyordu. Biraz teati-i kelamdan sonra Hamdi Bey dahi kendisini tanıdı ki İstanbul'da Kadıköy ahalisinden Kalpakçıoğlu Vasil namında bir adammış.

Bu delikanlı vaktiyle hâli vakti yolunda bir familyanın evladıyken her ne sebebe mebniyse gurbete düşerek şimdi Hotel Nevail'e yolcu kandırıp götürmek ve misafir etmek suretiyle taayyüş[711] mecburiyetine giriftar olmuş. Bilmem neden dolayı biz bu serserinin hâline acıdık. Hatta o geceyi Marsilya'da geçirmek bizce asla mukarrer[712] olmadığı ve bilakis akşam katarıyla Paris'e müteveccihen[713] yola çıkmak mukarrer bulunduğu hâlde hiç anlayamadım ki neden Nevail Hoteli'ne inmeye razı olduk! Kalabalıkta reyler teşevvüş[714] ediyorlar. Avrupa'nın en acemisiyse ben olduğumdan söze, reye salahiyeti en az olan da ben oldum. Arkadaşlara tabi olmak lazım geldi.

Kalpakçıoğlu'nun delaletiyle eşyamızı bir sandala indirerek yolculara mahsus olmak lazım gelen bir rıhtıma çıktık. Ber-vech-i usul[715] bizi doğruca gümrüğün muayene mahalline götürdüler ki Marsilya'ya hırlı hırsız her kim girerse girsin pasaport sormadıkları hâlde velev ki en namuslu bir adam eşyası meyanında kaçak tütün ve şarap ve meşrubat-ı saire[716] var mı yok mu anlaşılmak üzere mükemmel bir muayeneye çekilmektedir.

Avrupa hakkında evvelden icra etmiş bulunduğum tedkikat iktizasınca bu hâller zaten malumum olup hatta gümrükte de muayene ne suretle icra olunduğunu da bildiğimden ve ben eşyamı en alt başa koymuş olduğum hâlde muayene memuru işe en evvel benden başladığından:

– Mösyö! Gümrüğe müteallik olarak ihbar edeceğiniz eşyanız var mı? sualini irad[717] eyledikte bila-tereddüt:[718]

– Evet mösyö! Dört paket derununda dört yüz gram İstanbul tütünü olduğu gibi beşinci paketini yolda istimal[719] eylediğimden maadası da işte şu çanta içindedir, dedim.

Gümrük memuru bu miktar tütünü istiksar[720] ederek:

– Çantadaki neyse ne ama o dört yüz gram tütün şahsınıza mahsus

[708] kemal-i tazim: büyük saygı
[709] bi't-takarrüb: yaklaşarak
[710] muarefe: tanışıklık
[711] taayyüş: geçinmek
[712] mukarrer: kararlaştırılmış
[713] müteveccihen: doğru
[714] teşevvüş (et-): karışmak
[715] ber vech-i usul: usul gereği
[716] meşrubat-ı saire: diğer içecekler
[717] irad (eyle-): söylemek
[718] bila-tereddüt: tereddütsüz
[719] istimal (eyle-): kullanmak
[720] istiksar (et-): çok görmek

olmak için çoktur. Maahaza[721] kaçak nazarıyla telakki olunamaz. Zira kendiniz ihbar eylediniz! dedi.

Bu sözü vakıa bir suret-i nazikânede söylediyse de tütünün kendi istimalime mahsus olmaması bize bir tütün taciri sıfatını giydirmesiyle gücüme gitti. Koynumdaki pasaporta el salarak:

– Mösyö! Ben Fransa'ya geliyorum. Seyahatimin ta İsveç-Norveç'e kadar uzanacağını pasaportumdan anlarsınız! deyince bilmem bu sözü biraz dikçe mi söylemişim ne olmuş memur efendi yelkenleri suya indirerek:

– Öyleyse şahsınıza mahsus olan dühan[722] için resm-i gümrükten[723] muafsınız! dedi.

Güzel ama ettiğimiz itirafa emniyet ederek artık bize sandığı açtırmamış olsa tamam edibane[724] muamele olacakken memur efendi sözümüze adem-i emniyetle[725] bir de sandığı açtırmasın mı? İşte şu emniyetsizlik ziyadesiyle canımı sıktı. Fakat ne çare mukteza-yı nizama[726] hiçbir şey denilemeyeceğinden sandığı açtık. Haber verdiğim dört paket tütünden başka gümrüğe müteallik[727] hiçbir şey zuhur etmemesi memur efendiyi mahcup etmiş olup olmadığını bilemem.

Arkadaşların kâffesi böyle birer muayene geçirdikten sonra bir arabaya râkiben Hotel Nevail'e gittik. Marsilya'nın en birinci hoteli olarak cesametine, ziynetine hiç diyecek yoksa da burada gece yatmayacağımız gibi hemen hotele vasıl olur olmaz verilen bir karara göre yemek bile yemeyeceğimiz ve bir kahve bile içmeyeceğimiz anlaşıldı. Bu anlaşıldı da hotelde ne hikmete mebni odalar isticar eylediğimiz anlaşılamadı.

Anlaşılabilen karar Marsilya'da "Türk Kahvesi" namıyla mevcut olan bir kahvehanede sabah kahvesi içmekten ve bir de ismini kaydedemediğim bir lokantada "Bouillabaisse" diye Marsilya'ya mahsus olan bir balık taamını yemekten ibaretti. Kahveye takarrüb eylediğimizde dış camlarından birisi üzerine bir ayyıldız resmolunarak bir de "Yucedu fiha kahvetü Arabiye"* ibare yazılmış olduğunu gördük. Vakıa gayet müzeyyen[728] bir kahvehane olup ön tarafındaki camlardan maada üç duvarı kâmilen aynalarla kaplanmış olduğundan bu mütekabil[729] aynaların yekdiğerine aks-i mevcudat[730] etmelerinden dolayı kendimi her cihette yüzlerce teksir olunmuş gördüğüm

[721] maahaza: bununla beraber
[722] dühan: tütün
[723] resm-i gümrük: gümrük vergisi
[724] edibane: edepli
[725] adem-i emniyet: güvensizlik
[726] mukteza-yı nizam: düzenin gerekleri
[727] müteallik: ilişkin
* "Arap kahvesi bulunur." anlamında Arapça ibare. [ed.n.]
[728] müzeyyen: süslü
[729] mütekabil: karşılıklı
[730] aks-i mevcudat (et-): varlıkları yansımak

gibi tavanı da ayna kaplı olduğundan zevat-ı mevcude[731] tavanda dahi baş aşağı görünmekteydiler. Hele kahvehanenin orta yerine müzeyyen ve ufacık bir saat kulesi koymuşlar ki üzerinde dört cihete saat gösterir bir küre ve onun da üzerinde muazzam bir şekl-i hilal olmakla pek hoşuma gitti. Bu minelerden bir tanesinin olsun alaturka saate niçin tahvil[732] edilmediğini kahveciden sorduğumda ayar meselesinin müşkilatı mani olduğu cevabını vermesiyle mazur gördüm.

Orada kahveleri içtik. Hâlbuki kuşluk zamanına daha çok vakit var. Bense Mevla muvaffakıyet ihsan ederse İstanbul'da bir tuğla ve kiremit fabrikası ihdas etmek emelinde bulunduğumdan Marsilya'nın meşhur olan tuğla ve kiremit fabrikalarını temaşa arzusundaydım. Bu arzumu rüfekaya söylediğimde gülüverdiler. Tuğla ve kiremit fabrikası da görmeye layık şeylerden mi ki gülmesinler? Hamdi Bey Marsilya Müzehanesinin temaşasını teklif eyledi. Ancak müzehanenin öğleden sonra açılacağı istihbar[733] olunduğundan ve rüfeka-i saire şehri gezmeye çıkacaklarından ben müsaadeleriyle Kalpakçıoğlu Vasil'i yanıma alarak taam zamanına kadar tuğla ve kiremit fabrikalarını temaşaya gittim ki şehrin haricinde bulunan bu fabrikalara vasıl oluncaya değin şehrin de bir büyük kısmını görmüş olacağımı hesap eyledim.

Vakıa hesabım doğru çıktı ya! Hotel Nevail şehrin garp cihetinde olup tuğla fabrikalarıysa şark cihetinin haricinde bulunduğundan bindiğimiz arabacı şehri ulu orta aykırıladıktan maada:

– Ben pek çok meraklı İngiliz seyyahlarını gezdirmişim. Seyyahların nazar-ı dikkatlerine şayan olan mahalleri tarif edebilirim! diye her büyücek ebniyenin ne olduğunu ve her müzeyyen sokağın ismini filanı pek güzel tarif ederek bizi fabrikalara kadar götürdü.

Bu cevelanda Marsilya'nın "République Sokağı" ve "La Canebiére" gibi en meşhur caddelerini gördüm ki yirmi beş metre kadar arzında[734] ve gayet müzeyyen ebniye-i âliye[735] ile iki tarafları muhat[736] yerler olmakla tahsin[737] etmemek kabil olamaz. Ancak bu sokaklar inşaat-ı cedidedenmişler.[738] Eski Marsilya denilen mahallata girdiğimizde iki arabanın tekabülü[739] hâlinde güç geçilebilecek kadar dar sokaklar dahi gördük. Bu mahallelerin binaları ikişer katlı küçük şeyler olup şehrin haricine karib yerlerde yalnız bir katlı binalar dahi müşahede eyledik ki buraları İstanbul'un Feriköy taraflarına

[731] zevat-ı mevcude: mevcut kişiler
[732] tahvil (et-): değiştirmek
[733] istihbar (olun-): haber alınmak
[734] arz: genişlik
[735] ebniye-i âliye: büyük binalar
[736] muhat: çevrili
[737] tahsin (et-): beğenmek
[738] inşaat-ı cedide: yeni inşaat
[739] tekabül: karşılaşma

benzemektedir. Şu kadar ki her tarafta kaldırımlar, şoseler gayet muntazam olup üzerlerinde seyr-i hareket eden arabalara ziyadesiyle suhulet-bahş[740] olduklarından emsalini İstanbul'da gördüğümüz büyük şeker fıçılarından otuz kadarını iki tekerlekli yük arabalarına yüklettikleri hâlde bin beş yüz okkadan aşağı tahmin olunamayan bu ağır yükü yalnız iki beygire çektirebilmektedirler. Vakıa beygirler Norman cinsinden olup gayet iri ve kuvvetli şeylerse de yine o beygirleri başka yollarda o arabalara koştursalar şu yükü çektiremeyeceklerine şüphem yoktur. Bu imkânsa yolların pek güzel yapılmış olmasıyla hâsıl olabilmektedir.

Marsilya içinde vesait-i mürasele[741] yalnız yük için bu iki tekerlekli chariotlardan ve insanlar için de benim bindiğim araba gibi bir beygirli arabalardan ibaret değildir. Büyük sokakların kâffesinden tramvay geçer. Omnibüs denilen ve beheri yirmiden ziyade yolcu istiab[742] eden büyük arabalar dahi her caddede beşer altışar tane görülür. İki beygirli faytonlar ve kupalar dahi olduğu misilli yük için de altı taneye kadar beygir koşulur azim arabalar vardır ki bunlara hemen bir şimendifer vagonu kadar yük koyarlar.

Tuğla fabrikalarının bulunduğu mevkiye vardığımızda evvela bir yere girdik ki vapur kuvvetiyle idare olunur makinelerle değil âdeta el ile tuğla yapıldığından sahibi kemal-i nezaketle bizi bi'l-kabul[743] suret-i imalini[744] ve istimal[745] eylediği toprağı gösterdiyse de:

– Sizi asıl müstefit[746] edecek fabrikaya uşağımı yanınıza terfik[747] edeyim de öyle gidiniz. Bir buçuk milyon sermayeyle tesis olunmuş bir fabrikadır ki Fransa'da emsali pek nadirdir. Paris Exposition'u için yapıp gönderdiği mamulat-ı türabiye[748] akıllara hayret verir, diye filvaki[749] uşağını yanımıza katmakla bizi kendisine suret-i mahsusada arz-ı şükrana mecbur eyledi.

Sevk olunduğumuz fabrika sahibi mösyö dahi nezakette evvelkinden ileriye varmış bir adam olup oraya fabrikasını görmek maksadıyla gelmiş bulunduğumuzdan dolayı pek ziyade memnun kalarak bizzat gezdirmeye kıyam[750] eyledi. Kil çıkardıkları kuyulardan başlayarak çamur süzdükleri havuzlara ve tuğla ve kiremit döktükleri kalıplara ve bunları kuruttukları raflara ve pişirdikleri ocaklara sırasıyla sevk ederek her yere mahsus olan ameliyatı da öyle bir tarif eyledi ki hakikat işinin recülü[751] bir adam oldu-

[740] suhulet-bahş (ol-): kolaylık sağlamak
[741] vesait-i mürasele: ulaşım araçları
[742] istiab (et-): içine almak
[743] bi'l-kabul: kabul ederek
[744] suret-i imal: üretim şekli
[745] istimal (eyle-): kullandığı
[746] müstefit (et-): faydalandırmak
[747] terfik (et-): refakat etmek
[748] mamulat-ı türabiye: topraktan yapılmış ürünler
[749] filvaki: bu hâl üzere
[750] kıyam (eyle-): teşebbüs eylemek
[751] rical: erbabı

ğunu anladım.

İstediğim gibi muayene ve temaşadan sonra artık avdete[752] hazırlandığım esnada ismimi sormasıyla:

– Ahmet Mithat! İstanbulluyum! deyince "Ahmet" kelimesini birkaç defa tekrar ederek:

– Öyleyse müslüman olmalısınız! Hem başınızdaki kırmızı şapkaya (fese) nazaran asker olduğunuz anlaşılıyor! demesi üzerine filvaki müslümansam da asker olmadığımı ve Fransa'da kırmızı serpuşu askerler ve benim giydiğim gibi fesleri Cezayir'in Turkos* denilen neferatı[753] giymekteyseler de bizde asker gayr-ı asker herkesin bu serpuşları istimal[754] eylediklerini anlattım. Şu hâl fabrikacıyı bir kat daha memnun ederek:

– Öyleyse hanemiz hakkında malumat-ı mükemmele peyda etmenizi arzu eylerim. Biraz daha zahmete katlanmalısınız! dedi ve bana daha birtakım makineler ve bunların mamulatı olan döşemelik tuğlalar gösterdi ki:

– Bunlar bir kere kalıptan çıkıp yarı kuruduktan sonra baskı makinelerine verilerek tekrar tazyik[755] olunurlar. Onun için demir gibi kuvvetli olurlar. Hatta bakınız çakmak taşı gibi ateş dahi çıkarırlar, diye cebinden çıkardığı anahtarı çakmak ittihazıyla tuğlaya çarpmaya başladığı gibi ateş çıktığını ve çeliğin çarptığı yerlerde çizgi bile peyda olmadığını gördüm, istigrab[756] eyledim.

Bu zatın kullandığı killi topraktan birkaç numune aldığım gibi kendisi kataloğunu da ihda ederek nezaketin son derecesi olmak üzere şuraya buraya sürüp kirletmiş olduğum ellerimi yıkamak için beni tuvalet odasına ithal eyledi ve mevcut peşkirler kullanılmış oldukları için hareminden hiç kullanılmamış peşkirler getirip ellerimi onlara sildirtti. Nihayet ismimi bir defter-i züvvara[757] kaydedip gördüğüm muamele-i nazikâneden dolayı nasıl teşekkürler edeceğimi bilemeyerek direktör efendiye veda ettim, avdet eyledim.

Hotele avdet eylediğim zaman arkadaşların "Bouillabaisse" denilen taamın tabh[758] olunduğu yere gitmiş olduklarını haber alarak Kalpakçıoğlu Vasil delaletiyle oraya kadar vardım. Bouillabaisse meğer tamam hazır

[752] avdet: dönüş

* Turkos: 19-20. yüzyıllarda Fransız sömürgelerindeki Cezayirli, Faslı, Tunuslu ve Madagaskarlı paralı askerlerden oluşan acemi hafif piyade lejyonlarına trialleur denmiş ve Kırım Savaşı sırasında Cezayirli trialleurlere "Türkler (Turkos)" lakabı takılmıştır. [ed.n.]

[753] neferat: askerler

[754] istimal (eyle-): kullanmak

[755] tazyik (olun-): sıkıştırılmak

[756] istigrab (eyle-): şaşırmak

[757] defter-i züvvar: ziyaretçi defteri

[758] tabh (olun-): pişirilmek

olarak tenavül[759] edilmek üzereymiş. Böyle vaktiyle vürudum[760] arkadaşları pek memnun eyledi. Cümlesi pek neşeli bir hâlde bulunduklarından ben de neşelerine iştirak eyledim. Hakikaten son dereceye kadar neşat ve sefayla "Bouillabaisse"e çatal salladık ki bu taam âdeta bizim Beykoz'un terbiyeli paçası demek olup fakat koyun veyahut öküz bacağı yerine Marsilya'da çıkan bir nev' alabalık ile ıstakoz konulmuş ve bir de gerçekten mahirane pişirilmiş olduğundan gayet leziz bir şeydir.

Bouillabaisse tenevvülünden feragat olunduğu zaman vakit daha öğleyi bir saat tecavüz etmişti. Diğer arkadaşlar tekrar şehri gezmeye gittiler. Bizse Hamdi Beyefendi ile müzeyi temaşaya gittik.

Marsilya Müzesi aglebi[761] alçı kopyası olmak üzere bir heykel salonu ve en güzelleri Paris sergisine gönderilmiş olmak üzere bir resim salonu ile bir de tarih-i tabiiye[762] ait olup enva-i tuyur ve mevaşi[763] kurularını havi[764] diğer bir salondan ibarettir ki âsâr-ı mevcudece servetli değilse de binası gayet güzel yapılmıştır. Sağlı sollu iki cenaha münkasim[765] olan bu müzenin orta yerine azim bir çağlayan bina olunmuştur ki on metreden mütecaviz bir irtifadan setten sete dökülen ve mecmuu iki taşlı bir değirmen çevirmeye kifayet derecesinde olan sular enzar-ı erbab-ı temaşaya[766] ferah verirler. Müzenin önü yani bu çağlayanın iki tarafı bahçe olup gûnagûn[767] çiçekler birtakım eşkâl-i mahsusa[768] üzerine tersim[769] olunmuşlar. Hele müzenin derunu o kadar temizdir ki mücella[770] parkeler üzerinde gezmeye insanın kıyamayacağı gelir. Bir salonda üç kadının ellerinde fırçalarla bu parkeleri fırçalayıp parlattıklarını gördük ve ihtimamın şu derecesini bi'l-mecburiye tahsin eyledik.

Kapıdan çıkarken kapıcıya bir frank vermek istedik. Herif:

– Efendi! Buraya duhul için hiçbir ücret yoktur! dedi. Bunun bir bahşiş olduğunu ifade eylediğimiz zamansa:

– O hâlde bi'l-kabul teşekkürat-ı mütekabilesini de kemal-i ta'zim ile ifa ederim, dedi. Bu adamın hâl ve şanı kendisinin bir asker mütekaidi olduğunu gösteriyordu.

Müzeden sonra biz dahi şehri bir cevelan eyledik. Zaten İzmir şehrinden

[759] tenavül (edil-): yenilmek
[760] vürud: gelme
[761] agleb: çoğunluk
[762] tarih-i tabii: doğa tarihi
[763] enva-i tuyur ve mevaşi: kuş ve çiftlik hayvanı türleri
[764] havi: içeren
[765] münkasim: bölünmüş
[766] enzar-ı erbab-ı temaşa: izleyenlerin bakışları
[767] gûnagûn: çeşit çeşit
[768] eşkâl-i mahsusa: özel şekiller
[769] tersim (olun-): resmedilmek
[770] mücella: cilalı

küçük olan Marsilya'nın her tarafını görmek için bir saatlik bir cevelan kâfi ve vafidir. Paris katarı gurub-ı şemse[771] doğru kalkacağından ve o vakit dahi takarrüb eylediğinden Hotel Nevail'e gelip hesabımızı görmek ve eşyamızı almak teşebbüsüne kıyam eyledik. Arkadaşların kâffesi de bu miadda[772] Hotel Nevail'de ictima etmişlerdi. Bir nefes bile teneffüs etmediğimiz şu hotelde miktarı aşağıda görülecek ufak bir sepet yol erzakı yanımıza kâr kalmak üzere indelhesap[773] anha minha[774] doksan frank kadar borçlu çıkarsak ne dersiniz? Oda kirası servis yani hizmetçi hakkı falan bu hesabı ikmal[775] eylemişti. Kalpakçıoğlu Vasil'in bize giydirdiği külah başımıza bol gelerek kulaklarımızdan kaşlarımızdan aşağı inmişcesine hepimize bir gülünç hâl geldi. Ne çare paraları verdik. Hem de suret-i tediye[776] buraca izahatından hayâ edeceğim bir yolda oldu.

PARİS'E Mİ? LYON'A MI?

Hotel Nevail'de bir yandan hesap görmekteyken diğer taraftan şimendifer biletlerinin de oradan alınması müzakere olunuyordu. Marsilya'da böyle büyük ve muteber hoteller misafirlerinin şu yoldaki hizmetlerini tahsil için elden gelen muaveneti[777] dirîğ[778] etmezlermiş.

Rüfekadan Josef Kanzuk ile Hikemiyan Efendi'nin şimendifer biletlerini Paris'e almayıp Lyon'a almak tedarikinde olduklarını görünce nazar-ı dikkatim açıldı. Sebebini sorduğumda izahtan ihtiraz[779] ediyorlarmış gibi bir tavır gösterdiler. Fakat hâl ve şanları Mösyö Korpi'den adem-i hoşnudîlerini[780] irae[781] ederek şu Hotel Nevail'e inmek reyi asıl onun tarafından geldiğini işrab[782] eyliyorlardı. Vakıa işin bu ciheti haksızdı. Çünkü oraya Kalpakçıoğlu'nun hatırı için âdeta ittifak-ı ârâyla[783] gibi bir surette gelmiştik. Ancak Josef Kanzuk Lyon'da bazı billur[784] fabrikalarını gezeceğini de dermeyan edince Hamdi Bey:

– Hakikat Mithat sen fabrika meraklısısın. Lyon ise sanayinin terakkisiyle meşhur bir yerdir. Benim memur olduğum kongre iki güne kadar teşekkül edeceği için yarın Paris'te bulunmaya mecbur olmasam ben de

[771] gurub-ı şems: gün batımı
[772] miad: vaat edilen zaman
[773] indelhesap: hesaba göre
[774] anha minha: aşağı yukarı
[775] ikmal (eyle-): tamamlamak
[776] suret-i tediye: ödeme şekli
[777] muavenet: yardım
[778] dirîğ (et-): esirgemek
[779] ihtiraz (et-):çekinmek
[780] adem-i hoşnudî: memnuniyetsizlik
[781] irae (et-): göstermek
[782] işrab (eyle-): ima etmek
[783] ittifak-ı ârâ: oy birliği
[784] billur: cam

Lyon'a giderdim. İstersen Mösyö Kanzuk'a refik ol! diye beni teşvik eyledi. Herhâlde heyet-i rüfekanın[785] birisi doğruca Paris'e ve diğeri Lyon'a gitmek üzere iki fırkaya ayrılması bende bir tereddüd-i muvakkati[786] mucip olup Lyon fırkasındaysa cihan-didelik[787] daha ziyade olduğundan ben de o fırkaya iltihak eyledim.

Hotel Nevail'de ikiye münkasim olan fırkadan evvela bizim fırka hareket eyleyeceği cihetle doksan franklık hesap içinde dâhil olmak üzere ufak bir sepete konulmuş olan ve iki üç parça ekmekle yarım tavuk ve biraz peynir ve üzümden ibaret bulunan nevaleyi de beraber alarak istasyona geldik. Katar hazır bulunmakla hemen yola revan olduk.

Esna-yı rahta[788] anladık ki o gün Marsilya'da Hotel Nevail'e inmekten Kanzuk ile Hikemiyan memnun kalmadıkları gibi şehir derununda gezdikleri zaman dahi memnun olamayıp nihayet tediye-i masarif[789] cihetindeki bir garabet-i hafifeden[790] dolayı Korpi refakatinden ayrılmaya mecbur olmuşlar.

Gerek Kanzuk ve gerek Hikemiyan pek kâmil insanlar olmasıyla kendileriyle refakatimden dolayı memnun oldum. Hesapça şimendifer nısf-ı leylden[791] sonraca Lyon'a vasıl olacağından bu zamana kadar uyumayıp musahabeyle bir hoş vakit geçirdik. Zaten bindiğimiz vagonda bizden maada topu bir yolcu daha olup yerimiz geniş bulunduğundan şimendiferlerde yer darlığından dolayı ekseriya hâsıl olan zahmetten dahi varesteydik.[792]

Yalnız şu el sepeti bizi memnun edemedi ki ekmeğimiz binnisbe[793] bolca olmasaydı şüphesiz üçümüz de aç kalacaktık.

Bundan yirmi sene kadar mukaddem Varna ile Rusçuk arasında şimendiferle birkaç seyahat etmiş olduğumdan dokuz on saat imtidat[794] eyleyen bu seyahatlerden maada öyle uzunca şimendifer seyahati ettiğim yoktu. Varna ve Rusçuk arasındaki seyahatler gençlik zamanına müsadif[795] oldukları cihetle vesait-i nakliye-i âlemin en birincisi demek olan işbu şimendifer seyahatlerinin derece-i metaib ve mezahimini[796] muvazene[797] ihtiyacında da değildim. Bu defa Avrupa seyahati baş gösterince şark sürat katarı hakkında icra-yı tahkikata[798] girişerek üç dört gün lâyenkati[799] şimendifer

[785] heyet-i rüfeka: arkadaş grubu
[786] tereddüd-i muvakkat: geçici bir tereddüt
[787] cihan-dide: tecrübeli
[788] esna-yı rah: yolculuk esnasında
[789] tediye-i masarif: masrafları ödemek
[790] garabet-i hafife: küçük bir tuhaflık
[791] nısf-ı leyl: gece yarısı
[792] vareste: kurtulmuş
[793] binnisbe: nispeten
[794] imtidat (eyle-): sürmek
[795] müsadif (ol-): rastlamak
[796] derece-i metaib ve mezahim: zahmetler ve sıkıntıların derecesi
[797] muvazene: karşılaştırma
[798] icra-yı tahkikat: araştırma yapma
[799] lâyenkati: durmaksızın

içinde bulunmak âdeta olur olmaz adamların tahammül edemeyecekleri bir yorgunluk hâsıl eylediğini istimâ'[800] eylemiştim ki Marsilya'dan Lyon'a kadar olan yolculuk bana bu sözün pek doğru olduğunu tasdik ettirdi.

Vakıa altı yedi saatlik bir sadme[801] beni mecbur-ı şikâyet edecek derecelerde yormadı. Ama daha ziyade devamı hâlinde pek ziyade yoracağını anlattı. Zira demir çubukların birbirine rapt olundukları fasılalardan atlayan tekerlekler her defasında insanın tekmil vücudunu lerzenâk[802] edecek bir sadme hâsıl edip mebadisinde[803] bu sarsıntı hoşa bile gitmekteyse de devamı hâlinde olur olmaz vücutların bu sademat-ı mütetabieye[804] takat getiremeyecekleri derkârdır. Hele uykuya hiç gelemeyeceğine şüphe etmemelidir. Eğerçi şimdilerde yataklı vagonlar dahi icat olunmuşlarsa da bunlar gayet pahalı olduktan maada sademat-ı daime için yine o kadar faydaları yoktur. Gayet adi vagonlarda insanın oturduğu yerde uyuması lazım geldiği hâlde yataklı vagonlarda uzanabilmesi mümkündür ki daimî bir langırtı ve zangırtıyla vücudun her mafsalı sarsılmakta bulunduğu hâlde mecburi olarak hâsıl olan uyku dahi insanı dinlendiremeyip bilakis daha ziyade yorduğu sonradan devam eden tecrübelerimle mevki-i sübuta[805] varmıştır.

Adi vagonlara binmekte olan yolcuların güya tehvin-i zahmetlerine[806] medar olmak üzere birer baş yastığı icat olunarak istasyonda bunlar ellişer santime icar olunarak ve gidecekleri yere kadar bunları götüren yolcular menzil-i maksutta[807] bu yastıkları vagon içinde bırakarak yastıkları vagonlarla beraber yine geldikleri yerlere avdet ederlerse de mak'adlar[808] üzerinde dimdik oturacak olan bir insanın zavallı başcağızını mak'adların zahriyelerine[809] dayamasıyla bir de bu zahriyelere istinad[810] edecek olan bir yastığa dayaması arasında ne fark olabilir? Gayet yastıksız olan baş arka tarafa doğru daha ziyade meylederek belki biraz mûcib-i rahat olacaksa yastık bilakis ön tarafa meyletmesini icbar[811] eyleyecektir. Hâsılı vagonlarda bu yastıkların başa bir hizmetleri olamayıp bilakis baş belası oldukları tecrübe edilmiştir.

[800] istimâ' (eyle-): duymak
[801] sadme: sarsıntı
[802] lerzenâk (et-): titretmek
[803] mebadi: sonra
[804] sademat-ı mütetabie: art arda sarsıntılar
[805] mevki-i sübuta (var-): kanıtlanmak
[806] tehvin-i zahmet: zahmeti hafifletme
[807] menzil-i maksut: gidilen durak
[808] mak'ad: koltuk
[809] zahriye: arkalık
[810] istinad (et-): dayanmak
[811] icbar (eyle-): zorlamak

LYON

Cuma akşamını cumartesi sabahına isal[812] eden gecenin nısfından[813] sonraca Fransa'nın Lyon şehrine vasıl olduk. Bu şehir cesamet ve mamuriyet ve kesret-i nüfus[814] ve terakki-i sanayi[815] ve ticaretçe Paris'ten sonra Fransa'nın bihakkın[816] birinci şehri addolunduğu gibi Saone ve Rhone nehirlerinin yekdiğerine karıştıkları noktada vaki olarak etrafı dahi ufak bir silsile-i tilalle[817] muhat[818] olduğundan kezalik birinci derecede bir mevki-i müdafaa addolunmaktadır.

Asıl şehir Rhone Nehri sahilinde bulunup iki nehir arası dahi başkaca bir şehirmiş gibi mahallât-ı mamureyi havidir. Sol sahiliyse fabrikalar mahallesi olup Avrupa'nın pek çok şehirlerinde emsali bulunmamak üzere meşhur olan memleket bahçesi dahi şehrin bu cihetinde kâindir.

Lyon şehri vaktiyle mükemmelen tetebbu[819] eylemiş olduğum Avrupa biladından[820] olduğu cihetle daha vagondayken bu şehirde pamuk ve yün ve ipek mensucatı fabrikalarının derece-i terakkisine ve Fransa'nın en büyük sermayelere sahip olan sarrafları bu şehirde sakin olup "Credit Lyon" diye tesis edilmiş bulunan bankanın bütün dünya yüzündeki bankalarla muamelesi cari gayet emin ve muteber bir banka olduğuna vesaireye dair arkadaşlara malumat verdikçe beni birkaç defa Lyon'dan geçmiş ve hayli zaman orada oturmuş zanneyliyorlardı. Binaenaleyh nısf-ı leylde buraya çıktığımız zaman hangi hotele nazil olacağımızı da benden sual edince işte tafsilatın o derecesi hatırımda kalmamış olduğu beyanıyla hakikat-i hâli kendilerine anlattım. Josef Kanzuk:

– Öyleyse kumanda bende olsun. Hotel Continental'e inelim. Orası gayet namuslu temiz ve binnisbe ucuz bir yerdir, diye celbeylediğimiz arabacıya mezkûr hoteli tarif ederek kendimizi oraya sevk ettirdik.

Kalpakçıoğlu'nun tehyie[821] ettirmiş olduğu nevale sepeti derece-i kâfiyeden[822] olmadığını arz etmiştim. Hotele geldiğimizde üçümüzün de karnı guruldamakta olduğu cihetle derhâl bize bir yemek yedirmesini hotelciden rica eyledik. Gece yarısından sonra ne yenilebilir? Yumurtadan soğuk etten falandan her ne tedarik edebildiyse adamcağız karnımızı doyurarak bizi yataklarımıza isal eyledi ki muahharen[823] emsalini sair yerlerde dahi

[812] isal (et-): ulaştırmak
[813] nısf: yarı
[814] kesret-i nüfus: nüfus çokluğu
[815] terakki-i sanayi: sanayi gelişimi
[816] bihakkın: hakkıyla
[817] silsile-i tilal: sıralanmış tepeler
[818] muhat: çevrili
[819] tetebbu (eyle-): araştırmak
[820] bilad: beldeler; şehirler
[821] tehyie (ettir-): hazırlatmak
[822] derece-i âye: yeterli derece
[823] muahharen: sonradan

gördüğüm veçhile Avrupa hotellerinin yatakları da ancak bir metre kadar arzında[824] olduklarından geniş yataklara alışanlar için pek dar görülmekteyse de sekiz gündür Gamboç vapurunda alışmış olduğumuz tabutlara nispetle bize bu yataklar enine boyuna yatılabilecek kadar ferah şeyler görünerek hemen derunlarına can attık.

Mah-ı Ağustos-ı Rumi'nin on ikincisi olan cumartesi günü Josef Kanzuk, Hikemiyan Efendi ile beni uykudan uyandırarak:

– Bugün akşam üzeri Paris'e müteveccihen[825] buradan hareket edeceğiz. Demek oluyor ki Lyon şehrinde gezmek için topu on on bir saatimiz vardır. Haydiniz artık uyku elversin de cevelana başlayalım! dedi.

Vakıa hakkı da vardı. Zira şimendiferde ettiğimiz tertip iktizasınca Lyon'da memleket bahçesiyle mümkün olduğu kadar birkaç fabrikayı temaşa edecek olduğumuz gibi benim melbusatça[826] bazı noksanlarımı ikmal edecek ve şehrin de her tarafında dolaşacak olduğumuzdan Josef'in tayin eylediği zaman ancak kifayet edebilecekti.

Evvel-be-evvel bir arabaya binerek bir cevelan-ı subhgâhî[827] icra eyledik. Hem de bu cevelanı sabahleyin erkenden icra edişimiz ne isabet olmuş! Çünkü şehrin sokakları nasıl sulanıp süpürüldüğünü gördüm ki umur-ı belediyece[828] en mutena[829] mesaildendir[830] Bizim Terkos su kumpanyasının boruları gibi her caddede her sokakta su boruları vardır. Yer altında medfun[831] olan şu borulardan birer ince boruyu gaz direkleri hizasından deve boynu şeklinde olarak yer yüzüne almışlar. Bu deve boyunlarının vidalarına âdeta yangın tulumbalarında istimal olunan hortumları takmışlar. Her tarafı bu suretle hafifçe suladıktan sonra iki tekerlekli araba şeklinde birer süpürge makineleri olup bunlara cesametlerine[832] göre birer yahut ikişer beygir koşup çektiriyorlar ki her araba bir metre kadar arzında bir hattı süpürüp süprüntüyü bir kenara cem'[833] eyliyor. Onun arkasından diğer bir araba gelip evvelkinin boylu boyuna yığdığı süprüntüyü de almak suretiyle süpürülmüş yeri bir metre daha tevsi[834] eyliyor. İşte böyle biri diğerini takip eden arabalar sokağı kâmilen süpürüp süprüntüyü bir kenara yığmasıyla elleri süpürgeli ve körüklü birtakım amele dahi bunları tanzifat[835] arabalarına yükletip götürüyorlar. Nihayet sokağı bol suyla bir daha suluyorlar ki bu da

[824] arz: genişlik
[825] müteveccihen: doğru
[826] melbusat: elbise; kılık kıyafet
[827] cevelan-ı subhgâh: sabah gezisi
[828] umur-ı belediye: belediye işleri
[829] mutena: özen gösterilen; önemli
[830] mesail: meseleler
[831] medfun: saklanmış
[832] cesamet: büyüklük
[833] cem' (eyle-): toplamak
[834] tevsi (eyle-): genişletmek
[835] tanzifat: temizlik

akşama kadar tozu men etmiş olmak için iltizam[836] olunmuş bir tedbirdir.

Sonraları Avrupa'nın bilad-ı sairesinde sokak süpürmenin daha başka suretlerini de gördüm ki yerleri gelince arz ederim.

Sabah cevelanını icradan sonra "Hedir" namında bir lokantaya giderek gayet mükemmel bir kuşluk taamı tertip ettirdik ki en müşkülpesent oburları bile mutmain eyleyebilir. Bu taamla mideleri mükemmelen teçhiz[837] ederek Josef Kanzuk'un eczanesi için daha İstanbul'dan mektup yazarak sipariş eylemiş olduğu şişeleri görmek üzere Rhone Nehri'nin sol sahilinde bulunan şişe fabrikalarına gittikse de meğer biz kuşluğu miad-ı umumi[838] olan vakt-i zuhrdan[839] evvel icra etmiş olduğumuzdan ve fabrikaya vardığımız zamansa kuşluk için tatil-i umumi zamanı bulunduğundan temaşasını biraz sonraya bi't-tehir[840] memleket bahçesini görmeye gittik.

Buraya kadar ettiğimiz cevelanlarda Lyon cadde ve sokaklarını arzan ve tûlen gayet güzel resm ve tanzim olunmuş gördüğümüz gibi bilhassa nehirler sahilleri boyunca o kadar uzun ve güzel alleeler[841] yapılmış ki bunlardan bazılarının tûlleri[842] iki saat kadar mümted[843] oluyor. Sahil-i nehir milyonlar sarfıyla vücuda gelmiş rıhtımlarla muhat olup onların üzerleri yirmiden otuz metre arza kadar mükemmel şose veyahut murabba[844] taşlar döşeli kaldırım olarak tesviye edilmiş ve yerine göre ikiden altı sıraya kadar ağaçlar gars[845] ile tezyin olunmuştur.

Hele memleket bahçesi hakikat hayretimi mucip oldu. Şimdiye kadar hiç emsalini görmemiş olduğum bu bahçe birkaç bin dönüm arazi üzerinde matruhtur[846] ki bir zaman arabayla ve bir vakit dahi piyade olduğumuz hâlde iki buçuk saat kadar gezdik de bir yolundan iki defa geçmedik. Bazı ciheti gayet vâsi[847] bir çayır görülürse de mefruş[848] olan çim sair yaban otlardan ârî[849] olarak sırma gibi hep nev'-i vahiddendir.[850] Bu çayırlar sunidirler.[851] Haftada bir defa bahçıvanlar bunları makaslar ile biçerek taraklar ile tarayıp biçinti otları kaldırırlar temizlerler. Diğer bazı cihetleri çiçekliktir ki müdevver,[852] beyzi,[853] murabba,[854] müseddes,[855] müsemmen[856] gibi eşkâl-i

[836] iltizam (olun-): gerekli görülmek
[837] teçhiz (et-): donatmak
[838] miad-ı umumi: alışılmış vakit
[839] vakt-i zuhr: ogle vakti
[840] bi't-tehir: erteleyerek
[841] allee: iki yanı ağaçlık yol
[842] tûl: uzunluk
[843] mümted (ol-): uzamak
[844] murabba: kare
[845] gars: dikme
[846] matruh: tarh edilmiş; kurulmuş
[847] vâsi: geniş
[848] mefruş: döşenmiş
[849] ârî: arınmış
[850] nev'-i vahid: tek çeşit
[851] suni: yapma;yetiştirilmiş
[852] müdevver: yuvarlak
[853] beyzi: oval
[854] murabba:kare
[855] müseddes: altıgen

hendesiye[857] üzerine tersim eylemiş bulunan tarhlara[858] türlü çiçekleri levnleri[859] nispetince yine türlü şekillerde olarak gars eylemişlerdir. Mesela bir müsemmen tarhın adlâ-ı semaniyesini[860] bir karış kadar arzında olarak kâmilen kırmızı çiçeklerden müteşekkil bir hat tersim eyledikten sonra onun iç tarafına muayyen[861] bir arzda kâmilen mavi ve onun da iç tarafında sarı ve daha iç tarafına beyaz çiçekler konulmuş ve bunların da orta yerdekileri en yüksek ve kenarların da kıyıları en alçak olmak suretiyle tertip edilmesi o şekle azim bir buket sureti vermiştir.

Yolların iki tarafları kâmilen ağaçlarla müzeyyen olduğu gibi bahçenin bazı cihetleri dahi küçük küçük ormanlık ve bazı tarafları daha küçük ve fakat daha sık eşcar-ı müzeyyene[862] touffuları olup gerek ağaç ve fidanların ve gerek çiçeklerin kâffesi yanına da tenekeden birer levha rekz[863] olunarak o nebatın ismi ve fenn-i nebatatça[864] hangi kabilenin hangi familyasına ait olduğu kaydedilmiştir.

Rhone Nehri'nden ifraz[865] olunan bir cetvel[866] işbu bahçeye getirilip nakledildiği sular bahçe derununda büyük büyük göller teşkil ederler. Bu göllerden bir tanesi arzan beş yüz ve tûlen bin metre kadar ittisaında[867] olup gayet tabii bir surette resmolunmuştur ki derununda güzel güzel adalar ve bunlarda da gayet zarif köşkler bulunarak o köşklere gitmek ve göl derununda gezinmek için dahi süslü sandalcıklar peyda edilmiştir. Gerek suda gerek karada taayyüş[868] eden hayvanattan birtakımı bu bahçede müctemi[869] olup ziyansız ve kaçmayacak olanları serbest uçuşup gezindikleri gibi kaçmaya ve ziyan etmeye müsait bulunanları dahi muntazam kafesler içindedirler. Etrafı demir parmaklıkla ihata olunmuş bir yerden geçerken derunundan kocaman bir ayı parmaklıktan dışarıya elini çıkarıp avaze-i kerihiyle[870] haykırmaya başladığından orada ekmek peynir ve bira satmakla meşgul bulunan bir kocakarı ayının bu hâli bizden ekmek istemek demek olduğunu anlattı. Ayı cenaplarına bir semahat[871] etmek istedik. Fakat kadın:

– Durunuz! Ekmeği ben kendim vereyim de ayıyı biraz oynatayım! demesiyle bu sureti tercih eyledik. Kadın ekmeği ayıya gösterip:

– İşte ekmek! Fakat raks etmezsen vermeyeceğim! diye teşvike başlayın-

[858] müsemmen: sekizgen
[857] eşkâl-i hendesiye: geometrik şekiller
[858] tarh: çiçek dikilmek için ayrılan yer
[859] levn: renk
[860] adlâ-ı semaniyye: sekiz kenarlı
[861] muayyen: belirli
[862] eşcar-ı müzeyyene: süslü ağaçlar
[863] rekz (olun-): dikilmek
[864] fenn-i nebatat: botanik bilimi
[865] ifraz (olun-): ayrılmak
[866] cetvel: kanal
[867] ittisa: büyüklük
[868] taayyüş (et-): yaşamak
[869] müctemi: toplanmış
[870] avaze-i kerih: çirkin ses
[871] semahat: iyilik

ca ayı dahi iki ellerini yere vurmayı müteakıben yine kaldırarak kendisi de kıç ayakları üzerine kalkmak ve yine eğilip ellerini yere vurarak bu hareketi tekrar eylemek suretiyle bir raksa başladı ki beş dakika kadar devamdan sonra yüz dirhemlik bir has ekmeğe nail oldu. Çingene sopasından yılgınlık hasebiyle türlü rakslar icra eden ayılar görmüştüm ama yalnız ekmek tamaıyla[872] kendi kendine raks eden ayılar görmemiştim. İki buçuk saat kadar bu bahçeyi gezip temaşa eyledikten sonra şişe fabrikasına gittik. Bizim Paşabahçesi'ndeki fabrikayı İstanbul erbab-ı merakı[873] mutlaka gezmiş görmüş olacaklarından ona kıyasla derim ki gezdiğimiz fabrika Mösyö Bodeano'nun Paşabahçesi'ndeki fabrikasından daha büyük daha muntazam değildi. Lakin Lyon şehrinde bunun gibi dokuz şişe fabrikası olduğunu haber aldık.

Fabrikada işleyen çocuklar bir ecnebi ziyaretçi geldiğini görünce ocaklarda bulunan mayadan bir miktarını alıp derhâl becerebildikleri surete ifrağla[874] takdim ediyorlar. Bunlara "su" denilen bakır paralardan bir tanesini vermeli. Bir çocuğun getirdiği hediye-i zücacî ufacık ahtapot şeklinde bir şey olup avucuma aldığımda incecik bacaklarından birisi kırılıvermesiyle şişe avucumun içinde fişek gibi patlayıp tuz gibi dağılmasın mı?

Bayağı korktum. Kum hâline girmiş olan incecik cam tozları ceketim üzerine yapıştılar kaldılar. Bizi gezdirmekte olan usta bu haşarılığı eden çocuğu derhâl bulup öyle bir terbiyesini verdi ki başka ziyaretçilere şu fena latifeyi yapmaya artık cesaret alamayacağından eminim. Meğer habis-i hudakâr[875] yaptığı şişenin tabiatıyla soğumasını beklemeyip su içine atmışmış. Meğer bu suretle suda dondurulan ve her tarafı kapalı olan bir cism-i zücacînin bir tarafından derununa hava girecek olursa böyle fişek gibi patlayıp toz kesiliverirmiş. Gözlerime şu tehlikeden bir ziyan erişmediği için Hakk Teala Hazretlerine şükürler eyledim.

Yanımızdaki usta fabrikadan biryadigâr-ı mahsusa almış olmaklığımız için ateşin kehribaî[876] renginde bir mayadan bize dört köşe cetvel tahtası şeklinde bir çubuk yaparak takdim eyledi. Hakikat şayan-ı hıfz[877] yadigârlardan olmakla ben de kabul ve hıfz ettim.

Şişe fabrikasını İstanbul'da birkaç defa temaşa ve tetkikle öğrenmiş bulunduğum cihetle benim asıl temaşasını arzu eylediğim şey mensucat-ı kutniye ve haririye[878] fabrikalarıydı ki eğerçi İstanbul'da feshaneyi de görüp temaşa etmişsem de rivayete göre bizim Hereke fabrikalarını da tevlid[879]

[872] tama: hırs
[873] erbab-ı merak: meraklı kimseler
[874] ifrağ: çevirme; dönüştürme
[875] hudakâr: düzenbaz
[876] kehribaî: kızıl
[877] şayan-ı hıfz: saklamaya değer
[878] mensucat-ı kutniye ve haririye: pamuk ve ipek dokuması
[879] tevlid (et-): ortaya çıkmasına vesile olmak

etmiş olan Lyon fabrikaları bütün dünyada meşhur âsâr-ı dakikadan[880] olmasıyla herhâlde temaşaya şayandılar. Fakat tahkikata giriştiğimizde en mahir ustaları Paris sergisine giderek beraber götürdükleri en mükemmel tezgâhlarla orada çalışmakta olduklarını haber aldığımızdan artık bunları sergide görmek kararıyla Lyon'da temaşadan sarf-ı nazar eyledik.

İkindi vaktine doğru şişe fabrikasından Lyon'a avdet eylediğimiz zaman şimendiferin ne saatte Lyon'dan hareket ve ne saatte Paris'e muvasalat[881] edeceğini hesaba giriştik. Gördük ki eğer akşam üzeri hareket eden katar ile gidecek olsak gece yarısından sonra Paris'e vasıl olmak lazım geliyor. Hâlbuki sergi-i umumiden dolayı Paris misafirle hınca hınç dolu olduğundan böyle vakitsiz gelenlerin yatacak yer bulamamaları da melhuz.[882] Bu hâlde tebdil-i karar[883] eyledik. Zaten ben Hamdi Bey'e pazar günü sabahleyin Paris'e vasıl olacak katarda bulunacağımı bildirmiş olduğumdan gece yarısına doğru Lyon'dan hareket edecek olan katara binecek olursak sabahleyin Paris'e varıp Hamdi Bey'e vermiş olduğum sözde de sebat etmiş olacaktım. Üç arkadaş bu gece yarısı katarını tercih ederek tekrar Lyon'u gezmeye çıktık ki bu esnada ben de melbusatça noksanımı ikmal etmiş oldum.

Aldığım eşya bir düzine yakalık yarım düzine kolluk, iki boyun bağı, iki çift beyaz ve iki çift renkli eldiven, bir düzine beyaz boyun bağı, bir düzine mendil, iki faniladan ibaret olup hâlbuki bunlar için dükkâncıların istedikleri fiyat İstanbul'daki fiyatlara kıyasen pek ziyade olduğunu görünce istigrab[884] eyledim. Sebebini sorduğumuzda öğrendik ki Avrupa fabrikaları "exportation" yani harice irsal[885] için yaptıkları eşyanın metanetlerine,[886] nefaset-i sahihalarına[887] ehemmiyet vermeyip yalnız zahirî bir süsle bir de fiyatça ehveniyetlerine[888] ehemmiyet verirlermiş. Hatta fanila aldığımız adam:

– Bizim Fransız fabrikaları Avusturya fabrikalarına daima mağlup olurlar. Zira onlar kadar ucuz mal yapamıyorlar. Fena ve ucuz yapmakta Avusturyalılar pek ziyade terakki etmişler! diye teessüfler bile etti. Filvaki[889] İstanbul'da aldığımız eldivenler üç defa giyildiği zaman yırtıldıkları ve boyun bağlarının makineleri hiç dayanmadığı hâlde Lyon'da aldığım renkli eldivenleri İstanbul'a gelinceye kadar kullandım. Meğer Osmanlı'nın "ucuz etin yahnisi tatsız olur!" darb-ı meseli[890] bu nev' ticaretlerce dahi hükmü cari hakikattenmiş.

[880] âsâr-ı dakika: dikkat çeken eserler
[881] muvasalat (et-): ulaşmak
[882] melhuz: akla gelen
[883] tebdil-i karar (eyle-): karar değişitirmek
[884] istigrab (eyle-): şaşırmak
[885] irsal: göndermek
[886] metanet: dayanıklılık
[887] nefaset-i sahiha: gerçek güzellik
[888] ehveniyet: ucuzluk
[889] filvaki: gerçekten
[890] darb-ı mesel: atasözü

Bir seyyah temaşa ve tetebbu edeceği bir şehirde suret-i cevelanını evvelden güzel tertip ederse az zaman içinde pek çok şeyler görebilir. Bir yerde seyyahînin[891] ikameti o mahal ahalisinin suret-i ikametine benzemez. Yerli ahali kendi zamanlarının nasıl geçtiğine vâkıf olamadıkları hâlde seyyah kendi zamanının hüsn-i sarf[892] ve hüsn-i istimalata[893] pek büyük ehemmiyet vereceğinden bir memlekette koca bir ömür geçirip de yine pek çok yerlerini görememiş olan yerliler pek çok olduğu hâlde seyyah kısmı pek az bir zaman zarfında mahall-i mezkûru o yerliden daha mükemmel olarak görebillir. Bu hakikat bana Lyon'da zahir oldu. Zira bir gün tulû-ı şemsten[894] gurub-ı şemse[895] kadar Lyon şehrini kâmilen gezmiş görmüş oluverdik. Düşündüm ki seyahatimin ilerisi için de suret-i cevelanımı hüsn-i tertibe[896] muvaffak olursam her gezeceğim yerleri güzel tetebbu etmiş olacağım. Zira nısf-ı leyle doğru hareket edecek olan katar zamanına kadar daha önümüzde beş saatten ziyade vakit olduğu hâlde bu zamanı nereye sarfedeceğimizi bilememeye başladık. "Memleketin suret-i tenvirini[897] de görmek için bir de gece cevelanı yapalım." dedik. Hatta bunu akşam taamından evvel yapmayı da düşündükse de daha gece tamamıyla hulûl etmezden evvel taam edildiği için evvela taam ederek badehu[898] arabaya binip gezmeye çıktık. Çıktık ama bir saat zarfında memleketin ekser caddelerini dolaşıp suret-i tenvirini de gördük bitirdik. Vakıa yalnız gaz değil elektrik ziyaları da yakılarak her taraf gündüz gibi tenvir olunmuştu ki ziya-yı elektrikîye dair malumat-ı umumiyeyi[899] sonra yazacağız.

Nihayet ne yapacağımızı bilmemezlikle bir de çalgılı kahveye girersek beğenir misiniz? "İşsizlik güçsüzlük ile nerede zaman geçireceğini bilemeyenlerin şanı budur." diye kendi kendimize de güldük.

Kahvede vukua gelen ufacık bir hadise buraların ahlak ve adabına dair kârilerime bir fikir vereceği ve seyyahların nazar-ı ibretlerini açacağı için hikâye edeyim:

Çalgılı kahvehane bizim Beyoğlu'ndaki Concordia Tiyatrosu gibidir. Sena[900] üzerinde birtakım hanendeler[901] nöbet nöbet şarkı çağırırlar. Bazı soytarılar enva-i maskaralık ile erbab-ı temaşayı güldürürler. Bunları temaşaya daldığım sırada sağ kulağıma hafif bir tüy ile mesh[902] olunduğunu

[891] seyyahîn: gezginler
[892] hüsn-i sarf: güzelce geçirmek
[893] hüsn-i istimalat: güzelce kullanmak
[894] tulû-ı şems: güneşin doğuşu
[895] gurub-ı şems: güneşin batışı
[896] hüsn-i tertib: güzelce düzenlemek
[897] suret-i tenvir: ışıklandırma; aydınlatma şekli
[898] badehu: sonra
[899] malumat-ı umumiye: genel bilgiler
[900] sena: sahne
[901] hanende: şarkıcı
[902] mesh (olun-): dokunulmak

hisseyledim. Başımı çevirip de sağ cihetten arkama baktığımda üç dört karının oturduğunu ve birisinin yılıştığını kulağıma değdirmiş olduğu tüyün de henüz elinde bulunduğunu gördüm. Ne kadar bedime gitti. Alamet-i milliyem[903] olan fes başımda bulunduğu cihetle bunu kendime bir taarruz sayarak pek müteessir oldum. Kulağına bir şey söylemek vaz'ıyla[904] karıya temayül eylediğimde muvafık bir söz söyleyeceğim zannıyla o dahi ziyade yılışarak benden yana eğilmiştik. Bir de benden:

– Kendinizi toplayınız madam. İşte polis kapı yanındadır!

Sözlerini işitince hâl ve tavrı pek fena bozularak:

– Gras mösyö! (Aman Efendi) diye aflar dilemeye müsaraat[905] eyledi.

Tedkikat-ı evveliyem[906] üzerine bence malumdur ki bu aşüftegân-ı mahzulün[907] polisten havfları[908] pek ziyadedir. Edna[909] bir vesileyle polis eline yakayı verecek olsalar külliyetli ceza-yı nakdîlere[910] ve hatta tevkiflere[911] hapislere duçar olurlar. İşin daha ilerisine varmadım ama artık şu şarkılı kahvede oturmak işime gelmediğinden Josef ve Hikemiyan Efendi'ye buradan tebaüdü[912] katiyen teklif ettim. Onlar dahi muhalefet etmediler.

Meğer buradan çıktığımıza pek isabet etmişiz ya? Keşke hiç girmemiş olsaydık. Zira bundan daha ziyade hem eğlenecek hem de tetebbu edecek bir şey varmış. O ise meşhur Lyon panayırıymış. Gündüzden beri haber almış bulunduğumuz hâlde kahveden çıkar çıkmaz iki arkadaşın muhaverelerinden anladık ki şimendifer istasyonunun arkasında panayır varmış. Senede bir kere bu mevsimde civar köyler ahalisi Lyon'a gelerek ve her taraftan da birçok hokkabaz oyuncu ve satıcı alıcı falan toplanarak azim bir cemiyet peyda olurmuş.

Derhâl verdiğimiz karar üzerine hotele gidip hesabımızı keserek ve eşyamızı alarak istasyona geldik. Biletlerimizi alıp eşyamızı teslim ederek katarın zaman-ı hareketine kadar vakit geçirmek üzere panayıra gittik.

Geniş bir mahalle beş yüz kadar çadır ve baraka kurmuşlar. Birtakımları köylülerin işlerine gelebilecek mensucat, zücaciyat, bakır ve teneke eşya vesaireyle dolu dükkânlar olup birtakımı da yine bu gibi eşya üzerine numaralar ve sayılar tertip olunmuş piyangohaneler ki zavallı köylüler bir "su"ya yani bir bakır onluğa âlâ bir sürahi veyahut bir ayna alacağım diye bir bilet alıp kura çektiği hâlde boşa çıktıkça bin küfür etmekte ve yirmi

[903] alamet-i milliye: millî işaret
[904] vaz': hareket
[905] müsaraat (eyle-): teşebbüs etmek
[906] tedkikat-ı evveliye: önceki araştırmalar
[907] aşüftegân-ı mahzul: düşmüş kadınlar
[908] havf: korku
[909] edna: en küçük
[910] ceza-i nakdî: para cezası
[911] tevkif: tutuklanma
[912] tebaüd: ayrılık

bilet aldıktan sonra şayet kâğıttan bir kutu çıkarsa herkesin gıptasına duçar olmaktadır. Barakaların birtakımı da şarap veyahut bira içilecek yerler olup orada müctemi[913] köylülerin yüzleri kıpkırmızı olması midelerinde ne kadar şarap veyahut bira dolu olduğunu muvazeneye[914] medar olabilmektedir. Bazı çadır ve barakalarsa kukla oyununa hokkabaza falana mahsus olup bunlar derunundan harice aks-endaz[915] olan kahkahalar erbab-ı temaşanın ne kadar eğlendiklerine delalet eder. Birkaç yerde dahi seyri beş santime panoramalar bulunup biz bunlara rağbet eyledik. Hemen hep muharebe resimlerinden ibaret olup cümlesinde Prusyalıların mağlup ve Fransızların galip gösterildiklerini gördük. Birkaç yerde de hava-i tüfenk ve tabancalarıyla nişan atıldığını gördüğümüzden ve İstanbul'da Beyoğlu'na çıktıkça ekseriya bu eğlenceyle vakit geçirmek mutadım olduğundan oraya da uğradık ki hedefler hep Prusya neferi, Prusya generali, Prusya bayrağı olup bunlara kurşun isabet eyledikçe acayip ve garip sedalar çıkarmak üzere tertip olunmuşlardı.

Birkaç kurşun dahi biz attık. Bir buçuk iki dirhem sıkletinde[916] olarak bir miktar hava-yı muzîk[le][917] kalem kalınlığında bir tüfeğin ağzından çıkan bir kurşunumuzun koca bir Prusya zırhlısını gark[918] eylediğini gördük. Hele bir kadın cümlemizden daha mahir[919] tüfenk-endaz[920] çıkarak kurşununu sekiz on defa sırasıyla bir Prusya tabyasının bayrağına isabet ettirdiğinden her defasında koca tabyayı baş aşağı çeviriyordu. Bilmem kaçar defa bu mahareti göstermesine mükâfaten direktör tarafından bir de kocaman lejyon dönor nişanına nail oldu ki mukavvadan mamul olduğunu da hatırdan çıkarmamalıdır.

PARİS'TEN MÜRUR

Hesapça yirmi dört saat kadar zamanımızı Lyon şehrinde geçirdikten sonra vagonda okumak üzere bir de *Figaro Gazetesi** alarak Paris katarına bindik. O gün cumartesi akşamı olduğu hâlde aldığım gazetenin yarınki pazar günü tarihiyle müverrah[921] olduğunu görmeyim mi?

[913] müctemi: toplanan
[914] muvazene: ölçme
[915] aks-endaz (ol-): yansımak; duyulmak
[916] sıklet: ağırlık
[917] hava-i muzîk: sıkıştırılmış hava
[918] gark (eyle-): batırmak
[919] mahir: yetenekli
[920] tüfenk-endâz: tüfek kullanıcısı; nişancı
* *Figaro*: 1826 yılında haftalık yayınlanmak üzere kurulmuş Fransız gazetedir. 1866 yılında günlük yayınlanmaya başlamış, İkinci Dünya Savaşı zamanında en çok okunan gazete olmuştur. Halen yayınlanmaya devam eden gazete şu anda uluslararası etkinliğe sahip günlük yayınlanan bir gazetedir. [h.n.]
[921] müverrah: tarihlenmiş

"Acaba geçen pazarın gazetesi olmasın!" diye tarihi güzel hesap eyledim. Hayır! Ağustos-ı Efrencî'nin[922] yirmi beşinci pazar günü ki yarın hulûl edecektir. Buna hiçbirimiz bir mana veremediğimiz hâlde vagonda bulunan bir iki Fransız yolcular işin hakikatini anlattılar. Meğer Paris'ten vilayetlere gidecek olan gazetelerin tarihini bir gün mukaddem olarak vaz' edip buna da gazetecilik ıstılahında[923] "Aneti date" derlermiş ki "tevarih-i kable'l-hulûl[924] " gibi bir manaya delalet eder. Bu hilekârlıktan maksat da güya vilayet ahalisine gazeteleri çabuk yetiştirdiklerini göstermekmiş. Hâlbuki vilayet ahalisi o kadar ahmak olabilir mi ki cumartesi günü pazar gazetesini alsın da erken aldım, tez aldım diye sevinsin?

Neyse! Gazeteyi okumaya başladık. Artık ne kadar "bugün" varsa asıl manası "yarın" ve ne kadar "dün" varsa "bugün" demek olacağını nazar-ı dikkatten uzak tutmamak şartıyla okumaya başladık. Meğer şimendiferin rahatsızlığı yalnız insana uyku uyutmamak suretinde değilmiş. Bir şey okumaya da müsaade olmuyormuş. Orta yerdeki gazın ziyası az değilse de lâyenkati[925] sarsıntıdan dolayı göz ile hurufat[926] arasındaki hudut rüyeti[927] tahrik eylediğinden[928] insan epeyce büyük harfleri bile kolaylıkla okuyamıyor.

Vagonun zangırtısı, sarsıntısı içinde mutlaka uyumak için cebr-i nefs edenlerin hâlleri ne kadar tuhaf oluyor. İnsanın başı, kolları, bacakları, karnı, omuzları hep başka başka sarsıldığı, oynadığı hâlde filvaki uykuya dalmış bile olsa uyuduğuna kimsenin inanmayacağı geliyor.

Hele ben bu gece dahi mümkün değil uyuyamadım. Diğer yolcular uyur gibi yaptıkları hâlde ben onu da yapamadım. Elimdeki *Figaro*'yu okumakta inat ederek baştan nihayete kadar hatmeyledim ki sabah dahi ağarmakla etrafımı görebilmeye başladığımdan memnun kaldım. Etrafsa hakikat şayan-ı temaşaydı. Arazi karış karış mezru[929] olup biçerek hayvanlara yedirecekleri otları bile suret-i mahsusada zer[930] etmiş olduklarını gördüm. Bazı buğday tarlaları biçilmişse de demetler henüz tarlada ve bazıları daha biçilmemiş bir hâlde olup burada orak zamanının böyle ağustos evasıtına[931] kadar tehirine şaştım.

Lyon ile Paris arasındaki müşahedatımın en mühimi Lyon cetvelidir. Bu kanal Paris'ten Lyon'a kadar temdid[932] ve inşa olunmuş bir mürasele-i

[922] Ağustos-ı Efrencî: miladi takvimde Ağustos ayı
[923] ıstılah: tabir
[924] tevarih-i kable'l-hulûl: gerçekleşmeden önceki tarih
[925] lâyenkati: kesintisiz
[926] hurufat: harfler
[927] rüyet: görüş
[928] tahrik (eyle-): hareket ettirmek
[929] mezru: ekilmiş
[930] zer (et-): ekmek
[931] evasıt: orta
[932] temdid (olun-): uzatılmak

nehriye[933] caddesidir ki bazı inişlerin yokuşların hükmünü iptal için "écluse" denilir muntazam kapılar ve havuzlar yapılmıştır. Sabahleyin katar bir istasyonda on beş dakika kadar tevakkuf[934] eyledi ki yolcular istasyon lokantasında hazırlanmış olan kahveyi içebilsinler diye. Hâlbuki yine oracıkta Lyon cetvelinin bir écluse'u bulunduğundan ben kahveyi feda ederek bu écluse'u temaşaya koştum. Tersane-i Amire'deki[935] tamir havuzlarını görmüşsünüzdür ya? Tıpkı onun gibi bir şey. Fakat havuzun bir tarafına giren cetvel beş altı metre kadar yüksek. Diğer tarafıysa havuza müsavi.[936] Alt taraftan gelen azim mavnalar[937] havuza girdiği zaman girdiği kapıyı kapayıp üst taraftan yavaş yavaş suyu salıveriyorlar. Havuz dolduğu zaman üst taraftaki cetvelle tesavi[938] hâsıl eylediğinden mavnayı yukarı cetvele sokup yüzdürüyorlar. Gayet sanatlı, hendeseli[939] bir şey ki yük nakline olan hizmeti hâlâ şimendiferin hizmetinden pek ziyadedir.

Paris'e takarrüb[940] eyledikçe iki tarafın mamuriyeti daha ziyade artmakta bulunduğuna dikkat eyliyorduk. Hele Fontainebleau'ya geldiğimiz zaman her taraftan mamur köyler, azim sayfiyeler, gayet muntazam bahçeler nazarlarınızı tezyine[941] başladılar. Bu Fontainebleau Sarayı Birinci Napolyon'un pek sevdiği bir ikametgâhı olup düvel-i müttefikaya[942] mağluben imza eylediği bir muahedeyi[943] hîn-i imzada[944] kemal-i gazapla[945] kalemi vurup saplamış olduğu masa orada mahfuz olduğunu falanı arkadaşlara anlatmaya başladım. Bunlar Avrupa'yı tanımak mutlaka gezmekle mümkün olur itikadında[946] bulunduklarından şu vukufuma taaccüb[947] ediyorlardı. Nasıl ki bundan on beş sene mukaddem[948] *Paris'te Bir Türk* romanını yazdığım zaman okuyanlar meyanında Paris'i tanıyanlar mutlaka benim Paris'e gitmiş olmaklığımı itikat eylemişlerdi. Hatta geçen sene bizim Teodor Kasap Efendi* ile bir mülakatta bana hikâye eylemiş olduğu veçhile kendisi Paris'teyken Elsine-i Şarkiye[949] Mektebi'ni ziyarete giderek orada *Paris'te Bir Türk* romanından şakirdana[950] bazı tercümeler ettirildiğini görmüş ve bu romanın muharririyle[951] muarefesi[952] olduğunu muallime söylediği zaman muallim:

[933] mürasele-i nehriye: nehir akıntısı
[934] tevakkuf (eyle-): durmak
[935] tersane-i amire: büyük tersane
[936] müsavi: denk
[937] mavne: büyük kayık
[938] tesavi: denklik
[939] hendeseli: hesaplı
[940] takarrüb (eyle-): yaklaşmak
[941] tezyin: süsleme
[942] düvel-i müttefika: müttefik devletler
[943] muahede: antlaşma
[944] hîn-i imza:imzalama ânı
[945] kemal-i gazap: büyük hiddet
[946] itikad: inanç
[947] taaccüb (et-): şaşırmak
[948] mukaddim: önce
* Teodor Kasap: 1835-1905 yılları arasında yaşamış Rum kökenli Osmanlı gazeteci ve yazardır. [h.n.]
[949] Elsine-i Şarkiye: Doğu Dilleri
[950] şakirdan: öğrenciler
[951] muharrir: yazar
[952] muarefe: tanışıklık

– O muharrir dahi Paris'i iyi tanıyan Türklerdenmiş! deyip de Kasap Efendi!

– Bilakis hudud-ı Osmaniye'den harice çıkmamıştır! cevabını verince muallimi de taaccüp istila eylemiş. Avrupa'yı gezmeksizin tanımak nasıl mümkün olduğunu kārilerime kariben[953] uzun uzadıya anlatacağımdan şimdilik bu tafsilattan sarf-ı nazar ediyorum. Umarım ki seyahatnamemin en nafi[954] bir mebhası[955] da bu suret-i tetebbu kaziyesi[956] olacaktır.

Paris'e gereği gibi takarrüb eylediğimizde en evvel gözümüze görünen şey Eyfel [Eiffel] Kulesi oldu. Bin türlü resimlerini görerek bin türlü tarifatını okuyarak artık tamamıyla ezber etmiş olduğum bu kuleyi tahminen üç saatlik mesafeden görür görmez tanıdım. Rüyette[957] hatam olmasın diye bir de dürbünle bakıp def'-i iştibah[958] eyledikten sonra arkadaşlara da gösterdim. Badi-i emirde[959] Josef Kanzuk:

– Hayır! Bu bir fabrika bacasıdır! diye inada kalkışmasın mı? Vakıa kulenin birinci ikinci katları henüz görünmeyip yalnız üçüncü katı görünmekteydiyse de o kadar mesafeden tasvir ettiği irtifa fabrika bacalarını hacil[960] edecek derecede olduğunu takdir için gözde ve dimağda[961] biraz istidad-ı hendesî[962] bulunmak lazım gelir. Gariptir ki vagonda bulunan ve kuleye birkaç defa çıkmış olan Fransızlar dahi temine çalıştıkları hâlde bizim mahir kimyager inadında ısrar eyliyordu. Nihayet Paris'e gereği gibi takarrüb edip de kulenin ikinci katı müşahede olunmaya başladıkta adamcağıza kanaat gelebildi.

"Paris Lyon Mediterranee" denilen şimendifer istasyonuna geldiğim zaman Hamdi Beyefendi Hazretlerini beni istikbale gelmiş görmeyeyim mi? Ne büyük lütuf! Ne kadar memnun oldum! Vagondan çıkar çıkmaz:

– Alafranga eylül iptidasında[963] Stockholm Kongresi küşad[964] olunacağı için Paris'te hiç eyleşmeyerek hemen yola çıkacağını vapurda söylemiştin de derhatır[965] etmiştim. Bu hâlde seni istasyondan alıp ikametgâhıma kadar götürmek ve fakat şu hareketi sana Paris'in en meşhur caddelerini göstermek suretiyle tertip etmek için geldim! diye beni ve eşyamı arabasına aldığı gibi yola revan olduk. Filvaki bir buçuk saat kadar dolaşa dolaşa beni Étoile Arc

[953] kariben: yakında
[954] nafi: faydalı
[955] mebhas: konu
[956] kaziye: konu
[957] rüyet: görme
[958] def'-i iştibah (eyle-): şüpheyi gidermek
[959] badi-i emir: işin başı; ilk önce
[960] hacil (et-): utandırmak
[961] dimağ: kafa
[962] istidat-ı hendesî: geometri bilgisi
[963] iptida: başlangıç
[964] küşad (olun-): açılmak
[965] derhatır (et-): hatırda tutmak

de Triomphe civarında ve Osmanlı sefarethanesi karibinde Chateaubriand Sokağı'nda tedarik etmiş olduğu ikametgâha götürdü ki geçtiğimiz yerlerdeki ebniye-i azimeyi[966], bulvarları, caddeleri falanları birer birer tarif ederek bir inayet-i azimede[967] bulunmuş oldu.

Sergi-i Umumi'den dolayı Paris'te müsafirîn[968] için hemen barınacak yer kalmadığını arz etmiştim. Şayet bir gece olsun Paris'te kalacak olursam ikametim için Hamdi Beyefendi kendi sakin olduğu hanede bir oda isticar etmişse de bu oda yalnız elimi yüzümü ve sakalımı ve hatta saçlarını yıkamaya hizmet edebildi. Zira şimendiferin hakikaten en mucizkârane vesait-i nakliyeden[969] olduklarını tekrar itiraf ile beraber bazı fenalıklarını da saydığım veçhile şu uygunsuzluğu da hesaptan hariç tutmamalıdır ki yolcuları kirletmekte vesait-i sairenin hiçbirisine kıyas olunamazlar. Lokomotifin dumanı yan taraflardan birisine doğru esmeyecek olursa mutlaka vagonların içine girerek yolcuları kömürlükten çıkmışa döndürür. Hele tünellerden geçerken dumanın tesiri artar ve bu tozdan dumandan bi'l-külliye rehayab[970] olmak hemen mümkün değildir. Eller, yüz, göz simsiyah olup saç sakal dahi tozla dolar.

Bize tedarik edilmiş olan odada bir güzel yıkanıp uykusuzluğu da bu suretle mümkün mertebe def' eylemiş olduktan sonra kuşluk taamı için bir küçük lokantaya gittik ki sefaret-i seniyye[971] kâtipleri dahi orada taam ederlerdi. Bade't-taam[972] sefirimiz Devletli Esat Paşa* Hazretlerini ziyarete gidip iltifat-ı bî-nihayeleriyle[973] müşerref[974] olduk. Kendileri dahi bir gece olsun Paris'te ikameti rey' eyledilerse de vazife cümleden mukaddem olup önümde daha üç günlük yol bulunduğunu ve kongrenin ictimaından[975] bir iki gün evvel vasıl olmak bazı muarefeler peydası için lazımeden bulunduğunu arzla ruhsatlarını istihsal[976] eyledim.

Sefarethanede haber aldım ki Ebüzziya Saadetli Tevfik Beyefendi** biraderimiz dahi bu sırada Paris'teymişler.

Sefarethaneden çıktıktan sonra soluğu bir kitapçı dükkânında alıp

[966] ebniye-i azime: büyük binalar
[967] inayet-i azime: büyük yardım
[968] müsafirîn: misafirler
[969] vesait-i nakliye: ulaşım araçları
[970] rehayab (ol-): kurtulmak
[971] sefaret-i seniyye: Osmanlı elçiliği
[972] bade't-taam: yemekten sonra
* Esat Paşa: 1837-1895 yılları arasında yaşamış, 1880-1894 yılları arasında Osmanlı devletinin Paris büyükelçiliği görevinde bulunmuş olan Mahmut Esat Paşa. [ed.n.]
[973] iltifat-ı bî-nihaye: sonsuz iltifat
[974] müşerref (ol-): şereflenmek
[975] ictima: toplanma
[976] istihsal (eyle-): elde etmek
** Ebuzziya Tevfik: 1849-1913 yaşamış Türk gazeteci, yazar, yayıncı ve hattat. Türk matbaacılığını "acem baskısı" denilen kötü ve kirli baskıdan kurtarmıştır, "matbaacılığı sanata dönüştüren kişi" olarak bilinir. [h.n.]

Baedeker'in *Delail-i Seyyahîn*'inden Almanya ve İsveç-Norveç'e mahsus olan ciltlerini mübayaa[977] eyledim. Badehu Şimal İstasyonu'na varıp Paris'ten doğruca Kopenhag'a kadar bir bilet aldıktan ve eşyamı teslim ettikten ve katarın gece alafranga saat dokuzda hareket edeceğini öğrendikten sonra bir arabaya binerek Paris'i kendi kendime dolaşmak için arabacıya tarifler etmeye başladım ki döne dolaşa gideceğim yer dahi Champs de Mars yani Sergi-i Umumi mahalli olacaktı.

Bir hayli zaman içinde yaşayarak alışkını olduğum memleketmiş gibi Paris'i bir saat kadar gezdikten sonra Sergi-i Umumi'ye vardım ki henüz akşam olmamıştı. Katarın hareketine kadar indelhesap[978] sergiyi temaşa için de elimde dört saatlik bir müddet vardı.

Gerek Paris'i gerek sergiyi şu suret-i seriyedeki[979] temaşam bende ne gibi ihsası[980] mucip olduğunu bir fikr-i mahsusa suretinde kaydetmek hevesindeyim:

PARİS'TE İLK İHTİSASATIM

Bir şeyi işitmek görmek gibi olmadığına dikkat edenler:

"Şenîden ki bûd manend-i dîden"

demişler. Hâlbuki uzaktan gelen sedaların ekseriya kulak aldattığını da "Uzaktan davulun sedası kaba gelir." darb-ı meseli ifham[981] eder. Bazı kere işitmek görmekten hayırlı olduğunu da:

Tesme'u bi'l-muidî hayrun min en terahu

mısraı hükmettirir.

Bu ahkâmın[982] kâffesi insanın bir cibillet-i mahsusasından[983] neşet etmiştir ki o da mübalağaperestliktir. İnsan bir şeyi bilmeyenlere tarif eylediği zaman mutlaka tarifine bir hayli mübalağa katar. Zira sadece tarif edecek olsa muhatabı o şeyin mahiyet-i sahiha ve hakikiyesine fikir sardıramaz. Mesela bir mahallin cevizini tarif için:

– Yumruk gibi! dedikten fazla yumruğunu da gösterip işte bu ölçüye göre olduğunu anlatmaya çalışır. Hâlbuki mübalağa yalnız tarif eden zat

[977] mübayaa (eyle-): satın almak
[978] indelhesap: hesaba göre
[979] suret-i seriye: hızlı şekilde
[980] ihsas: his; düşünce
[981] ifham (et-): anlatmak
[982] ahkâm: hükümler
[983] cibillet-i mahsusa: özel yaratılış

tarifinde vaki olmaz. Muhatapta dahi vaki olur. Muhatap bunun farkında olamazsa da cibillet-i mübalağa-perestî onun da tabiatı üzerinde mutlaka azim bir tesir hâsıl eder. Kendisine edilen tarifin mikyasını bir kat daha büyülterek telakki eyler. Eğer kendisine edilen tarifi o muhatabın başkalarına da nakletmesi lazım gelirse var ya! Mübalağa arttıkça artar. Tarifat-ı mezkûre kaç ağızdan dolaşırsa meşhur "fabl" yani hikâyede darı kadar bir yumurta yumurtlayan adamın yumurtasını rivayet eden kadınların büyülte büyülte karpuz kadar büyülttükleri gibi tarifin mübalağatı da arta arta kizb-i mahz[984] derecesine vardırılmış olur.

Şu mukaddime, Paris hakkındaki ilk ihtisasatımın intizarıma muvafık çıkmadığını kârilerime elbette anlatmıştır. İtiraf ederim ki hem de öyledir. Hatta ben Paris'i tetebbu eylediğim zaman yalnız tarifleri istimâ' ve kitap ve gazeteleri kıraatla da kalmamıştım. Planları tetkik ve âsâr-ı mevcudenin resimlerini de temaşa eylemiştim. Bir surette ki mesela bana Tuileries Sarayı'nı sorsalar nakışlarına varıncaya kadar tarif edebilirdim. *Paris'te Bir Türk* romanında işaret etmiş olduğum veçhile Ayena Köprüsü (Port d'Léna) üzerinde taştan kabartma olarak yapılmış olan Fransızca N harflerinin muahharen[985] kazınıp mahvedilmek istenildiği hâlde yeri hâlâ belli olduğuna varıncaya kadar tedkikatımı ileriye götürmüştüm. Lâkin resim denilen şeyin de mübalağa olduğu hakikatına henüz vâkıf olamamıştım.

Resimdeki mübalağa dahi nakkaşın mübalağasıdır zannetmeyiniz. Vakıa bir şeyi tarif eden adam gibi resim dahi mübalağa eder. Güzel göstermek istediği suretin hüsnünü arttırıp çirkin göstermek istediği suretin de kubhunu[986] teksir[987] edebilir. Ancak haddizatında ressam dahi mübalağacıdır. İşte fotoğrafya resimlerinde nakkaşın (rötuş yapmamak şartıyla) hemen dahli olmayıp o işi güneş gördüğü hâlde fotoğraf dahi mübalağacıdır. Bir şahsın veya bir şeyin mikyasını küçülterek iraesi[988] o şahsın veya o şeyin inceden inceye pek çok şeylerini mahv demektir.

Bu mahvsa ya o şeyin kabayihini[989] setr[990] veyahut hüsniyatını[991] mahv suretiyle ya güzellenmesine veya çirkinlenmesine hizmet eder. Hele resmi temaşa edenler dahi bir tarifi istimâ'[992] eyleyen muhataplar gibi mutlaka mübalağapereslikten kendisini kurtaramazlar. Çünkü o resmin mikyasını nazarında büyülterek temaşa edecek değil mi ki zihnini hakikat-i hâle takrib

[984] kizb-i mahz: katıksız yalan
[985] muahharen: sonradan
[986] kubh: çirkinlik
[987] teksir (et-): çoğaltmak
[988] irae: gösterme
[989] kabayih: çirkinlikler
[990] setr: örtme
[991] hüsniyat: güzellikler
[992] istimâ' (eyle-): işitmek

edebilmiş olsun? İşte bu azam-ı mikyas[993] hususunda mutlaka mübalağaya sapmaktan kendisini men edemez.

Bu hakayıkın kâffesini nazarımda tayin ve izah eden şey Paris'teki ilk ihtisasatım oldu. İlk evvel Seine Nehri'ni gördüğüm zaman hayalimde ona vermiş olduğum vüs'ate nispet pek dar bulmayayım mı? Paris'in orta yerindeki adalar nehri ikiye taksim etmiş olduklarından acaba bu münasebetle darlaşan tarafından mı görüyoruz diye dikkat eyledim. Bunu Hamdi Beyefendi'ye de sordum. Hayır! Nehrin tamamını görüyoruz. Tamamını gördüğümüz hâlde de benim hayalimdeki Seine Nehri'ne nispetle pek dar bir nehir görüyoruz.

Kezalik Büyük Opera'nın önünden geçtiğimiz zaman Hamdi Bey Opera'yı irae eylediği hâlde ben göremiyordum. Gazetelere konulan resimlerine göre ben öyle bir Opera'yı görecektim ki önüne gelip de cephesine baktığım zaman başımdan fesim düşecekti. Buradaysa bir köşeye sokulmuş yamyassı bir şey görünüyor.

Ne hacet! Exposition'a gidip de Eyfel Kulesi karşısına geçtiğim zaman onu da hayalimdeki cesamet ve irtifaından daha pek az görürsem istigrab[994] olunmaz mı? Bu kuleye dair neler okudum! Neler yazdım! Hele ben kuşbakışı rüyetinde acaib-i fenniyesine dair kocaman bir makaleyle şu Eyfel Kulesi'nin garabetini hayallerde bir kat daha büyültmeye yardım eylemiştim. İşte şimdi o kulenin karşısındayım. Hani ya bulutları yarıp zirvesi üst tarafına çıkacak kadar irtifa nerede? Bir gün İstanbul'da Eminönü'nde Yeni Cami'nin minaresine bakarak bazı arkadaşlar ile bunu altmış metre tahmin eyledikten sonra Eyfel Kulesi bundan beş kat daha yüksek olduğunu bi't-tahattur[995] nazar-ı tahminimizi tabakat-ı illiyyîne[996] doğru sevk etmiş gitmiştik. Paris'te işte şimdi "Fontaine Monumentale" önündeyim. İşte kule karşımda, ama nazarım öyle tabakat-ı illiyyîne doğru fırlayıp gitmiyor. Hemen hemen Yeni Cami minaresinin iki misli gibi bir irtifa tasavvur ettiren bir kule görünüyor!

Sergi-i Umumi mahallinde üç yüz bin nüfusun gezindiğini gazetelerde okumakla beraber bir defasında da izdihamın dört beş yüz bine varmasıyla gezmek kabil olamadığını okumuş bulunduğumuzdan hayalim bunu da kemal-i istidad-ı mübalağa-perestîsiyle[997] kabul eylemiş olmalı ki sergi derunu bana bayağı tenhalık bile görünmüştür. Hem nazar-ı ehemmiyetten uzak tutmuyorum ki o gün pazar günü olup vakit dahi akşam üzeridir. Yani serginin en kalabalık olduğu bir zamandır.

[993] azam-ı mikyas: ölçü büyüklüğü
[994] istigrab (ol-): şaşırmak
[995] bilâ-tahattur: hatırlayarak
[996] tabakat-ı illiyyîn: göğün en üst tabakası
[997] kemal-i istidad-ı mübalağa-perestî: aşırı derecede abartma

Velhasıl bana Paris'in bulvarları ve bunların en meşhuru olan Champs-Élysées bile hayal eylediğim dereceye nispetle badi-i emirde[998] dar göründüler. Dolmabahçe'den Beşiktaş'a giden yol Paris'in (Champs-Élysées ile bazı bulvarlardan maada) hemen birinci derecedeki caddelerinden aşağı değildir. Beyoğlu Caddesi'nin tesviye[999] gören yerleri ve Divanyolu Caddesi Paris'in birinci derecedeki caddelerinin nazirleridir.[1000] Şişli'ye giden yeni yolu da hatırdan çıkaramıyorum. Bense planlar üzerinde ettiğim mesahaları[1001] zihnimde büyülte büyülte şu gördüğüm şeylerden daha pek çok muntazam şeyler göreceğim itikadındaydım.

Ama ey kâri! Yine istidad-ı mübalağa-perestîye kapılıp da hakikati kaybetmeyelim. Şimdiye kadar hayalimi taglit[1002] etmiş olan ifratı[1003] bu defa tefrite[1004] tahvil[1005] ederek evvelkiye makûs[1006] bir hatada daha bulunmayalım. İşbu ihtisasat bence ilk ihtisasat olduğunu unutmamalı da bunun da yanlışı nerelerde olduğunu Stockholm'dan avdette[1007] icra eylediğim tetebbuatı hikâye eylediğim zaman görmeli! O zaman Avrupa'nın sair birçok yerlerini de görerek alışkın bir fikir ve nazarla Paris'e gelmiş olduğumdan tetebbuat-ı vakıam kârilerim nazarında sıhhate pek karib bir suret hâsıl edeceğini kaviyen ümit eylerim.

PARİS'TEN KOPENHAG'A

Şimal şimendiferi istasyonundan aldığım bileti Danimarka devletinin payitahtı olan Kopenhag'a kadar almış olduğumu haber vermiştim. Bu bilet âdeta kitap gibi bir şey olup bir kaptan ve bazı tarifata dair birkaç yapraktan sonra Namur, Liege, Verviers, Herbestal, Aachen, Kolonya, Düsseldorf, Münster, Bremen, Harburg, Hamburg, Altona, Kiel, Korsor ve Kopenhag için olmak üzere on beş yaprak dahi bileti haviydi. Bu yoldaki biletlere "correspondance" denilir ki bütün Avrupa şimendifer ve vapur kumpanyaları arasında bi'l-müzakere kararlaştırılmış bir medar-ı suhulet-i seyahat[1008] demektir. Paris'ten Kopenhag'a kadar on beş yerde bilet almaktansa işte def'aten on beş bileti almış oluyorum ki bunun birisi de vapur bileti olup Kiel'den Korsor'a geçmek içindir.

998 badi-i emir: başlangıçta
999 tesviye: düzeltme
1000 nazir: benzer
1001 mesaha (et-): ölçmek
1002 taglit (et-): yanıltmak
1003 ifrat: büyültme
1004 tefrit: küçültme
1005 tahvil (et-): dönüştürmek
1006 makûs: ters; zıt
1007 avdet: dönüş
1008 medar-ı suhulet-i seyahat: yolculuğu kolaylaştırma aracı

Şimendiferlerin seyahat için mucip oldukları suhulet-i azime Avrupa ahalisi için bütün Avrupa'da veyahut bir kısmında seyahat-i devriye[1009] icrasını adi gezintiler menzilesine indirip tamim[1010] eylemiştir. Şimendifer idareleri tarafından tab' ve neşrolunan haritalar üzerinde en ufak ve muhtasarından[1011] bed'[1012] ile en büyük ve muğlaklarına[1013] varıncaya kadar boy boy seyahat-i devriye hatları tersim olunmuş bulunduğundan gerek bunlardan birisi intihap olunduğu ve gerek erbab-ı merak tarafından kendi arzusuna göre bir harita tertip edildiğizaman şimendifer idareleri ona göre bir seyahat-i devriye bileti verirler ki bu biletle haftalar ve aylarca gezmek mümkün olur.

Ben arzu etmiş olsaydım biletimi doğruca Stockholm'e kadar da alabilirdim. Ancak İsveç'in Marsilya'sı demek olarak başlıca iskelesi bulunan Malmö'den Stockholm'e kadar kongre azasına yarım ücretle bilet verileceği bize gönderilen programda münderic[1014] olduğu için fazla bir nısf ücret[1015] vermemek üzere Kopenhag'a kadar aldım ki oradan Malmö'ye kadar vapurla Sund Boğazı'nı geçtikten sonra Malmö'de diğer bilet almak mukarrerdi.[1016]

Karar-ı vakıamda[1017] bir hata olduysa bu da correspondance biletini birinci mevkiden almaklığım oldu. Meğer Avrupa'da prensler derecesinde en büyük halktan maada kimse birinci mevkiyle seyahat etmezmiş. Yalnız Fransa'da birinci mevkiyle seyahat eyliyorlarsa da Marsilya'dan Paris'e kadar sebk[1018] eden tecrübede dahi görüldüğü üzere vagonlarımız pek tenhaydı. Paris'ten Kopenhag'a kadarsa birinci mevki vagonunda hemen daima yalnız başıma kaldım ki yolculuk hâlinde bu tenhalık dahi hiç zevke gitmiyor.

Evvelce dahi arz etmiş bulunduğum veçhile Lyon'dan Paris'e gelirken o gece hiç uyku uyumamış olduğum gibi Paris'te dahi uyuyacak vakit bulamadığımdan Ağustos-ı Rumi'nin on üçüncü pazar gününü on dördüncü pazartesi gününe isal[1019] eden gecenin alafranga saat dokuzunda Paris'ten yola çıkınca vagon içinde yalnız başına bulunmaklığım bir de yorgunluk ve uykusuzlukla birleşerek vücudumu kuşatmıştı. Kanape üzerinde boylu boyuna uzandığımda bu gevşeklik bir uykuya tahvil[1020] eylemişti ki zangırtıya sarsıntıya da bakmayıp uykuya epeyce dalmışım. Kim bilir kaç saat gittikten sonra kataın durduğunu hisseyledim ki ondan da birkaç saniye sonra kondüktör bizim kapıyı açarak:

[1009] seyahat-i devriye: aktarmalı yolculuk
[1010] tamim (eyle-): yaygınlaştırmak
[1011] muhtasar: özet, kısa
[1012] bed': başlama
[1013] muğlak: karmaşık
[1014] münderic (ol-): yer almak
[1015] nısf ücret: yarım ücret
[1016] mukarrer: kararlaştırılmış
[1017] karar-ı vakıa: alınan karar
[1018] sebk (et-): gerçekleşmek
[1019] isal (et-): ulaştırmak
[1020] tahvil (eyle-): dönüşmek

– Belçika hududu! Gümrüğe! diye bir nida eyledi. İşte Avrupa yolculuğunda insanı bizar eden bir hâl dahi bu gümrük yoklamaları meselesidir. Zaten hükûmatın birçoğu hükûmat-ı sagireden[1021] olup şimendiferler süratleri hasebiyle çend[1022] saatte bir hükûmetin hududundan diğerine varıverdiklerinden her serhatte eşyayı yoklatmak insanın gücüne gidiyor. Marsilya'da yoklandıktan sonra Stockholm'e kadar Belçika ve Almanya ve Danimarka ve İsveç hudutlarında dahi yoklama icrası lazımdı. Hele bizim sandıkta mahut dört paket İstanbul tütünü de bulunduğundan Marsilya gümrük memuruyla sebk eden münakaşanın her yerde tekerrüründen endişe eyliyordum.

Bu endişe ve uyku sersemliğiyle vagondan inerek bir hademe vasıtasıyla muayene mahalline kadar sevk ettirdiğim sandığın başında beklemeye başladım. İşgüzar hademe bizim kılıç kılıfını da getirmesin mi?

Stockholm kongresi haşmetli İsveç kralı hazretlerinin doğrudan doğruya riyasetleri[1023] altında bulunacağı cihetle birtakım merasim için üniforma ve nişanların da beraber getirilmesi programlarda münderiçti. Üniformayı sandığa yerleştirebilmiş idiysek de kılıcın tûlü sandığın tûlünden[1024] zait olduğu için evvela kılıca bir muhafaza yaptırıp onunla beraber bir de kılıf gibi uzun bir torba içine koymuştuk. Vagonlara vapurlara girip çıktıkça bu kılıç elimizden düşmemek mukarrer olup bence onun gümrüğe hiç taalluku[1025] olamayacağından bunu da muayene mahalline getirmenin hiç iktizası[1026] olmadığı beyanıyla hademeyi biraz azarladım. Meğer haksızmışım! Zira gümrük memuru benim bu tekdirlerimden asıl kaçak eşya bu ince uzun torbadır zannıyla muayeneye ondan başlayarak içinden kılıç zuhur ediverince bir kılıca bir de başımdaki fese bakarak:

– Mösyö! Anlaşılıyor ki siz askersiniz! Asker kısmında gümrüğe müteallik eşya olamaz. Kaldırınız sandığınızı! dedi ki şu gümrük muayenesini kılıcın pek kısa kesmesi tabii memnuniyetimi mucip oldu. Sandığımızı alıp vagonumuza geldik. Birkaç saat sonra bir de Almanya hududunda muayene olunacağımızı derhatır edince gözlerim bilâ-ihtiyar[1027] kılıca dönerek kendi kendime:

– Ey Kılıç! Sen benimle beraber oldukça galiba ben her gümrükte bela-yı muayeneden kurtulacağım! deyip bu defa Almanya hududunda kendime yine kendim bir asker süsü vermeye hazırlandım. Bu sahtekârlığa beni mec-

[1021] hükûmat-ı sagire: küçük devletler
[1022] çend: birkaç
[1023] riyaset: başkanlık
[1024] tûl: uzunluk
[1025] taalluk (ol-): alakalı olmak
[1026] iktiza: gerek
[1027] bilâ-ihtiyar: farkında olmadan

bur eden şu dört paket tütün oldu. Anlamalı tütündeki mazereti ki insanın göğsünü bozduğu, nur-ı basarına zarar tarî[1028] eylediği gibi doğrudan doğruya değilse bile dolayısından olsun terbiyesine bile mazarrat irâs[1029] eyliyor.

Şimendifer Belçika sahilini geçinceye kadar yani birkaç saat daha uykuyla vakit geçirerek Almanya hududuna geldik. Gümrük için vuku bulan nida üzerine biz evvela kılıca sarılıp sandığı da bir komisyonere yükledik. Hâlbuki bu defa kılıcın kerameti daha tez vaki oldu. Meğer Belçikalı kondüktör kendi hududunda icra olunan muayenede bizim askerliğimizi görünce Alman hududunda katarı teslim edeceği Alman kondüktörüne de bizi bir Osmanlı zabiti olmak ve şayan-ı dikkat bulunmak üzere işaret eylemiş. Bu Alman kondüktörün gümrük memuruna mırıldandığı birkaç kelime memurun nazar-ı dikkatini bize celbederek herif bizi askerce bir selamladıktan sonra sandığımızla beraber vagona iade eyledi. Kuvvet-i keramet kılıçta vesselam! Kılıç o kadar hoşuma gitti ki yalnız bulunduğum vagon içinde şunu bir ziyaret hevesini bir türlü yenemeyip kılıfı, mahfazayı açtım. Kılıcı çıkarıp mesh ve ziyaret eyledim. Hatta demirini de kınından çıkarıp birkaç selam hareketiyle kılıç talimi bile ettim. Nihayet kılıcın ucu semt-i resimdeki gazlambasına dokunarak kırmak derecesinde bir tehlike baş gösterince büyük kabahat etmiş çocuk gibi havfla[1030] kılıcı yerine koydum. Öyle ya! Camı kırmış olsaydım ne özür bilip söyleyecektim? Vagonda kılıç talimi olur mu?

Marsilya'dan Paris'e kadar gördüğüm ebniyenin[1031] kâffesi[1032] taştan bina edilmiş oldukları hâlde Almanya içine girer girmez binaların âdeta kâffesi tuğladan yapıldıklarını gördüm. Sonraki müşahedat ve tahkikatım da ispat eyledi ki Almanya'da ebniye ekseriyetle tuğladan yapılır. Fakat gûnagûn[1033] resimlerle[1034] ne güzel yapılır! Tuğlaların sarısı kırmızısı olup bunlar kâh arzanî[1035] kâh tûlanî[1036] konulmak ve kâh birer köşesi dışarı çıkarılmak suretiyle âdeta fenn-i mimarînin nefaset-i fusulüne[1037] bir fasl-ı cedîd[1038] ilave ettirecek kadar güzel şeyler husule getiriyorlar. Bizim de İstanbul'da kârgirlerimizin hemen kâffesi tuğladansa da cümlesinin üzerine kuvvetli bir sıva çekmeye mecbur oluyoruz. Tuğlalarımız iyi değildir de onun için! Sıvasız bırakacak olsak cümlesi eriyip binanın da inhidamı[1039] melhuzdur.[1040] Hatta

[1028] tarî (eyle-) : getirmek
[1029] irâs (eyle-): vermek
[1030] havf: korku
[1031] ebniye: binalar
[1032] kâffe: hep; bütün
[1033] gûnagûn: çeşit çeşit
[1034] resim: biçim
[1035] arzanî: enine
[1036] tûlanî: boyuna
[1037] nefaset-i fusul: güzellik fasılları, bölümleri
[1038] fasl-ı cedîd: yeni bölüm
[1039] inhidam: çökme
[1040] melhuz: mümkün

tuğlalarımızın üzerine sıva dahi çektiğimiz hâlde derununa sıva işlemek suretiyle sıvaların da kabarıp döküldükleri az mıdır?

Bir de gerek gider gerek gelirken geçtiğim yerlerin kâffesinde köylülerin usul-i ziraati aynı bizim usul gibi olup makine istimal[1041] olunduğunu hiç görmedim. Kâh beygir kâh sığırla çift sürerek öküzlerin alınlarına birer tasma takarak ol veçhile koşuyorlar. Bizim boyunduruklardan bu usul daha güzeldir. Çünkü öküzün asıl kuvveti başında olup boyunduruksa hayvanı boğmak derecelerine getirir.

Meğer Avrupa'nın bunca ziraat makineleri müstamerattaki[1042] büyük çiftlikler için icat olunmuşmuş. Avrupa içinde büyük çiftlikat zaten nevadirdendir. Tarla olan yerler evlek evlek bölünmüş olup bunların hemen her biri bir adamın malı olduğu da aralarına bir nev' diken ekilerek hudutları tefrik[1043] edilmiş olmasından anlaşılır. Bu dikenler bizim taflanları kırıp istediğimiz şekle koyduğumuz gibi kırılarak yerden bir arşın irtifaında[1044] birer zümürüdîn[1045] duvar hâline konulmuşlardır. Taksimat-ı arziyeye[1046] nazaran bir adamın beş dönüm kadar yerin maliki olması Avrupaca nadirdendir zannederim. Zira evleklerin arzı yirmiden ancak elli arşına kadar olup bazen on arşın kadar darları da vadır. Tûlleriyse elliden yüz arşına kadar tahmin olunabilir. Eğer bir adamın birkaç yerde tarlası varsa onu bilemem. Fakat ekseriya tarlalar yanlarında haneler dahi bulunduğundan mevcut araziyi bu hanelere kıyasen gözle taksim edince hane başına ikişer üçer dönüm toprak pek güç isabet ettirilebilir.

Bazı tarlalara küme küme gübre dökülmüş olduğundan bunların gübresiz ziraat edemedikleri anlaşılıyorsa da evvelce dahi arz etmiş olduğum veçhile Avrupa'nın buğday mahsulü henüz tarlalardan kaldırılamamış olup sapların tûlü yarım metreden ziyade tahmin olunmadığı cihetle şundan bir bereketsizlik istidlal[1047] olunur. Zira bizim gözlerimiz insan beline kadar çıkan ekinlere alışmış olduğundan Avrupa'nınkiler pek cılız görünüyorlar.

Almanya'da çam ormanlarını fidan yahut tohum ekilerek yetiştirdiklerini zannedebilirim. Zira geçtiğimiz yerlerde birtakım çamlıklar gördüm ki bizim bağ kütükleri gibi sıra sıra muntazaman gars[1048] olunmuşlardır. Bunların yenileri bir metre kadar irtifada olup yetişkinleri yirmi metreden ziyade irtifa peyda eyliyorlar.

Elhasıl geçip gördüğümüz yerlerde ziraati pek o kadar parlak bulama-

[1041] istimal (ol-): kullanmak
[1042] müstemerat: sömürgeler
[1043] tefrik (edil-): ayrılmak
[1044] irtifa: yükseklik
[1045] zümürüdîn: yeşil
[1046] taksimat-ı arziye: toprak paylaşımı
[1047] istidlal (olun-): anlaşılmak
[1048] gars (olun-): dikilmek

dım. Tahkikime göre Almanya'nın şark tarafları ve bilhassa Prusya'nın şark eyaletleri topraklarının hayırsızlığından dolayı ziraatçe daha geride olarak ahalisi pek fakirmiş. Ekseriya Amerika'ya hicret eden senevî yüz binlerce ahali dahi bu fakir eyaletlerden çıkarlarmış.

Ağustos-ı Rumi'nin on dördüncüsü olan işbu pazartesi günü öğleden pek çok evvel Kolonya'ya vasıl olduk. Bir saat sonra şimendifer hareket edeceği cihetle istasyona zaten pek yakın bulunan meşhur Kolonya başkilisesini ziyarete gittik. Gerek bu kilisenin ve gerek Kolonya'da sair temaşa eylediğim yerlerin ahvalini avdetteki[1049] müşahedatımla beraber yazacağım. Buradaysa Kolonya Almanları tarafından gördüğüm birtakım muamelatın[1050] beni ne kadar bizar eylediğini hikâyeyle iktifa edeceğim.

Efendim! Kolonya'ya kadar bize maddi manevi yardımı olan fes burada bir sehve[1051] mebni[1052] su-i hizmet[1053] etmez mi? O sehvi ben de biraz sonra anlamış olduğum cihetle anlaşıldığı zaman izah edeyim de şurada asıl bizarlığı anlatayım ki:

Cathedral'i yani başkiliseyi temaşadan avdetle hangi katara bineceğimi şimendifer memurlarına ifade eylediğimde bu efendiler beni gayet muhakkirane[1054] bir tavırla telakki[1055] eylediler. Almanca birtakım şeyler söylediler ki bineceğim katarı tariften ziyade beni tekdir zannolunuyordu. Almanca anlamadığımdan Fransızca söylemelerini rica eylediğimde Fransızca söylemeyeceklerini anlatır surette mukabelede bulunarak nihayet yanımdan sıvışıp gittiler.

Bu muamelenin şimendifer memurluğuyla nispet kabul etmeyeceğini görerek beyan-ı hâl için daha büyük bir memur aramaya başladımsa da bulamıyorum ki! Dönüyorum dolaşıyorum. Kimse imdadıma gelmiyor. İstasyon memurlarının vazifesiyse böyle etrafını aranan yolcuların yanlarına sokulup ne istediklerini sormaktır.

Fena hâlde hiddetlenmeye başladım. Hele biraz sonra bir katarın Brehm tarafına doğru gittiğini görerek bu katarın benim gitmekliğim lazım gelen katar olduğunu da anlayınca o kadar hiddetlendim ki asabım âdeta titremeye başladı. Fakat el memleketi! Hiddetin ne faydası olacak?

Bir peyke[1056] üzerine oturdum. Yüzümden ateşler çıktığını ve tek gözle burnuma bakarak burnumun kıpkırmızı olduğunu görüyordum. İşin daha ilerisini düşündüğüm hâlde hatırıma bir çare bile gelmiyordu. Nihayet polise

[1049] avdet: geri dönüş
[1050] muamelat: muameleler
[1051] sehv: hata
[1052] mebni: -den dolayı
[1053] su-i hizmet: kötü hizmet
[1054] muhakkirane: hor gören
[1055] telakki (eyle-): karşılamak
[1056] peyke: tahta sedir

müracaatı kurdum. O aralık yanıma güzel kaba sakallı, kendisi de güzel bir adam gelip fasih[1057] Fransızcayla:

– Mösyö! Galiba lisan bilmemezlik belasına duçar oldunuz! dedi. Mal bulmuş mağribi gibi sevinerek:

– Aman mösyö! Edeceğim tedbiri bana öğretiniz! diye rica eyledim. Sordu ki:

– Fransız mısınız?

İstiğrab[1058] eyledim. Cevaben:

– Hayır! İşte millî serpuşum başımda. Osmanlıyım! deyince bu adam dahi istigrab ederek:

– Sizi Fransa'nın Cezayir zabitanından olmak üzere telakki ettiler. Asıl bineceğiniz katarı bi'l-iltizam[1059] size kaybettirdiler! demesin mi?

Bizde Lâ Havlenin biri diğerini takip ediyor. İşte fes yüzünden duçar olduğumuz bir bizarlık ki: Bu adamın kendisi kim olduğunu sual eylediğimde hüviyetini haber vermedi. Ama pek zannederim ki Rus'tu. Zira Fransızcayı böyle güzel telaffuz etmek Türklerle Ruslara vergidir. "Vergidir" dediğime dikkat buyurulsun. "Nisbîdir" demiyorum. "Vehbî[1060]" olduğunu arz eyliyorum. Hazır münasebet düşmüşken kârilerime şu mesele-i fizyolojokiye ve filolojikiyeyi[1061] biraz izah edeyim ki o hiddetli hâlimde dahi bu mesele-i fenniye hatırıma gelerek isabetini itiraf eylemiş olduğumdan bu izahı icra edebilirsem saded-i seyahatten harice çıkmış da sayılmam.

İLM-İ ELSİNECE[1062] BİR MESELE

Efendim! Filoloji yani elsine-i milelde[1063] "aksan" denilir bir mesele vardır ki her milletin gerek kendi lisanını ve gerek elsine-i ecnebiyeyi[1064] suret ve şive-i telaffuzu demektir. Kârilerime meramımı daha güzel anlatmak için misali dahi bizce en maruf[1065] olan bir hâlden ittihaz edeyim! Sizinle Osmanlıca olarak mükâleme eden bir adamın doğma kopma "Türk" olmayıp Rum ya Ermeni veyahut Arap falan olduğunu fark edebilirsiniz değil mi? Bunu size fark ettiren şey işte o adamın aksanı yani şive ifadesidir. Rum ise

[1057] fasih: düzgün
[1058] istigrab (eyle-): şaşırmak
[1059] bi'l-iltizam: bile bile
[1060] vehbî: Allah vergisi
[1061] mesele-i fizyolojokiye ve filolojikiye: fiziksel ve filolojik (dil bilimi) mesele
[1062] ilm-i elsine: dilbilim
[1063] elsine-i milel: milletlerin dilleri
[1064] elsine-i ecnebiye: yabancı diller
[1065] maruf: bilinen

"şın"ları behemehâl[1066] "sin" telaffuz edecek ve "cim"leri "ze"ye karib[1067] bir mahreçten[1068] ihraç[1069] edecek ve "lam"ları dahi asla "lam-ı galize"[1070] suretinde telaffuz edemeyip hep "lam-ı leyyin"[1071] suretinde söyleyecektir. Ermeni ise evvela şu leyyin "lam"ları mümkün değil söyleyemeyip cümlesini galiz söyleyecek ve huruf-ı müşeddedeyi[1072] gayr-ı müşeddede[1073] gibi eda edecek ve hele huruf-ı meddin[1074] hakkını veremeyip cümlesini kasr[1075] eyleyecektir.

İzahın daha şu derecesinden anlaşılmaya başlamıştır ki şive-i tekellüm[1076] denilen şey esasen fizyoloji yani fenn-i havass-ı a'zâya ait bir keyfiyettir. Mesela Arap'ın dili cim harfini bizim gibi okumaya müsait olmayıp gayn harfine karib bir surette ve pe'leri fe veyahut be ve kef-i Farisîleri gayn veyahut cim okumayı iktiza[1077] ettirir ve vavlarda keflerde dahi bizden başka bir suret göstertir. Acem sad'ları sin ve ayn'ları elif ve haları gırtlaklarını zorlayarak gayet şedid[1078] ve ha'ları he ve zı'ları ze gibi birer surette telaffuz eder ki bizim dudak ve lisanlarımızda dahi böyle ha'ları he sad'ları ve se'leri sin ve zel'leri ve zı'ları ze suretinde okumak şivesi vardır.

Aksan denilen şive-i ifadeyi türlü türlü suretlere koymak emrinde meharic-i hurufun bu suretle tegayyür[1079] ve tehalüfü[1080] ne derecelerde tesir-i acib gösterirse lisanlar da istifham[1081] ve nida ve istirham[1082] ve tehdid[1083] gibi makamlarda suret-i tasavvut[1084] dahi ona karib bir tesir-i garib gösterir. Mesela bizim "mi?" edat-ı istifhamı[1085] gibi doğrudan doğruya istifham edatı olmayan lisanlar erbabı Osmanlıca söyledikleri zaman "mi" edatlarını irad edemeyip ona bedel bir suret-i istifhamiye ve istizahiye[1086] de tasavvut ederler ki bu hâlin şehirli Ermenilerde görülen sureti en ziyade cay-i dikkattir.[1087] Lisan-ı Osmanî onlar için âdeta mâderzâd[1088] bir lisan suretini almış olduğu hâlde henüz şu edat-ı istifhamı istimale[1089] alışamayarak "geldiniz mi?" yerine "geldiniz?" derler de kelimenin sonundaki istifham meramını dahi ona mahsus olan suret-i tasavvutla icra ederler.

1066 behemehâl: mutlaka
1067 karib: yakın
1068 mahreç: kaynak
1069 ihraç (et-): çıkarmak
1070 lam-ı galize: kaba lam
1071 lam-ı leyyin: ince lam
1072 huruf-ı müşeddede: şeddeli harfler
1073 gayr-ı müşeddede: şeddeli olmayan
1074 huruf-ı med: uzatmalı harfler
1075 kasr (eyle-): kısaltmak
1076 şive-i tekellüm: konuşma dili
1077 iktiza (ettir-): gerektirmek
1078 şedid: sert
1079 tegayyür: bozma
1080 tehalüf: değiştirme
1081 istifham: soru
1082 istirham: dilek
1083 tehdid: emir
1084 suret-i tasavvut: ses biçimi
1085 edat-ı istifham: soru edatı
1086 suret-i istifhamiye ve istizahiye: soru ve açıklama biçimi
1087 cay-i dikkat: dikkat edilecek nokta
1088 mâderzâd: anadan doğma
1089 istimal: kullanma

İşte bu aksan yani şive-i ifade meselesi her lisanın acemisini o lisanın asıl kendi ehlinden fark ve temyiz etmekte tesir-i azim gösterip bilhassa Fransız lisanı için lisan-ı sairenin âdeta kâffesinde bu acemilik pek bâhir[1090] bir surette kendisini meydana koyduğu hâlde Türklerle Rusların maharic-i hurufu[1091] Fransız lisanını teşkil eden harflerin kâffesini hüsn-i telaffuza[1092] müsait olduğundan bu iki millet Fransız lisanını söyledikleri zaman biraz da edasına, şivesine dikkat edecek olursa o lisanın ahali-i asliyesinden olmayıp acemîsinden olduklarını pek de fark ettirmezler. Bir Alman Fransız lisanının pe harflerini hemen ale'l-umum[1093] "be"ye ve "j" harflerini "şin"e ve "vav"larını "fe"ye tahvil etmek gibi şivesizliklerde bulunur ki o Alman'ın Fransız olmadığını yalnız Fransızlar değil milel-i saire[1094] dahi derhâl anlarlar. İngilizler de böyledir. Hele İspanyollarla İtalyanlar an-asıl lisan-ı Latiniye erbabından oldukları hâlde Fransızca şivesini tağyirde milel-i saire-i ecnebiyeden hiç aşağı kalmazlar. Bunlar Fransızcanın ince ve latif bir surette telaffuz olunan "u" harfini âdeta "uo" gibi bir suret-i galizede söyleyip ondan daha latif olan "eu" harf-i medd-i mürekkebini de "o" gibi söyledikten maada "c" harflerini "ç" ve "l" harflerini de te ve çe mahlutu[1095] bir sedaya karib izhar ederler.

Osmanlılarla Rusların Fransızcayı hemen Fransızlar gibi söyleyebilmeleri Fransızlardan maada[1096] hemen her millete kendilerini Fransız zannettirmek umumi olduğu gibi Fransızların kendilerine de bu zannı verdirdiği ekserdir. Osmanlılarımızdan Fransızcayı güzelce söyleyenlerin birçoğu elbette tahattur[1097] ederler ki birtakım Fransızlar bile kendilerini merreten ba'de uhrâ[1098] bir Fransız zannetmişlerdir. Vakıa Paris ahalisinin şive-i ifadesi lam'ları re'leri bi'l-külliye yutup harf-i saireyi de sanki ağızlarında bir ekşi erik varmış gibi söylemekten ibaret olmasıyla bu şiveyi taklit etmek tûl müddet aralarında imrar-ı eyyama[1099] vabeste[1100] olursa da o şive dahi Fransızcanın en makbul şivesi değildir. Lyon gibi Bordeaux gibi vilayet ahalisinin suret-i telaffuzları en güzel olup bunu Parisli olan Fransızlar dahi tasdik ederler. Paris'in şive-i ifadesiyle lisanı düzgün vilayet ahalisinin şive-i ifadeleri arasındaki fark bizim İstanbul şivesiyle Bursa ve Selanik ve İzmir lisanını düzeltmiş olan müeddep[1101] ahalisinin şiveleri gibidir. Yani "yirmi

[1090] bâhir: apaçık
[1091] maharic-i huruf: harflerin çıkış yeri
[1092] hüsn-i telaffuz: doğru telaffuz
[1093] ale'l-umum: genelde
[1094] milel-i saire: diğer milletler
[1095] mahlut: karışım
[1096] maada: başka
[1097] tahattur (et-): hatırlamak
[1098] merreten ba'de uhrâ: diğerlerinden sonra
[1099] imrar-ı eyyam: günleri geçirme
[1100] vabeste: bağlı
[1101] müeddep: okumuş

paralık" denileceği zamanda İstanbullunun bu sözü "yim pâk" suretinde söylemesiyle lisanı düzgün taşralının o sözü teşkil eden harfleri kâmilen telaffuz ederek dürüst söylemesi gibidir.

Elsine-i milelden bu aksanların izalesi hemen mümkünsüz gibi bir şeydir. Zira cümlesi bir lisanla mütekellim olan milletlerin bile bazı aksamının[1102] söylemeleri diğer bazılarına benzemez. Meğerki insan bir lisanı hangi şivede söylemek isterse o şiveyi taklit için iltizam-ı küllîyle[1103] cebr-i nefs[1104] ede! Zira tabii olan bir şeye galebe edebilecek olan şey-i diğer "tabiat-ı saniyye" denilen mümarese-i tammeden[1105] başka hiçbir şey olamaz.

İSTİTRAD[1106]

İşte Kolonya'da benimle Fransızca mükâlemesi[1107] mucib-i tesliyet[1108] olan zatın mutlaka Rus olması lazım geleceğini şive-i ifadesinden anladım ki Alman, İngiliz, İtalyan falan olsaydı elbette şive-i ifadesi bana o milleti de anlatacaktı. Zaten Almanlar için Fransızca söylemeye tenezzül yok ya! Hele bu Kolonya Almanlarının Fransız lisanına karşı âdeta bir istikrahta[1109] bulunduklarını da bu adamdan haber aldım.

Meğer bunlar için Fransızlara eziyet etmek bir zevk hükmünü almış. Hele Fransa'dan Alsace Lorraine vilayetlerine gidecek olan Fransızlar pasaportlarını Paris'teki Almanya sefarethanesine götürüp kaydettirmezlerse Alsace Lorraine'e hiç de ithal olunmuyorlarmış. Almanya sefareti o adam hakkında icra-yı tahkikat ederek Alsace Lorraine'e duhulünde politikaca beis[1110] görürse pasaportunu tasdik de etmiyormuş.

Bunların hepsine ecnebiliğimiz hasebiyle bir diyeceğimiz olamazsa da katarı[1111] kaybettirmeleri hiç de affolunamayacak bir hâl olduğundan şu istasyonda merci-i umumi olan memurun nerede oturduğunu kaba sakallı efendiden sual eyledim. Ettiği tarif üzerine bir odaya girip hâl ve şanı bir şimendifer memurundan ziyade bir generale benzeyen mağrur ve mütekebbir[1112] bir adam bulup kemal-i ta'zimle[1113] selam verdim. Beni Cezayirli zannıyla katarı kaybettiren memurlardan şikâyet yollu birkaç lakırdıdan

[1102] aksam: kısımlar
[1103] iltizam-ı küllî (ile): bilinçli olarak
[1104] cebr-i nefs: kendini zorlama
[1105] mümarese-i tamme: tam bir yatkınlık
[1106] istitrad: konu dışı
[1107] mükâlemesi: konuşması
[1108] mucib-i tesliyet: teselli sebebi
[1109] istikrah: nefret etme
[1110] beis: zarar
[1111] katar: tren
[1112] mütekebbir: kibirli
[1113] kemal-i tazim: büyük saygı

sonra taraf-ı Devlet-i Âliye'den Stockholm'de teşkil edecek olan Oryantalistler Kongresi'ne ba's[1114] olunduğumu anlatıp elden kaçırılan katardan sonra hangi katara bineceğimizi sordum.

General yüzlü memur biraz yumuşak yüz göstermeye cebr-i nefs ederek bade'z-zuhr[1115] saat iki buçukta kalkacak olan bir katara binebileceğimi Fransızca olmak üzere söylediyse de imkânın son derecesine kadar sözü kısa kesmeye çalıştığı anlaşılırdı. Fakat nezaketi sözü kadar kısa olmadı. Bir elektrik çıngırağına dokunup biraz sonra gelen memura uzun uzadıya bir şeyler tarif ederek memur dahi bizi alıp istasyonda katarın kalkacağı yere kadar götürdü ve gayr-ı sahih bir Fransızcayla:

– İşte mösyö, saat iki buçukta Hamburg katarı buradan kalkacaktır! dedi.

Azim teşekkürler eyledik. Fakat daha katarın kalkmasına dört saat kadar zaman var! Bu zamanı boş geçirmeye gelmez ya? Şehri temaşa etmeyi kurdum. Eşyamı "registrar" denilen ve emaneten eşya hıfzına mahsus olan mahalle teslim eyledim ama doğrusu ya memurlardan gördüğüm hainliğe nazaran bi'l-iltizam[1116] eşyamı zayi etmeleri ihtimali de hatırıma gelmişti. Artık işin bu derecesi kavaid-i insaniyeye[1117] bi'l-külliye mugayir[1118] olacağı gibi eşyaya mukabil bir ilmühaber de alınacağı için kalbime emniyet gelebildi.

İstasyon önüne çıkıp bir araba taharrisindeyken yanıma bir komisyoner [commissionnaire] geldi ki bir kolu kesik olduğu elbisesinin kolu boş olmasından anlaşılıyordu. Ne Fransızcaya ne İtalyancaya ne İspanyolcaya velhasıl elsine-i Latiniye'nin hiçbirisine benzemeyen bir lisanla arz-ı hizmet eyledi.

Avrupa'nın her tarafında "komisyoner" denilir bir sınıf hademe vardır ki hafif hamallıktan bed' ile delilliğe[1119] varıncaya kadar her hizmette istihdam olunurlar. Bunlar emin adamlardır. Hükûmet tarafından memuriyetlerini mübeyyin[1120] bir nişanı göğüslerine takarlar ki numaraları dahi üzerlerinde yazılıdır. Başlarına da birer kasket giyerek "komisyoner" kelimesi ve numarası yazılı bir madenî şeridi şems siperinin[1121] üzerine takarlar.

Kolsuz komisyonerin söylediği sözleri anlamakta müşkilat çektiğimi görünce bana Hırvat lisanıyla:

– Hırvatça bilir misiniz? demesin mi?

Çocukluğumu Bulgaristan'da geçirmiş olmaklığım üzerine bir vakit Bulgarcayı pekâlâ söylerdim. Otuz seneye karib bir zamandan beri söy-

1114 ba's (olun-): gönderilmek
1115 bade'z-zuhr: öğleden sonra
1116 bi'l-iltizam: bile bile
1117 kavaid-i insaniye: insanlık kaideleri
1118 mugayir: aykırı
1119 delillik: rehberlik
1120 mübeyyin: beyan eden
1121 şems siperi: kasketin güneşliği

lemediğim bu lisanı hemen bi'l-külliye unutmuşsam da herhâlde benim unuttuğum Bulgarca kolsuz delilin henüz öğrenemediği Fransızcadan daha ziyade anlaşılır olacağından ve Hırvatçayla Bulgarca arasında hemen hiç fark olmadığından herife:

– Evet! Bir vakit bilirdim. Belki yine söyleyebilirim! cevabını verdim.

Koca çolak pek memnun oldu. Meğer kendisi Avusturya tebaasından ve Dalmaçya ahalisinden olup feleğin bin çemberinden geçtikten sonra Kolonya'ya düşmüşmüş. Koluna ne olduğunu sual eylediğimde:

– Sanatım makineciydi. Bir makineye kaptırdım, cevabını verdiyse de eğer "Askerdim de aldığım yara üzerine kestiler." demiş olsaysı daha iyi inanacaktım. Zira herifte makineci tavrı hiç yoktu. Bir de makineci olup da bir kolunu kaptırsa bile bu sanat-ı nazikedeki maharetiyle yalnız bir kol dahi işe yarayabilirdi.

Neyse! Nemize lazım? Herifi hizmet-i delaletimize[1122] kabul ederek üç saat kadar şehri beraber gezdik. Saatte bir mark hesabıyla ücretinden maada bir mark dahi bahşiş vererek hoşnut eyledik.

Kolonya şimendifer memurlarının bize olan muamelesi iltizamî olduğunu şu da ispat eyler ki şehri gezmekten avdet edip birisi ufarak sandık gibi bir çantadan ve diğeri de yarım metre tûl ve otuz santimetre arzında bir yol sandığından ibaret bulunan ve kılıçla beraber üç parçaya varan eşyamı rejisterden kaldırmak istediğim zaman iki memur birden yanıma gelip o zamana kadar bilmedikleri Fransızcayı utanmadan söylemeye başlayarak büyük sandığı vagona koyamayacağımı ve bunu mutlaka yük furgonuna (ambarına) vermek lazım geleceğini söylediler. Marsilya'dan buraya kadar sandığım yanımda olduğu hâlde bundan sonra niçin beraber olamayacağını makam-ı itirazda dermeyan eylediğimde kaide böyle olduğunu iddia eylediler. "Canım! İşte biletim elimde! Bunu bana veren memur dahi şimendifer memuruydu. O bilmiyordu da siz mi biliyorsunuz?" dedimse de fayda vermedi. O kadar gazaplandım ki habislerin çenelerine birer yumruk aşk edeceğim geldi. Fakat mümkün mü? Sonra kongre yolunu bırakıp cünha[1123] mahkemelerinde muhakemeyle vakit geçirmeli. Hakk Teala Hazretlerine rabt-ı kalb[1124] ederek teskin-i gazaba cebr-i nefs eyledimse de nefsime pek güçlükle meram anlatabildim. Eşya gişesine girerek bilmem kaç mark verip yeniden bir yük bileti aldım. Sandığı furgona[1125] koydular. Ben de yalnız çantayla vagona bindim.

[1122] hizmet-i delalet: rehberlik hizmeti
[1123] cünha: suç
[1124] rabt-ı kalb (et-): gönül bağlamak
[1125] fourgon: yük vagonu

Az kaldı ki bu katarı da kaybedecektim.

Kolonya'ya kadar dil-pesend[1126] bir intizam dâhilinde devam eden seyahatin orada halel-pezir[1127] olması Kolonya istasyonundan ayrılır ayrılmaz yine evvelki intizamına avdet edivermedi. Bu inhilal[1128] bir zaman daha devam ederek beni ziyadesiyle bizar eyledi. Şöyle ki:

Avrupa şimendiferlerine binileceği zaman tütün tiryakisi olanlar şürb-i dühanın[1129] caiz olduğu vagonları tercih hususunda asla gaflet göstermemelidirler. Vagonların dışında "tütün içenler içindir" yahut "tütün içmeyenler içindir" ibaresi yazılıdır ki bu muzır nebatın dumanını yutmak iptilasını bir türlü def' edememiş ve bu israf-ı sarihin[1130] pek müptelası[1131] bulunmuş olduğumdan bu iptila bana Almanca buna mahsus olan kelimeleri bile öğretmişti. Yani Fransız vagonlarındaki bu işaretleri vehleten[1132] anlamaya mukabil Alman vagonlarında anlayamayacağımı daha evvelden derpiş[1133] ederek:

"Kâr-ı evvelde kişi akıbet-endiş gerek"*

hükmünce Alman vagonlarında tütün içmeye veyahut içmemeye mahsus olan işaretleri daha Fransa'da öğrenmiştim.

Tütün içmeye mahsus olan vagonlarda kadın dahi bulunsa bilâ-istizan[1134] şürb-i dühan caizdir. Zira o kadın eğer tütünden bizardıysa oraya girmeyebilirdi. Şürb-i dühan caiz olmayan vagonlardaysa tütün içebilmek için mevcut yolcuların kâffesi muvafakat[1135] etmek şarttır. On yolcu bulunsa da yalnız birisi muvafakat etmemiş olsa yine içilemez. İçmekte inat etmek bi't-tabii ayıp olacağından maada muannidin[1136] aleyhine edilecek şikâyet dahi şimendifer idaresi nezdinde mesmu[1137] olur. Vakıa cezası idam derecesinde değilse de kendini bilen namusunu tanıyan bir adam için nizama kanuna ittiba[1138] vicdanca dahi bir mecburiyet hükmünde değil midir?

İşte bu hâl nazar-ı dikkatim önündeyken Kolonya'da duçar olduğum bizarlıklar beni bir gaflete de duçar eylediğinden girdiğim vagonun şürb-i dühana cevazı olan vagonlardan olup olmadığına dikkat etmemişim.

Vagonda aklımı başıma aldığım zaman bir kere etrafıma bakınarak cevaz veyahut adem-i cevaz işaretini aradımsa da onu bulamadıktan maada

[1128] dil-pesend: hoşa giden
[1127] halel-pezir (ol-): bozulmak
[1128] inhilal: dağılma
[1129] şürb-i dühan: sigara içmek
[1130] israf-ı sarih: apaçık israf
[1131] müptela: tiryaki
[1132] vehleten: ilk anda
[1133] derpiş (et-): göz önünde bulundurmak

* "İnsanın işin başından sonunu hesaplaması gerekir." anlamında meşhur bir mısra. [ed.n.]

[1134] bilâ-istizan: izin almaksızın
[1135] muvafakat (et-): razı olmak
[1136] muannid: inatçı
[1137] mesmu (ol-): duyulmak
[1138] ittiba: uyma

refikim[1139] olarak bir kadın bir kız çocuğuyla iki de Alman bulunduğunu görünce artık burada tütün içmek caiz olamayacağına kanaat lazım geldi.

Dühana mecbur olan bir adam için bu kanaatin ne büyük bir can sıkıntısını mucip olacağını muhibbîn-i dühanın[1140] tasavvurlarına havale ederim. Hâlbuki benim için diğer bir can sıkıntısı vaki oldu ki sair yolcuların sandıkları benim yük vagonuna koydurmaya mecbur edildiğim seyyah sandığımdan daha büyük olduğunu görmekliğim kaziyesi[1141] oldu. Elbette benim sandığımın ikisinden daha büyük olan sandıkları sair yolcuların beraberlerinde bulundurmalarına müsaade eyledikleri hâlde bu müsaadeyi benden dirîğ etmeleri iz'ac-ı beyhudeden[1142] başka bir şeye delalet edebilir mi? Cihanın her yerinde kanunlar nizamlar hep birbirine benzerler. Marsilya'dan Kolonya'ya kadar şimendifer nizamları benim sandığımın beraberimde olmasına müsait oldukları hâlde Kolonya'dan öteye mi müsait olmayacaklar? İşte sair Alman yolcuların benimkinden büyük sandıkları beraber olması da bu davada benim mazlum edildiğimi ispat eyliyorlar.

Bir taraftan tütün içmeye cevaz olmayan bir yere atıldığım ve diğer taraftan dahi apaşikâr mazlum edildiğim için şu vagonda iki cihetli bir can sıkıntısı içindeyken daha başka bir hâl oldu ki sıklet-i derunumu[1143] dübâlâ[1144] eyledi. Şöyle ki:

Vagon hareket ederek tahminen yarım saat kadar yol aldıktan sonra iki Alman'dan birisi koyun cebinden kocaman bir kutu çıkarıp bir karış tûlünde bir sigara alarak kibriti çaktı. Ben gözlerimin gördüğü şey bir hayal midir bir hakikat midir diye düşünüp dururken herif sigarayı yakıp fosur fosur içmeye de başladı.

O ne? Burası sigara içmek caiz vagonlardan mıdır? Bu hakikati anlamak için vagonun her tarafına göz gezdirdim. Hayır! Ne cevazına ne de adem-i cevazına dair hiçbir işaret yok! Herifin içtiği sigarada da o kadar fena bir tütünle yapılmış ki teneffüsle dumanı insanın ciğerlerine gittikçe âdeta öksürüğü tahrik ediyor. İlk hissim olmak üzere şu bazı vagonlarda tütün içmeye müsaade verilmediği pek isabet olduğunu tasdik eyledim. Zira ben erkek ve hem de tütüne alışkın bir erkek olduğum hâlde o sert ve fena sigaranın dumanı beni bu kadar bizar eylerse ya ciğerleri elbette benden daha nazik olan ve tütüne alışkın olmayan kadınları ne kadar bizar eyler? Meğer beraberimizde bulunan kadınla kızcağız da o adama müteallikmişler[1145] ki

[1139] refik: yol arkadaşı
[1140] muhibbîn-i dühan: tütün tutkunları
[1141] kaziye: mesele
[1142] iz'ac-ı beyhude: gereksiz eziyet
[1143] sıklet-i derun: iç sıkıntısı
[1144] dü-bâlâ (eyle-): iki katına çıkarmak
[1145] müteallik: alâkalı

kadın herifi sigara içmekten men dahi etmedi.

Bir aralık kendi kendime:

– Ben de sigara içerim! Ona caiz olan şey bana da caiz olur, dedim.

Hemen elimi cebime sokup tütünümün mevzu' olduğu kağıdı çıkarmaya davrandım. Eyvah! Tütün kağıdı cebimde yok! Diğer ceplerde bulunmak ihtimaliyle hepsini birer birer aradım. Hayır! Hiçbirisinde yok. Anladım ki tütünü Kolonya'da unutmuşum!

Derdin daha büyüğüne bakınız ki sandığımda paket paket İstanbul tütünü varsa da sandık yanımda değil! Artık yeisim[1146] son dereceye varmaz mı? Beni sandığımdan cüda[1147] eylemelerinin en büyük acısını şimdi hissetmeye başladım. Canımın acısıyla kendi kendime:

– Öyleyse ben de intikamımı şu heriften alırım. Mademki ben tütünden mahrumum ona da sigara içmek için müsaade vermem! dedim.

Nizamen[1148] hakkım yok mu ya? Tütün dumanı beni öksürttüğünden bilhassa içmemesini bir suret-i nazikânede rica ederek kabul etmediği surette kondüktöre kadar şikâyet eylerim.

Fakat nafile efendim nafile! Talih bir kere aksine döndü. Ne tedbir görsek nafile! Sanki herif benim meramımı anlamış da haksızlığımı ispat yolunda bana cevap veriyormuş gibi bir hâlle elindeki sigaranın külünü vagonun kapısı üzerinde mıhlanmış olan ve sigara külü koymaya mahsus bulunan ufacık bir teneke kutu içine silkiverdi. Bu kutu bana ispat eyledi ki meğer o vagon sigara içmek caiz olan vagonlardanmış!..

Tütün hasreti ve yeis hiddeti beni bir hâle getirdi ki tarif kabul etmez. Ramazandaki tiryakilik bunun yanında bir şey değil! En yakın bir istasyona gelip de yük vagonunda sandığımı açarak tütün çıkarmaya da imkan yok. Zira elimdeki bilet Kopenhag'a kadar olduğu gibi sandığı da orada almak üzere bilet çıkardım. Kopenhag'a varmayınca bana sandığı teslim etmek mümkün değildir.

Âlemde hiçbir şeyin müptelası olmadığım hâlde yalnız tütüne müptela oluşum beni birkaç defa şu iptiladan tahlîs-i giribân[1149] gayretine düşürmüştü. Bir defasında iki üç ay kadar terkine muvaffak olabildiğim hâlde o hınzır tütün yine olanca metanetime galebe ederek beni taht-ı kahrına aldı. İnsanı besleyemez. Kendisine meftun edecek bir lezzeti yok. Hem israf*

[1146] yeis: üzüntü
[1147] cüda (eyle-): ayırmak
[1148] nizamen: kanunen
[1149] tahlîs-i giribân: yakayı kurtarma
* Metinde elif sin re elif ye harfleriyle (isray/üseray?) yazılmış olan bu kelime muhtelmelen yanlış yazılmıştır. Doğrusu "israf" olmalı diye tahmin ettik. [ed.n.]

hem muzır![1150] Ah şu gençler şimdi bende olan tütün düşmanlığının kendi menfaat ve selametleri için ne kadar nafi[1151] olduğunu bilseler mutlaka genç yaşlarında kendilerini bu iptiladan kurtarmaya gayret ederlerdi. Hele henüz alışmamış olanlar mümkün değil alışmazdı.

İşte bu mütalaa vagonda dahi beni istila ederek maddi ve manevi bir azab-ı elim içinde vakit geçirmeye başladım. Gece hulûl eyledi. Tütünün fıkdanına[1152] karşı güya bir çare olmak için gözlerimi kapayıp uzanarak uyumaya gayret eyledimse de uykuyu davet mümkün değil ki! Ne uyumak mümkün ne kendimi eğlendirmek! Bin hülya bir paraya! Yalnız menhus[1153] tütünün noksanı bana dünyayı, hayatı lezzetsiz gösteriyor vesselam!

Zihnim döne dolaşa ahlak ve âdet-i Osmaniyemize intikal eyledi. Canım Osmanlılık! Her ciheti ulüvv-i cenapla[1154] müzeyyendir.[1155] Şimdi şu vagonla memalik-i Osmaniye'de seyr ü seyahat olsa velev ki içinde bulunanlarla muarefem[1156] olmasın! Herhangisine:

–Yahu! Ben tütünümü kaybetmişim! Bana bir sigara inayet buyurunuz, diyecek olsam asla diriğ etmezler. Diriğ ne demek? Bana bir de değil birkaç sigara ikramıyla kendilerini bahtiyar bulurlar. Cihanda Osmanlılar kadar inayetkâr[1157] bir millet daha tasavvur olunabilir mi? Buradaysa prezante olunmamış bulunduğum adamlara merhaba demeye bile hakkım yoktur. Mazallah bir sigara isteyecek olsam arsızlığıma, dilenciliğime haml olunur. Vermemekten maada ihtimal ki beni tahkir ederler. Öyle ya! Tütünün bu kadar müptelası olduğuna göre insanın her şeyden evvel onu düşünmesi, tedarikli bulunması lazım gelir.

Bir aralık da hatırıma Fransızlar geldi. Prezante kaidesine onların o kadar riayetkar olmadıkları ve hiç tanımadıkları adamlarla sözleşmekte taassup göstermedikleri kaziyesi zihnimi işgale başladı. Fakat tütün dedikleri mekruh nebatın hatırdan çıkmasına imkan yok ki! Acaba arkadaşlarım Fransız olsalardı kendilerinden bir sigara talebimi is'af[1158] ederler miydi etmezler miydi düşüncesi bile bir hayli zihnimi yordu.

Bi'l-farz[1159] şu Alman efendi bana bir sigara sadaka etsin. Ya o dumanı ciğerlerimi paralayan fena tütün içilir şeylerden midir? Vermemesi vermesinden elbette hayırlı olur.

İşte zihnimi hangi cihete saldırsam hep karşıma tütün meselesi çıkarak

[1150] muzır: zararlı
[1151] nafi: faydalı
[1152] fıkdan: yokluk
[1153] menhus: uğursuz
[1154] ulüvv-i cenap: büyüklük
[1155] müzeyyen: süslü
[1156] muarefe: tanışıklık
[1157] inayetkâr: cömert
[1158] is'af (et-): yerine getirmek
[1159] bi'l-farz: mesela

yokluğundan dolayı meyus ola ola kim bilir kaç istasyon geçtikten sonra azim bir şehrin gaz ve elektrik ziyaları şöyle sağ tarafımızdan doğru görünmeye başladı. Anladım ki Hamburg'a gelmişiz.

Yine tütün! Yine tütün! Hamburg'u görür görmez aklıma ilk gelen şey evvel be evvel tütün almak kaziyesi oldu. Fakat hayfa ki buna da imkan müsaade etmedi. Asıl Hamburg'dan bir istasyon evvel olarak tevakkuf eylediğimiz bir mevkifte[1160] kondüktör bizim vagonun kapısını açarak epeyce dürüstçe bir Alman şivesi ve Fransız lisanıyla:

– Türk Efendi! Kolonya istasyon memuru tarafından siz bana tavsiye olundunuz. Hamburg'da inmeyiniz. Zira Altona'ya kadar bu katarla gideceksiniz! Oradan da sizi Kiel katarına kendi elimle koyacağım, dedi ki bir yandan tütünsüzlüğün Altona'ya kadar devam edeceğinin anlaşılması beni muazzeb[1161] ederek diğer taraftan dahi Kolonya istasyon memurunun lüzumundan ziyade geç kalıp hiçbir faydası görülemeyecek olan nezaketi canımı sıktı. Bu memur başım pek sıkıldığı zaman şikâyete gittiğim baş memur olduğunu anladımsa da mademki bana nezaket gösterecekti benim zavallı sandığım yük vagonuna verilmeli miydi? Diğer memurlar baş memur tarafından tavsiye edilen bir yolcuya bu eziyetleri etmeli miydiler?

Hâlbuki kondüktörün kendisine edilen tavsiyeye bu suretle riayetini icap eyleyen bir hâl varmış ki o hâl olmasaymış bize bu ihtarı da etmeyeceği derkârmış. O hâlse elimdeki biletin üzerinde Hamburg'dan Altona'ya kadar yolcuların kendi kendileriyle ve kendi masraflarıyla gitmeleri lüzumunun matbu[1162] olmasıymış. Zira biletler tab' olundukları zaman Kolonya, Brehm, Hamburg hattı Altona'ya kadar mümted[1163] olmadığından Kolonya şehri içinden geçerek bir saat kadar mesafede kâin Altona palangasına[1164] gitmek yolcuların kendi uhdelerine bırakılmışken muahharen[1165] hatt-ı mezkûr[1166] Altona'ya kadar temdid olunmuş.

Herhâlde kondüktörün ettiği ihtar işime yaradı. Zira ben bilete nazaran Hamburg'a inerek badehu Altona'ya kadar da arabayla gitmeye karar vermiştim. Hatta bu karara mebniydi ki yolda büyük sandık beni rahatsız etmesin diye onu Kopenhag'a kadar götürülmek üzere yük vagonuna teslim eylemiştim. Na işte! Yine belalı tütün meydana çıktı! Hatta Hamburg içinden arabayla geçeceğim içindi ki oraya geldiğim zaman evvel be evvel tütün alacağımı vagonda hülya etmiştim de kondüktörün o ihtarı üzerine o hülyanın da hükümsüzlüğünü hükmederek yeisimi arttırmıştım.

1160 mevkif: durak; istasyon
1161 muazzeb (et-): sıkıntıya sokmak
1162 matbu: yazılı
1163 mümted (ol-): uzanmış
1164 palanga: küçük kale
1165 muahharen: sonradan
1166 hatt-ı mezkûr: bahsedilen güzergâh

Avusturya memalikinin Akdeniz'e yegâne iskelesi Trieste olduğu gibi Almanya memalikinin de Bahr-ı Şimal'e[1167] yegâne iskelesi Hamburg olup oradan senevî binlerce vapur ve yelken sefaini[1168] cihanın her tarafına müteveccihen hareket ve cihanın her tarafından da binlerce sefain oraya muvasalat[1169] eylediğinden ticaretçe ehemmiyeti fevkaladedir. Milyonlar sarfıyla imal edilmiş olan havuz gibi muntazam limanlarında ale'd-devam[1170] yüzlerce sefain bulunur ki yalnız bunların halkı kalabalıklaştırmaya kâfidir. Şehrin birçok fabrikaları ve kilitli ticaret mağazaları da izdihamını arttırıp Hamburg'un ekser yerlerini bizim Galata hâline koyar.

Şimendifer bu şehr-i cesimi sahil boyundan aykırıladığı cihetle hiç olmazsa hatt güzergâhında bulunan yerlerini temaşa için açık pencerenin yanından ayrılmadımsa da, Allah bin defa belasını versin, tütünün fıkdanından nâşi[1171] şişkin bir kafayla müşahedat-ı vâkıamı[1172] lüzumu veçhile takdire muktedir olamıyordum.

Nihayet nısf-ı leyle[1173] karib bir zamanda Altona'ya geldik ki Hamburg'dan dört kilometre mesafede Elbe Nehri'nin sağ sahilinde kâin ufak bir planga olup oradan da Kiel limanına kadar suret-i mahsusada yapılmış bir küçük şimendiferle de gidilecekse de bu şimendifer de bizden sonra gelecek diğer bir katarı da bekleyeceğinden Altona'da bir buçuk iki saat kadar ârâm[1174] ve ikamete mecbur olduk.

Her istasyonda yolcuların ikamet ve istirahatleri için gazino, lokanta gibi mahaller mevcut olup burada dahi gazino ve lokanta ve meyhane gibi birçok evsafı[1175] camien[1176] gayet vâsi[1177] bir yer olduğundan ufak sandığı ve kılıcı ve paltoyu yüklenip ben de buraya girdim. Karnımın açlığını hiç sormamalı. Niyetim burada karnımı doyurmak idiyse de mahall-i mezkûru[1178] ve içindeki haşeratı[1179] o kadar pis buldum ki taam hususundaki iştahım bir istikraha[1180] mübeddel[1181] olarak yemek talebine bir türlü cesaret edemedim.

O geniş yer tütün dumanının kara bulut gibi her ciheti istilasından dolayı göz gözü görmeyecek bir hâle gelmiş. Müdevver[1182] masaların her birinin etrafında sekizer onar kişi halka olup kendi miktarlarına müsavi[1183]

[1167] bahr-ı şimal: Kuzey Deniz
[1168] sefain: gemiler
[1169] muvasalat (eyle-): ulaşmak
[1170] ale'd-devam: sürekli
[1171] nâşi: dolayı
[1172] müşahedat-ı vâkıa: gözlemler
[1173] nısf-ı leyl: gece yarısı
[1174] ârâm: durma
[1175] evsaf: özellikler
[1176] camien: kendinde toplamış
[1177] vâsi: geniş
[1178] mahall-i mezkûr: sözü edilen yer
[1179] haşerat: kişiler
[1180] istikrah: iğrenmek
[1181] mübeddel: dönüşmüş
[1182] müdevver: yuvarlak
[1183] müsavi: denk

gayet kocaman bardaklarla bira içiyorlar. Fakat her birinin önünde birçok küçük tabaklar üst üste konulmuşlar ki bu tabaklar bira kadehlerini üzerlerine koymaya mahsussalar da hesap dahi bunlarla görüleceği cihetle bir adam kadehini kaç defa doldurtursa o miktar tabak getirip önüne yığarlar.

Hele bizim Galata'da adi lokantaların yirmi otuz çeşit yemek pişirerek bunları ağızları açık tencerelerle erbab-ı rağbetin nazargâhlarına[1184] arz ve teşhir eyledikleri gibi orada dahi böyle birçok pişmiş yemekler bulunarak kokularının müstekreh[1185] tütün kokusuna karışmış bulunması bi'l-külliye takat-fersa[1186] bir hâldeydi. Başka bir yer olsa orada hiç de oturmayacağım. Fakat başka bir yer olmadığı gibi kondüktör efendi dahi bizi oraya götürüp buradan bir yere kıpırdanmamaklığımızı rica eylemişti.

Hiç olmazsa frenk sigarası içeyim diye uşağı çağırıp Fransızca olarak sigara istedim. Uşak gidip biraz sonra gelerek bana yaldızlı çiçekli süslü bir paket getirdi. Açtığımda içinden hazır yapılmış bizim sigaralar şeklinde sigaralar çıktıysa da kendimi aldatmak kabil mi ya? Avrupa'da frenk sigarasına "cigare" derler. Sigara kağıdı ve tütünle bizim sigaralar şekil ve suretinde yapılanlara da "cigarette" derlerse de tütünü yine hep o fena kokulu sert Avrupa tütünü olup içilmek kabiliyetinden mübarradır.[1187] Fakat ben frenk sigarasına razı olmuş bulunduğum hâlde hiç olmazsa yapılması bizim sigaralara benzeyen şeyleri gördüğüm için yine memnun oldum. Fiyatını sordum.

Herif:

– Drei mark! deyince gözlerim açıldı. Üç mark ki on altı buçuk kuruş kadar ediyor. Uşak bendeki istigraba dikkat edince :

– Türkische tabac! demesin mi?

Dikkat ediyorsunuz ya? Almanca da anlamaya başladık. Zaten anlaşılmayacak neresi var? İki kelimeden ibaret bir söz ki birisi "Türk" diğeri de her lisanda tütün manasına olan "tabac" kelimeleridir.

Türk tütünü mü? Amma yaptın ha! Türkiye nerede burası neresi? Ara yerde üç beş bin kilometre mesafe var!

Fakat sigaraların uçlarından görülebilen tütünler öyle Avrupa tütünleri gibi içilmeksizin zifir kesilmiş zannolunacak renkte değil. Safran gibi güzel bir renkte! Ben bunu görünce sabr u kararı tüketerek hemen bir tanesini yaktım.

Oh!..

Mekruhat için şükür caiz olsa secde-i şükre kapanacağım! Evet! Evet!

[1184] nazargâh: gözlerin baktığı yer
[1185] müstekreh: iğrenç
[1186] takat-fersa: dayanılmaz
[1187] mübarra: uzak

Türk tütünü ya! Canım Türk tütünü! Âdeta bizim Reji'nin ellilik tütününe muadil bir tütün! Yanımda bir eski Prusya doları vardı ki tamam üç mark eder. Hemen çıkarıp uşağa verdim.

Sigarayı öyle bir çekiyorum ki ramazanda bade'l-iftar[1188] içilen ilk sigaraya da benzemez. Elimden gelse ikisini üçünü birden yakıp içeceğim! Tütün tiryakisi olanlar böyle benim gibi yedi sekiz saat sigaradan mahrum kaldıkları hâlde sık sıkıya içilen ilk sigaraların kafayı ne kadar dumanlandıracağını ve keyfi ne derecelerde katmerlendireceğini elbette düşünüp takdir ederler.

Sigaranın üçüncüsünde bir de kahve içmeye karar verdim. Kahveyi seversem de tütün gibi tiryakisi değilim. Hatta İstanbul'dan Şira'ya kadar Gamboç vapurunda alaturka kahveci dahi beraber bulunarak o keyfimiz mükemmelken Şira'dan sonra alaturka kahveden mahrum kalmıştıysak da bu hırman[1189] bende şu tütün fıkdanı derecesinde tesiri mucip olmamıştı. Olsaydı seyahatnamemin birkaç satırı olsun o şikâyetle dolardı. Tütün mahrumiyetinin ne kadar satırları şikâyetle doldurmuş olması bu bapta muvazeneye medar olur. Velhasıl kahvenin o kadar tiryakisi olmadığım gibi alafranga kahveler hiç de arzu olunacak şeylerden bulunmayıp kömür gibi yakılan kahveyi gayet iri kırdırarak koca güğümler içinde pilav pişirir gibi pişirmekte ve muahharen içine şeker dahi atılmaktan mütehassıl[1190] pekmez gibi şeyleri içmekte bir zevk de tasavvur edemezsem de karnımın pek aç olmasına karşı alafranga kahvenin koca bir kâse dolusu içilmesi epeyce bir medar[1191] olacağı hesabıyla uşağa bir de kahve ısmarladım. Herif kahveyle beraber biraz da ufacık ekmeklerden getirmiş olduğundan bunlarla bir miktar sedd-i ramak[1192] edip üzerine sigaranın dördüncüsünü de çektirince bugünkü zahmetleri biraz unutmak derecesine geldim.

Aralık buldukça seyahate müteallik hatıralarımı kaydeylemek mutadım olduğundan Altona'dan Kiel'e gidecek katar için yarım saatten ziyade vakit olduğunu da tahkik eylediğimden bu zamanı beyhude geçirmemek için koynumdan cüzdanımı çıkarıp hatıraları kaydetmeye başladım. Bu hatıralar meyanında en mühimi tütün meselesi olacağını suret-i mahsusada ihtar ve ihbara mecburum. Zira elimdeki paket şu ıztıraplı gecede beni teselli için imdadıma yetişmiş olduğundan yadigâr olarak bu paketi hıfz etmeye karar vermiş olduğum gibi Marsilya'da Hotel Nevail hesâbını mübeyyin[1193] kâğıt dahi benim yanımda kalmış olmasıyla bu defaki seyahatimde böyle

[1188] bade'l-iftar: iftar sonrası
[1189] hırman: yoksunluk
[1190] mütehassıl: oluşan
[1191] medar: çare
[1192] sedd-i ramak (et-): ölmeyecek kadar yiyip içmek
[1193] mübeyyin: beyan eden

ne kadar yadigârlar birikirse cümlesini İstanbul'da bir camlı dolapta cem' ederek mini mini bir müze teşkiline karar vermeye dahi hep o sigara paketi sebep olmuştur. Bilahare her yerde elime geçen yadigârlarla müzeciğimi bi't-tedric[1194] zenginleştirmekte olduğumu seyahatnamemin bundan sonraki mebahisi aralık aralık kârilerime ihtar edecektir.

Cüzdanıma hatıralarımı kaydederken iptidası hoşa gitmez bir surette başlayan bir hadisenin sonları gayet güzel çıktı. Şöyle ki:

Ben yazı yazarken uzun boylu kır sakallı mütebessim çehreli bir adam sağ omuzum hizasına gelip dim dik durarak beni temaşaya başlamıştı. Böyle bir adamın başı ucuna dikilip yazdığına bakmak dünyanın her tarafında muayyebâttan[1195] addolunmak lazım gelip vakıa yazdığım Osmanlıcayı Hamburg'da bir yabancının okuyamayacağı, anlayamayacağı derkârsa da herifin şu terbiyesizliği yine bedime gitti. Fazla olarak herif bir de gayet kıt bir Fransızcayla:

– Mösyö siz Yahudi misiniz? sualini irad etmesin mi?

Böyle bir suale muhatap olacağımı hatırımdan hayalimden bile geçirmek kabil olmadığından adamcağızın yüzüne bakakalmışım. Fakat bakışım gayet sert mi olmuş ne olmuş? Zaten bir tebessüm-i daimî hâlinde bulunan çehresini bir kat daha letafetlendirerek:

– Affediniz mösyö! Yazdığınız yazıyı sağdan sola doğru yazdığınıza baktım da İbranice yazıyorsunuz zannettim, diye itizara başlayınca bu defa dahi bizi Yahudiliğe medar-ı teşbih[1196] olan şey sağdan sola doğru yazı yazışımız olduğunu anlayıp bir tebessüm-i zaruriyi men edemedim. Eğer adamcağızın suali müstehziyane olsaydı belki bu tebessüme bedel bir hiddeti mucip olurdu. Fakat suali pek ciddi, pek nazikâne olduğu için:

– Hayır efendi! Yahudi değilim. Osmanlıyım. Hem de Osmanlı'nın en halisi olmak üzere Türk ve müslümanım ki yazdığım yazı dahi filvaki aslı İbrani'den mehuz[1197] olmak üzere Arap harfiyle yazılan Osmanlı lisanıdır, cevabını bir tavr-ı nazikâneyle ita eyledim. "Türk" ve "müslüman" kelimeleri bu zatın nazar-ı ehemmiyetini celbetmiş olduğundan gayet mütevaziane ve nazikâne bir selamla özürler, aflar dileyerek yanıma oturmak için rica eyledi. Zaten iki lakırdı edecek bir adama muhtaç olduğumdan Fransızcasının azlığına da bakmayarak istediği müsaadeyi verdim. Oturdu. Buralarda mutat olduğu veçhile oturur oturmaz uşağın getirdiği kocaman bir bardak birayı kavradı. Biz de söze başladık.

[1194] bi't-tedric: yavaş yavaş
[1195] muayyebât: ayıplar
[1196] medar-ı teşbih: benzetme sebebi
[1197] mehuz (ol-): çıkmak; türemek

Bu adam Almanya-i Cenubi[1198] ahalisinden olup Norveç taraflarında bir demir madenini işletmekte olan kumpanya maiyetinde maden mühendisiymiş. Kendi hâl ve şanını bana tarif ederek bir de vizite kağıdı vermesiyle bizim de mukabele-i bi'l-misilde[1199] bulunmaklığımız lazım geldi. Bizim de kim olduğumuzu ve nasıl memuriyetle nereden gelip nereye gitmekte bulunduğumuzu anlattık. Mühendis dostumuz gayet memnun olarak Stockholm'da derdest-i teşekkül[1200] bulunan Müsteşrikîn Kongresi'ne dair gazetelerde pek çok şeyler okuduğunu ve hatta taraf-ı Saltanat-ı Osmaniye'den tayin olunan zatın ismi "Ahmet Mithat" olmak üzere neşredilmiş olduğundan bu ismi de hatırında tuttuğunu söyledi. Kendisi de İsveç tarikiyle ikametgâhına gitmekte bulunduğundan Malmö İskelesi'ne kadar birlikte gideceğimizden maada ondan sonra da şimendiferle de bir hayli arkadaşlık etmek mümkünse de bu şeref bizim tarafımızdan gösterilecek kabule vabeste olduğunu anlattı. Hâl ve şanı pek terbiyeli bir adam olduğunu gösterdiğinden teklif eylediği refakati maa'l-memnuniye kabul eyledim.

Başka zaman olsaydı bu adamın esile-i mütetabiasına[1201] ecvibe-i müteakıbe[1202] vermek belki de beni yorardı. Zira başımızdaki festen bed' ile[1203] kılıf içindeki kılıca varıncaya kadar Osmanlılığa ve Müslümanlığa dair âdeta bin sual eyliyordu. Lâkin sualleri irad etmesi öyle sathi[1204] bir arzuya mebni olmayıp pek ciddi bir merakla olduğunu anladığım için ecvibe-i lazımede[1205] kusur etmemeyi iltizam[1206] eyledim. Zaten insan için gurbet diyarında memleketini, milletini, devletini, dinini tavsif kadar tatlı bir şey olmadığını erbab-ı tecrübe[1207] elbette teslim eder. Bundan maada bilâ-refik[1208] bir sükût-ı müzic[1209] hâlinde seyahatin de lezzeti olmadığından musahabeye[1210] de medar[1211] olduğu için adamcağızın istediğinden ziyade izahat vermeyi kendime bir vazife edindim. Yemek bahsini mühendis dostumla da tekrar eyledim. O da bu mahallin yemeklerinin yenmek kabiliyetinden hariç olduğunu bi't-teslim:[1212]

– Bir buçuk iki saat kadar bir şimendifer yolumuz vardır. Badehu vapura bineceğiz ki âlâ yemeklerle karnımızı doyurup rahat ederiz, dedi.

Şimendiferin vakt-i hareketi de hulûl etmiş olduğu için ikimiz birlikte

1198 Almanya-yı Cenubi: Güney Almanya
1199 mukabele-i bi'l-misil: aynıyla karşılık verme
1200 derdest-i teşekkül: gerçekleşmekte olan
1201 esile-i mütetabia: ard arda sorular
1202 ecvibe-i müteakıbe: takip eden cevaplar
1203 bed' (ile): başlayarak
1204 sathi: yüzeysel
1205 ecvibe-i lazıme: gerekli cevaplar
1206 iltizam (eyle-): gerekli görmek
1207 erbab-ı tecrübe: tecrübe sahibi olanlar
1208 bila-refik: arkadaş olmaksızın
1209 sükût-ı müzic: bunaltan sessizlik
1210 musahabe: sohbet etme
1211 medar: vesile
1212 bi't-teslim: kabul ederek

istasyon lokantasından çıkıp vagona bindik.

Evvelce dahi haber vermiş olduğum veçhile Avrupa'nın bu cihetlerinde birinci mevkiden bilet alan yolcular gayet nadir olduklarından ve bizim mühendis arkadaş dahi ikinci mevkiden bilet almış bulunduğundan bizimle refakat edebilmesi için bir aralık biletini birinciye tahvil eylemiştir. Ben dahi Avrupa'nın terakkiyat-ı maddiyesine[1213] ve tedenniyat-ı maneviyesine[1214] dair bin suallerle dostumu ita-yı ecvibeye[1215] icbar[1216] etmeye başladım. Hatta yalnız bilmediğim şeyleri değil bildiğim şeyleri de soruyordum. Maksadımsa vereceği cevapların sıdk u savaba[1217] derece-i mukarenetinden[1218] kendi mahiyetini de anlamaktı. Elhakk adamcağız hiçbir şeyde ne ifrat ne de tefrit etmeksizin nik ü bed-ahvale[1219] dair her malumatını her mütalaasını dosdoğru söylediği için serian[1220] mazhar-ı takdir ve emniyetim oldu.

Gerek Berlin gerek Kolonya'dan Stockholm'e gitmek için birkaç tarik olup ezcümle Stalsund tariki de Kopenhag'a uğramaksızın doğruca İsveç iskelelerine ve bunlar meyanında bilhassa Malmö'ye isal[1221] ederse de Baltık Denizi'nin bu parçalarında seyr-i sefain[1222] Kopenhag tariki kadar muntazam olmayıp bazı kere bir iki gün vapur beklemek ihtimalatı bana Kopenhag yolunu tercih ettirmişti. Meğer bu tercihte pek isabet etmişim. Zira Kiel ile Kopenhag arasında bulunan boğazı mürur[1223] için günde üç dört vapur olup bunların bazıları Alman ve bazıları da Danois[1224] vapurları oldukları hâlde Almanya ve Danimarka şimendiferleriyle correspondanceları da olduğundan yolcular bir dakika bile ifate-i vakt[1225] etmezlermiş. Bunu yeni dostumuz mühendis efendi söylediği gibi Kiel iskelesine vasıl olur olmaz isteğim üzerine bir Danois vapurunu hazır ve amade bulmaklığımız dahi bu hakikati teyit eyledi.

Bahr-i Baltık'ın[1226] Almanya ve Danimarka ve İsveç-Norveç sevahilinde[1227] işleyen vapurların âdeta kâffesi[1228] bizim adalara işleyen Nüzhetiye vapuru gibi iki güvertelidir. Üst güverte yolcuların gezinti mahalleri olup alt güverteyse oturmaya mahsus salon ve kamaraları havidir. Bu hâlde güverte altları lokanta ve ambarlara mahsus kalıp şu hâl bir kaide-i umumiye[1229]

[1213] terakkiyat-ı maddiye: maddi yükseliş
[1214] tedenniyat-ı maneviye: manevi çöküş
[1215] ita-yı ecvibe: cevap verme
[1216] icbar (et-): zorlamak
[1217] sıdk u savab: doğru
[1218] derece-i mukarenet: yakınlık derecesi
[1219] nik ü bed-ahval: iyi ve kötü durumlar
[1220] serian: hemen
[1221] isal (et-): ulaştırmak
[1222] seyr-i sefain: deniz yolu
[1223] mürur: geçmek
[1224] Danois: Danimarka'ya ait
[1225] ifate-i vakt: vakit kaybetme
[1226] Bahr-i Baltık: Baltık Denizi
[1227] sevahil: sahiller
[1228] kâffe: hepsi
[1229] kaide-i umumiye: genel kural

ittihaz[1230] olunmak lazım gelince bütün vapurların birbirinden farkları pek cüzi kalır.

Bizim Kiel iskelesinden bindiğimiz vapurun ikinci güvertesi öyle bir surette yemek salonu ittihaz olunmuştur ki taamdan sonra sofra takımı kaldırılarak masaları yolculara yine masa ve yazıhane hizmetini görmek üzere ibka[1231] edilirler. Bu hâlde salon âlâ bir ikamet salonu suretini alır. Hâlbuki iki kenara boylu boyuna uzatılmış olan kanepelerin, makatların[1232] birer büyük çekmece suretinde çekilip açıldıklarından yatakzamanı geldikte bunlar şu suretle tevsi[1233] edilip salon dahi bir yatak salonu hâline girmiş olur. Fakat bu yatak salonu yalnız erkeklere mahsustur. Kadınlar için yatak kabineleri aşağı kattadır.

Nısf-ı leylden iki saat sonra bu vapura girdiğimiz zaman kış salonda hazır kurulmuş mükemmel bir sofra bulduk. Ama bu sofrayı alafranga zannetmeyiniz. Alaturka zannetmeye hiç de ihtimal tasavvur edemezsiniz ya? Buna bir isim takmak lazım gelirse "á la North" yani "şimal modası" demek lazım gelir ki suret-i mahsusada bir de tarife ihtiyaç gösterir.

Evvela yirmi dört veyahut kırk sekiz kişilik bir alafranga sofra farz edilmeli ki alafranga olması üzerinde birçok tabak, kadeh, bardak, su şişesi, çatal, kaşık, bıçak, peşkir[1234] falan bulunmasından ibarettir. Bunların vaziyetleriyse á la North tabir eylediğimiz surettedir. Yani tabaklar yalnız birer veyahut birbiri içinde ikişerden ibaret olarak araları dahi birer adam oturacak kadar fasılalı konulmuş olmayıp sekiz on tabak birbiri içinde konulmuş ve yarım arşın irtifaında bir üstüvane[1235] peyda eylemiş olmak üzere birer buçuk metre fasılayla mevzu'durlar. Her tabak yığınının arasına birer yığın dahi çatal, bıçak, kaşık konularak kadehler, bardaklar da hep böyle birer yığın teşkil etmek suretiyle mevzu'durlar. Bu hâle nazar olunur olunmaz anlaşılır ki bu sofranın âdeti herkese mahsus olan şeylerin kendi sahiplerine münasebet olacak surette mevzû olmayıp belki bir bardak tabak sergisiymiş de oraya takarrüb[1236] edenler istedikleri yığınlardan istedikleri miktar şey alsınlar diye konulmuştur.

Bunlardan maada sofranın üzerinde büyük kayık tabaklar ile gerek soğuk gerek sıcak yemeklerin tuzluları, tatlıları yer yer vaz'[1237] ve tertip edilmişlerdir. Ama bunlar dahi sofraya oturacak olan adamların kendi tabaklarına birer miktarını alabilmeleri için iktiza eden bu'dlara[1238] mevzu' olmaktan zi-

[1230] ittihaz (olun-): kabul edilmek
[1231] ibka (edil-): bırakılmak
[1232] makat: oturma yeri
[1233] tevsi (et-): genişletmek
[1234] peşkir: peçete
[1235] üstüvane: silindir
[1236] takarrüb (et-): yaklaşmak
[1237] vaz': koyma; konulma
[1238] bu'd: uzaklık

yade belki bir taam sergisine takarrüb eden adamların gerek temaşa ve gerek ahzlarına[1239] yarayacak surette mürettebdirler.[1240] Türlü peynirler, salatalar, tereyağları, tuzlu balıklar ve mevsime münasip meyvelerle renk renk şarap ve bira şişelerini de bu yemek tabaklarının aralarına yerleştirdiğiniz gibi "á la North" tabir eylediğimiz sofranın teşekkülünü itmam[1241] etmiş olursunuz.

Bu sofrada nasıl taam edeceğinizi sorarsanız size cevaben denilir ki:

Sofra başına oturmamak şartıyla nasıl isterseniz öyle taam edebilirsiniz.

Evet! Sofraya oturulmayacak. Salon içinde sofradan başka nereye oturmak isterseniz oturabilirsiniz. Sofraya takarrübünüzse yalnız istediğiniz eşyayı almak için olacaktır. Bakınız size nasıl taam eylediğimizi hikâye edeyim de ne hoş olduğunu siz de anlayınız:

Mühendis dostumuzun tarifi üzerine evvela birer peşkir alarak oturacağımız kanepe üzerine önümüze isabet edecek cihete serdik. Birer tabak ve kaşık ve çatal ve bıçak dahi alarak o peşkirin üzerine koyduk. Ekmeği de unutmadık ki bunların ekmekleri iki türlü olup bir türlüsü adi ufak francalacıklardan ibaret olduğu hâlde diğer türlüsü âdeta bizim ekmek kadayıfı yaptığımız ekmekler şeklinde ve onlar gibi kuru ve fakat çavdardan yapıldıkları için gayet siyah bir şeydir. Unutmaksızın arz edelim ki bizce nadide olan bu ekmeğin bir parçası şu seyahate mahsus olan müzeciğimiz için hıfz olunarak buraya kadar getirilmiştir.

Hususi sofracığımızı kurduktan sonra elimize bir derince çorba tabağı alıp sofra üzerindeki çorba kasesinden istediğimiz kadar doldurduk. Yerimize gelip bunu bir âlâ nuş[1242] eyledik. Badehu çorba tabağıyla kaşığını sofraya götürüp bırakarak bir başka tabağa istediğimiz kadar rozbif koyup getirdik. Onu da kanepe üzerinde ekl[1243] ettik. Elhasıl ne kadar yemek yiyeceksek kendimiz gidip sofradan aldık. Her ne içeceksek kezalik sofradaki şişelerden alıp kendimize mahsus ettiğimiz kadehlerle içtik.

Bu suretle edilen taamın hesabı nasıl görüleceğini merak etmeye başladınız mı? Bizim İstanbul'da, Beyoğlu'nda olduğu gibi "falandan şu kadar yediniz şu kadar para!" gibi sorgulara, suallere hacet yoktur. Her neden ne miktar yemiş içmişseniz sıla![1244] adam başına üçer marktır. İştihanız yerinde olup da bihakkın yiyip içmişseniz fe-bihâ! Ve illâ[1245] az yiyip çok para vermiş olursanız ki bu kabahat de lokantacının kabahati değildir.

Şimal taraflarında bu suretle taam etmeye "smörgâs" deniliyor ki Dani-

[1239] ahz: alma
[1240] müretteb: düzenlenmiş
[1241] itmam (et-): tamamlamak
[1242] nuş (eyle-): içmek
[1243] ekl (et-): yemek
[1244] sılâ: tamam; ne âlâ
[1245] ve illâ: aksi takdirde; yoksa

marka ve İsveç-Norveç'in her taraflarında resmî ziyafetlere varıncaya kadar hep bu usulde sofralar tertip ediyorlar.

Kolonya'dan beri karnım aç olduğundan bu akşam vapur lokantacısına ben aldanmış olmaktan ziyade lokantacının bana aldanmış olmasını hükmederseniz hiç hata etmemiş olursunuz. Hatta mühendis arkadaşım da benden aşağı kalmadı. O gün Kolonya'da çekmiş olduğum eziyetlerin yorgunluğu da yemek buharına munzam[1246] olduğundan taamdan sonra pineklemeye başladım. Arkadaşım da benim hâlimde olduğundan kanapelerimizi çekip arzlarını[1247] tevsi[1248] ederek elbisemiz üzerimizde olduğu hâlde uzanıp öyle bir uykuya daldık ki değme gitsin! Sair yolcuların patırtıyla gürültüyle yemek yemeleri bizi asla rahatsız etmedi.

Kiel ile Kopenhag şehri arasındaki boğazı vapurumuz sekiz saatte mürur ederek Sjaelland Adası üzerinde kâin Korsor iskelesine vasıl olacağımız hesap edilmişti ki oradan dahi adanın şimal-i şarki cihetinde kâin Kopenhag şehrine şimendiferle iki saatte vasıl olmak mümkündür. Biz o yorgunlukla altı saat kadar mükemmel bir uyku çektikten sonra gözlerimizi açtığımız zaman gemi halkının en çoğunu uykuda bulduk. Hava o kadar güzel ki bindiğimiz vapur hiç de cesim olmadığı hâlde sanki bir nehir üzerinde seyahat ediyormuşuz gibi hiç hareketsiz olarak gidiyoruz.

Uyandığımızı kamarot görür görmez hemen yanımıza koştu. Evvela beni alıp bir tuvalet odasına götürdü ki sabun ile fırçadan maada tuvalet için her şey tamam olup hatta bir de banyo vardı. Şu şimendifer seyahatinin seyyahı pek ziyade kirlettiğini anlattım ya.

Paris'ten buraya hemen bilâ-fasıla şimedifer seyahati icra etmiş olduğumuzdan yıkanmaya ihtiyacım da ziyadeydi. Sabunumu fırçamı tarağımı (bereket versin yanımda bulunan) küçük sandıktan çıkarıp evvela elbisemi bir âlâ süpürdüm. Badehu bol suyla saçımı sakalımı mükemmelen sabunlayıp yıkandım, tarandım. Hatta yakalıkla kolluğu bile tebdil ederek temizlerini taktım. Bir nazif[1249] efendi oldum ki şu hamaratlığımı bu bapta benim kadar muvaffak olamayan mühendis arkadaşım da tebrik eyledi. Elime taktığım eldivenler, burnuma geçirdiğim gözlük süsümü itmam etmiş oldukları hâlde üst güverteye çıkarak gözümün aldığı kadar Baltık Denizi'ni temaşaya başladım.

Baltık Denizi'nin bu cihetleri Danois cezair-i müctemiasının[1250] aralarıdır ki uzaktan yakından irili ufaklı birçok adalar ve sahiller görünmesi

[1246] munzam (ol-): eklenmek
[1247] arz: en
[1248] tevsi (et-): genişletmek
[1249] nazif: temiz
[1250] cezair-i müctemia: takım ada

bizim cezair-i Bahr-i Sefid arasındaki seyahati andırırsa da havaca letafeti bizim letafet-i şarkîye kıyas bile kabul edemez. Vakıa soğuk öyle mucib-i şikâyet olacak derecede değildir. Ancak havada bir gılzet[1251] olup insan teneffüs eylediği zaman ciğerlerine güya koyu bir hava giriyormuş gibi bir şeyler hisseder.

Vakt-i zuhra doğru Sjaelland adasının Korsor denilen iskelesine vasıl olduk. Burası pek küçük bir kasaba olup üç yüz kadar hanesi ve ona mütenasip dükkân ve mağazası ile bir gümrük dairesi ve bir de şimendifer istasyonu vardır. Katar zaten geminin vüruduna[1252] muntazır[1253] olmakla gemiden çıkar çıkmaz gümrük dairesinde hafif bir yoklama icrasıyla hemen şimendifere binerek evvelce dahi arz etmiş olduğum veçhile iki saat sonra Danimarka devletinin payitahtı olan Kopenhag şehrine vasıl olduk ki güzergâhımız hep güzel işlenmiş tarlalar ve zümrüt gibi çayırlar ve meralarla müzeyyendi.

[1251] gılzet: ağırlık
[1252] vürud: gelme
[1253] muntazır (ol-): beklemek

KOPENHAG'DAN STOCKHOLM'E

Kolonya şehri gibi Kopenhag şehri dahi gerek azimet ve gerek avdette iki defa temaşa ve tetebbu etmiş olduğum yerlerden olduğu ve bu misilli tedkikat ve tetebbuatı[1] hîn-i avdette[2] yazmak bu seyahatnamece iltizam edilen usulden bulunduğu için burada Kopenhag'a dair izahata girişmeyerek onu avdete tehir eyliyorum. Zaten Avrupaca buraya kadar vuku bulan seyahatin zihnimde vücuda getirdiği birçok muhakemat ve mülahazat vardır ki onları bu azimet cihetinde de yazabilirsem de müşahedat-ı ahire[3] ol bapta birçok tadilat ve ikmalatı mucip olduğundan onlar bile hep ileriye taalluk kılınmaktadır. Şimdiki hâlde yalnız Stockholm şehrine kadar suret-i azimet hikâye olunduğundan ve ileriye tehir ve taalluku kabil olmayacak ve sergüzeşt[4] nev'inden sayılacak vukuatın hikâyesiyle iktifa kılınmakta bulunduğundan yine bu surette devam etmek için derim ki:

Mühendis arkadaşımın Kopenhag şehrince görülecek bazı hususî işleri olup benim onlara iştirakim lazım gelmeyeceğinden ve bizi Kopenhag'dan Malmö İskelesi'ne geçirecek olan vapursa iki buçuk saat sonra hareket eyleyeceğinden o zamana kadar boş kalmamak üzere hemen bir araba istikrasıyla[5] şehri cevelana müsaraat[6] eyledim. Seyyah kısmı kabil-i istifade olan zamanların bir dakikasını bile boş geçirmemek lazım geleceğinden karnım haylice aç olduğu hâlde "dinner" denilen akşam taamını Malmö'ye giderken vapurda etmek üzere yalnız bir lokma kuru ekmekle teskin-i cu'ya[7] gayret edip şu iki buçuk saatten bir miktarını layıklıca bir taama bile feda edemedim.

Zaten Avrupa'nın ikinci üçüncü derecelerde payitahtlarından bulunan Kopenhag şehrini böyle bir cevelan-ı serî ve umumiden sonra iskeleye av-

[1] tetebbuat: inceleme
[2] hîn-i avdet: geri dönüş zamanı
[3] müşahedat-ı ahire: sonraki gözlemler
[4] sergüzeşt: macera
[5] istikra: kiralama
[6] müsaraat (eyle-): koyulmak
[7] teskin-i cu': açlığı bastırmak

det eylediğim zaman vapur dahi azimet dakikasındaydı. Vapurun yanaştığı liman havuz gibi yapılmış suni bir liman olup rıhtıma da vapur karın karına yanaşmış olduğundan ve mühendis arkadaş benden evvel vapura girmiş bulunduğundan kendisine uzattığım eşyayı alıvermeye inayet eyleyerek ben de kendimi vapurun içine attım.

İsveç ülkesinin en başlı iskelesi olan Malmö İskelesi ile Danimarka devletinin payitahtı arasını tefrik eden Sund Boğazı yirmi kilometre kadar vüs'atinde bir boğaz olup hava pek berrak olduğu zaman İsveç sevahili dürbünle hayal meyal görülebilirmişse de bizim geçtiğimiz gün hava kapalı olmakla beraber yine karşı sevahil asla görülememekteydi. Bu vapur dahi Kiel'den Korsor'a geldiğimiz vapur biçiminde yani bizim Nüzhetiye vapuru gibi iki güverteli, gayet süslü bir surette olup esna-yı güzerde[8] taam edecek olan yolcular için Kiel ve Korsor arasındaki vapurda suret-i tertibini hikâye eylediğim sofra gibi mükemmel bir sofra tertip olunmuştu. Kopenhag limanından çıkarken ve çıktıktan sonra Danimarka payitahtının haricen şayan-ı temaşa olan manzara-i umumiyesini elde dürbün dûr u dırâz[9] temaşa ederek gına-yı kâmil[10] husulünden sonra sofranın müretteb olduğu alt kat salonuna inerek bir âlâ taam eyledik ki ondan sonra tekrar güverte üzerine çıktığımızda İsveç sevahilinin de görülmekte olduğunu müşahede ettik.

Malmö İskelesi'ne vürudumuz ikindi vaktiydi. Bu iskelenin suni bir limanı olarak kasaba dahi gayet şirin bir şeydir ki zaten olanca ebniyesi[11] deniz tarafından görülebileceği için derununda suret-i mahsusada gezmeye de hacet görülemedi. Ancak bu limanda min gayr-ı memul[12] Osmanlı sancağını müşahedemiz suret-i mahsusada kayda şayan ahvaldendir. Şöyle ki:

Daha Malmö Limanı'nın medhalinden vapurumuz girerken karşı tarafta rıhtıma yanaşmış olan gemilerden birisinin direğinde Osmanlı sancağı olduğunu mühendis arkadaşım ihbar ve ihtar eylemişti. Hem gariptir ki bu zat Osmanlı sancağını hiç görmemiş olduğu hâlde esna-yı refakatte Osmanlılığa ve Müslümanlığa dair bana birçok şeyler sual eylediği sırada sancağımızı da sormasıyla yaptığım resim ve verdiğim izahat üzerine tanımıştı. Arkadaşımın bu dikkat ve hıfzına memnun olmakla beraber alamet-i şevketimiz[13] olan ve onun muhafaza-i şan ve şerefi uğrunda cümleten feda-yı ser ü cana[14] hazır bulunulan sancak-ı mukaddesemizi böyle hiç intizar edilemeyecek bir yerde görmek mucib-i rikkat[15] olmak derecesinde tesiri mucip olmuş-

[8] esna-yı güzer: yolculuk zamanı
[9] dûr u dırâz: uzun uzadıya
[10] gına-yı kâmil: tam doygunluk
[11] ebniye: binalar
[12] min gayr-ı memul: beklenmedik şekilde
[13] alamet-i şevket: güç, saltanat işareti
[14] feda-yı ser ü can: can ve baş verme
[15] mucib-i rikkat: duygulanma sebebi

tu. Eğer sancak-ı Osmanî geminin kıçındaki bandıra gönderinde veyahut randa sereninde olsaydı sefinenin bir Osmanlı sefinesi olduğunu hükme kadar varmak mümkün idiyse de sancak grandi direğine çekilmiş olduğu hâlde asıl bandra gönderinde dahi bir İsveç bayrağı temevvüc[16] etmesine nazaran bu sefine Osmanlı sefinesi olmayıp fakat derununda muteberan-ı Osmaniyan'dan[17] bir zat bulunduğuna hüküm verildi.

Acaba İsveç devleti nezdinde sefir bulunan Karaca Paşa* Hazretleri sefine-i mezkûrede midirler diye hâsıl olan bir zan üzerine kendileriyle görüşmek için de bir arzu peyda olduğundan ve herhâlde şu sancağın sebeb-i küşadını[18] bilmek merak edildiğinden mühendis arkadaşa:

– Ben mutlaka şu sefineye kadar gitmeliyim. Ama bu zahmete iştirakinizi teklife hakkım yoktur. Avdette sizi nerede bulacağımı bana söyleyiniz de bir lahza sefineye kadar gideyim, dediğimde refikim:

– Hayır! Elbette bu sefinede bir vatandaş göreceksiniz. Ömrümde ikinci bir Osmanlı'yı görmek de bence mucib-i şeref olacağından müsaade ederseniz ben de beraber geleceğim! deyince nezaketin şu derecesi pek hoşuma giderek maalmemnuniye kabul eyledim.

Sancaklı sefine limanın öte ciheti rıhtımında bulunup bizim bulunduğumuz taraftan oraya kadar gitmek için limanı devretmek lazım gelirdi. Sefine kalabalığı ziyade olan bir limanda sandalla gezmek tehlikesine kendimizi arz etmiş olmamak için bu mesafeyi maşiyen[19] kat'a karar verdik. Zira böyle uzun seyahatlerde insanın en ziyade ehemmiyet vermesi lazım gelen şey kudret-i beşeriyenin kifayeti derecesinde kaza ve belaları tedbirle def' eylemek kaziyesidir. Mazallah gurbet ellerde insan kendisini bir kazaya, bir sakatlığa uğratacak olursa hastahanelerde mürüvvet-i ecanibe[20] arz-ı ihtiyaçta elbette hiçbir zevk tasavvur olunamaz.

Gide gide vasıl olduğumuz gemi azim bir İsveç yük gemisi olup derunundaki Osmanlı her kimse bir diğer Osmanlı'nın vürudunu anlasın diye:

– Yahu! Bu sefinedeki Osmanlı'ya bir hemşehri geliyor! nidasını ilâ[21] eyledimse de Osmanlıca olarak söylediğim bu söze hiçbir cevap alamadım. Fakat başımdaki fesi gören adamlar meyanında bir temevvüç[22] hâsıl oldu. İçlerinden birisi bana doğru yürüyüp şapkasını çıkararak selam verdikten

[16] temevvüc (et-): dalgalanmak
[17] muteberan-ı Osmaniyan: Osmanlı büyükleri, saygın kişileri
* Karaca Paşa: 1830-1894 yılları arası yaşanuş Osmanlı diplomatıdır. [h.n.]
[18] sebeb-i küşad: açılma sebebi
[19] maşiyen: yaya olarak
[20] mürüvvet-i ecanib: yabancıların insaniyeti
[21] ilâ (eyle-): seslenmek
[22] temevvüç: dalgalanma

sonra İngiliz şiveli bir Fransızcayla:

– Galiba sancağınızı gördünüz de onu ziyarete geldiniz? Öyleyse hoş geldiniz safa geldiniz! dedi. Şu hüsn-i istikbale[23] teşekkürden sonra:

– Bu sancağın keşidesi[24] burada bana hemşehri göreceğimi vaat eder. O hemşehri her kimse görüşmek emelimdir, dediğimde bu adam:

– Hemşehriniz olmak şerefine nail olan dahi işte benim. İsveç taraflarında mühendislik ediyordum. Anadolu şimendifer kumpanyasına kapılandığım için İstanbul'a gidiyorum. Vapurumuz iki saate kadar hareket etmek üzeredir. Mademki hizmet-i Osmaniye'ye girmişim, bu şerefin şükranesi olmak üzere sefineye bir Osmanlı bayrağı çektirdim, diye çıkarıp vizite kâğıdını da ita eyledi. İsmi Mösyö Braet'miş.

Osmanlılığa bu kadarcık bir mensubiyet peyda etmesi üzerine bindiği sefineye sancak-ı Osmanî'yi küşad ettirmek derecesinde ibraz-ı hamiyet eyleyen bu zata, arz-ı rûy-ı istihsan[25] ve beyan-ı şükran-ı firavan[26] eyledim ki doğma kopma Osmanlı olan bazı hemşehrilerimizin Avrupa biladına gittikleri zaman bu şeref-i mensubiyeti külliyen nisyan[27] ederek başlarına şapka giymelerine mukabil şu adamın hamiyeti elbette sezavar-ı istihsandır.[28] Hatta İstanbul'dan İzmir'den Beyrut'tan ve sair memalik-i Osmaniye'den Avrupa'ya giden Rum ve Ermeni birçok gayrimüslim Osmanlıların kemal-i iftiharla başlarına fes giydiklerini Marsilya'da ve Paris'te ve sair memleketlerde görmüş bulunduğum hâlde müslümandan olan hemşehrilerimizin bu nispette bir hamiyet-i Osmaniye ve fazilet-i İslamiye göstermemekte bulunduklarına beyan-ı teessüften bir veçhile kendimi geriye alamam.

Daha Malmö İskelesi'ne vasıl olmazdan evvel vapurda taam salonunda Fransız ve Alman ve İngiliz lisanlarıyla matbu bir varakanın[29] duvara yapıştırılmış olduğunu görerek "Stockholm Oryantalist Kongresi azasına" mealinde iri yazıyla yazılmış olan serlevhası da nazar-ı dikkatimi celbetmekle okumuştum ki hülasa-i meali dahi İsveç-Norveç devletinin âsâr-ı atika müdürü olup Paris'te teşekkül eyleyen âsâr-ı atika kongresine memuren bi'l-izam,[30] avdet etmekte bulunan Hildebrand'ın lutfen Malmö İskelesi'nde iki üç gün kalarak oraya vürud edecek azanın teshil-i umuruna[31] himmet eyleyeceğinden ibaretti. Mumaileyh Mösyö Hildebrand'ın bu hizmeti tazimkârane

[23] hüsn-i istikbal: güzel karşılama
[24] keşide: çekilme; çekilmiş olma
[25] arz-ı rûy-ı istihsan (eyle-): güler yüz göstermek
[26] beyan-ı şükran-ı firavan (eyle-): çok teşekkür etmek
[27] nisyan (et-): unutmak
[28] sezavar-ı istihsan: beğenmeye layık
[29] varaka: kâğıt
[30] bi'l-izam: giderek
[31] teshil-i umur: işleri kolaylaştırma

bir lisanla, âdeta tebşir[32] yollu haber verilmesine nazaran mumaileyhin zatında bir ehemmiyet hissederek muhtac-ı teshil hiçbir umurum yokken bile kendisini görüp muarefe peydasını arzu eyledim. Varaka-i mezkûrede şimendifer mevkifine[33] müracaat edilmesi ihtar olunduğundan oraya müracaat ettimse de mumaileyhe Mösyö Hildebrand henüz o gün Paris'ten gelmeyip iki gün sonra vürudu muntazır olduğu cevabını aldım. Maahaza şimendifer müdürü:

– Kendileri gelinceye kadar Mösyö Hildebrand'a ait olan iş bana havale olunmuştur. Emrinize muntazırım, diye ibraz-ı nezaket eylemişti. Ben ise kongre azalarına mahsus olarak İstanbul'a gönderilmiş bulunan kartı bi'l-irae[34] nısf[35] nevl[36] ile Stockholm'e kadar bilet almaktan başka hiçbir işim olmadığı cihetle müdür efendinin nezaketine bi't-teşekkür mühendis arkadaşımla beraber biletlerimizi alarak hemen ilk gidecek katara bindik.

İsveç'te işleyen şimendifer vagonları yolcuların istirahati için memalik-i saire vagonlarına makîs olamayacak derecelerde mükemmel olmaları şuracıkta ale'l-umum vagonlara dair birkaç söz söylemekliğimi icap eyliyor.

Fransız şimendiferlerinin vagonları âdeta bizim Bakırköyü, Ayastefanos gibi İstanbul civarında bulunan yakın yerlere gittiğimiz vagonların aynıdır. Yani beher araba dörder beşer bölmeye taksim olunup her bölmenin sağlı sollu kapıları adi kupa arabaları gibi derunlarına girilecek ve çıkılacak üzengiler üzerine açılıverirler. Bölmenin derunu dahi iki sıra kanepe döşeli olup yolcular karşı karşıya iki sıra tertibiyle otururlar ki dizleri hemen birbirine dokunur. Bu vagonlar en fena vagonlardır. Çünkü katar henüz layıkıyla durmaksızın kapıları açılıp çıkmak hususundaki isticallerden[37] gûnagûn[38] kazalar vukuu nadir olmadıktan başka o kocaman kapılar kapanırken parmak kısılıp ezilmesi daha çok görülen kazalardandır. Soğuk havalarda kızdırılmış dökme demirleri yolcuların ayakları arasına koyup teshin[39] ediyorlarsa da kapılardan birisi açıldığı zaman hariçteki soğuk def'aten içeriye girivererek yolcular için dimağ ve göğüs nezlesi muhatarasını[40] tehyie[41] eyliyor. Kanepeler uykuya hiç müsait olmadıklarından, yolcular oturdukları yerde dimdik bir vaziyetle uyumak mecburiyetinde bulunuyorlar ki yorgunluktan baygınlık derecesine gelinmedikten sonra uykuya imkân bulunamıyor. El yüz yıkayacak yerleri olmayıp yolun uzunluğuna göre on sekiz, yirmi dört, otuz, elli saate kadar

[32] tebşir: müjdeleme
[33] mevkif: istasyon
[34] bi'l-irae: göstererek
[35] nısf: yarım
[36] nevl: gemi ücreti
[37] istical: acele etme
[38] gûnagûn: çeşit çeşit
[39] teshin (et-): ısıtmak
[40] muhatara: tehlike
[41] tehyie (eyle-): hazırlamak

insanın eli, yüzü su görmemesi gibi bir işkenceye hiç tahammül olunamıyor. Bundan daha mühim bir işkence aranırsa o da istirahat-ı beşeriye için en mübrem[42] zaruriyattan olan helaların bu vagonlarda fıkdanıdır.[43]

Almanya vagonları Fransız vagonlarından iyidir. Tûlleri[44] Sirkeci'de gördüğümüz vagonların iki misline müsavi olup sağ ve sol cenahlarından birisi seksen santimetre kadar arzında[45] olarak boylu boyuna bir koridor suretinde ayrılmış ve bölmelerin kapıları dahi bu koridora açılmakta bulunmuştur. Medhal-i umumi[46] koridorun iki uçlarındaki koridorlardır. Bu iki uçların birisinde de küçücük birer hela bulunur ki derunlarına yapıştırılan Almanca, İngilizce, Fransızca ve Rusça levhalarda "katar istasyonlarda bulundukça bu mahallerin istimal edilmemesi rica" edilmesi ne hikmete mebni olacağı izaha muhtaç görülmez. İşte bu vagonlar Fransız vagonlarından elbette daha rahat olup bölmelerin kapıları koridora açılması birdenbire rüzgârın duhulünü men ve bütün yolcuların yalnız iki kapıdan çıkmaya mecbur edilmesi de isticalden dolayı kazalar vukuunu taklil[47] eyler.

İsveç-Norveç vagonları bunlardan daha iyidir. Onların da yalnız birer ucundan girilip çıkılabilecek surette koridorları bulunduktan maada helalara zamimeten[48] yüz yıkanacak yer de vardır. Suları mebzuldür.[49] Bir de vagonların birinden diğerine geçebilmek için tarik-i imkân olduğundan yolcular arzu ederse katarın bir başından diğer başına kadar gezebilirler. Oturacak yerleri daha geniş olduktan fazla kanepenin döşemesi çekmece gibi çıkıp tevsi edilince az çok rahat edilebilecek yatağımsı bir vüs'at[50] hâsıl olur.

İsviçre ve Almanya-i Cenubi ve Avusturya şimendiferlerinde bir de "vagon salon" vardır ki birisi tütün içenlere ve diğeri içmeyenlere mahsus olarak yalnız iki bölmeli olup ön ve arka taraflarda bulunan iki kapıdan doğruca bölmelere girilir. Bölmelerin orta yerinde bir insan geçecek kadar yol bulunarak sağlı sollu iki tarafı sıra sıra taksim olunmuştur.

İşte yolumuzun müntehasında[51] vagonların en âlâsına bindiğimiz için mühendis arkadaşımızla fevkalhad memnun olduk. Biletlerimiz birinci sınıftan bulunmak hasebiyle bir bölmede yalnızdık. Karşılıklı iki kanepeyi uzatarak kendimize boylu boyumuza yatmaya kâfi birer yatak peyda eylemiş olduk. O gece şimendiferde geçirilecek ve ertesi sabah yani Ağustos-ı Rumi'nin on altıncı çarşamba günü Stockholm şehrine varılacak idiyse de

[42] mübrem: kaçınılmaz
[43] fıkdan: yokluk
[44] tûl: uzunluk; boy
[45] arz: genişlik; en
[46] medhal-i umumi: ana giriş
[47] taklil (eyle-): azaltmak
[48] zamimeten: ek olarak
[49] mebzul: bol
[50] vüs'at: genişlik
[51] münteha: son

hayfa[52] ki gece yarısından sonra uğranılacak bir istasyonda mühendis arkadaşımız ayrılacaktı. Birbirimizden o kadar hoşlandık, o kadar memnun olduk ki ayrılacağımız dakikaya kadar uyumayıp yataklarımız içinde konuşmaya karar verdik. Musahabelerimiz mevadd-ı şettaya[53] dair gayet nafi[54] musahabetten olup aynen kaydedilmek lazım gelseydi gazetelerin mevadd-ı mütenevvia[55] kısımlarını zengin edecek sermayeler teşkil eyleyebilirdi.

Nısf-ı leylden[56] sonra arkadaşımızdan ayrılmak lazım geldi. Bu müfarekat ikimize de cidden tesir eyledi. Gözümüz yaşardı diyemezsem de hemen hemen tesir bu dereceden de aşağı kalmadı.

Bu adamdan gördüğüm nazikâne ve insaniyetkârane muamelenin hakikaten minnettarıyım.

Kendisi Avrupalıların en terbiyeli adamlarından olarak bu terbiyenin birinci muktezası da refikine asla bâr[57] olmamaktır. Bir iki defa birlikte ekl ve şürbde[58] bulunduğumuzdan ve bizim ahlak-ı Şarkiye ve İslamiyemiz iktizasınca bu misilli ekllerde ve şürblerde refiklerimizin masarifini vermek bir ikram addedildiğinden masarif-i vakıanın benim tarafımdan tesviyesine müsaade buyurmasını pek çok defa rica eylediğim hâlde mümkün değil kabul ettiremedim. Vakıa Avrupaca hotellerde kahvelerde lokantalarda filanlarda herkesin kendi masarifini vermesi mutatsa da bazı bizim gibi Şarklıların ikramlarını kabul edenler dahi bulunur. Ahval-i Şarkiye'yi bilmeyenlerse böyle bir ikramı kendi nefisleri için hakaret sayarlar. "Yiyip içtiğim ve arzu ettiğim şeylerin tesviye-i bedeline kâfi param vardır. Kimsenin sadakasına muhtaç değilim." tarzında bir fikir ve itikatla ziyadesiyle müteessir olurlar. İşte mühendis arkadaşım da bunlardandı.

Hatta şimendiferde kendisine Osmanlı kılıcını ve Osmanlı nişanlarını, Osmanlı pasaportunu ve merakının pek fevkaladeliğinden nâşi fanila altına giymekte bulunduğum pamuk bezi, gömleği falanı irae eylediğim sırada metelik, mecidiye, lira gibi Osmanlı paralarını da irae[59] etmiştim. Bir mecidiyeyi eline alarak Avrupa meskûkâtı[60] hesabıyla kıymeti ne olduğunu sordu. Dört franktan birkaç santim ziyade olduğunu beyan eylediğim zaman çıkarıp beş frank vererek:

– Bedel mukabilini kabulle yadigârınız olarak şu sikke-i Osmaniye'yi bana vermenizi rica ederim, demesin mi?

[52] hayfa: yazık
[53] mevadd-ı şetta: çeşitli konular
[54] nafi: faydalı
[55] mevadd-ı mütenevvia: çeşitli konular
[56] nısf-ı leyl: gece yarısı
[57] bâr: yük
[58] ekl ve şürb: yeme ve içme
[59] irae (et-): göstermek
[60] meskûkât: para

Yadigâr olacağına göre bari bunu hediyeten kabul etmesini pek çok rica eyledim. Mümkün değil bu ricamı kabul ettiremedim. Beş frankın fazlası olan seksen santim kadar parayı iade ederek bizim mecidiyenin ol suretle kabul olunmasına rıza mecburiyetine düştüm.

İşte mühendis arkadaşım bu kadar acip ve garip bir adamdı.

Arkadaşım gittikten sonra beni tatlı bir uyku istila ederek uyuyakalmışım. Şimendiferin zangırtısıyla beraber yine gereği gibi uyku kestirebilmişim ki gözümü açtığım zaman vücudumda bir hiffet[61] hisseyledikten maada gayet açık bir hava ve parlak bir güneş ve her tarafı çam ormanları ve zümrüt gibi tarlalar ve çayırlarla müzeyyen bir saha nazar-ı temaşamı istikbal edince gönlüm dahi ferahla doldu. Nerede bulunduğumuzu soracak bir adam yok idiyse de saat hesabıyla tahmin edebildim ki bir buçuk nihayet iki saat zarfında Stockholm'e vasıl olabileceğiz. Filvaki bu hesabım yanlış dahi çıkmadı.

STOCKHOLM'E VUSUL

İsveç-Norveç'in gerek hükûmeti gerek ahalisi kendi krallarının Oryantalistler kongresine arzu eylediği riayeti ikmal[62] ve itmam[63] azminde yek-dil[64] ve yek-cihet[65] olup her şeyi hakikaten pek yolunda tertip eylemişlerdir. Bu cümleden olmak üzere nefs-i Stockholm[66] şehrinde kâin "Grand Hotel" ile "Hotel Ridburg" nam misafirhaneyi azadan arzu eyleyecek zevatın ikametlerine tahsis eylemişlerdir. Bu hotellerin ikisi de bir idare altında bulunarak oda ve taam bedelleri eğerçi Avrupa'nın vasati[67] hotelleri fiyatlarına müsaviyseler[68] de bilhassa Grand Hotel'in mükemmeliyeti Avrupa'nın en büyük payitahtlarında da birincilik şanına layıktır.

Zemin ve çatı katıyla beraber beş katlı olan bu bina-yı azimede irili ufaklı iki yüz elli oda ve on kadar salon vardır ki salonların üç dört tanesi ikişer yüz kişinin ictimaına müsait olabilecek vüs'attedir. Kral hazretlerinin dahi teşvik ve muavenetiyle[69] bu hoteli Fransız sermayedarınından bir zat bina ettirmiş. O kadar itinalı bir surette yapılmıştır ki zîr-i zemin[70] katına

[61] hiffet: hafiflik
[62] ikmal: mükemmelleştirmek
[63] itmam: tamamlamak
[64] yek-dil: tek yürek
[65] yek-cihet: tek fikir
[66] nefs-i Stockholm (şehri): Stockholm'ün şehir merkezi
[67] vasati: ortalama
[68] müsavi: eşit
[69] muavenet: yardım
[70] zîr-i zemin: yeraltı

varıncaya kadar duvarlar bir nev' macunla sıvanıp yağlıboyayla boyanarak güzel güzel somaki[71] taklitleri yapılmakla âdeta saray ıtlakına şayeste bir hâle getirilmiştir. Gezinti mahallerine varıncaya kadar döşemeler, cilalı parkelerden yapılıp odaların mefruşatı da henüz mücedded[72] ve nefistirler. Helalarına varıncaya kadar her cihetinde nezafet ve taharet o kadar mükemmeldir ki en titiz mizaç olanlar bile bu misafirhanede şayan-ı istikrah hiçbir hâl göremezler. Yataklarının çarşafları, yorganları, örtüleri, sofralardaki örtüler, peşkirler ve sair tabaklar nezafete en ziyade riayetkâr olan bir temiz familyanın ikametgâhında ancak bu derecesi tasavvura sığabilecek raddededir. Her hâli, her şanı, bunlarla beraber fiyatça ehveniyeti ispat ediyor ki bu misafirhaneyi kongre için bir tehyie-i fevkaladeyle tehyie[73] eylemişlerdir. Hatta tenviratı[74] için havagazı, tenvirin bir suret-i adiyesi olmak üzere merdiven başlarında, koridorlarda, helalarda ve hamamlarda istimal olunarak salonlar, büyük odalar kâmilen elektrik ziyasıyla tenvir edilmiştir. Şehrayinlerde hoteli donatmak lazım gelirse şuraya buraya çiviler çakılmaya fenerler asılmaya lüzum kalmamak ve donanmanın en mükemmel suretine her zaman müheyya[75] bulunulmak üzere haricen incecik gaz borularıyla o koca bina öyle bir surette donatılmıştır ki bunlar yandıkları zaman hotel tamamen nurla tersim olunmuş zannolunur.

Bilemedik ki bu âli hotelde ikametgâhımız olacak odayı daha İstanbul'dayken yazıp isticar edelim. Birinci, ikinci kat odaları kâmilen isticar edilmiş olduğundan bize üçüncü katta bir oda bulunabildi. Ama bunda da beis görülemedi. Zira hotelin iki cihetinde "asansör" yani suud makinesi bulunduğundan bunlarla katların birincisinde, ikincisinde hatta dördüncüsünde, beşincisinde de bir fark kalmamıştır.

Hotelin en âlâ odaları beş ve en adisi üç krondur ki her kron bir frank otuz santim kadar eder. Üç kron dahi taam için verilirse bazı masarif-i müteferrikayı da bi'l-ilave nihayet bir Fransız altınıyla taayyüş-i yevmi[76] kabildir. O kadar nezafet ve mükemmeliyete nazaran ve Avrupa'nın sair hotellerine kıyasen masarif-i mezkûr kat'a istiksar[77] olunamaz.

İşte bu misafirhane-i âlide üçüncü katta bize irae olunan odaya vasıl olarak eşyamızı bıraktıktan ve mümkün mertebe elimizi, yüzümüzü yıkayıp gömlek değiştirdikten sonra isbat-ı vücud için kongrenin mahall-i ictimaı tayin olunan Asilzadegân Sarayı'na gittim ve ismimi aza-yı varide[78] def-

[71] somaki: mermer
[72] mücedded: yeni yapılmış
[73] tehyie (eyle-): hazırlamak
[74] tenvir/tenvirat: aydınlatma
[75] müheyya: hazır
[76] taayyüş-i yevmi: günlük geçim
[77] istiksar (olun-): çok sayılmak
[78] aza-yı varide: gelen üyeler

terine kaydeyledim. Benden evvel yüz elli kadar azanın gelmiş olduğu bu defterden anlaşıldı.

Osmanlı erbab-ı kaleminin en müntehap[79] âsârından olarak cem' eylemiş bulunduğum kitaplar şimendiferle benden evvel oraya vasıl olmuş bulunduklarından bunların kaydı ve sair bazı vazifenin icrası için derhâl işe başlamaklığım tavsiye olunduysa da on dört gündür bahren ve berren[80] devam eden yolculuk on on beş seneden beri itiyadımı da kaybetmiş bulunmaklığım hasebiyle beni gereği gibi yormuş ve sersemlendirmiş bulunduğundan o günlük affımı istirhamla istirahat için hotele geldim.

Bu odada on, on bir gün ikamet edeceğimden ve bahusus bu günlerin kâh gündüzlerini kâh gecelerini birer türlü merasimle geçirip merasim-i mezkûrenin bazılarında üniformalı ve bazılarında siyah setre ve pantalon ve yelek ve beyaz boyunbağı ve eldivenden ibaret sivil kıyafetli ve diğer bazılarındaysa bu sivil kıyafet üzerine nişan taalluku hâlinde bulunacağımdan ve kendi kendime gezeceğim yerlerdeyse bi't-tabii ceket ve palto giyeceğimden kıyafetçe şu tebeddülat[81] elbise ve eşyamın bir suret-i münasibede yerleştirilmesine lüzum gösterdi. Benim için bu gibi lüzumlara ittiba[82] ne müşkül şey olduğunu hususiyat-ı ahvalime vâkıf olanlar takdir ederlerse de bu hâl sıfat-ı resmîyle misafir bulunduğum bir memleket-i ecnebiye için zaruriyattan olduğundan zaruret-i mezkûreye katlanmak lazım geldi. Fakat ıstırabım çok sürmedi. Cenab-ı Hakk bize "Roza" namında bir hizmetçi kız halk eyledi ki hüsn-i hizmeti beni bu yoldaki meşgaleden daha ikinci günü halas[83] eyledi. Sırası geldiği zaman izahatı arz olunacaktır.

"BERBER VE TELLAK"

İstanbul'dan hin-i azimetimde saçım sakalım ziyadece büyümüş olduğundan bunları bir yoluna koymak iktiza eylediği gibi iki haftadır rahat istihmamdan[84] dahi mahrum kaldığımdan bir de istihmama muhtaçtım. Çıngırağı çalıp içeriye giren oda uşağına tercümanı göndermesini söyledim. Zira aza-yı ecnebiyenin hemen kâffesi İsveç lisanına vâkıf olmadıklarından bu hotelde misafirlerin teshil-i umuru[85] için tercümanlar dahi bulunduğunu

[79] müntehap: seçkin
[80] barren: kara yoluyla
[81] tebeddülat: değişiklikler
[82] ittiba: uyma
[83] halas (eyle-): kurtarmak
[84] istihmam: banyo yapma
[85] teshil-i umur: işleri kolaylaştırma

odaya yapıştırılan yaftadan anlamıştım.

Tercüman gelip de tuvalet ve istihmam için en kolay çare hangisi olduğunu sorduğum zaman adamcağızın:

– Esbab-ı istirahatinizin kâffesi idare tarafından tehyie edilmiştir efendim. Hotelin berberleri, hamamları vardır. Arzu ederseniz her işinizi şurada odanızda gördürebilirsiniz. Tuvalethaneye ve hamamlara gitmek yed-i ihtiyarınızdadır.[86] Hatta hotelin terzisi, kunduracısı, fotoğrafyacısı, kartvizit vesaire yapmak için matbaacısı da vardır ki cümlesi doğrudan doğruya idareye merbut olup yine hotel derununda şarkın en nefîs tütünlerine varıncaya kadar gûnagûn tütünler, sigaralar füruht[87] olunur bir de mağaza bulunur. Doğrudan doğruya hotele merbut bir ve iki atlı açık ve kapalı arabalar da vardır. Her arzunuzu idareye emreylediğiniz anda icapları icra edilir, diye verdiği izahat doğrusu ya pek hoşuma gitti.

Bir yabancı memlekette insanın kâffe-i levazımını[88] kendi kendisine tesviye[89] mecburiyetinde bulunması ne yaman metaibdendir.[90] Hele insan benim gibi levazım-ı şahsiyesince biraz da tembel olursa!

Tuvalet ve istihmam ihtiyaçlarının kendi odamda tesviye olunabileceği kaziyesi ziyadesiyle memnuniyetimi mucip oldu. Bu işleri oracıkta görmek arzusunu tercümana beyan eyledim. Yanı başında bulunan oda uşağına epeyce sözler söyledikten sonra:

– Emirleriniz icra olunacaktır efendim, diye kemal-i ta'zimle tercüman efendi bizi selamlayıp çıktı, gitti.

Bir de beş dakika sonra bakayım ki elinde kocaman bir çantayla oda uşağıyla beraber bir kadın (bade'l-istizan)[91] içeriye girdi. Arkasındaki hafif manto gibi bir şeyi attıktan sonra altından yirmi iki, nihayet yirmi beş yaşlarında nur gibi bir kız çıkıp selamlayarak berber olduğunu anlattı ki kolları dirseklerden yukarıya kadar çıplak ve gerdanı göğüs ve enseye kadar dekolte koyuca lepiska saçlı, mavi gözlü, iri yapılı bir mahbube-i dilâra![92]

Böyle şeyler daire-i menusiyetimizin[93] haricinde bulunduğundan şu güzel berber fevkalhad istigrabımı[94] mucip olduysa da kadıncağız öyle Fransızlarda emsali kesir[95] olduğu üzere yılışık, sırnaşık bir şey olmayıp gayet ciddi tavırlı ve memuriyetini bir istikamet-i tammeyle rüyet[96] hususundaki

[86] yed-i ihtiyar: elinde olma
[87] füruht (olun-): satılmak
[88] kâffe-i levazım: bütün ihtiyaçlar
[89] tesviye: giderme
[90] metaib: zorluklar
[91] bade'l-istizan: izin alarak
[92] mahbube-i dilâra: göz alıcı güzel
[93] daire-i menusiyet: alışkanlık dairesi
[94] istigrab: şaşkınlık
[95] kesir: çok
[96] rüyet: görme; yerine getirme

azmi aşikâr bir şey olduğundan ona mukabil bizim de vakar ve temkini muhafazada ehemmiyetli davranmaklığımız lazım geldi.

Çantasından sakız gibi bir büyük çarşaf çıkardı ki beni bununla sardığı hâlde istikrahımı[97] mucip olmayacak kadar temiz olduğunu görüp memnun oluyorken bu çarşafı yere serdi. Odanın bir tarafındaki iskemleyi alıp orta yerine koyarak eliyle ve hâl-i tavrıyla:

– Buyrunuz!

Hükmünü anlattı. Biz de teslim olduk. Çantadan yekdiğeri arkası sıra o kadar temiz havlular peşkirler falanlar çıkardı ki öyle umumi berberlerde temizliğin intizamın bu derecesi tahayyüle bile sığamaz. Bizi de sardı sarmaladı tarağı makası ele alıp saçımızı, sakalımızı şakır şakır tanzime başladı.

Müddet-i ömrümde bu kadar safalı bir tuvalet icra etmemiş olduğumu itirafa mecbur bulunduğum gibi sözün doğrusu aranırsa yine müddet-i ömrümde kaide-i iffete bu derecelere kadar riayet mecburiyet-i kat'iyesinde bulunduğum bir dakikayı da tahattur edemiyorum. Hikâyemizin ilerilerinde bu İsveç-Norveç ahalisinin ne derecelerde afif, mekin[98], halis adamlar oldukları daha birçok ahvalle görülüp anlaşılacaktır. Benim için ilk hâl şu tuvaletteyken güzel berberin şan-ı istikamet ve tavr-ı iffeti hakikat beni bir riayetkârlık mecburiyetinde bulundurmuştur.

Tuvalet tamam olduktan sonra güzel berber birtakım şeyler söylemeye başladı ki vakıa tavır, eda ve şive-i güftarı[99] pek latif idiyse de söylediği lisanı anlamak bize müyesser değildi. Biz boynumuzu büküp her emre muntazır olduğumuzu anlatınca kadın çıngırağa parmak dokunup uşağı çağırdı. Kendi anlatamadığı şeyi uşağın anlatmasını teklif eylediği anlaşılırsa da uşak dahi tefehhüme[100] muktedir olamadığından gitti, tercüman çağırdı. Tercüman anlattı ki meğer berberin meramı lavantalarla, pomatlarla, fırçalarla saçımı, sakalımı düzeltmek işini istihmamdan sonraya tehir etmek istiyormuş. Süsün bu derecesi zaten bizce matlup olmadığından bade'l-istihmam kendi kendime taranacağımı beyanla güzel berbere teşekkür eyledim.

Biz daha bu muhaveredeyken iki kadın soba borusu gibi bükülmüş kocaman bir muşambayla beyzî şeklinde azim bir de leğen getirmişlerdi. Bunların istihmam levazımı olduğunu anladım. Berber gittikten sonra muşambayı yere serip leğeni üstüne koydukları gibi mensucat-ı istihmamiyyeden[101] olarak birtakım şeyler de sandalyeler üzerine dizmeye başladılar

[97] istikrah: tiksinme
[98] mekin: vakarlı
[99] şive-i güftar: söyleyiş tarzı
[100] tefehhüm: anlatma
[101] mensucat-ı istihmamiyye: banyo örtüleri

ki bunlar meyanında abaya karib kalın bir şey görerek ve bizde hıristiyan kadınların giydikleri etekliğe şebih[102] bir surette bir de uçkurluğu bulunduğuna dikkat eyleyerek bunun mutlaka peştemal olacağını anladım. Bir yandan da oda uşağı boyalı kovalarla sıcak, soğuk sular getiriyordu.

Ben soyunup istihmam için cümlesinin çıkmalarını bekliyor idiysem de herkes çıktığı hâlde biraz orta yaşlıca fakat o da berber gibi endamı mütenasip ve kolları ve ensesi çıplak ve göğsünde kunduracıların önlüğü gibi beyaz keten bezinden mamul göğüslüklü bir kadın odada kaldı. Bazı mukaddemat tehyiatıyla[103] anlattı ki kendisi de tellaktır. Bizdeki sıkıntı berbere teslimiyet hâlindeki sıkıntıdan ziyadeye vardı. El ve kaş, göz işaretiyle artık çıkıp gitmesini ve benim kendi kendime istihmam edeceğimi anlatıyorsam da kadın bilakis bizi soyundurmaya yardım etmek istiyor. Âdeta komik bir hâle geldim. Fakat bu kadın, berberden daha vakur olduğundan harekât-ı vakıası[104] mahza[105] mukteza-yı memuriyeti[106] olduğunu vakar-ı fevkaladesiyle gösteriyordu.

Buna da teslim olduk. Fakat kadıncağız beni o kadar güzel soyundurdu ki levazım-ı mesturiyete gösterdiği riayet hakikaten taaccübümü mucip oluyordu. Hatta mahut[107] abadan peştemalı vaz'a mübaderet[108] eylediğim zaman odanın köşesine doğru gidip yüzünü köşeye ve arkasını bana doğru döndü ve ancak peştemalı kuşanıp da kendisine ses verdiğim zaman tahvil-i teveccüh[109] eyledi.

Banyoya girdik. Kadın bizi bir âlâ yıkadı ki İstanbul hamamlarında bundan âlâsı âdeta ümit olunamaz. Yalnız bu usul-i istihmamın bir ciheti bence şayan-ı itiraz olup o da başımı ve vücudumun kısm-ı âlâsını yıkadığı müddet müstamel[110] olan suların banyo içinde kalması ve birikmesidir. Vakıa biraz sonra ufak bir el tulumbasıyla bu suyu boş kovaların birine naklederek oturduğum yerde belime kadar gömülmüş olduğum çirkeften beni kurtardıysa da herhâlde asıl hamam ittihaz olunan yerde bu fenalık mevcut olmadığından orası oda içinde istihmama tercih olunur.

Çirkefi çıkardıktan sonra biri soğuk diğeri sıcak iki kova suyu ve sabunu ve lif makamında istimal olunan pamuktan mamul gayet kaba örme bir bezi ta yanıbaşıma bırakıp ettiği işaretlerle tamam-ı istihmamdan sonra çıngırağı çalmaklığımı anlatarak odadan çıktı. Ben de vücudumun kısm-ı

[102] şebih: benzer
[103] tehyiat: hazırlıklar
[104] hareket-i ika: gerçekleşen hareketi
[105] mahza: sadece
[106] mukteza-i memuriyet: görev icabı
[107] mahut: bahsedilen
[108] mübaderet (eyle-): girişmek
[109] tahvil-i teveccüh (eyle-): yüzünü çevirmek
[110] müstamel (ol-): kullanılmak

bakisini kendim yıkayarak su dökünüp çıktıktan ve temiz peştemallara ve havlulara sarındıktan sonra çıngırağı çalıp kadını çağırdım. Tellak, oda uşağı ve diğer bir kadın yanında olduğu hâlde içeriye girip onlar levazım-ı istihmamı kaldırdıkları sırada tellak dahi beni kurulamaya başladı. Yalnız çirkefin banyo içinde birikmesinden maada suret-i istihmamın her ciheti gayet hoşuma giderek pek memnun kaldım.

Muahharen berber ve hamam ihtiyacında bulunan sair zevattan dahi istihbarıma göre burada şu hizmet erbabının aglebi[111] kadınlardan olup ve hatta kadınlar posta ve telgraf ve telefon ve bankalar ve şirketler ve kitabet ve muhasebe hizmetlerinde de istihdam olunmaktadırlar. Lakin bu memleketin gerek erkekleri gerek kadınları levazım-ı iffete ziyadesiyle riayetkâr olduklarından bu istihdamın hiçbir cihetle fesadı, fenalığı görülmeyerek müstahdemler de istihdam edilenler de hoşnut kalmaktadırlar.

Hamam işi akşam üzeri bitmiş olduğundan şöyle hafif bir akşam taamını müteakip geniş ve temiz bir yatağa devriliverdik ki ertesi sabah gözümü açtığımda güneşin ziyadesiyle yükselmiş olmasından vaktin âdeta geç olduğunu anladım. İndelhesap[112] on iki saat kadar âlâ bir uyku uyumuşum. Bütün yol yorgunluğu ve sersemliği geçtiğinden kendimi pek âlâ bir hâlde buldum.

KRAL HAZRETLERİYLE İLK MÜLAKAT-I GAYRİRESMİYE

Kongrenin yevm-i küşadı[113] alafranga eylülün ikinci pazartesi günü için muayyen[114] olup ben ise çarşamba günü gelmiş ve o gün ve geceyi taharet ve istirahatle geçirdikten sonra perşembe günü işe başlamıştım ki böyle dört gün evvel yetişmiş olmaklığım bir hesaba göre geç bile addolunmak lazım gelmiştir. İstanbul'a gönderilen programlarda izahat ve tasrihat-ı lazıme[115] verilememiş olduğu cihetle anlayamamıştım ki şu geç kalınmak mevzuunu daha evvel def' edeyim. Meğer kongreye takdim olunacak kitaplar âdeta birkaç mah[116] evvel takdim olunmalıymış da bunların muayene ve kaydı için beş altı aydan beri müteşekkil olan daimî komisyona havale kılınmalıymış. Hatta suret-i mahsusada kongre için tahrir[117] ve telif olunan makaleler ve kitaplar dahi böyle evvelden gönderilip kaydettirilmeliymiş. Bu habersizlik ve tecrübesizlik bizi bir istical[118] mecburiyetine duçar eyle-

[111] agleb: çok
[112] indelhesap: hesaba göre
[113] yevm-i küşad: açılış günü
[114] muayyen: belirlenmiş
[115] tasrihat-ı lazıme: gerekli açıklama
[116] mah: ay
[117] tahrir/telif (olun-): yazılmak
[118] istical: acele

diyse de isticalin de faide-i-i tammesi olamayıp götürdüğünüz kitapların ancak bir miktarı kaydettirilebilmiş ve onların da daha az bir miktarı komisyon tarafından tetkik olunup Muallim Naci Efendi ile Muallim Zihni Efendi altından mamul birer mükâfat madalyasına nail olabilmiştirler. Hele mahsusen kongre için ne kendi tarafımdan ve ne de vatandaşlarım canibinden eserler yazılıp takdim edilememiş olmasına büyük teessüf edilmiştir. Bu bapta lazım gelen izahata evvelce dest-res[119] edilmiş olsaydı kongrede daha layıklı iş görülmüş olacağı derkârdı. Bununla beraber hamden sümme şükran[120] nam-ı celil-i Osmanîmiz[121] milel-i saireden[122] aşağı ihraz-ı şan[123] etmemiştir. Derdest-i tab'[124] bulunan kongre zabıtnamelerinde görüleceği gibi taraf-ı âcizanemizden verilecek izahat-ı âtiyeyle[125] işin bu ciheti de meydana çıkacaktır.

İşte götürdüğüm kitapları kayıt için perşembe günü Asilzadegân Sarayı'nda büyücek bir salonda bazı memurîn ve kâtibeyle iştigaldeyken orada mevcut olan kırk, elli kadar aza meyanında husule gelen hafif bir huruş[126] beni de ikaz eyledi. Herkesin birbirine hafif sadayla "Kral! Kral!" demeleri bu huruşun sebebini anlattırmakla meşgul olduğum işi bırakıp kalktım. Hemen paltomun önünü iliklemeye ve fesimi düzeltmeye müsaraat eyledim.

Haşmetli kral hazretleri o saate kadar gelmiş olan azadan hangileri dairedeyseler min gayriresmin ve sırf suret-i dostanede olarak muarefe peydası için teşrif etmişler. Kendileri dahi ceket ve palto ve silindir şapka iktisasıyla bir kıyafet-i mütenekkirede[127] bulunuyorlardı. Maiyetlerinde kurenasından[128] bazıları var idiyse de onlar dahi hep bu kıyafette olup ellerinde bastonlar ve şemsiyeler bulunurdu.

Benim bulunduğum noktaya gelinceye kadar güzergâhlarında tesadüf eylediği zevata selamlar vererek ve bazılarının isimlerini sorup diğer bazılarıysa kendilerine prezante edilerek herkese güler yüz ve tatlı dille muamele eyliyorlardı. Mısır'dan gelmiş olan mir-i mirân saadetli Abdullah Fikri Paşa ve mahdumları izzetli Emin Bey ve maarif müfettişi faziletli Şeyh Hamza ve Câmi-i Ezher mezunlarından Şeyh Ömer Efendiler dahi benim bulunduğum tarafta bulunarak kral hazretleri oraya teveccüh eylediklerinde kongrenin

[119] dest-res (edil-): ele geçirilmek; ulaşılmak
[120] hamden sümme şükran: Allah'a hamdolsun
[121] nam-ı celil-i Osmanî: yüce Osmanlı adı
[122] milel-i saire: diğer milletler
[123] ihraz-ı şan (et-): şeref kazanmak
[124] derdest-i tab': basılmaya hazır
[125] izahat-ı âtiye: aşağıdaki açıklamalar
[126] huruş: telaş
[127] kıyafet-i mütenekkire: resmî olmayan kıyafet
[128] kurena: yakınlar

baş kâtibi Kont de Landsberg bir suret-i mahsusada bizi kral hazretlerine prezante eyledi. Ben âdâb-ı Osmaniyemizden olduğu üzere bir yerden temennayla arz-ı merasim-i ta'zim eyledikten sonra ellerimi kavuşturup divan durmak vaz'ını almak istedimse de kral hazretleri iki elini birden uzatınca mukabele-i bi'l-misil mecburiyetine düştüm. İki elleriyle ellerimi tutup kemal-i iltifatla sıkarak ve sallayarak ve biraz da kulağıma doğru eğilerek hafif bir sadayla:

– Ben padişahınız şevketli Gazi Abdülhamit Han Hazretleriyle şahıs be şahıs mülakat ve muarefe şerefine nail olmuşumdur. Binaenaleyh sizi böyle şahsen nail-i muarefe ve muhabbeti olduğum bir hükümdar-ı zişanın mir-i hassı olarak kabulle hâsıl-ı mahzuziyet[129] eyledim. Siz, Osmanlıların telifat-ı kesireyle müştehir[130] bir muharriri olduğunuz gibi zat-ı şevket-simât-ı mülukâneye de ubudiyet-i mahsusanız bulunduğunu öğrendiğimden bu hâl memnuniyetimi tezyid[131] eyledi, buyurduklarından ellerim ellerinde olduğu cihetle temennalarla teşekküre imkân bulamadımsa da vaziyet-i hazıram iktizasınca Avrupalıların yaptığı gibi ben de defaatle eğilerek hareket-i bedeniyeyle edilecek teşekküratı ifadan sonra:

– Zat-ı hilafet-simât-ı cenab-ı padişahîyle muarefe-i şahsiyeniz cenab-ı haşmetmeab-ı kralînizi memnun eylediği kadar velinimetim şevketli padişahım efendim hazretlerini de mahzuz bırakmış olduğuna şüphem yoktur. Zat-ı hümayun-ı mülukânelerine şeref-i ubudiyetle teşerrüfüm esbab-ı bahtiyarî-i âcizanemin en büyüklerindenken o şerefe zamimeten[132] bir de şu kongre vesilesiyle hak-i payi-i haşmetpenahîlerine arz-ı ta'zimata muvaffakiyetim bendenizce itmam-ı bahtiyarî demek olarak nasıl sevineceğimi ve ne türlü teşekkür edeceğimi bilememekteyim, yollu bir mukabelede bulundum. Kral hazretleri hakk-ı müstehak-ı hümayundaki muhabbet ve minnettarlıklarını tekrardan sonra yarın yahut öbür gün bizimle suret-i mahsusada mülakat edeceklerini de kulağıma söyleyerek ayrılacakları sırada çünkü hidiviyet-i Mısriye ecza-yı memalik-i şahaneden olarak mebusîn-i Mısriyenin zat-ı kralîye ilk arz ve takdimi de bana düştüğünden kendilerini birer birer kral hazretlerine prezante eyledim. Cümlesine iltifatlarını bezl[133] buyurmakla beraber bilhassa Şeyh Hamza Efendi'nin ismi zikrolundukta kongrenin bundan mukaddem Viyana'da vuku bulan yedinci ictimaında dahi şeyh-i mumaileyh aza sıfatıyla hazır bulunduğunu kral hazretleri tahattur buyurarak bu tahatturlarına dair kelimat-ı münasibenin de iradıyla

[129] hâsıl-ı mahzuziyet (eyle-): memnun olmak
[130] müştehir: meşhur
[131] tezyid (eyle-): artırmak
[132] zamimeten: ek olarak
[133] bezl (buyur-): esirgemeden vermek

şeyh hakkındaki taltiflerini tezyid[134] eyledi.

Kral İkinci Oscar Hazretleri 1829 sene-i Miladiyesi kanunusanisinin yirmi birinci günü tevellüd etmiş oldukları cihetle elyevm altmış bir yaşından ziyadeceyseler de uzun boylu, geniş omuzlu, ziyadesiyle sıhhat-i vücuda malik kır sakallı, pembe ve güzel yüzlü bir hükümdar olarak vehleten[135] yaşları elli kadar bile tahmin olunamaz. Mensup oldukları Bernadotte hanedanı an-asıl Fransız cinsinden olup İsveç krallarından On Üçüncü Charles makam-ı hükûmetteyken varis-i meşruu bulunmamak hasebiyle Fransız generallerinden Charles Bernadotte'u İsveç milletinin inzimam-ı rey[136] ve rızasıyla 1811 senesinde kendisine veliaht intihap eylemiş ve 1818 senesinde vuku-ı vefatıyla mumaileyh general Bernadotte, İsveç milletinden hiçbir kimsenin itirazına duçar olmaksızın On Dördüncü Charles unvanıyla makam-ı hükûmete çıkmıştı. İşbu Bernadotte hanedanı mumaileyh Charles ve Birinci Oscar ve On Beşinci Charles unvanlarıyla üç hükümdar yetiştirdikten sonra dördüncüleri olmak üzere kral-ı lahık[137] İkinci Oscar Hazretleri 1872 sene-i miladiyesi Eylülü'nün on sekizinci günü sandalî-i hükûmete kuud[138] eylemişlerdir.

İsveç-Norveç memleketi zaten maarifçe pek ziyade terakki eylemiş bir memleket olup Bernadotte prensleriyse maarifperverlikte hakikaten bir sit-i ahsen[139] kazanmış olduklarından Oscar Hazretlerinin de terbiye ve talimlerine ziyade itina kılınmıştır. Bahriye mesleğine mensup olduğundan daha genç yaşlarındayken gerek zabitlik ve gerek kumandanlıkla birçok esfar-ı baidde[140] bulundukları gibi müverrih-i meşhur[141] Karlson'un nezaret-i mahsusası altında olarak Uppsala Darü'l-maarifi'ne devamla bi'l-imtihan diploma almışlardır. Avrupa'da dahi bir hayli seyahatleri bulunarak maarif-i şetta[142] meyanında bilhassa edebiyatı tercihlerine mebni bazı telifat-ı makbulelerle Berlin Akademiyası fahrî azalığına kabul olunmuşlardır. Cümle-i telifat-ı bergüzideleri meyanında bizce Demirbaş diye meşhur olan İsveç Kralı On İkinci Charles'ın zamanına ait olarak kaleme aldıkları tarih-i nefîs ve İsveç lisanıyla eş'ar-ı manzumelerini[143] havi divanı ve Herder'in* "*Cid*"**

[134] tezyid (eyle-): arttırmak
[135] vehleten: ilk bakışta
[136] inzimam-ı rey: katılma; kabul
[137] kral-ı lahik: son kral
[138] kuud (eyle-): oturmak
[139] sit-i ahsen: güzel şöhret
[140] esfar-ı baid: uzak seferler
[141] müverrih-i meşhur: meşhur tarihçi
[142] maarif-i şetta: çeşitli ilimler; farklı bilimler
[143] eş'ar-ı manzume: şiirler

* Herder: 1744-1803 yılları arasında yaşamış filozof, dinbilimci ve şair Johann Gottfried Herder. [h.n.]

** *Cid*: Herder'in, İspanya milli kahramanı Don Rodrigo de Vivar'ın hayatı hakkındaki ünlü eseri *Der Cid*. [ed.n.]

ve Goethe'nin* "*Tasso*"** ve "*Faust*"*** nam eserlerinin tercümesini zikrederler ki On İkinci Charles tarihiyle divan-ı eş'arı Almancaya da tercüme olunmuşlardır.

MÜLAKAT-I RESMİYE

Kongreye mahall-i ictima ittihaz olunan Asilzadegân Sarayı'nda kral hazretleriyle min-gayriresmin mülakat vukuunun ertesi günü yani ağustos-ı ruminin on sekizincisi olan cuma günü sabahleyin erkenden bize tebliğ olunan emir mucibince gerek bu abd-i âcizin ve gerek Mısır mebuslarının resmen huzur-ı kralîye kabulleri mukarrer[144] olduğundan ve bu resm-i kabulde bize teşrifatçılık etmek vazifesi başkâtip Kont de Landsberg cenaplarına havale edildiğinden ben ve Fikri Paşa ve mahdumu Emin Bey ve Şeyh Hamza Efendi üniformalarımızı labis[145] ve nişanlarımızı hamil[146] olduğumuz hâlde Fikri Paşa'nın taht-ı isticarında bulunan salonda ictima eyledik ki Şeyh Ömer Efendi dahi kıyafet-i adiye-i ilmiyesiyle[147] Avrupa'da bizimle beraberdi. Vakt-i zuhra[148] doğru Kont de Landsberg üniforma ve nişanlarını labis ve hamil olduğu hâlde gelip saray arabalarından iki landoyla nezd-i kralîye gideceğimizi beyan eyledi. Birinci arabanın arka cihetinde sağ tarafa abd-i âciz ve sol tarafa Fikri Paşa ik'ad[149] edilerek karşımızda Kont de Landsberg oturduğu gibi ikinci arabanın arka cihetinde sağ tarafta Şeyh Hamza Efendi ve sol tarafta Emin Bey ve karşı cihette Şeyh Ömer Efendi oturdukları hâlde yola düzüldük.

İkametgâhımız olan Grand Hotel, Stockholm şehrinin en başlıca limanı olan ve bizim Haliç-i Konstantiniye'nin ancak beşte birisine müsavi bulunan limanın bir cihetinde ve saray-ı kralî bu limanı teşkil eden cezirenin tamam Grand Hotel'e mukabil bir kıtasında kâin olup liman üzerinden mürur[150] etmek şartıyla bir hatt-ı müstakim[151] temdid[152] edilecek olsa ancak bin metre

* Goethe: 1749-1832 yılları arasında yaşamış edebiyatçı, şair, ressam ve doğabilimcidir. [h.n.]

** *Tasso*: Goethe'nin 16. yüzyıl İtalyan şairi Torquato Tasso hakkında yazdığı bir oyundur.

*** *Faust*: Goethe'nin 18 yaşında yazmaya başladığı ve ölümünden kısa bir süre önce tamamlayabildiği bir oyundur. Goethe'nin bütün eserlerinin birleşimi olarak kabul edilir. [h.n.]

[144] mukarrer: kararlaştırılmış

[145] labis: giyinmiş

[146] hamil: takmış

[147] kıyafet-i adiye-i ilmiye: her zamanki ilmî kıyafet

[148] vakt-i zuhr: öğle

[149] ik'ad (edil-): oturtulmak

[150] mürur (et-): geçmek

[151] hatt-ı müstakim: düz çizgi

[152] temdid (edil-): uzatılmak

kadar bir buud teşkil edebilirse de cezire-i mezkûreye mürur için mevcut olan köprüden geçmek için dolaşılmak lazım geldiğinden mesafemiz iki buçuk üç kilometre kadar mümted oluyordu. Bu güzergâhta mikdar-ı umumisi on binden ziyade tahmin olunabilen ahali müzdehimdi[153] ki o zamana kadar Stockholm'e vasıl olmuş azanın resmîleri meyanında dahi en ziyade şayan-ı temaşa biz olduğumuz için ahali-i mezkûre bu suretle izdiham eylemişti.

Daha buracıkta kayda şayandır ki ahalinin bu izdihamı mücerret[154] üniforma görmek için olduğuna göre haklıydı. Zira o kadar aza-yı resmiye meyanında rütbe-i bâlâ*[155] ve rütbe-i mir-i mirânla** harameyn*** payesi ve rütbe-i sânîye**** mahsus olan Osmanlı üniformaları ve bu rütbelere mütenasip nişan-ı zişanlar[156] ve kılıç kayışları ve kılıçlar hakikaten en ziyade temaşaya değerli şeyler oldukları diğer aza-yı resmiyenin tezyinat-ı mahsusa-i resmiyelerinde görülen sönüklükle mertebe-i sübuta[157] varmaktaydı.

Ama sözün doğrusu biz de resmî tuvaletlerimize gerçekten itina eyledik. Kalıplı feslerimiz ve beyaz eldivenlerimiz ve Şeyh Hamza Efendi'nin sarığına taalluk eylediği sırmalı şeridin vaziyet-i mahsusası velhasıl her hâlimiz bir istişare-i umumiyeyle Osmanlılık ve Müslümanlık şanımızı ilâ edecek bir suret-i mutena-bahada olup şu azimet-i resmiyemiz saye-i din ve devlette kalplerimizce bir hiss-i iftihar ve iğtirar[158] uyandırabilecek mertebe-i mükemmeledeydi.

Esna-yı rahta polis ve jandarmalarla asakir-i nizamiye[159] zabitanı ellerini şems siperlerine kaldırarak selam vaz'ını aldıkları gibi ahali-i müzdehimenin erkeklerinden birtakımı şapkalarını çıkarıp yere eğerek ve birtakımları çıkardıkları şapkaları havaya doğru kaldırarak bizi selamlıyorlardı. Biz dahi kâh sağ ve kâh sol elimizle her iki tarafa selamlar vererek hakkımızda ibraz[160] edilen measir-i ta'zim ve tekrime[161] vazife-i şükranı ifa ve bir rûy-i tebessüm ve beşaşetle[162] mukabeleyi icra ediyorduk.

Saray-ı kralîye vasıl olduğumuzda maiyet-i kralî yaverleri ve daha ileride

153 müzdehim: toplanmış
154 mücerret: yalnız
* Rütbe-i bâlâ: Osmanlı Devletinde birinci sınıf ulâ rütbesi ile vezirlik arasında bir sivil rütbe. [ed.n.]
** Rütbe-i mir-i mirân: Osmanlı Devletinde "beylerbeyi" anlamına gelen bir sivil yüksek rütbe. [ed.n.]
*** Harameyn payesi: Mekke ve Medine şehirlerinin kadılığı anlamındailmî bir paye, derece. [ed.n.]
**** Rütbe-i sânî: rütbe-i ulâdan sonraki üst düzey mülkiye rütbesi. [ed.n.]
155 rütbe-i bâlâ: yüksek rütbe
156 nişan-ı zişan: süslü nişanlar
157 mertebe-i sübut(a var-): ispatlanmak
158 hiss-i iftihar ve iğtirar: övünme ve gururlanma hisleri
159 asakir-i nizamiye: asayiş askerleri
160 ibraz (edil-): gösterilmek
161 measir-i tazim ve tekrim: saygı ve sevgi gösterileri
162 rûy-ı tebessüm ve beşaşet: gülümseyen ve mutlu çehre

ümera-yı askeriye ve daha yukarıda mabeynciler hep büyük üniformalarını labis oldukları hâlde mertebe mertebe bizi istikbal eylediler ki bunlar tarafından cümlemize gösterilen âsâr-ı ihtirama yine cümlemiz sanki evvelden bi'l-müzakere karar vermişiz gibi gayet muntazam surette mukabele-i lazımeyi icra eyliyorduk. Fikri Paşa ve mahdumu Emin Bey zaten zekâvet ve fetanetle[163] mütehalli[164] zevat-ı reviyet-simattan[165] bulunup Şeyh Hamza Efendi ise bundan evvelki Viyana ictimaında misalini görmüş ve Şeyh Ömer Efendi dahi kemal-i teyakkuz ve zekâvetle Şeyh Hamza Efendi'ye peyrev[166] olmakta bulunmuş olduğundan hakikaten hiçbirisinin bilcümle hâl ve hareketlerinde zerre kadar kusurları görülmemekteydi.

Gayet mükellef birkaç salonda birkaçar dakika tevakkuf[167] ettirilmek suretiyle bizi bir salona kadar götürdüler ki ondan ötesi huzur-ı kral olacağından oradaki müddet-i tevakkufumuz daha ziyade mümted[168] oldu. Orada maiyet-i kral erkânından bazı zevat-ı kiram metbûlarıyla beraber İstanbul'da bulundukları zaman mabeyn-i hümayun-ı cenab-ı padişahî[169] erkân-ı zişanından muarefe peyda eylemiş oldukları birtakım zevat-ı âliyenin esamisini[170] dermeyanla ahval-i sıhhiyelerini sormaya başladılar. Zevat-ı müşar ü mumaileyhim der-bâr-ı şevket-karar-ı saltanat-ı seniyyede kapı yoldaşlığıyla müftehir ve mübâhî[171] olduğum zevat olmalarından nâşi ahval-i hususiye ve sıhhiyelerine dair malumat-ı meserre[172] verdikçe İsveç saray erkânı bunlar tarafından görmüş bulundukları muamelat-ı nazikâne ve dilnüvazâneyi sayıp dökerek zikr-i cemilleriyle[173] tezyin-i lisan-i kadirşinasîde bulunuyorlardı. İcab-ı hâl-i müsaferet en ziyade teşrifat-ı umumiye nazırı devletli Münir Paşa ve yaveran-ı zişan-ı şehriyarîden saadetli Ahmet Ali Paşa ve mabeyn-i hümayun müdür-i sânîsi saadetli Ahmet Beyefendi ile vefret-i muarefelerini[174] istilzam[175] eylediğinden istifsarat[176] ve istizahat[177] dahi en ziyade bu zatlar hakkında vukua geliyorlardı.

Bu misilli makam ve zamanlarda yalnız "Evet!" ve "Hayır" lar kâfi olamayıp bazı izahat ve tafsilat-ı mücmele[178] ve münasibeyle daire-i musahabeyi[179] tevsi[180] dahi iktiza ettiğinden bu noktada dahi kusur edilmemesine

[163] fetanet: yüksek zeka
[164] mütehalli: donanmış
[165] zevat-ı reviyet-simat: düşünceli kişiler
[166] peyrev (ol-): takip etmek
[167] tevakkuf (ettiril-): bekletilmek
[168] mümted (ol-): uzun sürmek
[169] mabeyn-i hümayun-ı cenab-ı padişahî: padişahın özel dairesi
[170] esami: isimler
[171] mübahî (ol-): övünmek
[172] malumat-ı meserre: iyi haberler
[173] zikr-i cemil: güzel adlarını anma
[174] vefret-i muarefe: yakın tanışıklık; sık görüşme
[175] istilzam (eyle-): gerektirmek
[176] istifsarat: sormalar
[177] istizahat: açıklama istemeler
[178] tafsilat-ı mücmele: kısa açıklamalar
[179] daire-i musahabe: sohbet dairesi
[180] tevsi: genişletme

itina olunuyordu.

Nihayet ikametgâh-ı kralîden teşrifat müdürü olan bir zat çıkıp:

– Haşmetmeab hazretleri Ahmet Mithat Efendi Hazretlerini yalnızca ve mebusîn-i Mısrî hazretlerini müctemian[181] görmek arzusundalar, diyerek ilerlemek için bu âcize işaret eylediğinden arkadaşları oldukları yerde bırakıp ilerledim. Şan-ı mekârim-nişan-ı Osmanîmiz iktizasınca huzûr-ı mülûkte lazım gelen tazimin suret-i mütemmimesi[182] olmak üzere yerle beraber bir temennayla zat-ı hazret-i kralîyi selamladım ki kendileri ayakta bulunduklarından bir iki hatve ilerleyerek ve kemal-i tevazuyla birkaç defa eğilerek elimden tuttular. El ele vereceğimiz zamana kadar daha muhtasarca birkaç temenna ve birkaç defa eğilmek dahi bu âciz tarafından vukua geldi.

Söz sırası gelmişken arz edeyim ki bu misilli memuriyetlerde insanın kendi metbû-i müfahhamına[183] gösterdiği âdâb-ı ubudiyetin hemen hemen aynını nezdine mebus olduğu hükümdara da göstermek memuriyetinin en nazik ciheti olup bu bapta ne kadar takayyüd[184] ve ihtimamda bulunursa kendi metbû-i mufahhamının ve mükerreminin şan-ı mealî-nişanını[185] o nispette ilâ eylemiş olur. Zira muhakkaken bilmelidir ki hükümdarların ülkece vüs'at[186] ve tebaaca kesret[187] gibi hususattan dolayı birbirinden farkı olamayıp şan-ı celil-i hükümranîleri hürmet ve tazim cihetinden âdeta bir tesavi[188] tasvir ettirir. Hele bizim gibi bendegâna işbu hükümdarân-ı haşmetunvanın gösterdikleri hürmetler, riayetler güya kendimizde mevcut olan bir istihkak[189] bir meziyet-i zatiye muktezası olacağını hatıra getirmek bir hatayı azim olup mahza metbû-i akdes-i zişanımız haklarında borçlu oldukları hürmet ve riayeti bi'l-vekale bize göstermek için ibraz-ı âsâr-ı nezaket ve izhar-ı levazım-ı tevazuda bulunurlar. Binaen-alâ-zalik kendimizin mahza bu şerefle müşerrefiyetimizi düşünerek metbû-i mukaddesimiz bile olsa ol hükümdar-ı âlî-tebara[190] nezaket ve iltifatta son dereceye varacaklarını göze aldırıp bu vazife-i nazifeyi[191] sıfat-ı ubudiyet-i mahsusamızla nispetleştirerek ona göre davranmak memuriyet-i mahsusamızda muvaffakiyet-i tammemizi ikmal eyleyecek hususat-ı dakikadandır.[192]

Kral Oscar Hazretleri bu mülakat-ı resmiyede dahi abd-i âcizin elinden tutarak kendileri zat-ı haşmet-simâtlarına mahsus olan koltuğa oturdukları

[181] müctemian: topluca
[182] suret-i mütemmime: tamamlayıcı
[183] metbû-i müfahham: bağlı olunan padişah
[184] takayyüd: dikkat
[185] şan-ı mealî-nişan: yüce şan
[186] vüs'at: genişlik
[187] kesret: çokluk
[188] tesavi: eşitlik
[189] istihkak: hak
[190] hükümdar-ı âlî-tebar: yüce soylu hükümdar
[191] vazife-i nazife: hassas görev
[192] hususat-ı dakika: incelikli hususlar

gibi cesamet ve ziynetçe yine o koltuğun aynı olup fakat yazıhanelerinin mukabil-i tanımında değil sağ cihetinde bulunan bir koltuğa da bu bende-i saltanat-ı Osmaniyeyi ik'ad buyurdular. Hükümdarlar meratib-i beşerin bâlâ-terîninde[193] yalnız zahiren ve resmen isbat-ı vücud etmekle kalmıyorlar hakikaten ve liyakaten dahi bu mertebe-i âlü'l-âlin[194] sahibi olduklarını ispat ediyorlar. Bu dakikaya öteden beri vâkıf olan erbab-ı tetebbu[195] "kelamü'l-mülûk mülûkü'l-kelam"[196] demişler ki pek de isabet etmişlerdir. Büyük üniformalarını labis olarak şehinşahımız şevketli efendimiz hazretleri haklarındaki hürmetlerinin zahiren dahi muktezası olmak üzere birinci rütbeden haiz oldukları nişan-ı zişan-ı Osmanîyi sine-i haşmet-definelerinin nokta-i mümtazesine[197] ta'lik[198] buyurmak suretiyle nazar-ı şevketperest-i Osmanîm mukabilinde haşmet ve şehametlerini bir kat daha arttırmış olan o kral bacelal ne güzel bir tevazu ve nezaketle söz söylüyordu! Söyledikleri sözler hep medih ve sena-yı cenab-ı hilafet-penahîye dairdiler. İstanbul'da bulundukları esnada mahdum-ı haşmet-mevsumları[199] ve veliaht-ı hükûmetleri prens hazretleri şiddetli bir hummaya giriftar olarak yine o sırada memleketleri canibine avdete mecburiyet gördüklerinden bahisle müddet-i gaybubetlerinde[200] zat-ı inayet-simât-ı mülukânenin prens-i müşarünileyh hazretleri haklarındaki muamele-i dil-nüvazaneleri âdeta bir şefkat-i pederane mertebesine vardığını lisan-ı minnetle tezkâr[201] eyliyorlardı. Büyüklüğüne zaten hayran olduğumuz padişahımız efendimiz hazretleri hakk-ı müstehaklarında bu derecelerde sitayişkârane sözleri İsveç-Norveç gibi iki memleket ve millete hükümran olan bir zat-ı haşmet-simât lisanından istimâ'[202] eylemek bu kemter-i hâk-beraberi[203] ne derecelerde bahtiyar eyliyordu!

Bir aralık cenab-ı haşmet-meab-ı kralî memleketimizin usul ve ahval-i maarifini sual buyurdular. Es'ile-i vakıaları[204] maziye ve hâle şamildi. Taraf-ı âcizîden verilen ecvibede[205] cülus-ı mesadet-menus-ı cenab-ı hilafet-penâhîye kadar derece-i maarifimiz neden ibaretse tasvir ve tayin kılındıktan sonra padişah-ı maarif-güsterimiz şevketli efendimiz hazretlerinin saye-i seniyye-i hümayunlarında on dört seneden beri iktisab[206] eylediğimiz terakkiyat dahi mevzuhen[207] şerh ve tafsil kılındı. Maarif tahsisatının tanzi-

[193] bâlâ-terîn: çok yüksek seviye
[194] mertebe-i âlü'l-âl: pek yüksek mertebe
[195] erbab-ı tetebbu: araştırmacılar
[196] kelamü'l-mülûk mülûkü'l-kelam: hükümdarların sözü, sözün hükümdarlarıdır
[197] nokta-i mümtaze: seçkin nokta
[198] ta'lik (buyur-): asmak; takmak
[199] mahdum-ı haşmet-mevsum: haşmetli oğul
[200] müddet-i gaybubet: orada olmadığı süre
[201] tezkâr (eyle-): anlatmak
[202] istimâ' (eyle-): duymak
[203] kemter-i hâk-beraber: değersiz kul, bende
[204] es'ile-i vakıa: sorulan sorular
[205] ecvibe: cevaplar
[206] iktisap (eyle-): kazanmak
[207] mevzuhen: açıkça

minden başlanarak maarif-i ibtidaiye ve taliye ve intihaiye[208] için yeniden küşadolunan mektepler sayıldı. Hatta mekâtib-i hususiyemiz bile tafsilen arz olundu. Bunların cümlesinden ziyade badi-i şükran[209] olmak üzere padişah-ı kadr-danımız,[210] mahbub-ı cenanımız,[211] şevketli efendimiz hazretlerinin erbab-ı tercüme ve telif haklarındaki inayat-ı bî-gayat-ı mülukâneleri[212] dermeyan olunup hak-pây-i inayet peyma-yı mülukânelerine âsâr takdim eyleyen erbab-ı gayretten hiçbirisi mükâfatsız bırakılmayarak ya rütbe ve nişan veyahut atiye ve ihsanla teşvik ve tesrir[213] buyurulduğu meydana konuldu.

Kral hazretleri bu mesrudât-ı kemteraneyi[214] sem'-i ehemmiyetle telakki ve istimâ' buyurarak nihayet bunca meşguliyet-i hümayunlarına evkat-ı azize-i şahaneleri[215] nasıl yetişebileceğini makam-ı hayret-i valihanede[216] beyan edince taraf-ı âcizden bilcümle harekât ve sekenat-ı hümayunda[217] intizam-ı fevkalade[218] bast[219] olunarak ekl ve şürb[220] ve meşguliyet ve istirahat hususunda şevket-penahımız padişahımız efendimiz hazretleri kavaid-i tıbbiye-i hikemiyeden zerre kadar münfekk[221] olmadıkları için bir afiyet-i tammeyle meşagil-i yevmiyeyi[222] hüsn-i ifaya yetişebildikleri bildirildi.

Şu musahabe ve onun teferruat-ı sairesi mülakat müddetini yarım saat kadar temdid eyleyerek abd-i âciz huzûr-ı kralîden çıktıktan sonra arkadaşlarımız dahi cümleten kabul olunarak badehu kendilerinden istihbarıma göre onların da her biri başka başka taltifat-ı nazikâneyle taltif buyurulmuşlardır.

MEMLEKETİ TETEBBU

Bundan evvel dahi bi'l-münasebe beyan eylemiştim ki gezdiği yerlerde tetebbuat icrası bir seyyah için makasıd-ı esasiyeden olup bu tetebbuun da en nafi[223] ve muhtasar[224] sureti delil-i seyyahîn[225] olmak üzere Avrupa'da nice

[208] maarif-i ibtidaiye ve taliye ve intihaiye: ilk, orta ve yüksek öğrenim
[209] badi-i şükran: teşekküre değer
[210] padişah-ı kadr-dan: değerli padişah
[211] mahbub-ı cenan: gönlün sevgilisi
[212] inayat-ı bî-gayat-ı mülukâne: sınırsız yardımlar
[213] tesrir (buyurul-): sevindirilmek
[214] mesrûdât-ı kemterane: değersiz açıklamalar
[215] evkat-ı azize-i şahane: değerli vakitler
[216] makam-ı hayret-i valihane(de): hayret ve şaşkınlıkla
[217] harekât ve sekenat-ı hümayun: padişahın davranışları, yaşama tarzı
[218] intizam-ı fevkalade: olağanüstü düzenlilik
[219] bast (olun-): anlatılmak
[220] ekl ve şürb: yeme ve içme
[221] münfekk (ol-): uzak bulunmak
[222] meşagil-i yevmiye: günlük uğraşılar
[223] nafi: faydalı
[224] muhtasar: kısa
[225] delil-i seyyahîn: gezginlere rehber

envaı telif ve neşir kılınmış olan kitaplara müracaat kaziyesi[226] tavsiye olunur.

Daha memlekete gidilmezden evvel o memleket hakkında tedkikat ve tetebbuat-ı lazıme icra edilmiş olursa insan vardığı yerin acemisi ve yabanisi görünmedikten başka belki birçok yerlilerin bile henüz vasıl olamamış bulundukları birçok hakayıka kendisi vasıl olarak o memleket içinde kendi kendisine geşt ü güzâr[227] eyleyebilir.

Delail-i seyyahiyenin en mükemmeli Almanyalı Mösyö Baedeker'in* eseri olduğu müttefikun-aleyhtir.[228] Bu zat Avrupa'nın her ülkesi için lüzumuna göre birer ikişer üçer cilt kitap yazarak bunları da Alman ve İngiliz ve Fransız lisanlarıyla neşir eylemiştir. Her kitapta ülkenin ahval-i umumi-i topoğrafiye ve coğrafiyesini gösterir haritalar bulunduğu gibi iktizasına göre yalnız bir parçasının tafsilat-ı topoğrafiye ve coğrafiyesini havi harait-i mufassala[229] da vardır. Hele her büyük şehirlerin gayet mükemmel planları bulunup seyyahlar için şayan-ı temaşa olduktan sonra küçük kasaba ve karyelerin[230] bile planları merbuttur.[231] Bu planlar o kadar doğru olarak tanzim edilmişlerdir ki insan bir elinde pusula olduğu hâlde yalnız bu planlar delaletiyle bütün şehri gezer de hiçbir yerde yanlışlık olmadığını bizzat görüp hayrette kalır.

Baedeker'in her seyahat edilecek memlekette seyyahın fikrini iddihal[232] ve cevelana sevk etmesi hakikaten pek çok tecarib[233] neticesinde husule gelebilmiş maharet âsârındandır. En evvel bir memlekete yevmî[234] hangi saatlerde kaç şimendifer gelip gittiğini ve bunların adi katar veyahut sürat katarı gibi nev'lerine göre birinci ikinci üçüncü mevkilerin fiyatı neden ibaret bulunduğu haber verilir. Badehu her istasyona vasıl olundukta müracaat edilecek hamallara ve gümrük muayenesi varsa ona ve arabalara dair o memlekette mer'î[235] olan kavanîn[236] ve nizamatı söyler. Bundan sonra irşadın sırası hotellere gelir ki orada birinci, ikinci, üçüncü sınıftan ne kadar hotel varsa isimlerini ve nerelerde bulunduklarını ve odaların kirasını ve yemeklerin fiyatını ve hatta uşaklara ne kadardan ne kadara değin bahşiş verilmek mutat olduğunu söyler. Bu hotellerden kendince en müntehab[237] olanın ismi yanına bir yıldız koyarsa da mezkûr hoteli iltizam ve tavsiye

[226] kaziye: konu
[227] geşt ü güzâr (eyle-): gezip dolaşmak
* Baedeker: 1801-1859 yılları arasında yaşamış meşhur Alman gezi rehberi yazarı Karl Baedeker. [h.n.]
[228] müttefikun-aleyh: herkesin ortak düşüncesi
[229] harait-i mufassala: ayrıntılı haritalar
[230] karye: köy
[231] merbut: eklenmiş
[232] iddihal: duhul etme; girme
[233] tecarib: tecrübeler
[234] yevmî: günlük
[235] mer'î: geçerli
[236] kavanîn: kanunlar
[237] müntehab: seçkin

etmesi hotelcinin menfaati için bir nev' dellallık demek olmayıp yolcuların intihabda[238] daima muhtar[239] olduklarını da ihtar eyler.

O memleketin hotellerinden sonra âlâsından ednasından[240] birçok lokantalarını, kahvelerini, kıraathanelerini, hamamlarını ve kütüphane ve müzehane ve tiyatro gibi umumi yerlerini, bankalarını, posta ve telgraf merkez ve şubelerini isimleriyle ve mevkileriyle ve merî olan nizam ve âdetleriyle mükemmelen haber verdikten maada büyük kilise ve müzehane ve tiyatro gibi müessesatın tarih-i inşalarını ve derunlarında birunlarında[241] enzar-ı dikkati celbetmek lazım gelen tezyinatını ve hele müzelerde mevcut âsârın en meşhur ve en mühimlerini de yazar.

O memleketin umumi bahçeleri, panayırları ve memleket üzerine nezaret-i şamilesi olan yüksek noktaları ve etraf-ı memlekette tenezzüh[242] mahalli olarak meşhur bulunan mevakiyi mükemmelen tarif edip elhasıl memleket-i mezkûreyi erbab-ı seyahate öyle bir suret-i mükemmelede tanıttırır ki asıl ahalisi dahi bu derecelerde tanıyamadıklarını itirafa mecburdurlar.

İmdi zekâvetli ve fetanetli bir seyyah varacağı memlekete daha varmaksızın bu kitaplar üzerinde icra eylediği tedkikatla memleket-i mezkûreyi öğrenmiş olduktan sonra oraya vasıl olduğu zaman tedkikat-ı vakıasını ahval-i mahalliyeye pek kolay tatbikle her görmek istediği şeyi kendi kendisine arar bulur ve tetebbuunu itmam eyler. Bu surette davranılırsa seyahat-i adiye suretiyle üç ayda görülemeyecek olan şeyleri üç günde görüp öğrenebilmesi muhakkaken kabildir.

Ben bu hakikate on beş yirmi seneden beri vâkıf olduğumdan Avrupa'nın birçok yerlerini şu delil kitapları vasıtasıyla bi't-tetkik fikren karış karış gezmiş görmüş gibi bir hâle gelmiştim. Vakıa re'yü'l-ayn görmekle işbu seyahat-i fikriye arasında pek büyük fark olacağı münker[243] değildir. Ancak hiç tanımamış olmakla zaten resmini görerek tanımış olduğu bir adamı görür görmez fark etmek arasındaki nispet muhtac-ı tafsil değildir.

Paris'ten almış bulunduğum delillerden İsveç-Norveç'e dair olan cilt yolda daima cebimde bulunarak aralık buldukça açar mütalaa eylerdim. Stockholm şehrine geldiğim zaman bu cilt odamdaki masamın üzerinde daimî suretle açık bulunup eğer kapanacak olursa mutlaka gezmeye çıktığım saatler yine cebime girmek üzere kapanmak vazifesiyle muvazzaf oldu.

Şehri ilk tetebbua çıkışım kral hazretleriyle mülakat-ı resmiyeden sonra

[238] intihab: seçim
[239] muhtar: özgür
[240] edna: düşük; kötü
[241] birun: dış
[242] tenezzüh: gezinti
[243] münker: inkâr edilir

vuku buldu. O gün cuma günü olup hotele gelerek elbise-i resmiyemi çıkardıktan ve elbise-i adiyemi giydikten sonra yalnız olduğum hâlde gezmeye çıktım. Hotelin kapıcısı bir arabaya binmeyi veyahut bir kılavuz almayı teklif eylediyse de bir memleketi etrafıyla ve hakkıyla görmek isteyenler arabayla gezerlerse hiçbir şey göremeyeceklerini ve arabanın sürat-i seyri, şayan-ı dikkat olan noktaların derhâl gözden kaybolmalarına sebebiyet göstereceğini bildiğim için bu teklifi kabul etmedim. Hele kılavuzun bana hiç lüzumu olmayacağı aşikârdır. Ben bir kuyumcuya, bir terziye, hâsılı muayyen bir yere gitmiyorum ki en iyisine en yakın yoldan beni götürmesi için kılavuza muhtaç olayım. Öyle bir lüzumum bile olsa Baedeker'in kılavuzluğu adi kılavuzlara elbette mercuhtur.[244] Zira kitabında bunlardan da bahsederek bir terzi dükkânının filanca sokakta ve filanca numarada olduğunu yazdıktan sonra o sokağı plan üzerinde bularak oraya kendi kendisine gitmek seyyahın yed-i ihtiyarında kalır.

Efendim! Ucu bucağı bulunmayan azim denizlerde gemiciye her istediği noktayı bulduran şey harita ile pusula değil midir? Haritaların en mükemmeli demek olan şehir planıyla pusula elde bulunduğu hâlde bir şehir içinde aradığı noktayı bulamamak insan için nasıl kabil olabilir ki orası kenarı köşesi olmayan bir denize de makîs olmayıp her köşe, her bucak plan üzerinden tayin eylediği güzergâhını maddeten dahi seyyaha ihtar edecek işaretler hükmünü alır.

Buralarını kapıcıya anlatmak lazım değil a! Ettiği teklife bir "lüzumu yok" cevabını verip yoluma devam eyledim.

İsveç ülkesi bir taraftan müncemid-i şimali[245] ve şimal denizi ve diğer taraftan Bahr-i Baltık ile muhat[246] azim bir şibh-i cezire[247] olup bunun da etrafında lâ-yuadd velâ yuhsâ[248] cezair-i saire[249] bulunur ki bunlar arasından yol bulunup geçmek yine İsveçlilerden mahir kılavuzlara mahsus gibi bir şey olarak ecnebi gemiciler izhar-ı acz ederler.[250] Binaenaleyh İsveç sevahili muharebe nokta-i nazarından en ziyade ehemmiyet alan yerlerdendir. Bu sevahilin cihet-i şarkisinde yani Bahr-i Baltık üzerinde Stockholm şehrinin mevkii dahi irili ufaklı bir hayli cezirelerle müteşekkil olup bu hâl şehr-i mezkûra âdeta Venedik şehri gibi bir manzara tayin eylemiştir. Çünkü adaların kenarlarına gayet muntazam rıhtımlar yapılmış olduğundan kıtaat-ı arziye arasında kalan bahrpareler[251] birer muntazam kanal hükmünü almışlardır. Her rıhtım bi't-tabii birer cadde hükmünü alarak hemen de lüzumundan fazla gaz fenerleriyle

[244] mercuh: tercih edilir
[245] müncemid-i şimali: kuzey kutbu
[246] muhat: çevrili
[247] şibh-i cezire: yarımada
[248] lâ-yuadd velâ yuhsâ: sayısız
[249] cezair-i saire: diğer adalar
[250] izhar-ı acz (et-): aciz kalmak
[251] bahrpare: deniz parçacıkları

mücehhez[252] olduklarından ve cümlesi âlî ve mamur binalar dahi bu rıhtımları tezyin eylediklerinden gerek gündüz ve gerek gece hâlindeki manzarası gayet latiftir. Rıhtımlar üzerinde birçok arabalar ve kanallarda ufakları irilerinden çok vapurlarla hesapsız sandallar derun-ı şehirde geşt ü güzârı teshil[253] ederler. Birisi sakin olduğumuz hotelin arka tarafcığında bulunmak üzere üç dört vâsi bahçeler ve bir hayli genişçe piyasalar bu küçücük payitahtı gereği gibi tezyin eylemektedirler. Gerek bahçelerde gerek meydanlarda mermerden, tunçtan mamul bir hayli güzel heykeller dahi Gustov Vasa* ve On İkinci Charles ve Adolf** gibi İsveç'in meşahir-i ricalini[254] teşhir ederler.

Şehremanetiyle kral hazretleri tarafından muavenet-i nakdiyeye[255] mazhariyetinden dolayı gayet ilerlemiş bir Avrupa tiyatrosuyla bir de dram ve komedyaya mahsus diğer bir tiyatro bulunup bunlardan maada bizim Beyoğlu'nun café chantantları gibi birkaç küçük tiyatroları daha vardır. Birisi İsveç'e mahsus âsâr-ı atikayı havi ve diğeri umumi âsâr-ı atikadan maada tarih-i tabiiye ait birçok da numuneleri şamil[256] başlıca iki güzel müzehanesi bulunup gayet vâsi ve müzeyyen bir bahçenin orta yerine bina edilmiş bir kütüphane-i umumisi de vardır ki cesametçe Beyazıt'ta Kâmil Paşa merhumun konağı kadar olup her ilme ve her asra mahsus olan enva-i mücelledata[257] mahsus salonlara ve bunlar da gayet muntazam surette yapılmış olan raflara yerleştirildikleri gibi mütalaa[258] ve tahrir[259] erbabı için de güzel salonlar mevcuttur. Bu bina kâmilen taş ve demirden yapılarak salon kapıları gibi zaruriyattan maada yerlerde ağaç kullanılmamıştır. Hakikat itiraf etmek lazımdır ki mezkûr kütüphane birinci derecede bir devlete bile layık olacak müessesat-ı mühimmedendir.

Saray-ı kralî büyük limana nazır ve bir şekl-i murabbada[260] yapılmış manzara-i hariciyesi ufarak bir kışlaya şebih[261] sade ve güzel bir bina olup bundan maada kongreye mahall-i ictima ittihaz edilen Asilzadegân Sarayı da bu memleketin senatosu olarak ufak bir bina ise de gayet şirindir. Bahriye ve Harbiye ve Hariciye Nezaretleri gibi devair işbu iki sarayın ara yerinde mahsus hanelerde bulunup hele Opera Tiyatrosu cihetindeki telgrafhane yeni ihdas olunan telefonhaneyle beraber en ziyade calib-i enzar-ı ehemmiyet[262]

[252] mücehhez: donanmış
[253] tehsil (et-): kolaylaştırmak
* Gustav Vasa: 1496-1560 yılları arasında yaşamış İsveç kralıdır. [h.n.]
** Adolf Fredrik: 1710-1771 yılları arasında yaşamış İsveç kralıdır. [h.n.]
[254] meşahir-i rical: meşhur adamlar
[255] muavenet-i nakdiye: para yardımı
[256] şamil: kapsayan
[257] enva-i mücelledat: çeşitli ciltli kitaplar
[258] mütalaa: okuma
[259] tahrir: yazma
[260] şekl-i murabba: kare biçimi
[261] şebih: benzer
[262] calib-i enzar-ı ehemmiyet: dikkat çekici

devairdendir.[263] Rivayete göre telefon için derun-ı şehirde on altı bin adres bulunup üç yüzden mütecaviz bakır tellerle bu adresler arasında müsavete[264] ve muhabere edilir ki zikrolunan bakır teller örümcek ağı gibi sokakların içinden ve hanelerin damları üzerinden geçirilerek manzara-i şehre bir garabet-i mahsusa verir. Müdür ve mühendis gibi rüesa-yı memurînden[265] maada muhabere memurları ve ketebe[266] ve sair müstahdemîn[267] hep kadınlardan ve kızlardan nasb ve tayin olunmuşlardır.

Elhasıl nüfus-ı mevcudesi iki yüz on beş bin olmak üzere mukayyed olan bu payitaht bizim Edirne, Bursa, Selanik, İzmir şehirlerimiz kadar bir şeyse de binalarının kâffesi kârgir[268] ve büyük ve mamur olup sokakları hutut-ı müstakimeyle[269] tersim edilmiş ve gayet güzel kaldırım ve şoselerle tesviye olunmuş her cihetinde ağaçlar yetiştirilmiş pek nazar-rübâ[270] bir memleket-i dil-küşadır.

Bu ahvali ilk tetebbua çıkmış olduğum gün kâmilen görmüş değilim. O gün en başlı caddelerden geçerek ve bir iki bahçelere uğrayarak bir cevelan-ı umumi yapmakla iktifa eylemiştim. On bir gün ikamet eylediğim bu şehirde fırsat buldukça yalnız ve ictimaat-ı resmiye iktiza eyledikçe umumi surette gezmekten hâli kalmadığım gibi müze ve kütüphane ve telefon ve opera ve müessesat-ı saire müdürleriyle muarefe[271] peyda eyledikçe bunların hususi suretteki davet ve delaletlerinden de bi'l-istifade memleket hakkındaki malumatımı tevsi edegidiyordum.

KONGRENİN İCTİMA-I DOSTANESİ

Cuma ve cumartesi ve pazar günlerini kongrece bazı vezaifin[272] ifasından maada derun ve etraf-ı şehri gezmek ve peyderpey vürud[273] eyleyen azaylamuarefe peyda eylemek suretinde imrar[274] eylemiştim. Bu günler meşguliyetimin en az olduğu günler bulunmasıyla kongre hakkında İstanbul'a gönderip *Tercüman-ı Hakikat*'a dercettirdiğim birkaç makaleyi de bu günlerde kaleme alabilmiştim ki ondan sonra meşguliyetin tezayüdü[275] yazı yazmaya da mani olmuştu.

[263] devair: devlet daireleri
[264] müsavata: ses aktarımı (telefon)
[265] rüesa-i memurîn: memurların amirleri
[266] ketebe: katiplar; yazıcılar
[267] müstahdemîn: çalışanlar
[268] kârgir: beton
[269] hutut-ı müstakime: düz hatlar
[270] nazar-rübâ: göz alıcı
[271] muarefe: tanışıklık
[272] vezaif: görevler
[273] vürud (eyle-): gelmek
[274] imrar (eyle-): geçirmek
[275] tezayüd: artma

Alafranga eylülün ilk günü olan pazar günü akşama kadar beş yüze karib resmî ve gayriresmî aza vasıl olabildi ki cümlesi mavi, kırmızı, sarı, beyaz gibi İsveç-Norveç bayrağını teşkil eyleyen renklerden yapılmış gül gibi bir müdevver[276] ve kırmalı bir şeridi ceketlerinin iliklerine taktıklarından herkes bunları ve bunlar birbirini bu alametten tanıyorlardı. "Rozet" yani gülceğiz tabir olunan alamet-i mezkûre kongre tarafından yaptırılmış olup aza Stockholm'e vusulle Asilzadegân Sarayı'ndaki deftere isimlerini kaydettikçe bu rozetlerden birer tanesi kendilerine verilerek hiçbir vecih ve suretle bunları üzerlerinden eksik etmemeleri rica olunuyordu. Zira kongre azasına her halükârda hürmet ve muavenet[277] için polis ve asakir-i nizamiye ve memurîn-i belediyeye emirler verilmiş olduğu gibi şimendifer ve vapurlar dahi azayı meccanen istedikleri yere götürme emrini almışlardı. Ben tecrübe etmedimse de birçok azadan işittiğime göre tramvaylar dahi rozetleri hamil olan azayı meccanen nakletmekteymişler. Fakat arabaların ücretlerini tarifeleri mucibince veriyorduk.

Matbu program mucibince pazar günü akşam üstü herkes kendi taamını ettikten sonra Grand Hotel'in salonlarında bir ictima-i dostanede bulunmak lazım gelip bunun için de akşamın alafranga saat yedisi mebde[278] ittihaz kılınmıştır. Herkesin elbise-i adiyesiyle[279] bulunacağı işbu ictima-ı dostanede kongre azasından maada ferd-i vahid bulundurulmayıp üç dört büyük salon içinde beş yüzden mütecaviz kadın ve erkeğin ictimaı hakikat bir hoş manzara teşkil eyledi. Salonlardan birbirine geçildiği cihetle bu kadar adam daimî bir temevvüc[280] ve cereyan hâlinde bulunuyordu. Ancak müzika olmadığından ve raks edilmediğinden bu ictima bir balo ictimaına teşbih edilemez.

O zamana kadar azaların bazıları diğer bazılarıyla muarefe peyda eylemiş oldukları gibi o akşam yekdiğerini tanımak vazifesi beyne'l-aza[281] büsbütün taammüm[282] eyledi. İşin bu cihetinde de bir tuhaflık görüldü. Şöyle ki:

Bundan mukaddemki ictimalarda bulunmuş olan erbab-ı tecrübe binden akall[283] olmamak üzere kendilerine vizite kâğıtları yaptırmışlarsa da bizim gibi tecrübesizlerde bu ihtiyat vaki olabilir mi? Hâlbuki azanın yekdiğeriyle muarefe peydası için birer vizite kâğıdı teati[284] etmek lazım gelir. Vizite kâğıdı denilen şeylerin alelade imalinde hadd-i azam[285] yüz adetten

[276] müdevver: yuvarlak
[277] muavenet: yardım
[278] mebde: başlangıç
[279] elbise-i adiye: gündelik elbise
[280] temevvüc (eyle-): dalgalanmak
[281] beyne'l-aza: katılımcılar arası
[282] taammüm (eyle-): yayılmak
[283] akall: az; daha az
[284] teati (et-): karşılıklı alıp vermek
[285] hadd-i azam: üst sınır

ibarettir. O dakikaya kadar bunun bir miktarı sarf edilmiş bulunacağından elbette yüzden akall olmak lazım gelen kartvizitlerini sarf edip tükettikten sonra husul-i muarefe için müracaat edenlerin cüzdanlarına ismini kaydetmekten maada insanın hatırına ne çare hutur edebilir?

İşte böyle vizite kâğıtlarını derhâl tüketip elde kalem şunun bunun cüzdanına ismini kaydetmek mecburiyetine düşen zavallıların birisi de ben oldum. Hoş biraz sonra bu da bir moda hâlini aldı ya! Vizite kâğıdı teatisinden ziyade isim ve şöhretini el yazısıyla yazmak pek çok kimseler nezdinde daha makbul görülmeye başladı. Bazılarına yalnız Türkçe ve bazılarına yalnız Fransızca yazıp hele birtakımlarına hem Türkçe hem Fransızca yazmaklığımız rica olunuyordu ki isim ve şöhret ve memuriyet ilavesiyle itası[286] lazım gelen tasrihat[287] bizim kuyudu[288] "Matbaa-i amire müdürü ve meclis-i umur-ı sıhhiye azalığıyla beraber karantinalar başkâtibi ve *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi* baş muharriri rütbe-i bâlâ ashabından olarak Devlet-i Aliye-i Osmaniye tarafından Oryantalistler Kongresi'nin sekizinci ictimaına mebus Ahmet Mithat" derecesine vardırıyor ki bunun Fransızcası daha uzun sürdüğünden böyle cüzdanların sayfalarını dolduran bir kaydı hemen yüzlerce defa tekrar yazmak ne büyük bir iş teşkil edeceği mülahazaya muhtaç kalır.

Maahaza işbu ictima-ı dostane pek lazım, pek nafi bir şeymiş. Zira cihanın hangi taraflarından hangi nam ve unvanları haiz ve hangi lisan veya uluma[289] mensup ne şekil ve kıyafetlerde adamlar gelmiş olduklarını görüp öğrenmekten maada bunların kongreye ne gibi kitaplar ve hediyeler getirdiklerini ve ne yolda mübahaselere girişeceklerini öğrenmek dahi umur-ı memuremizin suret-i hüsn-i ifasını nazar-ı ehemmiyetimizde tayin eyleyecek bir irşad hükmünü aldı. Hele ertesi gün vuku bulacak küşad-ı resmîde[290] kral hazretlerinin ve kongre reis-i sânîsi[291] olup Uppsala Darü'l-maariflerinin nazır-ı umumisi bulunan Mösyö Dehrenheim ve başkâtip Kont de Landsberg'in irad edecekleri nutuklara aza-yı resmî ve gayriresmîden kimilerine ne yolda mukabele eyleyecekleri bir hasbihâl-i dostane yollu müzakere edildi ki bizim gibi tecrübesizler için en nafi müzakere dahi bu oldu. Kral hazretleriyle Mösyö Dehrenheim ve Mösyö de Landsberg tarafından tehyie[292] edilen nutuklar evvelce basılmış olduklarından bunların birer nüshası azadan nutuk edecek olanlara tevzi[293] kılınmıştı. Tehyie edilecek nutukların mufassal[294] olmaması mahremane bir yolda ihtar ve iltimas

[286] ita: vermek; verilme
[287] tasrihat: açıklamalar
[288] kuyud: kayıtlar; bilgiler
[289] ulum: ilimler
[290] küşad-ı resmî: resmî açılış
[291] reis-i sani: ikinci başkan
[292] tehyie (edil-): hazırlanmak
[293] tevzi (kılın-): dağıtılmak
[294] mufassal: ayrıntılı; uzun

edilmişti ki resm-i küşadda herkesin saatlerce söz söylemesi bunun için muayyen olan zamana sığmayacağından nutuklarda ihtisarı[295] iltizam zaten de tabiiyat-ı umurdan değil midir?

Bazı kimseler irad edecekleri nutukları yazmış hazırlamış olduklarından onlar görüldüğü gibi bazıları da ne yolda idare-i kelam edeceklerini şifahen tarif eyledikleri cihetle bunlar dahi bize bir meşk, bir ders derecesinde fayda verdiler. Edilen tertip iktizasınca herkesin kendi lisanıyla nutuk etmesi ve fakat Arabî ve Farisî, Osmanî, Çağatayî, Hindî, Malî, Japonî, İbranî gibi lisan-ı gayr-ı marufeyle[296] irad-ı makal[297] edecek olanların Fransızca veya İngiliz veya Almanca birer suret-i mütercemesini takdim eylemesi lazım geliyordu. İşte bu tecrübe ve müzakere ve tahkik üzerine ben dahi irad eyleyeceğim nutk-ı muhtasarı[298] bilahare odama gittiğim zaman Türkçe ve Fransızca yazmak üzere zihnimde tasarlamaya başladım.

İçtima-ı dostane nısf-ı leyle[299] kadar mümted[300] oldu. Kongrenin müesses encümeni tarafından azaya hafif bir gece taamı verildi ki bira ve enva-ı şarap ve şampanyadan maada dana ve koyun ve tavuk ve hindi söğüşü ve soğuk köfte ve birkaç türlü tatlı ve peynir gibi şeyler bu gece kahvaltısını teşkil eyliyorlardı. Fakat suret-i it'am[301] öyle bizim bu taraflarda maruf olduğu gibi sofralara oturmak yolunda olmayıp Kiel'den Korsor'a mürur ettiğimiz vapurda vücudunu tarif eylediğim sofra suretinde it'am edildi. Burada resmî ziyafetler bile hep bu yolda keşide olunarak[302] herkes çatalını, bıçağını, kaşığını, tabağını, peşkirlerini kendisi alıp arzu eylediği mekûlat[303] ve meşrubatla kendi keyfince karnını doyurur. Şu kadar ki daha bu geceden bed'[304] ile birçok kimseler kendi kaydından maada bir de kendisine prezante edilmiş bulunan madam veya matmazele sofracılık vazifesiyle tavazzuf[305] eder ki bu gece için ben bu vazifeden azade kaldım. Zira beş on kadına prezante olundumsa da bunlara sofracılık şerefini ihraz[306] edecek kadar muarefeyi ileriye götürmemiş bulunduğumdan o şerefi başkaları ihraz eylediler.

[295] ihtisar: kısalık
[296] lisan-ı gayr-ı marufe: tanınmamış diller
[297] irad-ı makal (et-): konuşma yapmak
[298] nutk-ı muhtasar: kısa konuşma
[299] nısf-ı leyl: gece yarısı
[300] mümted (ol-): uzamak
[301] suret-i it'am: yemek yeme şekli
[302] keşide (olun-): düzenlenmek
[303] mekûlat: yemekler
[304] bed': başlama
[305] tavazzuf (et-): görev almak
[306] ihraz (et-): elde etmek

"RESM-İ KÜŞAD"[307]

Eylül-i efrencînin ikincisi olan pazartesi günü tamam vakt-i zuhrda kral hazretlerinin riyasetleri[308] tahtında olarak resm-i küşad icra olunacağı ve aza-yı resmiye orada kral hazretleri ve veliahtlarıyla saray erkânına ve vükelaya[309] prezante edileceği ve evvela taraf-ı kralîden ve sâniyen[310] reis-i sânî tarafından ve salisen[311] başkâtip canibinden nutuklar okunup badehu reis-i sânî'nin tayin edeceği nöbetle aza-yı resmiyenin de nutukları istimâ'[312] kılınacağı ve bu resm-i küşadı müteakıben kongrenin münkasim[313] olduğu şubeler kendilerine tahsis edilen dairelere çekilip şube reisleriyle katiplerini intihap eyleyecekleri tertipnamenin birinci kısmına dercedilmiş olduğu gibi ikinci kısmına da bade'z-zuhr[314] saat üçten beşe kadar lisan-ı Samiye ve Ariye şubeleri akd-i ictima[315] ederek akşamın saat yedisindeyse kral hazretlerinin haric-i şehirde kâin Drottningholm sayfiyesinde verilecek suareye gidileceği beyan olunuyordu.

Edna[316] teemmülle[317] anlaşılıyor ki resm-i küşad alafranga saat on ikide bed' edecekse de bade'z-zuhr saat üçe kadar devam etmeyecek. Zira saat üçte şubeler ictima eyleyecek. Hâlbuki resm-i küşada üniformalı ve şubeler ictimaına üniformasız gidileceğinden elbise tebdili için dahi biraz zamana ihtiyaç görüleceğinden resm-i küşad nihayet iki buçuk saat devam etmek lazım gelecek. Bu müddet zarfında da azanın takdimi ve nutukların kıraatı[318] işi bitirilmiş olacak ki bu işleri bu zamana sığdırmak için gereği gibi istical[319] edilmek lazım gelecek. İşte nutukların mufassal olmaması hakkındaki ihtarın isabeti bu hesapla da sabittir.

"Rider host" denilen Asilzadegân Sarayının cephe ciheti Anadolu ve Mısır ve Hindistan ve Çin'e mahsus âsâr-ı atika resimleri, defne dalları ve her milletin bayraklarıyla gayet mükellef bir surette donatılmıştı. Resmî ve gayriresmî azadan üniforma ve nişanları olanların kâffesi kıyafet-i resmiyeleriyle ya arabalara binmiş oldukları veyahut mesafenin azlığı hasebiyle piyade yürümekte bulundukları hâlde üçer beşer mahall-i mezkûra gidip toplanmaktaydılar. Sarayın önü bizim Eminönü kadar ancak vâsi bir meydan olup kadın, erkek seyirci ahaliyle hakikat iğne atılsa yere düşmeyecek

[307] resm-i küşad: açılış töreni
[308] riyaset: başkanlık
[309] vükela: vekiller
[310] sâniyen: ikinci olarak
[311] salisen: üçücü olarak
[312] istimâ' (kılın-): dinlenmek
[313] münkasim (ol-): ayrılmak; bölünmek
[314] bade'z-zuhr: öğleden sonra
[315] akd-i ictima (et-): toplanmak
[316] edna: en küçük, kısa
[317] teemmül: düşünme
[318] kıraat: okunma
[319] istical (edil-): acele edilmek

derecelerde memluyduysa[320] da güzergâh olmak üzere polis tarafından kireçle çizilen iki çizgi güya iki duvarmış da halkın tecavüzünü mene kifayet eyliyormuş gibi kunduraların burnu bu çizgileri tecavüz etmiyordu.

Hakikat Avrupa'nın en ücra bir kûşe-i şimalisinde bulunmakla beraber İsveç-Norveçlilerin terbiye ve terakkilerine hiçbir diyecek olmayıp kendilerince emsali nadir vukuat-ı harikuladeden bulunan böyle bir kalabalıkta ferd-i vahid tarafından hilaf-ı âdâb zerre kadar hareket görülmemiş olduğunu makam-ı tahsinde[321] kayda şayan sayarım.

Biz Fikri Paşa ve Şeyh Hamza Efendi ile bir arabada ve Emin Bey, Şeyh Ömer Efendi ile diğer bir arabada bulunduğumuz hâlde kongre mahalline varıp kral hazretleri henüz teşrif etmemiş olduklarından huzzar-ı mevcudeyle[322] biz de muntazır[323] olduk. Sarayın medhaline ve iki taraflı merdivenlerin her basamağına hassa[324] efrad-ı müntehabesinden[325] uzun kılıçlı, gayet seçme ve yakışıklı askerler ikame edilmişlerdi ki bunlar üniforma ve nişanı olan azayı selam-ı askerîyle selamladıklarından mukabele-i selam lazım gelirdi. İsveç vükelası ve devlet-i müşarünileyha nezdinde mukim düvel-i mütehabbe[326] süferası[327] ve ayan-ı memleket dâhil oldukları hâlde mikdar-ı umumisi yedi yüze takarrüb eyleyen zevat Asilzadegân Sarayı'nın büyük ictima salonuna sığmışlardı. Bu salon on sekiz metre kadar arzında ve otuz beş metre kadar tûlünde vâsi[328] bir salon olup duvarları İsveç milletinin zadegânına mahsus olan armalı "ekoson"larla tezyin edilmiştir. Kapıya mukabil olan dıl'-ı asgarı[329] bizim eski konakların setli sofası gibi yarım arşın kadar mürtefi[330] bir set teşkil etmiş ve bu da maksurelerde* olduğu gibi parmaklıkla tefrik olunmuştur. Seddin orta yerine kral hazetlerine mahsus olarak bir yaldızlı fotöy [fauteuil]** konulmuştur ki onun arkasında ve önünde bulunan azim masalar üzerine de ihda[331] olunan mücelledat[332] vaz' ve tertip edilmişlerdir.

Sandalî-i kralînin sağlı sollu iki cihetine sıra sıra koltuklar ve sandalyeler vaz' edilmiştir ki bunlar vükela ve süfera[333] ve aza-yı resmiyeyle akademiler ve dârülfünunlar[334] tarafından ba's[335] edilen ve yine bir resmiyet suretinde

[320] memlu: dolu
[321] makam-ı tahsin: takdir makamında
[322] huzzar-ı mevcude: hazır bulunanlar
[323] muntazır (ol-): beklemek
[324] hassa: saraya ait
[325] efrad-ı müntehabe: şeçilmiş askerler, muhafızlar
[326] düvel-i mütehabbe: dost devletler
[327] süfera: sefirler; elçiler
[328] vâsi: geniş
[329] dıl'-ı asgar: kısa kenarı
[330] mürtefi: yüksek
* Maksure: Camilerdeki etrafı parmaklıklarla çevrili ve yüksekçe yer. [ed.n.]
** fauteuil: koltuk
[331] ihda (olun-): hediye edilmek
[332] mücelledat: ciltli kitaplar
[333] süfera: büyük elçiler
[334] dârülfünun: üniversite
[335] ba's (edil-): gönderilmek

telakki olunan büyük profesörlere mahsusturlar. İşbu maksure ile kapı arasındaki vâsi yere mekâtib-i âliye[336] dershanelerinde olan sıralar gibi birçok sıralar yapılmıştır ki aza-yı saire bunlar üzerinde oturmak tertibat-ı mukarrere[337] iktizasındandır. Elhasıl yedi yüze karib olduğunu tahmin eylediğimiz zevatın kâffesinin oturacakları yer muayyen ve mahsus olup hiçbir kimse ayakta kalmamıştır.

İşte bu tertibat ikmal edildikten sonra tamam alafranga saat on ikiyi vurmaktayken bir nida-yı mahsus kral hazretlerinin teşrifini ihbar eyledi. Herkes derhâl oturduğu yerden ayağa kalktı. Kral ve veliahtı ve mabeyn erkânı hep büyük üniformalarla gelip mevaki-i mahsusalarında durdular. Kral hazretleri şapkalarıyla ve başlarıyla cümleye selam vererek gayet beşuş[338] ve mütebessim bir çehreyle measir-i iltifat-güsteri[339] ibraz eyliyorlardı.

Bir aralık herkes yerli yerine oturarak çend[340] dakika istirahat eyledikten sonra kral hazretleri kendi önlerinde bulunan bir murassa[341] topuzu masa üzerine vurunca umumen kıyam edildi. Yine masa üzerindeki bir kâğıdı eline alarak kral hazretleri dik ve kuvvetli bir sadayla Fransızca olarak bir nutuk irad eyledi ki suret-i mütercemesi ber-vech-i âtîdir:[342]

SURET-İ NUTUK

"Kongre azası efendiler! Müsteşrikînin Viyana'da yedinci ictimaını icra eyledikleri kongre esnasında tarafımdan vuku bulan davet üzerine sekizinci ictimaın benim İsveç payitahtımda vukuunu kararlaştırdığı zaman ziyadesiyle memnun oldum. Bugün etrafımda müsteşrikîn âleminin böyle şayan-ı ta'zim bir heyet-i muhteremesini görünce hakikat kalbimde memnuniyet-i mağrurane hisseyledim. Edebiyat-ı kadime memalikinden madut[343] olan İsveç-Norveç'te ictima için aktar-ı baideden[344] şedd-i rihal[345] ederek tetebbugâh ittihaz eylemiş olduğunuz aktar-ı müşemmese ve münevverenin[346] maarif-i şaşaa-paşını[347] burada iraeye geldiniz. "Tetebbugâh" tabirini âdeta "meydan-ı harp" tabirine de tahvil edebilirim. Zira zalam-ı cehaleti[348] memalik-i müte-

[336] mekâtib-i âliye: yüksek okullar
[337] tertibat-ı mukarrere: belirlenmiş düzen
[338] beşuş: güler yüzlü
[339] measir-i iltifat-güster: iltifat eserleri, tavırları
[340] çend: birkaç
[341] murassa: süslü
[342] ber-vech-i âtî: aşağıda
[343] madut (ol-): kabul edilmek
[344] aktar-ı baide: uzak yerler
[345] şedd-i rihal (et-): yola çıkmak
[346] aktar-ı müşemmese ve münevvere: güneşli ve aydınlık taraflar
[347] maarif-i şaşaa-paş: ışık saçan bilgiler
[348] zalam-ı cehalet: cahilliğin karanlığı

meddineden[349] sürüp çıkarmaya yarayacak envar-ı maarif[350] silahlarını hamil olan sizsiniz. Asrımızı tenvir eyleyen azva-yı marifetten[351] dolayı size minnettarız. Siz o askerlersiniz ki Napolyon Bonapart'ın dediği gibi sizi yalnız kırk asır kemal-i hayretle temaşa etmiyor, belki siz müessesat-ı azime-i ilmiye üzerinden a'sâr ve edvara[352] atf-ı lihaza-i tetebbuyla[353] onların a'makındaki[354] esrarı izhara sa'y ediyorsunuz. Bundan dolayı müftehir[355] ve mağrur olmaya hakkınız vardır."

"Tevarih-i Şarkiye[356] hazain-i vefire[357] ashabı olan mülûk[358] ve selatinin[359] ulûm ve erbab-ı ulûm hakkındaki himayet ve semahatlerini[360] uzun uzadıya hikâyet ve rivayet eder. Fakat tahattur etmelisiniz ki artık şair-i şehir Nebire [?]'nin[361] ağzını inciyle dolduran Melik Numan ve bir güzel şairin mükâfatını binlerce altınla tayin eyleyen Halife Memun zamanları geçmiştir. Biz ki bu asrın hükümdarıyız biz size başka türlü inciler başka türlü altınlar arz edebiliriz. O ise sizin taharriyatınızla[362] keşfeylediğiniz hakayıka kemal-i rağbet ve muhabbetimizden yani muallimîn-i muhteremesinden olduğunuz ulum ve fununu kemal-i sıdk ve hülusla[363] sevmekliğimizden ibarettir. Ezmine-i kadime[364] hulefası[365] gibi biz dahi sizin âsâr-ı ilmiyenize duhul[366] ve taalluk[367] peydasına rağbetkârız. Sizin delaletinizle ol mamure-i kadimeye[368] fürce-yâb-ı duhul[369] olmaya fevkalhad hâhişgeriz[370] ki her biri şayan-ı hayret âsârla mâlâmâl[371] olup siz bu âsârın tetebbuuyla insaniyet ve medeniyet tarihinin en kadim ezminesi[372] sahayifini[373] tefhime[374] yol bulursunuz."

"Memalik-i Garbiye'nin şu on dokuzucu asrı âdât ve ahlak-ı umumiyesi iktizasınca size suret-i maddiyede misafirperverliğimiz pek mahdut kalacak yani bin sene mukaddem buralarda olduğu gibi şeref-kudüm için azad-ı üsera[375] tarzındaki ikramlara yol bulunamayacaksa da ey Avrupa ve Amerika'nın muhterem allamesi! Ey Şark'ın fazıl misafirleri! O yoldaki mih-

[349] memalik-i müteməddine: gelişmiş ülkeler
[350] envar-ı maarif: bilgi nurları
[351] azva-yı marifet: bilgi ışıkları
[352] a'sâr/edvar: asırlar/devirler
[353] atf-ı lihaza-i tetebbu (ile): araştırma için bakarak
[354] a'mak: derinlikler
[355] müftehir (ol-): iftihar etmek; övünmek
[356] tevarih-i Şarkiye: Doğu tarihleri
[357] hazain-i vefire: büyük hazineler
[358] mülûk: melikler
[359] selatin: sultanlar
[360] semahat: cömertlik
[361] şair-i şehir: ünlü şair
[362] taharriyat: araştırmalar
[363] kemal-i sıdk ve hülus (ile): büyük bir içtenlikle
[364] ezmine-i kadime: eski çağlar
[365] hulefa: halifeler
[366] duhul: katılma
[367] taalluk (peyda et-): ilgi göstermek
[368] mamure-i kadime: eski mamur devirler
[369] fürce-yâb-ı duhul (ol-): katılmak
[370] hâhişger: istekli
[371] mâlâmâl: dopdolu
[372] ezmine: zamanlar
[373] sahayif: sayfalar
[374] tefhim: anlatma
[375] azad-ı üsera: köle azat etme

man-nüvazlığa[376] bedel İskandinavya şimalinin tecemmülat-ı lafziyyeden[377] ârî ve sade fakat halisiyet ve samimiyeti fevkalade olan measir-i mihman-nüvazîsini kabulle iktifa buyrunuz. Bizim azim ormanlarımızın ve sevahilimizi ihata eyleyen biharımızın[378] temevvücatıyla[379] peyda eyledikleri velvele-i letafetbahşasına[380] havale-i sem'-i rağbet[381] eyleyiniz. Vadilerimizin henüz letafet-i bakiranelerini muhafaza eyledikleri hadareti[382] ve cibal-i refiamızın[383] tasvir ettikleri letafeti ve bunlar arasındaki muzlim[384] ve derin göllerimizin hissettirdikleri heybeti temaşa eyleyiniz. Memleketimizi bu suretle tetebbu ederseniz umarım ki buradan müfarekatınızda[385] memleketimiz hakkında bir yadigâr-ı ihsas-ı şaireaneyle azimet eylersiniz!"

"Bugün size vazife-i hoş-âmedîyi[386] ifa ediyorum. Kalbim müzarekat-ı vakıanızda muvaffakiyet-i kâmileye nailiyetiniz temenniyatıyla memlu[387] olduğu hâlde Oryantalistler Kongresi'nin sekizinci ictimaı bugün küşad olunduğunu beyan ve ilan ederim."

Nutk-ı mezkûrun hitamında tekmil kongre el çırparak kral hazretlerini alkışladılar. Badehu reis-i sani Mösyö Dehrenheim nutkunu kıraat eyledi ki hülasası İsveç-Norveç mekâtip ve Dârü'l-maariflerinde mine'l-kadim[388] ekseriya ulum-ı riyaziye ve tabiiyeye[389] hasr-ı iştigal edilmekteydiyse de beş on seneden beri elsine-i Şarkiye'ye[390] dahi rağbet edildiğinden bu defa elsine ve ulum-ı Şarkiye Kongresi'nin burada akd-i ictima etmesi bu rağbeti daha ziyade arttıracağından ve binaenaleyh İsveç-Norveç milleti böyle yüzlerce ilim ve fazilet sahibi zevat-ı kiramın kendi memleketlerinde ictimalarından dolayı ziyadesiyle bahtiyar olduklarından ibaretti.

Ondan sonra başkâtip Kont de Landsberg bir report kıraat eyledi ki hülasası bu ictimaın tertibi kral tarafından kendisine ihale olunduğundan dolayı beyan-ı memnuniyet ve teşekkürle beraber şu derece-i muvaffakiyetinden dolayı müftehir bulunduğundan ibaretti. Yine kâtib-i mumaileyh üç sene mukaddem Viyana ictimaında kongrenin müsabakaya vaz' eylemiş olduğu iki eserden efkâr-ı hikemiye-i Kur'aniye'ye dair olan eser için Bağdat ulemasından Alusizade Ahmet Efendi ve tedkikat-ı lisaniyeye dair

[376] mihman-nüvaz: misafirperver
[377] tecemmülat-ı lafziyye: kelime oyunları
[378] bihar: denizler
[379] temevvücat: dalgalanmalar
[380] velvele-i letafetbahşa: güzel sesler
[381] havale-i sem'-i rağbet (eyle-): kulak vermek; dinlemek
[382] hadaret: bayındırlık
[383] cibal-i refia: yüksek dağlar
[384] muzlim: karanlık
[385] müfarakat: ayrılış
[386] vazife-i hoş-âmedî: hoşgeldin vazifesi
[387] memlu: dolu
[388] mine'l-kadim: eskiden beri
[389] ulum-ı riyaziye ve tabiiye: fen ve matematik bilimleri
[390] elsine-i Şarkiye:doğu dilleri

diğer bir eser için Macar ulemasından Mösyö Goldziher'in* büyük madalyaya istihkakları[391] temyiz komisyonu tarafından hükmolunduğu beyanıyla mumaileyh Mösyö Goldziher'in madalyası teslim olundu. Kezalik Almanya matbaacılarından bir zatın bazı kitab-ı Arabiyeyi hüsn-i tab' ve temsilinden dolayı Hidiv-i Mısır fehametli, devletli Tevfik Paşa** Hazretleri tarafından verilen mecidiye nişanını mumaileyhe teslim hususu kongreye havale buyurulmuş olduğundan onun da icabı icra kılındı.

Nihayet reis-i sani Mösyö Dehrenheim:

– Nutk-ı kralîye mukabil irad-ı kelam nöbeti Muhsin Han Hazretlerinindir, demesiyle Devlet-i fehime-i İraniyenin Dersaadet sefiri olup Şah-ı İran şehametli Nasreddin Han Hazretleri tarafından kongreye mebus olan devletli Muhsin Han Hazretleri kıyam ederek Farisîü'l-ibare[392] tehyie eylemiş oldukları makale-i nefîseyi gayet şirin bir edayla kıraat buyurdular. Bu makalenin bir nüshasına nailiyeti kendilerinden rica ederek muvafakatlarını da istihsal eylemiş idiysem de nasılsa bilahare tezayüd-i meşguliyet-i devletlerinden nâşi edinmek nasip olamadı.

Nevbet-i kelam reis-i sânî tarafından ikinci olarak bize ita olundukta Osmanlıca tehyie eylemiş bulunduğum nutkun Fransızcasını kral hazretlerine bi't-takdim suret-i Osmaniye'sini ber-vech-i âtî kıraat eyledim.

SURET-İ MAKALE

"Haşmet-penahâ![393] Ulum ve maarifi derece-i iltizamları[394] tarz-ı maarif-i Osmaniye'yi külliyen tecdid ve ikmale masrufi-i himmet ve inayetleriyle[395] müsellem-i enam[396] olan metbu-i müfahham ve muazzamım şevketli Gazi Sultan Abdülhamid Han-ı Sânî Efendim Hazretleri payitaht-ı haşmetpenahîlerinde sekizinci ictimaı karargir olan Müsteşrikîn Kongresi'ne saltanat-ı seniyye-i Osmaniyelerinin dahi iştiraki hakkında vuku bulan iltiması kemal-i mahzuziyetle bi't-telakki maarife muhtass[397] olan bunca bendegân-ı mülûkâneleri meyanında bu çaker-i ahkarlarını[398] intihapla kadr

* Goldziher: 1850-1921 yılları arasında yaşamış Macar asıllı oryantalisttir. Avrupa'da modern İslami ilimlerin kurucusu olarak bilinir. [h.n.]

[391] istihkak: hak kazanma

** Tevfik Paşa: 1852-1892 yılları arasında yaşamış Osmanlı Mısır valisidir. [h.n.]

[392] Farisîü'l-ibare: Farsça

[393] haşmet-penahâ: ey haşmetli

[394] derece-i iltizam: koruma, gözetme derecesi

[395] masrufi-i himmet ve inayet: yardımetme

[396] müsellem-i enam (ol-): herkesçe kabul edilmek

[397] muhtass (ol-): ait olmak

[398] çaker-i ahkar: değersiz kul, bende

ü şeref-i âcizanesini ilâ buyurmuşlardır. Öyle bir padişah-ı maarif-penah tarafından bu suretle intihabım bendelerince ne kadar mucib-i bahtiyarîyse her biri şan u şeref-i âlîsiyle tarih-i ulum ve fününu tezyin eylemiş olan bunca ulemanın gehvâre-i mukaddesi[399] bulunan İsveç-Norveç memleketinin bizzat dahi ilim ve faziletle şöhret-şiar hükümdar-ı âlî-tebarı haşmetli İkinci Oscar Hazretlerine arz-ı measir-i ta'zim ve tebcile vesile olmuş bulunması da o bahtiyarlığı bir kat daha tezyid eylemiştir."

"Ey Haşmetmeab! Âl-i Cenab! Hayran-ı sit-i faziletiniz olan salt bu bendeniz değil muhakkaken hükmederim ki kendimde hisseylediğim bahtiyarlık dünyanın her tarafından gelip şu encümen-i marifette ictima eyleyen yüzlerce fuzelanın kâffesinin de kulûbunu tenvir eylemektedir. Zira terakkiyat-ı ilmiyenin böyle fuzela-yı hükümdaran himayesi altına girmesi ve bilhassa bütün nev'iyet-i insaniye âlemi ulemasının kardeşçesine bir hisle bir mıstaba-i müzakere[400] etrafında birleşmesi ancak şu on dokuzuncu asr-ı terakkinin ve daha doğrusu bugünkü rüus-i mütetevvice[401] erbabının şanlı mahsusatından olup bu hâl danîş-i nev-i beşerin[402] terakkiyatını o derecelerde teşvik edecektir ki a'sâr-ı salife-i saire[403] bundan mahrumiyetlerinden nâşi gıbta-keşane müteessir kalsalar sezadır."

"Ferd-i vahid tasavvur olunabilir mi ki az çok nur-ı maarifle tenvir-i uyun[404] etmiş olsun da umum insaniyet için bir saadet-i mahza olan bu nimetin kadrini takdirden geri kalsın?"

"Binaenaleyh böyle hamî-i ulûm ve müşevvik-i erbab-ı maarif[405] olan bilcümle hükümdaran-ı zişanın ve onlar meyanında zat-ı haşmet-simat-ı cenab-ı hükümdarîlerinin beka-yı sıhhat ve tezayüd-i ömr ü afiyetleri için bütün kâinatın mabudu olan Hakk Celle ve A'lâ Hazretlerine dua ve temenniyatımı arz etmeyi kendime bir vazife-i mukaddese sayarım ki bu dua ve temenni mukteza-yı kadir-dânî ve nimet-şinasî olduğundan bütün âlem-i insaniyetin de buna müştereken kelime-i mübareke-i aminle mukabele edeceğine kat'an şüphem olamaz."

Bu nutkun kıraatı aza meyanında Osmanlıcaya vâkıf ne kadar zevat bulunduğunu tahmine güzel hizmet eyledi. Zira muhtelif mevakiden kırk elli kadar zevatın oldukça cehren[406] "amin" dedikleri işitildi ki nutka böyle bir duayla hitam verilmesi tarz-ı Osmanî ve âdâb-ı İslamiye muvafık düştüğünü

[399] gehvâre-i mukaddes: mukaddes beşik
[400] mıstaba-i müzakere: müzakere masası
[401] rüus-i mütetevvice: kral ve padişahlar
[402] danîş-i nev-i beşer: insanlığın bilgisi
[403] a'sâr-ı salife-i saire: diğer eski asırlar
[404] tenvir-i uyun (et-): aydınlanmak
[405] müşevvik-i erbab-ı maarif: bilim insanlarını teşvik eden
[406] cehren: açıktan

kral hazretleri bir memnuniyet-i mahsusayla tasdik eyleyerek filvaki terakki-i maarifin hâmîsi olan hükümdarların böyle kadir-şinasane dualara mazhariyetleri en layık mükâfatlardan addolunacağını dermeyan buyurdular.

Bundan sonra Almanca, Fransızca, İngilizce, İtalyanca yirmiden mütecaviz nutuklar irad olunup aralıkta nevbet-i kelam isabet eyledikçe Abdullah Fikri Paşa ve Şeyh Hamza ve Hind'den gelmiş Parsi başrahibi efendi dahi Arabî ve Hindî makalelerini irad eylediler. Hele Fikri Paşa'nın makalesi bir kaside-i nefîse suretindeydi ki hakikaten âsâr-ı edebiye-i nefîseden addolunmaya şayandır.

Her nutuk kıraat edildikçe huzzar[407] tarafından alkışlanıyor ve alkışın nihayetinde kral hazretleri kelimat-ı münasibeyle sahib-i nutku taltif eyliyordu.

İşte resm-i küşad bu suretle rehin-i hitam[408] olduysa da şubeler rüesa ve ketebesini[409] intihap[410] için diğer salonlara dağılmaya zaman kalmadığından ve reis-i sânîyle başkâtip evvelce kendiliklerinden bir intihap pusulası yapmış bulunduklarından bu intihap kongre tarafından kabul edilmiş sayıldı.

Küşad-ı resmî ictimaından çıkan aza derhâl yerli yerine giderek elbise-i resmiyelerini elbise-i adiyelerine bade't-tebdil[411] birinci ve ikinci şube ictimalarına yetişmeye müsaraat eylediler. Bu ictimada nazar-rübâ olan üniformalar meyanında Avrupa zevat-ı resmiyesinin sırmalı üniformaları kârilerimizin aglebi tarafından görülmüş şeyler olacağından o yolda izaha hacet olmayıp fakat Avrupa ulemasının kendi sınıflarına mahsus olan üniformaları nadir görülür şeylerden olmasıyla ber-vech-i âtî bazı izahata ibtidar[412] kılınır:

Bizde tarik-i ilmiye ricalinin üniformaları askeriye ve mülkiye üniformalarına benzemediği gibi Avrupa'nın ilmiye üniformaları da mülkiye ve askeriye kıyafetlerine benzemez. Bazıları başlarına siyah veyahut pek koyu mor kadifeden baretler ve bazıları birtakım Katolik papazlarında görülen geniş şapkalara müşabih şapkalar giymekte olup birtakımı Frenklerin suarelerde giydikleri kuyruklu setreler biçiminde ve fakat daha uzun ve geniş setreler ve birtakımı âdeta bizim binişlere[413] müşabih şeyler iktisa ediyorlar ki gerek serpuşları ve gerek libaslarının yakaları, kolları, önleri yeşil ipek bükmeyle işlenmiştir. Bu kıyafet üzerine nişanlarını da ta'lik edince hakikaten sınıf-ı ulema için gözlerin hoşlanacakları bir kıyafet husule gelmektedir.

[407] huzzar: hazır bulunanlar
[408] rehin-i hitam (ol-): sona ermek
[409] ketebe: kâtipler
[410] intihap: seçme
[411] bade't-tebdil: değiştirdikten sonra
[412] ibtidar (kılın-): başlanmak
[413] biniş: cüppe

İCTİMAAT HAKKINDA BİR İKİ SÖZ

Kongrenin ale'l-ıtlak ictimaları hakkında kārilerimce bir fikr-i mahsus peyda olmak için ber-vech-i âtî bazı izahata ibtidar olunur:

Gerek kongreye takdim ve ihda eylediği kitaplar ve gerek kongreye mahsus olarak kaleme aldığı makaleler için söz söyleyecek olanlar, hediye ve makaleleri gibi nevbet-i kelam talebini de vakit ve zamanıyla komisyona ihbar eyleyerek matbu tertipname-i umumîye ithal[414] ettirmek vazifesiyle mükelleftirler. Bu suretle kaydolunan kütüb ve mebahis esasen beş kısma münkasım olup kısm-ı evvel elsine ve ulum-ı Samiye ve İslamiye ve kısm-ı sani[415] elsine-i Ariye ve kısm-ı sâlis[416] elsine-i Mısriye ve Afrikiye ve kısm-ı râbi[417] lisan-ı Asyaiye ve Münteha-yı Şarkiye[418] ve kısm-ı hamis[419] dahi elsine-i Maliye ve Polenezya'dırlar. Bunlardan yalnız birinci kısım iki fırkaya münkasım olup birincisi lisan ve edebiyat-ı İslamiye ve ikincisi Arabînin gayri elsine-i Samiye fırkalarıdır.

İşbu beş kısım için kongre dahi beş şubeye münkasım olmuştur ki her şubenin iki üç reis ve birkaç zabıt kâtibi bulunmak mukarrerdir. Reis ve kâtiplerin müteaddid[420] olmasındaki hikmet bunların da kongre azasından olmaları ve icabına göre irad eyleyecek makaleleri bulunmaları kaziyesindendir. Hatta aza-yı saire şube-i hamseden[421] hangisinde isterse bulunabilmek salâhiyetini haiz olduklarından maada bir şubeye dâhil olan azanın diğerlerine hak-ı duhulü olamamak gibi bir ihtisar[422] dahi yoktur. Olabilir ki bir adam Ariyan lisanlarından birisine dair ona mahsus olan şubede ve Samiyan lisanlarından birisine dair de yine ona mahsus olan şubede irad-ı makal eylesin.

İrad olunacak makalat her şube için ayrı ayrı birer tertipnameye ithal edildiklerinden şube reisleri:

– Efendiler! Şubemizin ictimaı küşad olundu, diye mebde-i müzakerenin küşadını ilan eyledikten sonra:

– Filanca maddeye dair irad-ı kelam nöbeti filanca efendiye verilmiştir, denilerek beyan olunan zat dahi oturduğu yerden kıyam ve reisin sağ tarafına takarrüble irad-ı kelam eyler. Reisler nevbet-i kelamı kendi istedikleri adama verebilmek salahiyetini haiz olup tertipnamedeki sıraya ittiba[423] mecburi-

[414] ithal (ettir-): dâhil ettirmek
[415] kısm-ı sânî: ikinci kısım
[416] kısm-ı sâlis: üçüncü kısım
[417] kısm-ı râbi: dördüncü kısım
[418] Münteha-yı Şarkiye: Uzak Doğu
[419] kısm-ı hamis: beşinci kısım
[420] müteaddid: çok
[421] şube-i hamse: beş şube
[422] ihtisar: sınırlama
[423] ittiba: uyma

yetinde değildirler. Söz sahibi makalesini irad edip bitirdikten sonra reis, aza-yı encümene hitaben:

– Bu efendinin makalesi üzerine gerek intikad[424] ve gerek ilave-i mülahazat yolunda söz söylemek isteyen var mıdır? sualini irad eder. Öyle bir arzuda bulunan adam varsa kıyam ve arzusunu dermeyanla evvelki makale sahibinin yanına takarrüb ve mülahazatını serd-i ityan[425] eder. Sözünü bitirdikten sonra reis evvela ilk makaleyi irad edene:

– Nevbet-i kelam sizindir. Bir diyeceğiniz var mıdır? sualini sorup o dahi diyeceği bir şey varsa söyler ve olmadığı surette reis yine encümene hitaben söz söyleyecek başka bir kimse bulunup bulunmadığını sorup o maddeye dair söz kesilinceye kadar bu suretle nevbet-i kelamı tevzi[426] eyler.

Eğer reisin o maddeye dair kendi tarafından söyleyeceği bir şey varsa hasbe'r-riyase[427] son nevbet-i kelam kendisine ait olduğundan en sonra reis beyan-ı mülahazata başlar.

Söz söyleyenler sözlerini bitirmeyince müstemiîn[428] tarafından alkış edilmek memnuysa[429] da bazı mebahiste pek parlak yerlere gelindikçe el çırpanlar mümkün değil men olunamazlar. Makalelerin nihayetinde derece-i makbuliyetleri ne kadar çok adamın ne kadar uzun el çırpmakta bulunmalarıyla tayin olunur. Bazı kere sahib-i makale bu alkışlara teşekkür eyledikten sonra tekrar bir alkış daha edilir ki bu dahi tahsinin suret-i fevkaladede olduğuna delalet eder.

Her şubenin zabıtnamesi hemen o akşam yazılıp basılarak ertesi gün umum azaya taksim kılınmak cümle-i mukarreratdan olup bu yolda neşrolunan zabıtnamelerin gayet muhtasar oldukları ve âdeta: "Filanca maddeye dair filanca zat makalesini okudu. Ve falan tarafından beyan-ı mülahaza edilip filanca efendi dahi bahse iştirak eyledi" tarzından ibaret bulundukları görülmüş ve söylenen sözlerin hülasatü'l-hülasası olsun işaret kılınmadığına itiraz ve teessüf edenler bulunmuşsa da rivayete göre bu izahat zabıtnamelerinin birer nüshası azaya tevzi kılınmak üzere cilt suretinde basıldığı zaman derc ve ilan kılınacaklarmış.

Resm-i küşadın icra olunduğu gün ben elsine-i Samiye ve elsine-i Ariyye şubelerinin ikisinin de ictimalarında hazır bulundum. Zaten niyetim huzurumu hiçbir şubeye mahsus ve muntazır etmeyerek cümlesinde nöbet nöbet bulunup suret-i müzakereye dikkat etmek ve anlamak cihetindeydi.

[424] intikad: eleştiri
[425] serd-i ityan (et-): dile getirmek
[426] tevzi (eyle-): dağıtmak
[427] hasbe'r-riyase: başkanlık gereği
[428] müstemiîn: dinleyiciler
[429] memnu: yasak

Gerek şu birinci ictimalarda ve gerek ictimaatın bundan sonrakilerinde suret-i ictima ve usul-i müzakereye dair aldığım malumatı ber vech-i bâlâ[430] hülasa eyledim ki bunun hangi cihetinde ne gibi uygunsuzluğu bulunduğunu da ber-vech-i âtî muhtasaran olsun beyandan geri duramam. Zira keyfiyet aza beyninde de bir hayli kıyl ü kali[431] ve epeyce mühim müzakeratı mucip olmuştu.

Tertibname-i umumi iktizasınca irad olunacak makalelerin Fransız ve Alman ve İngiliz ve İtalyan ve Latin lisanlarıyla iradı lazım gelip bu lisanlar kongre için elsine-i resmiye olmak üzere intihap edildikleri gibi bir de suret-i umumiyede "elsine-i Şarkiye" resmî lisanlardan olarak kabul edilmiş ve nihayet: "Elsine-i mezkûreden maada diğer bazı lisanların da kabulüne cevaz vardır." denilmiştir. Hâlbuki aza-yı mevcudenin hemen umumunun anlayabildiği lisan Fransız lisanı olup ondan sonra ikinci derecede Alman ve üçüncü derecede İngiliz lisanları kabil-i tefehhüm[432] addolunabilirse de beş yüzden mütecaviz azanın ancak iki yüz elli kadarı Almanca ve yüz elli kadarı İngilizce anlayabilerek İtalyan ve Latin lisanlarını anlayabilenler yüze varamamakta ve Arap ve Osmanlı ve Farisî lisanlarını anlayanlar sekseni geçememekte ve İbranî ve Hindî ve sair elsine-i Şarkiye'yi anlayanlarsa miktarca daha aşağı kalmaktaydılar.

Bu hâlde anlayanlarının miktarı az olan bir lisanla irad-ı makal edilince makale-i mezkûreye dair kimin ne diyeceği olduğu hakkında reis tarafından irad olunan sual pek abes kalmaktaydı. İnsanın bir diyeceği olsa bile anlamadığı şey üzerine diyeceğini diyebilmek dahi hadd-i imkânın haricinde kalabilirdi. Bir kule-i Babil ki ihtilaf-ı elsinenin ne yaman tesiri olduğu apaşikâre meydana çıkmıştı.

Elsine-i Samiye ve Ariye'nin daha şu ilk resm-i küşad günkü ictimaında bu uygunsuzluk enzar-ı dikkate çarparak buna ne yolda çare bulunabileceğini düşünenler çok oldular. Zira Beni Sami lisanı meyanında o gün mevki-i mübahaseye konulan birkaç mesele-i İbraniyeyi asıl bizim Arapların halledebilecekleri ve İbrî[433] ile Arabî arasında dermeyan olunan nispet hakkında hüküm vermek salahiyeti Araplarda kalacağı derkârken Almanca veyahut İngilizce dermeyan olunan sözleri anlayamıyorlardı ki cevap versinler. Fransızcayı anlayan da yalnız bir Emin Bey olup Şeyh Hamza Efendi İngilizceden ve Şeyh Ömer Efendi Fransızcadan hemen birkaç kelime derecesinde bir vukufa sahip olabilip öyle müselsel[434] muttasıl[435]

[430] ber vech-i bâlâ: yukarıda
[431] kıyl ü kal: konuşmalar
[432] kabil-i tefehhüm: anlaşılabilir
[433] İbrî: İbranice
[434] müselsel: birbirine bağlı
[435] muttasıl: uzun

makalatı tefehhüm[436] iktidarında değildiler.

İngiliz ve Alman lisanları gibi yine binnisbe müstefhimleri[437] ziyadece olan lisanlardan maada herhangi lisanla makale irad edilecek olursa Fransızca bir tercümesinin evvelden tab' ve neşri bazı kimseler tarafından dermeyan olunduysa da tertipnamenin intıbaından[438] sonra mukarrerat-ı vakıayı değiştirmek uyamayacağı beyanıyla teklifleri reddolundu. Daha ilk günü bu hâl benim nazar-ı dikkatimi açtığından bir aralık tesadüfen lisan ve edebiyat-ı İslamiye şubesinin riyaseti uhde-i âcizaneme tevdi[439] olundukta bu teyakkuzdan pek güzel istifade edebildim ki kariben sırası gelince arz edeceğim.

KRALIN SUARESİNE AZİMET

Evvelce dahi haber vermiş olduğum veçhile işbu resm-i küşad günü bade'z-zuhr saat üçten beşe kadar Beni Sam ve Ariyan lisanlarının şubelerinde bi'l-ictima akşam üzeri Drottningholm sayfiye-i kraliyesinde verilecek suareye gitmek matbu tertipnamede münderic[440] mukarrerattandı. Hâlbuki yine evvelce haber verildiği veçhile küşad-ı resmî tahmin olunan zamandan ziyade uzamış ve o ictimadan çıkılıp üniformalar kıyafet-i adiyeye bi't-tebdil tekrar kongreye gelinmek için pek az zaman kalmış olduğundan bu kadar az zamanda tebdil-i kıyafet işini görmek isticaliyle[441] azanın Asilzadegân Sarayı'ndan çıkmaları epeyce karışık bir surette vukua gelmişti.

Bu karışıklık bana arabamı değil arkadaşlarımı da kaybettirmişti. Kongreye dâhil olmayan zevat-ı resmiyeyle mikdar-ı umumisini yedi yüzden mütecaviz tahmin edebileceğim adamlar bir akıntı teşkil ederek merdivenden aşağı ve kapıdan dışarı akıp gittiği hâlde bunların ortasında durup da arkadaş aramaya, arkadaş beklemeye imkân mı tasavvur olunabilir?

Sarayın önündeki Gustav Vasa meydancığında ahali-i müzdehimeden[442] azade tutmak için polisin çizgisiyle tayin olunan güzergâh arabalarla doldurulamayacağından miktarları birkaç yüze varan arabalar bu meydana hayli uzak olan ve Yemiş Pazarı ittihaz kılınan diğer bir meydanda beklemeye mecbur edilmişlerdi de herkes çıktıkça polis veyahut daire-i belediye memurlarından birisi koşup çıkanların arabalarını birer birer çağırmakta

[436] tefehhüm: anlama
[437] müstefhim: anlayan
[438] intıba: basılma
[439] tevdi (olun-): verilmek
[440] münderic: bulunan
[441] istical: acele
[442] ahali-i müzdehime: toplanmış halk

bulunmuştu. Vakıa bu bir intizamı mucipti. Ancak yüzlerce arabadan bizim arabaya sıra gelinceye kadar eldeki vakit dahi kaçırılmış olacaktı.

Ben bu hesapla ne yapacağımı düşünüp dururken yanı başımda bir kadın sesi ismimi irad eyledi. Çağıran kadın kimdir diye dönüp baktığımda Madam la Kontes de Landsberg olduğunu görüp çünkü Stockholm'e vusulümün üçüncü akşamı kontes, müşarünileyh Muhsin Han Hazretleriyle beraber beni de taama davet ederek iltifatına gark eylemiş bulunduğundan ve bade't-taam[443] Opera Tiyatrosu'na da götürüp kendi locasında yer tayin eylediğinden lütfunun minnettarı olmuştum. Hemen yanına koştum.

Bu kadın an-asıl Almanya-i Cenubi ahalisinden olup başkâtip Kont de Landsberg'in zevcesidir. Pederinden mevrus[444] olmak üzere on beş milyon frank kadar servet-i zatiyesi bulunup gayet hüsn-i terbiyeye ve hüsn-i ahlaka da nail olmakla her hâl ve şanı cezb-i kulubu müeddîdir. Fransızca, Almanca, İngilizce, İtalyanca tekellüm ve kitabete muktedirdir. Rivayete göre gerek Almanya ve gerek İsveç'te pek çok fukara cemiyetlerine kendisini aza-yı muavine[445] kaydettirip onun haricinde olarak dahi pek çok umur-ı hayriyede bulunur. Kırk yaşından henüz epeyce uzak bulunup boyca, endamca cemal ve melahatça dahi benat-ı nev'inin[446] birincilerinden addolunmaya müstaittir.

Yanına vardığımda gülerek:

– Galiba siz dahi benim gibi arabanızı bulmaktan meyus[447] kalmışsınız? dediğinde yalnız arabamı bulmaktan değil arkadaşlarımı bulmaktan da meyus kaldığımı beyanla fakat emir ve arzu buyuruyorlarsa gidip kendi arabalarını taharri[448] eyleyeceğimi bildirdim. Kabil-i icra olmayan böyle bir hizmeti vaad edişim kontesi güldürerek:

– Hayır! Arabasını bulamamakta ikimiz hemhâl kalalım. Kayıp eylediğiniz arkadaşları tazmin[449] için de ben size kendi refakatimi teklif ederim. Zâti ne kadar yer. Haydi piyade olarak gidiverelim, deyince maalmemnuniye ve't-teşekkür sağ kolumu takdim eyledim.

Esna-yı rahta[450] tiyatro üzerine bahis açıldı ki evvelki akşam Opera Tiyatrosu'nda *Minyon** nam oyun oynanarak ben dahi bazı mülahazatımı arzla kontesin nazar-ı dikkatini celbeylemiştim. Kontes Osmanlıların

[443] bade't-taam: yemekten sonra
[444] mevrus: miras kalan
[445] aza-yı muavin: yardımcı üye
[446] benat-ı nev': kadın cinsi
[447] meyus (kal-): umudu kesmek
[448] taharri (eyle-): aramak
[449] tazmin: telafi
[450] esna-yı rah: yol boyu

* *Minyon*: *Mignon* (1866). Ambroise Thomas'ın üç perdelik komik operası. [ed.n.]

tiyatroya derece-i rağbet ve münasebetlerini sorarak ben de işi ne ifrata ne de tefrite dökmeksizin bu yoldaki terakkimizin derecesini dosdoğru haber veriyordum. Zira gurbette övünmekle hamamda şarkı çağırmak hükümde müsavi[451] olduğunu bazı ihtiyarlar söylerlerse de benim meslek-i mahsusum ve tabiat-ı mecbulem[452] iktizasınca gurbette de övünmeyi beğenmediğimden sorulan şeylere aklım nasıl eriyorsa o nispette dosdoğru cevap vermek mutadımdır. Grand Hotel Rıhtımı'na geldiğimizde kontes dedi ki:

– Bu akşam kral hazretlerinin suaresine geleceksiniz ya?

– Bilâ-şüphe! Bu misilli şeyler vezaif-i resmiye meyanında en ziyade nezaket ve ehemmiyetle mümtaz[453] olanlardandır.

– Fakat biliyorsunuz ya büyük üniformayla gelinecektir!

– Evet kontes! Süs hususunda emsalimden aşağı kalmamaya gayret edeceğim derkârdır.

Kontes güldü. Dedi ki

– Bu gidişle galiba siz günde dört defa üniformadan sivil ve sivilden kıyafet-i adiyeye tahville tuvalet masasının önünden ve ayna karşısından ayrılamayacaksınız. Bari hizmetçiniz var mı?

Filvaki saye-i inayet-vaye cenab-ı padişahîde ahiren nail olmuş bulunduğum rütbe-i bâlâya mahsus üniformayı derhâl yaptırmışsam da terzi yine o rütbe-i âlîyle maan[454] nail olmuş bulunduğum ikinci rütbe nişanı ta'like mahsus iliklerle madalyaları ta'lik edecek yerleri yapamamış olduğundan kral hazretleri huzuruna ilk kabul-i resmîmizde bunları kendim yapmaya çalışmıştım. Muvaffak olabildimse de setreye iğne işletmek gayet güç olduğundan iğnenin göz tarafı birkaç defa parmaklarıma batıp epeyce kan bile fedasını mucip olmuştu. Kontes de Landsberg bu mülahazayı beyan eylediği zaman dahi hatırımda olan şey yarın akşam dahi kendi tarafından verilecek suareye sivil elbise üzerine nişan ta'likiyle gidileceğinden siyah setreye nişan ta'liki için lazımgelen ilikleri yapmak kaziyesiydi. "Hizmetçiniz var mı!" diye sorduğu sual hatırıma birşey ilka[455] eylediğinden bu hatırayı teyid için dedim ki:

– Bir hafta oturulacak bir memlekette hizmetçi tedariki mümkün mü? Hotelde bulduğumuz hizmetçilerle iktifa eyliyoruz.

– Hayır! Hayır! Hotel müdürüne söylerseniz sizin için matluba muvafık ve bir haftalık bir hizmetçi bulabilir. Ben de öyle yaptım.

[451] müsavi: denk
[452] tabiat-ı mecbule: yaratılış
[453] mümtaz: seçkin
[454] maan: birlikte
[455] ilka (eyle-): getirmek

Kontesin bu ihtarı hakikaten memnuniyetimi mucip olarak hotele gider gitmez icabını da bi'l-icra bundan evvel ismi sebk eden Roza'yı hizmet-i mahsusama tayin ettirdim.

Kontesle beraber hotelin kapısından girerken dedi ki:

– Bilirsiniz a bu akşam kongre azasını sayfiye-i kralîye götürmek için üç vapur tahsis olunmuştur. Ben Kralın zatına mahsus olan yatta bulunacağım. Siz de orada bulunacaksınız ya?

– Tabii! Sıfat-ı resmiye bunu iktiza etmez mi?

– Hayır! Tabii değil. Zaruri! Ben orada bulunacağım için sizin de orada bulunmanız iktiza eder. Kavalyemsiniz anlayamıyor musunuz? Hem vapurlara Asilzadegân Sarayı yanındaki rıhtımdan bineceği cihetle bu akşam bizim daireye gelmelisiniz ki oraya kadar da birlikte gidelim.

– Maalmemnuniye!

Bu memnuniyeti bir de temennayla teyid ederek hemen odama koştum ve üniformayı çıkarıp kıyafet-i adiyeyi bade't-telebbüs bir de arabaya râkiben tekrar kongre mahalline vardım ki oradan müfarekatımızda mevcut olan kalabalık hâlâ zail olmayıp bazıları arabasını ve bazıları arkadaşını aramakta ve işin en fenası şu ki aradıkları hâlde de bulamamaktaydılar.

Silsile-i sühan[456] münkesir[457] olmamak için yukarıki fıkrada beyan edildiği üzere bade'z-zuhr[458] alafranga saat üçten beşe kadar elsine-i Samiye ve Ariye şubeleri müzakeratında bulunarak badehu misafirhaneye geldim ki Kontes de Landsberg'in tavsiyesi mucibince hotel müdürüne vuku bulan ifadem üzerine Matmazel Roza bizi odada beklemekteydi.

Bizim Matmazel Roza, yaşça yirmi yaşında ancak tahmin olunabilir bir kızdı ki boyu Prusya'nın Pomeranya neferleriyle omuzdaşlığa isbat-ı liyakat eyleyecek derecedeydi. Ben hadd-i vasatın biraz üst tarafında boylulardan madutken Matmazel Roza benden birkaç parmak daha boyluca olup omuzların genişliği, pazuların kalınlığı vücudunda öyle bir kuvvet tasavvur ettiriyordu ki bunun birinci bürhânı da tenindeki latif pembelikti. Lahurakî* denilen adi kumaşın siyah renklisinde olarak giydiği fistan gayet sade idiyse de o mütenasip vücuduna pek güzel yakıştırmış olduğu gibi açık kestane renkli saçlarını da gayet zarifane taramakta mahareti vardı. Zaten bu memleketin kadını, erkeği hep böyle iri yarı sağlam şeylerdir. Zira kış mevsiminde tahte's-sıfır[459] yirmi beşten otuz dereceye varan soğuklara olur olmaz

[456] silsile-i sühan: söz sırası
[457] münkesir (ol-): kesilmek
[458] bade'z-zuhr: öğleden sonra
* Lahurakî: Hindistan'ın Lahor şehrinde üretilen kumaş. [ed.n.]
[459] tahte's-sıfır: sıfırın altında

vücutların adem-i tahammülü[460] derkâr olup cansızları, kansızları verem dedikleri cellad-ı bî-amânın satırı derhâl temizleyip götürdüğünden buna mukavemeti olanlar bi't-tabii canlı kanlı, irice yarıca vücutlardan olacağı aşikârdır. Bir de sırası geldikçe tekrar izah edileceği veçhile bu memleketin ahalisi gayet afif[461], müstakim[462] ve haluk[463] adamlar olup gerek içki ve gerek sair israfat ve suistimalata münhemik[464] olmadıklarından işbu fazilet-i maneviyeleri kendileri için maddeten dahi pek büyük faydayı mucip olduğu cümlesi üzerinde bedaheten[465] görülmektedir.

Matmazel Roza bizim kıyafet-i adiyemizi o akşam için kıyafet-i resmiyeye tebdil hususunda büyük bir muavenet ve maharet gösterdi. Lisanını bilmem ki vaktiyle bir askere mi hizmet etmiştir yoksa nereden öğrenmiştir de ince şeritle gerdana bağlanan ve şeridi üniformayla yakalık arasından dolaştırdıktan sonra uçları nişan üzerinde zarif bir frenk bağı teşkil eden nişanı bağlamayı ve kolayca kuşandırmayı kimden öğrendiğini anlayabileyim. Kızdaki bu dürüstane muamele pek büyük tahsinimi mucip oldu. Her şeyden fazla olarak giyinip kuşanıp odadan çıkınak üzereyken tarağı fırçayı alıp sakalımıza, bıyığımıza bir son nizam daha verdikten maada setremizi de bir mükemmel fırçaladı süpürdü.

İşte görülüyor a Kontes de Landsberg'e bilâ-ihtiyar söylemiş olduğum sözde isabet etmişim. İlk kabul-i resmiyeden ve bugünkü resm-i küşaddan bu akşam daha ziyade süslüydüm. Hatta kabul-i resmî günü ve resm-i küşadda za'f-ı basarım[466] yakından olacak müşahedat için gözlüğe ihtiyaç göstermediği hâlde bu akşam uzaktan vuku bulacak müşahedatta âciz kalmamak üzere gözlüğe de ihtiyacım olduğundan burun üzerinde bu gözlük dahi bir fazla süs addolunabilirdi.

Bu memleketlerde mah-ı eylül bizim kasım esnalarından ziyade kış sayılmaktaysa da bu sene havaca öyle bir fevkaladelik görülmüştür ki İsveç ve Norveç'te kongrenin tekmil müddet-i ictimaında yani on beş gün zarfında bir damla yağmur ve en hafif rüzgâr esmeyerek hava âdeta en latif baharlara müşabihti.[467] Binaenaleyh Kontes de Landsberg'in de iltiması[468] veçhile üniforma üzerine palto giyip Roza'nın getirdiği paltoyu kontesin uşaklarına teslimle biz açık olarak arabaya bindik.

Asilzadegân Sarayı yanındaki rıhtıma yanaşmış olan üç vapur Kiel'den

[460] adem-i tahammül: dayanıksızlık
[461] afif: namuslu
[462] müstakim: dürüst
[463] haluk: ahlaklı
[464] münhemik: eğilimli
[465] bedaheten: açık olarak
[466] za'f-ı basar: göz bozukluğu
[467] müşabih: benzer
[468] iltimas: tavsiye

Korsor'a geçerken bindiğimizi tarif eylediğim vapurlar, yani bizim Nüzhetiye vapuru gibi iki güverteli ve ondan küçürek şeyler olup bilhassa rükûb-ı kralîye[469] mahsus olan vapur yıldızlara müstağrak[470] gayet süslüdür. Aza-yı resmiyeden maada akademiler ve Dârü'l-maarifler tarafından mebus[471] birtakım zevat dahi bu vapura kabul olundularsa da bu bapta katiyen bir inhisar[472] olmayıp aza-yı resmiyeden bazıları diğer iki vapura binmiş oldukları gibi aza-yı gayriresmiyeden birçoğu da kral vapuruna binmişlerdi. Zira o zamana kadar beyne'l-aza[473] vukua gelen muarefeler iktizasınca herkes kafasına denk olan adamlar ile mangalar teşkiline başlamışlardı.

DROTTNİNGHOLM SAYFİYESİ

Stockholm şehrinin cenub-ı garbicihetinde bulunan ve Drottningholm denilen sayfiye kadimden beri bu memleket hükümdarlarının teferrücgâhı[474] olarak hakikaten de pek dil-küşa[475] bir mevki-i ranadır. İsveç sevahili hadsiz hesapsız cezair-i sagireyle[476] dantela gibi işlenmiş bulunduğundan Stockholm şehrinden işbu sayfiyeye gidinceye kadar vapurla bir buçuk saat imtidat eyleyen yol hep cezair-i saire-i mezkûre aralarından mürur eyler.

Bu cezirelerin arazisi gayet taşlık olduğundan ciddi bir yolda ziraat ve felahate[477] kabil değilseler de hüda-yi nabit[478] ve ekserisi çam nev'inden ağaçlar bunları birer minyatür gibi tezyin eylemiş olmaktan fazla şurada burada görülen hususî sayfiyeler ve bunların bahçeleri mevki-i mezkûr için bir de umran ve ziynet-i mimariye hükmettirerek enzar-ı istihsanı[479] celbe medar[480] olurlar.

Drottningholm Şatosu'nun bulunduğu yer dahi bir adadır. Bu şato ve bahçesi Paris civarındaki meşhur Versaille Şatosu ve bahçesinin nev-umma[481] şebihi[482] olup vakıa cesametçe Versaille'a kıyas bile kabul edemezse de bahçesindeki geniş çemenzarlar ve her biri bir resm-i mahsusta tertip olunmuş touffular, ormanlar ve çiçek olukları ve büyük havuzlar ve fışkırıp çıkan fevvareler[483] burasını bir hükümdar şanına çesban[484] olacak surette şaşaalandırmaktadırlar.

[469] rükûb-ı kralî: kralın binmesi
[470] müstağrak: gark olmuş
[471] mebus: gönderilen
[472] inhisar: tahsis etme
[473] beyne'l-aza: katılımcılar arası
[474] teferrucgâh: gezinti yeri
[475] dil-küşa: ferahlık veren
[476] cezair-i sagire: küçük adalar
[477] felahat: çiftçilik
[478] hüda-yi nabit: kendiliğinden biten
[479] enzar-ı istihsan: beğeni dolu bakışlar
[480] medar: sebep
[481] nev-umma: âdeta; bir çeşit
[482] şebih: benzer
[483] fevvare: fıskıye
[484] çesban: uygun

Asıl şato iki katlı bir binadır ki heyet-i umumiyesi birden inşa edilmeyerek muahharen[485] bazı ilavat ve tadilata duçar olduğundan mıdır nedir suret-i mimariyesinde yekparelikçe pek de tenasüp görülemezse de yine güzel, yine âlî bir binadır. İrili ufaklı bir hayli odalardan maada arîz[486] ve tavîl[487] mükellef bir koridor üzerine kapıları açılır ve yekdiğerlerine de geçilir üç dört büyük salon sayfiye-i mezkûrenin merasim-i umumi salonları addolunur.

Gerek koridor ve gerek salonların duvarları ve tavanları bazı resim muşambaları ve bazı sıvalar üzerine yapılmış olarak birçok büyük ve güzel resimleri havidir ki her biri İsveçlilerin Rusya ve Almanya ve Fransa vesaireyle vuku bulan berrî bahrî[488] muharebat-ı meşhurelerini[489] irae eyler. Hele en ziyade büyüklüğü ve yaldızlar vesaireyle mükellefiyeti hasebiyle mümtaz olan bir salonda bundan otuz beş kırk sene evvel mevcut olan bilcümle Avrupa hükümdaranının resimleri tersim ve tasvir olunmuştur ki cesamet-i tabiiyelerinden daha büyük olmaları hasebiyle salonun kapı cihetinden maada adlâ'-ı selasesini[490] işgal eyleyen işbu tasvir-i hükümdaran hakikaten pek heybet-nümadırlar.

Kapıdan girildiği zaman karşıya gelen ve binaenaleyh salonun en muteber dıl'ı[491] addolunan tarafın sağ cihetinde ve valid-i kesirü'l-mehamid[492] cenab-ı şehriyarî-i firdevs-aşiyan[493] Gazi Sultan Abdülmecid Han Hazretlerinin tasvir-i hümayunları nazar-ı dikkat ve tazimimi celbeder etmez vücudumda tüylerim ürperircesine bir hiss-i iftihara nail oldum. Oraya kadar refakat etmiş olduğum kontes bazı büyük adamlara iltifat için kolumdan ayrıldığı cihetle serbest kalmıştım. Eğerçi kalabalık pek ziyadeyse de kimseyi incitmeksizin bir yol bulup tasvir-i hümayun pişgâhına[494] kadar vararak bir zevk-i ruhanî-i ubudiyetkâraneyle temaşasına koyuldum.

Firdevs-aşiyan müşarünileyh kaimen[495] tasvir olunmuşlardır ki ser-i mealî-i efser-i şahanelerinde[496] murassa[497] sorguç ve dûş-ı hümayunlarında[498] yakası işlemeli harmani ve bunun altında büyük üniforma, menkuş[499] setri ve pantalon görünerek ve kunduralarının burunları arasına ucunu dayatmış oldukları seyf-i murassanın[500] kabzasına iki elleriyle dayanıp yaslanmışlardır.

[485] muahharen: sonradan
[486] arîz: geniş
[487] tavîl: uzun
[488] berrî bahrî: kara ve deniz
[489] muharebat-ı meşhure: meşhur savaşlar
[490] adlâ'-ı selase: üç kenar
[491] dıl': kenar
[492] valid-i kesirü'l-mehamid: birçok hamdedilecek şeyler yapan
[493] cenab-ı şehriyarî-i firdevs-aşiyan: yeri cennette olan padişah
[494] pişgâh: ön
[495] kaimen: ayakta
[496] ser-i mealî-i efser-i şahane: yüce başındaki padişahlık tacı
[497] murassa: süslü
[498] dûş-ı hümayun: padişahın omzu
[499] menkuş: nakışlı
[500] seyf-i murassa: süslü kılıç

Harmanî yakasından hariç olarak gerdan-ı hümayunlarında beyzî şekil bir de nişan görülür.

Hasbe'l-ubudiye bu timsal-i hümayunun temaşasına doyamadıktayken yanıma saray-ı kralî erkânından birkaç zat gelip Osmanlılarla İsveç devlet ve milleti arasındaki münasebete dair söz açtılar. Meşhur Demirbaş On İkinci Şarl'ın Rusya ile muharebatı esnasında hudud-ı Osmaniye ilticasından bed'[501] ile kral-ı lahık[502] İkinci Oscar Hazretlerinin İstanbul'a vuku bulan müsaferetleri esnasında veliahtları tehlikeli bir suretle hastalanmakla prens-i müşarünileyhi İstanbul'da bırakıp avdete mecbur oldukları zaman canib-i celilü'l-menakıb-ı cenab-ı cihanbânîden bî-dirig[503] buyurulan âsâr-ı inayet-i mihman-nüvazî ve çaresâzîye[504] varıncaya kadar birçok ahvali tezkâr ederek rûy-ı minnettarî gösterdiler ki ben dahi onların bu nezaket-i kadirşinasilerine şükran ve medh ü senayla mukabelede kusur etmemeye gayret eyledim.

Bu zamana kadar henüz kral hazretleri huzzar meyanında bulunmayıp ve hatta kendi namlarına mensup olan vapurla da gelmiş olmayıp biraz sonra küçük bir muşla gelecekleri istihbar kılınmıştı. Binaenaleyh her tarafta sekizer onar kişiden mürekkep mangalar kâh musahabe-i adiye ve kâh müzakere-i ilmiyeyle vakit geçirmekte oldukları gibi benim etrafımı da beş altı büyük profesör ihata eyleyerek maarif-i Şarkiye'ye dair bazı müzakerata ibtidar eylemiştik ki bu bapta ileride izahat vereceğim.

Gurub-ı şemsi[505] bir saat kadar geçerek şatonun bahçesi ve ön cihetinde denize nazır olan avlusu binlerce fener ve kandille donatıldıktan maada yerlere ziya-yı elektrik lambaları da konulmuştu ki böyle her zaman gelinmeyen bir şatoya da elektrik takımı tertip edilmiş bulunması şayan-ı tahsin olacağını bazı zevata söylediğimde birisi:

– Hayır efendim! Seyyar elektrik makineleri vardır ki nerede ziya-yı elektrik ikadı[506] matlup olursa sekiz on saat zarfında tertip olunabilirler, diye ol bapta birtakım izahat ita eyledi ki hakikaten nazar-ı istihsanımı[507] calib izahat-ı müfideden[508] görüldü.

Böyle umumi yerlerde ikad[509] olunan elektrik lambaları on metre irtifaında dökme demirden mamul büyük ve müzeyyen direkler üzerine ta'lik edilirler. Bu direklerin yere merbut kısmı en büyük mangalların kaidelerinden daha geniş ve içi boş olduğu cihetle pek ağır olup yükseldikçe sivrilmek

[501] bed' (ile): başlayarak
[502] kral-ı lahik: sonraki kral
[503] bî-dirig (buyurul-): esirgenmemek
[504] âsâr-ı inayet-i mihman-nüvazî ve çaresâzî: tedavi etme ve misafirperverlik gösterme
[505] gurub-ı şems: güneşin batışı
[506] ikad: yanma
[507] nazar-ı istihsan: beğeni
[508] izahat-ı müfide: faydalı açıklamalar
[509] ikad (olun-): dikilmek

üzere tepeleri ipince ve tam nısf-ı daire[510] bir kavis teşkil etmek derecesinde eğridir. Sütun-ı mezkûr yekpare olmayıp birisi kaide ve diğeri amud[511] ve üçüncüsü münhanî[512] olmak üzere üç parçadır. Kaide dediğimiz en büyük ve en ağır parça üç metre kadar mürtefidir.[513] Altı metre irtifaında olan amud bu kaide üzerine geçip bir metre kadar nısf-ı kutr[514] teşkil eyleyen münhanî dahi bu amud üzerine vidalanır. İşbu münhanîye billurdan mamul ve bizim adi su kovalarından daha büyücek bir kandil raptolunur ki kandilin ağzı olan tarafa kutru bir metreden ziyade sini gibi fakat beyaz boyalı bir cism-i akkâs[515] örtülmüş olduğundan kandilin ağzı görünmeyip bizim kadim kandilcilikte kutu içine konulan kandiller misilli haricen kocaman bir meme şeklinde görülür. Bu billurların bazıları buzlu olup derunundaki kuvvetli ziyayı harice donuk olarak aksettirir. Bazılarıysa şeffaftırlar ki derunlarında şule-feşan[516] olan ziya-i elektrik güneş gibi parlar. Bazı kere de bu şeffaf kandilin üzerine kocaman buzlu bir kalıp geçirilir.

Müspet ve menfi seyyale-i elektrikiyenin tekabülüyle[517] şerarat-ı müteakibeyi[518] husule getiren madeni tel uçları işbu billur kandilin derununda tertip edilmiş bulunmak zaruri olup birisi seyyale-i müsbiteye[519] diğeri seyyale-i menfiyeye[520] mahsus olan teller kandilin kenarlarından görünürlerse de müteakiben sütun-ı âhenine[521] mültesıkan[522] yere kadar indirilmişlerdir.

İşte lüzumu kadar elektrik sütun ve kandilleri bu suretle tertip olunduktan maada diğer cihetten mesturca[523] bir mahalle dört tekerlek üzerinde mebni ve buharla müteharrik[524] bir makine getirilip yine böyle tekerlek üzerinde ve seyyar hâlinde bulunan ve elektrik husulüne mahsus olan makine evvelki vapur makinesi tarafından kayış raptıyla tahrik[525] edilmek üzere onun yanıbaşına yaklaştırılır. Rivayete göre elli kadar lambayı bu suretle yakabilecek edevatın nakli için iktiza eden müddetten kat'-ı nazar fakat yerli yerlerine vaz'ı için yirmi amelenin sekiz on saat çalışması kâfiymiş.

Bir aralık Kontes de Landsberg cenapları yanıma gelerek:

– Kral hazretleri teşrif ediyorlar. İstikballeri için fişekler atılacak. Haydi seyredelim, demesiyle bu temaşaya müsaraat eyledik. Biz şatonun ön

[510] nısf-ı daire: yarım daire
[511] amud: dik
[512] münhanî: eğri
[513] mürtefi: yüksek
[514] nısf-ı kutr: yarıçap
[515] cism-i akkâs: yansıtıcı, şeffaf cisim
[516] şule-feşan: ışık saçan
[517] tekabül: karşı karşıya gelme
[518] şerarat-ı müteakibe: devam eden kıvılcımlar
[519] seyyale-i müsbite: pozitif akım
[520] seyyale-i menfiye: negatif akım
[521] sütun-ı âhenin: demir sütun
[522] mültesıkan: bağlanarak
[523] mestur: gizli
[524] müteharrik: hareket eden
[525] tahrik (edil-): hareket ettirilmek

tarafına varıncaya kadar kral hazretleri de istimbottan iskeleye çıkmışlar. Yalnız şato önünde tertip olunan fişekler değil, seksen yüz kadar küçük vapurlara ve büyük sandallara binmiş olan ahali tarafından atılan fişekler dahi ortalığı ateşler içerisinde bıraktıkları gibi gerek vapurlardaki ve gerek şato önündeki ahali tarafından:

– Yaşasın Kralımız! manasını mübeyyin olan iki üç kelimeyi müteakip dörder defa "Hurra! Hurra! Hurra! Hurra!" sedaları ortalığı titretiyordu ki şu halkın kendi hükümdarlarına muhabbetleri bu dereceye varması gerçekten inbisat[526] ve memnuniyetimi mucip oluyordu. Nasıl mucip olmasın ki hükümdar denilen şey bir milletin timsal-i mücessem-i kutsiyeti[527] demektir. Sancaktaki şan ve şeref bu kutsiyeti bî-ruh olarak tasvir edip hükümdarsa kutsiyet-i milliyeyi milletin sancağından daha âlî bir mertebe-i behcete[528] terfi eder bir sancak-ı zî-ruhtur.[529] Hükümdar-ı meşruunu sevmeyen ve hakk-ı müstehakkında ta'zimat ve tekrimat-ı layıkayı[530] icra etmeyen adamlar insan ıtlakına bile şayan görülmezler. Herkesin doğrudan doğruya kendi metbuu olan hükümdarına muhabbet ve riayetinden maada düşünmelidir ki ale'l-ıtlak hükümdar unvan-ı mealî-nişanını haiz olan zevatın kâffesi kâffe-i enam[531] nazarında muhterem ve mükerremdir ki hükümdaran-ı zişan hazeratı haklarında hürmetsizlik milel-i müteməddinenin[532] kâffesi nezdinde azim bir terbiyesizlik ve insaniyetsizlik addolunur. Ülkelerin darlığı, milletlerin küçüklüğü bile hükümdarların hürmet ve riayete istihkakları için makîs olamaz. Alelumum hükümdaranın kâffesi mütesaviyen[533] şayan-ı hürmettir. Hatta düşman ve muharip olan iki millet bile yekdiğerinin hükümdarlarına riayet ederlerse meziyet-i hakikiye-i medeniyelerini ibraz eylemiş olurlar.

İşte hükümdaran-ı zişan hakkında bu hiss-i ihtiram zaten kalbimde cây-gîr[534] olup binaenaleyh bir hususiyet-i kat'iyeyle kendi hükümdarları hakkında muhabbet ve hürmetleri pek fevkalade olan İsveç milletinin bu hâli ziyadesiyle hoşuma giderek sıfat-ı mahsusam mani olmasaydı bu hurra avazelerine ben de iştirak edecektim.

Söz sırası geldiği için şuracıkta arz ve ihbar edeyim ki İsveçlilerin âdet-i kadimeleri iktizasınca her nöbette hurraları dört defa tekerrür eder. Fakat son elif-i memdudeyi[535] asla temdid[536] etmezler. Kısa ve kesin telaffuzlarla

[526] inbisat: sevinç
[527] timsal-i mücessem-i kutsiyet: kutsal sembol
[528] mertebe-i behcet: sevinç mertebesi
[529] zî-ruh: canlı
[530] ta'zimatve tekrimat-ı layıka: layık olduğu saygı
[531] kâffe-i enam: bütün halk
[532] milel-i müteməddine: medeni milletler
[533] mütesaviyen: eş değerde
[534] cây-gîr (ol-): yerleşmek
[535] elif-i memdude: uzun elif; a sesi
[536] temdid (et-): uzatmak

bu kelimeyi dört defa tekrarı âdet-i kadime-i milliyelerinden sayarlar.

Kral hazretleri şatonun büyük koridoru medhaline gelinceye kadar evvelden merdiven altına yerleşmiş bulunan hassa müzikası kendisine mahsus olan marşı çalıyordu. Azaya edecekleri iltifatların istimâ'ına mani olmamak üzere koridora girer girmez müzika sükût eyledi. Kral hazretleri herkese baş ve elle selam verdikleri gibi gerek resmen ve gerek min gayriresmin tanışmış oldukları adamlara da elini vererek herkesi bir gûne kelimat-ı taltifeyle[537] memnun ve dilşad eyliyorlardı. Henüz kralın muarefesi şerefine nail olmamış bulunan birtakım kimseler bu şerefe nailiyet için dest-i kralîye temas eylediklerini gördükleri adamlara müracaatla kendilerini takdim ricasında bulunduklarından ve bu ricalar reddedilemediğinden o gece aza-yı gayriresmiyenin hemen kâffesi kral hazretlerine takdim olunmuşlardır.

Bir yandan müzika en müntehap[538] parçaları terennüm etmekte olsun diğer taraftan kral hazretleri muarefelerini kabul edecekleri ve arz eyledikleri ihtiramata[539] mukabele gösterecekleri zevatla bir buçuk saatten ziyade iştigal eyledikten sonra taam işareti verildi.

Şimdi hatıra geldiği cihetle kayıt ve ihtar edeyim ki haşmetli kraliçe hazretleri keyifsizlikleri hasebiyle memalikin iç taraflarında tebdil-i havada bulunduklarından kongre münasebetiyle payitahtlarında icra olunan merasimin hiçbirisinde hazır bulunamamışlardır.

Yemek sofraları şatonun alt katında beş altı büyük salona tertip edilmişlerse de defaatle beyan olunduğu üzere med'uv[540] olan zevatın oturmalarına müsait olacak surette değil herkesin oralara bi'l-müracaa arzu eyledikleri mekûlat[541] ve meşrubatı almalarına müsait olacak surette tertip edilmişlerdir. Kavalyesi olmakla müşerref olduğum Kontes de Landsberg ve sair birkaç muteber kadınlar zat-ı hazreti kralînin iki tarafında ve ön ve arka cihetlerinde oldukları hâlde taam salonlarına doğru ilerleyerek zevat-ı saire dahi alâ merâtibihim[542] bunlara peyrev oldular. Bu cemiyet dâhilinde gerek azadan gerek İsveç emiri ve vükelası familyalarından iki yüz kadar kadın mevcut idiyse de öyle sair Avrupalılar müsameratında olduğu gibi raks falan ictimaat-ı mezkûrenin hiçbirisinde vuku bulmamıştır.

Ekl ve şürb zamanlarının gayri zamanlarda bu kadınlara edilecek mülazemet[543] eğer bir mübahase-i ilmiye bir müzakere-i lisaniye suretini

[537] kelimat-ı taltife: iltifat sözleri
[538] müntehap: seçkin
[539] ihtiramat: hürmetler
[540] med'uv: davetli
[541] mekûlat: yiyecekler
[542] alâ merâtibihim: rütbelerine ve derecelerine göre sırasıyla
[543] mülazemet (et-): yakınlık göstermek

almayacaksa memalik-i sairenin ahval-i nisvaniye[544] ve sair hasais-i medeniyesine dair bir musahabe suretini almaktaydı ki azadan bazı gençler bu yoldaki ictimaatı pek soğuk bularak Paris ve Berlin ve Viyana'da gördükleri müsamereleri arzu eyliyorlardıysa da âdet-i beldeye ittiba mecburiyetinden hiç kimse kendini kurtaramıyordu. Ekl ve şürb zamanlarındaysa kavalyelerin vazifesi âdeta ayvazlıktan, sofracılıktan ibaret kalır. Zira herkes kendi bâzûyı ta'zim ve tekrimine taktığı kadını sofra salonlarında bir mahalle oturtup levazım-ı ekl ve şürbünü kendi eliyle tehyie eylemek gayret-i nazikânesine düşer. Ama bu vazife o kadar şerefli vezaif-i mutena-bahadandır[545] ki bi'n-nefs[546] kral hazretleri bile kadınlara bu yoldaki hizmeti kavalyelik şanına mütenasib-i mefahirden sayar.

Benim itikadıma göre ictimaat-ı leylînin[547] bu türlüsü hiç de soğuk değildir. Yarı çıplak kadınlarla kucak kucağa gelip fırıl fırıl dönmek suretiyle edilen rakslardan veyahut büyük büyük paralarla oynanan kumarlardan, müsamerattan zevk alanlara itirazım olamasa bile kendimce şöyle kâmilane eğlenceleri tercih ederim. Zaten âdâb ve ahlak dairesi dâhilinde her türlü mülahazata bu müsamereler de mani değil ki! Gerek bunların ve gerek umumen Avrupa'nın ahlak ve âdâbına en ziyade yabancı olanlardan birisi ben olduğum hâlde türlü mülahazat-ı nisvaniyeye iştirak bana bile vaki olmuştur ki latifenin bundan ziyadesi hakikaten ziyadedir.

Esna-yı taamda kral hazretleri aza-yı resmiyenin her birini birer münasebet-i latife düşürerek sofra başına getirip metbuları olan hükümdarân-ı zişan hazeratı namlarına idare-i akdâh[548] eylediler ki gayet muntazam bir surette tertip edilmiş bulunan şu vezaif-i ihtiramiye[549] esnasında müzika dahi kral tarafından celp ve bu ihtirama mazhar edilen azanın metbuu olan hükümdarân-ı zişan marşını çalmaktaydı. Kral tarafından bu hürmete ikinci mazhar olan abd-i âciz bulunup fakat sâmia-nevaz[550] olmakta tesiri sihir derecesine varan Marş-ı Hamidî nağmeleri kulaklarımı teşnif[551] ederetmez aklım başıma gelip ortada böyle bir tertip bulunduğunu anladım. Binaenaleyh kral hazretlerinin nezaketine vazife-i teşekkürü ifa ederken:

– Metbu-i akdes ve efhamım şevketli padişahım efendim hazretleri nam-ı namîlerini[552] dehan-ı hürmet-beyan-ı haşmet-penahîlerinden[553]

[544] ahval-i nisvaniye: kadınların durumu
[545] vezaif-i mutena-baha: seçkin ve değerli görevler
[546] bi'n-nefs: şahsen
[547] içtimaat-ı leylî: gece toplantıları
[548] idare-i akdâh (eyle-): kadeh kaldırmak
[549] vezaif-i ihtiramiye: saygı gösterme görevi
[550] sâmia-nevaz (ol-): kulağa hoş gelmek
[551] teşnif (et-): süslemek; şenlendirmek
[552] nam-ı namî: namlı, ünlü isim
[553] dehan-ı hürmet-beyan-ı haşmet-penahî: haşmetli kralın saygın ağzı

kemal-i tekrim ve ihtiramla istimâ'ımla[554] beraber nam-ı şevket-ittisam-ı cenab-ı padişahîye mensup olan marş nagamatının[555] da gûş-ı minnetimi[556] teşnif etmesi bu çâker-i ahkarı[557] ziyadesiyle memnun ve bahtiyar eyledi. İki cihetli olan bahtiyarlığımdan dolayı hâk-pây-i haşmet-ihtiva-yı cenab-ı hükümranîlerine kemal-i ta'zimle arz-ı minnet ve takdim-i şükran ederim, vadisinde idare-i lisan eyledim ve o kadar gürültü arasında marş-ı padişahînin sem'-i dikkatime vusulü kral hazretlerini memnun etmekle bundan dolayı da tahsinlerine mazhar oldum.

Evet! Böyle şeyler şu gibi memuriyetler esnasında sem'-i dikkatten dûr kalmamalıdır. Bu gibi mevaki ve merasimde asla gaflet etmek caiz değildir. Badi-i nazarda[558] ehemmiyetsiz görülebilirse de devlet ve milletinin şan ve şerefini gözetmekle müftehir bulunan erbab-ı basiret için bu gibi şeyler vazife-i dakikadan[559] addolunurlar.

Aza-yı resmiye bu suretle birer birer taltif olunduktan sonra kral hazretleri bira kadehini eline alarak ve o anda mabeynciler vesaire tarafından tekmil aza ve huzzar susturularak kadehi huzzara iraeyle ve dik sedayla:

– Ey Müsteşrikîn Kongresi'nin aza-yı kiramı! Ömrümde bahtiyarlıkla geçirdiğim demler Allah'a şükür pek çoktur. Fakat cümlenizi temin ederim ki kendimi en ziyade bahtiyar bulduğum dakika bu dakikadır. Sizin gibi irfan ve fazilet-i insaniyenin hülasasını teşkil eyleyen bir cemiyet içinde bulunmak kadar bahtiyarlık olamaz. İşte o bahtiyarlığa teşekküren ve heyet-i mecmuanızı takdiren ve tazimen bu kadehi nûş ediyorum, deyip nûş ettikleri sırada bütün aza:

"Yaşasın Kral!" ve "Hurra!" sadalarıyla salonları çın çın çınlattılar. Badehu azanın en ihtiyar ve en muteberlerinden beş altı zat, cümle tarafından vekil olarak huzûr-ı kralîye gidip kongre heyet-i umumiyesinin şu iltifat-ı kralîye teşekkürünü bade't-tebliğ ellerinde hazır bulundurdukları kadehleri başlarından yukarıya kaldırdıklarında bu hazırlık zaten tekmil azada bulunmasıyla herkes kadehlerini başlarından yukarıya kaldırarak evvelki sedaları tekrarla nûş eylediler ki bu hâl hakikaten pek müessir merasim-i âliyeden madut oldu.

[554] istimâ': duyma; işitme
[555] nagamat: nağmeler
[556] gûş-ı minnet: minnet duyan kulak
[557] çâker-i ahkar: hakir köle
[558] badi-i nazar: ilk bakış
[559] vazife-i dakika: önemli görev

ŞEHRAYİN[560]

Küşad-ı resmî gününün akşamına tesadüf eyleyen işbu ziyafetten avdet[561] edilirken bütün Stockholm şehrinin de kongreyi i'zâzen[562] mükemmel bir şehrayin icra eylemiş oldukları görüldü.

Bu şehrayinin mukaddimesi sayfiye-i kraliyeye kadar ilerlemiş bulunan istimbotlar ve sandallarda görülüyordu ki bunlara binen kadın erkek bir kere "Yaşasın Kongre" temennisini müteakiben dört kere de "Hurra" sadalarını îlâ eyledikleri gibi aralıkta bir azanın râkib oldukları üç sefineden birisi tarafından "Yaşasın Kral" yahut "Yaşasın İsveç" temennisi ilan olunur olunmaz bu sözlerin işitilebildiği kadar yerlerden hurra sadaları afaka çıkıyorlardı.

Evvelce dahi tarif olunduğu veçhile Drottningholm Şatosu'na gidilen yol kanal gibi adalar aralarından geçer bir şey olduğundan bu sahillerin hangi tarafında bir bina, bir sayfiye varsa donanmış olduktan maada küme küme ateşler dahi yakarak kenarları en ziyade bunlarla tezyin eylemişlerdi. Stockholm şehrine sokuldukça sahildeki binalar çoğalıp sıklaştığından buralarda birtakım kadınlar ve erkekler ellerine aldıkları maytapları veyahut ateş püskürür fişekleri çarkıfelek gibi çevire çevire koşuyorlardı ki peyda eyledikleri manzara hakikaten pek nazar-rübâ oluyordu.

Hemen bilcümle ebniyesinin[563] donanmış olduğu uzaktan görülmekte olan Stockholm şehrine gereği gibi takarrüb olundukta dahmeler[564] ve havai fişekler bizi istikbale başladıkları gibi taraf taraf çanak ve el maytapları da rengârenk ziyalarıyla şeb-i deycûru[565] rengîn etmekteydiler. Artık buralara gelindiği zaman hangi taraftan yalnız bir "yaşasın" sadası çıkarılacak olsa yaşayacak olan kim olursa olsun dört defa tekrar eyleyecek olan hurralara binlerce avazeler iştirak eylemekle keyfiyet bir gulgule-i umumiye[566] suretini alırdı.

Bir aralık azim bir ateş nur-efşan oluvererek şekl-i tanımını aldıkta Paris Ekspozisyonunda yapılan Eyfel Kulesi suretini aldığı görüldü. Vakıa onun gibi üç yüz metre irtifaında değildiyse de elli metreden de az irtifa tahmin olunamazdı. Bazı düvel-i mütehabbenin[567] markaları, tırâzları[568] kandiller, maytaplarla şuraya buraya yapılmış olduğu gibi alâim-i milliyenin en sadesi,

[560] şehrayin: şenlik
[561] avdet (eyle-): dönmek
[562] i'zâzen: onurlandırmak için
[563] ebniye: binalar
[564] dahme: hava fişeği
[565] şeb-i deycûr: karanlık gece
[566] gulgule-i umumî: genel bir uğultu
[567] düvel-i mütehabbe: dost ülkeler
[568] tırâz: süsler

en güzeli, en manidarı olan ay yıldız alamet-i Osmaniyesi yirmi, otuz yerde nur-efşan olmaktaydı. Bunlardan birisinin altında V.A.H. harfleri görüldü ki "Yaşasın Abdülhamit" demek olduğu anlaşılarak bi't-tabii kalbimi pür-nur ve pür-sürur eyledi.

Asilzadegân Sarayı civarındaki rıhtım üzerinde elli binden aşağı tahminine asla imkân olmayan bir halk hakikaten geceyi gündüze tahvil edecek derecelerde nur-efşan bir şehrayinle istikbalimize çıkıp türlü türlü fişekler nikat-ı müteaddideden[569] berhava olmakta bulunmasıyla vapurlar yollarını keserek bu şehrayin-i azimin temaşasına meydan ve imkân verdiler.

Halkın bu nümayişi yarım saatten ziyade mümted oldu. Hele şehrin en yüksek bir noktasından gayet kuvvetli bir ziya-i elektrikî makinesi sefine-i kraliye üzerine ziya yağdırmaktaydı ki iki bin metre kadar mesafeden gelen ve mebdei[570] bir nokta olduğu hâlde gittikçe açılarak müntehasında[571] azim bir zaviye-i hadde[572] ağzı tasvir eyleyen şu hatt-ı münir[573] şehrayinin en büyük, en parlak alaim-i ibtihacından[574] addolunuyordu.

Elhasıl vapurlar birer birer rıhtım iskelesine yanaşarak azalar çıkmaya başladılar. Gariptir ki bu gece dahi gündüzki gibi güzergâh-ı umumi olmak üzere polisin tayin eylemiş olduğu yere hiçbir kimse pay-endaz-ı tecavüz[575] olmadığından vapurdan çıkanlar rahat rahat yol bulup geçebilmekteydiler. İntizam ve inzibata riayetin bu derecesini milel-i saireden ümit edememekte mazurum.

Vapurdan çıkan azadan bazıları tanındıkça ya kendi ismi ya mensup olduğu millet veyahut metbuu olan hükümdarın namı yâd olunarak hurralar bir velvele-i müdhişe suretinde meydan almaktaydılar.

Nısf-ı leyle karib bir saatte avdet olunacağını bildiğim cihetle gerek soğuktan ve gerek mesafenin uzaklığından dolayı araba göndermesini hotel müdürüne tembih eylemişsem de gelen arabaları polis ahali-i müzdehimenin arka tarafına sürmüş olduğundan bu hizmete memur olan bir memur her araba kimler için gelmiş olduğunu arabacılardan öğrenip kayıt eylemiş bulunmak hasebiyle arabacımı çağırmak için ismimi sorduysa da ahali-i merkumeyi[576] yarıp yanıma kadar gelecek olan araba beni memnun etse bile binlerce halkı bizar edeceğini düşündüğümden:

[569] nikat-ı müteaddide: çeşitli noktalar
[570] mebde: başlangıç
[571] münteha: son
[572] zaviye-i hadde: dar açı
[573] hatt-ı münir: ışık çizgisi
[574] alaim-i ibtihac: sevinç alameti
[575] pay-endaz-ı tecavüz (ol-): ayak basmak; girmek
[576] ahali-i merkume: adı geçen kişiler

– Hayır! Benim arabam yoktur. Ben araba sipariş etmemiştim, diye yayan yürümeye başladım.

Ne fayda ki iş yalnız benim yed-i ihtiyarımda değildi. Gündüzki resm-i küşaddan Kontes de Landsberg ile piyade olarak geldiğimi görmüş bulunan hotel müdürü ne sebebe mebni behemehal[577] sokulup beni arabasına almamış olduğundan arabacıyı tekdir eylemiş bulunduğu cihetle adamcağız bu defa behemehal ifa-i vazifeyi azm ü cezm etmiş.[578] Başımdaki fes ise elli bin kişi içinde beni kopkolay tanıttığından mevki-i mahsusunda ayağa kalkan arabacı kâh bana:

– Ekselans! Ekselans! diye hitaplar ve kâh arabacıya yol açmaları için ahali-i müzdehimeye nidalarla takarrübe[579] başlamasın mı?

İşte bir intizamsızlık ki sebeb-i mahz[580] ben oluyorum. El işaretiyle arabayı istemediğimi herife anlatmaya çalışıyorum ama kabil değil. Halk ise kemal-i lutf ve nezaketle arabaya yol açmaya başladığından araba gelip beni aldı ama mahcubiyetimden âdeta yerlere geçtim.

Bu geceki şehrayin yalnız deniz sahillerine de mahsus olmayıp şehir derunundaki binalar dahi pek güzel donanmıştı. Hele ikametgâlımız olan hotel bundan evvel dahi tarif eylediğim havagazı borularıyla o kadar güzel ve mükemmel donanmış ki o koca bina âdeta nurla tersim[581] olunmuş denilecek hâle gelmiş.

BİR RİYASET-İ MUVAKKATA[582]

Kongrenin ikinci ve eylül-i efrencînin üçüncü günü olan salı günkü tertipnamede kable'z-zuhr[583] saat dokuz buçuktan on ikiye kadar ve bade'z-zuhr ikiden dörde kadar ictima eyleyecek olan şubeler meyanında lisan ve edebiyat-ı İslamiye şubesi de dâhil idiyse de o gün için ben Asya-yı Vusta[584] ve Münteha-yı Şarki[585] lisanlarına mahsus olan şubede bulunmak arzusuna düşmüştüm. Hâlbuki lisan ve edebiyat-ı İslamiye şubesine intihab[586] edilmiş bulunan iki reisin ikisi de sair şubelerde bulunarak makam-ı riyaset boş kalmış olduğundan aza o gün için benim riyasetimi arzu eylemiş.

[577] behemehâl: derhâl
[578] azm ü cezm (et-): kesin karar vermek
[579] takarrüb: yaklaşma
[580] sebeb-i mahz: asıl sebep
[581] tersim (olun-): resmedilmek
[582] riyaset-i muvakkate: geçici başkanlık
[583] kable'z-zuhr: öğleden önce
[584] Asya-yı Vusta: Orta Asya
[585] Münteha-yı Şarki: Uzak Doğu
[586] intihap (edil-): seçilmek

İki üç zat Asya-yı Vusta şubesine gelerek bu riyaset-i muvakkateyi teklif eylediklerinde bazı mütalaat-ı mahsusaya mebni özürler diledimse de müteakiben vârid-i hatırım[587] olan diğer bir mütalaaya mebni erbab-ı teklifin devam eyledikleri kabul iltimasını[588] redd-i kat'iyle reddetmeyerek şubelerine gittim.

Hatırıma gelen şey dünkü ictimada bazı kimselerin tekellüm eyledikleri lisan-ı gayr-ı marufeyi[589] diğer bazılarının anlayamamalarından dolayı vukua gelen güft ü gûlardı.[590] Bundan mukaddem dahi beyan eylemiş olduğum veçhile bazı kimseler Almanca ve İngilizceden maada lisanlarla söylenen sözlerin Fransızca birer tercümesi tebliğ olunmasını talep eylemişlerdi de reddolunmuşlardı. Hele akşam Drottningholm sayfiyesine giderken vapurlarda ve hîn-i vusulde[591] sayfiye salonlarında bu meseleyi tekrar eylemişlerdi de bizim Mısırlı arkadaşlar teklif-i mezkûru bir kat daha tevsi ederek Almanca ve İngilizce ve Fransızca söylenen makalelerin bile kendilerine Arapça olarak tefhimi[592] lüzumundan bahseylemişlerdi. Hakları da var ya! Maksat lisan-ı ulum ve edebiyat-ı Şarkiye'yse onların asıl erbabı bu zevat-ı fazâil-simât[593] değil midir? Anlamadıkları mesaile[594] karşı sanıma bekim[595] oturmalarında kongre için dahi fayda memul olamaz.

İşte bu hatıra üzerine muktedir olabildiğim kadar bir riyaset-i muvakkatayla bu iddia ve talep erbabının muhik[596] olduklarını göstermek istedim. Bu defaki kongre için bir faydası olamasa bile ileride vuku bulacak ictimaatta şu haklı davanın tervîcine[597] medar olabileceğini düşündüm.

O gün lisan ve edebiyat-ı İslamiyenin şubesinde kadın erkek yüz seksen kadar zevat mevcut olup sandali-i riyasete kuudumda[598] encümen-i müzakerenin küşad[599] olunduğunu ilan etmeyi müteakip huzzar-ı kiramın hakk-ı âcizanemdeki teveccühü şu riyaset-i muvakkataya davetimi icap eylemiş bulunmasından dolayı bir de teşekkür eyledim.

İçtimaat hakkında vermiş olduğum izahat meyanında zikri sebk eylediği veçhile reis bulunan adam kimi isterse nevbet-i kelamı ona vermek salahiyetini haiz olduğundan önümde tertipname mucibince kimlerin hangi lisanlarla irad-ı makal eyleyeceklerini gözden geçirdikten sonra evvela

[587] vârid-i hatır (ol-): akla gelmek
[588] iltimas: rica
[589] lisan-ı gayr-ı marufe: bilinmeyen dil
[590] güft ü gû: gereksiz konuşmalar
[591] hîn-i vusul(de): varılınca
[592] tefhim: anlatılma
[593] zevat-ı fazâil-simât: değerli kimseler
[594] mesail: meseleler
[595] sanıma bekim: sağır dilsiz
[596] muhik: haklı
[597] tervîc: değerlendirilme
[598] kuud: çıkma; oturma
[599] küşad (olun-): açılmak

kelamı Fransızca nutuk edecek olan bir zata verdim. Edebiyat-ı Arabiyeye dair olan sözlerini bitirdikten sonra dilimin dönebildiği kadar bir Arapçayla meramını Şeyh Hamza ve Şeyh Ömer Efendilere icmalen tefhim eylediğimde ziyadesiyle memnun olarak onlar dahi mülahazalarını dermeyan ettiler. Fazıl şeyhlerin mülahazalarını Fransızca olarak sahib-i makaleye tefhim eylediğimde huzzarın kâffesi Arap fazıllarının fikirlerini anlamış olmalarından dolayı ziyadesiyle mahzuz kalarak: "İşte müzakere böyle olur. Her lisan ve ilmin müntesibi kimse riyaset ona verilmelidir." tarzındaki sözler huzzar meyanında epeyce meydan aldılar ki buna kalben memnun oluyor idiysem de saded haricindeki sözler bu misilli ictimaatta malayani[600] addolunacaklarından riyaset çıngırağını çalıp huzzarı sükûta davet etmeye de hasbe'l-vazife mecbur oluyordum.

Bir aralık nevbet-i kelamı Fikri Paşa'ya verdim. Mumaileyh Hasan İbni Sabit'in divanına yazmakta bulunduğu şerhe dair irad-ı makal eyledi. O zatın Arabîsi o kadar fasih ve beliğdir ki ağzından çıkan sözleri derhâl kalemle zaptetseler itinalı yazılmış bir nüsha-i edebiye husule gelmiş olur. Edebiyat-ı Arabiyenin meziyet ve irfanına ve divanın kıymet ve ehemmiyetine ve bu divana ne yolda şerh yazdığının beyanına ve bu hizmetinden Avrupaca dahi edilecek istifadeye dair söylediği sözleri yüz elli nefer-i huzzar meyanında ancak yirmi otuz adam anlayabilmişken ifadat-ı mezkûreyi hülasaten Fransızcaya tercüme ve irad eylediğimde herkes anlayarak mahzuziyet-i umumiye artmaya başladı. Divandan birkaç beyti inşadla[601] ne yolda şerh etmiş olduğunu da göstermesi bazı taraflardan rica edilmekle bu ricayı da Fikri Paşa'ya tefhim eylediğimde rastgele açtığı sayfadan birkaç beyti o kadar güzel şerh eyledi ki Arapça anlayanlar cidden hayran kaldıkları gibi velev ki hülasaten olsun Fransızcaya da nakil ve tahvil eylediğim zaman hayret-i vakıa âdeta taammüm[602] eyledi. Bazı taraftan "şerh" demek Avrupalıların "kritik" dedikleri şey olup olmadığı sual edilip taraf-ı âcizanemden bizce kritiğin mukabili intikad olduğu ve şerhse müellifin maksadını tefhime[603] yardım demek olacağı beyan olundukta diğer taraftan:

– Şerh demek Fransızca komanter[604] demektir, denildiyse de bizce komenterin mukabili "tevil" ve "tefsir" olduğu ve şerhse bir eserin kıymet-i ilmiye ve edebiyesini irae için olduğuna göre kritiğe ve maksadı tefhim için olduğuna göre komantere benzemek lazım gelirse de ikisi arasını camiiyetinden[605] fazla

[600] malayani: boş
[601] inşad: şiir okuma
[602] tamim (eyle-): yayılmak
[603] tefhim: anlama
[604] komanter (Fr. commentaire): yorum
[605] camiiyet: toplama; birleştirme

asıl mahiyeti o beyti şakirdana[606] tedris[607] ve tefhim eyleyecek olan muallimin izahatı demek olacağı anlatıldı.

Mübahasenin bu ciheti müstemiîn-i mevcudeyi[608] hakikaten müstefit[609] eyleyerek kendileri indinde yeni bir şey demek olan bu şerh meselesinde bilahare fuzela-yı İslamiyeden[610] daha ziyade tafsilat isteyeceklerini birbirine söylemeye başladılar.

Bir aralık nevbet-i kelamı Almanca irad-ı makale edecek olanlara verdiğimde meramlarının umumiyet üzere anlaşılamamasından nâşi hiçbir mübahaseye meydan açılmamasından mütevellid olan soğukluk herkesin nazar-ı dikkatine çarptı. Müteakiben söz sırasını Şeyh Hamza Efendi'ye verdim ki Viyana'da bundan evvel vuku bulan yedinci ictimada kendisine tavsiye edilmiş olmasından dolayı nezd-i İslamda ahval-i nisvana dair güzel bir eser telif eylemişti.

Şeyh-i fazıl evvel-be-evvel gayet beliğ bir makaleyle kongrenin ve İsveç ve Norveç milletinin ve haşmetli kral hazretlerinin medayih-i esniyesini[611] irad eyledi ki tercümesine çâr-çeşmle[612] muntazır bulunan huzzara:

– Hazret-i Şeyh'in Arap lisanındaki fesahat ve belagatini Fransızcaya bihakkın nakledebilmek kudretini haiz bulunsaydım kendimi bahtiyar addeylerdim. Arap lisan-ı muciz-beyanına[613] mahsus olan sanayi-i kelamiyeyi[614] başka lisanlarda bihakkın icra ve iraeye imkân dahi mutasavver olmadığını bu lisana vâkıf olanlar teslim ederler. Kelimatın tertibine edna[615] dikkatle malum olur ki şeyh efendi hazretlerinin makalesi mensur olduğu hâlde müsecca[616] ve mukaffa[617] olmasından dolayı nev-umma[618] manzumdur. Buna Fransızca "prose rime" diyorlarsa da bu sözün kuvveti ne derecelere vardığını yine Arabîye vâkıf olanlar anlayabilirler. Herhâlde Hazret-i Şeyh kongreyi ve İsveç-Norveç ve bunların hükümdar-ı maarif-âsârını[619] medh ü sena eyliyorlar. Hülasa-i ifadeleri de şundan ibarettir, diye Şeyh'in medayihini pek muhtasar olarak ancak hülasa edebildim ki hakkıyla tercümesine âdem-i iktidarım hakikaten mucib-i teessüfüm oldu. Badehu şeyh efendi hazretleri telif-i nefîslerinin mahiyetini anlatmaya başladılar. Nezd-i İslam'da ahval-i

[606] şakirdan: öğrenciler
[607] tedris: öğretme
[608] müstemiin-i mevcude: oradaki dinleyiciler
[609] müstefit (eyle-): faydalandırmak
[610] fuzela-yı İslamiye: müslüman bilim adamları
[611] medayih-i esniye: övgü
[612] çâr-çeşm: dört göz
[613] lisan-ı muciz-beyan: mucizevi dil
[614] sanayi-i kelamiye: söz sanatları
[615] edna: az; en az
[616] müsecca: secili
[617] mukaffa: kafiyeli
[618] nev-umma: âdeta
[619] hükümdar-ı maarif-âsâr: bilimi himaye eden hükümdar

nisvanın hakikati Avrupa uleması nezdinde henüz mükemmelen malum olmadığı ve bu bapta hakikat-nüma bir eserin telifi kendisinden iltimas edildiği beyanıyla bu eseri vücuda getirdiğini ve bunda hukuk ve vezaif-i nisvana dair Kur'an-ı Kerim'de mevcut olan ayet-i celile ve dehen-i mübarek-i Cenab-ı Peygamber'den[620] şeref-sudûr olan ehadis-i şerife cem' edildiği gibi müçtehidîn-i kiramın[621] bu baptaki hüküm ve kavilleri ve üdeba-yı zarafet-intimanın[622] enfes-i akvali[623] de cem' olunarak kendi taraflarından münasibi veçhile muhakeme ve izahtan dahi geri kalınmadığını söylediler ki şeyhin bu ifadatı taraf-ı âcizanemden huzzara tebliğ olunduğu zaman kendilerince emsali mevcut olmayan bu eser-i âlü'l-âlden[624] fevkalhad memnun olarak el birliğiyle Hazret-i Şeyh'i alkışladılar.

Şeyhin ifadatı üzerine bir kimsenin diyeceği olup olmadığı sual olundukta huzzardan birisi telif-i mezkûrda[625] cem' olunan ayat[626] ve ehadis[627] ve ahkâm ve akvalden birer numune iradını talep etmesiyle bu talebi şeyhe tefhim eylediğimde Şeyh-i zarif:

– Ben bu âsârı zaten kongre için telif eyledim. Kongre tarafından tab' ve neşrolunacaktır. Mündericatından[628] birer cüzü irad eyleyecek olsam onların kuvveti bihakkın takdir olunamayarak bir münazara-i beyhudeye yol açacak ve söz uzanacaktır. Tekmili mütalaa buyurulmalıdır ki maksat tamamıyla taayyün eylesin. Ona da vaktin müsaadesi yoktur, dedi ki filvaki makale irad edecek olanlara yalnız on dakikadan yirmi dakikaya kadar zaman verilip bu müddetinde geçmiş olduğu beyanıyla beraber Şeyh'in özrü huzzara tebliğ olundukta cümlesi tarafından kabul edildi.

Bu telif hakkında söz söyleyecek bir kimse kalmayınca taraf-ı âcizanemden Fransızca olarak makale-i âtiye irad olundu.

SURET-İ MAKALE

Hasbe'r-riyase cümleden sonra benim de bir söz söylemeye hakkım olduğundan fazıl dostum Şeyh Hamza Efendi Hazretlerinin telifi münasebetiyle derim ki: Şimdiye kadar Avrupa bizim bilad-ı Şarkiye'ye yalnız bir

[620] dehen-i mübarek-i Cenab-ı Peygamber: Peygamber'in mübarek ağzı
[621] müçtehidîn-i kiram: büyük müçtehidler, yorumcular
[622] üdeba-yı zarafet-intima: zarif edipler, yazar ve şairler
[623] enfes-i akval: en değerli sözler
[624] eser-i âlü'l-âl: çok değerli eser
[625] telif-i mezkûr: adı geçen kitap
[626] ayat: ayetler
[627] ehadis: hadisler
[628] mündericat: içindekiler

levha-i dilara temaşası gibi bir nazarla bakardı. Zira müdekkik[629] ve mütetebbi[630] olan Avrupa feylesoflarının Şarkça taharri-i hakayıka[631] koyulmaları binnisbe yeni bir şey olup şimdiye kadar ahval-i Şarkiye yalnız nakkaş-ı hayal olan üdeba[632] ve şuaranın[633] tasvir ve tersimlerine[634] kalmıştı. Bunların tasavvur ve tasvirlerine göre Şark nisvanı bir sedir üzerine gelişi güzel uzanıvermiş bir mahbubedir ki çıplak ayaklarına giydiği incili terliklerin birisi yerde ve diğeri parmakları ucundadır. Libasıysa tesettürden ziyade tezeyyün[635] için yapıldığından sedirden aşağı uzattığı bacakları yarı çıplak bir hâlde bulunduğu misilli karnı ve sinesi de hayal gibi ince ve şeffaf tüllerle nim-mesturdur.[636] Perişan saçları çıplak omuzlarıyla sedirden aşağı uzatıvermiş olduğu kol üzerine doğru büklüm büklüm dağılmıştır. Kendisinden birkaç metre uzağa konulmuş bir murassa[637] nargilenin yılan gibi kıvrımlı marpucu elinde ve onun da murassa ve kehrübalı ağızlığı ağzına karib bir vaziyettedir. Birkaç sedefli dolap ve iskemle ve rahleyle tavana asılmış fanuslar odanın ziyneti olup kaimen bir zenci cariye rengârenk tavus tüyünden mamul yelpazeyle mirvaha-zendir.[638] İşte şimdiye kadar Avrupa'nın tasvir eylediği Şark nisvanı budur. Vakıa bu levha temaşası gözlere letafet verir güzel şeylerdense de bir hakikat olmayıp bir hayal, bir şiirdir. O kadar hayaldir ki ondan mütevellid fikir ve itikat dahi mahz-ı hayal olur. Zira zannolunur ki bu vücut kendi hanesinin sahibesi, zevcinin zevcesi ve evladının validesi değil, belki yalnız hane sahibi olan erkeğin huzuzatına[639] hizmetkâr bir eğlencesidir. Ne büyük hata! Bugünkü günde asıl güzelliği hakikatte arayan müdekkik ve hakikatperest Avrupa için bu gibi hayalat calib-i nazar-ı ehemmiyet olamazlar. Bugün muhtac-ı hakikat olan Avrupa için dostum Şeyh Hamza'nın telifi işte şu hayalat-ı müşaşaayı[640] münhasif[641] ederek hakikati ortaya koyacak âsâr-ı ciddiyeden olduğu için fevkalade şayan-ı tebriktir. Telif-i mezkûru okursanız size muhtasaran tasvir eylediğim hayalle hakikat arasındaki fark-ı azimi görürsünüz. Bu farkı az sözle ben de size şimdi gösterebilirim. Düşünmelisiniz ki bir memleket yalnız tabiat-ı mevkiiyesiyle tetebbu edilemez. Memalikin tetebbuu oralarda sakin olan milletlerin tedkik-i ahvaliyle beraber gider. Milletlerin tetkikiyse yetiştirmiş oldukları büyük adamların tayin-i mahiyetleriyle münkün olabilir. Osmanlı milletinin

[629] müdekkik: dikkatle inceleyen
[630] mütetebbi: araştırmacı
[631] taharri-i hakayık: hakikatleri araştırma
[632] üdeba: yazarlar
[633] şuara: şairler
[634] tersim: resmetme
[635] tezeyyün: süslenme
[636] nim-mestur: yarı örtülü
[637] murassa: süslü
[638] mirvaha-zen: yelpazeleyen
[639] huzuzat: hazlar
[640] hayalat-ı müşaşaa: parlak hayaller
[641] münhasif (et-): yok etmek

yetiştirdiği büyük adamlar Avrupaca zaten tanınmış oldukları cihetle yeniden tanıttırmak külfetine hacet yoktur. Her biri mesleklerinin âdeta mucidi, müessisi addolunan büyük askerler, büyük diplomatlar, büyük amiraller, büyük ekonomlar, büyük âlimler ve edipler ve sanatkârlar tarih-i Osmanîyi tezyid-i ehemmiyetiyle en şaşaalı tarihler idadına[642] ithal eylemişlerdir. Hem her meslekte temeyyüz[643] yalnız bir sınıfa mahsus kalmamıştır. Sunuf-ı şetta[644] yekdiğerine tedahül[645] etmiştir. Mesela şîrleri pençe-i kahrında zebun eyleyen bir Sultan-ı Osmaniyan'ın ihsas-ı nazike-i şairanesi kendisini bir gözleri ahuya zebun eyleyerek o yoldaki manzumat-ı edibanesiyle üdebanın da sultanı olduğunu göstermiştir.* Hanedan-ı cihangir-i Osmaniyan'ın şanlı azası meyanında âsâr-ı şiiriyeyle şöhret-şiar olan üdebanın miktarı yediye, sekize varmaktadır. Kezalik idare-i devletçe zamanlarının en büyük diplomatları, ekonomları, amiralleri, seraskerleri olan vüzera[646] ve ümera[647] meyanında fazail-i ilmiyeleriyle mümtaz olanların miktarı yüzleri geçer. Hele alelumum selatin[648] ve vüzera ve ümeranın zahir-i hâllerine nazaran güya mesleklerine gayr-ı mütevafık[649] zannolunan rağbet-i ilmiyeleri ihyalarına muvaffak oldukları medreseler, kütüphanelerle muvazene edilmelidir. Şu terakkiyat-ı maneviyeye şu fazilet-i maddiyenin de inzimamını[650] Akdeniz'i yekpare bir Osmanlı gölü hâline koyduktan sonra Bahr-i Ahmer'de[651] yaptıkları gemilerle sevahil-i Hindiyeye kadar giderek Avrupa keşşaflarını karşılayan ve memba-ı Nil'e doğru sokulup Afrika-yı Vusta'yı[652] ilk keşfeyleyen ve hayvan koşulup top çektirmek düşvar[653] olan yerlerde toplara yelken açan ve koca kalyonları bir denizden diğer denize nakil için dağlardan aşıran ve bir payitahta fürce-yab-ı duhul[654] için süvari müruruna[655] müsait tünel hafr[656] eden Osmanlıların mütalaa-i ahvaliyle muvazene mümkün olur ki bu muvaffakiyetler bir cesaret-i ham ile kabil olamayıp hisab-ı hendese, cer-i eskal gibi gemicilik ve top-endazlık ve askerlik sanatlarıyla sanayi-i sairenin müessesün-aleyhleri[657] olan fünunda yed-i tûlâya[658] ihtiyaç gösterir. Şimdi

[642] idad(ına): arasına
[643] temeyyüz: seçkinlik
[644] sunuf-ı şetta: çeşitli sınıflar
[645] tedahül (et-): karışmak
* Yavuz Sultan Selim'in "Şîrler pençe-i kahrımda olurken lerzan / Beni bir gözleri ahuya zebun etti felek" beytine gönderme yapılmaktadır. Beytin anlamı: "Aslanlar pençemin kahrı altında ezilirken, felek beni ahu gözlü bir sevgili karşısında aciz bıraktı." [ed.n.]
[646] vüzera: vezirler
[647] ümera: emirler; üst düzey yöneticiler
[648] selatin: sultanlar; padişahlar
[649] gayr-ı mütevafık: uygun olmayan
[650] inzimam: eklenme
[651] Bahr-i Ahmer: Kızıldeniz
[652] Afrika-yı Vusta: Orta Afrika
[653] düşvar: zor
[654] fürce-yab-ı duhul: girebilme
[655] mürur: geçme
[656] hafr (et-): kazmak
[657] müessesün-aleyh: temel
[658] yed-i tûlâ: ustalık, uzmanlık

bu kadar muvaffakiyetler Avrupa'nın "konkübine" [concobine] yani hâl ve şanı yalnız huzuzat-ı nefsaniyeye hizmetten ibaret müstefreşelerdir[659] zanneylediği anaların evladı için istiksar[660] olunmaz mı? Konkübinezadelerden ne umulur? Hayır efendiler, hayır! Onlar elyevm Avrupa'nın evlad-ı tabiiye tabir eyledikleri mahluklardan ibaret kalır ki onlardan ne bir general, ne bir amiral, ne âlim, ne edip, ne sanatkâr sınıfında adamlar yetişemezler. Evlat, fazilet-i maddiye ve maneviye dersini en evvel validelerin aguşunda alırlar. Bahusus usul-i tedris ve talimin şimdiki surette olmadığı zamanlarda evladın en mühim muallim ve mürebbisi valideler olmak zaruri görülür. Eğer Şark nisvanı levhalarda temaşa ettikleri konkobinelerden ibaret olup da Şarklılar dahi huzuzat-ı şehvaniyenin medar-ı teskini olan böyle bir sınıf mahluktan doğma evlattan ibaret bulunsalardı Şark bunca fazail-i maddiye ve maneviyesiyle bugünkü Avrupa gibi müdekkik bir Avrupa'nın nazar-ı tetebbu ve tetkikine şayeste görülür müydü? Edebiyat ve hikemiyat-ı Şarkiye'yi tetkik için böyle yüzlerce ulema-yı benamın ictima edeceği kongreler teşekkül eyler miydi? Şark kadınları ne oldukları anlaşılamamasının sebebi hâl-i mesturiyetleriyse[661] onların yetiştirdikleri oğullar mestur kalmamışlardır. Şaşaa-i şan-ı terakkilerini şarken İran illeri, garben Okyanus-ı Atlasî sahilleri, cenuben Hindistan ve şimalen nısf-ı Frengistan[662] ile mahdut[663] bir ülke-i vâsi içinde milel-i mütenevviadan[664] müterekkib yüz elli milyon kadar nüfus oldukları hâlde cihanın nazar-ı şehadetlerine arz eylemişlerdir. İşte bu oğulların faziletlerine nazaran validelerinin faziletlerini de istidlal etmek müdekkik olan feylesoflar için pek kolaydır. Fazıl dostum Hazret-i Şeyh böyle çalışkan ve terakkiperest oğullar yetiştiren nisvan-ı Şarkiye'nin hukuk u vezaifi bizce bilâ-şüphe kelam-ı ilahi olan Kur'an-ı Kerim ile ehadis-i Peygamberî'de ve kâffe-i tedkikat ve ihtisasat-ı ilmiye ve edebiyeleri ayat ve ehadis-i mezkûre üzerine mübtenî bulunan ulema ve üdeba nezdinde nasıl tayin ve tasvir olunduğunu bu kitapta cem' eylemiştir. Gönlüm arzu eyler ki kitab-ı mezkûr Avrupa lisanlarına tercüme edilsin. Kendi lisan-ı mader-zadım[665] olmayan Fransızcada kudret-i kalemiyem kifayet eyleseydi bu tercümeyi ben deruhte ederdim. Fakat hakayık-perest olan Avrupa'da böyle bir mühim eserin tercümesine bezl-i himmet[666] eyleyecek erbab-ı gayret fıkdanına[667] kail değilim. Kaviyen ümit ederim ki bir değil birkaç sahib-i gayret bu tercümeye bezl-i himmet edecektir."

[659] müstefreşe: odalık
[660] istiksar (olun-): çok görülmek
[661] hâl-i mesturiyet: kapalı, örtülü olma hâli
[662] nısf-ı Frengistan: Avrupa'nın yarısı
[663] mahdut: çevrili
[664] milel-i mütenevvia: çeşitli milletler
[665] lisan-ı maderzad: ana dili
[666] bezl-i himmet (eyle-): gayret göstermek
[667] fıkdan: yokluk

Bu makaleyi irad eylediğim zaman bir köşede iki üç efendinin alâ cenahü'l-istical[668] sözlerimi yazmakta olduklarını görmekteydim. Meğer bunlar İsveçli gazetecilermiş. Makale-i âcizanemi mümkün mertebe zaptederek lisanlarına bi't-tercüme neşir eyledikleri gibi aşağıda sırası geldiği zaman izahatı ikmal kılınacağı veçhile makale-i mezkûre bir hayli ictimaat-ı hususiyede musahabe zemini teşkil edecek kadar şöhret bulduğundan pek çok kimselerin talebi üzerine Fransızcasını da neşir eyledilerse de hîn-i zabıtta pek çok yerlerini noksan bırakıp geçmiş olduklarına muahharen dikkatle teessüf eyledim. Fakat bu teessüfümü yine bir memnuniyet takip eylemiştir. Zira ben bu sözleri zapt ve neşredilecektir diye söylemediğim gibi evvelden bir tedarik-i mahsusla tedarikli dahi bulunmayarak hemen hatırıma geleni söylemek nev'inden olmak üzere irad edivermiştim. Eğer gazetecilerin zapteyledikleri suret-i nakısa[669] nazar-ı dikkatimi celbederek hatırımı toplamaya yardım etmemiş olsaydı makalemi ben de tekrar yazmayacaktım. Onların zaptı benim için unuttuklarımı ihtar eyleyecek bir muhtıra makamına kaim oldu.

Şeyh Hamza'dan sonra yine Almanca ve Fransızca irad-ı makal eyleyecek daha bazı zevata kelam nöbetini verdikten sonra müddet-i ictima için muayyen olan saat hulûl etmekle ictimaın rehîn-i hitam[670] olduğunu ilan eyledim.

Bu riyaset-i muvakkate azadan pek çoklarının mahzuziyet ve tasdiklerine mazhar olarak şube-i İslamiye riyaset-i dâimesinin uhde-i âcizîye nakli için birçok güft ü gûlara meydan açıldıysa da bu hâl bilahare bazı kimseleri inciteceğini gördüğümden şu gayrette bulunanları vazgeçirmek için birçok ricalardan maada vaktiyle Fransa devletinin Dersadet sefareti baş tercümanı olup el-hâletü hâzihi[671] Paris'te Elsine-i Şarkiye Mektebi müdürü ve Dârü'l-maarif azası olan dostum Mösyö Schefer'den* de istiane[672] eyleyerek mumaileyhin aza-yı saireye mahremane izah ve tefhim eylediği esbab ve azar[673] bizi müşkilattan kurtarmaya yardım eylemiştir.

[668] alâ cenahü'l-istical: aceleyle
[669] suret-i nakısa: eksik biçim
[670] rehîn-i hitam (ol-): sona ermek
[671] el-hâletü hâzihi: hâlen; şimdi
* Mösyö Schefer: 1820-1898 yılları arasında yaşamış Fransız şarkiyatçı Charles Henri Auguste Schefer. [ed.n.]
[672] istiane (eyle-): yardım istemek
[673] esbab ve azar: sebepler ve gerekçeler

FENN-İ SIBAHAT[674] MEKTEBİ

İsveç-Norveç ahalisi gemicilikte azim behre[675] sahibi bir millet olup bahr-ı baideye[676] ticaret için icra-yı seyr ü sefer eylediklerinden maada miktarı binleri tecavüz eyleyen ve sayd-ı mâhîye[677] mahsusan imal kılınan irili ufaklı gemilerle Atlas ve Müncemid-i Şimali[678] denizlerine giderek balina ve sair büyük balıklar sayd ederler. O taraflar denizlerinde bu ahalinin vukuf ve malumatı Avrupa'nın her tarafında ve hatta Amerika'da maruf olduğundan merkez-i kutb-ı şimaliyi taharri için erbab-ı ulum gemiler donatarak şimale gittikçe İsveç-Norveçlilerden pek çoklarını kendi hizmetlerine kabul ederler.

Gemiciliğe itinaları ve o fende maharetleri o kadar ziyade olan ahali-i mezkûre suda yüzmek sanatında dahi maharetle meşhursalar da bu mahareti kibar sınıfına kadar tamim için bazı mahallerde sıbahat[679] mektepleri tesis eylemişlerdir. Mekâtib-i mezkûrenin en mükemmeli Stockholm şehrindeki mektep olacağı muhtac-ı tatvil[680] görülemez.

Bugünkü salı günü işbu Sıbahat Mektebi'nin kadın erkek şakirdânı kongre azasını taltifen bir hüner göstereceklerini ilan eylemişlermiş. Ben bu ilandan ancak bade'z-zuhr kongre mahalline tekrar giderken haberdar olabildim ve kemal-i isticalle sıbahat imtihanının icra olunduğu yere vardımsa da hayfa ki imtihanın ancak sonlarına yetişebildim.

Hava açık idiyse de gereği gibi serin olduğundan bizim bu taraflar ahalisi için o kadar serin havada denize girebilmek kabil olabilip olamayacağını hüküm hususunda müteredddid kalırım. Lakin o tarafların ahalisi gayet sağlam vücutlu mütehammil şeyler olduğundan onların o serinlikte denize girmeleri bizim deniz zamanının yüzücülerinde görülen alışkınlık derecesindeydi.

Erkekler ayaklarında bizim buralarca dahi daima Frenklerde görmekte bulunduğumuz kısa fanila donlar oldukları hâlde yüzmek yarışına çıkarak kadınlarsa yine faniladan mamul bir kıyafet telebbüs eylemişlerdir ki göğüs ve arka ve kolları bazı büyük balolarda gördüğümüz dekolte rubalar kadar ancak açık bulunarak fakat belden aşağıları fistan ıtlak olunamayacak derecelerde kısa ve mesturiyetten azadedir. Vücutlarının bu kısmı bazı tiyatrolarda gördüğümüz baletlere müşabih olacak kadar ancak mesturdur.

[674] fenn-i sıbahat: yüzücülük bilimi
[675] behre: pay
[676] bahr-ı baide: uzak denizler
[677] sayd-ı mâhî: balık avı; balıkçılık
[678] müncemid-i Şimali: Kuzey kutbu
[679] sıbahat: yüzme
[680] muhtac-ı tatvil: uzun uzadıya anlatma gereği

Tenasüb-i endamlarını defaatle tezkâr etmiş olduğum İsveç kadınlarının bu sıbahat kıyafetiyle denizde çırpınmalarını hayalat-ı şairane erbabı su melikelerine de teşbih etseler yeri vardır, Venüs'ün bahrdan[681] çıktığına benzetseler de! Bundan mukaddem bunlar müsabaka yolunda türlü hünerler göstermiş oldukları gibi benim yetiştiğim zamandan sonra icra eyledikleri şeylerin letafeti de kifayet eyledi. Kâh kulaç atmak kâh yüzükoyun yüzüp gâhice dahi arka üzeri yatmak suretiyle de icra eyledikleri sıbahat bir ressam-ı mahirin en latif bir tablo vücuda getirebilmesi için en mükemmel model olabilirdi.

Rivayete göre İngiltere ve Fransa'da dahi kadınlar meyanında denizde yüzmeye merak edenler pek çoklarmışsa da İsveç'in Fenn-i Sıbahat Mektebi şakirdânında görülen maharet onlarda bulunamazmış. Bu hakikati yine kendileri itiraf eyledikleri gibi bilhassa Almanlar ve Ruslar kendi memleketlerince bu latif şeyin adem-i vücudunu[682] itiraf ederek beyan-ı hayret eylediler.

KONTES DE LANDSBERG'İN SUARESİ

Kongrenin ikinci yevm-i ictimaı[683] olan işbu salı günü akşamı kongre başkâtibi olan Kont de Landsberg ile zevcesi kontes tarafından Grand Hotel'in salonlarında bir suare verileceği matbu tertibname-i umumiyeye dahi ithal edilmiş olduğundan akşam bütün aza bu suarede ictima eylemişlerdir.

Kont ve Kontes de Landsberg İsveç ve Norveç devleti tarafından Mısır general konsolosluğu ve politika memuriyeti sıfatını haiz oldukları gibi kongrenin de Müsteşrikîn Kongresi olmasından bir münasebet düşürerek ve Opera Tiyatrosu'ndan rubalar celbettirerek bütün hizmetkâranı Şarklılar kıyafetine koymuşlar ve zaten müzeyyen olan salonları türlü nebatatla hakikaten pek güzel tezyin ettirmişlerdi.

Müsamere-i mezkûreye sivil kıyafet üzerine nişanlar taallukuyla gidileceği davetnamelere işaret edildiğinden o suretle gidilmiştir ki kral hazretleri de yine bu surette giyinmiş olduklan hâlde gelmişlerdir. Opera Tiyatrosu'nun orkestrası hassa muzikasından da bir hayli muzikacılar inzımamıyla[684] bir kat daha mükemmel olduğu hâlde oraya getirilerek terennüm-saz olduğu gibi operanın oyuncu kızları tarafından bir de raks icra edileceği suarenin

[681] bahr: deniz
[682] adem-i vücud: yokluk; olmayış
[683] yevm-i ictima: toplantı günü
[684] inzımam: katılma

programında beyan olunuyordu.

O akşam Kontes de Landsberg bir kuyumcuya sermaye-i mükemmel teşkil edebilecek kadar elmaslara müstağrak olduğu hâlde misafirlerini kabul ve taltif ve izaz[685] hususunda hakikaten tahsin ve aferinden maada kimseye söz söyletmeyecek derecelerde mahirane davranmakta bulunuyordu. Ben dahi vazife-i şükranı böyle büyük kadınlar hakkında mutat olduğu üzere el öperek icra eylediğim sırada bir isim tayiniyle beni o isim sahibine prezante edeceğini söylediyse de ya kendisinin ism-i mezkûru anlaşılmaz surette söylemesinden veyahut benim onu anlayamayacak derecelerde gafletli bulunmaklığımdan dolayı kime prezante edeceğini anlayamadımsa da böyle kibardan bir kadının prezante edecekleri zatlar elbette erbab-ı liyakatten olacakları için anlayamadığımı belli etmeyerek hemen teşekkür eyledim.

Meğer prezante olunacağım zatlar Mösyö ve Madam Max Müller* imişler ki bunlara takdim olunmak zaten bence pek büyük bir emel olduğundan nihayetsiz memnuniyetimi mucip oldu.

Bu Max Müller namı kârilerimizin de meçhulü değildir. Kongre için daha İstanbul'dan azimet etmezden bir hayli evvel *Tercüman-ı Hakikat*'te filoloji fennine dair derceylemiş bulunduğum bir makalede İngiltere Oxford Darü'l-maarifi muallimlerinden Mösyö Max Müller'in Osmanlı lisanına dair yazmış olduğu takdiratı tercüme eylemiştim. Vakıa takdirat-ı mezkûrede lisanımızın ahval-i ismiye ve fiiliyesi hakkında malum müşarünileyhin bir hayli hatiatı[686] olduğunu o zaman dahi beyan eylemişsem de takdirat-ı mezkûre Osmanlı lisanının aslı olan Türk lisanındaki kıdem ve şümul[687] ve mükemmeliyeti pek güzel ispat eylediğinden müdekkik-i müşarünileyhe[688] müteşekkir ve minnettar kalmıştım.

Lisan-ı Osmani hakkında buraca icra eylediğim tedkikatta vara vara o kadar ileriye varmıştım ki kütüb-ı Şarkiye[689]de Türk kavminin ve Türk lisanının doğrudan doğruya Yafes Bin Nuh'un** "Türk" nam oğluna mensubiyeti mukayyet olduğunu gördüğüm gibi Avrupalıların "Sit" dedikleri hâlde ahval-i tarihiyesini zalâm-ı meçhuliyet[690] içinde mestur gördükleri

[685] izaz: ağırlama

* Max Müller, 1823-1900 yılları arasında yaşanuş Alman filolog ve oryantalisttir. Batı akademi dünyasında ilk Hint ve karşılaştırmalı din çalışmalarını başlatan kişidir. [h.n.]

[686] hatiat: hatalar

[687] şümul: kapsam

[688] müdekkik-i müşarünileyh: adı geçen araştırmacı

[689] kütüb-ı Şarkiye: Doğu kitapları

** Yafes bin Nuh, Nuh peygamberin oğullarından biridir.

[690] zalâm-ı meçhuliyet: bilinmezlerin karanlığı

millet-i kadimenin de mutlaka Türk olması lazım geleceğini ve medeniyetçe Türklüğün Tataristan ve İran ve Afgan taraflarına tesirinden ziyade Çin taraflarına tesiri olmuş bulunmak lazım geleceğini yani Türklükteki kıdem, medeniyet-i Çinnîye kıdemi kadar muhayyir-i ukūl[691] olup herhâlde Hazret-i Nuh aleyhisselamın Türkçe mütekellim bulunmaları bile hükmedilmek lazım geleceğini Avrupa kitaplarınca ettiğim tetebbulardan istihraç[692] eylemiştim.

Kongre azası pazar akşamı ictima-i dostaneye davet olundukları zaman muarefe peyda eylediğim bazı zevata Mösyö Max Müller'in hatalarıyla tedkikat-ı âcizanemin gösterdiği netayice[693] dair birkaç söz söylemiş olduğum gibi dün akşam Drottningholm sayfiyesinde de buna dair bazı sözler geçmiş ve keyfiyet Profesör Max Müller'in de vasıl-ı sem'-i ıttılaı[694] olmuş bulunduğundan muallim-i müşarünileyh abd-i âcizle husul-i muarefeyi başkâtip Kont de Landsberg'den bi'l-iltimas[695] o sırada Kontes de Landsberg hazır olmakla bu lutfu kendileri deruhte eylemişlermiş.

Profesör Max Müller yaşça yetmişe takarrüb eylemişse de orta boy addolunmak lazım gelen vücudu gayet zinde bir adam olduğundan sinni[696] altmış bile tahmin olunamaz. Şişman değildir. Zayıf da değildir. Renginin gayet latif pembe olması damarlarında cevelan eden kanın mebzuliyetini[697] göstermektedir. Güzel ve sevimli yüzünün en büyük ziyneti addolunmak lazım gelen gözlerinden ziya-yı zekâ ve irfan münteşir olup tebessüm-i daimî hâlinde bulunan çehresi letafet-i tab'ından[698] maada bir de büyük tevazu temin eyler. Pamuk gibi ağarmış olan birer tutam favoriler şakaklarını işgal edip çenesiyle dudakları matruştur. Sair bazı ihtiyarlar gibi başından saçları dökülüp de kafatası çıplak kalmamıştır. Gençliğinde daha sık ve kuvvetli olacağı derkâr bulunan saçları bu güzel çehre için hâlâ ziynet-i kâfiye addolunabilir.

Bu zatı görür görmez gönlüm sevdi. Birbirimize takdim olunduğumuzda sağ elini alıp:

– Bizim memlekette âdet budur. Büyük muallimlerin ellerini öperler, diye öpmeye davrandımsa da tevazuyu kuvvete katarak menime gayretle ve benim de bir profesör addolunacağıma dair büyük bir taltifle musafahayı[699] tercih buyurdular. Zevce-i muhteremeleri Madam Max Müller'i de kendileri tarif ve prezante eylediler.

[691] muhayyir-i ukūl: akıllara hayret veren
[692] istihraç (eyle-): çıkarım yapmak
[693] netayic: neticeler
[694] vasıl-ı sem'-i ıttıla(ı ol-): kulağına gitmek
[695] bi'l-iltimas: rica ederek
[696] sinn: yaş
[697] mebzuliyet: bolluk
[698] letafet-i tab': tabiat, karakter güzelliği
[699] musafaha: el sıkışma

Muallim-i müşarünileyhin eşkâline dair verdiğim izahatı istiksar[700] etmemelidir. İngiltere'nin en büyük ulemasından olup şöhreti bütün Avrupa'ya şâyi'[701] olduktan maada Sanskrit lisanında behre-i külliyeleri ve en eski din olan Ler dini hakkındaki malumat ve neşriyatıyla Hindistan'da dahi büyük şöhret kazanmıştır. Hem kazandığı şöhrete de liyakati müsellemdir.

Zevcesi elli ile altmış yaşları arasında olup vaktiyle en güzel kadınlardan bulunduğu o cemal-i güzeştenin[702] bakiye-i mevcudesiyle hâlâ istidlal[703] olunur. İngilizce, Almanca ve Fransızca mütekellim ve oldukça mütefennin[704] ve müteeddib[705] bir kadındır.

Bir yandan kocasıyla Osmanlı lisanının künh[706] ve hakikatine dair söz ederek bir yandan da karısıyla o gün şube-i İslamiyede nisvan-ı Şarkiye hakkında irad eylediğim makaleye dair musahabeye koyulduk. Fakat muallim-i müşarünileyhin hayran-ı fazileti ve müştak-ı sahabeti[707] olanlar pek çok bulunduklarından kendisiyle musahabemiz gönüllerimizin arzu eylediği kadar imtidat edemedi. Madam Max Müller ile daha ziyadece sohbette devam olunup biraz sonra kral hazretlerinin ona da itale-i bâzû-yı iltifat[708] buyurmalarından dolayı o sohbete de nihayet verildi.

Bu akşam kadın erkek bir hayli zevata prezante edildikse de bunlar meyanında bilhassa bir tanesi suret-i mahsusada şayan-ı tezkârdır.[709] Şöyle ki:

Bir salondan diğerine geçmek üzere tamam kapı mukabiline geldiğimde uzun boylu, kara sakallı, güzel yüzlü bir adam kemal-i beşaşet-i nevazişkârîyle[710] beni karşıladı ki kolunda orta boylu ve orta yaşlı bir kadın vardı. Bu adam:

– Size evvela kendimi prezante etmeliyim. Ben burada Rusya general konsolosuyum.* Bu madam dahi "poliglot" yani elsine-i adideye[711] aşina bir Rus asilzadesi olup Osmanlıcayı da bildiğinden sizinle muarefe husulü arzusundadır, deyince kemal-i nezaket ve tevazuyla ikisini de selamladım.

Kadın derhâl Osmanlıca söylemeye başlayarak daha küşad-ı resmî günü lisan-ı maderzadımla[712] irad eylemiş olduğum makale üzerine benimle muarefe peydası arzusuna düşmüş olduğu gibi bugünkü şube-i İslamiye

[700] istiksar (et-): çok görmek
[701] şâyi' (ol-): yayılmak
[702] cemal-i güzeşte: geçmiş olan güzellik
[703] istidlal (olun-): anlaşılmak
[704] mütefennin: bilgin
[705] müteeddip: edib; edebiyatçı
[706] künh: kök; asıl
[707] müştak-ı sahabet: sohbetine düşkün
[708] itale-i bâzû-yı iltifat: iltifat kolunu uzatma
[709] şayan-ı tezkâr: anlatmaya değer
[710] kemal-i beşaşet-i nevazişkârî (ile): iltifat ederek ve sevinçle
[711] elsine-i adide: birçok diller
* general konsolos: baş konsolos
[712] lisan-ı maderzad: ana dili

ictimaında Şark nisvanına dair söylediğim Fransızca makale dahi şu arzuyu teyid eylediğini bildirdi.

Osmanlıcası âdeta dürüst olarak fakat Dağıstanlılara veyahut Buharalılara mahsus şive gibi belli belirsiz bir şive-i ecnebiye ve latifeyle söylüyordu. Rus asilzadegânından bir kadının bu kadar dürüst Osmanlıca söylemesi taaccübümü mucip oldu. O aralık kadın konsolosun kolunu bıraktığından bi't-tabii kolumu takdim etmek vazifesi bana taalluk eyledi. Bu bapta müsaadelerini rica eylediğimde maalmemnuniye müsaade vermeleriyle kolumu takdim eyledim. Konuşarak gezinmeye başladık.

Musahabenin iptidaları[713] bi't-tabii madamın lisan-ı Osmani'deki mahareti hakkında takdir ve tahsin suretinde başladı. Ne münasebetle ve nasıl lisanımızı öğrenmiş olduğunu sorduğumda verdiği izahattan anlaşıldı ki kendisi Rusya'nın Kazan cihetleri ahalisinden olup hâlâ daha zevci o taraflarda gayet vâsi bir malikane sahibi olmaklığından Kazan civarında sakin bulunuyorlarmış. Ormanlarında ve çiftliklerinde birçok Tatar amele istihdam olunduğu gibi Tatar muteberanından[714] birtakım kimselerin familyalarıyla da münasebeti bulunduğundan Tatarcaya öteden beri vâkıfmış. Petersburg'a gittikçe sefaret-i Osmaniye erbabıyla da muarefe peyda eylediğinden Tatarcayı Osmanlıcaya tahvile[715] başlamış. Esna-yı muharebede[716] üsrera-yı Osmaniye[717] meyanında bazı zabitanla muarefe peyda ederek bunlardan doğrudan doğruya tahsile giriştiği gibi bir aralık da İstanbullu bir Ermeni muallimi ele geçerek bundan da tedriste devam eylemiş. Ama suret-i tedrisi öyle sathi bir şey değildir. Bir terkibi ve onu teşkil eden kelimeleri tahlile tamamıyla muktedir olup bir noksanı varsa o da mümarese-i tammenin[718] fıkdanından[719] ibarettir. Zira daha sonraları bana yazdığı tezkireler mahfuzumdur ki imla ve ifadede görülen kusurları olur olmaz Osmanlı erkeklerin bile vareste olamadıkları kusurlardandır.

Gittikçe tevessü eden musahabe üzerine anlaşıldı ki bu kadın lisan-ı maderzadı olan Rusçadan maada Fransızca, Almanca, İngilizce ve Rumca dahi tekellüm ve kitabete muktedir olup epeyce İtalyanca söyler ve Osmanlı lisanının gösterdiği lüzum derecesinde Arabi ve Farisi'ye de aşinadır.

Kırk yaşına henüz vasıl olmamış bulunan böyle bir kadının sekiz dokuz lisana vukuf peyda etmesi istigrab[720] için kâfiyken o geceki ifadelerinden

[713] iptida: başlangıç
[714] muteberan: ileri gelenler
[715] tahvil: döndürme
[716] esna-yı muharebe: savaş zamanı
[717] üsrera-yı Osmaniye: Osmanlı esirleri
[718] mümarese-i tamune: tam ustalık; yetkinlik
[719] fıkdan: yokluk
[720] istigrab: şaşırma

anlaşılıp muahharen bi'l-fiil dahi ispat eylediği üzere piyanoya mensup gayet mükemmel müzikacı ve yağlıboyaya mensup âdeta mükemmel bir de ressam olması gittikçe nazar-ı istigrabımı açıyordu. Bir aralık ismini sorduğumda:

– Gülnar, demesin mi? Birdenbire kulaklarıma emniyet edemedim. Ettiği tekrarlar da hep bu güzel çiçek ismini tekrar eyleyince en ziyade buna şaşmaya başladım. Def'-i istigrab ve istihrac-ı hakikat[721] için:

– Gülnar* vakıa pek güzel bir isimdir. Elsine-i Şarkiye'ye mensubiyet-i mahsusanız hasebiyle zaten beni memnun eylediğiniz gibi tezayüd-i memnuniyetim için bir de isminizi Gülnar diye haber vermeniz şüphe yok ki büyük bir eser-i nezakettir. Fakat asıl milliyetinize mahsus olan isminizi öğrenmek arzusunu da bir veçhile men edemiyorum, dediğimde cüzdanından bir vizite kâğıdı çıkarıp verdi ki üzerinde nefis bir hatt-ı ta'likle yaldızlı olarak "Gülnar" ismi yazılıydı. Dedi ki:

– Sizce bilinmesi lazım olan ismim işte Gülnar'dır. Ben Osmanlıların gerek lisanlarına ve gerek ahlaklarına gayet muhibbim. Kendi hanemde ekseriya alaturka elbise telebbüs[722] ederim. Çocuklarıma fes giydiririm. İkametgâhıma teşrifle beni memnun ederseniz bu yolda yaptırılmış olan fotoğrafları da size irae eylerim.

Artık bizdeki hayretin nasıl arttıkça artmakta bulunduğunu tafsile hacet var mıdır?

Badehu lakırdıyı nisvan-ı Şarkiye[723] hakkında o gün irad eylediğim makaleye tahvil ettik. Kâh Fransızca kâh Türkçe söylüyorsak da Madam Gülnar Osmanlıcayı Fransızcaya tercih eylediğinden musahabenin kısm-ı azamı Osmanlıca cereyan eyliyordu. Nisvan-ı Şarkiye'nin faziletlerine dair irad eylediğim hususatı ez dil ü can[724] tasdik ederek fakat mesturiyet-i nisvaniyeyi tasdik edemeyeceğini dermeyan eyliyordu.

İşin bu cihetini de mutlaka teslim ettirmek için bir münazara-i ciddiyeye girişmek nezakete sığar mı? Öyle bir yerde temellük ve mümaşat[725] politikası galebe eyleyecektir. Bununla beraber bizdeki mesturiyeti kabul edememesi tasdik kılınmayacaktır. Ne kendisini bi'l-külliye red ve ne de kendi âdetimizin zıddını iltizam[726] etmeksizin işi tatlıya bağlamak lazım gelecektir.

[721] istihrac-ı hakikat: gerçeği ortaya çıkarmak

* Madam Gülnar'ın gerçek ismi Olga de Lebedev'dir. Kazan'a yerleşmiş asil Fransız asıllı bir kontun eşidir. Kendisi Osmanlı'ya karşı olan muhabbetiyle tanınan bir şarkiyatçıdır. Pek çok Osmanlıca eserin Rusça tercümelerini yapmıştır. [h.n.]

[722] telebbüs (et-): giyinmek

[723] nisvan-ı Şarkiye: Doğu kadınları

[724] ez dil ü can: gönülden

[725] temellük/mümaşat: alttan alma

[726] iltizam (et-): kabullenmek

İşte biz dahi bu kaide-i hikmete riayet eyledik. Ancak Madam Gülnar ile mülakat ve münasebetimiz yalnız bu geceye, yalnız bir defaya münhasır kalmayıp ileride taaddüd[727] eyleyen mülakatlarda ve teceddüd[728] eyleyen mübahaselerde mesturiyet-i nisvaniye meselesini daha etraflı halleyledik ki sırası geldiği zaman izah olunacaktır.

Zevat-ı fevkaladeden addolunmak lazım gelen bu kadına iade-i ziyaretle yeni hâsıl olan muarefemizi takviye arzusuna düştüğümden ifa-yı vazife için ikametgâhını öğrenmeye mecbur oldum. İade-i ziyarete maalmemnuniye müsaadeyle beraber:

– Muallim Mösyö Gottwald* ile kızı Madam Krelemberg ile birlikte sakinim. Bu hotelin ikinci katında .. numaradayız, dediği sırada rüfekalarının oradan mürur[729] eylediğini görerek derhâl aramızda muarefe husulüne vesatet eyledi.

Bu muallim Gottwald birkaç cihetlerce benim nazarımda Mösyö Max Müller'den ziyade şayan-ı hürmet olmak lazım geleceği derhâl tahakkuk eyledi. Seksen yaşında bir pir-i fazıl ki Rusça, Almanca, Fransızca lisanlarıyla bunlara ait ulumdan maada Arabisi gerçekten yekta, Farisîsi ve Türkîsi kusursuz ve ulum-ı İslamiyede mütebahhir[730] bir vücud-ı nadirdir. Kazan şehri kütüphanelerinin baş hafız-ı kütübü[731] olarak ihtiyarlığı hasebiyle birkaç senedir tedristen çekilmişse de yetiştirdiği şakirdler Kazan, Moskova, Petersburg ve Kişinev Darü'l-maariflerinde muallimlik etmekte bulunmuştur. Fıkh-ı şerife ve akaid-i İslamiye'ye dair Tatarlar yedlerinde[732] nadir bulunan bazı nüsah-i Arabiye'yi[733] bizzat bastırıp tashihini de himmet eylemiş!

Bu kongrede muhibb-i İslam[734] pek çok adamlar gördümse de sonraları Madam Gülnar ile beraber münasebetimizin artması üzerine şu Profesör Gottwald'da gördüğüm muhabbet-i İslamiye derecesini hiçbirisinde bulmamış olduğumu itiraf eylerim. Bu zat-ı fazilet-simât[735] Kazan şehrinde ulema-yı İslamiye ile daima hüsn-i münasebette bulunup cümlesinin mazhar-ı teveccühü[736] olmuş ve âdeta indlerinde cihet-i maneviyece nail-i hüsn-i

[727] taaddüd (eyle-): sayısı artmak
[728] teceddüd (eyle-): yenilenmek
* Gottwald: Orijinal metinde Goldvald okunacak şekilde yazılmıştır. Doğru imlası Gottwald olduğu için biz bu yazımı tercih ettik. Joseph Feodorovich Gottwald, 1813-1897 yılları arasında yaşamış Prusyalı Şarkiyatçı. Rusya'da Kazan Üniversitesi'nde İngilizce okutmanlığı, kütüphanecilik görevlerinde bulunmuş; ayrıca Arapça ve Farsça dersleri vermiştir. [ed.n.]
[729] mürur (eyle-): geçmek
[730] mütebahhir: büyük alim
[731] hafız-ı kütüb: kütüphane sorumlusu
[732] yed: el
[733] nüsah-i Arabiye: Arapça kitaplar
[734] muhibb-i İslam: müslüman dostu
[735] zat-ı fazilet-simat: fazilet sahibi kişi
[736] mazhar-ı teveccüh(ü ol-): beğenisini kazanmak

zan[737] olarak bir hususiyet-i mümtazeyle[738] mahbub[739] bulunmuştur ki bu hisse ve bu hüsn-i zanna ben de müşterekim.

Kızı Madam Krelemberg elliyi mütecaviz,[740] gayet uzun boylu, epeyce şişman, esmer tenli, letafet-i nisvaniyesi kıt bir kadın olduğu gibi Rusça'dan maada yalnız Almanca ve pek cüzi Fransızca söyleyebilerek maarif ve edebiyattan bî-behreyse[741] de gayet halûk[742] halis bir kadın olarak mahza[743] ihtiyar pederine muavenet için evlad ü iyalinden ayrılıp bu seferi ihtiyar eylemiştir.

Ananesiyle tarif ve tafsili pek çok sayfalar dolduracak olan ve binaenaleyh biraz ihtisarı[744] lazım gelen bu gece nail olduğum işbu muarefeler bence pek kıymetli şeylerden olup teşekkürat-ı mahsusasını kadirşinaslık şanından addeylerim. Tiyatro kızlarının icra eyledikleri raksı Madam Gülnar ile birlikte temaşaya giderek bacaklarına mayolar giymiş ve balet kıyafetine girmiş olan ve biraz uzaktan âdeta çırçıplak gibi görünen bu kızların temaşası onun da benim de hoşumuza gitmedi. Biraz evvel nisvan-ı Şarkiye'nin mesturiyetini istisvab[745] etmemekte bulunan Madam Gülnar, Avrupaca kadınların bu dereceye varan mekşufiyeti[746] de kendisince müstahsen[747] olmayacağını irada başladı. Bu hâl bence bir mukaddime-i itiraf demek olduğundan pek hoşlanıyordum ve bu mütalaatını teyid için daima tasdik yollu önüne dökülüyordum. Tezyid eylediği gayretiyle lakırdıyı bu suarede memelerine kadar açık dekolte giymiş olan bir iki kadına kadar sevk ederek:

– İşte bunlar da mekşufiyeti suistimal ediyorlar demektir, deyince bu söze de şu cihetle devama yol açılmış oldu. Evvela ben dedim ki:

– Acaba inkişafın bu derecesinden maksat nedir madam?

– Besbelli erkeklere yaranmak olacaktır.

– Ey bir menkûhanın[748] vazifesi kendi kocasına mı yaranmaktır yoksa âlemin erkeklerine mi?

– Elbette kendi kocasına yaranmak olacaktır.

– O hâlde bu kadınların kendilerini âleme beğendirmek için yarı bellerine kadar vücutlarını keşfetmeleri sizce katiyen müstahsen değildir. Öyle değil mi?

– Şüphesiz!

[737] nail-i hüsn-i zan (ol-): iyi kabul görmek
[738] hususiyet-i mümtaze: seçkin özellikler
[739] mahbub: dost
[740] mütecaviz: geçmiş
[741] bî-behre: nasipsiz
[742] halûk: iyi ahlaklı
[743] mahza: sadece
[744] ihtisar: kısaltma
[745] istisvab (et-): doğru bulmak
[746] mekşufiyet: açıklık
[747] müstahsen (ol-): beğenilmek
[748] menkûha: evli kadın

– Bana gelince mademki kadınların vazifesi kendilerini âlemin erkeklerine değil yalnız kendi kocalarına beğendirmektir o hâlde bu derecelerde inkişafa hacet olmadığı gibi hiç de münkeşif olmamaları lüzumu o kadar müsteb'ad[749] görülemez.

Bu netice evvelki iddiasıyla mütenasip düşmeyince madam bir tür itirazla yüzüme baktı. Ben sözde devam için müsaadelerini rica ederek dedim ki:

– Bir kadın için âlemin erkeklerine yaranmak vazifesizlik olacağı muhakkaktır. Hatta bir erkek için de âlemin kadınları kendisine yaransınlar iddiasında bulunmak bi'l-külliye hodgâmlıktır.[750] Beşeriyetin münkasım olduğu iki nev' birbirinin yabancısı kalsınlar demek istemiyorum, fakat lüzum ve vazifenin büsbütün fevkinde ve kat kat haricinde olarak bunlar arasında her ne veçhile olursa olsun münasebet-i karibe[751] vukuuna lüzum görmüyorum. Bu hâlde mesturiyetin bencesiyle mekşufiyetin sizcesi arasında fark o kadar az olur ki bu meselede âdeta ittifakımız hükmolunur.

Gece taamı için edilen davet oyuncu kızların raksına da bizim şu musahabemize de nihayet verdi. Bu akşam ben Madam Gülnar'a sofracılık ettiğim gibi Madam Krelemberg dahi babasına sofracılık etti. Zira o muhterem ihtiyarla bir nazik kadın arasında asla fark olamayıp Madam Krelemberg ise sair nisvana nispetle kaviyyü'l bünye[752] ve becerikli bir erkek addolunabilir.

UPPSALA'YA AZİMET

Kongre eyyam-ı ictimaının[753] üçüncüsü ve eylül-i efrencînin dördüncüsü olan çarşamba günü yalnız sabahleyin alafranga saat dokuz buçuktan on ikiye kadar dört şubenin ictimaı tertipnamede münderic[754] olup öğleden sonra kongrenin iki katar-ı mahsusla eski Uppsala'ya azimet edeceği ve orada meşhur Uppsala Darü'l-maarifi muallimleriyle şakirdânı tarafından kongrenin kabul olunacağı ve bu cemiyetle Odin ve Thor ve Frey nam kadim kralların mezarları oldukları itikat[755] kılınan ve toprak yığınlarından ibaret bulunan üç tepe üzerine çıkılacağı ve oralarda hâlâ mutat olduğu üzere mabutlar namına hydromel denilen şuruptan içileceği ve kral tarafından kongreye ebedi bir yadigâr verileceği ve bütün askerî müzikalarının

[749] müsteb'ad (görül-): yadırganmak
[750] hodgâmlık: bencillik
[751] münasebet-i karibe: yakın ilişki
[752] kaviyyü'l bünye: sağlam bünyeli
[753] eyyam-ı ictima: toplantı günleri
[754] münderic: yazılı
[755] itikat (kılın-): inanılmak

terennüm-sâz olacağı ve avdette[756] yeni Uppsala'ya uğranıp darü'l-maarif tarafından verilecek suarede hazır bulunulacağı ve şakirdân korosunun teganni[757] eyleyeceği ve tanısf-ı leyle[758] bir saat kalarak Stockholm'e dönüleceği tertipnamenin zeylinden anlaşılmaktaydı.

Kıyafet-i adiyeyle icra olunacak bu ziyaret için öğle taamından sonra herkes soluğu şimendifer istasyonunda alarak katarlara binildi. Rivayete göre iki katar yalnız kongre azasına mahsus olup hâlbuki sabahtan beri birçok ahali Stockholm ve civarından katar katar Uppsala'ya gitmiş oldukları gibi Kefle* ve Falun ve sair vilayat-i mütecavireden[759] dahi yüzbinlerce ahali bu resmin[760] temaşası için buraya gelmişler.

Uppsala namı eski ve yeni diye ikiye münkasım olup eski Uppsala yenisine bir saat kadar mesafede olmak üzere ikisi de Stockholm'ün cihet-i şimalisinde ve karadan on iki saat kadar mesafede olup şimendiferle iki saatten evvel varılabilmektedir. Eski Uppsala ufacık bir köydür. Ancak bu memlekete daha Hristiyanlık girmezden evvel İsveç krallarının ikametgâhı olup Avrupa lisanlarında "tümülüs" tabir olunur bir hayli toprak tepeler vardır ki eski kralların mezarlarıdır. İşbu eski krallardan salifü'z-zikr[761] üçü İsveç halkı nezdinde mabudiyet mertebesinde telakki olunan zevattır ki kaideleri altmış metre kutrunda[762] ve irtifaları on sekiz metre olan üç büyük tepe onların mezarıdır.

Rivayete göre bundan mukaddem mezkûr tepelerden birisinin altına sıçan yolu kazılarak filvaki mezar olduğuna delalet eylecek bazı kaplar ve kemikler bulunmuş ve Stockholm müzesine nakledilmiştir.

Şimendifer katarları kongreyi doğruca bu eski Uppsala'ya götürdüklerinden arabalardan inildiği zaman bu tepeler etrafında o kadar ahali ictima eylediğini gördük ki miktarını üç yüz bin tahmin edenler isabet eylemiş sayılır. Fakat mahut[763] üç büyük tepenin üzerinde ahaliden kimse olmayıp bin beş yüz kadar beyaz şapkalı talebe orada bir daire teşkiliyle kongrenin vüruduna muntazır bulunuyorlardı.

Kongre heyeti bu tepeler üzerine tırmanarak takım takım askerî müzikalarının terennümatı epeyce zaman imtidat eyledikten sonra müzikalar susup talebe birdenbire ellerindeki bayrakları havaya kaldırdılar. Uppsala talebesi mensup oldukları fenlere göre on üç fırkaya münkasımmışlar ki her fırkanın kendisine mahsus bir bayrağı vardır. Bu bayrakların zemini

[756] avdet: dönüş
[757] teganni (eyle-): şarkı söylemek
[758] nısf-ı leyl: gece yarısı
* "Gövle" olmalı.
[759] vilayet-i mütecavire: komşu şehirler
[760] resm: tören
[761] salifü'z-zikr: bahsi geçen
[762] kutr: çap
[763] mahut: sözü geçen

beyaz olup üzerlerinde ait oldukları fenne delalet eyleyen birtakım resimler menkuştur.

Bayrakların ilası üzerine herkes ne olacağına muntazırken evvela kongre reis-i sanisi[764] badehu başkâtip ve nihayet Max Müller ve muallim Weber gibi en ihtiyar ve muteber profesörler nutuklar iradına başladılarsa da sekiz on adım uzakta duranların nutukları istimâ' edebilmeleri asla kabil olmayıp yalnız natık ve hatiplerin ellerini, kollarını, başlarını sallayıp ayaklarını yerlere vurmalarından ibaret evza-ı hatibaneleri[765] görülmekteydi. Sonradan anlaşıldı ki bu nutuklar, şu bulunduğumuz yer İsveç milletinin en kadim merkez-i şevketi olup şu üzerine bastığımız mezarlar dahi bu milletin mabutlar derecesine vardırılan ilk hükümdarlarının mezarları olduğu beyanıyla Müsteşrikîn Kongresi gibi bir heyet-i fazılanın elyevm burada ictimaı şöyle şanlı, böyle şerefli bir vaka addolunacağına dairmişler. Orada üç yüz bin adam varsa şüphesiz otuz tanesi bu nutukları işitemedikleri hâlde talebenin bayraklarını indirip kaldırmalarından ibaret olan işaret üzerine cümlesi birden "hurra" avazesini dört defa tekrarla işitmedikleri, anlamadıkları bu nutukları alkışlıyorlardı. Fakat sözün doğrusu böyle iki üç yüz bin nüfusun haykırması da kulub[766] üzerine külli tesir eyleyecek gulgule[767] hükmünü alıyordu.

Üzerinde bulunduğumuz bayırların karşısında yine bir bayır üzerine on beş yirmi kadar küçük sofralar kurulduğunu uzaktan görüyorduk. Her şeyi görmek, anlamak merakı gözlük ve dürbün gibi şeyleri daima yanımda bulundurmayı icap eylediğinden dürbünle bu sofralara baktığımda üzerlerinde bizim eski şerbetçi dağarları gibi bakırdan yapılmış azim kaplar ve onların yanlarında bir kulaç uzun ve bakır ve gümüşle çember ve ayak takılmış öküz boynuzları gördüm ki zaten dahi bi't-tetebbu[768] peyda eylemiş bulunduğum vukuf üzerine bu sofraların hydromel sofrası ve bu dağarların hydromel kabı ve boynuzların da hydromel kadehleri olduklarını anladım. Boynuzlara dört ve altı ayak takılarak öyle bir vaziyette durdurulmuşlardır ki bu acayip kadehlerin ağızları olmak lazım gelen kalın tarafları yüksekte kalıp ince uçları da birer şekl-i latif peyda ederek sağa sola doğru bükülmüşlerdir.

Meğer kral hazretlerinin kongreye yadigâr-ı ebedi olarak hediye edecekleri şeydahi böyle bir boynuzmuş. Fakat kemikten değil! Altın ve gümüşten yapılmış ve sevad-ı saireyle[769] pek güzel ziynetlenmiş yarım arşın kadar tûlünde bir şeydir. Başkâtip bunu Kral tarafından bi'l-vekale reis-i saniye

[764] reis-i sânî: ikinci başkan
[765] evza-ı hatibane: konuşma işaretleri
[766] kulub: kalpler
[767] gulgule: uğultu
[768] bi't-tetebbu: araştırarak
[769] sevad-ı saire: çeşitli yazılar

teslim eyledi ki bu bapta irad eylediği makalenin bilahare tab' olunan suret-i muhtasarasından[770] anlaşıldığına göre badema[771] ilâ maşallah bu kongre devam eyledikçe reisten reise intikali meşrut[772] edilmiştir.

Boynuzun tesliminden sonra kongre heyeti karşı tarafa geçip hydromel içsinler diye nidalar eylemeğe başlandı. Heyet harekete geldi. Fakat gayet dik olan bu tümülüslerden inebilmek pek düşvar olmakla ayakları burkulduğu gibi teker meker aşağıya kadar yuvarlananlar nadir değildiler. İhtiyar olan aza-yı muteberenin koltuklarına genç talebenin birkaçar tanesi girerek inmelerine muavenet eyliyorlardı.

Nihayet karşı tarafa varıldıkta azanın en muteberlerine Kralın hediye eylediği altın boynuzla ve sairlerine orada gördüğüm adi boynuzlarla hydromel tevziine[773] başlandı ki bir taraftan askerî müzikaları terennümsâz oluyorlardı. Hydromel denilen şey bira içine bal katarak ve biraz da bahar konularak yapılmış bir nev' sirkencübin[774] olup bir aralık bu içkinin insanı gayet sarhoş edeceği hakkında zuhur eyleyen rivayet üzerine herkes tesirinden korkup pek az içmek suretiyle ihtiyat göstermeye başladılarsa da müteakiben bu rivayetin butlanı[775] meydana çıkmakla boynuz boynuz hydromel içenler adi erbab-ı işretin tokaları gibi toka etmek arzusuna düştükçe boynuz boynuza geliyorlardı.

Eski Uppsala'da bu hydromel merasimi icra olunup bittikten sonra o kalabalık şimendiferlerle, arabalarla ve birçoğu piyade olarak yeni Uppsala'ya teveccüh eyledi. Yeni Uppsala eskisinden bir saat kadar cenup cihetinde yani Stockholm tarafında kâin bir kasabadır ki yirmi binden mütecaviz ahalisi olup bir yandan da şehrin cesameti ve nüfusun miktarı artmaktadır. Bu kasabanın en büyük medar-ı şöhreti darü'l-maarifidir ki bazı rivayete göre altı binden mütecaviz talebesi varmışsa da orada mevcut gördüğüm talebenin miktarını bin beş yüzden nihayet iki bine kadar ancak tahmin edebilirim. Talebe-i merkumenin[776] kıyafetleri siyah çukadan pantalon ve yelek ve parlak düğmeli ceketle başlarındaki beyaz ketenden mamul şapkalardan ibarettir. Kış mevsiminde bu şapkalar kalpağa tahavvül edermiş.

Yeni Uppsala'nın katedral denilen baş kilisesi hemen bu kasabanın tarih-i inşası kadar kadim bir bina olup bir aralık duçar-ı harik[777] olmakla eski surette tecdid edilmiştir. Yüz on metre tûlünde, kırk bir metre arzında,

[770] suret-i muhtasara: kısa suret, kopya
[771] badema: bundan sonra
[772] meşrut (edil-): şarta bağlanmak
[773] tevzii: dağıtım
[774] sirkencübin: bal ile sirke karışımı bir çeşit şerbet
[775] butlan: yanlış olma
[776] talebe-i merkume: söz konusu talebeler
[777] duçar-ı harik (ol-): yanmak

otuz üç metre irtifaında nefaset-i mimariyesi gayet yolunda güzel bir binadır.

Burası umum İsveç memleketinin merkez-i maarifi olmakla müstakilen bir de kütüphanesi vardır ki yedi bin kadarı eski el yazısı olmak üzere iki yüz elli bin cilt kitabı havidir. Burada meşhur bir İncil nüshası bulunur ki rivayete göre dördüncü asr-ı miladînin nısf-ı âhirinde[778] Ulfilas nam papaz tarafından yazılmıştır. Bunu evvelce haber almış bulunduğumdan vürudumuzun akşam üzeri olması ve o günkü resim mucibince kütüphanenin kapalı olması mani olamayarak şuna buna ettiğim ricalara sair birkaç meraklılar da iştirak eylediğinden nüsha-i mezkûrenin ziyaretine muvaffak olabildik. Kırmızı renkli, yüz seksen yedi parça tirşe üzerine yazılmış gayet nefîs bir nüshaysa da hurufu altın vegümüş yaldızla teşekkül eylediğinden asıl Ulfilas tarafından bu suret-i müzehhebede[779] mi yazılmıştır yoksa sonradan mı tezhip olunmuştur, bilemem. Ancak orada buna dair beyan-ı mülahazaya nezaketin mani olacağı derkârdır.

Herhâlde yeni Uppsala'nın medar-ı iştiharı[780] olan darü'l-maarif hakikaten şayan-ı ehemmiyet müessesat-ı ilmiyedendir. Elli nefer muvazzaf[781] muallimleri olup yüz kadar da gayr-ı muvazzaf serbest muallimleri vardır ki bunların umumi ve hususi derslerine devam eyleyen talebe kâffe-i ulum ve fünundan[782] her neyi arzu ederlerse tahsil eyleyebilirler. Büyük dershanesi bizce o kadar cesimi görülmemiş olan en büyük tiyatrolara müşabihtir[783] ki sena[784] addolunan taraf asıl muallimlerin mahall-i tedrisi olup "parter" denilen ve şüphesiz dört beş bin kişi istiab[785] eyleyecek kadar vüs'ati bulunan meydan dahi birbirinden yüksek peykelerle işgal edilmiştir. Talebe bu peykeler üzerinde otururlar. Fakat bu akşam için yalnız kenarlarda ve tiyatroların locaları makamına kaim olan şirvanlar altında bulunan peykeler ibka[786] olunup asıl orta yerlerdeki peykeler kaldırılmıştır. Bu peykeler dahi kongre azasıyla bazı muteberan ahaliye tahsis kılınarak orta yerdeki meydansa talebe ve ahali-i saireyle hınca hınç dolmuştur.

Bu gece darü'l-maarif dershanesinin dâhilen izdihamı o kadar ziyadeydi ki insanın bir kere ittihaz eylemiş olduğu mevkiden bir daha kurtulabilerek salonun bir tarafından diğer tarafına yol açıp gitmek âdeta muhalattandı. Gerek bu izdiham ve gerek bu salonu tenvir için ikad edilmiş bulunan lâ-yuadd ve lâ-yuhsa[787] havagazı ve elektrik ziyaları salon dâhilindeki harareti

[778] nısf-ı âhir: son yarı
[779] suret-i müzehhebe: yaldızlı şekil
[780] medar-ı iştihar: tanınma sebebi
[781] muvazzaf: görevli
[782] kâffe-i ulum ve fünun: bütün ilim ve fenler
[783] müşabih: benzer
[784] sena: sahne
[785] istiab (eyle-): içine almak
[786] ibka (olun-): yerinde bırakılmak
[787] lâ-yuadd ve lâ-yuhsa: sayısız; pek çok

arttıra arttıra tahammülü düşvar[788] olacak bir dereceye vardırmıştı.

Bu hararetten ziyadesiyle rahatsız olduğumdan vakıa sena makamında olan yerde birkaç türlü müzikalar lâyenkati[789] terennüm-sâz olup her devletin resmî marşlarını çaldıkça talebe ve aza vesaire hurra avazeleriyle o kubbe-i âliyeyi güm güm gümletmek ve bazı meşhur profesörler ayakları altına aldıkları sandalyeler üzerine çıkıp irad eyledikleri nutuklarla alkışlara mazhar olmak gibi şayan-ı temaşa şeyler var idiyse de bunları biraz istimâ'[790] ve temaşadan sonra rahatsızlık gereği gibi ilerlemişti. Zaten ne çalınan müzikalar, ne irad olunan nutuklar tamamıyla sem'-i ıttılaa vasıl[791] olamıyorlar ya! O kadar halk sükûn ve sükûta ne derecelerde riayet eylemiş olsa yine bir uğultu peyda oluyor ki insan kendi yanıbaşında bulunan musahibine söz söyleyecek olsa yavaşça söylemekle sözünü isma'[792] ve meramını ifham[793] edemediğinden sedasını dikleştirmeye mecbur oluyor.

İşte bu rahatsızlıktan mümkün mertebe kurtulup dinlenmek için dışarıya çıkmak yolunu ararken yanımda bulunan bir zat:

– Galiba siz dahi rahatsız oldunuz? deyince başımı çevirip baktığımda Mösyö Olivie de Burgar olduğunu görerek yarım saattir hemen yan yana gibi bir vaziyette oturup dururken oradaki mevcudiyetine vâkıf olarak selamlamaya muktedir olamamış bulunduğumdan dolayı özür diledim. Muhterem ihtiyar gülerek dedi ki:

– Evet burada insanın havass-ı zahire ve batınasını[794] o kadar çok ve kuvvetli şeyler işgal eyliyorlar ki insan yanındaki dostlarını değil a kendi mevcudiyetini dahi göremiyor. Şimdi ziyadece bir can sıkıntısıyla esnediğinizde ben de sizi ancak görebildim.

Bu zat Fransa erbab-ı maarifinden olup ancak altmış yaşında kadar tahmin edilebilirse de nehafet-i vücudu[795] epeyce belini bükmüş, ak sakallı, gayet tatlı yüzlü bir üstad-ı muhteremdir. Lakabı "tatlı bakışlı" manasına olarak "burgar" olduğuna göre filvaki gözlerindeki gayet müşfikane ve muhlisane[796] nazarlarla ilk yüzüne baktığı adamın gönlünü de kendisine cezb ve celbeder. Kongrenin ilk musahabat-ı dostane suretiyle ictima eylediği akşam aramızda muarefe peyda olmuş ve Mösyö Max Müller ile Osmanlı lisanına dair vuku bulan bazı mübahaselerimizde bu dahi söze karışarak yalnız lisanımızın değil milliyet-i Osmaniyemizin de muhibbi olduğunu göstermişti.

[788] düşvar: zor
[789] lâyenkati: durmaksızın
[790] istimâ': dinleme
[791] sem'-i ıttılaa vasıl (ol-): duyulmak
[792] isma' (et-): duyurmak
[793] ifham (et-): anlatmak
[794] havass-ı zahire ve batına: içe ve dışa ait duygular
[795] nahafet-i vücud: vücut zayıflığı
[796] muhlisane: samimi

Canımın sıkıntısına dair vuku bulan mülahazasına tavr-ı tasdik ile cevap verdiğim zaman gerek müsinn,[797] gerek zayıf olması hasebiyle pek de kendisinden memul olamayan meyl-i nisvan[798] mecbuliyetini[799] gayet zarifane bir lisanla anlatarak hakikaten zurefadan[800] olduğunu derhâl tasdik ettiren latif Fransız:

– Dışarılarını hiç gezmediniz mi dışarılarını? O kadar güzel sofralar kurulmuş, o kadar rengin büfeler tertip eylemişler ki Prusya'nın beş altı alay Pomeranyalı askerini bile doyurmaya kâfidir. Hele her sofra başında kendilerine müracaat eyleyen erbab-ı iştihayı gayet terü taze yüzlerle gayet taravetli[801] ve halavetli[802] tebessümlerle neşemend[803] eyleyen suédoises (İsveçli kız)ları görseniz o sofralarda sabaha kadar yiyip içtiğiniz hâlde yine doyamayacağınızı hükmedersiniz. Haydi genç dostum haydi! Bu gürültüye, bu ateşe tahammüldense şu letafetli suedoiseslerin elinden birer bira içelim, diye elimden tutup kendisi ilerleyerek bana yol açmaya başladı. Mösyö de Burgar sözleri arasında bence en ziyade hoşa gidecek müdahanesi[804] bana "genç dostum" diye ettiği hitap oldu. Bu hitabından dolayı kinaye-gûne[805] vuku bulan teşekkürüme cevaben dedi ki:

– Yalan mı söyledim sanki? Elbette gençsiniz!

– Evet! Çifte yirmi beş yaşlı bir delikanlı!

– Demeyiniz Allah'ı severseniz. Ellisinde yoksunuz.

– Henüz yoksam pek de uzak değilim.

– Velev ki elliden ziyade olasınız. Sizin o memalik-i Şarkiye öyle mucizkârane yerlerdir ki insanın seneleri idadına birer zam olundukça metanet-i vücuduna ikişer zam olunur. Elli yaşımdayım diyorsunuz da hâlâ sakalınızda ak yok. Metanet-i vücudunuz dahi tambour major'lere gıptabahşa olacak derecededir.

– Zarifane iltifatlarınıza bin teşekkür ederim. Sözleriniz bana sihir gibi tesir eylediğinden işte kendimi daha genç bulmaya başladım.

– Öyleyse arş ileri!

– Arş ileri!

Bu kumandalar üzerine bir tür cüret-i askeraneyle yürümeye başladıksa da önümüzdeki kalabalığı yarıp yol açmak pek düşvar olduğundan hatvelerimiz[806] tabir-i askerîsince yerinde saymak nev'inden addolun-

[797] müsinn: yaşlı, ihtiyar
[798] meyl-i nisvan: kadınlara ilgi, eğilim
[799] mecbuliyet: yaratılış
[800] zurefa: zarif, nüktedan kimseler
[801] taravetli: taze
[802] halavetli: tatlı
[803] neşemend (eyle-): neşelendirmek
[804] müdahene: methetmek; övgü
[805] kinaye-gûne: kinayeli; alaycı
[806] hatve: adım

malıydı. Hele kapıya geldiğimizde birisi dışarıdan içeriye giren ve diğeri içeriden dışarıya çıkan iki insan akıntısı arasında kaldık. El ele tutuşmuş olduğumuz hâlde birbirimizin elini de bırakmaya mecbur olduk. Önümde bulunan Mösyö Burgar mihver-i amudîsi[807] üzerinde fırıl fırıl dönüyor. Zira kapıya teveccühümüze göre dışarıdan içeriye giren akıntı sol tarafımızda kaldığından bu akıntıyı teşkil eden adamlar muhterem ihtiyarın sol omuz ve kalçasına temasla çevirmeye hizmet eden bir kuvvet hükmünü aldığı gibi içeriden dışarıya çıkıp sağ tarafımıza isabet eyleyen diğer cereyan dahi bu hareket-i tedviriyeye[808] yardım eyliyor. Birkaç defa beni bile devrettiren bu kuvvete zavallı ihtiyarın hiç mukavemeti olamadığından kendisini büsbütün bırakıvermişti. Şu hâl-i musibette o kadar tuhaf lakırdılar söylüyordu ki kahkahalarımdan çatlamak derecelerine geliyordum. Fakat söylediği sözler Fransızca birtakım tabirat-ı nadireyi hep de mecaz manalarında istimal suret-i zarifanesiyle terkip olunduklarından lisanımıza aynen tercümesi asla kabil olamaz. Yalnız kapıdan dışarıya çıkmaya muvaffak olduğumuzda:

– Conquet! Conquet! diye bağırmaya başladı ki bu kelimenin manası "fetih" ve "zafer" demek olup askerler bir kale veya istihkâmı zaptettikleri zaman böyle bağırdıkları gibi bir muhbir ve mübeşşir[809] o yolda bir müjde getirdiği zaman dahi bu kelimeyle ilan-ı beşarete başlarsa da biz kapıdan dışarıya çıkmakta olduğumuza göre fetih yolunda değil firar yolunda hareket ediyoruz sayılacağımızdan ve fakat bu firarımızda muvaffakiyetimiz dahi hakikaten pek büyük müşkilatla husule gelebildiğinden bizim muhterem Fransızın "Konket! Konket!" diye bağırması gözlerimden yaş boşanacak derecelerde beni güldürmüştür.

Filvaki dârü'l-fünunun dershanesi orta yerde bulunduğuna göre iki cenahında kalan koğuş ve dairelere birçok sofralar tertip edilmişti ki cümlesi de Mösyö de Burgar'ın evvelce etmiş olduğu tavsife layık olacak derecelerde mükemmeldi. Hele bu sofraları idare ve müracaat edenlere ikram için memleketin en muteber nisvanı millî libaslarını giyerek kendilerini köylülere benzetmiş oldukları hâlde sofralar yanında bulunuyorlardı ki gençlikleri, güzellikleri, renkleri, metanet-i bedeniyeleri ziyadesiyle nazar-rübaydılar.[810]

Huzzar-ı mevcudeden henüz pek az kimseler taama rağbet göstermiştiler. Buraların âdeti malum a? Cümlece sofraya oturulacağı yok ki herkes bir "Buyrunuz!" işaretine bi'l-ittiba[811] sofralara üşüşsünler. Her kimin canı ne zaman isterse sofralara bi'l-müracaa hangi nev' taama meyli varsa ondan

[807] mihver-i amudî: dikey eksen
[808] hareket-i tedviriye: dönme hareketi
[809] mübeşşir: haberci; müjdeci
[810] nazar-rübâ: göz alıcı
[811] bi'l-ittiba: tâbi olarak; uyarak

istediği kadar tenavül[812] eyleyebilir.

Müdiresi en parlak, en güzel olan bir sofraya bizim muhterem ihtiyar takarrüb ederek yarı telaffuz ve yarı işaretle bira istedikten sonra epeyce ciddi bir tavırla bana:

– Ben şimdi şu kızla muaşaka edeceğim! deyince istigraba[813] başladım. İstigrabım yalnız böyle bir pir-i kâmilin meyl-i zen-dostanede[814] bulunmasından nâşi değildi. Hatta bu taraflar nisvanının gayet afif ve ehl-i ismet olmalarıyla beraber sofralar başında bulunan kadınların pek muteber familyalardan olmaları da beni duçar-ı istigrab eden şey değildi. Lisan meselesinden dolayı taaccüb[815] eyliyordum. Binaenaleyh dedim ki:

– Siz İsveç lisanı biliyor musunuz?

Latif Fransız gayet ciddi ve fakat ciddiyeti nispetinde mudhik[816] bir tavırla yüzüme bakarak:

– Suvanska? Ya! dedi ki İsveç lisanınca bu kelimenin birincisi "İsveççe" ve ikincisi "evet" demek olup fakat ilk kelimeyi sual ve ikinciyi cevap tavır ve şivesiyle söylemiş olduğundan bana söylediği söz benim sorduğum sualin tam cevabı olmuştu. Zira: "İsveçce mi? Hay hay! Bilirim zahir!" hükmünü almıştı.

– Sofra başındaki kız Mösyö Burgar'ın sözünü işitince kendi lisanına vâkıf bir ecnebiyle mükâleme[817] bahtiyarlığına nail olacağı için gayet memnun oldu. Kemal-i beşaşetle reveranslar yaparak çok da sözler söylemeye başladı ki bu kelimelerin hep kelimat-ı iltifatkâraneden oldukları anlaşılıyor idiyse de bizim Mösyö Burgar, İsveç lisanına vukufu hep şu "Suvanska? Ya!"dan ibaret kaldığından kızın mukabele-i nazikânesine o lisanca verecek cevap bulamayarak Fransızca:

– Yok a kızım o kadar çok değil! diye özürler diliyordu. Ben dedim ki:

– Ya o hâlde bu güzel kızla arzu eylediğiniz muaşakayı nasıl edeceksiniz?

– O! Onu şimdi görürsünüz. Pek kolay, pek sade bir şeydir, diye cebinden Baedeker'in İsveç-Norveç'e mahsus olan delil-i seyahat[818] kitabını çıkardı. Ne yapacağını o saat anladığımdan ben peşin olarak gülmeye başladım. Bu kitabın en sonunda bir de rehber-i mükâleme vardır ki üç sütun üzerine müretteb olup orta yerdeki sütun Fransızca ve huruf-ı heca[819] üzerine müretteb

[812] tenavül (eyle-): yemek
[813] istigrab: şaşırma
[814] meyl-i zen-dostane: kadınlara ilgi gösterme
[815] taaccüb (eyle-): hayret etmek
[816] mudhik: komik
[817] mükâleme: konuşma
[818] delil-i seyahat: seyahat rehberi
[819] huruf-ı heca: alfabetik

olarak onun sol tarafındaki sütun Danimarka ve Norveç ve sağ tarafındaki sütun dahi İsveç lisanlarına mahsustur. Mesela bu ahaliye "ekmek" diyecek olsanız rehber-i mükalemede o kelimenin Fransızcasını gösterseniz o da yanıbaşındaki sütundan kendi lisanınca bu kelimenin mukabilini görüp meramınızı anlar. Seyyahlar için rehberlik edecek olan bu kitapların mükemmeliyeti şu dereceye varması hakikaten cay-ı hayrettir.[820]

Şimdi gelelim bizim Mösyö Burgar'ın muaşakasına:

Latif ihtiyar rehber-i mükâlemenin yirmi üçüncü sayfasını açarak ve "amour" kelimesini bularak ve üzerine parmağını koyarak sayfayı kıza göstermekle beraber sık sık eğilip kalkmaya ve gayet beşuşane[821] sırıtmak suretiyle o kelime üzerine kızın nazar-ı dikkatini celbe çalıştı. Kız dahi sağ taraftaki sütunda bu kelimenin mukabilindeki İsveç kelimesini: "Koerlek" (yani) kerlek, kerlek! diye hem tekellüme ve hem de karşısındaki zayıf ihtiyarın gayet mudhik olan etvar-ı âşıkanesine karşı kahkahalarla gülmekten pancar kesilmeye başladı. Bu "koerlek" kelimesini işiten kadınlar hep Mösyö Burgar etrafına toplanarak kelime-i mezkûreyi tekrar eyledikçe o dahi her birine ayrı ayrı reveranslar ederek:

– Koerlek ya! sözünü hepsine söylüyordu. Bu hâl o kadar tuhaflık gösterdi ve herkesi o derecelerde güldürdü ki hakikaten seyahatimin en latif dakikalarını teşkil eylemiş oldu. Aralıkta bir zarif ihtiyar benim de yüzüme bakarak:

– Ne taaccüb ediyorsunuz? Fransanın şan-ı azamet-nişanını[822] muhafaza etmeyeyim mi? Bu kadar dilberan[823], peri peykeran[824] içine bir Fransız düşsün de hiçbirine ilan-ı aşk etmesin! Bu olur mu? Sonra vatanıma döndüğüm zaman hemşehrilerime ne diye cevap vereyim? dedikçe ve fakat bu sözleri sanki samimi söylüyormuşcasına ciddiyet-i tavrıyla söyledikçe kahkahalarının temadisiyle[825] âdeta muazzeb[826] oluyordum.

Burgar'ın bu tuhaflığı talebeden bir haylisini de etrafımıza cem' eylemişti. Bahusus bunları cem' eden şey muhterem ihtiyarın Fransızca kelimeleri olduğundan etrafımızda ictima eyleyen şakirdânın da en çoğu Fransız lisanını tahsilde bulunan gençlerdendi. Bunların birtakımı zavallı Burgar'a tercümanlık ederek güzel kadınlara anlatmak istediği meram-ı muhibbanesini anlatıp onlar tarafından verilen ecvibe-i muhibbaneyi[827] de kendisine tebliğ eyliyorlardı. Kadınların sözleri latif Fransızın arzularına muvafık ve

[820] cay-ı hayret: hayret edilecek şey
[821] beşuşane: neşeli
[822] şan-ı azamet-nişan: büyüklük şanı
[823] dilberan: güzeller
[824] peri peykeran: peri yüzlüler
[825] temadi: sürüp gitme
[826] muazzeb (ol-): acı çekmek
[827] ecvibe-i muhibbane: âşıkane cevaplar

güftar-ı âşıkanesine[828] mutabık düştüğü için adamcağız kemal-i inbisatla[829] "Victoire! Konket!" diye bağırıyordu ki "Zafer! Fetih!" manasına olan bu galibane nidalar meclisin şetaretini[830] arttırdıkça arttırıyordu.

Ancak ben bu surette devam eyleyen musahabeden hisse-mend-i şevk[831] olamayarak benim de etrafımı ihata eyleyen talebeyle iştigale mecbur oldum. Birtakımı vizite kâğıtlarını verdiler ki bunlar meyanında Heden ve Von Knoring ve Lakelendberg namını haiz olanlar hem kibarzadegân hem de medrese-i mezkûrenin en kuvvetli talebesinden olarak Fransızcayı da pek güzel söylüyorlardı. Heden ise Türkçe dahi söylüyordu. Ama bizim Osmanlıcayı değil! Azerbaycan ahalisinin söyledikleri Türkçeyi.

Bu zat henüz on dokuz yaşındayken Asya-yı Vusta'yı seyahat arzusuna düşerek Bakü ve Azerbaycan taraflarında bir seneden ziyade ikametle oralara mahsus Türkçeyi öğrendikten sonra Asya-yı Vusta içine girip Türkistan'ı tekmil dolaşmış ve badehu İran ve Bağdat ve İstanbul tarikiyle memleketine avdet edip henüz tekmil-i tahsil etmemiş bulunduğu cihetle yine darü'l-maarife girmiş. Elyevm yirmi beş yaşında ancak vardır. Fakat gayet zeki ve cesur, melihü's-sure[832] bir delikanlıdır. Esna-yı seyahatinde Şarklıların misafirperverlik cibilletleri iktizasınca o kadar zahmet çekmeyip kutta-ı tarik[833] beliyesinden[834] de emin olabilmişse de bir kere duçar olmuş bulunduğu kehle[835] hücumundan bir daha kendisini kurtaramamış olması en büyük işkence yerine geçmiş olduğunu hikâye eyledi.

Filvaki seyahat hususunda en ziyade itina edilecek şey temizliktir. Bizim şark taraflarının seyahatleri kâh araba kâh hayvan meşy ü hareketiyle[836] gayet batî[837] olduğu gibi ekseriya hanlar, kervansaraylar ve köylü kulübeleri de murdar olduğundan temizlik meselesi pek güçtür. Hatta bu hâl Avrupa için bile calib-i nazar-ı ehemmiyettir. Avrupa'nın hotellerinde temizliğe son dereceye kadar riayet olunursa da eğer insan kendi nezahet ve taharet-i şahsiyesine kemal-i itinayla ehemmiyet vermeyecek olursa nezafetsizlik cezasını pek çabuk görür. Bu ise yalnız kehlelenmekten ibaret değildir. Sıhhat-i vücudunu da tehlikeye duçar etmesi muhtemelat-ı karibedendir.[838]

Mösyö Heden'in Türkçesi vakıa İstanbul'da İran tebaasından pek çok adamların söyledikleri Türkçe olup binaenaleyh bizim kulağımıza hiç de

[828] güftar-ı âşıkane: âşıkane sözler
[829] kemal-i inbisat(la): sevinçle
[830] şetaret: neşe
[831] hisse-mend-i şevk (ol-): neşeye katılmak
[832] melihü's-sure: güzel yüzlü
[833] kutta-ı tarik: yol kesenler; haydutlar
[834] beliye: bela
[835] kehle: bit
[836] meşy ü hareket: yürüyüş; gidiş
[837] batî: yavaş; ağır
[838] muhtemelat-ı karibe: yakın ihtimal

yabancı ve garip gelmemek lazımdıysa da Avrupa'nın münteha-yı şimalinde[839] asıl Osmanlıcayı bile efvah-ı ecanibden[840] işitmek insanın nazar-ı istigrabını celpten hâli kalmadığı hâlde:

– Bes ki cenâbınız İstanbul'dan gelipsinizdir. Yüce yurtunuzu men de öz gözlerimle görmüşümdür, suretindeki ifadeleri bir İsveçlinin ağzından işitince duçar-ı istigrab olmamak kabil olamıyor. O gün Uppsala'dan avdetimizde de Mösyö Heden bizimle beraber şimendifere bindiği gibi Stockholm'de daha birkaç defa ziyaretimize gelerek sohbeti epeyce kuvvetlendirmiştik.

Ben yirmi beş otuz kadar talebeyle bir saat kadar zaman geçirdim ki bu müddet zarfında müslüman medreselerinin ahvalini kendilerine hikâye ve onların medreselerindeki usul ve ahvali onlardan istimâ' eylediğim gibi bir taraftan dahi karnımı doyurmuştum. O genç, süslü, zeki, şetaretli talebenin herbiri bir hizmetime müsaraat[841] eyleyerek hiçbirisinin getirdiği şeyi geriye çevirmemek gayretiyle hemen çatlayacasıya bir taam eyledim ki oburluğun bu derecesine ömrümde vardığımı bilemiyorum. Bu sırada Mösyö Burgar dahi muaşakasını bitirmiş olup hâlbuki içeriden yirmi kadar sedanın birden "Hu! Ha! He!" vezninde üç heceyi perde-i vahidden[842] teganni[843] edercesine çıkardıkları ses sem'lerimize[844] vasıl olmuştu. Bu ses talebe meyanında bir huruşu müstelzim olduğundan sedanın ne demek olduğunu ve bu huruşun sebebini sorduk. Meğer hanendeleri çağırıyorlarmış.

Uppsala Darü'l-maarifi talebesinin "koro"su bütün Avrupa'da ve belki bütün dünya yüzünde şöhret kazanmıştır. Bu medreseye giren talebe muzika cihetinde dahi bir duhul imtihanı verir. Ama bu imtihan resmî olmayıp talebenin kendilerince kadim âdetleri iktizasındandır. Yeni şakirdin sedası tenor yahut baso veya bariton sedalarından hangisiyse ona göre "musique vocal" yani musiki-i lahnî meşkine de mecbur edilirler. Rivayete göre beş yüz kadar talebenin birden teganni eyledikleri varmış. Bunların esna-yı tegannisinde sözle icra-yı ahenk edilmez. Yalnız sesle teganni edilir. Bu gece kongre heyetine ikramen teganni edenlerin miktarı hemen üç yüze karibdi. Fakat alafranga müzikanın "armoni" usulünce sedalar o kadar güzel taksim ve tanzim olunmuşlar ki cümlesinin birden tegannisi öyle kulakları bizar edecek bir gürültü çıkarmak şöyle dursun hakikaten samia-zib-i müstemiîn[845] olacak bir aheng-i latif teşkil eyliyordu.

Hemen tekmil kongre halkı için ilk defa olarak istimâ' edilmekte bu-

[839] münteha-yı şimal: kuzey uç
[840] efvah-ı ecanib: yabancı ağızlar
[841] müsaraat (eyle-): koşturmak
[842] perde-i vahid: tek perde
[843] teganni (et-): şarkı söylemek
[844] sem': kulak
[845] samia-zib-i müstemiîn (ol-): dinleyenlerin kulaklarını süslemek

lunan bu emsalsiz koroyu yakından istimâ' etmek üzere biz dahi dershane dâhiline hücum eyledik. Keşke bu hücumu etmeseydik. Hariçten bu müzikayı daha güzel istimâ' eyleyebiliyorduk. Dershane içindeki uğultu nağmelerin pek çoğunu kulağımıza vusulden men edip lezzetini kaybettiriyordu. Hatta huzzar dahi bu uygunsuzluktan bizar olarak ses kesilmesini ihtaren birçok taraflardan naralar atıldığı hâlde yine de sükût-ı tamme hâsıl edilemediğinden bir aralık heyet-i hanendegânı dershanenin kapısı üzerindeki balkona çıkardılar ki gayet geniş olan bu balkonun bu ciheti dershaneye ve diğer ciheti genişlikte hemen de dershaneden aşağı kalmayan büyük koridora nazır olduğunda bu suretle yerleri tevessü[846] eyleyen müstemiler biraz seğrelip binaenaleyh şamataları da azalmıştı.

Rivayete göre işbu darü'l-maarif heyet-i hanendegânından yüz kadarı Paris Sergi-i Umumi'sine giderek müsabakaya girişmişler ve birinci altın madalyayı kendileri kazanmışlarmış.

Kongrenin tekmil azasıyla beraber İsveç muteberanından da yüzlerce adamlar için verilmiş olan işbu müsamerede bir taraftan müzikalar, nutuklar, teganniler diğer taraftan ekl ve şürbler nısf-ı leyle doğru imtidat edegittiği gibi gerek dershane içinde ve gerek sofraları muntazam olan koğuş ve koridor ve odalarda fırka fırka erbab-ı bahs ü cidal[847] dahi ya lisan ya ulumdan birini zemin-i münazara ittihaz eyleyerek mübahasat ve münazarata koyulmuşlardı. Öyle bir surette ki insan mübahasat-ı mezkûrenin hangisinde müstemi sıfatıyla bulunacak olsa bir mebhas-i mühimmin etrafıyla ve layıkıyla hallolduğunu görerek ve dinleyerek hiçbir şeye makîs[848] olamayacak derecelerde müstefit[849] olabilirdi. Lakin benim kısmetime nimet-i istimâ' isabet etmeyip şeref-i ifade isabet eylediğinden mukaddimesini Uppsala talebesiyle başlamış olduğum bahis bir aralık ulum-ı İslamiye ve edebiyat-ı Osmaniye'ye de intikal ederek her taraftan vuku bulan suallere âdeta sesim kısılıncaya ve göğsüm ağrıyıncaya kadar itâ-yı cevap mecburiyeti hîn-i avdete[850] değin devam eyledi.

Bu mübahase esnasındaydı ki bizim Profesör Max Müller'den maada ilm-i elsine[851] ve felsefe doktorluğu unvanını haiz diğer bir Mösyö Müller ile daha muarefe peyda eyledim. Bu zat İngiliz değil Alman'dır. Königsberg Darü'l-maarifi'nde elsine-i Şarkiye muallimi olup asıl ihtisası lisan-ı Arabiye ise de Farisî ile Osmanlıcaya da bir parça vukufu vardır. Vuku bulan

[846] tevessü (eyle-): genişlemek
[847] erbab-ı bahs ü cidal: konuşan ve tartışanlar
[848] makîs: benzer
[849] müstefit (ol-): faydalanmak
[850] hîn-i avdet: dönüş zamanı
[851] ilm-i elsine: dilbilim

suallere verdiğim cevaplar hoşuna giderek bana vizite kâğıdı verip aramızda muarefe hasıl eylediği gibi hatt-ı destimle[852] Türkçe olarak ismimi kendi cüzdanına da kaydettirdiğinden bunu gören birçok talebe dahi şu arzuya düşerek haylice itâbımı[853] mucip oldular.

Tertipname iktizasınca bu gece alafranga saat on birde yani nısf-ı leyl-den bir saat evvel şimendifer katarına binilerek Stockholm'e avdet edilecek idiyse de saat on ikiye gelmiş olduğu hâlde heyet henüz darü'l-maariften çıkamamıştı. Ondan sonra da darü'l-maariften istasyona kadar yaya gidil-mek lazım gelip her biri kendi keyfince yürüyen birkaç bin kişiyi kolay kolay şimendifere kadar getirmek mümkün olamıyordu. Bu kalabalık içinde insan kendisine arkadaş aramaya da muktedir olamayıp hele arkadaş denilen şey biraz da muavenete muhtaç olacak zevattan bulundukları surette insan için bir bâr[854], bir külfet hükmünü de alacağından avdete başlanılır başlanmaz ben tek başıma yürüyüvermiştim. Darü'l-maariften istasyona kadar bütün sokaklar ve haneler donatılmış olduğundan yolu hiç kimseye sormak mec-buriyetinde de değildim. Tamam darü'l-maarif kapısından çıkar çıkmaz bir kadın sesi benim ismimi nida eylediğini işittiğimden ismin geldiği tarafa tahvil-i nazar eder etmez gördüm ki Kontes de Landsberg cenaplarıdır. Mü-kellef bir lando arabaya binmiş oldukları hâlde:

– Yemin ederim ki arabanız yoktur. Öyle değil mi? dedi. Burada öyle bir şey tedariki mümkün olamayacağı gibi hatırıma dahi gelmemiş olduğunu cevaben dermeyan eylediğimde:

– Benim pekâlâ hatırıma gelmişti. İşte bindiğim araba da bunu ispat eyler. Geliniz! Geliniz! Beklediğim arkadaşlar var idiyse de beni lüzumun-dan fazla beklettiler. Kabahat benden gitti. Kendilerinden özür dilemek mecburiyetinde değilim. Onlar benden özür dilesinler, diye açık landonun bir buçuk karış yüksekliğinde olan kapısını açmaya davrandı. Fakat kuvveti kifayet edemiyordu. Bu zahmetini kısa kesmek için ben kapının açılmasına da hacet göstermeyerek bir ayağımı arabanın üzengisine bastıktan sonra ellerimle kenarlarına abanıp sıklet-i vücudumu[855] kollarım üzerine verdikten sonra diğer ayağımı kapının üzerinden aşırarak epeyce çeviklikle kendimi arabanın içine atıverdim. Vakıa arabaya bu surette binmek terbiyeye pek de muvafık düşmeyeceğini biliyor idiysem de o mahal gayet kalabalık ve kapıyı açmak müteazzir[856] olduğundan bu özrümü kabul etmesini kontesten

[852] hatt-ı dest: el yazısı
[853] itâb: yorgunluk
[854] bâr: yük
[855] sıklet-i vücut: vücut ağırlığı
[856] müteazzir: zor

ricaya başladım. Gülerek dedi ki:

– Kalıbınıza, kıyafetinize bakılsa pek ağır vücutlu bir adam zannolunursanız da gösterdiğiniz çeviklik bunun aksini ispat eyledi. Hoşuma da gitti.

Kontes de Landsberg ile konuşarak şimendifere kadar geldik. Fakat orada yine kalabalığın icbarıyla birbirimizi kaybeyledik. Vagonlar hıncahınç dolmuş bulunduklarından pek çokları ayakta bile kalmışlardı. Pek geç vakit Stockholm'e vasıl olduk.

Ne dersiniz? Bizim Roza hâlâ uyumayıp bekliyor. Sebebiyse her akşam ayaklarımı sıcak suyla yıkamak hususundaki mutadımdır. Âdetimi bozarsam rahatsız olurum diye ta hamamdan getireceği sıcak suyu emreylediğim anda getirmek için zavallı kızcağız pinekleyerek beklemiş durmuş.

İstanbul'da yazın hemen her gün ayaklarımı soğuk su ile yıkamak âdetim olup bu igtisal[857] ayaklarımdaki yorgunluğu derhâl aldığından pek büyük istirahatimi mucip olur. Gerek Stockholm'de ve gerek Avrupaca gezdiğim sair yerlerde temaşa ve tetkike şayan olan her yere, her şeye yetişebilmek için pek çok yaya gezmeye mecbur oluyordum. Arabayla mesafat-ı baide[858] serian ve müsterihen kat' olunabilirse de yaya gezildiği zaman kadar etraf ve eknaf[859] mükemmelen görülemez. Bu yorgunlukla kızışıp terleyen ayakları sıcak su ve sabunla sıkı sıkıya yıkamalıdır ki o gece sabaha kadar ayaklar nefeslensin rahat eylesin de yarın dahi hizmete muktedir bulunsun!

BİR MÜBAHASE-İ LİSANİYE

Kongrenin dördüncü eylül-i efrencînin beşinci perşembe günü için tertipnamede elsine-i Ariyye ve Samiye lisanlarıyla Asya-yı Vusta ve Münteha-yı Şark[860] lisanlarına mahsus olan şubelerin alafranga kable'z-zuhr[861] saat dokuz buçuktan on iki buçuğa kadar ve yalnız benî Samî lisanıyla elsine-i Afrikiyye lisanları şubesinin bade'z-zuhr[862] saat ikiden dörde kadar şubeler encümenlerinde akd-i ictima eyleyecekleri ve kongre azasının o günkü eğlencesi içinde memleketi gezip bilhassa müzehaneleri temaşada bulunacakları münderiçti.[863] Hâlbuki ben şehrin gezilip görülecek yerlerini ve müzelerini, kütüphanesini falanı çoktan gezip görmüş olduktan maada birkaç büyük

[857] igtisal: yıkanmak
[858] mesafat-ı baide: uzak mesafeler
[859] eknaf: taraflar
[860] Münteha-yı Şark: Uzak Doğu
[861] kable'z-zuhr: öğleden önce
[862] bade'z-zuhr: öğleden sonra
[863] münderiç: yazılı

kiliselere de girip çıkmış olduğumdan bugün aza-yı saireyle gezmeye muhtaç değildim. Yevm-i vürudumdan kongrenin yevm-i küşadına kadar olan günlerimle kongre küşad olunduktan sonra dahi sabahları saat dokuzdan yani öğleden üç saat evvel hiçbir işe başlanmadığından ben uykudan kalkar kalkmaz dışarıya fırlayıp bir, iki, üç saat şehri cevelan eyliyordum. Müze ve kütüphane ve teşvik-i sanayi cemiyeti vesaire müdür ve reisleriyle musahabeyi ileriye götürerek kongre azasının müctemian[864] ziyaret edecekleri yerleri ben saat-i muayyenesinden evvel ve sonra dahi bir suret-i hususiyede ziyaret ve temaşa eyleyerek her nazar-ı dikkatimi celbeden şeylere dair türlü sualler iradıyla daire-i istifademi tevsie[865] muvaffak oluyordum.

Binaenaleyh bugün aza-yı saireyle beraber şehri gezmeye ihtiyacım olmadığı gibi lisan ve ulum-ı İslamiye şubesinde dahi iş olmadığından ve bazı profesörlerle Grand Hotel salonlarının birisinde lisan-ı Osmanîye dair müdavele-i efkâr[866] için hususî bir ictima akdi de aramızda mukarrer[867] bulunduğundan o gün hiçbir yere çıkmayarak bu ictima-ı hususî dakikasının hulûlüne[868] intizar[869] mecburiyetinde bulunuyordum.

Mahall-i intizarımsa Madam Gülnar'ın Profesör Gottwald ve kızı Madam Krelemberg ile birlikte isticar[870] eylemiş oldukları odalardı ki dünkü gün bir aralık eski Uppsala'da bunlarla görüştüğümüzde beraberlerinde Türk kahvesi bulunduğu için ertesi sabah bu kahveden nûş etmeye beni davet eylemişlerdi.

İkinci katta bulunan odalarına vardığımda yalnız ihtiyar profesörle kızı uyanık bulunarak saat alafranga sekize yani alaturka ikiye varmış olduğu hâlde Madam Gülnar henüz uyanmamıştı. Kendisinin mutadı gece çok oturmak gündüz geç vakte kadar uyumak olduğunu latife yolunda biraz muaheze[871] eyleyen fazıl ihtiyarla konuşmaya başladık.

Musahabe-i vakıamız bu fazıl ihtiyarın miktar ve mertebesini nazar-ı hayretimde büyülttükçe büyülttü. Çerkez ulemasından bazılarının kavaid-i sarfiye ve nahviyeye[872] riayet-i kâmileyle Arapça tekellüm ettikleri gibi bu adam dahi lisan-ı azbü'l-beyan-ı Arabîyi[873] efsah[874] ve eblağ[875] olarak fakat müteenniyane[876] bir ağırlıkla söylediği misilli edebiyat-ı Arabîye ve

[864] müctemian: toplu olarak
[865] tevsi: genişletme
[866] müdavele-i efkâr: fikir alışverişi
[867] mukarrer: kararlaştırılmış
[868] hulûl: gelme
[869] intizar: bekleme
[870] isticar (eyle-): kiralamak
[871] muaheze (eyle-): eleştirmek
[872] kavaid-i sarfiye ve nahviye: kelime ve cümle bilgisi kuralları
[873] lisan-ı azbü'l-beyan-ı Arabî: söylenişi güzel Arapça
[874] efsah: en fasih, açık
[875] eblağ: en düzgün
[876] müteenniyane: yavaş yavaş

hikemeyat-ı İslamiye'ye vukuf-ı tammını da her sözüyle meydana koymaktaydı. Vaktiyle Tatar lisanınca telif olunmuş bulunan bir siyer kitabıyla* bir de şerh-i akaidi** Kazan matbaalarında bastırmış olduğundan bunların birer nüshasını bana hediye ederek birisinin üzerine de "Hediyeten ve tezkâren min taraf-ı Joseph Gottwald li Ahmet Mithat Efendi-i Osmanî" ibaresini yazdı.

O gün bazı profesörlerle aşağıdaki salonların birisinde hususî ictimaımız olacağından ve elsine ve ulum-ı İslamiye'ye ait mebahiste kendilerinin huzuru da bence pek ziyade iftiharı istilzam[877] eyleyeceğinden bahisle birlikte bulunmaklığımızı rica eyledimse de:

– Ben çok ihtiyarım. Söylemek değil dinlemek bile beni ziyadesiyle yormaktadır. Bir iki gün ve hususiyle dün ve dün gece çok yoruldum. Bugün hiçbir tarafa çıkmayıp kendimi dinlendireceğim. Siz ictimada bulununuz. Milletinizin şan-ı faziletini profesörlere gösteriniz. Zaten anladınız ya içlerinde ilm-i amîk[878] sahibi adamlar pek azdır. Diğerleri pek sathi ulemadan olup en âlimleri bile yine fazl u irfan sahibi bir Şarklıdan tashih-i malumat ihtiyacından vareste değildirler, diye arkamı sıvadı.

Ben bir sandalye üzerinde oturduğum hâlde kendisi ayakta bulunuyordu. Âdeta haberim olmaksızın arkamdan takarrüb ederek iki eliyle başımı tutup saçlarımı kokladıktan sonra kafamı da öptü. Biraz müteaccibane bir tavırla başımı çevirip yüzüne baktığımda gözleri sulanmış olduğunu görüp hiss-i derununu anladım. Derhâl kalkıp ben de onun elini öpmeye davrandımsa da öptürmeyip ona bedel musafahayı tercih eyledi. Fransızca olarak dedi ki:

– Çalışınız oğlum! Gençsiniz. Biz artık eyyam-ı hizmeti sonuna isal[879] eyledik. Siz çalışmalısınız. Hikemiyat-ı hakikiye-i İslamiye'yi Avrupa'ya göstermelisiniz. Din-i Ahmedî bugünkü müterakki Avrupa'yı da bahtiyar edecek ahlak-ı melekâneyi mevrustur.[880] Avrupa her ulum ve her sanayide terakki eylemişse de hikmet cihetinden hiç terakki edemeyip dalalet vadisinde pûyândır.[881] En müteammik[882] profesörler henüz tedkikat-ı lisaniyeyle müştagil[883] olup bu miftahı[884] ele aldıktan sonra gavâmız-ı hikemiye[885] kademelerine ayak atmış olacaklardır. Çalışınız. Bu çalışkan Avrupa'yı siz

* Siyer kitabı: Hazret-i Muhammed'in hayatını anlatan kitap. [ed.n.]

** Şerh-i akaid: Dinin temel bilgilerini anlatan ve açıklayan kitap. [ed.n.]

877 istilzam (eyle-): gerektirmek

878 ilm-i amîk: derin bilgi

879 isal (eyle-): ulaştırmak

880 mevrus: miras olarak taşıma

881 pûyân (ol-): dolaşmak

882 müteammik: derin

883 müştagil (ol-): uğraşmak

884 miftah: anahtar

885 gavâmız-ı hikemiye: felsefi, hikmetli incelikler

Şarklılar, müslümanlar irşad eyleyeceksiniz.

Koca muallim şu sözleri canı gönülden söyleyerek her kelimesini sihir gibi urukuma[886] asabıma[887] tesir ettiriyordu. Şeyhuhetin[888] mertebe-i gayesine varıp nefesi az ve sedası zayıf olmakla bir hayli de müteessir olduğu şu dakikada ağzından her kelime çıktıkça kelimat-ı âtiyeyi irada ömrü kifayet etmeyerek gözümün önünde ebed âlemine intikal ediverecek zanneyliyordum.

Hasbihâl ve musahabeyi biraz daha ileriye götürdük. Anladım ki bu adam kütüb-i Şarkiye'nin ve şer'iyenin aglebini görmüş. Hem de gördüğü şeyleri dikkatli okuyup bellemiş. Şekil ve kıyafet-i hariciyesinden maada gözüme yabancı görünen hiçbir yeri olmayıp kalben ve fikren mazhar-ı hidayettir.[889]

Tatar uleması hakkında hasbihâle giriştiğimizde bunların tengî-i efkârını[890] pek müteessifane bir surette tasvir eyledi. İçlerinde mertebe-i ilmiyesi âlî adamlar yok değilse de cihan-dide[891], müteyakkız[892] hakîm ve zeki adamlar bulunmadığından Rusya devletinin taht-ı idaresine geçtikleri zamandan beri bir parmak bile terakki edememiş olduklarını kemal-i teessüfle bildirdi.

Muallim-i müşarünileyhin ifadesine göre Tatar uleması Rusya hükûmetinin kendilerini Nasraniyet'e ithal arzusunda zannıyla mütevahhişmişler.[893] Hâlbuki muallim-i müşarünileyh Rusya devletinde böyle bir fikir ve emel kat'an mevcut olmayıp ahali-i merkumenin terakkiyat-ı fikriyeye nailiyetle intizamat-ı cedide-i medeniyeyi ileriye götürmelerinden başka bir arzusu olmadığını temin eyledi. Avrupa lisanlarından birisine vâkıf Tatar âdeta mesmu[894] olmadığı gibi Rusça'ya vâkıf olanları bile nevadirden olup bildikleri lisansa umur-ı zaruriyeye kifayet edebilecek çend[895] kelimattan ibaret olduğunu ve Tatarların itikatlarına göre bir ecnebi lisanı öğrenmek o lisan erbabının dinlerine iştirak derecesinde günah olduğunu pek büyük tavr-ı meyusiyetle söyledi.

Mesele-i maziye[896] esnasında Rusya'ya gelen üsera-yı harbiye[897] meyanında zabitanın aglebi Fransız lisanına aşina oldukları gibi Rusçayı da çarçabuk öğrenivermeleri Tatarların ilk irşadı için pek nafi olduğunu ve o

[886] uruk: damarlar
[887] asab: sinirler
[888] şeyhuhet: yaşlılık
[889] mazhar-ı hidayet: hidayete mazhar olmuş
[890] tengî-i efkâr: fikir boşluğu
[891] cihan-dide: dünyayı tanıyan
[892] müteyakkız: uyanık
[893] mütevahhiş: tedirgin
[894] mesmu (ol-): duyulmak
[895] çend: birkaç
[896] mesele-i maziye: geçmişteki mesele (Osmanlı-Rus savaşı)
[897] üsera-yı harbiye: savaş esirleri

zamandan beri Tatarlardan bazı gençlerin Rus ve Alman ve Fransız lisanlarını tahsil rağbetine düştüklerini memnuniyetle haber verdi.

İşte biz muallim-i müşarünileyhle şu musahabetteyken Madam Gülnar dahi kapıdan içeriye girivererek cemiyet-i musahabetimiz büyümüş oldu. Bu kadının gerek Osmanlılara ve gerek Osmanlı lisanına muhabbeti gerçekten pek fevkalade olup hanesindeyken aldırmış olduğu türlü türlü fotoğrafya resimlerini bana irae eyledi ki bu resimlerde kendisi Osmanlı hanımları kıyafetinde olduğu gibi çocukları dahi Osmanlı kıyafetinde oldukları görüldü. Avrupa'nın en meşhur üdeba ve hükemasının âsârına dair açılan bahiste hayret-efza-yı ukūl[898] olacak bir vukuf-ı kâmil gösterdiği gibi Rus lisan ve edebiyatının en kadim zamanlardan bu güne kadar kat' eylemiş olduğu derecat-ı terakkiyi de anlatarak o kadar istifademi mucip oldu ki Rus milletini yeniden tanımış ve öğrenmişe döndüm.

Söylediği sözleri ihtiyar profesör tasdik ederek bazı cihetlerde izahata da girişiyor ve müteakiben onun izahatını Madam Gülnar bir kat daha tevsi eyliyordu.

Şayan-ı istigrab[899] mevaddandır[900] ki Müslümanlığın ahlak-ı beşeriye üzerindeki hüsn-i tesiri, Rus erbab-ı kaleminin de nazar-ı dikkatini celbederek bunlardan birçoğu ahlak-ı İslamiye esası üzerine bina-yı hikmetle kasideler söylemişler, tiyatrolar, romanlar yazmışlarmış. Hatta bu yoldaki muhtasar romanlardan bir tanesini Madam Gülnar Rusçadan Osmanlıcaya tercüme eylemiş olduğunu da beyan eylediği zaman fevkalhad istigrabımı mucip olmuştu. Ama "istib'adımı"[901] değil, yalnız "istigrabımı" mucip olmuştu. Zira bu kadında gördüğüm kuvve-i hikemiye ve kudret-i edebiye bu misilli tercümeleri değil telifleri bile istib'ad ettirmeyecek derecede olup istigrabımın sebebiyse ahlak-ı İslamiye'ye Rus müelliflerinin böyle bir ehemmiyet vermesi ve o ehemmiyet de Gülnar tarafından şöyle tercümelerle teyid olunması kaziyesinin bence memulattan[902] bulunamaması meselesiydi.

Bu istigrabımı anlayan kadın kalkarak ve bir çanta karıştırmaya başlayarak:

– İnanmıyorsunuz öyle mi? Ben şimdi sizi inandırırım. Zaten tercümemin sizin tarafınızdan mazhar-ı tashih olmasını da arzu eyliyordum. Bu münasebetle şu ricamı da arz etmiş olurum, diye bir paket kâğıt çıkarıp elime tutuşturdu. Okumaya başladım. Ne dersiniz? İmlasını da ifadesini

[898] hayret-efza-yı ukūl: akıllara hayret verecek
[899] şayan-ı istigrab: şaşırtıcı
[900] meyad: maddeler; konular
[901] istib'ad: yadırgama
[902] memulat: beklenilen, umulan şeyler

de âdeta tashih ihtiyacından vareste bir derecede bulmayayım mı? Vakıa cebr-i nefsle[903] pek çok yerleri tashih ve tadil olunabilirse de aynen tabii hâlinde bile güzel güzel okunabilecek bir eser. Bir tavr-ı tahsinle dedim ki:

– Bu kitap yalnız sizin kaleminizden çıkmış! Değil mi?

– Bu sualinize tasdikle de redle de cevap versem kabildir. Bir aralık Kazan'dan Petersburg'a gittiğim zaman Osmanlı sefareti memurlarından bir zata gösterip tashihini rica eylemiştim. Birçok yerlerini tashihe himmet eylemişse de ben de bunların birçoğunu beğenmediğimden bazılarını külliyen red ve bazılarını tadilen kabul suretiyle tercümemi yeniden kalemden geçirmişimdir. Tashih hususunda en büyük istifadem imla cihetinden olmuştur. Çünkü Arabî ve Farisî olan kelimelerde imlaca hatam olmuyorsa da Osmanlıca olan kelimelerin ekseriya Tatarcasını bi't-telaffuz imlasında hata eyliyorum. Zaten Tatarlar dahi imlaca muttarid bir hâlde bulunmayıp herkes bildiği gibi yazıyor.

– Hakkınız var. Bu imla bahsi bizde de en büyük müşkilattandır. Vakıa lisanca pek çok ıslahata muvaffak olabildikse de imla ıslahını henüz katiyet mertebesine vardıramadık. Lisanın künh[904] ve hakikati ve iştikakatı[905] emrinde analiz icra edenler imla-yı sahihimiz için bazı öyle suretler keşfeyliyorlar ki lisanımızın hâlihazırına göre bu doğrular pek yanlış görülerek kabulleri hususunda erbab-ı lisanı müteredditd bırakıyorlar.

Bir yandan bu yoldaki musahabemiz devam ededursun diğer taraftan âlâ bir ispirto takımı üzerine konulan cezve dahi kaynamaya başlamakla kahvesi şekeri atılarak mükemmel alaturka bir kahve pişirdik. Fincanlar zarflar dahi İstanbulkârî şeyler olduğundan mübahasemiz gibi kahve âdetimizin de hep Osmanlıca olması orada geçirdiğim dakikaları vatanımda geçirmişcesine bende bir mahzuziyet-i azimeyi[906] mucip oldu.

Gülnar'ın tercüme eylemiş olduğu fıkra ahlak-ı âliye-i İslamiye'yi hakikaten pek güzel tasvir eylemiş olmasıyla kendisine:

– Şu müsveddeyi istinsah[907] etmekliğime müsaade buyurmuş olsanız ve memleketime avdet eylediğim zaman tab' ve neşrine de ruhsat verseniz ne kadar memnun olurdum. Yalnız ben değil vatandaşlarım olan Osmanlıların da kâffesi memnun olurlardı, dediğimde istinsah müsaadesini dirîğ[908] etmeyerek fakat tab' ve neşir müsaadesinde biraz tereddüt gösterdiğinden bunun için de:

[903] cebr-i nefs (ile): zorlanarak
[904] künh: öz; asıl
[905] iştikakat: kelime yapma şekilleri
[906] mahzuziyet-i azime: büyük hoşnutluk
[907] istinsah (et-): kopya etmek
[908] dirîğ (et-): esirgememek

– Tercümenizi neşredemeyecek olduktan sonra istinsahı emrindeki müsaadenizden de ne fayda hâsıl ederim? Hem korkarım ki bir gün sabredemeyerek müsaadeniz olmaksızın neşredivermek suretiyle rızanıza muhalif bir harekette bulunmuş olayım, demiştim. Böyle kendi kendime emin olmamaklığım ve bunu da safdilane bir surette itiraf eylemekliğim mumaileyhanın pek ziyade hoşuna giderek:

– Mademki öyledir bu müsveddeleri alınız. Burada pek meşgulsünüz. Zamanınız kendinize kifayet etmiyor. Bu mufassal müsveddeyi kopya etmek için sarf edeceğiniz saatleri Avrupa ulemasıyla müzakere gibi daha nafi bir işe sarf edersiniz, dedi. Bu hâlde tercümeyi neşir eylediğim zaman hangi isme neşretmek lazım geleceğini sordum. Yine gülerek:

– Hangi ismime olacak. Tabii ki Gülnar ismime! dediyse de bu müsveddeleri çıkartmak için çantadan bazı kâğıtlar çıkarıp evvelce masa üzerine koyduğu zaman bilâ-kasd ve lâ-ihtiyar[909] gözlerim zarflar üzerindeki esamiyi[910] görerek bu faziletli kadının nam-ı sahihini öğrenmiş bulunduğumdan şu emirlerini katiyen şayan-ı kabul bulmadım. Dedim ki:

– Vakıa Osmanlılığa ait her hususça nam-ı sahihiniz Gülnar olduğunu kabul ettim. Osmanlıca vizite kâğıdınız böyle yazılı olduğu gibi muallim hazretleri de bunu teyid eylediler. Ancak nam-ı sahihinizi benden ketm[911] etmek hususundaki arzunuz sahihse teessüf ederim ki işte şu gözümün önüne koyduğunuz zarflarla beni min gayri muteneddin[912] bu arzunuza muhalefette bulundurdunuz.

Şu sözüm üzerine madamın gözleri derhâl önündeki zarflara mütevecciih oldular. Bunları okumuş bulunduğumu anladıysa da bu hâli mütecessisane merakıma hamlederek beni tayib[913] için kendisinde hak bulamadı. "İşte bunları okuyunuz da kim olduğumu anlayınız" diye zarfları gözlerimin önüne koyacak olsaydı bundan daha muvafık bir surette koyamazdı.

Zaten o kadar muteber bir nama sahip olduğunu gördüm ki bu namı saklamaya hiçbir mecburiyet bulunmak şöyle dursun insan öyle muteber namı maa'l-iftihar ilan da eder. Zira zarflar üzerinde kendisine "ekselans" unvan-ı resmîsiyle hitap olunduğunu gördüm ki Rusyaca bu unvanlar kontes derecesinde kibar kadınlara veyahut doğrudan doğruya saray-ı imparatorî mensubatına yazılırlar.

Elhasıl Madam Gülnar dahi nam-ı sahihini öğrenmemekliğim husu-

[909] bilâ-kasd ve lâ-ihtiyar: kasıtsız ve istemeksizin
[910] esami: isimler
[911] ketm (et-): gizlemek
[912] min gayri muteneddin: istemeksizin
[913] tayib: ayıplama

sunda ısrar etmeyip Fransızca vizite kâğıdını da vererek dâire-i muarefemizi tevsi eyledi. Zaten bu seyahatimi kaleme alıp neşredeceğimi kendisine haber vermiş olduğumdan her ne mütalaaya mebniyse seyahatnamemde kendisine ait olarak yazacağım mebahiste namını yalnız Gülnar diye yazmaklığımı ve fakat tercümesini tab' ettirdiğim zaman nam-ı sahihini de tasrih etmekliğimi iltimas[914] eyledi. Bu hâlde beni bir taahhüd altına sokmuş oldu ki ahd-i mezkûre riayeten şu seyahatnamemde mumaileyhanın ismini hep "Gülnar" diye yazarak nam-ı sahihini tasrih[915] etmemeye mecburum. Fakat kariben tercümesini de tab' ve neşir eyleyeceğimden mezuniyet-i müstahsale[916] mucibince asıl ismini orada tasrih edeceğim.

Kârilerim buna taaccüb buyurmamalıdırlar. İnsan ve bahusus bir kadın keyfi isterse bin yerde tasrih ettirebileceği ismini keyfinin istemeyeceği diğer bin yerde tasrih ettirmemek salahiyetine neden malik olmasın? Fakat ben şu suretle akd edilmiş bulunan muahedeye riayet etmeyecek olursam affı kabil olamayacak bir kusurda bulunmuş olacağımı inkâr edemem.

O akşam haşmetli kral hazretleri tarafından aza-yı resmiyeyle bazı pek muteber profesörlere bir gala ziyafet verildikten maada bade't-taam[917] Opera Tiyatrosu'nda verilecek gala oyunda dahi med'uvlar[918] hazır bulunacaklardı. Gülnar ve refikaları kongreye resmen değil kendi arzularıyla gelmiş olduklarından ve zaten kraliçe hazretleri Stockholm'de bulunmamak hasebiyle ziyafette hiç de kadın bulunmayacağından Rus ahbaplarımız bu ziyafette hazır bulunamayacak idiyseler de tiyatroda sair bilcümle aza gibi bunlar dahi hazır bulunacaklardı. Fakat böyle resmî olan ve büyük üniformayla isbat-ı vücud eylemek lazım gelen bir oyunda herkes kendi istediği yere oturamayacağı ve teşrifat-ı resmiyeye tâbi olacağı derkâr bulunmakla Rus ahbaplarımızla tiyatroda birleşip birleşemeyeceğimiz de meçhul bulunuyordu. Eğer herkesin istediği yerde ikametine müsaade verilirse mutlaka birleşmeye karar vererek şimdilik kuşluk taamımızı birlikte tenavül için aşağıya taam salonlarına indik ki tamam alafranga saat on bir olup ictima-ı hususî için buluşacağımız zevatla ya muallim Gottwald'ın odasında veyahut taam salonunda buluşmak dahi cümle-i mukarrerattandı.

Bu iki ihtimalin ikincisi husule gelmiş oldu. Bade't-taam on altı, on yedi kişi bir salonda birleşerek Osmanlı lisanına dair epeyce mühim bir müzakere cereyan eyledi.

[914] iltimas (eyle-): izin etmek
[915] tasrih (et-): açıklamak
[916] mezuniyet-i müstahsale: alınmış olan izin
[917] bade't-taam: yemekten sonra
[918] med'uv: davetli

Müzakere-i mezkûrede Avrupalı profesörlerden birkaçı sail[919] ve ben mucîb[920] sıfatını takınmıştık. Bahsin esası tarih-i lisan-ı Osmanî'ye dairdi.

Bu bahsi kārilerime güzelce anlatmak için evvela bildirmeliyim ki lisanlar asren-ba'de-asrin[921] pek çok tahavvülata[922], tebeddülata[923] uğrarlar. İşbu tebeddülatı tayin eyleyen tetebbu ve tetkik dahi o lisanın tarihini teşkil eyler. Arap lisanı gibi kemalat-ı sarfiye ve nahviye ve tetimmat-ı bediyye ve beyaniyesini pek çok zamanlardan beri bitirmiş olan en muntazam lisanların ulum-ı âliyeye müteallik olan kısm-ı tarihîlerine çoktan hatime çekilmiş bulunmakla beraber yine kable'l-İslam mevcut olan Arapçayla bade'l-İslam tekemmül eyleyen Arapçada pek büyük fark görüleceği gibi sadr-ı İslam'daki Arapçayla kurun-ı hicriyede karnen-ba'de-karnin[924] her memlekete göre istimal edilmiş bulunan Arapçaların hep birbirinden farkları vardır. Hele lisan-ı saireye tatbik edilince Yunan ve Latin lisanlarından maada bilcümle lisan-ı meşhurenin üç dört asırdan beri peyda eyledikleri tebeddül hemen bir tebeddül-i küllî suretindedir. On dördüncü asr-ı miladide yazılmış bulunan Fransızca kitapları bugün okuyup anlamak o lisanın erbabı için bile bir emr-i müşküldür.

Osmanlı lisanına gelince bunun tarihi bizce dahi henüz meydana çıkarılmamış olduğundan Avrupa uleması bu işe ziyadesiyle ehemmiyet veriyorlar. Bir zamanın! "Kaçan bu böyle olsa..." ve "akıl esileri" ve "bunu bilgil" tabiratından maada terkibat-ı nahviyesinde[925] dahi bu günkü lisana nispetle görülen tefavüt[926] bunların da nazar-ı dikkatlerini celbeylemişse de hangi asırda lisan-ı Osmanî'nin ne surette bulunduğunu tayin emrindeki müşkilatı iktiham[927] eyleyemiyorlar.

Bir de işin bu ciheti tarih-i lisan-ı Osmanî'nin ezmine-i müteahhire[928] kısmını teşkil etmekte olup ezmine-i mutavassıtasıyla[929] ezmine-i kadimesi[930] henüz nazar-ı dikkatlerini bile celbetmemektedir. Ancak burada Osmanlı lisanı tarihinin ezmine-i mütekaddime ve mutavassıta ve müteahhiresi dediğime bakıp da bunu tarih-i umumideki taksimata kıyas etmemelidir. *Mufassal* nam kurun-ı cedide[931] tarihimizin mukaddimesinde ale'l-ıtlak[932] fenniyet-i tarihiye mebahisinde beyan ve tafsil olunduğu üzere her şeyin

[919] sail: soru soran
[920] mucîb: soruları cevaplayan
[921] asren-ba'de-asrin: asırdan asra
[922] tahavvülat: dönüşüm
[923] tebeddülat: değişim
[924] karnen-ba'de-karnin: kuşaktan kuşağa
[925] terkibat-ı nahviye: cümle kuruluşları
[926] tefavüt: farklılık
[927] iktiham (eyle-): karşılamak; çözmek
[928] ezmine-i müteahhire: son zamanlar
[929] ezmine-i mutavassıta: orta zamanlar
[930] ezmine-i kadime: eski zamanlar
[931] kurun-ı cedide: yeni çağlar
[932] ale'l-ıtlak: genel

bir mebdei[933] ve bir müntehasıyla[934] bir de bu ikisinin mabeynini[935] fâsıl[936] bir mutavassıtı bulunduğundan şu edvar-ı selaseye[937] de mütekaddime ve mutavassıta ve müteahhire gibi tabirlerden birer isim takarlar.

Bu hâlde tarih-i lisan-ı Osmanîmizin ezmine-i cedidesi[938] bu lisanın Osmanlılar meyanında taammüm-i istimali[939] kaziyesi olup ezmine-i mutavassıtasıysa Selçukîler ve Çağatayîler gibi milel-i Türkiye'nin istimal eyledikleri zamanlara doğru uzanıp nihayet ezmine-i kadimesi olmak üzere dahi Türk milletinin de zulümat-ı meçhuliyet[940] içinde kaybolana kadar kadimleşegiden tarihi gibi bir kıdem-i gayr-ı muayyeneye[941] doğru uzanır gider.

Birazını Profesör Max Müller'e daha ilk husul-i muarefemizde anlatmış, şu taksimat-ı tarihiye-i lisaniyeyi bugün biraz daha tavzihatla[942] hâzır bi'l-meclis[943] olan zevata anlattığımda içlerinden birisi:

– Tevarih-i lisaniyece bu taksimat ancak Sanskrit ve Çin ve Arap ve Yahudi ve Yunan ve Latin kavimlerine mahsus olabilir. Bir de Med ve Pers yani Med veya Fürs-i Kadim lisanlarıyla Asur ve Mısır-ı Kadim lisanlarına tatbik edilebilirse de Osmanlı lisanı Fransız ve İngiliz ve Alman lisanları gibi lisan-ı cedidede bulunmak hasebiyle tetebbuatın bu derecesini o lisana tatbik eylemek ne bileyim ama pek de mümkün görülemez, demişti. Diğer bir zat buna cevaben:

– İndo Cermen denilen şube-i lisaniyenin Asya-yı Vusta'dan[944] aşarak Avrupa'ya kadar suret-i sirayet ve intişarını[945] tetebbu gibi birçok tetebbuat Türk lisanı hakkında da mümkündür. Bu tetebbuun bir kısm-ı küllisini Muallim Max Müller ve sair filoloji uleması bilahare kitaplarına da yazmışlardır, yollu bir söz açarak diğer birtakım zevat dahi bu söze iştirak eylediklerinden nevbet-i kelam bizim elimizden çıkmıştı. Nihayet bir daha sıra bize düştükte dedik ki:

– Maksudumuz lisanca bir şeref-i kıdem heveskârı olarak bunu da yoktan var etmek nev'inden bir sa'y-i abeste[946] bulunmak değildir. Filoloji yani ilm-i hakayık-ı lisaniyece ortada birçok hakikatler aşikâre durup yatarken

[933] mebde: başlangıç
[934] münteha: son
[935] mabeyn: ara
[936] fâsıl: bölen
[937] edvar-ı selase: üç devir
[938] ezmine-i cedide: yeni zamanlar
[939] taammüm-i istimal: kullanımının yaygınlaşması
[940] zulümat-ı meçhuliyet: bilinmezliğin karanlığı
[941] kıdem-i gayr-ı muayyene: bilinemeyecek kadar eski
[942] tavzihat: açıklamalar
[943] hâzır bi'l-meclis (ol-): toplantıda hazır bulunmak
[944] Asya-yı Vusta: Orta Asya
[945] suret-i sirayet ve intişar: yayılma ve dağılma şekli
[946] sa'y-i abes: boş çaba

onları nazar-ı bîkaydîyle[947] geçiştirmek kabil olamayacağı için Avrupa'nın kudret-ı tedkikiye ve kuvvet-i tahkikiyesine müracaat ihtiyacını görüyoruz. Bir lisanda kıdemi ispat eden şey evvela şümuldür.[948] Türk lisanı beri tarafça dest-i Kıpçak ve Anadolu'ya ve belki de Germenya ve bilad-ı Berber hudutlarına münteşir[949] ve müntehi[950] olduğu gibi öte tarafça da Sibirya'nın müntehasına ve Çin'in ötesine kadar varmıştır. Yalnız bu şümul enzar-ı dikkat-i fazılanenizi celbe kâfi değil midir?

Şu mukaddime hâzır bi'l-meclis olan o mütecessis ve müdekkik adamların nazar-ı dikkatlerini açarak içlerinde birisi malum ve marufum olmayan bir filolog ismini yadla:

– O da diyor ki Türk lisanının intişar eylemiş bulunduğu memalikteki vüs'at hiçbir lisanın meydan-ı intişarına makîs olamayacak derecelerde vâsidir, demişti. Ben ise hemen sözümü kesmeksizin izahat-ı âtiyeyi de vermeye başladım. Dedim ki:

– Türk lisanının münteşir olduğu mahallerdeki yalnız vüs'at dahi filoloji nokta-i nazarından câlib-i nazar-ı ehemmiyet olamaz. Bugünkü günde İngiliz lisanı da dünyanın pek çok yerlerine münteşir olmuştur. Hâlbuki bir lisanda şümûlle beraber bir de mükemmeliyet olmalıdır ki filologların enzar-ı ehemmiyetlerine isbat-ı istihkak[951] eylesin. Bu mükemmeliyet yalnız lügatça servetten ibaret sayılamaz. Asıl gramerce bir mükemmeliyet-i matlubedir ki işte Profesör Müller bu bapta Türk lisanının sair kâffe-i lisaniyeye tefevvukunu[952] epeyce bir mükemmeliyetle yazabilmiştir. Müfredata girişilecek olursa yalnız ben bu aczimle bahsin bu cihetini üç dört kat daha tevsi ve ikmal edebilirim. Hakikaten ispata muktedirim ki Türk lisanı bir ana lisanı olup Berr-i Atik'in[953] kısm-ı azam-ı şarkisinde[954] diğer birçok ikinci üçüncü derecelerde lisanlar tevlid[955] eyleyen elsine-i asliye-i kadimedendir. Çin'in mebadi-i medeniyeti[956] Türk lisanıyla beraber Asya-yı Vusta'dan oralara duhul eylemiş olmak derecesinde bir kıdem-i galibaneyi bu lisanda buluyorum. Tevarih-i kadimede "Sit" diye yâd olunup ahval-i kadime-i tarihiyeleri anlaşılamamış bulunan millet-i müstevliye[957] Türklerden başka kim olabilir ki kudemanın bu Sitler için tayin eyledikleri memalik işte tamam Türk lisanının meydan-ı cevelanıdır. Bir yandan eski Acemler ve Yunaniler

[947] nazar-ı bîkaydî: ilgisizlik
[948] şümul: yaygınlık
[949] münteşir (ol-): yayılmak
[950] müntehi (ol-): uzanmak
[951] isbat-ı istihkak (eyle-): hak kazanmak
[952] tefevvuk: üstünlük
[953] Berr-i Atik: Asya, Afrika ve Avrupa
[954] kısm-ı azam-ı şarki: doğunun süyükkısmı
[955] tevlid (eyle-): doğurmak
[956] mebadi-i medeniyet: medeniyetin başlangıcı
[957] millet-i müstevliye: istilacı, yayılmacı millet

bunları mavera-yı kûh-ı Kaf'a[958] sürmeye gayret ederek tekrar beri taraflara mürurlarını men için setler çektikleri gibi diğer cihetten Sûr-ı Çin dahi hep bu halkın kudret-i istilasına karşı iltizam edilmiş tedabirden bulunup dâire-i tehdid ve istilası bu kadar vâsi olan milletin medeniyetinde, lisanında da ona mütenasip bir kıdem ve vüs'at bulunmak mantıken bile zaruriyattan olup hâlbuki taharriyat-ı âcizanemce bu bir hayal-i mantıkî değil bir hakikat-i tarihiye, bir hakikat-i filolojikiyedir.

Sözü şöyle yükselttikçe huzzarda sem'-i dikkat ve ehemmiyetin bir kat daha açıldığını görüyordum. Nihayet dedim ki:

– Kadim Yunanilerin kitaplarında "Turjiyus" diye mukayyed olan millet-i kadimenin Türkler olduğunu Bizans müverrihleri[959] hükmeylemişlerdir. Maveraünnehir'e "Turan zemin" denilip Turan kelimesi "tur" kelimesinin cem'i olmak muhakkaktır. Avrupalılar Hint kitaplarına kadar vardırdıkları tedkikat-ı amikalarında[960] bu lafzın Asya-yı Vusta'da bir büyük kavme alem[961] olduğunu hükmeyledikleri hâlde o kavmin Türkler olacağı ihtimalini istibade[962] muhal bulunur mu? "Tur" kelimesini suret-i tasgire[963] koyacak olsak "turan" olur. İşte Türk lafzı teşekkül ediverdi gitti. Kütüb-i Şarkiyemiz isterseniz "Türkçeniz" manasına kabul edebileceğiniz Türk kelimesini Yafes bin Nuh evladından birisinin ismi olmak üzere kaydediyor. *Kamus*'ta, *Ferheng*'de, *Burhan*'da* bu keyfiyet musarrahtır.[964] Nuh aleyhisselamın hafidi[965] Türk olursa şu milleti ve ona mahsus lisanı, hafidden büyük pedere kadar isal edivermekte müşkilat mı çekilir? Osmanlı hanedanı Asya-yı Vusta'da Türk hanedan-ı hükümranilerin en kadim, en şöhretlilerinden olup bazı ihtilafat-ı cüziyelerinden[966] maada müdekkikîn-i nesabîn[967] onlardaki rivayet-i mütevarise ve müteselsileyi[968] güdüp götürerek Ertuğrul Gazi'nin âbâ ve ecdadını elli yedinci elli sekizinci pederde Hazret-i Nuh'a vardırmaktadırlar. Bu suretle tayin-i nesebde asla müdahene[969] aramamalıdır. Zira bir aralık nesabînden birtakımı silsile-i Osmaniyâni Ays bin İshak aleyhisselama isal için bir girizgâh bulmaya heves eyledikleri hâlde neseb-i sahihin katiyeti bu sehv-i iltizamîyi[970] pek kolay tashih eylemiştir. Elhasıl

[958] mavera-i kûh-ı Kaf: Kaf dağının arkası
[959] müverrih: tarihçiler
[960] tedkikat-ı amika: derin araştırmalar
[961] alem: işaret
[962] istib'ad: inkâr
[963] suret-i tasgire (koy-): küçültmek
* *Kamus-ı Arabi*, *Ferheng-i Farisi* ve *Burhan-ı Katı* adlı Arapça ve Farsça meşhur sözlükler. [ed.n.]
[964] musarrah: açık
[965] hafid: torun
[966] ihtilafat-ı cüziye: küçük görüş ayrılıkları
[967] müdekkikîn-i nesabîn: soy araştırmacıları
[968] rivayet-i mütevarise ve müteselsile: birbirini tamamlayan rivayetler
[969] müdahene: dalkavukluk
[970] sehv-i iltizamî: kasıtlı hata

rivayat-ı kadime-i Şarkiye Türklüğü doğrudan doğruya Hazret-i Nuh'a isal için bize şayan-ı tedkik ve şayeste-i tetebbu pek çok serrişteler[971] tedarik eylemekte bulunduğundan bunlar üzerinde icra eylediğim tetebbu âdeta Hazret-i Nuh'un kavmiyeti Türk ve lisanı dahi Türkî olduğunu bana kabul ettirmiştir. Hele Çin tarihlerinde Türklüğün oralara harben veya sulhen, istilaen veya idareten duhul ve sirayeti pek kadim olduğunu ve binaenaleyh Çinlilerin dava eyledikleri hayret-efza-yı ukūl[972] olan kıdeme Türklerin de müşterek bulunduklarını meydan-ı vuzuha çıkaracak delail nevadirden değildir. Şu tedkikatı taraf-ı saltanat-ı seniyyeden kongrenize aza intihap olunduktan sonra alelacele icra eyleyebilmiştim. Muallim Max Müller Hazretlerine vermiş olduğum vaad mucibince inşallah memleketime gittiğimde bu tetkik ve tetebbuu ileriye götürüp tab' ve neşir dahi eyleyeceğim.

Hülasa-i efkârımı bu surette serd ve ityan[973] eyledikten sonra müstemilerim kâh Almanca kâh Fransızca olarak kendi aralarında birçok mübahasata koyuldular. Burhanlarımı[974] tasrih ve delillerimi tayin ederek müddeamın[975] isbat-i kat'iyesine henüz muvaffak olamadığımdan dolayı mütalaatım bir suret-i mutlakada tasdik ve kabul olunmuyor idiyse de Turan zeminin ilk ahali-i müsteviliyesi Türkler olup Çin içine kadar ettikleri akınlar ve lisanlarının dâire-i intişarı[976] ve bu bapta Max Müller'in taharriyatı[977] hep enzar-ı ciddiyet ve ehemmiyeti celbe kâfi noktalar oldukları teslim olunuyordu.

İçlerinden birkaç tanesi bu taharriyatta teşvikim için kendilerince mevcut olan bazı malumatı tebliğ ve birtakım kitaplar esamisini ihtar eylediler ki bunların bir büyük kısmından benim için istifade kabil olabilecektir.

KRAL HAZRETLERİNİN ZİYAFET-İ RESMİYESİ

Gala ziyafetleri üniforma ve kılıçla sofraya oturularak bir teşrifat-ı mahsusa dâhilinde icra olunduklarından ve bu hâl benim için ilk defa olarak vukua gelmekte bulunduğundan suret-i hâl ve hareketçe bir gûne kusur vuku bulmamak için dünden beri bazı erbab-ı vukuftan tahkikat-ı lazımeye ibtidar[978] eylemiştim.

Bu misilli nazik şeylerde cehl[979] pek de ayıp sayılamadığı hâlde cehl-i

[971] serrişte: ipucu
[972] hayret-efza-yı ukūl: akıllara hayret veren
[973] serd ve ityan (eyle-): ortaya koymak
[974] burhan: kanıt
[975] müddea: iddia
[976] daire-i intişar: yayılma dairesi
[977] taharriyat: araştırmalar
[978] ibtidar (eyle-): başlamak
[979] cehl: bilgisizlik

mürekkep[980] mazallahu teala insanı rezil ve bed-nam edebilir. Cehl-i adi bir şeyi sadece bilmemekten ibaret olup insan bu cehlini bilirse meçhulü olan şeyi bilenlerden öğrenebilir. Fakat cehl-i mürekkep suretinde bilmediği şeyi bilmediğine de vâkıf olmazsa sormaya öğrenmeye ihtiyaç görmeyeceğinden netice-i hâlde büyük bir ma'yubiyet[981] muhakkaktır.

Merak bu ya! Bilmediğim bu şeyi yalnız bir adama sormakla da emin olamadım. Ya o da bilmiyorsa? Ya hem dall[982] hem de mudill[983] olacaksa? Fransız, Rus vesaire gibi milletleri mütehalif[984] olanların birkaçına birden sordum. Ne kadar olsa nefs-i emmare mütekebbir olmak ma'yubiyetinden kurtulamadığı için şu gala ziyafetlerin bi'l-külliye acemisi görünmekten de hayâ ederek "Sizcesi nasıldır?" tarzındaki suallerle istizah[985] eyliyordum. İlk tevehhümüm bu ziyafetlerde nutuklar iradına falana kadar varmıştı. Vakıa pek de yanlışım yokmuş. "Tost" denilen surette metbu-i müfahhamım[986] namına idare-i akdah[987] edilirse bu yolda söylenecek kelimata münasip birkaç kelime söylenebilirmiş.

Elhasıl müracaat-ı vakıamda gala suretiyle verilen resmî ziyafetlerin kâffe-i usul ve erkânını öğrendiğim gibi şu mevcudiyet-i resmiye âleminde karşımda bir de meşk-i mücessem[988] bulunduğundan ondan iktibas yolu dahi benim için açıktı. O ise devlet-i fahime-i İraniyenin Dersaadet sefîri muinü'l-mülk emir-i tuman devletli Mirza Muhsin Han Hazretleri olup bu misilli âdât ve âdâb-ı Avrupaiyede nice senelik görgüleriyle mütemmem[989] ve mükemmel bir diplomat olduklarından ve buradaki teşrifatça kendileri mukaddem,[990] ben tâlî[991] bulunduğumdan etrafıyla öğrenmiş bulunduğum şu ziyafet âdâbınca zat-ı devletlerini kendime meşk ittihazı[992] kararındaydım.

Hamden sümme şükren bu resm-i bihînde[993] dahi alâ-kadrü'l-istitaa[994] vazife-i resmiyemi ifa edebildim. Herkes kendiliğince saray-ı kralîye gideceğinden biz dahi refîk-i Mısrîmiz[995] Abdullah Fikri Paşa ile bir arabaya râkiben gittik. Kral hazretleri henüz dâire-i hususiyelerinden çıkmamış oldukları cihetle saray erkânından ve vukeladan ve bizden evvel oraya vasıl olmuş bulunan kongre azasından iktiza eyleyen zevatla aşinalıklar ederek

[980] cehl-i mürekkep: bilmediğini bilmemek; katmerli cahillik
[981] ma'yubiyet: ayıplanma
[982] dall: yol gösterici
[983] mudill: yoldan çıkarıcı
[984] mütehalif: farklı
[985] istizah (eyle-): açıklama istemek
[986] metbu-i müfahham: tâbi olunan padişah
[987] idare-i akdah: kadeh kaldırma
[988] meşk-i mücessem: somut öğretici, örnek
[989] mütemmem: tam
[990] mukaddem: öncelikli; birincil
[991] tâlî: acemi; ikincil
[992] meşk ittihaz (et-): örnek almak
[993] resm-i bihîn: seçkin, üst düzey tören
[994] âlâ kadrü'l istitaa: olabildiğince
[995] refik-i Mısrî: Mısırlı arkadaş

musahabeye ve münasip zeminler üzerinde mülatefeye[996] de koyulduk. Bilhassa kongrenin reis-i sânîsi olup esbak[997] maliye nazırı ve hâlen Uppsala ve Londra maarifleri reis-i umumisi bulunan Mösyö Dehrenheim ki zerafet-perdaz bir pir-i müeddeb olup gayet hafif sedası ve mütevaziyane tavır ve edasıyla nadiren söz söylediği hâlde söylediği sözü müstemilerine pek de tatlı olarak dinletir.

Hamden sümme şükren her hâl ve harekette hilm ve tevazu kaidelerine riayetle bir hayli kimselerin celb-i kulûbuna muvaffak olmuş bulunduğum gibi en ziyade muvaffakiyetsizlik gödüğüm zevatın da hiç olmazsa nefretine duçar olmamış bulunmakla iftihar edebilirim. Hiç olmazsa bu fazıl ve sevimli ihtiyarın teveccüh ve muhabbetine isbat-ı liyakat edebilmiş olmaklığım bence ziyadesiyle mucib-i iftihardır. Bu zat Avrupaca "étudianlık âlemi" yani talebelik hâli denilen ve ömrün gerçekten en mesut ve lakaydane kısmını teşkil eyleyen zamanın bazı tuhaf hâllerini hikâyeden pek mütelezziz olup tatlı tatlı göğüsler geçirerek o eyyam-ı şebabetin[998] avdetine makam-ı tereccide[999] pek çok "yâ-leyte"[1000] çekenlerdendir. Ben ise Rusçuktaki teşehhüt miktarı[1001] medrese devamımı bir suhtelik[1002] hâlinde tezyin eyleyerek bu âlim ve fazıl ihtiyara:

– Siz Avrupa'nın eski étudianlarından iseniz, ben de Şark'ın pek yeni étudianlarından sayılmam, diye bi'l-bedahe irad ediliveren mini mini romancıklar tarzında fıkralar tasviriyle kendisini eğlendirmeyi iltizam eylemiştim.

O akşam dahi kral hazretlerinin zuhuruna kadar aramızda işte bu surette fıkralar nakil olunarak hele insanın en züğürt zamanı talebelik hâliyken nisbet-i mesudanesince en zengin zamanı da o zaman addolunacağından bahsediyorduk. Etrafımızda bulunan zevat dahi talebeliğin bu hâlini tecrübe edenlerden bulunmasıyla pek can-gâh[1003] kahkahalar cümlemizi münbasit[1004] eyledikleri sırada kral hazretleri zuhur edivererek mutlaka bizim neşeli hâlimiz nazar-ı dikkatlerini celbeylemiş olmalıdır ki bazı zevat-ı kirama selam ve taltifat icrasından sonra yanımıza gelerek bizi de bade't-taltif sebeb-i şetaretimizi sual buyurdular.

Pir-i latifin:

[996] mülattefe: latifeli, iltifatlı konuşmalar
[997] esbak: eski
[998] eyyam-ı şebabet: gençlik günleri
[999] makam-ı terecci(de): isteme, arzu etme anlamında
[1000] yâ-leyte (çek-): keşke diyerek yazıklanmak
[1001] teşehhüt miktarı: az bir zaman
[1002] suhtelik: softalık; medrese öğrenciliği
[1003] can-gâh: içten
[1004] münbasit (eyle-): şenlendirmek

– Haşmetmeab! Ahmet Mithat bendenizle talebelik hâlimize dair hasbihâl eyliyorduk, demesine mukabil zat-ı haşmetmeab-ı cenab-ı kralî:

– Ben de bir eski talebeyim. Talebelik âlemine dair olan ahvalin bana da taalluku vardır, buyurmalarıyla pir-i zarif:

– Hayır ey haşmetmeab hayır! Biz talebelik âleminin öyle bir hâlinden bahseyliyorduk ki zat-ı haşmet-simâtınıza bunun hiç taalluku olmamıştır, diye mebhusün-anhımız[1005] olan servet ve gına bahsini dermeyan edince şetaret-i vakıaya o feylesof ve zarif hükümdar dahi müşterek oldular.

Şöyle ayak üzeri biraz musahabeyi müteakiben hizmet-i hassada bulunan zevatın reisi olmak lazım gelen ve bu hizmete mahsus üniformayı labis bulunan bir zatın:

– Zat-ı haşmet-simât-ı hükümdarîlerinin maide-i âlîleri[1006] hazır ve amadedir! haberini isal etmesi üzerine taraf-ı hükümdarîden bir suret-i mültefitanede[1007] el ve tavırla "buyrunuz!" işareti verildi.

Herkesin meratibine göre oturacağı yerler tayin olunarak vakıa tabaklar üzerine pusula konulmamış idiyse de daha salondayken teşrifatçı herkesin kulağına:

– Siz kral hazretlerinin bulunduğu sırada sağdan şu kadarıncı sandalyede bulunarak sizin sağ tarafınızda falan ve sol tarafınızda falan zat oturacaktır, gibi kelimat ile oturacağı mahalli haber vermiş bulunduğundan herkes yerli yerini bilerek sırasıyla oturmuştu.

Böyle herkesin oturacağı yerin muayyen olmasından anlaşılmıştır ki işbu ziyafet-i resmiye diğer ziyafetlerde olduğu gibi smörgās suretinde tertip edilmeyip âdeta bildiğimiz usulde alafranga olarak tertip olunmuştu. Avrupa'nın sivil üniformalarında takılan meçler pek kısa ve küçük olduğundan ve vücuda yapışık bulunduğundan sandalye üzerine oturulduğu zaman hizmet edenlerin ayağına, bacağına misafirin kılıcı ilişmek gibi rahatsızlıkları olmayıp bizim kılıçlar gibi uzun olan ve yine uzunca bir kayışa merbut bulunan kılıçlardaysa hizmet edenlerin ayaklarına falanlarına ilişmek mahzuru olduğunu sofranın şurasında burasında peyda olan bu yoldaki şakırtılar bana ifham eylediğinden o yoldaki bir mahcubiyeti def' için bir hareket-i mestureyle kılıcımı sol bacağımla sandalyem arasına sokup ucunu da sofra altına doğru uzatarak sıkıştırdım ve bu suretle her mahzuru def' etmiş olarak rahat eyledim.

Bu sofra kırk kişilik kadar bir sofra olup bütün levazımı gümüşten ya-

[1005] mebhusün-anh: konu
[1006] maide-i âlî: yüce yemek sofrası
[1007] suret-i mültefitane(de): lütufkâr şekilde

pılmış ve hakikaten bir hükümdar şanına layık olacak surette tertip olunmuştu. Tost ve nutuk falan yapıldı. Fakat kral hazretleri med'uvlarının[1008] en muteberlerine toka makamında kadeh irae ederek ve kadehini başı hizasına kaldırarak âsâr-ı iltifat ve tekrim icrasıyla bu şerefe nail olanlar dahi oturdukları yerden ayağa kalkarak ve kadehini kendi başından yukarıya kaldırarak mukabele-i şükranı ifa eylediler.

Herhâlde sofra epeyce şetaretliydi. Resmiyeti hasebiyle vakıa sair ziyafetlerde olduğu kadar kahkahalar, latifeler, gürültüler olamadıysa da kral hazretleri bazı kimseleri latife-gûne sözleriyle taltif ve o yolda edilen mukabeleleri istimâ' buyurdukları gibi herkes kendi sağ ve sol taraflarında bulunan zevatla aheste bir surette musahabe ve mülatefe edip bazı kimseler karşı sırada bulunan zatlara bile isma-ı kelam eyliyorlardı.

Sofradan kalktıktan sonra müzeyyen bir kitap salonunda dahi ayak üzerinde biraz zaman geçirilerek badehu tiyatroya gidildi. Meğer gündüzden tiyatro tertip olunduğu sırada Madam la Kontes de Landsberg cenapları İtalya sefîriyle bizi kendi locasında bulundurmak tertibini görmüşler ki bu loca kral hazretlerine mahsus olan büyük locanın sağ tarafındaki ilk locaydı. Mirza Muhsin Han Hazretleri kral hazretlerinin locasına kabul buyurulmuşlardı.

Stockholm şehrinin Opera Tiyatrosu Avrupa'nın orta cesametteki tiyatrolarına muadil ve fakat gayet güzel ve müzeyyen olarak yapılmış olup "fuaye" denilen ve perde aralarında huzzarın istirahatlerine mahsus olan salonları da pek mükemmel olarak mefruştur. Tamam senanın mukabilinde yani nısf-ı kat'-ı nakıs[1009] şeklindeki tiyatro münhanîsi[1010] merkezinde bulunan loca zat-ı kralîye mahsus olduğu gibi yine bu locadan açılan bir kapıyla derunlarına girilen iki müzeyyen salon dahi müşarünileyh hazretlerine mahsus fuayelerdir. Hatta evvelden haber verilen tertibe göre misafirler bir perde arasında işbu istirahatgâh-ı kralîde punç ve dondurma ikramına da davetliydiler.

Tiyatronun gerek locaları ve gerek zemini hıncahınç dolmuştu ki kongre azasından bulunanlar meccanen dâhil olup azadan maadasıysa gayet ağır ücretlerle dâhil olabildikleri rivayet kılınmıştır. Her locada ve zeminin bazı yerlerinde üniformalı ve nişanlı zevatın o kadar gaz ve elektrik ziyalarına mukabil lema-pâş[1011] olmaları ve bir hayli süslü kadınların da bunlar aralarında bulunmaları hakikaten tiyatronun manzarasını ziyadesiyle tezyin eyliyordu.

[1008] med'uv: davetli
[1009] kat'-ı nakıs: yarım elips
[1010] münhanî: eğri
[1011] lema-pâş (ol-): parıldamak

Oynanan oyun meşhur Aida oyunuydu ki müzika ölçülerine halel gelmeksizin İsveç lisanına tercüme edilmiş olup tiyatro takımının da mükemmeliyetine mebni ekser tiyatrolarda icrasından sarf-ı nazar edilen birçok tetimmatı[1012] da gayet mükemmel olarak icra olunmuştur. Muahharen Danimarka ve Almanya'da gittiğim tiyatrolarda dahi görüldüğü veçhile her perde açılıp oyuna başlandıkça tiyatronun ziyaları kat' olunarak erbab-ı temaşa âdeta karanlık içinde kalıyorsa da o zaman saha-i temaşanın münevveriyeti[1013] artarak daha latif bir surette temaşa mümkün oluyor. Elektrik ziyası pek çok şeylerde güzel işe yaradığı gibi tiyatro saha-i temaşaları üzerinde dahi ziyadesiyle işe yaramaktadır. Mehtap göstermek, yıldızlar ve güneş irae eylemek veyahut gayet süslü giyinmiş ve elmaslara müstağrak olmuş bir kızı garîk-i envar[1014] ederek bir kat daha şaşaa-pâş bir hâle koymak için şu elektrik ziyasından büyük istifade edilir.

İşbu Aida oyunu İstanbul'dayken birkaç defa temaşa eylediğim gibi liberettosunu da okuyarak gereği gibi bellemiş bulunduğum oyunlardan olması hasebiyle locamızda Kontes de Landsberg cenaplarıyla İtalya sefîrinin ve sair birkaç zevatın şu oyuna dair açtıkları musahabeye müntekidane ben de iştirak edebilerek memnuniyet ve mahzuziyetlerini kazanmaya muvaffak oldum. Bu Avrupa terbiyesi ve bahusus diplomasinin cihat-ı nazikesi acayip şeydir. Bu misilli ahvalde tiyatroya, müzikaya aşina çıkmamak vakıa tamamıyla muayyebattan addolunamazsa da herhâlde görgünün, terbiyenin biraz noksanına hamlolunur. Bu haml dahi eğerçi Avrupalıların kendilerine mahsus olarak bizim gibi Şarklılar onların bu yoldaki sanayi-i nefiselerine vâkıf olamadıkları surette bi't-tabii mazur görülürlerse de buna muhalif olarak şayet o Şarklıyı bu misilli sanayi-i nefiseye de fikir ve nazar isal etmiş ve az çok bir vukuf peyda eylemiş görürlerse ziyadesiyle memnun olarak bunu da terbiyesinin ve görgüsünün tamamîsine hamlederler.

Musahabe-i müntekidaneye iştirakim üzerine Kontes de Landsberg cenapları İstanbul tiyatrolarını sual eylediler. İrad eyledikleri sual ale'l-ıtlak tiyatroya dair olduğundan ben bi'l-iltizam bu sanat-ı nefiseye asıl Osmanlıların suret ve derece-i iştirakini en sonraya bırakarak Beyoğlu'ndaki birkaç tiyatromuza aralıkta bir gelip icra-yı hüner eyleyen Fransız ve İtalyan kumpanyalarından bahseyledim. Nihayet:

– Edebiyat-ı Osmaniyeniz cümlesine tiyatroyu da henüz ithal etmediniz mi? suali irad olunduğu zaman terakkiyat-ı edebiyenin bu cihetinde henüz pek yeni ve pek geri bulunduğumuzu makam-ı itizarda itirafla beraber dram

[1012] tetimmat: ayrıntılar
[1013] münevveriyet: aydınlık
[1014] garîk-i envar (et-): ışıklara gark etmek

ve komedya suretinde Osmanlı erbab-ı kaleminin gerek doğrudan doğruya telif ve gerek Avrupa âsârından tercüme suretiyle vücuda getirdikleri âsârın en başlıcalarını tadada[1015] girişti̇ğimde miktarları otuzu tecavüz eylediği gibi Avrupa'nın vodvil ve operet ve operalarından Osmanlıcaya nakil olunan şeyleri ve nihayet Dikran Çuhacıyan Efendi tarafından doğrudan doğruya telif edilen üç operayı da dermeyan edince İtalya sefîri:

– Öyleyse siz tiyatro sanat-ı nefîsesine âdeta girişip bir hayli yol dahi almışsınız, diye beyan-ı istigraba başladılar. Ben dedim ki:

– Tiyatro sanatında henüz pek geride bulunduğumuzu beyan edişim cihet-i edebiyesinden dolayı değildi. Himmetli Osmanlılar bu yolda epeyce eserler yetiştirdikleri gibi daha ziyadesini yapabilirlerse de asıl tehirimiz icra cihetindedir. Evvela Avrupa'da olduğu gibi bizim İstanbul cihetinde ve asıl Osmanlılara mahsus olan mevakide mükemmel ve kârgir tiyatrohanelerimiz yoktur. Baraka nev'inden birkaç yer yapılmışsa da saha-i temaşasında türlü hünerler göstermek için icap eden makineler ve edevat ve perdeler mükemmel olamadığından hemen hiçbir oyunu Avrupa'da görülen mükemmeliyeti derecesinde icra kabil değildir. Tarihî olan oyunlarda elbise bahsi bile müşkilattan olup Avrupa devair-i belediyesi tarafından tiyatrolara bol bol muavenat-ı nakdiye[1016] itası âdet-i terakki-perveranesi bizde henüz kendisini göstermemiştir. İşte bu sebebe mebnidir ki tiyatroculuğun Avrupa'da var olan derecesine nispetle bizdeki varlık bir fıkdan-ı küllî[1017] hâlini alır.

Kontes cenapları operaların tercümesinde müşkilat çekip çekmediğimizi sual eylediler. Cevaben dedim ki:

– Bu bapta bizim çektiğimiz müşkilat elsine-i saire erbabının gördükleri güçlükten daha pek çok ziyadedir. Geçen akşam inayet edip bendenizi *Minyon* oyununu temaşaya götürmüştünüz. Bu akşam da *Aida*'yı* temaşa ediyoruz. Bu iki oyunun ikisi de zaten epeyce mahfuzum[1018] olduklarından dikkat ediyorum, görüyorum ki güfteler "phrase musical"lerle tamam birlikte gidiyorlar. Bu ise bizim için asla kabil olamıyor. Bir kere Avrupa evzan-ı şiiriyesi[1019] bizim evzan-ı şiiriyemize hiç uymadığından ve operalarda güftelerin mutlaka müzika ölçüsünden harice çıkamamaları lazım geldiğinden tercüme olunan operaların Osmanlıcalarına "şiir" ve "manzum" diyebilmek kabil olamayıp yine evzan-ı Avrupaiye ölçüsü dâhilinde olarak biraz da mukaffa[1020] olabilirlerse bununla

[1015] tadad: sayma
[1016] muavenat-ı nakdiye: para yardımı
[1017] fıkdan-ı küllî: tam yokluk
* *Aida*: Guiseppe Verdi tarafından bestelenmiş dört perdelik bir opera oyunudur. [h.n.]
[1018] mahfuz(u ol-): içeriğini bilmek
[1019] evzân-ı şiiriye: şiir ölçüleri
[1020] mukaffa: kafiyeli

iktifaya mecbur oluyoruz. Fakat asıl bahis bundan ibaret değildir. Phrase musical'ler yani kelam ve cümle-i musikiyeleriyle güftenin cümel-i müterekkibesi[1021] birlikte gitmek lazım geldiği hâlde şive-i terekkübat-ı lisaniyemiz[1022] iktizasınca biz ona da muvaffak olamıyoruz. Mesela opera esasen hangi lisanda yazılmışsa güftenin bir cihetinde bir cümle-i istifhamiye[1023] bulunur ki müzikanın nağmesi de o cümlenin tamam istifham hecesi üzerinde bir nağme-i istifhamiye yapar. Hâlbuki bizde bu istifham güftenin aynı mahalline gelmeyip bazen birkaç hece ve bazen birkaç kelime takaddüm[1024] ve teehhür[1025] vuku bulmak zaruri olduğundan müzikanın cümle-i istifhamiyesinden ya evvel veyahut sonra güftenin cümle-i istifhamiyesi kulağa gelince müzikadan anlayanlar için acip ve garip bir mahlutiyeti[1026] mucip olur.

Biz bahsi müzika cihetinden böyle inceleştirdikçe inceleştirmekliğimize mukabil İtalya sefiriyle kontes birbirinin yüzüne bakışarak etvar-ı müteaccibaneleriyle tahsinime inayet buyurduklarından cesaretim artmaya başlıyordu. Diyordum ki:

– Alafranga müzikadan bizde anlayanlar pek çok olmadıkları için cümel-i şiiriyeyle cümel-i musikiyenin beraber gidememelerinden mütevellid olan rahatsızlık yine neyse ne diyelim. Fakat oyuncuların o evza ve harekâtı bi'l-külliye karışıp gidiyor ki erbab-ı temaşanın asıl hoşlarına gitmeyecek olan şey de işte bu oluyor. Mesela kâh oluyor ki müzikanın müsterhimane[1027] nağmelerinden bizim oyuncu mütercem[1028] olan güfte hasebiyle gazap göstermeye mecbur oluyor. Bazı kereyse güfte hasebiyle oyuncu cevab-ı tasdik verdiği yerde müzikanın o hecelere mahsus olan nağmeleri bir red cevabı teşkil eyliyorlar. Elhasıl bir Avrupa operasının bizim lisan-ı Osmanimize aynen mesela şu *Aida* operasını İsveç lisanına tercümesi derecesinde muntazaman tercümeye hiç imkân bulunamıyor.

Kontes – Ey demincek dediğiniz maystro (Çuhaciyan Efendi) yeniden Osmanlıca olarak yazdığı operalarda işi bu mahzurdan kurtarabilmiştir ya?

Ben – Hayır madam! Pek az kurtarabilmiştir. Dikran Çuhaciyan Efendi'nin* *Leblebici Horhor* ve *Arif'in Hilesi* gibi operalarda yazdığı müzikalar dahi tamamıyla Osmanlı müzikası olmadığı gibi güfteleri de tamamıyla Osmanlı şiiri değildir. Bu müzikalar İtalyan müzikası olup fakat bazı

[1021] cümel-i müterekkibe: cümleler
[1022] şive-i terekkübat-ı lisaniye: dilin yapısı
[1023] cümle-i istifhamiye: soru cümlesi
[1024] takaddüm: öncelik
[1025] teehhür: sonralık
[1026] mahlutiyet: karışıklık
[1027] müsterhimane: acıklı
[1028] mütercem: tercüme edilmiş
* Dikran Çuhaciyan: 1837-1898 yılları arasında yaşamış besteci ve orkestra şefidir. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk opera kurumunun kurucusudur. [h.n.]

nağmeleri alaturkadır ki böyle İtalyan ve Osmanlı müzikasının birbirine indirac[1029] ve indimacında[1030] hakikaten bir maharetvarsa da onu takdir için insanın hem alafranga ve hem alaturka müzikaya vukuf-ı tam peyda etmesi lazım gelir. Yoksa bir Osmanlı bu müzikaları istimâ' eylediği zaman alaturka müzika olduğunu anlayamadığı gibi bir İtalyan dahi istimâ' eyledikte kendi müzikasını pek güç tefehhüm[1031] eyleyebilir. Yalnız böyle doğrudan doğruya yazılan operalarda müzikanın cümleleriyle güftenin cümleleri ve bunların her ikisiyle oyuncunun evza ve etvarı[1032] arasında tetabuk ve tevafuk[1033] biraz daha yolundadır.

Kontes – Doğrudan doğruya Osmanlı eşarı[1034] üzerine yine doğrudan doğruya Osmanlı müzikası besteleyerek opera yapmadınız mı? Yapılamaz mı?

Ben – Yapmaya çalıştık. Bir dereceye kadar yapabildik de. Erbab-ı musikimizden bir de Haydar Bey vardır ki bu yolda hayli sa'y ve gayrette bulundu. Fakat tamamıyla muvaffak olamadı.

Kontes – Demek oluyor ki muhaldir?

Ben – Hayır kontes! Muhal değildir, güçtür. Bizde bu âdet tevessü[1035] edinceye kadar insan hem musikişinas hem de şair olmalıdır. Bununla beraber birdenbire büyük operalar yapmayıp vodviller ve operetler yaparak işe başlamalıdır. Zira muhaverat-ı adiyeyi[1036] nagamat-ı musikiyle icra eylemek bizim Şarklı kulaklarımıza henüz muvafık gelmiyor. Tazarru[1037] nev'inden romanslar ve hâlinden şikâyet-gûne "lamentation"lar ve şeciane lahnlar[1038] ve cemiyetle teganni edilecek alkış ve marş nev'inden şeyler ve bahusus raks havaları bezm-i nûş-a-nûşun[1039] şetaret-perestane[1040] naraları bizim müzikamıza pek muvafık düşerler. Ancak evvel-be-evvel müzikamızı ıslah etmeli. Çünkü bundan beş altı asır evvel Avrupa müzikasında olduğu gibi bizim müzikamız hâlâ "unison" yani hep bir perdeden icra olunur bir müzikadır. Armoni henüz girmemiştir. Askerî müzikalarımız için alaturka olarak tertip olunan bazı marşlarda piyanoyla icra olunan bazı parçalarda armoniye biraz iltifat olunmaya başlanmışsa da biz henüz alaturka müzikamızın bu teceddüd[1041] ve tekemmülünü[1042] alafranga addiyle pek de hoşlanamıyoruz.

1029 indirac: katılma
1030 indimac: karışma
1031 tefehhüm (eyle-): anlamak
1032 evza ve etvar: hâl ve tavırlar
1033 tetabuk/tevafuk: uygunluk
1034 eşar: şiirler
1035 tevessü (et-): yaygınlaşmak
1036 muhaverat-ı adiye: sıradan konuşmalar
1037 tazarru: yakarış
1038 lahn: nağme
1039 bezm-i nûş-a-nûş: içki meclisi
1040 şetaret-perestane: neşeli
1041 teceddüd: yenilik
1042 tekemmül: gelişim

Şu tahlilat-ı musikiye sefîr cenaplarının da kontes hazretlerinin de ziyadesiyle hoşlarına gitti. Hâlbuki benim derunumda olan şeyler onların dahi derunlarında bulunsaydı şu temhidatım[1043] daha ziyade hoşlarına giderdi. Zira hakayık-ı musikiyeden şu nispette bahsedebilmek Avrupalılar için hemen umumi denilebilecek bir iktidar olup hayfa ki bizde böyle bir bahse olsa olsa ancak havass-ı müntesibin[1044] iştirak edebilirler. Bizde nefais-perestane[1045] merak henüz taammüm[1046] edemeyip havass-ı nadire meyanında madut kalmıştır. İhtimal kārilerimiz meyanında pek çok zevat bulunabilir ki Ahmet Mithat'ın kendilerince ciddiyattan addolunan mesail[1047] ve mebahise[1048] iştigal etmesi arzusuyla hakayık-ı musikiyeye dair olan şu mübahaseyi ciddiyetten bile tecrid etmek isterler. Zira bundan on yedi on sekiz sene mukaddem bazı mevadd-ı şettadan[1049] bâhis olarak neşir eylemekte bulunduğum *Dağarcık* serlevhalı cüzlerin birisinde "Raks" serlevhasıyla münderic olan bir makaleyi o vakit bir ecnebi gazetesi tercüme eylemiş bulunmasından dolayı pek ziyade sevinmiştim ki on on iki sene sonra bir romanımda yine rakstan bahsedilmek lazım geldikte bend-i mahsus-ı mezkûru[1050] tekrar okuduğum zaman pek çok yerlerini nakıs[1051] ve yanlış bulup romanda ıslah eyleyerek şu terakkiyat-ı zihniyemden dolayı husule gelen memnuniyet ve mahzuziyetimi de meydana koymuştum.* Hâlbuki terakkiyat-ı zihniyesine en ziyade itimadım olan bir zat bu mahzuzatımı nâbecâ[1052] bularak öyle müzika gibi raks gibi şeylere zihin sarf etmek hakîmsiret adamlara yakışmayacağını dermeyan eylemişti.

Heyhat! Sanayi-i nefîseye müteallik olan şeyler hikmetten muntazır[1053] olan gayatın[1054] en mühimlerindendir. Farabilerin, Celaleddin Rumilerin ve sair bunca ekabir ve eazımın[1055] mazhar-ı takdiri olan şeyler bizce nasıl merdud olabilirler ki biz onların hâk-i akdam-ı şeref-ittisamları [1056] olabilmekle iftihar arayıp duruyoruz.

Bugünkü günde Avrupaca hükümdarâna varıncaya kadar sanat-ı nefîse-i musikiyeye rağbet medar-ı tezyin addolunup en müteammik[1057]

[1043] temhidat: kısa, ilk bilgiler
[1044] havass-ı müntesibin: konunun uzmanları
[1045] nefais-perestane: sanatkârane
[1046] taammüm (et-): yaygınlaşmak
[1047] mesail: meseleler
[1048] mebahis: konular
[1049] mevadd-ı şetta: çeşitli maddeler
[1050] bend-i mahsus-ı mezkûr: zikredilen makale
[1051] nakıs: eksik

* Ahmet Mithat Efendi'nin burada sözünü ettiği "Raks" başlıklı yazı *Dağarcık*'ın 4. sayısındadır. Söz konusu roman ise *Çengi*'dir. [h.n.]

[1052] nâbecâ: uygunsuz; yersiz
[1053] muntazır (ol-): beklenmek
[1054] gayat: gayeler; amaçlar
[1055] ekabir/eazım: büyükler
[1056] hâk-i akdâm-ı şeref-ittisam(ları ol-): izlerinde gitmek
[1057] müteammik: derin

hükema[1058] bile gerek doğrudan doğruya kendileri evlad ü iyalleri iştigal eylemek için haneleri kapılarını feyz-i musikiye küşad eylemişlerdir. Ruh-ı beşer üzerinde müzikanın gösterdiği tesir hiçbir şeye makîs olamayıp insandaki tabiat-ı melekiyeyi nefs-i emmare üzerine galip getirmekte en büyük kuvvet ve imdad müzikadadır. Müzika istimâ' edilirken en müthiş caniler bile ika-yı cinayete muktedir olamazlar. Onların bile sinelerinde münbasit[1059] olan tatlı ahlar, kalplerinin yumuşamış olmasına delalet ederler. İşte bu sebebe mebni Avrupa düvel ve milel-i mütemeddine ve müterakkiyesi[1060] müzikayı ziyadesiyle iltizam ve himaye ederek tiyatroların, konsertoların ve sair mecami-i musikiyenin[1061] çoğalmaları, ilerlemeleri için dâire-i belediye vesaireden büyük büyük muavenet-i nakdiye[1062] tahsis ettirirler. Ahali ne kadar çok müddet müzika dinlerse o kadar müddet zihinleri ve kalpleri mefasidden[1063] hâlî kalacağı mertebe-i tahakkuktadır.

Sadedden tebaüd[1064] etmeyelim. Bu gece tiyatro locasında işte böyle müzikaya ait mebahisle güzel vakit geçirdiğimiz gibi ikinci perdeden sonra punç ve dondurma için kral hazretlerinin fuayesine de davet olunarak orada bile bahsin bekayasıyla iştigal eyledik. Kontes de Landsberg cenapları beni orada zat-ı hazret-i kralîye arz-ı merasim-i ubudiyete gelmiş olan bazı muteberat-ı nisvanla[1065] da görüştürdü ki bunların birçoğu İsveç milletinin en kadim familyalarından olup filvaki âsâr-ı asaleti nasiyelerinden nümayandı.

Oyunun hitamıyla halk tiyatrodan dağılmazdan evvel huzzarın kâffesi işbu lütf-ı kralîye teşekküren el çırparak "Yaşasın Kral!" diye bağrışmaya başladıklarından kral hazretleri localarından çıkmış oldukları hâlde tekrar avdetle ve el ve baş işaretleriyle huzzara beyan-ı teşekkür eylemişler ve huzzarsa gerek nidalarını ve gerek alkışlarını daha ziyade arttırıp âsâr-ı kadirşinasîlerini göstermişlerdir.

HASSELBACKEN SUARESİ

Kongre eyyam-ı ictimaının beşincisi ve eylül-i efrencînin altıncısı olan cumagünü kongre tertibatnamesinde alafranga saat on birden bed' ile bütün encümenlerin taht-ı riyaset-i kraliyede bir ictima-ı umumi akdedecekleri

[1058] hükema: hakîmler; filozoflar
[1059] münbasit: yayılmış
[1060] düvel ve milel-i mütemeddine ve müterakkiye: gelişmiş ve medenî milletler ve devletler
[1061] mecami-i musikiye: müzik toplulukları
[1062] muavenet-i nakdiye: para yardımları
[1063] mefasid: fesatlıklar
[1064] tebaüd (et-): uzaklaşmak
[1065] muteberat-ı nisvan: saygın kadınlar

ve umum azanın akşam saat yedide Hasselbacken nam bahçede verilecek ziyafette hazır bulunacakları münderiçti.

Stockholm müzesinde mahfuz olan ve vaktiyle Mısır'dan getirilmiş bulunan bütün ve tamam bir mumyanın o gün feth[1066] ve teşhiriyle ejiptoloji yani ahval-i âsâr-ı kadime-i Mısriye fenn-i mahsusu erbabı zikrolunan mumya hakkında malumat ve izahat vereceklerdi.

Herkes kisve-i adiyeyle[1067] bu ictimada hazır bulundular. Filvaki beş altı kadar ejiptologlar gayet nafi nutuklar irad eyleyerek bazıları kudemayı Mısriyenin[1068] ecsadı[1069] mumya hâline koyınak sanatındaki esrarı keşfe çalıştı ve bazıları bu mumyanın hangi zat olduğu hakkındaki ihtimalattan söze girişerek bazıları da feraine-i Mısriye[1070] ahvaline dair bir hayli malumat ita eyleyerek heyet-i müstemiîni[1071] ziyadesiyle memnun eyledi.

Ben o gün sabahtan saat on bire kadar olan vaktimi bazı profesörlerle İstanbulca usul-i cedide-i tedrisiyeye[1072] dair mübahasatla imrar[1073] eylemiştim. Şimdiki usul-i tedrisimiz bundan on beş, yirmi sene evvelkiye asla makîs olmayıp on yaşından on beş yaşına kadar çocuklarımızın bir vakitler tahsili müşkilat-ı azimeden madut olan Osmanlıcayı ne kadar suhuletle[1074] okuyup yazdıklarını işbu Avrupa fazıllarına anlattım. Mekteb-i Tıbbiyemizin gerek cihet-i askeriye ve gerek cihet-i mülkiyesinde fünun-i tıbbiyenin ve Mekteb-i Hukukumuzda fenn-i hukuk ve ekonomi ve usul-i muhakematın kâmilen Osmanlıca tedris edilmekte bulunduğuna dair verdiğim malumat fazıla-i mumaileyhim[1075] tarafından pek büyük memnuniyetle telakki olunuyordu.

Mekâtib-i âliyemiz talebesi münhasıran müslüman olmayıp gayrimüslim olan Osmanlılardan da pek çok gençlerin bu mekteplere devamıyla bu cihetten uhuvvet-i Osmaniyenin[1076] de gittikçe takviye edilmekte bulunduğunu söylediğim zaman müstemilerimin mahzuziyetleri arttıkça artıyordu.

İçtima-ı umumi bade'z-zuhr saat üçe kadar devam ederek hâlbuki azayı Hasselbacken Bahçesi'ne götürecek olan istimbotlar saat altıda başlayarak yedi buçuğa kadar işlemekte devam edeceklerinden bazı profesörlerle elde bulunan üç saat kadar zamanımızı Norrbro Köprüsü yanındaki Partren [Berzelii] Bahçeciği gazinosunda geçirmeye karar verdik.

[1066] feth: açma
[1067] kisve-i adiye: günlük giysiler
[1068] kudema-yı Mısriye: Mısır'ın ileri gelenleri
[1069] ecsad: cesetler
[1070] feraine-i Mısriye: Mısır firavunları
[1071] heyet-i müstemiîn: dinleyiciler topluluğu
[1072] usul-i cedide-i tedrisiye: yeni eğitim usulleri
[1073] imrar (eyle-): geçirmek
[1074] suhulet: kolaylık
[1075] fazıla-i mumaileyhim: söz konusu faziletli kimseler
[1076] uhuvvet-i Osmaniye: Osmanlı kardeşliği

İşbu Norrbro Köprüsü, Gustav Adolf Meydanı ile saray-ı kralî mevkiini yekdiğerine rapteden ve Stockholm şehrinin en işlek köprüsü addolunan bir cisrdir[1077] ki ufacık bir ada üzerinden geçerek alt tarafında yani cisr istikametine nispetle şark cihetinde tam nısf-ı daire[1078] şeklindeki bahçe dahi Partren (?) [Berzelii] namıyla Stockholm'ün en işlek mecmalarındandır.[1079] Yaz akşamları burada en muntazam bir orkestra tarafından bir konserto dahi verilir. Kongrenin ictimaından sonra burada dahi yedi sekiz kişi toplanarak Mısır ve Şam taraflarından ve bilhassa Beyrut'tan lisan ve edebiyat-ı Arabiye tedrisatıyla matbuat-ı cedide-i Arabiyeye dair bir musahabe vuku buldu ki bu defa ben dahi müstemiler meyanında kalarak mebahis-i mezkûreyi istimâ'yla istifade eyledim.

Akşam olarak saat alafranga altı buçuğa geldikte Grand Hotel önündeki rıhtımdan her beş on dakikada bir hareket etmeye başlayan istimbotlardan birisine de biz binerek Hasselbacken'e gittik ki bu istimbotta Madam Gülnar ve Muallim Gottwald ve kızı Madam Krelemberg dahi rüfekamızdandılar. Hasselbacken denilen yer Stockholm'un şark cihetinde kâin Djurgarden nam azim bir bahçenin şehre karib olan kısmında kâin bir küçük bahçe ve onun ortasında bir âlî kasırdan ibarettir ki Stockholm gibi ikinci üçüncü derecede payitahtlara değil a birinci derecede olan payitahtlara bile mucib-i şeref olacak müessesattandır. Ben saat-ı hâliyem[1080] esnasında işbu Djurgarden'a iki defa gidip gezmiştim. Zaten hotelimizin yanındaki bahçeden geçen tramvay bu bahçeye kadar on beş yirmi dakikada vardığından gidişte gelişte hiç külfet olmadığı gibi mahall-i mezkûr olur olmaz külfetleri göze aldırtacak mevaki-i latifedendir.

Paris'in Boulogne Ormanı ve Viyana'nın Prater mevkii, Berlin'in Tiergarten'ı neyse Stockholm'ün bu mevkii de odur. Gayet cesim meşe ağaçları, vâsi ve muntazam çemenistanlar ve şurada burada ekserisi tabii ve iktiza eden cihetleri suni kayalıklar mevki-i mezkûru hakikaten letafetlendirirler. Tûlü üç buçuk ve arzı bir ve binaenaleyh devresi on kilometre olan koca bir ada bu suretle yekpare bir "park" hâline konulmuştur ki münteha-yı garbide[1081] Drurgardsvagen namında bir küçücük mahalle bulunarak ebniyesi[1082] kâmilen ahşaptandır. Rivayete göre vaktiyle Stockholm şehrinin bütün ebniyesi ahşaptanken beliye-i harîke[1083] karşı bir tedbir-i daimî olmak üzere bir buçuk asırdan beri binalar kârgir yapılmaya başlamış ve yalnız

[1077] cisr: ağaçtan köprü
[1078] nısf-ı daire: yarım daire
[1079] mecma: meydan
[1080] saat-ı hâliye: boş saatler
[1081] münteha-yı garbi: batı uç
[1082] ebniye: binalar
[1083] beliye-i harîk: yangın afeti

bu mahallecik şehrin şekil ve suret-i kadimesini muhafaza edegelmiştir.

Birçok yerlerden ufak ufak bahçeli kahveler ve birahaneler ve panayır günlerinde cambazlar, hokkabazlar oynayacak barakalar mevcut olup ve bir de muntazam tiyatrohane ve Hammer Kasrı ve Hasselbacken nam cesim şale ve bunlar etrafında Manj (?) ve El-Hamra, Neuilly ve Tivoli namlarıyla konserto ve oyuna mahsus büyük binalar da mevcuttur.

Akşamdan sonraca bu mesirenin Hasselbacken kısmına vardığımızda bahçe derununu İsveç ahalisiyle hınca hınç dolmuş bulduk. Kongre azasıysa iki katlı ve gayet vâsi balkonları ve salonları havi olan şale derununa giriyorlardı. Bunlardan bazılarının nişanlarını haiz olduklarını gördüğümde bazı meraklıların olur olmaz vesilelerle nişan takarak gösteriş yapmalarına haml eyledimse de bu müşahededen teyakkuz eyleyen Madam Gülnar arkamdaki paltonun önünü açıp baktıkta:

– Vay siz setrenizi giymemişsiniz, nişanlarınızı takmamışsınız, deyince nazar-ı ihtimamım bir kat daha açıldı. O gün kongre ictimaında kral hazretleri hazırdılarsa da bütün heyet kisve-i adiyeyle bulundukları gibi kongreden çıktıktan sonra biz Partren'e gitmiş ve akşamüstü ikametgâhımıza uğramaksızın buraya gelmiştik. Bahusus kongrenin matbu programında bu akşamki suareye kıyafet-i resmiyeyle gelineceği de musarrah değildi. Bu mülahazayı Madam Gülnar'a açtığımda:

– Programda musarrah değildiyse de gönderilen davetnamelerde musarrahtı. Size davetname gelmedi mi? demiş olduğundan:

– Vakıa davetname gelmişse de biz o vakit bazı muallimlerle mükâleme ediyorduk. Davetnamenin neye dair olduğunu bildiğim cihetle açıp okumaya da lüzum görmedim. Salt ben değil işte Partren'de birlikte bulunduğumuz profesörler dahi kıyafet-i adiyeleriyle geldiler. Onlar gibi ben de özür dileyebilirim, diye beyan-ı mülahaza eylediğim hâlde dahi Madam Gülnar:

– Hayır! Hayır! Pek çok kimselerin nazar-ı dikkati sizin üzerinizdedir. Bir Avrupalıda ufak tefek kusur görülse ilişmezler ama sizde görülecek en küçük kusurları bile izam[1084] ederler. Şimdiye kadar hiçbir kusurunuz görülmediğinden muvaffakiyetiniz arttıkça artıyor. Velev ki mazur olsanız gönlüm istemez ki bu akşam şöyle bir kusurunuz olsun. Veliaht gelecektir. İhtimal ki kral hazretleri de teşrif ederler. Rica ederim ve size nasihat veririm ki üşenmeyip gidiniz. Sivil kıyafetlerinizi giyip nişan ve madalyalarınızı takınız, diye bir de hayırhahane nasihatte bulunduğundan hemen kalkıp bahçe önündeki kira arabalarından birisine atladığım gibi çala kamçı ikametgâhıma geldim

[1084] izam (et-): büyütmek

ve arabaya oradan bir yere ayrılmayıp beni beklemesini hotel kapısındaki tercüman vasıtasıyla sıkı tembih ettirerek odama çıktım.

Koca Roza! O akşam gidilecek olan yere sivil kıyafet üzerine nişan takılarak gidileceğini benden daha doğru olarak kendisi haber almış da bir akşam evvel üniforma üzerine takıp diktiği nişanları oradan söküp sivil kıyafete ta'lik ederek hazırladıktan maada beyaz boyun bağıyla beyaz eldivenlerin kirlendiğine de dikkat ederek temizlerini çıkarıp hatta eldivenlerin içine pudra sürmekte bile gaflet etmemiş.

Bu kadar hüsn-i hizmet hoşa gitmez mi? Birkaç dakika içinde beni ilbas[1085] ve tezyin eyledi. Artık beş kronluk bir kaimeye isbat-ı istihkak[1086] eylediğinden bu hakkını eda eylediğim zaman:

– Tak! Tak! yani "Merci! Merci!" manasına olan kelimeleri kemal-i memnuniyetle bi'l-irad beni arabama kadar teşyi eyledi. Geldiğim zamanki süratle arabayı koşturup Hasselbacken'e vardığım zaman hiç geç kalmış olmadım. Zira birçok zat daha yeni gelmekteydiler. Madam Gülnar'ın verdiği nasihatten bu suretle istifade eylemiş bulunduğuma da pek memnun oldum. Vakıa sıfat-ı resmiyeyi haiz olmakla beraber Şarklı yani bi'l-külliye ecnebi bulunmaklığımdan dolayı bütün enzar-ı dikkat ve ehemmiyete hedef olmakta bulunduğumdan böyle zerre kadar kusur göstermemek tamamıyla ehemmiyet verilecek levazımdandır.

Bu gece Hasselbacken Bahçesi birçok havagazı ve elektrik ziyalarıyla gündüz gibi tenvir olunarak burada dahi on metre kadar yüksek sütunlar üzerine birkaç Osmanlı ay yıldızı resm olunup havagazıyla parlatıldığını çeşm-i şükranla müşahede eyledim.

Evvelce dahi demiş olduğum veçhile bahçenin derunu kadın, erkekle hınca hınç dolmuş olup bunlar yiyip içtikleri mekûlat ve meşrubatın akçesini de derhâl verdiklerinden ve fakat verilen mebaliğ hemen o anda posta kutuları gibi saçtan mamul kutulara konulduğundan bunun sebebi ne olabileceğini meraka başladım. Bazı kimseler kongre heyeti için tehyie edilen et'ime[1087] ve eşribenin[1088] masarif-i umumisine işte bu mebâliğin karşılık ittihaz eylediğini ve binaenaleyh bu müsamerenin bir müsamere-i milliye sayılacağını söyledilerse de bu sözü söyleyenler dahi kongre azasından ve bizim gibi ecanibden bulundukları cihetle sözlerinin sıhhatine pek de ehemmiyet edemedim.

[1085] ilbas (eyle-): giydirmek
[1086] isbat-ı istihkak (eyle-): hakkı olduğunu ispat etmek
[1087] et'ime: yiyecekler
[1088] eşribe: içecekler

Bu gece kral hazretleri teşrif buyurmayarak kendilerine vekâleten veliahtları prens hazretleri teşrif buyurmuşlardı. Her tarafta nöbet nöbet müzikalar çalınarak ve "smörgās" usulünde tertip edilmiş bulunan sofralarda yenilip içilerek heyet-i umumiye gece yarısından sonraya kadar eğlenmekte devam eylemişse de ben alafranga saat onda yani nısf-ı leylden iki saat evvel harekete başlayan istimbotların ilklerinden birisine râkiben ikametgâhıma gelip birkaç gündür bitap olan vücudumu mükemmel bir uykuyla dinlendirdim.

HİTAM-I İCTİMA[1089]

Kongre eyyam-ı küşadının[1090] altıncısı ve eylül-i efrencînin yedincisi olan cumartesi günü için tertipnamede kable'z-zuhr alafranga saat on birde şubeler rüesabsıyla kongreyi tesis eyleyen komite azası ve ecnebi aza-yı resmiyesi bir ictima-ı mahsusa davet olunacakları ve bade'z-zuhr saat birde zat-ı hazret-i kralî kongre mahalline gelerek kongrenin Stockholm şehrindeki ictimaatına resmen hitam verileceği ve zikrolunan komite tarafından bade'z-zuhr saat beşte Grand Hotel salonlarında tekmil azaya bir veda ziyafeti çekileceği ve nısf-ı leylden bir saat evvel Stockholm'den Christiania şehrine gitmek için şimendifer katarına binileceği münderiçti.

Ancak ben ve Mısırlı Fikri Paşa o sabah saat on birde saray-ı kralîye davet olunmuş bulunduğumuzdan yine o saatte kongre mahallinde vuku bulacak ictimaa tabii gidememişizdir.

Saray-ı kralîye nişansız sadece sivil elbiseyle gidileceği aldığımız tezkirelerde münderiç bulunduğundan o suretle azimet eyledik. Fransa'dan gelmiş olan Mösyö Schefer ile diğer üç dört kadar Avrupalı aza-yı resmiyeyi de oraya gelmiş bulduk. Cümlemiz birden saray erkânından öğrendik ki kral hazretlerinin bizi oraya davet etmeleri nişan itası içinmiş.

Bu münasebetle huzur-ı kralîye yegân yegân[1091] kabul olunmuştuk. Hîn-i mülakatta zat-ı hazret-i kralî İsveç halkının kongreye göstermiş olduğu hürmet ve riayette arzu edilen dereceye varılamamış olmasıyla beraber elbette kusurları ma'füv[1092] görüleceğinden bahis buyurmalarıyla:

– Zat-ı haşmet-simat-ı kralîlerinin ulüvv-i cenapları[1093] gibi arzu-yı

[1089] hitam-ı ictima: toplantının sonu
[1090] eyyam-ı küşad: açılış günleri
[1091] yegân yegân: birer birer
[1092] ma'füv: affolunmuş; suçu bağışlanmış
[1093] ulüvv-i cenap: büyüklük

hükümdarîleri dahi bizce tasavvuru mümkün olan mertebeden daha âlî bulunduğundan İsveç halkının kongre için göstermiş oldukları hüsn-i kabulü kendi ulüvv-i mertebe-i haşmet-penâhîlerine nispeten pest[1094] bulmakta mazur olabilirler. Bu ifade-i hükümranilerine itiraz bendenizce adab-ı ubudiyet dairesinin haricinde görülür. Ancak kendi mütalaa-i kemteraneme göre İsveç halkının ale'l-umum kongreye göstermiş olduğu hürmet ve riayet bendenizce daha âlâ ve ekmeli[1095] tasavvura bile sığamayacak derecelerdedir. Bilhassa her şenlikte alamet-i resmiye-i Osmaniyemiz olan şekl-i hilal ve sitarenin[1096] nur-efşan olduğunu görmek bu kemter sena-hanın[1097] suret-i mahsusada mucib-i minnettarisi olmuştur. Salt bu bendeleri değil diğer aza-yı ecnebiyenin de kâffesini mazhar oldukları hüsn-i kabul ve izazat-ı misafir-nüvaziden[1098] dolayı memnun ve hayran görmüş olduğumdan bende-i muhlisleri gibi onların dahi memleketlerine hîn-i avdetlerinde bu memnuniyet-i mütehayyiranelerini[1099] devletlerine, milletlerine tebliğ buyuracakları şüphesizdir, yollu mukabelede bulundum. Kral hazretleri buyurdular ki:

– Müddet-i ömrümde en bahtiyarane geçirmiş olduğum hafta şu kongre haftası olduğunu temin eylerim. Bütün cihan-ı medeniyetin erbab-ı fuzelası[1100] içinde imrar eylemiş olduğum bu mesudane haftayı hiçbir vakitte hatırımdan çıkaramayacağım. Aza-yı resmiyenin kâffesi tarafından gördüğüm muhibbane ve ihtiramkârane[1101] muameleden dolayı pek müteşekkir kalmış olduğum gibi sizin tarafınızdan müşahede eylediğim âsâr-ı ihtiram-ı fevkaladeye de suret-i mahsusada beyan-ı mahmidet[1102] ederim. Şarklılar kendi metbu-i müfahhamlarına[1103] perestiş derecesinde muhabbet ve tazim ve takdisleri ber-kemal olduğunu zaten bilirdim. Hakkımda göstermiş olduğunuz ihtiramat-ı fevkalade[1104] müluk-i Şarkiye'ye[1105] mahsus tazimatın bir numunesini bana gösterip herhangi dakika sizinle mülaki[1106] oldumsa kendimi İstanbul'da Şarkiyyun[1107] nezdinde zannetmek derecelerinde mahzuziyet hisseyledim.

Bu iltifat-ı kralîye mukabil adab-ı Osmaniyemiz üzere yerden temannalar ederek dedim ki:

[1094] pest: aşağı; az
[1095] ekmel: mükemmel
[1096] sitare: yıldız
[1097] sena-han: duacı
[1098] izazat-ı misafir-nüvazi: misafirperverlikle ağırlama
[1099] memnuniyet-i mütehayyirane: hayranlık dolu memnuniyet
[1100] erbab-ı fuzela: faziletli, değerlikimseler
[1101] ihtiramkârane: saygı dolu
[1102] mahmidet (et-): hamdetmek; teşekkür etmek
[1103] metbu-i müfahham: bağlı olunan padişah
[1104] ihtiramat-ı fevkalade: fevkalade saygı
[1105] müluk-i Şarkiye: Doğulu yöneticiler
[1106] mülaki (ol-): görüşmek
[1107] Şarkiyyun: Doğulular

– Cenab-ı haşmetmeab-ı hükümranilerini hizmet ve ubudiyet-i âcizanemden memnun eyleyebilmiş olmaklığımı yine dehan-ı hakikat-beyan-ı hükümranilerinden[1108] istimâ' derecesinde hiçbir söz bana temin edemezdi. Metbû-i akdes ve efhamım şevketli padişahım efendim hazretlerinin bu kemine[1109] bendelerinden arzu buyuracakları en büyük hizmet dahi mahza istihsal-i mahzuziyet-i hükümdarileri[1110] kaziyesinden ibaret bulunacağı cihetle bu baptaki muvaffakiyetim, veliniʿmetim, padişahım, efendim hazretlerini de mahzuz eyleyeceğini bana vaad ve temin eyleyerek iki cihetle de bahtiyarlığımı itmam eyler.

Kral hazretleri tekrar tekrar memnuniyet-i vakıalarını temin buyurduktan sonra dediler ki:

– Uhdenize tevdi buyrulan memuriyeti hakikaten hüsn-i ifaya muvaffak olduğunuzdan bunu hak-payi-i şahaneye arz ve tebliğ eylediğiniz zaman teşekkürat-ı minnettaranemi de beyan ederseniz bir hakikat-i kat'iyeyi arz ve ihbar eylemiş olacaksınız. Memuriyet vakıanızdan dolayı ne kadar memnun olduğumu, ne derecelerde müteşekkir kaldığımı hak-payi-i şahaneye ben de başkaca arz eyliyorum. Kongrenin ikinci payitahtım olan Christiania şehrinde hîn-i ictimaında ben bulunamayacaksam da kongre hakkında levazım-ı mihman-nüvaziyi[1111] ifa için ikinci oğlum ve ictimaata riyaset için dahi Norveç'teki maarif nazırı bana vekâlet edeceklerdir.

Sözü bu vadide hadd-i hitama isal[1112] eyledikleri mütevaziane eğilerek baş işaretiyle verdikleri selamdan anlaşılmakla taraf-ı âcizanemden dahi ta'zimat-ı faika ve defaat-i mükerrereyle redd-i selam[1113] olunarak bir suret-i ubudiyetkâranede huzurlarından çıkıldı. Teşrifat memurları önüme düşerek bir küçük odaya ithal olunduğumda orada gayet ihtiyar ve büyük üniformalı bir zat kral hazretleri namına olarak bir mahfaza derununda mevzu' bulunan ve Gustav Vasa sınıfının birinci komandor rütbesinde olan bir nişanı teslim etmekle tevkir[1114] ve ihtiramat-ı lazımesiyle ahz ve kabul eyledim.

Benden sonra Mösyö Schefer ve diğer bir zat huzûr-i kralîye kabul olunarak nihayet Mısırlı refikim dahi kabul olunduktan sonra ikimiz birleşip hemen ikametgâhımıza geldik. Zira saat alafranga birde üniformalarımızı labis olduğumuz hâlde hitam ictimaının icrası için kongrede bulunmaya

[1108] dehan-ı hakikat-beyan-ı hükümrani: hükümdarın doğruları söyleyen ağzı
[1109] kemine: değersiz
[1110] istihsal-i mahzuziyet-i hükümdari: hükümdarın hoşnutluğunu kazanmak
[1111] levazım-ı mihman-nüvazi: misafirperverliğin gerekleri
[1112] hadd-i hitam(a isal eyle-): sonlandırmak
[1113] redd-i selam (olun-): selama karşılık verilmek
[1114] tevkir: ululama

mecburduk. Bugünkü ictimada aldığımız nişanların da ta'liki lazım geldiğinden üniformalarımızın münasip olan yerlerine plakalarını takıp kordona ta'lik olunacak yıldızları da mecidiye nişan-ı zişanının kordonuyla mahluten bi't-ta'lik[1115] hemen kongre mahalline azimet eyledik. Bütün heyet hazır ve amade bulunup bir çeyrek kadar sonra kral hazretleri dahi teşrif buyurdular. O gün müzakere olunacak mevadd-ı ilmiye bulunmadığından Latin lisanıyla kaleme almış bulundukları makaleyi irad eyledikleri gibi Fransız lisanıyla dahi kongreden memnuniyet-i vakıalarının derecesini tarif ve tafsil buyurdular. Badehu reis-i sânî Mösyö Dehrenheim bir makale iradıyla İsveç milletinin bu şereften dolayı memnuniyet ve şükranını dermeyan eyledi. Pek ihtiyar ve muhterem profesörlerden bir ikisi dahi kongre namına zat-ı hazret-i kralîye takdim-i merasim-i şükran ve minnet eyleyerek kral hazretleri son bir makale-i muhtasarayla[1116] kongrenin Stockholm'deki ictimaatına hitam verdiklerini ilan eylediler.

Bunun üzerine umum aza-yı mevcude "Yaşasın Kral!" ve "Hurra!.." avazeleriyle ictima salonunu çın çın çınlattılar.

Birkaç dakika evvel başkâtip Kont de Landsberg tarafından alt katta kendisine mahsus olan odada kendisini görmekliğime dair bir haber gelmiş olduğundan ve azanın kral hazretlerini alkışlamaya başladığı sırada mumaileyhin yanımdan geçip gittiğini gördüğümden ifadesi neyse şu kalabalık ictima salonundan çıkmaksızın alabilmek için pek yakınımda bulunan bir gizli merdivenden inip hemen odasına gittim. Mumaileyh kral hazretlerinin bu abd-i âcizden pek fevkalade bir surette memnun kaldıklarını tebşirle beraber büyücek kıtadan bir de fotoğrafya resimlerini hediyeten bana teslime memur edildiklerini bildirip resmi dahi teslim ettiler ki üzerinde imza-yı hükümranîlerini görünce gerçekten pek girân-bahâ[1117] bir hediye olmak üzere memnuniyet-i kübra[1118] ve mahmidet-ı azimeyle[1119] ahz-i kabul eyledim. Badehu ser-kâtib-i mumaileyh:

– İstanbul'dan getirdiğiniz kitapların tamamıyla tetkikine vakit bulamadık. Özrümüzün kabulünü rica ederim. Kongremiz Osmanlı erbab-ı telifinden Zihni Efendi* Hazretlerini lisan-ı Arabın usul-i tedrisini tecdide muvaffakiyetlerinden dolayı altın madalyaya layık gördüğü gibi Muallim

[1115] mahluten bi't-ta'lik: birlikte takarak
[1116] makale-i muhtasara: kısa konuşma
[1117] girân-bahâ: değerli
[1118] memnuniyet-i kübra: büyük memnuniyet
[1119] mahmidet-ı azime: büyük teşekkür

* Mehmet Zihni Efendi: 1846-1913 yılları arasında yaşamış son dönem Osmanlı alimlerindendir. Özellikle Arap Dili ve Edebiyatı alanında önemli çalışmaları bulunmaktadır. [h.n.]

Naci Efendi* Hazretlerini dahi lisan-ı Osmaniye ait birçok hakayık-ı mühimmeyi keşf ve ilanla tekemmülat-ı lisaniyeye hizmetlerinden dolayı yine altın madalyaya layık gördük. İşte madalyalar ve beratları dahi şunlardır, diye iki mahfaza içinde mevzu' olan mavi kurdelalı altın madalyayı teslim eyledi ki birer taraflarında kralın omuzlar hizasına kadar resmi ve diğer taraflarında Latince "edep" ve "marifet" kelimeleri mazrub[1120] olarak bizim nısf beyaz mecidiyeler kadar güzel birer madalyadır.

Evvelce dahi bi'l-münasebe beyan eylemiş olduğum veçhile İstanbul'a gönderilmiş olan matbu programlarda kongre için bihakkın ne veçhile hazırlanmak lazım geldiğini musarrah[1121] bulunmadığından tehyiatımız[1122] pek noksan kalmıştır. Yoksa gerek şubeler ictimaatında ve gerek ictimaat-ı hususiyede öyle bahisler cereyan eylemiştir ki Osmanlı erbab-ı ilim ve fazileti bu gibi mebahiste haiz-i nimet-i takaddüm[1123] olacaklarına şüphe yoktur. Ezcümle şubelerin birisinde antikacının, birisi asr-ı saadet-i cenab-ı risalet-penahîde[1124] nam-ı namî-i Hazret-i Peygamberî'ye[1125] mahsus olarak darb edilmiş meskûkâttandır[1126] diye ortaya bir altın çıkarmış ve şimdiye kadar meskûkât-ı kadime fenni nazarında bu numune müşahid ve malum olmadığından pek çok kimseler duçar-ı hayret olmuşsa da bilahare keyfiyet[1127] vasıl-ı sem'-i ıttılaımız[1128] oldukta hususî ictimaların birisinde ne asr-ı saadet-i nebeviyede ve ne de hulefa-yı raşidîn zamanlarında sikke-i İslamiye darp olunmayıp ilk sikkenin Şam'da darp olunduğu tevarih-i İslamiyece muhakkakattan bulunduğunu beyan eylediğim gibi Mısırlı Fikri Paşa dahi asr-ı saadette Suriye ve Acem taraflarından gelen meskuk altınlar bile pek nadir olup Mekke ve Medine'de altın ve gümüşün veznle[1129] teati[1130] olunduğunu meydan-ı sübuta koyarak şu yanlışlık tashih olunmuş ve birçok erbab-ı tedkik bundan dolayı meraktan kurtulup memnun olmuştur. Kezalik sarf-ı Arabî'ye[1131] dair olan kitaplar meyanında "Emsile dediğimiz ve eski usul-i tedrisiyemizce miftah-ı sarf[1132] makamında okuduğumuz kitap Arapça mıdır, Türkçe midir?" diye bir mübahase-i garibe meydan alarak

* Muallim Naci: 1850-1893 yılları arasında yaşamış önemli Osmanlı yazar ve şairidir. [h.n.]

1120 mazrub: basılmış

1121 musarrah: açık

1122 tehyiat: hazırlıklar

1123 haiz-i nimet-i takaddüm (ol-): öncelik kazanmak

1124 asr-ı saadet-i cenab-ı risalet-penahî: Peygamber'in zamanı

1125 nam-ı namî-i Hazret-i Peygamberî: Hazret-i Peygamber'in adı

1126 meskûkât: madeni paralar

1127 keyfiyet: konu

1128 vasıl-ı sem'-i ıttıla(ıol-): kulağa gelmek; duyulmak

1129 vezn: ölçü

1130 teati (olun-): alıp verilmek

1131 sarf-ı Arabî: Arapça gramer

1132 miftah-ı sarf: gramere giriş

Arapça olmasını iddia edenler:

– Bu kitabın bir de şerhi vardır. Köse Efendi namında bir zatın eser-i telifidir. Türkçe olsaydı buna lüzum kalır mıydı? yollu burhanlar dahi irad olunmuşsa da evlad-ı Arab'a kitab-ı emsilenin hiç tedris olunmadığı ve bu kitapta mesela "nasr" kelimesinin altına yazılan "fiil-i mâzî bina malum müfred müzekker gaib" kelimeleri Arapça olmak ve her kelimenin âhiri tenvinli okunmak lazım geldiği hâlde ona bile riayet olunmayıp Türkçe gibi okunduğu ve yine o kelimenin altında "manası" kaydından sonra yazılan "yardım eyledi bir gaib er geçmiş zamanda" sözleri de işte yukarıdaki cümle-i Arabiyenin tercümesi olmak lazımsa da ne muallimler ne müteallimler tarafından bunun bir Türkçe olduğuna da dikkat edilmediği ve Köse Efendi'nin Emsile şerhine gelince bunun kitab-ı mezkûru okuyan talebeye sadedden hariç bazı malumat itası maksadıyla yazılmış ve sırf cümlelerinde Emsile kitabının kenarlarına haşiye edilmişse de muallimler şerh-i mezkûrun okunmasını tavsiye etmedikleri gibi şakirdân dahi lüzumunu taakkul edemediklerinden vücuduyla ademi[1133] müsavi[1134] idüğü ki makam-ı izahta dermeyan edilerek cidal-i vaki[1135] def' olunmuştur.

Bu misilli mesail-i adiye Avrupalılarca henüz mesail-i mühimme derecesinde telakki olunarak *Gülistan* ve *Bostan** gibi kitab-ı meşhure-i Farisiye'nin ve ekserisi Hafız'dan olmak üzere birçok beyit ve gazel ve kasidelerin Almancaya ve Fransızcaya tercümeleriyle bi'l-mukayese manalarını istihraç[1136] gayretinde bulunanlar Farsî'den pek bîhaber görülüp Arabî'ye gelince bu lisanla mütekellim olanlar daha çokça iseler de tekellümleri pek nakıs[1137] olduktan maada kütüb-i Arabiyeden kendilerine harf be harf, kelime be kelime tefhim[1138] olunmuş bulunan parçalardan başkalarını tefehhüm ve istihraçta âdeta piyade kaldıklarına dikkat olunmuştur.

Hele bunların asıl arayıp taradıkları şey bizim ilm-i kelamla mincihetin[1139] de ilm-i tasavvuf olmak lazım geldiği hâlde bunların zevkine vusulden büsbütün baid[1140] oldukları onlara dair hangi bahis açılsa ilk işittikleri mebahistenmişcesine etvar-ı müteaccibaneyle[1141] telakki eylemekte bulunmalarından anlaşılmaktadır. Binaen-alâ-zalik kendilerinin de itiraf eyledikleri veçhile ikmal-i tedkikat için ulema-i İslamiyeye pek büyük ihti-

[1133] adem: yokluk
[1134] müsavi: eşit
[1135] cidal-i vaki: mevcut tartışma
* *Gülistan* ve *Bostan*, Şeyh Sadi-i Şirazi'nin yazmış olduğu ahlaki ve öğretici eserlerdir. (h.n.)
[1136] istihraç: çıkarma; anlama
[1137] nakıs: eksik
[1138] tefhim (olun-): anlatılmak
[1139] min-cihetin: diğer yandan
[1140] baid: uzak
[1141] etvar-ı müteaccibane: şaşkın tavırlar

yaçları bulunup bununla beraber bu çalışkan ve müdekkik adamlara edilecek hizmetin maddi manevi bizim için de fevaid[1142] ve muhassenatı[1143] inkâr olunamayacağından bundan böyle ictima eyleyecek olan kongrelerde aza-yı İslamiyemizin çoğalması ve bahusus kongreyi müstefit[1144] eyleyecek yeniden yeniye eserler telifiyle takdim kılınması cihet cihet şanımızı ilâ ve menafiimizi[1145] ikmal eyleyecektir.

İçtima-i ihtitamdan[1146] sonra ikametgâhımıza geldiğimizde İsveç kibarından o zamana kadar muarefe peyda eylemiş olduğumuz bir hayli zevat vedaya geldiklerinden akşama kadar bunlarla imrar-ı evkat[1147] eyledik. Bu halk Avrupa'nın ulum ve sanayice terakkiyatına iştirak eylemişse de ahlakça tedenniyatına iştirak etmediklerinden hüsn-i ahlak-ı kadimelerini pek güzel muhafaza eylemişlerdir. Vakıa ağırlıkları, sükûtîlikleri bir dereceye kadar İngilizlere benzerse de İngilizlerde görülen ruunet-i meşhure[1148] bunlarda bulunmak şöyle dursun bilakis nezakette son dereceye varırlar. Kalpleri temiz ve safî olduğundan dostluğa pek çabuk kuvvet verirler. Hele dostluktaki halisiyetleri fevkaladedir. Kadınlarında, erkeklerinde iffet ve ismete söz olmayıp Avrupa'nın sair taraflarında görülen rezailden masundurlar.[1149] Binaenaleyh bir hafta on gün müddet bu memlekette kalarak bazı kimselerle dostluğu o derecelerde ileriye götürdük ki şu vedayı icra eylediğimiz sırada âdeta teessürümüzden gözlerimiz yaşardı.

Kongreyi tesis eden komitenin bu akşam tekmil azaya verdiği ziyafette meydana çıkarılacak et'ime[1150] için birkaç ay mukaddem tanzim edilmiş bulunan tertipname muktezasınca her taam hakkında muteberan-ı azadan birisine kendi lisanınca ya nazmen veya nesren bir makale-i muhtasara kaleme alınması ve Fransızcaya da bi't-tercüme gönderilmesi ba-muharrerat-ı mahsusa[1151] rica olunmuştu. O zaman bütün olarak sofraya konulacak olan bir dolmuş kuzu için birkaç söz yazılması da bana havale edilip Türkçe ve Fransızcasını yazarak göndermiştim. İki ibare dahi tab' olunarak ziyafette kuzuyla beraber masa üzerine getirildiğini gördüm. Bir hayli nüshaları da tabağın yanıbaşında bulunuyordu. On beş kadar envaı olan et'imenin her birine başka başka lisanlarla manzum mensur böyle birer makale yazılıp tab' edilmiş ve sofra üzerine konulmuş olduğu hâlde bunların her birisinden

[1142] fevaid: faydalar
[1143] muhassenat: iyilikler
[1144] müstefit (eyle-): faydalandırmak
[1145] menafi: menfaatler
[1146] içtima-i ihtitam: kapanış toplantısı
[1147] imrar-ı evkat (eyle-): vakit geçirmek
[1148] ruunet-i meşhure: meşhur soğukluk
[1149] masun: korunmuş
[1150] et'ime: yiyecekler
[1151] ba-muharrerat-ı mahsusa: hususî yazışmalarla

birer tanesini alıp hıfz eylemek hatırıma gelmemiş olursa şayan-ı istigrab görülmez mi? Ben ki hangi lokantada bir taam etmiş ve hangi hotelde kalmışsam bu seyahate mahsus olarak tanzim edeceğim mini mini müzecikte yadigâr olmak üzere hıfz etmeyi itiyat eylemiştim. O zaman bu nisyanın[1152] bence nasıl suret-i külliye ve katiyede bir nisyan olduğunu şundan istidlal[1153] eylemeli ki işte ahiren seyahatnamemin bu satırlarını yazıncaya kadar bile asla hatırıma gelmemiştir. Şimdi vuku bulan tahatturum üzerine hakikaten müteessif oldum. Dolmuş kuzu hakkında ne yazmış olduğumu çok düşündümse de bir türlü bulamayarak meyus kaldım.

Stockholm şehrindeki şu son ziyafet gerçekten en revnaklı[1154] bir şey oldu. Kayd-ı resmiyet bunda en az olarak azanın kâffesi yalnız bir his-i uhuvvet ve refakatle[1155] mütehassis olduklarından herkes birbirine temin-i muhabbet gayretiyle sözler çoğaldıkça çoğalıyorlar ve sedalar dikleştikçe dikleşiyorlardı. Ortalık âdeta en kalabalık ve gürültülü bir lokanta hâlini aldı. Şarap ve bira şişeleri boşaldıkça yerlerine yenileri geliyor ve sofraların bazı pek neşelice taraflarından bazı şişeler ve kadehler kurban oluyordu.

Böyle pür şamata şeylerden nasılsa hoşlanmadığımdan sofrada ikameti idame edemeyerek erkence çekilip levazım-ı seferiyemi[1156] itmamla iştigale başladım.

BAZI DAKAYIK[1157]

Kongreyi tesis eyleyen komitenin son ziyafetinden sonra yani o gece nısf-ı leylden bir saat evvel Stockholm şehrinden Christiania'ya mütevecchen hareket eyleyeceğimizden bu şehirdeki işimiz bitmiş demektir. Ancak başlıca iki mebhas-i mahsus teşkil eyleyecek bazı şeylerimiz daha vardır ki onun birinci kısmı şu fikramıza sername[1158] ittihaz eylediğimiz "bazı dakayık" namıyla şuracığa cem' olunmak seza ve layıktır.

Bu ahval memuriyet-i resmiyeye ait birtakım hususat olup eğerçi bundan sonra Christiania şehrinde dahi birkaç gün devam eyledikten sonra Avrupaca memuriyet-i resmiyemiz hitam bulacaksa da asıl resmiyet kral hazretlerinin vücutlarından dolayı şu Stockholm şehrine mahsus görünmüş olduğundan hususat-ı mezkûrenin Christiania'ya ta'lik edilmeksizin burada

[1152] nisyan: unutkanlık
[1153] istidlal (eyle-): anlamak
[1154] revnaklı: parlak; göz alıcı
[1155] his-i uhuvvet ve refakat: kardeşlik ve dostluk hissi
[1156] levazım-ı seferiye: yolculuk ihtiyaçları
[1157] dakayık: incelikler
[1158] sername: başlık

zikrini tercih eyliyorum.

Resmî, gayriresmî gûnagûn[1159] adamlarla vuku bulan mülakat ve mübahasatımdan anladığıma göre Avrupalılar biz Osmanlıları ve Mısrîleri ve bir de İranlıları kısmen mütemeddin[1160] addeyliyorlar. Bu temeddünümüzü "kısmen" diye kayda sebep kisve-i cedide-i milliyemizi[1161] labis olanlarla bir de kisve-i kadime-i milliyemizi[1162] labis bulunanları yekdiğerinden âdeta başka başka birer kısım addetmelerinden nâşidir. Bu taksimlerinde haklı olup olmadıklarını bahse katamayacağım. Çünkü zihnimde müstahzar[1163] olan şeyler bu yoldaki muhakemata müsait değildir.

Şayan-ı dikkattir ki Stockholm'de ben ve Fikri Paşa ve mahdumu[1164] Emin Bey birlikte gezindikçe halkın enzar-ı istigrabını pek az celbeyliyorduk. Hatta üniformamızı labis bulunduğumuz zamanlarda bile öyle halkın muhaceme[1165] derecesindeki enzar-ı cüst ü cûsuna[1166] hedef olmuyorduk. Yanımızda Şeyh Hamza ve Şeyh Ömer ve Cezayir'de Telmesan kadısı Seyyid Şuayb Bin Abdullah ve muhakeme-i şer'iye azasından Beşir Bin Bostan bulunduğu zamanlarsa hangi sokaktan geçecekolsak önümüzde ardımızda binlerce erbab-ı merak bizi temaşa için müzdehimen[1167] beraber yürüyorlardı. Bunlardan bizim Mısırlı şeyhlerin kıyafetleri bizim ulemaya mahsus kıyafetlerin aynı demek olduğu gibi Cezayirlilerin kıyafetleri bir bornoz ve beyaz yünden ibaret baş örtülerinin de inzimamıyla eğerçi biraz daha garabet peyda eylediğinden halkın bu izdihamına şu kıyafet-i garibenin büyük dahli inkâr olunamazsa de asıl sebeb-i izdiham kıyafetten de ibaret değildi. İrili ufaklı sekiz kadar tiyatroları bulunan bir millet ezcümle Kontes de Landsberg'in suaresinde ve muahharen[1168] tiyatroda icra olunan *Aida* oyunu gibi oyunlarda türlü kıyafetler gördükleri gibi bu memlekette ressamlık sanat-ı nefîsesi pek ileride bulunarak meşhur ressamların resimhaneleri birer kıyafet-i milel[1169] sergisi ıtlakına şayan olacak derecelerde her nev' kisvelerle mâlâmâlken[1170] yalnız kıyafet temaşası için izdihamın bu derecesi kabil olabilir mi?

Düşünmelidir ki birkaç kere bu zatlarla beraber büyük kütüphane etrafındaki bahçeye ve Opera Tiyatrosu önündeki parka gittiğimizde etrafımıza toplanan halkın miktarı sekiz on bini tecavüz eyleyerek bizden bunları sekiz

[1159] gûnagûn: çeşit çeşit
[1160] mütemeddin: medeni
[1161] kisve-i cedide-i milliye: yeni millî kıyafet
[1162] kisve-i kadime-i milliye: eski millî kıyafet
[1163] müstahzar: hazırlanmış
[1164] mahdum: oğul
[1165] muhaceme: hücum etme
[1166] enzar-ı cüst ü cû: meraklı bakışlar
[1167] müzdehimen: kalabalık hâlinde
[1168] muahharen: sonradan
[1169] kıyafet-i milel: milletlerin kıyafeti
[1170] mâlâmâl: dopdolu

on hatve tebid[1171] için polis memurları nezaket-i tamme-i mutadelerini[1172] hemen hemen mertebe-i dürüştiye[1173] vardırmak mecburiyetini hisseylemişlerdi. Vakıa halkın merakı bir suret-i müstehziyanede[1174] değildi. Mücerret[1175] görmek merakıyla etrafımıza yığınak ediyorlardı. Ancak biz Abdullah Fikri Paşa ile sigara kâğıdıyla yapılmış Türk sigaralarını içtiğimiz hâlde kendilerince de meçhul olmayan bu nev' sigaraları istigrab eylememekte bulunan ahali-i mezkûre şeyhlerin sigara içtiklerini gördükçe "Rukara! Rukara!" yani "Sigara da içiyorlar, sigara da içiyorlar!" diye taaccüplerini ketm[1176] eyleyemiyorlardı.

Bundan da kat'-ı nazar kongreyi teşkil eyleyen ulema bizimle konuştukları zaman âdeta mütemeddin bir halkla âdeta kendi cinslerimizden adamlarla konuşuyorlarmışcasına tavr-ı itilafla görüşüp konuştukları hâlde aramızda şeyhler veyahut Cezayirliler bulunduğu zaman güya bir başka nev'den mahluklar pişgâhında[1177] bulunuyorlarmış gibi hemen tavırlarını değiştiriveriyorlardı. Âdeta büyük bir hazın ve ihtiyatla musahabe ve mübahase eyliyorlardı.

Musahabenin Fransızca olmasında bir tesir vardır zannedilmemeli. Ben Fransızca söylüyor idiysem de Fikri Paşa bu lisanla tekellüme muktedir olmadığından ya Arapça ya Türkçe söylüyordu veyahut ben ve oğlu Emin Bey tercümanlık yapıyorduk. Mücerret kisve-i cedide erbabından olduğu için kendisinden asla tevahhuş[1178] edilmiyordu. Cezayirli Beşir bin Bostan Fransızcayı oldukça dürüst söylüyordu. Fakat mücerret kisve-i kadimesinden dolayı kendisinden âdeta tevahhuş ediliyordu.

İstanbul'da, Mısır'da hatta Tahran'da, Hind'de çok zamanlar geçirmiş olan bir hayli zevatla bu nokta üzerinde epeyce mübahaselerde bulunduk. Kıyafet-i kadime ve cedidenin ahlak ve efkârımız üzerinde tesiri hemen hiç yok derecesinde idüğünü bi'l-iddia şu iki kıyafet arasında neden fark aradıklarını sorduğumuzda ezcümle İstanbul'da tûl müddet ikametinden dolayı âdeta Türkleşmiş bulunan Mösyö Schéfer* kıyafet denilen şeyin ihsas ve etvar üzerinde de pek büyük tesiri olduğunu bi'l-mukabele iddia eyleyerek ve sair birkaç müdekkik[1179] dahi buna karib iddialarda bulunarak milel-i Şarkiyece birisi yeni ve diğeri eski iki unsur farz ve itibarında sebat ettiler.

Ama diyeceğiz ki varsınlar böyle itikat etsinler bundan bize ne?

[1171] teb'id: uzaklaştırma
[1172] nezaket-i tamme-i mutade: alışılmış nezaket
[1173] mertebe-i dürüştiye: sertlik mertebesi
[1174] suret-i müstehziyane(de): alaycı tarzda
[1175] mücerret: sadece
[1176] ketm (eyle-): gizlemek
[1177] pişgâh: ön
[1178] tevahhuş (edil-): ürkülmek; kaçılmak
* Schéfer, Charles (1820-1898): Yazılar ve Güzel Sanatlar Akademisi üyesi. [ed.n.]
[1179] müdekkik: araştırmacı

İşte bunu böyle söylemek ayn-ı hata olduğu için şu izahatı buraya derc etmeye lüzum gördüm.

Bu adamlar Şarklılardan birisini kisve ve kıyafet-i cedidede gördüler mi onu o kadar müteceddid ve mütemeddin addeyliyorlar ki şayet Avrupa âdât ve ahlakına muhalif bazı hâl ve hareketleri vukua gelecek olursa ta'yibinden bile geri kalmamak derecesinde (eğer tabir caizse) insafsızlık gösteriyorlar. Binaen-alâ-zalik[1180] insan bir memuriyet-i resmiyeyi haiz olarak bunların mehafil-i resmiyesine[1181] girdiği zaman usul-i muaşeretlerine ve âdâb-ı cemiyetlerine vâkıf bulunarak kusur göstermemek mecburiyetine duçar oluyor. Onlarca başı açık bulunmak âdâb-ı ihtiramdan olduğu hâlde bizce fes başımızda bulunmak merasim-i hürmetten madut olduğu tarzındaki farklardan kat'-ı nazar fakat eldiven, boyunbağı gibi şeylerin ve hatta elbisenin renklerince her zaman ve makama mahsus kaidelere riayet mükellefiyetine bizi de teşrik[1182] eylediler. İsim tasrihine lüzum görülmemek üzere derim ki beyaz eldiven takılmak lazım gelen bir dakikada mor eldiven giymiş olan bir Şarklıya suret-i nazikânede bir ihtar vuku bularak ya o renkli eldiveni de çıkarması veyahut derhâl bir beyaz eldiven bulması lüzumu bir suret-i hafiye ve nazikânede ihtar olunmuştur. Bereket versin ki cebinde beyaz eldiveni de mevcutmuş.

Elhasıl müteceddid olan Şarklıların vizitelerince ve hatta vizite kâğıtları istimalince bize en ehemmiyetsiz görünen ahvale kadar Avrupa usullerine vukufpeyda etmelerini taht-ı mecburiyette görerek kusurlarını affetmiyorlar. Binaenaleyh devlet ve milletinin şanını muhafaza gayretinde bulunanlar bu bapta zerre kadar mübalatsızlık[1183] etmeyip kusur göstermemek için her ne lazımsa yapılmalıdır. Hatta Avrupa'nın âdâb-ı resmiye ve gayriresmiyesine dair kendileri için bile birtakım kitaplar telif ve neşredilmiş bulunduğundan Osmanlılar için bunların birkaç tanesinden muktebes[1184] olarak bir kitap telifi taht-ı vücubda gibi bir şeydir.

Kisve-i cedide labis değil misiniz? Sizin için hiçbir mecburiyet yoktur. İstediğiniz gibi harekette muhtarsınız. Çatalla taam etmeyi bilmiyorsanız beş parmakla istediğiniz gibi taam edersiniz de hiç kimse sizi ta'yib eylemez. Fakat kisve-i cedide labis bulunduğunuz surette böyle beş parmakla taam etmek şöyle dursun mesela balık ve omlet gibi bazı yemeklerin hîn-i eklinde[1185] bıçak istimal olunmayıp yalnız çatal ve ekmek parçasıyla tenavül

[1180] binaen-alâ-zalik: bundan dolayı
[1181] mehafil-i resmiye: resmî mahfiller, topluluklar
[1182] teşrik (eyle-): ortak etmek
[1183] mübalatsızlık: dikkatsizlik; özensizlik
[1184] muktebes: iktibas edilmiş; alınmış
[1185] hîn-i ekl: yeme zamanı

lazım olduğunu ve sofrada asla ağız şapırdatmamak muktezî[1186] bulunduğunu bilmemeniz bile affolunmaz.

Bazı sevahil[1187] ve mevaki-i mühimmemizde[1188] bulunan müdür ve kaymakam ve hatta mutasarrıf ve vali derecelerinde memurîn-i mülkiyemizin mesela viziteler teatisi gibi şeylerde edna[1189] gafletlerinden dolayı resmî olan ecnebilerin aralıkta bir bahisler çıkardıkları malumdur. İşte bu mesail onlarca hep bizim kendi usul-i maişetlerine vukufumuz olması lüzumundan neşet eyliyor. Hâlbuki diğer cihetten Afrika'nın sevahil-i cenubiyesinde Bahr-i Okyanus'ta vesairede nim[1190] vahşi nim mütemeddin birkaç yüz adama kumanda eden rüesadan bed' ile en büyüklerine varıncaya kadar hiçbirisinden böyle talep ve iddiada bulunmak şöyle dursun hatta bir dereceye kadar kendileri o yerlerin âdetine ittiba mecburiyetinde bulunuyorlar.

Vakıa Avrupa salonlarında işte bu dereceye kadar izâm[1191] etmezler yani usul-i muaşeretlerine adem-i vukufumuzdan dolayı bizi tahtielerini[1192] bir politika meselesine kadar vardırmazlarsa da bu yolda bir ta'yiblerine duçar olduğumuz zaman o cemiyete duhulümüzden intizar eyleyeceğimiz muvaffakiyet hakikaten husule gelmemiş olur. İnsanın hiçbir ehemmiyeti kalmayıp herkes karşısındaki adamın şayan-ı temaşa ve şayeste-i istihza[1193] bir ucube olmasına kanaat derecesine gelir.

Bunların mecmalarında[1194] usul ve âdât-ı ictimaiyelerine yalnız vukuf dahi kâfi değildir. Asıl ehemmiyet verilecek şey icradır. Bir adamın tabiatı mahcubane ve müteredditane olması ve çok sözü sevmemesi tebessüm mutadında bulunmaması gibi ahval-i tabiiyesi bile özür olamaz. O cemiyette bulunmaktan maksat neyse ona vusul gayretinde olan adam tabiatını değiştirmeye kadar kendini mecbur görmelidir. İster istemez nazik! Ama huzzar-ı mevcudenin en büyüğünden en küçüğüne varıncaya kadar cümlesiyle riya ve müdahane derecelerine kadar nazik bulunmalıdır. Bunlarda bir salonda ictima eyleyen zevatın rütbe ve haysiyetlerince farkları gayet az olup elçilik, vükelalık makamında bulunanlar bile mesela bir evrak mukayyidine varıncaya kadar gayet mütevaziane ve nazikâne muamelatla dil-nüvazlığı[1195] adaptan addederler. Mademki cümlesi bir yerde müctemidir, hukuk ve vezaif-i sohbet hususunda aralarında bir tesavi[1196] farzolunur vesselam!

[1186] muktezî (bulun-): gerekli olmak
[1187] sevahil: sahiller
[1188] mevaki-i mühimme: önemli mevkiler
[1189] edna: en küçük
[1190] nim: yarı
[1191] izâm (et-): büyütmek
[1192] tahtie: hatalı görme
[1193] şayeste-i istihza: alay etmeye layık
[1194] mecma: topluluk
[1195] dil-nüvaz: gönül okşayan
[1196] tesavi: denklik

Evet! Nice asılsız, fasılsız, ehemmiyetsiz, tatsız sualler insanın bazı kere o kadar canını sıkar ki cevaptan ibâ[1197] edeceği gelir. Fakat cebr-i nefs ederek yine cümleye hüsn-i mukabelede bulunmalı. Bazı kere dahi hâl ve şanları birbirine uymayan birçok kimseler yekdiğeriyle hiç münasebeti görülmeyecek sualler irad edip insanı şaşırtırlar. Kudret yettiği mertebelerde bunları da memnun etmeli. Mesela bir askerle askerce, bir kadınla kadınca, bir feylesofla feylesofça hâsılı huzurunda bulunulan adamın hâlince şanınca görüşüp konuşabilmek en memdûh[1198] ve müstahsen[1199] cerbezelerden addolunacağı cihetle itina ve ihtimamı bu mertebelere kadar vardırmalı.

İctimaat hususunda insan hem böyle suret-i umumiye ve mutlakada bahhas[1200] olabilmeli hem de bir bahsi uzatmayıp alâ-kadrü'l-imkân[1201] kısa kesebilmeye de gayret etmeli. Zira yüzlerce huzzarın toplanmış oldukları bir salonda hiç olmazsa kırk elli kadarıyla olsun mülakat ve musahabe zaruri olduğundan bunların beheriyle onar dakika zaman geçirmek lazım gelirse işte beş altı saat uğraşmış olmak lazım gelecektir. Bir adama tutkalla yapışmış gibi mülakat ve musahabeyi ona hasr edip de diğerlerinden mübaadet[1202] ve ictinab[1203] dahi müstahsen[1204] görülemez.

Bir adama prezante olundunuz mu veyahut bir adamı size prezante ettiler mi güya bu suretle husule gelen muarefe sizin için bahtiyarlığın son derecesini temin eylemiş gibi memnun ve mutmain görünmeli. O adam bu ca'li[1205] bahtiyarlığı size temine ne kadar çalışırsa o kadar cerbeze göstermiş sayılacağından siz dahi ondan aşağı kalmamalısınız.

Bunlar meyanında bir zâtı yüzüne karşı methetmek halisiyete mugayir addolunmak şöyle dursun âdeta nezaketin en memduhu sayılır. Halisiyet-i kalbiye meselesi bizim Şarklılar gibi henüz terakkiyat-ı maneviye-i Garbiye'nin mukaddematında bulunan adamlarda aranılabilip Avrupalılar nezdindeyse hiç hükmü yoktur. Varsın kalp halisiyetten filandan tehî[1206] bulunsun. Ağzından bin teminat-ı nazikâne çıksın da kâfidir.

İnsanın ilim ve hüneri ne kadar çok olursa olsun bir salonda bunun âsârını gösteremedikten sonra öte tarafta kendisine çırak olamayacakken hoş edaları ve tatlı kelamlarıyla o cüz'ice behresini bi't-tezyin ortaya koyan elbette o allâmeden daha ziyade nail-i muvaffakiyet olur.

Bunların âdetlerinden bazıları bize büsbütün yabancı gelerek kabul ve

[1197] ibâ (et-): tiksinmek
[1198] memdûh: övülecek
[1199] müstahsen: beğenilecek
[1200] bahhas: konuşkan
[1201] alâ-kadrü'l-imkân: imkân oldukça
[1202] mübaadet: uzaklaşma
[1203] ictinab: çekinme
[1204] müstahsen: güzel; hoş
[1205] ca'li: yapmacık
[1206] tehî: boş

icrası bir kusur addolunmasın diye insan bayağı müteredditkalır. Mesela asilzadegândan bulunan bir kadın ve bilhassa gerek sabıkan[1207] ve gerek hâlen hükümdar hanedanlarından birine mensup olan madamlar pek taze bile olsalar kendisine arz-ı ta'zimat-ı ubudiyetkaranede mübalağa derecelerine varmak müstahsen olup bu kadın elini uzattığı zaman tazimen öpmek bile tamam-ı âdâbdandır. Ak sakallı bir profesörün yirmiden otuz yaşlarına doğru bir genç kadının kemal-i ta'zimle elini öptüğü zaman bunu görmek bile bize garip gelirse de o mevkide bulunduğumuz zaman bizim de öyle yapmaya mecburiyetimizi nazar-ı dikkate almalıyız.

Bir kadınla mülâkî oldukta onun gençliğinden, hüsnünden, zerafetinden, süsünden bîkayd[1208], bî-ihtisas[1209] görünmek asla zerafetten madut olmayıp kadın böyle bir kayıtsızlığı anlar anlamaz ya esnemeye veyahut yakınından geçen başka bir adamdan soracağı güya mühim ve mahremane bir şeyi varmış gibi onu çağırmaya başlayarak karşısındaki kayıtsız adamın oradan defolup gitmesine lüzum gösterir. Bu mağlubiyet bile dikkat ve gayret sahibi olan insana bir muvaffakiyetsizlik olmak üzere âdeta ağır gelir.

Elhasıl böyle mecma-ı ecanibde kisve-i cedide-i milliyemizi labis olduğumuz hâlde hiçbir kusur göstermemiş olmak muhale[1210] karib müşkilattansa da insan bu müşkilatı iktihâm[1211] için elinden gelen derecenin üst tarafını bile icraya saî[1212] ve uyanık bir hâlde bulunmalıdır ki oradaki vücudundan mensup olduğu devlet ve millet için her ne hayır ve menfaat memulse[1213] onun husulünü tehlikede bırakmış olmasın. Fakat bu gayretle telaş ve tehalük[1214] mertebesine de varmamalıdır. Bir yandan acemilik ve diğer taraftan onu setr için duçar olunacak telâş ve tehâlük insanı bi'l-külliye gülünç bir hâle getireceğinden her halükârda teennî[1215] ve vakarı muhafazadan da ayrılmamalıdır. Yani sözün en kısası herkese karşı söyleyeceği bir sözü, edeceği bir hareketi bunların derece-i ehemmiyetlerine göre bir teemmül,[1216] bir hesapla etmelidir.

İşte bu sebebe mebnidir ki Avrupa âdâb-ı muâşeretine tûl müddet ihtilat[1217] ve muaşeretleriyle bihakkın vâkıf olmuş bulunan Osmanlılarımız muaşeret-i mezkûre ahvaline dair bir rehnüma[1218] kaleme alacak olurlarsa hakikaten devlet ve milletlerinin en nazik menâfiini[1219] muhafaza için en büyük hizmet görmüş olurlar. Zaten Avrupalıların kendilerinde bile kendi

[1207] sabıkan: eskiden
[1208] bîkayd: kayıtsız
[1209] bî-ihtisas: etkilenmemiş
[1210] muhal: imkânsız
[1211] iktiham: yenmek
[1212] saî (bulun-): çalışmak
[1213] memul: umulur
[1214] tehalük: acelecilik
[1215] teennî: ihtiyat
[1216] teemmül: etraflıca düşünme
[1217] ihtilat: karışma
[1218] rehnüma: rehber
[1219] menafi: menfaatler

usul-i muaşeretleri dakayıkına bihakkın vâkıf olmuş bulunanlar o kadar çok olmadığından bu baptaki âdât ve kavaid ve usulü mübeyyin kitaplara onlar dahi ihtiyaç görerek yazmışlarsa da geçen sene *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi bunlardan yalnız vizite kâğıtlarının suret-i istimaline dair bazı malumat iktibas ve derceylemiş olduğu hâlde mehazların[1220] da noksanından ve birazıysa mütercimin noksanî-i tefehhümünden dolayı hatadan salim olamayarak saadetli İzzet Paşa Hazretleri canibinden tashih ve ikmaline inayet buyurulmuştur. İşte arzu eylediğimiz rehnümayı yazmak için iktiza eden malumat-ı mükemmele ancak müşarünileyh gibi Avrupa usul-i muaşeretinin gavamız-ı dakika ve amîkasına[1221] kadar vâkıf olan zevatta bulunabilir.

AHBAR VE MÜLAHAZAT-I MUNZAME[1222]

Bundan evvelki mebhasın mukaddimesinde Stockholm şehrine ait olan memuriyetimizin bitmiş olduğunu haber verdikten sonra başlıca iki mebhas-i mahsus teşkil eyleyecek bazı şeylerimiz daha bulunduğunu ihtarla birincisini "Bazı Dakayık" sernamesi altında olarak oraya derceylemiştik. İkincisiyse yine Stockholm şehrinde müşahede eylediğim diğer bazı şeylerin ve bahusus bunlardan bizce icrası kabil olanların ihbar ve ol baptaki mülahazatın serdine mahsus olmak lazım gelen şu mebhastır.

Coğrafiyuna malum olduğu üzere İsveç-Norveç kıtası Avrupaca nokta-i şimale en yakın olan bir noktadır. "Cape North" yani şimal burnu denilen münteha-yı şimalisi yetmiş bir derece arz-ı şimaliye kadar varır ki Avrupa seyyahları "nısf-ı leylde güneşi görmeye gidelim" diye atvel-i nehar[1223] esnasında buraya kadar gelip güneşin asla gurûb etmeksizin küre-i arzımız etrafında gece gündüz deveranını temaşa ederler.

Nefs-i Stockholm şehri bile altmış dereceye karib arz-ı şimalide bulunmak hasebiyle yaz mevsiminde günlerin en uzun olduğu zamanlarda eğerçi güneş gurûb eylerse de Avrupalıların "kara püskül" dedikleri akşam alacakaranlığı henüz tamamıyla zulmet-i leyle münkalib[1224] olmaksızın şafak sönmeye yani sabah alacakaranlığı peyda olmaya başlar ki bihakkın gece ıtlakına şayan olan şey Stockholm'de bile yok demektir. Bunun mukabili

[1220] mehaz: kaynak
[1221] gavamız-ı dakika ve amîka: incelikli noktalar
[1222] ahbar ve mülahazat-ı munzame: ek bilgiler ve düşünceler
[1223] atvel-i nehar: uzun günler
[1224] münkalib (ol-): dönmek

olarak kış mevsiminde en kısa günlerde güneş doğduktan iki buçuk, üç saat kadar sonra yine gurûb eyleyerek hesapça gecenin hemen fıkdan-ı küllîsine[1225] mukabil bir miktar gündüz var demek olursa da bu varlık havanın berraklığına vabeste[1226] olduğundan hava kapalı olduğu zaman kışın gündüzleri dahi yazın geceleri gibi bir alacakaranlıktan ibaret kalır.

Hatta ağustosun beşinde İstanbul'dan hareket eylediğim zaman burada geceleri on bir saat kadar uzanmış bıraktığım hâlde Stockholm'a vardığımda gecelerin on saatten azca olduğuna dikkat eylemiştim. Gecelerin veyahut gündüzlerin uzanıp kısalması hususunda bizim bu arzımıza mahsus olan ve müneccimînle kozmoğrafya ilmi müntesipleri nezdinde malum bulunan nispet orada başkadır. Mart dokuzuyla eylülün on birinde dünyanın her tarafında tesavi-i leyl ü nehar[1227] vaki olduktan sonra günlerin veya gecelerin uzanıp kısalması bizdeki nispetten pek çok seri olarak vaki olur. Mesela bizde mart dokuzundan haziranın onuna, on birine doğru gündüzler gecelerden dört saat almışlarsa orada on saat almış olacaklarından şu doksan bir, doksan iki gün zarfında bizde hisab-ı mutavassıt[1228] üzere gündüzler yevmî[1229] iki iki buçuk dakika uzanmışlarsa orada altı buçuk yedi dakika nispetinde uzamış olurlar.

Ekalimin[1230] işbu acayip ve garaib-i kozmoğrafîsi gerek iklimin ve gerek o iklimde müteayyiş[1231] olan ahalinin tabiat ve ahlak ve âdât ve usul-i muaşeretlerince daha nice nice acayip ve garaibi istilzam eylediğinden bundan sekiz on sene mukaddem *Acaib-i Âlem* sernamesiyle bir roman yazmış ve seyahat meraklısı bir Osmanlıyı İstanbul'dan kaldırıp Rusya tarikiyle Avrupa'nın münteha-yı şimaline kadar göndererek ve yine kendisi gibi seyahat meraklısı bir İngiliz kızıyla terfik[1232] ve beynlerinde peyda ettirdiğim muaşakanın netice-i müstahsenesini[1233] de istintaç[1234] ettirmiştim. Bu roman âsâr-ı âcizanem meyanında âdeta şu seyahatnamem kadar okuyanları eğlendirecek ve müstefit eyleyecek âsârdan bulunmasıyla şuracıkta kârilerime şayet okumamışlarsa okumalarını tavsiye ederim.

İmdi Stockholm şehrinde türlü kolleksiyonlara ait yedi sekiz kadar müzehaneleri gezdiğim sırada "Şimal Müzesi" namıyla 1873 senesinde yani bundan on altı sene mukaddem Doktor Arthur Hazelius* tarafından

[1225] fıkdan-ı küllî: hiç olmayış
[1226] vabeste: bağlı
[1227] tesavi-i leyl ü nehar: gece ve gündüzün eşitliği
[1228] hisab-ı mutavassıt: ortalama hesap
[1229] yevmî: günlük
[1230] ekalim: iklimler
[1231] müteayyiş (ol-): yaşamak
[1232] terfik: arkadaş etme
[1233] netice-i müstahsene: güzel son
[1234] istintaç (ettir-): neticelendirmek
* Arthur Hazelius: 1833-1901 yılları ara-

tesis olunarak o zamandan beri lâyenkati[1235] zenginleşe zenginleşe bilahare iki salon daha ilavesine lüzum görülmüş olan Etnoğrafya Müzehanesi'ni bilhassa etraflı olarak temaşa eyledim ki bu müzehane İsveç-Norveç milletinin kadimden beri o memleket-i bâridede[1236] suret-i taayyüşlerine ait kâffe-i eşyayı câmi bulunmasıyla maa-tarih[1237] bu ahalinin musavvir-i ahval-i umumiyesi denilebilecek bir sergi hükmündedir.

Laponlara varıncaya kadar kaç nev' akvam sakinse bizdeki yeniçeri resimleri gibi cümlesinin insan suretleri üzerine giydirilmiş acip ve garip kıyafetleri burada görülür. Yalnız kıyafet mi ya? Muaşeret-i beytiyeyi teşkil eyleyen ahvalin kâffesine göre ne gibi kıyafetleri labis oldukları ve ne misilli eşya istimal eyledikleri ve haneleri nasıl münkasım ve mefruş olduğu ve sayd ve şikare[1238] ve cenk ve cidale[1239] mahsus olarak ne gibi esliha[1240] ve edevat kullandıkları ve denizlerde büyük balıkları sayd için ne türlü aletler müstamel[1241] olup bunları ne veçhile istimal eyledikleri ve oralara Hıristiyanlığın duhulünden evvel ne şekilde putlara tapındıkları ve falcıların ve sihirbazların ne türlü eşya kullanıp ve halkın bunları nasıl bir ehemmiyetle dinledikleri derecelerine kadar bu milletin her hâlini, her şanını tasvir ve irae eyleyen eşya ve mankenlerle âdeta öyle bir Sergi-i Umumi suretine konulmuştur ki bunu teşkil eyleyen halkın yalnız canlarından ve zî-hayat[1242] olduklarını gösterecek hareketlerinden maada hiçbir eksiği yoktur.

Stockholm şehrine gelen ecnebilerin asıl kemal-i rağbetle hatta defaatle temaşasına can attıkları müze bu müzedir. Ben iki defa temaşa eyledim. İkisinde de böyle bir müzenin İstanbulca vücuda getirilmesi hülyasına düştüm.

Düşünülsün ki tarihimize ait kıyafetler, silahlar ve çadırdan heybeye varıncaya kadar levazım-ı seferiye vesaire ne kadar mütenevvi[1243] ne güzel şeylerdir. Nazar-ı dikkat önüne getirilsin ki hudud-ı İran'dan bilad-ı Berberiye'ye ve Yemen çöllerinden Almanya içlerine kadar ne vâsi bir ülke içinde nasıl birbirine benzemez milel ve akvamı[1244] Osmanlılık dairesi dâhiline almışız. Hâlihazırımız bile kavmiyet ve bunlara ait eşya ve edevat ve kıyafet ve usul-i muaşeret cihetleriyle ne Stockholm'deki müzeye ve ne de sair yerlerde yapılmış olan bu yoldaki müessesata kıyas bile kabul edememek derecesinde mükemmel bir müzeyi bizde vücuda getirmeye kâfidir.

sında yaşamış İsveçli eğitmen, âlim ve halk bilimcidir. İsveç'teki etnoğrafya müzesi olan Nordic Müzesi'nin kurucusudur. [h.n.]

[1235] lâyenkati: durmaksızın
[1236] memleket-i bâride: soğuk ülke
[1237] maa-tarih: tarihte
[1238] sayd/şikar: av
[1239] cenk/cidal: savaş
[1240] esliha: silahlar
[1241] müstamel: kullanılmış
[1242] zî-hayat: canlı
[1243] mütenevvi: çeşitli
[1244] milel ve akvam: milletler ve kavimler

Bunun tesisinde göze aldırılamayacak külfet ve tahammül edilemeyecek masarif dahi yoktur. Bundan on beş on altı sene mukaddem Viyana sergisine gönderilmek için vilayet-i şahaneden celb-i eşya hususunda vukua gelen teşebbüs derecesinde bir teşebbüsle şu müze vücuda gelebilir. Hatta bizde bunun için yapılacak binanın öyle yekpare ve kârgir olarak yapılması da lazım gelmeyip vilayetlerimizin her cihetindeki mesakin-i beşeriyenin birer numunesi ve ahalinin o meskenler dâhilindeki suret-i muaşeretini[1245] irae eder yolda yapılmalıdır. Yani Edirnekapısı ve Silivrikapısı tarafları gibi şehrimizin binnisbe hâlî[1246] ve ucuz bir cihetinden gayet vâsi bir arsa tedarik olunarak urban-ı bedevînin,[1247] ekradın,[1248] Anadolu yörüklerinin, birbirine benzemeyen enva-ı haymelerinden[1249] bed'[1250] ile kamıştan, hurma dalından zembil ve hasır gibi örülmüş şeylerden urban-ı sakinenin yaptıkları arişlere[1251] fındık dalından ve bağ çubuklarından ve mısır saplarından bazı ahali-i kurânın[1252] yaptıkları kulübelere ve toprağın hafrıyla[1253] ve gayr-ı muntazam ağaçlar, çalılar ve çimenlerle yapılan zeminliklere ve çitten ve kerpiçten mamul köylü hanelerine ve ahşaptan ve tuğladan ve taştan mamul binalara varıncaya kadar her nev' ebniyeyi ve bu mesakinde müteayyiş[1254] halkın kendi kıyafet-i milliye ve eşya-yı beytiyeleriyle suret-i maişetlerini havi bir sergi heyetine konulur da onun bir tarafı dahi büyük şehirlerimizin ve ezcümle payitahtımızın kibar sınıfına ve zevat-ı resmiyesine mahsus olacak hâle konulursa böyle bir sergiyi tetebbudan yalnız ecnebilerce değil bizce dahi hâsıl olacak menafi-i azime[1255] alınacak duhuliye ücretleriyle masarif-i inşaiye ve tertibiyesini az zamanda tesviye edebilmeyi mutlaka temin eder.

Şehrimiz gibi bir payitaht-ı azimin bu misilli müessesatla ehemmiyet-i asliyesini bir kat daha arttırmak lüzumu bir kere zihinlerde yerleşecek olursa bu yoldaki şeyler hakikaten pek kolaylıkla yapılabilir. Böyle bir müzenin tesisi âsâr-ı atika müzehanesini tesisteki külfete de kıyas olunamaz. Bir âsâr-ı atika müzesi yapmak için milyonlar sarfı göze aldırılsa bile itmamı uzun zamanlara mütevakkıftır. Taharriyat ve hafriyat ister. Başka memleketler müzelerinden mevcut olan ve nüsah-i nadireden[1256] bulunan şeylerin alçıyla istinsah[1257] edilmiş kopyalarını nakletmek ister. Esna-yı avdetimde vuku bulan müşahedatım iktizasınca bahsin bu cihetlerini ileride sırasıyla

[1245] suret-i muaşeret: yaşayış şekli
[1246] hâlî: boş
[1247] urban-ı bedevil: bedevil aşiretleri
[1248] ekrad: kürtler
[1249] enva-ı hayme: çadır çeşitleri
[1250] bed' (ile): başlayarak
[1251] ariş: asma çardağı
[1252] ahali-i kurâ: köyler ahalisi
[1253] hafr: kazma
[1254] müteayyiş: yaşayan
[1255] menafi-i azime: büyük faydalar
[1256] nüsah-i nadire: ender bulunan parçalar
[1257] istinsah: çoğaltılmış

izah edeceğim. Fakat işittiğime ve bir dereceye kadar bizzat dahi müşahede eylediğime göre Stockholm'ün işbu Şimal Müzesi Avrupa'nın sair taraflarında emsali bulunmayan bir tesis-i acib ve nafi[1258] olup ondan acib ve nafii ise ancak bize müyesser olabileceğinin mahall-i ihtarı burası olduğu için arz eyliyorum. Almanya'dan, İtalya'dan, Fransa'dan, İngiltere'den birçok erbab-ı merak yalnız bu müzeyi temaşa için Stockholm'e kadar gittiklerini düşünmeli de bizim yapacağımız müzenin rağbet-i cihana ne suretle nail olacağını ona göre tahayyül etmeli.

Stockholm'ün "Nationalmuseet" nam âsâr-ı atika müzehanesi dahi pek güzel ve pek zengindir. Binası 1850 senesinden 1865 senesine kadar on beş sene zarfında yapılmıştır. Bir zemin katıyla onun üzerinde diğer iki kat salonları havi olup zemin katında bir müze-i tarihî ve bir meşkûkât ve madalyalar salonu vardır. Birinci katta sanayi ve heykeltıraşlık müzeleri bulunup bunları teşkil eyleyen salonlarda yalnız İsveç-Norveç milletinin değil Rusya ve Almanya ve Danimarka gibi milel-i mütecavirenin[1259] sanayi-i adiyedeki terakkiyat-ı tedriciye-i tarihiyelerini ve Yunan, Mısır ve Asur taraflarına ait heykellerin ya aynen mermer veyahut alçıyla kopya olan nüshalarını havidirler. İkinci kattaysa yağlı ve sulu boyalar ve kara kalemlerle yapılmış resimler teşhir olunur.

El-hâletü hâzihi[1260] bu müzenin müdürü bulunan Mösyö Hildebrand* tarih ve âsâr-ı atika fenlerinde gayet mahir ve fünun-ı şettada[1261] behredar bir allame olup mezkûr müzenin tanziminde büyük bir eser-i iktidar göstermiştir. Erbabına malum olduğu üzere böyle mütenevvi şubeleri havi olan bir müzeyi ait olduğu sanayiin ve müteallik bulunduğu ezmine-i tarihiyenin ve mensup olduğu milletlerin sırasına göre tertip ederek bir kitab-ı mücessem vücuda getirebilmek gayet güçtür. Farz ediniz ki her biri gayet mühim ve nadir malumat-ı şettadan madut olan birçok malumatı sırasız, usulsüz, nizamsız olarak bir mecmuaya dolduruvermişler. Ne ebvabı,[1262] ne fusulü,[1263] ne mebahisi hiçbir intizama tâbi olamayan bu karmakarışık kitaptan istifade istihsali[1264] ne kadar müşkülleşir. Gayr-ı muntazam müzedeyse bu müşkilat daha ziyade başkalaşır. Bunlarda öyle şeyler vardır ki karmakarışık bir hâlde bulundukça âdeta bir süprüntülük teşkil etmiş oldukları hâlde matlup olan intizama konulduğu zaman en adisi en mühim âsâr-ı atika hükmünü haiz bulunduğu görülür.

1258 tesis-i acib ve nafi: tuhaf ve faydalı tesis
1259 milel-i mütecavire: komşu ülkeler
1260 el-hâletü hâzihi: şu anda
* 1842-1913 yılları arasında yaşamış arkeolog Hans Olof Hildebrand. [h.n.]
1261 fünun-ı şetta: çeşitli fenler
1262 ebvab: baplar; kısımlar
1263 fusul: fasıllar; bölümler
1264 istihsal: elde etme

Mösyö Hildebrand bu müzeyi temaşa edenlere ve o meyanda bana göstermiş olduğu rûy-i nezaketten ve tetebbuat hususunda ibraz eylediği âlimane ve fazılane delaletten dolayı hisseme ait olan teşekkürü burada da arz-ı ifa eylerim.

Stockholm'de gördüğüm mühim şeylerin birisi de Riddarholmen Kilisesi'dir ki ehemmiyet-i vakıası da İsveç kralları için bir mecma-ı mekabir[1265] hükmünü almasındadır. Doksan metre kadar irtifaı olan çan kulesi şehrin en gösterişli âsâr-ı mimariyesinden olup tarih-i inşası elyevm tayin olunamayacak derecelerde inşaat-ı kadimedendir. 1807 sene-i miladiyesinden beri evkat-ı muayyenesinde ibadet için de açılmamakta bulunduğundan artık kiliselik hâlinden de çıkarılmış olup yalnız hanedan-ı kralî azasından vefiyat[1266] vuku buldukça cenazenin oraya nakli esnasında ibadet-i mutade icra edilir. An-asıl Fransisken tarikine mensup rahiplere manastır olmak üzere bina edilmiş bulunduğu hâlde pek çok senelerden beri hükümdarlara makbere olmak şerefini ifraz eylemiştir. İlk suret-i inşasından mütebaki[1267] yerleri gotik denilen tarz-ı mimarîde yapılmışken muahharen[1268] Rönesans tarz-ı mimarîsinde vuku bulan ilavat ve tadilatla karmakarışık bir suret-i mimarî peyda eylemişse de yine güzeldir. Duvarlarına Seraphine tarikine mensup eski şövalyelerin armaları, silahları ta'lik edilip mihrap cihetinde Magnus Ladulas* nam kralın kabr-i yadigârı olarak bir alamet vardır ki oraya defnolunduğuna delâlet eder. Bu kralın tarih-i vefatı miladın 1320 senesi olduğundan işte 560 seneden beri orası mecma-i mekabir-i hükümdaran ittihaz olunmuş demektir. Mekabir-i mezkûrenin manzara-i umumiyesi hakikaten kalpler üzerine bir tesir eylediği inkâr olunamaz. Bazı kralların mezarları etrafında Lehistan ve Rusya ve Danimarka ve Norveç ve Prusya ve sair hükumat-ı Cermaniye ile Fransa vesaireden alınmış bayraklar ve falanlar muallak[1269] olup bunların temaşası gözlerimi, zihnimi epeyce işgal eylemiş bulunmakla beraber yine bu mahâlde kalbimi büyük bir kasvet bürümüştür. Adolf ve Demirbaş vesaire gibi o cerî[1270] ve cengâver İsveç krallarının bir azm-i cihangiraneyle memalik-i mütecavireye nasıl saldırdıklarını ne büyük metaib[1271] ve müşkilatla cenkler, cevelanlar eylediklerini *Kâinat* serlevhasıyla Avrupa'da mevcut devletlerin her biri için birer tarih-i müstakil yazdığım esnada İsveç-Norveç kısmında tetebbu eylemiştim. Şimdi bu kiliseye girdiğim zaman güya zikrolunan hükümdarların cemiyetgâhı içine girmişim de

[1265] mecma-ı mekabir: mezar topluluğu
[1266] vefiyat: ölümler
[1267] mütebaki: geriye kalan
[1268] muahharen: sonradan
* 1240-1290 yılları arasında yaşamış İsveç kralıdır. III. Magnus olarak bilinir. [h.n.]
[1269] muallak: asılı
[1270] cerî: cesur
[1271] metaib: sıkıntılar

cümlesini karşımda görüyormuşum gibi bir hâle geldim. Bu kadar hırçınlığı iltizam, bu derecelerde mezahim ve müşkilatı iktihamla[1272] bunca kanlar dökmenin neticesi şu köhne mabedin bir köşeciğinde mevzu'[1273] sandukacık içine girmeye müncer[1274] olduğunu düşündükçe ihtisasıma bir başkalık geldi. Hemen ağlamak hâline takarrüble ziyaretimi bade't-tamam dışarıya çıktığım zaman güya ölüm hâlinden hayat-ı taze âlemine çıkmışcasına kendimde bir ferah, bir inbisat[1275] buldum.

On bir gün müddet ikamet eylediğim şu payitahtta müşahedat-ı vakıam buraya kadar kayıt ve iş'ar[1276] eylemiş bulunduğum şeylerden de ibaret olmayıp perakende ve müteferrik olarak daha pek çok müşahedat vakiyse de onların birçoğunu zabıtnameme kaydetmemiş olduğum gibi mukayyedat-ı vakıadan birçoğunu da işbu seyahatnamemi tahrir esnasında hazf[1277] eylemişimdir. Bunu icap eyleyen ahvalin birisi de burada görüp mülahazat-ı kasıranemle beraber kārilerime badi-i emirde[1278] şayan-ı tebliğ bulduğum bazı şeylerin Almanya'da, Fransa'da, İsviçre'de, Avusturya'daki müşahedatımla tevessüü kaziyesidir. Binaen-alâ-zâlik Stockholm'deki ikamet ve müşahedatımıza işte burada hitam vererek Norveç kısmının payitahtı olan Christiania şehrine azimetimizi hikâyeye başlayalım.

STOCKHOLM'DEN CHRISTIANIA'YA

Matbu tertipname iktizasınca eylül-i efrencînin yedincisi olan cumartesi akşamı gecenin nısfından bir saat evvel yani alafranga saat on birde kongre azasını meccanen[1279] Christiania'ya nakledecek olan şimendifere binilmek ve ertesi pazar günü sabahleyin alafranga saat sekizde yani alaturka saat ikiye doğru Charlottenburg kasabasına varılmak ve kasaba-i mezkûre şimendifer mevkifinde[1280] azaya meccanen keşide kılınacak olan sabah kahvaltısını bade't-tenavül[1281] o gün tamam vakt-i zuhrda Christiania'ya muvasalat[1282] eylemek mukarrerdi.

Charlottenburg'da verilecek kahvaltıya nailiyet için azaya birer bilet tevzi kılındığı gibi herkesin eşyasını Stockholm'de oturduğu yerden ahz[1283] ve tesellüm ve Christiania'ya varıldıkta ashabına teslim için de şimendifer

[1272] iktiham: katlanmak
[1273] mevzu': yerleştirilmiş
[1274] müncer (ol-): neticelenmek
[1275] inbisat: gönül rahatlığı
[1276] iş'ar (eyle-): işaret etmek
[1277] hazf (eyle-): çıkarmak
[1278] badi-i emir: işin başlangıcı
[1279] meccanen: ücretsiz olarak
[1280] mevkif: istasyon
[1281] bade't-tenavül: yedikten sonra
[1282] muvasalat (eyle-): ulaşmak
[1283] ahz: alma

idaresi tarafından memurîn-i mahsusa tayin olunarak hakikaten pek muntazam bir suretle aza şu eşya nakil ve muhafazası külfetinden kurtarılmıştı.

Bizim gayretli Roza'nın son hizmet-i hasene ve muntazamasını da zikreylemiş olmak için izah edeyim ki Stockholm'de peyda eylediğim ufak tefekle beraber miktarı artmış olan eşyamı mevcut iki sandığıma gayet muntazam olarak sığdırmak emrinde büyük bir maharet gösteren kızcağız, derununa kılıç mahfazasını koyduğum gayet kalın Amerikan bezinden yapılmış kılıfın kirlenmiş bulunduğuna kadar dikkatle hemen o azimet gecesi çarçabuk yıkatıp kurulatmış bulunduğunu tahdisen[1284] yazmaya mecburum ki bu kızcağızın bir haftalık efendisi olacak bir yabancının işini gücünü bu kadar etraflı ve ihtimamlı düşünmesi küçük büyük herkesin mutlaka bir efendiye hizmetkâr bulunmasından nazar-ı ibretle görülüp fikr-i hikmetle düşünülecek ahvaldendir. Zira bizim efendimize olan mensubiyetimiz öyle on on bir günlük bir hizmetkârlık, bir nimet-didelik olmayıp âbâ ve ecdadımızdan beri o hanedan-ı zişanın hizmetinde bulunarak ekmeğini yediğimiz gibi evlat ve ahfadımızın[1285] da bu istihdam ve intiamı[1286] devam edegideceği derkârken biz hizmetlerimizde bin türlü kusurumuzla hakke'l-insaf şu fakir kızcağızın ihtimam-ı sadıkanesine gıbta eylemiş olursak gerçekten hakîmane ve hakşinasane bir fikirde bulunmuş oluruz.

Bizim Roza sandıklarımızı yerleştirip paltomuzu yağmurluğumuza sararak ve kılıcı da bunların içine koyarak kayışlarla sıktıktan sonra son bahşiş olarak verdiğimiz beş kronluk bir kaymeyi hîn-i kabulde[1287] kendini zaptedemeyerek gözlerinden yaş boşaltıvermesin mi? Sübhanallah! Ne safvet? Böyle bir hâli ne Fransızlarda ne Almanlarda tasavvura bile imkân yoktur. Bazı arkadaşlarımızla beraber arabaya binip istasyona varmıştık. Koca Roza'yı orada bize muntazır görmeyelim mi? Bineceğimiz vagonun kapısını açmış yaşlı gözleriyle bin defa eğilerek birçok da şeyler söylüyor ama ben yalnız "tak"ları anlayabiliyorum ki teşekkür manasınadır.

Kongrenin altı yüzden mütecaviz azasına birkaç altı yüz kadar da Stockholm ahalisi (fakat ücretlerini vererek) iltihak eylediklerinden cümlesini bir katara sığdırabilmek kabil olamadı. İki katar tertip olundu. Biz daha gündüzden Madam Gülnar ve Profesör Gottwald ve kızı Madam Krelemberg ve Rus doktorlarından Mösyö Boris Yanpolski ile akd-i refakat eylemiş idiysek de gayet muteber birkaç profesörler aralık buldukça Stockholm'de icra eylediğimiz mübahasatta[1288] devam edebilmek için cümlemizin bir

[1284] tahdisen: teşekkür ederek
[1285] ahfad: torunlar
[1286] intiam: nimetlenme
[1287] hîn-i kabul: kabul etme, alma zamanı
[1288] mübahasat: sohbetler

kompartımanda ictimaımızı arzu eylediklerinden ve bir kompartıman sekiz kişiden ziyade almadığından Rusyalı arkadaşlarımızdan istihsal-i müsaadeye[1289] mecbur oldum. Zira onlarla refakat benim için pek ziyade mucib-i mahzuziyettiyse[1290] de muallimlerle mübahase âdeta bir vazife, bir hizmet hükmünde bulunduğundan hizmeti huzuzata[1291] tercih lazım geldi. Bu hâlde Rus arkadaşlarım ilk trenle gittiler. Biz profesörlerle ikinci trene kaldık ki kalabalığın çoğu birinciyle gittiklerinden bizim yerimiz daha geniş olabildi.

Fakat geceyarısında bed'[1292] eden mübahasemiz arzu edildiği derecelerde imtidat[1293] eyleyemedi. Bahsimiz nisvan-ı Şarkiye'nin mesturiyeti meselesi olup Avrupalılar her neden dolayıysa bu meseleye pek ziyade ehemmiyet verdiklerinden bu baptaki ahkâm-ı İslamiye'ye ve âdât-ı kadimeye vesaireye dair sualler irad eyliyorlardı.

Bunlara verdiğim cevaplarda mesturiyet-i şer'iyenin[1294] mahiyet-i hakikîsini bade't-tayin[1295] kütüb-i siyerde[1296] Hazret-i Fatıma'ya atfolunan bir fıkra mucibince şan-ı nisvanisini takdir eyleyen ismet-perveran-ı zenan[1297] mesturiyet-i vakıalarından müşteki[1298] olmak şöyle dursun bilakis şan-ı ismet ve zevk-i selameti takdir eyleyen kadınlar için cevaz-ı şer'iye olmayan erkeklerle mülakat ve muaşereti kendi kendilerine tecviz etmediklerini ve "İşin hayırlısı ne erkeğin kadını ve ne de kadının erkeği görmemesindedir." kaziyesinde karar kıldıklarını anlatıyordum. Bu görmek, görüşmek meselesinin hükmünü de bi'l-izah iş suret-i zahiresinden[1299] zannolunacağı veçhile yalnız şöylece bir görmek ve icab-ı maslahata[1300] göre söz söylemek meselesinde değil belki kadınla erkeğin arasında ihtilat[1301] ve muaşeretin tecviz olunabilecek hududunu tayinde olduğunu bi'l-irae kadınların mesturiyet-i şer'iyelerini bi'l-mülahaza ümera ve kuzat[1302] gibi zevat huzuruna ait umurda ve hatta hemşehrilerine mütedair[1303] mesalihte[1304] erkeklerle mükâlemeleri caiz olduktan maada muktedir olabilecekleri umur-i ticariyede bulunabilmeleri bile memnuattan[1305] olmadığını anlatıyordum.

Elhasıl bunların merakı güya bizde kadınlar huzuzat-ı nefsaniye rayihasını havi bir gül, bir çiçekmişler de erkeklerimizin kâffesi hemen o çiçekleri

[1289] istihsal-i müsaade: izin isteme
[1290] mucib-i mahzuziyet: mutluluk sebebi
[1291] huzuzat: zevkler
[1292] bed' (et-): başlamak
[1293] imtidat (eyle-): devam etmek
[1294] mesturiyet-i şer'iye: şeriatin örtünme emri
[1295] bade't-tayin: açıkladıktan sonra
[1296] kütüb-i siyer: siyer kitapları; Hz. Muhammed'in hayatını anlatan kitaplar
[1297] ismet-perveran-ı zenan: iffetli kadınlar
[1298] müşteki (ol-): şikâyet etmek
[1299] suret-i zahire: dış yüz
[1300] icab-ı maslahat: konu, iş gereği
[1301] ihtilat: karışmak
[1302] kuzat: kadılar
[1303] mütedair: ilişkin
[1304] mesalih: işler
[1305] memnuat: yasaklar

koklayıvermeye ve kadınlar dahi koklatıvermeye müştak[1306] ve müheyya[1307] bulunduklarından muhakkak olan istişmam-ı agyarı[1308] men için kendilerini haneleri derununda hapsedivermişiz derecesine kadar vardığından işte merakın bu ciheti safî bir hayal-i ham olduğunu şerh ve izah ile beraber Şark'ta bu suret-i mesturiyet yalnız İslam'a mahsus olmayıp alafrangalığın henüz nüfüz edemediği yerlerde Yehud ve Nasara nisvanının da bu suretle mestur olduklarını ve ümmü'n-Nasara[1309] Hazret-i Meryem'in hâlâ resimlerinde gösterildiği üzere beyaz bezle mesturiyeti sadr-ı Nasraniyet'te bu âdetin Nasara meyanında mevcudiyetine delâlet eyleyeceğini ve Yunan ve Roma-yı kadim nisvanının bile mekşufiyetleri[1310] şimdiki Avrupa nisvanı derecesine varamadığı tevarihten[1311] müstedell[1312] bulunduğunu serd eyliyordum.

Bu yoldaki musahabe bir buçuk iki saat kadar devam eyledi. Bazıları mecmualarına birçok hatıralar kaydederek izahat-ı vakıayı aglebiyetle[1313] hüsn-i kabulde göründüler. Nihayet uyku ihtiyacı galebe ederek hemen cümlemizde gözler kapandıysa da şimendifer sarsıntısı ve zangırtısıyla uyku uyuyabilmek kabil olamadığından zannıma kalırsa benim gibi diğer rüfekalarım yalnız göz yumup şöylece bir yaslanmak istirahatinden maada hakiki uykuya benzer bir nimete nail olamadılar.

Çend[1314] saat sonra ortalık açılarak havanın berraklığı hasebiyle şark cihetinden şaşaa-pâş-ı tülû'[1315] olan şems-i tâbânın[1316] sol tarafımızdan vagon içine nurlar yağdırmaya başlaması cümlemizin inşirah-ı kalbini mucip oldu. Ellerimizi, yüzlerimizi yıkayarak sabah sigaralarını tellendirip yalnız kahvelerin noksanına beyan-ı teessüfle dereden tepeden konuşurken bir de şimendiferimizin hareketi birdenbire tenakusa[1317] başlamasın mı? Yarım dakika müddet zarfında bu tenakus bir sükûn-ı katî derecesine vardı. Katar durdu. Nereye geldiğimizi birbirimize sual eyliyorsak da hiçbirimiz diğerimize cevab-ı şâfî[1318] veremiyoruz. Pencereyi açıp başımı dışarıya çıkardığımda etrafımızda istasyona benzer bir şey göremedim. Ne köy ne ev hiçbir şey yok. Lokomotife yakın bulunan vagonların kapıları açılarak halkın dışarıya çıkmakta bulunduklarını gördüm. Herkes lokomotife doğru gidip birtakım evza ve harekât-ı müteaccibaneyle şurasına, burasına bakıyorlardı.

[1306] müştak: can atan
[1307] müheyya: hazır
[1308] istişmam-ı agyar: yabancılarla koklaşma
[1309] ümmü'n-Nasara: Hıristiyanların annesi
[1310] mekşufiyet: açıklık
[1311] tevarih: tarihler
[1312] müstedell: ispat edilmiş
[1313] aglebiyet: çoğunluk
[1314] çend: birkaç
[1315] şaşaa-pâş-ı tulû (ol-): parlak şekilde doğmak
[1316] şems-i tâbân: parlak güneş
[1317] tenakus: yavaşlama
[1318] cevab-ı şâfî: yeterli cevap

Merak ettim. Lokomotife mutlaka bir hâl olmuş bulunduğunu arkadaşlarıma haber verdiğimde onların da tensibi[1319] üzerine kapıyı açıp aşağıya indim. Benim lokomotife kadar gitmekliğime hacet kalmadı. O taraftan bana doğru gelenlerin:

– Korkmayınız! Korkmayınız! Geçmiş ola! tarzındaki mukaddematından bir kaza geçirmiş olduğumuz anlaşıldı. Meğer lokomotifin evvela bir silindiri kırılıp zahmetin diğer silindire binmesi üzerine o da eğilmiş. Lokomotif işleyemeyecek bir hâle gelmiş. Bereket versin ki bulunduğumuz yer iniş olmayıp düz olduğundan frenler der-akab[1320] sıkıştırılıp katarı durdurmaya muvaffak olabilmişler.

Şimendiferlerin bu yoldaki kazaları diğer kazalarına da makîs olamayacak derecelerde tehlikelidir. Bir vapurun makinesine bozukluk tari olsa âdeta hiçbir tehlikeden korkulamaz. Vapurlarda makinenin vücuduyla beraber arma ve yelken dahi bulunduğundan makinesi bozulan bir vapur bir yelken gemisi hâlini alır. Bazı ahvale göre kazan patlaması bile şimendifer tehlikelerine kıyasen hiç menzilesinde kalır. Avrupa kibarı bu şimendifer tehlikelerinden pek korktukları cihetle şimendiferlere pek güçlükle alışabilmişlerdir. Bazı zevat-ı müsinne[1321] şimendiferlerin taammümünden[1322] sonra bile arabayla seyahatte devam eylemişlerdir.

Mazur değil midirler? Lokomotifin birdenbire hareketten kalması arkasında bağlı olan elli altmış vagonun birbiri üzerine yığılırcasına mucib-i inkisarları[1323] olmak pek melhuzdur.[1324] Yalnız bir vagonun yalnız bir tekerleği kırılmakla tekmil katarın kazazede olması nevadirden değildir. Bu sebebe mebnidir ki katarlar büyük istasyonlara geldikçe ellerine uzun saplı çekiçler alan memurlar vagonların altındaki tekerleklere birer birer vurup cümlesini muayene ederler. Çekiç darbesinden hâsıl olan seda tekerleklerin birisinde çatlaklık haber verecek olursa o vagon derhâl katardan ayrılıp tehlike-i melhuzesi[1325] men edilecektir.

Ben şimendiferlerin hiçbir tehlikesini görmemiş bulunduğum cihetle şu kazacıktan korkmak lüzumunu bile der-hatır eyleyememiştim. Fakat arkadaşlarımız benden daha çok tecrübekâr olduklarından ziyadesiyle korkarak yekdiğerini tebrike başlamışlardı. Ben ise beş altı yüz hatve mesafede kâin bir ormandan çıkarak şimendifer hattını aykırıladıktan sonra ufacık bir yarın orta tarafına doğru giden yirmi otuz kadar ineklere dikkat etmeye baş-

[1319] tensib: uygun görme
[1320] der-akab: derhâl
[1321] zevat-ı müsinne: yaşlı kimseler
[1322] taammüm: yaygınlaşma
[1323] mevcut-ı inkisar(ı ol-): kırılmasına sebep olmak
[1324] melhuz: muhtemel
[1325] tehlike-i melhuze: muhtemel tehlike

lamıştım. Hem de bir dikkat-i harisane!..[1326] Zira nazar-ı dikkatim önünden geçen ineklerburada Kırım inekleri dediğimiz nev'den gayet güzel hayvanlar olup memeleri apışları arasına sığamamaktaydılar.

Aklıma bir taze inek sütü içmek geldi. Çünkü ineği görür görmez memelerine müteveccih olan gözlerim zihnime o güzel memelerden çıkarılacak sütleri ihtar eylediler. Arkadaşlardan bazılarına bu teşebbüsü teklif eylediğimde razı oldularsa da bir meselenin halli lazım geldi ki o da "İnekler sağılmaktan mı geliyorlar? Yoksa sağılmaya mı gidiyorlar?" kaziyesiydi.

Derunundan ineklerin çıkmış oldukları orman yolun sağ cihetinde bulunduğu cihetle evvela oraya başvurmak lazım geldi. Beş, altı kişi koşa koşa yürüdük. Bin beş yüz hatveden ziyade ormana daldığımız hâlde mandıraya, ahıra benzer bir şey göremeyip fakat bazı kısır ineklerle dana ve öküzlerin otladığını görünce anladık ki burası mera olup hepsi sütlü olan ineklerin yukarıda beyan eylediğim bayır arkasına doğru götürülmesi de sağılmak içindir.

Bunu arkadaşlara da tebliğ ederek yine lokomotifin yanına kadar geldik. Sol taraftaki bayırın arkasına kadar gitmek azminde bulunuyorsak da katarın burada tevakkuf-ı mecburiyesi ne kadar zaman mümted[1327] olacağını anlamaksızın tebaüde[1328] cesaret edemiyoruz. Tren müdürüne müracaat eyledik. Baktık ki yol kenarında mümted olan telgraf hattına bir tel bağlayıp müdürün vagonundaki telgraf makinesiyle muhabere ediyorlar. Muhabereleri önümüzde bulunan Charlottenburg merkeziyle cereyan edip oradan bir saate kadar lokomotif geleceğini haber verdiler. Şu bir saat bizim için kâfi, vafi olduğundan birkaç kişi var kuvveti tabanlara verip mahut bayırın arkasına kadar vardık.

Mandıra ve ahırlar hemen yarın arkacığındaymışlar. Yerli lisanını bilen kimsemiz olmadığı cihetle parmaklarımızı ineklerin memeleri gibi uzatarak sağ elimizle bunları sağıyor gibi yapıp meram anlattık. Yeni sağılmış sıcak sıcak köpüklü sütten bardak bardak içmeye başladık. Eğer katar yanına süt götürürlerse hayli alışveriş edeceklerini arkadaşlarım mandıracılara anlatadursunlar ben şu fırsattan istifadeyi fevt[1329] etmemek için ahırları ve yağ ve peynir yapılan mahalleri gezmeye koyuldum. Doğrusu ya bunların gerek inşalarında olan intizamı ve gerek idarelerindeki nezafeti ez dil ü can[1330] tahsin eyledim.

[1326] dikkat-i harisane: hırslıca bir dikkat
[1327] mümted (ol-): uzamak
[1328] tebaüd: uzaklaşma
[1329] fevt (et-): elden kaçırmak
[1330] ez dil ü can: bütün kalbimle

Hayvanların yemlikleri ve üzerlerinde yatacakları döşemeleri bizim bu taraflarda görülen en iyi ahırlardan pek çok âlâ olup bevl-i hayvanât[1331] döşemenin altındaki çimento rıhtımdan süzülüp azim bir kuyuda cem' oluyor ki oradan da tarlalara naklediliyor. Mahsus gübrelik bulunduğundan ahır içinde gübre kalmayıp her zaman ahır süpürüldükçe gübresi gübreliğe naklediliyor. Gübreliğin de üstü kapalı olduğundan yağmur tesiriyle şerbeti zail olmuyor. Mevasim-i ziraate göre bu mandıralara bi'l-müracaa gübre kaldıran erbab-ı ziraatin verdiği akça mandıraların en büyük varidatı[1332] sırasına geçiyor.

Bu yoldaki ahır ve mandıraların daha büyüklerini muahharen İsviçre'de gördümse de buradaki ilk müşahede nazar-ı tahsinime şiddetle çarpmış olduğunu inkâr edemem.

Tahminen bir saat kadar zamanı mandırada geçirdikten sonra kataın tevakkuf eylediği yere avdetimizde oraya süt götüren mandıracıların sevine sevine geldiklerini gördük. Götürdükleri kaplar kâmilen boşalmıştılar. Hâlbuki memnuniyetin daha büyüğü katar ahalisinde görüldü. Zira böyle bir tevakkuf-ı mecburi esnasında halis ve taze inek sütü içmek için vuku bulan tehacüm mükemmel bir sabah eğlencesi teşkil eylemiş. Bu neşeli eğlenceye biz vesile olduğumuz için pek çok kimseler teşekkür ve tebrike müsaraat eylediler.

Aradan on dakika kadar daha zaman müruruyla mesmuumuz[1333] olan bir düdük sedası imdadımıza gönderilen bir lokomotifin yetiştiğini haber verdi. Bulunduğumuz mahal ağaçlık olmak hasebiyle bizim kırık lokomotif dahi mevcut istimiyle haykırmaya başladı. Bir vakit Macit Paşa* Hazretleri Sirkeci iskelesine gelip giden şimendiferleri "ifrit-i âhenîn[1334]" diye yâd eylemişti. Orada bu tabir hatırıma gelerek fakat zavallı ifritin kolu kanadı kırılmış olduğu hâlde bir mecruhun[1335] âh u enîni[1336] gibi feryat eylediğine zehabla[1337] epeyce mahzun oldum.

Gelen lokomotif bizi bağlayarak çekip götürdü. Charlottenburg'a bizden evvel varmış olanlar kahvaltılarını tenavül eylemişlerse de yollarında devam etmeyip bizi beklemişler. Hatta ziyadesiyle merak bile etmişler. İki saate karib bir teahhur[1338] bizi açlıktan dolayı gereği gibi bîzâr edecek idiyse de

[1331] bevl-i hayvanât: hayvanların sidikleri
[1332] varidat: gelir
[1333] mesmu (ol-): duyulmak
* 1841-1917 yılları arasında yaşamış Matbuat Umum Müdürü Abdullah Macit Paşa. [h.n.]
[1334] ifrit-i âhenîn: demirden ifrit
[1335] mecruh: yaralı
[1336] âh u enîn: inleme
[1337] zehab(la): zannederek
[1338] teahhur: gecikme

içtiğimiz sütlere bereket versin ki açlıktan bayılmak derecelerine varmaksızın kahvaltı mahalline vardık. İnsan kısmı ne acayiptir! Tehlike geçtikten sonra insan ne kadar kahraman oluyor! Herkes kazayı orada bulunanlara öyle bir suret-i mübalağakârânede nakleyliyor ki hâl ve tavırlarıyla "Bizi gördünüz mü bizi! İşte biz böyle bir kaza geçirmiş adamlarız. Siz olsaydınız kim bilir ne kadar korkardınız!.." demek istedikleri de anlaşılıyordu. Haddiniz varsa "Canım o kadar da değildi!" diye tekzibe[1339] kalkışınız. O hâlde hiçbir şey görmemiş ve anlamamış olmakla itham edilirsiniz.

Gayet mebzul[1340] ve mükellef bir surette tehyie edilmiş bulunan "smörgâs" tarzındaki sofraya yanaşıp bir yandan arkadaşların şu mübalağalı tariflerine gülerek diğer taraftan taze yumurtalar, tereyağlarına çatal be-dest-i gayret[1341] olarak öyle bir hücum eyledik ki hiçbirisi salvetime[1342] tab-aver-i mukavemet[1343] olamıyorlardı. Rozbiflerin dilimleri dişlerimin arasında kâğıt helvası kadar da metanet gösteremiyorlardı. Zira o gece azaya verilmiş olan son ziyafette de kuvvetlice taam edemediğim gibi sabaha kadar hiç de uyumamış bulunduğumdan hesapça on üç on dört saattir açtım.

Bade't-taam iki tren birden yola revan olduk. Tamam vakt-i zuhrda Christiania şehrine girebilecekken bade'z-zuhr saat üçe doğru ancak girebildik. Şimendifer istasyonu bayraklarla ağaç dallarıyla tezyin edilerek bütün ahali hat boyuna doğru uzanıp istikbale çıkmışlardı. Katarla önlerinden geçtikçe hurra avazeleri ayyuklara çıkarak katar halkı da bunlara o yolda mukabele eyliyordu.

Norveç hükûmeti kendi mekâtib-i âliyesi talebe ve muallimlerinden Fransız ve Alman lisanlarına vâkıf ne kadar zevat varsa kongrenin teşrifatçılığı hizmetine tahsis eylemiş olduğundan bu zatlar o gün akşama kadar ve ondan sonra şehri gezmek isteyenlere delalet[1344] için gayet nazikâne bir suretle arz ve teklif-i hizmet eyliyorlardı.

Kabul edenler ettiler. Ben ise yorgunluk çıkarmaya mecbur olduğumdan Victoria namıyla Christiania'nın birinci derecede misafirhanelerinden addolunan hotelde bizim için tehyie edilen odaya nazil olarak hemen yatağa yuvarlandım ki o akşam Frimurerlogen salonlarında kongre azası bir ictima-ı dostaneye meduvv[1345] oldukları hâlde ona bile gidemeyerek ve akşam yemeğini de düşünemeyerek derin bir uykuya daldım gittim.

[1339] tekzib: yalanlamak
[1340] mebzul: bol
[1341] çatal be-dest-i gayret (ol-): gayretle çatal batırmak
[1342] salvet: hücum
[1343] tab-aver-i mukavemet (ol-): karşı durmak
[1344] delalet: rehberlik
[1345] meduvv: davetli

CHRISTIANIA'YI İLK CEVELAN

Ertesi sabah uykudan uyandığım zaman henüz sabah olmamıştı. Ale's-sabah şehri cevelanla ilk tetebbuumu[1346] icra eylemek arzusunda bulunuyordum. Daha Stockholm'deyken rehber-i seyahatten tetebbuatına başlamış olduğum bu şehrin ahval-i umumiyesini bir daha nazardan geçirmek için Baedeker rehberini ele alıp bunun Christiania'ya mahsus olan kısmına raptedilen biri büyük, diğeri küçük mikyastaki planları ezberlercesine bir daha temaşa eylediğim gibi o planlar üzerine verilen izahatı da güzelce okudum.

Bundan mukaddem dahi arz eylemiştim ya! Seyr ü temaşa edilecek olan bir memleket böyle evvelce tetebbu edildiği surette pek az zamanda pek çok yerlerini gezip görüp öğrenmek maksadı kolaylaşıyor. Biz bu şehirde eylül-i efrencînin sekizinci pazar gününün nısfıyla dokuzuncu pazartesi ve onuncu salı ve on birinci çarşamba günlerini yani tamamca üç buçuk günü geçirip perşembe günü Göteborg şehrine gideceğimiz ve orada dahi bir gece kaldıktan sonra ertesi cuma günü artık kongre memuriyetimiz külliyen hitam bulmuş olacağından istediğimiz gibi harekette muhtar kalacağımız tertipnamede münderiçti.

İmdi pazartesi sabahı ortalık açılır açılmaz Victoria Hoteli'nin kapıcısını âdeta uykudan uyandırıp bana iki atlı bir araba ve bir de tercüman buldurmasını rica eyledim. Vakıa bir şehri arabayla yani seyr-i seriyle temaşa etmek kabil olamayacağı hakkındaki itikadımda sabitsem de buradaki müddet-i ikametimizin azlığından kat'-ı nazar davet edileceğimiz yerlerin şehirden hariç ve âdeta uzacak yerler olduğunu tertipnamede gördüğümden Christiania'yı temaşa için ele geçireceğim zamanın azlığı beni sürat ihtiyarına mecbur eylemişti.

Sakin olduğumuz Victoria Hoteli şehrin cenup[1347] cihetinde ve Piperviken körfezinin en meşhur iskelesi karibinde bulunup icra edeceğim cevelan için yaptığım tertipnamede evvela şehrin garp cihetinde kâin saray-ı kralî ile etrafındaki bahçeyi temaşaya gittikten sonra dolaşa dolaşa şimal-i şarki[1348] cihetinde kâin Botanik Bahçesi'ne kadar varmayı ve oradan kısm-ı şarkideki caddelerden dolaşarak Frelsers Kirke denilen büyük kiliseye uğrayıp badehu hotele avdet etmeyi kararlaştırmıştım ki hotelde biraz karın doyurduktan sonra dahi eski Christiania Kalesi'yle bir de onun mukabilinde vaki Hovedoya Adası'na dahi istimbotla gitmek arzusundaydım.

[1346] tetebbu: araştırma; inceleme
[1347] cenup: güney
[1348] şimal-i şarki: kuzeydoğu

Vakıa Christiania şehrini Madam Gülnar ile birlikte seyr ü temaşaya karar vermiş idiysek de böyle sabahın alaca karanlığında mumaileyhle birleşip yola çıkabilmek nasıl kabil olur? Öyle bir kadını değil olur olmaz gayretli bir erkeği bile bu cevelanda refakate davet eyleyemezdim. Hatta sözün doğrusu dün akşam pek erken yatmamış olsaydım ben kendim bile bu kadar erken kalkamazdım.

Kapıcı yirmi dakika yarım saat sonra odama gelip birlikte getirdiği tercümanı prezanteyle arabanın dahi hazır bulunduğunu söyledi. Bu tercüman Avrupa'nın böyle rağbetgâh-ı seyyahîn[1349] olan şehirlerinde bir sanat-ı mahsusa hükmünü alan delalet sanatında ne kadar mahir olduğunu anlatmaya başlamış ve beni şöyle gezdirip böyle memnun edeceğini vaatle daha işe başlamaksızın memnun etmeye çalışmışsa da herifin gevezeliğini kısa kesmek için:

– Beni memnun etmenin en mükemmel sureti bana hiç lakırdı söylememektir. Ben gideceğim yeri biliyorum. Yalnız size sorduğum şeylere muhtasaran cevap verirseniz işte beni bu suret memnun eder, deyince adamcağız şaşırıp kalmıştı. Arabaya bindiğimiz zaman tercüman vasıtasıyla arabacıya:

– Radhus Sokağı'ndan gidip Tordenski Meydanı'ndan garp istasyonuna uğramalı. Oradan Engens Sokağı'nı tutup Kral Şatosu parkına varmalı. Daha ötesini size şatoda tarif ederim, dedirtmiştim. Bizim tercüman efendi akıl öğretmeye kalkışarak:

– Efendim! Kral Şatosu'na gidilecek olduktan sonra Karl Johans Caddesi'nden gitsek daha âlâ olmaz mı? demesin mi? Bir dakika evvel vermiş olduğum talimata tamamıyla ittiba etmeyecekse daha şimdiden defolup gitmekte serbest olduğunu anlatmaya mecbur oldum. Bu memleketin en büyük ve en güzel caddesi Karl Johans Caddesi olup müntehası dahi Kral Şatosu ve Bahçesi'yse de kongre ictimaatı için üç günde beş altı defa devam edeceğimiz darü'l-maarif dairesi tamam bu cadde üzerinde bulunduğundan tabiatıyla beş altı defa geçilecek olan bu yeri hemen bu sabah görmek için neden istical[1350] edeyim? Fakat rehber efendiye burasını anlatmak için nefes tüketmeye de mecbur muyum?

Delail-i seyyahiye müellifi Baedeker'in yerden göğe kadar hakkı vardır. Yolcular bu heriflerin elinde esirdirler. İlk haritalarını da Baedeker sayesinde kazanmaya başlamışlardır. Bir yolcuya delalet edebilmek için o yolcunun ne fikirde, ne arzuda adam olduğunu takdir lazım gelip rehberlerin en ziyade

[1349] rağbetgâh-ı seyyahîn: gezginlerin çok rağbet ettiği

[1350] istical: acele

âciz bulundukları nokta dahi işte bu noktadır. Onların asıl rehberliği bir nev' kavatlıktan başlar. Seyyaha en büyük delaletleri fuhuşhaneler içindir. Ahz ü ita[1351] için vesatetlerine[1352] müracaat edilse suret-i mahsusada gayretlerini güttükleri ve tellallıkları için ücret aldıkları mağazalardan başka yere götürmek istemezler. Bu terbiyesiz heriflerin cüretleri o derecelere varır ki seyyahı bir müzeye götürdükleri zaman âsâr-ı atika ve mebahis-i tarihiyeye[1353] kadar karışarak kemal-i cehaletleriyle insanın zihnini taglite[1354] de mütecasir[1355] olurlar. İşte seyyah kısmı cevelan ve temaşa edeceği memleketi evvelden bi't-tetebbu kendisini bu heriflerin yed-i esaretinden kurtarabilirse hakikaten ahrârane[1356] bir bahtiyarlığa nail olmuş sayılır.

Herif bizden ters suratı görünce karşımızdaki peyke[1357] üzerine kirpi gibi büzülüp:

– General! Emrinizden bir harf harice çıkmam. Affınızı rica ederim general! diye özürler dilemeye başladı.

Araba dahi tarif ettiğim yollardan yola düzülmüştü. Herifin bana verdiği unvandan dolayı gülümseyerek bu unvanı nereden öğrendiğini sordum. Hotelin medhalinde[1358] muallak olan ve üzerine tebeşirle yolcuların esamisi[1359] yazılan büyük levhada unvanımın ol veçhile yazılmış olduğunu haber verince hotele avdet eder etmez kayd-ı mezkûrun tashih edilmesi lüzumunu anlattım.

Saray-ı kralî bahçesinin münteha-yı cenubundaki köşeden derununa girdiğimiz zaman arabadan inip arabacıya Karl Johans Hoteli mukabilinde bizi beklemesini tembihle şatonun şark tarafına gönderdim. Badehu tercümanla beraber gûnagûn[1360] güzel ağaçlar ve fidanlarla müzeyyen bulunan bu güzel parkı epeyce süratli hatvelerle dolaşarak sarayın garp cihetine geldim ki Baedeker'in tarifi veçhile sol tarafındaki dıl'ın[1361] zemin katında sakin olan bekçiye müracaat için tercümana:

– Şuradan bekçiyi çağırınız, dediğimde herif yüzüme bakakalıp:

– Ekselans siz mutlaka Christiania'ya bundan evvel dahi gelmişsiniz. Her tarafı görüp her şeyi öğrenmişsiniz, demişti. Bu yoldaki riyakârane medayihten hoşlanmadığımı bir sert suretle tercüman efendiye anlatıp kapıcıyı çağırmasını tekrar eylediğimde dairesinden herifi çağırmaya müsaraat[1362] eyledi.

[1351] ahz ü ita: alışveriş
[1352] vesatet: aracı olma
[1353] mebahis-i tarihiye: tarihî konular
[1354] taglit: yanıltma
[1355] mütecasir (ol-): cüret göstermek
[1356] ahrârane: serbestçe; özgürce
[1357] peyke: tahta sedir
[1358] medhal: giriş
[1359] esami: isimler
[1360] gûnagûn: çeşitli
[1361] dıl': kenar
[1362] müsaraat (eyle): koyulmak

Christiania saray-ı kralîsi bir dıl'ı[1363] nakış bir murabba[1364] şeklindedir ki bu nev' binalara galiba "öküz boynuzu" tabir ederler. Binanın cephesini teşkil eden büyük dıl' şark cihetine nazır olup bir zaviye-i kaimeyle[1365] diğer iki dıl'lar garp cihetine doğru mümted olurlar. Bu garp cihetinde binaya müteveccihen duran adamın sağ tarafına isabet eyleyen uçta ve zemin katında bekçiler bulunurlar ki sarayı gezip temaşa etmeye gelen seyyahlar bunlara bir krondan iki krona kadar bahşiş verip şatonun her tarafını gezebilirler.

Biz pek erken davranmış olduğumuzdan tercümanın çağırdığı bekçi mırıldanmaya başladıysa da bu kadar erken davranmaklığımın lüzum-ı hikmetini kendisine anlatmak için nefes sarfındansa para sarfı daha tez tesirini göstereceğinden herife beş kronluk bank kaimesi gösterdiğim anda yerlere eğilerek önümüze düşüverdi.

Saray-ı mezkûr ebniye-i cedidedendir. 1825 senesinde inşasına başlanıp 1849 senesinde itmam[1366] olunabilmiştir. Sanat-ı mimariyece o kadar nefaset ve tezyinatı yoksa da oldukça âlî ve şayan-ı temaşa şeylerdendir. Büyük kapıdan girildiği zaman güzel bir merdivenden çıkılır ki sağ ve sol taraftaki duvara vaz' edilmiş bulunan iki büyük mermer üzerinde mahkûk[1367] resimler evvel-be-evvel nazar-ı dikkati celbederler. Sağ tarafta bulunan resim On Dördüncü Charles namıyla makam-ı kralîye gelmiş olan General Bernadot'un* bu saray inşa olunmaya başladığı zaman ilk temel taşını kendi eliyle vaz' edişini gösterir. Sol taraftaki mermer kral-ı lahik[1368] İkinci Oscar Hazretlerinin ceddi müşarünileyh On Dördüncü Charles için bu saray pişgâhına[1369] konulmuş olan azim heykelin resm-i küşadını[1370] icra eylediği hakkındadır.

Merasim icrasına mahsus olan büyük salon bu sarayın en vâsi ve güzel salonu olup nefis sütunlarla tezyin edilmiştir. Taht salonu ve mülakat-ı resmiye salonu denilen salonlarda epeyce güzel levhalar muallak[1371] olup diğer birçok odalarda dahi ufak levhalar ve küçük heykeller vaz' edilmişlerdir. Maahaza bunların ahval-i umumiyesi Avrupa'nın birinci derecedeki saraylarına makîs[1372] olabilmek şöyle dursun Stockholm'deki saray-ı kralî derecesine bile varamamaktadır.

Sarayın önünde On Dördüncü Charles'ın heykeline gelince bu heykel kral-ı müşarünileyhi at üzerinde tasvir eder bir yolda yapılıp 1875 senesinde

[1363] dıl': kenar
[1364] murabba: kare
[1365] zaviye-i kaime: dik köşe
[1366] itmam (olun-): tamamlanmak
[1367] mahkûk: kazılı
* General Bernadot: 1763-1844 yılları arasında yaşamış İsveç-Norveç kralıdır. [h.n.]
[1368] kral-ı lahik: sonraki kral
[1369] pişgâh: ön
[1370] resm-i küşad: açılış
[1371] muallak: asılı
[1372] makîs (ol-): kıyaslanmak; benzemek

rekz[1373] edilmiş ve altına "Milletimin muhabbeti bana mükâfat-ı kâfiyedir." ve onun altına da "Norveç milleti bu heykeli dikmiştir." ibareleri hakkolunmuştur.

Arabamız bizi işbu heykel önünde beklemekte bulunduğu cihetle tercümanla beraber binip arabacıya:

– Olavs gate! kumandasını verdik ki bu sokak dahi Christiania'nın oldukça meşhur caddelerinden olup onu bitirdikten sonra birtakım eğri, büğrü sokaklardan geçerek Botanisk Hage denilen bahçeye kadar vardık. Memleketin şimal-i şarki[1374] cihetinde bulunan bu bahçe eğerçi Kral Şatosu'nun parkından daha küçükse de botanik bahçeleri suretinde itinayla tarh ve tesviye[1375] edilmiş ve kışa dayanamayan bazı nebatat için seralar yapılmış ve bazı koleksiyonları havi bir de müzecik husule getirilmiş ve elhasıl Christiania şehrinin en ziyade şayan-ı temaşa addolunabilecek yerleri cümlesine ithal[1376] olunmuştur.

Botanik Bahçesi'nden de çıktıktan sonra Twin Gaten tarikiyle şark istasyonuna kadar gelip badehu Vor Frelsers Kirke kilisesine vardık. Bu kilisenin inşasına bundan iki yüz sene evvel mübaşeret[1377] olunup bir hayli zaman nâ-tamam bırakıldıktan sonra 1850 sene-i miladiyesinde itmam edilebilmiştir. Vakıa şehre nispetle cesim bir bina ise de ne haricî ve ne de dâhilî tezyinatı erbab-ı temaşayı valih[1378] ve hayran bırakacak derecelerde değildir. Bu kiliseye nispetle onun biraz şimal tarafında vaki olan "vapurlu lokanta" müessesat-ı cedideden bulunmakla beraber bir seyyahın fikir ve dikkatini celbe daha ziyade layıktır.

İşbu vapurlu lokanta 1858 senesinde tesis olunmuş büyük bir imarethane şeklinde olup yirmi beşten kırk beş oreye yani bizim akçe hesabıyla yüz paradan üç buçuk kuruşa kadar fukaranın burada karnını doyurması mümkün olduğundan yevmiye iki bin kadar adam gelip taam ediyorlar ki yüz otuz bin nüfusu olan bir payitahtta iki bin adamın yalnız bir lokantaya müracaat edebilmesi bir yandan mahall-i mezkûrun derece-i ehemmiyetini ve diğer taraftan şehir halkının mertebe-i ihtiyacını tasvir ettirir. Bugün şuraya vürudumuz henüz pek erken olduğundan nasıl taam edildiğini göremedikse de iki katlı olan bu binanın alt ve üst katlarında mermerden birer geniş sofra bulunup tercümanımızın tarifine göre bu sofraların üzerine her türlü taamlar smörgâs usulünde konulup erbab-ı müracaat ücret-i muayyeneyi[1379] vererek

[1373] rekz (edil-): dikilmek
[1374] şimal-i şarki: kuzeydoğu
[1375] tarh ve tesviye (edil-): düzenlenmek
[1376] ithal (olun-): dâhil edilmek
[1377] mübaşeret (olun-): başlanmak
[1378] valih (bırak-): şaşırtmak
[1379] ücret-i muayyene: belirli ücret

aldığı bir tabakla buraya gelir ve hangi taamlardan isterse alıp tabağını doldurduktan sonra mevcut iskemlelerden birisi üstüne oturup ekl[1380] edermiş. Esna-yı taamda herkesin şapkalarını çıkarmaları ve sigara içmemeleri taht-ı mecburiyetteymiş. Yine tercümanın rivayetine göre bu lokantanın iradı[1381] masarifine kifayet etmeyip fakat fukara-yı ahaliye muavenet[1382] maksadıyla yapıldığı için her sene ziyanını daire-i belediye tesviye[1383] eylermiş.

Vapurlu lokantadan hîn-i avdette[1384] yine büyük kilise önünden geçip Victoria Hoteli'ne vasıl olduğum zaman yolculardan bazıları henüz kalkmış avlu derununa rekz[1385] edilen çadırda sütlü kahve içmeye başlamış olduklarını gördüm. Bu lokantanın taam salonu kongre münasebetiyle bütün odaların isticar edilmiş bulunduğu böyle bir zaman için pek dar düştüğünden epeyce vâsi[1386] olan avlusuna on metre kadar arz[1387] ve otuz metre tûl[1388] ve beş metre kadar irtifaında[1389] bir çadır kurulmuş ki üzeri dahi beşik örtüsü denilen usulde örtülmekle âdeta bir baraka suretini almıştır. Fakat çadır öyle yalnız bir yelken bezinin gerilmesinden teşekkül edivermemiştir. Derunu rengârenk yerli kumaşlarla astarlanarak ve aynalar, resimler konularak gerçekten bir yemek salonu ıtlakına layık görülecek hâle vaz' edilmiştir. Ondan maada avlusunun şurasına, burasına ve taflan ağaçlarına benzeyen ve fakat besbelli kışa dayanamadıkları için bir metre irtifa ve bir buçuk metre kutrunda[1390] cesim fıçıların saksı ittihazıyla derunlarına gars[1391] edilen ağaçların aralarına ikişer üçer kişilik diğer küçük çadırlar daha tertip olunmuştur ki bunların her birine birer mini mini köşk denilecek derecelerde biçimleri de güzeldir.

O gün kable'z-zuhr[1392] saat onda kongrenin resm-i küşadı icra olunacak olup hotele avdetimse saat sekiz buçuğa ancak tesadüf eylemiş bulunduğundan alelacele bir sütlü kahve içip birkaç lokma ekmek dahi yiyerek Akershus denilen eski kaleyi ziyarete koştum. Hotelimizin vaki olduğu caddeden cenuba doğru inildikten sonra vâsi vâsi meydanlardan garp tarafına tevecküh edilerek Piperviksbukta denilen körfez üzerinde vakidir ki Christiania şehrinin ilk binası bundan ibaret bulunduğu cihetle ehemmiyet-i tarihiyesi vardır. Bir yandan bu körfez ve diğer taraftan Piperviken limanı içine doğru uzanıp çıkmış bulunan ufacık bir şibh-i cezire[1393] Christiania şehrinin ilk

[1380] ekl (et-): yemek
[1381] irad: gelir
[1382] muavenet: yardım
[1383] tesviye (eyle-): ödemek
[1384] hîn-i avdet: dönüş vakti; dönerken
[1385] rekz (edil-): kurulmak
[1386] vâsi: geniş
[1387] arz: en
[1388] tûl: boy
[1389] irtifa: yükseklik
[1390] kutr: çap
[1391] gars (edil-): dikilmek
[1392] kable'z-zuhr: öğleden önce
[1393] şibh-i cezire: yarım ada

mevkii olarak bu hisarın dahi o mevkiyi muhit[1394] olmak üzere ne zaman inşa olunduğu bilinemiyorsa da 1310 sene-i miladiyesinde İsveçlilerin hisar-ı mezkûru muhasara[1395] eyledikleri tevarihin[1396] mazbutu olduğundan derece-i kıdemi bu suretle tahmin olunuyor. Vakıa bir zamandan beri hisar-ı mezkûr yıkılmaya başlayarak enkazı dahi ebniye-i saire[1397] inşasında kullanıldığından şekl-i kadiminin yirmide birisini bile muhafaza edemediği görülüyorsa da bu kısm-ı bakinin resanet[1398] ve metanetine nazaran vaktiyle pek metin kalelerden olduğu yine anlaşılabilir. Bazı yerleri bizim İstanbul'daki Yedikule'yi andırmakta olup burçlarının en yükseği üzerine çıkıldığı zaman bir taraftan deniz ve diğer taraftan şehir üzerine tamîmen[1399] nazar-ı temaşayı isal mümkün oluyor. Zaten Kral Şatosu dahi mürtefice bir tepe üzerinde bulunup şehrin vaziyet-i umumiyesini bir kere oradan temaşa eylemiş bulunduğum gibi bir de buradan temaşa eylediğimde Christiania'nın cenuben kıtaat-ı bahr[1400] ve şarken, garben, şimalen güzel tepelerle müzeyyen ve manzara-i umumiyesi gayet hoş mini mini bir payitaht olduğunu görüp beğendim.

Hovedoya denilen ve yine metin ve büyük bir kaleyi havi olan cezire şöylece karşımızda bulunarak bu sabah oraya dahi gitmek mukarreratını[1401] cümlesindendiyse de bunun için topçu dairesinden bir ruhsat istihsali[1402] lazım olduğunu söyledikleri gibi ictima-ı umumiyede bulunmak için hazırlanmak zamanı da hulûl eylemiş olduğundan daha ziyade vakit kaybedemeyip hotele avdetle kıyafet-i resmiyemi iktisaya[1403] gayret eyledim.

İşbu ilk cevelan-ı subhgâhîyi icra etmiş olmaklığım ne kadar isabet olmuş. Çünkü bu sabahtan sonra şehri umumiyet üzere cevelan ve temaşa bir daha nasip olamayarak hasbe'l-iktiza şuraya buraya gidilmesindeyse temaşa-yı şehirden ziyade o mahallere taalluk eyleyen ahvalle zihnim meşgul kaldığından bu kısım olan temaşalar böyle küllî ve umumi olan tetebbuyu ikmale ancak yardım edebilmişlerdir. Binaenaleyh Christiania şehri hakkında bence peyda olabilen fikir ve malumatı kârilerime de peyda eylemiş olmak için buraya kadar arz eylediğim şeylere şunları da ilave etmeliyim ki:

Christiania şehri İsveç-Norveç ülkesiyle Danimarka arasını fârık[1404] olan ve Skagerrak denilen gayet vâsi boğazın teşkil eylediği körfez derununda ve hemen altmış derece arz-ı şimalide kâin bir memlekettir ki asıl Skagerrak

[1394] muhit (ol-): ihata etmek; içine almak
[1395] muhasara (eyle-): kuşatmak
[1396] tevarih: tarihler; tarih kitapları
[1397] ebniye-i saire: diğer binalar
[1398] resanet: sağlamlık
[1399] tamîmen: genel olarak
[1400] kıtaat-ı bahr: deniz parçaları
[1401] mukarrerat: verilmiş kararlar
[1402] istihsal: elde etme; alma
[1403] iktisa: giyinme
[1404] fârık (ol-): ayırmak

körfezinden oraya kadar vusul için binlerce cezair-i saire[1405] aralarından ve dar ve uzun boğazlardan geçilmek iktiza eder. Binaenaleyh şehrin cenup cihetindeki kıta-i bahre[1406] "deniz" ıtlakından ziyade buraların tabirince "fiyord" yani göl ıtlak etmek münasip düşer. Zira her taraftan gelip buraya mensup olan birçok nehirlerden dolayı bahrın bu kısmının suları bile pek az tuzlu ve hemen tatlıya karibdir.[1407]

Nefs-i şehir[1408] evvelce dahi haber verdiğimiz veçhile Piperviken ve Piperviksbukta denilen ve bizim Tarabya koyunu andıran iki körfez arasında hemen Sarayburnu'na karib bir şekilde uzanıp çıkan bir şibh-i cezire üzerinde mebni olup büyüye büyüye şimale doğru ilerlemiştir. Birisi şark ve diğeri garp demiryolları ıtlak olunan hatlar zikrolunan payitahtı memalikin şark ve garp kısımlarına rapt eylediği gibi şark hattının bir şubesi de şimale doğru uzanıp gittiğinden derun-ı memalikle[1409] müraselesi[1410] gayet yolundadır.

Her sene buraya külliyetli seyyahlar geldiğinden ve ticaret için burada daimî suretle dahi birçok ecanib[1411] bulunduğundan hotelleri muntazam ve temiz olup bunlar meyanında Victoria ve Grand Hotel ve Hotel İskandinavia ve Hotel Royal ve Britannia Hoteli en meşhurlarındandır.

On kadar büyük kiliseleri bulunup en büyüğünü yukarıda beyan eylediğim gibi "Gamle Akers Kirche" denilen en eski kilisesini de bir defa temaşa eylemiştim ki dokuz yüz senelik bir bina olup muahharen gördüğü tamiratla bazı mertebeyi teceddüd eylemişse de yine eski hâlini muhafaza etmiş ve fakat bu kıdem dahi ehemmiyet-i mimariyesini arttıramamıştır.

Karl Johans Gate Caddesi en meşhur sokağı olup bizim Beyoğlu Caddesi'nin Galatasaray'ından Taksim'e doğru giden cihetine benzerse de binalar onun kadar sık olmayıp hayli seyrektirler. Hele darü'l-maarif dairelerinden sonra saray-ı kralîye doğru mümted[1412] olan kısmı hemen ebniyeden[1413] hâlî olarak yol dahi meydanlar ve bahçeler içinden geçmekle bir sokak, bir cadde ıtlakından ziyade bir şose ıtlakına şayan görülür.

Eski Christiania denilen ve yukarıda tarif edilen şibh-i cezireyle onun şimal-i garbi tarafındaki mahalle sokakları istikametsiz ve dar şeyler olup büyük kilise civarındaki sokaklar genişseler de hemen her kırk elli hatvede bir sokaklar yekdiğerini tekatu'[1414] eylediklerinden arazi mesaha[1415] edilecek

[1405] cezair-i saire: diğer adalar
[1406] kıta-i bahr: deniz parçası
[1407] karib: yakın
[1408] nefs-i şehir: şehir merkezi
[1409] derun-ı memalik: ülkenin iç kısımları
[1410] mürasele: ulaşım
[1411] ecanib: yabancılar
[1412] mümted (ol-): uzanmak
[1413] ebniye(den hâlî ol-): yapılaşmadan uzak olmak
[1414] tekatu' (eyle-): kesişmek
[1415] mesaha (edil-): ölçülmek

olsa binaların işgal eyledikleri yer ekall[1416] ve sokakların işgal eyledikleri yer ekser[1417] görülür. Bazı haneler vardır ki arzı[1418] ancak on metre ve tûlü yirmi beş metre tahmin olunabildiği hâlde dört tarafı da sokağa nazırdır.

Kaldırımlarının metanet ve nefaseti Avrupa'nın sair payitahtları şöyle dursun Stockholm'e bile kıyas kabul edemez. Murabba[1419] taşlarla asıl kaldırım suretinde yapılan sokaklar azdır. Ekserisi şose olup bunlar dahi tesviye-i türabiyeden[1420] ibaret gibi bir şey olmasıyla rivayete göre kış mevsiminde husule gelen çamurlar ahaliyi hayli bizar ederlermiş.

Saray-ı kralî etrafındaki bahçe ile Botanik Bahçesi'ni haber vermiştim. Muahharen Karl Johans Gate ve dârü'l-maarif yanlarındaki bahçeleri de gördümse de bizim Tepebaşı ve Taksim bahçeleri derecelerine de varamazlar.

Bu şehir dâhilen tramvay hatlarıyla mükemmelen mücehhezdir.[1421] Bir ve iki atlı arabaları da hem çok hem müzeyyendir. Bazıları büyücek, bazıları küçük birçok istimbotlarla birçok dahi sandallar bahren muvaredat ve müraselata[1422] hizmet ederler ki harekât-ı bahriyenin[1423] kesreti bizim Şirket-i Hayriye ve İdare-i Mahsusa ve Derinköprü vapurlarına zamimeten[1424] birçok da piyade ve ateş kayıkları ve sandalların bu hizmetlerde bulunmalarını andırır.

Derun-ı şehirde öyle pek mükellef mağazalar yoktur. En zengin kitapçı Komermeyer olup müzika notaları dahi sattığından bizim Babıali Caddesi üzerinde yeni kitapçılar derecesinde bir şeydir. Bundan maada diğer birkaç kitapçı daha varsa da başka yerlerde "Booknist" tabir olunan züğürt kitapçılar derecesinde şeylerdir. Buranın en meşhur sanatı kuyumculuk olup onlar meyanında da Tostrup nam kimesnenin mağazası en meşhurdur ki vakıa tül ve mine işli şeyler pek zarifse de cesameti bizim çarşı içindeki kuyumculara kıyas bile kabul edemez. Diğer birkaç kuyumcu dükkânlarını Galata'da Avrupakâri altın ve gümüş mamulat satan dükkânlara da teşbih ve kıyas edebilmek güçtür. Tuhafçı[1425] mağazaları hakikaten fakir şeylerdir. En süslü dükkânları kâğıt ve fotoğrafya resimleri satan mağazalar olup bakkal ve sebzeci ve meyveci dükkânları enzar-ı ehemmiyeti celbe bile muktedir değildirler.

Elhasıl şehrin ahval-i umumiyesi bizim deniz kenarındaki şehirlerimizin ancak ikinci derecede olanlarına kıyas edilebilip "Christiania Théâtre"

[1416] ekall: daha az
[1417] ekser: daha çok
[1418] arz: genişlik
[1419] murabba: kare
[1420] tesviye-i türabiye: toprağın düzlenmesi
[1421] mücehhez: donatılmış
[1422] muvaredat ve müraselat: ulaşım
[1423] harekât-ı bahriye: deniz trafiği
[1424] zamimeten: ek olarak
[1425] tuhafçı: hediyelik eşya

namıyla en meşhur olan tiyatrosu senenin sekiz ayında kapalı bulunurmuş. Darü'l-maarifin hemen karşısında bulunan Tivoli Tiyatrosu bizim Beyoğlu'ndaki şarkılı kahvelerin biraz daha madununda[1426] bir şey olup fakat hemen her gün askerî müzikaları darü'l-maarifin karşısında Studenterlunden nam mahâlde terennüm-sâz olurlar.

Sokakların binalardan ziyade yer tutması ve şehrin yalnız yüz otuz bin nüfusu havi olması âdeta nazar-ı dikkate çarpan bir tenhalık husule getiriyor. Bahusus kongrenin oraya vusulü münasebetiyle yalnız bizim katarlar iki bin kadar adamı Stockholm'den getirmiş olduğu gibi Christiania'nın etraf ve civarından dahi pek çok seyirciler gelip ictima eylemiş bulunduğu hâlde bile sokakların tenhalığı ziyadesiyle calib-i nazar-ı dikkat oluyordu. Rivayete göre adi zamanlarda balkonunda oturup sokağa bakanlar ekser zamanlar sokakta boylu boyuna hiç kimse bulunmadığını da görürlermiş. En kalabalık yerleri iskele kenarlarıdır. Zira erbab-ı ticaret kâmilen orada bulunurlar. Maahaza bu kalabalığın derecesini de ticaret-i umumiyenin miktarıyla muvazene kabildir ki bir senede şehr-i mezkûra hariçten ithal olunan emtianın[1427] miktarı yüz elli ve harice ihraç olunan emtianın miktarı da elli milyon frank ki cem'an yekûn iki yüz milyon franka baliğ[1428] oluyor. Buradan çıkarılan mal ekseriyetle kerestedir ki Norveç dağları bitmez tükenmez çam ormanlarıyla mestur olduğundan ve her tarafta ince, uzun göller ve nehirler bunların müraselatını teshil[1429] eylediklerinden kereste bu memleketin en başlı ticareti olmak hükmünü alıyor. Kâğıt ve demir ameliyatı da burada epeyce ileridedir ki bunların fabrikalarını da suret-i temaşamız sırası geldikçe başkaca beyan olunacaktır.

Christiania'nın en güzel müessesatından birisi darü'l-maarifidir. Karl Johans Gate Caddesi'nin Kral Şatosu'na karib kısmında bazı müessesat-ı saireyle beraber üç dört binayı cami olan mevkide bulunur ki 1841 senesinden 1853 senesine kadar on iki senede yapılmış olan şu binalar herhangi payitahtta olsa ebniye-i mühimmeden addolunabilirler. "Domus Akademiya" namıyla nazır-ı müteveccihin[1430] sağ tarafına isabet eyleyen bina akademiya ve sol taraftaki kütüphane olup iki yüz elli bin cildi havidir. Orta yerdeki de darü'l-maariftir ki elyevm elli iki nefer muallim ve bin kadar talebe mukayyeddir. Bu daire beş büyük şubeye münkasımdır. Binaların birisi müzehane ve diğeri bazı âsâr-ı atikayı havi depolar olup sanayi-i nefiseden madut olan yağlı boya levhaları sanat-şinas olanlar takdir eylemektedirler.

[1426] madun: aşağı derece
[1427] emtia: eşya
[1428] baliğ (ol-): ulaşmak
[1429] tehsil (eyle-): kolaylaştırmak
[1430] nazır-ı müteveccih: bakan kimse

Christiania'nın etraf ve civarı bizim Erenköyü ve Kozyatağı'nı andıran bağları, bahçeleri ve bunlar derununda güzel köşkleri havi olup bir büyük medar-ı tezeyyünî[1431] dahi Akerselva Nehri olup şehrin şark cihetinden cereyan eyler ki şimalden cenuba doğru mümted olan mecrası üzerinde tabii müteşekkil olan birkaç çağlayanlar hakikaten ferah-bahşa-yı çeşm-i nâzırîndirler.[1432] Ancak muahharen[1433] gördüğümüz çağlayanlar yalnız bunlara nispetle değil emsalleri Mısır şelaleleri gibi nevadirden madut şeyler olmasıyla burada nefs-i Christiania çağlayanlarına o kadar ehemmiyet vermemek mecburiyetindeyiz.

RESM-İ KÜŞAD VE BİR MÜKÂLEME-İ DİNİYE

Darü'l-maarif binası kongreye mahall-i ictima[1434] tayin edilmiş olduğundan beş vâsi[1435] dershaneler, şubeler için tayin kılındıkları gibi konferans salonu dahi ictima-ı umumi için tayin olunmuştur ki bu salon nıfs-ı daire[1436] şeklinde ve tavanı rub'-ı küre[1437] derecesinde bir kubbe olup muhiti üzerinde tiyatroların loca katlarını andırır bir şirvan ve onun altında mermer sütunlarla hakikaten müzeyyen fakat küçük bir mecma'dır.[1438] Gerek kubbe ve gerek duvarlar güzel resimlerle müzeyyen olup muhit-i daireye[1439] nispeten vitre[1440] makamına kaim olan tarafta "tribün" denilen ve nutuk edenlere mahsus olan müzeyyen bir set yapılmış ve o da Norveç bayrakları ve armalarıyla tezyin olunmuştur.

Stockholm'deki salon buradaki salondan daha vâsi olduğu hâlde kongre azasıyla vükela[1441] ve süferadan[1442] başka hiç kimse resm-i küşada kabul edilmemişse de burada memleketin en eski ve en kibar familyaları dahi böyle bir muazzam ictimaı hemen ilk defa görecekleri cihetle kabul edilmiş bulunduklarından salonda kımıldanmak kabil olamayacak derecelerde bir izdiham vardı. Kibar-ı memleketle kongre azasından bulunan kadınlar şirvan-ı münhaniye[1443] doldurulup aza-yı zükûr[1444] zeminde sıra sıra dizilmiş bulunan sandalyeler üzerine ikad[1445] edilmişlerse de bu sandalyeler

[1431] medar-ı tezeyyün: güzellik sebebi
[1432] ferah-bahşa-yı çeşm-i nâzırîn: bakanlara ferahlık veren
[1433] muahharen: sonradan
[1434] mahall-i ictima: toplanma yeri
[1435] vâsi: geniş
[1436] nıfs-ı daire: yarım daire
[1437] rub'-ı küre: dörtte bir
[1438] mecma': toplanma yeri
[1439] muhit-i daire: dairenin çevresi
[1440] vitre: pencere
[1441] vükela: vekiller
[1442] süfera: elçiler
[1443] şirvan-ı münhani: eğimli şirvan, salon
[1444] aza-yı zükûr: erkek üyeler
[1445] ikad (edil-): oturtulmak

yekdiğerine o kadar yakın konulmuşlardır ki aralarından geçmek değil a insanın oturduğu yerde kımıldanabilmesi bile muhal hükmünü almıştır.

Kongrenin Norveç'te vukubulacak ictimaatı için Norveç maarif ve mezahib[1446] nazırı Mösyö Sverdrup* reis-i evvel ve Christiania Darü'l-maarifi'nde lisan ve âsâr-ı Mısriye muallimi Mösyö le Profesör Lieblein** reis-i sânî tayin edilmişti ki Stockholm'de bir kral riyaseti altında vuku bulan küşad[1447] resmindeki[1448] şaşaa bi't-tabii burada yoktu. Ne kadar olsa hükümdarların şan ve şerefini bir maarif nazırının, bir profesörün meydana koyabilmesi muhalattan olup hükümdarların yalnız unvanında değil vücutlarında ve huzurlarında da bir başka büyüklük bulunduğunu hissedememek kabil değildi.

İşbu resm-i küşadın tertipnamesinde kongreye hediyeten takdim olunacak kitapların takdimi dahi münderiçtiyse[1449] de herkes hediyesini Stockholm'de takdim etmiş bitirmiş olduğundan burada kitap takdimi görülemedi. Hatta bu noksan enzar-ı dikkati de calip olduğu cihetle biraz sonra nevbet-i nutuk kendisine geldiği zaman başkâtip Kont de Landsberg Stockholm'de kral hazretlerine takdim edilmiş bulunan kitapların nısfı Norveç Darü'l-maarifi'ne ita olunacağını ilana mecbur oldu.

Tamam reis-i evvel mevki-i hitabete çıkıp kongreyi resmen küşad edeceği esnada kral hazretlerinin ikinci oğlu olup ekser evkatını[1450] Christiania şehrinde geçiren asaletli Prens Eugén*** Hazretleri büyük üniformalarını labisen[1451] teşrif ediverdiklerinden herkesin kıyama müsaraatı salonda şerefli bir huruşu mucip olmuştu. Fakat prens hazretleri kongreye küşad etmek için değil müstemi[1452] sıfatında bulunmak için gelmiş olduklarından ilk sırada ve tamam reisin karşısında bulunan bir sandalyeye oturup nutukları istimâ' eylediler.

Reis-i evvel elinde tuttuğu varakayı kıraatle Müsteşrikîn Kongresi'nin işbu sekizinci ictimaı kendi memleketlerinde vukua gelmesi İsveç-Norveç milleti için emsalsiz bahtiyarlıklardan olup hele ictimaın yalnız Stockholm şehrine münhasır bırakılmayarak Christiania şehrinin de bu şereften hissemend edilmesi bir suret-i hususiyede Norveç milletini minnettar ve müte-

[1446] mezahib: mezhepler; dinler

* Mösyö Sverdrup: 1848-1907 yılları arasında yaşamış Norveçli din bilimleri alimi Georg Sverdrup. [h.n.]

** Mösyö le Profesör Lieblein: İsveç-Norveç kralı İkinci Oscar'ın dördüncü oğludur. 1865-1947 yılları arasında yaşamıştır. Ressam ve sanat koleksiyoncusu olarak bilinmektedir. [h.n.]

[1447] küşad: açılış

[1448] resm: töreni

[1449] münderiç: kayıtlı; yazılı

[1450] evkat: vakitler

*** Prens Eugén: Norke dükü (1865-1947). İsveçli ressam, sanat tarihçisi ve sanatkarların koruyucusu. [h.n.]

[1451] labisen: giyinmiş olarak

[1452] müstemi: dinleyici

şekkir bırakmış olduğunu ve kongre aza-yı kiramına Stockholm'de edilen riayetlerin elden geldiği kadar birer aynı Christiania'da dahi ifaya gayret olunacağını ve kendisi böyle bir heyet-i fazılaya riyaset derecesinde elsine[1453] ve ulum-ı Şarkiye'den behredar[1454] değilse de şu makamda kral hazretlerine vekâleti yine taraf-ı müşarünileyhten emir buyurulmuş olduğu için nam-ı müşarünileyh olarak işte kongreyi resmen küşad ettiğini mütevaziyane ve ihtiramkârane bir şive-i ifadeyle bi'l-ityan[1455] aza-yı kirama "Şu hâlde Norveç milletinin misafirisiniz. Hoş gelmişsiniz safa gelmişsiniz." taltifiyle nutkuna hitam verdi.

Badehu reis-i sânî muallim Lieblein kürsi-i hitabete çıkarak ekser ulumun mevridi[1456] ve bilhassa hikmet-i diniye ve ahlakıyenin menbaı Şark olduğuna ve elsine-i Şarkiye'nin tetebbuu Avrupaca gittikçe ehemmiyetini arttıran bir kaziye bulunup filvaki elsine-i mezkûrenin birer hazine-i hikmet-âsâ[1457] havi oldukları edebiyat ve hikemiyata derkâr[1458] olan ihtiyaç bu tetebbuu icap eylediğine vesaireye dair mukaddemat-ı fazılane serd ve ityandan sonra Müsteşrikîn Kongresi'nin kendi darü'l-maarifleri dâhilinde sekizinci ictimaın bir kısmını icra etmesi bu medrese-i milliyenin en büyük medar-ı fahr ve mübahati[1459] olacağını anlattı.

Nihayet kongre başkâtibi Mösyö de Landsberg dahi bir nutuk iradıyla bu kongrenin tertibatı emrinde sebk eden[1460] hüsn-i hizmetini tadad[1461] ve mükâfat-ı mahsusası olarak kral hazretleri tarafından bir nişan-ı mahsusa nail olduğunu irad eyleyerek kongrenin ictimaat-ı ahiresi Christiania şehrinde vukua gelmesi kral hazretlerinin Norveç milleti hakkındaki teveccüh ve muhabbetlerinin burhanı demek olduğu gibi aza tarafından ihda edilen iki bin bu kadar cilt kitabın nısfını Norveç Darü'l-maarifi'ne ihsan etmesi de bu teveccüh ve muhabbetten neşet etmiş bulunduğunu söyledi.

Aza-yı resmiye kendi sıfatlarına mütenasip olan nutuklarını kral hazretlerine münhasır addederek suret-i resmiyede nutuk irad etmediler. Almanyalı Profesör Weber ve İngiltereli Profesör Max Müller ve Hindistan'ın Bombay şehrindeki Parsi mabedinin baş rahibi olan zat gibi birtakım muallimler nutuklar iradıyla teşekkürat-ı lazımeyi ifa eylediler. Herhâlde Stockholm'deki resm-i küşadın şeref ve şanına nispetle bu resm-i küşad ziyadece bir sadelik

[1453] elsine: lisanlar; diller
[1454] behredar: hisse sahibi; pay sahibi
[1455] bi'l-ityan: bildirerek; söyleyerek
[1456] mevrid: ortaya çıktığı yer
[1457] hazine-i hikmet-âsâ: hikmetli hazine gibi
[1458] derkâr: apaçık
[1459] medar-ı fahr ve mübahat: gurur ve övünme sebebi
[1460] sebk (et-): gerçekleşmek
[1461] tadad: tek tek söyleme; sayma

hâlinde bulundu ve aza-yı resmiye vesairenin labis oldukları üniformalar bile ictimadaki sönüklüğü parlatmaya kifayet edemedi.

Vakt-i zuhra[1462] doğru küşad resmine hitam verilerek darü'l-maariften çıkan aza yerli yerine dağılmaya başladılar. Paltoları astığımız yerden paltomu alırken Madam Gülnar ile rüfekasına[1463] tesadüf eylediğimde ağızdan kulağa fısıldamak nev'inden olarak bu resm-i küşadın biraz ziyadece şimalî olduğu yani soğucak geçtiği hakkında birkaç kelime teatisiyle[1464] birbirimizi kayıp eylemiş bulunduğumuzdan dolayı serzenişkârane ve fakat dostane bir musahabeye koyulduk. Meğer onlar Grand Hotel'de oda isticar eylemişler. Alaturka kahveye merakım olduğundan ve evvelce dahi hikâye eylemiş bulunduğum veçhile kendilerinde alaturka kahve ve takımı bulunduğundan beni birlikte kahve içmeye davet ettilerse de:

– Bu saat kahve içilecek saat değildir, taam edilecek saattir, dediğimde kendileri dahi taama gitmekte bulunduklarından bahisle hem birlikte taam etmek ve hem de yemek üstüne alaturka kahve içmek için teşvike başlayınca Hotel Victoria'da birlikte taam edeceğim arkadaşlar bunlar kadar hoş ve muhib olamadıklarını nazar-ı dikkate alarak kuşluk taamını Grand Hotel'de tenavül cihetini tercih eyledim.

Bu kuşluk taamı hakikaten pek neşeli taamlarımızdan addolundu. O zamana kadar gerek Madam Gülnar ve gerek rüfekası olan diğer Ruslarla epeyce teklifli tekellüflü görüşülmekteyken ilk laübaliliğe bugün şu kuşluk taamında mübaşeret[1465] kılındı. Hatta Stockholm'de bazı kibar kadınlara ve bilhassa Kontes de Landsberg cenaplarına mülazemet-i ta'zimkâranede epeyce ileriye gidişim sair birçok zevatın gıptalarını mucip olmuş bulunmasından bahisle Madam Gülnar:

– Bu akşam Bygdoy'a gidilecek. Oscarshall Şatosu ziyaret edilecek. Acaba kontes hazretlerinden yakanızı kurtarabilir misiniz ki birlikte refakat edelim? dediğinde müşarünileyhaya refakat öyle yaka silkecek bedbahtlıklardan olmamakla beraber kendilerine refakatten dahi pek ziyade bahtiyar kalacağımı beyanla arz-ı teşekkür eyledimse de:

– Hayır hayır! Ben biraz keyifsizceyim. Bugün hiçbir yere çıkmamak niyetindeyim. Resm-i küşadda bile cebr-i nefsle hazır bulunabildim, diye müşkilat göstermeye kalkıştılar. Beyan-ı ihtisasta[1466] biraz daha ileriye varmak için:

[1462] vakt-i zuhr: öğle vakti
[1463] rüfeka: arkadaşlar
[1464] teati: alışveriş
[1465] mübaşeret (kılın-): başlanmak
[1466] deyan-ı ihtisas: duyguları anlatma

– Burada kalırsanız canınız sıkılmaz mı? Emrederseniz ben de bugün bir yere çıkmaksızın yanınızda kalıp hizmet-i musahabenizde[1467] bulunurum, yollu bir söz açtığımda nezaketin bu derece-i müfritesine[1468] varmaklığımı tahsinle[1469] berabeı:

– Yok! Bade'z-zuhr saat ikiden dörde kadar şubeler ictima edeceklerdir. Zaten kongre müstait[1470] olabildiği şaşaayı Stockholm'de sarf edip bitirmiş olduğundan şubeler ictimaında nelerden bahsolunacağını bilemezsem de gönlüm arzu eder ki ictimaat-ı mezkûreden geri kalmayasınız. Bygdoy'a saat dört buçukta gidilecektir. Ben o zamana kadar üç dört saat rahat ederim. Akşam üzerikendimde kuvvet bulursam ben de giderim. Siz bir kere buraya uğrayınız, demesiyle bu nasihatine de teşekkür ederek hemen bir arabaya râkiben Hotel Victoria'ya geldim ve üniformamı çıkarıp adi kıyafetimi telebbüsle[1471] şubeler ictimaatına yetiştim.

Tesadüfî bir surette girivermiş olduğum salonda rahib-i Hindu, İngilizce bir nutuk irad eyliyor ve fakat yanında oturan azadan bazıları bu nutku beğenemediklerini epeyce hadidane[1472] müşâfehât-ı intikadkârîleriyle[1473] gösteriyordu. Hindu'dan sonra Mösyö Max Müller dahi kürsi-i hitabete çıkarak bir nutuk iradına başlayıp rahibin nutkundan müteessir olanlar tezyid-i teessüre[1474] başladılar. Hafiyen[1475] bunlardan istizah-ı keyfiyet[1476] eyledim. Meğer Parsi papazı irad eylediği nutukta Avrupalıların kendilerini mecûs[1477] ve dinsiz diye muaheze etmelerinden şikâyet eyleyerek bilakis İncillerde münderiç olan en hakîmane sözlerin ve Tevratlarda görülen en dakik ahkâmın kâffesi daha birçok ahkâmla beraber Hint kitaplarında münderiç olduğundan bahisle âdeta Nasraniyat'ın kitaplarından muktebes[1478] bir cümle[1479] olduğunu iddia eyliyormuş da Max Müller dahi Sanskrit kitaplarınca vuku bulan tetebbuatı rahib-i mumaileyhin[1480] bu sözlerini müeyyid[1481] olduğundan bahisle ezcümle hangi ayet-i İnciliyenin hangi kitab-ı Hinduda ne suretle mukayyed[1482] bulunduğunu da irae[1483]eyliyormuş.

Kongrede mebahis-i diniyeden[1484] bahsedilmeyeceği tertibname-i esa-

[1467] hizmet-i musahabe: sohbet hizmeti
[1468] derece-i müfrite: aşırı derece
[1469] tahsin: beğenme
[1470] müstait: mümkün
[1471] telebbüs: giyinme
[1472] hadidane: öfkeli
[1473] müşâfehât-ı intikadkârî: karşılıklı eleştirel konuşmalar
[1474] tezyid-i teessür: üzüntüyü artırma
[1475] hafiyen: gizlice
[1476] istizah-ı keyfiyet (eyle-): açıklama istemek
[1477] mecûs: ateşe tapanlar
[1478] muktebes: aynen alınmış; aktarılmış
[1479] cümle: bütün
[1480] rahib-i mumaileyh: söz konusu rahip
[1481] müeyyid: doğrulayan
[1482] mukayyed: kayıtlı; yazılı
[1483] irae (eyle-): göstermek
[1484] mebahis-i diniye: dinî konular

side münderiç bulunduğundan ve Nasara nezdinde hikemiyat-ı İnciliye, Hazret-i İsa'dan mukaddem nev'-i beşer için meçhulat-ı katiyedenken yalnız mertebe-i nübüvvetini[1485] derece-i uluhiyete[1486] vardırdıkları nebi-i zişan-ı müşarünileyh tarafından bir beşaret-i uzma[1487] suretinde ilk defa olarak meydana konulduğu mutekid[1488] olduğundan işte bu gayret-i Nasraniye'de bulunan aza gerek rahib-i Hindu'nun ve gerek Max Müller'in sözlerinden dolayı âdeta incinmişlerdi.

Bunlardan birtakımı ictimaın nihayetini beklemeksizin ayağa kalkarak bana da işaret eylediler. Ben de kalktım. Kitabet dairesi hâlî[1489] olduğu için oraya gittiler. Ben de gittim. On beş kadar zevattan ibaret bir encümen-i hususi akdolunup Hristiyanlık aleyhine şu iki zevatın irad eyledikleri nutukları tenkide başladılar. Fakat mükâlemeye Almanca başlamış olduklarından:

– Beni buraya davetiniz suret-i intikadınızdan haberdar ederek beni de müstefit[1490] eylemek içinse rica ederim Fransızca söyleyiniz, dedim. İçlerinden en gayretli olan bir tanesi:

– Evet evet! Sizi davet edişimiz sizin de bu intikada vukufunuz maksadıyladır. Bakalım siz de buna ne diyeceksiniz? diye mükâlemenin Fransızca yürütülmesini arkadaşlarından rica eyledi. Ben suret-i mükâlemeyi epeyce dinleyip anladım ki hikmet-i Nasraniye'de bi'set-i Hazret-i İsa'dan[1491] mukaddem bütün kâinat hata ve dalalet-i mahza[1492] içinde bulunarak ilk nur-ı hidayet ve nev'-i beşere af ve merhamet bi'set-i Mesih ile vasıl olmuş bulunduğu hükmedildiğinden eğer Hintli rahibin ve Profesör Max Müller'in ifadeleri tasdikkılınmaklazım gelse bu hikmetin esasını lerzenak[1493] eylemiş olmak icap edecektir.

Bu noktanın gayet nazik bir nokta olduğunu derhatır eyledim. Kendi tarafımdan bir mütalaa-i mahsusa iradı şayet bu adamları benden de müteessir edeceği hesabıyla dedim ki:

– Kongremiz umur-ı diniyeden bahsetmemek esası üzerine müteşekkil olduğundan bana kalsa bu mübahaseye hiç de lüzum görmezdim, kongrenin programına ittibaı tercih eylerdim.

Huzzardan birisi dedi ki:

[1485] mertebe-i nübüvvet: peygamberlik derecesi
[1486] derece-i uluhiyet: tanrılık derecesi
[1487] beşaret-i uzma: büyük müjde
[1488] mutekid: inanmış
[1489] hâlî: boş
[1490] müstefit (eyle-): istifadelendirmek; yararlandırmak
[1491] bi'set-i Hazret-i İsa: Hz. İsa'nın peygamberliği
[1492] dalalet-i mahza: tam bir yoldan çıkmışlık hâli
[1493] lerzenak (eyle-): yıkmak

– Şu buyurduğunuz şey şube ictimaında irad-ı nutuk eyleyenler hakkında vaki olabilirdi. Biz burada bir ictima-ı resmiyede bulunmuyoruz. Şuabat-ı muayyeneden[1494] hariç ve hususi bir encümen teşkil etmişiz. Maksadımız Hintliye ve Max Müller'e cevap vermek de değildir. Kendi kendimize bir musahabe etmiş oluyoruz.

Bu zevatın reyine diğerleri de bi'l-iştirak hikmet-i İslamiye nokta-i nazarından bu meselede ne denilebileceğini sordular. Dedim ki:

– Bu meselede hikmet-i İslamiye ve Nasraniye'nin nokta-i nazarları mütehaliftir.[1495] Siz Adem ve Nuh ve İbrahim aleyhisselam efendilerimiz gibi zevatı "patriorik" yani büyükbaba addeyleyerek ancak enbiya-yı benî İsrail'i sahib-i kitap peygamberandan addeylersiniz. Biz ise Hazret-i Adem'den bed' ile kable't-Tufan[1496] dahi peygamberler vürudunu[1497] itikatla Hazret-i Nuh ve ondan sonra ta Hazret-i İsa'ya kadar birçok zevatı peygamber add ve iman eyleriz. Bunlardan birçoğuna "suhuf" namıyla kitaplar nazil olmuş bulunduğuna kailiz. Böyle Tufan'dan mukaddem dahi bi'set-i enbiyayı[1498] itikadımızdan iş tarihe intikal etmiş olur. Enbiya-yı kiramın miktarını yüz binlerce tahmin eyleriz. Zaten nev'iyet-i beşeriye için vahdaniyet-i ilahiyeye[1499] kailiyeti ilk nev'-i iman addederek insanlardan bazı sınıfların muahharen duçar-ı dalâl[1500] olduklarını hükümle peygamberan-ı zişanın da irşad-ı âlem için ba's[1501] buyrulduklarına ve kendilerine gönderilen suhuf-ı celilenin hep levh-i mahfuzdan iktibas edildiğine mutekid bulunuruz. Binaen-alâ-zâlik Hint'in, Çin'in bazı hükema-yı kadimesini[1502] ale'l-esami peygamberdir diye itikat edemeyeceğimiz gibi kitaplarının da kitab-ı münzele-i semaviyeden[1503] olduklarını hükmedemezsek de herhâlde peygamberan-ı kiram Kur'an-ı azimü'ş-şanda isimleri mezkûr olan yirmi otuz zevat-ı nübüvvet-simattan[1504] ibarettir de onlardan başka peygamber yoktur ve vahdaniyet-i Rabbaniye'ye iman yalnız İslam'a mahsustur da bizden başka muvahhid[1505] kalmamıştır itikadında bulunamayız.

Şu sözlerim azanın fevkalhad istigrablarını[1506] mucip oldu. Soruldu ki:

– Kur'an'daki fikr-i tevhidin ve hikemiyata dair olan ayetlerin *Zend-Avesta** ve sair kütüb-i kadimede mevcut olmasına siz de kail misiniz?

1494 şuabat-ı muayyene: belirlenmiş şubeler
1495 mütehalif: farklı
1496 kable't-Tufan: Nuh Tufanı'ndan önce
1497 vürud: gelme
1498 bi'set-i enbiya: peygamberlerin gelişi, gönderilişi
1499 vahdaniyet-i ilahiye: tek tanrılık
1500 duçar-ı dalâl (ol-): doğru yoldan çıkmak
1501 ba's (buyrul-): gönderilmek
1502 hükema-yı kadime: eski düşünürler
1503 kitab-ı münzele-i semaviye: gökten nazil olmuş kitap
1504 zevat-ı nübüvvet-simat: peygamberliği kesin olan kimseler
1505 muvahhid: tek tanrıya inanan
1506 istigrab: hayret

* Zend-Avesta: Zerdüştlük inancını kutsal kitabıdır. [h.n.]

Cevaben dedim ki:

– Ne mevcut olduğuna kailiz ne de mevcut olmadığına! Hatta İncil ve Tevrat-ı Şerife'de ne gibi ayat-ı celile bulunduğunu Kur'an-ı Kerim'den istinbat[1507] eyleyerek yoksa elde mevcut bulunan Tevrat ve İncillerin bizce münzeliyeti[1508] itikat olunan suret-i asliyelerine tamamı tamamına mutabakatını kabul edememekle beraber bi'l-külliye muhalefetini de iddia etmeyiz. Herhangi söz vahdaniyet-i Rabbaniye kanununa muvafıksa o söz bizce makbuldür. "Allah birdir. Nazir ve şeriki yoktur. Mekândan münezzehtir. İrade ve iktidar-ı küll ondan ibarettir." gibi sözleri gerek Çince ve gerek Hintçe yazılmış olsun kitap ve elsinenin kâffesinden akdem[1509] olan levh-i mahfuzdan muktebes hak sözlerdir diye kabule hazırız. Fakat ahkâm cihetinde ahkâm-ı Kur'aniye'den maada hiçbir kitabın hükmüne tâbi değiliz. Hintliler öküz yemiyorlar diye biz de öküz yememeklik etmeyiz. Nasara hitâna[1510] riayet etmiyorlar diye biz de terk eylemeyiz. Gerek ahkâm-ı diniye ve dünyeviye ve gerek âdât ve âdâb-ı İslamiyece kitap ve sünnet ve kıyas-ı fukaha ve icma-ı ümmet nede karar kılmışsa ona tâbi olup bu hükümlere mutabık olan ahkâm-ı sairenin bizden evvel dahi mevcudiyetlerini mani-i kabul görmek şöyle dursun belki lüzum-ı kabullerini müeyyed sayarız. Çünkü bizce hak denilen şey kadim olup butlan[1511] ona nispetle avarızdandır.[1512]

Bu zatlar için söylediğim şu sözler pek yeni mesmuattan[1513] olmasıyla kendi kendilerine bir mübahaseye daha başladılar. Aralıkta bir yine Almanca söylüyorlardı ki bu sözleri de bana ifhamı iktiza etmeyen bazı hakayık ve esrar-ı Nasariye'ye dair olduklarını teoloji yani ilm-i dine ait ve her lisanda müşterek olan elfazdan[1514] anlıyordum. Bir aralık hatırıma gelen yeni bir şey üzerine dedim ki:

– "Re'sü'l-hikmet[1515] Allah korkusudur." mealinde olan söz akdem-i hükema-yı Yunaniyan'dan[1516] Tales* veyahut Solon'a** mı hangisineyse birine atfolunduğu hâlde bizce bu söz hakayık-ı İslamiye'den bir hakikat olarak kabul olunmuştur. Daha bunun gibi birçok hikmetlerin hükema-yı Yunaniye ağzından çıkmış oldukları hâlde zeban-ı hikmet-beyan-ı İslamiyan'dan[1517] da

[1507] istinbat (eyle-): anlamak; çıkarmak
[1508] münzeliyet: gökten indirilmiş
[1509] akdem: önce
[1510] hitân: sünnet
[1511] butlan: sapma
[1512] avarız: sonradan olan hatalar
[1513] mesmuat: işitilen şeyler
[1514] elfaz: kelimeler; sözler
[1515] re'sü'l-hikmet: en birinci hikmet
[1516] hükema-yı Yunaniyan: Yunan filozofları
* Tales (MÖ 624-541): Anadolulu filozof [ed.n.]
** Solon: MÖ 640-559'da yaşadığı tahmin edilen Atinalı devlet adamı ve şair. [ed.n.]
[1517] zeban-ı hikmet-beyan-ı İslamiyan: hikmetli söz söyleyen İslam büyükleri

sudûr eylemiş olduğunu görmüşümdür. İşte sabit oluyor ki bir söz hikmet-i İslamiyeye muvafık olduğu hâlde o sözün kable'l-İslam dahi bir hikmet-i muhakkaka suretinde mevcudiyetinde bizce hiçbir mani yoktur. "Hikmet müslimin bir mal-i zayiidir,[1518] onu nerede bulursa alır." kaidesi de en ziyade hükmü cârî olan kavaid-i İslamiyedendir.[1519] "Eflatun bir nebiydi. Fakat kavmi bilemedi" veyahut "kavmi onu techil[1520] eyledi" diye bir söz daha mesmuum[1521] olmuştur ki hata etmiyorsam ehadis-i nebeviyeden[1522] veyahut hiç olmazsa kelam-ı kibardan[1523] maduttur.[1524] Demek oluyor ki irşad-ı benibeşere hizmet eyleyen zevatın hakîm diye şöhret bulmuş olmaları da nübüvvetleri ihtimalini mahva medar olamıyor. Yunanîler nezdinde galiba "Galyen" tesmiye[1525] olunan Hazret-i Lokman'ın ve bahusus nezd-i İslam'da "Zülkarneyn" namını alan İskender'in bizce nübüvvet ya velayetinde ihtilaf edilmiş olup bazıları bunlar nebidir ve bazıları da velidir demişlerdir. Elhasıl biz Kitabullah'ın bize kifayetine kani olmuş bulunduğumuzdan ümem-i salife[1526] vesaire kitaplarında bizim kitabımıza muvafık her ne ahkâm varsa levh-i mahfuz ahkemü'l-hakimînden[1527] muktebes olarak tahrif[1528] ve tağyirden[1529] de masun kalmış ahkâmdır diye bi't-telakki memnun oluruz. Bizim kitabınıza uymayanlara gelince onların da işte zunûn-ı batıla-i insaniyeyle[1530] her nasılsa hakikat zannolunmuş hatiattan[1531] ibaret bulunduğunu hükmeyleyerek onları kabulden tevakki[1532] ve mücanebet[1533] ederiz.

Aralıkta bir huzzarın[1534] kendi aralarında peyda olan mübaheseler bu ictima-ı hususiyi saat dörde kadar uzatmış olduğundan sair şubeler ictimaatına nihayet verildiği dağılan azanın ayak patırtılarından anlaşıldığı gibi bunlardan birçoğu bizim bulunduğumuz kitabet dairesine vürud etmesiyle dahi anlaşılmıştı. Hikmet-i İslamiyenin esası bu kadar câmi ve şamil ve kavi ve muhkem bulunmasına istigrab eyleyen profesörler burıları da bahislerine katarak sözü uzatadursunlar ben saat dörtte Madam Gülnar'ı görmeye söz vermiş bulunmaklığım hasebiyle hemen Grand Hotel'e gitmek için kitabet dairesinden fırlamıştım. Tamam dış merdivenden inerken birisi elime bir

[1518] mal-i zayi: kayıp, yitik mal
[1519] kavaid-i İslamiye: İslami kurallar, esaslar
[1520] techil (eyle-): bilgisiz, cahil kabul etme
[1521] mesmu (ol-): duymak
[1522] ehadis-i nebeviye: Peygamber hadisleri
[1523] kelam-ı kibar: İslam büyüklerine ait sözler; atasözleri
[1524] madut: addedilen; kabul edilen
[1525] tesmiye (olun-): adlandırılmak
[1526] ümem-i salife: eski ümmetler
[1527] ahkemü'l-hakimîn: hikmetlerin en hikmetlisi
[1528] tahrif: bozulma
[1529] tağyir: değişme
[1530] zunûn-ı batıla-i insaniye: insanların yanlışları
[1531] hatiat: hatalar
[1532] tevakki: sakınma
[1533] mücanebet (et-): uzak durma; çekinme
[1534] huzzar: orada bulunanlar

mazruf tutuşturdu. Açıp bakayım ki Kontes de Landsberg cenaplarının vizite kâğıdı olup üzerinde şu kelimeler yazılmıştır. "Bygdoy'a aza vapurlarla gidecekler. Biz arabalarla! Dördü çeyrek geçerek mutlaka hotelde bulunmalı."

Kızmalı mı, sevinmeli mi? İki cami arasında kalmış beynamaza benzeyen adamların birisi de ben oldum. Grand Hotel'e vardım ama tavrımdaki alaim-i hayreti besbelli izale edemediğimden sebebini soran Madam Gülnar'a bir suret-i mahremanede vizite kâğıdını tutuşturup o günkü dinner'a dair mübaheseyi de Profesör Gottwald'a anlatmaya başladım. Koca Pir! Fevkalhad memnun oldu. Hikmet-i İslamiye kadar metin ve şamil bir hikmet mutasavver olunamayacağı beyanıyla dedi ki:

– Mesalik-i hikmetten[1535] hangisi tetkik edilecek olsa erbabının azlığı ve müddet-i devamının kısalığı derhâl bunlardaki noksanı hükmettirir. Her biri bir hakîm-i zî-iktidar[1536] olduğuna şüphe edilememek lazım gelen ulema ve meşayih-i İslamiye'nin[1537] binlerle tadad[1538] edilmek lazım gelen miktarı ve bu hikmet-i metinenin[1539] bin seneden beri zerre kadar duçar-ı tağyir[1540] olmamış bulunan devamı o esastaki metanetten başka bir şeyden değildir. Beyne'l-İslam bazı mertebe ihtilaf-ı efkâr[1541] vaki olmuşsa da esası duçar-ı zaaf[1542] edecek surette değil belki daha ziyade tahkim[1543] ve tarsin[1544] gayretiyle vukua gelmiştir. Rafz ve ilhad[1545] denilen şey İslam'da âdeta fıkdan-ı küllî[1546] hâlindedir. Siz bazı fırkaları rafızî addederseniz de aranızdaki muhalefet Katoliklerle onların arasındaki muhalefete kıyasen hiç hükmündedir. Sizde zuhur eden Vahhabileri de Katolik âlemince zuhur eden Protestanlara asla kıyas kabil olamaz. Eğer bahsinizi biraz da tasavvuf cihetine sevk ederek "Hâb-ı an hâbest velî tabir-i u der ihtilaf"* mertebesine vardırmış bulunsaydınız her biri gurur-ı hikmetleriyle kaplarına sığmayan o profesörler cenapları cevher-i hakikatten ne kadar tehi-dest[1547] olduklarını görüp belki hacil ve şermsar[1548] olurlardı.

İçtimaatın hiçbirisinde sesini bile çıkarmayıp uyuklayarak yalnız istimâ' ile vakit geçiren bu fazıl-ı heştâd-salenin[1549] bugün şu sözleri üzerine yine

1535 mesalik-i hikmet: felsefe ekolleri
1536 hakîm-i zî-iktidar: güçlü filozof
1537 ulema ve meşayih-i İslamiye: İslâm âlimleri
1538 tadad (edil-): sayılmak
1539 hikmet-i metine: sağlam düşünce
1540 duçar-ı tağyir: değişikliğe uğramak
1541 ihtilaf-ı efkâr: fikir ayrılıkları
1542 duçar-ı zaaf (et-): zayıflatmak
1543 tahkim: sağlamlaştırma
1544 tarsin: kuvvetlendirme
1545 rafz ve ilhad: dinden çıkma; dinden ayrılma
1546 fıkdan-ı küllî: hiç yok
* Hab-ı an habest velî tabir-i u der ihtilaf: "Onun rüyası rüyadır, fakat yorumunda ihtilaf vardır." anlamında Farsça dize. [ed.n.]
1547 tehi-dest: eli boş
1548 hacil ve şermsar (ol-): utanmak
1549 fazıl-ı heştâd-sale: seksenlik faziletli ihtiyar

daha ziyade hayranı oldum. Nihayet Madam Gülnar'ın:

– Kontes hazretlerinin davetine icabet etmelisiniz. Sıfat-ı resmiyeniz iktizasınca müşarünileyhaya olacak mülazemetiniz[1550] sizce büyük şeref addolunmak lazım gelir. Galiba ben hiç de gidemeyeceğim, demesi üzerine ruhsatlarını bi'l-istihsal[1551] hemen arabaya binip Victoria Hoteli'ne geldim.

BYGDOY VE OSCARSHALL ZİYARETİ

Vakıa o günkü program iktizasınca Bygdoy ve Oscarshall'a gidecek olan aza için dört kıta küçük vapurlar tahsis olunmuşlardı ki bunlar Pipervik İskelesi'nden hareket edeceklerdi. Şatoya varıldığı zaman Kralın baş mabeyncisi ve Christiania Sarayı'nın nazırı Mösyö Holst kongreyi bi'l-istikbal[1552] verilecek ziyafetteki izazat[1553] ve ikramatta dahi kral hazretlerine vekâlet eyleyecekti. Ancak Prens Eugén Hazretleri oraya teşrif eylediklerinden Mösyö Holst'un vazifesi müşarünileyh tarafından daha mükellef ve müstahsen[1554] bir surette ifa edilmiş olduğu aşağıda görülecektir.

Bygdoy mesiresiyle Oscarshall Şatosu Christiania'nın garp tarafında ve Ladegardsoen nam şibh-i cezirenin tamam berzahı[1555] üzerinde kâindir ki piyade olarak gidilirse iki buçuk saatte ferah ferah varılabilir. Arabayla bir saat bile mesafesi yoktur. Hâlbuki Pipervik İskelesi'nden günde on iki defa oraya müteveccihen bir küçük istimbot hareket edip bir çeyrek saatte vusul mümkündür. Bunlardan maada şimendifer dahi oraya kadar günde birkaç katar gönderip mesafe-i mezkûreyi yirmi dakikada katettirirler.

Ben Victoria Hoteli'ne vasıl olduğum zaman Kontes de Landsberg cenapları tamam arabasına binmişlerdi. Ettikleri işaret üzerine ben de arabaya sıçradım. Bir elinde kendi saati bulunarak diğer cihetten dahi hotel kapısının iç tarafında muallak[1556] bulunan saate bakıp:

– Bir dakika daha geç kalmış olsaydınız arabamı yürütecektim, diye ta'zire[1557] başladıklarında gözüm kendi saatime ilişti ki tamam dördü çeyrek geçiyordu. Hotelin saatiyse dört buçuğu gösterdiğinden:

– İşte saat dört buçuk! Vapurlardan evvel şatoda bulunmayı arzu eylediğim hâlde en sonraya biz kalacağız, demeleriyle ben saatin dördü çeyrek

[1550] mülazemet: yakınlık gösterme
[1551] bi'l-istihsal: alarak
[1552] bi'l-istikbal: karşılamak için
[1553] izazat: ağırlamalar
[1554] müstahsen: güzel
[1555] berzah: geçit; boğaz
[1556] muallak: asılı
[1557] ta'zir: azarlama

geçtiğini ihtarla özrümün kabulünü ricaya başladım. Kendileri hâlâ affa takarrüb etmeyerek hotel kapısının iç tarafındaki saati gösterip:

İşte saat dört buçuk! der demez hemen aklım başıma gelip:

– Kontes hazretleri! Bana gelen emri o saatin sahibi göndermedi. (Kendi saatimi işaretle) Bu saatin sahibi gönderdi. Ben bu saat sahibinin emrine tâbiyim. Binaenaleyh bence bu saat doğrudur, dedim. İtizarım[1558] gayet hoşlarına giderek kahkahayla gülmeye başladılar. Hakikat-ı hâldeyse saatin doğrusu kapının iç tarafındakiydi. Profesör Gottwald ile sözü biraz uzatmış olmaklığımızdan vakti epeyce geçirmişiz.

Her ne hâlse arabalarla şatoya gidecek olanlar yalnız kontes ile biz değildik. Erkekten kadından birkaç araba halkı daha vardı. Yola revan olduk. İnişli çıkışlı birtakım şoselerden geçiyorduk ki iki tarafları parmaklıklı bahçeler ve bağlarla ve bunlar derunundaki gayet müzeyyen haneler, köşklerle muhat olup hakikaten dil-küşâ[1559] yerlerden addolunurlar. Bu hanelerde, köşklerde fişek ve şehrayin tedarikleri gördüğümüzden bu gece şu şatoya gidişimiz Stockholm'de Drottningholm sayfiye-i kraliyesine gitmiş olmaklığımızın naziresi[1560] olacağını anladık.

Arabada kontes ile dahi o günkü resm-i küşadın Stockholm'deki resm-i küşada benzemediğine dair birkaç sözler teati eyledik. Hükümdaran-ı zişanın vücutları her mecmâ' ve meclis için şeref-i mahz oldukları hakkındaki itikadıma kendileri de iştirak ederek hele haşmetli Oscar Hazretlerinin nezaket ve letafet-i mahsusaları bu misilli ictimaatın letafetini bir kat daha arttırmaya medar olduğunu ilave-i makal eylediler. Ancak gideceğimiz şato letafet-i mevkiiyece Drottningholm Şatosu'ndan aşağı kalmadığı gibi orada yedi, sekiz yüz senelik ve çıralı çam ağacından yapılmış geçme bir kilisenin bilmem kaç günlük yolda bir dağ içindeyken kral hazretleri tarafından söktürülüp oraya naklolunarak tekrar kurulduğunu ve yine bu misilli inşaat-ı kadimeden bir mükemmel köylü hanesiyle bir de ambarın oraya getirilip kurdurulduğunu ve bunların hakikaten şayan-ı temaşa şeyler olduğunu hikâyeye başladılar. Şunu da ilaveten hikâye eylediler ki:

– Oscarshall Şatosu'nu Norveç milleti Kral Birinci Oscar için inşa ve tefriş ve tezyin eylemişlerdi. Sonra Kral On Beşinci Charles kendi mülkü demek olan bu şatoyu Norveç hükûmetine sattıysa da Norveç milleti bunu yine kral hazretlerinin ikametine mahsus addederek emlak-i saire-i mîriyye[1561]

[1558] itizar: özür dileme
[1559] dil-küşâ: iç açıcı
[1560] nazire: benzer
[1561] emlak-i saire-i mîriyye: diğer kamu malları

idadına[1562] ithal etmedi. Bu da kral hazretlerine olan muhabbet-i mahsusalarına dalalet eyler.

İşte bu misilli musahabatla ve etraf ve enhayı[1563] temaşa ede ede evvela Oscarshall Şatosu'na kadar vardık ki daha uzaktan mürtefi[1564] bir tepe üzerinde görünüşü ve altmış metre kadar irtifaı olan kalesinin çam ve sair ağaçları havi ormanlık içerisinden sıyrılıp çıkışı hakikaten nazar-rübaydı.[1565] Evvel-be-evvel alt katından başlayıp temaşası lazım gelirken bazı arkadaşlarımız en evvel kaleye çıkmaya tasaddi[1566] eylediklerinden ben de bunlara peyrev oldum. Merdivenlerinin bir kısmı taş ve bir kısmı demirden mamul olan bu kule sekiz köşeli bir üstüvane[1567] tesis ederek tepesinde diş diş hisarpeçeler[1568] yapılmış ve ortasına bir sancak sereni dikilmiştir. Sancak serenini muhit[1569] olan bir müdevver[1570] duvarla asıl dış duvarın arasından ancak adam rahatça yürüyebilecek kadar minare şerefeleri gibi bir kazıntı vücuda gelmiştir. Kalenin irtifaı altmış metre kadar olduğu gibi o civardaki gölün sathından bayırın irtifaı da yirmi beş metre olduğundan şu seksen beş metre irtifaından göl üzerine imtidat eyleyen nazar bakmakla doyulmaz bir temaşa hükmünü alır. Bir kere Kadıköy yanındaki Fenerbahçesi'nde fener kulesine çıkıp adalara doğru bakmıştım. Bu kuleden etrafa doğru imtidat eden nazar-ı temaşa vâsi göl üzerinde birbirinden uzak irili, ufaklı birçok adalara tesadüf etmekle hatırıma fener kulesindeki temaşayı ihtar eylediyse de Christiania Gölü'nün adaları hem daha yakın hem daha çok olduğundan manzarası daha letafetliydi.

Kuleden aşağı inerken tahminen yarıya geldiğimizde bir küçük kapı bize yol verdiğinden şatonun damı üzerine çıktık. Bu dam bir teras hâlinde tanzim edilmiş olup kulenin tepesindeki nezaret[1571] âdeta buradan dahi müyesserdi. Dam üzerinde birçok fenerler ve kandiller gördüğümüz gibi kuleye haricen boylu boyuna tüller dahi uzatılıp gerildiğini gördük ve bunlardan anladık ki bu gece şato kulesiyle beraber kâmilen fenerlerle donatılacaktır.

Damdan aşağıya indiğimizde şatonun ikinci katına vasıl olmuş bulunduk. Herbirinden diğerine geçilebilmek üzere oda ve kabine ve salon olarak dört beş parça emkineye[1572] münkasım olan bu katın hakikaten hükümdarlığa layık olacak suret-i fevkaladede döşenmiş olduğunu ve İsveç

[1562] idad(ına ithal et-): arasına katmak
[1563] enha: taraflar; yollar
[1564] mürtefi: yüksek
[1565] nazar-rübâ: göz alıcı
[1566] tasaddi (eyle-): girişme; başlama
[1567] üstüvane: silindir; direk
[1568] hisarpeçe: küçük kule
[1569] muhit (ol-): kuşatmak; çevrelemek
[1570] müdevver: yuvarlak; değirmi
[1571] nezaret: seyir; manzara
[1572] emkine: mekânlar; bölümler

ve Norveç sanatkârları tarafından yapılmış yağlı boyalı resimler ve ağaçtan oyma heykellerle müzeyyen bulunduğunu temaşa eyledik. Badehu birinci kata indik ki oradaki salonların birisi epeyce vâsi olup mermer üzerine mahkûk[1573] olmak üzere dokuz parça "bas rölyef"le müzeyyendi. Burada dahi bazı resim levhaları muallaktı ki her biri Norveç'in ağaçlık ve suluk olarak en latif birer mevkiini tasvir ve irae[1574] eyliyorlardı.

Nihayet zemin katına indiğimizde yukarıki salonun bir aynını orada da gördük. Fakat orada kadim Norveç krallarının çinkodan ısâga[1575] ve imal edilmiş heykelleri en büyük tezyinattan maduttular.

Şato derununda yemek salonu yoktur. Şatonun yanında bir bina-yı müstakil suretinde iki büyük salonla birkaç küçük kabineler taam levazımına mahsus yerler olup bunlarda da ondan mütecaviz büyük levhalar muallaktır ki her biri Norveç ülkesinin birer manzarasını irae eder. Bu salonlara smörgās usulünde kurulmuş olan sofralar kongre için tahmin edilen kalabalığa nispetle az gibi görünüyorlardıysa da sofra levazımıyla tezyinler hakikaten pek fevkalade bir suret-i mükemmeledeydi.

Biz şu ilk temaşayı bitirinceye kadar Prens Eugén Hazretleri dahi gelmiş ve zemin katının önünde yine bir teras gibi tanzim edilmiş bulunan mahalde misafirlerini beklemekte bulunmuştu. Yirmi kadar adam olduğumuz hâlde prense takdim edildikse de bu takdim resmî bir şey olmayıp suret-i dostanede vuku buldu. Tahminen yirmi yirmi bir yaşlarında olan bu kralzade uzunca boylu, sarı tüylü, şirin yüzlü, nazik ve mültefit[1576] bir zat olup söylediği sözleri gayet aheste ve halimane bir tavırla söyler. Hepimize bu tavr-ı mütevaziane ve mültefitanesiyle hâl ve hatır sorarak bana:

– Kule üstünden Christiania şehrine dahi imtidad-ı nazar pek hoştur değil mi? Christiania şehri küçük bir şehirse de mevki ve heyet-i umumiyesi bana gayet şirin görünür, demeleriyle cevabım da:

– Evet Altes! Şehrin buradan görünüşü göllerin ve cezirelerin tezyiniyle gayet hoş olduğu gibi Kral Şatosu'ndan ve Akershus üzerinden görünüşü de gayet latiftir, deyince gayet hoşlanarak:

– Bravo! Oralara gidecek kadar vakit bulabildiniz ha? diye beyan-ı memnuniyet eylediler. Ben de sabahleyin erkenden icra eylemiş bulunduğum cevelanı muhtasaran[1577] bi'l-hikâye[1578] memnuniyetlerini arttırmaya gayret eyledim.

[1573] mahkûk: oyulmuş
[1574] irae (eyle-): göstermek
[1575] ısâga: kalıba dökülmüş
[1576] mültefit: iltifatkâr
[1577] muhtasaran: kısaca
[1578] bi'l-hikâye: anlatarak

Bu sırada göl üzerinden kongre azasını getirmeye mahsus olan vapurlar nümayan[1579] oldukları gibi birçok sandallar dahi ahaliden seyre ragıp[1580] olan zevatı hamilen[1581] geliyorlardı. Cümlesi gûnâgûn bayraklarla donanmış oldukları cihetle güzel bir heyet kesbetmişlerdi. Vapurların ikisinde askerî müzikaları terennüm-sâz olarak hafif bir rüzgâr dahi o taraftan geldiği cihetle müzikaların nagamatını[1582] bize isal[1583] eyliyordu. Bunlar berzaha yanaşarak askerî müzikalarının birisi kafilenin önünde ve diğeri arkasında mevki tutup çala çala ta şatoya ve kralzadenin huzuruna kadar geldiler. O zaman cümlece şato civarındaki ormanın derununa doğru yürümeye başladık ki Norveç'in ebniye-i kadime-i ahşabiyesinden[1584] olarak uzacık yerlerde ve dağlar içinde mebniyken kral tarafından buraya nakil ve tekrar inşa edilen kilise ve hane ve ambarı görmeye gidiyorduk.

Tahminen on dakika kadar yürüdükten sonra bunların mebni oldukları mahalle vardık. Esna-yı râhta[1585] Madam Gülnar ile de buluştuk. Meğer o gün ettiği istirahati kâfi bularak oraya kadar bir gayret eylemiş. Fazail-i ilmiye ve müzika ve resim cihetlerinden behre-i sınaiye[1586] sahibi olmakla beraber zekâveti, fetaneti[1587] de hakikaten berter[1588] olan bu kadın herkesin hemen evvel-be-evvel kiliseye koştuklarını görünce bana dedi ki:

– Biz ziyarete ambardan başlayalım. İnşaatın evvela en adisini görüp badehu tedricen en âlâsını temaşa eyleyelim. Hem şimdi kalabalık hep o küçücük kiliseye dolmuş bulunduğundan hakkıyla temaşası kabil olamaz. Ambar ile köylü hanesiyse işte tenhadırlar. Biz onları ziyaret edinceye kadar kilise dahi tenhalanmış olarak orasını da rahatça temaşa edebiliriz.

Bu mütalaanın pek beca[1589] olduğunu teslim etmemek kabil midir? Evvel-be-evvel ambara girip temaşaya başladık. Bu ebniye-i kadimenin asıl şayan-ı dikkat olan ciheti bir rivayete göre sekiz yüz ve kabule daha ziyade şayan olan diğer rivayete göre altı yüz senelik şeylerken henüz çürümemiş olmaları kaziyesidir. Buraların kışı gibi gayet şiddetli ve karlı yağışlı kışların beş altı yüzüne tab-aver-i mukavemet[1590] olarak çürümemiş olan çam ağaçlarının ne kadar çıralı olduklarını düşünmelidir. Bunlar çamsa da elyafı bizim çamlar kadar kaba olmayıp dışarıdan görünüşleri çamdan ziyade kızıl

[1579] nümayan (ol-): görünmek
[1580] ragıp (ol-): rağbet etmek
[1581] hamilen: taşıyarak
[1582] nagamat: nağmeler
[1583] isal (eyle-): ulaştırmak
[1584] ebniye-i kadime-i ahşabiye: eski ahşap binalar
[1585] esna-yı râh(ta): yolda
[1586] behre-i sınaiye (sahibi ol-): sanatlardan anlamak
[1587] fetanet: kavrayış
[1588] berter: fazla; üstün
[1589] becâ: yerinde; uygun
[1590] tab-aver-i mukavemet (ol-): karşı koymak

ağaca benzerse de kızılağaç gibi yumuşak olmayıp gayet serttirler.

Kezalik şayan-ı dikkat ve ehemmiyet olan bir ciheti de ebniye-i mezkûrenin[1591] geçme olarak yapılmış bulunmalarıdır. Ol suretteki ağaçlar üzerine numaralar vaz'ıyla buradan sökülüp başka yere nakil ve tekrar terkip edilmesi kabildir. Suret-i binasına gelince öyle bizdeki ahşap binalar gibi birer taban üzerine direkler kaldırılarak payandalar örülerek ve üst tabanlar çıkılarak badehu içleri, dışları tahta kaplanmak suretiyle yapılmış olmalarını tahayyül etmemeli. Eski yağhane direklerini gözünüzün önüne getiriniz. Dört köşesi otuzar santimetre kalınlığında ve iki ucunun kalınlığı bir raddede olan bir direği şekl-i mik'âbda[1592] yonulmuş yarımşar metre mikabında ve bir vaziyet-i müstakimede olan beş altı taşın üzerine taban gibi uzatınız. Bu azim direğin tûlü de on beş metre kadar olsun. Badehu tûlü ve kalınlığı hep buna müsavi on beş kadar direği üst üste koyarak yatırınız. Önünüzde safi direkten yapılmış bir duvar peyda olur ya? Hem de direkler gayet güzel yonulup rendelenmiş bulundukları cihetle yekdiğerine temas eden yerlerinden rüzgâr bile geçemeyecek bir yekparelik hâsıl etmiştir.

Bu duvarı keresteci dükkânlarında birbiri üzerine yatırılan kalasları pek çok görmüş bulunduğunuz cihetle pek kolay tahayyül eylersiniz. Fakat bir bina yapmak için bu duvarlardan dördünü dört zaviye-i kaimesinden[1593] yekdiğerine rapt etmek lazım geleceğinden işte asıl bunun tarifine muhtaç kalırsınız. Bu tarif dahi şu veçhile icra edilebilir ki:

Temel taşları üzerine yatırmış olduğunuz ilk taban direğinin iki uçlarına dülger ve marangozların "frengi açmak" tabir ettikleri veçhile birer çentik yapacaksınız. Bu çentikler mesela direk uçlarından on beş santimetre kadarı hariçte kalmak üzere resm[1594] olunacak. Direğimizin kalınlığı otuz santimetre olduğuna göre çentiği resm edecek iki hattın arası da otuz santim olacak, bu hatlar üzerinden işletilen testere direğin nısfü'l-sahnına yani on beş santimetreye kadar kesecek. Aralarındaki parça uçurulup düzletildiği zaman çentiğin dibi otuz santimetre arz ve tûlünde bir boşluk hâsıl eyleyecek. Bu direği çentik tarafı yukarı gelmek üzere taban ittihazıyla temel taşı üzerine vaz' eyledikten sonra ikinci dıl'ı teşkil edecek olan diğer direğin ucunu da böyle çentip badehu onun çentiği aşağı gelmek üzere ilk çentikle yüz yüze getirip üst üste koyunca çentikler birbirine girerek iki direk dümdüz bağlanmış olmaz mı? Demek olur ki dört direği böyle çentiklerle yekdiğerine bağlayacak olursak bir çerçeve husule getirmiş oluruz.

Şu azim çerçeveyi hayaliniz önüne getirdikten sonra böyle on beş kadar

[1591] ebniye-i mezkûre: söz konusu binalar
[1592] şekl-i mik'âb: küp şekli
[1593] zaviye-i kaime: dik açı
[1594] resm (olun-): çizilmek

çerçeveyi birbiri üzerine koyunca safi ağaçtan mamul dört duvar husule getirmiş olursunuz ki bunlar dahi köşelerinden birbirine frengi geçmesi suretiyle bağlıdırlar. Fakat bu hâlde her çerçeve yalnız kendi adlâ'-ı erbaası[1595] uçlarından merbut olup birinin diğerine irtibatı olamaz değil mi?

Şu noksanı da itmam için tahayyül buyurunuz ki evvel-be-evvel binanızın iki dıl'-ı atvelini[1596] teşkil edecek olan uzun direkleri yatırıp da iki dıl'-ı aksarı[1597] bunların üzerine koyduğumuz zaman onların çentiklerini tam nısfa kadar indirmiş değilsiniz de rub'a[1598] kadar indirmişsiniz. O hâlde çerçeveyi teşkil eylediğiniz zaman aksar olan dıl'lar, atvel olan dıl'lardan bir rub' yani yedi buçuk santimetre kadar yüksekte kalmış olurlar. Badehu bu dıl'în aksarîn[1599] üzerine ikinci çerçevenin dıl'în atvelînini[1600] uzatmak için iktiza eden çentiği bir rub' nispetinde çentince evvelki aksar ve yüksek olan direkleri çentiğini içine alıp zapteder ve bu dıl'-ı atveli yine o çentiğin hizasından ve üst tarafından direğin rabt-ı sahnına müsavi yani yedi buçuk santimetre umkunda[1601] çentecek olursanız birinci dıl'-ı sagir[1602] üzerine gelecek olan ikinci dıl'-ı sagire de yuva açmış olursunuz.

İşte direkuçları böyle hep frengi geçmesiyle birbirine bağlandığı zaman yalnız çerçeveler birer birer kendi köşelerinden bağlı kalmayıp her çerçeve yine her köşesinden alttaki ve üstteki çerçevelerle de mürtebiten[1603] öyle bir duvar-ı haşebi[1604] vücuda getirir ki mimarlığa zerre kadar vâkıf olan insanın karşısında peyda eylediği heyet[1605] ve tasvir ettirdiği metanet gerçekten akıllara hayret verir. Nasıl vermesin ki buraya kadar tarif eylediğimiz dört duvardan maada taksimat-ı dâhiliye, çatı ve tavan hep böyle kalın ve büyük direklerden geçme usulünde yapılmış bulunup biz ise tek dolap, çift dolap gibi bunlara nispetle eğri büğrü değnek parçaları ve lata ve pedavra[1606] gibi çerçöp ve talaş mesabesinde kalabilecek olan şeylerle ahşap binalar yapıldığını görmeye alışmış olduğumuzdan bizim ahşap binalara nispetle şu karşımızdaki binaların ehemmiyet ve metanetini yine bizim kârgirlerde bile bulamayız. Beş altı yüz sene şedaid-i havaiyeye[1607] bila-tamir mukavemet edebilecek kârgirlerimiz olsa olsa yine beş altı yüz seneden kalma ebniye-i kadimemiz olabilip yoksa bugün kârgir olmak üzere yapılan binalarımız kırk elli sene sıvasız kalacak olsalar ne hâllere geleceğini düşünmeliyiz.

1595 adlâ'-ı erbaa: dörtkenar
1596 dıl'-ı atvel: en uzun kenar
1597 dıl'-ı aksar: kısa kenar
1598 rub': dörtte bir
1599 dıl'în aksarîn: kısa kenarlar
1600 dıl'în atvelîn: uzun kenarlar
1601 umk: derinlik
1602 dıl'-ı sagir: küçük kenar
1603 mürtebiten: irtibatlı, birbirine bağlı olarak
1604 duvar-ı haşebi: ahşap duvar
1605 heyet: görünüş
1606 pedavra: ince tahta
1607 şedaid-i havaiye: sert hava şartları

Burada tafsilat-ı zaide[1608] veriyoruz diye ta'yib[1609] olunmamalıyız. Kim bilir kaç günlük dağlardan, sarp yollardan insan ve hayvan süratiyle buraya kadar getirilip tertip edilmiş bulunan şu ebniye-i haşebiyenin ehemmiyetlerini kârilerimiz nazarında gönlümüzün arzusu veçhile tayin ederek onları temaşa esnasında kendimizde hâsıl olan hiss-i müteaccibaneyi[1610] kârilerimizde de husule getirmeye gayret mecburiyetindeyiz. Müterekkib oldukları direklerin her biri bizce emsali nadir görülen cesamette olmalarından ve geçme suretiyle yapılışları pek derin hesaplara ve uzun uzadıya ölçülere mütevakkıf bulunmalarından kat'-ı nazar on beş metre kadar tûl ve beş metre kadar arzında olan bu ambarı teşkil eden kerestenin İstanbul fiyatınca kıymeti la-akall üç yüz liraya ve bu kereste üzerindeki ameliyatın yine ol miktar bir bedele baliğ olacağını da düşünürsek binanın masarif-i inşaiyesi de olur olmaz kârgirlere kıyas edilemeyeceğini teslime mecbur oluruz.

Hem de bu tarifimiz henüz derununa zahire doldurulacak bir ambara mahsus bir tariftir. Binaların ikincisi olarak gezdiğimiz köylü hanesi bundan daha pek çok ziyade ustalıkla yapılmıştır. Kapıdan girildikte üç metre arzı ve tûlü olan bir medhale girilmiş olup sağ taraftaki ikinci kapıdan girildikte sekiz metre kadar arzı ve tûlü olan bir vâsi odaya giriliyor ki dâhil olduğumuz kapı, odanın bir köşesinde bulunup kapı cihetinin diğer köşesinde geniş bir ocak görülür. Derununda yanan ateşin dumanı odayı istila etmemek için önüne yine ahşaptan yapılmış bir siper o kadar güzel oymalarla menkuş[1611] ve müzeyyendir ki oradan kaldırılıp âsâr-ı nefiseden olmak üzere en muteber bir müzeye nakledilmeye şayandır.

Zaten bu hanecik dahi mini mini bir müzehanedir ya! Çünkü yapıldığı zamana ait olan eşya ve evani-i beytiye[1612] de ve o zaman bunun içinde sakin olan ahalinin insan şeklindeki mankenler üzerine mevzu' elbise ve esliha[1613] vesairesini de irae eyler. Şimdiki şarap ve bira sürahilerine bedel ıhlamur ve ardıç gibi türlü ağaçlardan oyulup tezyin edilmiş kovacıklar, çamçaklar ve daha büyük su kapları sofralar vesaireden maada demirden, pirinçten, gümüşten yapılmış türlü kemer tokaları, kordonlar, küpeler, yüzükler, topuzlar, bıçaklar, filanlar da görülür. Âdeta bundan altı, yedi asır mukaddem Norveçli zengin bir köylünün hanesine girmişsiniz vesselam!

İlk girdiğiniz medhâlden bu odaya sapmayıp da doğruca karşınıza gelen kapıdan girecek olsanız ambar gibi bir yere girmiş olursunuz ki oradan da bir küçük merdivenle hanenin çatı arasına çıkarsınız. Burada da saban

[1608] tafsilat-ı zaide: fazla bilgi
[1609] ta'yib (olun-): ayıplanmak
[1610] hiss-i müteaccibane: şaşkınlık hissi
[1611] menkuş: nakşolunmuş; işlenmiş
[1612] evani-i beytiye: ev gereçleri
[1613] esliha: silahlar

düven, tırmık, çapa gibi birtakım çift edevat-ı kadimesi[1614] müşahede olunur.

Odada azim bir defter bulunarak şu mahalli ziyaret edenlerin defter-i mezkûra isimlerini kayd etmeleri mutat bulunmasıyla biz dahi isimlerimizi kayd eyledik. Zira burası Christiania şehrini temaşaya gelen seyyahîn-i ecnebiyenin mutlaka müracaat ve ziyaret mecburiyetinde bulundukları en meşhur yerlerden olup âdetleri veçhile her gelen seyyah ve zair[1615] dahi ismini kaydeder.

Ambar ile köylü hanesini hîn-i ziyarette hâsıl olan hayretimiz kiliseyi temaşa eylediğimiz zaman bir kat daha mütezayid oldu. Vakıa kilisenin mesaha-i terbiiyesi[1616] ambardan daha pek büyük değildir. Fakat irtifa onun üç mislinden aşağı olmadığı gibi çatısı, çan kulesi, saçakları ve derununda şirvanlar ve bunların altındaki kolonlar önlerindeki parmaklıklar ve haricen bir tarafındaki ince uzun balkon gibi gezinti mahalleri ve bilhassa mihrap ittihaz olunan ciheti o kadar güzel yapılmış ve o derecelerde nazik oymalarla ziynetlendirilmiştir ki temaşasına doyulamaz ve temaşa edildikçe insan istigrab ve hayretinin tezayüdünü men edemez.

Yanımızda bulunan bazı arkadaşlar:

– Bilhassa bu kilisenin on ikinci asr-ı milad evailinden[1617] kaldığı muhakkaktır. Yedi yüz senelikten ziyade bir bina olduğuna göre o zamanın ahalisinde görülen şu maharet hakikaten şayan-ı hayrettir, demişti. Ben de dedim ki:

– Bugün şu mahalli ziyaretimizden dolayı gerçekten memnun oldum. Kendimi münteha-yı şimal[1618] memalikinin Tedmürleri* ve Persepolisleri** içinde buluyorum. Kudema-i Şarkiye'nin[1619] taşı işlemekte gösterdikleri mahareti Norveç kudeması da ağacı işlemekte göstermişler. Hakikaten muasırîni[1620] hayrette bırakacak bir maharet olduğunu tasdik eylerim.

Şuracıkta haber vereyim ki avdette[1621] Paris'e uğrayıp sergiyi temaşa eylediğim sırada İsveç-Norveç kısmında bu binaların taklidi yapıldığını görmüştüm. Taklitler buradaki tahkik[1622] derecesine varamadıkları hâlde bile erbab-ı temaşanın hayretlerini mucip oluyorlardı. Eğer şu kilise aynen

[1614] edevat-ı kadime: eski aletler
[1615] zair: ziyaretçi
[1616] mesaha-i terbiiye: kare, dört köşe alan
[1617] evail: başlangıç
[1618] münteha-yı şimal: kuzey kutbu
* Tedmür: Suriye'de bulunan bir antik kent [h.n.]
** Persepolis: Pers İmparatorluğu'nun başkenti [h.n.]
[1619] kudema-i Şarkiye: Doğu'nun eski insanları
[1620] muasırîn: çağdaş; aynı devirde yaşamış olanlar
[1621] avdet: geri dönüş
[1622] tahkik: hakiki

Paris sergisine nakledilmiş olsaydı temaşa edenlerin hayretleri kim bilir ne derecelere varırdı.

Madam Gülnar ve sair yanımızda bulunan Ruslar tarafından edilen rivayete göre Rusya'nın şimal taraflarında da bu yolda yapılmış binalar görülürmüş. Vakıa hâlâ Norveç taraflarında ebniye-i dihkaniyenin[1623] âdeta kâffesi bu surette yapılmaktaysa da ağaçlar incele incele bizdeki kalas tahtaları menzilesine[1624] inmiş ve inşalarında görülen ustalık dahi büyük bir tenezzül[1625] ve tedenni[1626] göstermekte bulunmuştur.

Ebniye-i mezkûrenin temaşası akşamın gereği gibi hulûlüne kadar devam eyledi. Şu üç binanın ortasında husule gelmiş olan avlu gibi bir yerde bugün ictima-ı hususîde başlanmış olan mesele-i diniyede bulunanlardan birkaçının o ictimada mevcut bulunmayan diğer birkaç zevatla yine bu meseleye dair söz ettiklerini birkaç defa gördümse de böyle mühim bir temaşa varken ve daha sair birkaç da mülahazaya mebni mübahaselerine iştirak etmek istemedim. Nihayet "şatoya! şatoya!" diye nidalar işitilmeye başlanıp herkes dahi şato tarafına teveccüh eyledikleri için biz de birkaç arkadaş o cihete müteveccih olduk.

Şatonun yemek salonlarını teşkil eyleyen daire-i müfrezesi[1627] önü latif bir çemenistan suretinde muntazam olup oraya da binlerce fener ve kandillerden maada beş on kadar da ziya-yı elektrik sütunu rekz edilmişti. Taam salonlarına girip son tertibatı gözden geçirdiğimiz esnada etrafımızda bulunan bu kalabalığı salonların ihata edemeyeceklerini anladık. Biraz evvel ebniye-i kadime ziyaretindeki mütalaamız tekrar eyledi. Ya herkesten evvel veyahut herkesten sonra taam edecek olursak izdihamdan vareste[1628] olarak rahatça taam mümkün olabileceğini hükmeyledik.

Meğer bu mütalaa bizden evvel daha pek çok kimselerde vaki olmuş. En dipte bir küçük salon içinde beş altı kişinin yemek yemeye başlamış olduklarını görerek bize de gayret geldi. Fakat biz oraya girmeyip ondan evvel olan büyük salonun bir köşesindeki sandalyeleri şöyle bir eğreti sofra hâlinde tanzim ettik. Yani birisini sofra olmak üzere ortaya koyup birkaç tanesini de üzerlerine oturulmak üzere etrafına dizdik. Madam Gülnar'ı, Madam Krelemberg'i, Profesör Gottwald'ı ve sair bir iki ihtiyarı oturtup Doktor Boris Yanpolski ile ben sofracılığa başladık. Münavebeyle[1629] büyük sofralardan doldurduğumuz tabakları gereği gibi doldurup ortaya koydukça herkes ondan

[1623] ebniye-i dihkaniyye: köy evleri
[1624] menzile: derece
[1625] tenezzül: düşüş
[1626] tedenni: gerileme
[1627] daire-i müfreze: ayrılmış dair
[1628] vareste: kurtulmuş
[1629] münavebe (ile): nöbetleşerek

ekl ediyordu. Şu suret-i taam tamam bizim alaturkayı andırdığından dedim ki:

– Sofra ittihaz ettiğimiz şu sandalyenin zahriyesini[1630] kesseniz onun üzerine bir buçuk metre kutrunda[1631] bakırdan veya pirinçten mamul bir sath-ı müstedir[1632] koyup kucaklarınızda ellerinizde bulunan tabakları, çatalları, ekmekleri, falanları da Türkçe sini tabir olunan o bakır satıh üzerine koysanız badehu hepiniz alacağı et parçalarını orta yerdeki tabaktan alarak tenavüle[1633] başlasanız işte bir alaturka sofrada taam etmiş olursunuz.

Rusların millî taamları bizim alaturkanın aynı olduğu için şu tarifimi onlar derhâl teslim ettiler. Hatta Rus olmayan bir iki arkadaşa da anlatmaya başladılar.

Biz daha ilk taamımızı tenavüldeyken bir suret-i tedriciyede[1634] salona girmeye başlayan aza-yı saire beş on dakika zarfında o kadar izdiham peyda eylediler ki ikinci, üçüncü taamlarımızı alıp soframıza getirebilmek hususunda Doktor Boris ile beraber hayli müşkilata duçar olmuştuk. Bizim gibi sofra kurup ve sandalyelere oturup rahatça taam edebilmek şöyle dursun ayak üzeri taam etmek bile kime müyesser olabilir? O kadar kalabalık ki iki adamın arasında tabağın sığabileceği kadar dahi fasıla olmadığından herkes tabaklarını başları hizasına kaldırıp mesela başındaki tablayla simit getiren adam tabla üzerinden simit alıp yemeye mecbur olduğu zaman ne harekette bulunuyorsa o yolda hareket ediyorlar.

Sofralar üzerindeki yemek tabakları bira ve şampanya şişeleri der-akab[1635] boşalıp yerlerine diğerleri getirilmeye mecburiyet oluveriyor. Bereket versin ki yerin darlığı taam tedarikinde dahi darlığı mucip olmamış. Eğer mekûlat ve meşrubat hesabı da mahall-i taamın darlığına münasiben yürütülmüş olsaydı Allah bilir ama halk yekdiğerinin lokmasını ellerinden kapmaya mecbur olurdu.

Bununla beraber suret-i taamdan kimse müşteki olmayıp bilakis cümlenin şevki şetareti[1636] mütezayid görünüyordu. Bahtiyarî-i nev'-i beşerin esbabını istikmalde[1637] bütün insanların teavün ve tenasur[1638] mecburiyeti bu gece şurada dahi kendisini ortaya koydu. Bazı sofraya takarrübden[1639] bi'l-külliye âciz kalan ihtiyarlar:

– Dostum! Arkadaş! Hey! Falan Efendi! Merhamet ve inayet eder de bana bir dilim jigo [gigot]* uzatabilir misiniz? diye ricaya başlar ve bu ricaya

[1630] zahriye: arkalık
[1631] kutr: çap
[1632] sath-ı müstedir: yuvarlak yüzey
[1633] tenavül: yemek yeme
[1634] suret-i tedriciye(de): gittikçe artarak
[1635] der-akab: hemen
[1636] şetaret: neşe
[1637] istikmal: tamamlama
[1638] teavün ve tenasur: yardımlaşma
[1639] takarrüb: yaklaşma
* gigot: pişmiş koyun but veya kolu [ed.n.]

muhatap olan dahi önündeki manileri yarıp yıkarak istediğini hazırlarsa da ricayı eden zata kadar uzatmak kabil olamadığından tabak birkaç elden geçirilmeye mecburiyet görülür. Bazı kere de bu mutavassıt[1640] eller o tabaktan kendi hesaplarına istifadeye koyulurlar.

İşin en tuhafı şunda ki ta baştaki salonda prens bulunarak orada dahi kalabalık beri taraflardan az olmadığı derkâr bulunmakla beraber ya kral hazretleri veya kongre namına idare-i akdahla[1641] "Hurra!" çağırılmaya başlanır.

Fakat bu alkıştan diğer salonlara evvelce haber vermek mümkün olamadığından herkes hurra sadalarını işittikçe peyrev[1642] olmaya mecbur olurlar. Ancak bu sadaları evvela işitip badehu peyrev olmak için aradan birkaç saniye müruru lazım gelmez mi? Binaenaleyh ilk salondaki alkışlar hitam bulduktan sonra son salonda yeni başlamak üzere şüphesiz bir dakika kadar bir imtidat[1643] peyda olur.

Bundan daha tuhafı herkesin böyle nefsî nefsî mecburiyetine düşmüş oldukları bir zamanda bile bazı zevatın mübahasat-ı ilmiyede bulunmaları kaziyesidir. Mesela böyle mübahasede bulunan iki zatın arasından uzanıp bir dilim ekmek almaya çalıştığınız esnada profesörün birisi dudakları burnunuza pek yakın olarak:

– Keldani lisanına takarrübde İbrani lisanı Arabîden akdemdir, demiş. Siz ise lisan-ı Samiye erbabından değil mesela lisan-ı Ariye müntesiplerinden bulunursunuz ama o dakikada, o noktada böyle bir hitaba muhatap olacağınıza hiç muntazır değilsiniz. Alık alık profesör efendinin yüzüne bakakalmışsınız. Biraz sonra gerek sizde gerek profesörde bir kahkaha! Zira anlaşılmış ki adamcağız o sözü size değil yanınızdaki adama söylemeye hazırlanmış ama iki başın arasına sizin baş giriverdiği için hitap dahi tamam sizin burnunuz dibinde vaki oluvermiş.

Dışarıda iki bando askeri müzikası terennüm-sâz oluyormuş. Evet! "muş!" zira patırtıdan, gürültüden müzika değil top atılsa kimsenin işiteceği yok. Hele hararet o derecelerde çoğaldı ki artık salonlarda oturabilmek daire-i imkânın bi'l-külliye haricine çıktı. Biz taama evvel başlamış olduğumuzdan dolayı memnun kalarak kendimizi dışarıya atmaya kıyam eyledik ama birçok kimseler henüz taam etmeye geldiklerinden dışarıya çıkabilmek dahi gerçekten müteazzir[1644] olmuştu. Güç hâlle bizim salondan çıkabildikten sonra girmiş olduğumuz diğer salonu bizimkinden daha ziyade kalabalık

[1640] mutavassıt: aracılık eden
[1641] idare-i akdah: kadeh kaldırma
[1642] peyrev (ol-): takip etmek
[1643] imtidat: uzama
[1644] müteazzir: çok zor

bulduk. Oradan da bahçeye kadar can atabildik.

Şöyle bir hâlde bahçenin serinliğinden korkmak lüzumunu kim inkâr eder? Fakat salonlara da avdetin imkânı bulunmadığından paltomuzu muhafaza eden kapıcıya sokulup eşyamızı aldıktan ve kendimizi bunlarla muhafaza eyledikten sonra dairenin önünde rüzgârdan siperli bir yere bir iki bahçe sandalyesi cemine de bade'l-muvaffakiye müzika dinlemeye ve sohbet etmeye koyulduk.

Yemek salonlarında kalmış olan halkın ıstıraplarını sormayınız. Bir aralık pencereleri açmaya mecbur oldular. Pencereler bahçeden iki metre kadar yüksek oldukları hâlde başımız üzerinden dışarıya intikal eden sıcak ve ufunetli[1645] havayı hakikaten hisseyliyorduk. İçeride taam işini bitirip dışarıda bizi gören ve safamıza gıpta eyleyen bazı kimseler pencereden atlamayı göze aldırdılarsa da icra cihetine kadar gitmediler. Atlanacak yer yüksek olduğu için değil, ayıp olacağı için!

Şu bahçede yarım saat kadar sürdüğümüz safa hakikaten pek neşeli oldu. Zira taam dairesinin bir cihetine birisi ve diğer cihetine diğeri yüksek pupitre'lerini (?) nısf-ı daire şeklinde dizip terennüm-sâz olan iki bando askeri müzikası nöbet nöbet terennümlerle sem'imizi[1646] teşnif[1647] eyledikleri gibi Christiania Darü'l-maarifi talebesi dahi İsveç'in Uppsala talebesi tarafından icra olunan nağme-i müctemia gibi ve gayet güzel bir surette nöbet nöbet teganni eyliyorlardı. Hanendelik Uppsala talebesinde nasıl kadim ve mühim âdetse bunlar nezdinde dahi öyle olup hatta bu gece kongrenin şerefine olarak darü'l-maariften çıkalı yirmi otuz seneyi geçmiş, saçları ağarmış birtakım ihtiyarlar bile teganniye iştirak eylediklerinden bunların tegannileri Uppsala talebesinden daha ziyade kulûb-ı müstemiîne[1648] tesir eylemiş olduğunu iddia edebilirim. Bir aralık Kontes de Landsberg uzaktan beni görüp çağırarak:

– Avdette dahi birlikteyiz değil mi? Gündüz geçip beğendiğimiz sayfiyelerin gece kandillerle donanmış olduğunu temaşa dahi hoş olur, demesiyle bi't-tabii muvafakat-ı memnunaneye[1649] müsaraat[1650] eyledimse de avdette Madam Gülnar'a refakati gönlüm daha ziyade arzu eylemekte bulunduğunu da inkâr edemem. Ancak Madam Gülnar ile bu avdet refakatine dair bir söz etmemiş, bir karar vermemiş olduğumuz gibi gündüz buraya kontesin arabasıyla gelmiş bulunmaklığımız dahi yine onun arabasıyla avdeti icap

[1645] ufunetli: pis kokulu
[1646] sem': kulak
[1647] teşnif (eyle-): süsleme
[1648] kulûb-ı müstemiîn: dinleyenlerin kalpleri
[1649] muvafakat-ı memnunane: memnuniyetle uygun bulmak
[1650] müsaraat (eyle-): teşebbüs eylemek

ettirmek tabii bulunduğundan gönlümün itirazını haksız buldum.

Filvaki biraz sonra arabalarımız hazır olduğundan Madam Gülnar'a:

– Artık müsaadenizle gündüz arabasına bindiğimiz arkadaşımıza gece de refakat edeceğiz, dedim ve o dahi gülerek:

– Evet vazifeniz budur. Hem arabasına bineceksiniz hem de Osmanlı'nın darb-ı meseli mucibince kimin arabasına biniyorsanız onun şarkısını çağıracaksınız değil mi? diye gülüşerek "geceniz hayrolsun" temenna-yı vedakâranesini de bi'l-icra arabamıza bindik.

Evvelce dahi demiş olduğum veçhile yolun iki tarafı bağlık ve bahçelik ve bunların her biri birer köşk ve haneyle müzeyyen bulunmasından dolayı bizim Erenköy taraflarına benzeyen şu mevkiin gecelik hâli gündüzkiden daha az güzel değildi. Sayfiyelerin kâffesi donanmış olup Oscarshall Şatosu da kulesindeki sancak direğine kadar kandillerle müstağrak-ı nur olduğundan nazarın her cihete teveccühü kalpte bir başka safayı istilzam[1651] eyliyordu. Bütün Christiania ahalisi dahi bu yola dökülmüş olduğundan bunların ellerindeki maytaplar, bir nev' ateş püsküren fişekler dahi şehrayinin ehemmiyetini artttırdıkça arttırıyordu. Ancak Stockholm'de Drottningholm Şatosu'ndan esna-yı avdette gördüğümüz şehrayinle bunun arasındaki fark bi-aynihi Stockholm'ün iki yüz on beş bin ahalisiyle buranın yüz otuz bin ahalisi arasındaki fark adedi nispetindeydi. Her yerin düğünü, bayramı, yortusu, şehrayini kendi hâline münasip olacağı derkâr bulunduğundan dolayı Christiania şehrinin dahi kongreye gösterdiği şu âsâr-ı riayet ve hürmet dahi herhâlde pek fevkalade addolundu.

Kontes de Landsberg cenapları esna-yı avdette birkaç kelimeyle Madam Gülnar'ı sordular. Fazail-i ilmiye ve edebiyelerinden dolayı müstehak oldukları lisan-ı sitayişle[1652] beraber malumat-ı mukteziye[1653] ita[1654] eyledim. Ekser evkatta[1655] birlikte bulunduğumuzu dermeyan eylediler. Bence pek sevgili olan lisan-ı maderzadıma[1656] vukufu aramızda böyle bir takarrüb husulüne badi[1657] olduğunu bildirdim. Hatta Rusların ahlakı, âdâtı da Osmanlıların hemen aynı olduğunu ve binaenaleyh arada nev-umma[1658] hemşehrilik bulunduğunu dermeyan edince biraz âsâr-ı taaccüb[1659] gösterdiklerinden dedim ki:

– Bilmem hangi Fransız'ın sözüdür "Rus'u kazıyınız altından Tatar çı-

[1651] istilzam (eyle-): gerektirmek
[1652] lisan-ı sitayiş: övücü bir dil
[1653] malumat-ı mukteziye: gerekli bilgiler
[1654] ita (eyle-): vermek
[1655] evkat: vakitler
[1656] lisan-ı maderzad: anadil
[1657] badi (ol-): sebep olmak
[1658] nev-umma: bir çeşit
[1659] âsâr-ı taaccüb: şaşırma belirtisi

kar." demiş. Hâlbuki Osmanlı'yı kazıyacak olsanız altından yine Tatar çıkar. Türklük, Tatarlık şey-i vahid[1660] hükmünde gibidir. Avrupa medeniyetini ahz[1661] hususunda Ruslar bizden evvel başlamış ve bizden ileriye gitmişseler de herhâlde ahlak ve âdetlerince Asya ahalisinden bulunmalarına muktezî olan şeyler henüz baki olduğunu bunlarda görüyorum.

Kontes ile sözün daha ilerisine gidilmeyerek bilakis o gün Hintli papaz ile Max Müller'in irad eyledikleri nutuklara bazı kimselerin itirazlarına dair bir söze tahvil-i musahabe[1662] edilmişti. Kendisi o kadar hikemiyat meraklısı bulunmadığından zikrolunan nutuklar hakkında bilahare bizim akdetmiş olduğumuz ictima-ı hususiyi anlatmaya lüzum görmeksizin yalnız kongrenin programının esasından hariç bulunan mebahis üzerine irad-ı nutuk edilmiş olmasını ben dahi beğenmediğime dair sözle iktifa eyledim. O zamana kadar da Hotel Victoria'ya vasıl olarak yekdiğerimizi veda eyledik ki vakit hemen nısf-ı leyle takarrüb eylediğinden yatağıma girmek ihtiyacı kendisini hissettirmeye başlamıştı.

BİR RİYASET-İ MUVAKKATA[1663] DAHA

Kongrenin Christiania'da eyyam-ı ictimaının ikincisi ve eylül-i efrencînin onuncusu olan salı günü için tertipnamede sabahleyin kable'z-zuhr saat dokuz buçuktan on bir buçuğa kadar bilcümle şubelerin darü'l-maarif salonlarında akd-i ictima edecekleri ve öğleden yarım saat sonra kongre heyetinin katar-ı mahsusla Honefoss nam mevkiye gidip oradaki büyük şelaleleri temaşayla beraber akşam üzeri alafranga saat dört buçukta yine orada taam edileceği ve altı buçukta avdete kıyam edilip Drammen kasabasına gelindikte kasaba-i mezkûre kadınlarının ikram edecekleri çay ziyafetinde bulunulup saat on birde yani nısf-ı leyle[1664] bir saat kalarak dahi Christiania'ya avdet edileceği münderiçti.[1665]

Sabahleyin daha darü'l-maarif dairesine gitmeye hazırlanırken Kontes de Landsberg cenaplarından aldığım tezkirede o günkü sefer için tertip olunan kervanın dünkü kervandan daha mühim olacağı ve devletli Mirza Muhsin Han* Hazretleriyle rüfekası olan Necef Ali Han ve Nevruz Han

[1660] şey-i vahid: aynı şey
[1661] ahz: kabul etme
[1662] tahvil-i musahabe (et-): sohbeti çevirmek
[1663] riyaset-i muvakkata: geçici başkanlık
[1664] nısf-ı leyl: gece yarısı
[1665] münderiç: kayıtlı; yazılı
* Mirza Muhsin Han: 1873-1890 yılları arasında İstanbul'da sefirlik yapmış ve bu süreçte İstanbul'daki masonluk faa-

ve Mirza Hasan Han'ın* ve İtalya elçisi ve Doktor Müller ve sair birtakım muteberanın[1666] birlikte bulunacakları beyanıyla ictimadan çıkılır çıkılmaz hemen Hotel Victoria'ya gelinmesi lüzumu bildirilmişti.

Honefoss denilen kasaba Christiania şehrinin şimal-i garbi cihetinde kuş gidişi hesabıyla kırk kilometre mesafede kâinse de ara yerdeki arazi gayet dağlık olduğundan araba yolu beş saatten ziyade mümted oluyor. Hâlbuki şimendifer gayet azim münhanilerle[1667] pek çok yerleri dolaştığından bu mesafeyi ancak dört saatte katedebilir. Daha dünkü gün başkâtip De Landsberg'den işitmiştim ki dört saati şimendiferde geçirmektense biraz hızlıca yürümek şartıyla bu kadar zamanda Honefoss'a araba ile dahi varılabileceğinden maada güzergâhta görülecek dağlar İtalya'nın Alp Dağlarından daha güzel olmasıyla araba seyahati daha ziyade eğlenceyi mucip olacaktır. Kemal-i nezaketinden dolayı bu eğlenceyi bize yağlandırıp ballandırıp tarif eyledikten maada yarı yolda kâin bir güzel köyde bir de âlâ kuşluk taamı tehyiesini[1668] emreylediğinden o taamın da şöyle neşeli, böyle zevkli olacağını anlatıyordu. Binaenaleyh dün kocası, bugün dahi zevcesi tarafından davet edildikten sonra adem-i icabet[1669] muvafık-ı nezaket olamayacağını düşünüp mektubu getiren uşağın cevap dahi beklemesinden naşi derhâl birkaç kelimeyle muvafakat-ı müteşekkiranemi kontese arz ve tebliğ eyledim.

O gün inikad[1670] eyleyen şubelerden lisan ve edebiyat-ı İslamiye şubesine gitmiştim. Zaten herkes irad edeceği nutukların en çoğunu Stockholm ictimaında irad edip bitirmiş olduğundan bazıları makalelerini ikinci defa olmak üzere burada da irad mecburiyetindeydiler. Hatta azadan yirmi otuz kadar zevat bugün lisan ve edebiyat-ı İslamiye şubesi riyasetinde benim bulunmaklığımı arzu eylediklerinden Stockholm'deki riyasetin bazı mertebe ihsas-ı hasudaneye[1671] dokunmuş bulunmasından naşi adem-i kabulünde katiyen ısrar eylemiş idiysem de huzzarın hemen kâffesi bu iltimasa[1672] iştirak eylediklerinden nihayet kabule mecbur olmuştum.

O gün nevbet-i kelamı Almanca, İngilizce nutuk eylemekte bulunan bazı kimselere ita eylediğim sırada bir İngiliz kendisine nevbet-i kelam verilmesini rica eylediğinden ricasını reddetmemiştim. Bana vermiş olduğu

liyetlerinin merkezinde bulunmuştur. [h.n.]

* Mirza Hasan Han: o dönemde İran'ın Londra sefiridir. [h.n.]

1666 muteberan: itibarlı kişiler

1667 münhani: kavis

1668 tehyie: hazırlama

1669 adem-i icabet: kabul etmeme

1670 inikad (eyle-): toplanmak

1671 ihsas-ı hasudâne: çekememezlik duyguları

1672 iltimas: rica

vizite kâğıdını zayi ve binaenaleyh ismini feramuş[1673] eylemiş bulunduğuma şimdi şu satırları yazarken müteessif kaldığım bu zat hilâf-ı intizarım[1674] olarak oldukça dürüst Türkçe ile irad-ı kelama mübaşeret etmesin mi?

İçtimaya arz edeceği şey Stockholm'de dahi dermeyan edilmişse de nasılsa orada kalabalık ve telaş ziyadece olduğundan kendi arzusu veçhile müstemiînin[1675] sem ve nazar-ı dikkatlerini celbedemediği ve bu iş kendisince fevkalhad mühim mevaddan görüldüğü münasebetiyle şube azasını bir daha dikkate davet eyleyerek dedi ki:

– Ben İslam'a gayet muhib olan müsteşriklerdenim. Mısır'da, Hindistan taraflarında memalik-i Osmaniye'de pek çok seyahatlerim vardır. Hindistan'da beynelmüslimîn[1676] medeniyet-i cedideye teyakkuzat-ı fikriye[1677] husule getirmek için matbuatça dahi bazı neşriyatta bulundum ki işte numunelerini bilhassa Ahmet Mithat Efendi Hazretlerine ihda[1678] ve takdim eyliyorum. Bundan maada devlet-i metbuumun payitahtı olan Londra şehri yüzlerce milyonluk Hindistan kıtasının da merkez-i merbutiyetiyken[1679] Londra'da henüz bir cami-i şerif inşa edilememiş olmasına dikkat eylemiştim. Gerek ehl-i İslam'dan ve gerek İngilizlerden topladığım ianet-i nakdiyeyle[1680] geçen seneler Londra'da istediğim gibi bir cami-i şerif binasına mübaşeret eylemiştim. Hitamı[1681] müyesser olmuş ve arzuma mutabık bir surette tezyin ve tefriş dahi edilmiştir ki işte dâhil ve haricinin fotoğrafya resimlerini de reis efendi hazretlerine takdim ediyorum. Bu resimlerden ve bu matbuattan bazı nüshaları diğer bazı aza-yı müslimîne takdim eylemiş bulunduğumdan bunları reis efendinin kendisine ihda eyliyorum ki şimdiye kadar bir fırsat bulup da takdim edememiştim.

Bu zatın şu gayret ve nezaketine teşekkür yollu birkaç söz söyledim. Kendisi ifadesinde devamla dedi ki:

– Diyanet-i İslamiye hakkında Avrupa uleması nezdinde öteden beri mevcut olan zanlar ve fikirler bi'l-külliye hilaf-ı vaki[1682] olduğuna cümleden ziyade vâkıf olanların birisi de benim. Terakkiyat-ı hazıra-i medeniyete İslamiyet'in muhalif olması şöyle dursun bilakis İslamiyet terakkiyat-ı mezkûreyi tavsiye ve tervicde[1683] dahi bulunuyor. Hele maneviyat cihetinde Avrupa'nın vukuf ve malumatı müslümanların behresine nispetle hiç

[1673] feramuş (eyle-): unutmak
[1674] hilâf-ı intizar: beklentinin aksi
[1675] müstemiîn: dinleyenler
[1676] beynel-müslimîn: müslümanlar arasında
[1677] teyakkuzat-ı fikriye: fikrî uyanış
[1678] ihda (et-): hediye etmek
[1679] merkez-i merbutiyet: bağlılık merkezi
[1680] ianet-i nakdiye: para yardımı
[1681] hitam: bitme; tamamlanma
[1682] hilaf-ı vaki: gerçeğe aykırı
[1683] terviç (eyle-): teşvik etmek

nev'indendir. İslamiyet'in haiz olduğu ahkâm-ı medeniyeyi bi't-tetebbu meydana çıkarmak işte bu Müsteşrikîn Kongresi'nin en mühim, en mukaddes vezaifindendir. Müslümanların kongreye iştiraki gittikçe artmakta olduğunu gördüğüm cihetle şu matlabın[1684] husulüne edilecek hizmetin de bundan böyle arttıkça artacağını ümit eylerim. Envar-ı medeniyetin[1685] henüz dâhil olmamış bulunduğu en vahşi yerlere nüfuz ve duhulü envar-ı medeniyetin ilk şaşaa-paş[1686] olması demektir. Bunu Avrupa dahi tervic[1687] etmelidir. Herhâlde müslümanlık hakkındaki itikat ve zann-ı kadimi terkle benim vâkıf olmuş bulunduğum hakayık derecesi Avrupa'nın sair erbab-ı gayretine de intişar eylerse benim Londra'da hitam-ı inşasına muvaffak olmuş bulunduğum ma'bed-i şerif gibi cami-i şerifin sair Avrupa payitahtlarında da inşa olunduğunu görerek insaniyetperest ve muhibb-i İslam[1688] olanların karîrü'l-ayn[1689] olacaklarını ümide başlarım.

Gayretli İngiliz'in şu makalesi ne kadar alkışlanmış bulunduğunu tarife elbette hacet yoktur. Ben önüme koyduğu matbuatla fotoğrafyaları muayeneye başladım. Matbuat resail-i fenniye[1690] suretinde litoğrafyayla basılmış bir nev' mecmua olup fotoğrafyaların temaşasından anlaşılan cami-i şerif dahi hakikaten dil-nişîndir.[1691]

İngiliz'i müteakiben Ruslardan birkaçı Petersburg'da dahi Tatarlar için bir güzel cami-i şerif bina ve inşası mukarrer[1692] olduğunu ve bunun masarif-i inşaiyesine karşılık olmak üzere toplanan akça hemen yirmi bin rubleye takarrüb eylediğini ve kariben işe başlanacağını bildirdiler. Ben dedim ki:

– Hristiyanlık'tan maada dinler hakkında Avrupa'nın bundan evvel gösterdiği nazar-ı huşunet[1693] kemalat-ı medeniyeyle hakikaten tevfik kabul ettirilemeyecek mevaddanken[1694] İslâm hakkında Avrupa'da yeniden yeniye peydasını gördüğümüz fikir ve nazar-ı müsaadekârane bizi teşekküre mecbur eyler. Mesela bu on dokuzuncu asrın evailine[1695] kadar yine Avrupalı olan Yahudiler için mabet ve kabristan hususunda yine Avrupa milletlerinin ne kadar az müsaadekârlıklarda bulunabildikleri bugünkü günde calib-i nazar-ı teessüf olup şimdilerdeyse Yahudiler hakkındaki efkâr-ı atikanın[1696] tebdilinden fazla İslam için dahi şu yolda müsaadekârlıklar gösterilmekte

[1684] matlab: istek
[1685] envar-ı medeniyet: uygarlık ışıkları
[1686] şaşaa-paş: ışık saçan
[1687] tervic (et-): kabul etmek
[1688] muhibb-i İslam: müslüman dostu
[1689] karîrü'l-ayn (ol-): memnun olmak; sevinmek
[1690] resail-i fenniye: broşürler
[1691] dil-nişîn: latif; hoş
[1692] mukarrer: kararlaştırılmış
[1693] nazar-ı huşunet: katı bakış
[1694] mevad: konular
[1695] evail: önce, ilk zamanlar
[1696] efkâr-ı atika: eski düşünceler

bulunması hakikaten büyük terakkidir. Bizim memleketlerimizde meabid, mekabir hakkında mine'l-kadim[1697] bir riayetkârlık vardır. Şer'-i şerif bunların kâffesi üzerine hâmidir. Esası şer'-i şerif üzerine mübtenî bulunan hükûmet-i seniyyemiz yalnız müsaadede değil muavenette[1698] dahi hiçbir zaman kusur etmez. Medeniyet-i hakikiyle tamamı tamamına mütenasip olan bu fikrin tamimini âdeta tetimmat-ı medeniyeden[1699] addeylerim.

İsveç-Norveç müzehaneleri müdir-i umumisi Mösyö Hildebrand kendisine ruhsat-ı kelam verilmesini iltimas[1700] ederek kıyam eyledikte milel-i Şarkiye'nin medeniyetçe yalnız terakkiyat-ı maneviyeye hizmetle kalmayıp terakkiyat-ı maddiyeye de ettikleri hizmetin en büyük şahidi kendisi olabileceği beyanıyla İsveç-Norveç'te icra olunan yüzlerce hafriyatta[1701] mikdar-ı umumiyesi kırk, elli bin parçayı tecavüz eyleyen meskûkât-ı Şarkiye[1702] bulunduğunu ve bunların kısm-ı küllîsi meskûkât-ı İslamiye'den ibaret olduğunu bade't-tebliğ eğerçi bu keyfiyeti Stockholm'da da meydana koymuşsa da maslahatın[1703] ehemmiyet-i fevkaladesinden naşi[1704] burada da celb-i enzar-ı ehemmiyet için tekrarına mecbur olduğunu ve vakıa Türk ve Acem ve Arap gibi milel-i İslamiye'nin ticaret arkası sıra buralara kadar gelmiş bulunmaları hiçbir tarihte mezkûr olamayarak tedkikat-ı tarihiye erbabı dahi buna muhalifseler de gelip gidenler her kimler olursa olsun Bahr-i Baltık ve Rus stepleri ve Volga ve Hazar Denizi tarikiyle Asya'nın kısm-ı garbisi ve Avrupa'nın şu kısm-ı garbi-i şimalisi arasında bir mürasele-i mühimme-i ticariyenin[1705] mevcudiyetine kat'a şüphe olunamayacağını ve bahusus meskûkât-ı İslamiye'nin bu kadar çokluğu ticaret-i mezkûrenin de o nispette büyüklüğüne dalalet edeceğini söyledi.

Aza-yı saire Mösyö Hildebrand'ın haber verdiği defineler derununda Germenya ve İtalya-i kadim meskûkâtı dahi bulunduğunu dermeyan ederek Mösyö Hildebrand bunu da inkâr etmeyip fakat yüzde beş nispetinde meskûkât-ı saire varsa yüzde doksan beşinin meskûkât-ı İslamiye'den bulunduğunu tekrar etmesi üzerine ben dedim ki:

– Milel-i tücccariyyeden hangileri ticaretlerinin daire-i intişarını[1706] ne nispette tevsi eylemişlerse memalik-i ecnebiyede meskûkât-ı mütenevvialarının[1707] intişarı da o nispette olur. Bir vakit Avusturya devleti, Akdeniz

1697 mine'l-kadim: eskiden beri
1698 muavenet: yardım
1699 tetimmat-ı medeniye: medeniyetin tamamlayıcı unsurları
1700 iltimas (et-): rica etmek
1701 hafriyat: kazılar
1702 meskûkât-ı Şarkiye: Doğu'ya ait paralar
1703 maslahat: konu
1704 naşi: dolayı
1705 mürasele-i mühimme-i ticariye: önemli ticaret alışverişi
1706 daire-i intişar: yayılma alanı
1707 meskûkât-ı mütenevvia: çeşitli paralar

sahilinde ve İtalya cihetlerinde daha çok memalike malik ve Almanya İmparatorluğu'nun da kendisinde bulunması hasebiyle Akdeniz ticaret-i bahriyesini himaye mesalikine[1708] salik[1709] bulunduğundan Avusturya meskûkâtı o zamandan beri şark cihetlerinde külliyetle münteşir[1710] kalmıştır. Hatta Arabistan taraflarında bugünkü günde dahi en ziyade Maria Theresa riyalleri tedavül[1711] eylemektedir. Kezalik bugünkü günde en büyük milel-i tüccariyeden madut olan İngilizler ile Fransızların meskûkâtı cihanın her tarafında en ziyade tedavül eyleyen meskûkâttandır. Tarih-i umumi filvaki milel-i İslamiye'nin hangi tariklerle Avrupa'nın nerelerine kadar tarihte gittiklerini tayin edemiyorsa da herhâlde Şark'ın ticareti Avrupa'ya doğru nüfuz eylemiş bulunduğunu bi'l-ihbar gûnâgûn[1712] zî-kıymet[1713] emtia[1714] Şark'tan geldiği hâlde bunların mevridleri[1715] Avrupa'ya henüz meçhul bulunduğu zamanı ihtar eyliyor. Seyyah-ı meşhur Marco Polo* işte Avrupa için meçhul olan ve Şark denilen bu sanayi ve ticaret memleketini keşif için yola çıkmış ve Kristof Kolomb** ve Vasco dö Gama*** ve sair bunca keşşaflar hep o memleket-i mamureyi taharri gayretine mücerret sanayi ve ticaretinin terakkisi hasebiyle duçar olmuşlardır. Vakıa dostum Hildebrand'ın dediği gibi milel-i Şarkiye'nin medeniyet-i umumiye-i âleme ettiği hizmet yalnız bir hizmet-i maneviyeden ibaret olmayıp maddiyata da taalluku[1716] bulunduğu müberhendir.[1717] Ancak bugünkü günde Avrupa'nın terakkiyat-ı maddiyesi milel-i Şarkiye'nin hiçbir zaman hayalinden bile geçmemiş olduğu derece-i kemalîde bulunduğundan biz Şarklılar terakkiyat-ı maddiye için Avrupa'yı tetebbua muhtaç ve mecburuz. Nasıl ki Garplılar dahi hakayık-ı elsine[1718] ve eknah-ı hikemiye[1719] için hâlâ kendilerini Şark'ın tetebbuuna muhtaç ve mecbur görüyorlar. İmdi Şark ve Garp dest-i vifak ve muaveneti[1720] biribirine uzatıp terakkiyat-ı maddiye ve maneviyece yekdiğerinin tetebbuat ve taharriyatına muavenet edecek olurlarsa ikisi de bu mütib[1721]

[1708] mesalik: yollar
[1709] salik (ol-): girmek
[1710] münteşir (kal-): yayılmak
[1711] tedavül (eyle-): dolaşımda olmak
[1712] gûnâgûn: çeşit çeşit
[1713] zî-kıymet: değerli
[1714] emtia: eşyalar
[1715] mevrid: geliş yeri
* Marco Polo: 1254-1324 yılları arasında yaşamış İtalyan gezgindir. [h.n.]
** Kristof Kolomb: 1451-1506 yılları arasında yaşamış Cenovalı denizci ve kâşiftir. Atlantik Okyanusu'nu geçerek Kuzey Amerika'ya ulaşmıştır. Amerika'nın kâşifi olarak tanınır. [h.n.]
*** Vasco dö Gama: 1469-1524 yılları arasında yaşamış Portekizli denizcidir. Avrupa'dan yola çıkıp doğrudan Hindistan'a giden ilk kişi olarak tanınır. [h.n.]
[1716] taalluk: alaka
[1717] müberhen: aşikâr
[1718] hakayık-ı elsine: dillerin gerçeklikleri
[1719] eknah-ı hikemiye: felsefi incelikler, derinlikler
[1720] dest-i vifak ve muavenet: uzlaşma ve yardım eli
[1721] mütib: yorucu

ve müşkül işlerini kolaylaştırmış olurlar. Makale-i âcizanemin neticesindeki temenniyat-ı vifak-cuyaneyi[1722] hazirun[1723] ez dil ü can alkışlamaya başladılar. Müteakiben nevbet-i kelamı Danimarkalı bir zata verdim ki İbn-i Sina'dan tercüme ve tab' ettirmiş olduğu bir kitaba dair söz söyleyecekti. Bu kitabın bir nüshasını daha Stockholm'deyken bana hususi bir ictimamızda ihda eyleyerek İbn-i Sina'nın* fezail-i ilmiye ve edebiyesine dair bir de sitayişkârane bir mükâlemede bulunmuştuk. İnsandaki vesvese-i nefsaniyeye kapılmak mürüvvet-i beşeriyeye muvafık düşmeyeceğine ve esatize-i mürşidînin[1724] tilmizleri[1725] için en büyük hizmeti hüsn-i ahlaka ait olmak lazım geleceğine dair İbn-i Sina'dan bi'l-iktibas güzel bir mukaddime serdiyle[1726] netayicini dünkü gün Max Müller ile rahib-i Hindû'nun Nasraniyet hakkındaki makalelerini nakletmek istemesin mi?

Vakıa bu âcizin ictima-i hususîde serd eylediği mütalaatın tahsini[1727] ve hikmet-i İslamiye'deki şümul ve ihatanın medhi makalenin esası idiyse de müstemiîn[1728] beyninde bazı güft ü gûlar[1729] peyda olmaya başladığına dikkat eylediğimden bu zata sözün kısa kesilmesini ricaya mecbur oldum. Dedim ki:

– Dünkü gün kitabet dairesinde söyleştiğimiz sözler hususi bir hasbihâlden ibarettiler. Kongreye hiç taalluku yoktu. Hatta böyle ictima-ı resmiyede mebahis-i diniyede bulunanları esas-ı programın haricine çıktıklarından dolayı tahsin dahi edememiştik. Onlar için tecviz etmediğimiz bir şeyi bugün kendimizin ihtiyar etmekliğimiz caiz olabilir mi? Binaenaleyh kongremizin tertibname-i esasîsini muhafazaya himmet etmeliyiz.

Huzzardan bazıları bu bahsin devamını ve diğer bazıları adem-i devamını rey etmek için söz uzattı. Galibiyeti hikmet-i İslamiye gayretkârlarında görmeye başladığım için mahzuz olduğumu inkâr edemezsem de riyasetinde bulunduğum bir ictimada böyle güft ü gûların artmasını da tecviz edemediğimden ve bi't-tesadüf saatin on biri yirmi geçtiğini de gördüğümden:

– Efendiler! İctimaın hitam bulduğunu ilan ederim, diye ictimaı kapadım. Bu ictimaın on bir buçuğa kadar devamı tertipnamede münderiç olduğu cihetle bizim lehimizde bulunan fırka, on dakika daha imtidadı için musirrane[1730] ricaya başladılarsa da kaş göz işaretleriyle adem-i ısrarlarını[1731]

[1722] temenniyat-ı vifak-cuyâne: uzlaştırıcı temenniler
[1723] hazirun: toplantıda bulunanlar
* İbn-i Sina: 980-1037 yılları arasında yaşamış tıpçı, yazar, filozof ve bilim adamıdır. [h.n.]
[1724] esatize-i mürşidîn: yol gösterici üstatlar
[1725] tilmiz: talebe
[1726] serd: ifade etme
[1727] tahsin: övgü; beğeni
[1728] müstemiîn: dinleyenler
[1729] güft ü gû: ileri geri konuşmalar
[1730] musirrane: ısrarla
[1731] adem-i ısrar: ısrar etmeme

rica eylediğimden lütfedip sükûtu tercih eylediler.

Meğer hikmet-i İslamiye'ye dair dünkü hususi ictimada söylediğim sözler bazı kimseler nezdinde o derecelerde hoşnudîyi celbetmiş ki bugün bahsi o cihete nakletmek istemeleri yine ona dair bizi söyletmek maksadına mebniymiş. Hikmet-i İslamiye'de görülen bu şümulü[1732] âdeta fevaid[1733] ve hasenatı[1734] câmi[1735] ve kabayih[1736] ve mazarratı[1737] dafi[1738] bir asl-ı metin[1739] addolunduğundan bu fikrin daire-i intişarı[1740] şöyle bir ictima-i resmîde dahi tevessü[1741] eylemesini arzu ediyorlarmış. Ancak kongre tertibname-i esasîsinin haricinde bulunan bu meseleyi nef'imize[1742] muvafık olmasıyla beraber yine men edişim pek vazifeşinasane bir hareket olduğunu anlatmakta teehhür etmedim. Daha darü'l-maarif dairesinden çıkmaksızın bazı kimseler o gün zimam-ı riyaseti[1743] âdeta igtisab[1744] etmiş olduğumu ve kongre tertibi haricinde mübahaseye yol açtırdığımı müteessifane bir lisanla ve fakat dostane ve hayırhahane bir tavırla ihtar eylediler. Bu ihtardan zerre kadar duçar-ı havf[1745] olmayarak dedim ki:

– Riyaseti igtisab eylediğimi size her kim söylemişse o bir azim hatada bulunmuştur. Riyasete heveskâr olsaydım mensup olduğum şubenin Stockholm'deki ilk ictimaından sonra kendimi riyaset-i daimeye bile intihap[1746] ettirebilirdim. Her şubenin kendi reisini intihaba da azl ve tebdile de salahiyet-i mutlakası vardır. Ben ise bilakis orada beni intihap gayretinde bulunanları mene olanca kudretimle gayret etmiştim. Bugün yirmi otuz kişinin davetini şayan-ı icabet bulmadığım hâlde ittihad-ı ârâyla[1747] davete kadar vardıklarını görünce reddeylersem heyeti tahkir etmiş olacağımı düşünüp naçar kabul eyledim. İctimaın sonuna kadar tertip haricinde harf-i vahid söylenmemiştir. Söylenmeye başlanır başlanmaz men eden dahi ben olmuşumdur. Bu meniyatta kudret-i riyaseti biraz suistimale kadar bile vardım. Çünkü saat-ı muayyenesinden[1748] on dakika evvel ictimaı kapadım.

Şu mülahaza-i dostaneyi serd edenler bu cevabıma mukabeleden âciz kaldılar. Hâlbuki Londra'da cami yaptıran İngiliz merdivenden aşağı inerken:

– Taharriyat-ı lisaniyeden maksat hakayık-ı hikemiyeyi bulmaktır.

[1732] şümul: kuşatıcılık
[1733] fevaid: faydalar
[1734] hasenat: güzellikler
[1735] cami: toplayan; içeren
[1736] kabaih: kabahatler; çirkinlikler
[1737] mazarrat: zararlar
[1738] dafi: engelleyen
[1739] asl-ı metin: sağlam asıl, kök
[1740] daire-i intişar: yayılma alanı
[1741] tevessü (eyle-): genişlemek
[1742] nef': fayda; yarar
[1743] zimam-ı riyaset: yöneticilik
[1744] igtisab (et-): gasp etmek
[1745] duçar-ı havf (ol-): korkmak; çekinmek
[1746] intihap (ettir-): seçtirmek
[1747] ittihad-ı ârâ: oy birliği
[1748] saat-ı muayyene: belirlenmiş saat

Hakayık-ı hikemiye işte hikmet-i İslamiye namıyla oporta yerde durup dururken taharrisi[1749] için metaib-i beyhudeye[1750] ne hacet? Mübahasenin asıl bu enfa[1751] ciheti neden men olunur? Yoksa Londra'da bir cami yaptırışımız meayibden mi addolunuyor? Tarzındaki sözlerle hâlâ ilan-ı teessüf edip duruyordu. Ben ise şu mübahasenin içinden kendimi sıyırıp Kontes de Landsberg'in arabasına atlamak isticaliyle[1752] hemen Victoria Hoteli'ne vusul için müsaraat-ı lazımede[1753] kusur etmedim.

HONEFOSS'A AZİMET

Hotelin önüne geldiğim zaman birkaç tane iki atlı arabayla birçok dahi tek atlı ve iki tekerlekli kabriyol denilen arabaları hazır ve müheyya[1754] buldum. Almanya'da Königsberg Darü'l-maarifi lisan-ı Şarkiye muallimi Doktor Müller ve diğer iki ihtiyar profesörle beraber benim bir landoya binmekliğim tertip olunmuş. Kontes de Landsberg ve Muhsin Han Hazretleriyle sair birtakım zevat cabriolet'lere* bineceklermiş. Bu nev' arabalar yalnız bir adamın tek başına binip hayvanı da kendi idare etmeleri için yapılmıştır ki bazılarının arka tarafında uşak oturacağı yeri vardır. Kimlerin nerelere binecekleri hakkında muhtasar bir müzakereden sonra henüz saat on ikiye gelmemişti ki yola revan olduk. Yolumuzun mebadisi[1755] dün akşam gittiğimiz Bygdoy tarikiydi. Oraya kadar hava gayet müsait giderek Lysaker karyesinden geçerken etrafta bulutlar peyda olmaya başladığı gibi karye-i mezkûreyi biraz daha öte geçip sağ taraftaki şoseyi tutarak Kolsas karyesine doğru giderken yağmur sepelemeye başladı. Landoyu örttürdük. Başkâtip Mösyö de Landsberg kuşluk taamının hazırlanmış olduğu köye kadar behemehâl gayret edilmesi reyinde bulunduğundan Barum karyesine kadar ilerleyebildikse de yağmur ziyadeleştiğinden reylerde tehalüf[1756] vaki olmaya başladı. Nihayet Jonsrud namıyla çiftlik gibi bir yere geldik ki bir de lokanta gibi bir şey vardı. Orada yağmurun en ziyade şiddetini gördüğümüzden tevakkufa mecbur olduk.

Ancak burada ne kadar zaman bekleyeceğiz? Yağmur geçmezse ne yapacağız? Ya karınlarımızın acıkmaya başlaması?

[1749] taharri: araştırma
[1750] metaib-i beyhude: boş çabalar
[1751] enfa: en faydalı
[1752] istical: acele
[1753] müsaraat-ı lazıme: gerekli derecede acele etme
[1754] müheyya: hazırlanmış
* cabriolet: iki tekerlekli, tek atlı hafif araba, üstü açılabilir [ed.n.]
[1755] mebadi: başlangıç
[1756] tehalüf: farklılık

Şu sualler arkadaşlar beyninde bir müzakere-i ciddiyeyi davet eyledi. Daha ileride tehyie edilen kuşluk taamının bazı malzemesi de bizimle beraber gidiyormuş. Lokantayı idare eden kadın bize biftek falan gibi derhâl tedariki mümkün olan şeyleri tedarikte gayret edeceğini anlatınca kuşluk taamının orada edilmesi hakkındaki reyler galebe eyledi.

Bu reyi asıl iltizam eden Mirza Muhsin Han Hazretleri oldular ki o gün havanın bozukluğundan ve yolun letafetini kaybetmesinden ve fakat bu lokantada müsafereten mukim[1757] gayet güzel bir madamın medar-ı tesliyet olabileceğinden falandan bahisle zarifane ve edibane sözleri cümleyi kahkahalarla güldürmekte ve şu eltaf-ı zarafet-perdazesine minnettar bırakmaktaydı.

Bu zat-ı şerif İstanbulca dahi letafet-i hâl ve zarafet-i güftarlarıyla[1758] celb-i kulûb-i kıymet-şinasana[1759] muvaffak olmuş bulunduğunu bilir idiysem de bugün gördüğüm letafet-i zarifanesi hakikaten kendilerini nevadirden addettirecek bir derece-i harikuladede bulundurduğunu bi't-teslim sohbet-i zarifaneleriyle bahtiyarlığımı arttırdım.

Lokantanın yemek salonuna derhâl bir temiz sofra kurdular. Hatta bu sofra buralarda mutat olan smörgās usulünde de olmayıp âdeta bildiğimiz alafranga sofralardandı. Türlü peynirler, tereyağları, tuzlu balıklar, Frenklerin "fuagra" dedikleri konserveler, kaymaklarla soframız o kadar güzel donandı ki gerçekten calib-i iştiha bir hâle geldi. Havanın yağışlığı, soğukluğu bazı kimseleri titretmekteyken cevelan ve sühunet-i deme[1760] medarı olmak hükmüyle teati olunan konyak kadehleri bu derde ilac-ı acil olduktan fazla neşeleri de arttırdı. Hatta her ne kadar şeref-i muarefesine[1761] henüz nail değil idiysek de o güzel madamı bile sofraya davet eyledik. Avrupaca muarefe olmayan kimseleri taama davet etmek mutat değilse de bizim için fevkalade günlerden madut olan böyle bir günde laübaliliği bir parça daha arttırmaya hiçbir şey mani olamadı. Güzel madam dahi davetimizi kabul ve soframıza teşrifle bahtiyarlığımızı arttırdı.

Lokantacı kadının getirdiği kaba kaba bifteklere, filetolara öyle bir bıçak salladık ki bundan dolayı bu sofrayı melahim-i kübradan[1762] addeylemiş olsam mübalağaya hamledilemez. Sofradaki sürekli kahkahalar Marsilya'da bouillabaisse yediğimiz güne de galebe eylediler.

Sofradan kalktıktan sonra salon gibi bir mahalle gidip kahvelerimizi

[1757] mukim: ikamet eden; oturan
[1758] zarafet-i güftar: zarif sözler
[1759] celb-i kulûb-i kıymet-şinasan: kıymet bilen kimselerin gönlüne girme
[1760] sühunet-i dem: kanı ısıtma
[1761] şeref-i muarefe: tanışma şerefi
[1762] melahim-i kübra: büyük savaşlar

orada içtik. Meğer bu güzel madamın kocası bir İngiliz olup li-maslahatin[1763] bir yere gitmişmiş. Madamın bir de kız çocuğu vardı. Validesinin hatırı için yavrucağız bir hayli taltif edildi. Güzel madamın Norveç âsâr-ı atikasına da merakı bulunup bazı kadim mezarlar derunundan çıkarılmış müzeyyenat-ı nisvaniyeden[1764] olmak üzere cem' etmiş bulunduğu antikaları masa üzerine döküp bize temaşa ettirdi. Bunlar gümüşten ve bazıları tel işli şeyler olup hakikaten şayan-ı hıfz u temaşa[1765] nefais-i âsârdan addolunabilirler.

Derken hava açılmaya başlamasın mı? Bu küşayişi[1766] herkes birbirine tebrik etmeye başladılar. Hem öyle bir küşayişki güneş âdeta kendi hükm-i hayat-bahşasıyla bulutların bıraktığı rutubet ve bürudeti[1767] der-akab[1768] mahva çalışıyordu zannolunabilir.

Sofranın bakiye-i şevk ve şataretiyle[1769] "Arabalara! Arabalara!" kumandası her ağızdan işitilmeye başladı. Hemen bindik. Yola revan olduk. Başkâtip Kont de Landsberg'in yarı yolda yeni yapılmış bir lokantada tehyiesini emretmiş olduğu kuşluk taamına vasıl olduğumuz zaman bir tevakkuf[1770] daha rey olunmasın mı? Kimsede taam edebilecek kudret kalmamışsa da behemehâl bu sofranın da hatırı sorulması tavsiye olunmaya başladı.

Reylerdeki ihtilafa bakılmayıp çarnaçar arabadan inildi. Gariptir ki bu ikinci kuşluk sofrasına gösterilen rağbet dahi mucib-i hacalet[1771] olmayacak dereceye vardı.

Arabalara tekrar binilip artık yola devamla çalakamçı kat-ı mesafe edilmeye başlandı. Bir yüksek dağın tepesine çıktığımız zaman Norveç Alpleri denilen diğer cibal-i şahikayı[1772] temaşa müyesser olmaya başladı ki bunlardan bazılarının karlı tepeleri ve aglebinin[1773] mestur oldukları ormanlar gerçekten nazar-rüba idiler. Dağların şu hâli muahharen[1774] İsviçre'de gördüğüm manzaralara müşabih olduğu gibi buralarda "fiyord" tabir olunan göller, dağlar aralarına sokulmuş bulunmaları dahi âdeta tamamı tamamına İsviçre'ye müşabih ahvaldendir. Yalnız Norveç'in değil İsveç'in sathını irili ufaklı hadsiz hesapsız göller tezyin ederler. Bunların kâffesi büyük küçük birtakım enharın[1775] dağlardan indirdikleri sularla müteşekkil olup bazıla-

[1763] li-maslahatin: iş için
[1764] müzeyyenat-ı nisvaniye: kadın süs eşyaları
[1765] şayan-ı hıfz u temaşa: saklamaya ve seyretmeğe layık
[1766] küşayiş: açılma
[1767] bürudet: soğukluk
[1768] der-akab: derhâl
[1769] bakiye-i şevk ve şataret: neşe ve eğlencesinin devamı
[1770] tevakkuf: duraklama
[1771] mucib-i hacalet (olma-): utandırmamak
[1772] cibal-i şahika: dağ zirveleri
[1773] agleb: çoğu
[1774] muahharen: daha sonra
[1775] enhar: nehirler

rına büyük büyük nehirleri munsab[1776] oldukları cihetle bunların miyah-ı zaidesi[1777] diğer cihetlerden taşıp yine bir nehir suretinde diğer bir göle cereyan eyler. Binaenaleyh fiyordların birisinden diğerine kayıklar ve sallarla nakl-i eşya ve hususiyle kereste irsali mümkün olur ki zaten bu tarafların müraselatını esasen ehemmiyetlendiren şey dahi kerestedir.

Tepesine çıktığımız dağdan aşağıya indiğimizde yolumuz "Tyrifjordon" denilen bir büyük gölün "Hole" tabir olunan bir körfez kenarına isabet eyledi. Sağ tarafımız eflake ser çekmiş dağlar sol tarafımız latif bir buhayre![1778] Yokuş aşağı yollardan da olur olmaz şimendiferlere gıpta verecek suretle arabalarımız akıp gidiyor. Bir safa ki değme gitsin!

Gele gele Sundvollen karyesine[1779] geldik. Orada yolumuz gölün Steins denilen bir küçük körfezi ağzına rıhtım gibi yapılmış olan set üzerinden geçmek lazım geldi. Vakıa pek güzel, pek metin yapılmışsa da darlığı epeyce korkunçtu. Burasını da geçtikten sonra hep bayır yukarı kat-ı mesafe ederek nihayet Honefoss kasabasına vasıl olduk. Fakat kongre halkı şimendiferlerle buraya bizden pek çok evvel vasıl olup yemeklerini yemişler bile. Biz altı saatten ziyade yolda kalmış olduğumuzdan oraya vusulümüzde âdeta akşam olarak eğerçi karnımız pek de acıkmamış idiyse de bizim için ayrılmış bulunan sofraya rağbet göstermeye mecbur olduk ki sabahleyin sütlü kahve tenavülünü de hesaba katsak bugün dördüncü taamı etmiş oluyorduk.

Burada dahi darü'l-maarif talebesinden bazılarıyla birçok muteberan-ı nisvan[1780] bir koro tertip ederek kongre azasını türlü türlü milli nağmelerle eğlendirmişler. Biz bunların çoğunu istimâ' eyleyemedik. Sonlarında istimâ' eylediğimiz bazı parçalarıysa hakikaten o Uppsala'nın da Christiania'nın da yalnız erkeklerden müteşekkil olan korolarına faik bulduk. Zira onlar yalnız tenor ve bariton ve bas gibi erkek sedalarından ibaret bulunduğu hâlde Honefoss korosunda primadonna ve kontrolto gibi kadın sadaları da bulunarak bi't-tabii letafeti mütezayid olmuştu. Hatta zannıma göre yine bu cemiyetin kongre halkına bir yadigâr-ı mahsusu olmalıdır ki Norveç'in millî havaları, besteleriyle, güfteleriyle, basslarıyla, accompanimentlarıyla tab' edilmiş bulunan bir nota mecmuası dahi azadan istek edenlere tevzi kılındı.

Burada Honefoss şelaleleri denilen çağlayanları pek az temaşa edebildim. Buna sebep oraya vusuldeki teehhürümüzden[1781] dolayı vaktin darlığından da ibaret değildi. Belki Christiania'da iki gündür hikmet-i diniyeye

[1776] munsab (ol-): karışmak
[1777] miyah-ı zaide: fazla olan sular
[1778] buhayre: göl; küçük deniz
[1779] karye: köy
[1780] muteberan-ı nisvan: saygın kadınlar
[1781] teehhür: gecikme

dair devam eyleyen mübahase neticesinde bir Belçikalı zabitin beni işgal etmesi çağlayanların bihakkın temaşasına mani olmuştur. Şöyle ki:

Çağlayanlar civarında gezinirken yanıma ortadan daha uzunca boylu, geniş omuzlu, güzel yüzlü bir adam sokularak gayet muntazam Fransızcasıyla:

– Efendi! Ben müslüman olmak arzusundayım. Bunun için ne yolda hareket etmekliğim lazım geleceğini bana tarif eder misiniz? deyince bi't-tabii irkildim. Zaruri hâlimde, tavrımda alaim-i istigrab[1782] peyda olmuş bulunmalıdır ki adamcağız bana Avrupa askerlerinin temennaları gibi bir temenna ederek vizite kâğıdını da uzattı. Dedi ki:

– Ben Belçikalıyım. Askerim. Rütbem de yüzbaşıdır. İşte vizite kâğıdında yazılı olduğu üzere ismim Kulber'dir. Epeyce mütalaa sahibi bir adamım. Yalnız fünun-ı askeriyeden değil fünun-i hikemiyeden de haberdarım. Zaten milletinize, devletinize muhibdim. Mübahasat-ı ahire[1783] arzularımı derhâl büyüttü. İstanbul'a gitmek isterim. Bana bunun tarik-i imkânını öğretirseniz minnettarınız olurum.

Yüzbaşı Kulber'in vizite kâğıdını maalmemnuniye kabul eyledimse de kendisinden işittiğim sözler hiç muntazır[1784] olmadığım hususattan bulunduğu cihetle ne yolda mukabele etmek lazım geleceğini düşünüyordum. Bir yandan bunu düşünüyordum, bir yandan da mübahase-i mezkûreye[1785] bazı kimselerin verdikleri ehemmiyetin vech ve keyfiyetini şu tekliften de istidlale çalışıyordum. O ise:

– Beni bir serseri zannetmeyiniz. Memleketimde epeyce bir familya çocuğuyum. Hakikaten şan ve şerefinize hayran olduğumdan kılıcımı hizmetinize arz ve takdim etmek istiyorum. Lisanınızı da öğrenmeye cehd ve gayret eyleyeceğim, diye müddeasını[1786] teyid eyliyordu. Nihayet dedim ki:

– Yüzbaşı Efendi! Maksadınız yalnız müslüman olmaktan ibaretse her nerede bulunmuş olsanız bu maksada nail olabilirsiniz. Belki mesmuunuz[1787] olmuştur ki Almanya'da bazı zevat dahi yerlerinden kımıldanmaksızın nail-i İslam olmuşlardır. Bizde Nasraniyet kiliseleri gibi istediğine hakk-ı iman verir ve istemediğinden selb[1788] eder bir kilise heyeti yoktur. İslamiyet kabule vabestedir.[1789] Yeni dâhil olacağınız dinin erbabı yani ihvanınız dahi size feraiz ve âdâb-ı diniyeyi talime mecburdurlar.

[1782] alaim-i istigrab: şaşırma belirtileri
[1783] mübahasat-ı ahire: son konuşmalar
[1784] muntazır (ol-): beklemek
[1785] mübahase-i mezkûre: anılan konuşmalar
[1786] müddea: iddia
[1787] mesmu(u ol-): duymak
[1788] selb (et-): almak
[1789] vabeste: bağlı

– Yalnız kabul-i İslam'la iktifa etmeyeceğim. Arzumun esası hizmet-i askeriyenize de girmektir.

– Eğer İslam'ı kabulünüz maahaza hizmet-i askeriyemize girmek içinse buna da hacet yoktur. Nasraniyetiniz o hizmete mani değildir. Devletimizin hizmet-i askeriyesinde bir hayli Avrupalılar vardır ki diyanetlerini muhafazayla beraber yine hizmette bulunuyorlar.

– Biliyorum. Sadakat-i askeriye için yemin verdikten sonra namuslu askerlere emniyet ve itimat edebilirsiniz. Fakat ben İslam'ı da kabul etmek istiyorum. Lisanınızı dahi bade't-tahsil sizin gibi bir müslüman ve Osmanlı ve asker olmak arzusundayım. Bunun için ne yolda muamele lazımsa bana öğretmenizi rica ederim.

– Şimdiye kadar böyle bir delalette[1790] bulunmuş olmadığımdan bu hususiaki muamele-i resmiye neden ibaret olacağını tamamıyla kestiremezsem de zannıma kalırsa bunun için bâb-ı vâlâ-yı seraskerîye müracaat lazım gelir. Bir arzuhâl yazar emelinizi dercle teklif-i hizmette bulunursunuz. Umarım ki sair birçok emsaliniz kabul olundukları gibi siz dahi kabul olunursunuz.

Şu kadarcık bir irşadımdan dolayı yüzbaşı Kulber ziyadesiyle memnun oldu. İki günden beri devam eden mebahisten söz açarak İslam için pek büyük muhabbet ve iştiyak gösterdi. Ben ise böyle yalnız bir cüze dair muhtasar[1791] ve nakıs bahislerin adem-i kifayesinden[1792] başlayarak bu kadar vâsi bir hikmet-i metinenin etrafıyla tetebbu ve tetkike muhtaç olacağını anlattım. Herhâlde mübahasemiz epeyce uzanıp gittiğinden ve ortalık dahi kararmaya başladığından herkesin şimendifer mevkifine[1793] müsaraati[1794] bizi dahi birbirimizden ayırdı.

Avdet için arabalara binilmeyeceğini daha yolda kararlaştırmıştık. Zira yol her ne kadar muntazam şoseyse de bazı inişleri, çıkışları tehlikeli olduğu gibi hayvanlar dahi ziyadesiyle yorulmuşlardı. Hele şimendiferle yarı yola yani Drammen kasabasına gelindiği zaman kasaba-i mezkûre nisvanının verecekleri çay ziyafetinde bulunmak lüzumu dahi arabaları terkle şimendifere binmek mecburiyetini arttırmıştı.

Şimendifer mevkifine geldiğim zaman araba arkadaşlarını bulabilmek şöyle dursun sair erbab-ı muarefeden de kimseyi bulamadım. Hatta bindiğim kompartımanda kongre azasından yalnız asilzade olduğunu kendisinden

[1790] delalet: rehberlik
[1791] muhtasar: kısa
[1792] adem-i kifaye: yetersizlik
[1793] mevkif: istasyon
[1794] müsaraat: aceleyle yönelmek

işittiğim bir ihtiyar kadın bulunup diğer yolcuların hep Norveçli olduklarını anladım. Bu kadının ana lisanı Alman ve tahsil lisanı Fransız olduğundan derhâl musahabeye koyulduk. Şu Oryantalistler kongreleri pek nafi[1795] şeylerse de yalnız üç senede bir kere ictimaları kâfi olamayacağını iddia eyliyor ve lisan ve ulum-ı Şarkiye'ye pek büyük rağbet gösteriyordu. Kadıncağızın suyunca gidip vuku bulan ricası üzerine bazı eşar-ı Şarkiye'yi[1796] mecmuasına kaydettiriverdik. Ama bunu kolay işlerden zannetmeyiniz. Yazı Fransız ve lisan Osmanlıca olacak. Evvela ben imla[1797] edeyim o yazsın dedim beceremedi. Benim ağzımdan çıkan harfin mahreciyle onun mahrec-i hurufu mütevafik[1798] düşmüyordu. Ben yazayım kendisi okusun dedik yine beceremedi. Hiç Türkçe bilmeyen bir Frenk karısının Türkçe beyitler okumaya davranması kadar gülünç ahvale ömrümde tesadüf etmemişimdir. Bin türlü tashihatla kadıncağızın arzusunu tahsile gayret eyleyerek nihayet saat dokuz buçuğa doğru Drammen İstasyonu'na vasıl olunca kadın benden kurtulmuş oldu.

Drammen İstasyonu ve etraf ve civarı kâmilen gazlar, kandillerle donatılmıştı. Çay ve bira sofraları her tarafa uzun uzun uzatılıp milli kıyafetlerini giymiş olan genç ve güzel ve muteber kadınlar dahi hizmet eyliyorlardı. Honefoss kasabasında muarefe peyda eylediğimiz birkaç Norveçli gazeteciler ve bunlar meyanında bilhassa Johan Vibe nam muharrir –ki gayet komik bir adamdı– etrafımı alarak beni birçok kadınlara prezante etmeye başladılar. Lakin bundaki tuhaflığa dikkat etmelidir. Drammen kasabası on dokuz bin kadar nüfusu havi büyük bir kasabaysa da on dokuz kadar adamların Fransızca bildiklerine ihtimal veremem. Zaten Johan Vibe, Fransızca bilmek iddiasında bulunduğu hâlde onunla bile meramlarımızı birbirimize güç anlatabiliyoruz. Ne prezante edildiğimiz kadınlar Fransızca biliyor ne onların Norveç lisanını ben biliyorum. Kadınlar güya ayakları burkulup da yere düşeceklermiş gibi tuhaf bir yolda reveranslar yaparak bir şeyler söyleyerek iltifat eyledikleri sırada ben onların sözlerini bitirmelerine intizar da etmeksizin bu misilli ahvalde Fransızca söylenen kelimat-ı teşekküriyeyi hemen dizip döküyorum.

Bu garabet beni de kadınları da güldürmeye kâfiyken bir de Johan Morlivold namı doktor ve feylesof unvanlarıyla beraber vizite kâğıdının üzerinde yazılı bulunan orta yaşlı bir adam karşıma çıkarak zıp zıp sıçramaya başlamasın mı? Meğer bunların erkeklerinin reveransları da böyleymiş. Bu doktor ve feylesofun söylemeye çalıştığı Fransızcayı işittiğimde çocukken okuduğum meşhur Robinson hikâyesindeki vahşi Vendredi'nin acemiyane

[1795] nafi: faydalı
[1796] eş'ar-ı Şarkiye: Doğu şiirleri
[1797] imla: söyleyip yazdırmak
[1798] mütevafık: uygun

Fransızcaları hatırıma geldi. Doktor ve feylesof efendi:

– Ben! Merci! Çok şeref! Sizin tanımak! dedikçe makam-ı teşekkürde sıçrayışlarını da tekrar eyliyor. Muharrir Johan Vibe ise güya bu Fransızcayı ıslah için:

– Sizi tanıdım. Bana çok şereftir. Teşekkür ederim, diyor da ben ancak bundan anlayabiliyorum ki biçare feylesofun meramı "Sizinle muarefe gibi bir şeref-i azime nailiyetten dolayı teşekkürler ederim." demektir.

Prezante olunduğumuz kadınların her biri birer bardak bira ve bazıları sütlü ve sütsüz çay kâseleriyle hücuma başlayınca nazar-ı dikkatim açıldı. Güya Honefoss'ta pek çok bira içmiş bulunduğumdan bahisle evvela ikramın o cihetinden kolayca istifa edebildim. Sâniyen çaydan hoşlanmadığımı beyanla yalnız sütle iktifa ricasında bulundum.

Bu safdil ahalinin etvar-ı mükerremaneleri[1799] hakikaten ziyadesiyle mucib-i memnuniyet ahvalden olup orada imrar edilecek on on beş dakika zarfında onlar bizim cümlemizi tanımak ve kendilerini dahi cümlemize tanıtmak telaşında bulunduklarından insanı gark-ı ikram eylemek ricasındaki gayretleri de haylice bizarlığı mucip oluyordu.

Elhasıl buradan da vagonlara binerek ve artık zamanın geçmiş ve uykunun vakti gelmiş olmasından dolayı esneyerek, pinekleyerek Christiania'ya kadar gelip yatağımıza düşmek nasip oldu. "İnsan her gün şeker yese bıkar." derler. Biz şu bir buçuk haftadan beri gece gündüz zevk ve safayla geçirdiğimiz ömürden hakikaten bıkmak derecelerine geldik. Vagonda da buna dair biraz hasbihâlde bulunmuştuk. Hele bendeki bıkkınlık sairlerinden ziyadece olduğunu iddia eyleyebilirim. Eğer tetebbuat için şuraya buraya koşmak ve ictimalarda bulunmak mecburiyeti de olmasaydı Allah bilir ama daha ziyade bıkıp usanacaktım. Bir vazife-i yevmiyeyle muzavvaf olan insan için aralıkta bir tembellik ve sefahat hoşa gidebilirse de hiç işi gücü olmayıp da her günü hangi eğlenceyle geçireceğini düşünenlerin daha ziyade usanç getirecekleri bence mertebe-i hakikate varmaya başladı.

SON İCTİMA

Teşrin-i sânînin on birincisi olan çarşamba günü kable'z-zuhr saat on ikiye yani vakt-i zuhra kadar beş şubenin beşi de akd-i ictima eyledikten sonra bade'z-zuhr darü'l-maarifin nısf-ı daire şeklindeki salonunda alafranga

[1799] etvar-ı mükerremane: saygılı tavırlar

saat ikide bir ihtitam[1800] ictimaı akd olunacağı ve o akşam Freimaurerlogen salonlarında azaya bir ziyafet verileceği ve o gece alafranga saat onda yani nısf-ı leyle iki saat kalarak Gothenburg'a azimet için şimendifere bineceği tertibname-i umumide münderiçti.

Ben vakt-i merhununda[1801] darü'l-maarif dairesine varıp da aza-yı ecnebiyeden birkaçı o gün hangi şubenin ictimaında bulunacağımı sordukları zaman:

– Hangi şubede mebahis-i diniye yoksa orada bulunacağım, dedim ki maksadım dün bazı kimseleri velev ki dostane bir surette olsun ihtaratta bulunmak mecburiyetine düşüren mebahisin o gün tazelenmemesi lüzumunu anlatmaktı.

Bu zatlar bugünkü ictimaın kongre için son ictima olarak Allah bilir bir daha birbirimizi ne vakit ve nerelerde görmek nasip olacağı beyanıyla şu yevm-i ahirden[1802] istifade için yine kitabet dairesinde mi olur nerede mümkünse bir hususi ictima daha akdine arzu gösterdiler. Dedim ki:

– Bugünkü ictimaın son ictima olması bugün cümlemizin şubelerde bade'z-zuhr ihtitam ictimaında bulunmaklığımızı vücub[1803] tahtına ithal eder. Vakıa bundan sonra yekdiğerimizi ne vakit nerelerde göreceğimizi tayin müşkül olursa da mebahis-i vakıa cümlemizi müstefit eylediği hâlde memleketimize avdetimizden sonra dahi mükâtebe[1804] tarikiyle musahabe ve müzakere kabildir.

Böyle kaçamaklı söz söylediğime sebep bir ihtiraz[1805] bir havf değildi. Herkesin hikmet-i fikriyesinde serbestisi tabii bulunup bahusus kimse dinlemek istemediği hâlde söz söyleyecek değildim ki ikraha[1806] de hamlolunabilsin. Kendileri talip oluyorlar. Fakat bence bunların zihninde, kalbinde hâsıl olması arzu edilen tesir husule getirilip itmam dahi edilmiş bulunduğundan biraz da bunları tetebbu ve müzakere mecburiyetinde bulundurmak istiyordum. Maahaza beyan eylediğim özürler dahi bence şayan-ı kabul olup şu son ictimaatta dahi isbat-ı vücuddan geri kalmamak lazım gelmekle lisan-ı Ariye şubesine giriverdim.

Şubenin iki saat kadar devam eden ictimaında belli başlı bir gûne müzakere vuku bulmadı. Evvelce dahi beyan eylemiş olduğum veçhile herkes sermaye-i irfanını Stockholm'de pazara çıkarıp tüketmiş bulunduğundan burada temcit pilavı gibi ısıtıp ısıtıp tekrar meydana koymak nev'inden

[1800] ihtitam: kapanış
[1801] vakt-i merhun: belirlenen vakit
[1802] yevm-i âhir: son gün
[1803] vücub: mecburiyet
[1804] mükâtebe: mektuplaşma
[1805] ihtiraz: çekinmek
[1806] ikrah: hoşlanmama; bıkkınlık

mükâlematta bulunuyorlardı. ictimaın sonlarına doğru bir zat kitabet dairesinde postayla gelen mektupların serildikleri masa üzerinde İstanbul'dan gelmiş olarak benim namıma dört mektup bulunduğunu haber vermesiyle epeyce günlerden beri İstanbul'dan mektup alamamış bulunmaktan mütevellid bir merakla kalktım mektuplarımı almaya gittim. Bir de bakayım ki mübahase-i diniye meraklıları orada müctemi olarak Volney,* Voltaire,** Strauss,*** Pascal,**** Darwin***** gibi hükemanın namları Hazret-i Fahr-i Risalet[1807] ve Hazret-i İsa ve enbiya-yı Beni İsrail[1808] namlarına mukabil dillerde deveran edip bazılarının kan başlarına sıçramış olduğu hâlde münazara ve mübahaseye revaç vermişler. Asıl galebenin bize muhib olan tarafta bulunduğu tavr-ı muzafferanelerinden anlaşılıyordu. Beni görünce mübahaseye iştirak için gelmiş zannına düşerek hüsn-i telakki[1809] emareleri göstermeye başladılarsa da mektuplarımın mucip olduğu merak bence hiçbir mübahaseye arzu peyda edemediğinden aflarını dileyip mektuplarımı aldım ve ta paltoların asılı oldukları bir küçük odaya kadar gidip orada okumaya başladım.

Ben bunları bitirir bitirmez şubeler dahi tatil edildiklerinden herkesin paltoları almaya gelmesi benim de oradan infikâkımı[1810] icap etmekle misafirhaneme geldim. Bade'z-zuhr saat ikide vuku bulacak ihtitam ictimaında üniforma giyilip giyilmeyeceğine dair programda bir sarahat[1811] bulunmayıp kuşluk taamı için sofrada gördüğüm bazı azadan istifsar[1812] eylediğimde onlar üniforma iktisasına[1813] hacet olmadığı mütalaasında bulunduklarından ve kendileri de aza-yı resmiyeden olduklarından ben de onlara iktifa eyledim. Hatta saat-i muayyeneden biraz evvel sokağa çıkıp bazı kitaplar ve fotoğrafya resimleri ve müzika notaları mübayaasından sonra ihtitam ictimaına gittim ki hazirundan[1814] pek azı üniforma giyip nişan takmış ve

* Volney: 1757-1820 yılları arasında yaşamış Fransız tarihçi ve felsefecidir. 18. yüzyıl rasyonalist tarihsel ve politik düşüncenin temsilcilerindendir. [h.n.]

** Voltaire: 1694-1778 yılları arasında yaşamış Fransız yazar ve filozoftur. Fransız Devrimi ve Aydınlanma hareketinde etkili rol oynamıştır. [h.n.]

*** Strauss: 1808-1874 yılları arasında yaşamış Alman ilahiyatçı ve filozof David Friedrich Strauss. [ed.n.]

**** Pascal: 1623-1662 yılları arasında yaşamış Fransız matematikçi, fizikçi ve düşünür Blaise Pascal. [h.n.]

***** Charles Darwin: 1809-1882 yılları arasında yaşamış İngiliz biyolog ve doğa tarihçisidir. Evrim teorisinin mimarıdır. [h.n.]

1807 Hazret-i Fahr-i Risalet: Hazret-i Muhammed

1808 enbiya-yı Beni İsrail: Beni İsrail peygamberleri

1809 hüsn-i telakki: güzel karşılama; memnuniyet

1810 infikâk: yerinden ayrılma

1811 sarahat: açıklık

1812 istifsar (eyle-): sorup öğrenme

1813 iktisa: giyinme

1814 hazırûn: orada bulunanlar

aglebi adi kıyafetleriyle gelmiştiler.

Bu ictimada bazı büyük profesörler Almanca ve İngilizce nutuklar irad edip Hintli rahibin refiki bulunan ve Stockholm'de Sanskrit kitab-ı mukaddesesi ayetlerinden bazılarını kendilerine mahsus lahnla[1815] okuyup alkışlanmış olan bir Hindu burada dahi uzun uzadıya nağmelerle son ictimaı neşelendirip kendisini alkışlatmıştı. En sonra kongrenin Norveç kısmının reis-i evveli ve maarif ve mezahib nazırı bulunan zat epeyce mufassal bir nutuk iradla kongre heyetinin kendi memleketlerini de şereflendirmiş bulunmasına da bi't-teşekkür ictimaata hitam verildiğini ilan eyledi. Kayd ve ihtarına mecburum ki bu resm-i ihtitam[1816] dahi resm-i iftitah[1817] gibi Stockholm'deki emsaline kat'a makîs olmayıp gayet bârid[1818] bir surette vuku bulmuştu.

O akşam Freimaurerlogen büyük salonunda verilecek son ziyafette bulunmaktansa bu akşam müfarekat edeceğimiz şu memleketi bir daha gezip temaşayı tercih eyledim. Zira bu son ziyafetlerin resmiyet kaydından bi'l-külliye berî[1819] olarak büsbütün dostane şeylerden bulunduğunu Stockholm'de tecrübe etmiştim. Oradaki son ictimaı beğenmemiş olduğum hâlde buranın son ziyafeti o kadar da beğenilmeye şayan olmayacağı hesabı bu kararımı takviye eylediğinden ve rehber-i seyahat kitaplarından Christiania hakkındaki tedkikatım biraz daha artmış bulunduğundan son ictimadan çıkar çıkmaz iki atlı bir araba tutup şehri o kadar gezdim ki hemen girip çıkmadık hiçbir sokak bırakmadım. Hangi dükkân veya mağaza az çok nazar-ı ehemmiyetimi celbettiyse derununa girip eğer sahipleri Fransızcaya aşinaysalar istediğim gibi suallerle şehir hakkındaki malumatımı arttırmak fırsatını fevt[1820] etmedim. Tamam akşam üzeri ortalık kararmak raddesindeyken Grand Hotel'e gidip Madam Gülnar ile görüştüm. Bu akşamdan bed' ile sıfat-ı resmiyeden tecerrüd[1821] eyleyeceğimiz cihetle yolumuzun bundan ilerisi için bir refakat-i daimeyi müzakere etmeye başladık. Onlar dahi son ziyafete gitmemişler ve gitmeyecekler olduğundan bu müzakere için epeyce vaktimiz vardı. Profesör Gottwald ve kızı Madam Krelemberg Berlin'e kadar bizimle refakat edebileceklerini ve oradan Prusya Lehistan'ı tarikiyle memleketlerine gideceklerini söyleyip Berlin'e değin akd-i refakat edecek olursak memnun kalacaklarını anlattılar. Doktor Boris Yanpolski ile Madam Gülnar, Paris'e gideceklerinden refakatimizin oraya kadar imtidadını temenniye başladılar. Ben azimette Paris'te çend saat kalabilmiş

[1815] lahn: ahenk; nağme
[1816] resm-i ihtitam: kapanış töreni
[1817] resm-i iftitah: açılış töreni
[1818] bârid: soğuk
[1819] berî: uzak
[1820] fevt (et-): kaçırmak
[1821] tecerrüd (eyle-): ayrılmak

olduğumdan avdette oraya uğrayıp terakkiyat-ı medeniye âleminin merkez-i umumisi addolunduğu hâlde bir de Sergi-i Umumi'nin küşadından dolayı bütün cihanın merci-i mecmaı[1822] hükmünü almış bulunan bu şehirde birkaç gün imrarını[1823] arzu eyliyor idiysem de doğrusu ya bu arzum kat'i değildi. Berlin'den Almanya-i cenubiyi geşt ü güzâr[1824] eyledikten sonra İsviçre ve İtalya'ya inip bazı meşhur şehirleri görmek ciheti daha ziyade meylimi celbeyliyordu. Çünkü Paris en ziyade tetebbu eylediğim yerlerden olup velev ki panorama temaşası suretinde olsun beş on saat temaşa edişimi hemen hemen kâfi görmek hükmündeydim. Lakin Doktor Boris:

– Biraz da beni dinler misiniz? Feylesof! İsviçre'yi ben de görmek arzusundayım. Zira ilel-i sadriyeye[1825] duçar olanları Montrö (Montreux) ve Interlaken deyip tebdil-i havaya gönderiverdiğimiz yerlerin nasıl şeyler olduklarını bir kere görmek isterim. Ahiren bazı müellifler bu memleketlerin aleyhinde yazmaya başladılar. Hoş şimdiki neşriyata pek de inanılamıyor ya! Zira bî-taraf kalem sahibi olanlar nadir görülüyorlar. Yazılan şeylerin aglebi bir gareze, bir fikr-i ticarete mübtenî bulunuyor. Herhâlde İsviçre'nin tebdil-i hava mahalleri olan kasabalarını, köylerini görmek mecburiyetinde bulunduğumdan eğer bizimle beraber Paris'e kadar gelirseniz Madam Gülnar'ı orada bırakıp sizinle beraber İsviçre'yi bir mükemmel gezeriz. Sonra ben Münih tarikiyle Viyana'ya gideceğimden kabul ettiğiniz surette bu seyahati de beraber yapıp Peşte'yi de beraber ziyaret ederiz. Ondan sonra siz de serbest olursunuz ben de! deyince bu suret benim de zihnime epeyce mülayim görünmeye başladı. Derken Madam Gülnar dahi:

– Beni Paris'te niçin bırakıyorsunuz? Ben yalnız bir hafta kalsam kâfidir. Rusya'ya avdetimde Berlin tarikinden döneceğime ben de İsviçre tarikinden dönüveririm. Almanya'dan birkaç defa geçmiş olduğum hâlde İsviçre'yi henüz görmemişimdir. Viyana'ya kadar Mithat Efendi ile ondan sonra vatana kadar da Doktor Yanpolski ile refakat etmiş olurum ki yalnızlık beliyesinden[1826] kurtulmakla beraber iyi arkadaşlarla seyahatimi tatlılandırmaya da muvaffak olmuş bulunurum, demesin mi? Bi't-tabii bu cihete meylim artmaya başladı. Vakıa Doktor Yanpolski'nin Brüksel'e de uğramak mecburiyeti ve tasarruf ve imsakı[1827] ziyadece sevdiğinden Paris'te pahalıca hotellere inecek olursak tasarrufa riayeten bize iştirak edemeyeceği tarzındaki mülahazaları şu refakat emellerine karar-ı kat'i itası için mani görülüyor idiyse de:

– Bakalım nereye kadar refakat mümkün olursa ederiz. Hele şimdilik

[1822] merci-i mecma: toplanma yeri
[1823] imrar (eyle-): geçirme
[1824] geşt ü güzâr (eyle-): dolaşmak
[1825] ilel-i sadriye: göğüs hastalıkları
[1826] beliye: bela; sıkıntı
[1827] imsak: cimrilik

Berlin'e kadar arkadaşız, dedim. Doktor Yanpolski:

– Hayır! Şimdilik size refakatim Kopenhag'a kadar. Oradan bana izin vereceksiniz ki Brüksel'e gideyim. Paris'te birleşiriz, dedi. Kararın asl-ı kat'isi bundan ibaret idiyse de Paris'te nereye inileceği ne bizce ne de doktorca mukarrer olmadığından işin bu cihetini düşünmeye başladık. Doktor dedi ki:

– Merak etmeyiniz! Merak etmeyiniz! Ben onun kolayını buldum. Bizim adresimiz Ahmet Mithat Efendi'nin fesidir.

Doktorun bu sözüne hepimiz beyan-ı istigrab eylemeye hazırlanmıştıysak da bize söz bırakmayıp izah-ı madde için sözde kendisi devam eyledi. Dedi ki:

– Elbette Sergi-i Umumi'yi temaşaya geleceksiniz. Orada fesliler nadir olduğundan nerede gözüme bir fesli ilişirse koşar yakasından yakalarım.

Doktorun bu mütalaasına bir kahkaha-i musaddıkaneyle[1828] mukabele eyledik. Ben sefaret-i Osmaniye'den dahi mahall-i ikametimin sorulabileceğini dermeyan ettimse de doktor:

– Görürsünüz ki buna hacet kalmayacaktır. Mutlaka sizi bulacağım, diye itminan-ı kalbini tekrar eyledi.

O aralık Sırplı Mösyö Pasiç dahi salona girdi. Bu zat Sırbistan'ın esbak[1829] müdirânından[1830] olup o kadar ehl-i maarif değilse de maarif-mendâna[1831] muhib ve terbiyeli bir adamdır. Suret-i gayriresmiyede olarak kongreye gelmiş ve o esnada en iyi görüştüğümüz adamlardan olmuştur. Verdiğimiz karara kısmen o dahi iştirak eyledi. Kopenhag'a kadar cümlemiz birlikte giderek oradan doktorla beraber Brüksel'e gideceğini ve Paris'te bizimle buluşacağını ve kendisi dahi İsviçre'yi gezmek arzusunda bulunduğundan eğer hareketlerimiz zamanı tevafuk eylerse İsviçre'ye de birlikte gidileceğini ityan eyledi. Hepimiz sevinerek el ele verip şu nakıs[1832] kararı takviye ve tasdik eyledik.

Grand Hotel'den kalkıp Victoria Hoteli'ne geldiğim zaman misafirlerin hemen kâffesi son ziyafete gitmiş olduklarını gördüm. Yemek salonunda tek başıma gibi bir suretle akşam taamını ederek derhâl eşyamı yerleştirmeye başladım ki burada mübayaa eylediğim bazı şeylerle beraber hemen hemen sandıklarımıza sığmamak derecelerini bulmuş olan eşyayı yerleştirip sığdırıncaya kadar hayli zahmet çektim. Bu zahmetler esnasında benim işgüzar gayretli Roza hatıra gelmemek kabil midir? Eğer bu akşam dahi imdadıma

[1828] kahkaha-i musaddıkane: tasdik eder şekilde gülüş
[1829] esbak: eski
[1830] müdirân: idareciler
[1831] maarif-mendan: bilgili kimseler
[1832] nakıs: eksik

yetişmiş olsaydı beş kronluk bir kaimeye daha isbat-ı istihkak eylemiş olurdu.

Stockholm'de olduğu gibi burada dahi şimendifer memurları hotele kadar gelerek sandıklarımızı kayd ve yük biletlerimizi ita eylediler. Gecenin saat onuna kadar koltuk sandalyemin üzerinde otururken üç saat miktarı bir uyku kestirdim. Zira sabaha kadar şimendiferde uykusuz kalacağımız muhakkaktı. Saat ona çeyrek kalarak evvelden tembihli bulunan kapıcı kocaman elini omuzuma koyar koymaz gözlerimi açtım. Adamcağız:

– Arabanız hazırdır efendim! demesiyle derhâl yüzümü gözümü yıkayarak arabaya atladığım gibi soluğu Grand Hotel'de aldım.

GOTHENBURG'A AZİMET

Tamam saat ona çeyrek kala Madam Gülnar ve rüfekasıyla Grand Hotel'de bulunmaklığımız karar-ı vaki iktizasından bulunmasıyla ben oraya vardığım zaman onları da arabaya binmeye hazır ve amade buldum. Cümlemiz birlikte istasyona vardık. Orada Mısırlı Fikri Paşa ve oğlu Emin Bey ve Şeyh Hamza ve Şeyh Ömer Efendileri bulduğumuzdan Gothenburg'a kadar refakat kararına onları da teşrik[1] eyledik. Öyle bir fırka teşkil eylemiş olduk ki şimendiferde bir kompartımanı bizim işgal etmekliğimize kimsenin bir diyeceği olamamak lazım gelirdi. Bunun için edilecek tedbir çabuk davranıp mevkiyi işgal eylemekten ibaret kalır. Bizce çabuk davranmaya bir mani varsa o da ihtiyar Profesör Gottwald'dan ibarettir. Hakikaten canım gibi sevmeye başladığım bu kalbi, fikri münevver ihtiyarın böyle süratli hareket edilmek lazım gelen yerlerde himayesini ben deruhte[2] eyledim. Hoş himaye hususunda kızı Madam Krelemberg'in becerikliği olur olmaz erkeklere de ihtiyaç bırakmaz ya! Latif ihtiyarsa:

– Ben artık bir çocuk sayılırım. Kızım anam olsun, sen de babam. Yürüyemeyen çocuklara yaptıkları gibi siz de ikiniz birer kolumdan tutarak beni kuş gibi uçuruverirsiniz, diye beyan-ı teşekküre başladı. Filvaki dediğimizi yaptık. Fakat Mısırlı arkadaşlarımız bizim kompartımanımızda yer bulamayarak bize komşu oldular. Çünkü girdiğimiz yer altı adamlık olup ihtiyarı yatırmak için iki ve Madam Gülnar'ı yatırmak için keza iki adamlık yere muhtaç bulunduğumuzdan bunları dört addedip Madam Krelemberg ile ben dahi altıyı ikmal eyliyorduk. Pasiç ve doktor ile miktarları altıya baliğ olan Mısrî arkadaşlarımız dahi bize komşu olarak bir kompartımanı işgal ettiler.

Ben epeyce uyku kestirmiş bulunduğum cihetle şimendiferin zangırtıları, sarsıntıları içinde o rahatsızlıktan uyku dilenmeye mecbur değildim. Pro-

[1] teşrik (eyle-): dâhil etmek

[2] deruhte (eyle-): üstüne almak

fesör ihtiyarlığı hasebiyle zangırtıya falana bakmayarak uyudu. İki madamı bir türlü uyku istila edemedi. Onlar bana Rus milletinin maişet-i beytiyesini[3] anlatmaya başladılar. Ben onlara Türk milletinin maişet-i beytiyesini anlatmaya başladım. Cadı hikâyelerine, sihirbaz karılara kadar sözü vardırdık. Derken Madam Krelemberg esası bir cadıyla bir sihirbazın muharebesinden ibaret olmak üzere bir Rus masalı söylemeye başlamasın mı? Fransızcası azcaydıysa da bunda bir beis olmadıktan maada en çok yerlerini kendisi Rusça söyleyip Madam Gülnar'ın Fransızca veyahut Türkçe olarak bana anlatmaya çalışması musahabeye cümlemizin iştirakini mucip olmakla işte bu cihetten menfaati bile görülüyordu.

Hususiyat-ı ahvalime vâkıf olanlar bilirler ki ben kocakarı masallarını pek severim. İşim olmadığı zamanlar evlad ü iyalim meyanında en büyük eğlencem masaldır. Yalnız başkalarına söyletip dinlemeyi değil kendim söylemeyi de severim. Hele masal söylendiği hâlde uyumak en büyük zevkimdir. Hatta bir kere söylenmiş olarak dinlemiş bulunduğum masalı bir daha dinleyememek şanından olanlardan da değilim. Bence bir şarkıyı bin defa dinlemek kabil olduğu gibi bir masalı da defaatle dinlemek kabildir. Zira onu hikâye eden her defasında bir başka suretle tezeyyün[4] ve muhakeme eder. Ben ise masal söylemeye mecbur edildiğim zamanlar yenilerini bile icat eylerim. Zaten asıl sanatım masalcılık değil midir? Latife bertaraf bu kocakarı masalları hakikaten şayeste-i istimâ'[5] ve ekserisi pür-hikmet şeylerdir. *Karı Koca Masalı* sernamesiyle yazmış bulunduğum bir kitapta efkârımın bu cihetini arîz ve amik[6] bast ve temhid[7] eylemişimdir.

Bu gece vagon içinde ve iki kadın meyanında musahabeyi masala bozduğumuzdan dolayı o kadar memnun oldum ki âdeta kendimi evlad ü iyalim meyanında zannettim. Madam Krelemberg'den sonra Madam Gülnar dahi yekdiğerini müteakip iki masal söyledi fakat onun söylediği masallar kocakarı masallarından ibaret değildiler. Birisi Rus hikâye-nüvisânından bir zatın yazdığı muhtasar bir romanın hülasası ve diğeri de müellifi, bestekârı Rus olmak üzere tertip edilmiş olan bir operanın icmaliydi. Bunların ikisini de o kadar beğendim ki ya birer küçük roman veyahut bir fıkra-i mahsusa suretinde kaleme alıp neşretmek için cüzdanıma kaydeyledim.

Hâlbuki müteakiben masal sırası bana da geldi. Ben de Şark'ın en millî, en şairane olarak mahsul-i fikr-i hayali olan Santurcu Ali Paşa masalını söyledim. Bu masalı bilenler ne kadar şairane olduğunu takdir ederler de

[3] maişet-i beytiye: ev yaşamı
[4] tezeyyün (et-): süslemek
[5] şayeste-i istimâ': dinlemeye değer
[6] arîz ve amik: enine boyuna
[7] bast ve temhid (eyle-): ayrıntılı olarak anlatmak

sonra dahi benim romancılık hasebiyle ne güzel tezyin etmiş olduğumu elbette düşünürler.

İşte bu masallarla birkaç saat zamanı pek tatlı geçirdik. Ben ihtiyar muallimin başını koyduğu tarafa nakl-i mekân edip Madam Krelemberg'i, Madam Gülnar'ın uzandığı cihete naklettim. Uykuları galebe etmeye başladığı cihetle üç kişilik yeri bizim eski Osmanlıların "başlı ayaklı" tabir ettikleri suretçe paylaşarak biraz sonra uyudular. Ben ise Madam Gülnar'dan işittiğim iki hikâyeyi zihnimde büyülterek iştigalat-ı zihniyeye koyuldum.

Matbu program mucibince bu geceyi şimendiferde geçirdikten sonra ertesi sabah alafranga saat dokuzda yani vakt-i zuhrdan üç saat mukaddem Trollhattan kasabasına vasıl olacaktık. Orada dahi Honefoss çağlayanlarından daha mühim çağlayanları ve gayet büyük ve ustalıklı yapılmış bir cedveli[8] falanı temaşa eyledikten sonra mahall-i mezkûr ahalisi tarafından kongreye verilecek ziyafette de hazır bulunarak badehu saat üçte Gothenburg'a müteveccihen tekrar yola çıkacaktık. Yani Trollhattan'da altı saat kadar kalmaklığımız mukarrerdi.

Sabah açılıp güneş dahi doğduğunu gördüğümde sigaraya iştiyakım artmakla vagondan çıkıp iki vagon arasındaki demirden mamul mini mini sofa üzerinde bir sigara içmeye karar verdim. Madam Gülnar'ın tütün dumanına asla mukavemeti olmayıp Şark tütünü dahi kendisini boğarcasına öksürttüğünden onunla beraber bulunulduğu zamanlarda tütün içmekten tevakki[9] eyliyordum. Hatta bu gece uykudan evvel birkaç defa sigara için müsaade vermiş olduğu hâlde bile içmedim. Zira bir defasında cüzi tütün dumanının kendisini ne fena öksürttüğünü görmüştüm. Güneşin ilk ziyası uyuyanları rahatsız etmemek için pencerelerin perdelerini de çekerek dışarıya çıkıp sigaramı içtim. Ancak uyku uyumamış olmakla beraber gözlerim ateş gibi yandığından bol suyla bir yüz yıkamaya muhtaçtım. Herkes uyanıp yüz musluklarının suyunu bitirmelerine meydan kalmaksızın komşu vagona geçip bir yüz yıkamaya karar verdim. Bizim vagonda da yüz musluğu var ya! Fakat ne kadar olsa insan hodgâmdır.[10] Ben yüz yıkamak için suyu biraz ziyadece sarf ederim. Bizim vagonda yüzümü yıkayacak olsam arkadaşlarım için su az kalacak. Vakıa bu da bir hırsızlık olacaksa da hodgâmlığa bir veçhile galebe edemediğim gibi şayet patırtılarımla da arkadaşlarımı da uyandırmış olurum havfı munzam[11] olunca ne olursa olsunu göze alıp komşu vagona geçtim, bolca bir suyla yüzümü yıkadım.

[8] cedvel: su kanalı
[9] tevakki (eyle-): kaçınmak
[10] hodgâm: bencil
[11] munzam (ol-): eklenmek

Vagonumuza avdet eylediğim zaman pîr-i rûşen-zamîri[12] uyanmış buldum. Havanın berraklığı mucib-i inşirah[13] olduğundan güzel yüzü gülüyordu. Yavaş yavaş konuşmaya başladık. Tuhaf değil mi? Şimendiferin o kadar şiddetli sarsıntısı, zangırtısı uyuyanları uyandırmaz da buna manzum olan cüzi bir şamata uyandırıverir. Bu tecrübe umumi olduğundan yarım saat kadar yavaş yavaş konuştuktan sonra evvela Madam Krelemberg ve müteakiben Madam Gülnar uyandılar. Bir şimendifer vagonunda mümkün olabilen sabah tuvaletini bade'l-icra profesörle devam eden musahabemize iştirak eylediler. Biraz sonra da Trollhattan istasyonuna vasıl olduk.

İşbu Trollhattan kasabası Vanern nam büyük bir gölün münteha-yı garb-ı cenubisinde[14] vaki üç bin kadar nüfuslu bir memlekettir ki zikrolunan gölden çıkıp diğer bazı göllere karışarak denize kadar cereyan eyleyen Göte Alv nam nehir üzerinde mebnidir.

Bu kasabanın şimendifer istasyonu kasabaya bir buçuk iki kilometre kadar uzak olduğundan şimendiferden çıkıldıkta kasabaya kadar arabalarla gelinmek lazım gelir. Arabalar bu mesafeyi bir çeyrek saatte kat' ederlerse de kasaba denilen şey öyle sair memleketler gibi birbirine muttasıl[15] veyahut karib binalardan müteşekkil olmadığından arabayla kasabanın merkezi addolunan yere gelindikten sonra da araba ihtiyacı mündefi[16] olmuş sayılamaz. Göte Alv nehri burada gayet kuvvetli çağlayanlar teşkil eder ki cümlesinin makine fenni hesabınca peyda eyledikleri kuvve-i muharrike[17] iki yüz yirmi beş bin beygir kuvvetine müsavi olduğu tahmin kılınır. Bu hesabın ne dereceye kadar doğru olabildiği şayeste-i teemmüldür.[18] Zira hemen Fırat Nehri kadar azim bir nehir bin beş yüz metrelik bir mesafede otuz üç metre irtifadan sukut[19] eyliyor. Vakıa dimdik ve yekpare bir setten atlayıp şu otuz üç metre irtifaı bin beş yüz metre tûle taksim edince o bir buçuk kilometrelik mecrânın meyli yüzde ikiden biraz ziyadece hesap olunursa da meyil dahi bir düziye değildir. Nehrin suları setten sete atlar. Ara yerde sekiz on kadar yekpare kayadan ibaret birtakım cezireler bulunup bunlar dahi suyu sıkıştırdıklarından ve mecranın dikliği asıl oralarda husule geldiğinden tabii vücuda gelmiş birer değirmen harkı[20] demek olan bu dar ve dik mecralardan sular o kadar şiddetle cereyan ederler ki ne bileyim ama

[12] pîr-i rûşen-zamîr: gönlü temiz, aydın ihtiyar
[13] mucib-i inşirah: iç açıcı
[14] münteha-yı garb-ı cenubi: güneybatı uç
[15] muttasıl: bitişik
[16] mündefi (ol-): giderilmek
[17] kuvve-i muharrike: hareketten doğan kuvvet, enerji
[18] şayeste-i teemmül: düşünmeye değer
[19] sukut (eyle-): düşmek
[20] hark: yarık; ark

o kadar büyük kıtaat-ı maiye[21] hacimlerinin o kadar da süratle yuvarlanıp gitmeleri benibeşerin kuvvet ve kudretine bir alışkın kuzudan daha ziyade itaatle tâbi olan kuvve-i buhariyeye[22] kıyasen kaç beygir kuvveti teşkil edebileceğini hesap eylemek epeyce müşkilattandır.

Bu iki yüz yirmi beş bin beygir kuvvetini haber verdikleri zaman bir o miktara bir de çağlayanlara baktığımda Hoca Nasreddin'in yerle gök arasındaki mesafeyi mesaha[23] edişi fıkrası hatırıma geldi.

Fıkra malum ya? Yerle gök arasında ne kadar mesafe bulunduğunu Hoca merhumdan sormuşlar. Elindeki asasını gösterip:

– Şununla yüzkere yüz bindir, demiş. Muhatapları inanmak hususunda tereddüt gösterdiklerinde:

– İnanmazsanız alınız asayı da ölçünüz, cevabını vermiş. Bize de bu suların kuvvetini iki yüz yirmi beş bin beygir kuvve-i buhariyesine müsavidir diyorlar. İnanmayacak olursak Hoca merhumun inanmayanlara verdiği cevabı bize de verecekler, değil mi? İnandık gitti vesselam!

Rivayete göre mayıs ve haziran mahlarına doğru dağlardaki karlar erimeye başladıkta bu sular bir kat daha artarlarmış. Biz mah-ı eylülde temaşa eylediğimiz hâlde dahi bu şelalelerin dehşetlerini hakikaten fevkalade bulduk. Bindiğimiz arabalarla kasabanın münteha-yı şimalinde yan yana üç cezirenin suları en ziyade sıkıştırmış oldukları bir yerine varmıştık ki burası memleketin her neden dolayıysa vasatı[24] addolunuyordu. Cezireler arasından akan suların miktarını İstanbul'daki kārilerime anlatmak biraz güç olur. Bu civarlarda öyle bir dere yoktur ki makîs olarak ihtar edeyim. Evvelce Fırat Nehri'ni makîs ittihaz eylemiştim. Şimdi dahi derim ki Boğaziçi'nin iki hisarları arası dört yüz metre kadar geniş ve elli metre kadar derin farz olunursa bunun yirmide birisine müsavi olan suların hemen kırk beş derece zaviye teşkil edebilen bir sath-ı mailden[25] aşağı doğru yuvarlanmasını tahayyül etmelidir. Suyun cereyanındaki sürati gözle görebilmek kabil değildir. Nehrin yukarı tarafından bazı büyücek ağaç dalları gelir ki lemha-i vahidede[26] geçivererek sürat-i müruru hasebiyle mümkün değil görülemezler. Bir mecradan geçen su alt taraftaki yekpare kayadan ibaret bulunan adaya öyle bir şiddet ve kuvvetle çarpar ki peyda eylediği gürültüden kat'-ı nazar suların orada kaynamak, sıçramak, coşmak nev'lerinden peyda eyledikleri hâli dille tarif kabil olamaz.

[21] kıtaat-ı maiye: su parçaları
[22] kuvve-i buhariye: buhar kuvveti
[23] mesaha (et-): ölçmek
[24] vasat: orta
[25] sath-ı mail: eğimli yüzey
[26] lemha-i vahide: bir bakış

İşte tabiatın bu kuvvet-i fevkaladesinden istifade için bu memlekette birçok kereste ve kâğıt ve demir fabrikaları tesis olunmuştur. Memleketin tekmil ahalisi de bunların amelesidir. Binaenaleyh mikdar-ı umumisi üç bin olmak üzere mukayyed bulunan bu ahali, fabrikaların mevakiine nispetle müteferrik[27] ve münkasım[28] olduklarından, memleketin tûlü bir saatten daha ziyade mümted şu hâlde ebniyesi müteferrik ve seyrektir.

İlk temaşa ettiğimiz şey sâlifü'z-zikr[29] yekdiğeri meyanında bulunan üç cezire olup şu satırları yazdığım sırada tahattur edemediğim esbaba mebni bu temaşada yalnız Fikri Paşa ve mahdumu Emin Bey ile birlikte bulunduk. Çağlayanların ve bunlar üzerinde mebni bulunan fabrikaların diğer kısımlarını ve envaını da hep bu arkadaşlarımızla birlikte temaşa eyledik. İlk girdiğimiz fabrika bir kâğıt fabrikasıydı. Bizim hamam kütükleri gibi ağaçların yarımşar arşın tûlünde kıtalara taksimi için testere makineleriyle kesildiklerini gördüğümüz zaman badi-i nazarda bunların mahrukat[30] suretiyle istimal için böyle kesildiklerini zanneyledik. Sonra bir yere gittik ki orada burgu makinesi nev'inden makineler önünde bulunan işçilerin böyle parça parça kesilmiş ağaçların budak yerlerini burguya kestirip ve o kuvvetle budakları oydurup çıkardıklarını müşahede ettik. Lisan bilmiyor idiysek de böyle hayret noktalarında imdada yetişen işaret lisanları bize anlattı ki ağaçların bu suretle budakları ayıklanıp temizlenmesi bunların mahrukattan başka türlü bir suretle istimalleri içindir.

Herkesin zevk ve safaya koyulmuş olduğu bir demde bizim gibi başı fesli ve hâl ve şanları garip adamlar enzar-ı dikkat ve ehemmiyeti celbeylediği için midir nedir, amelenin rüesası[31] bizi fevkalhad ehemmiyetle bi't-telakki[32] ameliyat-ı vakıalarını mutlaka bize anlatmak gayretine düştüler. Hatta her neredense birkaç nefer Fransız lisanına aşina adamlar dahi peyda oldular. Bunların tarif ve delaletlerinden anladık ki böyle parça parça kesilip budaklan oyulan ve çıkarılan haşebpareler[33] kâğıt imali içinmişler.

Bunca halk meyanında fabrikalar ameliyatına akıl erdirmek merakı yalnız bizlerde görüldüğü için adamcağızlar önümüze düşüp bize birkaç fabrika temaşa ettirdiler. Hem de öyle kuru temaşa değil! Bir zaman baruthane nazırı Saadetli Sabit Paşa Hazretleri bana Bakırköy'ündeki baruthaneyi ziyaret ettirmişti. Odun hâlinde gelen söğüt çubuklarının kömür hâline suret-i tahvilinden bed' ile kükürtün nasıl tasfiye[34] ve güherçilenin

[27] müteferrik: ayrılmış
[28] münkasım: bölünmüş
[29] sâlifü'z-zikr: bahsi geçen
[30] mahrukat: yakacak
[31] rüesa: reisler
[32] bi't-telakki: karşılayarak
[33] haşebpare: ağaç parçası
[34] tasfiye (edil-): ayıklanmak

nasıl tathir[35] edildiği vadilerinden dönüp dolaşarak bu ecza-yı selasenin[36] yekdiğerine halt ve mezciyle[37] dibeklerde nasıl dövüldüğüne ve pide hâline nasıl konulup badehu kesme barut hâline nasıl ifrağ[38] edildiğine varıncaya kadar kâffe-i ameliyatı birer birer tarif eyledikten maada barutun sıkıştırılıp prizmatik hâline nasıl konulduğunu ve jive derununda bunun sıklet-i izafiyesi[39] nasıl ölçüldüğünü ve mermiler üzerinde barutun mucip olduğu sürat-i ibtidaiyenin[40] vasıta-i elektrikiyeye bi'l-müracaa nasıl hesap edildiği mesail-i mühimme ve dakikasına varıncaya kadar hep fiiliyat ve ameliyatla tarif ve irae eylemişti de mesleğinin en dakik ahval ve esrarına kadar tamamıyla vâkıf olup fiilen ve maddeten dahi icrasına muktedir bulunan böyle bir direktöre nailiyetten dolayı beni sevincimden çıldırasıya bahtiyar eylemişti. Bu defa gezdiğimiz fabrikalarda önümüze düşen üstatlar, direktörler dahi ameliyat-ı vakıayı bize işte bu suret-i mükemmelede tarif ve irae eylemişlerdir.

Orada gördük ki yarın arşın tûlünde yirmiden otuz santimetreye kadar kutrunda bir odun parçası makineye verilerek yalamak ve aşındırmak nev'inden hareketle tuz ve hamur hâline nasıl ifrağ olunuyor? Bu tuz, bu hamur kendi hacminin birkaç yüz misli su içinde vukua geldiği hâlde sonra sudan nasıl tefrik edilir? Suret-i zahiresi gayet sulu yoğurda benzeyen bu hamur Amerikan bezi gibi bezler üzerinde bizim güllaçlardan daha ince olarak nasıl yapraklara tahavvül[41] ediyor? Badehu bu yapraklar yekdiğerine inzimamla[42] parmak kalınlığında ıslak mukavva gibi satıhlara ne veçhile kalb ediliyor? Badehu bu satıhlar, silindirler altından geçirilerek inceltile inceltile matlup olan kalınlıkta kâğıda ne veçhile tahvil olunuyor?

Fikri Paşa her ne kadar lisan-aşina[43] değilse de umur görmüş pek çok ve pek büyük işlerde bulunmuş ince fikirli, gayet dakika-şinas[44] bir adam olduğundan hayret-efza-yı ukūl-i âkilîn[45] olan bu ameliyatı bir fikr-i hakîmaneyle görerek:

–Ah bizim Anadolu'da nehir mi yok? Ağaç mı yok? Ah! O balta girmedik ormanları böyle birkaç dakika zarfında kâğıda tahvil etmek bizde kabil mi değildir, yollu beyan-ı mülahazaya başlamasın mı? O ihtiyar âkili o dakikada o kadar sevdim ki sarılıp öpeceğim geldi. Fakat tetebbu ve tetkikle fikrim daha ziyade meşgul olduğundan gönlümün bu arzusunu men eyledim.

[35] tathir (edil-): temizlemek
[36] ecza-yı selase: üç parça
[37] halt ve mezc: karıştırılma
[38] ifrağ (edil-): şekle sokulmak
[39] sıklet-i izafiye: yoğunluk
[40] sürat-i ibtidaiye: ilk hız
[41] tahavvül (et-): dönüşmek
[42] inzimam: eklenme
[43] lisan-aşina: yabancı dil bilir
[44] dakika-şinas: dikkatli
[45] hayret-efza-yı ukül-i âkilîn: akıllara hayret veren

Birkaç fabrika daha temaşa ettik. Buranın pek meşhur olan kanalını da görmek için kanal boyundan yürümeye başladık. Vakıa kanalın güzergâhımızdan gördüğümüz kıtalarınca şayan-ı hayret bir hâli yoktu. Bunun asıl görülecek yerleri "ecluse" denilen ve kapandıkça suları şişirip mecrada tevazün[46] hâsıl eyleyen kapılarındaydıysa da onlar pek aşağıda bulundukları için geçtiğimiz yerlerde onlara dair eser göremiyorduk. Fakat göremediğimize ben de teessüf etmiyordum. Zira vaktiyle haber vermiş olduğum veçhile Paris ile Lyon arasındaki kanalın bir ecluseunu görmüş bulunduğum gibi "hidrografi" yani hendesenin cereyan-ı miyahe[47] tatbikinden ibaret bulunan fence tahsil ve tetebbuum esnasında böyle kanal ve ecluseların ne gibi kavanîn-i hendesiye ve hesabiyeye[48] tâbi olduklarını bellemiş bulunduğumdan bu bahisler bence büsbütün bigâne[49] olan mebahisten dahi değildiler.

Nihayet gide gide bir yere vardık ki yanımızda lisan-aşina bulunan bazı zatlar bu civarda kâin bir lokantanın merci-i seyyahîn[50] olduğunu ve onun kule gibi bir yeri en mühim bir nokta-i nezaret teşkil eylediğini bize haber verdiler. Fikri Paşa ve mahdumu Emin Bey ile üçümüz o mahalle kadar vardık. Hotel hâliyle lokanta hâlini celbetmiş güzel bir mevki olduğunu gördük. Oranın filvaki merci ve mecma-ı seyyahîn olduğunu etraf ve civarın manzaralarını musavvir bulunan birçok fotoğrafya resimlerinin de orada satılmakta olması bize ihtar eyledi.

Bir de haylice mürtefi[51] bir kulesi vardı. Fikri Paşa o kadar irtifaa suud[52] zahmetine katlanamayacağını beyanla itizar eylediğinden biz Emin Bey ile beraber o irtifaa kadar çıktık. Kırk beş elli metre kadar bir irtifadan ibaret idiyse de mevki dahi zaten mürtefi bulunmak hasebiyle etrafa nezareti hakikaten fevkaladeydi. Aşağıya inip o muhterem ihtiyarı yani Fikri Paşa'yı da oraya kadar çıkmak zahmetine katlanması için teşvik eyledik. Adamcağız oradan müyesser olan nezaretin bu zahmete değerli olduğunu bi'l-kabul çıktı. Ama hakikaten de değerliydi! Zira koca bir nehrin bin beş yüz metre mesafede otuz üç metre irtifaından sukutla teşkil eylediği şelalelerin kâffesi birden görünüyordu.

Teessüf ederim ki şu kulenin tepesinde on dakikacık olsun yalnız bulunamadım. Ben tetebbuatımı yalnız icra etmek isterim. Böyle bir mahalde tek başıma yalnız bulunursam daha iyi görür, daha güzel dinler ve daha âlâ

[46] tevazün: denklik
[47] cereyan-ı miyahe: su akımı
[48] kavanîn-i hendesiye ve hesabiye: matematik ve hesap kuralları
[49] bigâne: yabancı
[50] merci-i seyyahîn: gezginlerin uğrak yeri
[51] mürtefi: yüksek
[52] suud: çıkmak

tefekkür eylerim. Hatta ekseriya icra edecek mühim bir işim veyahut yazacak mühim bir bahsim bulunduğu zaman yatağımda üç, beş saat müddet ilk uykuyu kestirdikten sonra uyanıp saatlerce müddet kendi kendime tetebbu ve tefekküre dalarım. Bunun ne kadar nafi[53] ve ne kadar âlâ bir fikir olduğunu ve insana neler tefhim[54] ve ilham eylediğini *Nevm ve Halat-ı Nevm* ve *İlhamat ve Taglitat** nam eserlerimde dûr u dırâz[55] bahs eylemişimdir.

Bu mahallin şelaleleri ve o kuvvetten istifade için bina ve inşa edilmiş bulunan fabrikaları o kadar zihnimi işgal eylemiştir ki Madam Gülnar'dan nasıl ayrıldığımı ve sonra bu mahalde kendisiyle nasıl birleştiğimi şu satırları yazdığım sırada Hüda alim tahattur edemiyorum. Fakat Fikri Paşa'ya kendi tarafımdan bestelenmiş bazı şeyleri istimâ' için orada mevcut bir piyano üzerinde birkaç parça çalmış olduğumu pek âlâ derhatır eylediğim gibi bu aralık Madam Gülnar:

– Osmanlı müzikasında armoni yok mudur? Armonisiz müzika âdeta müzikadan addolunamaz, diye yanıma gelip ahengimi bozmuş olduğu gibi müteakiben kendi icraatıyla şu çağlayanlara karşı zaten münbasit[56] bulunan ihsasımı bir kat daha inbisata[57] getirmiş olduğu kezalik tamamıyla hatırımdadır. Hatta:

– Bizim Osmanlı müzikasının armonisi olup olmadığını soracak yer mi buldunuz madam? Bakınız kudret-i saniiyesinin bir cüz'ü kanun-ı tabiat diye bazı kec-bînanın[58] rububiyet ve uluhiyetine[59] kadar kani olmak istedikleri tabiat işte ayaklarımızın altında yuvarlanıp gidiyor. Bir dakikada yüz binlerce okkalık suları bir sürat-i müdhişeyle yuvarlayıp götürüyor. Sanatkâr olduğunuzu bin defa işittim. Hem feylesof hem şair olduğunuza sizden işittiğimiz bin türlü mebahisle kanaat eyledik. Böyle bir mevki ihsas-ı sanatkârînizi münbasit etmiyor mu? İşte bir piyano! Vakıa akordası yolunda değilse de kulaklarımız onun falsolarına tahammül eder. Buyrunuz! Bizi ihya ediniz, tarzında söylemiş olduğum sözler dahi şu anda hatırıma geliyorlar.

Koca hünerver! Piyanoya oturup icraya başladığı zaman alt katta bulunan halkın kâffesi üst kata hücum eyledilerse de hiçbirisi dikçe nefes almaya muktedir olamayarak can u dil sem'ini[60] bu piyanoya hasrla dinlemeye koyuldular. Hakikat piyanonun akkordasında görülen epeyce noksan kulakları

[53] nafi: faydalı
[54] tefhim (eyle-): anlatmak
* *Nevm ve Halat-ı Nevm* ve İlhamat ve Tagligat: Ahmet Mithat Efendi'nin sırasıyla 1881 ve 1885 yıllarında yayımladığı ruhbilim kitapları. [h.n.]
[55] dûr u dırâz: uzun uzadıya
[56] münbasit: açılmış
[57] inbisat: genişleme
[58] kec-bînan: yanlış görüş sahipleri
[59] rububiyet ve uluhiyet: tanrılık
[60] sem': kulak

tırmalamaktan hâlî değildiyse de icradaki maharet bu ayıbı da setr ediyordu.

Musikıye mensup olanlar bilirler ki her hangi bir saz erbabı sazını beş on gün meşkten münkatı[61] olursa kollar ve parmaklar o itiyad-ı daimîyi[62] unutarak bayağı acemi olurlar. Gülnar'ın bugün gösterdiği maharet iki üç haftadan beri duçar olmuş bulunduğu meşksizlikle beraber yine mucib-i hayret derecede görüldüğünden bu kadının meşk-i daimî hâlindeki maharetini düşündürmeye başladı. Ressamlık sanatınca henüz rivayet derecesinde bulunan mahareti dahi benim varid-i hatırım[63] oluyordu. Yedi sekiz lisanda bizaa-i fevkaladesi[64] mücerrebim[65] olmuş ve müzikadaki behresi bugün görülmüş ve takdir edilmiş olması üzerine bu fevkalade kadının resimdeki mahareti de kendi kendine mertebesini tayin eylemişti.

Şu mevkide geçirdiğimiz birkaç dakika asıl hayattan addolunmaklazım gelen ömrümüzce bir hayli senelik ömre bedel oldu. Hatta kongre azasına burada bir kuşluk ziyafeti keşidesi mukarrer olduğu hâlde biz o kararı da derhatır edemediğimizden kuşluğumuzu da burada icra eyledik.

Hangi kararı derhatır edeceğiz? Biz.. en doğrusu ben âdeta benliğimden tecerrüd[66] eylemiştim. Rabbim Hakk Subhanehu ve Teala Hazretlerinin en büyük eser-i kudretini bugün müşahede eyliyordum. Her saniyede binlerce metre mikâp sular ayağım altından akıp gidiyorlar. Hem de öyle bir kuvvetle akıp gidiyorlar ki ukūl-i muhasibîn[67] bunları iki yüz yirmi beş bin beygir kuvvetinde olmak üzere hesap eyliyor.

İki yüz yirmi beş bin!.. Bunlar kurbağa kuvveti değil, at kuvveti! sem-i hayretimi teşnif[68] eden piyano mahareti de Gülnar mahareti!..

Biz kahvaltımızı oracıkta icra eyledik. Bu mevkiden çıkar çıkmaz bulduğumuz arabaya Gülnar'ı irkâbla[69] profesör ve kızı her neredelerse onları bulmaya sevk ettik. Kendimiz fabrikalara fevkalade merakımız olduğunu ilk ziyaret eylediğimiz kâğıt fabrikalarından istidlalle[70] bizi davet eyleyen diğer fabrikacılara tâbi olduk ki bize ziyaret ettirdikleri fabrika dahi şimendiferlerde istihdam olunan lokomotifleri yapmaya mahsus bir fabrikaydı.

Bu fabrika, ameliyatın[71] çokluğu zamanında dört yüz amele işletebilecek kadar cesim olup fakat ameliyatın en azlığı zamanında dahi iki yüzden

[61] münkati (ol-): uzak kalmak
[62] itiyad-ı daimî: her zamanki alışkanlık
[63] varid-i hatır (ol-): hatıra gelmek
[64] bizaa-i fevkalade: olağanüstü bilgi, beceri
[65] mücerreb(i ol-): tecrübe etmek; bilgi sahibi olmak
[66] tecerrüd (eyle-): sıyrılmak
[67] ukūl-i muhasibîn: hesap yapan akıllar
[68] teşnif (et-): süslemek
[69] irkâb: bindirme
[70] istidlal: yol gösterme
[71] ameliyat: işler

az adamla idaresi kabil değildir. İsveç-Norveç memleketinde inşa edilmiş bulunan bütün şimendiferlerin lokomotiflerini bu fabrika yapmış olduğu gibi Danimarka ve Almanya'ya dahi bir hayli lokomotifler yapıp satmakla meşhurdurlar. Salt bu değil İsveç-Norveç'de demir madenlerinin kesretine ve çelik imal edecek fabrikaların da terakkisine mebni bu memleketlerde demir, çelik pek ziyade ileriye gitmiş ve binaenaleyh ca-be-ca[72] büyük büyük fabrikalar küşad[73] olunmuştur.

Yekpare demirden mamul bir lokomotif tekerleği gördük ki kutru[74] hemen iki metre vardı. Bu tekerlek silindirlerinin tahrik edecekleri dingile rapt olunarak bizim yandan çarklı vapurların çarklarına gördürülen hizmeti ifa edecektir. Şu azim ahen-parenin[75] dökme olmayıp çekiçle dövme olduğunu haber aldığımızda ziyadesiyle istigrab eyledik. Ama bunu darp edecek çekiç makinesinin nasıl bir şey olduğunu bilmediğimiz için değil! Fabrikalar temaşasından pek ziyade mütelezziz olduğumdan İstanbul'daki beylik fabrikaların hemen kâffesini de gezmiş görmüşümdür. Tersane-i Âmire'de temaşa eylemiş bulunduğum çekiç fabrikası yekpare demir dövmek hususunda bu tekerlekten daha büyük parçaları dövebilecek cesamettedir. Ancak şu tekerlek güya darptan sonra eğeyle çilingirlenmek suretiyle de ikmal edilmiş olmak derecesinde muntazam bulunduğundan ve ona bu sureti yalnız çekiç fabrikası verdiğini delillerimiz temin ettiklerinden işte o kocaman çekicin bu kadar muntazam ve ince işlerde nasıl istihdam olunduğunu görmek arzusuna düştük.

Binaenaleyh çekicin bulunduğu yere kadar da giderek en ince işlerde nasıl istimal olunduğunu bize göstermeye başladılarsa da o aralık birdenbire makineler duruverdiklerinden bu temaşamız yarıda kaldı. Meğer kuşluk paydosu zamanı gelerek buhar kazanından mecari-i buhariye[76] muslukları kapanmışmışlar. İşe tekrar başlamak için bir saat beklemek lazım geleceğinden bu kadar zamanı feda edememek hususundaki mecburiyet oradan müfarakata[77] lüzum gösterdi.

Fabrika memurlarının ifadesine göre kış mevsimlerinde burada hemen hiç gündüz kalmadığı zamanlarda fabrikanın derunu beş yüz kadar ziya-yı elektrik lambalarıyla tenvir olunarak karanlık geceler rûz-ı rûşene[78] bi't-tahvil[79] işler de ol veçhile devam ederlermiş.

Bu adamların gayet nazik ve terbiyeli şeyler olup her tarafı gezmek

[72] ca-be-ca: yer yer
[73] küşad (olun-): açılmak
[74] kutr: çap
[75] ahen-pare: demir parçası
[76] mecari-i buhariye: buhar yolları
[77] müfarakat: ayrılma
[78] rûz-i rûşen: aydınlık günler
[79] bi't-tahvil: dönüşerek

hususundaki delalet-i nazikaneleri bizi kendilerine minnettar eyledi. Onlar vizite kâğıtlarını bize ita ederek biz dahi isimlerimizi onların defterlerine kaydedip muarefemizi teyid etmiş olduk.

Bu mevkiin irisi ufağı yirmiye takarrüb eden şelaleleri ne mühim şeylerse bu şelalelerin mümanaatını[80] bertaraf ederek gemi işletmek için yapılmış olan cedvel ve bilhassa cedvel-i mezkûrun "ecluse" denilen kapıları da o kadar şayan-ı ehemmiyet inşaat-ı beşeriyedendirler. Otuz üç metre irtifaından sukut eyleyen bir nehirden gemi geçirmek için yapılacak cedvelin öyle alelade bir hark açmak suretiyle vücuda gelemeyeceği aşikârdır. Kadimden beri burada ecluselar inşası arzu olunarak evvel-be-evvel nehri taksim eyleyen cezayir-i sagireden[81] istifade eylemeye çalışılmışsa da pek az muvaffakiyat husule gelebilerek nihayet akıntı aşağı inilmek şartıyla nehrin sol tarafına isabet eyleyen araziden iki bin beş yüz metre kadar tûlünde bir cedvel açılmaya ve bu cedvelin müntehasına[82] birbirinden mürtefi azim havuzlar yapıp bunların da her birine derece-i cesamet ve metaneti akıllara hayret verecek kapılar takılmaya lüzum görülmüştür. Lüzum-i mezkûr üzerine ilk yapılan ecluselar mürur-i zamanla derece-i kifayeden sakıt[83] olmakla terk edilmişlerdir ki hâlâ bakiye-i harabeleri mevcuttur. "Yeni ecluselar" denilenlerse 1844 senesinde reside-i hadd-i hitam[84] olmuş on bir adet havuzlardır.

Bunlardan asıl nehir yatağına en karib olan birinci havuza gemi girdikte kapısı kapanıp yukarıdan dökülen sularla havuz dolmaya başlar. Tamam ikinci havuzla tesviye[85] hâsıl edince gemi ikinci havuza girip o dahi dolmaya başlayarak üçüncüye girer. İşte bu suretle güya azim ve cesim bir merdivenden yukarıya çıkıyormuş gibi çıka çıka gayet cesim bir göl vüs'atinde bulunan şekli gayr-i muntazam bir havz-ı azime girer ki oradan da kanalın üst başına kadar müruruna artık hiç mani yoktur.

Benim gibi böyle bir azim kanalı ilk defa görenler üzerinde bu müşahedenin hâsıl eylediği tesiri tarife âdeta imkân yoktur diyebilirim. İnşaat-ı mezkûre ne Rodos Kalesi gibi binnisbe daha büyük inşaata kıyas kabul edebilir ne de sair bir şeye! Zira müştemil[86] olduğu sular öyle bir kuvve-i tahribiye hükmünde bulunurlar ki insan evladı elinden çıkmış olan inşaatın kuvve-i tabiye-i tahribiyeye mukavemet edebilmesi için muhtaç olduğu metanet insanı düşündürdükçe mucip olduğu hayret dahi artmakta devam eyler.

[80] mümanaat: setler; engeller
[81] cezayir-i sagire: küçük adalar
[82] münteha: son
[83] sakıt (ol-): düşmek; işlevini kaybetmek
[84] reside-i hadd-i hitam (ol-): tamamlanmak
[85] tesviye: aynı seviyeye gelme
[86] müştemil (ol-): içine almak; içermek

Trollhattan etrafında şayan-ı temaşa birtakım dahi mağaralar varmışsa da biz bunları gezip görmeye vakit bulamadık. Görüştüğümüz adamlardan yalnız hikâyelerini istimâ'[87] ile iktifa mecburiyetinde bulunuyorduk. Fakat bu hikâyeler meyanında da asıl sem-i ehemmiyeti celbedenleri hep kanal hikâyeleri oluyordu. Zira Avrupa-i Şimali'nin en ücra bir yeri zannolunan bu mahalde işte şu kanaldan senevî yedi binden dokuz bine kadar gemi mürur eylediği ve bundan yirmi beş milyon kronoya kadar varidat hâsıl olduğu haber verildiği gibi buradan geçen gemilerin Gothenburg, Vanern göl ve kanallarıyla Stockholm'e kadar gidip geldikleri haber veriliyordu ki İsveç-Norveç üzerindeki binlerce irili ufaklı göllerden böyle kanallar, ecluselar vasıtasıyla binlerce saatlik mesafelerde gemi dolaştırılabilmesi imkânı gerçekten azim muvaffakiyat-ı beşeriyeden addolunmaz mı?

Kongre azasının bölük bölük şimendifer mevkifine doğru yürümeleri bizi de ikaz eylediğinden ve olduğumuz yerle mevkif arasında hayli mesafe bulunduğundan bunun bir kısmını binecek araba bulamadığımızdan dolayı piyade olarak yürüyüp kat' eyledikse de tamam yorulup terlemeye başladığımız zamanda rast getirebildiğimiz bir boş arabaya atlayıp soluğu istasyonda aldık.

İşbu şelaleler çok seyyahînin temaşagâhı olduğundan ve gerek birer birer ve gerek umumunun birden alınan fotoğrafya resimleri buranın en büyük yadigârı addolunduğundan kız erkek birçok çocuklar ve hatta büyücek güzel güzel kızlar yolculara fotoğrafya resimlerinin füruhtunu[88] âdeta cebr suretine koymuşlardır. Mukavemet için büyük metanet ister. Zira resimlerin kâffesinden mübayaa edecek olsanız nüsah-i mükerrerrenin[89] mübayaası için dahi sizi âdeta icbar[90] ederler.

Tekmil yolcular vagonlardaki yerlerini tekrar işgal eyledikten sonra bade'z-zuhr tamam saat üçte hareket eden katar dört buçukta Gothenburg'a vasıl oldu ki yolda geçen şu birkaç saatlik zamanı herkes birbirine müşahedat ve hissiyatını tarifle geçirdiklerinden bu yol gözümüze hiç göründü.

[87] istimâ': işitme
[88] füruht: satış
[89] nüsh-i mükerrere: aynı nüsha
[90] icbar (et-): zorlamak

GOTHENBURG'DA BİR GECE

Gothenburg denilen şehir İsveç kıtasının cenub-i garbi cihetinde Göte Alv denilen ve evvelce tarif eylediğimiz Trollhattan tarikiyle ve Vanern buhayresine[91] giden bir boğaz üzerinde kâin epeyce büyük memleketlerdendir. Ahalisi doksan binden mütecaviz olup cedveller ve göller tarikiyle bir taraftan ticaret-i berriyenin[92] ve deniz tarikiyle dahi diğer cihetten ticaret-i bahriyenin[93] merkez-i ictimaı[94] olduğundan ehemmiyet-i ticariyesi Christiania ve hatta Stockholm'e bile faik[95] görülür. Gerek derununda ve gerek havalisinde birçok fabrikaları dahi bulunduğundan yalnız bunların hâsıl eyledikleri mahsulat büyücek bir ticaret yekûnu teşkiline kâfidir.

Şehr-i mezkûr müessesat-ı cedideden olup miladın 1621 senesinde bazı Hollandalı tacirler ilk esasını vaz etmişlerse de arz olunduğu veçhile denizle İsveç'in derunlarına doğru en işlek bir şehrah-ı ticaret[96] üzerinde bulunduğu için Hollanda ve Danimarka'dan maada İngiltere'nin İskoçya memalikinden ve Almanya'dan dahi pek çok tacirler oraya gelip şehrin cesametini derhâl arttırmışlardır. Birkaç büyük inşaiye tezgâhı[97] da vardır ki buralarda yalnız İsveç tüccarı değil milel-i saire[98] için de büyük büyük gemiler inşa edilirler.

Katarımız istasyona geldiği zaman binlerce ahali istikbalimize çıkarak mendiller sallamak ve şapkalarını havaya atmak ve hurra avazeleriyle alkışlamak nev'inden azim bir hüsn-i kabul eseri göstermişlerdi. Zira kongrenin matbu programları iktizasınca İsveç-Norveç devlet ve milletinin kongreye edecekleri son veda burada verilecek bir ziyafetle icra olunacağından şu son akşam dahi Gothenburglu'ların misafiri sayılırdık.

Stockholm ve Christiania'da olduğu gibi burada dahi aza için evvelden arzu eylemiş bulunanlara en muteber hotellerde odalar isticar[99] olunmuş idiyse de ben ve Rusyalı arkadaşlarım evvelden oda sipariş etmemiş olduğumuz gibi cümlemiz bir hotelde ikamet arzusunda bulunduğumuzdan muhtaç olduğumuz dört odayı yalnız bir hotelde bulabilmek güç oldu. Şu hâlde üç dört kadar hotel gezip dolaştıksa da bunu zamanca bir zıya[100] addetmek lazım gelmedi. Zira bu münasebetle derun-ı şehirde muhtaç olduğumuz cevelanı icra eylemiş sayıldık. Hatta en son başvurduğumuz hotelde dahi dört oda bulamadığımızdan üç odayla iktifaya mecbur edilmiştik ki

[91] buhayre: göl
[92] ticaret-i berriye: kara ticareti
[93] ticaret-i bahriye: deniz ticareti
[94] merkez-i ictima: toplanma merkezi
[95] faik: üstün
[96] şehrah-ı ticaret: ticaret yolu
[97] tezgâh: gemi imalathanesi
[98] milel-i saire: farklı milletler
[99] isticar (olun-): kiralanmak
[100] zıya: kayıp

ben Doktor Boris Yanpolski ile iki yataklı bir odada yatmaya rıza göstermiş bulunduğumdan bu memlekette geçireceğimiz bir gecenin şu rahatsızlığına katlanmıştım.

İki yataklı bir odada iki adamın beytutetinde[101] ne gibi rahatsızlıklar olabileceğini ihtimal ki kârilerimizden pek çokları anlayamazlar. Binaenaleyh bu bapta muhtasaran malumat vermeliyim.

Bizim bu tarafların maişetlerine göre iki adamın bir odada bir değil pek çok geceleri birlikte geçirmelerinde o kadar büyük beis görülemez. Zira usul-i maişetimiz gibi meskenlerimizin taksimatı da böyle bir beytutet-i müştereyi teshil[102] eyleyebilir. El, yüz yıkayacak yerlerimiz, gusulhanelerimiz ve ikamet edecek veyahut iş görecek odalarımızla yatak odalarımız hep ayrı olup odalarımız derununda da geceliklerimizle oturur ve yataklarımıza da geceliklerimizle girebiliriz. Hâlbuki buraların maişeti iktizasınca igtisal[103] insanın yatak odasında vuku buluyor. Yıkanması lazım gelen aza ele, yüze münhasır olamaz ya? Vücudun diğer bazı tarafları da yıkanmak lazım gelir ki onlar aza-yı mesturedendirler. Çamaşır değiştirmek icap eder. Hele Avrupalı arkadaşların yataklarına çırılçıplak denilebilecek bir hâlde girip yatmalarıyla bizim yatmaklığımız arasında büyük fark vardır.

Ya gece uyku hâlinde refikin horlayıp horlamadığı, sayıklamak ve somnambül[104] hâlinde kalkıp gezmek gibi tabiatları bulunup bulunmadığı düşünülecek şeylerden değil midir? Vakıa insan arkadaşının ehl-i ırz olduğuna yakîn hâsıl etmeyince akd-i refakat etmemek ihtiyatını asla elden bırakmazsa da o iffet ve emniyet noktalarının haricinde hususat-ı mesrudenin[105] de ehemmiyetlerine mebni kendini bilenler ve huzur ve rahat-ı kâmilesini düşünenler refiki her kim olursa olsun birlikte bir odada beytuteti tecviz edemezler. Meğerçi zaruriyat-ı seferiyeden bir zaruretle buna mecbur olalar.

Odalarımızı tayin ve eşyalarımızı terk eder etmez ben bir de kendiliğimce icrasını arzu eylediğim cevelanı icra için arkadaşlarımdan ruhsat istedim. Artık vakit akşam olduğu ve Gothenburg ahalisi tarafından verilecek olan suareye gidileceği beyanıyla bu müsaadeyi benden dirîğ[106] etmek istedilerse de ısrarımı arttırdığımı ve dirîğde inat edecek olurlarsa itaatsizlik dahi göstereceğimi anlayınca bir saat olsun icra-yı cevelana müsaade verdiler.

Bu memleketin merkezi Gustav Adolf Meydanı'dır ki eğerçi o kadar vâsi bir yer olmayıp bizim Beyazıt Meydanı'na ancak müsavi olabilirse de

[101] beytutet: geceleme
[102] teshil (eyle-): kolaylaştırmak
[103] igtisal: yıkanma
[104] somnambül: uyurgezer
[105] hususat-ı mesrude: bahsedilen hususlar
[106] dirîğ (et-): esirgemek

murabbaü'ş-şekl[107] ve güzel tesviye olunmuş bir yer olup ezcümle borsa binası gibi şehrin en güzel ve mutena ebniyesi de orada olduğundan yabancı bir seyyah hangi arabaya binecek olsa arabacı derhâl kendisini oraya sevk eder. Meydanın orta yerinde Gustaf Adolf'un bir de güzel heykeli vardır. Rivayete göre bu heykel yapıldığı yerden bir gemiye konulup Gothenburg'a getirilirken gemi batıp Helgoland* ahalisi onu çıkarmışlarsa da itası[108] için pek büyük bir bedel istediklerinden Gothenburglular vazgeçerek yine o şekil üzerine ikinci bir heykel yaptırıp getirmişlermiş. İşte bu heykel zikrolunan ikinci heykel olup birinciyi bulanlar bilahare onu Brehm ahalisine füruht[109] etmeleriyle o dahi Brehm şehrine rekz[110] edilmişmiş.

Gothenburg şehrine gelmezden evvel ahvalini Baedeker rehber-i seyyahîni üzerinde layıkıyla tetkike vakit bulamamış olduğumdan şu bir saatlik cevelanımda yalnız arabacının sevkine tebaiyet mecburiyetinde idiysem de bereket versin arabacı fetanetli bir adam olduğundan beni şu meydana getirmiş olduğu için tamamıyla isabet eylediği gibi yine bu civarda yekdiğeriyle iltisak[111] peyda eden "Stora Hamnkanal" ve "Norra Stora Hamngatan" kanalları yanından geçirmiştir ki gayet güzel rıhtımları Stockholm'de ve bir de muahharen Cenevre şehrinde görmüş olduğum rıhtımları andırmıştır.

Nihayet şehrin şark tarafından "Nya Allen" yani yeni allee denilen gayet güzel ve vâsi bir şoseye girip yirmi dakika imtidadı[112] olan ve deniz kenarına müntehî bulunan şoseyi baştan başa gezdirmiştir ki sağ tarafı kâmilen bahçelik ve koruluk olup bazı yerlerinden bu bahçeye de girdiğimizde ve Vallgraven namıyla şehrin bu cihetinden cereyan eyleyen nehir dahi görülmüştür. Biraz da deniz kenarı gezilerek ve orada da bina edilmiş bulunan gayet metin ve dil-pesend[113] rıhtımlara ve taş iskelelere hayran kalınarak hotele avdet olunmuştur.

Memleketin sanayi ve ticaret yüzünden pek ziyade nail-i servet olmuş bir memleket olduğu her cihetinin mamuriyet ve nezafetinden müsteban[114] olmakta bulunduğu gibi görüştüğümüz adamlardan haber aldığımıza göre buranın ahalisi semahatle[115] dahi şöhret-şiar imişler. Tezyinat-ı belediyeye dair yapılan şeyler ekseriya devair-i belediye varidatının adem-i kifayetine[116] mebni muavenet-i ahaliyle[117] yapılmak lazım geldikte Avrupa'nın hiç-

[107] murabbaü'ş-şekl: kare biçimli
* Helgoland: Almanya'nın kuzeyinde, bugün Almanya'ya ait olan küçük bir ada. [ed.n.]
[108] ita: verme
[109] füruht (et-): satmak
[110] rekz (edil-): dikilmek
[111] iltisak (et-): birleşmek
[112] imtidad: uzunluk; mesafe
[113] dil-pesend: gönüle hoş gelen
[114] müsteban (ol-): anlaşılmak
[115] semahat: cömertlik
[116] adem-i kifayet: yetersizlik
[117] muavenet-i ahali: halkın yardımı

bir memleketi için tasavvur ve tahayyüle bile sığamayacak miktarlardaki muavenet-i nakdiyeyi diriğ etmeyen ahali, inşası arzu edilen şeyi derhâl husule getiriverirlermiş. Müessesat-ı ilmiyeleri, fukara ianehaneleri ve gemiciler vesaire için hastahaneleri, müze ve kütüphaneleri her şeyleri böyle yüz bin nüfuslu bir memleket için âdeta istizam ve istiksar[118] olunacak derecelerde olup kış mevsimlerinde Fransa ve Almanya'dan tiyatrocular ve müzikacılar ve sair hünerverler celbiyle eğlencelerini ikmal ettikleri gibi semahat-i vakıalarıyla gelen hünerverleri de memnunen iade eyleyebilirlermiş.

O akşam verilecek olan suareye hangi kıyafetle gidileceği tertipnamede işaret edilmediğinden biz suareye kıyafet-i adiyemizle gitmeye davranmıştık. Bir de Kont de Landsberg tamam hotele gireceğim esnada beni görerek üniforma ve hiç olmazsa sivil kıyafet üzerine nişanlar ta'likiyle gidilmeyi rey etmesin mi? Bense artık ictimaat-ı resmiye katiyen hitam bulmuş olduğu kararından naşi eşyamı ona göre suret-i kat'iyede yerleştirmiş olduğumdan şu teklif benim için gerçekten mâ-lâ-yutâk[119] tekâliftendi. Madam Gülnar bu külfetin derecesini takdir eylediği cihetle:

– Öyleyse hiç gitmeyelim, dedi. Ben bu mülahazanın makbuliyetini teslim edemeyerek:

– Gitmeyecek olursam ben gitmemeliyim. Ben gitmediğim için siz dahi gitmemeye neden dolayı mecbursunuz? Hâlbuki siz istediğiniz kıyafette gidebilirsiniz. Ben de istediğim kıyafette gitmeye muhtar kalırım, dedimse de meram anlattıramadım. Madam Gülnar ve rüfeka-yı saire gidilecekse hep birden gidilmesini ve o hâlde kıyafet-i resmiyeye girilmesini ve gidilmeyecekse hiçbirisi gitmeyip o akşam hotelde eğlenilmesini suret-i kat'iyede dermeyan eylediler. Baktım ki cümlesinin arzusu gitmek cihetindedir. O hâlde cümleye muhalefeti hata addederek ben de giyinmeye başladım.

Bu gayreti iltizamım[120] pek isabet olmuş. Zira bu akşam yalnız son veda akşamı olduğu için değil sair birtakım ahvali müşahedata da sebep olduğu için en mühim akşamlardan addolunur. Şöyle ki:

Müsamerenin tertip olunduğu mahal bu şehrin en büyük hoteli olup aza-yı resmiyeyle bazı pek muteber olan aza-yı gayriresmiye için isimleri tabaklar üzerine yazılmak suretiyle muayyen mahallerde oturup malumumuz olan surette alafranga taam edecek bir mükellef sofra tanzim edilmiş. Aza-yı saire içinse smörgâs usulünde taam edilecek sofralar yapılmış. Fakat bunlarca kadınları erkeklerden tefrikiyle izaz[121] ve ikram edilmesi mi arzu

[118] istizam ve istiksar (olun-): çok sayılmak
[119] mâ-lâ-yutâk: zor; katlanılamaz
[120] iltizam: gerekli görme
[121] izaz: ağırlamak

olunmuş ne olmuşmuş serian bir tashihe uğratıldığı cihetle hakikatini anlayamadıksa da biz iki kadın ve üç erkek olarak oraya vardığımız zaman Fransızca bilmeyen velakin hâl ve şanlarına nazaran kibardan oldukları anlaşılan bazı efendiler yanımızdaki kadınları üst katta bir mahalle çıkarıp bizi de üzeri camla mestur müzeyyen bir camekâna ithal eylediler. Girdiğimiz yerde bazı erkekler gördük ki onların yanındaki kadınlara da bu muamele edilmişse de aradan çok zaman mürur etmeksizin kadın rüfekamız yine yanımıza ithal edilerek sebebini anlayamadığımız şu ilk tefrikten dolayı haylice gülüşmüştük. Ben Gülnar'a:

– Bu geceki eğlencenin şöyle kadın ve erkek ayrı olarak vukua gelmesini gönlüm pek ziyade arzu eylerdi. Müsteşrikîn Kongresi azasından değil miyiz ya? Son gece Şark'ın bu âdetine de mukallitlik[122] eylemiş olurduk, demiştim. O da gülerek demişti ki:

– Hakikat pek âlâ olurdu. İhtimal ki şu münteha-yı şimal memleketlerinde âdet dahi sizin memalik-i Şarkiye âdetleri gibidir. Fakat her neden dolayıysa bunlar ilk tertiplerinden nükul[123] eylediler.

Üzeri camlı mahalde bir çeyrek kadar zaman mürur eyledikten sonra Gothenburg şehrinin en kibar ahalisi birer ikişer buraya gelerek birbirimize prezante edilmeye başlandık. Fakat bu ahali meyanında ve bilhassa kadınlarında Fransızca bilenler pek az olduğundan ve İngilizce ve Almanca söyleyenlerse bi't-tabii kendilerine bu lisanlara aşina olan ahbap aradıklarından, biz Rus arkadaşlarımızla bir de Profesör Müller ve zevcesi ve sair birkaç zevatla hemen kendi kendimize kalmıştık.

Fakat bu yalnızlığımız çok sürmedi. Gothenburglular, Mısrîlerle beni aza-yı sairenin kâffesinden ziyade şayan-ı dikkat ve ehemmiyet bularak fevc fevc gelip âdeta kendi kendilerini prezante ediyorlar idiyse de lisan-aşina olmamak hasebiyle resm-i takdim ve tarif ellerindeki vizite kâğıtlarını uzatıp birçok reveranslar ve tebessümlerle selamlaşmaktan ibaret kalıyordu.

Elimde biriken vizite kâğıtlarına bakıp güya evsafa dair matbu olan ibareleri anlıyormuşum gibi bir tavr-ı ihtimam ve tekrimle ashabını selamlıyor idiysem de doğrusu ya kâffesi memleket lisanınca matbu olan bu varakalardan hiçbir şey anlamıyordum.

Derken ihtiyarca ve üniformalı bir zatın elime tutuşturduğu bir vizite kâğıdından Fransızca olarak "Gothenburg Büyük Müzesi'nin âsâr-ı tarihiye şubesi muhafız ve müdürü" ibaresi yazılı olduğunu görünce güya bu

[122] mukallitlik: taklitçilik

[123] nükul (eyle-): vazgeçme; cayma

ibarenin lisan-ı maderzadım[124] olan Osmanlıca olarak yazılmış bulunması derecelerinde sevindim ve hemen Fransızca olarak:

– Şüphe etmem ki zat-ı âlînizle aşinası olduğum Fransızca mükâleme edebileceğim, dedim. Adamcağız yüzüme öyle bir bakış baktı ki badi-i nazarda Fransızca bilmiyor da sözümü anlayamamış zannettim. Vakıa sözümü anlayamamış ama Fransızca bilmediği için değil dilsiz olduğu için anlayamamış.

Dil bilen bir adama tesadüf ettiğim hâlde onun da dilsiz çıkması tuhaf değil midir? Cebinden bir yazar bozar tahtası çıkarıp üzerine:

– Ben Fransızca bilirsem de lisanımı idareye iktidarım olmadığından sizinle edeceğimiz mükâlemeyi böyle tahriren[125] etmeye mecburuz. Hem gönlüm arzu eder ki benimle mükâleme zahmetine katlanasınız , sözlerini Fransızca olarak yazdı.

Artık iş anlaşıldı ya? Bu adamla mükâlemeyi mükâtebe[126] suretinde yürütmeye başadık. Zavallı adamcağız meğer Fransızcadan maada İngiliz ve Alman lisanlarına da vâkıf olup mukaddemat-ı ulumu bade't-tahsil tarih ve âsâr-ı atika fenlerine ihtisas peyda eylemişmiş.

Kongrenin Stockholm ve Christiania'da netayic-i müzakeratına dair birtakım şeyler sordu. Sözü!.. hayır sözü değil yazıyı uzatmamak için muhtasar cevaplar verdim. Muvakkat[127] riyasetlerimize[128] dair gazetelerde gördüğü sözler üzerine taltif[129] yollu birtakım şeyler söyledi... şey... yazdı.

Orada Gothenburg kibarından kadın, erkek her kim bu zatı görürse pek iltifatlı, pek tazimli selamlamakta bulunmalarından anlaşılıyordu ki kendisi şu memleket ahalisi nezdinde gayet muhteremdir. Bizzat bu adam elimden tutup beni birçok kadınlara erkeklere prezante ederek hakkımda yazar bozar tahtası üzerine birçok şeyler yazıyor ve bunları prezante olduğum zata göstererek onları da beni de selamlıyordu. Yemeğe çağırılacağımız zamana kadar kendisiyle iştigal ederek vakıa o dakikalara mahsus olmak üzere biraz canımı sıktıysa da ziyadesiyle gayret ve intibahımı[130] mucip olmuş bulunduğunu da inkâr edemem.

Stockholm'de Tatyos Badveli namında hiç dünya ışığı görmemiş bir zavallı Ermeni tanımışımdır ki kendi lisanının âlim ve edîbi olduğu gibi Osmanlı ve Farisî lisanlarında da behre-i vefiresi[131] bulunup Fransızca,

[124] lisan-ı maderzad: anadil
[125] tahriren: yazıyla
[126] mükâtebe: yazışma
[127] muvakkat: geçici
[128] riyaset: başkanlık
[129] taltif: övgü
[130] intibah: aydınlanma; bilgi sahibi olma
[131] behre-i vefire: epeyce bilgi

İtalyanca dahi söyler. Lakin bu bizaa-i lisaniye[132] öyle ağızdan bellenmiş şeylerden değildir. Hem okumuş hem yazmış. Osmanlı ve Farisî lisanlarında ha ve hı ve he harfleriyle ze ve zal ve zı harflerinin farkları gibi şeyleri bilir. Parmağıyla en güç imlaları işaret eder. Fransızca kelimelerde itmam-ı imla için yazıldığı hâlde telaffuzda okunmayan harfleri tayin eder. Elhasıl bildiği lisanları okur yazar addolunacak surette tahsil etmiştir. Osmanlıca oldukça şiir dahi söyler. Fazla olarak keman dahi çalar. Şu sakatlıktan maada fakr u zaruret dahi bu zavallı adamcağızın kemalat-ı ilmiye ve edebiye tahsilini men edememiş olmasına pek çok şaşmış ve birkaç defa hanemde ictima ve mülakatla sohbet-i kâmilanesinden de mahzuz[133] ve müstefit[134] olmuştum. İşte Gothenburg şehrinde gördüğüm ihtiyar dahi bu harikaların ikincisi olup mülakatı ziyadesiyle intibahımı mucip olmuştur. Düşündüm ki insan bir şeyi kastedegörsün. Azm ü cezmi[135] kat'iyse maksuduna vusul için onu hiçbir şey men edemez. İşte bir kör, işte bir dilsiz pek çok gözlülerin pek çok dillilerin muvaffak olamayacakları tahsillere muvaffak olmuşlar. Sad hezaran[136] aferin değil midir?

Yemek zamanının hulûlüyle sofralara buyurmaları azaya ihtar olundukta sofralara kimlerin oturacağı ve kimlerin smörgâs usulünde taam edecekleri evvelce bir suret-i hususiyede kendilerine haber verilememiş olduğundan öyle bir tuhaf karışıklık vukua gelmiştir ki gülmekten ziyade erbab-ı dikkati müteessir eylemiştir. Şöyle ki:

Camekândan bir taş merdiven ile çıkılıp ilk girilen yemek salonunda aza-yı resmiye için hazırlanmış bulunan sofrayı gören resmî, gayriresmî aza kemal-i gaflet-i mazureyle[137] oturuvermişlerdi. Bazıları önlerindeki tabaklar üzerinde mevcut olan pusulalar kendi isimlerini göstermediklerine dikkat eyleyerek kalkıp kendi isimleri nerelerde olduğunu arıyorlardı. Bazılarıysa "ben başkalarının yerine oturdumsa başkaları da benim yerime otursunlar" diye yerlerinden kalkmak istemiyorlardı. Hâlbuki bunların aglebi hiç de bu sofraya oturmayacak olan aza-yı gayriresmiyeden bulunmaları hasebiyle sofranın diğer cihetlerinde yerlerini arayanlar bulamayarak biraz sonra elinde bir listeyle fırıl fırıl dönen memurdan:

– Sizin adınız nedir? sualini işitip de adı falan olduğunu haber verdiği zaman dahi memur efendinin listeyi yukarıdan aşağıya kadar süzdükten sonra:

– Filan Efendi mi? O isim burada yoktur. Siz avam sofrasında taam

[132] bizaa-i lisaniye: dil bilgisi
[133] mahzuz (ol-): hoşlanmak
[134] müstefit (ol-): faydalanmak
[135] azm ü cezm: kararlılık
[136] sad hezaran: yüz bin(lerce)
[137] kemal-i gaflet-i mazure: mazur görülecek dikkatsizlik

edeceksiniz, cevabını alarak ziyadesiyle mahcup oluyorlardı. Hele ilk oturdukları sandalyeyi muhafaza gayretinde bulunanlara bu memur takarrüb edip de ismini sıfatını sorduktan sonra:

– Hayır Efendim hayır! Bu sofra aza-yı resmiyeye mahsustur. Sizin için de şurada umumi sofra kurulmuştur, cevabını aldıkça mahcubiyetlerinden mosmor kesiliyorlardı. Bu tertipsizlik bazı aza-yı resmiye ve mutebereyi de ürküttüğünden onlar şu belalı sofraya hiç sokulamayarak kendilerini hemen avam sofrasında bir mevki zaptına mecbur görüyorlardıysa da bunları tanıyanlar dik sadayla:

– Filan Efendi filan Efendi! Siz bu taraflısınız! diye nida eyliyorlardı da bu yoldaki nidalar dahi şu yolsuzluğun garabetini arttırdıkça arttırıyorlardı.

Şu tertipsizlik denilen şey ne fena şeydir. Bin işçi olsun bir başçı bulunmadıktan sonra işte böyle karmakarışık bir uygunsuzluk baş gösterip hakikaten pek büyük şeref kazanılacak işlerin neticesini şeref şöyle dursun bir rezalet-i müessiffeye vardıracağı da muhakkattandır.

Şu umumi uygunsuzluktan benim hisseme isabet eden kısmı da az müz'ic[138] olmadı. Refakat hasebiyle kolumu Madam Gülnar'a vermiştim. Taş merdiveni çıkıp salona girerek mahut belalı sofraya kadar takarrüb eyledikte karışıklığın hakikatini anladığımdan vakıa aza-yı resmiyeden bulunduğum cihetle şu sofrada bana bir sandalye muayyen olduğuna şüphem kalmamış idiyse de kolumdaki muteber kadının yerini bulup oturtmadıktan sonra kendi yerimi arayamayacağım derkârdı. Hem gezinip hem de tabaklar üzerindeki pusulalara göz gezdirirken bir de başkâtip Kont de Landsberg:

– Ekselans Ekselans! Sizin yeriniz şurada üçüncü place de honneurdur![139] diye bir ihtarda bulundu ve ben de bu ihtarına teşekkür eyledimse de refakatimdeki kadının yerini taharri[140] vazifesinden bu ihtarını tecrid etmiş sayılamayacağından taharriye yine devam eyliyordum. Bir de mumaileyh nidayı tekrar ederek Fransızca "le chasser" yani baştan defetmek kelimesini bi'l-istimal:

– Ekselans! Kolunuzdaki karıyı başınızdan def' ediniz de rica ederim yerinize buyurunuz, demesin mi? Tepemden aşağıya doğru fıkır fıkır kaynar bir su döküldüğünü hisseyledim. Def'aten hâsıl ve o anda bi't-tezayüd[141] bütün benliğimi istila eden müthiş bir gazabı menden âdeta aczimi hisseyledim. Hakk Teala Hazretlerine yine bin şükretmeliyim ki bu sözün mevridi[142] bana

[138] muzic: rahatsız edici
[139] place de honneur: saygın, itibarlı yer
[140] taharri: arama
[141] bi't-tezayüd: artarak
[142] mevrid: geldiği yer; kaynak

epeyce uzak olup aramızda da sofra hail ve maniydi. Elimin yetişebileceği bir yerde bulunsaydı artık hiç bilemem ki ne yapardım ve her ne yapsam mutlaka mazur görülürdüm.

Min gayri taammüd[143] ve bila-ihtiyar cürüm ve cinayetler irtikâbında bulunanlara kanunun tayin eylediği cezalara kimsenin bir diyeceği olamazsa da işte bu gibi ahval gösterir ki o biçarelere acımak fazilet-i insaniye muktezasındandır. Düşününüz ey kāri! Kemal-i ehemmiyetle düşününüz ki altı yedi yüz kişinin içinde bulunuyorum. Farz edelim ki kolumdaki kadının kim olduğunu bilemesin! Benim kim olduğumu biliyor ya? Bir adi cemiyette kıyafet-i adiyemle bulunsam şöyle bir laübaliyane nidayı teklifsizliğe hamledebilsin. Hâlbuki ben orada devlet-i metbuamın üniformasını, nişanını haiz bulunduğum gibi kendi devlet-i metbuasının da öyle bir nişanını haiz ve hamil bulunuyorum ki emsali benden başka daha ya iki kişide var ya üç! Böyle bir adamın kolundaki kadını tamam Türkçe "karı" tabir-i bâridinin Fransızca mukabili bulunan "femme" tabiriyle yâd etmek ve onu baştan defetmeyi teklif eylemek hangi nezakete sığar?

Ben kim bilir ne hâle gelmişim ki birkaç kişi birden etrafıma gelerek kemal-i ta'zim ve tekrimle ne arıyorsam kendilerine emretmekliğimi rica eylediler. Hitabımı nidanın geldiği tarafa tevcih ederek ve kendi memleketince resmen "Ekselans" unvanını haiz olan Madam Gülnar'ın ism-i sahihini yâdeyleyerek:

– Son Ekselans Madam filanı kendi namlarına mahsus olan sandalyeye bi'l-ikad[144] kavalyelik vazifemi ifa edip bitirmedikten sonra nereye oturabilirim? dedim. Der-akap mahut listeye bakarak bereket versin ki Madam Gülnar'ın da ismini orada buldular. Mazallah orada avam sofrasında taam edecekler meyanına ithal edilmiş bulunsaydı mevkiim daha fena bir suretle başkalaşacaktı. Onu bırakıp bu sofrada oturamayacaktım. Hâlbuki aza meyanında mertebe ve haysiyet aranmak modası her ne hikmete mebniyse iltizam edilmiş olan şu gece ne ben ve ne Madam Gülnar avam sofrasında taam edemeyecektik. Ehven-i ahval olmak üzere ikimiz de müsamereyi terk ederek çıkıp gidecektik.

Şimdi tesadüf-i garibe bakınız ki listeye müracaat olundukta hep bir kadın bir erkek beraber gelmek üzere tertip edilmiş bulunan listede üçüncü mevki-i muhterem bize tayin edilmiş olduğu hâlde dördüncü mevki-i muhterem dahi Madam Gülnar'a tayin edilmiş çıkmasın mı?

[143] min gayr-ı taammüd: kasıtsız
[144] bi'l-ikad: oturtarak

Şu hayret evvelki gazaba galebe eyledi. Muayyen olan yerlerimize geldik oturduk. Benim yanımda yerliden gayet muteber bir kadın bulunup pek cüzi Fransızca söylüyordu. Madam Gülnar'ın yanında ikimizin de sevgilisi olan Profesör Max Müller bulunuyordu. Karşımızda İtalya'dan gelmiş olan Mösyö Gubernatis* ile şimdi isimlerini tahattur edemediğim kadın, erkek diğer birkaç zatlar bulunuyordu ki cümlesi musahabemizi tevsi eyleyebilecek ahbaptandılar.

Fakat musahabenin ilk zeminini teşkil eden şey şu sofra uygunsuzluğu meselesi oldu. Bu uygunsuzluğu hiçbir kimse beğenemedikten başka mazur dahi göremiyordu. Hakikat-i hâlde böyle azanın iki kısıma inkısamı için bir lüzum, bir mecburiyet de yoktu. Çünkü sofra yalnız zevat-ı resmiyeye mahsus olmayıp işte aza-yı gayriresmiyeden de birçok zatlar bulunduğu ve diğerleri de azalık şerefince müsavi addolunmak lazım geldiği hâlde tefrikleri pek bârid[145] ve nezakete pek baid[146] ahvalden addolunurdu.

Biz ise Madam Gülnar ile kendi hâlimize şaşıyorduk. Kendisinin sofraya oturtulması başkâtip tarafından tensib[147] edilmiş olmak lazım gelse bana söylediği söze ihtimal verilmemeli ve bu sofranın tertibinde riyaset eyleyen mutlaka kendisi olup Gothenburglular ise Madam Gülnar'ı bilemeyeceklerinden yalnız onların bilgisiyle mumaileyha bu sofraya ik'ad edilmemeliydi.

Şu hâlde mumaileyhanın hem sofraya oturtulması ve hem de ikimizin sandalyeleri yan yana tertip edilmesi vukuflu[148] bir fikrin eser-i tensibi olmak iktiza etmez mi?

İkimiz de düşündük taşındık bir zamana kadar ikimiz de buna bir mana veremeyerek hemen tesadüfe haml etmek derecelerine takarrüb eyledik. Nihayet serrişte-i esrar[149] benim zihnime dolaştı. Dedim ki:

– Bu tertip olsa olsa Kontes de Landsberg Hazretlerinin olacaktır?

Madam Gülnar dıhk[150] derecesinde gülerek dedi ki:

– Şu nezaketli başkâtip hazretlerinin zevceleri mi?

– Daha doğrusunu söylemek isterseniz deyiniz ki başkâtibin nezaketli ve ferasetli[151] zevceleri.

– Evet! Vakıa pek nazik bir kadın olduğunu çok defalar tecrübe eyledimse de benim hakkımda böyle bir eser-i nezaketlerini asla beklemezdim.

* Mösyö Gubernatis: 1840-1913 yılları arasında yaşamış İtalyan filolog Angelo de Gubernatis. [h.n.]

[145] bârid: soğuk; yakışıksız

[146] baid: uzak

[147] tensib (edil-): uygun görülmek

[148] vukuflu: bilgili

[149] serrişte-i esrar: sırrın ipucu

[150] dıhk: kahkaha

[151] feraset: anlayış

Neden bu nezaketi göstermeye mecbur olsunlar?

– Müftehirane[152] ve müteşekkirane bir cevap vermekliğime müsaade buyurur musunuz?

– Maalmemnuniye! Buyrunuz! İki kulağım birden sizdedir.

– Madam Gülnar her cemiyette refakat ve muhazarasıyla[153] memnun olduğu Ahmet Mithat'ı ve herkesin sevdiği gibi kendisinin de sevdiği Profesör Max Müller'i iki tarafında bulsun da bu gece dahi musahabeleriyle memnun olsun diye bu tertibi tensib eylemiştir.

– Güzel söz! Hem doğru söz. Fakat asıl mutadını icra etmesi lazım gelseydi kontes hazretleri bir yanlarına Ahmet Mithat'ı ve bir yanlarına da Profesör Max Müller'i almaları lazım gelirdi. Her zaman öyle yapmıyor muydu? Tiyatrolarda, suarelerde, arabalarda daima sizinle refakat etmiyor muydu?

– Kontes hazretleri tarafından bendeniz için bu şerefleri çok görmezsiniz zannederim. Nâ-becâ[154] dahi bulmazsınız. Hatta siz dahi bu mülazemette[155] kusur etmemekliğimi kaç defa nasihat eylediniz.

– Ne çok görürüm, ne nâ-becâ bulurum. Siz devlet-i metbuanızın büyük adamlarındansınız. Liyakat-i zatiyeniz dahi bu şereflere maa-ziyadetin[156] istihkakınızı gösterir. Fakat kontesin bu geceki semahati[157] eğer filhakika vakiyse beni duçar-ı istigrab eyler. Çünkü ben dahi bir kontesim. Hem anam babam da kont ve kontestirler. Birkaç yüz bin franga alınmış asaletlerden değil, bir imparator tarafından tevcih olunmuş asaletlerden! Mithat Efendi Hazretleri bilir misiniz ki dünyada imparatorluk şan ve şerefini, din ululuğu kudsiyetiyle cem etmiş yalnız üç imparator vardır. Birisi Çin imparatoru. Birisi Osmanlı imparatoru ve birisi de Rusya imparatorudur. Bu üç imparatorun kendi adamlarına tevcih eyledikleri rütbelerin de kadir ve kıymetleri sair mahaller rütbe ve asalet erbabının şereflerinden daha başkadır. Bunu bilmeliydi de Oscarshall gecesinde siz benim yanımdayken sizi uzaktan çağırmamalıydı. Ne yapmak lazımdı? Bunu size söylemeye hacet yoktur. Siz bunu herkesten âlâ bilirsiniz.

– Bu gibi kusurların aslı bendenizdedir madam!

– Hayır mösyö! Şu ictimalarda hakikaten kusursuz görülenlerin birisi siz oldunuz. Tebrik ederim.

– Şimdi bu akşamki şu tertip kontesin eser-i nezaketi olduğuna inan-

[152] müftehirane: övünerek
[153] muhazara: konuşmalar
[154] nâ-becâ: uygunsuz
[155] mülazemet: yakınlık
[156] maa-ziyadetin: fazlasıyla
[157] semahat: cömertlik

mıyor musunuz?

– Bana kalırsa bir tesadüftür derim.

– Ya tesadüf değilse? Doğru söyleyiniz o hâlde memnun olur musunuz?

– Pek ziyade!

– Öyleyse ben de bunu suret-i mahsusada bi't-tahkik[158] size tebliğ ederim.

Hemen buraçıkta kayd ve ihtar edeyim ki sofradan kalktıktan sonra müsaraat eylediğim tahkik beni haklı çıkardı. Bu dikkat ve eser-i nezaket filvaki kontes hazretleri tarafından olup lütuflarına arz-ı teşekkür eylemeye beni mecbur eylemişlerdi.

Avrupaca kadınlar arasındaki politika gayet naziktir. Bazı kimseler bir kadına yaranmak için diğerlerini zemmederler.[159] Bazı kere dahi nisvan-ı diğer ahvalini muaheze[160] edeyim derken ale'l-ıtlak nisvaniyet şanına riayetsizlik göstermiş olurlar. Maksudun esası bunlar hakkındaki tekrimatta[161] kusur etmemekten ibaret bulundukça biraz dikkatlice davranan insan herhâlde muvaffak olabilir. Ama bu insanın nazarında kadın denilen şey gerek rayihalı gerek rayihasız güzel çiçeklerden ibaret bulunmamalıdır. İşte bu itikatta bulunanların aglebidir ki büyük büyük hatalarla umur-ı mamurelerindeki muvaffakiyat-ı kâmilelerini de tehlikeye duçar ederler. Böyle yerlerde kadın denilen şey o cemiyet-i mutebere ve resmiyeyi teşkil eyleyen azanın sınıf-ı zükûrundan[162] daha ziyade şayeste-i ihtiram ve ta'zim sınıf-ı inasıdır[163] diye telakki olunursa insanın ufak tefek kusurları da pek kolay affolunarak kendi haysiyet ve hürmeti dahi teeyyüd[164] eyler.

Şu son akşamın ehemmiyetini arttıran bir madde dahi Başkâtip Kont de Landsberg cenaplarının sofra nihayetlerinde irad eylediği nutuk oldu. Vakıa bu akşama gelinceye kadar bu zat azadan pek çoklarının kalplerini kırmış ve bazı Avrupa gazetelerine yazılan mektuplarda muahezata[165] da duçar edilmiş idiyse de bu akşamki dürüştî-i etvar u güftarı[166] her zamankinden biraz ziyadeceydi. Bazı rivayete göre Avrupa gazetelerine kendi hakkında yazılmış olan şeyler manzuru[167] olduğu için onların kimler tarafından yazılmış olduğu zannına düşmüşse haklı haksız, zarafetli zarafetsiz tahkirlerde de bulunmuş. Hele sofranın nihayetlerinde bir nutuk etmek isteyerek bazı

[158] bi't-tahkik: araştırarak
[159] zemmetmek: kötülemek
[160] muaheze (et-): eleştirmek
[161] tekrimat: saygı
[162] sınıf-ı zükûr: erkek sınıfı
[163] sınıf-ı inas: kadın sınıfı
[164] teeyyüd (eyle-): kuvvetlenmek
[165] muahezat: eleştiriler
[166] dürüştî-i etvar u güftar: davranış ve sözlerin kabalığı
[167] manzur(u ol-): görmek

îhâmlı[168] mukaddemattan[169] sonra:

– Ey kongre azası bu akşam birbirimize veda eyliyoruz. İşittiğime göre birtakımlarınız İsveç-Norveç milletinin hakkınızda vuku bulan ihtiram[170] ve ikramlarını kâfi göremeyerek müştekiymişler.[171] Siz bizden ikramın bu derecesini istediniz biz de size bu derecesini ifa eyledik. Daha ziyadesini arzu etmiş olsaydınız daha ziyade ikrama da muktedir olabilirdik, demesin mi? Bu söz herkeste bir istigrabı mucip oldu. Hele ben biraz evvel bana göstermiş olduğu hâli ve söylemiş olduğu sözleri derhatır ederek mutlaka buranın konyak kadehleri daha büyük veyahut konyakları daha sert olduğuna zahip[172] olmak istemiştim.

Sözü bu suret-i garibeye tahvil ettiği zaman her taraftan protestoya dair kelimeler işitilmeye başladı. Hatib-i beliğse[173]:

– Hayır hayır! Sözümü kesmeyiniz. Nevbet-i kelam benimdir. Ben sözümü bitirmeyince başkası söyleyemez, vadilerinden de söz dolaştırıyordu. Nihayet Profesör Müller Fransızca olarak bir makale-i muhtasara iradıyla dedi ki:

– Ey Gothenburg muteberan-ı ahalisi! En sonunu sizde gördüğümüz misafirperverliğin şimdiye kadar İsveç-Norveç'in bilad-ı sairesinde gördüğümüz suret-i derecatıyla beraber umumuna birden müteşekkir ve minnettarız. Biz memleketinize şöyle ikram görmeliyiz mukavelesiyle gelmedik. Sizden gördüğümüz ikram ve ihtiramsa ümitlerimizin, intizarlarımızın da fevkindeki bir derece-i gayeye vardı. Katiyen itikat ederim ki kralınız Haşmetli İkinci Oscar Hazretlerinden en âciz tebaalarına varıncaya kadar bilumum İsveç-Norveçlilere bütün kongre azası benim gibi minnettardırlar. Binaenaleyh vazife-i şükranı da benimle beraber ifa ederler. Hurra!

Muteber profesörün son nidasına bütün aza ittihad-ı lisanla iştirak eylediler. Sair birkaç zat dahi Almanca ve İngilizce nutuklar söyleyip vazife-i teşekkürü beyan ve ifada İngiliz muallimine peyrev oldular. Bereket versin ki bu nutuklar kongre hakkında bazı bed-zebananın[174] bu memleket halkı ezhanına[175] yerleştirdikleri şeyler varsa onların tashihine medar oldular.

Taamdan sonra dahi üzeri cam örtülü mahalde ictima edilerek epeyce musahabe olunduysa da biz rüfekamızla beraber nısf-ı leylden evvelce hotelimize gelip istirahatimize baktık. Zira ertesi sabahtan bed' ile artık

[168] îhâmlı: kinayeli; üstü kapalı
[169] mukaddemat: giriş
[170] ihtiram: hürmet
[171] müşteki: şikâyetçi
[172] zahib (ol-): sanmak
[173] hatib-i beliğ: belagatli, iyi konuşan hatip
[174] bed-zebanan: kötü sözlüler
[175] ezhan: zihinler

bi'l-külliye gayriresmî olarak seyahat edeceğimizden bu akşam için sandıklarımızı dağıtmış bulunduğumuzdan ona göre erken kalkıp tedarikatımızı ikmal mecburiyetinde bulunuyorduk.

GOTHENBURG'DAN KOPENHAG'A

Eylül-i efrencînin on üçüncü cuma günü sabahleyin erkenden uykudan uyanarak kemal-i ihtimam ve gayret ve yekdiğerimize muavenetle[176] sandıklarımızı yerleştirdikten sonra bir parça tereyağı ve sütlü kahveden ibaret bir de kahvaltı tenavülüne başladığımızda Gothenburg'dan Kopenhag'a hangi yolla gideceğimizi müzakereye başladık. Bu iki memleket arasında biri denizden ve diğeri karadan iki yol bulunup karadan şimendiferle bir hayli dolaşıldıktan sonra Helsingborg kasabasına inilip oradan da vapurla Oresund Boğazı'nı geçmek ve badehu yine şimendifere binip Kopenhag'a kadar gitmek lazım geliyordu. Diğeri deniz tariki olup bu tarikle doğrudan doğruya Gothenburg'dan Kopenhag'a gidilebilecekti. Ancak denizden korkanlar için elbette kara yolu müreccah[177] bulunup içimizde Doktor Boris Yanpolski'den maada cümlesi denizden korkuyorlardı. Doktorun da korkmadığı hakkındaki sözü ne dereceye kadar sahih olabileceği muhtac-ı tedkikse de diğerleri korktuktan sonra bu tedkikata ihtiyaç kalmaz. Ama korkularından dolayı hiçbirisi ayıplanmaz. Çünkü Rusyalı olduklarından esfar-ı bahriyeye[178] alışmamışlardır.

Elhasıl arkadaşların cümlesi Helsingborg yolunu tercih eylediklerinden ben de muvafakat eyledim. Süratçe ikisi hemen müsavi[179] ve fakat fiyatça kara yolu daha pahalıydıysa da arkadaş hatırı için tasarrufun aranmaması cümle-i levazım-ı refakatten[180] değil midir?

Bugün akşama kadar yol gittikten sonra Kopenhag'a ancak gece varabilecektik. Madam Krelemberg gayet idareli ve dirayetli bir kadın olduğundan esna-yı rahta şimendiferin verebileceği birkaç saat müsaadeyle taama gayrettense yiyeceğimizi beraber vagonumuza alarak biraz da şöyle gerçekten yolcular gibi seyahat cihetini tercih eylemişti. Fazla eşyamızı ta Kopenhag'da bize teslim etmesi için şimendifere verdikten sonra beraberimizde bulunduracağımız ufak tefek eşyayı da öyle bir pay ettik ki şimendifere biner ve

[176] muavenet: yardım
[177] müreccah: tercih edilen
[178] esfar-ı bahriye: deniz yolculukları
[179] müsavi: eşit
[180] cümle-i levazım-ı refakat: yol arkadaşlığının gerekleri

ondan çıkar ve Oresund Boğazı'nda vapura girer ve çıkar ve Sealand adasında şimendifere rükûbla[181] Kopenhag'da nüzul[182] ederken hangi eşya ile kimlerin mukayyed olacağını birbirimize güzelce tefhim[183] ve meşk[184] eyledik.

Eşyamızın en naziği ve nakil hususunda en müşkilatlısı Papa Gottwald'dı. Zavallı ihtiyarı şimendifere indirir bindirirken biraz ziyadece sarsacak olursak köhne vücudu hemen dağılıvereceğinden bu takayyüdü[185] doğrudan doğruya kızıyla ben deruhte eylemiştik.

Şimendifer mevkifine varıp bineceğimiz vagonu aradığımızda iki kadın ve üç erkekten ibaret bulunan fırkamıza sekiz kişilik bir kompartıman açan kondüktör Alman lisanıyla uzun uzadıya bir şeyler söylüyor ve Rus arkadaşlarımız da herife mukabelede bulunuyordu. Nihayet Madam Krelemberg herifin eline iki kron sıkıştırınca kondüktör efendi gayet tazimli[186] reveranslarla bizi selamlayarak kapımızı kapayıverdi.

Meğer uzun uzadıya musahabeye zemin olan şeyi bize açtığı yeri beğenip beğenmemiş olduğumuzu sualden ve şöyle familyaca bir kompartımanda bulunup oraya başka yolcuların duhulünü arzu etmeyecek olursak kondüktörün bu arzuya hizmet edebilmesi mümkün olabileceğine dair ifadelerden ibaret olup bizim arkadaşlar dahi şu nazikane suallere ve vaatlere ecvab-ı müteşekkirane vermişlerse de adamcağız hâl ve şanımızdan bizim Rus olduğumuzu istidlal[187] eyleyerek Rusların semahatlarından da bahse kalkışınca umumiyet üzere sandıkkârlık vazifemizi ifa eden Madam Krelemberg yanında bulunan Gülnar'ın Rusça ve yavaşça vuku bulan ihtarına mebni iki kronu adamcağızın eline sıkıştırıvermiş.

Ayıp değil a! Hele fena hiç değil! Helsingborg'a kadar yanımızda yabancı hiçbir kimse bulunmadığı hâlde seyahat ediyoruz. Yol nevalemiz mükemmel! İstediğimiz gibi görüşüp konuşacağız. Eğleneceğiz. Yiyip içeceğiz.

İçeceğiz ama ne içmek istersek içeceğiz de yalnız tütün içemeyeceğiz. Bizim Şark tütünü bile Madam Gülnar'ın göğsüne ziyadesiyle dokunuyor. Hele Doktor Boris Yanpolski'nin en sert frenk sigaraları yalnız Madam Gülnar'a değil bana da dokunuyor! Bunun için dahi çare bulduk. Bindiğimiz vagonların önlerinde ve arkalarında ve iki vagon arasında küçücük bir sofa teşkil edecek surette yerler olduğundan sigara içmek için daima buralara çıkmaya karar verdik. O gün hava epeyce yağmurlu ve soğuk olduğundan sıcak vagondan çıkıp bu ıslak ve rüzgârlı yerlerde sigara içmek bize bir âlâ soğuk

[181] rükûb: binme
[182] nüzul (et-): inmek
[183] tefhim (eyle-): anlatmak
[184] meşk (eyle-): öğretmek
[185] takayyüd: dikkat
[186] tazim: saygı
[187] istidlal (eyle-): anlamak

aldırmasıyla bir gün hasta yatmaklığımızı da icap eylemiştir ki Kopenhag'a ait ahvalden bulunmasıyla orada hikâye olunacaktır.

Yalnız şu sigara içmek suubetinden[188] maada bugünkü seyahatimiz hakikaten en lezzetli seyahatlerden oldu. Aslı İngilizlerden gelmiş olarak sandviç denilir bir şey yapıyorlar ki bira francalası suretinde fakat uzunluğuna nispetle yassılığı ziyade. Âdeta kabaca ve ufak pide şeklinde bir ekmeği ortasından yarıp arasına bıçak kalınlığında kesilmiş söğüşleri yerleştirdikten sonra iki ekmeği üst üste kapıyorlar. Bu sandviçler yalnız şu iki ekmek arasına söğüş de ithalinden de ibaret değildir. Müşterinin arzusuna göre jambonlusu, havyarlısı ve sair birçok türlüsü de olur. Biz bunların söğüşlüsünü tercih ederek lüzumu kadarını aldıktan maada birkaç türlü peynir ve dil ve tavuk haşlaması falan da alarak meyvemizi bile düşündük. Lüzumu kadar bira ve maden suları ve bir galon dahi adi su aldık ki şu nevaleyle seyahatimizi gerçekten bir suret-i bahtiyaranede icra cihetini temin eylemiş olduk.

Ama ne güzel güle oynaya yedik içtik. İsveç-Norveçlilerin smörgâs dedikleri sofrayı vagon içinde asıl biz tertip eylemiş olduk. Sofra kucaklarımızdan ibaret. Bazımız bazımıza sandviç takdim eder diğer bazımız bazımıza su ve bira ikram eyler. Kadehimiz yalnız Madam Gülnar'ın yol takımındaki bir gümüş kadehten ibarettir. Fakat ağzımıza değdirmeksizin şöyle ağzımızdan bir parmak yüksek dökmek suretiyle yekdiğerimizi iğrendirmemeye çalışıyoruz. Meyvelerimizi soymak amel-i kesir[189] olduğundan elmaları, armutları dört parça kesip koçanlarını çıkardıktan ve attıktan sonra kabukları hizasına kadar dişlerimizle kestirerek yiyoruz. Olur olmaz kelimat-ı zarifane üzerine sürekli kahkahalarla ilan-ı inşirah[190] eyliyoruz. O kadar eğleniyoruz ki böyle neşeli ve eğlenceli seyahatleri kârilerim efendilerim için temenni etmeyi vazife-i halisiyetten addederim.

İşte böyle zevk ve safayla ve fakat sigara içmek lazım geldikçe dışarıya çıkıp soğuktan ıslanmak ve rüzgârdan üşümek zahmetiyle Helsingborg kasabasına kadar geldik. Bereket versin ki orada hava biraz açıldı. Zira Oresund Boğazı'nın bu kısmını vapurla geçeceğimizden ve katarımız gayet kalabalık olduğundan bence bir kaide-i hıfzu's-sıhhat[191] hükmünde olarak mültezem[192] bulunduğu veçhile izdihamı tahammülden ziyade olan kamaralarda oturmayıp güverte üzerinde vakit geçirilecekti.

Şayet kârilerimden bazıları beğenip tevfik-i hareket etmek isterler

[188] suubet: zorluk
[189] amel-i kesir: fazladan iş
[190] ilan-ıinşirah(eyle-): neşeyi açığa vurmak
[191] kaide-i hıfzu's-sıhhat: sağlık kuralı
[192] mültezem: gerekli

mütalaasıyla bu kaide-i hıfzu's-sıhhati şuracığa işaret dahi etmek isterim:

Tramvay vagonu vapurlar kamarası gibi yerlerde ve bilhassa vapur kamaralarında halkın hınca hınç dolmuş olduğu zamanlarda yirmi dakika yarım saat vakit geçirebilecek olsam fena bir baş ağrısı ve mide bulanması beni istila eyler. Bunun sebebi de büyücek bir kutu hükmünde bulunan o kamarada yolcuların sardalya balığı gibi istif olarak teneffüsleriyle havayı ihlal eylemiş bulunmaları kaziyesidir. İnsan nefesi tütün dumanına karıştığı gibi bir hayli de erbab-ı işretten[193] adam bulunurlarsa bunların daha ziyade tahammül-güdaz ağız kokuları ve sair taaffünat[194] o mahallin havasında hayat-ı beşere hizmet edebilecek istidat bırakmamışlardır. Bazı defa bu mahallere soba dahi kurulur ki izdihamın peyda eylemiş bulunduğu hararet lüzumundan pek çok da fazlayken sobanın dahi inzimamıyla[195] orası bir de cehennem hükmünü alır. Muhtell[196] olan hava mukaddime-i tesmim[197] olarak insanın gözlerini karartıp başını ağrıttıktan fazla o kadar hararetle gevşemiş olan vücut muahharen birdenbire soğuğa çıkınca kendisinden havfla bu sıcak mahalle iltica eyleyen insanın üzerinde soğuğun galebesi ziyanı bir kat daha artar.

Ama bu kaideyi kavaid-i külliye-i sıhhiyeden[198] olarak tavsiye ediyorum zannolunmasın. Benim kendi vücudum için kendi tecrübem böyledir. Biraz zaman vücudumu zehirli bir harekete teslim ederek istirahat-i kâzibeye[199] nail olmaktansa hazır soğuğa katlanmak istidadında bulunan vücudumu yine o istidadın muhafazası için dışarıda bulundurmayı tercih ederim. Hatta evvelce dahi demiş olduğum veçhile işte bugün şimendiferde epeyce soğuk almıştım. Fakat sigara içmek için dışarı çıkmak mecburiyetinden dolayı değil belki içeriye sıcak yere girdiğim için bilahare soğuğun tesirine vücudum tahammül edememişti. Eğer gönlümün arzusu veçhile vagonda bir pencere açık bulundurarak oturmuş olsaydım dışarıdaki soğuk beni asla mağlup edemezdi.

Helsingborg'a geldiğimiz zaman havanın açıldığını beyan eylemiştim. Oresund Boğazı'nın bu kısmını temaşa için havanın şu küşayişinden istifade eyledim. Baltık Denizi'ni Şimal Denizi'ne isal[200] eyleyen boğazlar meyanında Oresund Boğazı'nın burası yani Helsingborg ile karşıda Danimarka cihetinde kâin Helsingborg adası en dar bir yer olup iki kasabanın buudu[201] ancak

[193] erbab-ı işret: içki içen kimseler
[194] taaffünat: fena ve pis kokular
[195] inzimam: eklenme
[196] muhtell (ol-): bozulmak
[197] mukaddime-i tesmim: zehirlenme başlangıcı
[198] kavaid-i külliye-i sıhhiye: genel sağlık kuralı
[199] istirahat-i kâzibe: yalancı dinlenme
[200] isal (eyle-): ulaştırmak; bağlamak
[201] buud: aralık; uzaklık

İstanbul'dan Büyükada kadardır. Fakat hava kapalı oldukça sis dahi çok olduğundan mani-i rüyet[202] olur. Havanın küşayişi yardım eyleyerek imtidad-ı nazarımız Heden adasına doğru etrafı temaşaya muktedir olabilirdi.

Vapurumuz yolcuyla hıncahınç dolmuş olduğundan yanımızdaki kadınlarla ihtiyarı kamarada bir yer bulup yerleştirinceye kadar doktorla hayli zahmet çektik. Badehu ikimiz dahi güverte üzerine çıkıp rüzgârdan mümkün mertebe siperli bir yer bularak barındık. Bu seyahat-i bahriye bir saat bir çeyrek kadar ancak devam eylediyse de bizim için bahşedebildiği letafet yalnız hiç görmediğimiz bir yeri ilk defa olarak görmek itminanından[203] ibaret kalıp başka türlü bir zevki olamadı.

Vapurumuz karşı tarafta Helsingborg limanına girdiği zaman birkaç yüz metre kadar denize doğru ilerletilmiş bulunan bir rıhtımın teşkil eylediği azim bir taş iskele üzerinde hemen yüzden mütecaviz arabalar yolculara muntazırdılar. Vapurdan çıkılıp bu arabalara binilmek maddesi fena bir karışıklığı mucip oldu. Birtakım kimseler eşyasını ararlar bulamazlar. Birtakımları arkadaşlarını kaybederler ve dik dik nidalarla çağırırlar ses işittiremezler. Hercümerç öyle bir hâle geldi ki Stockholm şehrinde küşad-ı resmîden çıkıldığı günün izdihamı bunun yanında âdeta bir tenhalık hükmünü aldı. Zira Stockholm'de bir resmiyet, bir polis, bir intizam-ı tam o izdihamdan beklenebilen fenalıkları maniyken burada ne resmiyet, ne polis, ne intizam olmayıp herkes bir hatve[204] evvel davranarak bir arabaya kendisini atmak hırsıyla önlerine gelenleri çiğnemek ve yanlarında bulunanlara çarpmak derecelerinde dürüşt[205] muameleden de çekinmiyorlardı.

Gothenburg'da eşya-yı hafifemizi paylaşıp suret-i naklini meşk edişimiz burada ne kadar işimize yaradı. Hele Madam Krelemberg'in becerikliliği ihtiyar profesörü muhakkak olan bir ezilip sakatlanmak tehlikesinden kurtarmak için medar-ı yegâne hükmünü aldı. Zira doktorla benim kafalarımızı kendi ağzına takrib ederek başka türlü ses işittirmeye de imkân kalmadığından âdeta bağırmak suretiyle biz önde âlemi yarıp yol açarak kendileri de arkadan gelmek suretiyle ta en gerideki arabaya kadar yürümek kumandasını verdi. Bunda isabeti derkârdı. Zira yanımızdaki arabalar değil a, geriye doğru yirmi otuz arabaya kadar her arabanın başında on beş yirmişer kişi âdeta kavga ediyorlardı. Birkaç sandık ve çanta denize düştükten maada bir de adam düşerek bu münasebetle peyda olan vaveyla dahi zaten hadd-i mutadı aşmış bulunan velveleyi arttırıyordu.

[202] mani-i rüyet (ol-): görüşü engellemek
[203] itminan: tatmin
[204] hatve: adım
[205] dürüşt: kaba; sert

Biz doktorla hissemize isabet eden eşyayı hamilen[206] öne düştük. Nizam ve intizamın vücudu kalkmış olduğu şu dakikada biz dahi nefsimiz kaydına düşüp izdihamı yara yıka yol açmaya başladık. Sövüp sayanlara, bize yumruk gösterenlere kim bakar! Yumruk mu? O bizde de var!

Nihayet ta gerideki arabaların birine vardık ki omnibüs gibi bir şeydi. Orada henüz kimse yokken eşyamızı yerleştirip kadınlarla ihtiyarı da bindirinceye kadar halk o arabayı da istila eyledi. Meni kabil değil! Sekiz kişilik olan bu arabaya biz iki kadınla ihtiyarı bindirinceye kadar tekerlekler üzerinden beş kişi daha binip arabayı doldurdular. Arkadaşları kaybetmemek için ben doktorla piyade kalacağımızı ve araba arkasından koşacağımızı düşünürken araba içinden Madam Krelemberg'in "En avant!" diye çıkardığı sada kulağıma vasıl oldu. Bu sada "ileri!" kumandası olup başkalarının anlayışına göre arabacıya yürümek emri makamına kâin olabilirdiyse de ben arabacının yerine baktığımda boş olduğunu görünce arkadaşım doktorun yakasına sarılıp çekerek arabacı mevkiine kadar derhâl kendim tırmandığım gibi doktoru da tırmandırdım. Vakıa arabacının yerine kendisinden fazla bir adam daha oturabileceğinden herif doktoru kabul etmemek istediyse de kuvvet-i pazudan istifadenin meşrû olması lazım gelen şu dakikada biraz da çelimsiz olan arabacıyı sımsıkı tutup yerinden kaydırdıktan ve doktoru oturttuktan sonra onu da kucağıma oturtup "Marş" kumandasını verdim.

Bu hareket-i seriaya arabacı şaşıp gülmeye başladığı gibi etraftan bizi görenler de bir kahkaha koparmıştı. Her biri bizim beygirlerin üç misli olan azim Norman beygirlerine arabacı kamçıyı çatlattığı gibi koca omnibüs yola revan oldu.

Şu kalabalıktan selametle yakayı kurtarabilmiş olduğumuzdan dolayı Cenab-ı Hakk'a kalben şükürler eyledim. Zira alaturka saat bir raddelerinde bir yandan karanlık ve diğer taraftan yerler yaş olup insan ve eşya ve araba ve beygir kalabalığı topu topu sekiz on metre arzında bulunan dil gibi bir rıhtımı gerçekten bir mühlike[207] hâline koymuştu. Bu tehlikeyi göze aldırmaktansa arabadan vazgeçmeyi hükme imkân yoktur. Zira iskeleyle istasyon arası yarım saatlik bir mesafe olup yanımızdaki eşyaysa böyle uzun mesafeleri göze aldırtabilecek miktardan ziyadedir. Madam Krelemberg eğerçi iri yarı kaviyyü'l-bünye[208] erkek tavırlı bir kadınsa da Madam Gülnar ile ihtiyar profesör için mesafe-i mezkûre asla göze aldırılamayacak mezahimdendir.[209]

Bu tehlikeli izdihamı ika eyleyen şey yalnız polisin ihtimamsızlığından

[206] hamilen: yüklenerek
[207] mühlike: tehlike
[208] kaviyyü'l-bünye: sağlam bünyeli
[209] mezahim: sıkıntı; eziyet

ibaret bulunduğunu düşünmek lazımdır. İşte bu misilli vukuatla sabit oluyor ki insan denilen hayvan-ı âkilin[210] cemiyetlice bir fırkası koyun ve keçi gibi hayvanat-ı gayr-ı âkıle derecesinde olsun hilm[211] ve sükûneti muhafaza ve harekâtını tanzim edemiyor. Hükûmet ve polis denilen çobana mutlaka ihtiyaçları vardır. Başka yerlerdeyse polisin parmağı bu izdihamı ve ondan melhuz[212] olan her tehlikeyi bertaraf edebilir. Ne arabacıya sırasız yaklaştırıyor ne bir yolcuya sırasız takarrüb imkânını bırakıyor. Fakat Helsingborg'da ya polis yoktur veyahut vazifesini bilmiyor da bu kadar gureba-yı müsafirîn[213] birbirine kahretmek tehlikesi içinde kalıyor.

İstasyona vardığımızda arabamızda bulunan yabancıların her biri eşyalarını yüklenip bir tarafa sıvışarak araba parası vermeye kimsenin yanaşmadığını görünce tayibe[214] başladık. Fakat biz şu borcumuzu ifaya kalkıştığımızda arabacı red ve inkâr suretinde birtakım sözlerle para kabul etmeyeceğini anlattı. Nihayet şimendifer hamallarından Almanca bilen birisi haber verdi ki meğer doğrudan doğruya Kopenhag'a kadar bilet alarak iskeleden istasyona gelen yolcular için ücretini şimendifer idaresi verirmiş. Demek oluyor ki izdihamın bir sebebi de buymuş.

Gothenburg'dan aldığımız bileti ikinci mevkiden almıştık. Bundan evvel dahi arz ve beyan eylemiş olduğum veçhile bu taraflarda birinci mevkiyle seyr ü seyahat etmek pek büyük adamlara mahsus olup kibar ahali bile ikinci mevkiyle seyahat ederler. Biz istasyona vürud[215] emrinde en geç kalanlardan olduğumuz gibi yolcuların miktarı da çok olduğu için ikinci mevkilerin kâffesini dolmuş bulduk. Ama bundan dolayı zararlı çıkmadık. Bilakis kârlı çıktık. Zira şimendifer nizamatı iktizasınca katar müdürü bize birinci mevkiden bir vagon küşadına mecbur oldu.

Vakıa zahmet çektikse de şu mükâfat bizi memnun eyledi. Müceddeden[216] kadifeyle mefruş bir müzeyyen vagona yaslandık. Bizden başka da kimse yoktu. İki saatten ziyadece bir zamanı bu vagonda ve seyahat denilen şeyin bu akşamki hadise gibi bazı hadisatına dair hikâyelernakliyle geçirip nısf-ı leyle[217] doğru Kopenhag'a vardık. Evvelden etmiş olduğumuz tetebbu iktizasınca Danimarka kralı namına mensup olan hotele inmekliğimiz mukarrer[218] bulunmasıyla bir arabaya râkiben[219] doğruca oraya varıp ilk ve en mühim işimiz olmak üzere mükemmel bir taamı sipariş eyledik.

[210] hayvan-ı âkil: akıllı hayvan
[211] hilm: sakinlik
[212] melhuz (ol-): kaynaklanmak
[213] gureba-yı müsafirîn: garip misafirler
[214] tayib: ayıplama
[215] vürud: gelme; ulaşma
[216] müceddeden: yeni olarak
[217] nısf-ı leyl: gece yarısı
[218] mukarrer: kararlaştırılmış
[219] râkiben: binerek

Birisi kadınlara mahsus olarak iki yataklı ve üçü kendimize mahsus birer yataklı dört oda isticarıyla[220] her birimiz odalarımızda ellerimizi, yüzlerimizi, saçlarımızı, sakallarımızı sabunlayıp yıkayıncaya kadar taamımız da hazır olup soluğu sofrada aldık.

Böyle yorgunluktan sonra kaynar kaynar âlâ et suyundan terbiyeli bir çorba içmek insan için ne büyük saadet olduğunu anlamak isterseniz şöyle bir seyahat etmelisiniz. Arap "men lem yezuk lem ya'rif" demiş. Filvaki tatmayan bilmez.

KOPENHAG

Stockholm'e hin-i azimette[221] şöyle bir çalıp almaca görebilmiş olduğum Kopenhag şehrinde bu defa hîn-i avdette[222] üç gece kalmak kararımız iktizasındandı. Bunun ilk gecesini buraya vürudumuzla istirahatimize sarf ederek şu hesapça Kopenhag'da iki gün ve iki gece kalmış olduksa da bunun da bir gününü bizim soğuk algınlığı bir mahpusiyete tahvil eylemişti. Ancak giderken bu şehri seyahat rehberleri sahâifinden[223] ve planlar üzerinde güzelce tetebbu eylemiş bulunduğum gibi bu defa dahi arkadaşlarla beraber bi't-tetebbu[224] eldeki fırsatları fevt[225] etmeksizin gezip gördüğümüz yerlerle de tetebbuatımızı tahkik[226] menzilesine vardırabilmişizdir.

Kopenhag şehri elli beş buçuk derece arz-ı şimalide ve Sealand adasının şimal ucunun şarki kısmında ve Oresund Boğazı'nın en geniş bir noktasında kâin ve iki yüz seksen bin kadar nüfusu muhtevi güzel bir payitahttır. Sealand adasına hemen bitişik zannolunan Amager nam cezire-i sagireyle Sealand arasını tefrik[227] eyleyen Kallebod Strand gayet dar ve fakat derin bir dil üzerinde mebnidir ki bu kanal-ı bahrî memleketi iki kısma tefrik eylemiş görülüyorsa da kısm-ı azamı Sealand adası üzerinde olup asgarı[228] Amager adası üzerindedir.

İki cezire arasında hadd-i fasıl olan işbu Kallebod Strand cedveli[229] dâhilen birtakım limanlar teşkil eyledikleri gibi denizin diğer birçok parçaları derun-ı şehre doğru nüfuzla kanallar peyda etmiş olduğundan Kopenhag

[220] isticar: kiralamak
[221] hîn-i azimet: gidiş zamanı
[222] hîn-i avdet: dönüş zamanı
[223] sahâif: sayfalar
[224] bi't-tetebbu: araştırarak
[225] fevt (et-): kaçırmak
[226] tahkik: ayrıntılı inceleme
[227] tefrik (eyle-): ayırmak
[228] asgar: az
[229] cedvel: kanal

şehri dahi Stockholm gibi işbu kanallar sebebiyle nev-umma[230] Venedik şehrine benzemiştir.

Kanalların iki tarafları gayet metin ve muntazam rıhtımlarla muhat[231] olup birçok köprüler bunlar üzerinden ahalinin mürur u ubûrunu[232] teshil[233] ederler. Köprülerinin en çoğu taştan olup bazıları da demirdendir. Etraf ve civardan irili ufaklı birçok kayıklar işbu rıhtımlar etrafına dizilerek ve havi oldukları malların mostralarını kenarlara çıkararak manzarası güzel bir nev' pazarlar teşkil ederler ki tuhaf ve güzel kıyafetli kadın erkek genç ihtiyar köylülerin gelen geçen müşterilere metalarını teklif etmeleri de emtiası[234] türlü sebze ve meyve ve çanak çömlek ve çorap ve mendil ve sair ensiceden[235] ve tahtadan yapılmış kaptan ibaret bulunan şu pazarların tuhaflığını arttırır.

Dâhil-i memlekete nüfuz kıtaat-ı bahrin[236] büyükleri büyük limanlar olup oralarda dahi ekserisi yelken ve birazı vapur sefinesi[237] olmak üzere gerek yerli ve gerek ecnebi birçok gemiler görülür. Rivayete göre yalnız Kopenhag şehrindeki armatörlerin beş yüz kadar böyle büyük gemileri olup bunun da yüz altmış kadarı vapur ve maadası yelken sefainidir. Orlogsi Haven denilen müstahkem[238] bir liman cenk gemilerine mahsus olup oraya duhul sair sefain ve kayıklar için memnudur.[239]

Şehrin Amager adası üzerinde bulunan kısmı pek metin bir istihkâm hatt-ı müdafaasıyla mahfuz olup bir de asıl büyük limanın medhalinde Kastellet denilen büyücek bir kale vardır ki vakıa eski biçimlerdeki binalardansa da metanet-i fevkaladesi hâlâ müşahede olunmaktadır. Sealand adası tarafında bulunan kısmı da yakın zamanlara kadar böyle bir hatt-ı müdafaayla müstahkemmişse de istihkâmat-ı mezkûre tıraş edilerek enkazıyla ebniye-i cedide[240] yapılmış ve binaenaleyh şehrin o tarafa doğru tevessüüne meydan açılmıştır. Bu tarafın istihkâmları da mevcutken ve bilhassa bundan bir iki asır mukaddemleri Kopenhag şehri şimal taraflarının birinci derecedeki mevaki-i harbiyesinden addolunurmuş. İsveçliler, Norveçliler, İngilizler, Almanlar nöbet nöbet defaatle bu küçük payitahtı tazyik ve muhasara ederek hele bir defasında İngilizlerin icra eylemiş oldukları bombardıman küllî tahribata sebep olmuş.

Şehr-i mezkûr on ikinci asr-ı miladîde Aksel namında bir küçük köyken

[230] nev-umma: adeta
[231] muhat: çevrili
[232] ubûr: gelip geçme
[233] teshil (et-): kolaylaştırmak
[234] emtia: mallar
[235] ensice: dokumalar; kumaşlar
[236] kıtaat-ı bahr: deniz parçaları
[237] sefine: gemi
[238] müstahkem: sağlam
[239] memnu: yasak
[240] ebniye-i cedide: yeni binalar

Roskilde despotu tarafından tevsi olunmaya başlayıp bir hayli zamanlara kadar hep nam-ı kadimiyle yâd olunarak müraselat-ı ticariyeye merkez olmaya başladıktan sonra yerliler lisanınca "Kobenhavrı" namını almış ki ticaret limanı manasına bir isim olup bu nam yavaş yavaş "Kopenhagen" suretine girmiş ve Fransızlar bu ismi "Kopenhag" telaffuz eylemişlerdir. Buranın ilk payitaht ittihazı Bavyeralı demekle meşhur olan kral Christoph'un 1443 sene-i miladiyesinde burasını kendisine karargâh ittihazından sonra vukua gelmiştir. Christianshavn namıyla Amager adası üzerinde bina ettirdiği yeni mahalle şehri tevsi eyleyen Dördüncü Christian müddet-i tavile-i hükûmetiyle ve İsveç-Norveç ve Almanya'ya karşı muharebatıyla Danimarka'nın en meşhur krallarından olduğu gibi ulumu,[241] sanayi-i adiye ve nefiseyi himaye ederek şehrin mamuriyet ve tezyinatına da himmetinden dolayı Danoisler[242] nezdinde en büyük şöhret alan bir hükümdar olmuştur. Rosenborg Şatosu ve Borsa dairesi ve büyük kilise gibi elyevm dahi bu payitahtın en mühim ebniyesinden[243] olan binaları kral-ı mumaileyh[244] yaptırdığı gibi şehrin istihkâmatını ikmal eden dahi kendisi olmuştur.

Herhâlde Kopenhag şehri Bahr-i Baltık ile Şimal Denizi ve İsveç-Norveç ile Almanya kıtası arasındaki ticaretin merakiz-i mühimmesinden olup etraf ve civarında gayet mümbit ve mahsuldar araziye mülkiyetinden dolayı mahsulat-ı mütenevvia[245] arazisiyle porselen ve kâğıt ve makine fabrikalarının ve inşaiye tezgâhlarının mamulatı kendi ticaret-i mahalliyesi emtiasını teşkil eylemektedir.

Resim galerisi ve Moltke Galerisi ve Thorvaldsen Müzesi ve Hayvanat Müzesi Avrupaca birinci derecede addolunan birtakım koleksiyonları havi olmakla bütün Avrupa'dan ziyaretlerine can atılan müzehanelerdendir. Hele şehrin etraf ve havalisi gayet mamur ve müzeyyen bahçeleri ve bunlar derununda en ufacıklarından en büyüklerine varıncaya kadar türlü türlü köşk ve şatoları havi cennet-misal nevahiden[246] bulunmasıyla işbu mevaki-i latife dahi yaz mevsimlerini orada geçirmek için letafet-i bahriyeden mahrum olan Almanya kibarını külliyet üzere celbetmektedir.

Şehir dâhilinde sokakların kaldırımları öyle Berlin ve Paris gibi muntazam ağaçlardan döşenmiş birinci dereceden şeyler olmayıp ekseriyetle şoselerden ibaretse de bunlar pek ihtimamlı yapılmış olduklarından ve umumi arabaları da sair memleketlerin kibar ahalisine mahsus olacak derecelerde muntazam bulunduğundan geniş caddelerinde ve güzel rıhtımları üzerinde

[241] ulum: bilimler
[242] Danois: Danimarkalı
[243] ebniye: binalar
[244] kral-ı mumaileyh: adı geçen kral
[245] mahsulat-ı mütenevvia: çeşitli ürünler
[246] nevahi: nahiyeler; yerler

arabalarla geşt ü güzâr[247] pek safalıdır. Dâhil-i şehirde irili ufaklı "square" denilen bahçeler bulunduğu gibi kenarlarda daha büyük bahçeler ve parklar olduğundan ve bunların birtakımlarında vâsi ve mükellef gazinolar ve ufacık tiyatrolar bulunduğundan ahalisinin nasıl vakit geçireceklerini bilmeyerek sıkılmaları müsteb'addır.[248] Biz orada bulunduğumuz zaman haşmetli Rusya imparatoriçesi hazretleri dahi orada misafir bulunmak hasebiyle besbelli tathirat[249] ve tanzifata[250] daha ziyade ehemmiyet verildiği için olmalıdır ki her taraf gayet temiz ve paktı.

Gecevakti vürudumuzu ve taamımızı müteakip yatağımıza girdiğimizde ben o gün almış bulunduğum soğuğun tesiratını hissetmeye başlamıştım. Hatta olur olmaz keyifsizlikleri beni teşebbüsatımdan alıkoyamazlarken şu soğuk Kopenhag'ı istediğim gibi seyir ve temaşadan men edecek diye müteessif dahi olmaya başlamıştım. Hararet-i gariziyem[251] artmış ve kemiklerime kadar bütün vücudumu bir ağrı istila eylemiş olduğu gibi başım dahi ağrıyordu. O gece bir rahat eder, o keyifsizliği sabaha kadar def' eylerim diye örtülerimi zamm ettirerek ve başımı da örtüler altına alarak sım sıkı bir yatış yattımsa da vücudumu dinlendirebilecek kadar rahat uyku uyuyamadım. Keyifsizlik tesiratıyla fena fena rüyalar uykuyu da benim için bir taab[252] ve zahmet hâline koymuşlardı.

Böyle esna-yı seferde seyyah kısmı muhafaza-yı sıhhatine en ziyade ihtimamla gayret etmelidir. Mazallah insan yatıp kalacak olursa kim bakacak? Yatıp kalmayacak bile olsa cevelanlarından, müşahedelerinden, tetebbularından mahrum kalacak ki bu da az ziyanlardan addolunamaz.

Sabahleyin gözümü açtığımda ortalık aydınlanmış ve sabah olmuşsa da vücudum muhtaç olduğu istirahati bulamamıştı. Böyle bir hâlde insanın başı yastıktan, vücudu yorgandan ayrılmamak isterse de bir gayret-i mahsusayla hastalığı unutmaya çalışmakta ekseriya fayda görüldüğünden o gayret-i iltizamla[253] yatağımdan fırladım. İhtiyat bulunan fanilalarla elbisemi bade't-takviye dışarıya çıktım. Zira diğer arkadaşların ve bilhassa müzeleri birlikte gezmeye karar vermiş olduğumuz Madam Gülnar'ın uykudan uyanabilmelerine lâ-akal[254] daha üç saat vardı.

Sakin olduğumuz "Kongen af Danmark" yani Danimarka Kralı nam hotel Holmens Kanal denilen bir güzel kanalla Niels Juels Gade nam sokağın köşesinde yani Kopenhag'ın en muteber bir mahallinde bulunduğundan

[247] geşt ü güzâr : gidiş geliş
[248] müsteb'ad: uzak ihtimal
[249] tathirat: temizlik
[250] tanzifat: düzenlemeler
[251] hararet-i gariziye: vücut ateşi
[252] taab: yorgunluk
[253] iltizam: gerekli görme
[254] lâ-akal: en az

Niels Juels Gade Sokağı'nı tutup cenuba doğru inerek Havnegade Rıhtımı üzerine çıktım ki burası Kopenhag'ın en meşhur bulvarı demektir. Evvela şark tarafına doğru yürüyerek yeni liman denilen ve büyük limana amuden[255] bu memleketin merkezi demek olan kral meydanına kadar mümted[256] olan kanalın büyük limanla birleştiği köşeye kadar gelip oradan etrafı temaşaya başladım ki gözüm bir taraftan Kral Caddesi'yle yeni kanal üzerinden Karlotsberg [Carlsberg?] Meydanı'na ve diğer taraftan sefain-i bahriye limanına ve bir cihetten karşı yakaya yani Amager ceziresine doğru her tarafı temaşayla mütelezziz oluyordum.

Badehu geldiğim tarafa dönüp Niels Juels Gade Sokağı'nı da geçerek ticaret limanının üzerinden geçen bir köprüye kadar vardım. Bu mesafede epeyce büyücek bir kilisenin önünden geçtimse de vakit pek erken olduğu için kapalı bulunduğundan içine giremedim. Bu köprü üzerinden geçen tramvay hattının bizim hotel karşısından geçerek Kral Meydanı'na doğru gittiğini sabahleyin odamın penceresinden görmüş ve elimdeki plana tatbik eylemiş bulunduğumdan hatt-ı mezkûru kendime rehber ittihazıyla sağ tarafıma bükülüp yürümeye başladım. Hotelimizin önüne geldikte yalnız onu değil karşısındaki ufacık bir bahçeciği de sağ tarafımda bırakıp hep tramvay hattıyla yürüyerek Opera Tiyatrosu önüne geldim. Burada mezkûr tiyatroya "millî tiyatro" tesmiye[257] ediyorlar. Tarz-ı cedid-i mimarîde yapılmış gayet âlî bir binadır ki temaşa salonu bin sekiz yüz kadar erbab-ı temaşayı istiab edecek kadar ancak vâsi ise de derunundaki salonlar, büfeler, fuayeler ve meşk ve talim yerleri pek güzel ve pek muntazam olduğunu bir akşam Madam Gülnar ile beraber gidip oyun temaşa eylediğimiz sırada gezmiş, görmüş olduğum gibi bu sabah şöyle haricen temaşasını da pek beğeniyordum. Cephe ciheti güzel sütunlar ve oymalarla müzeyyen bulunduktan maada geniş koltuklar üzerine oturtulmuş ve medhalin sağ ve sol taraflarına konulmuş iki de pirinçten mamul heykeller gördüm ki elimdeki rehber bunların birisi Holberg ve diğeri Oehlenschlager nam şairlerin heykeli olduğunu bana haber verdi. Bunlardan Holberg 1754 senesinde vefat eylemiş an-asıl Norveçli bir adam olup Kopenhag'da muallimlik edermiş. Onun zamanına gelinceye kadar Danois lisanı henüz bir lisan-ı edeb[258] suretinde tekemmül etmemişken ilk defa olmak üzere lisan-ı mezkûru bu zat bir lisan-ı edeb hâline ifrağ etmeye başlamış ve bir hayli tiyatro oyunları telif eylemişmiş. Oehlenschlager ise 1850 senesinde vefat eylemiş bir şairdir ki Danois lisanıyla ilk trajedi yani manzum oyunu yazan dahi bu zatmış.

[255] amuden: dikey olarak
[256] mümted (ol-): uzanmak
[257] tesmiye (et-): isimlendirmek
[258] lisan-ı edeb: edebiyat dili

Danimarka'nın millî tiyatrosunun pirleri demek olan şu iki zatın heykelleri bu mahalle konulması hakikaten en ziyade münasebet alan şeylerdendir. Tiyatronun cephe ciheti kral meydanına nazır bulunduğundan biraz daha yürüyüp meydan-ı mezkûra vardım. Orta yerinde beyzî şeklinde ufarak bir bahçe bulunup onun da orta yerinde Beşinci Christian nam kralın at üzerinde yapılmış bir heykeli merkûzdur.[259] Rivayete göre bu heykel safi kurşundan mamulmüş. Ahali ise süvarinin kim olduğunu hemen unutarak heykel-i mezkûra "Hesten" demektedirler ki sadece "at" demektir.

İşte Kopenhag'ın en kibar mahallesi, en mamur ve ticaretgâh yeri, âdeta merkezi bu meydandır. Buraya yerliler "Kongens Nytorv" derler ki kralın yeni çarşısı demek olup filvaki en büyük ve zengin mağazalar dahi hep bu civardadırlar. İnsan arkasını Opera Tiyatrosu'na ve yüzünü orta yerdeki bahçeye çeviriverecek olursa sağ tarafında iki güzel sokağın arasını teşkil eyleyen bir burun üzerinde Charlottenborg Şatosu denilen güzel bir sarayı görür ki birçok senelerden beri burası saraylıktan çıkarılıp sanayi-i nefise akedemiyası hâline konulmuştur. Cesametçe Opera Tiyatrosu kadar yoksa da ziynet-i mimariyece âdeta ona manend[260] bir güzel binadır.

Tramvay hattı tamam bu binanın önünden geçmekte olmasıyla ve o sırada da bir vagon mürur etmesiyle içerisine atladığım gibi Gothersgade denilen yolu tutup şimal-i garbîye doğru yürümeye başladık. Caddenin yarısını geçtikten sonra sağ tarafımda güzel ve büyücek bir bahçe görünerek planıma müracaat eylediğimde Rosenborghavn denilen bahçe olduğunu anladım. Muahharen[261] bir daha mahsusen bu bahçeye gelip ahvalini görmüştüm ki İngiliz usulünde tarh olunmuş bir bahçe olup etraf ve civarda ne kadar çocuk varsa bazıları dadıları ve bazıları da lalalarıyla beraber buraya dolmuşlardı. Çocuklar koşup oynaştıkları esnada dadılar, lalalar dahi burun buruna musahabe ve mülatafa[262] eyliyorlardı. Meğer bu bahçe çocuklar mecmaı[263] olmak üzere matruhmuş.[264] Derununda mükemmel meyhane gibi bir binayla iki de kahvehane vardır. Gothersgade Caddesi biter bitmez "Norra Voldiz" nam bulvara gelerek ki hakikaten vüs'ati ziyneti Paris bulvarlarını andıracak mevakidendir. Buraya vasıl olur olmaz ben arabadan atlayıp sağ tarafıma dönerek şimal-i şarkîye doğru mümted[265] olan bulvar üzerinden yürümeye başladım. Sol tarafımda Botanik Bahçesi bulunup onun da orta yeri güzel bir göl olduğundan gölü tavaf derecesinde bahçeyi de ziyaret

[259] merkûz: dikili
[260] manend: benzer; denk
[261] muahharen: sonradan
[262] musahabe/mülatafa: eğlenceli sohbet
[263] mecma: toplanma alanı
[264] matruh: düzenlenmiş
[265] mümted (ol-): uzamak

eyledikten sonra yine bulvar istikametinde yürümeye devam ettim. Ancak bulvarın yukarı tarafları darlaşıp hem tenhalaştığından oradan geçen bir arabaya binerek ve "Kastelet" namını vererek devamla bu namın medlulü[266] olan kaleye kadar vardım. Rehberimin ihbarına göre kale içinde bazı ebniye ve ezcümle güzel bir kilise varmışsa da ben derununa dâhil olmayıp arabacıya tramvay hattını takiben Kral Meydanı'na kadar gitmesini anlattım ki sol tarafımda kalan kalenin haricen temaşası da bana kifayet eyliyordu. Badehu bir de tramvay hattıyla Bredgade Sokağı'na girerek diğer uçtan çıkıp Kral Meydanı'na vardığımızda arabadan indim ve oradan hotele kadar kendi kendime geldim.

Kopenhag şehri içinde şu suretle icra eylemiş bulunduğum cevelan şehrin hemen rub'[267] miktarını temaşa demek olup vakıa yalnız bir temaşa-yı haricîden ibaret olması o kadar mucib-i ehemmiyet olamazdıysa da hin-i azimette görmüş olduğum yerlerden bazılarını tekrar görmek bu şehre âdeta alışkın bulunduğumu bana ihtarla mahzuz[268] eyliyordu. Hotele geldiğimde saat alafranga on bir olmuş bulunduğundan arkadaşlarla beraber kuşluk taamına mübaşeret[269] eyledik. Bade't-taam Thorvaldsens Müzesi'ne gidecektik ki öğleden sonra alafranga saat üçe kadar açık bulunduğundan ariz ve amik[270] gezmeye zamanımız var demekti.

Bu müze kendi namıyla mevsum[271] olan ve yalnız Danimarka'nın değil umum Avrupa'nın sanayi-i nefise erbabı meyanında maharetçe birinciliği haiz bulunan bir zatın himmetiyle vücuda gelmiş ve kendisi de müzenin orta yerinde kâin makber-i mahsusasında[272] medfun[273] bulunmuş olduğundan Kopenhag'ın en büyük ehemmiyetle temaşa olunacak mahallerindendir. Hatta badi-i emirde burayı ziyarete yalnız Madam Gülnar ile ben birlikte gitmeye karar vermişsek de böyle bânîsinin[274] dahi orada medfun olmasından dolayı artan ehemmiyet-i mahsusası hasebiyle Profesör Gottwald ve kızı Madam Krelemberg'i de götürmek için teşvike başladık. Doktor Boris Yanpolski buranın büyük hastahanesini gezeceğinden teşvikimizi kabul etmeyip vakıa ihtiyar profesör kabul eylemişse de âsâr-ı atika temaşasından bir gûne[275] zevk-i hakikat alamayacağı münasebetiyle yalnız hatır için teklifimizi kabul eylemişti.

Bade't-taam kalkıp oraya kadar piyade olarak gittik. Zira hotelimizden

[266] medlul (ol-): anılmak
[267] rub': dörtte bir
[268] mahzuz (eyle-): memnun eylemek
[269] mübaşeret (eyle-): başlamak
[270] ariz ve amik: etraflıca
[271] mevsum (ol-): isimlendirilmiş
[272] makber-i mahsusa: özel mezar
[273] medfun: defnedilmiş
[274] bânî: kurucu
[275] bir gûne: hiçbir şekilde

çıkıp sol tarafa dönmek üzere iki yüz adım kadar yürüdükten sonra benim o sabah önünden geçmiş bulunduğum kilise önünden geçerek müşahede eylediğim köprüye vasıl olunuyor ki o köprüden geçip sağ tarafa bükülünce ticaret limanı denilen ve evvelce tarif eylediğim kayıklar ve köylüler pazarını teşkil eyleyen kanal hizasıyla bir iki yüz adım gittikten sonra hep bu kanal hizasıyla sola bükülür bükülmez müzehaneye vasıl olunuyor.

Müzehanenin dış duvarları üzerine birtakım resimler yapılmıştır ki sanatkâr Thorvaldsens'in validesinin İtalya'dan avdetiyle[276] Kopenhag ahalisi tarafından nasıl istikbal olunduğunu ve İtalya'dan getirdiği âsâr-ı atikanın gemilerden nasıl çıkarıldığını ve müzehane mahalline kadar nasıl naklolunduğunu tasvir ve irae[277] eyliyorlar.

Bu bina bir şekl-i murabbada olmak üzere dört dıl' teşkil eder ki orta yeri genişçe bir avlu olup banisinin kabri de bu avlunun tamam orta yerindedir. Bir küçük kapıdan içeriye girildikte sağ tarafa üst kata çıkacak merdiven gelip fakat müzeyi temaşa için mevzu' olan usul iktizasınca alt kattan temaşaya başlamak lazım gelir ki o hâlde kapıdan girilir girilmez insanın cephe cihetine gelen diğer bir kapıdan içeriye girmek iktiza eder. Bu kapının yanında bir yazıhane bulunup hem duhuliye bileti verilir hem de müzenin planını ve her salonlarda bulunan âsâr-ı atikanın numara ve esamisini[278] havi kataloglar dahi satılır. Hele orada bir de papuşçu[279] vardır ki paltoları, şemsiyeleri, falanları yirmi para kadar bir ücret mukabilinde ahz ü hıfz[280] eyler.

Biletler ve katalog alındıktan sonra cephe cihetinde görülen kapıdan içeriye girildikte bir koridora girilmiş olur ki bunun ta orta yerinde ve birbirinin karşısında bulunan iki büyük kapıdan sağ taraftaki kapıya teveccüh[281] edilecek olursa avluya çıkılmış olarak Thorvaldsens'in kabri insanın karşısına çıkar. Sol taraftaki kapıdan içeriye girilirse binanın bir dıl'ına müsavi[282] ve yedi sekiz metre arzında[283] azim bir salona girilmiş olur ki irili, ufaklı yüzlerce mermer heykeller bu salonu doldurmuşlardır.

Heyakil-i mezkûre[284] meyanında Bavyera Elektörü Birinci Maximillian*

[278] avdet: dönüş
[277] irae (eyle-): göstermek
[278] esami: isimler
[279] papuşçu: ayakkabıcı; vestiyer
[280] ahz ü hıfz (eyle-): alıp korumak
[281] teveccüh (et-): yönelmek
[282] müsavi: denk
[283] arz: genişlik
[284] heyakil-i mezkûre: söz konusu heykeller
* Maximillian: 1573-1651 yılları arasında yaşamış Bavyera düküdür. 1618-1648 yılları arasında yapılan otuz yıl savaşları sırasında pek çok toprak kazanan dük, bu savaşların sonunda elektor unvanını almıştır. [h.n.]

ve Lehistan rical-i seyfiyesinden[285] Poniatowski* atlar üzerine binmiş oldukları hâlde heybet-nüma olurlar. Bunlar üstad-ı mumaileyhin[286] Bavyera ve Lehistan tarafından edilen sipariş üzerine tunçtan yaptığı heykeller olup şakirdanının[287] da muavenetleriyle şu kopyaları yapıp müzehanesine vaz' ettirmiştir. Papa Yedinci Pius ve Almanya şuarasından Schiller** ve sanat-ı tab'ın[288] mucidi Gutenberg ve hey'î-i meşhur[289] Kopernik heykelleri de hep bu surette siparişle yapılıp şakirdan muavenetiyle kopya edilmiş heyakil-i nefisedendir.

Yalnız bunlar değil müzenin her tarafını doldurmuş bulunan heyakilin hemen kâffesi hep üstat-ı mumaileyhin eseri olup birçoğu doğrudan doğruya kendi elinden çıktığı hâlde buraya vaz' olunmuşlar ve birtakımı da şakirdanı tarafından kopya ve kendi tarafından tashih kılınmıştır. Maahaza[290] esatize-i sairenin[291] nefais-i âsârı[292] da nadir değildir. Bunların da kâffesi hep Thorvaldsen tarafından cem' ve Danois milletine ihda olunmuştur. Rivayete göre birtakımını akçasıyla mübayaa ve birtakımını da kendi âsârıyla mübadele[293] ederek cem'e muvaffak olmuş.

Büyük salondan maada alt katta yirmi bir küçük salon daha bulunup bunların kâffesinden birbirine geçilecek kapıları olduğu gibi bunlarla avlu arasında boylu boyuna hep koridorlar bulunarak cümlesi heykel ve bas rölyef usulünde mermer, alçı, pirinç ve toprak resimlerle mâlâmâldırlar.[294] Esatir-i Yunaniye'ye[295] ait hikâyat-ı latifenin aglebine mahsus cemiyetli bas rölyefler bu kabinelerin duvarlarını tezyin ederek heykel-i mücesseme dahi güya bu saray-ı âliyenin sekenesiymişler[296] gibi her biri kendi mevkiinde evza-ı azamet-füruşaneyle[297] durmaktadırlar.

Üst kata çıkıldığı zaman diğer yirmi bir kabin daha görülür ki bu katın da koridorları alçıdan, mermerden, tunçtan fakat ekserisi ufarak kıtada olarak birçok heykelleri havi olup kabinlerse yağlı ve sulu ve karakalem ve sair enva-i adideyle yapılmış irili ufaklı resimleri havidir.

Böyle koca bir müzehane teşkil eyleyen âsârı yalnız bir adamın cem' eyleyebilmesi gerçekten hayret-bahş-ı ukûl[298] ahval-i fevkaladeden addolunacağı cihetle aldığımız katalogda ve hatta Baedeker delil-i seyyahîninde[299]

[285] rical-i seyfiye: önde gelen askerler
* Poniatowski: 1763-1813 yılları arasında yaşamış Polonyalı lider, general ve mareşaldir. [h.n.]
[286] üstad-ı mumaileyh: adı geçen üstat
[287] şakirdan: öğrenciler
** Schiller: 1759-1805 yılları arasında yaşamış Alman şairi Friedrich Schiller. [h.n.]
[288] sanat-ı tab': basma sanatı; matbaa
[289] hey'i-i meşhur: meşhur astronom
[290] maahaza: bununla beraber
[291] esatize-i saire: başka üstatlar
[292] nefais-i âsâr: güzel eserler
[293] mübadele: takas
[294] mâlâmâl: dolu
[295] esatir-i Yunaniye: Yunan mitolojisi
[296] sekene: sakin; oturan
[297] evza-ı azamet-füruşane: gösterişli duruş
[298] hayret-bahş-ı ukûl: akıllara hayret veren
[299] delil-i seyyahîn: seyahat rehberi

bu harikulade adamın tercüme-i hâline dair gördüğümüz malumatı bervech-i âtî bir fıkra-i mahsusa suretinde yazmaya lüzum gördüm:

THORVALDSEN'İN TERCÜME-İ HÂLİ

Familyasının namı Thorvaldsen olan Albert 1770 sene-i miladiyesi teşrini sânîsinin on dokuzuncu günü Kopenhag'da tevellüd[300] eylemiştir. Rivayete göre ecdadı İzlanda adasında krallık eden bir hanedana kadar müntehi[301] imişse de üstad-ı mumaileyh için şerefin bu türlüsünden teşerrüf ihtiyacı yoktur. Babası İzlanda ahalisindenken Kopenhag'a gelip ince marangozluk ve ağaç üzerinde oymacılık icrasıyla şöhret almıştı. Binaenaleyh Albert bilahare kemal-i maharetle idare ve istimal edeceği alet ve edevatı babasının dükkânında meşk[302] etmeye başlayarak daha çocukluğundayken epeyce mahir marangoz ve oymacı olduğunu görenlere teslim ettiriyordu. Henüz on bir yaşındayken ağaç oymacılığını mertebe-i kemale vardırarak sanayi-i nefise akademisine duhul imtihanını vermeye muvaffak olmuştur ki yalnız bu hâli havarıktan[303] addolunabilir.

O zamanlar bütün Avrupa'da Carstens* baş üstat addolunarak şakirtleri üzerinde sahip-kıran[304] bir tesir hâsıl eylemiş idiyse de genç Albert gerek mumaileyhe gerek esatize-i saireye yalnız zahir-i hâlde[305] muti[306] ve münkad[307] görünerek yoksa kendi bildiğinden dönmüyordu.

Albert gayet sükûtî-mizaç, halim hatta bir dereceye kadar miskin ve korkak bir çocuk olup fakat bu ahval-i zahiresiyle mestur bir metanet-i hakikiyesi vardı ki azın ü cezm eylediği her emr-i müşkili[308] işte bu hâl mümküne tahvil[309] eylerdi. 1793 senesinde yani henüz yirmi üç yaşındayken akademinin bir müsabakasında birincilik mükâfatını kazanıp bu mükâfata munzam[310] olan mebalig dahi Roma'ya gidip itmam-ı tahsil[311] etmesi masarifine karşılık idiyse de Albert, Roma'ya azimette istical[312] etmedi. Üç sene daha vatanında kalıp yekdiğerini takip eyleyen erbab-ı rağbetin resimlerini yaparak serma-

[300] tevellüd (eyle-): doğmak
[301] müntehi (ol-): uzanmak
[302] meşk (et-): öğrenmek
[303] havarık: olağanüstü
* Carstens: 1754-1798 yılları arasında yaşamış Alman-Danimarkalı ressam Asmus Jacob Carstens. [h.n.]
[304] sahip-kıran: otoriter
[305] zahir-i hâl: görünüş
[306] muti': itaatli
[307] münkad: bağlı
[308] emr-i müşkil: zor iş
[309] tahvil (eyle-): dönüştürmek
[310] munzam (ol-): eklenmek
[311] itmam-ı tehsil (et-): eğitimini tamamlamak
[312] istical (et-): acele etmek

yesini arttırmaya çalışıyordu.

Nihayet 1796 senesinde İtalya'ya müteveccihen[313] Kopenhag'dan gemiye bindiği zaman Danoisler[314] bir büyük sanatkârlarını teşyi[315] ediyorlarmışcasına tazim ve tekrimle[316] delikanlıyı gemiye bindirmişlerdir. Bu seyahat o zamanlar için pek uzun ve müt'ib[317] seyahatlerden maduttu.[318] Albert Thorvaldsen ise hangi memlekete varsa kiliselerini meydanlarını falanlarını gezip mevcut olan âsâr-ı nefisesini kemal-i dikkatle temaşa eder ve en beğendiklerinin resimlerini kurşun kalemle çizip badehu kara kalemle takviye eylerdi ki lisan-ı sanatta "etüd" denilen bu kâğıtlar hâlâ müzesinde iki kabini birer güzel sergi hâline koymuşlardır.

Roma'ya vasıl olduğu zaman sanata ilk saldırışı hiçbir kimsede ve hatta kendi dostlarında bile büyücek bir ümit tevlid[319] eyleyecek surette değildi. Âdeta pek tembel ve güya eğlencesi için kalem ve fırça tutan bir hevaperest suretinde işe başlamıştı. Hele heykeltıraşlığı büsbütün sevmiyormuş gibi görünüyordu. En ziyade kendi hemşehrilerinden Zoega* nam üstadın nasihatlerini kabule şayan görüp yavaş yavaş âsâr-ı kadimeyi kopya etmeye başladı.

Gariptir ki ilk yapmış olduğu âsârdan Jason heyeti çamur hâlinde ikmal edilip bittikten sonra bunun alçıdan kalıbını yapıp ve alçı döküp pişirmek cihetine geldikte mucip olabileceği masarif-i cüziyeyi kıskandığı için alçı açıkta kalıp bozulmuş. İkinci defa olmak üzere bunu bir daha yapmıştır.

Yedi sene kadar Roma'da kalarak istediği gibi ikmal-i tahsil eylemiş idiyse de başka üstatlar bu delikanlıda hâlâ öyle şaşılacak bir kemal göremiyorlardı. Albert dahi göstermek istemiyordu. Hatta 1803 senesinde artık memleketine gelip orada icra-yı sanatla meşgul olmaya karar vermişken Thomas Hope** namında bir İngiliz bankacısı Albert'in yaptığı Jason heykelini görerek o zamana kadar hiçbir üstatta görülmemiş olan bir tarz-ı cedidi bu heykelde görünce heykele de, yapana da âşık oldu. Albert'e küllî paralar vererek bu heykeli mermerden yaptırmayı arzu eyledi. Ondan maada diğer birtakım heyakil dahi sipariş ederek genç üstadın şöhretini işaaya[320] yüz tuttuğundan Albert artık memleketine dönmek istemeyip 1819 senesine kadar İtalya'da kalmış ve gûnâgûn âsâr-ı maharetiyle şan ve şöhretini arttırdıkça arttırmıştır.

[313] müteveccihen: doğru
[314] Danois: Danimarkalı
[315] teşyi (et-): uğurlamak
[316] tazim ve tekrim: saygı
[317] müt'ib: yorucu
[318] madut (ol-): sayılmak
[319] tevlid (eyle-): doğurmak
* Zoega: 1755-1809 yılları arasında yaşamış Danimarkalı arkeolog. Roma'da yaşamıştır. Thorvaldsen'in Roma'da yaşadığı dönemde ona büyük destek vermiştir. [h.n.]
** Hope, Thomas (1769-1831): sanat koleksiyoncusu, yazar ve bankacı
[320] işaa: yayma

Bu adam Yunan-ı kadim sanatkârlarının hâlâ veleh-efza-yı ukūl-i esatize[321] olan âsâr-ı nefisesini öyle bir tetebbu ve tetkik eylemişti ki yaptığı şeylerde âsâr-ı kadime-i Yunaniyeyi taklit eylediği zannolunmak şöyle dursun âdeta ikmal ettiği kabul ve hükm olunurdu. Güya kendisi Yunan-ı kadim zamanında doğarak esatize-i mevcudenin kâffesine isbat-ı tefevvuk[322] eyledikten sonra Ashab-ı Kehf gibi birkaç bin senelik bir uykuya yatıp şu zamanda uyanmış gibi bir hâlle yaptığı heykeller güya bu zamandan başka bir zaman-ı kadim âsârından zannolunuyordu.

Kendi zamanına gelinceye kadar "bas rölyef" denilen heykel usulü min-cihetin[323] resimlere benzeyerek yalnız pek kabarık yerleri statü usulünü andırırken mumaileyh böyle resm-i adiye müşabehetten[324] sanatı bi'l-külliye tahlis[325] edip âdeta bu cihetten bir müceddit addolundu. Hele zekâsı o kadar tiz ve eli o derecelerde çabuktu ki herhangi bir fıkra-i esatiriyeyi[326] veya mesele-i tarihiyeyi veyahut fikr-i şairaneyi hayaline alırsa bir kucak çamura derhâl o hayal suretini verirdi. O kadar çabuk ki sair esatize için kopya etmek veyahut kalıp çıkarmak belki daha büyücek müşkilattan madut olup Albert için ise yeni bir fikri bir suret-i mücesseme[327] hâline koyuvermek ondan daha sehl[328] görünürdü. Binaenaleyh az zaman içinde şöhreti bütün Avrupa'da şayi olarak âsâr-ı mahareti de esatize-i saire nezdinde meşk ittihaz olunmaya başladı.

1819 sene-i miladiyesine kadar Roma'da mümted olan ilk müddet-i ikametinde Thorvaldsen'in ameliyathanesi en mühim sanayi-i nefise mektebi suretini alıp heykeltıraşlığın hakikaten enfes-i âsârı orada yapılıyor diye nazar-ı hayret-i cihanı[329] celbeyliyordu. Bir Bacchus ve Ganymede heykelleri 1805 ve Psyche heykeli 1806 ve bir Adonis 1808 ve Bir çoban 1817 ve Bir Müşteri[330] Mabudu 1818 ve Üç Graceler 1819 sene-i miladiyelerini tarih-i sanayi-i nefisede teşhire medar olacak âsâr-ı azimeden olup hele 1811 senesinde İmparator Napolyon Bonapart şerefine olarak Roma'da Quirinal Sarayı'na konulmak için yapmış olduğu "Zafer-i İskender-i Kebir" nam bas rölyef âsâr-ı sairesinden hiçbirisine makîs olamayacak dakayık-ı mühimme ve letafet-i nadide-i heykeltıraşîyi cami görüldü. Kezalik 1815 senesinde yaptığı *Gece ve Gündüz, Fusul-i Erbaa*[331] ve *Aşk* ve 1823 senesinde yaptığı

[321] veleh-efza-yı ukūl-i esatize: üstatlara hayret veren
[322] isbat-ı tefevvuk (et-): üstünlüğünü ispat etmek
[323] min-cihetin: bir bakıma
[324] müşabehet: benzerlik
[325] tahlis (et-): kurtarmak
[326] fıkra-i esatiriye: mitolojik hikâye
[327] suret-i mücesseme: somut biçim
[328] sehl: kolay
[329] nazar-ı hayret-i cihan: dünyanın hayran bakışı
[330] Müşteri: Jüpiter
[331] fusul-i erbaa: dört mevsim

Aşkın Çağları nam eserler dahi emsali az âsâr-ı kadime meyanında da bulunamayan mükemmel şeylerdendir.

Bir gün papa bu zatın ameliyathanesini görüp kendisini de bereket ed'iyesiyle[332] takdis etmeye gelmiş. Gördüğü âsâr üzerine o derecelerde hayran olmuş kalmış ki bereket duasını okumayı unutup o dalgınlıkla çıkmış gitmiş.

İşte böyle bir iştihardan[333] ve o şöhret sayesinde küllî para ve âsâr-ı atika cem'inden sonra 1819 senesinde Albert Thorvaldsen kendi memleketine avdet eylemişti. Bir sene ikametten sonra yine Roma'ya avdet ederek işlerinde devam eylemiş ve on sene kadar daha ikametle pek çok eserler vücuda getirmişse de şöhretinin tezayüdü[334] şakirdanının da teksirini[335] mucip olduğundan ve yaptığı işlerin en çoğunu şakirtlerine yaptırıp tashihleri için pek az zaman bulabildiğinden bu avdetten sonra yaptığı şeylerin aglebi evvelki kadar latif düşememiştir.

1838 senesinde Roma'dan bi'l-külliye fekk-i rabıta-i ikametle[336] Kopenhag'a gelmişti ki o zaman artık sanayi-i nefise erbabının sahib-kıran[337] bir kralı addolunuyordu. Badema[338] resim yapmakla meşgul olmayıp müzehanesini teşkille de iştigale başladı. Rivayete göre 1842 senesinde Roma'ya bir seyahat-i muhtasara daha verip gelmiş ve ondan iki sene sonra yani 1844 senesi Martı'nın yirmi dördüncü gecesi tiyatroda oyun temaşa ediyorken fücceten tebdil-i cihan edivermiştir.

Bu zatın âsâr-ı meşhuresi beş yüzden ziyade olup bir o kadar da şakirdanının âsârı kendi yed-i tashihinden geçmiştir ki cümlesi müzehanesinde ya aynen veya istinsah[339] suretiyle mevcuttur. Bütün Danimarka milletinin muavenet-i nakdiyesiyle bu müzehanenin inşasına 1839 sene-i miladiyesinde başlanmıştır. Mimarı Bindesboll nam üstat olup binanın cephe cihetine Thorvaldsen'in tunçtan mamul bir heykelini koymak istedikte koca üstat:

– Hayır hayır! Sen benim köhne vücudumu şu binanın orta yerine defnet de cephe cihetine de bir zafer heykeli koyalım, demiş ve o heykeli de çamurdan kendisi yapıp badehu çıraklarından Bissen nam üstat onu tunçtan imal ve ikmal etmiştir. Müzenin binasına dokuz sene çalışılarak ancak itmamı müyesser olabilip elhak Kopenhag gibi bir memlekete nispetle ümidin, intizarın fevkinde bir müze olmuştur.

[332] ed'iye: dua
[333] iştihar: meşhur olma
[334] tezayüd: artma
[335] teksir: çoğalma
[336] fekk-i rabıta-i ikamet (et-): temelli ayrılmak
[337] sahib-kıran: güçlü; otorite sahibi
[338] badema: bundan sonra
[339] istinsah: kopya

SADEDE RÜCÛ

Madam Gülnar bu mükemmel müzeyi temaşadan pek ziyade mütelezziz olduğu gibi ben dahi mütelezziz oluyordum. Bazıları sekiz on suretten müctemi ve müterekkip olan bas rölyefler âdeta bir cildin havi olabileceği vukuat ve hissiyatı def'aten insana ifham[340] ve ihsas[341] eyleyerek garik-i lücce-i hayret[342] etmekte bulunduğundan bu misilli âsâr-ı nefisenin temaşası insana lezzet vermez mi? Bahusus ki delilim[343] olan kadın sanayi-i nefisede yed-i tûlâ[344] sahibi bir üstat olduğundan onun tarifat ve irşadatı daire-i istifademi de tevsi eyliyorlar.

İhtiyar profesör bu temaşadan ne müstefit ne de mütelezziz olamıyordu. Her birine yalnız şöylece bir bakıp:

– İşte güzel yonulmuş bir mermer! Bunda ne hakikat olabilir? Çıplak çıplak birtakım vücutlar ki gerek imali ve gerek temaşası men dahi edilseler şayandır, tarzındaki mütalaalarla adem-i memnuniyetini beyan dahi eyliyordu. Nihayet buna bir de yorgunluk munzam olduğundan kızıyla beraber bir arabaya binerek memleketi devr ü temaşaya çıktı.

Biz Madam Gülnar'la beraber bu müzehaneyi temaşadan maada resim galerisi ve antika koleksiyonlarını da görmeye gittik ki filvaki[345] bunlar dahi sanayi-i nefise nokta-i nazarınca bazı pek mühim eserleri havi iseler de miktarları Thorvaldsen Müzesi derecesinde olmadığı gibi binaları da ona nispetle pek ufak şeylerden görülüyorlardı. Binaenaleyh kendisi de derun-ı memlekette bir cevelan yapmak arzusuna düştüğünden ikimiz bir arabaya binerek arabacının sevkine ittibayla bütün Kopenhag şehrini bir daha dolaştık ve arabacının bize ihtar ettiği kilise ve bahçe ve hastahane gibi şeyler görerek bade'z-zuhr saat dörtte hotelimize avdet ettik.

Madam Gülnar dahi benim gibi hatta benden daha ziyade soğuk almış bulunduğundan şu cevelanı güçlükle icra eyleyebilmişti. Profesör ve kızını hotelde bulduğumuzdan madamı bunların refakatlerine bi't-tevdi[346] ben bir son cevelan daha icrasına çıktım ve ta gurub-ı şemsten[347] bir saat sonraya yani hotelde yemek yemek vaktine kadar bütün şehri kâh arabayla ve kâh piyade olarak bir daha gezdim ki bu cevelanda bazı yerleri üçüncü ve şehri ilk ziyaretime göre dördüncü defa olarak gördükçe âdeta kendimi buranın

[340] ifham (eyle-): anlatmak
[341] ihsas (eyle-): hissettirmek
[342] garik-i lücce-i hayret (et-): hayrete düşürmek; hayran bırakmak
[343] delil: rehber
[344] yed-i tûlâ: geniş bilgi
[345] filvaki: gerçekten
[346] bi't-tevdi: emanet ederek
[347] gurub-ı şems: günbatımı

ahalisinden buluyorum gibi bir şeyler hissediyordum. Cevelanımda evvela Thorvaldsen Müzehanesi yanından geçerek Büyük Limanı aykırılayarak şehrin kenarında vaki Tivoli nam nüzhetgâha vardım ki burası eski istihkâmatın bab-ı garbi denilen kapısı haricinde ve bir bahçe derununda bir tiyatro ve bir gazino ve "Rus Dağı" denilen ve kızak kaymaya mahsus olan bir eğlenceyi ve bir at cambazhanesini ve birtakım panorama resimlerini ve lokantaları havi olmakla âdeta bir nüzhetgâhlar mecmaı addolunmaya şayandır. Fakat buraya gündüz gelişim pek doğru olamadı. Aldığım haberlerden ve oradaki tedarikâttan anladığıma göre burada geceleri binlerce fenerler ve kandiller ikadıyla fişekler ihrak[348] ve endahtıyla[349] şehrayinler icra olunurmuş. Tiyatro oyunları da akşamdan sonra alafranga saat dokuzda başlayıp nısf-ı leyle kadar devam edermiş.

Tivoli'nin şimal şimendifer istasyonunun yanından geçerek bu sabah görmüş olduğum Norre Vold Bulvarı'na vardığımızda Botanik Bahçesi'ni sağ tarafımıza alarak biraz daha şimal-i garbiye doğru gidip "Commune Hospital" denilen hastahane-i umumiyenin karşısında bulunduk ki haricen büyük bir kışla gibi görünür vâsi bir daire olup her tarafını muntazam bahçeler ihata eylemişse de derununa girememiş olduğumdan Viyana'da gördüğüm ve gezdiğim hastahane-i umumîye kıyas edebilmek benim için güçtür. Ancak Oster Far denilen cadde bu hastahane ve Botanik Bahçesi'nin arasından mürur eder ki bulvar kadar geniş olmakla beraber hastahane binasının heybetine bahçelerin letafetini katarak gayet güzel bir geçit teşkil eyler. Bu yoldan geçip ekseriyetle ebniyeden[350] hâlî[351] alleelerden ve bir büyük cedvel kenarlarından dolaşa dolaşa arabacı bizi yine sabahleyin yanına takarrüb eylemiş bulunduğum kaleye getirdikte hayalim önüne Rosenborg Have Bahçesi'ni alıp şemsiyenin ucuyla arabacıya kâh sağa ve kâh sola dönmesini işaret ede ede bahçeye vasıl olduktan sonra Gothersgade Caddesi'ni de aykırılayıp eski Kopenhag denilen mahalleye girdim ve bilir bilmez önüme gelen sokağa arabayı sokmaya başladım. Şehrin bu kısmında hatt-ı müstakim[352] üzere resmolunmuş hemen yüz adım tûlünde bir sokak bulamayarak kâffesi eğri büğrü ve dar sokaklardan ibarettir.

Zaten Avrupa'nın ekser büyük şehirlerinde eski şehirler başka, yeni şehirler başka olmak üzere mahallatın namlarıyla da tefrik olunurlar ki eski şehirler eğerçi mümkün mertebe tanzim olunmuşlarsa da en küçüğü birkaç bin liraya yapılamayan kârgir binaları yıkıp hatt-ı müstakim üzere

[348] ihrak: yakma
[349] endaht: atma
[350] ebniye: binalar
[351] hâlî: yoksun
[352] hatt-ı müstakim: düz çizgi

yollar temdidi[353] masarifine katlanmak kabil olamadığından asıl himmeti yeni yapılan mahallata hasr eylemişlerdir. Ama bu suret gezmiş olduğum memleketlerin Paris'ten maada kâffesinde görülmüştür. Mahallat-ı atikanın sokakları hem dar hem ivicaclı[354] olduğu gibi binaları dahi o kadar yüksek olmadığından bizim Galata'da Venedikliler zamanından kalma mahallerin binalarına pek müşabihtirler.[355] Binaenaleyh eski Kopenhag içinde yolumu kaybedercesine rast geldiğim yere başvurarak gezindiğim sırada âdeta Avrupa kıtasında değilmişim de bu tarafların tabiat-ı mevkiiyesine benzemeyen başka bir memleketlerde bulunuyormuşum zannına düştüm.

Döne dolaşa Kral Meydanı civarında kâin Opera Tiyatrosu önüne çıkıverdiğimde oraların intizamına mebni bir memleket-i kadimeden bir memleket-i cedideye huruc[356] etmiş gibi bir hâl hissederek hotele geldim ki artık gece dahi hulûl eylemiş olduğu cihetle kapıcıdan aldığım haber üzerine doğruca "tabldot" denilen umumi sofra salonuna çıktım.

İsveç-Norveç kıtasıyla Danimarka kıtası hep bir ülke addolunmak derecesinde yekdiğerinin şebihi bulunduğundan smörgās usulüyle taam etmek burada dahi mutatsa da bizim bulunduğumuz hotelde Avrupa'nın sair büyük hotelleri gibi hem "tabldot" ve hem de "alakart" denilen usulde taam ediliyordu. Bunun birincisi büyük vapurların kâffesinde mutat olduğu üzere bir umumi sofradan ibarettir ki çorbadan meyveye kadar kaç türlü taam verecekse onun tertibi hotelciye ait olup maktu'[357] bir fiyatla bu sofraya oturulur ve büyük yemek tabaklarıyla takdim olunan şeylerden istenildiği kadar alınır. Yalnız şarabın envaı bulunup bunun meraklıları her zaman alıştıkları nev'i değiştirmek istemediklerinden veyahut bazıları birkaç türlüsünü birden içmek merakında bulunduğundan şarabın fiyatları umumi fiyattan hariç hesap edilir. İkincisiyse yemeklerin envaını mübeyyin olarak müşteriye verilen bir cetvelde müşteri hangi taamı isterse beğenip sipariş eylemesinden ibarettir. Bu hâlde her taamın fiyatı cetvel üzerinde muharrer[358] olduğundan hotelciyle ona göre hesap görülüp parası verilir.

Avrupa'da et'imenin yüzlerce türlüsü olup ekseriya yekdiğerinden farkları pek az olan bu yemeklerin esamisini ve nefasetini falanını bellemek müstakil bir lisan, müstakil bir fen hükmünü alır. Bizim gibi bu lisanın, bu fennin acemisi olanlar alakart denilen usulde taam etmektense tabldot usulünü tercih etmelidirler. Zira tabldotta hotelci sırasıyla her ne verirse insanın ona kanaat ederek fakat hotelcinin tertibi herhâlde olur olmaz erbab-ı

[353] temdid: uzatma
[354] ivicaclı: eğri büğrü
[355] müşabih: benzer
[356] huruç (et-): çıkmak
[357] maktu': belirlenmiş
[358] muharrer: yazılı

vukufun tertibinden daha mükemmel olacağı cihetle insan bu kanaatte ziyanlı dahi çıkmamış olur. Ama alakart usulüyle istediği taamları kendisi sipariş edecek olursa sanat-ı tabbahiye[359] hususundaki cehl kendisini ya mutazarrır[360] veyahut mahcup etmekten kurtaramaz. Bir vakit bir tiyatroda temaşa eylemiş bulunduğum komedya bu meselede hiç hatırdan çıkmayacak ibretlerdendir. İstanbul'dan Viyana'ya gitmiş olan birkaç arkadaş Avrupa taamlarını bilmedikleri gibi lisan dahi bilmediklerinden yemek defterindeki esaminin birincisi çorba olacağını ferasetle gösterip sipariş eylediklerinde filvaki çorba geldiğini görerek memnun olmuşlar. Şu hâlde ikinci isim elbette envaü'l-lahmdan[361] bir şeydir diye uşağa onu gösterdikte başka türlü bir çorba daha gelince mütehayyir[362] kalmışlar. Bazı en ukalası diğerlerine:

– Demek oluyor ki çorbaları iki türlüdür. İhtimal ki iki de değil üç türlüymüş. Binaenaleyh beşinci ismi gösterirsek elbette ete benzer bir şey gelir, demesiyle beşinci ismi gösterdiklerinde bir çorba daha gelip hayretleri mütezayid olmuş.

Her memleketin et'imesi memalik-i saireden az çok farklı olduğundan seyyahların ekserisi tabldot suretinde taam etmeyi tercih eylerler. Yoksa herkes nezdinde maruf olan biftek ve rozbif gibi şeylerden maada yemeklerin ve bilhassa balıkların ve salsaların envaını öğrenmekte büyük suubetlere[363] duçar olurlar. Bu hâli düşünerek biz dahi tabldot cihetini tercih eylemiştik.

Ben yemek salonuna girdiğim zaman arkadaşlar taama başlayıp çorbayı bile içmişlerdi. Onlar diğer yemeklere biraz tehir ve ben çorbada sürat iltizam eylediğimden üçüncü tabakta birbirimize yetişebildik. Profesör Gottwald ile kızı bizden ayrıldıktan sonra ve Doktor Boris Yanpolski tek başına gezmiş oldukları yerleri hikâye eyledikleri gibi ben de arkadaşlarımın müşahedatından hariç neler görmüşsem hikâye eyliyordum. Ezcümle büyük liman tarafında Christiansborg Şatosu'nun şark cihetinde Borsa binasını sabahleyin oradan geçerken görüp dikkat etmemiş bulunduğum hâlde bu akşam Tivoli'ye giderken görmüş olduğumu hikâye eyledim ki bu bina 1619 sene-i miladiyesinde temeli atılarak yirmi sene kadar çalışılmak suretiyle yapılmış bir bina olduğunu ve muahharen tamir edildiğini ve kırk yedi metre irtifaında bir de kulesi bulunduğunu ve kulenin tepesinde yekdiğerine sarılmış dört ejder şeklinde bir de alem görüldüğünü anlattım ki bu bina-yı acibin yanından cümlemiz birkaçar defa geçmiş olduğumuz hâlde hiçbirimizin görememiş olduğumuza kahkahalarla gülmeye başladık.

[359] sanat-ı tabbahiye: aşçılık sanatı
[360] mutazarrır: zarara uğramış
[361] envaü'l-lahm: et çeşitleri
[362] mütehayyir: şaşkın
[363] suubet: zorluk

Bade't-taam kadınlara mahsus olan büyük odada toplanıp musahabeye koyulmak istedikse de bizim keyifsizlik bugünkü yorgunlukla da birleşerek beni âdeta bir torba kemik hâlîne koyduğundan şu yoldaki hastalıklara bir ilaç biliyorsa yapmasını doktordan ricaya başladık. Meğer biliyormuş. Herif bizi derhâl yatağımıza yatırıp ispirtolu ve don yağlı pomata gibi bir şeyle vücudumuzu ovuşturmaya başladı. Bir yandan da Madam Krelemberg. pişirdiği Moskof çayına biraz ziyadece miktar konyak katarak birkaç kâse içirdi. Böyle konyaklı çayı içerken nefesimi tıkadığından hiç memnun ve mahzuz olamıyor idiysem de arkadaşların icbarıyla[364] çar naçar verdikleri kadar içiyordum. Tabanlarım altına hardal kâğıtları da bağlandıktan sonra bizi yatağa yatırıp sımsıkı örttüler.

Doktor:

– Yarın sabah ben gelmezden evvel yataktan kalktığını görürsem bilmiş ol ki seni yakaladığım gibi hastahane-i umumiye götürürdüm. Ölsen. bayılsan şu yataktan çıkmayacaksın, tembihini pek ciddi bir tavırla tekrar ederek bizi bir âlâ tehdit eylediğinden ve hâlbuki böyle bir tedavinin biraz daha hafifcesine Madam Gülnar dahi mecbur olduğundan cümlesi bana veda ederek mumaileyhi de tedaviye gittiler.

Onlar gider gitmez inceden inceye biz bir ısınmaya başladık. Burnumun da terlemekte olduğunu tek gözle burnuma bakarak görüyordum. Bu hâl vücudumu istila eyleyerek o kadar terledim ki zannıma kalırsa terin dahi bu derecesi pek de şifadan addolunmamalıdır. Fakat sabahleyin doktor gelinceye kadar yatağımdan kalkmamak için pek ciddi emirlerle mecbur edilmiş bulunduğumdan hakikaten gebersem kalkmamak azmine kuvvet veriyordum. Birkaç defa uyuyup uyandım. Çamaşırım sırılsıklam kesilmiş olduğundan örtülerin bir tarafından soğuk girmesin diye sımsıkı sarınmak hususundaki ihtimamı arttırdıkça arttırıyordum.

Nihayet daha tamamıyla sabah olmaksızın doktor geldi. Kable's-selam nasıl olduğumu sordu. Su içinde bulunduğumu anlattığımda memnun olarak:

– Vücudunuzdaki, kemiklerinizdeki ağrılar falanlar mevcut mu? sualini bi'l-irad[365] öyle şeyler hissetmediğimi ve fakat pek yorgun bulunduğumu beyan edince:

– Durunuz şimdi çamaşırınızı ben değiştirteyim, diye sandığımı açıp temiz çamaşır ve fanila çıkartarak fi'l-hakika öyle bir maharetle arkamdaki

[364] icbar: zorlama

[365] bi'l-irad: sorunca

çamaşırı sıyırıp yerine temizlerini giydirdi ki örtülerin hiç açılmadığını ve vücudumun hiçbir tarafına rüzgâr değmediğini iddia eyleyebilirim.

Badehu gündüzlük elbisemi giydirip bizi kanepe üzerine uzattı ve oda hizmetçisini çağırtıp yatak takımlarını da kâmilen tebdil ettirdi. Ben kendimi biraz yorgunca bulursam da dünkü hâlim gibi âdeta hastalık hâlim hiç kalmamıştı. Doktor dedi ki:

– Siz ikiniz de daha dün akşam hastaydınız. Dün sabah dudaklarınız ve burun deliklerinizle kısık sesleriniz, öksürükleriniz bana anlatmışlardı ki hastasınız. Fakat ihtar edecek olsam sözümü dinlemeyeceğinizi bildiğimden ihtar dahi etmedim. Dün çıldırmışcasına şehri cevelan ediyordunuz. Bugün ikiniz de hotelden dışarıya çıkmamaya mahkûmsunuz.

Bu mahkûmiyet ziyadesiyle canımı sıktı. Bugün eylül-i efrencînin on beşinci pazar günü olup haşmetli Rusya imparatoriçesi hazretlerinin kiliseye gidecekleri mesmuum[366] olduğundan gidip bunu temaşa etmeyi ziyadesiyle arzu eyliyordum. Doktor kabil değil müsaade vermeyerek:

– Latife zannetmeyiniz. Şu seyahat esnasında soğuk almaktan korkunuz. Görmediğiniz şey bir imparatoriçenin kiliseye gitmesi temaşası olsun. Ben gidip göreceğim. Müşahedat-ı vakıamı[367] size hikâye ederim. Rica ederim efendi, bugün dışarıya çıkmayasınız. Bu terden sonra mesammatı[368] sünger gibi açılmış olan vücudunuzu rüzgâra arz etmeyiniz. Madam Gülnar dahi çıkmayacaktır. İsterseniz profesör ile kızı dahi sizi beklerler. Ben de bade'z-zuhr kiliseden çıkar çıkmaz gelir sizinle birleşirim. Söz sohbet eder eğleniriz, deyince muhalefeti tecviz[369] edemeyerek emirlerinden ser-i mû[370] harice çıkmayacağımı vaat ve teminle doktoru müsterih eyledim.

Hakikat şu Ruslarda gördüğüm hissiyat-ı insaniyeyi âdeta Osmanlılara mahsus bildiğim mürüvvet-i keremkâraneye[371] ancak kıyas edebilirim. Terakkiyat-ı medeniye meratibinin bâlâsına[372] varmış olan halkta hodgâmlık, kayıtsızlık pek ziyade oluyorsa da bizim gibi Ruslar gibi henüz bu meratib-i medeniyenin aşağı kademelerinde bulunan milletlerde safiyet-i beşeriye mukteziyatından olan mürüvvet daha pek çok ziyade oluyor.

Doktordan bir buçuk, iki saat sonra profesörle kızı gelip âdeta akrabalarından birisi keyifsiz olsa ve bir tedavi-i âcille o keyifsizliği def' eylese ne tavır peyda etmeleri lazım gelirse o tavırla beni taltife başladılar. Biraz daha

[366] mesmu(u ol-): duymak
[367] müşahedat-ı vakıa: gözlemler
[368] mesammat: gözenekler
[369] tecviz (et-): uygun görmek
[370] ser-i mû: zerre kadar
[371] mürüvvet-i keremkârane: iyilikseverlik
[372] bâlâ: en üst mertebe

sonra doktor efendi Madam Gülnar'dan bir mektup getirdi ki iade-i afiyetimi doktordan istihbarla[373] ne derecelerde memnun olduğunu beyandan sonra kendisi de iyileşmiş bulunduğunu ve fakat bugün hiçbir yere çıkılmamak lazım geldiğini ve kuşluk taamı erkence edileceğinden bade't-taam hotelin büyük salonunda birleşip bana piyano çalacağını ve cümlesi tarafından eğlendirilmekliğim hususunda dirîğ-i himmet[374] edilmeyeceğini bildiriyordu.

Madamın görülebilip görülemeyeceğini doktordan sual edip de onun da giyinmiş kanepesi üzerinde yaslanmış olduğunu ve binaenaleyh görülebileceğini haber alınca ve hatta böyle bir ziyaretin pek de münasip düşeceğini doktorun hâlinden tavrından anlayınca hemen kalkıp paltomu, fesimi giyerek doğruca kadınlara mahsus olan büyük odaya gittim. Böyle bizzat ziyaret ve teşekküre gelişim kendisini ziyadesiyle memnun eyledi. Hakikaten seslerimiz kısılmış olduğu cihetle mükâleme ikimizi de yorduğundan doktor efendi ne ilmî ne edebî asla mübahasede bulunmamaklığımızı ve başka türlü eğlenemezsek oyun kâğıtlarıyla oynamaklığımızı emreylediğinden biz dahi bu emre imtisal[375] eyledik.

Fakat belaya bakmalı ki ben daha çocukluğumdayken öğrenmiş bulunduğum iskambil denilen oyundan başka bu kâğıtlarla oynanan whist ve ecarte vesaire gibi oyunların hiçbirisini bilmem. Bunları derhâl öğrenebilmek dahi pek güç olduğundan Madam Gülnar bize kolayca bir Rus oyunu öğretmeye başladı. Kuşluk taamına kadar bu oyunla vakit geçirip badehu[376] taam salonunda yemeğimizi yedik ve yolcuların umumuna mahsus olan büyük salonda bi'l-içtima evvela kitap ve gazete mütalaası ve müteakiben piyano icrasıyla eğlenmeye başladık.

Vakıa bu eğlence benim canımı sıkmıştır diyemem. Bilakis ziyadesiyle memnun ve müteşekkir kalacağım bir suret-i hususiyede eğleniyorduk. Madam Gülnar bir gece vagonda hikâye yollu söylediği bir Rus operasını icra eyliyor ve profesörle kızı dahi hikâyelerin nerelerini müzikanın ne suretle ifade eylediğini anlatıyordu. Lakin bu sohbetin pek eğlenceli ve lezzetli sohbetlerden olmasıyla beraber bugün şuradaki ikametin mecburî bir ikamet ve âdeta bir mahpusiyet olması yok mu, işte işin bu ciheti ziyadesiyle canımı sıkıyordu.

Akşam üzeri Doktor Yanpolski geldi. Hâlimizi, hatırımızı sorduğu sırada dedim ki:

– Eğer can sıkıntısı insanda başkaca bir hastalık hâsıl etmeyecek olursa

[373] istihbar: öğrenme
[374] dirîğ-i himmet (et-): iyiliği esirgemek
[375] imtisal (eyle-): uymak
[376] badehu: ardından

semere-i himmetinizle evvelki hastalık mündefi[377] olmuş demektir.

– Ne demek? Canınız mı sıkıldı?

– Canımızı sıkmamak için elimizden geleni icrada kusur etmedik ama bana inanmazsanız Madam Gülnar'a sorunuz da o söylesin.

Doktor bir tavr-ı istizahla[378] madamın yüzüne baktıkta madam dedi ki:

– Mithat Efendi'nin hakkını inkâr edemem. Sıkılmamak için ne yapmak lazım gelirdiyse yaptık ama yine sıkıldık. Zira arzu ettiğimiz şeyler başka, eğlence için zaruri ittihaz eylediğimiz tedbirler yine başka.

Doktor bizi eğlendirmek için o gün imparatoriçe hazretlerinin kiliseye nasıl geldiğini ve Danimarka hanedan-ı kralîsinin dahi kilisede ne hâlde bulunduğunu ve halkın ne kadar kalabalık idiğini ve okunan duaların ne güzel okunduğunu falanı anlatmaya başladıysa da nihayetinde Madam Gülnar:

– Doktor! Mantolarımıza sımsıkı sarılsak arabaya binsek tiyatroya gitsek kaviyen zannediyorum ki hastalığımız avdet etmek şöyle dursun husule gelecek eğlenceyle bugünkü iç sıkıntısı dahi bizden mündefi olur gider, deyince doktor efendiye birdenbire bir durgunluk geldi. Fakat Berlin'den gelip Rusya imparatoriçesi hazretlerinin Kopenhag'da bulunması hasebiyle birkaç muntazam oyun vermiş olan bir Almanyalı tiyatro kumpanyası son defa olmak üzere bu akşam *Carmen** denilen meşhur operayı oynayacağı gazetelerde görülmüş ve Madam Gülnar tarafından temaşası pek arzu edilmiş bulunmasıyla doktor bunu men edemeyeceğini anlamakta teehhür etmedi. Dedi ki:

– Arabayla değil fakat piyade olarak gidip gelirseniz ve bahusus tiyatrodan çıkar çıkmaz yine paltolarınıza bürünerek birdenbire sokağa fırlamayıp koridorlarda sıkı sıkı biraz yürüyerek vücudunuzu alıştırdıktan sonra sokakta daha sıkı yürüyerek gelirseniz bu müsaadeyi diriğ etmem.

Biz doktorun koyduğu şartları kabul eylédik. Tiyatroya kendisini de davet ettikse de bugün temaşasına gittiği hastahanede bazı tabiplerle Tivoli'ye gitmeye karar ve söz verdikleri beyanıyla istifa eyledi. İhtiyar baba ve kız dahi istirahat arzusuyla bize refakat edemeyeceklerini bildirdiklerinden biz yalnız ikimiz gitmek mecburiyetinde kaldık.

Filvaki bade't-taam tiyatroya gittik. Hem de yetişmek için biraz isticale bile mecbur olduk. Zira bu memlekette Paris gibi tiyatrolar nısf-ı leyle yakın başlayıp nısf-ı leylden birçok sonra hitam bulmak mutat değildir.

[377] mündefi (ol-): geçmek
[378] tavr-ı istizah: sorgulayıcı tavır

* *Carmen*: Fransız besteci Georges Bizet'in 4 perdelik opera oyunudur. (h.n.)

Alafranga saat yedide tiyatroda bulunulursa iyi yer bulunup yedi buçukta bed'[379] eden oyun nihayet saat onda yani nısf-ı leylden iki saat evvel hitam bulunmak üzere ilan edilmişti. Paris'teyse tiyatrolar ancak bu zamanda oyuna bed' ederler.

Bir de gerek burada ve gerek Berlin'de gittiğimiz tiyatrolarda fiyatça Paris ve mahall-i saireye pek de kıyas kabul edemeyecek bazı garibeler gördük. Burada tiyatronun en muteber mahalli birinci parke denilen ve Paris tiyatrolarında orkestra koltukları tabir olunan ilk sıralardır ki mevsimine ve oyununa göre bir mevki üç buçuk krondan yedi krona yani bir Fransız altınına kadar ücretle işgal olunabilir. Yine bu koltukların ikinci sıraları iki krondan beş buçuk krona kadar ücretli olup parter denilen kenarlar ikiden dört krona kadar tutulduğu hâlde balkon denilen localara üçten altı krona kadar girilebilir. Hatta bir loca yalnız bir adama hasredilmeyip localar tamamıyla değil yalnız bir sandalye hesabıyla icar edilir.

Biz bi't-tabii birinci sıradan birer koltuk sandalyesi almıştık. Geçen seneler İstanbul'da *Carmen* oyununun Fransızcasını bir kere temaşa eylediğim gibi mutadım veçhile evvela librettosunu yani oyunun kitabını okuyup öyle gitmiş olduğumdan mahiyeti de zihnimde epeyce yer etmişse de Madam Gülnar bu güzel oyunun zevkine tamamıyla varmaklığımı arzu eylediğinden ve oyunun Almanca oynanması bu arzunun husulüne mümanaat[380] edeceği gibi zaten operayı hangi lisanda oynasalar anlaşılması güç olacağından oyunun havi olduğu vukuatı tamamıyla hikâye edip anlatmıştı.

Berlinli oyuncular bu oyunu hakikaten pek de mükemmel bir surette oynadılar. Kendi takımlarından maada Kopenhag'ın tiyatrocularından da birçok yardımcılar tedarik eylemiş olduklarından birinci perdeyi öyle bir suret-i mükemmelede icra eylediler ki bu mükemmeliyet her zaman her yerde kolay kolay müyesser olamaz. Zira birinci perde bir tütün ve sigara fabrikası ve onun yanında bir meydan ve meydanın nihayetinde bir büyük köprü ve tütün fabrikası mukabilinde bir karakolhane gösterir ki önünde bir bölük asker silah çatmış olduğu hâlde diğer bir bölük gelip onları değiştireceğinden ve tütün fabrikasına birçok işçi kızlar girip meydanda ve köprü üzerinde de ahaliden birçok adamlar gezineceğinden kalabalığın bu derecesi hiçbir kumpanyanın yalnız kendi takımıyla gösterilemez.

Bu gece silah çatan turuncu üniformalı askerler otuz beşten mütecaviz oldukları gibi onları değiştirmeye gelen yeşil üniformalı bölüğün miktarı da bundan az değildi. İşte yalnız bunlar yetmiş, seksen kişilik bir kalabalık

[379] bed' (et-): başlamak

[380] mümanaat (et-): engel olmak

hâsıl ediyorlarsa da kuru kalabalık değil. Oyunun tenoru yani en mühim âşık rolünü oynayan zabitle ikinci üçüncü derecede roller oynayan birkaç oyuncu bu askerlerin içinde bulunduğu bakisi de bir koro heyetidir. Primadonna yani birinci âşıka rolünü icra eden kız dahi dâhil olduğu hâlde tütün ve sigara fabrikasına giren kadın korosunu teşkil eyleyen kızların miktarı da altmıştan aşağı tahmin olunamayıp piyasada gezinen ahaliyse şüphesiz seksen nüfusu mütecavizdi. İşte bir saha-i temaşa üzerinde iki yüzden mütecaviz adam ki bir zaman İstanbul'da bir İtalyan tiyatro kumpanyasının icra eylediği *Aida* operasında cenkten avdet eyleyen asker olmak üzere hammal cemmalden elli altmış adam toplanıp giydirilebilmiş olması tiyatro meraklıları nezdinde vukuat-ı mühimmeden addolunmuştu.

Oyuncuların sesleri ve evza ve hareketleri dahi pek dil-pesend[381] olduğundan ve bahusus bu gece Kopenhag'ın kibar ahalisinden kadın erkek pek çok kimseler tiyatroyu doldurmuş bulunduğundan oyun oynandıkça saha-i temaşayı ve perde aralarında kibar-ı huzzârı[382] temaşa ede ede pek memnun ve mütelezziz olduk.

Bir de oyun paydos olarak gitmek için koridora çıktığımızda Madam Krelemberg ile babası ihtiyarı koridorda bulmayalım mı? İki taraftan gayet latif kelimat-ı müteaccibaneyle[383] yekdiğerimizi telakki[384] eyledik. Madam Krelemberg'in rivayetine göre biz tiyatroya geldikten sonra kendilerinde dahi tiyatro için şiddetli arzu peyda olarak yatak rahatını bu arzuya feda etmişler.

Opera Tiyatrosu'ndan bakıldığı zaman hotelimiz önündeki ufacık bir bahçe mani olmasa hotel görülebilecek kadar yakın yani nihayet beş altı yüz metre bir mesafecik üzerinde ufacık bir soyulmak tehlikesi geçirmiş olursak istigrab[385] eder misiniz? Doktorun tavsiyesi üzerine tiyatronun koridorlarında biraz gezinerek kendimizi nim[386] serinliğe alıştıralım derken bütün halk tiyatrodan çıkmıştı da en sonraya biz kalmıştık. Kezalik doktorun tavsiyesi mucibince sıkı yürüyüp kızışmak için olanca kuvveti de bacaklarımıza vermiştik. Fakat ne kadar sıkı yürüsek profesörü meğer karga tulumba etmeliyiz ki süratlice yürütebilelim. Dördümüz bir hat teşkil ederek yürümekteydik ki hattın sol ucunda ben ve profesör ve onun yanında kızı ve sağ ucunda da Madam Gülnar bulunuyorduk. Bir aralık kemal-i havfla bulunduğu mevkii terk ederek benim yanıma gelip kulağıma Türkçe:

– Hırsıza bakınız hırsıza! deyince istigrab eyledim. Filvaki onun arkası

[381] dil-pesend: güzel; hoş
[382] kibar-ı huzzâr: orada bulunan kalburüstü kişiler
[383] kelimat-ı müteaccibane: şaşkınlık belirten sözler
[384] telakki (eyle-): karşılamak
[385] istigrab (et-): şaşmak
[386] nim: yarı

sıra üstü başı epeyce temiz, silindir şapkalı bir herif dahi gelip kadıncağızın ta koltuğuna sokulurcasına yakınından yürümeye başladı. Derhâl aklımı başıma aldım. Ben profesörün kolunu bırakıp yerime Madam Gülnar'ı koyduktan sonra üçünü önüme katıp kendim bir adım geride ve tamam profesörün hizasında yürümeye başladım. Herif hâlâ Gülnar'a tezyid-i takarrüb[387] daiyesinde[388] bulunduğundan yavaşça omuzuna dokunup Fransızca olarak:

– Mösyö! Ya ileriye geçer veyahut biraz geride kalır mısınız? dedimse de zannıma kalırsa herif kelamımdan ziyade tavrımı dinleyerek geriledi. Daha geride bulunan diğer bir herif ona yetişip ağızdan kulağa bir şeyler söylediklerini "Bir giderim beş ardıma bakarım" şarkısı fehvasınca geriden ayrılmayan gözlerim görüyorlardı. Beykoz'daki çiftliğe gidip gelmek hasebiyle İstanbul'da bile yanımdan ayırmamakta bulunduğum beyaz nikelli beş atışlı tabancam cebimde bulunduğundan çıkarıp kovanını elimle tahrik ederek şöylece bir yoklama icra ettim. Bu sakitane[389] hareketim evvelki kelamımdan ziyade fasahat[390] makamına kaim olduğundan herifler sağ tarafa bükülüp adımlarını sıklaştırarak tebaüd[391] edip gittiler. Ben tabancamı cebime koydumsa da elim cebimde ve tabancanın kabzasında olarak yürüyordum.

Ne ihtiyar profesör ne kızı hiçbir şey sezmeksizin hotele kadar geldikse de orada vuku bulan hasbihâlimizde ne Madam Gülnar'ın ne benim şüphemiz kalmamıştı ki bu herifler bizi gözlerine kestirmişlerdir. Zaten göze kestirilmeyecek nemiz var? İki kadınla bir de tirit ihtiyardan sonra en kabadayıları ben görünüyorsam da başımdaki fes yabancılığımı ve acemiliğimi ilan edip duruyor. Bereket versin ki revolver bunların yabancısı değilmiş. Benim dilimden anlamıyorlarsa bile o mini mini oyuncağın dilinden anlayacakları için yakamızı bırakmışlar.

Paris'te bile geç vakit sokaklarda piyade olarak gezmek asla caiz değildir. Hem orada geç vakit bile sokaklar tenha değilken yine caiz değildir. Böyle Kopenhag gibi gece saat ondan sonra sokakları bi'l-külliye tenha olan yerlerde arabasız gezmek kat'a göze aldırılacak cesaretlerden olamazsa da evvelce dahi arz ve ihtar eylemiş bulunduğum veçhile biz bu hareketi üşümemek için bir tedbir-i tıbbî olmak üzere iltizam eylemiştik. Ama mesafe dört beş yüz metreden ibaret mesafat-ı karibedenmiş![392] Ziyanı yok, tiyatrodan çıkan kalabalıkla beraber yürüyüp yerine gelmeli veyahut büsbütün tenhalaşan sokaklardan arabayla geçmeliydi. Bahusus ki bir memleketin bu gibi tehlikeleri yerlisi hakkında binnisbe az olduğu hâlde yabancılar hakkında

[387] tezyid-i takarrüb: daha fazla yaklaşma
[388] daiye: çaba
[389] sakitane: sessiz
[390] fasahat: etkili söz söyleme
[391] tebaüd (et-): uzaklaşmak
[392] mesafat-ı karibe: yakın mesafe

daha çok olduğunu mutlaka hatıra getirmeliydi. Neyse Hakk Sübhanehu ve Teala Hazretlerinin hıfz ve himayesiyle şu ufacık tehlikeyi arkadaşlarımız sezmeksizin geçirmiş olduk.

KOPENHAG'DAN BERLİN'E

Tiyatrodan avdet eylediğimiz bu gecenin ferdası[393] gün Kopenhag'dan kalkıp Berlin'e kadar gidecektiysek de şimendifer ve vapur ilanlarını tetkik eylediğimizde bize münasip olan katar alafranga saat dokuz buçukta yani öğleden iki buçuk saat mukaddem hareket edeceğinden isticale mecbur değildik. Doktor Boris daha evvel hareket edecek şimendiferle Belçika'ya gideceği için geceden bize veda resmini[394] icra ederek odasına çekildi. Biz ise daha vakit erken olduğundan çay içerek, kâğıt oynayarak biraz eğlenmeye karar verdik. Kararımızı icra dahi eyledik. Zaten yüklerimiz bağlı demek olup benim değiştirmiş olduğum çamaşırdan maada sandığa sokulacak bir şeyim olmadığı gibi arkadaşlarım dahi ben hâldeydiler. Nısf-ı leyle kadar kâğıt oyunlarımız devam eyledi. Mağlubiyet hep bizde devam eyliyordu. Yeni oyunun en acemisi ben ve en ustası onlar olduğu hâlde bana galebe müyesser olabilir mi? Bana her galebeyi çaldıkça onların ziyadesiyle neşelenip eğlenmeleri de bizim mükâfatımız addolunuyordu.

Nısf-ı leylde yattık. Sabahleyin alafranga saat sekizde kalkıp bir saat zarfında bol bol giyindikten kuşandıktan sonra kahvaltımızı da istasyon lokantasında etmek üzere hotelciyle hesabımızı kesip dördümüz bir arabaya binerek ve bir arabaya da eşyamızı yükleterek istasyona vardık. Zira Gothenburg'dan buraya kadar şimendifere teslimen göndermiş bulunduğumuz büyücek sandıklarımız dahi buradaki hotelci vasıtasıyla şimendiferden aldırılmıştı.

Bu defa dahi eşyamızı Berlin'de almak üzere şimendifere bi't-teslim istasyon lokantasında kahvaltımızı icradan sonra vagona bindik ki beş on dakika sonra katar hareket eyledi.

Bugün için müretteb[395] olan yolumuz Vordingborg, Orehoved, Gedser Odde tarikiyle Rostock üzerinden Berlin'e varmak üzere tayin olunmuştu ki Kopenhag'dan Vordingborg'a kadar şimendiferle gidilerek oradan vapura binilip Falster adasına yani Orehoved iskelesine çıkılacak ve badehu yine

[393] ferda: yarın; erte
[394] resm: tören; merasim
[395] müretteb: düzenlenmiş; belirlenmiş

şimendiferle Gedser Odde iskelesine varıldıktan sonra tekrar vapura binilip Roktock'un iskelesi olan Warnemünde nam mevkie çıkıldıktan sonra yine şimendifere binilip Berlin'e kadar gelinecekti.

Bugün şimendifer derununda kuşluk taamı için tedabir ve tedarikâta lüzum görülmedi. Zira Gedser Odde'den binildikte bizim için üç saatlik kadar bir deniz seyahati mukarrer[396] olduğundan ve binilecek vapurda bi't-tabii âlâ taamlar bulunacağından beş altı saat sonra varılacak olan bu mahalden evvel taam etmek hem vakitsiz olacaktı hem de tabiatça taam edilemeyecekti.

Gayet açık ve berrak bir havayla yola düzüldük. Bindiğimiz vagonda bi't-tesadüf yine yalnızdık. Seslerimiz pek müsait olmadığından şimendifer zangırtısı içindeki mükâlematımızı[397] ağızdan kulağa yürütmeye mecbur oluyor idiysek de yine neşemiz yerindeydi. Üç saat kadar yürüdükten sonra ilk iskelemiz bulunan Vordingborg'a geldik ki burada koca bir katar şimendiferin vapura irkâb[398] olduğunu görmek cümlece[399] ilk müşahede olduğu için ziyadesiyle hoşumuza gitti. Şöyle ki:

Bu iskeleye vusulümüzde kondüktörler tarafından edilen tarif üzerine yanımızda bulunan eşya-i hafifeyi commissioner denilen hamallara yükletip liman içinde istim salıveren bir vapura kadar geldik. Vapura girdiğimizde biçimini o zamana kadar gördüğümüz sefinelerden hiçbirisine benzetemediğimiz için istigraba[400] başladık. Vapurun tûlü[401] elli metre kadar olduğu hâlde arzı[402] hemen yirmi metreden ziyade âdeta duba gibi bir şeydi. Ancak güverte üzerine iki yol şimendifer hattı temdid edilmiş bulunduğunu görünce anladık ki katar dahi bu vapura bindirilecektir.

Filvaki şimendifer hatlarının cenaheynine[403] ipler gerilerek yolcular bu iplerle küpeştelerin arasına doldurulmak suretiyle şimendifer hatlarının üzeri tahliye edildikten sonra katarın bir kısmı vapur içine doğru yürütüldü. Karadaki iskeleyle vapurun güvertesi tesavi[404] hâsıl etmek için iskelenin ucu bir kuvvetli makineyle indirilip kaldırılıyordu. Katarın ilk parçası tahmil olundukta vapur bi't-tabii suya battığından ikinci parçayı tahmil[405] için ikinci iskeleyi bir hayli indirmeye lüzum görüldü. Bade't-tenzil tesavi hâsıl oldukta öteki parçası dahi irkâb edilerek gemi yükünü almış oldu.

Makinelere fevkalhad merak ve hevesim olduğundan ben bu ameliyatı temaşa ederken Madam Gülnar dahi epeyce kalabalık olan yolcular

[396] mukarrer: kararlaştırılmış
[397] mükâlemat: konuşmalar
[398] irkâb (olun-): bindirilmek; yüklenmek
[399] cümle: herkes
[400] istigrab: şaşırma
[401] tûl: uzunluk
[402] arz: genişlik
[403] cenaheyn: iki taraf
[404] tesavi: denge
[405] tahmil: yüklemek

meyanında dün akşam oyunlarını temaşa eylediğimiz Alman oyuncularını tanımış, Madam Krelemberg ile bunlara dair bahsediyormuş. Vapûr hareket eder etmez bunları bana da irae ve ihtar ederek kâh oyunculara ve kâh oynadıkları oyunlara dair musahabeye başladık.

İstanbul'a gelen birkaç Fransız ve İtalyan tiyatro takımlarıyla hasbe'l-meslek muarefe peyda eylemiş idiysem de onların hâlleriyle şu vapurda gördüğüm Alman oyuncularının hâllerini asla mukayese edemem. İstanbul'da gördüğüm İtalyan ve Fransız kumpanyalarının kadın, erkek oyuncuları meyanında müteehhil[406] hemen hiçbirisini görmemiştim. Bu Almanlardaysa pek çoklarının müteehhil oldukları yanlarında birçok da çocukları bulunmasından ve çocukların kendilerine "ana" ve "baba" diye hitap etmesinden anlaşılıyordu. Bazı kimselerden vuku bulan suallerimiz dahi bu hakikati teyid eylediler. Hatta bazı erkek oyuncular varmış ki kadınları tiyatro sanatına mensup olmayıp kocalarıyla beraber gezerler ve iktiza ettikçe figüranlık yani sözsüz ve oyunsuz yalnız isbat-ı vücuddan ibaret muavinlik ederlermiş. Buna mukabil bazı kadınlar varmış ki kocaları oyuncu olmayıp perdecilik, biletçilik ve figüranlık gibi hizmetlerde bulunurlarmış. İçlerinde bekâr oldukları anlaşılan kadın, erkek bir hayli zevat dahi bulunuyordu. Ancak cümlesinin ahvali öyle Fransız ve İtalyan oyuncuları gibi perde-birunane[407] bir surette olmayıp cümlesi pek edibane tavırlarda bulunuyorlardı.

Sealand adasıyla Falster adası arasındaki boğaz pek küçük adacıklar ve kayacıklarla da işgal edilmek şartıyla ancak köprüyle Büyük Ada arasındaki mesafe kadar olduğundan ve bugün havanın müsaade-i fevkaladesinden kat'-ı nazar burası garp rüzgârından maada her rüzgâra karşı kapalı bir liman hâlinde bulunduğundan bir saat kadar devam eden şu mesafeyi suhulet[408] ve selamet-i tammeyle kat' eyledik. Karşı yakaya vardığımızda on dakika zarfında katarı vapurdan çıkartıp yola düzelttiklerinden bindik ve bir saatten ziyadece müddet zarfında Gedser Odde iskelesine geldik. Vakit henüz ikindiden evvel ve hava gayet latifti. Hararet-i şems[409] âdeta kuvvetini hissetirebilmekteydi.

Buradan Rostock'a gitmek için bindiğimiz vapur birçok emsalini zikir ve ihtar eylemiş bulunduğum iki güverteli vapurlardan olup henüz pek yeni yapılmış ve gayet tezyin olunmuştur.

Taam için en alt kattaki salona inerek arzu eylediğimiz et'imeyi[410] hizmetçi kıza sipariş eyledikse de doğrusu ya kızcağızın hizmetinden memnun olamadık. Zira yolcu kalabalığı ziyade ve herkeste taama ihtiyaç pek fevka-

[406] müteehhil: evli
[407] perde-birunane: açık saçık; utanmazca
[408] suhulet: kolaylık
[409] hararet-i şems: güneşin ısısı
[410] et'ime: yemekler

lade olduğundan başka yardımcısı olmayan bir tek kız bizi değil yolculardan hiçbirisini memnun edemiyordu. Avrupa'da esna-yı taamda ekmeği gayet az yiyip taamı çok yemek mutatken bugün önümüze koyulan birer büyücek bifteği katık ederek ve mümkün mertebe ekmeği çok yiyerek karnımızı doyurmaya mecbur olduk ki meğer bu âdet Ruslarda dahi mevcut olduğundan bizde epeyce kahkahaları istilzam[411] eylemişti. Hele hizmetçi kız bir eli değip de bize birer büyücek parça gravyer peyniri de getirdiği zaman mal bulmuş mağribîye döndük.

Bir an evvel taam edip güverte üzerine çıkmaya can atıyorduk. Zira havanın letafeti o memalik-i şimaliyede[412] değil bizim memalik-i Cenubiye ve Şarkiye'de[413] bile nadir bulunacak derecelerde olup imtidad-ı nazarsa birçok mahallere doğru latif latif manzaralara tesadüf eyleyeceğinden şu letafetlerden istifade fırsatını elden kaçırmamak istiyorduk.

Güverte üzerine çıktık. Sağ tarafın davlumbazını kendimize siper ederek yalnız geminin hareketinden mütehassıl cüzice bir cereyan-ı havayı da kendimize vusulden[414] men eylemiş olduktan sonra musahabeye başladık.

Sair yolcular gibi tiyatro oyuncuları da kâmilen güverte üzerine çıkmışlardı. Herkeste neşe ve şetaret fevkalade olup bira şişe ve kadehleri ziyadece it'ab[415] olunuyorlardı. Bir aralık oyunculardan uzun boylu güzelce bir kız Madam Gülnar'ın nazar-ı dikkatini celbeyledi. Dedi ki:

– Şu kıza bakınız şu kıza! Ne acayip gözleri var.

Kıza baktım. Yalnız gözleri değil hâl ve tavırları da pek acayipti. Gözleri hiçbir tarafa nasb-ı nazar-ı rüyet[416] etmeyip ziyadece şehla olan gözler gibi nasıl fırıl fırıl dönüyorlarsa tavrında da bir tebessüm varsa da bir kimseyle görüşüp veya bakışıp ondan mütevellid[417] tebessümlerden değil bila-sebeb ve tezayüd[418] ve tenakus[419] etmez bir tatsız tebessüm! Hatta güya bir iş için davranmış gibi bir tarafa doğru giderek fakat pişman olmuş da geri dönüyormuş gibi hemen tebdil-i hareket ediyor. Lakin ikinci hareketini de bir hedef-i matluba[420] isal eyleyemiyordu. Dedim ki:

– Deniz tutmak mukaddimesi!

Gülnar bu reyimi bir tavr-ı istib'adla[421] telakki eyledi. Denizin kendi

[411] istilzam (eyle-): gerektirmek
[412] memalik-i şimaliye: kuzey ülkeleri
[413] memalik-i cenubiyeve şarkiye: güney ve doğu ülkeleri
[414] vusul: ulaşma
[415] it'ab (olun-): yorulmak
[416] nasb-ı nazar-ı rüyet (et-): bakışını yöneltmek; bakmak
[417] mütevellid: ortaya çıkan; doğan
[418] tezayüd (et-): artmak
[419] tenakus (et-): azalmak
[420] hedef-i matlub: belirli hedef
[421] tavr-ı istib'ad: yadırgayıcı tavır

üzerinde dahi tesiri daima ziyadece görülmekteyken bugünkü havada insana tesir edecek hiçbir hâl olmamasıyla kızda görülen fenalık deniz tesiri olabileceğine ihtimal veremiyordu. Dedi ki:

– Böyle gül gibi bir denizde insanı deniz tutar mı?

– Bazı kimseleri tutabilir. Bakınız geminin kıçıyla arkamızdaki sahili nazar-ı dikkatinizle mukayese eyleyiniz. Her birkaç saniyede bir gemimiz yükselip sahil alçalıyor ve müteakiben sahil yükselip tenezzül gemimizde vaki oluyor.

– Bu kadarcık bir hareketle insanı deniz tutar mı?

– Bazı kimseleri tutar. Siz dahi metanetli olduğunuz için teşekkür ediniz.

Bu söz hatırımıza mahut[422] hikâye-i muhayyeleyi[423] getirdi ki tavşanın metanet ve besaletini[424] müsbit[425] olmakla kahkahalarla güldük.

Elbette malumuzdur ki tavşan avcının zağarından, tazısından, tüfeğinden, doğan ve kartal gibi kuşların hücumundan, kurttan, çakaldan hâsılı her şeyden korkmaya mahkûm olduğu ve bir yaprak titrese ödü patlamak derecesine geldiği için artık hayattan bizar olur. Kendisini dereye atıp şu müzic[426] hayattan kurtulmak mecburiyetine düşer. Dere kenarına kadar gelip oradaki kurbağalar kendisinden korkup hemen dereye atıldıklarını görünce "O! Benden daha korkakları da vamış. Meğer bunlara nispetle benim cinsim kahramanlardan addolunur." diye intihardan vazgeçmiş.

Madam Gülnar deniz korkusu en ziyade kendisinde vardır zannındayken şu kadının kendisinden ziyade müteessir olduğunu görünce mutmainane bir tesliyette bulunduysa da kadının hâli deniz tutmak olduğuna kanaat gösteremedi. Bunun üzerine ben dedim ki:

– Üç şeyden birisi olmak zaruridir. Bu kadını ya deniz tutuyor ya mecnundur veyahut sarhoş! Herhâlde kadıncağız kendi hâl-i tabiisinde değildir.

Bir aralık lakırdı başka cihetlere intikal ederek muvazenesini kaybetmiş bulunan oyuncuyu hatırdan çıkardık. Bir çeyrek kadar mesail-i saire[427] üzerine mükâleme eyledikten sonra kadıncağız tekrar Gülnar'ın nazar-ı dikkatini celbeyledi. Hatta bu defa meşy[428] ve hareketinde evvelkinden daha ziyade bir muvazenesizlik görülüyor idiyse de Gülnar sarhoşluğuna kanaat etmek istediği hâlde ben deniz tutması ihtimaline daha ziyade kuvvet veriyordum. Çünkü bir sarhoş olsa gözlerinde mahmurluk hâlleri ve tavrı neşeli

[422] mahut: adı geçen
[423] hikâye-i muhayyele: hayalî hikâye
[424] besalet: yiğitlik
[425] müsbit (ol-): ispat etmek
[426] müzic: usandıran
[427] mesail-i saire: diğer konular
[428] meşy: yürüme

bulunmak icap ederken bu kızda beniz uçmuş ve kendisini bir fenalıktan kurtarmak için cebr-i nefs[429] eylediği hemen apaşikâre müşahede kılınmakta bulunmuştu. Dedim ki:

– Deniz tutanların hepsi bî-huş ve bî-haber yatıp kalmazlar. Bazıları bir gayret-i fevkaladeyle o fenalığa galebe etmek isterler. Hatta ben dahi gereği gibi deniz tutmayanlardan addolunursam da bazı kere bu fenalığın mukaddematını kendi üzerimde hisseylemeye başlarım. Hele kamara içinde boya kokusu, yemek ve içki kokusu gibi şeyler bu ilk tesiri peydaya başlarlar. Eğer kendimi bırakacak olsam ihtimal ki bu tesirin derecesi artar. Fakat cebr-i nefsle kalkar bir dolaşırım ve o hâli üzerimden atmaya gayret eylerim.

Biz bu lakırdıya hâlâ devam eyliyorduk. Oyuncu kız dahi muvazenesini büsbütün kaybeylemiş bulunduğu hâlde şu tarafa, bu tarafa doğru kemal-i telaşla yürümek gayretindeydi. Derken zavallı kız muvazeneyi büsbütün kaybederek güverte üzerine boylu boyuna yıkılıvermesin mi?

Madam Gülnar hem korktu hem kıza acıdı. Epeyce bir telaşla:

– Yetiş efendi, yetiş! Kıza birşey oluyor! dedi. Ben badi-i emirde[430] tereddüt eyledimse de o kadar halkın uzaktan temaşacı olarak kızın imdadına müsaraat[431] etmediklerini görünce Gülnar'ın ihtar ve emrine hak verdim. Arkamdaki ağır paltoyu hemen bırakıp kıza koştum. Başı geminin küpeşteleri tarafına müteveccih olarak binaenaleyh vücudundan daha alçak olduğu için kolumu başının altına sokup yükselttimse de sair ne gûne tedbir ittihazı lazım geleceğini derhâl zihnimde bulamadığımdan hayret ve tereddütteydim.

O aralık tayfalar geminin tabibine haber vermişler. Tabip olduğu üniforması üzerinde Bukrat ya da Bukrat'ın asasına sarılmış olan yılandan anlaşılan bu zat dahi yetişip Fransızca olarak:

– Hastayı şuraya kumandan kabinosuna götürüp sofa üzerine yatırmalıyız, deyince diğer kolumu da hastanın dizleri altına sokup tekmil vücudu iki kolum üzerinde kalmak hasebiyle kaldırıp zaten güverte üzerinde ve bize beş altı metre mesafede bulunan kabinoya kadar götürdüm.

Lakin kadıncağız ne ağırmış! Mesafe biraz daha uzacık olsaydı bu defa ikimiz birlikte düşecektik. Hele dar kapıdan güç hâlle sokabilerek derununda bulunan sedir gibi bir kanepenin üzerine kızı uzattım. Halk kabinonun iki kapısını ve pencerelerini istila ederek temaşaya koyulmuştu. Tabip derhâl cebinden bir çakı çıkarıp hastanın yaka ve kol düğmelerini keserek gevşeltti ve kızın vaziyetini tashih ederek daha ziyade rahatça yatmasına yardımla

[429] cebr-i nefs (eyle-): kendini zorlamak
[430] badi-i emir: başlangıç
[431] müsaraat (eyle-): koşmak

badehu nabzını alıp tetkike başladı.

Bu sırada hasta birdenbire davranıp doktorun üstüne başına doğru bir tavus kuyruğu salıvermesin mi?

Artık kaçan kaçana. Tabii ben dahi bu temaşadan mahzuz[432] olamayarak kararı firara tebdil eyledim. Biçare tabip kendi duçar olduğu belayı hiç düşünmeyerek hastanın yanından kaçmadı. Tayfalara, kamarotlara emirler vererek gemilerde bu misilli hastegâne[433] mahsus olan bir kovayla yastık ve örtü getirip hastaya muaveneti ikmal eyledikten sonra biraz da kendi üstü başı kaydında bulunmak üzere aşağıya indi.

Bu misilli ahvalde Avrupalıların pek kayıtsız olduklarını zaten bilirdim. Bu defa reyü'l-ayn[434] müşahede dahi eylediğimde o fikir teeyyüd[435] eyledi. Keyfiyeti Madam Gülnar'a da anlattığımda o da kabul edip hak verdi. Hâsılı ikimiz dahi Cenab-ı Hakk'a dua eyledik ki şu memleketlerde bizi bir kazaya duçar edip de halkın muavenetine[436] muhtaç eylemesin.

Vakıa Avrupa'nın büyük şehirlerinde sokak ortalarında birdenbire hastalanan veyahut düşüp yaralanan veya bir dârib ve cârihin[437] pençe-i gadrine duçar olan insanların tedavisi için imdada koşmak vazifesiyle muvazzaf[438] memurlar nasb[439] olunmuş ve bu emr-i hayr için insaniyet-perveran-ı ahaliden birtakım cemiyetler teşekkül eylemiş olduğundan bir hâdise, bir kaza vukuunda bunlar imdada koşacakları ve koştukları münker[440] bulunmak şöyle dursun ziyadesiyle istisvab[441] ve istihsana[442] da bizi mecbur eylerse de zann-ı âcizaneme kalırsa bu muavenet için memurîn-i mahsusa tayini ve cemiyetler küşadı maahaza halkın kayıtsızlıkta veyahut gamsızlıkta pek ileriye varmış bulunmalarından mütevellid[443] bu lüzum üzerine vaki olmuştur. Bu misilli heyet-i muavenenin[444] kendi memleketimizde de teşekkülünü arzu etmez değilsem de bizde henüz böyle şeylere olan lüzumun kendi kendisini bir suret-i mübremede[445] meydana koyamamış bulunması mürüvvet-i umumiyenin[446] bu gibi ahvalde bayağı kifayetinden naşidir diyebilirim. Muhakkaktır ki Avrupa'da bir insan sokakta düşüp vefat etse temaşasına koşan binlerce adamın birisi bir yudum su vermeye kendisini mürüvveten mecbur görmez. Böyle bir vazifeyle muvazzaf olan kimse gelip

[432] mahzuz (ol-): hoşlanmak
[433] hastegân: hastalar
[434] reyü'l-ayn: gözle görerek
[435] teeyyüd (eyle-): doğrulanmak
[436] muavenet: yardım
[437] dârib ve cârih: vuran ve yaralayan
[438] muvazzaf: görevli
[439] nasb (olun-): görevlendirilmek; tayin olunmak
[440] münker (bulun-): inkâr edilmek
[441] istisvab: doğrulama; beğenme
[442] istihsane: hoşlaıuna
[443] mütevellid: doğan; kaynaklanan
[444] heyet-i muavene: yardım heyeti
[445] suret-i mübreme: kaçınılmaz şekilde
[446] mürüvvet-i umumiye: halkın yardımı

vazifesini ifa etmesine bi'l-intizar[447] kendisi yalnız temaşayla zevkine bakar.

Şu oyuncu kız hadisesi biraz huzurumuzu selb ederek bizi epeyce müteessir eylemiş idiyse de biraz sonra Rostock Körfezi'ne duhulümüz bu tesire de nihayet vermişti. Vapurdan çıkarak şimendifere binmeye çalışırken vapur memurlarından birisi arkamızdan koşup Madam Gülnar'ın kahkahalarla gülerek ettiği tercümeye göre bize:

– Direktör Efendi! Direktör Efendi! Sizin hasta kız gemide kaldı. Onu ne yapacaksınız, demesin mi? Madam Gülnar ve Madam Krelemberg memurla birkaç lakırdı teati eylediler ki hulasa-i muhavereleri[448] herif bizi tiyatro direktörü zannederek bizim arkadaşların da bu zannı tashih eylemiş olmalarından ibaretti. Eğer şimendifere binmek telaşı olmasaydı kızcağızın bu hâl-i metrukiyetine[449] de kim bilir ne kadar acıyıp müteessir olacaktık.

Bugün istifademiz yalnız havanın letafet-i fevkaladesinden ibaret kalıp yoksa taamımız fena ve müşahedatımız müellim[450] olduklarına dair müştekiyane[451] sözlerle yola revan olduk. Önümüzde daha Berlin'e kadar dört beş saat mesafe bulunduğundan bu müddet zarfında açlığa ne gûne bir çare bulabileceğimizi düşünüyorduk. Koca Madam Krelemberg! O becerikli kadın meğer ihtiyatı elden bırakmamış. Kola takılan çifte kulplu bir siyah yol sepeti içine dört sandviçle bir kalın şişe bira sıkıştırmış. Kadınlığını beğendiren kadın kadıncıkların tavr-ı muzafferanesiyle bize birer sandviç uzatarak bunları birkaçar yudum birayla tartib[452] ettirebilmesi hakikaten bizi kendisine minnettar eyledi.

Berlin'de nereleri, ne surette gezip bu temaşayı bihakkın icra edebilmek için kaç gün kalacağımız ve hangi hotele ineceğimize dair açılan müzakere bizi âdeta Berlin'e kadar işgal eyledi. Seyahat rehberleri ellerimizde olarak kâh bunlara müracaat ve kâh birbirimizle müzakere eyledikçe karar verdiğimiz tertibatı cüzdanlarımızın birer köşesine kaydeyliyorduk. Hesabımızın yekûnunda Berlin'de üç gün kalmaklığımız lüzumuna karar verildi ve o gece alafranga saat dokuz buçukta yani alaturka saat üç buçuk dörde doğru Prusya Krallığı ile bütün Almanya imparatorunun payitahtı olan Berlin şehrine vusul bulundu.

[447] bi'l-intizar: bekleyerek
[448] hulasa-i muhavere: konuşmanın özeti
[449] hâl-i metrukiyet: terk edilme hâli
[450] müellim: üzücü
[451] müştekiyâne: şikâyetli
[452] tartib (et-): ıslatmak

BERLİN'DE ÜÇ GÜN

Şimendiferde verdiğimiz karar üzerine ineceğimiz hotel "Hotel Central"di ki Berlin'in birinci derecede hotellerinden olup derununda birer posta ve telgraf ve telefon merkezleriyle yolcuların her türlü hizmetlerine vesatet[453] edecek komisyonerleri vesairesi mükemmel olduktan başka şubeleriyle beraber beş yüz kadar da odaları ve salonları bulunduğu delalet-i seyyahîn[454] kitaplarından görülmesiyle sair emsali meyanında bu hotel tercih kılınmıştı. Gariptir ki oraya başvurduğumuzda bizi kabul ve ikame edecek hiçbir oda bulunamayıp direktör azim itizarlarla[455] yanımıza adam terfikiyle[456] Frederick Hoteli'ne irsal[457] eyledi. Orası da hemen hıncahınç dolu olduğundan biz kadınlar için birisi iki yataklı ve ihtiyar profesörle benim için diğeri birer yataklı olmak ve üçüncü derecede bulunmak üzere üç odaya muhtaçken ancak birinci derecede ve ikişer yataklı iki odası bulunduğunu ve fakat bunları ikinci dereceden itibarıyla bize icar eyleyebileceğini söyledi. Direktörün şu kadarcık bir müsaadesi bizi kabul mecburiyetinde bulundurdu. Zira böyle en büyük hotellerde yer bulunamadığı hâlde müracaat edeceğimiz sair yerlerde yer bulunabilmesi bi'l-külliye meşkûk[458] olacağından ve her olur olmaz hotele de biz inemeyeceğimizden gece yarısı hotel hotel dolaşmaktansa buradan memnun olmadığımız surette yarın tebdil imkânının muhafazasıyla bu geceyi şurada geçirmek cümlemizce muvafık-ı akl ve hikmet[459] görüldü.

Avrupa seyahatlerinde böyle gece vakti varılan yerlerde oda tedarikince duçar-ı müşkilat olmamak isteyenler üç dört gün sonra vasıl olacakları memleketlerde hangi hoteli intihap[460] edeceklerse onu evvelden kararlaştırarak telgrafla hotele haber verirler. Mesela "birer yataklı iki oda. Üçüncü katta" derecesinde bir işaret kifayet eyler ki hotelciler bu misilli evamire[461] zaten alışkın bulundukları cihetle şöyle bir emir aldıktan iki, nihayet üç gün sonra yolcunun geleceğini bilip ona göre ihtiyatlı davranırlar. Hatta hotellerden aglebinin omnibüs arabaları ve misafirleri istikbal için bu arabayla giden memurları şimendifer istasyonunda vagonlardan çıkan yolculara "Falanca Hotel! Falanca Hotel!" diye nida ederek yolcu dahi telgraf çekmiş olduğu hotelin ismini işitince o hotelin memuruna bir işaret verir ki memur eşyayı,

[453] vesatet: aracılık
[454] delâlet-i seyyahîn: seyahat rehberi
[455] itizar: özür
[456] terfik: refakat ettirme; katma
[457] irsal (eyle-): göndermek
[458] meşkûk: şüpheli
[459] muvafık-ı akl ve hikmet: akla ve mantığa uygun
[460] intihap (et-): seçmek
[461] evamir: emirler

falanı toplayıp ve muhafazahaneye tevdi'[462] kılınmış olan büyük sandıkları da alıp yolcu hiçbir şeyle meşgul olmaksızın rahat rahat ikametgâhına gelir.

Bir memlekete vusul bulmaksızın hotel intihabında yolcuya hizmet eyleyecek olan şey yalnız rehber-i seyahat kitaplarından ibaret değildir. Vapurlarda süslü süslü birçok levhalar muallaktır[463] ki her biri hotelin ilanı demek olup hotelin resmini ve planını da havidirler.[464] Bir de sakin bulunduğunuz hotelde diğer memleketlerin bu misilli hotel ilannamelerini müzeyyen levhalar suretinde şuraya buraya asılmış görürsünüz. Hatta şimendiferde gelirken bazı kere pencereden içeriye birtakım evrak-ı matbua[465] atılıverir ki bunlar takarrüb edilen memlekette ecnebi yolcularına delalet eyleyecek gazete nev'inden neşriyat olup meccanen[466] tevzi[467] kılındığı veçhile masarif-i tab'iyeleri[468] de hotelciler tarafından tesviye[469] edilirler ki bunların hotelleri varaka-i mezkûrede[470] verdikleri paralar nispetinde medh ü sena edilirler.

Hotelcilik hususunda Avrupa'da hiçbir şehir Paris'e makîs olamayıp Paris'ten sonra da ikincilik hakkına Berlin şehri layıktır. Burası yalnız Almanya devletinin merkez-i askerîsi olmak hasebiyle binlerce zabitanın merci-i mevridi[471], merkez-i ictimaı olduğundan ve cihanın her tarafından Avrupa'ya gelen yolcuların Paris'i görmelerini müteakip Berlin'i ziyaretleri dahi on sekiz yirmi seneden yani hükûmet-i Germenya'nın bir Almanya İmparatorluğu suretinde teşekkülünden beri âdet-i umumiye hükmünü aldığından Berlin'in hotelleri hem çok, hem vâsi hem de pek muntazamdırlar.

Polisin dahi hoteller ve arabacılar üzerinde büyük bir müdahalesi bulunup yolcu için vukuu melhuz[472] olabilen her uygunsuzluğa karşı polis bir himaye-i mücesseme demektir. Ezcümle şimendifer istasyonundan çıkılırken polis memuru yolcunun eline tenekeden mamul oyun kâğıdı kadar bir levha verir ki üzerinde bir arabanın numarası menkuştur. Hatta yolcu bir veya iki atlı ve yalnız yolcuya veyahut hem yolcuya hem yüke mahsus arabalardan hangisini istiyorsa polise söyleyip istediği nev'den bir araba numarası alır. Arabalar istasyon kapısına sokulamayıp alargada bulunurlar. Yolcu elindeki numarayı nida edince derhâl bir arabacı gelip selam verir. O arabacının refiki addolunacak bir de komiseri yani hamalı vardır. Muhafaza-i eşya deposunda sandıkları varsa yolcu kendi elindeki bileti arabacıya verip kendisi hiç karışmaksızın arabacı komisyonerle beraber oradan eşyayı kal-

[462] tevdi' (kılın-): emanet bırakmak
[463] muallak: asılı
[464] havi (ol-): içermek
[465] evrak-ı matbua: basılı evrak; ilan gazetesi
[466] meccanen: ücretsiz
[467] tevzi (kılın-): dağıtılmak
[468] masarif-i tab'iye: basım masrafları
[469] tesviye (edil-): karşılanmak
[470] varaka-i mezküre: söz konusu ilan gazetesi
[471] merci-i mevrid: varılan, toplanılan yer
[472] melhuz: muhtemel

dırır, arabaya tahmil[473] eder. Yolcunun elindeki eşya-yı hafifeyi de aldıktan sonra "Buyurunuz!" işaretini verir. Arabacının numarasını hıfzetmeli. Bu numara elde oldukça arabacı yolcunun esiridir. Gerek arabacıdan gerek komisyonerden ve hatta hotel memurlarından polise edilecek şikâyet kemal-i dikkat ve ehemmiyetle mesmû[474] olup şikâyet eden yolcu bilahare vazgeçecek bile olsa polis vazifesini icradan vazgeçmez.

Elhasıl bu gece bulduğumuz şu iki odaya kanaat ederek bu misilli vusul akşamlarındaitiyat eylediğimiz gece taamını da siparişle odalarımıza yerleşmeye ve elimizi, yüzümüzü ve ayaklarımızı yıkamaya koyulduk ki bundan mukaddem Gothenburg'da refikimizin yaşça kendimize müsavi bir doktor olmasına mukabil burada ihtiyar profesörle oda arkadaşlığı etmek pek de tamamıyla hoşa gidebilecek ahvalden değildiyse de zaruret-i vakıaya katlanmak mecburiyetinde bulunduk.

Gerektaamda ve gerek bade't-taam mükâleme ve mübahasede neşemiz pek yolundaydı. Ben daha Christiania'dan beri vakit buldukça rehberlerden Berlin şehrini tetebbu eylemekte bulunduğum gibi bu akşam şimendiferdeki müzakeremize zamimeten[475] cümlemiz Berlin'de bir tetebbua daha koyulduk. Şehrin büyücek mikyastaki planı gözümüzün önünde bulunarak sakin olduğumuz hotelin mevkiini bade't-tayin şehirde şayan-ı ziyaret ve temaşa olan noktaların semt ve taraflarını ve oralara hangi yollardan gidileceğini muayene ve işaretle kararnamemizi ikmal eyliyorduk. Nihayet nısf-ı leyle doğru yerli yerimize çekilip uykuya yattık.

Bizim âdet kārilerimize malum oldu ya? Sabahleyin erken kalkıp kendi kendimize bir ilk cevelan yapmak bizce en mutena âdetlerdendir. Fakat Kopenhag hakkında yapmış olduğumuz gibi Berlin'i daha ilk cevelanımızdan evvel kārilerimizde bir fikr-i mahsus hâsıl etmek isteriz. Zira bu şehir on beş yirmi sene mukaddem Avrupa'nın üçüncü ve belki dördüncü derecede addolunabilecek büyük beldelerindenken o zamandan beri inşaatça o kadar tebeddülata[476] uğramış ve o derecelerde vüs'at bulmuştur ki yirmi sene mukaddem Berlin'i görmüş ve mükemmelen tanımış olanlar bugün oraya gitseler âdeta büsbütün yabancısı olacakları yeni bir şehir görecekler ve yeniden tetebbuatla öğrenmek mecburiyetini hissedeceklerdir.

Bu şehir elli iki buçuk derece arz-ı şimalide Spree Nehri'nin mürur ederek Havel nam diğer bir nehirle birleştiği vâsi ve kumsal bir ova içinde kâindir ki miladın on üçüncü asrında "Kolon" yani Köln namıyla yâd olunur

[473] tahmil (et-): yüklemek
[474] mesmû (ol-): dinlenmek
[475] zamimeten: ek olarak
[476] tebeddülat: değişiklikler

küçücük bir kasabaydı. Berlin namıyla yâd olunması 1244 senesinde vukua gelerek Hohenzollern* familyasının orada nail-i istiklal olmuş bulunması da 1410 sene-i miladiyesinde vaki olmuştur ki Demir Diş diye makam-ı iktidara gelen Elektör İkinci Friedrich 1470 senesinde vefat edinceye kadar Spree Nehri ortasında bir küçük adayla adanın iki tarafında kâin bir mahalleden ibaret bulunan Berlin şehrine ilk hisarı yapmış ve bu suretle şehr-i mezkûr Almanya'nın sair kırk elli kadar mini mini payitahtlarından birisi addolunmuştur. Bununla beraber Berlin'in asıl Hohenzollern payitahtı addolunması 1499 senesinde vefat eden Johann Cicero** nam elektör zamanında vuku bulmuştur ki şu hâlde Berlin şehri üç yüz doksan senelikten ibaret bir kıdeme malik payitahtlardan demek olur.

Berlin şehrinin protestanlığı kabulü 1539 senesinde vuku bulup eski hisar hedm[477] ve tevsiyle[478] yenisi yapılarak hitamına 1598 senesinde John George*** nam elektör muvaffak olduğu zaman yani bundan iki yüz doksan sene mukaddem Berlin'in ahalisi yalnız on iki bin nüfustan ibaret bulunduğu kendi sicillatında[479] mukayyeddir.[480]

Berlin'in ilk iştihârı[481] Prusya Krallığı'nın banisi addolunan ve 1688 senesinde vefat eyleyen Büyük Elektör Friedrich Wilhelm**** zamanından bed'[482] eyler. Hatta el-hâletü hazihi[483] Berlin'in en güzel mahallesi olup "Ihlamurlar Mahallesi" denilen mahalleyi de bu zat inşa ettirmiştir. O sırada Berlin'in ahalisi yirmi bin derecesine varmıştı. Gerek mezkûr mahallenin inşasına ve gerek nüfusun artmasına sebep olan şeydahi Fransa'da Protestanlığın men-i intişarı[484] için vuku bulan mezalimden dolayı birçok Fransızların Berlin'e ilticası kaziyesiydi. Nihayet Büyük Elektör Üçüncü Friedrich kral unvanını haiz olarak üçüncülüğü birinciliğe tahvil eylediği zaman yani 1701 senesinde Berlin şehri bir kral payitahtı olmuş ve işte yüz seksen seneden beri o şerefi bi'l-muhafaza maddi manevi terakkiyatını da ikmale başlamıştır.

Kral Şatosu ve Arsenal denilen ebniye-i cesime gibi bazı büyük bina-

* Hohenzollern hanedanı 12. yüzyılda Shwaben'de ortaya çıkmıştır. 1701'de Prusya Krallığı'nın, 1871'de Alman İmparatorluğu'nun kurulmasında öncülük etmiş kraliyet ailesidir. Almanya cumhuriyet yönetimine geçinceye kadar krallar hep bu aileden çıkmıştır. [h.n.]

** Johann Cicero: 1455-1499 yılları arasında yaşamış Branderburg elektörü. [h.n.]

477 hedm: yıkılmak

478 tevsi: genişletmek

*** John George: 1525-1598 yılları arasında yaşamış Branderburg elektörü ve Prusya düküdür. [h.n.]

479 sicillat: siciller; kayıt defterleri

480 mukayyed: kayıtlı

481 iştihar: tanınma; meşhur olma

**** Friedrich Wilhelm: 1620-1688 yılları arasında yaşamış Branderburg elektörü ve Prusya dükü. [h.n.]

482 bed' (eyle-): başlamak

483 el-hâletü hazihi: şimdiki hâlde

484 men-i intişar: yayılmayı engelleme

lar işbu kral Birinci Friedrich zamanında inşa edilmeye başlanıp Andreas Schlüter* nam mimar-ı mahir dahi kralın bu hizmetinde ibraz-ı maharet[485] eyliyordu. Sanayi-i nefise[486] akademyasıyla fünun[487] akedemyası da o zaman tesis olunarak hükemadan meşhur Leibniz bunların ilk direktörü nasb[488] olunmuştur. Birinci Friedrich'in evahir-i hükûmetinde[489] Berlin'in nüfusu altmış bir bine baliğ olduğu kezalik sicillatta münderiçtir.[490]

1740 tarihinde vefat eden Birinci Friedrich Wilhelm zamanında Bohemya'dan iltica eyleyen iki bin Protestan Berlin'de yerleştiği gibi Almanya'nın etraf-ı sairesinden dahi mülteciler gele gele tarih-i mezkûrda Berlin'in nüfusu doksan bir bine varmış ve ikincilikle şöhret-şiar olan ve 1786 tarihinde vefat eyleyen Büyük Friedrich zamanında bu payitahtın tevessüüne[491] ve tanzimatına ve nüfusunun tezayüdüne[492] bir suret-i fevkaladede gayret olunup Opera Tiyatrosu ve şimdiki darü'l-maarif ve Büyük Kilise ve St. Hedwig Kilisesi ve yeni akademiya ve Kral Kütüphanesi ve Jandarma Meydanı'ndaki iki kule hep Büyük Friedrich zamanında yapıldıkları gibi bina yaptırmaya merakı bulunan bu kral bazı bendegânını ve tacirleri teşvik ede ede iki yüz kadar da büyük haneler inşasıyla hakikaten payitahtına büyük hizmet görmüştür. Nüfusu dahi yüz kırk beş bine baliğ olmuştur.

1797 senesinde vefat eyleyen İkinci Friedrich Wilhelm zamanında Berlin'in nüfusu yüz yetmiş bin adedine baliğ olup 1840 senesinde vefat eyleyen Üçüncü Friedrich Wilhelm zamanındaysa hem ebniyece inşaat-ı cesime bu payitahtın ehemmiyetini arttırmış ve hem de nüfus-ı mevcudesi üç yüz yirmi dokuz bin raddesine varmıştır.

1861 senesinde Prusya kralı ve on sene sonra Almanya imparatoru olan ve geçen 1888 senesinde vefat eyleyen Birinci Wilhelm'in ibtida-yı cülusunda[493] Berlin şehrinin nüfusu tadad olunarak 519.543 olduğu görülmüştü. O zamandan bu zamana kadar yirmi dokuz sene mürur eylemiş olduğu hâlde Prusya ve Almanya payitahtı nüfusunun elyevm bir buçuk milyonu tecavüz eylemiş olduğu görülürse yukarıda şehr-i mezkûrun bundan mukaddem layıkıyla görülüp tanınmış olan zevat tarafından şimdi tanınamayacağı hakkında verdiğimiz hükmün isabeti kendi kendisine tahakkuk eyler. O zamandan beri icra olunan tahrir-i nüfuslarda[494] Berlin ahalisinin tezayüd-i

* Andreas Schlüter: 1664-1714 yılları arasında yaşamış Alman mimar ve heykeltraş. Eserleri barok tarzındadır. [h.n.]

[485] ibraz-ı maharet (eyle-): maharet göstermek
[486] sanayi-i nefise: güzel sanatlar
[487] fünun: bilimler
[488] nasb (olun-): tayin olunmak
[489] evahir-i hükûmet: yönetimin sonları
[490] münderiç: yazılı
[491] tevessü: genişleme; büyüme
[492] tezayüd: artma
[493] ibtida-yı cülus: tahta çıkışın başlangıcı
[494] tahrir-i nüfus: nüfus sayımı

miktarı[495] ber-vech-i âtîdir:[496]

1867 tahrir-i nüfusu 702.437 rakamını hâsıl edip 1875 senesinde icra olunan tahrir-i nüfusta 968.634 yekûnu husule gelmiş ve 1880 tarihindeki tahrir-i nüfusta mikdar-ı ahalinin 1.118.630 olduğu görülmüştür. O tarihten bu zamana kadar da yirmi bin kadar asker mevcudu ve iki yüz bin kadar ecnebi ve vilayetler ahalisi dâhil bulunduğu hâlde şehrin nüfusu bir buçuk milyonu tecavüz eylediği görülmüştür. Kesret-i nüfus cihetiyle Londra birinci ve Paris ikinci addolunursa Berlin üçüncü addolunmak lazım gelip ancak Paris ile Berlin arasında gerek cesamet[497] ve mamuriyet ve gerek nüfusça fark azaldıkça azalmakta bulunduğu cihetle Avrupa'da Londra birinci payitaht addolunduğu hâlde Paris ile Berlin maan[498] ikinci addolunmaya başlamıştır.

Bu payitahtın ebniyece terakkisi nüfusun tezayüdü nispetine tâbi olduğu gibi maarif ve sanayi ve ticaretçe terakkisi dahi yine bu nispete tâbi olmuştur. Vakıa yüz seneden beri Berlin'de birkaç meşhur mimar ve ressam ve heykeltıraş ve şair ve feylosof meydan almışsa da bu sınıflara mensup olan şimdiki adamlara nispetle onların pek geride kaldıkları Almanların kendilerince de musaddaktır.[499] Terakkiyat-ı ilmiye ve sınaiye bugünkü gün mertebe-i kemalde addolunarak Birinci Wilhelm'in yaptırdığı ebniye-i cesimedeki azamet ve letafet-i mimariye dahi evvelki ebniyeye cihet cihet faiktir.[500]

Berlin'de en ziyade ilerlemiş olan sanayi, makineler inşası ve bira imali ve yün ve ipek mensucatı ve bunları boyamaktan ibaret olan boyacılık ve hazır elbise ve kundura ve süse müteallik eşya imali olup bu sanayiin mahsulatı bütün Almanya'ya münteşir[501] olduktan maada bütün Avrupa'ya kadar da intişar eylemektedir. Zira Berlin şehri başlıca on şimendifer hattının mecmaı[502] olup Almanya kıtası Avrupa'nın göbeğinde bulunduğu gibi Berlin dahi hemen bu merkeziyeti haiz olduğundan Avrupa'nın her tarafıyla müraselat-ı ticariyesi[503] berkemaldir. Etraf ve havalisinde ziraat pek fevkalade terakki eylemiş bulunduğundan kendisi ithalat-ı ecnebiyeye pek az muhtaç olup bilakis vilayet-i saireye ve düvel-i mütecavireye[504] bile fazla mahsulat-ı arziyesini sevk ve füruht[505] eyler. Müraselat-ı ticariyesi emrinde şu mühim şimendifer hututundan[506] maada Spree ve Havel nehirlerinin seyr-i sefaine[507] kabiliye-

[495] tezayüd-i miktar: artış miktarı
[496] ber-vech-i âtî: aşağıdaki gibi
[497] cesamet: büyüklük
[498] maan: birlikte
[499] musaddak (ol-): doğrulanmak
[500] faik: üstün
[501] münteşir (ol-): dağılmak
[502] mecma: birleşme yeri; merkez
[503] müraselat-ı ticariye: ticari alışveriş
[504] düvel-i mütecavire: komşu ülkeler
[505] füruht (eyle-): satmak
[506] hutut: hatlar; yollar
[507] seyr-i sefain: gemi taşımacılığı

tinden ve Elbe nehr-i kebirine iltihaklarından[508] naşi müraselat-ı nehriyesi dahi hakikaten fevkalade addolunur.

En son icra olunan mesahaya[509] göre şehrin sathı 2310 hektar vüs'atinde olup fakat inşaatta gittikçe devam olunduğu cihetle bu vüs'at yıldan yıla değil aydan aya bile artmaktadır. Bundan yirmi otuz sene mukaddem Berlin'in civarında âdeta köylerden addolunan yerler elyevm dâhil-i şehirde en mamur mahallattan madut olup bundan yirmi otuz sene mukaddem Berlin'e gereği gibi uzak ve büsbütün sahra addolunan köylerse şimdi mahallat-ı mütecavire hükmünü almışlardır. 1864 senesinde şehrin eski suru kâmilen hedm olunup enkazı ebniye inşasında istimal[510] olunmuştu. Hâlâ dahi enkaz-ı mezkûrenin bakiyesi yeni binalar inşasına sarf edilmektedir. Gariptir ki bundan elli sene mukaddem mevcut olan Berlin'in sokakları altında lağım bile bulunmadığından müzahrefatın[511] sokaklara yığılıp arabalarla temizlenmesi lazım geldiği cihetle havası gayet fena yerlerden addolunurken inşaat-ı cedide esnasında gayet muntazam lağımlar yapılıp sokakları sulamak, süpürmek ameliyatına da ehemmiyet verildiğinden şimdiki hâlde bu şehir havaca en güzel yerlerden maduttur. Altı bin numaraya kadar kira arabaları manzurumuz[512] olmuştur. Bunların miktarı on bine vardığı da mervî[513] olup bu arabalardan maada şehrin başlıca caddelerinden tramvay geçtiği gibi bir de "metropolitan bahn" denilir bir şehir şimendiferi yapılmış ve işlemekte bulunmuştur.

İşte gittikçe vüs'at ve mamuriyet ve ehemmiyeti artmakta bulunan bu azim payitaht evvelce dahi denildiği veçhile kumsal ve vâsi bir ova derununda bulunarak etraf ve havalisi hazaret ve nezaret-i tabiyeden[514] âdeta mahrum görülürse de suni olarak vücuda getirilen ormanlar ve bahçeler tabiatın dirîğ[515] eylediği neşeyi yine husule getirmektedir. Grunewald, Jungfernheide nam ormanlar Paris'in Bois de Boulogne ve Viyana'nın Prater gibi şehre en yakın ve güzel nüzhetgâhlarından olup dâhil-i şehirde dahi böyle tenezzüh[516] mahalleri ve bahçeleri hiç de nevadirden değildir ki cevelanlarımız esnasında bunlardan hangilerini ne suretle ziyaret ve temaşa eylemiş bulunduğumuz görülecektir.

İşte rehberler ve planlar üzerinden icra eylediğimiz ilk tetebbuat Almanya payitahtı hakkında bizce bu fikr-i icmalîyi[517] hâsıl eyledikten maada

[508] iltihak: birleşme
[509] mesaha: ölçüm
[510] istimal (olun-): kullanılmak
[511] müzahrefat: pislikler
[512] manzur (ol-): görülmek
[513] mervî (ol-): rivayet edilmek
[514] hazaret ve nezaret-i tabiye: doğal bitki örtüsü ve manzara
[515] dirîğ (eyle-): esirgemek
[516] tenezzüh: gezinti
[517] fikr-i icmalî: toplu fikir

derun-ı şehirde nereleri ne suretle gezip görmek lazım geleceğini de bize evvelce tertip ettirmiş bulunduğundan misafir bulunduğumuz Frederick Hoteli'nde sabahleyin erkenden uyanıp derhâl giyindikten sonra soluğu Ihlamurlar Altı'nda almıştım. Burası hotelimize pek yakın olduğu cihetle piyade olarak gittim. Almanca "Unter den Linden" denilen ve Ihlamurlar Altı manasına gelen bu cadde Paris'in Champs-Élysée'sine muadil[518] gayet güzel bir bulvardır. Spree Nehri'nin iki şubeye ayrılıp badehu birleşerek teşkil eylediği cezirede ilk Kolonya şehri tesis eylemiş ve hâlâ Kral Şatosu orada bulunmuş olup bu cezireden sol sahile geçilen köprüden bed' ile garp cihetine doğru yürünerek bir anda Branderburg Kapısı denilen mahalle kadar güzergâh hep şu Ihlamurlar Altı Alleesi'ni teşkil eder ki Berlin'in gerçekten en parlak bir mahallesidir. Zira Paris'in Champs-Élysées'i gibi nev-umma[519] şehrin kenarında vaki olmayıp tam merkezinde bulunduğundan ve en büyük binalar dahi hep bu tarafta yapıldığından Champs-Élysées gibi ebniyesi seyrek de değildir. Amed ü şüdse[520] daimîdir. Dört sıra ıhlamur ve yaban kestanesi gars[521] olunarak ve bunlar magrus[522] oldukları yerlerde pek güzel yerleşip dal budak vererek alleeyi pek güzel gölgelendirmektedirler ki ca-be-ca[523] kurumuş, mahvolmuş bulunan bu ağaçların yerlerine yenileri yerleştirilmemiş olmasından dolayı husule gelen açıklıklar nazırînin[524] nazar-ı teessüflerine çarparlar. İki tarafına âlî hoteller, saraylar bina olunup gerek bunların altındaki mağazalar ve gerek binaların müzeyyen cepheleri mevki-i mezkûrun ziynet ve ehemmiyetini arttırdıkça arttırırlar.

Ihlamurlar Altı Caddesi'nin tûlü bin beş yüz ve arzı altmış metredir ki bir baştan diğer başa imtidat eyleyen nazar hakikaten dil-rübâdır. Ben ilk cevelanımda şu caddeyi baştan başa piyade olarak gezdim. İkinci derecede diğer birçok caddeler buraya müntehi[525] oldukları cihetle birer dört yol ağzı demek olan noktalara geldikçe dört tarafa imtidat eyleyen enzar-ı temaşa birer veleh-efza[526] panorama husule getiriyordu. Hele ikinci derecedeki caddelerin en muazzamı Frederichstrasse olan bu caddenin Ihlamurlar Altı Alleesiyle tekatuundan[527] husule gelen dört yol ağzına geldiğimde çifte dürbünümü kılıfından çıkarıp sağa, sola, öne, arda imtidat eyleyen enzar-ı temaşama zamm-ı kuvvet etmeye mecbur oldum.

Garp tarafına yani Branderburg Kapısı'na doğru yürümekte devamla

[518] muadil: denk
[519] nev-umma: bir derece
[520] amed ü şüd: gidiş geliş
[521] gars (olun-): dikilmek
[522] magrus (ol-): dikilmek
[523] ca-be-ca: yer yer
[524] nazırîn: bakanlar
[525] müntehi: bağlantılı
[526] veleh-efza: hayret veren
[527] tekatu: kesişme

murabbaü'ş-şekl[528] bir meydana geldim ki "Pariser Platz" yani Paris Meydanı tesmiye olunmakta bulunup oraya gelir gelmez dahi karşıma çıkıveren Branderburg Kapısı birdenbire nazar-ı hayretimi celbeyledi.

Bu kapı Berlin'in yıkılmış olan surundan bakiye gayet güzel bir kapıdır ki şimdiki hâli muazzam bir tak-ı zafer suretini tasvir eyler. 1789 senesinden 1793 senesine kadar beş sene müddet emek sarf olunarak yapılmış ve Atina'daki meşhur Propylaea resminde tertip olunmuştur. Yirmi bir metre irtifaı ve yirmi altı buçuk metre arzı vardır ki müstenid[529] olduğu mermer sütunlarla mermer kürsüler ve şapitolar, kornişler enzar-ı temaşaya gerçekten hayret-fermadırlar. İşbu sütunlar beş kapı teşkil ederler ki orta yerdeki beş buçuk metre arzında bulunan büyük kapı yalnız saray arabalarının mürurına tahsis edilmiş ve üçer metre ve seksener santimetre genişlikte olan diğer dört kapı umuma küşade[530] bulunmuşlardır. Tepesinde bakırdan mamul bir zafer heykeli parıl parıl parlar.

Elhasıl Ihlamurlar Altı Caddesi bu payitahtın en geniş en mamur güzergâhı olduğu gibi şu Branderburg Kapısı dahi azim âsâr-ı mimariyeden bulunarak ilk cevelanımın mukaddimesinde bu müşahede bu temaşa bana o kadar tesir eyledi ki ne bileyim ama bu tesir Paris bulvarlarını gezdiğim zaman vaki olamadı.

Bir aralık gönlüm istedi ki Branderburg Kapısı'ndan dışarıya çıkarak Tiergarten denilen umumi bahçeyi de temaşa edeyim. Hatta kapıdan dışarıya kadar çıktım bile. Lakin Ihlamurlar Altı Caddesi'nin bende ilk hâsıl eylediği zevki muhafazayla beraber şu caddeyi güzelce ezberlemeye medar olmak üzere bir daha görmek fikri galebe eyledi. Oracıkta tek atlı bir araba bulup Kral Şatosu'na kadar giderek yine buraya dönmeyi anlattım ve arabaya râkiben Ihlamurlar Altı'nın ta öte ucuna yani münteha-yı şarkına[531] varıp nehri de geçerek Kral Şatosu'nun önünde arabaya bir çark ettirdikten sonra ve şatoyu da haricen temaşa eyledikten sonra yine Branderburg Kapısı'na kadar geldim ki bu hâlde caddeyi bir kere piyade ve iki kere de arabayla boylu boyuna kat' eylemiş oldum.

Tamam Branderburg Kapısı haricinde nısf-ı daire[532] şeklinde yapılmış olan ufacık bir meydanda arabadan inerek herifin parasını ve bahşişini de bade'l-ita[533] Charlottenburg şosesinitûl-i garbisine[534] doğru kat' etmeye başladığımda arabacı arkamdan koşup Almanca birşeyler söylemeye başlamıştı.

[528] murabbaü'ş-şekl: dört köşe
[529] müstenid (ol-): dayanmak
[530] küşade: açık
[531] münteha-yı şark: doğu uç
[532] nısf-ı daire: yarım daire
[533] bade'l-ita: verdikten sonra
[534] tûl-i garbi: batı uzunluğu

Gerek sözlerindeki bazı kelimatla mevaki[535] esamisinden[536] ve gerek hâl ve tavr-ı ifadesinden anladım ki bu bahçede dahi beni arabayla gezdirmek suretini teklif eyliyor. Elimle bacağıma vurup iki parmaklarımı pergelvari açarak ve yürüyen adamı taklit edecek surette tahrik eyleyerek anlattım ki maksadım bahçeyi piyade olarak gezmektir. Arabacı birkaç defa bizi selmalayarak mütalaamızı bi't-tasvib arabasıyla tebaüd[537] etti gitti.

Bahçe Berlin'in garp cihetinde Branderburg Kapısı'yla Charlottenburg Mahallesi arasında Almanya payitahtının en kalabalık ve en meşhur nüzhetgâhlarından[538] maduttur[539] ki şarktan garba doğru tûlü 1850 ve şimalinden cenuba doğru arzı bazı yerlerde yalnız 750 ve bazı yerlerde 1100 metreye kadardır. Charlottenburg şosesi şarktan garba doğru bu bahçeyi aykırılayıp Siegesallee yani zafer caddesi denilen vâsi ve müzeyyen bir allee dahi Charlottenburg şosesinden amûden bahçeyi şimalden cenuba doğru aykırılar. Hatta asıl bahçe alleesi addolunmak lazım gelen de bu Siegesallee'dir. Zira Charlottenburg şosesi bir bahçe alleesi olmaktan ziyade bir umumi cadde addolunarak mâriîn ve âbirînin[540] kâffesi bahçenin züvvar[541] ve erbab-ı temaşası addolunmazlar.

Bahçenin şimal tarafında Königsplatz yani Kral Meydanı namıyla müdevverü'ş-şekl[542] bir meydan olup Siegesallee bu meydandan bed' ile[543] şimalden cenuba doğru bahçeyi boylu boyuna kat' eyledikten sonra münteha-yı cenubda[544] Tiergarten ve Leine sokaklarının birleştikleri noktaya vasıl olur.

İmdi ben Charlottenburg şosesiyle işbu Siegesalle'nin tekatu eylediği noktaya vardığımda sağ tarafıma bükülerek Königsplatz'a kadar gittikten ve o meydan-ı müdevverin etrafını döndükten sonra garp tarafına bi't-teveccüh birçok eğri büğrü bahçe yollarından dolaşa dolaşa münteha-yı garb-ı cenubisine[545] kadar geldim ve ondan sonra zooloji bahçesine indim.

Bu cevelanımda Tiergarten'ı suret-i tetebbuum bana gösterdi ki burası an-asıl bir tabii orman olup ilk tanzimi yalnız ağaçlarının altını temizlemek suretiyle vukua getirildikten sonra hutut-ı münkesire[546] suretinde tanzim edilen yollarının kenarlarından bed' ile yavaş yavaş çemenistanlar ve çiçeklikler dahi inşasıyla bi't-tedric bir güzel bahçe hâline getirilmiştir. Fakat hâlâ

[535] mevaki: mevkiler; yerler
[536] esami: isimler
[537] tebaüd (et-): uzaklaşmak
[538] nüzhetgâh: gezinti yeri
[539] madut (ol-): sayılmak; kabul edilmek
[540] mâirîn ve âbirîn: gelip geçenler
[541] züvvar: ziyaretçiler
[542] müdevverü'ş-şekl: yuvarlak biçimli
[543] bed' (ile): başlayarak
[544] münteha-yı cenub: güney uç
[545] münteha-yı garb-ı cenubi: güneybatı uç
[546] hutut-ı münkesire: çoklu yollar

bu mahallin bir tabii ormandan bozma olduğu apaşikâre görülmektedir. Paris'in Bois de Boulogne'sı ve Viyana'nın Prater gibi ağaçlarının garsında[547] iktiza eden itina ve intizam bulunmayıp nazarlarda vahşet-i latife irae[548] eylemektedir.

Vasıl olmuş bulunduğum cenub-ı garbi cihetinde büyücek bir göl vardır ki incecik bir kanalla Spree Nehri'ne vasıldır. Bu gölün içerisinde latif bir ada bulunup iki güzel köprüyle adaya geçilir. Bahçenin en kalabalık yeri ve en güzel mahalli de burasıdır. Derun-i bahçede birkaç büyük heykel vardır ki Almanya'nın en meşhur şuarasından[549] Goethe ile Üçüncü Friedrich Wilhelm'in heykelleri bunların en güzellerindendir. Ezmine-i kadime[550] zevat-ı mahalliyesini ihtar eden gerek mermer ve gerek pirinç daha birçok heyakil yapılmıştır ki bunlar içinde dahi birkaç arslanın yekdiğerine sarılmış olmalarından ibaret bulunan bir heykel hakikaten pek güzeldir.

İşbu Tiergarten'ın cenub-ı garbisi cihetinde zoolojik garten [zool ogischer-garten], hayvanat bahçesi vardır ki eğerçi Tiergarten'ın hamsına[551] müsavi gayet küçük bir şeyse de yalnız tarh ve taksimi değil cami olduğu hayvanatın enva ve adedi ve bunların ikametgâhları dahi bu bahçeyi Avrupa'da görülen emsaline nispetle bihakkın birincilik mertebesine vardırır.

Rivayete göre bundan beş on sene mukaddem mezkûr bahçede yalnız bir unvandan başka bir şeyi olmayıp ayı ve kurt gibi Avrupa'nın her tarafında mebzul[552] olan birkaç vahşi hayvanların temaşalarına da kimse tarafından rağbet edilmezmiş. 1869 senesinde Almanya Maarif Nezareti'ne millet meclisi tarafından külliyetli para sarfı için mezuniyet verilerek dünyanın her cihetinden her nev' hayvanat celbedilmeye başlandığı gibi bunların yuvaları da yeniden inşa edilmiştir. Hangi memleketten ne cins hayvanat gelmişse onlara mahsus yuvalar o memleketin tarz-ı mimarisinde yapılmıştır. Mesela Mısır'dan gelen timsah ve su aygırı gibi hayvanatın yuvaları Mısır tarz-ı mimarisinde ve Afrika-yı Garbi'den[553] gelen hayvanlar ikametgâhları moresque[554] denilen usulde yapıldıkları gibi Hind'den gelen fillerin yuvaları da Hind'in büthanelerine[555] şebih[556] bir surette tanzim olunmuştur. Mezkûr bahçede güzel lokantalar ve gazinolar bulunup evkat-ı muayyenesinde[557] âlâ birtakım müzika tarafından konsertolar dahi verilmekle yortu ve pazar günlerinde kalabalık pek çok olur.

[547] gars: dikme; dikilme
[548] irae (eyle-): göstermek
[549] şuara: şairler
[550] ezmine-i kadime: eski zamanlar
[551] hams: beşte bir
[552] mebzul: bol
[553] Afrika-yı Garbi: Batı Afrika
[554] moresque: Magribî; Fas'a özgü
[555] büthane: tapınak
[556] şebih: benzer
[557] evkat-ı muayyene: belirli vakitler

Bu bahçenin temaşasında isticale[558] mecbur oldum. Öyle her hayvanın yuvası karşısında bir çeyrek, yarım saat durup eğlenmeye vaktim yoktu. Zira "stadtbahn" denilen şehir şimendiferinin burada bir mevkifi olduğunu gördüğümden ve hoteldeki arkadaşlarımla birleşmek için daha bir buçuk saat kadar zamanım olduğundan elimdeki plana da bi'l-müracaa şu ilk cevelanı gerek şehir şimendiferi ve gerek "Ringbahn" denilen ve bütün şehrin etrafını dolaşan devre şimendiferiyle bihakkın bir tevsi[559] arzusuna düşmüştüm.

Zaten emsalini sair payitahtlarda da gördüğüm işbu hayvanat bahçelerinin hayvanatın tabayı'ını[560] tetebbu için ya haftalarca müddet uzun uzadıya ve mükerreren[561] ziyaret ve temaşa etmeli veyahut bugün benim de yapmaya mecbur olduğum veçhile şöylece bir heyet ve suret-i umumiyesini görerek geçip gitmelidir. Bunun ikisi arasını tefrik biraz güç olur. Çünkü en muvafık olarak yapabileceğim bir teşbihe göre bunlar âdeta birer kitab-ı mücessem[562] olup şekil ve suret-i zahiresine ve bazı sahaifine şöylece bir nazar etmek birkaç dakikada müyesser olabilecek ziyaretlerden madut olursa da o kitabın dalalet eylediği hikmete bihakkın vukuf peydası arzu edilince bazı sahaifini serian gözden geçirivermekte beyhude izaa-yı evkattan[563] maada bir netice tasavvur olunamaz.

Hayvanat bahçesi yanından râkib[564] olduğum şehir şimendiferi bir kere dâhil-i şehri garptan şarka doğru kat' eyledikten sonra birçok hutut-ı cesime[565] istasyonlarını da yekdiğerine rapteyler. Adi günler her on dakikada ve pazar ve yortu günleri her beş dakikada bir tren hareket ederek yirmi dakikadan az bir müddet zarfında hatt-ı mezkûrun her istasyonunu dolaşır. İstasyonların miktarı on üç olup bunların esma-i hususisi de varsa da asıl idarece her istasyon numaralarla yâd olunduğundan bilet alınacağı zaman ister "hayvanat bahçesi mevkifi" denilsin ister yalnız "üçüncü mevkif" namı verilsin memurlar tarafından anlaşılır.

Spree Nehri'ni üç dört defa muntazam köyler üzerinden mürur[566] eyleyen bu şimendiferle hayvanat bahçesinden on üçüncü mevkife[567] yani Stralauer Mahallesi istasyonuna geldim ki bazı kere hattın ebniye-i cesime[568] üzerinden yuvarlanıp geçmesi hakikaten bu yoldaki inşaatın hayret-ferma-yı ukûl-i mühendisîn[569] olduğunu gösteriyordu. Bu suretle Almanya payitahtını

[558] istical: acele
[559] tevsi: genişletme
[560] tabayı': tabiatlar
[561] mükerreren: tekrar tekrar
[562] kitab-ı mücessem: canlı kitap
[563] izaa-yı evkat: vakit kaybı
[564] râkib (ol-): binmek
[565] hutut-ı cesime: büyük hatlar
[566] mürur (eyle-): geçmek
[567] mevkif: istasyon
[568] ebniye-i cesime: büyük binalar
[569] hayret-ferma-yı ukûl-i mühendisîn: mühendislik harikası

garptan şarka kadar aykırılamış olduktan sonra on üçüncü istasyondan dahi ringbahn denilen devre şimendiferine binerek bir saat zarfında payitahtın bütün etrafını dolaşıp yine on üçüncü istasyona yani şehrin münteha-yı şarkına[570] geldim. Bence bu seyahat-i devriye cevelanımın en nafi[571] kısmını teşkil eylemiştir. Çünkü ringbahn hattı yalnız şimal cihetinden Berlin'in kenar mahalleleri içinden geçip güzergâhının sair kısmı büsbütün şehrin haricinden geçmektedir ki bizim Bakırköyü, Ayastefanos gibi ca-be-ca mamur köylerden ve fabrika ve çiftlikler önünden ve bilhassa Charlottenburg taraflarında güzel ormanlar kenarından geçerek havali-i payitaht[572] hakkında bir fikr-i icmali husule getirmektedir.

Bu havali tabiatın pek de mazhar-ı semahati[573] olmuş bulunmayıp bizim Edirnekapısı'ndan Eyüp'e doğru giderken görülen çıplak kırlar gibi tezyinat-ı tabiiyeden ârî yerleri pek çoksa da yed-i himmet-i beşerle[574] husule getirilmiş ebniye-i mamure ve bunlar etrafında peyda edilmiş bahçe vesaire dahi Almanların mamuriyet-i mahalliyeye derece-i sa'y ve gayretlerini göstermektedir.

Stralauer İstasyonu'na geldiğim zaman ikametgâhıma avdet için tekrar şehir şimendiferine binerek yedinci istasyona kadar onunla gelmeye mecbur oldum ki bu istasyon bizim hotele yüz elli iki yüz metrelik bir mesafe-i karibede bulunmakla bence en ziyade tercih olunacak tarik dahi buydu. İnde'l-hisab[575] üç buçuk saat kadar gezmişim. Kable'z-zuhr saat on bir buçukta yani öğleden yarım saat evvel hotele avdet eylediğimde arkadaşları uyanmış buldum. Zaten bugün Berlin'in bazı şayan-ı ziyaret olan yerlerini Madam Gülnar ile gezmeye karar vermiş olduğumuzdan o kararın mevki-i icraya vazına mübaşeretçe[576] biraz teehhür eylemiş bulunmaklığım epeyce itirazatı davet eylediyse de:

– Bugün icra eylediğim şu cevelan size vakit kaybettiremeyip bilakis vakit kazandırmıştır. Olsa olsa nihayet bir buçuk saat kadar teehhür eylemişsem de bu teehhürle ilk cevelanımı mükemmelen icra edip bitirmiş olmasaydım bundan sonra cevelan ve seyranımı ikmal için daha ziyade vakit kaybetmekliğimize mecburiyet elverecekti. İşte bu saatten itibaren akşama kadar hizmetinizde ve refakatinizde bulunacağım, diye def'-i itiraza muvaffak olabildim. Gülnar dedi ki:

– Hayır, akşama kadar değil âdeta gece yarısına kadar! Zira ben ecne-

[570] münteha-yı şark: doğu uç
[571] nafi: faydalı
[572] havali-i payitaht: başkentin civarı
[573] mazhar-ı semahat(i ol-): cömertliğine mazhar olmak
[574] yed-i himmet-i beşer: insan çabası
[575] inde'l-hisab: hesaba göre
[576] mübaşeret: başlamak

biler gazetesini yokladım. Bu akşam operada Rigoletta oyunu verilecektir.

– Rigoletta oyunu mu? Biz Avrupa'ya tiyatro temaşasına mı geldik?

– Hayır! Yapacak başka işimiz kalmadı da zaman geçirmek için tiyatroya gidecek değiliz. Berlin'in Opera Tiyatrosu saha-i temaşa tezyinatınca o kadar mükemmeldir ki Paris'te emsali yoktur. Gösterdiği denizler gerçekten deniz! Bulutlar gerçekten bulut! Ay ve güneş gerçekten ay ve güneş zannolunacak kadar mahirane bir surette yapılırlar. Bunları görmenizi gönlüm pek arzu eder. Zaten akşama kadar vaktinizi bana hasr eylemiş değil misiniz?

– Hay hay!

– Buradan şimdi çıkacağız. Doğruca resim galerisine gideceğiz. Onu temaşadan sonra Berlin'in birinci derecesindeki lokantalarının birisine gidip kuşluk taamı edeceğiz. Ben henüz görmedim ama buranın birinci derecedeki lokantalarını pek medhediyorlar.

– Üç dört saattir cevelanda bulunduğumdan karnımın açlığı öyle bir derece-i harikuladeyi bulmuştur ki en balater[577] lokantaya beni götürecek olursanız et'imenin kâffesine arz edeceğim measir-i ta'zim ve tekrimden hiç de mahcup kalmazsınız. Fakat vakt-i zuhr hulûl eylemiş demektir. Şu lokantayı resim sergisine tercih edecek olsak daha doğru hareket etmiş olmaz mıyız?

Açlığımın derecesini bu suretle tarif edişim zekâvetli kadını kahkahalarla güldürdü dedi ki:

– Hayır! Asıl kuşluk vakti bade'z-zuhr saat birde hulûl etmiş olacaktır. O zamana kadar resim galerisini gözden geçirip bade't-taam daha ziyaret edecek yerlerimiz bulunduğundan onlarla iştigal edeceğiz. Fena mı? İştihanız bir kat daha kuvvet bulur. Sabahleyin sütlü kahve içmediniz miydi?

– Ben buradan çıktığım zaman ihtimal ki size pişirilecek olan kahvenin sütü henüz ineklerden sağılmamıştı bile! Bana kapıyı açan kapıcının pamuktan mamul gecelik kavuğu hâlâ başındaydı.

Vakıa da öyleydi. Bu sabah pek erken davranmıştım. Hatta bu gece vürudumuzda kuvvetlice taam eylemiş bulunduğumuzdan sabahleyin bende o tokluk henüz baki olduğu için dışarıda teskin-i cu'[578] ihtiyacını da pek geç hisseylemiştim. Hisseylediğim zamansa ringbahn şimendiferinde bulunduğumdan gato falan gibi bir şey alıp sedd-i remak[579] etmek güç olduğundan maada kariben hotele gidip kuşluk taamını tenavül ümidi de beni tesri[580]

[577] balater: yüksek mertebe
[578] teskin-i cu': açlığı bastırmak
[579] sedd-i remak (et-): ölmeyecek kadar yiyip içmek
[580] tesri (et-): hızlandırmak

ve ta'cil[581] etmemişti.

İhtiyar profesör ile kerimesi bilmem hangi tarafta sakin olan bazı akrabalarını görmeye gideceklerinden cümlemiz birden hotelden çıktığımız hâlde onlar gidecekleri tarafa gidip biz dahi Madam Gülnar ile beraber resim galerisi yolunu tuttuk.

Resim galerisi Ihlamurlar Altı Caddesi'nin şark cihetinde ve bizim hotelimize epeyce yakın bir mesafede bulunduğundan arkadaşımızın oraya kadar piyade olarak gitmek hususundaki arzusuna bi'l-iştirak yürümeye başladık. Tamam Ihlamurlar Altı Caddesi'ne çıktığımızda gayet süslü bir fotoğrafyacı dükkânı gördük ki camın üzerine yapıştırmış olduğu ilanda bir iki saat zarfında vizite kâğıtları tab' eyleyeceği bildiriliyordu. İkimizin de vizite kâğıdı kalmamış olduğundan evvel-be-evvel bu dükkâna girerek yüz adet kâğıt imalini siparişle isimlerimizi herifin defterine kaydeyledik ve kartlarımızı imal eyledikten sonra Frederick Hoteli kapıcısına gönderip parasını da ondan alması tembihiyle yolumuzda devam ettik ki bu sipariş meselesi yalnız şundan ibaret kalsa burada kaydına da lüzum görülemeyebilirdi. Çünkü müşahedat-ı vakıayı bu derecelere kadar tatvil[582] eyleyecek olsak cevelanmamemiz kim bilir kaç cilt teşkil eylerdi. Ancak bu siparişin bir de tuhaf neticesi olduğu için buraya kaydına lüzum görüldü.

Akşam hotele avdetimizde vizite kâğıtlarımızın getirilmiş olup olmadığını kapıcıdan sual eylediğimizde:

– Hayır efendim! Getirilmedi. Getirilmiş olsaydı akçasını verir hıfz eylerdim, cevabını alarak besbelli yetiştirilemedikleri için ertesi gün getirilicekleri ümidini kapıcıya tebliğ eyledik ve onun tarafından:

– Getirilirse parası verilir hesabınıza geçirilir. Vazifemdir efendim! cevabını alıp mutmain olduksa da ertesi gün değil daha ertesi gün Berlin'den vuku-ı müfarakatımıza[583] kadar kartlarımız gelmemiştiler. Bizim de o kadar vazifemiz değil a? Parasını vermedik ki aramaya mecbur olalım. Berlin'den sonra Avrupa'da bir büyük cevelan icrasıyla İstanbul'a gelip de onun üzerinden dört beş hafta geçtikten sonra bir gün Almanya konsolatosundan tebliğ olunan ve anlaşılmaktan müberra[584] bir Fransızca ile muharrer[585] bulunan mektubun damgasında Berlin'de Ihlamurlar Altı Caddesi'nde fotoğrafya ve kalem eşyası satan filanca adam muharrer olduğunu görmeyeyim mi? Herif vizite kâğıtlarının teehhüründen dolayı bin türlü özürler dileyerek iki takımı on frank eden bu malın kendi üzerinde kalması ziyanını mucip olacağından

[581] ta'cil (et-): acele etmek
[582] tatvil (eyle-): uzatmak
[583] vuku-ı müfarakat: ayrılış
[584] müberra: uzak
[585] muharrer: yazılı

bahisle on frangı gönderip kartları aldırmamızı rica eyliyor. Eğer mektubun hatimesinde bu ricaya hakkı olmadığını itiraf etmemiş bulunsaydı hiç de merhamet etmeyecektim. Zira bir iki saat zarfında yapılacağını deruhte eylediği işi bir iki ay sonra yapan sanatkâr elbette her hakkını kaybetmiş olur. Fakat bu baptaki haksızlığını itiraf etmiş olduğu için merhamet ederek on frangı gönderdim. Kartlar buraya geldi. Madam Gülnar'ın ismine matbu olan yüz tanesini elyevm kendisi Fransa Nice şehrinde bulunmak hasebiyle oraya gönderdim. O da kendi hissesine isabet eden beş frangı buraya kadar bana gönderdi. Nasıl? Avrupa'nın bu yoldaki ahz u ita[586] ve müraselatı[587] tuhaf değil midir?

Vizite kâğıtlarını sipariş eyledikten sonra yürüyerek gittiğimiz resim galerisi Ihlamurlar Altı Alleesi'nin münteha-yı şarkisinde ve Kral Şatosu'nun karşısında kâin Lustgarten nam küçük bahçenin şimal tarafındadır. Orada birisi eski müze ve diğeri yeni müze ve üçüncüsü dahi Galerie National namıyla üç büyük müze vardır ki resim galerisi bunlardan eski müze denilen bina dâhilindedir.

İşbu eski müze 1824 senesinde bina edilmeye başlanıp 1828 senesinde hitama isal edilmiş seksen altı metre tûlünde, elli üç metre arzında on dokuz metre irtifaında gayet âlî bir binadır ki cephe ciheti on sekiz büyük mermer sütunla Yunan tarz-ı mimarisinde tezyin olunmuştur. Binanın orta yeri "rotunda" tabir olunur müstedirü'ş-şekl[588] bir daire olup tepesinde pirinçten yapılmış dört heykel cemiyeti mevzu'dur.

Kolonların altında ve büyük kapı hizasında dahi bir hayli büyük muntazam heyakil mevzu' olup bunlar Alman heykeltıraşlarının âsâr-ı hüner ve marifeti addolunan enfes-i mamulatıdırlar.

Büyük kapıdan girildiği anda sağlı sollu iki düz merdiven işbu eski müzehanenin ikinci katına çıkar. Mezkûr merdivenlerin bazı münasip mahallerine de güzel heykeller vaz olunmuştur. Bu müzenin ilk âsâr-ı müctemiası[589] Büyük Friedrich tarafından tedarik edilip muahharen Kardinal Polignac* tarafından cem' edilmiş bulunan âsâr dahi ilave kılınmışken yine ehemmiyetsiz ve fakir müzelerden addolunurmuş. Henüz bundan on sene kadar mukaddem Doktor Schliemann'ın** bizim Anadolu'da Bergama taraf-

[586] ahz u ita: alışveriş
[587] müraselat: gönderme
[588] müstedirü'ş-şekl: yuvarlak biçimli
[589] âsâr-ı müctemia: toplu eserler
* Kardinal Polignac: 1661-1742 yılları arasında yaşamış Fransız diplomat, kardinal ve şair Melchior de Polignac. [h.n.]
** Doktor Schliemann: 1822-1890 yıllarında yaşamış Alman tüccar ve arkeolog Heinrich Schliemann. [h.n.]

larında icra eylediği hafriyatla[590] bir de 1884 senesinde Saburov'un* galerisi de bi'l-mübayaa[591] zammedilmekle[592] müzenin ehemmiyeti arttırılmıştır. Fakat müzenin binası âsâr-ı muhteviyesinden[593] kat'-ı nazar o kadar güzeldir ki derununda âsâr-ı atikadan hiçbir şey bulunmasa yalnız şu binanın temaşası için erbab-ı seyahatin birkaç saat zamanlarını feda etmeleri layıktır.

Rotunda denilen şekl-i müstedirdeki sofa camdan mamul bir kubbeyle mestur olup dairen-mâ-dâr[594] yirmi kadar sütunlar üzerinde mübtenî müstedir bir şirvan teşkil eyler ki derununa girildiği zaman nazar-ı temaşa bundan ziyadesiyle mahzuz olur. Gerek alt kattaki sütunların araları ve gerek üst kattaki şirvan, atik cedit birçok heyakil-i muntazamayla müzeyyendirler. Ancak heyakil-i mezkûrenin en başlıcalarını bile tadad[595] ve tarife bu cevelannamenin telifinde iltizam eylemiş bulunduğumuz ihtisarın[596] müsaadesi yoktur.

Biz bugün eski müzenin yalnız eski galerisini ziyaret ve temaşaya gelmiş olduğumuzdan rotunda sofa-i müstediresini şöyle bir gözden geçirdikten sonra ikinci katta tertip olunmuş bulunan resim galerisine girdik ki bu galeri dahi havi olduğu resim levhalarının kesret ve kıymetinden kat'-ı nazar bilhassa hüsn-i tertib cihetiyle gerçekten nazar-rübâdır. Eski müzehanenin bu kısmını teşkil eyleyen resimler 1821 senesinde Prusya krallarının saray ve şatolarında perakende perişan suretle muallak bulunan levhaları toplayıp bir yerde cem' etmek suretiyle teşekkül etmişler. Ondan sonra resim cem'ine merakı olan pek çok kibarın kolleksiyonları bi'l-mübayaa buraya katılmış ki en sonra yani 1874 senesinde Suermondt** nam sahib-i merakın kolleksiyonu mübayaa edilmek için bir milyon iki yüz elli bin frank verilmiş.

Bununla beraber mezkûr resim galerisini Paris'teki Louvre resim galerisi şöyle dursun Petersburg ve Dresden resim müzeleri kadar da zengin bulmuyorlar. En benam[597] esatizenin[598] en nefis âsârı bu misilli müzelerin mabihi'l-iftiharı[599] olmak lüzumunca şu galeriyi dördüncü, beşinci derecedeki galerilerden sayıyorlar. Bunda en büyük bir fazilet varsa o da resim sanat-ı nefisesince şöhret alan Avrupa milletlerinin esatizesi âsârına göre inkısamıdır.[600] Mesela Hollanda meşahir-i ressamânının mecmu'-ı âsârına

[590] hafriyat: kazılar
* Saburov: 1835-1918 yılları arasında yaşamış diplomat, heykel ve antika koleksiyoncusu Peter Alxandrovich Saburov. [h.n.]
[591] bi'l-mübayaa: satın alınarak
[592] zammedilmek: eklenmek
[593] âsâr-ı muhteviye: içinde yer alan eserler
[594] dairen-mâ-dâr: çepeçevre
[595] tadad: sayma; sıralama
[596] ihtisar: kısalık
** Suermondt: 1818-1887 yılları arasında yaşamış Alman sanat koleksiyoncusu Barthold Suermondt. [h.n.]
[597] benam: tanınmış; ünlü
[598] esatize: üstatlar
[599] mabihi'l-iftihar: övünç kaynağı
[600] inkısam: bölümlere ayrılma

"Hollandez Mektebi" namı verilerek bunlar dahi ressamların vefat tarihleri sırasınca bir tertibe konulmuşlardır. Hollanda ve Belçika ve İtalya ve Alman ve Fransa mektepleri gibi namlara tefrik[601] edilmiş olan birçok salonlarla kabinler mâlâmâl olup her resmin mevzu' oldukları yaldızlı çerçeveler binanın da vüs'at ve ziynetine munzam[602] olarak bizim gibi bu ma'kule şeyleri göre göre gına hâsıl etmemiş olanları temaşasına doymayacak bir hâle getirmişlerdir.

Madam Gülnar'ın ressamlık sanatınca derkâr olan maharetine mebni bu ziyarette bana ettiği delalet pek büyük istifademi mucip olmuştur. Sanayi-i nefiseye dair bende ilk fikri uyandıran zat müze-i hümayun müdürü atufetli Hamdi Bey Efendi Hazretleri olup müşarünileyhden nail olmuş bulunduğum teyakkuzat-ı efkârın[603] minnettarıyım. Ondan sonra kendiliğimce dahi birçok tetebbuatta bulundumsa da şu hususta ikinci muallim olarak Madam Gülnar'ın inayetine minnettarlığımı maa'l-iftihar ikrar eylerim. Ressamlıkta Hamdi Beyefendi derecesinde mahir olmakla beraber bu sanat-ı nefisenin taksimat-ı tarihiyesine dahi vâkıf olarak her millet resimlerinin diğerlerinden medar-ı temyizi olan şiveleri neden ibaret bulunduğunu ve hangi resmin ne cihetle letafeti diğer hangilerine galip idiğini o kadar vâkıfane ve mukniane[604] bir surette tarif eyliyordu ki bir saat kadar bu yolda inayet eylediği tarifat benim için bir irşad-ı azim[605] hükmünü aldı. Tepeden tırnağa kadar kulak kesilerek ifadat-ı vakıasını âdeta hırz-ı can[606] ediyordum.

Hatta açlığımı bile unutarak eğer akşama kadar bu derste devam eyleseydi ben de hüsn-i telakkide devam eyleyecektim. Nihayet kendisi dahi acıkmış olduğu için kuşluk taamına gitmeyi bi'l-ihtar dışarıya çıkmak lüzumunu hisseyledik. Bazı en meşhur resimlerin fotoğrafyayla kopyaları da satıldığından bunlardan bir haylisini mübayaa eyleyerek dışarıya çıktık.

O zaman açlık gereği gibi gözlerimi karartmaya başladığından ve Madam Gülnar'ca mutasavver olan lokanta epeyce uzak bulunduğundan bir arabaya binmeyi rica eyledim. Bu ihtiyaç kendisinde de mevcutmuş. Bindiğimiz araba Madam Gülnar tarafından haber verilen lokantaya bizi isal eyledi ki hemen Marsilya'da Hotel Nevail'de vuku bulan sergüzeştimizin ikincisi ıtlakına şayan olan şu lokantanın ismini kaydetmemiş bulunduğumdan dolayı müteessifim. Zira ikimiz on beş mark kadar para verdiğimiz hâlde bu lokantadan hemen aç çıkmaklığımız şöyle dursun susuz çıktığımız hele muhakkaktır.

[601] tefrik (edil-): ayrılmak
[602] munzam (ol-): eklenmek
[603] teyakkuzat-ı efkâr: fikir uyanıklığı, açıklığı
[604] mukniane: ikna edici
[605] irşad-ı azim: büyük aydınlanma
[606] hırz-ı can: canı gibi korumak

Önümüze koyulan yemeklerin aglebi bizim için ekli kabil olamayan şeylerden olup salatalar, tuzlu balıklar imdadımıza yetişmeseydi verilen yumurtalar, biftekler ve tatlı namına çıkarılan çamur gibi şeyler hiç de karnımızı doyuramayacaktı. Bir de meğer burada şaraptan başka meşrubat yokmuş. Biz ikimiz dahi şarabın melufu[607] olmadığımızdan hiç olmazsa fevkalade olarak olsun bize birer şişe bira getirmesini rica eyledikse de memurlar kemal-i nezaketle:

– Efendim! Burası restorasyon değil restorandır, cevabıyla özür diliyorlardı. Meğer burada şaraptan başka bir şey içilmeyen lokantalara "restoran" denilip bira içilebilen lokantalara dahi "restorasyon" deniliyormuş. Bizim gibi bu iki namın hükümlerindeki farka vâkıf olamayanlar nûş-i şarapla da meluf değilseler içilmek istidadından müberra[608] bir nev' suya şeker katarak içmeye mecbur olurlar.

İstanbul'da âlâ Karakulak suyunu içmeye alışmış bulunanlar için Avrupaca hiç hoşa gitmeyen ahvalin birisi de susuzluk beliyesidir.[609] Oraların suları içilmekten müberra olduğu kendi ahalisi nezdinde de tanınmış bulunduğundan su namına yalnız maden sularını içerler. Hele ahalisinin büyük kısmı su içmeye hemen hiç mecbur olmayacak derecelerde bira istimal eyler ki bizim gibi yabancılar bu âdeti kabul edecek olsalar gece gündüz mest-i lâya'kıl[610] gezmeleri lazım gelir. Avrupalıların bazıları suya şarap katarak ve bazıları da şeker ilave ederek def'-i hararet yolunu bulmuşlardır. Ben bi't-tabii bu ikinci ciheti tercih eylemiştim. Lakin suyun göreceği hizmeti şerbetin de göremediği tecrübe edilmiştir. Binaenaleyh İstanbul'a avdetle Karakulak suyuna kavuştuğum zaman cennete vusulle nail-i kevser olduğum zannına düşmüştüm.

İşbu lokantadan çıktıktan sonra tekrar müzenin temaşasına gittik. Hem bu defa yalnız eski müzeyi ve onun da yalnız resim galerisini ziyaret ve temaşayla iktifa etmedik. Eski ve yeni müzelerin her ikisini gezip gördük ki bu temaşa ve tetkik ikimizi de hem mütehayyir[611] ve hem müstefit[612] eyledi.

Yeni müze eski müzenin yanında ayrıca bir binadır. Tûlü ondan uzun, yani yüz beş metre ve arzı ondan dar yani kırk metre ve her hâlde mesaha-i terbiiyesi[613] ona müsavi ve otuz bir metre irtifaında bir bina-yı âlîdir ki yeni müzenin dıl'-ı asgarı[614] eski müzenin dıl'-ı atveline[615] muvazi[616] olarak ye-

[607] meluf: alışkın
[608] müberra: uzak
[609] beliye: sıkıntı
[610] mest-i lâya'kıl: aklı başında olmayacak derecede sarhoş
[611] mütehayyir (eyle-): hayran bırakmak
[612] müstefit (eyle-): yararlandırmak
[613] mesaha-i terbiiye: kare alan; yüzölçüm
[614] dıl'-ı asgar: kısa kenar
[615] dıl'-ı atvel: uzun kenar
[616] muvazi: paralel

nisi eskisinin arka cihetine bina edilmiş ve kapalı köprü gibi ince, uzun bir koridorla eskisinden yenisine geçilmekte bulunmuştur.

Bu bina 1843 senesinde inşaya bed' olunup iki buçuk sene mütemadiyen çalışılmak üzere 1845 senesinde hitama isal edilmiştir ki havi olduğu âsâr-ı atikayla iştiharından ziyade kendi tezyinat-ı mimariye ve nukuş ve yaldızlarıyla şayan-ı iştihar görülmüştür. Müzelerden anlayışları mükemmel olanlar bu binayı bir suret-i latifede intikadla[617] derler ki:

– Müze olarak yapılacak olan binaların bu kadar da mükellef ve müzeyyen olmaları caiz değildir. Zira bunları temaşaya gelenler âsâr-ı mevcudeden ziyade binanın tezyinatını temaşaya koyularak zihinleri, fikirleri yalnız bu temaşayla yorulmak mertebesinde meşgul olur.

Hakikatte de öyledir. Zikrolunan yeni müzenin en ziyade şayan-ı temaşa ve hayret olan kısmı da merdivenleridir. Bu merdivenin inşaasına mahsus olan mahal otuz sekiz metre tûlünde ve on beş buçuk metre arzında bir mahall-i vâsidir ki bu kadar geniş yeri işgal eylemiş olan merdivenin cesameti nazar-ı tahayyülde kendi kendisine taayyün eder. Yer katından birinci katına çıkan kısmı mahall-i mezkûrun ortasına yapılmış yalnız bir merdiven olup birinci kattan ikinci kata çıkan kısmıysa iki yanlarına yapılmış çifte merdivendir. Ortaya yapılan birinci kat merdiveni daha geniştir. Mermer basamaklarının tûlü beş metreden ziyadedir. İkinci katın çifte merdivenleriyse üçer metre kadar genişlikte olup fakat bu merdivenlerin alt başından üst başına doğru bakıldıkta insan kendisini yerden tavana kadar bir suret-i muntazamada mermer basamaklarla dopdolu bir ma'bed-i âlîde bulunuyor zanneder. Yirmi metre irtifaa yol veren bu merdivenin doksan kadar kademeleri vardır. Kırk beş kademeler birinci kata ve diğer kırk beşi ikinci kata çıkanlar olup bunlarsa iki yanlı çifte merdiven olduğundan kademelerin miktarı yüz kırka takarrüb eder. Alt katın beş metre geniş olan kademeleri üzerinde sekiz adam ve üst katın üçer metre geniş olan kademeleri üzerinde beşer adam pek ferah durabilecekleri hesabıyla umum kademeler üzerinde cem'an yekûn sekiz yüz kadar adam ferah ferah ayakta durabilirler. Bu hâlde de alt ve üst sahanlıklarla merdivenlerin tamam ortalarına isabet ettirilen sahanlıklar boş kalır. Kıyas edilecek olursa arz ve tûlünü haber vermiş olduğumuz mahallin ancak nısfı kadarını merdiven basamakları işgal eylemiş olarak nısf-ı diğeri de işte bu alt ve üst ve orta sahanlıklar işgal eylemişlerdir. Elhasıl yeni müzenin yalnız şu merdiven kısmı beşte bir payını işgal eylemiş olup müstakillen merdiven-i mezkûr bir eser-i azim-i

[617] intikad: eleştiri

mimarî[618] addolunmaya şayandır.

Bu defa müzelerin ziyaretine yine eski müzeden bed' eyledik. Fakat eski müzenin resim galerisini evvelden temaşa etmiş olduğumuz için bu defa heykeller galerilerinden temaşaya başladık. Heykel galerileri meyanında en ziyade şayan-ı ehemmiyet olanlardan birisi "Kahramanlar Salonu" denilen salon olup bunun da en meşhur heykeli Roma'da Tiber Nehri'nde bulunup getirilmiş olan ve Lysippe'in oğlu meşhur Bedas yed-i maharetinden çıkmış olduğu zannolunan bir genç kahraman heykelidir ki ehemmiyet-i sınaiyesince bu müzenin enfes-i âsârı olduğu gibi sair bütün Avrupa müzeleri muhteviyatı meyanında da birincilerden maduttur.

Etrüsk kabinesi denilen mahalde enzar-ı dikkat-i sanatkârânı[619] celbeden eser, çamurdan yapılıp pişirilmiş olan bir mevta sandukasıdır ki kapağı üzerinde bir erkek ve bir de kadın resmi bulunmasına nazaran bunun bir kral ve bir kraliçe naaşını ihtiva için yapılmış bir sanduka olduğu zannedilmektedir.

Yunan kabinesi denilen yerde de gerek büyüklüğü ve gerek nefaset-i sanaiyesi cihetiyle en ziyade calib-i nazar-ı dikkat olan şey kıç tarafından görülen azim bir kadın heykelidir. Romalı salonundaysa bir büyük mermer üzerinde bas rölyef usulüyle yapılmış ve deniz kenarında kâin bir şehrin muhasarasını tasvir eylemekte bulunmuş olan mermer calib-i nazar-ı dikkattir.

Avrupa'nın ezmine-i mutavassıta[620] sanatkârânıyla bir de Rönesans denilen mebadi-i teceddüd[621] devrindeki sanatkâran âsârını havi altı salon bulunup erbab-ı vukufun hükümlerine göre Berlin Müzesi'nin bu kısmındaki ehemmiyet Londra'nın South Kensington ve Paris'in Louvre müzelerindeki bu kısma nispetle daha ziyade zengin ve mühimmiş. Ekserisi mermer ve biraz ağaç ve pirinçten mamul irili ufaklı birçok heykeller bu salonları tezyin eylemektedirler.

İşbu eski müzeye mahsus bir de kütüphane vardır ki bütün kitab-ı mevcudesi ilm-i âsâr-ı atikaya dair olup müze memurlarının müracaat ve mütalaası için tesis olunmuşsa da erbab-ı ziyaretten bu kütüphaneye müracaat edecek olanlar dahi reddedilmezler. İşbu kütüphane eski müzenin zemin katında olup Kahramanlar Salonu'nun yanında bulunan bir merdivenden oraya inilir. Kütüphane yanında bir de meskûkât[622] ve madalya salonu müretteb[623] olup ona mahsus olan katalogda işaret edildiğine göre

[618] eser-i azim-i mimarî: büyük mimari eser
[619] enzar-ı dikkat-i sanatkâran: dikkatli sanatkâr bakışları
[620] ezmine-i mutavassıta: Ortaçağ
[621] mebadi-i teceddüd: yeniliğin başlangıcı
[622] meskûkât: paralar
[623] müretteb: düzenlenmiş

iki yüz bin parça meskûkât ve madalyaları havidir ki doksan bin kıtası eski ve yüz on bin kıtası da yenidir. Eski meskûkât ve madalyaların elli beş bin parçası Yunan ve otuz beş bini Roma meskûkât ve madalyalarındandır. En mühim ve meşhurları ilk salona yerleştirilmiş ve diğer salonlar dahi hep altın ve gümüş ve bakır meskûkâttan olan âsâr-ı mezkûreyi müteallik[624] oldukları yerlere ve asırlara göre bir suret-i mürettebe ve muntazamada havi olup bir tarafında da on beşinci ve on altıncı asırlarda İtalya ve Almanya'da darp olunmuş birtakım madalyalar teşhir edilmiştir.

Galata'da İstanbul'da bazı sarrafların önlerindeki camekânlarda türlü türlü altın ve gümüş meskûkâtın mevzu' oldukları daima müşahede olunmaz mı? Bu camekânları arzan, tûlen, irtifaen bir hayli büyüterek birer kitap dolabı suretine koyunuz. Derunlarını siyah ve koyu lacivert ve koyu yeşil gibi renkli çuka ve kadifelerle kaplayarak meskûkâtı da sıra sıra onlar üzerine diziniz. Ama bu nev' dolapların yüzlercesini sekiz on kadar büyücek salonlara tertip ediniz. İşte bu suretle şu meskûkât-ı kadime ve madalyalar müzesini teşkil etmiş olursunuz.

Böyle iki yüz bin parça meskûkâtı birer birer nazar-ı tedkikten geçirmek imkânı kime müyesser olabileceğini bilemem. Yalnız tadadı[625] haftalara muhtaç olan bu miktar âsâr-ı atikanın birer birer temaşası aylara ve ihtimal ki daha dikkatlice temaşa için yıllara muhtaçtır. Bizse bu kabine içerisinde yalnız sekiz on dakika kadar bulunabilerek heyet-i umumiyesine şöylece bir nazar atfıyla iktifa mecburiyetindeydik.

Eski müzeden yeni müzeye vasıta-i mürur olan koridordan geçip evvela birinci katı geşt ü güzârla[626] temaşa eyledik ki burada yalnız alçıdan mamul heykeller mevzu'durlar. Fakat miktarları o kadar çoktur ki bunlardan en güzellerini layıkıyla temaşa için münasip bir mesafe-i baideden bakmaya imkân olmayıp heykellerin bazıları diğer bazılarını temaşaya haylûlet[627] ederler. Memurların rivayetlerine göre heykel-i mezkûre kalabalığının bu derece tezayüdü[628] nazar-ı dikkati celbederek yalnız bunlara mahsus yeni bir müze binası arzu ve tasavvur edilmeye başlanmıştır.

Şu birinci kattan yeni müzenin zemin katına inildikte bütün dairelerin Mısır ve Asur âsârıyla doldurulmuş olduğu görülür. Hatta Mısır Müzesi'nin tezyinat-ı mimariyesi yine Mısr-ı Kadim usul-i mimariyesine tevfikan[629] yapılmış olduğu gibi Asur Müzesi de öyle Asur usul-i mimariyesine tevfikan

[624] müteallik: ilişkili
[625] tadad: sayma
[626] geşt ü güzâr : gezinti
[627] haylûlet (et-): engel olmak
[628] tezayüd: artma
[629] tevfikan: uygun olarak

yapılmıştır. İnsan buraya girdiği vakitte gerçekten bir Mısr-ı Kadim Sarayı'na girmişim zannında bulunur. Heykeller ve sair antikalar dahi hep bir maharetli fikir ve nazarla yerleştirilmişlerdir.

Mısır Müzesi beş salona münkasım olup birinci salonda mevta sandukaları ve mumyalar görülüp duvarlarına da ma'budîn-i kadime-i Mısriye[630] tersim edilmiş olduğundan burası bir ma'bed-i kadim suretini almıştır. İkinci salonda yine emvata[631] ait âsâr-ı atika mâlâmâl[632] olup bazıları milad-ı İsa'dan üç bin yani bugünkü tarihten beş bin sene mukaddime ait eşyadır ki bu salonun iltizamî[633] gibi bir surette epeyce karanlık yapılmış olması âsâr-ı mezkûrenin heybetlerini arttırır. Üçüncü salonda Mısır'daki ebniye-i kadime-i Firavuniyeden alçıyla kopya edilmiş bazı kapılar ve pencerelerle kitab-ı kadime-i Mısriye demek olan ve papirüs denilen yapraklar üzerinde muharrer[634] menkuşat[635] ve sair hiyeroglifler müşahede olunur. Dördüncü salonda dahi yine papirüslerle Nil'den çıkarılmış birtakım kadim ve müzeyyen tuğlalar mevzu'dur. Fakat en mühimi beşinci salondur ki Mısır mabûdîn-i kadimesi[636] kral ve rüesâ-i diniye[637] ve generallerinin heykellerini havi olarak bunlar arasında mevzu' bulunan camlı dolaplar içinde mumya hâlinde bir hayli insan kafaları ve kudema-yı Mısriye nezdinde takdis olunan kedi ve balık ve yılan ve kurbağa ve çekirge gibi hayvanat mumyaları ve mahkûk[638] bazı zî-kıymet taşlar ve kadın ziynetleri ve eski paralar ve sair bu gibi eşya mevzu'durlar.[639]

Yine şu Mısır Müzesi'nin bir tarafında meabid-i kadime-i Mısriyeden[640] bir tanesi hemen aynen gibi bir surette kopya edilmiştir ki derununda Horus* nam firavunun azim bir heykeliyle İkinci Ramses** heykeli ve sair ve birtakım hayvanat-ı mukaddese suretleri mücteмidir.

Asur Müzesi, Mısr-ı Kadim Müzesi kadar zengin ve müzeyyen olmayıp hatta mevcut antikalardan birçoğu tertib-i mahsusasına da henüz konulmamış bulunduğundan perakende ve perişan bir hâldedir.

Alt kattan büyük merdiven vasıtasıyla ta üst kata çıktık ki yeni müzeyi

[630] ma'budîn-i kadime-i Mısriye: eski Mısır tanrıları
[631] emvat: ölüler
[632] mâlâmâl: dopdolu
[633] iltizamî: bilerek; kasıtlı olarak
[634] muharrer: yazılı
[635] menkuşat: nakışlar
[636] mabûdîn-i kadime: eski tanrılar
[637] rüesâ-i diniye: din büyükleri
[638] mahkûk: kazınmış
[639] mevzu': yerleştirilmiş
[640] meabid-i kadime-i Mısriye: eski Mısır mabetleri

* Horus: Mısır mitolojisinde güneş tanrısı. Firavunların unvanı olarak da kullanılmıştır. [ed.n.]

** İkinci Ramses: M.Ö. 1302-M.Ö. 1212 yılları arasında yaşamış Antik Mısır'da 19. hanedan firavunlarındandır. [h.n.]

böyle ortadan başlayıp alt kata inerek badehu ikinci kata çıkmaktan ibaret olan tertibimiz dahi müzenin asıl şayan-ı temaşa olan kısmını yani merdivenini defa'ten görmek maksuduna mebniydi.

İşbu üst katta en ziyade calib-i ehemmiyet olan yer ıstampalar kabinesiymişse de burası umum için yalnız pazar günleri açık olup bizim ziyaretimiz eylül-i efrencînin on yedincisi olan salı gününe tesadüf eylemiş olduğundan orası temaşa edilememiştir. Diğer salonlar âsâr-ı atika-i müteferrikayla mâlâmâldırlar. Bunlar pirinçten, demirden, kurşundan ve sair madeniyâttan mamul insan resimleri ve aynaların camdan imal olunmaları icadından evvel yapılan maden aynalar ve mozayik işli levhalar ve eski silahlar ve kadın ziynetleri, esas-ı beytiye[641] ve topraktan yapılıp pişirilmiş ve türlü resimlerle ziynetlenmiş olan kavanozlar, çömlekler, vazolar ve irili ufaklı tabaklar ve duvarlara asılmış gayet eski ve resimli mensucat ve çiniler ve altından gümüşten yapılmış kuyumculuğa müteallik birçok eşyadan ibarettirler ki hangilerinin müteallik olduğu salona girilse Beyoğlu'ndaki pazar Alman ve Bonmarché salonlarına da kıyas kabul edemeyecek azim birer mağazaya girilmiş olur. Kataloglarının rivayetine göre bunlar meyanında kırk beş bin ve yetmiş beş bin franga alınmış bazı mamulat-ı zehebiye[642] mevcut olup Yunan-ı kadim zamanlarından kalma bazı toprak küplerin fiyatları üçer, beşer binmiş. Bu hesapça eşya-yı mevcudenin umumuna birden paha biçmek âdeta ukûl-i muhasibîne[643] hayret verir. Bu kadar çok ve calib-i hayret eşyayı serian nazar-ı temaşadan geçirmekle beraber fikir bunların takdir-i ehemmiyetiyle bi'l-ihtiyar iştigal eylediğinden ve yine bu sırada nazar dahi şu âlî binanın altın yaldızlara müstağrak olan tavanlarında ve duvarlarında münakkaş olan gûnagûn[644] resimler ve oymalarla ister istemez meşgul olduğundan bu temaşa beni o kadar yormuş ve gayret-i müsabakayla şu müzenin bina ve teşkilinde iltizam edilen külfet-i azime beni o derecelerde duçar-ı hayret eylemiş ki eski ve yeni müzeyi temaşa eylediğim bugünü mecmuama kayd eylediğim zaman "netice-i temaşada kakavan[645] kesilmişim" ibare-i garibesini de kaydın nihayetine ilave edivermişim. Bu "kakavan" tabiri nasıl olup da hatırıma gelmiş olduğunu şimdi kestiremiyorum. Fakat Avrupalıların bu yoldaki külfetleri hakikaten düşünenleri kakavan edip bırakacak derecelerdedir. Kataloglarda bu binanın malî[646] kaça olduğuna dair sarahat yoksa da yüz beş metre tûl ve kırk metre arz hesabıyla dört bin iki yüz metre murabbaı olan ve irtifaı da

[641] esas-ı beytiye: ev eşyası
[642] mamulat-ı zehebiye: altından yapılmış eşyalar
[643] ukûl-i muhasibîn: heseplayanların aklı
[644] gûnagûn: çeşit çeşit
[645] kakavan: budala; alık
[646] malî: maddi olarak

otuz bir metreye varan bina-yı mezkûrun mermer ve demir ve çimentoyla inşa ve gûnagûn oymalar ve yaldızlarla tezyin edilmiş bulunmasından dolayı beher[647] metresine elli lira sarf edildiğini bir tahmin-i adiyle tahmin edince masarif-i inşaiyesi lâ-akal[648] iki yüz on bin liraya vardırılmış oluyor.

Eski ve yeni müzenin temaşasından fârig[649] olduğumuz zaman saat bade'z-zuhr üçe yaklaşmış olduğundan yeni müzenin şark cihetinden karşısında ve bir güzel bahçe derununda kâin "Galerie Nationale" müzesini de temaşaya vakit bulamadık. Zira bu müze bade'z-zuhr saat üçe kadar açık bulunarak ondan sonra kapanmaktadır. Haricen temaşası da bugünlük kifayet eyledi ya! Resm-i küşadı[650] 1876 senesinde icra edilmiş bulunan ve Yunan-ı kadim mabetleri şeklinde yani bir şekl-i müstatilin[651] dıl'-ı asgarı cephe ittihaz[652] edilerek ve azim mermer sütunlarla tezyin olunarak onun dıl'-ı mukabili de nısf-ı daire şeklinde bir mihrap vücuda getirecek resimde yapılmış olan bina-yı mezkûrun tûlü altmış ve arzı otuz iki metre olup yerden on bir metre kadar mürtefi bir sedd-i suni[653] teşkil etmek tarz-ı garibiyle yapılmıştır ki manzara-i hariciyesi hakikaten heybetli ve güzeldir. Cephe cihetinin sağlı sollu iki tarafından azim iki merdiven, yine mermerden mamul sahanlık gibi bir set üzerine çıkarlar ki bu sahanlıkta Dördüncü Friedrich Wilhelm'ın at üzerinde yapılmış mükemmel bir heykeli vardır. Badehu sahanlıktan diğer bir merdiven sekiz mermer sütunla müzeyyen bir medhale yol verir. Merdivenlerle mermer sütunların üzerine doğru binanın ikinci katı yürüdüğünden bu da haricen gerek yalnız merdivenlerin ve gerek binanın heyet-i mecmuasının heybetini arttırır.

Galerie Nationale'in merdivenleri yeni müzenin merdivenlerine kıyas olunacak olursa ondan pek de aşağı kalmadığı görülür ve şu iki merdiven Almanların şu iki hususta meraklarının vefreti[654] ve kemaline delalet eyler.

Elimizde bulunan müzeler kataloğunda Galeri Nationale'in havi olduğu resimler kâmilen Almanya'nın yeni resimleri âsârından olup levhaların miktarı beş yüze vardığı ve yüz kırk kadar da kara kalem kartonlar bulunduğu münderiç olduğundan ehemmiyet-i sanaiye nokta-i nazarından o kadar değeri olmayan şu müze derununu hiç de temaşa edemeyecek olsak yine müteessif kalmayacağımızı düşündük. Diğer müzeleri gezmek hususunda pek de tahammül-güdaz[655] bir yorgunluğa duçar olmuş bulunduğumuz-

[647] beher: her bir
[648] lâ-akall: en azından
[649] fârig (ol-): ayrılmak
[650] resm-i küşad: açılış töreni
[651] şekl-i müstatil: dikdörtgen
[652] ittihaz (edil-): kabul edilmek
[653] sedd-i suni: yapay set
[654] vefret: çokluk
[655] tahammül-güdaz: tahammülü aşan

dan dinlenmeye medar olmak üzere Sedan Panoraması'nı temaşa etmeye gitmeyi tercih eyledik.

Bir müze temaşası insanın yalnız nazarını ve fikrini yoruyor zannetmemelidir. Eski müzenin seksen altı metre tûlünü yeni müzenin yüz beş metre tûlüne zammeylersek yüz doksan bir metre bir tûl ve birisinin elli üç ve diğerinin kırk metre arzını cem' eylersek doksan üç metrede bir arz teşkil eyler. Bunların vücuda getirdikleri adlâ'-ı erbaanın[656] mecmû'-ı bu'du[657] beş yüz altmış sekiz metre edip zemin katıyla birinci ve ikinci katlar şu miktarı üç misli tezyid eyleyince müzeler dâhilinde peyda olan tûl bin yedi yüz metreye varır. Bizse bu mesafeyi düz düzüne kat' etmiyoruz. Her salona girdikçe mevcudu gözden geçirmek için ya salonun arzına muvazi dershane sıraları gibi tertip edilen camekânlar arasından zikzak yürüyüşle geziyoruz veyahut salonun dört dıl'ını teşkil eyleyen duvalara dayatılmış dolaplar ve raflar hizasından dört tarafı gezmeye mecbur oluyoruz. İşte bu hesapça anlaşılır ki kat' eylediğimiz mesafe yedi sekiz kilometreye baliğ oluyor. Biz dahi bu mesafeyi bir buçuk saatten ziyade bir müddet zarfında kat' eylemişiz. Bir buçuk saat yol yürüyen bir adam cismen dahi yorulmaz mı! Bu taab-ı cismanîye[658] nazar ve fikir yorgunluğu da munzam[659] olursa istirahate muhtaç kalmaz mı?

Hâlbuki bizim aradığımız vesile-i istirahat dahi Berlin'in şayan-ı temaşa olan yerlerinden bulunmasıyla o da bir iş demekti. Müze temaşasına nispetle bundaki suhulet oturduğumuz yerde temaşa kaziyesinden ibaret kalacaktı.

Galerie Nationale'in şark cihetinde kâin panorama mahalline kadar bir arabaya râkiben azimet eyledik. "Panorama" dediğimize bakıp da ezcümle çend sene mukaddem Beyoğlu'nda Taksim Bahçesi'ne yapılmış olan muvakkat bir resim temaşahanesi zannolunmamalıdır. On beş yirmi santimetre kutrunda[660] bir camdan bakılarak derunundaki resim levhasını temaşa eylemekten ibaret bulunan panorama Avrupa payitahtlarında yapılan panoramalara nispetle ne nispette kalır bilir misiniz? Hani ya şu bazen baston ve sigara ağızlığı gibi şeylerde bir kibrit sığamayacak kadar bir delikten ibaret bir nokta-i temaşa yok mudur ki ondan bakıldığı zaman delik içinde güzel bir kız resmi görülür? İşte nispet bundan ibaret kalır. Belki bundan bile aşağıdır.

Bizim burada panorama ıtlak ettiğimiz şey on metreden ziyade kutru olan çadır gibi bir dairedir. Böyle on metre kutrundaki çadırın kenarlarını

[656] adlâ'-ı erbaa: dört kenar
[657] mecmû'-ı bu'd: toplam mesafe
[658] taab-ı cismanî: beden yorgunluğu
[659] munzam (ol-): eklenmek
[660] kutr: çap

da beş altı metre mürtefi farz ederek yekpare bir billuru çadır etekliği gibi kenarlara rapt ederek billurdan bir müdevver[661] duvar teşkil ediniz. Onun haricine yine dairen-mâ-dâr[662] bir azim resmi vaz' eyleyiniz ki camla resim arasındaki mesafe rüyet-i nazar[663] kavanîn-i tabiiyesinin[664] iktiza ettiği kadar olsun. Şu hâlde çadırın ortasında bulunup etrafınıza bakacak olursanız kendinizi dairen-mâ-dâr ufukla muhat[665] bir saha ortasında bulursunuz. Bu sâhanın âdeta tabii sahalardan bir farkı varsa o da üzerinde gördüğünüz şeylerin hareketsizliğinden ibarettir. Yoksa nazar-ı temaşanız önündeki şey öyle küçüklüğünden, büyüklüğünden kat'-ı nazar bir delikten temaşa olur resimlerden olduğunu hatıra bile getirmeyerek mutlaka afak-ı cihanda bir ufuk ortasında bulunduğunuzu zannedersiniz.

Berlin'in Sedan Panoraması işte bu surette yapılmış iki katlı bir binayı azim olup üst katı Sedan muharebesini tasvir ve irae[666] eylemektedir. Fransa imparatoru Üçüncü Napolyon'un netice-i mağlubiyeti olan bu muharebenin vuku bulduğu yeri görmemiş ve bellememiş olduğumdan derece-i müşabehetine[667] dair bir hüküm vermek salahiyetini haiz değilsem de oradaki memurların teminlerine göre şu önümüzdeki saha-yı temaşa önünde görülen dağlar, köyler, bahçeler, çiftlikler, tarlalar hatta emsalinden temayüz[668] eylemiş bulunan büyücek ağaçlar bile meydan-ı mezkûrun aynı aynına kopyası demek olup bu mevkide gösterilen muharebe-i meşhure dahi Fransızların mağlubiyet-i kat'iyelerinden evvel yani cengin tamamıyla şiddet peyda eylemiş olduğu bir zamandaki heyet-i umumiyesinin aynıdır.

Cenk öyle bir suret-i maharetkâranede resm olunmuştur ki "resim" demeye imkân yoktur. Âdeta muharebedir. Ovacığa dağılan piyadeler, hücum gösteren süvariler, kol nizamıyla yürüyen taburlar, dört nala koşan toplar, tabyalardan çıkan ateşler, silahların, üniformaların parıltısı velhasıl her hâli, her ciheti suret-i hakikiye ve tabiiyenin aynı olup insan biraz dalacak olursa topların gümbürtüsünü, tüfeklerin gürültüsünü, boru sedalarını, kumanda avazelerini işitiyorum zannına düşer. İnşa edilirken bırakıp kaçılmış siper ve tabyaların karmakarışık bir surette terk edilmiş bulunan kazma ve küreklerini şöylece gözü önünde gören adam beş on adım yürürse bunları eline almak hayaline kadar varıp hatta topraklı ve çamurlu oldukları görülüp durduğundan eline aldığı zaman eli kirlenmiş olacağı mütalaası bile varit

[661] müdevver: yuvarlak
[662] dairen-mâ-dâr: çepeçevre
[663] rüyet-i nazar: görüş alanı
[664] kavanîn-i tabiye: tabiat kanunu
[665] muhat: çevrili
[666] irae (eyle-): göstermek
[667] derece-i müşabehet: benzeme derecesi
[668] temayüz (eyle-): daha üstün, daha güzel olmak

oluyor. Mesafeler uzadıkça taburları, alayları teşkil eden efrat dahi hayal meyal görülürse de askerane bir nazarla bakıldığı zaman insan gözü önündeki kuvve-i harbiyeyi teşkil eyleyen makadiri[669] âdeta tahmine iktidar hisseder.

Elhasıl panoramaların bu nev'i hakikaten görmeye mahsus bir şey olup mesela İstanbul için böyle bir panorama yapılacak olsa da nokta-i temaşa Galata Kulesi ittihaz[670] edilse orada sancak direği dibinde durup etrafı temaşa eyleyen adama İstanbul ufk-ı tâmını nasıl görünürse panorama dahi aynı aynına öyle görünür.

Bu kadar sanatlı bir temaşagâhın nasıl yapıldığını merak ederek memurlardan tahkikata giriştim. Erbab-ı temaşayla resim arasında bulunan yekpare camın suret-i imaline dair bana malumat-ı layıka veremedilerse de resmin nasıl yapıldığını epeyce mucib-i kanaat olabilecek bir surette haber verdiler.

Yağlıboyayla yapılan bu resmin bezi evvel emirde divar-ı müstedir-âsâ[671] gerilmiş. Badehu bunun önüne nakkaşlar için muntazam iskeleler inşa kılınmış. Evvela ufak kıtada modeli yapılan resim merkeze ta'lik[672] olunarak baş ressam diğer kırk elli kadar ressamların bu meşke[673] bi'l-müracaa iktisap[674] eyleyecekleri fikir ve malumata delalet[675] ve riyaset[676] edermiş. Her ressam meşkten aldığı fikri büyük muşamba üzerinde nasıl tasvir ve irae eyliyorsa baş ressam kemal-i dikkat ve ihtimamla nezaret eyleyerek hatalarını tashih ettirirmiş. İşte elli kadar ressamlar bir buçuk yıl uğraşarak bu resmi vücuda getirebilmişler ki bazı müzelerde sekiz on metre tûlü[677] ve beş altı metre irtifaı[678] olan büyük levhalar erbab-ı temaşaya hayret verdikleri hâlde yüz metreden akall[679] tûl tahmin olunamayacak olan şu panorama resminin temaşa ve tasavvuru insanı bi'l-külliye duçar-ı hayret etmemek kabil olamıyor.

Panoramanın alt katında birçok da küçük panoramalar vardır. Bunların her birini birer oda farz ediniz ki genişçe kapıları açıkmış da derunlarını[680] görüyorsunuz. Fakat o kapıların önünde tamam kapı kadar birer billur varmış da içeriye duhulünüze hail[681] oluyormuş.

Bunların bazıları İmparator Üçüncü Napolyon'un* müteveffa İmpa-

[669] makadir: miktarlar
[670] ittihaz (edil-): kabul edilmek
[671] divar-ı müstedir-âsâ: yuvarlak bir duvar gibi
[672] ta'lik (olun-): asılmak
[673] meşk: örnek
[674] iktisap (eyle-): edinmek
[675] delalet: rehberlik
[676] riyaset: başkanlık
[677] tûl: uzunluk
[678] irtifa: yükseklik
[679] akall: daha az
[680] derun: iç
[681] hail: engel
* Üçüncü Napolyon: 1808-1873 yılları arasında yaşamış, 1849-1852 yılları arasında Fransa cumhurbaşkanlığı yapmıştır. Daha sonra darbe yaparak cumhuriyeti

rator Birinci Wilhelm'e* kılıcını teslim eylediğini gösterir. Bazılarıysa bir çadır derununda imparator ve Prens Bismarck** ve Mareşal Moltke*** dahi dâhil oldukları hâlde Almanya erkân-ı harbiye heyetinin orta yerde mefruş[682] haritalar üzerinde müşavere-i harbiyede[683] bulunduklarını arz eyler. Hâsılı her biri Sedan Muharebesi'ne ait bir vakayı müstakilen gösterir ki bunların da her biri kendi başına şayan-ı ehemmiyet ve şayeste-i hayret âsâr-ı mühimmeden addolunacak şeylerdir.

Yarım saatten ziyade bir zamanı şu panoramanın temaşasında geçirdik. Bu müddetin de ancak on dakika kadarını büyük panoramayı temaşa ederken orada mevzu'[684] olan müstedir[685] peykeler üzerinde oturarak geçirip güya biraz dinlenmiştik. Bununla beraber topuklarımızın, dizlerimizin, bellerimizin ağrısı hemen mertebe-i tahammülün fevkine çıkıyordu. Fakat Berlin'de oturacağımız müddete göre ziyarete karar verdiğimiz mahalleri mutlaka görmek mecburiyeti bizi bu fevka't-tabia[686] metaibe[687] de tahammül mecburiyetinde bulunduruyordu.

Panoramadan çıktıktan sonra akvaryum temaşasına nöbet gelmiştir ki Berlin'in akvaryumu Avrupa'ca bu nev' müessesatın birincilerinden madut olmakla ve bu nev' müessesatın fünun-i tabiyeye pek büyük bir taalluku[688] görülmekle şu keyfiyeti ber-vech-i âtî[689] bir fıkra-i mahsusa suretinde arza lüzum görmekteyim.

AKVARYUM

Tarih-i tabii şu küre-i arzımız üzerinde mevcut olan ve madeniyat, nebatat, hayvanat diye üç sınıf-ı esasîye münkasım[690] bulunan mahlukatı bize mükemmelen tanıttıran ilim olmakla derece-i ehemmiyeti muhtac-ı

yıkıp yerine krallık sistemini getirmiştir. [h.n.]

* Birinci Wilhelm: 1797-1888 yılları arasında yaşamış Prusya kralı ve ilk Alman imparatoru Kayzer Wilhelm. [h.n.]

** Prens Bismarck: 1815-1898 yılları arasında yaşamış Almanya'nın güçlü bir imparatorluğa dönüşmesinde etkin rol oynamış Otto von Bismark. Aynı zamanda Almanya'nın ilk başbakanıdır. [h.n.]

*** Mareşal Moltke: 1800-1891 yılları arasında yaşamış Prusyalı Alman generali Helmuth von Moltke. Osmanlı padişahı II. Mahmut tarafından ordunun yenilenmesinde görevlendirilmiştir. [h.n.]

[682] mefruş: yayılmış

[683] müşavere-i harbiyede (bulun-): savaş hakkında fikir alışverişi yapmak

[684] mevzu': yerleştirilmiş; konulmuş

[685] müstedir: değirmi; yuvarlak

[686] fevka't-tabia: olağanüstü

[687] metaib: zorluklar

[688] taalluk: alaka

[689] ber-vech-i âtî: aşağıda

[690] münkasım: bölünmüş

tafsil ve izah değildir. Envaının[691] miktarı binleri tecavüz eyleyen mahlukatın tetebbu ve talimini teshil[692] için bunları sınıf sınıf tefrik[693] ve tasnifi[694] bile müdekkikîn-i ulemayı[695] ne kadar yormuş olduğu erbabı nezdinde malumdur. Her nev' mahluku diğerlerinden ve bahusus kendine karib[696] ve müşabih[697] olan mahlukattan tefrik için hükema öyle dûr u dırâz[698] tariflerde bulunmuşlardır ki mesela kedi, köpek gibi maruf olan envaından birisini ne yolda tarif eylediklerini Buffon gibi mutavvelat[699] sahibi bir adamın eseri üzerinde okuduğumuz zaman her gün görüp durmakta olduğumuz hayvanlarda bizim nazar-ı dikkatimizi celbeyleyemeyen birçok hâllerin onlar tarafından nasıl müşahede ve tarif edilmiş bulunduğunu görerek duçar-ı istigrab[700] oluruz.

Bu kadar mükemmel tarifat dahi bizce her gün müşahede olunmayan ve binaenaleyh marufumuz bulunmayan mahlukatı bize layıkı veçhile yine anlatıp belletemeyeceğinden tarih-i tabii kitaplarına resimler ilavesine dahi lüzum görülmüştür. Matbaacılık sanatı henüz şimdiki mertebe-i terakkisine[701] vasıl olamamış bulunduğu zamanlarda ilm-i hayvanat ve ilm-i nebatat kitaplarına vaz' olunan resimler yalnız matbaaların siyah mürekkepleriyle tab' edildiklerinden ait oldukları hayvanatın şekil ve suret-i umumiyelerini irae eyleyebilirler idiyse de tüylerinin, ciltlerinin, kabuklarının renklerini gösteremediklerinden maksat yine tamamıyla husule gelemiyordu. Elle yapılmış olan renkli resimlerin gayet pahalı olmaları hasebiyle olur olmaz ehl-i merak bunları edinmeye muvaffak olamıyorlardı.

Bir yandan matbaacılığın terakkisi "kromolitografya" tabir edilen usulce işbu hayvanat resimlerini rengi rengine tab'[702] eyleyerek mükemmel tarih-i tabii atlaslarını herkesin edinebilecekleri derecede ucuzlatmak imkânını ikmal ededursun Avrupaca tarih-i tabiinin enzar-ı hayret ü temaşamıza vaz' eylediği mahlukat tetebbuat-ı fenniye erbabının aynen manzurları olmak emeliyle peyderpey tarih-i tabii müzehanelerinde cem' edilmek ihtiyacı da meydan almış idiyse de aktar-ı hâre ve müncemideye[703] mahsus olan birçok hayvanatı ekalim-i mutadilede[704] yaşatabilmek kabil olamadığından bunların bazıları daha ait oldukları memleketlerden meyyit[705] hâlde

691 enva: çeşitler
692 teshil: kolaylaştırma
693 tefrik: ayırma
694 tasnif: düzenleme
695 müdekkikîn-i ulema: araştırmacılar
696 karib: yakın
697 müşabih: benzer
698 dûr u dırâz: uzun uzadıya
699 mutavvelat: ayrıntılı bilgi
700 duçar-ı istigrab (ol-): şaşırmak
701 mertebe-i terakki: gelişmişlik derecesi
702 tab' (eyle-): basmak
703 aktar-ı hâre ve müncemide: sıcak ve soğuk bölgeler
704 ekalim-i mutadile: ılıman iklimler
705 meyyit: ölü

getirilip bazı diri olarak celbedilenleri müzelerde yaşayabildikleri müddet hıfz ve teşhir olunduktan sonra hîn-i helaklerinde yine meyyit hâlinde hıfz olunmak sureti meydan almıştı.

Hayvanat-ı hâlikeyi[706] böyle hıfzetmek için doldurmak, kurutmak, dondurmak, ispirto içinde muhafaza etmek gibi birçok suretler bulunmuş ve işte o suretlerle hıfzedilen enva-ı mahlukat "tarih-i tabii müzeleri" denilen numunehaneleri vücuda getirmiştir.

Vakıa şu numunehanelerden ulum-i tabiyece edilen istifadeler ne kitaplarda verilen tafsilat ve tarifata ve ne de resimlerde irad[707] olunan tasvirata kıyas kabul edemeyecek derecelerde büyükse de ilm-i hayvanattan maksat yalnız hayvanatın şekil ve elvan[708] vesaire-i zahiresini görmek ve bellemek, tanımak olmayıp ahlak-ı hayvanatın tetebbuu da maksadın bir büyük cihetini teşkil eylediğinden "Jardin d'Acclimatation" namıyla gerek hayvanat ve gerek nebatatın ekalim-i sairedeki tabiatlarını muhafaza edecek yolda bahçeler tesis ve teşkiline lüzum görülmüştür. Çünkü tabiiyyûn-ı hükemanın[709] ahlak-ı hayvanatı tetebbu için dûr u dırâz seyahatleri ve bunların enva-ı mehalik ve mahazirini[710] göze aldırmaları lazım gelip vakıa terakkiyat-ı ilmiye ve medeniyenin o fedakâr hizmetkârları bu külfetleri de ihtiyardan[711] geri kalmamışlarsa da onları bu takat-güdaz[712] metaib ve müşkilattan kurtarmak mürüvvet-i medeniyeye muvafık görülerek devletler ve milletler bu bapta küllî masarif ihtiyarıyla bu hayvanat ve nebatat bahçelerini vücuda getirmişlerdir.

Tarifimizin buraya kadarı Avrupaca yalnız bir ziynet-i adiye-i medeniye suretinde addolunmakla kalmayıp cidden ve hakikaten müessesat-ı ilmiye ehemmiyetini de ihraz[713] eylemiş bulunan tarih-i tabii müzeleri ve hayvanat ve nebatat bahçeleri ve "akvaryum" ve "vivaryum" gibi şeylerin menşelerini kârilerimize mücmelen[714] tanıttırmış olacağı derkârdır. Bunlardan akvaryum denilen yerler ekseriyetle suda yaşayan hayvanatı canlı olarak muhafaza için tesis olunan tarih-i tabii müessesatı olup bazılarında suda yaşamayan hayvanat dahi hıfzedilirler. Hayvanat-ı maiyeden[715] maadasını da havi olanlarına "vivaryum" namını verirler ki hayvanatın hayyen[716] mahall-i muhafazası gibi bir manaya gelir.

[706] hayvanat-ı hâlike: ölmüş hayvanlar
[707] irad (olun-): anlatılmak
[708] elvan: renkler
[709] tabiiyyûn-ı hükema: tabiat bilginleri
[710] enva-ı mehalik ve mahazir: çeşitli tehlikeler ve sakıncalar
[711] ihtiyar: üstlenme
[712] takat-güdaz: yorucu
[713] ihraz (eyle-): kazanmak
[714] mücmelen: kısaca
[715] hayvanat-ı maiye: suda yaşayan hayvanlar
[716] hayyen: canlı olarak

Suda yaşayan hayvanatın muhafazası binnisbe kolay olduğundan ve ileride bunlara mahsus mahalleri temaşa eyledikçe sair izahat-ı mukteziyesi[717] de verileceğinden şu fıkra-i mahsusamızda[718] sernamenin[719] de delaleti veçhile akvaryumu kârilerimize tanıttırmaya gayret eyleyeceğim.

Malumdur ki suda yaşayan hayvanların bazıları deniz ve bazıları dere ve birtakımları da göl sularında yaşarlar. Her biri hangi nev' sularda yaşıyorlarsa bazıları o nev' su diplerinde ya kumluk mahalleri ya taşlık veyahut sazlık ve otluk yerleri tercih ederler. Hâlbuki bunların bazıları bazılarına düşman veya dost olduklarından bir nev'in yaşadığı yerlerde o nev'e düşman olan enva-ı saire[720] bulunamaz. Yalnız dost olan nev'lerle imtizac[721] ve muaşeret[722] ederler.

İmdi her nev' hayvanı şu misilli tabii istidatlarına göre câri[723] veyahut rakid,[724] tuzlu veyahut tatlı sularda, kumsal veyahut batak veya taşlı yerlerde tıpkı hâl-i tabiileri veçhile yaşatmak için ayrı ayrı yuvalar yapılacaktır. Müncemid[725] deniz ve nehir ve göllerde alışanların suları lüzumu derecesinde soğuk ve memalik-i harre[726] sularında alışanların suları lüzumu derecesinde sıcak olacaktır. Sular daima değişse, her nev' sudan evsaf-ı matlubeye[727] haiz olmak şartıyla yerlerine yenilerini koymak daî-i müşkilat[728] olacaktır. Sular hiç değişmese derununda yaşayan hayvanat tarafından gösterilecek sebebiyetlere mebni bozulup hayvanların telefini icap eyleyecektir.

Bu ahvalin kâffesi fennen nazar-ı dikkate alınarak daha bizim hatır ve hayalimize de gelmeyen mahzurları def' ve matlubları cami' olmak üzere şu hayvanatı yaşatacak ve tenasüllerini[729] teminle maişet-i tabiiyelerini[730] de gösterecek olan ve binaenaleyh nezd-i kadir-şinasânda kıymet ve ehemmiyetine nihayet bulunmayan tesis-i nafi[731] işte "akvaryum"dur.

Akvaryumun yuvaları birkaçar yüz metre arz ve tûlünde birer hazinedir ki derinlikleri dahi havi olacakları hayvanata göre bir metre veya daha ziyade ve noksandırlar. Fakat bu hazinenin mevzu' veya mebni olduğu mahalde suyun sathına ziya ve hararet-i şems[732] ve rüzgâr isabet etmek şart-ı azimdir. Derunlarındaki sular tedricen[733] tahvil edileceklerdir. Yani bir taraftan gayet

[717] izahat-ı mukteziye: gerekli açıklamalar
[718] fıkra-i mahsusa: özel bölüm
[719] sername: başlık
[720] enva-ı saire: diğer türler
[721] imtizac (et-): karışmak
[722] muaşeret (et-): birlikte yaşamak
[723] câri: akan
[724] rakid: durgun
[725] müncemid: donmuş
[726] memalik-i harre: sıcak memleketler
[727] evsaf-ı matlube: aranılan özellikler
[728] daî-i müşkilat (ol-): zorluk çıkarmak
[729] tenasül: üreme; çoğalma
[730] maişet-i tabiye: doğal yaşama tarzı
[731] tesis-i nafi: faydalı tesis
[732] hararet-i şems: güneş ısısı
[733] tedricen: yavaş yavaş

az bir miktar su girip diğer taraftan ona mütenasip su çıkacaktır. Cereyana sürat verilse hayvanatın yuvalarınca ve yumurtalarınca tacizi mucip olur. Cereyanın azlığı suları bozmamak için hazinelerin ta dibinde mevzu' olan borular vasıtasıyla sular içine hayat-bahşa birtakım gazlar salıverilir. Bir dereceye kadar ılık olmaları lazım gelen sulara musahhan[734] yani sıcak ve bu suhunete[735] ihtiyacı olmayanlara soğuk hava verecek borular dahi mevzu'dur ki boğazların ve havanın mikdar-ı cereyanı da ona mahsus muaddil[736] muslukları vasıtasıyla tayin olunurlar. Hazinelerin bir tarafıysa yekpare billur olduğundan bu billurların mukabilinde bulunan erbab-ı temaşa hazinenin her cihetini yani içindeki suyun sathını, dibini ve umk[737] ve etrafındaki yuvaları ve orada yaşayan hayvanları ve suret-i maişetlerini kâmilen görebilecekleri gibi şu hava ve gaz borularından cereyan eyleyen mevadd-ı gaziyenin[738] su içinde milyonlarca habab-ı müteakibe[739] teşkil ederek şuraya buraya doğru dağıla dağıla sath-ı maye[740] kadar çıktıklarını da görebilir.

İşte bir akvaryumdur diyoruz ama tesis ve binasındaki ehemmiyeti şu muhtasar tarifimizle bihakkın takdir ve teyakkun[741] edebilip edememiş olmaklığımız hâlâ meşkûk[742] kalıyor. Bu akvaryum yuvaları içinde bazı o kadar nazik hayvanat vardır ki insan eli değmiş olsa üzülüp helak olacağı muhakkaktır. Bazıları bu nezaketiyle beraber biraz da tehlikelidir. Dişleriyle ısırması, dikenlerini batırması, semmiyeti[743] de haiz olduğundan bunların nakil ve tebdilleri ne kadar nazikâne ve ihtimamkârane davranmaya lüzum göstereceğini nazar-ı dikkate tavsiye etmemek mümkün olamaz. Hele bazı hayvanat su dibindeki kayalara yapışık olarak yaşarlar. Bunların birtakımıysa nebatla hayvan arasında müşterek mahlukattandır ki gûnâgûn[744] renkleriyle bir taş üzerine nasıl yapıştırılmış olduğunu vehleten[745] görenler bunları hayvan olmaktan ziyade birer çiçek olmak üzere telakki ederler. Her yuva derunundaki bu misilli mahlukat-ı sabite âdeta mini mini bir bahçe teşkil edecek resim suretinde tanzim olunmuşlardır. Hayvanat-ı sabiha ve seyyarenin[746] yuvaları öyle bir tenasüb-i hüsn üzere yapılmışlardır ki her hazinenin billuru üzerine biraz uzacıktan mün'akis[747] olan suretleri âdeta en tabii bir yolda tersim[748]

[734] musahhan: ısıtılmış; sıcak
[735] suhunet: sıcaklık
[736] muaddil: denkleştirme
[737] umk: derinlik
[738] mevadd-ı gaziye: gaz maddeleri
[739] habab-ı müteakibe: birbirini takip eden kabarcıklar
[740] sath-ı ma: su yüzeyi
[741] teyakkun (et-): tam olarak bilme
[742] meşkûk: şüpheli
[743] semmiyet: zehirlilik
[744] gûnâgûn: çeşit çeşit
[745] vehleten: birden; ilk anda
[746] hayvanat-ı sabiha ve seyyare: yüzen ve uçan hayvanlar
[747] mün'akis (ol-): yansımak
[748] tersim (olun-): çizilmek

olunmuş birer mükemmel levha gibi tecelli ederler. Binaenaleyh bunların temaşa ve tetebbuu şu hayvanların hilkat ve maişetleri emrindeki esrar ve hafâyâ-yı tabiyeyi[749] enzar-ı ulü'l-ebsara[750] vehleten arz ediverecek birer sahife-i pür-manayı kıraat ve mütalaa[751] yerine geçeceğinden maada birer de güzel tablo temaşası derecesinde uyun-i erbab-ı ziyareti[752] tesrir[753] ederler.

Evvelce dahi demiş olduğumuz veçhile Berlin'in akvaryumu Avrupa'nın bu yoldaki müessesatının birincilerinden addolunarak Ihlamurlar Altı Alleesi'nin garp cihetinde Dâhiliye Nezareti dairesi karibinde bir bina-yı âlîdir. Bir zemin katıyla bir de zir-i zeminden[754] ibaret olarak yapılmışsa da heyet-i umumiyesine tabii bir mağara sureti verilmiştir. Medhalinden[755] girildiği zaman yeryüzünde bir mağaraya girilmiş zannolunur. Eğri büğrü iki yüz metre kadar tûlünde bir mağara kovuğundan girildikten sonra müntehasında[756] bir merdivenden alt kata inilip yine gidildiği zamanki resim ve istikamette olarak diğer bir kovuktan avdet[757] edilir. Bu zir-i zemin cevfinin[758] müntehasında da bir merdiven bulunmakla ziyareti ikmal edenler ondan harice çıkarlar.

Şu mağara kısmı bir kat'-ı nakısın[759] nısf-ı tûlânî[760] parçasını andıracak ve fakat tabii mağaraları takliden gayr-i muntazam görünecek resimde bulunup bu hâlde bina vâsice[761] bir avlunun bir cenahını muhit görülmektedir ki o avlu dahi birçok demir kafesleri ve hayvanat-ı beriyeye[762] mahsus birçok yuvaları havidir. Bu kafeslerde enva-ı tuyur[763] ve maymun nev'inin birçok türlüleri ve irili ufaklı yılanlar vesaire memlu[764] olup avlunun bir cihetinde de kumsal veya kayalık nev'inden havuzlar derununda fok denilen deniz arslanları, timsah ve büyük kaplumbağalar vesaire müteayyiştirler.[765] Asıl mağara derunundaysa sağlı sollu yüzlerce su hayvanatı yuvaları müretteb[766] olup bunların billurları önüne gelindikçe insanın temaşalarına doyamayacağı gelir. Buraya vusulümüz ancak ikindiüstü tahmin olunabilecek kadar erken olduğu hâlde ta gecenin hululüne kadar kalmış olmaklığımız nazar-ı dikkate alınırsa temaşa-yı mütehayyiranemizin[767] derece-i ehemmiyeti ancak

[749] esrar ve hafâyâ-yı tabiye: doğal gizemler
[750] enzar-ı ulü'l-ebsar: bakanların gözleri
[751] kıraat ve mütalaa: okuma
[752] uyun-i erbab-ı ziyaret: ziyaretçilerin gözleri
[753] tesrir (et-): sevindirmek
[754] zir-i zemin: zeminin altı; bodrum
[755] medhal: giriş
[756] münteha: son
[757] avdet (et-): geri dönmek
[758] cevf: boşluk
[759] kat'-ı nakıs: yarım elips
[760] nısf-ı tûlânî: uzunluğunun yarısı
[761] vâsice: genişçe
[762] hayvanat-ı berriye: kara hayvanları
[763] enva-ı tuyur: kuş çeşitleri
[764] memlu: dolu
[765] müteayyiş (ol-): yaşamak
[766] müretteb: dizilmiş; sıralanmış
[767] temaşa-yı mütehayyirane: hayranlık uyandıran seyir

tahmin edilebilmiş olur. Hele mağaranın alt katı bir akvaryum olmasa ve şu acayip hayvanatı havi bulunmasa da yalnız bir tabii mağara diye teşhir kılınsa bile ziyaretinden erbab-ı temaşanın izhar-ı nedamet[768] edemeyecekleri kadar güzel bir yerdir.

Alt katta türlü peynirler ve çavdar ve buğday ekmekleri ve sucuklar ve meyveler ve bira ve şampanya ve gaz limonataları ve maden suları satılan büfe gibi bir yer bulunup buraya vasıl olduğumuzda artık tâb ü tüvânımız[769] bi'l-külliye kesilmiş ve yorgunluktan takatimiz kalmamış olmasıyla hemen birer kanepe üzerine uzanıverdik. Ekseriya her bahsi gazetelerde en ziyade lezzetle okunacak bir fıkra-i mütenevvia suretinde latif olan Madam Gülnar susmak bilmeyip dehan-ı cevahir-feşânından[770] dürer[771] nisâr[772] olurken kendisini asıl bir hikmet-i mücesseme hâline ifrağ[773] etmesi lazım gelen bu mevkide hemen şakk-ı şefe[774] edememekteydi ki bunun da sebebi şu yorgunluktan ibaretti.

Büfede evvel-be-evvel def'-i hararete mecbur olduk. Müteakiben mekûlat-ı mevcudeden[775] de çerezlenmeye başladık. Hele hatırımıza o akşam için tiyatroya da gidileceği hutûr eyleyince bu çerezlenmek derecesindeki mekûlata biraz daha vüs'at[776] verdik. Zira o günkü kuşluk taamımız derece-i kâfiyede olmadığı gibi buradan çıkıp hotelimize gitsek ve orada taam eyleyip badehu tiyatroya gidecek olsak geç kalacağımız da derkârdı. Epeyce viranlaşan mideleri şurada biraz tamirle doğruca tiyatroya gidip badehu hotele vardığımız zaman bir gece taamını müzakere eyliyorduk.

O güzel yerde oturdukça ve şundan bundan çöplendikçe bir yandan yorgunluğumuzun geçmesi nispetinde iştihamız ve neşemiz de artarak yiyip içmeye koyulduktan maada musahabeye de germiyet[777] verdik. Madam Gülnar Rusya'da bu misilli müessesata henüz sıra gelmeyip başlanmamış olduğunu ve imparator saraylarında bazı nadide hayvanat varsa da öyle tasnifat-ı fenniyeye ittibaen[778] sınıf sınıf ayrılmamış bulunduğunu ve suret-i maişetleri temaşa ve tetebbu edilebilecek yerlere konulmamış olduklarını anlatıyordu. Ben de İstanbul'umuzun dahi bu bapta Rusya'ya şebih[779] bir derecede bulunduğunu mukabeleten irad eyliyordum. İkimiz de müessesat-ı mezkûrenin memleketlerimizce vücutları şayan-ı temenni bulunduklarını ve fakat bunların

[768] izhar-ı nedamet (et-): pişmanlık göstermek
[769] tâb ü tüvân: güç; kuvvet
[770] dehan-ı cevahir-feşân: mücevhersaçan ağız
[771] dürer: inciler
[772] nisâr (ol-): saçılmak
[773] ifrağ (et-): çıkarmak; ulaştırmak
[774] şakk-ı şefe (et-): ağzını açmak; konuşmak
[775] mekûlat-ı mevcude: mevcut yiyecekler
[776] vüs'at: genişlik
[777] germiyet: sıcaklık
[778] ittibaen: uyularak
[779] şebih: benzer

tesisi pek çok masarif ve külfet ve zahmete vabeste idiğini itiraf eyliyorduk.

Akvaryum akşamın saat yedisine kadar açık bulunduğundan ve saatin yedisi âdeta geceye vardığından gece vakti dahi havuzlar derunundaki mahlukatın erbab-ı temaşa tarafından görülebilmeleri için bir sanat-ı mahsusayla her havuzun tenvir[780] edilmesi bu mahallin letafetini bir kat daha arttırırdı. Hazır gereği gibi dinlenmişken şunu bir daha temaşa etmeyi göze aldırdık. Bir gayret-i mahsusayla yerimizden kalkıp bu defa daha sıkıca adımlarla daha âcilane bir surette tekmil havuz ve yuvaları dolaştık. Hem de evvelki gibi sakitane[781] bir surette değil! Ellerimizdeki katalogların numaralarını her havuz ve yuva önündeki levhalara tatbik ederek ve temaşa eylediğimiz hayvanatın Latince, Yunanca, Arapça, Hintçe vesairece isimlerini birbirimize ihtar eyleyerek tarih-i tabiiyeye ait bin mebahis-i latifeyle ikinci temaşamızı da bi'l-ikmal[782] çıktık ki biz çıkarken kapı dahi kapanıyordu.

Bir arabaya binip hotele geldik. Profesör Gottwald ile kızı Madam Krelemberg'i orada bulup biz bugünkü müşahedemizi muhtasaran[783] kendilerine anlattığımız gibi onlar dahi kendi müşahedelerini anlattıkları hâlde saat-i muayyenesinde[784] tiyatroya gidebilmek için ve bir yandan da tuvaletlerimizi ıslah ve ikmal eyliyorduk.

Meğer onlar bugün taam cihetiyle bizim kadar bedbaht çıkmamışlar. Hemen bir mark derecesinde bir masarifle o kadar güzel bir kuşluk taamı etmişler ki rivayetlerinde mübalağa yoksa lokantacı şu bir marka mukabil bunlara yedirmediği yemek, içirmediği bira kalmamış! Ertesi gün için o lokantaya bizim de müracaatımızı tavsiye eyledilerse de Madam Krelemberg'in hesap ve iktisata riayeti biraz ziyadece olduğundan tergibât-ı vakıası[785] bizi ikna edemedi.

Şayan-ı temaşa olarak ziyaret eyledikleri yerler dahi kütübhane-i kralî ile bir de âlât ve edevat-ı tahlisiye[786] sergisi olmuş. Vakıa kütübhane-i kralîyi ziyaret bizce dahi mutasavverdi.[787] Âlât ve Edevat-ı Tahlisiye Müzesi'ne gelince ben Stockholm'de bu yolda küçük bir müze görmüştüm. Denize, nehre düşenleri ve yangında kalanları ve sair gûnâgûn[788] tehlikede bulunanları kurtarmak için istimal edilecek âlât ve edevatı teşhir eyliyorlardı ki bunun asıl hikmeti Mevla muhtaç etmesin insanın ya kendisi bir kazaya duçar olup hariçten muavenetine[789] gelindiği veyahut kendisi bir kimseyi tahlise

[780] tenvir (edil-): aydınlatılmak
[781] sakitane: sessizce
[782] bi'l-ikmal: tamamlayarak
[783] muhtasaran: kısaca
[784] saat-i muayyen: belirlenmiş saat
[785] tergibât-ı vakıa: isteklendirme
[786] âlât ve edevat-ı tahlisiye: ilk yardım malzemeleri
[787] mutasavver: tasarlanmış
[788] gûnâgûn: çeşitli
[789] muavenet: yardım

gittiği zaman edevat-ı mezkûrenin suret-i istimalinden bi'l-külliye gafil bulunmaması kaziyesidir. Bizce bunlardan edilebilecek istifade pek mahdut[790] kalacağından Berlin'deki koleksiyonun daha mükemmel olacağını teslimle beraber Berlin'de bundan daha mühim ve daha temaşası vacip yerler bulunduğu fikir ve mütalaasına düştük.

TİYATRO

Berlin'de irili ufaklı yirmi kadar tiyatro vardır. Ancak bunların en birincisi "Opernhaus" denilen Opera Tiyatrosu olup yalnız operalar oynamaya mahsustur. Schauspielhaus denilen tiyatro-i kralî dahi büyük tragedya ve komedyalara mahsus olup bu iki tiyatrodan bilet almaksa âdeta memalik-i ecnebiyeye[791] gitmek için pasaport istihsalinden[792] daha güçtür. Bunların her ikisi için bilet verecek olan daireler günde yalnız birkaç saat açık bulunurlar. Ekseriya buralara bizzat gidilmek daha ziyade müşkilatı mucip olduğundan bu yoldaki muhabereye mahsus bir nev' posta kartları icat olunmuştur. Onlardan birisi üzerine insan kendi mahall-i ikametini ve tiyatroda istediği mahalli yazarak posta kutusuna vaz' eder. Lakin ya kendi mahall-i ikametine istediği bilet gönderilir yahut gönderdiği kart üzerine mavi kurşun kalemle çaprazvari iki çizgi çekilip iade olunur ki yer yok demek olur.

Herhâlde bu tiyatrolara bir gün evvel gidilmek için müracaat lazım gelir.

Ama bu külfetlere sebep Paris'te olduğu gibi tiyatroların müşterisi pek çok olup da gerçekten yer bulunamaması kaziyesi değildir. Paris'te bazen olur ki yirmi gün sonraya kadar oynanacak oyunların biletleri kâmilen satılmış bulunduğundan hemen o akşam için bilet tedariki sahihan emr-i asîrdir.[793] Hatta Paris'te bu misilli biletleri birtakım madrabazlar evvelden toptan alıp badehu kârıyla sattıkları için erbab-ı rağbeti kendilerine müracaat mecburiyetinde bulundururlar da en yakın akşam tiyatroya gitmeye mecbur olanlardan bi't-tabii daha ziyade para alırlar. Berlin'deyse iki akşam tiyatroya gittiğimizde loca ve koltuk ve sandalyelerin hemen sülüsü[794] boştu. Binaenaleyh oradaki müşkilat mahza[795] kontrol usulünün iktiza eylediği bir keyfiyet olarak Berlin ahalisi bundan dolayı bihakkın müştekîdirler.[796]

[790] mahdut: sınırlı
[791] memalik-i ecnebiye: yabancı memleketler
[792] istihsal: alma
[793] emr-i asîr: zor iş
[794] sülüs: üçte bir
[795] mahza: sadece
[796] müştekî: şikâyetçi

Ecnebiler için daha ziyade suhulet[797] vardır. Bunlar sakin oldukları hotel müdürüne tiyatro arzusunu beyan ederek onlar vasıtasıyla biletlerini istihsal ederler ki kendilerince hiçbir gûne müşkilat çekmemiş olurlar. Madam Gülnar'ın daha sabahtan vermiş olduğu emir üzerine bizim biletlerimiz alınmış bulunmasıyla alelacele tuvaletlerimizi tazeledikten sonra hemen tiyatroya can attık. Zira oyun saat yedi buçukta başlayacağından biz oraya vardığımız zaman *Rigoletto* operasının senfonyası yani mukaddimesi[798] çalınıp bitmiş ve perde açılmıştı.

Tiyatrohane mutavassıt[799] derecelerde cesim fakat nakışı, yaldızı mebzul[800] şirince bir bina olup erkekten ibaret olan azanın kısm-ı azamını hep askerî zabitanı teşkil etmekle bunların parlak üniformaları tiyatronun revnakını[801] arttırmaktaydı.

Rigoletto denilen oyun gayet acıklı ve sanatlı bir şey olup müzikası da pek latif bir surette tanzim edildikten maada bilhassa perdeleri ve saha-i temaşasını bihakkın teşkil için büyük külfet ve maharete ihtiyaç gösterdiğinden Madam Gülnar'ın rivayetine göre onu bu gece şu tiyatroda müşahede olunan derece-i mükemmeliyette icra eyleyebilmek sair tiyatrolar için pek de memul[802] olamazmış.

Vakıa ben dahi bu suret-i icrayı beğenmemezlik etmedim. Oyuncuların elbisesini ve saha-i temaşanın ziynetini, mükemmeliyetini pek fevkalade bulduğum gibi kadın erkek oyuncuların sedaları da daha âlâsı arzu edilmeye mecburiyet elvermeyecek derecelerde mükemmeldi. Bilhassa kralın eğlencesi olan ve ait olduğu zaman ıstılahınca[803] "deli" unvanıyla yâd edilen adamcağızın kızı iğfal edilmesi üzerine meydana koyduğu etvar-ı müteessirane[804] ve kızını iğfal edenden intikam alayım derken o yolda yine biçare kızcağızını feda eylemesi üzerine gösterdiği ahval-i meyusane insanın ciğerlerini paralayacak ve gözlerinden yaş boşaltacak derecelerde müellim[805] olup bu ise sanatkâr-ı mumaileyhin maharet-i fevkaladesine delâlet etmekle bütün tiyatro halkı tarafından alkışlanmıştı. Ancak oyunun ve tiyatronun mükemmeliyet-i fevkaladesiyle beraber o gün ziyadece yorulduğumdan mıdır nedir ben bu gece tiyatrodan pek de müstefit[806] olamadım. Ondan ziyade perde aralarında Gülnar ile bu sanat-ı nefiseye dair sebk[807] eden

[797] suhulet: kolaylık
[798] mukaddime: giriş
[799] mutavassıt: orta
[800] mebzul: çok; bol
[801] revnak: parlaklık
[802] memul (ol-): beklenmek
[803] ıstılah: terim; özel dil
[804] etvar-ı müteessirane: üzgün tavırlar
[805] müellim: üzücü
[806] müstefit (ol-): faydalanmak
[807] sebk (et-): gerçekleşmek

mübahaseden müstefit oldum.

Mebahis-i mezkûre tiyatro denilen şeyin hissiyat-ı beşeriyeyi mutmain[808] eylemek hususunda aliyyü'l-âlâ bir vasıta olabildiğine dairdi. Evvela manzum olsun mensur olsun güzel sözün insana tesiri kabil-i inkâr olmayıp saniyen sözden ve güfteden ârî olarak yalnız müzikanın da kalb-i beşere tesiri derkâr bulunduğundan sözle müzika birleşip de bir de bir fikr-i hikmete mübtenî[809] olan ibret-bahşa mesaile dair olur ve saha-i temaşanın üzeri enzar-ı benî Adem'i mutmain eylemekte ve kulakların müzikadan alacakları lezzetle mütenasip olan güfte dahi kendi tesirat-ı maneviyesini meydana koyarsa bu temaşada bulunan insanların hem pek büyük ibretler alarak tashih-i efkâr[810] edecekleri ve hem de tiyatrodan başka hiçbir yerde emsali bulunmayan bir eğlenceyle eğlenmiş olacakları tezekkür[811] kılındı.

Bu efkâr ve mütalaat ekseriyetle Gülnar tarafından irad[812] olunmuştu. Mütalaat-ı saibesini[813] teslim vadisinde ben dahi birkaç söz söylediğim sırada demiştim ki:

– Terbiye-i umumiye emrinde tiyatro âdeta bir mektep hükmündedir. O sebebe mebnidir ki düvel-i mütemeddine[814] en mühim tiyatrolar idarelerine küllî muavenat-ı nakdiye[815] ita ederek masarif-i azimelerine yardım eylerler. Ebna-yı beşer[816] vaaz ve nasihat ihtiyacından hiçbir vakitte vareste[817] olamaz. Mevaiz ve nesayihin[818] birçok türlüsü olur. Kiliselerde edilen vaazlar ve hükema kalemlerinden çıkan kitaplar enva-ı mezkûreden birer ba'zdırlar. Fakat halkın efkârı üzerinde tesirat-ı seria ve hasene[819] peydası emrinde enva-ı mevaizin[820] hiçbirisi tiyatro kadar sürat gösteremez. Oradaki halk bir kitap okuyor veyahut bir vaaz dinliyor demek değildir. Kendisine ibret-bahş olacak vakayi[821] işte karşısında fiilen ve maddeten vuku buluyor demektir. Bunları seyredenler efkâr ve ahvali şayan-ı tahsin[822] olanlara aferinlerle mukabele eder. A'mal ve harekât-ı seyyie[823] erbabına alenen nefret gösterir. Güya gözü önünde cereyan eden vakayi bir davaymış da hâkimi dahi kendisiymiş gibi ihkak-ı hak[824] gayretine düşerek fenalık edenleri mahkûm ve fenalığa du-

[808] mutmain (eyle-): tatmin etmek
[809] mübtenî: dayandırılmış
[810] tashih-i efkâr (et-): fikrini değiştirmek
[811] tezekkür (kılın-): konuşulmak
[812] irad (olun-): söylenmek; anlatılmak
[813] mütalaat-ı saibe: doğru değerlendirme
[814] düvel-i mütemeddine: medeni ülkeler
[815] muavenat-ı nakdiye: para yardımı
[816] ebna-yı beşer: insanoğlu
[817] vareste: uzak
[818] mevaiz ve nesayih: vaazlar ve nasihatler
[819] tesirat-ı seria ve hasene: hızlı ve güzel tesirler
[820] enva-ı mevaiz: nasihat çeşitleri
[821] vakayi: olaylar
[822] şayan-ı tahsin (ol-): beğenilmek
[823] a'mal ve harekât-ı seyyie: kötü işler ve davranışlar
[824] ihkak-ı hak: hakkı teslim etme

çar olanları himaye derecesinde hissiyat-ı âliye-i insaniyesinin inbisata[825] geldiğini görür. Fakat fena kitaplar gibi, fena vaazlar gibi, fena tiyatroların da mazarratları, iyilerin menfaatleri nispetindedir. Sahib-i kalem olanların namuslarına müteferri[826] mevaddan[827] addolunmalıdır ki tiyatro sahasında erbab-ı temaşaya ahlak-ı hasene[828] ve efkâr-ı nafia[829] verecek oyunlardan maada hiçbir oyun hakkında kalem batırmasınlar. Bu kuvveti suistimal eyleyen erbab-ı kalem âdeta insaniyet haini olarak şayan-ı lanet görülürler.

Sözün sonlarını Madam Gülnar'ın Paris'teki bazı rezilane tiyatrolar hakkındaki mütalaatını tasdik için söylemiştim. Zira tiyatroların ihsas-ı melekâne[830] üzerindeki tesirat-ı hasenesini[831] tadatla[832] beraber:

– Teessüf olunur ki Paris'te pek çok güzel şeyleri suistimal etmiş oldukları gibi tiyatroyu da bu suistimalden kurtaramamışlardır. Bazı tiyatrolara kızları götürmek caiz olmayıp hele bazı oyunları kadınlara bile temaşa ettirmek asla tecviz edilmemelidir, demişti. Hakkı yok mudur? Yalnız tiyatrolar değil bazı rezilane kitaplar ve sadece şarkılar bile ahlak ve adab-ı umumiyeyi o kadar müthiş bir surette tesmim[833] ederler ki ahlak ve adab-ı umumiye denilen şeyi fazilet-i mahza-i medeniye[834] olmak üzere kabul eden namusperestan-ı hükemaya kanlar ağlatırlar.

Danimarka'da olduğu gibi burada da tiyatroların erken başlayıp erken bitirilmesi istirahat-ı leyliyye[835] nokta-i nazarından pek ziyade şayan-ı istihsandır.[836] Saat yediyi biraz geçerek başlamış olan oyun saat ondan evvelce bitmişti. Kopenhag'da savuşturmuş olduğumuz hırsız tehlike-i hafifesine burada da kendimizi duçar etmemek için tiyatrodan çıkar çıkmaz bir arabaya binerek pek de baid[837] olmayan ikametgâhımıza geliverdik. Zaten Berlin'de görülmeye şayan olan şeylerin kâffesi Spree Nehri'yle Tiergarten'ın arasındaki mahalde müctemidir[838] ki Ihlamurlar Altı Alleesi dahi bu mahalleyi aykırıladığından insan her arzu eylediği yere arabayla değil piyade olarak bile çarçabuk gidebilir. Zira mahalle-i mezkûrenin arzı nihayet iki bin ve tûlü de ancak dört bin metreden ziyade imtidat[839] edemez.

Daha tiyatroya giderken tertip ve sipariş eylemiş bulunduğumuz gece taamını ikametgâhımıza avdet eder etmez hazır ve amade bulduk. Gereği

[825] inbisata (gel-): artmak; çoğalmak
[826] müteferri: ilişkin; dair
[827] mevadd: maddeler; konular
[828] ahlak-ı hasene: güzel ahlak
[829] efkâr-ı nafia: faydalı fikirler
[830] ihsas-ı melekâne: melekâne duygular
[831] tesirat-ı hasene: güzel tesirler
[832] tadat: sayma
[833] tesmim (et-): zehirlemek
[834] fazilet-i mahza-yı medeniye: medeniyetin en önemli fazileti
[835] istirahat-ı leyliyye: gece dinlenmesi
[836] şayan-ı istihsan: güzel; doğru
[837] baid: uzak
[838] müctemi: toplanmış
[839] imtidat (et-): uzanma

gibi bir iştihayla taam-ı mezkûre bade'l-hücum yataklarımıza girdik ki ben o yorgunlukla yatağa girer girmez uyumuş kalmışım.

BERLİN'DE İKİNCİ CEVELAN

Madam Gülnar ile vermiş olduğumuz karar iktizasınca eylül-i efrencînin on sekizinci gününü teşkil eyleyen çarşamba gününü eski ve yeni müzelere bir daha başvurarak badehu Kütübhane-i Krali'yi ziyaret edecek ve kuşluk taamını da Akvaryum'da edip bu esnada daha nerelere gidilmek lazım geleceği varid-i hatır[840] olursa gidecektik. Kendisi için vakt-i zuhrdan evvel davranabilmek kabil olmadığından ben sabahın saat yedisinde gözlerimi açtığım zaman uykuya tamamıyla kanmış olduğumu görmüştüm. Uykuya kanmamak kabil midir, nısf-ı leylden pek erken uyumuş bulunduğum cihetle yedi saat uyku mutadımdan bile fazlaydı. Dünkü yorgunluk olmasaydı bu kadar uyumak benim için kabil dahi olamazdı.

Lakin dünkü yorgunluk da ne yaman yorgunlukmuş! Hâlâ kemiklerimde ağrı hissediyorum. İşçi muhacirlerin bir sözü hatırıma gelerek kendi kendime:

– Vücudumdaki bu ağrılar hamlık eseri olmalıdır. Sabahleyin biraz dolaşarak kızışırsam bu ağrılar geçer, dedim ve hemen elimi yüzümü ve bilhassa ayaklarımı yıkayıp giyinerek kendimi sokağa fırlattım.

Berlin'in en geniş bulvarı Unter den Linden yani Ihlamurlar Altı ise en uzun sokağı da Friedrichstrasse Caddesi'dir ki şimalden cenuba doğru boylu boyuna üç bin üç yüz metre uzanmıştır. Bizim Friederich Hoteli'nden çıkıp hotelin köşesini döner dönmez insan kendisini bu cadde üzerinde bulur. Fakat o hâlde caddenin bir sülüsünü[841] arkada yani şimal cihetinde bırakıp tabii nazar-ı ehemmiyeti caddenin daha uzun kısmına yani cenup cihetine müteveccih[842] olur. Daha yatağa girmiş olduğum zaman elime almış olduğum plan mucibince bugün şu caddeyi boylu boyuna yani münteha-yı cenubunda kâin Belle-Alliance Meydanı'na kadar piyade olarak yürüyüp oradan Linden Sokağı'na sapmak ve badehu Markgrafenstrasse Sokağı'na girip Jandarma Meydanı'na kadar gelmek suretine karar vermiştim. Jandarma Meydanı'ndan sonra da Kral Şatosu'nu ziyarete gidecektim.

Bu kararı mevki-i icraya koymaya başladım. Friedrichstrasse Caddesi'ni alt başa kadar yürüyerek meşhur Faber darü't-ticariyesini[843] ve sigorta kum-

[840] varid-i hatır (ol-): akla gelmek
[841] sülüs: üçte bir
[842] müteveccih (ol-): yönelmek
[843] darü't-ticariye: ticarethane

panyası tarafından isticar[844] edilmiş bulunan Cermanya Hotel nam âlî binayı ve Concordia Tiyatrosu'nu vesair bu misilli ebniye-i cesimeyi[845] temaşa ede ede Belle-Alliance Meydanı'na vardım ki müdevverü'ş-şekl[846] bir meydan olup sol tarafa büküldüğüm gibi on beş yirmi adım yürüdükten sonra Linden Strasse Sokağı'na girdim. Bu sokağın sülüsü kat' olunduktan sonra Markgrafenstrasse insanın sol tarafında açılıverir. Mezkûr sokağa da girerek soluğu Jandarma Caddesi'nde aldım ki sıkıca yürümek şartıyla hemen yarım saat imtidat eyleyen bu meşy ü hareket[847] muhacirlerin dediği gibi vücudumu kızıştırıp kemiklerimi rahatlandırdı.

"Gendarmenmarkt" yani Jandarma Meydanı denilen bu meydan Berlin'in Ihlamurlar Altı Alleesi'nden sonra ziyaret ve temaşası ikinci derecede ehemmiyet alan mevakiindendir. Şark cihetini Markgrafen ve garp cihetini Charlotten caddeleri tahdit[848] edip şimal cihetini Französische Strasse cenup cihetini de Mohrenstrasse denilen sokaklar tahdit ederler. Bu hâlde tûlü yedi yüz ve arzı yüz yirmi metreye karib bir meydan teşekkül eylemiş olur ki bunun üzerinde Schauspielhaus denilen trajedya ve komedi tiyatrosu ve edib-i meşhur Schiller'in heykeli ve Fransız Kilisesi ve Yeni Kilise gibi binalar mevki-i mezkûra ehemmiyet verirler.

Tragedya ve Komedi Tiyatrosu Berlin'in Opera Tiyatrosu'na manend[849] birinci derecedeki tiyatrolardan olduğunu ve bilet tedariki hususunda görülen müşkilatı bundan evvel haber vermiştim. Bu bina yetmiş yedi metre tûlünde ve elli metre arzında ve otuz sekiz metre irtifaında gayet cesim ve serfiraz[850] bir binadır ki hakikaten bir devlet payitahtı için ziynet addolunmaya sezadır. Zaten burada mine'l-kadim[851] bir tiyatro varmışsa da 1817 senesinde muhterik[852] olduğundan iki sene sonra bu yeni tiyatro yapılmaya mübaşeret[853] kılınmış. Meydandan görünüşü üç katlı ve cephedeki büyük kapı altı sütunla müzeyyen ve pirinçten mamul iki takım heykelle mücehhezdir.[854] Mevaki ve cihat-ı sairesinde[855] mermerden ve pirinçten mamul daha birtakım heykeller de vardır. Bu tiyatroda verilen oyunu temaşa edemediğim cihetle derunu ne hâlde olduğunu bilemem. Fakat aldığım malumata göre birisi yalnız büyük tragedya, dram ve komedya oynamaya ve diğeri konserto vermeye mahsus iki büyük salonu olup evvelkisi bin beş yüz, ikincisi bin iki

[844] isticar (et-): kiralamak
[845] ebniye-i cesime: büyük binalar
[846] müdevverü'ş-şekl: yuvarlak
[847] meşy ü hareket: yürüyüş
[848] tahdit (et-): sınırlamak
[849] manend: benzer
[850] serfiraz: yüksek
[851] mine'l-kadim: eskiden beri
[852] muhterik (ol-): yanmak
[853] mübaşeret (kılın-): başlanmak
[854] mücehhez: süslenmiş
[855] mevaki ve cihat-ı saire: diğer taraflar

yüz erbab-ı temaşayı istiab[856] edecek vüs'atteymişler.

Schiller'in heykeli işte bu tiyatronun karşısında merkûzdur ki 1871 senesinde yapılmış âsâr-ı cedidedense de gerek asıl heykel ve gerek kürsüsü safi ak mermerden yapılmış gayet güzel bir eserdir. Şairin asıl kendi resmi iki metre ve seksen santimetre irtifaında olup kürsüsüyle beraber mecmu-ı irtifaı[857] altı metreye varır. Kürsüyse bir taraftan çeşmelik hizmetini görür ki bunun da üzerinde şiir ve inşa ve dram ve tarih ve hikmet alametleri olmak üzere birtakım suretler mahkûktur.[858]

Fransız Kilisesi, tiyatronun şimal ve Yeni Kilise dahi cenup taraflarında bulunup bunlar tiyatroya nispetle pek de o derecelerde şayan-ı ehemmiyet görülemeyecek âsâr-ı mimariyedendirler.

Şu üç bina Jandarma Meydanı'nın hemen ortalarını işgal eylemiş olduğu hâlde de meydanın vüs'at ve azametini setredemeyip bilakis orasını suret-i mahsusada tezyin eylemektedirler. Bu ziyareti bade'l-itmam[859] Französische Strasse Sokağı'ndan tramvay hattına ittibaen şark tarafına doğru gidip büyücek bir köprüden geçerek Kral Şatosu Meydanı'na vardım. Meydan-ı mezkûr bu namdan ziyade bizim Tophane Meydanı gibi genişçe bir cadde namına sezavar[860] görülür ki bu caddenin şimal cihetinde Kral Şatosu denilen bina-yı azimin tûl ve irtifaı bu meydanda zaten kıt olan vüs'ati enzar-ı ehemmiyetten bi'l-külliye[861] setreder.[862]

Kral Şatosu bu payitahtın en kadim ve en âlî ve mühim binası addolunsa şayandır. Şato Meydanı boyunca tûlü iki yüz ve Şato Meydanı'yla Lustgarten Bahçesi arasında arzı yüz on yedi metre, dört katlı ve otuz metre mürtefi bir bina-yı muazzam olup garp ciheti dıl'ında[863] yine bu şatonun teferruatından olan müsemmenü'ş-şekl[864] bir mabet ve üzerindeki kubbenin irtifaı da yetmiş bir metredir. Prusya hanedan-ı kralîsi olan Hohenzollern hanedanının ikametgâhları, sarayları olmak üzere Berlin'de ilk inşa edilen saray budur ki 1570 sene-i miladisinde yalnız şimdiki dıl'-ı şarki[865] olup Spree Nehri üzerinde mebni bulunan parçası yapılmıştı. Adlâ-ı sairesi[866] o zamandan beri peyderpey inşa olunarak ezcümle Schlüter nam mimar-ı mahir ve ondan sonra Eosander* namında diğer bir mimar bu tevsi ve tezyin hizmetlerinde istihdam olunmuşlardır.

[856] istiab (et-): içine almak
[857] mecmu-i irtifa: toplam yükseklik
[858] mahkûk: işlenmiş
[859] bade'l-itmam: tamamladıktan sonra
[860] sezavar: uygun
[861] bi'l-külliye: tamamıyla
[862] setr (et-): gizlemek
[863] dıl': kenar
[864] müsemmenü'ş-şekl: sekizgen
[865] dıl'-ı şarki: doğu kenarı
[866] adlâ-ı saire: diğer kenarlar

* Johann Friedrich Eosander: 1670-1729 yılları arasında yaşamış İskandinavyalı mimar. [h.n.]

Şimal cihetindeki cephe Lustgarten Bahçesi'ne ve cenup cihetindeki cephe dahi Şato Meydanı'na nazır olup garp cihetindeki cephe bu saray-ı âlînin büyük kapısı bulunan ve salifü'z-zikr[867] yetmiş bir metre mürtefi kubbeyi de istihmal[868] eyleyen cephe işte bu tarafsa da ziynet ve nefaset-i mimariyece diğer cepheler kadar değildir. Nehir üzerindeki cephe-i şarkiyeyse cephe ıtlakına bile pek de şayan görülmez. Şato dâhilinde iki büyük avlu bulunup garp cihetindeki kapalı ve maşrık[869] cihetindeki herkesin mürur ü uburuna[870] küşade[871] bir pasaj hâlindedir. Ma'ber-i mezkûr[872] Şato Meydanı'ndan Lustgarten Bahçesi'ne gidilecek yoldur.

Ben Şato Meydanı'na gelip binanın o cihetini istediğim gibi temaşa eyledikten sonra zikrolunan avlu-yı şarki ma'berinden geçerek onun da derununu gördüm. Arz ve tûlü yirmi beşer metreden ziyadeyse de etraf-ı erbaasını[873] muhit olan ebniye-i âliyenin irtifalarına nazaran pek dar ve âdeta kuyu gibi bir yer görünmektedir. Orta taraftan çıkıp derununa dâhil olduğum Lustgarten Bahçesi ise dün sabah arabayla gelip çarha[874] ettiğim ve dün yeni ve eski müzeleri temaşa için Madam Gülnar ile beraber gelip gördüğüm bahçedir ki tûlü iki yüz yirmi beş ve arzı iki yüz metre vüs'atinde büyücek bir meydandır. Bir taraftan Kral Şatosu diğer taraftan Baş Kilise ve taraf-ı âherden[875] eski müzeyle müzeyyen bulunduğundan ve ortasına birçok ağaçlar dikilip bir de Üçüncü Friedrich Wilhelm'in at üzerinde yapılmış heykelini havi olduğundan bir bahçe ıtlakından ziyade Jandarma Meydanı gibi Berlin'in birinci derecede mühim meydanlarından addolunması evla[876] görülmüştür.

İşbu Lustgarten'den dahi Kral Şatosu'na bakarak layıkıyla temaşa eyledikten sonra şatonun derununa da girmek arzusuna da düştümse de pazardan maada günlerde şatonun umuma gösterilebilecek daireleri alafranga saat onda küşad olunarak hâlbuki henüz saat dokuzu pek az geçtiğinden epeyce bir zaman beklemeye mecbur olacağımı anladım. Hatta öğrenmiştim ki şatoyu ziyarete gelenler yalnız bir veyahut iki kişiden ibaret bulunurlarsa duhule hiç de müsaade olunmayıp sekiz on kişi birikirlerse o zaman müsaade olunurmuş.

Saat ona kadar zaman-ı küşadı[877] ve ondan sonra dahi bir hayli vakit tekessür-i züvvarı[878] beklediğim hâlde ya mikdar-ı kafî seyirci toplanmamış

[867] salifü'z-zikr: bahsi geçen
[868] istihmal (eyle-): yüklenmek; taşımak
[869] maşrık: doğu
[870] mürur ü ubur: gelip geçme
[871] küşade: açık
[872] ma'ber-i mezkûr: bahsedilen geçit
[873] etraf-ı erbaa: dört taraf
[874] çarha (et-): dolaşmak
[875] taraf-ı âher: diğer taraf
[876] evla: daha uygun
[877] zaman-ı küşad: açılma zamanı
[878] tekessür-i züvvar: ziyaretçilerin artması

olur da duhule de müsaade verilmezse? O hâlde kaybetmiş bulunduğum zamana büsbütün yüreğim acıyacak. Hiç olmazsa saat ona kadar şu Baş Kilise'yi bir güzelce temaşa etmeye karar verip zaten şatodan elli adım kadar ancak baid bulunan ma'bed-i mezkûra doğru yürüdüm.

Avrupa'nın sair payitahtlarında "katedral" denilen baş kiliseye burada "dom" deniliyor. Lustgarten'in kısm-ı şarkisinde ve eski müzenin karşısında bulunan şu Baş Kilise beyzîye[879] karib bir şekilde inşa olunmuş epeyce büyük bir bina ise de ehemmiyet-i mimariyesi o derecelerde berter[880] değildir. Mesela Kolonya'nın Baş Kilisesi'ne kıyasen âdeta lâ-şey[881] menzilesinde kalacak meâbid-i saireden[882] görülür. Fakat Büyük Elektör ile Kral Birinci Friedrich sandukaları burada bulunarak zir-i zemininde[883] dahi Prusya hanedan-ı kralîsi mekabiri[884] bulunmasından dolayı bir ehemmiyet-i mahsusayı haizdir. Mabedin sol cihetinde bir küçük odada oturan bekçisi vakitli vakitsiz müracaat eyleyen ecnebilerden bir nihayet iki mark bahşiş alır almaz mabedi açıp ziyaret ettirdiği cihetle oraya vürudumda vaktin erkenliği mani-i ziyaret olamamıştı. Derununda Büyük Elektör ile birinci kralın sandukaları mukabilinde pirinçten iki heykel bulunarak bekçi bunların birisi Elektör Johann Cicero'nun ve diğeri de Birinci Joachim'in heykelleri olduğunu haber verdiyse de gözüme o kadar mühim heyakilden madut olabilecek ehemmiyeti haiz görünmediler. Mabedin derununu fevkalade müzeyyen dahi buldum. Bekçi gayet cüzi Fransızcasıyla binanın 1747 sene-i miladiyesinde yapıldığını ve sair birçok şeyleri anlatıyor idiyse de şu beyan eylediği kıdem dahi yüz kırk yüz elli senelik derecesinde naçiz bir şey olduğundan o da nazar-ı ehemmiyetime çarpamıyordu.

Nihayet kilisenin arka tarafında inşaatı henüz hitam[885] bulmamış mabet gibi bir bina daha görüp oraya teveccüh eylediğimde bekçi bunun da bir kilise ve hanedan-ı kral cenazelerine mahsus bir medfen[886] olmak üzere Dördüncü Friedrich Wilhelm* tarafından inşasına başlanmışsa da bitirilemediğini ve şimdiki hâlde derununa alçıdan mamul bazı antikalar konduğunu haber verdi. Suret-i zahiresine[887] nazarla anladım ki eğer inşası reside-i hadd-i hitam[888] olsaymış Baş Kilise'den daha güzel ve daha mühim bir mabet olacakmış. Besbelli bu Baş Kilise benim gibi Dördüncü Friedrich

[879] beyzî: elips
[880] berter: üstün
[881] lâ-şey: hiçbir şey
[882] meâbid-i saire: diğer tapınaklar
[883] zir-i zemin: zeminin altı; bodrum kat
[884] mekabir: mezarlar
[885] hitam (bul-): bitmek
[886] medfen: mezarlık
* 1795-1861 yılları arasında yaşanmış Prusya kralı dördüncü Friedrich Wilhelm. [h.n.]
[887] suret-i zahir: görünüş
[888] reside-i hadd-i hitam (ol-): tamamlanmak

Wilhelm'in de nazar-ı ehemmiyetini celbedemediği için şu yeni kiliseyi başlattırmışsa da yine eski Baş Kilise'nin muhafaza-i şerefi gayretiyle ba'd-ı vefata[889] itmamı[890] tehir kılınmıştır.

Saat ona henüz gelmemişse de acaba Kral Şatosu'nu temaşa arzusuyla gelip bekleyen kimse var mıdır diye şatoya bir daha başvurdum. Fakat kimsenin gelmiş olduğunu göremedim. Bu hâlde Königstrasse denilen yolu tutup şark tarafına doğru giderek Alexander Meydanı'na kadar vardım ki burası dahi Berlin'in en mamur yerlerinden olup ebniye-i aliyyeyi havi iseler de şerefi, kalabalığı Ihlamurlar Altı ve Friedrichstrasse caddeleri derecesinde olmadığından yalnız bir görmüş olmakla bi'l-iktifa sol taraftaki sokaklara bükülerek ve biraz dolaşarak Kayzer Wilhelmstrasse Sokağı'ndan yine Lustgarten'e geldim ve Ihlamurlar Altı Alleesi'ne doğru yol veren köprüden geçip sağ tarafıma isabet eyleyen darü'l-maarif ve akademiya binalarıyla sol tarafıma isabet eden Opera Tiyatrosu ve İmparator Birinci Wilhelm Sarayı gibi yeni ve büyük binaların önlerinde aşağı yukarı birkaç defa dönüp dolaştıktan sonra saatin on buçuğa gelmiş olduğunu görerek Kral Şatosu'nu ziyaret için gelip arkadaş bekleyenler varsa onlarla birleşmek ve şu kadim ve mühim sarayın dâhilini görebilmek için tekrar şatoya başvurdum. Hayfa ki henüz hiçbir kimse gelmemişti.

Artık meyus[891] olmaya başladım. Biraz daha bu taraflarda gezineyim mi yoksa bir cevelan daha yaparak hotele avdet mi edeyim? Şu iki şıkkın birini ihtiyarda âdeta aczimi hisseyledim. Arkadaşlarla verdiğimiz karar iktizasınca yarın bu memleketten çıkıp gideceğiz. Asıl şayan-ı temaşa olan yerini görmeye ceht ve gayret lazım gelmez mi? Fakat yarım saat bir saat daha bekleyecek olsam ya yine kimse gelmeyecek olursa? Kaybedilen zamanlara da acınmaz mı?

Nihayet aklıma başka bir şey geldi. Kendi kendime:

– Şuradan müzelerle kanal arasından yürüyüp şehir şimendiferi istasyonuna doğru dolaşarak hotele varırım. Bu da bir küçük cevelan sayılır. Friedrichstrasse'nin münteha-yı şimali[892] cihetini de görmüş olurum. Madam Gülnar artık uykudan uyanmıştır. Onu biraz daha evvel dışarıya çıkmaya davrandırıp kendisiyle birlikte evvel-be-evvel Kral Şatosu'na geliriz. Eğer sair ziyaretçiler de toplanmışsa bugün onunla Berlin'de edeceğimiz ziyaretlerin ilki şu Kral Şatosu olur. Ondan sonra da müze ve kütüphane gibi yerleri dolaşırız ki zaten cümlesi de hep şehrin bu kısmındadır, dedim ve bu

[889] ba'd-ı vefat: ölüm sonrası
[890] itmam: tamamlanma
[891] meyus (ol-): ümitsizliğe düşmek
[892] münteha-yı şimali: kuzey ucu

suretle dahi hareket eyledim. Hatta müzelerle kanal arasındaki yoldan gide gide şehir şimendifer hattını öte tarafa geçip sol cihetime isabet eyleyen bir köprüden bi'l-mürur Spree Nehri'ni sağ koluma alarak Friedrichstrasse'ye kadar vardıktan maada oradan da şimal tarafına dönüp nehir üzerindeki köprüden geçerek beş yüz adım kadar şimale doğru yürümüştüm de tekrar gerisin geri avdet eyleyerek hotele gelmiştim.

Saat on biri tecavüz eylemiş olduğundan Madam Gülnar'ın beni beklemekte olması hesabıma muvafık düştü diye sevinirken bir de Kral Şatosu için ondan da red cevabı almayayım mı? Şu sarayı temaşa etmek müyesser olamayacak vesselam! Gülnar dedi ki:

– Zaten sarayın nesini göreceksiniz? Yalnız ikinci katta birkaç salon vardır ki umuma bunları gösterirler. Bunların havi oldukları eşya meyanında da en mühimi Berlin şehrinin Dördüncü Friedrich Wilhelm'e takdimesi olan safi gümüşten mamul sandalî-i kralîden[893] ibarettir. Bunun ehemmiyeti de yalnız gümüş olmasındadır ki bence sanayi-i nefise cihetinden bir kıymet-i mahsusası olmayan şeyler murassa[894] dahi olsalar ziyaretleri tehalük[895] derecesinde arzu olunamaz.

Bir kere arzu etmiş bulunduğum şeye nail olamamakta bulunduğumdan dolayı zaten canım sıkılmaya başladığından arkadaşımın şu sözleri canımın sıkıntısını bir kat daha arttırdı. Dedim ki:

– Baedeker'in rehber-i seyahatini gözden geçirmiştim. Bu sarayda görülecek daha çok şeyler vardır. Prusya nişanlarının en meşhurları namına birer salon bulunup bazı kral ve kraliçelerin hususi odalarını da gösteriyorlarmış. Hem siz resme bu kadar meraklı olduğunuz hâlde oradaki resimleri görmek merakında değil misiniz ki bazı kadim hükümdaranın resimleri bulunup ezcümle sizin Büyük Petro'nun resmiyle bizim Sultan Süleyman Kanuni'nin de resimleri varmış.

Şu sözlerimle de arkadaşımı kandıramadım. Dedi ki:

– Büyük Petro'nun resimlerinden en âlâlarını birçok yerlerde temaşa eyledim. Eğer Sultan Süleyman Kanuni'nin resmi fi'l-hakika müşarünileyhin kendi resmi olduğu sabit bulunsa temaşasına can atılmak lazım gelir. Fakat bu resim Osmanlı kıyafetlerini havi olan albümlerden iktibas edilmiş hayalî bir şeydir. Haydi haydi! Siz bana tâbi olunuz. Bakınız ben size ne güzel şeyler temaşa ettireceğim.

Öyle olur olmaz sözlerle tasmimatımdan[896] dönmek ahlakımda yoksa

[893] sandalî-i kralî: kral tahtı
[894] murassa: süslü
[895] tehalük: can atma
[896] tasmimat: planlar

da nihayet bundan mukaddemleri vakıa Kral Şatosu'nun daha çok yerleri erbab-ı ziyarete temaşa ettiriliyor idiyse de imparator-ı lahik[897] haşmetli İkinci Wilhelm Hazretlerinin sandalî-i hükûmete kuudlarından[898] beri şu saray-ı kadimde ikamet-i daimeyi ihtiyar eylediklerinden bu münasebetle Kral Şatosu evvelki kadar umumiyet üzere temaşa ettirilmediğini de dermeyan edince işte asıl bu mülahaza beni ikna ederek kendisine ittiba mecburiyetine duçar etti.

Hotelden çıkıp bir arabaya binerek eski ve yeni müzelere bir daha uğradık ki resim galerisi ziyaretiyle beraber eski müzeye başvurmaklığımızın üçüncüsü olması epeyce canımı sıktıysa da dün yorgunluk hasebiyle pek alelacele geçiverdiğimiz yerlerin bugün bir daha ziyaretinden husule gelen istifade beni gereği gibi müteselli eyledi. Oradan doğruca kütübhane-i kralîye gittik.

Kütübhane-i kralî, İmparator Sarayı'nın yanında gayet vâsi bir binadır ki bade'z-zuhr yalnız saat birden ikiye kadar bir saat müddet açık bulunur. Buraya müracaat edecek olanlar arzu eyledikleri kitapların esamisini[899] bir gün evvel haber vermek mecburiyetinde bulunduğundan kütüphane açılır açılmaz kıraat ve mütalaa salonuna hücumla o bir saat zarfında ne kadar mütalaa ve istinsah[900] edebilirlerse onunla iktifaya mecburdurlar.

1774 senesinde binasına başlanılarak 1780 senesinde hitamı müyesser olmuş gayet cesim bir şeyse de ziynet-i mimariyeden ârî olup tezyinat-ı dâhiliyesi dahi Stockholm şehrindeki kütüphane kadar muntazam değildir. Yalnız cesamet cihetiyle Avrupa'nın birinci derecedeki kütüphanelerinden madut olup bir milyondan mütecaviz kitab-ı matbua[901] ve on beş bin cilt el yazısı kitaplarla müstakil bir de musiki notalarını havi bir kütüphane ve onların tedkikatına mahsus bir mütalaa salonu vardır. Burada cümle-i nüsah-i nadireden[902] olmak üzere yedinci asırdan kalma bir enacil-i erbaa[903] nüshası varmış ki vaktiyle Fransa İmparatoru Şarlman* tarafından Saksonlar** reisine ihda[904] olunmuşmuş. Germanya meşahir-i ricalinin resimleriyle hatt-ı destlerini[905] havi otuz altı cilt bir de mükemmel mecmua-i tesavir[906] varmış ki sair hiçbir kütüphanede emsali yokmuş. Birçok Çin ve

[897] imparator-ı lahik: sonraki imparator
[898] kuud: çıkma; oturma
[899] esami: isimler
[900] istinsah (et-): kopya etmek
[901] kitab-ı matbua: basma kitap
[902] cümle-i nüsah-i nadire: nadir bulunur nüshalar
[903] enacil-i erbaa: dört incil kitabı
* Şarlman: 742-814 yılları arasında yaşamıştır. Roma-Germen İmparatorluğu'nun kurucusudur. [h.n.]
** Saksonlar, Roma İmparatorluğu'ndan beri Almanya'da yaşayan Germen halklarıdır. [h.n.]
[904] ihda (olun-): hediye edilmek
[905] hatt-ı dest: el yazısı
[906] mecmua-i tesavir: resim koleksiyonu

Arap kitapları da bulunup gayet küçük kıtada ve müsemmen[907] şeklinde bir de Kur'an-ı Kerim mevcutmuş. Şekline nazaran bunun pazubend[908] olarak bir büyük adam üzerinde taşınmak için yazıldığı varid-i hatır olursa da biz şu âsâr-ı nadire ve nadidenin hiçbirisini ziyaret edemedik. Az kaldı ki kıraat ve mütalaa salonlarından başka hiçbir yerini de göremeyelim! Zira derun-i kütüphaneyi gezmeye ruhsat istihsali[909] umur-ı müşkiledenmiş. Madam Gülnar hafız-ı kütüblerle[910] Almanca uzun uzadıya mükâleme ve müzakere eyledikten sonra asıl kütüphane derununu gezebilmek ruhsatını bi'l-istihsal üç katlı olan bu kütüphaneyi tamamen gezdik ve her fününa, her lisana ait olan salonları görüp mücelledatın[911] adi beyaz tahtalardan mamul raflarla bazı pek zî-kıymetlerinin tavanlara kadar mürtefi camlı dolaplarda mahfuz olduklarını temaşa eyledikse de tertip ve intizamca hakikaten Stockholm Kütüphanesi derecesinde bulunmadığını görüp taaccüb[912] eyledik.

Kütüphanenin bazı mevakiinden duvar içine oyulmuş ocak gibi şeyler yapılıp önlerinde de birer kapı takılı olduğunu görüyordum. Bunların ne dolaba ne de oda kapısına benzemediklerini nazar-ı dikkate alarak bizi gezdiren hafız-ı kütüblerden birisi epeyce Fransızca tekellüm eylemekte bulunmasıyla şu ufacık kapıların ne olduklarını sordum. Bir tanesini açıp göstererek anlattı ki bunlar yangın ihtimaline karşı birer nev' yerli tulumbalardır. Bizim terkos su kumpanyası gibi oranın da taksim-i miyah idaresi tarafından zemine gömülen büyük su borularına takılmış ince borular vasıtasıyla ta üst kata kadar çıkan sularda kuvvet-i tazyikiye o kadar tesir gösteriyormuş ki mezkûr boruları uçlarına birer hortum takıldıkta âdeta yangın tulumbası gibi su fışkırtıyormuş.

Şu ihtiyat nazar-ı tahsinimi[913] celbeyledi. Bir aralık sordum ki:

– Kütüphanenizin cesametine, zenginliğine diyecek yoktur. Fakat günde yalnız bir saat açık bulunması halkın ihtiyacına kâfi midir?

Hafız-ı kütüb cevaben dedi ki:

– İkinci katta yeni bir kıraat salonu inşa olunmuştur ki oraya Maarif Nezareti tarafından istihsal olunan bir kart yani ruhsatiyeyle girilebilir. Yalnız orası kable'z-zuhr saat dokuzdan bade'z-zuhr saat yediye kadar yani günde on saat müddet açıktır. Buraya devam edenler bugün istedikleri kitap için taharri[914] zamanı olmak üzere hafız-ı kütüblere iki saat kadar mühlet vermeye mecburdurlar. O zamanı kaybetmemek isterlerse arzu eyledikleri

[907] müsemmen: sekizgen
[908] pazubend: kolbağı
[909] istihsal: elde etme; alma
[910] hafız-ı kütüb: kütüphane görevlisi
[911] mücelledat: ciltli kitaplar
[912] taaccüb (eyle-): şaşırmak
[913] nazar-ı tahsin: beğeni
[914] taharri: araştırma

kitapların pusulalarını bir gün evvel baş hafız-ı kütübe vermeleri lazım gelir.

Adamcağız bizi bazı dar yollardan dolaştırarak şu haber verdiği yeni mütalaa salonunun şirvanlarına[915] kadar götürdü. Mezkûr salon arzan vetûlen on beşer metre kadar vüs'atinde olup binanın ikinci katıyla üçüncü katı mecmu-ı irtifaı[916] kadar tavanı yüksektir. Bu iki katın arasında yalnız bir adam yürüyebilecek kadar parmaklıklı bir şirvan vardır. Ziyası tavandan ve bir de cephe cihetindeki pencerelerden gelip salonun etraf-ı selasesi[917] yerden şirvana ve badehu şirvandan tavana kadar hep kitap dolaplarıyla işgal olunmuştur. Bunun bir tarafında hava-yı muzikle[918] iner çıkar bir asansör makinesi bulunup kitapları havi olan yerlerden buraya kadar getirilecek olan ciltler ufacık el arabaları üzerinde getirilerek asansör makineleriyle aşağıya kadar indirilir.

Hafız-ı kütüb asansör yanına kadar kitap getirmiş olan birkaç arkadaşlarının bu kitapları aşağıya nasıl indirdiklerini de bize gösterdiği gibi bir de anlattı ki içinde bazılarını mütalaa ve bazılarını tahrirle[919] meşgul gördüğümüz yirmi otuz efendi hep erbab-ı teliften bulunup külli yevm[920] devamla burada çalışırlarmış. Vakıa erbab-ı telifin alet edevatı kendisine mehaz[921] olacak kitaplardan ibaret bulunup elde böyle bir milyon ciltli kütüphane bulunurken masarif-i külliye ihtiyarıyla herkesin kendisine birer kütübhane-i hususî tedarik eylemesi külfetine ihtiyaç da yoktur.

Muahharen Paris'te Kütübhane-i Kebir-i Millî'yi ziyaret ve temaşa eylediğim zaman oraya devam eden erbab-ı telifî buradakilerden daha kesretli buldum. Hatta Fransız payitahtında böyle telif erbabının Kütübhane-i Kebir'de çalışmaları bir âdet ve usul-i kadime olup Berlin'deyse binnisbe pek yeni bir şey olduğundan bu müstahsen[922] usulü Fransızlardan almış olduklarını anladım.

Kütüphaneden bade'z-zuhr saat ikide çıktıktan sonra "Galerie Imperial" denilen bir müzeye daha gittik ki binası Beyoğlu'ndaki Cité de Pera tarzında tûlanî bir pasaj olup bir kapısından girilerek diğer kapısından çıkılıncaya kadar derunu iki sıra mağazalarla mücehhezdir. Asıl müze üst kattadır. Fakat bu müze ne resim ne antika ne de âsâr-ı tarihiye müzeleri olmayıp âdeta bizim yeniçeri resimleri gibi bazıları balmumundan ve bazıları alçıdan vesaireden yapılmış insan resimlerini şamildir. Tesavir-i mezkûre dahi Almanya'nın bazı meşhur seyyahlarının aktar-ı baidede[923] vukua gelen

[915] şirvan: çatının altı; tavan arası katı
[916] mecmu-ı irtifa: toplam yükseklik
[917] etraf-ı selase: üç tarafı
[918] hava-yı muzik: hava basıncı
[919] tahrir: yazma
[920] külli yevm: her gün
[921] mehaz: kaynak
[922] müstahsen: güzel
[923] aktar-ı baide: uzak yerler

sergüzeştlerini ve bazı rical-i meşhurenin[924] suret ve kıyafetlerini irae[925] eder şeylerdir. Ezcümle ismini zaptedemediğim Almanyalı bir doktorun genç ve güzel kızıyla beraber Afrika taraflarında icra-yı seyahat eyledikleri esnada bir akşam suret-i beytutetlerini[926] gösterir bir cemiyet vardır ki tıpkı bizim kadınların çocuk sallamak için ipten ve bezden yaptıkları salıncaklar gibi bir salıncağa doktorun kızı gelişigüzel yaslanıvermiş ve doktor dahi sandalye gibi bir şey üzerinde oturmuş bulunduğu hâlde birtakım zenciler bunların karşılarında raks ederler. Hatta bir tarafında âhiren Afrika'ya izam[927] kılınmış olan Yüzbaşı Viessmann ile rüfekasının[928] da bu yolda yapılmış heykelleri bulunup müteveffa İmparator Birinci Wilhelm'in mevt[929] yatağında yatarak Prens Bismarck ve Mareşal Moltke'nin de birer tavr-ı meyusaneyle başı ucunda bulundukları gösterilmiştir.

Ama bu tasvirler hakikaten pek mahirane bir surette yapılmışlardır. O kadar mahirane ki bazı kere insan vehleten[930] bunların canlı olduklarını da zannederek kendilerine söz söylemeye davranır.

Bizim bugün şu pasaja gelmekten asıl maksadımız bu tasvirleri görmekten de ibaret değildi. Buraya henüz on bir yaşında olduğu hâlde gayet iri bir Rus kızı getirilmiş olduğunu gazeteler ilan eylediklerinden şu mahluk-i acibi görmek arzusunun da bu ziyarette dahl-i küllîsi[931] olmuştu.

Konsertolar vermeye mahsus olan bir büyük salona vardığımızda kadın erkek yirmi otuz kadar zevatın da cesimü'l-cüsse kızı temaşaya gelmiş olduklarını görerek biz dahi bir tarafa oturduk. Müteakiben ufacık tiyatro senası gibi bir yerden perde açılarak kız meydana çıktı. Vakıa hâl ve şanından kızın sabi olduğu anlaşıldığı gibi vücutça epeyce cesim olduğu da görülüyor idiyse de badi-i emirde[932] bana öyle acayip mahlukattan addolunacak derecelerde büyük görünmemişti. Yalnız elleriyle ayakları tenasüb-i tabiyesinden fazla addolunacak kadar büyük görünüp vücuduysa irice kadınlar derecesinde zannolunuyordu.

Bu mütalaamı Madam Gülnar'a arz eylediğimde o dahi böyle bir mütalaada bulunduğunu anlattı. Kadın erkek birtakım kimseler dahi bu mülahazaya iştirak edince kızın ahvalini huzzara tarif etmekte bulunan doktor tavırlı bir adam bana tevcih-i hitabla[933] dedi ki:

– Efendi! Kerem eder de biraz buraya kızın yanına gelir misiniz? Ken-

[924] rical-i meşhure: meşhur adamlar
[925] irae (et-): anlatmak
[926] suret-i beytutet: geceleme şekli
[927] izam (kılın-): gönderilmek
[928] rüfeka: yol arkadaşları
[929] mevt: ölüm
[930] vehleten: ilkin
[931] dahl-i küllî: büyük pay
[932] badi-i emir: başlangıç
[933] tevcih-i hitab (et-): seslenmek

disiyle boy ölçerseniz gerek siz gerek huzzar-ı kiram şu on bir yaşındaki çocuğun cesameti hakkında bir fikr-i tam hâsıl edersiniz.

Ben biraz tereddüt eyledim. Herif cebinden bir halka çıkarıp bize göstererek dedi ki:

– Bu zahmetiniz beyhudeye gitmez efendim! Çocuğun veladetnamesi[934] eldedir. Henüz on bir yaşını bitirmemiştir. Vücudunun terakki-i cesameti gerçekten şayan-ı taaccüb bir süratle vukua gelir. Geçen sene şu halka orta parmağında takılıyken bakınız bu sene serçe parmağının ucu bile buraya sığmıyor. Bu çocuk yirmi yirmi bir yaşına kadar hep bu nispette büyümekte devam eylerse âdeta bir dev kesilecektir. Rica ederim geliniz. Kendi vücudunuzla bir mukayese ediniz.

Madam Gülnar'ın dahi tergibi[935] üzerine kızın yanına kadar çıkıp boyumuzu ölçtük. İşte o zaman çocuğun cesameti nazar-ı taaccübüme çarptı. Onun omuzu benim omuzumdan bir buçuk karış daha yüksekti. Yüzüne baktığım zaman gözlerimi kaldırmaya mecbur oluyordum. Güya ben piyade o süvariymiş de yerden onun yüzüne bakıyormuşum gibi kendimden yüksek bir şahsın yüzüne baktığımı görüyordum.

Kıyafeti Rus köylülerinin kıyafeti olup arkasına giymiş olduğu bol yakalı gömlek yalnız ellerinin cesametini setredemiyor idiyse de pazularının cesametini setrediyordu. Pazularını yoklamak için elimle tutmak istedim. Avucumun içindeki cismi bir pazu değil bir bacaktır zannedecek derecelerde kalın buldum.

Madam Gülnar bu kızla Rusça tekellüm ederek zekâsını bir tecrübe etmek istedi. Haylice konuştular. Hatta kızın erbab-ı temaşaya satmak için fotoğrafya resimleri de yaptırılmış olduğundan mükâleme-i mezkûre neticesinde bu resimleri kendi elleriyle huzzara takdim ettiğinden birer tanesini hep mübayaa eyledik. Suret-i tekellümü[936] bir büyük zekâvet göstermediği gibi Madam Gülnar dahi bu mahluk-ı acaibin her gûne[937] terakkiyat-ı fikriyeden mahrum epeyce gabavet[938] sahibi bir şey olduğunun anlaşıldığını söyledi.

Bu mahallin de temaşasından sonra dün verdiğimiz karar mucibince akvaryumda kuşluk taamı etmeye gittik. Bu sabah ben Kral Şatosu etrafında gezindiğim sırada kurabiye nev'inden tatlı tatsız beş altı parça hamur işi ekl[939] eylediğim gibi Madam Gülnar dahi sütlü kahvesini kuvvetlice almış bulunduğundan taam hususunda ikimizin de o kadar isticalimiz yok idiyse

[934] veladetname: doğum belgesi
[935] tergib: isteklendirme
[936] suret-i tekellüm: konuşma şekli
[937] gûne: çeşit
[938] gabavet: aptallık
[939] ekl (eyle-): yemek

de gezmek için vermiş olduğumuz karar iktizasınca bu vakti geçirmeyerek hemen akvaryuma varmak için bir araba isticar eyledik. Tertibat-ı vakıası[940] meyanında bu akşam dahi tiyatroya gitmek dâhil bulunduğunu anlayınca istigrab ve itirazımı ketm[941] edemedim. Dedim ki:

– Bizi her akşam tiyatroda görenler Berlin'de ikamet-i medîdeyle[942] mukim olup vakit geçirecek başka bir işimiz de bulunmadığını zannederler.

– Yine de öyle değil midir? Saat yediden ona kadar zamanımızı nerede geçireceğiz? Hotelde kapanacağımıza tiyatroda geçirelim.

– Hotelde kapanmaya da mecbur değiliz. Şu payitahtın gecelik hâlini de görmek için bir de gece cevelanı yapabiliriz. Siz ise henüz layıklıca bir gündüz cevelanı bile yapmadınız?

– Gece cevelanını da gündüz cevelanını da yapmaya vaktimiz vardır. Akvaryumdan çıktıktan sonra bir cevelan yapabileceğimiz gibi tiyatrodan çıktıktan sonra bir dahasını da yapabiliriz. Zaten Berlin'in asıl şayan-ı temaşa payitaht addolunabilecek ciheti işte bu Frederich Mahallesi ile Ihlamurlar Altı civarıdır. Branderburg Kapısı'ndan dışarısı âdeta sahradan maduttur.

Biz şu sözleri araba içinde teati edinceye kadar akvaryuma da geliverdik. Artık bu mahallin alışkınıymışız gibi serbest serbest doğruca aşağıya inerek viennese schnitzel denilen ve burada pek âlâsı yapılan bir nev' dana filetosunu ısmarlayıp soframızın teferruat-ı sairesini de bade'l-emr[943] onlar yapılıncaya kadar hayvanatı da temaşaya koyulduk.

Seyyahînin vakti müsait olup da bu misilli şayan-ı temaşa yerleri hiç olmazsa ikişer defa ziyaret ve temaşa edebilmesinde büyük menfaat vardır. Zira ilk defa olarak vuku bulan temaşada insan büsbütün yabancısı olduğu yerin badi-i telakisinde[944] mutlaka duçar-ı hayret ve istigrab olarak ve zihni daha ileride ne var ne yok olduğuna intizarla da meşgul bulunarak o yerin hakayık ve dakayıkından pek çok şeyleri ihmal eyler. İkinci defa ziyaretindeyse zaten malumu olan bir yerin evvelce müşahede ve dikkat eylediği ahvalini çabucak gözden geçirip ilk temaşasında dikkat edemediği şeyleri lüzumu veçhile tetkik ve tetebbua koyularak malumatını ikmal edebilir.

Kuşluk taamımızı kemal-i safayla tenavül[945] eyledik ki dün birçok para verdiğimiz hâlde aç kalmaklığımıza mukabil bugün az parayla çok doymuş bulunmaklığımız bir tazmin[946] makamına kaim olarak ikimizi de ziyadesiyle güldürüyordu.

[940] tertibat-ı vakıa: mevcut plan
[941] ketm (et-): gizlemek
[942] ikamet-i medîde: uzun süre ikamet etmek
[943] bade'l-emr: emrettikten sonra
[944] badi-i telaki: ilk görüş
[945] tenavül (eyle-): yemek
[946] tazmin: telafi

Bade't-taam akvaryumu son defa olarak bir daha gözden geçirdik ve buradan çıkıp bir arabaya râkiben aheste revişle cevelana başladık.

Almanya devletinin Adliye ve Mezahib ve Dâhiliye Nezaretleriyle daire-i askeriye vesairesi hep Ihlamurlar Altı Caddesi'nin garp cihetinde yani Branderburg Kapısı tarafında bulunarak her biri mücerret şan için lüzum-i hakikîlerinden pek fazla cesim yapılmış olan ebniye-i mezkûreyi[947] birer birer ve kemal-i dikkatle temaşadan sonra Branderburg Kapısı'ndan çıkıp Tiergarten'in yukarı ve aşağı kısmını ve hayvanat bahçesini dolaştığımız gibi Charlottenburg Mahallesi'ne doğru da uzanıp artık Berlin'in kenar ve tenha mahallatı demek olan bu yerlerini de gördük. Hatta Spree Nehri'ni karşıya geçip Moabit denilen daha seyrek bir mahalleden şark cihetine doğru gide gide şehrin şimal-i şarki mahallatında bir hayli dolaştık ki Berlin'in bu tarafları yalnız ehadd-ı nas[948] mesakini olan mahalleler olup öyle zengin ve süslü mağaza ve dükkânlardan ârîdir. Şurada burada kahvehane ve birahane gibi yerler bulunup bunların da kâffesinin taharet ve nezafetleri pek de calib-i iştiha olacak surette değildiler. Bir gün evvel ringbahn yani devre şimendiferiyle dış tarafından geçmiş olduğum bu mahallatın Ihlamurlar Altı ve Kral Şatosu ve Spree Nehri boyu taraflarını da tamamıyla görmüş ve tanımış olduktan sonra şimdi bu iki cihetin ortasını da gezip görmüş olmaklığım beni ziyadesiyle müstefit eyliyordu. Zira şehir hakkındaki vukufumu arttırıyordu.

Döne dolaşa şehir şimendiferinin onuncu istasyonuna kadar geldik ve oradan nehri geçip şehrin kısm-ı cenubisine dâhil olarak Michael Kilisesi Meydanı'na vasıl olduk ki bu kilisenin karşısında gayet muntazam bir kanal bulunduğundan onun rıhtımları hizasıyla gide gide Belle-aliance Meydanı'na kadar varıp badehu Friedrichstrasse Caddesi'nin garp cihetinden mümted olan ve tûl ve mamuriyetçe yine ona manend[949] bulunan Wilhelmstrasse yolunu tutup tekrar Ihlamurlar Altı Alleesi'ne kadar vardık. Ezcümle bu Wilhelmstrasse Caddesi dahi henüz ilk geçtiğim yerlerden olmak hasebiyle istifademi mucip olduğu gibi iki saatten ziyade bi'l-imtidad âdeta bizi akşama isal[950] eyleyen şu cevelandan pek memnun ve mahzuz kaldığımı da inkâr edemem. Araba içinde arkadaşımla hemen hiç susmayarak Berlin ve Prusya ve Almanya ahval-i umumiyesine dair birçok malumat teati eyliyorduk ki bu gibi şeylerde arkadaşımın vukufu bana kat kat faik[951] olduğundan asıl istifade dahi bende vaki oluyordu.

[947] ebniye-i mezkûre: söz konusu binalar
[948] ehadd-ı nas: halk
[949] manend: benzer
[950] isal (eyle-): ulaştırmak
[951] faik: üstün

Bu suretle peyda eylediğim malumat Berlin'in on beş yirmi seneden beri böyle bir terakki-i seri'yle terakki eylemiş olmasının sebep ve hikmetini bana irae ve izah eylemiştir. Avrupaca sair payitahtlara müyesser olabilmesi âdeta müsteb'ad[952] olan bir sürat-i terakkinin sebeb-i aslîsi 1780 senesinde Fransa ile vuku bulan muharebeden sonra hatta Almanya askeri henüz Paris'teyken Prusya Kralı müteveffa Wilhelm'in umum Almanya imparatoru ilanıyla alkışlanması ve binaenaleyh Berlin'in gerek bu imparatorluğa ve gerek bi'l-umum Almanya kuvve-i askeriyesine merkez ittihaz edilmesi kaziyesi olmuştur. Zira bundan evvelki Prusya devleti ve onun payitahtı hâliyle baki olup o payitahtın içine bir de azim bir hükûmet-i imparatoriye payitahtı girmiş demektir ki bunun için iktiza eden ebniyenin de kâmilen yeniden yapılması lazım gelmiştir. Hatta erbab-ı vukufun hesaplarına göre Berlin hem Prusya Krallığının hem de Almanya İmparatorluğunun payitahtı olmak hasebiyle ihrazına[953] lüzum görülen cesameti henüz tamamıyla bulduramamıştır. Daha bir on beş yirmi sene mürurundan sonra bu payitaht şimdikinin yarı nispetinde daha büyüyerek elyevm devre şimendiferi addolunan ringbahn dahi şehir şimendiferi hâlini alacaktır. Kışlalar ve idare-i askeriyeye lazım olan ebniye-i saire henüz ihtiyac-ı sahîh nispetinde bulunmayıp mekâtib-i ibtidaiye ve taliye ve âliyenin[954] de adem-i kifayesinden[955] şikâyet edilmektedir. Amele ve esnaf takımının kısm-ı küllîsi hâlâ yerleşmeyip umumi misafirhanelerde ve bir izdiham hâlinde yaşadıklarından bunları iskân edecek yerler inşasına da lüzum görülmektedir. İşte bu ihtiyacata mebni hâlâ bir yandan büyük büyük binalar yapılıp durmaktadır.

Tuvaletlerimizi tazelemek için hotelimize avdet eyledikte vakit hemen dün akşamki vakti bulmuştu. Levazımımızı alelacele bi'l-ikmal tiyatroya vardık ki bu akşam için müretteb[956] olup üstad-ı meşhur Wagner'in *Firari Hollandez** nam operasını icraya başlanmış bulduk.

Bu akşam tiyatroya âdeta pek gönülsüz olarak gelmiş bulunduğum hâlde bu oyunun hemen her perdesi deniz sahilinde ve deniz üzerinde vuku bulmak hasebiyle saha-i temaşa tezyinat ve tertibatında gösterilen maharet hoşnutsuzluğumu bir itminan-ı tamma[957] tahvil[958] eyledi. Yapılmış olan deniz epeyce bir mesafeye kadar canfes[959] ferşiyle[960] yapılıp köpüklü ve mütemev-

[952] müsteb'ad: uzak ihtimal
[953] ihraz: kazanma; elde etme
[954] mekâtib-i ibtidaiye ve taliye ve âliye: ilk, orta ve yüksek okullar
[955] adem-i kifaye: yetersizlik
[956] müretteb: düzenlenmiş
* Wagner'in *Fliegende Hollander* (Uçan Hollandalı) adlı operası kastedilmektedir. (ed.n.)
[957] itminan-ı tam: tam tatmin olma; eksiksiz hoşnutluk
[958] tahvil (eyle-): dönüştürmek
[959] canfes: ipekli parlak kumaş
[960] ferş: yayma; serme

vic[961] bir surette boyanmış olduktan maada hava tulumbalarıyla altından rüzgâr dahi verilerek o kadar güzel temevvüc[962] eyliyordu ki uzaktan âdeta deniz zannolunuyordu. Bunun üzerinde birkaç büyük gemi bulundurularak hele bir tanesi müteharrikti.[963] On beş yirmi kişiyi istiab[964] eyleyen bu gemi vaktiyle Güllü Agop Efendi'nin *Belle Elen* ve Dikran Çuhaciyan Efendi'nin *Leblebici Horhor* oyunlarında saha-i temaşa üzerine getirdikleri sandallar gibi yan taraftan görünüşten ve perde kenarından sürünüşten ibaret bir suretle hareket etmeyip yan cihetinden iskeleye yanaşmış olduğu zaman gerçek gemiler gibi rıhtımdan küpeşteye uzatılan koca bir kalas tahtası üzerinden yürüyerek girilip çıkıldığı gibi bilahare demir almaya başlayan baş tarafı denize açıldıktan sonra kıç tarafının erbab-ı temaşa cihetine dönmesi ve nihayet yelkenler açılıp gemi harekete gelerek senanın sağ tarafına doğru yürüdükte teknenin diğer kenarının da görünmesi ve bir kavis resm ederek yürüyüp sağ cihete doğru gözden kayboluncaya kadar gitmesi ve sirenlerine tayfalar çıkması bir geminin iskeleden kıyamını tamamı tamamına tahayyül ettiriyordu.

Sefain hareketi yalnız şu bir taneden ve bir defadan ibaret de kalmadı. Enginden bir gemi gelip limana demirlemek ve badehu limandan kalkıp engine açıldığı zaman müthiş bir surette batıp nâ-bedid[965] olmak gibi sanatlar gösterildi ki bunların ne yolda mekânizmalarla icra olunduklarını düşünmek gerçekten hayreti mucip oluyordu. Bulutlar arasından güneş ziyalarının intişarı[966] ve deniz üzerinden müthiş çığlıklarla boraların hububu[967] ve havanın tamamıyla kararmış olduğu bir zamanda şimşekler çakıp gök gürlemesi ve yıldırımlar düşmesi taklid-i tabiatta hakikaten pek ileriye varıldığını gösteriyordu. Hele gemi battıktan sonra yekdiğerine sarılmış bir kadınla bir erkek ruhlarının havaya doğru çekilip bulutlara karıştırılması saha-i temaşanın en latif sureti olduğunu teslim ettirmiştir.

Üstad-ı mahir Wagner'in bu operada müzikaca iltizam[968] eylediği suret dahi mucib-i valih ü hayrettir.[969] Oyunun iktizasınca bora derecesinde şiddetli rüzgâr esmesini, gök gürültüsünü, yıldırımlar düşmesini dahi müzika o kadar mükemmel taklit eyliyor ki insan saha-i temaşayı ve oyunu görmeyecek bile olsa ortada müthiş bir fırtınanın kıyametler kopardığını yalnız müzikadan da anlayabilir.

[961] mütemevvic: dalgalı
[962] temevvüc (eyle-): dalgalanmak
[963] müteharrik: hareketli
[964] istiab (eyle-): içine almak
[965] nâ-bedid (ol-): kaybolmak; görünmez olmak
[966] intişar: yayılma
[967] hubub: esme
[968] iltizam (eyle-): gerekli görmek
[969] mucib-i valih ü hayret: hayranlık verici

İşte tiyatroya pek gönülsüz gelmiş bulunduğum hâlde hüner ve marifetin bu derece-i fevkaladesini görmeye muvafakatımdan dolayı buradan pek hoşnut olarak avdet eylemiştik. Madam Gülnar'ın rivayetine göre tiyatro sanat-ı nefisesi Petersburg'da dahi ziyadesiyle ilerleyerek buna yakın şeyler icra ve irae[970] edilebilmekteymiş. Yine mumaileyhin rivayetine göre şu Berlin Opera Tiyatrosu'nda gösterilen maharet Paris tiyatrolarına da faik olup Almanlar bu sanatta hemen her millete tefevvuk[971] eylemişlermiş.

Ertesi gün vakt-i zuhrda Berlin'den hareketimiz mukarrer[972] olduğundan saat ondan yani nısf-ı leylden iki saat mukaddem tiyatrodan çıkılması bana ertesi sabah için bir cevelan-ı subhgâhî[973] daha icrası imkânını hâsıl etmesinden dolayı mutmainen hîn-i avdette bir de cevelan-ı leylî icrasından geri kalmadık. Ihlamurlar Altı Caddesi'ni Branderburg Kapısı mukabilinde kâin Paris Meydanı'na kadar kat' eyleyerek badehu Dorotheenstrasse nam ikinci derecede bir sokaktan hotelimize geldik ki gecenin bu saatinde Ihlamurlar AltıAlleesi'nde epeyce amed ü şüd[974] var idiyse de Dorotheenstrasse Sokağı âdeta bi'l-külliye tenhaydı. Geceleri dahi sokakların kalabalığı hususunda gerek Berlin ve gerek Viyana hiçbir veçhile Paris derecesine varamazlar. Gecenin saat onu Paris sokaklarının henüz harekât-ı leyliye mebadisi[975] addolunup Berlin ve Viyana'daysa nihayeti sayılır. Paris'te sokaklarca bu tenhalık ancak nısf-ı leylden iki üç saat sonra mümkün olabilir.

Hotele vusulümüzde hafif bir gece kahvaltısı tenavülünü[976] müteakip yataklarımıza girdik ki daha nısf-ı leyl hulûl etmediği ve saatler on ikiyi vurmadığı hâlde uykuya bile daldık.

BAZI EBNİYE-İ CESİME

Gerek arabayla geşt ü güzâr[977] ederken manzara-i hariciyesi nazar-ı ehemmiyetimi celbederek arabayı durdurup ve gerek piyade olarak gezindiğim sırada yine böyle bir meclubiyetle[978] önünde durup temaşa eylediğim ve bahusus Kral Şatosu'nu ziyaret fırsatını ele geçirmek için sarf olunan saatler esnasında görmüş bulunduğum birtakım ebniye-i cesime yukarıki fıkralarda meskûtane[979] kaldıkları cihetle hariçten müşahedatım derecesinde olsun

[970] irae (et-): göstermek
[971] tefevvuk (eyle-): üstünlük sağlamak
[972] mukarrer: kararlaştırılmış
[973] cevelan-ı subhgâhî: sabah gezintisi
[974] amed ü şüd: geliş gidiş
[875] mebadi: başlangıç
[978] tenavül: yemek
[977] geşt ü güzâr (et-): gezip dolaşmak
[978] meclubiyet: çekicilik
[979] meskûtane: anlatılmamış

bunları da kârilerime ihtar mecburiyetindeyim. Zaten bu seyahatnamemde kendi müşahedatımdan maada ahvalden bahsetmemek kararındayım. Eğer seyahat rehberlerinden istidlal[980] edilebilecek olan malumatı nakil eyleyecek olsam seyahatnamemin daha cemiyetli ve tafsilli[981] olabileceği derkârsa da bence bu kitap bir yadigâr-ı seyahat olduğundan kendi müşahedat ve ihtisasatımdan başka şeyleri cami' olmasını gönlüm tecviz[982] etmemektedir.

Kral Şatosu'na duhul fırsatını gözlemek gayretiyle geçirdiğim esnada nazar-ı ehemmiyetimi celbeylemiş bulunan ebniye-i cesimeden birisi "Bauakademie" denilen sanayi-i mimariye akademiyasıdır ki Ihlamurlar Altı Caddesi ile Kral Şatosu önündeki Lustgarten'i rapt eyleyen büyük köprüye karib ve cesim ve güzel bir binadır. Hoş bu köprü dahi Berlin'in âsâr-ı cesime-i mimariyesinden[983] maduttur ya! Binaca metanet-i inşaiyesinden[984] maada üzerinde birçok dahi heyakil-i müctemiayla[985] müzeyyen bulunan cisr-i mezkûrdan[986] yedi sekiz kere mürur eylediğim hâlde her defasında heyakil-i mezkûreyi kemal-i memnuniyetle temaşa eylemiştim. Sanayi-i Mimariye Akademiyası denilen bina ise bu köprü yanında her dıl'ı[987] kırk dört metre olarak şekl-i murabbada[988] tuğladan yapılmış dört katlı bir nüsha-i nefise-i mimariye olup 1834 senesinde inşaatı reside-i hadd-i hitam[989] olmuştur. Şimdiki hâlde burası âdeta bir mekteb-i âlî[990] olmak üzere istimal kılınmaktaymış.

Yine bu sabahki müşahede eylediğim ebniye-i cesimeden birisi de Königstrasse Sokağı'ndan şark tarafına doğru gittiğim zaman gördüğüm şehremaneti[991] dairesidir. Buna "Rathaus" diyorlar ki kezalik tuğladan yapılmış doksan dokuz metre tûl ve seksen metre arz ve yirmi yedi metre irtifaında üç katlı bir binadır. Bir de gayet kalın minare gibi bir kulesi vardır ki seksen dört metre irtifaa kadar yükselir gider. İşbu kulenin altında olan başlıca kapısından içeriye bakıldıkta nazar-ı temaşaya geniş bir avlu çarpar ki avlunun müntehasında azim bir merdiven bulunup yeni müze ve Galerie Nationale merdivenleri de hatıra gelince bu dahi Almanların azim ve cesim merdivenler inşası hususundaki meraklarını gösterir. Yine bu sabah Kral Şatosu önündeki Lustgarten Bahçesi önünden bir can sıkıntısıyla Ihlamurlar Altı Alleesi'ne doğru yürüyüp temaşa eylemiş bulunduğum binalar meyanında

[980] istidlal (et-): alınmak
[981] tafsilli: ayrıntılı
[982] tecviz (et-): uygun görmek
[983] âsâr-ı cesime-i mimariye: büyük mimari eserler
[984] metanet-i inşaiye: inşaat sağlamlığı
[985] heyakil-i müctemia: toplu heykeller
[986] cisr-i mezkûr: anılan köprü
[987] dıl': kenar
[988] şekl-i murabba: dörtgen biçim
[989] reside-i hadd-i hitam (bul-): tamamlanmak
[990] mekteb-i âlî: yüksek okul
[991] şehremaneti: belediye

şayan-ı dikkat olan bir tanesi de darü'l-maarif ebniyesidir. Daire-i mezkûre 1764 senesinde hitam-ı inşaası müyesser olmuş gayet büyük bir binadır ki vaktiyle Kral İkinci Friedrich'in biraderi Prens Henry'e saray olarak yapıldığı hâlde muahharen darü'l-maarif ittihaz kılınmıştır. Bu darü'l-maarifin şakirdanı beş binden ziyadeymiş. Derununda birtakım âsâr-ı atika dahi mahfuz olup ezcümle Hıristiyanlığa dair gayet makbul birtakım antikalar yedi küçük salon dolusu mükemmel bir müze teşkil eylemişmiş. Yine bu civarda "Königshof" denilen ve kralın hassa bölüğü ikametgâhı addolunan bina o kadar cesim değilse de Prusya şan-ı askerîsi noktasından ziyadesiyle ehemmiyet verilen yerlerdendir. Binanın yanında üç dört tane gayet cesim toplar bulunup bunların ikisi 1814 ve birisi geçen 1871 muharebelerinde Fransızlardan alınmışmış. Heyet-i askeriyeye divan verileceği zaman alay ve taburlar kumandanları buraya gelip divanı alırlarmış ki o zaman dahi askerî müzikalarından bir bando terennüm-sâz olurmuş.

Ihlamurlar Altı Alleesi'nin bu cihetinde ve darü'l-maarifle Kaiser Platz yani Saray-ı İmparatorî arasında merkûz olan Büyük Friedrich heykeli de Berlin'in en mühim ziynetlerinden addolunur. Bu heykelin yanından her ne zaman geçsem üçer beşer dakika tevakkuf[992] edip temaşa eylemişimdir ki temaşalarımın miktarı da sekize ona varmıştır. Heykel yalnız kral-ı müşarünileyhin tasvir-i mücessemi demek değildir. On dört metre kadar irtifa peyda eden bu eser-i azimin kürsüsü bir mecmu'-i heyakil ıtlakına şayan olup Prusya rical-i askeriyesinden birçoklarının tabii cesamette heykelleri etraf-ı münasibesine yerleştirilerek duvarları üzerine de birtakım mermer levhalar vaz' olunmuştur ki her biri Büyük Friedrich'in hususiyat-ı ahvalinden bir hâli tasvir ederler. Bu heykelin karşısında kâin olan Saray-ı İmparatorî, müteveffa İmparator Birinci Wilhelm'in eseri olup 1836 senesinde hitam bulmuş ve 1888 senesi Mart'ının dokuzuncu günü müşarünileyhin vefatı da yine bu saray dâhilinde vukua gelmiştir. Ihlamurlar Altı Alleesi'ne nazır olan cephesinde dört azim sütun üzerinde inşa edilmiş bulunan vâsi balkon bu saray-ı cesimin en büyük ziyneti olduğu gibi imparator-ı müşarünileyhin de en sevdiği bir yermiş. Sık sık oraya çıkarak geleni geçeni ve bazı kere dahi oradan mürur ettirilen tabur ve alayları temaşa eylermiş.

Yine bu civarda Zeughaus veyahut Arsenal denilen bina dahi Berlin'in en meşhur binalarından madut olup kıdemce dahi ehemmiyeti vardır. Binasına 1685 sene-i miladiyesinde başlanıp 1706 sene-i miladiyesinde ikmal olunmuştur ki aralıkta bazı fazla zamanları dahi bulunmakla beraber yirmi bir sene zarfında yapılmış demektir. Her dıl'ını seksen sekiz metre tûlünde

[992] tevakkuf (et-): duraklamak

bir şekl-i murabba teşkil ederek kapı ve pencereler yanlarına ve etraflarına kadim cengâverân miğferleri ve zırhları yapılarak latif bir tavr-ı askerîyle tezyin olunmuştur. Şimdiki hâlde burası topçu müzesi ve şan ve azamet-i askeriyeyi gösterecek cenk yâdigârları mahzeni olmak üzere istimal edilmektedir ki derununa girip temaşaya vakit bulamamış olduğuma müteessifsem[993] de hîn-i mürurda[994] medhalinden mübayaa[995] eylediğim katalogda verilen malumata göre derununda ateşli silahların en eskilerinden en yenilerine kadar numunelerini havi mükemmel bir kolleksiyonla bazı kıla'-ı meşhure[996] modelleri ve muharebat-ı maziyede düşmandan ve bilhassa Fransızlardan alınan bayraklar ve birçok cenk ve rical-i harbiye resimleri teşhir olunmaktaymış.

Yeni müze ile Galerie Nationale'in önünden geçerek Friedrichstrasse Sokağı'na girildiği zaman sağ tarafında borsa binası görülüyor ki bu da Berlin'in en meşhur yerlerindendir. Safi taştan olarak yapılmış ve cephe ciheti iki sıra sütunlarla tezyin edilmiştir. Bu sütunların üzerinde çamurdan yapılıp pişirilmiş olmak üzere vücuda getirilen gayet güzel bir heyakil-i mücteınia vardır ki Prusya'nın ziraatle ticareti suret-i himayesini tasvir eder. Yine mahut Kral Şatosu ziyaretine fırsat aradığım sabah en sonra buradan geçerek borsa dahi yeni açıldığı cihetle derununa bir lahzacık girmiştim. Bahtıma girdiğim yer dahi bu binanın en ziyade şayan-ı temaşa olan kısmıymış ki o da yüz bir metre tûl ve yirmi yedi metre arz ve yirmi metre irtifaı olan ve emsali her yerde bulunamayan salondu. Orta yerden kemerli sütunlarla bu salon ikiye bölünerek bir tarafı esham[997] ve sair evrak-ı nakdiye ve diğer tarafı da hububat ve zahair[998] borsasıymışlar. Berlin'in en büyük muamelat-ı maliye ve ticariyesi burada rüyet[999] olunuyorsa da işlere bade'z-zuhr başlandığından ben girdiğim zaman ortalık tenhalıktı. Sokağın öte tarafında bir de şimendifer istasyonu bina edilmiştir ki tuğlayla taştan karışık güzel bir bina olup üzerinden şimendifer ve su yolları geçmek üzere bina edilen azim bir kemerli köprü dahi bu istasyonun cesametini pek ziyade arttırmıştır. İstasyonun garp cihetinde yeni Yahudi havrası görülüyor ki ben Friedrichstrasse yolunun münteha-yı şimaline[1000] varmak için kanal kenarıyla giderek Spree Nehri'ni öte tarafa geçtiğim zaman bu binayı görmüştüm. Garp tarz-ı mimarîsine şebih bir surette yapılmış vâsi bir bina olup ma'bed-i Nasraniye gibi heyakil-i gûnâgûnla[1001] müzeyyen değildir. Kırk sekiz metre irtifaı olan

[993] müteessif: üzgün
[994] hîn-i mürur: geçiş esnası
[995] mübayaa (eyle-): satın almak
[996] kıla'-ı meşhure: ünlü kaleler
[997] esham: hisse senetleri
[998] zahair: zahireler
[999] rüyet (olun-): görülmek
[1000] münteha-yı şimal: kuzey uç
[1001] heyakil-i gûnâgûn: çeşit çeşit heykeller

yaldızlı kubbesiyle uzaktan görünüşü hemen minaresiz bir camiye teşbih olunabilir. Bunun daha üst tarafında Friedrichstrasse Caddesi'ne karib bir yerde Berlin arabacılarının hayvan bağladığı ahır bina olunmuştur ki hariçten görünüşü bir süvari kışlasına benzer. Rivayete göre iki bin kadar hayvan istiabına[1002] kâfi gayet vâsi bir dairedir.

Bazı ebniye-i cesime serlevhasıyla bu fıkraya derceylediğim şu ebniyeyi Berlin'deki müddet-i ikametimizin üçüncü günü kaydeylemişim ki o gün dahi eylül-i efrencînin on dokuzuncusu olan perşembe günüdür. Henüz uykudan uyanarak elbisemi telebbüs[1003] etmemiştim. Saat dahi yediyi henüz çalmıştı. Badehu kalkıp sabah igtisalini[1004] bade'l-icra dışarıya çıktım ve bu payitahtta son cevelanımı da icra eyledim.

SON CEVELAN

İki gündür Berlin'de ekseriyetle gezdiğimiz yerler Spree Nehri'ni ikiye bi'l-inkısam[1005] badehu birleşerek teşkil eylediği cezireyle[1006] bir de Unter den Linden yani Ihlamurlar Altı Alleesi ve Friedrichstrasse Caddesi tarafları olup nehrin karşı tarafı ve memleketin cenub-i şarki[1007] ciheti dahi epeyce gezilmiş görülmüş idiyse de garp tarafı layıkıyla temaşa edilememişti. Ezcümle Friedrichstrasse kadar ehemmiyeti bulunan Wilhelmstrasse Sokağı yalnız bir kerecik arabayla geçilmişti. Binaenaleyh bu sabah şehrin bu tarafında son cevelanı icraya karar verdiğimden hotelden çıktıktan sonra Dorotheenstrasse Sokağı'nı garp tarafına doğru yürüyerek Ihlamurlar Altı Alleesi'ni aykırıladıktan sonra dahi Wilhelmstrasse Sokağı'na girdim.

Bu sokakta Adliye Nezareti dairesi ve Kaiserhof Hoteli gibi binalar caddenin ehemmiyetini arttırdıkları misilli bu sokaktan Zimmerstrasse Sokağı'na saparak Königreichstrasse Sokağı köşesine varıldığı zaman birisi etnoğrafya ve diğeri sanayi-i mütenevvia[1008] müzeleri olarak iki mühim müzeye dahi varılacağını evvelce plan üzerinde icra eylediğim tetebbuattan anlamış bulunduğumdan doğruca oraya kadar varmıştım.

Bu müzelere vardığım zaman kapıcıları ve biletçileri yeni gelmişler ve sokağın köşesinde çubuklarını yakıp tütün içmekte bulunmuşlardı. Kemal-i dikkatle müzehaneleri temaşa eylediğimi görerek kalıbımdaki, kıyafetimdeki

[1002] istiab: içine alma
[1003] telbis (et-): giyinmek
[1004] igtisal: yıkanma
[1005] bi'l-inkısam: bölerek
[1006] cezire: ada
[1007] cenub-i şarki: güneydoğu
[1008] sanayi-i mütenevvia: çeşitli sanatlar

ecnebiliğe dikkat eyleyerek niyetimin müzeleri temaşa olduğunu anlamışlardı. Böyle umumi mahalleri ecanibe temaşa ettirmek vazifesiyle muvazzaf olanların aglebi[1009] az çok Fransızca bildiğinden içlerinden birisi selam verip meramımı istizah[1010] dahi eyledi. Filvaki müzeleri temaşa arzusunda bulunduğumu bildirince dedi ki:

– Müzelerin birisi yani Etnoğrafya Müzesi saat dokuzda ve diğeri saat onda açılırlar. Şimdiyse saat henüz sekiz olmadı. Biraz dolaşıp gelecek olursanız memurlar dahi iş başına gelmiş olacaklarından saat sekizden sonraca sizi Etnoğrafya Müzesi'ne ithal eyleyebiliriz.

Adamcağıza teşekkür eyledim. O bana daha ziyade teşekkür eyledi. Bu misilli memurların ziyadece teşekkürleri bir nev' bahşiş talebi demek olduğundan ve saat dokuzdan evvel şu müzeye girebilmek bence epeyce büyük bir kâr sayılacağından "für trinken" yani bira içmek için diye hepsini işaretle çıkarıp iki mark verdim. Hepsi de şapkalarını çıkararak beni selamladılar.

Königreichstrasse Sokağı'nı şimaline doğru yürüyüp geçerek "Leipziger Platz" nam meydana geldim ki burası Paris'teki Vendôme Meydanı'nı andırır müsemmene[1011] karib şekilde bir güzel yerdir. Sol tarafta da "Potsdam Platz" namıyla beş altı sokağın mecmuundan ibaret diğer bir meydan daha bulunarak oraya teveccüh eylediğimde Bellevue denilen dar bir sokaktan geçilerek Tiergarten'ın cenup tarafına vardım. Fakat bahçeye girmeyip sağ tarafa yani Lennestrasse Sokağı'na saparak gide gide Almanya edib-i meşhuru Goethe'nin heykeli mukabiline[1012] kadar vardım.

Bahçenin bu ciheti zaten tenha olduğu gibi bir de sabah tenhalığının inzimamıyla[1013] âdeta hiç kimse yoktu. Derun-ı bahçeye girerek altı yolun mecmuu binaenaleyh bir şekl-i müseddeste[1014] mürtesim[1015] olan yerde dökme demirden mamul bir bahçe kanapesi üzerine oturup sigarayı yaktım. Baedeker rehber-i seyahatini de ele alıp etnoğrafya ve sanayi müzelerinin muhteviyatını gözden geçirmeye başladım. Saatin sekizi geçmiş olacağını tahmin eylediğim dakikaya kadar burada oturup hem istirahat ve hem tetebbuyla vakit geçirdikten sonra Königreich Sokağı'nın buraya en yakın kısmına çıkıp müzelere doğru yürüdüm ki mezkûr sokak bu bahçeden müzelere kadar bir hatt-ı münkesir[1016] teşkil eder.

Ben Etnoğrafya Müzesi'nin kapısına vardığım zaman evvelce iki markı avucuna sıkıştırmış olduğum hademe âdeta beni kapıda bekliyormuş. Bila-

[1009] agleb: çoğu
[1010] istizah (eyle-): sormak
[1011] müsemmen: sekizgen
[1012] mukabil: karşı
[1013] inzimam: eklenme
[1014] şekl-i müseddes: altıgen şekli
[1015] mürtesim: yapılmış
[1016] hatt-ı münkesir: kırık çizgi

teehhür[1017] müze dâhiline girdim ki taştan yapılmış mücedded[1018] bir bina olup orta yerinde otuz metre kadar kutrunda bir rotunda yani camekân-ı müdevver[1019] vardır. Oraya kadar bir kemer altından geçilip gidilir. Bu kemer mozayik işli güzel bir yerdir. Kemerden öte tarafa geçildiği zaman Hint mabetlerinden birisinin alçıyla aynen kopya edilmiş gayet cesim kopyası ve Hintlerin mazhar-ı perestişi olan Buda'nın heykeli ve Hint padişahlarından birinin statüsü ve Hint'e ve Amerika'ya müteallik[1020] diğer birtakım tesavir[1021] müşahede olunur.

Müzehane altlı üstlü iki kattan ibarettir ki zemin katında Almanya'nın ıttılaat-ı tarihiye[1022] haricinde addolunacak kadar eski zamanlarına ait birtakım antikalarla bir de Doktor Schliemann'ın bizim Anadolu sevahilinden[1023] çıkarmış olduğu altından mamul müzeyyenat-ı kadime[1024] ve madalyalar teşhir olunmuşlardır. Bu Doktor Schliemann'ın âsâr-ı atika taharrisi[1025] için icra eylediği hafriyat[1026] merreten-ba'de-uhra[1027] matbuat-ı Osmaniye sahaifini işgal eylemişse de böyle yıllarca devam eyleyen taharriyatın bahşeylediği semeratı[1028] görmek için Berlin müzelerine müracaat edilmedikçe işin ehemmiyeti anlaşılamaz. Eski ve yeni müzelerde ziynet-efza olan birtakım güzel mermerlerden maada Baş Kilise'nin arkasında nâ-tamam kalmasından dolayı antika ambarı ittihaz olunduğunu evvelce haber verdiğim yeri de Doktor Schliemann doldurmuştur. Hele burada gördüğüm âsâr-ı zehebiye[1029] pek çok ve mühim şeylerdir ki beni gezdiren zatın ifadesine göre Berlin'in âsâr-ı atika uleması telif eyledikleri kitaplara bunları "Priam'ın Hazinesi" sernamesiyle kaydeylemişlerdir. Gerçekten de bir hazine ıtlakına şayan görülecek kıymet-i azime teşkil eder.

Üst kattaki salonlarda birçok dolaplar içinde mevzu' ve Kongo ve Bornu ve Wadiya ve Baguirmi ve Niam-Niam ve Habeş gibi Afrika memalikinden celp olunmuş mütenevvi[1030] ve tuhaf[1031] eşya mevzu'dur ki bunlar içinde bir Habeşistan imparatoriçesinin merasim libasıyla[1032] bir de Habeş Necaşisi Theodor'un altın ve gümüşten mahlut[1033] ve müzeyyen olarak yapılmış

1017 bila-teehhür: gecikmeksizin
1018 mücedded: yeni
1019 camekân-ı müdevver: yuvarlak camekân
1020 müteallik: ilişkin
1021 tesavir: resimler
1022 ıttılaat-ı tarihiye: bilinen tarih
1023 sevahil: sahiller
1024 müzeyyenat-ı kadime: eski süs eşyaları
1025 taharri: araştırma
1026 hafriyat: kazılar
1027 merreten-ba'de-uhra: birbiri ardınca birkaç defa
1028 semerat: sonuçlar
1029 âsâr-ı zehebiye: altın eserler
1030 mütenevvi: çeşitli
1031 tuhaf: hediyelik
1032 libas: elbise
1033 mahlut: karışık

olan kadehi en ziyade calib-i nazar-ı ehemmiyettirler. Diğer bir salonda Tunus ve Cezayir ve Fas taraflarından getirilmiş bu misilli eşya bulunup dolapların birtakımı da Meksika ve Amerika'nın etraf-ı sairesine ait eşyaya tahsis kılınmıştır.

En vâsi ve zengin salon cezair-i okyanus[1034] tarafından getirilmiş eşyayı havi olan salondur ki cezair-i mezkûre ahali-i vahşiyesinin esliha[1035] ve esvabı[1036] hakikaten pek tuhaftırlar. Amerika'nın ve Hindistan'ın birçok yerlerinden toplanmış bulunan hane eşyası ve ibadete müteallik edevatla o mahaller ahalisinden kadın ve erkek ve çocukların şekillerini gösterir mücessem[1037] tasvirler ve cengâverlerin yüzlerine giydikleri maskeler şayan-ı temaşadırlar ki bu maskelerin bazıları kadit[1038] kesilmiş insan çehresini mebnidirler. Kemik üzerine işlenmiş bazı evani[1039] ve müzeyyenat epeyce güzel şeyler olup esliha meyanında da epeyce letafeti teslim olunabilecek süslüleri bulunmaktadırlar.

Bu müzenin üstünde bir kat daha bina varsa da Çin ve Japonya eşyasına tahsis edilecek oldukları hâlde henüz tertip ve tanzimi müyesser olamamış bulunduğu için kapalıdır.

Saat ona henüz gelmemiş olduğu hâlde bu Etnoğrafya Müzesi'ni şöylece bir temaşaya muvaffak olabildiğim için gayet memnun oldum ve yine saat-i muayyenesinden[1040] evvel olarak sanayi müzesine de girdim. Bu müze dahi Etnoğrafya Müzesi'ne bitişik olarak fakat kapısı Zimmerstrasse Sokağı üzerindedir. Bunun havi olduğu eşya her memleketin en eski zamanlarından beri terakkiyat-ı sanayisi ne suretler gösterdiğini tetkik ve tetebbua hizmet eyleyecek masnuat[1041] ve mamulattan ibarettirler. Zemin katında fildişi ve köseleden mamul eşya ve üzerlerinde resimler menkuş[1042] eski halı ve kanaviçeler ve sert ağaçlardan mamul oymalar ve sandalye ve iskemle ve masa gibi marangozluğa müteallik[1043] nefais-i eşya ve Çin ve Japonya'nın ve Hindistan'ın en dakik[1044] sanayiine ait masnuat ve kâğıt ve mukavvadan mamul tuhaf ve tefarik,[1045] müzika edevatı vesaire teşhir olunmuşlardır ki bunların mevzu' oldukları dolapların bazıları yine âsâr-ı atikadan addolunmaya şayan birkaçar yüz yaşında mamulat-ı nefisedendirler.

Geniş ve güzel bir merdivenden üst kata çıkıldıkta bizim İstanbul ve Bursa

[1034] cezair-i okyanus: okyanus adaları
[1035] esliha: silahlar
[1036] esvab: kıyafetler
[1037] mücessem: somut
[1038] kadit: iskelet
[1039] evani: kaplar
[1040] saat-i muayyene: belirlenmiş saat
[1041] masnuat: sanat eserleri
[1042] menkuş: işlenmiş
[1043] müteallik: ilişkin; dair
[1044] dakik: incelikli
[1045] tuhaf ve tefarik: hediyelikler ve ufak tefek parçalar

ve Tebriz ve Tahran taraflarından getirilmiş gayet nefis çini tuğlalar ve yine çini usulünde yapılmış kocaman küpler, vazolar ve adi topraktan yapıldıkları hâlde gûnâgûn[1046] resimlerle tezyin olunmuş saksılar büyük tabaklar teşhir olunurlar ki bunların aglebi Acemkârîdirler.[1047] İspanya ve İtalya taraflarından ve Fas ve Marakeş cihetlerinden celp olunmuş bu yoldaki eşya-yı türabiye[1048] dahi nadir olmayıp çini ve tabak imalinde Fransa ve Almanya'nın da maharet peyda eylemiş oldukları zamanın mamulatından dahi numuneler vaz' ve teşhir kılınmışlardır. Bir zaman Venedik şehri ve İtalya'nın o kısmı sanayi-i züccaciyede pek ziyade terakki eylemiş olduklarından bu müzenin züccaciye kısmında ekseriyetle Venedik aynaları, billurları teşhir olunmuşlardır ki bunların bazı inceleri ele alınmak şöyle dursun gözle bakılsa kırılacak zannolunmak mertebesinde naziktirler. Çin taraflarından gelmiş birtakım eşya-yı züccaciye daha görülür ki Avrupa'nın hiçbir tarafında emsali yokmuş. Fransa ve Bohemya ve Almanya'nın yeni mamulat-ı züccaciyesi de müzenin bu kısmında birer mevki-i mühim ihraz[1049] eylemişlerdir.

Yine bu katın bir kısmı bakırdan, kalaydan, tutiyâdan[1050] mamul eşyaya mahsus olup ancak bunlar içinde bazı o kadar güzel işlenmişleri vardır ki pahaları altının birkaç misline müsavidir.[1051] Kuyumculuğa ait dolaplarda gümüş ve altından yapılmış birçok eşya-yı nefise bulunarak bunlar içinde güzel güzel minalar[1052] dahi mevcuttur. Ekserisi Fransız ve Alman mamulatı olan bu eşyanın mahfuz oldukları salonlar ve dolaplar olur olmaz bedestenlere kıyas kabul edemeyecek bir kuyumcu bedesteni teşkil etmişlerdir. Hatta bir kısmı da elmas ve inci ve zümrüt ve yakut gibi zî-kıymet taşlarla murassadırlar[1053] ki bunlar meyanında en ziyade göze çarpanları da Çin ve İran ve Hint'in firuzelerle karışık murassaatıdırlar.

Bu müzenin asıl inşasına sebep bir nev' sanayi-i nefise mektebi hizmetini gördürmek maksadıdır. Mekâtib-i mezkûr bir modelhane, bir kütüphaneyle bir de ameliyathaneyi[1054] havi olarak sekiz yüz nefer talebeyi tedris eylemektedir. Talebe-i merkûmeden[1055] her biri ihtisas peyda eyleyeceği sanayinin hangi memleketlerde ne surette peyda olmaya başlayarak ne derecelere kadar terakki eylemiş bulunduklarını burada müctemi[1056] olan âsârıyla bi't-tetebbu meşk[1057] ittihaz eyledikleri eseri taklitle de uğraşmaktay-

[1046] gûnâgûn: çeşit çeşit
[1047] acemkârî: İran işi
[1048] eşya-yı türabiye: toprak eşyalar
[1049] ihraz (eyle-): kazanmak; tutmak
[1050] tutiyâ: çinko
[1051] müsavi: denk
[1052] mina: şişe
[1053] murassa: süslü
[1054] ameliyathane: uygulama yeri
[1055] talebe-i merkûme: bahsi geçen öğrenciler
[1056] müctemi: toplanmış
[1057] meşk: örnek; model

mışlar ki terakkiyat-ı sanayie için bunun ne büyük ehemmiyet ve menfaati olacağı müstağni-i tafsildir.[1058]

Kırk dakika üç çeyrek müddet kadar da bu müzehaneyi temaşa ve ziyaretten sonra da alelacele hotele avdet mecburiyetini hisseyledim. Zimmerstrasse Sokağı'ndan Friedrichstrasse'ye geçerek bir seyr-i seri ile hotele vasıl olduğum zaman saat henüz on bir olmamıştı. Eşyamız zaten dağınık bulunmadığı cihetle azimet[1059] için tedarikte istical[1060] ve telaş mecburiyetinde değildik.

Madam Krelemberg hepimizin hesabını görüp hazırlamış olduğundan işin o ciheti de ehvenlemişti. Bir iki haftadır birlikte geçindiğimiz bu muhterem kadınla babası olan fazıl ve muhterem ihtiyardan bugün müfarakat[1061] eyliyorduk. Onlar Prusya-i Garbi tarafıyla Rusya'ya avdet[1062] eyliyorlardı. Biz dahi Almanya-i Şarki tarikiyle Paris'e müteheyyi-i azimet[1063] bulunuyorduk.

Şarklılığa mahsus tabiat ve etvarda[1064] Rus kavmiyle teşabühümüzden[1065] kat'-ı nazar bilhassa şu Prosfesör Gottwald'ın fazl u hikmetine ve Osmanlılık ve Müslümanlık hakkındaki fevkalhad muhabbetine hayran kalmış bulunduğumdan bugünkü müfarakat bana pek ziyade tesir eylediği gibi kendisi de ziyadesiyle müteessir bulunuyordu. Hatta kızı babasının bu teessürle hastalanabilmesinden de korktuğu için resm-i vedanın[1066] kısa kesilmesini bir suret-i mahremanede rica eyledi. Hotel uşakları vasıtasıyla eşyalarını arabaya yüklettirmiş olduğundan ve kendileri tamam saat on birde hareket eyleyeceklerinden saatini bi'l-iltizam[1067] biraz da ilerletip babasına ve bana:

– Vedanızı çarçabuk icra ediniz. Uzun uzadıya diskurlara hacet yoktur. Şimendiferi elden kaçırmayalım, diye sevgili ihtiyarla kana kana öpüşmekliğimize de meydan vermeyerek hemen koltuğuna girdi götürdü. Ne yalan söyleyeyim? O muallim-i muazzamun-ileyhin[1068] şu müfarakatta gözlerinden damlattığı yaşlar benim de sabrımı, tahammülümü tükettiklerinden ben de ağlamaya başladım. Fakat kızının verdiği işaret üzerine profesörü arabasına kadar teşyi[1069] eylemekten sarf-ı nazarla arkamı dönüp hemen kendimi kaybeylemek isticaline mecbur oldum.

1058 müstağni-i tafsil (ol-): açıklama gerektirmemek
1059 azimet: gidiş
1060 istical: acele
1061 müfarakat (eyle-): ayrılmak
1062 avdet (eyle-): dönmek
1063 müteheyyi-i azimet (bulun-): dönmeye hazırlanmak
1064 etvar: tavırlar
1065 teşabüh: benzerlik
1066 resm-i veda: veda töreni
1067 bi'l-iltizam: bile bile
1068 muallim-i muazzamun-ileyh: büyük muallim
1069 teşyi (eyle-): uğurlamak

BERLİN'DEN KOLONYA'YA

Profesör ile kızı böyle bir suret-i müessirede[1070] bizden müfarakat eyledikten sonra bizim Madam Gülnar ile ikimiz yalnız kalmıştık. Diğer refikimiz Doktor Boris Yanpolski'yi Paris'te bulacağımızdan oraya kadar ikimiz birlikte gitmeye mecburduk. Mecburiyetimizin sebebiyse bana göre Almanya'da lisan bilmeksizin seyr-i seyahat hususunda tecrübe eylediğim müşkilat kaziyesi olup ona göre de kadınlık hâliyle tek başına istasyonlarda ve gümrük muayenelerinde lazım gelen muamelata muktedir olamayacağı meselesiydi.

Vakıa Berlin'den şimendifere binilince vagondan dışarıya çıkmaksızın doğruca Paris'e kadar varmak hemen her yolcunun iltizam[1071] eylediği suret-i seyahatse de bu sureti tadile[1072] lüzum gördük. Yirmi otuz saat zamanı şimendifer derununda geçirmek insanı ziyadesiyle it'ab[1073] ve hemen hasta etmekte bulunup bu zahmete katlanmakta zamanca da kârlı çıkılmadığı mücerrebimizdi.[1074] Zira o kadar uzun rahatsızlıktan, uykusuzluktan sonra vasıl olunan yerde hemen bir gün bir geceyi istirahatin iadesi ve uykunun tazminiyle[1075] geçirmek lazım gelirdi.

Buna çare olmak üzere Christiania'dan Berlin'e kadar gelişimiz gibi mesafeleri ufak ufak menzillere taksim eyleyerek gündüzleri sekiz on saat veyahut daha ziyade vagon derununda kalındıktan sonra geceleri bir hotelde rahat yatak derununda geçirmek ciheti akla en muvafık bir suret-i seyahat olacağını düşünmüştük.

Bence bu suret hakikaten ahsen-i tedabir[1076] olmakla Paris'ten Viyana'ya kadar Doktor Boris Yanpolski ile ettiğim seyahati de böyle mesafat-ı münkatıa[1077] suretinde icra eylemiş olduğum gibi Avrupa'da memuriyet-i mahsusayla serian kat'-ı mesafeye mecbur olmayan ve cihanı görüp tetkik ve temaşayla istifade için seyahat eyleyen zevata da bu sureti tavsiye eylerim. Bir mahalden vagona binerek yedi sekiz yüz kilometreyi on beş yirmi saatte kat' eyledikten sonra varılan yere inivermek sanki seyahatten mi maduttur? Fakat ya tekmil Avrupa'nın veyahut memalik-i Avrupaiye'den birinin şimendifer haritasını ve katarların seyr ü hareketlerine dair olan tertipnameyi seyahat rehberleriyle beraber pişgâh-ı tedkike[1078] çekerek sekizer onar saatlik

[1070] suret-i müessire(de): üzgün şekilde
[1071] iltizam (eyle-): gerekli görmek
[1072] tadil: değiştirme
[1073] it'ab (et-): yormak
[1074] mücerreb: denenmiş
[1075] tazmin: telafi
[1076] ahsen-i tedabir: tedbirlerin en güzeli
[1077] mesafat-ı münkatıa: bölünmüş mesafeler
[1078] pişgâh-ı tedkik: inceleme

menziller tertibiyle o veçhile seyahat edildikte gündüzleri yol yorgunluğuyla geceleri o yorgunluğu def' edecek istirahatle seyr ü sefer edilmiş bulunur ve hatta derun u birunu[1079] şayan-ı temaşa olan yerlerde birer gün ikamet dahi tertipnameye ithal edilecek olursa seyahatin gerek zevkinden ve gerek nef'inden[1080] daha mükemmel bir surette hisse-mend[1081] olmak ciheti temin edilmiş sayılır.

Berlin'den Paris'e günde beş katar hareket eyler ki üçü sabaha ve ikisi akşama mahsustur. Sabah katarlarının birisi yedi saat kırk iki dakika ve ikincisi sekiz saat on yedi dakika ve üçüncüsü on bir saat elli dakika ve dördüncüsü bade'z-zuhr dokuz saat on sekiz dakika ve beşincisi dokuz saat otuz sekiz dakikada hareket eyler.

Bizim için en münasip katar on bir saat elli üç dakikada hareket eyleyen katar olacağı tezekkür[1082] kılındı. Zira bu mesafeyi on bir buçuk saatte kat' edebileceğimizden nısf-ı leylden evvel Kolonya'ya varabileceğimiz görüldü ki ertesi gün Berlin'den saat yedide yahut sekizde hareket edecek olan katar sabahleyin vakt-i zuhrdan evvel bizi Kolonya'dan alıp Paris'e götürebilirdi de biz dahi beş altı saat Kolonya'da istirahat eyleyebilirdik. Hâlbuki bu hesabımız yine bizim nef'imize olmak üzere biraz yanlış çıktı. Yani bizi Kolonya'dan Paris'e götüren katar dahi vakt-i zuhrdan evvel Berlin'den kalkan katar olarak şu hâlde akşamüstü bizi Kolonya'dan aldığı için Kolonya'da tamam yirmi dört saat geçirilmiş oldu.

Eşyamızı Paris'te teslim almak üzere şimendifer idaresine bıraktıktan ve yalnız eşya-yı hafifemizi yanımıza aldıktan sonra Friedrichstrasse'nin üst başındaki şehir şimendiferi istasyonunun temiz lokantasında âlâ bir kuşluk taamı tertip eyledik. Bunun tenavülünü[1083] müteakip katar dahi harekete hâzır bulunmakla binip yola revan olduk.

Havamız gayet müsait olduğu gibi bindiğimiz vagonda kadın erkek birkaç da yolcu bulunup kendileriyse söz sohbet sahibi zevattan olduklarından musahabemiz de pek yolundaydı. Berlin'de vuku bulan ziyaret ve müşahedelerimizi bunlara anlatıyorduk da bunlar dahi bize tevsi-i malumata[1084] hizmet edecek birçok şeyler söylüyorlardı. Musahabat-ı mezkûre bize anlatmıştı ki Berlin'de iki buçuk günden ibaret olan ikametimiz pek az düşmüştür. Bu payitahtta hiç olmazsa sağlamca dört gün kalmalıydık. Zira ziyaret eylediğimiz mahalleri pek sathî ziyaret etmiş olduğumuz gibi birçok şayan-ı ziyaret yerleri de hiç göremeyiştik.

1079 derun u birun: iç ve dış
1080 nef': fayda
1081 hisse-mend: hissedar
1082 tezekkür (kılın-): konuşulmak
1083 tenavül: yenme
1084 tevsi-i malumat: bilgiyi arttırma

Yine ben neyse ne! Rahata, huzura değil yemeye içmeye de pek ehemmiyet vermeyerek hususî cevelanlarımla binnisbe memleketi epeyce gezmiş görmüş sayılabilirdim. Fakat Madam Gülnar eski, yeni müzeler ve Akvaryum ile bir de Opera Tiyatrosu'ndan başka hemen bir yere gitmemiş sayılırdı. Bazı fotoğrafya resimleri ve albüm ve mektup kağıdı ve levazım-ı saire için birkaç mağazaya girip çıkmaktan ibaret gezintilere "cevelan" namı verilebilir mi? Bu nama layık olabilecek gezintiyi yalnız bir defa akvaryumdan çıkıp tiyatroya gidinceye kadar yapabilmişti.

İnsan ne kadar olsa hodgâmdır.[1085] Ne kadar olsa biraz gıbta-keştir. Binaenaleyh ben Berlin'i daha layıkıyla seyr ü temaşa eylediğimden dolayı kalben sevinmekte olduğum gibi arkadaşımız dahi bu kadar muvaffak olamadığından dolayı müteessir görünüyordu.

Seyahatimizin bu kısmında şayan-ı tahrir ve ihtar[1086] olan mevaddın[1087] birisi de vagonda bulunan arkadaşların Madam Gülnar'ı da benim gibi Osmanlı zannetmeleridir. Zira mumaileyh vagon derununda şapkayla otursa şapkanın şuraya buraya dokunmasından dolayı rahatsız olduğu ve ale'd-devam başı açık oturamadığı cihetle daimî çantasında gezdirdiği ufarak bir fesi bazı iktiza ettikçe giymek itiyadındaydı. O gün hava gayet latif olarak pencere dahi açık bulunduğundan cereyan-ı havayla başını üşütmemek için yine bu fesi giymiş olduğu gibi vagondaki rüfeka[1088] meyanında Fransızca bilenler dahi bulunduğundan bunlara anlatmak istemediğimiz sözleri Türkçe söylüyorduk. Zaten kendisi ale'd-devam Türkçe söylenmesi arzu ve iştiyakındadır ya! Söylediğimiz lisanın Türk ve Osmanlı lisanı olduğu yolcular meyanında anlaşılınca başımızdaki serpuşların da ittihadından[1089] dolayı bizi millet-i vahidedendir kıyas eylediler. Biz ise bunların zanlarını tashihe lüzum görmeksizin yolumuzda devam eyliyorduk.

Kolonya'ya takarrüb eyledikçe hin-i azimette[1090] bu memlekette duçar olmuş bulunduğum müşkilat hatırıma geldiğinden bir hülasasını arkadaşıma nakletmeye başladım. Bazı pek mudhik[1091] yerlerine kahkahalarla gülüyorduk. Almanlar hakkındaki bazı muahezat-ı şedidemi[1092] de tahfife[1093] gayret ederek Kolonya'da şimendifer memurlarının beni tevhiş[1094] eylemiş bulunmalarından ziyade benim kendi kendime onlardan tevahhuş eylediğimi iknaya çalışıyordu. Fakat şimendifer memurlarının aglebi Fransızca

[1085] hodgâm: bencil
[1086] şayan-ı tahrir ve ihtar: yazılmaya ve ihtar edilmeye değer
[1087] mevadd: konular
[1088] rüfeka: yol arkadaşları
[1089] ittihad: birlik
[1090] hin-i azimet(te): gelirken
[1091] mudhik: komik
[1092] muahezat-ı şedide: şiddetli eleştiriler
[1093] tahfif: hafifletme
[1094] tevhiş (eyle-): ürkütmek

anladıkları muhakkakattanken benim sözlerimi anlamak istememelerindeki hikmeti mümkün değil tevil[1095] edemiyordu.

Akşam olarak ortalık kararmaya başladıkta rüfeka-yı saireyle sohbetimizin germîsi[1096] mübeddel-i itidal[1097] olup fakat biz Madam Gülnar ile musahabemizde yine pekâlâ devam eyliyorduk. Kendi seyahatlerinden ve memleketlerindeki ahvalinden bana uzun uzadıya malumat vererek Rus kavminin hususiyat-ı ahvalini ne öğünmek ne de yerinmek gayretine müstenid[1098] olmaksızın maahaza beni o cihetten haberdar eylemek mürüvvet-i bî-tarafane ve mürşidanesiyle bi'l-etraf anlatıyordu. Bu tafsilattan anlaşıldığına göre Rusların köylü ve esnaf kısımları hâlâ ahlak ve âdât-ı Asyaiyelerini bozmayıp misafirlerine mükrim ve muamelat-ı vakıalarında safdil ve akaid-i diniyelerince mükemmel adamsalar da tabiatlarındaki şiddet hemen derece-i vahşete varıp bazı cinayat-ı müdhişenin ikaına[1099] değil istimâ'ına[1100] bile tahammül kabil olamıyor. Kibar sınıfına gelince bunlar bi'l-külliye Avrupa'nın perestişkârı[1101] olup dostluğa müteallik fezaili bile meayibden[1102] ve Avrupa'ya ait meayibi dahi fezailden addederlermiş. İşret ve kumar ve Paris'ten gelen tiyatrocu vesaire serseriyân-ı nisvana[1103] inhimak[1104] ve itibar gayretiyle pek çok israfata duçar olarak birtakım büyük büyük familyaların servet-i mevruseleri[1105] bu surette ziyan olmaktaymış. Hüner ve marifet cihetine gelince bunlar için Fransız ve Alman lisanları daha hîn-i tufuliyetlerinde[1106] hizmetlerine tayin olunan lala ve dadılarla muallim ve muallimelerinden lisan-ı maderzad[1107] suretinde tabiiü'l-husul şeyler olup fakat asıl maarif ve edebiyattan ve bilhassa Rus lisan ve edebiyatından behreleri hayliden hayli kıtmış. Ekseriya erbab-ı maarif mutavassıt[1108] ve hatta aşağı sınıf familyalar evladı meyanında zuhur ederek fakat onlar dahi kibar nezdinde ve Fransız ve Alman erbab-ı maarifi ve hünerveranı kadar makbul ve mergub sayılmazlarmış.

Bereket versin ki şu hâl bundan mukaddem mertebe-i kemalini bulmuş olan efrencperestliğin bakiyesi olup on on beş seneden beri Rusya efkâr-ı umumiyesinde fezail-i kadime-i milliyeye doğru bir ricat[1109] peyda olduğundan şimdilerde fenalık o derece mahuf[1110] ve müthiş olmaktan ma-

1095 tevil (et-): yorumlamak
1096 germî: hararet
1097 mübeddel-i itidal (ol-): yumuşamak
1098 müstenid (ol-): dayanmak
1099 ika: meydana gelme
1100 istimâ': işitme
1101 perestişkâr: tapınırcasına seven; düşkün
1102 maayib: ayıp sayılan şeyler; kusurlar
1103 serseriyân-ı nisvan: başıboş kadınlar
1104 inhimak: düşkünlük
1105 servet-i mevruse: miras kalmış servet
1106 hîn-i tufuliyet: çocukluk zamanı
1107 lisan-ı maderzad: anadil
1108 mutavassıt: orta
1109 ricat: geri dönüş
1110 mahuf: korkunç

ada enzarve efkâr-ı umumiyede salah-ı hâl[1111] cihetine bir inhimak[1112] dahi peyda olmuşmuş.

Komşumuz bulunan ve bunca münasebat-ı siyasiye ve ticariyemiz derkâr olan bir millet-i azimenin hüsn-i hâli hasbe'l-insaniye bizi memnun ve su-i hâli mahzun edeceğinden Rus milletine dair şu suret-i mürşidane ve bî-tarafanede nail olduğum malumat bence pek ziyade calib-i nazar-ı ehemmiyet olmakla daha bin türlü suallerle o müdekkik[1113] kadını söyletmeye gayret eyliyordum. Ezcümle Rusya ahali-i müslimesi olan Tatarların terakkiyat-ı fikriye ve tenevvürat-ı zihniyesi[1114] öteden beri ziyadesiyle merakımı mucip olageldiğinden asıl bu bapta muhtaç olduğum malumatı ahz eyliyordum. Hayfa ki Profesör Gottwald gibi Madam Gülnar dahi Tatarların terakkiyat-ı fikriye ve maarif-i cedide hususundaki tedenni[1115] ve teehhürlerini[1116] lisan-ı şikâyetle beyarı eyliyordu. Ahali-i merkumenin nail-i teyakkuz[1117] olması Rusya'nın Asyaca daha içerilere doğru mübaşeret[1118] eylediği temeddünü[1119] teshil[1120] ve tesri[1121] edeceği derkârken Tatarlarda aks-i hâlin müşahedesi bu suhulet ve süratten mahrumiyeti mucip ve müstelzim[1122] olduğunu anlatıyordu. Tatarların bundan beş yüz sene evvelki akılda hâlâ devam etmeleri kendilerince de bir faide-i cedideyi müstelzim olamadığını gayet dakik ve saib[1123] mütalaalarla ispat eyliyordu ki bu sözleri işittikçe hasbe'l-İslamiye ahali-i merkumenin teceddüdat-ı fikriye nimetine nailiyeti temennisi kalbimde bir kuvvet-i mütezayideyle[1124] cây-gîr[1125] oluyordu.

Hakikat milel-i saire-i İslamiye'ye kıyasen millet-i Osmaniyemizin derece-i teyakkuz ve intibahı[1126] ne kadar layık-ı şükrandır. Bir milletin kendi kendisine terakkisi mümkün olamayacağı hakikatine Avrupa'nın efkâr-ı cedide erbabı olan feylosoflardan pek çokları muteriz[1127] olup bunlar güya dinlerin ve hükûmetlerin terakkiyat-ı matlube-i beşeriyeye mani olacakları hezeyanını dermeyandan çekinmezlerse de hakayık-ı hâl bu mütalaaların mahz-ı hezeyan olduklarını ispattan geri kalmaz.

Asya'daki bunca akvam-ı müslimenin hep bir zaman müterakki[1128] milletlerden oldukları hâlde maarif ve sanayi ve ticaret ve siyasetçe eski

[1111] salah-ı hâl: hâlin düzelmesi
[1112] inhimak: eğilim
[1113] müdekkik: dikkatli
[1114] tenevvürat-ı zihniye: zihnî aydınlanma
[1115] tedenni: gerileme
[1116] teehhür: gecikme
[1117] nail-i teyakkuz (ol-): uyanmak; aydınlanmak
[1118] mübaşeret (eyle-): başlamak
[1119] emr-i temeddün: medenileştirme işi
[1120] tehsil (et-): kolaylaştırmak
[1121] tesri (et-): hızlandırmak
[1122] müstelzim (ol-): gerektirmek
[1123] saib: doğru; uygun
[1124] kuvvet-i mütezayide: artan bir kuvvet
[1125] cây-gîr (ol-): yerleşmek
[1126] intibah: uyanma
[1127] muteriz: itiraz eden
[1128] müterakki: gelişmiş

mertebelerini kaybeyledikten sonra yüzlerce senelerden beri bir daha teyakkuz edememelerini bir kere fikr-i hikmetle düşünüp bir de memalik-i Osmaniye'deki müslim ve gayrimüslim akvamın suret-i intibahlarına atf-ı nazar-ı ibret eylemelidir. Asya'daki İslam'ın terakkiyat-ı âlemden bi'l-külliye bî-haber olmalarını hükme imkân tasavvur olunamaz. Zira her sene bunlardan yüzlerce hüccac[1129] medeniyet-i Avrupaiye ve Asyaiye'nin telakigâhı olan İstanbul'dan ve Mısır'dan geçip canib-i celîl-i Hicaz'a gitmekte ve yine bu yollardan memleketlerine avdet etmektedirler. Bunlardan maada İstanbul'a gelip tekmil-i tahsille[1130] memleketlerine avdet eden ulema dahi nevadirden değildir. Bunlarda hâsıl olan teyakkuz ve intibahtan kavimleri de mütenebbih[1131] ve müstefit olmalı değil miydiler?

İranîler bile henüz devr-i teyakkuzlarına on beş yirmi seneden yani şehametli Nasreddin Han* Hazretlerinin mebadi-i hükûmetlerinden[1132] beri ayak atmış oldukları meydandadır. Devlet-i Aliye-i Osmaniye ve Rusya gibi iki müteceddid devlete doğrudan doğruya münasebet-i hem-civarîleri[1133] varken bu kadar teehhür etmeleri mücerret hükûmetlerinin delaletsizliğinden[1134] değil midir? Bunun böyle olduğuna yakîn hâsıl etmek için şimdiki teyakkuzlarının da hükûmet-i hâzıralarının semere-i delaleti olduğuna dikkat eylemek kâfidir.

Hele tarih-i Osmanîmiz hükûmetlerin milletler üzerinde müessir olan kuvve-i irşadiyesi âdeta babaların evlat üzerindeki irşadını da geçerek tamamıyla muallimlerin üzerindeki irşadı derecesinde olduğu hakikatini meydan-ı tahkike isal[1135] emrinde ümem-i saire-i tevarihinden hiçbirisine kıyas bile kabul edemeyecek burhan-ı azimdir.[1136]

Evet! Babaların oğullar üzerindeki irşadı pek nisbî bir derecede kalıp aglebi babanın kendi evladını yine kendi terbiyeleri dâhilinde yetiştirmeye çalıştıkları, fikr-i teceddüd ve terakkinin hilaf-gîri[1137] oldukları daima görülmektedir. Muallimlerse şakirdanına onların babalarında olmayan maarif ve terbiyenin bir suret-i mükemmelesini ita ile muvazzaftırlar. Terbiye-i umumiyeye hükûmetlerin himmetleri dahi işte bu vazifeye şebihtir.[1138]

[1129] hüccac: hacılar
[1130] tekmil-i tahsil (et-): eğitimi tamamlamak
[1131] mütenebbih (ol-): uyanmak; aydınlanmak
* Nasreddin Han: 1831-1896 yılları arasında yaşamış ve 1848-1896 yılları arasında tahtta bulunmuş İran hükümdarı. [ed.n.]
[1132] mebadi-i hükûmet: yönetimin başlangıcı
[1133] münasebet-i hem-civari: komşuluk ilişkisi
[1134] delaletsizlik: rehbersizlik
[1135] isal: ulaştırma
[1136] burhan-ı azim: büyük delil
[1137] hilaf-gîr: muhalif
[1138] şibh: benzer

Bizde ilk teyakkuz Mahmud-ı Evvel zamanlarında peyda olup cennetmekân Sultan Abdülhamid Han-ı Evvel zamanlarında ancak bazı havassa[1139] intişar[1140] yolunu alabilmişti. Firdevs-aşiyân[1141] Sultan Selim Han-ı Salis Hazretleri zamanında beyne'l-havas[1142] gereği gibi kuvvetini arttırmış olan bu teyakkuzun bazı katîü'l-vücub[1143] cihetleri meydan-ı icraya konulmak istenildikte cehalet ve belahet-i ammenin[1144] ne âmiyane muhalefetleri görülmüştü? Haniya teyakkuz ve terakki evvel-be-evvel ahalide hâsıl olacağını tevehhüm[1145] eyleyen Avrupa hükemasının hayalleri nerede kaldı? Mevla kabr-i şeriflerini pür-nur eylesin cennetmekân Sultan Mahmud Han-ı Sânî Hazretleri ikaz ve irşad-ı Osmaniyan vazifesini bir gayretli muallim ve mürşide layık olan dürüştîden[1146] de çekinmemek azm-i müceddidanesiyle 1241[1147] tarihinde bizi terakki şehrahına[1148] sokmuş ve ondan sonra firdevs-aşiyan Gazi Abdülmecid ve Abdülaziz Han Hazretleri bu vazifede ihtimam-ı tam buyurdukları gibi bilhassa erîke-pîrâ-yı şevket ü iclal[1149] olan mürşid-i azam padişah-ı akdes ü efham şevketli Gazi Sultan Han-ı Sânî Efendimiz Hazretleri bu emr-i hayrı itmam için bir suret-i daimede müsmir-i sak-ı ihtimam[1150] bulunduklarından işte bugünkü teyakkuzatımız şöyle altmış beş senelik bir gayret-i mütemadiye semeresi olduğu görülmekte bulunmuştur.

Bu müddet zarfında selatin-i azamımız efendilerimiz hazeratının delalet ve irşadlarına daha ziyade ittibayla çalışmış olsaydık bugünkü günde daha başka bir mertebe-i terakkide bulunabilirdik.

İşte Madam Gülnar ile bu seyahatte ben dahi bahsin bu derecelerine kadar girişerek Tatarların şu hâl-i tedennîde kalmaları hükûmetsizliklerinden yani kendilerini Rusya hükûmetine yabancı görmelerinden neşet eylediği beyanıyla kendileri gibi hamiyet-i insaniye ve muhabbet-i İslamiyeleri olan Rus kibarının ileri gelen Tatarları bu yolda ikaz ve irşad eylemeleri lüzumunu anlattım.

Esna-yı seyahatte bu misilli mebahis-i müfide[1151] insanı ziyadesiyle eğlendirir. Yol dahi adama pek kısa görünür. Nısf-ı leylden bir saat kadar mukaddem kondüktörümüz "Kolonya" diye haykırdığı zaman ne çabuk gelmiş olduğumuza şaşarak vagondan çıktık. Bize arz-ı hizmet eyleyen bir

[1139] havas: aydınlar
[1140] intişar: yayılma
[1141] firdevs-aşiyân: cennetlik
[1142] beyne'l-havas: aydınlar arasında
[1143] katîü'l-vücub: yapılması mutlak gerekli
[1144] belahet-i amme: umumun akılsızlığı
[1145] tevehhüm (eyle-): zannetmek
[1146] dürüştî: sertlik
[1147] 1241: 1826
[1148] şehrah: yol
[1149] erîke-pîrâ-yı şevket ü iclal (ol-): büyüklüğüyle tahtı süsleyen
[1150] müsmir-i sak-ı ihtimam (bulun-): özenli ve ısrarlı davranmak
[1151] mebahis-i müfide: faydalı bahisler

komisyonere en yakın ve en temiz hotele sevk olunmaklığımızı bi'l-ifade zaten istasyonun yanıbaşında bulunan meşhur büyük kilisenin arka tarafında güzel bir hotele indikse de muhtaç olduğumuz birer yataklı iki odayı ta üçüncü katta bulabildiğimizde oraya kadar çıkmak için epeyce de yorgunluğa duçar olduk.

Bizim gece taamı âdeti anlaşıldı ya? Kopenhag'da başlayan bu âdet Berlin'de bir kat daha teeyyüd eylemişti. Güya Berlin'de tiyatrodan çıkmışız da arabayla biraz cevelandan sonra hotelimize gelmişiz gibi şathiyatla[1152] taamımızı sipariş eyledik. Biz odalarımıza çekilip şimendifer seyahatlerinin mucip oldukları tozdan dumandan ber vech-i matlub[1153] tetahhur[1154] edinceye kadar şipariş ettiğimiz gece taamı dahi hazır olduğundan keskin bir iştihayla buna saldırarak müteakiben yorgunluk hasebiyle galebe-i nevme[1155] tab-aver-i mümanaat[1156] olamayarak yataklarımıza çekildik.

Ertesi gün Kolonya şehrini bir cevelanla bilhassa büyük kiliseyi mükemmelen seyr ü temaşamız mukarrerdi.[1157] Hatta arkadaşımız:

– Her zamanki mutadınız veçhile sabahleyin erkenden kaçıp beni burada yalnız bırakmayınız. Beraber çıkalım, demesiyle kendisinin uykuya güç varıp güç de uyanmak âdetinden bade'ş-şikaye:[1158]

– Eğer sabahleyin erken davranmaya muktedir olabilecekseniz sizi beklerim. Muktedir olamazsanız benim cevelanıma mümanaat etmemelisiniz. Tayin edeceğiniz saatte bir dakika bile tehalüf[1159] etmeksizin burada bulunurum, cevabını vermeye mecburiyet elvermişti. Dedi ki:

– Saat sekize kadar uyanamazsam kapıyı vurup beni uyandırınız.

– Giyinip hazırlanıp dışarıya çıkmanız için de bir saat lazımdır. Değil mi?

– Öyle ya!

– Öyleyse saat sekizde sizi hizmetçi kız uyandırsa ben de tamam dokuzda burada olsam hesap hep bir yere varmaz mı? Şimdi ancak nısf-ı leyldir. Bana altı saat uyku kifayet edeceğinden sabahleyin iki buçuk üç saatlik bir cevelan icra eyleyebilirim.

Arkadaşımız bu mülahaza ve hesaptan memnun görünmediyse de hesabın neticesi hep bir yere varacağını da inkâr edemeyerek kanaat gösterdi. Zaten son hizmetlerimizi ifa eylemekte bulunan hizmetçi kadınla uşağa

[1152] şathiyat: gülüp eğlenmeler
[1153] ber vech-i matlub: istenildiği gibi
[1154] tetahhur (et-): temizlenmek
[1155] galebe-i nevm: uyku bastırması
[1156] tab-aver-i mümanaat (ol-): engelleme-ye gücü yetmemek
[1157] mukarrer: kararlaştırılmış
[1158] bade'ş-şikaye: şikâyet ettikten sonra
[1159] tehalüf (et-): sapmak

sabahleyin tamam saat sekizde madamı kaldırmalarını ekîden[1160] bi't-tembih biz yakayı kurtarabilmiş olduk.

Hotelimizin büyük kilise arkasında olduğunu anlattık ya? Bu kilisenin yüz elli metre irtifaında olan iki azim kulesinden bizim hotel tarafında bulunan kuleye bir çalar saat koymuşlardır. Ama "çalar saat" dediğimize bakıp da öyle "Çın! Guguk!" saatlerinden zannetmemeli. Bunun çanı Beyoğlu'nun büyük kiliselerindeki çanlar gibidir. Hem çeyrekleri vurur hem saatleri! Çeyrekleri haber veren çan biraz daha küçükse de saatleri vuran çan o kadar büyüktür ki kendi büyüklüğüne mütenasip olan tokmak bir kere inip de "dan" sedası çıktıktan sonra bunu takip eden ve "yinnnnnn!.." diye peyda olan inilti bir dakikadan ziyade mütemadi[1161] olur. Rivayete göre memleketin her tarafından işitilen bu seda onun tamam dibinde yatan insanların kuvve-i samialarını[1162] ne kadar tehziz[1163] edeceğini düşünmelidir. Düşünmelidir de bizim her saat başında uykudan nasıl uyandığımızı da ona göre hesap etmelidir.

Bereket versin ki birinci, ikinci, üçüncü çeyrekleri vurduğu zaman yalnız çeyrek vurup saat vurmuyordu. Vakıa uyku hâlinde bu çeyrek dangırtıları da kulağıma değmiyor değildiyse de bizim uyku dangırtının bu derecesine pek de ehemmiyet vermiyordu. Ama saat başlarında velvele büyüdükçe bi'l-külliye uyanmamak da kabil olamıyordu.

Beş saat kadar yatakta kaldığım hâlde gerek uyku ve gerek uyanıklık hâliyle çeyrekleri ve saatleri birer birer saymaya mahkûm oldum kaldım. Ömrümün suret ü keyfiyet-i güzarı[1164] hesabını bu kadar muntazam olarak aldığım zamanı hiçbir zaman tahattur[1165] edemem. Hele nısf-ı leylden sonra saat dördü vurdukta geçen saatleri hesaptan ziyade gelecek saatleri hesaba başlamıştım. İlk çeyreği vurdukta uyku hâlimle beraber zihnimden:

– Daha yedi çeyrek uyuyacağım ve ikinci çeyreği vurdukta:

– Altı kaldı! diyordum. Fakat bu hesap da yanlış çıktı. Saat beşe geldikte evvela ince sedalarla dört defa çeyrek ve müteakiben kalın sedalarla beş defa da saat haber vermesi bizim uykuyu bi'l-külliye berbat eyledi.

Kongre memuriyet-i resmiyesinin hitamından beri bizim gece uykuları gayet muntazam gittiğinden ve bilhassa Berlin'de geçirdiğimiz üç gecenin uykusu pek mükemmel pek rahat olduğundan bu gecenin uykusunu saat dangırtılarının ihlal etmesi benim için tahammülden hariç bir yorgunluk

[1160] ekîden: sıkıca
[1161] mütemadi (ol-): uzamak
[1162] kuvve-i samia: işitme kuvveti; kulak
[1163] tehziz (et-): titretmek
[1164] suret ü keyfiyet-i güzar: geçiş
[1165] tahattur (et-): hatırlamak

teşkil etmedi. Hatta böyle her çeyrekte bir defa ve yani beş saatte yirmi kere uyanmak bu uykuyu bana pek medid[1166] gibi bir surette hissettirerek şu müddet-i istirahati kâfi bile gösterdi. Kalktım. Yatağım içinde oturup hin-i azimette Kolonya'nın nerelerini gezdiğimi, nerelerini gördüğümü mübeyyin[1167] olan kayıtları gözden geçirmeye başladığım gibi bu sabah icra edeceğim cevelanı da şehrin planı üzerinde tetebbua koyuldum. Burada duçar olduğum müşkilata dair olan kayıtlara geldikçe hiddetim tazeleniyordu. Maahaza tetebbuatımda devam eyliyordum.

Biraz zamandan beri sokakta peyda olmaya başlayan araba gürültüleri arttıkça arttığından şehirde amed ü şüd[1168] bed'[1169] eylediğini anladım. Şimendifer istasyonu yanı başımızda değil mi ya? Dün Berlin'den hareket eyleyen akşam katarları işte sabahleyin Kolonya'ya vasıl oluyorlar da bu arabalar dahi yolcuları naklediyorlar. Kendi kendime:

– Ben de yolcuyum. Onları nakleden arabalar beni de kabul ederler, diye yatağımdan fırladım. Elimi, yüzümü, ayaklarımı yıkayıp giyindikten ve hotel kapısından dışarıya çıktıktan sonra kilise kulesinin saati Güm! Güm! çeyrekleriyle beraber altıyı vurdu ki odamızın pencereleri kapalı bulunmasından dolayı meğer odadayken tamamıyla kuvve-i samiama çarpmamakta bulunan bu sedaların yukarıdan aşağı sokağa dökülen dehşeti kat-ender-kat ziyade olduğunu kemal-i istigrabla[1170] anladım.

KOLONYA ŞEHRİ

Kolonya şehri hakkında gerek hin-i azimette ve gerek şimdi kendi kendime ettiğim cevelanda ve üç saat sonra Madam Gülnar ile vuku bulan seyr ü temaşada hâsıl eylediğim netayici buracıkta ber-vech-i ati[1171] icmal edeceğim:

Kolonya şehri Rheine Nehri'nin teşkil eylediği bir kavis üzerinde ve sahil-i yesarda[1172] bir şehr-i azimdir ki yedi bini asker olmak üzere yüz altmış iki bin nüfusu camidir. Vüs'at-i memleket ve kesret-i nüfus[1173] cihetiyle umum Almanya'nın altıncı şehr-i cesimi[1174] addolunur. Dört büyük şimendifer şubesinin merkez-i ictimaı[1175] olarak Fransa ve Belçika ile Almanya'nın mahall-i münasibesinden Amsterdam ve Hamburg iskelelerine gidecek

[1166] medid: uzun
[1167] mübeyyin: bildiren; gösteren
[1168] amed ü şüd: gidiş geliş
[1169] bed' (eyle-): başlamak
[1170] kemal-i istigrab: büyük şaşkınlık
[1171] ber-vech-i âtî: aşağıda
[1172] sahil-i yesar: sol taraftaki sahil
[1173] kesret-i nüfus: nüfusun çokluğu
[1174] şehr-i cesim: büyük şehir
[1175] merkez-i ictima: toplanma merkezi

emtia-i ticariyenin[1176] deposu addolunarak binaenaleyh ehemmiyet-i ticariyesi pek büyüktür. Mevkiinin fünun-i harbiye noktasında ehemmiyeti ziyade olarak Fransa'nın Lyon şehrine muadil ve birinci derecede mevaki-i harbiyeden maduttur. Nehrin karşı tarafında Deutz denilen bir memleket daha vardır ki onun da on yedi bin nüfusu bulunduğundan ve birisi dubalar üzerine mebni ve diğeri demirden mamul iki büyük köprü bu şehirleri yekdiğerine rapt eylediklerinden ikisi bir şehir addolunmak lazım gelirse Kolonya'nın vüs'at ve ehemmiyeti bir kat daha artar.

Berlin'den Kolonya'ya gelen şimendifer demir köprüden geçip gar central denilen merkez istasyonuna vasıl olur ki şehrin asıl istasyonu burası olup kısm-ı şimal-i şarkisindedir. Bu demir köprü artık demiri odun mesabesinde kullanmak derecesini bulmuş olan fenn-i mimari-i cedidin eazım-ı âsârından[1177] addolunmaya şayandır. Dört yüz on iki metre tûlünde olarak nehri karşı karşıya aykırılayan bina-yı azim mezkûr üç ayak üzerine oturtulmuşsa da verilen izahata göre bu ayaklara istinadı pek az olarak azim âhen-parelerden[1178] müteşekkil kafes veyahut parmaklık suretindeki cenahlar üzerine ilka-yı sıklet[1179] eylemekteymiş. Şimendifer bu köprüden geçtiği gibi arabaların geçecekleri yer başka, piyadelerin geçecekleri yer başka olmak üzere şu bir köprüye üç köprü hizmeti gördürülmektedir. İki başında iki güzel pirinç heykel vardır ki Kolonya cihetindeki heykel Dördüncü Friedrich Wilhelm'i ve Deutz cihetindeki heykel Birinci Wilhelm'i at üzerinde tasvir ve irae ederler.

Bu köprü eazım-ı âsâr-ı mimariyeden olup ancak Kolonya Katedrali yani baş kilisesi gotik denilen tarz-ı mimarîce Almanya'da bir misli daha bulunmayan ve bütün cihan üzerinde de emsali nevadirden madut olan bir eserdir ki mebni olduğu mahallin karibi ve etrafında binalar bulunduğundan yakından temaşası o kadar zevke gitmediği hâlde demir köprünün Kolonya cihetindeki setleri üzerine çıkıp da bakılacak olursa asıl cesameti, letafeti oradan nümayan olur. Zira köprü başı ile mabedin mihrap ciheti arasında Franken Platz denilen meydan bulunup tûlen epeyce de bir mesafe teşkil eylediğinden mebde'-i nazarla[1180] hedef-i nazar arasındaki mesafe tamam nispetini bulmuş olur. Kolonya'nın bu mevkii hakikaten en nezaretli[1181] yeri addolunmalıdır. Zira köprü setleri üzerinden garp cihetine bakan adam karşısında Büyük Kilise'yi göreceği gibi şark cihetine baktıkta demir köp-

[1176] emtia-yı ticariye: ticaret eşyaları
[1177] eazım-ı âsâr: en büyük eserler
[1178] âhen-pare: demir parçaları
[1179] ilka-yı sıklet (eyle-): ağırlığını bindirmek
[1180] mebde'-i nazar: bakışın başlangıcı
[1181] nezaret: manzaralı

rüyü ve şimal ve cenup taraflarına baktıkta Rheine Nehri'ni temaşa eder ki Avrupa'nın en büyük enharından[1182] madut olan bu nehre sağ ve sol cihetlerden Kolonya ve Deutz şehirlerinin güzel rıhtımlar tayin etmesi azamet ve letafetini arttırmaktadır.

Yine bu mevkiden Kolonya'nın duba üzerine mevzu' diğer köprüsü ve onun üzerindeki amed ü şüd[1183] ve işleyen vapurlar ve bunların yanaştıkları iskeleler dahi müşahede ve temaşa ediliyor ki her biri nazar-ı dikkati işgal eyleyecek olan müşahedat ve harekâtın bu kadar çoğunu cami' bir nokta Kolonya'nın başka yerinde bulunamaz.

İmdi Kolonya'ya vürud[1184] edip de ziyaret ve temaşa için zamanı az olan adam istasyona çıkar çıkmaz evvela buraya gelerek etrafı temaşadan sonra Franken Platz'dan geçip Büyük Kilise'nin bir kere etrafını dolaşmalı ve badehu derununa girmelidir ki Madam Gülnar ile birlikte bu kilisenin derun u birununu suret-i temaşamızı badehu hikâye eyleyeceğim. Farz ettiğimiz yolcu Büyük Kilise'yi ziyaret ve temaşadan sonra garp cihetine doğru hîn-i teveccühte[1185] sol tarafa isabet eyleyen ve kâh darlaşıp kâh genişleyen eğri büğrü bir yoldan üç dört yüz adım kadar yürüyüp birdenbire karşısına çıkıverecek olan müzehaneyi temaşa eylemelidir. Bu müzenin dâhiline girmek için pazar ve yortu günleri başka ve adi günler yine başka talimatlara riayet lazım gelirse de gezdirici adamlar ale'd-devam orada bulunduklarından tarifesi yetmiş beş fenik ve âdeti la-akall[1186] bir mark olmak lazım gelen bahşişle yabancılar herhangi saatte isterlerse burasını temaşa edebilirler. Fakat benim gibi sabahın saat altısında müracaat eyleyenler bi't-tabii herkesi uykuda bularak duhule zafer-yab olamazlar. Ben bu mahrumiyetimden dolayı hiç müteessir olmadım. Çünkü bende en büyük mahrumiyet gösteren şey Berlin'de Kral Şatosu'nu ziyaret edememek kaziyesiydi. Berlin'in yeni ve eski müzelerini ve etnoğrafya ve sanayi müzehanelerini gördükten sonra Kolonya'nın bu yegâne müzesinden mahrumiyetin ehemmiyeti mi kalır?

Müzeyi temaşadan sonra Baş Kilise'ye doğru gerisin geri avdet edilirken seyyahın sağ tarafına isabet eyleyen ve şimalden cenuba doğru giden Hohe Strasse Sokağı Kolonya'nın en başlıca ve en mühim caddesidir. Ama Paris ve Berlin ve Viyana'nın bulvar ve caddelerini görenler için bu caddenin ehemmiyeti Divanyolu'na nispetle Fatih Caddesi gibi henüz tesviye[1187] görmeyen sokaklar nispetinde kalır. Vakıa birtakım âli binalar ve zengin mağazalar bu sokağı tezyin ederlerse de bazı yerleri beş altı metre kadar

[1182] enhar: nehirler
[1183] amed ü şüd: gidiş geliş; trafik
[1184] vürud (et-): varmak
[1185] hîn-i teveccüh(te): yöneldiğinde
[1186] la-akall: en az
[1187] tesviye: düzenleme

darlaşan bu ma'berin[1188] âdeta eğri büğrü ıtlakına şayan görülen istikamet-sizliği nazarlarda büyücek bir tesir peyda ederler.

Bu sokağın münteha-yı cenubisine[1189] yaklaştıkta sol tarafta ufacık bir meydan görürlür ki Galata'da Karaköy Meydanı'ndan biraz daha enliyse de pek de daha ondan boylu değildir. Mezkûr meydanın şark cihetinde "gazino" denilir bir yer olup buranın kibar ahalisine merci ve mecma[1190] hükmündedir. İşte bu meydanda Prens Bismarck'ın güzel bir heykeli mevzu' olduğu gibi bunun şimal tarafında yine böyle küçücük bir meydanda da Mareşal Moltke'nin pirinçten mamul bir heykeli vardır. Fakat gazinonun kırk elli adım kadar şark-ı cenubisinde Saint Marie de Kapitol namıyla bir kilise vardır ki oraya sokulmak için gayet dar ve eğri büğrü sokaklardan geçmek lazım gelirse de Kolonya'nın en kadim kilisesi olup 1049 sene-i miladiyesinde resm-i küşadı icra edildiğinden ve derunundaki resimler ve kilisenin tarz-ı mimarîsi ve ağaçtan oyma kapıları, pencere kanatları vesairesi hep âsâr-ı kadime ve nefiseden madut bulunduklarından burası Kolonya'nın en büyük ehemmiyetle temaşa olunacak yerlerindendir.

Bu kiliseden şark tarafına doğru kezalik hiçbir istikametle müstakim olamayan sokaklardan üç yüz elli adım kadar gidildikte "Heumarkt" yani zahire çarşısı denilen genişçe bir yere varılır ki bizim Tophane Meydanı'na ancak takarrüb edebilir. Kolonya'nın en kalabalık yeri ve âdeta Borsa mahalli de burasıdır. Dubalar üzerine mebni[1191] bulunan köprünün bir ucu bu meydana merbut[1192] olmasıyla amed ü şüd ziyade olmasına bu da yardım eyler. Heumarkt'ın cenup tarafından Sternengasse Sokağı'na çıkılır ki bu da Hohegasse gibi eğrice büğrüce bir sokaksa da zikrolunan Hohegasse'nin bir ucunu Neumarkt yani Yeni Çarşı denilen ve Havariler Kilisesi namıyla on üçüncü asr-ı miladîden kalma üç kuleli ve mürtefi kubbeli bir kilisenin arka tarafında bulunan meydana isal eylediği için bu sokak dahi Kolonya'nın en muteber sokaklarındandır. İşbu yeni çarşı işte Kolonya içinde şekl-i muntazamı havi mahall-i yegâne demektir. Bu sokakların eğriliğini büğrülüğünü nazar-ı ehemmiyette tayin eyleyebilmek için İstanbul'un eski sokaklarını da tahayyülden o kadar büyük fayda hâsıl olamaz. Şehrin planı elde bulunup da ona ve pusulaya müracaat ederek yol bulup çıkarınak yabancı seyyahlar için mümkinattan görülemez. Mutlaka arabacı veya komisyoner gibi bir rehbere ihtiyaç vardır.

Yeni çarşıdan şimal tarafına doğru giden Richmondstrasse Sokağı, Bre-

[1188] ma'ber: geçit
[1189] münteha-yı cenubi: güney uç
[1190] merci ve mecma: toplanma, buluşma yeri
[1191] mebni: kurulu
[1192] merbut: bağlanmış

itestrasse Caddesi'ne çıkar ki şarktan garba doğru yine oldukça eğri büğrü ve genişli darlı bir istikametle inen bu yol seyyahımızın mebde-i cevelanında[1193] ziyaret etmiş olduğu müzeye vasıl olur.

Müzeden sonra yine bu istikametle devam edilerek Alter Markt denilen eski çarşıya doğru gelindikte Kolonya'nın daire-i belediyesine vasıl olunur. Bu da on üçüncü asr-ı miladîden kalma ebniye-i kadimeden olup fakat binanın şekline eşkâl-i muntazama-i hendeseden hiçbirisini isnat ve hükme imkân tasavvur edilemez. Büyücek bir mustatilin[1194] yanına birkaç küçük murabbalar[1195] ve onlardan daha küçük münharifler[1196] ilave edecek olursanız peyda olacak karma karışık şekle bu bina-yı acibin planıdır diyebilirsiniz. Daire-i mezkûre önünden geçen dar yol dolaşa dolaşa yine dubalı köprü karibinde Heumarkt'a çıkar.

İşte şu suretle tarif edebileceğimiz cevelanda Kolonya şehrinin asıl göbeği gezilip görülmüş olunur ki ebniye-i umumiyesi on üçüncü, on ikinci ve hatta bazıları on birinci asırlara kadar kıdem sahibi oldukları ve ezcümle daire-i belediye ittihaz olunan salifü'z-zikr köhne bina gibi cümlesinde âsâr-ı acibe ve kadime-i mimariye hakikaten calib-i nazar-ı rağbet ve istigrab olduğu misilli ebniye-i hususiyesi dahi hep bunlara şebih[1197] şeylerdir. Galata'da Ceneviz zamanından kalma bazı han ve haneleri Galata sokakları gibi dar ve fakat daha eğri büğrü sokaklar kenarlarına dizerseniz işte Kolonya'nın kısm-ı merkezîsini teşkil etmiş olursunuz ki bu sokaklarda görülen mağazaların bile pek çoğu dışarıdan bakıldıkta mağazadan ziyade birer hotel medhaline[1198] veyahut mesakin-i hususiyenin zemin katlarına benzerler.

Kolonya şehri Romalılar tarafından bina edilmiş bir memleket olup hükûmet dairesi ve kiliseler gibi ebniye-i umumiyesinden maada mesakin-i hususiyesi dahi gayet metin ve müstahkem yapıldığından Avrupa beldelerinin usul-i cedidesince öyle geniş ve doğru ve uzun sokaklar küşadı için işbu ebniye-i kadimenin hedmi[1199] hakikaten tecviz olunamaz. Daha vaktiyle şehrin bu kadar sık yapılmış olmasına sebep nehir ciheti biraz hafif olan ve kara cihetiyse zamanına göre Avrupa'nın birinci derecedeki kılâından[1200] addolunan gayet metin bir sûrun bu şehri ihata eylemesi kaziyesiydi. Viyana Kalesi gibi Kolonya'nın işbu kalesi dahi hedm olunarak enkazıyla şehrin kara cihetinde tûl ve vâsi yollar ve bunların iki cihetine gerek umumi gerek hususî âlî binalar yapılmıştır ki yine Viyana'da olduğu gibi burada dahi zikrolunan

[1193] mebde-i cevelan: gezinin başlangıcı
[1194] mustatil: dikdörtgen
[1195] murabba: kare
[1196] münharif: yamuk
[1197] şebih: benzer
[1198] medhal: giriş
[1199] hedm: yıkılma
[1200] kılâ: kaleler

yollar "ring" yani "devre" namıyla yâd olunurlar. En genişi şehrin şimal-i garbisinde mümted[1201] olan Hansaring ile tamam garp cihetindeki Hohenzollern ve cenub-i garbi tarafındaki Salierringleridir. Bunlar henüz tamamıyla yapılıp bitirilememişseler de Paris'in bulvarları gibi bir mükemmeliyet-i mahsusayla inşa edilmekte bulunduklarından hitam-ı küllîleri[1202] hâlinde gerçekten pek müzeyyen olacaklardır.

İşbu caddeler ve yine onlara muvazî[1203] olan ikinci ve yeni güzel sokaklar Kolonya şehrini azim bir nısf[1204] daire şeklinde muhît[1205] olduklarından piyade olarak bunları gezmek âdeta kabil olamaz. Zaten derun-i memleketteki sokakların her adımda i'vicacından[1206] ve sık sık yekdiğerini tekatuundan[1207] naşi memleket derununda da delil ihtiyacından dolayı arabasız gezmek kabil olamaz ya! Ben hin-i azimette olduğu gibi bu sabahki cevelanda dahi bu memleketi daima arabayla gezip piyade gezmekten ve o suret-i seyirdeki zevki almaktan mahrum kaldım.

Hotele avdet eylediğim zaman saat ona takarrüb eylemiş olmasıyla Madam Gülnar'a vermiş olduğum vaadi tamamıyla tutamamışsam da ta'zir ve tekdirime[1208] hacet dahi yoktu. Çünkü mumaileyh henüz hazırlığını bi'l-ikmal hotelden çıkacak hâle gelmemişti. Biraz bekledikten sonra o dahi hazır olmakla Kolonya'nın ve belki bütün Almanya'nın medar-ı azam-ı iftiharı[1209] olan Baş Kilise'yi ziyaret ve temaşaya gittik.

Bu binaların inşasına 1648 sene-i miladiyesinde başlanmış ve arada bazı fasılalı zamanlar dahi bulunmak şartıyla hitam-ı inşası ancak bundan on sene mukaddem yani 1880 senesinde tamamıyla müyesser olabilmiştir. 640 sene müddet itmamına[1210] çalışılan bu binayı görmelidir ki itmam-i kat'iyesi bu kadar uzun sürmesindeki mazuriyet teslim olunabilsin. Kilisenin tarifnamesinde tûlü dört yüz kadem,[1211] arzı yüz seksen kadem ve mihrap kemerinin irtifaı iki yüz kadem olmak üzere mukayyed olunup beşik örtüsü suretindeki azim tavanı yüzden mütecaviz taş direkler üzerine oturtulmuştur ki dört sıraya dizilmiş bulunan direklerden bazılarının kutru[1212] kırk kademdir. En evvel mihrap ciheti bitirilerek yalnız orası bir kilise addiyle ibadet olunmaya başlamış ve diğer ciheti bir eğreti örtü altına alınarak buna tahsis olunan varidatın kifayeti nispetinde inşasına devam olunmuştur. Prusya kralları

[1201] mümted (ol-): uzanmak
[1202] hitam-ı küllî: tamamen bitme
[1203] muvazî: paralel
[1204] nısf: yarım
[1205] muhît (ol-): çevrelemek; kuşatmak
[1206] i'vicac: eğrilik
[1207] tekatu: kesme
[1208] ta'zir ve tekdir: azarlanma
[1209] medar-ı azam-ı iftihar: en büyük övünç sebebi
[1210] itmam: tamamlama
[1211] kadem: ayak; metrenin üçte biri kadar bir ölçü
[1212] kutr: çap

ve Almanya'nın Katolik despotları ve ahalisi katolik mezhebinden bulunan sair Avrupa memleketleri tarafından daimî surette ianat-ı nakdiye[1213] tahsis edilmiş bulunduğundan mebaliğ-i mezkûre bila-inkıta[1214] vasıl olur ve onun kifayeti nispetinde binanın inşasında da devam edilirmiş.

Bu binanın yüz elli altışar metre irtifaındaki azim iki kulesinden maada tarz-ı mimarîsi gotik olmak üzere kapılar ve kemerler ve pencereler üzerleri hep irili ufaklı sivri sivri kulelerle müzeyyen bulunduklarından biraz uzaktan temaşası ma'bed-i mezkûra sivri sivri yüzlerce kuleler ve kulecikler yığıntısı şekil ve suretini vermektedir. Ama bu şekil ve suret gayet latiftir. Kapıların söveleri ve kemerlerin kolonları, kilitleri ve pencere etrafları ve üzerleri irili ufaklı hadsiz nihayetsiz heyakille donatılmış olduktan maada kulelerin etrafları ve üzerleri de tabii ve hayalî birçok hayvanat resimleri ve kabartma ve oyma eşkâl-i muntazamayla o kadar doldurulmuştur ki oymacıların çekiç ve oygucu dokunmaktan bir karış yeri kalmamış olduğu hükmedilebilir.

Derununa girildikte büyüklü küçüklü pencerelerin kâffesi rengârenk camlarla müzeyyen bulunduğundan bu camlardan kilise derununa giren ziyalar dahi camların haiz oldukları elvanla[1215] münevver görülürler ki güya dâhil-i mabede her taraftan kavs-i kuzahlar[1216] giriyor zannolunur. Fakat camlar yalnız düz boyalı şeyler değildir. Her biri ahval-i Nasraniye'den[1217] bir hâli tasvir eyleyen azim ve nefis birer resim levhasıdır. Hatta bu pencerelerin hepsi bir dest-i maharetle[1218] yapılıp meydana çıkarılmış olmayıp bazıları Bavyera, İtalya, Fransa, Avusturya gibi memalik-i baideden[1219] ve birtakımı büyük şimendifer ve ticaret ve meadin[1220] ve hatta müstamerat[1221] kumpanyaları canibinden ihda[1222] olunmalarıyla her biri sanayi-i nefisede behre-ver[1223] olan birer memleket ve ol memleketlerde en maruf olan birer üstat tarafından tersim[1224] edilmişlerdir.

Kilise-i mezkûr dâhilinde birtakım meabid-i hususiye ve mezarlar ve levhalar temaşa ettirilir ki bunların her birine ait uzun uzadıya fıkarat-ı tarihiye bulunup onları cami olan tarifname kocaman bir cilt teşkil etmiştir. Buraya müracaat eyleyen seyyahların asıl seyr ü temaşa eyleyecekleri yerse mihrap ciheti ve bilhassa onun zîr-i zeminindeki[1225] hazinedir. Oraya

[1213] ianat-ı nakdiye: para yardımları
[1214] bila-inkıta: kesintisiz
[1215] elvan: renkler
[1216] kavs-i kuzah: gökkuşağı
[1217] ahval-i Nasraniye: Hıristiyanlık'la ilgili olaylar
[1218] dest-i maharet: usta el
[1219] memalik-i baide: uzak memleketler
[1220] meadin: madenler
[1221] müstamerat: sömürgeler
[1222] ihda (olun-): hediye edilmek
[1223] behre-ver: hissedar
[1224] tersim (edil-): resmedilmek; işlenmek
[1225] zîr-i zemin: yer altı

ikişer mark kadar bir duhuliyeyle[1226] girilir. Ama bu duhuliyeyi her ita etmek isteyen adam nail-i emel olamaz. Baş papaz tarafından istizana[1227] lüzum vardır ki epeyce müşkül olan bu istizan işini de suret-i mahsusada oralarda gezinen deliller deruhte ederler.

Esna-yı azimette kilisenin bu cihetine girmek hatırıma gelmemiş olduğu gibi gelmiş bile olsa belki de muvaffak olamazdım. Bu defa hîn-i avdette Madam Gülnar'dan maada mevki-i mezkûru ziyaret arzusuyla gelmiş olan sekiz on kadar kadın erkek züvvar-ı saire[1228] hatırı sayılır bir cemiyet teşkil etmiş olduğundan iltimasımız derhâl is'af[1229] olunarak biz mihrap derununu gezinceye kadar hazineyi küşada memur olan papazlar dahi hazırlanmakla mükemmelen gezip her tarafını görmeye muvaffak olduk.

Mihrap dediğimiz yer mabedin münteha-yı şarkisindeki dıl'ın tam yarım daire şeklinde inhinasıyla[1230] peyda olan yerdir ki ön tarafı kilisenin asıl kendisinden parmaklıklar ve kolonlar ve resimli mermerler vesaireyle bölünmüştür. Demir parmaklıklı bir kapıdan buraya girilerek baş papazlar mezarlarıyla bazı prens ve hükümdaran sandukaları ve bunlara ait eşya-yı mutebere ve duvarlara gerilmiş olan işli ve münakkaş kumaşlar ve birçok heykeller ve resimler mahall-i mezkûra âdeta bir müze hâli vermişlerdir.

Badehu kale kapısı gibi metin bir kapı açılıp yer altındaki mahzene girilir. Burası gazlarla münevver olup mükellef dolaplar içine konulmuş olan bakırdan, gümüşten, altından mamul bulunan eşya temaşa ettirilir ki birçokları da yakut ve safir ve zümrüt ve inci ve firuze ve elmas gibi zî-kıymet taşlarla murassadırlar.[1231] Eşya-yı mezkûre büyüklü küçüklü birçok haçlar, buhurdanlar, asalar, vazolar, baş papazlara mahsus taçlar ve yine onların sırmalı, rubaları kandiller gibi şeyler olup ve hele yekpare gümüşten mamul ve zî-kıymet taşlarla murassa kocaman bir de tabut vardır ki hazinenin ta orta yerini işgal eyler. Birçok yüzükler, mühürler, halkalar, madalyalar dahi kendilerine mahsus olan camekânlar içinde pırıl pırıl parlarlar.

Gerçekten en zengin bir müze hâlinde bulunan işbu hazineyi bize temaşa ettiren papaz efendi gayet terbiyeli, nazik, mütebessim bir adam olup nazar-ı dikkatim hangi şey tarafından meclub[1232] olursa o şeye dair kemal-i letafetle birçok malumat veriyordu. Verdiği malumatın bazıları bu kiliseye mahsus olan tarifname cildinde münderiçse[1233] de bazıları da kendi

[1226] duhuliye: giriş ücreti
[1227] istizan: izin alma
[1228] züvvar-ı saire: diğer ziyaretçiler
[1229] is'af (olun-): yerine getirilmek
[1230] inhina: bükülme
[1231] murassa: süslü
[1232] meclub (ol-): çekilmek
[1233] münderiç: yazılı

semere-i tetebbuatı[1234] olduğunu ihbar ve ihtar eyliyordu. Nihayet oradan çıkacağımız zaman isimlerimizi defter-i mahsusuna kaydederek nişane-i ziyaretimiz olmak üzere birisi baş papaz tarafından mahmudiye altını kadar ve diğeri hazine canibinden beşi bir yerdeki liralardan daha büyük ve kalın iki yıldızlı madalya ita eyledi ki bunlar için mecmuu fukaraya sarf edilmek üzere herkes gönlünden ne koparsa itası[1235] mutat olduğundan herkes dahi gönlünden kopan miktarı varidat-ı mezkûreye[1236] mahsus olan demir çekmeceye bırakır.

Böyle gayet cesim ve fenn-i mimarîce nefis âsârdan madut olan ebniyenin ziyaret ve temaşası kalb-i beşerde bir tesir hâsıl etmemek kabil olamıyor. Şöyle bir binanın inşasına yalnız beş altı yüz senelik emek sarf edilmiş olmasını düşünmek kalb-i hassas sahibi bir adam için az tesiri mi mucip olur? Binayı ilk tersim etmiş olan mühendis temellerinin doldurulduğunu bile görmeye muvaffak olamamış. Ondan sonra asren ba'de asrin[1237] mimarlar ve mühendisler yekdiğere halef selef olarak çevre duvarının yarım arşın yükseldiğini görmek koca bir ömre tevakkuf etmiş. Yalnız bir amûdunu[1238] teşkil eyleyen oymalar kaç gündelikle vücuda gelebileceğini sathi olarak tahmine girişenler binlerce günlük tahminiyle bunun âdeta birkaç üstada birden birer ömür teşkil eyleyeceğini düşününce hayret-i azimeye duçar olurlar. Mübalağaya hamledilmek muhtemel olmamak şartıyla yalnız bir penceresini teşkil eyleyen boyalı ve resimli camlara otuzdan elli bin franga kadar kıymet tahmin ediyorlar. Elhasıl altı yüz sene müddet zarfında bu ma'bed-i âliye sarf edilen emek ve para ukūl-i muhasibînden[1239] hariç bir şey olup insan bunları düşündükçe ve binadaki cesamet, ziynet, letafet ve ehemmiyet dahi başkaca düşünüldükçe âdeta insan bir gaşy[1240] hâline gelir ki böyle bir hâle gelmemesi histen mahrum, fikirden ari[1241] adamlar için bile mümkün olamıyor.

Refikimiz Madam Gülnar bu mabedin her başvurduğumuz köşesinde yalnız nazar-ı müşahedemize vasıl olan nefais-i mimariye hakkında türlü takdirat ve mülahazatla beni müstefit etmiş değildir. Gerek Rusya'da ve gerek Avrupa'nın gezip gördüğü sair mahallerinde ziyaret ve temaşa eylediği birçok meabid-i meşhureyle[1242] bu mabet arasındaki farkı anlatarak ale'l-umum meabid hakkındaki malumat ve efkârımı tevsi eylemiş olduğu misilli pencerelerde ve sair şurada burada görülen resimlerin teşhir eyledikleri

[1234] semere-i tetebbuat: araştırmaların sonucu
[1235] ita: verme
[1236] varidat-ı mezkûre: anılan gelirler
[1237] asren ba'de asrin: asırdan asıra
[1238] amûd: sütun
[1239] ukûl-i muhasibîn: hesap yapan akıllar
[1240] gaşy: kendinden geçme
[1241] ari: yoksun
[1242] meabid-i meşhure: meşhur mabetler

vukuat-ı Nasraniye ve onların delalet eyledikleri ahkâm-ı diniye hakkında da ifadat ve mülahazat-ı amikasını[1243] ketm[1244] ve dirîğ[1245] etmeyerek şu ziyareti bana epeyce müddet bir tahsil-i mahsusta zaman geçirmişcesine nafi[1246] ve müfit bir surete ifrağ[1247] eylemiştir.

Kilise temaşasını ikmal eyledikten sonra isticar eylediğimiz arabaya râkiben derun-ı şehirde bir cevelan-ı âcil icra ettikse de o gayr-ı muntazam sokaklar arkadaşımızı memnun edemediklerinden arabamızı haric-i şehirde kale mahalline yapılan ring yani devre caddelerine sevk ettirdik. Bu caddelerin de henüz nâ-tamam olmaları arkadaşımız nazarında o kadar büyük bir ehemmiyeti celbetmedi. Ancak hitamları hâlinde peyda eyleyecekleri mükemmeliyet ve intizam şimdiki hâlinden istidlal[1248] olunduğu gibi bazı hitama takarrüb[1249] etmiş olan yerleri de bu bapta model ittihazına salih bulunuyordu.

Hesapça arkadaşımız Kolonya şehrini benim kadar mükemmel gezip temaşa edemedi. Ben ise bu şehri eğerçi Fransa'nın Lyon şehri kadar mükemmel tetebbu edebilmiş olduğumu iddia eyleyemezsem de ona nispetle bir mertebe dûn[1250] kalan derece-i tetebbuumla tatmin olabilmişimdir.

Nihayet karnımızı doyurmak zamanı geldikte şimendifer istasyonunda bulunan lokantaya müracaat eyledik ki bu şehrin en mükemmel lokantası orası olduğunu rehber-i seyyahînimiz haber verdiği gibi hin-i azimette beni o kadar şikâyetlere mecbur eyleyen iz'acat[1251] meyanında mümkün mertebe mucib-i tesliyet olan şey dahi işte bu lokantanın intizamıydı ki işte şu tecrübe rehber-i seyyahînin tavsiyesini bize fi'l-hâl[1252] kabul ettirmiştir.

Lokantaya gittik. Yiyeceğimiz yemeklerin tertibini Madam Gülnar'a havale ederek ben Paris'e kadar ikinci sınıftan birer şimendifer biletini almak ve büyük sandıklarımızı Paris'te ahz u teslim için eşya müdürüne teslim etmek ve bunların da biletlerini çıkartmak gibi işler arkasında dolaştım. Bu defa şimendifer memurları tarafından hiçbir müşkilata duçar edilmedim. İşimi bitirip refikimin yanına geldiğim zaman kuşluk taamını hazır bularak gösterdiğim iştihayla mazhar-ı takdir ve aferin[1253] olmaktan da geri kalmadım.

[1243] mülahazat-ı amika: derin düşünceler
[1244] ketm (et-): gizlemek
[1245] dirîğ (et-): esirgemek
[1246] nafi: faydalı
[1247] ifrağ (eyle-): çevirmek; dönüştürmek
[1248] istidlal (olun-): anlaşılmak
[1249] takarrüb (et-): yaklaşmak
[1250] dûn: aşağı; eksik
[1251] iz'acat: rahatsızlıklar; sıkıntılar
[1252] fi'l-hâl: hemen; derhâl
[1253] mazhar-ı takdir ve aferin (ol-): beğenilmek

KOLONYA'DAN PARİS'E

Eylül-i efrencî'nin yirmincisini teşkil eyleyen cuma günü Kolonya cevelan ve temaşasını bade'l-itmam istasyon lokantasında kuşluk taamını da tenavülle bade'z-zuhr doğruca Paris'e kadar gidecek olan ekspres katarına râkib olduk ki bindiğimiz vagonda eğerçi kadın erkek birkaç zevat daha var idiyse de yine yerimiz pek geniş ve ferah olduğundan şikâyet edecek hiçbir rahatsızlığımız yoktu.

Zaten böyle büyük bir şehirden ilk yola çıkıldığı zaman vagonların biraz kalabalık olmasında bile beis görülemez. Zira yolcuların aglebi yakın istasyonlara çıkacaklar demektir. O yakın istasyonlardan Paris gibi uzak mevkilere yeniden yolcu girmesi de nevadirden olup herhâlde şimendifere ilk binildiği zaman mevcut olan kalabalık gittikçe azala azala araba derununda epeyce tenhalık husule geleceği mücerrebattandır.[1]

Zaten vagon kalabalık olmuş tenha olmuş bize ne? Biz bu zamana kadar sebk eden tecrübemiz iktizasınca menzilleri kısa kısa tertip etmek tedbirini ele almışızdır ki bu tedbir sayesinde gece vagonda uyumaya mecbur olmayacağız. O gece nihayet nısf-ı leylden bir saat sonra Paris'e varacağız. İki arkadaş ale'd-devam[2] Türkçe konuştuğumuzdan musahabemize iştirak için sair yol rüfekasına[3] meydan vermeyeceğiz.

Ha! Bakınız Avrupa seyahatlerinde işin bu ciheti de bilinecek ve hatırda tutulacak mevaddandır. İnsan bazı kere pek bunaldığı zaman vagonlarda bulduğu yolcularla mükâleme[4] ihtiyacını hissederek bu yolcuların İngilizler derecesinde sükûtiliği hoşa gitmezse de sohbet edecek arkadaşı olup da onunla konuştuğu esnada yolcuların musahabeye karışmaları hiç de hoşa gitmez. Yalnızlıktan, fıkdan-ı sohbetten[5] yolcuların kâffesi sıkılarak cüretleri

[1] mücerrebat: tecrübeler; deneyimler
[2] ale'd-devam: sürekli
[3] rüfeka: yol arkadaşları
[4] mükâleme: konuşma
[5] fıkdan-ı sohbet: sohbet yokluğu

ziyadece olanlar edna[6] vesail[7] üzerine söze karışmaya gayret ederler. Hele insanın memalik-i baide[8] ahalisinden olduğunu anlarlarsa olur olmaz suallerle o kadar mucib-i itab[9] olurlar ki insan âdeta ya eline bir kitap alarak ya uyuklamaya başlayarak bunlardan yakasını kurtarmak mecburiyetini hisseyler.

Madam Gülnar ise pek ciddi tavırlı bir kadın olup sohbet denilen şeyin öyle tatsız tuzsuz nev'inden hoşlanmadığı için yol refiklerinin iz'acatına[10] hiç tahammül edemez. Binaenaleyh musahabemizi daima Türkçe yürüterek bu izacdan kendimizi kurtarmak yolunu bulmuştuk.

Kafaları mütevafık[11] iki adam olur ve her dakikadaki müşahedat üzerine bin türlü mübahaseye yol açılır da söz tükenir mi? Benim kendisinden en büyük intizar[12] eylediğim şey Rusya'daki teceddüdat ve tenevvürat-ı fikriyenin[13] derece-i sahihasını ve Rus milletindeki usul-i maişet-i kadimeyle[14] ahlak ve adab-ı milliye gibi hasais-i maneviyeyi[15] öğrenmek olduğundan ve arkadaşımsa ne bir fikr-i temeddühe[16] ve ne de bir gayret-i muahezeye[17] kapılmaksızın her şeyin doğrusunu söylediğinden Kolonya'dan ayrıldığımız zaman işte bu musahabeye koyularak Rus milleti içinde sihre, efsuna, cadı karısına, periye, filana ne derecelerde itikat[18] edildiğine varıncaya kadar gûnâgûn[19] istihbarat-ı müfideyle[20] pek tatlı zaman geçiriyorduk. Ehadd-ı nasa[21] mahsus olan bazı şiirleri bile bana tercüme eyliyordu. Tatarlarla mahluten[22] yaşayan Rusların bu komşuları hakkındaki ihtisasat-ı mahsusalarının[23] gerek iyi gerek fena cihetlerini de anlatıyordu.

Fakat kendisinden öğrendiğim şey yalnız Rusların bir zaman "serf", esir denilen sınıflarıyla bir de "mujik" yani köylü ve ayak takımı denilen sınıfların ahvalinden ibarettir zannolunmasın. Hatta bu musahabe yalnız bugün vaki oluyor diye de itikat edilmesin. Şimdiye kadar birkaç defa bu yoldaki mebahis ve izahatından istifade eylemiş olduğum arkadaşım bana bundan evvel Rusya'nın kibar sınıfına ait birçok malumat itasıyla da istifademe hizmet eylemişti. Âdeta epeyce bir müddet Ruslar nezdinde yaşamışım da pek çok ahvallerine vukuf peyda eylemişim gibi haberdarlığımı temin etmişti.

[6] edna: en küçük
[7] vesail: vesileler
[8] memalik-i baide: uzak memleketler
[9] mucib-i itab (ol-): yormak; rahatsızlık vermek
[10] iz'acat: rahatsız etmeler
[11] mütevafık: uyan
[12] intizar (eyle-): beklemek
[13] teceddüdat ve tenevvürat-ı fikriye: fikrî yenilenme ve aydınlanma
[14] usul-i maişet-i kadime: eski tarz yaşama
[15] hasais-i maneviye: manevi hasletler, değerler
[16] fikr-i temeddüh: böbürlenme
[17] gayret-i muaheze: eleştirme gayreti
[18] itikat (eyle-): inanmak
[19] gûnâgûn: çeşit çeşit
[20] istihbarat-ı müfide: faydalı bilgiler
[21] ehadd-ı nas: halk
[22] mahluten: birlikte
[23] ihtisasat-ı mahsusa: hususi düşünceler

Mümkün olsa insan her milletin ahval-i umumiyesini böyle etrafıyla öğrenmelidir. Coğrafya ve etnoğrafyanın bu yoldaki malumatı insanı hem ziyadesiyle eğlendirip hem de pek ziyade müstefît[24] eylemektedir. Hele mücaveret[25] hasebiyle lâyenkati[26] münasebat-ı ticariye ve siyasiye ve harbiye vesairesi olan milletlerin ahvalini pek etraflı öğrenmek bi'l-vücuh[27] muvafık-ı hikmettir.[28]

Seyahatimizin bu kısmında arkadaşımla bu sureti de mevki-i bahse koyduk. Kendisinin bana:

– Rusların ahvalini bu derecelerde merak etmenize nazaran sizin için Rusya'ya da bir seyahat vererek reyü'l-ayn[29] müşahedat ve tetebbuatta bulunmak lazımdır, demesiyle ben dedim ki:

– Ona şüphe mi edilir? Seyahat zaten en ziyade eğlenceli ve faydalı bulduğum şeylerdendir. Bilhassa komşumuz bulunan azim milletinizi daha yakından tetebbu en ziyade arzu eylediğim ahvaldendir. Lakin benim şimdiki meşguliyetlerim bu arzularımın husulüne manidir. Devlet ve milletime görebileceğim hizmet İstanbul'dan adem-i infikâkimi[30] istilzam[31] eder. Kendi huzuzat-ı mahsusama hizmet edecek hâl ve mevkide değilim.

Bu suretle açılan söz vatanımdaki hizmetime dair arkadaşıma bazı malumat vermeye yol açtığından bu malumat-ı mezkûre ahval-i Osmaniye ve İslamiye'ye de intikal eylediğinden onun bana Ruslara dair vermiş olduğu malumatın mukabilini ben de Osmanlılar hakkında itaya başladım.

Bu yoldaki teati-i efkârın[32] ne kadar mucib-i lezzet olduğunu tarif edemem. Herkes bir başka şeyden mütelezziz olacağı cihetle ihtimal ki bu yoldaki telezzüzatıma[33] itiraz edenler de bulunsun. Fakat benim için sırf havaî musahabe evkatın[34] bir kısmını bi'l-külliye israf demek olup teati-i efkârdan husule gelen malumat ve mülahazatsa vakti israftan menle beraber pek büyük bir de zevk ve lezzeti husule getirir.

Arkadaş ne kadar fazıl olursa bu zevkin, bu lezzetin derecesi o nispette artar. Hamdolsun arkadaşım bir nazik kadın olmakla beraber fazl u kemali de işte böyle kendisiyle birlikte geçirdiğim zamanları israftan addettirmeyecek ve zevkini, lezzetini arttırdıkça arttıracak derecelere varmış bir insan-ı kâmildi.

[24] müstefit (eyle-): yararlandırmak
[25] mücaveret: komşuluk
[26] lâyenkati: sürekli
[27] bi'l-vücuh: her yönden
[28] muvafık-ı hikmet: hikmete uygun
[29] reyü'l-ayn: gözle görerek
[30] adem-i infikâk: ayrılmamak
[31] istilzam (et-): gerektirmek
[32] teati-i efkâr: fikir alışverişi
[33] telezzüzat: lezzetler; zevkler
[34] evkat: vakitler

Bu akşam Almanya hududunu geçip Verviers nam kasaba civarından Belçika hududuna nail olduk. Gümrük beliyesi[35] malum ya! Yalnız yanımızda bulunan hafif eşyayı değil yük vagonuna teslim etmiş bulunduğumuz büyücek sandıkları da muayene edecekler. Madam Gülnar'ın hakikaten biri büyük ve diğeri ufarak olarak iki sandığı olup benim de onun ufak sandığından daha ufarak bir sandığım yük vagonunda bulunduğundan ve bu misilli eşyanın hîn-i muayenesinde miftahlarını[36] hamilen sahiplerinin de hazır bulunmaları mukteza-yı kanun olduğundan ve hatta yanımızda bulunan eşya-yı hafife dahi muayene edileceğinden ikimiz de düşünmeye başladık. Hele havanın serince olması arkadaşımın muayenehaneye gidebilmesine de maniydi. Ama dert bundan da ibaret değildi. Şu hizmeti ben ifa edeceğimi bir teklif-i nazikane suretinde kendisine beyan ederek teşekkürüne nail oldumsa da büyücek bir teessürle:

–Elmaslarımı da o büyük sandığa koymuşumdur. Taharri[37] hususunda şiddet ve taassup gösterecek olurlarsa akşam vakti bunların tarumar edilmesinden dolayı endişe edebilirim, deyince ben de düşünmeye başladım. Sordum ki:

– Rusya'dan buraya gelinceye kadar hudutlarda eşyanız yoklanmadı mı? Onlara ne çare buldunuz?

– Bahr-i Baltık tarikiyle Stockholm'e geldiğimiz zaman kongre azasından olmaklığımıza hürmeten yoklanmadı. Danimarka ile İsveç ve Almanya arasında da gümrük muahedesi[38] iktizasınca dâhil-i memlekette tevakkuf etmeksizin geçecek olan eşya yoklanmaz. Sizin sandığınız bile yoklanmadı.

– Vakıa öyle oldu. Yalnız elimizdeki eşya yoklandı.

– Zaten familya eşyası hiç de yoklanmazsa da Almanya ile Fransa arasındaki gümrük muamelesi gayet mutaassıbanedir. Bilemem ki kadınlığa hürmeten eşyanın taharrisinde şiddetten vazgeçebilirler mi?

Stockholm vesairede bu kadının icra eylediği büyük tuvaleti görmüştüm ki "elmaslarım" dediği şeyler bu misilli kıymetdar eşyaya takdirkârane vukufum olmamakla beraber yine nazar-ı dikkatimi celbeylemişlerdi. Gümrükte eşya yoklaması uzatılıp da bunları zıya'dan[39] muhafaza nasıl mümkün olabileceği kaziyesi bi't-tabii beni ürkütüyordu. Bununla beraber böyle kıymet-i mecmuası[40] epeyce bir miktara baliğ[41] olacak malı yük furgonuna

[35] beliye: bela
[36] miftah: anahtar
[37] taharri: araştırma
[38] muahede: anlaşma
[39] zıya': kayıp
[40] kıymet-i mecmua: toplam değer
[41] baliğ (ol-): ulaşmak

tevdi[42] eylediği büyük sandık derununa ne cesaretle koymuş bulunduğuna da şaşmaya başladım. Hatta dayanamayarak bunu kendisinden de sordum:

– Canım! Zannıma kalırsa böyle mücevherat kuvvetlice bir çantaya koyup koluna takarlar. Elbise ve eşya-yı saireyle memlu[43] kocaman bir sandığa bu gibi eşyayı koymak caiz midir?

– Tarik-i eslem[44] işte böyle yük furgonuna tevdi olunacak sandığa koymaktır. Zira hırsızların en maharetlisi şimendiferlerde en muteber yolcuların bindiği vagonlara girerek kola takılan çanta ve raflara konulan küçük sandık gibi eşyayı pek kolay aşırabilirler. Yük vagonuna teslim olunan sandıkların yanına hiçbir hırsız yanaşamayabileceği gibi o suretle teslim olunan sandıkların büsbütün kaybolabilmeleri de her türlü ihtimalden katiyen baiddir.

– Bir yanlışlık olamaz mı?

– Yanlışlıkla başka yere bile gitmiş olsa idareler beyninde bi'l-muhabere[45] yine ele geçirilebilir. Yalnız teslim olunan eşyaya mukabil verilmiş olan bileti zayi etmemelidir. Hatta o bilet zayi olsa bile meğer bir hırsızın eline geçmelidir ki yükün vasıl olacağı istasyonda onu bi'l-irae[46] sandığı alabilsin. Eğer zayi olan bilet hırsız eline geçmeyecek olursa sandığın sahibi malına yine destres[47] olabilir. Çünkü sandığın üzerinde hangi istasyondan gelmiş olduğu bir varaka-i matbua[48] yapıştırılarak işaretlidir. Yolcu dahi istasyondan gelmiş olduğunu elindeki biletle ispat edeceği gibi sandığın derununda mevcut eşyayı ani'l-gıyâb[49] ihbar suretiyle de ispat edince malını alır.

Şu izahatı buraya derc etmekten maksadım ileride Viyana'da kendi başıma gelmiş olan böyle bir hâli kârilerime tefhime[50] medar olmak içindir. Yoksa yalnız burada korktuğumuz gümrük muamelesi için izahat ve tafsilatın bu derecesine lüzum olmadığı müsellemdir.[51]

Şu suretle teati-i efkârdan sonra hatırıma bir çare geldi. O çareyi mevki-i icraya koyabilmek için arkadaşıma dedim ki:

– Şu Belçikalı gümrükçü efendilerin kadın nev'ine ne derecelerde hürmet ve riayet edebileceklerini tecrübe ve tayin için sizin vagondan çıkıp üşümenize hacet yoktur. Pasaportunuzu bana veriniz. Biletiniz de zaten cebimdedir. Bunları bi'l-irae ve sandıkların en üstünde bulunan eşyayı bi'l-muayene kadın malı olduklarını ispat ederek taharriyat-ı amîkadan[52]

[42] tevdi (eyle-): vermek
[43] memlu: dolu
[44] tarik-i eslem: en sağlam yol
[45] bi'l-muhabere: haberleşilerek
[46] bi'l-irae: göstererek
[47] destres (ol-): erişmek
[48] varaka-yı matbua: yazılı kağıt
[49] ani'l-gıyâb: görmeden; bakmadan
[50] tefhim: anlatma
[51] müsellem: belli
[52] taharriyat-ı amîka: ayrıntılı inceleme

kurtarabilirsem febiha,[53] kurtaramadığım surette size haber veririm. Büyük mantonuzu giyip muayenehaneye kadar gelirsiniz. İkimiz dört gözümüzü açarak bir şey çaldırmamaya gayret eyleriz.

Arkadaşım bu sözden bir büyük ümit peyda edemediğini hâl ve tavrıyla gösterdi. Maahaza tecrübe bu ya! Sandıkların anahtarlarıyla pasaportunu çıkarıp bana verdi. Biz bu kararı verinceye kadar Verviers İstasyonu'na henüz vasıl olmamıştık. Yanımızda bulunan ufak sandık ve çantaları da muayenehaneye götürmek için vagonun raflarından indirip kapı önüne yığdık ki vusulümüz anında bir komisyoner çağırıp naklettirelim diye! Vagonumuzda birisi Alman ve diğeri Fransız iki erkek arkadaşımız daha vardı. Fransız bizi selamlayarak ve af dileyerek dedi ki:

– Madam! Mösyö! Söyleştiğiniz lisanı anlamıyorsam da tedarikinizden istidlal[54] ediyorum ki gümrük yoklaması için düşünüyorsunuz.

Bu Fransız efendiyle mükâleme vazifesi erkeklik hasebiyle bana düştüğünden ben cevap verdim. Dedim ki:

– Evet mösyö! Sizin bu Avrupa'nın hudutlarda gümrük yoklamaları tüccarlıkla hiç münasebeti olmayan yolcuları en ziyade bizar eyleyen ahvalden olduğunu teslim edersiniz zannederim.

– Hakkınız var efendim! Gümrüğe ait eşyanız var mı?

– Hayır mösyö! Gümrüğe ait eşyamız yok ama sözümüze inanırlar mı ya? Herhâlde nizama itaat mecburiyetindeyiz.

– Öyleyse eşyanızı muayenehaneye kadar götürmeye neden mecbur oluyorsunuz? Sandıklarınızı çantalarınızı açınız. Muayene müddeti için muayyen olan yirmi dakikadan istifade zemininde çabuk istasyon büfesine koşarak birkaç lokma bir şey mi yiyeceksiniz birkaç yudum bir şey mi içeceksiniz zevkinize bakınız. İstasyon dâhilinde vagona gümrük şimendifer memurlarından başka kimse takarrüb edemeyeceğinden hırsız falan şerrinden emin olunuz. Hatta açık bırakılan sandık ve çantaları ekseriya hiç de muayene etmezler.

Gülnar ile birbirimize bakıştık. Birkaç da Osmanlıca söz teati eyledik. Fransızın nasihati tamam kendisi bir hırsız olup da sandıklarımızı açık bıraktırmak için tertip olunmuş bir nasihat olabileceği bu teati eylediğimiz sözlerin zeminini teşkil eylediler. Fakat bunda bir endişemiz olamaz. Çünkü ne içmek ve ne yemek için istasyon büfesine müracaat ihtiyacında olmadığımızdan ben muayenehaneye gittiğim hâlde de arkadaşım vagonda kala-

[53] febiha: ne güzel

[54] istidlal (et-): anlamak

caktır. Zaten meselenin esası havanın serinliğinden dolayı onun vagondan çıkmaması maksadı üzerine mebnidir.

Herhâlde Fransıza teşekkür mecburiyetinde bulunduk. Hiç olmazsa vagon kapısına yığdığımız eşyayı muayenehaneye götürmek zahmetinden kurtulduk. Bunları açıp Madam Gülnar'ın yanına yerleştirmeyi müteakip katar durarak: "Gümrüğe! Gümrüğe!" nidalarının tekrarı üzerine ben vagondan indim. Muayenehaneye vardım.

Anlamalı kanundaki şiddeti ki jandarmalar tekmil katarı derhâl nezaret altına almakla beraber yük furgonlarında tüccar emtiasından[55] ve posta eşyasından yani adi tahtadan mamul ve üzeri çemberli sandıklardan maada yolcu eşyası olarak ne kadar sandık varsa muayenehaneye çıkardılar. Ashabı da oraya birikti. Verilen bir emir üzerine herkes kendine müteallik eşyayı tanıyarak bunlar birbirinden uzaksa birbirine yaklaştırmaya başladı.

Hin-i azimette[56] yük furgonunda eşyam olmadığından bence yeni görülmekte bulunan şu muayene nazar-ı ehemmiyet ve dikkatimi mucip oluyordu. O zaman anlamaya başladım ki hin-i azimette büyücek sandığım için bu muayeneleri aşırabildikten sonra Kolonya'da duçar olduğum tas'ibat[57] hep o belalı sandığı yük vagonuna vermeyip de yanımda bulundurmuş olmaklığım içinmiş.

Biz dahi bize müteallik olan sandıkları bir yerde cem' eyledik. Yüreğimdeki gümbürtüyü hiç sormayınız. Heriflere ne lakırdı söyleyeceğimi o kadar ehemmiyetle zihnimde tasarlayıp ezberlemekteyim ki kongre esnasında resmî, gayr-i resmî söyleyeceğim sözler için ihtiyatın bu derecesine mecbur olduğumu asla der-hatır[58] edemiyorum.

Benden evvel muayene olunan eşyanın birer birer açılarak, silkilerek, sarsılarak yoklandığını görünce öyle üzüm üzüm üzülüyorum ki tarif kabul etmez. Kendi eşyam için değil! Bendeki eşyanın mahiyeti ne? Bir üniforma, birkaç nişan, bir kılıç! Bakisi birkaç kitapla bir haylisi de kirli olan çamaşırdan ibaret! Asıl düşündüğüm şey arkadaşım Madam Gülnar'ın eşyası!

Nihayet ölüm sırası gibi bir dehşetle nöbet bize geldi. Ben gümrük baş memurunun yanında kendimi çekip çevirerek fesimi düzelterek ve iki pasaportu birden herife uzatarak dedim ki:

– Mösyö! Şu iki pasaportun birisi benim diğeri vagonda hasta bulunan bir kadınındır. Biz ikimiz dahi Stockholm'deki Müsteşrikîn Kongresi'nden avdet ediyoruz. Ben İstanbullu bir Osmanlıyım o kadın dahi Kazanlı bir asil-

[55] emtia: mallar
[56] hin-i azimet(te): gelirken
[57] tas'ibat: zorluklar
[58] der-hatır (et-): hatırlamak

zade Rustur. Benim şu seyyah sandığımı açarsanız üniformamla nişanlarım ve bazı kitaplarımla kirli temiz çamaşırlarımı bulacaksınız. Onun sandıklarını açarsanız hasbe'l-nisvaniye[59] elbise cihetinden biraz kesret göreceğiniz gibi ihtimal ki biraz da elmas falan misilli kıymetlice esbab-ı tezyin göreceksiniz. Fakat kadın kısmının merakı malumunuz ya! Mensucat-ı haririyesi[60], dantelaları, falanları yıpranmamak için benim takayyüdümü rica eyledi ki âlemde en cahili olduğum bir şey varsa o dahi kadın eşyası hakkında edilecek bu yoldaki takayyüdlerdir.[61] Binaenaleyh bu bapta mürüvvet[62] ve muavenetinizi[63] suret-i mahsusada rica ederim.

Kim bilir ben bu sözleri söylerken ne kadar ehemmiyetli davranmışım! İhtimal ki davranışım pek gülünç bir surette vuku bulmuştur. Fakat sözümde bir tesir vaki olmuşsa o da mutlaka bu hâlimden neşet etmiş olmalıdır. Mutlaka başımdaki alamet-i mübareke-i milliyem dahi yardım eylemiş bulunmalıdır ki ben elimde bulunan anahtarların hangisi hangi sandığı açacağını def'aten hükmedemeyerek anahtarları birer birer tatbik ve tecrübeye koyulduğum esnada gümrük baş memuru:

– Mösyö! Zahmete girmeyiniz. Rica ederim o hasta asilzade kadının muavenetinde bulunmak için yanına gitmeye müsaraat eyleyiniz. Sandıklarınızın hiçbirisi açılmayacaktır, dedi ki bu söz beni hakikaten ihya derecesinde memnun eyledi. Ne ben ne Gülnar hiçbir nev' meşrubata ihtiyaç ve mecburiyet altında bulunmadığımızdan oradan çıkınca istasyon büfesine uğramak ihtiyacında da bulunmayarak hemen arkadaşımın yanına koştum. Vagona girer girmez:

– Sandıkları açmadılar bile! tebşirini[64] tebliğ eylediğim gibi o da bana:

– Buraya da geldilerse de yalnız beni selamlayıp gittiler, tebşiriyle mukabele eyledi. Aman Yarabbi! Ne kadar sevindik. Çünkü Avrupa'da bu misilli nizamat o kadar mer'îdir[65] ki harfine riayetsizlik sair ahkâmdan kat'-ı nazar âdeta terbiyesizlik, edepsizlik, namussuzluk addolunur. Zira "kanun" demek iştikakat-ı lugaviye[66] hasebiyle "nomos" ve "namus" kelimeleriyle müteradif[67] olup kendini bilen ve terbiyesi olan hiçbir kimse iyi olsun, kötü olsun kanunun bir harfine riayetsizlikte bulunmaz. Kanunlar makul müdür, gayr-ı makul müdür bunu intikad[68] hakkı halka verilmemiş olduğundan halk hasbe't-terbiye itaatle mükelleftir. "Sizin kanununuzun bu ciheti gayr-ı

[59] hasbe'l-nisvaniye: kadınlık sebebiyle
[60] mensucat-ı haririye: ipek kumaşlar
[61] takayyüd: dikkat
[62] mürüvvet: insanlık
[63] muavenet: yardım
[64] tebşir: müjde
[65] mer'î: geçerli
[66] iştikakat-ı lugaviye: sözlük anlamı
[67] müteradif: eş anlamlı
[68] intikad: eleştirme

makuldür, fenadır." diye intikada kimsenin hakkı yoktur.

Ya nasıl memnun olmayalım ki arkadaşımın ifadesine göre sandığında yalnız on iki takım elbisesi varmış. Bunlar birer birer silkilip sarsılacaklardı. Gömleklere falanlara, çoraplara kadar her şey aranacak taranacaktı. Elmas takımları da birer birer görülecekti. Artık bunlar kadının kendisine mi mahsustur yoksa ticaret için gümrükten mi aşırılıyor bu mebhas[69] uzanacaktı. Şöyle kolayca kurtuluşumuza ziyadesiyle sevinerek tamam kondüktörün "hazır" kumandası esnasında birisi Fransız olduğunu haber verdiğimiz iki arkadaşımız vagona bi'l-vürud[70] kapımız kapandı. Katarımız dahi yola düzüldü.

Yolun bu kısmında Paris'e girdiğimiz zaman duçar olacağımız gümrük yoklamasına dair hasbihâle girişmek ilk işimiz oldu. Evvelce küçük sandıklarla çantaları açık bırakmayı bize nasihat eylemiş olan Fransız:

– Belçikalıların gümrük yoklamasına ne derecelerde ihtimam eyledikleri Fransız gümrük memurları nezdinde malum olduğundan Belçika aşırı Almanya'dan gelen eşyayı Paris'te o kadar sıkı sıkıya yoklama etmezler, diye bize epeyce teselli ve ümit verdiyse de Paris'te iki hafta kadar ikamet bizce musammem[71] olduğundan orada gümrük yoklaması ne kadar şiddetli olsa bile bizi ürkütemezdi. Zaten Paris'e gece yarısından sonra gireceğimizden büyük eşyamızı hemen istasyondan kaldırıp götürmeye vakit dahi bulamayacağız. Ertesi gün bi'l-müracaa kaldırıp götüreceğiz.

Fransız efendi bize Paris'te ineceğimiz yer muayyen ve hazır olup olmadığını sual ederek biz dahi yerimiz hazır olmadığı cevabını verdiğimiz zaman hâlimize epey acıyıp, acemiliğimize, safderunluğumuza biraz da gülerek dedi ki:

– Öyleyse bu geceyi nerede sabah edeceğiniz meşkûktur.[72] Zira Sergi-i Umumi hasebiyle elyevm Paris'te oda bulmak hemen muhalattandır.

Madam Gülnar bu sözü işitir işitmez tavrı mütegayyir olarak ve benim yüzüme bakarak Osmanlı lisanıyla sordu ki:

– Gerçek bu gece sokakta mı kalacağız?

– Çocuk musunuz? Koca bir Paris şehrinde insan sokakta mı kalırmış.

– Lakin ben evvelce dahi istihbar[73] eyledim ki bir hafta on gün evvel intihap[74] olunan hotele telgrafla malumat verilmezse oda bulmak hakikaten muhalmiş.

[69] mebhas: bahis
[70] bi'l-vürud: gelerek
[71] musammem: tasarlanmış
[72] meşkûk: şüpheli
[73] istihbar (eyle-): haber almak
[74] intihap (olun-): seçilmek

– Hin-i azimette ben de Paris'ten mürur ederken bu müşkilatı haber almıştım. Fakat Doktor Boris Yanpolski ile biz daha Kopenhag'da bunun çaresini düşünmüştük.

– Ne çare bulmuştunuz?

– Bu geceyi öyle Paris'in orta göbeğinde istediğimiz gibi bir hotelde geçirmeyip şimal istasyonu civarında epeyce sade ve adi bir hotelde geçirmek çaresini bulmuştuk.

– Paris boğazkesenlerinde değil mi?

Paris'in biraz korkuluca olan yerlerine "Paris coupe gorge" derler ki Paris'in boğaz kesilen yerleri demektir. Hâlbuki arkadaşımın zannı veçhile bu yerler mutlaka o şehrin kenarlarında köşelerinde bulunmayıp en muteber mahallerinde de zamanına adamına göre türlü boğaz kesenler vardır. Buralarını arkadaşımıza anlattıktan sonra Paris'e Sergi-i Umumi'yi temaşaya giden ecnebilerin kâffesi mümkün mertebe Paris'in mahallat-ı vasatiyesinde[75] ikametgâh ittihaz eylediklerinden gece yarısından sonra doğruca oralara müracaat eyleyecek olursa filvaki oda bulunamayıp sabahı nerede ve nasıl etmek lazım geleceği insanı hayrette bırakırsa da kenarlarda kalabalığın bu derecesi bulunmadığını anlattık. Doktor Boris yanımızda olsaydı yine tedbirimiz böyle istasyona karib bir yerde geceyi geçirmek ve yarın kendimize münasip bir yer aramak kaziyesinden ibaret kalacağını anlattık.

Evvelce gümrük muamelesinde bir suret-i haifanede[76] ettiğimiz muhavere-i Osmaniye'ye zamimeten şimdi yer bulmak hususundaki şu mübahase-i mütelaşiyanemizin vukuu dahi mütecessis[77] Fransız'ın nazar-ı dikkatini bizim üzerimize açmış olmalıdır ki herif böyle birisi kadın ve diğeri erkek olan ve ikisi de Avrupa ahvalinin külliyen acemisi bulundukları anlaşılan adamların kimler olduklarını ve birbirinin nesi bulunduklarını anlamak merakına düştü. Açıktan açığa bu yolda suallere girişecek olsa cevap vermeyeceğimizi tahmin eylemiş bulunmalıdır ki mahiyetimizi hâl ve tavır ve hevesimizden anlamak için Paris'te gezilip görülecek yerlerden bahse başladı. Bahsettiği yerler ekseriyetle heva ve heves erbabının müracaat edecekleri yerlerden olup suret-i bahs ü ifadesi de tamam o merakta bulunan adamları memnun eyleyecek yoldaydı.

Biz herifin meramını anlamakta teehhür[78] etmedik. Bir çîn-i cebînle[79] geveze Fransız'ı susturmak dahi elimizdeydi. Fakat buna da hacet görmedik. Bir de sohbetin bu türlüsüyle eğlenmek için bilakis Fransıza mümaşatta[80]

[75] mahallat-ı vasatiye: orta mahalle
[76] suret-i haifane: korkarak
[77] mütecessis: meraklı
[78] teehhür (et-): gecikmek
[79] çîn-i cebîn: alın buruşukluğu
[80] mümaşat: yoldaşlık

dahi bulunduk. Herif en büyük kumarhanelerin hâl ve şanından vur patlasın çal oynasına mahsus olan yerlerin âdât ve usulünden bahsediyordu. Ama fazilet-i medeniyeye bunların ne derecelerde mugayir[81] olduğunu tetkik eyleyecek bir tavr-ı muahezekâranede[82] değil! Medh ü sena yolunda! Hayat denilen şey bundan ibaret olduğunu ve o hayatın da ancak Paris'te bulunduğunu ve cihanın etraf-ı sairesinde kazanılmış paraları bihakk yemek için Paris'e gelmek lazım olup sarf edilecek paralara mukabil bihakkın eğlenmek imkânı Paris'ten başka hiçbir yerde bulunamayacağını gayet vâkıfane ve müdekkikane bir surette dizip döküyordu.

Amerika ve İngiltere ve Rusya ve Mısır'ın ve hatta Hint'in, Çin'in zenginleri Paris'in asıl zevkini çıkaran bahtiyarlardan olup filvaki insan *Binbir Gece* hikâyesinde tasvir olunan hazinelere veyahut Alexandre Dumas'nın *Monte Cristo* tarafından beyan eylediği servete malik olduktan sonra artık cihanın memalik-i baidedeki mağaralarında zir-i zeminlerinde,[83] çadırlarında, çerden çöpten yapılmış kulubelerinde yaşaması yazık olacağı beyanıyla mutlaka Paris'e gelip bihakkın ömür sürmesi icap eyleyeceğini o kadar mütehassirane[84] ve mütehalikâne[85] bir tatlı tavır ve şirin zebanla[86] anlatıyordu ki bu sözlerini istimâ' edenler hayat denilen şeyin ancak zevk ve safayla hayattan madut[87] olacağına ve insanın zevk ve safadan maada bu âlemde vezaif-i mukaddesesi[88] bulunmayacağına kanaat istidadında olsalar meftun ve meclub[89] oluverecekleri derkârdı.

Biz bir taraftan Fransız efendiyi dinleyip diğer taraftan dahi Osmanlıca olarak işte bu adamın tam asr-ı hazır Fransız'ı ve bugünkü günün Parislisi olduğunu birbirimize anlatıyorduk ki herif bu tefehhümatımızın[90] kendisini istisvab[91] ve istihsan[92] yolunda olmasına zehabla[93] gayretini arttırdıkça arttırıyor, o Paris eğlencelerini ballandırdıkça ballandırıyordu.

Bir aralık bizim yekdiğerimizle şu Fransız'ın intikadı[94] ve muaheze-i ahvaline[95] dair söyleştiğimiz sözlere kuvvet geldi. Fransız Efendi Osmanlıca olan bu sözlerimize karışamayıp yalnız bir tavr-ı ihtimamkâraneyle dinliyordu. Madam Gülnar diyordu ki:

– Paris şehrinin nasıl umumi bir eğlencehane olduğu zaten size de bize

[81] mugayir: aykırı
[82] tavr-ı muahezekârane: eleştirel tavır
[83] zir-i zemin: yer altı
[84] mütehassirane: özlemle
[85] mütehalikâne: istekli
[86] zeban: dil
[87] madut (ol-): sayılmak
[88] vezaif-i mukaddese: kutsal görevler
[89] meclub (ol-): tutulmak
[90] tefehhümat: anlama
[91] istisvab: doğru bulma
[92] istihsan: beğenme
[93] zehab(la): zannederek
[94] intikad: eleştiri
[95] muaheze-i ahval: hâlinin eleştirisi

de malumken bu efendinin tasviratı bu baptaki malumatımızı bir kat daha tevsi[96] eyledi. Fakat Paris'in ve Parislilerin bir hâli daha vardır ki zannıma kalırsa o hâl sizce malum olmamalıdır.

– Hangisi?

– Güya Paris kibarındanmışlar gibi birer sahte tavır takınarak bizim Rusya taraflarına gelen kadın erkek birtakım sefahatperestan!

– O yoldaki erazil İstanbul'un Beyoğlu semtinde de nadir değildirler.

– Hayır! Bunlara erazil demelisiniz. Sizin söylemek istediğiniz sefih ve sefil kadınlarla erkekleri, bilhassa kadınları anladım. Benim bahsettiğim zevat gerçekten kibar tavırlı şeylerdir. Petersburg'un en pahalı, en muteber hotellerine inerler. Bazıları asıl kendi isimlerini ilan ederler ki hakikaten muteber isimlerdense bile o itibarın servet ciheti pek çok senelerden beri rehin-i inkıraz[97] olmuş bulunduğundan suret-i zahirede yalnız isimlerinin haysiyetini bi'l-muhafaza hakikat-i hâlde her sefahati icra etmek ve bu sayede para kazanmak için gelirler. Birtakımıysa Paris'in dahi sefih güruhundan oldukları hâlde kendilerine kibar esamisine[98] benzer birer isim takıp onunla âlemi aldatırlar.

– Vakıa böylelerini hiç görmemişimdir. Hatta işitmemişimdir bile.

– En ziyade korkacak, ürkecek Parisliler dahi bunlardırlar. Bunlar bizim memlekete gelip birer vasıtayla kendilerini kibar mehafiline[99] prezante ederler. Kendileri tarafından suareler verdikleri gibi Rusya kibarı tarafından verilen suarelere de davet olunurlar ki asıl meramları maksatları da budur. Tehlikelerinin en ehveni[100] kumarcılıklarıdır. Rusya'da dahi kumar oyununa hile katmakta mahir adamlar nadir olmadıklarından oyunlarda bunların da biraz ziyan etmeleri melhuz[101] olup ekseriya büyük büyük mebaliği kazandıkları da vaki olur. Ancak erkeklerinin Rus nisvanı[102] ve kadınlarının Rus ricaliyle[103] peydasına çalıştıkları muaşakat[104] işte Rusların kibar sınıfını çığrından çıkarmış ve hüsn-i ahlaktan mahrum bırakmış olan hâldir ki işin en büyük tehlikesi de buradadır.

Kadıncağızın bu sözü nasıl pür-hikmet sözlerden olduğu zaten bundan evvel dahi yine bu meseleye dair sebk[105] eylemiş bulunan muhaveratımızla nezdimde taht-ı itirafıma girmişti. Binaenaleyh dedim ki:

[96] tevsi (eyle-): genişletmek
[97] rehin-i inkıraz (ol-): tükenmeye yüz tutmak
[98] esami: isimler
[99] mehafil: mahfiller; çevreler
[100] ehven: zararsız
[101] melhuz: muhtemel
[102] nisvan: kadınlar
[103] rical: erkekler
[104] muaşakat: aşklar
[105] sebk (eyle-): gerçekleşmek

– Bizim Osmanlılarda Avrupalılarla ihtilat[106] hemen hiç yok denilecek kadar azdır. O da Osmanlıların gayr-i müslim olan kısımlarında vardır. Osmanlı müslüman familyaları aglebiyet-i azimeyle[107] âdeta kâffeten kendi daire-i mesturiyetleri[108] dâhilinde yaşayarak erkeklerin bazı nevadirden addolunacak takımı mehafil-i efrence[109] müdavimseler de tekrar ederim ki şu beyan eylediğiniz hâldeki Parisliler ya İstanbulumuza hiç rağbet etmemekte veyahut gelirlerse bile kendi kafalarına uygun adam bulamamaktadırlar. Çünkü vukuat-ı mezkûre[110] bizce mesmu[111] dahi değildir.

– Ne kadar bahtiyarsınız!

İşte bu surette açılmış olan bahis bizi Paris'e kadar eğlendirmiştir. Bazı en büyük sefihlerin hâlini Fransız arkadaşımız kemal-i takdirle ve diğer bazılarının ahvalini Madam Gülnar muahezat-ı şedideyle[112] nakil ve hikâye eyliyorlardı ki bunlardan hangisi intihap[113] olunsa mükemmel bir roman teşkil eyleyebilirdi.

Nısf-ı leyl[114] esnasında Paris'e vuku-i takarrübümüzde[115] ufkun Paris ciheti ya şafağın veyahut tulû'-i kamerin[116] takarrübü esnasında gösterdiği aydınlık gibi bir aydınlık gösteriyordu ki şimendiferin münhanileri[117] o ciheti vagonumuzun penceresi hizasına getirdikçe bu aydınlık ister istemez nazar-ı dikkatimizi celbeyliyordu. Fransız arkadaşımız dahi:

– Paris'in ışığı! Paris'in ışığı! diye o ciheti bize irae ederek Sergi-i Umumi'nin küşadından evvel Paris caddelerinde bilmem kaç milyon gaz ve elektrik lambaları yanmaktayken serginin dahi küşadı üzerine bunların miktarı bilmem daha ne kadar artmış olduğunu ihbar eyliyordu.

Vakıa Paris gibi havi olduğu ebniye[118] ve nüfusun kesretine göre vüs'at-i sathiyesi[119] az olan bir memleket öyle milyonlarca gaz ve elektrik fenerleriyle de tenvir[120] edildikten sonra güya birkaç yerinde birkaç yangın peyda olmuş da onların kızıllığı semaya aksetmiş gibi bir hâl peyda eyliyordu. İşte bu kızıllığı ve Paris civarında pek sık olan köylerin ziyalarını temaşa ede ede nısf-ı leylden bir buçuk saat sonra râkib olduğumuz katar şimal istasyonunda tevakkuf ederek kondüktörler dahi oraya vusulümüzü nida ve ilan eylediler.

[106] ihtilat: karışma
[107] aglebiyet-i azime: büyük çoğunluk
[108] daire-i mesturiyet: kapalı çevre
[109] mehafil-i efrenc: Batılı çevreler
[110] vukuat-ı mezkûre: zikredilen olaylar
[111] mesmu: duyulmuş
[112] muahezat-ı şedide: şiddetli eleştiriler
[113] intihap (olun-): seçilmek
[114] nısf-ı leyl: gece yarısı
[115] vuku-i takarrüb: yaklaşma
[116] tulû'-i kamer: ayın doğuşu
[117] münhani: eğri
[118] ebniye: binalar
[119] vüs'at-i sathiye: yüzölçümü
[120] tenvir (edil-): aydınlatılmak

PARİS'TE BİRİNCİ GÜN

Alafranga hesabıyla bir günün mebdei[121] nısf-ı leyldir. Gece yarısından bir dakika olana kadar mesela cuma günü itibar ediliyorsa gece yarısından bir dakika sonra cumartesi günü addolunur. Paris'teki müddet-i ikametimi yazmak için bu hâl tamamıyla benim işime yarar. Çünkü Paris'e vürudum işte böyle nısf-ı leylden sonraca vuku bulduğu gibi Paris'ten hareketim dahi nısf-ı leyle karib bir zamanda vuku bulmuş olduğundan taksim-i eyyam[122] tamamıyla muvafık düşer. Bir de her günün hitamı bi't-tabii gece yarısında vuku bularak jurnalimizi dahi yatağımıza girmeden evvel yazacağımızdan jurnal yazıldıktan sonra gerek o gün ve gerek o günün meşguliyetleri hitama reside[123] olmuş sayılır.

İmdi eylülün yirminci cuma gününü yirmi birinci cumartesi gününe isal eyleyen gecenin nısfından bir buçuk saat sonra Paris'e vusulümüzü "eylülün yirmi birinci cumartesi günü sabahın saat bir buçuğunda" diye tabir etmek lazım gelip vusulümüzle beraber ilk işimiz o geceyi geçirecek bir yer bulmak oldu. Elimizdeki ufak eşyayı yükletmek için kendi kendisine zuhur eden bir komisyonere sordum ki:

– Hemşehri! Şuraya en yakın bir yerde bizi misafir edecek bir hotel tanır mısınız?

– Hay hay hemşehri! Şurada yakında Hotel Chevalier vardır.

– Chevalier mi? Sakın Chevalier de Industrie olmasın?

Herif kahkahalarla güldü. Dedi ki:

– Paris'inizi iyi tanıyorsunuz?

– Ecnebiysem de hemen Paris evladı addolunabilecek kadar Paris'te yaşamışım.

Komisyonerle şu yolda başlamış olduğumuz muhaverenin ne kadar işe yarayacağını kârilerimizin layıkıyla takdir edebilmeleri için izah etmeliyim ki: Paris'te böyle komisyonerve arabacı gibi adamlara "citoyen" yani hemşehri diye nida etmek ziyadesiyle hoşlarına gider. Zira iddia eylemekte bulundukları müsavata[124] en muvafık tabir bu tabirdir.

Bir de "Chevalier" kelimesi bir vakitler Avrupa tarihinde hüsn-i ahlak ve şecaat[125] ve fedakârlıkla şöhret almış bulunan muharibîn-i din[126] için meşhur olan tabirlerden olup "endüstri" dahi sanayi manasına gelirse de

[121] mebde: başlangıç
[122] taksim-i eyyam: günlerin taksimi
[123] reside (ol-): ulaşmak
[124] müsavat: eşitlik
[125] şecaat: yiğitlik
[126] muharibîn-i din: din savaşçıları

bu iki kelime "Chevalier de Industrie" diye bir cümle-i izafiye teşkil edince peyda olan "sanayi şövalyesi" manası asla memduh meaniden[127] olmayıp dolandırıcı, yankesici, batakçı demek olur. Fransız lisanının bu misilli dekayıkına vukûf için bunların ahvalini de bilmek lazım gelip komisyonere bizi götüreceği hotelin Chevalier Hoteli ismini haiz olmasından bi'l-intikal o şövalyenin bir Chevalier de Industrie olup olmadığını sormaklığım dahi Paris ahvalini layıkı veçhile bildiğimi gösterir. Bir de bunlar ya kendilerinin yahut başkalarının Paris'i iyi tanıdıklarını anlatmak istedikleri zaman "Ben Paris'imi tanırım." veyahut "Siz Paris'inizi tanıyorsunuz." derler. Binaenaleyh bunlara bir adam şu şivenin gayri bir şiveyle mesela "Ben Paris şehrini tanırım." diyecek olsa bu sözü "Paris'imi tanırım." suretinde söylemediği için hiç de Paris'i tanımadığına hüküm verirler. Bir de bunlar meyanında "Paris çocuğu" denildiği zaman mutlaka Paris'te doğup büyümesi anlaşılmayıp belki orada çok zaman yaşayıp her hâline her sırrına vâkıf olmuş manasına gelir. İşte komisyonerle teati[128] eylediğimiz çend[129] kelime Paris'in acemisi olmadığımızı derhâl kendisine anlatmıştı da zeki komisyoner demişti ki:

– Merak etmeyiniz hemşehri! Sizi götüreceğim yer Boulevard de la Chapelle'in ucudur. Kibarzadegân yatağı değilse de namuslu bir adamın hanesidir.

Eşyamızı yüklenip önümüze düşen komisyoner arkasından biz dahi iki arkadaş kol kola vererek yürümeye başladık. Yolda şu gideceğimiz yer kendisini ürkütüp ürkütmediğini arkadaşıma sorduğumda:

– İşe iyi mübaşeret ettiniz. Şüphelenecek bir şey görmüyorum, cevabıyla beyan-ı emniyet eylediği cihetle ben de memnun oldum. Dedim ki:

– Paris'in böyle kenar köşelerinde polisin takayyüd[130] ve ihtimamı daha ziyade olur. Hiç merak etmeyiniz. Hakk Teala lüzumunu göstermesin ne zaman polise nida edecek olsak derhâl imdadımıza yetişir.

Epeyce yürüyüp bayağı yorgunluk hissetmeye başladığımız bir zamanda komisyonerimiz bir kapalı kapı önünde durdu. Çıngırağı çekti. İçeriden pos bıyıklı iri yarı kranta bir adam çıkarak komisyonerimiz bu adama:

– Mösyö Chevalier! Şimdi şimal şimendiferinden çıkan şu iki yolcuyu size getirdim. Boş odanız vardır ya? demesiyle derhâl anladık ki Mösyö Chevalier denilen zat hotelin kapıcılık hizmetini de kendisi ifa eyliyor. Maahaza herifin hâlî[131] olarak üç dört odası olduğunu haber alınca sevindik. Bu va-

[127] meani: manalar
[128] teati (eyle-): karşılıklı alıp vermek
[129] çend: birkaç
[130] takkayüd: dikkat
[131] hâlî: boş

kitte velev ki arabalı olsun sokak sokak gezip barınacak yer aramak pek de hoşa gitmeyeceği derkârdır. Ancak ayrı ayrı iki odaya muhtaç olduğumuzu bildirdiğimizde Mösyö Chevalier:

– İstediğiniz kadar oda bulabileceksek de o hâlde madama hizmet için bir de kadın hizmetçi icap edecektir ki işte bizde yalnız o yoktur, deyince yalnız burası biraz hoşa gitmedi. İki arkadaş yüz yüze bakıştık. Şu mahalle ihtiyacımız yalnız bu geceyi geçirmek için olduğuna göre arkadaşımızın hizmetini bir erkeğin deifa etmesinde beis görülemeyeceğine karar verdik. Odaları altışar franga pazarlık ederek gece taamı için dahi sipariş eylediğimiz şeylerin sekiz franga tedarik olunabileceğini hotelci efendi beyan edince pazarlığı uzatmayıp hemen kabul ettik.

Bize açılan odalar bu hotelin birinci katındaydılar ki en muteber odalar olduğu bundan anlaşılır. Hâlbuki bu odaların evvela kilimleri yoktu. Saniyen pencerelerdeki perdeler birer kısa başlıktan ibaret bulunup camları setr[132] edecek stor ve perde gibi şeylerden mahrumdular. Bundan dolayı müteaccib[133] kaldığımızı gören Mösyö Chevalier pencerelerin panjurlarını kapamak suretiyle tesettür mümkün olduğundan bahseyliyordu. Yatakları yokladığımızda vakıa temizlikleri pek de meşkûk[134] olmadıklarını gördükse de çarşaflar öyle patiskaya benzer ince şeylerden olmayıp yelken bezine daha ziyade müşabih idiyseler[135] de hotelci efendiyi nâ-hoşnud etmemek için yatakların hâlinden pek memnun göründük. Hatta yataklarının temizliği gibi elbette bize yedireceği taamların da nezafet ve taharetçe şüphe götürmeyeceği hakkındaki ümidimizi de dermeyan eyledik. Mösyö Chevalier'den ziyade bizi oraya getiren komisyoner bu bapta ita-yı teminata[136] müsaraat ederek yemeklerin daha mükemmeli arzu edilemeyecek derecelerde nefis olduğunu anlattı. Evvel-be-evvel komisyoner efendinin bu yoldaki teminatından kurtulmak için üç adet elli santimlik gümüş para vererek bir de teşekkür-i mahsusla onu işine gönderdik.

Mösyö Chevalier bir de aşçı çırağına benzer uşağıyla odalarımıza lazım gelen suları, peşkirleri filanları getirmekte olsunlar biz yataklarımızı iğrenmeksizin yatabilecek hâle ifrağın çaresini müzakereye başladık. Bu misilli nezafeti[137] meşkûk yerler için bir ihtiyat olmak üzere ben küçük sandığımda daima bir çarşaf bulundururum ki hîn-i iktizada kendimi bu çarşafla kefenleyip biraz daha gönlüm istirahatla o meşkûk yatağa gireyim diye! Fakat kemal-i teşekkürle itirafederim ki İstanbul'dan çıktım çıkalı şu ihtiyat çarşafa

[132] setr (et-): örtmek
[133] müteaccib (kal-): şaşırmak
[134] meşkûk: şüpheli
[135] müşabih: benzer
[136] ita-yı teminat: güvence verme
[137] nezafet: temizlik

müracaat mecburiyeti hiç baş göstermemiştir. O mecburiyete bu akşam boyun eğeceğimi arkadaşıma anlattığımda bu tedbiri o da beğendi. Dedi ki:

– Benim de küçük sandığımda birkaçı bir yere getirilirse yatağı, yastıkları mükemmelen çarşaflayacak mensucat vardır. Büyük mantomu da yorgan makamında üzerime çeker bu gecelik rahat ederim.

Bu geceye mahsus olan şu sefalet bizi bir hayli güldürdü. Ben ise şu Hotel Chevalier ile bir de bizim Beyoğlu'nun dördüncü beşinci derecedeki hotellerinin hâlini muvazeneye[138] başladım. Vaktiyle matbaamızı Beyoğlu'nda Haçapulo Çarşısı'nda tesis eylediğimiz esnada biraderim Mehmet Cevdet ile birkaç defa bu hotellerde geceyi geçirmiştik de mide bulanmaksızın yatılabilecek yerlerden olmaması üzerine evvel-be-evvel matbaamızda kendimize yatacak yer tanzimine mecbur olmuştuk. Bunlara nispetle Hotel Chevalier hakikaten pek temiz bir yer addolunabilirse de arkadaşım gibi gerçekten kibar bir kadına nispetle burada geceyi geçirmek binnisbe âdeta büyücek sefaletlerden addolunur.

Odalarımıza çekilip ber-mutat yıkandıktan sonra hotelcimiz ikimizin de kapısını vurarak:

– Sofranız hazırlanmıştır, beşaretini[139] tebliğ eyledi. Kolonya'daki kuşluk taamımızdan beri hiçbir şey yememiş olduğumuzdan şu on iki on üç saatlik açlık bir dereceye varmıştı ki o dereceyi takdir için kārilerimizin de bu kadar müddeti aç açına şimendifer dangırtıları içinde geçirmiş olmaları lazım gelir. Kim bilir ne müstekreh[140] şeyler yiyeceğimiz havfıyla korka korka yemek salonuna vardık. Bir de havfımızın aksine olarak soframızı pek iştiha-engiz bir surette görmeyelim mi? Meğer Mösyö Chevalier mutfağına da bizzat riyaset[141] eylediğinden ve kendisi de erbab-ı şikemden[142] madut olduğundan yemeklerinin mükemmeliyeti hakkında komisyonerin şehadeti pek sadıkaneymiş.

Kemal-i iştihayla taam eyledikten sonra odalarımıza çekilip o yorgunlukla bir de uykuya daldık ki en nazif ve muteber hotellerde geçirdiğimiz gecelerin uykusu belki de bundan daha mükemmel değildi.

Uykuya dalmaklığım âdeta alafranga saat üçü bulmuştu. Sofrada arkadaşımla bi'l-müzakere vermiş olduğumuz karar üzerine sabahleyin mümkün mertebe benim erkence kalkıp münasip bir yerde bir ikametgâh taharri[143] etmekliğim lazım geliyordu. Zaten daha Berlin'deyken Paris'e mahsus olan

[138] muvazene: karşılaştırma
[139] beşaret: müjde
[140] müstekreh: iğrenç
[141] riyaset: başkanlık
[142] erbab-ı şikem: mide düşkünü
[143] taharri (et-): aramak

hotelleri tetebbu ederek birinci derecedeki mükellef hotellerden kat'-ı nazar ikinci derecedeki hotellerin mevakiini ve tarifelerini filanlarını yoklamıştıysak da sergi münasebetiyle bunların her zamanki tarifeleri hükümden düşmüş olacaklarından Paris'te beher günümüzü kaçar franga geçirebileceğimiz kaziyesi[144] beni epeyce düşündürüyordu.

Sabahleyin gözümü açtığımda saatin alafranga on bir olduğunu yani öğle vaktine bir saat kaldığını görerek âdeta geç kalmış bulunduğuma teessüf ettimse de bir gece evvel Kolonya'daki mahut katedral saatinin dangırtısı hasebiyle de uykum epeyce muhtel[145] olmuş bulunduğu hâlde bir de dünkü seyahatim yorgunluğu munzam olduktan sonra sekiz saatten ibaret bir uykunun istiksar[146] olunamayacağını hükümle kendi kendimi mazur gördüm. Hemen kalkıp giyinerek sokağa fırladım.

İlk işim yeniden bir Paris planı almak oldu. Vakıa Paris'e mahsus elimde birisi meşhur Baedeker ve diğeri Bedel tarafından yapılmış iki mükemmel rehber bulunup bunlarda muhtasar[147], mufassal[148] birçok da planlar merbut ise de Berlin'de zihnime gelen bir şey üzerine Paris için bir de en mufassal ve rehbersiz yalnız bir plana muhtaçtım. Hatırıma gelen şey Paris'te hangi sokaklardan geçeceksem o sokakları plan üzerinde çizip şu kayıt ve zaptı hıfzeylemekti. Bu hâlde mezkûr plana ilk nazarda mürur[149] etmiş olduğum sokaklarla henüz mürur etmemiş olduğum sokakları görebilerek cevelanlarımı ona göre tanzim eyleyebilecektim.

Chevalier Hoteli'nden çıkar çıkmaz nerede bir kitapçı olup matlubum olan planı mübayaa[150] edeceğimi tayin edemediğimden saat hasebiyle bir araba isticar eyleyerek beni evvela en yakın bir kitapçıya götürmesini tembih ettim ve ol veçhile ilk tesadüf eylediğimiz kitapçıdan planı mübayaa eyledikten sonra arabacıya dedim ki:

– Beni Vendôme Meydanı'na, Castiglione Sokağı'na, Madeleine Bulvarı'na, Opera Caddesi'ne vesair bunlar gibi en çok hoteller bulunan yerlere götür. Hotellere birer birer girip oda arayacağım.

Paris arabacılarına böyle hotel taharrisi[151] gibi bir maksat için şu kadarcık emir verilmesi kâfidir. Adamcağız çalakamçı beyan eylediğimiz semtlere bizi götürdü. Vakıa maksad-ı esasî hotel bulmaktan ibaret olduğuna göre asıl bununla işgal-i zihn etmek lazım gelirdiyse de bence geçtiğim sokakları

[144] kaziye: konu
[145] muhtel (ol-): bozulmak
[146] istiksar (olun-): çok görülmek
[147] muhtasar: basit
[148] mufassal: ayrıntılı
[149] mürur (et-): geçmek
[150] mübayaa (et-): satın almak
[151] taharri: araştırma

zaten zihnimde menkuş[152] olan Paris planına tatbik eylemek dahi en esaslı maksattan bulunmasıyla asıl bu cihette hasr-ı zihn[153] eyliyordum.

Yirmiden mütecaviz hotellere başvurduk. Hiçbirisinde boş oda bulunmadığından her müracaat ettiğimiz yerden çarçabuk rücuumuz[154] bu hotel taharrisi maksad-ı esasîsindeki meşguliyeti azaltıyor ve geşt ü güzârımız âdeta Paris'te bu defaya mahsus bir ilk cevelan hükmünü alıyordu.

Bade'z-zuhr saat ikiye varıp da yirmi kadar birinci ve ikinci sınıf hotellerde yer bulamayınca korkmaya başladım. Ya hiç de yer bulamazsak? Vakıa birkaç tanesinde yalnız bir oda bulunabildiyse de bize mutlaka ve behemehâl iki oda muktezi[155] olduğundan onları bi't-tabii kabul edemedim. Bir aralık hatırıma geldi ki bir hotelde ayrı ayrı iki oda bulunamayacağına göre arkadaşımı başka hotelde iskân edip kendim dahi başka yerde sakin olayım. Vakıa bundan refikimin memnun kalmayacağı derkârsa da bir şey zaruret hükmünü aldıktan sonra o şeye katlanmamak akıl kârı değildir.

Nihayet döne dolaşa Caumartin Sokağı'nda, Grand Britannia Hoteli'nde üçüncü katta iki oda bulunabildiyse de bunlar henüz boşanmamışlardı. Derunundaki misafirler o gün saat dörtte kalkan katarla Paris'ten gidecekleri cihetle onların azimetinden[156] sonra odalar bize verilebilecekti.

Buna da razı oldum. Hatta misafirler henüz odalarda bulunup onlar çıkmadıkça gezip görmek kabil olamayacağından muayeneye de hacet görmeksizin hemen odaları kabul edeceğimi anlattım. Bu odalar ne kadar fena olsalar Hotel Chevalier'den daha fena olamazlar ya! Caumartin Sokağıysa Madeleine Bulvarı civarında, binaenaleyh Paris'in mümkün mertebe vasatında bulunduğundan semti bize tamamıyla muvafıktır. Hotel müdiresi bulunan kadına dedim ki:

– Misafirler gidinceye kadar biz eşyamızı getirip şöylece bir yere koyabiliriz değil mi? Kendimiz dahi o zamana kadar salonda vakit geçirebiliriz.

Kadın bu teklife rıza göstermesiyle pazarlığa giriştik. Odalara yirmişer frank istemesin mi?

Aman yarabbi! Birer Fransız altını! Hem de üçüncü katta oda! Derin derin düşünmekliğim kadına ne yolda tesir etti bilemem. Fakat bana acımışçasına bir tavırla dedi ki:

– Efendi! Benim size söylediğim söz size de bana da muvafık kalabilecek son surettir. Beni nafile yormamanızı ricayla beraber kendinizin de

[152] menkuş: kazınmış
[153] hasr-ı zihn (eyle-): kafa yormak
[154] rücu: dönme
[155] muktezi: gerekli
[156] azimet: gitme

yorulmamanızı tavsiye ederim. Elde iki telgraf var ki birisinde iki diğerinde üç oda tehyiesi[157] emrolunuyor. Fakat siz şuraya kadar gelip oda istemiş olduğunuz hâlde cevab-ı reddi size ve cevab-ı muvafakatı henüz Paris'te bile bulunmayan siparişçilere vermeyi mürüvvet-i insaniyeye muvafık bulamam.

Yalnız olsam Chevalier Hoteli'ndeki yatağı biraz daha temizlettirerek orada pek âlâ ikamet edebileceğim. Ama Paris'in bir kenarındaymış! Bana ne ziyanı var? Hatta sûrun haricinde bile olsa o kadar ziyanlı bir şey değildir. Gayeti her gün bir araba veya tramvay parası fazla masarif sayılacak ve nihayet yirmi dakika yarım saat zaman dahi beyhude geçecek! Fakat yanımda bir arkadaş var ki Paris'te müddet-i ikametimizce refakate karar verilmiş ve suret-i refakatinden istifade dahi edilmekte bulunmuştur. Onu öyle kenarda köşede oturtmak kabil midir?

Nihayet müdür hanıma muvafakat cevabı verdik evvela şimendifer istasyonundaki eşyamızı getireceğimizi ve badehu kendimiz geleceğimizi beyanla arabaya atlayıp doğruca Chevalier Hoteli'ne vardık. Zavallı arkadaşımız bizi bir hayli bekleyip merak bile etmeye başlamış. Paris'te yer bulmak filhakika pek müşkül olduğunu kendisine izah eyledikten sonra dedim ki:

– Üç suretin birini kabule mecbur olacaksınız. Birincisi ayrı ayrı hotellerde birer oda tutup oturmak.

– Demek oluyor ki refakate nihayet vereceğiz. Siz bunu nasıl telakki edeceğinizi bilememse de ben büyük bir teessürle telakki ederim.

– Bi't-tabii teessürün daha büyüğü bende vaki olur. Gelelim ikincisine: Paris'in garp cihetinde Neuilly veyahut şark cihetinde ve Vincennes taraflarında mı olur veya sair taraflarda köylerin birisi mi beğenilir, elhasıl Paris haricinde yer bulup oturmak!

– Çok şey! Biz Paris'e köyde oturmaya mı geldik yoksa Sergi-i Umumi'yi temaşaya mı?

– Hakkınız var. Üçüncüyse bir hotelin üçüncü katında ne idiğini göremediğimiz iki odaya yirmişerden kırk frank vermek.

– Yalnız oda kirası mı?

– Evet! Yalnız oda kirası!

Madam Gülnar dahi düşünmeye başladı. Yalnız oda kirası olarak yirmi frank verildiği hâlde masarif-i sairenin ne miktara varacağı düşünülmez mi? Benim kendim için ettiğim hesap yemek ve araba ve exposition vesaireye duhuliye[158] falan günde yüz franga takarrüb eyliyordu. Bir hayli düşündükten sonra arkadaşımız dedi ki:

[157] tehyie: hazırlanma

[158] duhuliye: giriş ücreti

– Ayrı ayrı hotellerde ikamet edildiği surette yirmi franktan aşağıya oda bulabilecek miyiz?

– Onu bilemem. Fiyatlarını sormadım. Fakat ümit dahi edemem.

– Herhâlde şu Grand Britannia Hoteli'nde bulduğunuz odalara nakl-i mekân edelim de işimize daha muvafık gelecek başka yer taharrisinden de geri durmayız.

Bu karar üzerine ben muvakkaten kendisini yine Chevalier Hoteli'nde bırakıp maiyetimdeki arabayla istasyona vardım. Birkaç büyük kışlayı bir yere getirirseniz Paris'in şimal istasyonunu teşkil etmiş olursunuz. Birçok yerlere girip çıktıktan ve komisyonerden komisyonere müracaat ederek nihayet sandıklarımızı güç hâlle bulup gümrük muayenesi mahalline geldim. Memur:

– Efendi! İtiraf ve ihbar edeceğiniz ne gibi eşyanız var? sualini irad eyledi ki Marsilya gümrüğüne dair vermiş olduğum malumat bu sualin mahiyetini kârilerimize anlatmıştır, cevaben gümrük memuruna:

– Efendi! Şu eşya ta Stockholm'den gelen bir kadın ve erkek eşyasıdır. Derununda gümrüğe müteallik hiçbir şey yoktur. Kanaat hâsıl etmezseniz açalım da muayene ediniz, dediğimde adamcağız gerçekten lutfedip bizi bilâ-muayene salıverdiğinden hemen sandıkları arabaya yüklettim. Doğruca Britannia Hoteli'ne gelip sandıkları kapıcıya bi't-teslim kendim durmaksızın tekrar Chevalier Hoteli'ne gittim arkadaşı da alıp hotele getirdim.

Kârilerimin nazar-ı tetebbu-i pişgâhında bir Paris planı açık bulunmalıdır da burada "gittim" ve "geldim" deyiverdiğim haberlerin hükmünü o plana tatbikle tayin etmelidirler. O gün öğleden bir saat kadar evvel Chevalier Hoteli'nden çıkarak nihayet arkadaşımızı Büyük Britannia Hoteli'ne getirdiğimiz zaman saat tamam beş olmuştu. Demek oluyor ki bizim gelip gitmekler tamam altı saat devam eylemişti. Bereket versin ki isticar[159] ettiğim arabacı zeki bir adam olup evvelden vermiş olduğum talimatı matluba tamamı tamamına muvafık olarak icra ettiğinden her gidip geldikçe beni başka sokaklardan götüre götüre şimal istasyonuyla Vendôme Meydanı arasında bulunan Paris sokaklarını bana tamam matlubum veçhile seyr ü temaşa ettirmiş oldu ki işte bunu mükemmel bir cevelan ve bir büyücek kâr addedebilirim. O gün ben de aç kaldım arkadaşım da! Zavallı kadıncağız bonbon ve pasta nev'inden birkaç parça hamur işi getirip yiyerek onunla iktifa eylemiş. Bense bir defa arabacıya bir parça ekmekle biraz da grevyara peyniri aldırtıp araba içinde onu ekl[160] edebilmiştim. Bu kadar zahmetler, meşakkatlerle ele geçirebilmiş olduğumuz odalar dahi matluba muvafık

[159] isticar (et-): kiralamak

[160] ekl (et-): yemek

çıkmamış olurlarsa ne dersiniz?

Hotelin üçüncü katında bulunması bu odaların kusur-ı yegânesi değildi. An-asıl yekpare bir koğuş gibi bir büyük yer olup yalnız birer tahta perdeyle üç dört odaya taksim olunmuşlardı ki bir odada öksürülse diğerinden işitilmemek kabil olmayıp hele girilebilmek istidadından ârî bir abdesthanenin de bize tahsis olunan odaların yanıbaşında bulunması hiç affolunamayacak bir kusurdu.

İki arkadaş bu odaların kabil-i iskân[161] olamadıklarını hükmeyledikse de tebdilleri[162] emrinde ittihad-ı efkâr[163] hâsıl edemedik. Vakıa Chevalier Hoteli'ndeki odalardan daha fena olan bu yerlere yirmişer frank yevmiye kira verilmesi hiçbir insaf ve hesapla tevfik-i kabul edebilecek hâlattan değilse de ya bundan daha başkalarını, daha iyilerini bulamayacak olursak?

Ertesi günü yine hotel aramaklığı bana deruhte ettirmek için bin türlü mülahazat-ı hakîmaneyle bast-ı mütalaat[164] eyleyen arkadaşıma dedim ki:

– Paris'teki müddet-i ikametimiz böyle kocaman kocaman günleri hotel aramak arkasında sarfa müsait olacak derecelerde değildir. Vakıa burasını size layık görmek şöyle dursun kendime bile layık göremiyorsam da bakalım biraz sabır edelim. İhtimal ki alt katta bulunan odalar boşalır. Hiç olmazsa size orada bir oda buluruz da ben burada kalırım. Yahut iki oda birden boşalır. Bu da olmazsa bir bildiğim rast gelip daha başka bir yerde oda bulunur. Herhâlde Paris'çe görülecek en mühim işimiz oda taharrisiymiş gibi zamanımızı yalnız buna sarf etmeyelim. Asıl tetebbu ve temaşa işimize bakalım. Bu söz bizim arkadaşı memnun edemedi. İki taraftan birkaç lakırdı teati olundu ki tavr-ı dürüştanelerinden[165] naşi[166] onları burada irad etmeyi gönlüm tecviz eylemez. Nihayet bu akşama mahsus bir mütareke[167] akdiyle sergiye gitmeye ve ertesi gün için herkes harekâtında serbest kalmaya karar verdik.

Çare yok. Paris her zamanki hâl-i tabiisinde değil ki olur olmaz şeyler için habl-i refakati[168] kırılmaktan muhafazaya imkân tasavvur edilsin! Şu kadar fena bir odaya yirmi frank vermeye mecbur olduğumuz hâlde şimdiye kadar sair memleketlerde oturduğumuz yerlerin emsalini arayıp da otuz kırk ve belki elli frank vermek lazım gelirse bizim muvazeneyle[169] tevfik kabul ettirilebilir mi? Refakatte en esaslı şart iki refikin birbirine hiç bâr[170]

[161] kabil-i iskân : yerleşilebilir
[162] tebdil: değiştirilme
[163] ittihad-ı efkâr: fikir birliği
[164] bast-ı mütalaat (eyle-): uzun uzun açıklama yapmak
[165] tavr-ı dürüştane: kabalık
[166] naşi: dolayı
[167] mütareke: ateşkes
[168] habl-i refakat: arkadaşlık zinciri
[169] muvazene: bütçe
[170] bâr: yük

olmamalarıdır. Velev ki bi'z-zarure olsun arkadaşıma bâr olmak tahakkuk edince onun ihtiyarını kendi elinde bırakıp kendi ihtiyarıma da ben malik olmayı tercih edersem yine insaniyetkârane bir iş görmüş olurum.

Britannia Hoteli'ndeki odalardan dolayı teati eylemiş bulunduğumuz şedidü'l-meal[171] kelimeler o akşam Sergi-i Umumi'ye hin-i azimetimizde sair seyahatlerimiz gibi gayet müteveffikane[172], müdekkikane refakatimize mani olamadı. Akşam taamını da sergide etmek mukarreratımız cümlesinden bulunmasıyla Britannia Hoteli'nden bir arabaya binerek Concorde Meydanı ve d'Orsay Rıhtımı tarikiyle Invalides kapısından Sergi-i Umumi'ye girdik. Evvela Invalides Kışlası önünde olan birinci kısım sergiyi piyade olarak dolaşıp badehu Decauville kumpanyasının yapmış olduğu küçük şimendifere râkiben asıl büyük sergi mahalline varıp orada şimendiferden inerek gezebileceğimiz kadar yerleri maşiyen[173] gezip gördük. Sergi-i Umumi hakkında suret-i müstakilede[174] malumat vereceğimden bu günden bed' ile müşahedatımı hikâyeye başlayamayacağım.

Sergi derununda hemen adım başında tesadüf edilen taamhanelerden birisine girip mükemmelen karnımızı doyurduktan sonra tekrar Eyfel Kulesi civarını ve yeni şelaleleri filanları dolaşmaya koyulup bir de o esnada Sırplı Mösyö Pasiç'e rast geldik ki bunlar diğer arkadaşımız Doktor Yanpolski ile beraber bir gün evvel Belçika'dan Paris'e gelmişmiş.

Suret-i seyahat ve sergüzeştimizi birbirimize anlattığımız sırada ezcümle son sefaletimiz olmak üzere gerek Chevalier ve gerek Britannia Hotelleri'nden ne kadar pahalı ve fena birer odaya duçar olduğumuzu anlattığımızda Pasiç dedi ki:

– Hotel Dominisi'ye başvurmadınız mı? Ben oradayım. Pek de rahatım.

Filvaki ben o gün Hotel Dominisi'ye dahi başvurmuşsam da yalnız bir oda bulunduğunu haber alarak fiyatını bile sormamıştım. Mösyö Pasiç dedi ki:

– Ben "sous-sol" yani zemin katıyla birinci kat arasındaki kemerli odaların birisindeyim. Kirası günde yirmi franktır. Fakat hotel gayet itibarlı bir mahalde olduğu gibi mefruşatı, yatakları da pek yolundadır. Hele taam salonlarının intizamını hiç sormayınız.

Madam Gülnar ile birbirimizin yüzüne bakakaldık. Eğer Pasiç'in dediği sahihse daha o akşamdan itibaren bu hotele nakl-i mekân lazım gelecek. Fakat bakalım iki oda bulunabilecek mi? Herhâlde bir ihtiyat olmak üzere

[171] şedidü'l-meal: şiddetli; kaba; sert
[172] müteveffikane: uyumlu
[173] maşiyen: yürüyerek
[174] suret-i müstakile: özel olarak

Osmanlıca olarak arkadaşıma dedim ki:

– Tamamsiz Dominisi Hoteli'ne nakl-i mekân ederek Sırplı dostumuzla akd-i refakat edersiniz. Eğer bir yer bulunursa bana da haber verirsiniz. Bulunmadığı surette ben çâr nâ-çâr Grand Britannia Hoteli'nde kalırım. Hotellerimizi ayırdığımızdan dolayı siz dahi arkadaşsız kalmamış olursunuz.

Bu teklifim reddolunmadıysa da ez dil ü can[175] kabul edilmedi. Hatta kinayeli bir lakırdı olmak üzere denildi ki:

– Paris'te kendimi ne size ne de Mösyö Pasiç'e bâr etmeyebilirim. Zaten hotel meselesi bizi epeyce yormuş olunduğundan o yorgunluğu şimdi tecdid[176] ve tezyid[177] etmeyelim. Sergiyi gezelim. Her cihetine bir kere başvurmuş olalım da ahval-i umumiyesine dair bir fikr-i icmalî[178] peyda etmiş olalım.

Filvaki öyle yaptık. Gecenin saat onuna kadar sergiyi gezip badehu bir arabaya râkiben Grand Britannia Hoteli'ne geldik. Akşam taamımızı henüz birkaç saat evvel etmiş bulunduğumuzdan gece taamına hacet görmeyerek ve o günkü jurnallere yazılacak epeyce işlerimiz olduğu gibi yarın Paris'te edeceğimiz cevelanları tayin için dahi rehberlere filanlara müracaat lazım gelerek hemen odalarımıza çekildik.

SERGİ HAKKINDA BİR İCMAL-İ UMUMİ

Paris sergisi hakkında gazeteler o kadar tafsilat vermişlerdir ki benim için bu seyahatnamede ondan hiç de bahsetmemeye imkân vardır. Fakat herkesin görgüsü bir başka türlü olmak tabii olup malumattan ziyade mütalaat iradı için yine sergiden bahsetmeye zaruret vardır.

Sergi hakkında müddet-i ikametim olan iki hafta zarfında peyda eylediğim mülahazatı peyderpey serd[179] etmeye medar olmak üzere evvela asr-ı hazırın müessesat-ı mücizkâranesinden[180] addolunan bu sergiye dair kârilerime bir fikr-i icmalî vermeliyim. Bunun için eğer ellerinde bir de Paris planı bulundurabilirlerse tefhim[181] ve tefehhüm[182] kaziyesi daha ziyade kolaylanmış olur.

Paris şehri hemen armudî denilen bir şekil teşkil eder. Bu armudînin sap ve müdevver[183] tarafı şehrin şark cihetidir. Uç ve sivri tarafı da garp cihetine

[175] ez dil ü can: çok isteyerek
[176] tecdid (et-): yenilemek
[177] tezyid (et-): artırmak
[178] fikr-i icmali: özet fikir
[179] serd (et-): anlatmak
[180] müessesat-ı mücizkârane: mucizevi kurumlar
[181] tefhim: anlama
[182] tefehhüm: anlaşılma
[183] müdevver: yuvarlak

düşer. Seine Nehri Paris'in cenub-i şarkisinden derun-i şehre dâhil olup azim bir kavisle merkezine doğru ilerledikten sonra cenub-i garbisinden huruc[184] eyler. Bu hâlde Louvre ile Tuileries Sarayı, Paris'in âdeta merkezi addolunur. Tuileries'nin önünde yani garp cihetinde yine kendi namına mensup vâsi bir bahçe ve onun dahi önünde yani garp tarafında Concorde Meydanı ve onun da önünde yani hep garp tarafında Champs-Élysées Avenuesu vardır ki Paris'in en vâsi yerleri işte buralardır. İşbu Concorde Meydanı'nın cenub-i garbi cihetinde ve Seine Nehri'nin sol taraf sahili üzerinde Invalides Meydanı bulunur ki "Invalides" yani sakatat-ı askeriye kışlasının önünde vâsi bir meydandır. Bu meydanın arzı iki yüz elli ve tûlü beş yüz metre kadar ki kıyas edilecek olursa hemen karşı tarafta vaki Concorde Meydanı kadardır. Invalides Meydanı'nın yine cenub-i garbisinde "Champ de Mars" denilir daha vâsi bir meydan bulunup bu da Mekteb-i Harbiye'nin önünde ve bir güzel talimhane hükmündedir. Champ de Mars'ın tûlü bin ve arzı beş yüz metre olduğundan cesametçe Invalides Meydanı'nın dört misli kadardır.

Bu iki meydanın ara yeri şekl-i müsellese[185] karib bir mahalle teşkil eder. Fakat nehir boyunca iki meydan d'Orsay Rıhtımı denilen gayet vâsi bir rıhtım ile yekdiğerine merbuttur[186] ve işte Sergi-i Umumi dahi bu Invalides ve Champ de Mars Meydanlarıyla bir de d'Orsay Rıhtımı üzerine tertip ve inşa olunduktan maada Champ de Mars'ın şimal-i garbisine doğru nehrin karşı tarafında vaki ve d'Léna Köprüsü ile yine Champ de Mars'e merbut olan Trocadero Bahçesi'ne doğru Sergi-i Umumi mahalli uzatılmıştır.

Şu tarif eylediğimiz dört parça yer yani Invalides ve Champ de Mars Meydanları ve d'Orsay Rıhtımı ve Trocadero Bahçesi, Paris planı üzerinde tetkik ve tetebbu edilecek olsa bunların hemen yekdiğerine münasebeti görülemeyerek o koca Sergi-i Umumi'yi böyle perakende yerlere nasıl yerleştirip de bir de intizam verebilmiş olduklarına insan ziyadesiyle taaccüb eder. Hele Invalides Meydanı'nda Champ de Mars'e doğru Decauville kumpanyasının ihtira-kerdesi[187] olan küçük şimendiferle gidilirken Bosquet Caddesi'nin altına tünel yapılmak ve piyade olarak gidilirken bunun birkaç cadde üzerine gayet yüksekten köprü kurulmak gibi ameliyatla Sergi-i Umumi'yi iki meydan arasındaki mahalleden tefrik etmişlerdir ki Sergi-i Umumi başlı başına bir memleket demek olduğu hâlde onu derununda münderiç olduğu Paris şehrinden bi'l-külliye müstakil bir hâle koymak için iltizam edilen ameliyat hakikaten muhayyir-i ukûldür.[188]

[184] huruc (eyle-): çıkmak
[185] şekl-i müselles: üçgen
[186] merbut: bağlanmış
[187] ihtira-gerde: icat
[188] muhayyir-i ukûl: hayret verici; hayranlık uyandırıcı

Paris'te böyle bir sergi yapmak için muvafık gelebilecek yerler ya bu Invalides Meydanı ile Champ de Mars olabilir veyahut Tuileries Bahçesi ve Concorde Meydanı ile Rond Point denilen yere kadar Champs-Élysées arazisi birleştirilip sergiyi oraya yapmak icap eder. Bundan evvel Paris'te yapılan bir küçük sergiyi yalnız Champs-Élysées'ye yapmışlar ki "Sanayi Sarayı" namıyla binası hâla mevcuttur. Eğer bu üç yer birleştirilecek olursa Champ de Mars'ın üçü kadar bir vâsi meydan husule gelmiş olarak tamam bir Sergi-i Umumi mahalli teşkil edilmiş olur. Bu defa Champ de Mars'ta yapılmış olan Eyfel Kulesi ve Makine Galerisi ve merkez kubbesi ve Orta Galeri gibi ebniye-i cesimenin yıkılmamasına karar verilmiş olduğundan Champ de Mars artık meydanlıktan çıkıp hatta talimhane olmak üzere Paris civarında yeni bir mahal tedarikine de lüzum görülmekte bulunmuştur. Bu hâlde ileride Paris şehri bir Sergi-i Umumi daha yapacak olursa Tuileries Bahçesi ve Concorde Meydanı ve Champs-Élysées'nin birleştirilmesinden başka Paris'te hiçbir meydan kalmamış demektir ki bu mahallerde Sanayi Sarayı'ndan maada bina bulunmaması da "meydan" unvanını ancak buraya hasr ve tahsis eyler.

İmdi Paris Sergi-i Umumisi hakkında bir fikr-i icmalî hâsıl eylemek için şu Invalides Meydanı ile Champ de Mars Meydanı'nı ayrı ayrı tetebbu eylemek ve bu tetebbu esnasında nazar-ı tedkiki d'Orsay Rıhtımı ile Trocadero Bahçesi'ne kadar da vardırmak lazım gelir.

Paris'te ilk yapılan Sergi-i Umumi Champs-Élysées'te yapılıp ikincisi Champ de Mars'te yapılmışlardı ki bunların her biri diğerine baskın olduğu hâlde bu defa yapılan şu dördüncü Sergi-i Umumi böyle Invalides Meydanı ve Champ de Mars ve d'Orsay Rıhtımı ve Trocadero Bahçesi gibi dört mahalde yani cem'an yekun seksen dört hektar arazi üzerinde yapılmasından dolayı vüs'atçe diğerlerinden iki mislinden ziyadeye varmasından kat'-ı nazar sair sergilerde ebniyenin en çoğu ağaçtan kârgir[189] taklidi yani birer muvakkat görünüşten ibaret yalancıktan şeyler suretinde yapılmış oldukları hâlde bu defa taş, ağaç, demirle yapılan her bina ait olduğu sınıf-ı mimariye göre bir mükemmeliyet-i hakikiyeyle yapılmış olmasından dolayı da bu defaki sergi sair emsaline tefevvuk[190] eder. Erbab-ı vukuf eğer Fransa bundan böyle bir sergi daha yapacak olursa bu defaki serginin fevkine çıkabilmek âdeta muhal[191] olacağını şimdiden hükme takarrüb etmişlerdir.

Serginin aksam-ı erbaası[192] meyanında en vâsi Champ de Mars olduğu

[189] kârgir: beton
[190] tefevvuk (et-): üstün olmak
[191] muhal: imkânsız
[192] aksâm-ı erbaa: dört bölüm

gibi en mühimi de d'Orsay'dır. Sanayi-i nefise ve sanayi-i mütenevvia-i mühimme ve makineler dairesi ve bütün dünya yüzündeki memalikten bu sergiye iştirak edenlerin devairi ve Eyfel Kulesi ve Büyük Çeşme ve şelaleler hâsılı en ziyade şayan-ı temaşa olan şeyler hep Champ de Mars'ta cem edilip onun mukabilinde bulunan Trocadero Bahçesi bahçıvanlığa dair fünun ve sanayinin derece-i mükemmeliyetini gösterir bir sergi hâline konulmuştur. d'Orsay Rıhtımı ise ziraat sergisi addolunarak gerek Fransa ve gerek bütün dünyanın usul-i ziraatine dair eşya kâmilen orada cem' olunmuştur. Invalides Meydanı da Fransa Posta ve Telgraf ve Harbiye ve Sıhhıye Nezaretlerine ait bilcümle icraatı havi bir sergi hâline konulup bilhassa Cezayir ve Tunus ve Fransa müstemeratıyla[193] Fransa himayesinde bulunan yerler sergisi ittihaz edilmiştir. İşbu memalik ve müstamerat-ı baidenin[194] her birine ait köylerden birer mostranın[195] işbu Invalides Meydanı'nda cem' edilmesi Champ de Mars'tan sonra ehemmiyetçe ikinciliği burası için teslim ettiriyor.

Serginin yirmi iki kapısı vardır ki bunların birtakımı sergi mahallini mütecavir[196] olduğu mahallelerden tefrik eyleyen sokaklarda bulunarak onlar ale'd-devam[197] açık bulunmazlar. Bütün gün akşama ve gece dahi sergi kapanıncaya kadar açık bulunan kapılar Hariciye Nezareti Dairesi yanındaki Invalides Kapısı ve Rapp Caddesi yanındaki Rapp Kapısı ve Motte Picquet ve Suffren ve Deschanel ve Trocadero Kapısı olup diğerleri akşam alafranga saat altıda ve bazıları saat sekizde kapanırlar. Asıl işlek kapı Invalides Kapısı olduğu şüphesizdir. Zira Paris'in en kalabalık kısm-ı vasatisine[198] mukabil bulunan kapı odur.

Champ de Mars ile Trocadero Bahçesi, d'Léna Köprüsü ile ittisal[199] kesp ederek Seine Nehri bu iki kıta arasında ufacık bir kanal suretini aldığından insan serginin en büyük kısmını yek nazarda umumen temaşa etmek isterse d'Léna Köprüsü'nün ta orta yerinde bulunarak iki tarafına doğru medd-i enzar[200] etmelidir. O zaman nazar-ı temaşası Eyfel Kulesi'nin kemerleri altından geçip cenub-i şarki cihetinde serginin müntehasını teşkil eyleyen Makineler Galerisi'ne kadar vasıl olacağı gibi diğer cihetten Trocadero Sarayı'na kadar da imtidat[201] eder ki nezaretin bundan daha vâsi ve daha mükemmeli hiçbir noktadan müyesser olamaz.

İşbu d'Léna Köprüsü'nden Champ de Mars'e doğru bi't-teveccüh

[193] müstemerat: sömürgeler
[194] müstamerat-ı baide: uzak sömürge ülkeleri
[195] mostra: örnek
[196] mütecavir: komşu
[197] ale'd-devam: sürekli
[198] kısm-ı vasati: orta kısım
[199] ittisal (kesbet-): birleşmek
[200] medd-i enzar (et-): bakışlarını uzatmak
[201] imtidat (et-): uzamak

yürünmeye başlandıkta köprünün müntehi[202] olduğu rıhtım kenarında ve âdeta Seine Nehri içinde petrol gazı sergileri, elektrik ve vapur makineleri ve yel değirmeni ve gemiciliğe müteallik eşya sergileri görülür. Gemicilik sergisinin müntehasında azim bir şekl-i müstedirde[203] bir de müstemerat-ı baide panoraması bulunur.

Nehir içindeki bu sergiler geçilir geçilmez yani d'Orsay Rıhtımı'nın ucuna varılır varılmaz serginin medhalinin iki tarafında mesakin-i beşeriye expositionu görülür ki bunlar rûy-i arzda nev'-i beşer en adisinden en âlîsine kadar ne gibi binalar derununda sakin bulunuyorlarsa her birinin birer modelinden ibarettir. İşbu mesakin-i beşeriye sergisinin sağ ucunda "Duval" namıyla azim bir lokanta bulunup binden mütecaviz müşterinin def'aten taam edebilmelerine müsaittir.

Sağlı sollu şu mesakin-i beşeriye sergileri arasından geçilip biraz daha ileriye varıldıkta yine sağda solda Decauville'in yaptığı küçük şimendifer istasyonları görülür ki bu nev' şimendiferler kariben[204] bir makale-i mahsusa teşkil edeceklerdir. d'Léna Köprüsü'nden işte bu şimendiferler istasyonlarına kadar elli nihayet altmış hatvede[205] gelinebilir ki tamam Eyfel Kulesi mukabilinden sergiye girilmiş olur. Bir ol kadar daha yürünse kulenin şimal ve garp namlarına mensup olan ayakları arasındaki kemer altından girilmiş olacaktır. Ancak biz Sergi-i Umumi hakkında kârilerimizce peyda ettireceğimiz fikr-i icmalîde suhulet[206] olmak için buradan Champ de Mars'a girer girmez ulu orta Eyfel Kulesi altına doğru yürüyüvermeyeceğiz. Şurada Champ de Mars'ın heyet-i umumisine bir nazar için birkaç dakika tevakkufa[207] mecburuz.

Evvelce dahi haber vermiş olduğumuz veçhile Champ de Mars beş yüz metre arzında bin metre tûlünde bir meydan olup bu hâlde bir murabba-i mustatil[208] teşkil ederki bizim tevakkuf etmiş olduğumuz medhal[209] dahi bunun tamam şimal-i garbisine[210] isabet eyleyen dıl'-ı asgarıdır.[211] Eyfel Kulesi bu dıl'a altmış metre kadar karib olarak mustatilimizin arzının tamam orta yerini işgal eyler. Kulenin kaidesi yüz metre arzında ve ol miktar tûlünde bir murabba-i tam[212] olup bu hâlde murabba-i mezkûrun her iki tarafıyla asıl Champ de Mars mustatilinin iki dıl'-ı etvali[213] arasında sağlı sollu birer

[202] müntehi (ol-): uzanmak
[203] şekl-i müstedir: yuvarlak
[204] kariben: yakında
[205] hatve: adım
[206] suhulet: kolaylık
[207] tevakkuf: durma
[208] murabba-i mustatil: dikdörtgen
[209] medhal: giriş
[210] şimal-i garbi: kuzeybatı
[211] dıl'-ı asgar: kısa kenar
[212] murabba-i tam: kare
[213] dıl'-ı etval: uzun kenar

murabba meydan teşekkül etmiş olur.

Evvela tevakkuf ettiğimiz noktadan sağ tarafı tetebbu eyleyecek olursak İsviçre ve Arjantin cumhuru ve Brezilya ve Meksika ve Venezuella ve Şili ve Peru ve Salvador ve Nikaragua ve Bolivya cumhuriyetlerine mahsus olarak yapılmış olan daireleri bu tarafta göreceğimiz gibi Çocuklar Sarayı denilen bir büyük bina daha görürüz ki oyuncak ve elbise vesaire gibi hep etfale müteallik eşyayı camidir. Bir de denizlerde gemilerin nasıl başvurup yalpa ederek seyr ü hareket etmekte bulunduklarını taklit için yapılmış bir mahal görürüz ki bayramlarda bizim çocuklar için yapılan ve "atlı karınca" denilen döner çadıra müşabih[214] olup fakat o çadıra merbut arabalara bedel buna büyücek sandallar rapt edilmiş ve makine kuvvetiyle çevrildiği zaman bunlar fırtınalı havada gemilerin seyr ü seferlerini taklit eder surette hareket etmekte bulunmuştur. Yine bu civarda küre-i arzın bir milyonda bir kısmına müsavi azim bir küre şekli yapılıp ona mahsusen inşa edilmiş bulunan bina dâhiline konulmuş olduğunu görürüz ki bir frank ücret-i duhuliyeyle[215] evvela binanın ta üstüne kadar asansör makinesiyle çıkılıp badehu şekl-i küre etrafından helezonî ve azim bir merdiven gibi dolaşa dolaşa aşağıya kadar inen tabakat-ı maileden[216] küre-i mezkûre temaşa edile edile aşağıya kadar inilip bu kısmın ortalık yerinde tamam Eyfel Kulesi'nin cenup ve garp ayakları mukabilinde büyücek bir lak[217] ve etrafında muhtasar[218] bir bahçe yapılarak bir de "Tortel [?]" Lokantası namıyla azim bir lokanta inşa olunmuştur.

Evvelce tevakkuf etmiş bulunduğumuz noktadan bir de sol cihetimizdeki murabbaa atf-ı nazar-ı tetebbu[219] edecek olursak görürüz ki kulenin şimal ayağıyla şimendifer istasyonu arasında tütünler sergisi ve onun yanında Mösyö Eiffel'in hanesi ve Paris gaz idaresiyle telefon idaresinin daire-i mahsusaları vardır. Bunların her ikisi ayrı ayrı şayan-ı ehemmiyet ve temaşadırlar. Gaz dairesi yalnız bir karıyla bir kocanın ikametine mahsus gayet güzel bir hane suretinde yapılmıştır ki müzika salonu, misafir salonu, iş odası, yatak odası, yemek odası, mutfak, hamam vesaire gibi iktiza eden taksimatın kâffesini havi olup gerek teshin[220] ve gerek tenvir[221] için hep gaz istimal olunur. Mesela sobalarda, şöminelerde, mutfakta, hamamda ateş yerine gaz yanar. Lambalarda, mumlarda hep gaz ziyası görülür. Fakat hane o kadar müzeyyendir[222] ki yalnız bir karıyla bir kocadan ibaret familya için

[214] müşabih: benzer
[215] ücret-i duhuliye: giriş ücreti
[216] tabakat-ı maile: eğimli tabakalar
[217] lak: (Fr. lac) göl
[218] muhtasar: küçük; dar
[219] atf-ı nazar-ı tetebbu (et-): dikkatle bakmak
[220] teshin: ısıtma
[221] tenvir: aydınlatma
[222] müzeyyen: süslü

bu kadar külfetli bir ikametgâh tesisi öyle olur olmaz bahtiyarlara müyesser görülemez.

Telefonhanede Mösyö Edison'un bilcümle ihtiraatı[223] teşhir edilmekte bulunup fonoğraf denilen mucizkârane alet sandığı kendi kendisine söyler durur. Oradaki telefon hunilerini insan kendi kulaklarına tatbik edince Opera Tiyatrosu'nda icra edilmekte bulunan müzikayı pek âlâ istimâ' eyler ki bunu Stockholm'deyken daha hususî ve daha mükemmel bir surette tecrübe eylemiştik.

Gaz ve telefon dairelerinin üst tarafında birisi İsveç ve diğeri Norveç'e mahsus iki daireyle onların da öte tarafında bir Finlandiya dairesi vardır ki bu memleketlerin eşya-yı nefise ve gayr-ı nefisesini havi olarak teşhir ederler. Finlandiya dairesinin öte tarafında "Gün" Lokantası ve onun yanında bu sergiye gelen İngiliz erbab-ı sanayiine nezaret eyleyen komiser dairesi ve yine Gün Lokantası'nın önünde elmas tıraş etmeye mahsus fabrika mostrası vardır ki bu fabrikada asıl şayan-ı temaşa olan şey işlenmişi başka işlenmemişi başka olarak tabak doluları enva-i mücevheratın sık demir parmaklıklar arkasındaki raflar üzerinde parıl parıl parlamasından ibarettir. Elmasın nasıl tıraş edildiği pek de görülemez. Çünkü göze görünen makine ufacık değirmen taşı gibi bir çarkın fırıl fırıl dönmesinden ibaret bulunup bir de kol kalınlığında ve yarım arşın uzunluğunda demirden mamul kalıp üzerindeki deliklerden birisine sokulmuş ve yerleştirilmiş olan elmasın bir çark-ı devvar[224] üzerine konulması görülür ki elmas o çarka temas ettiği için asıl göze görünen şey demir kalıptan ibaret kalır. Murabba-i mezkûrun sol taraf-ı müntehasında bazı hususî haneler modelleri yapılmıştır ki bundan dahi gerek mimarlığın son terakkiyatı ve gerek sanat-ı tefrişiyenin[225] en yeni suver[226] ve derecatı temaşa edilir. Yine bu cihette "Folies Parisienne" Tiyatrosu'nun yaptırdığı ahşap tiyatrohane bulunup onun yanında bizim tütün rejisinin inşa ettirdiği güzel barakayla onun da mukabilinde "Rus İzbesi" namıyla Rus köylülerine mahsus olan haneler numunesinden birisi vardır.

İşte Eyfel Kulesi'yle Champ de Mars'ın bu kulenin iki tarafına isabet eden şimal-i garbi köşelerindeki sergi binalarının hemen kâffesini tadad[227] eylemiş olduk. Şimdi tevakkuf eylemiş olduğumuz noktadan yüz yüz elli adım kadar ileriye doğru yürüyelim de tamam Eyfel Kulesi'nin oporta yerine gelelim.

Bazı tafsilatı ileride suret-i müstakilede beyan olunacağı üzere bu Eyfel

[223] ihtiraat: icatlar
[224] çark-ı devvar: dönen çark
[225] sanat-ı tefrişiye: döşemecilik sanatı
[226] suver: suretler; biçimler
[227] tadad (eyle-): saymak

Kulesi şark, garp, şimal, cenup namlarına mensup olarak dört ayak üzerine bina edilmiştir. İşbu ayakların her biri yirmi beşer metre arz ve tûlünde som kârgir birer bina-yı müstakil teşkil ederler ki araları da ellişer metre açıktır. Bu elli metre açıklığın üzeri altmış metre irtifaında heybeti nazarlara dehşet veren birer kavs-i âheninle[228] çevrilmiştir. Kuleye takarrüb[229] edildikçe üç yüz metreye varan irtifa artık görülebilip takdir olunabilmekten baid kalmış olur. İnsan yalnız bu azim demir kemerleri görebilmek için fesi başından düşünceye kadar başını kaldırmaya mecbur olur. Alelade bakışla yalnız sağlı sollu iki tarafındaki ayakları ve bir de bunlara mukabil bulunan ve ileri tarafta kalan diğer ayakları görebilip tepesinin üstünde milyonlarca okka sıkletinde üç yüz metre mürtefi bir kule bulunduğundan hemen haberdar olamayacak bir hâle gelir. Zira bu noktada asıl nazar-ı dikkatini "Saint Vidal" Çeşmesi işgal eder.

"Saint Vidal" bu çeşmeyi yapan mühendisin ismi olup çeşme dahi tamam Eyfel Kulesi'nin kaidesini teşkil eyleyen murabbanın merkezindedir. Beş uçlu bir yıldız şeklindeyse de uçlar sivri olmayıp müdevver[230] olmak üzere resmedilmiştir ki devr-i umumisinin[231] kutru[232] on iki ve irtifaı dokuz metredir. Bu çeşme birtakım heyakil-i azimenin[233] ictimaıyla vücuda getirilmiştir. Güya "hakikat" ve "tarih" ve "aşk" birer insan suretinde tecessüm edip Müşteri mabuduyla güneş heykelinin etrafında ictima eylemişler ve yine bir şekl-i beşerde tecessüm eyleyen gece bunları ihata eyleyen ziyayı istila etmeye çalışıyormuş da muvaffak olamıyormuş suretinden ibaret bulunan bir hayal-i şaireneyi bu heykeller pek güzel tasvir etmekte bulunmuşlardır. Heyakil-i mezkûrenin altında da kıtaat-ı hamse-i âlem[234] tasvir olunmuştur. İnsan nazar-ı temaşasını yalnız bu çeşmeye hasr edip de tepesi üstündeki heykel-i azim-i âhenini[235] unutacak olsa çeşmenin cesameti insanın nazarında pek güzel taayyün[236] ederse de gözlerini kaldırıp semt-i re'sindeki bî-hesap demir yığıntısını görünce bu çeşme küçüle küçüle âdeta küçücük bir fıskıye menzilesine iner.

Biraz daha ileriye giderek kulenin şimal ve şark ayakları hizasından harice çıkalım da yine biraz tevakkuf edelim. Buraya kadar Champ de Mars'ı teşkil eyleyen mustatilin rub'undan[237] biraz ziyadesini gözden geçirmiş sayılırız. Bundan ileriye gözümüzün önüne gayet muntazam bir bahçe gelir ki arzı iki yüz ve tûlü dört yüz metre kadardır. Bahçe derununda pek az ebniye vardır. Onlar ise boylu boyuna bahçenin orta yerine isabet eyleyen geçidin

[228] kavs-i âhenin: demir yay
[229] takarrüb (et-): yaklaşmak
[230] müdevver: yuvarlak
[231] devr-i umumî: bütün yuvarlak
[232] kutr: çap
[233] heyakil-i azime: büyük heykeller
[234] kıtaat-ı hamse-i âlem: dünyanın beş kıtası
[235] heykel-i azim-i âhenin: demirden yapılmış büyük heykel
[236] taayyün (et-): görülmek
[237] rub': dörtte bir

iki tarafına yağmurlu havalarda mâriîn ve âbirîni[238] ıslanmaktan muhafaza için çardakvari yapılan örtülerle iki üç mahalde müzikacıların ikametleri için yapılan barakalardan ve bir de bahçenin Eyfel Kulesi karşısındaki müntehasına Paris şehrine mahsus olarak inşa edilen ve el işleriyle mekâtib ve hayrathanelere mahsus eşyayı teşhir eyleyen iki daireden ibarettirler.

Bu bahçenin suret-i tarhı[239] ve derunundaki çemenistanlar ve bunlar içindeki gûnâgûn çiçekleri havi oluklar hakikaten pek büyük maharetle vücuda getirilmiş şeyler olup ezcümle vaktiyle burası yapraktan bile hâlî[240] bir talim meydanıyken kocaman kocaman ağaçlar kökleriyle topraklarıyla beraber getirilip gars[241] edilmiş tutturulmuştur ki bu ameliyatın ne büyük bir eser-i maharet olduğu mülahazaya muhtaçtır. Hele bahçenin ta ortasına isabet ettirilen Chautemp Çeşmesi ve ziyalı şelale bu yoldaki ameliyatın birinci derecede addolunabilecek mühimlerindendir. Mezkûr çeşmeler yüz metre tûlünde ve en dar yeri yirmi ve en geniş yeri otuz beş metre arzında iki başı daha geniş ortası darca bir havz-ı azim[242] teşkil ederek Eyfel Kulesi tarafındaki kısmına ziyalı şelale ve onun mukabilindeki daha büyük kısmına da Chautemp Çeşmesi tabir etmişlerdir.

Bu çeşme dahi bânîsinin[243] namıyla yâd olunup Chautemp Çeşmesi havzasının ortasında su kireci ve çimento ve mermerden bir şekl-i beyzîde[244] yapılmış gemi gibi bir şey vardır ki derununa birçok azim heykeller bindirilmiştir. Bu heykellerden birisi Fransa ve diğeri hükûmet-i hazıra[245] heykelleri olup geminin dümeni bunlar eline verilmiş ve Fransız milletinin aslı olan Gaul akvamının tırazı[246] bulunan horoz geminin baş tarafına konulmuş olup orta yerinde dahi ilim ve sanat ve ziraat ve ticaret heykelleriyle fikir ve firaset heykelleri yolcu olarak bindirilmiştir. Mermerden yapılmış kamış ve boynuz ve aslan ağzı ve balık ağzı gibi birçok fevvarelerden[247] feveran eden sular epeyce yüksek bir setten aşağıya dökülürler ki bu setin arzı yirmi beş metreden ziyadedir. Setin altına azim billur parçaları vaz' olunarak bunlar mavi ve kırmızı gibi renklerle mülevven[248] dahi olduklarından ve gayet kuvvetli ziya-yı elektrik makineleriyle o camlara iç taraftan ziya verildiğinden çağlayanlardan düşen sular allı, yeşilli, mavili, kırmızılı renklerle mülevvenmişler gibi görünerek uyun-ı erbab-ı temaşada[249] mucib-i hayret olurlar.

[238] mâriîn ve âbirîn: gelip geçenler
[239] suret-i tarh: düzenleniş şekli
[240] hâlî: boş
[241] gars (edil-): ekilmek
[242] havz-ı azim: büyük havuz
[243] bânî: yapan
[244] şekl-i beyzî: oval
[245] hükûmet-i hazıra: bugünkü hükûmet
[246] tıraz: nişan
[247] fevvare: fıskiye
[248] mülevven: boyanmış
[249] uyun-ı erbab-ı temaşa: izleyenlerin gözleri

Bu bahçe Champ de Mars'in âdeta tamam ortası demek olup meydan-ı mezkûrun arzı beş yüz metre olduğunu ve bahçenin arzı iki yüz metre idiğini haber vermiş olduğumuza göre bu bahçenin iki tarafında yüz ellişer metre arzında birer açıklık yerler kalmış olduğu anlaşılır. Bahçenin tûlü iki yüz metre kadar olduğundan böyle iki taraflarında kalan yerlerinde yüz ellişer metre arz ve ikişer yüz metre tûlünde birer mustatil teşkil eyleyecekleri derkârdır. İşbu mustatillerin birer cihetini sergi bahçesi tahdit[250] ederek diğer birer cihetini de Paris'in başlıca iki caddesi tahdit eyler ki arkamızı Eyfel Kulesi'ne çevirmiş olduğumuz hâlde sağ tarafımıza isabet eyleyen mustatil Suffren ve sol tarafımıza düşen mustatil dahi Bourdonnais caddeleriyle tahdit olunurlar.

Şimdi Eyfel Kulesi önünde tevakkuf ettiğimiz noktayı bırakalım da ileriye doğru yürüyerek Chautemps Çeşmesi'nin üstüne çıkıp şu sağlı sollu iki mustatili gözden geçirelim.

Suffren Caddesi tarafında bulunan sağ taraf muvazisinde[251] yetmiş beş metre arzı ve boylu boyuna iki yüz metre tûlü işgal eyleyen mahal kâmilen ebniyeyle meşguldür ki bu ebniyenin bahçeye nazır olan kısmı boylu boyuna birahaneler ve meyhanelerden ibrettir. İşbu birahanelerin ve meyhanelerin arka tarafı "Art Libero" denilen sanayi-i mühimmeye ait sergiler olup bunlar dahi kozmoğrafya ve coğrafya ve tıp ve cerrahlık gibi fünunla mümtezic[252] sanayiin derece-i terakkiyatını teşhir eyleyecek sergilerden ve müzika edevatına mahsus sergiyle İtalya ve İsviçre ve Cemahir-i Müttefika-i Amerika[253] ve İspanya ve Portugal ve Romanya ve Norveç ve Saint Marino ve Sırbiye ve Japonya hükûmetlerinin hep bu yoldaki sanayi-i mühimmeyi teşhir eyleyen eşyalarını havi devâirden ibarettir. Bunların ekserisi onardan yirmi beşer metreye kadar arzında ve yirmiden ellişer metreye kadar tûlünde salonlar olup esamisi sayılan memalike ve beyan olunan sanayi-i mühimmeye ait nefais-i eşyayla doldurulmuş olmaları her birine birer bedesten suretini vermiştir.

Yüz elli metre arzı bulunduğunu haber verdiğimiz bu mustatilin[254] havi olduğu işbu ebniye-i tavileyle[255] Suffren Caddesi arasında bir vâsi mahal daha kalmış olacağı anlaşılıyor ya? O mahalde dahi Uruguay ve Saint Dominik ve Paraguay ve Guetemala ve Haiti ve Hindistan ve Çin ve Siyam memalikinin yaptırmış oldukları devair-i münferide ve perakende bulunur. Hindistan dairesi oradan gelen eşya-yı nefiseyi havi bir bedesten olduktan fazla bir

[250] tahdit (et-): sınırlamak
[251] muvazi: paralel
[252] mümtezic: karışmış; iç içe girmiş
[253] Cemahir-i Müttefika-i Amerika: Amerika Birleşik Devletleri
[254] mustatil: dikdörtgen
[255] ebniye-i tavile: uzun binalar

de âlâ çay ve sair meşrubat-ı Hindiye satılır içkihane olduğu gibi Siyam dairesi kurbünde[256] bir de epeyce mükemmel bir Romanya lokantası vardır.

Bu tarafın ebniyesine mukabil ve mütenasip olarak Bourdonnais Caddesi'yle mahdut olan sol taraf mustatilinde dahi yine bunun aynı ebniye vardır ki sağ tarafın birahanelerine mukabil ve bahçeye nâzır olan kısmında kezalik birahaneler ve lokantahanelerle bunlar önünde de bir kısmı ecnebilere ve bir kısmı Fransızlara mahsus olmak üzere lüleci çamurundan, alçıdan, çimentodan, mermerden mamul türlü türlü heyakil mevzu'an teşhir edilmektedir. Bunların arka tarafı dahi yarısı sanayi-i nefiseye ve yarısı sanayi-i müteferrikaya ait yerler olup sanayi-i nefise kısmı karakalem resim ve heykeltıraşlık ve müzika gibi sanayi-i nefiseye ait Amerika ve İtalya ve Rusya ve Avusturya ve Macaristan ve İspanya ve İngiltere'den gönderilmiş eşya vaz' olunmuş ve bu nev' âsârın Fransa'ya mahsus olanları başkaca bir daire-i vâsiaya konulmuştur. Sanayi-i mütenevviaya ait olan dairelere gelince bunların ekserisini İngiltere'nin Avrupa'da bulunan ülkesiyle memalik-i baidedeki müstemeratı işgal ederek bir de Belçika ve Hollanda için birer ufarak daire işgal edebilmişlerdir.

Kezalik bu tûlânî binayla Bourdonnais Caddesi arasında kalan mahalle birtakım devair-i perakende ve müstakile bina edilmiştir ki onlar dahi sulu boya resimler sergisi, matbuat sergisi, postalar sergisi, elektrikler sergisi ve İsveç-Norveç'in çekiçle dövme mamulat-ı hadidiye[257] sergisi ve umur-i maliye ve sarrafiye sergisi ve umur-i nafia[258] sergisi ve ahır modeli gibi sergilerdir.

İşte buraya yani sergi ortasındaki bahçenin müntehasına[259] kadar Champ de Mars Meydanı'nın sülüsanını[260] temaşa eylemiş olduk. Bundan öteye mezkûr meydanın tamam bir sülsünü[261] işgal eyleyen yerde artık bahçe falan bulunmayıp şekl-i mustatilde azim ve cesim taksimatla münkasım iki büyük galeri tarafından işgal olunmuştur ki birisi "Galerie Centrale" yani vasati galeri ve diğeri makine galerisi namıyla benamdırlar.[262] Bunlara "saray" namı dahi verilmekte olup kâmilen demirden yapılmış ebniye-i cesimedendirler.

Vasati galerinin bahçeye nazır olan ciheti ortasında "Dôm Centrale" yani kubbe-i vasatiye nam daire vardır ki manzara-i hariciyesiyle vehleten[263] calib-i nazar-ı dikkat ve ehemmiyettir.

[256] kurb: yakın
[257] mamulat-ı hadidiye: demirden yapılmış ürünler
[258] umur-i nafia: bayındırlık işleri
[259] münteha: son
[260] sülüsan: üçte iki
[261] süls: üçte bir
[262] benam: adlandırılmış
[263] vehleten: ilk bakışta

İşbu Dôm Centrale, serginin asıl en büyük iki dairesi demek olan vasati galeriyle makineler salonuna girilecek başlıca kapı olup yirmişer metre arzı tûlü olan dört dıl'dan müteşekkil bir medhal[264] vücuda getiren kaidesi üzerinde haricen kırk metre kutru ve altmış beş metre irtifaı havi bir kubbe-i azimedir. Gerek kapının iki tarafı ve üzeri ve gerek kubbenin dâhil ve harici gûnâgûn[265] yağlıboya resimler ve heykellerle müzeyyen olup zaten bina dahi demirle kârgirin mahlutiyetinden[266] fazla çini tuğlalarla da tezyin olunmuş bir eser-i nefis bulunduğundan serginin en müzeyyen binası bu kubbe addolunabilir. Kubbenin tepesinde yedi buçuk metre irtifaında safi bakırdan yapılmış bir heykel vardır ki Fransa'yı musavvir[267] olup âleme taçlar dağıtıyormuş gibi tersim ve tasvir edilmiştir.

Bu kubbeden içeriye girildiği zaman evvela meadin işletmelerine mahsus alet ve edevatla numune-i meadin dairesi görülüp badehu teshin[268] edevatı ve sayd[269] ve balıkçılık aleti ve her suretle tabakat olunmuş deriler ve yün mensucatı ve esliha-i müstamele[270] ve saatçilik ve boyalı kâğıtlar ve türlü kilim ve halılar ve hane mefruşatı ve mensucat-ı harîriye[271] ve şapka ve elbise ve dantela ve billur ve cam ve ayna ve tabakçılık ve kuyumculuk gibi sanayi-i mütenevvia mamulatı büyük bir mikyas[272] dâhilinde ve kabil-i intikad[273] olamayacak bir mükemmeliyette teşhir kılınmışlardır.

Vasati galeriden geniş bir koridor vasıtasıyla makine galerisine geçilmektedir ki bu galeri yüz elli metre arzında ve dört yüz metre tûlünde demirden mamul yekpare bir bina olup üzeri de demir kemerlerle örtüldüğünden hiçbir direk ve payanda gibi yekpareliğini ihlal edecek arızası yoktur. En küçük dikiş ve çorap makinelerinden bed' ile en büyük torna ve planya tezgâhlarına varıncaya kadar kâffe-i sanayie dair en yeni icat olunan makinelerin kâffesi burada cem' olunmuştur. Bunların heyet-i umumisini vehleten[274] görüvermek insana hayret verir. Şimendiferler dahi makine idadında dâhil bulunarak azim ve cesim lokomotifler ve vagonlarda buraya vaz' ve teşhir kılınmışlardır ki görenlere hakikaten hayret verirler.

İşbu vasati ve makine galerileri Champ de Mars'ın tamam bir sülsünü işgal ederek sağlı sollu iki tarafına inşa edilmiş bulunan küçük küçük dairelerde dahi demir çeliğe, değirmenciliğe, tuğla ve kiremit ve çömlekçi sanayine

[264] medhal: giriş
[265] gûnâgûn: çeşit çeşit
[266] mahlutiyet: karışım
[267] musavvir (ol-): tasvir etmek; betimlemek
[268] teshin: ısıtma
[269] sayd: avcılık
[270] esliha-i müstamele: kullanılmış silahlar
[271] mensucat-ı harîriye: ipek dokumalar
[272] mikyas: ölçü; ölçek
[273] kabil-i intikad (ol-): eleştirilmek
[274] vehleten: birdenbire

ve çekiçle demir dövmeye ve makineler galerisindeki makineleri işletmekle beraber buhar kazanlarına mahsus sergi olmak hükmünü de cami olarak kazan ve ocak ve bacalara mahsus müteferrik[275] sergiler tertip edilmiştir. Suffren Caddesi tarafında bulunan kenarda Kahire'nin bir sokağıyla bir de Mısır ve Fas pazarları inşa ve taklit edilmişlerdir.

İşte buraya kadar vermiş olduğumuz malumat-ı mücmele[276] yalnız Champ de Mars'a ait olup tadad eylediğimiz ebniye ve devâir dâhilindeki eşyayı tadad değil ya ihtara girişecek olsak sayfalar değil ciltler doldurmak lazım gelip bunlardan bilhassa bizim nazar-ı dikkatimizi celbetmiş olan bazıları esna-yı temaşamızda alâ kadri'l-imkân[277] muhtasaran tarif edileceklerdir. Champ de Mars'a ilk girmiş olduğumuz d'Léna Köprüsü'ne tekrar avdet edip de şimal-i garbi cihetine yani Trocadero Sarayı'na doğru göz gezdirecek olursak nazarımız evvela latif bir bahçeyi aykırılayarak müteakiben bir kat'-ı nakısın kavs-i atvelini[278] teşkil eyleyen Trocadero Sarayı'na müntehi olur. Mezkûr bahçe zaten Paris'in en latif bahçelerindenken sergi münasebetiyle yeniden tarh ve ikmal edilmiş olduğundan gezinecek yolları ve vâsi çemenzarları ve bunlardaki gûnâgûn çiçekleri ve yemişli yemişsiz ağaçlar vesaireden maada sera denilen kış bahçelerinin ve bahçe köşklerinin bu bahçelerde istimal[279] olunan ağaç ve demir kanepe ve sandalye ve masa ve saksılık gibi şeylerin kâffesini en güzel numuneleriyle burada teşhir eylemiş oldukları görülür.

Fransa'nın Umur-i Nafia Nezareti'yle su şirketi ve orman idaresi tarafından bu bahçeye birer daire inşa edilmiştir ki orman idaresinin yaptırdığı daire her nev' ağaç numunelerinden yapılmış gayet tuhaf bir bina olup derunu da âdeta kuru ahşap sergisi hâline ifrâğ[280] olunmuştur. Rivayete göre ilm-i nebatat nazarında maruf olan otlardan, çiçeklerden, sebze ve meyvelerden hiçbirisi nâkıs olmaksızın kâffe-i enva'-ı nebatat bu bahçede teşhir olunmuşlardır. Yalnız kil nev'inin iki bin beş yüz türlüsü burada cem edildiği tarifnamelere suret-i mahsusada kaydolunmuştur.

Trocadero Sarayı ise 1878 senesinde yapılan Sergi-i Umumi esnasında inşa edilerek sergiden sonra yıkılmayıp müstakil bir müzehane ittihaz edilmiştir ki alt katı heyakil-i mütenevviaya tahsis kılınıp gerek alttan ve gerek üstten birçok daireler dahi kilise inşasıyla etnoğrafya yani ilm-i ahval-i milele ait numunelere mahsus birer sergi hâline konulmuştur.

[275] müteferrik: ayrı ayrı
[276] malumat-ı mücmel: özet bilgiler
[277] alâ kadri'l-imkân: olabildiği kadar
[278] kavs-i atvel: uzun yay
[279] istimal (olun-): kullanılmak
[280] ifrâğ (olun-): dönüştürülmek

Trocadero Bahçesi ile Sarayı da şöyle muhtasaran görüldükten sonra mebdeimiz[281] olan d'Léna Köprüsü'ne tekrar gelinerek sol tarafa dönersek karşımıza d'Orsay Rıhtımı gelir. Bu rıhtımın Champ de Mars ile Invalides Meydanı arasındaki kısmı bin iki yüz metre tûlünde ve elli metre kadar arzda vâsi[282] ve tavil[283] bir rıhtım olup üzerinde birçok daireler inşasıyla bir ziraat sergisi hâline konulmuştur. Ziraat yüzünden husule gelen kâffe-i eşya sınıf sınıf, nev' nev' taksim olunup bunlardan nev'-i beşerin tagaddisine[284] mahsus olanları ekmekçilik, çörekçilik gibi devair-i mahsusasında fiilen ve maddeten dahi imal edilmektedir. Hayvanat-ı ehliye ahır ve kümesleri dahi ziraat envaından addolunarak bunların sütleri ve yumurtaları da teşhir ve füruht[285] olunurlar. Her nev' etler ve balıklar ve kuru sebze ve meyveler burada görülürler. Mahsulat-ı ziraiyyeden yapılan bira ve şarap ve rakılar her nev'i suret-i müstakilede teşhir olunmakta bulunup hatta ziraate ziyanlı veyahut nafi[286] olan böcekler bile mükemmel bir koleksiyon teşkil etmişlerdir. Buranın havi olduğu devair sağlı sollu ve tûlânî olarak yapıldığından rıhtımın iki tarafı boylu boyuna bina kesilip bunların arası mükemmel bir cadde suretini almıştır. İşte burada irili ufaklı birçok aşçı dükkânları ve kadehle müskirât[287] satılır meyhaneler mevcuttur ki oradan geçmek bizim Galata meyhaneleri arasından geçmeyi andırır. İki yüz bin şişe şarap istiabına[288] kâfi azim bir fıçıyla sair her nev' fıçılar dahi burada teşhir olunur.

d'Orsay Rıhtımı boylu boyuna mürur[289] edilip gelindikte iki yüz elli metre arzı ve beş yüz metre tûlü olan bu meydan Champ de Mars'tan sonra serginin en vâsi kısmı addolunur. Decauville şimendiferinin en başlı istasyonu burada olup istasyona en karib olan yerden bed' ile bu meydanda yapılmış olan binaların temaşasına mübaşeret[290] olundukta en evvel Cezayir'e mahsus daire-i cesimeyle onun yanında bir iki Arap kahvesi ve pazarı ve Tunus dairesi müşahede olunup bunların yanında posta ve telgraf merkezi ve dört kuleli denilen azim lokanta ve balonlar dairesi ve barut ve güherçile imaline mahsus sergi dairesi temaşa edilir. Invalides Kışlası'na doğru biraz daha ilerleyip de Tunus dairesi geçildikten sonra Annam ve Tonkin ve Madagaskar ve Senegal daire ve köyleri görünür ki bunlar Fransa'nın mahmî[291] veya müstamereleri[292] olup hele köyleri gayet acib ve garip şeylerdir. Fransa'nın Müstamerat Nezareti tarafından bu köyler arasına vâsi bir daire yapılarak

[281] mebde: başlangıç
[282] vâsi: geniş
[283] tavil: uzun
[284] tagazzi: beslenme
[285] füruht (olun-): satılmak
[286] nafi: faydalı
[287] müskirât: içkiler
[288] istiab: içine alma
[289] mürur (edil-): geçilmek
[290] mübaşeret (olun-): başlanmak
[291] mahmî: himaye gören ülke
[292] müstamere: sömürge

hep müstamerattan celp olunan eşya-yı nefiseyle donatılmıştır. Bu dairelerin karşısında Harbiye Nezareti'nin ulum ve sanayi ve esliha-i askeriyeye[293] dair tertip eylediği azim bir sergi müşahede olunup o sergi civarında bir de sıhhiye dairesinin sergisi vardır ki karantina ve can kurtaran idarelerine ait birçok edevat ve makineler teşhir olunmaktadır.

Invalides Kışlası'na doğru biraz daha gidildikte Cochinchine, Arcueil, Quinn ve Javaköy ve daireleri görülüp bunların karşısında da maden sularına dair mükemmel bir sergiyle idare-i beytiyeye[294] ait eşya ve evaniyi[295] cami' ufarak cesamette beş altı daire bulunur. Bu dairelerin en büyücek olan birisi mecruhîn-i askeriyeye[296] suret-i tedaviyi gösterir bir nev' hastahane olup önündeki büyücek bir avluda dahi erbab-ı seyahatin ne gibi çadırlarda ve ne biçim yataklarda yatıp ne surette konak verdiklerini irae[297] eder tuhaf bir sergi müşahede olunur. Nihayet tamam Invalideler Kışlası'na varıldıkta kışlanın önünde bütün Paris'in heyet-i umumiyesini gösterir mükemmel bir panorama görülür ki oraya girmek hakikaten Paris'in oporta yerinde bir yüksek mevkiine çıkmış olup da her tarafa göz gezdirmek hükmünü alır.

İşte bu defaki Paris sergisi hakkında kārilerimize arz edebileceğimiz icmal[298] şundan ibarettir ki bu icmali yalnız bir cümle derecesinde küçültmek lazım gelirse: "Dört müteferrik parçaya münkasım seksen dört hektar arsa üzerine müceddeden bir memleket yaparak dünyanın her tarafında sanayi-i beşeriye ne gibi eşya vücuda getirmişse çarşılarına, pazarlarına doldurmuşlar ve her milletin türlü eğlencelerini cem' ederek bunların temaşasıyla hem eğlenmek hem de istifade etmek için bütün milletleri çağırmışlardır." demek lazım gelir.

PARİS'TE İKİNCİ GÜN

Eylülün yirmi ikincisini teşkil eyleyen pazar günü Paris'te geçirdiğimiz eyyamın ikincisidir. Akşam erkence yatmış olduğumuz cihetle sabahleyin tamam saat beşte ben uykudan uyanıp hazırlanarak sokağa çıkmıştım. Âdetimiz malum oldu ya? Böyle sabahleyin sokağa çıkmaktan maksat mahza[299] cevelandır. Hem de piyade olarak cevelan ki bence seyahatin enfaı[300] da budur. Grand Britannia Hoteli'nin kâin olduğu Caumartin Sokağı'ndan

[293] esliha-i askeriye: askeri silahlar
[294] idare-i beytiye: ev idaresi
[295] evani: kapkacak
[296] mecruhîn-i askeriye: askeri yaralılar
[297] irae (et-): göstermek
[298] icmal: özet
[299] mahza: sadece
[300] enfa: en faydalı

Madeleine Bulvarı'na çıkarak evvela Madeleine Kilisesi'ne geldim. Haricen bir güzel temaşasıyla ma'bed-i mezkûr karşısında yine o nama mensup olan küçücük meydan kenarındaki kahvehanelerden henüz açılmış birisine oturup sabah kahvesini içtim. Badehu Royale Sokağı'nı önüme katıp Concorde Meydanı'na doğru yürüyerek tamam meydana çıkacak yerde sol taraftaki köşede kâin Bahriye Nezareti dairesini haricen temaşayla Concorde Meydanı'na dâhil olduk. Bu meydan Beyazıt Meydanıyla Bab-ı Seraskerî Meydanı'nın birleştirilmiş farz olunması kadar vâsi bir meydan olup Paris'in en vâsi, en güzel yeridir ki garp tarafı Champs-Élysées ve şark ciheti Tuileries Bahçesi bulunmak hasebiyle nazarlarda vüs'ati bir kat daha arttığını evvelce dahi haber vermiştim.

Champs-Élysées tarafının seyr ü temaşasını ileriye bi't-ta'lik[301] Tuileries Bahçesi'ne girdim ve bahçeyi enine boyuna mükemmelen gezdim. Hem enine boyuna gezmeye neden dolayı mecbur olduğumu bugünün hitamında müşahedat-ı vakıam[302] hakkında fıkra fıkra malumat verdiğim zaman anlatırım.

Tuileries Sarayı'nın şark müntehasına vardıktan sonra asıl saray meydanına girerek hep şarka doğru yürümekte devam eyliyordum ki sabah güneşi karşımdaki Louvre Sarayı'nın üzerinden bir suret-i latifede hem cihanı hem nazarımı tenvir[303] eyliyordu. Sağımda solumda Tuileries Sarayı'nın devairi[304] tereffu[305] etmekte bulunduğu hâlde önümdeki Louvre Sarayı'na doğru yürüyerek adla'-ı erbaası[306] murabbaa yakın bir şekil teşkil eyleyen işbu Louvre Sarayı'nın Tuileries yani garp cihetindeki kapısından avlusuna girip şark cihetindeki kapısından dışarıya çıktım ki çıktığım yer Louvre Caddesi addolunur. Bu caddeyi şimale doğru biraz kat' ederek Rivoli Sokağı'na vardım. Zikrolunan Rivoli Sokağı, Concorde Meydanı'ndan başlayıp Saint Antoine Sokağı'na kadar dört bin metre tahmin olunabilecek tûldedir ki tamam Louvre ve Tuileries Sarayı'nın şimali dıl'-ı tavili[307] mukabilinden geçer. Louvre Sarayı'nın köşesine vardığımda sağ tarafa bükülüp Rivoli Sokağı'nı garba doğru kat'a başladım. Place de Royal Meydanı denilen yere geldim ki bizim Taksim Meydanı'ndan büyücek bir meydancık olup bir tarafı Louvre Sarayı ve diğer tarafı Palais Royal denilen sarayla müzeyyendir. Gayet cesim mağazalar ve sair binalar dahi burasını tezyin ederler. Meydan-ı mezkûrdan Avenue de l'Opera denilen caddeyi tutup hep şimale doğru giderek Capu-

[301] bi't-ta'lik: bırakarak
[302] müşahedat-ı vakıa: gerçekleşen gözlemler
[303] tenvir (eyle-): aydınlatmak
[304] devair: daireler
[305] tereffu (et-): yükselmek
[306] adla'-ı erbaa: dört kenar
[307] dıl'-ı tavil: uzun kenar

cinler Bulvarı'na vardım ki tamam karşıma yeni Opera Tiyatrosu çıkmasıyla haricen onu güzelce temaşadan maada yine onun yanında kâin Éden Tiyatrosu'nu da görerek ve bazı dar sokaklardan dolaşarak yine Madeleine Mabedi'ne ve oradan Grand Britannia Hoteli'ne avdet[308] ve muvasalat[309] eyledim. Şu sabah cevelanı üç saat imtidat[310] eylemiş bulunduğundan saat sekiz buçuğa gelmişti. Ben de hem gereği gibi yorulmuş hem de acıkmıştım. Hotele avdetimde arkadaşımı giyinmiş kuşanmış bana muntazır buldum. Beni görür görmez dedi ki:

– Hotel hakkında dün akşamki itirazatınızda muannidane[311] sebat etmiyorsanız bugün ilk işimiz Dominisi Hoteli'ne gitmek olsun. Şayet Sırplı dostumuzun temini veçhile orada buradan daha iyi yerleşebilirsek kârlı çıkarız.

– Hay hay! Sizin dediğiniz gibi olsun. Fakat müsaade ediniz de biraz dinleneyim. Zira ben hemen şafak vaktinde dışarıya çıkıp üç buçuk saattir taban çaldım.

– Paris'in paçavracılarıyla sokak süpürücülerini görmeye mi gittiniz?

– Paçavracılar benden evvel davranmışlar. Bilirsiniz ki onlar fenerle çıkarlar. Vakıa sokakların süpürüldüğünü sulandığını gördüm.

– Bir şey yediniz mi?

– Yalnız bir siyah kahve içtim. Açlığımın derecesini hiç sormayınız.

– Öyleyse birlikte bir kahvaltı edelim de Dominisi Hoteli'ne gidelim. O esnada bir de şapka mübayaa edelim. Başımdaki şapka kirlenmiş, bozulmuş, yıpranmıştır.

Aşağıya yemek salonuna inip sütlü kahve ve tereyağından ibaret bir kahvaltı ettikse de benim açlığım hasebiyle kendi hissemden maada arkadaşımın yarı hissesini de ben yuvarladım. Bu kahvaltılar için birkaç parça pastayla birkaç da bira ekmeği getirirler. Fakat bunların hepsi yenilmediğinden birkaçar tanesi yine sofrada kalmak iktiza eder. Bu sabahsa ben ekmeklerin hepsini sömürdükten maada hizmetçiden maa'l-hicab[312] birkaç tanesini daha istemeye mecbur oldum.

Dün hotel taharrisi mecburiyetiyle Dominisi Hoteli'nin Castiglione Sokağı'nda ve Continental Hoteli yanında bulunduğunu öğrenmiştim. Bulunduğumuz yerle orası arasında epeyce bir mesafe bulunduğundan arkadaşım için pek de yaya gitmek kabil değildiyse de kendisine şapka al-

[308] avdet (eyle-): geri dönmek
[309] muvasalat (eyle-): ulaşmak
[310] imtidat (eyle-): sürmek
[311] muannidane: inatçılıkla
[312] maa'l-hicab: utanarak

mak ihtiyacı o mesafeyi piyade olarak kat' etmeye mecburiyet gösterdi. Birçok dükkânlara gire çıka Dominisi Hoteli'ne doğru yürümeye başladık. Bir dükkânda beğenebildiği şapkayı bi'l-mübayaa onu Grand Britannia Hoteli'ne göndermesini dükkâncı kadına tembihle nihayet matlubumuz olan hotele vardık. Bahtımıza bu hotelde zemin katıyla birinci kat arasında iki muntazam oda bulunmasın mı? Odalar vakıa birer kemer altından ibaretse de gayet güzel döşenmiş olduğu gibi yatakları da gayet temiz ve muntazam. Fiyatça hiç fark yok. Hele Castiglione Sokağı tamam Tuileries Bahçesi mukabilinden Rivoli Caddesi'ne çıkar ki Paris'in en vasati en muteber yerlerindendir.

Bunu görünce benim için artık inat ve ısrara imkân kalmadı. Arkadaşım zaten keyifsiz olduğu gibi hemen yarım saattir piyade olarak gezip fazla olarak bir de yorulmuş bulunduğundan:

– Siz burada salonda oturup rahat ediniz. Ben çarçabuk eşyayı buraya naklettiriveririm, dedim ki bu semahatim[313] dün akşamki münazara üzerine bir tazmin-i musalaha[314] makamına kaim olarak kendisini memnun eyledi. Hotel kapısından çıkar çıkmaz bir araba tutup Grand Britannia Hoteli'ne vardım. Bir yandan arabacıyla hotel uşaklarını sandıkların indirilmesine memur ederek kendim dahi o gece hasbe'l-lüzum çıkarılmış olan birkaç parça eşyayı yerleştirip cümlesini arabaya tahmilden[315] sonra hotel müdürü kadınla hesabımı da kestim. Kadın:

– Besbelli başka yerde hemşehrilerinizi buldunuz da onun için nakl-i mekân ediyorsunuz öyle mi mösyö, demesiyle bir aralık güya mahcubiyetimi def' için tasdik ciheti hatırıma geldiyse de derhâl kendimi topladım. Paramla müstecir[316] bulunduğum yerde yalan söylemeye neden mecbur olayım? Kadına:

– Hayır madam? Dominisi Hoteli'ne nakl-i mekân ediyoruz. Kiraca fark yoktur. Fakat odalar daha mükemmel ve mevkii muteber olduğu için onu tercih eyledik, cevabını verdim. Hem de bu cevabımdan dolayı pek mahzuz[317] oldum. İnsan ekseriya gafletle ufak tefek yalanları söyleyiverir, sonra da kendi vicdanından mahcup kalır. Bu defa şöyle bir gafletten kendimi kurtarışım beni gerçekten mahzuz eyledi. Kadın bu safiyane cevabımdan biraz müteessir olarak:

– Efendi ikinci katta bugün iki oda boşalacaktı. Yine o fiyatla bunları

[313] semahat: iyilik
[314] tazmin-i musalaha: barış sağlamak
[315] tahmil: yükletme
[316] müstecir: kiracı
[317] mahzuz (ol-): mutlu olmak

size verebilirdik, diye yeni bir teklifte bulunduysa da dün akşamki hotel meselesini tecdid[318] etmek işime gelmediği gibi henüz bir günlük muarefem olan hotelci kadını memnun etmektense üç haftadan beri refakat ederek her suretle sohbet ve delaletinden o kadar istifade etmiş bulunduğum arkadaşımı memnun eylemek daha müreccah[319] göründü. Hâsılı eşyayı mütesahiben[320] Dominisi Hoteli'ne avdetle oradaki uşak ve hizmetçi kız dahi yardım ederek mükemmelen yerleştik.

"Mükemmelen yerleştik." demek elbisemizi, çamaşırlarımızı, kitaplarımızı sandıklardan çıkarıp dolaplara raflara yerleştirmek demektir ki bu hâlde misafir sıfatından çıkıp "mukim" sıfatına girmiş olduk.

Elbise-i mevcudem meyanında Paris'te giymeye salih elbise kalmamıştı. Zira bizim alaturka siyah setre ve pantalonların giyilmesine lüzum olmayıp ceket ve palto ve pantalon ve yelekten ibaret bir takım elbisemse şimendiferlerin tozlu dumanlı sarsıntıları münasebetiyle gayet yıpranmışlardı. Arkadaşım o gün akşama kadar hotelden bir yere çıkmayacağını beyan eylediğinden ben elbise almak ihtiyacıyla tekrar dışarı çıkarak bir hayli dolaştıktan ve birçok dükkânlara girip çıktıktan sonra nihayet kendime münasip birtakım elbise mübayaa edebildim. Gerek şapkanın ve gerek elbisenin mübayaası için böyle birçok dükkânlara girip çıkmaktaki hikmet ne olacağı malum ya? Bu gibi külfetleri ihtiyar ettiren şey hep "görmek" ihtiyacıdır. Alınacak eşyada beş on kuruş eksiğine ziyadesine bakmayarak işi kısa kesmek ciheti de varid-i hatır[321] olursa da her şeyi görüp öğrenmek ihtiyacında bulunan insan bilakis bu misilli işleri uzattıkça uzatır. Birçok türlü eşyayı görüp de beğenmemek veyahut fiyatını muvafık bulmamak, hâsılı mübayaa edememek veyahut etmemek ayıp değil a! Hele Paris'te hiç ayıp değil! Fakat bu iştigalat ve mübahasat esnasında insan yeniden yeniye o kadar şeyler öğrenir ki işi kısa kesmek lazım gelince bunların hiçbirisini öğrenememiş olur.

Dünkü gün hotel taharrisi ve bugün hotel tebdili ve şapka ve elbise mübayaası gibi işler arkası sıra Paris'in bu cihetini hemen lüzumundan fazla addolunabilecek derecede gezmiş, görmüş, öğrenmiş oldum. Âdeta bazı sokaklardan dört beş defa geçmek vaki olmuştu. Hatta bir aralık Caumartin Sokağı'na girerken gözüme "hamam" diye bir levha ilişmişti ki üzerinde bir de alâmet-i Osmaniyemiz bulunan ay yıldız mürtesimdi. Kapısına varıp tahkik eylediğimde Türk hamamları modelinde yapılmış bir sıcak hamam

[318] tecdid (et-): yenilemek
[319] müreccah: uygun
[320] mütesahiben: alarak
[321] varid-i hatır (ol-): akla gelmek

olduğunu anlayarak ertesi gün burada mükemmelen bir igtisali[322] de zihnime koymuştum.

Elbise mübayaası işini bitirip Dominisi Hoteli'ne gelerek yeni elbisemi telebbüsle[323] tezeyyün[324] eyledikten sonra yani bade'z-zuhr alafranga saat üçe doğru Madam Gülnar ile arabaya binerek Sergi-i Umumi'ye gittik. Fakat bu gidişimizi de bir cevelan suretinde tertip eyledik. Yani Castiglione Sokağı'ndan Rivoli Caddesi'ne çıktığımız zaman arabamızı Concorde Meydanı'na sevk ve meydan-ı mezkûrun dört köşesini devirle Konferans Rıhtımı denilen vâsi rıhtıma şöyle bir başvurduk. Avenue d'Antin Caddesi'ne kadar giderek Invalidler Köprüsü'nü geçip o nama mensup olan kapıdan sergiye girdik. Evvela serginin Invalidler Meydanı'ndaki kısmını ve onun Cezayir ve Tunus dairelerini seyr ü temaşa eyledikten sonra Decauville şimendiferine râkiben Eyfel Kulesi'ne kadar gidip onun etrafındaki devairi gözden geçirdik. Vasati bahçe ve önündeki birahanelerden birisinde oturup dinlendikten sonra bahçeyi de gezip kotan havuzunu tavaf ettik. Oradan döne dolaşa Mısır Sokağı'na geldik ki buradaki eşya-yı Şarkiye Madam Gülnar'ın fevkalhad memnuniyetini celbederek hele Mısır merkeplerine binen frenklerin acemiyane vaziyet ve tavırlarına karşı gülmekten kırıldık. İskenderiyeli, Beyrutlu, Şamlı, İzmirli, İstanbullu birtakım Arap ve Türk ve hıristiyan ve yahudilerle kâh Türkçe kâh Arapça söyleşerek boncuk ve kırmızı meşinden mamul pabuç ve sigaralık ve kurabiye ve rahat-ı hulkum[325] şekeri gibi ufak tefek mübayaatımızda Şark usulünce çekişe çekişe ettiğimiz pazarlıklar bunların meftunu olan Madam Gülnar'ı hiçbir şeye kıyas kabul edemeyecek surette eğlendirmekteydiler. Hatta bu Mısır Sokağı'nın en büyük medar-ı şevk ve şetareti[326] olan Arap rakkaselerini ve bunlar meyanında bilhassa güzel Fatıma'yı da temaşa eyledik ki bugünün nihayetinde müşahedatın bu cihetleri de alâ kadri'l-imkân izah ve onlardan mütevellid[327] mülahazat serd[328] olunacaktır.

Bir müzeyi seyir ve temaşada en mahir ve muktedir delil olabilmek iktidarını haiz bulunan arkadaşımın birçok müzeler ictimaından ibaret demek olan işbu sergi temaşasındaki maharetsizliği nazar-ı hayretimi celb eyliyordu. Bu hâl kendisinde dün akşam dahi vaki olup hele bu akşam bir kat daha artmıştı. Her neyi görse valih[329] ve hayran olarak o kadar mütelaşiyane ve

[322] igtisal: banyo yapmak
[323] telebbüs: giyinme
[324] tezeyyün (eyle-): süslenmek
[325] rahat-ı hulkum: lokum
[326] medar-ı şevk ve şetaret: mutluluk ve neşe sebebi
[327] mütevellid: doğan
[328] serd (olun-): anlatılmak
[329] valih: şaşkın

mütehâlikâne[330] bir hırsa müptela oluyordu ki zannıma kalırsa böyle cihet cihet muhayyir-i ukûl olan bir sergiyi temaşada insana mekânet ve metanetin[331] en büyüğü muktezidir[332] ve illâ[333] hangi şeyi daha evvel göreceğim diye büsbütün şaşırıp kalarak hemen hiçbir şey görememek muhakkaktır.

Sergiyi üç saate karib dönüp dolaştık. Ben zati sabahtan yorgun olduğum gibi Gülnar dahi bu kadar metaibe[334] mütehammil[335] olamadığından birkaç defa şurada burada oturup dinlenmiş bulunduğumuz hâlde gurub-ı şemsten[336] sonra artık ikimizde de takat kalmamıştı. Gece için ne yapacağımızı müzakereye başladık. Sergide taam etmek pek pahalı olduğundan ve binnisbe ucuzca taam edilmek için pek fena yemekler yemeyi göze aldırmak icap edeceğinden taam için hotelimize kadar gitmek cihetini tercih eyledik. Taamı hotelde tenavülden sonra geceyi ne surette geçireceğimizi düşünmeye başladıkta Madam Gülnar:

– Ben bu yorgunluğu geçirmek için hemen yatağa girmek ihtiyacındayım. Yazılarımı yatağımda yazacağım. Siz yalnız çıkar gezersiniz, dediyse de yalnız çıkıp gezmekliğim hakkındaki mülahazasını manidar bir tavırla irad eyledi. O zamana kadar bana böyle etvar-ı manidar göstermeyip her tavrı pek safiyane ve âdeta merdane olduğundan bu akşamki şive-i ifadesi hoşuma gitmedi. Dedim ki:

– Kendim çıkıp da yalnızca nereleri gezeceğim?

– Acayip! Paris'e gelenler gece gezip eğlenecek yer mi bulamazlar? Hatta Paris'in asıl yaşanacak zamanı gecedir.

– Paris'te gece yaşayan takımdan olsaydım böyle bir teklifi sizin etmenize hacet bile bırakmayarak dün akşamdan bed' ile gece eğlencelerine devam eylerdim.

– Ay Paris'in bulvarlarındaki gece hâllerini ve çalgılı ve şarkılı kahvelerini falanlarını görmeyecek misiniz? Paris'in asıl şöhret-i şayiası bu ahvalden dolayıdır.

– Ahval-i mezkûreyi görmeye hiç iştiyakım, ihtiyacım yoktur.

Gösterdiğim şu istigna[337] arkadaşımı gereği gibi duçar-ı istigrab eyledi sordu ki:

– Gerçek mi söylüyorsunuz?

– Gerçek! Hem de pek gerçek! Sizinle birlikte seyr ü temaşasından do-

[330] mütehâlikâne: aceleyle
[331] mekânet ve metanet: kuvvet ve sağlamlık
[332] muktezi: gerekli
[333] ve illâ: aksi takdirde; yoksa
[334] metaib: yorgunluklar
[335] mütehammil: dayanıklı
[336] gurub-i şems: gün batımı
[337] istigna: tokgözlülük

layı mahcup ve ma'yub[338] olmayacağım yerlerden maada Paris'in şayan-ı temaşa olan yerlerini görmek programımda asla dâhil değildir.

– Bunun için beni mani görmüyorsunuz, öyle mi?

– Hayır! Sizi neden mani göreyim? Gündüzleri yalnız başıma istediğim gibi cevelanlarımı icraya siz mani olamadığınız hâlde geceleri neden mani olabileceksiniz? Sizinle hiç refakatimiz olmadığı hâlde de Paris'in o yoldaki eğlencelerine vukuf hevesi bende bulunamazdı. Maişet-i dünyeviye lezaizinin bu cihetleri bence hiç mültezem[339] değildir de onun için!

Bahis uzadıkça arkadaşımın istigrabı da artıyordu. Söz gereği gibi uzandı. Kâh İslamiyet'in hami-i iffet olduğuna ve kâh Osmanlıların mahcubiyeti, kanaatkârlığı pek fevkalade bulunduğuna dair onun tarafından irad olunan mülahazalara benim tarafımdan ecvibe-i lazıme[340] veriliyordu nihayet dedi ki:

– İlk defa olarak Paris'e gelip her şeyi görmek öğrenmek ihtiyacında bulunanlar için bir mazuriyet-i mükemmele mevcuttur. Kimsenin tayibe[341] hakkı olamaz. Tekrar ederim, gerçek söylerim ki benden çekinmek, benden mahcup olmak gibi ahval zevkinize mani olmasın! Ben feylesof bir kadınım. İnsanların hakk-ı mazereti, zaafı ne olduğunu bilirim. İsterseniz taama dahi birlikte gitmeyip gönlünüzün arzu edeceği bir yerde taam edebilirsiniz.

– Ben de sizi katiyen temin ederim ki Paris için zihnen yapmış olduğum tertipnamede sefahat ciheti katiyen mevcut değildir. Bu misilli ahvali öğrenmektense bi'l-külliye cahili kalmak müreccahtır.[342] Keşke kendi memleketimde de insaniyetin bu cihat-ı ma'yubesini[343] hiç görmemiş, öğrenmemiş olsaydım! Cihat-ı mezkûre beşeriyetin üstü yaldızlı bir sefalet-i müdhişesi demektir ki yaldızına kapılarak takarrüb[344] edenler onun altındaki murdar ve müthiş sefaletlerin eknah[345] ve hakayıkına vukuf hâsıl edince mideleri bulanıp gözleri yaşarmak lazım gelir.

– Tuhaf adamsınız!

– O tuhaflığı hazf[346] edip de yalnız adamlığı ibka[347] edecek olursanız bana pek büyük bir şeref vermiş olursunuz. Çünkü adamlığın en sadesi bundan ibarettir.

– Demek oluyor ki taamı yine birlikte edeceğiz? Şimdiye kadar ettiğimiz

[338] ma'yub (ol-): utanmak
[339] mültezem: gerekli
[340] ecvibe-i lazıme: gerekli cevaplar
[341] tayib: ayıplama
[342] müreccah: daha iyi
[343] cihat-ı ma'yube: ayıp taraflar
[344] takarrüb (et-): yaklaşmak
[345] eknah: derinlikler
[346] hazf (et-): çıkarmak
[347] ibka (et-): korumak

taamlar gibi öyle değil mi?

– Bundan sonra dahi edeceğimiz taamlar gibi! Bade't-taam ben de yazı yazacağım.

İşte bu müzakere ve karar üzerine Hotel Dominisi'ye geldik ki şu kadarcık bir muhavere-i safiyane arkadaşımın benim hakkımdaki itimadını, takdiratını pek ziyade arttırmış olduğunu gördüm. Sofrada Sırplı Pasiç'i dahi bularak üçümüz birlikte taam eyledik. Bade't-taam nerede vakit geçirileceğini o dahi sorarak kararımızı tebliğ etmekliğimiz üzerine müteaccib[348] kaldığından Madam Gülnar benim hakkımda peyda etmiş olduğu mülahazatı Rusça olarak Sırplıya anlatmaya başladı. Çocukluğumda pek âlâsını öğrenmiş olduğum Bulgarca'nın yirmi yirmi beş seneden beri hiç tekellüm etmemek hasebiyle zayi olan kısm-ı küllîsinden mütebaki[349] bir kulak dolgunluğuyla madamın sözünü anlayabiliyordum. Hakkımdaki takdiratı hasbe'l-beşeriye beni ziyadece mahzuz eylediğinden Fransızca olarak dedim ki:

– Yüzüme karşı beni methetmenizden mahcup kalıyorum. O medayihe nihayet verseniz de başka sohbete baksak.

Pasiç – Vay! Rusça anlıyor musunuz?

Ben – Çocukluğumdayken öğrenip bilahare unutmuş bulunduğum Bulgarcanın yardımı ve madamın hâl ve tavrı delaletiyle söylediği sözleri pek âlâ anlıyorum.

Gülnar – Öyleyse pek isabet oldu ki bademe aleyhinizde söz söylememek tedbir-i ihtiyatkârîsini ele alabileceğiz.

Ben – Aleyhimde söyleseniz kusurlarımı anlardım da ıslah-ı nefse çalışırdım.

Pasiç – Madamın ettiği tarife göre daha ziyade ıslah-ı nefse ihtiyacınız yoktur. Bizim gibi ihtiyar olmadığınız hâlde bu perhizkârlığa muvaffak olabildikten sonra daha ziyade ıslah-ı nefs ihtiyacı kalmaz.

Bade't-taam odama çekilip jurnalimi kaydetmeye başladım ki işte o tertip iktizasınca bugünkü müşahedatım hakkında kârilerime de izahat ve mülahazat-ı âtiyeyi arz edeceğim:

MADELEİNE – Bugün mebde-i cevelanımda[350] ilk gördüğüm şey Madeleine Kilisesi'dir. Kilise denilen ebniye gayet yüksek kubbeli bir veyahut müteaddid çan kuleli olmaküzere görmeye alışmış bulunan gözler bu mabedi görseler vehleten bir kilise olduğunu anlayamazlar. Zira kubbe ve kule gibi

[348] müteaccib (kal-): şaşırmak
[349] mütebaki: geriye kalan
[350] mebde-i cevelan: gezinin başlangıcı

şeylerden ârîdir. Yunan-ı Kadim ve Roma mabetlerini takliden yapılmıştır ki o da kırk üç metre eni ve yüz seksen metre boyu olan mustatilü'ş-şekl[351] bir arsa üzerine otuz metre irtifaında dört duvar kaldırılıp üzeri de beşik örtüsü suretinde örtülmüş bulunmaktan müteşekkildir. Ancak beyan eylediğimiz arz ve tûl bu binanın cesametini tasavvura yardım edeceği gibi otuz metre irtifaı dahi başkaca yedi metre irtifaında olarak yapılmış bulunan temel seddinden sonra mütehassıl olduğundan bu binanın karşısında bulunan bir insan gerçekten heybetli ve muazzam bir bina karşısında olduğunu anlar. Paris'in borsa binası dahi Madeleine Kilisesi'ne tamamıyla müşabihtir. Binayı mezkûra en büyük ziynet ve heybet veren şey dört etrafındaki mermer sütunlardan beşik örtüsü şeklindeki örtüsü gayet geniş saçakları andıran bir surette duvarlardan harice taşmış olarak bu saçaklar iki adamın kucaklayamayacağı kadar kalın ve binanın irtifaına mütenasip uzun mermer sütunlar üzerine örtülmüştür ki ön taraftaki dıl'-ı asgar[352] üzerinde böyle sekiz sütun vardır. Kapısının arzı beş metre ve yüksekliği on buçuk metre olup iki kanatlı kapılar safi tunçtan yapılmışlardır. Bu kapıların üzerinde kabartma suretiyle birtakım ufacık heykeller bulunup ön tarafındaki kolonlar üzerinde yevm-i kıyameti[353] tasvir eyleyen bir cemiyet-i heyakil vardır ki otuz sekiz metre tûl ve yedi metre arzında bir levha-i mücesseme teşkil eyleyen bu cemiyet-i heyakil sekiz on parça büyük mermerlerden vücuda getirilmiş ve en orta yerinde bulunan Hazret-i İsa resmi beş buçuk metre mürtefi bir heykel-i azim suretini almıştır. Bina-yı mezkûrun temeli 1764 senesinde On Beşinci Louis* tarafından vaz' edilmiş olduğu hâlde Fransa'nın duçar olduğu inkılap hasebiyle birkaç defa ameliyatı duçar-ı tatil olarak nihayet Büyük Napolyon ameleyi arttırıp işi tesri[354] eylemişse de hitam-ı küllîsi[355] 1842 senesinde müyesser olabilmiştir. Bu binanın inşasında ağaç denilen şey asla istimal olunmayıp hep taş, kireç, demir ve pirinç istimaliyle vücuda getirilmiştir. Dört duvarında pencere bulunmayıp pencere yuvaları gibi açılan ve bizim eski zaman odalarındaki çiçekliklere benzeyen otuz dört mahalle eizze-i Nasraniye[356] heykelleri konulmuştur. Derununa ziya girmek için tavan cihetine pencereler açılmıştır. Yerden salifü'z-zikr yedi metre irtifaındaki set üzerine on sekiz kademeye münkasım gayet mükellef bir mermer merdivenle çıkılır. Her gün bade'z-zuhr[357] saat birde bu mabede girilip derunu dahi temaşa

[351] mustatilü'ş-şekl: dikdörtgen
[352] dıl'-ı asgar: kısa kenar
[353] yevm-i kıyamet: kıyamet günü
* On Beşinci Louis: 1710-1774 yılları arasında yaşamış Fransa kralıdır. [h.n.]
[354] tesri (eyle-): hızlandırmak
[355] hitam-ı küllî: tamamen bitme
[356] eizze-i Nasraniye: Hıristiyan azizleri
[357] bade'z-zuhr: öğleden sonra

edilebilirse de bu temaşa bana müyesser olamamıştır. Dört tarafını gezip temaşa eylediğim sırada henüz vakit gayet erken olup bir mermer sütuna dayanarak elimdeki rehber-i seyyahîne müracaatla anladım ki derunu birunundan[358] daha müzeyyenmiş. Tavanı kâmilen yaldızlı ve mihrap ciheti gayet ziynetli olup bi'set-i Hazret-i İsa'dan[359] bed' ile Nasraniyet'in Şark'ta, Garp'ta hîn-i inkişafında[360] vukua gelen en mühim vakayiini[361] tasvir eder birçok rölyefler ve levhalar ve heykellerle âdeta tarih-i Nasraniye ait bir müze hükmündeymiş. Bir de büyük yortu günlerinde bu kilisede mükemmel bir orkestra takımı nagamat-ı diniyeyi icra ederek birçok papazların da teganni[362] etmeleri Paris'in en mükemmel bir konsertosunu teşkil eylermiş.

CONCORDE MEYDANI – Garp cihetinden Champs-Élysées ve şark cihetinden Tuileries Bahçesi ile mahdut[363] olan bu meydan cenup tarafından Seine Nehri ve şimal cihetinden de Bahriye Nezareti ve Royale Sokağı ve kadim mefruşat debboyuyla mahdut iki yüz on yedi metre arz ve üç yüz elli yedi metre tûlünde vâsi ve gayet müzeyyen bir meydandır ki gerek vüs'at ve gerek ziynetiyle Paris meydanlarının birincisidir. İnsan bu meydanın orta yerinde bulunup da dört tarafına bakınacak olsa nazarın her tarafa imtidadı[364] bir başka gûne azamete, intizama, ziynete tesadüf eder. Şimal tarafına bakıldıkta Royale Sokağı'nın iki tarafında eski mefruşat debboyuyla şimdiki Harbiye Nezareti arasından o vâsi Royale Sokağı'na giren hutut-ı eşi'a-i nazar bu sokağın öte ucundaki Madeleine Kilisesi'ne kadar müntehi[365] olur. Cenup tarafına bakacak olsa Seine Nehri ve Concorde Köprüsü üzerinden aşan nazar-ı temaşa mebusan dairesi ittihaz edilmiş bulunan azim sarayla ondan daha cesim olan Invalidler Kışlası'nı görür. Şark tarafına baktıkta Tuileries Bahçesi'ni atlayan nazar yine bu nama mensup olan sarayın karşılıklı iki uzun dairesi arasından geçip Louvre Sarayı'na kadar müntehi olur. Hele garp tarafına bakınca Paris'in en vâsi yolu olan ve birçok ağaçlarla hemen orman hâline getirilmiş bulunan Champs-Élysées'ye dalıp iki bin metre kadar uzakta Étoile tak-ı zaferine nazar-ı temaşanın vusulü âdeta erbab-ı temaşayı valih[366] ve hayran eder. Bu meydanın inşaatına Paris şehremaneti[367] pek çok seneler ve pek çok da milyonlar sarf etmişlerdir. Bundan yüz yirmi yüz otuz sene mukaddem burası âdeta bir çöl hâlindeymiş. On Beşinci Louis, Avusturya hukuk-i ırsiyesinden dolayı zuhura gelmiş olan

[358] birun: dış
[359] bi'set-i Hazret-i İsa: Hz. İsa'nın peygamberliği
[360] hîn-i inkişaf: yükselme, yayılma zamanı
[361] vakayi: olaylar
[362] teganni (et-): ilahi okumak
[363] mahdut: sınırlı
[364] imtidad: uzanmak; ulaşmak
[365] müntehi (ol-): uzanmak
[366] valih: şaşkın
[367] şehremanet: belediye

muharebat-ı medideye[368] nihayet vermesi üzerine Paris şehri kendisine bir heykel rekzini[369] istida[370] etmiş ve kral-ı müşarünileyh tarafından müsaade verilmiştir de bu mahallin inşasına başlanmıştır. O zaman evvel-be-evvel mefruşat debboyunun inşasına başlanmıştı. On Beşinci Louis'nin heykeliyse ancak 1763 senesinde rekz edilmişti.

Fransa'nın 1793 senesinden bed' ile duçar olduğu hadisat-ı müdhişe-i malume esnasında On Beşinci Louis'nin heykeli kaldırılıp yerine bir serbestî heykeli konulmuştur. Şimdiki hâlde meydan-ı mezkûrun en mühim ziyneti ta orta yerindeki dikili taştır ki Napolyon Mısır'a gittiği zaman oradan naklini arzu ederek muvaffak olamamışken muahharen Mehmet Ali tarafından Fransa Kralı Louis Philippe'e* ihda[371] olunmuş ve ona mahsus bir gemi yapılarak İskenderiye'den Fransa'nın Cherbourg İskelesi'ne kadar iki sene müddet zarfında nakledilebilmiştir. Yirmi üç metre tûlünde ve iki yüz elli bin kilogram sıkletinde pembe renkli yekpare bir kayadır ki dört metre irtifaında diğer yekpare bir kaya üzerine mevzu' olup kaide demek olan bu kaya dahi yerden bir metre kadar mürtefi bir temel üzerine yerleştirilmiştir. Bu hâlde cem'an yekûn yirmi sekiz metre irtifa hâsıl eylemiş ve Paris'te bu suretle yerleştirilip bitirilmesi 1836 senesi teşrinievvelinin[372] yirmi beşinci günü müyesser olmuştur. Kaide ittihaz olunan taşın şimal tarafındaki yüzüne sütun-i mezkûru Mısır'da ne gibi alet ve edevatla ve ne suretle sefineye irkâb[373] eyledikleri ve cenup cihetine dahi Paris'te Concorde Meydanı'na bunu ne türlü ameliyatla diktikleri resim ve hakk edilip bu mahkûkatın delalet eyledikleri meanî[374] yazıyla dahi hakk ve beyan olunmuştur. Birisi Concorde Köprüsü ve diğeri Royale Sokağı tarafına mukabil gelmek üzere bu dikili taşın iki yanına mermerden gayet güzel iki fıskiye yapılmıştır. Mezkûr fıskıyelerin altları on altı buçuk metre kutrunda[375] mermerden azim leğen şeklinde havuz olup onların üzerinde birbirinden küçük ve demirden isaga[376] olunmuş diğer iki havuz daha mevzu' olunduktan sonra en üstüne yine mermerden birer fevvare[377] konulmuştur ki bacak kalınlığında suyu dokuz metre irtifaına kadar fışkırtır. Bu çeşmeler yine demirden isaga olunmuş irili ufaklı birçok heykellerle müzeyyendir. Dikili taşla işbu ikili fevvare Concorde Meydanı'nın orta göbeğini teşkil ederek bunların etrafında Fransa'nın Lille

[368] muharebat-ı medide: çok uzun süren savaşlar
[369] rekz: dikme
[370] istida (et-): istemek
* Louis Philippe: 1773-1850 yılları arasında yaşamış Fransa kralıdır. [h.n.]
[371] ihda (olun-): hediye edilmek
[372] teşrin-i evvel: ekim ayı
[373] irkâb (eyle-): bindirmek
[374] meanî: manalar
[375] kutr: çap
[376] isaga (olun-): kalıba dökülmek
[377] fevvare: fıskiye

ve Strasbourg ve Bordeaux ve Nantes ve Brest Marsilya ve Lyon nam sekiz büyük şehrine mensup sekiz tane gayet mükemmel heykeller vaz' ve tertibiyle meydan-ı mezkûrun emr-i tezyini[378] itmam[379] edilmiştir. İşbu heykeller arasına ve fevvareler etrafına dökme demirden mamul ve pirinçle yaldızlı yirmi sütun rekz olunarak her birinin üzerine haçvari birer kol tertibiyle birer de azim gaz feneri rapt olunmuştur ki bunlar dahi meydanın cümle-i tezyinatındandır. Fakat esbab-ı tenvir yalnız bu yirmi gaz fenerinden ibaret olmak şöyle dursun yüzden mütecaviz havagazı sütunlarından maada sekiz on kadar mahalline ziya-yı elektrik fenerleri de rekz edilmiştir.

TUİLERİES BAHÇESİ – Bu bahçe Tuileries Sarayı ile Concorde Meydanı arasında vaki' ve gayet vâsi bir bahçedir. An-asıl bu namı haiz olan bahçe pek de o kadar vâsi değilken 1870 senesinde Tuileries Sarayı'nın ön dıl'ı muhterik[380] olarak muahharen ebniye-i muhterika tekrar inşa edilemeyip bi'l-külliye yıkılmış ve onun arsası da bahçeye katılmış olduğu gibi saray-ı mezkûrun ihtirakinden[381] evvel avlusu hükmünde olan bir kıta-i arziye dahi bahçeye ilave edilmekle elyevm Tuileries Bahçesi, Concorde Meydanı'ndan Carrousel Meydanı'na kadar imtidat eylemekte bulunmuştur. Bu hâlde tûlü bin metreden ziyade imtidat edip arzı dahi beş yüz metreye varır. Mezkûr bahçenin en meşhur kapısı Concorde Meydanı'na açılan kapıdır. Ondan maada Seine Nehri cihetindeki rıhtımla Rivoli Sokağı'na açılan müteaddit[382] kapıları olan bir de Carrousel Meydanı'yla bahçe arasından geçen "Tuileries Sokağı" ciheti hemen büsbütün açıktır ki oradan da bahçe derununa girilebilir. Concorde Meydanı'ndan girildiği zaman insanın karşısına müsemmenü'ş-şekl[383] büyük bir havuz çıkar. Bu havuzun orta yerinde bir de fevvare varsa da her zaman alabildiğine su çıkarılmayıp bazı eyyam-ı ma'dudede[384] suları salıverirler. Havuzu tavaf eylediğim zaman attığım hatveleri[385] saymıştım ki üç yüz elliye baliğ olmuştular. Concorde Meydanı kapısından girildiği zaman sol tarafta "Jeu de Paume" denilen bir eski oyunu oynamaya mahsus ufak bir daire vardır ki tamam sol taraf köşesindedir. Onun mukabili olan sağ tarafköşesinde dahi mükellef bir limonluk bulunup mevcut olan portakal saksılarından kırk kadarı ta Birinci François nam Fransa Kralı zamanından kalma şeylermişler ki mumaileyh Birinci François'in Sultan Süleyman Kanuni Hazretleriyle hem-asr olduğu malumdur. Bu rivayetin ne derecelere kadar sahih olduğunu kestiremezsem de gayet cesim

[378] emr-i tezyin: süslenme işi
[379] itmam (edil-): tamamlanmak
[380] muhterik (ol-): yanmak
[381] ihtirak: yanma
[382] müteaddit: birçok
[383] müsemmenü'ş-şekl: sekizgen şeklinde
[384] eyyam-ı ma'dude: belirli günler
[385] hatve: adım

sandıklar derununa gars[386] edilmiş bulunan şu portakal ağaçlarını cezair-i Bahr-i-Sefid'de[387] hatta Bağdat'ta görmüş bulunduğum en kalın ağaçlardan daha kalındır diye hükmederim ki bir adam ancak kucaklayabilir dersem pek de mübalağaya haml olunmaz. Bahçenin nehir cihetiyle Rivoli Sokağı cihetine boylu boyuna birer set yapılmıştır ki "teras" tabir olunarak en güzel gezinti mahallerini teşkil ederler. Sair günler buradan birkaç defa geçtiğimde bu setler üzerinde ve bilhassa Rivoli Sokağı'ndaki sette valideleriyle dadılarıyla gelmiş binlerce kız erkek çocukların türlü türlü oyunlarla meşgul olduklarını gördüm ve o tarafların çocuklar eğlencesine mahsus olduğunu öğrendim. Asıl eski Tuileries Bahçesi'nin müsemmen havuzla saray arası boylu boyuna uzun ve geniş bir allee yani gezinti mahallidir. Bu alleenin sağlı sollu iki tarafı pek güzel büyümüş ağaçlarla birer orman hâline getirilmiştir ki Paris'te ağaçları budamak mutat olmadığından bunların dalları birbirine girişerek âdeta tabii bir suret-i latife peyda etmişlerdir. Ormanın derununda dahi hutut-ı müstakime üzere resmolunmuş ikinci derecede birçok yollar bulunup bunların köşelerine kenarlarına ve sair münasebet alan yerlerine birçok heykeller vaz' olunmuştur. Tuileries Sarayı'na doğru yürünerek bu orman derunundaki alleeden çıktıktan sonra çiçek tarhlarının bulunduğu yere gelinmiş olur. Bu yerin de ortasında müdevver bir havuz varsa da ben temaşa eylediğim zaman derununda hiç su bulunmayıp kupkuruydu. Havuzu da öte tarafa geçince Tuileries Sokağı'na kadar iki taraf hep muntazam çiçek tarhlarıyla tezyin edilmiş olup heyakilin en irileri ve en güzelleri de bu taraftadır. Badehu Tuileries Sokağı'nı karşı karşıya aykırılayarak kable'l-harik[388] saray avlusuyken muahharen[389] bahçeye katılmış olan yere girilir ki burası eğri büğrü yollarla suret-i tabiiyede tarh olunmuş ve türlü çiçekler ve fidanlarla tezyin edilmiş yeni bir bahçedir. Bu bahçe içindeki heyakilden benim asıl nazar-ı dikkatimi celbeden iki Sfenks heykeli olmuştur ki bunlar bahçenin nehir ciheti müntehasındaki köşeye mevzu' olarak Fransızların Kırım Muharebesi esnasında Sivastapol şehrinde bulunup buraya nakleylemişlerıniş. Bunlar mermerden mamul cesim şeyler olup kim bilir Sivastapol'a da Ruslar bunları nereden nakletmişlerdi! Bu iki heykelden maada Tuileries Bahçesi'nin her tarafına konulan ve aglebi mermerden olup bir miktarı da pişmiş lüleci çamuru ve pirinç ve tunçtan mamul bulunan heyakilin mikdar-ı umumisi iki yüzden aşağı tahmin olunamaz.

TUİLERİES VE LOUVRE SARAYLARI – Bu iki sarayın evvela şeklini kârilerimize tarif edebilmek için "broutte" denilen el arabalarını ihtar et-

[386] gars (edil-): ekilmek
[387] cezair-i Bahr-i-Sefid: Akdeniz adaları
[388] kable'l-harik: yangından önce
[389] muahharen: sonradan

meliyim. Malumdur ki bu el arabaları önde bulunan bir tekerleği üzerinde yürür ve arka cihetindeki iki kolu iki elleriyle tutup kaldırarak öne doğru süren bir adamın kuvveti mezkûr arabayı ileriye sevk eder. İşte Louvre ve Tuileries planları âdeta böyle bir el arabası tahayyül ettirerek kolları garp ve tekerleği şark cihetine müteveccihtir. İşbu kollarla tekerlek hizasına kadar olan ve el arabasının sandığını teşkil eden kısım Tuileries Sarayı olup önündeki tekerleğin yuvasını teşkil eyleyen murabba bir çerçeve dahi Louvre Sarayı'dır. 1870 senesindeki ihtiraktan[390] evvel bu iki kolun arası da âlî bir saray binasıyla meşgulken dıl'-ı mezkûr muhterik olarak muahharen hedm[391] edilip Tuileries Bahçesi bu iki kol arasına kadar ithal olunmuştur. Bahçe tarafından gelinip bu iki kol arasına girildiği zaman sağ tarafta bulunan kolun nısfı 1595 sene-i miladiyesinde Dördüncü Henry nam kral zamanında yapılıp fakat avluya nazır olan ön ciheti 1767 sene-i miladiyesinde İmparator Üçüncü Napolyon zamanında inşa edilmiştir. Sol tarafta kalan kol vaktiyle Büyük Napolyon tarafından yaptırılmış ve bunun da ön ciheti İmparator Üçüncü Napolyon canibinden ikmal edilmiş olduğu hâlde yine 1870 senesinde muhterik olmasından dolayı şimdiki hükûmet canibinden tamir edilmiştir. Bu iki kolun arasında Tuileries Bahçesi'ne ilave edilen kısımdan maada avlunun bakiyesine "Carroussel Meydanı" denilir ki tamam çiçek bahçesine mukabil olan tarafında 1706 senesinde Büyük Napolyon tarafından yaptırılmış Carroussel tak-ı zaferi görülür. Bu tak-ı zaferin Louvre'e doğru ileri tarafında müteveffa Mösyö Gambetta namına yapılmış azim ve kalabalık bir heykel görülür ki 1871 senesinde Fransa'yı istila eden Almanların ihracıyla Fransa hükûmet-i hazırasını tesis hususunda vatanperver mumaileyhin sebk[392] eden hizmetini ihtar edecek heyakille tertip olunmuştur. Gambetta heykeline varıldığı zaman bundan evvel teşbih etmiş olduğumuz el arabasının tamam sandığı mahalline varmış oluruz. Orada Tuileries Sarayı sağlı sollu avluya doğru ilerleyip çıkmış olduğundan avlu daralmışsa da saray büyümüştür. Bu çıkıntılar kâmilen Üçüncü Napolyon tarafından yaptırılmıştır ki gerek sağ ve gerek sol çıkıntıların derinlerinde ikişer büyük birer de küçük iç avlu vücuda gelmiştir. Bu kısma yeni Louvre namı veriliyor. Fakat sarayın bundan ötesi dört dıl'dan müteşekkil bir murabba tersim edip asıl orası Louvre Sarayı addolunur. Bu saray dahi yalnız bir zat tarafından ve def'aten yapılmış değildir. Tuileries tarafından gelen adamın karşısına çıkan dıl'ın sağ ciheti 1546 senesinde Birinci François ve sol tarafı 1623 sene-i miladiyesinde On Üçüncü Louis taraflarından yapılıp adlâ-ı selasesi[393] tevarih-i

[390] ihtirak: yangın
[391] hedm (edil-): yıkılmak
[392] sebk (et-): görülmek; gerçekleşmek
[393] adlâ-ı selase: üç kenar

muhtelifede On Dördüncü Louis tarafından inşa ettirilmiştir. Bu sarayların ikisini bir yerde tasavvur etmek yalnız Fransa'nın değil bütün dünyanın en büyük sarayını tasavvur demek olur. Yalnız Louvre Sarayı yüz doksan beş bin metre murabbaında arazi üzerinde mebni olup Tuileries ve onun Yeni Louvre tesmiye edilen aksamı da Louvre Sarayı'nın iki mislinden aşağı tahmin edilemez. Planın şeklini el arabasına teşbih eylemiş bulunduğumuz bu iki sarayın her cenahının tûlü sekiz yüz metreyi tecavüz eder. Elhasıl cesametçe bundan büyük bina âdeta tasavvura sığamadığı gibi tezyinat-ı mimariyesi dahi pek fevkalade olup kapılar ve pencereler dahi etrafı ve kolonlar ve kubbeler hatta bacalar bile türlü heykeller, oymalarla o kadar müzeyyendir ki bihakkın değil sathice bile tarifi kabil olamaz. Fakat ebniye-i mezkûrenin suret-i umumiyesi bir defada planı yapılarak tayin edilmiş olmayıp daha evvellerinden kat'-ı nazar Fransa Kralı Birinci François tarafından bed' olunan ameliyata badema birçok krallar ve birçok da mimarlar cüzi küllî tenkisler[394] tezyidlerle[395] lâyenkati devam eylemiş bulunduklarından ebniye-i mezkûrenin hiçbir tarafı diğerine benzemeyip âdeta her parçası müstakil bir konak veya saraymışlar da yanyana gelerek azim bir şehir teşkil etmişler zannolunur. Ebniyenin bazı aksamı iki ve bazı aksamı üç katlıdır. Ezcümle Louvre Sarayı'nın bir ciheti gibi bazı tarafları mermer kolonlarla müzeyyen ve bazı cihetleri azim balkonlarla mücehhezdir. Örtüsünün bazı aksamı düz dam ve bazıları kurşun kaplı mürtefi kemerler suretinde olup elhasıl hiçbir yeri diğerine benzememekle beraber yüzlerce sene zarfında birçok hükümdaran tarafından hadsiz nihayetsiz külfetler sarf edilmiş bulunmak hasebiyle her parçası fenn-i mimarinin bir nüsha-i nefisesi olarak kabul ve tasdik edilmektedir. Bugünkü temaşada şu sarayın avluları orta yerinden geçip o avlulara nazır olan cephelerini epeyce bir dikkatle temaşa edebildiğim gibi Louvre Caddesi'ne çıktıktan sonra o taraftaki cepheyi ve Rivoli Sokağı üzerine isabet eden kısmı da temaşa etmiştim ki yalnız nehir cihetindeki cephesini birkaç gün sonra o taraf rıhtımı üzerinden geçerken görmüşümdür. Derunlarınıysa arkadaşım Madam Gülnar ile beraber gezip temaşa etmişimdir ki en mükemmel bir müze temaşası demek olan bu müşahedemi de sırası geldikte arz edeceğim.

OPERA – Sabahki cevelanımda haber vermiş olduğum veçhile Avenue de l'Opera denilen caddeden Capucinler Bulvarı'na çıkıp da Opera Meydanı'na vardığım zaman Paris şehrinin bu sanatça bütün cihana iddia-yı tefevvuk[396] eylediği Opera Tiyatrosu'nu âdeta alçacık bir şey görmüştüm. Hatta hin-i

[394] tenkis: eksiltme; çıkarma
[395] tezyid: ekleme
[396] iddia-yı tefevvuk (eyle-): üstünlük iddiasında bulunmak

azimette dahi bu mahalle uğrayarak o zamanda bu binayı gazetelerde görmüş olduğum tarifat ve tafsilatına layık olacak bir cesamette bulamamıştım. Ama bu sabah yalnız Opera Meydanı'ndan cephe cihetine bakmakla iktifa etmeyip bina-yı mezkûru muhit[397] olan Auber ve Scribe ve Halévy sokaklarından geçip dört tarafını tavaf ve temaşa eyledim ki cesamet-i hakikîsi işte bu tavafla nazar-ı takdirimde ancak taayyün edebildi. Meğer binanın badi-i nazarda öyle alçak görünmesine sebep arzan ve tûlen ziyadesiyle vâsi ve cesim olmasıymış. Binanın mesaha-i terbîiyyesi[398] on bir bin iki yüz otuz yedi metre ediyor ki vakıa Viyana operası ve Milano şehrinde Skala ve Napoli'deki San Carlo tiyatroları bu nev' ebniyenin en cesimlerinden olup Paris Operası'ndan ziyade seyirci istiab edebilirlermişse de binanın kâffe-i teferruatıyla cesameti ve bahusus ziyneti mukayese edilince Paris Operası bunların kâffesine tefevvuk eyliyormuş. Yalnız arsasının mübayaası için on milyon beş yüz bin frank verilmiş. Masarif-i inşaiyesine de otuz altı milyon beş yüz bin frank giderek bu bina tamam kırk yedi milyon franka mal olmuş. Temel atılmak için su çıkıncaya kadar kazıldıktan maada su tabakasının on beş metre daha aşağısına inilerek orada zir-i zeminden Seine Nehri'ne doğru cereyan eder âdeta bir dereye tesadüf edilmekle suyu yenip ameliyatta devam edilebilmek için vapur kuvvetiyle idare olunur en kuvvetli tulumbalardan sekiz tulumbanın yedi ay müddet gece gündüz işlemesine lüzum görülmüş. Ne temellere, duvarlara ne kemerlere ne kubbelere bir dirhem ağaç konulmayıp tekmil taş ve harç ve demirle kurşun ve bakırdan yapılmış ve yalnız loca ve salon kapıları gibi yerlere pek cüzi ahşap sarf olunmuş. En uzak memleketlerden granit ve mermerin her renklisinden celp olunarak ta Halep'ten bile taş getirilmiş. Salifü'l-esami[399] dört sokaktan geçilerek bu bina-yı cesim tavaf ve temaşa edilip de tiyatro oyunu için bu kadar külfet iltizam[400] edilmiş olmasını düşündükçe insana hayret gelmemek kabil olamıyor. Külfet yalnız binanın cesametinde değil en büyüğü tezyinatındadır. Altıdan on metreye kadar uzun ve ona mütenasip[401] kalın yekpare sütunların nerelerden ne zahmetlerle getirilmiş olduklarını ve bahusus gerek bunlar ve gerek kemerler ve pencere söveleri gibi taşlar üzerine o kadar oymaları işlemek için ne kadar erbab-ı hünerin nasıl çalıştıklarını düşünmemek insan için kabil olabilir mi? Binanın köşelerine veya tam üzerlerine konulmuş olan azim ve cesim heykellerin her birini Fransa'nın en mahir bir üstadı para tamahından ziyade ibka'-yı nam[402] gayretiyle yapmış. Gerek bunlar ve gerek

[397] muhit (ol-): çevrelemek
[398] mesaha-yı terbîiyye: dörtgen alan
[399] salifü'l-esami: yukarıda isimleri belirtilen
[400] iltizam (edil-): gerekli görülmek
[401] mütenasip: uygun
[402] ibka'-yı nam: isim bırakmak

cephe cihetinde mevzu' olan sair heykeller şiir ve talakat[403] ve teganni[404] ve dram ve raks gibi sanayi-i nefise müekkileleri[405] insan suretinde tasvirle vücuda getirilmiştir. Elhasıl bu binanın tezyini için yaldız denilen şeyi badana makamında istimal etmişler denilse mübalağaya haml olunamaz. Nasip olup da derununa giremedim. Tarifnamelerinde beyan olunduğuna göre derunu dahi hep böyle heyakil ve oyma ve yaldızla müzeyyen ve mutalla[406] olup saha-i temaşasının tiyatronun arzına mütenasip olan tûlü elli beş ve derinliği yirmi beş ve irtifaı altmış metreymiş. Kıyas edilecek olursa bizim Beyoğlu'ndaki Yeni Tiyatro, takımıyla saha-i temaşası içine sığdırılabilir. Bazı merasime mahsus salonlardan ve meşkhanelerden maada perde aralarında teneffüs için gidilecek olan ve "fuaye" denilen salonun tûlü kırk beş ve arzı on üç ve tavanının irtifaı on sekiz metreymiş. Bence bu sabahki cevelanımda gördüğüm en ehemmiyetli şey işte bu binadır. Vakıa Louvre ve Tuileries Sarayı'nın heyet-i mecmuası gerek cesamet ve gerek tezyinat-ı mimariyece buna kat kat faikse de mezkûr saray birkaç yüz sene zarfında birçok büyük hükümdaranın himmetiyle parça parça olarak yapılmış bulunduğu hâlde şu tiyatrohane 1861 senesinde başlanıp 1874 senesinde bitirilmiş ve yalnız bir plan üzerine vücuda getirilmiştir ki bu ehemmiyet min-cihetin[407] ve belki bi'l-vücuh[408] Louvre ve Tuileries saraylarının ehemmiyetine de faiktir. Tarifnamelerine müracaatla aldığım malumata göre işbu Opera Tiyatrosu derununda en nefis dram ve trajedya ve komedya ve opera ve operet oyunlarıyla bunlara ait müzika notalarından müteşekkil mükemmel bir kütüphane ve tiyatroya ait sanayie dair bir de müzehane mevcutmuş. Tiyatronun kendi varidatından maada Fransa hükûmeti bu operanın "müzika akademi-i millîsi" sıfat-ı resmiyesini de haiz olmasından dolayı senevî sekiz yüz frank muavenet-i nakdiye ita eylermiş. En mahir oyuncuları iki yüz elli nefer olup bunlar muayyen maaşlarla muvazzafmışlar. Onlar haricinde oyun oynadığı gece ücret almak ve iktiza etmediği vakitler başka tiyatrolarda icra-yı hüner etmek üzere dört yüzden mütecaviz kadın erkek diğer oyuncular "mülazım" ve "namzet" namını haizmişler ki muvazzaf[409] oyuncular meyanında münhal[410] vuku buldukça bunlar o sıfatı da ihraz[411] ederlermiş. Alelade bir mevkiin en yüksek fiyatı on dokuz ve en ucuz fiyatı iki buçuk frank olup fakat bazı mükellef oyunlarda bu fiyatlar daha ziyade artarmış. Bu tiyatroyu temaşa edebilmenin külfeti fiyat cihetinde değildir.

[403] talakat: güzel söz
[404] teganni: makamla okuma
[405] müekkile: tanrıça
[406] mutalla: yaldızlanmış
[407] min-cihetin: bir yönden
[408] bi'l-vücuh: her yönden
[409] muvazzaf: görevli
[410] münhall: boşluk
[411] ihraz (et-): elde etmek

Adi zamanlarda bile nadir olmadığı veçhile bilhassa Sergi-i Umumi esnasında hemen istenildiği akşam bilet alınabilmek mümkün olmaması en müz'ic[412] külfetlerdendir. Birkaç hafta sonra verilecek oyunların biletleri bile evvelden satılmış oluyor. Veyahut ihtimal ki biletlerin fiyatı yükseltildikçe yükseltilmek için bu ahz ü itayla[413] iştigal eden madrabazlar bi'l-iltizam öyle işaa[414] eyliyorlar.

ÉDEN THÉÂTRE – Bu tiyatronun tamam Opera Tiyatrosu yanında bulunması büyük bir bahtsızlığına dâll[415] addolunsa sezadır. Zavallı Éden Tiyatrosu! Opera'nın yanında hiç addolunacak ebniye-i âcizedenken büsbütün Opera'nın yanında bulunması biçareyi nazar-ı ehemmiyetten bi'l-külliye iskat[416] etmektedir. İnsan Auber Sokağı'yla Scribe Sokağı'nın tekatu[417] eyledikleri dört yol ağzında bulunarak sağına bakınca Opera'yı soluna bakınca Éden Tiyatrosu'nu görebilir. Bu tiyatroda ne cesametçe ne ehemmiyet-i mimariyece Opera'ya nispet edilecek hiçbir meziyet bulunamaz. Yalnız bir meziyeti varsa o da Hint'teki Brahma mabetlerini takliden yapılmış olmasından ibarettir ki vakıa opera usul-i mimarîsince yapılan binalar meyanında bu bina-yı acibin görülmesi bir dereceye kadar nazar-ı tecessüsü[418] kendisine celbedebilmektedir. Bu binayı da yalnız haricen temaşa ederek tiyatro oynandığı zaman derununa girmek nasip olmadı. Zaten pek de kendini bilen adamlara buradaki oyunları temaşa hevesi caiz olamaz. Zira burası Paris'in "demi monde" denilen yani fuhuşla iffet arasında bulunarak birinciye meyelan ve istidadı daha ziyade olan şeytanet-perdazan nisvanının[419] müracaatgâhı olup aktar-ı âlemden[420] sefahat için Paris'e gelenler sair emsali misilli bir de burada yakayı ele vererek huzuzat-ı nefsaniye halkasını burunlarına taktırırlar. Bu tiyatroda eğlenceli, gülünç, maskara ve biraz da başı açık oyunların kâffesi icra olunur. En pahalı mevki on iki en ucuz mevkiyse yalnız iki franktır. Fakat Baedeker rehber-i seyahatinde bu tiyatro için: "Büfelerinde büfecilere asla emniyet caiz olmayıp orada bir şey yiyip içmeye başvuranların mükemmelce soyulmalarından tiyatro idaresi mesul değildir. Bundan ihtiraz[421] oluna." diye bir de tavsiye ve nasihat münderiçtir. Bu nasihatin sebebini de izah iktiza eder mi? Oradakiyarı iffetli seyirci kadınlar ağzı açık erkeklerle bilhassa yabancıları kendi muarefe-i işveperdazanelerine çarçabuk nail ederler de şöyle bir hafifçe yiyip içmek için büfeye götürdüklerinden büfecilerle ortaklaşa bir âlâ yolarlar! İşte nasihat-i

[412] müz'ic: usandıran
[413] ahz ü ita: alışveriş
[414] işaa (eyle-): duyurmak
[415] dâll: delil
[416] iskat (et-): düşürmek
[417] tekatu (eyle-): kesişmek
[418] nazar-ı tecessüs: meraklı bakış
[419] nisvan: kadınlar
[420] aktar-ı âlem: dünyanın her tarafı
[421] ihtiraz (olun-): sakınılmak

mezkûrenin hikmeti de bundan ibarettir.

VENDÔME MEYDANI – Sabah cevelanımda Opera ve Éden tiyatrolarını temaşayla tekrar Madeleine Mabedi karşısına gelerek badehu ikametgâhıma avdet için Saint Honore Sokağı'ndan geçip Vendôme Meydanı tarikiyle gelmiştim. Bu meydandan ilk defa olarak geçiyordum. Hotel taharrisi için birkaç defa meydan-ı mezkûra başvurmuştum ki Paris'in en meşhur mevakiinden olduğu cihetle bazı izahat itasına lüzum görmüşümdür. Bu meydan Castiglione Sokağı'yla Paix Sokağı arasında bir umumi meydan ıtlakından[422] ziyade âdeta büyücek bir avlu ıtlakına şayandır. Zira şu iki sokaktan başka bu mahalle hiçbir sokak müntehi[423] olmayıp etrafını ihata eyleyen hane ve hotellerse öyle bir yekparelik hâsıl ederler ki cümlesi bir binaya müşabih olmak hususunda Louvre ve Tuileries Sarayı'ndan ileriye varırlar. Ama bu meydanı muhit olan binalar zikrolunan saraylar gibi birer nüsha-i nefise-i mimariye addolunacak şeyler değildir. Vakıa cesimseler de sade binalardır. Şu hâlde meydan-ı mezkûr için mucib-i ehemmiyet olan şey dahi "Vendôme Sütunu" namıyla ortasında merkûz[424] olan tunç sütundan ibarettir. Büyük Napolyon "Büyük Ordu" namıyla 1805 senesinde Avusturya ve Rusya üzerine bir ordu sevk eylemişti ki bu ordunun icra eylediği muharebat-ı meşhure Australische galibiyetiyle nihayet bulmuştu. Galebeden galebeye nailiyetle Fransa'nın şan-ı askerîsini ayyuklara çıkaran bu ordu Avusturya ile Rusya'dan yalnız bin beş yüze karib pirinç top ahz etmişti. Napolyon bu topları eritip onunla şu Vendôme Meydancığına bir sütun rekz eyledi ki irtifaı kırk dört buçuk metre ve kutru[425] dört metre olduğundan cesameti bu ölçüyle tahmin edilebilir. Bahusus ki sütun-ı mezkûr şöyle sade, güzel bir şeyden ibaret de değildir. Yarım metre arzında bir şeridi helezonî bir vaziyetle aşağıdan yukarıya kadar dolaştırmış olsalar burma burma bir şekil peyda eder mi? Büyük ordunun icra etmiş olduğu muharebatı bu şerit üzerine resmolunmuş farzediniz de şeridin aşağıdan yukarıya kadar sütun üzerine ol veçhile sarılmış bulunduğunu tahayyül eyleyiniz. Ama şerit top tunçlarından dökülmüş bir şerit olup üzerindeki resimler dahi tamamıyla kabartma resimlerdir ki işte bu ehemmiyet-i sınaiyesinden dolayı Paris'te birinci derecede şayan-ı temaşa olan âsâr-ı mühimmeden addolunur. Sütunun ta tepesinde Birinci Napolyon'un ayak üzerinde durur bir de heykel-i tammı vardır. Üzerinde sütun-ı mezkûrun mevzu' olduğu taştan mebni azim kürsü dahi gayet musanna[426] âsâr-ı mimariyedendir.

[422] ıtlak: sayma; sayılma
[423] müntehi (ol-): uzanmak
[424] merkûz: dikili
[425] kutr: çap
[426] musanna: sanatlı

Bu sütunun derununda yine helezonî bir merdiven olduğundan tepesine kadar çıkılır. Napolyon heykelinin mevzu' olduğu yerde minare şerefesi gibi etrafı demir parmaklıklı bir şerefe bulunup onun üzerinden heykelin etrafı dolaşılır. Lakin Sergi-i Umumi münasebetiyle şayet izdiham vuku bulur da bir kazaya sebebiyet gösterilir mütalaasıyla yukarıya çıkılması muvakkaten men edilmiştir. Bu sütunun ilk inşası nasıl ehemmiyetle telakkiye şayansa 1870 muharebesi esnasında Paris tahribatı meyanında sütun-ı mezkûrun dahi hedm edildikten sonra tekrar inşa edilmiş olması yine o nispette ehemmiyetle telakkiye şayandır. Kim bilir ne gibi vesait-i tahribiye[427] istimaliyle parça parça edilmiş bulunan mezkûr sütun her parçası bir yerde bulunarak ve yekdiğeriyle imtizac[428] ettirilerek ve noksan kalan yerleri de itmam olunarak aynı aynına heyet ve suret-i asliyesine irca edilmiştir ki hakikaten şayan-ı hayrettir.

PARİS DÜKKÂNLARINDA AHZ Ü İTA – Bugün Madam Gülnar için bir şapka ve kendim için bir kat elbise mübayaası zımnında bir hayli dükkânlara girip çıktığımı ve uzun uzadıya pazarlıklar ettiğimi haber vermiştim. Paris'in bu ahvali dahi şayan-ı dikkat ve şayeste-i ehemmiyet olduğundan bu bapta da kârilerime bazı izahat itasına mecburum. Paris'te dükkânlar hemen ale'l-umum denilecek bir surette kadınlar elindedir. Dükkânların birçoğunda erkek dahi bulunsa bile müşteriyle edilecek muameleyi umumiyet üzere kadınlara havale etmişlerdir. Dükkânların ne kadar temiz ve süslü olduklarını tafsile hacet var mıdır? Bir bakkal dükkânı için "bizdeki eczahaneler kadar temiz ve muntazam ve müzeyyendir" dersem mübalaga-i sırfeye[429] hamlolunmamalıdır. Hele şapka, elbise ve tuhafçılığa[430] müteallik eşya füruht[431] olunan dükkânlar numunelerini Beyoğlu'nda Galata'da gördüğümüz en muntazam mağazalara da tamamıyla kıyas kabul edemez. Temizlik ve intizam ciheti daha mükemmel olduktan fazla istihdam olunan memurlar bizim Galata ve Beyoğlu'nun Rum'dan, Ermeni'den bozma frenklerine hiç benzemezler. Zaten erkeklerin müşterilerle muamelesi hemen mefkud[432] olduğunu haber verdim ya! Bu muameleye asıl memur olan kadınlar gerek genç gerek ihtiyar olsunlar muktedir olabildikleri son dereceye kadar itinalı giyinmişlerdir. Gelen müşteriye söz söyledikleri zaman iltizam eyledikleri tabirat-ı tazimkârane Fransız lisanının son mertebe-i müsaadesiyle mütenasiptir. Cem'-i muhatab[433] sigasıyla "Ne istersiniz? Beğendiniz mi? Size

[427] vesait-i tahribiye: tahrip vasıtaları
[428] imtizac (ettiril-): birleştirilmek
[429] mübalağa-yı sırfe: sade abartı
[430] tuhaf: ufak tefek hediyelik eşya
[431] füruht (olun-): satılmak
[432] mefkud: yok
[433] cem'-i muhatap: çoğul hitap

şunu da göstereyim." yollu hitaplarda dahi bulunmayıp lisan-ı mezkûrun en tazimkârane sureti olmak üzere müşteriye gaib sigasıyla hitap ederler. Mesela: "Bu mal efendinin arzusuna muvafık değilse efendiye şu malı da takdim edebiliriz efendi bu pahayı çok görmemelidirler." veyahut "Madam şu rengi beğenmiyorlarsa bu renge ne buyururlar? Şu biçim madamın gustosuna daha muvafık gelebilir mi?" tarzında söz söylerler. Hele kadınlardan bazıları o kadar taze, o kadar güzel, o derecelerde süslü, o mertebelerde nazkârdırlar ki böyle bir kadının dükkâncı edilmiş olmasına insanın acıyacağı gelir. Âdeta en muteber kadın huzurunda bulunulurmuş gibi terbiyeli ve nazik davranmak mecburiyeti kalpte hâsıl olur. Aradığınız eşyanın bin türlüsünü beğenmeyecek olsanız dükkâncıda hiddet ve gazap eseri görülmeyip hizmetinizde muvaffak olamadığı için gayet nazikâne teessüfler izhar ederler. Bu defalık hizmetinizde bulunmakla müşerref olamamışsalar diğer defasında muvaffak olabilecekleri ümidini muhafaza için mağazalarının namını, mevkiini mübeyyin[434] olup kartvizitler suretinde tab' edilmiş bulunan varakalardan bir tanesini kabul etmenizi rica ederler. Fransızların dik sesle mütelaşiyane söz söyledikleri bilmem nerede manzurum[435] veya mesmuum[436] olmuştu da hatırımda kalmıştı. Meğer ne yanlışmış! Bilhassa şu dükkâncılar o kadar yavaş ses ve halimane ve âheste tavırla güya yalvarıyorlarmış gibi muhataba[437] ve muamele ederler ki onlara nispetle milel-i sairenin muhatabaları âdeta bir suret-i dürüştîde[438] addolunmak lazım gelir. Muayene ettiğiniz eşyanın suret-i imaline dair istizaha[439] girişecek olsanız güya onun imalini size talim etmeyi deruhte eylemişler gibi uzun uzadıya tarif ve tefhimden üşenmezler. Hele az çok bir miktar eşya mübayaa edecek olursanız güya vereceğiniz parayı ihsan ediyormuşsunuz gibi bin teşekkürlerle mukabele ederek aldığınız eşyayı ikametgâhınıza kadar irsal[440] ve isal[441] etmeyi kendileri deruhte ederler. Bizim gibi İstanbul'da alız ü itayı âdeta münazaa[442] ve mücadele suretinde yürütmeye alışmış olanlar için şu hâl hakikaten nazar-ı hayrete çarpan ahvalden addolunur. Hele Paris'ten mufarakat[443] edeceğim günlerde İstanbul'daki evlad ü iyalim için bilezik, küpe, gerdanlık, yüzük gibi bazı eşya mübayaası zımnında Palais Royal'daki kuyumculara gitmiştim. Oradaki dükkâncı kadınlar sairlerinden daha süslü, daha nazik, daha terbiyeli göründüler. Alacağım eşyayı mahfazaları derununda bana temaşa ettirdikleri sırada şöyle güzel, böyle yakışıklı ol-

[434] mübeyyin: bildiren
[435] manzur(u ol-): görmek
[436] mesmu(u ol-): duymak
[437] muhataba (et-): hitap etmek; konuşmak
[438] suret-i dürüştî: kaba, öfkeli tarzda
[439] istizah: soru sorma
[440] irsal (et-): göndermek
[441] isal (et-): ulaştırmak
[442] münazaa: çekişme
[443] mufarakat (et-): ayrılmak

duklarını tarif edip edip de ikna edemedikleri surette "Mösyö bir kere de kulakta duruşunu görmek istemezler mi?" diye küpeleri kulaklarına ve böyle birer teklifle tarakları saçlarına takıp türlü vaziyet-i dil-firibaneyle[444] mutlaka beğendirmeye çalışıyorlar ve bunları taktıkları yerlerden çıkardıkça kar gibi beyaz güderilerle silip derhâl temizliyorlardı. Hele bir tanesi bana beğendirmek istediği yüzüğün bir de parmakta duruşunu göstermeye kalkıştıkta "Benim ellerim pek çirkindirler efendim. Malıma hüsn vermezler. Şuraya takılsın da görülsün." diye lastikten yapılmış bir kol çıkartıp yüzüğü onun parmağına taktı ve kola giydirilmiş olan ve yalnız bir yenden ibaret bulunan şeyi nazik parmaklarıyla el üzerine doğru çekip düzelterek gösterdi. Hâlbuki dilber kadın kendi ellerine iftira ediyordu. Zira elleri hiç de çirkin değildiler.

DECAUVİLLE ŞİMENDİFERİ – Sergi-i Umumi'de mebadi-i tetebbuatımda[445] kemal-i ciddiyetle nazar-ı ehemmiyet ve dikkatimi ilk celbeden şey Decauville şimendiferi olmuştur. Henüz Avrupa'ya gitmezden evvel Mösyö Decauville isminde bir mühendis ve fabrikacının Paris civarında Pittsburgh nam karyede müesses bulunan fabrikasında oyuncak zannolunacak bir nev' şimendifercikler inşa eylediğini defaatle sahaif-i matbuatta[446] görmüş, okumuş olduğum gibi bir aralık bu fabrikanın bir de kataloğu yani eşya-yı mamulesini[447] mübeyyin resimli defteri elime geçerek tetebbu ve tetkik eylemiştim. Bu şimendiferler en incesi iki parmak ve en kalını üç dört parmak kalınlığında birkaç boy demir çubuklardan yapılıyorlar ki rayların arası da en ince çubuklar için kırk ve en kalın çubuklar için yetmiş beş santimetreden ibaret bulunuyor. En küçük yollar üzerinde işleyen vagoncukları ya insanlar tarafından veyahut hayvanlar vasıtasıyla tahrik olunuyorlarsa da yolun derece-i tesviyesine[448] göre bir adam bin beş yüz ve orta hâlli bir hayvan yedi bin okkaya kadar yük götürebiliyor. Yetmiş beş santimetre arzında olan büyücek yollar üzerinde yine o cesamete mütenasip lokomotifçikler istimal olunarak bu hâlde Decauville şimendiferciği âdeta büyük şimendiferlerin görebilecekleri hizmetleri görüyorlar. Şu tetebbuum daha İstanbul'da ve Decauville fabrikasının kataloğu üzerinde vuku bulmuştu. Yine orada görmüştüm ki Afrika ve Amerika ve Avustralya ve Hindistan ve Asya-yı Vusta[449] ve Koşinşin için büyük çiftliklerde ve nakliyat-ı askeriye hizmetlerinde kullanılmak üzere bu şimendiferlerden pek çok satılmış olduğu gibi Avrupa fabrikalarında istimal için dahi satılmışlardır. Hatta İngilizlere mamulat-ı

[444] vaziyet-i dil-firibane: çekici tavırlar
[445] mebadi-i tetebbuat: incelemelerin başlangıcı
[446] sahaif-i matbuat: gazete sayfaları
[447] eşya-yı mamule: üretilen eşyalar
[448] derece-i tesviye: düzlük derecesi
[449] Asya-yı Vusta: Orta Asya

hadidiye[450] beğendirebilip satmak milel-i saire[451] için pek de mutasavver[452] olamadığı hâlde Mösyö Decauville Londra'ya bile bu mamulattan küllî miktarını satmakla müftehirdir. Hülya bu ya! Bu tetebbuatım esnasında güya Hünkar İskelesi'nden Akbaba karyesine[453] ve o civarda sakin olduğum çiftliğe kadar bu şimendiferden bir hat temdid[454] ettirmişim diye tatlı tatlı düşünüp eğlendiğim zamanlar dahi olmuştu. Ama bunu bi'l-külliye temenni-i muhal zannetmeyiniz. Bu şimendifericlerin en küçüğü âdeta beher kilometresi iki bin franga kadar ferş[455] olunabilir. Benim hayalime koyduğum mesafeyse topu sekiz kilometreden ibaret! Âdeta sekiz yüz veya bin lirayla hayalim vücut bulabilecek. Vakıa bizim gibi züğürtler için çok paraysa da pek çok zenginler için adi bir heves yolunda sarfına acınmayacak bir mikdar-ı cüzi! Bir de Paris'e gidip Mösyö Decauville'in sergide inşa ettirmiş olduğu bu şimendifere birkaç defa râkib[456] olduktan sonra nazar-ı ehemmiyetim bi'l-külliye başkalaştı. Hatta eyyam-ı cevelanımın birisinde merkez istasyonunda bu fabrikaya mensup birkaç mühendisle mükâleme icra ederek bunların vazifesi zaten mamulat-ı vakıalarını teşhir ve izahat isteyenleri ikna eylemek olduğu cihetle bana yeniden yeniye kataloglar, resimler vererek, hesaplar göstererek bu işten beni memulüm fevkinde haberdar eylemişlerdir. İşte bu suretle ikmal etmiş olduğum tetebbu neticesi olarak kārilerime ve bahusus bulundukları mahallerin umranına heveskâr olan çalışkan vali ve mutasarrıf gibi memurîn-i mülkiyeden bulunan kārilerime haber veririm ki her nereye olursa olsun mükemmelce bir şose yapmaktan daha az masarifle Decauville şimendiferinin en büyüğü inşa olunabilir. Zira bunun rayları yetmiş beş santimetre vüs'atinde[457] olup bunların vagonlarının iki taraftan taşkınlığı da yetmiş beşer santimetre olduğundan iki metre yirmi beş santimetre arzında bir yol açmak kifayet eder. Açılacak yol yalnız bir tesviye-i türabiyeden[458] ibaret olacaktır. Şose hâline ifrağa[459] lüzum yoktur. Olur olmaz nehirler üzerinden bu şimendiferi geçirmek için hazır yapılmış demir köprüler de vardır. Güzergâhta bayır bulunsa tesviyeye ihtiyaç görülmez. Zira bayır yerlere çıkartmak vesaiti de temin olunmuştur. Raylarını başkaca traversler üzerine oturtmak muktezi[460] olmayıp duvarlara dayatılan merdivenler gibi bu raylar traverslerine takılmış oldukları hâlde gönderilerek yalnız uç uca vidalanmaktan ibaret bir ameliyata ihtiyaç vardır ki onu en adi amele

[450] mamulat-ı hadidiye: demir malzemeleri
[451] milel-i saire: diğer milletler
[452] mutasavver: düşünülebilir
[453] karye: köy
[454] temdid (ettir-): uzatmak
[455] ferş (olun-): döşenmek
[456] râkib (ol-): binmek
[457] vüs'at: genişlik
[458] tesviye-i türabiye: toprak düzenlemesi
[459] ifrağ: çevirme
[460] muktezi: gerekli

dahi becerebilir. İşbu rayları yalnız cüzice tesviye-i türabiye görmüş toprak üzerine uzatıvermek mümkündür. Büyük şimendifer gibi dönen yerlerde azim kavislere ihtiyaç olmayıp âdeta bizim öküz arabalarının dönebilecekleri kadar kavisler üzerinde bu şimendifer dahi dönebilmektedir. En mükemmeli beher kilometresi on bin frank hesabıyla vücuda gelebilirler ki kırk beş bin kuruş demek olup hâlbuki lâ-akal[461] beş metre arzında bin metre tûlünde bir şoseyi bu kadar masarifle ber vech-i matlub husule getirmek mümkün olamayacağı derkârdır. Fayda cihetine gelince bu şimendifer âdeta bir şimendifer olup saatte on beşten yirmi beş kilometreye kadar sürati olduktan maada öküz ve beygir nakli için mahsus olan vagonlarına altışar baş hayvan konulabilir. Orta boy bir sahra topunu altı hayvan ve arabasıyla beraber üç vagona tahmil[462] ederek nakleyler. Sergideki hat üzerinde işleyen katarlar ellişer vagondan mürettep olup beher vagona elli adam irkâbı[463] hesabıyla iki bin beş yüz kişiyi def'aten naklediyorlardı. Mühendisleriyle vuku bulan mükâlematımdan[464] en büyük istifadem şu oldu ki: Bu şimendiferden birkaç yüz kilometrelik miktarı lokomotif vagonlarıyla beraber mübayaa edilmek lazım gelince akçasını def'aten vermek bile mecburi değilmiş. Akçeyi bir istikraz[465] suretine koyarak ve faiz ve re'sü'l-malları[466] tediyatı[467] da rıza-yı tarafeynle[468] kararlaştırılarak ol veçhile mübayaa eylemek dahi mümkünmüş. Bu vukufu hâsıl eyledikten sonra artık bendeki hülyaya nihayet mi olur? O mübarek Anadolu kısmının en serî ve en âcil ve yegâne servet ve mamuriyeti vesait-i nakliyeden ibaret bulunduğu artık hiç kimsece kabil-i iştibah[469] olamayacak derecelerde tahakkuk etmiş gitmiştir. Anadolu'da şose yolu yaptırmak suretiyle devlet ve memleketlerine en büyük, en nafi bir hizmet ifasında bulunan valiler, mutasarrıflar bu ihtiradan[470] ne büyük istifade edebilirler. Bunları inşa etmek ileride büyük şimendiferlerin inşasına hiç mani olamaz. Araba geçen yollardan bu şimendifer ferah ferah geçebilip en büyük menafiinden[471] birisi de arzu olunduğu anda vidaları sökülerek başka tarafa kaldırılıp tekrar kurulmak olduğundan her veçhile kullanışlı olduğuna kat'a şüphe edilemez. İnşallah umran-ı vatana sa'î[472] olan memurîn-i mülkiyemizde bu heves peyda olur da şu emr-i nafiin[473] tecrübesine girişilir. Asla ve kat'a şüphe edemem ki bizim için inşası eshel[474]

[461] lâ-akal: en az
[462] tahmil (et-): yüklemek
[463] irkâb: bindirme
[464] mükâlemat: konuşmalar
[465] istikraz: borç
[466] re'sü'l-mal: anapara
[467] tediyat: ödemeler
[468] rıza-yı tarafeyn: tarafların rızası
[469] kabil-i iştibah (ol-): şüphe edilmek
[470] ihtira: icat
[471] menafi: menfaat
[472] sa'î (ol-): çalışmak
[473] emr-i nafi: faydalı iş
[474] eshel: daha kolay

ve ehven[475] olan vesait-i nakliye şu Decauville küçük şimendiferleri olacaktır.

MISIR SOKAĞI VE GÜZEL FATIMA – Sergi-i Umumi'deki Mısır Sokağı, Fransa ahlakiyyununu büyük büyük itirazlara mecbur eylemiş bir yerdir. Zira sergiyi temaşa edenlerin en mergub[476] müracaatgâhları burası olup sebeb-i rağbetse ne Mısır'dan sevk edilen mamulat-ı sanaiye ne eşekler ve eşekçiler ve ne de orada yapılmış olan Mısırkâri binaların letafet-i mimariyesi değil belki yalnız hanende ve rakkase karıların teganni etmeleri ve göbek atmaları kaziyesinden ibaret bulunmasıdır. Bu karıların hemen kâffesi kendilerine birer müslüman ismi takmışlarsa da hiçbirisinin İslam'dan olmadığı mertebe-i tahakkuktadır. En çoğu Tunus ve Mısır'ın Yahudi karılarından ve birazı Mısır'ın Kıptilerindendir. Bu karıların türlü evza ve hareketle vücutlarını bi't-tahrik raksetmeleri bizim buralarca dahi müstahsenattan[477] addolunacak şeyler olmayıp hatta Tunus'ta ve Mısır'da bile raksın bu türlüsünü görmek bunlara mahsus olan bazı haricî yerlere gitmeye vabeste olduğu ve bu temaşanın bir nev'î sefahat sayıldığı malumdur. Raksın pek iştiha-engiz olan bu sureti Parislilerin gerek kadınlarını ve gerek erkeklerini ziyadesiyle neşelendirerek hatta bazı kadınların, kızların bu raksları taklit dahi eyledikleri görülmekle ahlak-ı umumiye cihetine takayyüd[478] ve ihtimamları ziyade olan muharrirler raks-ı mezkûru muahezat-ı şedideye[479] duçar etmişlerdir. Hakları olup olmadığı bahsinde değiliz. Buna dair edilen itirazlar ve bazı Şarklılar tarafından verilen cevaplar gazetelere dahi tercüme ve dercedilmiş olduklarından kârilerimizin manzûru olmuştur. Fransızların "balet" denilen oyuncu kızları hemen çırçıplak zannolunacak surette dar fanilalar ve tüller ve bürümcüklerle telbis ederek tiyatrolar saha-i temaşalarında birer bacaklarını nöbet nöbet başlarından yukarıya kadar kaldırmak derecesindeki evza ve hareketiyle Mısır rakkaselerinden daha az mı yoksa daha çok mu muharrik[480] olduklarını elbette kârilerimiz takdir etmişlerdir. Bizim burada asıl enzar-ı mülahazaya arz edeceğimiz şey Avrupalıların şu Mısır ve Tunus rakslarına çıldırasıya bir rağbetle can atmaları kaziyesidir. Bu raksların icra olundukları yerler ekseriya pek dar yerler olup elliden ancak yüze kadar erbab-ı temaşayı istiab[481] edebildiklerinden her oyun sekiz on dakika devam ederek perde kapanır ve iki dakika sonra tekrar aynı oyuna başlanır. Fakat bu iki dakika zarfında evvelki erbab-ı temaşa kâmilen çıkarılır da yerlerine yenileri gelir mi zannedersiniz? Yarıdan ziyadesi yerlerinden

[475] ehven: daha ucuz
[476] mergub: rağbet edilen
[477] müstahsenat: beğenilen güzel davranışlar
[478] takayyüd: bağlılık
[479] muahezat-ı şedide: şiddetli azarlama
[480] muharrik: tahrik edici
[481] istiab (et-): içine almak

kımıldanmazlar bile. Hele seyircilerin birtakımı üç dört saat zamanlarını yalnız bu temaşada geçirirler. Bir on kadar mahalde bu yoldaki rakslar icra olunup rağbetkâranın izdihamından ve ilk gidenlerin çıkmak istememelerinden dolayı insan kolay kolay yol bulup da rakshanelere giremez. Bu karıları oralara celbedenler yine Fransızlardır. Ancak bunlar dahi güya kendilerini Araplara benzetmek için şalvarlar, cepkenler ve sarıklı sarıksız fesler giymişlerdir de tam Fransız şivesiyle ve halkı teşvik maksadıyla söyledikleri Fransızca sözler mensubiyet-i sahihiyyelerini izhar edince erbab-ı dikkati kahkahalarla güldürmekte bulunmuşlardır. İmdi bu rakkaselerin en meşhuru güzel Fatıma'dır ki Tunuslu bir Yahudi çengisidir. Fakat peyda eylediği güzellik şöhreti fuzuli bir igtisab[482] addolunamaz. Gerçekten güzel bir karıdır. Çend sene evvel Spa şehrinde bir güzellik müsabakası, sergisi küşad olunarak hüsnüne, cemaline itimaden oraya gelmiş ve hüsn ü cemalden anlayan ressam ve heykeltıraş gibi en büyük üstatlar tarafından muayene edilmiş bulunan kadınlar meyanında cemal ve tenasüpçe birinciliği bu Fatıma kazanıp o mertebeye mahsus olan altın madalyayı da kendisi almıştır. Bir yassı kadayıf cesametinde olan bu altın madalyayı da kemal-i gururla göğsüne takmıştır. Güzel Fatıma'nın suret-i telebbüsü[483] Tunus modasına muvafıksa onu bilemem fakat nisvan-ı Şarkiye'nin[484] hiçbir sınıfında bu kıyafeti kimse görmemiştir diye zanneyleyebilirim. Fatıma kendisini bir kucak canfes ve bürümcük içine gark etmiş fakat sînesi, ensesi, kolları meydanda! Başını, gerdanını, kulaklarını, bileklerini de elmas iğneler, küpeler, gerdanlıklar, pazubendler, bilezikler tarsi'[485] ve tezyin etmiş. Hâl ve tavrı epeyce mağrurane ve mütekebbiraneyse[486] de aralıkta bir vesile düşsün düşmesin şeker handelerle[487] güzel dişlerini de erbab-ı temaşaya gösterir. Güzel yüzüne hem tebessüm yakışır hem tündlük![488] İcra eylediği raks dahi diğerleri kadar aşüftegâne değildir. Hareket ve sekenatı bu sanatta bir büyük mahareti olduğunu teslim ettirir. Yalnız genç olmayıp otuz beşini aşmış kırkına yaklaşmış bir Yahudi'dir. Rivayete göre Paris erbab-ı sefahati bu karı için kırılıyorlarmış. Kazandığı paraya had ve nihayet yokmuş. Güzel Fatıma oyuna kalktığı zaman daire çalan karıların "ya hey!"leri, "aman aman!"ları o kadar tuhaflaşırlar ki biz Şarkiyyun'dan[489] bulunduğumuz hâlde bizi bile duçar-ı istigrab eyler. Maahaza Sergi-i Umumi'nin böyle vur patlasın çal oynasın suretindeki sefahat mahalli yalnız bu Mısır Sokağı'ndan ve güzel

[482] igtisab: gasp etme; zorla alma
[483] suret-i telebbüs: giyim tarzı
[484] nisvan-ı Şarkiye: Doğulu kadınlar
[485] tarsi' (et-): süslemek; bezemek
[486] mütekebbirane: kibirli
[487] hande: gülücük
[488] tündlük: haşinlik; sertlik
[489] Şarkiyyun: Doğulular

Fatma'nın tiyatrosundan ibaret değildir. Sırası geldikçe bunun sair emsali de kârilerimizin nazar-ı hikmetlerine arz olunacaktır.

SERGİNİN ŞEHRAYİNLERİ – Sergi müddetinde bazı eyyam-ı madude ve muayyenede[490] idare tarafından büyük şehrayinler icra olunurmuş. O zamanlar Champ de Mars ile Trocadero hakikaten yekpare ateş kesilmiş denilebilecek bir hâle gelirmiş. Bunu görmek bize nasip olmadı. Ancak serginin her akşam muhtasar surette icra eylediği şehrayin dahi öyle büyüklerini görmeyen bizim gibi adamlar için calib-i nazar-ı ehemmiyet olacak derecededir. Evvela Eyfel Kulesi'nin kemerlerini ve ayaklarını teşkil eden hatlar ve birinci ve ikinci tabakayı teşkil eyleyen koridorlar ve semt-i re'sindeki[491] şerefe ve kubbe globlu havagazı lambalarıyla her gece donatılır ki yakından temaşasından ziyade uzaktan temaşası nazar-rübâ[492] olur. Bundan sonra serginin bahçesi binlerce gaz lambaları ve yüzlerce elektrik ziyalarıyla tenvir edildiği gibi bahçe etrafındaki birahaneler lokantalar ve orta yerdeki kotan havuzu ve yine orta yerdeki gezinti çardakları hep globlu lambalarla tezyin edilir. d'Léna Köprüsü ile Trocadero Bahçesi ve Sarayı da binlerce lambalarla tezyin edildiğinden kotan şelalesi yanında durup Trocadero'ya bakan insan sergi derununu derya-yı ateşîne[493] benzetir. Büyük şehrayinlerdeyse bunun üç misli gaz ve elektrik envarından maada pek büyük bir mikyasta sanayi-i nariye dahi icra olunmakta ve kule büsbütün donanmaktaymış ki şehrayinlerin bizim gördüğümüz derecesine bakarak şu büyüklerini tahayyül etmek hakikaten insana dehşet verir. Rivayete göre birkaç defa Eyfel Kulesi aşağıdan yukarıya doğru azim maytaplarla donatılıp birdenbire ateşe verildikte peyda eylediği suret en müthiş bir volkan hâlini almış hatta ziyanın kesretine olur olmaz gözler tahammül edemeyerek pek çok kimseler gözlerini yummaya mecbur olmuş. Bununla beraber Sergi-i Umumi'nin birkaç gece gördüğüm daimî şehrayinlerini ben yine o kadar şayan-ı hayret bulamam. Zira bu kadar külfetle donatılan yer gayeti bin beş yüz metre kadar tûl ve üç dört yüz metre kadar arzından ibaret bir meydan dâhilinde mahduttur. İltizam[494] olunduktan sonra bu meydan yekpare bir ateş hâline getirilebilir. Buna mukabil bir de bir İstanbul şehrayininde Kadıköy ile Samatya arasında Marmara üzerinde bir istimbot derununda bulunarak aheste revişle Beykoz koyuna kadar edilen seyr ü temaşayı düşünmeli. Hele Sarayburnu'ndan girildiği zaman Haliç'e doğru bir başvurmayı da ihmal etmemeli. Kulelerin, minarelerin, yalıların ve iki sahildeki tepeler üzerinde konak ve hane ve

[490] eyyam-ı madude ve muayyene: sayılı ve belirli günler
[491] semt-i re's: üst taraf
[492] nazar-rübâ: göz alıcı
[493] derya-yı ateşîn: ateş denizi
[494] iltizam (olun-): gerekli görülmek

köşklerin donanmaları mevaki-i muayyene-i resmiyeden[495] maada emkine-i hususiyeden[496] icra olunan sanayi-i nariyeyle[497] birleştiği zaman husule gelen manzara-i umumiyedeki azamet ve iclal yanında Paris sergisinin şehrayinleri bir ateşböceği menzilesinde kalacağını mübalağaya hiç hamletmemeli. Yukarıda beyan eylediğimiz mesahaya[498] nispetle şu on beş mil kadar tûlü ve üç dört mil kadar arzı nazar-ı takdirde güzelce taayyün etmeli. O zaman görülür ki İstanbul şehrayinlerimizde yakılan fenerleri sergi sahasına dolduracak olsak saha-i mezkûreyi kâmilen fenerle kaplamış olurduk.

PARİS'TE ÜÇÜNCÜ GÜN

Eylülün yirmi üçüncü pazartesi günü Paris'teki eyyam-ı ikametimizin üçüncüsüdür. Dün akşam yemekten sonra hemen odalarımıza çekilip yazı işimizi bitirdikten sonra erkence yatağımıza girmiştik. Unutmamalı ki böyle uzun uzadıya maşiyen[499] gezilen günlerin akşamında yatağa girmezden evvel ayak yıkamak en ziyade ehemmiyet verilecek tedabirdendir. Meşy-i medid[500] esnasında ayaklar bi't-tabii terleyip âdeta yanıyorlar. Sabunlu sabunsuz birkaç defa ayakları yıkayıp gıcır gıcır temizleyerek temiz havlularla kuruladıktan sonra yatağa girilirse ayaktaki ateş alınmış ve sabaha kadar teneffüsle ayaklar rahatlanmış oluyorlar.

Bu sabah âdeta şafaktan evvel uyanmıştım. Arkadaşımın alaturka kahve takımı bi'l-iltizam[501] benim odamdaki dolaba konulmuş olduğundan ispirto lambasını yakıp kahveyi sürerek Paris planını da önüme yaydım. İlk ve ikinci günü geçmiş olduğum sokakları plan üzerinde mürekkeple çizmiştim. Bunlardan kaçar defa geçmiş olduğumu da işaret etmek istedimse de her defası için birer çizgi çizmek yolların plan üzerindeki arzına kıyasen sığdırılamayacak bir şey olacağını düşünüp vazgeçtim. Yalnız o gün nerelere gideceğimi plandan bi't-tetebbu pusulasını tanzim ettim.

Şu pusula tanzimi maddesini de kârilerime haber vermeliyim. Bu icat bana Paris'te müyesser oldu. Paris'te sokakların ismi yalnız sokak başlarına ta'lik olunan levhalar üzerine yazılmış değildir. Sokakların bazısı üç dört bin metre ve belki daha ziyade tûlde olduğundan derununda bulunulan sokak hangi sokak olduğunu anlamak için ta o sokağın başına kadar gitmek

[495] mevaki-i muayyene-i resmiye: belirli resmî makamlar
[496] emkine-i hususiye: özel mekânlar
[497] sanayi-i nariye: ateş sanatları
[498] mesaha: yer; alan
[499] maşiyen: yürüyerek
[500] meşy-i medid: uzun yürüyüş
[501] bi'l-iltizam: özellikle

mecburiyeti yoktur. Elli altmış adımda bir mavi zemin üzerine beyaz yazılı levhalar göze en kolay görünebilecek yerlere ta'lik edilmiştir. Bir sokağa diğer kaç sokak müntehi[502] oluyor. Yani kaç yerde bir köşe teşkil ediyorsa o köşeye hem derununda bulunulan sokağın ve hem de köşesine gelinmiş olan yeni yolun isimleri ta'lik edilmiştir. Bu hâlde "falanca sokaktan gidip badehu sağ tarafa dönerek filanca caddeye çıkılmalı ve şu kadar yürüdükten sonra sol tarafa dönüp filanca yolu tutmalı..." tarzındaki bir tarif zihinde bulunursa insan döneceği, sapacağı yollara, sokaklara gelir gelmez hareketini tatbik ve tanzim edebilir. Vakıa rehber ve plan cebindeyse de adım başında bir bunları çıkarıp müracaat mümkün olamaz ya! Bunun tarik-i eslemi[503] o gün nereye gidilecekse geçilecek sokakların ismini ufacık bir pusulaya sırasıyla yazıp cebine koymaktır. Her sokağa girildikçe pusulaya bakıp badehu girilecek olan sokağın ismi der-hatır edilir ki bu da evvelce edilmiş bulunan tabiri zihinde tutmuş olmaya müsavidir. İşte üçüncü günden itibaren Paris'te bu ahvali iltizam eyledim ve cevelanlarım için bunun pek büyük faydasını gördüm.

Sokağa çıktığımda Castiglione köşesini dönerek Rivoli Sokağı'nda bulundum. Badehu garba doğru kat'-ı mesafeye başladım ki sol tarafımda Tuileries Bahçesi'nin terasası ve sağ tarafımda da Paris'in bu cihetlerinde inşası iltizam edilen kemerli binalar sabahleyin ilk nazarımı ve fikrimi işgal eyliyorlardı.

Hazır söyleyecek başka bir sözüm yokken şu kemerli binalar hakkındaki mütalaamı beyan edeyim. Eski dârü'l-fünun yani şimdiki evkaf ve adliye dairesinin cephe cihetindeki kemerlerle bir de eski Fuat Paşa Konağı yani şimdiki Maliye dairesinin Beyazıt cihetindeki kemerler kârilerimizin bin defa müşahede ettikleri şeylerdendir. İmdi tasavvur olunsun ki boylu boyuna bir caddenin tûlünü teşkil eyleyen binaların kâffesi böyle kemerli olarak fakat caddenin zemininden yüksek olmayıp cadde zeminine müsavi bulunarak kemerler dahi yaya kaldırımlarının üstünü örtüyorlar. İşte Paris'in Castiglione Sokağı ile onun civarındaki ebniyesi bu surette yapılmış oldukları gibi yeniden yapılan binalarında bu surette yapılması iltizam olunmuştur. Bunun sebebi yaya kaldırımları üzerinde piyade olarak âmed ü şüd[504] eyleyecek olan kadın ve erkekleri yağmurdan yağıştan ve çamurdan muhafaza eylemektir. Lakin burada "çamur" kelimesini kullanmış olmaklığımız ayn-ı hatadır. Avrupa'nın Paris gibi büyük ve muntazam ve devair-i belediyesi faal olan şehirlerinde çamur denilen şey ismi var cismi yok hükmünü almıştır. Yağmur pek az yağacak olur veyahut sokaklar, caddeler sulanırsa

[502] müntehi (ol-): uzanmak; bağlanmak
[503] tarik-i eslem: en kolay yol
[504] âmed ü şüd (eyle-): gidip gelmek

bunlar üzerinde müterakim[505] bulunan ve "toz"dan başka bir tabirle tarif layık olamayan şeyler ıslanıp yoğurt gibi bir şey husule getirirler ki o da mârîîn ve âbirînin[506] potinleri köselesini aşabilecek umku[507] hiçbir zaman peyda edemez. Bazı kere bu hafif çamuru da izale için sokak sulayanlar suyu bolca sarf ederek onları akıtıp lağımlara isal ediverirler. Yine bu kadar su dökülmek derecesinde bir yağmur yağacak olursa hizmet-i mezkûre kendi kendisine ifa edilmiş olur. O zaman sokaklar ne hâle gelir bilir misiniz? Eğer sokaklar ağaç kaldırımlarla döşenmişseler bizim alaturka hânelerde kadınların çalı süpürgeleriyle fırçalarla oğup tahta bezleriyle sildikleri sofalar suretini alır. Kehrüba gibi bir meşe rengi letafet-bahşa-yı uyûn-i âbirîn[508] olur. Sokaklar eğer şose veyahut kaldırımsalar o zaman dahi yine kadınların hanelerindeki taşlığı veyahut çimentoluğu, maltalığı yıkayıp temizlemiş oldukları hâle girer. Ancak bu hâlde yolların hiç olmazsa rutubetli bir hâlde bulunması veyahut yoğurda teşbih eylediğimiz hafif çamurun da fevka't-tahammül[509] müz'ic[510] görülmesi münasebetiyle işte binaları böyle kemerli yaparak yaya kaldırımlarını kemerler altına almak yolu tasavvur edilmiştir ki eğer kış zamanlarında bu kemerlerin arasına cam dahi konulacak olursa mârîîn ve âbirînin sokaklardan mürur u ubûru âdeta mahfuz bir sofa derununda gezinmek hükmünü alacaktır. Rivoli Sokağı'nı garba doğru kat' eylediğim bu cevelan-ı subhgâhide[511] tamirat ve tezyinat-ı belediyenin şu mertebelere kadar vardırıldığını düşünerek, tahsin ederek Concorde Meydanı'na vasıl oldum. Meydan-ı mezkûr dahi sol tarafımda kalarak ve sağ tarafımdaki Bahriye Nezareti'yle atik[512] eşya debboyunu tekrar gözden geçirerek Concorde Meydanı'nın üst başına vardığımda Champs-Élysées'e vasıl olmuş bulundum ki onun en mükemmel temaşası orta yerdeki asıl "avenue" denilen büyük caddeden geçmekle müyesser olacağına mebni evvela sola ve iki yüz adım kadar gittikten sonra sağa tebdil-i istikametle bu avenuenun ucuna gelmiş bulundum. O noktada seyyah için bir kere geriye yani Tuileries Sarayı'na ve bir kere de ileriye yani Étoile tak-ı zaferine doğru temdid-i nazar[513] zaruriyattandır. Geriye atf olunan nazar Concorde Meydanıyla Tuileries Bahçesi ve Carroussel Meydanı'ndan geçerek Louvre Sarayı'na kadar müntehi olur ve bu imtidat üzerinde Carroussel tak-ı zaferi nazar-ı dikkatimi celbeyleyen nikat-ı mühimmeden[514] addolunacağı gibi

[505] müterakim: birikmiş
[506] mârîîn ve âbirîn: gelip geçenler
[507] umk: derinlik
[508] letafet-bahşa-yı uyûn-i âbirîn (ol-): geçenlerin gözlerine hoş gelmek
[509] fevka't-tahammül: tahammül ötesi
[510] muz'ic: rahatsız edici
[511] cevelan-ı subhgâhi: sabah gezintisi
[512] atik: eski
[513] temdid-i nazar (et): bakmak
[514] nikat-ı mühimme: önemli noktalar

evvelce tarif eylediğimiz dikili taş dahi daha yakından sivrilip yükselmiş görülür. İleriye doğru sevk edilecek nazar ta Étoile tak-ı zaferine müntehi olup güzergâhı esnasında Rond Point denilen ve bir müdevver square yani küçük bahçe teşkil eyleyen noktanın üzerinden geçer. Étoile tak-ı zaferinden ta Louvre'a kadar üç dört kilometrelik bir hatt-ı müstakim teşkil eyleyen bu mevki şarktan garba doğru cüzice yokuş olduğundan hangi noktasında bulunsa seyyahın nazarı boylu boyuna her tarafı ihata eder.

Badehu Champs-Élysées'nin garp cihetine doğru yürümeye başladım. Berlin'de Ihlamurlar Altı Alleesi'nde gezinirken Paris'in işbu Champs-Élysées'ini der-hatır etmiş bulunduğum gibi bugün Champs-Élysées'te gezinirken Berlin'in Ihlamurlar Altını tahattur[515] eyledim. Champs-Élysées'e pek başlı olarak iki kısma münkasımdır. Bir kısmı Concorde Meydanı ile Rond Point arası ve kısm-ı diğeri dahi Rond Point ile Étoile tak-ı zaferi mabeynidir. Birinci kısmını bir cadde addetmekten ziyade mükemmel bir park yani meşcere[516] suretinde bahçe addetmek lazım gelir. Dört yüz metre arzında ve yedi yüz metre tûlünde bir meşcere-i latifedir ki iki tarafı binadan hâlî olup yalnız Rond Point cihetine yaklaştığı zaman "Palais de l'Industrie" yani sanayi sarayı sol tarafta müşahede olunur. Bu sarayın önüne gelindiği zaman onun karşısında bir de Élysée Sarayı varsa da Champs-Élysées'nin sağ cihetindeki ağaçlardan maada mezkûr Élysée Sarayı'nın da büyücek bir bahçesi olup sarayın binası ağaçlar arkasında tesettür eylediğinden seyyahînin nazarı oraya kadar vasıl olamaz. Rond Point'ten sonra başlayan ikinci kısımsa üç yüz metre arzında, bin dokuz yüz metre tûlünde azim ve cesim bir şehrah[517] olup iki tarafında dahi âlî binalar bu şehrahın tûlünü tahdit[518] eylemişlerdir. Ancak Sanayi Sarayı önüne gelindiği zaman hemen Rond Point'i geçip Champs-Élysées'nin bu ikinci kısmına dâhil olmamalıdır. Belki benim yaptığım gibi sağ tarafa dönüp Marigny Avenuesu denilen cadde üzerinden yürüyerek Élysée Sarayı'na kadar varmalı ve badehu sarayın köşesinden sağ tarafa dönüp geriye yani şarka doğru Saint Honore Sokağı'ndan sarayın tûlünce kat'-ı mesafe eyledikten sonra yine Élysées namına mensup olan sokağa girmek için bir daha sağa dönüp cenuba doğru yürüyerek tekrar Champs-Élysées'ye doğru girmelidir. Bu suretle vakıa bin beş yüz adım kadar fazla yol yürünmüş olursa da bahçesiyle beraber Élysée Sarayı'nın dahi etrafı dolaşılmış olur.

Ondan sonra Rond Point Meydanı'nın ya sağlı sollu nim-dairesi[519]

[515] tahattur (eyle-): hatırlamak
[516] meşcere: koru; ağaçlık
[517] şehrah: yol
[518] tahdit (eyle-): sınırlamak
[519] nim-daire: yarım daire

üzerinden veyahut benim yaptığım gibi ta orta yerinden geçilip Champs-Élysées'nin ikinci kısmına girilir ki caddenin iki tarafını da görmek isteyen seyyah yalnız bir tarafın yaya kaldırımı üzerinden gitmeyip ta caddenin orta yerinden gider. Ama bunun için de böyle sabahın pek erken vaktini gözlemelidir. Zira akşam üzeri ve bilhassa pazar ve yortu günlerinde bu şehrahın orta yerinden binlerce arabalı, atlı, omnibüslü mâriîn ve âbirînin bilâ-inkıta[520] müteselsilen[521] gelip geçmeleri piyadeler için ortadan yürüyebilmeyi âdeta muhale[522] ta'lik eder.

Champs-Élysées'nin bu kısmını tak-ı zafere kadar gayet aheste bir revişle[523] kat' eyledim. Zira buraya kadar vuku bulan meşy ü hareketim bir saatten ziyadece mümted[524] olmuştu. Bu sabah cevelanı için pusulasını tertip ettiğim yerlerin daha onda dokuzu henüz gezilecek görülecekti. Kendimi yormak bunların birçoğunu ferdaya ta'lik mecburiyetine duçar olmak demek olduğundan şu ihtiyatla Champs-Élysées'nin iki tarafına ca-be-ca[525] yapılmış olan büyük ve metin peykeler üzerine oturup sigara içmek tedbirini de elden bırakmıyordum.

Nihayet tak-ı zafere vardım ki üzerine seyirciler çıkmaya başlamış olduklarını aşağıdan görerek sevinmiştim. Zira sabah henüz pek erken olup da seyircilere açılmamış olması ihtimalini düşünerek epeyce müteessir oluyordum. Bu misilli cevelanlarda insanın evvelce ettiği tertibi ihlal eyleyecek olan vakit ziyanları ziyadesiyle canımı sıkmaktadır.

Bazı kimselerin önüm sıra yürümelerinden istidlal[526] ederek bu tak-ı zafere çıkılacak kapıyı buldum. Dünkü müşahedatım gibi bugün dahi başlıca müşahedatımı günün nihayetinde fıkra fıkra izah ve tefsir edeceğimden şimdilik bu tak-ı zaferin ne olduğunu kârilerime şu kadarcık bir ihtar edeyim ki Beyazıt Meydanı'ndan Bab-ı Seraskerî'ye girilecek olan kapı işte bu tak-ı zaferdir. Tak-ı zaferler ya sade bir veyahut birden ziyade kemerlerden müteşekkil bir azim kapı demek olup ekseriya bir büyük ordunun muzafferen avdeti[527] esnasında ahşaptan ve ağaç dallarıyla yapraklardan böyle bir tak yapılarak ve bayraklarla donatılarak ordu onun altından geçirilir ve bu mürur ahali tarafından umumiyetle alkışlanır. Sonra da o mahalle kârgir olarak bir tak-ı zafer yapılıp bir yadigâr-ı ebedî olmak üzere hıfzedilir.

Champs-Élysées'nin münteha-yı garbisinde kâin olan bu tak-ı zafer kırk

[520] bilâ-inkıta: durmaksızın
[521] müteselsilen: zincirleme
[522] muhal(e ta'lik eyle-): imkânsız hâle getirmek
[523] reviş: yürüyüş
[524] mümted (ol-): sürmek
[525] ca-be-ca: yer yer
[526] istidlal (et-): anlamak
[527] avdet: dönüş

beş metre tûl ve yirmi iki metre arzında ve elli metre irtifaında bir bina-yı cesimdir ki bu nev' ebniyenin en cesimlerinden olmak üzere bütün Avrupaca meşhurdur. Berlin şehrinin Branderburg Kapısı elyevm bir nev' tak-ı zafer hükmünde kalmış bulunup cesamet ve ziynetçe Paris'in işbu Étoile tak-ı zaferinden hiç de aşağı kalmaz. Kapıda bir asker mütekaidi[528] bulunup yirmi beş santimden ibaret bulunan bir bahşişle duhul edilir. Bizim minare merdivenleri gibi helezonî bir merdivenden çıkılmaya başlanır. Bu helezonî kademeler yüz doksan sekiz olup kemerler aralarından geçilmek üzere birtakım da düz merdivenlerden çıkılır ki kademelerinin mevcudu yetmiş altıdır. Şu dar ve karanlık kademelerden çıkıp da insan birdenbire tak-ı zaferin terasasına vasıl olunca ve ufka doğru ilk nazarını dolaştırmaya başlayınca öyle bir hayrete duçar olur ki tarif kabul etmez.

Takın siper duvarları âdeta eski kalelerin hisarpeçeleri ve piyade kademeleri biçiminde olup oraya vusulümle beraber bu piyade kademeler üzerinden yürüyerek takın dört dıl'ını tavafla ilk temaşa-yı âcili bi'l-icra orta yerde ufak tefek satılan dükkân gibi bir mahallin önüne geldim oturdum. Buraya kadar ettiğim hareket ve geçirdiğim yorgunluk sabahın ilk açlığını hissettirmiş bulunduğundan orada satılan ve bir ince kahvaltıyı güç teşkil eyleyen bira ekmeği ve peynir ve gato[529] gibi şeylerle epeyce def'-i cu'[530] eyledim. Şu müddet zarfında yorgunluğu da büsbütün çıkarmış olduğumdan badehu çifte dürbünümü elime alıp her tarafa doğru isal-i enzar-ı temaşaya koyuldum.

Champs-Élysées'yi asıl buradan temaşa etmelidir ki tûlü, arzı ve yukarı kısmındaki konakların, hotellerin cesameti ve bunların alt katlarında teşekkül eyleyen kibar lokantaları ve Rond Point'ten aşağı meşcere-i latife teşkil eylediğini haber verdiğimiz kısmının azameti ve bu caddeyi boylu boyuna tezyin eyleyen birçok cesim heykellerle çeşmeleri, fevvareleri[531] ve yolun iki tarafında yapılmış bulunan muntazam peykeleri ve bilhassa meşcere cihetinde sabahleyin küme küme yığılmış bulunan ve miktarı Hüda bilir ama elli bini tecavüz eyleyen sandalye kümelerini meşcere arasında tesettür[532] ederek her biri bir güne[533] oyuna, tarz-ı seyre, temaşaya mahsus bulunan irili ufaklı baraka ve ebniye-i saireyi velhasıl Concorde Meydanı ile Tuileries Bahçesi ve Tuileries ve Louvre Sarayı ve bilhassa bunların sağ cihetinden mümted olan Seine Nehri'ni ve onun üzerinde mebni olup cümlesi def'aten nazara isabet eyleyen on iki kadar köprüleri insan bir nazar-ı

[528] mütekaid: emekli
[529] gato: çörek; kurabiye
[530] def'-i cu'(eyle-): açlığı bastırmak
[531] fevvare: fıskiye
[532] tesettür (et-): gizlenmek
[533] güne: çeşit

şamille[534] görüp bihakkın takdirine muvaffak olabilsin.

Paris'in güzel nikat-ı nazarından[535] birisi olan şu tak-ı zafer terasasından temaşa edilecek şeylerin birincisi vakıa bu Champs-Élysées tarafıysa da manzara yegâne ondan ibaret değildir. On iki büyük avenue ve bulvar ve cadde hep bu tak-ı zafer meydanına müntehi[536] olduğundan orası azim bir kevkeb-i mimari[537] etmiş olur ki her tarafa doğru imtidat eyleyen şua'ların[538] her biri birer birer tetkik ve temaşaya şayandır. Bu avenue ve bulvar ve caddeler Champs-Élysées'ye nazır olan adamın sağ tarafa doğru dönmesi sırasıyla Marceau ve d'Léna ve Kléber ve Victor Hugo ve Boulogne ve Büyük Ordu ve Mac-Mahon ve Wagram ve Hoche avenuelarıyla Büyük Ordu ve Mac-Mahon Avenuesu arasındaki d'Armaillé ve Boulogne ile Kléber Avenuesu arasındaki Lauriston sokaklarıdır. Bunların hangisine doğru insan dürbün-i temaşayı uzatacak olsa iki taraflarındaki ebniye-i âliye başka başka nazarrübâ olurlar. d'Léna Avenuesu hutut-ı münkesireyle[539] tekavvüs[540] eylemiş olduğundan ve Monceau Avenuesu da hatt-ı müstakimin bir inkisarıyla[541] münkesir olduğundan bu taraflara sevk edilecek nazar avenueların müntehasına kadar vasıl olamayıp fakat Kléber Avenuesu'na bakıldıkta insanın nazarı Trocedaro Meydanı'na ve Victor Hugo Avenuesu'na bakıldıkta yine o nama mensup olan meydan-ı müdevverden[542] atlayıp Paris surunun Muette Kapısı'na ve Boulogne Avenuesu'na bakıldıkta Dauphine Kapısı'na ve Büyük Ordu Avenuesu'na bakıldıkta Mailot Kapısı'nı geçtikten sonra Neuilly Caddesi'ne ve Wagram Avenuesu'na bakıldıkta yine o nama mensup olan meydana ve Hoche Avenuesu'na bakıldıkta Monceau nam umumi bahçeye kadar mümted olur ki bu nezaretlerin kâffesi göze sürur ve kalbe ferah vermekte hiçbir şeye kıyas olunamaz. Hele Boulogne Avenuesu'nun iki tarafı boylu boyuna bahçe demek olup o cihette mümted olan nazar-ı temaşa Paris'in garp cihetini tezyin eyleyen ve bütün Avrupa'da hemen bir misli bulunmayan Boulogne Ormanı'nın zümürüdîn[543] sahası üzerine vasıl olur ki bu nezaret hayret-efza-yı çeşm-i ressamândır[544] diye tabir edilse şayandır.

Étoile tak-ı zaferi üzerinden Paris'in şark tarafına doğru ittisa[545] edegiden nazar-ı temaşa bu şehri bir derya-yı vâsi suretinde görür. Zira tak-ı mezkûr şehrin hemen münteha-yı garbisinde bulunup buradan sevk edilen nazar

[534] nazar-ı şamil: bütüncül bakış
[535] nikat-ı nazar: görülecek noktalar
[536] müntehi: bağlı
[537] kevkeb-i mimari: mimari parlaklık, şatafat
[538] şua': ışık demeti
[539] hutut-ı münkesire: kırık çizgiler
[540] tekavvüs (eyle-): eğrilme
[541] inkisar: kırılma
[542] meydan-ı müdevver: yuvarlak meydan
[543] zümürüdîn: yemyeşil
[544] hayret-efza-yı çeşm-i ressamân (ol-): ressamların bakışlarını hayrete düşürmek
[545] ittisa (et-): genişlemek

münteha-yı şarkisine kadar cevelan eyler. Fransa merkez-i hükûmetini[546] tezyin eyleyen yüzlerce ebniye-i umumiye sair binalardan irtifalarıyla mütemayiz[547] olup bunlar o deryanın ortasında küme küme adacıklar hâlini alırlar. Çünkü Paris düz ova denilebilecek bir arazi üzerinde mebni olup yalnız Monmartre ciheti biraz mürtefidir ki o dahi tak-ı zafer üzerinden şöyle cüzice bir kabarık suretinde müşahede olunur.

Tak-ı zafere böyle sabahleyin erkenden çıkmış olmaklığım kifayet edemeyeceğini bir de akşam üzeri halk Boulogne Ormanı'na giderken gelip o kalabalığı buradan temaşa etmek iktiza eyleyeceğini terasa üzerinde görüşüp konuştuğum bazı seyyahların reyleriyle hükmeyledim. Birkaç gün sonra müyesser olmuş bulunan bu akşam temaşasını da velev ki zaman-ı vukuundan[548] evvel olsun şuracıkta hikâye edeyim. Akşamları Champs-Élysées'nin birkaç yerinde askerî müzikaları çalar. Evvelce dahi demiş olduğum veçhile mikdar-ı umumisi elli bin kadar tahmin olunursa mübalağaya hamledilmemek lazım gelen sandalyeler sıra sıra tertip olunarak bunlardan her birinin üzerine bir süslü kadın veyahut bir süslü erkek oturur. Bir ol kadarı ve belki daha ziyadesi de piyade olarak bunlar arasında gezinirler. Paris'te mikdar-ı umumisi yirmi bine varan kira ve hususî arabaların şüphesiz nısfı kadarı Champs-Élysées ile Bolognue Avenuesu üzerinde mürur u ubûr[549] hâlindedir. Bunların arasında da kadın erkek binlerce atlılar hareket hâlindedir. Bu hâlde Champs-Élysées'den geçen insan yüz hatve kadar etrafını göremez. Tak-ı zaferin üzerinden temaşa edildiği zamansa kalabalığın taka en yakın olan kısmı çıplak gözle ve hatta ayan beyan görülebilip uzandıkça küçülen aksam-ı mütebakiyesi[550] dahi karga derneği ve karınca yuvası gibi bir suret-i garibede mütehaşşid[551] görülür. Hele bizim bulunduğumuz zaman sergi zamanı olup galiba gün dahi pazar günü olmalıydı ki yine bu noktadan temaşa eylediğim kalabalığın miktarını dört yüz binden aşağı tahmin edemem. Bu tahmin de doğrudur diye bir iddiada bulunamam. Önümdeki sahanın vüs'atiyle ellişer metre tahmin edilebilecek yerlerde ne kadar adam bulunabildiğinden tutturulup yapılmış bir hesaptır. Fakat hatam varsa dört yüz binden aşağı değil belki de yukarı olması farzıyla bu hatayı tashih etmek icap eder.

Tak-ı zaferden inip Kléber Caddesi'ni önüme katarak yorgunluğu büsbütün def' etmiş bulunduğum cihetle Trocedaro Meydanı'na kadar epeyce süratle yürüdüm. Oraya vardığımda bir sigara içinceye kadar dinlenip ser-

[546] merkez-i hükûmet: hükûmet merkezi; başkent
[547] mütemayiz (ol-): öne çıkmak
[548] zaman-ı vuku: gerçekleşme zamanı
[549] mürur u ubûr: gidip gelme
[550] aksam-ı mütebakiye: geri kalan kısımlar
[551] mütehaşşid: toplanmış

ginin bir kapısından Trocedaro Bahçesi'ne girdim. d'Léna Köprüsü'nden geçip doğruca Eyfel Kulesi'ne vardım ki tak-ı zaferden Paris panoramasını temaşa etmeyi müteakip bir de Eyfel Kulesi'ne çıkmak lüzumunu bir veçhile reddedemedim.

Asansör makinesiyle evvela kulenin birinci katına çıktım ki altmış metre kadar irtifaında bulunduğundan ve buysa henüz inmiş bulunduğum tak-ı zaferden pek de farklı bir irtifa addolunamayacağından oraya vardığım zaman hemen etrafı temaşaya müsaraat[552] göstermedim. Zira ikinci tabakaya da çıkmak niyeti kafamda kat'iydi. Evvelce dahi haber vermiş olduğum veçhile kulenin zemin üzerinde teşkil eylediği murabba yüzer metre olup yükseldikçe darlaşmak üzere şu birinci katında teşekkül eden murabba arzan tûlen altmış beşer metredir. Burasıysa koskocaman bir çarşı hükmündedir. Müteaddid lokantalar, birahaneler, kahveler, şekerci dükkânları ve kuleye mahsus yadigârlar satılan tuhafçı dükkânlarıyla âdeta bir çarşı hükmünü almıştır. Ta kenarlardaki dehlizlere sokulmayınca kulenin harici de görünmez. Kalabalığın da en çoğu burada bulunduğundan insan kendisini pek de öyle altmış metre irtifaında bir kule üzerindedir zannetmez. Buna nispetle elli metre mürtefi olan tak-ı zafer daha yüksek zannolunur. Şu birinci katta dört dıl'ı[553] dolaşıp mevcudu gördükten sonra tekrar asansöre binerek ikinci kata vardım ki zeminden yüz yirmi metre kadar yüksektir. Kulenin bu katı otuz bir metre adla'ında bir murabba teşkil ederek *Figaro Gazetesi* tarafından tesis edilmiş bir küçük matbaayla bir de ekmekçi fırını ve yine lokanta ve birahane ve kahve nev'inden bazı mahaller vardır. Bu tabakanın heyet-i mecmuası muazzam bir camekân suretinde müteşekkildir. İşte tabaka-i mezkûreye vusulümde yerden yüz yirmi metre değil belki binlerce metre tereffu eyledim zannına düştüm. Bende bu zannı tevlid eden ve buna sebebiyet gösterecek heybeti mucib olan şey sath-ı zeminde[554] yüz metre dıl'lardan müteşekkil olan murabbanın burada sülüs[555] nispetinden aşağı küçülmüş bulunması kaziyesi oldu.

Şu irtifa eğer bir istikamet-i şakuliyeden[556] müteşekkil olsa yani kulenin kaidesi de burası gibi otuz metre adla'ında[557] müteşekkil bir murabbadan ibaret bulunup da dibi görünmeseydi belki bihakkın tarifine muktedir olamayacağım bu heybet bende bu tesiri husule getirmezdi. Fakat kulenin buradan kaidesine doğru bir hatt-ı münhanîyle[558] nazarımdan uzaklanıp gitmesi bazı büyük dağlara çıkıldığı zaman nazarın gayet amîk vadilere doğru

[552] müsaraat (göster-): acele etmek
[553] dıl': kenar
[554] sath-ı zemin: zemin yüzü
[555] sülüs: üçte bir
[556] istikamet-i şakuliye: dikey istikamet
[557] adla': kenarlar
[558] hatt-ı münhanî: eğri çizgi

dalıp gitmesini andırdı. Bu hâlde gözüm yalnız bir irtifa görmüyordu. Bir mesafe-i baideye[559] doğru dalıp gidiyordu. Tak-ı zaferi de görebilmek için kulenin tamam şimal köşesinde bulunduğumdan zaviye[560] hattını teşkil eyleyen demir üzerinden aşağıya doğru bakıyordum. Düşünmelidir ki yerdeki köşe benim bulunduğum noktadan yetmiş metre uzaktadır. İşte o yetmiş metre bu'd-ı ufkîden[561] yüz yirmi metre bu'd-i irtifaîye[562] doğru teşekkül eyleyen müthiş ve mehib[563] bir kavs-i azim gözlerimi yıldırdıkça yıldırıyordu.

Çocukluğumda Rumeli taraflarında gezerken birçok defalar gayet mürtefi dağlar üzerinde bulunmuştum. Hele bir defasında Niş'ten Tuna sahilindeki Lom İskelesi'ne inerken İvraca Sveti Nikola'sını aşmıştım ki sath-ı bahrdan irtifaı ne kadar olduğunu bilemiyorsam da ovaya nispetle tepesi beş yüz metreden ziyade olduğuna şüphe edemem. Tamam zirveye takarrüb[564] edilen bir yerde medd-i nazarın doğruca ovaya kadar vasıl olabileceği bir diklik vardır ki şu Eyfel Kulesi üzerinde bulunduğum noktayla kaide arasında teşekkül eyleyen meyl-i mukavves[565] derecesinde dik değilse de ovaya kadar nazarın imtidadı zannıma kalırsa bu Eyfel Kulesi'nin bu noktasındaki heybetten ziyade olmalıdır. Hatta ben dağın bu kısmındayken benden daha alçak olan bulutlar şimşeklerle gürültülerle şöyle üç dört bin metre mesafeden ovaya yağmur yağdırıyorlardı da biz dağın üzerinde güneşi görüyorduk. Orada irtifaın heybeti bana hiçbir tesir etmemişken buradaki teessürüme şaşmaya başladım. Bunu da çocuklukla ihtiyarlık arasındaki farka mı yoksa tütün ve işret gibi sefihliklerin asaba verdikleri zaafa mı hamletmek hususunda müteredditt kaldım. Gazetelerde okuduğuma göre pek çok ihtiyarlar kulenin ta tepesine kadar çıkabilmişler. Hatta Mareşal Moltke ve sair onun gibi yetmişlik seksenlik meşahirden[566] birçokları tepeye kadar varmışlar. Ben onlar kadar ihtiyar olmadığım hâlde ikinci kattan yukarıya yeltenmek benim için kabil olamayacağını katiyen hükmeyledim.

Evet, ey kāri! Diyeceğinizi biliyorum. Sizin şimdi diyeceğiniz şey o zaman benim de aklıma gelmişti. Kendi kendime:

– İnsan Paris'e kırk defa gelemez. Her geldiği zaman dahi biriyle bir kuleye çıkmak fırsatı bulunamaz. Haydi bir gayret! Şunun tepesine kadar çık da sekenesinden[567] hiçbirisinin tamamıyla hoşuna gitmeyen bu âlem-i arzdan hiç olmazsa üç yüz metre tebaüdünle[568] iftihar et, dedimse de doğ-

[559] mesafe-i baide: uzak mesafe
[560] zaviye: köşe
[561] bu'd-ı ufkî: yatay uzaklık
[562] bu'-i irtifaî: dikey uzaklık
[563] mehib: heybetli
[564] takarrüb (edil-): yaklaşılmak
[565] meyl-i mukavves: kavisli eğim
[566] meşahir: ünlü kimseler
[567] sekene: oturanlar; yaşayanlar
[568] tebaüd: uzaklaşma

rusu ya üzerimdeki tesir-i müdhişaneyi hiçbir veçhile def' edemedim. Daha ikinci kattayken gözlerim kararıp içim bulanmasından bi'l-istidlal[569] kulenin henüz sülüsündeyken bu hâle gelen adamın ta tepede ne hâle geleceğini pek âlâ hükmeyledim. Yukarıda istifra edenlerin, burunları kanayanların, bayılanların ahvalini her gün gazetelerde gördüğüm hâlde tehlikenin bundan daha ziyadesini bile kendim için muhtemel görememek kabil olamadı. Ne yapalım? Bizdeki metanet[570] işte buraya kadarmış. Tab'ımızı zorlayıp da gurbet ellerde başımıza bir bela getirmek kâr-ı akıl mı?

Artık kârilerimiz ister merhamet etsinler ister tayib[571] eylesinler ben kulenin bundan yukarısına çıkamadım vesselam! Lakin âmmi-i dünya[572] çıktılar da çıkmayan yalnız ben mi kaldım? Heyhat! Kuleye çıkanların yüzde sekseni ancak birinci kata kadar çıkabilirler. Yüzde on beşi de ikinci katı gözlerine kestirirler. Tepeye kadar çıkmak yüzde beşe ancak nasip olur. Haydi daha cömert olalım da yüzde ellisi birinci ve otuzu ikinci ve yirmisi üçüncü kata kadar çıkıyorlar diyelim. Yüz benî nev'imden ellisine tefevvuk[573] benim için kâfi olsun. Benî nev'imin yüzde yirmisi de bana tefevvuk eylesin.

Ama denilecek ki kulenin tepesine kadar çıkanlara madalya veriyorlar. Maksat madalyaysa onu birinci katta da alabilirdim. Hatta ikinci katta bazı müstehzi[574] frenkler:

– Efendi tepeye kadar çıkamayacaksanız size madalya verelim. Memleketinize gittiğiniz zaman tepeye kadar çıktığınızı ispat edersiniz, diye bizim gibi yabancıları bir de hud'akârlığa[575] tergib[576] eyliyorlar. Ben ise yukarıya çıkamamak ayb-ı zahirisine bu hudakârlık ayb-ı hakikîsini ilave etmek istemediğimden isbat-ı istihkak[577] edemediğim madalyayı akçemle mübayaa etmeye de rıza gösteremedim. İkinci kat murabbaını istediğim gibi gezip dolaşarak cenup ciheti ayağına geldiğim zaman merdivenden aşağıya inmeye başladım. Kuleye çıkmak insanda ne gibi tesirat-ı tedriciyyeyi[578] mucip olduğu fark olunamıyor. Zira birkaç dakika zarfında asansör makinesi insanı istediği irtifaa çıkartıveriyor. Ama inerken merdivenden inmek bu tesiri ayan beyan gösteriyor. Kuleden inen adam için sath-ı zemin bir cay-ı selamet[579] hükmünü alıp her basamağı indikçe selamet yakasına yaklaşıyorum itikadına düşen insan kalbinde bir istical[580] hissediyor. Lakin her

[569] bi'l-istidlal: anlayarak
[570] metanet: dayanıklılık
[571] tayib (eyle-): ayıplamak
[572] ammi-i dünya: dünyadaki bütün insanlar
[573] tefevvuk: üstünlük
[574] müstehzi: şakacı
[575] hudakârlık: hilekârlık
[576] tergib (eyle-): heveslendirmek
[577] isbat-ı istihkak (et-): hak etmek
[578] tesirat-ı tedriciyye: yavaş yavaş tesir etme
[579] cay-ı selamet: güvenli yer
[580] istical: telaş

metre irtifaa beş altı basamak tertip etmek derecesinde basamaklar alçak olduğundan adam ne kadar istical etse zemine vusulün o nispette sürat-i husulünü yine göremiyor. Yedi yüz kademe kadar inerek ve döne döne inen bir merdivenin her devresinde yüzümüz Paris'in bir cihetine müteveccih olarak epeyce bir safayla zemine vasıl olduk ve o zamana kadar güya Eyfel Kulesi sırtımızdaymış da bu yükten kurtulmuşuz gibi bir de geniş nefes aldık.

Bugün sabah cevelanında gözden geçirmeye mecbur olduğum daha birçok yerler olduğundan sergi temaşasıyla vakit sarf edemeyerek Suffren Caddesi'nden cenub-i şarkiye doğru hatve-cünban[581] olarak Mekteb-i Harbiye'ye vasıl oldum. Paris'te meram eyledikten sonra dâhil olunmayacak hiçbir ebniye-i umumiye ve mîriye bulunmadığı gibi Mekteb-i Harbiye'nin de dâhilini temaşaya imkân mefkud[582] değildiyse de ben Champs-Élysées Sarayı gibi bunun da etrafını dolaşmakla iktifa eyledim. Badehu Motte Picquet Avenuesu'ndan Tourvelle Avenuesu'na tahvil-i istikametle Invalidler Kışlası'nı kezalik haricen görüp Danton Sokağı'na saptım ve Harbiye Nezareti ebniyesinin cephe cihetini gördükten sonra Palais Bourbon Meydancığı'ndan geçerek Fransa Hariciye Nezareti'yle meclis-i mebusan dairelerini havi ebniye-i cesimeyi tavafa başladım. Bu binalar Invalidler Meydanı'yla Seine Nehri'ne nazır hem âlî hem güzel ebniyedendirler. İşte bunları da gördükten sonra Concorde Köprüsü'nden ve Meydanı'ndan geçip Hotel Dominisi'ye geldim ki saat bade'z-zuhr bir olmuştu.

Doğruca Madam Gülnar'ın odasına varıp işaret-i istizanla[583] dıkk-ı bab[584] vazifesini bi'l-icra verilen müsaade üzerine içeriye girdiğimde arkadaşımı henüz giyinmemiş ve bir koltuk üzerinde oturup dizlerini örtmüş görünce istigrab eyledim. Hemen sebebini sordum. Dedi ki:

– Ben bugün âdeta keyifsizim. Dün pek çok mu yorulduk ne oldu bilmem bu geceyi epeyce rahatsızlıkla geçirdiğim gibi bu sabah da yatağımdan çıkmayı hiç canım istemiyordu. Sabah cevelanından sonra siz gelirseniz beni büsbütün yatakta bulmayasınız diye şu kadarcık bir gayrette bulundum.

– Vah vah! Demek sizi rahatsız ettim?

– Hayır! Oturup iki lakırdı edersek bilakis eğlendirmiş olursunuz.

– Keyifsizliğiniz tabibe ihtiyaç gösterecek derecede midir? Zira demincek hotele girerken Sırplıyı görmüştüm. Bugün akşam üstü Doktor Yanpolski'nin geleceğini söylemişti.

[581] hatve-cünban (ol-): adım atmak; yürümek
[582] mefkud: yok
[583] işaret-i istizan: izin işareti
[584] dıkk-ı bab: kapı çalma

– Hayır hayır! Tabibe ihtiyacım yok. Hatta akşam üzeri ben dahi çıkıp Bonmarché mağazasına gideceğim.

– Bonmarché'ya mı? Ne kadar uzak. Bonmarché nehrin öte tarafındadır.

– Biliyorum. Siz bundan evvel gittiniz mi?

– Hayır! Plan üzerinde icra eylediğim tetebbuat sırasında gördüm. Fakat hem keyifsizliğinizden bahsediyorsunuz hem böyle uzun gezintiler yapmayı göze aldırıyorsunuz.

– Keyifsizliğim yorgunluk eseridir. Şimdi sabahki hâlimde değilim. Akşama kadar böyle rahat edersem akşam üzeri arabayla gidebilirim. Su geçmez bir İngiliz yağmurluğu mübayaa edeceğim. Sizin muşambanızdan hatırıma geldi. Bunlar ne rahat şeylerdir! İnsanı yalnız yağmurdan değil rüzgârdan da muhafaza eder. Bana refakat edersiniz ya?

– Tabii! Bahusus böyle keyifsiz bulunduğunuz bir zamanda sizi yalnız bırakabilir miyim?

– Öyleyse oturunuz da konuşalım.

– Siz bir şey yediniz mi? Yedinizse bana müsaade buyurunuz ki gideyim bu vazife-i tabiyeyi de ifa edeyim.

– Ben iki üç saat evvel sabah kahvaltısı ettim. Akşama kadar başka bir şey istemem. Haydi siz de kuşluk taamı ediniz.

Hemen yemek salonuna inerek alelacele bir kuşluk taamı icrasından sonra yukarıya çıkıp arkadaşımla yarım saat kadar konuştuk. Saat bade'z-zuhr ikiyi vurdu. O zamana kadar bu sabahki cevelanı hülasaten[585] kendisine hikâye etmiştim. Saatin ikiyi vurması beni ikaz eylediğinden dedim ki:

– Bu akşam için Bonmarché'dan başka bir tertibiniz var mıdır?

– Hayır! Arabayla oraya kadar gidip gelmek bugünlük benim için bir cevelan-ı kâfi yerine geçer. Sizin için bir yere gitmek arzunuz var mıdır?

– Dün dahi arz ettik ya! Geceleri yalnız olarak hiçbir yere gitmek arzusu bende katiyen yoktur. Binaenaleyh demek istiyorum ki kendiniz için bugünkü tertibiniz yalnız Bonmarché'ya kadar gitmekten ibaretse saat dörtte beşte buradan çıksanız size kifayet eder. O zamana kadar da bana müsaade verirseniz postaya doğru gidip bir yoklama etmek isterim. Çünkü Kopenhag'dan İstanbul'a yazdığım mektupta badema bana gönderilecek evrakı Paris'e göndermelerini yazmıştım.

– Ben dahi sizden böyle bir hizmet rica edecektim. Pasaportumu size vereyim de benim namıma da gelmiş olmak muhtemel bulunan mektupları ararsınız.

[585] hülasaten: özet olarak

Arkadaşımın bu siparişini de kabul ederek pasaportunu da bade'l-istishab[586] hotelden çıktım. Dünkü cevelanım esnasında posta idare-i merkeziyesinin Louvre Caddesi nihayetinde olduğunu görmüş bellemiştim. Ama bu idare-i merkeziyeyi Posta ve Telgraf Nezareti zannetmemelidir. Nezaret-i mezkûre dairesiyle şehremaneti nehrin öte tarafında ve Invalidler Kışlası civarındadır ki bu sabah için yaptığım tertipnamede münderiç idiyse de hemen yanlarından geçerek Harbiye Nezareti dairesine varmış olduğum hâlde gidip o daireleri de müstakilen temaşaya lüzum görmemiştim. Louvre Caddesi nihayetindeki idare-i merkeziyeyse mektup ve telgraf alıp vermekte halkla muamelesi olan idare-i merkeziye olup Paris'in sair birçok mahallerinde bu idarenin şubeleri de vardır.

Hotelden çıkarak epeyce de yorgun ve yeniden yorulmaya gayr-ı müstaidd[587] bulunduğumdan bir arabaya binip Saint Honore Sokağı'ndan Palais Royal Meydanı'na ve oradan Louvre mağazasını sağ tarafıma alarak Jean Jacques Rousseau tarikiyle posta idare-i merkeziyesine vardık. Avrupalıların âdeta her ebniyeyi lüzumundan pek çok fazla ve cesim olarak inşa merakında bulunmaları hasebiyle bu idare-i merkeziyenin de gayet cesim bir bina suretinde yapılmış olması nazar-ı hayretimi celbeyledi. Yabancılar için bu yoldaki müracaatlarda evvel-be-evvel isbat-ı hüviyet şart olduğundan pasaportumu çıkarıp gösterdikten sonra bu nama mektup bulunup bulunmadığını sordum. "Yok" cevabını aldıktan sonra Madam Gülnar'ın pasaportunu gösterip o nam için dahi mektup bulunup bulunmadığını sordum. Meğer iki mektubu varmış. Posta müdürü onları verdikten sonra dedi ki:

– Bir mektup daha vardır ki kendi eline teslim edilmek şartıyla taahhütlüdür. Onu size veremeyiz. Ya sahibi bizzat buraya gelmeli veyahut onun da size teslimi için bir beyanname yazıp mukim[588] olduğu mahalli polis komiserine tasdik ettirdikten sonra bize ibraz olunmalıdır.

Biz bu cevabı da sahibine tebliğ için cüzdanımıza kaydederek postahaneden çıktık. "Hall Central" yani "Pazar Merkezi" denilen azim çarşıyla ticaret borsası şu postahane civarında olduklarını plan üzerindeki tetkikatım esnasında görmüş bulunduğumdan hazır buraya kadar gelmişken onları da görmek lazım geldi.

Paris'te "hal" tabir olunan yerler bizdeki pazar yerleri ve daha doğrusu tarif-i kadimiyle "kapan"lar demektir. İstanbul'da yağ kapanı, bal kapanı, un kapanı vesaire vaktiyle bu nev' erzaka mahsus haller olduğu gibi balık

[586] bade'l-istishab: alarak mak
[587] gayr-ı müstaidd (bulun-): müsait olma- [588] mukim (ol-): oturmak

pazarı vesaire gibi pazar yerleri de mensup oldukları eşyaya ait birer hal demektir. Haftada bir gün şurada burada kurulan eğreti pazarlarsa hal olmayıp "fuar" denilen panayırlar demek olur. Haller üstü örtülü ve etrafı hemen açık denilebilecek vâsi ve mürtefi gümrük ambarları gibi yerlerdir. İşbu Hall Central bugünün nihayetinde izah olunacağı üzere Paris'in en cesim hali olup et ve yağ ve balık ve sebze gibi levazım-ı erzakiyyeyle mâlâmâldır.[589]

Halin yanıbaşında yapılmış olan ticaret borsası henüz yeni ikmal olunmuş bir bina-yı cesimdir ki ticaret ve sanayi vesaireye delalet eyleyen heykellerle tezyin olunmaktadır. Yine bu hal karşısında bir de Saint Eustache Kilisesi bulunup Paris'in âdeta meşhur mabetlerinden addolunur.

Posta vesilesiyle bugün şuralarını da görmüş bulunduğuma memnun olarak Saint Honore tarikiyle avdet ederken Louvre mağazası denilen ve cesamette hemen Bonmarché derecelerine varan mağazanın da bir kapısından girip diğerinden çıktım ki Paris'in böyle Louvre ve Bonmarché gibi büyük mağazaları hakkında vereceğim malumat-ı muvazzaha[590] esnasında bunu da izah eylerim. Saint Honore Sokağı'yla Élysées Sokağı'na kadar geldikten sonra Mont Thabor Sokağı'na saparak hotelimize bu tarikle vasıl oldum. Avdetim tamam saat dörde müsadif[591] olup arkadaşım dahi giyinerek beni beklemekteymiş. Mektuplarını ve diğer taahhütlü mektup hakkında postacının sözünü kendisine tebliğ eyledim. Mektupları okuduğu zaman çehresinde birtakım alaim-i intibah[592] hâsıl oldu. Sebebini bana da anlatarak dedi ki:

– Galiba kariben validem kontesle oğlum Saşe'yi burada göreceksiniz.

Oğlu Saşe biraz keyifsiz olduğundan bunu her der-hatır eyledikçe müteessir olan arkadaşımın husul-i memnuniyeti için dedim ki:

– İnşallah! Demek oluyor ki oğlunuz bi'l-külliye istihsal-i afiyet[593] eylemiştir.

– Hamdolsun! Fakat çocuk ziyadece zayıf olduğundan üzüm ve deniz tedavisi için validemle beraber Arcachon'a gönderilmesi tasavvur olunuyormuş.

– Arcachon neresi oluyor?

– Fransa'nın münteha-yı garbında ve Bahr-i Muhit-i Atlasî[594] üzerinde bir limandır ki fakrü'd-dem[595] ve zaaf ve sadr[596] cihetiyle hasta olanları oraya gönderirler.

– İyi ama üzüm vakti âdeta geçmekte olduğu gibi zannıma kalırsa deniz

[589] mâlâmâl: dopdolu
[590] malumat-ı muvazzaha: ayrıntılı bilgiler
[591] müsadif (ol-): rastlamak
[592] alaim-i intibah: uyanma, sevinç belirtileri
[593] istihsal-i afiyet (eyle-): iyileşmek
[594] Bahr-i Muhit-i Atlasî: Atlas Okyanusu
[595] fakrü'd-dem: az zamanı kalmış
[596] sadr: göğüs

zamanı da geçmektedir. İşte teşrini evveldeyiz demek.

– Bu mütalaanızı tasvip ederim.

Avrupa'da bazı zuefayı[597] birçok üzüm yedirerek tedavi ederler ki buna da "cure de raisins" derler. Hatta bu merakla İsviçre'ye her sene yüz binlerce ecnebi gider ve milyonlarca frank bırakır. Bu memleketlerin üzümleri şarap yapmaya salihseler de çekirdekleri büyük ve kabukları kalın ve acı olduğundan bizim İstanbul'un o canım çavuş üzümleri yanında hiç esamileri okunamayıp âdeta karaçavuş ve sarıyapuncak bile bunlara kat kat faiktir. Üzümlerimizin derece-i nefaseti Avrupa'da bir kere şöhret alacak olsa o halkın kısm-ı azamı bizim memleketimize dökülüp gelirdi. Hatta deniz hamamları hususunda biz yalnız Baltık ve Atlas sahilinde bulunan memalike değil İtalya'nın bile bir hayli sevahiline[598] tefevvuk[599] edebiliriz. Çünkü yalnız cenuba takarrübümüzden dolayı değil havaca dahi itidalimizden[600] dolayı bizde deniz hamamları mevsimi hem Avrupa'dan daha erken başlar hem de daha geç vakitlere kadar devam eder.

Madam Gülnar'a bu mülahazamı da dermeyan eylediğimde çocuğun tebdil-i havası için İstanbul'a gelmeyi cana minnet addeylerse de bu bapta rey kendisinde olmayıp kocasıyla validesine itaat mecburiyetinde bulunduğunu söyledi.

İkimiz birlikte hotelden çıkarak bir arabaya bindik. Bu defa dahi Tuileries Sokağı'ndan ve Pont Royal Sokağı'ndan geçip Bac Sokağı'nı önümüze katarak i'vicaclı[601] olmakta Paris'te emsali nadir bulunan bu sokağın nihayetinde Bonmarché'ya vardık ki bizim Beyoğlu'nda bu namı gasp etmiş bulunan mağaza bunun yanında pek züğürt bir çerçi hükmünde kaldığını gördük. Madam Gülnar almak istediği eşyayla iştigal eyliyordu. Ben mağazanın derununu muayene ve her şeyi tetkik ve tetebbuyla uğraşıyordum. Gerek arkadaşım kendi intihabatında[602] ve gerek ben tetebbuatımda o kadar dalmışız ki mağazadan çıktığımız zaman ortalığın büsbütün karanlık olmuş olduğunu görerek istigrab eyledik.

Bizi oraya götürmüş olan arabacının hesabını verip savmış olmaklığımız meğer hataymış. Biz ise arabayı bir hayli bekletip beyhude kira vermemeyi kâr saymıştık. Paris'in bu ciheti binnisbe pek tenha bir yer olduğundan epeyce bekleyip etrafımıza bakındığımız hâlde boş değil a dolu olarak bile araba geçmediğini görerek meyus olmaya başladık. Nihayet Bac Sokağı'nı tutup yürümeye davrandıksa da yürümekle biter tükenir şeylerden mi?

[597] zuefa: zayıf bünyeli kimseler
[598] sevahil: sahiller
[599] tefevvuk (et-): üstün gelmek
[600] itidal: yumuşaklık
[601] i'vicac: dolambaç
[602] intihabat: seçimler

Karşıdan bize doğru gelen arabalar hep dolu geldiklerinden bunlardan hiç ümit olmayıp asıl sem'-i dikkatimiz arka tarafa müteveccih ki olsa olsa o taraftan gelen arabalar boş olabileceklerdir. Nihayet bunlardan bir tanesi imdadımıza yetişerek binip hotelimize geldik ve akşam taamına âdeta pek güç yetiştiğimizi taam salonunun ahval-i umumiyesinden anladık.

Bu akşam arkadaşımız Boris Yanpolski, Dominisi Hoteli'ne gelip bizi bulmuş olmasından dolayı pek mahzuz[603] olduğumuz gibi Stockholm Kongresi'nde tanıdığımız Bombay Parsi Mabedi başrahibi dahi Paris'e avdetle hiçbir yerde misafir olacak oda bulamadığından tesadüfî gibi bir surette buraya gelip bizi bulmasıyla bu da keyfimizi arttırmıştı. Sırplı ile beş arkadaş olarak mükemmel bir akşam taamı ettik. Rahip Hindu Fransızcayı pek az bildiğinden o lisanla tekellüm etmiyordu. Madam Gülnar ile İngilizce ve benimle Farisî tekellüm ederek Yanpolski ile Sırplı Pasiç'e dahi tefhim-i meram[604] hususunda biz tercümanlık eyliyorduk. Taamdan sonra umumi salona girip biraz da gazete mütalaası ve musahabe-i şettayla[605] vakit geçirdikten sonra gereği gibi yorgunluğumu hisseylediğimden hemen olduğum yerde uyuya kalmaktansa odama çekilip mükemmelen istirahati tercih eyledim. Arkadaşlarıma "Geceniz hayır olsun!" vazifesini bi'l-ikmal odama varıp cevelan-ı yevmîyi cüzdanıma muhtasaran işaret ve ayaklarımı tathirle[606] beraber hemen yatağa yuvarlandım.

Bugünkü cevelan esnasında suret-i mahsusada şayan-ı izah gördüğüm mahalleri işte ber-vech-i âtî[607] fıkra fıkra kārilerime izah eyliyorum:

PALAİS DE l'INDUSTRİE – Bundan mukaddem dahi düşen bir münasebet üzerine haber verdiğimiz veçhile burası 1855 sene-i miladiyesinde Paris'te küşad olunan Sergi-i Umumi için yapılmıştır. Bulunduğu mahal dahi Champs-Élysées'nin meşcere[608] kısmının Rond Point'e karib cihet-i cenubiyede olduğunu bugünkü cevelanımız esnasında söylemiştik. Saray-ı mezkûr bir şekl-i mustatilde[609] inşa kılınmıştır ki tûlü iki yüz elli ve arzı yüz sekiz metre olduğundan mesaha-i türabiyesi[610] yirmi yedi bin metredir. Otuz beş metre de irtifaı vardır. Champs-Élysées cihetinde olan medhali on beş metre arzında ve otuz metre irtifaında bir kemer suretinde teşekkül edip Korint usul-i mimariyesince yapılmış sütunlar ve oymalarla müzeyyen olarak birisi sanayi ve diğeri sanayi-i nefiseye mahsus ve bunların üzerinde Fransa timsalini gösterir üç de büyük heykelle mücehhez olduğu için en nefis

[603] mahzuz: memnun
[604] tefhim-i meram: meramını anlatma
[605] musahabe-i şetta: çeşitli sohbetler
[606] tathir: yıkama
[607] ber-vech-i âtî: aşağıda
[608] meşcere: koru
[609] şekl-i mustatil: dikdörtgen
[610] mesaha-yı türabiye: arazinin yüzölçümü

inşaattan maduttur. Saray-ı mezkûrun orta yeri bir avluysa da üzeri camla mestur[611] bulunduğundan bu avlu yüzdoksan iki metre tûl ve kırk sekiz metre arzında aliyyü'l-âlâ bir camekân teşkil eder. Binası iki kat üzerine mürtesem[612] olup ilk Sergi-i Umumi orada icra ve teşhir edildikten sonra mahall-i mezkûr bir daimî müze ittihaz kılınmıştır. Bu müzenin bir kısmı Fransa'da her sene ressamlar ve heykeltıraşlar için müsabaka meydanı ittihaz olunan ve yalnız "salon" diye yâd edilen resim ve heykel sergisidir. Her sene mayısın iptidasında[613] küşad olunarak haziranın yirmisine ve bazen otuzuna kadar devam eder. Fransa sanatkâranından her biri sene dâhilinde bu müsabakaya arz etmek için bir eser-i nefis hazırlamaya gayret ederek yaptığı eseri burada meydan-ı müsabakaya koyar ki bilahare bunlar gayet adil bir heyet-i temyiziye[614] tarafından tetkik ve temyiz olunarak ashabına tahsinnameler[615] ve madalya verildiğinden bu âsâr-ı tahsine nail olan esatize[616] sanayi-i nefise rağbetkâranı nezdinde şöhret bulmaya başlar. İşbu resim müsabakası açıldığı zaman iki ay zarfında lâ-akal[617] beş yüz bin duhuliye[618] bileti sarf olunur ki bunun bir yüz bin kadarı Londra ve Berlin ve Roma ve Petersburg ve Viyana gibi Avrupa payitahtlarının ressamlarıyla sair resim meraklısı olanlarından mahsusen bu müsabakayı temaşa için Paris'e gelen zevata aittirler. Beher duhuliye bileti müsabaka sergisinin açıldığı ilk günle cuma günleri beşer franga ve sair günler sabahtan öğleye kadar iki ve öğleden akşama kadar birer franga verildiğinden bu serginin hâsılatı iki milyon frangı daima tecavüz edip bununla masarifi baliğan-mâ-belag[619] bade't-tesviye[620] şayeste-i mükâfat olan sanatkâranın mükâfatı da verilir. Heykeller alt kata ve resim levhaları üst kata konulur. Bundan maada yılda bir defa yine bu sarayın vasati[621] avlusunda bir de hayvan beslemek müsabakası yapılır ki elindeki hayvanatı en ziyade besleyip büyütmüş olanlar burada meydan-ı müsabakaya koyarak o muvaffakiyete mahsus olan mükâfata nail olurlar. 1880 sene-i miladiyesinde bu sarayın cenub-i şarkisi kısmında "Sanayi-i Tezyiniye Müzesi" namıyla on iki salon donatılmıştır ki sanayi-i nefiseyi adi sanayie tatbikten husule gelen mamulatı havidirler. Malumdur ki sanayi-i adiye her nev' eşyanın gayet sade birer surette yapılması tariki demek olup bunlar üzerinde nakışa, oymaya, vesaireye dair görülecek müzeyyenat hep sanayi-i nefiseye aittirler. Bu müze her gün açık bulunup bir frank ücret-i duhuliyeyle herkes girer temaşa

[611] mestur: örtülü
[612] mürtesem: yapılmış
[613] iptida: başlangıç
[614] heyet-i temyiziye: seçici kurul
[615] tahsinname: takdir, beğeni belgesi
[616] esatize: ustalar
[617] lâ-akal: en az
[618] duhuliye: giriş
[619] baliğan-mâ-belag: ziyadesiyle
[620] bade't-tesviye: karşılandıktan sonra
[621] vasati: orta

eder. Medhali sarayın Concorde Meydanı cihetinde yedi numaralı kapıdır. Bu sarayın cenup cihetinde bir de "Müstamerat[622] Müzesi" vardır ki Fransa müstameratında husule gelen bazı nadide mahsulat-ı arziyeyle mamulat-ı sınaiye vaz' ve teşhir[623] olunmuştur. Bu sabahki esna-yı cevelanımda saray-ı mezkûrun henüz küşad saati hulûl etmemişse de büyük kapıya müracaatımda muhafaza memurlarına böyle vakitsiz olarak dâhil-i saraya başvurmak mümkün olup olmadığını sorduğumda "muhafızları memnun etmek şartıyla!.." cevabını almış ve nasıl memnun edebileceğimi sorduğumda beş frank kifayet edeceğini anlamış bulunduğumdan vakıa akçenin biraz çokça olması badi-i tereddüt[624] olmuşsa da şu sual cevabı bade'l-icra parayı vermeyecek ve içeriye girmeyecek olursam mahcup kalacağımı gördüğümden bir gümüş beş franklık verip şöyle serian temaşasına muvaffak olmuşumdur. Meğer pek isabet etmişim. İşte şimdi temaşanın bu cihetini kâr saymaktayım.

ÉLYSÉE SARAYI – Élysée Sarayı'nın yine Champs-Élysées'nin bu tarafında ve Palais de l'Industrie karşısında olduğunu haber vermiştim. Champs-Élysées'nin şimal tarafına doğru gidilerek bu saraya takarrüb edilince evvela şekl-i mustatildeki bahçesine varılır. Saray o bahçenin de şimal tarafında ve binaenaleyh asıl Champs-Élysées'ye epeyce uzak bir mevkidedir. Bu saray 1718 sene-i miladiyesinde Avro kontu için yapılmışsa da On Beşinci Louis nam kral zamanında en sevgili metresi olan Marquise de Pompadour burada iskân edilmiştir. Hatta bir aralık kral tarafından bu saray Marquise cenaplarına hibe ve temlik[625] dahi edilmiş bulunduğundan Madame de Pompadour'un vefatından sonra Fransa kralı sarayı istirdad[626] etmek istedikte müteveffiyenin veresesi[627] haklarının taarruzdan vikayesi[628] istidasına[629] kıyam eylemişlerdir de Fransa kralı saray-ı mezkûru veresesinden akçeyle mübayaaya[630] mecbur olmuştur. Ondan sonra Élysées Sarayı düvel-i ecnebiye[631] tarafından Fransa kralı nezdine irsal[632] olunan süferaya[633] misafirhane ittihaz kılınmıştı. On Altıncı Louis* zamanında hanedan-ı kralî azasından Madame la Duchesse de Bourbon saray-ı mezkûru kendisine ikametgâh ittihaz ederek işte o zaman "Élysée Bourbon" namını almıştır ki eski Roma ve Yunan mezheplerinde ervah-ı salihînin[634] ikametgâh-ı

[622] müstamerat: sömürgeler
[623] vaz' ve teşhir (olun-): konulup sergilenmek
[624] badi-i tereddüt: tereddüt sebebi
[625] temlik (edil-): mülk olarak verilme
[626] istirdad (et-): geri almak
[627] verese: mirasçılar
[628] vikaye: korunma
[629] istida: isteme
[630] mübayaa: satın alma
[631] düvel-i ecnebiye: yabancı devletler
[632] irsal (olun-): gönderilmek
[633] süfera: sefirler; büyükelçiler
* On Altıncı Louis: 1754-1793 yılları arasında yaşamış Fransız kralıdır. 1793'te Fransız İhtilali esnasında vatan hainliği ile suçlanmış ve giyotinle idam edilmiştir. [h.n.]
[634] ervah-ı salihîn: iyi ruhlar

ebedisine "Élysées" denildiğinden sarayın bu nam-ı cedidi "Bourbon Cenneti" gibi bir manaya gelmiştir. "Bourbon" ise malumdur ki Fransa'nın şubeleri ta bu zamana kadar devam eyleyen hanedan-ı kralîsi namıdır. Fransa hadisat-ı inkılabiyesi esnasında efkâr-ı müfrite[635] erbabı bir aralık bu sarayı haraç mezat satmışlar ve sonra yine hükûmet namına mübayaa ederek resmî matbaa ittihaz eylemişlerdi. Büyük Napolyon "direktör" unvanıyla Fransa reis-i hükûmeti olduğu zaman bu sarayı tavşan balocularına ve bazı oyunculara icar[636] ederlerdi. Sonraları Napolyon'un eazz-i bendegânından[637] Prens Murat'a* ikametgâh olduğu gibi bir aralık Napolyon'un kendisine de ikametgâh olmuş ve daha sonra Hollanda Kralı unvanını alan oğlu Louis Bonapart'a tahsis kılınmıştır. Fransa'da bundan evvel ikinci hükûmet-i cumhuriye tesis edildiği ve Prens Louis Bonapart** reis olduğu zaman saray-ı mezkûrda ikamet etmiş olduğu gibi şimdi dahi Fransa reis-i hükûmeti bu sarayda ikamet eder. Umuma küşade olmadığından zevat-ı resmiyeden maada kimse derununa giremez. Zevat-ı resmiye dahi yalnız reis-i hükûmet tarafından vuku bulacak davet üzerine oraya dâhil olabilir. Arsası icabınca resmi[638] bir murabba-i münhariftir.[639] Üç tarafındaki sokaklar Paris'in âdeta en dar sokaklarından sayılır. Binanın harici epeyce müzeyyendir ki tezyinat-ı mezkûre dahi Üçüncü Napolyon imparator olduğu zaman onun himmetiyle vukua gelmiştir.

ÉTOİLE TAK-I ZAFERİ – İşbu tak-ı zafer suret-i ziyaretimi bu sabahki cevelan esnasında hikâye eylemiştim. Fakat Fransa'nın en büyük askerlik şan ve şereflerine yadigâr-ı ebedi ittihaz olunan tak-ı mezkûr hakkında buracıkta suret-i müstakilede olarak malumat-ı âtiyyeyi ita etmeliyim.

Bu eser-i âlî-i mimarîyi[640] inşa lüzumunu hisle resmini tersim[641] ve inşasına mübaşeret[642] eyleyen İmparator Büyük Napolyon'dur*** ki ilk temelini 1806 senesinde bir büyük resm-i askerîyle[643] vaz' eylemiştir. Muahharen[644] birçok meşagil[645] ve mesail-i harbiye[646] inşaatta devamı men eyleyerek

[635] efkâr-ı müfrite (erbabı): aşırı düşünceliler; marjinaller
[636] icar (et-): kiralamak
[637] eazz-i bendegân: en değerli adamlar
* Joachim-Napoléon Murat (1767-1815): Fransız mareşali ve amirali. Napoli kralı unvanlarını kısmen Napolyon'un küçük kardeşiyle evlenmesine borçlu.
** Louis Bonapart: 1778-1846 yılları arasında yaşamış, I. Napolyon'un üçüncü erkek kardeşidir. 1806-1810 yılları arasında Hollanda krallığı yapmıştır. [h.n.]
[638] resm: biçim
[639] murabba-i münharif: düzgün olmayan dörtgen
[640] eser-i âlî-i mimarî: büyük mimari eser
[641] tersim (et): çizmek; yapmak
[642] mübaşeret (eyle-): başlamak
*** Napolyon Bonapart: 1769-1821 yılları arasında yaşamış Fransız Devrimi'nin generali olan ünlü kumandan. 1814'te Birinci Napolyon unvanını alarak Fransa İmparatoru olmuştur. [h.n.]
[643] resm-i askerî: askerî tören
[644] muahharen: daha sonra
[645] meşagil: meşkuliyetler
[646] mesail-i harbiye: savaş meseleleri

hitam-ı tamımı 1836 senesinde Kral Louis Philippe'e müyesser olmuştur. İmparator Napolyon'un arzu ve efkârını bir kalem-i maharetle kâğıt üzerine resmedip ortaya koyan mimar Chalgrin'dir.* Bir ciheti Champs-Élysées'ye ve diğeri Büyük Ordu Avenuesu'na müteveccih olan iki cebhe-i tûlâniyesinde[647] büyük kemer ve yan taraflardaki arzanî[648] cephelerde küçük kemer bina edilmiştir ki büyük kemerin kavsi yirmi dokuz metre yüksek ve teşkil ettiği kapı on dört metre geniştir. Küçük kemerin irtifa-ı kavsi on sekiz ve teşkil ettiği kapının arzı da altı metredir. Ancak eser-i mezkûrun ehemmiyeti cesametinden ziyade tezyinat-ı mimariyesinde ve bilhassa tasvir eylediği hatırat-ı askeriyesindedir. Champs-Élysées'ye nazır olan cephesinin sağ tarafında 1792'de vuku bulan hareket-i askeriyeyi musavvir[649] bir cemiyet-i heyakil[650] vardır ki bu yoldaki âsâr-ı sairenin en güzeli addolunur. Fakat nefais-aşinayan-ı erbab-ı sanat[651] bu heykeller meyanında umum Fransa dilaveranını cenge çağırıyor suretinde gösterilen bir adamın ağzını hadd-i tabiiisinden fazla açmış ve bacaklarını da yine böyle mübalağalı bir surette ayırmış olmasını zemme[652] şayan bulmaktadırlar. Biz deriz ki zavallı adamcağız sedasını bütün Fransa'ya işittirebilmek için ağzını öyle bir suret-i tabiiyenin fevkinde açmış ve düşman-ı vatana bir an evvel varmak için hatvelerini böyle bacaklarını ayırırcasına açmıştır. Bunun üzerinde meşhur General Marceau'nun** cenaze alayını gösterir bir bas rölyef vardır ki muharrir-i aciz general-i mumaileyhin tercüme-i hâlini şân-ı askerîsine layık olacak bir suret-i sitayişkâranede[653] yazmıştır. Bu cephenin sol tarafında 1810 sene-i miladiyesinde Fransız ordularının Avusturya aleyhine kazandıkları galibiyeti tasvir eder bir cemiyet-i heyakil daha konulup onun üzerine de Mısır'da Abukir Muharebesi'nde General Moreau'nun Mısır kölemenleri kumandanı Mustafa Paşa namında birisini bozup esir ettiği gösterilmiştir. Büyük Ordu Avenuesu cihetindeki cephede sağ tarafta Fransa'nın düvel-i müttefikaya[654] karşı suret-i müdafaasını gösterir bir büyük cemiyet-i heyakil ve sol tarafta da 1815 sene-i miladisinde Napolyon'un sukutuyla teessüs eyleyen sulhun menafiini[655] tasvir eder diğer bir cemiyet-i heyakil mevcut olup bunların üzerinde Napolyon'un 1796 senesinde meşhur Arcola Köprüsü'nü müruruyla[656] bir de 1798 senesinde İskenderiye'nin zaptını gösterir rölyefler

* Chalgrin: 1739-1811 yılları arasında yaşamış Fransız mimar Jean-François-Thérèse Chalgrin. [h.n.]

[647] cephe-i tûlâni: uzun taraf

[648] arzanî: genişlemesine

[649] musavvir: anlatan

[650] cemiyet-i heyakil: heykeller topluluğu

[651] nefais-aşinayan-ı erbab-ı sanat: sanattan anlayan kimseler

[652] zemm: eleştirme; beğenmeme

** General Marceau, 1769-1796 yılları arasında yaşamış Fransa generalidir. [h.n.]

[653] suret-i sitayişkârane: övücü şekilde

[654] düvel-i müttefika: müttefik devletler

[655] menafi: faydalar

[656] mürur: geçme

vardır. Napolyon'un tercüme-i ahvaline ve muvaffakiyat-ı askeriyesine vâkıf olanlar için tafsile hacet olmadığı veçhile işbu Arcola Köprüsü düşmanın top ve tüfek taneleriyle çalkanmakta bulunduğundan Fransızlar mürura cesaret alamayacak derecelerde yılmış oldukları bir zamanda Napolyon: "Beni vuracak kurşun henüz dökülmemiştir!" deyip bayrağı yakaladığı gibi yürüyüverince ordu dahi arkası sıra yürümekten geri kalmamıştır. İşte tak-ı zaferdeki resim dahi vakayı böylece tasvir eyler. Şimal cihetine düşen küçük cephede Austerlitz Muharebesi tasvir olunmuştur ki 1805 senesinde vukua gelmiştir. Cenup cihetindeki cephede dahi Jemappes Muharebesi* tasvir edilmiştir ki tarih-i vukuu 1792'dir. Bu heykellerden ve rölyeflerden maada takın kornişi altında dört köşesine ekli bir şerit-âsâ[657] rölyefler resm olunup Fransa'nın sevkiyat-ı cesime-i askeriyesiyle orduların avdetleri bunun üzerine hakkedilmiştir. İşbu sevkiyat-ı cesimenin ve onlarla vuku bulan büyük muharebatın miktarı otuz olduğu tak-ı zaferin etrafına her biri bir muharebeye mahsus olarak otuz kalkan resmedilmesiyle istidlal[658] olur. Bir de tak-ı zaferin duvarları üzerine muharebat-ı mezkûrede bulunmuş olan generallerin esamisi[659] hakkolunup namus-i askerî ve şan ve şeref-i merdî meydanında feda-yı can eylemiş bulunan generallerin isimleri altına birer de çizgi çekilmiştir. Bu sabah ilk temaşam esnasında tak-ı mezkûru bu kadar etraflı olarak temaşa ve tetkik edememiştim. Buraların en kalabalık zamanını görmeye geldiğim vakit dahi tamamıyla tetebbu edememiştim. Üçüncü bir temaşamda yarım saatten mütecaviz bir zamanı buna hasrederek resimleri dürbünle istediğim gibi gördüm. Binaenaleyh teslim ederim ki şöyle bir yadigâr-ı askerî hakikaten yüreklerde ihsas-ı askeriye ve muhabbet ve gayret-i vataniyeyi ihya ve tezyin eyleyecek âsâr-ı makbuledendir. Yazık ki Devlet-i Aliye-i Osmaniyemizin mebadi-i teessüsünden beri bu usule bizde riayet olunamamıştır. Bizde gerek galibiyet ve gerek şan-ı askerîsi olur olmaz galibiyetlere tefevvuk[660] eyleyecek mağlubiyet suretiyle netice-pezir[661] olan vakayi-i kahramananeyi cami âsâr[662] yapılacak olsaydı payitahtımızda Allah bilir ama hanelerden ziyade etvak-ı zafer[663] vücuda getirilirdi.

TROCADERO MEYDANI – Bu sabahki seyahatimde tak-ı zaferden çıktıktan sonra sıkı yürüyüp gelerek sigara içmiş ve dinlenmiş olduğum bu meydan Sergi-i Umumi hakkında malumat-ı mücmele[664] itası sırasında bir nebze ma-

* Jemappes Muharebesi: 1792 yılında Fransa ile Avusturya arasında gerçekleşen bir savaştır. Bu savaş Fransızların başlatıp kazandığı ilk savaştır. [h.n.]

[657] şerit-âsâ: şerit gibi

[658] istidlal (olun-): anlaşılmak

[659] esami: isimler

[660] tefevvuk (eyle-): üstün gelmek

[661] netice-pezir: neticelenmiş

[662] âsâr: eserler

[663] etvak-ı zafer: zafer takları

[664] malumat-ı mücmele: kısa bilgilendirme

lumat ita eylemiş bulunduğum Trocadero Sarayı'nın garp cihetindeki önü demektir. Vakıa o kadar vâsi meydanlardan değilse de gayet müferrih[665] bir yerdir. "Trocadero" lafzı Cadiz kılâ'ından[666] birinin ismidir ki 1823 senesinde Fransa ile İspanya arasında vuku bulan muharebede burası Fransız askeri tarafından hücumla alınmış ve bu hatıra-i harbiyenin muhafazası için Paris'te bir eser vücuda getirilmesi düşünülmüştü. Geçen 1867 senesine gelinceye kadar şimdiki Trocadero Meydanı hâlî[667] olduktan fazla düz bile olmayıp epeyce yüksek bir tepeydi. Sene-i mezkûrede İmparator Üçüncü Napolyon Paris'te bir Sergi-i Umumi inşası münasebetiyle bu tepeyi hafr[668] ve tesviye[669] ettirmeye başlayıp mezkûr sergi için orasını epeyce vâsi bir düz meydan hâline getirmişti. Bundan on bir sene sonra yani 1878 senesinde bir Sergi-i Umumi daha küşadı münasebetiyle Trocadero Sarayı da yapılıp o sırada bu nama mensup olan meydan dahi vücuda getirilmiştir. Namının İspanyol olması münasebetiyle midir nedir Trocadero Sarayı Şark usul-i mimariyesini takliden yapılmıştır. Hatta orta ciheti nev-umma[670] bir cami taklidi olup minareleri makamına kâin olmak üzere iki de kule inşa olunmuştur ki yetmişer metre kadar irtifalan vardır. Kubbe-i vasatî[671] işbu iki kulenin arasına düşürülmüş olduğundan uzaktan görünüşü iki minareli bir camiyi andırır. Mezkûr kısm-ı vasatîde azim bir konserto salonu bulunup beş bin kadar adamı def'aten istiaba[672] kifayet eyleyecek vüs'attedir.[673] Saray-ı mezkûr karşısındaki meydanın asıl güzelliği Iena ve Kléber ve Malakoff ve Henry Martin ve Mozart Avenuelarıyla sair bir iki sokağın buraya müntehi[674] olmasından husule gelmektedir. Orta yerinde müdevverü'ş-şekl[675] büyük bir havuz olup bu da bir fıskıyeyle müzeyyendir.

EYFEL KULESİ – Bu Eyfel Kulesi için gazetelere yazılan bendlerin kâffesi cem edilse yastık kadar büyük bir cilt teşkil eyleyeceğine şüphe yoktur. Asrımızın acayib-i mimariyesinden olan bu acibe-i ahenin[676] hakkında mahsusen telif olunmuş birkaç cilt kitabı ben suret-i müstakilede mübayaa[677] eyledim ki bunlardan birisi şu seyahatnamelerimizin sayfalarından biraz daha küçürek olan üç yüzden mütecaviz sahaifi şamil[678] ve kulenin temelinden bed' ile bazı büyücek demirlerine varıncaya kadar eşkâl-i mimariye ve resimleri de havidir. Burada mezkûr kule hakkında yalnız mimarlık nokta-i nazarından peyda edebildiğim bazı malumatı ita eyleyeceğim. Bu binanın

[665] müferrih: iç açıcı
[666] kılâ': kaleler
[667] hâlî: boş
[668] hafr (ettir-): kazdırmak
[669] tesviye (ettir-): düzelttirmek
[670] nev-umma: neredeyse; âdeta
[671] kubbe-i vasatî: orta kubbe
[672] istiab: içine alma
[673] vüs'at: genişlik
[674] müntehi: bağlantılı
[675] müdevverü'ş-şekl: yuvarlak biçimli
[676] acibe-i ahenin: demirden acibe
[677] mübayaa (eyle-): satın almak
[678] şamil: kapsayan

en büyük ehemmiyet-i mimariyesi velev ki demirden yapılsın bina denilen şeyi böyle üç yüz metre irtifaa vardırabilmek kabil olamayacağı âdeta bütün milel-i müterakkiyye[679] mühendisleri tarafından hükmedilmişken Mösyö Eiffel* namında âdeta pek kısa boylu, cılız bir adamın riyaseti[680] altında ictima[681] eylenen Fransız mühendislerinin bütün Avrupa ve Amerika'ya rağmen bu inşayı göze aldırmış bulunmalarındadır. Vakıa henüz inşasına başlanmamışsa da resimleri neşrolunduğu zaman bile o fenne vâkıf olanlar bu kadar yükü kaldırabilecek temeli atmak inşaat-ı mezkûreden imkânı selb etmeye[682] kâfi olduğunu ve temeller kendi üzerlerine tahmil[683] edilen yüke mütehammil olamayarak mutlaka oturacaklarını yazmışlardı. Bazıları dahi bina-yı mezkûr her ne kadar kafes gibi aralıklı yapılacaksa da peyda edeceği irtifa-ı vefire[684] nazaran rüzgârın mukavemetine tab-aver[685] olamayacağını hükmeylemişlerdi. Hatta yerden bu irtifaya kadar levazım-ı inşaiyenin[686] is'âdı[687] kabil olamayacağını söyleyenler ve yazanlar bile bulunmuştu. Mösyö Eiffel ve rüfekasıysa[688] bu muahezelere[689] karşı neşrettikleri makalatta temellerin beher metre murabbaı üzerine binecek olan yük Paris'in en hafif binalarından daha ziyade olamayacağını ve Paris'te emsali hiç müşahede olunmamış derecelerde şiddetli bir rüzgâr esecek olur da bu misilli ebniye-i mürtefieyi yıkarsa kulenin hepsinden sonra yıkılacağı hükmedilmek lazım geleceğini ve en şedid rüzgârlara karşı istikamet-i şâkuliyesinden[690] yirmi santimetre bile inhiraf[691] etmeyeceğini iddia eyledikten maada inşaatta istimal olunacak ahen-parelerin[692] fabrikada tam ölçü dâhilinde imaliyle delikleri de açılarak yerlerine konuldukları zaman tamam ölçüsü ölçüsüne ve deliği deliğine geleceğini ve hatta cem'an yekûn kaç gündelikle yapılıp bitirileceğini de meydana koymuşlardı. Filvaki 1887 senesi temmuzunda başlanan ameliyat 1889 senesi nisanında bitirilmiştir ki iki seneden az olan bu müddet Mösyö Eiffel'in sair hesabatı gibi müddet-i inşa için ettiği hesabın da doğru çıktığını göstermiştir. Şimdiye kadar rûy-ı arzda[693] inşası müyesser olan en yüksek bina Washington dikili taşı olup irtifaı Amerikalıların meşhur-i cihan olan inatlarıyla beraber ancak yüz alt-

[679] milel-i müterakkiyye: gelişmiş milletler
* Mösyö Eiffel: 1832-1923 yılları arasında yaşamış Fransız mimar, mühendis Gustave Eiffel. Paris'in simgesi olan Eyfel kulesini tasarlamıştır. [h.n.]
[680] riyaset: başkanlık
[681] içtima (eylen-): toplanmak
[682] selb (et-): kaldırmak
[683] tahmil (edil-): yüklenmek
[684] irtifa-ı vefir: aşırı yükseklik
[685] tab-aver (ol-): dayanmak; karşı koymak
[686] levazım-ı inşaiye: inşaat malzemeleri
[687] is'âd: çıkarılma
[688] rüfeka: arkadaşlar
[689] muaheze: eleştiri
[690] istikamet-i şâkuliye: dikey yön
[691] inhiraf (et-): sapmak
[692] ahen-pare: demir parçası
[693] rûy-ı arz: yeryüzü

mış dokuz metreye vardırılabilmişken bir dikili taşa nispetle müşkül olacağı derkâr bulunan bu kulenin üç yüz metre irtifaa vardırılacağı iddiasına karşı itiraz eyleyen mühendisler ne kadar mazur görülürlerse bade'l-inşa hayretlerinin ne mertebeye varacağını da ona göre düşünmek lazım gelir. Hîn-i azimette bu acibeyi ilk gördüğüm zaman bana o kadar yüksek görünmemiş olduğunu haber vermiştim. Gariptir ki seyahat rehberleri telifiyle müştehir[694] olan Baedeker'in yalnız Sergi-i Umumi'ye mahsusen neşreylediği rehber muahharen Paris'te elime geçerek bu mülahazanın onda dahi münderic[695] bulunduğunu gördüm. İşte on numaralı sayfasında diyor ki: "Fenn-i menazırın bir keyfiyet-i acibesi olmak üzere bilhassa yanına yaklaşıldığı zaman mezkûr kule irtifa-ı hakikisine mütenasip olacak kadar enzar-ı nazırîne[696] yüksek görünmüyor." Bu kulenin şimdiye kadar neşrolunan resimlerinden hiçbirisi ve hatta fotoğrafyayla alınmış resimleri bile heyet-i umumiyesini keyfiyet-i rüyet-i beşeriyeye tamamıyla mütenasip düşecek surette küçültememiştir. Zira müteşekkil olduğu demir çubuklar resmin mikyası nispetinde inceltilecek olsa görülebilmek imkânı ortadan kalkacak kadar incelmeleri lazım gelir. Çünkü içleri boş olan en kalın demir direklerin arzı altmış santimetreyi geçmemekte olup üç yüz metrelik kuleyi yarım metre irtifada gösterecek bir resim yapılsa yani mikyas altı yüzde bire indirilecek olsa altmış santimetre yani altı yüz milimetre arzındaki demirleri bir milimetreye kadar inceltmek lazım gelir. Hâlbuki bu kulede on santimetreye kadar arzında demir çubuklar dahi istimal olunmuşlardır. Bunları bir desimetre kadar ince resmetmek acaba fotoğrafya sanatının kifayeti dâhilinde midir? Zannıma kalırsa öyle olmamalıdır ki kulenin ne kadar resmini görmüşsem aslına nispetle cümlesi bu eser-i mimarîyi kaba ve sakil[697] göstermektedirler. Kendisiyse heyet-i mecmuasıyla hakikaten pek zarif ve latiftir. Temelleri nehir cihetinden on dört ve mukabili cihetinden dokuz metre umka[698] kadar vardırılmıştır. Ehemmiyet-i mimariyesinin bir büyük ciheti de bu temellerde görülmüştür. Mühendisler zîr-i zeminde bir yalçın kaya aramışlarsa da onu bulmak şöyle dursun sağlamca toprak bile bulamamışlar. Cereyanı gayet kuvvetli bir suya tesadüf eylediklerinden vakıa tulumbalarla bu suyu yenmeye muvaffak olmuşlarsa da kumlu, çamurluyere ne yolda temel atsalar mucib-i emniyet olamayacağını gördüklerinden demirden mamul azim ve cesim sandıkları temel taşı mesabesinde istimal etmişlerdir. Bu sandıklar boş konacak olsalar ne kadar kuvvetli yapılmış olurlarsa olsunlar ya üzerlerine binecek olan sıklet tazyikiyle çök-

[694] müştehir: ünlü
[695] münderiç: yazılı
[696] enzar-ı nazırîn: bakanlar; seyredenler
[697] sakil: çirkin
[698] umk: derinlik

mek veyahut derunlarına nüfuza yol bulacak sularla dolup ağırlaşarak binaenaleyh batmak tehlikesi men edilememiş olacağından bu sandıkları hava-yı muzikle[699] doldurmuşlardır ki şayet bir zaman derununa su kataratının[700] nüfuzuna ihtimal tasavvur olunabilirse hava-yı muzik oradan huruca[701] sai[702] olsun da suların duhulünü men eylesin diye! Ne hesap? Badehu bu sandıkların araları en kuvvetli bir nev' çimentoyla doldurulup döktürülerek âdeta yekpare kaya denilebilecek bir hâle konulduktan sonra som kârgir[703] ayakların inşasına başlanmıştır ki her biri yirmi altışar metre adlâ'ından[704] müteşekkil birer murabba vücuda getirmişlerdir. Bununla beraber şayet ayaklardan birisi oturacak olur da kulenin istikamet-i şakuliyesine[705] halel gelirse oturan ayağın üzerindeki kule kademesini kaldırıp altını beslemek için her ayağa suret-i mahsusa ve mükellefede[706] birer "press hydraulique" yani su cenderesi konulmuştur. Koca bir Eyfel Kulesi'ni yerinden kaldırıp yükseltmeye muktedir olacak su cenderelerinin kuvvetleri de şayan-ı mülahazadır ya! Fizik okuyanlar bu cenderelere katre katre ithal[707] olunan suyun nasıl muhayyir-i ukûl-i muhasibîn[708] olacak derecelerde kuvvet-i tazyikiye peyda edebileceklerini bilmeleriyle beraber böyle bir kuleyi kımıldatmak için su cenderesi denilen aletin de ne kadar büyüğüne ihtiyaç messedeceğini elbette düşünürler. Kaidesi yüzer metre dıl'larından müteşekkil murabba olduğu hâlde birinci tabakanın adlâ'ı altmış beşer ve ikinci tabakanın otuzar metreye indiğini haber vermiştik. İşbu ikinci tabakayla zirve arasında ve yüz doksan altıncı metre irtifada bir üçüncü tabaka gibi bir yer daha bulunup onu teşkil eden adlâ' onar metreye iner ve nihayet üçüncü tabaka-i âliyede balkonumsu biraz çıkıntıyla beraber müteşekkil olan adlâ'ı dörder metreden ibaret kalır. Zeminden tepeye bu suretle devam eyleyen meyl-i münhanî[709] elli dört derece bir zaviye teşkil eylemiş olur ki hatt-ı ufkiyle[710] hatt-ı şakuli[711] arasındaki zaviye-i kaime[712] doksan derece olup meyl-i mezkûru bulmak için bu zaviyeyi elli dört dereceye kadar meyillendirmek velev ki pek dik olsun âdeta yokuşumsu bir meyil hâsıl eder ve onun da en ziyadesi zeminle birinci tabaka arasında görülür. Zira haber verdiğimiz elli dört derece meyil bir meyl-i umumi olup ikinci tabakadan sonra bu meyil dikleştikçe dikleşmekte ve hemen istikamet-i şaku-

[699] hava-yı muzîk: sıkıştırılmış, basınçlı hava
[700] katarat: damlalar
[701] huruç: çıkına
[702] sai (ol-): çalışmak
[703] kârgir: beton
[704] adlâ': kenarlar
[705] istikamet-i şakuliye: dikey istikameti
[706] suret-i mahsusa ve mükellefe: özel ve tam bir suret
[707] ithal (olun-): dâhil edilmek
[708] muhayyir-i ukûl-i muhasibîn (ol-): hesaplayanların aklına hayret vermek
[709] meyl-i münhanî: eğik düzlem
[710] hatt-ı ufki: yatay çizgi
[711] hatt-ı şakuli: dikey çizgi
[712] zaviye-i kaime: dik açı

liyeye takarrüb etmektedir. Zaten bu farkı anlatmak içindir ki her tabakada murabbaların adlâ'ı ölçüsünü haber vermişizdir. Meyiller bu suretle anlaşıldıktan sonra asansörler hakkında vereceğimiz malumat-ı atiye daha layıklıca telakki ve tefehhüm[713] olunabilir. Malumdur ki asansör denilen şey suud[714] makinesidir. Birkaç katlı binalarda merdivenden çıkmak zahmetini bertaraf ederek kolayca çıkmak için icat olunmuş bir alet-i nafidir.[715] Mekanizmasının esasını kârilerime tefhim için derim ki bir kuyu farz edilsin. Bu kuyunun dibine inmek için bir döner merdiven tahayyül[716] buyurulsun. Su almak için kuyu dibine inen adamın bu merdivenden çıkması bir kere düşünüldükten sonra bir de birisi iner diğeri çıkar ikizli kovanın birisi kuyu dibine indirildiği zaman dibindeki adamın bu kovaya binerek kendisini yukarıya kadar çektirip çıkarması pişgâh-ı tahayyüle[717] getirilsin. İşte adi merdivenler bu kuyu için tasavvur ettiğimiz döner merdiven olduğu hâlde asansör makinesi dahi kuyu dibindeki adamı kova içine koyup yukarı çıkaran makinedir. Fakat bu kovayı çekmek için istimal olunan kuvvet insan kolundaki kuvvet değildir. Bazı asansörlerde suyun sıkletinden[718] istifade olunur. Yani bizim Terkos kumpanyası gibi su kumpanyalarının en yüksek kata kadar çıkardıkları su tahayyül-kerdemiz[719] olan ikizli kovanın kuyu ağzında kalan ikincisini aşağıki kovayla tevazün-i tam[720] hâsıl edecek derecede doldurmuştur. Bu kovaya zammolunan sıkletten biraz ziyadece suyu yukarıki kovaya ilave edince onun sıkleti artarak aşağıki kovayı yukarıya çeker. İşte sıklet-i mâdan[721] istifade eyleyen mühendisler suyu bu esas-ı aslî üzerine istimal etmişlerdir. Diğer bazıları kuvve-i muharrike[722] makamında hava-yı muzîk[723] istihdam ederler. Zaten hava-yı muzîk şimdilerde hemen buhar kuvveti derecesinde bir maharetle istihdam olunuyor. Bazıları da kuvve-i buhariyeyi asansör makinelerine tatbik ediyor. Ama Eyfel Kulesi'nden maada asansörler istimal olundukları mahallerin kâffesinde tahayyül-kerdemiz olan kuyu kovaları gibi bir istikamet-i şakuliyeyle[724] inip çıkarlar. Eyfel Kulesi'nde zeminden birinci kata çıkan asansör asıl bu nama isbat-ı liyakatten ziyade gayet bir dik dağa çıkan şimendifere teşbih edilmeye layıktır. Zira işte haber vermiş olduğumuz veçhile inkişafı elli dört dereceye müsavi bir zaviye-i münferice[725] üzerinden tırmanmaktadır. Min-cihetin[726]

[713] tefehhüm (olun-): anlaşılmak
[714] suud: yükselme
[715] alet-i nafi: faydalı alet
[716] tahayyül (buyurul-): hayal edilmek
[717] pişgâh-ı tahayyül(e getiril-): göz önüne getirilmek
[718] sıklet: ağırlık
[719] tahayyül-kerde: hayalde canlandırılan şey
[720] tevazün-i tam: tam denge
[721] sıklet-i mâ: suyun ağırlığı
[722] kuvve-i muharrike: hareket enerjisi
[723] hava-yı muzîk: hava basıncı
[724] istikamet-i şakuliye: dikey istikamet
[725] zaviye-i münferice: geniş açı
[726] min-cihetin: bir açıdan

bizim Galata'daki tünelin şimendiferi gibi. Fakat ondan daha pek çok dik konulmuş raylar üzerinden hareket ediyor. Bu raylara tekerleklerin temasıyla değil "chemin de glissant" kayıcı şimendifer tabir olunan yeni ihtira[727] mucibince cilalı raylar üzerinden kayarak gidiyor. Fakat yolcu oturan mahalli yalnız bir sandıktan yani bir vagondan ibaret olmayıp iki üç kademe üzerine müretteb[728] âdeta mini mini bir katarcık teşkil ediyor. İşte bu asansörlerden dolayı da Eyfel Kulesi ikmal-i intizam eylemiş sayılan muhteriat-ı asriyyeden[729] veyahut ihtira-ı yegânedir.[730] Kulenin irtifaı üç yüz metre olması zeminden ta tepesine kadardır. Hatta tepesindeki alem bu üç yüz metreden de fazladır. Fakat en yukarıya çıkan insanın ayaklarıyla bastığı yer tam zeminden iki yüz yetmiş üç metredir. Bu irtifaa kadar yapılmış olan merdivenden çıkmak lazım gelirse bu merdivenin münkasım[731] olduğu bin yedi yüz doksan altı basamağa basmak lazım gelir. Mösyö Eiffel'in kendi hesabına göre civatalar takılmak için açılmış olan deliklerin kâffesi yan yana konulmuş farz edilse tamam yetmiş kilometre tûlünde bir oluk teşkil edermiş. Asansörlerin kuvveti birinci tabakaya bir saatte 2356 adamı isal[732] etmeye kâfidir. İkinci tabakaya da bu müddet zarfında bu kadar adam sevk olunabilir. Fakat üçüncü tabakaya bir saat zarfında ancak 750 adam çıkarılabilir. Birinci tabaka 6000 ikinci tabaka 2000 ve tepesi 500 ve bakisi merdivenlerle asansörler içinde bulunmak üzere bu kule tamam on bin adamı istiab edebilir ki birbiri üzerine ellişer okkadan beş yüz bin okka teşkil eyleyen sıklet kulenin tahammülüne nispetle binde bir derecesinde bile olmadığı Mösyö Eiffel tarafından bi'l-hisab temin olunmuştur. Yani Mösyö Eiffel o kadar sıkleti haiz ecsam-ı sakileyi[733] kulenin bu mahallerine taksimle tahammülünü ispat eyleyebileceğini bir heyet-i fenniye ve vâkıfe nezdinde mevki'-i iddiaya koyarak müstemilerine[734] kanaat-ı kâmile dahi vermiştir. Adi günlerde gerek merdivenlerden ve gerek asansörler ile birinci tabakaya çıkanlardan iki ve ta tepeye çıkanlardan beş frank ücret alınır. Pazar günleri kable'z-zuhr[735] saat on birden bade'z-zuhr[736] saat altıya kadar fiyatlar tenzil[737] olunup birinciye çıkanlardan bir, ikinciye çıkanlardan bir buçuk ve tepeye çıkanlardan iki frank alınır. Kule inşa olunmazdan mukaddem[738] adem-i imkânını[739] iddia edenlerden bazıları kulenin inşasından

[727] ihtira: icat
[728] müretteb: düzenlenmiş
[729] muhteriat-ı asriyye: asrın icatları
[730] ihtira-ı yegâne: eşsiz icat
[731] münkasım (ol-): bölünmek
[732] isal (et-): ulaştırmak
[733] ecsam-ı sakile: ağır cisimler
[734] müstemi: dinleyici
[735] kable'z-zuhr: öğleden önce
[736] bade'z-zuhr: öğleden sonra
[737] tenzil (olun-): indirilmek
[738] mukaddem: önce
[739] adem-i imkân: imkânsızlık

sonra da devamı kabil olamayacağı hakkında mütalaalar neşrinden geri kalmamışlardır. Bu mütalaalarınıysa serginin hitamından sonra bu eser hedm[740] edilmeyip ibkası[741] rey edilmesi üzerine neşreylemişlerdir. İsbat-ı müddea[742] için de demir denilen şeyin mürûr-i zamanla paslanıp ya katmer katmer veyahut toz halinde gaybubet[743] edeceğini ve o hâlde vidalar, civatalar, perçinler gevşeyip kulenin inhidamı[744] suhulet[745] kesp edeceğini ortaya koymuşlardır. Mösyö Eiffel bunlara cevaben demiştir ki: "Demirin canı boyadır. Boyasına ihtimam olunacak olursa demirden yapılan binaların taştan yapılan binalardan daha az mı daha çok mu dayanabilecekleri hesabını kim bilir kaç asır sonra hangi mühendisler halledebileceklerdir." bu kulenin sergiden sonra hedm edilmeyip ibkası hususunda yalnız Fransa'nın değil bütün âlem-i terakkinin reyleri müttefiktir. Zira fizik, meteoroloji ve kozmoğrafya ve heyet gibi birçok fenlere ait tedkikatın icrası için elde böyle bir irtifa bulunmaya ihtiyaç vardır. Vakıa bazı dağlar binlerce metre irtifaa vardıkları gibi bazı balonlarla dahi öyle binlerce metre irtifalara çıkılıyorsa da mükemmel bir payitahtın orta yerinde sabit ve şakuliye[746] karib böyle üç yüz metrelik bir irtifaın tedkikat-ı fenniyeye edebileceği hizmet yüksek dağlara da tayyar[747] balonlara da kıyas kabul edemeyecek derecelerde büyük olacağı derkârdır.

INVALİDLER KIŞLASI – Âsâr-ı mimariyeden olmak cihetiyle Paris'in cümle-i tezyinatından[748] birisi bu Invalidler Kışlası ve onun teferruatından sayılan Invalidler Kilisesi olduğu gibi müessesat-ı askeriyeden madudiyet[749] cihetiyle dahi bu daire seyyahın calib-i nazar-ı dikkati olacak devairdendir. Hatta şimdiki hâlde oradaki sakatat-ı askeriyenin[750] azlığıyla beraber yine müessesat-ı mühimme-i askeriyeden bulunup bahusus bir de Askerî Müzesi hâlinde bulunması bu ehemmiyetini tezyide[751] medardır. Tak-ı zafer ve Champs-Élysées ve Concorde Meydanı ve Seine Nehri üzerindeki köprüler gibi Paris'in hangi nokta-i nazardan bakılacak olsa Invalidler Dairesi'nin yüksek ve yaldızlı kubbesi nazar-ı temaşa önünde kemal-i azametle yükselir gider ve kubbe altında müctemi'[752] bulunan devair-i vâsia[753] ister istemez seyyahı kendisine doğru celbeder. Bu daire hizmet-i askeriyede mecruh,[754]

[740] hedm (edil-): yıkılmak
[741] ibka: korunma
[742] isbat-ı müddea: iddialarının ispatı
[743] gaybubet (et-): yok olmak
[744] inhidam: yıkılma
[745] suhulet: kolaylık
[746] şakuliye: dik açı
[747] tayyar: uçan
[748] cümle-i tezyinat: süsler
[749] madudiyet: sayılmak
[750] sakatat-ı askeriye: askerde sakatlananlar
[751] tezyid: arttırma
[752] müctemi': toplanmış
[753] devair-i vâsia: geniş, büyük binalar
[754] mecruh: yaralı

sakat veyahut pek ihtiyar olarak tekaüdü[755] lazım gelmekle beraber kendisine bakacak taallukatı[756] da bulunmayan veyahut yine askerlik âlemi dâhilinde ömür geçirmek arzu eden zabitan ve efrad-ı askeriye için Fransa kralı On Dördüncü Louis tarafından yaptırılmış ve 1671 senesinden 1675 senesine kadar inşası hitama[757] isal olunmuş bir daire-i vâsidir. Beş bin nefer sakatat-ı askeriyeyi istiab[758] ve iaşeye kâfi olacak cesamette[759] yapılıp Napolyon zamanlarında üç dört bin raddesinde Invalidler burada beytutet ve taayyüş[760] eylemişlerse de şimdilerde sakatat-ı askeriye kendilerine verilen tekaüd maaşıyla istedikleri yerlerde taayyüşü tercih eylediklerinden bu dairede müteayyiş[761] sakatatın miktarı beş yüze kadar inmiş ve binaenaleyh boş kalan aksam[762] Askerî Müzesi ittihaz olunmuştur. Heyet-i umumiyesinin hariçten görünüşü bir kışladan ziyade bir âlâ saraya benzer. Sergiye dair malumat-ı umumiye verdiğimiz sırada beyan ettiğimiz Invalidler işte bu kışlayla Seine Nehri arasında yani kışlanın şimal[763] cihetindeki cephesi önündedir. Meydan-ı mezkûr üzerinden Invalidler Kışlası'na doğru giden erbab-ı temaşa tamam meydanı bitirdikten sonra karşısında âdeta bir kale görür ki onun derunu da Invalidler Kışlası'nın dış avlusu yahut bahçesidir. Meydanla bu dış avlunun arasında bir demir parmaklık hâciz[764] bulunup onun öte tarafıysa epeyce amik[765] ve vâsi[766] bir hendektir ki gerek kale bedeni ve gerek astar bedeni âdeta bir kule gibi duvarla tahkim olunmuş ve duvarın üstüne de toplar dizilmiştir. Orta yerinde bir de kale kapısını andırır bir medhal bulunup tamam kapı hizasına dizilen toplara "Muzaffer Batarya" veyahut "Invalidler Topları" namı verilir ki eyyam-ı madudede[767] veyahut bir büyük adamın vefatı ve sair mühim bir hâlin vukuu zamanlarında bu toplar atılarak ilan-ı keyfiyet[768] edilir. Yani İstanbul'umuzda Beylerbeyi, Selimiye, Beşiktaş gibi eyyam-ı muayyenede[769] top endahtı[770] mutat olan mevakiin bu cihetten haiz olduğu sıfat Paris'te işbu Invalidler top mevkiine mahsustur. Bu kapının her tarafındaki toplar sekizer tane olup onlar kundak üzerinde mevzu'durlar. Sair taraflarında birçok toplar, havanlar, kolomborlar falanlar kundaklı kundaksız cem' edilmişlerdir ki her biri Napolyon zamanından beri vuku bulan muharebatta düşmandan ahz[771] olun-

[755] tekaüd: emeklilik
[756] taallukat: yakınlar; akrabalar
[757] hitam: son
[758] istiab: içine alma
[759] cesamet: büyüklük
[760] beytutet ve taayyüş (eyle-): gecelemek ve yaşamak
[761] müteayyiş: yaşayan
[762] aksam: kısımlar
[763] şimal: kuzey
[764] hâciz: bölen; ayıran
[765] amik: derin
[766] vâsi: geniş
[767] eyyam-ı madude: belirli günler
[768] ilan-ı keyfiyet (edil-): durum bildirilmek
[769] eyyam-ı muayyene: belirli günler
[770] endaht: atma
[771] ahz (olun-): alınmak

muştur. Aglebi pirinçten ve bazıları demirden madut olan ve bu mikdar-ı umumileri iki bin beş yüzü tecavüz eden efvah-ı cesime-i mezkûrenin[772] en çoğu top dökücülüğü sanatı nokta-i nazarınca nefaisten addolunacak şeylerdir. Zira o nev' topların kıymet-i sınaiyesi olmayanları vaktiyle eritilip Vendôme Meydanı'ndaki sütunun imaline sarf edildiğini bundan evvel haber vermişiz ki işte bu ısaga[773] esnasında hep sade toplar eritilip münakkaş[774] ve müzeyyenleri hıfzedilmiştir. İç avlunun kışlaya karib olan ciheti bahçe hâline ifrağ[775] edilip bazı meşahir-i askeriyenin heykelleriyle de tezyin[776] olunmuştur. Kışlanın bu bahçeye nazır olan cephesi iki yüz metre tûlünde üç katlı bir bina olup kapısının üzerinde On Dördüncü Louis'in rölyef usulünde bir heykeli menkuştur[777] ki iki tarafında Mars ve Minerva mabutlarının tunçtan mamul heykelleri vardır. Bundan maada Fransa'nın mağlup etmiş olduğu bazı milletleri tasvir eyleyen heyakille bir de ganaim-i harbiyenin[778] taştan yapılmış modelleri dahi binayı tezyin eyleyen mahkûkat-ı mühimme[779] meyanına ithal[780] olunmuştur. Ben bu sabah Invalidler Kışlası'nı haricen temaşa eylediğim sırada şu bahçeye kadar girip işbu cephenin karşısında durmuştum. Pek yorulmuş olmasaydım derununa da girecektim. Zira burası her gün umuma açık bulunup derununa girenler serbest serbest her tarafı gezebilirler. Bahşiş falan gibi şeyler de memnudur.[781] Bu suretteki ziyaret-i dâhiliye bana çend[782] gün sonra serginin Invalidler Meydanı kısmını gezdiğim sırada müyesser olmuş bulunduğundan dâhilen vuku bulan müşahedatı da buraya derc etmeyi yekparelikten dolayı münasip addeyliyorum. 126.985 metre murabba bir arsa üzerinde mebni bulunan bina-yı azim-i mezkûr yekpare değildir. Hemen yekdiğerinden ayrı gibi tasavvur olunacak birtakım mustatilattan[783] müteşekkil olmakla bunların aralarında birçok da avluları husule gelmiştir. Bi't-tabii ben cümlesine giremedimse de elimdeki rehberden haber aldım ki bu ebniye-i müctemia[784] arasında peyda olmuş bulunan avluların miktarı yirmi üçtür. Bahçe cihetinden ve büyük kapıdan girildiği zaman "cour d'honneur" denilen teşrifat avlusuna girilir. Bu avlunun dört dıl'ını teşkil eyleyen ebniye evvelce tarif eylemiş bulunduğum kemerli binalar nev'indendir. İşbu kemerlerin bazılarında Charlemagne ve Saint Louis ve On Dördüncü Louis ve Napolyon zamanında Fransa'nın kazanmış olduğu

[772] efvah-ı cesime-i mezkûre: bahsedilen büyük delikler
[773] ısaga: eritilmiş şeyleri kalıba dökme
[774] münakkaş: işlenmiş
[775] ifrağ (edil-): dönüştürülmek
[776] tezyin (olun-): süslenmek
[777] menkuş: işlenmiş
[778] ganaim-i harbiye: savaş ganimetleri
[779] mahkûkat-ı mühimme: önemli işlemeler
[780] ithal (olun-): dâhil edilmek
[781] memnu: yasak
[782] çend: birkaç
[783] mustatilat: dikdörtgen
[784] ebniye-i müctemia: toplu binalar

bazı muharebat-ı cesimeyi[785] ihtar eyler yağlı boya resimler varsa da pek de o kadar üstadane yapılmış şeylerden değildir. Büyük kapıdan bu avluya girildiği zaman sağ tarafındaki kısmı topçu müzesi ve sol tarafındaki kısmı yemek salonlarıyla mutfaklar ve kapı ciheti dahi kütüphane ve ictima salonları ittihaz olunmuştur. Invalidler Kütüphanesi'nde otuz bin cilt matbu' ve birkaç yüz cilt el yazısı kitaplar bulunup bunlar Fransa'da umur-i maliye ve nafia ve icraat-ı ekonomikiyyeyle müşarün-bi'l-benân[786] olan Seville ve Kléber taraflarından ihda[787] edilmiştir. Fakat kütüphane dairelerinin kapıları kapalı olup üzerlerinde dahi birer levha muallaktır ki bunlarda "umuma mesduddur"[788] ibaresi yazılı olduğundan bunu görenler duhul[789] mümkün olup olmadığını suale de hacet görmezler.

Zaten Invalidler Kışlası'nda umumun giremeyeceği kapıların kâffesi üzerine bu levhalar konulmuş bulunduğundan erbab-ı temaşanın yanına kılavuz katmaya da lüzum kalmamıştır. Kütüphanenin iki taraflarında irili ufaklı birçok salonlar bulunup bunlar da Fransa'nın eski mareşal ve generalleriyle sair meşahir-i askeriyesi resimleri ve onlardan yadigâr olarak bazı eşya ve Vendôme Meydanı'ndaki sütunun ufak bir modeli vesaire âdeta bir müze suretinde bi't-tanzim teşhir olunmaktadır. Yadigâr dediğimiz şeylerin ne gibi şeylerden olduğunu anlatmak için yalnız şunu haber verelim ki 1675 sene-i miladiyesinde Salzbach nam mahalde General Turenne'i öldürmüş bulunan top tanesi dahi burada general resmi altında mevzû'dur. Kapıdan girildiği zaman sağ tarafa isabet eden topçu müzesi bu ismin hilafına olarak yalnız topçuluğa ait değil eski ve yeni her nev' eslihaya[790] ve tedafüî[791] ve taarruzî suretinde istimal olunacak edevat-ı harbiyeye mahsus gayet mükemmel bir müzedir. Yalnız topçuluğa mahsus bir müze aranırsa o da kale gibi dış avluda müctemi' toplar suretinde görülür. Maahaza bu müzede dahi toplar vardır. Ezcümle müzenin kapısından girer girmez insanın dâhil olduğu murabbau'ş-şekl ev altı gibi bir yerde bir hayli büyük toplar vardır ki ikisi Cezayir'den getirilmiş ve üzerinde Arapça yazılar naksolunmuştur. En garibi Koşinşin'den getirilmiş ağaçtan mamul bir top olup rivayete göre demir kadar sert olan bu ağaç birçok da demir çemberlerle bizim Rumeli'de kadınların tereyağı yaptıkları dar ve uzun yayıklara benzetilmiştir. Bu murabbanın sağlı sollu iki tarafında bulunan iki büyük salon zırh takımına mahsustur. Bu salonlarda sıra sıra birçok mükellef dolaplar

[785] muharebat-ı cesime: büyük savaşlar
[786] müşarün-bi'l-benân: parmakla gösterilen; çok tanınmış
[787] ihda (edil-): hediye edilmek
[788] mesdud: kapalı
[789] duhul: içeri girme
[790] esliha: silahlar
[791] tedafüî: savunma

mevzû' olup her birinde süvari veya piyade olarak edilecek kavgalara göre iktizası lazım gelen zırh takımları mükemmelen mahfuzdur ki bunlar hangi kral veyahut general ve cengâverlerin oldukları da üzerlerinde yazılıdır. Birinci Francis'den On Dördüncü Louis'ye gelinceye kadar bilcümle Fransa krallarının labis oldukları zırhlar hep mükemmelen burada mahfuz olup bazı meşahirin topuzu, hançeri, meçi gibi eslihası da zırh takımlarının yanında görülür. Hatta Büyük Napolyon'un daima kullandığı bir karabina* dahi buradadır. Bu iki salon binanın alt katını teşkil ederler. Üst katına çıkmak için ilk girdiğimiz ve derununda büyük topları gördüğümüz murabbaya girilirken karşımıza isabet eden dar bir geçide girerek sola bükülüp merdivenden çıkmak lazım gelir. İşbu ikinci katta dahi aşağıda gördüğümüz zırh salonlarının aynı iki salon vardır ki birisinde ağaçtan, pirinçten, vesaireden mamul gerek eski gerek yeni top modelleri ve diğerinde kezalik gerek eski ve gerek yeni cengâveran kostümleriyle asker üniformaları teşhir olunurlar. Top modelleri vakıa topçuluk sanatının iptidasından bugüne kadar peyda etmiş olduğu terakkiyatın tarihini def'aten insanın nazar-ı hikmetine arz etmek mertebesinde nafi şeyler de cengâveran kostümlerini labis[792] olan seksene karib mankenlerin görünüşleri insana hayret verecek kadar eğlenceli ve nafidirler. Bu cengâverler eski Gaul ve Yunan ve Romen cengâverleriyle Fransa İmparatoru Charlemagne zamanında işbu on dokuzuncu asır iptidasına[793] kadar Fransa'da telebbüs[794] edilen cenk kostümlerini gösterirler. Altlı üstlü şu dört büyük salonlar müstakil bir bina teşkil ederler. Çıktığımız merdivenden tekrar inip haber verdiğimiz dar geçitten ileriye doğru giderken sağ ve sol tarafımızda vâsice iki avlu görülür ki bunlar işte ziyaret ve temaşasını bitirdiğimiz ilk binayla müteveccih[795] olduğumuz ikinci binanın arasında teşekkül etmişlerdir. Bu avlulara sapmayıp da önümüze doğru gidecek olursak bir büyük kapıdan bir vâsi salona girmiş oluruz ki orada Osmanlı ve Arap ve Acem ve Arnavut ve Karadağlı ve Rum ve Çinli ve Japonyalı ve Hintli gibi milel-i Şarkiye'nin kullandıkları esliha[796] teşhir olunmuştur. Bunlar kılıç, yatağan bıçağı, hançer, cenbiye,[797] surani,[798] kama, gürz, ufak topuz, ok, kalkan, piştov ve tüfenk, şişhane karabina, mızrak, kargı, harbe[799] gibi şeylerdir ki en çoğu gümüş ve altın tellerle işlemeli ve gümüş kabartmalı ve birtakımı akik ve firuze ve mercan ve zümrüt ve lal

* Karabina: Sonradan farklı birçok modeli de geliştirilmiş olan kısa ve kırmalı bir çeşit tüfek. [ed.n.]

[792] labis: giyinmiş
[793] iptida: başlangıç
[794] telebbüs (edil-): giyilmek
[795] müteveccih (ol-): yönelmek
[796] esliha: silahlar
[797] cenbiye: eğik kama
[798] surani: enli kılıç
[799] harbe: kısa süngü; mızrak

ve elmasla murassadırlar.[800] Her biri bir nüsha-i nefise-i sınaiye addolunmaya şayeste görülürler. Bu salonun sağlı sollu iki cihetinde daha vâsi iki salon daha bulunup onlarda da gerek milel-i Şarkiye ve gerek milel-i Avrupaiye'nin ateşli ateşsiz eslihası teşhir olunmaktadır. Hatta esliha-i mezkûre esliha-i atîka ve kadimeden olmayıp zamanımızın en yeni ve en mükemmel silahlarına kadar her nev' numuneleri camidirler. Buraların da temaşasından sonra evvelce haber verdiğimiz dar yoldaki sağlı sollu iki büyük avluya başvurulur ki bunlar dahi bir topçu müzesi demektirler. Gerek asakir-i beriyenin[801] kalelerde ve sahralarda ve gerek asakir-i bahriyenin gemilerde kullandıkları her nev' toplarla kundaklarının burada numuneleri teşhir olunur. Hatta bunlardan Angolm(?) avlusu denilen sol taraftaki avluda yüz seksen metre tûlünde gayet kalın bir zincir mevcuttur ki 1673 sene-i miladiyesinde Osmanlılar Viyana'yı muhasaraya[802] gittikleri zaman Tuna üzerine inşa ettikleri bir dubalı köprüyü rapt u zapt için bir sahilden diğer sahile kadar Tuna Nehri üzerine uzatmış bulundukları zincirdir. Napolyon Bonapart Viyana'ya gittiği zaman Osmanlıların bu ameliyat-ı azimesine hayran kalarak onun yadigârı olmak üzere zincir-i mezkûru alıp Paris'e getirmiştir. Invalidler Kışlası'ndan benim temaşa edebilmiş olduğum yerler işte buralardır. Diğer cihetlerde birtakım salonlar daha bulunup onlarda dahi Avrupa'nın en meşhur kale ve istihkâmlarının modelleri ve bunların etrafındaki arazinin kabartma yani mücessem[803] haritaları teşhir olunurmuş. Lakin bunlar yalnız bazı mevasimde açık bulunduklarından bugün temaşaları bana müyesser olamadığı gibi bir de Invalidler Kilisesi yanında "Etnoğrafya Galerisi" namıyla bir daire daha bulunup onda dahi Amerika ve Avustralya ve Cezair-i Bahr-i Okyanus[804] gibi kıtaat-ı baidenin[805] vahşi cengâverânı elbise ve eslihası teşhir olunarak hatta bugün kapıları da açık idiyse de hatırıma gelmeyen bazı esbab-ı isticalden[806] dolayı oraya dahi giremeyip yalnız yine bu daire-i vâsia ecza-yı mühimmesinden bulunan Invalidler Kilisesi'ne bir başvurabilmişimdir. Bu kilisenin kapısı cour d'honneur denilen büyük avluya açılır. Derunu yine askerce tezyin edilmiş vâsi bir kilisedir ki tezyinatının en mühim kısmı da Cezayir ve Kırım ve İtalya ve Çin ve Meksika'da düşmandan alınmış bayraklardan ibarettir. Rivayete göre Büyük Napolyon zamanında bu bayrakların miktarı binden ziyade olup fakat 1814 senesi martında düvel-i müttefika[807] Paris'e girecek-

[800] murassa: süslü
[801] asakir-i beriye: kara askerleri
[802] muhasara: kuşatma
[803] mücessem: üç boyutlu
[804] Cezair-i Bahr-i Okyanus: Okyanus Adaları
[805] kıtaat-ı baide: uzak kıtalar
[806] esbab-ı istical: acele etme sebepleri
[807] düvel-i müttefika: ittifak devletleri

leri esnada Napolyon'un bunlardan almış olduğu bayraklar büyük avluda yakılıp şimdi galiben Paris'e girmekte bulunan a'daya[808] bir cemile arz eylemiş olduğu gibi 1851 senesinde vefat eden Mareşal Sebastian'ın remadı[809] bu kiliseye vaz' olunduğu gün yakılan mumlardan dikkatsizlik hasebiyle birçok bayrak daha yanmışmış. Bu kilisenin arka tarafına "dome" yani kubbe derler ki Büyük Napolyon'un mezarı dahi bunun altındadır. Bu da müstakilen bir kilise demektir. Hatta her dıl'ı altmışar metre tûlünde bir şekl-i murabba teşkil eylediğinden âdeta ma'bed-i cesimeden addolunmak lazımdır. Kubbenin irtifaı yüz beş metre olup rivayete göre ahşaptan yapılmış ve üzerine kurşun kaplanıp onun da üzeri boyanımıştır. İşbu kubbe altında Büyük Napolyon Bonapart'a mahsusen yapılmış mezarın pek mükellef olduğu kitaplardaki tarifinden müsteban[810] oluyorsa da bunun temaşası da bana müyesser olamamıştır. Asıl sanduka iki metre arz ve dört metre tûl ve dört buçuk metre irtifaında yekpare bir kızıl kayadan oyma olup etrafında hep Napolyon'un şan-ı askerîsine delalet eyleyecek resimler mahkûk[811] olduğu gibi işbu sandukanın üzerine dört mermer sütun rekziyle gayet ziynetli, oymalı ufak bir kubbe dahi bina edilmiş ki nefaset-i mimariyenin son mertebesini haiz olması için hiçbir fedakârlıktan geri durulmamış. Napolyon'un vasiyetnamesinde "Remadım Seine Nehri kenarında ve hâl-i hayatımda o kadar sevdiğim Fransız milletinin meyanında hıfzolunsun" ibaresi münderiç[812] olup bundan dahi Invalidler Kışlası dâhilinde defni arzu edildiği anlaşıldığından Fransız milleti o büyük adamı bu kubbe altında rahatlandırmıştır ki hakikaten tekmil Paris içinde bundan daha mükellef ve müzeyyen ve Napolyon'a istirahatgâh olmaya daha layık hiçbir yer yoktur. Invalidler Kışlası'nın derununu ve müzelerini gezdiğim gün ne kadar hayalata dalmış olduğumu tarif edemem. Milletin kahramanlığına delalet eyleyen yadigârları bu surette cem' ve hıfzetmek onları temaşa edenlere tarihin en başlı ve en şanlı sahaifini[813] def'aten göstermek demektir ki bizim gibi ecnebiler bile bunları temaşa edince ister istemez bir hiss-i kahramanîyle mütehassis[814] oluyorlar. Ya acaba bu yadigârlar mensup oldukları milletin erbab-ı temaşası kulûbunda[815] ne büyük ne mukaddes hisler uyandırırlar?

HALL CENTRAL – Bugün postahaneye gittiğim sırada Hall Central denilen pazargâh-ı merkezîyi gezip temaşa etmiş bulunduğumu haber vermiştim. Vakıa bu hallerin ne gibi ahz ü itaya[816] hizmet eylediklerini de biraz yazmış-

[808] a'da: düşman
[809] remad: kül
[810] müsteban (ol-): anlaşılmak
[811] mahkûk: kazınmış
[812] münderiç: yazılı
[813] sahaif: sayfalar
[814] mütehassis (ol-): duygulanmak
[815] kulûb: kalpler
[816] ahz ü ita: alışveriş

sam da bunun suret-i binasına dair kārilerime bir miktar izahat itasını ve bu münasebetle Paris'in sarf ettiği erzak hakkında istatistiklerden hulasa eylediğim bazı malumatı haber vermek arzusundayım. İşbu Hall Central'i inşa için resmeden Baltard nam mimar bunun on iki daireye münkasımen[817] yapılmasını tersim[818] etmiş ve bu on iki dairenin onu yapılıp biterek ikisi henüz inşa olunmamıştır. On dairenin altısı bir ve dördü diğer bir heyet teşkil ediyorlar ki birinci heyetin tûlü yüz altmış altı ve arzı yüz yirmi dört metredir. Halin umumu için seksen sekiz bin murabba arsa tahsis kılınmıştır ki koca bir memleket demek olduğu yalnız bu hesaptan anlaşılır. Evet! Âdeta koca bir memlekettir. Zira her daireyi teşkil eyleyen murabba ellişer metre tûlünde cesim binalar olup kâmilen demirden yapılarak üzerleri çinko örtülmüş olduğu gibi bunların aralarında on beşer metre arzında geniş sokaklar bulunarak onların da üzerleri örtülüdür. Bu hâlde hal derununda birisi tûlanî ve dördü arzanî olarak beş mükemmel cadde husule getirilmiştir. Her murabbada ikişer yüz ellişer dükkân mevcut olup beher dükkân dahi arzan ve tûlen dörder metredir. Demek oluyor ki halin el-hâletü hazihi[819] yapılıp bitirilmiş olan kısmında iki bin beş yüz dükkân mevcuttur ki olur olmaz kasabalarda bu miktar dükkânın mevcudiyeti tasavvur olunamaz. Halin kâmilen demirden yapılıp üstünün çinko kaplanmış olmasını haber verişimizden camekân gibi bir surette yapılmış olması varid-i hatır olunmamalıdır. Bir camekânın tasavvur ettireceği suret-i nazike ve zarifede olmaktan ziyade tersane ve gümrük ambarları gibi gayet battal battal ebniyeden madutturlar. Her dükkânın altı dört metre kadar derinlikte birer mahzendir. Bu dükkânların her biri günde yalnız yirmi santim yani ayda altı frank icarla tutulurlar. Fakat bunu icar saymamalıdır. Zira gerek bu büyük hal ve gerek Paris'te diğer sekiz on kadar haller daire-i belediye tarafından yaptırılmış ebniye-i umumiyeden olup alınan icar dahi belediyeye bir irat[820] değil yalnız bunların masarif-i tanzimiye ve tamiriyeleri karşılığı olmak üzere ahz[821] edilir. En sonra icra olunan istatistiklerden anlaşıldığına göre Paris'te beher nüfusun hisab-ı vasatî üzere müstehlikât-ı senevî[822] 148 kilogram ekmek 212 litre şarap ve bira vesaire gibi içki 85 kilogram taze et 10 buçuk kilogram balık olup Paris'te 2.345.000 nüfus sakin olduğuna göre senevî 347.060.000 kilogram ekmek 497.140.000 litre içki ve 199.325.000 kilogram taze et 24.622.500 kilogram balık sarf edildiği anlaşılıyorsa da bu tahmin yalnız Paris ahalisine mahsus olup orada gerek ale'd-devam[823] sakin olan ve

[817] münkasımen: bölünerek
[818] tersim (et-): çizmek
[819] el-hâletü hazihi: şimdiki hâlde
[820] irat: gelir
[821] ahz (edil-): alınmak
[822] müstehlikât-ı senevî: yıllık tüketim
[823] ale'd-devam: sürekli

gerek gelip geçen ecanib[824] bu hesapta dâhil değildir. Gerek Hall Central'e ve gerek diğer küçük hallere naklolunacak erzak ve eşya geceleri naklolunup bu hizmette on beş binden mütecaviz araba istimal olunur. Nısf-ı leylden dört saat sonra yani gecelerin yalnız sekiz saatten ibaret bulunduğu zaman şafak vakti ve gecelerin on beş saat kadar uzandıkları mevasimde[825] sabaha üç saat kalarak Hall Central açılıp Paris içindeki bakkal, kasap, sebze ve etçi, manav gibi dükkânlar ashabından doğrudan doğruya mal getirtmeyip de toptan olarak hâlden mübayaa eyleyenler buraya hücum ederler. Öğleden üç saat evveline kadar hep böyle toptan alışverişler icra olunup ondan sonra umum ahali buraya müracaatla yarım kiloya kadar bile eşya mübayaa[826] eyleyebilirler. Benim en ziyade nazar-ı hayretime çarpan kısmı kasaplar hali olmuştu. Üç dört yüz kasap dükkânını bir yerde müctemi[827] görmek ve bunların her birinde sekizer onar tanesi bütün ve ol miktarı parçalanmış sığır etlerini müşahede eylemek insana hayret vermez mi?

BÜYÜK MAĞAZA VE PAZARLAR – Bugün postadan avdet[828] ederken Louvre mağazasını gezdiğim gibi akşam dahi arkadaşımla birlikte Bonmarché mağazasına gitmiş olduğumuzu haber vermiştim. Paris'te büyük mağaza ve pazar denilen şeylerin birbirinden pek de farkı yoktur. Bizim Beyoğlu'nda Bazaar Alman ile Bonmarché arasında fark neyse orada da odur. Yani bunların ikisi dahi her nev' eşya füruht[829] ederler. Bunların başlıcaları Louvre ve Bonmarché ve Printemps ve Küçük Saint Thomas ve Menager ve Galerie Orientale mağaza ve pazarlarıdır. Bunları temaşaya giden adam velev ki hiçbir şey almayacak olsun güya bir müze temaşa ediyormuş gibi her tarafını gezip görür ve kimse tarafından ilişik bile edilmez. Hatta Bonmarché'nın bir de intizar[830] salonu vardır ki resimlerle, heykellerle müzeyyen ve kanepelerle, koltuklarla mefrûş[831] olup masaları üzerinde kitaplar, gazeteler mebzul[832] olmakla insan burada istediği kadar oturup eğlenebilir. Bir de büfesi vardır ki safra bastırmak için pasta ve gato ve kurabiye nev'inden mekûlatla ufak kadehlere mevzu'en[833] likör ve konyak ve bira gibi şeyleri de müracaat edecek zevat-ı mutebereye[834] meccanen[835] verirler. Gülnar ile tahkikimize göre Bonmarché mağazasında iki bin memur ve hademe varmış. Filvaki ortada görülen kadın ve erkek memurîn ve hademenin miktarı bundan az tahmin olunacak derecede değildir. Koskocaman bir han demek olan bu

[824] ecanib: yabancılar
[825] mevasim: mevsimler
[826] mübayaa (eyle-): satın almak
[827] müctemi: toplanmış
[828] avdet (et-): dönmek
[829] füruht (et-): satmak
[830] intizar: bekleme
[831] mefruş : döşenmiş
[832] mebzul: bol
[833] mevzu'en: konularak
[834] zevat-ı mutebere: itibarlı kişiler
[835] meccanen: ücretsiz

mağazanın etrafı üç kat şirvan olup kuyumculuğa, tuhafçılığa müteallik en ince eşyadan bed'[836] ile mefruşata, marangozluğa ait en iri eşyaya varıncaya kadar her cins mal burada füruht olunur. Odalar için büyük ve zarifleri ve mutfaklar için kabaları ayrı ayrı teşhir olunan sobaların satıldığı yere girilse insan kendisini Bonmarché isminden tasavvur olunabilecek olan yerden hariç bir demirhaneye girmiş zanneder. Her cins eşyanın satıldığı blok ayrıca birkaçar küçük mağazaya münkasımdır. Bu hâlde Bonmarché'nın heyet-i mecmuası koskocaman bir çarşı demekolur. Ne kadar kocaman olduğunu tahayyül lazım gelirse her dükkâna iki adam hesabıyla işte burada bin dükkân mevcut demek olduğunu düşünmelidir. Bu kadar büyük ve kalabalık bir dükkânın idare ve inzibatı nasıl müyesser olabildiği şayan-ı mülahaza ve hayret değil midir? Bunun için de burada ahz ü itanın nasıl icra olunduğunu muhtasaran[837] hikâye etmeliyim. Mesela bir yerden bir şemsiye mübayaa eylediniz. Beğendiğiniz şemsiyenin numarasını, fiyatını ve ismini o şemsiyeyi size satan memur bir varak-i matbuaya[838] yazıp şemsiye üzerine rapt eder. Ondan sonra daha ne mübayaa edeceğinizi sorar. Faraza bir potin mübayaa edeceksiniz. Sizi alıp potin satanın yanına götürür ve varaka-i merbutasıyla[839] beraber şemsiyeyi de ona teslim eder. Orada beğeneceğiniz potinin de şemsiye gibi varakası rapt olunarak başka bir şey alıp almayacağınız sorulur. Alacaksanız potin satan da sizi üçüncü bir yere götürür ve evvelki şemsiyeyle kendi verdiği potini o mahalle teslim eder. Nihayet başka bir şey almayacaksanız mağazanın ondan mütecaviz[840] yerinde akça kabzına[841] memur olan sandıkkârlardan[842] en yakınına sizi götürüp eşyayı da onun önüne koyar. Parayı oraya verip eşyanızı alarak çıkar gidersiniz. Herkesin serbest serbest gezip seyretmesine ilişik eden bulunmadığı hâlde Paris'in o meşhur yankesicilerinden buradaki eşyayı nasıl muhafaza ettikleri varid-i hatır[843] oluyor mu? Müşterilerle ahz ü ita eyleyen memurlar bu muhafazadan mesul değildirler. Mağaza dâhilinde ayrıca polis heyeti vardır. İstediğiniz malın yanına sokulup temaşa edebilirsiniz. Hatta elinizde tutup bakmanıza da bir şey denmez. Fakat o malı mevzu' veya muallak olduğu yerden kaldıracak olursanız derhâl yanınıza bir adam gelir. Hâl ve şanınızdan iştibah[844] eylediği surette ne yapacağını bilemem. Fakat mazanne-i su'[845] adamlardan olmadığınızı görünce meramınızı sorup o eşyaya memur

[836] bed' (ile): başlayarak
[837] muhtasaran: kısaca
[838] varak-i matbua: basılı kâğıt
[839] varaka-i merbuta: ilişikteki kâğıt
[840] mütecaviz: fazla; başka
[841] kabz: alma
[842] sandıkkâr: veznedar
[843] varid-i hatır (ol-): akla gelmek
[844] iştibah (eyle-): şüphelenmek
[845] mazanne-i su': kendisinden kötülük beklenen kimse

olan adam gelinceye kadar oradan ayrılmaz. Vakıa böyle büyük mağazaların fiyatları küçüklerden ziyadesiyle ehvense de buralarda eşyanın aliyyü'l-âlâsı nâdir olduğu gibi ahz ü itada külfet ve suubet[846] vardır. Mağazanın her tarafını layıkıyla öğrenmiş bulunmalısınız ki aradığınız şey nerede olduğunu kolayca bulabilesiniz. Acemiler ve yabancılar için aradığı şeyin nerede satıldığını memurlara sora sora dönüp dolaşmak âdeta yabancısı olduğu bir mahallede hane aramak kadar külfetlidir. Bundan maada şu büyük mağazaların memurlarında da nezaket ve terbiye biraz nadircedir. Müşterinin baktığı malı alıp almaması kendilerince müsavi[847] olarak kendileri yalnız aylıklarının işlemesine baktıklarından sair hususî mağazalarda olduğu gibi müşteriye hâk-i pây olurcasına, yalvarırcasına, yakarırcasına muamele bunlarda görülemez. Bazı kitaplarda mütalaa-güzar-ı acizanem olduğu üzere Avrupa ekonomistleri böyle memleket kadar büyük mağazaların sanayi ve ticaret-i umumiyeyi terakkiye hizmet edemeyip tesirat-ı makûsesi[848] görüldüğünü yazıyorlar. Böyle büyük mağazalar çoğaldıkça küçükleri azalmakta olup asıl erbab-ı ihtisas ise kendi dükkânlarında hususî bir surette çalışmakla sanayi ve ticaretin terakkisine hizmet edebildiklerinden böyle büyük mağazalar bir yandan çoğalarak küçükleri nedret[849] kesp eyledikçe bu yüzden husule gelecek olan mazarratın da arta arta netayic-i vahimesi[850] meydana çıkacağını muhakkakattan görüyorlar.

PARİS'TE ÜÇÜNCÜ GÜN*

Akşamları erken yatmak sabahları da erken kalkmayı müyesser eylediği için seyyaha en nafi[851] olan şeylerden sayılır. Eylül-i efrencînin yirmi dördüncü salı gününü teşkil eyleyen bu sabah dahi şafaktan biraz sonraca uyanmıştım. Bugün Madam Gülnar ile Boulogne Ormanı'na ve "Jardin d'Acclimatation" denilen hayvanat ve nebatat bahçesine gitmeye daha dünden karar vermiştik. Fakat arkadaşım alafranga saat dokuzdan yani öğleden üç saat evvel uykudan uyanmamak mutadında olup uyandıktan sonra da ne kadar gayret etse bir buçuk iki saatten evvel giyinemediğinden ekseriya kuşluk taamını edip badehu dışarıya çıkar. Benim için günün yarısını ve hatta en güzel kısmını böyle israf edebilmek kabil midir?

Bu sabahki cevelan için tanzim eylediğim tertip pusulası iktizasınca

[846] suubet: zorluk
[847] müsavi: eşit
[848] tesirat-ı makûse: olumsuz tesirler
[849] nedret: azlık; seyreklik
[850] netayic-i vahime: tehlikeli sonuçlar

* Metnin orijinalinde "üçüncü gün" yazılmış olsa da verilen tarih 4. güne tekabül etmektedir.
[851] nafi: faydalı

Madeleine ve Capucinnes ve İtaliens bulvarlarından geçip Poissoniere ve Bon Nouvelle ve Saint Denis ve Saint Martin bulvarları tarikiyle République Meydanı'na ve oradan dahi Voltaire Bulvarı tarikini tutarak Millet Meydanı'na ve oradan dahi Saint Antoine Sokağı'yla Bastille Meydanı'na varacak ve Bastille'den Dördüncü Henry Bulvarı'yla nehir içindeki Saint Louis ve Cité adalarının içinden geçerek Yeni Köprü ve Louvre Rıhtımı tarikiyle Tuileries Sarayı'na ve nihayet hotele avdet eyleyecektim. İşbu üçüncü cevelanımın ne kadar tevessü[852] etmiş olduğunu Paris şehrine mahsus plan üzerinde tetebbu eden kâriler hesap edebilirler ki bu cevelanı kâmilen piyade olarak icra edecek olsam hem de epeyce süratli yürümekle üç dört saat taban çalmalıyım. Hâlbuki oturduğum Dominisi Hoteli'nden İtaliens Bulvarı nihayetine kadar yerleri bundan mukaddem piyade olarak mükemmelen gezip öğrenmiştim. Binaenaleyh ikametgâhımdan oraya kadar arabayla serian gidebileceğim gibi République Meydanı'na kadar arabayla aheste aheste gittikten sonra orada arabadan inip Millet Meydanı'na kadar yaya gidebileceğimi ve badehu Saint Antoine Sokağı'ndaki tramvayla Bastille Meydanı'na kadar gelip orada tramvaydan inerek adaları piyade gezeceğimi ve bu meşy ü hareketten[853] yorulursam Louvre Rıhtımı üzerinden tekrar bir arabaya binip hotele gelmek mümkün olacağını düşünmüştüm. Tertib-i mezkûru tamamı tamamına bu surette icraya muvaffak oldum. Şöyle ki:

Hotelden arabaya bindikte Mont Thabor Sokağı'ndan Cambon Sokağı'na çıkıp oradan Capucinnes ve İtaliens caddelerini arabacının keyfince geçtik. Bu güzergâhta sol tarafımızda kalan ve dün temaşa edilen Büyük Opera'ya şöyle bir baş tevcihiyle[854] selam verdiğimiz gibi tamam Büyük Opera hizasına varırken ta Capucinnes Bulvarı üzerinde mebni olan Grand Hotel'i de haricen bir temaşa eyledik. Gerek Grand Hotel'i ve gerek biraz daha öte tarafta bulunan ve yine yolumuzun sol tarafına isabet eden Vaudeville Tiyatrosu'nu ve onun öte tarafındaki Nouveautés Tiyatrosu'nu hem araba hızıyla giderken haricen temaşa ettik. Tamam İtaliens Bulvarı biterek müntehasında peyda olan bir hatt-ı münkesirden Monmartre ve Poissoniere bulvarlarına gireceğimiz zaman arabacıya "bundan sonra yavaş yavaş" kumandasını verdim ki sabah henüz pek erken olmak hasebiyle yol yürümeye iştihaları ziyade olan hayvanları yavaş sürmek âdeta suubetli[855] oluyordu. Bu hâlde sağ tarafımıza isabet eyleyen Varietes Tiyatrosu'yla sol tarafımıza düşen Gymnase Tiyatrosu'nu ve daha aşağıda Saint Martin Bulvarı'nda yine sol tarafımıza düşen Saint Martin Kapısı ve Ambigu ve

[852] tevessü (et-): genişlemek
[853] meşy ü hareket: yürüyüş
[854] tevcih: çevirme
[855] suubet: zor

Renaissance Folies-Dramatique Tiyatrolarını hep haricen temaşa ederek République Meydanı'na vardık.

Hotel Dominisi'den işbu République Meydanı'na kadar arabayla kat' eylediğimiz mesafe üç bin metrelik bir mesafe demek olup orada arabadan inerek meydanın şimal-i şarki cihetindeki büyük kışlayla onun yanındaki "Hotel Modern" nam cesim hoteli ve République Meydanı'nın ortasındaki küçük bahçeyi gezip dolaşarak badehu Voltaire Bulvarı'nı önüme kattım. Bu cadde "Place de la Nation" denilen Millet Meydanı'na kadar üç bin metreye karib tûl teşkil ediyor ki orta yerinde yine Voltaire namına mensup bir meydan bulunduğundan oraya kadar yürüdükten sonra orada bir sabah kahvesi içmesini zihnime koymuştum. Aheste reviş ile yürümeye başladım. Bu caddenin Richard Lenoir Caddesi'yle tekatu[856] eylediği mahaldeki ebniye-i âliyeyi ve kahve ve lokantaları geçerek Voltaire Meydanı'na vardım ki henüz oturup dinlenmeye muhtaç olacak kadar yorulmamış bulunduğumdan kahve içmekten de vazgeçip meydanın şimal tarafındaki daire-i belediye binasını temaşadan sonra Voltaire Bulvarı'nın bundan sonraki kısmını tutup ta Millet Meydanı'na kadar indim. Meydan-ı mezkûra dair tafsilatı bermutad[857] bugünün nihayetinde müşahedatıma ait olan fıkarat meyanında ita eyleyeceğim. Bu meydan-ı müstediri[858] deveran eylediğim sırada Vincennes Kapısı'ndan tramvayın geldiğini gördüm ki sabahın en erken nöbetlerinden olmasıyla derununda topu yedi sekiz kişi vardı. Paris'te adım başında bir tramvaya, bir omnibüse tesadüf olunursa da bunlar hemen daima o kadar kalabalık bulunurlar ki derunlarında yer bulup da binebilmek âdeta bir emr-i müteazzirdir.[859] Bir hayli zaman beklemelidir ki yer bulunabilecek bir vagon çıksın. Sabah kahvesini içmek hakkındaki kararımın artık Bastille Meydanı'nda mevki'-i icraya konulmasını hükümle hemen bu arabaya atlayıp Bastille'e kadar geldim ki iki bin metre kadar bir mesafe eder. İşte burada meydan-ı mezkûrun ortasındaki Temmuz sütunu karşımda olduğu hâlde Saint Antoine köşesindeki vâsi kahveye oturup âlâ bir kahveyle yekdiğeri üzerine iki de sigara tellendirdim ve sabah keyfini itmam[860] ettim.

Bastille Meydanı'ndan Saint Louis Adası'na geçmek için Dördüncü Henry Bulvarı'ndan yürümek elimdeki tertip pusulasında muharrer idiyse[861] de meğer Saint Martin Kanalı denilen ve Fransa'nın en ziyade muhayyir-i ukûl[862] olan inşaat-ı nafiasından bulunan cedvelin[863] başı ve âdeta istasyonu bu Bastille Meydanı'nın yanındaymış da ben plan üzerindeki tetebbuatım-

[856] tekatu (eyle-): kesişmek
[857] bermutad: herzaman olduğu gibi
[858] meydan-ı müstedir: yuvarlak meydan
[859] emr-i müteazzir: zor iş
[860] itmam (et-): tamamlamak
[861] muharrer: yazılı
[862] muhayyir-i ukûl: akıllara hayret veren
[863] cedvel: kanal

da farkına varamamışım. Arsenal Garı denilen bu havz-ı azim[864] Bastille Meydanı yanında bulunduğunu oraya gelince tramvaydan inerken görüp anladığımdan artık sabahki tertibi bozup bu havz-ı azimi temaşa ede ede Seine Nehri kenarına kadar varmak için Bourdon Bulvarı'nı önüme kattım. Havz-ı mezkûr Bastille Meydanı'ndan Seine Nehri'ne kadar beş yüz metreden mütecaviz bir tûlle mümteddir[865] ki arzı otuzdan seksen metreye kadar mütehaliftir. Bastille Meydanı'ndan Seine Nehri'ne müteveccih olan adamın sağ tarafındaki kenarından geçen caddeye Bourdon ve sol tarafından geçen caddeye Contrescarpe Bulvarı derler. Bourdon Bulvarı'nın ucunda bir merdiven vardır ki aşağıya ta havuz kenarına ve Bastille Meydanı altından geçen azim tünelin ağzına iner. Oraya kadar inip tünelden bir vapurun iki mavnayı birden çekerek geldiğini ve havuzun heyet-i umumisini temaşadan sonra tekrar merdivenden çıkıp Bourdon Bulvarı üzerinden yürüyerek kanalın öbür başındaki köprüye kadar gittim. Kanalın suları sathından şu bulvar sekiz on metre kadar yüksektir. Giderken sol tarafıma isabet eyleyen astar duvarı hemen bir adam boyu kadar yüksek olduğundan kanalı görmek için duvar dibinde sık sık durup kanala bakmaya mecbur oluyordum. Müntehasındaki köprüye vasıl olduğumda bahtıma Seine Nehri'nden giren bir mavnanın kanal kapısından nasıl geçirildiğini de temaşa eyledim. Zira kanal Seine Nehri'nden bir hayli yüksek olup bu köprüde yapılmış olan ecluse vasıtasıyla suları şişirilerek mavna ol veçhile derun-i havza ithal olunur ki bunu bir defa dahi hîn-i azimette Lyon Kanalı'nda gördüğümü yazmıştım.

Nihayet Dördüncü Henry Rıhtımı üzerinden Saint Louis Adası'na doğru yürümeye başladım. Sol tarafımda kalan Seine Nehri'nin bu kısmında muntazam deniz hamamları ve sıbahat[866] mektepleri görüyordum ki bunlar cesim dubalar üzerinde mebni ve nehrin kenarında bağlıdırlar. Dördüncü Henry Rıhtımı'nın nihayetinde daracık bir köprüden geçip Saint Louis Adası'na girdim ki sol tarafımda ve nehrin karşı tarafında şarap hali denilen azim bir hal daha nazar-ı dikkatimi celbediverince velev ki programım haricinde olsun o tarafa da bir başvurmaya mecbur oldum. Bunun için Dördüncü Henry Bulvarı'nı teşkil eyleyen Sully köprülerinin büyüğünden geçmek lazım geldi. Köprüyü geçip Saint Bernard Rıhtımı üzerine varınca Languedoc Sokağı'ndan o azim ve cesim hale girip birkaç sokağından dolaşarak nihayet Cote d'Or ve Bourgogne Sokakları tarikiyle yine Saint Bernard Rıhtımı'na çıktım ve Sully Köprüsü'nü tekrar geçerek Saint Louis Adası'na geldim. Fakat yorulmaya da başlamıştım. Bu adanın orta yerindeki

[864] havz-ı azim: büyük havuz
[865] mümted (ol-): uzamak
[866] sıbahat: yüzme

Saint Louis Caddesi'nden ve yine o nama mensup olan köprüden geçip Cité Adası'na girince yorgunluğum müzdad[867] oldu. İlk önüme gelen Notre-Dame Kilisesi bahçesine can atarak epeyce dinlenmeye mecbur oldum. Karnım da acıkmış idiyse de icabını icra eylemek kabil değildi. Yalnız sigarayla kendimi aldatıp dinlendikten sonra bu adanın cenub-i şarki köşesinde "morg" denilen ve gerek suda boğulsun ve gerek sair bir kazadan dolayı vefat etmiş olsun herhâlde kazaen vefat edenlerin teşhirine mahsus olan mahalle baş vurup bade'z-ziyaret gerisine geri dönerek Cloitre Sokağı ile sol tarafıma isabet eyleyen Notre-Damme ma'bed-i cesimini temaşa ede ede Parvis Meydanı'na çıktım. Orada Hotel Dieu daire-i azimesini, Polis Nezareti'ni gayet aheste-revişle haricen temaşa ede ede Cité ve Boulevard de Palais sokaklarından geçtim ki buralarda Hotel Dieu ile Polis Nezareti'nin diğer cephelerinden maada ticaret mahkemesi ve Adliye Nezareti dairelerini de temaşa ediyordum. Hatta Horloge Rıhtımı istikametini de hep Adliye Dairesi teşkil eylediğinden bu rıhtımdan geçerken sağ tarafımda Seine Nehri'ni ve sol tarafımda Adliye Dairesi'ni göre göre mürur[868] eyliyordum.

Elhasıl adanın münteha-yı garbisine varıp yeni köprüden bi'l-mürur Louvre Rıhtımı üzerine geldiğim zaman önüme çıkan ilk arabaya râkiben Louvre ve Tuileries Rıhtımı'ndan Concorde Meydanı'na kadar hep sahil-i nehirden gitmeyi iltizam eyledim ki bu iki cesim sarayın şu nehir tarafı cephelerini evvelki ziyaretimde görmemiş olduğumdan onu da bu defa itmam etmiş oldum. Concorde Meydanı'nı aykırıladıktan sonra Rivoli Sokağı'ndan hotelimizin kâin olduğu Castiglione Sokağı'na geldiğimde ve hotele girdiğimde saatin on bir olduğunu kapı üzerindeki saatten anlayıp üç saatten mütecaviz dolaşmış bulunduğumu hükümle kendi kendime aferin dedim.

Vürudumla[869] beraber doğruca Madam Gülnar'ı yoklamaya çıktım. Dün sabahki gibi hasta bulmayıp afiyette ve hatta Boulogne Ormanı'na gitmek için giyinmiş kuşanmış hazır ve amade bulunca memnun oldum. Kendisi bermutat[870] kahvaltısını sıkıca tenavül[871] ederek akşama kadar başka bir şey yememek kararında idiyse de ben öyle sabahları bir sütlü kahve ve tereyağı ve falandan ibaret kahvaltı ve akşamları bir nöbet taamla iktifa edemeyeceğimden ve böyle her gün üç dört saatlik sabah cevelanlarının vücudumda hâsıl eylediği sarfiyat mutadımdan ziyade ekle[872] beni mecbur ettiğinden hâl ve hatır sualiyle cevelanıma dair malumat-ı mücmele[873] ita-

[867] müzdad (ol-): artmak
[868] mürur (eyle-): geçmek
[869] vürud: geri dönme
[870] bermutat: her zamanki gibi
[871] tenavül (et-): yemek
[872] ekl: yemek
[873] malumat-ı mücmele: kısa bilgilendirme

sından[874] sonra hemen yemek salonuna inerek mide için borçlu olduğum hizmeti de ifaya müsaraat eyledim. Vakt-i zuhru biraz geçiyordu ki hotel kapısı önünden isticar eylediğimiz bir arabaya ikimiz birden râkib olarak Boulogne Ormanı'na azimet eyledik. Bu misilli azimetlerde güzergâh tayini benim vazifemdi. Bugün Boulogne Ormanı'na gitmek için evvela Champs-Élysées tarikini önümüze kattık ki ben artık buradan şu mahallin acemisi gibi değil yerlisi gibi geçiyordum ve enzar-ı dikkati celbeyleyen her şeyi arkadaşıma tarifle malumat-furuşlukta[875] bile bulunuyordum. Étoile tak-ı zaferine vardığımızda arabacımız hemen Boulogne Avenuesu'nu tutmak istediyse de arabayı saatle isticar eylemiş bulunduğumuzdan onun keyfine ittiba[876] mecburiyetinde değiliz. Paris'te arabalar için mevzû olan tarifeler iktizasınca eğer pazarlık bir noktadan diğer noktaya gitmek için edilmişse arabacı kendi işine gelen yollardan götürmekte haklıdır. Saat hesabıyla tutulmuş olduğu surette müşteri arabacıya istediği yollardan gitmesini emredebilir. İşte bu hakka istinaden ben dahi arabacıya Avenue de La Grande Armée Caddesi'ni tutmak emrini verdim. Bu cadde Champs-Élysées kadar ünlü bir yol olup Maillot Kapısı'ndan çıktıktan sonra Neuilly karyesine kadar da hep bu arazide ve bir hatt-ı müstakim üzere imtidat eder gider. Fakat Neuilly için "karye" demiş olduğumuza bakıp da bunu gerçekten Paris haricinde bir münferit köy zannetmemelidir. Vakıa istihkâmatın haricinde olduğu için Paris'in dışındadır. Ancak gerek Paris ve gerek Sablonville ve Neuilly ve Levallois gibi Seine Nehri'nin beri tarafındaki köyler ve hatta nehrin öte tarafındaki Courbevoie gibi mahaller bile büyüye büyüye hep yekpare bir şehir hâlini almışlardır.

Maillot Kapısı'ndan çıktıktan sonra Neuilly Avenuesu'nu sağ tarafımızda bırakıp biz sol taraftaki Maillot Bulvarı'nı tutup müntehasına kadar vardık. Bu hâlde Boulogne Ormanı'nın hayvanat bahçesi kısmı sol tarafımızda kalıyor idiyse de ağaçların sıklığından derunu görünemiyordu. Yalnız nazar-ı temaşamız bu latif ormanın heyet-i umumiyesi üzerine doğru uzaklanıp gidiyordu. Maillot Bulvarı'nın müntehasında[877] Richard Wallace Bulvarı'na duhul için sol tarafa bükülerek Madrid Kapısı denilen mahalle kadar vardık. Hep bahçe sol tarafımızda bulunarak heyet-i umumiyesini temaşa eyliyorduk. Madrid Kapısı'ndan Boulogne Ormanı'na giren adam Kraliçe Marguerite Alleesi denilen ve ormanı tûlen boylu boyuna kat' eden şoseye girmiş olur ki biz bu şosenin Longchamp Alleesi ile tekatu[878] eylediği noktaya varınca sağ tarafa

[874] ita: verme
[875] malumat-furuş: bilmiş; bilgiç
[876] ittiba: uyma
[877] münteha: son
[878] tekatu (eyle-): kesişmek

bükülüp Longchamp Alleesi'ni tuttuk ve orada bahçenin garp cihetini yani Seine Nehri'ne karib olan taraflarını döne dolaşa Sevres tarikinden asıl Boulogne Kapısı'na kadar gelip tekrar bahçeye duhulle Saint Cloude tarikinden Cascades yani şelalelere kadar vardık. Orada gerek hayvanları dinlendirmek ve gerek kendimizi de küçük ve büyük gölün temaşasıyla dinlendirip eğlendirmek için arabadan inip bahçenin her tarafında nadir olmayan ve her türlü meşrubat, mekûlat satılan barakalardan birisi önünde bi't-tevakkuf teskin-i hararetle şelaleyi ve gölleri temaşaya koyulduk. Bu göller birisi Aşağı Lac ve diğeri Yukarı Lac namıyla iki göldür ki yukarı gölün aşağı göle döküldüğü yerde güzel bir şelale vardır. Nehrin beyninde[879] şelalelerin dört yol ağzı denilen yerde durulursa yalnız aşağı göle değil bahçenin bir büyük kısmına doğru nazarın suret-i imtidadı pek hoştur. Badehu aşağı gölün üst yolundan yani Paris istihkâmatı tarafındaki gezintisinden epeyce yürüyüp göl ortasındaki adaları da gördük. Bu aşağı göl diğerinden hem daha uzun hem daha vâsi olup orta yerinde iki de ada vardır ki birinden diğerine köprüyle geçilir. Bu adalar karşısına kadar piyade olarak gittikten sonra geri dönüp arabamıza binerek gölün diğer kenarındaki yoldan arabayla yürümeye başladık. Beş yüz metre kadar gittikten sonra sol tarafa dönüp büyük şelale denilen yola saptık. Catelan Çayırı denilen mevkii sağ tarafımızda görerek Kraliçe Marguerite Alleesi'ne çıktığımızda yine sağa bükülüp evvelce yaptığımız gibi bu alleenin Longchamp Alleesi'yle tekatu eylediği noktada yine sağa bükülüp tekrar Longchamp'i önümüze kattık. Longchamp dahi Kraliçe Marguerite Alleesi gibi Boulogne Ormanı'nı bir uçtan öbür ucuna kadar kat' ve tamam orta yerde diğer alleeyle tekatu eden gayet güzel bir güzergâhtır.

Bu allee üzerinde sağ tarafımızda Madrid Çayırı ve Patineur'ler Gölü denilen mahalleri görerek Sablon yoluna vardıktan sonra sola bükülüp Jardin d'Acclimatation medhali önüne yani Sablonneuse Bulvarı başına vasıl olduk. Orada tekrar arabadan indik. Duhuliye biletleriyle hayvanat ve nebatat-ı mevcudeyi muarrif ve mübeyyin[880] olan kataloğu alarak bu bahçeye dâhil olduk ki nebatat kısmında gayet vâsi kış bahçeleri ve limonluk gibi yerler gûnagûn[881] çiçekler ve nebatatla mâlâmâl[882] olup hayvanata mahsus olan mahallerinde dahi her nev' hayvanlar hâl-i tabiilerinde yaşamaktadırlar. Deve ve fil gibi bazı hayvanlara mahfeler[883] koyarak çoluk çocuğu bindirdiklerini ve büyük devekuşlarını gayet hafif yapılmış bir nev' arabalara koşarak yine çoluk çocuğu gezdirdiklerini falanı bir saatten ziyade temaşa eyledik

[879] beyn: ara
[880] muarrif ve mübeyyin (ol-): tanıtıp anlatmak
[881] gûnagûn: çeşit çeşit
[882] mâlâmâl: dopdolu
[883] mahfe: eyer

ki müşahedatın bu cihetine ait olan tafsilatı bugünün nihayetinde fıkra-i mahsusasında ita edeceğim.

İşte Jardin d'Acclimatation temaşası da bu veçhile hitama isal[884] edildikten sonra tekrar arabamıza binip Boulogne Avenuesu'ndan Étoile tak-ı zaferine ve oradan Champs-Élysées tarikiyle ikametgâhımıza geldik ki vakit dahi gurub-ı şemse bir saat kalmıştı. Champs-Élysées'nin binlerce araba ve atlarla mâlâmâl olduğu en revnaklı[885] zamanı işte bu zamandı. Hatta şu kalabalığı tak-ı zafer üzerinden temaşa etmeyi arkadaşıma teklif eyledimse de o kadar yükseğe çıkacak takati olmadığı beyanıyla özür diledi. Ben bir aralık kendisini buradan hotele kadar yalnız gönderip tak-ı zafere çıkmayı arzu eylemiştim. Ancak bu kadar hod-endiş[886] ve hodgâm[887] görünmeyi terbiyeme yediremediğimden Champs-Élysées'nin bu kalabalık hâlinde tak üzerinde temaşayı başka bir zamana tehirleyine arkadaşımdan ayrılmamak cihetini tercih eyledim.

Nasıl tercih etmeyeyim ki bugün Boulogne Ormanı'ndan kat'-ı nazar fakat şu hayvanat ve nebatat bahçesini yalnız kendim gezmiş olsaydım Gülnar ile ziyaretimde hâsıl olan istifademin yüzde birisini hâsıl edemeyecektim. Beyhude temeddühün[888] lüzumu var mı? Ben böyle her biri bir kışla kadar camekânlardan müteşekkil nebatat bahçelerini dolduran ve envai[889] binlere yaklaşan gûnagûn nebatatı nerede gördüm, hangi kitapta okudum ki burada tatbikat icra ederek müstefit[890] olabileyim? Kendisiyse fotoğrafla alınmış resimlerini bana gösterdiği veçhile memleketinde epeyce mühim bir kış bahçesine malik olup orada bir hayli nebatat-ı nadideyi kendi nezareti altında yetiştirmektedir. Rusya'da kışın hem şedid[891] hem medid[892] olması hasebiyle kibar konaklarında ve imparator sarayında bu nev' bahçelerin en büyük ve zenginleri bulunduğundan onları da gezmiş görmüş ve muhteviyatını tetkik ve tetebbu eylemiş! Nebatata, çiçeklere bu merakı hasebiyle bi't-tabii birçok da kitaplarını okuyarak münkasım[893] oldukları sınıfları, familyaları zihninde hülasa eylemiş. Binaenaleyh yalnız müstahzaratı[894] üzerine ettiği bahisler beni o kadar müstefit eyliyorlar ki güya bir mükemmel kitap dile gelmiş de kendi kendisine bana takrir[895] ediyor zannediyorum.

Bugünkü cevelanım Paris'te icra eylediğim cevelanların en mükem-

[884] isal (eyle-): ulaşmak
[885] revnaklı: parlak
[886] hod-endiş: kendini düşünen
[887] hodgâm: bencil
[888] temeddüh: böbürlenme
[889] enva: çeşitler
[890] müstefit (ol-): faydalanmak
[891] şedid: şiddetli
[892] medid: uzun
[893] münkasım: ayrılmış
[894] müstahzarat: birikim
[895] takrir (et-): okumak

mellerinden birisi addolunur. Zira sabahleyin Millet Meydanı'na kadar varmıştım ki Paris'in münteha-yı şarkisi demektir. Hatta Vincennes Kapısı'nı o taraftan gelmekte bulunan tramvayın nazar-ı dikkatimi celbetmesini vesile görmüştüm ki şark ciheti istihkâmatının kapısı demektir. Boulogne Ormanı'na gitmek için dahi Maillot Kapısı'ndan çıkıp avdette Dauphine Kapısı'ndan girmiştik ki işte bunlar dahi istihkâmatın garp kısmının kapılarıdır. Böyle uzun cevelanılarda kuvvetin hep arabaya verilmesi masrafı biraz ziyadece arttırmakta olup bunun en büyük sebebi de Sergi-i Umumi hasebiyle arabacıların âdeta tarife-i nizamiyeye riayetsizliğinden neşet eyliyor. Fakat ne çare? Sabahın saat sekizinden akşamın saat onuna kadar on dört saat piyade gezmeye tahammül mü edilir? Bahusus oturduğumuz hotel merkez itibariyle ona yakın olan mahalleri kâmilen görüp öğrendikten sonra cevelan daireleri gittikçe tevessü[896] eylemek taht-ı mecburiyete giriyor. Devair-i cevelanı ufaltacak olsak Paris'teki müddet-i ikameti arttırmak lazım gelip o hâlde de yalnız masarif-i zaruriyesi günde elli franga varan eyyam-ı sarfiyeyi[897] çoğaltmış olacağız. Adi zamanda Paris'te bulunulsa ve müddet-i ikametin biraz ziyadece imtidadında[898] beis görülmese bile Boulogne Ormanı ve Vincennes Ormanı gibi yerlere ve Paris dâhilinde uzak mahallere şimendiferlerle, tramvaylarla, omnibüslerle gidilip masrafı azaltmak kabil olabilir. Maahaza bundaki tasarruf dahi maksad-ı tetebbuun[899] adem-i tekemmülüyle[900] karşılaşır. Zira bundan evvel dahi defaatle demiş olduğum veçhile görülüp görülecek tetebbu ve tetkik edilecek yerlere arabayla gitmek bile hakkıyla temaşaya hizmet edemediğinden omnibüs ve tramvay gibi umumi şeylere binildiği zaman insan hiç de bir şey göremeyip fikrini, nazarını büyük bir sandık derununda tahdit[901] ve hapsetmiş olur.

Dün akşam ben arkadaşlarımı salonda bırakıp yukarıya çıktığımda Doktor Yanpolski ile Madam Gülnar bu akşam için Champs-Élysées'de şarkı çağırılan bir kahveye gitmeye karar vermişler. Hotelimize avdet eylediğimiz zaman arkadaşım bu kararı bana tebliğ ettikte beyan-ı istigrab[902] eyledim. Champs-Élysées'nin Concorde Meydanı'na karib olan bir kısmında vakıa birtakım şarkı çağırılan yerler mevcutsa da kendini bilen adamların böyle yerlere rağbeti olamamak muhakkaken lazımken nasıl olup da bu kararı kabul eylemiş olduğunu sordum. Dedi ki:

– Kendimden ziyade sizin için kabul ettim. Yalnız başınıza Paris'in bu

[896] tevessü (eyle-): genişlemek
[897] eyyam-ı sarfiye: günlük harcamalar
[898] imtidat: uzama
[899] maksad-ı tetebbu: araştırma maksadı
[900] adem-i tekemmül: tamamlanamama
[901] tahdit (et-): sınırlandırmak
[902] beyan-ı istigrab (eyle-): şaşırdığını belirtmek

hâlini mümkün değil görmek istemeyeceğinizi anladım.

– Yalnız başıma görmek istemeyeceğim bu hâli sizinle birlikte görmek isteyeceğime ne ile hükmettiniz?

– İki arkadaşınızın reyinden ayrılmamak mukteza-yı nezaketiniz[903] olacağı ümidiyle! Hatta bu akşam doktor dostumuzu taama da davet eyledim. Hem tertibimiz yalnız üçümüz için değildir. Sırplı Pasiç ile Hintli rahip dahi eğer başka manileri olmazsa birlikte bulunacaklardır. Hem haberiniz var mı? Rahib-i Hindu kıyafet-i asliyesini tebdil[904] ederek alafranga bir kostüm mübayaa[905] eylemiş.

– Evet! Bana da söylemişti. Başına da acemlerin çuha papaklarının daha hafifi olan ve Hindistan'da müstamel[906] bulunan bir papak giyecekmiş.

Bu Hint rahiplerinin kıyafet-i resmiyesi beyaz keten bezinden mamul pantalonla acem setreleri[907] biçiminde yine bu beyaz ketenden mamul bir setreden ibarettir ki başlarına da ince keten bezinden büyücek bir sarığı hemen üstüvanî[908] şekline karib bir suret-i mahiranede sararlar. Hâlbuki bu kıyafet Avrupa'nın işçilerine mahsus olan beyaz kıyafete müşabih[909] olmasıyla Stockholm'de biçare Hindu'ya gülenler pek çok olmuştu. Paris'te daha ziyade enzar-ı istihzayı[910] celbeylediğinden rahip efendi bir sivil kostüm mübayaası ve siyah papak istimaliyle kendisini enzar-ı istigrab-ı enamdan[911] kurtarmaya mecburiyet hisseylediğini bana da söylemişti.

Bunlar hepsi neyse ne ama gece Champs-Élysées'deki şarkılı kahveye çıkmak kararı hiç hoşuma gitmedi. Eğer Sırplı ile Hintli dahi manileri olmayarak gidecek olurlarsa artık muhalefet edemeyerek ben de gideceğimi, onlar gitmeyecek olurlarsa benim de özür dileyeceğimi ve o hâlde kendisi yalnız Doktor Yanpolski ile gideceğini anlattım. Gösterdiğim şu istigna[912] arkadaşımı bizar eyledi. Bu kararı bana bir hizmet olmak için vermiş olmaları makbule geçmiyorsa teklifin tarzını değiştireceği beyanıyla dedi ki:

– İşte bu akşam Champs-Élysées'ye gitmek arzusu bizde cây-gîr[913] olmuştur. İki arkadaşınızın arzusuna imtisalle[914] iki üç saatinizi feda edemez misiniz?

– Beş altı saati de feda ederim. Lakin bakınız iki gündür ne âlâ hareket

[903] mukteza-yı nezaket: kibarlık gereği
[904] tebdil (et-): değiştirmek
[905] mübayaa (eyle-): satın almak
[906] müstamel (bulun-): kullanılmak
[907] setre: ceket
[908] üstüvanî: silindir
[909] müşabih (ol-): benzer
[910] enzar-ı istihza: alaycı bakışlar
[911] enzar-ı istigrab-ı enam: insanların şaşkın bakışları
[912] istigna: kaçınma
[913] cây-gîr (ol-): yerleşmek
[914] imtisal: boyun eğme

ediyoruz. Akşamları erken yatıp sabahları yine erken kalkıyoruz. Siz sabahları uyanıp hazırlanıncaya kadar ben üç dört saatlik cevelanlar icra ediyorum. Bu akşam âdetimizi bozarsak hem rahatımızı kaybedeceğiz hem intizamımızı! Hâlbuki siz de keyfsizlikten şikâyet ediyorsunuz.

Bu özürlerimizin hiçbirisi mesmu[915] olamadı. Daha ziyade ısrar edecek olsam lüzumsuz bir muhalefet ve inat göstermiş olacağımı anladığımdan mecburi rıza gösterdim. Biraz sonra doktor geldi. Yemek vakti dahi hulûl eylemiş bulunduğu için yemek salonuna indik. Hâlbuki ne Sırplı ne Hindli arkadaşlarımız taama bile gelmediler. Böyle bizim gibi Paris'i temaşa ve tetebbua gelmiş olan adamlar her taam için her vakitte ikametgâhlarına avdet eyleyebilirler mi? Nerede imkânını bulurlarsa orada karınlarını doyururlar.

Sofrada o günkü müşahedatımız üzerine pek tatlı musahabeyle mütelezziz olduk. Eğer şu Champs-Élysées işi olmayıp da bade't-taam yine umumi salonda vakit geçirmiş olsaydık şüphe yok ki bu zevkimiz tezayüd[916] ve temadi[917] eyleyecekti. Hatta ben bi't-tabii yorgun olduğumdan böyle ikametgâhımızda sakinane eğlenceden daha ziyade memnun ve müteşekkir kalacaktım. Ama buralarını tekrar anlatmaya çalışmak arkadaşlarımızın hoşnutsuzluğunu arttıracağı için sesimi çıkarmayıp bade't-taam[918] Champs-Élysées'ye gittik.

Gittiğimiz yer tiyatrohane gibi mahfuz[919] bir mahal bile değildi. Sefirler Çalgılı Kahvesi namını iktisab[920] etmiş bir bahçeydi ki bir tarafında oyuncular için bir saha-i temaşa inşasından ibaret olup bir de mekteplerde çocukların oturdukları sıralar gibi erbab-ı temaşaya mahsus yapılan sıraların önlerinde yine mektep çocuklarının yazı yazdıkları tahtalar gibi güya masa makamında istimal olunacak birer tahta vardı. Duhuliyesini ve orada alınan meşrubatın kaça olduğunu ne kaydettim ne hatırımda kaldı. Bu akşamki hesabı Doktor Yanpolski tutup ertesi gün hesabımızı vermiştik. Yedi sekiz yüz kadar erbab-ı temaşanın kısm-ı azamını karılar teşkil ediyorlardı ki bir gazeteden kopardıkları kâğıtları fındık cesametinde hap gibi buruşturup sağdaki soldaki öndeki arkadaki erkeklere fırlatmak nev'inden soğuk arsızlıkları bazı kimseleri kahkahalarla güldürebiliyordu.

Bereket versin ki bunların Fransızcalarını herkes anlayamaz. Kendilerine mahsus birçok lügatlar vardır ki Fransız lisanının kamuslarında da yoktur. Fiilden, isimden birçok kelimelerin manasını da değiştirip kendilerince matlup olan birer manaya vaz' etmişlerdir. Binaenaleyh bu lisanla kadından

[915] mesmu (ol-): dinlenmek; kabul edilmek
[916] tezayüd (eyle-): artmak
[917] temadi (eyle-): devam etmek
[918] bade't-taam: yemekten sonra
[919] mahfuz: kapalı
[920] iktisab (et-): gasp etmek

erkekten şayan-ı istihza ve temeshur[921] buldukları herkesi istedikleri gibi zemmederler[922] de o zemmolunanlar bizim gibi ecanibden[923] bulundukları surette hiçbir şey anlayamayarak kalben müsterih[924] kalırlar.

Hâlbuki bunların bu hâlleri polisten korkularıyla beraber cüret edebildikleri ahvaldir. Tiyatrodan çıktıktan sonra evvelce kâğıt mermilerle şakalaşmış oldukları erkeklere veyahut Champs-Élysées'e de bir aşağı beş yukarı gezinen adamlara köpek gibi saldırırlarmış. Ar ve edep ne olduğu bunlar nezdinde meçhulat-i kat'iyeden bulunmasıyla o kadar kepazeliklere cüret ederlermiş ki olur olmaz ser-bâz[925] erkeklerin bile mahcubiyetlerinden yüzleri kızarırmış. Ahval-i mezkûreyi buradaki güya edibane olan hâlleri de tahmin ettirebilmektedir.

Kendimizi şu sefalete duçar eylediğimiz hâlde hiç olmazsa saha-i temaşada icra olunan hünerler insanı eğlendirecek veyahut nazar-ı hayret ve fikr-i istigrabını celbeyleyecek şeylerden bulunsa yine neyse ne! Emsalini Beyoğlu'nda Concordia gibi yerlerde her zaman gördüğümüz birtakım hanende kızlar kendilerine yakışık aldırdıkları veya aldıramadıkları birtakım evza ve etvar-ı rezilaneyle[926] şarkılar çağırıyorlar ki zaruriye ve gayr-ı zaruriyesi yevmiye[927] yüz franga baliğ[928] olan bir masrafla Paris'te ikamet eden insanın o kadar pahalı olan vaktini bu gibi temaşalarda geçirmesi hakikaten yürekler acısı addolunacak ahvaldendir.

Salt ben değil arkadaşlarım dahi bu gece eğlenmediler. Bundan evvel gerek Stockholm'de ve gerek seyahatimizin sair aksamında Madam Gülnar ile ahval-i nisvana[929] dair vuku bulan mübahesatımız bu gece dahi teceddüd[930] eyledikten maada hatta bir de hasbihâl suretini aldı.

Biz bundan mukaddem[931] nisvanın mesturiyet[932] ve adem-i mesturiyeti meselesini bir dikkat ve ehemmiyet-i feylesofaneyle muhakeme eyliyorduk. Acaba şu karşımızdaki sefil mahluklar kadın addolunabilirler mi ki mesturiyet veya mekşufiyetlerinden[933] bahsolunabilsin? "Kadın" hatta tabir-i galiziyle[934] "karı" denildiği zaman hiç olmazsa rezail-i beşeriyeden bir parçacık olsun utanıp arlanması şanından bulunması lüzumunu insana ihtar edebilecek hâl ve tavırda bir mahluk hatıra gelmez mi? Bunlarsa re-

[921] şayan-ı istihza ve temeshur: alay etme ve maskaralığa uygun
[922] zemmetmek: kötülemek
[923] ecanib: yabancılar
[924] müsterih: rahat
[925] ser-bâz: cesur
[926] evza ve etvar-ı rezilane: rezil duruş ve tavırlar
[927] yevmiye: günlük
[928] baliğ: ulaşan
[929] ahval-i nisvan: kadınların hâlleri
[930] teceddüd (eyle-): yenilenmek
[931] mukaddem: önce
[932] mesturiyet: örtünme
[933] mekşufiyet: açıklık
[934] tabir-i galiz: kaba tabir

zalette ne kadar ileriye giderse onu o nispette memduh[935] zanneden ve bu hünerleriyle müftehir[936] bulunan şeylerdir ki nev-i beşerin ne erkeğini ve ne karısını bu hâlde görmekle mütelezziz olabilmek ne bileyim ama cibillet-i beşeriyenin de fevkindedir.

Nihayet oyunun sonlarında iki erkek komik erbab-ı temaşayı hakikaten gülmekten kırıp geçirecek derecelerde tuhaflıklar, maskaralıklar icrasıyla o zamana kadar arttıkça artan sıklet-i derunumuzu izale eylediler. Bununla beraber daha oyun bitmeksizin yerimizden kalkıp dışarıya çıktık ve ilk rast getirdiğimiz arabaya can atarak ikametgâhımıza geldik.

Avrupa'da ve hatta Paris'te bile suret-i zahirede adab-ı umumiyeye riayet mecburiyeti kavanîn[937] ve nizamatla o derecelerde tahkim[938] edilmiştir ki mesela pantalonunu iliklemeyi unutuvermiş olan insana polisin müdahalesi derecesinde müfredat-ı adaba[939] varıncaya kadar kavanîn ve nizamata derc olunmuştur. Ancak bu kadar sıkı hep işin sathiyat-ı zahiresini ancak muhafaza edebilmektedir. Paris'in o şöhretgîr-i afak-ı cihan[940] olan aşüftegânı için gündüzleri sokağa çıkmak men edilmeye kadar mecburiyet elvermiştir. Bunlar gündüzleri sokaklara çıksalar ne kadar edibane davranırlarsa davransınlar yakaları polisin eline geçer. Akşamdan sonra dahi şayet bir erkek bunlardan şikâyetle polisten istimdat[941] ederse derhâl tevkif olunup ceza-yı nakdî ve hapis derecesinde mücazata[942] uğratılmaları hususunda da polis tarafından asla eser-i merhamet gösterilmez. Hatta erkekler tarafından şikâyet edilmeyecek bile olsa bunların tasallutları[943] polisce tecviz edilebilecek haddi geçer geçmez polisin kocaman pençesi bu sefillerin omuzuna dokunur. Bu işaret "arkamdan gel!" demektir ki dünyanın ricaları, niyazları, istirhamları bu emrin geriye alınmasını mucib olamaz.

Ama takayyüdün[944] bu derecesine lüzum dahi gerçekten vardır. O yüzsüzlerin erkeklere ve bilhassa ecanibe[945] karşı fuhuş-perestane meydan okuyuşları hiçbir kalemle tarif edilebilir hâlâttan değildir. Öteden beri tertip ve ikmal edilmiş birçok sözler bunların ezberlerindedir. O sözlerin en hafifini işitmek bir namuslu kadını hicabından helak edebilir. Bir namuslu erkeği de mosmor morartır. Onlar bu yoldaki sözleri kandıracakları erkeklerin güya kulaklarına söylerlerse de o kadar fütursuz bir tavırla söylerler ki muhatabı olan adama hayret gelmemek kabil değildir. Çünkü arada hiç muarefe

[935] memduh: övülecek şey; marifet
[936] müftehir (bulun-): iftihar etmek
[937] kavanîn: kanunlar
[938] tahkim (edil-): sağlamlaştırmak
[939] müfredat-ı adab: ayrıntılı görgü kuralları
[940] şöhretgîr-i afak-ı cihan: dünyaca meşhur
[941] istimdat (et-): yardım istemek
[942] mücazat: cezalar
[943] tasallut: sataşma
[944] takayyüd: dikkat
[945] ecanib: yabancılar

olmayan bir kadın bir erkeğe merhaba diyecek olsa biraz çekinip sıkılması lüzumu tab'-ı beşerde[946] yer tutmuş olduğundan insan böyle merhabalara makîs[947] olmak şöyle dursun, en ser-bâz bir erkeğin söyleyebilmesi de şu tarafa kalsın, istimâ'ından[948] bile mahcup kalacağı sözleri zahir-i hâli[949] kadına benzeyen bir mahluktan işitince buz gibi donup kalmaması için insanın o rezil aşüfteden bin kat erazil olması lazım gelir ki bu da milyonda bir erkek için mutasavver[950] olamaz.

Paris'in bu hâlleri zaten cümleye malum olduğu gibi benim de öteden beri malumum bulunduğundan böyle şayan-ı istikrah[951] ahvalden hiçbir zevk alınamayacağını katiyen zihnime koymuştum. Vakıa bu akşam biz birisi kadın ikisi erkek üç kişi olduğumuz gibi üçümüzün de bu gibi ahvalden derece-i istikrahımız nasiye-i hâlimizle müstedel[952] bulunduğundan yalnız hezele-i merkumenin[953] söz atmak nev'inden birkaç istihzalarına temeshurlarına[954] duçar olup yoksa kâğıttan bükme mermilerine hedef olmak şeref-i makûsu bile bizden baid[955] kalmamış idiyse de arkadaşlarımız şöyle bir yere geldiklerinden ve başkalarına edilen muamelatı gördüklerinden dolayı pek ciddi bir teessürle nadim[956] ve müteessir olmuşlardı itirafını kendime şeref addederim ki arkadaşlarımdan birisi ve temadi-i refakatten[957] dolayı birincisi olan Madam Gülnar meziyyât-ı insaniye ve nisvaniyenin[958] tamamına ve ciddiyet-i edibane kavaidine zerre kadar tevafuk etmeyecek hususatla katiyen gayr-ı mütegavvil[959] bir insan-ı kâmil olduğu gibi diğer refikim Doktor Boris Yanpolski dahi bu kıratta bir adamdır. Hatta Madam Gülnar'ı Paris'te bırakıp doktorla iki erkek olduğumuz hâlde İsviçre ve Almanya cenubu ve Avusturya'da bir haftadan mütecaviz vuku-i seyahatimizde iki erkek arasında bile hiçbir kelime söylenmemişti ki bi'l-farz yanımızda bir kadın bulunsa mahcup olabilsin! Bu iki erkeğin arasında adaba edilen riayetle Paris esafil-i nisvanının[960] yüzsüzlüğü arasında bir nispet yapılmak lazım gelirse bizi en mahcup kadınlardan ve onları en sıyrık ve ser-bâz, baldırı çıplak erkeklerden daha ileride farz etmek lazım gelir.

İşte bugün o kadar nafi[961] ve mühim cevelandan sonra bu geceyi böyle

[946] tab'-ı beşer: insan tabiatı
[947] makîs: benzer
[948] istimâ': işitme
[949] zahir-i hâl: görünüş
[950] mutasavver (ol-): düşünülmek
[951] şayan-ı istikrah: iğrenç
[952] müstedel: ispat edilmiş
[953] hezele-i merkume: bahsedilen aşağılıklar
[954] temeshur: maskaralık
[955] baid: uzak
[956] nadim: pişman
[957] temadi-i refakat: refakatin devam etmesi
[958] meziyyât-ı insaniye ve nisvaniye: insanlık ve kadınlık meziyetleri
[959] gayr-ı mütegavvil: uğraşmayan
[960] esafil-i nisvan: sefil kadınlar
[961] nafi: faydalı

bir çalgılı kahvede hitama isal[962] etmiş olmak bahtsızlığıyla yatağıma girdim ve birçok hayalat-ı feylosofaneyle uykuya daldım.

TİYATROLAR – Paris'te ufaklarından kat-ı nazar fakat her biri sair payitahtlar için birer ziynet-i mahsusa yerine kaim olabilecek cesameti haiz yirmi kadar tiyatrolar vardır ki dünkü cevelanım hasebiyle bunlardan yalnız ikisini yani yeni Büyük Opera ile Éden tiyatrosunu yad edebilmişimdir. Diğer on sekizinin kâffesini tadad[963] etmeyeceğim. Yalnız bugünkü cevelanımda bulvarlar üzerinde haricen temaşa edebildiğim tiyatrolar hakkında yine bir temaşa-yı haricîden mütehassıl olabilecek malumatla derece-i lüzumuna göre biraz da rehberlerimden aldığım malumatla kârilerimde dahi birer fikr-i icmali peydasına çalışacağım. Paris'te bulunduğum müddet zarfında yalnız bir gece Châtelet Tiyatrosu'na gitmiş olduğumdan oradaki müşahedatım üzerine peyda olan malumatımı da sırası geldiği zaman yazarım. Bugün cevelan ettiğim bulvarlardaki tiyatrolara Parisliler "Bulvar Tiyatroları" derler ve ekser kibar ahali bunlara devam ederler. Bunlardan Gymnase Tiyatrosu Paris'in en ciddi tiyatrolarından maduttur.[964] Binasında haricen o kadar calib-i hayret ve azamet tezyinat-ı mimariye görülmez. Yeni Opera'ya kıyas kabul ettirilebilmesi âdeta muhalattandır. Ancak Fransa'nın aklam-ı ciddiye[965] erbabı ekseriyetle eserlerini bu tiyatro için yazmışlardır. Tiyatro oyunları yazmakta pek büyük şöhret sahibi olan Scribe* agleb-i âsârını[966] bu tiyatroya mahsus olarak yazdığı gibi muasırînden[967] Alexandre Dumas-zâde**, Octave Feuillet,*** Sardou,**** Émile Augier***** gibi zevat dahi hep bu tiyatro için âsâr yazmışlardır. Nouveautes Tiyatrosu dahi inşaat-ı mimariyece o kadar calib-i hayret ebniyeden madut değilse de Paris'in en işlek bir mahallinde bulunmasından dolayı en ziyademergub[968] olan temaşahanelerindendir. Hatta tiyatro dâhilinde vukuları ahlakiyyunu müteessir eden hiffet-perestan-ı nisvan için burada usul-i şedide[969] vardır. Ezcümle hangi sıruftan olursa olsun orkestranın arkasındaki koltuk sandalyelerine kadın kabul olunmaz. Ancak burada oynanan oyunlar o kadar ciddi değildirler. Operanın tuhaf ve mudhik[970] olan kısımları mevki'-i

[962] isal (et-): ulaştırmak
[963] tadad (et-): saymak
[964] madut: sayılma
[965] aklam-ı ciddiye: ciddi, önemli kalemler
* Scribe, Eugene (1791-1861): Dramaturg ve libre yazarı [ed. n.]
[966] agleb-i âsâr: çoğu eserler
[967] muasırîn: çağdaşlar
** Alexandre Dumas, fils: 1824-1895 yılları arasında yaşamış ünlü Fransız yazar. [h.n.]
***Octave Feuillet: 1821-1890 yılları arasında yaşamış Fransız yazar. [h.n.]
**** Sardou: 1831-1908 yılları arasında yaşamış Fransız oyun yazarı Victorien Sardou. [h.n.]
*****1820-1889 yılları arasında yaşamış Franszı oyun yazarı Guillaume Victor Émile Augier. [h.n.]
[968] mergub (ol-): rağbet görmek
[969] usul-i şedide: şiddetli kurallar
[970] mudhik: komik

temaşaya konulurlar. Külli yevm[971] yüz bin araba mürûr eylediği ehl-i merak tarafından hesap ve ilan kılınmış olan Montmartre Bulvarı üzerinde kâin Varietes Tiyatrosu dahi Paris'in en makbul tiyatrolarından olup orada müzika ve söz mahlutu[972] olan ve "vodville" denilen tarzda oyunlar oynanır. Binaca manzara-i hariciyesi epeyce azametli ve müzeyyense de Büyük Opera şöyle dursun Renaissance ve Châtelet tiyatrolarına bile kıyas kabul edemez. Paris'in asıl etvar ve mişvarına[973] muvafık olan tiyatrohane burasıdır. Tiyatrolarda aranan eğlencelerin ma'yubiyet ve adem-i ma'yubiyeti hesaba katılmamak şartıyla en mükemmel burada bulunur. Saint Martin Kapısı Tiyatrosu ekseriyetle dram oynayıp bir de saha-i temaşa tezyinatınca pek büyük sanatlar gösteren yerdir. Fakat bunun da binasında cesamet ve ehemmiyet-i mimariye opera kadar yoktur. Zaten bu tiyatro 1870 senesinde muhterik[974] olarak 1873 senesinde müceddeden yapılmıştır ki masarif-i inşaiyesinde lüzumundan fazla tasarruf iltizam olunduğu için ehemmiyet-i mimariyeden mahrumca kalması müsteb'ad[975] dahi değildir. İşbu bulvarlar tiyatroları meyanında en mühimmi Renaissance Tiyatrosu addolunabilir. Zikrolunan tiyatrohane iki caddenin birleştiği bir zaviye üzerinde mebni olup alt katı epeyce mühim kemerlerle ve üst katı latif ve güzel mermer sütunlarla tezyin[976] edilmiş olduğundan bulvarlar üzerindeki sair tiyatrolara nispetle gereği gibi calib-i enzar-ı ehemmiyet olabilecek nüsah-i mimariyeden[977] maduttur. Saint Martin Kapısı Tiyatrosu'yla yan yanadırlar. Yalnız komedya oynamaya mahsus olup komedyaların da epeyce üstü açıklarını icra ederler. Hiçbir gece bunlara gitmemiş olduğumdan şu tiyatrolar hasebiyle bulvarların gece yarısından sonraca peyda eyledikleri hâli göremem işsem de Paris'e giden seyyahlar bu hâli kemal-i ehemmiyetle kaydederler. Yekdiğerini arayan kadın ve erkeklerin oyun esnalarında bir tiyatro dâhilinde locadan locaya koşmaları derecesinin fevkinde olmak üzere tiyatrodan tiyatroya koşmaları feylesof ve romancı ve şair gibi temaşa-yı hafaya-yı âleme[978] mecbur olanların en ziyade calib-i enzar-ı ehemmiyetleri olacak ahvaldenmiş. Oyunların sonlarına doğru tiyatro kapılarında beş binden on bine kadar arabalar ictima ederek hele oyunlar hitam bulup da kırk elli bin nüfusun birden tiyatrolardan çıkması ve bazılarının arabalara binerek bazılarının da piyade oldukları hâlde ikametgâhlarına dönmesi mahir ressamların dahi kalem-i maharetlerini tahrike liyakat gösterecek ahval-i acibedenmiş. Bunların kâffesi devair-i belediye

[971] külli yevm: her gün
[972] mahlut: karışım
[973] mişvar: tarz
[974] muhterik (ol-): yanmak
[975] müsteb'ad: yadırgatıcı
[976] tezyin (edil-): süslenmek
[977] nüsah-i mimariye: mimari örnekler
[978] temaşa-yı hafaya-yı âlem: âlemin gizli noktalarını seyretme

tarafından ya doğrudan doğruya muavenet-i nakdiyeye[979] mazhar veyahut dolayısından birçok muavenat-ı teşvikiyeye nail olup asıl ecnebileri Paris'e celbeyleyen işbu zevk ve safa yerlerindeki güzel aktrisler cazibe-i hüsn ü cemalleriyle yerliden ecnebiden birçok keseleri işte şu bulvarlar üzerinde boşalttırmaktaymışlar. Biz bu ahvali görmediğimiz gibi görmediğimizden dolayı müteessif dahi olmadık. Vakıa bazı hikmet-endişan-ı seyyahîn[980] bir kerecik görmeyi mugayir-i hikmet[981] değil bilakis tetebbu ve tetkik nokta-i nazarınca muvafık-ı hikmet addederlerse de hikmetin bu cihetine bol bol sarf edecek ne akçaya ne de zamana malik değildik.

RÉPUBLIQUE MEYDANI – Bu sabahki cevelanda République Meydanı'na kadar arabayla gelerek badehu arabadan inmiş olduğumu arz eylemiştim. Bundan mukaddem meydan-ı mezkûra "Chateau d'Eau" Meydanı denilerek pek de o kadar ehemmiyeti yok idiyse de Fransa hükûmet-i hazırasının teşekkülünden sonra meydan-ı mezkûr tevsi ve tanzim ve tezyin edildiğinden el-hâletü hazihi[982] Paris'in birinci derecede meydanlarındandır. Tûlü üç yüz ve arzı yüz metre kadar olup bir şekl-i mustatil[983] teşkil eder. Saint Martin ve Magenta ve Voltaire ve Temple bulvarlarıyla Turbigo ve Beaurepaire ve Faubourg sokakları bu meydana müntehi[984] olurlar. Şimal-i şarki cihetinde Prens Eugéne Kışlası denilen bir büyük kışla bu meydanı başlıca tezyin eyleyen âsâr-ı mimariyedendir ki üç bin beş yüz asker istiab edebilecek cesamettedir. Faubourg Sokağı bu kışlayla onun yanındaki Hotel Modern arasından geçer. Bu hotel dahi iki yüzden mütecaviz odayı ve bunlar da beş yüzden mütecaviz yatağı havi gayet cesim hotellerdendir. Meydanın orta yeri bir küçük bahçe teşkil eder ki onun da ta orta yerinde 1883 senesinden beri "République Heykeli" namıyla azim bir heykel merkûzdur.[985] Mermerden olan kürsüsü on beş buçuk metre ve heykelin kendisi dokuz buçuk metre irtifaında olduğundan mecmu-ı irtifa[986] yirmi beş metreye baliğ olarak heybet ve azametini nazar-ı erbab-ı temaşada arttırdıkça arttırır. Bu heykel bir kız resmidir ki sağ elini başından yukarıya kaldırmış olarak alamet-i zafer olmak üzere sağ eline aldığı defne dalını i'lâ[987] ediyor surette görünür. Kızın önünde bir arslan yatıp Fransa intihabat-ı umumiyesinde[988] derununa evrak-ı intihabiye[989] konulan ve urne denilen kabı ön ayaklarıyla tutmuştur. Kürsünün etrafında Fransa'nın serbestî ve müsavat[990] ve uhuvvet

[979] muavenet-i nakdiye: para yardımı
[980] hikmet-endişan-ı seyyahîn: düşünceli seyyahlar
[981] mugayir-i hikmet: hikmete aykırı
[982] el-hâletü hazihi: bugün
[983] şekl-i mustatil: dikdörtgen
[984] müntehi (ol-): uzanmak
[985] merkûz: dikili
[986] mecum-ı irtifa: toplam yükseklik
[987] i'lâ (et-): kaldırmak
[988] intihabat-ı umumiye: genel seçimler
[989] evrak-ı intihabiye: seçim evrakı
[990] müsavat: eşitlik

diye tıraz[991] eylediği şeyleri tasvir eyleyen diğer statüler bulunup on iki kıta bas rölyefler dahi avam hükûmetinin birtakım muvaffakiyatını tasvir ederler. İşte bu heykelin mevzû' olduğu bahçe hakikaten güzel ağaçlarla tezyin olunmuştur. Bizim bu taraflarda gars[992] olunan ağaçları budamak daimî bir âdet ittihaz edilmiştir ki ağaçların sakları[993] kuvvet peyda edinceye kadar bu suretle budamanın menfaati görüleceği münker[994] olamasa bile saka kuvvet geldikten sonra artık ağaçları budamakta bir letafet ümit olunamaz. Ağacın güzel olması bunların budanması hâlindeki surete girmek demek olsaydı güzellik denilen şeyin dahi hâlıkı olan Hakk Subhanehu ve Teala Hazretleri ağaçları öyle budanık hâlindeki manzara üzere halk buyururdu. Avrupa'nın bir hayli payitahtlarını ve büyük şehirlerini gezmiş olduğum hâlde hiçbir yerde ağaçların budandığını görmedim. Bilakis bunlar hâl-i tabiilerine terk olunarak istedikleri gibi dal budak salıverirler ve o hâlde peyda eyledikleri şekil ve suret-i tabiyeyle gözlere daha pek çok ziyade güzel görünürler.

VOLTAIRE MEYDANI – Fransa ve bilhassa Paris ahalisinin pek ziyade memduhu olan hakîm-i meşhur Voltaire namına mensup olan meydanın ne vüs'atçe[995] ne de ziynetçe âdeta hiçbir ehemmiyeti yoktur. Bu meydan yine hakîm-i müşarünileyh namına mensup olan bulvarın orta yerinde bizim Taksim Meydanı'ndan biraz daha büyücek ve ne mustatile[996] ne murabbaya[997] benzemeyecek bir şey olup yalnız orta yerine dikilmiş olan bazı ağaçlarla yeşillendirilmiş ve bir de ebniye-i umumiyeden olmak üzere yalnız on birinci daire-i belediye konağının buraya inşasıyla biraz daha ehemmiyeti arttırılmıştır. Öyle heykel ve sair asarla tezyinatı cihetine gidilmeyip rivayete göre zikrolunan daire-i belediye konağının da hedmi ve iki taraflı tûl[998] cihetinden meydana doğru eğrilik veren bazı ebniyenin kat'ı suretiyle meydanın tevsi ve tanzimi için bir layiha[999] yapılmışsa da henüz kabul ve icrası müyesser olamamıştır.

MİLLET MEYDANI – Bu meydana yakın zamana gelinceye kadar "Place du Trone" derlerken ahiren "Millet Meydanı" tesmiye[1000] olunmuştur. Paris'in münteha-yı şarkisinde kâin en güzel meydandır ki münteha-yı garbisindeki Étoile tak-ı zaferi meydanına mukabil olup ikisi arası piyade olarak yürümek şartıyla tamam iki saatlik yoldur. Bu meydana ahiren hükûmet-i hazıranın Fransa'daki hükûmat-ı saireye tefevvuk ve rüchanına[1001] delalet edecek azim

[991] tıraz (eyle-): ilke edinmek
[992] gars (olun-): dikilmek
[993] sak: dal
[994] münker: inkâr edilir
[995] vüs'at: genişlik
[996] müstatil: dikdörtgen
[997] murabba: kare
[998] tûl: uzunluk
[999] layiha: tasarı
[1000] tesmiye (olun-): isimlendirilmek
[1001] tefevvuk ve rüchan: üstünlük ve seçkinlik

bir heyakil-i müctemia[1002] vaz'ına[1003] karar verilmiş ve muvakkaten[1004] alçıdan yapılan bir modeli geçenki intihabat-ı umumiye[1005] esnasında rekz[1006] edilmiştir. Bu modelden görülüp anlaşıldığına göre milel-i kadimenin[1007] "şhar" denilen cenk arabasına iki arslan koşulup serbestî heykeli tarafından sevk olundukları ve mesai ve adalet ve sulh heykelleri de bu gerdune-i süvarın[1008] etrafında alay tertip ettikleri tasvir olunacaktır. İşbu Millet Meydanı Étoile tak-ı zaferi meydanı kadar vâsi ve onun kadar müstedir ve yine onun gibi on iki kadar büyük bulvar ve caddelerin mecmaı olup şu kadar var ki öyle muazzam bir tak-ı zaferle müzeyyen olmadığı gibi buraya karib Vincennes Kapısı'ndan çıkılıp muvasalat[1009] edilen Vincennes Ormanı dahi Boulogne Ormanı kadar mecma-i ekâbir[1010] olmadığından kalabalığı azdır. Etrafında büyücek binalar meydana pek güzel ziynet-bahştırlar. Bir de hakîm-i meşhur[1011] Arago* namına bina edilmiş olan gayet âlî bir mektep bu meydanın ehemmiyet-i mimariyesini arttıran ebniyedendir. Buraya Place de Trone tesmiye edilmesinin sebebi 1660 sene-i miladîsinde akdolunan meşhur Pirene musalahasını[1012] tebriken Paris ahalisi Kral On Dördüncü Louis'ye arz-ı şükran-ı umumi edecekleri gün bir mükellef sandalî[1013] vaz' olunmasından iktiza etmiştir. Gerek o zamanlar gerek ondan sonra Paris hudut istihkâmatı[1014] bu mahalle kadardı. İstihkâmat-ı mezkûre bundan hemen bin beş yüz hatve[1015] kadar daha ileriye sürülerek Paris tevsi olunduğu zaman eski hadd-i istihkâmata işarât olmak üzere iki azim mermer sütun rekz olunmuş ve üzerine ticaret ve sanayi ve zafer ve sulh manalarına delalet eyleyecek rölyefler tersim[1016] edilmiştir. Sütunların üzerine de birisi Philippe le Bel** ve diğeri Saint Louis nam kralların pirinçten mamul heykelleri konulmuştur. Meydan-ı mezkûrda ictima eden caddelerin en mükemmeli Cours de Vincennes denilen mükemmel şosedir ki Vincennes Kapısı'nın haricine ve bu nama mensup olan koruya kadar iki bin yedi yüz elli metre imtidat eyler ve arzı da seksen metreye karibdir.

BASTİLLE MEYDANI – Vüs'atçe République Meydanı kadar değilse de intizam ve ehemmiyetçe République Meydanı'nı da geçerek Concorde

[1002] heyakil-i müctemia: heykel topluluğu
[1003] vaz': yerleştirme
[1004] muvakkaten: geçici bir süre
[1005] intihabat-ı umumiye: genel seçimler
[1006] rekz (edil-): dikilmek
[1007] milel-i kadime: eski milletler
[1008] gerdune-i süvar: at arabası
[1009] muvasalat (et-): ulaşmak
[1010] mecma-i ekâbir: kalburüstü kimselerin bir araya geldiği yer
[1011] hakîm-i meşhur: meşhur bilgin
* François Arago: 1786-1853 yılları arasında yaşanuş Fransız astronomi bilgini. [h.n.]
[1012] musalaha: barış
[1013] sandal: taht
[1014] istihkâmat: siperler
[1015] hatve: adım
[1016] tersim (edil-): çizilmek; resmedilmek
** Philippe le Bel: 1268-1314 yılları arasında yaşanuş Fransa kralı IV. Philippe. [h.n.]

Meydanı'yla tesavi[1017] hâsıl eden bu meydan murabbau'ş-şekl[1018] bir şey olup orta yerinde de "Colonne de Julliet" nam sütun-i meşhur merkûzdur. Şimdiki hâlde Paris'in hemen vasatlarına[1019] doğru bir mevkide bulunduğu görülen meydan-ı mezkûr on dördüncü asırda tamam Paris Kalesi'nin münteha-yı şarkisindeydi.[1020] Zira burada Saint Antoine Bastille'i yani kalesi namıyla bir büyük kale vardı ki 1371 sene-i miladîsinden 1383 senesine kadar Beşinci ve Altıncı Charles nam Fransız kralları tarafından Paris'in şark cihetini müdafaa için yaptırılmıştı. Bu kale o zamanlar sur hattı üzerinde mebni olup bilahare On Dördüncü Louis Paris'in o zamanki surunu hedm ederek şimdiki Millet Meydanı'na kadar tevsi eylediği esnada işbu kaleyi ibka[1021] ve muhafaza eylemişti. Ondan sonra kale-i mezkûre mücrimler[1022] için mahpes ittihaz olunarak bir de o zamanlar Paris'in SaintAntoine denilen bu kenar mahallesi üzerinde bir de medar-ı tehdid[1023] makamına kaim olmuştu. Bir zamanlar Fransız kralları metres namıyla birtakım müstefreşelerini[1024] girdar-ı umur-i devlete[1025] müdahale edecek derecelerde şımarttıklarından bunların sayesiyle nice bî-günah eazım-ı devlet[1026] şu mahpese atılmışlar ve senelerce unutulup kalmışlardır ki Bastille'in bu suretle peyda eylediği şöhret Fransa için en ziyade şayan-ı teessüfbir şöhret-i ma'yube ve müdhişe[1027] hükmünü almıştır. Nihayet 1789 senesi temmuzunun dördüncü günü hisar-ı mezkûr hedm ve tahrip edilmiştir ki işte yevm-i mezkûr şimdi Fransa hükûmet-i fehimesi için en büyük milli yortu ittihaz[1028] kılınmıştır. İşte Bastille Meydanı'nın en büyük medar-ı ehemmiyeti şudur. Orta yerindeki Temmuz Sütunu'ysa 1831 senesinde yapılmış âsâr-ı cedidedendir. İrtifaı kırk yedi metre olup müdevverü'ş-şekl[1029] yekpare bir mermer kürsü üzerine oturtulmuştur. Asıl sütunla işbu kürsü arasında mik'abü'ş-şekl[1030] bir mermer daha bulunup onun üzerinde azim[1031] siniler gibi pirinçten mamul yirmi dört madalya mevzû'dur ki her biri kuvvet ve adalet gibi birer manaya delalet edecek kabartma resimleri irae[1032] eyler. Kürsünün garp cihetinde yine pirinçten bir de arslan resmi ve dört köşesinde birer horoz heykeli mevzû'durlar ki bu horozlar Fransızların aslı olan eski Gaul milletinin tırazı[1033] olan horozu ihtar eder. Sütunun tepesinde parmaklıklı şerefe gibi bir

1017 tesavi: denklik
1018 murabbau'ş-şekl: kare biçimli
1019 vasat: orta
1020 münteha-yı şarki: doğu uç
1021 ibka (et-): yerinde bırakmak
1022 mücrim: suçlu
1023 medar-ı tehdid: tehdit sebebi
1024 müstefreşe: odalık; cariye
1025 girdar-ı umur-i devlet: devlet işlerinin gidişi
1026 eazım-ı devlet: devlet büyükleri
1027 şöhret-i ma'yube ve müdhişe: korkunç ve kötü şöhret
1028 ittihaz (kılın-): kabul edilmek
1029 müdevverü'ş-şekl: yuvarlak biçimli
1030 mik'abü'ş-şekl: küp biçimli
1031 azim: büyük
1032 irae (eyle-): göstermek
1033 tıraz: sembol; alem

şey ve onun orta yerinde bazı sevahile mevzû' olan deniz fenerleri tarzında bir fener ve en tepesinde de altın yaldızlı pirinçten mamul bir heykel görülür. İki yüz otuz sekiz kademe bir döner merdivenle bu sütunun tepesine kadar çıkılırsa da ben oradan geçtiğim zaman henüz erken olup kapısı açılmamış bulunduğundan yukarıya çıkmak müyesser olamamıştır. Kezalik sütunun altındaki mahzene dahi girememişimdir ki orada beheri on dörder metre tûl ve ikişer metre arzında iki büyük sanduka mevcutmuş.

Bu defa Sergi-i Umumi'de bundan tamam yüz sene mukaddem tahrip edilen şu Bastille Kalesi'nin aynen bir nüshası inşa kılınmıştır. Ama yalnız kalenin değil! O zaman kale-i mezkûre civarındaki mahallatın da bir kısmı ilave olunarak mahallat-ı mezkûrede kilise ve dükkân vesaire gibi başlıca ebniyeyi aynı aynına ve cesametleri bile o zamanki cesametleri mikyasında[1034] yapılmışlardır. Sergide bu mahalle müstakilen bir frank duhuliyeyle girilir. Ama girilen yer bundan yüz sene mukaddemki Bastille Kalesi'yle etrafının hakikaten aynı olduğundan ve Paris'in o zamanki hâli bu zamana hiç benzemediğinden insan birdenbire başka bir şehre girdim zanneder. Mahall-i mezkûrdaki dükkânların emtiası,[1035] evanisi,[1036] dükkâncıları, hizmetçileri, Bastille Kalesi'nin muhafızları velhasıl orada tesadüf edilen adamların kâffesi hep bundan yüz sene evvelki kıyafetlerini labistirler.[1037] Başlıca kapıdan girildiği zaman insan kendisini bir çarşı içinde bulur fakat iki taraflı dükkânlar tıpkı bizim Direklerarası gibi yalnız bir katlı ve kemerli binalardan olup yirmi beş metre kadar irtifaı olan koca Bastille Kalesi bu küçük binalar meyanında büsbütün heybet-efza[1038] görülür. Kale-i mezkûr bir şekl-i mustatilde bina olunmuştur ki dört köşesinde bizim Rumeli hisarlarının müdevver kuleleri gibi kuleler bulunduktan maada dıl'ları[1039] üzerinde de birkaçar burç mebnidir.[1040] Etrafı epeyce enli ve derin hendek olup içi su doludur. Burçların üzerinde hisar-peçeler[1041] ve bazılarında o zamanki topların aynı olmak üzere ağaçtan yapılmış toplar bulunup hendeğin astar bedeni üzerinde yani kalenin sahra şevi hizasında da tüfek-endazlar[1042] için hisar-peçeler resminde piyade siperleri yapılmıştır. Hisarın yalnız bir kapısı olup zincirlerle çekilerek kaldırılır indirilir bir köprü üzerinden geçildikten sonra bu kapıdan girilir. Kapıdan duhul[1043] eyledikte murabbaya karib bir avluya vusul bulunur ki oldukça dar bir han avlusuna benzer. Kapıdan girildiği zaman sol tarafa isabet eyleyen küçük bir kapı dar ve dik bir merdivene yol

[1034] mikyas: ölçü
[1035] emtia: mallar
[1036] evani: eşyalar
[1037] labis: giyinmiş
[1038] heybet-efza: heybetli
[1039] dıl': kenar
[1040] mebni: bina edilmiş
[1041] hisar-peçe: küçük kule
[1042] tüfek-endaz: tüfek atan; tüfekçi
[1043] duhul (eyle-): girmek

vererek zir-i zemine inilir ki binanın bu köşesindeki burc-ı müdevverin[1044] altıdır. Bu mahzenin derinliği hendek içindeki su sathından aşağıdır.

Badehu diğer merdivenlerden kalenin ta üstüne çıkılıp gerek kale ve gerek etrafı temaşa edilir.

Kalenin kapısı civarında vaktiyle iktisab-ı şöhret eylemiş bir kilisenin aynen kopyası yapılmışsa da kilise hâlinde bırakılmayıp müzehane suretine ifrağ edilmiş ve derununda teşhir olunan eşyanın kâffesi hep Bastille Kalesi'ne ait bulunmuştur.

SAINT MARTIN KANALI – Umum Avrupa'nın ve bilhassa Fransa'nın en ziyade hayret-ferma-yı ukûl-i mühendisîn olacak âsârı kanallar addolunsa becâdır.[1045] Bunlardan bir tanesini hîn-i azimette[1046] Lyon taraflarında gördüğümü yazmış olduğum gibi bir tanesini de Norveç'te suret-i müşahedemi yazıp gölden göle, nehirden nehire seyr-i sefaini[1047] imkân tahtına almak için "ecluse" namıyla yapılan havuzlara, kapılara dair bir parça malumat ve mülahazat serd[1048] eylemiştim. Şimendiferlerin[1049] ihtiraından[1050] mukaddem[1051] Avrupa'ca asıl vesait-i nakliye kanallar olduğundan bunların inşaatına şimdiki şimendiferler nispetinde ve belki daha ziyade ehemmiyet verilmiştir. Sebükbar[1052] yolcular arabalarıyla naklolunurlarmışsa da emtia-i ticariye ve zahairin[1053] külliyetli miktarını uzak yerlere kadar yük arabalarıyla nakledebilmek gerçekten mucib-i külfet olmasıyla enhar-ı mevcudeden[1054] hizmet-i nakliyece istifade için inşaat-ı azime külfetinden asla yüz çevirilmemiştir. Bahr-ı Muhît-i Atlasî[1055] ve Şimal Denizi ve Bahr-ı Baltık gibi Avrupa'nın garp ve şimal denizlerinden Akdeniz ve Karadeniz gibi cenup ve şark tarafları denizlerine nehirden nehire, kanaldan kanala sefain[1056] imrarı[1057] mertebesinde bir fikir ve nazar-ı vâsiyle çalışılmıştır. Bazı kanallar için açılmış olan tünellerin inşaatındaki külfet ve ehemmiyet şimdiki şimendiferler için yapılan tünelleri de geçmiştir. Avrupa'nın umum kanalları hakkında mükemmel bir kitap yapılacak olsa cildinin bizce tasavvur ve tahayyüle sığamayacak kadar büyümesinden kat'-ı nazar mündericatı[1058] meyanına dâhil olacak acaib-i mimariye dahi hakikaten tasavvur ve tahayyülümüze sığamayacak suretler gösterirdi. Bunlardan Paris'te yalnız bir iki havuzunu temaşa edebilmiş olduğum Saint Martin Kanalı ile ona ittiba eyleyen diğer

[1044] burc-ı müdevver: yuvarlak burç
[1045] becâ: uygun
[1046] hîn-i azimet: gidiş zamanı
[1047] seyr-i sefain: deniz yolculuğu
[1048] serd (eyle-): ortaya koymak
[1049] şimendifer: tren
[1050] ihtira: icat
[1051] mukaddem: önce
[1052] sebükbar: eşyasız
[1053] emtia-yı ticariye ve zahair: ticaret ve ziraat eşyaları
[1054] enhar-ı mevcude: mevcut nehirler
[1055] Bahr-ı Muhît-i Atlasî: Atlas Okyanusu
[1056] sefain: gemiler
[1057] imrar: geçiş
[1058] mündericat: içindekiler

kanallar hakkında kârilerime bir fikr-i icmalî vermeyi münasip gördüm. İşbu Saint Martin Kanalı'nın Bastille Meydanı ile Seine Nehri arasındaki "Gare de l'Arsenal" denilen büyük havuzuna indiğimi esna-yı cevelanımda haber vermiştim. Bu havuz Saint Martin Kanalı'nın istasyonu demektir. Paris'te kullanılmak üzere külliyetli kum, taş ve kireç ve undan ve kereste vesaireden maada zahair ve hayvanat ve sebze ve emtia-i ticariyeden küllî eşya Saint Matin Kanalı ile gelip buraya çıkarıldığından mahall-i mezkûr[1059] pek mühim bir iskele hükmünü almaktadır. Paris'in şark tarafından giren bu kanal bir nehir gibi daima açıktan cereyan etmeyip birçok yerlerde tüneller altından cereyan etmektedir. İşbu tüneller beş metre kadar arzında ve dokuz metre kadar irtifaında som kârgir[1060] kemerlerle örtülerek o derecelerde muhkem[1061] yapılmışlardır ki üzerlerinde inşa olunan azim ve cesim binalar için hiçbir tehlike mutasavver değildir. Hele Gare de l'Arsenal havz-ı kebirine[1062] müntehi[1063] olan yekpare tünelin tûlü iki kilometreden uzak olup bazı yerleri biraz da istikametsiz bulunduğundan hâsıl olan zifiri karanlığı mümkün mertebe izale etmek için bazı mahallere cesim bacalar açılmak lazım gelmiş ve bunların sath-ı zeminden peyda eyledikleri deliklerin etraflarına ufacık bahçeler tanzim olunmuştur. Bu kadar dar bir kanaldan bizim İstanbul'da istimal[1064] eylediğimiz mavnaların dördü beşi cesametinde azim şileplerin ufarak römorkör vapurlarına raptıyla çektirilmesi emrinde dümen kullanmaya imkân tasavvur olunamadığından kanalın boylu boyuna iki taraflı birer kablo uzatılmıştır ki gerek vapurların ve gerek şileplerin küpeşteleri üzerine bir suret-i musannaada[1065] yapılan makaralar derununda müteharrik olan bu kablolar sağdan soldan gemileri zaptederek binaenaleyh dümen idaresine hacet mess[1066] etmeksizin istikamet-i matlube dâhilinde hareketlerini temin eder. Bu tünel Richard Lenoir Bulvarı hizasınca imtidat ederek mezkûr bulvarın nihayetinde ve République Meydanı'nın şark-ı şimali cihetinde kanal tekrar meydana çıkarak derinden akar bir nehir gibi Villette Bulvarı'nın zaviyesine kadar mümted olur. Orada ufak bir tünelden geçerek Gare de l'Arsenal havuzundan aşağı kalmayan diğer bir havz-ı kebire daha girer ki ona da "Villette Havuzu" denilir. Kanalın bu Villette Havuzu'ndan orta tarafı "Ourcq Kanalı" namıyla yâd olunmaya başlayıp Paris'in şimal-i şarkisine doğru tebaüd[1067] ettikçe eder ve diğer birçok kanallar vasıtasıyla Fransa'ın enhar-ı cesimesine[1068] iltisak[1069] peyda edip azim bir şehrah-ı mü-

1059 mahall-i mezkûr: bahsedilen yer
1060 kârgir: beton
1061 muhkem: sağlam
1062 havz-ı kebir: büyük havuz
1063 müntehi (ol-): uzanmak; bağlanmak
1064 istimal (eyle-): kullanmak
1065 suret-i musanaa(da): sanatlı şekilde
1066 hacet mess (et-): gerek duyulmak
1067 tebaüd (et-): uzaklaşmak
1068 enhar-ı cesime: büyük nehirler

rasele[1070] ehemmiyetini alır. Şimendiferlerin icadı işbu kanalları ehemmiyet-i kadimesinden düşürememiş olması şayan-ı dikkattir. Zira eşyanın böyle kanallarla nakledilmesindeki kolaylık ve ucuzluk şimendiferler yüzünden husule gelebilmek henüz müsteb'addandır.[1071]

MORG – Cité Adası'nın münteha-yı cenub-i şarkisinde morg denilen daireye de başvurduğumu haber vermiştim. Paris'te gerek Seine Nehri'nde ve gerek sair mahallerde kazaen helak olan ve kimin nesi olduğu tanınmayan kadın erkek kazazedeler akraba veyahut ahbabı tarafından görülüp tanınmak üzere bu mahalle getirilip teşhir olunur. Mahall-i mezkûrun umuma açık olan salonu bir hastahane koğuşuna müşabih[1072] olup karyola makamında istimal olunan şeylerse âdeta musalla taşlarına müşabih olan setlerdir. Bu mahalde naaş bulunmamak nadiren vaki olur. Zira istatistik hesabatından anlaşıldığına göre birbiri üzerine senevî sekiz yüz naaş burada teşhir edildiğinden beher güne üç kadar naaş isabet eder. Bizim talih bu bapta yaverlik edemediğinden biz morgu naaştan hâlî[1073] olduğu bir günde ziyaret eylemiş olduk. Morg derununda gayet kuvvetli buz makineleri bulunduğundan evvel oraya gelen naaşları bu makinelerle incimad[1074] hâline koyarlar. Naaşları dondurmak için tahte's-sıfr[1075] on beş derece kadar soğuk hâsıl ederlermiş ki bürudetin[1076] bu derecesiyle naaşların kazık kesilecekleri derkârdır. Teşhir salonunun derununda dahi yazın en sıcak günlerinde bile tahte's-sıfır beş derece bürudet bulundurulurmuş. Bu hâlde morga getirilip teşhir edilen meyyitler[1077] ilk getirildikleri zamanki hâl ve suretlerini asla tağyir[1078] etmeksizin üç ay müddet dayanabilirlermiş. Derununda memur ve etibba[1079] ve gardiyan odaları ve bir küçük kütüphane dahi bulunmak hasebiyle morg dairesi müdevverce epey cesim bir bina teşkil eder.

NOTRE-DAME DE PARİS – Paris'in katedral yani baş kilisesi olan ve Cité Adası'nın orta yerinde mebni bulunan işbu ma'bed-i latif vakıa Kolonya'nın baş kilisesi cesamet ve azametini haiz değilse de ondan pek de aşağı değildir. Hele kıdem ciheti şimdiki binaya nazaran bile pek kadim olduğu gibi anasıl bu mahalde yine bu namla yapılmış olan kilise milad-ı Hazret-i İsa'nın dördüncü asrında Childebert nam Fransız Kralı tarafından bina edilmiş bulunmak hasebiyle Avrupa'nın bu tarafları için ondan daha kadimi[1080] tasavvur olunamayacak kadar eski demektir. Şimdiki binaya 1163 sene-i

[1069] iltisak (et-): birleşmek
[1070] şehrah-ı mürasele: ulaşım yolu
[1071] müsteb'ad: uzak ihtimal
[1072] müşabih: benzer
[1073] hâlî: boş
[1074] incimad: donuk
[1075] tahte's-sıfr: sıfırın altında
[1076] bürudet: soğukluk
[1077] meyyit: ölü
[1078] tağyir (et-): değiştirmek
[1079] etibba: tabipler; hekimler
[1080] kadim: eski

miladîsinde başlanarak hemen pek az inkıtaatla[1081] iki yüz sene kadar çalışıldıktan sonra hitama[1082] isal[1083] edilebilmişse de ondan sonra dahi bazı yerlerinin mahvve ispatına girişilerek şimdiki suret-i kâmileyi ancak 1845 senesinde bulabilmişlerdir. Tûlü 133, arzı 48 ve irtifaı 34 metre olup cephe cihetinin sağ ve sol taraflarındaki kulelerin irtifaları altmış sekiz metredir. Şu beyan eylediğimiz ebat ma'bed-i mezkûrun cesamet ve azametini zihinlerde bulmaya kâfiyse de kilisenin önündeki Parvis Meydanı'nda durup temaşa edenler nazarında bu cesamet ve azamet âdeta küçülmektedir. Çünkü yanıbaşındaki Hotel Dieu ve Zaptiye Nezareti ve bahusus biraz ileride bulunan Adliye Nezareti gibi ebniye-i umumiye[1084] ve yine bunlardan aşağı kalmayan ebniye-i hususiye ma'bed-i mezkûrun cesamet-i fevkaladesini örtüp küçük göstermektedirler. Kolonya Baş Kilisesi gibi bu dahi gotik usul-i mimariyesince yapılmış ve hemen onun gibi âdeta her ciheti irili ufaklı heykeller ve hayvanat-ı acibe suretleri ve tasavvurun fevkinde oymalarla donatılmıştır. Bugünkü cevelanım esnasında bu kilisenin şark ve şimal ve garp cihetlerini görmüştüm ki şark ciheti kilise bahçesine ve şimal ciheti Cloitre Sokağı'na ve garp ciheti dahi Parvis Meydanı'na nazır olup asıl cephe de işte bu meydana nazır olan cephedir. Cenup tarafınıysa Seine Nehri'nin öte tarafını cevelan eylemiş olduğum bir diğer gün görmüş ve kilisenin derununa da o gün başvurmuştum. Kilisenin şimdiki hâlde cesametine göre irtifaının az gibi görünmesi sebebini dahi ilk ziyaretimde mübayaa eylediğim tarihçe ve tarifname gibi bir risalede icra ettiğim tedkikat neticesi olarak ikinci ziyaretimde anlamıştım. Meğer bina an-asıl yüksek bir set üzerine yapılmışmış ki o zamanlar haricin zemini şimdiki zeminden dört metre kadar alçakmış. Hatta kapıların ve be-tahsis[1085] kuleli cephe cihetindeki kapıların önünde yirmi ayak kadar birer merdiven bulunup o merdivenden çıkıldıktan sonra şimdi sath-ı zemine müsavi[1086] olan kapı önüne varılırmış. Bundan yüz yirmi sene kadar mukaddem yazılan bir tarifnamesinde işbu merdivenin bir hayli kademeleri doldurulup yalnız on üç kademesi kaldığı tasrih[1087] olunmuş o zamandan beri de vuku bulan inşaat ve tesviyat[1088] iktizasınca tekmil ada doldurula doldurula bu on üç kademe dahi örtülüp kapılar zeminle müsavat hâsıl eylemiştir. Demek oluyor ki şimdiki irtifaa bu dört metre irtifaı da zammedince bina tamam kendi cesametine mütenasip bir irtifa peyda eylemiş olacaktır. Bundan yüz sene evvel Fransa'da vukuat-ı müdhişe baş gösterip

[1081] inkıtaat: kesintiler
[1082] hitam: son
[1083] isal (edil-): ulaşılmak
[1084] ebniye-i umumiye: kamu binaları
[1085] be-tahsis: özellikle
[1086] müsavi: denk
[1087] tasrih (olun-): açıklanmak
[1088] tesviyat: düzenlemeler

de erbab-ı fetret Hristiyanlığın ilgasına[1089] yürüdükleri zaman "diyanet-i akliye"[1090] diye tahayyül eyledikleri bir akide-i acibe için bu kiliseyi mabet ittihaz etmişler ve ismini "mabedü'l akl" tesmiye[1091] eylemişlerdi. Büyük Napolyon Fransa'yı bu misilli fetret beliyatından[1092] tahlis[1093] ve tathir[1094] eylediği zaman bu mabedi yine katolik mezhebi erbabına teslim etmiştir. Hayfa ki bu vukuat esnasında ma'bed-i mezkûru tezyin eyleyen heykel ve oymalardan birçoğu yine tahrip edilerek muahharen itmamına[1095] çalışılmışsa da muvaffakıyat-ı tamme mümkün olamadığı apaşikâre görülmekte bulunmuştur. Bu binanın en güzel kısmı Parvis Meydanı'na nazır olan cephesidir. Hatta o kısım on üçüncü asr-ı miladîde yapılıp bitirilmiş olan suret-i kadimesini[1096] tamamı tamamına muhafaza etmekte bulunmasıyla mensup olduğu tarz-ı mimarînin nüsah-i kadimesinden[1097] addolunur. Öyle bir nüsha-i kadime ki Fransa ve Avrupa'nın sair taraflarında yapılmış olan bu tarz binaları taklit emrinde mimarlar için nefis bir meşk[1098] hükmünü almıştır. Cephe-i mezkûre kuleler dâhil hesap edilmediği hâlde üç katlı bir bina suretini tasvir eder. Zemin katı üç azim kemerle müteşekkildir ki bunların her birinden girildiği zaman birer âlî kapı karşısına vusul bulunur. İşbu kemerler ve onların iç tarafındaki kubbeler ve insanın karşısına gelen kapılar Fransızların bundan yüz sene evvelki devr-i mecnunanelerinden en ziyade rahnedar[1099] olan yerler olup hâlbuki yapıldığı zaman mahkûkatın en güzelleri de binanın bu kısmına yapılmış olduğu görülür. İkinci katı dahi tamam alt kattaki üç kemerin hizalarına yapılmış diğer üç kemerle müzeyyen olup bunların önü taştan bir oymalı ve müzeyyen siperle azim ve güzel bir balkon suretini almıştır. Binanın bu kısmında bizim eski odaların çiçeklikleri gibi oyuk yuvalar bulunup miktarları yirmi sekiz adede varan bu yuvaların her birine Fransa'nın eski kralların-dan birisinin heykeli konulmuştur. Esna-yı tahripte heyakil-i mezkûrenin de kâffesi şikest[1100] edilmişlerdi. Yerlerine yenileri yapılıp konulmuşlarsa da binanın suret-i kadimesine nazaran bunların pek yeni hadisattan oldukları apaşikâre görülüp durmaktadır. Bu katta taştan bir gül resmi yapılmıştır ki kutru[1101] on üç metre olduğundan bir gülü bu kadar büyülten kuvve-i hayaliye-i mimariyeye şaşmamak kabil değildir. Mezkûr gül tamam orta yer-deki kemerin mukabiline konulduğundan Parvis Meydanı'ndan bakan nâzır

[1089] ilga: yürürlükten kaldırma
[1090] diyanet-i akliye: akıl dini
[1091] tesmiye (eyle-): isimlendirmek
[1092] beliyat: belalar; sıkıntılar
[1093] tahlis (eyle-): kurtarmak
[1094] tathir (eyle-): temizlemek
[1095] itmam: tamamlanma
[1096] suret-i kadime: eski şekil
[1097] nüsah-i kadime: en eski örnekler
[1098] meşk: örnek; model
[1099] rahnedar: zarara uğramış
[1100] şikest (edil-): kırılmak
[1101] kutr: çap

dahi bunu görebilir. Alt kattaki her kemer karşısında bir kapı bulunduğu gibi üst kattaki orta kemerin karşısını bu gül tezyin eyledikten sonra sağ ve sol kemerin karşılarını da ikisi yan yana konulmuş ve orta yerleri birer sütunla bölünmüş çifte pencereler tezyin ederler. Üçüncü kat dahi boylu boyuna yekpare bir balkon hâlinde olup yalnız diğer katların muazzam kemerlerine mukabil burada mermer sütunlar ikame edilmişlerdir. Binanın azametine göre bu sütunlar ince düşmüşlerse de sık konulduklarından yine gözlere sakil[1102] görünmemektedir. İşte şu üç kattan sonra da kule katları ma'bed-i mezkûrun bu cephesini tezyinen[1103] terfi ederler. Ben bu kulelere çıkmadım. Fakat tarifnamenin ifadesine göre ta tepeleri altmış sekiz metre irtifaında olan işbu kulelere 378 ayak merdivenlerle çıkılırmış. Muallak olan çan iki metre altmış santimetre kutrunda ve on altı bin kilogram sıkletinde azim bir şey olup bu çanı çalmaya mahsus olan mızrap dört yüz seksen sekiz kilogram sıkletindeymiş. Yine böyle cesim bir çan daha varmış ki Fransızlar bize muaveneten[1104] Kırım Muharebesi'ne geldikleri zaman bir yadigâr olmak üzere onu Sivastapol'dan alıp getirmişlermiş. Mabedin derunundaki tezyinat Kolonya Baş Kilisesi'nden ziyadedir. Tavan ve kubbeler aglebi müdevver[1105] olmak üzere yetmiş beş sütun üzerine mahmul[1106] olup iki taraflı ufak ufak kemerler için de her biri yekpare mermerden mevzû' yüz sekiz küçük sütunlar rekz[1107] edilmiştir. Bu küçük kemerlerin üzerinde kırk kadar pencere vardır ki her biri Kolonya Baş Kilisesi gibi gûnagûn kilise resimleriyle mürtesem camlarıyla birer levha-i dilara suretini almışlardır. Bu kilise dâhilinde de birçok irili ufaklı heykeller, resimler ve baş papaz ve sair meşahir sandukaları bulunup kezalik zîr-i zemininde zî-kıymet[1108] kilise eşyasını hıfza mahsus bir de hazinesi varsa da vakit bulup da oraya kadar inerek ziyaret ve temaşasına muvaffak olamadım. Elhasıl gerek derunu ve gerek birûnu itinanın son derecesinde oymalarla tezyin edilmiş bulunan bu mabet bir de kıdem-i inşasından ve taşlarının âdeta kararmaya yüz tutmuş bulunmasından dolayı gayet heybetli ve müessir[1109] binalardan olduğunu her erbab-ı temaşa itiraf eyler zannederim.

HOTEL DİEU VE PARİS HASTAHANELERİ – Avrupa'nın her tarafında ve bilhassa Paris'te erbab-ı seyahat için şayan-ı ziyaret olan mahallerin her birisi hakkında bir tarifname tanzimi mutat olmuştur ki bunlar hakikaten tetebbu[1110] için seyahat eden zevatın en ziyade işlerine yarayacak

[1102] sakil: kaba
[1103] tezyinen: süsleyerek
[1104] muaveneten: yardım olsun diye
[1105] müdevver: yuvarlak
[1106] mahmul: yüklenmiş
[1107] rekz (edil-): dikilmek
[1108] zî-kıymet: kıymetli
[1109] müessir: etkileyici
[1110] tetebbu: inceleme

âsârdandırlar. Bunların bazıları ufacık birer risaleler[1111] derecesinde olup bazılarıysa âdeta kocaman ciltler teşkil ederler. En çoğu musavverdirler.[1112] Hele her biri kendilerine muhtaç olacak zevatın en ziyade merak etmeleri lazım gelen malumatı âdeta olur olmaz erbab-ı ihtisasta bulunmayacak bir derece-i mükemmelede havi bulunurlar. Şimdiye kadar pek çok defalar söz sırası geldikçe kârilerime "tarifnamesinde gösterildiği veçhile" diye ettiğim ihtarlardan dahi anlaşılmıştır ki gezip gördüğüm yerlerin en çoğunun tarifnamelerini mübayaa etmek bu seyahatte en ziyade işime yarayan ahval cümlesine girmiştir. Bu yolda mübayaa eylediğim resailin miktarı seksene varmıştır ki seyahatime mahsus bir müzecik teşkil için toplanan eşyanın en başlıcası bu kütüphanecik demektir. Mezkûr tarifnameler hakkında burada şu izahatı vermekliğime sebep Hotel Dieu binasını haricen ettiğim temaşa üzerine ahval-i dâhiliyesini de anlamaya medar olmak için tarifnamesini aradığım zaman yalnız ona mahsus tarifname bulamayarak belki Paris'in bütün hastahanelerine ait malumatı havi âdeta mükemmel bir kitap bulmaklığım kaziyesi olmuştur. Bu kitabın ifadesine göre Paris'te gureba ve fukara için hayrat tarzında mevcut olan hastahaneler on beş olup bugün temaşa eylediğim Hotel Dieu Hastahanesi bunların birisidir. Diğerleriyse "Tenon" ve "Pitie" ve "Laennec" ve "Lariboisiere" ve "Charité" ve "Saint Antoine" ve "Beaujon" ve "Cochin" ve "Necker" ve "Saint Louis" ve "Midi" ve "Lourcine" ve "Trousseau" ve "Hasta Çocuklar" hastahaneleridir. İşbu on beş hastahanenin umumunda 8753 yatak vardır. İhtiyat yatakları denilen ve lüzumu oldukça kurulan yataklar bu hesaptan hariçtir. Hisab-ı mutavassıt[1113] üzere bu hastahanelere yılda kırk beş binden elli bine kadar erkek ve otuz altı binden kırk bine kadar kadın ve on altı binden on sekiz bine kadar çocuk ki cem'an yekûn yüz bin kadar hasta girip çıkar. "Girip..." doğru ama "çıkar..." pek doğru olabilir mi ya? Hastahanelere girenlerin hepsi çıkar ama bazısının dirisi bazısının da ölüsü çıkar. Yine kitab-ı mezkûrun rivayetine göre hisab-ı mutavassıtla bu hastahanelerde senevî yedi bin erkek beş bin kadın ve üç bin çocuk ki on beş bin kadar vefiyat[1114] vuku bulur. Hastahanelerin her biri bir nev' mekteb-i ameliyat-ı tıbbiyedir.[1115] Mekteb-i Tıbbiye'de ikmal-i tahsil eyleyen talebe bu hastahanelere gelip müddet-i muayyenesi[1116] zarfında ameliyatla[1117] ikmal-i malumat ederler. Şu on beş bin vefiyatın hiçbirisi teşrih[1118] edilmeksizin ve sebeb-i mevti

[1111] risale: kitapçık
[1112] musavver: resimli
[1113] hisab-ı mutavassıt: ortalama hesap
[1114] vefiyat: ölüm
[1115] mekteb-i ameliyat-ı tıbbiye: uygulamalı tıp fakültesi
[1116] müddet-i muayyene: belirli süre
[1117] ameliyat: uygulamalar
[1118] teşrih (edil-): otopsi

ne olduğu bi't-teşrih mertebe-i sübûta[1119] vardırılmaksızın defnedilmezler. Her hastaya bakan profesör daha hastanın hâl-i hayatında marazı neden olduğunu bi't-teşhis ol bapta talebesiyle istişare ve müzakere eder. Hatta birçok emraz-ı marufe ve muayyeneye[1120] duçar olanların vefat edecekleri günü bile tahmin eder. Bade'l-vefat naaşı açık teşrih ederek evvelce haber verdiği esbab-ı mevtin vuku-ı hâle derece-i mutabakatını talebeye gösterir. Senevî on beş bin vefiyatı on beş hastahaneye taksim edersek hisab-ı vasatîyle beher hastahaneye bin ve yevmî[1121] üç vefiyat düşer. Bu kadar sık ve mebzûl teşrihat içinde yetişen talebenin hazakati[1122] artmaz da ne olur?

Bundan on beş on altı sene mukaddem fenn-i teşrih[1123] tetebbu eylerken bir naaşın açılıp teşrih edildiğini görmek merakına düştüm. Mekteb-i Tıbbiye'ye müracaat eyledim. Naaş zuhur ederse maalmemnuniye haber vereceklerini vaat eylediler. Aradan bir hayli aylar geçti de güç hâlle mahpeste vefat etmiş bir adamın naaşını göndermiş olduklarından biz dahi nail-i emel olabildik. Bir sene kadar intizarla[1124] mektebe topu üç naaş gönderebilmişler. Onun ikisinde bulunmak bize de nasip oldu. Fakat kadın naaşı büsbütün nevadirden olmasıyla aza ve cevarih-i tevlidiyeyi[1125] görmek için o kadar merak ettiğim hâlde ben göremedim. Yıllarca mektepte kalarak kadın teşrihine muvaffak olan talebeler varsa tebrik ederim. Birkaç defa kendi kendime iştigal eylediğim ameliyat-ı teşrihiyede mağdur-i sikkîn-i tetebbuum[1126] olanlar biçare koyunlar olmuştur. İlm-i teşrih ulûm-ı tıbbiyenin üssü'l-esasıdır. Teşhis-i emraz[1127] tedkikatında feth-i ecsad[1128] derecesinde tabibin imdadına yetişebilecek hiçbir şey tasavvur olunamaz. Binaenaleyh Paris hastahanelerinin ne büyük birer mekteb-i ameliyat olduklarını mübayaa eylediğim bir kitap bana irae[1129] etmekle verdiğim paraya mütenasip istifade eylemiş bulunduğumu görerek mutmain kalmışımdır. Bu kitapta Hotel Dieu Hastahanesi'ne dair verilen malumata gelince: Bu hastahanenin ilk tarih-i tesisi 660 sene-i miladiyesi olduğunu haber alınca bundan bin iki yüz sene mukaddem Paris'te umumi gureba hastahanesi tesisine lüzum görülmüş olmasına şaştım kaldım. Onu yapan Fransa'nın ilk krallarından Clovis'miş.*

[1119] mertebe-i sübût(a vardırıl-): meydana çıkarılmak
[1120] emraz-ı marufe ve muayyene: bilinen, belirli hastalıklar
[1121] yevmî: günlük
[1122] hazakat: tecrübe; ustalık
[1123] fenn-i teşrih: anatomi bilimi; otopsi
[1124] intizar: bekleme
[1125] aza ve cevarih-i tevlidiye: doğum organları ve yaraları
[1126] mağdur-i sikkîn-i tetebb(u ol-): araştırma bıçağının mağduru olmak
[1127] teşhis-i emraz: hastalıkların teşhisi
[1128] feth-i ecsad: cesedi açma; otopsi
[1129] irae (et-): göstermek
* 466-511 yılları arasında yaşamış bugünkü Fransa'nın temellerini atmış olan kraldır. Fransa'nın ilk kralı, Avrupa'nın ilk Hıristiyan kralıdır. [h.n.]

Şimdiki bina o zamanki bina değildir ya! Bu şimdiki bina 1868 senesinden 1878 senesine kadar on sene müddet emek ve kırk beş milyon frank para sarf ederek İmparator Üçüncü Napolyon ile şimdiki hükûmet tarafından bina olunmuş. Kırk beş milyonun yirmi iki milyonu yalnız arsasını mübayaa etmeye sarf olunup yirmi üç milyonu da binasını inşaya harc edilmiştir. Heykellerle, oymalarla tezyin cihetine o kadar ehemmiyet verilmeyip fakat tahsis olunduğu hizmete yaraması cihetine hasr-ı nazar-ı ehemmiyet edildiğinden bina binnisbe sadeyse de gayet cesimdir. Hastegân[1130] için beş yüz elli yatak ve iki teşrih-i emraz amfi tiyatrosu ve yüz kadar memurîn ve etibba[1131] odası ve dört eczane ve bir kütüphane, mükemmel bir mutfak ebniye-i mezkûrenin başlıca taksimatındandır. Bir zamanını ve kolayını bulup da şu hastahanenin derununu da temaşa edemediğime müteessif kalmıştıysam da Viyana'ya geldiğimde bunun dört misli cesametinde hastahane-i umumiyi refikim Doktor Boris Yanpolski ile gezebilmiş olduğum için acısını çıkarmışımdır. Evet! Hotel Dieu beş yüz elli dokuz yataklık bir hastahane olup Viyana'nın "Allgemeines Krankenhaus" yani hastahane-i umumisi tamam iki bin yatağı havi bir hastahanedir.

ADLİYE DAİRESİ VE SAINT CHAPELLE – Adliye Dairesi ile Saint Chapelle denilen kilise ve sair bazı devair-i resmiye[1132] nev-umma[1133] yekparelik peyda etmiş bir bina olup bugünkü cevelanımda ebniye-i mezkûrenin şark ve şimal dıl'larını[1134] yani nısfı kadarını görebilmiş olduğum gibi bundan sonra Notre-Dame Kilisesi'nin cenup kısmını gördüğüm cevelan esnasında bu daire-i cesimenin de henüz ziyaret eylememiş bulunduğum adla'ını[1135] fakat haricen temaşa etmiştim. Louvre ve Tuileries sarayları gibi her parçası bir başka tarz ve surette yapılmış bulunan bu azim ve cesim ve kalabalık ebniye zaten heybet-efza-yı uyûn-i nâzırîn[1136] iken bir de cihet-i müteaddidesinde[1137] birçok kuleler tereffu[1138] ederek o heybeti hakikaten arttırdıkça arttırmaktadırlar. Seine Nehri'nin öte tarafında ve Saint Michel Meydanı'nın ağzında durup bir sağıma bir soluma baktığım zaman Notre-Dame de Paris ma'bed-i cesimi bu mecma'-ı ebniyeye[1139] nispetle bir küçük manastır menzilesinde kaldığını gördüm. Tevarihin rivayetlerine göre Paris şehrinin ilk binası birisi Cité diğeri Saint Louis tesmiye olunan bu iki ada üzerinde vuku bulmuştur ki baş kilisenin Cité Adası üzerinde inşası bunun eseri olduğu

[1130] hastegân: hastalar
[1131] etibba: hekimler
[1132] devair-i resmiye: resmi daireler
[1133] nev-umma: âdeta
[1134] dıl': kenar
[1135] adla': kenarlar
[1136] heybet-efza-yı uyûn-i nazırîn: bakanların gözüne heybet saçan
[1137] cihet-i müteaddi: türlü tarafları
[1138] tereffu (et-): yükselmek
[1139] mecma'-ı ebniye: bina topluluğu

gibi Fransa'nın en eski krallarına ikametgâh olmak üzere yapılan ilk saray dahi şimdiki adliye dairesi mahallinde bina edilmiş olması ve bundan evvel dahi haber verildiği veçhile Fransız krallarının en eski hayratı olan Hotel Dieu Hastahanesi'nin de bu cezire[1140] üzerine vuku-i binası hep asıl ilk Paris şehrinin mezkûr iki adalardan ibaret bulunması mukteziyatındandır. 1431 sene-i miladiyesinde Yedinci Charles nam Fransız kralı hükümdaran-ı kadimin ikametgâhı olan o sarayı parlamento ve büyük mahkeme olmak üzere terk eylemiştir. Ancak asırdan asra, yıldan yıla vukua gelen birçok tebeddülat,[1141] daha kral sarayıyken şekl-i kadimini külliyen tağyir[1142] eylemiş olduğu gibi 1618 senesinde bir ve 1776 senesinde diğer bir defa beliye-i harike[1143] duçar olarak ebniye-i kadimeden yalnız saat kulesi denilen ve Change Köprüsü kurbünde bulunan kuleyle Caesar Kulesi ve Montgomery ve Gümüş Kule nam kulelerden maada evvelki ebniyeden hemen eser kalmamıştır. O zamanlar Saint Chapelle Kilisesi ile 636 Louis Mutfakları denilen bir nev' imarethane dahi harikten kurtarılabilmişler idiyse de bunlar nev-umma ebniye-i müstakileden gibi oldukları için tahlislerinde suhulet görülmüştür. Saat kulesi ve onda mevzû' olan büyük çalar saat Paris'te bu nev' inşaatın ilkidir ki 1370 senesinde inşa olunup 1685 senesinde tecdid edilmiştir.

Bu sarayın Saint Chapelle ile beraber Paris'in eazım-ı âsâr-ı mimariyesinden[1144] bulunduğunu haber verdik. Bu azamet binanın gerek cesameti ve gerek ziyneti gibi iki cihetle de müsellemdir.[1145] Cesamet cihetiyle Louvre Sarayı'nın ikisine müsavidir denilebilir. Zira Louvre'un öte yeri azim bir avlu teşkil eder bir boşluk olduğu hâlde, bu sarayın sekiz on kadar küçük avlularını cem' edecek olsak Louvre avlusunun rub'una[1146] müsavi[1147] olmaz. Binaenaleyh bina hemen yekpare bir örtü altında demektir. Ziynet-i mimariyeye gelince kapılar, pencereler ve bunlar arasında teşekkül eden irili ufaklı kemerler, kolonlar kemal-i itinayla işlenmiş oldukları gibi bir hayli heykeller dahi tezyinatını[1148] itmam[1149] etmişlerdir. Dauphine Meydanı denilen ve ebniyenin garp cihetine isabet eyleyen müsellesü'ş-şekl[1150] meydan ciheti bu binanın asıl cephesi olup o tarafa bir de muazzam merdiven yapılmıştır ki yalnız bu merdiven yek başına bir eser-i azim-i mimari addolunabilir. Fransa'da vaz'-ı kavanînle[1151] şöhret-şiar olan dört hükümdaran yani Saint Louis ve

[1140] cezire: ada
[1141] tebeddülat: değişiklik
[1142] tağyir (eyle-): değiştirmek
[1143] beliye-i harik: yangın belası
[1144] eazım-ı âsâr-ı mimariye: mimari eserlerin büyükleri
[1145] müsellem: doğru
[1146] rub': dörtte bir
[1147] müsavi: denk
[1148] tezyinat: süs
[1149] itmam (et-): tamamlamak
[1150] müsellesü'ş-şekl: üçgen biçimli
[1151] vaz'-ı kavanîn: kanun yapma

Philip Auguste ve Charlemagne ve Büyük Napolyon'un heykelleri binanın bu cephesine en ziyade ziynet ve ehemmiyet veren mahkûkâttandır.[1152] Saint Chapelle namıyla bu daire-i vâsianın[1153] kısm-ı cenubisini işgal eyleyen kilise vaktiyle burası Fransız krallarının ikametgâhıyken saray halkının ibadet-i yevmiyesine[1154] mahsus bir "chapelle" yani küçük manastır hâlindeymiş. Tûlü otuz beş, arzı on bir metreden ibaret bir küçük mabetse de irtifaı dahi otuz beş metre olarak ve altlı üstlü iki katlı bir çifte mabet suretini alarak gotik tarz-ı mimarîsine mutabakat-ı tammeyle o kadar güzel yapılmıştır ki fenn-i mimarînin cesametçe en küçük ve fakat letafet ve ziynetçe en büyük eseri addolunmakta bulunmuştur. Ma'bed-i mezkûrun böyle iki katlı yapılmasına sebep sarayın pestpaye[1155] ve belki hiç payesiz mensubîniyle[1156] kibar erkânını birbirinden temyiz[1157] maksadıyla vukua gelmiştir. Kral maiyet-i erkânıyla üst katta ve pestpayegân-ı mensubîn[1158] alt katta ibadet ederlermiş. Bu binanın haricen en ziyade letafet-bahş-ı enzar olan ciheti pencereleridir. Pencerelerin irtifaı on beşer metre ve arzları dörder metre olup fakat her pencere ikişer sütunla bölündüğünden her biri üç pencere suretini almıştır. Pencerelerin üzeri gotik tarz-ı mimarîsince müsellesü'ş-şekl mermer başlıklarla örtülüp her pencerenin arasında binanın irtifaına müsavi ufacık kuleler gibi oluklar husule gelmiştir. Cephe cihetinin sağında ve solundaki köşelerde husule gelen kuleler daha büyücek olup fakat mahrutî[1159] şekil olan tepeleri beşik ortası suretiyle yapılmış bulunan damın irtifaını pek de tecavüz etmez. Asıl çan kulesi binanın ta orta yerine isabet ettirilmiştir ki tam ortasından itibaren irtifaı yirmi ve zeminden itibaren irtifaı elli beş metredir. Birçok heykeller ve oymalar dahi ma'bed-i mezkûrun tezyinatını tezyid[1160] eylemektedir. Gerek Adliye Dairesi ve gerek Saint Chapelle pazar veya yortu günlerinden maada yerli ecnebi kâffe-i züvvara[1161] açıksalar da bugünkü cevelanımda bu binaların derununa girmemiş olduğum gibi baderna[1162] şu civardan bir iki kere daha geçmiş olduğum hâlde yine fırsat bulup da içlerine girememişimdir.

BOULOGNE ORMANI – Paris'in en meşhur mesiresi olup Berlin'de Tiergarten ve Viyana'da Prater mesireleriyle taklidi arzu edildiği hâlde muvaffakiyete takarrüb[1163] bile edilmemiş olan Boulogne Ormanı Fransa

[1152] mahkûkat: işlemeler
[1153] daire-i vâsia: geniş bina
[1154] ibadet-i yevmiye: günlük ibadet
[1155] pestpaye: aşağı seviye
[1156] mensubîn: mensuplar
[1157] temyiz: ayırma
[1158] pestpayegân-ı mensubîn: aşağı dereceye mensup olanlar
[1159] mahrutî: konik
[1160] tezyid (eyle-): artmak
[1161] kâffe-i züvvar: bütün ziyaretçiler
[1162] baderna: bundan sonra
[1163] takarrüb (et-): yaklaşmak

merkez-i idaresinin münteha-yı garbisinde kâin ve dokuz yüz hektar kadar vüs'ati haiz gayet müzeyyen, mükellef, nazik, şirin bir yerdir. Ormanın şark hududu Paris istihkâmı ve garp hududu Seine Nehri ve şimal hududu Neuilly karyesi[1164] ve cenup hududu da Boulogne karyesiyle mahduttur[1165] ki evvelce dahi bi'l-münasebe haber vermiş olduğumuz veçhile bu karyeler elyevm Paris'in birer mahallesi hükmünü almış olduklarından bu azim bahçe üç taraftan mahallat ve bir taraftan da Seine Nehri'yle muhat[1166] olmuş demektir. Şimdiki hâlde "orman" ıtlakından ziyade "umumi bahçe" ıtlakına şayan olan mesire-i mezkûre İmparator Üçüncü Napolyon zamanına gelinceye kadar tanzim ve umrandan hâlî âdeta bir ormandan ibaretmiş. Hatta ondan daha evvel yani Büyük Napolyon zamanlarında bu orman hâl ve suret-i tabiyeye daha yakın olup birkaç yüz senelik azim ağaçlarla mestumuş. Ancak 1814 ve 1815 senelerinde Büyük Napolyon'un a'dası[1167] olan devletler bi'l-ittifak[1168] Paris'e hücum eyledikleri zaman bu ormanın kadim ağaçlarını kestikleri gibi geçen 1870 senesinde Almanya ile Fransa arasında vuku bulan muharebe esnasında eşcar-ı cesimenin[1169] bakiyesini kat'a[1170] mecburiyet elverdiğinden mahall-i mezkûr el-hâletü hazihi[1171] ormanlıktan bi'l-külliye çıkmış ve yed-i sanat-ı beşerle[1172] matruh[1173] bir umumi bahçe hâline girmiştir. Boulogne Ormanı'nın böyle yakın zamana kadar tanzimden, tezyinden ârî bulunması Fransa hükümdarlarına güya sayd ü şikâr[1174] mahalli ittihaz edilmesinden naşiydi.[1175] Paris'in kurbünde böyle bir ormanda ne sayd ü şikâr bulunabilecek? Fakat saydgâh[1176] olmak haysiyetiyle nev-umma taht-ı mahfuziyette bulunduğundan oraya gitse gitse yekdiğeriyle düello edecek veyahut kendini öldürecek adamlar gidip bir de kurâ-yı mütecavireden[1177] Paris'e ve Paris'ten kurâ-yı mütecavireye gelen giden yolcuları soymaya muntazır[1178] hırsızlar bu ormanı mesken ittihaz ederlerdi. Bu hâlleri iktizasınca o zamanlar Boulogne Ormanı namı bir kanlı kınnâre[1179] gibi işitenleri ürkütürdü. 1852 senesinde mevki'-i mezkûr Paris şehremanetine[1180] terk edildi. Dört sene müddet iki milyon frank sarfıyla tamir ve tezyini ve yine ondan sonra da daimî olarak nezafet, intizam hâlinde

[1164] karye: köy
[1165] mahdut: sınırlı
[1166] muhat (ol-): kuşatılmak
[1167] a'da: düşmanlar
[1168] bi'l-ittifak: birleşerek
[1169] eşcar-ı cesime: büyük ağaçlar
[1170] kat': kesme
[1171] el-hâletü hazihi: şimdiki hâlde
[1172] yed-i sanat-ı beşer: insanların sanatlı, maharetli elleri
[1173] matruh: tarh edilmiş; düzenlenmiş
[1174] sayd ü şikâr: avlanma
[1175] naşi: dolayı
[1176] saydgâh: avlanma yeri
[1177] kurâ-yı mütecavire: komşu köyler
[1178] muntazır: hazır
[1179] kanlı kınnâre: kanlı mezbaha
[1180] şehremaneti: belediye

muhafazası şart konulduğundan Paris şehremaneti bu bâbdaki taahhüdünü hüsn-i ifa hususunda elinden geleni dirîğ[1181] etmedi. Tarifat-ı atiyesinden müsteban[1182] olacağı veçhile filvaki ihtiyar ettiği zahmetler boşa gitmiş sayılamayacağı gibi Boulogne Ormanı'nın sonraları getirmeye başladığı irat[1183] dahi edilen masarifin acısını çıkardı. Bu ormanın en meşhur mevkii gölleri etrafıdır. Binaenaleyh ahval-i umumiyesini[1184] tarif için biz dahi bu gölleri mebde itibar edeceğiz. Bu göllerin ikisi de ormanın kısm-ı şarkisinde ve Paris istihkâmatı kurbündedir. Cenuptan şimale doğru bir vaziyet-i tûlaniye teşkil ederler ki istihkâm hattıyla hemen muvazi gibidir. Şimal tarafındaki göl "Aşağı Göl" namıyla yâd olunarak 1152 metre tûlünde ve hisab-ı vasatîyle[1185] yüz metre arzında cesim ve güzel bir buhayredir.[1186] "Yukarı Göl" tabir olunan küçük gölse 412 metre tûlünde ve seksen metre kadar arzında evvelkiden küçük bir havuzdur. Bunların ikisi de tabii olmayıp sun'îdirler. Gölü teşkil için iktiza eden sular, bundan evvel haber vermiş olduğumuz Ourcq Kanalı'yla bir de Passy Mahallesi'ndeki artezyen kuyusundan gelirler. İki gölün arasında peyda olan genişçe bir mahalle "şelaleler dört yol ağzı" tabir olunur. Büyük gölün münteha-yı şimalisine de "Göl ucu dört yol ağzı" namı verilir. Gerek bu dört yol ağızları ve gerek gölün etrafındaki şoseler Paris kibarının en ziyade izdiham eyledikleri mecma[1187] olup bazı kere o kadar araba toplanır ki bunlar yekdiğerinin arkası sıra bir silsile teşkiliyle yavaş yavaş hareket etmeye mecbur olmasalar arabaların birbirine çatıp ve çarpıp türlü kazalar vukuu âdeta men olunamaz. Bu arabalarsa gerek inşalarındaki sanat ve ziynet ve gerek hayvanlarındaki kıymet cihetiyle bazıları bizim gibi yabancılara hayret verecek derecelerde pahalı kibar arabaları olup içlerindeki erkek ve kadınların ve hususiyle kadınların tuvaletleri, elmasları Paris'te bu yoldaki masarif-i müsrifaneyi tahmine çalışanları mebhut[1188] eyleyecek derecelerdedir. Passy Kuyusuyla Ourcq Kanalı'ndan bu göle gelen sular yalnız gölü dolduracak miktarda tahmin olunmamalıdır. Şelalelerden dökülen sular gölü daimî surette dolu bulundurduktan maada büyük gölden âdeta iki dere ayrılarak birisi Jardin d'Acclimatation ve diğeri büyük şelaleye doğru cereyan ederler. Yalnız bu miktar suyun sun'-ı beşerle[1189] mütemadiyen[1190] cereyanı hired-endiş[1191] olanları valih[1192] ve hayran edecek külfetlerden maduttur. Büyük gölün ortasında iki ada bulunup yekdiğerine bir

[1181] dirîğ (et-): esirgemek
[1182] müsteban (ol-): anlaşılmak
[1183] irat: gelir
[1184] ahval-i umumiye: genel durum
[1185] hisab-ı vasatî: ortalama hesap
[1186] buhayre: göl
[1187] mecma: toplanma alanı
[1188] mebhut (eyle-): şaşırtmak
[1189] sun'-ı beşer: insan işi; insan eli
[1190] mütemadiyen: durmaksızın
[1191] hired-endiş (ol-): aklı başında olmak
[1192] valih (et-): şaşırtmak

köprüyle merbut olduklarını haber vermiştik. Bu adalardan şimal cihetinde bulunan büyücek adanın bir tarafında "chalet" tabir olunur gayet güzel bir köşk vardır ki "cafee-restaurant" denilen ve hem taam edilip hem de kahve vesaire içilen mahalli işte en ziyade para harc etmekle müftehir[1193] olan müsrifler müracaat-gâhıdır. Bu kahvehanenin kendisine mahsus sandalları bulunup müşterileri onlara râkiben şaleye giderler. Zaten göl üstünde gerek kürek gerek yelkenle sandal gezintisi yapmak için birçok kira sandalları vardır ki dört yol ağızlarında kendilerine mahsus olan iskelelerde müşterilerini beklerler. Bunlar için bir tarife mevzû'ysa da sandal gezintileri en muktedir kibara mahsus eğlencelerden addolunacağı için sandalcılara verilen para daima tarifenin üç dört misline baliğ[1194] olur. Tarife mucibince para verecek ve ziyadesine girişmeyecek olan müşteriyi sandalcılar tanıyarak def' için dahi "sandalım dolmuştur" özrüne müracaat eylerler. Dört yol ağızlarında ve ormanın mevaki-i sairesinde daha birçok kahveler ve lokantalar bulunup bunların ucuzları "şu kadar franga kuşluk taamı" tarzında yazılmış levhalarla mekûlat[1195] ve meşrubatın fiyatını ilan ederler. Hangilerinde bu yoldaki ilanlar görülmezse oralara takarrüb edilmemelidir. Zira yenilip içildikten sonra verilecek hesap olur olmaz kimselerin tahammül edemeyeceği kadar taşkın çıkar. Yukarı Göl denilen küçük gölle Paris istihkâmı arasında "Auteuil Yarış Meydanı" namıyla gayet vâsi bir meydan tanzim olunmuştur ki Paris kibarının müptela oldukları at yarışlarına mahsustur. Vakıa bu bahçenin Longchamp tarafında dahi at yarışı icrasına mahsus bir yer varsa da bu Auteuil yarış mahalli 1871 senesinde tesis olunmuş gayet müzeyyen bir meydan olup "tribün" namıyla ortalık yerine erbab-ı temaşa ve heyet-i hakemin ikametlerine mahsus ebniye[1196] dahi inşa edilmiştir. At yarıştırmak için üç menzil muayyen olup birisi 2600 diğeri 3500 ve üçüncüsü 4000 metre tûl peyda eylediğinden bu menziller gayet mühendis bir surette birer hatt-ı muhtelitle[1197] muntazam şoseler suretinde resm olunduklarından hâlî[1198] zamanlardaki manzarası bile pek güzel olup yarış zamanlarında burada atlıların ve binlerce seyircilerin ictimaı kim bilir daha ne kadar güzel olacağını insan bi't-tabii düşünmektedir. İşbu yarış mahalli düz ovalık demek olup ağaçtan falandan hâlîdir. Ancak göllerin sair tarafları hep sunî olmak üzere birbirinden ziyade ve noksan ve vâsi çemenistanlar ve taraf taraf ağaçlarla zümrüt gibi yeşildir ki yer altından tertip edilen borulara merbut hortumlarla bunlar iktiza ettikçe sulanırlar ve bahçıvanların mikras-ı maharet-

[1193] müftehir (ol-): övünmek
[1194] baliğ (ol-): ulaşmak
[1195] mekûlat: yiyecekler
[1196] ebniye: binalar
[1197] hatt-ı muhtelit: karma çizgi
[1198] hâlî: boş

leriyle[1199] kırkılıp daima tanzim edilirler. Göllerle istihkâm arasında göl ucu dört yol ağzına varıncaya kadar bu yarış mahallinden başka şayan-ı tezkâr[1200] yer ve ebniye yoktur. Yarış mahallinin dahi cenup cihetinde yani bu mahalle Boulogne karyesi arasında fidanlıklar vardır ki bunlar başlıca iki vâsi tarlanın birçok murabbaata taksiminden husule gelmiştir. Gerek çekirdekten ve gerek tohumdan veyahut çelikten milyonlarca fidanlar burada yetiştirilerek ve meyveli olanları aşılanarak şu bahçe-i umumiye lüzumu olanları sarf ve fazlası füruht[1201] olunur. Göllerle Seine Nehri arasında kalan kıt'a-i vâside şurada burada touffular arasında ve mevaki-i münasibe ve gayr-i münasibede bulunan birçok kahvelerden ve köşklerden ve ambar makamında istimal olunan binalardan maada enzar-ı ehemmiyeti celbeden şeylerin birisi "Hippodrome de Longchamp" denilen yarış meydanıdır. Bahar ve yaz ve sonbahar gibi senenin üç mevsiminde burada at yarışları icra olunup zaman ve suret-i icraları bütün gazetelerle ilan edilir. Memalik-i ecnebiye kibarı[1202] bile bu yarışlara gelir. Birinci çıkan atlara otuz bin frank mükâfat verilir. Hele temmuz iptidasında icra olunan büyük yarışta birinci çıkan ata verilen mükâfat yüz bin franktır. O zamanlar bu yarış meydanına girebilmek için en adi mahalle beş ve en âlâ mahalle yirmi frank ücret-i duhuliye[1203] verilir. Koşan hayvanların güzergâhı olmak üzere tayin olunan menziller birincisi 1000 ve ikincisi 2300 ve üçüncüsü 2900 metredir. Bu mekadirden[1204] anlaşılıyor ki Auteuil Yarış Meydanı'nın eb'ad-ı menazili[1205] daha ziyadedir. Fakat bu ebadın ziyadeliği güzergâhı teşkil eyleyen hutut-ı muhtelifenin[1206] pek çok inhinalar[1207] peyda etmesinden naşi olup yoksa yalnız meydan vüs'atince Longchamp onun iki mislinden ziyade vâsidir. Bunun da "tribün" tabir olunan ve hakem heyetiyle en muteber erbab-ı temaşaya mahsus bulunan mahalleri Seine Nehri civarında mebni olup cesametleri Auteuil tribünlerine kat kat faiktir.[1208] İşbu Longchamp Meydanı'nın şimal ucunda güzel bir değirmen mevcuttur ki hizmet-i tahaniyesinden[1209] istifadeden ziyade bir süs olmak üzere yapılmıştır. Yine Longchamp'ın bu şimal tarafında birkaç küçük göller ve bir de şelale bulunup "Longchamp ve dört yol ağzı" denilen meydan bunların ortasındadır ki orası da mecma-i zairîndir.[1210] Boulogne Ormanı'nı boylu boyuna aykırılayan Kraliçe Marguerite Alleesi'yle

[1199] mikras-ı maharet: maharetli makas
[1200] şayan-ı tezkâr: bahsetmeye değer
[1201] füruht (olun-): satılmak
[1202] kibar: sosyete
[1203] ücret-i duhuliye: giriş ücreti
[1204] mekadir: miktarlar
[1205] eb'ad-ı menazil: yarış alanının boyutları
[1206] hutut-ı muhtelife: değişik hatlar
[1207] inhina: eğrilik; kıvrım
[1208] faik: üstün
[1209] hizmet-i tahanniyye: değirmenlik hizmeti
[1210] mecma-i zairîn: ziyaretçilerin toplandığı yer

Longchamp Alleesi'ni esna-yı cevelanımda haber vermiştim. Bu iki allenin birbirini kat' eyledikleri mahal civarında "Catelan Çayırı" namıyla bir çayır vardır ki vaktiyle orası gece şenlikleri icrasına mahsus bir yermiş. Şimdiyse hayvanat bahçesinin inek ahırları buraya bina olunarak bunlar yanındaki bir lokantada da o ineklerin sütleri füruht[1211] edilir. Boulogne Ormanı'na sabahları erken gelen bazı tabiat sahipleri burada taze süt içmeyi zevk sayarlar. Yine bu Catelan Çayırı'nda velosipedi denilen ve iki tekerlekten ibaret olup at eyeri gibi bir şekilde büyük tekerleğin üzerine mevzû' eyere râkib[1212] olan adam tarafından kendi ayaklarıyla tahrik edilen arabalara binmeyi taallüm[1213] merakına düşenler için burada bir meşkhane vardır. Göl ucu dört yol ağzı hizasıyla Madrid yolu denilen yolun şimal tarafında "Cercle de Patinage" denilen müstedirü'ş-şekl[1214] bir göl vardır ki suları amik[1215] olmadığından mevsim-i şitada[1216] ayaklarıyla kızak kaymak eğlencesini sevenlerin mecmaıdır.[1217] Bizim hamamlarda bazı tellak ve natırların nalınlarıyla mermerlerin üzerinde kaimen kayıp gittiklerini gören kârilerimiz Avrupalıların patinaj dedikleri bu ayakla kızak kaymak eğlencesini pek kolay tasavvur edebilirler. Bu merakta olanlar ayakları altına yalnız bir çubuk, çelikten mamul bir kızak rapt ederler. Badehu ayakta durdukları hâlde vücutlarını ön tarafa doğru sevk edince gereği gibi bir süratle kayıp giderler. Muvazeneyi kaybedip de boylu boyuna düşüvermekte büyük tehlikeler dahi melhuzdur.[1218] Avrupa'da bu merak o kadar ileriye gitmiştir ki buz olmadığı zamanlarda düz tahta döşeli yerlerde de ayakla kızak kaymak için şu çelik kızakların altına saat çarkları kadar küçük ve metin tekerlekler raptedilmeye mecburiyet elvermiştir. Kış mevsiminde bu surette kızak kaymak meselesi de müsabakaya konularak birinci çıkanlara mükâfat verilir. Şu kızak kayılan mahal civarında güvercin saydgâhı[1219] vardır. "Skating Kulüp" nam cemiyet tarafından idare olunan bu saydgâhta birçok alışkın güvercinler bulundurulur ki biçare hayvanlar çayır üzerine salıverilerek onlara tüfek atmakla mütelezziz bulunan kibar dahi evvela güvercinleri ürküttürüp havalandırdıkta matlubu olan bir tanesine tüfek atar. Bu ziyankârlıktan maksat uçara tüfek atmayı meşk etmekmiş!..

İşte Boulogne Ormanı'nın başlıca mevakii şu tadad[1220] eylediğimiz yerlerden ibaret olup bunların arasıysa evvelce dahi beyan etmiş olduğu-

[1211] füruht (edil-): satılmak
[1212] râkib (ol-): binmek
[1213] taallüm: öğrenme
[1214] müstedirü'ş-şekl: yuvarlak biçimli
[1215] amik: derin
[1216] mevsim-i şita: kış mevsimi
[1217] mecma: toplanma yeri
[1218] melhuz: muhtemel
[1219] saydgâh: avlanma yeri
[1220] tadad (eyle-): saymak

muz veçhile çayırlık, çimenlik, ağaçlık gibi manzarası gayet latif yeşilliklerle tezyin olunmuştur.

JARDIN D'ACCLIMATATION– Bu bahçeyi esna-yı ziyaretimizde dahi bir nebzecik tarif eylemiştik. Boulogne Ormanı'nın kısm-ı şimal-i garbisinde yirmi hektar kadar bir kıta-i vâsi ifraz[1221] olunarak bu bahçeyi tanzim ve idare etmeyi müteahhit bulunan şirkete ihale olunmuştur. Şirket-i mezkûre memalik-i baidede[1222] husule gelen nebatat ve hayvanatı Fransa'nın tabiat-ı iklimiyesine alıştırmak maksadıyla teşkil etmiştir. Zira bazı hayvanat ve nebatat vardır ki memalik-i harre[1223] veya bârideye[1224] alışkın olarak oralara mahsustur zannedildiği hâlde bunların ikinci ve üçüncü dölleri iklim-i aslîlerine muhalif olan yerlerde dahi yaşamaya alışabilirler. Kezalik bazı nev' hayvanat vardır ki mutlaka âlem-i vahşette yaşayıp ehliyeti kabul etmez itikat olunduğu hâlde böyle ikinci üçüncü dölleri ehliyeti de kabul edebilmektedirler. Avrupaca bu yolda sarf edilen mesai boşa gitmemiştir. Hayvanattan, nebatattan pek çok şeyler tabiat-ı iklimiyeye alıştırılarak âdeta harc-ı âlem[1225] hâline konulmuştur. Bazıları sellemehü's-selam[1226] yaz kış açıkta yaşamaya katiyen alıştırılamamışsa tabiatlarına muhalif olan mevsimlerde mahfuz yerlere konulmak ve tabiatlarına muvafık olan zamanlarda dışarıya çıkarılmak yolu olsun bulunmuştur. Hele en büyük bir menfaat bundan evvel Berlin'deki akvaryumu ziyaret eylediğimde izah kılındığı veçhile mahlukat-ı gûnagûnu[1227] halka gösterip tanıttırmak kaziyesi olmuştur ki bunun maarif-i umumiyeye edeceği hizmet müstağni-i tafsildir.[1228] Paris'in d'Acclimatation Bahçesi'ni tanzim eden şirketse tertibatını daha vâsi tutmuştur. Memalik-i baidede daimî ajanları bulunup yeniden yeniye her sene birçok hayvanat ve nebatat celbeylediği gibi Fransa ve hatta Avrupa'nın her tarafıyla muhabere-i daime de küşad eyleyerek kendi elinde bulunan hayvanattan ve bunların yumurtalarından, sütlerinden ve helak olanlarının doldurulmuşlarından istek edenlere füruht etmeyi de teşebbüsat-ı umumiyesi meyanına ithal[1229] eylemiştir. Hatta her sene akvam-ı vahşiyeden birkaç familya halkını celbederek memleketlerindeki ikametgâhları neden ibaretse aynen yaptırıp birkaç ay müddet bunlara tahsis ettiği mahalde ikamet ettirir ve erbab-ı temaşa bunların etrafına üşüşüp hâllerini, şanlarını öğrenmekle hem eğlenir hem istifade eder. Bahçenin şekli bir müselles-i nakıs[1230] tasvir eder.

[1221] ifraz (olun-): ayrılmak
[1222] memalik-i baide: uzak ülkeler
[1223] memalik-i harre: sıcak memleketler
[1224] memalik-i bâride: soğuk ülkeler
[1225] harc-ı âlem: her yere elverişli
[1226] sellemehü's-selam: aldırış etmeden
[1227] mahlukat-ı gûnagûn: çeşit çeşit yaratıklar
[1228] müstağni-i tafsil: açıklama gerektirmez
[1229] ithal (eyle-): dâhil etmek
[1230] müselles-i nakıs: eksik üçgen

Les Sablons Kapısı'ndan girildiği zaman insanın karşısına çıkan on metre arzında vâsi bir şose bahçenin etrafını dolaşır. Kapıdan girildiği zaman sağ taraftaki birinci büyük daire bahçenin idarehanesi olup işbu sağ taraf yolu tutularak ileriye doğru yüründükçe yine insanın sağına isabet eden ve dört ufarak ebniyeden müteşekkil olan mahal, bahçe ve çayır ve orman ameliyatında kullanılacak her nev' alet ve edevat teşhir eder bir sergidir. Bu serginin yanında sun'i olarak bir maden suyu menbaı yapılmıştır ki yağmur sularını cem' ile bazı ecza memlu[1231] bir mahzenden cereyan ettirmek suretiyle vücut bulmuştur. Biraz daha ileriye vardıkta yine insanın sağ tarafına isabet eden güzelce bir daire maymunlar dairesidir. Bu dairenin karşısında ve zairin[1232] sol tarafında devekuşu ve saka kuşu gibi büyük kuşlarla bir de güvercinlere mahsus yerler bulunup fakat gerek bunların ve gerek sair bu yoldaki hayvanat yuvalarının önünde çokça durmaya rayiha-i kerihelerinden[1233] dolayı insan tahammül edemez. Daha ileriye geçildikte bir tûlanî[1234] daire görülür ki sülünler dairesidir. Yaldızlı yaldızsız birçok envaa[1235] münkasım[1236] olan ve kümeslerimizdeki tavukların ve horozların aslı bulunan bu hayvanların şöyle müctemian teşkil eyledikleri güzellik temaşasına doyulur şeylerden değildir. Bu sülünler mahallinin önünde geçen on sekizinci asır nihayetinde vefat eylemiş olan meşhur tarih-i tabii hakîmi Daubenton'un* ak mermerden yapılmış güzel bir heykeli mevzû'dur. Daha ileride yarın daire şeklinde yapılmış azim ve cesim bir kümes bulunup tavuk ve horoz nev'inin yüzlercesi burada müctemi'dir. Bu kümesin karşısında yani sol tarafta develerle alpaka denilen hayvanların mahall-i ikameti bulunup daha ileriye doğru gidildikçe yaban keçisi nev'inden türlü hayvanatın meskenleri görülür. Bu istikametle devam edilecek olsa şosenin Neuilly Kapısı'ndan çıkılmak lazım gelip fakat sol tarafa tahvil-i istikametle yürümekte devam etmelidir. Bu devamla yarım daireye karib bir kavis icrasından sonra epeyce vâsi binalar suretinde birtakım ahırlara tesadüf olunur ki bunlar fil, geyik, sığır ve sair türlü çâr-pâların[1237] ikametgâhıdırlar. Esna-yı cevelanımda dahi haber vermiş olduğum veçhile fillere, develere ve devekuşu koşulu arabalara ve küçücük midilli, katır ve merkeplere binmek isteyenler hep bu mahalle müracaat ederler. Hatta birkaç büyük zürafa bile arabalara koşulmaktadır. Daha ileriye gide gide birtakım sunî kayalar görülür ki tabiatları böyle sengistan[1238] mahallerde yaşamayı

[1231] memlu: dolu
[1232] zair: ziyaretçi
[1233] rayiha-yı kerihe: kötü koku
[1234] tûlanî: uzunlamasına
[1235] enva: çeşit
[1236] münkasım: bölünmüş
* Daubenton: 1716-1799 yılları arasında yaşamış Fransız botanikçi Louis Jean-Marie Daubenton. [ed.n.]
[1237] çâr-pâ: dört ayaklı

iltizam[1239] eden hayvanlar buralardadır. Ezcümle bunlar meyanında yaban mandası gayet mehib[1240] hayvanattan olduğu görülür. Daha ileride sol tarafa isabet eyleyen ve sunî kayalarla yapılmış olan mağara ve havuzlar derununda deniz arslanları yaşarlar ki sadaları kara arslanları kadar mehib değilse de samia-hıraş[1241] olacak kadar bir çığlık suretindedir. Bunlara ekmek ve meyve atarak bir suret-i vahşiyaneyle yediklerini temaşa ederler. Fakat asıl şayan-ı temaşa olan zamanı bunlara idare tarafından yiyecek verildiği zamandır ki o da bade'z-zuhr[1242] saat üçte vuku bulur. Mağaralarda muhtefi[1243] olanları da meydana çıkarak çığlıkları ve telaşlarıyla cihanı inletirler. Yine bu civarda bu bahçenin ortalık yerinde geyik ve yaban devesi ve dağ keçisi gibi hayvanatın mahall-i ikametini gördükten sonra o civardaki mandıraya girilir ki gûnagûn[1244] hayvanat sütleri füruht[1245] olunur. Bir fincanı kırk santime satılırsa da "Falan hayvanın sütüdür." diye verilen haberlerin sıdka[1246] mı yoksa kizbe[1247] mi ihtimali daha ziyade olduğu bilinemez. Mezkûr mandıra yanında merkebe karib[1248] cesamette bir koç görmüştüm ki tabii olarak dört boynuzluydu. Hemen yine bu mahalde ve yolun sağ tarafında ufacık bir akvaryum vardır ki tatlı su için dört ve deniz suyu için on havuzu bulunup türlü balıklar ve su hayvanlarıyla mâlâmâldırlar. Lakin bu akvaryumu Berlin Akvaryumu'na kıyas edebilmek asla kabil değildir. Berlin'deki akvaryum âdeta buradaki bahçenin ehemmiyet-i umumiyesine muadil[1249] bir cesamet[1250] ve ehemmiyeti haizdir. Hatta Trocadero Bahçesi'nde yapılmış olan bir akvaryum bile buradakinden daha pek büyük ve zengindir. Akvaryumun biraz daha ilerisinde mükemmel bir kahve ve lokanta bulunup mekûlat[1251] ve meşrubatın tarifesi de suret-i kat'iyede muayyendir ki fiyatça ehveniyeti[1252] pek çok adamları Boulogne Ormanı'nın lokantalarında taamdan caydırarak buraya celbeder. Mezkûr lokantanın karşısında haftada iki defa konserto icrası için bir de güzel müzika mahalli vardır. Lokantayı da ileriye geçince hemen bahçeye girilen yere karib olarak sağ tarafta köpeklerin dairesi görülür ki bir tarafı kurtların dairesi olup gerek sayd ü şikâr[1253] ve gerek çoban köpeklerinden bed'[1254] ile madamların kucaklarından düşürmedikleri yumruk gibi mini mini köpeklere varıncaya değin burada her nev'i mevcuttur.

[1238] sengistan: taşlık; kayalık
[1239] iltizam (et-): gerektirmek
[1240] mehib: heybetli
[1241] samia-hıraş (ol-): kulak tırmalamak
[1242] bade'z-zuhr: öğleden sonra
[1243] muhtefi: saklanmış
[1244] günagün: çeşit çeşit
[1245] füruht (olun-): satılmak
[1246] sıdk: doğru
[1247] kizb: yalan
[1248] karib: yakın
[1249] muadil: denk
[1250] cesamet: büyüklük
[1251] mekûlat: yiyecekler
[1252] ehveniyet: uygunluk
[1253] sayd ü şikâr: av
[1254] bed' (ile): başlayarak

Rivayete göre köpekler dairesinin zenginliği Avrupaca dahi meşhurmuş. Bu dairenin karşısında ufacık bir daire bulunup bir de kıraathane salonu vardır ki kitab-ı mevcudesi hep tarih-i tabiye[1255] dairdir. Paris'te neşrolunan matbuat-ı mevkute[1256] dahi tamamen bu kıraathanede mevcuttur. Nihayet biraz daha yürünerek evvelce haber vermiş olduğumuz memurîn dairesinin mukabiline gelindikte "serre" denilen kış bahçelerine gelinmiş olur ki bunların cesametleri ve muhtevi oldukları nebatatın çokluğu ve büyüklüğü gerçekten calib-i enzar-ı ehemmiyettir. İşte bu şoseyle bahçenin etrafını dolaşınca orta yerinde kalan kısmı Boulogne Ormanı'nın göllerinden ayrılıp gelen dereye güzergâh olup şurasında burasında irili ufaklı göller dahi peyda olmuştur ki onlar derununda türlü türlü su kuşları yüzerler, taayyüş[1257] ederler. Bu kuşların ikametgâhı olan kümeslerin üzerleri de kâmilen güvercinliktir. Bir adamın bahçeye duhulü için bir frank verilip, arabayla girmek isteyenler mevcut adamların her birisi için birer frangı verdikten maada araba için dahi üç frank duhuliye verirlerse de arabanın bu devre şosesinden harice çıkması memnudur.[1258] Fillere, develere filanlara binmek isteyen çoluktan çocuktan fil ve deve için yirmi beşer santim ücret alınır. Zira bunların sekizini onunu on beşini birden bindirirler. Deve kuşu ve zürafa ve yaban keçisi koşulu arabalara ikişer çocuk bindirilerek ellişer santim alınır. Yalnız başına midilli ve merkeplere binenlerden de ellişer santim istihsal olunur.

PARİS'TE DÖRDÜNCÜ GÜN*

Eylülün yirmi beşinci gününü teşkil eyleyen çarşamba günü bizim Paris'teki eyyam-ı ikametin[1259] dördüncüsüdür. Dünkü gün için kaydı lazım geldiği hâlde icraatı bugüne kaldığı için bugün yazmaya lüzum görülen ve bugünkü ahvalin en mühimi olan şey arkadaşım Madam Gülnar'ın validesi Paris'e gelmekte olduğu kaziyesidir. Bundan mukaddem dahi bi'l-münasebe haber vermiş olduğum veçhile Madam Gülnar'ın İskender Saşe namında dokuz yaşında bir oğlu olup za'f-ı hâli biraz ziyadece olmasından dolayı Fransa'nın Arcachon şehrine tebdil-i ab u havaya[1260] gönderilmesi mukarrermiş.[1261] Dünkü mektupları müteakiben bir de telgrafname alınarak bundan çocuğun büyük validesi kontese tevdien[1262] Paris tarikiyle hemen

[1255] tarih-i tabii: doğa tarihi
[1256] matbuat-ı mevkute: gazete ve dergiler
[1257] taayyüş (et-): yaşamak
[1258] memnu: yasak
[1259] eyyam-ı ikamet: ikamet günleri
* Metnin orijinalinde "dördüncü gün" yazılmış olsa da, verilen tarih 5. güne tekabül etmektedir.
[1260] tebdil-i ab u hava: hava ve su değişimi
[1261] mukarrer: kararlaştırılmış
[1262] tevdien: emanet edilerek

yola çıkarılmak üzere bulunduğu haber verilmesiyle arkadaşım Paris'te validesinin nazil olacağı hoteli bulmak merakına düşmüştü. Validesi her ne zaman Paris'e gelirse La Fayette Sokağı'nda bir hotele inip ondan başka hiçbir yere inmediğini katiyen bilirse de bu La Fayette Sokağı Haussmann Bulvarı'nın Büyük Opera arkasına isabet eden ucundan başlayıp Villette Kanalı'na kadar üç dört kilometre imtidat[1263] edegittiğinden hotelin ismi veyahut numarası belli olmayınca bulunabilmesi gerçekten müşküldü. Oğlu ile validesi Paris'e geldikleri hâlde buluşamamak, birleşememek gayr-ı kabil-i tecviz[1264] mevaddan[1265] olmasıyla arkadaşımın ziyadece merak ettiğini gördüğümden demiştim ki!

– Her zaman validenizin La Fayette Sokağı'na indiği gibi bu defa dahi oraya ineceği katiyen malumunuzsa indiği yerin ismini bilmediğimiz hâlde de bulabilmek muhal[1266] değildir. Çünkü öyle kontes mertebesinde muteber olan misafirin namı hotellerce kolay kolay feramuş[1267] edilemez. Validenizin Paris'e son seyahati ne zaman vuku bulmuştur?

– Geçen sene! Hem de üç dört hafta Paris'te kalmış olduğundan oturduğu yerde kendisini layıkıyla tanıtmış olduğunu umarım. Ondan evvel dahi yedi sekiz seneden beri her geldikçe validem oraya inerdi. Orası Paris'in en sakin ve sakit[1268] ve kendi hâlinde yaşayan yolculara mahsus bir muteber[1269] yeridir.

– O hâlde yarın bir araba tutup arabacıya tembih ederiz ki La Fayette Sokağı üzerinde hotel, pansiyon, devair-i mefruşe[1270] gibi misafir kabul eden ne kadar yer varsa bizi götürsün. Her girdiğimiz yerde validenizin ismini dermeyan ederek sorarız. Bulursak ne âlâ bulamazsak bir iki gün daha sabredip badehu bu taharriyi[1271] tekrar ederiz. O zamana kadar da valideniz gelmiş olacağından "filanca kontes burada mıdır?" diye soracağımız suallere daha doğru cevap alacağımız derkârdır.[1272]

– Fakat bu taharri sizi yarınki cevelanınızdan alıkoyacaktır.

– Hayır! Siz uykudan uyanıp hazırlanıncaya kadar ben sabah cevelanını bol bol icra ederim.

Dünkü gün vuku bulan şu müzakere ve kararın icrası bugüne kalmış olup bu sabah öyle sair günler gibi ale's-seher[1273] uykudan uyanmaya da

[1263] imtidat (edegit-): uzanıp gitmek
[1264] gayr-ı kabil-i tecviz: kabul olunamaz
[1265] mevad: hususlar
[1266] muhal: güç
[1267] feramuş (edil-): unutulmak
[1268] sakit: sessiz
[1269] muteber: itibarlı
[1270] devair-i mefruşe: dayalı döşeli daireler
[1271] taharri: araştırma
[1272] derkâr: açık
[1273] ale's-seher: seher vakti

muktedir olamadığımdan ve saat sekiz buçukta ancak hotelden dışarıya çıkabildiğimden on birde gelip arkadaşımı bulabilmek için nihayet iki buçuk saatlik bir cevelan icra edebilecektim. Bunun için tertip eylediğim pusula iktizasınca hotel kapısı önünde hiçbir vakit nadir olmayan arabalardan birisine râkiben Rivoli Caddesi tarikiyle kendimi "Hotel de Ville" denilen ve Paris'in umum devair-i belediyesi[1274] merci' ve merkezi olan şehremaneti dairesinin karşısındaki meydana ve oradan dahi Hotel de Ville Rıhtımı tarikiyle yine Seine Nehri hizasıyla dün gelmiş olduğum Dördüncü Henri Köprüsü'nün başına sevk ettirdim. Badehu arabadan inerek köprüden Saint Louis Adası'nın münteha-yı şark-ı cenubisine ve oradan şarap hali köşesini tutup nehrin karşı tarafına geçtim ki niyetim Saint Germain Bulvarı'nı gezmekti. Şarap hali köşesinden bulvar derununa girip garb-ı şimaliye doğru yürümeye başladım. Bu hâlde sol tarafımda büyücek bir kışla ve daha ötede ufarak bir kilise görerek ve Maubert Meydanı denilen ufak ve ziynetsiz bir meydandan geçerek hep bulvarın istikametiyle yürüye yürüye yine sol tarafımda Cluny Tiyatrosu'nu ve o nama mensup müzeyi ve biraz daha yukarıda Paris Mekteb-i Tıbbiye'sini haricen temaşa ede ede kat'-ı mesafe eyliyordum. Saint Germain Bulvarı'nın biraz daha yukarısında ve bir dar sokak derununda Saint Germain des Prés Pazarı olduğunu tertipnameye kaydetmiş olduğumdan sol tarafımdaki sokağa bükülüp bu sokağın murabba[1275] avlusuna girdiğim kapıdan çıkıp yolumun ilerisine devam ettim ki bu hâlde de Saint Germain des Prés denilen büyük kilise yolumun sağ tarafına düşerek onun da etrafını dolaştım.

Buraya kadar kat' eylediğim mesafe beni henüz yormamış idiyse de henüz yolumun daha ilerisi epeyce uzak olduğundan Saint Germain Kilisesi'nin önündeki peykelerden birisine oturup bermutat yorgunluk çıkarmaya mahsus sigaramı içtim ki böyle benim gibi cevelan erbabı için tamamıyla yorulduktan sonra dinlenmekte çendan[1276] fayda olmayıp henüz tamamıyla yorulmaksızın dinlenmek hususundaki menfaati bedihî ve aşikârdır.

Oturduğum yerden kalkarak hep şimal-i garbiye doğru yürümekte devam ettim ki bu hâlde Saint Germain Bulvarı'nı sağdan sola aykırılayan Saints-Pères Sokağı'na girdiğimde sağ taraftaki köşeden Charité hastahane-i cesimi kendisini göstererek bi't-tabii Saints-Pères Sokağı'na girdim. Mezkûr hastahanenin asıl cephe-i tûlanîsi bu sokağa nazırdır. Jacob Sokağı'na kadar imtidat eyleyen cebhe-i mezkûreyi baştan başa gezerek tamam hastahanenin karşısına düşen "Ponts et Chaussées" yani köprü ve şose mühendisliği

[1274] devair-i belediye: belediye binaları
[1275] murabba: kare
[1276] çendan: o kadar

mekteb-i âlîsini gözden geçirdikten sonra yine Saint Germain Bulvarı'na çıkarak yoluma devam eyledim. Bulvarın bundan yukarıya peyda eylediği büküntüyü dönerek sağ tarafımda Umur-ı Nafia ve Ticaret Nezareti dairesi görünmekle onun ale'd-devam açık olan avlusuna da girerek temaşamı bade'l-itmam[1277] yoluma devam eyledim ve Harbiye Nezareti dairesine kadar vardım ki mahall-i mezkûru bundan evvel dahi ziyaret eylemiş bulunduğumdan bugün Saint Germain Bulvarı cihetindeki cephesini gördükten maada Saint Dominique Sokağı'na da girerek o cihetteki cephe-i tûlaniyeyi ariz ve amik[1278] seyretmiş ve Palais Bourbon Meydanı tarikiyle meclis-i mebusan ve Hariciye Nezareti dairelerini de dolaşarak Concorde Köprüsü'nden geçip bu nama mensup olan meydana girmiştim.

Bundan evvel dahi bi'l-münasebe söylediğimi tahattur[1279] ediyorum ki seyyah kısmı göreceği mahalleri yalnız bir defacık görerek müşahedesi tekrar etmeyecek olursa ilk müşahedesindeki hayret o mahalli bihakkın tetebbua[1280] mani olur. İki ve hatta üç dört kere gördüğü mahallerse fikrinde ve nazarında güzelce yer tutarak âdeta o mahallerin alışkını olmuş hükmünü alır. Binaenaleyh bugün Harbiye ve Hariciye Nezaretleriyle parlamento dairesi etrafında tekrar dolaşmış olmaklığım bir zahmet-i zaide[1281] hükmünde kalmak şöyle dursun evvelki ziyaretlerimde noksan kalan cihetlerini de görüp ikmal etmekliğimi müstelzim olmuştur. Bundan sonra dahi bazı mahalleri böyle tekrar ziyaret etmekliğim vakidir ki yevmî[1282] cevelanlar nihayetinde "diğer defaki ziyaretlerimde ..." diye ita[1283] etmekte bulunduğum malumat-ı munzame[1284] işte böyle ikinci ve üçüncü defaki ziyaretlerimde müyesser olmuştur.

Bugünkü sabah cevelanım yalnız şu Saint Germain Bulvarı'nı boylu boyuna gezmekten ibaret kaldı. Çünkü saat on bire takarrüb[1285] etmiş olduğundan La Fayette Sokağı'na gitmek için ikametgâhımıza avdet lazım geldi. Orada arkadaşımı hazır buldum. Henüz sütlü kahvesini bile almamış idiyse de aradığımız yeri bulmak merakıyla kendisini böyle bir fedakârlığa mecbur görerek hemen yola çıkmak üzereydi. Ben gereği gibi acıkmış bulunduğumdan kuşluk vazifesinin icrasını teklif eyledimse de:

– Şu aradığımız yeri bulursak ikimiz birlikte kuşluk taamı için yine buraya geliriz. Ben de huzur ve istirahat-ı kalble taam etmiş olurum, deyince

[1277] bade'l-itmam: tamamladıktan sonra
[1278] ariz ve amik: etraflıca
[1279] tahattur (et-): hatırlamak
[1280] tetebbu: inceleme
[1281] zahmet-i zaide: gereksiz zahmet
[1282] yevmî: günlük
[1283] ita (et-): vermek
[1284] malumat-ı munzame: ilave bilgiler
[1285] takarrüb (et-): yaklaşmak

ısrar edemedim. Kapının önünde bulup bindiğimiz arabacıya:

– Arabacı! Saat hesabıyla biniyoruz. La Fayette Sokağı'nın alt başından üst başına kadar misafir kabul eden ne kadar yerler varsa her birine bizi uğratmalı. Aradığımız yer vardır, emrini verdik ki Paris arabacılarına emrin bu derecesi maa-ziyadetin[1286] kâfidir. İlk vardığımız hotelde:

– Geçen sene Rusya'dan Madam la Kontes falan namıyla buraya bir yolcu gelip üç dört hafta ikamet eylemiş olduğunu tahattur edebiliyor musunuz? tarzında irad eylediğimiz sualleri ondan sonra girdiğimiz yedi sekiz yerde daha irad eyliyor idiysek de cümlesinin müdürleri bir hayli düşünüp taşındıktan ve biraz da yolcuların ismini mübeyyin[1287] defteri karıştırdıktan sonra kemal-i teessüfle:

– Hayır mösyö! Böyle bir yolcuyu misafir eylemiş olduğumuzu tahattur edemiyoruz, cevabını veriyorlardı. Bu cevapların arkadaşımı ne kadar üzüntüye bıraktığı muhtac-ı tafsil değildir. Bir yandan dahi beni cevelanımdan, işimden gücümden alıkoyup yormakta bulunduğuna beyan-ı teessüf eyleyerek üzüntüsünü arttırıyordu. Bense şu caddeyi boylu boyuna yoklayıp misafirhanelerin her türlüsünden, cümlesinden cevap almayınca ümidimi kesmeyeceğimi beyanla arkadaşımı da ümitlendirmeye gayret eyliyordum.

Nihayet dokuzuncu onuncu yer olmak üzere büyücek bir hotele müracaat eyledik ki kapısının üzerine "Hotel de Famille" yani familyalar hoteli yazılmıştı. Bunu görünce arkadaşıma:

– Şu isim burasının validenize ikametgâh olmasına liyakatini gösteriyor, dediğimde Madam Gülnar epeyce müstehziyane[1288] bir tavırla:

– Siz Paris'te böyle güzel namlı yerlerin müsemmaları[1289] isimlerine mutabık[1290] çıkacağını umarsanız büyük hataya duçar olursunuz. İhtimale pek karibdir ki kapısından bakılması caiz olmayan müstekreh[1291] bir yere böyle güzel bir isim takılmış olsun, dediyse de müstekreh, gayr-ı müstekreh şu mahalle dahi başvurmak lazım geldiğinden içeriye girip sual-i mahudu[1292] irad eyledik. Hotelin müdürü henüz orta yaşına varmamış gereği gibi güzel ve prensese layık görülecek kadar süslü bir kadındı. Evvela arkadaşımı saniyen beni gayet nazikâne ve mütebessimane bir tavırla selamladıktan sonra bir yandan yazıhanesi üzerindeki kâğıtları karıştırıp bir yandan dahi!

– Evet madam! Evet mösyö! Geçen sene kontes hazretlerini misafir

[1286] maa-ziyadetin: fazlasıyla
[1287] mübeyyin: bildiren; gösteren
[1288] müstehziyane: alaycı
[1289] müsemma: anlam
[1290] mutabık: uygun; aynı
[1291] müstekreh: iğrenç
[1292] sual-i mahud: belli soru

etmiş olmaklığımız şerefi bu sene dahi tekrar ediyor. Kontes hazretlerinden demincek bir emir telgrafı aldım. İki oda tahsisini emrediyorlar, diye filvaki[1293] arayıp bulduğu telgrafnameyi Madam Gülnar'a irae[1294] ve ita eyledi. İmzası validesinin imzası olup fakat sipariş ettiği odaların iki olması biraz zihnini işgal eylemişti. Demişti ki:

– Acaba validem beraberinde başkalarını da mı getiriyor ki iki oda sipariş etmiş?

Bu suale hotel müdürü süslü madam bir tavr-ı müteaccibane[1295] iraesiyle cevap veremeyerek ben dedim ki:

– Besbelli valideniz burada sizi de bulacağından emin olduğu için iki oda sipariş etmiştir.

– Vakıa memleketimde benim Paris'te bulunduğumu biliyorlarsa da ikametgâhımı tasrih[1296] etmemiş olduğumdan validem beni nasıl bulabilecek ki benim için de oda sipariş edebilmiş olsun?

– Biz validenizin ikamet edeceği yeri nasıl bulmuşsak valideniz de sizi öyle bulabilir.

– Paris pek geniştir derler. Bize biraz da talih yardım ettiği için aradığımız yeri bulduk.

– Sefarethane vasıtasıyla valideniz dahi aradığına zafer-yab olabilirdi.

– Her neyse! Validem geldikten sonra dahi bize refakatte devam edeceksiniz ya?

– Bir mani olmadıktan ve valideniz tarafından da kabul edildikten sonra refakatte devamı şeref-i azam addeylerim.

– Sizin gibi bir arkadaşı validem maalmemnuniye kabul eder.

– Kabul olunamadığını suretteyse sizi validenizin eline teslim etmiş olmakla vazifemi itmam[1297] eylemiş sayılırım.

– Hayır hayır! Bize refakatte devam arzunuz kat'iyse müdire madama bir de sizin için oda sipariş ederek Hotel Dominisi'den buraya nakl-i mekân eyleyelim.

– Hay hay!

Bizim şu muhaveremizi[1298] dinleyen güzel ve süslü müdire netice-i kararımızı kemal-i beşaşetle[1299] istisvab[1300] ederek dedi ki:

– Valideniz kontes hazretlerinin asıl ikamet edecekleri yer bu hane

[1293] filvaki: gerçekten
[1294] irae (eyle-): göstermek
[1295] tavr-ı müteaccibane: şaşkın tavır
[1296] tasrih (et-): belirtmek
[1297] itmam (eyle-): tamamlamak
[1298] muhavere: konuşma
[1299] kemal-i beşaşet: güler yüzlülük
[1300] istisvab (et-): doğrulamak; beğenmek

değildir. Sokağın öbür tarafında bizim bir hanemiz daha vardır ki matluplarına[1301] asıl tevafuk edecek yer orasıdır. Orada da dört odalı bir daire boştur. Kontes hazretlerinin iki oda sipariş etmeleri şayet yanlarında başkaları dahi bulunduğu içinse odaların ikisi kendisine ve diğer ikisi size tutulmuş olarak emirleri tamamıyla icra edilmiş olur. Yok odanın birisini madam için sipariş eylemiş olup da o hâlde oda fazla kalacak olursa yine bir beis yoktur. Kontes hazretleri alışkın ve daimî misafirimizdir. Biz de boş kalacak odanın kirasını almamaya razı olarak sizi rahatsız etmemek için dairenize başka yolcu koymayız.

Madamın şu sözü hem gayet akılane hem de fevkalhad nazikâne olduğundan maa't-teşekkür kabul ettik. Fakat bugün için gidilecek ve görülecek yerlerimiz bulunduğundan hemen bugün tebdil-i mekân edemeyeceğimizi ve o işi yarına bırakmak lazım geleceğini söyledik. Müdür madam bunu da bi'l-kabul yarınki günden itibaren dört odalı daire bizim olacağına söz verdi. Memnunen çıkıp hotelimize gelerek filvaki pek de istirahat-i kalble[1302] kuşluk taamımızı icra eyledik.

Paris gibi büyük bir payitahtta gerek az vakit oturulsun ve gerek müddet-i medide ikamet edilsin aralıkta bir kere böyle ikametgâh tebdili şehrin tetebbuu nokta-i nazarınca gayet nafidir.[1303] Çünkü insan kendi ikametgâhı etrafını bi't-tabii her yerden daha çok görüp daha mükemmel öğrenir. Mesela biz Hotel Dominisi'nin kâin olduğu Castiglion Sokağı etrafını pekâlâ öğrenmiştik. Bir taraftan Concorde Meydanı ve Royal Sokağı ve Madeleine ve Capucinler Bulvarı ve diğer taraftan Opera Avenuesu ve Rivoli Sokağı aralarındaki kıtayı âdeta müddet-i medide ikamet eylediğimiz bir mahal olmak üzere öğrenmiş tanımıştık. Bu hâlde tebdil-i mekân kaziyesi[1304] ziyadesiyle intifamızı[1305] mucib[1305] olabilirdiyse de La Fayette Sokağı'nda Hotel de Famille, Paris'in şimal-i şarkisi köşesi demek olarak merkezden biraz baid olduğu için menfaat-i sahihemize tamamı tamamına tevafuk etmezdi. Eğer République Meydanı veyahut Bastille Meydanı taraflarına veya nehrin öte tarafında münasip bir yere nakl-i mekân etmiş olsaydık menfaatimize daha ziyade muvafık düşeceği derkârdı.

Kuşluk taamı esnasında bu meseleyi dermeyan ederek ikimizin de reyi bunun üzerinde müctemi[1307] oldu. Fakat arkadaşımızın validesi kontes cenapları bir kere âdet edindikleri şeyleri bir daha bozmamakta sabit efkâr-ı

[1301] matlup: istek; talep
[1302] istirahat-i kalb: gönül rahatlığı
[1303] nafi: faydalı
[1304] kaziye: mesele
[1305] intifa: faydalanma
[1306] mucip (ol-): sebep olmak
[1307] müctemi (ol-): birleşmek

metine erbabından bulundukları için onu reyinden çevirmek mümkün olamayacaktı.

Dün akşam Madam Gülnar ile bugün gezip görmeye karar verdiğimiz şeylerin birincisi "hipodrom" denilen at cambazhanesiydi. Fakat buraya gitmekliğimiz katiyen mukarrer değildi. Eğer validesinin ineceği hoteli arayıp bulabilirsek memnunen, münşerihen[1308] hipodroma gidecektik. Bulamadığımız surette arkadaşımın o üzüntüyle böyle eğlence mahallerine gidebilmesi bi'l-külliye meşkuk[1309] kalacaktı. Hamdolsun taharriyatımızın[1310] boşa çıkmamış olması hipodrom kararını mevki-i icraya koymaya teşvik eylediği gibi bu kararda arkadaşımız Doktor Boris Yanpolski dahi dâhil olduğundan esna-yı taamda o dahi gelip hele kontesin ineceği hoteli bulduğumuzu falanı anlattığımız zaman Paris'te yerlilerin bile biraz güç yapabilecekleri bu işteki muvaffakıyatımızı tebrik ederek artık hipodroma gitmek için hiçbir mani kalmadığını o ciddi tavırlı doktor dahi hükmeyledi.

Hipodrom denilen yer gayet vâsi bir at cambazhanesidir ki on bin seyirciyi def'aten istiaba[1311] kifayet eyleyebilecek vâsi bir tiyatrohane olup fakat bu seyirciler beyziü'ş-şekl[1312]olan binanın yalnız kenarlarında yapılmış olan birbirinden yüksek kerevetlerin üzerinde oturacaklarından orta yerde kalan vâsi yerde dahi kırk elli at birden alabildiğine icra-yı hüner edebilmeye kifayet eyler. Bu ortanın üzeri cam kaplıdır. Gündüzleri ber vech-i matlub[1313] aydınlık olup geceleriyse elektrik ziyasıyla tenvir[1314] edilir. Hatta kubbedeki camlar suhuletle[1315] kaldırılıp konulabilecek bir surette yapılmış olduklarından mevsim-i sayfda[1316] bu kubbe-i zücaciye[1317] kâmilen kaldırılıp açılırmış ki o zaman hipodrom kadim Romalıların üstü açık tiyatroları hâlini alırmış.

Bugün bizim bu temaşagâha gitmekliğimizi asıl icap eden şey orada Rusların millet şarkısı okunacağı ve General Skobelev'e* mahsus bir de büyük pandomima verileceği kaziyesi olmuştur. Fransa ile Rusya arasında bir takarrüb,[1318] bir itilaf[1319] husule getirilmeye çalışıldığı malum olup böyle şeylerde efkâr ve enzar-ı umumiyeyi celbeylemek dakayık-ı siyasiye[1320] mukteziyatındandır.[1321] Asıl teşvik Rusya hükûmeti tarafından icra edilerek

[1308] münşerihen: gönül rahatlığıyla
[1309] meşkuk: şüpheli
[1310] taharriyat: araştırmalar
[1311] istiab: içine alma
[1312] beyziü'ş-şekl: oval biçimli
[1313] ber vech-i matlub: istenildiği gibi
[1314] tenvir (edil-): aydınlatılmak
[1315] suhulet: kolaylık
[1316] mevsim-i sayf: yaz mevsimi
[1317] kubbe-i zücaciye: cam kubbe
* General Skobelev: 1843-1888 yılları arasında yaşamış Rus general Mihail Skobelev. [h.n.]
[1318] takarrüb: yakınlaşma
[1319] itilaf: uyum
[1320] dakayık-ı siyasiye: siyasetin incelikleri
[1321] mukteziyat: gereklilikler

Fransa hükûmetinin de istihsanı[1322] üzerine hipodrom idaresi küllî masarifi ihtiyar eyleyip Rusya köylülerine, kibarına, askerî zabitanına falana mahsus elbise ve esliha[1323] vesairenin aynını imal ettirmiş ve hatta Rusların istimal eyledikleri kızakları, hayvan takımlarını aynen celbettirmiştir. Okunacak Rus nağmeleri birkaç yüz adam tarafından okunacağı gibi kış mevsimlerinde Rus köylülerin "patinaj" usulüyle ayak kızağı kaymaları ve içki içmeleri ve hora oynamaları aynıyla taklit edildikten maada askerî geçit resmi icra olunarak bunda aynen Rus piyade ve süvari ve topçusunu takliden meydana bin kadar adam çıkarılacağı ilan olunmuştur.

İşte bu ahvalden dolayı o gün hipodrom hemen hınca hınç dolmuştu. Bir kere Paris'te ne kadar Rus varsa mecburî gibi bir surette oraya geldikleri gibi bunların her biri Fransız olan ehibba ve esdikasını[1324] da tabii celbeylemişlerdi. Hâlbuki böyle bir büyük oyun verildiği zaman İngiliz, Alman ve sair ecnebinin de neler olacağını görmek merak-ı mütecessisanesiyle temaşagâha can atacakları derkâr değil midir?

Paris'te büyük oyunların tarifatına dair pek çok şeyler okumuş bulunduğumdan böyle büyük bir oyunu ben de temaşa etmek arzusundaydım. Asıl arzum Opera Tiyatrosu gibi bir yerde verilen oyunları görmekken buna muvaffak olamadımsa da bugün hipodromdaki temaşamı da arzuma muvafık[1325] buldum.

Evvela on bin nefer seyirciyi bir yerde görmek temaşahanenin heybetini ziyadesiyle arttırmaktadır. Sâniyen oyunu oynayanların icabına göre hakikaten bin kişi derecesine varması emsalinin nadirce görüleceğini ister istemez hükmettirmektedir.

En evvel kadından erkekten en mahir hünerverler bir mükemmel at cambazlığı icra eylediler. Ejderha gibi atların alabildiğine koştukları hâlde üzerlerinde bulunan oyuncuların icra eyledikleri harekât yeryüzünde bile pek güçlükle yapılabilecek şeylerdendi. Fakat bu oyunları icra edenler beş altı atlıdan ibaret zannolunmamalıdır. Oyunların iktizasına göre atlılar miktarı arta arta bir aralık altmış kadarının birden icra-yı hüner eyledikleri görüldü. Onlardan sonra velosipedciler meydana çıktı ki muvazenet[1326] sanatında bunların gösterdikleri hünerler bilâ-mübalağa[1327] hayret-bahş-ı enzar-ı enam[1328] oluyorlardı. Velosipedcilerin muvazenesini muhafaza için manivela istimali mecburiyeti bunlarda görülmüyordu. Birkaç tanesi yek-

[1322] istihsan: hoşlanma
[1323] esliha: silahlar
[1324] ehibba ve esdika: dostlar
[1325] muvafık: uygun
[1326] muvazenet: denge
[1327] bilâ-mübalağa: abartmaksızın
[1328] hayret-bahş-ı enzar-ı enam (ol-): insanları şaşırtmak

diğerini kovalayıp yetiştikçe önündeki adamı aşağıya atarak onun arabasına kendisi sıçramak ve aşağıya atılan herif dahi atlayıp bunun omuzuna binmek tarzındaki harekâtla beraber yine muvazenenin kaybedilmemesi gözle görülmedikçe inanılabilecek ahvalden değildir.

Bir aralık ortaya büyücek bir hamam kubbesi kadar kuvvetli telden mamul bir kafes konuldu. Bu kafesin içinde bir beygir, bir kurt, bir de arslan getirilip bunları terbiye eden adam elinde bir kamçı olduğu hâlde içeriye girdi. Böyle beygir, merkep gibi, fil gibi hayvanata birçok hünerler icra ettirildiğini kaç kere görmüşsem de koca bir arslanın talimli bir köpek gibi oynatıldığını hiç görmemiştim. Homurtusu sâmia-hırâş-ı nâzırîn[1329] olan o dehşetli hayvan kendi mualliminin kamçısı önünde süt dökmüş kedi tabir-i kadimine tamamıyla muvafık bulunuyordu. Hayvanın bu derecelerde terbiye altına alınmasıyla beraber erbab-ı temaşanın muhafaza ve temini için şu tel kubbenin kurulmasına da ihtiyac-ı sahih vardı. Hatta bazı kere ziyadece sıçrayıp atladığı zaman demir kafese çarpan arslanın şiddet-i tesadümüyle[1330] koca kafes zangır zangır sallanıyordu.

Nihayet sıra Rus nağmelerine ve Skobelev oyunlarına geldi. Millî nağmeyi Rusların köylüleri kıyafetine girmiş olan iki yüz kadar adam icra eylediler ki Uppsala'da ve Norveç'te darü'l-maarif talebesi tarafından icra ve bizim tarafımızdan istimâ' olunan koroları andırıyordu. Vakıa şu teganninin ehemmiyeti, letafeti Norveç ve İsveç talebesinin koroları derecesine varamadığından bizce bir ehemmiyet-i fevkaladeyle telakki olunmuyor idiyse de bugünkü on bin kadar huzzar canibinden emsali görülmemiş bir şey olmak üzere telakki edilerek ziyadesiyle alkışlanıyordu.

Skobelev pandomimasını icra etmeleri bence dahi emsali hiç görülmemiş bir vak'a-i fevkalade hükmünü aldı. Köylü karısı, kızı ve fukara köylüler, çocuklar olmak üzere o vâsi meydan-ı temaşada iki yüze yakın adam ictima edip Rus zadegânı, generalleri, zabitanı efradı olmak üzere yedi sekiz yüzden mütecaviz adamla iki yüz kadar da beygir ve her takımıyla mükemmel iki de top çıkarıldı. Bu amed ü şüdde[1331] süvarilerin, topçuların alabildiklerine süratli koşumları ve piyadelerin harekât ve sekenatı gerçekten asakir-i muntazamaya benziyordu. Hatta General Skobelev'i selamlamak için toplar dahi endaht[1332] olunarak fakat tiyatro içini duman doldurmamak için bunlar bir terkib-i kimyevîyle[1333] patlatılıyordu.

Bade'z-zuhr saat bir buçukta başlayan bu oyunlar saat üç buçukta hi-

[1329] sâmia-hırâş-ı nâzırîn (ol-): izleyicilerin kulaklarını tırmalamak
[1330] şiddet-i tesadüm: çarpma şiddeti
[1331] amed ü şüd: gidiş geliş
[1332] endaht (olun-): atılmak
[1333] terkib-i kimyevî: kimyasal karışım

tam[1334] buldular. O akşam Chatalet Tiyatrosu'na gitmekliğimiz dahi mukarrerdi. Ama tiyatrohane binasını görmek için değil! Şair, müzikacı, elbiseci, falancı olarak dört beş adam bir yere toplanıp *Prens Soleil* yani güneş prensi namıyla bir oyun yapmışlar ve serginin küşadından[1335] beri Chatalet Tiyatrosu'nda her gece bu oyunu vermekte bulunmuşlar da bilmem kaç yüz defa oynadıkları hâlde yine her gece tiyatro hınca hınç doluyor ve oturacak yer bulunmuyor diye işittiğimiz sözler üzerine şu oyunu görmek merakına düşmüştük.

Tiyatro oyununa saat dokuz buçukta başlanacağından ve o zamana değin önümüzde dört beş saatlik bir vakit olduğundan bu zamanı ne yolda istimal[1336] edeceğimizi müzakereye giriştik. Madam Gülnar biraz Rus kilisesine uğramak azminde bulunduğunu dermeyan eyledi. Ben ise Paris'e vürudumun ilk günü görmüş bulunduğum Şark hamamında bir igtisal bir istihmam[1337] arzusundaydım. Chatalet Tiyatrosu'na girilecek biletleri Doktor Yanpolski'nin mübayaa[1338] etmesi mukarrerdi. Binaenaleyh tiyatrodan çıktıktan sonra akşam saat sekiz sularında taam için hotelde birleşmek kararıyla ben arkadaşlarımdan ayrılıp bir arabaya binerek Caumartin Sokağı'nın şimal cihetindeki ucuna karib bir yerde gördüğüm hamama gittim.

Bu hamamın sokaktan görünüşü hakikaten bizim Şark hamamlarını andıracak bir tarz-ı mimarî-i Şarki'de yapılmıştır. Fakat camekânı bizim hamamlara benzemez. Öyle orta yerleri kubbe ve etrafı hamama soyunacak adamların soyunmalarına mahsus setler ve onun üzeri bir kat şirvan suretinde olmayıp bir nev' vâsi ve mürtefi[1339] salondur ki soyunacak yerler dahi deniz hamamlarına yapılan ufacık bölmeler gibi "dolap" ıtlakına seza yerlerdendir. Tiyatrolarda loca açan memurlar gibi bir memur elindeki anahtarla bunları açar. Fakat müşteriye anahtar vermez. Kapıları içeriden itince kapanıp içeride bulunan adam bir adi sürme açar gibi suhuletle bunları açabilirse de dışarıya çıkıp da kapı hızlıca çekilerek kapanınca o anahtarcıyı celbetmeksizin bir daha açılamaz. Müşterilerin eşyasını sariklerden[1340] muhafaza mecburiyeti kapıların böyle yapılmasını icap eylemiştir.

Beş frank ücret-i duhuliye[1341] daha kapıdan girilirken verilir. İşte demek oluyor ki bade'l-istihmam[1342] hesap görmek âdeti de Şark usulüne taklit edilmemiştir. Soyunup hamama girildiği zaman bizim hamamlarda olduğu gibi evvela soğukluk denilen mahalle girilirse de orası bizim hamamların

[1334] hitam (bul-): bitmek
[1335] küşad: açılış
[1336] istimal (et-): kullanmak
[1337] igtisal/istihmam: yıkanma
[1338] mübayaa (et-): satın almak
[1339] mürtefi: yüksek
[1340] sarik: hırsız
[1341] ücret-i duhuliye: giriş ücreti
[1342] bade'l-istihmam: banyodan sonra

soğukluklarına benzemez. Sedirler, minderler, kanepeler, koltuklarla mefruş ve az sıcak bir salondur. Buradan dahi asıl hamama girilir ki işte orası bizim Şark hamamlarının aynıdır. Yani ortası göbek taşlı bir kubbe ve onun etrafında halvetler yapılmış olup her halvette de iki kurna ve her kurnada biri sıcak ve diğeri soğuk suya mahsus musluk vardır. Fakat kurnalar bizim hamamların kurnaları kadar büyük olmayıp arzı bizim hamam tasları kadar bir tasın girebilmesine ancak müsait ve tûlü onun iki misli kadar yalak gibi şeylerdir.

Şark hamamlarına tamamıyla müşabih olsun diye müşterilere birer de peştemal verilir. Tellak bile vardır ki bizim hamam keselerine müşabih[1343] şeylerle keselemeye gelir. Fakat hamamın harareti âdeta tahammül derecesinin fevkinde olduğu gibi bir de yanıma gelen tellak evvel-be-evvel peştemalin refini[1344] teklif edince bu teklif her iki cihetten bana mâlâyutak[1345] göründüğünden ilk cihet-i maniayı yani hamamın ziyade sıcaklığına adem-i tahammülümü[1346] dermeyanla keselenmek işini bertaraf eyledim. Menekşe kokulu bir nev' sarı sabunla başıma birkaç sabun sürünüp bir de sert yünlü bir bez parçasını lif makamında bi'l-istimal kendi kendimi pek âlâ yıkayabildim. Fakat müddet-i istihmam on dakika kadar ya imtidat etti ya etmedi. Terlemeksizin hamamdan çıkmak bence mukarrer olduğundan kararımı icraya da muvaffak oldum. Çünkü buraların havasına alışkın olmadığımız gibi o gün soğuk da kendisini epeyce hissettiriyordu. Böyle kırk dereceye karib bir hararet içinde terledikten sonra dışarıya çıktığım zaman kendimi müdafaa edemem de bir hastalığa duçar olurum diye korkmuştum.

Hamamdan çıktığımda henüz akşam olmamış bulunduğundan mektup yoklamak için Louvre Sokağı nihayetindeki postahane-i merkezîye bir baş vurmak istedim. Caumartin Sokağı'nı geçip Madeleine ve Petits Champs tarikiyle postahaneye kadar gitmek epeyce uzacak bir yol teşkil ediyor idiyse de üşümemek için sıkıca yürümüş olduğumdan bugün zaten yorulacak derecede piyade cevelan edememiş bulunduğumdan şu yolları gözüme kestirip yürüdüm. Petits Champs Sokağı'nı Kütübhane-i Kebir mukabiline kadar kat' eylediğimde Avrupaca emsali nadir bulunan şu kütüphaneyi hiç olmazsa bir tavaf için sol tarafa bükülüp Richelieu Sokağı'na girdim ve kütüphanenin köşesine kadar bu sokaktan yürüyerek badehu sağa bükülüp Vivienne Sokağı'na geldim ki bu sokağı da tekrar Petits Champs Sokağı'na vasıl oluncaya kadar yürüdükten sonra karşıma Palais Royal çıktı. Bir de

[1343] müşabih: benzer
[1344] ref: kaldırma
[1345] mâlâyutak: kabul edilemez
[1346] adem-i tahammül: dayanamama

onun etrafını dolaşmaya davrandığımda Fransız Bankası'nı tahattur[1347] eyleyerek hazır ikisinin de haricen ve dâhilen görülebileceği şu zamandan bi'l-istifade evvela Fransız Bankası'na başvurup gişeler salonunu ve haricen binayı seyrettim. Oradan çıktıktan sonra Palais Royal Bahçesi'ne girip bahçe etrafındaki mağazaları kâmilen dolaştım. Semt-i cenubisine geldiğimde Fransa'nın şura-yı devlet dairesi altına yol veren kemerlerden geçip sağ tarafıma isabet eyleyen Fransız Tiyatrosu'nu da hariçten temaşa eyledim ki şu hâlde vasıl olmuş bulunduğum Palais Royal Meydanı ilk defa ziyaret eylediğim yerlerden olmayıp şimdiye değin birkaç defa başvurmuştum. Yol epeyce uzanmış idiyse de hamamın vücuduma verdiği rahat tesiratından mıdır nedir hiç yorulmamış bulunduğumdan Palais Royal'in arka tarafını da göreyim diye Valois Sokağı'na da girerek tekrar Fransız Bankası'na çıktım ve bankanın cenup dıl'ını sol tarafıma alarak Coquiliere Sokağı'na girdim ki bu sokağın Louvre Caddesi'ne vasıl olmazdan teşkil eylediği müselles[1348] tarikiyle çarçabuk posta idare-i merkeziyesine vardım. Ne kadar da isabet etmişim. Postada birkaç paket gazete ve iki mektup bularak ziyadesiyle sevindim.

Postahaneden çıktığım zaman artık güneş gurub etmiş ve akşam hulûl[1349] eylemişti. Yorulmuş olduğum için değil hotele bir an evvel varıp aldığım kâğıtları okumak gayretiyle postahane önünden bir arabaya râkib oldum ki arabacı beni Castiglione Sokağı'na götürmek için yine Petits Champs Sokağı'nı tutmuştu. Bu hâlde Kütübhane-i Kebir'in cenup tarafından bir defa daha temaşasıyla ve Palais Vendôme tarikiyle hotele gelip odama girerek hemen mektuplarımı okumaya koyuldum.

Cevdet'in yazdığı mektuplarda İstanbul'daki işlerimize dair güzel havadisler bulunarak memnun oluyordum. Gazetelerin de yalnız havadis-i dâhiliyesini[1350] okuyup artık gereği gibi özlemeye başlamış bulunduğum vatan iştiyakının bu havadislerle tezayüd[1351] ettiğini hissederek bir an evvel avdet suretlerini de zihnimden geçiriyordum. Bu dalgınlığımın ne kadar sürdüğünü tahmin edemem. Nihayet duhul istizanı[1352] için kapımın dık olunması beni ikaz eyledi. "Antre!" müsaadesini verdiğimde içeriye Doktor Yanpolski girdi. Tiyatroya gitmek için ancak yemek yiyecek kadar zamanımız bulunduğunu ihtar etmesiyle hemen yemek salonuna inip Madam Gülnar'ı da orada bulduk. İstihmam eylediğim hamamın ahvaline ve İstanbul'dan aldığım havadise dair güzel bir musahabeyle taam ettik ki Şark hamamının kadınlara mahsus bir kısmı olup hatta derununa girilecek kapısının bile başka olması tamam İstanbul'un kadınlar hamamını andırdığını beyan ey-

[1347] tahattur (eyle-) hatırlamak
[1348] müselles: üçgen
[1349] hulûl (eyle-): gelmek
[1350] havadis-i dâhiliye: iç, yerel haberler
[1351] tezayüd (et-): artmak
[1352] istizan: izin alma

lediğim zaman Madam Gülnar bir fırsat düşürürse bu hamama gideceğini beyan derecesinde heveslendi.

Hotelden çıktıktan sonra bindiğimiz araba bizi doğruca Chatalet Tiyatrosu'na götürdü. Bu azimette yolumuz yine Rivoli Sokağı olup Cité Adası mukabilinde sol tarafa bükülerek vasıl bulunan Châtelet Meydanı'nın şark cihetinde Opera Comique ve garp cihetinde Chatalet Tiyatroları bina olunmuştur. Bu tiyatro Paris'in en ziyade hatırı sayılan tiyatrolarındandır. Binası da hakikaten âsâr-ı muazzama-i mimariyeden[1353] addolunur. Haricen birbiri üzerine iki katlı kemerleri ve onun üzerinde teşekkül eyleyen önü siperli vâsi terasası ve terasanın da üzerinden tereffu eyleyen beşik örtüsü resminde damı cephe cihetinden bu tiyatroya âdeta bir ma'bed-i azim sureti verir. Tiyatronun karşısında güzel bir sütun vardır ki kürsüsü gayet musanna[1354] bir çeşme olup arslanlar ağzından harıl harıl sular akar. Bu çeşmeye "Fontaine de Victorie" derler. Sebeb-i tesmiyesi[1355] de yirmi iki metre irtifaı olan çeşme sütununun tepesine konulmuş olan victorie yani zafer heykelidir. Bir tarafta Chatalet Tiyatrosu ve onun karşısında Opera Comique Tiyatrosu ve bunların mukabilinde[1356] mukavelat muharrirlerine[1357] mahsus olan daire-i cesimeyle[1358] sair ebniye-i azime Chatalet Meydanı'nı pek güzel tezyin ederlerse de tezyinat-ı mimariyenin azamı yine Chatalet Tiyatrosu addolunur. Salonu ve saha-i temaşası gayet vâsi olup temaşagâhın makine ve edevat-ı sairesi pek mükemmel bulunduğundan saha-i temaşa hemen bir anda ve huzurun gözü önünde tebdil[1359] ediliverir. Yaz mevsimlerinde izdihamdan ve tenvir[1360] için kullanılan gazların kesretinden dolayı hâsıl olan takat-güdaz[1361] harareti men için büyük salonun kubbesi açılarak hipodrom cambazhanesi gibi bu tiyatrohane dahi ferahlandırılabilmekteymiş.

Bizim Doktor Boris Yanpolski dostumuz eski arkadaşımız Madam Krelemberg'den biraz daha ziyadece hesabî ve mutasarrıf[1362] olduğundan ve kendi rivayetine göre daha muteberce bir bilet bulamadığından bize öyle bir mahal için bilet almış ki oturanların senayı[1363] görmeleri âdeta muhaldir.[1364] Vakıa senanın tamam karşı tarafı olması matluba muvafıktır. Zira tiyatrolarda sağ ve sol cenahlarda oturanlar o taraflar kulislerine takarrüb eden oyuncuları göremedikleri hâlde senanın tamam karşısında oturanlar

[1353] âsâr-ı muazzama-i mimariye: büyük mimari eserler
[1354] musanna: süslü; sanatlı
[1355] sebeb-i tesmiye: isim verilme sebebi
[1356] mukabil: karşı
[1357] mukavelat muharriri: noter
[1358] daire-i cesime: büyük bina
[1359] tebdil (edil-): değiştirilmek
[1360] tenvir: aydınlatma
[1361] takat-güdaz: dayanılmaz
[1362] mutasarrıf: tutumlu
[1363] sena: sahne
[1364] muhal: imkânsız

saha-i mezkûrenin her köşesinde bucağında icra olunan ahvali görebilirler. Ancak bize isticar olunan yer birinci kat localarının ta altına sokulmuş olduğundan orada dosdoğru oturulsa oyuncular yalnız dizlerine kadar görülebilip eğilerek bakıldığı zaman dahi yüzlerini görebilmek pek de müyesser olamaz.

Ya ne kadar da kalabalık! Tiyatro âdeta hıncahınç dolmuş! Yüzlerce defa icra edilmiş bulunan bir oyuna hâlâ bu kadar da rağbet edilmesi şayan-ı istigrab[1365] değil midir?

Oyuna başlandıkta bizde üç dört sıra ileride bir iskemlenin boş kaldığını gördüm. Artık durmak olur mu? Herçi-bâd-âbâdı[1366] göze alarak kalkıp oraya kadar ilerledim. Orada doğru oturduğum hâlde saha-i temaşanın nısfına[1367] kadarı gözükebiliyordu. Biraz eğilirsem tiyatronun kubbesine kadar her tarafını görebiliyordum. Oyuna başlandı biz de temaşaya başladık. Derken memur gelip bize kendi yerimize rücû lüzumunu beyan etmesin mi?

Bu yerin sahibi olup olmadığını sordum. Sahibi yoksa da aldığım bilet evvelce kendi gösterdiği iskemlede oturmayı mecburiyet tahtında bulundurduğunu söyledi. Şu sahipsiz yerde oturmaklığım için daha miktar para vermek lazım gelirse vereceğimi beyanla biletini getirmesini ve mübahaseyi uzatıp gerek beni gerek sair erbab-ı temaşayı rahatsız etmemesini rica eyledim. Nazik Fransız muvafakat tavrıyla bizi selamlayıp gitti. Bilet satılan mahaller kapandığı için mi yoksa benden fazla para istemeye hak bulamadığı için mi her ne içinse bir daha gelemedi.

Oynanan Prens Soleil oyununun mahiyeti güya bir vakit Hindistan'dan İsveç'e sefaretle gelmiş olan bir prensle İsveçli bir büyük kız muaşaka[1368] ederek badehu prensin memleketine celp olunması üzerine kızın da aşkını takip eylemesinden ibarettir. Prensin yanında birkaç Hint ve Çin hükeması ve kızın yanında anası babasıyla birkaç akıl kâhyası ve bazı asdikası[1369] bulunuyor. Vakıa Cebel-i Tarık Boğazı ve Mısır ve Hindistan'ca birtakım mevakie taalluk[1370] peyda ederek işin içine medeni ve vahşi birçok adamlar girişiyor. Ekserisi erbab-ı temaşayı kahkahalarla kırıp geçirecek surette tuhaf ve birtakım cihetleri müteellim[1371] edecek kadar müessir vukuat tasvir olunuyor. Lakin saha-i temaşa bazı kere o kadar kalabalık oluyor ve bahusus koskocaman bir köşkün çatır patır yıkılması ve bir merdivenden beş on kişinin birden tekerlenmesi gibi patırtılar, gürültüler o kadar büyüyor ki erbab-ı temaşa vukuatın ne suret peyda eylediğini anlayamayarak mütehayyir[1372]

[1365] şayan-ı istigrab: şaşırtıcı
[1366] herçi-bâd-âbâd: ne olursa olsun
[1367] nısf: yarı
[1368] muaşaka (et-): âşık olmak
[1369] asdika: dostlar
[1370] taalluk: alaka
[1371] müteellim (et-): üzmek
[1372] mütehayyir (kal-): şaşırmak

kalıyor. Opera ve operet ve balet tarzında yapılan ve bahusus bu Prens Soleil oyunu gibi her şeyden karışık, muğlak ve girift yollarda tertip edilen oyunların hîn-i temaşasında[1373] güzelce anlaşılabilmek için evvela kitabını okuyup badehu tiyatroya gitmek veyahut oyunu bu surette tetebbu eylemiş bir zata arkadaş olmak lazım gelir. Biz bu akşam bu suretlerin ikisinden de mahrum olduğumuzdan oyunun mahiyetini tamamıyla anlayamadık. Hele iki arkadaşım hiçbir şey görememişlerdi. Onların oturdukları yerden oyuncuların yalnız ayakları görünüp bir de sesleri işitiliyordu. İşitilen sözlerin onda ikisi bile anlaşılamıyordu. Çünkü koca salonun bir tarafından diğer tarafına söz işittirmek zaten müşkilattan olup kalabalık bu dereceye vardıktan sonra da bir kere peyda olan kahkaha sözleri değil a müzikayı dahi istimâ'a[1374] mani oluyordu.

Hatta oyunun sülsanından[1375] sonra arkadaşlarımız hitamını da bekleyemeyerek avdete[1376] kıyam eylediler. Kendileri şu tiyatro eğlencesinden hiç memnun kalmamıştılar. Dün akşamki çalgılı kahve derecesinde olsun bir haz alamamıştılar. Ben onlar kadar ziyanlı olmayıp hiç olmazsa oyuncuların etvar ve evzaında[1377] bir büyük maharete delalet eyleyen tebeddülatı[1378] tetebbuyla epeyce müstefit[1379] oluyordum. İlk oynandığı gün bile kim bilir kaç defa meşkten sonra enzar-ı umumiye pişgâhına[1380] çıkmak tiyatro sanatı muktezasından[1381] olup hele bir oyun yüzlerce defa oynandıkta oyunculardan her biri kendi vazifelerini fevk-i mayetesavver[1382] pişirmiş, ikmal etmiş olacakları derkâr bulunmasıyla işte bu dakikayı[1383] teemmül[1384] ederek epeyce müstefit oluyordum. Ancak arkadaşlarımızdan ikisi hoşnut kalamayıp da avdeti icbar[1385] edince muhalefete muktedir olamadım. Herhâlde son perdeden evvel tiyatroyu terk ederek ikametgâhımıza avdet emrinde arkadaşlarıma tebaiyet[1386] mecburiyetinde bulundum.

Bu akşam hotelimize avdet eylediğimiz zaman henüz nısf-ı leyl[1387] hulûl etmemişti. Fakat Madam Gülnar zaten uzunca yorgunluklara gayr-ı mütehammil[1388] olup bugünkü yorgunlukları âdeta şikâyete layık bir derece-i zaidede[1389] bulmaktaydı. Bense bugün sair günler derecesinde yorulmamış

1373 hîn-i temaşa: izleme esnası, zamanı
1374 istimâ': işitme
1375 sülsan: üçte iki
1376 avdet: geri dönme
1377 etvar ve evza: tavırlar ve davranışlar
1378 tebdilat: değişiklik
1379 müstefit (ol-): faydalanmak
1380 pişgâh: ön
1381 mukteza: gerek
1382 fevk-i mayetesavver: tasavvurun üstünde
1383 dakika: incelik
1384 teemmül (et-): düşünmek
1385 icbar (et-): zorlamak
1386 tebaiyet: uyma
1387 nısf-ı leyl: gece yarısı
1388 gayr-ı mütehammil: dayanıksız
1389 derece-i zaide: fazla derece

olduğumdan ertesi sabah için mükemmel bir cevelan yapmak kararıyla hemen yatağa girip uykuyu davet için cebr-i nefs eyledim.

Bugün müşahede eylediğimi esna-yı cevelanımda haber verdiğim mahallerin bazılarına dair ber vech-i âtî[1390] birer fıkra-i müstakileyle izahat vereceğim. Ancak bunların birtakımı bugünden evvel dahi ziyaret eylediğim yerlerden olup birtakımıysa bugünden sonra ve bilhassa yarın tekrar başvurduğum yerlerden bulunmasıyla ita-yı malumat hususunda bazı kere birkaç gün tehir[1391] ve bazı kere takdim[1392] vukuundan dolayı kârilerimin affını rica eylerim. Bu fıkarat-ı mahsusada verilecek malumatı yalnız müşahede derecesine hasreylemek lazım gelse fıkarat-ı mezkûrenin her gün tekrar etmesi ve bir şeye ait olan malumatın parça parça birkaç yerde yazılması lazım gelip bundaki intizamsızlıksa külfet-i izahtan varestedir.

CLUNY MÜZESİ – Bugünkü cevelanımda benim yaptığım gibi Saint Germain Bulvarı'nı şarktan garba doğru seyr ü temaşa eyleyen adam Saint Michel Bulvarı'yla Saint Germain'in tekatu[1393] eyledikleri köşeye vardığı zaman sol tarafta peyda olan ufarak ve fakat birçok kolonlarla, heykellerle müzeyyen bahçeyi görünce hah u nâ-hah[1394] durup o cihete dönerek temaşa eyler. Bu bahçenin arka tarafında bir şekil ve suret-i acibede gayet âlî bir bina dahi müteakıben calib-i nazar-ı tecessüs[1395] olur ki binanın gotik tarz-ı mimarîsinde yapılmasından dolayı müselles şekline karib[1396] büyücek kemerleri ve pencereleri Paris'in ebniye-i sairesine benzemeyerek hele yüksecik bir kulesi bu binanın başlı başına bir antika olduğunu anlatır. Sabahleyin tertip pusulasını yaptığım esnada yalnız planıma müracaat etmeyip de rehber-i seyyahîne dahi danışmış olsaydım bugün bina-yı mezkûru Saint Germain Bulvarı üzerinden sadece temaşayla iktifa edemeyerek elbette ebniye-i saire hakkında yaptığım gibi hiç olmazsa haricen etrafını tavaf eder hatta derununa da girerdim. Rehbere müracaatım ikinci sabah icra eylediğim taharriyat[1397] ve tetebbuat[1398] esnasında vuku bularak mevki-i mezkûrun ehemmiyetini görünce ertesi gün Sergi-i Umumi'ye gitmek için yine bugünkü gibi nehrin sol tarafını bi't-tercih şu Cluny Müzesi'nin temaşasını itmama[1399] muvaffak olabildim. Bina-yı mezkûrun bahçe ciheti Saint Germain Bulvarı'na nazır olduğu gibi yine bahçenin bir kısmı Saint Michel Bulvarı tarafına da dolaşıp uzanır. Asıl bina Sommerard Sokağı tarafında kalır ki bu

[1390] ber vech-i âtî: aşağıda
[1391] tehir: sonraya bırakma
[1392] takdim: öne alına
[1393] tekatu (eyle-): kesişmek
[1394] hah u nâ-hah: ister istemez
[1395] calib-i nazar-ı tecessüs (ol-): dikkatini çekmek
[1396] karib: yakın
[1397] taharriyat: araştırmalar
[1398] tetebbuat: incelemeler
[1399] itmam: tamamlama

binanın kıdemine[1400] ve cesamet ve letafetine hürmeten mezkûr Sommerard Sokağı'nın bir hatt-ı müstakim[1401] üzere tesviyesi[1402] maksadından da vazgeçilmiştir. Asıl binanın medhali[1403] de bu sokak cihetindedir. Rivayete göre Fransa'nın namı henüz "Gaul" olarak Roma devletine tâbi bulunduğu esnada bazı Romalı imparatorlar Paris'e gelip ikamet eylediklerinden bunlardan Constantius Chlorus* 292 sene-i miladiyesinde ikametgâh olmak üzere şu müzenin bulunduğu mahalle bir saray yaptırmış ve muahharen 360 senesinde Julian** Roma imparatoru olduğu zaman işte bu saray dâhilinde kendisini alkışlatmıştır. Gauller Roma tâbiiyetinden çıkıp ilk Fransız krallığı teşekkül eylediği zaman birinci krallar Cité Adası dâhilinde ve şimdiki adliye dairesinin yerinde ilk sarayı bina etmezden evvel işte bu mahaldeki Roma imparatorları ikametgâhında oturmuşlardır. Miladın on ikinci asrın nihayetlerine doğru saray-ı mezkûr cesamet ve mamuriyet-i kadimesini[1404] muhafaza eylemiş. Ondan sonra haraba yüz tutup 1340 sene-i miladiyesinde meşhur Cluny Manastırı papazları bu harap binayı mübayaa[1405] etmişler ve yavaş yavaş tecdiden[1406] inşaya başlayıp on altıncı asr-ı miladiye kadar hitam-ı tecdidine muvaffak olmuşlardır. Eğer bu tamir ve tecdid müyesser olmasaymış bina-yı mezkûrun tarz-ı kadimi alâ-kadrü'l-imkân[1407] muhafaza edilemeyecekmiş. 1793 senesinde Fransa'nın tebeddülat-ı esasiyesi esnasında papaz takımı elindeki imkân kâmilen müsadere[1408] olunarak emlak-i umumiye[1409] idadına ithal[1410] edildikleri sırada ebniye-i mezkûre dahi zapt olunup 1833 senesinde Alexandre du Sommerard*** nam meşhur ilm-i âsâr-ı atîka[1411] fazılının eline geçmiş ve mumaileyh[1412] her tarafta keşfettiği veyahut mübadele[1413] ve mübayaa suretiyle ele geçirdiği âsâr-ı atikayı burada cem'e başlayıp on sene zarfında müzesini o kadar zenginleştirmiş ki 1842 senesinde vefat eylediği zaman bu müze Fransa hükûmeti tarafından bi'l-mübayaa umumi müzeler sırasına konulmaya layık görülmüştür. O zamana kadar eski Romalı binasından kalma hamamlar dairesi hâlâ Paris şehremanetine ait emlak-i umumiyeden madut olup hükûmet Sommerard Müzesi'ni

[1400] kıdem: eskilik
[1401] hatt-ı müstakim: düz çizgi
[1402] tesviye: düzenlenme
[1403] medhal: giriş
* Constantius Chlorus: 250-306 yılları arasında yaşamış Roma imparatorudur. [h.n.]
** Julian: 331-363 yılları arasında yaşamış Roma imparatoru, filozof ve yazar. [h.n.]
[1404] mamuriyet-i kadime: eski bakımlılık
[1405] mübayaa (et-): satın almak
[1406] tecdiden: yeniden
[1407] alâ-kadrü'l-imkân: olabildiği kadar
[1408] müsadere (olun-): zapt edilmek; elinden alınmak
[1409] emlak-i umumiye: kamu malları
[1410] ithal (edil-): dâhil edilmek
*** Alewandre du Sommerard (1779-1842): Fransız arkeolog, koleksiyoncu [ed.n.]
[1411] ilm-i âsâr-ı atîka: antikacılık
[1412] mumaileyh: adı geçen kişi
[1413] mübadele: değiş tokuş

mübayaa eylediği zaman Paris şehremaneti zikrolunan hamamlar dairesini de teberruan[1414] terkederek müzeye katılmıştır. Şimdiki hâlde bu hamamlar dairesine "thermes" ve binanın aksam-ı mütebakiyesine[1415] "Cluny Hoteli" denilip umumuna birden "Cluny Müzesi" tabir olunur. Hotel denilen aksam-ı asliyenin[1416] iki cenahı gayet cesim ve haçvari bir taksimle münkasım pencerelerle müzeyyen olup pencere altları ve araları taştan mamul ve mahkûk bir nev' kısa ve kalınca parmaklıklarla ve sair bin türlü taştan mahkûkatla o kadar müzeyyendir ki hakikaten Romalılar gibi bir millet-i kaviyenin[1417] imparatorlarına layık olmak üzere yapıldığı aşikâre görülüp anlaşılır. Cephenin sol tarafındaki iki kavsparenin[1418] yekdiğerini tekatuundan[1419] müteşekkil gotik usulündeki dört kemer olur olmaz ebniye-i kadimede emsaline tesadüf edilmeyen nüsah-i nefise-i mimariyeden addolunur. Thermes denilen hamam dairesi bizim bu tarafların kadim hamamlarında görülen surette yüksek kemerler ve kubbelerle müteşekkil bir büyük salon vücuda getirmiştir ki zaten bizim hamamlara "Roma hamamları" denilerek yeni yapılanlar bile eskilerini takliden yapıldıklarından bir Şarklı bu hamamı haricen bile temaşa etse kadimden kalma hamam olduğunu anlayabileceği gibi hele dâhiline ilk nazar-ı dikkati atfeder etmez bir hamam harabesi olduğunu derhâl hükmeder. Bu hamam dairesi binanın tamam Saint Michel Bulvarı'na nazır olan cephenin bahçeye karib olan köşesindedir. Bu hamam dairesinin ne kadar sağlam yapılmış olduğunu bizim gibi fenn-i mimariye vukufu olmayanlara anlatmak için Cluny Müzesi'ne mahsus olan tarifnamede ihtar olunur ki bunca asırlar mezkûr hamam dairesi tamirsiz kalarak hâlbuki kubbeleri üzerine bir de bahçe inşa edilmişken bu bahçeler için kubbelere yığılan toprak ve dökülen sulardan mütehasıl rutubet şu binayı yıkmaya muktedir olamamıştır. İkinci ziyaretimde Sommerard Sokağı'ndaki medhalinden girerek hemen kapının sol tarafındaki kapıcı dairesinden bir de tarifnamesini mübayaa eyledim ki gayr-ı mücelledi[1420] dört ve mücelledi beş franka verilir mükemmel musavver[1421] bir kitap olup müzeye dair ahval-i tarihiyeyi ve müze salonlarında mevcut âsâr-ı atikayı[1422] mükemmelen tarif eyler. Ancak burayı ziyaretim daha evvel Louvre Müzesi'ni ziyaretten sonra vuku bulmuş olduğu cihetle girip çıkmış olduğum salonlarda neler gördüğümü tarif lazım gelirse belki kitaptan alacağım malumatı yazabilirsem de hakikatte doğruyu söylemiş olamayıp yalan söylemiş olurum. İki katlı olan

[1414] teberruan: bağış yoluyla
[1415] aksam-ı mütebakiye: geri kalan kısımları
[1416] aksam-ı asliye: asıl kısımlar
[1417] millet-i kaviye: güçlü millet
[1418] kavspare: küçük yay
[1419] tekatu: kesme
[1420] gayr-ı mücelled: ciltsiz
[1421] musavver: resimli
[1422] âsâr-ı atika: eski eserler

bu binanın yirmiden mütecaviz salonları vardır ki bazıları şimdiye kadar gördüğüm müzelerin salonlarından en büyüktür. Tarifnamesinde beyan olunduğuna göre bu salonlarda mevcut âsâr-ı atikanın mikdar-ı umumisi[1423] on bir bini tecavüz etmektedir. Bunlarsa mermer, alçı, ağaç, tunç gibi şeylerden mamul heykeller tunç ve kurşun ve bakırdan mamul vazolar ve evani-i beytiye[1424] ve aglebi[1425] ağaçtan mamul kadim sandalyeler, dolaplar, masalar, birtakım kadim silahlar, hayvan takımları, arabalar, kızaklar ve çömlekçiliğe ve tabak ve çiniye müteallik eşya ve kilim ve mensucat-ı kadime gibi şeyler olduklarından şöyle edna[1426] mertebe gözden geçirilmeleri birkaç gün temaşada devama mütevakkıftır.[1427] İnsan muktedir olabilip de bu müzenin tarifnamesini tercüme ve tab' etmelidir ki Paris'in nev-umma[1428] haricî bir mahallinde bulunmasıyla âsâr-ı atika zenginliğince pek çok büyük payitahtlar müzesine nasıl faik olduğu ve kadirşinasanın ne gibi eşyaya kadar kemal-i ehemmiyetle muhafaza eyledikleri görülsün ve şaşılsın! Bugün müzeyi haricen Saint Germain Bulvarı'ndan beş altı dakika ve diğer gün hem haricen hem dâhilen nihayet yirmi dakika kadar temaşa ve ehemm-i müşahedatını[1429] zapt ve hıfzla ancak bu kadar tarifine muktedir olabilirim.

MEKTEB-İ TIBBİYE – Saint Germain Bulvarı'nı tezyin eyleyen ebniye-i azimenin birisi de Mekteb-i Tıbbiye'dir. Bir müsellesi nâkıs yahut muayyen şeklinde vâsi bir arsa üzerine mebni olup cephesi Saint Germain Bulvarı üzerine isabet etmekteyse de arka cephesi dahi işbu ön cephe derecesinde mühim olup büyük avluya da arka cihetinden girilir. Bu bina 1769 senesinden 1776 senesine kadar inşa edilerek fakat elyevm Saint Germain Bulvarı üzerinde nazar-rübâ[1430] olan cephe bu geçen senelerde yeni yaptırılmış ve henüz hitama isal[1431] edilmiştir. Binanın tarz-ı mimarîsi bir suret-i mahlutada[1432] olup fakat esasen iki katlı bir bina olduğu hâlde heybet-i hariciyesi Cité Cezıresi'ndeki adliye dairesini andırır. Bulvarın arka cihetindeki cepheden büyük avluya giren kapıdan bakılacak olursa iki sıra sütunlarla müzeyyen gayet güzel bir geçit görülür ki bu avluya nev-umma bizim şark taraflarının medreseleri gibi bir suret kesbettirir. Avlunun orta yerinde müşerrih-i meşhur[1433] Bichat'ın* tunçtan mamul heykeli dahi kapıdan bakıldığı zaman gözükerek medrese-i

[1423] mikdar-ı umumî: toplam miktar
[1424] evani-i beytiye: ev eşyaları
[1425] aglebi: daha çok
[1426] edna: az; üstünkörü
[1427] mütevakkıf: bağlı
[1428] nev-umma: neredeyse
[1429] ehemm-i müşahedat: en önemli gözlemler
[1430] nazar-rübâ (ol-): görünmek
[1431] isal (edil-): ulaşılmak
[1432] suret-i mahluta: karışık biçim, tarz
[1433] müşerrih-i meşhur: tanınmış anatomi bilgini

* Bichat: 1771-1802 yılları arasında yaşamış Fransız astronomi bilgini Marie François Xavier Bichat. [h.n.]

mezkûrenin ciddiyet ve ehemmiyetini tezyid[1434] eyler. Burası umuma açık olmayıp derununa girmek ve taksimatını görmek için bir müsaade-i mahsusaya ihtiyaç messeyler. Verilen malumata göre birinci katın sol cenahında yani garp cihetinde mektebe mahsus bir kütüphane bulunup yüz bin cilt kitab-ı tıbbiyeyi haviymiş. Sağ yani şark cenahında da "Musée Orfila" namıyla bir ilm-i teşrih müzehanesi bulunup teşrih ilmiyle fenn-i cerrahiye ait eski yeni bilcümle alet ve edevattan maada pek çok modeller, resimler dahi burada mevcutmuş. Mekteb-i mezkûrun "amphi théâtre" şeklindeki dershanesi gayet vâsi salonlardan olup bin beş yüz şakirdanı[1435] istiaba[1436] kâfiymiş. Başlıca muallimlik makamları otuz beş olarak fakat her muallimin birkaçar da muavinleri bulunduğundan muallimlerin miktarı yüz yirmiyi mütecaviz-miş.[1437] Mekteb-i mezkûrun cenup cihetinde "Ameliyat Mektebi" namıyla bir de hastahanesi bulunarak yüksek sınıflardaki şakirdana teşhis ve tedavi-i emraz ve ameliyat-ı cerrahiye dersleri bu Ameliyat Mektebi'nde verilirmiş. Cluny Müzesi gibi işbu Mekteb-i Tıbbiye'nin de bugün yalnız Saint Germain Bulvarı cihetinden temaşasıyla iktifa eylediğim hâlde bir gün sonra Sergi-i Umumi'ye giderken etrafını dolaşarak itmam-ı temaşaya muvaffak olınuştum. Asıl Mekteb-i Tıbbiye ve Ameliyat Mektebi arasında sokağın epeyce ittisa[1438] peyda etmiş olan kısmına "Mekteb-i Tıbbiye Meydanı" denilirse de Paris'in sair meydanlarıyla rekabet edebilecek vüs'at[1439] ve ziynetten mahrumdur.

SAINT GERMAIN DES PRÉS KİLİSESİ – Saint Germain Bulvarı, Rennes Sokağı'yla tekatu eylediği yerde ve şarktan garba doğru giden seyyahın sağ tarafında dört köşe bir kulesiyle cesim bir kilise calib-i nazar-ı ehemmiyet olur ki Saint Germain des Prés Kilisesi'dir. Bu mabet yalnız cesameti cihetiyle değil kıdemi[1440] cihetiyle de Paris'in birinci derecede addolunan meabidinden[1441] sayılır. İlk binası milad-ı İsa'nın altıncı asrında vuku bularak fakat o zamandan kalma eser-i ebniye yalnız kuleyle bir de yalnız bir dıl'ının[1442] duvarından ibaret olup mahall-i sairesi muahharen[1443] vuku bulan tecdidat[1444] ve tamirat esnasında tebdil oluna oluna âdeta ebniye-i cedideden[1445] sayılacak bir surete ifrağ edilmiştir. Saint Germain cemiyet-i ruhbaniyesi Fransa'da öteden beri servet ve itibarla meşhur olup umur-i siyasiyeye de duhul-i külliyesi bulunduğundan pek çok eâzım[1446] bu cemiyete doğrudan

[1434] tezyid (eyle-): arttırmak
[1435] şakirdan: öğrenciler
[1436] istiab: içine alma
[1437] mütecaviz: geçkin
[1438] ittisa: genişlik
[1439] vüs'at: genişlik
[1440] kıdem: eskilik
[1441] meabid: mabetler
[1442] dıl': kenar
[1443] muahharen: önceden
[1444] tecdidat: yenilemeler
[1445] ebniye-i cedide: yeni binalar
[1446] eâzım: büyük adamlar

doğruya mensup veyahut muhib[1447] bulundukları gibi bilhassa bu kilisenin papazlığı unvanı pek büyük medar-ı mefharet[1448] addedildiğinden kardinal rütbesini haiz olan büyük papazlar ve hatta bazı krallar bile ma'bed-i mezkûrun hizmetkârlığıyla iftihar etmişlerdir. Saint Germain cemiyet-i ruhbaniyesinin eser-i hayrı yalnız bundan ibaret olmayıp daha birçok yerlerde kilise ve manastır gibi âsârı bulunduğundan bu kiliseyi "des Prés" kaydıyla tavsif[1449] etmeye sebep vaktiyle bu tarafların vâsi çayırlıklardan ibaret olması ve kilisenin de çayırlar ortasına yapılmış bulunmasıdır. Ancak sonraları bu çayırlar üzerine muntazam bulvarlar ve sokaklar resmolunarak binalar dahi yapılmış bulunmasıyla çayırlıktan eser kalmayıp yalnız kilisenin etrafında bir küçük bahçe görülürse de binanın cesametine nazaran bahçenin darlığı âdeta etrafını bir zümürrüdîn şeritle ihata etmişler gibi bir suret gösterir. Bu bahçede meşahirden Bernard Palissy* ile bir de kilisenin Saint Germain Bulvarı cihetine meşhur büyük ansiklopedi müellifi Diderot'un** tunçtan yapılmış birer heykeli vaz' edilmiştir ki o civardan geçen yolcuların bir suret-i mahsusada enzar-ı dikkatlerini celbeyleyen âsârdandır. Kilise-i mezkûrun asıl şayan-ı ehemmiyet ve şayeste-i temaşa olan ciheti iç tarafı olup rehberlerde haber verildiğine göre hadsiz hesapsız resimler ve heykellerle müzeyyen bulunduktan maada büyük papazlar ve krallar ve prensler vesaire namlarına mensuben birçok mihraplar ve sandukalar ve bahusus katolik mezhebince "relique" tabir olunan mukaddes yadigârlar dahi derun-ı mabedi[1450] zenginlendirmekteymişse de ne bugün ve ne de bundan sonra bir fırsat bulup da derun-ı mabedi temaşa eylemek bana nasip olamamıştır.

CHARITÉ HASTAHANESİ PONTS ET CHAUSSÉES MEKTEBİ – Saint Germain Bulvarı'ndan şarktan garba doğru gidilirken sağ tarafta Saint-Pères Sokağı'nı tezyin eyleyen binalar meyanında[1451] bu iki bina yalnız kıymet-i mimariyeleri cihetiyle o derecelerde şayan-ı ehemmiyet değilseler de mevzu'ları[1452] cihetiyle pek ziyade şayan-ı ehemmiyettirler. Bunlardan Charité Hastahanesi Paris'in en büyük ve en muntazam hastahanelerinden olup münkasım olduğu üç avlu etrafındaki murabba[1453] binaların her biri başlıca birer hastahane-i müstakile hükmündedirler. Bunların üçünde altı yüzden mütecaviz daimî yatak bulunarak bazı salgın hastalıklar esnasında yatakların

[1447] muhib: sempatizan
[1448] medar-ı mefharet: övünme sebebi
[1449] tavsif (et-): isimlendirmek; nitelendirmek
* Bernard Palissy: 1510-1590 yılları arasında yaşamış porselen fırınlama ve cilalama üzerinde çalışmış ünlü porselenci. [h.n.]
** Diderot: 1713-1784 yılları arasında yaşamış Fransız yazar ve filozof. [h.n.]
[1450] derun-ı mabed: mabedin içi
[1451] meyan: ara
[1452] mevzu': konum
[1453] murabba: kare

miktarı bine kadar vardırılmaktadır. Hastahane-i mezkûr mürüvvet-i beşeriye[1454] ve merhamet-i medeniyenin mahall-i irae[1455] ve icrası olarak hangi kavimden olursa olsun bilcümle gurebayı[1456] meccanen[1457] kabul ettikten maada baktığı hastalar ifakat[1458] bulduktan sonra müddet-i nekâhetleri[1459] zarfında mükemmelen iaşeleri[1460] hususunda da ibraz-ı âsâr-ı semahat[1461] eyler. Saint Germain Sokağı'ndan Jacop Sokağı'na kadar bu hastahanenin tûlü[1462] iki yüz metre olup ve arzı[1463] dahi seksen metreden mütecavizdir. Rivayete göre etibbasının[1464] aglebi fahrî olarak hizmet ederlermiş. Karşısında kâin Ponts et Chaussées yani köprü ve şose mektebine gelince Saint-Pères Sokağı'ndaki kapısından avluya doğru görünüşü o kadar büyük cesamet tasavvur ettirmezse de bina-yı mezkûr arka taraftaki Preaux Sokağı'na kadar mümted[1465] olup mekteb-i sairede ulûm-ı hendesiye ve mimariyeyi itmam eyledikten sonra yalnız şose ve köprü ve şimendifer ameliyatını mertebe-i gayeye isal etmek arzusunda bulunan şakirdanı kabul eyler ki bunların bir kısmı leylî[1466] ve birtakımı dahi neharî[1467] olarak miktarları dört yüze baliğ olur. Dünyanın her tarafında ehemmiyet-i hendesiye ve mimariyeyi hâiz olarak yapılan köprülerin, tünellerin, setlerin ve "aqueduc" denilen su güzergâhlarının nisbet-i sahihası üzerine yapılmış modelleri bu mektebin modelhanesinde cem' edilmiş olup ait olduğu fünun ve sanayie ait bir de kütüphanesi varmış ki mevcudu yirmi beş bin cildi tecavüz eylermiş. Dersler umumi olduğundan mektebe hiç mensubiyeti bulunmayan gerek Fransız ve gerek ecnebi müstemiler[1468] dahi dershaneye gidip tedrisatı istimâ'[1469] eyleyebilirlermiş. Ancak bizim o kadar bol vaktimiz olmadığından bugünkü cevelanda yalnız küçük avluya kadar girip etrafa bakınmak müyesser olabilmiştir ki bu avluda amed ü şüd[1470] eylediklerini gördüğüm talebenin en genci yirmi beş yaşından yukarı olup bazıları âdeta kartalmış adamlardı.

KÜTÜBHANE-İ KEBİR-İ MİLLÎ – Paris Kütübhane-i Kebir-i millîsini bugünkü ziyaretim ilk ve son ziyaret değildir. Bundan maada iki defa daha ziyaret eylemiştim ki bugün yalnız haricen temaşasıyla iktifa eylediğim

[1454] mürüvvet-i beşeriye: insanlık
[1455] mahall-i irae: gösterme yeri
[1456] gureba: garipler; kimsesizler
[1457] meccanen: ücretsiz
[1458] ifakat (bul-): iyileşmek
[1459] müddet-i nekâhet: iyileşme sonrası hâlsizlik dönemi
[1460] iaşe: yeme içme
[1461] ibraz-ıâsâr-ı semahat (eyle-): cömertlik göstermek
[1462] tûl: uzunluk
[1463] arz: genişlik
[1464] etibba: hekimler
[1465] mümted (ol-): uzanmak
[1466] leylî: yatılı
[1467] neharî: gündüzlü
[1468] müstemi: dinleyici
[1469] istimâ' (eyle-): dinlemek
[1470] amed ü şüd (eyle-): gidip gelmek; dolaşmak

hâlde diğer defalar derununa da girerek züvvar-ı ecnebiye[1471] için görülebilecek mahallerini görmüşümdür. Paris'in Kütübhane-i Kebir'i bütün rûy-i arzda[1472] zenginlikçe bir misli daha mevcut olmayan müessesattandır. Asıl cephesi Richelieu Caddesi'ne müteveccih olan tarafsa da kütüphanenin bu tarafından görünüşü âdeta büyük bir kışlayı andırıp haricen tezyinat-ı mimariyeden azade bir sade binadır. Vivienne Sokağı'ndaki cephesine gelince bunun hemen ortalık yerine düşen büyük avlu güzel bir bahçe suretinde matruh[1473] olup sokak tarafına da muntazam bir parmaklık yapılmış olduğundan parmaklık haricinde durup da bahçenin adlâ'-ı selasesini[1474] ihata[1475] eyleyen ebniyeyi temaşa ettiği zaman bazı cihetleri taş ve bazı cihetleri tuğladan yapılmış olan bu binalar insanın gözüne çok güzel görünürler. Bina-yı mezkûr iki katlı olup en büyük kapısı Richelieu Sokağı'na açılır. Fakat adlâ'-ı sairesinde de yan kapıları vardır. Derun-ı binayı taksim eyleyen birbirinden büyük dört avluya tebean kütüphane dahi başlıca dört kısma münkasımdır ki birinci kısmı kitab-ı matbuayla berrî, bahrî haritalara ve coğrafya ilmine müteallik sair resimlere ve ikinci kısmı yalnız el yazısı kitaplara ve üçüncü kısmı ıstampalara ve dördüncü kısmı da madalyalara mahsustur. İki sonraki kısımlar bir kütüphaneden ziyade bir müzeye müşabihtirler.[1476] İşbu devairde kitaplar mevzû' olan yerlere duhul[1477] için herkese müsaade vermezler. Tetebbu ve mütalaa maksadıyla buraya müracaat edenler iki sınıfa münkasımdır ki birinci sınıf telifat için devam üzere gelip çalışanlar olup aksam-ı erbaanın[1478] derununda da bunlara mahsus yazıhane salonlar vardır. Yazıhaneler boylu boyuna uzatılmış masalardan ibaret olarak yazacak olan zevatın oturacakları iskemleler dahi numaralıdırlar. Her türlü kamuslar[1479] ve müelliflerin sık sık müracaata mecbur olacakları sair kitaplar bu yazıhaneler üzerinde daimî bulunarak hafız-ı kütübler[1480] onları kaldıramazlar. Yazıhanelere devam için kütüphane müdür-i umumisine bir istida[1481] verilerek milleti ve Paris'te mahall-i ikameti, ismi, şöhreti tasrih[1482] olunmalıdır. Bu istida üzerine müdür-i umumi tarafından bir ruhsatiye kartı ita olunur ki onun üzerinde kendisine tahsis olunan sandalyenin de numarası muayyendir. Yalnız kitap mütalaa etmek için gelenler "kıraathane-i umumi" denilen büyük salona girerler ki bunun için ruhsatiye kartına lüzum olmayıp fakat memurlar tarafından verilecek olan yazar bozar tahtası gibi bir tahta üzerine

[1471] züvvar-ı ecnebiye: yabancı ziyaretçiler
[1472] rûy-i arz: yeryüzü
[1473] matruh (ol-): düzenlenmek
[1474] adlâ'-ı selase: üç kenar
[1475] ihata (et-): kaplamak
[1476] müşabih: benzer
[1477] duhul: giriş
[1478] aksam-ı erbaa: dört bölüm
[1479] kamus: sözlük
[1480] hafız-ı kütüb: kütüphaneci
[1481] istida: dilekçe
[1482] tasrih (olun-): açıklanmak

kāriler[1483] isimlerini ve arzu eyledikleri kitapların isimlerini yazmalıdırlar. Bu suretle talep olunan kitaplar okunup yine hafız-ı kütübe iade olunduğu zaman hafız-ı kütüb zikrolunan yazar bozar tahtasının üzerine bir battal işareti çeker ki kitapların ziya'dan[1484] muhafazası için bu suret bir kontrol hükmündedir. Elinde kitap ve evrak bulunan bir adamın bu salonlara evrak ve kitaplarıyla birlikte duhulüne müsaade verilmez. Onları ve şemsiye ve baston ve şapka ve palto gibi eşyayı kâmilen kapıcılara bırakmak taht-ı mecburiyettedir. Kütüphaneden çıkarken dahi her kimin elinde kitap veya evrak bulunursa hafız-ı kütübler tarafından taharriyat[1485] ve tedkikat-ı şedide[1486] icrasına lüzum görülür. Ama bir ecnebi seyyah buraya müracaat edip de hafız-ı kütüblerin rüesasından birisine pasaportunu göstererek yalnız ziyaret ve temaşa maksadıyla kütüphaneyi gezmek merakında olduğunu haber verecek olursa maiyetine hademelerden birisi katılarak mükemmelen gezilmek mürüvveti dirîğ[1487] edilmez. Kütüphaneye üçüncü defa olarak vuku-ı müracaatımızda Doktor Yanpolski ile birlikteydik ki bu suretle vuku bulan ricamız kabul olunarak kütüphanenin her yerini gezebilmiştik. Rivayete göre nice senelerden beri bu kütüphanenin lâyenkati[1488] tevsiine[1489] çalışılmakta olup hatta el-hâletü hazihi[1490] Vivienne Caddesi cihetinde bazı daireler henüz yeni itmam olunarak onlar derununa vaz' edilecek kitapların daha yerleştirilmemiş olduğu da manzurumuz[1491] olmuştur. Bu kütüphanenin kütüb-i mevcudesi[1492] esamisini[1493] mübeyyin[1494] olmak lazım gelen kataloğu mübayaa hevesiyle bizi gezdiren hafız-ı kütübe vuku bulan müracaatım o kadar mahcubiyetimi mucib[1495] oldu ki ömrümde bu kadar mahcup olduğum başka bir zamanı tahattur[1496] edemem. Hafız-ı kütübe:

– Kütüphanenin kataloğu nerede satılır? Bir tanesini edinmek isterim, dediğimde herif fevkalhad istigrab[1497] tavrıyla yüzüme bakarak:

– Mösyö! Otuz beş senedir bu kataloğun tanzimine bir komisyon memur olup lâyenkati çalışmakta bulunduğu hâlde kim bilir ihtimal ki rub'unu[1498] vücuda getirememiştir. Kütüphanenin mevcud-i umumisi beş milyon parçayı mütecavizdir.[1499] Yapılacak kataloğun hitamı müyesser olduğu zaman akademia kamusunun ciltleri gibi yirmiden mütecaviz cilt teşkil edeceği

[1483] kāri: okuyucu
[1484] ziya': kaybolma
[1485] taharriyat: araştırma
[1486] tedkikat-ı şedide: sıkı incelemeler
[1487] dirîğ (edil-): esirgenmek
[1488] lâyenkati: durmaksızın
[1489] tevsi: genişletme
[1490] el-hâletü hazihi: şimdiki hâlde
[1491] manzur (ol-): görülmek
[1492] kütüb-i mevcude: mevcut kitaplar
[1493] esami: isimler
[1494] mübeyyin: bildiren
[1495] mucip (ol-): sebep olmak
[1496] tahattur (et-): hatırlamak
[1497] istigrab: şaşkınlık
[1498] rub': dörtte bir
[1499] mütecaviz: geçkin

tahmin olunur, demesin mi? Bu söz gafletimi izaleyle beni ikaz eylediyse de Paris Kütübhane-i Kebiri'nin bu kadar acemisi, cahili bulunduğum hâlde şu ziyaretcikten ahvalini ne kadar öğrenebileceğimi kendim de nazar-ı istisgarla[1500] görüp önüme bakmaya mecbur oldum. Böyle müfredat-ı mevcudesinin miktarı beş milyona varan bir kütüphanenin def'aten vücuda getirilmiş olması varid-i hatır olamaz ya? Rivayete göre Fransız kralları meyanında kitap cem'ine[1501] ilk heves eden zat Beşinci Charles olup 1373 senesinde bu kütüphaneyi ilk teşkil eylediği zaman yalnız 960 cilt kitap bulup koyabilmiştir. Ondan sonra kütüphaneyi asıl tevsi eyleyen Birinci François* nam kral olmuştur ki İtalya'ya, İspanya'ya, Atina'ya, İstanbul'a, İskenderiye'ye mahsus memurlar gönderip birçok kitaplar mübayaa[1502] ettirmiş ve birtakımını da şunun bunun ellerinde bulunan kitaplardan istinsah[1503] suretiyle vücuda getirmiştir. Fransa'da matbaacılığın gereği gibi teessüsüyle sahaflık sanatı teceddüd[1504] eylediği zaman yeni basılan kitapların her birinden birer ve daha sonra ikişer nüshanın Kütübhane-i Kebir'e ihdası[1505] bir kanun-i mahsusla taht-ı mecburiyete konulduğundan kütüphaneyi zengin etmeye asıl bu kanun yardım etmiştir. Kitapların miktarı çoğaldıkça kütüphanenin de tevsiine lüzum görülerek nihayet 1763 sene-i miladiyesinde Kardinal Mazarine Konağı bi'l-mübayaa[1506] kütüphane ittihaz olunmuştur ki işte mezkûr konak şimdiki kütüphanenin yerindeymişse de ejder gibi soludukça büyüyen kütüphane kabına sığmadıkça etrafındaki binalar alınıp ilave edile edile elyevm iki yüz metre tûl ve doksan metre arzında koca bir mahalle-i müstatile[1507] teşkil eyleyecek cesameti bulmuştur. Yalnız kütüb-i matbuanın[1508] miktarı üç milyon cilt olduğu şöhret bulmuşsa da mikdar-ı sahihi katiyen muayyen ve malum olmayıp derdest-i tanzim[1509] olan büyük katalog yapılıp bittiği zaman anlaşılacaktır. Müellifinin[1510] çalışmalarına mahsus olan salonların kütüb-i matbua dairesi kısmına ait bulunan en büyüğü Richelieu Sokağı üzerindeki dıl'da bulunup yine Richelieu nam sokağın karşı tarafında mevcut olan bir küçük bahçe ve çeşmeye nezareti vardır. Ecnebiliğimize hürmeten bir müsaade-i mahsusa[1511] alarak yanımızdaki hafız-ı kütüb bizi bu salona sokarak otuz kadar müelliflerin kitaplar içine gömülüp bir istiğrak-ı tamla[1512] çalıştıkları-

1500 nazar-ı istisgar: küçümseyen göz
1501 cem': toplama
* 1494-1547 yılları arasında yaşamış Fransa kralı. [h.n.]
1502 mübayaa (ettir-): satın aldırmak
1503 istinsah: kopya
1504 teceddüd (eyle-): yenilenmek
1505 ihda: hediye edilme
1506 bi'l-mübayaa: satın alınarak
1507 mahalle-i müstatile: dörtgen alan
1508 kütüb-i matbua: basılı kitaplar
1509 derdest-i tanzim: düzenlenmekte; hazırlanmakta
1510 müellifin: yazarlar
1511 müsaade-i mahsusa: özel izin
1512 istiğrak-ı tam: tam bir dalgınlık

nı göstermiştir. Kıraathane-i umumi denilen salon Colbert Sokağı cihetinde olup istenilen kitaplardan maada Paris'te tab' ve neşredilen mevkut,[1513] gayr-ı mevkut risale-i ilmiye ve fenniye ve edebiyenin kâffesi de kıraat masaları üzerinde müctemi'dir.[1514] Kıraathane-i umumiyenin sol cihetinde kâin ıstampa dairesine bir büyük kapıdan girilerek burasının birbiri içinde birçok salonlara münkasım olduğu görülür. En eski zamanlardan beri Fransa ressamları şimşir, bakır, çelik gibi mücella[1515] satıhlar üzerine resim ve tasvir hakki[1516] yolunda ne kadar kalıp yapmışlar ve basmışlarsa daire-i mezkûrede tesavir-i mezkûrenin birer kopyası cem' edilmiştir ki miktarları iki milyon beş yüz bine baliğ olup taksim olundukları sınıf iktizasınca on dört bin beş yüz cilt teşkil etmişlerdir.

Bunlar meşinden, mukavvadan mamul büyük büyük zarflar derununa mahfuz ikişer nüsha olan ıstampalardan birtakımı da camlı dolaplar derununda resim sergisi tertip edercesine yapılarak teşhir olunmuşlardır. İşbu ıstampa dairesi geçildikten sonra yine Richelieu Sokağı'na takarrüb edildikte el yazısı kitaplara ait olan kısma girilip bunun bizi ithal[1517] eyledikleri yalnız bir salonunda yüz bin cilt kitab-ı muharrere[1518] bulunduğu haber verilmiştir. Kitapların kâffesi gayet güzel ciltli olarak mükellef camlı dolaplara vaz' olunmuşlardır ki Berlin'de gördüğümüz kütübhane-i imparatorîdeki intizamsızlığa nispetle bu daire âdeta bir saray hem de muhteviyatı[1519] en muntazam bir saray hükmünde addolunur. Kitapların teclidi[1520] bu kütüphanenin kanun-i kat'isi hükmünde olup zaten defaat-i müteaddidede[1521] tab' olunan kitapların en güzel tab' olunanları tercihen teclid edildiğinden ciltlerin kâffesine ziyadesiyle ehemmiyet verilmiş ve en sadeleri ipekli bir kumaşla ciltlettirilip en mükellefleriyse kıymettar meşinler ve keçi derileriyle kaplattırılmıştır. Bu kütüphaneyi gezmek ne bir kışlayı ne bir sarayı gezmeye makîs[1522] olamaz. Kâh kütüphanenin tûlüne müsavi yani iki yüz metrelik koridorlardan ve kâh birtakım küçük murabbaat etrafından dolaşılarak hadsiz hesapsız salonların kapıları önünden geçildikçe ve derunlarına bakıldıkça her biri bir zengin adama kütübhane-i müstakil teşkil eyleyecek yerler oldukları ve rafları ve dolapları ve bunların derunlarındaki kitapların parıl parıl parladıkları müşahede edilir. Salonların her birinde birkaçar adam bulunarak ellerindeki fırçalar ve tozluklar ve beyaz astarlarla cam ve dolap ve kitap silmekle iştigal ederler. Bu uzunlu kısalı koridorlardan geçmek nev-

[1513] mevkut: belli aralıklarla çıkan; süreli
[1514] müctemi': yığılmış
[1515] mücella: parlak
[1516] hakk: oyma; kazıma
[1517] ithal (eyle-): dâhil etmek
[1518] kitab-ı muharrere: yazılı kitap
[1519] muhteviyat: içerik
[1520] teclid: ciltlenme
[1521] defaat-i müteaddide: çok kez
[1522] makîs: benzer

umma bizim şimdiki evkaf ve adliye dairelerini havi olan eski darü'l-fünun koridorlarından geçmeyi andırıp fakat salonları bu dairelerin odalarından pek çok ziyade vâsi olduğu gibi koridorlar bile muntazam kitap dolapları ve raflarla birer boylu boyuna yekpare kütüphaneye benzetilmişlerdir. Buraya ilk müracaatımda haricen ve ikinci müracaatımda büyük avluyla kıraathane-i umumiyi dâhilen görerek Doktor Yanpolski ile üçüncü müracaatımızda işbu koridorları ve salonları yarım saatten mütecaviz dolaşmış ve hemen hiçbir yerde bir iki dakika durmamıştık da yine kütüphanenin tamamını temaşa edememiştik. Zira madalya dairesine müracaatımızda bir heyet-i tahkikiye[1523] tarafından yoklama icra edildiğine tesadüf ettiğimizden bizi bu daireye ithal edememişlerdi. Yanımızdaki hafız-ı kütübün ihtarına göre madalya dairesinde beş yüz bin parça bakır ve altın ve gümüş madalya bulunup ilk müracaat ettiğimiz kapıdan içeriye atfedebildiğimiz enzar-ı tecessüs[1524] birçok camekânlar derununa bunların vaz' edilişlerine tesadüf eyleyebilmişti ki hâl ve suret-i umumiyesi de âdeta bir müzeye benzemekteydi.

PALAIS ROYAL – Paris şehrinin göbeği işbu Palais Royal addolunur. Tuileries ve Louvre saraylarının şimal tarafında yine bu nama mensup olan ufacık bir meydan üzerine nazır bulunan kısmına asıl "saray" tabir olunur ki şimdi orası Fransa'nın şura-yı devlet dairesidir. Bu daire dâhiline yabancılar giremezler. Şura-yı devletin sol tarafında bir dar geçit bulunup o geçitten saray avlusuna girilir. Geçidin sol tarafı Fransız tiyatrosudur ki yine Palais Royal heyet-i umumiyesiyle mütenasip[1525] bir bina olup âdeta saray-ı mezkûrda ikamet edenler için yapıldığı suret-i umumiye-i mimariyesinden dahi anlaşılır. Bu geçitten içeriye girildikte insan kendisini Louvre Sarayı avlusunun rub'una müsavi bir murabba[1526] avluda bulur ki ona nazır olan cepheler Paris'in ebniye-i sairesi derecesinde tezyinat-ı mimariyeyle müzeyyendirler.[1527] Palais Royal'in hariçten görünüşü de güzeldir. Bu avlu dâhilinden görünüşü de! Hariçten yani Palais Royal Meydanı'ndan görünüşü alt ve üst katları mermer kolonalı ve üst katın ön ciheti mükellef balkonlu bir bina olup avlu içinden görünüşü de müstatil pencereleri ve süslü bacaları ve musanna[1528] oymalarla nazar-rübâdırlar.[1529] İşbu avlunun da sol tarafında kemerli bir geçit daha bulunarak ondan içeriye girildiği zaman Palais Royal Bahçesi denilen yere girilmiş olur ki iki yüz otuz metre tûlünde ve yüz metre arzında vâsi bir bahçe olup dörder sıra ıhlamur ve akasya ağaçlarıyla gölgelendirilmiştir. Ta orta yerinde yirmi metre kutrunda[1530]

[1523] heyet-i tahkikiye: araştırma heyeti
[1524] enzar-ı tecessüs: araşturan, meraklı bakış
[1525] mütenasip: uygun
[1526] murabba: kare
[1527] müzeyyen: süslü
[1528] musanna: süslü; sanatlı
[1529] nazar-rübâ: göz alıcı
[1530] kutur: çap

müdevverü'ş-şekl[1531] vâsi bir havuz bulunup şimale doğru bahçenin tûlüne mütenasiben bu havuzun altında üstünde iki ufarak müstatil[1532] şeklinde parmaklıklı bir bahçecik vücuda getirilmiştir. Bu bahçenin etrafı yine kendi şekl-i müstatiline mütenasiben iki katlı binalarla muhat[1533] olup alt kat âdeta medreselerde görülen sütunlu kemerli gezintiler arkasındaki odalar gibi bir biçimde olarak kâmilen dükkân ve üst kat dahi kâmilen lokantalardır. Yalnız şimal dıl'ı[1534] birçok sütunlar üzerinde mebni[1535] ufarak bir tiyatrohane olup ismi "Palais Royal" tiyatrosudur. Alt katın dükkânları umumen kuyumcu ve zengin tuhafçı gibi müzeyyen şeyler olup üst kattaki lokantalar vaktiyle Paris'in en muteber lokantalarındanken şimdilerde Champ Élysées ve bulvarlardaki lokantalar mergubiyetçe[1536] bunlara tefevvuk[1537] eylediğinden Palais Royal lokantaları itibardan düşmüştür. Bu sukutun[1538] asıl sebebiyse Palais Royal Bahçesi'ne girilecek yerlerden arabaların geçememekte olması kaziyesidir. Şu daire-i cesimenin şimdi şura-yı devlet ittihaz olunan kısmını 1619 sene-i miladiyesinden 1636 sene-i miladiyesine kadar meşhur Kardinal Richelieu* yaptırıp badehu On Üçüncü Louis'e terk etmekle Fransa kralı On Dördüncü Louis ve kardeşi Philippe duc d'Orleans** ve bunların valideleri olan Anne d'Autriche ile beraber üçü bu dairede ikamet etmişlerdir. Ba'd-i zaman[1539] On Dördüncü Louis kral oldukta sarayı kardeşine terk ederek badehu "Regent" namıyla şöhret bulan mumaileyhin oğlu Duc d'Orleans sefahat-i meşrebi hasebiyle bu sarayda o kadar zevkler safalar eylemiştir ki o zamanlar henüz bahçe etrafındaki binalar yapılmamış olduğu ve bahçe şimdikiden daha büyük bulunduğu için safa demlerinde bu bahçenin bir meyhane, bir fuhşhane-i aleni suretini aldığı tevarihe[1540] yazılmıştır. Ondan sonra Orleans şube-i hanedanının kâffe-i azası bu israf ve sefahatte devam ederek nihayet "Egalite" diye şöhret bulan Philippe o müsrifane masarife medar olmak üzere bahçe etrafındaki binaları yaptırıp icara[1541] vermiştir. Böyle müsrif ve sefih bir adamın yaptırdığı yerler dahi cay-ı sefahat ve israf olarak kumarbaz ve fuhuş güruhu bu dairede etmedik rezalet bırakmamışlardır ki Palais Royal'in işbu şöhret-i sefahat-perestîsi yakın zamanlara kadar devam edegelmiş ve ezcümle Massena namında bir sefihin yalnız bir gecede orada yedi yüz elli bin frangı kumarda

[1531] müdevverü'ş-şekl: yuvarlak biçimli
[1532] müstatil: dikdörtgen
[1533] muhat: çevrili
[1534] dıl': kenar
[1535] mebni: kurulmuş
[1536] mergubiyet: talep görme
[1537] tefevvuk (eyle-): üstünlük sağlamak
[1538] sukut: düşme
* Kardinal Richelieu: 1585-1642 yılları arasında yaşamış Fransız din adamı ve siyasetçi Cardinal-Duc de Richelieu. [h.n.]
** Philippe duc d'Orleans: 1640-1701 yılları arasında yaşamıştır. XIII. Louis'in en küçük oğlu, Orlenas dükü. [h.n.]
[1539] ba'd-i zaman: uzun zaman
[1540] tevarih: tarihler
[1541] icar: kira

kaybeylediği tevarihe yazılmıştır. Bu saray avlusunun bir tarafında ve yarısı yere gömülmüş bir bina içinde el-haletü hazihi[1542] büyük bir elektrik makinesi mevzû'dur ki Palais Royal ile Fransız Tiyatrosu ve Kütübhane-i Kebir-i Millî dairelerini tenvir[1543] eyleyen ziya-yı elektrik burada hâsıl olur. Şimdiki hâlde bahçenin asıl safasıru sürenler mahallat-ı mütecavire[1544] çocuklarıdır. Yaz mevsiminde askerî müzikaları burada nöbet çaldığından bahçenin bir tarafına yığılmış olan binlerce iskemlelerin her biri onar santim kirayla müzika müstemilerine[1545] icar olunursa da sair vakitlerde yüzlerce mahalle çocukları bahçe içinde çember çevirip koşarak ve havuzda oyuncak nev'inden ufacık yelkenli sandalları yüzdürüp bazen de havuz içine düşerek eğlenirler.

PARİS'TE ALTINCI GÜN

Evvelce dahi bi'l-münasebe haber vermiş olduğum veçhile dünkü gün nehrin sahil-i yesarında[1546] Saint Germain Bulvarı etrafında icra eylediğim cevelan esnasında gördüğüm yerlerin ilk temaşasını kâfi addedemediğimden eylülün yirmi altıncısını teşkil eyleyen işbu perşembe günü dahi yine o tarafların cevelanını zihnime koymuştum. Gece tiyatrodan erkence gelip yatmış olduğumuzdan sabahleyin saat yediyi pek az geçerek uykudan uyanıp vücudumda bir mükemmel cevelan icrasına kâfi kuvvet dahi bulunca sevinmiştim. Oturduğumuz hotelle cevelanına gideceğim mahal arası uzak olmamakla beraber hotel kapısından çıkar çıkmaz bir arabacının:

– Ecnebi Efendi! Ecnebi Efendi! Bir seyahat-i subhgâhi[1547] yapalım, demesi hoşuma giderek adamcağıza:

– Luxembourg Bahçesi'ne kadar! cevabını verince hemen oturduğu yerden kıyamla hayvanın üzerindeki örtüyü çekip kendi dizlerine sararak:

– Luxembourg Bahçesi'ne kadar olsun, dedi ve beni arabasına alır almaz hayvanı sürdü. Rivoli Sokağı'ndan Louvre Cadde ve Rıhtımı'nı ve bademe Magisserie Rıhtımı'nı geçerek Change Köprüsü'nü ve Bulvar de Palais ve Saint Michel Köprü ve Meydanı ve Bulvarı tarikleriyle Luxembourg Bahçesi'nin şark ciheti medhali önüne varıldı. Orada arabadan inip arabacının ücretini verdikten sonra bahçeye girdim.

İşbu Luxembourg denilen mevki' bir vâsi bahçe ve onun şimal cihetinde bir de sarayı havi olarak Paris'in en meşhur mevakiindendir. Sarayın cenup

[1542] el-hâletü hazihi: şimdiki hâlde
[1543] tenvir (eyle-): aydınlatmak
[1544] mahallat-ı mütecavire: civar mahalleler
[1545] müstemi: dinleyici
[1546] sahil-i yesar: sol sahil
[1547] seyahat-i subhgâhi: sabah gezintisi

devairi senato dairesi olup bahçenin bu daire karşısındaki kısmı gayet güzel bir şekl-i muntazamla tanzim olunmuştur. Şark cihetinden bahçeye girilerek Medicis Sokağı hizasına doğru yürünüldüğü zaman "Fontaine de Medicis" nam çeşmeye tesadüf olunur ki uzaktan görünüşü ufacık bir tak-ı zafere[1548] şebih[1549] olup orta kemeri hizasıyla birçok mecralardan çağlayan sular birbirinden alçak mermer teknelere dökülüp badehu çeşmenin önünde gayet ufak bir gölceğiz teşkil ederler. Ancak çeşmeye takarrüb için yoldan saparak sağ tarafa doğru yüz yüz elli adım yürümelidir ki yakından çeşmenin letafeti daha güzel takdir olunabilsin.

Sabah sigarası olmak üzere çeşme başında yaktığım sigarayı içe içe tamam meclis-i ayan dairesi karşısında bahçenin göbeği ittihaz olunan yere geldim. Sigaramı orada içip bitirdikten sonra bahçenin cenup cihetinde kâin maden mektebini ve onun da cenub-i garbi tarafında ve Auguste Comte Sokağı'nın öte cihetinde kâin Louis le Germain ve Fenn-i İspençiyari[1550] mektepleri dairelerini haricen temaşa ettim.

Vakıa buralara kadar inmek tertibatım dâhilinde değildiyse de henüz sabahleyin vakit pek erken olarak asıl ziyaret edeceğim yerlerin derunlarına girmek için bu erkenliğin mümanaat[1551] edebileceği mülahazası beni buralara kadar sevk eylemişti. Tekrar Luxembourg Bahçesi'ne avdet ederek sarayın yanındaki kapıdan çıkıp Tournon Sokağı'ndan şimale doğru giderken etraftaki çalar saatlerden birisi saat onu vurduğundan asıl cevelanlarımı icra için tabanları yağlamaya müsaraat[1552] eyledim. Saint Germain Bulvarı'na çıktığım zaman şarka doğru bükülerek dünkü istikamet-i cevelanımın aksine yürümeye başladım. Bu hâlde sağ tarafıma en evvel Mekteb-i Tıbbiye çıktığından artık dünkü gibi bulvardan yürümekte devam etmeyip sağ tarafıma dönerek Mekteb-i Tıbbiye ve Ameliyat Mektebi arasındaki meydancığa geldim ki orada bu iki mektebin temaşa-yı haricîsi için üç beş dakika tevakkuf mecburiyetinde bulundum. Hatta Mekteb-i Tıbbiye'nin bu meydana açılan kapısından girercesine takarrüb eyleyerek avlu derununu bir iyice gözden geçirdiğim gibi meydanın müntehasında[1553] mektebin köşesine vardığım zaman şark cihetindeki dıl'ı görmek için bile oldukça dar bir sokaktan geçerek yine Saint Germain Bulvarı'nı buldum.

Bir ecnebinin böyle haricen ebniye-i cesimiyeyi temaşa etmesi yerlilerin enzar-ı istigrabını celbeyliyor. Hele bugün şu mektebi temaşa eylerken birkaç genç adam dahi beni temaşa eyliyorlardı ki kendi hâlimi yoklayınca

[1548] tâk-ı zafer: zafer anıtı
[1549] şebih: benzer
[1550] Fenn-i İspençiyari: eczacılık
[1551] mümanaat (et-): engel olmak
[1552] müsaraat (eyle-): koyulmak
[1553] münteha: son

bunların bana karşı duçar oldukları istigraba ben de hak verdim. Bir elimde rehber ve diğer elimde çifte dürbünle kâh rehbere ve kâh Mekteb-i Tıbbiye veyahut Ameliyat Mektebi'ne bakıp tetebbua[1554] koyulmuş olmaklığım bendeki merak ve cehdin derecesini bu delikanlılara gösteriyordu. Kim bilir bu hâlime ne mana veriyorlardı! İhtimal ki beni tayib[1555] ediyorlardı. Fakat kendileri benim bulunduğum hâl ve mevkide bulunsalardı her gördüklerini âdeta ezberlemek mecburiyetiyle etraflarına benden ziyade bakınarak hatıralarını kayıt için de benden ziyade telaş gösterirlerdi.

Saint Germain Bulvarı'na tekrar çıktığım zaman bu delikanlıların arasından geçerek şark tarafına doğru yürüdüm. Tamam hizalarına geldiğim zaman onlar bana bakarak gülümsedikleri gibi ben dahi kendilerine bakarak gülümsemekten kendimi men edemedim. Fakat hiçbir söz teati[1556] etmeksizin geçip gittim. Bu defa Cluny Müzesi'ne doğru yürüyordum ki dünkü gün bu müzehaneyi haricen ziyaretten sonra rehber üzerinde icra eylediğim tedkikat bugün beni daha ziyade iştiyakla bu tarafa sevk eyliyordu. Bulvar cihetindeki bahçe hizasına geldiğim zaman sağ tarafa bükülüp Saint Michel Sokağı'na girdim ki demincek arabayla bu sokağa girerken müze bahçesini görüp hatıramı tecdid[1557] eylemiştim. Fakat Sommerard Sokağı köşesine geldiğim zaman sola bükülerek müzenin büyük avlusu medhalinden[1558] girdim. Saat dokuzdan sonra bu müze umuma açıktır. Avlunun sağ tarafı müntehasında bilet verilen yer bulunup salonların medhali de o cihettedir. İlk salona girildikten sonra artık salondan salona tekmil müze dolaşılabildiği gibi hamam dairesi denilen yere kadar da varılabilir ki o daireye girmek için merdiven koridorundan geçmek iktiza eder. Hamam dairesinde birkaç dakika tevakkuftan sonra tekrar merdiven koridoruna geldim ki aşağısı sağlı sollu ikizli ve yukarısı yalnız orta yerden bir merdiven teşkil eden bu merdivenden üst kata çıkarak kezalik yekdiğerine yol veren salonları cevelan ettim. Hamam dairesinin üstü işbu ikinci katta terasa gibi bir mahal teşkil eder. Oradan yine merdiven koridoruna inerek chapelle denilen küçük bir mabet içinden geçtikten sonra müzenin şimal cihetindeki bahçeye çıkmış oldum. Ufak fakat epeyce süslü olan bahçeyi de cevelandan sonra kendimi yine Saint Germain Bulvarı'nda buldum.

Bugün asıl arzu eylediğim şey Louvre Sarayı'nın dâhilindeki müzeyi görmekti. Ancak Saint Germain Bulvarı ile Seine Nehri arasındaki kıt'ayı dünkünden daha mükemmel bir surette cevelan ve ziyaret arzusu da cümle-i

[1554] tetebbu: inceleme
[1555] tayib (et-): ayıplamak
[1556] teati (et-): söylemek
[1557] tecdid (eyle-): tazelemek
[1558] medhal: giriş

tertibatımdan bulunmasıyla Cluny Müzesi'ni temaşadan sonra bulvardan ayrılıp Saint Michel Meydanı'na geldim ve meydan-ı mezkûru bir kere dolaştıktan sonra nehir tarafına çıkıp Montebello Rıhtımı üzerinden yürümeye başladım. Bu geşt ü güzârdan[1559] maksadım Cité Adası üzerinde bulunan Notre-Dame ve polis dairesi ve Saint Chapelle ve adliye dairesi gibi ebniye-i cesimeyi[1560] bir de şu cenup[1561] cihetinden temaşa eylemekti. Hatta Pont au Double denilen köprüden cezireye kadar geçerek Notre-Dame'ın cebhe-i cenubiyesini seyrettikten sonra hep Cité Adası'nın sahil-i cenubisi rıhtımından garba yani Orfevres Rıhtımı'na doğru yürüye yürüye adanın ucuna vardıktan sonra Pont Neuf'tan geçerek darphane karşısına çıktım. Bu darphanenin Conti Rıhtımı üzerindeki cephesini haricen bir güzelce temaşa eyledikten sonra Guénegaud Sokağı tarafındaki cenub-i şarki cephesini de görerek ve Fransa'nın müessesat-ı cesimesinden madut olan bu mühim fabrikaya şaşarak Mazarine Sokağı köşesinden sağa saptım ki bu hâlde "Institute de France" denilen darü'l-maarif sağ tarafımda kalmış ve tuttuğum dar yol beni Mazarine Kütüphanesi'ne çıkarmıştı.

Paris'in bu cihetleri asıl eski Paris olarak vakıa alâ-kadrü'l-imkân[1562] tesviye görmüşse de eğri büğrü kısa ve dar sokaklar bu cihette ziyadecedirler. Mazarinee Kütüphanesi karşısına yani Enstitü Meydanı'na vardığım zaman artık ayaklarımda gereği gibi yorgunluk hisseylemiş bulunduğumdan ve önüme çıkan Pont des Arts istikametiyle karşı tarafta Louvre Sarayı'nı gördüğümden daha ziyade yorulmaksızın bir kere de buraya baş vurmayı göze aldırdım.

Louvre Sarayı Paris'in en mühim heykeltıraşlık ve resim müzesidir. Alt katı umumen heykeltıraşlığa ait olup şark ciheti kapısından girildiği zaman binanın altında, insanın sol tarafına isabet eyleyen kapıdan âsâr-ı atîka-i Mısriye[1563] mevzû'[1564] olan daireye girilir. Louvre Müzesi'ne en büyük kusur bulanlar bu müzenin âsâr-ı atîka kalabalığıyla âdeta geçilmez derecelerde kalabalıklanmış olması kaziyesini bulurlar. Filvaki daha bu âsâr-ı Mısriye salonunda insanı karşılayan heykel kalabalığı içinde insan kendisini kaybeder gider.

İşbu âsâr-ı atîka-i Mısriye salonunun müntehasına vardığımda karşıma çıkan azim bir merdivenden yukanya çıkıverdim. Sol tarafıma isabet eyleyen kapıdan içeriye girdiğimde yine Mısır tarihine ait antikalarla mâlâmâl bir koridora girdim ki bunun müntehası orta yerinde dört azim sütunu olan

[1559] geşt ü güzâr: gezip dolaşma
[1560] ebniye-i cesime: büyük binalar
[1561] cenup: güney
[1562] alâ-kadrü'l-imkân: olabildiği kadar
[1563] âsâr-ı atîka-yı Mısriye: Mısır'ın eski eserleri
[1564] mevzû': yerleştirilmiş

bir salondur. Bu salonun bir kapısından girip diğerinden çıkıldıkta âsâr-ı atîka-i Yunaniye koridoruna girilmiş olur. O koridorun da müntehasından Tuileries Sarayı'nın nehir cihetindeki cenahına muvazi bir cenaha geçilir ki müzenin bu kısmı bir kuyumcu bedestenine girilmiş gibi gümüş ve altın ve bakır ve eşya-yı murassayla mâlâmâldır. İlk geçitten geçip bir müdevver salona girdikten sonra sol tarafta önüme açılan gayet uzun bir salona girdim. Bundan ötesi bir resim salonu olup hele nehre nazır olan birkaç yüz metre tûlündeki koridor binlerce resim levhalarıyla mâlâmâl olarak ne gezmek ne temaşa etmekle biter tükenir şeylerden değildir. Bu koridordaki âsâr-ı nefise İtalyan ve İspanyol ve Alman ve Danois[1565] mektepleri namıyla ashab-ı âsârın mensup oldukları milliyetlere göre münkasım olup koridorun sonuna kadar gidildikten sonra tekrar geriye bükülerek ve sola bükülerek ikinci katın münteha-yı garbisindeki merdivene gelinmektedir. Bu merdivenden yine şark tarafına doğru bükülüp münteha-yı şarkideki büyük merdivene kadar gelince şüphesiz bir buçuk saat kadar yürümüş bulunduğumdan dizlerimde topuklarımda sıklet-i vücuduma[1566] tahammül edecek kuvvet kalmamıştı. Ancak tekrar o merdivenden aşağıya inilemiyordu. Tekrar sağa bükülüp evvelce girmiş bulunduğum uzun koridordan müdevver salona ve oradan dört kolonlu salon tarikiyle yine ilk çıktığım merdivene kadar geldiğim zaman âdeta yıkılmak mertebelerini buldum. Hemen merdiven ayağına oturup dinlenmek mecburiyetinden kendimi alamadım.

Elimde Louvre Müzesi'nin tarifnamesi bulunarak her girdiğim salonun ismi ve muhteviyatı haber veriliyorsa da bunları tatbike imkân var mı? Cüzî tatbikata girişmek cesareti için haftalarca müddeti burada geçirmek lazımdır. Kârilerimce mucib-i hayret olacak bir fikr-i icmalî peydası için şunu haber vereyim ki: Louvre Sarayı dört dıl'dan[1567] müteşekkil bir murabba olup bunun iki katı sekiz dıl' teşkil eyler Tuileries Sarayı cihetindeki cenah dahi altlı üstlü iki dıl' teşkil ettiğinden müzenin heyet-i umumiyesi on dıl'a baliğ[1568] olur. Bugün şurada iki saate karib meşy ü hareketle[1569] bu on dıl'dan yalnız bir buçuğunu iki defa geçmiş olabildim.

Ya karnımın açlığı? Yorgunlukla açlığın derecesini bütün müddet-i seyahatimde buradan başka hiçbir yerde hissetmemişimdir. Bir başka gün şuraya tekrar gelmek azmiyle yavaş yavaş aşağıya inerek saray önünde tesadüf ettiğim bir arabaya bindim ve hemen rastgele gibi bir suretle: "Chatalet Meydanı'na!" kumandasını verdim. Arabacı bizi Megisserie Rıhtımı

[1565] Danois: Danimarka
[1566] sıklet-i vücud: vücut ağırlığı
[1567] dıl': kenar
[1568] baliğ (ol-): ulaşmak
[1569] meşy ü hareket: dolaşma

üzerinden Chatalet Meydanı'na götürürken ikinci kumanda olmak üzere "münasip bir lokantaya" emrini de vererek arabacının intihap[1570] ve sevk eylediği lokantaya girdim.

Meğer girdiğim yerde "a la card" denilen usulde taam edilirmiş. Yani yiyeceğim şeyleri ben intihap etmeliymişim. Bende o iktidar var mı? Hele Louvre Müzesi'ne girip çıktıktan sonraki vücut ve zihin yorgunluğu bende kuvve-i müfekkire[1571] bile bırakmamış olduğundan hizmetçiye:

– Bana her ne yedirmeyi tensib[1572] ederseniz ben ona razı olacağım. Zira bende taam intihabına iktidar katiyen münselibdir,[1573] dedim. Bu yolda aldıkları açık emirleri hüsn-i icra cihetinde Paris'in lokanta uşakları gayet mahirdirler. Nelerden ibaret olduğunu şimdi tahattur edemediğim iki üç türlü yemekle adamcağız bizim karnımızı pekâlâ doyurdu. Oturdukça ve karnımı doyurdukça aklım dahi başıma geliyordu. Bade't-taam uşağa bir Fransız altını verip hesabımı tesviye[1574] etmesini söyledim. Bana iade eylediği akçanın miktarına nazaran kuşluk taamım için beş buçuk frank kadar bir para alıkoymuş olduğu anlaşılıyordu. Yarım frank bahşiş ve yarım frank dahi fazla vererek bir de kahve getirmesini söyledim ki eğerçi bunların kahveleri içilmek istidadından ârî şeyler olduğunu bilirdiysem de biraz daha oturup kahve ve sigara içerek daha mükemmel dinlenmek için bu tedbire mecbur olmuştum.

Chatalet Meydanı'ndaki hotelden çıktığımda yine bir araba çağırıp saat hesabıyla bi'l-isticar[1575] bindim. Zira bugün Sergi-i Umumi'ye yine nehrin öte tarafından gitmek kararındaydım. Paris'in Hotel Dominisi ve Tuileries ve Palais Royal ve Madeleine ve Cappucines ve Poissonniere gibi bulvarlarla République Meydanı taraflarını ber vech-i matlub seyr ü temaşa eylemiş bulunduğum hâlde nehrin öte cihetini yani Quartier Latin denilen tarafını henüz bu taraf kadar görüp belleyememiş bulunduğumdan bu noksanı ikmal gayretindeydim. Bu defa dahi bindiğim arabayı bu sabah geçtiğim Bulvar de Palais tarikinden Saint Michel Meydanı'na sevk ettimse de oraya gelince hemen sağ tarafa Saint Andre Sokağı'na saptırıp badehu Jacob ve Universite sokakları hizasından sürdürdüm. Bellechasse Sokağı denilen darca bir sokaktan Saint Germain Bulvarı'nı aykırılayarak Grenelle Sokağı'na gelince Posta ve Telgraf Nezaretleri önünden Invalidler Bahçesi'ne ve oradan Invalidler Bulvarı'na girerek Xavier Meydanı ve Breteuil Avenuesu tarikiyla Breteuil Meydanı'na vardım ki bir büyük salhane

[1570] intihap (eyle-): seçmek
[1571] kuvve-i müfekkire: düşünme kuvveti
[1572] tensib (et-): uygun görmek
[1573] münselib: kalmamış
[1574] tesviye (et-): ödemek
[1575] bi'l-isticar: kiralayarak

olduğunu ve bir de artezyen kuyusu bulunduğunu bundan evvel Mekteb-i Harbiye etrafını gezdiğim sırada plan üstünde görmüş olduğumdan mezkûr Breteuil Meydanı'nda arabadan indim.

İşbu Breteuil Meydanı asıl Breteuil Avenuesu ile Saxe Avenuesu'nun tekatuundan[1576] husule gelmiş müstedirü'ş-şekl[1577] ve epeyce vâsi[1578] ve dairen-ma-dâr[1579] ağaçlar gars[1580] olunarak ufak bir bahçe hâlini musavvir güzel bir yer olup orta yerinde epeyce yüksek bir kule görülür ki işte artezyen kuyusu da bu kulenin içindedir. Artezyen kuyusu denilen şeyler öyle bizim bildiğimiz su kuyuları gibi beş on yirmi kulaç kazılan ve ilk su sızan tabaka-i maiyeye[1581] vusulle[1582] iktifa ediliveren kuyulardan değildir. Üç beş yüz metre umka[1583] varılarak bir büyük kıta-i arziyeyi muhit[1584] olan tabaka-i sahihe-i maiyeyi bulmak suretiyle vücuda getirilen muhayyir-i ukûl[1585] kuyulardır ki tabaka-i mezkûre-i maiyenin etraf dağlardaki irtifaı hasebiyle peyda eylediği sıklet[1586] bu yüzlerce metrelik delikten sath-ı arza[1587] kadar insan beli gibi suyu fışkırtır. Buradaki artezyen kuyusu beş yüz kırk yedi metre umkta olup onu kazmak için ne kadar zahmet çekildiğini hikâye yolunda koca bir kitap tanzim olunmuştur ki mütalaası Paris gibi nehir kıyısındaki ve suları mebzûl[1588] bir memlekette mücerret[1589] bir tecrübe-i fenniye için böyle yıllarca zahmet ve milyonlarca masarif ihtiyarıyla âdeta muhali[1590] mümkün edercesine uğraşan erbab-ı himmeti kârilerin nazarlarında büyülttükçe büyültür.

Artezyen kuyusunu dâhilen ve haricen temaşa ederek bu nev' kuyulara dair o zamana kadar peyda eylemiş bulunduğum malumatı tahattur[1591] ettikçe duçar-ı hayret ola ola salhane cihetine teveccüh[1592] eyledim ki mezkûr salhanenin asıl cephesi Breteuil Meydanı'na nazır olup orta yerindeki avluya yol veren kapısından sonra karşı tarafta Suffren Avenuesu'na çıkan diğer kapısından huruç[1593] edilebilir. Ben de o surette hareket eyledim. Tetebbuat-ı mukaddimemden[1594] zaten malumum olmuştu ki Paris'te başlıca üç salhane bulunup bunun da en büyük ve muntazamı Villette havz-ı kebiri[1595] cihetin-

[1576] tekatu: kesişme
[1577] müstedirü'ş-şekl: yuvarlak biçimli
[1578] vâsi: geniş
[1579] dairen-ma-dâr: çepeçevre
[1580] gars (olun-): dikilmek
[1581] tabaka-yı maiye: su tabakası
[1582] vusul: ulaşma
[1583] umk: derinlik
[1584] muhit (ol-): içine almak
[1585] muhayyir-i ukûl: akıllara hayret veren
[1586] sıklet: ağırlık
[1587] sath-ı arz: yeryüzü
[1588] mebzûl: bol
[1589] mücerret: sadece
[1590] muhal: imkânsız
[1591] tahattur (et-): hatırlamak
[1592] teveccüh (eyle-): yönelmek
[1593] huruc (edil-): çıkılmak
[1594] tetebbuat-ı mukaddime: önceki incelemeler
[1595] havz-ı kebir: büyük havuz

dedir. Oradaki salhaneyi ne şimdiye kadar ne de bundan sonra ziyaret ve temaşa mümkün olamadığından Paris salhaneleri hakkında peyda eylemiş bulunduğum fikri yalnız bu Breteuil Salhanesi'ne tatbik eyleyebilmişimdir. Bu salhanenin orta yeri gayet vâsi bir avlu olduğu gibi mezkûr avlu etrafındaki binaların aralarında da geniş yollar ve avlular mütehassıldır.[1596] Asıl hayvan zebhine[1597] mahsus olan mezbahalar bizim büyük camilerimizdeki abdest şadırvanlarını andıran birer surette müteşekkil iki yerdir ki burada hayvanların nasıl zebh olunduğunu görmek için sabahları gayet erken gelmek iktiza eyleyeceğini memurları haber vermişlerdi. Yüzlerce hayvanın zebh olunduğu yerde bir dakika bile temaşaya benim için imkân tasavvur olunabilir mi? Ben gördüğüm zamansa bu mahallin heyet-i umumiyesi[1598] vakıa azim bir kasap dükkânını andırıyor idiyse de kokuya, murdarlığa dair hiçbir âsâr olmayıp nezafet-i harikuladesi bizim mahut Galata'daki mezbahaları fena bir surette hatıra getiriyordu. Nihayet salhanenin cenub-i garbi kapısından Suffren Avenuesu'na çıkıp sağ tarafımdaki harbiye mektebini temaşa ede ede serginin Suffren Kapısı'na vasıl oldum ki bugün asıl bu yolu ve bu kapıyı tercihime sebep doğruca makine galerisine girmek hesabıydı.

Sergi-i Umumi'ye dair malumat-ı icmaliye[1599] verdiğim sırada ve diğer bazı münasebetler düştüğü esnada arz ve ihtar eylemiş bulunduğum veçhile Paris Sergi-i Umumi'sinin eğlenceye dair olan cihetleri efkâr-ı ciddiye erbabından hiçbir kimseyi mutmain edemeyeceğine mukabil makine dairesi denilen bu daire-i vâside ihtiraat-ı beşeriyenin[1600] hakikaten en mucizkâraneleri cem' edilmekle asıl kadirşinâsan şu Sergi-i Umumi'den intizar[1601] edebilecekleri menafii[1602] her yerden ziyade bu mahâlde bulabilecekleri derkârdır.[1603]

Bundan evvel Sergi-i Umumi'ye birkaç defa gelerek makine dairesinin yalnız heyet-i umumiyesine bir nazar edip geçmiş ve ilk fırsatı düşürdüğüm zaman şuraya gelip istediğim gibi bir temaşaya koyulmayı zihnime yerleştirmiştim. Bugün daireye girer girmez üst kat makamına kaim olan şirvanlara erbab-ı temaşayı çıkaran asansör makinesine binip evvel-be-evvel asansörün vasıl olduğu demirden mamul bir terasadan dairenin heyet-i umumiyesini seyre başladım. Bir tarafından diğer tarafına nazarın vasıl olabilmesi muhal olan şu yerde dürbün istimali[1604] taht-ı mecburiyetteydi. Dört yüz metreden mütecaviz tûlü[1605] ve iki yüz metreye karib arzı[1606] olan bu müstatil-i azim[1607]

[1596] mütehassıl: oluşturulmuş
[1597] zebh: kesim
[1598] heyet-i umumiye: genel hâl
[1599] malumat-ı icmaliye: kısa bilgi
[1600] ihtiraat-ı beşeriye: insan icatları
[1601] intizar (et-): beklemek
[1602] menafi: faydalar
[1603] derkâr: apaçık; aşikar
[1604] istimal: kullanım
[1605] tûl: uzunluk
[1606] arz: genişlik
[1607] müstatil-i azim: büyük dikdörtgen alan

yekpare bir salon hâlindeyse de dört tarafı otuz metre kadar arzında şirvanla muhattır[1608] ki birçok küçük makineler dahi bu şirvanlara yerleştirilmişlerdir. Şirvanların arasında kalan açıklık boyunca bir de cisr-i seyyar[1609] yapılmıştır. Bu cisr-i seyyar tamam şirvanlar irtifaına müsavi[1610] gayet muhkem demir çardaklar üzerinde bir baştan bir başa kadar kızak gibi kayıp seyr ü hareket eder. Öyle bir suret-i acibedeki demir çardak dediğimiz iki cenahlı demir yol, makine galerisinin şekl-i tûlanîsini boylu boyuna kat' ederek cisr-i seyyarın da iki uçları bu demir yolları üzerine mevzû' olduğundan yer altında gizli makineleri ve onlara merbut[1611] teller vasıtasıyla koca bir sal cesametindeki cisr yavaş yavaş galerinin bir başından diğer başına kadar kaydırılıp götürülür. Bunu inşadan maksat erbab-ı temaşayı galerinin zeminine konulmuş olan makinelerin üstünden geçirterek gerek onları ve gerek şirvanlarda mevzû' olan eşyayı bir nazar-ı şamille temaşa ettirmektir. Binaenaleyh cisr-i seyyar benim bulunduğum tersaneye takarrüb[1612] edinceye kadar dürbünle galerinin her tarafını temaşa eyledikten sonra bu cisr-i seyyara da binerek ve galeriyi boylu boyuna onun reviş-i ahestesiyle[1613] gezerek gerek dürbün ve gerek gözlükle temaşamı ikmal eylemiştim.

Mevcut makineler içerisinde beni en ziyade meraklandıran şeyler bizim memlekette peyda ve istimali kabil olan küçük ve ucuz ve nafi[1614] makineler olacağından bu cisr-i seyyarla esna-yı seyahatimde o yoldaki makineleri hangi tarafta görüyorsam asıl nazar-ı dikkat ve ehemmiyeti o noktaya hasrederek cisr-i seyyardan indiğim zaman bunların yanına takarrüb edebilmek için geçilmesi lazım gelen yolları zihnimde güzelce ezberliyordum. Cisr-i seyyardan indiğimde zaten pek yakına inmiş bulunduğum cihetle kazzazlığa[1615] ait olan makinelerin kurulmuş oldukları yere vardım. İstanbulumuzda alâ kadrü'l-imkân kendisini inkırazdan[1616] kurtarmış olan ve buna da ekser erbabı Yahudi olmasından naşi[1617] onların açıkgözlülüğü sebep olmuş bulunacağı derkâr bulunan sanat kazzazlık olduğundan bunların istimal eyledikleri çıkrıklar, makineler dahi epeyce malumum bulunduğundan burada gördüğüm kazzazlıkla bizdekinin farkını muvazeneye[1618] başladım. Gaytan[1619] imaline mahsus bir makine gördüm ki en ince nev'inden bed'[1620] ile parmak kalınlığına karib kalınlığa kadar gaytan ördüğü hâlde büyücek bir dikiş maki-

[1608] muhat: çevrili
[1609] cisr-i seyyar: seyyar köprü
[1610] müsavi: denk
[1611] merbut: bağlı
[1612] takarrüb (et-): yaklaşmak
[1613] reviş-i aheste: yavaş gidiş
[1614] nafi: faydalı
[1615] kazzaz(lık): ipekçilik
[1616] inkıraz: tükenme; yok olma
[1617] naşi: dolayı
[1618] muvazene: karşılaştırma
[1619] gaytan: iplik
[1620] bed' (ile): başlayarak

nesinden daha büyük değildi. Vakıa bizim kazzazlar dahi gaytan için bir nev' çıkrık kullanırlarsa da buradaki makineye nispetle bizimkiler hakikaten bir "çıkrık"tan başka hiçbir hüküm gösteremezler. Gerek bu gaytan makinesi ve gerek bir milimetre arzından yirmi milimetre arzına kadar şerit dokumaya mahsus olan diğer makine gaytan ve şeritlerin matlup olan ince ve kalınlık ve darlık ve genişlik nispetinde imali için ayar edilebildikten maada gaytanlar veyahut şeritler yalnız bir renk iplikten yapılmayıp da rengârenk ipliklerden yapılmak arzu edildiği ve bu renklere bir de nispet tayin olunarak şekiller vücuda getirilmek istenildiği hâlde ol veçhile dahi ayar edilebildiklerinden bunların yalnız bir tanesine gördürülebilen hizmeti bizim kazzazların beş on türlü çıkrığa gördürebilmeleri dahi pek de ümit olunamaz.

Bükme yapmak ve pamuk veyahut kenevir ipliği üzerine ipek veyahut sırma sarmak için icat edilmiş bulunan makineler dikiş makinelerinden bile küçük âdeta saat gibi nazik şeyler olup bizim kazzazların bu yoldaki çıkrıkları matlup olan tûlü[1621] buldurabilmek için ensiz uzun salonlar gibi yerlere ihtiyaç göstermekte bulunmalarına mukabil bu makinelerden orta boy bir dükkâna sekiz on tanesini yerleştirip işletmek kabildir.[1622]

Avrupa'da "trikotri" yani örmecilik denilen sanat dahi kazzazlığın mütemmimi[1623] addolunarak dantela envaını ve hatta eldiven ve çorap ve fanila ve don ve gömlek gibi şeyleri örmek için yapılan makinelerin aglebi[1624] dikiş makineleri cesametinde şeylerdir. Bu makinelerin örgü işini nasıl işledikleri bir nazar-ı im'anla[1625] temaşa edildiği zaman insana hayret gelmemek kabil değildir. Fizik fenninin harekât mebhasıyla[1626] fünun-i riyaziyenin[1627] el ele vererek icat ve ihtiraları[1628] emrinde benibeşere delalet etmeleri sayesinde müyesser olmuş bulunan şu ihtiraat âdeta beş on parça demire hayat ve akıl verilmiş olduğunu insana hükmettirecek ehemmiyet ve garabeti haizdir. Bazı kere evlerimizde çocuklarımızın kese ördükleri ve bunlara tırtıl ve boncuk gibi şeyler dahi katarak türlü nakışlar vücuda getirdiklerini görürüz. Hatta bazı kere güya bu işleri biz de yapabilecekmişiz gibi onların ellerindeki tığları alıp bir tecrübe etmek gayretine düşeriz. Heyhat! İncecik ibrişimlerin deliklerine tığ sokup tığın çengeline iliştirdiğimiz ipliği tığ ile beraber o delikten geçirip çıkarmak ne kadar müşküldür! Kadınların, çocukların yaptığı gibi bu müşkül ameliyatı hatta gözleriyle bakmaya bile ihtiyaç hissetmeksizin saldır saldır icra edivermek ne büyük mümarese[1629] ve maharete vabestedir!

[1621] tûl: uzunluk
[1622] kabil: mümkün
[1623] mütemmim: tamamlayıcı
[1624] agleb: çok
[1625] nazar-ı im'an: dikkatli bakış
[1626] mebhas: konu
[1627] fünûn-i riyaziye: matematik bilimi
[1628] ihtira: yaratıcılık
[1629] mümarese: ustalık

Buradaysa şu müşkül işi gören sanatkâr bir zeki, zarif, nazik kadın değildir. Öyle kadın veya kızın güzel parmaklarına bedel görülen şey irili ufaklı birçok ahenparelerle[1630] tellerden, iğnelerden ibarettir. Ancak Hakk Teala'nın nev'-i beşere ihsan buyurmuş olduğu akıldan, fetanetten bir kısmını güya nev'-i beşer dahi bu tellere iğnelere bahşetmiş de kadınların, kızların güzel parmaklarındaki maharet onlarda husule gelmiş gibi bir hâl-i acib ki temaşa eden insanın valih[1631] ve hayran olmaması kabil olamıyor.

Hiçbir tel hiçbir iğne kendine mahsus olan delikten gayrisine girmiyor. Bunların ucundaki çengele ilişecek iplikler diğer çengeller vasıtasıyla kendi kendilerine gelip ilişiveriyorlar. Örgüler aralarına katılacak boncuklar, tırtıllar falanlar vakit ve nöbetleri geldikçe birer birer akıp yerleşecekleri yere vasıl[1632] oluyorlar.

Kazzazlık ve örmecilik sanatlarının biraz daha tealisi[1633] nakışçılık sanatına müntehi[1634] oluyor. Bunların hepsi yekdiğeri yanında birer sergi teşkil etmiş olduklarından birisinin temaşasından sonra diğerine intikal ediliyor. Burada "nakış" dediğimiz şey kadınlarımızın "nağış" tabir eyledikleri sanat-ı nefisedir ki tezgâhına kadınlarımız "gergef" tabir ederler. Tülbentten bed' ile canfese varıncaya kadar enva-i akmişeyi[1635] bu gergeflere veyahut onların müdevver şeklinde olanları sayılan kasnaklara gererek ipek ile sırma ile pul ile akmişe-i mezkûre üzerinde türlü güzel nakışlar vücuda getirirler. İşte bu sanat dahi birtakım makinelere gördürülmektedir ki onların temaşası dahi örgü makinelerinden az mucib-i hayret değildir. Kadınlarımızın işledikleri nakışlarda her renk ipeğe göre kumaşın neresine iğne batırmak lazım gelirse bu hizmet-i dakika ve mühimmeyi de makinelere gördürüyorlar. Hatta makineler mesela yalnız bir mendili bir çevreyi işlemekle kalmıyorlar. Mendil, çevre gibi şeyler şöyle dursun bir buçuk iki metre arzında canfesler üzerine parça parça ve her parçası birbirinin aynı olarak işlenmek lazım gelen çiçekleri de birer birer işlemiyorlar. On mendil veya çevreyi veyahut enli bir kumaş üzerine işlenecek çiçeklerin onunu birden işliyorlar. Bunun için bir usta makinenin muaddilini[1636] eline alıp karşısındaki resim mucibince muaddil-i mezkûru idare eyliyor ki karşısındaki resim birçok çizgilerle murabbaata[1637] münkasım olduğu gibi işlenecek kumaş dahi murabbaata münkasım olduğundan usta-i merkum elindeki muaddili hangi murabbaın hangi cihetine tevcih[1638] eyliyorsa işlenecek kumaş üzerinde on murabbaın

[1630] ahenpare: demir parçası
[1631] valih (ol-): şaşırmak
[1632] vasıl (ol-): ulaşmak
[1633] teali: ilerleme
[1634] müntehi (ol-): uzanmak
[1635] enva-i akmişe: kumaş çeşitleri
[1636] muaddil: denkleştirici; yönetme mekanizması
[1637] murabbaat: kareler
[1638] tevcih (eyle-): yöneltmek

o cihetlerine hareket-i vahideyle[1639] birer iğne saplanıp matlup olan renkte birer ipek yerleştirilebilir. Vakıa ameliyat-ı mezkûre gaytan ve şerit ve örgü makineleri gibi "gırıltı" tabiriyle süratleri anlatılabilecek derecede seri olmayıp âdeta iğnelerin her defa kumaş üzerine saplanıp çıkmaları ustanın derece-i sürat ve maharetine göre yarım dakikadan iki dakikaya kadar bir zamanda müyesser olabiliyorsa da ustanın bir iğne batırmak için ettiği hesabı önündeki tezgahın on iğneye tamim etmesi işte bu sanatın derece-i nezaket ve ehemmiyetine göre bir sürat-i azime husule getirmiş oluyor.

Kazzazlık, örmecilik ve nakışçılık sanatlarının tezyid-i cesamet[1640] etmeleri bir yandan iplik bükmek ve mensucat dokumak sanatına doğru yol açıp gittiği gibi bir yandan dahi terzilik ve kunduracılık yani dikişçilik sanatlarına yol açıyor. İstanbul'da istimal olunan dikiş makinelerini imal emrinde "Singer" nam fabrika şöhret almıştır değil mi? İşte bugün makine galerisi dâhilinde şu ilk tetebbuatım esnasında nakışçılıktan sonra Singer kumpanyasının tesis etmiş olduğu dikişçilik sergisine de vasıl oldum. Meğer dikişçilik için icat olunan makineler yalnız bizce maruf olan o nafi dikiş makinelerinden ibaret değilmiş. Hoş bizim bildiğimiz dikiş makinelerine de ne güzel hizmetler gördürüyorlar ki o makineler bizim de elimizde bulundukları hâlde istifademizi bu dereceye vardırmak için lazım gelen mahareti peyda hususundaki gafletimiz şayan-ı istigrabdır.

Bizim evlerimizde dikiş makinelerine iki parça kumaşı birbirine diktirmekten fazla olarak bir de bastırmak ve kadınlarımızın "salata" tabir eyledikleri farbaleleri yaptırmak hizmetini gördürürüz. Hâlbuki bu makineler ne güzel nakışlar dahi işlemektedirler. Kadınlarımızın "kasnak işi" tabir eyledikleri nakışların en âlâsını bu makineler işliyorlar. Düğme takmak için açılan iliklerin etrafına oya gibi bir surette ipek ile icra eyledikleri tahkimi[1641] de bu makineler yapabiliyorlar. Mendiller köşesine âlâ markalar işliyorlar. Hele bu makinelerin kanaviçe işlemeye mahsus olanları hakikaten en ziyade nafi ve şayan-ı ehemmiyettir. Ancak bu makinelerle rengârenk yün ipeklerini bir hisab-ı mahsusla kanaviçeler üzerine tertip ve tatbik eylemek öyle olur olmaz maharetlerle müyesser olacak umurdan değildir.

Dikiş makinelerinin kunduracılığa tatbiki de en ziyade hayret-efza ihtiraattan addolunsa sezadır. Bir potini teşkil eyleyen yüz ve kösele ve taban astarı ve iç yüz astarı ve lastik gibi parçaların yalnız ökçeden maada kâffesini ayrı ayrı makineler kendi kendilerine dikmektedirler. Bu makinelerin görecekleri hizmete göre dörtten ona kadarını yalnız bir adam idare

[1639] hareket-i vahide: tek hareket
[1640] tezyid-i cesamet (et-): büyümek
[1641] tahkim: sağlamlaştırma

ediyor. Mesela potinin keçi derisinden biçilmiş olan yüzünün iki taraftan aralarına dikilmesi lazım gelen lastikleri dikmeye mahsus makinelerden on kadarını yalnız bir usta kullanıyor. Bu adam lastikleri keçi derisi yüzüyle onun altındaki keten astarın arasına ber-vech-i matlub yerleştirdikten sonra etrafını diktirmek için makinenin altına sokuyor. Makine bu dikişi lastiğin aşağılarında vuku bulacak inhinayı[1642] da bilerek kâmilen kendi kendisine dikip bitirecek ve bittiği zaman kendi kendisine duracaktır. Ya o zamana kadar usta boş mu dursun? Çünkü makine bu işi iki dakika kadar bir zamanda görecektir. Usta-i merkum bu zamanı da boşa geçirmemek için birinci makinenin göreceği işi vermeyi müteakip ikincinin üçüncünün, ta onuncunun göreceği işi de aynı birinci makine gibi tertip eder. Onuncu makinenin işini verdikten sonra birinciye geldikte o gayretli çırağın kendisine tevdi[1643] edilmiş bulunan hizmeti bitirip durmuş ve ustasını beklemekte bulunmuş olduğunu görür. Usta efendi makinenin yaptığı işi alıp yenisini verir. İşte bu suretle bir adam on makine arasında deverân ederek o kadar işi çıkartır ki insan bunları gördüğü zaman İstanbulumuzda otuz kuruşa kadar bir çift potin mübayaa edilebilmesini artık şayeste-i hayret göremez. Kunduracılık böyle olduğu gibi terzilik dahi böyledir. Yani her iş kendine mahsus birer makineye ve her makinenin birer birer çoğu bir ustaya tevdi edilmiş bulunduğundan işlere o kadar suhulet gelmiş olur ki İstanbul'da nakliyesi, gümrük resmi, dükkân kirası, uşaklar aylıkları, sigorta bedelatı gibi masarifi çıkarıldıktan maada edilecek kâr dahi dâhil olduğu hâlde bir çift potin veyahut birtakım elbise dikişi pahasından ucuz fiyatla satılabilir.

Kârilerimiz elbette dikkat buyurmuşlardır ki bu sabah Hotel Dominisi'den çıktıktan sonra bir daha oraya avdet edememişimdir. Hatta arkadaşım Madam Gülnar'ı dahi görememişimdir. Bunun sebebi daha dünkü ve dün akşamki yorgunluk ve istirahatsizlik hasebiyle müşarünileyhanın bugün bir yere çıkmamak kararında olması kaziyesiyle bir de benim Louvre Müzesi'ni ve bahusus şimdi makine galerisini temaşadaki hayret ve dalgınlığım meselesi olmuştur. Hele makine dairesindeki dalgınlığımı şundan anlamalı ki akşam gereği gibi hulûl ederek bu makineleri tahrik[1644] eyleyen muharrikler paydos eylemiş oldukları hâlde vaktin nasıl geçmiş olduğunu asla haber alamamıştım. Paydostan sonra dışarıya çıktığımda âdeta sular kararmış olduğundan artık geceyi sergide geçirmeye gönlüm razı olamadı. Vücut ve zihin yorgunluğu da derece-i gayeye varmış olduğundan Decauville şimendiferine bindiğim gibi Invalidler Kapısı'na ve oradan

[1642] inhina: eğrilme
[1643] tevdi (edil-): verilmek
[1644] tahrik (eyle-): çalıştırmak

dahi bir arabaya atladığım gibi Hotel Dominisi'ye vasıl oldum ki vakit dahi tamam yemek vaktiydi.

Arkadaşımı sıhhat ve şetaret-i kâmile hâlinde bulamadımsa da ahvalinden şikâyet edecek derecelerde rahatsız dahi bulmadım. Birlikte yemek salonuna indik. Bu akşam rüfeka-yı sairemizden[1645] bir kimse bulunmayarak yalnız ikimiz birlikte taam eyledik ki gerek esna-yı taamda ve gerek bade't-taam umumi salonda vukua gelen musahabe ve müzakeremiz bizi bu gece hariçte zaman geçirmeye muhtaç etmeyecek bir suret-i mükemmelede eğlendirdiği gibi musahabemizin ait olduğu mesele kârilerimizin Avrupa ahval-i umumisine[1646] dair peyda etmeleri matlup olan fikir ve mütalaa-i sahiheye ziyadesiyle yardım edeceğinden musahabe-i mezkûreyi muvazzahan[1647] buraya kaydetmek iktiza eyledi.

Musahabemizin mebdei[1648] bugün Sergi-i Umumi'de makine dairesini temaşaya başlamış olmaklığım kaziyesi olup Avrupa'nın terakkiyat-ı maddiyesini şu makineler kadar enzar-ı takdirde tayin edebilecek hiçbir şey olmadığını dermeyanla demiştim ki:

– İstanbul'da Gamboç vapuruna binerek Marsilya'ya çıktığım günden beri zihnimi daima Avrupa terakkiyatı[1649] hakkında kendiliğimce en doğru olabilecek bir hüküm bulmakla iştigal eyledim. Benim için bu seyahat bir tetebbu-i azim olduğundan zihnimi hiçbir gayret-i hususiyeye, hiçbir nev' taassuba mahkûm etmemek ve güya bu küre-i arz ahalisinden başka bir adammışım da ahval-i arzı tetebbua gelmişim gibi davranmaya cebr-i nefs eylerim. İşte bu tavr-ı bî-tarafaneyle[1650] Avrupa'da gerek iyi ve gerek fena her ne hâl görmekteysem pişgâh-ı muvazene ve mukayeseye[1651] alırım. Hele bugün yalnız bir cüz'ünü görmüş bulunduğum makineler Avrupa terakkiyat-ı maddiyesinin gerçekten hayret-ferma-yı ukûl-i müdekkikîn[1652] olacak dereceyi çoktan bulmuş da geçmiş bile olduğunu teslim eyledim.

Bu yoldaki muhakemeler arkadaşımla ilk defa olarak icra edilmeyip şimdiye kadar bunun birçok envai[1653] sebk eylemiş[1654] bulunduğundan şu mukaddime-i kelamımdaki maksadı kârilerimden ziyade bir vuzûhla Madam Gülnar'ın tefehhüm[1655] eyleyeceği derkârdır. Zaten epeyce bir zaman

[1645] rüfeka-yı saire: diğer arkadaşlar
[1646] ahval-i umumî: genel durum
[1647] muvazzahan: açıktan açığa
[1648] mebde: başlangıç
[1649] terakkiyat: gelişmişlik
[1650] tavr-ı bî-tarafane: tarafsız bir tavır
[1651] pişgâh-ı muvazene ve mukayese(ye al-): ayrıntılı olarak incelemek
[1652] hayret-ferma-yı ukûl-i müdekkikîn (ol): inceleyenleri hayrete düşürmek
[1653] envа: çeşit
[1654] sebk (eyle-): gerçekleşmek
[1655] tefehhüm (eyle-): anlamak

iki insan birlikte seyahat ve taayyüş ve tetebbu ederek hemen lâyenkati[1656] teati-i efkârda[1657] bulunursa yekdiğerinin mütalaat-ı esasiyesi hakkında vukuf-i tam hâsıl eyleyerek daha mebde'i anlamadan müntehalarına doğru sevk-i zihn edebilir. İki kimse yekdiğerinin henüz bi'l-külliye yabancısı olduğu zamanlara mahsustur ki mebadi-i kelamda müfaheme[1658] müyesser olamayıp hatta muhalefet-i fikriyenin sebeb-i aslîsi de bundan ibaret kalır. İmdi arkadaşım şu serdeylediğim mukaddime üzerine demişti ki:

– Avrupa terakkiyatını maddi ve manevi diye ikiye taksim ederek terakkiyat-ı maneviyesinin en çok cihetlerini beğenmemekte olduğunuz hâlde terakkiyat-ı maddiyesinin her cihetini beğenmeye şayan bulduğunuzu kaç defalar söylemiştiniz. Demek oluyor ki terakkiyat-ı maddiyenin sizce en ziyade şayan-ı istihsan olan ciheti makine galerisinde gördüğünüz muhteriat-ı mucizkâranedir.[1659] Öyle mi?

– Evet! Öyledir. Avrupaca beni görmekten meftun ve mütehayyir eyleyen şey terakkiyat-ı maddiyeden ibaret olup bunun da asıl hayran olmaya şayan olan ciheti makinelerden ibarettir.

– İyi ama geçenlerde yine böyle bir mübahesemizde Avrupa biladının[1660] bu ebniye-i azimesini,[1661] bu caddelerini, bulvarlarını, umumi bahçelerini ve her cihette görülen intizamat-ı fevkaladeyi de şayan-ı tahsin ve kabul buluyordunuz.

– Şimdi şayan-ı tahsin ve kabul bulmuyorum demiyorum a! Fakat Avrupaca benim kıskanmaklığım lazım gelen şeyleri soracak olursanız şu makinelerden maada bence ne gıbtaya ne hasede şayan hiçbir şey olmadığını size haber veririm de fikrimin dahi en doğrusunu söylemiş olurum.

– Demek oluyor ki makinelerden maada Avrupa terakkiyat-ı maddiyesini teşkil eyleyen şeylerin kendi memleketinizde husulünü artık arzu etmemek derecelerinde şu makinelerin hayranı oldunuz. Öyle mi?

–O kadar değil. Böyle her ciheti şaşaa-ferma-yı enzar-ı seyyahîn[1662] olan bir mamuriyet-i fevkaladeyi kendi memleketim için arzu etmemek âdeta memleketimizi sevmemek veyahut bu mamuriyetin de kadrini bilmemek demek olur. Fakat bir tarafa Avrupa'nın makinecilik, fünun ve sanayiindeki terakkiyatı koysalar ve diğer tarafa da sair mevad-ı umraniyeyi vaz' etseler ve beni bunların birisinden mahrum ve diğerine nail olmak hususunda bir

[1656] lâyenkati: durmaksızın
[1657] teati-i efkâr: fikir alışverişi
[1658] mefaheme: anlama
[1659] muhtereat-ı mucizkârane: mucizevi icatlar
[1660] bilad: beldeler; şehirler
[1661] ebniye-i azime: büyük binalar
[1662] şaşaa-ferma-yı enzar-ı seyyahîn (ol-): gezginlerin gözünü almak

mecburiyetle muhayyer[1663] eyleseler makineler cihetini tercih ederdim de diğerlerini feda etmiş bulunduğumdan dolayı öyle mütehalikâne[1664] müteessif[1665] olmazdım.

– Mütehalikâne müteessir[1666] olmaz mıydınız? Acayip! Bu suret sizce bir fikr-i cedid, bir hikmet-i cedide demektir ki bana şimdiye kadar bundan hiç bahsetmemiştiniz.

– Öyledir. Fakat hemen bugün makine galerisini ziyaretim üzerine peyda olmuş bir fikir, bir hikmet değildir. Epeyce günlerden beri bu fikir, bu hikmet kafamda dolaşıyordu. Bugün katiyet peyda eyledi. Sair hususat-ı umraniyeyi feda edip de bundan dolayı tehalük[1667] derecesinde müteessir kalmayacağımın sebebini tafsil etmekliğime müsaade verirseniz mütalaat-ı cedidemi tamamıyla ve etrafıyla anlayarak hatası varsa bi't-tashih[1668] istifademe hizmet etmiş olursunuz.

– Estağfurullah! Birçok mülahazat ve mütalaatınızı kendi istifademi mucib olacak derecelerde beğenmiş olduğum gibi şu hikmet-i cedidenizi de tafsil etmenizi rica ederim. Bilirsiniz ki musahabenin bu türlüleri benim için gayet tatlıdır.

– Evvela size işin şu cihetini arz ederim ki her biri sanat-ı nefise-i mimariyenin bir nüsha-i kübrası addolunmaya şayan olan ebniye-i cesime beğenilmeyecek, sevilmeyecek şeylerden değildir. Fakat ahalisinden bulunduğum payitaht bu yoldaki ebniye-i cesimeden bi'l-külliye[1669] mahrum değildir. Cami, mabet, devair-i hükûmet, kışla, konak, medrese, saray, kasır, hân vesaire gibi ebniye-i cesime ve müzeyyeneden İstanbul'da hemen beş altı yüz parça tadad[1670] edebilirim ki bunlar yekdiğerine daha karib bir surette ictima edecek olsalar âdeta pek mamur, pek güzel bir şehir vücuda getirebilmiş olurlar. Binaenaleyh memleketimi ebniye-i cesimeden büsbütün mahrum bulmayarak naire-i hasedin[1671] bu yalımlarını kolayca itfa[1672] edebilirim. Hatta ebniye-i hususiye maddesinde de İstanbullular nezdinde Avrupalıları o kadar gıptaya, hasede şayan bulmam. Vakıa buralarda beş altı katlı ebniye-i cesimeye malik adamlar vardır ki her binanın münkasım olduğu yüzlerce odalar, daireler âdeta bizim memleketlerimizin kocaman bir mahallesini teşkil edebilirler. Ama düşünmeli ki mesela şu Paris'te bu gibi ebniye-i cesime sahibi adamlar ahali-yi mevcudenin yüzde kaçı nispetindedir.

[1663] muhayyer (eyle-): seçim hakkı vermek
[1664] mütehalikâne: acelecilikle
[1665] müteessif (ol-): yazıklanmak; üzülmek
[1666] müteessir (ol-): üzülmek
[1667] tehalük: acelecilik
[1668] bi't-tashih: düzelterek
[1669] bi'l-külliye: tamamen
[1670] tadad (et-): saymak
[1671] naire-i hased: kıskançlık alevleri
[1672] itfa: söndürmek

– O! İşi bu cihetten tutacak olursanız meselenin rengi başkalaşır. Bir zaman Paris için yapılmış bir istatistik okumuştum. Paris şehrinin havi olduğu iki milyon beş yüz bin kadar nüfusun sakin oldukları mesakinin miktarı otuz bin damı tecavüz etmediği hatırımda kalmıştı. Dam hesabıyla Paris'te emlak-ı hususiye otuz bine varırsa demek olur ki sekiz yüz kadar adamın yalnız birisi mal sahibi olup yedi yüz doksan dokuzu emlâk-ı hususiye ashabından değildirler.

– Ne âlâ! Tamam benim size şerh[1673] edeceğim hakikati siz bana haber veriyorsunuz. Bizim memleketimizdeyse hemen her familyanın kendi hususî hanesi bulunup İstanbul'un yerlisi olanlar meyanında[1674] kira hanelerinde ikamet eyleyenler yüzde on nispette bile kalamazlar. Burada sekiz yüz kişide bir adamın malik olduğu binanın İstanbulca nispetini buldurmak için sekiz yüz adamın malik oldukları ebniyeyi cem' etmek lazım gelir. Ey bu cem'in hâsılı sanki buradaki binadan pek de aşağı mı kalır?

– Hakkınız var. Hatta bana kalırsa sekiz yüzde bir nüfusun mesela sekiz bin franklık bir binaya malik olacağına sekiz yüz nüfusun biner franklık meskene malik olmaları saadet-i umumiye-i nev'-i beşer nokta-i nazarından daha ziyade beğenilecek ahvaldendir.

– Nüfusun adedini ebniyenin ve onlardaki kıymetlerin miktarı üzerine taksiminiz doğru olamıyor. Mesele her nüfusun bir meskeni olabilmesi cihetinde değildir. "Nüfus" denildiği zaman beşikteki sıbyan dahi dâhildir. Bu hâlde demincek haber verdiğiniz istatistik hükmünü şu yolda tasavvur etmelidir. Beher familya bir hisab-ı vasatî ile beşer nüfus addolunursa Paris'te beş yüz bin familya mevcut demektir. O hâlde imkân-ı hususîyi mevcut ailelere taksim edince yüz altmış familyadan yalnız birisinin malın sahibi olması lazım gelir. Binaenaleyh demeliyiz ki yüz altmış familyada bir familyanın sekiz yüz bin franklık bir mülkü olacağına yüz altmış familyanın beşer bin franklık birer mülkü olması müreccahtır.[1675]

– Öyle ya! Bu tabir hikmet-i matlubeyi izhara daha ziyade muvafıktır. Ey sizin İstanbul'unuzda kiracıların yüzde on nispetinde bulunduğunu haber verdiğiniz hâlde baki yüzde doksanın bu nispette ashab-ı emlaktan olmasına yakininiz[1676] var mıdır?

– Beş bin frank kıymetindeki mesakin İstanbul için orta hâlli familyaların değil onlardan bir mertebe daha aşağıdaki familyaların meskeni olabilir. Kuruş hesabıyla İstanbul'da beş bin kuruşa yani bin yüz franka mübayaa

1673 şerh (et-): açıklamak
1674 meyan: ara
1675 müreccah: tercih edilen
1676 yakin: kesin, sağlam bilgi

edilebilecek hanenin ashabı âdeta ianeye[1677] muhtaç bir fukaradan sayılıp beş bin franka yani on sekiz bin kuruşa mübayaa edilecek bir haneye malikiyet dahi esnaf-ı adiye[1678] için alelade müyesser olabilecek saadetlerdendir. Hâlbuki tabakat-ı âliyeye doğru terakki edildikçe İstanbul'umuzda yüz bin franklık emakin-i hususiye[1679] dahi bulunur ve bazı büyük konakları kıymeti beş yüz bin franktan ziyadeye kadar mebaliğ-i cesimeyle[1680] de takdir kılınır.

– Petersburg ve Moskova'da dahi ebniyenin nüfusa nispeti hemen bunun gibidir.

– Fakat sabır buyurunuz. Avrupa'nın ebniye-i âliyesini kıskanmaya mecbur olamayacağımızı size anlatacak olan şey böyle Paris'in yüz altmış familyasında birisi mülk sahibi olmaya mukabil bizde hemen kâffesinin mülk sahibi olmalarından ve onların mecmu-ı emlakı[1681] yine buradaki emlak kıymetine yetişmelerinden de ibaret değildir. Burada yüz altmış familya meyanında birisi tasarruf-ı emlak bahtiyarlığına nail oluyorsa da hakikat-i hâlde emlak-ı mezkûre yine onun kendi malı sayılamaz. Zira her odasını bir kimseye kiraya vermek için yaptırmıştır. Burada "Hotel Particule" yani hususi konak denilen şeyler nispetçe daha azdırlar. Yüz altmışta bir değil a bin altı yüzde bir familya bile yalnız kendi ikametine mahsus bir konakta sakin değildirler. Binaen-alâ-zalik[1682] kendi ikametiyle bahtiyar olamayacağı bir mülke malikiyeti de ben hakiki bir mülkiyet addedemeyecek olursam haksızlığıma hükmediveremezsiniz.

– Öyle ya öyle ya! O hâlde demek olur ki Parisliler mülke malik olmayıp belki emlak-ı mezkûrenin getirecekleri şu miktar irada[1683] malik demektirler. Bu ise o mülke mutasarrıf olmakla o miktar irat getirecek bir sermayeye malik bulunmak arasında hiçbir fark bırakmaz. Tasarruf-ı hakikiye gelince insanın malik olduğu mülkte kendi ikametiyle tasarruf-ı hakiki tahakkuk eylemiş olur. Mesela biz Kazan'da güzel bir malikâne sahibiyiz. Bu malikâne dâhilinde kendi binâ-kerdemiz[1684] olan konakta oturuyoruz. Kendi bahçelerimizde kendi ormanlarımızda gezeriz. Bu ise İtalya taraflarına tebdil-i havaya, zevk ü safaya giden Avrupa kibarının icarla[1685] bir villada sakin olmalarına benzemeyeceği gibi o yoldaki müstecirlere[1686] bi'l-icar[1687] kirasından istifade gayretinde bulunan ikamet sahiplerinin tasarruflarına da kıyas olunamayacak bir malikiyet-i sahihedir.

1677 iane: yardım
1678 esnaf-ı adiye: sıradan esnaf
1679 emakin-i hususiye: özel evler
1680 mebaliğ-i cesime: büyük miktarlar
1681 mecmu-ı emlak: toplam mülkler
1682 binaen-alâ-zalik: bundan dolayı
1683 irat: gelir
1684 binâ-kerde (ol-): yapmak; inşa etmek
1685 icar: kira
1686 müstecir: kiracı
1687 bi'l-icar: kiralayarak

– Hah! İşte benim de size anlatmak istediğim şey bundan ibarettir. Bu hâlde demek olur ki bizim yani Şarklıların Avrupa biladında gördüğüm ebniye-i âliyeye bir hiss-i gıbta– keşane, bir ye's-i hasudaneyle[1688] bakmak derdinden azade bulunmaklığımız sizce dahi tasdik ve teslim olunacaktır.

– Hay hay! Mesudiyet-i beşeriyenin bu cihetinde memleketiniz Avrupa'dan aşağı görülmek şöyle dursun daha yukarıdır bile. Hatta benim mütalaa-i mahsusama göre "Ben Parisliyim." deyip Paris'te bir barakaya sahip olamamak hakikat-i hâlde Parisli olmak demek olamayıp belki Paris'in yabancısı bulunmaktır. İkamet edilecek mahâlde kirayla ikamet olunacak olduktan sonra bizim gibi Paris'e hariçten gelenlerle orada doğup büyüyenlerin ne farkı olabilir? O âlî ve müzeyyen binaları onlar dahi yalnız haricen temaşa edebilecekler ve bunlarda sakin olmak lazım gelince odaların muayyen olan kirasını bizim gibi onlar dahi vereceklerdir.

Şu ebniye-i cesime ve onları tasarruf meselesinin arkadaşımla aramızda bu surette halledilmiş bulunmasından dolayı o kadar mahzuz[1689] oldum ki tarif kabul etmez. Ahlak-ı hasene[1690] kendi feyz-i melekânesiyle insanı ne kadar müstefiz[1691] eylemiş olursa olsun emraz-ı nefsaniyenin[1692] yine birçoğuna insan evladı duçardır ki bu marazların hemen ale'd-devam[1693] tesiri hissolunanı da mutlaka gıptadır. Hele işin içine bir de milliyet meselesi karışacak olursa gıptayı men etmek insanın yed-i iktidarının bi'l-külliye haricine çıkıyor. Haydi nefsimiz için tok gözlü olalım. Feylosof-tabiat ve derviş-nihad[1694] olalım da dünya varlığına o kadar ehemmiyet vermeyelim. Varlık kaydında hiç bile bulunmayalım. Kanaatin bu derece-i ifratını ve âdeta mertebe-i meskenete[1695] vusulünü de hikmet addedelim. Lakin işin içine gayret-i milliye girdiği zaman bu tok gözlülüğe, bu feylosofluğa imkân kalıyor mu? Eğer insan yalnız zahir-bînane[1696] bir hâlde bulunacak olsa hiç şüphe etmemelidir ki gayret-i gıbta âdeta haset mertebesini bularak Avrupa biladanının bizce her tahmin ve tarifin fevkine çıkacak olan mamuriyet-i harikuladesine gıpta ve haset meratibini[1697] derakab[1698] aşıp âdeta bir nazar-ı husumetle[1699] bakmaya başlar. Komşunun olan şey kendi elimizde bulunandan âlâ ve efdal[1700] görülmesi cibillet-i beşeriyeye[1701] karışmış olan veyahut

[1688] ye's-i hasudane: umutsuzca kıskançlık
[1689] mahzuz: mutlu
[1690] ahlak-ı hasene: güzel ahlâk
[1691] müstefiz (eyle-): feyizlendirmek
[1692] emraz-ı nefsaniye: nefsi hastalıklar
[1693] ale'd-devam: sürekli
[1694] derviş-nihad: derviş mizaçlı
[1695] mertebe-i meskenet: miskinlik, derviş-lik mertebesi
[1696] zahir-bînane: görünüşe bakan
[1697] meratib: mertebeler
[1698] derakab: hemen
[1699] nazar-ı husumet: düşmanca bakış
[1700] efdal: daha faziletli, değerli
[1701] cibillet-i beşeriye: insan yaratılışı

cibillet-i beşeriye ondan ibaret bulunan bir hâldir.

İnsanın kendini beğenmemesi kabil olamayacağından ben de nefsimdeki yüzlerce kusur ve seyyiatı[1702] göremememek zaafına duçarsam da benî nev'imin mesudiyetine gıpta ve bahusus haset edecek kadar redaet-i tab'ımı[1703] hiç görmediğime vicdanımca kanaatim vardır. Fakat işe milliyet meselesi girdiği gibi işin başkalaştığını inkâr edemem. Öyle her ciheti mamur, müzeyyen, muntazam memleketleri görüp de kendi memleketimin bunlara benzememesini tahayyül edememek benim için asla kabil olamaz. Meğerki şu Avrupa'nın umrân-ı zahirîsine[1704] mukabil bizdeki mamuriyet-i maneviyeyi[1705] bir nazar-ı hikmetle görüp fikr-i hikmetle düşünerek tab'ıma teselli vermeliyim. Nasıl ki işte o tesliyeti buldum ve arkadaşım gibi fikr-i hikmetine itimat ve teslimiyetim olan bir zata da tasdik ettirerek itminanımı arttırdım.

Hatta iş bu derecede de kalmadı. Sohbetimiz daha ileriye gitti nazar-ı ibret ve fikr-i hikmetimiz önünde daha neler açıldı neler ki Avrupa'nın böyle badi-i emirde[1706] ve nazar-ı sathîde[1707] akılları çilesinden çıkaracak olan mamuriyet ve ziynet-i fevkaladesini gıptaya bile şayan bulmamaya başladım. Meselenin bu cihetini de arkadaşıma açtım. Dedim ki:

– Bilad-ı Şarkiye'de o kadar ebniye-i cesime mevcut olamamasının hikmeti oralarda be-tahsis[1708] ebniye ve emakin-i hususiye[1709] için kârgir binalar inşasının mine'l-kadim[1710] âdet edilmemesinden ibarettir. Bazı cami ve medaris ve han ve hamam gibi ebniye-i umumiyeden maada bilcümle mesakin-i hususiye ahşaptan ibarettir. Birkaç senede bir vukua gelen harikler[1711] nöbetle memleketin her tarafını ziyaret eyleyerek binaenaleyh elli altmış sene zarfında memleketin kâmilen tecdidine[1712] lüzum görünür. Avrupa'da olduğu gibi bizde dahi nice asırlardan beri kârgir[1713] ebniye inşası umumen mutad olmuş olsaydı memleketimizin mamuriyeti dahi Avrupa biladının derece-i mamuriyetine takarrüb[1714] eyleyebilirdi.

Bu sözüm arkadaşımı hafifçe bir istigraba[1715] duçar eyledi. Dedi ki:

– Hâlbuki ben İstanbul'da bulunduğum zaman pek çok kârgir ebniye müşahede eyledim.

1702 seyyiat: kötülükler
1703 redaet-i tab': tabiat, yaratılış kötülüğü
1704 umrân-ı zahirî: maddi ilerleme
1705 mamuriyet-i maneviye: manevi ilerleme
1706 badi-i emir: işin başı; başlangıç
1707 nazar-ı sathî: yüzeysel bakış
1708 be-tahsis: özellikle
1709 emakin-i hususiye: özel mekânlar, evler
1710 mine'l-kadim: eskiden beri
1711 harik: yangın
1712 tecdid: yenilenme
1713 kârgir: beton
1714 takarrüb (eyle-): yaklaşmak
1715 istigrab: şaşkınlık

– Evet! Yirmi otuz seneden beri her yangın oldukça yeniden yapılacak binalar kârgir olarak yapılmak âdet edinilip hatta o bapta bir de nizam konulmuş olduğundan İstanbulumuzun sülsü[1716] kadar yeri kârgire tahavvül etmiştir. Beni asıl müteselli eyleyen şey dahi işte budur ya! Emakin-i hususiye kârgir yapılmakta ileriye varıldıkça hem şehrimizin intizamı Avrupa intizamatına peyderpey takarrüb eder hem de o güzel mamur binalar sevgili hemşehrilerimin tasarruf-ı hakikîyle taht-ı tasarruflarında bulunup yoksa burada olduğu gibi tasarruf-ı emlak bahtiyarlığı yüz altmış familyada bir familyaya münhasır[1717] kalmaz.

Avrupaca icra eylediğim tetebbuata ve birçok seyahat rehberleri üzerinde muvaffak olduğum tedkikata göre payitahtlar içinde mesakin-i hususiyece alâ kadrü'l-imkân[1718] bizim memleketlere benzeyebileni Londra olup Almanya'nın bazı memleketlerinde dahi dört ve daha aşağı veya yukarı odalı hususî haneler birer familyanın taht-ı tasarruf veya isticarında bulunmaktadır. Paris ve Viyana ve hatta bir dereceye kadar Berlin şehirlerinde bile oturduğu hanenin kapısına müstakilen kendisi kumanda eden bahtiyar familyalar hakikaten binde bir nispetinde bile bulunmayıp bunların umumiyete karib bir surette kiracılıkla zaman geçirmeleri memleketlerinin mamuriyet-i umumiyesini bizim gibi hariçten temaşa eylediklerini gösterir. Bir memlekette koca koca konaklar varmış. Fakat bunların tasarruf bahtiyarlığı üç beş kişiye münhasır kalacaksa koca koca binalar bulunacağına ufak ufak binalar bulunsun da herkes mal sahibi olsun. İşte bence mucib-i tesliyet olan şey hamden sümme şükran bizde tasarruf-ı emlak bahtiyarlığının istitaat-ı ahali[1719] derecesinde âdeta umumi olması ve tamir ve tezyin-i büldan[1720] işine bizde henüz yeni başlanmış bulunması ve otuz kırk sene zarfında vücuda getirebildiğimiz inşaata kıyasen daha bir iki otuz kırk sene zarfında âdeta Avrupa'ya takarrüb edebilmek suretinin de katiyen memul[1721] edilebilmesi kaziyeleridir.

İşte bu musahabe şu akşamımızı bize pek tatlı imrar[1722] ettirmiştir. Avrupa ile Şark'ın bu yoldaki muvazene-i bahtiyarî-i hakikisine[1723] dair bazı mesailden de bahseylemiş idiysek de bu geceden sonra düşmüş olan birkaç münasebetler üzerine mebahis-i mezkûre daha etraflı musahabatla[1724] daha

[1716] süls: üçte bir
[1717] münhasır: mahsus
[1718] alâ-kadrü'l-imkân: olabildiği kadar
[1719] istitaat-ı ahali: halkın gücünün yetmesi
[1720] tamir ve tezyin-i büldan: şehirlerin bakımı ve güzelleştirilmesi
[1721] memul (edil-): umulmak
[1722] imrar (ettir-): geçirtmek
[1723] muvazene-i bahtiyarî-i hakiki: gerçek mutluluk karşılaştırması
[1724] musahabat: sohbetler

güzel tetemmüm[1725] etmiş olduğundan onların zikri ileriye ta'lik[1726] kılınmak tercih olunmuştur.

Bugünkü yorgunluğumuzun derecesi tekrar haber vermeye ihtiyaç görülmeksizin kārilerimizin malumudur. Yarınki işimizin en büyüğü Dominisi Hoteli'nden Hotel de Famille'ye intikal meselesi olmakla ve bu dahi Dominisi Hoteli'nde dolaplara, raflara yaydığımız eşyanın toplanmalarına ihtiyaç göstermekle nısf-ı leylden[1727] iki saat evvel her birimiz odalarımıza çekilerek eşyamızı yerleştirmekle iştigale koyulduk ki bence bu iş yarım saat üç çeyrek zarfında görülüp bittiğinden badehu ellerim, yüzüm, ayaklarımca mutadım olan igtisal-i leylîyi[1728] bi'l-icra nısf-ı leylden bir saat evvel yatağıma girdim.

Bugün gezip görmüş olduğum yerlerden bazıları hakkında kārilerime fıkra be fıkra biraz da izahat vermek lazım gelen yer işte burası yani günümüzün nihayetiyse de mahall-i mezkûreden bazılarını bugün ziyaret edişim dünkü ziyaretlerin itmamı maksadına mübtenî olduğu ve onlar hakkındaki izahatsa dünkü günün nihayetinde verildiği gibi bugün yeniden görülen birkaç yerin yarın ve diğer günler tekrar ziyaretiyle tetebbuu itmam[1729] edileceğinden fıkra be fıkra verilecek malumatı yevm-i ahare[1730] ta'lik eyledim.

PARİS'TE YEDİNCİ GÜN

Eylülün yirmi yedincisini teşkil eyleyen cuma günü bizim Paris'teki eyyam-ı ikametin yedincisini teşkil etmektedir. Bu sabah Madam Gülnar âdeta benden evvel davrandığından saat sekize doğru odamdan çıktığım zaman oda hizmetçisi olan kız:

– Kontes hazretleri rica ettiler ki bugün dışarıya çıkmazdan evvel bir lahza kendilerini göresiniz, diye bir ihtarda bulunmuştu. Zaten bu ihtara hacet dahi yoktu. Akşamdan vermiş olduğumuz karar iktizasınca ben gidip kendi kapısını çalacaktım. Herhâlde arkadaşımın odasına vardığımda eşyasını mükemmelen toplayıp sandıklara koydurmuş olduğunu gördüm ki bu işi ben daha akşamdan görmüştüm. Selamlaşmak merasiminden sonra arkadaşım dedi ki:

– Şu eşyayı Hotel de Famille'e aşırmak ve buradaki hesabımızı kesmek için bana bugün dahi muavenet[1731] ediniz de ben de sizi bugün akşama

[1725] tetemmüm (et-): tamamlanmak
[1726] ta'lik (kılın-): ertelenmek
[1727] nısf-ı leyl: gece yarısı
[1728] igtisal-i leylî: gece temizliği
[1729] itmam (et-): tamamlamak
[1730] yevm-i ahar: diğer gün
[1731] muavenet: yardım

kadar serbest bırakırım. Zira validemi beklemek için hotelden dışarıya çıkmayacağım.

Zaten Madam Krelemberg'den ayrıldıktan beri musahabecilik işi bize intikal eylemişti. Gerek kendimin ve gerek arkadaşımın hususî olarak vuku bulan masarifimizi ayrı ayrı kaydettikten sonra masarif-i müşterekeyi[1732] dahi başkaca kaydederdim ki bunların yekûnu kaça baliğ[1733] olursa nısfiyet[1734] üzere taksim eylerdik. Araba ücreti ve girdiğimiz yerlerin ücret-i duhuliyesi,[1735] bahşişler ve oturduğumuz kahve ve lokanta masarifi gibi şeyler işte bu masarif-i müşterekedendirler.

Bu Hotel Dominisi'nin iki müdiresi bulunarak hele birisi Londra'da terbiye olmuş ve Parisli bir güzel Fransız kadınının İngilizlere mahsus olan vakarı takınması suretiyle letafetini arttırmıştı ki her ikisinin misafirlerine riayeti, hürmeti, nezaketi pek fevkaladeydi. Tebdil-i mekân edişimiz rahatsızlıktan mı yoksa pahalılıktan mı, neden olduğunu kemal-i teessürle[1736] suale başlayarak hele o İngiliz terbiyeli kadın:

– Misafirlerimizin hotelimizden adem-i hoşnudî[1737] ile çıkmaları bizce pek büyük dağ-ı derun olur efendim, demesiyle tebdil-i mekânın sebebini uzun uzadıya anlatmaya ve kadınlara teminat vermeye mecbur olmuştum. Hatta şu Dominisi Hoteli'nin Hotel de Famille'den elbette daha muntazam ve muteber olduğunu da itiraf ve tasdike mecbur olarak fakat gelen kontesin meylini bu cihete celbedebilmek bizim için kabil olamayacağını makam-ı itizarda[1738] serd[1739] eylemiştim. Hesabımızı görüp borcumuzu bade't-tesviye[1740] hizmetkârlar için mekadir-i mutadeden[1741] ziyade bahşişler itası[1742] suretiyle isbat-ı hoşnudî eyledikten sonra eşyamızı bir arabaya yükleyip ve müdire tarafından da arabaya bir adam bindirilip Hotel de Famille'ye gönderdik ve müteakiben kendimiz dahi bir arabaya binerek gittik.

Artık benim için bugün oda düzeltmek uğrunda zaman sarfına imkân kalmadı. Yalnız sabah cevelanıma halel vermemek için değil! Madam Gülnar'ın validesi gelmezden evvel oradan gaybubeti[1743] politikama muvafık bulduğum için! Zira bu kadınlar meratib-i beşeriyece haiz oldukları mevaki-i mühimmeden[1744] maada bir de kendi hususiyat-ı hâllerinden dolayı öyle

[1732] masarif-i müştereke: ortak masraflar
[1733] baliğ (ol-): ulaşmak
[1734] nısfiyet: yarı
[1735] ücret-i duhuliye: giriş ücreti
[1736] kemal-i teessür: büyük bir üzüntü
[1737] adem-i hoşnudî: hoşnutsuzluk
[1738] makam-ı itizar: özür dileme makamı
[1739] serd (eyle-): ifade etmek
[1740] bade't-tesviye: kapattıktan sonra
[1741] mekadir-i mutade: belirlenen miktarlar
[1742] ita: verme
[1743] gaybubet: kaybolma
[1744] mevaki-i mühimme: önemli konumlar

nisvan-ı saireyle[1745] kıyas kabul edebilecek takımdan değildirler. Ana kız biraz hususî görüşsünler de arkadaşım benimle olan refakatinin ne kadar halisane ve muhlisane olduğunu validesine anlatsın diye düşündüm. Hatta bu düşüncemi kendisinden de ketm etmeyip[1746] ona da söylemiştim. O da tahsin[1747] etmekle beraber:

– Sizinle olan refakatimden validemin pek memnun ve müteşekkir kalacağına hiç şüpheniz olmasın. Akşama gelir sizi nasıl hüsn-i telakki edeceğini görürsünüz, diye beni bir kat daha mutmain ve memnun eylemişti.

Hotel Dominisi etrafını artık bihakkın tetebbuyla öğrenmiş olduğumdan ve şu günlerdeki cevelanım hep nehrin öte tarafında vuku bulmak lazım geldiğinden La Fayette Sokağı'nın âdeta müntehasına[1748] yakın bir yere nakl-i mekân edişimiz beni hedef-i matlubdan bi'l-külliye tebaüd[1749] eylemiş demekti. Cevelan edeceğim yere kadar arabayla gelmek mecburiyeti bir kat daha artmıştı. Binaenaleyh hotelden çıktıktan sonra isticar eylediğim arabayı Magenta Bulvarı'ndan République Meydanı'na doğru arabacıyı ikna edebildiğim derecelerde aheste sürdürmeye başladım ki şu bulvardan henüz ilk defa olarak geçmekte olduğum cihetle bu mebadi-i azimeti[1750] bile bir cevelan-ı nafi[1751] addetmeye başlamıştım. Saat dahi on buçuğa gelmişti.

République Meydanı'na vusulümüzde[1752] orta yerdeki bahçe ve heyakil adacığını bir tavaf etmesini arabacıya emreyledim. Adamcağız müstagribane[1753] bir tavırla yüzüme baktı ki manası "Ağır sürdürdüğün elvermedi de bir de meydanı tavaf ederek mi vakit kaybettireceksin." demek olduğunu derhâl anladım. Dedim ki:

– Dostum arabaya binerken size söylemeyi unutmuştum. Arabayı saat hesabıyla tuttum. Zaten ziyaret eylemiş olduğum République Meydanı'nı şöyle bir tavaftan sonra beni şu kışlayla Hotel Modern arasından Saint Martin Kanalı'na çıkarmalısınız. Oradan da Richard Lenoir Bulvarı'yla Bastille Meydanı'na doğru yürümelisiniz.

Arabacı bir tavr-ı munsifaneyle[1754] bu sözümü tasdik ve kabul ederek:

– Öyleyse bindiğiniz zaman saat on buçuk olduğuna elbette dikkat etmişsinizdir, demekle beraber emrimi icraya başlamıştı. Ben dahi:

– Hatta on buçuğa pek de gelmemişti. Arabacıların birkaç dakikasını

[1745] nisvan-ı saire: diğer kadınlar
[1746] ketm (et-): gizlemek
[1747] tahsin (et-): beğenmek
[1748] münteha: son
[1749] tebaüd (eyle-): uzaklaştırmak
[1750] mebadi-i azimet: başlangıç
[1751] cevelan-ı nafi: faydalı bir gezi
[1752] vusul: ulaşma
[1753] müstagribane: şaşkın
[1754] tavr-ı munsifane: insaflı tavır

ketm ve inkârdan menfaat bekleyen seyyahlardan değilim dostum! diye herifi taltif eylemiştim.

Arabacı dediğim sokaktan Valmy Rıhtımı'na vardığı zaman bir aralık hatırıma geldi ki şimal-i şarki[1755] cihetine tahvil-i istikamet[1756] ederek Villette havz-ı kebirini[1757] de göreyim. Zira bundan evvel Saint Martin Kanalı münasebetiyle havz-ı kebir-i mezkûra dair kârilerime bir hayli malumat vermişsem de henüz o tarafları hakkıyla seyir ve temaşa etmemişimdir.

Ancak Hotel de Famille'ye nakl-i mekân eyledikten sonra buraları artık bizim mahalleler sayılacağından cevelanın bu cihetini atiye[1758] ta'liken[1759] arabacıya evvelce vermiş olduğum emri tebdil etmedim. Azim bir kavis teşkil eyleyen Richard Lenoir Bulvarı'nın evvelce mürûr[1760] etmiş olduğum Voltaire Bulvarıyla tekatu[1761] eylediği mahalden geçerken Voltaire Bulvarı'nın aşağı ve yukarı taraflarına doğru bir nazar-ı temaşa daha saldırmak için arabayı tevkif[1762] bile ettirdim.

Böyle büyük bulvarların yekdiğerini amûden[1763] ve gerek mâilen[1764] kat' etmeleri suretiyle teşkil ettikleri dört yol ağızlarında durup dört tarafa enzar-ı temaşayı sevk eylemek bir seyyahı en ziyade mahzuz[1765] eyleyen temaşalardandır. Çünkü yalnız bir bulvar ne kadar muntazam ve mükellef olursa olsun iki taraflarındaki mürtefi[1766] ebniyeyle azim bir kanal teşkil eylediğinden yalnız onu temaşa eyleyen nazarlar bu kanal içinde mahpusiyetle dünya dahi ondan ibarettir gibi bir zanna yol açarlar. Fakat iki büyük bulvarın dört yol ağzında durup her tarafa bakıldığı zaman eşi'a-i enzar[1767] yalnız bir kanalda mahpus kalmayarak cihat-ı mütehalifeye[1768] doğru bir imtidatla[1769] ne vâsi[1770] ve cesim[1771] bir memlekette bulunulduğunu insan asıl bu surette anlar. Kârilerimiz tahattur buyururlar ki ben bu hakikate Berlin'de Ihlamurlar Altı Alleesi'ni gezerken vâkıf olmuştum. Bastille Meydanı'na bu defa vürudumda[1772] kezalik arabayla meydanı bir daha deveran ederek oraya müntehi[1773] olan sekiz on kadar irili ufaklı caddelerin her birine dürbün-i temaşayı tahvil[1774] eyledim. Bu defa dahi Saint Martin Kanalı'nın müntehası

[1755] şimal-i şarki: kuzeydoğu
[1756] tahvil-i istikamet (et-): yön değiştirmek
[1757] havz-ı kebir: büyük havuz
[1758] ati: gelecek
[1759] ta'liken: erteleyerek
[1760] mürûr (et-): geçmek
[1761] tekatu (eyle-): kesişmek
[1762] tevkif (ettir-): durdurmak
[1763] amûden: dikey
[1764] mâilen: yatay
[1765] mahzuz: mutlu
[1766] mürtefi: yüksek
[1767] eşi'a-yı enzar: gözlerin ışığı
[1768] cihat-ı mütehalife: çeşitli yönler
[1769] imtidat: uzama
[1770] vâsi: geniş
[1771] cesim: büyük
[1772] vürud: geliş
[1773] müntehi (ol-): uzanmak
[1774] tahvil (eyle-): döndürmek

olan Gare de l'Arsenal havuzunu Contrescarpe Bulvarı cihetinden temaşa ederek yürüdüm ki havz-ı kebir-i mezkûr sağ tarafımda kalıyordu. Mezkûr bulvarın müntehası olan Mazas Meydanı'na geldiğimde önüme çıkan Austerlitz Köprüsü'nden geçip Valhubert Meydanı'na girdim ki Paris'in "Jardin des Plantes" denilen nebatat bahçesinin en başlıca medhali[1775] buradadır. Orada arabadan inip maa-bahşiş[1776] arabacının ücretini verdim.

İşbu nebatat bahçesi, şarap halinin cenub-i garbi[1777] cihetine mülasık[1778] olup ben iki defa mezkûr şarap haline gelmiş olduğum hâlde şu bahçeyi cevelan ve ziyaret edememiştim. Her iki defasında mezkûr bahçe tertibatımdan hariç kalmıştı. Bu defa Valhubert Meydanı'ndan bahçenin hutût-ı müstakimeyle[1779] matruh[1780] olan kısm-ı cenubisine girip onu şarktan garba doğru ilm-i hayvanat dairesi denilen yere kadar aykırıladıktan sonra şimal tarafına tahvil-i istikametle kış mevsimlerinde sobayla teshin[1781] edilen seralar arasına vardım. Bahçenin bu kısmına "labirent" denilir ki girilmeye yol bulunabildiği hâlde çıkılmaya yol bulunamayan birtakım mağaralara bu nam verilir. Hakikaten de buraya bir yoldan girmek mümkün olduğu hâlde yollar o kadar dolambaçlı yapılmıştır ki çıkılmak âdeta müşkilattandır. Nihayet döne dolaşa yol bahçenin Cuvier Sokağı cihetindeki ebniye-i muntazaması önüne gelerek burası bahçenin kısm-ı şimalisini[1782] bi't-teşkil yolları hep hutut-ı gayr-ı müstakimeyle mürtesem[1783] bulunduğundan yine bir hayli döne dolaşa Cuvier Sokağı'na ve oradan da şarap halinin müskirat-ı kuuliyye[1784] çarşısı denilen cenubi geçidine düştüm. Bu geçitten biraz yürüdükten sonra "Jussieu" Meydanı namıyla gayr-ı muntazam ve dar bir meydana düşmüştüm ki ona nispetle daha ve âdeta Kolonya sokakları gibi eğri büğrü olan ve namına "Ekmekçiler Geçidi" denilen bir geçitten geçerek Kardinal Sokağı'na çıktım.

Dün ve bu sabah ettiğim tertibatta bence bu dar sokaklardan geçmek mukarrer[1785] olmayıp şarap halini şimal cihetinden yani Saint Bernard Rıhtımı üzerinden dolaşmak mukarrerdiyse de yolu beyhude uzatmamak için elimdeki plana imtisalen[1786] bu veçhile tebdil-i tarik[1787] eylemiştim.

İsabet de etmişim ya. Vakıa Paris'in bu cihetlerindeki sokaklar pek eğri büğrü ve bazı yerleri birer meydan ıtlakına şayan olacak kadar vâsi ve gayr-ı

1775 medhal: giriş
1776 maa-bahşiş: bahşişle beraber
1777 cenub-i garbi: güneybatı
1778 mülasık: bitişik; yanyana
1779 hutût-ı müstakime: düz çizgiler
1780 matruh: düzenlenmiş
1781 teshin (edil-): ısıtılmak
1782 kısm-ı şimali: kuzey kısmı
1783 mürtesem: resmedilmiş; yapılmış
1784 müskirat-ı kuuliyye: alkollü içecekler
1785 mukarrer: kararlaştırılmış
1786 imtisalen: bağlı kalarak
1787 tebdil-i tarik (eyle-): yolu değiştirmek

muntazamsa da mekâtib-i umumiyenin en çoğu bu tarafta bulunduğundan şu semti güzelce temaşa eylemek arzusu bende caygirdir.[1788]

Paris'in bu semtinde Saint Germain ve Saint Michel bulvarlarıyla bir de "Rue de l'École" yani mektepler sokağı denilen caddeden maada doğruca hemen hiçbir sokak yoktur. Onlar bile Paris'in diğer bulvarlarıyla sokaklarına, caddelerine nispetle "münkasım"[1789] ıtlakına[1790] şayan değildirler. Mahalle-i mezkûrenin aksam-ı sairesine gelince diyebilirim ki bir vâsi ovanın şurasına burasına aglebi[1791] mektepler olmak üzere azim ve cesim yirmi otuz bina yapılmış. Fakat bunların vaziyetleri hususunda hiçbir istikamete, tenasübe[1792] riayet edilmeyip her biri birer başka cihete müteveccih olmak üzere bina edilivermişler. Bu hâlde de ebniye-i mezkûre aralarında ya gayet dar ve hutut-ı münkesireyle[1793] mürtesim geçitler ve birçok çıkmaz sokaklar ve cesim cesim avlular, meydanlar husule gelmiştir.

Üçüncü Napolyon'un zaman-ı imparatorîsinde Paris'in bu ciheti için gayet mühim bir tesviye[1794] planı tasavvur olunmuş ve icra-yı icabı bu misilli inşaattaki hıdematıyla[1795] şöhret-şiar olan Haussmann'a* havale edilmek istenilmişse de Fransa ve Almanya muharebesinin ve onu takip eden tahavvülatın[1796] vukuuyla icradan kalmış. Mezkûr plan iktizasınca burada yalnız "Panthéon" denilen mabetle bir de planı bi'l-külliye ihlal etmeyecek olan bazı meabid ve mekâtib bırakılarak plana uymayan ebniye-i sairenin kâffesi yıkılacak ve bir tarz u resm-i bihîn[1797] üzere yeniden yapılacakmış. Fakat bu tasavvur Fransızların zihninden büsbütün çıkmış değildir. Hâlâ dahi mevcut olup Paris'in bu taraf mahallatı mezkûr plan mucibince tesviye ve tanzim edilmedikçe Fransızlık şanı tekemmül[1798] edemeyeceği hükmolunmaktadır.

Derununa girmiş olduğum Kardinal Sokağı'ndan saparak işte haber vermiş olduğum veçhile önüme çıkan gayet eğri büğrü sokaklardan yürüye yürüye "École Polytechnique" denilen mekteb-i kebirin cenup tarafında kendimi buluverdim. Bu mektebin haricen temaşası beni bir hayli işgal eyledi. Mektep ve etrafındaki avlular ve nim-bahçe[1799] suretinde matruh meydanlar pek vâsi olduğundan şurasını da göreyim burasını da göreyim, mümkünse bir etrafını tavaf edeyim diye yürüye yürüye mektebin şimal

[1788] caygir: yerleşmiş
[1789] münkasım: bölünmüş
[1790] ıtlak: sayma; sayılma
[1791] agleb: en çok
[1792] tenasüp: uygunluk
[1793] hutut-ı münkesire: çoklu yollar
[1794] tesviye: düzenleme
[1795] hıdemat: hizmetler

* Hausmann: 1809-1891 yılları arasında yaşamış ve Paris valiliği yapmış devlet adamı Georges Eugene Haussmann. [ed.n.]

[1796] tahavvülat: değişimler
[1797] tarz u resm-i bihîn: seçkin plan ve üslup
[1798] tekemmül (et-): tamamlanmak
[1799] nim-bahçe: yarı bahçe

tarafına vardım ki "Square Monge" denilen küçük bahçe karşıma çıkarak onun da Rue des Écoles cihetindeki kahveler gözüme ilişince yorgunluğumu tahattura başladım. Arabacıya tamam bir saatlik ücret vermiştim. Bir saate karib de piyade olarak gezmekte bulunduğumdan saat bade'z-zuhr[1800] bire takarrüb eyleyerek talebe güruhu bölük bölük yemeğe gitmekteydiler.

Paris'in asıl şayan-ı tetebbu olan halkı talebe güruhudur. Bir hayli romanlarımda kārilerime bunların ahvalini tamamıyla tafsil ve izah eylemiş bulunduğumdan onları burada tekrara hacet göremem. Fakat şu kadarcık bir ihtara mecburum ki cihanın her tarafından binlerce talebe tahsil için Paris'e gelerek orada buluştukları kezalik Fransız talebesiyle bir nev' uhuvvet[1801] akdederler. On yedi yaşından aşağısı bulunmayan ve içlerinde otuz otuz beş yaşlarına kadar da haylazlar nadir olmayıp fakar aglebi yirmiyle otuz yaşları arasında olan ve mecmû'-ı miktarları hiçbir vakitte otuz binden aşağıya düşmeyen bu talebe güruhu güya maişet-i maddiye kaydından bi'l-külliye varesteymişler[1802] gibi gayet kalenderane bir surette yaşarlar. Bir arkadaşın kesesi diğer arkadaşlara daima açıktır. Hâli vakti yolunda olanlar olmayanlara muin[1803] ve bunlar onlara müteşekkir veya rağm-güsardırlar.[1804] Yalnız nevcivanlık[1805] hâline mahsus olan neşe ve şetaretleriyle de kalmazlar. Ondan maada bir de talebeliğe mahsus şevk ve şetaretleri vardır ki onu hiçbir şeye kıyas ve teşbih[1806] edemem. Meğer ki bir teşbih-i gayr-ı müstahsen[1807] olmak üzere bizdeki tosun ve tulumbacı takımının serazadgâne[1808] hâllerine teşbih edebileyim. Bu teşbihim dahi yalnız birçok ser-bazane[1809] muamelatta "étudian" yani talebe güruhunun enzar-ı umumiyede mazur ve muaf görülmelerinden ibarettir. Yoksa müşebbehle[1810] müşabehün-bih[1811] arasında başka bir vech-i şebeh[1812] bulunabilir mi ki bizdekiler bir damla mürekkep yalamamış oldukları hâlde maarif-i müktesebeleriyle[1813] müstakbelen devletlerine, milletlerine nice hidemat-ı celilesi[1814] memul[1815] ve hatta muhakkak olan mekteplilerdir.

İşte daha kendilerini görmeksizin kitaplardan vuku bulan tedkikatım üzerine hususiyat-ı hâllerine dair pek çok şeyler yazmış bulunduğum bu talebe takımından beşer yedişer onar on beşer kişilik fırkaların gülüşerek,

1800 bade'z-zuhr: öğleden sonra
1801 uhuvvet: kardeşlik
1802 vareste: muaf
1803 muin: yardımcı
1804 rağm-güsar (ol-): kahretmek; kötü gözle bakmak
1805 nevcivanlık: delikanlılık
1806 teşbih (et-): benzetmek
1807 teşbih-i gayr-ı müstahsen: hoş olmayan bir benzetme
1808 serazadgâne: başıboş
1809 ser-bazane: serbest
1810 müşebbeh: benzeyen
1811 müşabehün-bih: kendisine benzetilen
1812 vech-i şebeh: benzetme yönü
1813 maarif-i müktesebe: kazanılmış bilgi
1814 hidemat-ı celile: büyük hizmetler
1815 memul: umulur

bağrışarak, itişerek, şakalaşarak ve ekserisi açlıklarının derecatından bahisle şikâyetler ederek Rue des École cihetindeki kahve ve lokantalara doğru koştuklarını görünce bende sabır ve takat mi kalır? Artık elimde tutmakta bulunduğum çifte dürbünü kılıfına ve planımı dürüp büküp cebime sokarak şu gençler güruhunun arkasına katıldım. Onların gittikleri tarafa doğru ben de gittim. Bazı fırkalar birtakım lokantalara girdilerse de o yerleri gözüme kestiremediğimden kat'-ı nazar önümdeki fırkaların daha nerelere kadar gideceklerini ve hangi yerlere gireceklerini görmek merakı beni takipte devama mecbur eyliyordu.

Başımda kırmızı fes bir yabancı olduğum hâlde bu gençler beni nazar-ı dikkate alarak ya istihza[1816] veya merak tarikiyle benimle biraz iştigal etseler ya? Ne gezer! Kimin umrunda! Zaten kendilerinin yüzde beşinde şapka yok. Bazılarının başında pöstekiden, astarakan dedikleri kıvırcık tüylü kuzu taklidi akmişeden[1817] kalpaklar. Bazılarının keçeden, kastordan, kadifeden şubaralar.[1818] Hele birtakımında âdeta bizim Şark taklidi kadife takke ki etrafı işli olarak bazılarının sırmalı ve bazılarının sırmasız püskülleri de vardı.

Artık hangi sokaklardan nereye gittiğimizi düşünmeye bende iktidar kaldı mı ya? Ben benliğimden çıktım gittim. Ben de onlar gibi genç oldum. Mektepli oldum. Nereye gidiyorlarsa gitsinler ne olursa olsunu göze aldırdım. Zaten gide gide nereye kadar gidecekler? Onlar için cevelan-ı yevmi[1819] daireleri bi't-tabii mahduttur.[1820] O hududun haricine çıkamazlar ki varacağımız yerin neresi olduğunu sorup planım üzerinde tayin eyledikten sonra yolumu bulup çıkarmak için kimsenin muavenetine[1821] muhtaç olmayacağım.

Nihayet Rue des École Sokağı'ndan sol tarafa saparak bir dar sokak içinde geniş bir lokanta gibi bir yere yekdiğerini takiben elli kadar talebe girdiğini gördüm. Dikkat eyledim ki zaten lokanta boşken ilk cemaat olmak üzere bunlar girmişler. Yorgunluk gibi açlık dahi epeyce hatırını saydıracak dereceyi bulmuş olduğundan ben dahi lokantaya girdim.

Lokanta içinde derhâl peyda olan gürültüyü patırtıyı hiç sormayınız. Her ağızdan bir kumanda çıkıyor. Fakat oranın müdürleri, uşakları böyle patırtılara alışkın olduğundan asla papuç bırakmıyorlar. Talebelerin bazıları yumruklarını sıkarak bar bar bağırıyorlar. Lokanta halkıysa yine bildiklerinden şaşmıyor. Benim gibi bir ecnebinin oraya duhulü yalnız uşakların nazar-ı dikkatini celbederek yanıma gelip ne istediğimi sordular. Bunlardan bir söz anlayanlarına yani epeyce babayiğit tavırlı birisine dedim ki:

[1816] istihza: alay
[1817] akmişe: kumaşlar
[1818] şubara: çuha başlık
[1819] cevelan-ı yevmi: günlük gezinti
[1820] mahdut: sınırlı
[1821] muavenet: yardım

– Karnım aç! Ben de yemek yemeye geldim. Ama siz evvel-be-evvel şu gürültücü, patırtıcı, neşeli gençleri hoşnut ediniz de benim işim kolaydır. Bana her ne verirseniz veriniz. Bence asıl maksat bu sevimli, şetaretli çocukları bir muhabbet-i kalbiyeyle temaşadan ibarettir.

Şu sözleri o kadar safvet-i kalb ve ciddiyet-i tavırla söylemişim ki hizmetkâr dahi yarı istigrabla[1822] karışık tavırla beni tahsin ettiyse de herhâlde şu yeni müşteriyi yani beni memnun etmek için dedi ki:

– Mösyö! Onları memnun etmek kabil midir? Siz onların şamatalarına, hiddetlerine bakmayınız. Hatta bizden birkaçımıza birkaçar tokat ve yumruk aşk etseler bile ehemmiyet vermeyiniz. Ürkmeyiniz. Biz o gibi gürültülere alışkınız. Onlar herhâlde iyi çocuklardır. İstediğinizi emreyleyiniz de icra eyleyelim.

– Yiyecek neniz var bilmem ki! Rica ederim tertibi bana sormayınız. Bir talebe fakat kesesi epey mücehhez[1823] olan bir talebe kuşluk taamını ne yolda yerse bugün beni öylece besleyiniz.

– Şarap mı içersiniz bira mı?

– Bir kadeh birayla bir şişe de maden suyu bana kifayet eder.

– Anladım mösyö!

Artık öte taraftaki gürültü patırtı devam ededursun varsın bazı takımlardan birkaçı arkadaşlarıyla uzlaşamayarak diğer bazı takımlara iltihak ihtiyacına duçar oldukları hâlde araya mutavassıtlar[1824] girerek müsalahaya[1825] yardım ededursunlar. Bu mesut civanmerdanın muhalefetleri de pek kolaydır, müsalahaları da! Bizim babayiğit dediğimiz uşak evvel-be-evvel önümüze koskocaman bir makarna dayadı. Fakat zannetmeyiniz ki yenilmek liyakatinden ârî bir şey! Bilakis bol peynirli mis gibi bir makarna. Çatalı işletmeye başladım. Müteakıben papuç kadar bir de omlet geldi. Biz ona da hücumda kusur etmiyoruz. Fakat meşrubat hususunda uşağa söylediğimiz sözde yalancı çıktık. Maden suyuna güvenerek bir kadeh biranın kifayetine kail[1826] olduğumuz hâlde onunla yalnız makarnayı ıslatabilerek omlet için ikincisine muhtaç olduğumuzdan maada omlet daha bitmeksizin üçüncüsünü bile emreyledik.

Bira ama ne bira? Bizim Galata ve Beyoğlu birahanelerinde dipleri üç parmak ve etrafları birer parmak kalınlığında cam kadehler içine koyulan otuz beşer kırkar dirhemlik kadehler değil! Almanyavari denilen dibi geniş

[1822] istigrab: şaşkınlık
[1823] mücehhez: donanmış; dolu
[1824] mutavassıt: ara bulucu
[1825] müsalaha: barışma; uzlaşma
[1826] kail (ol-): söylemek

ağzı dar koca kadehler ki her biri lâ-akall[1827] yüz dirhem bira istiab[1828] eder.

Bu kadehlerin böyle dipleri geniş ve ağızları dar olması merakımı mucib olarak şu biçimi ihtiyar etmiş olmalarının sebebini uşaktan sormaya mecbur oldum. Tamam üçüncü tabak olmak üzere şayan-ı ta'zim bir rozbif getirdiği zaman bunu sordum. Adamcağız o yarı çılgın gençleri gösterip biraz da burnundan soluyarak dedi ki:

– Ah mösyö! Bu kadehleri bile devirip kırıyorlar. Eğer bilakis bunların dipleri dar ağızları geniş olsa bu haşarılara kadeh dayandırmak kabil mi olur?

Biz rozbife çatal bıçak çekmeye başladığımız zaman diğer sofralarda dahi neşeler pertev[1829] almaya başlamıştı. Mesela bir sofradan birkaç ses birden:

– Garson sekiz bira daha! nidası çıkar çıkmaz diğer birkaç ses:

– Yok garson yok! Altı bira iki şişe şarap! diye nida eyliyordu. Hele benim iki gözüm bir çifte dürbün kesilerek ve iki kulaklarım birer hurde-şinev[1830] hükmünü alarak etrafı tetkik ve tefahhustan[1831] bir an hâlî[1832] kalmıyordum. Sofraların bazılarında arkadaşların mutlaka oburlukla müştehir[1833] olmaları lazım gelen birtakımının kendi tabakları mevcudunu sömürdükten sonra rüfekası[1834] tabaklarına da hücum eylediklerini görüyordum. Sofranın bir diğerinde de yeniden içki ısmarlandıkça: "Bizde para yok ha! Bu sipariş senin hesabına yazılacaktır." tarzında züğürtlükten şikâyetler işitiyordum. Bir hâl-i şetaret-iştimal[1835] ki müddet-i ömrümde ilk defa olarak bugün şurada gördüm. İhtimal ki son defası da bu olacaktır.

Öyle ya! Bir daha kim gidecek? Kim görecek? Zaten biranın üçü mideye girmiş, azaya iras[1836] edebileceği tesiratı icra edip bitirmiş. Maden suyuna rağbet bile edilmeyerek ona dair olan sözümüz bi'l-külliye yalan çıkmış. Rozbif için kadehin dördüncüsü de emrolunmuş!

Evvelce dahi dedim ya! Ben artık benliğimden çıkmışım. Şu maarifperest[1837] gençlerin tesirat-ı şuhanesi tamamıyla bana nüfuz eylemiş. Ben bir hâldeyim ki Avrupa'yı seyahate çıktım çıkalı değil a dünyaya geldim geleli bu hâlin bir mislini daha görmemişimdir.

Evet görmedim. Hatta Quartier Latin'e diğer bir gün bir de arkadaşım Doktor Yanpolski ile gelmiş ve bazı profesörler ve hatırlı şakirtlerle görüşmüş

[1827] lâ-akall: en az
[1828] istiab (et-): içine almak
[1829] pertev (al-): hız kazanmak
[1830] hurde-şinev: dikkatli dinleyen
[1831] tefahhus: dikkatli araştırma
[1832] hâlî: uzak
[1833] müştehir: meşhur
[1834] rüfeka: arkadaşlar
[1835] hâl-i şetaret-iştimal: neşeli hâl
[1836] iras (et-): vermek
[1837] maarifperest: ilim düşkünü

olduğum hâlde bugünkü gibi asıl talebelik hâlini görmeyip bunların pek ciddi bir tavırla iki ecnebiyi hüsn-i kabullerini görmüştüm. İşte bu sebebe mebnidir[1838] ki bugünkü şu hâl benim için emsalsiz bir müşahede-i fevkalade hükmünü almıştır.

Lokantanın bir tarafında asılı bulunan saat ikiyi vurdu. Saatin iki defa çınlaması talebe üzerinde sahirane[1839] bir tesir hâsıl ederek ortalık bir kere karıştı. Bazıları peşin olarak borçlarını tesviye ediyor. Bazıları borç defterine kaydettiriyor. Fakat her kalem için uşaklarla talebe arasında birer mübahase[1840] meydan alıyor.

Biz dahi hesabımızı gördük. Üç tabak yemek ve altı kadeh bira ve içmediğimiz bir maden suyu için topu topu dört frank yirmi santim para verdim ki seksen santim dahi bahşişle beraber beş frank etti. Bu taamın aynını Paris'in mahallat-ı merkeziyesinde tenavül[1841] etmiş olsaydım lâ-akall yedi frank vermeliydim. Quartier Latin lokantalarının ucuzluğu bunların ahz ü itası[1842] ale'd-devam[1843] talebeyle vuku bulmaktan naşidir.[1844] İçkisi dâhil olmadığı hâlde yalnız bir buçuk frankla burada pek mükemmel kuşluk taamı edilebilir. Zira bana verilen üç tabağın üçünü de bitirmemiştim. Bu üç tabakla iki adam pek ferah doyabilirlerdi. Beher tabağa et ise birer frank yirmi santim ve etten gayrisi için yetmiş beşer santim verilir ki nihayet şu üç tabak için üç frank kadar bir para verildiği hâlde iki adam pekâlâ doyar ve verilecek üç frankın içinde uşağın bahşişi de dâhil olur. Çünkü ekmek için para verilmez. Müşterinin yiyebildiği kadar ekmek bedavadır.

Ben lokantadan çıktığım zaman talebenin dahi bir haylisi önüm sıra çıkmışlardı. Fakat artık bunları takip ihtiyacında değildim. Ben evvel-beevvel Rue des École Sokağı'na çıkarak elimdeki plan mucibince mevkiini tayin eyledikten sonra "College de France" denilen büyük mektebi önümün sol cihetinde gördüğümden oraya doğru yürüyerek mektebin sokak cephesini ve onun önündeki ufacık bahçeyi temaşadan sonra Saint Jacques Sokağı'na doğru sol tarafa saparak biraz da etrafını dolaşmayı göze aldırdım. Bu hâlde sol tarafımda College de France ve sağ tarafımda Sorbonne bina-yı azimi bulunuyordu. Cujas Sokağı'na kadar gittikten sonra College de France'ın üçüncü dıl'ını[1845] da görmek için tekrar sol tarafa saparak birçok dar ve eğri sokaklardan döne dolaşa sol tarafımda Saint Bernoit ve sağ tarafımda Louis le Grande Lisesi yani mektebi bulunan daha dar sokaklara girdim ki hatta

[1838] mebni: dayanma; kurulmuş
[1839] sahirane: sihirli
[1840] mübahase: konuşma
[1841] tenavül (et-): yemek
[1842] ahz ü ita: alışveriş
[1843] ale'd-devam: sürekli
[1844] naşi: dolayı
[1845] dıl': kenar

bunlardan birisi çıkmaz sokak olduğuna dikkat edememeksizin bade'd-duhul[1846] mahcuben hurûc[1847] etmiştim. Bu çıktığım çıkmaz sokaktan kurtulur kurtulmaz karşıma Mekteb-i Hukuk çıkarak onun cephe-i şimalisini temaşa ede ede Panthéon denilen ma'bed-i azimin önündeki meydana geldim. Burası Paris'in en ziyade şayan-ı ehemmiyet olan mabedi bulunmasıyla ve böyle şayan-ı ihtimam olan ebniye-i cesimenin haricen bihakkın temaşası etrafını dolaşmaya vabeste olmasıyla Mekteb-i Hukuk'la beşinci daire-i belediye konağı cihetinden Panthéon'u tavafa başlayarak badehu Clotilde Sokağı'na da girdim ki bu hâlde Panthéon'u hep sol tarafımda görmekte bulunduğum hâlde sağ tarafımda da Dördüncü Henry Lisesi'ni görüyordum. Bu suretle şu sokaktan Saint Etienne Kilisesi hizasına kadar yürüdükte yine Panthéon'un önündeki mabede gelip bu defa bahçesi derununa da cüret-yab-ı duhul[1848] oldum. Rastgeldiğim kapıdan pencereden derun-i mabedi temaşa gayretinden ayrılmayacağım derkârdır. Nihayet bahçenin Soufflot Sokağı cihetindeki kapısından çıkıp sağ tarafımda beşinci daire-i belediye sokağı ve sol tarafımda Hukuk Mektebi bulunduğu hâlde bu sokağı garba doğru kat' eyledikten sonra Luxembourg Caddesi önüne çıktımsa da evvelki ziyaretim gibi bu defa dahi bahçeye hemen bu cihetten girivermedim. Saint Michel Bulvarı'nı cenuba doğru yürüyerek Maden Mektebi bina-yı cesiminin şu bulvara nazır olan cebhe-i müzeyyenini[1849] temaşa ede ede sağ tarafa bükülerek Auguste Comte Sokağı'na ve tekrar sağ tarafa bükülerek Maden Mektebi'nin dış avlularına dâhil oldum.

Böyle bir binanın dış avlusuna girmek yalnız hariçten temaşayla bir de derununa duhulün[1850] ortası demektir. Paris'te bu misilli büyük binaların avlu kapıları daima açıktır. Derunlarına girmek için acaba ne diyecekler diye endişeye hiç mahal yoktur. Kışla gibi bazılarına duhul memnu[1851] olduğundan memnuiyet hilafına olarak bunlara da girildiği zaman keyfiyeti nazikâne ihtar ederler. Zaten seyyah kısmı için öyle olur olmaz ihtarlardan utanmak sıkılmak caiz midir? Böyle bir avluya girildiği zaman pencere ve kapı gibi binanın derununu görüp anlamaya fırsat verecek yerlere sokulmalı ve tesadüf edilen adamlar her kimler olursa olsun o mahalle dair sualler iradına başlamalı. Bu gibi tasdiatta[1852] seyyahlık hâli daima insanın imdadına yetişir. Sualler becâ[1853] ve nâ-becâymışlar[1854] beis yoktur. Alınacak suallerden herhâlde az çok istifade muhakkaktır.

[1846] bade'd-duhul: girdikten sonra
[1847] hurûc (et-): çıkmak
[1848] cüret-yab-ı duhul (ol-): girmeye cesaret göstermek
[1849] cephe-i müzeyyen: süslü cephe
[1850] duhul: girme
[1851] memnu: yasak
[1852] tasdiat: rahatsızlık verme
[1853] becâ: uygun
[1854] nâ-becâ: uygunsuz

İşte bu kaide ve mütalaaya mebni Maden Mektebi'nin avlusuna girerek Luxembourg Bahçesi'ne kadar bu ilk cepheyi ve mektebin birbirinden ayrı olan iki kısmını temaşadan sonra yine geldiğim yoldan geri dönerek Auguste Comte Caddesi'ne çıktım ve bahçe derununa girmezden evvel Büyük Louis Lisesi'yle Fenn-i İspençiyari[1855] Mektebi'ni de bir temaşa-yı haricîyle görmek için Assas Sokağı'na kadar varıp oradaki sivri köşeden cenub-i şarkîye tebdil-i istikametle tekrar sol tarafa isabet eden Michelet Sokağı'na bükülüp Luxembourg Bahçesi'nin münteha-yı cenubuna girmiş oldum ve şimale doğru tahvil-i istikametle tekrar Auguste Comte Sokağı'na vardığım zaman Büyük Louis Lisesiyle Fenn-i İspençiyari Mektebi'nin dört tarafını dolaşmış oldum.

Oradan dosdoğru Luxembourg Bahçesi'ne girerek evvelki ziyaretimde baş vurduğum yerlerden maadasını döne dolaşa asıl sarayın dahi önünden geçerek Medicis Çeşmesi karşısına geldiğimde gereği gibi yorulmuş olduğumu hissederek oturup bir sigara içtim ve cevelanlarım hakkında bir fikr-i icmali peydası için planımı açarak bir hayli tetebbuatta da bulundum. Yarım saat miktarı bu suretle dinlendikten sonra Luxembourg Sarayı'nın derununu iki frank bahşiş mukabilinde gezdirmekte olan memura bi'l-müracaa[1856] derununu dahi görmek için içeriye girdim ki bu baptaki müşahedatımı fıkra-i mahsusasında yazacağım. Ondan sonra sarayın şimal cihetindeki Vaugirard Sokağı'na çıkarak Odéon Meydanı'na girdim ve orada Odéon Tiyatrosu'na karşı bir kahveye oturup hem biraz istirahat hem de def-i hararetten sonra meydandaki arabalardan birini celple bindim ki bu araba beni Mekteb-i Harbiye ile Champ de Mars'ın arasından geçen Motte-Picquet Avenuesu'na kadar götürdü.

Arabayla vuku bulan cevelanlarımın en garibi ve en şayan-ı dikkat ve istifade olanı işte bu seyrimdir diyebilirim. Zira evvelce dahi demiş olduğum veçhile Paris'in bu cihetindeki sokaklar hem dar hem gayr-ı müstakim[1857] olduğundan arabacı o kadar sokaklara girdi çıktı ki bir istikamette en uzunu hemen iki yüz hatve kadar mümted[1858] olamıyordu. Hatta bir aralık Bonmarché Mağazası'nın bile bir dıl'ı hizasından geçmiştik. Bu dar sokaklardan kurtulup da Duquesne Avenuesu'na çıktığım zaman güya Paris'te değilken ve hatta Kolonya gibi bir memleket-i gayr-ı muntazamada bulunuyorken birdenbire Paris'e girivermiş zanneyledim.

Mekteb-i Harbiye'nin şimal köşesinde Duquesne Avenuesu'nun Mot-

[1855] fenn-i İspençiyari: eczacılık
[1856] bi'l-müracaa: müracaat ederek
[1857] gayr-ı müstakim: düzgün olmayan
[1858] mümted (ol-): uzamak

te-Picquet Avenuesu'na vasıl olduğu yerde arabadan inerek ücretini verip gönderdim ki şu araba seyahati benim için hayliden hayli bir cevelan hükmünü aldıktan maada kahvedeki istirahatim müddetini de temdid[1859] eylemiş oldu. Sergi-i Umumi hakkında malumat-ı umumiye verdiğim esnada bir nebzecik beyan olunduğu üzere sergiyi havi olan Invalidler Meydanıyla Champs de Mars arasındaki müsellesü'ş-şekl kıta-i arziye bir güzel mahalle olup şimdiye kadar pay-ı cevelanı henüz bu taraflara doğru tahrik etmemiş bulunduğumdan Motte-Picquet Avenuesu'ndan şimale doğru mümted olan Bosquet Avenuesu tarikiyle bu mahalleye girdim. Cadde-i mezkûru amûden[1860] kat' eden Saint Dominique Sokağı köşesinde Askerî Hastahanesi'ni görerek daha yukarıda Üniversite Sokağı'na vardığım zaman sağ tarafıma bükülüp bu hâlde sol tarafımdaki askerî mağazalarını ve Paris rejisinin tütün ve sigara fabrikalarını göre göre serginin Invalidler Meydanı kısmına vardım ki oradan da hemen Decauville şimendiferine râkiben en son istasyonuna kadar kendimi sevk ettirip şimendiferden iner inmez doğruca makineler galerisine girdim.

Malum a dünkü gün serginin bu kısmındaki temaşa ve istifadem bende pek güzel, pek tatlı hülyalar peyda eylemişse de nazar-ı tedkikten geçirdiğim şeyler yalnız kazzazlığa, örmeciliğe, nakışçılığa, dikişçiliğe müteallik[1861] olup bunlarsa menafi-i umumiyeye[1862] gerçekten hizmet edebilecek olan şu en ciddi serginin yüzde bir kısmını bile teşkil edemezler.

İşi yine bıraktığım yerden başlamış olmak için bugün dahi temaşaya şu kazzazlık sergisinden bed'[1863] eyledim. Fakat bugün makineleri görmek için başvurmuş değildim. Biraz da şunların mübayaası[1864] cihetini tetebbu için uğramıştım. Gaytan ve şerit dokuyan makinelerin ashabına:[1865]

– Bunları şuraya yalnız âlem temaşa etsin diye koymadınız ya? Bunlardan satın almak isteyenler olursa ne muamele eylersiniz? dediğimde vakurca bir adam kendi ikameti için koymuş olduğu birkaç sandalyenin birisine beni davet ederek söze başladı. Dedi ki:

– Elbet satılacaklar efendim! Ancak makineler ahz ü itası[1866] için iki suret vardır. Birincisi burada kurulu olan makineleri mübayaa etmek istemektir ki vakıa onlar dahi füruht[1867] edilebilirlerse de serginin sonuna kadar sökülüp kaldırılamazlar. Satıldığını mübeyyin[1868] üzerlerine bir yafta koymakla

[1859] temdid (eyle-): uzatmak
[1860] amûden: dik olarak
[1861] müteallik: ilişkin
[1862] menafi-i umumiye: herkesin menfaati
[1863] bed' (eyle-): başlamak
[1864] mübayaa: satın alma
[1865] ashab: sahipler
[1866] ahz ü ita: alışveriş
[1867] füruht (edil-): satılmak
[1868] mübeyyin: bildiren

iktifa ederler. İkinci suretse o makinelerin ya aynını yahut daha büyük ve daha küçüğünü sipariş etmek suretidir. Çünkü şu gördüğünüz makinelerin aglebinin hazırları hiçbir fabrikada yoktur.

– O hâlde makinelerinizin cesametlerine göre fiyatlarını, resimlerini mübeyyin kataloglarınız bulunmak lazım gelecek.

– Tabii tabii! Hatta işte kendi kataloglarımızı takdimle iftihar ederim. Bu misilli sergilere erbab-ı sanatın müracaat ve iltihaktan[1869] maksatları kendilerini ilan ederek şöhret kazanmaktır. Nereye müracaat eyleseniz istediğiniz kadar malumat verilir ve kataloglar meccanen takdim edilir.

Bir yandan bu sözü söyleyerek diğer taraftan elime bir de küçük risaleyle bazı evrak-ı matbua[1870] tutuşturan şu adamdan aldığım malumat nazar-ı ehemmiyetimi celbeyledi. Zira beğendiğim şeylerin mübayaası lazım gelse nereye müracaat edilmek iktiza[1871] edeceğini uzun uzadıya kayda, zapta mecbur olacağımı düşünmekteyken işte bu iş benim için ziyadesiyle suhulet[1872] kesbeylemiş oldu.

Adamcağızın verdiği kataloğa şöylece bir nazar-ı sathî[1873] atfeylediğimde gördüm ki kendi şöhreti kazzaz değil kazzazlığa, örmeciliğe filana ait makinelerin yapıcısı suretinde ismini ve fabrikasının mevkiini haber veriyor. Def-i iştibah[1874] için vuku bulan sualime cevaben dedi ki:

– Evet efendim! Biz kazzaz değiliz makineciyiz. Yaptığımız makineleri işleten erkek kadın şu adamlar kazzazdırlar. Biz onları buraya ücretle getirmişiz. Çünkü yalnız kendi menfaatleri için sergiye gelmekten bir şey kazanamazlar. Buraya müracaat edenler kazzazlık öğrenmek için değil o sanatın terakkisine hizmet eyleyen alet ve edevatın ikmalini görmek için müracaat ederler. Yok kazzazlıktan bî-haber olup da makinelerimizin yaptıkları işler beğenilerek hem bunlardan mübayaa hem de onların istimalini[1875] tahsil arzusunda bulunanlar olursa istedikleri makineleri verdikten maada iktiza eden ustaları da tedarik eyleyebiliriz.

Adamcağızın verdiği şu malumat dahi bence hususat-ı cedideden olmak üzere telakki edildi. Böyle bir sergiyi insanın yalnız kendi kendisine gezip temaşayla bihakkın tetebbu etmiş olamayacağını ve bir tetebbu-i tam[1876] için âsâr-ı maharetlerini teşhir eyleyen adamlarla bu yolda görüşüp söz etmek lazım geleceği işte meydana çıktı.

[1869] iltihak: katılma
[1870] evrak-ı matbua: yazılı evrak
[1871] iktiza (et-): gerekmek
[1872] suhulet: kolaylık
[1873] nazar-ı sathî: yüzeysel bakış
[1874] def-i iştibah: şüphe gidermek
[1875] istimal: kullanım
[1876] tetebbu-i tam: tam bir inceleme

Matbaacılık hasebiyle bir hayli defalar makine ahz ü itasında bulunmuş olduğumdan ahz ü itanın bu cihetine epeyce vâkıfsam da makinelerin kıymetleri derece-i cesametleriyle[1677] taayyün[1678] etmek lazım gelip bu cesamet bizim matbaa makinelerinde basılacak kâğıtların büyüklüğüne göre tayin olunur. Yine arzı, tûlü şu kadar santimetre olan bir kâğıdı tab' eyleyecek makineye şu kadar fiyat konulursa da kazzazlığa, örmeciliğe ait olan makinelerin cesameti hangi nispette tayin olunacağını bilmediğimden bunu da sordum. Dedi ki:

– İplik bükmek için her nev' flatörler ve gaytan ve şerit ve örgü makineleri ve sair ipliğe ait şeyler yumak veyahut iğne hesabıyla tayin olunurlar. Bunların da birer hadd-i asgarî[1679] ve birer hadd-i azamî[1680] vardır. Mesela elli yumaktan aşağı flatör makinesi yapılmaz ki bu da elli ipliği def'aten bükecek bir makinedir. Şerit ve gaytan makinelerinin de hadd-i asgarı altı ipliktir. Altı iplikten bir şerit veyahut bir gaytan dokuyacak olan makine en küçük olup sekiz, on, on iki, on altı, yirmi dört ta altmış ipliğe kadar makineler bi't-tedric[1681] büyür. Fiyatları da ona göre artar. Ancak bu misilli makineler mübayaa edildiği zaman en büyükleri tercih olunmalıdır. Zira en büyük makine en küçük makinenin de göreceği işi görebilir. Fakat küçüğü büyüğünün işini göremez.

Zaten bizim matbaa makineleri de böyle değil midir ya? En büyük bir makinede el kadar küçük kâğıt basılabildiği hâlde küçük makinelerin kendi tahammüllerinden büyük kâğıdı basamayacakları derkârdır.

Kazzaz efendinin verdiği şu malumata memnun oldum. Hâlbuki müracaat edenlere bu suret-i nazikâne ve mukniianede[1682] malumat vermek yalnız bu adama da mahsus olmayıp burada âsâr-ı maharetlerini teşhir edenlerin hangisine müracaat edilse erbab-ı müracaatı böyle ikna derecesinde malumat-ı mükemmele verdiklerini tetebbuatımı bu surete döktükten sonra anladım. Hele katalogları, adresleri alınmak lazım gelen şeyler için talebe dahi hacet yoktur. Herkes kendi oturmak için ufacık bir yer tahsis ederek onun önüne ve mârîîn ve âbirînin[1683] uzanabilecekleri kadar bir mesafeye katalog, adres, kart, ilan gibi evrak-ı matbuasını koymuş bulunduğundan insan kendi kendisine uzanıp ahz[1684] edebilir. Bazılarının evrak-ı matbuası biraz uzacak olup da el yetişemezse orada bulunan adamlar hemen yerle-

[1677] derece-i cesamet: büyüklük derecesi
[1678] taayyün (et-): belli olmak
[1679] hadd-i asgar: alt sınır
[1680] hadd-i azam: üst sınır
[1681] bi't-tedric: yavaş yavaş
[1682] suret-i nazikâne ve mukniane(de): nazik ve ikna edici biçimde
[1683] mârîîn ve âbirîn: gelip geçenler
[1684] ahz (et-): almak

rinden fırlayıp bir tavr-ı memnunaneyle ita[1885] ederler ve bunlar haricinde ne kadar malumat istenilmiş olsa muhatabı kani ve mutmain edinceye kadar tafsilat itasından geri kalmazlar.

Kazzazlık makinelerini yapan zâtla vuku bulan musahabede şu malumatı aldıktan sonra artık örmecilik, nakışçılık, dikişçilik makinelerini gördüğüm yerde uzun uzadıya tevakkufa mecbur olmayıp oralara başvurdukça derhâl karşıma çıkan kadın erkek kim olursa olsun:

– Lütfeder de kataloglardan bir tanesini verir misiniz? der demez kemal-i memnuniyetle verdikleri evrak-ı matbuayı alız ediveriyordum.

Bu kâğıtları ne yapacağımı mı düşünüyorsunuz? İleriye doğru peyderpey vereceğim malumattan anlaşılacağı veçhile bu suretle o kadar mütenevvi ve çok makinelerin kataloglarını adreslerini ilanlarını cem' eyledim ki âdeta bir cüzdanlık[1886] kâğıt teşkil eyledi. Vakıa bunların kâffesini almaya para yetiştirmek kimsenin haddi değildir. Velev ki haddi olsun, o kadar mütenevvi'[1887] makineleri nasıl kullanmalı? Fakat bendeki tatlı hülyaları da nasıl yenmeli? Bu kâğıtları cem' ile İstanbul'a götürürsem bilahare o makinelerden vatandaşlarımın istifade ve intifaları[1888] için mübayaa ve celp imkânını da birlikte götürmüş olmak gibi kalbimde tatlı tatlı bir itminan hissediyorum. Zaten altmış dört iple iki parmak kalınlığında şerit dokuyabilecek bir makinenin fiyatı bin frankı yani elli Fransız altınını geçmiyor. Bu para kudretimiz haricinde cesim[1889] sermayelerden addolunamaz ya? Fakat o makine mini mini bir fabrikacık teşkil edebilip bir familyayı iaşeye[1890] de kifayet eyleyebilir ya? Burada fiyatları hep böyle Osmanlıların kudretiyle mütenasip daha o kadar makineler gördüm ki eğer Sergi-i Umumi'ye İstanbul esnafından bazıları gönderilmiş olsaydı her biri kendi sanatlarına ait ne kadar müfit[1891] şeyler görerek mübayaaları imkânını da bi't-taharri[1892] sanayimizin teceddüdüne[1893] büyük yardımı olurdu.

Bugün makine galerisinde yeniden temaşa ve tetebbu eylediğim makineler pamuk ve yün ve ipeği eğirip iplik yapmaya ve bunları dokumaya mahsus olan makinelerle bir de umur-i beytiyede[1894] istimal olunacak makineler ve matbaacılığa ait edevat olmuşlardır.

Bizim memleketimiz pamuk ve yün ve ipeğin ziyade hâsıl olduğu memalikten olup bunları eğirmek için Bursa'da epeyce vakitten beri ve Selanik

[1885] ita (et-): vermek
[1886] cüzdan: çanta
[1887] mütenevvi': çeşitli
[1888] intifa: faydalanma
[1889] cesim: büyük
[1890] iaşe: geçindirme
[1891] müfit: faydalı
[1892] bi't-taharri: araştırarak
[1893] teceddüd: yenilenme
[1894] umur-i beytiye: ev işleri

ve Atina ve Suriye taraflarında şimdilerde fabrika küşadına[1895] başlanmışsa da ben bu makineleri yine de kemal-i ehemmiyetle tetkik ve temaşadan kendimi alamadım. Eyüp civarındaki Feshane-i Amire fabrikasını iki defa gezerek flatörlerini de güzelce bellemiştim. Avrupa'da yeniden yeniye itmam ve ikmal edilen flatörlerle Feshane-i Amire'deki flatörlerin farkını aramak tetebbuatımın en mühim, en tatlı kısmını teşkil eyliyordu.

Hele hane levazımı için icra edilmiş bulunan makineleri umumiyetle kabul etmemekte bulunmaklığımız asla tasvip edilemez. Yanımdaki paranın kifayet ve adem-i kifayetinden kat'-ı nazar bir de sebükbarlık[1896] mecburiyeti olmasaydı mutlaka bunlardan pek çoğunu mübayaayla haneme ithal[1897] ederdim. Bazılarını Galata ve Beyoğlu'nun büyük mağazalarında da görmek mümkün ya! Mesela et kıymak için mini mini bir makine var ki bizim et tahtaları üzerinde satır darabatıyla[1898] icra eylediğimiz bu ameliyatta bitmez tükenmez patırtılardan kat'-ı nazar et tahtasının kıymıkları kıyma derununa karışmak ve yaz mevsiminde birçok sinekleri de et ile beraber kıymak mahzurlarını kâmilen defetmiş. Hamur yoğurmak, peynir rendelemek, soğan soymak, çamaşır yıkamak ve tavuk ve sair lühumu[1899] kebap etmek gibi birçok umur-i beytiyeyi ifadan maada bazı hububatı öğütmek veyahut yalnız kabuğunu çıkarmak için hemen büyücek kahve değirmenleri kadar değirmenler dahi gördüm ki irmik ve bulgur ve frenk arpası yapmak ve aşure buğdayı terbiye etmek için bizim ne kadar işimize gelir! Kezalik hamurdan türlü makarnalar, şehriyeler kesmek için de böyle mini mini makineler bulunup taamlar için türlü terbiyeler, salsalar ve bahusus mayonez çalkalamaya mahsus aletler dahi yapılmıştır. Tereyağı çıkarmak, dondurma yapmak, kaymak yapmak için de iktiza eyleyen makineler yapılmıştır ki bunların hararet ve bürudet[1900] dereceleri ve kendi kendisine tahriklerinin tesri[1901] veya tadili[1902] hususundaki mükemmeliyetleri öyle göz yordamı tahmin, tecrübe, el alışkınlığı gibi herkese müyesser olamayan maharetlere de ihtiyaç göstermeksizin matlup olan hizmetlerin hüsn-i ifasını taht-ı temine almışlardır.

Matbaalara mahsus olan makinelerle edevat-ı gûnagûnu[1903] temaşaya koyulduğum zaman şu dairede dün kendimi kaybetmiş olmaklığım derecesindeki bir dalgınlığa tekrar duçar oluverdim. Bu makineler benim kendi

[1895] küşad: açılış; açılma
[1896] sebükbarlık: yüksüzlük
[1897] ithal (et-): dâhil etmek
[1898] darabat: darbeler
[1899] lühum: etler
[1900] bürudet: soğukluk
[1901] tesri: hızlandırma
[1902] tadil: değişiklik
[1903] edevat-ı gûnagûn: çeşitli aletler

sanatıma ait şeyler olduğundan sanatımızın bizce maruf olan derecesiyle Avrupa'da vasıl olmuş bulunduğu derece işte bi'l-bedahe[1904] karşımda duruyor. Taht-ı riyaset-i tahririyyemde bulunan *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde bin defa lisan-ı şükranla yad eylemiş bulunduğum veçhile Matbaa-i Osmaniye'nin küşadı İstanbulca matbaacılık sanatımızın terakkisine pek büyük yardım etmiş ve şimdiye kadar bilmediğimiz, görmediğimiz pek çok şeyler o sayede görülmüşse de burada müşahede eylediğim makinelerin hiçbir şeye kıyas kabul edemeyecek mükemmeliyete haiz bulunduklarını teslime mecburum.

Bazı erbab-ı merak için oyuncak suretinde yapılmış mini mini bir matbaa takımı var ki tab' tezgâhı dahi dâhil olduğu hâlde tekmil edevatı bir metre tûl,[1905] yarım metre arz[1906] ve yetmiş beş santimetre irtifaındaki güzel bir sandık içine sıkıştırılmıştır. Yirmi santimetre arz ve otuz beş santimetre tûlünde bir kâğıdı tab' edebilir. Aman yarabbi! Bu sandığın içinde neler yok. Her biri bir başka suretle güzel yirmi nev'den ziyade hurûfât[1907] bulunup sanayi-i nefisenin yed-i maharetinden[1908] çıkmış bir nüsha-i mükemmele olmaya şayan yalnız bir kasayla bu huruf-ı mütenevviayı[1909] tertip imkânı bulunmuş. Bir matbaacıya matlup olan sayfayı dizmek, bağlamak, tashih etmek, sıkıştırmak, basmak için ne kadar edevat lazımsa hepsi sandığa sığdırılmış. Sandığın mecmu-ı sıkleti[1910] de iki yüz elli kilogramdan ibarettir.

Vizite kâğıdı, balo biletleri, mektup damgaları, zarf üstü basmak gibi ufak işlerde kullanılabilecek saat gibi makineciklere insan bakmakla doyamıyor. Ancak serginin bu kısmı hep mini mini şeylerden ibaret zannolunmamalı. "Tipografya" denilen bizim kurşun basmacılığından ve adi litoğtafyacılıktan bed' ile zinkoğrafya, kromolitoğrafya, kromotipografya ve sair isimlerini bile işitmediğimiz birçok sanayi-i cedideye dair birçok azim ve cesim makineler kurulmuştur ki hepsi de ait olduğu hidematı[1911] göstermek için harıl harıl işlemektedirler. Ama burada dahi bunları teşhir edenler basmacılar değil o makineleri yapan makinecilerdir. Bunların tab' etmekte olduğu türlü türlü matbuatı vücuda getiren amele vakıa matbaacı esnafındansalar da yine o makine fabrikacıları tarafından ücretle celp ve cem' olunmuşlardır. Kazzazlık makinelerini yapan adamdan bu yolda almış olduğum malumatın sıdkı buradaki tahkikat ve tetebbuatımla dahi teeyyüd eyledi.

[1904] bi'l-bedahe: açıklıkla
[1905] tûl: uzunluk
[1906] arz: genişlik
[1907] hurûfât: harfler
[1908] yed-i maharet: maharetli el
[1909] huruf-ı mütenevvia: çeşitli harfler
[1910] mecmu-ı sıklet: toplam ağırlık
[1911] hidemat: hizmetler

Artık ben makinelerin tatil-i işgal edecekleri zamana kadar hep şu matbaalar dairesinde mütevaggil[1912] oldum. Ameliyat tatil olunur olunmaz da hemen çıkıp Decauville şimendiferiyle Invalid Kapısı'na ve oradan arabaya râkiben La Fayette Sokağı'ndaki yeni ikametgâhımız olan Familyalar Hoteli'ne vardım. Paris'in bu taraflarındaki cevelanlarımı kârilerime hikâye ede ede artık onlar dahi anlamışlar ve bahusus verdiğim malumatı bir de Paris'in planı üzerinde tatbike himmet eyleyenler büsbütün ezberlemişlerdir ki böyle "La Fayette Sokağı'ndaki hotelimize vardım"dan ibaret tayin eylediğim seyr ü hareket esnasında Concorde Meydanı ve Royal Sokağı ve Madeleine Kilisesi, Haussmann Bulvarı ile La Fayette Caddesi üzerinden yürümüşümdür.

Hotel de Famille birisi La Fayette Sokağı'nın sağ ve diğeri sol tarafında iki büyük haneden müteşekkil olup bizim isticar eylediğimiz odalar sokağın sol tarafında yani "Square Montholon" denilen ve bu sokağın ortalık yerinde en güzel yeri olan tarafta kâin hânede olup hâlbuki taam için karşı taraftaki asıl hoteldeki taam salonuna gidilmek lazım geliyordu. İki hanenin orta yerinde arabadan indiğimiz zaman arkadaşımı ve onun vürud[1913] etmiş olan validesini bulmak için doğrudan doğruya hangi tarafa müracaat eylemek lazım geleceğini düşünmeye başladım. Çünkü bu mesele bence diplomatik bir mesele hükmündeydi. Madam Gülnar'ın validesi tarafından beklenilmekliğimi de arzu eyliyordum. Doğruca yemek yenilen tarafa gidecek olsam ve bahusus kendileri henüz oraya gelmemiş olup da kendilerini orada beklesem ve geldikleri zaman görüşsem bu suretle haklarında istediğim kadar hürmet-i kâmile gösterilmiş olamayacaktı. Zira oraya müracaattan asıl maksadım taam etmekten ibaret olup onlarla mülakat dahi tesadüfî gibi bir hükme girmiş olacaktı. Şu dakikada velevki kendileri taam için sağ tarafa gelmiş olsunlar ben onları sol taraftaki hanede aramaya gidersem bulamadığım hâlde de yemek salonuna geldiğim zaman:

– Arz-ı measir-i ubudiyet[1914] için karşıya gittimse de bu tarafa teşrifinizi haber aldım, yollu bir sözle muarefenin[1915] mukaddimesini teşkil edebileceğimi düşündüm.

Şu meseleye bu kadar inceden inceye ehemmiyet verişimin hikmetini tafsile hacet yoktur ya? Zahir-i hâlde hiçbir ehemmiyeti görülemeyecek olan bu misilli hurde dakayıka[1916] itina edilmeyip de kendi terbiyesizliğime hükmettirmek müreccah mıdır? Biraz itinalı davranmak için ne kaybedeceğim?

[1912] mütevaggil (ol-): meşgul olmak
[1913] vürud (et-): gelmek
[1914] arz-ı measir-i ubudiyet (et-): kulluk, bağlılık arz etmek
[1915] muarefe: tanışma
[1916] hurde dakayık: ince dikkatler

Fakat hakkımda bir hüsn-i zan peyda eylemiş olursam istifade-i maneviyeyle müstefit[1917] olacağım derkârdır.

İşte bu mütalaa ve karar üzerine doğruca odalarımızı isticar etmiş olduğumuz haneye ve orada dahi doğruca kendi odama girdim. Oda hizmetçisini çağırıp kadınların henüz orada olduklarını öğrendikten sonra hizmetçi kızı Madam Gülnar nezdine bi'l-isal[1918] valideleri kontes hazretlerinin müsaadelerine nail olursam takdim-i levazım-ı ubudiyet için dairelerine gelmek arzusunda bulunduğumu bildirdim.

Cevaba muntazırken en evvel yanıma koşan gelen zat dokuz on yaşlarında gayet güzel, zeki, sevimli bir çocuk olduğunu görüp hele kemal-i safvet ve serbesti-i tıflaneyle[1919] bana elini uzatarak:

– Bon jour Mösyö Ekselans Mithat! deyince artık büsbütün şüphem kalmadı ki Madam Gülnar'ın oğlu İskender Saşe'dir. Ben dahi kemal-i beşaşetle çocuğu kucaklayarak, öperek güya kırk yıldır dostmuşuz gibi musahabeye başladım.

Fakat bu musafahada ziyadece müteessir olduğumu ketmedemem.[1920] Zira çocuk tamam büyük oğlum İbrahim Kâmil yaşında olup bana o suret-i serbestanede takarrübü[1921] de artık kemal-i tahassürle her gece rüyamda görmeye başlamış olduğum oğlumu tahattur[1922] ettirmişti.

Biraz sonra Madam Gülnar bizzat gelip validesi vüruduma muntazır bulunduğunu ihbarla beraber:

– Ne talih! Ne muvaffakiyet! Bugün Doktor ve Sırplı dostlarımız dahi buradaydılar. İkisi de sizin medh ü senanızda bana muavenette[1923] bulundular. Validem daha sizi görmeksizin pek beğenip sevmeye bile başladı, deyince bu tebşirden[1924] bi't-tabii memnun kalarak:

– Mösyö Saşe'nin beni suret-i telakkisi zaten bana bu beşareti tebliğ demekti. Teşekkür ederim azizem, dedim ve hemen arkası sıra kontesin nezdine doğru yürüdüm.

Bu kadın yaşça altmışa takarrüb etmişse de uzun boylu, geniş sadrlı, gayet yakışıklı ve bundan yirmi otuz sene mukaddem[1925] haiz olduğu cemal-i ba-kemal[1926] hâlâ besbelli, mütebessim, nazik bir kadındır. Odasına duhulümü görür görmez hemen yerinden kalkıp birkaç hatve[1927] beni istikballe:[1928]

[1917] müstefit (ol-): faydalanmak
[1918] bi'l-isal: göndererek
[1919] serbesti-i tıflane: çocukça serbestlik
[1920] ketm (et-): gizlemek
[1921] takarrüb: yaklaşma
[1922] tahattur (ettir-): hatırlatmak
[1923] muavenet: yardım
[1924] tebşir: müjdeleme
[1925] mukaddem: önce
[1926] cemal-i ba-kemal: mükemmel güzellik
[1927] hatve: adım
[1928] istikbal: karşılama

– Mösyö! Takdime, tarife hacet göremem. Bugün ahvalinize dair kızımdan ve diğer dostlarımdan aldığım haberler aramızda muarefe-i matlubeyi husule getirmiştir, diye doğrudan doğruya kendisi iltifata başladı. Kadının bu âlicenâbane cömertliğinden ben dahi fevkalhad mahzuz kalarak:

– Madam la Kontes! Kerimenizle vuku-i refakatim benim için ümidimin fevkinde bir bahtiyarlıkken Hakk Teala Hazretleri daha büyük bahtiyarlığa da layık olduğumu bana gösterip sevindirmek ve bir kat daha mecbur-i şükran eylemek için mülakat ve muarefeniz şerefini de nasip ve müyesser eyledi, dedim. Bu suretle başlayan musahabe tarafeynin[1929] yekdiğerine müsabakatıyla irad eyledikleri kelimat-ı taltifiyye ve şükraniyyenin teakubuyla[1930] derhâl vüs'at[1931] buldu. Bir yandan da yemek vakti hulûl eylediğinden ben kontese ve Saşe validesine kavalyelik vazifesini ifa ederek karşı taraftaki haneye yemek salonuna varıldı.

Hercailik, intizamsızlık, kayıtsızlık ne gibi şeylerde mucib-i menfaat olacağını bilemezsem de insanın harekât ve sekenatında[1932] ve umur ve hususatında ıttıradı,[1933] intizamı, vefakârlığı, kadirşinaslığı, maddi ve manevi herhâlde menafi-i kesireyi[1934] mucib olacağını şu kontesin izaz[1935] ve ikramı hususunda hotel müdürü olan madamın gösterdiği ihtimam-ı fevkaladeden istidlale[1936] muvaffakiyetimi bu akşam için mühim bir istifade-i hikemiye addeylerim. Her defa Paris'e geldikçe bu hotelden başka hiçbir yere inmemeyi itiyat eylemekte meğer kontesin pek hakkı varmış. Zira kendisi burada âdeta kendi hanesinde bulunuyormuş gibi bir alışkanlık hâlinde bulunup hizmetçiler, uşaklar bile güya kendi hanımları birkaç zaman uzunca bir seyahate çıkmış da şimdi avdet[1937] ve muvasalat[1938] eyliyormuşcasına bir tavr-ı memnunaneyle kontesi telakki[1939] eyliyorlardı.

Bugün kızı şu hoteli nasıl bulmuş olduğumuzu kendisine hikâye eylemiş ve kontes dahi Fransızların "pouvoir c'est vouloir" yani muvaffak olmak o muvaffakiyeti istemekten ibarettir darb-ı meseliyle mukabele ederek şu azm ü cezmimizi tahsin etmiş. Bunu sofrada da tekrarla beraber telgrafında iki oda sipariş eylemesindeki hikmeti dahi şerhle dedi ki:

– Stockholm ve Christiania kongrelerinden sonra kızımın Paris'e geleceğini bilir idiysek de burada ne kadar kalıp hangi tarikle memleke-

[1929] tarafeyn: iki taraf
[1930] teakub: birbirini izleme
[1931] vüs'at (bul-): genişlemek
[1932] harekât ve sekenat: davranışlar
[1933] ıttırad: dengelilik; uyum
[1934] menafi-i kesire: birçok faydalar
[1935] izaz: saygı
[1936] istidlal: ispat
[1937] avdet (eyle-): dönmek
[1938] muvasalat (eyle-): kavuşmak
[1939] telakki (eyle-): karşılamak

te döneceğini bilmiyorduk. Yalnız bize yazdığı mektuplarda tarif eylediği veçhile mektuplarımızı, telgraflarımızı Paris'e "poste restante" suretinde gönderiyorduk. Binaenaleyh Paris'te kızımı bulacağımdan emin değildim. Ben buraya vasıl oluncaya kadar belki onun Rusya'ya dönmüş olacağını zanneyliyordum. Odanın iki olmasını arzu edişimse birisini yatak odası ve diğerini salon gibi istimal eylemek içindi.

Bir memlekete "poste restante" suretinde mektup göndermek demek mürselün-ileyh[1940] olan zat o mektup veya telgrafı postahaneden arayıncaya kadar orada mahfuz tutturulması demektir.

Kontes böyle intizarı[1941] fevkinde olarak kızını Paris'te bulmuş olmasından dolayı beyan-ı mahzuziyet eylediği gibi Madam Gülnar dahi bu tesadüf ve mülakattan ziyadesiyle memnuniyet gösterdi. Hatta bizim için malumat-ı munzame[1942] ve havadis olmak üzere dedi ki:

– Validem çocuğu Arcachon'a götürüyor. Kocam benim için de müsaade vermiş. Arzu edersem validemle beraber ben de Arcachon'a gidebileceğim.

Ben – Şüphe yok ki bunu arzu edersiniz. Öyle değil mi?

Gülnar – Tabii! Fakat çocuğun zaafına nazaran bu kışı Arcachon'da geçirmektense Akdeniz üzerindeki Nice şehrinde geçirmek daha muvafık olacağını valideme arz ediyorum.

Kontes – Şüphe yok! Ben de bunun daha muvafık olacağını inkâr etmiyorum. Arcachon ufacık bir yerdir. Fransa'nın en ücra ve en müteahhir[1943] yerlerinden sayılır. Nice ise bilhassa kış mevsimlerinde bütün Avrupa kibarının müracaatgâhıdır. Havası âdeta memalik-i cenubiyenin sıcaklıkla mutedil[1944] havalarındandır. Her türlü eğlencesi vardır.

Ben – O hâlde ikametgâhınızı Nice'e tahvil[1945] için ne mani olacak?

Kontes – Herhâlde istizana[1946] muhtacız. Damadımın verdiği emir Arcachon için olup bu etibbanın[1947] verdikleri reyden neşet eylemiştir. Maahaza kendisine yazıp Nice'in müreccah[1948] olduğunu tefhim eyledikten sonra müsaadesini diriğ etmeyeceğinden eminim.

Ben – Filvaki istizan ve istihsal-i müsaadeyle[1949] edilen hareket daha memduh[1950] daha makbul olur.

[1940] mürselün-ileyh: adına gönderilen
[1941] intizar: beklenti
[1942] malumat-ı munzame: ek bilgi
[1943] müteahhir: sonra gelen; önemsiz
[1944] mutedil: ılıman
[1945] tahvil: değiştirme
[1946] istizan: izin
[1947] etibba: hekimler
[1948] müreccah: tercih edilir; daha iyi
[1949] istihsal-i müsaade: izin alma
[1950] memduh: övülen; uygun

İşte sofrada şu yoldaki mübahasatla vakit geçirildiği gibi biraz da Stockholm ve Christiania kongreleri hakkında muhtasaran teati-i efkâr[1951] edildi. Ancak kontes öyle maarife, edebiyata, hikemiyata kızı kadar muhib[1952] ve rağbetkâr olmayıp Frenklerin "fame de monde" dedikleri kibar-ı nisvandan bulunmasıyla öyle Elsine ve Ulûm-ı Şarkiye kongresinin dakayık-ı ahvalinden lezzet-yab olamaması musahabenin bu cihetini kısa kesmeye lüzum gösteriyordu.

Sofranın nihayetlerinde biraz da yarın için ne tertibatta bulunacağımızdan bahseyledik. Ben dedim ki:

– Yarın Paris'in şimal-i şarki köşesini gezmek kararındayım. Hatta Père-Lachaise Mezarlığı'na kadar da gideceğim.

Kontes – Mezarlığa mı? Bundaki hikmet?

Ben – Madam! Fransa merkez-i hükûmetinin dirilere mahsus olan her hâlini, her yerini görüp temaşa eylediğim hâlde ölülerine mahsus olan yerlerini de görmeksizin buradan gitmek caiz olur mu?

Gülnar – Mithat Efendi'nin bu yoldaki mütalaat-ı dakikası daima beni müteaccib[1953] eylemiştir. Vakıa pek çok adamlar Paris'e gelir ama böyle mezarlıklara falanlara başvurmak lüzumunu hissedemez.

Ben – Kezalik bugün benim yaptığım gibi étudianlarla birlikte taam etmeyi hiç hatırına getiremez değil mi?

Kontes – Talebeyle birlikte taam ettiniz ha? İçlerinde vatandaşlarınızdan adamlar olmalıdır da...

Ben – Hayır madam! Hemşehrilerimden kimseyi görmedim. Mücerret[1954] étudianlık âlemini şu kadarcık olsun görmek merakıyla bu işi yaptım. Fakat Père-Lachaise Mezarlığı'na bir başvurmak için vatandaşlık hissinin de tesiri vardır.

Gülnar – Orada ahbabınızdan birisi mi medfundur?[1955]

Ben – Hayır madam! Orada müslümanlara mahsus bir kabristan vardır. Onun da öte yerinde ufacık bir mescit bina olunmuştur. Paris'e gelmişken bu yeri görmeden gitmek layık değildir. Öyle değil mi?

Kontes – Mevtalar memleketini ziyaret ve temaşa eylemek herhâlde ruha kasvet verir.

Gülnar – Benim ruhuma hiç de kasvet vermez. Mümkün olsa yarın ben de efendiyle birlikte giderdim.

[1951] teati-i efkâr: fikir alışverişi
[1952] muhib: seven
[1953] müteaccib (eyle-): şaşırtmak
[1954] mücerret: sadece
[1955] medfun: defnedilmiş

Kontes – Hayır hayır! Bugün diyordun ki yarın Louvre Müzesi'ne gideceksin. Hatta efendinin de refakatini rica edeceğini söylüyordun.

Ben – Bu refakati cana minnet bilirim. Siz dahi birlikte olacaksınız değil mi Madam la Kontes?

Kontes – Hayır! Ben Louvre Müzesi'ni kırkkere temaşa etmişim. Bu defa Paris'e gelmekten maksadımsa bazı eşya mübayaasından[1956] ibarettir. Şöyle birkaç defa sergiye baş vurmak dahi planımdan hariç değildir. Fakat eşya mübayaası maksadı olmasaydı hemen Paris'e hiç de uğramayarak doğruca Arcachon'a giderdim. Binaenaleyh ben yarın çarşıya çıkacağım. Siz kızımla beraber Louvre'a gidersiniz. Fakat kızımın Père-Lachaise Mezarlığı'na gitmesine ben hacet göremem. Kadınların zayıf sinirleri bu yoldaki temaşalardan müteessir olurlar.

Gariptir ki validesinin bu reyine Gülnar'ın ittibaı[1957] âdeta bir küçük kızın valide emrine itaati kadar mükemmel ve masumane oldu. Rızası hilafında olarak Père-Lachaise'a gitmeyeceğini derhâl validesine temin eyledi. Hatta Louvre için öğleden sonra hazırlanabileceği beyanıyla yarınki gün kuşluk taamı için hotele müracaat eyleyecek olursam Louvre Müzesi'ni benim için ikinci defa olmak üzere birlikte temaşa edebileceğimizi hem rica ve hem de teklif yollu dermeyan eylediğinden ben dahi emre ittiba edeceğimi bildirdim.

Sofradan kalkıp karşı taraftaki ikametgâhımıza gelirken kontes hazretleri Paris'in gece eğlencelerinden de bahsederek fakat öyle bir surette idare-i kelam eyledi ki bu misilli gece yorgunluklarından hoşlanmamakta bulunduğumu kızı kendisine anlatmış olduğunu anladım. Ölüler memleketi olan Père-Lachaise'de benim için bir safa-yı ruhani husule gelebileceği memul[1958] bulunduğu hâlde bence diriler mezarlığı olan sefahathanelerde ne ruhani ne cismani hiçbir safa muntazır olamayacağını bu kibar kadına bir suret-i zarifanede anlattım. Odalarımızın kapısı önüne geldiğimizde yekdiğerimizi kemal-i ta'zimle selamlayıp vedalaşarak yataklarımıza yatmak için odalarımıza girdik.

Gerek dün gezdiğim hâlde bugünkü cevelanımla dahi itmam eylediğim ve gerek bugün ilk defa olarak gördüğüm hâlde diğer ziyaretleriyle cebr-i noksan[1959] ettiğim mahaller hakkında ber-vech-i âtî fıkarat-ı mahsusayla bazı malumat ve izahat ita eyleyeceğim.

DARPHANE – Bundan yüz sene mukaddem Fransa'nın birçok vilayetlerinde birçok darphaneler varken Paris darphanesinin inşasından sonra yalnız

[1956] mübayaa: satın alma
[1957] ittiba: uyma
[1958] memul: umulur
[1959] cebr-i noksan (et-): eksiği telafi etmek

Bordeaux'dan maada[1960] Fransa'da darphane bırakılmayarak darb-ı sikke ameliyatının hemen tamamıyla Paris'e hasredilmiş bulunması Paris darphanesinin mükemmeliyet-i tammesini istilzam[1961] etmiştir. Seine Nehri'nin sahil-i yesarında[1962] Conti Rıhtımı üzerinde kâin olan bu binanın en mükellef ve müzeyyen cephesi yine mezkûr rıhtıma nazır olan dıl'ıdır[1963] ki tûlü yüz yirmi metredir. Bunun bir sülsü[1964] kadar kısmı binanın ta orta yerinde azim ve mükellef ve müzeyyen bir çıkıntılı balkon teşkil ederek o da müteaddit mermer sütunlarla teçhiz olunmuştur. Bu sütunların üzerinde altı büyük heykel bulunup bunlar dahi sırasıyla sulh, bolluk, ticaret, kuvvet, hazm ve kanun heykelleridir. Binanın bu cephesindeki letafeti hüsn-i temaşa için Pont Neuf denilen köprü üzerinden bakmaklazım gelir. Zira Conti Rıhtımı her ne kadar epeyce vâsi ise de kenarına kadar varıldığı hâlde bile yine binayı âlî-yi mezkûru nazara lüzumu derecede ihata ettirecek kadar tebaüd[1965] edilememiş olacağından ber vech-i matlub[1966] tebaüd ancak mezkûr köprü üstünden müyesser olur ve oradan binanın görünüşü tamam amûden[1967] bir görünüş olmayıp mailce düştüğünden binanın letafet-i mimariyesi daha güzel takdir olunur. Bu binaya 1771 senesinde başlanıp 1775 senesinde hitamı müyesser olmuştur. Lakin o zaman tamam edilen bina şimdikinin ancak nısfı[1968] kadarı olup cenup tarafındaki daireler bilahare peyderpey yapılmışlardır. Büyük Napolyon imparator olduğu zaman havza-i hükûmeti dâhilinde on sekiz mahalde darphane bulunarak badehu[1969] bunlar birer birer ilga edildikçe muhtass[1970] bulundukları hizmetlerin hep Paris darphanesine tahmil[1971] edilmesi ilk binasından başka daha birtakım makineler ve bunları kurmaya mahsus daireler inşasına lüzum göstermiştir. Buradaki makinelerin ikmal ve itmamına muvaffak olan adam Tunlier(?) nam mühendistir ki yaptığı makinelerin bir sikkeyi kat' ve darb için saniyeden ziyade zaman sarfına ihtiyaç görülmezmiş. Yani bir dakika zarfında altmış sikke darp edebilirmiş ki bu hâlde hemen bir koyun saatinin her çatırdamasında bir sikke darp olunuyor demektir. Mevcut makinelerin kâffesinde on iki saatten ibaret bir gün zarfında iki milyon parça meskûkât[1972] darbı mümkünmüş. Hatta bu kadar kuvvetli bir fabrikanın Fransa ihtiyacı için lüzumundan fazla düşmesi hasebiyle memalik-i ecnebiye hesabına da ücretle akçe darp edermiş. Seyyahîn için işbu darphanenin derununa girmek hevesi

[1960] maada: başka
[1961] istilzam (et-): gerektirmek
[1962] sahil-i yesar: sol sahil
[1963] dıl': kenar
[1964] süls: üçte bir
[1965] tebaüd (edil-): uzaklaşılmak
[1966] ber vech-i matlub: istenildiği gibi
[1967] amûden: dikey
[1968] nısf: yarı
[1969] badehu: sonra
[1970] muhtass (bulun-): mahsus olmak; ait olmak
[1971] tahmil (edil-): yükletilmek
[1972] meskûkât: madeni para

şu makineleri görmekten ziyade darphanenin müzesini görmek için vaki olabilip eğerçi bundan mukaddemleri sair müzeler gibi bu dahi her zaman umuma açıkmışsa da sonra bu âdetten vazgeçilip elyevm mezkûr müzeyi temaşa etmek isteyen adam müdür-i umumiden bir ruhsat tezkiresi almaya mecburdur. Bu tezkirenin istihsali epeyce müşkül olduğu gibi bir tezkire nihayet bir adamın duhulüne müsaade vermek demek olup ondan ziyade adam yalnız bir tezkireyle müracaat eylerse red muamelesine bile duçar olmaktadır. Böyle külfetli bir yere benim girmeye bile heves edemeyeceğim aşikârdır. Zaten müdür-i umumi dahi her gün bulunmayıp yalnız salı ve cuma günleri bulunduğundan bu da oraya duhul külfetini arttırıyor demektir. Tarifnamesinde beyan olunduğuna göre Darphane Müzesi meskûkât ve madalyalar olmak üzere esasen iki kısma münkasım olup bunların da her biri Fransız ve ecnebi olmak üzere iki kısma münkasımdırlar. Fransa'da ilk meskûkât darp olunmaya başlandığı zamandan bu zamana kadar ne kadar nev' bakır ve gümüş ve altın sikkeler darp edilmişse cümlesinin numuneleri sergi-i mezkûrda mevcut olduğu gibi milel-i ecnebiye[1973] meskûkât-ı kadime ve cedidesi[1974] numuneleri de alâ-kadrü'l-imkân cem' edilip hatta milâd-ı İsa'dan bin yedi yüz sene mukaddem Çin'de darp edilmiş bir sikkenin burada mahfuz olduğu mervidir.[1975] Bu tamamiyet ve mükemmeliyet madalyalarda dahi bulunduğundan Fransa'nın en mükemmel madalya ve meskûkât müzesi olduğuna şüphe kalmaz.

INSTITUT DE FRANCE – Paris'te bu namla benam olan on bina-yı azim beş büyük akademiyi cami bir mecma-i maariftir ki buna gerçekten emsal addolunabilecek şey memalik-i mütemeddinenin[1976] hiçbir tarafında yoktur. Louvre Sarayı'ndan doğru gelinirken Pont des Arts yani sanayi köprüsü denilen köprüden mürûr eyledikte Institute Meydanı'na girilmiş olur ki orta yeri gayet latif surette mukavves ve iki tarafları murabba[1977] birer resm teşkil eyleyen ve üzeri azim bir kubbeyle mestur olan bina yalnız bu meydan için değil Fransa merkez-i hükûmetinin heyet-i umumiyesi için ziynet makamına geçer. İki baştaki murabba dairelerle bir de vasatta bulunan kavsin orta yerinden ileriye doğru çıkan yine murabba daire Paris'te emsali nadir olmayan kemerli, kolonalı binalardan olup ön cihete gelen bir noktasında da mükemmel bir République Heykeli mevzû'dur.[1978] Fakat enstitü binası yalnız Pont Neuf üzerinden görülen şu kubbeli eser-i nefis-i mimarîden de ibaret

[1973] milel-i ecnebiye: yabancı milletler
[1974] meskûkât-ı kadime ve cedide: eski ve yeni paralar
[1975] mervi (ol-): rivayet edilmek
[1976] memalik-i mütemeddine: gelişmiş ülkeler
[1977] murabba: kare
[1978] mevzû': yerleştirilmiş

değildir. Onun arkasında müstatil[1979] şeklinde birtakım devair darphanenin arka cihetine doğru uzanıp giderler. Enstitü darphanenin yanında ve garp cihetinde mebnidir. İşbu devair birtakım avlular etrafında bina edilmiştir ki bu avlular umuma mesdud[1980] olmak şöyle dursun belki pasaj yani geçit hâlinde bir nev' sokak hükmündedirler. Binaenaleyh enstitü ebniyesinin haricen temaşasından maada bu avlular dâhilinden temaşası da lazımdır. Enstitü Meydanı denilen meydancıktan garp tarafına doğru gidilerek Malaquais Rıhtımı cihetine yaklaşıldığı yani enstitü sarayının garp cihetine varıldığı zaman hakîm-i meşhur Voltaire'in pirinçten yapılmış gayet büyük ve güzel bir heykeli görülür ki 1885 senesinde buraya konulmuştur. İşbu enstitü binasını bana üç defa temaşa etmek müyesser olarak bir defasında da yine bu binanın tetimmatından[1981] olan Mazarine Kütüphanesi'ne de girmiştim. Mezkûr kütüphane iki yüz bin cilt matbu ve altı bin cilt el yazısı kitapları havi olarak Kütübhane-i Kebir-i Millî'ye nispetle lâ-şey[1982] hükmündeyken kitap dolaplarını havi olan salonların vaziyeti ve telif ve mütalaa salonlarının tamam bunlara mukabil düşecek tenasübü[1983] hasebiyle nazar-ı erbab-ı temaşa bu kütüphanenin hemen heyet-i umumiyesine şamil olur ve binaenaleyh galat-ı nazar[1984] bunu Kütübhane-i Kebir'den daha büyük daha muntazam bulmak ister. Mezkûr kütüphane Mazarinee namına mensup olduğu gibi bu enstitüyü dahi bina ettiren Kardinal Mazarine olmuşsa da muahharen[1985] bazı inkılabat[1986] esnasında namı tebdil edilmiştir. Fransa meşahir-i rical-i siyasiyesinden ve papazlık tarikinin de rütbe-i gayesi erbabından Kardinal Mazarine servet-i azim sahibi bir adam olup hîn-i vefatında gayet cesim bir meblağı Fransa'ya yeni ilhak olunan Roussillon ve Pinerolo ve Flanders ve Alsace vilayetlerinin tahsil-i maarif arzusunda bulunan gençlerini tedrise mahsus bir mektep inşa edilmesine hasren vasiyetnamesine kaydettiği için bu mektep bina edilmiştir. İlk binasında kütüphane gibi bu dahi "Mazarinee Mektebi" diye yâd olunmuşsa da salifü'z-zikr[1987] dört vilayet ahalisine mahsusiyetinden dolayı biraz sonra lisan-ı halkta "Dört Millet Mektebi" diye yad edilmeye başlamış ve Fransa'nın büyük inkılabatı esnasında mahpes[1988] ittihaz edilip ondan sonra Büyük Napolyon bunu "Enstitü Sarayı" namıyla akademilere mecma' olmaya tahsis etmiştir. Enstitüde beş akademiya vardır ki derece-i ehemmiyetlerine na-

[1979] müstatil: dikdörtgen
[1980] mesdud: kapalı
[1981] tetimmat: tamamlayıcı parçalar
[1982] lâ-şey: hiçbir şey
[1983] tenasüb: uyum
[1984] galat-ı nazar: göz yanılgısı
[1985] muahharen: sonradan
[1986] inkılabat: değişiklikler
[1987] salifü'z-zikr: bahsedilen
[1988] mahpes: hapishane

zaran birincisi Fransız Akedemiyası ve ikincisi Inscriptions Akademiyası ve üçüncüsü Fünun Akademiyası dördüncüsü Sanayi-i Nefise Akademiyası ve beşincisi Edebiyat ve Ahlak ve Ulûm-ı Siyasiye Akademiyası'dır. Bunlardan Ulûm Akademiyası'nın azalığı altmış altı ve diğerlerinin kırkar sandalyeye münhasırdır ki mecmuunun[1989] iki yüz on altı azası var demektir. Fransa'da ulema ve üdebanın[1990] şan ve şerefçe mertebe-i gaye addeyledikleri şey işte bu akademiyaların birisine aza tayin olunmaktır. Demek oluyor ki burada müctemi olan iki yüz on altı zevat bütün Fransa milletinin meşahir-i ulema ve üdebasıdır.[1991] Bir aza vefat eylediği zaman onun yerine kimin intihap ve tayin olacağı Fransaca mesail-i azimeden[1992] addolunarak yeni intihap olunan zatın ilk irad[1993] eyleyeceği kabul ve duhul makalesi o adamın enfes ve eşher-i âsârı[1994] olmak derecesinde bir ehemmiyetle telakki olunur. Şu beş akademiyaya tevdi kılınmış olan vazaifin[1995] en mühimi ikramiyeler tevzii[1996] meselesidir. Erbab-ı servet ve ashab-ı hayr "ikramiye" namıyla her sene bir meblağ-ı muayyen[1997] tayinini temin eyleyecek varidat vakf eylemişlerdir ki bu ikramiyeler dahi kendilerince terakkiyatı teşvik edilmek matlup olan şeylerde en ileriye varanlara verilecektir.

Fransız Akademiyası edebiyatla fezail-i ahlakiyyede en ileriye varanlara mahsus olan "mansion" ikramiyesini tayin vazifesiyle muvazzaftır. Ashab-ı hayırdan Mansion, fazail-i ahlak ve telifat-ı edebiyede her sene emsalini geçenlere tevzi olunmak üzere 22463 frank tahsis etmiş ve bu meblağ her sene akademiya nezdinde isbat-ı istihkak ve ehliyet eyleyecek[1998] bir hayli zevata taksim olunmakta bulunmuştur. Kezalik namını ortaya koymayan bir zatın senevî 21940 franklık ikramiyesini müstehakkîne[1999] tevzi dahi akademiyaya tevdi olunmuş bir vazifedir ki ahlak-ı haseneye dair en mükemmel ve nafî kitap yazanlara tevzii meşruttur.[2000] Lakin bu kitapların basılması üzerinden iki sene müddet geçmiş olması da şarttır. Yine Fransız Akademiyası Gobert mükâfatı denilen senevî 11249 frankı da Fransa tarihine dair en beliğane kitap yazanlara tevzi eyler. Inscriptionlar Akademiyası'na gelince, büyük binalar ve mezarlar ve sair âsâr-ı müessese üzerinde yazılı veyahut yazılacak olan ibarelerle elsine-i kadime ve Şarkiye[2001] tedkikatına memur olan

1989 mecmu: toplam
1990 üdeba: edebiyatçılar
1991 meşahir-i ulema ve üdeba: meşhur alimler ve edebiyatçılar
1992 mesail-i azime: büyük mesele
1993 irad (eyle-): söylemek
1994 enfes ve eşher-i âsâr: en güzel ve tanınmış eser
1995 vazaif: vazifeler
1996 tevzi: dağıtım
1997 meblağ-ı muayyen: belirli miktar
1998 isbat-ı istihkak ve ehliyet (et-): hak etmek
1999 müstehakkîn: hak edenler
2000 meşrut: şart
2001 elsine-i kadime ve Şarkiye: eski Doğu dilleri

bu akademiya dahi yine Gobert ikramiyesi namıyla senevî 10835 frankı bu akademiyanın iştigal eylediği fünuna dair en güzel eser yazanlara tevzi vazifesiyle de mükelleftir. Ulûm akademiyası Brean ikramiyesi namıyla yılda yüz bin franklık bir meblağı tevzi eder ki Asya kolerası ve sair bu misilli emraz-ı müstevliye[2002] hakkında tedkikatı havi en mükemmel âsâr yazana verilecektir. Bundan çend[2003] sene mukaddem ikramiye-i mezkûreyi bizim Meclis-i Umur-ı Sıhhiye'de Fransa tarafından aza bulunan Doktor Maher(?) kazanmıştır ki daire-i sıhhiyyemizin cihat-ı şarkiye ahval-i sıhhiyyesiyle lâyenkati iştigal ve muhaberesi doktor-ı mumaileyhe bu muvaffakiyet hususunda büyük yardım etmiştir. Sanayi-i nefise akademiyası sahib-i hayrı[2004] meçhul olarak birisi üç bin ve diğeri dört bin franktan ibaret ikramiye-i seneviyeyi Fransa'nın en mahir ressamıyla ve en mahir mimarına vermeye vekildir. Yalnız ahlak ve siyasiyat akademiyası için ikramiye-i seneviye tahsis edecek sahib-i hayr bulunamamıştır. Bu hâlde Fransa Enstitüsü senevî cem'an yekûn 173487 frank ikramiyesiyle Fransız çalışkanlarını teşvik eyliyor demektir ki her sene bu miktar azim ikramiyelerin yeniden yeniye ne kadar nafi kitaplar telifine sebebiyet göstereceği mülahazaya muhtaç kalır.

LUXEMBOURG – Bu isim Paris'te en güzel bahçelerin birisiyle onun şimal tarafında kâin[2005] yine gayet güzel saray ve bir de onun yanındaki müzehanenin üçüne birden şamildir.[2006] Luxembourg Bahçesi'ne iki ve sarayına bir defa girmiş olduğum gibi müzesine dahi bundan sonra diğer bir gün bir lahzacık girebilmiş olduğumdan müşahedatımı tarifnamesinden aldığım talimatla mezcen[2007] kârilerime hususat-ı atiyeyi arz eylerim. Luxembourg Sarayı'nın ilk ismi Medicis Sarayı olup Fransa kralı Dördüncü Henri'nin* zevcesi Marie Médicis için 1615 sene-i miladiyesinde yapılmışsa da ondan evvel bu mahalde Luxembourg Hoteli namıyla bir büyük hotel bulunup mahalle dahi o namla yâd olunduğundan ahali sarayı da kraliçe-i mumaileyha[2008] namına bir türlü nispet edemeyerek Luxembourg namı zamanımıza kadar yâd olunagelmiştir. Sarayın asıl cephesi Saint Germain Bulvarı'ndan doğru gelen Tournelles Sokağı'na yani şimal cihetine nazır olan cepheyse de yazık ki bu kadar âlî binanın karşısındaki yol lüzumu kadar vâsi[2009] olamadığından bina nev-umma pek dar bir yere sıkışmış demektir. Bu cephe doksan metre tûlünde üç katlı gayet müzeyyen bir cephedir ki iki köşeleriyle orta yeri

[2002] emraz-ı müstevliye: salgın hastalıklar
[2003] çend: birkaç
[2004] sahib-i hayr: hayır sahibi; bağışçı
[2005] kâin: bulunan
[2006] şamil: kapsayan
[2007] mezcen: katarak
* Dördüncü Henri: 1553-1610 yılları arasında yaşamış Fransa kralıdır. (h.n.)
[2008] kraliçe-i mumaileyha: adı geçen kraliçe
[2009] vâsi: geniş

çıkıntılı ve bu suretle teşekkül eden üç dairenin ara yerleri gayet müzeyyen taş parmaklıklarla merbut[2010] ve hakikaten nazar-rübâ[2011] bir suret almıştır. Fransa büyük inkılabına kadar hanedan-ı kralîden birçok prens ve prenseslere ikametgâh olmuş bulunan bu saray o sırada bir aralık mahpes ittihaz edilmişse de Napolyon Bonapart direktör olduğu vakit kendisine burasını ikametgâh ittihaz eylediği gibi Birinci Konsül unvanıyla makam-ı iktidara geldiği zaman da hep Luxembourg Sarayı'nda oturmuş ve ta 1800 sene-i miladiyesinde Tuileries Sarayı'nı saray-ı imparatorî ittihaz eylediği zamana değin Luxembourg'da oturmayı her yere tercih eylemiştir. Ondan sonra saray-ı mezkûr senato ittihaz kılınmıştır ki hâlâ dahi bu işe mahsustur. Bundan mukaddem Luxembourg Sarayı'nın senato daire-i cenubisinden maada bilcümle devair-i şimaliyesi müze olduğundan halkın duhul ve temaşasına açık bulunmasıyla ahiren asıl müze sarayın garp cihetinde yeni yapılan gönye şeklindeki daire-i vâsiaya[2012] kaldırılmışsa da sarayın derunu hâlâ bir müze hükmünde addedilerek temaşa arzusunda bulunanlar girebilmekteydiler. Bugünkü ikinci ziyaretimde dâhil-i saraya girip girmemekte müteredditken bazı kimselerin büyük merdiven ayağında bulunan memura bi'l-müracaa[2013] onun terfik eylediği adamlarla dâhil-i saraya girdiklerini görünce ben de bu hevese düştüm. Zaten Médicis Çeşmesi yanında epeyce oturup dinlenmiş bulunduğumdan oradan kalkıp mübaadet[2014] etmezden evvel şöyle bir temaşayı hiç de münasebetsiz bulmadım. Meğer bu memura iki frank bahşiş veyahut ücret-i duhuliye verilirmiş ki bu paranın ismini katiyen tayin edemediğime sebep, duhuliye ücretleri için verilmekte olan biletleri memur-ı mumaileyhin vermemesi kaziyesidir. Bir dakika evvel ziyaretçilerin girmiş olduğu tarafı bana işaretle beni de onlar yanına saldırdığından karşımdaki müzeyyen taş merdivenden alelacele çıkıp onlara yetiştim. Bu birinci katta senatonun şube komisyonlarına mahsus birtakım odalarla bir de kütüphane varsa da benden evvel gelenler onları daha evvel görüp senato azasının ictimaına mahsus olan büyük salona müteveccih oldukları cihetle çarnaçar ben de onlara peyrev[2015] olmuşumdur. Bu salonun kenarlarında pencereleri olmayıp ziyası tavan pencerelerinden dâhil olur. Müntehası[2016] mabedler binası gibi nim-daire[2017] şeklinde olup orada da darü'l-maariflerde şakirdanın oturmalarına mahsus olan peykeler gibi yerler vardır ki Fransa ayanı bunlar üzerinde otururlarmış. Bu peykelerin arka ciheti duvara muvazi[2018] sütunlarla

[2010] merbut: bağlanmış
[2011] nazar-rübâ: göz alıcı
[2012] daire-i vâsia: geniş bina
[2013] bi'l-müracaa: müracaat ederek
[2014] mübaadet (et-): uzaklaşmak
[2015] peyrev (ol-): katılmak
[2016] münteha: son
[2017] nim-daire: yarım daire
[2018] muvazi: paralel

ve o sütunların araları da Fransa siyasiyyun-ı meşhuresinin heykelleriyle müzeyyendir. Salonun duvarlarında birçok dahi resimler vardır ki her biri Fransa tarihinin en mühim vekayiinden birisini tasvir eyler. Mezkûr salondan geçildikten sonra "Galerie de Bustes" denilen gayet tûlanî bir salona nakil olunduk ki Fransa'da hükûmet-i kraliyye zamanında "Pair de France" namıyla ayanlık eden zevatın omuzlar hizasına kadar yapılmış olan birçok heykelleri buraya konulmuştur. Oradan da Büyük Napolyon'un salonu denilen bir yere ve badehu diğer birkaç odalara girip çıktık ki her birinde türlü resim levhaları muallak[2019] olduğundan burası henüz bir müzedir zannolunuyordu. Nihayet eski Fransız krallarının taht salonu olmak üzere vâsi bir salona sevk edilerek oranın dahi türlü resimler ve heykellerle müzeyyen olduğunu gördük. Bu salonun orta yerinde gayet büyük bir ocak vardır ki salon yapıldığı zamanki hâli asla değiştirilmemiş olduğundan cesameti bizim erkek aşçılarının kullandıkları ocaklara karib ve fakat rengârenk ve türlü oymalı mermerlerden yapılmıştır. Büyük Galeri namıyla mukaddemâ[2020] asıl müze mahalli olan yerden yalnız ber-hayat[2021] bulunan ressamların resimleri kaldırılıp bahçedeki yeni müzeye nakledilmişse de ber-hayat olmayan ressamların âsârından olarak yüzlerce tablolar bu galeriyi hâlâ bir müze hâlinde muhafaza eyliyor. İşte şu dairelerin eyyam-ı tatiliyyeden[2022] maada[2023] hergün umuma iraesi caiz olup bir de alt katta asıl Marie Médicis'in kendi odası olmak üzere ufarak bir oda gösteriliyor ki duvarlarına aynalar yapıştırılarak tezyin olunmuştur. Bağdat'ta en müzeyyen hanelerin duvarlarına ayna parçaları yapıştırılarak türlü şekiller, resimler vücuda getirilmiş olduğunu gördüğüm zaman yirmi dört yirmi beş sene sonra Fransa merkez-i hükûmetinde de fakat daha büyücek ayna kıtalarıyla tezyin olunmuş bir oda göreceğim kimin hayalinden geçerdi. Bu odanın da aynadan hâlî olan yerleri ve bilhassa tavanı türlü resimlerle menkuş[2024] ve mürteseemdir.[2025]

Sarayın sol cihetinde yani asıl Luxembourg Sarayı sokağı tarafında yeni yapılmış olan bir müzenin aynıyla gönye şeklinde yapılmış olduğunu söylemiştim. Bu bina o kadar ehemmiyet-i mimariyeyi haiz ebniyeden[2026] olmadığı gibi muhtevi[2027] olduğu âsâr-ı sınaiye[2028] dahi henüz ber-hayat bulunan ressamların levhalarına münhasır olduğundan ve eğerçi bunlar içinde de bazı pek güzelleri bulunabilse dahi müzelik hâlinde en ziyade

2019 muallak: asılı
2020 mukaddemâ: eskiden
2021 ber-hayat: sağ; hayatta
2022 eyyam-ı tatiliyye: tatil günleri
2023 maada: başka
2024 menkuş: işlenmiş
2025 mürtesem: resimlenmiş
2026 ebniye: binalar
2027 muhtevi (ol-): içermek
2028 âsâr-ı sınaiye: sanat eserleri

intizar[2029] olunan şey kıdem ve antikalık olacağı derkâr bulunduğundan Louvre Müzesi'ni temaşa edenler burada yalnız şu asırda Fransa'da sanat-ı nefise-i ressamiyenin hâl ve derecesini görebilerek yoksa Louvre Müzesi gibi buna nispetle bire on bin derecesinde mühim olan müzeler yanında Luxembourg'un hiç de hatırını sayamazlar. Rivayete göre Fransa'da berhayat olan ressamlardan bu müzeye âsârı mübayaa ve vaz edilenler vefat eyledikleri zaman on sene daha âsârları burada hıfzolunarak badehu bunların hangi müzeye nakilleri tensib[2030] edilirse nakledilirlermiş.

Luxembourg Bahçesi cesamet cihetiyle değilse de ziynet cihetiyle Paris ve civarının birincilik şerefini ihraza[2031] şayan olan bahçesi addolunmak lazım gelir. Her gün sabahtan nısf-ı leyle[2032] karib[2033] bir zamana kadar umuma açık olup yaz mevsiminde haftada üç gün askerî müzikası dahi terennüm-sâz olur. Bu bahçe derununda pek çok heykeller vardır ki bazıları mermerden ve bazıları pirinçten yapılmış olarak cümlesi de enfes-i âsârdan addolunurlar. Bahçenin ta göbeğinde müsemmenü'ş-şekl[2034] bir havuz ve bunun etrafında birer eşkâl-i muntazama üzerine yapılmış "terasa" tabir olunur setler bulunup bilhassa bu tarafları türlü heykellerle donatılmıştır. Fransa meşahir-i nisvanından[2035] yirmi kadar kadınların heykelleri bahçe için en büyük tezyinattan addolunursa da o heykeller öyle müzehanelerde letafet-bahşa-yı uyûn-i nazırîn[2036] olan gayet güzel ve mütenasip kadınları tasvir etmeyip bazıları cadı ve bazıları Çingene karısı zannolunacak kerih[2037] şeyleri de tasvir eylediklerinden göz bunların temaşasından pek de hoşlanamaz. Fakat Fransa tarihi için ehemmiyetleri varmış da o ehemmiyetlerine riayeten heykelleri orada cem' edilmişlermiş. Bahçenin en latif cihetiMedicis Çeşmesi'nin bulunduğu taraf addedilmeye şayandır. Oradaki parmaklık nazara hail[2038] olmadığından insan bu parmaklığın öte tarafında Odéon Tiyatrosu'nu ve karşısında Luxembourg Sarayı'nı ve yanıbaşında bundan mukaddemki ziyaretim esnasında tarif eylemiş bulunduğum Médicis Çeşmesi'ni gördükten maada etrafında birçok da heykeller görür ki bunlardan bir tanesi ebu'l-beşer[2039] ve ümmü'l-beşer[2040] Hazret-i Adem ve Havva'yı tasvir yolunda yapılmış gayet maharetli bir eser-i muteberdir. Bahçenin ortalık yeri Fransız usul-i tarhı[2041] tabir olunan usulde tarh ve

[2029] intizar (olun-): beklenmek
[2030] tensib (edil-): uygun görülmek
[2031] ihraz: kazanma
[2032] nısf-ı leyl: gece yarısı
[2033] karib: yakın
[2034] müsemmenü'ş-şekl: sekizgen
[2035] meşahir-i nisvan: meşhur kadınlar
[2036] letafet-bahşa-yı uyûn-i nazırîn (ol-): bakanların gözlerine letafet vermek
[2037] kerih: çirkin
[2038] hail: engel
[2039] ebu'l-beşer: insanlığın babası
[2040] ümmü'l-beşer: insanlığın annesi
[2041] usul-i tarh: düzenlenme usulü

taksim edilmiştir ki bu usul yolların birer hatt-ı müstakim üzere tersim ve tayinini iktiza eder. Garp ve cenup kısımlarıysa İngiliz usul-i tarhınca yani hutut-ı münhaniye ve mahluteyle[2042] yapılmıştır. Hele bahçenin kısm-ı şarkisinde gayet vâsi ve cesim limonluklar bina edilmiştir ki bunlar derununda bulunan limon ve portakal ağaçları dahi Tuileries limonluklarındaki ağaçlar gibi kırk elli ve bazıları daha ziyade yaşlarında pek cesim ve mükemmel şeylerdir.

BÜYÜK LOUIS LİSESİ VE İSPENÇİYARİ VE MADEN MEKTEPLERİ – Büyük Louis Lisesiyle Fenn-i İspençiyari[2043] Mektebi insan arkasını Luxembourg Sarayı'na döndüğü zaman sağ ve Maden Mektebi sol tarafına isabet eder. Bu hâlde insanın önüne düşen cihet Luxembourg Bahçesi'nin münteha-yı cenubudur ki Rasathane Dört Yol Ağzı denilen yere kadar altmış metreden ziyade vâsi ve kâmilen ağaçlar magrus[2044] bir güzel allee olup bunun da birçok yerlerine birkaçar metre irtifaında mermer sütunlar dikmek ve üzerlerine yine mermerden oyma cesim saksılar ve vazolar koymak suretiyle de tezyin eylemişlerdir. Hâlbuki böyle cenuba doğru atfedilen nazar zikrolunan dört yol ağzıyla dahi mahdut kalmaz. Onun nısfından daha az vâsi olan Rasathane Alleesi istikametiyle ta rasathaneye kadar vasıl olur ki bu rasathanenin hayli cesim ve mürtefi olan kubbesi dahi münteha-yı nazarda ziyadesiyle hoşa gidecek âsâr-ı mimariyeden addolunur. Rasathane Alleesi'nin orta yerini işgal eyleyen bahçeye bir kere girilmelidir ki orada sabah ve akşam ve gündüz ve gece namına gayet mahir dört heykeltıraşın yapmış oldukları dört güzel statü dahi temaşa edilsin. İşte şu bulunduğumuz noktadaki üç mektepten birincisi Büyük Louis Lisesi olup ve bu nama mensup olan ve Sorbonne medrese-i azimesinin yanıbaşında bulunan asıl eski lisenin bir şubesi olmakla ufarak ve fakat gayet müzeyyen bir binadır. Mezkûr binanın cenup cihetinde dahi eczacılık fennini tahsile mahsus mekteb-i cesim bulunup bunun da cenup tarafında fenn-i kıbale[2045] tedris edilen müsellesü'ş-şekl[2046] küçücük bir mektep vardır. Bu mekteplerin en mühimi Fenn-i İspençiyari Mektebi'dir ki hariçten görünüşü de calib-i nazar-ı ehemmiyettir. Rasathane Alleesi cihetindeki dıl' gayet vâsi bir avluya yol vererek bu avluya girildiği zaman Assas Sokağı cihetindeki avluya da geçilerek binaenaleyh mektebin derunu temaşa edilmiş olur. İşbu avlulara nazır bulunan kapılar önünde mektep memurlarından oldukları anlaşılan zevatın çehrelerinde müşahede eylediğim âsâr-ı nezaket benim için mektep derununu gezmek iltima-

[2042] hutut-ı münhaniye ve mahlute: eğik ve karışık çizgiler
[2043] fenn-i İspençiyari: eczacılık
[2044] magrus: dikilmiş
[2045] fenn-i kıbale: ebelik
[2046] müsellesü'ş-şekl: üçgen biçimli

sını[2047] dermeyana[2048] kadar mucib-i cesaret[2049] olabilirdiyse de Paris'teki geşt ü güzârlarımı[2050] böyle mekâtib derunlarını ariz ve amik[2051] muayene ve tetkik suretinde tertibe müddet-i ikametimin pek mahdut[2052] olması mani bulunduğundan sair pek çok mahaller gibi bunun da temaşa-yı derunundan vazgeçmeye mecbur oldum. Elimdeki rehberler, tarifnameler bu bapta malumat-ı kâfiye ita ediyorlar ki malumat-ı mezkûrenin ait oldukları şu mahalleri benim ziyaret ve temaşa eylediğim derecede bir ziyaret ve temaşa dahi kifayet eyliyor. Fenn-i İspençiyari Mektebi'nin en ziyade mühim olan kısmı "laboratuar" denilen ve ecza-yı tıbbiyenin istihsali için müesses bulunan ameliyathanedir ki buna bir müfredat-ı tıb kimyahanesi namını vermek dahi layıktır. Buraya devam eden şakirdan[2053] yalnız kendilerine verilecek reçeteler mucibince edviye ve mualecatı[2054] tertip ve tehyie[2055] sanatını öğrenmekle ikmal-i tahsil etmiş olmazlar. Her eczanın nelerden ve ne suretlerle istihsal edildiğini de öğrenerek kimyanın fenn-i ispençiyariye tatbiki cihetinden mükemmel bir kimyager olurlar. Maden Mektebi'ne gelince, bu mektep Fransa'nın mekâtib-i âliyesindendir. Asıl büyük binası Saint Michel Bulvarı üzerinde bulunup bu binanın arka ciheti pek de muntazam ıtlak[2056] olunamayacak şekil ve surette avluları havidir ki bu avluların bir cihetinde yine Maden Mektebi'nin bir hayli devair-i münferidesi[2057] bina edilmiştir. Maden Mektebi'ne girmek için şakirdan fünun-ı müteaddidede[2058] malumat-ı lazımeyi bi'l-ihraz[2059] kabul ve duhul imtihanı vermeye mecburdur. Buradaysa jeoloji yani fenn-i tabakatü'l-arzla mineroloji yani fenn-i madeniyyeyi ve paleontoloji yani fenn-i hayvanat-ı tabakatü'l-arziye ilimlerini mükemmelen tahsil eyleyeceklerdir. Malum olunduğu üzere tabakatü'l-arz fenni küre-i arzın cevfini[2060] doldurmuş olan nâr-ı yekpare[2061] üzerinde âdeta bir portakala nispetle kabuğu derecesinde kalmayan kışr-ı arzın[2062] soğan katmeri gibi münkasım olduğu tabakattan bahseden ilme denilip işbu tabakatın her biri tabiat-ı jeolojikiyesine göre birer nev' madeni havi oldukları gibi bir de tabakat-ı mezkûre kim bilir nice binlerce sene mukaddem[2063] sath-ı arz[2064] hükmündeyken oralarda müteayyiş[2065] olan hayvanatın mütehac-

[2047] iltimas: rica
[2048] dermeyan: söyleme
[2049] mucib-i cesaret: cesaret sebebi
[2050] geşt ü güzâr: gidip gelme; gezinti
[2051] ariz ve amik: enine boyuna
[2052] mahdûd: sınırlı
[2053] şakirdan: öğrenciler
[2054] edviye ve mualecat: ilaç hazırlama
[2055] tehyie: hazırlama
[2056] ıtlak (olun-): sayılmak
[2057] devair-i münferide: ayrı binalar
[2058] fünun-ı müteaddide: çeşitli, birçok bilimler
[2059] bi'l-ihraz: alarak
[2060] cevf: iç
[2061] nâr-ı yekpare: ateş topu
[2062] kışr-ı arz: yer kabuğu
[2063] mukaddem: önce
[2064] sath-ı arz: yeryüzü
[2065] müteayyiş (ol-): yaşamak

cir[2066] hâlinde naaşları aralık aralık zuhur ediverirler ki işte bu hayvanlardan bahseden ilme dahi paleontoloji denilir. Vakıa ulûm-ı mezkûreyi hikâye ve beyan suretinde mufassal,[2067] meşruh,[2068] musavver[2069] kitaplar yapılmışlarsa da bunlardaki tarifat reyü'l-ayn[2070] görmek derecesini asla hâsıl edemeyeceğinden tederrüs ve temeşşukları[2071] için mekteb-i mezkûr dâhilinde şu ulûm-i selaseye[2072] ait birer müze vücuda getirilmiştir. Bu müzelerin üçü de gayet mükemmel oldukları ve bunlar için milyonlarca frank sarf edilerek dünyanın her tarafından numuneler celbedildiği tarifnamelerinde musarrahtır.[2073] Muallimler dershanede hangi madenin ahvalinden bahsedeceklerse kitap yerine o madeni aynen önlerine koyarak şakirdana doğrudan doğruya mahsul-i tabiatı irae[2074] ve tarif ederlermiş.

NEBATAT BAHÇESİ – Paris'in Jardin des Plantes denilen nebatat bahçesi tarih-i tabiinin[2075] ilm-i nebatat[2076] denilen şube-i azimesi için hem bir mektep hem de bir müze ıtlakına şayan olan müessesat-ı azime ve mühimmedendir. Hatta bu bahçeyi yalnız ilm-i nebatata da münhasır addetmeyebiliriz. Bir kısmı da ilm-i hayvanata mahsussa da bu kısım nebatat kısmı kadar mükemmel olmadığı için bahçenin namına da "tarih-i tabii bahçesi" denileceğine yalnız "nebatat bahçesi" denilmiştir. Şu bahçeyi ziyaretim pek de derece-i kâfiyede görülemeyip bunu arzu-yı sahihim veçhile tetebbu[2077] için aylarca müddet devam etmekliğim lazım gelirse de daha Paris'e gideceğimi tahattur bile edemeyeceğim zamanlarda bu tesis-i azim-i ilmîyi pek etraflı tetebbu etmiş bulunduğumdan ziyaret-i vakıam sanki zaten tanıdığım bir yeri gezmekte bulunuyorum hükmünü aldırmıştı. Birazını da ziyaretten sonra tarifnamelere vuku-i müracaatla ikmal[2078] kabil olduğundan buraya dair kārilerime epeyce mükemmel malumat verebileceğimi ümit eylerim. Bu bahçenin başlıca medhali[2079] Austerlitz Köprüsü'nden geçildiği zaman vusul bulunan Valhubert Meydanı bulunduğunu haber vermiştim. Bu meydanın garp cihetindeki kapıdan girilir girilmez insanın karşısına nebatat-ı gûnagûnle[2080] magrus tarhlar gelir ki sol tarafa sapılarak bu tarhların cenup tarafında bulunan Ihlamurlar Alleesi'ne girilirse âdeta muntazam bulvarlar gibi şarktan garba doğru imtidat[2081] eden ve yer yer cenuptan

[2066] mütehaccir: taşlaşmış
[2067] mufassal: ayrıntılı
[2068] meşruh: açıklayıcı
[2069] musavver: resimli
[2070] reyü'l-ayn: gözle
[2071] tederrüs ve temeşşuk: ders alma
[2072] ulûm-i selase: üç bilim
[2073] musarrah: belirtilmiş
[2074] irae (et-): göstermek
[2075] tarih-i tabii: doğa tarihi
[2076] ilm-i nebatat: bitki bilimi
[2077] tetebbu: inceleme
[2078] ikmal: tamamlama
[2079] medhal: giriş
[2080] nebatat-ı gûnagûn: çeşit çeşit bitkiler
[2081] imtidat (et-): uzanmak

şimale doğru tekatu[2082] eyleyen bu allee üzerinde kabil-i ekl[2083] olan nebatat ve sanayide müstamel[2084] nebatat ve tıpta müstamel nebatat ve çiçekler ve yalnız gölge ve ziynet için yetiştirilen nebatat tarhları sağda ve çekirdekli fidanlar ve çelikten yetişen fidanlar ve aşılı fidanlar ve Fransa'ya mahsus fidanlar tarhları solda bulunarak ilm-i hayvanat galerisine kadar varılır. Valhubert Meydanı kapısından girildiği zaman biraz sağ tarafa bükülerek yine Ihlamurlar Alleesi diye yâd olunan yukarıki caddeden geçilirse aşağıki caddeden geçildiği zaman insanın sağ tarafında kalan tarhlar bu hâlde sol tarafında kalıp sağ tarafındaysa gayet vâsi iki tarh görülür ki bunların ikisi de botanik yani fenn-i nebatat-ı nazike tarhlarıdır. Bu allee dahi gide gide yine ilm-i hayvanat galerisine müntehi[2085] olur. Bizim burada "tarh" tabir eylediğimiz şey kâmilen müstatilü'l-eşkâl[2086] nebatat magresleridir[2087] ki bunlar magrûs[2088] olan nebatatın tabiatlarına ve lüzumuna göre camlı set-redilmek veyahut camları açılıp havalandırılabilmek için suret-i muntaza-mada yapılmıştır. Bu tarhların derunlarına girmek memnu[2089] olup hele bizim limonluklara şebih[2090] olan soğuk seralara ve sobalarla ısıtılan sıcak seralara girmek için mutlaka idare-i umumiye tarafından mezuniyet istih-saline[2091] ihtiyaç vardır. Bahçenin bu kısmına yani Valhubert Meydanı'ndan girilen kapıyla ilm-i hayvanat galerisi arasında ıhlamurlar magrus iki allee-nin cenaheyninde[2092] bulunan on dört hektar kadar parçasına "kısm-ı süflî"[2093] yahut "ova" tabir olunur. Bu kısmın şimal tarafında kalan on altı hektarlık kadar kıta-i vâsianın şark ciheti ufacık bir vadi teşkil eylediğinden oraya "İsviçre Vadisi" denilip garp cihetiyse kısm-ı süflîden itibaren yirmi beş metre kadar irtifa peyda eylemiş bir bayır olmasıyla oraya dahi "kısm-ı âlî" namı verilir ki hîn-i ziyaretimde tarif eylediğim labirent yani dolambaçlı tarhlar dahi işte bu bayır üzerinde kâindir. Ancak kısm-ı süflî ziyaretini ikmal etmeksizin oralara çıkmamalıdır. Bu kısm-ı süflîde boylu boyuna uzanan iki Ihlamurlar Alleesi'nin cenahlarını teşkil eyleyen azim tarhlar geçildikten sonra bu kısmın müntehasına varıldıkta insanın tamam karşısına gelen iki katlı bir bina-yı cesim işte ilm-i hayvanat galerisidir. Bu galeriye mütevec-cih[2094] olan adamın sağ tarafında yine büyücek iki bina teşkil eyleyen sıcak ve mutedil seralar ve sol tarafında ilm-i madeniyat ve kütüphaneyi havi olan gereği gibi uzun ve fakat bir kattan ibaret diğer daireler görülür. İlm-i hay-

2082 tekatu (eyle-): kesilmek
2083 kabil-i ekl: yenilebilir
2084 müstemil: kullanılan
2085 müntehi (ol-): uzanmak
2086 müstatilü'l eşkâl: yuvarlak biçimli
2087 magres: fidanlık
2088 magrûs: dikilmiş
2089 memnu: yasak
2090 şebih: benzer
2091 istihsal: alma; alınma
2092 cenaheyn: iki taraf
2093 kısm-ı süflî: aşağı kısım
2094 müteveccih: yönelmiş

vanat galerisinde gerek kadid[2095] ve gerek dolma ve dondurma hayvanat numuneleri mahfuzdur ki bunların birçoğu vaktiyle şu bahçede berhayatken[2096] vefat eden hayvanlardan olup bakisi memalik-i baide-i âlemden[2097] celp veyahut sair Avrupa müzelerinden mübadele[2098] tarikiyle istihsal edilmişlerdir. Avrupa'nın bu yoldaki galerileri meyanında en zengini şu galeri addolunsa sezadır. Zira burada mahfuz hayvanat mosturalarının mikdar-ı umumisi iki yüz binden ziyadedir. Hele rivayete göre kuş envaından burada mosturası bulunmayan hiçbir nev' yoktur. Tabakatü'l-arz ve ilm-i madeniyat galerisi bu ilimleri teşkil eyleyen mevad-ı madeniyyenin[2099] kâffesini[2100] cami ve başkaca dörde münkasım koleksiyonları havi olup hatta semadan düşen taşlardan bile birçokları burada mahfuzmuş ki tarifnamesinde beyan olunduğuna göre bunlardan bir tanesi altı yüzelli kilogram sıkletindeymiş. Yine bu galeri civarındaki kütüphanede münhasıran tarih-i tabiye ait olmak üzere seksen bin cilt kitap mevcut ve mahfuz olup bunların birtakımı da el yazısıyla muharrermişler. İşte kısm-ı süflî bu suretle gezilip bittikten sonra yukarıki Ihlamurlar Alleesi tarikiyle tekrar Valhubert Kapısı yanına varılarak botanik tarhlarıyla suda biten nebatat tarhları arasından şimale doğru yürümelidir ki bu hâlde yaban kestaneleri magrus olan bir vâsi ve muntazam alleeye daha girilmiş olur. İşte bu alleenin şimal tarafı bahçenin vadi denilen kısmıdır. Mezkûr alleeye sapıldığı zaman insanın sağ tarafına isabet eyleyen etrafı parmaklıklı geniş geniş avlularda geyik, karaca, yaban keçisi, tavşan vesaire gibi ziyansız hayvanat mahfuz oldukları görülür. Tamam alleenin nısfından[2101] biraz daha öteye geçildiği zaman derince bir hendek derununda ayıların mahfuz olduğu görülür. Bu hendekleri de ileriye geçerek büyük limonluk ve portakallık önünden bade'l-mürûr[2102] eğri büğrü taklid-i tabiat yollu tanzim edilmiş bulunan yollardan yine bahçenin şark cihetine doğru tahvil-i istikamet[2103] edildiği zaman hep ziyansız hayvanların ve kuşların ikametgâhları arasından geçilir ki bunlar meyanında bilhassa tavuk ve hindi vesaire misilli tuyûr-ı ehliye[2104] için yapılan vâsi kümes calib-i nazar-ı dikkat olur. Bu kümesten dahi biraz şark tarafına doğru ilerlendikte fîl ve feresü'l-ma'[2105] gibi büyük cüsseli hayvanatın mahfuz oldukları yere varılır ki bu mahal âdeta fenn-i istihkâmatta "yıldız tabya" tabir olunan şekilde bir arsa üzerine yapılmış ikametgâh olup etrafı da kuvvetli

[2095] kadid: kurutulmuş
[2096] ber-hayat: canlı
[2097] memalik-i baide-i âlem: uzak ülkeler
[2098] mübadele: değiş tokuş
[2099] mevad-ı madeniyye: madeni cisimler
[2100] kâffe: hepsi
[2101] nısf: yarı
[2102] bade'l-mürûr: geçtikten sonra
[2103] tahvil-i istikamet (et-): yönelmek
[2104] tuyûr-ı ehliye: evcil kuşlar
[2105] feresü'l-ma': su aygırı

parmaklıklarla muhafaza edilmiştir. Yılankavi yollardan hep şarka doğru yürümekte devamla bahçenin münteha-yı şarkında tûlanî birer resimde kocaman bir binaya varılır ki orası müfteris[2106] hayvanatın ikametgâhı olup derununa kimsenin duhulü için müsaade verilemez. Eyyam ve saat-i muayyenesinde[2107] hayvanlar teşhir olundukları zaman gelmelidir ki bunlar görülebilsinler. Mahall-i mezkûrdan tekrar şimal-i garbîye tahvil-i istikamet edildikte "maymunlar konağı" denilen ve yine şekl-i müstedirde[2108] yapılmış olan cesim bir kafes karşısına varılır ki derunu yüzlerce maymunlarla mâlâmâldir.[2109] Bahçeyi ziyarete gelenler bu mahalle vasıl olduklarında bir türlü ayrılamayarak bu maskara hayvanlarla uzun uzadıya eğlenmeye mecbur olurlar. Maymunlar konağının şimal-i garbisinde sayd u şikâr[2110] kuşlarının daireleri bulunup doğan ve kartal ve atmaca gibi müthiş kuşlar işte burada taayyüş[2111] ederler. Bu mahallin şark cihetinde bir de sülünhane vardır ki gûnagûn renkli ve yaldızlı sülünler nazar-rübâ-yı uyûn-ı zâirîn olurlar. Şu iki kuşhane arasından biraz şimale doğru yüründükte yılanlar ikametgâhına ve onun yanında timsahlar havuzuna vasıl olunursa da bunlara taam verildiği zamana tesadüf edilmezse hayvanlar görülemezler. İşte burası vadi denilen kısmın münteha-yı şimalisidir ki bunun öte tarafı yani bahçenin harici Cuvier Caddesi'dir. Buradan garba doğru tahvil-i hareket eyledikte birçok ebniyeye tesadüf edilir ki bunların en büyüğü ve en ziyade şayan-ı ehemmiyet olanı tatbikat-ı teşrihiye[2112] galerisidir. Tabii-i meşhur[2113] Cuvier tarafından tesis edilmiş olan ve mükemmel bir teşrih müzesi hükmünde bulunan bu dairenin üçü alt katta büyük ve onu üst katta küçük salonları bulunup her birinde gûnagûn hayvanatın iskeletleri mahfuzdur. Hîn-i tedriste[2114] burası şakirdana küşad edilerek zikrolunan iskeletler üzerinde tatbikata girişilir. Yine bahçenin bu cihetindeki en büyük ebniyenin birisi de "amphitheatre" denilen dershanedir. Bu dershane birtakım muallim odalarından maada nim-daire[2115] şeklinde bir büyük salonu haizdir ki bin beş yüz kadar talebenin ders istimâ'ına[2116] müsaittir. İşte vadi denilen kısım dahi bu veçhile temaşa edildikten sonra labirent bayırına çıkılmaya mübaşeret[2117] olunur. Bu bayırın ortalık yerinde sedir namıyla Cebel-i Lübnan'dan getirilmiş bir ağaç görünür ki sakının[2118] muhiti[2119] üç metre

[2106] müfteris: yırtıcı
[2107] saat-i muayyen: belirli saat
[2108] şekl-i müstedir: daire biçimli
[2109] mâlâmâl: dolu
[2110] sayd u şikâr: av
[2111] taayyüş (et-): yaşamak
[2112] tatbikat-ı teşrihiye: otopsi tatbikatı
[2113] tabii-i meşhur: meşhur tabiat bilgini
[2114] hîn-i tedris: ders zamanı
[2115] nim-daire: yarım daire
[2116] istimâ': dinleme
[2117] mübaşeret (olun-): başlanmak
[2118] sak: dal
[2119] muhit: çevre

olup biraz enlice bir yolun orta yerine dikilmiş olduğu hâlde dalları birçok mahalle kadar münteşir[2120] olur. Rivayete göre Jussieu* namında bir senyör 1735 sene-i miladiyesinde bunu bir küçük fidan olduğu hâlde bir şapka derununa gars[2121] ederek Suriye'den getirip buraya dikmiştir. Bu hâlde diraht-ı mezkûr[2122] yüz elli beş yaşındadır demek oluyor. Yine bu bayıra çıkarken bir yol kenarına granit taştan epeyce yüksek bir kolona dikilmiş olduğu görülüp bunun da 1799 senesinde vefat eden Daubenton** nam natüralistin mezarı olduğu anlaşılır. Tepenin ta zirvesinde pirinç tellerden, levhalardan yapılmış kameriye gibi bir şey vardır ki oraya varıldığı zaman cem'an yekûn otuz hektar vüs'atinde[2123] bulunan bahçenin her cihetine isal-i nazar[2124] kabildir. Hatta şimal tarafına doğru dönülerek Cuvier Sokağı'nın Linne Sokağı ile birleşerek teşkil eylediği zaviye üzerinde yine hakîm-i müşarünileyh Cuvier namına mensup olan bir güzel çeşme bile görülür ki mini mini üç katlı bir kavs-i zafer resminde yapılıp üzerine de azim bir arslan üstüne oturmuş bir tabiat heykeli vaz edilmiştir. İşbu nebatat bahçesi pek mükemmel bir tarih-i tabii mektep ve müzesi demek olup dersleri dahi bedava ve umumidir. Mezkûr bahçe 1630 sene-i miladiyesinde meşhur botanik alimi De la Brosse*** marifetiyle tesis edilerek bir aralık hakîm-i meşhur Buffon buraya müdür nasb olunmuş[2125] ve ondan sonra şöhret-i hikmeti Buffon'dan aşağı olmayan Bernardin de Saint-Pierre**** buraya müdür tayin edilmiştir. Yüz yaşından mütecaviz olduğu hâlde geçen sene vefat eden kimyager-i meşhur Mösyö Chevreul***** dahi buranın müdürüydü.

SORBONNE – Birinci Napolyon Fransa'da "enstitü" namıyla beş şubeye münkasım[2126] olan azim darü'l-maarifi tesis ve tanzim etmezden evvel Fransa'nın en mühim maarif ocağı Sorbonne'du. Bu nam gayet kadimdir.[2127] 1253 sene-i miladiyesinde Robert de Sorbon nam sahib-i marifet papaz bir büyük mektep inşa ederek hikmet-i Nasraniye[2128] tedrisine[2129] tahsis eylemişti. Kendisi Saint Louis nam meşhur Fransız kralının günah çıkarıcısı

[2120] münteşir (ol-): yayılmak

* Jussieu: 1699-1777 yılları arasında yaşamış Fransız botanikçi Bernard de Jussieu. [h.n.]

[2121] gars (et-): dikmek

[2122] diraht-ı mezkûr: anılan ağaç

** Lous-Jean-Marie Daubenton, 1716-1799

[2123] vüs'at: genişlik

[2124] isal-i nazar: bakış atmak

*** De la Brosse: 1586-1641 yılları arasında yaşamış Fransız botanikçi, doktor ve eczacı Guy de la Brosse. [h.n.]

[2125] nasb (olun-): atanmak

**** Bernardin de Saint-Pierre: 1734-1814 yılları arasında yaşamış Fransız yazar. [h.n.]

***** Michel Eugene Chevreul (1785-1889): Ünlü Fransız kimyacısı [ed.n.]

[2126] münkasım: bölünmüş

[2127] kadim: eski

[2128] hikmet-i Nasraniye: Hıristiyanlığa ilişkin bilgiler

[2129] tedris: öğretim

olduğundan kral-ı mumaileyh[2130] bu mektebi taht-ı himayesine almasıyla mektebin şöhreti arttıkça artıp 1629 sene-i miladiyesinde başvekil meşhur Kardinal Richelieu bunu bir kat daha tevsi[2131] ederek hikmet-i Nasraniye Darü'l-maarifi hâline koymuştu. Yalnız bu sıfatıyla medrese-i mezkûre bir yandan Protestanlığa ve diğer taraftan Cizvitliğe karşı asıl halis Katolik mezhebini müdafaa etmek suretiyle şöhret-şiar olduğu gibi geçen on sekizinci asr-ı miladîde Fransa'da ve Avrupa'nın her tarafında zuhur eden efkâr-ı sahife[2132] erbabı birçok feylesoflara karşı dahi mezheb-i mezkûru müdafaa edip hatta bunların edebiyat ve fünundaki maharetlerine de mukabele-i bi'l-misil[2133] için fünun-i şetta[2134] ve edebiyat-ı Yunaniye ve Latiniyye ve Franseviye dersleri küşad[2135] etmişti. Binaenaleyh şimdiki hâlde Sorbonne denilen mekteb-i azim fünun ve edebiyat ve hikmet-i Nasraniye namıyla üç cihetli bir muntazam ve müterakki[2136] akademiya hükmündedir. Sorbonne derslerine devam eden şakirdanın miktarları on binden aşağıya tahmin olunamayıp bu dersler bedava ve umumidirler. Talebenin bu derecelerde kesretine mebni[2137] eski binası derece-i kifayede görülmediğinden 1885 sene-i miladiyesinde ebniye-i atîka[2138] hedm[2139] olunarak 1889 senesine kadar evvelkiden pek çok cesim[2140] ve daha ziyade müzeyyen bir daire bina olunmuştur ki Sergi-i Umumi'nin Paris'e birçok misafir davet etmesi ve intihabat-ı umumiye[2141] vukua gelmesi hasebiyle resm-i küşadını[2142] icrada istical[2143] kılınmışsa da derunu henüz tamamıyla yapılıp ikmal olunamamıştır. Asıl cephesi "Rue des Écoles" Yani Mektepler Sokağı caddesine müteveccih[2144] olan bina-yı mezkûr şu son senelerde Paris'te yapılan ebniyenin hakikaten en cesimlerinden madut olup zikrolunan Rue des Écoles'den maada Cujas ve Saint Jacques ve Sorbonne sokaklarının teşkil eyledikleri epeyce vâsi[2145] bir kıta-i arziyeyi kâmilen istiab[2146] eyler. Umumi dershane hükmünde bulunan amfitiyatrosu def'aten üç bin şakirdi istiab edecek vüs'attedir.[2147] Bu bina-yı cedidin cephesi cihetine pek büyük heykeller konulmuştur. Bunların bir tanesi Yunan ebü'l-üdebası[2148] Homer ve diğeri hendesenin vâzıı[2149] Arşimet

2130 kral-ı mumaileyh: adı geçen kral
2131 tevsi (et-): genişletmek
2132 efkâr-ı sahife: yanlış fikirler
2133 mukabele-i bi'l-misil: aynıyla karşılık vermek
2134 fünun-i şetta: çeşitli ilimler
2135 küşad (et-): açmak
2136 müterakki: gelişmiş
2137 mebni: bağlı olarak
2138 ebniye-i atîka: eski binalar
2139 hedm (olun-): yıkılmak
2140 cesim: büyük
2141 intihabat-ı umumiye: genel seçimler
2142 resm-i küşad: açılış töreni
2143 istical (kıl-): acele etmek
2144 müteveccih: yönelmiş; dönük
2145 vâsi: geniş
2146 istiab (eyle-): içine almak
2147 vüs'at: genişlik
2148 ebü'l-üdeba: ediplerin babası
2149 vâzı: kurucu

heykelleri olup bunların dahi sağlarında ve sollarında fünun ve edebiyat namına mensup heykeller mevzu'durlar. Diğer sekiz heykel dahi mevaki-i mahsusunda[2150] bina-yı cedid-i mezkûru tezyin[2151] ederler ki bunlar dahi kimya ve tarih-i tabii[2152] ve fizik ve metafizik ve tarih ve coğrafya ve felsefe ve arkeoloji ilimlerine mensup olan heykellerdir. Sorbonne'nun kendisine mahsus ve yüz bin cilde karib[2153] kitabı havi bir kütüphanesi ve fizik fennine mahsus bilcümle alet ve edevatı cami bir fizikhanesi ve gayet mükemmel bir kimyahanesi mevcut olduğu gibi yine bu binanın cenup tarafı "Sorbonne Kilisesi" namıyla bir müstakil ve muntazam kilise teşkil eder. Hatta ahiren vuku bulan hedm esnasında mezkûr kiliseye hiç dokunulmamış olduğundan Kardinal Richelieu tarafından nasıl yapılmıştıysa hâlâ o resim üzerine bakidir.

COLLEGE DE FRANCE – Sorbonne'nun şark cihetinde ve yine Rue des Écoles üzerinde kâin olan bu mektep eğerçi cesametçe[2154] Sorbonne'un altıda birisine müsavi[2155] gelemezse de haysiyet-i ilmiye cihetiyle yine Sorbonne gibi Fransa'nın birinci derecede addolunan medarisindendir.[2156] 1530 senesinde Fransa Kralı meşhur Birinci François tarafından yalnız Yunan ve Latin ve Fransa lisanlarının tedrisi için yapılmış ve namına dahi "Elsine-i Selase[2157] Mektebi" denilmişti. Gittikçe itibarı artarak 1611 ve 1774 ve 1831 senelerinde üç defa yeniden gibi bir surette inşa ve tevsi olunarak hatta şimdi dahi mekteb-i mezkûrun ehemmiyet ve mergubiyetine[2158] nazaran binası pek dar görüldüğünden yeniden yıkılıp daha vâsi yapılması mukarrerdir.[2159] Elyevm bu mektep de tedrisat-ı elsine-i selaseye münhasır değildir. Her nev' fününa dair burada müntehi[2160] zevata itmam-ı malumat[2161] için dersler verilir ki derslerin envaı otuz dokuz olup her biri için Fransa'nın en be-nam[2162] ulemasından muallimler tayin olunmuştur. Doğrudan doğruya Fransa Maarif Nezareti'ne merbut[2163] olup öyle akademilerin ve umumi programların taht-ı tahakkümünde[2164] değildir. Binanın asıl cephesi Rue des Écoles cephesine nazırdır ki fizyoloji ilminde yed-i tûla[2165] ile meşhur olup 1878 senesinde vefat eylemiş bulunan Claude Bernard'ın* pirinçten mamul heykeliyle bir de İtalya hükemasından Dante'nin yine pirinçten

2150 mevaki-i mahsus: özel mevkiler
2151 tezyin (et-): süslemek
2152 tarih-i tabii: doğa tarihi
2153 karib: yakın
2154 cesamet: büyüklük
2155 müsavi: denk
2156 medaris: medreseler
2157 elsine-i selase: üç dil
2158 mergubiyet: rağbet görme
2159 mukarrer: kararlaştırılmış
2160 müntehi: öğretimin son aşamasında bulunan; öğrenimini tamamlamış
2161 itmam-ı malumat: bilgileri tamamlama
2162 be-nam: ünlü; meşhur
2163 merbut: bağlı
2164 taht-ı tahakküm: hâkimiyet; emir
2165 yed-i tûla: çok geniş bilgi
* Claude Bemardo: 1813-1878 yılları arasında yaşamış Fransız fizikçi. [h.n.]

mamul heykeli mevzu'dur. Saint Jacques Sokağı tarafından girilen kapısı içinde ve avlu ortasında işbu mektebin müessislerinden addolunan ve 1540 senesinde vefat eyleyen âlim-i meşhur Budé'nin* statüsü görülür. Bu mektebin derslerine dahi meccanen ve umumi olarak kim isterse devam eyleyebilirse de derslere devam edenlerin mekâtib-i sairede ikmal-i tahsil eylemiş bulunanlardan olmasına göre şu mertebeyi ihraz[2166] etmeyenlerin buraya devamları istifade için olmaktan ziyade temaşa için olmak hükmünü alır. Müdaviminin kısm-ı küllîsi kadınlardan olması da bu mektebin cümle-i mahsusatındandır.

PANTHÉON – Panthéon mabedinin mebni olduğu mevaki Paris'in bu kısmının en mürtefi[2167] olan yeridir. Fakat derece-i irtifaı nehrin sahil-i yesarındaki[2168] kısmının en mürtefi mevkii olan Monmartre kadar değildir. Mevki-i mezkûrda mukaddema Paris'in hamiyesi[2169] addolunan St. Geneviève namına bir kilise mebni olup fakat külliyen haraba yüz tutması üzerine yıkılarak 1764 senesinde yeni bir kilisenin yani şimdiki Panthéon'un binasına mübaşeret[2170] kılınmıştı. Bu bina 1790 senesine kadar ancak hitama isal[2171] olunabilerek o zamansa Fransa'nın tebeddülat-ı esasiyesi[2172] zamanına müsadif[2173] olmakla "constituante" denilen parlamento heyeti sair kiliseleri bile papaz takımının elinden alıp türlü türlü işlere tahsis eylediği sırada bu yeni mabedi hiç de papazlar eline vermeyerek bir türbe-i umumi hâline vaz' eylemiştir. Kapısı üzerine yazılmış olan "Büyük adamlara vatan minnettardır." kelimatından da anlaşılacağı üzere Fransa'nın şanını i'lâya sebep olan eazımın[2174] remadları[2175] bu mabedde cem' edilmek karar altına alınmıştır. Vakıa 1806 senesinde Büyük Napolyon ma'bed-i mezkûru tekrar kilise hâline ifrağ[2176] için papazlar idaresine teslim eylemişse de 1830 tebeddülatında yine Panthéon hâline ve 1851'de Üçüncü Napolyon tarafından tekrar kilise hâline tahvil[2177] kılınarak nihayet 1885 senesinde edib-i meşhur Victor Hugo'nun vuku-i vefatı üzerine yine Panthéon namına türbe-i azam hâline ifrağ kılınmıştır. Bu binanın planı yüz on iki metre tûl[2178] ve seksen dört metre arzında[2179] Ortodoks çelipası[2180] şeklindedir. Orta yerinde bir kubbe

* Budé: 1467-1540 yılları arasında yaşamış Fransız bilim adamı Guillaume Budé. [ed.n.]

2166 ihraz (et-): elde etmek
2167 mürtefi: yüksek
2168 sahil-i yesar: sahilin sol tarafı
2169 hamiye: milli onur; şeref
2170 mübaşeret (kılın-): başlanmak
2171 isal (ol-): ulaşmak
2172 tebeddülat-ı esasiye: temel değişiklikler
2173 müsadif (ol-): denk gelmek
2174 eazım: büyük adamlar
2175 remad: kül
2176 ifrağ: dönüştürme
2177 tahvil (kılın-): değiştirilmek
2178 tûl: uzunluk
2179 arz: genişlik
2180 çelipa: haç

vardır ki zeminden seksen üç metre irtifaında olduğundan Paris'in en yüksek kubbelerinden maduttur. Bu kubbenin kutru[2181] da yirmi üç metredir. Kubbe çepeçevre mermer sütunlarla mücehhez[2182] olup bu da bir duvar-ı müdevver[2183] üzerinde oturur. Kubbenin tepesinde "fener" tabir olunur ufacık bir müdevver cihannüma bulunup onun da üstünde kendisine mahsus küçük bir kubbe mebnidir. Ma'bed-i mezkûrun asıl cephesi gayet mükellef bir kapıyla müzeyyendir[2184] ki bu kapının önü ve yanı her biri yirmi beşer metre irtifaında azim mermer sütunlarla tezyin olunmuşlardır. Bu sütunların üstü beşikörtüsü bir dam olup onun ta ön tarafta teşkil eylediği cephe-i müsellese[2185] otuz altı metre tûlünde ve orta yeri yedi metre irtifaında olup Fransa'nın kendi çocuklarına tac-ı zaferler tevzi[2186] eylediğini gösterir güzel bir rölyef mahkûktur.[2187] Bunlardan maada binanın harici hadsiz hesapsız mahkûkâtla[2188] müzeyyen olup birçok da zevat-ı meşhure heykelleri ve resimleri cümle-i tezyinata ilave olunmuştur. Her biri pirinçten yapılmış ve birer nüsha-i nefise-i sınaiye addolunacak derecelerde ziynetlenmiş üç cesim kapıdan ma'bed-i mezkûr derununa girilir ki dışı gibi içi de hep cesim ve nefis sütunlarla ve türlü oymalar, heykeller ve resimlerle müzeyyen olduğu hâlde rivayete göre tezyinatı yine ikmal edilmiş sayılamayarak daha birçok resim ve heykellerle ikmal-i tezyinatı mukarrermiş.[2189] Ma'bed-i mezkûrun altı kâmilen mahzenler olup Fransa'nın minnettar kalacağı zevatın remadları orada mahfuz ve muhafaza-i itibardırlar. Cüzî bir miktar bahşişle muhafızlar seyyahîne her tarafı gezdirdikleri gibi bu mahzenleri de temaşa ettirirler.

PARİS'TE SEKİZİNCİ GÜN

Dün akşam gerek Madam Gülnar ve gerek validesi kontesle konuşulmuş olduğu üzere eylülün yirmi sekizincisi ve bizim Paris'teki müddet-i ikametimizin sekizincisini teşkil eyleyen işbu cumartesi günü ben Père-Lachaise Mezarlığı'na giderek ziyaretimi icra eyledikten sonra kuşluk taamı için hotele avdet[2190] edeceğimden bade't-taam[2191] Madam Gülnar ile birlikte Louvre Müzesi'ne gitmekliğimiz mukarrerdi. Paris'te birisi Monmartre ve diğeri Père-Lachaise ve birisi de cenup mezarlığı namıyla başlıca üç mezarlık

[2181] kutr: çap
[2182] mücehhez: donatılmış
[2183] duvar-ı müdevver: yuvarlak duvar
[2184] müzeyyen: süslü
[2185] cephe-i müselles: üçgen cephe
[2186] tevzi (eyle-): dağıtmak
[2187] mahkûk: işlenmiş
[2188] mahkûkât: nakışlar
[2189] mukarrer: kararlaştırılmış
[2190] avdet (et-): dönmek
[2191] bade't-taam: yemekten sonra

bulunup bunların en mühimleri Monmartre ile Père-Lachaise ve bu ikisinin de daha mühimi yine Père-Lachaise Mezarlığı'dır ki şehrin müntehayı şarkisinde[2192] kâindir. Oturduğumuz hotelden oraya gitmek için bir de cevelan-ı subhgâhi[2193] yapmış olmak lazım geldiğinden La Fayette Sokağı müntehasına kadar piyade olarak kat' ile Almanya Sokağı'na müntehi[2194] olduğu yere geldim ki orası zaten ikmal-i ziyareti arzusunda bulunduğum Saint Martin Kanalı'nın ve Villette nam havz-ı kebiriyle[2195] mezkûr kanalın daha ilerisini teşkil eyleyen Ourcq Kanalı'nın mebdeidir.[2196] Seine Rıhtımı denilen rıhtım üzerinde Ourcq Kanalı'nın mebdeine kadar yürüyüp badehu Villette havz-ı kebirinin orta tarafına yani Louvre Rıhtımı üzerine geçtim ve bu defa yine La Fayette Sokağı'nın ucuna kadar mezkûr rıhtım üzerinden yürüyerek gelip orada gümrük daireleri karşısındaki kahvehanelerin birisine oturup sabah kahve ve sigarasıyla hem keyif yetiştirip hem de yorgunluk çıkardım. Badehu yine Saint Martin Kanalı'nın bakiye-i eczasını görmek için kanal hizasındaki bulvarla Voltaire Bulvarı'na inip oradan da sol tarafa dönen Roquette Sokağı'na saptım ki insan bu sokağa sapar sapmaz Père-Lachaise gibi azim bir kabristana takarrüb[2197] eylemiş olduğunu derhâl anlar. Zira bu sokağın iki tarafında yüz elli iki yüz kadar dükkân vardır ki sattıkları metalar mezar taşı, mezar sandukası, mezarlar üzerine konacak heykeller, istavrozlar ve telden, demirden, pirinçten, alçıdan vesaireden mamul yapma çiçekler, taçlar ve saksılar içinde magrus[2198] gerçek ve tabii çiçekler ve fidanlar gibi hep kabirler üzerine konulmaya mahsus eşyadandırlar.

Bu sabah daha sokağa çıkmazdan evvel rehber-i seyahatle plan üzerinde icra eylemiş bulunduğum tedkikat-ı ahirede[2199] işbu Roquette Sokağı'nın Père-Lachaise Mezarlığı'na giderken sağ tarafımda meşhur Roquette ve sol tarafta genç mahbusîn hapishanelerinin de mevcut olduklarını gördüğümden mezarlığa girmezden evvel şunlara da bir başvurmayı arzu eylemiştim. Bunlardan Roquette Hapishanesi haricen dahi manzarası heybet-efza-yı uyûn[2200] ve kasvet-bahşa-yı kulûb[2201] olacak murabbaü'ş-şekl[2202] iki katlı bir binadır ki orta yeri avludur. Ecnebi seyyahları için dış kapıdan girilip içeride avluya nazır olan demir parmaklıklı kapıya kadar yanaşmaya mesağ[2203] vardır. Bu mahpese ekseriya ceza-yı idamla mahkûm olan mahpuslar konulur ki

[2192] münteha-yı şarki: doğu uç
[2193] cevelan-ı subhgâhi: sabah gezintisi
[2194] müntehi (ol-): uzanmak
[2195] havz-ı kebir: büyük havuz
[2196] mebde: başlangıç
[2197] takarrüb (eyle-): yaklaşmak
[2198] magrus: dikili
[2199] tedkikat-ı ahire: son incelemeler
[2200] heybet-efza-yı uyûn (ol-): gözlere heybet saçmak
[2201] kasvet-bahşa-yı kulûb: kalplere kasvet vermek
[2202] murabbaü'ş-şekl: kare biçimli
[2203] mesağ: izin

her biri için ihtilattan[2204] memnuen[2205] mahpusiyet ve mahfuziyet mukteza-yı kanun[2206] olduğundan bunların hiçbirisi diğerini görmedikleri gibi hariçten parmaklıklı kapıya kadar sokulup avlu derununa bakan adam dahi hiçbir kimseyi göremez. Daha içeriye girilip girilmeyeceğini orada nöbet bekleyen gardiyanlardan sual eylediğimde:

– Kanunen cevaz yoktur. Maahaza[2207] bir müsaade-i mahsusa istihsaliyle[2208] avluya kadar girseniz bile cellule (her mahkûmun ayrı ayrı hapsolunacakları yerler) derunundaki mahpusları görmeye yine imkân bulunamaz, cevabını alınca doğrusu ya epeyce mahzun oldum. Gardiyanlar bu mahpesin dışında ve Roquette Sokağı cihetinde bir yeri irae[2209] eyleyerek:

– İşte ceza-yı idamın icrası için giyotin makinesinin kurulduğu yer orasıdır, demeleriyle işaret eyledikleri yere kadar vardığımda hakikaten bizim matbaa vesaire makinelerini kurduğumuz taştan, ağaçtan kürsüler gibi yer üzerinde şekl-i müstatilde[2210] bir makine kürsüsü yapılmış olduğunu gördüm ki hin-i iktizada[2211] bunun üzerine kurulan o müthiş makinenin şu mevkiye ne kadar mahkûm kafası düşürmüş olduğunu tahayyül edince gönlüm bulanıyor gibi bir fenalıklar hisseyledim. Benim oraya teveccühümü görerek yanıma gelen bir gardiyan dedi ki:

– İcra-yı mücazat günü bu avlu, bu sokaklar kâmilen seyircilerle hınca hınç dolarlar. Hatta vilayetlerden ve ecnebi memleketlerinden bile icraat-ı mezkûreyi haber alanlar kemal-i rağbetle koşarlar gelirler.

Herifin biraz fikir ve mütalaasını araştırmak için sordum ki:

– Acaba hükm-i adaletin icrasını görerek mütenassıh[2212] olmak için mi gelirler?

– Ne gezer efendim! Yalnız bu temaşadan mütelezziz oldukları için gelirler.

– Telezzüz ve tenezzüh edecek şeyi ne de güzel bulmuşlar ya!

– Ey merak bu ya! Bazıları tiyatro temaşasından hoşlanırlar, bazıları da bundan.

Roquette Sokağı'nın öte tarafında ve bu mahpesin karşısında genç mahbusîn hapishanesi azim bir kale gibi şekl-i müdevver[2213] ru-nüma[2214] olduğundan gardiyana sordum ki:

[2204] ihtilat: karışma; görüşme
[2205] memnuen: yasaklanarak
[2206] mukteza-yı kanun: kanun gereği
[2207] maahaza: bununla beraber
[2208] istihsal: elde etme
[2209] irae (eyle-): göstermek
[2210] şekl-i müstatil: dikdörtgen biçimli
[2211] hin-i iktiza: gerektiği zaman
[2212] mütenassıh (ol-): nasihat almak; ders çıkarmak
[2213] şekl-i müdevver: yuvarlak biçim
[2214] ru-nüma (ol-): görünmek

– Karşıki mahpesin de içine girmek memnu mudur?

– Yalnız merkeze kadar girilebilir.

– Ey oradan mahpuslar görülebilir mi?

– Epeyce görülebilirler.

Bu haberi alınca Roquette Sokağı'nı aykırılayıp o mahpesin kapısına vardım ve seyyahlığım hasebiyle şu mahpesin derununu görmek azminde bulunduğumu nöbetçi gardiyanlara anlattım. Bunlar arzumu kendilerinden büyük bir gardiyana tebliğ ederek o dahi daha büyük zabitinden istizan[2215] eyledikten sonra beni epeyce uzun bir avludan geçirip merkez dedikleri yere kadar vardırdı ki asıl direktörün odası dahi oradaymış. Bu bina en son sistemde inşa olunan mahpeslerden olup resmi âdeta bir araba tekerleği gibi müdevverdir ki tekerleğin dışına kaplı olan demir mahbes-i mezkûrun dış duvarı addolunursa parmaklıkları dahi cümleten merkezde müctemi[2216] yollar ve bu parmaklıklar arası mahpusların ikametine mahsus koğuşlar demek olur. Tekerleğin dingil takılacak deliği olup da merkezde bulunan noktasında dahi direktörün odası bina olunmuştur ki oradan baktığı zaman sokakların kâffesini görebilir.

Benim oraya vürudum[2217] henüz sabahleyin epeyce erken vuku bulduğundan mahpuslar koğuşlarından çıkmamışlarmış. Bilahare buranın gardiyanları tarafından edilen tavsiye üzerine Masset(?) nam polis mütekaidinin[2218] umum Paris hapishanelerine dair telif eylediği bir kitabı mübayaa ettim ki bundan mütalaagüzarım olduğuna göre Paris'te başlıca sekiz büyük hapishane ve umumunda on bin yatak bulunup fakat hiçbir zaman mahbusînin miktarlarına göre yataklar derece-i kâfiyede olmadığından mahbusîni bunlar da nöbetle yatırmaya mecbur olurlarmış. Bu mahpeslere kadın erkek girip çıkanların mikdar-ı senevîsi[2219] yüz yirmi binden aşağı düşmezmiş ki Paris ahalisi iki buçuk milyon tahmin olunursa iki yüzde bir kişinin hapishaneyi ziyaret eylediği müsteban[2220] olur ki bu da hakikaten istiksar[2221] olunacak bir nispettir. Bu mahpesten dahi çıktıktan sonra şark tarafına bükülerek Père-Lachaise'ye teveccüh[2222] eyledim.

Mezaristanın bu cihetteki kapısı en başlı ve en mühim merasim kapısı olup kapının birer tarafına taştan oyma birer kum saati tersim[2223] edilmiştir ki bu saatlere birer çift kanat dahi takılmıştır. Besbelli kum saati ömr-i

[2215] istizan (eyle-): izin almak
[2216] müctemi: birleşen
[2217] vürud: geliş
[2218] mütekaid: emekli
[2219] mikdar-ı senevî: yıllık miktar
[2220] müsteban (ol-): anlaşılmak
[2221] istiksar (olun-): çok görülmek
[2222] teveccüh (eyle-): yönelmek
[2223] tersim (edil-): çizilmek

beşerin suret-i güzarını[2224] tasvir edip kanatlar dahi bu mürurdaki[2225] sürati ima eylemekte veyahut saatte kum kalmayınca yani eyyam-ı hayat hitam bulunca ruhun âlem-i bâlâya[2226] doğru pervaz eyleyeceğini anlatmaktadır.

Bu kapıdan içeriye girdiğimde gayet muntazam bir alleeye girmiş oldum ki daha ilerisi suret-i mükellefede tarh[2227] olunup kemal-i itinayla muhafaza edilmekte bulunan bir bahçe olduğu görülüyordu. Bu alleenin iki tarafında birer ikişer üçer metre derinlik ve yine ikişer üçer metre irtifaı havi küçücük binalar görüyordum ki cümlesi taştan veya tuğladan yapılmış ve az çok oymalarla tezyin edilmiş familya mezarıydılar. Bunların bazıları mini mini bir nüsha-i nefise-i mimariye addolunacak kadar müzeyyen[2228] olup allee üzerine açılır birer küçük kapılarıyla birer de küçük pencereleri vardır. Bu pencerelerden içeriye bakıldıkta asıl mezar sandukaları görülür ki üzerlerine telden, boncuktan vesaireden yapılmış gûnagûn taçlar, çiçekler ve tabii çiçekleri havi saksılar konuldukları gibi lahit içinde kaç mevta[2229] medfunsa[2230] ya ufacık heykelleri veyahut fotoğraf ve yağlı boyayla yapılmış resimleri de münasip yerlere konulmuştur.

Hele her birinin birer köşesi dua edilmeye mahsus birer mihrapçık hükmünde olup bazılarında birer Hazret-i İsa ve Meryem resimleri ve bazılarında yalnız birer istavroz muallaktır.[2231] Elhasıl şu küçücük türbelerin ziynetleri ve derunlarının intizamları pek itinalı olup kabristan bekçileri ve hizmetçileri tarafından kemal-i itinayla süpürülüp temizlendikleri de nezafetlerinden istidlal[2232] olunmaktadır.

Kabristan-ı mezkûrun her tarafı böyle ufacık odalar şeklinde lahitlerle mestur[2233] değildir. Kabirlerin en çoğu açıkta ve sandukalar suretinde olup fakat cümlesinin üzerinde birer yapma çiçek ve birkaç kök tabii nebatla bazılarında da gül fidanı, defne veya taflan nev'inden nebatat ve diğer bazılarında salkım söğütler magrustur.[2234]

Her sandukanın üzerinde kimin mezarı olduğu yazılı olduğu gibi ya Latince ya Fransızca ibarelerle zairînin[2235] orada medfun mevtalar için dua etmeleri de temenni olunmaktadır.

Garptan şarka doğru mümted[2236] olan işbu alleenin ilerileri epeyce

[2224] suret-i güzar: geçiş şekli
[2225] mürur: geçiş
[2226] âlem-i bâlâ: öteki âlem
[2227] tarh (olun-): düzenlenmek
[2228] müzeyyen: süslü
[2229] mevta: ölü
[2230] medfun: defnedilmiş
[2231] muallak: asılı
[2232] istidlal (olun-): anlaşılmak
[2233] mestur: örtülü; kaplı
[2234] magrus: dikili
[2235] zairîn: ziyaret edenler
[2236] mümted (ol-): uzanmak

mürtefi[2237] bir yokuş teşkil eylediğinden aheste revişle[2238] bu yokuştan çıkarken evvela sağ tarafımda hey'î-i meşhur[2239] Aragon'un mezarını görünce aşinalardan birinin kabrini görmüşcesine bazı ihtisasatla[2240] başkalaştım. Hele biraz daha yukarıya vardığımda sol tarafımda Alfred Musset'nin de mezarını görmeyeyim mi?

Gençliğimde Fransız edebiyatına merakı sardırdığım zaman âsârını pek ziyade rağbet ve hahişle[2241] okuduğum bu genç şair hakkında muhabbet-i kalbiyem pek fevkaladeydi. Hâlâ da öyledir. Gayet âşıkane eş'arı[2242] yalnız gençler üzerinde değil ihtiyarlar üzerinde bile pek büyük tesir hâsıl etmemek muhaldir.[2243] Tabiatı gayet nazik, güftarı[2244] latif, ihsas-ı şairanesi fevkalade bir zat olup pek genç vefat etmiştir. Naaşı âdeta bir insanın istiabına[2245] kâfi boy ve ende ve bir arşın kadar irtifaında yekpare bir mermer sanduka içinde mevzu' olup bu sanduka dahi yerden bir arşın kadar yüksek bir set üzerine konulmuş ve sandukanın kapağı epeyce oymalı ve müzeyyen olup orta yerine şairin "büst" denilen ve omuzlar altı hizasına kadar yapılan heykeli yerleştirilmiştir. Zayıfça, benizsiz fakat gayet latif çehreli bir adam olduğu bu heykelinden de anlaşılmaktadır. Hatta sandukanın üzerine: "Sevgili Dostum! Ben öldüğüm zaman mezarımın üzerine bir salkım söğüt dikiniz." diye başlayan en meşhur kıtası dahi hakkolunmuştur.

Bir vakit bilmem kimin hikâyesiyle hatırımda kalmıştı ki Musset'nin eş'arını sevenlerden bir zengin Amerikalı müşarünileyhin mezarı üzerinde salkım söğütten bir orman vücuda getirmeyi merak ederek fakat o toprakta salkım söğüt yetişmediği için bir dönüm kadar yerin toprağını kâmilen çıkartmış ve yerine münbit[2246] toprak naklettirip arzu eylediği ormanı vücuda getirmiş. Meğer bu hikâye sırf masalmış. Zira Musset'nin mezarı etrafında bir dönüm kadar değil a bir rub[2247] dönüm kadar yer tahliye edilmek lazım gelse daha kırk elli kadar meşahirin mezarları bozulmak lazım gelecektir. Mezarlar o kadar sıktır ki bizim İstanbul'daki selatin[2248] cevami-i şerifesi[2249] etrafındaki muteberan mekabirinden bile daha sık olduğu iddia edilebilir.

Maahaza Alfred Musset'nin mezarı üzerine bir salkım söğüt dikilmiştir. Hoş salkım söğütler yalnız ona da mahsus olmayıp bu ağaçlara Fransızca "saule pleurer" ağlayıcı söğüt denildiği için bu söğüdü mezarı üstünde ağlat-

[2237] mürtefi: yüksek
[2238] reviş: yürüyüş
[2239] hey'î-i meşhur: meşhur astrolog
[2240] ihtisasat: duygular
[2241] hahiş: istek; arzu
[2242] eş'ar: şiirler
[2243] muhal: imkânsız
[2244] güftar: söz
[2245] istiab: içine alma; sığma
[2246] münbit: verimli
[2247] rub: dörtte bir
[2248] selatin: sultanlar(ın yaptırdığı)
[2249] cevami-i şerife: camiler

mak isteyenler ekseriya dikmektedirler. Alfred Musset'nin mezarı üzerinde bir de mazı ağacına müşabih[2250] diğer bir fidan daha dikilmiştir ki tespih kadar kırmızı meyveleri de vardır.

Aragon'un mezarını gördüğüm zaman hâsıl olan ihtisas şu Alfred Musset'nin mezarı önünde bir kat' daha münbasit ve mütezayid[2251] oldu. Şüphesiz bir çeyrek saat kadar orada durup teemmülat ve tefekkürat-ı gûnâgûnla[2252] vakit geçirdim. Badehu alleenin daha yukarılarına doğru yürümeye başladım.

Bu alleenin daha üst tarafında yani hesapça Père-Lachaise Mezarlığı'nın hemen ortalık yerinde bir güzel mabet vardır. Fransa'nın en meşhur rical-i siyasiyesinden olup kendi namına bir de mükemmel Fransız tarih-i cedidi[2253] yazmış olan Mösyö Thiers'in kabri de işte bu mabedin karşısına gelinip teveccüh edildiği zaman insanın sağ tarafına isabet eyler. Benim buraya gelmekten asıl maksadım müslüman mezarlığını ziyaret olduğundan ve o ise daha yukarılarda bulunduğundan ma'bed-i mezkûrun etrafını dolaşarak ve Mösyö Thiers'in gayet mükellef olan kabrini de görerek ileriye doğru yolumda devam eyledim.

Avenue Transversale denilen caddeye kadar vardıktan sonra elimdeki plan mucibince sağ tarafa dönüp yaban kestaneleri magrus olan bu yoldan gidiyordum. "Pat" diye başıma ceviz kadar bir kestane düşmesin mi? Birdenbire irkildim. Epeyce tenha ve ne kadar olsa heybet-i ruhaniyesi de hüveyda[2254] olan şu mahalde bana arız olan ürküntü epeyce haifaneydi.[2255] Fakat başıma isabet eden şey bir çapkının taşı olmadığını ve ağaçtan düşmüş bir kestane olduğunu görüp anlayınca eğildim kestaneyi yerden alıp şuranın bir yadigârı kalması için cebime attım. Kestaneye baktığım zaman kendi kendime dedim ki!

– Ebediyet âlemine doğru intikal fikrinin kafamızdan çıkarılmamasını mı ihtar eyliyorsun ey kestane? O fikir bu kafadan hiç çıkmaz. Hem öyle Lamartine* gibi Schopenhauer** gibi müteelimane,[2256] meyusane,[2257] haifane bir surette değil! Teslimiyet-i kâmile suretinde ey muhbir-i fena[2258] ey muhtır-ı

[2250] müşabih: benzer
[2251] münbasit ve mütezayid (ol-): artmak
[2252] teemmülat ve tefekkürat-ı gûnâgûn: çeşitli düşünceler
[2253] tarih-i cedid: yakın tarih; yeni tarih
[2254] hüveyda: belli
[2255] haifane: korkutucu
* Lamartine: 1790-1889 yılları arasında yaşamış Fransız yazar, şair ve politikacı Alphonse de Lamartine. [h.n.]
** Schopenhauer: 1788-1860 yılları arasında yaşamış Alman filozof ve yazar Arthur Schopenhauer. [h.n.]
[2256] müteelimane: üzüntülü
[2257] meyusane: ümitsizce
[2258] muhbir-i fena: ölüm habercisi

mevt[2259] olan kestane! Senin bana ihtar eylediğin şey bence yeisi[2260] değil teslimiyeti, itminanı müstelzimdir.[2261] Şu fani cihan pür-safa bir darü's-sürur[2262] bile olsa safasıyla insanı yorar da insan o istirahat-ı ebediyyeye ihtiyac-ı şedidi[2263] hisseyler. Ya âlâm ve ekdar-ı gûnâgûnla[2264] dünyası mâlâmâl[2265] olan adamın bundan başka ümidgâhı olabilecek cay-ı halas[2266] neresidir?

Bu seyahatim yadigârlarını cami' olan eşya meyanında bulunması için sabit Fransız mürekkebiyle "Paris Père-Lachaise 16-28 Eylül" işaretini yazıp kestaneyi İstanbul'a kadar getirdim.

Elimdeki plan mucibince hareket eylediğimden bu koca kabristan içinde müslüman mezarlığı nerede olduğunu kimseye sormak ihtiyacında değildim. Sol tarafa büküldüğüm zaman yüz adım kadar yürüdükten sonra sağ tarafa bükülerek yirmi otuz adım daha yürüdükte bir küçücük kubbe üzerinde alamet-i pür-mefharet-i milliyemiz[2267] olan yaldızlı bir şekl-i hilal görünce işte müslüman kabristanı orası olduğunu derhâl anlayıp aculane[2268] hatvelerle[2269] sokuldum.

Alelumum ehl-i İslam'a tahsis edilmiş olan kabristan bir dönümden ziyadece bir murabbadır.[2270] Ortalık yerine bir de yalnız bir katlı ve acip ve garip bir resimde bir bina yapılmıştır ki hariçten görünüşü mescide hiç benzemediği hâlde plan üzerinde "mosque" yani mescid diye işaret olunmuştur. Bu binanın cephesi olmak lazım gelen en uzun dıl'ı[2271] garba müteveccihtir ki tûlü on metre kadar vardır. Şu tûle beş metre kadar da bir arz vererek bir şekl-i müstatil[2272] vücuda getirdikten sonra onun garp cihetine altı metre tûl ve bir buçuk metre arzında bir müstatil daha yaklaştırınız ki evvelki müstatilin tamam orta yerine getirilmek suretiyle iki tarafından ikişer metre taşsın. Badehu bu iki metrelik garp cihetine de üç metre tûl ve arzında bir müstatil daha ilave ediniz. İşte bu üç müstatilin teşkil eylediği resim caminin planını göstermiş olur.

On beş adım mesafeden mescide müteveccih olan adamın sağ tarafında on metre arz ve tûlünde bir set vardır ki gerek kenarları ve gerek üzeri mermer kaplıdır. Bu set "fosse commune" yani hufre-i umumiye[2273] olup

[2259] muhtır-ı mevt: ölüm hatırlatıcısı
[2260] yeis: ümitsizlik
[2261] müstelzim (ol-): gerektirmek
[2262] darü's-sürur: mutluluk evi
[2263] ihtiyac-ı şedid: şiddetli ihtiyaç
[2264] âlâm ve ekdar-ı gûnâgûn: çeşit çeşit üzüntüler ve kederler
[2265] mâlâmâl: dolu
[2266] cay-ı halas: kurtuluş yeri
[2267] alamet-i pür-mefharet-i milliye: milletimizin övünme işareti
[2268] aculane: aceleci
[2269] hatve: adım
[2270] murabba: kare
[2271] dıl': kenar
[2272] şekl-i müstatil: dikdörtgen
[2273] hufre-i umumiye: genel çukur

eşhas-ı adiyeden[2274] vefat edenler hep buraya vaz'[2275] olunurlar. Muteberan için müstakil mezarlar yapılıyor ki bunların miktarı beşten ibaret olduğunu gördüm. Murabbaın garp cihetinden geçen yol kenarında ilk mezarın üzerine şu ibare yazılmıştı:

Hüvallahüllezi lâyemût
Tarih-i vefat-ı merhum Bakırhan-ı sertib
Hemşire-zâde-i Cenab-ı Necmü'd-devle
fi 21 Muharrem sene 1305
Mutabık 1 Octobre 1887

Bu mezarın etrafında demirden mamul güzel bir parmaklık yapılmış ve zeminine mermer taş döşenmiş olup baş ucuna da bir salkım söğüt dikilmiştir.

İkinci mezarın da etrafı demir parmaklıklı ve zemini mermer döşeli ve baş ucunda salkım söğüt magrus[2276] olarak taşında şu ibare mahkûktu[2277]:

Be ibret-nazar kon su-yı reftegan
Ki ferda şevi ibret-i digeran

Vefat-ı merhum mermes-ver Abdurrahman firuze-furuş veled-i aka esed tacir-i Burucerdî.*
fi 21 Rebiü'l-sânî 1304
Mutabık 1887

Üçüncü mezarın baş tarafında yalnız "Fuad Bey" yazılı olup gerek kapak mesabesinde[2278] kabir üzerine katılan mermer ve gerek etrafındaki parmaklık diğerlerinden daha güzeldir. Fazla olarak parmaklığın içine büyük ve güzel iki mermer saksıyla diğer küçük adi saksılar derununda çiçekler konulmuştur. Bunun da baş tarafında bir salkım söğüt vardır.

Dördüncü mezar pek eski bir şey olup bir tarafında yazı bulabilmek için ne kadar aradımsa da bulamadım. Fakat kaviyen[2279] zannederim ki mezar yapıldığı zaman dahi yazısı yokmuş. Zira vaktiyle yazılıp da mürur-i zamanla silinmiş olacağına dair de bir emare göremedim.

Beşinci mezar Arap tarz-ı mimarisinde yapılmış ufacık bir türbe olup

[2274] eşhas-ı adiye: halktan kişiler
[2275] vaz' (olun-): yerleştirilmek
[2276] magrus: dikili
[2277] mahkûk: kazılı
* İbare Farsçadır. Anlamı: "Gidenlerin gittiği yöne ibretle bak. Çünkü yarın da hayatta olanların ibret alacağı kişi sen olacaksın. Mezar sahibi Burucerdli tüccar Arslan beyin oğlu firuze satıcısı merhum (?) Abdurrahman" [ed.n.]
[2278] mesabe: derece
[2279] kaviyen: kuvvetle

ikişer metre arz ve tûlü olan arsası üzerine mermer sütunlar kaldırılmak ve onun üstüne gayet güzel bir kubbe yapılmak suretiyle vücuda getirilmiştir. İşte uzaktan gördüğüm yaldızlı şekl-i hilal dahi bu kubbenin üzerindeki alemin ucuna vaz' olunmuştur. Sandukanın baş tarafında hem Arap ve hem Latin hurufuyla[2280] mahkûk bir taş varsa da yazıları okunamayacak derecelerde silinmiştir. Yalnız sandukanın üzerinde kalemden ince demir telle musanna[2281] bir parmaklık resminde yapılan şey Fransızca hurufuyla FAMILLE BENNAN isimlerini teşkil etmiştir. Bu mezarın asıl baş tarafındaki taşı layıkıyla okuyabilmek için içine hututun[2282] kazıntı mahalleri üzerinden kalem gezdirmeyi arzu eyledimse de benim oraya vürudum[2283] üzerine gardiyandan olmaları lazım gelen birkaç adam etrafımda gezindiklerinden şayet bir nizamsız hareketle kendimi mesul ederim diye buna cesaret alamadım.

Şu mahalde hufre-i umumiye seddinin üzerinde epeyce müteellimane tefekküratla on dakikadan ziyade zaman geçirdim. Birkaç defa İhlas-ı Şerif ve Fatiha-i Şerife okuyarak burada medfun[2284] olan ervah-ı müslimîne[2285] ihda[2286] ettim. Zavallılar! Gurbet elde evlad ü iyallerinden baid[2287] ve mehcur[2288] bir hâlde irtihal[2289] etmişler. Bu misilli emvat-ı gureba[2290] hakkında kütüb-i İslamiyemizde pek büyük mükâfat-ı uhreviye memul olacağı yazılmıştır. Mevla-yı Müteal Hazretleri o mükâfata cümlesini nail eylesin. Amin.

Père-Lachaise Kabristanı'nda gördüğüm Frenk mezarları birkaç nev'dir. Bunların en mükellefleri ufacık oda şeklinde olarak suret-i inşa ve tezyinlerini haber verdiğim lahitlerdir. Diğerleriyse âsâr-ı atîkadan şeyler gibi statüler filanlarla müzeyyen olurlar. Bazı mezarlar vardır ki âdeta bizim sandukalar gibi bir sanduka olup üzerlerine de beşik örtüsü şeklinde yekpare kapaklar konulmuştur. Diğer birtakımı yine böyle sandukalar olup fakat kapakları dümdüz olarak bir, iki bazen üç yerine açılan deliklerin derunu oralara gars[2291] olunacak fidan ve çiçekler için saksı hizmetini görmektedirler. Mezarların birtakımı da ufacık bir dikili taş resmindedir. Âdeta kâffesinin üzerinde boncuktan, telden, alçıdan, taştan, demirden, pirinçten vesaireden yapılmış halka halka çiçekler ve bazılarının üzerinde heykeller veya kabartma resimler bulunup diğer bazılarının etrafına çevrilen parmaklıklar yine iç tarafı çimlerle, çiçeklerle mini mini bahçe hâlinde tanzim olunmuşlardır.

2280 huruf: harfler
2281 musanna: süslenmiş
2282 hutut: çizgiler
2283 vürud: gelme; varma
2284 medfun: defnedilmiş
2285 ervah-ı müslimîn: müslümanların ruhları
2286 ihda (et-): bağışlamak
2287 baid: uzak
2288 mehcur: ayrı kalmış
2289 irtihal (et-): göçmek; ölmek
2290 emvat-ı gureba: garip kalmış ölüler
2291 gars (olun-): dikilmek

Kabristan gardiyanlarına aidat-ı lazımesi verilmek üzere bu mezarların temiz tutulması ve üzerlerindeki çiçeklerin muhafazası gibi hizmetler hep onlar tarafından ifa olunurlar.

Böyle suret-i müstakilede yapılacak mezarların yerleri kabristan idaresinden satın alınmak lazımdır. Yoksa adi adamların cenazeleri "fosse commune" denilen umumi hufrelere atılıp ba'd-i zaman[2292] kemikleri ya ihrak[2293] edilir veyahut çürümek için bir tarafa yığılır.

İşte Père-Lachaise Mezarlığı hakkında buraya kadar verdiğim malumat sırf müşahedat-ı zatiyeden ibaret olup rehberlerden istihsal[2294] eylediğim malumat-ı zaide[2295] dahi bugünün hitamında bermutat fıkra-i müstakile suretinde yazılacaktır.

Kabristandan çıktıktan sonra derhâl hotele avdet mecburiyetinde idiysem de o aralık yağmaya başlayan yağmur beni biraz teehhüre[2296] mecbur eyledi. Zira Roquette Sokağı'nda araba bulamadım. O sabah muşamba yağmurluğumu da giymek ihtiyatını da unutmuş olduğumdan bir araba buluncaya kadar sokakta yürümeyi gözüme kestiremedim. Zaten gereği gibi yorulmuştum da! Binaenaleyh olanca kuvveti bacağa vererek Servan Sokağı'nın Roquette Caddesi ile birleştiği zaviyede meyhane kılıklı bir dükkânın önüne gelir gelmez hemen derununa can atıp iltica[2297] eyledim.

Bu mahalle duhulüm badi-i emirde[2298] biraz tereddüdümü ve hatta mahall-i mezkûrun mahiyet-i hakikiyesini anladığımda biraz da teessüfümü mucip olmuş idiyse de müteakiben Paris'in şöyle bir dükkânını görmüş olmak dahi bir tetebbu[2299] bir tahkik sayılacağını derpiş[2300] edince teessüfüm bir memnuniyete mütehavvil[2301] oldu. Burası Paris'in en adi meyhanelerinden birisiymiş. Ama ne kadar adi! Ya mezarcı ya taşçı ya kaldırımcı ameleden oldukları kıyafetlerinden anlaşılan beş altı kadar adamlar ekmekleri torbaları derununda olduğu hâlde buraya gelirler. Meyhanecinin çırağını bakkala gönderip ancak yirmi beş dirhem kadar tahmin edebileceğim bir miktar peynir veyahut yirmi yirmi beş tane kadar zeytin ve sadece turp veya kuru soğan aldırıyorlar. Bazı kesesi müsait olan bu saydığım katıkların ikisini üçünü de cem' edebiliyor. İşte bu miktar katıkla hemen yarım okkadan ziyade ekmek yiyebiliyor ki bu da o zavallı amelenin kuşluk taamını teşkil eyliyor. Bunu görünce Avrupa amelesinin etle beslendiği hakkındaki rivayetler nerede kalır?

[2292] ba'd-i zaman: zamanın geçmesiyle
[2293] ihrak (edil-): yakılmak
[2294] istihsal (eyle-): elde etmek
[2295] malumat-ı zaide: daha fazla bilgi
[2296] teehhür: gecikme
[2297] iltica (eyle-): sığınmak
[2298] badi-i emir: başlangıç
[2299] tetebbu: araştırma
[2300] derpiş (et-): göz önünde bulundurmak
[2301] mütehavvil (ol-): dönüşmek

Kuşluk taamının bu kısmında meyhanecinin henüz hiçbir kârı yoktur. Herif şu kadar kanaatkârane taamını ıslatmak için bir ve badehu diğer bir kadeh şarap içiyor ki yüz dirhemlik bir kadeh şarap on beş santime yani otuz paraya olduğu ve Paris'e duhul eden şarapların gayet ağır bir duhuliye resmine tâbi bulunduğu nazar-ı dikkate alınırsa bu şarabın mahiyeti ne olmak lazım geleceği kendi kendisine tahakkuk[2302] eder. Müşterilerden üç kadeh şarap içen nadir olup bazıları ufak ufak yudumlarla yalnız bir kadeh şarabı kâfi görüyorlar. Bazıları ise bunun içine yarı yarıya su katıyorlar. Herhâlde meyhanecinin bu müşterilerle alız u itası[2303] alelumum on beş ve bir kısmıyla otuz ve pek azıyla kırk beş santimden ibaretken insan bir de şu en adi meyhanenin temizliğine ve müşterilere edilen riayete bakıyor da hakikaten duçar-ı hayret oluyor.

Meyhaneci benim de yanıma sokularak ne içeceğimi sordu. Ne içeceğimi ben ne bileyim! Burada içilebilecek ne var ki birini intihap[2304] edeyim! Bunu yine kendisine sormaya mecbur oldum. Dersini güzel ezberlemiş bir mektep şakirdi gibi yirmi otuz kadar içki envanı[2305] sayıp döktüyse de esaminin[2306] birkaç tanesinden maada kâffesi bence meçhulat-ı sırfedendiler.

Lisan-aşina olanlara malumdur ki Fransızca şarap, bira, konyak gibi isimler birer nev' meşrubatın ism-i umumileri olup bunların her biri birçok aksama[2307] münkasım[2308] oldukları hâlde her kısım ya bir memleketin veya bir şahsın ismiyle yâd olunurlar. Hele böyle pespayeler meyanında yalnız "mavi" veyahut "erik" gibi tabirlerden birer türlü içki murat olunur da o tabirleri istimale alışkın olmayanlar bunların medlulünü[2309] layıkıyla tefehhüm[2310] eyleyemezler.

Meyhanecinin sayıp döktüğü isimler meyanında "cidre" ile bir de "eau de vie" yani rakı kelimeleri medlulünü anlayabildiğim kelimattan olmalarıyla bir küçük kadeh rakı getirmesini emrettim. Asıl maksadım şunların rakı dedikleri şeyin ne olduğunu anlamaktı. Yirmi beş dirhemlik bir kadehi lebaleb doldurmuş olduğu hâlde getirdi. Kadehin yanında bir bardak dahi su vardı. Kadehteki rakının mavimsi bir mayi olduğunu görünce bir küçük boş kadeh daha getirmesini söyledim. Onu da getirdi. Hatta ne yapacağımı merak ederek şöyle iki adım mesafede durup beni temaşaya başladı.

Dolu kadehten boş kadehe bir iki dirhem rakı damlattım. Onun üzerine

[2302] tahakkuk (et-): ortaya çıkmak
[2303] ahz u ita: alışveriş
[2304] intihap (et-): seçmek
[2305] enva: çeşit
[2306] esami: isimler
[2307] aksam: kısımlar
[2308] münkasım: bölünmüş
[2309] medlul: anlam
[2310] tefehhüm (eyle-): anlamak

ol miktar dahi su ilave ettim. Koyduğum su ile rakı arasında daha ziyade mavice damarlar peyda oldu. Ama dikkat ettim gördüm ki rakı denilen şeyle su pek de imtizac[2311] etmediler. Güya rakı yağlıca bir maiymiş de suyla imtizac kabul etmiyormuş gibi bir hâl gösterdi.

Badehu dolu kadehi burnuma yaklaştırıp kokladım. Aman yarabbi bir keskin koku ki burnumdan içeri beynime doğru bir ateş suud[2312] eyledi zannettim. Bu ahval gittikçe merakımı tezyid[2313] eyliyordu. Su karıştırdığım birkaç dirhem şeyi ağzıma alacak olsam bu mahlutiyetinden[2314] dolayı bir fikr-i sahih hâsıl edemeyeceğimi görerek safi olan dolu kadehi dudaklarıma götürüp bir dirhem kadarını ağzıma aldım. Of! Sanki mavi bir ateş! Adi ispirtoyu ağzıma aldığım vardı. Ondan bu kadar tesir-i muhrik[2315] görmemiştim. Adi ispirtodan bunun bir farkı varsa o da ispirtoda hemen hiçbir çeşni olmadığı hâlde bunda elmaya şebih[2316] bir çeşni bulunmasından ibarettir.

Ağzıma aldığım miktarı yutmak için cebr-i nefs[2317] eyledim. Mümkün olamadı nihayet su bardağını elime alıp herçi-bâd-âbâd[2318] yuttum. Huda alim yuttuğum miktar bir yüksük dolduramayacak kadarken ta mideme kadar boğazımı ateş gibi yaktığını hisle bu ihtirakı[2319] söndürmek için yarım bardak su içtim. Hoş Paris'in suları da içenlerin ağzını kavurmakta bu rakıdan aşağı kalmaz ya! Kireçli bir su ki mazallah! Ah! O ab-ı kevserden numune-nüma-yı letafet[2320] olan Karakulak suyunu Avrupa'da özledikçe ne kadar yutkunduğumu bilseniz! Def'-i hararet için lâyenkati[2321] bira içilebilir mi? Biz buna alışkın mıyız? Bunun çaresi şerbet içmektir ki gidip gelinceye kadar içtiğim şerbetler için lâ-akall[2322] on on beş okka şeker sarf edilmiş olduğunu tahmin etsem mübalağaya haml olunamaz.

"Eau de vie" yani tercüme-i harfiyesine göre hayat suyu diye önüme konulan şeyin nasıl bir ölüm suyu olduğunu tecrübemin şu derecesi bana ispat eylemişti. Tecrübeyi biraz daha ileriye götürmek için sigara yakmak üzere önüme konulmuş olan kibritlerin birisini çakıp ancak yarıya kadar inmiş olan dolu kadehe tutuşturdum. Derhâl ateş aldı. İspirto ihtirakında görülen mavi alevler kadeh içindeki mayiin yarıdan ziyadesi yanıncaya kadar devam etti.

Meyhaneci şu son tecrübemi görünce bir tavr-ı mutmainaneyle gülerek dedi ki:

[2311] imtizac (et-): karışmak
[2312] suud (eyle-): yükselmek
[2313] tezyid (eyle-): arttırmak
[2314] mahlutiyet: karışıklık
[2315] tesir-i muhrik: yakıcı etki
[2316] şebih: benzer
[2317] cebr-i nefs (eyle-): kendini zorlamak
[2318] herçi-bâd-âbâd: ne olursa olsun
[2319] ihtirak: yangın
[2320] numune-nüma-yı letafet: güzel örnek
[2321] lâyenkati: durmaksızın
[2322] lâ-akall: en azından

– Çok kuvvetlidir hemşehri! Çok kuvvetlidir. İyi maldır.

Herifin bu sözü müteellimane bir suretle sem-i hikmetime çarptı. Fakat tahassüsat-ı vakıamdan[2323] renk vermedim. Bilakis dedim ki:

– Vakıa iyi mal. Ben yabancı olduğum için bizim memleketin rakılarıyla sizin rakıları tecrübe etmek istiyorum.

– O! Görülüyor ki yabancısınız. Hatta sanattan anladığınız dahi görünüyor.

– Bunu litreyle kaça ve kadehle kaça satıyorsunuz?

– Litreyle satmayız. Yalnız bu küçük kadehlerle satarız. On beş santim kadehi.

Yirmi beş dirhemi on beş santime olmasına göre bizim okka hesabıyla bir okkası iki frank kadar santim yani on bir kuruş kadar para ediyor ki Paris'e müskiratın[2324] duhulü için verilen resm[2325] yüzde elli nispetinde olduğu nazar-ı dikkate alınacak olursa şu murdar zehirin böyle kadeh kadeh füruhtunda[2326] okkası ancak elli kuruş tutup onun da kârından dükkân masarifini bade'l-ihraç[2327] meyhanecinin geçinmesi ve hatta servet biriktirmesi lazım gelir. Yani bu içkinin Fransa'da kıymet-i hakikiyesi ine ine yüz paraya kadar iniyor. İşte bunu düşünmeli de bizde düz rakı denilen şeyin en fenası buna nispetle iksir-i âlâ mertebesinde kaldığını anlamalı.

Hazır söz açılmışken meyhaneciye sordum ki:

– Burada sizin memleketinizde bu içkiyi ne zaman içerler? Yemekten evvel mi sonra mı?

– Evet hemşehri evet! Yemekten evvel içerler. Akşam amele işini bitirip meskenine gideceği zaman böyle "debboy"lara (kadehle müskirat satılan yerlere) gelirler. Birkaç lüle tütünle birkaç da rakı çakıp yorgunluk çıkardıktan sonra yemek yemek üzere hanelerine giderler.

– Kaç kadeh çakarlar?

– Adamına göre! Keyfine göre! Üç içen var beş içen var.

– Alelade?

– Hele üçten aşağı içen yoktur. Altıdan öteye de pek geçilemez. Zira malum a! Sonra hanesinin kapısını beşinci kattan görmeye aramaya mecbur olur.

Biz meyhaneci efendiyle bu musahabeyi yürütünceye kadar kuşluk

[2323] tahassüsat-ı vakıa: gerçek duygular
[2324] müskirat: alkollü içecek
[2325] resm: vergi
[2326] füruht: satış
[2327] bade'l-ihrac: çıkardıktan sonra

taamı[2328] için buraya gelmiş olan amele taam işini bitirip asıl işlerine gitmişlerdi. Yağmur dahi itidal[2329] peyda eylemişti. Bir kadeh rakı için on beş santimi verip ben de meyhaneden çıktım. Fakat ettiğim hesapların neticesi hatırımdan bir türlü çıkmıyordu. Hisab-ı mutavassıt[2330] üzere bu maiden dört kadeh yani yüz dirhem içmek bizim en fena rakılardan hemen bir okka içmeye müsavi[2331] olacağından bu işrete müptela olan Fransız amelesinin genç yaşlarında verem olup gidivermekte bulunmalarından dolayı etibbanın[2332] şu rakıya okudukları lanetleri tahsin[2333] ederek çıktım, gittim.

Yalnız Fransızların rakısına lanetle mi kalmalıdır ya? Bizim rakılara rahmet mi okumalıdır? Tabiatları hep ispirto, hep ateş olduktan sonra onlara da lanet bunlara da!

Şu meyhaneden çıktıktan sonra kuşluk taamı için hotelimize vakit ve zamanıyla yetişmek üzere bir arabaya binerek yine Voltaire ve Magenta Bulvarları tarikiyle La Fayette Sokağı'na geliverdim ve tamam arkadaşlarımın karşı taraftaki dairede kuşluk etmek üzere hazırlanmış oldukları bir zamanda yetişmiş oldum.

Esna-yı taamda Père-Lachaise Mezarlığı'nı suret-i ziyaretimi kendilerine hikâye ederek hele başıma düşen kestaneyi gösterdiğim zaman anasının da kızının da çehreleri uçarak bu hâlden ne gibi bir teşeümde[2334] bulunmak lazım geleceğini zihinlerinde araştırdıklarını anladım. Zira Ruslarda zunun-ı batıla[2335] ve tatayyur ve teşeüm[2336] hâlâ pek kuvvetli bir surette hüküm sürmekte olup işte bu arkadaşlarım gerçekten en ziyade efkâr-ı münevvere[2337] erbabından bulundukları hâlde bile sihirden, cadıdan, cin ve peri şerrinden korkmak gibi ahvali birkaç defalar Madam Gülnar'da görmüştüm.

Onların bu havfını izale için kestane başıma düştüğü zaman ne yolda ihtisas ve tefekkürde bulunduğumu kendilerine anlattım. Tatayyur ve teşeüm itikatlarıyla beraber ne kadar olsa biraz da kadınlık hâlinin inzimamından[2338] naşi[2339] ölüme teslimiyetim hakkındaki mütalaatımı bir ciddiyet-i tammeye hamledemediklerini de görüyordum. Dedim ki:

– Bende bu teslimiyet epeyce bir müddet tetebbu ve teemmülün[2340] semere-i hikmet-i bahiresidir.[2341] Bundan on altı on yedi sene mukaddem

[2328] kuşluk taamı: öğle yemeği
[2329] itidal (peyda eyle-): azalmak
[2330] hisab-ı mutavassıt: ortalama hesap
[2331] müsavi: denk
[2332] etibba: hekimler
[2333] tahsin (et-): beğenmek
[2334] teşeüm(de bulun-): uğursuzluk saymak
[2335] zunun-ı batıla: batıl inançlar
[2336] tatayyur ve teşeüm: uğursuzluk sayma
[2337] efkâr-ı münevvere: aydın fikir
[2338] inzimam: katılma
[2339] naşi: dolayı
[2340] teemmül: etraflıca düşünme
[2341] semere-i hikmet-i bahire: apaçık sonuç

insan için bu dünyada hayat-ı baki olamayacağına ve imkânı farz edilse öyle bir hayatın şayan-ı arzu görülüp görülemeyeceğine dair mufassal[2342] bir makale yazarak bu yoldaki tetebbuatımın, teemmülatımın kâffesini oraya derceyledim ki makale-i mezkûre yalnız kendi âsârımı havi olan *Kırkambar* sernameli bir mecmuada münderiçtir.[2343] Şu on yedi seneden beri gerek okuduğum âsâr-ı hikemiye ve gerek nail olduğum ihtisasat-ı fikriye hep o mütalaamı teyid eylemiştir.

Kontes – Demek oluyor ki ölümü soğuk ve korkunç bulmuyorsunuz?

Ben – Bizim tâbi olduğumuz hikmet-i İslamiyece ölüm iki türlüdür. Birisi kazaen vuku bulan ölümlerdir ki na-be-hengâm[2344] demek olduklarından zayiat-ı elimeden addolunur. Fakat bir adam ömr-i tabiinin müsaadesi derecesinde yaşamış dünyadan nasibi mahzuzatsa onu ve âlânı ise onu tamamıyla almış ve kendi familyasına ve milletine ve umumen nev'-i beşere hizmeti mi, hıyaneti mi nesi olacaksa yapmış bitirmiş olduktan sonra artık meslek-i hayatın[2345] müntehasına[2346] varmış olacağından o hâlde netice-i tabiiye demek olan mevti[2347] soğuk ve korkunç görmesi büsbütün hikmetsizlik addolunur. Namus ve diyaneti dâhilinde meslek-i hayatı bu suretle neticelendirmeye lisan-ı hikmette "irtihal" ve "intikal" derler ki fani olan şu âlemden baki olan âlem-i âlâya göç etmek demektir.

Gülnar – Evet bizim hikmet-i Nasraniyemizde dahi bu yolda ama ...

Ben – Öyleyse aması ne oluyor? Bu hikmet size kanaat-bahş olamıyor mu?

Kontes – Kanaat-bahş dahi olsa yine o neticeyi düşündükçe insanın kanı damarlarında buz gibi donuyor.

Ben – Öyleyse az düşünüldüğü ve doğru düşünülmediği için his böyle olunuyor. Neyse bu musahabenin uzanması dahi kanınızı rahatsız edeceğinden tahvil-i sohbet[2348] etsek fena olmaz değil mi?

Bu teklifimin ez dil ü can kabul olunacağını gördüm. Ondan sonra kontes o gün neler mübayaa[2349] edeceğini hikâyeye başlayıp biz dahi Louvre Müzesi'ni nasıl temaşa edeceğimizi müzakereye koyulduk. Bade't-taam[2350] birer arabaya binerek Louvre'a gittik.

Bundan mukaddem Louvre Müzesi'ni kendiliğimce şöyle bir üstünkörü gezmiş olduğumu kârilerime haber vermiştim. Mezkûr müzenin muhteviya-

[2342] mufassal: ayrıntılı
[2343] münderiç: yazılı
[2344] na-be-hengâm: vakitsiz
[2345] meslek-i hayat: hayat yolu
[2346] münteha: son
[2347] mevt: ölüm
[2348] tahvil-i sohbet (et-): konuyu değiştirmek
[2349] mübayaa (et-): satın almak
[2350] bade't-taam: yemekten sonra

tını burada sayıp dökmeye yine imkân tasavvur edemem. Kataloglardan alınan malumata göre bugünkü cevelanların nihayetinde kârilerime bir fıkra-i mahsusayla bazı malumat ita edeceksem de malumat-ı mezkûrenin âsâr-ı mevcudeye ait olan kısmından ziyade olsa olsa müzenin tarihine ait olacak kısımlar kârilerimi bir parça müstefit[2351] edebileceklerdir.

Bu Louvre Müzesi'ni kârilerime bihakkın tanıttırmak için kocaman bir cilt yazmalıyım. Zaten kataloğunda tarifat ve tafsilat bulunmayarak yalnız numara sırasınca âsâr-ı mevcudenin esamisi[2352] münderiç olduğu hâlde gereği gibi hatırı sayılır bir cilt teşkil etmiştir. Hâlbuki bu müzede bir hayli tafsilata liyakati olan binlerce âsâr bulunup o layık oldukları tafsilatı vermedikten sonra esamisini tadattan[2353] hiçbir istifade husule gelemez.

Madam Gülnar'ın âsâr-ı atîka fennince ne büyük behre[2354] sahibi olduğu şimdiye kadar birlikte gezmiş olduğumuz müzeleri tarifim münasebetiyle kârilerimin nazar-ı takdirinde taayyün eylemiştir. Düşünmeli ki bugün bade'z-zuhr[2355] birden saat dört buçuğa kadar tamam üç buçuk saat müddet hep bu müzeyi ayak üstünde gezmiş temaşa etmişizdir de temaşamızın yine pek sathî olmasından dolayı müteessif olmuşuzdur. Bazı pek meşhur âsâr önüne geldikçe arkadaşım:

– Ah böyle olmaz! Böyle olmaz! Bu hazine-i azime bir günde bir haftada ziyaret ve temaşa edilemez. Paris'te aylarca müddet ikamet edilmeli ve her gün buraya gelmeli ki bu müzenin havi olduğu nefais-i âsâr insanın zihninde, kalbinde tesirat-ı tammesini hâsıl edebilsin, diye hayıflanıyordu.

Louvre Müzesi'nin bir dairesi Fransa hanedan-ı kadim-i hükümranîlerinden beri elden ele intikal edegelen elmaslara mahsustur. Rivayete göre yakın zamanlara gelinceye kadar bu elmaslar daha pek çok ziyadeyken hükûmet-i hazıra bu kadar serveti beyhude yere hapsetmemek fikriyle birçoğunu satmış ve bazı en mühimlerini muhafaza ettirmiştir. Bunlar meyanında meşhur Fransız İmparatoru Charlemagne tacı ve kılıcı ve şöhrette onun halefi addolunan Napolyon Bonapart'ın kezalik tacı ve kılıcı ve "Regents" tabir olunan elmas-pare ve Cezayir dayısı tarafından On Dördüncü Louis'e ihda olunan koyun saati, "Şeftali Çiçeği" tabir olunan gayet nadir bulunan pembe elmas bilhassa enzar-ı dikkat ve ehemmiyeti celbeylemektedirler. Bunlardan Regents denilen elmas ufarak ve bir yumurta kadar vardır ki on iki milyondan on beş milyon franka kadar paha biçilmektedir. Napolyon'un kılıcı için iki milyon frank tahmin edilmekte olup pembe elmasa kıymet

[2351] müstefit (et-): faydalandırmak
[2352] esami: isimler
[2353] tadat: sayma
[2354] behre: bilgi
[2355] bade'z-zuhr: öğleden sonra

tahmin edebilmekte kuyumcular itiraf-ı acz eylemişlerdir.

Bunlardan maada birçoğu da Şark kuyumculuğunun mahsulü olmak üzere salonlarda altın, gümüş ve hemen kâffesi gûnâgûn ahcar-ı kıymettarla[2356] müzeyyen vazolar ve kadın tezyinatı ve silahlar ve ufacık heykellerle mâlâmâldırlar.[2357]

Diğer bir rivayete göre Regents ve Şeftali Çiçeği gibi büyük ve nadir olan elmasların bu salonlardaki camlı dolaplar derununda görülenleri aynen asılları olmayıp onlar daha emin yerlerde mahfuz oldukları hâlde burada teşhir olunanları takliden imal edilmiş birer nüshaymışlar. Şu rivayet Louvre Müzesi'ni gezenlerin kâffesine ilka[2358] edilerek bayağı bir itikad-ı mahsus suretini almışsa da asıl vâkıf-ı ahval[2359] geçinenler bunun bir sahte hayal olduğunu hükmederler. Zaten bu suretle taklitleri yapılabilecek olan şeyler nihayet yirmi otuz parçaya baliğ[2360] olup hâlbuki bunların mecmu-ı kıymeti[2361] murassaat-ı sairenin[2362] onda birine bile baliğ olamamaktadır. Zira edilen tahmine göre Louvre Müzesi'nde mahfuz olan murasaatın antikaları hasebiyle artacak kıymetlerinden kat'-ı nazar fakat altın ve gümüş ve elmas kıymetleriyle mecmu-ı pahası beş yüz milyon frankı tecavüz eylemekteymiş.

Bunların mahfuz oldukları camlı dolaplar bir nev' kasa hükmündeymişler ki gündüzleri seyircilerle elmasların arasında hail olan camlar üç dört parmak kalınlığında muhkem şeyler olmasından kat'-ı nazar geceleri bunlar üzerine çelikten mamul kılıflar geçirilerek âdeta küşadları[2363] pek müteazzir[2364] birer kasa hükmüne konulurlarmış.

Her biri bir üstad-ı mahirin mâ-bihi'l-iftihar[2365] olan resim levhalarının ve yine bu ehemmiyeti haiz olan heykellerin tadadı gerçekten gayr-ı kabil olup yüzlerce salonlar bunlarla mâlâmâldırlar. Bunlar meyanında bazı levhalar vardır ki otuz kırk bin frank kıymet takdir olunmaktadır. Hele bir Venüs heykeli bütün dünyada nüsha-i yegâne olup ona takdir-i kıymet kabil olamayacağı itiraf edilmektedir.

İşbu Louvre Müzesi sair payitahtlardaki müzeler gibi yalnız züvvarın[2366] enzar-ı temaşa ve hayretini celbetmek hizmetinde de bulunmayıp sanayi-i nefise[2367] şakirdanı[2368] için bir de mekteb-i âlî olmak hükmünü alıyor. Zira

[2356] ahcar-ı kıymettar: kıymetli taşlar
[2357] mâlâmâl: dopdolu
[2358] ilka (edil-): ulaştırılmak
[2359] vâkıf-ı ahval (ol-): durumu bilmek
[2360] baliğ (ol-): ulaşmak
[2361] mecmu-ı kıymet: kıymetinin toplamı
[2362] murassaat-ı saire: diğer değerli mücevherler
[2363] küşad: açılma
[2364] müteazzir: zor
[2365] mâ-bihi'l-iftihar: övünç kaynağı, sebebi
[2366] züvvar: ziyaretçiler
[2367] sanayi-i nefise: güzel sanatlar
[2368] şakirdan: öğrenciler

kadından erkekten yüzlerce ressamlar buradaki heykellerin resmini ve levhaların kopyasını çıkarmakla iştigal eyliyorlar. Yer yer sehpalarını kurup bir statüyü veyahut bir levhayı meşk edinerek resmeylemekte bulunan kadın erkek şakirdan şu meşguliyetlerine o derecelerde istiğrak[2369] eylemişlerdir ki bizim gibi ziyaretçiler bunların yanlarına sokularak yaptıkları şeyleri temaşa eyledikleri zaman zihinleri, nazarları onlarla asla meşgul olamaz. Hep kendi işleriyle iştigal ederler.

Bu müzeyi gezip âsâr-ı mevcudeyi temaşa eyleyen bazı kibar erbab-ı servet pek beğendikleri resim veya heykellerin nüshalarını edinmek merakına düştükleri zaman müze idaresine mülhak[2370] olan sanatkâran komitesine müracaat ederler. Zikrolunan komite arzu olunan eserin istinsahını[2371] taraflarından müntehap[2372] bir ressama havale edip verilecek ücreti de tayin eyler. Rivayete göre bu misilli erbab-ı müracaatın siparişlerini icra için komitenin maiyetinde elliden mütecaviz ressamlar varmış ki derece-i maharet ve şöhretlerine göre istinsah ettikleri şeyler dahi âsâr-ı nefiseden addolunurmuş.

Bugün üç buçuk saat müddet şu müzeyi ziyaret eylediğimiz hâlde Madam Gülnar'ın göstermiş olduğu tahammül dahi bence şayan-ı istigrab[2373] ahvaldendir. Bu seyahatim esnasında piyade yürümeye kendimi gereği gibi alıştırmış olduğum hâlde bu ziyaret-i medide[2374] benim bile dizlerimin bağını çözerek topuklarımda tahammül-güdaz[2375] ağrılar peyda eylemişken âsâr-ı nefiseye âdeta âşık olan arkadaşım hâlâ "Şuraya da gidelim! Şunu da görelim!" diye beni âdeta şuraya buraya sürükleyip götürmekteydi. Nihayet kendi tahammülüne hayretimi ve kendimin tahammül-güdaz bir dereceye varan yorgunluğumu bi'l-ihtar:[2376]

– Fakat tahminim yanlış çıkmazsa siz dahi bu gece hasta olursunuz, dediğimde arkadaşım:

– Hasta olursam böyle bir yorgunlukla hasta olayım. Zaten hasta oldum bile. Fakat bu yorgunluğumdan pişman ve müteşekki[2377] değilim, dedi ve ona kalsa temaşada daha ziyade devam edeceği görüldü, anlaşıldıysa da artık akşam hulul ederek erbab-ı temaşa pek azalmış ve ortalık gereği gibi tenhalanmış bulunduğundan bi'l-mecburiye buradan çıkıldı.

Bu yorgunlukla artık nereye gidilebilir? Şüphe yok ki doğruca hotele!

[2369] istiğrak (eyle-): dalmak
[2370] mülhak: katılmış; bağlı
[2371] istinsah: kopya
[2372] müntehap: seçilmiş
[2373] şayan-ı istigrab: şaşılacak
[2374] ziyaret-i medide: uzun ziyaret
[2375] tahammül-güdaz: dayanılmaz
[2376] bi'l-ihtar: uyararak
[2377] müteşekki: şikâyetçi

Hemen bir araba tutup kendimizi ikametgâhımıza naklettirdik. Ben kendimi yatağa atarak bir saatten ziyade hasta gibi bir hâlde lâyeteharrik[2378] kaldım. Yorgunluk yalnız vücut yorgunluğundan ibaret değildi. Zihin yorgunluğu ondan ziyade beni bizar eyliyordu. Böyle hadsiz nihayetsiz âsâr-ı nefiseyi havi bir hazine üç buçuk saat müddet temaşa edilerek zihin her müşahede olunan şeyle az çok meşgul ve kalp az çok müteheyyic[2379] olur da insanın yorgunluğu yalnız vücut yorgunluğundan mı ibaret kalır?

Hele Madam Gülnar büsbütün hasta oldu. O akşam karşı taraftaki dairede olan yemek salonuna da inmeyip çorba vesaireden ibaret bir hafif taamı yatak odasına celbettirdi. Biz validesi ve oğluyla karşı taraftaki dairede taama gidip badehu avdetle[2380] akşamımızı güzel bir musahabe suretinde imrar[2381] ettik.

Yarınki pazar günü için bu akşam edilen tertip iktizasınca kontes yine kendi mübayaatıyla iştigal edecekti de biz Madam Gülnar ile Versailles'e gidecektik. Fakat bu akşamki yorgunluk üzerine Gülnar'ın yarın davranıp davranamayacağı meşkûktu.[2382] Hele yarınki pazar günü Champs-Élysées'nin kalabalığını tak-ı zafer[2383] üzerinden temaşa etmek bence katiyen mukarrer[2384] olmasıyla Versailles'e gidilecek bile olsa akşamdan evvel mutlaka avdet olunmasını şart koymuştum. Bu müzakerata "Sabah ola hayrola!" sözüyle hatime çekerek odalarımıza çekildik.

Bugünkü müşahedat meyanında birer fıkra-i mahsusa teşkil edecek olan hususat ber-vech-i atidir:[2385]

PARİS MEKABİRİ VE PÈRE-LACHAISE – Paris derununda başlıca üç kabristan vardır ki en büyüğü Père-Lachaise ikincisi Monmartre yani şimal ve üçüncüsü Montparnasse yahut cenup kabristanlarıdır. Bunların en mühimi Père-Lachaise'dir. "La Chaise" On Dördüncü Louis'in günah çıkarıcısı olan bir papazın ismi olup "baba" manasıyla bunlara verilen "Père" unvanıyla beraber ismi bu kabristana intikal eylemiştir. Zira papaz-ı mumaileyhin şimdi bu kabristanın orta yerinde bulunan kilise mahallinde bir sayfiyesi olup etraftan bir miktar mahal dahi o sayfiyenin bahçesiyken Paris şehremaneti 1804 senesinde sayfiye-i mezkûreyi bi'l-mübayaa[2386] kabristan ittihaz[2387] etmiş ve o zamandan beri Père-Lachaise ismi yine bu mahal için beka bulmuştur. Muahharen görünen lüzumlar üzerine etraftan bazı

[2378] lâyeteharrik: hareketsiz
[2379] müteheyyic (ol-): heyecanlanmak
[2380] avdet: geri dönme
[2381] imrar (et-): geçirmek
[2382] meşkûk: şüpheli
[2383] tâk-ı zafer: zafer anıtı
[2384] mukarrer: kararlaştırılmış
[2385] ber-vech-i ati: aşağıdaki gibi
[2386] bi'l-mübayaa: satın alarak
[2387] ittihaz (et-): edinmek

arazi iştira[2388] ve makbere-i mezkûreye ilhak olunarak şimdiki cesameti[2389] kırk dört hektardır ki nebatat bahçesinin bir buçuk misli kadar demektir. Binnisbe pek yeni demek olan bu makbere Paris kibarının en müntehap kabristanı olup mevtasını oraya defnettirmek moda hükmündedir. Tarih-i iştirasından mukaddem vefat eden eazımdan[2390] yalnız iki zatın kabirleri buraya nakledilmişlerdir ki birisi 1690 senesinde vefat eden meşhur hikâyat-ı manzûme nâzımı La Fontaine ve diğeri dahi 1673 senesinde vefat eden meşhur komedyalar nâzımı Molière'in kabridir. Bu arazi Paris şehremaneti tarafından bi'l-mübayaa kabristan ittihaz olunmayı müteakip buraya ilk naklolunan zevat-ı marufe bunlardır. Gerek Père-Lachaise Mezarlığı'na ve gerek Paris'in iki kabristanına defnedilecek emvat[2391] için üç usul vardır. Birincisi defn-i fukara usulüdür ki bunlar "hufre-i umumiye" denilen çukurlara konuluyorlar. Her gün böyle birkaç umumi çukurlar açılıp vefiyatın miktarına göre beher çukura kırktan elliye kadar cenaze yatırırlar ve üzerlerini örteler. Bade'z-zaman[2392] bu çukurlar tekrar açılarak evvelki cenazelerin kemikleri çıkarıldıktan veya bir tarafa konulup veyahut yakılıp mahvedildikten sonra yeni cenazeler defnedilirler. Bu usulle defnedilen emvattan ücret-i defniyye ahz[2393] olunmaz. İkincisi defn-i muvakkat[2394] ve üçüncüsü defn-i daimî usulleridir. Mezarlar için iktiza eden arsanın hadd-i asgarı[2395] iki metre murabba[2396] olmak lazım gelip defn-i daimî için bu yerin katiyen iştirası lazım gelir ki fiyat-ı maktuası[2397] da yedi yüz franktır. Bundan maada yüzde beş harc-ı ferağla[2398] bir frank seksen santim dahi pul resmi vardır. Bu iki metre murabba yerin otuz seneliğini mübayaa için üç yüz frank verilip bu otuz senelik mübayaat dahi defn-i daimî hükmünde addolunur. Defn-i muvakkat için şu iki metrelik mezarın beş seneliğine elli frank icar[2399] verilir ve her beş seneliğine elli frank icar verilir ve her beş sene arttıkça icar-ı mezkûr dahi tekrar eder. İki metreden ziyade yer almak lazım gelince üç metre için bin ve altı metre için iki bin frank verilir. Paris mekabirine[2400] defn-i emvat hizmetini deruhte etmiş bir şirket-i mahsusa bulunup o şirketten başka hiçbir kimsenin cenaze defnetmesine polis tarafından müsaade olunmaz. Efkar-ı fukara[2401] meccanen defnolunup ücretli

[2388] iştira: satın alma
[2389] cesamet: büyüklük
[2390] eazım: büyükler
[2391] emvat: ölüler
[2392] bade'z-zaman: belli bir zamandan sonra
[2393] ahz (olun-): alınmak
[2394] defn-i muvakkat: geçici defin
[2395] hadd-i asgar: alt sınır
[2396] murabba: kare
[2397] fiyat-ı maktua: belirlenmiş fiyat
[2398] harc-ı ferağ: boşaltma harcı
[2399] icar: kira
[2400] mekabir: kabirler
[2401] efkâr-ı fukara: en fakirler

definler için dokuz sınıf tahsis edilmiştir. Bu sınıfların en adisi on iki frank yetmiş beş santim ve en âlîsi yedi bin yüzkırk dört frank ücret-i defniye verir ki kabrin mübayaası için verilen para bundan hariç olduğu gibi kiliselerde verilecek dua ücretleri de bu hesapta dâhil değildirler.

Kabristanlar sabahleyin şafak vaktiyle beraber küşad olunarak akşam gurub-ı şemse[2402] kadar açık bulunurlar. Kapılar kapanmazdan yarım saat evvel çan çalınıp bir çeyrek evvel dahi bekçiler "kapılar kapanıyor!" diye nida ederler. Bunun üzerine hemen koşup çıkmalıdır. Zira geceleri kabristanda tutulan adamlar için ağırca ceza muayyendir. Hatta kabristandan çıkan adamların ellerinde bir ağaç dalı, bir parça çiçek dahi bulunmamalıdır. Yadigâr olmak üzere kabirlerden böyle bir şeyi alacak olanlar gardiyanlara müracaat ve onlar vasıtasıyla idare-i umumiyeye ücret-i muayyenesini itaya mecburdurlar. Père-Lachaise Mezarlığı taşlıca bir bayır üstünde kâin olup alt ciheti yani Ménilmontant ve Charonne bulvarlarıyla Roquette Sokağı ciheti ekserisi hutut-ı münhaniye[2403] üzere mürtesem[2404] olarak âdeta büyük bir şehir gibi caddelere, sokaklara münkasımdır. Bu cadde ve sokakların isimleri muayyen olup fakat aralarındaki mahallelerin esami-i mahsusası[2405] yoktur. Bunlara "murabba" namı verilir ki tamamıyla bu şekl-i hendesîde olsunlar olmasınlar o isimle müsemma oldukları hâlde birer de sıra numarasıyla mertebeleri tayin olunur. Üst tarafı yani şark istihkâmatı cihetine isabet eyleyen bayır üstü kâmilen bu murabbaat veyahut mustatilat-ı muntazamaya[2406] münkasım[2407] olup fakat aralarda mükellefü'l-hadler ve muntazam eserler nadirdir. 1888 senesinden beri bu mezarlıkta bir de ihrak-ı emvat[2408] fırını yapılmıştır. Esasen Amerikalıların icadı olan bu makine emvatı zîr-i zemine[2409] definle çürütmekte kavaid-i hıfz-ı sıhhate[2410] ittiba[2411] edilmiş sayılamayıp gayet kuvvetli bir hararetle yakmayı daha muvafık diye hülya ettiklerinden mezkûr fırın icat olunmuştur. Harareti sekiz yüz dereceye kadar varan bu fırın içine konulan ceset doğrudan doğruya ateşin temasıyla yanmayıp hararetin derecesini tezyid[2412] için birtakım madenî, mücella[2413] levhalarla aksettirilen hararetle yakılırlarmış. Müddet-i ihrak bir buçuk saatten iki saate kadar mümted[2414] olup taze naaşın on iki kısmından on bir kısmı muhterik olur ve yalnız bir kısmına müsavi biraz kül kalırmış. Hin-i ihtirakta ne koku ne

[2402] gurub-i şems: günbatımı
[2403] hutut-ı münhaniye: eğri çizgi
[2404] mürtesem: çizilmiş; düzenlenmiş
[2405] esami-i mahsusa: hususi isimler
[2406] mustatilat-ı muntazama: düzgün dikdörtgen
[2407] münkasım: bölünmüş
[2408] ihrak-ı emvat: ölüleri yakma
[2409] zîr-i zemin: yer altı
[2410] kavaid-i hıfz-ı sıhhat: sağlık kuralları
[2411] ittiba (et-): uymak
[2412] tezyid: arttırma
[2413] mücella: cilalanmış; parlak
[2414] mümted (ol-): uzamak

çatırtı patırtı hiçbir şey hissolunmazmış. Bu suret-i garibeyle ilk yakılan naaş geçen 1889 senesi Kanun-ı Sânîsinin otuzuncu günü ihrak edilen an-asıl Çin ahalisinden bir genç Tatar'mış. Montmartre ve Montparnasse mezarlıklarında bu ihrak-ı emvat fırını yoktur. Hatta o mezarlıklarda işbu Père-Lachaise Mezarlığı'nın vüs'ati[2415] ve mekabir-i mevcude cihetindeki ehemmiyeti de görülemeyip bunlar binnisbe pek küçük ve ehemmiyetsiz şeylerdir. Rivayete göre Paris şehri dâhilinde bu üç kabristanın vücudu sakil[2416] görüldüğünden şehrin haricinde gayet vâsi bir kabristan-ı umumi inşaasıyla buralardaki mekabirin kâmilen oraya nakil ve bu kabristanların mahallat ittihazı da mutasavvermiş.[2417] Lakin Paris ahalisi için kabristan dâhilinde gezmek bir nev' tenezzüh[2418] sayıldığından ve bazı eyyam-ı madudede[2419] Père-Lachaise Mezarlığı'nda seksen binden yüz bine kadar ziyaretçi görüldüğünden Paris ahalisini böyle bir tenezzüh-i mahsustan mahrum bırakmak meselesi şu tasavvuru mevki-i icraya çıkarmayı men eyliyormuş.

LOUVRE MÜZESİ – Tuileires ve Louvre saraylarını haricen ilk temaşa eylediğim gün nihayetinde bir fıkra-i mahsusa yazarak yalnız Fransa'da değil âdeta bütün Avrupa'da bir eşi daha bulunmayan bu çifte saraylar hakkında kârilerimize epeyce malumat vermiştim. Malumat-ı mezkûre esasen bu binaları hariçten temaşa edenlerin müşahede edebilecekleri suret üzerine mebni olup bir parçacık da tarihine doğru varabilmişsem de Louvre ve Tuileries saraylarının tarih-i inşalarıyla suret-i inşaları birbirinden bi'l-külliye başka iki cild-i azim vukua getirmeye müsait olduğu ve bunlardan tarihe ait olan ciltte mahall-i mezkûrun mebadi-i ahvalinden[2420] bed'[2421] ile asren-ba'de asr[2422] hangi hükümdarlar tarafından ne surette ameliyat[2423] icra edildiğine ve suret-i inşaya ait olan ciltte dahi en küçük parçaları bir eser-i nefis-i mimarî addolunabilecek mahkûkât[2424] ve tezyinatın fenn-i mimarî nokta-i nazarından tarifine dair malumat vermek lazım geldiği hâlde bu iki eserin gerçekten iki muazzam eser hükmünü alacaklarına şüphe yoktur. Hatta bunlar Fransızca olarak yapılmıştır da! Bilhassa âsâr-ı mimariyeye dair olan cilt bu fenn-i nefisle iştigal edenlerin en mühim meşklerinden addolunmaktadır. Louvre Sarayı için bu iki mecmua-i malumata bir de üçüncüsü zammolunmuştur ki o dahi müzelerin muhteviyatıdır. İşte asıl calib-i hayret olan eser dahi bu katalogdur. Mezkûr katalog mucibince Louvre Sarayı'nda mevcut bulunan

[2415] vüs'at: genişlik
[2416] sakil: çırkin
[2417] mutasavver: düşünülmüş
[2418] tenezzüh: gezinti
[2419] eyyam-ı madude: belirli günler
[2420] mebadi-i ahval: başlangıçtaki durum
[2421] bed' (ile): başlayarak
[2422] asren-ba'de asr: asırdan asıra
[2423] ameliyat: işler; uygulamalar
[2424] mahkûkât: işlemeler

âsârın kâffesine hemen birer lahzadan ibaret ve fakat birer birer göz gezdirmek için üç aydan az zaman sarfı lüzumu tahmin olunamıyor. Zira büyük küçük bilcümle salonları iki yüzden mütecaviz olup sathî bir temaşa için bile beher salonda lâ-akall ikişer üçer saat tevakkuf[2425] iktiza ediyor. Bu kadar cesim ve azim olan bir daire hakkında şu seyahatnamemiz gibi binnisbe pek kısa olan bir seyahatnamede biz ne kadar malumat verebiliriz? Verebilsek verebilsek şu kadarcık bir şey verebiliriz ki: An-asıl burası bir saydgâh[2426] ormanmış. İçinde bulunan saydların ekserisi kurtlardan olduğu için ilk ismi eski Fransızcayla "Leopard"mış ki bilahare teceddüdat-ı lisaniye[2427] iktizasınca "Louvre" suretine tahvil[2428] eylemiş. Manası "kurtluk" demektir. O zamanlar Paris şehri pek küçük olduğundan bu sayd u şikar[2429] mahalli şimdiki Boulogne Ormanı gibi şehrin kalesi haricinde kalırmış. 1223 sene-i miladiyesinde vefat eden Fransız kralı Philippe Auguste,* Seine Nehri'ni müdafaa için buraya bir hisar yaptırmış ki bizim Rumeli Hisarı'nın müdevver[2430] kuleleri gibi azim kulesinin temeli muahharen keşfolunarak şimdiki Louvre avlusunun cenub-i garbi köşesinde bir beyaz daireyle mahalli tayin olunmuştur. 1380 tarihinde vefat eden kral Beşinci Charles, Paris surunu tevsi[2431] eylediği zaman Louvre Hisarı sur dâhilinde kalıp biraz da tamir ve tezyinle bunu kendisine ikametgâh ittihaz etmiş. Ancak o zamanki ne hisardan ve ne kuleden şimdi hiçbir kısmı kalmamıştır. Şimdiki binayı 1547 senesinde vefat eden Birinci François yaptırmaya başlayıp ondan sonra 1559'da vefat eden İkinci Henri** ve 1589'da vefat eden zevcesi Catherine de Medicis ve müşarünileyhanın oğulları olan İkinci Fransçois, On Dokuzuncu Charles ve Üçüncü Henri ve 1610 senesinde vefat eden Dördüncü Henri hep bu binayı inşada devam eyleyerek yıllarca zaman ve milyonlarca akça sarfetmişlerdir. Onlardan sonra dahi Fransız kralları bu inşaatta müdavemeti[2432] şan sayarak 1643'te vefat eden On Üçüncü Louis dahi her ne kadar mütemadiyen değilse zaman zaman bu saraya emek sarf ederek yalnız On Beşinci ve On Altıncı Louis zamanlarıyla bir de Fransa'nın devr-i fetretinde inşaat-ı cedideye girişilmemiş ve fakat Büyük Napolyon ve ondan sonra dahi Üçüncü Louis Napolyon eski Fransa hükümdarlarından ziyade saray-ı mezkûra bezl-i gayret ederek nice ilavelerle ikmal ve itmamına muvaffak

[2425] tevakkuf: durma
[2426] saydgâh: av sahası
[2427] tecddüdat-ı lisaniye: dilin yenilenmesi, değişmesi
[2428] tahvil (eyle-): dönüşmek
[2429] sayd u şikar: av
* Philippe Auguste: 1165-1223 yılları arasında yaşamış Fransa kralı II. Philippe. [h.n.]
[2430] müdevver: yuvarlak
[2431] tevsi (eyle-): genişletmek
** İkinci Henri: 1519-1559 yılları arasında yaşamış Fransa kralı. [h.n.]
[2432] müdavemet: devam etme

olmuşlardır. Demek oluyor ki arada bazı küçük büyük fasılalardan kat'-ı nazar Louvre Sarayı Birinci François'den Üçüncü Napolyon'a kadar hemen üç yüz elli senelik bir müddet-i tavile[2433] zarfında yapılabilmiştir. Louvre'un müzelik hâline ait olan tarihi bu kadar eski değildir. Birinci François zamanına gelinceye kadar Fransız krallarıyla prenslerinin âsâr-ı atikaya hemen merakları yoktu. İtalya taraflarıyla münasebet-i sınaiye husule gelmesiyle beraber daha öyle ehl-i meraktan addolunabilecek eazım[2434] nadir hükmünde olup en meraklılarının bile âsâr-ı atikaca zenginliği lâ-şey[2435] menzilesindeydi. Birinci François ve ondan sonra dahi İkinci Henri İtalya'dan getirdikleri üstatlarla Fontainebleau Sarayı'nda bir mektep açarak Fransızlardan sanayi-i nefisede mahir üstatlar yetiştirmeye gayret eylemişlerdiyse de bu üstatlar Fransa hükümdarlarına ait saray ve kasırları inşa hizmetinde kullanılarak elde edilen bazı âsâr-ı atika dahi bunların salonlarını tezyin[2436] için kullanırlardı. O zamanların resimleri de bir yandan saraylar ve kasırlar nakkaşlığında kullanılıp şimdilerde olduğu gibi bol bol levhalar tersim[2437] olunmazdı. Gerek resim ve gerek heykel ve sair tuhaf ve tefarik-i atîkaya[2438] merak ederek koleksiyonlar peydasına en evvel suret-i ciddiyede merak eden On Dördüncü Louis oldu. İcraatının her ciheti büyük olan ve kendisi de büyük unvanını alan bu hükümdar bir yandan memalik-i Cenubiye ve Şarkiye'den âsâr-ı atîka celbederek diğer taraftan Fransız esatizesini[2439] de bunları taklide teşvik ederdi. Kralların şu merakı kibar bendegânına da intikal ederek Kardinal Mazarine gibi pek çok kibar hep sanayi-i nefiseyi ilerletmeye bezl-i nakdîne-i himmet[2440] ederlerdi. Yalnız kibar değil ehadd-ı nasta bile bu sevda pek ziyade olup Krause namında esnaftan bir adamın bu yoldaki fedakârlıkları ziyadesiyle şöhret bulmuştur. Bununla beraber Fransa'da şimdiki Louvre Müzesi "müteşekkil" denilebilecek bir hâle henüz gelmemişti. Âsâr-ı mevcude saraylarda, şatolarda, kasırlarda küçük küçük müzeler teşkil edercesine tezyinat-ı dâhiliye tarzında telakki olunurlardı. Nihayet Fransa'nın inkılabat-ı esasiyesi devrinde gerek Paris ve gerek vilayette bulunan saraylarda, şatolarda, kasırlarda, konaklarda, kiliselerde vesairede bir nefaset-i sanaiyesi görülebilen gerek atik ve gerek cedid ne kadar eşya varsa hepsi Louvre'da cem' olunmuş ve işte Louvre Müzesi bu suretle katiyen teşekkül eylemiştir. Demek oluyor ki Louvre Müzesi'nin

[2433] müddet-i tavile: uzun zaman
[2434] eazım: büyük şahsiyetler
[2435] lâ-şey: hiçbir şey
[2436] tezyin: süsleme
[2437] tersim (olun-): resimlenmek; çizilmek
[2438] tuhaf ve tefarik-i atîka: antika küçük eşyalar
[2439] esatize: üstatlar
[2440] bezl-i nakdîne-i himmet (et-): emek ve para vermek

tarih-i teessüsü 1792 senesidir. Hâlbuki ondan sonra Fransız orduları İtalya ve İspanya ve Mısır ve Avusturya ve Almanya ve Belçika, Flemenk ve ta Rusya'ya kadar bütün Avrupa'yı bir cihetten Amerika'ya ve diğer cihetten Hindistan'a, Çin'e doğru birçok memalik-i baideyi[2441] cevelan eylediklerinden her gittikleri yerlerin nefais-i eşyasını memleketlerine celbetmeyi âdet edinmekle işte Fransa'da yalnız Louvre Müzesi'ni değil sair müzeleri de gittikçe zenginlendiren hâl bu olmuştur. Ekseriya bir ordu bir memleket-i mütemeddineyi[2442] istila eylediği zaman âsâr-ı milliye ve servet-i umumiyeye itale-i dest-i igtisab[2443] edemezken o zamanlar Fransızlar memleketlerine nefais-i eşya cem'i hevesiyle girdikleri memalik müzelerini soymaya kadar da varmışlardı. Napolyon'un sukûtu[2444] üzerine düvel-i müttefika[2445] Paris'e girdikleri zaman o suretle kendilerinden gasbedilmiş olan âsârın birçoklarını istirdad[2446] etmişlerse de yine birçokları Fransız müzelerinde kalmıştır.

PARİS'TE DOKUZUNCU GÜN

Eylül-i efrencînin yirmi dokuzuncusunu teşkil eyleyen pazar günü Paris'teki eyyam-ı ikametimizin dokuzuncusunu teşkil eylemektedir. Bugün Madam Gülnar ile beraber Versailles'a gitmek için daha akşamdan söz etmiş olduğumuz malumdur. Sabahleyin saat alafranga altıda yani tulû-i şemsle[2447] beraber uyanıp elbisemi telebbüs[2448] eylediğimde Versailles için akşamdan verilen karar hatırıma gelmiş idiyse de arkadaşımın mutadı malumum olduğundan saat dokuzdan evvel hazırlanması mümkün olamayan bu arkadaşı Versailles'a götürmek için sabah cevelanımdan geri kalmamak lüzumunu derpiş[2449] eylemiştim.

İşte bu azimle Paris'in şimal-i şarki cihetine doğru bir cevelan yapmak için evvela plan ve rehber üzerinden icra-yı tetkikata koyuldum. Zira Villette havz-ı kebiriyle bu cihetteki büyük salhane ve sair bazı mevaki-i marufeyi mükemmelen görmek için evvel-be-evvel[2450] plan ve rehber üzerinde icra-yı tetebbua mecburdum.

Bir aralık kapımın önünde iki kadın sesinin muhavere eyledikleri kulağıma vasıl oldu. Seslerin birisi Madam Gülnar'ın sadası olduğunu tanıyınca

[2441] memalik-i baide: uzak ülkeler
[2442] memleket-i mütemeddine: medeni ülke
[2443] itale-i dest-i igtisab (et-): zorla el koymak
[2444] sukût: düşme; iktidardan ayrılma
[2445] düvel-i müttefika: ittifak devletleri
[2446] istirdad (et-): geri almak
[2447] tulû-i şems: güneşin doğuşu
[2448] telebbüs (eyle-): giyinmek
[2449] derpiş (eyle-): göz önünde bulundurmak
[2450] evvel-be-evvel: her şeyden önce

bi'z-zarure[2451] kendi odamın kapısına koşup yarı açmıştım. Beni görünce selam vererek dedi ki:

– Kalkmışsınız ha? Giyinmişsiniz bile. Odanız girilebilecek hâlde midir?

– Ben kendim sabah cevelanına çıkabilecek hâldeysem de odam sizin girebileceğiniz hâlde değildir. Yatağım karma karışıktır.

– Bugün sabah cevelanını benim için feda edeceksiniz. Zira sabah trenleriyle Versailles'a gideceğiz.

– Ben bunu hiç tahmin edemediğimden az kaldı dışarıya çıkıyordum.

– Akşam odamıza avdet eyledikten sonra validemle konuştuk. Paris'te ne almak istersem almaklığım için kocam valideme mezuniyet vermiş. Bugün akşam üzeri validemle Bonmarché'ya falana gidip mübayaatla iştigal edeceğiz. Onun için Versailles'e sabah trenleriyle erkenden gidip yine erkence avdet[2452] etmeye lüzum gördük. Siz hazırsınız ya?

– Hay hay! Bir "arş" emriyle hareket edebilirim.

– Öyleyse bana da on dakika nihayet bir çeyrek mühlet verinizki elbisemi telebbüs edeyim. Kahve içtiniz mi?

– Hayır! Bu hotele intikal edilirken kahve takımları sizin eşyanız miyanına iade olundular.

– Vah vah vah! Siz sabahları kahve içmeden başınızı toplayamazsınız. Şark tiryakisisiniz. Öyleyse o zamana kadar da hizmetçi kız sizin odanızı tanzim eylesin. Birlikte bir sabah kahvesi içer de öyle gideriz.

Hizmetçi kız zaten yanımda olup dışarıdan işittiğim iki kadın sesinin birisi onun sesi olduğundan Madam Gülnar'ın bu sözü üzerine tekrar emir almaya hacet bile görmeksizin odama girdi. Ben onun sözlerine cevaben dedim ki:

– Filvaki sigarayla kahveden başka hiçbir şeyin tiryakisi olmadığım hâlde Avrupa'da en büyük zahmeti de bunlar yüzünden çekmekteyim. Sizin kahveniz olmasaydı kim bilir zahmetim daha ne kadar artacaktı. Siz elbisenizi telbis ve matmazel odamı tanzim edinceye kadar ben de Versailles için biraz tetebbuat icra edeyim.

Kapı aralığından bu muhavereyi icra eyleyip bitirdikten sonra hemen masamın başına avdet ederek tetebbuatımı Versailles cihetine tahvil eyledim. Zaten ahiren dahi bu tetebbuun bir kısmını icra etmiş bulunduğum cihetle işim pek çok değildi. Filvaki on dakika sonra Madam Gülnar evvela kahve takımını gönderdi ki ben işimi bitirmiş olduğumdan ispirto takımıy-

[2451] bi'z-zarure: mecburen

[2452] avdet (et-): dönmek

la kahve suyunu kaynatmaya davrandım. Belaya bakın ki takımın ispirto lambasında ispirto kalmamış. Hizmetçi kızı ispirto getirmesi için arkadaşım nezdine gönderdiğimde Kolonya'daykan birlikte almış olduğumuz Kolonya lavantası şişelerinden birisini yakalamış olduğu hâlde gelmesin mi? Hem parmaklarına damlattığı bu mâ-i muattarı[2453] burnuna, saçlarına sürüp kokluyor hem de diyordu ki:

– Madam diyor ki kahveyi bununla pişirsinler.

– Kolonya lavantasıyla ha? Hiç öyle şey mi olur?

– İspirto şişesi Hotel Dominisi'de kalmış.

Biz hizmetçi kızla bu muhaveredeyken[2454] arkadaşım gülerek kapıdan girip:

– O kadar hesabî olmayınız. Bir kahve pişirmek için kaç paralık lavanta gidecek? dedi. Kendisine cevaben dedim ki:

– Kaç paralık lavanta gideceğini hesap ederek söylemiyorum. Fakat Kolonya lavantasının ispirto gibi yanacağını bilmediğim için söylüyorum.

– O! ispirtonun en âlâsıdır. Doldurunuz lambayı yakınız da bakınız.

Filhakika birçok kokulu suların içinde ispirto bulunduğunu bilirdiysem de ispirtonun miktarı ve kuvveti böyle hizmet-i tabhiyeye[2455] kifayet edecek derecelerde olduğunu bilmiyordum. Herhâlde o güzel mayii israfa insafım kail olmadığından yalnız bir defalık pişecek kadarını ispirto lambasına koyup yaktım. Pekâlâ yandı. Hatta halis Kolonya malı olan bu mayi-i muattar şuraya buraya sürünmüş dökülmüş olmasıyla odamı bir de âlâ ta'tir[2456] eyledi. O dil-nişîn rayihalar içinde arkadaşımla bir yandan da hangi yoldan hangi trenle gideceğimizi konuşarak bir âlâ sabah kahvesi içtik.

Validesi henüz uykuda olduğundan ve onun odasıyla benim odam arasında yalnız bir kapalı kapı bulunduğundan kadıncağızı rahatsız etmemek için dik sedayla konuşmuyorsak da biraz muhterizane[2457] konuşmak dahi bizim için başkaca bir zevk yerine geçiyordu. Öyle ya bundan mukaddem büsbütün tek başımızaydık. Şimdi içimize bizden büyüğü geldi. Baskı altındayız demektir.

Paris'in bu semtinden yani La Fayette Sokağı'ndan Versailles'a gitmek için Saint-Lazare İstasyonu'ndan şimendifere binmeli. Zira Versailles'a birisi Seine Nehri'nin canib-i yesarından[2458] ve diğeri canib-i yemininden[2459]

[2453] mâ-i muattar: güzel kokulu su
[2454] muhavere: konuşma
[2455] hizmet-i tabhiye: pişirme hizmeti
[2456] ta'tir (eyle-): güzel koku ile kokulandırmak
[2457] muhterizane: çekinerek
[2458] canib-i yesar: sol taraf
[2459] canib-i yemin: sağ taraf

gitmek üzere iki şimendifer hattı mümted[2460] olup bizim semtimize akreb[2461] olanı sahil-i yemin hattıdır. Hoş bu nam dahi yanlış olarak verilmektedir ya! Zira Paris istihkâmatından çıkmayı müteakip tren Seine Nehri'ni geçip Versailles'e doğru yine sahil-i yesardan gider.

Her ne hâlse Saint-Lazare İstasyonu'ndan Versailles'e giden trenler sabahın saat altı buçuğunda harekete başlayarak her üç çeyrekte bir katar sevk olunur. Yirmi üç kilometreden ibaret bulunan bu mesafeyi katarlar otuz beş dakikada kat' ederler. Arabayla kendimizi Saint-Lazare İstasyonu'na naklettirerek birinci sınıftan bir bilet alıp vagona bindik. Saat henüz yediyi pek az geçiyordu.

Böyle erken davrandığımıza ne isabet etmişiz. Vakt-i zuhra doğru gecikmiş olsaydık vagonlarda oturacak yer güç bulabilirdik. Zira pazar günleri bu Versailles şimendiferleri o kadar kalabalık olur ki mahsus ve muayyen olan katarlar kifayet etmediğinden aralıkta bir ilave katarları bile çıkarırlar. Erken davranmış olmaklığımız sayesinde sekiz adamlık bölmede bizden maada diğer iki Fransız karısından başka hiç kimse yoktu.

Madam Gülnar'ın asıl merakı Osmanlıca konuşmak olup bilhassa böyle şimendiferlerde yabancılar nezdinde Osmanlıca söylemeyi katiyen iltizam[2462] eyler. Bugün dahi zemin-i musahabemizden yanımızdaki Fransız kadınlarını haberdar etmemek için Osmanlıca konuştuğumuzdan kadınların sem'-i dikkatlerini davet ve celbeylemiş olduk. Yekdiğeriyle güya rumuz ve ima yollu konuşarak bizim Mısırlı olduğumuzu ve Arapça konuştuğumuzu birbirine anlatmaya başladılar. Güleceğimiz geliyorsa da kendimizi zaptediyoruz. Zira anlatmamak için güya üstü örtülü söylemekte oldukları Fransızcayı da biz anlamamazlıktan geliyoruz.

Bugün musahabemizin zemini validesinin benden derece-i mahzuziyetine[2463] dairdi. Arkadaşım bu mahzuziyeti şerh ve izah eyledikçe ben kendisini tab' ve zahmetten kurtarmak için filvaki validesi nezdindeki makbuliyetimi ben de anlamış olduğumu şerh eyliyordum. Lakin yanımızdaki Fransız karılarının bizi mutlaka güldürecek suretteki mülahazatına bir yandan kulak vermek mecburiyeti şu musahabede arzu eylediğimiz vüs'ate imkân bırakıyor mu?

Kadınlar bizi kâh zevc ve zevce zannederek yaşça küfviyet[2464] meselesinde benim ziyanlı çıkmış olduğumu hükmediyorlar. Bu hüküm ne kadar olsa Madam Gülnar'ın canını sıkıyor. Kendi hakkında "kemaline ermiş de biraz

[2460] mümted (ol-): uzanmak
[2461] akreb: daha yakın
[2462] iltizam (eyle-): gerekli görmek
[2463] derece-i mahzuziyet: hoşlanma derecesi
[2464] küfviyet: eşitlik; denklik

da öte tarafa geçmiş" tarzında verilen hükümleri zulm-i mahz[2465] addeyliyor. Fakat kadınlar bu hükümde de sebat etmiyorlar. Müteakiben bizi birader ve hemşire diye telakki ederek hatta çehrelerimizde bir müşabehet[2466] dahi buluyorlar. Bu hükümleriyle de bizde kahkahalar tahrik ediyorlarsa da biz yine de cebr-i nefs edip gülmüyoruz.

Paris istihkâmatından[2467] çıkılıp Seine Nehri geçildikten sonra şimendifer öyle bir mevkiye geliyor ki orada Paris'in en yüksek binaları hemen görünebildikleri hâlde Eyfel Kulesi'nin birinci katı dahi görülebiliyor. İşte kulenin asıl irtifaı da burada nazar-ı dikkati celbediyor. Kulenin ta yanıbaşında üç yüz metre irtifaı istisgar[2468] eyleyen adam buradan baktığı zaman ne kadar istiksar[2469] eyliyor! Âdeta kuleden alçak bulutlar bulunduğu bile asıl buradan fark olunuyor.

Evet! Bulutlar zahir! Bizim bugünkü günümüzü berbat eden bize Versailles'i bihakkın temaşa ettirmeyen bulutlar!

Bunların müsaadesi ancak Versailles'e varıncaya kadar mümted[2470] olabildi. Şimendifer istasyonundan arabaya binerek bizi Versailles Sarayı'na götürmesini emreylediğimiz zaman yağmurun olgunca katreleri dökülmeye başladılar. Arabacı faytonun körüğünü çekip bizi Kraliçe Bulvarı'ndan Reservoir Sokağı'na götürdüyse de geçtiğimiz sokakların bu sokaklar olduğunu yalnız elimizdeki plandan görüp yoksa kapalı araba derununda sokakları hiç de göremiyorduk. Henüz sabah olup kahvaltı zamanı hulûl etmemiş bulunduğu hâlde bu Reservoir Sokağı'ndaki müteaddit lokantalardan birisine girmeye mecbur olduk ki maksadımız taam etmek değil havanın muhalefette devam edip etmeyeceğini anlayarak ona göre davranmaktı.

Arabayı savıp girdiğimiz lokantada havanın hâline baktık ki öyle pek de kolay kolay açılabilecek istidadı görülmüyor. Yağmur âdeta sicim gibi yağıyor. Saat henüz sekiz. Arkadaşıma dedim ki:

– Burada mahpus gibi kalacağımıza ister istemez bir kuşluk veya kahvaltıyla imrar-ı vakt[2471] etsek olmaz mı?

– İştiha taam ederek gelir darb-ı meselinin derece-i isabetini mi tecrübe edeceksiniz?

– Şu arada o işi görüp bitirmeyi tecrübe edeceğim. Biz taamı bitirinceye kadar hava dahi açılıverirse geçeceğimiz yerleri seyir ve temaşa esnasında bir de açlık ihtiyacıyla işimizi sektelendirmemiş oluruz.

[2465] zulm-i mahz: katıksız zulüm
[2466] müşabehet: benzerlik
[2467] istihkâmat: surlar
[2468] istisgar (eyle-): küçük görmek
[2469] istiksar (eyle-): büyük görmek
[2470] mümted (ol-): sürmek
[2471] imrar-ı vakt (et-): vakit geçirmek

– Artık bi't-tabii öyle olacak.

Bu suretle verdiğimiz karar üzerine zaten emrimize muntazır bulunan lokanta uşağına bize ne yedireceğini sorduk. Umur görmüş, vukuat geçirmiş, feleğin çemberinden bin defa geçmiş olduğu tilki gibi suratındaki alaimden müsteban[2472] olan uşak zaten pahalılıkla meşhur olan bu Versailles lokantalarını bizim için bir kat daha pahalandırmak maksadıyla dedi ki:

– Hu! Ecnebi Efendi! Bu saat kuşluk saati değildir. Fakat görünüyor ki siz dahi öyle birkaç soğuk şeylerle midelerini yormak istemeyen erbab-ı zevktensiniz. O hâlde kuşluğunuzu suret-i mahsusada tertip ettirmelisiniz.

– Yani ne yolda?

– Mesela bu sabah gelmiş taze taze pisi balıklarımız var. Bir à l'anglaise[2473] fileto fena gitmez. Enginar yahut bezelyeyle garnilenmiş fileto. Piliç yahut tavuğu istediğiniz gibi pişirtebilirsiniz ki tereyağı içinde kızartılmışı erbab-ı tabiatın en ziyade müntehabıdır.[2474] Bir de âlâ salata türlüsü. Nasıl?

– İşte pekâlâ tertip eylediniz. Yine ol surette icra-yı icabına mezunsunuz.

– Fakat bi't-tabii sizi biraz bekleteceğiz. İştihanızı daha ziyade kılağılandırmak için! Anlıyor musunuz?

– Hay hay!

Herif verilen kararı icraya gitti. Biz arkadaşımızla Versailles hakkında musahabeye başladık. Bu kasabanın ehemmiyet-i tarihiyesinden ve burada sebk[2475] eden vukuat-ı cesimenin[2476] yadigârlarından filanlarından bahse girişitik. Hakikat! Versailles hakkında bu suretle bed' olunan musahabe ne kadar uzanıp gitse insanı bıktırmaz. Zira ehemmiyet-i tarihiyece bu kasabacık Fransa biladından hiçbirine kıyas kabul etmez. Hangi ciheti zemin-i musahabeye ittihaz edilecek olsa diğer birçok cihetlere bi't-tabii intikal edilerek uzun uzun saatler kısacık dakikalar suretinde geçip giderler.

İşte bu suretle biz dahi tamam bir saat tatlıca vakit geçirmişiz. Arada bir havayı yoklama ediyor idiysek de ümid-i küşayiş[2477] göremiyorduk. O müddet zarfında da sipariş eylediğimiz yemekler mükemmelen tehyie[2478] edildiklerinden filvaki yine mükemmelce bir iştihayla karnımızı doyurduk.

Havanın zulmüne duçar olanlar yalnız biz değildik. Yalnız bizim lokantamızda beş altı kimse daha bulunup bunlar dahi küşayiş-i havaya muntazıran bizim gibi taam ediyorlardı. Fakat havada umulan küşayiş husule

[2472] müsteban (ol-): anlaşılmak
[2473] à l'anglaise: İngiliz usulü
[2474] müntehab: seçilen; beğenilen
[2475] sebk (et): gerçekleşmek
[2476] vukuat-ı cesime: büyük olaylar
[2477] ümid-i küşayiş: açılma ümidi
[2478] tehyie (edil-): hazırlanmak

gelemeyince hiç olmazsa sarayı ziyaret için yanımızdaki adamların davrandıklarını görüp biz dahi davrandık. Hatta biz iki arkadaş ikimiz dahi yağmura karşı muşambalarla melbus[2479] olduğumuzdan binnisbe korkumuz diğerlerinden azdı. Biz lokantadan çıkarken önümüz sıra bir hayli adamların daha bayır yukarı saraya doğru gittiklerini gördüğümüz gibi birtakım adamların da aşağıdan doğru geldiklerini görünce gayretimizi arttırdık. Herhâlde yüz yüz elli adım kadar bir mesafe teşkil eden şu yolu yürüyüp saraya vardık.

Havanın bu müsaadesizliği ve vaktin binnisbe erkenliğiyle beraber bizim vürudumuzda otuz beş kırk kişi birden girmiş olduğu gibi salon ve koridorların daha bizden evvel dolmak derecelerine gelmiş bulunduklarını görmekliğimiz mucib-i istigrab[2480] olmaz mı? Tahkikimize göre Sergi-i Umumi'den dolayı pazar günleri buranın kalabalığı âdeta züvvarı[2481] taciz edecek derecelere varırmış.

Bugünkü günün nihayetinde Versailles'in gerek kasabası ve gerek sarayı ve saray dâhilindeki müzesi hakkında rehberlerden, tarifnamelerden iktibas ve hulasa edilebilecek malumat başkaca ita[2482] olunacaktır. Burada ise yalnız müşahedat nev'inden şunlar arz edilecektir ki:

On Dördüncü Louis'den beri Fransız krallarının en güzide ikametgâhları hükmünü alan işbu Versailles Sarayı bir zemin katı üzerinde mebni iki kattan ibaret tûlanî bir saraydır ki tûlü cenuptan şimale doğru olup orta yerinden garba doğru ilerlemiş "daire-i merkeziye" namıyla bir de çıkıntısı vardır. Buradaki müze hemen umumiyet üzere Fransa tarihine ait olup gerek heykellerinin gerek asıl sebeb-i iştiharı[2483] olan resim levhalarının kâffesi Fransa tarihine ait birer yadigâr hükmündedirler. Düvel-i sairede[2484] böyle yalnız tarih-i millîye dair bu kadar mükemmel bir müze olmadığı hükmolunmaktadır. Salonlar hep birbirinden geçilir büyük büyük odalar olup odaların yalnız bir cihetinde ikişer veya üçer cesim pencereler bulunduğundan diğer üç duvarı ne kadar cesimse tamam o cesamete müsavi[2485] birer resim levhasıyla işgal olunmuştur. Bu resimlerin aglebi[2486] muharebe veyahut hükümdarların veya büyük generallerin cenkten avdeti[2487] veya bir memlekete duhulleri[2488] resimleri olup birçoğu da iki hükümdar mülakatı ve bir konferans akdi ve büyük yangın ve hareket-i arz[2489] veyahut büyük bir geminin garkı gibi şeyler irae[2490] ederler.

[2479] melbus: giyinik
[2480] mucib-i istigrab: şaşırma sebebi
[2481] züvvar: ziyaretçiler
[2482] ita (olun-): verilmek
[2483] sebeb-i iştihar: ünlenme sebebi
[2484] düvel-i saire: diğer devletler
[2485] müsavi: denk
[2486] agleb: birçok
[2487] avdet: dönüş
[2488] duhul: giriş
[2489] hareket-i arz: deprem
[2490] irae (et-): göstermek

Pencereler aralarında küçük küçük levhalar dahi şu büyük resimlerdeki zevat-ı meşhureden bazılarının daha mufassal[2491] resimleri demektir. Bunların da bazıları müstakil bir vakayı küçük mikyas[2492] dâhilinde irae ederler.

Versailles Müzesi daire-i merkeziye bir ve onun şimal tarafında kalan cenah-ı şimali iki ve cenup tarafında kalan cenah-ı cenubi üç denilmek üzere üç büyük daireye münkasım olarak bunlar dahi zemin katıyla beraber üç kat teşkil eylediklerinden şu suretle vukua gelen dokuz daire vüs'atçe âdeta Louvre Sarayı'na tesavi[2493] hâsıl eder. Âsâr-ı nefisece Louvre kadar zengin addolunmazsa da tarihe aidiyetinden dolayı ehemmiyet-i mahsusası belki ondan ziyadedir. Bir cihetinde On Dördüncü Louis'nin daire-i hususiyesi alâ-hâlihi[2494] muhafaza edilmektedir ki yatak odasıyla yazı odası yaldızlara müstağrak[2495] gayet hükümdarane tekellüflerle[2496] döşenmiş yerlerdir. Pek yakın zamana gelinceye kadar kraliçenin dairesi de böylece mahfuzmuş. Fakat yakın zamanlarda mefruşatını kaldırarak oralara resim levhaları ve âsâr-ı atîka-i saire[2497] koymuşlar.

Biz Versailles'i* temaşaya başladığımız zaman önümüzde birkaç İngiliz yürümekteydi ki onların dahi yanlarında tecrübekâr bir delil[2498] vardı. Bu delil İngilizlere:

– Her salonda uzun uzadıya durup temaşayla imrar-ı vakt ederseniz bu müzeyi on günde gezip bitiremezsiniz. Yalnız bir günde gezebilmek için salonların birçoğunda tevakkuf bile edilmemelidir. İşte bu suretle benim delaletime tâbi olunuz, dediğini işittiğimizden ve bu sözü elimizde bulunan rehberlere dahi muvafık[2499] gördüğümüzden biz dahi bunlara tâbi olduk. Devairin kâffesine girdik çıktık. Şu cevelan için tamam iki saat sarf ettik. O kadar yorulduk ki girdiğimiz yere avdet eylediğimiz zaman topuklarımızın ağrısına dayanamıyorduk. Yağmur dahi hâlâ yağıyordu.

Bu misilli umumi mahalleri seyir ve temaşa ederken husule gelen yorgunlukların cevelanlar esnasında vaki olan yorgunluklara kıyas kabul edemeyeceğini bilmem kârilerime ihtar etmiş miydim? Velev ki etmiş olayım bir dahasında beis yoktur. Zira gerçekten dikkat olunacak ahvaldendir. Bu müzeler temaşasında insan şöyle bir iki saatlik yol yürümek suretiyle cismen yoruluyor. Bir de her gördüğü hakkında az çok tefekküratla fikren dahi yoru-

[2491] mufassal: ayrıntılı
[2492] mikyas: ölçek
[2493] tesavi: denklik
[2494] alâ-hâlihi: olduğu gibi
[2495] müstağrak: boğulmuş
[2496] tekellüf: gösteriş
[2497] âsâr-ı atîka-i saire: diğer eski eserler
* Metinde Louvre olarak yazılmıştır, ancak Versailles olmalıdır. (h.n.)
[2498] delil: rehber
[2499] muvafık: uygun

luyor. Hele bizim gibi tütün dedikleri batîü't-tesir[2500] zehire müptela olup da bir iki saat bundan mahrum kalanların bir de yalnız şu mahrumiyetlerinden dolayı kafaları şişmesinden mütevellit yorgunluk buna munzam[2501] olunca artık tab' ve tahammül büsbütün kesilip gidiyor.

Şu üç türlü yorgunlukla Versailles Müzesi'ne girdiğimiz yere avdetle dinlenmek için bir peyke üzerine oturduksa da yalnız bel kemiğimizi dinlendirmekten ne fayda hâsıl olacak? Bir çeyrek saat kadar oturup bunun faydasızlığını görünce ve orada sigara içmek memnuniyet-i kat'iyesini düşününce herçi-bâd-âbâdı[2502] göze alarak hazırladığım sigarayla bahçeye çıktım. Bir yandan yağmur yağdığı hâlde mümkün mertebe muhafaza kaydıyla sigaramı yakıp içmeye başladım.

Versailles Sarayı'nın bahçesi de Avrupa'ca emsali nadir bir cesamet ve ziynettedir ki rivayete göre bizim Kâğıthane vadisi vaktiyle Sadabad namıyla tanzim olunduğu zaman bir küçük mikyasta Versailles'a nazire olarak tanzim edilmişmiş.

Şayan-ı istigrabdır ki tütün mecburiyeti olmasaydı ihtimal şu bahçeye hiç de çıkmamak derecesinde yağmurdan ihtiraz[2503] edecekken mücerret tütün hatırı için çıkabileyim. O anda bu suret nazar-ı dikkatimi celbeyledi. Bir ömürde birkaç kere nasip olamayacak temaşaların bende uyandırması lazım gelen gayrete yalnız bir tütün meftuniyetinin galebe etmesi âdeta mahzuniyetimi mucip oldu. Ne olursam olayım şu bahçeyi bir gezeyim dedim. Salib[2504] şeklindeki havz-ı kebire[2505] doğru yürüdüm gittim.

Vakıa geçtiğim yerlere mükemmel ve yekpare şose yapılmışcasına zemin üzerine kum dökülmüş olduğundan çamurdan şikâyet edilemezse de o zamana kadar kesretle yağmış olan ve hâlâ yağmakta bulunan yağmur bahçeyi yekpare bir havuz gibi hemen yarım santimetre umkunda[2506] suyla doldurulmuş olduğundan ve Avrupa'ya giderken çizme götürmeyip yalnız potinle gitmiş bulunduğumdan su nüfuzunu men'e mütehammil[2507] olacak kadar metaneti[2508] olmayan potinlerden geçen sular ayaklarımı fena hâlde ıslatmaya başladılar. Artık kimde perva kaldı. Islanmanın bundan ziyadesi olacak değil a! Yürüdüm vesselam.

Gide gide havuzun ta ortasına kadar vardım ki orası bir şekl-i salibin iki parçasının tekatu[2509] eyledikleri yerdir. İsmine de "croix" yani salib derler.

[2500] batîü't-tesir: tesiri ağır
[2501] munzam (ol-): eklenmek
[2502] herçi-bâd-âbâd: ne olursa olsun
[2503] ihtiraz (et-): çekinmek
[2504] salib: haç
[2505] havz-ı kebir: büyük havuz
[2506] umk: derinlik
[2507] mütehammil (ol-): dayanmak
[2508] metanet: dayanıklılık
[2509] tekatu (eyle-): kesişmek

Şimale müteveccih olan kola "Trianon Kolu" ve cenuba müteveccih olan kola "Menagerie Kolu" denilip şarktan garba doğru mümted olan hatt-ı atvele[2510] dahi Büyük Kanal tesmiye[2511] olunur. Buraya kadar giderken ulu orta bahçenin en başlı gezintisinden gitmiştim. Avdette sağ cenah yollarından yürüyerek gelip adım başında tesadüf eylediğim mermer ve tunç heykelleri temaşaya kadar da cüret eyliyordum. Hatta Apollon Alleesi denilen allee yanında yine Apollon namına mensup olan bir küçük havuz yanındaki peykelere oturup mendilimle ellerim ve sakalımın ıslaklığını sildikten sonra bir sigara daha yakıp dinlenmeye başladım. Arkamda muşamba yağmurluk olduğundan oturduğum yerin beni daha ziyade ıslatamayacağı derkârdı. Sigaramı bitirinceye kadar orada oturup badehu yine eğri büğrü ve fakat eğrilik büğrülük dâhilinde muntazam yollardan geçerek müzeye kadar geldim ki besbelli biraz ziyadece gecikmiş olduğumdan arkadaşımın canı sıkılmıştı. Avdetimi görünce dedi ki:

– Canım bu havada bahçe safası mı olur?

– Hem bahçe safası hem de sigara safası!

– Garip iptila! Ya hasta olursanız?

– Ayaklarımdan başka beni hasta edebilecek başka hiçbir yerim yoktur. Ayaklarım fena ıslandılar.

– Ey şimdi bunun çaresi?

– Pek kolay. Şuradan çıktıktan sonra bir yere uğrayıp iki çift çorap ile bir çift de potin aldığımız gibi ıslak ayaklarıma çare bulunmuş olur. Ne yapalım? Bir sigara hatırı için ıslanmayı göze aldırdıktan sonra koca bir Versailles Bahçesi'ni görmek için biraz daha gayret etmeyelim mi?

– Trianon'a kadar gittiniz mi?

– Havz-ı salibin o cihetteki kolundan müntehasına[2512] kadar gidip şatoyu şöylece karşımda görebildimse de daha ziyade temaşa edemedim.

– Galiba bugün bundan başka hiçbir yeri de temaşa edemeyeceğiz. İşte öğle vakti oldu. Havada müsaade yok ki şayan-ı temaşa olan mahalleri daha ziyade temaşa edebilelim.

– Paris'e avdet kararında mısınız?

– Siz daha ziyade kalıp gezmek cihetini mi iltizam[2513] ediyorsunuz?

– Havanın o iltizama değerini göremiyorum. Fakat buraya bir daha gelmeye fırsat bulabilecek miyiz?

[2510] hatt-ı atvel: daha kısa hat
[2511] tesmiye (olun-): isimlendirilmek
[2512] münteha: son
[2513] iltizam (eyle-): gerekli görmek

– Bunu ümit edemem. Zira buradaki eyyam-ı ikametimizin[2514] hesabı dolmaya başlamıştır. Meğerki pek kuvvetli bir azimle yarın yahut öbür gün buraya tekrar gelelim.

– Sizin için belki mümkündür ama benim için mümkün olamaz.

-Benim için de imkân epeyce meşkûktür.[2515] Fakat Paris'e avdet etmeyip de burada daha ziyade kalacak olsak ne göreceğiz? Yağmurdan mahfuzen seyredebileceğimiz şey bir müzeydi. Onu gördük. Bundan sonra gezilecek yerlerin kâffesi hep ıslanmayı muciptir.

– Öyleyse Paris'e avdet müreccah görülüyor. Haydi gidelim.

Bu karar-ı mecburî üzerine Versailles'den çıkıp bir arabaya binerek bizi evvel-be-evvel bir kundura satılan yere götürmesini arabacıya tembih eyledik. Çend[2516] dakika sonra hazır kundura potin falan satılan bir dükkânın önünde durup içeriye girdik. Başka dükkândan iki çift pamuk çorap dahi celbettirip ayağımdan çıkanları orada terkle yenilerini giyerek ayaklarımı kurulamış ve ısıtmış oldum. Badehu[2517] şimendifere binip Paris yolunu tuttuk ki vakit bade'z-zuhr[2518] saat bir buçuk olmuştu.

Esna-yı avdetteki musahabemizin ne surette olduğunu tafsile hacet var mıdır? Hatta buna bir musahabe demek bile layık olmayıp âdeta hasbihâl demelidir. Zira pek meyusane[2519] bir suretteydi. Versailles'a kadar gelmiş olduğumuz hâlde bir temaşa-yı tanıla istifade edememiş bulunduğumuza hayıflanıyorduk. Bu meyusane hasbihâlimizde o kadar ileriye gittik ki eğer arzumuza ittibada serbest olacak adamlardan olsaydık mutlaka Paris'teki eyyam-ı ikametimizi biraz daha temdid[2520] ederdik. Fakat harekât ü sekenatımızda[2521] fail-i muhtar[2522] olamamakta dahi arkadaşımla hemhâldik.[2523] O kendisi zevcinin ve validesinin evamirine[2524] ittiba[2525] mecburiyetinde bulunduğu gibi ben dahi memuriyetim ve iştigalatım ve ubudiyetim hasebiyle Avrupa memuriyet ve seyahatini iki ay zarfında icra ve ikmal için verilen karara ittiba mecburiyetindeydim.

Versailles'dan avdette doğruca hotelimize geldik. Kontes henüz dışarıya bile çıkmamıştı. Talih-i makûsa[2526] bakmalı ki Paris'e geldiğimizde hava

[2514] eyyam-ı ikamet: kalma günleri
[2515] meşkûk: şüpheli
[2516] çend: birkaç
[2517] badehu: daha sonra
[2518] bade'z-zuhr: öğleden sonra
[2519] meyusane: üzücü
[2520] temdid (et-): uzatmak
[2521] harekât ü sekenat: davranışlar
[2522] fail-i muhtar: özgür
[2523] hemhâl: aynı durumda
[2524] evamir: emirler
[2525] ittiba: uyma
[2526] talih-i makûs: aksi, ters talih

açıldı. Hatta bundan bir buçuk iki saat evvel açılmış da kontes yalnız kızını beklemek mecburiyetiyle dışarıya çıkmamış.

Bugün talihimizin adem-i yaverisini[2527] hikâye ederek o yüzden mütehassıl olan mahzuniyetimize kontes dahi iştirak eyledi. Fakat bu ziyanı nasıl çıkaracağımı bana tarif için dedi ki:

– Bugünkü yağmur Paris'ten Versailles'a gitmeleri lazım gelen seyircilerin yüzde doksan beşini sizin gibi hatta sizden daha ziyademeyus bırakmıştır. Onlar hiç de gidememişlerdir. Hâlbuki Paris halkı için pazar günü şehirden dışarıya çıkmak kavaid-i külliyedendir.[2528] Hele böyle bol yağmur yağıp da müteakiben hava açılırsa yağmurun tathir[2529] ve letafetini tezyid[2530] eylemiş olduğu hazareti temaşa için adi günlerde bile bütün Paris kırlara dökülür. Binaenaleyh şuradan Boulogne Ormanı'na kadar gitmek sizin için emsali nadir bulunabilecek bir temaşa hâsıl eder.

Kontesin bu ihtarından ziyadesiyle memnun oldum. Zaten Paris halkının böyle bir izdihamını mükemmelen görmeyi kafama koymuştum. Çünkü bir memleketin ahval-i umumiyesi asıl böyle umumi mesirelerdeki izdihamatın temaşasıyla tetebbu edilebilir. Mesela şehrimiz sokaklarını kırk yıl dolaşsanız Kâğıthane, Haydarpaşa, Göksu ve Büyükdere, Sarıyer suları izdihamatı gibi yerlerin size tasvir edecekleri ahval-i umumiyeyi hiçbir yerde göremezsiniz.

Kontes bu tavsiyeyi ederken Madam Gülnar yüzüme bakıyordu. Evvelce dahi demiş olduğum veçhile validesine hürmet ve riayeti küçücük kızların tavr-ı mutianelerine benzediğinden bu bakış bana anlattı ki şöyle bir Boulogne gezintisini o da arzu ediyor. Binaenaleyh kontese dedim ki:

– Bugün Versailles'daki ziyaretimi Boulogne Ormanı'na doğru bir seyahatle tazmin ettirmeyi pek güzel düşündünüz. Fakat bu kâr ve zararda şerikimi düşünmediniz.

– O! İşimiz olmasaydı yalnız onu değil kendimi de teşrik[2531] ederdim.

Gülnar – Hem işimizi görsek hem de temaşadan mahrum kalmasak olmaz mı?

Kontes – Kable'z-zuhr erkence davranmış olsaydık olabilirdi. Şimdi işimiz çoktur. Efendi'yi mahrum etmeyelim.

Ben – Beni düşünmeyiniz efendim! Ben size refakatten de Boulogne'ya

[2527] adem-i yaveri: yaver gitmeme
[2528] kavaid-i külliye: genel kural
[2529] tathir: temizlik
[2530] tezyid (eyle-): arttırmak
[2531] teşrik: ortak

azimetten de istifademi, zevkimi istihsal edebilirim.

Kontes – Bunun en muvafıkını ben size söyleyeyim. Siz şimdi bade'l-istirahe[2532] o taraflara gidiniz. Biz de işimizi bitirdikten sonra daha akşam üzeri yani Paris halkının ormandan avdeti esnasında tak-ı zafere doğru Champs-Elyees'e çıkıp kalabalığı seyrederiz.

Bu karara hepimiz razı olduk. Hatta karar-ı mezkûr bende bir tahatturu[2533] daha mucip oldu ki o da şöyle bir kalabalık günde tak-ı zaferin üstüne çıkıp kalabalığı oradan temaşa eylemek maddesiydi. Böyle bir temaşayı vukuundan evvel olarak tak-ı zafere ilk çıktığım gün yazmıştım. İşte suret-i vukuunu da bugün hikâye ediyorum.

Hotelde mükemmelen istirahatle iade-i kuvvet eyledikten sonra bade'z-zuhr saat üç olmuştu ki kontesin ihtar eylediği gezintiyi yapmak için onlarla beraber hotelden çıkmıştım. Onlar bir arabaya binerek gittiler. Ben ise bu defaki Boulogne seyahatini bir başka surette yani tramvayla icra niyetinde olduğumdan hotelimizin yanı başından La Fayette Sokağı'nı aykırılayan tramvayı beklemek için hattın yanına geldim.

Vakıa her üç dört dakikada bir vagon geçiyor idiyse de cümlesi hıncahınç dolu olduğundan binmek kabil değildi.

Hava ne güzellenmişti. O şakırtılı yağmurlar Paris sokaklarını tertemiz bir hâle koyup hatta bir iki saatten beri açılan güneş her tarafı kurutmuştu bile. Sokaklarda çamurdan değil a yaşlıktan bile eser kalmamıştı. Bütün halk sokaklara döküldüğünden arabalı arabasız ahaliyi sokaklar almıyordu. Böyle bir günde tramvaylarda yer mi bulunabilir? Bereket versin ki rehberin bir ihtarı hatırıma geldi. Faubourg Poissonneire Sokağı'nı şimale doğru önüme katarak Chapelle Bulvarı'na kadar yürüdüm. Şimendifer hattı dahi bu sokaktan geçip Chapelle Bulvarı'nda Villette havz-ı kebirinden doğru gelen diğer hatla iltisak[2534] eder.

Orada bir tramvay merkezi vardır. Merkeze varılır varılmaz bir numara almalı. O numara mucibince sıra geldiği zaman vagonda yer bulmak muhakkaktır. Aldığım numara yüzden biraz ziyadece bir rakamı iş'ar[2535] eylediğinden benden evvel yüz kişinin vagonlara yerleşmesinden sonra ben dahi yer bulamayabileceğimi düşünerek biraz mahzun oldumsa da benden sonra her gelen lâyenkati[2536] numara almakta bulunduğunu görünce onların daha talihsiz olduklarını düşünerek müteselli oldum. Yolcuların izdihamı

[2532] bade'l-istirahe: dinlendikten sonra
[2533] tahattur: hatırlama
[2534] iltisak (et-): birleşmek
[2535] iş'ar (eyle-): göstermek
[2536] lâyenkati: durmaksızın

memurların nazar-ı ehemmiyetini celbeylediğinde telefonla bilmem nereye haber vermişler. "Supplement" yani ilave denilen vagonlardan dört tanesi bi'l-külliye boş oldukları hâlde gelip imdada yetişmesinler mi?

İşte intizam diye buna derler ki bizde böyle nakliyat-ı umumiyeye hizmet eden kumpanyalar henüz intizamın bu derecesini hatırdan bile geçirmemektedirler. Bir arabada ne kadar oturacak yer varsa o kadar müşteri girip gerek arabanın içinde ve gerek basamaklarda bir kimse duramaz. Öyle bir arabada on altı yer varken bir on altı kişiyi de ayakta durdurarak iradı[2537] arttırmak ciheti düşünülemez. Numara sırasıyla binecek olan yolculara o kadar doğru muamele ediliyor ki hiçbir müteehhir[2538] kendisinden evvel binecek olanlara takaddüm[2539] eyleyemez. Fakat böyle yüz elli iki yüz yolcu biriktiği hâlde dolu gelen vagonlarda bulunabilecek birer ikişer yerlere bunları ik'ad[2540] edelim diye saatlerce bekletmeye de rüyet[2541] ve fetanetleri[2542] de kail olamaz. İşte bu suretle celp olunan ilave arabaları müterakim[2543] yolcuların kâffesini def'aten kaldırıvermişlerdi.

Şu merkeze vusulüme kadar mürur u uburunu[2544] gördüğüm vagonların aglebi[2545] bizim Galata tramvayındaki vagonlar gibi iki katlı olduğundan daha muteber addolunan alt kata kendimi hapsettirip de hiçbir yeri göremektense üst kata binmeyi tercih eylemiştim ki henüz ilk geçeceğim caddeleri oradan daha âlâ temaşa edebileceğim derkârdı. Bahtıma ta arabanın ön tarafında bir yer bulup oturdum. Benim önümde yalnız bir arabacı var idiyse de onun oturduğu yer daha alçakta bulunmasıyla şapkası ancak benim oturduğum yere kadar yükselebiliyordu. Bu hâlde önümü ve iki tarafımı görmeye hiç mani yoktu.

Rochechouart Bulvarı'ndan Clichy Bulvarı'na doğru yürümeye başladık. Bunlar dahi Paris'in en vâsi[2546] bulvarlarındandır. Batignolles Bulvarı'ndan o nama mensup olan bulvara girdik ki tak-ı zafere doğru imtidat eden kısm-ı garbisine de Courcelles Bulvarı denilir. Bulvarın bu kısmı Monceu umumi bahçesinin yanından geçer. Cournelles Bulvarı Magenta Avenuesu'na vardığı zaman araba cenuba doğru bir hatt-ı münkesirle[2547] Étoile tak-ı zaferi meydanına iner. Badehu Grand Arınée Avenuesu'na yani garp tarafına teveccüh ederek Maillot Kapısı'na kadar varır.

O kapıya vardığımızda arabadan indim. Versailles'dan avdet edeliden

[2537] irad: gelir
[2538] müteehhir: sonraki
[2539] takaddüm (eyle-): ileriye geçmek
[2540] ik'ad (et-): oturtmak
[2541] rüyet: incelikli düşünme
[2542] fetanet: kavrayış
[2543] müterakim: birikmiş
[2544] mürur u ubur: gelip geçme
[2545] agleb: çoğunluk
[2546] vâsi: geniş
[2547] hatt-ı münkesir: kırık, eğik yol

beri iki buçuk üç saatlik istirahat bizdeki yorgunluğu hemen bi'l-külliye def' eylemişti. Boulogne Ormanı'nın asıl yolu burası olmadığı hâlde kalabalığın burada gördüğüm miktarı bile calib-i nazar-ı ehemmiyet bir derecede olup arabalı arabasız, tramvaylı tramvaysız halk fevc fevc ormana doğru yürüyorlardı. İstihkâmat Alleesi denilen yola düzülüp Dauphine Kapısı'na kadar cenub-ı garbîye doğru yürüdüm ki bu hâlde sol tarafımda istihkâmat ve sağ tarafımda Boulogne Ormanı mümted oluyordu. Dauphine Kapısı'na vardığımda ormana gidenlerin miktarı daha ziyade arttığını gördüm. Zira burası Boulogne Avenuesu'nun müntehasıdır ki Champs-Élysées'e gelenlerin kısm-ı küllîsi ormana buradan girerler.

Havanın letafetini hiç sormayınız. Yağan yağmur ormanı bir kat daha taravetlendirmiş.[2548] Her taraf zümrüt kesilmiş. Ya o halk?

Fakir ve gani alâ-kadrü'l-istitaatühüm[2549] pazarlık rubalarıyla süslenmişler. Atların arabaların ve bunlara râkib[2550] olanların süsleri, bu süs ve sefahat memleketinin derece-i servetini tahayyül ettirdikçe mucib-i hayret olmamak kabil olamıyor.

Dauphine Kapısı'nın dış tarafında bir peyke bularak üstüne oturdum ki yanıbaşımda ufacık ve süslü baraka içinde gayet güzel bir kadın peynir, havyar, bira ekmeği gibi şeyler satıyordu. Benim oraya oturmaklığımdan maksat âlemi temaşadan ibaret olduğunu kadıncağız ne bilsin? Herkes kendi işini düşünür. O da kendi işini düşündüğünden gayet ihtizazlı[2551] gevrek bir sedayla:

– Def'-i hararet arzusunda mısınız mösyö? Ne taze, serin biram var! Sedd-i ramak[2552] arzusundaysanız bakınız türlü çerezlerim var, deyince karnımın acıkmış olmasından ziyade kadının latif sedası ve nazikâne edası hoşuma gitti. Altı saatten mütecavizdir ağzıma hiçbir şey koymamış olduğumu hatırladım. Akşam taamı zamanına da henüz üç dört saat var. Bu ihtar bana gayet muvafık[2553] geldi. Dedim ki:

– Teklifinizi kabul edecek olanlar vereceğiniz şeyleri nerede yerler, içerler!

– Nerede isterseniz. İşte şurada çayır üstünde peykeler var, diye barakasının arka tarafında ve yolun biraz içerisinde olan peykeleri gösterdi ki onların önünde dökme demirden masalar dahi vardı. Kalktım oraya gidip oturdum, dedim ki:

– Akşam taamı iştihasını men etmeyecek surette şimdiki hâlde gereği

[2548] taravetlendirmek: tazelendirmek
[2549] alâ-kadrü'l-istitaatühüm: ellerinden geldiği kadar
[2550] râkib (ol-): binmek
[2551] ihtizaz(lı): titrek
[2552] sedd-i ramak: açlığı bastırmak
[2553] muvafık: uygun

gibi karnı aç olan adama ne yedirilebilirse bana ol veçhile muamele ediniz.

Güya kırk yıllık müşterisiymişim de tabiatımı da biliyormuş gibi bir maharet-i fatinaneyle[2554] gülerek dökme masanın üzerine tertemiz bir peçete serdi. Sofra levazımını derhâl tehyie[2555] edip evvela bir rafadan yumurta, müteakiben bir tek sardalya balığı ve üçüncü derecede olarak bir parça havyar ve peynir getirip iki tane bira ekmeği ve iki kadeh birayla oracıkta bana güzel bir ikindilik yedirdi ki lezzetini hatırdan çıkarmak kabil değildir. Şu kadarcık bir taam için sekiz on defa yanıma geldi gitti. Her defasında da zarifane sözleriyle memnuniyetimi tezyit eyliyordu.

Bu dil-rübacasına[2556] muamele yalnız bana mı mahsus ya? Birbirine pek de yakın olmayan diğer üç peyke üzerinde ikişer üçer kişi önünde üç sofra daha bulunarak kadıncağız cümlemize bu yoldaki muameleleriyle hizmetini beğendiriyordu. Hangi sofraya başvursa mutlaka bir zarafet, bir nezaketle orada bir kahkaha ve hiç olmazsa bir tebessüm husule getiriyordu. Bu yoldaki muamelat-ı latife Paris'e mahsustur. Fransızlığın şetaret ve nezaketinin mertebe-i kemali orada hulasalanmış olup ondan başka Avrupa'nın hiçbir yerinde muamelenin bu türlüsü müşahed değildir.

Hatta hesabımı istediğim zaman o mini mini barakacığın ism-i mahsusuyla matbu bir varaka üzerine güzel bir yazıyla yazılmış bir de hesap pusulası getirdi ki iki franka baliğ olmayan yekûn üzerine bahşiş olarak kırk santim daha ilavesine mecbur oldum.

İstanbul'da bu misilli hizmet-i umumiyede bulunan lokantacı, kahveci vesaire için temizliğin, nezaketin bu derecesini temenni etmemek kabil değildir. Şehrimizde tabiat sahibi müşterilerini iğrendirmeksizin yedirip içirecek yerler ve hizmetçiler hakikaten nevadirdendir. Hele Şirket-i Hayriyemiz gibi birinci derecedeki hizmetkâr-ı umuminin kahve ocaklarını ve onların hizmetçilerini şu kadıncağızdaki hâl ve şana tatbik edebilmek muhal ender muhaldir.

Böyle bir ikindilik ettikten sonra Boulogne Ormanı Avenuesu'nu önüme katarak gayet aheste reftarla[2557] tak-ı zafere doğru yürümeye başladım. Ortalık binnisbe tenhalanmıştı. Zira ormana gidenlerin artık arkası alınarak biraz sonra avdetleri zamanı hulûl[2558] eyleyecekti. Bununla beraber hâlâ ormana doğru yürümekte bulunanlar bizim nazarımızda âdeta bir "kalabalık" tasvir edebilirlerdi.

Hep aheste reftarımla tak-ı zafere kadar varıp üstüne de çıktım. Tak-ı

[2554] maharet-i fatinane: anlayışlı ustalık
[2555] tehyie (et-): hazırlamak
[2556] dil-rüba(ca): gönül alıcı
[2557] reftar: yürüyüş
[2558] hulûl (eyle-): gelmek

mezkûrun cenub-i şarki köşesinde bir mevki ittihaz eyledim ki oradan hem Boulogne Avenuesu'na hem Champ-Élysées'e doğru nazarım imtidat eyleyebiliyordu. Biraz sonra da Boulogne Ormanı'ndan avdet-i umumiye[2559] baş gösterdi. İşte bu zamandı ki Champs-Élysées'in asıl kalabalığını gördüm. Champs-Élysées boylu boyunca nice bin iskemleler, peykelerle mücehhez[2560] olup bunların bir tanesi bile boş kalmamak mertebesinde calisînle[2561] dolmuş. Bir ol kadar halk dahi ayakta geziniyorlar. Boulogne Ormanı'ndan avdet edenler bunların arasından geçiyorlar. Mahşer vesselam!

Ta gurub-i şemse[2562] karib bir zamana değin tak-ı zaferin bu köşesinden ayrılamadım. Badehu aşağıya inerek ben de aheste revişle Champs-Élysées'nin Rond Point'ine doğru yürümeye başladım. Akşam karanlığı basar basmaz gazlar yandı. Oradan Concorde Meydanı'na ve Tuileries Bahçesi'ne doğru iki üç bin metre mesafeye kadar yanan gazların ve elektrik ziyalarının suret-i umumiyesi bir mükemmel şehrayin vücuda getirdi.

Fakat ben Tuileries Bahçesi'ne doğru inemeyecektim. Zira benim yolum Haussmann Bulvarı tarikiyle La Fayette Sokağı'nın ucunu tutmaktı. Binaenaleyh Boetie Sokağı hizasına geldiğim zaman sola sapıp kalabalıktan kendimi kurtardım. O zaman bir araba ihtiyacını hissettimse de araba nerede? Paris'te pazar günü Boulogne Ormanı'ndan avdet esnasında bu taraflarda araba mı bulunabilir? Var kuvveti bacağa vererek Haussmann Bulvarı'na kadar vardımsa da dizlerimin bağı çözüldü. Mecburen peyke üzerine oturup dinlenmeye başladım.

Şu "peyke" tabiri bin defa tekerrür ettiği hâlde zannıma kalırsa avenueların, bulvarların peykeleri ne demek olduğunu hâlâ kârilerime tarif ve tefhim[2563] etmemişimdir. Paris bulvarını teşbih için Taksim'den Pangaltı'ya doğru giden büyük caddeyi misal ittihaz[2564] edelim. Fakat iki taraftaki piyade kaldırımlarını iki üç misli daha tevsi[2565] eyleyelim. Bir de Altıncı Daire-i Belediye'nin teessüsü otuz seneyi tecavüz eylediği hâlde bu yol üzerinde ağaca benzer hiçbir ağaç yetiştirilememiş olmasına mukabil piyade kaldırımlarıyla orta yerdeki araba şosesinin arasında ikişer sıra ve bazı bulvarlarda dörder sıra mükemmel ağaçlar yetişmiş farz eyleyelim. İşte piyade kaldırımlarıyla orta yerdeki araba şoselerini tefrik eyleyen bu ağaçların altına her ellişer veyahut yüzer metrede bir oturacak peykeler konulmuştur. Bu

[2559] avdet-i umumiye: toplu dönüş
[2560] mücehhez: donatılmış
[2561] calisîn: oturanlar
[2562] gurub-i şems: günbatımı
[2563] tefhim (et-): bildirmek; anlatmak
[2564] ittihaz (et-): kabul etmek
[2565] tevsi (et-): genişletmek

peykelerin bazıları ufacık setler gibi taştan ve bazıları gayet kalın tahtalardan yapılmıştır ki bu tahta peykeler Tepebaşı ve Taksim belediye bahçelerinde gördüğümüz ağaç kanepelerin iki üç misli büyüklükte ve onlara hiç kıyas edilemeyecek metanettedirler.[2566] Bazı yerlerde dökme demirden de peykeler vardır. Esna-yı geşt ü güzarda[2567] yorulanlar veyahut bir kimseyi bekleyecek veya gelip geçenleri temaşa eyleyecek bulunanlar bunlar üzerinde oturup istedikleri kadar istirahat ederler.

Haussmann Bulvarı'nın Saint Augustin ve Malesherbes bulvarları ve sair birçok yollarla tekatu'[2568] eylediği yerde bu peyke üzerinde yorgunluk çıkarmaya mecburiyetim esnasında Saint Augustin tarafından gelen bir boş arabayı mal bulmuş mağribi gibi telakki eyledim. Bereket versin ki arabacı da naz etmeksizin beni kabul eyledi. Zira böyle pazar günlerinde arabacıları ırzâ[2569] dahi epeyce müşküldür. Bu arabaya binip La Fayette Sokağı'ndaki ikametgâhımıza geldiğim zaman gece gereği gibi ilerlemiş ve akşam taamı vakti de gelmişti.

Doğruca odama gelip şöyle üstünkörü bir akşam tuvaleti yaptıktan sonra karşı tarafta dairede olan yemek salonuna gittiğimde Madam Gülnar ile validesini ve oğlunu orada umumi salonda buldum. Ettiğim tahmine göre bunlar akşam taamını tenavül[2570] etmiş olacaklardı. Meğer onlar dahi oraya yeni gelmişler de beni taam salonunda bulamadıkları için yorgunluk çıkarıncaya kadar beklemeye karar vermişler. Meğer onlar dahi çarşı işlerini görüp bitirdikten sonra Champs-Élysées'e çıkıp tak-ı zafere kadar varmışlar ve Boulogne Ormanı'ndan avdet-i umumiyi ve gecenin hulûlünde tak-ı zaferden Tuileries Bahçesi'ne kadar imtidat eyleyip Paris'in en güzel mevkii demek olan bu kısmın suret-i tenvirini[2571] seyretmişler.

Sofraya oturduk. Müşahedat-ı vakıamızı birbirimize anlatmaya başladık. Ben tak-ı zaferin üzerine çıkmış olduğumu haber verdiğim zaman hatırlarına gelip de kendileri de çıkmamış olduklarına müştereken[2572] teessüf eyledik. Zira onlar dahi takın üzerine çıkmış olsalardı orada buluşabileceğimiz derkârdı.

Madam Gülnar validesi yanında beni söyletip pek çok kimseler için mucib-i istigrab[2573] olabilecek bazı mütalaatımı ortaya koydurmak maksadıyla şuradan buradan sözler deşmeye başladı. Ezcümle Paris'in sefahatteki

[2566] metanet: sağlamlık
[2567] esna-yı geşt ü güzar: gidip gelme zamanı
[2568] tekatu' (eyle-): kesişmek
[2569] ırzâ: razı etme
[2570] tenavül (et-): yemek
[2571] suret-i tenvir: aydınlanma şekli
[2572] müştereken: birlikte
[2573] mucib-i istigrab: şaşkınlık sebebi

terakkisine dair birçok meseleler kurcalıyor ve katmerler kaldırıyordu.

Maksadını anladın. Hatta arzusuna hizmet ederek kendisini hoşnut eylemeyi de istedimse de bugünkü yorgunluk derece-i gayeye varmış olduğundan uzun uzadıya bahse girişmeye gerçekten takatim yoktu. Bade't-taam[2574] kendi dairemize geldiğim zaman rahata olan ihtiyac-ı âcili gayet nazikâne bir surette anlatıp odama çekilmekliğim için müsaadelerini istirham ve istihsal eyledim. Odama gelir gelmez de hemen kendimi yatağa attım.

Bugünkü müşahedatım Versailles'dan ibaret olmasıyla günün hitamında kârilerime yalnız Versailles'a dair malumatı ber-vech-i ati[2575] bir fıkra-i müstakileye derc[2576] eyliyorum:

VERSAILLES – Şark şimendiferi hattının teşkil eylediği güzergâh yirmi üç ve cenup şimendifer hattının teşkil eylediği güzergâh on sekiz kilometreden ibaret olup Paris'in münteha-yı garbisi[2577] en yakın mahalli olmasıyla oraya mesafesi yalnız on altı kilometreden ibaret olan Versailles kasabası inşaat-ı kadimeden[2578] olmayıp pek hâdistir.[2579] Banisi Fransa Kralı meşhur On Dördüncü Louis'dir. Müşarünileyh zamanına gelinceye kadar Fransız krallarının sayfiyesi Saint Germain'de olup hâlbuki mensup olduğu Bourbon hanedan-ı kralîsi mezarları dahi Saint Denis Kilisesi'nde bulunarak sayfiye-i mezkûreden bakıldıkça daima mezkûr kilisenin göze görünmesi On Dördüncü Louis'in hoşuna gitmediğinden sayfiye-i kralîyi tebdile[2580] lüzum görmüş. Bunun için Versailles mevkiini intihap[2581] eylemişse de orada yapılması lazım gelen havuzlardan, fıskiyelerden kat'-ı nazar içmek için olsun evvel-be-evvel suya ihtiyaç varken mevki-i mezkûrda bir katre su bulunmaması bu intihabın en yolsuz cihetini teşkil eylemiştir. Lakin "Büyük Asrın Büyük Kralı" unvanını alan On Dördüncü Louis için bunun mümanaatı[2582] mı olabilir? İnşaata başlandıkta o kadar külfetler ihtiyar edilmiş ki Versailles bahçelerinde ve etraf ve avlusunda büyüklü küçüklü altı yüz fıskiye yapılıp deniz gibi göller, havuzlar dahi inşa olunduğundan bunlar için saatte dört bin metre mikâp[2583] suya ihtiyaç görüldüğü hâlde o miktar su baligan-ma-belag[2584] hâsıl edilmiş. Hatta fazlası âdeta bir dere teşkiliyle Versailles'dan enhar-ı mütecavireye[2585] doğru akıp gitmiştir. Yevmiye otuz bin kadar amele yıllarca müddet bu sarayda çalıştırılmıştır. Gerek amele

[2574] bade't-taam: yemekten sonra
[2575] ber-vech-i ati: aşağıdaki gibi
[2576] derc (eyle-): yayımlamak
[2577] münteha-yı garbi: batı ucu
[2578] inşaat-ı kadime: eski inşaat
[2579] hâdis: yeni yapılmış
[2580] tebdil: değiştirme
[2581] intihap (eyle-): seçmek
[2582] mümanaat: engel
[2583] metre mikâp: metreküp
[2584] baligan-ma-belag: fazlasıyla
[2585] enhar-ı mütecavire: civardaki nehirler

ve gerek hayvanatın en ziyade tekessür[2586] eylediği günlerden olmak üzere bir gün tam otuz altı bin ameleyle altı bin re's[2587] dahi hayvan çalıştırıldığı masarifat-ı ameliye defterlerinde mukayyeddir. Bu amelenin en ziyade iştigal eylediği şey bayırları yokuşları kazıp düzeltmek meselesi olup "himmetü'r-rical taklaü'l-cibâl"* sırrı filhakika burada görülmüştür. Buraya su getirmek için elli kilometre mesafesi olan Eure Nehri'nin mecrasını tahvile[2588] kadar kalkışılarak On Dördüncü Louis'in sevgililerinden Madam de Maintenon namına bir "aqueduc" yani su mecrası yapılmaya başlanmış ve ameliyatının kısm-ı azamı bitirilmişse de hitam-ı küllisine muvaffak olunamamıştır. Zira Marly nam mahalle gayet kuvvetli tulumbalar konulup matlup olan suları Seine Nehri'nden celbeylemek daha ehven görülmesiyle o surette icabı icra kılınmıştır. On Dördüncü Louis bu inşaatta kendi arzusu kadar muvaffak olup ondan sonra On Beşinci Louis dahi devam etmekle şimdiki Versailles Sarayı ve onun ucu bucağı bulunamayan bahçesi vücuda geldikten maada bazı bendegân için yapılmaya başlanan haneler dahi çoğala çoğala bir de Versailles kasabası vücuda gelmiştir ki el-hâletü hazihi[2589] elli bin nüfusu havi bir büyük kasaba olup Fransa'nın birinci vilayeti olan Seine-et-Oise vilayetinin de merkezidir.

Fransa kralı On Altıncı Louis zamanında devlet-i mezkûre gerek maliye ve gerek ıslahat-ı saire cihetinden pek büyük inhitata[2590] duçar olarak ıslahat-ı matlubenin icrası için ters tarafından başlanan işler inkılabat-ı esasiyeyi[2591] ikaa[2592] kadar vardığı sırada Versailles kasabasında vukua gelen ahvali tahattur[2593] bile istemeyiz. Bu misilli ahval-i müdhişe ve mahufeyi[2594] değil a On Dördüncü Louis zamanında Madam de Maintenon ve Pompadour ve Barry gibi kral güzidesi karılar yüzünden burada vukua gelen israfat-ı müdhişeyi de tahattur eylemek istemeyiz ya? Bunlar öyle şeylerdir ki sahaif-i tevarihte[2595] okunmak lazım geldikte bin istiazelerle[2596] okunmalıdırlar. Napolyon Bonapart Fransa'da hükûmet-i imparatoriyeyi tesis eyleyip de her işe intizam verdiği sırada On Dördüncü ve On Beşinci Louis'lerin haric-ez-hisab[2597] hazineler sarfıyla vücuda getirmiş oldukları bu ikinci bağ-ı iremi[2598] da inhidam-ı küllîden[2599] kurtarmıştı. Ondan sonra hükûmet-i kraliyenin iadesiyle Louis Phi-

2586 teksir (eyle-): çoğalmak
2587 re's: baş
* Himmetü'r-rical taklaü'l-cibâl: "İnsanların gayreti dağları yerinden söker." anlamında Arapça bir söz. [ed.n.]
2588 tahvil: değiştirme
2589 el-hâletü hazihi: şimdiki durumda
2590 inhitat: düşüş
2591 inkılabat-ı esasiye: temel değişiklikler
2592 ika: meydana gelme, getirme
2593 tahattur: hatırlama
2594 ahval-i müdhişe ve mahufe: korkunç durumlar
2595 sahaif-i tevarih: tarih sayfaları
2596 istiaze: Allah'a sığınma
2597 haric-ez-hisab: hesap dışı; hesapsız
2598 bağ-ı irem: cennet bahçesi
2599 inhidam-ı küllî: tamamen yıkılma

lippe kral oldukta o mahallin eski ehemmiyetine bir yeni ehemmiyet peydası için saray-ı mezkûru bi't-tamir müzeye tahvil etmiş ve filhakika bu teşebbüste muvaffakiyat-ı tammeye de mazhar olmuştur. Geçen 1870 ve 71 sene-i miladiyesinde Fransa ve Almanya arasında muharebe-i malume zuhur ederek Prusyalılar Paris'e kadar geldiklerinde Prusya Kralı Wilhelm* işbu Versailles Sarayı'nı kendisine ikametgâh ittihaz eylemiş olduğu gibi maiyet-i erkânı dahi Versailles kasabasında ikamet ederek orası umum Almanya kuvve-i askeriyesinin merkezi olmuştur. Hatta 1871 senesi kânunusanisinin on sekizinci günü kral-ı müşarünileyh umum Almanya hükümdaran ve prensleri tarafından Almanya imparatoru namıyla alkışlandığı zaman o resm-i dilnişin[2600] dahi bu mahalde vuku bulmuştu. Almanlar Fransa hükûmet-i muvakkatasıyla[2601] müsalaha[2602] eyledikleri hâlde Fransızlar birbiriyle müsalaha edemeyerek Paris'te komün Versailles'da hükûmet-i muvakkata[2603] namıyla birer hükûmet teşekkül etmişti. Versaillesliler burasını üssü'l-harekât ittihazıyla Paris'e hücum ve zaptederek o zamana kadar Versailles'da ictima eyleyen heyet-i vükela[2604] ve meclis-i ayan ve mebusan[2605] ve sair devair nihayet Paris'e naklolunmuş ve kasaba-i mezkûre asıl kendine layık ehemmiyete avdet edebilmiştir.

Versailles kasabası saray ve onun bahçesiyle beraber cenub-ı şarkiden şimal-i garbîye doğru mümteddir.[2606] Kısm-ı şarkisi asıl kasaba ve kısm-ı garbisi bahçelerdir. Kasabanın orta yerinde Avenue de Sceaux ve Avenue de Paris ve Avenue Saint Cloud namıyla üç geniş avenuelar vardır ki Paris avenuelarından aşağı değildir. Bunlar üçüzlü bir dikren[2607] teşkil edercesine tamam sarayın karşısında bulunan Place d'Arme nam meydanda birleşirler ki meydan-ı mezkûrun garp cihetinde saray ve şark cihetinde yani üç avenuenun birleşip teşkil eyledikleri zaviye cadde üzerinde yine her biri birer saray ıtlakına şayan iki ebniye-i azime-i emiriy'e[2608] bulunmasıyla meydan-ı mezkûr Paris'in de en güzel meydanlarından addolunacak kadar müzeyyendir. Başlıca şu üç avenuedan sonra bir de şehrin şimal cihetinde Kraliçe Bulvarı namıyla güzel bir bulvar ve garp cihetinde sarayın önünden geçip şimale doğru bir hatt-ı müstakim[2609] üzerine imtidat eyleyen Gambetta ve Reservoir sokaklarıyla Kral Bulvarı gerçekten ehemmiyetle telakki olunacak

* Wilhelm: 1797-1888 yılları arasında yaşamış Prusya ve Almanya kralı Friedrich Wilhelm. [ed.n.]

2600 resm-i dilnişin: güzel tören
2601 hükûmet-i muvakkata: geçici hükûmet
2602 müsalaha (eyle-): barışmak
2603 hükûmet-i muvakkate: geçici hükûmet
2604 heyet-i vükela: vekiller heyeti; bakanlar
2605 meclis-i ayan ve mebusan: millet meclisi ve senato
2606 mümted (ol-): uzanmak
2607 dikren: çatal
2608 ebniye-i azime-i emiriye: büyük yönetim binaları
2609 hatt-ı müstakim: düz çizgi

caddelerdendir. Bundan maada sokakları eğerçi müstakimseler de ol kadar geniş değildirler.

Devair-i munzamasıyla[2610] beraber sarayın şimalden cenuba doğru tûlü[2611] sekiz yüz metredir. Arzıysa[2612] daire-i merkeziyenin iki cenahında yetmiş ve daire-i merkeziye cihetinde yüz seksen metredir. Bu bina-yı azimin suret-i inşasında iltizam olunan külfet hadde hesaba sığmaz. Vakıa gerek heykeller ve gerek sair türlü oymalar cihetiyle Tuileries ve Louvre saraylarına takarrüb[2613] edebilmesi pek müsteb'adsa[2614] da yalnız bir kral tarafından inşa edilip ikinicisine pek az iş kalmış olması asıl o kral yani On Dördüncü Louis tarafından iltizam olunmuş bulunan külfeti pek büyük gösterir. Maahaza tezyinat-ı mimariyeden bi'l-külliye ârî dahi zannolunmamalıdır. Sadeliği Tuileries ve Louvre'a nispetledir. Yoksa kendisi de ebniye-i saireye[2615] nispetle yine mükellef mahkûkât-ı mimariyeyle[2616] müzeyyendir. Hele saray bahçeye nispetle lâ-şey[2617] hükmünde addolunmalıdır. Versailles demek bu bahçe demektir ki emsali bütün dünya üstünde nadir bulunabilir.

Sarayın garp cihetine doğru imtidat eyleyen mezkûr bahçenin salib[2618] şeklindeki büyük havuz hizasıyla tûlü üç bin beş yüz metre olup arzı bazı yerlerde bundan biraz az ve bazı yerlerde yani küçük ve büyük Trianon denilen köşkler bahçelerinin dahi inzimamıyla[2619] bundan ziyadedir. Salib şeklinde dediğimiz büyük havuzun "büyük kanal" denilen kısm-ı tûlanîsi bin beş yüz metre tûlünde olup alelade arzı seksen metredir. Saraya yakın olan ucunda müsemmene[2620] şebih[2621] bir vüs'at-i müstedire[2622] eder ki kutru[2623] yüz elli metredir. Münteha-yı garbisinde mustatile[2624] şebih bir havz-ı mahsus teşekkül eder ki bunun tûlü dört yüz elli ve arzı iki yüz metredir. İşte bu büyük kanalı amuden aykırılayan iki kanaldan Menagerie kolu denilen büyüceği altı yüz ve Trianon kolu denilen ufarağı dört yüz seksen metre olup ikisi birlikte bin seksen metre bir tûl ve doksan metre bir de arz teşkil ederler. İstavroz şeklinde bu kadar ebada doğru tevessü[2625] eyleyen havz-ı mezkûrun içinde vaktiyle Fransız donanmasının en güzel gemileri modeli gibi bir surette yapılmış olan sandallarla On Dördüncü, On Beşinci Louis

[2610] devair-i munzama: ek daireler, binalar
[2611] tûl: uzunluk
[2612] arz: genişlik
[2613] takarrüb (et-): yaklaşmak
[2614] müsteb'ad: uzak
[2615] ebniye-i saire: diğer binalar
[2616] mahkûkât-ı mimariye: mimari işlemeler
[2617] lâ-şey: hiçbir şey
[2618] salib: haç
[2619] inzimam: eklenme
[2620] müsemmen: sekizgen
[2621] şebih: benzer
[2622] vüs'at-i müstedire: yuvarlak genişlik
[2623] kutr: çap
[2624] mustatil: dikdörtgen
[2625] tevessü (eyle-): genişlemek

nam krallar yelken kullanırlarmış. Hatta havuzun salib şeklinde yapılmasına asıl sebep dahi hangi taraftan rüzgâr eserse yelken kullanmaya müsaade eylesin efkârına[2626] mebniymiş.[2627] Bu azim bahçenin bir büyük havuzu da İsviçreliler havuzu denilen havuzdur ki tûlü altı yüz elli ve arzı iki yüz elli metre olup bir müstatilin iki uçları yuvarlatılmış olmak üzere müteşekkildir. Tûlünün havz-ı salib kadar mümted olmamasından kat'-ı nazar fakat tûlüne arzının pek münasip düşmüş olması hasebiyle bu havuz âdeta ufarak bir buhayre[2628] ehemmiyetini haizdir. Bu iki havuzdan maada Neptune Hamamı namıyla sarayın şimal cenahında bir ve Apollon Havuzu namıyla havz-ı salibin saray ciheti ucunda diğer bir havuz daha bulunup bunlar dahi epeyce cesim[2629] şeylerdir. Nihayet ondan mütecaviz[2630] irili ufaklı havuzlar vardır ki kâffesi yine irili ufaklı altı yüz kadar fevvarelerle[2631] mücehhezdirler. Bu bahçeyi temaşa etmek için asıl bu fevvarelerin işledikleri günler gelmelidir ki o günler dahi mah-ı mayıstan[2632] eylül nihayetine kadar her ayın ilk pazar günleri olmak üzere muayyen bulunup yalnız Sergi-i Umumi'den dolayı işbu 1889 senesinde ayın on beşinci günleri de fevvareler feveranda görülmüşlerdir. Biz göremedik. Fakat tarifnamelerde beyan olunduğuna göre yalnız iki saat kadar bunlardan su fışkırtmak için su kumpanyasının en ehven tarifesi mucibince sekiz bin franklıktan on bin franklığa kadar su sarf olunurmuş. Hem de altı yüz fevvarenin kâffesi birden işletilmek kabil olmayıp bunlar nöbet nöbet işletirlermiş. Zira büyük fevvarelerden bazıları insan beli kalınlığında suyu yirmi beş metre irtifaa kadar fırlatırlarmış ki işte o zaman hakikaten bunlar birer serv-i sîmîn[2633] suretini alırlarmış. Bahçenin İsviçreliler havuzu kısmının şimal tarafında nişan atmaya mahsus dört yüz metre tûlünde ve otuz metre kadar arzında bir daire olup onun etrafında da "sahra" namında bir ovacık tersim[2634] etmişlerdir ki o da at kuşandırmaya mahsustur. Vaktiyle krallar güzideleri kadınlarla beraber bu sahrada at koştururlarmış. Sahranın garp cihetinde geniş ve muntazam bir sülünhane bulunup şimdi hemen boş denilecek derecelerdeymişse de vaktiyle orası gûnâgûn[2635] sülünlerle mâlâmâl[2636] olup onun etrafı da sahra addolunduğundan bazı kere oradan salıverilen sülünleri krallar, prensler sahrada vurup sayd[2637] ederek eğlenirlermiş. Bu sülünhanenin de şark cihetinde ve Saint-Cyr yolunun öte tarafında "hara" tabir olunan ahır daireleri

[2626] efkâr: fikir
[2627] mebni: -den dolayı
[2628] buhayre: küçük deniz; göl
[2629] cesim: büyük
[2630] mütecaviz: fazla
[2631] fevvare: fıskiye
[2632] mah-ı mayıs: mayıs ayı
[2633] serv-i sîmîn: gümüş renkli servi
[2634] tersim (et-): çizmek; düzenlemek
[2635] gûnâgûn: çeşitli
[2636] mâlâmâl: dolu
[2637] sayd (et-): avlamak

bulunarak orada dahi kralların en nadide kısrakları, aygırları ve en güzel inekleri falanları bulunarak dölleri alınırmış. Bu İsviçreliler havuzuyla nişanhane ve sahralar ve hara ve sülünhane bahçenin kısm-ı cenubisini[2638] teşkil ederek kısm-ı şimalisini[2639] de küçük ve büyük Trianon teşkil ederler ki asıl Versailles Bahçesi yani salib şeklindeki havuzla saray önü denilen ve bahçenin en müzeyyen kısmı bulunan ciheti bunların orta yerine düşer. Apollon Havuzu ve Neptune Hamamı ve sair on on iki küçük havuzlar hep bu saray önü kısmında bulunarak tarhların[2640] en güzelleri ve yolların en muntazamları da bahçenin bu kısmındadır. Birtakımı mermerden ve birtakımı madenlerden yapılmış yüzlerce heykeller asıl bahçenin bu kısmını tezyin ederler. Bu heykellerin bazıları üzerinde hâlâ yama yama yaldızlar göründüğünden istidlal[2641] olunur ki vaktiyle demir ve tunç ve pirinç gibi madenden yapılan heykellerin kâffesi yaldızlıymışlar. Trianon denilen iki daire birisi büyük ve diğeri küçük Trianon namıyla tefrik[2642] olunurlar ki büyük Trianon On Dördüncü Louis tarafından müntehabesi[2643] Madam de Maintenon ve küçük Trianon dahi On Altıncı Louis tarafından zevcesi Marie Antoinette için yapılmışlardır. Bunlar birer katlı ufarak daireler olup ilk ziynetleri muhafaza edilememişse de şimdilerde bunlar dahi birer ufacık müze suretinde tertip edilmişlerdir. Bunlara Trianon şatoları denilir. İkisinin arasında bir de gayet güzel bir tiyatrohane vardır. Büyük Trianon kısmına ait olan bahçe daha vâsi ise[2644] de küçük Trianon Bahçesi daha müzeyyen ve mamurdur. İşbu Trianon kısmındaki ahırlarda On Dördüncü Louis'den beri Fransız krallarının veya imparatorlarının istimal[2645] eyledikleri gala arabalar hıfzolunarak hatta bunların mahfuz olduğu mahalle de arabalar müzesi denilmektedir. Tarifnamenin beyanına göre bu bahçenin her tarafı gezilmek için lâ-akall[2646] yüz kilometrelik kadar muhtelifü'l-istikame[2647] yollardan geçilmek lazım gelip bunlar dahi her biri birer ism-i mahsusla yâd olunan alleelerdir. Mesela bahçenin bir kısm-ı garbisinde bir alleenin ismi "Ha! Ha! lar Alleesi"dir ki büyük Trianon Bahçesi'nin garp tarafına isabet eder. Rivayete göre bir at yarışında krallardan birisi ol veçhile burada haykırmasından bu nam kalmıştır. Diğer alleelerin de birçoğu zevat-ı meşhure esamisine[2648] mensupturlar. Tarifnamede tasrih[2649] olunduğuna göre Versailles Bahçesi'nin küçük büyük yollarının cümlesi birbirine eklenecek

[2638] kısm-ı cenubi: güney kısmı
[2639] kısm-ı şimali: kuzey kısmı
[2640] tarh: çiçek dikilmek için ayrılan yer
[2641] istidlal (olun-): anlaşılmak
[2642] tefrik (olun-): ayrılmak
[2643] müntehabe: seçilmiş, sevilen kadın
[2644] vâsi: geniş
[2645] istimal (eyle-): kullanmak
[2646] lâ-akall: en azından
[2647] muhtelifü'l-istikame: çeşitli yönlerde
[2648] esami: isimler
[2649] tasrih (olun-): açıklanmak

olursa yedi yüz kilometrelik bir mesafe teşkil ediyor ki bir adam saatte yedi kilometre kat' için âdeta koşacak olsa yüz saatlik bir mesafe teşkil eyliyor demektir. Planı üzerinde icra-yı tetebbu edildiği zaman görülüyor ki Versailles bahçeleri elli bin nüfusu havi olan Versailles kasabasından hemen üç kat ziyade büyüktür.

PARİS'TE ONUNCU GÜN

Paris'teki eyyam-ı ikametimizin onuncusu eylül-i efrencînin otuzuncusunu teşkil eyleyen pazartesi günüdür. Dünkü gün Versailles'e vuku bulan azimetimizde havanın muhalefetiyle beraber oradan avdetten sonra validesiyle eşya mübayaasına[2650] ve badehu[2651] Champs-Élysées'e gitmiş olan Madam Gülnar bugün hastalandığından hiçbir yere çıkamayacağını bana suret-i kat'iyede anlattı. Ben dahi sabah cevelanımı yalnızca icra ederek kuşluk taamı için hotele gelebilirsem geleceğimi ve gelemediğim surette Sergi-i Umumi'ye gideceğimi kendilerine beyanla saat yedi raddelerinde hotelden çıktım. Derhâl bir arabaya binerek La Fayette Sokağı'nın müntehasına kadar gidip hatta Villette havz-ı kebirinin iki sahilini de dolaştıktan sonra Secrétan Sokağı'ndan Chaumont Bahçe-i Umumisi'ne geldim ki burada arabadan inip bahçeye girdim.

Mezkûr Chaumont Bahçesi Paris'in şimal-i garbisi[2652] müntehasında gereği gibi vâsi ve oldukça müzeyyen bir bahçe olup şöyle ortalık yerinden birkaç alleesine girip çıktıktan sonra bahçenin münteha-yı cenub-ı garbisinden[2653] birtakım eğri büğrü sokaklara düşüp nihayet Villette Bulvarı'na çıktım ki orada birbirine tekatu'[2654] ederek bir kolu ta Temple Sokağı'na doğru giden tramvayı bekledim. Bugün dünkü gibi vagonlarda yer bulmak için sıra numarası almaya hacet yoktu. Hemen ilk geçen tramvayda yer bularak Temple Sokağı'ndan garba doğru République Meydanı'na geldim ki bu meydandan dahi Bastille Meydanı'na doğru gitmek için bindiğim vagonu değiştirmek icap eyledi. Zira bindiğim vagon Saint Martin ve Bonne Neuvelle ve Poissonniere bulvarlarına doğru gidiyordu. Böyle bir vagondan diğerine aktarma etmeye correspondance denilmekte olup bir iki dakika bekler beklemez diğer binilecek vagon dahi zuhur eylediğinden kendimi ona nakleyledim.

[2650] mübayaa: satın alma
[2651] badehu: sonra
[2652] şimal-i garbi: kuzeydoğu
[2653] münteha-yı cenub-ı garbi: güneybatı uç
[2654] tekatu' (et-): kesişmek

Bu defa arabamız Temple Bulvarı'ndan Beaumarchais Bulvarı'na doğru yürümeye başladı ki vakıa piyade olarak gezdiğim zamanlara kıyas şöyle dursun açık arabayla gezdiğim zamanlarda bile etrafı müşahede ve temaşa edebilişime kıyas kabul edemeyecek derecelerde nakıs[2655] bir seyir ve temaşaya muvaffak olabilirdiysem de imkânın son derecesine kadar yine her tarafa nazar-ı dikkat yetiştirebilmekten geri kalmamaya çalışıyordum.

Bastille Meydanı'na geldiğimiz zaman arabamız şark tarafına yani Villette Meydanı'na doğru yolunda devam etmekle ben dahi arabadan çıkmayıp devam eyledim. Ta meydan-ı mezkûra geldiğimde arabadan inip Diderot Bulvarı'nın ağzında bir kahvehaneye oturdum. Burası Paris'in cenub-ı şarkisidir. Villette havz-ı kebirinden buraya kadar kat' eylediğim mesafeyle Paris'in kısm-ı şarkisinde epeyce güzel bir cevelan-ı subhgâhi[2656] icra eylemiş oldum. Buna "epeyce güzel" tabir edişim asıl arzum veçhile piyade olarak gezemedikten maada arabayla gezmemiş bulunmaklığımdan naşidir.[2657]

Fakat bunu kendim için bir mahrumiyet addedemem. Zira Père-Lachaise Mezarlığı'na geldiğim gün ve ondan evvel diğer birkaç günler Paris'in bu kısmını âdeta mükemmel denilebilecek bir surette görmüş bulunduğumdan bu sabahki cevelan daha ziyade ikmal ve itmam-ı maksada hizmet eylemiş oldu.

Villette Meydanı'nda sigara ve kahvemi içtikten sonra bir araba celbederek saat hesabıyla tutmuş olduğumu beyan eylediğim arabacıya beni Picpus ve Daumesnil ve Bercy bulvarlarından geçirip Bercy Köprüsü'ne kadar götürmesini tarif eyledim. Saat hesabıyla olduktan sonra istediğim kadar aheste yürümekte arabacı asla suubet[2658] gösteremez. Dediğim yerlerden dolaşıp beni götürdü ki Paris'in bu cihetleri artık pek tenha yerler olup hele Bercy Köprüsü üzerine gelindiği zaman gerek şimendiferler ve gerek nehir nakliyatının azim ve cesim kışlalar gibi antrepo mağazalarından başka hemen bina görünmez.

Bercy Köprüsü'nü geçerek Bulvar de la Gare denilen caddeye girdik. O tarikle Place d'Italie Meydanı'na vardık ki burası da Paris'in kısm-ı cenubisi müntehalarıdır. Mezkûr Place d'Italie'de eğlenmeyerek Bulvar d'Italie ve Bulvar Saint Jacques tarikleriyle Denfert-Rochereau Meydanı'na ve oradan Raspail Bulvarı'yla Montparnasse şimendiferi istasyonuna kadar geldik. Mezkûr istasyondan şimal-i şarkiye doğru bükülen Rennes Sokağı'na girip boylu boyuna o mesafeyi kat' ederek ve Saint Germain Bulvarı'nı aykırıla-

[2655] nakıs: eksik
[2656] cevelan-ı subhgâhi: sabah gezintisi
[2657] naşi: dolayı
[2658] suubet: zorluk

yarak Voltaire Rıhtımı tarikiyle ve Solferino Köprüsü'nden Seine Nehri'ni mürurla[2659] Palais Royal Meydanı'na geldik ki yalnız şu araba seyahati bir saat üç çeyrek sürüp saatin on bir olmasından istidlal eylediğime göre hotelden çıkalıdan beri cevelanın müddeti dört saate varmış olduğunu anladım.

Bugün Palais Royal'de bir kuşluk taamı etmek için arabadan inmiştim. Tamam Palais Royal'e girerken bir sarraf dükkânından Doktor Boris Yanpolski'nin ismimi nidayla çağırdığını işitip görerek durdum. Meğer Rusya'nın ruble kaimelerini Fransa'nın frank kaimelerine tebdil[2660] için bu dükkâna girmişmiş. Sordu ki:

– Nereye gidiyorsunuz?

– Gitmiyorum. Gideceğim yerlere gittim de geldim.

– Korkarım yahut sevinirim ki buraya taam[2661] etmeye geldiniz.

– İster korkunuz ister sevininiz filvaki buraya taam etmeye geldim.

– Aman öyleyse birlikte taam edelim.

– Hay hay! Benim için bundan büyük memnuniyet mi olur?

Doktor Efendi akçe tebdili işini bitirdikten sonra beni yanına alıp kendisinin evvelce dahi birkaç defa taam etmiş olduğu bir lokantaya götürdü. Orada hem taam ederek hem de bu sabah ettiğim cevelanı kendisine anlattım. Bu cevelanın cesametine şaşarak dedi ki:

– Paris'i dairen-mâ-dâr[2662] dolaşmak için göze aldırılacak bir deveranın nısfına[2663] karibini[2664] icra etmişsiniz.

– Vakıa bu mesafe üzerinde pek de görülecek yerler yok idiyse de bu cevelana muhtaçtım. Görülmeye şayan yerler bulunmadığını görüp mutmain olmak dahi bir tetebbu[2665] sayılır.

– Ey gündüzünüzün bundan sonraki kısmını ne yapacaksınız?

– Bade't-taam[2666] postahaneye gidip mektup ve gazete aradıktan sonra sergiye kadar gideceğim.

– Yine bu postahaneye kadar gideceğiniz esnada bir de Kütübhane-i Kebir'e[2667] başvurmak hususunda bana refakat eder misiniz?

– Memnunen! Fakat sergiyi gezmek hususunda da siz bana refakat eder misiniz?

– Güzel olur ama ben bugün kontesi görmeye söz vermiştim.

2659 mürur: geçme
2660 tebdil: çevirme; değiştirme
2661 taam (et-): yemek yemek
2662 dairen-mâ-dâr: çepeçevre
2663 nısf: yarı
2664 karib: yakın
2665 tetebbu: inceleme
2666 bade't-taam: yemekten sonra
2667 kütübhane-i kebir: büyük kütüphane

– Bizim gibi seyyahlar öyle her verdikleri sözü tutabilirler mi? Zaten siz birkaç defa söz verdiğiniz hâlde tutamamıştınız da mazur dahi görülmüştünüz.

– Hay hay! Sergiye birlikte gideriz. Sizinle dünyanın öte ucuna kadar birlikte gitmek benim için zevk-i azimdir.

Doktorun bu son sözü hatırıma seyahatin bundan ilerisini getirdi. Zaten dahi bir suret-i gayr-i mühimmede olarak buna dair aramızda sözler geçmişti. Dedim ki:

– Gerçek Doktor! Dünyanın öteki ucuna kadar değilse de seyahatimizin nihayetine kadar sizinle bir refakat akdedemez miyiz?

– İsviçre'ye mi?

– Benim zaten muayyen bir maksadım, mukarrer[2668] bir hizmetim olmayıp Avrupa'yı görmek arzusunda bulunduğumdan ittiba edeceğimiz tariki siz tayin ediniz ben de size tâbi olayım.

– Ben size evvelce de dedim ya. Rusya taraflarından tebdil-i hava[2669] için İsviçre'nin Montrö ve Interlaken gibi yerlerine daima hastalar gönderdiğimizden şu zavallı adamları nasıl yerlere göndermekte bulunduğumuzu görmek emelindeyim. İsviçre cihetinde siz bana tâbi olunuz da ondan sonra ben size tâbi olurum.

– Hâlbuki seyahatin ondan sonrası hemen kalmamış olur.

– Neden? Saint Gotthard Tüneli tarikiyle İtalya'ya gitmez miyiz?

– Yolum uzanır. Bundan evvel dahi konuştuğumuz veçhile sizinle Viyana'ya kadar gitmek isterim.

– Daha âlâ ya işte! Bavyera tarikiyle Viyana'ya kadar gideriz. Oradan ben size Adios diyerek şimendifere binerim siz dahi hani ya Kopenhag'da mıydı neredeydi arzu gösterdiğiniz veçhile Tuna vapurlarına binip Peşte'ye gidersiniz. Galiba Peşte'den dahi Trieste'ye inecektiniz. Değil mi?

– Onlar birtakım hülyalardan ibarettir ki seyyah olan adamlar bu hülyaların günde binini zihinlerinden geçirirler. Şimdiki hâlde Viyana'ya kadarki akd-i refakati imza ettik mi?

– Ez dil ü can![2670] Na işte imza makamı olarak alınız elimi!

Latif doktorun mukavelenameyi bu suretle imza etmesini bir itminan-ı tamla kabul ederek elini alıp sıktım. Dedim ki:

[2668] mukarrer: kararlaştırılmış
[2669] tebdil-i hava: hava değişikliği
[2670] ez dil ü can: candan ve gönülden

– Öyleyse hazır Palais Royal'de bulunuyoruz, vatanımda evlad ü iyalime götürmek için mübayaası arzusunda bulunduğum ufak tefek bazı hedayayı buradan almak hususunda da bana yardım ediniz.

– Elmas mı alacaksınız?

-Yok! O kadar büyük kelimeler bizim ağzımıza sığabilir mi? Onların taklitleri var. Ne güzel şeyler!

– Vakıa akla en muvafık[2671] olan cihet dahi odur. Takanları tezyin[2672] hususunda elmastan farkları olmayıp bu farksız hizmeti binnisbe pek az parayla görmek dahi mümkündür. Her ne kadar bu misilli kadın şeylerinden anlamazsam da sizi de kendimden ziyade anlayışlı görmediğimden istediğiniz muaveneti[2673] dirig[2674] etmem.

Şöyle neşeli sözlerle ve mucib-i şetaret[2675] kararlarla taam ederek Palais Royal'deki kuyumculardan İstanbul hedayası olacak ufak tefek şeyleri aldıktan ve tafsilatı bundan evvel yazıldığı veçhile Kütübhane-i Kebir'e de uğradıktan sonra postahaneye vardık. İstanbul'dan gelen gazetelerle bir de mektubu aldık. Meğer sofradaki şetaret biraz sonra istibşar[2676] edeceğim gayet güzel haberin in'ikasıymış.[2677] Mektubu açıp bakayım ki kardeşim Cevdet, lütuf ve inayet-i Rabbaniye ile büyük peder olduğumu tebşir[2678] eyliyor.

Ne beşaret! Damadım Naci'den kızımın bir kızı dünyaya gelmiş. Büyük peder olmak değil a peder olmak bile ebna-yı nev'imizin[2679] yüzde birine nasip olamaz. Hakk Sübhanehu ve Teala Hazretlerinin şimdiye kadar beni nail eylemiş olduğu bunca iltifat ve inayete bir de bu zamimenin[2680] iltihakından[2681] dolayı o kadar mesrur[2682] oldum ki gözlerimden yaş geldi.

Mesruriyet-i vakıamı doktora da anlattım. Safiü'l-kalb adamcağız benden ziyade memnuniyet tavrı göstererek türlü hayır dualarla tebrik ve tehniyete[2683] müsaraat[2684] eyledi.

Zaten bir vakitten beri vatan iştiyakı ve çoluk çocuk hasreti gereği gibi tesiratını göstermekte olup her gece rüyamda İstanbul'u görmekte bulunduğumdan bu müjde-i nageh-zuhur iştiyakımı birdenbire tezyid etti. Bir hâle geldim ki hiffet-i meşrebe[2685] hamlolunmayacağından emin olabilseydim hemen ilk şark sürat katarına binerek İstanbul'a can atardım.

2671 muvafık: uygun
2672 tezyin: süsleme
2673 muavenet: yardım
2674 dirig (et-): esirgemek
2675 mucib-i şetaret: neşeli
2676 istibşar (et-): müjde almak
2677 in'ikas: yansıma
2678 tebşir (eyle-): müjdelemek
2679 ebna-yı nev': insanoğulları
2680 zamime: ek
2681 iltihak: katılma
2682 mesrur: mutlu
2683 tebrik ve tehniyet: kutlama
2684 müsaraat (eyle-): koyulmak
2685 hiffet-i meşreb: hafiflik

Az zaman zarfında çok şeyi görmek için cismen ve fikren iştigal-i daimî hâlindeyken bile iki ay olmaksızın vatan ve evlad ü iyal iştiyakına bu derecelerde mağlubiyetim mazur görülmelidir. Kalabalık bir familyanın pederlik makamında bulunan bir insanın bu yoldaki zaafları artıyor. İnsan yalnız başına olsa yıllarca zamanlarını gurbetlerde geçirir de ihtimal ki bu iştiyakın tesirini görmez. Fakat vatanında iş güç erbabı, çoluk çocuk sahibi olup da biraz gaybubetten[2686] sonra işini gücünü, evlad ü iyalini ziyadesiyle özlememek asla kabil olamıyor.

Bazı tetebbuat-ı tıbbiyem[2687] esnasında "nostalji" denilen ve mahiyet-i sahihesi vatan iştiyakından ibaret bulunan hastalığın âdeta helake kadar müncer[2688] olduğunu görmüştüm de doğrusu ya istib'ad[2689] etmek istemiştim. Bu hastalık vatanından mübaadet[2690] edenlerin oraya avdeti[2691] arzuya başlamalarından münbais[2692] olup avdet ümidi azaldıkça hastalığın şiddeti arta arta nihayet mevte müncer olmaktaymış. Çaresiyse hastayı birtakım meşguliyet-i zihniye ve vücudiyyeyle işgal etmek olup o da kâr etmezse behemehâl[2693] vatanına iade ve irca eylemeliymiş. Ekseriya asker neferlerinde bu hastalık vukua geldiği için kumandanlar sıla ruhsatı vermekte mezundurlar. İnsan kendi vatanı dâhilinde tebdil-i mekân etmekle bile müteessir olduğu hâlde böyle vatanımıza hiç benzemeyen bir memlekette ve ahlak ve âdâtı bize bi'l-külliye yabancı olan halk içinde igtirabın[2694] tesiri o kadar büyümektedir ki ne bileyim ama Hakk Teala muhafaza buyursun öyle senelerce müddet Avrupa diyarında zaman geçirmeye mecbur olacak olsam ihtimal ki ben de nostaljiye müptela olarak helak olur giderim.

Postahaneden sergiye doğru giderken bunu doktora dahi söyledim. Gülerek dedi ki:

– Bu gibi hastalıklara kable'l-vuku hiçbir hüküm verilemez. Bahusus ki sizin gibi fikr-i hikmet sahibi adamlardan nostalji baiddir.[2695] Genç, tecrübesiz, cahil ve fikirsiz adamlar iştiyak-ı vatanı çarçabuk bir meyusiyet-i kat'iyeye[2696] tahvil ederler de onun için kendilerini tehlikelere duçar ederler. Fikr-i hikmet erbabı lüzum-i kat'iye kanaat eyledikten sonra o iştiyaka tahammülü bir vazife sayarak binaenaleyh arzu-yı vatanı hastalık derecesinde ileriye götürmezler.

2686 gaybubet: ortadan kaybolma
2687 tetebbuat-ı tıbbiye: tıbbi araştırmalar, okumalar
2688 müncer (ol-): neticelenmek
2689 istib'ad (et-): yadırgamak
2690 mübaadet (et-): uzaklaşmak
2691 avdet: dönme
2692 münbais (ol-): kaynaklanmak
2693 behemehâl: derhâl
2694 igtirab: gurbette olma
2695 baid: uzak
2696 meyusiyet-i kat'iye: kesin umutsuzluk

Postahaneden çıkınca bir boş arabaya tesadüf edip bindik. Quartier Latin'den geçerek doktorun ahbabı olan bazı hocaları, étudianları görerek sergiye vardık. İlk girdiğimiz yer makineler galerisi oldu. Makineler hakkında Doktor Yanpolski ile musahabe etmek istedimse de adamcağız:

– İşte bi'l-külliye[2697] cahili olduğum bir şey varsa o da bunlardan ibarettir. Makinelere dair benden alacağınız haberlerle tevsi-i malumat[2698] edemezsiniz! dedi. Şu sözündeki ciddiyeti bu daireden mütelezziz dahi olmamakta bulunmasından anladım. Oradan çıkıp Bastille modeline ve küre-i arzın bir milyonda bir cüzüne mütenasip[2699] olarak yapılan küre-i musannaa mahalline, Mısır Sokağı'na ve döne dolaşa Eyfel Kulesi altına kadar gelip bu zamanımızın ekserini Paris'ten müfarekattan sonra birlikte edeceğimiz seyahate dair sözlerle imrar[2700] eyledik. Nihayet akşam dahi takarrüb etmiş olmasıyla birbirimizden ayrıldık.

Bizim doktor ucuzluğu sever bir muktesit[2701] olduğundan Quartier Latin tarafında sakindi. Benden ayrıldıktan sonra o tarafa gitti. Ben ise yavaş yavaş sergiyi biraz daha gezip eğlenerek Decouville şimendiferine râkiben Invalidler Kapısı'na geldim ve oradan dahi aheste reftarla Concorde Meydanı'na ve ta Madeleine mabedine kadar yürüdüm ki bu zamana değin gece dahi tamamıyla hulûl eylemiş ve gazlar yanmış ve ayaklarım gereği gibi yorulup taam vakti takarrüb etmiş olduğundan bir arabaya râkiben kendimi hotele naklettirdim.

Doğruca taam salonuna varmış olduğumdan arkadaşlarımı orada bulamadımsa da karşı taraftaki dairede bulunduklarını o taraftan gelen hizmetçi kızdan haber aldığım cihetle misafirlerin ictimaına mahsus olan salonda biraz gazete mütalaasıyla kendilerini bekledim. Onlar dahi gelerek cümlemiz birlikte sofraya oturduğumuz zaman bi't-tabii zemin-i musahabeyi büyük peder olduğuma dair o gün almış olduğum müjde meselesi teşkil eyledi. Bu haber arkadaşlarımı da keyiflendirip tebriğime müsaraatlarını müstelzim[2702] oldu ki bu yoldaki tebrikâtı telakki ve kabul ömrümde ilk defa olarak nail olmakta bulunduğum bahtiyarlıklardan olmasıyla pek ziyade hoşuma gidiyordu.

Yine tabiat-ı maslahat iktizasınca vatanımı ne kadar özlediğimi de arkadaşlarıma serdeyledim. Hatta nostalji hastalığına dair olan malumatımı bile Doktor Boris Yanpolski'nin bu babdaki malumatını da dermeyan ederek maahaza gülünç olmayacağımı bilsem hemen sürat katarıyla

2697 bi'l-külliye: tamamen
2698 tevsi-i malumat (et-): bilgiyi arttırmak
2699 mütenasip: uygun
2700 imrar (eyle-): geçirmek
2701 muktesit: iktisatlı, tutumlu kimse
2702 müstelzim (ol-): gerektirmek

İstanbul'a dönmek ihtiyacında bulunduğumu da anlattım. Madam Gülnar ca'lî[2703] bir muaheze[2704] tavrıyla dedi ki:

– Avrupa'dan böyle çarçabuk usanmanız mutlaka bizim gibi müt'ib ve müz'ic[2705] arkadaşlara tesadüf etmenizden naşi olacaktır.

– Bilakis sizinle beraber kendimi bir familya dâhilinde addeylediğim için Avrupa'da bana daha az usanç verecek hâl bundan ibarettir.

Gülnar – Bu sözü tamir için mi söylüyorsunuz?

Ben – Siz de bana o itirazı kendinize teşekkür ettirmek için mi serdediyorsunuz?[2706]

Kontes – Zannedersem kızımın hakkı vardır. Zira Avrupa'nın sair taraflarından kat'-ı nazar bilhassa Paris şehrinde de eğlenememek ve orada bir gün ziyade oturmak imkânını aramamak kabil olamaz. Bizim taraflarda erbab-ı iktidar Paris'e gidelim diye can atarlar. Erbab-ı iktidardan olmayanlar bile bir yolunu, bir kolayını bulup bu zevk ve safa merkezini ziyaret hevesini yenemezler.

Ben – Herkesin bir başka duygusu bir başka nokta-i nazarı vardır.

Kontes – Şu buyurduğunuz gibi adamların fıkdanını[2707] iddia etmiyorum. Kendilerini haksız veya hatalı göstermek istemiyorum. Benim kendiliğimce Paris denilen yer öyle uzun uzadıya ikamete değerli değildir de onun için söylüyorum.

Gülnar – Pek uzun uzadıya ikamete değerli olmamasını ben de teslim ederim. Fakat böyle sekiz on günde Paris'ten bıkmak kabil olabilir mi? Daha bu memleketin neresini gördük? Dün Versailles'da bu mütalaada değil miydik? İşte Versailles'ı bile ziyaret ve temaşamız gayet sathidir. Paris'te sizin muhtaç olduğunuz tetebbuat için lâ-akall üç ay ikamet etmelidir.

Kontes – Yalnız tetebbuat için mi ya? Paris tetebbuattan ziyade yaşamak yeridir. Ama bolca para olmalı.

Gülnar – Susunuz valide susunuz! Bu mütalaatınıza efendi tamamıyla muarızdır.[2708]

Kontes – Gerçek mi? Acaba neden dolayı muarız olduklarını soramaz mıyım?

Ben – Bahsin o ciheti uzundur Kontes! Hem uzundur hem de neticesinde yine benim haksız çıkacağım muhakkaktır.

[2703] ca'lî: yapmacık
[2704] muaheze: eleştiri; kınama
[2705] müt'ib ve müz'ic: yorucu ve sıkıcı
[2706] serd (et-): söylemek
[2707] fıkdan: yokluk
[2708] muarız: karşı

Gülnar – Efendi insanların bahtiyarlığını medeniyetin bu Paris'te görülen suretinden beklemez de onun için? Bu misilli feylosofiyata dair kendisiyle pek çok mübahasemiz sebk[2709] eylemiştir. Doğrusunu isterseniz ben o mübahasattan pek büyük netayic-i müfide[2710] istintac[2711] etmişimdir. Hatta bizim Rusya cihetleri hiç de ikamete, taayyüşe[2712] değeri olmayan yerlerdendir itikatındayken Efendi'nin hikemiyatı bana memleketteki suret-i maişeti[2713] de beğendirmeye, sevdirmeye başlamıştır.

Bunun üzerine sözde hep Madam Gülnar devam ederek ezcümle en yakında sebk etmiş olan ve Paris'in ebniye-i cesimiyesiyle ve tasarruf-ı emlaka dair bulunan musahabemizi hulasaten validesine nakledip kontesin nazar-ı dikkat ve ehemmiyeti açılmıştı. Kontes geldi geleli bizim bu yoldaki mübahasat ve musahabatımızdan ona da bir numune arzını Madam Gülnar pek arzu eylediği cihetle fırsat düştükçe bu arzusunun husulü için türlü bahisler kurcalamaktaydı. Bu akşam derunumdaki ihtisasat[2714] tamam şu yolda bir hasbihal için bende istidat peyda eylemiş olduğundan mukaddime[2715] yollu şuradan buradan birkaç söz söyledikten sonra asıl tasvir-i efkâr sırası geldiğini görünce dedim ki:

– Kontes hazretleri! Her odasını, her dairesini bir müstecire[2716] icar[2717] edip kiralarını almakla meşgul olacağınız bir binaya kendinizi tasarruf-ı hakikî ile mutasarrıf göremeyeceğinizi kızınızın demincekki sözlerine mukabil peyda eylediğiniz etvar-ı musaddıkaneden[2718] anladım.

Kontes – Evet ama insanın öyle bir mükemmel iradı[2719] olur da bir de kendi ikametine mahsus başka bir konağı bulunur.

Ben – Tamam! Demek oluyor ki irad makamındaki bina tasarruf-ı hakikî haricinde bir sermayedir. Asıl bahtiyarlığı da kendi ikametine mahsus olan hanesinde arayacaktır. Bu suret bizim hikmeti tagyir[2720] etmez. Bilakis takviye eder demek oluyor ki tasarruf-ı hakiki sükna-yı hakiki[2721] yani temekkün-i hakiki[2722] ve o yüzden muntazır[2723] olan bahtiyarlık insanın kendi hanesi derununda tekemmül[2724] eyler. Değil mi?

2709 sebk (eyle-): gerçekleşmek
2710 netayic-i müfide: faydalı neticeler
2711 istintac (et-): netice çıkarmak
2712 taayyüş: yaşama
2713 suret-i maişet: yaşama şekli
2714 ihtisasat: duygular
2715 mukaddime: giriş
2716 müstecir: kiracı
2717 icar (et-): kiralamak
2718 etvar-ı musaddıkâne: tasdik eden tavırlar
2719 irad: gelir
2720 tagyir (et-): değiştirmek; bozmak
2721 sükna-yı hakiki: gerçek mesken
2722 temekkün-i hakiki: gerçek yerleşme
2723 muntazır (ol-): beklenmek
2724 tekemmül (eyle-): tamamlanmak

Kontes – Bi'l-isticar[2725] sakin olduğu yerde de bahtiyar olamaz mı?

Ben – Selb-i küllî ile selb[2726] etmiyorum. Bahtiyarlığın asıl suret-i mükemmelesini insanın kendi malik olduğu yuvasında buluyorum.

Kontes – Bunda hakkınız vardır.

Gülnar – İstimâ'da[2727] biraz daha devam ederseniz daha çok şeyde haklı olduklarını göreceksiniz.

Ben – Ya müsteciren[2728] ikamet edilen hanenin eşyası da orada sakin olanın malı değilse? Ya onlar dahi taht-ı isticardaysa?

Kontes – "Maison Meuble"ler gibi (yani döşeli haneler).

Ben – Evet! Bilirsiniz ki Paris'te müsteciren ikamet edenlerin aglebi[2729] hane eşyasına da malik olmayıp haneleriyle beraber mefruşatını[2730] da isticar ederler. Bu da ikinci bir mahrumiyet değil midir?

Kontes – Şüphesiz! Bu da tasarruf-ı hakikî meselesinde dâhildir.

Ben – Çarşıdan geçiyorsunuz. Bir güzel resim levhası yahut bir avize ve sair güzel bir şey gördünüz ki oturduğunuz hanenin filanca tarafına konulursa pek münasip düşecek. Pahası da iktidarınız dâhilindedir. Fakat haneniz yok ki bunu mübayaa[2731] lezzetine nail olasınız. Yahut hane içindeki eşya sizin değildir ki bunu da onlar meyanına ithal[2732] etmek zevkini alasınız. Şimdi bahtiyarlık bunun neresinde?

Ana kız birbirinin yüzüne bakmaya başladılar. Ben sözümde devam ettim, dedim ki:

– Demincek kerimeniz buralardaki teehhülden,[2733] karabetten[2734] filandan bahsediyordu. Yani benim mütalaatımı size serdeyliyordu. Müsaade buyurunuz da o mütalaatı da ben serdedeyim. Mesken denilen şey insanın tek başına yapayalnız ikameti için olursa onun mahpesten pek az farkı olur. Meskendeki bahtiyarlık evlad ü iyalle hâsıldır. Hâlbuki Paris'te vuku bulan tevellüdat-ı yevmiyenin[2735] tamam yüzde otuz üçü evlad-ı gayr-ı meşruadan olduğunu her pazartesi günü devair-i belediyeden gazetelere tebliğ olunan tevellüdat ve vefiyat[2736] ve ahval-i umumiye-i sıhhıyye istatistikleri mevki-i sübuta[2737] koymaktadırlar. Bundan istidlalle[2738] diyelim ki işte içinde bahti-

[2725] bi'l-isticar: kiralayarak
[2726] selb-i küllî ile selb (et-): bütünüyle yok saymak
[2727] istimâ': dinleme
[2728] müsteciren: kiracı olarak
[2729] agleb: çoğunluk
[2730] mefruşat: döşeme
[2731] mübayaa: satın alma
[2732] ithal (et-): dâhil etmek
[2733] teehhül: evlenme
[2734] karabet: akrabalık
[2735] tevellüdat-ı yevmiye: günlük doğum miktarı
[2736] tevellüdat ve vefiyat: doğumlar ve ölümler
[2737] mevki-i sübut(a koy-): doğrulamak
[2738] istidlal: anlama

yarlık aradığımız memleketin bir süls-i nüfusu[2739] veladet[2740] ve mevludiyet[2741] bahtiyarlığından mahrum biçaregândır. Bunlardan daha sonra bahsedeceğiz. "Aile" namına kesb-i istihkak[2742] eyleyen diğer sülsanı[2743] mevki-i tedkike çekeceğim. "Realist" namıyla ahlak-ı hakikiye-i beytiyeyi[2744] tasvir eyleyen romancıların âsârından başka Paris ahval-i beytiyesini bir yerde görmüş olduğumu iddia edemem.

Kontes – Zaten Paris ahval-i beytiyesini bu romanlarda görmek kadar mükemmelen tetebbu[2745] hiçbir surette mümkün olamaz. Parisliler bile kendi ahval-i beytiyelerini romancılar kadar bilemedikleri için romancılar öyle meşahir-i ricalden sayılırlar.

Ben – İnsafınıza teşekkürler ederim. Karılık kocalık denilen şeyin bu romanlardan istidlal edilen suretine bahtiyarlık diyebilir misiniz?

Kontes – Hepsi de öyle değildirler ya!

Ben – Evvelce dahi arz eylediğim veçhile mubahesemizde ifrat ve tefrit yoktur. Selb-i küllî[2746] vadisine gitmiyoruz. Fakat buraların usul-i maişeti iktizasınca insanlar beyninde en büyük rabıta karıyla kocanın merbutiyetleri[2747] olduğu hâlde ikametgâhları müsait oldukça bunların da aglebinin odaları ayrıdır. Öyle değil mi?

Gerek kontes ve gerek Gülnar bu söz üzerine kahkahalarla gülüp tasdik ettiler. Ben dedim ki:

– Kudret-i nakdiyeleri müsaitse tevlid[2748] eyledikleri çocukları da hemen kundaklarıyla köylü süt validelere verirler.

Kontes – Yalnız kudret-i nakdiyeleri müsait olan zengince familyalar değil asıl kudret-i nakdiyeleri müsait olmayan fukara familyalar çocuklarını hanelerden hariçte baktırırlar. Zira karısı da kocası da başka başka çalışmaya mecburdurlar. Onun için her yaştaki çocukları bakmaya mahsus mektep yollu daireler icat olunmuştur. Alelumum yüz familyada dört familya bulunmaz ki çocukları kendi içlerinde bakılsın.

Ben – Âlâ! Âlâ! Beyne'l-beşer[2749] en büyük merbutiyet-i zevciyetle merbutiyet-i mevludiyette bulunduğu hâlde burada o merbutiyetin şundan ibaret olduğu görülürse ya karabet denilen bu münasebat-ı saireyi ne

[2739] süls-i nüfus: nüfusun üçte biri
[2740] veladet: doğurma
[2741] mevludiyet: doğma
[2742] kesb-i istihkak (eyle-): hak kazanmak
[2743] sülsan: üçte iki
[2744] ahlak-ı hakikiye-i beytiye: ev hayatının hakiki ahlâkı
[2745] tetebbu: inceleme
[2746] selb-i küllî: tamamen yok sayma
[2747] merbutiyet: bağlılık
[2748] tevlid (eyle-): doğurmak
[2749] beyne'l-beşer: insanlar arası

yapalım? İki kardeş bir yerde yaşayabilirler mi! Bir baba veyahut bir valide gelinlerini, damatlarını kendi yuvacığında bulundurup muhabbetleriyle mütelezziz olabilir mi? Kayınvalide ile damadın birbirine hasm-ı can[2750] olmaları buralarda vücut bulmuş darb-ı mesel[2751] değil midir!

Ana ile kız arasında bir kahkaha daha! Zira Fransa'da kayınvalide ile damat arasındaki münasebet-i daime o kadar müthiş bir surette görülüp tasvir edilir ki bizdeki kaynana ve gelin münasebeti onlara nispetle öz valide ile öz kızı münasebetine benzer. Ben hep sözümde devam ettim. Dedim ki:

– İşte size bir aile ki medeniyetin birinci şanı ictimayken müteferriktir.[2752] Hısım akraba yekdiğerinin ne saadetiyle mesut ne felaketiyle müteessir olmayıp yılbaşılarında, münakehatta[2753] ve vefiyatta[2754] filanda icra edilen tehniyetler,[2755] taziyetleri hep surî,[2756] hep sathî merasimden ibarettirler. İhtisasat-ı kalbiye sönmüştür.

Kontes – Gerçek öyledir. Vâ esefa ki bizde bile Avrupa terbiyesiyle perveriş-yab[2757] olarak kendilerini asıl Rus milletinden başka addeden kibar sınıfı dahi işte bu hâle girmişlerdir.

Gülnar – Dinleyiniz valideciğim dinleyiniz!

Ben – Şu yoldaki familyaların oldukça bahtiyarlarından birisini ele alalım. Hanesinde kileri yoktur. Tenceresi kaynamaz. Gerek büyüklerinin gerek küçüklerinin giydiği elbiseleri o hanede biçilip dikilmez. Kendilerine mahsus bir kedileri bile yoktur. Yine kendilerine mahsus bir yeşil yaprak yüzü görmezler. Lokantalarda yemek yerler. Hazırcılardan giyinirler. Biz yabancılar gibi onlar dahi çamaşırlarını çamaşırcıya yıkatırlar. Kendi inek, koyun veya keçisinden bir kadeh süt sağmak, kendi ağacından bir erik, bir kiraz koparmak onlara nasip değildir. Hâlbuki bunların her birinde bir zevk yok mudur?

Gülnar – Ah bila-şüphe! Bahtiyarlık bundan ibarettir. Efendi Efendi! Şu familyanız nezdinde biçki biçtiğinizi de valideme hikâye etseniz a!

Ben – Evet! Çocuklarımın çarşıdan alınmış hazır şeylerle telbisi[2758] onları bana güzel göstermez. Ahyanen[2759] lüzumu olacak bazı ağır kadın elbisesinden maada familyanın levazım-ı libasiyesini[2760] imal benim en büyük zevkimdir. Moda gazeteleri meydana çıkmalı, kumaşlar bir tarafa yığılmalı.

[2750] hasm-ı can: can düşmanı
[2751] darb-ı mesel: atasözü
[2752] müteferrik: birbirinden ayrılmış
[2753] münakehat: nikâhlar
[2754] vefiyat: ölümler
[2755] tehniyet: tebrik etme
[2756] surî: görünüşte
[2757] perveriş-yab (ol-): yetişmek
[2758] telbis: giyinme
[2759] ahyanen: ara sıra
[2760] levazım-ı libasiye: elbise ihtiyaçları

Familyanın büyüğü küçüğü toplanmalı. Herkes beğendiğini söylemeli. Onlar ölçmeli biçmeli. Müzakereler münazaralar hatta mücadeleler edilmeli. Böyle olursa familya halkını kendimiz giydirmiş olduğumuza kanaatle mütelezziz olabilirim. Taamımızı da familya halkınca pişirmeliyiz. En usta aşçıdan ziyade kendi zevcemin, kendi hemşiremin pişirdiği taamda lezzet bulurum. Nefasetinden dolayı edeceğim medihler dahi aşçıya değil kendi cananım olan familyam halkına olmalıdır.

Kontes galiba ömründe ilk defa olmak üzere şu yoldaki sözleri işitmekte bulunmalıdır ki âdeta duçar-ı hayret olmaya başladı. Ben aralıkta bir söze iktiza eden fasılaları vererek yine devam eylediğim gibi bu defa dahi sözümde devam ettim. Dedim ki:

– Şimdi Avrupa kitaplarında "vie-patriarcal" diye tasvir olunan maişet işte bizim Şarklıların şu tasvir ettiğim suretteki maişetleridir. Vakıa bizde dahi Avrupa usul-i maişetini yavaş yavaş alız ve kabule başlamış familyalar varsa da on binde bir nispetinde kalamazlar. Onlar dahi tam Avrupalı olmamışlardır. İnsan için maişet-i asliye ve tabiiye bundan ibaret olduğu hâlde dün Boulogne Ormanı'nda gördüğüm gibi şaşaa-i zahiriyesi[2761] gözler kamaştıran bir halkta şu ahval-i batıniyeden[2762] dolayı hakiki bahtiyarlık göremem. Halkta bahtiyarlık göremezsem kendimi de bahtiyar bulamam. Zira o kadar egoist (hod-gâm, hod-endiş) değilim. Fakat biz şimdiye kadar buranın bahtiyarlığa en yakın adamlarından bahsettik. Ya şu tevellüdatın sülsünü evlad-ı gayr-ı meşrua suretinde vücuda getirmiş olan halkı hiç düşünmeyelim mi? Bunlarda bahtiyarlığın şu derecesi de yoktur. Kendileri birer zevc ve zevce-i meşruadan tevellüd etmemişlerdir. Onlar dahi evlad-ı gayr-ı meşruadan olup bu cemiyet-i medeniye içinde evvel-be-evvel matlup olan ictimaın familyaya ait ilk suret-i tabiiyesinden de mahrumdurlar. Kendileri böyle olduğu gibi tevellüd eyledikleri bedbahtan dahi böyledirler. Düşününüz kontes hazretleri, düşününüz ki insan denilen mahlukta ana, baba, evlat, kardeş münasebeti, merbutiyeti, muhabbeti de bulunmazsa onun insanlığı neden ibaret kalır? Hâlbuki doğrudan doğruya mürtebit[2763] olmaları lazım gelen bu adamlarda bir de büyük valide, büyük peder, amca, dayı, hala, teyze, enişte, yenge, yeğen falan münasebetleri de bulunmak şan-ı insaniyetten değil midir? Paris'te gördüğüm medeniyete bakılırsa kamuslardan bu kelimelerin kâffesini tayy etmelidir.[2764] Zira hükümleri kalmamıştır.

Madam Gülnar'ın inbisatına[2765] nihayet görülememeye başladığı gibi

[2761] şaşaa-i zahiriye: dış görünüşteki parlaklık
[2762] ahval-i batıniye: iç durum
[2763] mürtebit: irtibatlı
[2764] tayy (et-): kaldırmak
[2765] inbisat: sevinç

validesinin hayreti de arttıkça artıyordu. Dedi ki:

– Bunların kâffesinden kat'-ı nazar! Terakkiyat-ı zihniye[2766] ve tenevvürat-ı nazariye[2767] denilen şey bu halktan muhabbet-i diniyeyi de kaldırmış. "Din" kelimesi bunların kalbinde bir hiss-i nefret uyandırıyor. Efkâr-ı umumiyeleri Bonapartist, Royalist,[2768] Filanist diye yüzlerce aksama[2769] bi'l-inkısam[2770] yekdiğerinin hasm-ı canı olmuştur.

Kontes – O! Artık bu politika cihetini hiç sormayınız.

Ben – Nasıl sormayayım? Asıl bunu sorarım. Asıl bunu araştırırım. İttihad-ı millî, sevda-yı vatan insanda telezzüzat-ı ruhaniyenin[2771] en büyüğünü hâsıl eden bahtiyarlıklardan değil midir? Bunlardaki hamiyet-i milliye gayret-i vataniye dahi bir laf-ı bi-manadan olduğuna hiç şüphe etmeyiniz. Zira o mukaddes şeyler diğer birçok mukaddes şeylerin netice-i tetimmesidir[2772] ki onlar olmayınca bunların da vücuduna ihtimal verilemez. Düşününüz o adamı ki meşrû olarak anası, babası, kardeşi, hısımı, akrabası yoktur. Mesken olarak bir kümese bir habbeye nail değildir. Hakk Teala'nın inayet ve ihsanına imanı kalmamış! Milletinin yalnız bir kısm-ı siyasisine dâhil bulunarak aksam-ı sairesine nazar-ı adavetle[2773] bakıyor. Artık bu adamı yalnız şu memleketin değil bütün insaniyetin yabancısı saymamalı mıdır? Bu evsafla[2774] muttasıf[2775] yalnız bir tek adam görseniz o dehşetli miskinden müteneffir[2776] olursunuz. Buradaysa gördüğünüz halkın bir sülsü yani yedi sekiz yüz bini bunlardandır. Artık bu memlekette ikamet-i medideden[2777] zevk aramak kabil olabilir mi?

Şu netice hamden sümme şükran[2778] kontes nezdinde de tasvib olundu. Ana kız yekdiğeriyle uzun uzadıya Rusça konuşmaya başladılar. Badehu Gülnar kahkahalarla gülerek dedi ki:

– Valide biz ne yapıyoruz? Arkadaşımız biraz Rusça dahi anlıyor. Kendisini yüzüne karşı methetmiş oluyoruz.

Kontes – Öyle etmiş olsak bile riyaya hamlolunamaz. Hakikat tebrik ederim efendi! Bu akşam sizden yeni yeni şeyler işiterek müstefit[2779] oldum. Şu Avrupa seyahatinde kızımın refakatinize nail olmuş bulunmasını da ziyadesiyle tahsin ettim.

[2766] terakkiyat-ı zihniye: akli ilerleme
[2767] tenevvürat-ı nazariye: aydınlanma
[2768] Royalist: Kralcı
[2769] aksam: kısımlar
[2770] bi'l-inkısam: bölünerek
[2771] telezzüzat-ı ruhaniye: ruhani lezzetler
[2772] netice-i tetimme: tamamlayıcı sonuç
[2773] nazar-ı adavet: düşman gözü
[2774] evsaf: özellikler
[2775] muttasıf: vasıflanan
[2776] müteneffir (ol-): nefret etmek
[2777] ikamet-i medide: uzun süre ikamet
[2778] hamden sümme şükran: şükürler olsun
[2779] müstefit (ol-): faydalanmak

Ben – İstifadenin en büyüğünü ben kendisinden ettim kontes! Zira...

Gülnar sözümü keserek dedi ki:

– Tevazudan falandan kat'-ı nazar edelim de sözün doğrusunu söyleyelim. İkimiz de birbirimizden istifade ettik. Ben efendiyi Avrupa'nın terakkiyat-ı maddiyesi cihetinde ikaz eyledim. O da bana tedenniyat-ı maneviyesini[2780] işte bu surette şerh eyledi. Şimdi ikimizde de hâsıl olan hikmet iktizasınca biz terakki denilen şeyi maddi manevi olmak üzere ikiye taksim eyliyoruz. Terakkiyat-ı maddiyece Avrupa ve o meyanda bilhassa Paris mucib-i hayret olacak dereceye varmıştır. Bu terakkiyi ariz ve amik[2781] tetebbu ve tetkik ederek kendi memleketlerimize muktedir olabildiğimiz derecede az çok tatbik emrinde o tetebbuattan istifade etmeliyiz. Tedenniyat-ı maneviyesini de bi't-tetebbu[2782] onlardan tevakki[2783] esbabına tevessülde[2784] kusur eylememeliyiz.

Ben – Evet! İşte kızınızla refakattan ikimiz için dahi bu netice hâsıl oldu. Şu terakkiyat-ı maddiye ve tedenniyat-ı maneviye muvazenesinde[2785] benim için en ziyade tesliyeti, memnuniyeti mucip olan bir şey vardır ki o da bizim Şarklılar gibi henüz müteahhir[2786] bulunan memleketler tedenniyat-ı maneviyeden masuniyetle[2787] bu yüzden bi't-tabii mütehassıl olan bahtiyarlıklarını muhafaza edebilecekleri hâlde Avrupalıların o bahtiyarlığa nail olamayacakları kaziyesidir.[2788] Biz kudretimiz yettiği kadar çalışarak terakkiyat-ı maddiyeye de peyderpey nail olabiliriz. Hele asıl bahtiyarlık hususunda Avrupaca gıptamızı, hasedimizi mucip olabilecek bir hâl bulunmadığına kanaat dahi bizim için büyük bir bahtiyarlıktır.

Bu mübahaseyle sofranın sonuna kadar iştigal edildikten maada hatta taamı bitirmiştik de mübahasenin hitamına[2789] değin biraz vakti daha sofra başında geçirmeye mecbur olmuştuk. Badehu sokağın öte tarafındaki dairemize gelerek biraz da onların Arcachon'a ve bizim Doktor Boris Yanpolski ile İsviçre'ye mukarrer[2790] olan seyahatlerimize dair musahabe ederek erkence yani nısf-ı leylden[2791] bir buçuk saat evvel yataklarımıza girdik.

2780 tedenniyat-ı maneviye: manevi çöküş
2781 ariz ve amik: uzun uzadıya
2782 bi't-tetebbu: inceleyerek
2783 tevakki: korunma
2784 tevessül: başvurma
2785 muvazene: karşılaştırma
2786 müteahhir: gecikmiş
2787 masuniyet: korunma
2788 kaziye: mesele
2789 hitam: son
2790 mukarrer: kararlaştırılmış
2791 nısf-ı leyl: gece yarısı

PARİS'TE ON BİRİNCİ GÜN

Eylül-i efrencînin otuz birincisini teşkil eden salı günü bizim Paris'teki eyyam-ı ikametimizin on birincisini teşkil eylemektedir. Madam Gülnar ile validesi bizden ayrılarak Arcachon'a gidecekleri ve bizim Doktor Boris Yanpolski ile beraber İsviçre taraflarına gideceğimiz tahakkuk etmesi üzerine dün İsviçre'ye ait seyahat rehberlerini mübayaa[2792] eylemiştim.

Bir iki günden beri arkadaşımın alaturka kahve takımı yine bizim odada bulunduğundan bu sabah erkenden kalkıp ispirto lambası üzerine kahve cezvesini oturtmakla beraber rehberlerimi ve onların planlarını açarak İsviçre'de edeceğim seyahati tetebbua koyuldum. Zira Paris'te on gün zarfında icra eylediğim cevelanlar benim için artık kâfi demek olup tetkik ve temaşa mikyasını[2793] biraz daha tevsi[2794] edecek olsam müddet-i ikameti imkânın tecvizi[2795] derecesinden ziyade uzatmak lazım geleceği hasebiyle müşahedat ve tetebbuatımın buraya kadar kārilerime de arz eylediğim derecesiyle iktifa mecburiyetindeyim. Bugün asıl zamanımı Sergi-i Umumi'de geçirmek istediğimden onun için planlar üzerinde suret-i mahsusada tetebbu icrasına artık muhtaç olmadığım cihetle şu sabah vaktimi İsviçre seyahatini tetebbua hasretmekten[2796] başka görülecek ciddi işim yoktu.

Bundan evvel dahi düşen birkaç münasebet üzerine arz eylemiş bulunduğum veçhile insan seyahat edeceği memleketi evvelden tetebbu edip de o veçhile seyahat eylerse suver-i saireyle[2797] edilen seyahatlerde bir haftada bir, ayda müyesser olamayacak tetebbuata bir günde muvaffak olacağı derkâr olup bahusus arkadaşım Doktor Yanpolski:

– Bana İsviçre'nin Montrö ve Interlaken nam mahallerini göster de seyahat tertibini nasıl yaparsan yap, diye bu seyahatin tertibini bana havale eylemiş olduğundan az günde çok şey görebilmek suretinde bir tertip yapmayı yalnız kendim için değil arkadaşım için de şayan-ı ehemmiyet görmekteydim.

Rehber ve plan üzerinden icra-yı tetebbu deyip de bunu o kadar da kolay bir şey zannetmemelidir. Evvela gayet küçük yazılarla basılmış ve mükerrer kelimatı yalnız bir harften ibaret işaretlerle gösterilmiş birkaç yüz sayfa okumalı, saniyen bu sayfada verilen malumatı planlara tatbik etmeli. Bundan bir fikir ve nazar-ı umumi peyda eyledikten sonra insanın kendi

[2792] mübayaa (eyle-): satın almak
[2793] mikyas: ölçek
[2794] tevsi (et-): genişletmek
[2795] tecviz: izin
[2796] hasr (et-): ayırmak
[2797] suver-i saire: diğer şekiller

işine gelebilecek olan sureti bi'l-icmal[2798] zapt ve kaydeylemeli. İşte gelecek suretse evvel-be-evvel zamanı israftan kurtarmalıdır. Mesela bir memleketten saat kaçta hareket olunacağını ve diğer memlekete saat kaçta varılacağını kemal-i ehemmiyetle düşünmelidir ki azimet[2799] edilen memleketten hareket edilecek günle vasıl olunacak memlekete vusul[2800] günü eyyam-ı zayiden[2801] addolunmasın. Bunun için de mümkün mertebe yolun kısm-ı azamını geceye veyahut sabalı vaktine isabet ettirmelidir. Avrupa'da vakt-i zuhra üç saat kalıncaya kadar gündüzün kısmı âdeta geceden addolunur. Zira o müddet zarfında umumi yerlerin hiçbirisi açık olmayıp halkın da aglebi uykudadır. Akşamlarıysa gurub-i şemsten[2802] üç dört saat sonraya kadar her yer açık ve ahali uyanık olduğu için gündüzden maduttur.[2803] Binaenaleyh bir memleketten azimet[2804] olunacağı zaman gece katarları tercih olunursa nısf-ı leyle karib bir zamana kadar o memlekette mükemmelen imrar-ı vakt[2805] edilmiş olup gece dahi yatakta geçirilecek zaman şimendiferde geçirilmiş olur. Ertesi gün vusul bulunacak yere vakt-i zuhra doğru vasıl olmak dahi pek de zıya'dan[2806] addolunamaz. Zira oranın sabahı bu vakittir.

Ama bu hesabı her zamana her seyahate muvafık düşer zannetmemelidir. Bizim gibi Paris'te iki hafta ikametle min-cihetin[2807] gereği gibi vücut dinlendirmiş olanlar için böyle bir gecelik şimendifer zahmeti bir şey sayılmaz. Fakat Christiania'dan Paris'e gelmek için edilen seyahat-i medide[2808] gibi seyahatlerde asıl istirahat-ı vücudu düşünmek daha ziyade şayan-ı ehemmiyet görülür.

Seyahat tertibatınca hareket ve muvasalat[2809] saatlerinin tayinleri ne derecelerde şayan-ı ehemmiyetse hangi hotellere inileceği ve evvel-be-evvel nereleri gezilip görüleceği ve o yerlerde asıl görmeye şayan olan şeylerin nelerden ibaret bulunduğu kaziyeleri dahi hep evvelden düşünülecek, kararlaştırılacak şeylerdir. Bu düşüncelere, kararlara riayet edilmediği surette seyahat denilen şey bir sa'y-i abes ve hatta serseriyane bir geşt ü güzar[2810] hükmünü alıp erbabını hiç de müstefit[2811] eyleyemez.

İşte bu sabah vakti şu müşkül işle bir iki saat uğraşmıştım ki kapımın dık olunduğunu işiterek "Antre!" müsaadesini verdiğimde içeriye Madam Gülnar'ın oğlu girdiğini gördüm. Çocuk:

[2798] bi'l-icmal: özetleyerek
[2799] azimet: yolculuk
[2800] vusul: varma
[2801] eyyam-ı zayi: kayıp günler
[2802] gurub-i şems: güneşin batışı
[2803] madut (ol-): sayılmak
[2804] azimet (olun-): ayrılınmak
[2805] imrar-ı vakt (edil-): vakit geçirilmek
[2806] zıya': kayıp
[2807] min-cihetin: bir bakıma
[2808] seyahat-i medide: uzun yolculuk
[2809] muvasalat: varış
[2810] geşt ü güzar: gezip dolaşma
[2811] müstefit (eyle-): faydalandırmak

– Validem size bonjour gönderiyor! Bugün için bir tertibiniz varsa kendisine de haber vermenizi rica ediyor, deyince zeki yavrucakla arkadaşıma:

– Bugün için bir muayyen tertibim yoktur. Sizce bir tertip ve icrası bana ait bir emir varsa ittibaa[2812] hazırım haberini göndermiştim. Beş dakika sonra büyük mantosuna bürünmüş olduğu hâlde odama gelip kemal-i tavr-ı dostaneyle selamlaştık. Dedi ki:

– Biz yarın Arcachon'a gidiyoruz. Haberiniz var ya! Artık bugün Sergi-i Umumi'yi son defa olarak bir daha görmek istemez miyim?

– Hay hay! Hem de bu son ziyaretiniz pek lazımdır.

– Ama sizinle beraber! Öyle değil mi?

– Hay hay! Hem de maa't-teşekkür! Valideniz de beraber olacak mı?

– Hayır! Validemin başka işleri vardır.

Bu aralık bana ârız olan bir tebessüm arkadaşımın merakını mucip oldu. Sebebini sual etmesi üzerine dedim ki:

– Bir günceğiz olsun kontes hazretlerine de kavalyelik etmek şerefine nailiyeti arzu ederdim de muvaffak olamadığım için ...

– Tuhaf söylüyorsunuz. Sanki beş dakika evvel validemle ettiğimiz lakırdıyı işitmiş gibi söylüyorsunuz.

– Kontes ile aramızda yalnız bir kapalı kapı bulunduğundan bazı erbab-ı tecessüsün[2813] merakı gibi anahtar deliğinden komşuyu dinlemek meramım olsaydı...

– Bizim de âdetimiz hep Fransızca söyleşmek olduğundan... Öyle değil mi? Fakat demincek validemle şurada onun odasında değil içeride benim odamda konuştuk. O da diyordu ki:

"Senin Osmanlı arkadaşınla bir gün veya bir gece beraber gezmek arzusunda bulunduğum hâlde mübayaat işlerinden baş alamadım ki bu arzuma nail olayım"

– Öyleyse Şarklıların "Kalpten kalbe yol vardır." dedikleri sahihmiş. Ben de İsviçre için edilecek seyahatin tertipnamesini yapmakla meşguldüm.

Arkadaşım yaptığım tertipnameye göz gezdirdiyse de Osmanlıca yazdığımdan ve yalnız kendim için kurşun kalemiyle çırpıştırmak nev'inden yazıldığından okuyup bir şey anlayamadı. İzahat vermeye mecbur oldum. Verdiğim izahat üzerine mütehassirane[2814] göğüsler geçirerek bu seyahatte refakat edemeyeceğinden dolayı bir hayli teessüf beyanından sonra:

[2812] ittiba: uyma
[2813] erbab-ı tecessüs: meraklı kimseler
[2814] mütehassirane: hasret çeken

– Arcachon'a kadar da birlikte gitsek olamaz mı, demesin mi? Âdeta istigrab[2815] tavrıyla yüzüne baktım. İzah-ı meram için dedi ki:

– Hem validemle de seyahati bir tecrübe etmiş olursunuz hem de Bahr-i Muhit-i Atlasî'yi[2816] görürsünüz!

– Yalnız sizin arzunuza ittiba lazım gelirse siz bana Volga Nehri'ni, Bahr-i Müncemid-i Şimali'yi[2817] de göstermek teklifine kadar varırsınız zannedeceğim gelir.

– Bu zan sizi bahtiyar ederse zannınızın doğru olduğunu hükümde asla tereddüt etmeyiniz.

– Bu misilli zanlar insanın muhtariyeti, serbestîsiyle teeyyüd[2818] etmeyecek olursa âdeta hayal-i hamdan ibaret kalırlar. Şimdiye kadar sizinle daima doğru söyleşmiş olduğumuza nazaran yine doğru olarak dinleyip kabul etmenizi rica ederim ki arkadaşım siz olduktan sonra Amerika'ya, Avustralya'ya, Çin'e, Japonya'ya kadar da sizinle seyahati bu dünyanın en büyük bahtiyarlıklarından addederim. Fakat yine doğruyu söylemiş olmak için kontes hazretleri hakkında böyle bir arzuda bulunamam.

– Ama daha o kadar can sıkacak kocakarılardan değildir.

– Bilakis hâli ve şanı, tavır ve vaz'ı sizden daha gençtir. Ama merakı kumaşlara, fistanlara, elmaslara, dantelalara mahsustur. Bir tuhafçıyla pek güzel mübahase eder. Hatta mübahasesinden mütelezziz ve memnun da olur.

Hakîm arkadaşım bu mütalaa üzerine dıhk[2819] derecesinden yukarı ve kahkaha mertebesinden biraz aşağı bir derecede gülmeye de başladı. Hem gülüyor hem de:

– Acayip! Yüzüme karşı validemi bu suretle intikad[2820] ediyorsunuz ha? diyordu. Ben de cevap veriyordum ki:

– İntikad-ı hasmane bile olsa onu kontesin kızı huzurunda dermeyan edebilecek kadar safvet-i kalbimle ma'yubiyetten[2821] tahlis-i nefs[2822] edeceğimi hükmetmez misiniz? Sizinle ilk görüştüğümüz akşam bütün Şark ve Garp'ın edebiyat ve hikemiyatının altından girip üstünden çıktık. Validenizle yalnız dün akşam bir parçacık Avrupa şerait-i ictimaiyesinden[2823] bahsedebil-

[2815] istigrab: şaşkınlık
[2816] Bahr-i Muhit-i Atlasî: Atlas Okyanusu
[2817] Bahr-i Müncemid-i Şimali: Kuzey Buz Denizi
[2818] teeyyüd (et-): sağlamlaşmak; doğrulanmak
[2819] dıhk: kıkırdama
[2820] intikad (et-): eleştirmek
[2821] ma'yubiyet: ayıplanma
[2822] tahlis-i nefs (et-): kendini kurtarmak
[2823] şerait-i ictimaiye: toplumsal şartlar

dik. Osmanlı'nın dediği gibi yemin etsem başım ağrımaz ki benim tanıdığım Gülnar benimle beraber Père-Lachaise Mezarlığı'nı ziyarete gelirdi de bana vaki olan tatlı hissiyata iştirak eylerdi.

– Vallaha öyleydi!

– Ama kontesin kızı gelemedi. Ben mezarlığa gittiğim gün o bürümcükler, dantelalar mübayaasına gitti.

– Hakkınız var. Fakat validesi göndermedi. Validesine bu itaatini, bu inkıyadını tahsin etmez misiniz?

– Takdis ederim!

– Herhâlde bu kadar sözü bizimle Arcachon'a kadar gitmemek için söylüyorsunuz. Değil mi?

– Yok! Zaten siz beni yolumdan ayırıp ve memleketime, çoluğuma çocuğuma bir an evvel kavuşmak bahtiyarlığından tehir[2824] edip götürmezsiniz ki! Bu kadar sözü söylediğime sebep anayı kızdan ve kadını feylosoftan temyize[2825] muktedir olduğumu göstermek kaziyesidir. Dikkat buyurunuz. Sizin en mükellef olarak giyinmiş olduğunuz zamanları da gördüm. Takındığınız elmasları boncuk kadar olsun ehemmiyetle telakki etmediğiniz gibi hiçbir kadının tuvaletine, hüsnüne, evza[2826] ve etvarına[2827] dair olarak dahi bir sözünüzü işitmedim. Madamlara benzer profesörlerden bahsediyordunuz. Süse, tuvalete bedel kudemanın[2828] âsârıyla iştigal eyliyordunuz.

– Bu kadar dikkat ha? Teşekkür ederim dostum!

– Bu kadar dikkat etmeseydim seyahatim tertibatını sizin tertibatınıza tevfike kendimi mecbur bulur muydum?

Bu suretteki hasbihâlimiz biraz daha uzandı ki muhaverenin bu derecesi bakisinin de mahiyetini kârilerimize tefhim[2829] eyleyebilir. Âdeta kuşluk zamanı geldi. Taam için karşı taraftaki daireye gidilmek lazım geldiğinden arkadaşım:

– Ben gideyim telebbüsümü,[2830] tuvaletimi itmam[2831] edeyim. Size haber gönderdiğim zaman gelir valideme kolunuzu verirsiniz değil mi, dedi ve bizim taraftan ez dil ü can cevab-ı muvafakat alarak memnunen odasına çekildi.

O gittikten sonra ben yine tetebbuatımda devam eyledim. Fakat doğrusunu isterseniz itiraf eylerim ki zihnim yapmakta bulunduğum tertipna-

[2824] tehir (et-): geciktirmek
[2825] temyiz: ayırma
[2826] evza: duruş
[2827] etvar: tavırlar
[2828] kudema: eski insanlar
[2829] tefhim (eyle-): anlatmak
[2830] telebbüs: giyinme
[2831] itmam (et-): tamamlamak

meden ziyade bu iki kadın ve daha doğrusu alelumum nev'-i nisvanın[2832] mukayese-i ahvaliyle[2833] meşguldü. Kadınlarda nedir o hâl ki beğenilmek arzusu diğer arzuların kâffesine[2834] galebe eder. Hâlbuki bu beğenilmek arzusu meziyat-ı maneviye ve batıniyesini beğendirmekten ziyade müzeyyenat-ı hariciye ve zahiresini[2835] beğendirmek suretine mütehavvil[2836] olur. Hemen alelumum denilebilecek bir surette olarak hakayık-ı hususiyat-ı ahvallerini[2837] setr ve ketm ederler[2838] de bu cihetten halli gayr-ı kabil bir muamma olduklarını erbab-ı fikir ve hikmete hükmettirirler. Buna mukabil attarın pudralarını, tuhafçının modalarını, kuyumcunun muhaşşelatını(?) takınarak, özenerek bezenerek o cihetten calib-i enzar[2839] olmaya sa'y[2840] ederler.

"Hemen hemen alelumum denilecek bir surette" deyişimiz gayret-i nev'iyyeleri[2841] berkemal[2842] olan kadınları gücendirmemelidir. Bilakis mutmain etmelidir. Zira kadınlığın bir umumiyete karib olan hükmünden kendisini kurtarabilip de asıl meziyat-ı insaniye ve bizaa-i ilmiye ve edebiye ve hikemiyesiyle[2843] beğenilmek gayret-i sahihe ve makbulesinde bulunan kadınlar hakkında kıymet-şinasan-ı ricalin[2844] ne büyük takdir ve tazimde bulunacaklarını işte bu muvazeneden kıyas etmelidirler.

Düşünmelidir ki Madam Gülnar'ın buraya kadar sırası geldikçe tasvir ve teslim eylediğim müzeyyenatı mumaileyhanın validesi yaşına vusulüne değin daha ne kadar artacaktır.

Kontesi muaheze[2845] etmiyorum. Buna ne hakkım vardır ne haddim! Onu bir misal ittihazıyla kârilerime ve bahusus kârielerime bir garibe-i hikmet arz etmek istiyorum. Binaenaleyh diyeceğim ki kontes, Gülnar yaşındayken bila-şüphe pek çok erkeği kendisine hayran etmiştir. Fakat o zaman bu kadın Gülnar gibi Ahmet Mithat'la üç dört hafta refakat eylemiş olsaydı acaba o Ahmet Mithat şöyle bir seyahatname sayfalarında onda gördüğü müzeyyenatı bilâ-tağyir[2846] yazarak hatırasını kulub-i Osmaniyan'da ile'l-ebed teyid eyleyebilir miydi?

Heyhat! O münasebeti en samimi dostlarına, en hususi surette itiraf

[2832] nev'-i nisvan: kadın cinsi
[2833] mukayese-i ahval: hâllerin karşılaştırılması
[2834] kâffe: hepsi
[2835] müzeyyenat-ı hariciye ve zahiriye: dış güzellikler, süsler
[2836] mütehavvil (ol-): dönüşmek
[2837] hakayık-ı hususiyat-ı ahval: gerçek durumlar
[2838] setrve ketm (et-): örtmek; gizlemek
[2839] calib-i enzar (ol-): dikkat çekmek
[2840] sa'y (et-): gayret etmek
[2841] gayret-i nev'iyye: cinsini savunma
[2842] berkemal: mükemmel; aşırı
[2843] bizaa-i ilmiye ve edebiye ve hikemiye: ilmî, edebî ve felsefî yeterlilik
[2844] kıymet-şinasan-ı rical: kıymet bilen erkekler
[2845] muaheze (et-): eleştirmek
[2846] bilâ-tağyir: değiştirmeden

eylediği hâlde de muharririn[2847] yüzü kızarırdı. İşte attarının, tuhafçısının, modistracısının, kuyumcusunun âsâr-ı maharetiyle calib-i enzar-ı hayret olmaktan başka hüneri olmayan nisvan böyle münasebat-ı mün'akidesi[2848] kabil-i itiraf bile olamamak ve şayet kabil-i itiraf olsa onunla iftihar edememek ve bilakis ondan dolayı hem refikini mahcup edip hem de kendisi mahcup kalmak bedbahtlığına namzettir. Meziyat-ı sahihesiyle calib-i nazar-ı hayret olan kadınlarsa öyle şöhret ve makbuliyet-i meşkûkeye[2849] ehemmiyet bile vermeyip nev'-i beşerin en güzel en nazik ve en mukaddesi olan kısmına mensubiyet şerefini muhafaza gayretinde bulunurlar.

Filvaki biraz sonra hizmetçi kız gelip madamların çıkmak için hazır ve amade bulunduklarını haber verdi. Dairelerine gittim ve kemal-i ta'zim ve tekrimle kontesi selamlayarak kolumu takdim eyledim. Madam Gülnar ve oğlu dahi beraber oldukları hâlde La Fayette Sokağı'nın karşı tarafındaki daireye giderek kuşluk taamını tenavül eyledik. Kontes o güne kadar neler, ne güzel şeyler almış olduğunu ve yarın Arcachon'a gidileceği hasebiyle bugün dahi neler mübayaa[2850] eyleyeceğini anlatarak muvaffakiyatını alkışladıksa da çend[2851] dakika evvel kızıyla aramızda sebk[2852] eden hasbihâlden dolayı Madam Gülnar'ın gözleri validesinin tefahürünü[2853] benden ziyade muaheze eyliyordu. Nihayet kontes dedi ki!

– Bugün expositiona gidecekmişsiniz. Pek münasiptir. Fakat benim gideceğim yerlere göre Bonmarché Mağazası sapa kalacağından dün ve evvelki gün alınıp ikmal[2854] için orada bırakılmış olan eşyayı oradan almayı da size tahmil[2855] edeceğim. Kabul buyurursunuz ya?

Bi't-tabii benden evvel Madam Gülnar validesinin emrine itaaten kabul cevabını verdi. Bade't-taam[2856] validesi hafidini[2857] alıp mübayaatı arkasından koşmaya ve biz dahi Madam Gülnar ile bir arabaya binip Sergi-i Umumi'yi temaşaya gittik.

Bugünkü sergi temaşasına makineler galerisinden mübaşeret[2858] eylemiştik. Hatta ben bu temaşada kendi istifademi de gözettiğimden o zamana kadar temaşa eylediğim makineleri arkadaşıma dahi gösterip tafsilat vermektense henüz kendimin de görmemiş olduğum makineleri birlikte temaşadan işe başlamıştık.

[2847] muharrir: yazar
[2848] münasebat-ı mün'akide: akdedilmiş münasebetler
[2849] şöhret ve makbuliyet-i meşkûke: şüpheli şöhret ve makbuliyet
[2850] mübayaa (eyle-): satın almak
[2851] çend: birkaç
[2852] sebk (et-): gerçekleşmek
[2853] tefahür: övünme
[2854] ikmal: tamamlama
[2855] tahmil (et-): yüklemek
[2856] bade't-taam: yemekten sonra
[2857] hafid: torun
[2858] mübaşeret (eyle-): başlamak

Bir adamın fikri terbiye-i ilmiye ve hikemiyeyle perveriş-yab[2859] olmuşsa kadri şayan-ı takdir olan şeylerin kendisine ait olmayanlarının bile takdirinde acz göstermez. Bir resim levhası, bir heykel karşısında, bir kütüphane içinde ne tavr-ı üstadaneyle tetkik ve temaşada bulunduğunu şimdiye kadar bin defa söylemiş olduğum Madam Gülnar ahen-parelere[2860] ruh ve hareket verilmişçesine bir suretle terekküp eyleyen şu makineler meyanında da bir hakîm-i dakika-şinas[2861] gibi dönüp dolaşarak temaşa ve tetkikle beyan-ı efkâr eyliyordu.

Fakat bu ziyaretimiz çok imtidat[2862] edemedi. Bugün sergi dâhilinde hemen bir cevelan-ı umumi icrası arzusunda bulunduğumuzdan bir buçuk iki saat kadar zamanımızı makineler galerisinde geçirdikten sonra o zamana kadar ne benim ve ne onun ve bahusus onun tarafından henüz ziyaret ve temaşa edilmemiş bulunan mahaller dolaşılmaya başlandı.

Nerelere başvurup ne surette temaşa eylediğimizi o günkü vukuat zabıtnamesine derc etmemiş olduğum gibi şimdi de şu satırları yazarken tahattur[2863] edemeyeceğim tabiidir. Pekâlâ tahattur eylediğim şey şudur ki bugün akşamı Sergi-i Umumi'de etmiş olduğumuz gibi gecenin bir kısmını dahi sergide geçirdik. Hatta akşam taamını da orada ettik. Yalnız serginin kısm-ı şarkisi kapılarının birisinden çıkıp bir arabaya binerek Bonmarché Mağazası'na gittikten ve oradaki eşyayı bir komisyonere tevdien[2864] ikametgâhımıza gönderdikten maada bütün vaktimizi hep sergi cevelanına hasreyledik. Bir aralık:

– Akşam taamında validenizle birlikte bulunmak matlup değil midir, diye vaki olan sualime cevaben arkadaşım demişti ki:

– Yarın Arcachon'a gitmek mukarrer[2865] ve sizden müfarekat[2866] muhakkak olduğu hâlde son akşamımızda Sergi-i Umumi'de başbaşa bir taam etmekliğimize kimse itiraz eyleyemez.

Meğer bu ihtimalden zaten de validesine haber vermişmiş. Sergide bahçe ortasındaki büyük havuza nezaret-i kâmilesi[2867] olan bir lokanta önünde son defa olmak üzere iki arkadaş başbaşa bir taam eyledik. O zamana değin ne kadar güzel hatıralarımız varsa ortaya koyduk. İki kafanın bu kadar denk olması hakikaten tesadüfat-ı garibedendir. İlk görüştüğümüz günden bu akşama kadar ömrümüzün suret-i cereyanını bir

2859 perveriş-yab (ol-): beslenmek
2860 ahen-pare: demir parçası
2861 hakîm-i dakika-şinas: dikkatli bir filozof
2862 imtidat (et-): uzamak
2863 tahattur (et-): hatırlamak
2864 tevdien: emanet ederek
2865 mukarrer: kararlaştırılmış
2866 müfarekat: ayrılık
2867 nezaret-i kâmile: tam görüş; manzara

intikada çektik. İkimiz dahi itiraf ve teslim ettik ki şu müddet zarfında hiçbir dakikamız boş ve menfaatsiz geçmemiştir. Bunda yekdiğerimizle hamiyane, mahmiyane,[2868] mürşidane,[2869] müsterşidane[2870] hüsn-i imtizacın[2871] semeresi olduğunu bi'l-itiraf birbirimize teşekkürler ettik ki gayet safiyane ve mütehassisane[2872] birkaç damla gözyaşları da bu itirafattaki halisiyetimizin şahitleri oldular.

Sergiden Decauville şimendiferiyle Invalidler Kapısı'na ve oradan arabayla ikametgâhımıza gelerek o gece nısf-ı leylden sonraya kadar hep bir arada vakit geçirdik. Ama iştigalimiz musahabeden ibaret değildi. "Emballeur" yani sandık yerleştiricisi vazifesini ifa eyliyorduk. Kontes gerek kızına ve gerek kendisine ve hele kendisine neler almış neler almış ki bunları sandıklara yerleştirmek âdeta bir emr-i asir[2873] hükmünü almış. Eğer kızıyla ettiğimiz seyahatlerde refikimiz kontes olup da her memleketten bu kadar eşya mübayaa eylemiş bulunsaydı bizim için öyle binlerce kilometrelik seyahatlerde eşya-yı mezkûre âdeta baş belası olurdu.

Derken bizim Doktor Boris Yanpolski çıkagelmesin mi? Tamam şu nazik iş zamanında bir yardımcı daha gelmiş olduğu beyanıyla cümle tarafından izhar-ı beşaşete[2874] başlandıysa da Doktor Efendi:

– O muavenete[2875] zamanım müsait olsaydı pek büyük iftiharla hizmetinizde bulunurdum. Ben ise bir buçuk saat sonra Cenevre'ye hareket edecek olan şimendiferle Paris'ten müfarekat eyleyeceğimden ruhsatınızı istihsale geldim, demesiyle birkaç saniye evvelki şevk ve şetaret bir sükûn ve hayrete münkalib[2876] oldu. Madam Gülnar sordu ki:

– Mithat Efendi ile verdiğiniz refakatten istifa mı ediyorsunuz?

– Hayır madam! O kararın icraatına ben arkadaşımdan bir gün evvel mübaşeret[2877] eyliyorum.

– Ey bunun sebebi?

– Pek sade bir şey! Sakin olduğum talebe mahallesinde bugün akşam üzeri bir Cenevreliye rastgeldim. Cenevre'den Paris'e gelip gitmek için iskontolu bir bilet almış fakat bu gece yarısından sonra biletin müddeti münkaziye[2878] oluyormuş ki kendisi Paris'ten henüz avdet edemeyeceği cihetle bedelini büsbütün kaybeyleyecektir. Bunu yarı fiyatıyla bana veriyor. Ben

[2868] mahmiyane: korumacı
[2869] mürşidane: doğru yolu göstererek
[2870] müsterşidane: doğru yolun gösterilmesini isteyerek
[2871] hüsn-i imtizac: güzel bir uygunluk
[2872] mütehassisane: duygulu
[2873] emr-i asir: güç, ağır iş
[2874] izhar-ı beşaşet: sevinç gösterme
[2875] muavenet: yardım
[2876] münkalib (ol-): dönüşmek
[2877] mübaşeret (eyle-): başlamak
[2878] münkaziye (ol-): sona ermek

tasarrufa o kadar riayetkâr bir adam olduğum hâlde şu tesadüften istifade etmemeli miyim?

Vakıa doktorun bu sözü hepimizde bir kahkahayı mucip olduysa da sair neşeli kahkahalara benzemedi. Hâlâ bu vaka-i nageh-zuhura[2879] ne mana verebileceğimizi bilemeyerek birbirimizin yüzüne bakışıyorduk. Bir aralık doktor dedi ki:

– Eğer madamlar müsaade verirlerse siz dahi bu gece benimle beraber Paris'ten hareket eyleyebilirsiniz. Daha bir buçuk saatten ziyade zamanımız vardır. Eşyanızdan ne olacak? Derleyip toparladığımız gibi bir arabaya binerek soluğu istasyonda alırız.

Kontes – Bu da bir reydir ya!

Gülnar – Fakat asla kabul olunamayacak reylerdendir. Efendi yarın bizi garp şimendiferi istasyonuna kadar götürmeyi vaad eylemişti.

Kontes – Bu misilli vaadlerin icrasında mecburiyet-i kat'iye tasavvur olunabilir mi?

Ben – Mecburiyet-i kat'iye değil mecburiyet-i kalbiye tasavvur olunur.

Doktor – Demek oluyor ki teklifimi kabul edemeyeceksiniz?

Ben – Bi't-tabii! Zira tesadüfbana değil size vaki olmuştur. İstifadesi de yalnız size racidir.[2880] Ben ise arkadaşıma verdiğim vaadi ifa etmiş olursam itminan-ı derunî[2881] gibi bir istifadeye, bir mükâfata nail olmuş olurum.

Doktor – Bu hususta muhtariyetinize[2882] itiraz edemem. Demek oluyor ki ben Cenevre'de sizden bir gün ziyade ikamet etmiş olacağım?

Ben – Evet! Oradaki masarifiniz Paris'ten daha ne kadar az olursa biletin nısf[2883] ücretinden maada bu farkı da kazanmış olacaksınız.

Doktordan başka birisi olmuş olsaydı ihtimal ki bu sözümden gücenirdi. Fakat doktor tasarrufa pek ziyade meraklı adam olduğundan gücenmek şöyle dursun memnun bile oldu. Madamları kemal-i ta'zimle[2884] selamlayıp veda ederek ve bana da:

– Au revoir! Á Genève! diye hemen azimet[2885] üzere bulunan yolcularda umumiyetle görülen tavr-ı mütelaşiyanesiyle[2886] çıktı gitti.

Biz tekrar işimizle iştigale başladık. Nısf-ı leylden sonracaydı ki sandıkları yerleştirmek işini bitirip Madam Gülnar ile sohbete koyulduk. Gece yarısından sonra musahabeye yeni başlamak bizce bu zamana kadar görül-

[2879] vaka-i nageh-zuhur: ansızın ortaya çıkan durum
[2880] raci: yönelik
[2881] itminan-ı derunî: iç huzur
[2882] muhtariyet: özgürlük
[2883] nısf: yarı
[2884] kemal-i tazim: tam bir saygı
[2885] azimet: yola çıkma
[2886] tavr-ı mütelaşiyane: telaşlı tavır

müş âdetlerden değildiyse de yarınki gün yevm-i müfarekat[2887] olduğundan bu gece için şu fevkaladelik kontes tarafından bile istib'ad[2888] olunmadı. Fakat kendisi pek yorulmuş olduğundan musahabemize iştirak edemeyip,

– Ben odamda soyunup döküneyim. Size çay pişireyim. Hizmetçi kızla göndereyim. Siz de istediğiniz kadar konuşunuz. Binaenaleyh geceniz hayır olsun, diye odasına çekildi. Bu geceki musahabemizi kaydedecek olursam büyük tafsilata girişmeliyim. Zira arkadaşımla bu geceye kadar devam eden seyahatimiz esnasında yine seyahatlere, kütüphanelere, telif ve tercümelere dair birçok musahabet ve müzakeratta bulunmuştuk da ben o tafsilatı buraya kadar geçen eyyam kuyudu[2889] meyanına ithal[2890] etmemişimdir. Binaenaleyh musahabe-i mezkûreyi hulasatü'l-hulasa[2891] olarak şu veçhile yazabilirim ki:

Madam Gülnar Osmanlılarla Ruslar kapı bir komşu olarak her ikisi teceddüdat-ı fikriye ve edebiye[2892] emrinde Avrupa'dan iktibas[2893] etmekte bulundukları hâlde yekdiğerinden hiçbir şey iktibas etmemeleri birbirinin bi'l-külliye yabancısı, cahili kalmalarına sebep olduğuna hükümle Rus mahsulat-ı edebiyesinden bazılarını Osmanlıcaya ve Osmanlı mahsulat-ı edebiyesinden bazılarını Rusça'ya tercüme eylemek arzusundadır. Osmanlıcadan Rusçaya tercümede o kadar zahmet çekmeyebilir. Zira Arabîye, Farisîye vukufu derece-i kifayeden belki de ziyade olup şu sırada lisan-ı edebimize karışan kelimat-ı ecnebiyeyi[2894] bizden ziyade takdir eylediği gibi Kazanlı olmak ve daima Tatarlarla ihtilat[2895] eylemek hasebiyle Tatarcadaki kuvvetinden Osmanlıca için de büyük istifade eylemektedir. Şu kadar ki şu hizmet emrinde bizim tarafımızdan muhtaç olacağı bir muavenet olup o da intihap[2896] meselesidir. Birkaç yüz parça âsârı aylarca müddet zarfında okuyarak hangisini intihabda yine mütehayyir[2897] kalmak kendisi için bir beyhude yorgunluk hükmünü alacağından şayan-ı tercüme olan şeyleri ben ihtar eylersem bu yorgunluktan kurtulmuş olacaktır.

Rusçadan Osmanlıcaya tercüme hususuna gelince vakıayazmış olduğu bazı şeylerin tetkikinden bana müsteban[2898] olmuştu ki bu zatın Osmanlıcası zaruret-i hâlde bilâ-tashih[2899] tab' olunabilir. Hatta *Tercüman* namıyla Bahçesaray'da dostumuz İsmail Gasprinski* Efendi tarafından tab' ve neş-

[2887] yevm-i müfarekat: ayrılık günü
[2888] istib'ad (olun-): yadırganmak
[2889] kuyud: kayıtlar
[2890] ithal (et-): dâhil etmek
[2891] hulasatü'l-hulasa: özetin özeti
[2892] teceddüdat-ı fikriye ve edebiye: fikirlerin ve edebiyatın yenileşmesi
[2893] iktibas (et-): aktarılmak
[2894] kelimat-ı ecnebiye: yabancı kelimeler
[2895] ihtilat (eyle-): ilişkide bulunmak
[2896] intihap: seçme
[2897] mütehayyir: kararsız
[2898] müsteban (ol-): anlaşılmak
[2899] bi't-tashih: düzeltilerek
* İsmail Garpinsky: 1851-1914 yılları arasında yaşamış Kırım Tatarı eğitimci,

rolunan gazetenin reviş-i ifadesinden[2900] daha aşağıda kalmaz. Ancak kendi arzusu tercümelerinin ya benim tarafımdan veyahut İstanbul'daki muharrir arkadaşlarım canibinden[2901] tashih olunması cihetinde olduğundan işte bu muaveneti bana deruhte ettirmek arzusundaydı.

Bu geceki musahabemiz hep bu telif ve tercüme arzusuna dair olup vakıa müddet-i ikametimizde arkadaşımın emniyet ve itimadını tamamıyla kazanmış olduğuma şüphem yok idiyse de İstanbul'a geldikten sonra bu taahhütte de devamımı pek de ümit edemediğinden:

– İstanbul'da sizin kadar meşgul olan bir adamın benimle uzun uzadıya muhabereye vakit bulamayacağı derkârdır, diye benden birtakım teminat-ı zaide ahzına gayret eyliyordu.

Hâl ve şanımı ve tahrir ve neşir hizmetinde bir sevda-yı sahih derecesine varan gayretimi bilen kārilerim için tekrar ispatına hacet olmadığı veçhile Madam Gülnar'ın şu tercüme hususunda gösterdiği merak intibahat ve teyakkuzat-ı fikriyemize[2902] büyük muavenet eyleyeceği için bence fevkalhad mültezem[2903] olmak ve istediği muavenet kendi vazife-i hususiye ve mecburiyemdenmiş gibi ez dil ü can ifa edilmek zaruriyattandır. Binaenaleyh İstanbul'a avdetten sonra dahi kendisiyle muhaberatta[2904] devam eyleyeceğimi pek ciddi bir surette teminle isticlab-ı itminanı[2905] hususunda asla kusur etmedim.

Kontes'in gönderdiği çaylar içilip bisküviler ve kurabiyeler yenildikten sonra dahi şu musahabemiz bir hayli devam ederek gece yarısını hemen iki saat kadar geçtikten sonra odalarımıza çekilmeye mecbur olduk. Zira ertesi sabah alafranga saat onda yani vakt-i zuhrdan iki saat evvel hareket edecek şimendifere râkib olacaklardı ki işte o zamana da sekiz saat kalmıştı. Şayet uyanılamazsa bizi kaldırmasını hizmetçi kız vasıtasıyla hotelin kapıcısına emir ve ihbar ederek odalarımıza çekildik.

yayıncı ve politikacı İsmail Gaspıralı. [h.n.]

2900 reviş-i ifade: ifade tarzı; üslup

2901 canib: taraf

2902 intibahat ve teyakkuzat-ı fikriye: düşünce bakımından uyanış

2903 mültezem: gerekli

2904 muhaberat: iletişim

2905 isticlab-ı itminan: güven verme; güven uyandırma

PARİS'TE ON İKİNCİ GÜN

Bu gecenin ferdası[2906] yani teşrinievvel-i efrencînin iptidası[2907] bizim Paris'te eyyam-ı ikametimizin on ikinci ve son gününü teşkil eylemiştir. Bu sabah kontes hepimizden erken kalkıp hizmetçimiz olan kız vasıtasıyla bizi de uyandırmıştı ki saat henüz altı olmamıştı. Dört saatten az bir uyku ile yataktan kalkabilmek epeyce hatırı sayılır müşkilattan değil midir?

Fakat çare yok. Bu da bir icab-ı maslahat olduğundan hemen yataktan fırlayıp bol soğuk suyla yüzümden gözümden fazla kafamı da yıkayarak uykusuzluk hâlini def' eyledim. Alelacele elbiseni telebbüs[2908] edip arkadaşlarımın odasına vardım. Kontes beni bu zahmete sokmuş bulunmasından dolayı kemal-i nezaketle özürler dileyerek eşyanın şimendifer istasyonuna kadar nakli hususunda kendisine muavenet etmekliğimi rica etti ki bu yoldaki ricaların hükmü "Şu eşyayı sen naklet." demek olduğu anlaşılamayacak muammalardan değildir. Ricasını tekrar ettirmeyerek:

– Bir iş için iki adamın yorulmasına ne hacet. Müsterih olunuz kontes! Ben eşyanızı istasyona nakil ve Arcachon'da teslim olunmak üzere kaydettirip biletini size teslim eylerim, dedim. Ziyadesiyle müteşekkir oldu. Fakat vakit henüz pek erken olduğundan biraz sabırlı davranmaya lüzum gösterdim.

Madam Gülnar henüz elbisesini telebbüs etmemiş bulunduğundan eşyanın nakil zamanı hülûl[2909] edinceye kadar bir yandan kontesin kendi eliyle pişirdiği alaturka sabah kahvesini içerek diğer taraftan ben de eşyamı toplamaya başladım.

Öyle ya! Muavenet denilen şey mütekabil[2910] olmalıdır. Ben kontesin eşyasını kemal-i nezaketle istasyona nakledeceksem o da kemal-i lütufla bizim sabah kahvesini pişirmelidir. Arada bu tesavi-i refikane[2911] bulunmazsa ben kontesin hizmetkârı olmuş sayılırım ki tekebbür[2912] ve tevazu gibi mülahazattan kat'-ı nazar bu da pek hoşa gidecek kavalyeliklerden addolunamaz.

Bir saatten az bir zaman zarfında eşyamı kâmilen toplayıp yerleştirdim. Şimdiye kadar birisi büyücek ve diğeri küçücük iki sandıktan ibaret bulunan cümle-i ahmal ve eskalimize[2913] Paris'te mübayaa eylediğim rehberlerle sair ufak tefek eşya dahi munzam[2914] olduğundan üçüncü parça olmak üzere bir

[2906] ferda: erte
[2907] iptida: başlangıç
[2908] telebbüs (et-): giyinmek
[2909] hülûl (et-): gelmek
[2910] mütekabil: karşılıklı
[2911] tesavi-i refikane: arkadaşlıkta denklik
[2912] tekebbür: kibir
[2913] cümle-i ahmal ve eskal: ağır yükler
[2914] munzam (ol-): eklenmek

de büyücek bir paket peyda olmuştu ki onu bir buçuk metre terbiinde keten bezinden bohça gibi bir şeye sararak elde götürülür çanta hâline koymaya mahsus kayışlarla da sıkmıştım.

Badehu hotel uşaklarını çağırtıp evvela kendi eşyamı odanın kapısı önüne çıkarttıktan sonra kadınların eşyasını da çıkartmak için dairelerine girdiğimde Madam Gülnar'ı da giyinmiş, hazırlanmış buldum. Sabah selamını teati eyledikse de uykusunun adem-i kifayesinden[2915] midir yoksa Avrupalıların "seyahat sıtması" dedikleri tesirden midir nedir gereği gibi neşesiz ve mağmum[2916] bir hâldeydi.

Uşağın birisiyle evvelce bir yük arabası celbettirmiş bulunduğumdan eşyayı bu arabaya koyup zaten de baid[2917] olmayan Saint-Lazare İstasyonu'na götürdüm. Saat on katarıyla Arcachon'a gideceğini bildirip bileti bi'l-istihsal[2918] hotele avdet eylediğim zaman arkadaşlarımın bir sabah kahvaltısı tertip ve tehyie[2919] etmiş olduklarını ve benim avdetimi beklemekte bulunduklarını gördüm. Süt ve kahve ve tereyağı ve sair çerezlerden ibaret bulunan bu kahvaltıya mübaşeret eyledikse de bundan evvel bu misilli kahvaltılardaki şetaret[2920] nerede? Hele böyle azimet sabahlarında kahvaltı edildiği zamanlar bizim koca Profesör Gottwald ve kızı Madam Krelemberg'de bile şevk ve şetaret son dereceyi bularak Osmanlıcamızda "Yolcudur Abbas, bağlasan durmaz." zarafetlerinin mukabili olarak En garde comme en garde/En voyage comme en voyage* gibi sözlerle güler, kıyametleri koparırdık ki bu sabahki mağmumiyetin derecesini muvazene için yalnız o geçmiş sabahları tahattur[2921] kâfidir.

Hüznün en büyüğü Madam Gülnar'da görülüyordu. Kontes gereği gibi lakayttı. Ben ise itiraf ederim ki arkadaşımın mahzuniyetine hayliden hayli müşterekti. Zira dört haftalık bir münasebet-i refikanenin bugün inkıtaı hangi mütehassis[2922] ve müteşekkir kalp olursa olsun tesirsiz kalmayacağı derkârdır.

Kahvaltıdan sonra arkadaşlarla son hesabımızı gördük. Dünkü Sergi-i Umumi masarif-i müşterekesiyle bazı ufak tefek mübayaat ve demincek

[2915] adem-i kifaye: yetersizlik
[2916] mağmum: kederli
[2917] baid: uzak
[2918] bi'l-istihsal: alarak
[2919] tehyie (et-): hazırlamak
[2920] şetaret: sevinç; mutluluk
* Eski harflerle
ان كر قوم ان كر! ان ووواياڑ قوم ان ووواياڑ
şeklinde yazılmış olan bu cümleyi okumakta çok zorlandık, daha doğrusu okuyamadık. En son Zeynep Kerman Hocamız bu okuyuşu ve şu anlamı "Hazır ol hemen hazır ol! Seyahat hemen seyahat!" tahmin ve teklif etti. Kendisine çok teşekkür ederiz. [ed.n.]
[2921] tahattur: hatırlama
[2922] mütehassis: duygulu; hassas

eşya ücret-i nakliyesi bizim tarafımızdan tesviye[2923] edilmiş bulunup ben istasyondayken onlar dahi hotel hesabını kesmişlermiş. İki taraf hesabının yekûnunu karşılaştırdıkta elli frank kadar ben borçlu kaldım. Bu yoldaki hesabatta cümlemiz pek müdekkik[2924] olduğumuzdan frangı frangına, santimi santimine borcumu eda ettim. Zira Fransızlar: "İyi hesap dostluğa kuvvet verir." derler. Hotel müdiresi ve hizmetkârlarla edilen vedaya ben dahi iştirak ederek müdireye:

– Benim eşyamı da nısf-ı leylden[2925] evvelce bir uşakla cenup şimendiferine göndermenizi rica ederim, dediğim zaman Madam Gülnar yüzüme bakarak:

– Bir daha bu hotele avdet etmeyecek misiniz? sualini irad eyledi. Benden bir baş işaretiyle avdete[2926] muktedir olamayacağımı mübeyyin[2927] bir cevap alınca gözleri sulandıysa da bu hâl-i teessürü bir tebessüm içinde mahv için cebr-i nefs ederek hemen önümüz sıra yürüyüverdi.

Tehyie[2928] edilmiş bulunan arabaya râkiben garp istasyonuna vardık. Saat ona takarrüb[2929] etmiş olduğundan bir tarafta oturup vakit geçirmeye imkân yoktu. Hemen biletleri yaptırarak katarda bir münasip yer bulmak için intizar salonundan en evvel çıkabilmeyi temin maksadıyla katara mukabil açılacak kapılara en yakın olan kanepeler üzerinde oturduk. Zira Paris istasyonlarında daima kalabalık ziyade olduğundan katarın hareketinden çend[2930] dakika evvel kapılar açılıp da yolcular irkâb[2931] edilecekleri zaman izdiham ve telaş ekseriya yolcuları bizar eyler.

Elhasıl vakit gelip arkadaşları bir güzelce kompartımana yerleştirdik. Bu misilli demlerde daima güler yüz ve neşeli kalple hareket ederken bu sabah Madam Gülnar'ı gittikçe tezyid-i hüzn eder gördüğümden rasime-i vedamı uzatmamaya lüzum gördüm. Bir gözüm kondüktörlerde olarak diğer vagonların kapılarını kapamaya başladıklarını görür görmez:

– Bon Voyage! Ve Adieu! deyivererek dışarıya çıkıp hemen kapıyı da kapadım. Madam Gülnar bu misilli ahvalde mutad olduğu veçhile pencereden bana doğru sallamak için mendilini eline alıp pencereye koşmaya davrandıysa da validesinin mene çalıştığı tamam kapıyı kaparken gözüme ilişti. Kontese hak verdim. Zira kızı pek rakikü'l-kalb,[2932] sinirli bir şey

[2923] tesviye (edil-): ödenmek
[2924] müdekkik: dikkatli
[2925] nısf-ı leyl: gece yarısı
[2926] avdet: geri dönme
[2927] mübeyyin: belirten
[2928] tehyie (edil-): hazırlanmak
[2929] takarrüb (et-): yaklaşmak
[2930] çend: birkaç
[2931] irkâb (edil-): bindirilmek
[2932] rakikü'l-kalb: yufka yürekli; ince duygulu

olduğundan çocukcasına bir teessürle hastalanması da mümkünattandı. Binaenaleyh vagonun kapısını kapar kapamaz hatevat-ı müstaceleyle[2933] oradan kendimi çekip kaybeyledim.

İnsanın bu yoldaki ahvali ne acayiptir! Bundan bir ay mukaddem sahife-i hatırda yeri bile olmayıp pek muvakkat olacakları da derkâr bulunan münasebetlerin şöyle bi't-tabii inkıtaında müteessir olmalı mıdır? Bu teessür inkıtaın vukua gelmemesini ve bu münasebetin devam etmesini arzudan neşet eyliyorsa işte o arzunun husulü tabiat-i maslahat iktizasınca dahi mümtenidir.[2934]

İnsan buralarını bilir hesap eder de yine müteessir olur. Ben dahi buralarını bildiğim hesap eylediğim hâlde doğrusu ya pek müteessir olmuştum.

Bugün Paris'in şu kısm-ı garbisinde güzel bir cevelan icra eyledim. Zaten bu şehrin aksam-ı sairesini temaşa edişim kadar şu kısm-ı garbisini temaşa edememiştim. Evvelapiyade olarakAmsterdam tarikiyle şimale doğru yürüyüp Clichy Meydanı'na ve oradan Clichy Avenuesu ile yürüyerek ta garp şimendiferinin Paris istihkâmatına mülasık[2935] olan emtia ve eşya debboylarına kadar gittim ki sair istasyonlarda olduğu gibi bu emtia ve eşya istasyonunun da gayet vâsi[2936] bir meydana on beşten mütecaviz kışla gibi ambarlar inşasıyla azim bir kemerin antrepoları hâline konulmuş olduğunu temaşa eyledim. Tamam Clichy Kapısı mukabilinde[2937] bir kahvede oturup kuşluk taamı vakti gelmiş olmak hasebiyle bir de karnımı doyurarak istihkâm hizasıyla garb-ı cenubiye[2938] doğru imtidat eyleyen Berthier Bulvarı'nı önüme kattım. Champerret Kapısı'na geldikte gereği gibi yorulmuş bulunduğumdan tesadüf eden bir arabayı saat hesabıyla bi'l-isticar[2939] bindim. Aheste revişle Pereire Meydanı'na ve oradan Villiers Avenuesu tarikiyle şark-ı cenubîye[2940] doğru yürüyerek Batignolles Bulvarı'na çıktım ki evvelce gerek bu ve gerek Courcelles bulvarlarını geçmiş olduğum cihetle bu defa tekrar etmemek için Monceau Sokağı'ndan Haussmann Bulvarı'na ve oradan Washington Sokağı tarikiyle Champs-Élysées'e geldim.

Arabacı keyfimce gayet aheste yürüdükten maada her münasebet düştükçe bana dönerek birtakım malumat ve tafsilat dahi veriyor ve bu suretle Paris'in en mahir arabacılarından bulunduğunu gösteriyordu. Hakikat Paris'i polis komiserlerinden daha ziyade tanıyanlar bu arabacılardır. İçlerinde o kadar mahirleri vardır ki insan bunlardan bir tanesini ele geçirecek olsa

[2933] hatevat-ı müstacele: acele adımlar
[2934] mümteni: imkânsız
[2935] mülasık: bitişik
[2936] vâsi: geniş
[2937] mukabil: karşı
[2938] garb-ı cenubi: güneybatı
[2939] bi'l-isticar: kiralayarak
[2940] şark-ı cenubi: güneydoğu

rehberler tetebbuundan âdeta istiğna[2941] hâsıl eder. Hatta arabacılıkta maharetin bu derecesine varanlar bilahare tebdil-i sanat ederek "guide" yani delil namıyla ecnebi seyyahlar hizmetlerinde bulunurlar ki bunların da bir cemiyetleri olduğundan seyyahlar sakin bulundukları hoteller müdürlerine emredecek olurlarsa o deliller cemiyetinden istedikleri adamları hizmetlerine alabilirler.

Bizim mahir arabacıyla Champs-Élysées'nin tak-ı zafer meydan-ı müdevverine[2942] geldiğimizde henüz geçmemiş olduğum Victor Hugo Avenuesu'nu önümüze katarak yine o nam-ı âliye mensup meydandan geçmek ve Pompe Sokağı'na girmek suretiyle Sailly mekteb-i kebirini temaşa ettik. Badehu Greuze Sokağı'ndan Trocadero Meydanı'na gelip oradan da birçok darca ve eğrice sokaklardan dolaşa dolaşa Grenelle Köprüsü'nden Seine Nehri'ni geçtik. Arabacı orada bana dönerek:

– Sergiye mi gideceğiz? sualini irad eyledi. Ve benden:

– Hayır! Şöyle döne dolaşa cenup istasyonuna kadar gideceğiz, cevabını alınca zeki herif gülerek:

– Anladım! Demek oluyor ki Paris'te son günün cevelanını icra eyliyorsunuz, diye bizi yine o aheste revişle burada tayin-i esamisi[2943] tafsilat-ı beyhudeyi mucip olacak birçok sokaklardan dolaştıra dolaştıra ve her birinin isimlerini tarif ede ede cenup istasyonuna kadar getirdi ki güneş dahi âdeta guruba takarrüb eylemişti.

Bahşişle beraber arabacının ücretini vererek istasyonun hem lokantalık ve hem gazinoluk sıfatlarını cami olan dairesine girdim. Biraz yorgunluk çıkardıktan sonra akşam taamını da orada etmek kararıyla zaten cebimde bulunan İsviçre rehber-i seyahatini çıkarıp mütalaa ve tetebbua daldım. İsviçre'den ilk ziyaret edeceğimiz memleket hakîm-i meşhur Jean Jacques Rousseau'nun* vatanı olan Cenevre şehri olacağı için rehberin de o fıkrasını açmıştım. Zaten *Demir Bey*** nam romanımda kârilerimi aza-yı vak'ayla beraber hayalen Paris'ten İsviçre'nin bu cihetlerine sevk eylemiş bulunduğumdan o zaman icra eylediğim tetebbuat[2944] şimdi de hatırıma gelerek Demir Beyzade kendimmişim gibi ihsasat-ı garibede bulunuyordum. Ortalık kararıp gazlar yandıktan sonra lokanta uşağına bu gece nısf-ı leylde

[2941] istiğna: ihtiyaçsızlık

[2942] meydan-ı müdevver: yuvarlak meydan

[2943] tayin-i esami: isimlerini belirtme

* Jean Jacques Rousseau: 1712-1778 yılları arasında yaşamış Cenevreli filozof ve yazardır. Düşünceleri Fransız Devriminde etkili rol oynamıştır. [h.n.]

** *Demir Bey*: Ahmet Mithat Efendi'nin 1888 yılında yayınlanan romanı. Tam adı: *Demir Bey yahut İnkişaf-ı Esrar*. [ed.n.]

[2944] tetebbuat: incelemeler

Cenevre'ye gidecek bir yolcuyu nasıl doyurmak lazım gelirse öyle doyurmasını emreyledim. Adamcağız filvaki tecrübekâr bir lokantacı sıfatıyla bizi bir âlâ doyurdu. Hem taam ediyor hem rehberimi mütalaa eyliyor ve hem de bir hayli zamandan beri hep rüfekayla[2945] seyahate alışmış bulunduğumdan bu akşamki yalnızlık üzerine epeyce sıkılıyordum.

Bade't-taam lokantanın duvar saatine baktığımda henüz sekiz buçuk olduğunu gördüm. Harekete daha üç buçuk saat var. Bu zamanı ne yolda sarf edeceğimi düşünerek bir aralık kendi kendime:

– Haydi bir son masarif daha göze alalım da arabayla Paris derunlarına doğru bir gece cevelanı daha yapalım, dedimse de birçok mülahazat bu arzudan beni vazgeçirdi. Hele o aralık Hotel de Famille uşağı eşyamı getirmiş olarak başımdaki fesin delaletiyle beni lokantada kolayca bulmuş olduğundan bu eşyanın emanet hıfzına mahsus olan yere teslimi işi cevelandan bütün bütün caydırdı. Uşağın masarifini, bahşişini verip eşyamı da emanet muhafızına teslim eylediğim sırada kendi kendime dedim ki:

– Paris elverdiyse elverdi. Lokanta uşağına bir bahşiş vaadiyle beni saat on bir buçukta uyandırmasını tembih ederek şöyle bir kanepe üzerinde uzanıp uyku kestirmek daha ziyade muvafık-ı akıl ve hikmettir, dedim ve icabını da icra eyledim ki dün gece yalnız dört saatten ibaret kalan uykunun noksanını bu veçhile ikmal eylemiş olduktan fazla bu gece şimendifer derununda pineklemek zahmetini de gereği gibi tahfif[2946] eylemiş oldum.

[2945] rüfeka: yol arkadaşları

[2946] tahfif (eyle-): hafifletmek

PARİS'TEN CENEVRE'YE

Lokanta uşağı beni tamam saat on bir buçukta uyandırdığından derhâl bir kahve içerek ikinci mevkiden biletimi aldım. İntizar[1] salonuna girdim ki katarın hareketinden yalnız beş dakika evvel kapıları açıldığı cihetle o zamana kadar da bu salonda tevakkufa mecburdum. Yolcular gayet kalabalıktılar. Birçoğu da İngiliz seyyahlarıydılar ki Paris sergisini temaşadan sonra bir de İsviçre cevelanı icrası için toplanmış oldukları anlaşılıyordu.

Bahtıma benim bulunduğum kompartımanda İngilizler bulunmadı. Bunu yaverî-i bahtıma hamledişimin sebebi muhtac-ı tafsil midir? Seyahatler esnasında refikin en fenası İngilizlerdir. Elsine-i saireyi bilseler şayet dahi söylemezler. Yalnız bulunarak kırk yıl şakk-ı şefe[2] etmeseler İngilizliden başka rüfekaya bir harf söylemezler. Siz cüret edip de kendisine bir söz söyleseniz o lütfedip de size cevap vermez.

İşittiğim fıkarat-ı garibedendir ki bir vapur kamarasında bazı yolcular Avustralya'dan avdet etmekte olan bir İngiliz'e o tarafların ahvalini sual etmişler. Cevaben demiş ki:

– Ben bu seyahati icra ettim ama kendi istifadem için icra ettim. Fevaidine[3] başkalarını da ortak etmek tertibatımda yoktu.

Benim girdiğim kompartımanda kadın erkek beş altı Fransızla iki birader oldukları müşabehet-i tammelerinden[4] maada muhatabalarından[5] da anlaşılan iki de İsviçreli erkek vardı. Hem de bunlar İsviçre'nin Fransız kısmındandılar. Herkes cehren musahabe eylediklerinden kâh Fransızları kâh İsviçrelileri istimâ'[6] ile ne kadar eğleniyordum! Fransızlar Cenevre'ye ilk gitmekte bulunduklarından mavi renkli Cenevre Gölü'nün ve sahillerinin kim bilir ne kadar güzel olduğuna ve hemen oraya vusulleriyle beraber sandallar isticar eyleyerek göle çıkmaya can atacaklarına, şöyle gezeceklerine, böyle

[1] intizar: bekleme
[2] şakk-ı şefe (et-): ağız açıp konuşmak
[3] fevaid: faydalar
[4] müşabehet-i tamme: tam benzerlik
[5] muhataba: birbirine hitap etme
[6] istimâ': işitme; dinleme

eğleneceklerine dair hülyalarla aralıkta bir kere dahi:

– Paris mi? Aman yarabbi! İnsan kovanı! Aklı olanlar İsviçre'ye gitmelidirler ki güzel sahralar, göller, dağlar temaşasıyla ferah-yab olsunlar, diye Paris'ten usanç gösteriyorlardı. İsviçreli biraderlere gelince bunlar dahi Paris'e ne kadar hayran olduklarını birbirine ihtar eyleyerek Sergi-i Umumi'den, Eyfel Kulesi'nden, şehrayinlerden filanlardan bahisle:

– Paris mi azizim? İki buçuk milyon ahali-i kadimesine[7] bir milyon da yabancı munzam olmuş. Üç buçuk milyon insan! Koskocaman bir millet demek! tarzında mütehayyirane[8] takdirlerde ve aralıkta bir dahi Paris'in pahalılığını dermeyanla müştekiyane[9] hasbihâllerde bulunuyorlardı.

Her taraf haklı değil mi? Ben dahi şimendiferin saatte kırk elli kilometre süratiyle bu izdihamgâh-ı müz'icden[10] tebaüd[11] eylediğim sırada on iki gün zarfında bu şehr-i azimde vuku bulan müşahedatımı şöylece zihnimden geçirerek kendimi türlü ihtisasata kaptırıyordum.

Bu tehlikeli memleket halli güç bir muammadır. Bilad-ı sairenin[12] hiçbirisine kıyas kabul edemez. İyilikten fenalıktan her ne ararsanız orada bulursunuz. En garibi şu ki iyiliklerin pek çoğunu fenalık ve fenalıkların da pek çoğunu iyilik suretinde tecelli etmiş görerek telakki ve muhakemenizde kendinizi hatadan güç kurtarırsınız. Victor Hugo'nun* demiş olduğu gibi ahval-i hususiye ve umumiyesiyle Paris şehri medeniyet-i nev'-i beşer için bir şan veyahut şeyn[13] addolunmak lazım geleceğini katiyen hükmedebilmek pek güçtür. Bence en doğrusu bu şehri bihakkın ve mükemmelen tetebbu edeceğim diye orada uzun uzadıya zaman geçirmekten ihtirazdır.[14] Zira insan bu şehri bihakkın tetebbu edeyim derken Paris şehri o insanı daha çabuk tetebbu ederek bir daha iltiyam-pezir[15] olması kabil olamayacak ceriha-i maneviyeyle dil-haste edip bırakabilmesinden pek havf[16] olunur. Yine Victor Hugo'nun dediği gibi Paris-perest olan bir adam için yavaş yavaş dünyanın sair taraflarında ikamet edebilmek imkânı münkati[17] olmayı müteakip Paris'te devam-ı ikamet imkânı da münkati olarak insanın âdeta bu âlem-i medeniyette her şeyden müteneffir[18] bir yabancı, bir meyus[19] hükmünü alıverir.

[7] ahali-yi kadime: eski ahali
[8] mütehayyirane: hayranlık bildiren
[9] müştekiyane: şikayet eden
[10] izdihamgâh-ı müz'ic: usandıran kalabalık
[11] tebaüd (eyle-): uzaklaşmak
[12] bilad-ı saire: diğer ülkeler
* Victor Hugo: 1802-1885 yılları arasında yaşamış Fransız şair, romancı ve oyun yazarı. [h.n.]
[13] şeyn: ayıp; leke
[14] ihtiraz: sakınma
[15] iltiyam-pezir (ol-): iyileşmek
[16] havf (olun-): korkulmak
[17] münkati: imkânsız
[18] müteneffir: nefret eden; tiksinen
[19] meyus: ümitsiz

Gerek rüfekanın musahabeleri ve gerek benim bunları istimâ'ım ve kendi kendime ihtisasım bir buçuk iki saat kadar devam eylemişti. Daima arkadaşla seyahat eylediğim birkaç haftayı takip eyleyen şu gecede büsbütün yalnızlığım dahi canımı sıkıyordu. Yanımdaki yolcular birer ikişer pineklemeye başlayarak şimendiferin zangırtısına ittibaen bazılarının önlerine eğdikleri kafalarının çenesi göğsünü döve döve ve bazılarının arka tarafa meylettirdikleri kafalarının ense ciheti vagon müttekâlarına[20] vura vura bütün vücutlarınca birer hareket-i daimeyle uykuya varmaları pek garip bir manzara teşkil eylemişti. Bundan daha gariptir ki biraz sonra ben dahi uyuyakalmışım.

Kim bilir ne kadar sonra katar bir istasyonda tevakkuf etmekle hâsıl olan sükûn ve sükûnet cümlemizi uyandırdı. Sabah olmuş, güneş dahi doğmuştu. Gece vakti kimsenin canı tütün içmek istemediğinden midir nedir ona dair bahis bile olmadığı hâlde sabahleyin herkesin canı tütün istediyse de arkadaşlar meyanında birisi ihtiyarca ve diğer ikisi genç olan üç kadının şürb-i duhana[21] ruhsat verip vermeyecekleri mucib-i tereddüt oluyordu. Bu tereddüt asıl İsviçreli iki biraderlerde görülüp tereddüde nihayet vermek için cüret-i lazımeyi de ben gösterdim. Hitabımı ihtiyarca kadına tevcih ve sergiden almış bulunduğum âlâ Mısır sigaralarından birisini irae[22] ederek:

– Affedersiniz hanımlar! Misk gibi kokulu Şark tütünü içilecek olursa sizi rahatsız eder mi, dediğimde şuh-meşreb Fransız kadınlarının üçü birden cevaba müsaraatla:

– Asla mösyö, asla! Bizim tarafımızdan tamamıyla mezunsunuz. Yalnız Şark tütünü değil cihat-i erbaa-i asliye ve cihat-ı erbaa-i fer'iye tütünlerinin kâffesini içebilirsiniz, deyince gerek ben ve gerek İsviçreli biraderler ve diğer Fransız erkekler sigaraları tellendirdik. Fakat beş altı sigaranın birden yanması vagonun içerisini fırına benzettiğinden yine ittifak-ı ârâ[23] ile pencereleri açtık. Bu sırada genç kadınlar yekdiğeriyle ağızdan kulağa birkaç lakırdı teatisinden ve biraz da hande-i şuhaneden sonra birisi bana tevcih-i hitab[24] ederek:

– Mazur görünüz mösyö! Pek de terbiyelicesine bir hareket addolunamazsa da şu sizin Şark tütününden bize de biraz tattırır mısınız, demesin mi? Şu talep birdenbire bende bir hayreti mucip olmuştu. Zira bu seyahate çıktım çıkalı kadınların sigara içmeleri ihtimalini hiçbir dakika hatırıma getirmemiştim.

[20] müttekâ: koltuk arkalığı
[21] şürb-i duhan: tütün içme
[22] irae (et-): göstermek
[23] ittifak-ı ârâ: oy birliği
[24] tevcih-i hitab (et-): seslenmek

Müteakiben Paris'te nisvanın sigara içmeleri âdeta bir moda hükmünü aldığı hatırıma gelerek dedim ki:

– Maalmemnuniye madam! Buyrunuz madam! Her ne kadar sigaraların Mısır sigaraları olduğu üzerlerine yazılmışsa da mamul oldukları tütün Osmanlı tütünüdür. Yenice denilen mahal mahsülüdür.

Üç kadının üçü de birer sigara aldılar. Kendilerine uzattığım sigaramdan yakışları ve savura savura çektirip kâh dudaklarını büzerek kâh burun deliklerini açarak duman savuruşlarını görseydiniz bu nazeninlerin hiç de tütünün acemisi olmadıklarını hükmederdiniz.

Şu münasebetle açılan bab-ı musahabe[25] ta o gün vakt-i zuhrdan bir buçuk saat kadar evvel Cenevre'ye vasıl oluncaya kadar bir daha kapanmadı. Nelerden bahsolunmadı! Hulasa veçhile kaydetmek için bile musahabe-i mezkûrenin hatırda tutulabilmesi gayr-ı kabildir. Bir yerde yalnız bir Fransız karısının vücudu bile sabahtan akşama kadar sözün adem-i inkıtaını[26] temine kâfiyken bu vagonda üç Fransız karısı bulunarak biri de ihtiyar ve bahusus en geveze nev'inden ihtiyar bulunursa artık orada sözün teselsülü[27] nihayet mi bulur?

Cenevre şehrine girmezden evvel bir gümrük mahallinde eşyamız muayene olundu. Yalnız tütün ve şarap ve konyak ve enfiye[28] gibi mükeyyifattan[29] kaçak mal bulunup bulunmadığı araştırılıyordu. Yanımda birkaç paket Mısır sigarası bulunarak kendi istimalime[30] mahsus olduğu beyanıyla gümrükçülere irae eyledimse de burada isti'mal-i zatiye[31] mahsus olan tütünler dahi az olsunlar çok olsunlar gümrük rüsumundan[32] muaf olmadıklarından hemen sigaraların sergide mübayaası[33] için verdiğim para kadar gümrük resmi vererek müsadereden[34] tahlisine[35] o suretle muvaffak olabildim.

Çend dakika sonra Cenevre şehrine vasıl olduk. İstasyona çıkar çıkmaz gayet uzun boylu, şişman ve âdeta devlakına şayan bir lokanta uşağı yanıma gelerek:

– Mösyö! Rusyalı doktorun Paris'ten vürudunda[36] muntazır olduğu kırmızı şapkalı efendi mutlaka siz olacaksınız değil mi, deyince anladım ki arkadaşım Doktor Yanpolski bu adamı benim istikbalime[37] göndermiş-

[25] bab-ı musahabe: sohbet kapısı
[26] adem-i inkıta: kesilmeme
[27] teselsül: zincirleme gitme
[28] enfiye: tütün tozu; burun otu
[29] mükeyyifat: keyif veren şeyler
[30] istimal: kullanma
[31] istimal-i zati: şahsi kullanım
[32] rüsum: vergiler
[33] mübayaa: satın alma
[34] müsadere: el koyma; zapt etme
[35] tahlis: kurtarma
[36] vürud: gelme
[37] istikbal: karşılama

tir. Tasdik cevabını müteakiben dostum doktorun nerede bulunduğunu sorduğumda:

– Şurada! Şu merdivenden aşağı indiğiniz gibi dört adım mesafede! Bizim Hotel de la Gare'da! cevabıyla beraber yük forgonuna teslim etmiş olduğum eşya biletini benden istedi, aldı. Hemen koşup sandıkları ve paketi yakalayarak önüme düştü. Filvaki istasyona gayet karib[38] bir yerde olan Hotel de la Gare'a vasıl[39] oldum. Orada arkadaşım doktoru bularak ikimiz dahi şu mülakattan dolayı kemal-i şetaretle ilan-ı memnuniyete başladık.

Doktor Yanpolski Hotel de la Gar'ın ikinci katında kendi odasının yanıbaşında benim için dahi bir oda isticar[40] etmiş ki derununa girdiğim zaman el ve yüz yıkayacak levazımı da kâmilen müheyya[41] buldum. Artık arkadaşım külfetli bir kadın değil ki onun yanında yıkanmaktan ihtiraz[42] edeyim. Fesimi, paltomu, yeleğimi, gömleğimi çıkarıp birer tarafa atarak kollarımı sıvayıp ve potinlerimi, çoraplarımı çıkararak pantolonumun paçalarını kıvırıp hem yıkanmaya hem de doktorla konuşmaya başladım. Ben ona şimendiferdeki Fransız karılarıyla musahabemi ve gümrükten sigaralarımın keyfiyet-i tahlisini[43] anlatıyordum. O da bana Paris'te Hotel de Famille'de edilen vedadan beri yaptığı şeyleri ve bahusus Cenevre şehrini nasıl gezdiğini anlatıyordu.

Mükemmelen yıkanıp işimi bitirdikten sonra arkadaşıma dedim ki:

– Ey arkadaş! Çoktan beri unutmuş olduğum şimendifer yorgunluğu beni epeyce sarstı. Kulaklarım güm güm gümlüyorlar. Uykuya ihtiyacım yoksa da şöyle biraz uzanıp istirahate ihtiyacım vardır. Kuşluk taamına kadar bana müsaade veriniz. Siz bir âlâ kuşluk tertip ettiriniz de tamam dakika-i lazımesi hulûlünde uşağı gönderip beni de uyandırınız.

Hakşinas doktor bu teklifimi ez dil ü can kabul eyledi "Allah rahatlık versin." diye bir de duayla beni yalnız bıraktı. Sakız gibi çarşaflarla temiz pak tehyie[44] edilmiş olan yatağa yuvarlandım.

Aman yarabbi! Her tarafta ne sükûn! Ne sükût! Sanki sakin olduğum hotelde hiç kimse yokmuş. Sanki bir dağ başındaymışım. Hani ya o Paris'in dağdağası, velvelesi? Paris'e ilk giren bir adam gece gündüz yirmi dört saatin yirmi dördünde de tenakus[45] şanından olmayan daimî bir uğultuya kulaklarını alıştırıncaya kadar hayli zahmet çeker. Karaköy'de Borsahane'nin köşesinde gündüz arabaların, hamalların, tramvayların, piyadelerin en kalabalık

[38] karib: yakın
[39] vasıl (ol-): ulaşmak
[40] isticar (et-): kiralamak
[41] müheyya: hazır
[42] ihtiraz (et-): çekinme
[43] keyfiyet-i tahlis: kurtarma durumu
[44] tehyie (edil-): hazırlanmak
[45] tenakus: yavaşlama

zamanında peyda olan velveleyi düşününüz de Paris'te bu velvelenin gece gündüz suret-i daimesini zihninizde bulunuz. Hotel Dominisi'nin önündeki Castiglione Caddesi'nden yirmi dört saat zarfında altmış binden az araba geçmez. Vakıa caddelerin ekserisinde bu araba gürültüsünü men için ağaçtan kaldırımlar yapılmışsa da gürültüyü mene bununla dahi imkân bulunamamıştır. Hele taş kaldırımlı sokaklarda gürültü daima bir gök gürültüsü hükmündedir. Bu gürültüye kulağı alışan insan bir de şöyle Cenevre'de de Hotel de la Gare'da benim yattığım oda ve yatak gibi sessiz ve sedasız bir yatağa girince Paris'in velvele-i daimesini bir de o zaman takdir eyliyor.

Uykuya ihtiyacım olmadığı hâlde şu tenhalık, şu sükût vücudumu rahatlandıra rahatlandıra gayet tatlı bir uyku celp[46] eyledi. Oda uşağı gelip kuşluk taamı için beni kaldırıncaya kadar iki buçuk saat miktarı uyumuşum. Ama ne bahtiyarane bir uyku! Vücudum o kadar dinlenmiş, ol derecelerde rahatlanmış ki epeyce uzun bir şimendifer yolculuğundan sonra rahatın bu derecesini hiç ümit edemezdim.

Doktor Efendi'nin tehyie ettirmiş olduğu omletli, biftekli, balıklı kuşluk taamına öyle bir gayret-i cihan-ber-endazaneyle[47] hücum eyledim ki tabaklar savletime[48] tâb-aver-i mukavemet[49] olamayarak zir ü zeber[50] oluyorlardı. En neşeli kuşluklarımızdan birisi de bu kuşluk oldu. Arkadaşımız Madam Gülnar'ı kırk defa andık. Bu seyahatte onun dahi birlikte bulunmadığına ikimiz dahi hayıflandık.

Aşağıda sırasıyla vereceğim malumattan müsteban[51] olacağı üzere Cenevre şehri gayet güzel bir mevkide bina edilmiş gayet mamur bir memleket olup önündeki göle ve hele gölün öte tarafındaki Mont Blanc cibal-i refiasına[52] doğru şu yemek yemekte bulunduğumuz salon pencerelerinden imtidat ve ittisa[53] eyleyen nezaretine hiç söz yoktur. Cibal-i şahikasından yaz kış karlar eksik olmamak hasebiyle "beyaz dağ" manasına bir isimle yâd olunan ve bazı tepeleri sath-ı bahrdan 4810 metre mürtefi olan bu dağlara bakmak ve azamet-i mehibesinden[54] tedehhüş[55] zevkine varmak için Cenevre şehrinin mevkii ve onun da şimendifer istasyonu tarafları en muvafık yerdir. Dikkat buyurulmalıdır ki bazı böyle dört beş bin metre mürtefi olan dağların bir nokta-i nazardan görünüşleri öyle şayan-ı hayret bir irtifa tasavvur ettiremez.

[46] celp (eyle-): bastırmak
[47] gayret-i cihan ber-endazane: aşırı gayret
[48] savlet: saldırma
[49] tâb-aver-i mukavemet: karşı durmak gücünde olan
[50] zir ü zeber: altüst
[51] müsteban (ol-): anlaşılmak
[52] cibal-i refia: yüksek dağlar
[53] ittisa (eyle-): genişlemek
[54] azamet-i mehibe: heybetli büyüklük
[55] tedehhüş: dehşete düşme

Zira insanın bulunduğu nokta-i nazar dahi sath-i bahrden binlerce metre yüksek olur da dağların irtifaı binnisbe az kalır. Cenevre ise sath-ı bahrden yalnız üç yüz yetmiş dokuz metre mürtefi olup Mont Blanc'ın 4810 metre irtifaından bu miktar tenzil[56] edilirse insanın karşısında dört bin beş yüz metre mürtefi koca bir silsile-i cibal[57] peyda olur ki bunun temaşası yılda Büyük Britanya'dan iki üç yüz bin ve ta Amerika'dan kırk elli bin ecanibi[58] işte şu Cenevre şehrine celp ve cezbeder.

Sofrada Doktor Yanpolski şehri bana nasıl temaşa ettireceğini anlatmaya başlamıştı. Ben ise:

– Doktor siz bu şehri benden yirmi dört saat evvelden beri tanıyorsunuz. Öyle değil mi? Ben ise sizden kırk sekiz ve belki de doksan altı saat evvelden beri tanıyorum. Zira üç dört gündür tetebbuatım buna münhasırdır. Siz bana delalet[59] eyleyeceğinize ben size delalet eyleyeyim ki saye-i irşadımda Cenevre'yi güzelce temaşa etmiş olasınız, dedim. Munsıf[60] adamcağız hakkına razı olarak hakkımı teslim eyledi. Bade't-taam[61] biz de cevelana başladık.

CENEVRE ŞEHRİ

Bu şehrin ahval-i hazırasını şerh ve izaha girişmezden evvel ahval-i tarihiyesine dair kārilerimize muhtasaran[62] malumat vermek isteriz.

Almanların "Genf" ve İtalyanların "Ginevra" ve Fransızların "Genève" tabir ettikleri şehr-i mezkûr milattan bir asır kadar mukaddem[63] "Genevre" namıyla iştihara[64] başlamıştı. O zamanlar bu taraflar ahalisine "a la brugge" denilirdi. Cenevre ve havalisinin Roma devletinin bir vilayeti hükmünü alarak ta 443 sene-i miladiyesinde Fransa'nın Borgonia kısmına hüküm-ferma olan Borgonia hanedan-ı kralîsinin merkezi oldu ve 533 sene-i miladiyesinde Fransa'ya iltihak eyleyerek dokuzuncu asr-ı miladîye kadar Fransa heyet-i umumiyesi dâhilinde addolunduysa da o zamanlar Borgonia Krallığı'nın teceddüdü[65] üzerine tekrar Fransa'dan ayrılarak nihayet Charlemagne garp imparatorluğunu teşkil eylediği zaman Borgonia'nın sair vilayetleri gibi Cenevre dahi o imparatorluğa tâbi oldu. Maahaza Charlemagne'dan sonra

[56] tenzil (edil-): düşülmek
[57] silsile-i cibal: sıradağ
[58] ecanib: yabancılar
[59] delalet: rehberlik
[60] munsıf: insaflı
[61] bade't-taam: yemekten sonra
[62] muhtasaran: özetle
[63] mukaddem: önce
[64] iştihar: şöhretlenme
[65] teceddüd: yenilenme

dahi Borgonia kralları Fransa'nın aksam-ı sairesinden[66] ayrılmış ve 1034 senesinde İkinci Conrad burada Borgonia tac-ı kralîsini tetevvüc[67] eylemiştir.

Badehu[68] Kurun-ı Vusta'da[69] Avrupa'nın her tarafında emsali nadir olmadığı veçhile Cenevre'de dahi hükûmet-i ruhaniyelerini hükûmet-i cismaniyyeye tahvil[70] gayretinde bulunan papaz takımı Cenevre kontlarıyla ve civarda hüküm-ferma olan Savoy dükleri bunlarla münafeseye[71] başladıklarından erbab-ı münafesenin her biri ahaliyi kendilerine celp için birçok imtiyazlar vere vere Cenevre ahalisini Avrupa'nın en mümtaz ahalisi derecesine çıkardılar. 1518 senesinde Fribourg ve 1526 senesinde dahi Bern nahiyeleri ahalisiyle ittifak ederek istiklallerini istihsal ve temin daiyesine[72] düştülerse de müteakiben İsviçre nevahisi[73] ittifakını tercih edip "Huguenot"* namıyla sahaif-i tevarihte[74] şöhret alan ahaliye muhalif olarak Savoy hanedanına ittiba[75] gayretine düşen ve "Mameluk" namıyla kesb-i şöhret eden takım arasında dehşetli bir münakaşa zuhur eylediğinden ve yine bu sırada Protestanlık mücadelatı da meydana çıktığından asıl galebe işbu Protestanlık'ta kalmış ve 1535 senesinde Cenevre Katolik despotu oradan çıkmasıyla mücadelat ve münafesat ve mukatelat-ı dâhiliye[76] gereği gibi sükûn bulmuştur. Bir sene sonra Jehan Cauvin** namında bir papaz Protestanlığın da bir başka türlüsü olmak üzere yeni bir mezhep icadından dolayı Fransa'dan tard[77] olunarak Cenevre'ye gelmişti. Talakat-i lisanı[78] pek fevkalade olan bu rahip Cenevre'de Protestanlığı neşreden Farel*** ile birleşerek Cenevre şehrine öyle bir nizam ve intizam vermiştir ki yalnız umur-ı diniyece değil umur-ı dünyeviyece dahi bir hükümdar olmuş kalmıştır. Hatta yine teceddüdat-ı Nasraniye iddiasında bulunanlardan Castillio namında bir papaz bu Cauvin'in hükmüyle Cenevre'den sürülüp tard olunduğu gibi an-asıl İspanyol etibbasından[79] olup Nasraniyatın esası ekanim-i selase[80] üzerine mübtenî olamayacağına dair

[66] aksam-ı saire: diğer kısımlar
[67] tetevvüc (eyle-): taç giymek
[68] badehu: sonra
[69] Kurun-ı Vusta: Ortaçağ
[70] tahvil: dönüştürme
[71] münafese: çekememezlik; düşmanlık
[72] daiye: iddia
[73] nevahi: taraflar
* Huguenot: 16. yüzyılda Reform hareketi sırasında Fransa'da ortaya çıkan Protestan topluluktur. [ed.n.]
[74] sahaif-i tevarih: tarih sayfaları
[75] ittiba: bağlanma
[76] mücadelat ve münafesat ve mukatelat-ı dâhiliye: iç savaşlar ve düşmanlıklar ve çekişmeler
** Jehan Cauvin: 1509-1564 yılları arasında yaşamış Fransız din reformcusu, Kalvinizm'in kurucusudur. Aynı zamanda Jean Calvin olarak da tanınır. [h.n.]
[77] tard (olun-): kovulmak
[78] talakat-i lisan: düzgün konuşma
*** Farel: 1489-1565 yılları arasında yaşamış Fransız din adamı William Farel. İsviçre'de gerçekleşen kilise reformlarının arkasındaki fikir adamıdır. [h.n.]
[79] etibba: hekimler
[80] ekanim-i selase: Hıristiyanlığın teslis inancı

yazdığı bir kitaptan dolayı Fransa'nın Dauphine eyaletinden tard edilmiş bulunan Miguel Servet* dahi Cenevre'den müruru[81] esnasında Cauvin'in hükmüyle ve 1553 senesinde cayır cayır ateşte yakılmıştır. Cauvin'in bu yoldaki mezalimi her ne kadar müthişse de Cenevrelilere fikr-i istiklal itası[82] gibi siyasiyat ve 1559 senesinde Cenevre akademiyasını teşkil gibi maarif hususunda pek büyük hizmeti sebk ederek 1564 senesinde yine bu memlekette vefat etmiş ve Cenevreliler tarafından peder-i umumi derecesinde tanınmıştır. On yedinci asrın evailinde Savoy dükleri Cenevre'yi tekrar zapt ve teshire[83] kıyam eylemişlerse de ahalinin mukavemeti bunları meyus bırakmıştır. O zamanlar Protestanlık Hollanda ile Almanya'nın Hessen ve sair taraflarında epeyce münteşirdiyse[84] de Protestanlığın asıl kuvveti Cenevre'de olduğundan burası merkez-i umumi addolunurdu. Savoy grandüklerinin hücumu da asıl buradaki Protestanlık ocağını söndürmek maksadıyla vuku buluyordu. Binaenaleyh Avrupa'nın her tarafında bulunan protestanların gönderdikleri muavenat-ı nakdiyeyle[85] Cenevre'ye mükemmel kale ve etraf ve havalisine metin istihkâmat bina ve inşa kılınarak teshiri gayr-i kabil bir memleket-i müstahkeme suretine ifrağ olundu. Cenevrelilerin her tarafa meram anlatarak istiklallerini temin eylemeleri üzerine idare-i memleket "hemşehri" namıyla yâd olunan kibarzadegân elinde kalmış ve bunlardan her familya en kârlı alız u italardan[86] birer kısmını kendi yed-i inhisarlarına[87] almıştılar. Pespayegân-ı ahali[88] bu hâlden dilgîr[89] olarak hemşehriler aleyhine kıyam etmeleriyle geçen on sekizinci asr-ı miladî içinde Cenevre'de pek çok dâhilî karışıklıklar ve hatta mukateleler vukua geldi. 1712 tarih-i miladîsinde bu şehirde doğmuş, ömrünü vatanından mehcur[90] olarak Fransa'da geçirmiş olan Jean Jacques Rousseau'nun telifatı da pespayegân-ı ahaliyi kışkırtmaktan da hâlî kalmıyordu. 1763 senesinde mumaileyh Jean Jacques Rousseau ve âsârı gıyaben muhakemeye çekilerek âsâr-ı muzırradan[91] olmak üzere idama mahkûm edildiler. Jean Jacques Rousseau orada bulunduğundan bu hükmü icraya memur olan cellat yalnız feylosof-ı mumaileyhin âsârını ihrak bi'n-nar[92] edip memuriyetini icra eylemiş sayıldı. Büyük Napolyon seyf-i cihangirîsini çekerek umum Avrupa'yı fetih ve teshire yürüdüğü zaman

* Miguel Servet: 1509 (1511)-1553 yılları arasında yaşamış İspanyol din adamı, doktor ve haritacıdır. Avrupa'da kan dolaşımını doğru şekilde inceleyen ilk bilim adamıdır. [h.n.]

[81] mürur: geçiş
[82] ita: verme
[83] teshir: ele geçirme
[84] münteşir: yayılmış
[85] muavenat-ı nakdiye: para yardımları
[86] ahz u ita: alışveriş
[87] yed-i ihtiyar: tekel
[88] pespayegân-ı ahali: alt sınıflar
[89] dilgîr (ol-): hoşlanmamak
[90] mehcur: ayrı
[91] âsâr-ı muzırra: zararlı, sakıncalı eserler
[92] ihrak bi'n-nar (et-): ateşte yakmak

Cenevre şehri yeni teşekkül eylediği liman vilayetinin merkezi olmak üzere Fransa'ya raptolunmuşsa da 1814 senesinde Napolyon'un sukutu üzerine İsviçre nevahi-i müttehidesi hükûmeti yeniden teşekkül eylediği zaman Cenevre dahi nevahi-i mezkûrenin yirmi ikincisini teşkilen bu hükûmet-i müctemia miyanına ithal kılınmıştır.

İşte hulasa-i ahval-i tarihiyesi bunda ibaret bulunan Cenevre şehri kâh kendi namına nispet edilen ve kâh "Leman" denilen ve hilal-i kamer şekline karib[93] bir şekille şimal-i şarkiden[94] cenub-i garbiye[95] doğru mümted[96] olan buhayre-i cesimenin[97] münteha-yı cenub-i garbisinde ve tamam Rhone Nehri'nin bu gölden ayrılıp Fransa'ya doğru cereyan için yeniden bir nehir suretinde teşekkül eylediği noktada kâin yetmiş iki bin nüfuslu güzel ve mamur bir şehirdir. Coğrafya erbabına malum olduğu üzere Rhone Nehri bu gölün şimal-i garbi müntehasından derun-ı buhayreye munsab[98] olup da badehu Cenevre derunundan tekrar nehir suretiyle Fransa'ya doğru akarsa da Cenevre'nin aşağılarında azim kayaların teşkil eyledikleri tabii kemerler ve mağaralar içine girip kaybolarak bir hayli mesafeden sonra tekrar sath-ı zemine çıkar.

Rhone Nehri şarktan garba doğru Cenevre şehrini iki kısma tefrik[99] eyler. Bu hâlde asıl eski şehir cereyan-ı nehre nispetle sol yani cenup tarafında kalıp nehrin sağ yani şimal ciheti de mahallat-ı cedide[100] olmak üzere yeni peyda olmuşlardır. İşbu iki kısım arasında ve Rhone Nehri içinde biri pek küçük ve diğeri epeyce büyük iki de ada vardır. Küçük adada vaktiyle Cenevre şehrinin idama mahkûm eylediği Jean Jacques Rousseau'nun güzel bir heykeli bulunmakla hakîm-i mumaileyhin[101] namına mensuben buraya "Jean Jacques Rousseau Adası" denilir.

Şehrin iki kısmı yekdiğerine altı köprüyle merbut[102] olup bunların şark cihetinden birincisi Leman Gölü'nden rıhtımlarla müfrez[103] olan büyük dış limana hudut tayin eden ve Mont Blanc Köprüsü denilen cesim ve rana köprüdür ki 1862 sene-i miladiyesinde inşaatı rehin-i hitam olmuştur. Safî granit taşından yapılmış gayet muhkem kemerler üzerine mebni iki yüz elli metre kadar tûlünde bir cisr-i mühimdir[104] ki Cenevre şehrinin eazım-ı inşaatından[105] maduttur. Diğerleri ehemmiyetçe bu nispette olmayıp fakat eski değirmenler denilen adanın iki cenahında Rhone Nehri'nin peyda ey-

[93] karib: yakın
[94] şimal-i şarki: kuzeydoğu
[95] cenub-i garbi: güneydoğu
[96] mümted (ol-): uzanmak
[97] buhayre-i cesime: büyük göl
[98] munsab (ol-): dökülmek; karışmak
[99] tefrik (eyle-): ayırmak
[100] mahallat-ı cedide: yeni mahalleler
[101] hakîm-i mumaileyh: adı geçen filozof
[102] merbut: bağlı
[103] müfrez: ayrılmış
[104] cisr-i mühim: önemli köprü
[105] eazım-ı inşaat: büyük inşaatlar

lediği iki mecra üzerindeki köprü gayet vâsi[106] olmakla âdeta köprü ıtlakından ziyade tünel tabirine şayandır. Mont Blanc Köprüsü'nden sonra Rhone Nehri'nin teşkil eylediği cereyan gayet kuvvetli olduğundan buralarda kayık ve sandal işlemesi men olunmuş ve Mont Blanc Köprüsü'ne boylu boyuna demir kafesler vaz'ıyla sandalların mürurına[107] imkân dahi bırakılmamıştır.

Cenevre şehrinin medar-ı azam-ı ziynet ve mamuriyeti[108] ve mamuriyetle asıl sebeb-i şöhreti rıhtımlarıdır. Leman Gölü'nün bu şehre karib olan sahili ve bahusus büyük dış limanla şehrin iki kısmının mabeyni[109] hep granit taşlarından mamul ve gayet metin ve müstahkem[110] rıhtımlarla muhattır[111] ki bu kadar muntazam ve muhkem rıhtımlar Avrupaca Cenevre'den daha büyük ve daha mamur memleketlerde dahi bulunamaz.

Şehrin şimal tarafına isabet eyleyen şimendifer mevkif-i yegânesi bi't-tabii en mühim noktalarından birisi olup oradan cenuba doğru hatt-ı müstakimle[112] inen Mont Blanc Caddesi de en mamur ve en muntazam cadde addolunur. Cadde-i mezkûr yine Mont Blanc namına mensup olan rıhtıma müntehi olarak Mont Blanc Köprüsü ile birleşir. Bu Mont Blanc Rıhtımı'nın şark cihetine yani dış liman üzerine isabet eyleyen ve magrus[113] ağaçlarıyla tezyin eden vâsi ve güzel rıhtımına "Pâcquis Rıhtımı" tesmiye[114] olunup onun daha öte tarafına ve âdeta Leman Gölü'nün engin cihetine müsadif[115] olan kısmı da "Leman Rıhtımı" diye yâd olunur. Mont Blanc Caddesi'nin o namdaki büyük köprüye müntehi olduğu noktadan garba doğru imtidat eyleyen rıhtıma "Bergues Rıhtımı" denilir ki üzerinde cesim binalar ve epeyce zengin mağazalar vardır. Fakat karşı taraf ondan daha mamurdur.

Mont Blanc Köprüsü'nden karşıya geçildikte "Alamet-i Milliye" denilen heykelin mevzu' olduğu ağaçlar magrus bir meydana varılır ki ondan biraz daha şark tarafı "İngiliz Bahçesi" denilen ve buradaki ecanibe yaz günleri mecma[116] olan vâsice bahçedir. Bu bahçenin de biraz daha şark ciheti "Eaux Vives Rıhtımı" olup tamam karşısındaki Pâcquis Rıhtımı'nın nazire-i sahihesidir.[117]

Mont Blanc Köprüsü'nden sahil-i yesara[118] varıldığı zaman garp tarafına doğru dönülecek olsa büyük rıhtım denilen yere varılır ki bu da Jean

[106] vâsi: geniş
[107] mürur: geçiş
[108] medar-ı azam-ı ziynet ve mamuriyet: süs ve imarın en büyük sebebi
[109] mabeyn: ara
[110] müstahkem: sağlam
[111] muhat: çevrili
[112] hatt-ı müstakim: düz çizgi; düz hat
[113] magrus: dikili
[114] tesmiye (olun-): isimlendirilmek
[115] müsadif (ol-): denk gelmek
[116] mecma: toplanma yeri
[117] nazire-i sahihe: gerçek benzer
[118] sahil-i yesar: sol sahil

Jacques Rousseau Adası'na merbut[119] olan Bergues Köprüsü'nden başlayıp İngiliz Bahçesi'nin cenub-i garbi cihetinden yani arkasından geçen gayet güzel bir cadde teşkil eder ve işte Cenevre'nin en zengin saatçi ve kuyumcu mağazaları bu mahalde bulunur.

Büyük rıhtımdan garba doğru gidildikçe bizim Karaköy ve Taksim tünel meydanları kadar bazıları daha küçük meydancıklara "Rhone Meydanı" ve "Bel-Air" gibi namlar verildiği görülürse de Paris'te "place" denilen umumi meydanlara kıyasen buradaki meydanlar küçücük bir avlu hükmünde bile kalmaz. Böyle garp tarafına gidilmek şartıyla Posta Rıhtımı'na kadar varılıp o rıhtım üzerinde yeni yapılmış gayet güzel bir postahane görülür ki Cenevre kadar bir şehir için âdeta istiksar[120] edilse sezadır.

Mezkûr postahanenin garp cihetinden "Plainpalais" namında geniş ve doğru bir sokak geçip ve yine bu nama mensup ve fazla olarak bir de "ova" sıfatıyla mevsuf ve tamam şekl-i muayyenle müteşekkil bir meydana girilir ki etrafına ikişer sıra ağaçlar dikilerek tezyin olunmuştur. Bu meydanın şark ciheti vasatında[121] kâin Rond Point nam mevkiden şarka doğru gidilirse Cenevre'nin akademiyası görülür. Şark-ı cenubiye doğru gidildiği surette Feylesoflar Bulvarı'na girilir ki vâsice[122] ve ağaçlar magrus[123] bir bulvardır. Onun müntehası "Helvétique" Bulvarı olup onu da bitirdikten sonra yine İngiliz Bahçesi yanından Eaux Vives Rıhtımı üstüne çıkılmış ve işte bu suretle Cenevre şehri hemen dairen-mâ-dâr[124] gezilmiş olur.

Buraya kadar ettiğimiz tarif bugün bade't-taam[125] eylediğimiz cevelanın tarifi değildir. Kârilerimizde Cenevre şehri hakkında bir fikr-i mahsus peydası için plan üzerinden bu tarifi arz eyledik. Cenevre'deki ilk cevelanımızsa bu tarife hemen hiç de benzememek üzere ber-vech-i atidir[126] ki calib-i enzar-ı dikkat ve ehemmiyet olan mahal ve ebniyesi[127] de yine esna-yı cevelanda tarif olunacaktır.

CENEVRE'DE İLK CEVELAN

Bu şehirde âdeta Paris'ten daha muntazam ve payton ve lando nev'inden arabalar işlemekte olup ücretleri dahi gayet ehvenseler de arabayla gezmek

[119] merbut: bağlantılı
[120] istiksar (edil-): çok görülmek
[121] vasat: orta
[122] vâsi: geniş
[123] magrus: dikili
[124] dairen-mâ-dâr: çepeçevre
[125] bade't-taam: yemekten sonra
[126] ber-vech-i ati: aşağıdaki gibi
[127] ebniye: binalar

lazım gelse tekmil şehri iki nihayet üç saat zarfında dolaşıp bitirmek mümkün olduğundan bu külfeti ihtiyara hacet görmedik. İki arkadaş piyade olarak gezmeye karar verdik. Oturduğumuz hotelden çıkar çıkmaz şark cihetinde bir eytamhane[128] bulunduğu daha hin-i tetebbuda[129] nazar-ı dikkatimi celbeylemişti. Zira bu eytamhanede bîvayegân-ı etfale[130] "École Réel" namıyla İsviçre ve Almanya'da gittikçe teksirine çalışılan ameliyat[131] mektepleri usulünce dersler verildiği malumum bulunduğundan bu dersleri görmek bence pek büyük bir emeldi. Arkadaşım doktorla beraber daire-i mezkûra müracaat eyledik ki cesametçe Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi'nin üç misline karib[132] olup zemin katıyla onun üzerindeki birinci kat muallimîn[133] daireleriyle dershanelere ve ikinci kat yatak koğuşlarına tahsis kılınmıştır. Mektep idaresine seyyahîn-i ecnebiyeden olduğumuzu bildirerek muayene ve temaşa için istediğimiz ruhsat maalmemnuniye ita[134] olundu. Yanımıza terfik[135] edilen memur bizi evvel-be-evvel henüz dâhil-i sınıf edilmemiş bulunan pek küçük çocukların bakıldıkları yere götürdü ki bu yavrucaklar birtakımı murzia[136] olmak üzere bir hayli kadınların yed-i merhametlerine[137] tevdi edilmişlerdir.

Murzialar çocuklara kendi memelerinden süt vermekle mükellef olmayıp yapma memelerle çocukları emzirmekteyseler de muallimelerden tefrik için kendilerine bu nam verilir. Zira henüz dâhil-i sınıf edilmeyen üç dört nihayet beş yaşındaki çocuklara da birtakım malumat-ı ibtidaiye[138] talim ve tedris olunuyor.

En küçük etfale tedris olunan malumat-ı ibtidaiye birtakım resim ve modeller üzerinde hayvanat ve nebatat[139] gibi mevalidin[140] ve bunlardaki baş ve ayak ve kuyruk ve kanat ve gaga gibi azanın esamisinden ibaret bulunup bir de birden yüze ve yüzden bine kadar kâh doğrudan doğruya ve kâh tersine ve bazı kere çifter çifter ve bazı kere dahi teker teker sayı saydırmaktan ibaret bulunuyor.

Altı yaşını ikmal eden çocuklar dâhil-i sınıf itibar olunuyorlar. Arıcak o zamana kadar bunlar hep böyle resimler ve modeller üzerinden edilen talimler sayesinde o kadar malumat-ı şetta[141] peyda eyliyorlar ki gerek binek ve gerek yük için yapılan iki ve dört tekerlekli arabalar modellerinin

[128] eytamhane: yetimhane
[129] hin-i tetebbu: inceleme zamanı
[130] bîvayegân-ı etfal: kimsesiz çocuklar
[131] ameliyat: uygulama
[132] karib: yakın
[133] muallimîn: öğretmenler
[134] ita (olun-): verilmek
[135] terfik (edil-): refakatçi verilmek
[136] murzia: süt anne
[137] yed-i merhamet: merhametli el
[138] malumat-ı ibtidaiye: ilk bilgiler
[139] nebatat: bitkiler
[140] mevalid: canlı
[141] malumat-ı şetta: çeşitli bilgiler

her parçası esamisini[142] öğrendikleri gibi bir şimendifer katarının, bir vapur makinesinin, bir geminin, bir bölük asker veya bir batarya topun havi olabilecekleri parçalar esamisini de tamamıyla öğrenerek âdeta bunlar hakkında gereği gibi vukuf peyda etmiş bulunuyorlar.

On yaşlarına kadar bu mektepte dört sene tedris edilecek olan etfal okuyup yazdıktan maada hesap ve hendese ve coğrafya ve tarih-i tabii ve kozmoğrafya gibi fünunda[143] dahi oldukça malumat peyda ediyorlarsa da fünun-i mezkûrenin kâffesi modeller üzerinden bir suret-i acibede tedris olunarak şakirdana[144] o kadar suhuleti[145] mucip oluyor ki orada gördüğümüz on yaşındaki şakirdanı bizim askeri rüşdiyelerinden bâ-şehadetname[146] çıkan şakirdana kıyas edebilmek ziyadesiyle müşkülleşiyor.

Bir saat kadar tevakkuf[147] ve temaşayla mekteb-i mezkûrda aldığım malumat fevkalhad nazar-ı ehemmiyetime çarptığından oradan çıkılacağı esnada bîvayegân-ı eytam için gönlümüzden kopan sadakayı ahz ü kabza[148] memur nöbetçi muallimi huzuruna getirildiğimizde muallimlerden bazılarıyla suret-i hususiyede mülakat ve müzakere mümkün olup olamayacağını sordum. Bu müzakereden maksat ne olacağını muallimin sual etmesi üzerine:

– Ben Osmanlı memleketindenim. Osmanlı ve müslümanım. Talim-i sıbyan gayet merakımdır. Bir vakit mecburen mukim[149] olduğum bir müslüman şehrinde üç dört yüz şakird istiabına[150] kâfi bir mektep inşasına muvaffak olmuştum da aklımın erdiği kadar teshil[151] edebildiğim usul-i tedrisin çok faydası görülmüştü. Sizin usul-i tedrisiniz bizimkine nispetle etemm[152] ve ekmel[153] olduğundan bu babda bir fikr-i mahsus peydası arzusundayım, deyince şu mülahazatımdaki ciddiyet ve ehemmiyeti tamamıyla takdirde teehhür[154] etmeyen o insaniyetli adam:

– Mösyö! Öyleyse yarın sabah yedide gelirseniz muallimlerimizi ictima salonunda bulursunuz. Derslere saat dokuzda bed'[155] eylediklerinden muallimlerden bazıları sizinle bir iki saat görüşebilirler, cevabını verdi. Bu cevap beni ziyadesiyle sevindirdiğinden muallim-i mumaileyhe[156] teşekkürat-ı lazıme ifa kılındı.

Eytamhaneden çıkıldıktan sonra Mont Blanc tarikiyle Mont Blanc Rıh-

[142] esami: isimler
[143] fünun: fenler; bilimler
[144] şakirdan: öğrenciler
[145] suhulet: kolaylık
[146] bâ-şehadetname: diploma ile
[147] tevakkuf: duraklama
[148] ahz ü kabz: alma; toplama
[149] mukim (ol-): oturmak
[150] istiab: içine alma
[151] teshil (et-): kolaylaştırmak
[152] etemm: daha tam
[153] ekmel: daha mükemmel
[154] teehhür (et-): gecikmek
[155] bed' (eyle-): başlamak
[156] muallim-i mumaileyh: söz konusu öğretmen

tım ve Köprüsü'ne doğru indik ki evvelce dahi ihtar etmiş olduğum veçhile Cenevre şehrinin en mamur[157] ve müzeyyen[158] caddesi burasıdır. Sekiz yüz metre kadar tûlü ve yirmi metre kadar arzı olan mezkûr cadde üzerinde altı katlıya kadar âlî binalar mebnidir ki bunların bazıları hoteldir. Bu yoldan tramvay hattı dahi mürur[159] eder. Hattın Mont Blanc Köprüsü'nden karşı tarafa iltisakıyla[160] şehrin sahil-i yesar kısmına yani asıl eski Cenevre'ye de buradan doğrudan doğruya tramvayla gitmek mümkündür.

Biz ise piyade olarak yürümek hakkındaki kararımızı bi'l-muhafaza Mont Blanc Rıhtımı'na vardığımız zaman sol tarafa yani şark cihetine büküldük. İki yüz adım kadar gittikten sonra sol tarafımızda "Alpler Meydanı" denilen ufacık bir meşcereyi[161] gördük ki asıl nazar-ı dikkatimizi celbeden şey dahi bu meşcerenin tamam rıhtıma karib olan cihetinde Dük de Brunswick için imal ve bina edilmiş olan heykel ve alamet oldu.

Brunswick dükası müteveffa İkinci Charles biraz serseri tabiat ve hovarda-siret adam olup burada tafsili mucib-i suda'[162] olacak birçok serseriyane harekâttan sonra bade vefatihi[163] hangi şehir kendisine bir alamet rekzini[164] deruhte edecek olursa servet-i müddeharesini[165]olan yirmi milyon kadar frangı o şehrin daire-i belediyesine hibe eyleyeceğini ilan etmiş. Adamcağızın ahval-i garibesi bu yirmi milyonluk hibeye hiçbir şehri heveslendiremediği hâlde Cenevre şehri şartı kabul ederek bir mukavele akdeylemiş. Mumaileyh Charles Brunswick 1873 sene-i miladiyesinde vefat eylediğinden Cenevre şehri dahi ber-mucib-i taahhüd[166] bu alameti inşa ve onun üzerine Charles'ın heykelini rekz etmiştir.

Alamet-i mezkûre Cenevre'nin azam-ı âsâr-ı mimariyesi addolunursa da Avrupa'nın sair taraflarında görülen emsaline nispetle ehemmiyet ve nefaset ciheti pek aşağı görülür. Zira âsâr-ı mezkûru büyük yapmak ve büyüklüğüyle iftihar etmek istediği hâlde enkaz-ı esasiyesinden olan mermer sütunları pek ince ve vaziyetleri pek seyrek düştüğünden âdeta bazı şekercilerin şeker ve pandispanyadan yaptıkları oyuncaklar gibi bir ehemmiyetsizlik tavrı takınmıştır. Alametin zemini müseddesü'ş-şekl[167] bir settir ki üç beş ayak taş merdivenle çıkılır. Merdivenin iki tarafına kırmızı mermerden mahkûk[168] iki büyük arslan konulmuştur. Set üzerine çıkıldıkta yine müseddesü'ş-şekl ve

[157] mamur: gelişmiş
[158] müzeyyen: süslü
[159] mürur (et-): geçmek
[160] iltisak: birleşme
[161] meşcere: koru
[162] mucib-i suda': sıkıcı
[163] bade vefatihi: öldükten sonra
[164] rekz: dikme
[165] servet-i müddehare: birikmiş servet
[166] ber-mucib-i taahhüd: verilen söze uyarak
[167] müseddesü'ş-şekl: altıgen biçimli
[168] mahkûk: yontulmuş

demir şebikelerle[169] muhat[170] azim bir kovan görülür ki bunun üzerine müseddesin her zaviyesine birer mermer sütun koymak ve o sütunların üzerine gotik tarz-ı mimarisinde ufacık sivri kulecikler yapmak ve sütunları yine gotik kemerlerle birbirine raptetmek suretiyle bir türbe bina edilmiş ve Charles de Brunswick sandukası da işte bunun içine konulmuştur. Sandukanın kapağında müteveffa-yı merkumun arka üstü yatmış resmi mahkûktur. Bu kemerlerin üzerlerinde yine gotik tarzında mini mini sivri kuleli bir kat daha bina edilerek en üzerine müteveffayı general kıyafetiyle at üzerine binmiş bir hâlde tasvir eder pirinç heykeli yerleştirilmişse de yirmi beş metreden mütecaviz bir irtifaa vaz' olunan heykel-i mezkûr binaya nispetle pek küçük düşerek gayet sakil görünmekte bulunmuştur. Kovan tabir ettiğimiz müseddes binanın etrafında Charles de Brunswick âbâ ve ecdadından altı zatın statüleri de vaz'[171] edilmiş olup filvaki Cenevreliler bu alamet ve heykeli yapmak hususunda pek ehemmiyetli davranmışlarsa da istihdam eyledikleri sanatkârlar derece-i kâfiyede mahir olmadıklarından ber-vech-i matlub ciddiyet ve ehemmiyet ve nefaset hâsıl edememişlerdir. Yoksa bu masarif ve külfetle ondan daha ufak bir şey dahi yapılsaydı daha büyük ehemmiyet verilebilmesi kabildi.

Heykel-i mezkûr etrafında biraz geşt ü güzar[172] eyledikten sonra iki arkadaş Pâcquis Rıhtımı yanındaki mahall-i mahsusalarına yanaşmış bulunan sandalları görünce bunlardan birisine binerek göle doğru açılmak ve Cenevre şehrini haricen göl üzerinden görmek merakına düştük. Buradaki sandallar bir çift veyahut iki çift kürek istimal[173] olunacaksa ona göre saat hesabıyla icar[174] eder bir kumpanyanın malıdır. İskeleye takarrüb[175] eden bir ecnebiye evvela İsviçre parlamentosunun kabul ve tasdikiyle vaz' edilmiş bulunan bir matbu talimat tutuştururlar. Fakat ufacık bir göl seyahati için üç dört sayfalık talimatı okumaya kim tahammül edebilir? Sandal Kumpanyası'nın bizi aldatmayacağına emniyet-i tammeyle talimatı okumaksızın bir çifte sandala binerek göle doğru açıldık.

Leman Gölü'nün müntehası[176] birisi üç yüz ve diğeri dört yüz metre tûlünde "jetee" tabir olunur taş döküntüleriyle tefrik edilip bir sun'i liman hâline konulmuştur. "Göl" denilip de geçilivermemelidir. Tûlü seksen kilometre ve arzının en derin yeri on dört kilometre olup gölün mesaha-yı sathiyesi[177] cem'an yekûn[178] 57780 hektardır ki bir hektar her dıl'ı[179] yüzer

[169] şebike: ağ; parmaklık
[170] muhat: çevrili
[171] vaz' (edil-): yerleştirilmek
[172] geşt ü güzar (eyle-): gezmek; dolaşmak
[173] istimal (olun-): kullanılmak
[174] icar (et-): kiralamak
[175] takarrüb (et-): yaklaşmak
[176] münteha: son
[177] mesaha-yı sathiye: yüzölçümü
[178] cem'an yekûn: toplam
[179] dıl': kenar

metreden on bin metre murabba[180] ettiğinden murabba metrelerin miktarı yarım milyarı tecavüz eyler. Chillon karyesi gibi bazı taraflarda gölün derinliği seksen ve Meillerie karyesi gibi bazı yerlerde iki yüz seksen beş ve Ouchyve Evian karyeleri karşısında üç yüz otuz dört metredir. İşte bu cesim gölün Cenevre mukabilinde bulunan kısmı her ne kadar iki kilometreden altı kilometreye kadar bir vüs'at[181] gösterirse de otuz kilometre mesafeye kadar önü açık olmakla bazı fırtınalı havalarda o kadar dalgalar peyda edermiş ki üçer dörder yüz tonilatoluk büyük vapur ve yelken gemilerinin limandan çıkmaya cesaretleri olamazmış.

Bugün şöyle sandalla göl üzerine çıkmış olmaklığımızdan iki arkadaş gayet memnun kaldık. Zira Cenevre'nin haricen manzarasını pek latif bulduğumuz gibi gölün sahil-i cenubisini de cennet gibi yeşillik ve güzel köşklerle müzeyyen gördüğümüzden şuracık buracık derken beş kilometrelik mesafesi olan Cologny karyesine kadar da vardık. Orada ben kahve ve arkadaşım birayla biraz teskin-i hararet ederek badehu Cenevre'ye avdet ettik ki akşam dahi gereği gibi takarrüb etmişti.

Cenevre Gölü'nün şehre yakın cihetlerinde bina edilmiş bulunan sayfiyeler Avrupa'nın etraf-ı sairesinde emsali nadir görülen şeylerdendir. Hatta bunların birçoğunda tarihçe dahi birer ehemmiyet-i mahsusa bulunup ezcümle gölün sahil-i yesarından Verambi denilen mahalde Mac Culloch Şatosu denilen sayfiyede Napolyon Bonapart'ın zevcesi Joséphine uzun uzadıya ikamet eylediği için bir adı da "İmparatoriçe Şatosu" kalmıştır. Gölün sahil-i yesarından Diodati Şatosu namıyla güzel bir sayfiye daha İngiliz şuara-yı meşhuresinden[182] Lord Byron* ikametiyle şöhret-şiar olmuştur. Gölün yine sahil-i yesarından Baron de Rothschild'in zevcesi tarafından inşa edilmiş bulunan iki katlı ve ortası müdevver[183] kuleli şato cephe cihetinin ekserisi mermerden yapılıp türlü nakış ve oymalarla dahi müzeyyen bulunmasından dolayı âdeta mükellef bir saray ıtlakına şayan ebniye-i cesimedendir.[184] Bunlardan maada irili ufaklı daha yüzlerce köşkler görülür ki birazı yaz mevsimlerinde ve birazı da kış mevsimlerinde tebdil-i hava için buraya gelen Avrupalı ve Amerikalı zenginler tarafından isticar[185] olunurlar.

Sandalcı bizi indirmiş olduğu Pâcquis Rıhtımı'na çıkarttıktan sonra yine bu rıhtıma karib "Courcelles" denilen güzelce bir bahçe ortasında bina

[180] murabba: kare
[181] vüs'at: genişlik
[182] şuara-yı meşhure: meşhur şairler
* Lord Byron: 1788-1824 yılları arasında yaşamış İngiliz şair George Gordon Byron. Romantik akımın öncülerindendir. [h.n.]
[183] müdevver: yuvarlak
[184] ebniye-i cesime: büyük binalar
[185] isticar (olun-): kiralanmak

edilmiş bulunan tiyatroya gidip ilanını okuduk. Paris'ten avdet eyleyen birkaç Sudanî'nin defa-i vahideye[186] münhasır olmak üzere o akşam zenci müzikaları çalıp zenci raksları icra eyleyeceklerini görmeyelim mi? Vakıa Paris'te Sergi-i Umumi'de bu gibi şeyleri asla beğenmeye, sevmeye şayan bulmamıştıysak da doktor:

– Sudanîlerin müzikalarını dinleyip rakslarını temaşa için değil belki Cenevrelilerin bu herifleri nasıl telakki[187] eylediklerini görmek için bu akşam mutlaka buraya gelmeliyiz, dedi. Ben tetebbuun bu cihetinde dahi şayan-ı ehemmiyet bir şey göremediğimden muvafakat etmemek istedimse de nihayet doktor:

– Topu iki gün ikamet edeceğimiz şu memlekette ahalinin suret-i ictima ve muaşeretini[188] görmeyecek olursak ne anlamış oluruz. Bak ben size bu baptaki efkârımı katiyen arz edeyim. Hangi büyük memlekete gidecek olursak bir kere bir tiyatrosuna başvurmalıyız. O memleketin kadınları erkekleri ne derecelerde güzeldirler, ne yolda giyinip kuşanırlar, ne yolda muaşerette bulunurlar, bunu mutlaka görmeliyiz, deyince filvaki bir memleket ahalisinin bu yoldaki ictimaatını görmekte büyük menfaat hâsıl olacağı bence dahi müsellem[189] bulunmakla doktorun teklifini kabul eyledim.

Courcelles'in etrafını dolaştıktan sonra Gevray Sokağı'ndan Alpler Meydanı'na doğru yürümeye başladık. Hem yürüyor hem de Courcelles'i tedricî tebaüdümüze[190] göre temaşada devam eyliyorduk. Bu bina Fransızca (I) harfi şeklinde bir plan üzerine orta yerleri yalnız bir ve iki başları ikişer katlı olarak yapılmış ve orta yerine bir de kubbe çıkarılmış epeyce zarif ve epeyce mühim binalardandır ki etraftan başka hiçbir binaya iltisakı[191] olmaması ve güzel bir bahçe ortasında yapyalnız bulunması letafetini arttırdıkça arttırır. Her akşam alafranga saat sekizde burada bir müzika güzel konsertolar ita[192] ederek umumi sandalyelere üç frank ücretle oturulur. Cenevre şehrinin en ziyade mergub-i ahali[193] olan mecmaı burasıdır. Hatta konsertodan sonra suret-i umumiyede kumar dahi oynanır.

İşte iki arkadaş kâh Courcelles binasını temaşa ve kâh ona dair müşafehe[194] ederek Alpler Meydanı'nı geçtikten sonra yine o nama mensup olan ve şimale[195] doğru cüzice bayır bulunan sokağı yukarı doğru çıkıp hotelimi-

[186] defa-i vahide: bir defa
[187] telakki (eyle-): karşılamak
[188] suret-i ictima ve muaşeret: toplanma ve yaşama şekli
[189] müsellem: kabul edilmiş
[190] tebaüd: uzaklaşma
[191] iltisak: bağlantı
[192] ita (et-): vermek
[193] mergub-i ahali (ol-): rağbet görmek
[194] müşafehe (et-): konuşmak
[195] şimal: kuzey

ze geldik. Vakıa daha akşam taamına hayli vakit var idiyse de konsertoya gidecek efendilerin öyle şimendiferde giydiği elbiseyle azimetleri[196] uyamayacağından siyah setreyle pantolondan ibaret sivil elbisemizi giyinmek için sandık açmaya ve epeyce bir hazırlık yapmaya mecburduk. Bu tehyie[197] bize Stockholm ve Christiania tedarikini ihtar ederek haylice gülüştük bile. Herhâlde bir kibar cemiyetinde isbat-ı vücud edebilecek kadar süslendikten sonra çalınan bir çıngırak misafirleri yemek salonuna davet eylediğinden arkadaşlarımızı bekletmemek için alelacele yemek salonuna indik.

Fakat hangi arkadaşlar mı? Paris hotellerinde böyle yemek çıngıraklarını bekleyerek taam salonunun içinde veya civarında bir aşağı beş yukarı volta edenleri görmüş olan yolcular bu akşam şurada taam salonunda kendilerinden başka kimse olmadığını görünce ne kadar istigrab[198] ederler? İşte biz bu hâli müşahedeyle o kadar müteaccib[199] olmuştuk.

Yalnız bu yemek salonundaki tenhalık dahi, Cenevre şehrinin sokaklarındaki, rıhtımlarındaki tenhalık dahi nazar-ı hayretimize çarpıyordu. Zira yirmi metre arzı ve altı yedi yüz metre tûlü olan koskocaman bir sokakta lahza-i vahidede insanın gözü yirmi adamla iki araba ancak görebiliyordu.

Paris'te bu kadar mesafe üzerinde lâ-akall[200] bin beş yüz adamla yüz arabanın müteharrik[201] olduğunu görmeye alışkın gözler için İsviçre'nin tenhalığı şayeste-i hayret addolunmaz mı?

Sofrada bize hizmet edenlerle bu tenhalığa dair biraz söz ettik. Cenevre şehri yetmiş seksen bin nüfusu havi olduğu hâlde tenhalığın bu derecelere varması lazım geleceğini dermeyan[202] ettik. Buna karşı bize verilen cevap hakikaten savabdı.[203] Denildi ki:

– Şehrimiz gayet dağınıktır. Ahalinin kısm-ı küllîsi şehir etrafındaki sayfiyelerdedir. Çocukların kâffesi mekâtipte bulunup kadınların ve erkeklerin de birçoğu fabrikalara müdavim olduklarından pazar ve yortu günlerinden maada şehrimizde hakikaten pek az insan görülür.

Bade't-taam iki arkadaş sigaralarımızı yakarak yine Mont Blanc tarikinden[204] aşağıya indik. Gece hâli gündüzki hâlden daha tenhaydı. Mont Blanc ve Pâcquis Rıhtımlarından Courcelles'e vardık ki her taraf havagazlarıyla pek güzel tenvir[205] olunmuşlardı.

Courcelles derunu birtakım hususî kabinelere ve taam ve kıraat salon-

[196] azimet: gitme
[197] tehyie: hazırlık
[198] istigrab (et-): şaşırmak
[199] müteaccib (ol-): şaşırmak
[200] lâ-akall: en azından
[201] müteharrik: hareket hâlinde
[202] dermeyan (et-): söylemek
[203] savab: doğru
[204] tarik: yol
[205] tenvir (olun-): aydınlatılmak

larına münkasım[206] olup asıl ictima-ı umumi mahalliyse yirmi beş metre kadar arzında ve altmış metre tûlünde düz bir salondur. Tavanı dahi ancak yedi metre irtifaında olmasıyla bu vüs'ate nispetle pek alçak görünür. Şu müstatilin[207] bir dıl'-ı asgarî[208] kapısından girildiği zaman karşı tarafa gelen dıl'-ı asgar üzerinde ufacık bir saha-i temaşa olup salona boylu boyunca beş yüz kadar sandalyeler sıralandırılmıştır.

Badi-i emirde[209] bu koca salonda kadından erkekten yüz kişi bile görememiş olmaklığımız nazar-ı dikkatimizi celbeylemişti. Meğer bizim sivil kıyafete girmekliğimiz dahi beyhude külfetmiş. Huzzar-ı mevcude içinde çizmeli, kalpaklı, rengârenk kalın paltolu adamlar dahi bulunarak herkes sigara, bira, konyak falan bile içiyorlardı. Doktorla beraber kendi kendimize bir hayli gülerek Sudanlıların icra-yı hünerlerine muntazır[210] kaldık.

Perde açıldıkta saha-i temaşa üzerinde kuzgunî siyah üç erkekle yedi kadın görüldü. Erkeklerin birisi kabak diğeri kavala şebih[211] bir düdük ve üçüncüsü ne santura ne kanuna benzemeyen ve onlardan başka da hiçbir şeye teşbih edilemeyen bir saz çalıyorlardı. Kadınlardan birisi daire ve diğeri de testisi bakırdan mamul bir darbuka çalıp ötekiler raksa hazır ve amade bulunuyorlardı. Afrika konsertosuna işte bu sazların velvelesine zamimeten[212] bir de acip ve garip bir şarkıyla bed'[213] olunarak kadınlar dahi ellerini, ayaklarını çarpıtıp kaşlarını, gözlerini, dudaklarını türlü hareketle tahrikten ibaret bir raksa koyuldular ki erbab-ı temaşa gülmekten çatlayacak dereceye geldiler. Biz dahi kendimizi zapt edemeyerek gözlerimiz yaşarıncaya kadar kahkahalarla güldük.

Sudanlılar defaatle alkışlanarak hünerlerini tekrar icraya teşvik edildikten sonra nihayet oyuncuların kan tere batması ve şarkıcıların hemen hemen sesleri kısılması üzerine bu fasla hitam[214] verildi. Onları müteakiben iki Amerikalı komik kemancı meydana çıktı ki bu adamların hüneri hakikaten hayret-bahş-ı ukûldü.[215] Bin tuhaflık bin maskaralıkla huzzarı güldürmeleri şöyle dursun kâh her biri ellerindeki yayları diğerinin kemanına ve kâh her biri kendi kemanlarını diğerinin yayına sürmek ve hele bazı kere yayı iki ayaklarıyla sımsıkı tutup kemanları da iki elleriyle yakalayarak ol veçhile yay üzerine sürüştürmek tarzındaki harekât-ı mudhikeden[216] kat'-ı nazar yine

[206] münkasım: bölünmüş
[207] müstatil: dikdörtgen
[208] dıl'-ı asgar: kısa kenar
[209] badi-i emir: başlangıç
[210] muntazır (kal-): beklemek
[211] şebih: benzer
[212] zamimeten: ek olarak
[213] bed' (olun-): başlamak
[214] hitam: son
[215] hayret-bahş-ı ukûl (ol-): akıllara hayret vermek
[216] harekât-ı mudhike: komik hareketler

en güç parçaları o kadar falsosuz pürüzsüz olarak çalıyorlardı ki bu icraat-ı nefiselerine el çırparak aferin demenek gerçekten haksızlık addolunur.

Bunlardan da sonra gayet hesna,[217] müstesna bir kız ten renkli mayolar üzerine gayet ince ve şeffaf tül elbise giyinmiş olduğu hâlde meydana çıktı ki uzaktan çırçıplak zannolunuyordu. Bundan evvel Madam Gülnar ile şu kıyafette gördüğümüz hanende ve rakkaseleri pek kerih[218] bulmuştuysak da Gülnar dahi bu gece şurada bulunup da bu kızın vücudundaki tenasübü[219] görseydi hayran kalacağı şüphesizdi. Gayet hünerver bir heykeltıraşın yed-i maharetinden[220] çıkmış zannolunacak kadar mütenasip[221] olan bu vücudun çehresi de âdeta melekâne ıtlakına şayeste görülecek kadar güzel olup hele mâlik olduğu contralto sedasındaki letafet bin emsalinden birisine nasip olamaz.

Bu kız dahi birkaç parça teganni[222] ederek azan-ı hayretimizi teşnif[223] eyledikten sonra gayet soytarı bir adam meydana çıkarak manalı manasız herzeleriyle âlemi güldürmeye çalışıyordu. Gariptir ki bu zamana kadar huzzarın miktarı yüzü pek de tecavüz etmemişken bundan sonra hem de saat on bire varmış olduğu hâlde kadın erkek birçok kimseler fevc fevc Courcellese'e dolmaya başladılar. Doktor beni dürterek dedi ki:

– Bunları gördünüz mü bunları?

– Gördüm. Fakat konsertonun saat sekizde başlayacağını galiba bilmediklerinden iş bittikten sonra davranabilmişler?

– Yok! Bunlar kumarbazlardırlar. Onların işi bundan sonra bed' edecektir. Şunları biraz temaşa ederiz, değil mi?

– Fena olmaz ama yalnız biraz temaşa ederiz. Zira yarın eytamhaneye gitmek için söz verdiğimizden...

– Evet evet! Yalnız biraz temaşa ederiz.

Sonradan gelenlerin salona girmeleri yalnız paltolarını, bastonlarını, şemsiyelerini filanlarını bırakmak için oldu. Bu eşya-yı zaideyi[224] bırakır bırakmaz yine fevc fevc bir kapıdan girerek kayboldukları gibi zaten salonda bulunanlar dahi onlara ittiba[225] eylediklerinden koca salonda hemen bizden başka kimse kalmadı. Zaten bizim de maksadımız bunları görmek değil midir? Arkaları sıra mahut kapıdan biz de girdik.

[217] hesna: güzel
[218] kerih: çirkin
[219] tenasüb: uygunluk
[220] yed-i maharet: hünerli el
[221] mütenasip: uyumlu
[222] teganni (et-): şarkı söylemek
[223] azan-ı hayreti teşnif (eyle-): hayran kulakları süslemek
[224] eşya-yı zaide: fazla eşya
[225] ittiba (eyle-): uymak

Girdiğimiz yer vâsi bir salon olup bu salon üzerine sekiz on kadar kabinelerin kapıları açılmaktadır. Hatevat-ı ahesteyle[226] salonu şöylece bir devredip her kapıdan içeriye birer nazar-ı tecessüs[227] fırlattık. Odaların kâffesi[228] epeyce güzel mefruş[229] olup her birinin orta yerinde de birer yeşil çuhalı oyun masası mevzu' olduğunu gördük. Dış salonun bir tarafında badi-i emirde kütüphane zannettiğimiz büyücek bir camlı dolabın yanına sokulduğumuzda anladık ki meğer orası kütüphane değil oyun kağıdı satılan yermiş. Miktarı beş altı yüz tahmin edilebilecek oyun kâğıtları tıpkı bir kütüphaneye kitap yerleştirildiği surette tanzim olunmuştur. Doktor dedi ki:

– Anladınız ya? Bu odalar kâğıt oyunu oynamaya mahsus yerlerdir. Bunların lâ-yetegayyer[230] kanunu iktizasınca bir paket kâğıtla yalnız bir defa oynarlar. Zira ikinci defa dahi oynayacak olsalar mutlaka karıştırırken kâğıtları istediği tertibe koyabilecek hilekârlardan korkarlar.

Doktorun oyun hilekârlığı hakkında bana verdiği şu malumat benim için zaten meçhul değildi. İsviçre Cumhuriyeti'yle Monaco gibi bazı yerlerin kumarhaneleri pek musarrah olarak, buralarda ne yaman kumarlar oynandığı hakkında da pek çok şeyler okumuş pek çok sözler işitmiştim. Bu akşam şuraya geldiğimden dolayı bir sebeb-i memnuniyetim varsa o da işte şimdiye kadar okuduklarımı şimdi reyü'l-ayn[231] müşahede eylemekte bulunduğumdan ibaretti. Maahaza doktorun daha bildiklerini söylemesi hususunda medar-ı teşvik olmak üzere verdiği şu haberlerden müteaccib ve mütehayyir görünerek teşekkür dahi eyledim.

Kâğıt oyunlarına mahsus olan kabinelerin ortasındaki büyük salonda bizim gazinolardaki bilardolara şebih iki büyük masa gördüm ki bunların orta yerinde bir sütun olup üstüne merbut[232] incecik telden kollarla müteharrik[233] birçok küçücük yapma atlar sütun-i mezkûru merkez ittihazıyla etrafında dairen-mâ-dâr[234] dönüyorlar. Bu atların her birisi birer başka mekanizmayla kâh serî ve kâh bati[235] hareket eylediklerinden ve bu sürat ve betaetse kimsenin ihtiyarına tâbi olmadığından bu atcağızların şu devr-i hareketinden kumarbazlar bir nev' yarış hükmü çıkarıyorlar. Pirinçten mamul iki çubuğun birisi hep bir istikamette deveran eden atların mebde-i hareketi[236] ve diğeri hedef-i vusulü[237] olup herkes bir memurun elindeki kâseye bir mikdar-ı

[226] hatevat-ı aheste: yavaş adımlar
[227] nazar-ı tecessüs: meraklı bakış
[228] kâffe: hep
[229] mefruş: döşenmiş
[230] lâ-yetegayyer: değişmez; bozulmaz
[231] reyü'l-ayn: gözle görerek
[232] merbut: takılmış
[233] müteharrik: hareket eden
[234] dairen-mâ-dâr: çepeçevre
[235] bati: yavaş
[236] mebde-i hareket: hareket başlangıcı
[237] hedef-i vusul: varılacak hedef

muayyen[238] akçe vaz'ıyla[239] atlardan birisini kendi namına peyliyor. Bu hâlde atların umumuna birden hareket verilerek birçok defalar devreyledikten sonra bunlar yavaş yavaş süratlerini azaltarak nihayet duruyorlar. Hangi at hedefe, vusule en ziyade takarrüb ederek durmuşsa umumun parasını o atı peyleyen adam kazanıyor. Yüzde şu kadarını da idarehane kendi ücreti olmak üzere tenzil ve ahz[240] ediyor.

Bu at yarışı oyunu benim gibi refikimin de henüz görmediği bir şey olduğundan buna dair bana izahat veremedi. Şu yazdığım kadar malumatı orada hizmet eden garsonların birisinden ahz eyledik. Eğer karıların teşvik ve tergibine kapılsaydık bir hayli akçe ziyanıyla bu nev-icad[241] oyunu mükemmelen öğrenebilirdik. Zira aşüftegân-ı nisvandan bir haylisi buraya mücerrret[242] birtakım avanakları ve bilhassa hükümde onlara müsavi[243] bulunan bizim gibi ecnebileri kumarhane direktörüyle hasbe'l-iştirak[244] soydurmaya teşvik için gelirler. Bunlar bizi de çalyaka ederek türlü işvebazlıklarla teşvike başladılar ve oyunu bilmediğimiz hakkındaki itizarları[245] def' için:

– O! Pek kolay. Partisi bir franga. Ama öteki masa beş frangadır. Hangi atı beğeniyorsanız o atın numarasına mukabil bir frangı verirsiniz. Atınız geçerse bir franga bedel on iki frank alırsınız. Geçemezse yalnız bir frank kaybedersiniz. O! Adam var ki üç dört defada bir kere kazanarak bir gecede birkaç yüz frank der-ceb ediyor. Öteki masada birkaç bin frank bile kazanılır, tarzındaki teşvikatta kusur etmiyorlardıysa da şayet oynamayacağımıza yakîn hâsıl olursa bizi kapı dışarı ederler havfıyla[246] doktor arkadaşım bunları katiyen redde kadar varmayarak:

– Sabrediniz. Biraz görelim, dikkat edelim, akıl erdirelim de oynarız, diye ümitlendiriyordu. Kızlar gerçekten o derecelerde ümitlendiler ki:

– Partiden sonra birlikte gece taamına da gideceğiz ya, suallerine kadar da kalkıştılar. Doktor bu ümitlerini de mahvetmemek için bir eski rağbetkâr tavrıyla:

– Ona şüphe mi ister mini mini güzelim? Sabaha kadar aç kalacak değiliz ya, tarzında mukabelelere kadar da göze aldırıyor.

Bu sayede gerek oyunları ve gerek oyuncuların hâllerini kemal-i dikkatle temaşa edebildiğimiz gibi şu esafil-i nisvandan[247] haber aldık ki İsviçre hükûmeti rulet ve sair oyunların men-i kat'isinden sonra tesadüflükte ve

[238] mikdar-ı muayyen: belirli miktarda
[239] vaz': koyma
[240] ahz (et-): almak
[241] nev-icad: yeni icat edilmiş
[242] mücerrred: yalnız; sadece
[243] müsavi: denk
[244] hasbe'l-iştirak: işbirliği yaparak
[245] itizar: özür
[246] havf: korku
[247] esafil-i nisvan: sefil kadınlar

kumarbaz batırmakta onlardan aşağı kalmayan bu oyuna müsaade vermiş. Yalnız iki oyun masasından birinin bir ve diğerinin beş franktan ziyade parayla oynanmamasına dikkat için sivil kıyafetli bir polis memuru koyduğu gibi bir de geceleri saat on birden evvel oyuna başlanmamasını şart ittihaz eylemiş. Bu şerait[248] dâhilinde ve senevî bir bedel-i muayyen[249] mukabilinde kumarhane mültezimlerine ruhsat veriyormuş.

Kumar oyunu Avrupaca bir mesele-i siyasiye ve tarihiye hükmünü almıştır. Akçesini kumarda zayi eyleyen birçok erbab-ı tama'ın[250] kendi kendilerini öldürmeye kadar mecburiyet görmelerinden kat'-ı nazar mağaza uşağı, banka memuru, sarraf çırağı vesaire gibi birtakım zavallılar şuradan buradan efendileri hesabına tahsil eyledikleri paralarla kumar oynayarak paraları kaybettikten sonra mehakim-i cezaiye[251] tarafından emniyeti suistimal cinayetiyle bi'l-ittiham prangaya atıldıklarından ve nefs-i Paris'te[252] 1830 senesine doğru bu misilli mahkûmînin miktarı üç bini geçtiğinden böyle servet-i umumiyeye doğrudan doğruya ziyanından maada ahlak-ı umumiyeyi dahi ifsad[253] eyleyen bir melanetin men'ine hükûmetlerce mecburiyet hâsıl olmuştur. Fakat hemen her devlet kumarı men eylediği hâlde yine hemen her devletin payitahtında gizli kumarhanelerin men ve mahvına çare bulunamamıştır. İsviçre hükûmeti hiç olmazsa efendilerinin ehemmiyetini suistimalle duçar-ı ceza olanları muhafazaya medar olmak üzere bankaların, mağazaların açık bulundukları zamanlarda hiçbir yerde oyun oynatmayıp İsviçre'de ekseriya akşamın saat sekizinde bu misilli ticaret ve umur-i milliye mahalleri kapandığı andan dahi üç saat sonra kumar oynanmasına müsaade vermiştir. Katiyen meni gayr-ı kabil olan kerahetin bu suretle tahfif ve ta'dil-i mazarratı[254] da muvafık-ı akıl ve hikmet[255] addolunabilir.

Aman yarabbi! Bu oyuncuların hâlleri, şanları basiret sahibi olanlar için hakikaten temaşaya, dikkate, ibrete şayan şeylerdendir. Zannetmeyiniz ki oradaki kadınların kâffesi aşüftegândan olup erkeklerin de kâffesi esafilden-dirler! Bilakis pek çoğu muteberat ve muteberan-ı nisvan ve ricaldendirler.[256] Şu murdar merakın yalnız kendilerini birtakım esafille hemdem ve merakdaş etmesi teessüf ve telehhüf[257] için kâfi değil midir?

Bunlar şu suret-i gayr-ı meşrua ve gayr-ı makulede para kazanmak için

[248] şerait: kurallar
[249] bedel-i muayyen: belirli ücret
[250] erbab-ı tama': tamahkâr kimseler
[251] mehakim-i cezaiye: ceza mahkemeleri
[252] nefs-i Paris: Paris'in merkezi
[253] ifsad (eyle-): bozmak
[254] tahfif ve ta'dil-i mazarrat: zararını hafifletme ve azaltma
[255] muvafık-ı akıl ve hikmet: akla ve hikmete uygun
[256] muteberat ve muteberan-ı nisvan ve rical: saygın kadınlar ve erkekler
[257] telehhüf: üzülme

sarf ettikleri mesaiyi, çektikleri üzüntüyü, irtikâp[258] eyledikleri zilleti meşru ve makul bir tarikte[259] ihtiyar edecek olsalar şüphe yok ki daha sağlam ve daha emniyetli olmakla beraber daha ziyade kâr ederler. Fakat hafazanallah bu merak öyle bir meraktır ki erbabını yalnız kesb ü kâr hırsıyla taht-ı tahakküme almaz. Milyon sahibi olsa ve para kazanmaya ihtiyacı bulunmasa biçare yine şu menhus[260] yerde sabahlara kadar kumar işkencesini çekmeyi kendisine zevk sayar.

Gece yarısını bir saat kadar geçti. Bu esafilin bazıları mosmor ve bazıları bembeyaz çehrelerle tatlı işkencelerinin mertebe-i kemaline yaklaştılar. Gerek bu hâlleri ve gerek ettikleri hesaplarda görülen dalgınlıkları artık bence şayeste-i temaşa olabilecek derecenin de haricine çıktı. Bu hâl âdeta sinirlerim üzerine su-i tesire başladı. Doktora dedim ki:

– Ey arkadaş! Artık ben bu temaşadan bıktım usandım.

– Öyle demeyiniz. Bu zevke de doydum deyiniz. Bahusus ki yarın dahi erkenden eytamhaneye gideceksiniz değil mi?

– Hay hay! Fakat buradan yani demincek bol bol vaatler verdiğiniz aşüftegândan yakayı sıyırmanın çaresi?

– O pek kolay. Siz evvela beni burada bırakıp şöyle bir ihtiyac-ı tabii üzerineymiş gibi çıkınız. Bahçenin dış kapısında beni bekleyiniz. Bir çeyrek saate kalmam ben de gelir sizi bulurum.

Arkadaşımın dediği gibi hareket ettik. Filvaki bir çeyrek saat geçmeksizin o da ber-takrib yakayı kurtarıp geldiğinden şu kumara meraklıların hâllerine kâh gülerek kâh acıyarak ikametgâhımıza gelip yerlerimize yattık.

CENEVRE'DE İKİNCİ CEVELAN

Paris'ten İsviçre'ye intikal etmiş olmakla beraber uykusuzluk beliyesini[261] çekmemiş olduğumdan bu gece beş buçuk altı saat kadar gayet rahat bir uyku bana kifayet eyledi. Binaenaleyh ertesi gün saat sekizden biraz sonraca eytamhanede bulunabildim.

Dün görüştüğüm muallim diğer rüfekasına İstanbul'dan bir muallim geldiği ve ameliyat mekteplerini tetkike memur olduğu tarzında bir haber vererek bizim için memulümüzün[262] fevkinde hüsn-i himmet eylediğinden

[258] irtikâp (eyle-): işlemek
[259] tarik: yol
[260] menhus: uğursuz
[261] beliye: bela
[262] memul: beklenti

beş altı kadar profesörler vüruduma[263] muntazırmış. Güya ilk zatla muarefemiz[264] mükemmelmiş gibi beni kendilerine takdim etmeye kalkıştıysa da ne ismimi ne sıfatımı bilmediğinden kekelemeye başladı. Bu hâlde lazım geldi ki birkaç vizite kâğıdı çıkartıp her birine birer tane vererek kendimi bildireyim. Hâlbuki daha İsveç-Norveç'te vizite kâğıtlarımın kâffesi tükenip Berlin'de imalini sipariş eylemiş olduğum hâlde yetiştirilemediğinden yanımda bir tane bile vizite kâğıdım yoktu. Kendimi şifahen dahi tarif edebilirdiysem de bu tarifte arzu eylediğim kadar kuvvet hâsıl olamazdı. Nihayet pasaportumu çıkarıp kendilerine iraeyle[265] mahiyet-i resmiyemi tayin eyledim.

Pasaportumun Fransızca kısmında saye-i lutf-ı saltanat-ı seniyyede nail bulunduğum "ekselans" unvanını görür görmez bu terbiyeli adamlar kemal-i ehemmiyetle kendilerini derip devşirerek ve yerlere kadar eğilerek beni selamladıkları gibi ben dahi daha ziyade tevazuyla mukabele-i şükürgüzarîyi ifa eyledim. Hele pasaportumda Avrupa'ya sebeb-i azimetim[266] Stockholm ve Christiania'da sekizinci ictimaı vuku bulacak Müsteşrikîn Kongresi'ne taraf-ı saltanat-ı seniyyeden memur ve mebus buyurulmaklığım kaziyesi dahi olduğu görülünce bu memuriyet dahi bizde bir meziyet-i ilmiye tasavvur ettirterek o gerçek alimlerin nazar-ı hüsn-i kabullerine beni bir kat' daha yaklaştırdı.

Kongreye dair benden bir hayli haber sordular. Cenevre gazetesinin bu kongreye dair yazdığı şeyleri okumuş bulundukları cihetle verdiğim malumatı sem'-i ehemmiyetle[267] dinlediler. Ben dahi kendilerinden ameliyat mektepleri hakkında malumat talep eyledim. Dün peyda edebilmiş olduğum malumatı bir kat daha ikmalle beraber eğer yine o civarda ve eytamhaneye yedi sekiz yüz adım mesafede Notre-Dame Kilisesi'yle şimendifer hattı arasında kâin Sanayi-i İcraiye Mektebi'ni de ziyaret etmeyecek olursam bu ameliyat mektepleri hakkında mükemmel ve mütemmem[268] bir fikir peyda edemeyeceğimi kemal-i nezaketle anlattılar.

"Ziyaret etmeyecek olursam" mı? Hiç beni öyle bir ziyarete davet ederler de icabet etmemek kabil midir? Benden bu lutfu da dirîğ[269] etmezlerse ebediyen minnettarları kalacağımı arz eyledim. Şu hüsn-i kabulüm şu maarif-perest adamları ez dil ü can sevindirdi. Evvela bu mektebi bana bir daha gezdirerek esna-yı temaşada birçok da malumat ve izahat verdiler. Müteakiben yanıma bir adam katarak beni Sanayi-i İcraiye Mektebi'ne de gönderdiler.

[263] vürud: gelme
[264] muarefe: tanışıklık
[265] irae: gösterme
[266] sebeb-i azimet: yolculuk sebebi
[267] sem'-i ehemmiyet(le): dikkat kesilerek; can kulağıyla
[268] mütemmem: tastamam
[269] dirîğ (et-): esirgemek

Eytamhaneden Mekteb-i Sanayi'e gitmek için yine misafirhanemiz olan Hotel de la Gare'ın önünden geçip şarktan garba doğru Mont Blanc Sokağı'nı aykırıladık. Rüsumat[270] dairesi olduğunu kapısının üzerindeki levhadan anladığım bir daire önünden geçerek Sanayi Mektebi'ne vasıl olduk. Bu daire eytamhanenin iki mislinden daha vâsi bir bina olup alt katı birçok fabrikaları ve onlara mahsus makineleri havi salonlardan ve ikinci katı muallim odalarıyla dershanelerden ve üçüncü katı yine yatak koğuşlarından ibarettir. Sanayi-i hadidiye ve ahşabiyenin[271] her türlüsü ve bunların tezyinatı ve deri ve köseleden yapılan eşyaya dair saraçlık, kunduracılık ve bu meyanda mücellitlik[272] gibi şeyler ve daha birçok sanayi burada bilfiil talim olunmaktadır.

Bizi gezdirenlerin verdikleri malumattan istinbat[273] eyledim ki bu mektep yalnız eytama da mahsus olmayıp hariçten leylî ve neharî[274] mekteb-i mezkûra rağbet eden şakirdan kabul olunmaktadır. Zaten Cenevre'de eytamhane tarz-ı tedrisini kabul eylemiş mekatib-i ibtidaiye dahi nadir olmayıp bunlardan çıkan talebe hep bu darü'l-sanayide ictima eyleyerek türlü sanatlar tahsil eyliyorlar ki bunlarda Cenevre şehrinin medar-ı iştiharı[275] olanları kuyumculuk, saatçiliktir.

Ameliyat Mektebi'nin bizim bildiğimiz mekteb-i saireden farkı şudur ki: Mekâtib-i sairede şakirdan edebiyat gibi, felsefiyat gibi, hukuk gibi birtakım ulumla işgal olunarak ulum-ı mezkûreyi iktisap[276] eyleyenlerden binde biri muharrirlik, avukatlık, muallimlik gibi mesalike süluk edemeyip hemen kâffesi servet-i zatiyesi varsa onunla yoksa hükûmet memuriyetiyle geçinmek mecburiyetinde bulunurlar. Asıl servet-i umumiyeye hizmetle beraber erbabına da para kazandıracak olan şeylerin bunlar olamayacakları derkârdır. Hâlbuki ameliyat mekteplerinde bir adamı yalnız iyi mühendis, iyi makinist, iyi marangoz, iyi demirci, saatçi ve kuyumcu vesaireci yetiştirmeye lazım olan fünun[277] tedris[278] olunarak on yaşından sonra bir yandan tedrisatta devam olunduğu gibi bir yandan dahi ameliyatla husul-i maharet-i fiiliyyeye gayret olunuyor.

Ah bu babda aldığım malumatı nasıl hırz-i can edercesine zapt eylediğimi kârilerime acaba ne yolda tarif ve tefhim edebilirim? İşte bizim asıl muhtaç olduğumuz mektepler bunlar değil midirler? Bizim asıl muhtaç

[270] rüsumat: gümrük
[271] sanayi-i hadidiye ve ahşabiye: demir ve ahşap sanatları
[272] mücellit: ciltçi
[273] istinbat (eyle-): anlamak; çıkarmak
[274] leylî ve neharî: geceli ve gündüzlü
[275] medar-ı iştihar: ünlenme sebebi
[276] iktisap (eyle-): kazanmak
[277] fünun: fenler
[278] tedris (olun-): okutulmak

olduğumuz suret-i maarifle elyevm mevcut olan usul-i tedrisimizi mukayeseye girişecek olursak söz öyle bir surette uzanır ki bu seyahatnamemiz o surette uzanacak olan sözlerin zabıtnamesi olabilmek istidadında değildir.

Vakt-i zuhra[279] karib bir zamana kadar şu Mekteb-i Sanayi'de vakit geçirdim. Her sınıf şakirdanın ameliyatını da tedrisatını da gördüm. Kuşluk paydosu olarak mektep tatil-i işgal etmeseydi buradan henüz mufarakat etmezdim. Fakat şakirdan ve muallimîn kuşluk için tatil eyledikleri gibi ben dahi arkadaşımı düşündüğümden hakkımda vuku bulan hüsn-i kabul ve inayetlerinden dolayı lazım gelenlere kemal-i halisiyet ve minnetle arz-i teşekkür ve mahmidet ederek oradan çıkıp hotele geldim. Doktor beni görünce dedi ki:

– Azizim! Nerede kaldınız? Âdeta merak etmeye başladım.

– Siz bir yere çıkmadınız mıydı? Şöyle bir cevelan-ı subhgâhi[280] yapmadınız mı?

– Ben onu daha ilk geldiğim gün yaptım bitirdim. Zaten memleket ne kadar memleket ki? Bugün dışarıya çıkmak hususunda bence en mühim olan sebep bir saat mübayaası kaziyesidir.[281] Saatçiler memleketine gelmiş olduğum hâlde bir saat almazsam büyük kabahat etmiş olacağımı zanneyliyorum. Çünkü kullandığım saat bir tabibin değil a bir çiftçinin bile işine yaramayacak derecelerde fenadır.

– Pekâlâ, taam edelim de birlikte gider bakarız.

İki arkadaş oturup mükemmel kuşluk taamımızı tenavül eyledik. Doktorun saat mübayaası hakkındaki arzusu bende de bu yolda bir mübayaa arzusunu uyandırmıştı, kendim için değil! Hamdolsun liyakatimin fevkinde saatlere nailsem de tembel olan hilkatim[282] iktizasınca saat kullanmayı bir türlü beceremem. Bizde harem iki olup yalnız Paris'te mübayaa eylediğim yalancı elmaslarla gözlerini boyamak pek de kabil olamayacağından ve İstanbul'da saat için paranın çoğu bile verilse iyisi bulunamadığı defaatle mücerrebimiz[283] olduğundan refikalara[284] kullanışlı birer iyi saat almayı zihnimden kurmaya başladım. Muvazene-i maliyem buna ma-ziyadetin[285] kâfiydi. Paris masarifi beliyesini muvazeneyi ihlal etmeksizin atlattıktan sonra artık yolumun ilerisi için masraf bütçemi istediğim gibi tanzim ve icra eyleyebilirdim. Refikalarım için ikişer yüz ellişer franktan beş yüz franga birer saat mübayaasına[286] imkân vardı ki orada on ikişer buçuk fransız altınına

[279] vakt-i zuhr: öğle vakti
[280] cevelan-ı subhgâhi: sabah gezintisi
[281] kaziye: konu
[282] hilkat: yaratılış
[283] mücerreb: tecrübe
[284] refika: hayat arkadaşı
[285] ma-ziyadetin: fazlasıyla
[286] mübayaa: satın alma

mübayaa edebileceğimiz saatlerin İstanbul'da emsali pek de bulunamayacak kadar iyi cinsten olacakları derkârdır.

Bade't-taam[287] arkadaşımla birlikte hotelden çıkıp şu Sanayi-i İcraiye Mektebi'ni bir de hariçten tavaf ve temaşa arzusunu bir türlü yenemediğimden rüsumat dairesi önünden geçip evvela mekteb-i mezkûrun etrafını dolaştık. Zaten vâsice bir meydanın ortasında ittisalden[288] azade bir bina-yı münferid[289] olduğu için istediğimiz gibi temaşa edebildik. Badehu bina-yı mezkûrun cenup tarafında vaki Notre-Dame Kilisesi'nin de etrafını dolaştık ki bu kilise her ne kadar pek mini mini bir şey olup tezyinat-ı mimariyeden addolunabilecek oymalardan, heykellerden ârî ve azadeyse de Paris'in adliye dairesine mülasık[290] olan şapel tarzında ve gotik tarz-ı mimarisinde cephedeki büyük kapının iki tarafı ince ve muntazam iki kuleyle müzeyyen gayet zarif bir bina olmakla temaşası pek hoşumuza gitti.

Oradan Chantepoulet Sokağı'yla yine Mont Blanc Caddesi'ne çıkarak badehu sağa bükülüp Bergues Rıhtımı'na döndük ve bu nama mensup olan ve mevki ve vaziyeti hasebiyle mutlaka hatt-ı müstakim üzere yapılamayıp bir hatt-ı münkesir suretinde inşası zaruri olan köprüye hatve-endaz[291] olarak orta yerine geldiğimiz zaman sol tarafa büküldük ki daracık bir köprücük o taraftan Jean Jacques Rousseau Adası'na yol vermektedir.

Bu ada bir şekl-i müstatilin[292] bir dıl'-ı atveli[293] üzerine bir müselles-i mütesaviü's-sakayn[294] zammından müteşekkil bir muhammestir[295] ki tabiatın böyle bir şekl-i muntazamada ada vücuda getirmesi mutasavver olmayıp etrafına inşa edilmiş bulunan âlâ rıhtımlarla bu şekli kesbeylemiştir. Hatta müsellesin re'si[296] Rhone Nehri akıntılarına müteveccih[297] olup bu da akıntıya mukavemetin teshili[298] maksadına mübtenî olduğu derkârdır. Bu adacık cem'an yekûn bir dönüm bile vüs'at tasavvur ettiremez. Şu kadarcık yere yirmi otuz kadar ağaç dikilerek bunlar gereği gibi büyümüş oldukları misilli kavak nev'inden sekiz on tanesi minare kadar irtifa kesbederek yalnız bu cezire[299] için değil bütün Cenevre şehri için bir ziynet-i mahsusa suretini almıştır. Müsellesin re'si mukabilinde hakîm-i meşhur Jean Jacques Rousseau'nun heykeli merkûz olup onun garb-ı cenubi cihetinde de küçücük bir kahvehane bina olunmuştur.

[287] bade't-taam: yemekten sonra
[288] ittisal: bitişme
[289] bina-yı münferid: tek başına bina
[290] mülasık: bitişik
[291] hatve-endaz (ol-): adım atmak
[292] şekl-i müstatil: dikdörtgen
[293] dıl'-ı atvel: uzun kenar
[294] müselles-i mütesaviü's-sakayn: ikizkenar üçgen
[295] muhammes: beşgen
[296] re's: baş
[297] müteveccih: yönelmiş; dönük
[298] teshil: kolaylaştırma
[299] cezire: ada

Gençlikte Jean Jacques Rousseau'nun *Contract Social** nam eserini pek büyük bir dikkat ve ehemmiyetle mütalaa eylemiş olduğum gibi *Confessions*** eseriyle sair mahsulat-ı kalemiyesini de seve seve okuyarak her ne kadar âsârının miktarı Voltaire'e müsavi[300] değilse de fikr-i hikmetçe Jean Jacques Rousseau'nun Voltaire ile tamam akran olduğunu hükmeylemiştim.

Bugün şu büyük adamın vatanında ve bir vakit kendisini idama mahkûm eylemiş olan o vatanın bilahare şükrane-i hikmeti olarak rekz eylemiş bulunduğu heykeli karşısında bulunuyorum ki bu hâlin bende uyandırdığı efkâr ve mütalaat bihakkın kabil-i iş'ar ve izah[301] değildir.

Jean Jacques Rousseau'nun heykeli en uzun boylu bir adamın boyundan biraz daha yüksek ve gayet muhkem bir demir parmaklıkla muhat[302] ve müstatilü'ş-şekl bir mevki-i mahsusta merkûzdur. Kademe kademe mürtefi bir set üzerine granit taşından yapılmış mükâ'abü'ş-şekl[303] bir kürsüsü vardır ki tunçtan mamul heykeli dahi işbu kürsü üzerine mevzu'dur. Heykel-i mezkûr Jean Jacques Rousseau'nun eski Yunan hükeması kıyafetiyle bir sandalye üzerinde oturmuş bulunduğunu gösterir. Sol eliyle dizi üzerinde büyük bir defter ve sağ elinde de bir kalem tutar. Başı açık ve sakalı bıyığı matruş[304] bir hâldedir.

Heykelin arka cihetinde magrus olan bir büyük ağacın dibine güzel bir bahçe kanepesi konulmuş olduğundan arkadaşımla beraber bu kanapenin üzerine oturup birer de sigara yakarak Jean Jacques Rousseau hakkında konuşmaya başladık.

Ha! Bir mebahis-i mahsus ve müstakil suretinde haber vermeliyim ki refikim Doktor Boris Yanpolski cenapları tütünün gayet yaman tiryakilerindendir. Onun da benim gibi işrete ve nev'-i beşeri mahkûm-ı pençe-i kahharanesi[305] eyleyen huzuzat-ı saireye hiç de iptilası yoksa da tütüne olan iptilası bendeki mecburiyetten pek çok ziyadedir. Her biri hıyar kadar frenk sigaralarından günde lâ-akall[306] yirmi beş tanesini içer. Bunun ne kadar muzır[307] olduğunu kendisi de bilir de benim gibi nazar-ı dikkatini celbeden dostlarına:

* *Contract Social*: 1762'de Jean Jacques Rousseau tarafından yazılmış eser. Bu eserde en iyi siyasi yönetimin toplumsal sözleşmeyle sağlanabileceği anlatılmaktadır. [h.n.]

** *Confessions*: Jean Jacques Rousseau'nun ölümünden 4 yıl sonra yani 1782'de yayınlanmış otobiyografik eseridir. [h.n.]

[300] müsavi: denk

[301] kabil-i iş'ar ve izah: işaret edilmesi ve açıklanması mümkün

[302] muhat: çevrili

[303] mükâ'abü'ş-şekl: küp biçimli

[304] matruş: traş edilmiş

[305] mahkûm-i pençe-i kahharane(si eyle-): kahredici pençesine mahkûm eylemek

[306] lâ-akall: en azından

[307] muzır: zararlı

– Azizim Ahmet Mithat! Beni öldürse öldürse işte bu iptila öldüreceğini pekâlâ bilirim. Bilirim de bu zehri içmekten yine vazgeçemem, der. Kendi vücuduna ziyanı bronşlarının tiryaki çubukları derunu gibi zifir kesilmiş olmasından dolayı fena fena öksürmesiyle bedihî[308] ve aşikâr olan bu kusurundan başka dostum Doktor Yanpolski'nin hiçbir kusuru yoktur. İffet ve ismete riayeti pek fevkalade ve gayet kanaatkâr, mutedil, hâlim ve her manasına göre hakîm bir adamdır. İsminden dahi müsteban[309] olacağı veçhile kendisi Lehliyse de "Bir adam ekmeğini yediği ve rütbe ve nişanını hamil bulunduğu devlete ya kemal-i hulûs-i kalble sadık olmalıdır yahut nankörlük ayıbıyla ma'yub olmamak için onun rütbe ve nişanına heves ve maaş ve ihsanına arz-ı ihtiyaç etmemelidir." itikat ve iddia-yı savabıyla devlet-i metbuasına gayet sadıktır. Hatta kendi Lehli vatandaşlarından bu sadakatle tezyin-i zat ve sıfat etmeyerek suret-i zahirede hükûmet-i metbualarına muti' ve münkad gibi göründükleri hâlde hakikatte Leh milleti gayretiyle kalplerinin a'makında[310] bir hiss-i husumet[311] hissedenleri gayet şiddetli lisanla muaheze[312] eder.

Jean Jacques Rousseau Adası'ndan kalkarak Bergues Köprüsü'nü geçip büyük rıhtıma vardığımız zaman evvela sola dönerek posta rıhtımının müntehasına kadar vardık ki bu müntehada birçok büyük binalar ta nehre kadar ilerlediklerinden rıhtım gerçekten nihayet bulur. Oradan geriye dönüp yine büyük rıhtımı boylu boyuna gezerek İngiliz Bahçesi'yle onun şimal-i garbisinde millet heykeli denilen heykeli de temaşa eyledik. Bu heykel bir adamın beline kadar irtifa peyda eyleyen gayet muhkem parmaklıkla dairenmâ-dâr[313] ihata olunmuş bir avlu içinde mevzu'dur[314] ki kürsüsü yedi metre kadar mürtefi granit taşından mamul olup üzerindeki asıl heykel kol kola vermiş iki kız tasviridir. Tunçtan olan bu kızların birisi "Helvetia" yani İsviçre Cemahir-i Müttefikası[315] ve diğeri dahi Cenevre şehri olup şöyle kol kola vermiş olmalarıysa bundan evvel Cenevre şehrinin fıkra-i tarihiyesinde beyan eylediğimiz veçhile 1814 sene-i miladiyesinde Cenevre'nin de İsviçre nevahi-i müctemiası meyanına iltihak eylemiş olduğuna işarettir. İngiliz Bahçesi ise üç yüz metre kadar tûl ve yüz metre kadar arzı olan bir müstatil arz üzerinde matruh[316] ve göle nazır küçük ve şirin bir bahçedir ki yaz mevsiminde akşamları Cenevre'de misafir olan ecnebiler birbirlerini burada arayıp bulurlar. Cenevre'nin yerlileri de bu ecnebileri temaşa için

[308] bedihî: belli
[309] müsteban (ol-): anlaşılmak
[310] a'mak: derinlikler
[311] hiss-i husumet: düşmanlık hissi
[312] muaheze (et-): eleştirmek
[313] dairen-mâ-dâr: çepeçevre
[314] mevzu': yerleşmiş
[315] Cemahir-i Müttefika: Birleşmiş Topluluklar
[316] matruh: düzenlenmiş

buraya gelirler. Zaten bu şehrin en büyük ve süslü ve zengin mağazaları da işte şu büyük rıhtımla onun arkasındaki Rhone Sokağı'nda bulunduğundan şehrin herhâlde en kalabalık, en parlak yeri burası addolunur.

Senevî yüz on bin adetten biraz ziyadece saat imal edildiği resmî istatistiklerden malum olan şu memleketin saatçiliğe doğrudan doğruya taalluku olan bir ciheti de kuyumculuk olup işte büyük rıhtım ve Rhone Sokağı'ndaki mağazalar dahi bu iki sanatın mamulat ve mahsulatını füruht[317] eyleyen mağazalardır. Bizim İstanbul'da halis gümüş ve altına hükûmet tarafından sıhhatine mübeyyin damga vurulduğu ve bakırlara bile "nühas"[318] diye damga vurulması yakın vakitlere kadar müşahid bulunduğu gibi Cenevre'de dahi altın ve gümüş mamulatının sıhhati hükûmet tarafından mahsus damgalarla tasdik olunduktan maada saatler için bile hükûmetin bir kontrolü vardır. Hükûmet kontrolünden geçmiş saatlerin üzerine Cenevre şehri armasını irae[319] eder bir küçük damga vurulur ki bu nev' saatler bi't-tabii biraz daha pahalıcadırlar. Maahaza damgasız saat füruhtu da memnu[320] değildir. Şu kadar ki fiyatları binnisbe daha ehven olan bu saatlerin mahiyetlerinden hiç kimse mesul olamaz.

Paris'te dahi tecrübe eylemiş bulunduğum veçhile böyle her tarafı gezilip görülecek olan memalik-i ecnebiyede mübayaa edilecek şeyi hemen ilk girilen dükkândan mübayaa etmeyip mümkün olduğu kadar çok dükkânlara girip çıkmakta müşahedat ve tetebbuatça[321] ziyade fayda vardır. Refikim doktor dahi bunu teslim eylediğinden büyük rıhtım üzerindeki saatçi ve kuyumcu mağazalarının bir haylisine girip çıktıktan maada İngiliz Bahçesi nihayetinden bükülüp Rhone Sokağı'ndaki mağazanın da birçoğuna girip çıktık ve bazılarında on dakika bir çeyrek saat tevakkuf[322] eyleyerek her şeye dair istizahatla[323] hayli malumat aldık. Gerek safî gümüş ve altından ve gerek maden-i mahluteden[324] kaşık, çatal, bıçak takımlarının âlâsı bu memlekette bulunduğu gibi tepsi ve çaydan vesaire misilli kuyumculuk mamulatının da enfesi şu mağazaları tezyin[325] eylemektedir. Hele sanayi-i nefiseyi bunlar üzerinde mükemmelen tatbik eylemiş bulunduklarından gerek çukur ve gerek kabartma usulüyle malumat-ı mezkûre üzerine yapılan oymalar ve resimler hakikaten ranadırlar.[326]

İşbu mağazalarda gördüğümüz eşyadan ve ettiğimiz istizahtan anlaşıl-

[317] füruht (eyle-): satmak
[318] nühas: bakır
[319] irae (et-): göstermek
[320] memnu: yasak
[321] tetebbuat: inceleme
[322] tevakkuf (eyle-): duraklamak
[323] istizahat: açıklamalar
[324] maden-i mahlute: karışım maden
[325] tezyin (eyle-): süslemek
[326] rana: güzel; parlak

dığına göre Cenevre şehrinde ağaç oymacılığı da pek meşhur olup her nev' ahşaptan irili ufaklı türlü heykeller ve resim çerçeveleri ve raflar, çekmeceler, masalar, filanlar oyulduğu gibi ud ağacı, kuka ve sandal gibi memalik-i harreden[327] celp olunan sert ağaçlardan o kadar güzel kaşıklar, çatallar dahi imal olunuyor ki her biri sanayi-i nefiseden birer eser-i nefis olmak üzere dolaplarda müzelerde hıfzolunmaya şayan görülür.

Rhone Sokağı'nı da şarktan garba doğru baştan başa gezdikten sonra bir üçüncü sokağa daha girerek onu garptan şarka doğru aykırılamaya başladık ki boylu boyuna tramvay geçen bu sokağın adım başında ismi değişmektedir. Büyük Rıhtım ve Rhone Sokakları inşaat-ı cedideden[328] olup hatt-ı müstakim[329] üzere tersim[330] edilmişlerse de bu tramvaylı sokak bilad-ı kadimenin[331] kâffesinde olduğu gibi an-asıl eğri büğrü bir şeyken alâ kadr-il-imkân[332] tashih olunmak suretiyle vücut bulduğundan hâlâ da istikamet-i tammeden mahrumdur.

Bu sokağı da bitirdikten sonra Helvétique Bulvarı'nı önümüze katarak cenub-i garbiye[333] doğru yürümeye başladık. Bu hâlde sağ tarafımıza yüz elli metre tûl[334] ve seksen metre arzında[335] mini mini bir bahçe derununda ondan daha mini mini bir rasathane isabet eylemekle haricen temaşa ederek geçtik. Helvétique Bulvarı'nın müntehasında[336] şimal-i şarkiye[337] doğru tahvil-i istikametle[338] Bastions Gezintisi denilen muntazam bir alleeye girdik ki bu alleenin etrafında pek az ebniye[339] bulunarak kısm-ı azamı bahçelerle işgal olunmuştur. Sol tarafa isabet eyleyen büyücek bir bahçe derununda Cenevre'nin akademiyası müşahede olunur ki gerek cesameti ve gerek ehemmiyeti hakikaten şayan-ı itiraftır. 1867 senesinde başlanıp 1871 senesine kadar inşaatı hitama reside[340] olan bu bina âdeta birbirinden farklı üç büyük ebniyeden müteşekkildir ki en büyüğü orta yerde bir daire-i merkeziye teşkil ederek diğer ikisi sağında solunda iki cenah vaziyetini alırlar ve aralarına yapılan camekânlarla birinden diğerine geçilmeye yol verirler. Orta dairede dershanelerle kimya ve fizik tecrübehaneleri bulunup şark tarafındaki küçük dairede bazı âsâr-ı nefise-i atîka ve meskûkât[341] ve madalyalar ve kütüphane ve sol taraftaki küçük dairede de tarih-i tabii[342] müzesi mevcuttur. Burada

[327] memalik-i harre: sıcak ülkeler
[328] inşaat-ı cedide: yeni inşaat
[329] hatt-ı müstakim: düz çizgi
[330] tersim (edil-): yapılmak
[331] bilad-ı kadime: eski beldeler
[332] alâ-kadri'l-imkân: olabildiği kadar
[333] cenub-i garbi: güneydoğu
[334] tûl: uzunluk
[335] arz: genişlik
[336] münteha: son
[337] şimal-i şarki: kuzeydoğu
[338] tahvil-i istikamet: yön değişikliği
[339] ebniye: binalar
[340] reside (ol-): yetişmek
[341] meskûkât: paralar
[342] tarih-i tabii: doğa tarihi

yetmiş muallim fünun-i şettadan[343] ders verirler. Talebe-i müdavimesi beş yüz kadar olup içlerinden bir haylisi de kadınlardandır. Memleketin başlıca kütüphanesi de buradadır ki bin altı yüz kadarı el yazısı olmak üzere yüz bin cilde karib[344] kitabı havidir.

Arzu edilse akademiyanın derunu dahi ziyaret edilmek müşkül değilse de biz bu ziyarete ihtiyaç görmedik. Yalnız rehberlerimizin verdiği malumata bir de ebniyenin haricen tavaf ve temaşasını zamm[345] ile bi'l-iktifa[346] bu Akademiya Bahçesi'nin karşı tarafında yani Bastions Gezintisi'nin öte cihetinde kâin Botanik Bahçesi'ne de girdik ki her ne kadar pek küçük bir bahçeyse de intizamını ve enva-ı nebatatça mükemmeliyetini arkadaşım Doktor Yanpolski pek tahsin[347] eyledi.

Botanik Bahçesi'nden şimal-i garbîye doğru beş on adım atıldıkta "Rath Müzesi" denilen ufacık bir müzenin önüne varılır ki burası Cenevre şehrinin resim levhaları ve heykellerle sair bazı âsâr-ı nefiseyi havi olan müzesidir. An-asıl Cenevreli olan Rath namında bir adam gençliğinde Rusya hizmet-i askeriyesine girerek muavenet-i kaderle[348] generallik mertebesine varmış ve servet ve sâmân peyda ederek resim ve heykellere de merakı hasebiyle pek çok şey toplamış. Fakat vatanını feramuş[349] etmeyip hin-i vefatında[350] hemşehrilerine vasiyeti mucibince âsâr-ı mevcude Cenevre'ye getirildikten maada bir de güzel bina yapılarak cümlesi orada cem' olunmuştur.

Bu bina Berlin'de gördüğümüz yeni müze gibi cephesi Yunan tarz-ı mimarisince epeyce büyük beş mermer sütunla tezyin olunmuş yalnız bir zemin katından ibarettir. Sütunların teşkil eyledikleri sahanlığa sekiz on ayak mermer merdivenlerle çıkılır. Cephe cihetinde hiç penceresi olmayıp sağ ve sol cenahlarındaki sokaklara da yalnız beşer pencere açılır. İşte küçüklüğü şu pencereler adedinden de istidlal[351] olunur. Ancak kapısı önünde elli santime füruht olunan tarifnameciğinden müsteban olduğuna göre muahharen[352] Cenevre kibarı ve daire-i belediyesi de ellerine geçen âsâr-ı atîkayı[353] ihda[354] ede ede Rath Müzesi'ni haylice zenginlendirmişler ve ehemmiyetini arttırmışlardır.

Bu müzenin karşısı bir taraftan Botanik ve Akademiya bahçeleri ve diğer taraftan büyük tiyatro ve konservatuar binalarıyla müzeyyen ve müstedir[355]

[343] fünun-i şetta: çeşitli bilimler
[344] karib: yakın
[345] zamm: ek
[346] bi'l-iktifa: yetinerek
[347] tahsin (eyle-): beğenmek
[348] muavenet-i kader: kaderin yardımı
[349] feramuş (et-): unutmak
[350] hin-i vefat: ölüm zamanı
[351] istidlal (olun-): anlaşılmak
[352] muahharen: sonradan
[353] âsâr-ı atîka: eski eserler
[354] ihda (et-): hediye etmek
[355] müstedir: yuvarlak

bir meydandır ki ismine de "Place Neuve" yani yeni meydan denilir. Meydanın orta yerinde Cenevre şehrinin medar-ı iftiharı olan General Dufour'un* at üzerinde yapılmış mükemmel bir statüsü merkûzdur. Müzika konservatuarı iki katlı bir bina olup cephe ciheti hakikaten güzel mermer merdiven ve yine mermer sütunlarla yekdiğerinden fasl[356] olunmuş büyük kemerli pencereler ve sütunların müntehası olmak üzere tam üstüne ve köşelerin kâffesine konulmuş Müz[357] vesaire heykelleriyle pek müzeyyen bir binadır. Büyük tiyatro ise bu konservatuardan daha büyük ve daha müzeyyen olup cephe cihetinde çifte mermer sütunlarla mücehhez balkon gibi bir büyük terasası bina-yı mezkûrun heybet ve letafetini arttırmaktadır. Bu terasanın ortasında rub'[358] daireden ibaret bir mermer kemerin bâlâsına[359] gayet mükemmel bir zekâ heykeli konulmuş olduğu gibi yine damın mahall-i sairesine de birçok heyakil-i saire vaz' edilmiştir. Hele tiyatronun önünde ufarak kürsüler üzerine konulmuş dört adet heykel vardır ki Cenevreli üdebanın[360] heykelleri olmak üzere gayet mükemmel bir surette yapılmışlardır.

İşte Cenevre şehrinin mamur ve mühim yeri demek olan bu meydan-ı cedidini de enzar-ı tahsinle[361] temaşa eyledikten sonra Botanik Bahçesi'nin şark cihetinden geçen "Treille" yoluna girdik ve "Hotel de Ville" denilen hükûmet dairesi yanından bir dar sokağa girip burası asıl eski Cenevre olmasıyla hep böyle dar ve eğri büğrü birkaç sokaklardan geçerek "Katedral" yani baş kilise ve Madeleine Kilisesi'ni de gördük ki bunların ikisi dahi Paris ve Berlin ve Viyana gibi büyük payitahtlarda öyle âsâr-ı muazzama-i mimariyeden addolunabilecek şeyler değilseler de Cenevre şehri için yine nazar-ı tahsini celbedebilecek cesamet ve ziyneti camidirler. Madeleine Kilisesi'nden sonra hep öyle eğri büğrü ve dar ve sözün doğrusu haylice de murdar sokaklardan döne dolaşa Tavel Müzesi'ne kadar vardık. Vakıa bu müze dahi pek ufak bir şeyse de Yunan ve Roma ve Etrüsk âsârından olmak üzere burada mevcut olunan antikalar Cenevrelilerin kendi icra eyledikleri hafriyat[362] semeresiyle meydana çıkarılan ve nüshaları nadir bulunan şeyler olduğu için şu küçücük müze antika-şinasan nezdinde pek mühimmiş. Madam Gülnar yanımızda olsaydı mutlaka bizi buraya dahi sokarak birkaç saat işgal eylerdi. Fakat dostum Yanpolski'de âsâr-ı atîka merakı bulunmadığı gibi bende dahi o ilme dair vukuf ve malumat pek mahdut[363] olduğundan

* General Dufour: 1787-1875 yılları arasında yaşamış İsveç komutanlarından Guillaume-Henri Dufour . [h.n.]

[356] fasl (olun-): ayrılmak

[357] Müz: ilham perisi

[358] rub': dörtte bir

[359] bâlâ: üst

[360] üdeba: yazarlar ve şairler

[361] enzar-ı tahsin: beğenen bakışlar

[362] hafriyat: kazılar

[363] mahdut: sınırlı

Tavell Müzesi'ne de girmedik.

Cenevre'nin göbeği demek olan bu eğri büğrü sokaklı mahallerin ebniyesi dahi ebniye-i kadimeden bulunmakla şehrin asıl şayan-ı ziyaret olan ciheti burası addolunur. Vaktiyle Cenevre etrafına yapılmış olan kale ve istihkâm[364] 1850 senesinde külliyen hedm[365] edilerek şehrin tevessüüne[366] meydan açılmışsa da bu tevessü pek hâdis[367] bir şey olup kalenin hedminden evvel Cenevre şehrinin Kolonya'dan beter gayet dar ve sık bir yer olduğu hâlâ şuralardaki ebniyeden anlaşılmaktadır. Ebniye-i mezkûre hem sık hem dar ve pencereleri küçük olup hariçten muayenelerinde bile odalarının tavanları pek alçak oldukları tahakkuk eyler.

Elhasıl şu cevelanımız esnasında yolumuz bir daha yeni meydana uğrayarak büyük tiyatronun yanından geçip mezkûr tiyatroyla postahane arasında inşaat-ı cedideden olan, sokakları muntazam ufacık bir mahalleye girdik ve Plainpalais denilen bulvardan yürüyüp onun karşısına isabet eyleyen köprüden Rhone Nehri'ni geçerek Saint-Jean Gezintisi denilen ufacık bir bahçeye başvurduktan sonra kapısı üzerinde "Saatçilik Mektebi" yazılan epeyce büyük bir mektep önüne vardıksa da artık akşam takarrüp eylemiş olduğu cihetle bu mektebe giremedik. Şehrin bu tarafı nehrin sahil-i yesarı[368] olup hotelimiz dahi şöyle yakından görünmüştü. Fakat yedimizde bulunan plan iktizasınca şimendifer hattının öte tarafında Cenevre Koleji denilen büyük mektebin bulunduğu da malumumuz olduğundan akşam olmazdan ve hotele avdet edilmezden evvel bir de o mektebi görmek istedik. Bunun için ihtiyar eylediğimiz zahmet yedi sekiz yüz adım atmaktan ibaret kaldı. Kolej dahi görüldü ki hakikaten bizim Mekteb-i Sultanî'yi* andıracak şekil ve cesamette bir bina-yı âlîdir. Aldığımız malumata göre mekteb-i mezkûr yalnız Cenevreli şakirdana husus olmayıp İsviçre'nin her tarafından ve hatta İtalya ve İspanya ve Mısır ve Hindistan caniblerinden gelen bir hayli talebe dahi orada ikmal-i fünun ederlermiş.

Bu mektebin de temaşasından sonra Lyon yolu da denilen muntazam bir yol ile şimendifer isyasyonuna ve oradan hotelimize geldik ki güneş dahi gurub[369] ederek ortalık kararmış ve tamam akşam taamı vakti hulûl eylemişti. Bu akşam hiçbir yere çıkmayıp erkence yatmaya karar verdik. Zira ikimiz dahi gereği gibi yorulmuştuk. Bugün kuşluk taamından sonra başladığımız şu cevelan beş buçuk altı saat kadar imtidat ederek Paris'teki

[364] istihkâm: surlar
[365] hedm (edil-): yıkılmak
[366] tevessü: genişleme
[367] hâdis: yeni
[368] sahil-i yesar: sahil tarafı
* Mekteb-i Sultanî: bugünkü Galatasaray Lisesi. [h.n.]
[369] gurub (et-): batmak

cevelanlarımızdan biraz ziyadece olduysa da Cenevre şehri âdeta tamamen görülmüş olduğundan yorgunluğumuzun boşa gitmediği hükmolundu.

Fakat gerek doktorun ve gerek benim mübayaasını[370] arzu eylediğimiz saatler henüz mübayaa olunamadılar. Yarın vakt-i zuhrda Montrö'ye mütevvecihen[371] buradan hareket edecek olan vapurla azimete[372] karar verilip o zamana kadar da üç değil otuz saat mübayaasına imkân vardı.

CENEVRE'DE ÜÇÜNCÜ CEVELAN VE MONTRÖ'YE AZİMET

Teşrin-i evvel-i efrencînin[373] dördüncü cumartesi günü Cenevre'deki üçüncü cevelanımızı icrayla beraber göl tarikiyle bu şehirden Montrö karyesine de azimetimizin yevm-i vukuudur.[374] Dün akşam iki arkadaş pek erken yatmış olduğumuzdan bu sabah pek erken kalktık. Hatta birbirimizi bularak seyahatimizin ilerisi için rehberler üzerinden biraz tetebbu icrasına lüzum gördüğümüzde oda içindeki ziyanın rehberler hurufunu[375] görebilmeye adem-i kifayetinden[376] naşi[377] pencerelerimizi açmaya mecbur olduk. Biraz sonra karşımızdaki Mont Blanc Dağı'nın tepesindeki daimî karlara gayet latif bir parlaklık arız olarak güneş doğduğu anlaşıldı. "Glace" denilen ve daimî karların yerleşip kalmasından müteşekkil bulunan buz tabakatı üzerine güneşin isabetiyle insan azva-ı münakise-i şemsiye[378] karşısında bulunduğu zaman o parlaklıktan gözlerinin kamaştığını görmekle pek mahzuz[379] oluyor.

Seyahat tetebbuunu bade'l-icra[380] zaten pek de dağıtılmamış bulunan eşyamızı toplayıp hotelimizin hesabını keserek doğruca eşyamızla beraber Pâcquis Rıhtımı üzerine indik ki bineceğimiz vapur oradaki iskeleden hareket edecektir. İki gece misafir olduğumuz şu hotelde iki arkadaşın verdiği para Paris'te yalnız bir adamın masrafından yüzde elli nispetinde az olursa istigrab[381] edilmez mi? Sergi hasebiyle Paris hotelleri şu İsviçre hotellerinden sekiz ve hele bilâ-şüphe altı kat pahalı oldukları anlaşıldı.

Pâcquis Rıhtımı'ndaki vapur iskelesi Tuna Nehri'nde Lloyd* vapur-

[370] mübayaa: satın alma
[371] mütevvecihen: yönelerek
[372] azimet: gitme; yola çıkma
[373] teşrin-i evvel-i efrencî: ekim ayı
[374] yevm-i vukuu: gerçekleştiği gün
[375] huruf: harfler
[376] adem-i kifayet: yetersizlik
[377] naşi: dolayı
[378] azva-ı münakise-i şemsiye: güneşin akseden ışıkları
[379] mahzuz: mutlu
[380] bade'l-icra: gerçekleştirdikten sonra
[381] istigrab (edil-): şaşılmak
* Lloyd: 1832 yılında kurulan Avusturya menşeli deniz taşımacılığı şirketi. [ed.n.]

larının iskeleleri gibi gayet cesim bir dubayı rıhtım önüne yanaştırmaktan ve bu dubadan rıhtıma ufacık bir köprü uzatmaktan müteşekkildir. Lakin iskele dubası gayet güzel yapılmış bir gemi hükmünde olup ambar ve kamara mahalleri ıtlak olunmak lazım gelen yerler de emanet eşya hıfzına ve memurlar ikametine mahsus dairelerdir.

Evvela buraya eşyamızı bıraktık. Vakıa henüz sabah pek erken olmak hasebiyle henüz memurlar gelmemiş idiyse de gece gündüz oradan ayrılmayan ve hamallıkla geçinen bir iki adama eşyayı tevdi[382] edersek emin olabileceğimizi iskele başındaki polis noktası bize ihbar eylediğinden kemal-i emniyetle eşyamızı bıraktık. Oradan Mont Blanc Köprüsü'nü karşıya geçip bir mükellef araba tuttuk. Arabacıya:

– Bulvar Helvétique ile Bastions Gezintisi ve Bulvar Plainpalais tariklerinin iç tarafında olan Cenevre şehrini kâmilen gezip görmüşüzdür. Şimdi bizi bu hududun dışında kalan yerlerde gezdirip şayan-ı temaşa olan mahalleri seyrettirmelisiniz, dediğimizde adamcağız evvela saatine bakıp kaç olduğunu bize de bi'l-ihtar yola düzüldü. İngiliz Bahçesi önündeki rıhtımdan Eaux Vives Rıhtımı'na geçerek badehu cenuba doğru şehrin haricinden yürümeye başladı ki Cenevre şehrinin cihet-i cenubiyesinde latif yamaçlar üzerlerinde ve zümrüt gibi bahçeler derunlarında mebni olan yüzlerce muntazam ve güzel sayfiyeler arasından geçip gezinmek bizim Kızıltoprak ve Erenköyü taraflarında gezmeye dahi makîs[383] olamayıp olsa olsa Büyükada'nın etrafını dolaşan şose üzerinde gezmeye teşbih olunabilir, ama o şosenin iki tarafındaki sayfiyeleri yüzlerce miktara vardırmak şartıyla!

İki buçuk saat kadar seyr ü hareketten sonra arabamız Plainpalais ovası denilen baklava biçimindeki ovayı geçip yine bu nama mensup olan bulvardan postahane önüne geldi ki oradan dahi bir lahzada Yeni Rıhtım üzerine vardığımız zaman şehir kâmilen tavaf edilmiş oldu. Bu cevelanımızdan pek memnun olarak arabacının bahşişini vermek hususunda bizim muktesid[384] ve mümsik[385] doktor bile ibraz-ı âsâr-ı semahat eyledi.[386]

Dün uğradığımız saatçi mağazaları meyanında Mösyö Bachmann Mağazası en ziyade nazar-ı ehemmiyetimizi celbeylemiş olduğu için istediğimiz saatleri mübayaa zımnında[387] doğruca oraya girdik. Ben ikişer yüz franga iki küçük kadın saati mübayaa ettim. Doktor dahi üç yüz franga kapakları çelikten mamul gayet güzel saat aldı. Fakat aldığımız şey bu saatlerden

[382] tevdi (et-): emanet etmek
[383] makîs: benzer
[384] muktesid: tutumlu
[385] mümsik: eli sıkı
[386] ibraz-ı âsâr-ı semahat (eyle-): cömertlik göstermek
[387] zımn: konu; bağlam

ibaret kalmadı. Mösyö Bachmann'dan yarım saat zarfında saatçiliğe dair bir de mükemmel ders aldık ki itikadımca ahz u itanın[388] en mühim ve en ziyade şayan-ı ehemmiyet ve istifade ciheti bu oldu.

Bu adam altmış yaşından mütecaviz bir Almandır. Sanatı saat yapmaktan ibaret bulunduğu hâlde ulûmca müntehîdir.[389] Terakkiyat-ı sınaiyenin[390] mahza[391] ilim sayesinde mümkün olabileceğini ve ilimsiz terakkiyat-ı sınaiye asla kabil olamayacağını katiyen hüküm ve kabul etmek için bu gibi adamlarla konuşmalıdır. Saatçilik için evvela heyet ve kozmoğrafyada rüsuh[392] peyda etmek lazım gelir. Ecram-ı semaviyenin[393] edvar u harekâtına[394] dakikası dakikasına, saniyesi saniyesine fikr-i hisabı erdirmek lazım gelir. Öyle bir adi marangozun yaptığı ve bir cahil mücellidin[395] çizdiği rub'[396] tahtalarla dakayık-i kat'iye-i hisabiyeden gafil müneccimin temkinlerle, ihtiyatlarla aldığı irtifalara "saat-i sahihe" diyebilmek ne kadar gülünç olacağı bu adamın gözümüzün önüne koyduğu bir irtifa-ı daimî makinesi hakkında verdiği izahat ve tafsilatla sübut[397] bulur.

O makine bir "cadran de soleil" yani güneş saati değildir. İsterse bir sath-ı muhaddebe[398] arzın hareketine mütenasip bir hareketveriyor. İsterse bu hareketi mini mini bir küre-i şemse[399] nakleyliyor. Nerede bulunulursa o mahallin arz[400] ve tûl[401] derecelerine tatbiken ayar edilen bu makine güneşli havada yek nazarda hazır alınmış bir irtifayla saat-ı sahihenin kaç olduğunu gösteriyor.

Malum a biz dakikalara bile ehemmiyet vermeyiz. Herhangi teşebbüsümüz olursa olsun bir dakika takdim ve tehir[402] bizce pek de mucib-i ehemmiyet olmaz. Bazı bahriyyunumuzun[403] saniyeye kadar aksam-ı zamana[404] ehemmiyet verip vermediklerini bilemezsek de hisabat ve tedkikat-ı hey'iyye[405] ile iştigal edenlerin bir saniyenin altmış cüzünden bir cüzü olan saliseye de ehemmiyet verdiklerini şu Mösyö Bachmann'ın bize gösterdiği saliseli saatlerden anladık.

Saatçilik için hikmet-i tabiye ve kimyada dahi pek ziyade rüsuh peydası

[388] ahz u ita: alışveriş
[389] müntehî: sonsuz
[390] terakkiyat-ı sınaiye: teknolojideki ilerlemeler
[391] mahza: sadece
[392] rüsuh: ilmin derinliğine, inceliğine varma; ustalık
[393] ecram-ı semaviye: gök cisimleri; yıldızlar
[394] edvar u harekât: hareketler
[395] mücellid: ciltçi
[396] rub': dörtgen
[397] sübut (bul-): ispatlanmak
[398] sath-ı muhaddebe: tümsekli, konveks yüzey
[399] küre-i şems: güneş küresi
[400] arz: enlem
[401] tûl: boylam
[402] takdim ve tehir: önce ve sonra
[403] bahriyyun: denizciler
[404] aksam-ı zaman: zamanın bölümleri
[405] tedkikat-ı heyiye: astronomik incelemeler

lazım gelir. Malumdur ki hararet ecsam-ı madeniyyeyi[406] teshin[407] eylediği zaman ecsam-ı mezkûre münbasit[408] olurlar. Yani bunların mesamatı[409] büyüyerek binaenaleyh ecsam-ı mezkûre dahi o nispette büyürler. Saatlerde kullanılan çarklar filanlar zaten ne kadarcık şeylerdir ki bunların yaz ve kış mevsimlerinde sühunet-i havanın[410] tebeddülüne[411] göre derece-i inbisatları[412] hesap olunmaya lüzum görülsün?

Evet! İşte bu lüzum dahi görülmüştür. Zira şu inbisat-ı ecsamda saatlerin ileri geri kalmaları derecesinde tesir görülmüştür. Bunun için de madeniyat-ı mahluta ve mümteziceden[413] saatler yapılmaya mecburiyet elvermiştir. Hatta Mösyö Bachmann memalik-i harre[414] için başka ve memalik-i bâride[415] için başka saatler yapılmazsa bunlar için kılı kırk değil kılın kırkta bir payını tekrar kırk yararcasına hisabatla madenî haritalar vücuda getirilmezse salise saniye hesabatı değil a dakika hisabatını bile doğrultabilecek kadar şayan-ı emniyet saat yapılamayacağını berahin-i fenniyeyle[416] ispat eylemiştir.

Aman yarabbi! Bir saatçide görülen behre-i ilmiyenin[417] böyle hayret-ferma-yı ukûl olması şu memleketlerdeki terakkiyat-ı maddiye derecatının ne kadar âlî olduğunu ne hayret-ferma surette gösteriyor!

Vaktimiz müsait olsaydı Mösyö Bachmann bizi büyük fabrikalara götürüp gezdirecekti. Fakat vakit müsait olmadığından bize yalnız dükkânının üstündeki ufacık bir fabrikayı temaşa ettirdi. Ufacık ama dört büyük odadan müteşekkil olup içinde sekiz kadar üstat işlemektedir. Bunlar fabrikada yapılan saat eczasını burada terkib ve tashih eyliyorlar. Heyet-i umumiyesi bir mecidiye çeyreği kadar olan saatin en küçük çarkları ne kadar küçük ve nazik olduğunu pek kolay tasavvur edersiniz ya! Öyleyse yine böyle kolaylıkla tasavvur etmeye çalışınız ki işte bu nazik çarkı sıkıştıracak makine ve eğeleyecek eğe, dökecek örs ve çekiç dahi vardır. Bu eğeler kıl kadar şeylerdir. Onların tashih edecekleri pürüzler ne kadar küçük olurlar?

Birkaç dakika temaşayla hükmeyledim ki eğer beni bu sanata koyacak olsalardı ikinci günü çıldırıvermekliğim işten bile değildi.

Mösyö Bachmann'ın nezaketine, tefhimatına[418] teşekkür ederek mağazasından çıkıp yine Mont Blanc Köprüsü'nü geçerek iskeleye geldik.

[406] ecsam-ı madeniye: madeni cisimler
[407] teshin (eyle-): ısıtmak
[408] münbasit (ol-): genleşmek
[409] mesamat: gözenekler
[410] sühunet-i hava: hava sıcaklığı
[411] tebeddül: değişiklik
[412] derece-i inbisat: genleşme derecesi
[413] madeniyat-ı mahluta ve mümtezice: karışım madenler
[414] memalik-i harre: sıcak memleketler
[415] memalik-i bâride: soğuk memleketler
[416] berahin-i fenniye: bilimsel deliller
[417] behre-i ilmiye: ilim hissesi
[418] tefhimat: bilgilendirmeler

Bineceğimiz vapur dahi karşı taraftan İngiliz Bahçesi mukabilindeki iskelelerde bağlı olarak istim getiriyordu. Saat-i merhunesinin[419] hulûlüyle[420] vapur bizim bulunduğumuz iskeleye gelerek biletlerimizi alıp bindik ki bu vapurun da ismi "Mont Blanc"dı. İsviçre göllerinde işleyen vapurlar dahi Danimarka ve İsveç, Norveç taraflarında gördüğümüz vapurlar gibi iki katlıdırlar. Yani bizim adalara işleyen Nüzhetiye vapuru gibidirler. Bu göllerde asıl erbab-ı meraktan olan seyyahlar yelkenli kotralar ve sandallarla seyr ü seyahat ederlerse de bizde o cesaret-i bahriye bulunmadığından vapuru ihtiyar edeceğimiz derkârdır.

Vakıa Cenevre'den Montrö'ye gitmek için şimendifer dahi vardır. Birisi gölün sahil-i şimalisinden[421] giderek ve birçok köy ve kasabalara uğrayarak gölün müntehasındaki[422] Chillon karyesine vasıl olur. Diğeri gölün sahil-i cenubisinden giderek Bouveret karyesine vusul bulur ki oradan da beş kilometrelik kadar mesafe sandallarla kat' olunur. Fakat bu şimendifer seyahati asla tercih olunmamalıdır. İsviçre'nin en güzel mevkii olan Leman Gölü'nün etrafı şimendifer vagonları içinden temaşa edilemez. Mutlaka vapurla gölden gidilmelidir ki her tarafı mükemmelen temaşa olunabilsin.

Vapurların tariki de ikidir. Birisi sahil-i şimali kolu ve diğeri sahil-i cenubi[423] koludur. Fakat bunların ikisi de Morges ve Ouchy namıyla sahil-i şimalide bulunan iskelelerle Thonon ve Evian namıyla sahil-i cenubide bulunan iskeleler arasında gölü aykırıladıklarından seyir ve temaşa hususunda iki kolun ikisinin de hizmeti müsavidir.[424] Biz bu tafsilatı bilahare vapur içinde almıştık. Pâcquis Rıhtımı'ndan Mont Blanc vapurlarına bindiğimiz zaman bu kadar malumatlı olmayarak tesadüfî gibi bir surette binivermiştik.

Bugün kuşluk taamımızı şu vapurda tenavül[425] eylemek mukarrer[426] olduğundan güverte üzerine kurdurduğumuz hususi sofrada refikim doktorla karşı karşıya kuşluk yiyişimiz gibi bir safa-yı bahtiyaraneyi, bir lezzet-i mesudaneyi sevgili kârilerim efendilerim hazeratı için de temenni eylerim. Sabahleyin erken kalkmış, yalnız arabayla iki buçuk üç saatlik bir cevelan icra olunmuş, açlık o kadar kuvvet bulmuş, iştiha o kadar serkeşlenmiş ki ramazanda saat on bir buçuktaki* hâli de geçmiş. Ya vapur lokantasının tehyie[427] eylediği et'imedeki[428] nefaset? Ya Cenevre Gölü'nün iki sahilinin cennet

[419] saat-i merhune: kalkış zamanı
[420] hulûl: gelme
[421] sahil-i şimali: kuzey sahili
[422] münteha: son; uç
[423] sahil-i cenubi: güney sahili
[424] müsavi: denk
[425] tenavül (eyle-): yemek
[426] mukarrer: kararlaştırılmış
* Alaturka saate göre güneşin batışından yarım saat öncesi kastedilmektedir. [ed.n.]
[427] tehyie (eyle-): hazırlamak
[428] et'ime: yemekler

misal manzarası? Ya doktor gibi bir candan arkadaşın ruha verdiği ferah?

İşte saye-i lutf-i padişahîde bu safanın da bana müyesser olmuş bulunmasını en büyük bahtiyarlıktan addederek kuşluk taamımız bir buçuk iki saat imtidat[429] eylemiştir ki bu müddet zarfında vapurumuz dahi Versoix İskelesi'ne uğrayıp Coppet İskelesi'ne de yaklaşmıştır.

Taamın böyle bir buçuk iki saat imtidatını icap eden şey sade bizim oburluğumuzdan da ibaret zannolunmamalıdır. Her dakika önümüze şayan-ı temaşa bir çiftlik, bir sayfiye, bir köy çıkar. Vakıa gölün bu cihetleri iki kilometreden nihayet beş kilometreye kadar dar olduklarından görülecek şeyler çıplak gözle dahi epeyce fark olunabilirse de daha mükemmel temaşalar için yine dürbün istimaline ihtiyaç gösterir. Bir yandan bu ihtiyaç ve diğer taraftan her müşahede olunan şey hakkında az çok teati-i efkâr[430] kaziyeleri kuşluk taamımızın bu kadar uzanıp gitmesine sebebiyet göstermiştir.

Taamdan ve Coppet İskelesi'ne de uğradıktan sonra artık vapur üzerinde bir aşağı beş yukarı gezinerek sahillerin hangi tarafında ne görünüyorsa o tarafa dürbün-i temaşayı tahvil[431] eyliyorduk. Doktor dahi dürbünü gözlerinden ayırmamakla beraber Frenk sigaralarını da ağzından düşüremeyerek ve hayret-i vakıasına mebni temizlik ve taharetçe ne hâllere de geldiğini fark eyleyemeyerek sakalı ve yeleği üzerine dökülen sigara külleriyle hakikaten külkedisine benzemişti.

Rolle ve Morges iskelelerine dahi uğradık ki vapurumuz bu iki iskele arasında bulunan sahilden giderken karşı taraf sahili bizden on dört kilometre kadar baid[432] kalarak binaenaleyh Cenevre Gölü nazarımızda âdeta denizlenmişti. Morges'ten karşı yakaya dümen doğrultarak Evian İskelesi'ne geldik. Bir de mezkûr iskelede Fransız bayrağı temevvüc[433] eylediğini görünce âdeta duçar-ı hayret olduk.

Bu hayretimizi kârilerimize de takdir ettirebilmek için Cenevre şehrinde bize hikâye edilen bir bayrak meselesini haber vermeliyiz. Bir aralık Cenevre etrafındaki sayfiyelerden birisine Almanya'dan mı, İngiltere'den mi prenslik derecesinde büyük bir misafir gelmiş. Sayfiyesine kendi mensup olduğu devletin bayrağını çekmek istemiş. Cenevre ahalisi "İsviçre toprağında yine İsviçre bayrağından başka bayrak çekilemez!" iddiasıyla sayfiyeye hücum etmişler. İş iki hükûmet arasında muharebat-ı diplomatikiyeyi icap eylemiş. Fransız prensin hükûmet-i metbuası kendi bayraklarına hakaret edildiği beyanıyla tarziye[434] talep eylediği hâlde İsviçre hükûmeti kendi hu-

[429] imtidat (eyle-): uzamak
[430] teati-i efkâr: fikir alışverişi
[431] tahvil (eyle-): döndürmek
[432] baid: uzak
[433] temevvüc (eyle-): dalgalanmak
[434] tarziye: özür dileme

dudu dâhilinde ecnebi bayrağı çekilmesi İsviçre kanununa hakaret olduğu beyanıyla asıl tarzıyeyi kendisi talebe başlamış. Nihayet ahali böyle vesile-i münakaşa olan misafiri kendi memleketlerinde kabul edemeyerek pasaportlarını eline vermeye kadar uğraşmış.

İsviçrelilerin taassub-ı milliyesi bu derecelerde olduğunu anladıktan sonra böyle Leman Gölü sahilinde Fransız bayrağını görmek mucib-i hayret olmaz mı? Fakat daha ziyade istigraba şayan görülecek ahbardan[435] olmak üzere öğrendik ki meğer burası Fransız toprağıymış. Meğer Hermance karyesinden Saint Gingolph karyesine kadar gölün sahil-i cenubisi Fransa'nın Savoy eyaletinden doğru gelip uzanan bir delik ucu olarak Fransız memleketiymiş. Bunun sebebi de Cenevre Gölü'nün müraselat-ı ticariyeye[436] ettiği hizmetten istifade kaziyesiymiş.

Bugün akşama kadar havanın gayet müsait gitmesi hakikaten talihimiz muktezasındandır. Zira bazı kere bu göl üzerinde gayet şiddetli fırtınalar zuhur ederek yolcuları ziyadesiyle rahatsız eylermiş. Hava yalnız bulutlu bile olacak olsa eflâke[437] ser[438] çeken Mont Blanc Dağları görülememek yine talihsizliğe hamlolunur.

Evian'dan sonra vapurumuz hep Fransız sahiliyle Torrent ve Meillerie ve Saint Gingolph iskelelerine daha uğradı ki bu sahillerin letafeti de sahil-i saireden aşağı değildir. Badehu gölü tekrar aykırılayarak İsviçre hududu dâhilinde Vevey kasabasına uğrayıp oradan Clarens köyüne yanaştıktan sonra Montrö karyesine vardı ki saat gurub-i şemsten[439] sonra bir olmuştu. Vapurumuz bizi Montrö'ye çıkarıp kendisi Villeneuve'ya kadar gitti.

"Montrö" namı Cenevre Gölü'nün münteha-yı şarkisinde[440] ve fakat yine sahil-i şimaliden addolunacak bir mevkide ve Vernex ve Territet ve Grand ve Caux ve Bon Port ve Collonge ve Veytaux ve Chillon ve Chernex ve Sonzier ve Glion namıyla birçok mahallelerin ism-i umumisidir ki asıl vapurun yanaştığı yer Vernex mahallesinin iskelesidir. Bu mahalleler yekdiğerine beşer onar dakika fasılalı şeyler olup fakat her birinin havi olduğu binalar ittisalden[441] azade ve yekdiğerinden munfasıl[442] surette bulunmak hasebiyle bunların cümlesi yekpare bir kasaba hâlinde görünürler. Hem de görünüşleri Rumeli kasabalarını andırır. Zira ebniyenin[443] âdeta kâffesi bahçeler derununda olup binaenaleyh yüksek dağların eteklerine doğru bu

[435] ahbar: haberler
[436] müraselat-ı ticariye: ticari alışveriş
[437] eflâk: gök
[438] ser: baş
[439] gurub-i şems: günbatımı
[440] münteha-yı şarki: doğu uç
[441] ittisal: yanaşma; bitişme
[442] munfasıl: aralıklı
[443] ebniye: binalar

binaların serpilip gitmeleri Avrupa'nın sair taraflarında emsali görülmeyen ve ekseriya Rumeli cihetlerinde müşahede olunan şehir ve kasabalara benzer.

Vakıa buraları köylük yerlerdir. Hatta öyle olduğu içindir ki Avrupa'nın her tarafından tebdil-i havacılar buraya gelirler. Ama köylük hâlleri bizce tasavvur hususunda biraz güçlük çekilecek bir mamuriyetle beraberdir. Buranın köylüğü Büyükada'nın köylüğüne benzer. Orada görülen ebniye-i âliye ve muntazamadan daha âlî daha muntazam binalar pek çoktur. Bunların aglebi hoteldirler. Zira istatistiklerin haber verdiğine göre umum İsviçre'de tamam bin tane hotel bulunup irili ufaklı olan bu hotellerin umumunda 58445 yatak ve 16250 hizmetçi bulunur. Senevî bu hotellere bir milyondan mütecaviz yolcu gelir. Paris'te tab' ve neşrolunan *Excursionniste Coco* nam seyahat mecmuasının 1889 senesi teşrin-i evvel nüshasında münderiç[444] olan hesaba göre sene-i mezkûre eylül gayesine[445] kadar bir sene-i kâmile zarfında İsviçre hotellerine gelmiş misafir olmuş bulunan ecanibin[446] miktarı 1022100 ve bunların hotellere bıraktıkları akçenin mecmu-ı miktarı 42588400 frank etmiştir. Umum İsviçre hükûmetinin varidatı bu miktardan pek dûn[447] olduğu da ihtar kılınmıştır.

İşte Montrö nam-ı umumisi altında yâd olunan mahallat şu derece-i mühimmede bulunan hotelciliğin en revnaklı[448] bir yeri olup bu mahallelerde seyahat belli başlı rehberlerinin hotellerden olmak üzere ihbar eylediği misafirhanelerin miktarı yüz elliyi tecavüz eder. Bunların içinde bazıları iki yüze kadar yatağı havidirler. Bunlardan maada zengin tebdil-i havacılar için müstakilen icar olunmak üzere yüzlerce kira sayfiyeleri dahi vardır ki ekseriya emraz-ı sadriyeden[449] hasta olanlar gelip bu sayfiyelerde imrar-ı evkat[450] eylerler. Kezalik bu mahallatta birçok dahi kız ve erkek mektepleri olup bunların kâffesi leylî[451] mekâtipdendirler. Mevki-i mezkûrun havası ziyadesiyle latif olduğu için Avrupa'nın birçok taraflarından kibar familyalar çocuklarını bu mektebe gönderirler ki hem sıhhatçe selamet-i daime içinde bulunup hem de pek güzel pek muntazam tahsil ve terbiyelerle iki başlı istifade ederler. Mahallat-ı mezkûrenin âdeta tekmil ahalisi de bu hotellerin, sayfiyelerin, pansiyonların, mekteplerin, müdürlükten muallimlikten uşaklığına, kapıcılığına varıncaya kadar hizmetlerinde bulunurlar.

Tarifimizin bu derecesi Montrö mahallatının köylülük hâli ne derecelerde bir mamuriyet içinde kaim olduğunu kârilerimiz nazarında elbette tasvir

[444] münderiç: yazılı
[445] gaye: son
[446] ecanib: yabancılar
[447] dûn: aşağı
[448] revnaklı: parlak
[449] emraz-ı sadriye: göğüs hastalıkları
[450] imrar-ı evkat (eyle-): vakit geçirmek
[451] leylî: yatılı

etmiştir. Ancak buralardaki âsâr-ı terakki yalnız şu ebniyece mamuriyetten de ibaret değildir. Mesela vesait-i müraselesi[452] olmak üzere gölden vapurlar ve karadan şimendiferler işlemek kâfi gibi görünüyorken Chillon ile Vevey arasında yirmi kilometreye karib bir tûl üzerinde bir de elektrik tramvayı inşa olunmuştur. Telgraf telleri gözümüzün önündedir ya? Bu telleri ufkıyen mütevazi kol kalınlığında demir çubuklar farz ediniz ki derunları boru gibi boş ve fakat zemine müteveccih[453] olan cihetleri boylu boyuna yarıktır. Şu boruların derunundan birkaç madenî yuvarlaklar boylu boyuna tekerlenip giderler. O yuvarlaklara da üzerleri lastikli parmak kalınlığında telgraf telleri bağlanmıştır. Mezkûr teller tramvay vagonunun iki dingili arasındaki makineyi tahrik edecek seyyale-i elektrikiyeye[454] vasıta-i intikaldir. İşte bu suretle yüksek direkler üzerinde mevzu' kol kalınlığındaki demir borulardan alınan kuvve-i elektrikiyeyle kırk elli kişiyi istiaba[455] kâfi kocaman tramvay vagonları saatte yirmi kilometre süratle kat'-ı mesafe ederler.

Bu elektrik tramvaylarından maada gayet muntazam arabalar dahi işlediği gibi bir de etraf ve civarda nezaretleri mükemmel olan latif tepelere ve dağlara çıkmak için "chimen de fer funiculaire" ve "chimen de fer crémaillère" denilen ve bizim Galata'daki tünel gibi muhkem şeritlerle çekilip dağlara doğru çıkarılan şimendiferler yapılmıştır. Rehberlerin tarifine göre bunlardan bir tanesinin dikliği yüzde elli yedi nispetindedir. Yani yüz metre tûlü olan bir hatt-ı müstakimin bir ucu elli yedi metre kaldırılırsa peyda olacak yokuş kadar diktir. Binaenaleyh buralardaki mamuriyet[456] vesait-i müraselenin şu tenevvü'[457] ve kesretinden[458] istidlal[459] olunmalıdır.

İki kattan ziyade olan hanelerin hemen kâffesinde asansör makineleri vardır. Her taraf havagazlarıyla münevver olduğu hâlde ezcümle bizim misafir olduğumuz Hotel de la Gare gibi vasatî[460] hâldeki hoteller kadar ebniyenin aglebi[461] elektrik ziyasıyla da münevverdir.[462]

Ama doğruyu söylemek matlup ise itiraf ederiz ki mevki-i mezkûrun letafeti umran ve ziyneti için bir derecelerde külfet ittihazına gerçekten şayestedir. Etraf üç dört bin metre yüksek ve tepeleri daimî karlarla mestur[463] dağlar tarafından ihata[464] olunmuş! Ortası azim bir buhayre![465] Dağın etekleri insanların kazması, çapası, küreği değmemiş bir karış kalmamak

[452] vesait-i müraselesi: ulaşım araçları
[453] müteveccih: yönelmiş
[454] seyyale-i elektrikiye: elektrik akımı
[455] istiab: içine alma
[456] mamuriyet: gelişmişlik
[457] tenevvü': çeşitlilik
[458] kesret: çokluk
[459] istidlal (olun-): anlaşılmak
[460] vasatî: orta
[461] agleb: çoğu
[462] münevver: aydınlanmış
[463] mestur: örtülü
[464] ihata (olun-): çevrelenmek
[465] buhayre: göl

derecesinde eşelenmiş bağlık bahçelik! Bunların her birinde ya muntazam bir köşk ya buralarda dahi bizim "İsviçrekârî" tabir eylediğimiz ahşap binalar ki orada bunlar bir nev' bağ kulübesi, bahçıvan dairesi suretinde istimal[466] olunurlar. Ağaçların enva-ı kesiresi[467] bu mevki-i müstesnanın medar-ı tezeyyünü[468] olup hatta birçok yerlerinde servilerin kamet-i balalarıyla[469] eşcar-ı saireden[470] serfiraz oldukları görülmüştür.

Bu mahalle akşamdan sonra âdeta gece hâliyle vürudumuzda[471] da başka bir letafet olduğunu unutmayıp kaydetmeliyiz. O letafetse en yakınları göl kenarından bed'[472] ile en uzakları cibal-i şahikaya[473] doğru tedricî[474] kaybolup giden binlerce ışıklardır. Badi-i emirde[475] bunların heyet-i umumiyesi bir şehrayin vukuunu zannettirir. Ancak ebniyenin perakende suretiyle münteşir[476] olmasıdır ki böyle bütün etraf ve aktarı münevver göstererek büyük şehirlerde bile emsali bulunmayan bir hâl tasvir eder. Çünkü mevki düz ova olmayıp dağlık bulunduğundan yekdiğerinden mürtefi ebniyenin kâffesi gölden görülürler.

İki arkadaş iskeleye çıktığımızda birçok hotel komisyonerlerinin kendi hotelleri namını haykıra haykıra misafir davet ettiklerini gördük. Bunlardan birisi buralarca umumen müstamel[477] olan Fransız lisanıyla:

– Hotel de la Gare! Hotel de la Gare! İstasyonun yanıbaşında! Postahanenin ittisalinde![478] Göl üzerine nezaret-i kâmile! Mont Blanc üzerine nezaret-i kâmile! Âlâ mutfak! Mükemmel cave![479] Ehven fiyat! diye haykırıyordu. Vakıa haykıranların hepsi hotellerin mutfağını şarap mahzenini, nezaretini filanını ihtar eylediklerinden bu sözler o kadar sem'-i ehemmiyeti davet etmezse de "Hotel de la Gare" ismi Cenevre'de bu namdaki hotelde ettiğimiz rahatı bize ihtar eyledi. Vakıa buradaki hotellerin isimleri ekseriya müşteri celbine en ziyade yarayacak kelimelerden terkip olunmuşlardır. Mesela göl kenarında bir hotelin ismi "Beau Sejour" yani "Güzel İkamet" ve bir diğeri "Bon Angle" yani "Iyi Telakki". Ve kezalik bir diğeri "Beau Lieu" yani "Güzel Mahal" ve birisi "Belle Vue" yani "Güzel Nezaret" tesmiye olunmak gibi şeylerse de ekseriya isimlerin müsemmalarına ve müsemmaların isimlerine benzemedikleri mücerreb[480] olduğundan doktor arkadaşımızla

[466] istimal (olun-): kullanılmak
[467] enva-ı kesire: çeşitlerinin çokluğu
[468] medar-ı tezeyyün: süslenme sebebi
[469] kamet-i bala: yüksek boy
[470] eşcar-ı saire: diğer ağaçlar
[471] vürud: varma
[472] bed' (ile): başlayarak
[473] cibal-i şahika: dağların zirvesi
[474] tedricî: uzaklaşarak
[475] badi-i emir: başlangıç
[476] münteşir: yayılmış; dağılmış
[477] müstamel (ol-): kullanılmak
[478] ittisal: bitişik
[479] cave: şarap mahzeni
[480] mücerreb: tecrübe edilmiş

beraber bizi asıl Hotel de la Gar ismi cezbeyledi. Bu nidayı eden komisyonere eşyamızı gösterdik. Adamcağız iki de muavin çağırıp eşyamızı yükleterek önümüze düştü. Gayet güzel bir şoseden epeyce yürüdükten [sonra] sağ, yani dağ tarafına saparak birçok merdivenlerden çıkmaya başladık. Nihayet vasıl olduğumuz bir düzlükte şimendifer istasyonunu görerek hotelimizin de buraya pek yakın olduğunu istidlal[481] eyledik.

Evet yakınmış. Üç katlı ufarak gayet temiz bir hotel ki kapıdan girilir girilmez muntazam bir taam salonu içinde bulunduğundan ve insanı gayet güzel ve nazif birkaç hizmetçi kız birden istikbal[482] eylediğinden yolcunun filhâl[483] hoşlanmaması kabil değildir.

İki arkadaş ayrı ayrı birer yataklı odalarda yatmak arzusunda bulunduğumuzu hotelin müdiresi olduğu etvar-ı hâkimanesinden[484] anlaşılan bir madama söylediğimizde kemal-i nezaketle:

– Efendiler! Buralarda bir yataklı odayı nadir bulursunuz. Zira memleketimize gelen yolcular hemen umumiyet üzere familyalarıyla yahut arkadaşlarıyla gelirler, deyince şu söz pek de hoşumuza gitmeyerek iki arkadaş yüz yüze bakıştık. Ama kadıncağız bizi üzüntüde bırakmadı. Müteakiben dedi ki:

– Bununla beraber efendiler seyyah kısmı İsviçre hotellerine gelip de hoşnutsuzlukla giderse umumen cümlemizin gayretine dokunur. Mademki ayrı ayrı odalarda yatmak istiyorsunuz size ikişer yataklı birer oda vererek ücretlerini de yalnız birer yatak ücreti olmak üzere alırım.

Hakikat kadıncağız hotelcilik gayretini ne güzel gütmekte olduğunu işte filhâl ispat eyledi. Gerçekten hoşnut olduk. Hele bizi odalarımıza götürdüğü zaman geniş, güzel, temiz, pak odalarımızı görünce hoşnudîmiz bir kat daha arttı. Buralarda odaların birinci veya üçüncü katta bulunmalarına göre beş franktan sekiz franga kadar ücret verilirse kuşluk ve akşam taamları dahi dâhil olduğu hâlde "pansiyon" suretiyle pek güzel taayyüş[485] edilir. Yalnız hesapta şarap dâhil değildir.

Eşyamızı bu odaya koyup isimlerimizi de misafirlerin defterine kaydeyledikten sonra iki arkadaş hemen dışarıya fırladık. Vakıa vakit tamam akşam yemeği vaktiydiyse de biz bugün vapurda pek iştihalı, pek sıkı taam etmiş olduğumuzdan henüz akşam taamı ihtiyacında değildik.

İlk rast getirdiğimiz elektrik tramvayına râkiben[486] evvela cenuba doğru Chillon ve badehu geriye dönerek şimal ve şimal-i garbiye doğru Vevey ka-

[481] istidlal (eyle-): anlamak
[482] istikbal (eyle-): karşılamak
[483] filhâl: hemen
[484] etvar-ı hâkimane: buyurgan tavırlar
[485] taayyüş (et-): yaşamak
[486] râkiben: binerek

sabasına ve oradan da yine Montrö'ye kadar gidip geldik. Bu tramvayların da emperial denilen üst katları bulunup etrafı görmek için asıl orası bizim işimize geldiğinden üst katlara binmiştik. Chillon'dan Vevey'e kadar hep göl kenarıyla imtidat[487] eden bu tramvay hattı sahil-i mezkûrun en başlı, en müzeyyen en kalabalık caddesi üzerinden geçmekte bulunduğu cihetle hesapça bu caddeyi şöyle iki defa kat' edişimiz ve cadde üzerinde vaki her şeyi görüşümüz bizim için en mükemmel bir cevelan-ı leylî[488] hükmünü aldı.

Hotelimize avdet eyledikte âdeta nısf-ı leyl[489] takarrüb[490] eylemişti. Lokantaya nezaret eden gayet güzel Guillaumin namında bir kız bize "soupe" yani gece taamı tehyie[491] ederek ve esna-yı taamda bu civar ahvaline dair bu güzel ve zeki kızdan birçok malumat alarak karnımızı doyurduktan sonra odalarımıza çekildik. Bugün hemen hiç piyade yürümemiş olduğumuzdan asla yorgun değildik. Vücutça yorgunluğun fıkdanına[492] zammimeten[493] böyle havası pek güzel ve sakin ve sakit bir yerde ne kadar tatlı uyku uyuyacağımızı iki arkadaş birbirimize tebşir[494] ve bu bahtiyarlığımızı tebrik ederek yataklarımıza girdik.

MONTRÖ'DE CEVELAN

Teşrinievvel-i efrencînin[495] beşincisi olan pazar sabahı yatağım içinde gözlerimi açtığımda vücudumu o kadar müsterih buldum ki şu seyahatim esnasında hamdolsun sıhhatçe şikâyet edebileceğim bir şeyim olmadığı hâlde bu sabahki istirahat-i vücudumun fevkaladeliğinden dolayı Hakk Teala Hazretlerine suret-i mahsusada arz-ı şükran eyledim. Odam göle nazır olduğundan ve hava gayet mülayim bulunduğundan penceremi açtım. Pencerenin camlı kanatları ebniye-i sairenin panjur kanatları gibi dışarıya doğru açıldığından ve rüzgârdan çarpmamak üzere duvara mıhlı mandallarla rapt edilmek lazım geldiğinden bu işi görmeye davrandığım zaman yanıbaşındaki pencereden doktorun da aynıyla bu iş için uğraştığını görmeyeyim mi?

– Bon Jour doktor!

– Bon Jour dostum!

– Geceyi nasıl geçirdin?

[487] imtidat (eden-): uzanmak
[488] cevelan-ı leylî: gece gezintisi
[489] nısf-ı leyl: gece yarısı
[490] takarrüb (eyle-): yaklaşmak
[491] tehyie (et-): hazırlamak
[492] fıkdan: yokluk
[493] zammimeten: ek olarak
[494] tebşir (et-): müjdelemek
[495] teşrinievvel-i efrencî: ekim ayı

– Âlâdan ziyade. Ya siz?

– Daha ziyade. Hele şu nezarete bakınız doktor! Hele şu letafete bakınız.

– Memleket değil cennet! Ama zannedersem sizin memalik-i Osmaniye bundan daha latif olmalıdır.

– Fakat böyle yekpare dağların tepesi ezelî ve ebedî karlarla mestur olduğu hâlde damenleri[496] zümrüt gibi yeşil yerler görmek için hiç olmazsa Bursa'ya Keşiş Dağları'na gitmelidir.

– Buraya gelen ressam olmalıdır. Bakınız bakınız dağların göle inikası[497] ne kadar güzel!

– Ressamlar da buraya gelmemezlik etmiyorlar ya! Nasıl? Hastalarınızı buraya nefy[498] etmekte bulunmanızdan dolayı pişman mısınız?

– Bunu şu ilk nazarda tayin ve hükmedemem. Sabahleyin bu nezaretin birdenbire dil ü canımı teshir[499] etmesi bana bir yanlış hüküm verdirmemelidir. Vakıa mevkiin güzelliğine hiç diyecek yoksa da bakalım bir sene zarfındaki tebeddülat-ı havaiyesi...[500]

Pencereden pencereye şu kelimeleri teati eylerken birbirimizin yüzüne bakmaksızın teati etmekte bulunduğumuzu kârilerimizin nazar-ı ehemmiyetlerine arza şayan görürüm. Çünkü gözlerimiz karşımızdaki levha-i dilara-yı tabiiyeyi temaşaya koyulmuş olduğundan gözlerimizi oradan ayırmak kabil olamıyordu. Hatta doktor lakırdıyı kestikten sonra ben mukabele etmediğim gibi o da devam etmedi. Etrafın temaşasına daldık gittik. Biraz sonra olur olmaz gemicileri bile bir parça dumanı öksürükten boğmaya kifayet edecek bir sert tütün kokusu beni öksürterek ikaz eyledi. Meğer arkadaşım doktor sabah sigarasını yakmış.

Ben de sabah sigaramı yaktım. Lakin doktorun sigaraları yanında bizim sigaranın esamisi mi okunur? On beşini yirmisini bir yere getirecek olsam doktorun bir sigarasını teşkil edemez. Ya sertlik, yavaşlık farkı?

Bizim doktor sigara içtikçe öyle sair tiryakilerde görülen hâl ve suretin büsbütün bir başka türlüsü görülür. Ağzının bir cihetine yerleştirdiği sigarayı bitinceye kadar oradan hemen kımıldatmaz. Lâyenkati çekiştirdiğinden sigaranın ucunda teraküm[501] eyleyen beyaz külle asıl sigara arasındaki ateş daima pırıl pırıl parlar. Doktorun da ağzından burnundan daima duman feveran eder. Sanki bir insan değil bir sobaymış gibi!

Şimendiferlerde Madam Gülnar'ın bana dahi sigara içmeye müsaade

[496] damen: etek
[497] inikas: yansıma
[498] nefy (et-): sürmek; göndermek
[499] teshir (et-): büyülemek; etkilemek
[500] tebdilat-ı havaiye: hava değişiklikleri
[501] teraküm (eyle-): birikmek

vermemesinin hikmeti buymuş. Ben sigara içecek olsam doktor da içecek! Eğer doktor sigara içecek olsa şüphe yok ki vagon halkı kâmilen boğulacak!

Pencereden pencereye şu yoldaki mülahazat-ı latifeyi de teati eyleyerek bir hayli gülüştük. Arkadaşım doktor gülünecek şeylere gülmeyi pek sever ve darılacak şeylere darılmayı hiç sevmez bir insan-ı kâmildir!

Sabah sigarasını içip bitirdikten sonra bugünü hep bu taraflarda geçireceğimizden elimizi yüzümüzü yıkayıp tuvaletimizi epeyce itinayla tazeleyerek aşağıya indik. Matmazel Guillaumin yirmi okkalık kadar bir işporta taze üzüm getirtmiş. Her gelene tabak tabak tevzi[502] eyliyordu. Meğer "üzüm tedavisi" denilen mevsimin sonlarındaymışız. Bu mevsimde çok üzüm yenerek vücutlarını tımar etmek için Avrupa'nın en uzak mahallerinden bile birçok ahali İsviçre'nin buralarına gelirler. Bunlardan bazılarının yevmiye[503] on okkaya kadar üzüm yedikleri mervidir.[504] Bereket versin ki bazıları üzümün yalnız suyunu emip kabuğunu çekirdeklerini püskürmekte ve behemehâl çekirdeği püskürüp yalnız suyuyla beraber kabuğunu da yemekteymişler. Yoksa çekirdekleriyle kabuklarıyla günde on okka üzüm yiyenlerin bir tımar-ı makûsla[505] patlayıp gideceklerini de tasavvur etmek bir tasavvur-ı baid[506] olamaz.

Güzel lokantacı, doktorla bize de birer tabak üzüm tutuşturdu. Bizim İstanbulumuzun zar gibi kabuklu kabuğu yaldızlı âlâ çavuş üzümlerine nazaran bunların kabukları sert ve epeyce ekşi üzümlerine pek de üzüm denilemeyeceği derkârsa da sabahleyin bir güzel Guillaumin tarafından verilmiş olması yine iştihamızı tahrik eyledi. Fakat bizde asıl arzu kahve içmek olduğundan bu arzuya biraz güçce nail olabildik. Hotelin bu yoldaki tehyiatı bizim tahminimizden daha müteehhirmiş.[507]

Bugün Montrö etrafında nereleri gezip göreceğimizi tayin için rehberlere müracaat kâfi olmadığı gibi hotel memurlarına müracaat dahi kâfi görülemedi. İşin en kestirmesi olmak üzere şu sahili gündüz gözüyle boylu boyuna bir gezmeye karar verdik. Zira buraların her noktası şayan-ı ziyaret mevaki-i latifedendir. Şu kadar ki doktorun zevcesinin kaynı olan bir Rus zabiti bilmem kaç sene evvel burada vefat eylediğinden onun mezarına gitmekliğimiz mukarrer[508] olduğu gibi buranın en meşhur ve en ziyade lazımü'z-ziyare[509] bir yeri de Chillon Şatosu olduğundan orayı görmek dahi cümle-i mukarrerattandı.[510]

[502] tevzi (eyle-): dağıtmak
[503] yevmiye: günlük
[504] mervi: rivayet edilme
[505] tımar-ı maküs: ters tedavi
[506] tasavvur-ı baid: uzak bir düşünce
[507] müteehhir: geç
[508] mukarrer: kararlaştırılmış
[509] lazımü'z-ziyare: ziyareti gerekli
[510] cümle-i mukarrerat: kararlarlaştırılmış konular

Sabahın erkenliği hasebiyle evvel-be-evvel mezarlığa gitmeye davrandık. Mezarlık dağ cihetinde ve yüksek tepeler üzerinde olduğundan semtini tahkik eyleyerek yürümeye başladık. Burada bildik bilmedik her kime rastgelinirse hemen bizim temennalara karib birer temennayla selam vermek âdettir. Yabancı olsun yerli olsun her kim diğerinden bir yol, bir semt sorarsa kemal-i nezaketle cevap vermek dahi herkes için umumi bir borçtur. Bu âdetleri bizim pek işimize yaradı. Zira mezarlığa giderken esnayı rahta[511] birçok inek ahırları gördüğümüzden bunlar yanındaki adamlarla ilk selamlaşmayı müteakip ahırlar derununa girilebilip girilemeyeceğini de istimzaç[512] eyliyor ve mutlaka muvafakat cevabı alarak giriyorduk.

Yalnız girmekle mi kalıyorduk ya? Merakım hasebiyle bin türlü sualler irad ederek adamcağızlardan cevaplar istiyorduk. Onlar da istediğimiz cevapları veriyorlardı. Ahırların inşalarında olan intizamdan ve idarelerinde görülen nezafetten maada âlâ sarı ineklerin patates ve kabak gibi bizde âdeta sebzeden madut[513] şeylerle beslenerek sekiz okkadan on iki okkaya kadar sütleri alındığına vesaireye dair ahz-ı malumatla da müstefit[514] oluyorduk.

Rastgeldiğimiz bahçelerde, bağlarda tedkikatının bu türlüsünden gafil kalmayacağımız derkârdır. Asıl cay-i istigrabsa inekçi ve bağcı makulesi adamların kâffesini mektep görmüş, sözü sohbeti yolunda, mesleğince malumatı mükemmel adamlardan görmektedir. İnsan bu misilli köylülerle görüşmelidir ki tamim-i maarif[515] demek ne demek olduğunu bihakkın fark eylesin. Bir bunlarla görüşmelidir bir de bizim köylüleri nazar-ı dikkat önüne getirmelidir ki şehirlerde, kasabalarda, rüşdiye mektepleri inşasına verilen ehemmiyetin daha büyüğünü köylerde mektepler inşasına sarfeylemek lüzumuna kanaat-i kat'iye hâsıl olsun.

Memalik-i müteməddinenin[516] hangi tarafı tetkik edilecek olsa kura[517] ahalisinin şehir ve kasabat ahalisinden ekser[518] olduğu görülür. Bahusus ahlakın, çalışkanlığın daha mükemmeli de bilâ-şübhe ehl-i kuradadır. Kura ahalisi hâsıl eder şehirler ahalisi yer. Terakkiyat-ı umumiye dahi asıl ahali-i kuradan baş gösterirse memleket mamur ve millet zengin olur. Ah bunlar pek büyük hakikatlardır ama nasılsa bizde henüz meydan-ı tetebbu bu hakikatlere kadar tevessü[519] edememiştir.

Gide gide Montrö Mezarlığı'na kadar vardık. Mevkii bi't-tabii latif ve

[511] esna-yı rah: yol boyu
[512] istimzaç (eyle-): danışmak; sormak
[513] madut: sayılan
[514] müstefit (ol-): faydalanmak
[515] tamim-i maarif: eğitimin yaygınlaştırılması
[516] memalik-i müteməddine: gelişmiş, medeni ülkeler
[517] kura: köyler
[518] ekser: daha çok
[519] tevessü (et-): genişlemek

göl üzerine doğru nezareti ferah-feza olduğundan maada intizamı dahi mükemmel bir kabristandır. Türlü şekil ve suretlerde mermerden oyulmuş sandukaları pek çoktur. Zira bunların aglebi[520] bi't-teverrüm[521] tebdil-i hava için buralara gelip vefat eden sahib-i servet ecnebilerin mezarlarıdır. Taşları üzerinde Fransızca, Almanca, İngilizce, İtalyanca, Moskofça olarak mahkûk[522] görülen yazılar hep bu hakikate delâlet ederler.

Bu vâsi[523] mezarlıkta doktorun kaynını arayıp bulmak güç olacağından mezarcılar dairesine müracaatla müteveffanın ismini söyleyip mezarının mahallini sorduk. Yedi sekiz sene mukaddem[524] vefat eylemiş olan şu yabancının mezarı kaydını huruf-ı heca[525] üzerine tanzim edilmiş olan bir defterden iki dakika zarfında bulup gösterdiler. Orada kabristanın bir de planı bulunarak kabrin yerini plan üzerinde de tayin ve irae[526] ettiler. Artık kendi kendimize kabre kadar yol bulup ziyaret eyleyebilirdik.

Yolu bulduk ya! Kabri de bulduk. Biçare doktor gözlerinden yaş isale[527] ederek ağlamaya ve dinince istavrozlar çıkartarak ibadet etmeye başladı. Kabr-i mezkûrun etrafına demir parmaklık çekilmiş ve derununa mermerden saksılar konulmuş olup bu saksıların derunundaki çiçekler tımarlı ve kabir etrafındaki taflanlar muntazamdılar. Doktor ile şu intizama dair söz ederken bir de baktık ki epeyce acele hatvelerle[528] yanımıza doğru bir mezarcı geliyor. Herif geldi, elinde bulunan kâğıdı doktora gösterdi. Meğer müteveffa buraya defnolunduğu zaman mezarının çiçeklerine, saksılarına itina olunması için üç senelik ücreti birden verdikleri gibi muahharen memleketten bir üç senelik ücret daha göndermişlerse de bir iki senedir müraselatın arkası kesilmiş de hazır o familyadan bir zat gelmişken bir üç senelik ücret daha alınmak için şu hesap pusulası gönderilmiş.

İntizamın bu derecesine şaştık. Hele herifler istedikleri ücreti bedava istemeyip gerçekten bir hizmet mukabilinde istemekte bulunduklarını işte mezarda gördüğümüz intizamla teslim ve itiraf eyledik. İstedikleri üç senelik ücret topu otuz franktan ibaret bulunmakla bizim muktesid[529] doktor artık ekonomiyi filanı düşünmeyerek memnunen bir buçuk fransız altınını mezarcıya verdi ve herifin elindeki kâğıdı alıp kemal-i itinayla cüzdanına koydu.

Mezarlık Montrö'nün Vevey kasabası cihetinde olduğundan o irtifaları kaybetmeksizin tepeler üzerinden yürüye yürüye Mala daire denilen mahalle

[520] aglebi: çoğu
[521] bi't-teverrüm: verem olarak
[522] mahkûk: kazılı
[523] vâsi: geniş
[524] mukaddem: önce
[525] huruf-ı heca: alfabetik sıra
[526] irae (et-): göstermek
[527] isale (et-): akıtmak
[528] hatve: adım
[529] muktesid: tutumlu

kadar geldik ki bundan öteye Vevey kasabası topu beş altı yüz hatveden ibaret kaldı. Elektrik tramvayı dahi geliverdiğinden bindik Vevey'e gittik.

Burası şu havalinin en büyücek köylerinden birisidir. Topluca on bin kadar ahalisi ve güzel bir çarşısı vardır. Hele mevkii Vevey namında güzel bir derenin tamam Leman Gölü'ne munsab[530] olduğu yer olmasıyla gayet latiftir. Göl kenarları ve derenin iki sahili gayet muntazam rıhtımlarla tahkim edildiğinden ve bu da Cenevre şehrine bir müşabehet[531] peyda ettiğinden ahalisi buraya "Küçük Cenevre" namı vererek iftihar ederler. Bir medar-ı mefharetleri[532] de Jean Jacques Rousseau'nun burada ikameti ve bu köyü medh ü senasına dair bazı eserlerinde sözler yazmasıdır. Filvaki Jean Jacques Rousseau *Nouvelle Héloise** nam eserinde aza-yı vak'asını bu köy etrafında gezdirmiş ve buranın medh ü senasına dair bir hayli sözler söylemiş ve söyletmiştir. Kasaba-i mezkûrede bir de Rus manastırı vardır. Fakat manastırın papazı bulunmayıp bu taraflarda Ruslardan birisi vefat eylediği zaman Cenevre'de kâin büyücek bir Rus kilisesinden papaz celbiyle cenaze kaldırılırmış. Doktorun kaynı vefat eylediği zaman o yolda hareket edildiğini hikâye eyledi de bunu da o surette öğrenmiş olduk.

Vevey karyesinde birkaç tütün fabrikası bulunarak her boydan güzel güzel sigaralar yapıldığı ve bi't-tabii ucuzca satıldığı için bizim doktor dayanamayarak birkaç paket sigara mübayaa[533] eyledi. Her paket yirmi beşer sigaradan ibaret bulunduğu cihetle ben bu miktarı istiksar[534] ettim. Cenevre'ye girerken kendi sigaralarım için verdiğim gümrük resmi gibi bir masarife arkadaşımın da duçar olmamasını ihtar eyledim. Doktor ise cevaben:

– Bu kadar sigaradan ne olur? Konstanz'a kadar hep İsviçre dâhilinde seyahat etmiş olacağız. Herhâlde üç dört gün daha buralardayız, demesiyle nazar-ı taaccübüm doktorun sigara paketleri üzerine dikildi. O zaman kendi itirafıyla öğrendim ki günde yirmiden otuza kadar frenk sigarası içermiş. Fakat "yirmiden" demesi bir tefrit olacağına kaniyim. "Otuza kadar" demesindeyse ne ifrat ne mübalağa göremem. Zira doktorun elinden sigara düşmesi olsa olsa pek büyük zaruret ve mecburiyet üzerine olabilir.

Burada arşları[535] iplik ve argaçları[536] ipek ve bizim Bursa'nın ipekli peştemallarına şebih[537] ve fakat onlardan pek kalın bir nev' diz örtüleri yapılıp

[530] munsab (ol-): dökülmek
[531] müşabehet: benzerlik
[532] medar-ı mefharet: iftihar etme sebebi
* *Nouvelle Héloise*: Jean Jacques Rousseau'nun 1762 yılında yayımlanan romanı. [h.n.]
[533] mübayaa (ey-): satın almak
[534] istiksar (et-): çok görmek
[535] arş: kiriş
[536] argaç: atkı
[537] şebih: benzer

satılıyorlar. İpliklerinin kabalığı kozalardan çıkan âdeta süprüntü nev'inden şeyleri bu işte istimal eylediklerinden neşet[538] ediyor. Ama herhâlde pek güzel şeyler olduğundan ve hele fiyatları gayet ehven bulunduğundan ben de bunlardan yedi sekiz tanesini mübayaa eyledim.

Vay doktordaki itiraz! Yanımızdaki eşyayı sürüklemekten âcizken bir de bunları almışım. Pek beyhude masarif etmişim. Gümrüklerden korkarken müşkilatı arttırıyormuşum. Neler de neler! Nihayet kendisini tesrih[539] ve temin için dedim ki:

– Merak etme dostum! Ben edeceğim hareketi evvelden hesap eyledim. Konstanz'a vardığımız zaman fazla eşyamı oradan doğruca İstanbul'a göndereceğim.

Mübayaa eylediğimiz eşyayı alıp yine elektrikli şimendifere binerek ve güzergâhımızdaki Peilz Kulesi'yle Maladaire Mahallesi'ni, Clarens ve Vernex köylerini seyrederek Montrö'ye kadar vardık ki elektrik şimendiferinin güzergâhından bu mahallerin görülmeye şayan olan her yeri her ebniyesi[540] görülebilirdi. Bir kere mezarlık irtifaındaki tepelerden ve bir kere dahi tramvay hattıyla göl sahilinden geçmek suretiyle şu tarafların ziyareti ikmal edilmiş sayılır.

Hotele gidip eşyamızı bıraktıktan ve biraz da taam eyledikten sonra elektrik şimendiferine râkiben bu hattın münteha-yı şark-ı cenubisindeki[541] Chillon karyesine kadar vardık. Orada gerek ehemmiyet-i inşaiyesi ve gerek kıdem[542] ve ehemmiyet-i tarihiyesi gayet büyük bir hisar vardır. Bu taraflara gelen seyyahların asıl matmah-ı nazar-ı temaşaları da hisar-ı mezkûrdur. Bu hisar gölün içinde azim ve yekpare bir kaya üzerinde mebniyse de mezkûr kaya öyle ufacık bir ada şeklinde tasavvur olunamaz. Gölün buradaki umku[543] seksen metre olmak üzere ölçülmüştür. Göl dibinden kayanın sath-ı mâya[544] doğru yükselmesi de âdeta duvar gibi bir irtifa-ı şakulî[545] ile vuku bulmuştur. Sanki yed-i kudret buraya yekpare bir rıhtım inşasıyla bir buçuk dönüm kadar bir hisar arsası vücuda getirmiştir. İşte Chillon Hisarı bir metanet-i fevkaladeyle bu kaya üzerine yapılmıştır ki karadan mesafesi elli metre kadarsa da mukaddemleri bu elli metre aralık dahi suyla memluyken[546] şimdilerde toprak peyda olarak derin bir hendek hükmünü almıştır.

Fakat karadan hisara girilmek için bu hendekten geçilemez. Elli metre

[538] neşet (et-): kaynaklanmak
[539] tesrih (et-): rahatlatmak
[540] ebniye: binalar
[541] münteha-yı şark-ı cenubi: güneydoğu ucu
[542] kıdem: eskilik
[543] umk: derinlik
[544] sath-ı mâ: su yüzeyi
[545] irtifa-ı şakulî: dikey
[546] memlu: dolu

kadar tûlünde ve üstü örtülü yerli bir köprü yapılmış olduğundan karadan hisara bu köprüyle geçilmek zaruridir.

Hisar dediğimiz şey bazıları Rumelihisarı'nın müdevver[547] ve bazıları dört köşe kuleleri gibi ve fakat onlardan daha pek çok cesim, yedi sekiz kuleyle birkaç da zü'l-mustatilat[548] ebniyeden[549] müteşekkil gayet müstahkem[550] ve metin bir binadır. Kara cihetinin duvarları safi harçla dondurulmuş bir buçuk metre kalınlığında şeyler olduğundan bu zamanın toplarına da mukavemeti müsellemdir.[551] Göl cihetinin duvarları yalnız bir metre kadardır. Fakat ilk binasında hisar-ı mezkûr topa mukavemet edebilmek için yapılmış değildir. Bir kere kulelerin ve sair ebniyenin üzerleri örtülmüştür ki şu hâlde sivri sivri tepeler hisar-ı mezkûrun heyet-i umumiyesine büyük bir ziynet verirler. Bir de gerek kulelerin ve gerek sair binaların duvarları bâlâsına[552] top veyahut tüfenk atılmak için hisarpeçe veya mazgal suretinde yerler yapılmayıp duvarların dibine kadar sokulan düşmanın başına taş ve ateş vesaire atmak için yapılan ve böyle gayet kadim binalarda görülen çıkıntılı oyuklar inşa olunmuştur. Bu çıkıntılı oyuk dediğimiz şeyi tarif için kârilerimize ezcümle minare şerefelerini ihtar eyleriz. Galata Kulesi gibi kalın bir kuleye böyle şerefe gibi dairen-mâ-dâr[553] çıkıntılı bir şey yaparak müezzinin ayak bastığı yerler dahi yekpare taşlara oyulmuş deliklerden müteşekkil bulunduğu tahayyül edilirse işte şu eski hisarların çıkıntılı oyukları tahayyül edilmiş olur.

Bu hisarlarda pek az pencere vardır. Onlar dahi ta dam örtüleri altında mazgallardan biraz daha büyücek ufarak şeylerdir. Hariçten hücum edecek düşmana mümkün mertebe hisarın ışıklarını bile göstermemek için onları bu yolda inşa etmek âdet-i kudemadandır.[554] Ziya için ihtiyaç görülen asıl pencerelerse hisarın iç avlularına açılırlar.

İşbu Chillon Hisarı'nın orta yerinde müstakil bir bina olmak üzere yapılmış dört köşe bir kule vardır ki irtifaı seksen metreye karibdir.[555] Asıl kadim olan bina dahi işte bu kule olup onun etrafına yapılmış olan ebniye-i saire binnisbe[556] hâdistirler.[557] Tarihte bu kuleye dair bir kayıt görülüyor. Şöyle ki: 830 sene-i miladiyesini müteakiben Fransız kralı Louis la Diébonaire* bazı

[547] müdevver: yuvarlak
[548] zü'l-mustatilat: dikdörtgenler şeklinde
[549] ebniye: binalar
[550] müstahkem: sağlam
[551] müsellem: garanti
[552] bâlâ: üst
[553] dairen-mâ-dâr: çepeçevre
[554] âdet-i kudema: eskilerin âdeti
[555] karib: yakın
[556] binnisbe: nispeten
[557] hâdis: sonradan yapılma; yeni
* Louis la Diébonaire: 778-840 tarihleri arasında yaşamış Frank hükümdarı Şarlman'ın oğludur. [ed.n.]

harekât-ı ifsadiyesinden[558] dolayı Corway(?) despotunu bir hisara hapseylemiş. Bu hisar-ı yegâne bir kuleden ibaret olup o kadar yüksek ve ücra bir mahalde mebniymiş ki despotun kendi tabiri veçhile "Oradan bir gökyüzü bir de tepeleri beyaz Alp Dağlarıyla Leman Gölü'nden başka hiçbir yer görülemez"miş. Fıkra-i tarihiyede isim tasrih olunmuyorsa da şu tarifin Chillon Hisarı ortasındaki kule tarifi olduğuna asla şüphe edilmiyor. Bu hâlde demek oluyor ki mezkûr kule bundan bin altmış sene mukaddem mevcutmuş da derununa bir de despot hapsolunmuş. Acaba daha ondan ne kadar evvel bina edilmiş? Buna dair ne kule üzerinde ne de sahaif-i tevarih[559] üzerinde hiçbir kayıt bulunamıyor.

Küçük Charlemagne diye meşhur olan Savoy dükası Pierre 1248 sene-i miladiyesinde bu yüksek kule etrafındaki şimdi görülen hisarı tamamen bina ettirmiştir. Göl içindeki tabii kaya üzerine bina edilmiş bulunan ve bizim Binbirdirek sütun ve kemerlerine müşabih[560] bulunan gayet metin ve rasin[561] kemerlerin de dük-i mumaileyh tarafından inşa edildiklerine dair mevcut olan rivayet asılsızdır. Bu direkler ve kemerler ve kubbeler büyük kule kadar kadim olup her kimler tarafından inşa edilmişlerse öyle bir kudret ve maharetle yapılmışlardır ki Savoy dükası tarafından yapılan müdevver ve murabba[562] kuleler ve daireler filvaki yine emsalleri nadir görülebilecek cesamette[563] yapılmışlarsa da o kemerlere nispetle pek yeni ve pek narin binalardan madut[564] olacakları apaşikâre görülmektedir. Ama Savoy dükasının yaptığı kuleler ve binalar dahi bizim Yedikule ebniyesi kadar metin ve müstahkem şeyler olduklarını düşünmelidir ki onların altında bulunup sıkletlerine[565] mütehammil olan bu kemerlerin ne kadar metin oldukları tasavvur olunabilsin.

Bu şatoyu ziyarete gelenlerden ikişer frank ücret-i duhuliye[566] alınır. Ziyaretçilerin miktarı üçten aşağı olursa kılavuz verilmez. Meğerki bu üç adam beş kişinin ücret-i duhuliyesi olan on frangı vere! On frank verildikten sonra bir tek adam dahi gezdirilebilir. Lakin yanına bir de jandarma katılır. Zira kılavuzlar nur gibi Montrö kızlarıdır. Rivayete göre bazı fasid[567] niyetli seyyahlar yüzünden belalar vukua gelmiş de onun için bu tedbire ihtiyaç görülmüş.

Biz sekiz on kadar züvvar[568] birikmiş olduğumuzdan ve aramızda birkaç da kadın bulunduğundan yanımıza terfik olunan kılavuz matmazelin mu-

[558] harekât-ı ifsadiye: yanlış hareketler
[559] sahaif-i tevarih: tarih sayfaları
[560] müşabih: benzer
[561] rasin: dayanıklı
[562] murabba: kare
[563] cesamet: büyüklük
[564] madut (ol-): sayılmak
[565] sıklet: ağırlık
[566] ücret-i duhuliye: giriş ücreti
[567] fasid: kötü
[568] züvvar: ziyaretçi

hafazası için jandarına terfikine ihtiyaç görülmedi. Cemiyetimize emniyet olundu. Tamam sırası gelmişken haber verelim ki burada kılavuzluk hizmeti İsviçre Cumhuriyeti'nin pek büyük bir lütfu olup da büyük parlamentoları tarafından rey[569] edilmeyince hiçbir kıza tevcih olunmazmış. Müddeti de kızların teehhülüne[570] kadar olup badehu bu istifadede devam edilemezmiş. Kılavuzların derece-i istifadesi seyyahların mertebe-i mürüvvetiyle tayin olunursa da bir saat kadar devam eden bu hizmet-i delalet için adam başına bir franktan aşağı bahşiş verilmemek mutattır.

Bizim önümüze düşen kılavuz yirmi yirmi iki yaşlarında gayet güzel ve fakat pek vakur ve muntazam, gözü gözlüklü, eli müzeyyen kamçılı bir matmazeldi ki kamçısıyla beraber başındaki şapkasının da Amazon şapkası olmasından ve kılığından kıyafetinden buraya uzacak bir yerden hayvanla gelip gittiği anlaşılabilirdi. Gerek zîr-i zeminde[571] ve gerek üst katlarda nereye girsek bir onbaşının divan vermek için neferatını etrafına celbedişi gibi bize kamçılı kamçısız elleriyle işaretler ederek âdeta bizden bir halka teşkil edip ortamıza girdikten sonra aheste eda ve bir hatib-i mağrur tavrıyla söyleyeceği sözleri söylüyordu.

Köprüden geçilip asıl şato kapısından girildiği zaman ufacık bir avlu içinde kılavuz matmazel en evvel bize salifü'z-zikr[572] yüksek kuleyi gösterip onun kıdemine ve müteakiben gireceğimiz zîr-i zemin kemer ve kubbelerinin de kıdemde bu kuleye iştirakine dair kârilerimize arz eylediğimiz malumat-ı tarihiyeyi ita eyledi. Bakiyesini de ikmal için dedi ki:

– Savoy dükleri ekseriya bu şatoda ikamet ederlerdi. Dük ve düşesin odalarını ve merasim salonlarını şimdi göreceğiz. Badehu burası düklerin mahpesi[573] ittihaz edildi. Kabahatleri görülen veyahut duçar-ı gazab olan adamlar burada hapis olunurlardı. 1798 senesinde burası esliha[574] deposu ve yalnız kule askerî hapishanesi ittihaz kılındı ki bu sıfatlar bir dereceye kadar hâlâ bakidirler. Bu şatonun zîr-i zeminlerinde ne kadar adamlar hapis olunmuşlardır! Ne kadarları işkencelere çekilmişlerdir! Ne kadarları şimdi gireceğimiz salonlarda bi'l-muhakeme[575] ya mahall-i mahsusunda salb[576] veyahut göle atılarak idam kılınmışlardır! Ezcümle Saint Victor Manastırı'nın duacısı Bonivard* 1530 senesinde şu mahzenlere hapsedilerek ağır zincirle

[569] rey (edil-): izin verilmek
[570] teehhül: evlenme
[571] zîr-i zemin: yer altı
[572] salifü'z-zikr: bahsedilen
[573] mahpes: zindan
[574] esliha: silah
[575] bi'l-muhakeme: yargılanarak
[576] salb (kılın-): asılmak
* Bonivard: 1493-1570 yılları arasında yaşamış din adamı François Bonivard. [ed.n.]

kemerlerden birisinin ayağına bağlanmışlardır ki mahpusun ayakları dokunan taş, temasın devamıyla âdeta aşınmıştır. 1536 sene-i miladiyesinde Cenevre ile Vaud nahiyeleri Savoy dükalığından kendilerini kurtardıkları zaman Bern ahalisiyle beraber bi'l-ittifak bu hisarı taht-ı muhasaraya[577] almışlardı. O zamanlarda hisar teshiri[578] gayr-ı kabil mevaki-i meniadan[579] addolunurdu. Mahpus Bonnivard'ı kurtarmak için yeminlerle müteahhid[580] bulunan Vaud ve Cenevre ve Bern ahalisi âdeta teshirinden kat'-ı ümid eylemişlerdi. Zira geçtiğimiz köprü kaldırılınca ve şimdi toprak dolmuş olan hendek dahi suyla memlu bulununca karadan buraya taarruzun imkânı kalmaz. Nihayet Cenevreliler suret-i mahsusada tekneler ve sallar inşasıyla ve bir kuvve-i külliye irkâbıyla[581] hücum ettiler. Bu kalın ve metin duvarlara çiviler çakarak tırmandılar. Yukarıdan başları üzerine yağdırılan mermiyattan yaralanıp aşağıya düşenler ya taşlar üzerinde parçalanıyorlar yahut gölde boğuluyorlardı. Bu helak-ı muhakkak dahi muhacimînin[582] gözlerini yıldıramayarak derun-i hisara girdiler. Her odayı her salonu boğaz boğaza bıçak bıçağa birer muharebeyle fethettiler. Papaz Bonivard'ı da kurtarıp maksudlarına nail oldular. Ondan sonra papaz-ı mumaileyh otuz yıl daha yaşayıp 1750 sene-i miladiyesinde ecel-i mev'udu[583] hulûl ederek vefat eylemiştir. Efendiler! İngiliz şair-i meşhuru Lord Byron "Chillon Mahpusu" namıyla bu fıkra-i tarihiyeyi güzel bir kaside suretinde nazma çekmiştir. Bahusus bu kasideyi şurada Ouchy karyesinde ikamet eylediği esnada yazmıştır. Aşağıdaki mahzenlerde ismini taş direklerden birisi üzerine hakkeylediğini de şimdi göreceksiniz.

Matmazel rehberin bu nutkunu bade'l-istimâ'[584] ufacık bir kapıdan girip bir daracık merdivenden on on beş metre kadar zîr-i zemine indik. Ama buranın zîr-i zemin olması evvelce girmiş bulunduğumuz avluya göreydi. Yoksa hakikatte bu indiğimiz yer gölün su sathından bile yüksecik olan yalçın kaya üzeriydi. Yine kılavuzun tarifinden anlaşıldı ki bu zîr-i zeminin tabanına nispetle yukarıki avlu vaktiyle bir dik uçurum bir setmiş de şu kemerleri kubbeleri inşa ederek cezirenin[585] tabanını düzeltmişlerdir.

Buradaki kemerlerin ve kubbelerin bina olundukları taşlar büyük sandık cesametinde yontulmuş granit parçaları olup ne kadar müstahkem yapıldıkları yek nazarda nümayan[586] oluverir...

[577] taht-ı muhasara(ya al-): kuşatmak
[578] teshir: ele geçirme
[579] mevaki-i menia: sarp yerler
[580] müteahhid (bulun-): söz vermek
[581] irkâb: yükleme
[582] muhacim: hücum edenler
[583] ecel-i mev'ud: tabii olarak gelen ecel
[584] bade'l-istimâ': dinledikten sonra
[585] cezire: ada
[586] nümayan (ol-): görülmek

Hayır hayır! "Yek nazarda" demek hatadır. Buraya girildiği zaman insan kendisini zifîri karanlık bir zindana girmiş görerek göz gözü bile görmez. Vakıa göl cihetine mazgal gibi bir hayli pencereler açılmışsa da akşam gurub-ı şems[587] takarrüb[588] edip de güneş bu mazgallar mukabiline gelmeyince içeriyi tenvir[589] edememektedir. Buraya inenler lâ-akall[590] on on beş dakika tevakkuf[591] ettikten sonra gözlerini bu karanlığa alıştırabilerek ancak o suretle etrafı görebilirler.

İşte rehnüma[592] matmazel gözlerimizi alıştırmak için beklemeye mecbur olduğumuz bu müddet zarfında da hep şatoya ve Savoy düklerine dair fıkarat-ı tarihiye iradıyla bizi işgal eyledi. Badehu papaz Bonivard'ın bağlandığı direği ve mahbusîn-i sairenin[593] işkence edildikleri ve salb olundukları yerleri ve üst kattaki dairelerden buralara inilip çıkılan gizli merdivenleri filanları hep tarif ettiği gibi üst kattaki dairelerle bu mağazalar arasında bulunan bir odaya daha getirdi ki orası da göle atılıp gark edilecek mahkûmînin bu cezaya duçar edildikleri yermiş.

Bu oda aşağıki mahzenler kadar karanlık değilse de bütün bütün de aydınlık değildir. Rehber kız:

– Burada birkaç dakika tevakkufa mecburuz. Zira gözlerimizi aydınlığa bi't-tedriç[594] alıştırmalıyız, dedi ve bi't-tabii cümle tarafından itaat olundu.

Nihayet üst kata çıktık. Evvela büyücek bir salona girdik ki orası vaktiyle şatonun ibadethanesiymiş. Hâlâ dahi Hazret-i İsa ve Meryem vesaire resimleri ve oymalı dolaplar ve kandil konulacak raflar mevcuttur ki rehber kızın ifadesine göre bunlar beş altı yüz senelik âsâr-ı atîkadanmışlar. Garibi şu ki hisar mahpes ittihaz edildikten sonra burası istintak[595] mahalli ittihaz olunmuş ve müstantiklerse[596] günah çıkarıcı papazlardan ibaret olup mahbusîne güya tevdi ve itiraf eyleyecekleri esrar[597] asla ifşa edilmeyeceği teminatıyla pencerelerin ağızlarından söz alırlarmış.

Diğer bir salona dahi girdik. Orası Savoy düklerinin meclis odasıymış. Rehber kız bu odaya dair olan malumatını dahi dersini güzel ezberlemiş bir çalışkan şakirdin dersini takrir[598] eylediği yolda serd eyledi.

Şatonun asıl şayan-ı itina ve ehemmiyet olan salonuna bundan sonra girdik. Bu salon şövalyelik zamanlarında yeni şövalye kayıt ve kabul olunduğu

[587] gurub-i şems: günbatımı
[588] takarrüb (et-): yaklaşmak
[589] tenvir (et-): aydınlatmak
[590] lâ-akall: en azından
[591] tevakkuf (et-): durmak
[592] rehnüma: rehber
[593] mahbusîn-i saire: diğer mahkûmlar
[594] bi't-tedriç: yavaş yavaş
[595] istintak: sorguya çekme
[596] müstantik: sorgulayıcı
[597] esrar: sırlar
[598] takrir (eyle-): okumak

vakit icra olunan merasime mahsus salonmuş. Arzı on beş, tûlü altmış metre kadar vâsi[599] bir şey olup göl cihetine dört penceresi küşad olunur ki bunların her biri kemerli çifte pencerelerdir. Gayet çıralı çam ağacından kanatlar da yapılmıştır ki her kanat eğer demir kaplı olsa birer kale kapısı addolunacak kadar metindir. Pencereler salonun dıl'-ı atveline[600] yapılmış olup olan onun mukabilindeki dıl'da dahi bir şömine vardır. Lakin ne ocak! Tûlü beş metreden ziyade olup iki tarafına ikişer mermer sütun vaz' ve bunun üzerine muhkem demirler temdidiyle[601] onun da üzeri taş işlenerek yapılmıştır. Bir adam asla başını eğmeksizin bu azim şömine içine girip beş metre kadar tûlüne mukabil bir buçuk metre kadar da derinliği olduğundan şömine derununda bir aşağı beş yukarı gezinebilir. Bunu bir ocak ittihaz edip de tam gıdası kadar odun vererek yakmak lazım gelirse sekiz on çeki odunu birden koymaya lüzum görülür. Zaten de ona göre yapılmıştır. Bu binanın bacası alevlenmek tehlikesi hatıra mı gelir? Öyle bir bina ki bölme duvarlarının kalınlığı bir metreye karibdir. Hem eğer bu şömine şu salonu ısıtmak için yapılmışsa bundan daha küçük olmasına ve bu miktardan daha az odunla yapılmasına ihtimal dahi verilemez. Zira salonun irtifaı da sekiz metreden aşağı tahmin olunamaz.

Tavan hakikaten enzar-ı temaşaya hayret verecek bir metanet,[602] bir sanatla yapılmıştır. Evvela boylu boyuna ortadan bir kiriş uzatılmıştır ki kalınlığı terbian[603] ellişer santim vardır. Safî çıralı çamdan olan bu kiriş altmış santimetre kadar kutrunda[604] hep çıralı çamdan sütunlar üzerine bindirilmiştir. Bu sütunlar salonu boylu boyuna ikiye taksim ederler. Badehu orta kirişin üstünden salonun önüne doğru pek az daha ince diğer kirişler aykırılatılarak bunların aralarında büyük büyük eşkâl-i murabba[605] vücuda getirilmiş ve onlar dahi bizim kalas tahtalarından üç kat kalın tahtalarla ve gûnâgûn[606] oymalarla müzeyyenen kaplanmıştır. Bir tavan ki kılavuz matmazelin dediği gibi beş altı yüz seneden beri tamire ihtiyaç görmeksizin dayanmış olması şöyle dursun daha bir beş altı yüzüne kadar da tamire muhtaç olmaksızın dayanıp gideceği besbellidir.

Bu salonun zeminine çakıl döşenmiştir. Ama çakıllar devekuşu yumurtasından daha büyük oldukları hâlde yuvarlak olmayıp gayet yassıdırlar. Gayet ustalıklı döşenmiş olduklarından göze pek hoş görünürler.

Duvarları üzerine birtakım écussonlar,[607] armalar nakşolunmuşlar ki bunlar Savoy dükleriyle onlara mensup şövalyelerin armalarıysalar da

[599] vâsi: geniş
[600] dıl'-ı atvel: uzun kenar
[601] temdid: uzatılma
[602] metanet: dayanıklılık
[603] terbian: dört köşeli olarak
[604] kutr: çap
[605] eşkâl-i murabba: kare şekiller
[606] gûnâgûn: çeşitli
[607] écusson [Fr.]: arma; rozet

mürur-i zamanla[608] ekserisinin boyaları dökülüp şekilleri anlaşılamaz ve yazıları okunamaz surete gelmiştir. Bunların cesametlerine[609] nazaran salonun her tarafına yedi sekiz yüz kadar arma resmedilmiş olduğu tahmin edilebilir. Kılavuz matmazel ise bu salonda yeni bir şövalye kabul olunduğu zaman defaten iki yüz elli üç yüz senyör birleştiğini de haber vermektedir.

Savoy düklerinin kendilerine mahsus oda bu salonun bir ucu haricinde ve zevceleri olan düşeslere mahsus olan oda diğer ucu haricinde bulunduklarından işbu zevc ve zevce yekdiğerlerini leylen[610] ziyaret edecekleri zaman bu büyük salonda nöbet bekleyen şövalyeler kendilerine mahsus olan kapıdan çıkıp çekilirler ve salondan geçerek dük veyahut düşes geçtikten sonra yine nöbet mahalline gelirlermiş.

Şatonun bir cihetinde de sekiz on kadar misafir odaları var ki bunlar etrafta bulunan büyük senyörlerden bazıları misafir geldiği zaman onları izaza[611] mahsus yerlermiş. Şimdi bunların birkaçı askerî hapishanesi ittihaz olunduklarından seyyahlara irae[612] edilemezler. Şatonun diğer bir ciheti de ahır daireleri ve ambar gibi yerlerdir ki şimdi bunlar esliha ambarı ittihaz olunmuşlardır. Hatta an-asıl yaz günleri hayvan çekmeye mahsus olan bir sayebana[613] elyevm bir batarya kuyruktan dolar muntazam top konulup bir de topçu nöbetçisi dikilmiştir.

Şatoyu ziyaret ve temaşamız iki saat kadar mümted[614] oldu. Badehu canı isteyen isimlerini kaydettirmek için bir defter getirildi. Hep isimlerimizi kaydettik. Bundan evvel şatoyu ziyaret edenler zîr-i zemindeki azim direklere veyahut hangi tarafta olursa olsun duvarlara isimlerini hakkederlermiş. Hatta Victor Hugo ve George Sand* ve Eugéne Sue** ve Byron isimleri mahzendeki bir direk üzerinde kılavuz kız tarafından cümlemize de gösterilmiştir. Fakat bu suret şatonun her tarafını çentik içinde bıraktığından bademe hiçbir yerde isim hakkedilmemesi katiyen nizam altına alınıp kendi ismini buraya yadigâr bırakacak olanlar için de şu defter icat olunmuştur. Herkes kılavuz kıza vereceği bahşişi verdikten ve köprü başındaki bir barakadan şatonun tarifnamesini ve bazı yerlerinin fotoğrafla alınmış resimlerini mübayaa ettikten sonra çıktık, elektrik tramvayına binerek yine Montrö'ye geldik. Arkadaşıma dedim ki:

[608] mürur-i zaman: zamanın geçmesi
[609] cesamet: büyüklük
[610] leylen: geceleyin
[611] izaz: ağırlama
[612] irae (edil-): gösterilmek
[613] sayeban: gölgelik; büyük çadır
[614] mümted (ol-): uzamak

* George Sand: 1804-1876 yılları arasında yaşamış Fransız kadın yazar Amandine Aurore Lucile Dupin. [h.n.]
** Eugéne Sue: 1804-1857 yılları arasında yaşamış Fransız romancı Joseph Marie Eugéne Sue. [h.n.]

– Akşama daha üç saat var. Bu kadar zamanı nereye sarf edeceğiz?

– Nereye isterseniz oraya sarf ederiz.

Gurub-i şems vuku bulup da sular kararıncaya ve yemek zamanı hulûl edinceye kadar arkadaşımla Montrö'nün göl sahilindeki kahve ve gazinolarına ve bahusus burada dahi courcelles namıyla inşa edilmiş bulunan ve hem konserto hem kumar hem içki yeri olan dairesine –velev ki gündüz olmak hasebiyle kimseler bulunmasın– girip çıkarak temaşa ve tetebbu[615] eyledik. Burada her müşahedatımızdan memnun olduğumuz gibi bu akşam cevelanından da memnun olduk. Asıl sebeb-i memnuniyetimiz bu kahve ve lokanta vesairede gördüğümüz intizamdan, âsâr-ı terakkiden ibaret değildi. Buralarda İsviçre'nin şu mahallerine mahsus olan bir nev' patois yani avam ve köylü lisanını da tetkik edebildiğimize pek memnun kalmıştık.

Vakıa buraları İsviçre'nin hep Fransız kısmından addolunduğu cihetle ulum ahalisi Fransızca söyler. Ama vaktiyle Voltaire'in bu Fransa dâhilinde yirmiden fazla lisan söylenerek bir lisanı lisan-ı saire erbabının anlayamadığını yazdığı veçhile bura ahalisine mahsus diğer bir Fransızca daha vardır ki onun söylendiğini Fransızlar işitecek olsalar Almanca söyleniyor zannedecekleri gibi Almanlar işitecek olsalar Fransızca söylüyor zannına düşerler. Zira lisan-ı mezkûr hakikat-i hâlde yine bu iki lisandan azdırılmışsa da şu azgınlık öyle bir dereceye varmıştır ki Almanca ve Fransızcanın ikisinden de bi'l-külliye tebaüd[616] eylemiştir.

Mesela Fransızca "evet" manasına olmak üzere "vie" denilir ki asıl fasihi "uvi"dir. Buranın ahalisi bunu azdırarak "ay" derler. Bunu Fransızlar işitecek olsa Almanca zannederler. Çünkü Almanların yine "evet" manasına olarak istimal eyledikleri "ya" kelimesine benzetirler. Almanlar ise bu kelime kendi kelimeleri olmadığını bilerek elbette Fransızca olmasına yani "ui" makamında bulunmasına zahib[617] olurlar.

Elhasıl birtakım kelimeler dahi an-asıl Almancadan bu veçhile azdırılmıştır. Fakat herhâlde Fransızlık galip olduğundan bunlar kendi lisanlarını daha ağır ve anlayışlı söyleyecek olsalar Fransız lisanında kuvveti bulunanlar yine bir dereceye kadar bir nev' kaba Fransızca olmasına hüküm verebilirler.

Akşam hotelimize avdet eylediğimizde taam vakti henüz hulûl etmediğinden ve hava gayet mülayim bulunduğundan hotelin mini mini güzel bahçesinde biraz oturduk. Bir de baktık ki başlarında kaskları, sırtlarında üniformalarıyla otuz kadar itfaiye askeri bahçeyi istila ediverdi.

[615] tetebbu (eyle-): incelemek
[616] tebaüd (eyle-): uzaklaşmak
[617] zahib (ol-): zannetmek

Ne kabadayı gençler! Ne temiz, pak çocuklar! Meğer o gün cemiyetce bir fotoğrafya resimlerini çıkarmak üzere silahlarıyla, edevat-ı itfaiyeleriyle, her şeyleriyle fotoğrafyacıya gitmişler de işleri bittikten sonra esliha ve edevatı depolarına bırakarak birkaçar bira içerek yorgunluk çıkarmak için buraya gelmişler.

Başımızdaki fesin ekser yerlerde enzar-ı ehemmiyeti celbeylediği gibi efrad-ı merkumeden[618] bazıları da bir hayli dikkat eyledikten sonra biraz tereddüt ve ihtirazla[619] yanımıza geldiler. Muntazam Fransızca ile dil bilip bilmediğimizi sordular. Verdiğimiz cevaplardan dilsiz olmadığımızı anlayınca ziyadesiyle sevinerek nereden gelip nereye gittiğimizi ve asker olup olmadığımızı sordular. Asker değilsek de askerlikten biraz anladığımızı bildirip musahabeye koyulduk.

Şu musahabe dahi bizim için bir tetebbu hükmünü aldı. Zira bizdeki askerliğe dair kendilerine muhtasar,[620] mücmel[621] malumat verdikten sonra:

– Şimdi bu malumatın mukabilini sizden de isteriz, dediğimizde onlar dahi kendi tensikat-ı askeriyelerine[622] dair bize malumat verdiler. Hulasasından istinbat[623] eylediğimize göre Fransızların henüz kısmen tecrübe etmeye çalıştıkları "Battalion scholar" yani mektep taburları İsviçre'de mükemmelen tecrübe ve tamim[624] olunmuş. Daha mekâtib-i ibtidaiyede[625] ayak talimine ve borularla verilen kumandaları tefehhüme alıştırılıyorlarmış. Badehu esliha ve manevra ve hizmet-i seferiye ve hizmet-i dâhiliye vesaireyi yani askerliği öğrenmek için üç sene müddet hizmet-i nizamiye muayyense[626] de iki seneden ziyade bu hizmette duran bulunmuyormuş. Üçüncü senesi sıla ruhsatı veriliyormuş. İki seneden evvel askerliği öğrenenlere de sıla tezkeresi verildiği nadir değilmiş. Ondan sonra sınıf-ı redife ihtiyata intikal ederek fakat her sene umumi nişan ve manevra talimlerine gelirlermiş. Nüfus-ı zükûrun[627] kâffesi bila-istisna ve bilfiil hizmet-i askeriyeyle mükellefmişler. Yalnız zabitanı mekâtib-i sairede bi'l-ihtiyar ikmal-i fünun eyledikten sonra iki sene kadar da Erkân-ı Harbiye Mektebi'ne devam ederek zabit çıkarlarmış. Asıl kuvvetleri piyade olup memleketleri ekseriyetle dağlık bulunduğu cihetle süvarileri hiç yok menzilesindeymiş. Topçuları da piyade kadar ehemmiyetli askerden addolunmuyormuş. Fakat memleketleri gayet sarp ve sa'b[628]

[618] efrad-ı merkume: adı geçen erler
[619] ihtiraz: çekinme
[620] muhtasar: kısa
[621] mücmel: özet
[622] tensikat-ı askeriye: askerî düzenlemeler
[623] istinbat (eyle-): anlamak
[624] tamim (olun-): yaygınlaştırılmak
[625] mekatib-i ibtidaiye: askerî okul
[626] muayyen: belirlenmiş
[627] nüfus-ı zükûr: erkek nüfusu
[628] sa'b: zor; çetin

olduğu için yalnız tüfekle müdafaa-i vatana muktedir olabileceklerinden emin imişler. Bu adamların rivayetlerine göre kuvve-i umumiyeleri iki yüz elli bin raddesinde olmak lazım gelirse de nüfus-i umumiyesi üç milyondan akall[629] olan bir milletten bu kadar asker çıkabilmesi meşkûk[630] olup ihtimal ki hariçten hücum edecek düşmana karşı umumun birden silaha sarılacağı hesabıyla bu kadar rivayet edilmiş ola!

Biz askerlerle bu musahabeyi açtığımız sırada hotelin müdiresi dahi yanımıza gelerek kâh musahabeyi dinlemekte ve kâh kendisi de söze karışmaktaydı. Askerler dağılıp gittikten sonra dahi müdire kadın bizimle musahabede devam ederek ahval-i Şarkiye'ye dair malumat almaya ziyadesiyle rağbet gösterdi. Fakat bazı kere insan ne kadar hasis ve haris[631] oluyor? Şark'a dair kendisine malumat vermekten ziyade İsviçre'ye dair kendisinden malumat almaya meyyal bulunduğumdan onun bir sualine cevap verdikçe ben beş sual irad[632] eyleyerek kendisini ita-yı cevaba[633] mecbur eyliyordum. Kadından pek çok malumat-ı müfide[634] ahz[635] eyledim. Ezcümle memleketlerinin ahlak-ı umumiyesinden memnun göründüyse de beş on seneden beri ecnebi seyahatlerinin miktarı arttıkça ahlak-ı dâhiliye bozulmaya başladıktan maada hariçten dahi pek çok erazil-i nisvanın[636] bu ecnebilerle ahız u ita[637] için buralara dolmasından ziyadesiyle müştekî[638] olduklarını söyledi. Kadıncağız:

– Bizim kanunlarımız gayet serbesttirler. Polisçe derdest-i taharri[639] olmayan bir adam hangi sınıftan olursa olsun hotellere müracaat eyleyecek olursa kabul etmemek kabil değildir. Kadın erkek bir yolcuya icar[640] eylediğimiz oda taht-ı icarında bulunduğu müddet onun kendi malıdır. İstediği gibi girer çıkar çıkar, beytutet[641] eyler. Binaenaleyh ekseriya gönlümüzün adem-i tecvizine bakarak odalarımızı öyle birtakım kimselere isticar eyleriz ki bize kalsa onların ne paralarını kabul etmek isterdik ne de yüzlerini görmek, dedi ki tavr-ı afifane ve masumanesi kadıncağızın bu hasbihâldeki hayretini meydana koyduğu gibi pek haklı olduğu da aşikâr görülüyordu. Vakıa bu hâl ecnebiler mecmaı,[642] ecnebiler müracaatgâhı olan memalikin kâffesinde[643] böyle değil midir? Bir numunesi de işte bizim Beyoğlu!

[629] akall: daha az
[630] meşkûk: şüpheli
[631] hasis ve haris: bencil
[632] irad (eyle-): sormak
[633] ita-yı cevab: cevap vermeye
[634] malumat-ı müfide: faydalı bilgiler
[635] ahz (eyle-): almak
[636] erazil-i nisvan: rezil, düşük kadınlar
[637] ahz u ita: alışveriş
[638] müştekî: şikâyetçi
[639] derdest-i taharri (ol-): yakalanmak için aranmak
[640] icar (eyle-):kiralamak
[641] beytutet: geceleme
[642] mecma: toplanma yeri
[643] kâffe: hepsi; bütün

Taam vakti çoktan hulûl eylemiş bulunmak hasebiyle güzel Matmazel Guillaumin kemal-i nezaket ve şetaretle[644] bize akşam taamını ettirdi. Badehu tekrar bahçeye çıkarak yalnız iki arkadaş hasbihallere giriştik. Doktor henüz suret-i neş'etini ve sergüzeştilerini bana hikâye etmemiş olduğu cihetle uzun uzadıya bu hikâyeleri ederek ben dahi kemal-i ehemmiyetle kendisini dinledim. Gerek benden gerek Madam Gülnar'dan ahvalimi epeyce öğrenmiş olduğu cihetle benim kendisine hikâye-i hâl etmekliğime lüzum yoktu. Arkadaşımın bu sergüzeştinden de istifade eyledim. Nasıl istifade etmeyeyim ki gayet pespaye ve fakir bir familyadan tevellüd[645] eylemiş olduğu hâlde bin türlü müşkilat ve ihtiyacat içinde memleketince ikmal-i tahsilden[646] sonra Paris'e ve badehu[647] Viyana'ya giderek tababetini[648] itmam[649] etmiş ve ondan sonra memleketine avdetle[650] kendisini tanıtarak tarifine göre bizce saniye[651] mütemayizine[652] mütenasib[653] "conseiller" yani müsteşar rütbesiyle Petersburg şehri üçüncü tababet-i tevlidiyesi[654] mertebesine kadar varmış. Bu büyük bir sergüzeşt, mühim bir cihan-didelik[655] değil midir? Bir adamın şu surette yetişmesi hakiki olmayıp da mahirane yazılmış bir roman bile olsa mütalaasından nice hikmetler, ne büyük ibretler alınır ki insan mahza[656] bu yoldaki mesmuatıyla[657] tekemmül[658] eder.

Nısf-ı leylden bir buçuk iki saat evvel yataklarımıza çekilerek mükemmel bir uykuyla bu mesudane günümüzü dahi sabaha isal[659] eyledik.

MONTRÖ'DEN BERN'E

Daha Paris'teyken tanzim edip Madam Gülnar'a dahi okumuş bulunduğum seyahat tertipnamesi iktizasınca teşrinievvel-i evvel efrencînin altıncısı olan pazartesi günü sabahleyin Lozan'dan kalkıp İsviçre'nin Bern şehrine gidecektik. Vakıa el-hâletü hazihi[660] Lozan'da bulunmayarak oraya yirmi beş otuz kilometre şark cihetinde bulunan Montrö karyesinde bulunuyor idiysek de râkib[661] olacağımız adi yolcu şimendiferi Lozan ile Bern

[644] şetaret: neşe
[645] tevellüd (eyle-): doğmak
[646] ikmal-i tahsil: eğitimini tamamlama
[647] badehu: daha sonra
[648] tababet: doktorluk
[649] itmam (et-): tamamlamak
[650] avdet: geri dönme
[651] saniye (mütemayizi): ikinci derece rütbe
[652] mütemayiz: amiral
[653] mütenasib: uygun
[654] tababet-i tevlidiye: kadın doğum doktoru
[655] cihandide: tecrübe
[656] mahza: sadece
[657] mesmuat: işittikleri
[658] tekemmül (et-): gelişmek
[659] isal (eyle-): ulaştırmak
[660] el-hâletü hazihi: şimdiki hâlde
[661] râkib (ol-): binmek

arasındaki doksan sekiz kilometre mesafeyi dört saatte kat edeceğine göre bu sabah bulunduğumuz nokta bizim için hiç de makûs[662] ve uzak bir nokta değildi. Sabahleyin erkenden kalkıp iki arkadaş bir müzakere eyledik. Vevey karyesine kadar yine elektrik şimendiferiyle giderek oradan adi şimendifere binip Lozan'a vardıktan sonra şehri gezmeye ve badehu bizi Bern şehrine gece isal[663] edecek olan şimendifere binmeye karar verdik. Vevey'e kadar elektrik şimendiferiyle gidişimizin sebebi Montrö'den kalkacak olan sürat katarının ilk tramvaylardan yarım saat sonra hareket edeceği kaziyesiydi.[664] O zamana kadar biz evvelki cevelanlarımız gibi etrafı görerek Vevey'e gidip bir de sabah kahvesi içtikten sonra Montrö'den gelecek olan sürat katarına yetişebilecektik.

İşte bu kararı mevki-i icraya koyduk. Hesabımız pek de doğru çıktı. Vevey karyesinde[665] bir sabah kahvesi içtikten maada arabacıya bizi ilk sürat katarına yetiştirmesi tenbih-i kat'iyesiyle karye etrafında bir de araba cevelanı icrasına muvaffak olarak tamam sürat katarı vürudu[666] esnasında istasyonda bulunduk ve yalnız Lozan'a kadar üçer franga bir bilet alıp birinci mevkiye kurulduk.

Bileti Lozan'a kadar alışımızın sebebi oradan Bern şehrine kadar hem adi yolcu tertibine binmek hem de ikinci sınıftan bilet almak kararıydı. Zira Lozan kasabasını gezmek için oraya daha çabuk yetişmeye mecbur olduğumuz hâlde Lozan ile Bern arasındaki mesafeyi bu kadar çabuk katetmeye mecbur değildik. Zaman-ı seyahatimiz akşama ve geceye tesadüf edeceğinden yolcu katarıyla dört saatte kestireceğimiz bu yolu sürat katarıyla üç saat ve bir çeyrekte katetmeye ve bunun için de bir buçuk kat ziyade ücret vermeye mecbur değildik.

Sürat katarıyla Lozan kasabasına vardığımız zaman saat henüz dokuzdu ki öğle vaktine tamam üç saat var demektir. Bu kasabanın şimendifer istasyonu asıl kasabadan epeyce uzaktır. Zira asıl kasaba haylice yüksek bayırlar üzerinde bulunup oradan Fribourg tarikiyle Bern şehrine gidecek şimendiferlerin bu bayırlara tırmanması lazım geldiğinden ve birtakım eğri büğrü ve alçak vadilerden dolaşıp tünellerden geçerek gitmesi icap eylediğinden istasyon kasabaya uzak kalmıştır.

Bir tuhaflık olmak üzere şunu da arz edelim ki Montrö ve Vevey gibi köylerden Bern'e gidecek olan yolcular vagona bindikleri zaman bi't-tabii göl cihetine doğru nezaret[667] bulmak için vagonların sol taraf pencerelerin-

[662] makûs: ters
[663] isal (et-): ulaştırmak
[664] kaziye: mesele
[665] karye: köy
[666] vürud: geliş
[667] nezaret: manzara

deki köşeleri kapmaya gayret ederler. Hâlbuki seyahat rehberlerinde şöyle bir telaşta bulunmayıp bilakis dağ tarafındaki pencereler yanında bulunan köşeleri kapmaları tavsiye olunur. Zira şimendifer Lozan'a varıp da oradan Fribourg'a müteveccihen hareket eyledikte istikametçe âdeta gerisine geri dönercesine bir yola sülûk eder ki o zaman asıl nezareti aranacak olan pencereler evvel kapılmış bulunan sağ taraf pencereleri olur. Bu hareket-i makûse[668] Lutry karyesi hizasına kadar devam eder. Ondan sonra dahi asıl nezaret hep bu pencerelerde kalır.

Lozan istasyonuna vardığımız zaman bizim Galata Tüneli gibi bir tünele binerek şehre çıktık. Vakıa tetebbuatımız[669] noksan değilse de biz bu kasabanın yolları o derecelerde inişli çıkışlı olduklarını hükmedememiştik. Sokakların kâffesi[670] yokuş! Hiçbirisinde araba bulunamaz ki binilebilsin! Biz bu memlekette yedi saat kadar kalacağımızdan her tarafını gezip görebilmek için bir arabaya muhtaçsak da kariben hikâye edeceğimiz yoldan başka birinde araba işleyemez ki binebilelim! Elimizdeki rehber ve planların bizi gereği gibi aldatmış bulunmasına teessüf ederek bir kılavuza arz-ı ihtiyaç eyledik. Bereket versin ki beşi onu birden arz-ı hizmet eyledikleri cihetle kılavuz bulmakta suubet[671] çekmedik.

Lozan kasabası el-hâletü hazihi otuz dört bin kadar nüfusu havi büyük ve mamur bir kasaba olup İsviçre'nin "nevahî" namıyla münkasım[672] olduğu vilayetlerden Vaud vilayetinin de merkezidir. Göl tarikiyle vapurla gelindiği zaman vapurun yanaştığı iskele ve limana Ouchy derler ki orası da müstakilen bir köy addolunur. Böyle vapurla gelinirken Lozan kasabasının gayet uzak bir mesafeden görülebilmesi şehrin yalnız bir sokaktan maadasını inişsiz yokuşsuz resme müsaade etmemiş olan bayırları sayesinde husule gelmiş bir haysiyet olup şu manzara-i hariciyeyse gerçekten ziyadesiyle nazar-rübâdır.[673] Hele şehrin en yüksek tepesi üzerinde bir eski hisarla bir de baş kilise bulunup bunların güya ebniye-i saireyi[674] zeyl-i himaye[675] altına almış gibi bir surette heybet-nüma olmaları sair pek çok memleketlere kıyas kabul edemeyecek bir letafet tasvir eder.

Bu memleket "Loussaneum" namıyla Romalılar zamanında dahi büyücek bir karye ve ticaretçe mühim bir mevki olmak üzere tanınmıştı. Zira İsviçre'nin bu kûhistan[676] kısmında insan her aradığı yerde yol bulamadığından ve burası Neuchatel ve Bern tarikiyle Almanya'nın Bavyera kısmına

[668] hareket-i makûse: ters yönde hareket
[669] tetebbuat: araştırmalar
[670] kâffe: hep
[671] suubet: zorluk; sıkıntı
[672] münkasım: bölünmüş
[673] nazar-rübâ: göz alıcı
[674] ebniye-i saire: diğer binalar
[675] zeyl-i himaye: koruma eteği
[676] kûhistan: dağlık

doğru yol verecek vadiler ağzı bulunduğundan mühim bir nokta-i ticaretti.

Lozan kasabası esasen iki tepe üzerinde mebni olup bu iki tepenin ortasında "Flon Vadisi" namıyla gayet derin bir vadi vardır ki yavaş yavaş kasabada binaların artması hasebiyle vadi-i mezkûr derununa dahi binalar yapılmıştır. Eski Kasaba denilen kısmın ebniyesi umumiyet üzere hem küçük hem gayr-ı muntazam şeyler olup yalnız İki Mahalleler denilen kısmında büyük büyük konaklar, hoteller, mektepler filanlar yapılmıştır. İki tepeyi yekdiğerine rapteden gayet cesim[677] ve müstahkem[678] bir köprü bu memleketin azim âsâr-ı cedide-i mimariyesinden[679] addolunur ki ismine dahi alelumum "Büyük Köprü" ve indel-havass[680] onu bina eylemiş olan mimarın namına mensuben "Pichard Köprüsü" denilir.

Bu köprü yüz seksen metreden ziyade uzun olup otuz metreden ziyade dahi irtifası vardır ki oradan geçilirken Flon Vadisi derununda bulunan haneler bu cisr-i azimin[681] damenine[682] sığınmış kümes kadar şeyler nispetinde kalırlar.

Mimar Pichard işbu Lozan kasabasının epeyce ufkî cadde-i yegânesi olmak üzere bir de sokak resmetmiş ve nice binalar hedmiyle[683] ve masarif-i külliye sarfıyla yapılmıştır ki şehrin etrafını devrederek tamam ortalık yerde şu büyük köprüden dahi mürur[684] eder.

Bu memleket zaten terakkiyat-ı maarifle meşhur olan İsviçre'nin en mühim menabi-i maarifinden[685] olup bazıları yalnız gündüze mahsus ve bazıları hem gündüzlük hem gecelik birçok mektep ve pansiyonlarından hadsiz hesapsız etfal-i ecanib[686] dahi tahsil-i maarif ederler. Şimdiye kadar ellerimizdeki planları hep müstevî[687] memleketlerde yol bulmaya tatbike alışmış olduğumuzdan işbu Lozan şehrine mahsus olan muhtasar planın tatbikatına inişlerin yokuşların mani oluşu beni de refikim doktoru da büsbütün şaşırtmıştı. Zaten plan tatbikatınca tabip arkadaşımdan o kadar büyük muavenet[688] dahi bekleyemezdim. Onun en ziyade ehemmiyet verdiği şey varılacak memleketlerde inilecek hotellerin ucuz olması kaziyesi olup rehberler üzerinde icra eylediği tatbikatın da bu cihete münhasır kaldığı ucuz hotellerin isimleri altına kurşun kalemiyle birer ve en ucuz ve en muvafık olan hotelin ismi altına iki çizgi çizmesinden anlaşılabilirdi. Zihninin en büyük

[677] cesim: büyük
[678] müstahkem: sağlam
[679] âsâr-ı cedide-i mimariye: yeni mimari eserler
[680] indel-havass: aydınlar, kültürlüler arasında
[681] cisr-i azim: büyük köprü
[682] damen: etek
[683] hedm: yıkma; yıkım
[684] mürur (et-): geçmek
[685] menabi-i maarif: bilgi kaynakları
[686] etfal-i ecanib: yabancı çocuklar
[687] müstevî: düz
[688] muavenet: yardım

kuvvetini patolojiye sarf etmiş bulunan bu zat hendese[689] ve coğrafyanın daha gençlik zamanında okumuş bulunduğu derecesini de çoktan unutmuş. Binaenaleyh planların mevakie tatbiki işi münhasıran bize kalınca ve bize dahi bayırların filanların mümanaatından[690] dolayı hayret müstevli[691] olunca bir kılavuza hızına lüzum gördük ve tamam Pichard Köprüsü yanına gelir gelmez sekiz on kılavuzun birden hücumuna duçar olduksa da buraya geldikte bir arabaya râkiben Pichard Caddesi tarikiyle şehri devreylemek ve ondan sonra bir de kuşluk taamı etmek lazım geldiğinden etrafımızı ihata[692] eyleyen kılavuzlardan birinin intihabını[693] sonraya ta'likle hemen bir arabaya bindik.

Arabayla icra eylediğimiz cevelan kırk dakika bile devam etmedi. Fakat bu cevelan pek ziyade itminan[694] ve mahzuziyetimizi[695] mucib oldu. Zira Pichard Caddesi şehrin vasatî[696] derecesinde mürtefi mevakiinden geçerek birçok sokaklar dahi bu caddeye müntehi[697] olmasıyla enzar-ı temaşanın mezkûr sokaklara doğru imtidadı güzel güzel panoramalar teşkil eder. Yerine göre kâlı göl üzerine ve kâh Flon Vadisi'ne ve hele uzaktan uzağa tepeleri ağarıp duran ve ziya-yı şemsin[698] isabetiyle gözleri kamaştıracak mertebelerde parıl parıl parlayan Mont Blanc Dağlarına doğru nazarın tevessüü[699] mutlaka her seyyahın bu memleket hakkında en tatlı hatırasını teşkil edecek bir madde-i mahsusa hükmünü alır.

Şu deveranı icrayla Büyük Köprü yanındaki postahane önüne geldiğimiz zaman kuşluk vaktine daha bir saat olduğundan bu zamanı nasıl geçireceğimizi düşünmeye başladık. Zira buralarda saat-i muayyenesinden[700] evvel lokantalara müracaat edenler eğerçi aç kalmazlarsa da evkat-i muayyenesinde[701] edilen müracaat derecesinde hoşnut dahi olamazlar. Her müracaat edilen saatte taam edilebilmek Paris lokantalarının cümle-i esbab-ı şöhretinden olduğu hâlde onlarda bile alafranga saat on ikiden yani tamam vakt-i zuhrdan[702] evvel lokantalara gidildikte et'imeden[703] birçoğunun tehyiatı[704] henüz itmam[705] edilmemiş olması müşteride itminan-ı tam husulünü mani görülür.

Biz postahane önünde şu bir saat kadar zamanı nerede ve nasıl geçire-

[689] hendese: matematik
[690] mümanaat: engeller
[691] müstevli (ol-): yayılmak
[692] ihata (eyle-): çevrelemek
[693] intihab: seçim
[694] itminan: tatmin
[695] mahzuziyet: hoşlanma; beğenme
[696] vasatî: orta
[697] müntehi (ol-): uzanmak
[698] ziya-yı şems: güneş ışığı
[699] tevessü: genişleme
[700] saat-i muayyene: belirli saat
[701] evkat-i muayye: belirli vakitler
[702] vakt-i zuhr: öyle vakti
[703] et'ime: yemekler
[704] tehyiat: hazırlıklar
[705] itmam (edil-): tamamlanmak

ceğimizi müzakereye koyuldukta birer ikişer yine etrafımızı alan kılavuzlar:

– Katedrale gidelim katedrale, diye söze karıştıklarından vakıa bu cüretleri badi-i emirde[706] doktoru bizar[707] eylediyse de ben:

– Mademki ne yapacağımızı bilmiyoruz şu delikanlıların bize vuku bulan ihtaratından dil-gîr olmayıp bilakis memnun olmalıyız, deyivermiştim. Besbelli bizim ne yapacağımızı ve nasıl zaman geçireceğimizi bilemeyerek sokak ortasında ettiğimiz müzakere bizde eblehane bir tavır peyda eylemiş olmalıdır ki zaten gülünç olması lazım gelen bu tavrı şu sözüm dahi bir kat daha tuhaflaştırmış olması ihtimalinden naşi[708] yalnız etrafımızdaki kılavuzlar değil bizi temaşa için meşylerini[709] bi't-tatil tevkif[710] eyleyen mâriîn ve âbirîni[711] de sürekli bir kahkahaya mecbur eylemişti. Doktor kızdı. Ben ise bilâ-ihtiyar[712] bizim hâlimize gülenlere iştirak eyledim. Doktor daha ziyade kızdı. Fakat hiddeti arttırdıkça daha ziyade gülünç olacağını anladığından mıdır nedir nihayet o da bir tavr-ı beşaşetle:[713]

– Haydi gidelim. Gidelim de ister kiliseye ister havraya nereye olursa olsun gidelim, dedi. Vakıa kiliseye gitmek için kılavuzlardan en kâmiline bize refakat işaretini vererek yola düzüldükse de bu memleketin külhanbeyleri oldukları hâllerinden tavırlarından nümayan[714] olan diğer beş on kılavuz bizim arkamızı bırakıyorlar mı?

Latifenin yavaş yavaş rezalet suretini almakta bulunması benim de canımı sıktı. İntihap[715] etmiş olduğum kılavuza:

– Hemşehri! Şu terbiye ve nezaketleri az olan delikanlıları yanımızdan def etmeye sizin nasihat ve ihtarınız mı kifayet eder yoksa polise mi müracaat edelim, der demez külhanbeyler etrafımızdan çil yavrusu gibi dağılıverdiler. Hatta bu sözüm intihab-gerdemiz olan kılavuzun bile tereddüdünü mucip olarak eğer ona dahi bed[716] çehre göstermiş olsaydım onun da bizi bırakıp firar edeceği derkârdı.[717]

Bu sözdeki kuvvete oracıkta ve badi-i emirde ben bile istigrab[718] eylediğimden kârilerimizin daha ziyade istigrabları memuldur.[719] Binaenaleyh hemen izah edelim ki bu memleketlerin en büyük ticareti ecnebi seyyahları yüzünden mütehassıl olmakla buralarda seyyahîn-i ecnebiyeye pek ziya-

[706] badi-i emir: başlangıç
[707] bizar (eyle-): rahatsız etmek
[708] naşi: dolayı
[709] meşy: yürüme
[710] tevkif (eyle-): durdurmak
[711] mâriîn ve âbirîn: gelip geçenler
[712] bilâ-ihtiyar: istemeden
[713] tavr-ı beşaşet: mutlu tavır
[714] nümayan (ol-): anlaşılmak
[715] intihap (et-): seçmek
[716] bed: kötü
[717] derkâr: apaçık
[718] istigrab (eyle-): şaşırmak
[719] memul: umulur

de hürmet ve riayet olunur. Bunlar tarafından vuku bulacak şikâyete polis tarafından ziyadesiyle ehemmiyet verilir. Vapur iskelelerinden, şimendifer istasyonlarından müşterileri karşılayıp mensup oldukları hotellere götürmek için teşvikatta bulunan hotel uşakları yalnız "filanca hotel" diye bağırmaya mezun[720] olup yoksa müşteriyi davet için gerek lafzen ve gerek elindeki eşyayı almaya davranmak gibi fiilen ibram[721] ve icbar katiyen memnudur.[722] Bu memnuiyetin daha büyüğü kılavuzlar hakkındadır. Bir kılavuzun üç dört günde kazanabileceği paradan ziyade ceza-yı nakdî vermesi için bir ecnebi yolcunun cüzî şikâyeti kâfidir. Hatta yolcunun şikâyeti neden olduğunu sormak ve sair gûne[723] istintaka[724] çekmek için yolcuyu zabıta merkezine de davet etmezler. Yalnız şikâyetin vukuu üzerine biçare kılavuzun ceza-yı nakdîye çarptırılacağı muhakkaktır. Binaenaleyh seyyahîn-i ecnebiyenin tavrında hoşnutsuzluk alameti peyda olur olmaz o fakir kılavuzlar için "eyne'l-meferr"[725] mecburiyeti tahakkuk eder.

Müzic[726] külhanbeylerden kendimizi o surette kurtardıktan sonra yanımızda kalan yalnız bir kılavuzla baş kiliseye gidişimiz hakikaten pek ziyade memnuniyetimizi mucip oldu. Bu kilisenin Lozan kasabasını teşkil eyleyen tepelerin en yükseği üzerinde bulunduğunu evvelce dahi söylemiştik. Oraya vusul[727] için azim bir merdivenden çıkılmak lazım geldi ki kademelerinin adedi yüz altmış olduğunu kılavuz söyledi. Bu kilise ta milad-ı İsa'nın on üçüncü asrında yapılmış beş altı asırlık inşaat-ı kadimeden[728] olup ahiren külliyet üzere tamir ve tecdid[729] kılınmıştır. Yüz yedi metre tûlü ve kırk altı metre arzı olduğundan cesametçe hatırı sayılacak binalardan bulunduğu gibi eski gotik denilen tarz-ı mimarîde bina edilmiş olması da nefaset ve ehemmiyetini arttırmaktadır.

Kilisenin derununa da girdik. Burada birtakım zevat-ı meşhurenin[730] mezarları bulunup bazıları mühim ve siyasi düellolarda bazıları irtikâb[731] eyledikleri cinayetten dolayı kanun-i adaletin hükmüyle katlolunmuş kibarzadegândan bulunmaları ehemmiyetlerini arttırmaktadır. Bizim Osmanlılık nokta-i nazarından en ziyade ehemmiyet alabilecek mezar Madam Henriette Canning'in mezarıdır ki asr-ı Mahmut Han-ı Adlî'de İstanbul'da İngiliz sefiri olan Lord Canning'in zevcesi olduğu mezarı üzerine yazılmış-

[720] mezun: izinli
[721] ibram: zorlama
[722] memnu: yasak
[723] gûne: türlü
[724] istintak: sorgu
[725] eyne'l-meferr: kaçma; uzaklaşma
[726] müzic: rahatsız edici
[727] vusul: varma
[728] inşaat-ı kadime: eski inşaat
[729] tecdid (kılın-): yenilenmek
[730] zevat-ı meşhure: meşhur adamlar
[731] irtikâb (eyle-): işlemek

tır. Gayet mütenasip[732] ve güzel kolonalarla[733] dâhil-i mabedin tezyini[734] ve pencerelerinin oymaları ve sair nefais-i mimariyesi[735] şu mabedi şimdiye kadar ziyaret eylemiş bulunduğumuz maabid[736] meyanında birincilerden olmak üzere bize kabul ve tasdik ettirmiştir.

Mezkûr kilise civarında "Terasa" namıyla bir de güzel meydan vardır ki kılavuzumuzun rivayetine göre burası mukadderna[737] kilisenin umumi mezaristanıyken derunundaki kemikleriyle beraber mezarlar başka yere naklolunarak burası bir mesire hükmüne konulmuştur. Filvaki oradan şehrin her cihetine ve göl üzerine ve Mont Blanc Dağlanna doğru imtidat[738] eyleyen nazar nikat-ı saireden[739] hiçbirisine makîs[740] olamayacak mertebe-i mükemmeliyettedir. Yine bu civarda şayan-ı temaşa bir de eski hisar varsa da Montrö'de temaşa eylediğimiz Chillon Hisarı derecesinde cesamet ve ehemmiyeti olmayıp arkadaşım doktorun da karnı pek ziyade acıkmış bulunduğundan:

– Demincek kuşluk zamanının henüz hulûl etmemesi men-i taam olduğu gibi hisarı da temaşaya gidecek olursak korkarım ki kuşluk zamanının teehhür[741] etmiş olması dahi men-i taam olur. Bence bu memleketin harap hisarlarını temaşadan ziyade lokantalarının derece-i intizam ve mükemmeliyetini tetebbu ve temaşada bir ehemmiyet-i zaide[742] vardır, diye men eyledi. Bunun üzerine yine kılavuzumuzun delaletine ittibaen aşağıya şehre inerek ismi galiba "Hotel de France" olan bir misafirhanenin lokantasına girerek taam eyledik. Fakat isminin ehemmiyetinden kat'-ı nazar lokantanın derece-i mükemmeliyeti az parayla güzel taam etmek merakına pek ziyade müptela olan arkadaşımız doktoru hiç de hoşnut edemedi. Kendisi öyle lakırdısını esirger yolculardan da olmadığı cihetle et'imenin fenalığı hakkındaki intikadatını[743] güya bana cehren serd eyliyor idiyse de bunları asıl yanıbaşımızda gezinmekte bulunan müdireye işittirmek için serd[744] eyliyordu. Zavallı kadın, doktora kelime-i vahideyle[745] bile cevap veremeyerek yanımızdan çekildi. Zira doktorun intikadatını sofrada hazır bulunan sair on beş on sekiz kadar şikem-perveran[746] dahi etvar-ı ma-sadakaneyle[747] telakki eyliyorlardı. Biçare hotelciler ne kadar fedakârlık etseler müşterilerin

[732] mütenasip: uyumlu
[733] kolona [Fr. colonne]: sütun
[734] tezyin: süsleme
[735] nefais-i mimariye: mimari güzellikler
[736] maabid: mabetler
[737] mukadderna: başlangıçta
[738] imtidat (eyle-): uzanmak
[739] nikat-ı saire: diğer noktalar
[740] makîs: benzer
[741] teehhür (et-): gecikmek; geçmek
[742] ehemmiyet-i zaide: fazla ehemmiyet
[743] intikadat: eleştiriler
[744] serd (eyle-): söylemek
[745] kelime-i vahide: tek kelime
[746] şikem-perveran: boğazına düşkün kimseler; yemekseverler
[747] etvar-ı ma-sadakane: tasdik edici tavırlar

tamamıyla istihsal-i hoşnudîlerine[748] muvaffak olamazlar. Vakıa kibardan olan müşteriler şikâyetlerini, intikadlarını öyle cehr ve aleniyet[749] derecesine vardırmazlarsa da herhâlde hoşnutsuzlukları suratlarından anlaşılır.

Bakınız bu meselede benim fikir ve itikadım hemen umumiyet derecesini alan bu hâle muhaliftir. Müşkülpesentlikten ileriye gelen bu hâl insanı ekseriya rahatsız eder. Ama cibilli olmak şartıyla! Hâlbuki lokantaların taamını, intizamını beğenmeyenlerin birçoğu da tab'an[750] müşkülpesent oldukları için değil belki öyle görünmeyi kibarlık sandıkları için bu hâlde bulunurlar. Evet! Lokantalarda hizmetin, et'imenin pek fena olması ale'l-amya[751] tahsin olunacak şeylerden de değildir. Ancak verilecek paraya göre nail olunacak taam ve hizmet ekseriya müşterilerde mucib-i şikâyet olmayacak surette tertip olunurlarken yine müşterilerin hoşnut kalmamaları ve bahusus bazılarının bizim Doktor Yanpolski'de olduğu gibi şikâyetlerini izhar[752] ve ilan dahi etmeleri bence şayan-ı tahsin ahvalden görülemez.

Taamdan sonra hotelden çıkar çıkmaz kılavuzumuz yanımıza geldi. Zaten ücretini verip savmamıştık. Doktor buna da biraz ilişti ya! Hotel kapısında bizi beklediği için dahi saat hesabıyla kılavuzun ücret alması lazım geleceğinden hotele geldiğimiz zaman herifi savıp da badehu görülecek lüzum üzerine tekrar alsaydık verilecek ücrette kırk elli santim kadar bir ehveniyet[753] husule gelecekti de bunun da yirmi yirmi beş santimini hasbe'l-iştirak doktor kazanmış olacaktı.

Ama bunu kinaye yollu yazmıyorum. Maksadım doktoru zımnen[754] istihza[755] değildir. Hesabını bu surette yürüttüğünden dolayı bin kere kendisini tasdik ve tahsin etmiş olduğum gibi tekrar dahi ederim. Velev beş paradan ibaret olsun lüzumsuz yere para sarfı tahsin olunacak ahvalden midir? Eğer hotelden çıktıktan sonra tekrar kılavuz bulmakta müşkilat olsa diyecek kalmaz. O müşkilat dahi olmadığı hâlde boşuboşuna adam bekletip ücretini vermek miktarının azlığından çokluğundan kat'-ı nazar hiçbir vakitte tasvip olunamaz.

Doktorun bu tarzına hak verişim yemekten adem-i memnuniyeti hasebiyle duçar olduğu hiddeti bertaraf eylemekte dahi yardım etti. Kılavuza sordum ki:

– Ey bize memleketinizin daha nerelerini gezdirip temaşa ettireceksiniz?

[748] istihsal-i hoşnudî: memnuniyetlerini elde etme
[749] cehr ve aleniyet: açıklık
[750] tab'an: yaratılışça; karakter olarak
[751] ale'l-amya: her zaman
[752] izhar: gösterme
[753] ehveniyet: ucuzluk
[754] zımnen: üstü kapalı
[755] istihza: alay

– Nerelerini emredersiniz! İsterseniz tekrar eski hisara çıkarız isterseniz nahiye müzesini, Arlaud Müzesi'ni, Emraz-ı Dimağiye Hastahanesi'ni, Büyük Hastahane'yi filan gezeriz.

Kılavuzun hastahaneleri ihtar etmesi doktorun nazar-ı dikkatini açtı. Bende eser-i muvaffakıyet görseydi müessesat-ı mezkûreyi görmeye can atacaktı. Fakat ben:

– Hayır hayır! Çend[756] saatten ibaret bir müddet-i kalîle[757] zarfında gezeceğimiz memleketin hastahanelerini temaşaya sarf edebileceğimiz pek cüzî zamandan bir faide-i sahihe hâsıl olamaz. Bize şehri gezdirirseniz daha ziyade memnun oluruz, dediğimden doktor asıl kendi reyini serd edemedi. Kılavuz önümüze düşerek inişli yokuşlu sokaklardan bizi gezdirmeye ve az çok tarifi lazım gelen yerleri tarif etmeye başladı ki zaten irae[758] ve tarif eylediği yerlerin ehemmiyeti kârilerimize arza şayan görülecek şeylerden olmadığı gibi yazmak lazım gelse bile şu anda onları derhatır[759] ederek yazabilmek bizce âdeta mümkün değildir.

Bugün akşam üzerine kadar Lozan şehrinin her tarafını kâmilen gezip gördük öğrendik. Vakıa böyle otuz otuz beş bin nüfuslu bir kasaba bizim bu taraflarda bulunsa vâsi bir mahalli işgal edeceğinden öyle beş altı saat zarfında her tarafını gezip görmek pek de mümkün olamazsa da Avrupa'da meskenlerin etrafı bahçelerle muhat[760] ve meskenler yalnız bir zemin katından ibaret olmak suretiyle kasabalar, şehirler müttesi[761] olmayıp yekdiğerine mülasık[762] ve beşer altışar katlı binalar, küçük bir mahalle birçok nüfusu sığdırmaya müsait olduklarından Lozan kasabası gibi nüfusu çok bir kasabanın vüs'ati[763] bizde nüfusça onun aşrına[764] müsavi[765] büyücek karyeler kadar da olamaz. Binaenaleyh akşam üzeri Bern şimendiferine binmek için istasyona geldiğimiz zaman Lozan kasabasının girip çıkmadık hemen bir sokağını bırakmamışçasına bir cevelan ve temaşa-yı mükemmelle avdet[766] eylemiştik. Kılavuzun ücretini doktor kendisi vererek dedi ki:

– Biz kuşluk taamı ederken hotel kapısında bizi beklemek için boş geçirdiğiniz zamanın ücreti de size bahşiş addolunsun.

Biçare kılavuz doktora hiçbir şey söylemediyse de yüzüne öyle bir bakış baktı ki manası ne demek olacağını burada izaha hacet yoktur. Burada şurası

[756] çend: birkaç
[757] müddet-i kalîle: az zaman
[758] irae (eyle-): göstermek
[759] derhatır (et-): hatırlamak
[760] muhat: çevrili
[761] müttesi: geniş
[762] mülasık: bitişik
[763] vüs'at: genişlik
[764] aşr: onda bir
[765] müsavi: denk
[766] avdet (eyle-): dönmek

şayan-ı izahtır ki: Avrupa'nın her şehir ve kasabasında yabancıları gezdirmek için muin[767] olan "guide" yani kılavuzların o mahaller meskûkâtına[768] göre bir frank, bir mark yahut yarım florin, yarım kron gibi saat başına ücretleri tarife-i resmiyeyle muayyendir. Hizmetleri tamam bir veya iki saatten bir çeyrek kadar tecavüz ederse buçuk itibar olunur. Yarım saati geçtiği zaman dahi tamam saat sayılır. Bu gibi küsürat bir nev bahşiş addolunabilirse de tamam bir veya iki saat gibi küsursuz olan miktarlarda kılavuzlara beşer onar santim bahşiş vermek dahi umumen riayet olunan âdetlerdendir. Hâlbuki bugün istihdam eylediğimiz kılavuzun müddeti dört mü beş mi elhasıl küsursuz bir miktar saate baliğ[769] olup binaenaleyh doktorun biraz da bahşiş vermesi lazım gelirken vermemesi zavallı kılavuzu hadidane[770] bir hayrete duçar eylemişti ki hakkı da müsellemdi. [771]

İstasyondan biletlerimizi alıp binerek katar hareket eylediği zaman gurub-i şemse daha bir buçuk saat isterdi. Lozan'dan Bern'e kadar katedeceğimiz mesafeyse topu doksan sekiz kilometreden ibaret bulunup râkib olduğumuz yolcu katarı bu mesafeyi dört saatte katedeceğinden gurub-i şemsten iki buçuk saat sonra Bern şehrine vasıl olabilecektik ki o hâlde akşam taamını biraz geciktirmiş olacaktık.

Seyahatimizin bu kısmında şayan-ı kayd ve tahrir[772] bir vakıa olmadı. Yalnız İsviçre'nin gayet latif meraları, bahçelikleri, mezraları arasından geçip giden katar râkiblerinin uyun-ı temaşasını[773] tezyin eyleyen letafetleri hakkında doktorla biraz söz edildi ki Rusya taraflarında bu misilli mevaki-i latife nevadirden olmak hasebiyle doktor nazarında bunların ehemmiyeti ziyadeceydi. Gurub-i şemsten sonraysa aramızda lakırdı kesildi. Bizden maada vagonda üç dört İsviçreli daha bulunup bunlar kendilerine mahsus Patova lisanıyla konuştuklarından musahabeleri beni eğlendiremedi. Cebimdeki seyahat rehberini çıkarıp Bern şehrinden sonra devam edecek tarik-i seyahatimiz hakkında biraz tetebbu icrasını arzu eyledimse de şimendiferin zangırtısı elimdeki kitabı titreterek zaten küçük hurufla[774] basılmış olan sayfaları görmeye mani oluyordu. Nihayet doktorun tütünü suistimalden mütevellid[775] göğüs hıraltılarıyla uyuması bana da öyle bir ihtarda bulundu. Kafamı kanepenin zahriyesine[776] dayatarak gözlerimi kapadım. Yarı uyanıp yarı uyuyor bir hâlde gidiyordum ki uyanık bulunduğum dakikalar-

[767] muin: yardımcı
[768] meskûkât: para
[769] baliğ (ol-): ulaşmak
[770] hadidane: öfkeli
[771] müsellem: belli
[772] şayan-ı kayd ve tahrir: kaydetmeye ve yazmaya değer
[773] uyun-ı temaşa: seyreden gözler
[774] huruf: harfler
[775] mütevellid: doğan; ortaya çıkan
[776] zahriye: arkalık

da hayalimden geçirdiğim şeyleri biraz uykuya daldıkça rüya suretinde de görüyordum. O esnada Fribourg şehrinin istasyonuna varmışız. Taam için on iki dakika müsaade olduğu kondüktör tarafından nida edildiyse de bu müsaadeden istifade bizim hesabımızda yoktu. Biz tekrar gözlerimizi kapayıp hatta katarın on iki dakika sonra hareketini ben pek de hissedemedim.

İkinci defa olmak üzere kulağımıza değen nida Bern şehrine vusul nidası olduğundan iki arkadaş eşya-yı hafifemizi elimize alarak epeyce de sersem bir hâlle vagondan dışarıya fırladık.

Tertibimiz iktizasınca bu geceyi Bern şehrinde geçirip yarın dahi vakt-i zuhrdan[777] sonraya kadar şehri seyr ü temaşa eyledikten sonra Thun tarikiyle Interlaken karyesine gideceğimizden şimendifer istayonuna karib[778] olan hotellerden birisini tercih mecburiyetindeydik. Bu mecburiyetle "Schweizerhof" yani İsviçre Hoteli namıyla bir hotel intihap[779] ettik ki "Neuengasse" Sokağı'nın tamam istasyon cihetinde bir zaviye-i hadde[780] teşkil eyleyen köşesindedir. Gerek hotelin gerek sokağın isimleri kârilerimize ihtar eyler ki İsviçre'nin bu tarafları artık bu memleketin münkasım[781] oldukları Almanlık kısmına dâhildir.

Schweizerhof'un tarifesi iktizasınca bir odaya hizmet ve mum pahası da dâhil olarak üç buçuk frank ve akşam taamına şaraptan maada her şey dâhil olduğu hâlde dört buçuk frank ücret verilmesi lüzumu doktorun nazar-ı dikkatini açtı. Yavaşça kulağıma takarrüble:[782]

– Sanki bundan daha muvafık[783] bir yer bulamaz mıyız, dediyse de ben iktisadın bu derecesinden hoşnutsuzluğumu ketme[784] cebr-i nefs ederek gayet mülayimane ve mukniane[785] bir tavırla:

– Bir iki frank daha ucuz olsun diye geceyi hotel taharrisinde[786] geçireceğimize hab[787] ve istirahat zamanını tacil[788] edelim de yarın gayet erken kalkmaya bakalım. Zira burası Lozan gibi değildir. Burada gezip görmeye şayan hayli şeyler vardır, deyince arkadaşım bu mülahazat-ı müdekkikaneyi derhâl kabul ederek eşyamızı odalarımıza gönderdik.

Odalarımıza!.. Dikkat buyuruldu ya? Doktor hiç olmazsa iki yataklı bir oda tutarak bu cihetle fiyattan kazanmak istediyse de benim oda içinde mümkün olabilecek kadar bir istihmama[789] ihtiyacım olabileceğinden zavallı

[777] vakt-i zuhr: öğle vakti
[778] karib: yakın
[779] intihap (et-): seçmek
[780] zaviye-i hadde: dar açı
[781] münkasım (ol-): bölünmek
[782] takarrüb: yaklaşma
[783] muvafık: uygun
[784] ketm: gizleme
[785] mukniane: ikna edici
[786] taharri: araştırma
[787] hab: uyku
[788] tacil (et-): çabuklaştırmak
[789] istihmam: yıkanma; temizlenme

arkadaşımın bu gayret-i muktesidanesini[790] de kırmaya mecbur olmuştum.

Misafirhane olarak Schweizerhof'ı intihabımız meğer pek isabet olmuş. Zira bu hotelin tabldotu yani umumi sofrası Lozan şimendiferinin vüruduna kadar tehir olunurmuş. Binaenaleyh hotelde zaten sakin olan misafirlerle beraber katardan çıkan yolcuların da ictimaıyla epeyce kalabalık olduğumuz hâlde gayet mükemmel bir akşam taamı ettik ki bunun için hesabımıza yazılan dörder buçuk frangı doktor bile kabil-i istiksar[791] bulamayacağını itiraf eyledi.

Ben daha taama inmezden evvel sıcak su tedarikini oda hizmetçisi olan kıza sipariş eylemiş bulunduğumdan odama çıktığım zaman bizim en büyük çamaşır leğenleri kadar ve fakat onlardan daha derin bir leğenle iki büyük kova dolusu suyun da odamda hazırlanmış bulunduğunu gördüm. Ümit eylediğim dereceden daha mükemmel bir istihmamla yatağıma yuvarlanıp mükemmel bir uykuya dalmaklığım dahi teehhür etmedi.

BERN ŞEHRİ

Teşrin-i evvel-i efrencînin yedincisi olan salı günü sabahleyin erkenden uykudan uyanarak doktoru da uyandırdım ki güneş henüz tulû[792] edip daha ufuk üzerinden yükselmemişti bile. İki arkadaş sabah sigaralarını yakarak ve şehrin planını ve rehber-i seyyahîni önümüze açarak o gün edeceğimiz cevelanı müzakereye başladık.

Asıl Bern şehri, Aare Nehri'nin teşkil eylediği bir kavis içinde mübtenidir[793] ki şehrin şimal ve cenup ve şark taraflarını tahdit[794] etmiş olduğundan yalnız garp ciheti karaya muttasıl[795] bir şibh-i cezire[796] hükmündedir. Ancak böyle nehirle tahdit olunan şehir cümlesi şarktan garba doğru imtidat[797] etmek üzere topu topu başlıca beş altı büyük caddeden ibaret kalır. Bu hâlde şayan-ı ehemmiyet hiçbir cesamet tasavvur olunamaz. Lakin şehrin garp ve şimal-i garbi cihetlerine birtakım mahallat-ı cedide[798] inşa edilmiş olduğu gibi Aare Nehri'nin karşı tarafına da mahalleler inşa edildiğinden işte asıl bunlar şehrin cesametini arttırmışlardır. Öyle bir surette ki bu şehirde bizim gibi yedi sekiz saat kalacak olan yolcular cevelanlarını güzelce tertip etme-

[790] gayret-i muktesidane: tutumluluk gayreti
[791] kabil-i istiksar (bul-): çok kabul etmek; fazla görmek
[792] tulû (et-): doğmak
[793] mübteni: kurulu
[794] tahdit (et-): sınırlamak
[795] muttasıl: bitişik
[796] şibh-i cezire: yarım ada
[797] imtidat (et-): uzanmak
[798] mahallat-ı cedide: yeni mahalleler

yecek olurlarsa o kadarcık müddet kendilerine bi'l-külliye kifayetsiz kalır.

Bern şehri kırk altı bin kadar nüfusu havi olmak hasebiyle bu cihetten Cenevre cesametini haiz değilse de 1848 senesinden beri umum İsviçre nevahi-i müttefikasının[799] merkezi olmak şeref ve ehemmiyetini haiz olduğundan ve "Bundes-rathaus" denilen mebusan dairesi dahi burada bulunduğundan şehrin ehemmiyet-i sairesi büldan-ı sairesinin[800] kâffesine faiktir. Tarih-i mezkûrdan evvel umum İsviçre parlamentosunun merkez-i ictimaı olmak şerefini İsviçre şehir ve kasabaları ancak bi'l-münavebe[801] ihraz[802] edebilirlerdi. Vakıa Bern şehri İsviçre ülkesinin tamam merkezinde bulunuyorsa da her taraftan gelen büyük caddelerin ve şimendiferlerin merkez-i ictimaı olduğu ve ehemmiyet-i mevkiiyesi dahi mevaki-i saireye galebe eylediği için burası merkez-i daimî ittihaz[803] edilmiştir.

Bu şehir 1191 sene-i miladiyesinde Zofingen dükası Beşinci Berchtold tarafından tesis edilerek binnisbe pek az bir zamanda büyüyüp etraftan birçok kurâ ve nevahiyi[804] kendisine tâbi eyleyecek vakayi-i harbiye ve muvaffakıyat-ı askeriyesiyle de şöhret almıştır. Üç tarafını ihata[805] eyleyen Aare Nehri öyle sath-ı arza[806] karib[807] bir mecradan akmayıp otuz beş kırk metre umkunda[808] bir mecradan cereyan eylediği ve nehre nispetle şehir yüksekte kalıp kenarlarıysa hemen kale duvarı denilebilecek kadar dik yarlarla muhat bulunduğu için tabii bir metanet[809] ve menaat[810] sahibi olması böyle etraf ve civara fermanferma[811] olmasını intaç[812] eylemiştir.

Arkadaşım doktorla hem sabah sigaralarını içerek hem de plan ve rehberin delaletinden[813] şu malumatı istihsal[814] eyleyerek nihayet bir araba celbiyle evvela şehrin şibh-i cezire üzerindeki sokaklarının kâffesine girip çıktıktan sonra nehrin öte tarafına de geçip haricen de hep arabayla cevelana karar verdik. Eğer vaktimiz kalırsa garp cihetindeki mahallat-ı cedideyi de gezebileceğiz ki oraları zaten istasyon civarı demek olmakla en sonraya ta'lik[815] olunması münasebetsizlik addolunmayacaktır.

Şehri teşkil eyleyen şibh-i cezirenin garp tarafındaki ittisaının[816] tamam ortasında bulunan şimendifer istasyonu ve onun karşısında bizim sakin

[799] nevahi-i müttefika: birleşik nahiyeler, kantonlar
[800] büldan-ı saire: diğer beldeler
[801] bi'l-münavebe: nöbetleşerek
[802] ihraz (et-): elde etmek
[803] ittihaz (edil-): kabul edilmek
[804] kurâ ve nevahi: köyler ve nahiyeler
[805] ihata (eyle-): kuşatmak
[806] sath-ı arz: yeryüzü
[807] karib: yakın
[808] amik: derinlik
[809] metanet: sağlamlık
[810] menaat: sarplık
[811] fermanferma: hükmedeci
[812] intaç (eyle-): neticelenmek
[813] delalet: kılavuzluk
[814] istihsal (eyle-): elde etmek
[815] ta'lik (olun-): ertelenmek
[816] ittisa: genişlik; düzlük

olduğumuz Schweizerhof Hoteli'yle şibh-i cezirenin münteha-yı şarkisinde kâin Nydegg Köprüsü arasında bu şehrin en başlı caddeleri bulunan ve birbirine hemen muvazî[817] oldukça müstakim[818] ve garptan şarka doğru imtidat eyleyen üç cadde vardır ki onun da en vâsi ve orta yere isabet eden istasyon kurbündeki kısmına "Spitalgasse" ve bunun biraz daha garp cihetindeki parçasına "Marktgasse" ve onun da biraz daha garp tarafındaki kısmına "Kramgasse" ve münteha-yı şarkisine "Gerechtigkeitsgasse" denilen yoldur. Şu dört yolun mecmu-ı tûlü[819] bin beş yüz metre kadar imtidat ederek "Kafigturm" denilen ve elyevm hapishane makamında istimal[820] olunan epeyce yüksek bir kule bu mahallin en ziyade şayan-ı temaşa olan ebniyesindendir[821] ki Spitalgasse ile Marktgasse arasında şimalden cenuba doğru inen Zeughausgasse Platz denilen genişçe bulvar gibi caddenin üzerindedir.

Celbeylediğimiz arabaya râkiben[822] evvela Spitalgasse kısmından bed' ile işte bu caddeye girip mahut kuleyi gördük ve Marktgasse kısmını geçtikten sonra Kramgasse kısmına girerken "Zytgloggeturm" denilen saat kulesini de temaşa eyledik.

Bunlardan Kafigturm dört köşeli ve otuz beş kırk metre kadar mürtefi bir kuledir ki üç katlı olduğu her cephesine açılmış olan pencerelerin hariçten görünüşüyle istidlal[823] olunur. Bu pencereler tûlanîdirler.[824] Fakat ikinci katın pencereleri birinci katın pencerelerinden daha uzun olup üçüncü katın pencereleri hepsinden kısadırlar. Bu binanın tezyinat-ı mimariyesi o derecede şayan-ı ehemmiyet değildir. Fakat Bern şehrinin ebniye-i kadimesinden[825] olması hasebiyle şayan-ı ziyarettir. Manzara-i hariciyesinden anlaşılabildiğine göre bunun ilk binası bir kilisenin çan kulesi olması için yapıldığına zehab[826] edilirse de rivayete göre vaktiyle burada bir büyük şato bulunup bu kule dahi etrafı tarassut[827] için o şatonun mütemmimatından[828] olmak üzere yapılmışmış.

Saat kulesine gelince, bunun binası usul-i mimariyeden hangisine tatbiken yapıldığında insan âdeta izhar-ı acz eder. Kulenin alt tarafları dört köşe bir biçimde olarak on metre irtifaına kadar çıkarıldıktan sonra üzerine yine dört köşe bir serpuş giydirilip safahat-ı erbaası[829] maa't-tekavvüs[830] gittikçe darlaştırılmış ve onun da üzerine ikişer metre irtifaında dört sütun üzerine

[817] muvazî: paralel
[818] müstakim: düz
[819] mecmu-ı tül: toplam uzunluk
[820] istimal (olun-): kullanılmak
[821] ebniye: binalar
[822] râkiben: binerek
[823] istidlal (olun-): anlaşılmak
[824] tûlanî: uzunlamasına
[825] ebniye-i kadime: eski binalar
[826] zehab (edil-): zannedilmek
[827] tarassut: gözleme
[828] mütemmimat: tamamlayıcılar
[829] safahat-ı erbaa: dört bölüm
[830] maa't-tekavvüs: eğriltilerek

mebni gayet tûlanî herem[831] şeklinde bir külah giydirilmiştir.

Bu kulenin mevkii bu caddenin tamam orta yerine isabet eylemiştir ki bir tarafından öbür tarafına yol vermek için büyücek bir kemer inşasına lüzum görüldüğünden o hâlde kulenin bu kısmı bir tak-ı zafer suretini almıştır.

Bu kulede birisi şu kemerin üst tarafında küçük ve diğeri serpuşun altında büyük olarak iki saat minesi görülür ki bunlar saat ve dakikadan maada haftanın eyyamını[832] ve aylar eyyamının adedini dahi irae[833] ederler. Fakat mezkûr saate en ziyade şöhret veren şey her saat çaldıkça serpuşun bir safhası üzerine açılmış olan bir delikten bir yapma horoz çıkarak o hayvanın sadasını takliden bağırmasıdır ki bu hâlde Bern umumi saatine bir nev' guguklu saat nazarıyla bakılmak lazım gelir. Bu horozun ötmesinden maada her saat başında büyük minenin alt cihetinde kaiden[834] tasvir olunan iki adamın önünden bir hayli ayıların mürur eylediği görülür ve bu da saatin garabetini arttırır.

Bern şehrinin ism-i kadimi "Bär" olup bu ise ayı manasına geldiğinden Bern ahalisi ayıyı kendilerine tıraz[835] edinmişlerdir. Yalnız bu çalar saat kulesinde değil çeşmelerde ve sair bazı âsâr-ı umumiyede dahi ayı suretleri görüldüğü misilli biraz sonra ziyaret eylediğimiz yerde ayı çukuru vardır ki sath-ı zeminden beş altı metre kadar derin ve müdevverü'ş-şekl[836] koskocaman havuz gibi bir şey olup derununa beş altı kadar canlı ayı konulmuştur. Çukurun derinliği ayıların buradan dışarıya çıkabilmelerine mani olur. Fakat böyle müddet-i ömrünü bir çukur derununda geçirmek ayı sabrının da tahammül edemeyeceği işkencelerden bulunmasıyla şu mahpusiyetin elemini mümkün mertebe tadil ve tahfife[837] medar olmak için çukurun orta yerine iki budaklı kuru ağaç rekz olunmuştur ki ayılar pek sıkıldıkça bunların budaklarına tutunarak, basarak ta tepelerine kadar çıkıp etrafı temaşa ederler. Memleketin eğlence mahallerinden birisi işte bu ayı çukuru olduğundan kadın erkek, çoluk çocuk birçok kimseler daima bu çukur etrafında ictimaen[838] ayıları temaşa ederler.

Kramgasse Sokağı, Gerechtigkeitsgasse Sokağı'na yani şark cihetine doğru tamamen kat edilip bitirildikten sonra Nydegg namıyla bir küçük kilise görülür ki Bern şehrinin bu tarafı platz yani meydan-ı umumi addolunursa da pek gayr-ı muntazam genişçe bir sokaktan başka hükm-i sahihe müstahak değildir. Fakat biz tertibimiz iktizasınca ne bu kiliseye ve ne de köprüye

[831] herem: piramit
[832] eyyam: günler
[833] irae (et-): göstermek
[834] kaiden: ayakta
[835] tıraz: sembol
[836] müdevvirü'ş-şekl: yuvarlak biçimli
[837] tadil ve tahfif: azaltma ve hafifletme
[838] ictimaen: toplanarak

doğru ilerleyip belki garptan şarka doğru gelip bitirmiş olduğumuz en büyük caddenin istikameti hilafına bir de şarktan garba doğru Junkerngasse nam sokaktan yani evvelce haber verdiğimiz üç esvak-ı mütevaziyenin[839] cenubisinden mürur[840] için arabamızı tahvil[841] eyledik.

Junkerngasse denilen kısmını bitirip de bu caddenin tamam ortasına gelindiği zaman Bern baş kilisesine gelinmiş olur ki şarktan garba doğru giden adamın sol tarafına isabet eder. Caddenin işbu kilise önündeki kısmına dahi "Kirchegasse" yani kilise sokağı denilip onun daha garp tarafında bulunan kısmına Kesslergasse namı verilir.

Bern baş kilisesi seksen beş metre tûlünde otuz dört metre arz ve yirmi üç metre irtifaında âdeta Lozan baş kilisesinden pek küçük ve yine gotik tarz-ı mimarisi üzere yapılmış pek güzel bir binadır. 1421 sene-i miladiyesinde başlanıp 1573 sene-i miladiyesine kadar yüz elli sene miktarı zaman zarfında bitirilebilmişse de bu teehhür[842] Kolonya baş kilisesi gibi binanın cesametinden dolayı değil her taraftan cem' ve celp olunan ianat-ı nakdiye[843] miktarının azlığından ve teehhüründen dolayıdır.

Arabacımız Almanca birçok sözlerle bu kilisenin derununa girip temaşa etmekliğimizi teşvik eyledi ve Doktor Yanpolski arabacının teşvikatını bana tebliğde kusur etmediyse de öyle bir ehemmiyet-i fevkaladesi olmayan mabedin temaşası için bol bol sarf edecek zamanımız bulunmadığından derununa girmeyi ben tecviz[844] edemedim. Ona bedel kilisenin garp cihetinde "Kirchenplatz"* denilen küçücük bir meydanda merkûz[845] olan Rudolph Derhach [Dachreiter] heykelinin temaşasını tercih eyledim ki bu zat Bern şehrinin yetiştirdiği en meşhur kumandanlardan olup Lepanto galebe-i meşhuresiyle vatanının şan-ı askerîsini ila[846] etmiştir. Heykeli ancak 1848 senesinde imal ve rekz[847] edilmekle âsâr-ı cedideden madutsa da mumaileyhi at üzerinde tasvir eder pirinçten mamul bir heykel-i cesim olduğundan her seyyahın nazar-ı ehemmiyetini celbeder. Kürsünün üzerinde birtakım yazılar ve galebat-ı askeriye alametleri menkuş[848] olup ancak dört köşesine dört tane de ayı resmi vaz[849] edilmiştir ki evvelce dahi haber verildiği veçhile bu şehrin alameti, tırazı, arması olan bu sakil hayvan şurada da isbat-ı vücud etmektedir.

[839] esvak-ı mütevazie: paralel sokaklar
[840] mürur: geçme
[841] tahvil (eyle-): döndürmek
[842] teehhür: gecikme
[843] ianat-ı nakdiye: para yardımları
[844] tecviz (et-): uygun görmek
* Kirchenplatz: Bugünkü adı Bahnhofplatz. [ed.n.]
[845] merkûz: dikili
[846] ila (et-): yüceltmek
[847] rekz (edil-): dikilmek
[848] menkuş: işlenmiş
[849] vaz (edil-): yerleştirilmek

Bu heykeli yakından temaşa edebilmek için arabadan inmiş bulunduğumuzdan ecnebilik hâlimize hürmet eyleyen bazı kimseler kilisenin cenup tarafını yani nehir cihetini elleriyle işaret ederek bize terasayı da ziyareti tavsiye etmişlerdi. Bu tavsiyeyi Almanca ettikleri için benden evvel doktor anlayıp o tarafa yürümekle ben de kendisine peyrev[850] oldum. Rivayete göre baş kilisenin umumi kabristanı olan bu mahal elyevm bir buçuk dönüm kadar bir ormancık teşkil ederek çınar ve akasya gibi sayedar[851] ağaçlarla tezyin olunmuştur. Bunun da orta yerinde Berchtold namında Bernli bir kahramanın heykeli merkûz olup bu memleketin hiçbir eser-i umumisinde iştiraksiz kalmayan ayı burada dahi isbat-ı vücud eylemiş. Berchtold'un güya başından çıkarıp ayının ellerine teslim eylediği miğferi tunçtan mamul olan ayı sımsıkı tutmakta bulunmuştur. Mezkûr terasanın alt tarafı nehir olup nehirle asıl terasa arasından bir de sokak geçmektedir. Lakin terasanın irtifaı bu sokağa nispetle yirmi dokuz metre olduğu gibi nehre nispetle dahi otuz dört metredir. Binaenaleyh bu ormancıkta bulunup Bern şehrinin cihet-i cenubuna yani Aare Nehri üzerine doğru temdid-i nazar[852] eden adam bir orman derununda bulunmaktan ziyade kendisini bir kule tepesinde bulunuyor zanneder.

İşte terasayı dahi bu suretle ziyaret ve temaşadan sonra tekrar arabamıza binerek Kesslergasse'yi şarktan garba doğru tekrar kat'a başladık. Gide gide bir mahalle vardık ki yolumuzun önü birdenbire kapandı. Arabamız durdu. Arabacının tarifatına nazaran sol tarafımızda Bern şehrinin âsâr-ı tarihiye müzehanesi bulunup hazır bugünün salı olması müzenin de umuma küşade[853] bulunduğu günse de biz bu fırsattan istifadeye can atmadık. Zaten bu misilli müzelerin en mühimlerini görmüş bulunan seyyahlar için Bern Müzesi'nde hiç ehemmiyet bulunamayacağı derkâr[854] olduktan fazla şu memlekette imrar[855] edecek saatlerimiz pek mahdut olduğundan bu kadar kıymetli saatleri müze derununda âsâr-ı tarihiye temaşasından ziyade memleketin temaşa-yı umumiyesine sarf olunmaya layık bulduk.

Meğer burada yolumuzu kesen bina Bern şehrinin tiyatrosuymuş. Tiyatro binası caddeyi kat' edip tıkarcasına ilerlemiş olduğundan peyda eylediği köşeden bir araba pek güç geçebilmektedir. Evvelce haber verdiğimiz saat kulesi işte bu tiyatro binasının şimal tarafına mülasık[856] olduğu gibi âsâr-ı tarihiye müzesiyle tiyatro arasında şehrin Kütübhane-i Kebir'i

[850] peyrev (ol-): takip etmek
[851] sayedar: gölgesi olan
[852] temdid-i nazar (et-): bakmak
[853] küşade: açık
[854] derkâr: açık
[855] imrar (et-): geçirmek
[856] mülasık: bitişik

sıkışmış ve müzenin cenub-i şarki tarafına darü'l-maarif[857] ebniyesi yapışmış olduğundan eşkâl-i muntazama-i hendesiyenin hemen kâffesinden mahrum sayılacak bir plan teşkil eyleyen bu mahal Bern şehrinin en muteber yerlerindenken bize pek de sakil[858] görünmüştür.

Şu dar yerlerden arabamızı döndürüp dolaştırıp tiyatronun garp cihetindeki Amthausgasse ve oradan dahi Schauplatzgasse nam sokaklardan geçip şimendifer istasyonuna ve ikametgâhımız olan Schweizerhof Hoteli önüne geldikten sonra Bern'in üç büyük caddesinden üçüncüsünü yani şimal cihetinde olanını da görmek için Aarbergergasse Sokağı'na girdik ki evvelce tarif edilen Zeughaus Platz'ı aykırıladıktan sonra Rathausgasse Sokağı'na girdik. Bu sokağın da nihayetinde bazı ebniye-i cesime yolumuzu keserek Meckergasse denilen sokağı buluncaya kadar kâh pek dar köşelerden dönüp kâh meydan namını gasp etmiş gayr-ı muntazam genişçe yerlerden geçmeye mecbur olduk.

Bu defa yolumuzu kesen ebniye-i cesimenin birisi Kornhaus denilen binadır ki burası vaktiyle Bern şehrinin ihtiyati buğday ambarıymış. Kaht[859] zamanlarında ahalinin ihtiyacatına sarf olunmak üzere daima buğdayla memlu[860] bulundurulurmuş. Bu hâl 1730 senesine kadar devam edegelerek badehu şimendiferler ve nehirle tarik-i mürasele[861] tanzim ve temin edildiğinden bu ihtiyaca lüzum kalmamış. Ebniye-i mezkûrenin altı zir-i zemine[862] doğru azim kemerlerle tahkim olunmuş bir mağaraymış ki derununda şarap füruht[863] olunur bir de meyhane varmış. Vakit müsait olsa meyperestlik saikasıyla değil fakat bu mağararın garabetini görmek hevesiyle inecektiysek de vaktimiz pek dar olduğundan inemedik. Yalnız bu bina-yı cesimin de cephesi üzerinde iki büyük ayı heykeli bulunarak Bern armasını ellerinde tutmakta bulunduğunu temaşayla iktifaya mecbur olduk.

Yine bu eğri büğrü yerlerde Kindlifresserbrunnen namında bir çeşme gördük ki üzerinde kerihü'l-manzar[864] bir insan heykeli bulunup elinde tuttuğu bir çocuğu yutmakla meşgul olduğu ve koynundan ve ceplerinden birçok çocukların yarıya kadar çıkmış bulundukları ve bu korkunç heykelin altında birçok ayıların heykele silah çektikleri görülür. Bu heykel-i acibin ne demek olduğunu Doktor Yanpolski arabacıya sordu ve o dahi uzun uzadıya bir şeyler anlatıp refikim doktor bunları bana da anlatmaya çalıştıysa da ben kendi ifadesinden hiçbir şey anlayamadığımı itiraf ederim. Eğer kendisi

[857] Darü'l-maarif: üniversite
[858] sakil: çirkin
[859] kaht: kıtlık
[860] memlu: dolu
[861] tarik-ı mürasele: ulaşım yolları
[862] zir-i zemin: yerin altı
[863] füruht (olun-): satılmak
[864] kerihü'l-manzar: çirkin görünüşlü

arabacının ifadesinden bir şey anlayabilmişse bu muvaffakıyeti kendisine tebrikten de geri durmam.

Bern şehrinin henüz sair Avrupa büldanıkadar tesviye ve intizam görmemiş olması böyle insanın yolunu kesen ve erbab-ı seyr ü ziyareti döndürüp dolaştıran birçok köşeler filanlar peydasıyla mucib-i iz'ac[865] bir hâl demekse de şehr-i mezkûrun kendisine mahsus olan ebniye ve inşaatı buraya gelen seyyahı Avrupa büldanından büsbütün başka bir yere gelmişçesine mütehayyir[866] etmekte bulunduğundan bu memleketin sair Avrupa biladı tarzında tesviye görmesini gönüller pek de arzu etmez.

Buranın sokakları Paris'te dahi Castiglione Sokağı civarında inşasını haber verdiğimiz kemerli binalarla mürteserndir.[867] Elyevm Beyazıt'ta Maliye Nezareti ittihaz olunan dairenin kemerleri gibi metin ve muhkem kemerler sokakların piyade kaldırımlarını setr[868] ederlerse de Bern şehrinin kemerleri öyle sekiz on metre irtifaında şeyler olmayıp bazıları üç ve bazıları ancak iki buçuk metre irtifaında basık ve kemerler küçük ve direkler ve ayaklar gayet sık olduğundan bunlar arasından gelip geçenler âdeta kendilerini bir tünel içinde seyr ü hareket ediyorlarmış zannederler. Bundan maada işbu kemerleri teşkil eyleyen ayakların bazısına yine taş duvarla seğirdimli payandalar yapılmış olduğundan asıl bu payandalar sokakların manzara-i hariciyesini büsbütün tebdil[869] ederler. Şöyle ki sokağın bir başından bakan adam diğer başına kadar ebniyenin zemin katları lüzumundan ziyade meyyal kale duvarları gibi mailen[870] yükselip badehu birinci ve ikinci katları istikamet-i şakûliyyeyle[871] yükseldiğini görür. Bu binaların çatıları ve saçakları da bizim İstanbul'daki eski binalar gibi sokağa doğru birkaç arşın çıkmış, ilerlemiş görülür ki saçağın kenarlarından ebniyenin duvarlarına doğru muhkem direkler konularak bizim şehnişinleri tahkim eyledikleri gibi bu saçakları da tahkim etmemiş olsalar metanet-i matlubeyi[872] hasıl edemeyecekleri teslim olunur. Şimdiki hâlde hemen Avrupa'nın hiçbir tarafında bu yolda bir bina görülmediğinden işte bu binaların teşkil eyledikleri sokaklar eski mahallat denilen yerlere kendilerine mahsus bir suret-i mimariye verirler.

Meckergasse Sokağı'na girerek hep garp tarafına doğru devam ede ede mezkûr caddenin münteha-yı kısm-ı garbisi olan Postgasse Sokağı'na da girip çıktıktan sonra yine Nydegg Köprüsü mukabiline gelmiş bulunduk. Bu defa mezkûr köprüyü mürur dahi eyledik. Mezkûr köprü 1884 sene-i

[865] mucib-i iz'ac: rahatsızlık sebebi
[866] mütehayyir (et-): şaşırtmak
[867] mürtesem: yapılmış
[868] setr (et-): örtmek
[869] tebdil (et-): değiştirmek
[870] mailen: eğimli
[871] istikamet-i şakûliyye: dikey istikamet
[872] metanet-i matlube: istenilen dayanıklılık

miladiyesinde kârgir[873] olarak inşa edilmiş bir cisr-i cesimdir[874] ki üç büyük kemer üzerine mebni[875] olup orta yerdeki kemerin kutru[876] kırk dokuz ve irtifaı otuz metre olmak hasebiyle bu cinsten olan âsâr-ı mimariyenin en büyüklerinden addolunur. Mezkûr köprüyü öte tarafa geçtiğimizde arabamız sağ cihete bükülürken bundan evvel tarif eylemiş bulunduğumuz ayılar çukurunun yanından geçtiğimizi görerek arabadan inip ayıları temaşa eyledik.

Ayılar çukurundan Helvetiaplatz denilen meydana kadar yani Bern şehrinin kısm-ı cenub-i garbisi[877] birtakım meyelanı kalil[878] bayırlarla mütemevvic[879] olup bunlar üzerine muntazam şoseler ve sokaklar inşa edilerek buraları mahallat hâline konmaya karar verilmişse de inşaat henüz pek azdır. Hatta şehrin tamam cihet-i cenubiyesine isabet eyleyen Helvetiaplatz, İsviçre hükûmat-ı müctemiası namına mensup bir meydan olmak hasebiyle şehrin en mühim meydanı olmaya namzetse de ebniye-i cesimeden bi'l-külliye hâlî[880] olup birkaç ebniye-i sagire[881] yapılmış ve bunlar da çendan ehemmiyeti haiz inşaattan addolunamamakta bulunmuştur. Bu meydana kadar gelen arabamız şimale doğru tahvil-i istikamet eyleyerek Kirchenfeld Köprüsü denilen bir demir köprüden geçerek memlekete girmiştir ki mezkûr köprü şimdiki mimarlığın ahşap mesabesinde istimal eylediği ve en büyük âsârını Paris'teki Eyfel Kulesi'nde gösterdiği demir çubuklardan mamul ve gerçekten enzar-ı ehemmiyeti calip inşaat-ı cesimeden maduttur. Tûlü iki yüz yirmi dokuz metredir. İki büyük kemer üzerine mebnidir ki beherinin nehir sathından irtifası otuz altışar metredir. Arabayla bunun üzerinden geçerken arabacı bi'l-iltizam[882] durup nehrin iki tarafını bize temaşa ettirdi. Fakat o kadar yüksekten temaşa olunan bir nehirde bence bir letafet görülemeyip bilakis insanın gözlerini karartıp başını döndüren bir heybet âdeta mucib-i şikâyet görüldü. Şu kadar ki bu köprünün üzerinden Bern şehrine atfolunan nazar-ı umumiyi temaşa gerçekten kalbe ferah-bahşaydı.

Bu köprüden geçilerek yolumuz yine darü'l-maarif ve müze ve tiyatro yanlarına uğrayarak Marktgasse tarikiyle mahpes kalesi ve Neuengasse tarikiyle hotelimize geldiğimizde alafranga saat on bir olmuş ve kuşluk zamanına daha haylice vakit olduğu görülmüş idiyse de ikimizin de karnımız daha ziyade sabır ve tahammül kabil olamayacak derecelerde acıkmış olduğundan arabacının hesabını kesip bize hususi olarak bir kuşluk taamı

[873] kârgir: beton
[874] cisr-i cesim: büyük köprü
[875] mebni: kurulu
[876] kutr: yarıçap
[877] kısm-ı cenub-i garbi: güneybatı kısmı
[878] kalil: az
[879] mütemevvic: dalgalı
[880] hâlî: uzak
[881] ebniye-i sagire: küçük binalar
[882] bi'l-iltizam: özellikle

çıkarmasını ve bahusus uzun uzadıya bekletmeyip serian tehyie[883] etmesini lokantacıya emreyledik.

Lokanta uşağının getirdiği kuşluk taamını alelacele ekl[884] eyledikten sonra arkadaşımla Bern'den Interlaken karyesine gidecek olan şimendiferin hareket edeceği saati bi't-tahkik bade'z-zuhr[885] saat ikide gideceğini öğrendiğimizden şehirde bir mükemmel cevelan daha icrasına kıyam eyledik. Yeniden bir araba getirtip bu defa kısm-ı şarkiyi gezmeye çıktık.

Evvelce dahi haber verdiğimiz veçhile şehrin kısm-ı şarkisi hep mahallat-ı cedideyi havi olup binaenaleyh sokakları ve ebniyesi kâmilen tarz-ı cedid üzere yapılmışlardır. En evvel ziyaret eylediğimiz bir posta ve telgrafhane oldu ki istasyonun garp cihetinde gayet vâsi[886] ve muntazam bir bina olup Bern şehri değil âdeta bir payitahta layık olduğu görüldü. Arabacı bizi birçoğu bahçelerle muhat[887] güzel sayfiyelerden ve birçoğu ebniye-i cesime ve cedideden müteşekkil mahallat içinde döndüre dolaştıra bir saatten ziyade gezdirdikten sonra şehrin şimal cihetinde ve Aare Nehri sahilinde memleket bahçesi gibi bir surette tarh[888] olunmuş bulunan bahçeye soktu ki maksadı nehrin öte tarafında kâin Altenburg Mahallesi'ne de geçirmekti. Lakin şimendiferin vakt-i hareketi takarrübe başlayıp şayet öte tarafta biraz ziyadece zaman geçirecek olursak işimize elveren treni kaçırırız da yolumuzun ilerisi için ettiğimiz tertibi ihlal ederiz mütalaası karşı tarafa mürurumuzu men' eyledi. Oradan yine memleket içine dalıp evvelce geçmiş olduğumuz sokaklardan tekrar mürurla istasyona geldik ve hotelciyle hesabımızı kesip eşyamızı alarak istasyona naklettirdik.

Bern şehri hakkında son söyleyeceğim söz bu memleketin üç taraftan Aare Nehri ile muhat ve kırk metre kadar mürtefi bir şibh-i cezire üzerinde haricen manzarası pek latif gayet mamur ve nazif bir şehir olmasından ibaret bulunup altı yedi saatlik bir ikametle burası hakkında daha ziyade malumat peydasına imkân dahi müsait olamayacağını kârilerimizin nazar-ı insaflarına arz ederim. Zaten elimizde bulunan rehber bile buranın yalnız hotelleriyle lokanta ve birahane vesairesini tadad[889] edebilerek bizim gezip gördüğümüz yerler kadar olsun temaşasını kârilerine[890] teshil[891] edecek malumat ve izahat-ı lazımeyi ita[892] eyleyememiştir.

[883] tehyie (et-): hazırlamak
[884] ekl (eyle-): yemek
[885] bade'z-zuhr: öğleden sonra
[886] vâsi: geniş
[887] muhat: çevrili
[888] tarh (olun-): düzenlenmek
[889] tadad (et-): saymak
[890] kāri: okuyucu
[891] teshil (et-): kolaylaştırma
[892] ita (eyle-): vermek

BERN'DEN THUN TARİKİYLE INTERLAKEN'E

Bern şehrinden Interlaken'e gidecek olan yolcu bu memleketten Thun Gölü'ne kadar şimendiferle gidip badehu gölde vapura binecek ve gölün müntehasına[893] vardığı zaman yine şimendifere binip menzil-i maksudu[894] olan Interlaken karyesine varacaktır. Lakin böyle şimendifere badehu vapura ve nihayet yine şimendifere binecektir diye edilen tarife nazaran bu seyahati İsveç'ten Danimarka aşırı Almanya'ya vürud esnasında hikâye eylediğim seyahate kıyas etmemelidir. Bern'den Thun'a kadar şimendifer seyahati yalnız bir saat imtidat eyler. Thun karyesinden vapura binildiği zaman bu nama mensup olan gölün müntehasına vapurla bir buçuk saatte varılır. Oradan Interlaken karyesine gidecek şimendiferse nihayet bir çeyrekte mesafe-i mezkûreyi kat eder. Demek oluyor ki bugün ise kendimize tayin eylediğimiz sefer üç saatten az bir yoldur. Yolun bu kadar kısa olarak tayinine seyahat demekten ziyade cevelan demek münasip düşeceği inkâr olunamaz. Ancak İsviçre'nin bu cihetleri letafet-i mevkiiyesiyle bütün Avrupa'da şöhret-şiar olan bir yer olduğundan buralardan öyle seyr-i seri ile uçup gitmekte hiçbir mana olmadığından etrafı bihakkın görüp letafetini temaşa ile mütelezziz olmak için menzilleri kısa kesmekten başka imkân tasavvur olunamaz.

Bern İstasyonu'ndan doğrudan doğruya Interlaken karyesine kadar iki şimendifer ve bir vapur için bilet ahzı[895] mümkünse de Thun Gölü üzerinde günde yedi sekiz sefer vapurlar gidip geldiğinden ve hakikaten şayan-ı temaşa yerlerden madut olan Thun karyesini görmek için ne kadar zaman sarf edileceği bilinemeyeceğinden şimendiferden çıkar çıkmaz vapura binmeye mecbur olmamak için biz biletimizi asıl Thun karyesine kadar almıştık ki vapura binilecek iskele Thun karyesinden biraz daha aşağıda Scherzligen İskelesi iken muhtariyet-i hareketimizi muhafaza için oraya kadar bilet almamıştık.

Âlemde Bern şehrinden Thun karyesine kadar edilen seyahat derecesinde latif bir şimendifer seyahati nerelerde mümkün olabileceğini bilemem. Avrupa'da benim gezip gördüğüm yerlerin hiçbirisinde bu letafeti bulamamış olduğumu itiraf eylerim.

Her iki üç kilometrede bir Ostermundigen ve Gümligen ve Detenberg ve Rubigen gibi birçok karyeler görülür ki her biri umumi bahçe ıtlakına şayan görülecek derecelerde hazaretle[896] ve güzel şatolar, köşkler, hoteller ve

[893] münteha: son
[894] menzil-i maksut: gidilen yer
[895] ahz: alma
[896] hazaret: yeşillik

pansiyonlarla müzeyyen olarak her yıl İsviçre'yi ziyaret eyleyen yüz binlerce seyyahîn-i ecnebiyenin hüsn-i istikbaline hazır ve amade mahallerdir ki yanlarından geçmek bile ziyadesiyle inşirah-ı derunîyi[897] mucip olduğundan artık bunlarda birkaç ay meks[898] ve ikamet ne kadar safalı olacağını insan kıyasla bulmalıdır.

Yakına ve alçağa bakan gözler bu müzeyyen ve mamur karyeleri görüp mahzuz[899] olacakları gibi uzağa ve yükseğe bakan gözler dahi Mont Blanc silsile-i mehibesinin[900] her an sefîd-renk[901] olan zirvelerini görerek daha başka bir surette zevk-yab olurlar.

Bu yolun etrafında gördüğümüz çayırlar, tarlalar, bahçeler ne büyük ihtimamla yapılıp muhafaza edilmekteyseler bunlar arasında ca-be-ca[902] görülen inekler ve danaların yine buna mütenasip bir ihtimam ve itinayla bakıldıkları tüylerinin, gözlerinin ve burun ve aza-yı sairesinin tertemiz taranıp silinip temizlenip pırıl pırıl parlamasından istidlal[903] olunur. Ya bu tarafların ahalisindeki sıhhat-i vücut? Hüsn? Şetaret? Hakikat za'f-ı hâllerinden dolayı tebdil-i âb u havaya muhtaç olanlar bu memleketlere gelmelidirler ki havanın sıhhat-i beşeriyeye ettiği hizmetin örneğini yerli ahalisinde görerek bihakkın tezyid[904] eylesinler.

Keşke bu yol bir saatten ibaret bir yol olmayıp da birçok saatler imtidat eyleseydi! Şu bir saat müddet zarfında letafetine doyamadık ki! Katarımız Thun karyesi istasyonuna girdiği zaman vagondan âdeta müteessifen,[905] müteessiren çıkmıştık. Her aklına gelen şeyi mevki-i icraya koyanlardan bulunsaydık mutlaka bizimle bu istasyonda telaki[906] eden diğer katara bindiğimiz gibi Bern'e avdet[907] eder ve oradan diğer bir katarla tekrar gelirdik. Hani ya bu suret hatırımıza gelmedi değildir. Hatırımıza geldiyse de yalnız itminan ve memnuniyetimizin fevkaladeliğinden mütehassıl bir teşvik suretinde gelip yoksa icabını icra derecesinde arzumuzda ciddiyet yoktu.

Thun karyesi Bern'den doğru gelip göle karışan Aare Nehri'nin munsabı[908] üzerinde kâin ve cem'an yekûn beş bin kadar nüfusu havi büyücek bir karyeyken oraya takarrüb[909] olunurken yüksecik tepelerden görünüşü âdeta büyük bir kasabayı andırır. Zira bu mahâlde büyüklü küçüklü elliden mütecaviz hotel ve hemen o miktar "Kurgarten" denilen eğlence mahalleri

[897] inşirah-ı derunî: iç ferahlığı
[898] meks: kalma
[899] mahzuz (ol-): hoşlanmak
[900] silsile-i mehibe: heybetli sıradağlar
[901] sefid-renk: beyaz renkli
[902] ca-be-ca: yer yer
[903] istidlal (olun-): anlaşılmak
[904] tezyid (eyle-): artırmak
[905] müteessifen: yazıklanarak
[906] telaki (et-): buluşmak
[907] avdet (et-): dönmek
[908] munsab: döküldüğü, karıştığı yer
[909] takarrüb (olun-): yaklaşılmak

ve kahve ve gazinolar ve birahaneler ve soğuk ve sıcak hamamlar gibi umumi yerleri havidir. Burada bahçıvanlık ve mandıracılıkla bir de ağaçtan oyma tuhaf ve tefarik[910] oyma sanatlarından maada sanat olmayıp ahalinin asıl medar-ı taayyüşü[911] hotelcilik, lokantacılık, kahvecilik, gazinoculuk gibi hep ecnebi seyyahlarına hizmetten ibarettir.

Thun karyesinin seyyahîn-i ecnebiye nezdinde en müntehab[912] tebdil-i hava mahallerinden addolunması gerçekten becâdır.[913] Zira bu karye yalnız Aare Nehri üzerinde haiz olduğu letafet-i mevkiiyeyle mümtaz olmaya kâfiyken bir de nehrin munsabında koskocaman bir göl olması ve köyden nehre ve köye doğru müteveccih olan enzar-ı temaşayı gölün öte tarafından Mont Blanc silsilesinin karşılaması hep birbirine faik[914] birer meziyettir ki mahall-i sairede bunların yalnız birisi bile nadir bulunur.

Bu karyenin hususiyat-ı ahvalinden birisi de sokaklarının "üçüzlü sokak" ıtlakına şayan olacak bir tarz-ı acib ve garipte inşa kılınmasıdır. Bir sokağın iki tarafını ihata[915] eyleyen hanelerin zemin katı Bern şehrinde de gördüğümüz veçhile kemerli ebniye olup bu kemerlerin altında sırayla dükkânlar vardır. Hâlbuki kemerlerin ve kubbelerin üzeri Bab-ı Serasker'nin Mercan cihetindeki dükkânlar gibi terasadır. Bu terasalar dahi mârîîn ve âbirîne[916] açık bulunup onların da birer kenarı ebniyenin de birinci ve ikinci katlarıyla muhattır.[917] Bu hâlde her sokak üç sokak hükmünü alır ki birisi orta yerde çıkar ve ikisi kenarlarda yüksek olan sokaklar demektir. Rivayete göre bu hâl Thun karyesinden maada hiçbir yerde mevcut değilmiş. Rehberlerde "Thun karyesinin haneleri sokak cihetinden birbiri üzerinde kâin iki kat dükkânı havidirler." diye yazılı olan tarifi karye-i mezkûreyi ziyaret ve temaşa etmeyince bihakkın anlamaya imkân tasvir olunamaz.

Biz iki arkadaş bir saat kadar şu karye içinde dönüp dolaşarak elimizde bulunan rehberin ihbar ve tarif eylediği dereceden ziyade şayan-ı temaşa olan yerlerini görüp mahzuz olduk. Ezcümle İsviçre hükûmetinin burada en büyük mekteb-i harbiyesi olan daireyi temaşa eyledik ki topçu ve istihkâm zabitanı yetiştirmek için burası medrese-i yegâne olup hatta burada yetişen zabitan yalnız mülazım rütbesini ihraza[918] kadar tahsil görmediğini ve onbaşı ve çavuş ve baş çavuş olacak topçu ve istihkâm küçük zabitanının da burada ikmal-i tahsile mecbur bulunduklarını öğrendik.

[910] tuhaf ve tefarik: hediyelikler
[911] medar-ı taayyüş: geçim kaynağı
[912] müntehab: seçkin
[913] becâ: yerinde
[914] faik: üstün
[915] ihata (eyle-): çevrelemek
[916] mârîîn ve âbirîn: gelip geçenler
[917] muhat: sınırlı
[918] ihraz: kazanma; elde etme

Rehber-i seyyahîn Thun karyesi etrafında bir çeyrek mesafeden bir saat mesafeye kadar pek çok mesireler olduğunu ve bunların her birinde misafirhaneler bulunduğunu ihbarla beyan-ı evsafı hakkında uzun uzadıya malumat vermekteyse de malumat-ı mezkûreden istifade için burada hiç olmazsa iki günceğiz kalmak lazım gelirdi. Bunun için bizde müsaade olmadığından bi't-tabii burayı bir kerecik cevelanla bi'l-iktifa[919] şimendifere binerek Scherzligen karyesine indik ve oradan beş altı dakika zarfında hareket eyleyen vapur ile kendimizi Thun Gölü üzerinde bulduk.

Mezkûr Thun Gölü Cenevre nam diğer liman gölüne asla kıyas olunamayacak kadar küçüktür. On sekiz kilometre tûlü ve mutavassıt[920] hesapla üç kilometre kadar arzı vardır. Ancak bu İsviçre dağlarının aralarına sıkışmış olan göllerin cümlesi gibi Thun Gölü dahi gayet derin olup mutavassıt hesapla umku[921] iki yüz on altı metre olmak üzere kaydolunmuştur. Mezkûr gölün etrafında köyler sayfiyeler liman gölünden adetçe ziyade ve letafet ve mamuriyetçe dahi faiktir. Hele Thun karyesi civarı yani gölün kısm-ı şimal-i garbisi onun mukabili olan cenub-i garbisi kısmından, daha kalabalık, daha mamur, daha şirindir.

Vapur Freienhof Hoteli önündeki iskeleden kalkarak Scherzligen İstasyonu önüne gelir, oradaki yolcuları aldıktan sonra iki tarafı bahçeler ve şatolarla müzeyyen olan Aare Nehri'nin akıntısıyla Thun Nehri'ne saldırır. Bu vapurlar dahi iki kat güverteli, epeyce cesim ve gayet müzeyyen şeylerdir. En geniş yeri üç kilometreden ibaret bulunan bu göl derunundaki seyahat bizim Boğaziçi seyahatlerine en ziyade müşabih[922] olup hele Avrupa'nın nezaretsiz, letafetsiz yerlerinden gelen adamları hayretlerinden çıldırtacak kadar zevkli bir seyahat buralara mahsustur.

Gölün bir ucundan diğer ucuna kadar şu on sekiz kilometreden ibaret olan mesafede sağlı sollu Hilterfingen ve Oberhofen ve Einigen ve Spiez ve Leissigen ve Darligen namında altı büyücek köy ile yirmiden mütecaviz mevaki-i saire bulunup bunların hangisine bakılacak olsa "filanca misafirhane" diye iri yazılı levhalar seyyahın enzar-ı rağbetini ta uzaktan davet ve celbederler. Bu hâlde insan şu gölün hangi sahiline kadem-nihade[923] olsa "hoşgeldiniz safa geldiniz" diye kendisini bin temiz hotelci istikbal edecektir. Ama seyyahîn ve müsafirîn için suhuleti[924] yalnız bundan da ibaret zannetmemelidir. Etrafta görünen yüksek dağlara doğru bizim Galata Tüneli gibi tel veyahut şeritle çekilip giden şimendiferler seyyahları öyle

[919] bi'l-iktifa: yetinerek
[920] mutavassıt: ortalama
[921] umk: derinlik
[922] müşabih: benzer
[923] kadem-nihade (ol-): ayak basmak
[924] suhulet: kolaylık

sa'b ve meni'[925] yerlere götürürler ki badi-i emirde[926] oraların insan yatağı olabileceğine zihin kani olamazken oralarda dahi gayet temiz ve muntazam hoteller seyyahları tatlı diller ve güler yüzlerle istikbal ederler. Elhasıl Avrupa'nın hiçbir tarafına makîs[927] olmamak üzere İsviçre mahalli ve onun da bilhassa şu tarafları her noktasında misafirlerin esbab-ı huzur ve istirahati mükemmelen bulabilecekleri behişt-misal[928] bir yerdir.

Bern şehrinden Thun karyesine kadar müddet-i seyr ü seferimizde etrafı temaşa meşguliyetiyle iki arkadaş âdeta şakk-ı şefe[929] edememiştik. Şu göl seyrü seferinde dahi bizi böyle bir beht[930] ve hayret istila eylediğinden güya birbirimizin ecnebisiymişiz de yalnız kendi kendimize meşgul oluyormuşuz gibi bir hâldeydik. Nihayet Darligen karyesine geldiğimiz zaman şimendifere binmek tedariki için iki arkadaş mükâlemeye[931] mecbur olduksa da mesela "İkinci mevkiden bilet alalım." veyahut "Eşyamızı vagonumuz içinde bulunduralım." gibi sözlere bila-ihtiyar "Lakin gölün sahili ne güzel!" veyahut "Ey işte bu seyahat Cenevre gölündeki seyahati de geçti." gibi mülahazatı karıştırıveriyorduk.

Buradan Interlaken'e kadar mümted[932] olan şimendifer oradan dahi Brienz Gölü'nün iskelesi bulunan Zügli karyesine kadar mümted olur ki tekmil tûlü şimendiferle yirmi dakikalık mesafeden ibarettir. Binaenaleyh bu şimendifere de râkib olarak Interlaken karyesine vasıl olduğumuz zaman henüz güneş batmamış ve eşyamızı şimendifer istasyonuna karib olan Hotel de la Gare'a bıraktıktan sonra hemen o akşam karye dâhilinde bir cevelan icrasına vakit bulabilmiştik.

Şark cihetinden Brienzer ve garp cihetinden Thun göllerinin arasında bir ma-i cârî[933] vardır ki ufarak bir nehir derecesinde olup bu da "Aare" namıyla yad olunur. "Interlaken" kelimesi "iki göl arası" manasına mevzu' olup vaktiyle mezkûr göller birbirine mülasık[934] bir buhayre-i yekpare suretindeyken dağlardan inen seller külliyetli kum getirip arasını doldurmuş ve bir berzah vukua getirmiştir de Interlaken karyesi de o berzah üzerine bina kılınmıştır.

Fakat bu namla benam[935] olan köy bir karye-i yekpareden ibaret değildir. Matten ve Aarmühle ve Unterseen nam üç köyle asıl Interlaken hep

[925] sa'b ve meni': sarp ve çetin
[926] badi-i emir: başlangıç
[927] makîs: benzer
[928] behişt-misal: cennet gibi
[929] şakk-ı şefe (et-): konuşmak
[930] beht: şaşkınlık
[931] mükâleme: konuşma
[932] mümted (ol-): uzanmak
[933] ma-i cârî: akar su
[934] mülasık: bitişik
[935] benam (ol-): adlandırılmak; tanınmak

birbirine mülasık mahalleler hükmünde olarak orasını gereği gibi bir büyücek kasabacık hâline getirmişlerdir. Beyne'l– buhayreteyn[936] teşekkül eden berzah her cihetten cibal-i şahika[937] ile muhat olup gök dahi bu duvar gibi dağların üzerine tente-asa gerilmiş olduğundan nezaretin hiçbir cihete adem-i imtidadı[938] badi-i emirde âdeta insanın canını sıkar. Bu hâli gereği gibi zihnimde büyüttükten sonra doktora dedim ki:

– Arkadaş! Hatırımda kalabildiğine göre siz hastalarınızı sair yerlerden ziyade burada Interlaken'de ikamet tavsiyesiyle İsviçre'ye gönderiyorsunuz değil mi?

– Evet arkadaş! Fena mı ediyoruz demek istiyorsunuz?

– Ne bileyim! Ama pek de iyi ediyorsunuz demek isteyemeyeceğim.

– Neden?

– Ya Montrö'den buraya kadar bunca cennet misal mevaki dururken biçare hastagânı dört duvar arasında mahpusiyete mahkûmen buraya nefy[939] etmek reva mıdır?

Doktor kemal-i istigrab[940] ile yüzüme baktı. Ben ise söylediğim sözleri anlayamadı zannıyla biraz daha izahat veriyordum. Diyordum ki:

– Etrafımızı ihata[941] eyleyen dağların vaziyetine nazaran dünyanın sair taraflarında rüzgârlar beş yüz yıllık, bin beş yüz yıllık meşe ağaçlarını köklerinden söküp çıkarmak derecesinde şiddet gösterecek olsalar burada yaprak dahi kımıldatamayacak.

– Keşke öyle olsa! Yahut bereket versin ki burada havanın tehalüfü[942] o dediğiniz dereceye karib azdır.

– Ey sizce matlup olan da bu mudur?

– Budur zahir! Emraz-ı sadriyeye[943] müptela olanlar için en muzır olan şey havanın soğuktan sıcağa ve sıcaktan soğuğa tahavvülü[944] ve bilhassa bu tahavvülün sürat ve şiddeti kaziyeleridir. Bir memlekette mesela hararetin en yüksek derecesi otuz ve bürudetin[945] derece-i gayesi on beş olursa hararet ve bürudet arasında şu kırkbeş dereceye varan tehalüf emraz-ı sadriyeye müptela olanlar için en büyük zahmet ve tehlike yerine geçer. Hele bu tahavvül az zaman içinde vukua gelmekteyse tehlikesi daha ziyade artar. Mesela bazı memleketler vardır ki sabahleyin serinlik hemen hemen santigrat mizan-ı havasını yedi sekiz derecede bulundurduğu hâlde öğle üzeri ve öğleden

[936] beyne'l-buhayreteyn: iki göl arası
[937] cibal-i şahika: dağ zirveleri
[938] adem-i imtidad: uzanmama
[939] nefy (et-): sürmek
[940] kemal-i istigrab: tam bir şaşkınlık
[941] ihata (eyle-):kuşatmak
[942] tehalüf: farklılık
[943] emraz-ı sadriye: göğüs hastalıkları
[944] tahavvül: değişim
[945] bürudet: soğukluk

sonra yirmi beşe otuza vardırıp geceleyin yine ona sekize indirir.

– Bizim İstanbul hemen buna karibdir.

– Öyleyse sadrı zayıf adamlara hiç yaramaz.

– Hatta bir hafta içinde soğukluğundan şikâyet ettirecek günler de olur, sıcaklığından şikâyet ettirecek günler de! Bilhassa mevsim-i baharda!

– Öyleyse sizin memleketinizde de insan kendini muhafazaya pek büyük ihtimam göstermelidir. Kitaplarda okuduğuma göre İsviçre'nin bu mahallerinde tehalüf-i hava[946] pek azmış. Âdeta yaz ile kış arasında bile o kadar fark yokmuş.

– Hâlbuki doktor şu etraf dağlar üstünde yazlı kışlı kar görünür.

– Ondan burası için tehlike yoktur. O karların tebrid[947] eylediği soğuk rüzgârlar buraya kadar isabet için tenezzül etmedikten sonra varsınlar istedikleri kadar soğuk olsunlar. Hem biz hastaları mutlaka kışı da burada geçirsinler diye göndermeyiz. Onlar için kıştan ziyade yazdan korkarız. Yaz mevsiminde harareti ziyade olan yerlerde bulunurlarsa kış gelip de bürudete[948] maruz oldukları zaman dertleri daha ziyade müşted[949] olur. Bizim Rusya taraflarında yazın hararet nispetinden ziyadedir. Kışın soğuğu da ona muadil[950] olduğundan ekseriya ilkbahar esnasında hastalarımızı buraya gönderip badehu şitanın[951] takarrübü esnasında Nice ve Girit ve Rodos ve İskenderiye gibi yerlere izam[952] eyleriz.

Hamiyetli adamcağız bu sözlerini mutmainane ve fakat endişe-nakâne bir tavırla söylüyordu. Bu hâl beni düşündürdü. Dedim ki:

– Doktor! Bir biçare hastayı böyle memleket memleket nefy ediyorsunuz Ama bari onun için şu tebdil-i havalarla şifa-yab olmak muhakkak mıdır?

– Heyhat! Sekiz aydan bir buçuk iki seneye kadar mevti[953] tehir[954] belki muhakkak olabilsin.

– Şu kadarcık bir istifade için vatanından, ailesi halkından cüda düşerek ihtiyar-ı gurbet eylemek ne bileyim ama bence pek de büyük bir kâr sayılamayacaktır.

– Hayır dostum hayır! Öyle söyleme! Bunda pek büyük ümitler vardır. Vaktinde davranılır ve tıbbın evamir ve nevahisine[955] kemaliyle mutavaat[956]

[946] tehalüf-i hava: hava değişikliği
[947] tebrid (eyle-): soğutmak
[948] bürudet: soğuk
[949] müşted (ol-): şiddetlenmek
[950] muadil: denk
[951] şita: kış
[952] izam (eyle-): göndermek
[953] mevt: ölüm
[954] tehir: geciktirme
[955] evamir ve nevahisine: emirler ve yasaklar
[956] mutavaat (edil-): itaat edilmek

edilirse o maraz-ı müthişten bi'l-külliye kurtulmak dahi memuldur.[957] Haniya kurtulanları nevadir addetmemelidir. Ama hastalık artık sanat-ı tababeti meyus bırakacak kadar ilerlemiş olursa muvaffakiyetin bu derecesi memul olamaz. Bununla beraber biçare hastaya rahatça nefes aldırarak eyyam-ı madudesini[958] temdide çalışmak etibbanın[959] birinci vezaif-i mecburesindendir.

Doktor arkadaşımla bu surette bed' eden mükâleme daha ziyade uzandı gitti. Hem güya geziyor hem de mükâlemede devam eyliyorduk. Mebhusü'n-anhımız[960] olan illetten benibeşeri tahlise en ziyade medarı olacak şey kadın erkek nüfus-i beşeriyeyi daha büluğundan evvel muayene-i etibbaya arz ederek badehu ahir-i ömrüne değin muayyen miatlarda muayenede devam eylemek kaziyesi olacağını ihtarla doktor dedi ki:

– Tıp ister ki insanlar teehhül[961] hususunda ve intihap edecekleri zevc ve zevce emrinde gönüllerinin meyelanından ziyade etibbanın ahkâmına müracaat eylesinler. Eğer tıp bir insan için teehhülü men' ederse ona bile ittiba ve inkıyad lazımdır. Çünkü bazı teehhüller müteehhilin akıbetini tacilden[962] başka bir şeye yaramadığı gibi husule getireceği evlatta dahi bir sıhhat-i tamme memul olamaz. Ne çare ki nev-i beşerin tababete verdiği ehemmiyet henüz bu dereceye varmadığından bu müthiş hastalık dahi daire-i tahakkümünü arttırdıkça arttırmaktadır.

Bu akşam gurub-i şemsten[963] sonraya yani sular kararıp karanlık çökünceye kadar Interlaken ve tevabiini[964] kâmilen gezip bitirdik. Vakıa bu mahâlde mücterni olan nüfusun mikdar-ı umumisi beş bin beş yüze karibse de Thun karyesi dahi bu kadar nüfusu havi olduğu hâlde sokakları, çarşıları, pazarları âdeta bir şehir yavrusu ıtlakına lüzum gösterecek derecedeyken burası köy lafzından başka bir şeye isbat-ı liyakat edebilecek hâlde değildir. Ebniye-i mevcude birbirinden munfasıl[965] ve gayet seyrektir. Şurada burada bazı dükkânlar varsa da heyet-i müctemiaları çarşı ıtlakına şayan hiçbir yeri yoktur. Hotel nev'inden üç ve hatta dört katlı binalar mikdar-ı mecmuu[966] otuzu tecavüz eylerse de köylü haneleri aglebi[967] ahşaptan olmak üzere birer katlı gayet geniş saçaklı basık şeylerdir. Tarafeyni[968] ebniye-i muntazamayla muhat ve sokak ıtlakına şayan şeyler bile olmayıp insanların mürur ü uburlarına[969] mahsus olan geçitler yol ve şose tabirine layık şeylerdir. Elhasıl

[957] memul: umulma; beklenme
[958] eyyam-ı madude: sayılı günler
[959] etibba: tabipler; hekimler
[960] mebhusü'n-anh: üzerinde konuşulan konu
[961] teehhül: evlenme
[962] tacil: hızlandırma
[963] gurub-i şems: gün batımı
[964] tevabi: merkeze bağlı olan yerler; civar
[965] munfasıl: aralıklı
[966] mikdar-ı mecmu: toplam miktar
[967] agleb: çoğu
[968] tarafeyn: iki taraf
[969] mürur ü ubur: gelip geçme

ben bu mahâlde nezaret ve şirinlik göremedim. Doktor ise etrafı çepeçevre dağlarla muhat bulunmasını kendi arzusuna tamamiyle muvafık buluyordu.

Bu mahallin en mamur ve kalabalık yeri Höheweg denilen yerdir ki orada yekdiğerine epeyce muttasıl beş altı kadar büyük hotel ile sekiz on kadar da dükkânlar bulunarak burada uzunca müddet ikamet için gelen yabancılar aglebiyetle bu tarafta otururlar. Yolların iki tarafına bazen birer ve bazen ikişer sıra ceviz ağaçları dikilmiştir. Bir zamanlar ceviz ağaçlarının büyût[970] civarında bulunmaları sıhhate gayr-ı muvafık addolunurken tababet-i cedide[971] şimdilerde ceviz ağaçları bulunan yerlerde daha ziyade menfaat bulmaktaymış. Hatta ceviz yapraklarıyla türlü banyolar dahi tertip olunurmuş. Arkadaşım Doktor Yanpolski'den bu haberi alınca hatırıma Beykoz civarında kâin bizim Akbaba karyesi geldi ki havası gayet latif olarak tebdil-i hava için oraya müracaat eyleyen zayıf bünyeli zevatın pek büyük menfaat görmelerine de karye-i mezkûrede epeyce kesretli olan ceviz ağaçlarının yardım eylediğini düşündüm.

İsviçre'nin bazı mahalleri üzümün kesreti ve üzüm tedavisi ile meşhur olduğu gibi işbu Interlaken karyesi de sütün kesret ve nefaseti ve süt tedavisiyle meşhurdur. Mahsus ahırlarda gayet cins inekler beslenerek buraya gelen ecnebiler onlardan sağılan halis sütleri nuş[972] ederler. Bir de bu memleket yalnız hastalara mahsus tebdil-i ab u hava değildir. Mont Blanc Dağları'na tırmanıp karlı tepelerini temaşadan mütelezziz olan seyyahlar için dağlara doğru imtidat eyleyen yollardan birçoğunun mecmaı[973] burası olması o sınıf erbab-ı merakı da buraya celbeyler.

Elde bulunan seyahat rehberinde merkezi Interlaken olmak üzere etraf ve civara doğru tertip edilecek cevelanlara dair birçok malumat münderiçtir.[974] Fakat bu cevelanları yalnız rehberlerin tarifi ve planların tatbikiyle insanın kendi kendisine icra etmesi mümkün olmadığından burada birçok da kılavuzlar bulunur. Gidilecek yerler ya yüksek bir kayadan büyücek bir nehrin sukutuyla[975] peyda olan şelaleler veyahut "gletscher" yani daimî buzlarla mestur[976] dağ tepeleri veya yol bulabilip geçmesi emr-i asir[977] olan ormanlar veyahut bir kere girildikten sonra girilen yol bulunup tekrar çıkılmak pek güç olan cesim[978] mağaralardır. Buralara gidilmek için delalet[979] edecek kılavuzlar hükûmetçe hâl ve şanları bi't-tahkik yedlerine ruhsatname verilen adamlardır ki yalnız namuslarına değil maharetlerine de itimat olunabilir.

[970] büyût: evler
[971] tababet-i cedide: yeni tıpçılık
[972] nuş (et-): içmek
[973] mecma: toplandığı yer; merkez
[974] münderiç: yazılı
[975] sukut: düşme
[976] mestur: örtülü
[977] emr-i asir: zor iş
[978] cesim: büyük
[979] delalet : rehberlik

Evet! Bu kılavuzlarda maharet dahi şayan-ı emniyet olacak bir derecede bulunmalıdır. Zira olabilir ki insanın üzerine bastığı azim bir buz kıtası yerinden kopuşup tekerlensin gitsin de üzerindeki adamı dahi beraber götürsün! Olabilir ki dağın tepesinden kopuşup gelen buz veya kaya parçası seyyahı ezip helak etsin! Böyle korkunç yerlerde her türlü tehlike melhuz[980] olup hele bir uçurumdan aşağı yuvarlanmak veyahut muhalif havaya tesadüfle soğuktan donup helak olmak daha ziyade kesirü'l-vuku olan ahvaldendir. Kılavuz bu gibi mehalikten[981] yolcuları esirgemek hususunda maharetinden gereği gibi istifade edilebilecek bir kaptan sayılır.

Bu yoldaki tehlikeleri göze aldırarak şu yüce dağlara çıkmakta letafet bulunup bulunmadığını fuzuli olarak hükmedivermek hakkı kimseye verilmemiştir. Bir akil seyr ü seyahatin bu türlüsünü muvafık-ı hikmet bulmazsa itiraz edilemez. Bir şair bu temaşadan pek büyük lezzet bulduğunu söylerse ona da red cevabı verilemez. Zaten ihsas-ı şaraneyle efkâr-ı hakîmane yekdiğerinin refik ve şefiki değil midir? Olabilir ki zevk ve temaşanın bu türlüsünü hakîm de beğensin şair de! Kezalik olabilir ki seyr ü temaşayı ne hakîm beğenebilsin ne şair!

Benim kendi hükmüm sorulursa derim ki: Bu sin[982] ve mevkiimde seyahatin bu türlüsünü kendim için muvafık bulamam. Bence bu seyahat bir görünür tehlikedir. Fakat letafetten de ârî değildir. Hakk Teala Hazretlerinin muazzamat-ı âsâr-ı hilkatini[983] bu surette de görmekte zevk-i vicdani muhakkaksa da bugün ben kendi kendimin Mithat'ı olmaklığımdan ziyade nüfus-ı kesireyi havi bir familyanın babası ve hizmet-i kalemiyeye ihtiyacı olan bir halkın yazıcısı, hizmetkârı bulunduğumdan kendi zevkime hizmet için herçi-bâd-âbâdı[984] göze alıp o tehlikeli tepelerde dolaşmayı muvafık bulamam. Yoksa gençliğimde göze aldırmış bulunduğum tehlikelere nispetle Mont Blanc Dağları'nda cevelan eyleyen İngilizlerin cesaretlerini öyle göze kestirilemeyecek havarik-i âdâttan[985] bulacak kadar da ödleklerden değilim.

Gurub-i şemsten sonra saat bire doğru hotelimize gelip umumi sofraya oturduk. Fakat yalnız sofranın ismi umumiydi. Yoksa akşam hotelin misafirleri bize münhasır olması bu sofraya hususi hükümünü maa-ziyadetin verdirmekteydi. Hotellerin hemen kâffesinin müdürleri kadın olduğu gibi bu hotelin müdürü de bir kadın olduğundan arkadaşım doktor eğer başka bir mani yoksa müdirenin de bizimle birlikte taam etmesi tezayüd-i iştihayı[986]

[980] melhuz (ol-): beklenmek
[981] mehalik: tehlikeler
[982] sin: yaş
[983] muazzamat-ı âsâr-ı hilkat: yarattığı eserlerin mükemmeliyeti
[984] herçi-bâd-âbâd: ne olursa olsun
[985] havarik-i âdât: olağanüstü olaylar
[986] tezayüd-i iştiha: iştah arttırma

mucib olacağını gayet zarifane bir lisanla anlattı. Bu bapta kadıncağız için mani addolunabilecek şey meğer bir de kâtibesi bulunmaktan ibaretmiş. Doktor efendi kâtibenin de sofrada bulunması cemiyetin daha ziyade tezayüdünü ve binaenaleyh iştihanın tevafürünü[987] mucib olacağına dair bin türlü müsterihane sözlerle müdireyi ikna eyledi.

Bu iknadaki suubet[988] herhâlde yolcuların hizmetkârı demek olan hotel müdireleriyle kâtibelerinin vesairelerinin böyle misafirlerle birlikte sofraya oturmaları muhalif-i usul olmasından naşidir.[989] Eğer sofrada bizden başka misafirler daha bulunsaydı kadıncağız edilen teklifi mümkün değil kabul edemezdi. Fakat bizim yalnız olmaklığımız bunların kabulüne mesag[990] verdirebildi. Müdire tarafından gönderilen haber üzerine kâtibe olan matmazel dahi geldi.

Meğer doktor bu davette ne isabet etmiş! Bilemem kâtibe matmazeli evvelce görmüş de bu daveti ona göre mi tertip etmiş? Herhâlde kâtibe matmazel o kadar genç, iri yarı, o derecelerde güzel, nazik, latif bir kız görüldü ki beni âdeta hayrette bıraktı. Yirmi yaşından aşağı tahmin olunmazsa da yukarı da tahmin olunamaz. Müdirenin kendisi an-asıl Alman olup Fransızcayı az tekellüm[991] eylediğinden bu kızı Almanya ve Fransa ve İngiltere taraflarındaki müşteriyle Fransızca muhabere için mahsusen Cenevre'den celbetmiş. Cemali, zekâveti gibi tahsili de mükemmel bir şey ki bu kemalatla beraber bir hotelci kadına kâtipliğe kanaat edebilmesi bence en ziyade mucib-i hayret olan ahvalden görüldü.

Akşam taamımız bir buçuk saat kadar mümted[992] oldu. Müdire cenapları arkadaşım doktora en âlâ şaraplardan çıkarıp ikram ettiği gibi bana da Münih'ten gelmiş en âlâ Bavyera birası ikram eyledi. Fakat bizi asıl müstefit eyleyen şey ahval-i mahalliyyeye dair madamdan aldığımız haberler oldu.

Bu mahallin en kalabalık, en şerefli, en neşeli zamanı nisan evahiri[993] ve mayıs evailinden[994] bed' ile eylüle kadarmış. Eylül içinde gerek hasta gerek sağlam misafirlerin kâffesi[995] peyderpey ya memleketlerine ya İtalya veyahut Mısır taraflarına çekilirlermiş. Mevcut hotel ve pansiyonlarda üç binden mütecaviz yatak bulunup bunların hiçbirisi boş kalmadıktan maada bazı bir yataklı odaları iki ve iki yataklı odaları üç dört etmeye de lüzum görülürmüş. Binaenaleyh hiç olmazsa iki senede bir yeniden hotel

[987] tevafür: artma; çoğalma
[988] suubet: zorluk
[989] naşi: dolayı
[990] mesag: izin
[991] tekellüm (eyle-): konuşmak
[992] mümted (ol-): uzamak
[993] evahir: sonlar
[994] evail: başlar
[995] kâffe: hepsi

binasına lüzum görülerek her sene miktarları artan müsafirîni hüsn-i iskân ve iaşeye[996] o suretle imkân bulunabilirmiş.

Asıl mevsiminde burada müctemi olan müsafirîni eğlendirmek için bazı mevaki-i muayyenede müzikalar çalınıp konsertolar verildiği gibi sık sık çayır baloları dahi yapılırmış. Dağlar derunlarına doğru cevelanlar icrası için binek katır ve merkepler bulunduğundan sekiz on bazı kere kırk elli erbab-ı tenezzühten ibaret fırkalar teşekkül ederek derun-i cibale[997] giderler ve pek ziyade eğlenirlermiş. Hatta burada vuku bulan tesadüfat ve peyda olan münasebat üzerine teehhüller[998] vukuu bile nevadirden olmayıp ekseriya tab'ına[999] muvafık koca arayan matmazeller buraya geldikleri gibi kezalik tab'ına muvafık zevceler arayan mösyöler dahi gelirler ve emellerine nail olurlarmış.

Dikkat buyurmalıdır ki bahis bu surette döndüğü zaman kâtibe matmazelin zaten gül renk olan çehresi biraz da morarıp gözleri sofra üzerine dikilmekteydi. Bir Paris kızı olsaydı belki de bahsin bu cihetinde madamdan ziyade gevezelik edebilirdi. Lakin İsviçre kızlarında açıklığın, yırtıklığın o derecesi yoktur.

Sofranın nihayetlerinde yarın için tertip edeceğimiz seyahat planına dair olarak dahi bazı sözler söyleyip müzakereler ettikten sonra müdire ile kâtibeye gece vedasını bi'l-icra odalarımıza çekildik. Doktor ile dahi vedalaşırken adamcağız dedi ki:

– Aman yarabbi! Eğer bekâr olsaydım şu kâtibe matmazel ile şu geceden bed' ile izdivaç etmiş gitmiştim.

Latif doktor şu sözü pek ciddi bir tavırla söyledi. Ben ise ondan daha ciddi bir tavır peydasına cebr-i nefs ederek dedim ki:

– Hayır! Bu geceden bed' ile değil yarın sağ kalmak şartıyla yarın akşamdan bed' ile!

Doktor hayret-amiz bir tavırla sordu ki:

– Neden?

– Zira yarın sizinle bir düello etmekliğimiz lazım gelecekti.

– Vay! Siz de matmazele âşık oldunuz mu?

– Hay hay! Bekâr olsam fi'l-hâl[1000] kendisiyle izdivaç edecek derecelerde!..

Doktorda bir kahkaha! Bende de bir kahkaha! Nihayet latif doktor:

[996] hüsn-i iskân ve iaşe: güzel şekilde barındırma ve yedirme
[997] derun-i cibal: dağların derini
[998] teehhül: evlenme
[999] tab': tabiat; karakter
[1000] fi'l-hâl: hemen; derhâl

– Bereket versin ki ikimiz de bekâr değilmişiz, diye düello ihtimalinin önüne sedd-i mümanaat-i kat'iye çekerek resm-i vedaı bitirip odalarımıza çekildik ki daha nısf-ı leyle iki iki buçuk saatten ziyade zaman vardı.

INTERLAKEN'DEN HAREKET

Bu akşam odamıza erkence çekilmekliğimiz ayn-ı isabet oldu. İstanbul'a yazılacak mektuplarla bazı mülahazatın kaydı için biraz zamana ihtiyaç vardı. Bu işleri gördükten sonra yatağa girilip eylül-i efrencînin sekizincisini teşkil eyleyen çarşamba günü şafaktan evvel mükemmel bir istirahat-ı vücutla uykudan kalkıldı.

Meğer doktor efendi benden daha evvel kalkarak hotelin bahçesinde herbiri birer güzel kız kadar güzel olan ineklerden süt sağdırmakla meşgul bulunan hotel müdiresiyle kâtibesinin yanına gitmiş, süt ve sigara şürbü[1001] ve bunların musahabesiyle eğlenmekteymiş. Bu musahabe-i subhgâhiye[1002] biz dahi iştirak ederek biz dahi ıhlamur ağacından oyma çamçaklarla içtiğimiz sütün büyük lezzetini ve güzel kâtibe ile ettiğimiz sohbetin gönüllere ferah veren letafetini seyahatimizin cümle-i muhassenatına[1003] ilave ettik.

Yolumuzun ilerisi için dün akşam vuku bulan müzakeremizde bugün ta Konstanz şehrine kadar yolda devamımız hemen kararlaştırılmıştı. Ancak o geceki mülahazatım yalnız fazla eşyayı Konstanz'a kadar gönderip biz bi'l-külliye sebükbar[1004] olduğumuz hâlde Luzern veyahut Zürih kasabalarından birisine kadar bilet almayı bana tercih ettirmişti. Çünkü seyahatimizin bu kısmını sürat-i seyr ile bir seyahat hâline koymaktan ziyade bir cevelan suretinde icra ederek Avrupa'nın en latif, en ziyade şayan-ı temaşa yeri olan şu İsviçre'yi alâ-kadrü'l-imkân[1005] daha ziyadece mükemmel görmek ciheti müreccahtı.[1006] Burasını doktora anlattığımda:

– A dostum! Ben seyahat tertibatını size bırakmadım mı? Bence matlup olan şey hastaları tebdil-i havaya gönderdiğimiz yerleri görmekti. Oralarını gördük bitirdik. Bundan sonra nasıl arzu ederseniz öyle gezer yürürüz, diye mütalaamı kabul ve tasdik eylediği gibi müdire madam dahi:

– İhtimal ki yolda Pilatus Dağı'na çıkacağınız tutar. İhtimal ki Luzern veyahut Zürih gibi şehirlerde bir gece geçirmek istersiniz. Zaten biletler

[1001] şürb: içme
[1002] musahabe-i subhgâhi: sabah sohbeti
[1003] cümle-i muhassenat: güzellikler toplamı
[1004] sebükbar: ağırlıksız
[1005] alâ-kadrü'l-imkân: mümkün olduğu kadar
[1006] müreccah: tercih edilen

fiyatınca dahi fark olmadığından serbesti-i harekâtınızı mülahaza etmekte herhâlde kârlı çıkarsınız, diye işe kuvvet verdiğinden Interlaken'den alınacak biletin Luzern'e kadar alınmasına karar-i kat'i verildi.

Şimendifer istasyonu zaten hotelimize pek yakın olduğundan gidip eşyayı doğrudan doğruya Konstanz'a gönderip ve kendimiz Luzern'e kadar gitmek için biletleri aldık. Buradan Brienz Gölü'ne kadar topu on on beş dakikalık ve badehu göl üzerinden vapurla bir buçuk iki saatlik ve ondan sonra yine şimendiferle altı yedi saatlik yolumuz olacağından bunlara dair iktiza eden izahatı yeriyle sırasıyla ita[1007] edeceğiz. Fakat müdire madamın "İhtimal ki çıkacağınız tutar." diye haber verdiği Pilatus Dağı'na dair kārilerimize bazı malumat itasının yeri tamam burası olduğundan evvel-be-evvel o malumatı ita etmeliyiz.

"Pilatus" denilen dağ İsviçre ile Fransa arasında kâin "Mont Blanc" silsile-i cibalinin en meşhur tepelerinden birisidir. Mont Blanc namı bu dağların unvan-ı umumisi olup gerek irtifa ve gerek cesamet hasebiyle diğer tepelerden temeyyüz[1008] eylemiş olan tilalin[1009] de birer ism-i hususisi vardır. Pilatus Nevahi-i Erbaa[1010] Gölü denilen göl sathına nispetle dört bin metreden mütecaviz irtifaa malik bir tepe olup fakat irtifada buna müsavi diğer tepeler dahi bulunduğundan Pilatus'un şöhretine medar-ı yegâne[1011] bu irtifa değildir.

Malumdur ki müteselsil olan dağlarda yalnız kendi başına yükselip çıkmış müteferrid[1012] tepeler nadir olup ekserisi tepelerin birbiri üzerine binmelerinden müteşekkildir. Pilatus ise göl sathından ve ovadan ta zirvesine kadar münferiden yükselip gitmiş ve bir tarafı âdeta vaziyet-i şakuliyeye[1013] karib[1014] yekpare bir uçurum teşkil eylemiş tepedir ki şu cihetten emsali ender ve belki bi'l-külliye mefkud[1015] olduğundan işte bu hâl cibal-i mezkûrun medar-ı şöhreti olmuştur.

Paris'teki Eyfel Kulesi üç yüz metre irtifaında bulunduğu hâlde oradan sath-ı zemine atfedilecek nazarın ne kadar acip ve garip olacağına ve insana ne yolda tesirler edeceğine dair sahife-i matbuata yazılan sözler satr-ı vahid[1016] suretinde uzatılmış olsalardı kulenin irtifaına yüzlerce defa müsavi[1017] bir hat teşkil ederdi. Bu hâle nazaran Pilatus tepesinden yani dört

[1007] ita (et-): vermek
[1008] temeyyüz (eyle-): ayrılmak
[1009] tilal: tepeler
[1010] nevahi-i erbaa: dört taraf
[1011] medar-ı yegâne: tek sebep
[1012] müteferrid: yalnız; ayrık
[1013] vaziyet-i şakuliye: dikey vaziyet
[1014] karib: yakın
[1015] mefkud: yok
[1016] satr-ı vahid: tek satır
[1017] müsavi: denk

bin metre irtifadan Nevahi-i Erbaa Gölü denilen azim buhayre üzerine ve onu muhit olan dağlara, ovalara doğru atfolunacak nazarın ehemmiyeti ne kadar artmak lazım geleceğini kârilerimiz düşünmelidir.

Bu ehemmiyet hakkında sahaif-i matbuata hiçbir şey yazılmamıştır zannolunmasın. Oraya çıkanların ihtisasatı ciltler doldurmuştur. Tabakat-ı nesimiye[1018] tetebbuatı[1019] için oraya çıkan hükemadan[1020] bed' ile tabii manzaralar tersimi için bu zahmeti ihtiyar eyleyen ressamlara ve âsâr-ı kudreti hayran hayran temaşa merakında bulunan şairlere ve hatta mücerret salonlarda "Ben de Pilatus'a çıkmışım." demek için bu sefer-i müt'ibi[1021] göze alan seyyahlara varıncaya kadar herkes müşahedatını, hissiyatını yazıp neşretmiştir. Binaenaleyh Pilatus merci-i seyyahîn olarak gayet meşhur bir yerdir.

Bundan evvel Pilatus'a çıkmak için kuvvetli katırlara binmek lazım gelirmiş. Hâlbuki o katırların geçebilecekleri daracık yolları vücuda getirmek o vakte göre ameliyat-ı müşkileden ve binaenaleyh muvaffakiyat-ı azimeden addolunmuş. Ondan evvelse buralara çıkmak için piyade olarak taştan taşa tırmanmak lazım gelirmiş. Gayet tecrübekâr ve muktedir kılavuzlar seyyahîni yukarıya çıkarmak için havanın müsaadesini beklerlermiş. En edna[1022] tehlike dumanmış ki kılavuzlar etraflarını ve basacakları yerleri göremeyeceklerinden dumanlı havalarda bu seferi tehir ederler ve şayet kendileri yukarıdayken duman bastırıverecek olursa yerlerinden kımıldanmayıp hitamını[1023] beklerlermiş. Rüzgâr oralardaki adamları ağaç ve taş gibi ellerine geçebilecek şeylere sarılmaya mecbur edecek mehalikten[1024] olup ve illâ[1025] insanı oturduğu yerde bile dikiş tutturamayarak tekerleyip götürüverirmiş. Hele kuru soğuk ve yağmur ve dolu gibi şeyler muhakkak surette mucib-i helakmişler.[1026]

O zamanlar Pilatus'a çıkılırken bir ayak basacak kadar daracık geçitlerin aşağısı binlerce metre uçurum ve yukarısı duvar gibi kaya olduğundan bu kayaya kim bilir ne kadar külfetlerle raptedilmiş halkalara tutuna tutuna geçmek lazım gelirmiş. Hele bazı yerlerde yolun bu sureti de münkati[1027] olarak on beş yirmi metre mürtefi duvar gibi kayalara birer ucu yukarıya rapt edilen zincirlere sarıla sarıla yani jimnastik erbabında ve cambazlarda görülen maharetle çıkmak icap edermiş.

[1018] tabakat-ı nesimiye: rüzgar tabakaları
[1019] tetebbuat: araştırma
[1020] hükema: bilim insanları
[1021] sefer-i müt'ib: yorucu yolculuk
[1022] edna: küçük
[1023] hitam: bitiş
[1024] mehalik: tehlike
[1025] ve illâ: aksi takdirde
[1026] mucib-i helak: ölüm sebebi
[1027] münkati (ol-): kesilmek

Bu kadar sa'b ve sarp olan dağa katırlarla çıkabilecek derecelerde bir yol açmak az muvaffakıyet midir?

İmdi bir kere fakat kemal-i ehemmiyetle bu muvaffakıyeti düşünmeli de müteakıben işte bu dağın tepesine kadar çıkmaya müsait bir şimendifer yapılmış olduğunu dahi düşünmeli. Eğer bu düşünce bihakkın icra edilebilirse insana hayret gelmemek ve zihin durmamak mümkün değildir.

Avrupa'da bu misilli ameliyat-ı cesimeye mahsus kitaplar yapılır. Ameliyat-ı mezkûrenin resimleri, haritaları, planları da ilave kılınır. Pilatus şimendiferine mahsus olarak da bir kitap yapılmış ve bi't-tabii tarafımızdan mübayaa[1028] olunmuştur. Bu kitapta tafsil ve tasrih ve resimlerle dahi tasvir ve tavzih[1029] kılındığına göre bazı yokuşların dikliği yüzde elli beş meylinde olup en az meyelanı olan yokuşlar yüzde on sekiz meylindeymiş. Böyle yüzde elli beş meylinde olan bir yokuşa çıkan şimendifere o namı vermektense "asansör" demek daha doğru olmaz mı?

Bazı azim kaya yarıkları üzerine öyle köprüler yapılmıştır ki insan eliyle yapıldığına zihinler kanaat edememek ve dev ve peri eserleri olduklarına inanmak ister. Hele birçok yerlerde yekpare yalçın kayalar delinip tüneller açılmıştır ki resimlerini bile görmek zihinlerde müthiş bir durgunluğu mecburiyet tahtına sokar.

Bu şimendifer üç raylıdır. Hem lokomotif hem vagon hizmetini görecek olan yalnız bir arabanın altı tekerleği iki cenahtaki raylar üzerinden yürür. Orta yerdeki ray dişlidir. Lokomotifin dahi ortasında bir dişli çark olup döndükçe kendisini sürükleterek yürütür.

Şimdi düşünürsünüz ki dağın en dik bir yerinde bu dişler birbirinden kurtulurlarsa ne olur! Öyle değil mi? Fakat merak etmeyiniz. Vagon paldır küldür aşağıya inerek içindekilerle bin parça olmak tehlikesinden katiyen masundur.[1030] Bizim buralarda gördüğümüz şimendiferlerde, tramvaylarda kullanılan frenlere kıyas kabul etmeyecek kadar kavi ve metin frenler yapılmıştır ki istenilen noktada arabayı sımsıkı durdurmaya muktedirdir. Aşağıdan yukarıya kadar bu şimendiferle çıkıp inmekte kat'a tehlike mutasavver bile olmadığına inde'l-mühendisîn ve inde'n-nas[1031] kanaat-i kat'iye ve kâmile hasıl olmuştur.

İşte müdire madamın "Şayet çıkacağınız tutar" dediği Pilatus Dağı böyle bir yerdir. Lakin bu mevkii merak edip de şayet çıkacağımız tutabilir mi? Ben bu misilli tehlikeli temaşalar hakkındaki mütalaat ve mülahazatımı

[1028] mübayaa (ol-): satın alınmak
[1029] tasrih ve tavzih (kılın-): açıklanmak
[1030] masun: korunmuş
[1031] inde'n-nas: insanlar arasında

kârilerime arz etmiştim. Böyle yerlere benim çıkacağım tutamaz. Refikim doktorun mütalaasını da kariben görürsünüz.

Interlaken İstasyonu'ndan hareket eden şimendiferimiz bir çeyrek saatten evvel bizi İmzigli (?) karyesine isal[1032] eyledi. Oraya kadar iki taraflı, eflake ser çekmiş ve tepeleri daimî karlarla mestur kalmış dağlardan başka bir şey göremedik. Hayır hayır! Hata ettik. Bu dağların damenlerini[1033] gördük ki set set duvar örülerek tekmil bağ hâline konulmuş.

Lakin bu setler şöyle burada deyiverdiğimiz veçhile kolayca inşa edilivermişler mi? Zann-ı galibime kalırsa bu kale gibi duvarları inşa etmek yine o kadar mükellef ameliyattan sayılamaz. Çünkü taş çok. Ama bunları toprakla doldurmak işte akıllara hayret verecek ameliyat hükmünü alır. Zira oralarda toprak yok. Bu setlerin arkalarına doldurdukları toprakları eğer şimendiferlerle taşımışlarsa o bile hayret-efzadır ya! Lakin insan veyahut hayvan sırtıyla taşımışlarsa işte akıllar bu nokta üstünde büsbütün durakalırlar.

Yahu insan bu yerleri gördükçe kendi vatanının kıymet ve kudsiyeti nazarında ne kadar büyüyor! O bizim mümbit[1034] ve mahsuldar ovaları buralara getirecek olsalardı kim bilir ne hâllere girerlerdi! Numuneleri de görülüyor ya! Bir karış ama bir karış yer boş bırakılmamış. Şimendiferin iki tarafındaki toprak yığınlarına bile gûnagûn[1035] sebze ve fidan dikmişler.

İmzigli(?) karyesine gelip hazır ve müheyya bulunan vapura bindik. Bizden maada birçok Fransız, Alman ve İngiliz yolcuları dahi vardı. Vapurun hareketi esnasında saat alafranga sekizi geçiyordu ki vakt-i zuhra[1036] dört saat kalmış demekti. Vapur hareket edip de Iselwald karyesine doğru epeyce yol aldıkta Fransızlar:

– Lève de soleil! Lève de soleil!

Yani "Tulû-i şems!"[1037] diye haykırmaya başladılar. Bu nida bize hayret verdi. Kendimizi toplayıp şark tarafına baktık. Filvaki bir yüksecik dağın üstünden kurs-ı hurşidin[1038] nısfı kadarı görünmekte olup ziyası da karşı taraftaki dağlar üzerine aks-endaz oluyordu. Bu hâlde birkaç bin metre irtifaından semt-i re'simiz[1039] münevver olduğu hâlde vapurla üzerinden seyahat eylediğimiz göl bayağı muzlimce[1040] bulunarak Fransızların "Tulû-i şems" diye ettikleri nidayı pek haklı gösteriyordu.

Heriflerin bizi irşadlarından memnun kaldık. Zira onların nida ve ir-

[1032] isal (eyle-): ulaştırmak
[1033] damen: etek
[1034] mümbit: verimli
[1035] gûnagûn: çeşit çeşit
[1036] vakt-i zuhr: öğle vakti
[1037] tulû-i şems: güneşin doğuşu
[1038] kurs-ı hurşid: güneş yuvarlağı
[1039] semt-i re's: üst taraf
[1040] muzlim: karanlık

şadı olmasaydı biz bu hâle dikkat edemeyecek ve o manzaranın zevkine varamayacaktık. Benim ağzımdan bilâ-ihtiyar:

– Evet! Vakt-i zuhrda tulû-i şems! Onu da görmek için buraya gelmelidir! sözleri çıkıvermiş olduğundan bu söz yolcular meyanında sürekli bir kahkahayı ve umumi bir tasvibi mucip oldu. Zira Norveç'teki şimal burnunu ziyarete giden yolcular: "Nısf-ı leylde[1041] güneşi görelim." diye giderler. Filvaki takvimlerin "nısf-ı leyl" diye işaret ettikleri saatte mevsimine göre güneşin mevcut olduğunu görürler, temaşa ederler. Hâlbuki vakt-i zuhrda tulû-i afitab bi'l-külliye muhaldir.[1042] Onu burada mümkün gibi gösteren şey şu karşımızdaki cibal-i şahikadır. Bu dağların ta eteklerinde bulunan köylerde tulû-i şemsten ta vakt-i zuhra kadar hakikaten güneş görünmez binaenaleyh öğle vakti bunların tulû-i afitab zamanıdır demek müsteb'ad[1043] olamaz.

Brienz Gölü şimdiye kadar geçtiğimiz göllerin tûlen de arzan da en küçüğüdür. Bunun etrafını muhit olan dağlarsa en yüksek dağlardır. Binaenaleyh azameti hayret-efza-yı uyûn ve dehşet-ferma-yı kulub[1044] olan bir dağ aralığında müterâkim[1045] birkaç katre su üzerinde hurde-bînî[1046] bir gemi halkına teşbihimiz tefrite[1047] hamlolunamaz. Dağların büyüklüğüne ve yüksekliğine göre gölün eni ve vapurun cesameti hakikaten bu nispeti geçemez.

Vapurumuz Giessbach namında bir köye daha uğrayarak badehu[1048] Brienz İskelesi'ne doğru yol verdi. Bu esnada da Pilatus Dağı'nın tepesi göründü. Doktora dedim ki:

– Nasıl doktor? Şu dağın tepesine kadar çıkmaya hevesiniz var mı?

– Bende mi? Ben daha aklımı yağmaya vermedim.

– Neden? Hiçbir tehlikesi olmadığını işte tarifnamesi temin eyliyor.

– Farz edelim ki hiçbir tehlikesi yoktur.

– Fakat onun tepesine çıkıp âsâr-ı kudreti temaşanın zevki yok diyemezsiniz a!

– Bunu diyemezsem de o temaşayla doktorluğun münasebetini bulamam. Siz feylesof olduğunuz için böyle bir arzu sizde bulunabilir.

– Bulunamazsa demek olur ki feylesof değilim.

– Mantıken öyle olmak lazım gelir.

– Öyleyse istintaç[1049] etmelisiniz ki feylesof değilim. Zira o arzu bende yoktur.

[1041] nısf-ı leyl: gece yarısı
[1042] muhal: imkânsız
[1043] müsteb'ad (ol-): yadırganmak
[1044] dehşet-ferma-yı kulub: kalbe dehşet veren
[1045] müterakim: birikmiş
[1046] hurde-bînî: mikroskobik
[1047] tefrit: aşırı küçültme
[1048] badehu: sonra
[1049] istintaç (et-): sonuç çıkarmak

Bu netice üzerine doktorla biraz gülüştük. Doktor sözünde devam eyledi. Dedi ki:

– Bir iki İngiliz ile bir Rus bizi kendilerine katmak için teşvikte bulunuyorlar. Zira bilmem kaç kişi olmayınca Pilatus şimendiferi hareket etmezmiş. Onların miktarı da o derece-i nizamiyeden nakısmış.[1050]

– Bizim ile eksik tamamlamak istiyorlar ha?

– Evet ama biz o kadar budala olmak istemiyoruz. Değil mi dostum? Bir kahkaha da bunun için kopardık. Doktora dedim ki:

– Fakat sizin haberiniz yok. Meiringen ile Luzern arasında biz de bir dağ aşacağız.

Doktorun çehresinde bir havf ve haşyet alâimi[1051] zâhir oldu. Kemal-i telaşla sordu ki:

– Kim demiş?

– Kim diyecek! Elimizdeki rehber-i seyahat kitabı!

– Demek oluyor ki bir tünelden geçeceğiz de!.. Dağı şimendiferle üstünden aşmaktansa altından geçmek daha korkusuzdur.

– Hayır hayır! Teessüf etmelisiniz ki üstünden aşacağız.

– Öyleyse ehemmiyetsiz bir şey olmalıdır. Şöyle az meyilli bir yokuşcağız.

– Bin bin beş yüz metre kadar mürtefi bir şey.

Doktorda telaş arttı. Elindeki sigarayı boğazından aşağı yutacak derecelerde şiddetle çekiştirerek dedi ki:

– Bin beş yüz metre irtifaında mı?

– Pek iyi hatırımda kalmadı Ama rehbere bir daha bakarız.

– Ey bu tehlikeli yolu intihabın[1052] hikmeti?

– İntihap denilen şey birkaç yol bulunduğu zaman olabilir. Başka yol bulunmazsa mevcud-i yegâneyi kabul etmek mecburi görülür.

– Bunu bana evvel niye haber vermediniz?

– Bilseydim haber verirdim. Fakat Interlaken ve Thun karyelerini görmek merakında bulunduğunuzdan kendi kendinizi bu yola duçar ettiniz. Eğer Bern şehrinden doğruca Luzern'e gitseydik hiçbir korkulu yoldan gitmek mecbur olamazdı.

– Gerçekten korkuluymuş. Rehber ne diyor?

– Rehber bu yolun letafetinden bahsediyor. Dağa doğru çıktıkça aşa-

[1050] nakıs: eksik
[1051] alâim: alametler
[1052] intihab: seçme

ğıdaki göllerin, ovaların şöyle güzel, böyle acayip görüleceğini söylüyor.

– Deli İngilizler için yapılan rehberlerde başka türlü söylenmez a! Fakat siz bu yoldan geçerken korkmayacak mısınız?

– Henüz tecrübe etmediğim bir şeyi şimdiden hükmedemem.

– Pilatus'a çıksaydık korkacaktınız ya?

– Öyle zannediyorum. Lakin ihtimal ki oraya da çıktığımız hâlde korkmazdım. Beni Pilatus'a çıkmaktan asıl men' eden şey lüzumsuzluğudur. Ama bu yoldan geçmeye mecburuz. Pek korkarsak gözlerimizi yumarız vesselam, doktorda korku arttıkça tavrı da komikleşiyordu. Ben için için gülüyor idiysem de zahiren hiç renk vermiyordum. Son sözüm üzerine doktora biraz da tehevvür[1053] gelerek dedi ki:

– Amma tuhaf söylüyorsunuz be! Ne soğukkanlı adammışsınız! Gözlerimizi kapamakla hiç tehlike bertaraf olmuş sayılır mı?

– O kadar soğukkanlı adam olmuş olsaydım lüzumsuzluğuna bakmayarak Pilatus'a da çıkardım. Fakat böyle bir tehlikeli yerde gözlerini kapayıp tehlikeyi görmemek havfı tadil[1054] eder de onun için söylüyorum. Zavallı doktor burnundan solumaya başladıysa da kazaya rızadan başka ne çare olabilir? Lâyenkati benden tehlikenin derecesini soruyor. Bilmiyorum ki cevap vereyim. Elimdeki rehberdeyse yükseldikçe letafeti artacak olan manzaralardan kemal-i medh ü sitayişle bahsolunuyor.

Brienz kasabasından Luzern'e kadar şimendiferin mesafesi elli sekiz kilometredir. Adi yolcu katarı bu mesafeyi üç saat kırk dakikada kateder. Ancak yol Brienz'den Meiringen karyesine kadar garptan şarka doğru mümteddir ki şimendifer ile kırk dakikalık bir yoldur. Badehu garptan şarka doğru tahvil-i istikamet eyleyerek Brünigen karyesine gelir ve oradan şimal-i şarkiye bi't-teveccüh Luzern'e varır.

Brienz kasabasını yarım saat kadar geşt ü güzâr eyledikten sonra şimendifere râkib olarak Meiringen karyesine doğru yola düzüldük. Yolun bu kısmında şimendifer memurlarından bir adam bizim vagonumuzdaydı ki zannımıza kalırsa ya inspector veyahut mühendis gibi bir sıfatı haizdi. Zira inşaat-ı cedideden olup ehemmiyet ve cesameti müsellem[1055] bulunan bu tarikin suret-i inşasına dair her sorulan suale cevap verdikten maada sorulmayan şeyleri bile kendisi izah eyliyor ve ifadat-ı vakıasından kendisi de pek mütelezziz görünüyordu. Bu hâl mutlaka bir inspectorda ve daha doğrusu bir mühendiste bulunabilecek ahvaldendir. Bundan anlaşıldığına

[1053] tehevvür: öfke; kızgınlık
[1054] tadil (et-): ortadan kaldırmak
[1055] müsellem: belli

göre üç sene evvelisi Brienz ile Luzern arasındaki yol İsviçre'nin en sarp yollarındanmış. Araba işletebilmek derecesinde müyesser olan inşaat için milyonlar harc olunmuş. Nihayet geçen 1880 sene-i miladiyesinde Alpnachstad ve Meiringen tarikiyle Brienz'e kadar olan yol inşa olunarak henüz içinde bulunduğumuz 1889 senesinde de Alpnach'tan Luzern'e kadar olan kısmı yapılmış. Resm-i küşadı[1056] icra olunalı henüz birkaç mah[1057] olmuş. Ancak ticaret-i mahalliyeye o kadar hizmeti oluyormuş ki oradan varidat-ı üsbûiyesi[1058] gittikçe artarak o nispette de hisse senedi fiyatı terakki[1059] eyliyormuş.

Meiringen karyesinde hemen hiç durmadık. Yine bindiğimiz katarla yolda devam ederek Brünigen karyesine kadar geldik. Orada dağ şimendiferine aktarma edildik.

Bu dağ şimendiferi yine Pilatus şimendiferini tarif eylediğimiz zamarı haber verdiğimiz surette üç raylı olarak inşa edilmiştir. Fakat bunlar üzerinden seyr ü hareket eden şey hem vagon hem lokomotif hizmetini görecek gerdune-i yegâneden[1060] ibaret değildir. Bir lokomotifle bir yük koyacak bir furgon bir de uzunca ve birinci ikinci üçüncü mevkie münkasım[1061] bir yolcu vagonu işbu dağ şimendiferinin katarını teşkil eder. Fakat arabaların ön tekerlekleri daha küçük ve arka tekerlekleri nispetinden ziyade büyüktür. Böyle olması da dağa tırmanırken mümkün mertebe bir vaziyet-i ufkiye peyda etmesi içindir. Dağ tepesine varıldıktan sonra öte tarafa inileceği zaman arabalar çevrilip büyük tekerlekleri önde ve küçük tekerlekler arkada kalmak üzere tesviye-i ufkiyeye[1062] hizmet edilmiş olacaktır.

Çıkacağımız dağ "Giswil" dağıdır ki asıl sath-ı bahrden[1063] irtifaı üç bin metreden ziyade olup damenlerindeki[1064] göllerden irtifaı bin dört yüz metredir. Fakat Pilatus Dağı gibi yekpare olmayıp yekdiğeri üzerine binmiş tilalden müteşekkildir. Bunun da şimendiferle çıkılacak kısmı bin on iki metreden ibaret bir irtifa teşkil eder.

Damenden bir hayli mesafeye kadar yokuşlar pek hafiftir. Ondan sonra gittikçe dikleşmeye başlayıp en dik olan yokuşu yüzde on dört nispetine kadar varır. Ameliyatta ziyade suubet[1065] göstermiş olan kısmı da işte Meiringen'den Luzern'e gidilirken çıkılan kısmıdır. Bazı yerlerinde bizim Yuşa Dağı'nın otuzu, ellisi cesametinde yekpare yalçın ve amudî kayalar

[1056] resm-i küşad: açılış
[1057] mah: ay
[1058] varidat-ı üsbûiye: haftalık gelir
[1059] terakki (eyle-): yükselmek
[1060] gerdune-i yegâne: tek çark
[1061] münkasım: ayrılmış
[1062] tesviye-i ufkiye: yatay düzenleme
[1063] sath-ı bahr: deniz seviyesi
[1064] damen: etek
[1065] suubet: zorluk

gayet cesim lağımlarla atılarak yol geçirilmiştir. Bazı yerlerindeyse en metin kalelere de kıyas kabul edemeyecek duvarlarla dağların ka'rına[1066] setler yapılmıştır. "Himmetü'r-rical taklaü'l-cibal"* sırrının âsârını müşahede etmek isteyenler bu yolu görmelidirler.

Hayır hayır! Ben bu yolu gördüğüm için nazarımda bunu buluyorum. Pilatus şimendiferi buna nispetle beş on kat mühim olduğundan asıl onu görmelidir. Ben onu görmemiş olduğum için heriflerin hadsiz nihayetsiz kayaları pamuk atar gibi dağıtmış olduklarını buradaki numunesinden görerek duçar-ı hayret oluverdim.

Şimendifer lokomotifleri hareket ederlerken silindirlerde istimal[1067] olunan buhar bacadan çıkarak "paf paf" diye bir seda izhar etmez mi? Bu paf pafların her ikisi bir çarkın devrine işarettir. Patırtı ne kadar sık olursa katar dahi o kadar çabuk gidiyor demektir. Öyleyse kârilerim zihinlerinde bulmalıdır ki bindiğimiz dağ şimendiferinin patırtısı en süratli giden bir katarın patırtısı kadar sık olduğu hâlde bindiğimiz araba beygir arabası değil ancak bir öküz arabası kadar süratle yol alabiliyordu. Yanımızda bulunan şimendifer memurunun rivayetine göre "paf" sedalarının dördü çarkın bir devrini gösterirmiş. Hâlbuki asıl arabalarını yürüten dişli çarkların kutrları[1068] ne kadar küçük olursa o kadar kuvvet alacaklarından bu küçük çarkların da her devresi arabalara pek cüzi bir mesafecik kat ettirebiliyormuş. Yani bu dağ yollarında matlup olan şey sürat değilmiş. Kuvvet matlupmuş. Şu bir lokomotif ve iki vagondan ibaret bulunan katarımızın dağı aşması için matlup olan kuvvet, adi şimendiferlerde iki yüz vagonu çekmek için matlup olan kuvvetten on beş yirmi kat ziyade olmalıymış.

Mühendis efendi bize bu hesapları anlattığı sırada sordum ki:

– Ya dağın öte tarafında katar aşağıya inerken dahi bir kuvvet-i zabıta ve mania[1069] lazım değil midir?

Mühendis bu sualimden fevkalhad malızuz[1070] oldu. Beşaşetle[1071] karışık bir tasvib[1072] tavrıyla dedi ki:

– Hay hay! Makine yine işleyecektir. Zira makine işlemeyip de bayır aşağı inen katarın zapt ve men'i frenlere havale edilecek olursa katarın seyr ü hareketi sadmeli[1073] bir suret peyda eder. Çünkü frenler gevşetilip katara

1066 ka'r: derinlik

* Himmetü'r-rical taklaü'l-cibâl: "İnsanların gayreti dağları yerinden söker." anlamında Arapça bir söz. [ed.n.]

1067 istimal (olun-): kullanılmak

1068 kutr: çap

1069 kuvvet-i zabıta ve mania: engelleyici kuvvet

1070 mahzuz (ol-): memnun olmak

1071 beşaşet: mutluluk

1072 tasvib: onaylama

1073 sadme: sarsıntı

cüzice yol verilince katar birdenbire hızlanır. Badehu bu sürati men' ve katarı zapt etmek lazım gelince hareket büsbütün münkati[1074] olarak yine birdenbire durur. Bu hâlde makine işletilince makinenin kuvveti kataın kuvvet-i sukutiyesini[1075] tadil[1076] edeceğinden dağın tepesine çıkarken nasıl diş diş çıkılıyorsa inerken dahi bilâ-inkıta[1077] ve bir hareket-i muntazamayla yine öyle diş diş iner.

– Ey bu çıkışlarda ve inişlerde hiçbir tehlike mutasavver değil midir?

– Hayır! Çünkü her istenilen saniyede, anda frenlerle katarı durdurup zapt etmek kabildir.

– Ya dişli çarkların birisi veyahut dişlilerden biri kırılacak olursa?

– Dişli çarklar yalnız bir tane değildir. Üç tanedir. Gerek bunlar ve gerek orta yerdeki ray üzerinde bulunan dişler kırılacak olursa gayeti katar yolundan kalır. Hareket edemez. Ama yokuş aşağı inivermesi için diğer frenlerden kat-ı nazar "fren otomat"lar mani olurlar.

– "Fren otomat" nedir?

– Haniya gemilerde demir alındığı ve ırgat* döndüğü zaman mandal gibi birkaç demir "Lank! Lank!" sedalarıyla kalkıp inerek ırgatın dönmesine müsaade ederler de ırgat terk ediliverince geriye dönmesine müsaade etmeyerek dayanıp durmazlar mı?

– Evet! Bunu görmüşüm ve şimendifer tekerleklerine suret-i tatbikine de aklımı erdirdim. Demek oluyor ki öyle mandallar şu seyr ü hareketimiz esnasında tekerleklerin ileriye doğru dönmesine müsaade ettikleri hâlde geriye dönmesi lazım gelirse dayanıp kalarak müsaade etmeyeceklerdir.

– Evet öyledir.

Bir yandan gayet aheste revişle dağa doğru çıkıp etrafı temaşa eylediğimiz hâlde diğer taraftan mühendis efendiyle şimendifer inşaatına dair olan musahabeyi ilerlettik. Mumaileyhin efkâr ve itikadına göre gerek böyle dişli çarklar ve gerek kalın ve muhkem teller ve şeritlerle dağlardan şimendiferler aşırmak ihtiraı[1078] tünel inşaatını badema[1079] külfetli gösterecektir. Ufak tefek tüneller için hafriyat külfeti bu inşaattan ehven düşerse de Mont Blanc Tüneli gibi ameliyat-ı cesime için böyle dağı aşırmak altından geçmeye nispetle daha kolay bulunacaktır. Vakıa vagondan vagona yük ve yolcu

[1074] münkati: kesilmek
[1075] kuvvet-i sükûtiye: düşme kuvveti
[1076] tadil (et-): iptal etmek
[1077] bilâ-inkıta: kesintisiz
* ırgat: gemilerde ve yapılarda yatay kollarla ve birkaç kişi tarafından çevrilen bocurgat. [ed.n.]
[1078] ihtira: icat
[1079] badema: bundan sonra

aktarma edilmesi epeyce müşkilattan madutsa da büyük tünellerin hafrı[1080] hususundaki müşkilat daha büyük olduğundan badema yapılacak şimendiferler için mühendisler de bu hesap ve muvazenede lüzumu derecede zihin yoracaklardır.

Mühendisten aldığım şu yoldaki malumat eğerçi beni ziyadesiyle müstefit[1081] eyliyorduysa da yolumuzda ilerledikçe ve mevkiimiz yükseldikçe gözümüzün önünde açılan manzaraların dili, canı, fikri, nazarı celbetmesi bana her türlü istifade-i fenniyeyi unutturmaya başladı. Meğer rehberlerimizde "Filan noktada filan tarafa doğru imtidat eden nazar aliyyülâlâdır!" yollu edilen tavsiyeler ne kadar haklıymış! Brienz Gölü'nü buradan temaşa etmeli. Mevki yükseldikçe dağların damenlerinde peyda olan büyüklüğe, vüs'ate[1082] mukabil gölün arzı azala azala âdeta iki dağ arasına sıkışmış ufacık bir cuy-bara[1083] benziyor. Üzerindeki vapurun dumanı olmasa görülebilecek başka hiçbir yeri bulunamıyor.

Aman yarabbi! "Bak şu dağlara nasıl yükselmişlerdir."* hükm-i celilinde bulunan ayet-i kerimenin manasındaki hikmet dahi ne büyükmüş. Dağların rifatine,[1084] azametine edeceğimiz dikkatten maksat kendi sagir[1085] mevcudiyetimizi mukayese ve muvazeneyle ibret-bîn olmak değil midir? İşte karşımızdaki vapur ancak "pire kadar" diye tabir olunabilecek bir hâlde görünüyor. Hâlbuki o vapur bizim birkaç yüzümüzü istihmal[1086] eylemişti! Ne mini mini mahlukmuşuz!

Fakat bu mini minilik cüsse ve ceset cihetiyledir. Aklen ne büyük mahlukmuşuz ki bu cibal-i refianın[1087] yalçın kayalarını pamuk atar gibi atarak, delerek şu şimendiferi geçirmişiz.

Gele gele bir yere geldik ki yedi sekiz yüz metre irtifaında ve üç dört bin metre tûlünde yekpare bir kaya kim bilir ne gibi bir sadme-i jeolojikiye[1088] ile çatallanıp birbirinden ayrılmış. Orta yeri birbirine iki metreye kadar karib olup üst tarafı yüz metre kadar aralık kalmış. Alt tarafıysa gittikçe birbirinden tebaüd[1089] etmek suretiyle üç dört yüz metre kadar açık ve usul-i mimariyece "gotik" denilen şekle karib bir kemer suretinde teşekkül etmiş. Orta yerdeki iki metre açıklığa bir demir köprü yapmışlar. Burada yol dahi o kadar dardır ki raylar yola ancak sığabilip vagonların tekerleklerden taşkın

[1080] hafr: kazma
[1081] müstefit (eyle-): faydalandırmak
[1082] vüs'at: genişlik
[1083] cuy-bar: akarsu
* Gaşiye suresinin 19. ayeti. [ed.n.]
[1084] rifat: yükseklik
[1085] sagir: küçük
[1086] istihmal (eyle-): yüklenmek
[1087] cibal-i refia: yüksek dağlar
[1088] sadme-i jeolojikiye: jeolojik sarsıntı
[1089] tebaüd (et-): uzaklaşmak

olan kısmı yoldan dahi taşkındır. Aşağısı dört beş yüz metre derin "gayya" ıtlakına seza bir uçurum! Yukarısı vagon içinden tepesi görülemeyen azim ve tabii bir duvar!

Biz daha buraya gelmezden evvel yanımızda bulunan memur burasını bize tarif etmişti. O iki metre mesafeyi de katarımız on beş saniyede katedecek. Aman yarabbi! On beş saniye denilen müddet ne uzun müddetmiş. Bir defa Rodos'ta şiddetlice bir hareket-i arz[1090] olmuştu da yedi saniye devam etmişti. O zaman yedi saniyenin ne kadar uzun olduğunu nefsimdeki korkuyla tecrübe eylemiştim. Buradaki on beş saniye onun iki misli kadar değil on mislinden ziyade geldi. Tamam köprüye takarrübümüzde[1091] doktorun beti benzi kül kesilmiş olduğundan dedim ki:

– Ne korkuyorsunuz doktor? Niçin böyle sarardınız?

– Siz ne korkuyorsunuz? Çünkü sizin de benziniz uçmuş?

Vakıa benzimin uçtuğuna kendim vâkıf değildiysem de ben de kalbimde büyük bir havf hissediyordum. Doktora:

– Gözlerimizi yumalım, dediysem de göz yummaya da merakımız müsaade ediyor mu ya? Mukavemeti gayr-ı kabil bir kuvve-i saika[1092] bizi uçurum tarafındaki pencereye sevk eyledi. Yanımızdaki mühendisin ifadesine göre dört yüz seksen bu kadar mesafeden ibaret bulunan uçurumdan aşağı bakmaktan gözlerimi bir türlü men edemedim. Lakin itiraf ederim ki kalbimin çarpıntısı lokomotifin paf paflarıyla yarış ediyordu. Hilaf-ı tahminim olarak gözlerim kararmadı. Beynim dönmedi. Lakin zemheride buz gibi suya girmişcesine vücudumun donduğunu hisseyledim.

Çocuklukta sağ elimizle sol elimizin üzerindeki damarları parmak uçlarından dirseğe doğru oğuştura oğuştura kanı tebid[1093] ederek badehu bileğimizi sımsıkı tutardık da kansız kalan elimize bakıp gülüşerek elimizin vefat ettiğini hükmeylerdik. Burada dahi ellerime baktığımda bembeyaz ve tırnaklarımın pembeliği büsbütün zail olmuş bulunduklarını gördüm.

Hasılı on beş saniyelik bir korku ama bütün müddet-i ömrümde hiç emsalini hissetmediğim bir korku! Bununla beraber hakikaten orada çeşm-i ibretime[1094] münkeşif olan eser-i kudret-i ilahiyeyle yine onun vediası[1095] bulunan eser-i kudret-i beşeriyeye hayran oldum kaldım.

Köprüyü öte tarafa geçtikten sonra vücuduma birdenbire bir sıcaklık

[1090] hareket-i arz: deprem
[1091] takarrüb: yaklaşma
[1092] kuvve-i saika: sevk edici, yönlendirici güç
[1093] tebid (et-): uzaklaştırmak
[1094] çeşm-i ibret: ibret gözü
[1095] vedia: hediye

yayıldı. Doktor ile buna dair teati[1096] eylediğimiz sözler neticesinden anlaşıldı ki korku müddetinde kalbimize toplanmış olan kan yine vücudumuza yayılmış.

Yalnız vücudumuz ısınmakla kalmadı. Biraz terlemeye bile başladık. Doktor dedi ki:

– Ben bu yolun böyle olacağını bilseydim hiç de bu yolu tercih etmezdim. Bern'den doğruca Luzern'e giderdim.

–Sözün doğrusunu isterseniz benden de alınız o kadar! Ama bilâ-ihtiyar şu geçitten geçmiş olduğumuza yine memnun oldum.

– Sizde bu cesaret varmış da Paris'te kulenin tepesine kadar niçin çıkmadınız?

– Ben kendimde bu cesaretin bulunduğundan haberdar değildim. Fakat dediğinizi unutmayınız. Yolun böyle olduğunu evvelden bilseydim buradan geçmeye de cesaret edemezdim. Fakat bir buraya bakıyorum bir de Pilatus Dağı'nı düşünüyorum da orada hasıl olacak helecanın mutlaka helake kadar varacağını hükmediyorum.

– O bile mümkündür! Deli İngilizler "emotion" denilen şeyi başka yerlerde bulamıyorlar da bu müthiş yerlere kadar çıkıyorlar. Bizim gibi adamlara heyecanın bu derecesi gerekmez.

Üç çeyrekkadar bir müddet lokomotifin feryad-ı mesai-perestanesiyle tırmana tırmana çıktıktan sonra dağın zirvesine vasıl olduk. Ama ne latif yer! Gayet büyük ağaçlı bir koru! Her tarafa nezareti olan bir noktaya güzel bir lokanta yapmışlar. Orada yirmi dakika tevakkuf olunacağından istek eyleyen yolcular için bir de sofra kurmuşlar. Bir yandan lokomotifin önlerini arkalarına çevirmekte olsunlar diğer taraftan da yolcular sofraya can atmakta bulunsunlar ben doğruca bu büfeye koşup bizim "baston francala" tabir eylediğimiz şekilde yapılmış pamuk gibi beyaz ve yumuşak bir ekmeği orta yerinden yarıp derununa siyah havyar tıla[1097] ettirdim. İçecek su bulunmadığı için ıhlamur ağacından oyulmuş ve bira doldurulmuş olan bir çotrayı[1098] da yakaladığım gibi hem gezinmeye hem etrafı temaşaya başladım.

Doktor arkamdan bağırarak beni sofraya davet ediyor. Ben ise:

– Bu yirmi dakikayı şöyle bir mevkide sofrada geçirmeye Allah'ın da rızası olamaz. İsterseniz geliniz Meşşaiyyûn*-vari hem kahvaltı edelim hem

[1096] teati (eyle-): konuşmak
[1097] tıla (ettir-): sürdürtmek; doldurtmak
[1098] çotra: ahşap kupa
* Meşşaiyyûn: İslâm tarihinde bir dinî ekol veya akım. Derslerini yürüyerek yaptıkları için "Yürüyenler" anlamına gelen bu kelime ile adlandırılmışlardır. [ed.n.]

etrafı görelim yollu teşvikatta bulunuyorum. Fakat doktora kolay kolay lakırdı anlatılamayacağını görünce va zamanın bu muhaverata[1099] da müsaadesi olmadığını düşününce herçi-bâd-âbâd arkamı çevirip gezintili kahvaltıyla beraber temaşa-yı etrafa da koyuldum.

O koca ekmeği nasıl yiyip ve çotrayı da nasıl içip bitirdiğimi bilemem. Elim ve çenem makine gibi işlemiş olmalıdır. Bütün ihsasımsa etrafı temaşayla meşguldü.

Bundan evvel dahi kârilerime haber verdiğim veçhile Balkan dağlarının birçok yüksek tepelerine çıkmışsam da buradaki nezaret Balkanlara kıyas kabul edemezler. Zira burada dağların araları ya büyük büyük göller veyahut mükemmelen mezru[1100] ve mamur ovalarla meşgul olup bahtımıza o gün hava pek küşayişli[1101] olduğundan ta göller sathına ve ovalara kadar vasıl olan enzar-ı temaşa hakikaten ziyadesiyle letafet-bahşaydı.

Tamam katarımız hazırlandığı sırada yediğim içtiğim şeylerin hesabını görüp parasını vermek için büfeye avdetimde bu manzaraların fotoğrafya ile alınmış resimlerini gördüm. Hele mahut yarık kayanın resmini gördüm ki bunun temaşası bile haşyetimi iade eyledi.

İşbu resimlerden birtakımını bi'l-mübayaa[1102] hemen hareket üzere bulunan katara kendimi attım ve orada epeyce dargın bir hâlde bulduğum doktor arkadaşımla barışmak için haylice zahmetli bir müzakere-i sulhiyeye koyuldum.

Dağın öte tarafı beri taraf kadar dik değildir. Zira pek lüzumlu bir cihetine epeyce uzun bir tünel kazılarak dikliği tadile bu suretle haylice çare bulunmuştur. İnerken sol tarafa isabet eden cihette şöyle uzacık bir yerde bir göl gördük ki her taraf yalçın kayadan ibaret tepelerle muhat olduğu hâlde etrafı şerit gibi bir kıt'a-i türabiye[1103] ile muhat ve bu kıta-i türabiye mükemmelen mezruydu. Buna dair vuku bulan istizahımıza[1104] cevap verenler anlattılar ki vaktiyle bu göl zikrolunan arazi-i mezrua kadar büyükmüş. Gölün dibi balçık olduğunu görerek o topraktan istifade için gölün önünü açmışlar, daha aşağı tarafta vaki diğer bir gölle tesavi[1105] hasıl edinceye kadar önünü yarmışlar. Bu külfetli ameliyat neticesinde gölün suları alçalıp etrafında peyda olan araziyi zer[1106] etmişler. Hele bu açtıkları hark[1107] o kadar güzel bir çağlayan teşkil etmiş ki şimendiferle geçerken bir lahzacık müyes-

[1099] muhaverat: konuşmalar
[1100] mezru: ekilmiş
[1101] küşayiş: açık
[1102] bi'l-mübayaa: satın alarak
[1103] kıt'a-i türabiye: toprak parçası
[1104] istizah: soru
[1105] tesavi: denklik
[1106] zer (et-): ekmek
[1107] hark: yarık

ser olan müşahedesi bir daha gözümüzün önünden gitmemek derecesinde dimağımıza[1108] tesir eyledi.

İniş aşağı yolumuz Sarnen karyesine vasıl oldukta dağ şimendiferi hitam[1109] buldu. Vakıa ondan aşağı Alpnach karyesine kadar yolun yüzü hep aşağıysa da oralarda adi şimendiferler dahi seyr ü hareket edebildiğinden dağ şimendiferinden adi şimendifere aktarma edilir.

Sarnen karyesinden aşağı inilerek tamam Alpnach karyesi mukabiline gelince o meşhur ve müthiş Pilatus Dağı'nın da tamam damenine gelinmiş olur. İşte dağın asıl yekparelik suret-i mürtefiası da buradan görülür. Bundan evvel tarif eylediğimiz Pilatus şimendiferinin istasyonu Alpnach karyesinin yanıbaşındadır. Mezkûr şimendifer hattının dağa doğru uzanıp gittikçe gözden kaybolurcasına peyda eylediği suret aşağıdan bakanlara azim dehşet verir.

Bu Pilatus Dağı'na dair birtakım hikâyat ve rivayat dahi mevcuttur ki buralarda seyr ü seyahat edenler râkib oldukları katarlarda hikâyat-ı mezkûreye vâkıf mutlaka birkaç adama tesadüf edeceklerinden ta Luzern kasabasına varılıncaya kadar vagonlarda Pilatus hikâyatından başka söz edilmez. Hikâyat-ı mezkûrenin bazıları dağda görülen gul[1110] ve cin vesaireye dair olup bizim bu taraflarda bir yolcunun karşısına çıkan bir keçinin büyüye büyüye minare kadar büyüdüğü hakkındaki hikâyelere şebihtirler.[1111] Diğer birtakımlarıysa bu dağın üzerinde zayi olan seyyahlara, keşşaflara, rehberlere dair olarak hakikaten istimâ'ı[1112] tüyleri ürpertecek şeylerdir. Ezcümle rehberin birisini dağda kar yakalamış. Birdenbire yağmaya başlayan kar o kadar çok yağmış ki yarım saat zarfında adam boyunu aşmış. Rehber öleceğini anladıkta bu garibeyi yanındaki cüzdana kayıtla o günü ve saati de işaret eylemiş. Aradan birkaç sene geçtikten sonra karlar üzerinden yeni açılan bir yoldan gelip geçenler kar altındaki bir insan kafasının meydana çıktığını görmüşler. Karı kazıp rehberi çıkarmışlar. Kar derununda vücudu hiç bozulmamış.

Cüzdanına yazdığı şeylerden istidlal[1113] ve hesap etmişler ki o zaman birkaç saat zarfında yağan kar iki üç sene zarfında ancak yarı yarıya eriyebilerek bakisi hâlen mevcuttur.

Bu yoldaki hikâyat tabii ezhanı[1114] işgal eylediğinden Luzern karyesine vürudumuza kadar hep bunları dinledik. Hele hîn-i istimâ'da biraz da

[1108] dimağ: zihin
[1109] hitam (bul-): sonlanmak
[1110] gul: dev
[1111] şebih: benzer
[1112] istimâ': işitme
[1113] istidlal (et-): anlamak
[1114] ezhan: zihinler

inanıp istigrab[1115] tavrı gösterilirse söyleyenlerin iştihası, gayreti arttığından yolumuzun bu kısmını gereği gibi eğlenceli hâlde geçirdik.

Luzern'e vusulümüz[1116] bade'z-zuhr[1117] saat bir raddelerindeydi. Memleketi suret-i cevelan ve temaşamızı ber-vech-i âtî[1118] icmal[1119] edelim:

LUZERN

Luzern kasabası Nevahi-i Erbaa Gölü denilen ve İsviçre'nin en meşhur ve en mühim buhayrelerinden[1120] madut olan buhayrenin şimal-i şarkisi kısmında müteşekkil bir körfez üzerinde vakidir ki bu körfez şehri şark cihetinden tahdit[1121] ve ihata[1122] eyler. Mezkûr körfezden Reuss namında bir nehir çıkarak şarktan garba doğru cereyanla şehri ikiye taksim eder. Şimendifer mevkifiyse[1123] şehrin nısf-ı cenubi[1124] kısmında ve tamam gölden nehrin ayrıldığı nokta üzerindedir. Bu mevkife kadar şimendiferle gelip de vagondan çıkan yolcuların nazar-ı temaşasına karşı şehrin nısf-ı kısm-ı şimalisi o kadar güzel bir panorama teşkil eder ki seyyahları birdenbire oldukları yerde bi't-tevkif hakikat valih[1125] ve hayran eder bırakır.

Bu hâl bana da vaki oldu. İstasyondan dışarıya çıkıp da sağ tarafımda gölü ve sol tarafımda nehri ve karşımda Luzern kasabasını birdenbire görünce manzaranın letafet-i fevkaladesine mağlup olarak şaşırmış kalmışım. Ben bu hâl-i hayretteyken bir de kulağıma doktorun:

– O ne? Biz bugün gerisi geriye mi gittik? Burası Cenevre değil mi, diye söylediği sözler değmesin mi? Badi-i emirde[1126] bu sözlere hiçbir ehemmiyet verebilecek bir hâlde bulunmuyordum. Doktorsa beni eliyle dürterek:

– Hey! Efendi! Benim tersim mi döndü? Burası Cenevre değil mi, diye ısrara başladı. Bu hâli hoppalığa hamlederek sevgili arkadaşımı tersleyeceğim geldiyse de tavrımdaki tegayyürden[1127] besbelli ihsas-ı derunumu[1128] anlamış olmalıdır ki zavallı doktor biraz kendini topladıysa da hâlâ iddiasından vazgeçmiyordu. Diyordu ki:

– Canım! Na işte! Cenevre Gölü mü diyorlardı, Leman Gölü mü diyor-

[1115] istigrab: şaşkınlık
[1116] vusul: varma
[1117] bade'z-zuhr: öğleden sonra
[1118] ber-vech-i âtî: aşağıdaki gibi
[1119] icmal (et-): özetlemek
[1120] buhayre: göl
[1121] tahdit (eyle-): sınırlamak
[1122] ihata (eyle-): çevrelemek
[1123] mevkif: istasyon
[1124] nısf-ı cenubi: güney yarı
[1125] valih: şaşkın
[1126] badi-i emir: başlangıç
[1127] tegayyür: değişme
[1128] ihsas-ı derun: iç, gerçek duygu

lardı, ne diyorlardı işte şu sağ tarafımızdaki liman o gölden müteşekkil değil midir? Gölden çıkıp derun-i memleketi şarktan garba doğru aykırılayan şu nehir dahi Rhone Nehri değil midir? İşte tamam karşımızda bulunan şu güzel köprü Mont Blanc Köprüsü ve onun yanındaki şu eğri köprü de Bergues Köprüsü değil mi? Hatta bakınız, gölden çıkarak şu nehri teşkil eyleyen suların süratli akıntıları bile Cenevre'de gördüğümüz akıntıların aynı değil midir?

Doktor bu sözleri söylerken yavaş yavaş benim de nazar-ı dikkatim açıldı. Filvaki mahall-i mevkice Luzern ile Cenevre arasında o kadar büyük bir müşabehet bulunduğunu takdir etmeye başladım ki Doktor Yanpolski gibi ekser ahvalde dalgın ve lakayt olan bir adamın bile nazar-ı dikkat ve hayretini celbeylemiş bulunan bu müşabehet-i tamme[1129] nasıl olup da ondan evvel benim nazar-ı dikkatimi celbetmemiş bulunduğuna şaştım.

Şu bulunduğumuz şimendifer istasyonu mevkiini Cenevre şehri planına kıyas ve tatbik etmiş olsaydık tamam İngiliz Bahçesi'nde bulunuyoruz demek olacaktı. Karşımızdaki âlâ köprü dahi Mont Blanc Köprüsü ve onun sol tarafında mecra-yı nehrin vaziyetine nispetle mail ve çarpık bulunan diğer köprü dahi Bergues Köprüsü olmak lazım gelecekti. Ama gerek yakınlara ve gerek uzaklara doğru Luzern şehri üzerine imtidat eyleyen nazar bu şehirle Cenevre şehri arasındaki farkları tayin eyleyecek nice eşbaha[1130] tesadüf eylemekte bulunduğu cihetle ilk müşabehet-i mevhume[1131] nazar-ı gaflet önünden derhâl zail oluverdi.

Evvela karşımızdaki köprü Cenevre'deki Mont Blanc Köprüsü gibi taştan mamul olmayıp kâmilen demirden mamul yüz elli metre tûlünde on altı metre arzında altı muhkem ayak üzerinde mübtenî bir bina-yı azimdir. İsmi de "Seebrücke" yani göl köprüsüdür. Saniyen onun sol tarafındaki "Kapellbrücke" yani kilise köprüsü denilen cisr-i mail[1132] ortasında Cenevre'de olduğu gibi Jean Jacques Rousseau Adası bulunmayıp belki Reuss Nehri'nin sahil-i yesarına[1133] karib olarak "Wasserturm" Kulesi görülmektedir. Bu köprü İsviçre'nin ekser mahallerinde mebni olan eski köprüler gibi binayı ve üzerinden geçecek olan yolcuları yağmurdan, yağıştan muhafaza için örtülü olup Wasserturm Kulesi dahi bu şehrin en kadim ebniyesindendir. Ahalinin zannına göre mezkûr kule an-asıl fener kulesi olup Nevahi-i Erbaa Gölü üzerinde seyrü seyahat eyleyen gemilere Reuss Nehri'nin başlangıcını göstermek için bina olunmuştur. Fener kulesine Latince "Luzern" denildiği

[1129] müşabehet-i tamme: tam benzerlik
[1130] eşbah: şekiller
[1131] müşabehet-i mevhume: aldatıcı benzerlik
[1132] cisr-i mail: eğimli köprü
[1133] sahil-i yesar: sol sahil

için şehrin ismi Luzern olması da bundan kalmıştır. Şimdi bu kule evrak-ı atika[1134] mahzeni hizmetini görüyor.

İstasyon önünde durarak etrafı temaşaya koyulup Alp Dağlarının uzaktan uzağa karlı tepeleri ve Luzern şehrinin yakından yakına eski burçlarıyla müzeyyen ve sağ ve sol taraflardan göl ve nehirle letafeti bir kat daha mütezayid[1135] olan panoramayı doyamaya doyamaya temaşadan sonra ilk attığımız hatveleri Seebrücke Köprüsü üzerine doğru attık ki şimale doğru yürüyüp karşı tarafa vardığımızda tamam köprü başında sağ tarafımızda zuhur eden gereği gibi mürtefi ve müzeyyen bir sütun nazar-ı dikkatimizi celbeyledi. Sorup anlamaya hacet kalmaksızın hâl ve şanından ve üzerinde mürtesim[1136] olan eşkâlle bazı mahallerine tertip edilen mizanü'l-hava ve mizanü'l-harare[1137] gibi şeylerden anladık ki bu sütun Luzern ahalisine ahval-i havaiyeyi gösterecek bir sütun-ı fennîdir.

Köprü başında sütun-ı mezkûru epeyce temaşa eyledikten sonra bu köprünün sol cihetinde bulunduğunu haber verdiğimiz Kapellbrücke nam eğri köprüye doğru tahvil-i hareket eyledik. Buna "kilise köprüsü" manasına delalet eyleyen bir isim tesmiyesinin[1138] sebebi köprünün şimal ucu Saint Pierre namına mensup büyücek güzel bir kiliseye müntehi[1139] olmasıdır. Mezkûr kiliseyi haricen biraz seyr ü temaşadan sonra Kapellbrücke üzerinden Reuss Nehri'ni tekrar geçmeye başladık ki bizim Yemiş İskelesi'ndeki yemişçi ve balmumcu vesaire çarşısı gibi üzeri ahşaptan bir çatıyla örtülüyse de mezkûr örtü öyle ebniye-i adiyeden madut[1140] olmayıp kemal-i ihtimamla pek güzel yapılmış ve münasip yerlerine bu şehrin medar-ı şöhreti olan ahval-i kadimesine dair güzel güzel resimler dahi tasvir edilmiştir.

Kapellbrücke Köprüsü'nden Luzern şehrinin kısm-ı cenubisine geçildikte vusul bulunan rıhtım "Théâtrequai" yani tiyatro rıhtımı olup filvaki tamam Kapellbrücke Köprüsü'ne nazır olarak bir de güzel tiyatro binası vardır ki Avrupaca böyle Luzern gibi dördüncü beşinci ve belki de altıncı yedinci derecede addolunan şehirler için lüzumundan fazla bile addolunacak ebniye-i cesime ve müzeyyenedendir. Mezkûr rıhtım üzerinden garba doğru yürüyerek ve tiyatrohaneden hemen daha cesim olan postahaneyi de temaşa eyleyerek Seebrücke cisr-i cesiminin[1141] cenubi ucuna tekrar vasıl olduk ki orası ufacık bir meydancık suretinde tesviye[1142] olunmuştur. Bura-

[1134] evrak-ı atika: eski evrak
[1135] mütezayid (ol-): artmak
[1136] mürtesim: çizilmiş; işlenmiş
[1137] mizanü'l-hava ve mizanü'l-harare: hava ve sıcaklık ölçücü; termometre
[1138] tesmiye: isimlendirme
[1139] müntehi (ol-): uzanmak
[1140] madut (ol-): sayılmak; kabul edilmek
[1141] cisr-i cesim: büyük köprü
[1142] tesviye (olun-): düzenlenmek

dan köprüyü bir daha geçip "Schweizerhofquai" ve "Nationelquai" denilen rıhtımlara vardık. Memleketin kısm-ı şimalisinde liman sahilini tahdit[1143] eyleyen bu iki rıhtım hakikaten Cenevre şehrinin Mont Blanc ve Pâcquis Rıhtımları mevkiinin naziresi[1144] olup arkadaşım Doktor Yanpolski'nin bu şehri Cenevre'ye teşbih etmesini gittikçe daha ziyade haklı gördüm. Mezkûr rıhtımlar üzerinde gayet uzaktan uzağa ufku tahdit ve tezyin eyleyen Alp Dağlarına doğru mümted olan nazar son dereceye kadar ferah-bahşa-yı kulub-i seyyahîn[1145] olan menazırdandır. Bir fotoğrafçı dükkânında Luzern şehrinin bu noktasından etrafa imtidat[1146] eyleyen menazırın resmi satılmakta olduğunu gördük ki uzaktan uzağa görülen dağların isimleri de yazılmıştı. Rigi Dağı, Kulm Dağı, Pilatus Dağı gibi en meşhur esami-i cibal[1147] ile mevaki-i sairenin isimleri seyyahînin nazar-ı dikkatlerini celbedince bir yadigâr-ı seyahat olmak üzere bunlardan bir tanesini mübayaa[1148] etmemeleri kabil midir?

İsviçre'nin hemen her şehrinde "courcelles" namıyla tiyatro ve çalgılı kahve ve kumarhane vesaire hizmetlerini görmek için birer eğlence mahalli bulunduğu gibi Luzern şehrinin Courcelles'i dahi National Rıhtımı'nın üzerindedir. Luzern ve Cenevre planlan yekdiğerine tatbik olunursa görünür ki Cenevre'nin Courcelles'i dahi kendi planının tamam bu noktasına isabet eyler.

Courcelles'in göl cihetini National Rıhtımı tahdit eylediği gibi şimal tarafındaki bayırlar cihetini de Hâldenstrasse denilen müstakim ve epeyce güzel bir sokak tahdit edip onun da biraz içerisinde Hofkirche Kilisesi görülür ki memleketin en mühim ebniyesinden olup yüksecik bir zemin üzerinde bina edilmesinden naşi[1149] National ve Schweizerhof Rıhtımlarına doğru mevcut olan ebniyeyi damen-i himayesine[1150] almış zannolunur.

Bu memlekete gelen seyyahları gezdirmek için kılavuzların kemal-i ehemmiyetle delalet[1151] eyledikleri yer dahi bu Hofkirche mabedidir. Etrafı kemerler üzerine mebni kale gibi metin bir duvarla muhat olarak bu duvarın iç tarafı bir kabristan-ı kadimdir ki orta yerde bulunan kiliseyi her taraftan kuşatır. Ma'bed-i mezkûr epeyce kadim binalardan olup on yedinci asr-ı miladîde mükemmel bir tamir görmüş ve gereği gibi yüksek olan iki çan kulesi 1506 sene-i miladiyesinde yapılmıştır. Bu binanın derununa da girip temaşa etmeyi arkadaşım Doktor Yanpolski'ye teklif eylediğimde:

[1143] tahdit (eyle-): sınırlamak
[1144] nazire: benzer
[1145] ferah-bahşa-yı kulub-i seyyahîn (ol-): gezginlerin gönlünü açmak
[1146] imtidat (eyle-): uzanmak
[1147] esami-i cabal: dağ isimleri
[1148] mübayaa (et-): satın almak
[1149] naşi: dolayı
[1150] damen-i himaye: koruyucu etek
[1151] delalet: rehberlik

– Sen müslümansın ben Ortadoks! Mezhebimize taalluku olmayan mabetlerin temaşasından ne fayda göreceğiz, demesin mi? Bu söz istigrabımı mucip oldu. Bazı memleketlerde kendisiyle birlikte mezarlıkları gezdiğimizi bi'l-ihtar:

– Onlara defnolunan cenazelerin en çoğu rüfekanız[1152] olan etibbanın[1153] semere-i mahareti olarak öteki dünyaya gönderilmiş oldukları için mezarlıklarda kendinize bir taalluk[1154] bularak temaşasına ehemmiyet verdiniz de kiliselerde size hiçbir taalluk olmadığı için temaşasına ehemmiyet vermiyorsunuz öyle mi, dedim. Bu sözüme arkadaşım biraz gülerek biraz da sıkılarak Hofkirche derununa girmeye razı oldu.

Hofkirche'nin derununda vaizlere mahsus kürsü gibi bir mahal vardır ki ağaçtan oyma gayet nefis mamulattan addolunur. Cemaatin oturmalarına mahsus olan peyke ve sandalye gibi şeyler dahi ta on altıncı asırdan kalma gayet nefis oymalardandır. Kilisenin iki cenahındaki mihraplar dahi kezalik ağaçtan oyma olarak gayet koyu altın yaldız tılasıyla[1155] safî altından yapılmış gibi bir hâle getirilmiştir. Pencerelerinin de bazıları gûnagûn eizze[1156] resimleriyle müressem[1157] ve pek kıymetli şeylerdir.

Buradan çıkıldıktan sonra Zürih Sokağı tarikiyle "Stuffer" denilen müzehaneye gidildi ki havi olduğu âsâr-ı atika öyle celb-i enzar-ı ehemmiyet edecek şeylerden değilse de Alp Dağlarında bulunabilen kâffe-i hayvanatın numunelerini havi vücuda getirilmiş olan koleksiyon hakikaten şayan-ı temaşa görüldü. Bunlar "taxidermie" usulünce doldurulmuş birçok kuşlar ve hayvanlar olup kuşlar meyanında kartal ve akbaba nev'inden olanları diğer envaa tefevvuk[1158] eyledikleri misilli hayvanlar meyanında da en cesim ve tehlikelileri ayılar ve kurtlar olduğu görülür. İtalya ve Fransa ve Almanya taraflarında ayıdan hemen hiç eser kalmayıp kurt dahi nevadirden bulunduğu cihetle oraların seyyahları bu hayvanlara ziyade ehemmiyet verdiklerinden müze memurları hayvanat-ı mezkûrenin uzun uzadıya hikâye-i menakıbıyla yolculara yaranmak isterler. Bunlar o hikâyata başlayarak Yanpolski dahi Alman lisanıyla bunlara tehevvürü istihzaya karıştırmak suretinde mukabeleye başlayınca münazaranın aslını, sebebini sormaya mecbur oldum. Bana Fransızca olarak dedi ki:

– Bunlar bizim memlekette ayı ve kurt denilen şeylerin kendi memleketlerindeki domuz ve keçi sürülerinden daha kalabalık olarak gezdiklerini

[1152] rüfeka: arkadaşlar
[1153] etıbba: tabipler; hekimler
[1154] taalluk: alaka
[1155] tıla: boya
[1156] eizze: azizler
[1157] müressem: resimlendirilmiş
[1158] tefevvuk (eyle-): üstün gelmek

bilmiyorlar da şu derunları saman dolu pöstekileri bize icazkârane nevadirden olmak üzere yutturmak istiyorlar. Hâlbuki en miskin bir Moskof elbette birkaç ayı, birkaç kurt öldürmüş hiç olmazsa öldürenlere refakat eylemiştir.

Bu müzeden çıktıktan sonra şimale doğru birkaç yüz hatve[1159] gidildikten sonra "Luzern Arslanı" denilen ve bu memleket ahalisi için hakikaten en büyük fahr ve şerefi mucip olan yadigâr-ı tarihîye vasıl olduk. Manzara-i hariciyesi azim ve cesim bir kayayı şekl-i müka'aba[1160] karib bir surette yontarak sarmaşıklar ve bazı ağaçlarla tezyin eylemiş olmaktan ibarettir. Bunun derunu on dört metre tûl ve sekiz buçuk metre irtifaında ve arzı tûlüne karib bir şekilde mahsusen oyulmuş bir mağaradır ki onun içinde de sekiz buçuk metre kadar tûlünde taştan bir arslan oyulup vücuda getirilmiştir. Bu arslan ön ayaklarıyla bir kalkanı muhafaza ediyor ve muhafazasına memur olduğu şeye taarruz için vücuduna saplanıp kırılan bir mızrak tesiriyle can veriyor görülür. Heykel-i mezkûr 1821 senesinde Miralay Pfyffer himmetiyle rekz[1161] olunmuş ve tasvir eylediği vaka-i tarihiye dahi 1792 sene-i miladiyesi ağustosunun onuncu günü ile eylülünün ikinci ve üçüncü günü Fransa kralı On Altıncı Louis'in maiyetinde bulunan yirmi altı zabit ve yedi yüz altmış neferden ibaret İsviçreli hassa taburunun kral-ı müşarünileyh huseması-na[1162] karşı bire kadar kırılıncaya değin sadıkane feda-yı can eylemelerinden ibaret bulunmuştur.

Fransa tarihine vukufu olanlar ve o zaman Paris'te sebk eden hevlnak[1163] vukuatı ve onlar meyanında bu İsviçreli taburun hakikaten kahramanane ve fedakârane bir surette Kral On Altıncı Louis'e gösterdikleri sadakati bilenler şu heykelin karşısına gelip de vaka-i mezkûreyi tahattur[1164] edince derunî bir mecburiyetle bu sadakat ve kahramanlığa ser-füru-berde-i ta'zim[1165] olurlar.

Namus ve hamiyet sahibi olan bir adam için kendi hükümdarı mensup olduğu milliyetin timsal-i mücessem ve zî-hayatı[1166] olup onun uğrunda her ne feda olunsa layık ve mukteza-yı şan ve şerefe muvafıktır. Hâlbuki bu İsviçreli taburun uğrunda feda-yı can eylediği zat kendi hükümdarı olmayıp bir millet-i ecnebiye hükümdarıydı. Şu kadar ki o ecnebi hükümdarın hizmet-i askeriyesini kabul eyledikleri zaman aynıyla kendi tebaası gibi hükümdarın hukuk ve menafiini[1167] muhafaza uğrunda canla başla fedakârlıktan geri durmayacaklarını yeminlerle temin eylemişlerdi. İşte bu ahdlerinde vefakârlık

[1159] hatve: adım
[1160] şekl-i müka'ab: küp şekli
[1161] rekz (olun-): dikilmek
[1162] husema: düşmanlar
[1163] hevlnak: tehlikeli
[1164] tahattur (et-): hatırlatmak
[1165] ser-füru-berde-i tazim (ol-): saygıyla baş eğmek
[1166] timsal-i mücessem ve zî-hayat: somut ve canlı örnek
[1167] menafi: faydalar

göstererek cümleten feda-yı can edinceye kadar efendileri uğrunda sadakat göstermiş olmaları bütün İsviçre için mucib-i iftihar bulunmasıyla ve mezkûr taburun ekser efradı Luzernli olmasıyla kendi kahramanlıklarından dolayı yüzleri ağarmış bulunan vatandaşları o kahramanların ibka-yı namları[1168] için bu eseri vücuda getirmişlerdir.

Zihninin olanca kuvvetini fünun-i tıbbiyeye[1169] hasrederek ondan başka şeylere sarf-ı zihn etmeyen doktor arkadaşıma bu fıkra-i tarihiyeyi anlattım. Kendisi an-asıl Lehli olduğu hâlde hizmetinde bulunduğu Rusya devletine derece-i sadakatini bundan evvel dahi haber vermiştim ya? Sadakat meziyetiyle hakikaten mütemayiz bulunan koca doktor hikâye eylediğim bu fıkra-i tarihiyeyi gözleri yaşla memlu[1170] olduğu hâlde dinleyip müteakıben şapkasını çıkararak ve bana:

– İşte gördünüz mü şurası demincek ziyaret ettiğimiz kiliseden daha mühim bir mabetmiş, diyerek heykeli kemal-i ta'zimle selamladı.

Seyahat kadar insanın malumat peyda etmesine ve ahlak tashih[1171] eylemesine yardım edecek başka bir mektep tasavvur olunamaz. İnsan her yerde birçok şeyler görüp her birinden türlü ibretler alır. Hele bugün şu heykelden aldığımız ibret doktorda da bende de büyük bir tesir peyda eylemiştir. Zira tekrar ederim ki kendi din ve devleti uğrunda fedakârlığın bundan daha büyüğünü göstermek kahramanlığı nevadirden değilse de sadakat vaat olunan hükümdar-ı ecnebi uğrunda gösterilen kahramanlık için şu hâl vakıa-i yegânedir.

Bizde karınların gereği gibi acıkmış olduğunu acaba kārilerimiz silsile-i hikâyata dikkatle derhatır buyurmuşlar mıdır? Hâlbuki böyle cevelanlar esnasında açlığımızı kendimizin dahi unutmaklığımız vukuat-ı nadireden değildir. Bu hâl aynıyla bugün dahi vaki olmuştur. Ama Luzern Arslanı'nı ziyaretten çıkar çıkmaz "Gletschergarten" namıyla girdiğimiz bahçede muvaffak olduğumuz taam açlığımızın, yorgunluğumuzun mükâfat-ı tammesi hükmünü almıştır.

Luzern şehrinin işbu kısm-ı şimalisi düz olmayıp dağlıktır. Hem de epeyce hatırı sayılan büyük dağlar ki oraya şehir yapmak ve yol açmak için bunca metaib[1172] ve mezahim[1173] ihtiyar edilmiş olduğu hâlde Schweizerhof Rıhtımı'ndan buraya gelinceye kadar tırmanmış olduğumuz yokuşlar bizi gereği gibi terletmişti.

Girdiğimiz bahçenin ismi "Gletscher Bahçesi" demek olup "gletscher"

[1168] ibka-yı nam: adı kalıcı kılma
[1169] fünun-i tıbbiye: tıp bilimleri
[1170] memlu: dolu
[1171] tashih (eyle-): düzeltmek
[1172] metaib: skıntılar
[1173] müzahim: zahmetler

kelimesiyse bu Alp Dağları gibi dağlar üzerinde yıldan yıla birbiri üzerine yağıp yığılarak sıkışmış kalmış olan karlı buzlu mahallere tahsis edilen bir tabirdir.

Bu bahçenin ismi Gletscher Bahçesi olduğunu ilk haber aldığımız zaman zannetmiştik ki buradan Alp Dağlarına doğru nazar-ı temaşa imtidat edegittiği için bahçeye bu isim verilmiştir. Meğer bu zannımız yanlışmış. Meğer bu bahçenin yeri an-asıl bir gletscher imiş. Vakıa göle nispetle derece-i irtifaı da buranın gletscher olmaya tabiaten layık olduğunu gösterir.

Bu bahçeyi görmek yüksek dağlar üzerindeki gletscherlerin sebeb-i husul ve teşekküllerini anlamak için mükemmel bir ders hükmünü alır. Nasıl olabilir ki dağlar üzerine yağan karlar yazın eriyip bitemeyerek bilahare karlıktan dahi çıkıp buz hâline giriyor? Bunu hal[1174] için mevcut olan gletscherlerden birisini hafr[1175] etmeli, temizlemeli de mevkiin tabiatını görmeli, değil mi? İşte burası öyle temizlenmiş ve şekl-i tabiisi meydana çıkarılmış bir gletscherdir ki onu görünce bu acibe-i fenniye insanın nazar-ı dikkatinde kendi kendisine tavazzuh ve taayyün[1176] eder.

Bulunduğumuz yer bir dağın tepesidir. Ama tepe bizim bildiğimiz sair dağ tepeleri gibi dümdüz değil. Dümdüz olması lazım gelen bu tepe birçok azim çukurlarla delik deliktir. Burada görülen çukurlar otuz iki tanedir ki bunlara "entonnoir" yani huni tabir olunur. Bazılarının kutru[1177] sekiz ve umku[1178] on metre kadardır. Zeminde topraktan eser olmayıp yalçın kayadan ibaret bulunan bu zemini karlar, buzlar o kadar güzel perdaht[1179] eylemiştir ki mermercilerin müzeyyen[1180] salonlarda masalar üzerine koymak için cilaladıkları gûnagûn[1181] taşlar bundan daha cilalı değildir. Şu kuyular bir kere karla dolduktan ve yaz mevsiminde o karlar erginliğin peydasıyla kışın buza tahavvül eyledikten sonra böyle müteammik[1182] ve mahfuz oldukları hâlde artık bitinceye kadar eriyebilmeleri kabil mi olur? Meğer ki üç beş sene mütemadiyen yalnız yaz olsun da bunlar eriyebilsin.

Erbab-ı temaşayı bu kuyuların içine indirmek için merdivenler ve birisinden diğerine geçirmek için güzel köprüler ve bizim gibi yorgun ve karnı aç olanları dinlendirip doyurmak için kahvehane ve lokantalar ve müzeye benzer birkaç binalarla burası hakikaten merci-i seyyahîn olmaya layık bir surette tanzim edilmiştir.

İki arkadaş karşı karşıya geçip bir yandan âlâ bifteklerle karnımızı do-

1174 hal: çözme; anlama
1175 hafr (et-): kazmak
1176 tavazzuh ve taayyün (et-): açıkça görülmek
1177 kutr: çap
1178 umk: derinlik
1179 perdaht (eyle-): parlamak
1180 müzeyyen: süslü
1181 gûnagûn: çeşit çeşit
1182 müteammik: derin

yurmaya başladığımız gibi bir yandan da gletscherlere dair mükâleme-i jeolojikiyeye[1183] mübaderet[1184] eyledik. Hele pişgâh-ı enzar-ı temaşamıza[1185] açılan menazır[1186] gayet nazar-rübadır.[1187] Bir yandan Stuffer Museum ve Hofkirche ve Courcelles ve şehrin bu cihetindeki hoteller üzerinden aşıp göle ve diğer cihetten şehrin tamamiyeti üzerinden geçip nehre müntehi olan nazar o kadar güzel bir levha temaşa eylemiş oluyor ki İsviçre'den maada memalik-i sairede emsalini bulmak güçtür.

Bade't-taam[1188] yine bu Gletscher Bahçesi'nin en ziyade şayan-ı temaşa olan âsârından olarak bir İsviçre harita-i mücessemesini[1189] gördük. Bu harita-i mücesseme İsviçre'nin nevahi-i vasatîsini[1190] irae[1191] etmek için bir kilometrelik mesafeyi bir santimetreye kadar küçültmek suretiyle yapılmıştır. Bu hâlde de tûlü[1192] yedi ve arzı[1193] dört metredir. Göllerin, dağların en küçük tafsilatına kadar gösterilmiş olduğu gibi memleketlerin, köylerin, sokakları ve meşhur binaları da aynen irae olunmuştur. Mesele-i maziyeden sonra İstanbul'da da bir Rumeli harita-i mücessemesi yapılmıştı. Fakat bu İsviçre haritasındaki mükemmeliyeti takdir için İstanbul'daki harita-i mücessemeyi tahattur kifayet edemez. Zira bizdeki hiçbir tenasübe[1194] tâbi olamayıp mesela minarelerin irtifalarını mikyas-ı matlup dairesinde mütenasip ve doğru farz edecek olsak dağları beş on kat daha yükseltmek ve bilakis dağları doğru farz eyleyecek olsak minareleri aşrına[1195] kadar indirmek lazım gelirdi. Bir harita-i musattaha[1196] nasıl mikyas-ı mütenasip üzere dosdoğru küçülmek lazım gelirse bir harita-i mücessemenin de o surette küçülmesi icap eyler ki bizde bir harita-i musattaha tersimi bile müşkilattan olunca harita-i mücesseme imali ümitlerini daha ziyade tebaüd[1197] eylemek zaruridir.

Bade't-taam Gletscher Bahçesi'nden çıkıp asıl Eski Luzern denilen ve nehrin sahil-i yesarında bulunan mahallatı dolaşmaya başladık. Bunlar içinde bir doğru sokak yalnız Museggstrasse Sokağı olup bir baştan diğer başa şehri aykırılamak üzere üç beş namı haiz diğer bir cadde daha varsa da istikamet faziletinden bi'l-külliye mahrumdur. Diğer sokakların bazısı pek az ve bazısı nispetinden ziyade geniş ve i'vicaclı[1198] ve kısa sokaklar olup aglebi de çıkmaz

[1183] mükâleme-i jeolojikiye: jeoloji hakkında konuşma
[1184] mübaderet (eyle-): girişmek
[1185] pişgâh-ı enzar-ı temaşa: gözler önü
[1186] menazır: manzaralar
[1187] nazar-rüba: göz alıcı
[1188] bade't-taam: yemekten sonra
[1189] harita-i mücesseme: üç boyutlu harita
[1190] nevahi-i vasatî: orta yerler
[1191] irae (et-): göstermek
[1192] tûl: uzunluk
[1193] arz: genişlik
[1194] tenasüb: uyum
[1195] aşr: onda bir
[1196] harita-yı musattaha: tek boyutlu harita
[1197] tebaüd (eyle-): uzağa atmak
[1198] i'vicac: dolambaç

sokaklardandır. Kornmarkt yani buğday pazarı denilen meydan üzerinde eski daire-i hükûmet binası bu memleketin en ziyade calib-i nazar-ı ehemmiyet olan ebniye-i kadimesindendir[1199] ki 1519 sene-i miladiyesinden 1605 senesine kadar bir müddet-i tavil[1200] zarfında yapılarak şimdiki hâlde âsâr-ı atika ve esliha[1201] vesaire müzesi ittihaz olunmuştur. Bu binanın cenup ciheti güzelce bir nihtım teşkil ederse de iki taraf ebniye-i saireyle mahdut olduğundan büyük bir iskele namına istihkakı[1202] daha ziyade görülür. Oradan çıkarak birçok eğri büğrü sokakları dolaştıktan sonra Reuss Köprüsü denilen yeni köprüden geçtik ve memleketin kısm-ı cenubisini de dolaşarak şimendifer mevkifine avdet eyledik. Cevelanımız ancak iki buçuk saat mümted[1203] olduğu ve onun da yarım saat kadarı Gletscher Bahçesi'nde geçtiği hâlde Luzern kasabasının her yerini gezmiş görmüş olduk. Zaten kasabanın cesamet-i sathiyesi bizim Kadıköy kadar bile edemez ki tamami-i temaşası için bundan ziyade vakit sarfına lüzum görülsün. Cem'an yekûn yirmi bin nüfusu havi bir beldedir.

LUZERN'DEN ZÜRİH'E

Luzern şehrini yukarıda hikâye eylediğimiz veçhile ziyaret ve temaşa ederek şimendifer istasyonuna avdet eylediğimiz zaman saat henüz alafranga bade'z-zuhr[1204] dört olmamıştı ki o zaman da alaturka akşamın saat onu demek gibi bir şeydi. Şehirde göreceğimiz şeyleri kâmilen görüp bitirmiş olduktan sonra bu saatten sonraki zamanımızı yine bu şehirde geçirmek lazım gelir mi? Buralardaysa akşamın alaturka saat onu demek bizim sabahları saat dört beş demek gibi bir şeydir. Zira gündüzün hükmü nısf-ı leyle kadar temadi[1205] eyler.

Yolun ilerisi için ne reyde bulunacağımı anlamak üzere arkadaşım Yanpolski yüzüme baktı. Meramını anlayarak ben ona sordum ki:

– Zürih'e kadar mı gidelim? Yoksa Kostanz'a boylayalım mı?

– Ne bileyim ben!

– Zürih'e kadar gidecek olursak sürat katarıyla bir buçuk saat ve adi katarla iki saat yirmi dakikalık yolumuz var. Oradan Konstanz'a kadar da mesafe bundan ibarettir. Yani burası ile Konstanz arasında sürat katarıyla üç ve adi katarla dört buçuk saatlik bir yol vardır ki Zürih dahi onun orta yeridir.

[1199] ebniye-i kadime: eski binalar
[1200] müddet-i tavil: uzun zaman
[1201] esliha: silahlar
[1202] istihkak: hak kazanma
[1203] mümted (ol-): sürmek; uzamak
[1204] bade'z-zuhr: öğleden sonra
[1205] temadi (eyle-): sürüp gitmek

Doktor biraz düşündükten sonra dedi ki:

– Interlaken'de kâtibesi güzel olan hotel müdiresinin reyini hatırınızdan çıkardınız mı?

– Demek istiyorsunuz ki biletimizi Zürih'e kadar alalım da yolun onda ilerisi için de serbest olalım. Öyle mi?

– Hay hay! Asıl serseriyane seyahat işte budur ve seyahatlerin en tatlısı da serseriyane olarak edilen seyahatlerdir.

Bahtımıza adi katar evvel gitmiş olduğundan bi'l-mecburiye yedişer frangı verip sürat katarından birer bilet aldık. Müteakiben katar dahi geldiğinden hemen bir vagona can attık. Yola düzüldüğümüz esnada doktor sordu ki:

– Nasıl? Bu yolumuzda temaşa edilecek, korkacak birşeyler var mı? Dağ şimendiferi gibi uzun köprü, tünel falan gibi?

– Anladım. Dağ şimendiferi sizin gözünüzü korkutmuş. Bu yolda korkacak hiçbir şey olmadığı gibi temaşaya şayan görülecek de bir şey yoktur. Yarı yolda bir Zug kasabası varsa da öyle yolumuzdan kalıp gezmeye şayan görülecek kadar ehemmiyeti yoktur.

Bindiğimiz vagonda bizden başka kadın erkek bir hayli kimseler daha vardı ki birkaçı da İtalyan seyyahlarından olduğu Fransızcayı suret-i telaffuzlarından anlaşılıyordu. Malum a İtalyanlar Fransızların u harfini bihakkın telaffuz edemeyip uo gibi telaffuz ederler ve huruf-ı saireyi de haylice değiştirirler. Bunlardan birisi kendi yanında oturan ve zevcesi olduğu anlaşılabilen bir kadının dirsek darbesiyle kulağına ettiği ihtar üzerine bize dedi ki:

– Aman mösyö! Zug etrafında gezilecek görülecek yerler az mıdır? Rehber-i seyahatinize danışmadınız mı?

Herif lakırdıya başlar başlamaz zevcesi olduğu zannolunan kadın da söze karışarak kocasıyla beraber dedi ki:

– Biz biletlerimizi Zug'a kadar aldık mösyö! Zug Gölü'nde mini mini istimbotlarla gezilecek görülecek ne güzel yerler varmış. Dağlarda da merkeplerle katırlarla füniküler şimendiferlerle birçok güzel yerlere gideceğiz. İsviçre'ye niçin gelirler? Elbette bu güzel yerleri kâmilen gezip görmek eğlenmek için gelirler. Öyle değil mi mösyö?

Kârilerimiz karı ile kocanın lakırdılarını ölçerlerse anlarlar ki kocası lakırdıyı bitirdikten sonra dahi karısı ederek bir hayli de uzatmıştı.

Bu karı hem taze hem güzel hem gözleri çeşmhanelerinde[1206] fırıl fırıl

[1206] çeşmhane: göz yuvası

döner ve besbelli dişlerinin temizliğine, letafetine kendisi de hayran olduğu için dişlerini göstermek üzere muhatabına karşı lâyenkati[1207] güler, hoppa mizaç bir şeydi ki söylediği sözü yalnız birimize de hitap etmeyip fırıl fırıl dönen gözleriyle kâh bana kâh doktora tevcih ve tahvil-i hitab[1208] eyliyordu. Salt bizim ikimize değil a karşısında yüz kişi bulunsa bu suretle cümlesine de tevcih-i hitab edebileceği çırpınmasından, fıkraklığından anlaşılıyordu.

Doktor kemal-i hayretle yüzüme bakarak esna-yı seyahatimizde bir de böyle bir mahluka tesadüfümüze ne mana vermek lazım geleceğini soruyormuş gibi bir hâlde bulundu. Ben tavrımla doktora sükûn ve metanet tavsiyesini icra eyledikten sonra kadına dedim ki:

– Hakkınız var madam! Galiba İtalya-i şimaliden geliyorsunuz ki göllerde mini mini istimbotlarla gezmek size ziyade lezzet vaadediyor.

– Nasıl bildiniz, nasıl bildiniz? Şimali İtalya ahalisinden olduğumuz alnımızda mı yazılıydı? Zahir! Milanoluyuz. Ama şehrin içinden değil civar ahalisindeniz. Monza'yı bilir misiniz Monza'yı? İşte biz oralıyız. "Turist" sıfatıyla seyahate çıktığımızdan nerede şayan-ı temaşa bir şey varsa görmek isteriz.

Bu sözü söyleyen dahi o fıkrak kadın olduğunu izahen tayine lüzum görülmez ya? Hatta sözü bizim yukarıya kaydeylediğimiz miktardan da ibaret kalmadı. Uzattı götürdü. Daha neler söylediği hatırda kalabilir mi ya? İhtimal ki kocasıyla nasıl teehhül[1209] eylediğini bile hikâye etti.

"Turist" diye muayyen bir iş için seyahat etmeyip yalnız gezmek ve dünyayı görmek için seyahate çıkanlara derler. Biz olmadığımızdan öyle her olur olmaz yere başvuramayacağımızı anlatmak istedikse de kadın bir söze bin lafla mukabele ettiğinden kendisinden başkalarına söz söyletmiyor ki meram anlatabilelim. Lâyenkati kendisi söylüyor. Söylenebilecek şeyleri de söylüyor, söylenemeyecek şeyleri de! Bizim gibi kadınlarla ihtilatı[1210] az olan ve kadın denilen şeyde daima sükût ve mahcubiyet bekleyen adamlar için bu kadar zevzek ve sıyrık ve fıkrak bir kadın mukabilinde bulunmak bayağı can sıktığını bugün anladım.

Vakıa bazı kadınlar kesret-i kelama müptela görülürler ki en çoğu Fransız kadınlarında bulunursa da sözün bolluğu manidarlık ve tatlılıkla tezeyyün ederse onu istimâ'a[1211] müstemiler[1212] doyamazlar. Böyle zevzekçe çoğalan

[1207] lâyenkati: durmaksızın
[1208] tevcih ve tahvil-i hitab (eyle-): sözünü yöneltmek
[1209] teehhül (eyle-): evlenmek
[1210] ihtilat: ilişki
[1211] istimâ': dinleme
[1212] müstemi: dinleyen

sözlerden lezzet alabilecek adamlar varsa bir şey diyemeyiz. Ama gerek ben ve gerek arkadaşım doktor şu dilber zevzekten bir türlü hoşlanamadık. Bereket versin ki bu işkenceyi bir saatten ziyade çekmedik. Zug kasabasına geldiğimizde onlar şimendiferden indiler bizi de işkenceden kurtardılar. Vakıa Zug'dan Zürih'e kadar bir saatlik yolumuzu da rüfeka-yı mütebakiye[1213] ile bu kadının muahezesi[1214] yolunda geçirdikse de muaheze-i mezkûre kadının gevezeliği kadar can sıkmadı. Tamam gurub-i şems esnasındaydı ki katarımız Zürih İstasyonu'na vasıl oldu.

Vardığımız istasyon bu memleketin üç istasyonuna nispetle "Central Bahnhof" denilen merkezî mevkiftir[1215] ki Zürih şehrini şark cihetinden aykırılayan Limmat Nehri'yle garp cihetinden aykırılayan Sihl Nehri arasında gayet vâsi bir meydan üzerine yapılmış gayetle cesim bir binadır. Avrupa'da şimendifer mevkiflerine pek büyük ehemmiyet verirler. Her memleket kendi ahali ve sanayi ve ticaretinin lüzum gösterebileceği derecenin birkaç kat fevkinde büyük istasyonlar yapmaya çalışır ki Zürih dahi bu gayrette en ileriye varan memleketlerin birisi olduğu görülür.

Akşam üzeri şu âlî istasyona ve onun önündeki vâsi[1216] meydana çıkıverişimiz ve Bahnhofstrasse yani istasyon caddesi denilen ve tûl ve arz cihetiyle ve bahusus iki tarafına gars[1217] olunan ağaçlardan dolayı Paris bulvarlarını andıran azim caddeyi karşımızda buluşumuz Zürih şehrini bize birdenbire pek cesim, pek vâsi bir memleket gösterdi. Zaten de ufak yerlerden değildir ya. Nefs-i kasaba[1218] itibar olunan mahallat yirmi sekiz bin nüfusu haviyse de yine bu mahallat etrafında faubourg denilen ve şehre mülasık[1219] bulunan köylerle beraber mecmu-ı nüfusu[1220] seksen sekiz bine baliğ[1221] oluyor.

Eşyamızı kâmilen Konstanz'a göndermiş bulunduğumuzdan tamamıyla sebükbar bulunuyorduk. Binaenaleyh istasyondan çıkar çıkmaz istasyon caddesine şimalden cenuba doğru yürüyüvermekliğimize hiçbir mani görülmedi. Şimalden cenuba doğru tûlü bir buçuk kilometreye takarrüb[1222] eden bu cadde Zürih şehrinin gerçekten en mamur ve en güzel yeridir. En büyük binalar dahi şehrin bu tarafındadır. Cenuba doğru biraz yürüdüğümüzde sağ tarafımızda murabbaü'ş-şekl[1223] bir bahçe ve onun iç tarafında azim bir bina gördük ki Linth Escher Mektebi denilen medreseydi. Zaten

[1213] rüfeka-yı mütebakiye: geriye kalan yol arkadaşları
[1214] muaheze: eleştiri
[1215] mevkif: istasyon
[1216] vâsi: geniş
[1217] gars (edil-): dikilmek
[1218] nefs-i kasaba: kasabanın içi, merkezi
[1219] mülasık: bitişik
[1220] mecmu-ı nüfus: toplam nüfus
[1221] baliğ (ol-): ulaşmak
[1222] takarrüb (et-): yaklaşmak
[1223] murabbaü'ş-şekl: kare biçimli

bu memleketin birinci bais-i iştiharı[1224] mensucat-ı haririye[1225] tezgâhları, ikinci medar-ı iştiharı dahi mektepleridir. İsviçre'nin bu şehre mütecavir[1226] olan memaliki için maarif-i umumiye merkezi burası olduğu gibi yalnız mensucat-ı haririye için on bin tezgâh işlediği de mukayyettir.[1227]

İstasyon Caddesi'ni cenuba doğru katetmekte devam eyledik. İki tarafında gayet büyük hoteller ve bunların zemin katlarında cesim ve zengin mağazalar görüyorduk. Caddenin nısfından[1228] ziyadesini kat' eyledikten sonra Paradeplatz denilen meydana geldik ki büyük postahaneyle Hotel de Kredi nam banka ve Zentralhof ve Zürih Bankası ve borsa binaları hep burada olduğundan mevki-i mezkûr Zürih şehrinin Galata'sı addolunur. Caddenin nihayetinde dahi Stadhausplatz namıyla bir meydan ve bir güzel bahçe bulunarak badehu göl kenarında büyük vapur ve gemilerin yanaşmalarına mahsus azim bir de taş iskele görülür ki güzelliği ve vüs'ati[1229] hakikaten en büyük şehirlere layık olacak dereceyi de geçer.

Biz Stadplatz'e geldiğimizde şark tarafına tahvil-i istikamet ederek "Quaibrücke" denilen köprü üzerine çıktık ki yüz altmış metre tûl ve yirmi metre arzında henüz sekiz on sene evvel yapılmış bir bina-yı cedid[1230] olup Limmat Nehri üzerine mümted[1231] olmuştur. Bu köprü üzerine vardığımızda doktor sordu ki:

– Şu nehir göle mi dökülüyor yoksa gölden çıkıp şimale doğru mu akıyor?

Artık akşam karanlığı gereği gibi basmış olduğundan ve zavallı doktorun gözleri de ağrıklı bulunduğundan nehrin semt-i cereyanını[1232] tayin edememesi ayıplanamazdıysa da Limmat Nehri dahi Reuss ve Rhone nehirleri gibi gölden o kadar süratli bir akıntıyla çıkıyordu ki gündüz bakılsa akıntının cereyanı azim bir sele teşbih edilmek lazım gelir. Bunu kendisine haber verdiğimde dedi ki:

– Acayip! Dünyanın bizim bildiğimiz taraflarında şehirler, kasabalar ekseriya nehirlerin munsabblarında[1233] yapılırlar. Buradaysa iş tersine dönmüş.

– Hakkınız var doktor! Fakat burada da göllerle nehirler arasındaki münasebet bizim taraflarda görülen münasebetlerin makûsudur.[1234]

– Neden?

– Sormaya ihtiyacımız var mı ya? Bizim taraflarda derun-ı memalik-

[1224] bais-i iştihar: şöhret sebebi
[1225] mensucat-ı haririye: ipek kumaşlar
[1226] mütecavir: komşu
[1227] mukayyet: kayıtlı
[1228] nısf: yarı
[1229] vüs'at: genişlik
[1230] bina-yı cedid: yeni bina
[1231] mümted (ol-): uzamak
[1232] semt-i cereyan: akış yönü
[1233] munsabb: (ırmağa, denize) dökülme yeri
[1234] makûs: aksi; ters

ten[1235] doğru cereyanla gelen nehirler denizin körfezlerine, koylarına dökülürler. Buradaysa bilakis göllerin körfezlerinden, koylarından sular karaların içine doğru girip süratli bir cereyanla nehirler teşkil ediyorlar.

Quaibrücke denilen köprüyü karşı tarafa geçtiğimizde Utoquai denilen rıhtım üzerine vardık ki bu rıhtım cenuba doğru uzanıp giderse de artık vaktin gecikmeye başlamış olmasına mebni biz o tarafa doğru gitmeyip şimal tarafına yürüdük. Gide gide Münsterbrücke Köprüsü'ne yaklaştık ki onun yanında Zürih Kütüphanesi binası bizi karşıladı. Rehber-i seyahatimizde verilen malumata göre bu kütüphanenin mevcudu yüz elli bini tecavüz etmekte olup beş bin kadarı el yazısıymış. Kütüphane etrafında dolaşırken şark cihetinde gördüğümüz kubbeli kuleler nazar-ı dikkatimizi celp ile o tarafa vardığımızda Gross Münster yani büyük kilise ile Tochterschule[1236] denilen mekteb-i cesimi haricen ziyaret ve temaşaya muvaffak olduk. İkisi de hakikaten âsâr-ı cesime ve mühimme-i mimariyedendirler. Badehu geldiğimiz tarafa dönerek ve Münsterbrücke Köprüsü'nden geçerek onun karşı tarafındaki kiliselerle ebniye-i saire arasına yani evvelce geçtiğimiz istasyon caddesiyle Limmat Nehri meyanındaki mahalleye girmiş olduk ki burası Zürih'in en kalabalık ve en eski yeri olup Avrupa'nın sair mahallelerinde olduğu gibi yolları ve sokakları pek dar, pek eğri büğrü yerlerdir.

Bununla beraber en âlî en müzeyyen binalar dahi burada görülür. Alâ-kadrü'l-imkân[1237] şimal ciheti istikametini kaybetmemek üzere önümüze gelen sokaklara gire çıka yine şimendifer mevkifine kadar avdet[1238] eyleyebildikse de bizim bacaklarda da kuvvet kalmadı. Çünkü döne dolaşa kat' eylediğimiz mesafenin kaç kilometreye vardığını tahmin edemezsem de bir buçuk saatten ziyade ve iki saatten az eksik bir zamanı lâyenkati[1239] gezmekte geçirmiş olduğumuz muhakkaktır.

İstasyona geldiğimiz zaman arkadaşıma sordum ki:

– Bu geceyi Zürih'te mi geçirelim yoksa Konstanz'a kadar gidelim mi?

Zavallı doktor bir tavr-ı meyusane ile gülerek dedi ki:

– Evvel-be-evvel şu istasyon kahvehanesinde bir dinlenelim de ondan sonra isterseniz burada kalırız, isterseniz Çin'e kadar gideriz.

Bu ihtiyaç ikimizi de taht-ı tahakküme[1240] almış bulunduğundan istasyon gazinosuna giderek birer kahve ısmarladık. Bu kahveleri içerken doktora dedim ki:

[1235] derun-ı memalik: memleket içleri
[1236] tochterschule: kız mektebi
[1237] alâ-kadrü'l-imkân: imkân oldukça
[1238] avdet (eyle-): dönmek
[1239] lâyenkati: durmaksızın
[1240] taht-ı tahakküme (al-): esir almak

– Geceyi burada geçirecek olursak hemen şimdiden yatacak yer tedarikine kıyam edeceğiz. Hem de yorgun bulunduğumuzdan derhâl yatacağız. Bakınız şimdi saat dokuzu geçiyor. On birde bir sürat katarı var ki iki saatte bizi Konstanz'a götürebilecek. Gece yarısından bir saat sonra Konstanz'a varıp en yakın hotele kapağı atarak hemen yataklara yuvarlanırız. Fakat bu meyanda şuradan bir arabaya binip Zürih şehrini daha mükemmel bir cevelanla temaşa eylemiş oluruz. Nasıl? Bu tertip işinize gelir mi?

– Gelmez diyecek olsam sanki dinleyecek misiniz?

– Dinlememek olur mu ya? Arkadaş değil miyiz?

– Pek yorgun olduğumuz için demek istiyordum ki...

– Canım araba içinde de oturmuş bulunacak değil miyiz? Gezdiğimiz kadar hep dinlenmiş olacağız.

– Vücutça dinlenmiş olacağız. Ya zihince!

Doktorun hakkı vardı. Bugün icra eylediğimiz cevelanlar gibi seyr u seyahatte insanın vücut yorgunluğundan ziyade zihin yorgunluğu şayan-ı ehemmiyet görülüyor. Nazar-ı müşahedeye her isabet eyleyen şey üzerinde zihin tevakkuf ederek bunlar evvelce rehberlerde görülmüş olan hususiyattansa tatbiki, değilse yeniden tahkiki için mutlaka it'ab-ı zihn[1241] etmek lazım gelir. Bazı kere insan bakmaktan, görmekten, ezberlemekten o kadar yoruluyor, usanıyor ki hakikaten nazar-ı dikkate şayan olan birtakım şeylere hiç ehemmiyet vermeyip sarf-ı nazar eyliyor.

Ah vakit müsait olmalı da buraları mahut zevzek fıkrak karının dediği gibi turistler usulünce gezmeli. Her yerde lüzumu kadar kalıp her şeyi layıkı veçhile görmeli. Fakat bizim Avrupa'da imrar[1242] için hîn-i azimette[1243] tayin eylediğimiz müddetin müsaadesi olmadığı gibi evvelce dahi arzetmiş bulunduğum veçhile vatan ve evlad ü iyal iştiyakı gittikçe tesirini arttırmakta bulunduğundan bu geceyi Zürih'te geçirmektense yetmiş seksen kilometre daha ileride bulunan Konstanz'da geçirmeyi kâr saymaktaydım. Avdeti bu kadarcık olsun tesri[1244] edebilmiş olmakla müteselli oluyordum.

Doktor bana muhalefette ısrar etmedi. Bir arabacı çağırdık. Burada arabaların saat hesabıyla tarifesi iki adam için iki buçuk frank olduğundan yarım frank dahi bahşiş vereceğimizi evvelden bi'l-ihbar bizi saat on bir trenine yetiştirmekle beraber alâ-kadrü'l-imkân şehrin de en çok yerlerini göstermesi mukavelesiyle arabaya bindik.

Arabacı bize istasyon caddesini bir daha gösterdikten sonra Talstrasse

[1241] it'ab-ı zihn (et-): zihin yormak
[1242] imrar: geçirme
[1243] hîn-i azimet: yolculuk zamanı
[1244] tesri (et-): hızlandırmak

Caddesi'yle şimal-i garbiye doğru yürüyüp sağ tarafımıza isabet eyleyen vâsi bir bahçenin botanik bahçesi olduğunu haber verdiyse de gece vakti araba içinde bulunanlar bu hadika-i fenniyeyi[1245] takdire muvaffak olabilirler mi?

Badehu Löwenstrasse Caddesi'nden ve Gressner Köprüsü'nden geçerek bizi bir rıhtım üzerinden vâsi ve muntazam bir meydana götürdü ki iki tarafında iki büyük kışla olup ortadaki meydanın dahi talim meydanı olduğunu anlattı. Ondan sonra her biri bir kışla kadar büyük olan şimendifer ambarları arasından geçirip Sihl Nehri'nin sahil-i yesarı üzerinden epeyce yürüterek ve Sihl Nehri'yle Limmat Nehri'nin birleştikleri nokta üzerinde bulunan iki köprüden imrar ettirerek Limmat Nehri'nin şark cihetine vardırdı. O tarafta da mektep ve fabrika ve kilise gibi birçok binaları tarif eylediyse de gece hâliyle bunları haricen temaşada ne büyük fayda ne de büyük zevk olmadığını itirafa mecburum. Elhasıl nehrin bir büyük ada teşkil eyleyen tarafından bir büyük köprü daha geçerek istasyona geldik ki tamam saat on bir katarının zaman-ı hareketi olup ihtiyaten lokantadan iki sandviç alabilmeye güç muvaffak olarak katara atladık.

"Sandviç" denilen şeyin ortasından kesilmiş bir ekmek arasına bir parça hindi eti, havyar vesaire sıkıştırmaktan ibaret bulunduğunu zannederim ki kārilerime tarif etmiştim. Vakıa karnımız henüz acıkmamış idiyse de Konstanz'a kadar iki saat kadar zamanı yolda geçireceğimizden oraya hîn-i takarrübde bu sandviçleri yersek gece yemek tedariki külfetinden kurtulmuş olacağız. Bu hesabımız da tastamam çıkmıştır.

KONSTANZ

Bu gece şimendiferle Konstanz mevkifine gelerek oradan nasıl çıkıp hangi hotele gittiğimizi nasıl yattığımızı bize sormamalıdır. Pek ciddi olarak arz ederiz ki bunların birinden ne doktor ne ben hemen hiç haberdar olamamışızdır. Güya vagon içinde uyuyakalmışız da bizi uyurken bir sedyeye bindirip bir hotele götürmüşler gibi bir hâl! Binaenaleyh demeliyiz ki teşrin-i evvel-i efrencînin[1246] dokuzuncu perşembe günü uyandığım zaman kendimi Konstanz şehrinde temiz bir hotelin yatağı içinde bulup güneşin de epeyce yükselmiş olduğuna dikkat eyleyebilmiştim.

"İnsan kuş misalidir." derler. Ne doğru söz! En büyük doğruluğu da bugün biz tecrübe etmiş olduk. Dün sabah Interlaken'deydik bu sabah

[1245] hadika-i fenniye: fennî bahçe

[1246] teşrin-i evvel-i efrencî: ekim ayı

Konstanz'da! Aramızda yüzlerce kilometrelik mesafe var ki vapur ve şimendifer devirlerinde bulunmasak yirmi günlük, bir aylık yol sayılır. Hem de ne sa'b[1247] ne sa'bü'l-mürur[1248] yollar! Bu yolu şimendiferle sadece bir katetmekte yine bir ehemmiyet yok. Brienz Gölü'nde vapur seyahati! Badehu dağ şimendiferi! Müteakıben Luzern ve Zürih gibi iki büyük belde temaşası! Bunların her birinden hatırda kalması lazım gelen yadigârlar insanın zihnine, hayaline Interlaken ile Konstanz arasındaki mesafeyi o kadar uzak gösteriyor ki insan hiç olmazsa üç dört gün bu mesafe üzerinde puyandım[1249] zannediyor.

Meğer biz istasyona yarı uyur yarı uyanık bir hâlde gelmişiz. Oraya yolcu istikbaline gelen hotel münadilerinden[1250] birisine kendimizi teslim etmişiz. Herif bizi arabasına bindirmiş. Orada uykunun uyanıklığa nispeti nısfiyeti de geçerek üç çeyreği mukabil bir çeyrek nispetinde kalmıştır. Varacağımız hotele varır varmaz "Aman yatak!" diyebilmişiz. Adamcağız bizi derhâl yatağa atmış. Sarhoş bile olsak bu ahvali daha ziyade tahattur edebilmekliğimiz lazım gelirken gecenin bu ahvalini düşündükçe rüyada görülen şeyler derecesinde ancak hatırımızdan geçebiliyordu.

Uşağı çağırmaya mahsus olan elektrik çıngırağına parmağımı basarak çend[1251] dakika sonra içeriye gelen uşağa sordum ki:

– Burası neresi?

– A! Mösyö! Dün nereye geldiğinizi bilmiyor muydunuz? Burası Badgran* Dükalığı'na tabi Konstarız şehri değil midir? Vakıa dün akşam biraz...

Uşak gülümsedi herif galiba dün akşamki hâlimizi sarhoşluk mahmurluğu sandı. Ben hem ondan bu zannı defetmek hem anlayacağımı anlamak için dedim ki:

– Mürüvvet etmelisiniz. Dün akşam yirmi dört saatlik bir yorgunluk ve uykusuzlukla hanenize geldik. Burasının Konstanz kasabası olduğunu biliriz. Yalnız Badgran Dükalığı'na tabi olduğunu bilmiyorduk. Hoteliniz hangi hoteldir?

Yorgunluk ve uykusuzluk meselesi uşağın nazar-ı dikkatini açtı. Tazim[1252] tavrını terahhum[1253] tavrına katarak dedi ki:

– Hotel de Lil! Konstanz'ın birinci hoteli efendim! Daima en muteber misafirleri izam[1254] ve ikramla şöhret almışız. Filvaki burasının İsviçre'den

[1247] sa'b: zor
[1248] sa'bü'l-mürur: geçmesi zor
[1249] puyan (ol-): dolaşmak
[1250] münadi: çığırtkan
[1251] çend: birkaç
* Badgran: Breisgrau, bugünkü Baden-Württemberg. [ed.n.]
[1252] tazim: saygı
[1253] terahhum: acıma
[1254] izam: ağırlama

hariç ve Bad hükûmetine tabi bir memleket olduğunu pekçok yolcular hatıra bile getirmezler. Zira şimendifer istasyonunda İsviçre mevkifiyle Bad mevkifi arasında tûlü birkaç yüz hatvelik[1255] mesafe bulunup iki hükûmetin hududu bu iki mevkifin arasından geçer. İsviçre'de hangi lisanlar söylenir hangi paralar tedavül[1256] ederse burada da mevcuttur.

– Mademki hoteliniz birinci derecede hotellerdendir burada istediğim gibi istihmam[1257] edebileceğimi bana ümit ettirirsiniz. Değil mi?

– Ona söz mü ister efendim! Arzunuz veçhile istihmam eyleyebilirsiniz. Soğuk mu sıcak mı?

– Soğuk istihmama alışkın değilim. Sıcak isterim. Hem burada odamın içinde isterim. Yapayalnız kendim yıkanmalıyım. Yanımda hizmetçi falan bulunmamalıdır.

– Emrinize tamamıyla itaat olunacaktır efendim!

Uşak bu son sözü söyleyerek bizi selamlayıp çıktı gitti. Kararlaştırdığım istihmam daha hazır olmadan soyunmaya başladım. İstihmamı zaten pek severim. Hele vücuttaki, zihindeki yorgunlukları def' ve izale emrinde istihmamın pek büyük faydasını bulurum.

Hayfa ki bugünkü istihmamda bir şey noksan kaldı. O da eşyamızı evvelce kâmilen şimendifer istasyonuna göndermiş olduğumuzdan bade'l-istihmam tertemiz çamaşır giyilebilmesi meselesiydi. Vakıa istihmamı tecil[1258] ve eşyamın celbini tacil[1259] eylemiş olsam bu noksanı da bırakmayabilirdiysem de işi o surete dökmek zaman mürurunu[1260] mucip olduğu gibi arkamdaki çamaşır dahi henüz pek temiz olduğu cihetle yine onları giymekte bir beis görmedim.

Uşak biraz sonra gayet mükemmel bir banyo takımı getirdi. Hem levazımını ikmal ediyor hem de arkadaşım doktorun dahi levazım-ı istihmamiyye talep eylediğini haber veriyordu. Doktorda bu âdete o kadar riayet göremediğimden bu sabah istihmama lüzum görmesini mutlaka bir keyifsizliğe hamlettim. Burasını uşaktan istizah[1261] eylediğimden dedi ki:

– Arkadaşınız efendinin tavrındaki alaim-i na-hoşnudîye[1262] bakılırsa zannederim ki sıhhatinden müteşekkîdir.[1263]

Ben istihmam edinceye kadar şimendiferdeki eşyanın celbi için bilet-

[1255] hatve: adım
[1256] tedavül (et-): dolaşımda olmak
[1257] istihmam (et-): banyo yapmak
[1258] tecil (eyle-): geciktirmek
[1259] tacil (eyle-): hızlandırmak
[1260] mürur: geçme
[1261] istizah (eyle-): sormak
[1262] alaim-i na-hoşnudî: hoşnutsuzluk alametleri
[1263] müteşekkî: şikâyetçi

leri uşağa verip yeni bir hükûmet hududu geçtiğimize göre şayet gümrük yoklaması lazım gelirse yanında bulunsun diye sandıkların anahtarlarını da verdim. Böyle muteber hotellerin uşaklarına emniyet edileceği gibi zaten sandıklarda calib-i nazar-ı tama' olacak zî-kıymet bir şey de yok a! Fakat uşak dedi ki:

– Sizin gibi turistlerin eşyasını pek de yoklamazlar. Yoklamak lazım gelirse bir gümrük hademesini buraya kadar da gönderirler.

Şu suhuletten memnun oldum. Rahat rahat istihmama başladım. Bade'l-istihmam tekrar çıngırağı çaldığımda uşak gelip banyo takımını dışarıya çıkarmakla beraber odama gelmeye mezun olabilip olamayacağı doktor tarafından sorulduğunu da dermeyan eyledi. Şimdiye kadar aramızda bu yolda istizanlar[1264] mutad olmadığı beyanıyla biraz serzenişli cevap gönderdiğimden daha layıklıca giyinememiş olduğum hâlde doktor çıkageldi. Kable's-selam dedi ki:

– Yahu bu ne kadar uzun istihmam?

– Türklerinki biraz öyle uzar.

– Hem de haftada on sekiz defa vuku bulur değil mi?

– Lüzumuna göre!

– Bundan sonra ben sizi kumandanlıktan azlettim. Siz beni her gün dünkü gibi yoracak olursanız çürük postumu İsviçre'de bıraktırırsınız.

– Merak etmeyiniz artık İsviçre'de değiliz.

– Neden? Bavyera'da mıyız?

– Hayır! Badgran Dükalığı dâhilinde!

– Amma yaptınız ha!

– Benim bir şey yaptığım yok yapanlar öyle yapmışlar. Na işte istasyon buradan görünüyor. Birisi beri tarafta diğeri ötede iki daire yok mu? Öte tarafta İsviçre ve beri taraftaki Baden ülkesi üzerindedir.

– Canım ne mini mini ülkeler!

– Ya her devletin ülkesi Rusya gibi dünyanın altı kısmından bir kısmına mı müsavi[1265] olsun?

Doktor bu lakırdıları söylerken epeyce münşerih[1266] göründüğünden demincek uşağın verdiği haberle bu sözler arasında mübayenet[1267] gördüm. Bunu maalmemnuniye kendisine de bildirdiğimde dedi ki:

– Vakıa uykudan kalktığım zaman pek nâhoştum. Ama istihmamı müte-

[1264] istizan: izin alma
[1265] müsavi: denk
[1266] münşerih: rahat
[1267] mübayenet: başkalık; ayrılık

akip o hâl benden geçti. Tevekkeli Türkler sahih ve salim olmuyorlar. Günde beş defa banyo ederek bütün yorgunluklarını def' ediyorlar.

İki arkadaş saati yokladığımızda alafranga saat dokuza vardığını gördük. Kuşluk taamı için düşünmeye başladık. Umumi salonda taam edebileceğimiz gibi kendi odamıza celbeylemek dahi mümkün olduğundan hangisini tercih edeceğimizi müzakere eyledik. Doktor bugün için kendi odasında bir kuşluk taamı tehyiesini[1268] kendisine havale eylemekliğimi rica eyledi. Muvafakat ettim. Fakat taamın nihayet saat on bire kadar hazırlanmasını ve o zamana kadar da benim yapayalnız odamda ve yatağın içinde rahat etmekliğime müsaade vermesini rica eyledim. Bu karar üzerine doktor çıktı gitti. Ben de yatağıma uzanarak rehber-i seyahati elime aldım. Konstanz şehrine dair henüz rehberden hiçbir tetebbuda[1269] bulunmamış olduğum için bu tetebbua başladım.

Bu beldenin filvaki Baden biladından olduğuna ve on dört bin sekiz yüz ahaliyi havi olarak Konstanz şehrinin münteha-yı şimal-i garbisinde ve tamam Rhine Nehri'nin gölden çıkıp bir nehir suretine girdiği yerde mebni bulunduğuna dair tafsilatı okumaya başladım. Bu hatıra beni müteaccib[1270] eyledi. Kendi kendime dedim ki:

– Doktorun hakkı varmış. Cenevre, Luzern ve Zürih kasabaları hep böyle göllerden çıkıp nehir suretinde teşekkül eden ırmaklar başında bulundukları gibi Konstanz dahi bu hususta onlara müşabihmiş.[1271]

Tetebbuumda devam ettim. Bazı meşhur kiliseler vesaireye dair münderic[1272] olan malumatı gözden geçirmeye başladım. Bir de şu satırlar nazar-ı dikkatimi celbetmeye başlamasınlar mı:

"Şehrin şimal-i şarki cihetinde ve Rhine Köprüsü yanında ufacık bir ada. Onun üzerinde Dominikler Manastırı ki vaktiyle Jan Hus* oraya hapsolunmuştur. Bu manastırın bir büyük kısmı elyevm hoteldir ki 'Hotel de Lil' derler. Manastırın asıl ibadet salonu elyevm bu hotelin yemek salonudur."

Şu satırları okur okumaz aklımı başıma toplayarak birdenbire yerimden fırladım. Elektrik çıngırağına parmağımı basıp hayli müddet kaldırmayarak uşağı çağırdım ki böyle çıngırak sadasını uzatmak isticale[1273] delalet eyler. Uşak nefesi nefesine dar dara gelince ben dahi epeyce mütelaşiyane bir tavırla:

[1268] tehyie: hazırlama
[1269] tetebbu: araştırma
[1270] müteaccib (eyle-): şaşırtmak
[1271] müşabih: benzer
[1272] münderiç: yazılı

* Jan Hus: 1372-1415 yılları arasındayaşamış hıristiyan reformcu din adamı. [h.n.]

[1273] istical: acele

– Çabuk gidiniz doktora söyleyiniz ki kuşluk taamını kendi odasında tertip ettirmesin umumi salonda taam edelim, dedimse de hatırıma gelen şeyin sıhhat-i ihtimali yine zihnime sığmadığından çıkıp gitmek üzere olan uşağı tekrar men eyledim. Elimdeki rehber sayfası üzerinde okuduğum salifü'z-zikr[1274] satırları uşağa göstererek sordum ki:

– Bu sahih midir? Vaktiyle Dominikler Manastırı'yken en büyük kısmı hotele tahvil[1275] olunan yer burası mıdır?

Uşak mağrurane bir tavr-ı tasdik peyda ederek dedi ki:

Tamamıyla! Evet evet! Meşhur Jan Hus burada hapsolunmuştur. Taam salonumuz dahi kadim ibadet salonudur.

– Jan Hus'un hangi odada hapsolduğu belli midir?

– Hayır efendim! Orası muayyen değildir. Fakat hangi hanede muhtefiyken[1276] ahz ü girift[1277] olunduğu ve nerede ihrak bi'n-nar[1278] edildiği bellidir.

– Öyleyse ihtimalden baid[1279] değildir ki koca Jan Hus şurada benim yattığım odada mahpusiyetini geçirmiş olsun.

– O da muhtemeldir efendim!

– Tamam tamam! Gidiniz arkadaşıma söyleyiniz ki kuşluğu kendi odasında tehyie ettirmesin. Elde tarihi ve meşhur bir taam salonu varken kuşluğumuzu orada etmemek caiz olamaz.

Uşak bu sözü doktora tebliğ için çıktı gitti. Ben şu tesadüfe istigraben âdeta istiğrak hâlinde kaldım. Jan Hus'un kim olduğunu kārilerim tahattur[1280] buyuracak olurlarsa istigrabıma onların da iştirak edecekleri şüphesizdir.

Ezmine-i mutavassıtada[1281] Katolik kilisesi nice mezalim-i takat-fersasıyla âlemi canından bizar ederek daha meşhur Luther protestanlık mezhebini tesis ve ilan etmezden evvel birtakım insaflı, gayretli, hakkaniyet ve insaniyet âşığı adamlar katolik mezhebinin ithal etmiş olduğu nice kavanîn-i zalimeden[1282] Nasraniyet'i tathir[1283] ederek bazı mezahib-i cedide[1284] vaz'ına kıyam eylemişti. Bu sahib-i gayret zevatın en mühimlerinden birisi de Jan Hus'dur ki menakıbı ve nihayet Katolik papazlarının yediyle[1285] işte burada Konstanz şehri civarında ihrak bi'n-nâr edildiği *Mufassal** nam tarihimizde etrafıyla yazılmıştır.

1274 salifü'z-zikr: bahsi geçen
1275 tahvil (olun-): dönüştürülmek
1276 muhtefi: gizlenmiş
1277 ahz ü girift (olun-): yakalanıp tutuklanmak
1278 ihrak bi'n-nar (edil-): ateşte yakılmak
1279 baid: uzak
1280 tahattur (buyur-): hatırlamak
1281 ezmine-i mutavassıta: orta çağ
1282 kavanîn-i zalime: zaiim kanunlar
1283 tathir (et-): temizlemek
1284 mezahib-i cedide: yeni mezhepler
1285 yed: el

* *Mufassal*: Ahmet Mithat Efendi'nin 1885-1887 yıllarında yayınlanan üç ciltlik eseri. [ed.n.]

Bu seyahatte Konstanz'tan mürur eylemeye karar verildiği zaman benim hatırıma Jan Hus'un geleceği ne kadar müsteb'addır![1286] Tesadüfe bakınız ki gelmiş gelmişim de tamam o büyük adamın hapsedildiği manastırdan muhavvel[1287] hotelde misafir oluvermişim.

Ben tetebbuda devam eyliyorum. Biraz sonra doktor arkadaşın oda kapısını dık ederek epeyce bir telaşla içeriye girdi ama zannetmeyiniz ki vaktiyle Jan Hus'un mahpus olduğu manastırda müsaferetimiz onun da benim kadar istigrabını mucip olduğu için bu telaşa düşmüştür? Heyhat! Bizim doktor fünun-i tıbbiyeden başka hiçbir şeye meraklı değildir. Öyle tarih ve rical-i tarihiyeden[1288] Jan Hus filan asla nazar-ı dikkatini celbetmez. Telaşla girmesine sebep tebdil-i karar[1289] etmekliğimiz kaziyesi olmuştu. Bundan dolayı beni muahezeye[1290] başlayınca arkadaşını iskât[1291] için Jan Hus'un ehemmiyet-i tarihiyesini anlatmaya başladımsa da doktor için dünkü gün icra edilen seyahat-i mütaabe[1292] üzerine bugün mükemmel ve rahatça bir kuşluk taamı etmek birkaç bin Jan Hus fıkra-i tarihiyesinden daha mühim görünüyor.

Fakat ne söylerse söylesin Jan Hus'un mahpus olduğu Dominikler Manastırı'nın asıl ibadet salonundan muhavvel bir yemeksalonunda taam etmek ehemmiyeti yanında doktorun muahezelerine kim ehemmiyet verir? Zavallı doktor söylendi söylendi, sözlerinin bir tesiri olamayacağını görünce epeyce bir dargınlık tavrıyla çıktı gitti.

Ben rehber-i seyahati tetebbuda biraz daha devam eyledim. Saat henüz on bir buçuk olmamıştı ki eşyam istasyondan getirilmiş olmak hasebiyle mümkün mertebe tuvaletimi ıslah ederek yemek salonuna doğru yürüdüm. Jan Hus'un menakıbına merakımı besbelli oda uşağı hotelin direktör vekiline anlatmış olmalıdır ki adamcağız beni karşılayarak taam salonuna götürdü. Bu salonun gerek vüs'ati ve gerek tavan makamına inşa olunan kubbesi o mahallin öyle taam salonu, ictima[1293] salonu filan olarak değil âdeta chapelle yani ibadet mahalli olarak yapıldığını gösteriyordu. Direktör vekili bu chapelle hakkında ve Jan Hus menakıbına dair bana birçok şeyler hikâye eylediği gibi asıl büyük rahiplerin ikametgâhı olan ve cloitre denilen daireye dahi götürdü ki asıl burası hâl-i asliyesiyle muhafaza edilmektedir. Duvarlarında, kubbelerinde birtakım kakma resimler olup bunlar Jan Hus ve Jerome de Prague* muhakemesine yadigâr olabilecek birtakım ahvali ve

[1286] müsteb'ad: uzak ihtimal
[1287] muhavvel: dönüştürülmüş
[1288] rical-i tarihiye: tarihî kişiler
[1289] tebdil-i karar (et-): karar değiştirmek
[1290] muaheze: eleştirme
[1291] iskât: susturma
[1292] seyahat-i mütaabe: yorucu seyahat
[1293] içtima: toplanma
* Jerome de Prague: 1379-1416 yılları arasında yaşamış Çek hıristiyan reformcu.

şu manastır-ı kadimin sair fıkarat-ı tarihiyesini ihtar ederler.

Direktör efendi beni hotelin cenup tarafına doğru götürüp pencereden hotel karşısında göle doğru bir şibh-i cezire tarzında ve müstatile[1294] karib[1295] şekilde ayrılmış çıkmış olan bir umumi bahçeyi irae[1296] eyledi. Bu bahçenin orta yerinde bir heykel görünüyordu ki İmparator Birinci Wilhelm heykeliymiş. Dedi ki:

– İşte bu bahçe dahi vaktiyle bu manastıra ait bir gezinti mahalliymiş. Orası da burası gibi bir adaymış. Fakat görüyorsunuz ya, bu ada bile sahile ne kadar yakındır. Arada ufacık bir dere kadar su vardır. Umumi bahçenin bu kadarcık bir fasılası muahharen[1297] doldurulmuştur. Vaktiyle o büyük rahipler o gezinti mahallinde gezinirler, eğlenirlermiş. Hatta şu müdevver[1298] şekilde denize doğru biraz daha ilerleyen yer rahiplerin balık tutmak için oturacakları mahalmiş Jan Hus'un tashih-i itikad[1299] eyleyeceği ümidiyle bir aralık işkencelerini tadil eyledikleri zaman bu bahçede gezinmesine ve o yuvarlak yerde oturup balık avlamasına da müsaade kılınmış.

Direktör vekilinin bu yoldaki himmetlerine azim teşekkürler ederek tehyie kılınan kuşluk taamına rağbet eyledik. Zaten taamın hususi olmasını o kadar mütehalikâne[1300] arzu edişimiz dahi pek beyhudeymiş. Hotelde doktor ile benden maada yalnız iki adam bulunarak onlar ile birlikte kuşluk taamını tenavül[1301] eyledik ki esna-yı taamda bahis hep Jan Hus'a dair olarak cereyan eyliyordu. Henüz bir sene kadar mukaddem[1302] bu adamın tarihini yazmış bulunduğum cihetle ekser ahvali mazbut ve müstahzarım[1303] olduğundan şu muhavere-i tarihiyede epeyce varlık göstererek arkadaşlarımın nazar-ı istihsanlarını celbedebildim. Doktor Yanpolski bile bu mebahisi işite işite Jan Hus ve John Wycliffe gibi zevat-ı mühimmeye âsâr-ı teveccüh göstermeye başlayarak bu salonda taam edişimiz pek musib[1304] olduğunu itirafa başladı. Dedi ki:

– Şu kubbenin altında Jan Huslar ve Jerome de Praguelar dahi ibadet etmişler ha? Keşke buranın ilk hâlini de hiç bozmasalardı. Keşke yine evvelki gibi mabet hâlinde kalsaydı.

Esna-yı taamda Jan Hus'un tevkif olunduğu haneyle ihrak[1305] edildiği

Jan Hus'un en önemli takipçilerindendir. [h.n.]

1294 müstatil: dikdörtgen
1295 karib: yakın
1296 irae (eyle-): göstermek
1297 muahharen: sonradan
1298 müdevver: yuvarlak
1299 tashih-i itikad (eyle-): inançlarını değiştirmek
1300 mütehalikâne: istekli
1301 tenavül (eyle-): yemek
1302 mukaddem: önce
1303 müstahzar: zihinde hazır
1304 musib: isabetli
1305 ihrak (edil-): yakılmak

mahal dahi buraya pek uzak olmayarak kasabanın cihet-i cenub-i garbisinde bulunduğu müdür vekili tarafından ihtar edilmesiyle bade't-taam oralara gidilmeye karar verildi ki zaten Konstanz'da gerek icra edeceğimiz cevelanlar ve gerek buradan İstanbul'a kadar sevk edeceğimiz yükler için bu günü feda eylemek lazım geldiğinden bizim doktor arkadaş itiraz edemediğinden başka şu Jan Hus'un ikamet eylediği hane-i tarihiyeyi ziyaretten hoşnut kalacağını da ketm[1306] etmedi.

Direktör vekili bade't-taam[1307] yanımıza bir kapı uşağı verdiğinden diğer iki misafirle beraber hotelden çıkıp kasabanın cenub-i garbi cihetine müteveccihen yürümeye başladık. Evvel be evvel yolumuz Katedral'e yani baş kiliseye uğradı ki planı salib[1308] şeklinde yapılmış ve 1052 senesinde Roman tarz-ı mimarisiyle inşasına başlanmış bir ma'bed-i cesim olup cephe ciheti ve etraf-ı sairesinin pencereler araları gayet güzel mermer sütunlarla tezyin[1309] kılınmıştır. Rivayete göre on altıncı asr-ı miladîde bu mabet esasından bir tamir görmüştür. Büyük kapısı meşe ağacından mamul gayet metin iki kanatlı bir kapı olup üzerinde birçok oymalarla Hazret-i İsa'nın bazı ahvali tasvir kılınmıştır. Kilisenin derunu da hayli müzeyyen olduğu haber verilmiş ve hatta büyük kapıdan girildiği zaman on altı hatve kadar ilerledikte bir mermer sütun bulunup Jan Hus'un mahkeme-i rehabîn[1310] tarafından idama mahkûm olduğu zaman elini bu direğin şurasına burasına vurduğu cihetle o mahaller direğin sair yerlerinden ziyade yabis[1311] gibi bir manzara peyda eylediği cümle-i havarıktan[1312] olarak söylenmişse de arkadaşların hiçbirisi velev ki inanılmayacak bir surette olsun yalnız şöhretinden dolayı da şayeste-i temaşa olması lazım gelen bu mahalli görmek istememeleri ve yolun ilerisine doğru yürüyüvermeleri hasebiyle benim de onlara peyrev[1313] olmaklığım mecburiyet tahtına girmiştir.

Wessenbergstrasse ile onun ilerisindeki Hussenstrasse bu kasabanın en geniş yolu ve en muteber ve zengin mahallesi olduğundan ve uzunluğu bir kilometre kadar imtidat eylediğinden tarik-ı mezkûr üzerinden gidip diğer birkaç küçük sokaklardan dolaştıktan sonra Jan Hus'un derununda tevkif edildiği hanenin önüne vardık. Bu hanenin bulunduğu sokağa Şinechtor(?) Sokağı denilir ki derununa girildiği zaman hane dahi sağ tarafından ikinci hane olarak müşahede olunuyor. Kapısı üzerine Jan Hus'un tasvirini havi bir plaka konulmuş. Bu haneden birkaç hane daha yıkarıya varıldıkta Jan

[1306] ketm (et-): gizlemek
[1307] bade't-taam: yemekten sonra
[1308] salib: haç
[1309] tezyin (kılın-): süslenmek
[1310] mahkeme-i rehabîn: rahipler mahkemesi
[1311] yabis: kuru
[1312] cümle-i havarık: harikalar toplamı
[1313] peyrev (ol-): uymak

Hus'un refiki Jerome de Prague'ın tevkif olunduğu hane görülüyor ki onun da kapısı üzerinde munaileyhin resmi mahkûk[1314] pirinçten bir levha vardır. Bu iki hanenin ikisi de ikişer katlı şeyler olup elyevm hususi hanelerdir. Buradan biraz daha şimale doğru yürüyerek tamam kasabanın garp cihetine geldiğimizde bir Protestan kilisesi karşısında bulunduk ki onun karşısında da üzeri yazılı sanduka gibi azim bir kaya gördük. Meğer 1415 sene-i miladiyesi eylülünün altıncı günü verilen hüküm üzerine Jan Hus'un ve refiki Jerome de Prague'ın ihrak bi'n-nar edildiği yer işte bu taşın bulunduğu mahalmiş.

Biz buraya kadar piyade olarak gelmiştik. Buradan isticar[1315] eylediğimiz arabalarla Konstanz şehrini bir saatten az bir zaman zarfında kâmilen dolaşıp temaşa ettik ki zaten bu küçücük kasabada şayan-ı temaşa âsâr dahi yoktur. Yalnız Rhein Nehri'nin Konstanz Gölü'nden ayrılıp teşekkül eylediği mahalde dört ayak üzerine mebni[1316] bulunan ve üzerinden şimendifer dahi geçen azim köprüyle bir de evvelce bahseylediğimiz umumi bahçenin cenup tarafında birisi iç ve diğeri dış liman olarak yapılmış iki suni limanı şayan-ı ehemmiyet âsâr-ı mimariyeden bulduk.

Bundan sonra hotelimize gelerek beraber gezdirmeye artık ihtiyacım olmayan ne kadar eşyam varsa onları iki sandığa doldurdum ki bunlar üniforma ve fazla esvap ve Avrupa'da peyda eylediğim kitaplarla şuradan buradan topladığım yadigârlardan ibarettiler. Bu iki sandığı doğruca İstanbul'a göndermeyi arzu eylediimse de Konstanz şimendifer istasyonu Trieste'den öteye agentaları bulunmadığı beyanıyla bizim sandıkları Trieste'ye kadar kabul edebildi. Biz de buna razı olduk. Bu hâlde yanımızda İstanbul'dan getirmiş olduğumuz bir büyücek siyah yol sandığıyla bir de Marsilya'da aldığım küçücük sarı sandık kaldıysa da eşya-yı mevcudem bunlardan birisini bile dolduracak miktarda kalmadığından ve doktorun bazı fazla eşyası bulunup onun da koyacak yeri olmadığından biraz da onun eşyasını sıkıştırarak sandıklarımızı tanzim eyledik.

O gün akşamı etmeksizin Konstanz'da görülecek işlerimiz görülüp bitmişti. Âdeta gurub-i şemsten bir buçuk iki saat evvel buradan hareket eyleyebilirdik. Kararımızsa gölün öte tarafında ve Württemberg ülkesi dâhilinde kâin Lindau İskelesi'ne çıktıktan sonra Bavyera devletinin payitahtı olan Münih tarikiyle Viyana'ya gitmekti. Ancak Konstanz'tan Münih'e kadar yolumuzu bir menzil olmak üzere tayin eylediğimizden akşamüstü Konstanz'tan çıkarsak oraya ertesi sabah varacağımızı ve vapur ve şimendiferde beyhude

[1314] mahkûk: kazılı
[1315] isticar (eyle-): kiralamak
[1316] mebni: kurulu

yere kalıp yorulacağımızı ve Münih şehrinde gündüzümüzü uyku hâlinde geçireceğimizi düşünmekle beraber bir de dünkü yorgunluk üzerine bugün güzelce bir istirahate ihtiyacımızı hükmederek bu geceyi de Konstanz'ta geçirmeyi tercih eyledik.

Rhein Nehri tamam Konstanz kasabasının şimal tarafından gölden ayrıldıktan sonra epeyce vâsi bir göl daha teşkil ederek badehu darala darala nehir hâline girer. Bu ikinci gölün üzerinde Radolfzell namında bir de güzel karye[1317] vardır. Bu karyeye kadar ufacık bir gezinti yapmaktaki letafeti bize pek medh eylediklerinden ve vakit dahi müsait olduğundan hemen bir katara binerek oraya vardık. Filvaki ufacık bir köy olup gayet güzel ahırları ve inekleriyle şöhret-şiar ise de bizce bu gezintinin letafeti bu küçük gölün orta yerindeki mamur ve güzel adaları temaşada bulundu. Akşam avdetimizde tamam taam vaktine yetişerek gayet güzel bir akşam taamı icrasıyla erkenden yataklarımıza yattık ki bu geceyi istirahat-ı tamme ile geçirmekliğimiz teşrin-i evvel-i efrencînin on üçüncüsünü teşkil eyleyen ferdası cuma günü için bizde hiçbir yorgunluktan eser bırakmadı.

KONSTANZ'DAN LİNDAU TARİKİYLE MÜNİH'E

Bu yolda evvela bir vapur seyahatimiz olacaktır ki o da Konstanz'tan Lindau'ya kadar iki buçuk saat mümted olacaktır.

Konstanz Gölü, İsviçre ve Württemberg ve Baden hükûmetleri arasında seyr u sefaini serbest ve hemen Cenevre Gölü'ne müsavi azim bir göldür ki bir de Bregenz nam mahallinde Stockacher Nehri'nin munsabına kadar tûlü altmış dört ve en ziyade arzı on iki kilometre ve çevresi yüz elli kilometre mesafedir. Sularının umku[1318] her tarafında seyr u sefaine müsait olup en derin yeri de iki yüz elli beş metreye varır. İsviçre göllerinin aglebi[1319] uzaktan gayet güzel bir mavi renk irae[1320] eylediği hâlde Konstanz Gölü'nün suları solgunca bir sarı renk irae eyler. Kenarları İsviçre'nin sair gölleri gibi cennet misal hazaretten mahrum olup hele sahil-i şimalisi olan Württemberg'e tabi bulunan kenarlar gayr-ı münbit[1321] ve kalilü'l-umran[1322] yerlerdir.

Sair İsviçre göllerinde olduğu gibi burada dahi gayet muntazam vapurlar seyr u seyahat ederler. Konstanz kasabası bu gölün münteha-yı

[1317] karye: köy
[1318] umk: derinlik
[1319] agleb: çoğu
[1320] irae (eyle-): göstermek
[1321] gayr-ı münbit: verimsiz
[1322] kalilü'l-umran: az gelişmiş

garb-ı şimalisinde bulunup Lindau ise bir şibh-i cezire[1323] suretinde olarak münteha-yı cenub-i şarkisinde kâindir ki Konstanz'tan kalkıp Friedrichshafen tarikiyle iki buçuk saatte Lindau'ya gidecek olan bu vapur gölün en mühim kısmını aykırılayacak demektir.

Lindau'ya çıktıktan sonra oradan Münih şehrine kadar şimendifer için mümted olan mesafeyi sürat katarı beş saat bir çeyrek zarfında kateder. Adi yolcu katarı olmayıp (tren-omnibüs) irili ufaklı her istasyona uğrayan katarsa sekiz saatte ancak kat edebilir. Biz bi'l-mecburiye sürat katarına binmeyi kararlaştırdığımızdan bugün sekiz saat kadar bir yolumuz vardı.

Sabahleyin sürat katarına yetişmek için Konstanz kasabasından pek erken hareket etmek lazım geldi. Zira Lindau'dan hareket edecek olan sürat katarı Viyana'ya kadar sürüp gideceğinden ve Konstanz vapuru dahi ona yetişeceğinden tulû-i şems[1324] ile beraber hareket tertip olunmuştur. Biz erken yatmış olduğumuzdan tulû-i şemsten pek erken kalktık ve bu vapurda kalabalık ekseriya çok olduğunu haber almış bulunduğumuzdan bir münasip yer bulmak için herkesten evvel davranmıştık.

İşbu göl vapurlarında münasip yer bulmak demek evvela bunların üst kat güvertesinde bulunmak ve saniyen vapurun istikamet-i hareketine ve rüzgârın semt-i hübubuna[1325] göre hem etrafı görebilecek ve hem şiddet-i rüzgârdan masun kalacak bir mevki bulmak demektir. Bu dakikaya vâkıf olmayan seyyahlar ya kendilerini bir yere hapsedip hiç etrafı göremezler veyahut bu mahrumiyete razı olamadıkları surette bir nezleyi göze aldırmaya mecbur olurlar.

Biz iskeleye vardığımız zaman henüz vapur yolcuları kabul için "açık" denilen hâlde değildi. Maahaza her milletten kadın erkek yirmi otuz kadar yolcu bizim gibi erken davranmayı taakkul[1326] ederek oraya gelmişlerdi.

Vapur açılır açılmaz yanımızda bulunan lokanta uşağının delalet ve himmetiyle ilk giren biz olduk. Biletlerimizi alıp hafif eşyamızı bir münasip yere koyarak kendimiz ikinci kat güvertede kaptana mahsus olan kabinonun kıç tarafa müteveccih olan cihetini kaptık ki burada her nev' rüzgâra karşı emin olabilmekliğimiz mümkün olmakla beraber her tarafa da dürbün-i tarassudu[1327] uzatabileceğimiz derkârdı. Hatta geminin ön tarafı kabineyle kapalı olduğu hâlde bu kabine dört tarafından camlarla mücehhez[1328] olmak hasebiyle iki cam aşırı olarak önümüzü de görebilecektik.

Filvaki vapur pek ziyade kalabalık oldu. Âdeta bizim Ada vapurları-

[1323] şibh-i cezire: yarımada
[1324] tulû-i şems: güneşin doğuşu
[1325] semt-i hübub: esiş yönü
[1326] taakkul (et-): akıl etmek
[1327] dürbün-i tarassud: gözetleme dürbünü
[1328] mücehhez: donanmış

nın gereği gibi kalabalık oldukları zamana benzedi. Hatta bir yolcu vapuru olduğuna nazaran yolcuları öyle bizim Trabzon vapurlarındaki yolculara kıyas etmek dahi mümkün değildi. Âdeta Ada vapurunda gördüğümüz kadın erkek süslü ahali gibi nazif ve zarif bir halktı ki insan hangi cihete baksa nazar-rübâ olacak gençler, güzeller, süslüler görebilmekteydi.

Söz sırası gelmişken kârilerimize şunu da arz edelim ki Avrupa'da vapurlarla seyahat eden yolcuların tuvalet hususundaki kusurları affolunamaz. Muntazam bir salonda tuvalete ne derecelerde riayet edilmek lazım gelirse vapurlarda da o derecede riayet edilir. Vakıa şimendiferler vapurlar kadar nazif değildir. Hele rüzgâr sağ taraftan gelerek lokomotifin dumanını katardan teb'id[1329] etmeyecek olur da ön taraftan hübub ve daha fenası hava bi'l-külliye râkid[1330] bulunarak lokomotifin dumanı vagonları istila eylerse rüzgârsızlıktan boğulmayı göze aldırıp pencereler dahi kapalı tutulsalar o süslü yolcular kömürlükten çıkmış adamlara benzerler. Binaenaleyh şimendiferlerde giyilecek olan elbise yolcu elbisesi olmak üzere biraz daha sade ve tozun dumanın hücumuyla az da nezafetsizce olabilirse de rüfekaya mucib-i istikrah[1331] olacak pislik, murdarlık herhâlde muayyebat-i kat'iyedendir.[1332] Hatta yolcunun nezafetsizliği şimendifer nezafetinin tecviz[1333] edemeyeceği derecede olursa birinci mevkiden ikinci ve ikinciden üçüncüye doğru teb'ide kondüktörler mezun[1334] olduktan maada nezafetsizliğin bu derece-i zaidesine göre katara hiç de kabul etmemeye mezuniyetleri vardır. Yani bizim Şirket-i Hayriye vapurlarında murdarlıklarına, taaffünlerine[1335] nazaran ne temas ne de takarrüb caiz olmadığı hâlde kabul edilen kasap ve bakkal çırakları hâlindeki adamlar Avrupa'da olsa olsa yük katarlarına kabul olunabilip üçüncü sınıf yolcular meyanına bile ithal[1336] edilemezler.

Vapurumuz hemen tulû-i şems esnasında Konstanz Limanı'ndan hareket ederek sahilleri Cenevre Gölü sevahili kadar yeşil ve latif olmamakla beraber o seherî letafetle gönüllerimiz şad olduğu esnada kamarot yanımıza gelerek bir sütlü kahveye rağbetimiz olup olmadığını sordu. Ama "kamarot" dediğimize bakıp da yanımıza gelen şahsın Şirket-i Hayriye vapurlarındaki "Café Cis"lere kıyas edilmemesini kârilerimizin inayetlerinden kemal-i ehemmiyetle rica ederiz. Gerek onlar ve gerek İstanbul'umuzun olur olmaz lokantalarında hizmet eyleyen uşaklar Avrupaca hangi sınıf ahaliye hizmet edebileceklerini bir veçhile kestiremem. Hizmetkârların o derecelerdeki

[1329] teb'id (et-): uzaklaştırmak
[1330] râkid: durgun
[1331] mucib-i istikrah (ol-): iğrendirmek
[1332] muayyebat-i kat'iye: kesin ayıplar
[1333] tecviz (et-): uygun görmek
[1334] mezun: izinli
[1335] taaffün: pis koku
[1336] ithal (edil-): dâhil edilmek

nezafetsizliğine tahammül edebilecek olan Avrupa ahalisi hangi sınıf olabileceğini tayinden hakikaten âcizim.

Bu sabah yanımıza gelip bir sütlü kahveye rağbetimiz olup olmadığını sual eden kamarot şivesi Alman şivesi olduğu hâlde gayet dürüst Fransızca söyleyen ve taş çatlasa yirmi yaşından ziyade tahmin olunamayan iri yarı, gayet beyaz, açık mavi gözlü, lepiska saçlı bir kızdı ki insan buna hizmetçi nazarıyla bakabilmekten âdeta haya edeceği gelir. Fakat biz esna-yı seyahatimizde bunların bir haylisine tesadüf edip alışmış bulunduğumuzdan kamarot matmazele karşı miskinane tavr-ı mahcubiyet göstermedik. Dedik ki:

– Matmazel! Sütlü kahveye rağbet edecek olanlar aşağıya salona inmeye mi mecburdurlar yoksa...

Matmazel itmama[1337] meydan bırakmadı. Dedi ki:

– Hayır mösyö! Ceza-yı nakdîyi[1338] vermeye katlanırlarsa kahvelerini istedikleri yere celbedebilirler.

– Demek bu arzu bir kabahat olduğundan erbabı ceza-yı nakdiyeyle mücazat[1339] kılınıyorlar.

– Hayır mösyö! Talimatımızda "amende" tabir edilmişse de bu arzunun bir kabahat addolunduğu için değil herkesin istediği yere kahvesini götürmek bir hizmet-i munzama[1340] olduğu için! Buna "indemnite" tazmin demeliyse de nasılsa talimata "amende" yazılmış.

Gördünüz mü kamarotu? Talimatın reviş-i kitabetine[1341] bile beyan-ı mülahaza edebiliyor. İki tabir-i kanunî arasındaki farka vâkıf bir kamarot! Bu vukufu Şirket-i Hayriyemizin en büyük memurları için de arzu etsek na-becâ[1342] mıdır? Zira Şirket-i Hayriye'nin kaptan mevkilerine ta'lik olunan levhalar üzerine Fransızca olarak:

Il est défendu de parler au capitaine,

yazılmıştır. Maksat yolcular tarafından kaptana söz söyleyip kaptanı meşgul eylemek yasak olduğunu anlatmak olacaksa da bu ibarenin manası âdeta "Kaptan kendisi söz söylemekten memnudur"[1343] demektir. Yoksa yolcuların kaptana istedikleri kadar söz söyledikleri için bir gûne[1344] memnuiyet[1345] bu sözden anlaşılamaz. Eğer bu levhaları bize sütlü kahve teklif eden matmazele göstermiş olsalardı sözden memnu olması lazım gelenlerin kaptanlar olma-

[1337] itmam: tamamlama
[1338] ceza-yı nakdî: para cezası
[1339] mücazat (kılın-): cezalandırılmak
[1340] hizmet-i munzama: ek, fazladan hizmet
[1341] reviş-i kitabet: yazı tarzı
[1342] na-becâ: yersiz
[1343] memnu: yasak
[1344] bir gûne: hiçbir zaman
[1345] memnuiyet: yasak

yıp yolcular olması lazım geleceğini anlayarak bu levhaları ona göre yazdırırdı. Evet! Sözden memnu olmak lazım gelen kaptan olsaydı o memnuiyeti bir levhayla ilana hacet görülür müydü? Yalnız kaptana bir tembih kifayet ederdi. Şayet yolculardan birisi kaptana söz söyleyecek olursa kaptan dahi salavatparmağını dudağına tutundurup saniyen iki eliyle dilsizce bir "yok" işareti vererek kelamdan, cevaptan memnuiyetini yolcuya anlatabilirdi.

Latife değil, hizmetkârlık başka, terbiye ve nezaket başka, söylenen ve yazılan şeyleri bilerek anlayarak yazmak yine başkadır. Şirket vapurlarındaki mahut levhaların mana-yı maksuddan ne kadar baid[1346] olduklarını anlamak için Osmanlıcaları "Kaptanla musahabet memnudur." suretinde olduğuna dikkat eylemek kifayet eder. O hâlde Fransızcası bir tembih-i umumi olmak üzere enzar-ı nasa konulmaktan haya edilecek bir şey hükmünü alır.

Şu mülahazalar Kostanz şehri üzerinde sütlü kahveye rağbetimiz olup olmadığını suale gelen matmazelin kendi tâbi olduğu talimat ibaresindeki sakameti[1347] anlayabilecek ezkiyadan[1348] bulunduğunu gösterdiği zaman hatırıma gelmemiş olsaydı burada hiç de yazmazdım. Binaenaleyh Şirket'in o levhasına taarruz için değil belki o andaki hatıramı zapt etmiş olmaklığım için bu kelimeleri şuraya yazdım.

Matmazele sordum ki:

– Lütfeylerseniz şu ceza-yı nakdînin miktarını bize haber verebilir misiniz?

– Bir mark kadar mösyö!

– Mark mı? Kolonya'dan beri ismini unuttuğum sikke!

– Fakat tahattur buyurunuz ki Baden ile Württemberg arasında yani Almanya ülkesinde ve bir Alman vapuru içinde bulunuyorsunuz.

– Bu ihtarınıza teşekkür ederiz matmazel! Sizi belki de na-becâ[1349] görülecek suallerimizle tasdi[1350] eyliyorsak da yabancılığımıza hürmeten bizi mazur görünüz. Sütlü kahveniz neden ibarettir?

– Suallerinize cevap vermek vazifemizdir mösyö! Sütlü kahvemiz bir cezve süt ve bir cezve kahveyle bir tabak da şekerden ibarettir. "Ekstra" bunlardan fazla olarak her ne sipariş olunursa tarifesi mucibince bedelatı başka verilir. Ekstralar dahi tereyağı, bal, halis kaymak gibi şeylerdir.

Biz matmazel ile Fransızca olarak bu sözleri teati eylediğimiz sırada doktor dahi Almanca olarak bu vadide birçok sualler irad[1351] eyliyordu da

[1348] baid: uzak
[1347] sakamet: sakatlık; yanlışlık
[1348] ezkiya: zeki kimseler
[1349] na-becâ: gereksiz
[1350] tasdi (eyle-): rahatsız etmek
[1351] irad (eyle-): sormak; yöneltmek

matmazel ona da kemal-i nezaketle Almanca olarak cevaplar veriyordu. Nihayet ne kadar ekstraları varsa cümlesinden mürettep bir mükemmel sütlü kahve getirmesini matmazelden rica eyledik.

Birkaç dakika sonra bir delikanlı ve temiz uşak yanımıza ufacık bir masa getirip müteakıben matmazel elinde bir güzel sepetle geldi. Bu masa üzerine henüz ütüsü, katmeri bozulmamış sakız gibi örtüler, peşkirler ve temiz tabaklar, çatal bıçaklar ve parıl parıl parlayan kadehlerle mini mini bir sofra kurdu. Müteakıben mükemmel sütlü kahveyi yine uşağa yükleterek getirdi ki dediği gibi süt ve kahve ve şekerden ve bal ve kaymak ve tereyağı ekstralarından maada iki de rafadan yumurta vardı. İki parça ellişer dirhemlik ekmekle bir de iki buçuk okkalık testi biçiminde billur sürahi içine konmuş birayı ben unutsam bile kārilerimiz tasavvur etmelidir.

Doktor sordu ki:

– Bayernisch beer? (Bavyera birası mıdır?)

Matmazel cevap verdi ki:

– Ja! Mein herr! (Evet! Efendim!)

Matmazel gitti. Biz kahvaltıya başladık. Akşam pekâlâ taam etmiş olduğumuza ve böyle sabahleyin vakt-i seherde kalkmış bulunduğumuza göre iştihamız eksikti zannolunmasın. Hatta tasavvur olunabilecek dereceden ziyade bileydi. O kadar ziyade ki levazım-ı saire kâfi görüldüğü hâlde ekmekle yumurta lüzumundan pek nakıs[1352] görüldü. İki parça ekmekle dört yumurta daha getirmesini güzel ve nazik matmazelden rica eyledik. Hem kemal-i iştiha ile yemek yemekte hem de etrafa dürbün gezdirmekteydik.

Bir yandan da refikim doktorla bu kısım hizmetçilerin nezaket ve terbiyelerinden bahseyliyorduk. O bana İstanbul'un hizmetçilerini soruyordu. Ben ona Rusya'nın hizmetçilerini sual ediyordum. Onun sualine cevaben ben İstanbul'da Türk'ten hizmetçi yalnız nezd-i kibardaki[1353] iç ağalarından ibaret olup onların da derece-i kademelerine veyahut nezdinde hizmetkârlık ettikleri efendinin dairesindeki intizam ve terbiyeye göre gayet edip ve nazif adamlar olduklarını ve umumi mahallerde hizmetkârlık Rum ve Ermeni gibi Nasara'ya[1354] mahsus olup onların terbiye ve nezafetleriyse pek noksan bulunduğunu anlatıyordum. O da bana Rusya'daki hizmetçilerin ahvalini tarif ederek diyordu ki:

– Biz Ruslar dahi umumi hizmetçilerimizin nezaket ve nezafetleriyle iftihar edemeyiz. En nazikleri müşterinin sorduğu suallere cevap vermez-

[1352] nakıs: eksik

[1353] nezd-i kibar: zenginlerin yanı

[1354] Nasara: Hıristiyanlar

den evvel enselerini kaşımak merakına bir veçhile mümanaat[1355] edemezler. Ekseriya ismini veremeyeceğim uzuvlarını kaşıyarak dahi cevap verirler. Ellerinin ayaklarının, üstlerinin başlarının temizliğiyse hiç de calib-i iştiha olamayacak suret-i derecededir. Ama kibar için muayyen olan mahallerde hizmetçilerin kâffesi ya Almanyalı ya Fransız olduklarından onlar dahi şu Avrupa'da gördüğümüz hizmetçiler kadar zeki ve naziftirler.

Konstanz'dan tebaüdü[1356] müteakip başlamış olduğumuz sütlü kahve sofrası ta Lindau'ya kadar devam eylemiş olduğunu haber verirsem şaşar mısınız? İki buçuk saat mümted olmuş bir kahvaltı sofrası! "À la Roman" ıtlakına şayansa da Romalılar böyle sürekli sofralar esnasında zaman zaman mukayyiler[1357] alarak evvel yediklerini çıkardıktan sonra tekrar ekle[1358] mübaşeret[1359] eyledikleri hâlde biz bu cihetten onlara müşabih değildik. Yediğimizi kemal-i iştiha ile sindire sindire yiyorduk. İçtiğimiz biranın miktarca kesreti kārilerimizi korkutmamalıdır. Zannıma göre bundan evvel dahi haber vermiştim ki Avrupa'da içilen biralar İstanbul'da içilen biralar kadar müskir[1360] değildir. Burada iki kadeh biranın verdiği sekri orada on kadeh bira vermiyor. Zannıma kalırsa müskirat-ı küuliyeye[1361] alışkındırlar diye buraya gönderdikleri biraları daha kuvvetli ve daha müskir yapıyorlar.

İşte böyle yiyerek içerek, etrafı temaşa ederek vapurda rüfekamız bulunan yolcuların gençleri, güzelleri, tazeleriyle de tenvir-i uyûn[1362] eyleyerek iki buçuk saat sonra Lindau İskelesi'ne yanaştık.

Burası büyücek bir köydür. Fakat gayet mamur bir yer olup müraselat-ı ticariyece[1363] dahi büyük iskele olduğundan ziyadesiyle işlektir. Asıl iskele ufacık bir şibh-i cezire üzerinde kâin olup orada gümrük ve sıhhiye ve liman daireleriyle şimendifer istasyonu ve ambarları ve birkaç hotel ve gazino ve lokanta ve bazı ticaret mağazaları görülür. Şibh-i cezirenin berzahı[1364] iki taraftan rıhtımlarla tarsin[1365] edilerek gayet güzel bir köprü hâline konulmuştur. Şimendiferse başka bir suni rıhtım üzerinden karşıya geçer. Şube-i cezirenin öte tarafı da başkaca bir mahalledir ki yüzden mütecaviz hususi hanelerle hotel ve gazino ve lokanta ve tüccar mağazası ve balıkhane nev'inden daha bir hayli ebniye-i cesimeyi havidir.

Yolcuların kuşluk taamı edebilmesi için vapurun vüruduyla sürat katarının azimeti arasında yirmi dakika kadar bir fasıla muayyense de buna

[1355] mümanaat (et-): engel olmak
[1356] tebaüd: ayrılma
[1357] mukayyi: kusturucu
[1358] ekl: yeme
[1359] mübaşeret (eyle-): başlamak
[1360] müskir: sarhoş edici
[1361] müskirat-ı küuliye: alkollü içkiler
[1362] tenvir-i uyûn (eyle-): gözleri aydınlatmak
[1363] müraselat-ı ticariye: ticari alışveriş
[1364] berzah: geçit; boğaz
[1365] tarsin (edil-): sağlamlaştırılmak

hiç de hacet görülemez. Zira vapurdaki güzel ve nazik matmazelin tergib[1366] eylediği sütlü kahveyi yalnız matmazelin hatırı için değil mevkiin de hatırı için biraz güç imkân tasavvur olunabilip bazı erbab-ı zevkin tabirince iki diş arasında bulunan iştiha dişlerin tesadümüyle[1367] arttıkça artacağından sütlü kahveden başlayanların kâffesi bizim gibi ekmeğin ve yumurtaların da tezyid-i miktarıyla[1368] epeyce mükemmel bir kahvaltı edecekleri derkârdır.

Maahaza biz şu yirmi dakikalık fasıladan istifade etmedik değiliz. Lindau'yu mükemmelen gezip görmek için bu kadar zaman elverip hatta artabileceğinden bu müddet zarfında köyü gezip İmparator Maximillian'in* tunçtan mamul mükemmel heykeline varıncaya kadar her yerini temaşa eyledik.

Lindau'dan Münih'e kadar beş saatlik mesafe üzerinde vuku bulan seyahatimizde şayan-ı kayıt ve tafsil bir gûne vukuat olmamıştır. Vakıa râkib olduğumuz vagon hınca hınç doluysa da yolcular meyanında mahut Milanolu fıkrak kadın gibi zevzekler bulunmadığından herkes kendi işiyle meşgul olarak öyle yolcuların umumiyetle iştirak edecekleri bir mübahase açılmamıştır. Yarı yol addolunan Kempten İstasyonu'na geldiğimizde kondüktör:

– On dakika, diye nida eyledi ki besbelli vapurda sütlü kahve içenler meyanında Lindau'da kahvaltı edemeyenler bulunur mütalaasıyla ve bu istasyon büfeli istasyonlardan olmasıyla erbab-ı ihtiyaca öte beri alabilmeleri için şu müsaade tertip edilmiş olmalıdır.

Biz dahi bu erbab-ı ihtiyaçtandık. Vakıa vapurdaki kahvaltı henüz hükümden düşmemiş idiyse de bundan sonra Münih İstasyonu'na kadar istasyonlarda bir şey tedarikine imkân görülemeyeceğinden elde bir ihtiyat olmak üzere hemen vagondan atlayıp iki sandviçle bir şişe dahi bira mübayaa[1369] eyledik. Ama bu defaki hesabımız doğru çıkmadı. Zira Münih şehrine vasıl olduğumuz hâlde nevale-i mezkûreyi yiyecek kadar acıkmamıştık. Ondan sonra da mükemmel bir kuşluk taamını bu sandviçlere tercih edeceğimiz derkârdır.

Bavyera'nın payitahtı olan Münih şehrine vürudumuz bade'z-zuhr[1370] bir sularında vukua geldi. Buranın en meşhur hotelleri "Central Bahnhof" denilen mevkif merkezi önündeki meydanla etrafındaki sokaklardadır. Bizim gibi uzun uzadıya ikamet etmeyecek yolcular için istasyona mümkün mertebe yakın olan hoteller tercih olunacağından Rheinischer Hof yani

[1366] tergib (eyle-): heveslendirmek
[1367] tesadüm: çarpışma
[1368] tezyid-i miktar: miktarı artma
* Bahsedilen bronz heykel, 1811-1864 yılları arasında yaşamış Bavyera kralı II.Maximillian'ın heykelidir. [h.n.]
[1369] mübayaa (et-): satın almak
[1370] bade'z-zuhr: öğleden sonra

Rheine Hoteli namıyla şimendifer istasyonu meydanında telgrafhanenin arka tarafında kâin ve meydana nazır ikinci derecedeki hotele müracaat eyledikki odaları iki buçuk marktan on marka kadar fiyatlıysa da biz doktor ile iki yataklı bir odada yatmaya rıza gösterdiğimizden dört marka bir âlâ oda isticar[1371] eyledik. Zira bugünü bu geceyi ve yarınki günün nısfını[1372] Münih'te geçirmekliğimiz mukarrerdi.[1373]

Eşyamızı odamıza bırakıp elimizi yüzümüzü yıkayarak mümkün mertebede bir tuvalet icrasından ve bir de mükemmel kuşluk taamından sonra hotel müdürünün tavsiyesiyle şehir içindeki ilk cevelanımızı tramvaya râkiben icra eyledik. Zira elyevm Avrupa'nın her payitahtında değil hatta her küçük kasabasında bile tramvaylar işletilmekteyse de Münih şehrinin tramvayla techizindeki mükemmeliyet hiçbir payitahtta emsali görülemeyecek derecededir. Başlıca caddelerin kâffesinden tramvay geçtiği gibi ikinci üçüncü derecedeki sokaklardan da geçer. Bir de bu tramvaylarda circulation bileti denilen cevelan biletleri verilir ki hangi noktalarda vagon değiştirmek lazım gelirse kondüktörler yolculara ihtar ederek mükemmel bir cevelan icra ettirirler.

İşte hotel müdürünün tavsiyesi üzerine bade't-taam biz bu cevelan-ı mükemmeli icra eyledikse de sözün doğrusunu söylemek lazım gelirse itiraf ederim ki bu cevelanımızdan memnun olamadık. Zira şehri yalnız bir panorama temaşası gibi temaşa ederek hiçbir yerde durup şayan-ı dikkat olan yerleri istediğimiz kadar göremedik. Bir buçuk saat kadar devam eyleyen geşt ü güzârda[1374] anlayabildiğimiz bir şey olduysa o da Münih şehri an-asıl pek küçük ve sokakları dar ve i'vicaclı[1375] bir şehirken yakın zamanlarda ve ezcümle geçen seneler gark[1376] olan Kral Maximilian'in semere-i himmetiyle şehir etrafında birçok arazi-i vâsianın[1377] şehr-i kadime katılarak beş altı kat tevsiine[1378] meydan açılmış olması kaziyesinden[1379] ibaret kaldı.

Circulation bileti bizi döndürüp dolaştırıp "Maximilian Joseph Platz" denilen vâsi şehrin orta yerinde bulunan mustatilü'ş-şekl[1380] bir meydana getirdiği zaman arabadan inerek biraz da piyade gezmeye ve hiç olmazsa evvel be evvel şu eski şehri güzelce bir temaşa etmeye mecbur olduk.

Münih şehrinin tarih-i binası 1158 senesidir ki Henry the Lion nam prens bu tesise muvaffak olmuştur. Fakat o zamandan ta bu asra gelinceye

[1371] isticar (eyle-): kiralamak
[1372] nısf: yarı
[1373] mukarrer: kararlaştırılmış
[1374] geşt ü güzâr: gidiş geliş
[1375] i'vicac: dolambaç
[1376] gark (ol-): boğulmak
[1377] arazi-i vâsia: geniş arazi
[1378] tevsi: genişletme
[1379] kaziye: konu
[1380] mustatilü'ş-şekl: dikdörtgen

kadar Münih şehri âdeta şehir ıtlakına pek de şayan olamayacak kadar küçük bir yerken 1868 senesinde vefat eyleyen Birinci Louis Almanya'nın en meşhur mühendis ve mimarlarını, ressamlarını sair maarif-i şetta[1381] erbabını teşviken etrafına toplayıp şehri tecdid[1382] ve tevsie nasb-ı nefs ihtimam[1383] etmiş ve selefi [halefi] de* kendisine peyrev[1384] olmuş bulunmasıyla elyevm Münih Almanya'nın birinci derecedeki payitahtları mertebesine vasıl olarak üç yüz bin kadar nüfusu cem' eylemiştir.

Tramvaydan indiğimiz Maximillian Joseph Meydanı eski saray-ı kralî ile levahık[1385] addolunan en büyük binalarla müzeyyen bir meydandır ki hakikaten Münih şehrine gelenler için evvel be evvel ziyarete şayandır. "König Residenz" denilen bu saray her biri birer müstakil saray addolunacak kadar cesim ve birbirine mülasık[1386] dört büyük binadan müteşekkil olmakla Paris'in Tuileries ve Louvre sarayları gibi bir cesamet-i fevkalade göstermektedir. Şimdiki hâlde bu dairelerin bazıları birer müzehane ittihaz olunup bazıları da temaşa-yı umumi için küşadeyse[1387] de biz bunların derunlarına girecek kadar zamana malik olmadığımızdan temaşa-yı hariciyle iktifaya mecburduk. Saray-ı mezkûr meydanın şimal tarafını azim bir mahalle-âsâ kâmilen işgal eylediği gibi "Allerheiligenkirche" nam kiliseyle saray tiyatrosu ve sair bazı ebniye-i cesime dahi yine saray-ı mezkûra mülasık olarak meydanın şark cihetini işgal etmişlerdir. Mezkûr kilise inşaat-ı cedidedense de bazı numuneleri İstanbul'da görülen ve "Romano Byzantine" denilen tarz-ı mimarîde yapılmış gayet güzel bir binadır. Hele saray tiyatrosu Almanya'da bir misli daha bulunmamak derecesinde cesim olup iki bin iki yüz seyirciyi istiab[1388] eyleyebilirmiş. Asıl cephe ciheti sekiz büyük mermer sütunlar ve gayet güzel kemerler ve oymalarla müzeyyen olarak seyyahların nazar-ı ehemmiyetlerini celbeder.

Bu tiyatroya saray tiyatrosu denilmekten maksat saray-ı kralîye mahsus demek değildir. Saray-ı kralîye mahsus olan tiyatroya "Residenz Théâtre" denilir ki o da saray tiyatrosuyla Allerheiligenkirche arasında bir daire-i müstakildir. Bu iki tiyatro arasında da bir tarik-i mürasele[1389] olduğundan saray-ı kralî için oyun verilmek lazım gelince büyük tiyatronun oyuncuları oraya intikalle icra-yı hüner ederlermiş.

[1381] maarif-i şetta: çeşitli ilimler
[1382] tecdid: yenileme
[1383] nasb-ı nefs ihtimam (et-): kendini adamak
* Metinde "selefi" yazıyor, fakat cümlenin gelişine göre bu kelimenin "halefi" olması gerekir. [ed.n.]
[1384] peyrev (ol-): uymak
[1385] levahık: tamamlayan parçalar; müştemilat
[1386] mülasık: bitişik
[1387] küşade: açık
[1388] istiab (eyle-): içine almak
[1389] tarik-i mürasele: ulaşım yolu

Meydan-ı mezkûrun cenup cihetini de kâmilen posta idarehane-i cesimi işgal ederek yalnız garp ciheti ebniye-i hususiye ve onların altındaki gayet cesim ve zengin mağazalarla müzeyyendir.

Etrafı bu kadar mamur ve müzeyyen olan meydanın ta orta yerinde Kral Birinci Maximillian Joseph'in heykeli mevzu'dur ki bir sandalye üzerine oturmuş olarak yapıldığı hâlde üç buçuk metre irtifaında gayet azim bir heykeldir. Kürsüsü de yedi buçuk metre irtifaında gûnagûn[1390] rölyef oymalarla müzeyyen bir şey olduğundan mecmu-ı irtifaı on bir metreye varan bu heykel hakikaten meydan-ı mezkûrun azamet ve ehemmiyetini arttırmaktadır. Zaten payitahtların resimlerini havi olan albümlerde Münih resmidiye münderiç[1391] olan resim daima şu Maximilian Joseph Meydanı'nın resmi olur ki bu da Bavyera payitahtının en ziyade şayan-ı teşhir olan yeri burası olduğuna delalet eder.

Residanzstrasse denilen ve Maximillian Joseph Meydanı'yla saray-ı kralînin sol tarafından geçen bir sokak Hofgarten denilen saray bahçesine yol verir. Bu bahçe mustatilü'ş-şekl gayet vâsi bir bahçeyse de namından zannolunacağı veçhile öyle gûnagûn çiçeklerle müzeyyen olmayıp sıra sıra ağaçlar dikilerek muntazam ve latif bir meşcere[1392] hâline konulmuştur. Bahçenin etrafında birtakım kemerli ebniye görülür ki bunlar hep âsâr-ı nefiseyi havi müzehaneymişlerse de biz hiçbirisine girip temaşa hevesinde bulunmadık. Yalnız bahçe içinde biraz dolaşarak Ludwigstrasse Caddesi'ne çıktık ki orası Münih'in en geniş ve en uzun ve doğru caddesiyse de demincek tramvayla bu caddeyi boylu boyuna görmüş olduğumuz için bir de piyade olarak geçmek yolunda bir hacet görmedik. Fakat Hofgarten'dan çıkar çıkmaz bu caddenin Ludwigplatz denilen mebdeine[1393] gelmiş olduğumuzdan orada Kral Birinci Louis'in at üzerinde yapılmış olan cesim heykelini temaşadan gaflet göstermedik. Bu meydan dahi Odéon Saal denilen bir konser tiyatrosu ve Kral Louis'in bir küçük sarayı ve Maliye Nezareti dairesi gibi ebniye-i cesime ve müzeyyene ile tezyin[1394] olunmuştur.

Meydan-ı mezkûrdan geriye dönercesine bir hareketle Theatinerkirche denilen bir büyük kilise ve Dahiliye Nezareti dairesi önünden geçen Maximillian Platz denilen umumi bahçeye geldik ki burası Paris'in Tuileries Bahçesi gibi vâsi ve hakikaten bahçe ıtlakına şayan bir mevki-i latiftir. Mükemmel peykelerden birisi üzerine oturup birer sigara yakarak iki arkadaş bir miktar konuştuktan ve bu dakikaya kadar gördüğümüz binalar hakkında

[1390] gûnagûn: çeşit çeşit
[1391] münderiç (ol-): yer almak
[1392] meşcere: koru
[1393] mebde: başlangıç
[1394] tezyin (olun-): süslenmek

müzakere-i takdiriye icrasıyla:

– Keşke tramvayda geçirdiğimiz bir buçuk saati böyle piyade olarak cevelanla geçirseydik, diye biraz da hayıflandıktan sonra mezkûr bahçenin cenup kapısından çıkarak birtakım dar ve fakat zengin mağazalarla mücehhez sokaklardan geçe geçe "Promenadeplatz" denilen gezinti meydanına geldik. Bu meydan mustatilü'ş-şekl ve güzel ağaçlarla müzeyyen bir yer olup orta yerinde Bavyera meşahir-i ricalinden beş zatın da heykelleri merkûzdur[1395] ki eski şehrin tamam merkezinde bulunduğu için akşamları bütün civar mahallat ahalisi ve çocukları buraya toplanıp eğlenirler. Eyyam-ı muayyenesinde[1396] askerî müzika dahi gelip terennüm-saz olurlarmış. Binaenaleyh meydan-ı mezkûru Paris'in Palais-Royal Meydanı'na teşbih eyledik ki etrafında birçok muntazam mağazalar ve lokantalar bulunması da nazarımızda bu müşabeheti[1397] teyit eyledi.

Promenadeplatz'dan cenuba doğru yürüyüp Neuhaus-strasse Caddesi'ne geldikten sonra garp tarafına dönerek Karlsplatz Meydanı'na çıktık ki burası âdeta Champs-Élysées'ye müşabih bir yerdir. Vakıa demincek buradan dahi tramvay ile geçmişsek de şimdi kadın erkek arabalı arabasız binlerce ahali burada gezinmekte olduğunu görünce mevki-i mezkûru bir daha seyretmek arzusunu yenemedik. Fakat yorgunluğumuz da epeyce hükmünü hissettirmekte olduğundan bir arabaya binmeye mecbur olduk ki bu arabayla mevki-i mezkûrun münteha-yı cenubuna yani Sendlinger Meydanı'na kadar girerek hatta oradan da Allgemeines Krankenhaus yani hastahane-i umumiyenin dış ve iç bahçelerine bile girdik.

Karlsplatz'ın planı hutut-i münkesire ile resmolunmuş bir kavis şeklinde olup bazı yerleri yüz metre kadar vâsi ve umum tûlü bir kilometreden zaid[1398] mükemmel bir bulvardır. Bazı yerlerinde üç dört ve bazı yerlerinde iki sıra mükemmel ağaçlar yetiştirilerek hakikaten Paris'in Champs-Élysées'ine veyahut Berlin'in Ihlamurlar Altı Alleesi'ne nazire ittihaz olunacak bir hâle getirilmiştir. Ortalık yerinde ufak ve gayet güzel bir Protestan kilisesi varsa da o mükemmel bulvarın oporta yerinde bu kilisenin bulunmasına hiç münasebet düşürülemeyeceğinden Paris gibi bu yoldaki münasebetsizliklerin imhası matlub-ı umumi olan bir yerde olsaydı oradan o kilisenin kaldırılacağı derkârdı.

Hastahane-i umumi işte bu alleenin müntehasına varıldığı zaman garp cihetine isabet eyleyen bir bina-yı âlîdir ki ön tarafında müsellesü'n-nakış şeklinde bir bahçe bulunup herkes duhul edebilir. Bundan daha büyük

[1395] merkûz: dikili
[1396] eyyam-ı muayyene: belirli günler
[1397] müşabehet: benzerlik
[1398] zaid: fazla

bir bahçe dahi hastahanenin içinde vardır ki hâl-i nekahette[1399] bulunan hastaların tenezzühlerine mahsus olup fakat bir marktan ibaret bir ücret mukabilinde oraya da girilir. Muahharen Viyana'da gördüğümüz hastahane-i umumi bu nev müessesat-ı hayriyenin eazımından[1400] olmasaydı buradaki hastahaneyi nazarımda büyüttüğüm kadar yazarak belki de duçar-ı mübalağa olacaktım. Zira hastahane binasının cesametinden, ziynetinden kat'-ı nazar bahçede gezinmekte olan hastalarda o kadar nezafet gördüm ki insanın kendi hanesinde bile nezafetin ancak bu derecesi müyesser olabilip bu biçarelerse kendilerini kendi hanelerinde tedavi ettirmek kuvvetini haiz olmayan fukara veyahut garibanlardır.

Hastahanenin iç bahçesinden de çıktıktan sonra yine arabamızla Schillerstrasse Sokağı'nı önümüze katarak şimale doğru yürüdük ve bu sokağın müntehasında ve sağ tarafta hotelimizi görerek arabadan indik ki artık akşam da olup gazlar da yanmaya başlamıştı.

Hotelin umumi salonuna girdiğimizde masalar üzerinde o günkü gazeteler mevzu' olduğunu doktor görerek göz gezdirmeye başladı. Bir hayli havadis ve telgrafları hulasaten bana da tercüme eylediyse de vatanıma ait olmayan havadis beni asla müstefit[1401] eyleyemiyordu. Bir gazetenin ilan sayfasında birtakım komik cambaz resimleri gördüm. Üzerinde de kalın yazıyla "Orpheum" kelimesini okudum. Bunun mutlaka bir eğlenceli yer olduğunu zannederek ilanı okuyup tefhim[1402] etmesini doktordan rica eyledim. Meğer hakikaten eğlenceli bir mahalmiş. Âlâ müzika ve kadın erkek âlâ hanendeler konserto verirler ve gayet mahir cambazlar hüner gösterirler ve komedyacılar da küçük küçük komedya oynarlarmış. Bundan maada orası ciddi tiyatrolar gibi meşrubat ve duhân[1403] içilmeyen yerlerden olmayıp bir gazino gibi insan her istediği şeyi içebileceğinden maada orada yemek bile yenilirmiş.

Doktor bu ilanın hükmünü bana tefhim eylediği sırada salonda bulunan sair birkaç yolcu dahi müessesat-ı cedideden olan bu mahalli ziyadesiyle medhederek akşam taamını burada hotelde edeceğimize orada etmekliğimizi teşvike başladılar. Bahusus orada toplanan cemaat Münih şehrinin orta hâlli ahalisinden olup bunların ahvalini görmek dahi bir tetebbu olacağını anlattılar. Nihayet biz dahi kani olarak kalktık tekrar bir arabaya binerek kendimizi Orpheum'a sevk ettirdik.

Bizim Beyoğlu'ndaki Concordia Tiyatrosu'ndan iki kat geniş olan bu

[1399] hâl-i nekahet: iyileşme dönemi
[1400] eazım: büyükler
[1401] müstefit (eyle-): faydalandırmak
[1402] tefhim (et-): anlatmak
[1403] duhân: sigara

mahal bir tiyatrohane suretinde yapılmışsa da locaları bölme bölme olmayıp dairen-mâ-dâr[1404] şirvan gibi açık bir hâlde bırakılmıştır. Zemini de sıra sıra yüzlerce masayla mücehhez olup etraflarına kadın erkek üçer beşer kişi oturmuşlar ve bazı masaların üzerini yalnız bira kadehleri ve diğer bazılarını bu kadehlerden ve sürahilerden maada yemek tabakları ve ekmek sepetleriyle doldurmuşlardır. Bina yeni yapılmış yaldızlı maldızlı bir şeyse de manzara-i umumiyesi hem gazino hem tiyatro hem lokanta hem cambazhane ahvalini cami olmakla hakikaten bize pek acayip göründü.

Evvela bir mükemmel cambaz kumpanyasını müteakiben müzika ve şarkı takımı ve üçüncü nöbet olarak da gayet mahir bir vantrilok ve ondan sonra komedyacılar ve nihayet emsalsiz bir hokkabaz icra-yı hüner eylediler. Halkın pek beğendikleri şeyleri alkışlamaları âdeta bir kıyamet koparmak derecelerine varıyordu. Zira alkışlar yalnız el çırpmaktan ibaret kalmıyorlardı. Baston tıkırdatmak, döşeme tahtaları üzerinde kunduralarla tepinip patırdatmak, ellerindeki kadeh ve bardakları önlerindeki mermer masalar üzerine kırıncaya kadar vurmak ve "aferin" manasına delalet eyleyecek kelimelerle boğazları yırtılıncaya kadar bağırmak hep umumi alkış meyanına dâhil oluyordu ki bira istimaliyle[1405] suratları pancar kesilmiş olan kadın erkek Bavyeralılar için bu gürültü patırtı bahtiyarlığın son derecesi addolunuyor idiyse de bizim gibi alışkın olmayanlar için fena hâlde suda'ı[1406] mucip oluyordu. Yoksa bu kıyamet koparılmayıp da o aliyyü'l-âlâ hünerverlerin icra eyledikleri sanayi daha dikkatli temaşa edilecek olsa bu mahalde pek güzel eğlenileceğine şüphe yoktur. Nasıl ki Viyana'da bunun bir aynı ve hatta daha mükemmeli mevcut olarak ahali-i mevcudeyse böyle gürültülerle, patırtılarla ne kendileri yorulmaya ne âlemi yormaya kalkışmaksızın pek güzel, pek kibarane eğlenmektedirler.

Buranın bir hâli de hizmetçi kızların ahali ile vuku bulan laübaliyane muameleleridir. Huzzardan canı isteyenler hizmetçi kızları kendi yanına oturtup her ne isterse yedirterek içirterek ikram ederler. Ama bu muamele bizim Beyoğlu ve Galata'daki bazı kahve ve gazinolarda görülen suret-i rezilanede olmayıp gayet edibanedir. Hatta tiyatronun nısf-ı erbab-ı temaşası[1407] namuslu familya kadınlarından mütehassıl olarak onların yanında hizmetçi kızları bu surette celp ve izaz[1408] eylemek meayibden[1409] de addolunamaz. Bununla beraber kızlarla edilen latifeler bizim için hadd-i maruftan hariç olmakla birlikte hiç de istihsan[1410] görülemez.

[1404] dairen-mâ-dâr: çepeçevre
[1405] istimal: kullanma; tüketme
[1406] suda': baş ağrısı
[1407] nısf-ı erbab-ı temaşa: izleyicilerin yarısı
[1408] izaz (eyle-): ağırlamak
[1409] meayib: ayıplar
[1410] istihsan (görül-): beğenilmek; hoşgörülmek

Nısf-ı leyle karib oyunlar hitam bularak yine bir arabaya râkiben hotelimize geldik. Odamıza girdiğimiz zaman suret-i acibede bir korkuya duçar olduk ki şu seyahatimiz esnasındaki sergüzeştlerin en latiflerinden addolunsa becâdır. Şöyle ki:

Önümüze düşüp odamızı açıveren uşak koridorların gazlarla münevver[1411] olması hasebiyle eline mum almamıştı. Binaenaleyh odamızı açıp da içeriye girdiğimiz zaman bir karanlık odaya girmiştik. Bir de uşak vehleten[1412] havagazı musluğunu yakar yakmaz oda içinde ziyadan ürken büyücek bir kuş çırpıntısı gibi bir hareket peyda olmaz mı?

Bu hareketin peydasını müteakip evvela doktor ve saniyen uşak bir tehlike-i azimeden can kurtarıyorlarmışçasına yekdiğerini çiğneyerek oda kapısından dışarıya fırladılar. Ben bu ahvalin hangisine şaşacağımı bilemeyerek kemal-i hayretle odanın ortasında kalakaldım. Ancak dışarıya fırlayanların Almanca kim bilir ne demek olan birçok sözlerle halka velvele vermeleri beni duçar olduğum hayretten ikaz eylediği gibi bir de semt-i re'simde ispinozdan büyücek ve güvercinden küçük iki kuşun kemal-i telaşla uçuştuklarını görünce hakikat-ı hâli anlayarak kaçanların havf ve telaşlarına da gülmeye başladım. Kapıya kadar gidip ve doktora nida ederek korkuyu bırakıp odaya avdetini teşvik eyliyor idiysem de doktor:

– Aman siz orada mı kaldınız? Çıkınız! Kaçınız! Geliniz! Çabuk olunuz, gibi sözlerle güya ben azim bir tehlike içinde bulunuyormuşum da bir saniye daha kaçıp kurtulmayacak olsam helak olacakmışım gibi beni tahlise[1413] gayret gösteriyordu.

Koridorun öteki ucundan da yedi sekiz kişi bir cüretle bizim odaya doğru yürüyorlardıysa da odaya yaklaştıkça cüretleri azaldığı apaşikâre görülüyordu. Tamam doktora yaklaştıklarında doktor bunların göğüslerinden iterek ilerlemelerini men ile beraber beni tahlis için söylediği kelimat-ı teşvikiyede dahi bir kat daha tezyid-i gayret eyliyordu. Nihayet:

– Canım! Anlamadınız mı ki bu hâl fevka't-tabia bir şeydir, deyince Fransızca bu "fevka't-tabia" kelimesinin cin ve peri gibi şeylere delalet eylediğini derhatır ettim. Bendeki kahkaha bir kat daha arttı. Fransızca olarak:

– İki güzel kuşun bir odaya sığınıp ziyadan ürküp uçuşmalarında fevka't-tabialık ne vardır, dediğimde diğer herifler sözümü anlayarak ve cüretlerini arttırarak odaya geldiler. O zamana kadar kemal-i heyecanla uçuşan biçare kuşlar dahi artık bayılmak derecelerine gelip iki karyoladan birisinin ci-

[1411] münevver: aydınlatılmış
[1412] vehleten: birden bire
[1413] tahlis: kurtarma

binliği eteğine konmuşlar yapışmışlardı. Anlamalı bu adamlardaki havfın derecesini ki kuşları gösterip durduğum hâlde hâlâ yanaşamayarak gözleri kapıdan dışarı kaçmak cihetinde olduğu gibi gidip iki ellerimle hayvancıkları yakaladığım ve kendilerine uzattığım zaman dahi gerçekten birbirini çiğnercesine havf ve telaşla oda kapısından dışarıya fırlamışlardı. Ben muttasıl:[1414]

– Canım kuştan başka bir şey değildirler. Geliniz görünüz, diye haykırıyorum. Heriflere bir türlü cesaret gelemiyor ki yanıma takarrüb[1415] eylesinler. Nihayet kuşları onlar üzerine doğru uçurtmak ve telaşlarını arttırmak için fırlatıp attım. Hayfa ki hayvancıklar bizden daha ziyade korkup heyecandan çatlamak derecelerine gelmiş oldukları cihetle uçamayarak önlerine düştüler. O zaman oda uşağı cesaretlenerek geldi ve hayvanları eline aldı. Diğerleri de bakiye-i havfları âsârı çehrelerinden zail olmamış bulunduğu hâlde uşağa yaklaşarak fevka'l-memul[1416] sayd[1417] eylemiş bulunduğumuz şikârları[1418] muayene eylediler.

Sonra anlaşıldı ki meğer oda bize icar[1419] olunduktan sonra hizmetçi kız yatakların çarşaflarını, örtülerini değiştirdiği sırada biraz da odanın havasını tebdil[1420] için pencereleri açmış ve geceye kadar pencereler açık kaldıktan sonra bir aralık karanlıkta gelip kapamış. Besbelli ki biçare kuşlar dahi o sırada odaya girmişler.

Arkadaşım doktorun kalbine itminan ve istirahat geldikten sonra ben latifede devam eyledim. Doktor bu korkusunun becâ[1421] olduğunu ispat için bize birtakım cin ve peri hikâyeleri anlatmaya başladı. Hele yarasa kuşlarının hiç tehi[1422] olmadıklarını ve en dehşetli sihirbazların bunları teshir ve istihdam[1423] eylediklerini o kadar ciddiyet tavrıyla anlatıyordu ki ben gülmekten kırıldıkça kendisi hiddetlenerek gece vakti min gayr-ı memul[1424] oda içinde uçuşan kuşları yarasa zannıyla korkmuş bulunduğuna istihzayla[1425] gülmekliğim insaf ve terbiyeye tevfik[1426] kabul ettirilemeyeceğini hükme kadar eser-i hiddet gösteriyordu.

Arkadaşımın hiddeti gittikçe ciddiyet peyda eylediğini görünce kahkahalarımı nihayetlendirmek için cebr-i nefse başladım. Zira gördüm ki bu latife o mükemmel arkadaştan beni mahrum etmeye kadar sebebiyet gösterecektir. Bir yandan gülmeye nihayet vererek diğer taraftan dahi tavr-ı

1414 muttasıl: hiç durmadan
1415 takarrüb (eyle-): yaklaşmak
1416 fevka'l-memul: beklenmedik şekilde
1417 sayd (eyle-): avlamak
1418 şikâr: av
1419 icar (olun-): verilmek
1420 tebdil: değiştirme
1421 becâ: uygun; yerinde
1422 tehi: boş
1423 teshir ve istihdam (eyle-): etkisi altına alıp kullanmak
1424 min gayr-ı memul: beklenmedik şekilde
1425 istihza: alay
1426 tevfik: uygunluk

mülayimaneyle arkadaşıma dedim ki:

– Hakkınız var doktor! Böyle şeyleri her yerde söylerler. Bizim memlekette de hikâye ederler. Hatta bunlara dair bir de Fransızca kitap okumuşumdur ki Avrupaca bu şeylere itikat olunduğunu gösterir. Lakin bu misilli zunun[1427] bize göre midir ya? Fünun-i tıbbiyede müntehi[1428] sizin gibi bir doktor ve hikemiyata meraklı benim gibi bir muharrir için bu korku gerçekten na-becâdır.[1429]

Doktor biraz yelkenleri suya indirdi. Dedi ki:

– Badi-i emirde[1430] ben de o kadar korkmamıştım ya! Fakat bu Almanlar "Vampirdir! Vampirdir!" diye bendeki havfı arttırdılar.

– Neyse! Geçmiş olsun diyelim de rahatımıza bakalım.

– İyi ama sizin tuttuğunuz kuşları Almanlara mı yedireceğiz?

– Bakınız işin bu cihetini bilemem. Bahusus o kuşların ne nev'den olduklarını tanıyamamış bulunduğumdan bilmediğim hayvanları ekle[1431] de cesaret edemem.

– Sabah olsun da ben onun icabına bakarım.

– Pek âlâ! Eğer yenilebilecek kuşlardansa yemek hususunda ben de size peyrev[1432] olurum.

Bu musalaha üzerine ikimiz dahi yataklarımıza girerek yattıksa da ben gerek doktorun ve gerek Almanların havf[1433] ve telaşları hatırıma geldikçe için için gülmekten bir hayli zaman uyuyamadım.

Ertesi sabah gözümü açtıkta baktım ki doktor yatağı içinde eline rehber-i seyahati almış mütalaa ediyor. Bermutad "bon jour doktor" diye feth-i bab-ı mükâleme[1434] eyledikten sonra ne mütalaa eylediğini sordum. Dedi ki:

– Bugün Münih şehrinde icra edeceğimiz cevelanı tetebbu ediyorum.

– Dün gördüğümüz numuneye bakılırsa bu şehir birtakım eğri büğrü ve kemerli ve tünelli sokaklardan ibarettir. Asıl şayan-ı temaşa olan en muntazam yerleri Maximillian Joseph ve Birinci Maximillian ve Promenade meydanlarıyla Karsplatz Bulvarı'ydı ki onları gördük.

– Yok yok! Yeni mahallat gayet vâsi, gayet güzeldir. Hele İsar Nehri'ne doğru mutlaka bir cevelan yapmalıyız da Bavyera heykelini görmeliyiz ki yalnız kafası içine on on iki adam sığarmış.

[1427] zunun: zanlar
[1428] müntehi: en son noktaya ulaşmış
[1429] na-becâ: yersiz
[1430] badi-i emir: başlangıç
[1431] ekl: yeme
[1432] peyrev (ol-): uymak
[1433] havf: korku
[1434] feth-i bab-ı mükâleme (eyle-): söze başlamak

– Ne diyorsunuz Allah'ı severseniz? O kadar büyük heykel mi olurmuş?

– İnanınız ki bu kadar büyükmüş. Bunu yalnız rehberde görmüyorum. Evvel dahi işitmiştim. Avrupaca bu cesamette heykel nadir olup vakıa Amerika'da Liberte heykeli kolunun içinden insan geçecek kadar cesimmişse de onu temaşa bize müyesser olacak değil a! Hiç olmazsa şu Bavyera heykelini temaşa edelim.

– Hay hay! Temaşa edelim zahir!

– Dün akşam hastahane-i umumîye gittiğimiz zaman garp tarafına doğru biraz daha uzanıverseymişiz bu heykeli de görecekmişiz. Fakat kimin aklına geldi. Arabacıda zekâvet olsaydı bunu bize ihtar ederdi. Nerede Paris arabacıları? Bira kanlı Bavyeralılar o zeki Fransızlara benzeyebilirler mi?

– Zararı yok arkadaş! Artık bugün biraz ziyadece araba ücreti vereceğiz demektir.

– Artık çaresiz öyle olacak.

Tasarruf ve iktisada riayeti hemen imsak derecesine varan doktor bu son teslimiyeti gösterdiyse de derinden bir göğüs geçirmekten de kendini men edemedi. Her ne zaman arabaya binmek iktiza etmişse bizim doktor elden geldiği kadar muhalefet ederek nihayet razı olduğu zamanlar dahi hep böyle birer göğüs geçirerek razı olmuştur.

İki arkadaş giyindikten kuşandıktan sonra şimendifer istasyonu meydanına çıktık, oradan bir arabayı saatle isticar eyleyerek ve Doktor Yanpolski'nin mütalaa ve tetebbuu üzerine kararlaştırmış olduğu cevelan planını arabacıya anlatarak aheste reviş ile yola revan olduk.

Bu defa bizi arabacı tramvay hattı geçmeyen sokaklardan geçirmeye mecburdu ki dün tramvayla icra eylemiş olduğumuz seyahat esnasında güzergâhları az çok temaşa eylemiş bulunduğumuzdan bugün bu caddeleri tekrar görmek istemeyeceğimiz derkârdır. Eski şehir derununda ve dar ve eğri sokaklardan geçerek badehu Görtnerplatz taraflarında yeni mahallatın doğru ve muntazam sokaklarına girdik ve Reichenbach Köprüsü'ne kadar vardık ki eski veyeni denilen şehirlerin yekdiğerinden farkı insana bir kasabadan çıkıp diğer bir kasabaya girmiş olduğunu zannettirecek derecelerdeydi.

Münih şehrinin mahallat-ı kadimesiyle[1435] mahallat-ı cedidesi[1436] arasındaki farkı kârilerime ber vech-i matlub[1437] tefhim için İstanbul'un henüz harik[1438] ve tesviye[1439] girmeyen mahallat-ı kadimesiyle Hocapaşa, Kadıköy,

[1435] mahallat-ı kadime: eski mahalleler
[1436] mahallat-ı cedide: yeni mahalleler
[1437] ber vech-i matlub: istenildiği gibi
[1438] harik: yangın
[1439] tesviye: düzenleme

Beyoğlu, Bakırköy, Nişantaşı gibi mahallat-ı cedidesi arasındaki farkı ihtar ederim. Bizim dar ve i'vicaclı[1440] sokakların iki tarafındaki köhne ebniyeyi kârgir ebniye-i kadimedenmişler diye farz edersek tamam Avrupa biladındaki mahallat-ı kadimeyi görmüş oluruz.

Reichenbach Köprüsü'nden İsar Nehri'ni geçerek karşı taraftan nehir kenarınca gittiğimiz sırada gördük ki bu nehir gayet seriü'l-cereyan olup akıntı yukarı seyr-i sefain pek büyük umûr-ı müşkiledendir. Nehrin sağ sahilinde yani Münih şehrinin karşısında Haidhausen namıyla yeni teşkil olunmuş olan mahalle âdeta bizim Kadıköyü'nü andırmakta olup hele bunun Wehrsteg denilen kısm-ı şimalisinden Maximilianlagen Bahçesi'ne inerken gözün olduğu mesafeye kadar uzanıp giden bahçeleri sol cihetten İsar Nehri'nin tahdit[1441] etmesi âdeta Kadıköyü'nden Kuşdili'ne inilip Kalamış'a ve Fenerbahçesi'ne doğru uzanmaya benzemektedir.

Maximilians lagen Bahçesi'nin derununa girerek boylu boyuna aykırıladıktan sonra Bogenhausen namında bir köye girip oradan köy namına mensup olan köprüden geçerek Englischer Garten yani İngiliz Bahçesi tabir olunan umumi bahçeye girdik ki burası Paris'in Boulogne Ormanı'na nazire olarak yapılmış gayet vâsi ve güzel bir bahçedir. Mezkûr bahçeyi şarktan garba doğru aykırıladıktan sonra Münih şehrinin şimal tarafında yeniden vücuda getirilen mahallatın vâsi[1442] ve müstakim[1443] sokaklarından geçmeye başladık. Bu tarafta gördüğümüz yeni piyade kışlası bizim Selimiye Kışlası'na manend[1444] müessesat-ı azime-i askeriyeden olup yeni ve eski Pinakothek denilen iki bab-ı azim[1445] resim müzeleriyle bunların civarındaki mektep hakikaten daha büyük payitahtlar için bile medar-ı iftihar olabilecek âsârdan görülmüştür.

İşte mahalle-i cedide-i mezkûreyi dönüp dolaşarak şimendifer hattını bir köprüyle aykırıladıktan sonra şehrin cenub-ı garbisinde vâsi bir çayıra girdik ki kibar[1446] için koşu meydanı olup bazı yerlerine bizim tiyatrocu Mınak ve komedyacı Abdürrezzak Efendilerin* şuraya buraya yaptırdıkları yazlık tiyatrolar gibi adi tahtalardan yapılmış tiyatrohane ve cambazhane gibi yerler bina olunmuştur. Yılda bir kere Münih şehrinin umumi panayırı olarak mülhakattan[1447] da yüz binlerce kadın erkek çoluk çocuk gelir bu meydan-ı azimi hınca hınç doldururmuş. Hatta bu panayır geçen hafta vukua

[1440] i'vicac: dolambaç
[1441] tahdit (et-): sınırlamak
[1442] vâsi: geniş
[1443] müstakim: düz
[1444] manend: benzer
[1445] bab-ı azim: büyük kapı
[1446] kibar: üst sınıf; zenginler
* Abdürrezzak Efendi: 1835-1914 yılları arasında yaşamış Türk güldürü sanatçısı Abdürrezzak Abdi Efendi. [h.n.]
[1447] mülhakat: civar yerleşim birimleri

gelip reside-i hitam[1448] dahi olduğu hâlde koşu meydanında ve barakalar önlerinde yine pek çok kalabalık görülmüştür.

Bu meydana ve barakalara dair arabacıdan Almanca olarak aldığı malumatı bana Türkçe olarak tebliğ eylediği sırada doktor demişti ki:

– Bak demincek size söylemeyi unuttum. Piyade kışla-i kebirini geçtikten sonra epeyce büyücek bir sokağa girmiştik. Arabacının rivayetine göre bu sokağın ismi "Türk Sokağı"ymış. Bir vakit bu şehir üzerine o taraftan Türkler hücum ederek şehri alamamışlarsa da epeyce tazyik ve tahrip etmişler de o vaka-i tarihiyenin muhtırası[1449] olmak üzere o sokağın ismini Türk Sokağı tesmiye[1450] etmişler.

Şu haber ziyadesiyle nazar-ı dikkatimi açtı. Sordum ki:

– Oralarda bu vakaya delalet eder bir eser var mıymış?

Doktor sualimi arabacıya tercüme ederek aldığı cevabı bana tebliğ eyledi. Dedi ki:

– Hayır! Âsâr-ı mimariyeden hiçbir şey yokmuş. Zikrolunan yeni mahalle inşa edilmezden evvel oradaki sahraya "Türk ordugâhı" denilirmiş. Sahra-yı mezkûr badehu mahallata tahvil edilince yalnız bir sokağın ismini Türklere mensup etmekle iktifa eylemişlerdir.

Koşu meydanına girdiğimizde arabamız güzel bir şose üzerinden yürüyerek meydan-ı mezkûra nâzır olan Bavyera meydan-ı azimi önünde durdu. Münih şehrini dairen-mâ-dâr[1451] dolaşmışız demek olup bunun için de üç saat zaman sarf eylediğimizden arabacının parasını verip savdık. Zira biz heykelin içine gireceğimizden bu zamanı da araba müddetine zammetmeye doktorun rıza göstermeyeceği derkârdı.

Arabadan indiğimiz yere nispetle heykel yüksecik bir set üstünde bulunuyordu. Ama bu seddin üzerinde evvela gereği gibi yüksek bir kürsü mebni[1452] olarak asıl heykel dahi onun üzerine oturtulmuş bulunmasıyla aşağıdan pek yüksek görünüyordu. Bu heykel ayak üstünde duran Roman kıyafetli bir adamın ayağı dibinde azim bir arslan yatmasından ibarettir ki heykelin başı hizasına kaldırdığı eline bir de halkavî taç dolduturulmuştur.

Seddin altından temaşa eylediğimizde vakıa heykeli pek büyük bulduksa da öyle kafası içine on iki kişi oturabilecek cesameti bir türlü tahmin edemedik. Hatta küçük bir taş merdivenden seddin üzerine çıkıp daha yakından temaşa ve tedkik eylediğimiz hâlde bile heykele bu cesameti veremedik.

[1448] reside-i hitam (ol-): tamamlanmak
[1449] muhtıra: hatırlatma
[1450] tesmiye (et-): isimlendirmek
[1451] dairen-mâ-dâr: çepeçevre
[1452] mebni: kurulu

Bunun içine girecek olan adam kafasına kadar varmak için gerdanından geçmek lazım geleceğine göre heykelin gerdanını bir adamın mürurunu müsaade olabilecek kutrda[1453] göremedik.

Herhâlde içine gireceğiz ya! Kapısı önündeki asker mütekaidinden[1454] duhuliye[1455] biletlerimizi alıp aynıyla Bâb-ı Vâlâ-yı Seraskerî* Meydanı'ndaki harik kulesinin merdivenine benzer taş merdivenlerden çıkmaya başladık. Bu taş merdivenler altmış altı basamakta tamam oldular. Her kademe yirmi beş santimetre olduğundan demek oluyor ki kürsünün irtifası on altı buçuk metreye baliğ oluyor. Badehu tunçtan yapılmış olan heykelin içine girmiş olduk ki azim bir çadır gibi tepemiz üzerinde heybet-nümaydı. Heykel-i mezkûrun orta yerine demirden mamul diğer bir döner merdiven konulmuştur ki bunun da tamam altmış basamağı vardır. Onların tahmin ettirdikleri mecmu-ı irtifa[1456] dahi on beş metre ederse de bu irtifa heykelin tamam gerdanına kadar olan irtifadır. Yoksa tepesine kadar olan irtifaı tamam on dokuz metreye müsaviymiş.[1457]

Ben önde doktor arkada olarak demir merdiveni de yarıya kadar çıktığımızda bana bir tıkanıklık geldi. Ama yalnız merdiven çıkmaktan mütehassıl[1458] bir hâl değil. Heykelin mamul olduğu tunç tabakaları güneşten kızmış olduğundan derun-ı heykel âdeta bir soba gibi kızgın olduktan fazla tuncun kerih[1459] kokusu insanın midesine, sinirlerine tesir eyliyordu. Olduğum yerde durakaldım. Doktor yüzüme baktı. O da gördü ben de anladım ki rengim fena uçmuştur. Fakat arkadaşım beni kıçımdan iterek:

– Akşam kuşlardan yani asıl korkacak şeylerden korkmadınız da şimdi burada neden korkuyorsunuz? Yürüyünüz. Bir dakika evvel kafaya varalım. Orada serin havayla bu fenalığı def' ederiz, dedi. Düşündüm ki doktorun hakkı var. Hemen var kuvveti bacağa vererek sürat-i mümkine ile yukarıya doğru çıktım. Hem yorgunluk hem bakır kokusu ve sıcaklık beni gereği gibi sersem eylemiş bulunduğundan birdenbire kendimi bir küçücük oda içinde bulduğum zaman işte heykelin kafasına vasıl olup girmiş bulunduğumuzu anlayamadım.

Oraya vardığımızda kafanın birer küçük pencere ittihaz edilmiş ağzından, burnundan, gözlerinden gayet serin ve latif rüzgâr girip çıktığından şu serinlik bendeki fenalığı derhâl izale eyledi. Doktor dahi yanıma gelerek beni pehlivanların "göğüs çaprazı" dedikleri surette kucaklayıp biraz silkeledi

[1453] kutr: çap; genişlik
[1454] mütekaid: emekli
[1455] duhuliye: giriş
* Bâb-ı Vâlâ-yı Seraskerî Meydanı: Bugünkü İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'nün bulunduğu alan. [ed.n.]
[1456] mecmu-ı irtifa: toplam yükseklik
[1457] müsavi: denk
[1458] mütehasıl: oluşan
[1459] kerih: pis

sarstı. Tabii hâlimi gereği gibi buldum. Doktor dedi ki:

– Ey! Bavyera heykelinin gerdanından geçebildik mi?

Baktım ki filvaki kafanın içinde oturuyoruz. Gerdan dahi şöyle semt-i kademimizde[1460] bulunuyor. En şişman bir adamın ferah ferah geçebilmesine müsait bir kutrda olduktan fazla kutrun bir miktarını da demir merdivenin müntehası ihata eylemiş.

Kafanın iki çene kemiği hizasına yine tunçtan iki peyke yapmışlar. Her biri üzerine ferah ferah beşer kişi oturabileceği gibi burun cihetine doğru da iki kişi pek ferah oturabilir. Hatta bunların ayak üzeri durmaları da kabildir.

Dışarıdan bu cesamet hiç de memul olmadığı hâlde cesamet-i mezkûreyi reyü'l-ayn[1461] görünce gerçekten istigrab[1462] eyledim. Doktor ile sigaraları yakıp etrafı temaşa ederek konuşmaya başladık. Musahabemiz gereği gibi zarifane oldu. Güya heykel dışarıda olanlara:

– Ahmet Mithat ile Doktor Yanpolski'yi kafama koydum. Onlar beynimdedirler. Fakat daha onlar gibi on olsa yine beynime ihata ettirebileceğim, diyormuş. Bir de heykelin burun deliklerinden aşağıya baktığımızda demincek bizim bulunduğumuz set altında beş altı kişinin bize!.. Hayır! Bize değil heykele doğru baktıklarını gördük. Şu bakanlar acaba heykelin kafasında biz olduğumuzu tahattur[1463] edebiliyorlar mı?

İçtiğimiz sigaraların dumanlarını heykelin burnundan dışarıya doğru üfürüp gülüşüyoruz. Güya aşağıdan görenler heykel tütün içiyor da dumanını burnundan savuruyor zannedecekler diye eğleniyoruz. Hâlbuki tütün içen adamın burnundan çıkarabileceği dumana mütenasiben bu heykelin burnundan duman çıkarması lazım gelse la-akall[1464] sekiz on kadar tütünü birden yakıp dumanını heykelin burnundan dışarıya savurmak lazım gelecek.

Oradan Münih şehri üzerine doğru mümted olan nezaret pek güzel olduğundan ikişer sigara içinceye kadar bu koca kafa içinde ârâm-saz[1465] olduk. Nihayet şu ikametin de tadı kaçtı. Aşağıya inmeye davrandık. Demir merdiveni gayet süratli inerek çıkarken duçar olduğumuz fenalık tekrar etmedi. Seddin altında iki boş araba bulduğumuzdan râkiben hotelimize kadar avdet eyledik ki saat dahi vakt-i zuhra[1466] takarrüb eylemişti.

Bade'z-zuhr Linç'e müteveccihen buradan hareket edeceğimiz cihetle hem kuşluk yemeye hem hazırlanmaya davrandıksa da ben hotele gelirken bir güzel dükkânda fildişinden mamul bilezikler, madalyonlar, saç iğneleri

[1460] semt-i kadem: ayak tarafı; alt taraf
[1461] reyü'l-ayn: gözle
[1462] istigrab (eyle-): şaşırmak
[1463] tahattur (et-): düşünmek
[1464] la-akall: en az
[1465] ârâm-saz (ol-): dinlenmek
[1466] vakt-i zuhr: öğle vakti

filanlar görüp pek de beğenmiş olduğumdan taamdan evvelce gidip bunlardan beş on parça şey mübayaa[1467] eyledim. Ne de pahalıymış! Sekiz on dirhem gelmeyen bir bileziğe on iki mark verdim ki satan kadının rivayetine göre üç dört marklık yalnız fildişi varmış da üst tarafı yapan adamın el emeğiyle kendinin kârıymış. Bunu görünce anladım ki Stanley* ve Emin Paşa** gibi seyyahların binlerce liralar ve tahammülden hariç zahmetler çekerek Afrika çöllerinde dolaşmaları beyhude değilmiş. Oranın en başlıca metaı olan fildişi bu kadar pahalı olduktan sonra daha pek çokları bu seyahatlerden yüz çevirmeyeceklerdir.

İşte iki yarım gün zarfında Bavyera'nın payitahtı olan Münih şehrini şu kadarcık temaşa müyesser olabildikten sonra buradan dahi Linç tarikiyle Viyana'ya gitmek için istasyondan biletlerimizi alarak Münih şehrine veda eyledik.

MÜNİH'TEN LİNÇ TARİKİYLE VİYANA'YA

Münih'ten Linç'e uğramaksızın doğruca Viyana'ya gitmek mümkün olduğu hâlde Linç'i tercih edişimize sebep oradan dahi Viyana'ya kadar Tuna Nehri'nden vapurla gitmek arzusuydu. Linç Viyana'nın garp tarafında ve Tuna Nehri üzerinde kâin bir şehirdir ki inşaiye tezgâhlarıyla meşhur olup Tuna Nehri'nde kullanılan yelken ve vapur sefainiyle şilep ve çamlıca denilen büyük mavnaların en çoğu orada yapılır. Fakat bizim asıl arzumuz bu tezgâhları görmekten ibaret değildi. Bu suretle şimendifer yolculuğunu kısaltıp kazanacağımız farkı Tuna üzerinde safalı bir yolculuk etmeye sarf edecektik. Münih'ten şimendifer ile Linç'e gitmek için iki yol vardır ki birisi yani Salzburg yolu 278 ve diğeri yani Essenbach tariki 240 kilometredir. Ancak doktorun tarik-i atveli[1468] tercihle bilmem ne sebebe mebni ısrar dahi göstermesine bir türlü mukavemet mümkün olamadığından biz tarik-i atveli tercih eyledik. Salzburg tarikiyle gidildiği zaman sürat katarı yedi saatte mesafe-i mezkûreyi kat' eyler. Adi yolcu katarıysa yedi buçuk saat zarfında kat' ederek fakat birisinin fiyatı yirmi altı mark olduğu hâlde diğeri on sekiz marktır. Yarım saatlik bir fark için sekiz mark ziyade vermek istemediğimizden adi yolcu katarından bilet alarak vagona bindik ve bade'z-

[1467] mübayaa (eyle-): satın almak

* Stanley: 1841-1904 yılları arasında yaşamış Afrika kaşifi Amerikalı gazeteci Henry Morton Stanley. [h.n.]

** Emin Paşa: Asıl adı Isaac Eduard Schnitzer'dir. 1840-1892 yılları arasında yaşamış Alman Yahudisi kökenli, sonradan Osmanlı hizmetine girmiş fizikçi, doğabilimci ve Afrika kaşifidir. [h.n.]

[1468] tarik-i atvel: daha uzun yol

zuhr saat üçte yola revan olduk ki teşrin-i evvel-i efrencînin on birincisini teşkil eyleyen cumartesi günüydü.

Seyahatimizin bu kısmı gayet eğlenceli oldu. Bindiğimiz vagon öyle dört beş bölmeye bölünmüş şeylerden olmayıp bir salon hâlindeydi. Seyahat refiklerimizse oyun oynamak için Viyana'dan Münih'e gelmiş oldukları hâlde bu defa Münih'ten Viyana'ya avdet[1469] etmekte bulunan mükemmel bir tiyatro takımıydı. Kopenhag'tan da böyle bir tiyatro takımıyla Almanya'ya doğru seyahat eylemiş olduğumuz malumdur ya? Fakat o seyahatten ziyade bu seyahat bizim için zevkli oldu. Hatta Almancaya vâkıf olsaydım daha ziyade zevkli olacaktı. Çünkü Viyanalı oyuncular Berlinli oyunculardan daha şetaretli[1470] olup nice zarifane sözlerle nice latifelerle herkesi gülmekten kırmaktaydılar. İçlerinde bazıları mukallit olup horoz gibi öterek tavuk gibi gıdaklayarak pek tuhaf evza ve harekâtla[1471] tavuk ve horoz arasındaki münasebat-ı âşıkaneyi taklit eyliyorlardı. Birisi Avrupa'nın en meşhur natuklarını[1472] takliden nutuklar irad[1473] eyliyordu ki bilhassa Prens Bismarck'ı taklit edişi gayet mutabık oduğunu itiraf ve teslim eyliyorlardı. Birkaç kadınla bir iki de erkek pek latif bir koro heyeti teşkiliyle teganni[1474] dahi eyliyorlardı.

Bu serbest adamların hâl ve tavrı başka kimselere benzer mi? Vagon içine iki varil bira almış olduklarından şimendifer idarelerince mevcut olan memnuiyete de kulak vermeyerek lâyenkati[1475] bira içtikleri gibi sair yolculara da ikramdan geri durmuyorlardı.

İşte bu şevkli şetaretli arkadaşlarla gülerek oynayarak Salzburg şehrine kadar geldik ki burası nısf[1476] yoldan biraz da ziyadece demek olduğu ve binaenaleyh dört saat kadar zaman şimendifer içinde geçirildiği hâlde bize dört çeyrek kadar bile gelmedi.

Salzburg İstasyonu'na vürudumuzda[1477] güneş epeyce zamandan beri gurub ederek bayağı karanlık çökmüştü. Orada haber aldık ki katarımız yarım saat kadar tevakkuf edecektir. Zira Salzburg İstasyonu Bavyera şimendiferleriyle Avusturya şimendiferleri arasında hadd-i fasıl[1478] ve bu kasabaya müntehi olan üç dört kol şimendifer hututuna[1479] mecma[1480] olduğundan ve râkib olduğumuz katar her ne kadar yolcuysa da birçok dahi yük vagonları merbut[1481] bulunduğundan bunların birtakımını bırakıp birtakımını almak

1469 avdet (et-): dönmek
1470 şetaret: neşe
1471 evza ve harekât: tavırlar ve davranışlar
1472 natuk: konuşmacı
1473 irad (eyle-): anlatmak
1474 teganni (eyle-): şarkı söylemek
1475 lâyenkati: durmaksızın
1476 nısf: yarı
1477 vürud: varma
1478 hadd-i fasıl: ara sınır
1479 hutut: hatlar; yollar
1480 mecma: birleşme noktası
1481 merbut: bağlanmış

için yeniden katar tertibi lazım geldiği rivayet olundu.

Bizim tiyatrocu madamlarla mösyölerin böyle yarım saatlik bir saatlik tevakkuflardan endişeleri mi olur? Salzburg İstasyonu'na karib bir lokantanın ismini dillerine vird ederek bağıra çağıra sıçraya koşa o tarafa doğru gittiklerinden ve doktor bizim de onlara peyrev olmaklığımızı arzu eylediğinden biz dahi kendilerine peyrev olduk.

Bir de istasyon kapısından çıkarken karşımda Boşnak kıyafetli bir adam görmeyeyim mi! Ayağında poturu, sırtında cepkeni, başında iri fesiyle koskocaman bir Boşnak! Omuzunda bir heybesi olup iki gözü irili ufaklı bıçak dolu olduğu gibi ön ve arka cihetinden kuşağına da yirmi otuz bıçak sokmuş ve bir o kadarını da eline almış bıçak satıyor.

Herif bizi de başı fesli görünce sırıtarak, sevinerek yanımıza geldi ve:

– Selamün aleyküm Paşa Efendi, diye bir de aşinalık eyledi. Salzburg gibi Avrupa'nın göbeğinde bir memlekette bir Boşnak'a tesadüf edileceği kimin hatırına gelebilir? Binaenaleyh bu tesadüf bende bir istigrab-ı azimi[1482] mucip olmakla beraber burada şerh ve izahına lüzum göremediğim birtakım esbab-ı siyasiyeden naşi[1483] müteessir dahi oldum. Zavallı Boşnak'a gayet mülayemetle[1484] tebessümle hemen redd-i selam[1485] ederek hâlini hatırını ve buralarda sebeb-i geşt ü güzarını[1486] sordum. O sebebin bıçak satıp kesb-i kârdan ibaret bulunduğu malum ya. Vesile-i kelam olsun diye bu suali irad eyledim.

Boşnak cevaba başladıysa da Türkçesi gayet kıt olduğundan meramını güzelce anlatamıyordu. Türk kelimelerinden ziyade Boşnak kelimeleri katarak ifade-i hâle çalışıyordu. Çocuklukta öğrenmiş bulunduğum Bulgarcanın Boşnakçaya müşabehet-i tammesiyle[1487] ben dahi biraz o lisanı söylemeye başladım. Garip hâl! Adamcağız o kadar memnun oldu ki birbirinin hemşehrisi hatta aşinası olan iki adam hiç ummadıkları yerde mülakat ediverecek olsalar ancak bu kadar sevinebilirlerdi.

Gerek şu mahallin ve gerek Boşnak'ın yadigârı olmak üzere ufarak bir bıçak mübayaası arzu eyledim. Adamcağız kuruş hesabıyla pazarlık etmeyi beceremedi. Kâlı frank söyledi kâh florin! Cebimdeki meskûkât içinde yarım Osmanlı lirası vardı. Onu kendisine gösterdiğimde Devlet-i Aliyye-i İslamiye ve Osmaniye akçası olduğunu yazısından, tuğrasından anlayıp sevincinden gözleri yaşla dolduğu hâlde birkaç defa öpüp başına koydu.

[1482] istigrab-ı azim: büyük şaşkınlık
[1483] naşi: dolayı
[1484] mülayemet: yumuşaklık
[1485] redd-i selam (et-): selamını almak
[1486] sebeb-i geşt ü güzar: gezip dolaşma sebebi
[1487] müşabehet-i tamme: tam benzerlik

Badehu bu paradan bıçak bedelini bi't-tenzil[1488] bakiyesini bana iadeye davrandıysa da ben:

– Hayır hayır! O altın senin olsun bu bıçak da benim olsun, dediğimde daha ziyade sevinçle âdeta boynuma atılıp musafaha etmek istedi. Fakat elindeki, belindeki ve heybenin ön taraf gözündeki bıçaklar mani-i takarrüb[1489] oldular.

Boşnak'la şu ahz ü ita[1490] tiyatrocuları takibe mani olduysa da refikim doktor buna alenen itiraz edemedi. Anladı ki Boşnak'a tesadüfüm tiyatrocular tesadüften ziyade beni memnun eylemiştir. Eğer bu Boşnak bir bıçak satıcısı olmayıp da kulağı delik, gözü açık, söz anlar adamlardan olsaydı tiyatrocuların gittikleri yere gitmekten bi'l-külliye vazgeçip hep şu Boşnak ile iştigal ederdim. Fakat adamcağızda bu evsaf[1491] olmadığından bıçağı mübayaadan sonra tiyatrocuların hangi tarafa doğru gittiklerine dikkat eyleyen doktor arkadaşıma bi'l-ittiba[1492] Boşnak'tan ayrıldım.

Tiyatrocuların vardıkları lokantada gürültüleri patırtıları daha ziyade artmıştı. Biz de bunlara katışarak hayli eğlendik. Nihayet istasyonda yük taşıyan hademeden birisi besbelli evvelce edilmiş bulunan tembihe mebni vakt-i hareket takarrüb eylediğini ihtar etmekle bütün cemaat kalkıp istasyona geldik ve hemen kalkmak üzere bulunan şimendifere bindik.

Yolun bundan ötesinde de tiyatrocuların şetaretleri biraz daha devam eylediyse de artık bu şetaret pek mestane bir surette olup bir saat sonra içlerinden bir haylisi sızarak horlamaya başladılar. Diğerleriyse hiç de sevilmeyecek zevzekliklere, arsızlıklara koyuldular.

Nısf-ı leylden[1493] evvelce Linç'e vasıl olarak daha Münih'ten burada teslim almak üzere yük vagonuna vermiş olduğumuz sandıkları almak için memur-ı mahsusuna müracaat eyledikse de Salzburg'da gümrük yoklamasını icra ettirmek lazımken derhatır edip de icra ettirmemiş olmaklığımız mani-i teslim oldu. Memur:

– Bu vakitten sonra gümrük muayenecileri bulunamayacaklarından yarın alafranga saat sekizde müracaatınız lazım gelir, dedi. İyi ama biz yarın belki bundan daha erken olarak Tuna vapuruna râkiben Viyana'ya gideceğiz. Bunu memura anlattığımızda adamcağız müteaccibane[1494] ve müteessifane[1495] bir tavırla dedi ki:

[1488] bi't-tenzil: düşerek
[1489] mani-i takarrüb: yaklaşmaya engel
[1490] ahz ü ita: alışveriş
[1491] evsaf: vasıflar
[1492] bi'l-ittiba: uyarak
[1493] nısf-ı leyl: gece yarısı
[1494] müteaccibane: şaşkın
[1495] müteessifane: üzgün

– Siz bu tertibinizi yanlış hesap etmişsiniz efendiler Tuna vapur kumpanyasının tatil-i işgal[1496] etmesi üzerinden bir hafta kadar mürur[1497] eylemiştir.

Meğer teşrin-i evvel-i efrencî iptidasında[1498] Tuna vapur kumpanyasının mevsim-i şita[1499] tatili hulul[1500] ederek kış başlamasa ve Tuna donmasa, buzlar akmasa bile vapurlar tatil-i işgal ederlermiş.

Alınız size ikinci bir üzüntü daha! Memur bize mucib-i tesliyet olmak için:

– Bu geldiğiniz katar biraz vagonlar değiştirerek yarın saat sonra Viyana'ya gidecektir. Onunla gidebilirsiniz, dediyse de ikisi benim üçü doktorun olarak beş sandığı burada bırakıp da nasıl gidelim. Yarın gündüz saat kaçta Viyana'ya tren gideceğini sorduk. Memur dedi ki:

– Bu mevsimden sonra Viyana'ya yirmi dört saatte yalnız bir doğru katar gider ki o da her gece nısf-ı leylde hareket eyler.

Üzüntü arttıkça artar. Linç'de yirmi dört saati nasıl geçirelim? Birçok müzakere ve hasbihâlden sonra nihayet sandıklarımızın Viyana'da sefaret-i seniyye-i Osmaniye namına irsalini[1501] eşya memuruna deruhte[1502] ettirerek biletlerimizi de teslim eyledik ve nısf-ı leylde hareket edecek olan trene muntazıran intizar salonunda kanepeler üzerine uzanıp yattık.

Linç ile Viyana arasındaki mesafe 189 kilometre olup bineceğimiz yolcu katarı bu mesafeyi dört saat on beş dakikada kat edecektir. Vakıa başka vakit ve surette olsa bir uzun yol değil. Ancak Münih'ten buraya kadar geldikten ve gece yarısını bulduktan sonra tekrar bu yola sülukün[1503] sabaha kadar mucip olacağı uykusuzluk epeyce büyük bir suubet[1504] teşkil edeceği derkârdır. Fakat çare ne! Yirmi dört saat zamanı büsbütün beyhude olarak zayi etmektense bu geceki gibi zahmete katlanmak tercih olundu.

Ben düşünüyordum ki eğer zevzek tiyatrocular bu katarda da refikimiz olacaklarsa artık mahmurluklarının ekşimesi bizim için sıkleti[1505] bir kat daha arttıracaktır. Bereket versin ki vagonlar değişmiş. Bizi ithal eyledikleri vagon Almanya'da kullanılan vagonlar gibi bir ciheti boylu boyuna koridor olup bölmelerin kapıları o koridora açılan vagonlardandı.

Lakin bölmelerin kâffesi hınca hınç dolu olup bize yalnız oturacak kadar birer yer bulunabildiğinden kendimizi oralara iliştirdik ki uyuyabilmek için

[1496] tatil-i işgal (et-): işi bırakmak
[1497] mürur (eyle-): geçmek
[1498] iptida: başlangıç
[1499] mevsim-i şita: kış mevsimi
[1500] hulul (et-): gelmek
[1501] irsal: gönderilme
[1502] deruhte (ettir-): üstüne aldırmak
[1503] süluk: yönelme; çıkma
[1504] suubet: zorluk
[1505] sıklet: ağırlık

değil a biraz rahatlanmak için bile cüzice uzanmak kabil değildi. Hele bu vagonların tütün içilmek memnu[1506] olan vagonlardan olduğunu anlayınca doktorda da bende de iç sıkıntısı bir kat daha arttı. Hasbihâl yollu denildi ki:

– Bu gece talihimiz ne kadar ters gidiyor. Bela bela üstüne. Hemen Hakk Teala bundan daha büyük, daha ciddi belalardan esirgesin.

Vagonların böyle hıncahınç dolu olması ve gecenin gereği gibi serinliğinden naşi pencerelerin âdeta teneffüs deliklerinin de kapalı bulunması kompartıman içinde havayı o kadar ihlal eylemişti ki darlıktan filandan başka taaffüne[1507] de tahammül kabil değildi. Doktora bir işaret ettim. İkimiz birlikte dışarıya çıktık. Diğer yolcuların epeyce büyücek yol sandıkları koridor üzerine konulmuş olduğundan iki arkadaş bunların bir tanesini altımıza çekip oturduk. Hem teneffüs etmek hem de içeceğimiz sigaraların dumanını savurmak için ikimiz arasındaki pencereyi açtık. Tamam sigaralarımızı içmeye başladığımız sırada yoklamacı kondüktör çıkagelmesin mi? Bahusus:

– Efendiler! Bu vagon tütün içilen vagonlardan değildir, demesin mi? Ey artık talih hareket-i makûsesinde inat ediyor vesselam! Kondüktör ise sözünde devam eyliyor. Diyor ki:

– Yolcuların muhafaza-i sıhhati için bu pencerenin de kapanması lazım gelir. Hem niçin uyumuyorsunuz da burada oturuyorsunuz?

Ey ama artık bıçak kemiğe dayandı. Öfke topuklarımı da aşıp diz kapaklarıma vardı. Teskin-i tehevvür[1508] için cebr-i nefs ede ede ve fakat o tehevvür-i müfriti[1509] cebr-i nefsle de men' edemeye edemeye ihtimal ki biraz da gülünç bir tavırla dedim ki:

– Kondüktör Efendi! En dar, bir koltuk sandalyeden daha dar yerde insan uyumazsa? Kompartımanın sıcaklığına, kokusuna dayanamazsa? Yarım saat bile sigarasızlığa dayanamayacak kadar tütün müptelasıysa? Akşamdan beri, yani Avusturya şimendifer hatlarına bindi bineli İsveç, Norveç, Almanya, Fransa, İsviçre şimendiferlerinde hiç görmediği, işitmediği müşkilattan müşkilata, mezahimden[1510] mezahime duçar ola ola son dereceye kadar canı da sıkılmış bulunursa? Bu ihtarınız üzerine o adam ne yapar? Tarif ediniz öyle yapalım!

Kondüktör dikkatli dikkatli yüzüme baktı. Badehu latif bir tebessümle dedi ki:

– Efendim şu kompartımanın kapısını şöylece kapar. O hâlde yolcuları

[1506] memnu: yasak
[1507] taaffün: pis koku
[1508] teskin-i tehevvür: öfkeyi bastırma
[1509] tehevvür-i müfrit: aşırı öfke
[1510] mezahim: zahmetler

serin rüzgârdan ve tütün dumanından esirgemiş olur ve kendisi de safa-yı hatırla sigarasını içer.

Hem bu sözü söyledi hem de içinden çıktığımız kompartımanın kapısını kendi eliyle kapayıverdi. Adamcağızın bu muamelesi ziyadece hoşuma gitti. Hatta bunu fal-i hayr[1511] saydım. Kendi kendime:

– Bu geceki talihteki nühuset[1512] hamdolsun hitam[1513] buldu. Eğer nühuset devam edecek olsaydı kondüktör bir ters cevap vererek işin müşkilatını daha ziyade arttırırdı, dedim ve sigara mahfazasını kondüktöre uzattığımda maa't-teşekkür bir tanesini alıp gittikten sonra şu kendi kendime söylediğim sözün hükmünü doktora da anlattım. Dedim ki:

– Zaten İsviçre'den beri vatana avdet için peyda olan iştiyak Münih'te bir kat daha artmıştı. Taciz etmemek için o hâli size söylemiyor idiysem de kendi kendime içim sıkılıp duruyordu. Bir de bu akşamki terslikler munzam[1514] olunca bendeki iç sıkıntısı derece-i tahammülün çok haricine çıktı. Bereket versin ki kondüktör bir terbiyeli adammış.

Doktor tebessüm eyledi, dedi ki:

– Evet! Viyanalılar sair Almanlara benzemezler. Hem onlar safi Alman cinsinden de değildirler. Çek, Hırvat, Leh, Macar filan mahlutu[1515] bir kavim ki gerçekten terbiyeleri, nezaketleri fevkaladedir.

Bu geceki ahvali yazarken hatıralarımın kuyudunu yokladığım sırada sıklet-i derunuma dair şu kaydı da etmiş bulunduğumu gördüm ki işte aynen naklediyorum:

"Hasret: Münih'ten sonra vatan hasreti arttıkça arttı. Linç'den Viyana'ya giderken müşkilat-ı mütetabia[1516] üzerine derece-i tahammülün de fevkine çıktı. Kurmakta olduğum İtalya seyahatini terk ettirdi. Ah vatan ve evlâd ü iyalin ne kadar sevgili olduklarını insan gurbette anlıyor. Fakat yine vatan dâhilindeki igtirablar[1517] gurbet sayılamaz. Gurbetin asıl belayası[1518] asıl ecnebi diyarında takdir olunur. İstemem efendim, Avrupa'yı istemem! Meğer devletimin hizmeti, menfaati için mecburen gönderileyim."

Kuyud[1519] meyanına böyle bir kaydın da dâhil olması mutlaka o gece doktor ile buna dair etmiş olduğumuz hasbihâlin neticesi olacaksa da o hasbihalin zeminini şimdi tahattur edemediğim için yazmayı da canım

[1511] fal-i hayr: iyiye işaret; uğur
[1512] nühuset: uğursuzluk
[1513] hitam (bul-): sonlanmak
[1514] munzam (ol-): eklenmek
[1515] mahlut: karışım
[1516] müşkilat-ı mütetabia: birbirini izleyen güçlükler
[1517] igtirab: gurbete çıkma
[1518] belaya: belalar
[1519] kuyud: kayıtlar

istemeyeceği derkârdır.

Kondüktörün gelip gitmesinden biraz sonra diğer bir kompartıman kapısı yavaşça açılarak içinden bir kadın çıktı ve:

– Burada Fransızca söylüyorlar! Ne saadet! Fransızca sohbet ediliyor! Cesaretimi affediniz efendiler, diye yanımıza sokuldu. Orta yaşlı, orta hâlli bir kadındı. İfadat-ı sairesinden anladık ki bir maslahat için Berlin'den Viyana'ya gidiyormuş. O da vagon içinde bizim gibi boğulmak derecesine gelmiş. Anasıl Parisliymiş. Kapı haricinde Fransızca konuşulduğunu işitince zaten de gözlerine uyku girmediğinden tâb ü tüvânı[1520] kesilerek yanımıza gelmiş.

İkiyken üç olduğumuzdan dolayı kadının vürudundan[1521] biz de memnun olduk. Bilmem ne kadar zamandan beri Berlin'de oturarak kulakları hep Alman lisanını işitmekten yorulmuş bulunduğu mukaddimesiyle Almanları bol bol zemm[1522] etmeğe başladı. Doktor latife olarak:

– Pardon madam! Milletimizi yüzümüze karşı zemmetmeyiniz, dediyse de şeytan Fransız karısını aldatmak mümkün olamadı. Doktorun bir sözüne karşı bir tavr-ı fatinane[1523] ile gülerek:

– Mösyö! Siz Alman olsaydınız şimendifer memurlarıyla Fransızca söyleşir miydiniz? Hiçbir Alman diğer Alman ile Fransızca söyleşir mi? Hâlbuki arkadaşınız Türk olduğunu başındaki boneden (festen) tanıdım. Siz dahi ya Rum veyahut Ermeni olarak mutlaka Osmanlı reayasındansınız, dedi. Bunun üzerine kendisinin bir vakit İstanbul'a da gelmiş ve yedi sekiz ay Beyoğlu'nda Boğaziçi'nde kalmış olduğunu hikâye ile beraber "Teşekkür ederim efendim." ve "Rica ederim beyim." gibi öğrenebilmiş olduğu bazı Türkçe sözleri de söyledi.

Kadın açıldıkça kendisinden memnuniyetimiz artıyordu. Bizi memnun gördükçe onun da hoşnudîsi tezayüd[1524] ediyordu. Hakikaten cümlemiz için mucib-i inşirah olacak bir sohbet baş gösterdi. Bu sohbetle sabahı ettik ki vagonumuzun bizim oturduğumuz sol cihetinden doğru şafak atmaya başlaması da başkaca inşirahımızı tezyid eyledi.

Şu saatte Viyana'ya takarrüb etmiştik. Köylerin sıklaştıkça sıklaştığına ve cesamet ve mamuriyetlerinin arttıkça arttığına dikkat eyliyorduk. Gereği gibi gündüz hulul eyledikte bazıları sebze ve bazıları meyve yüklü olan köylü arabalarını şoseler üzerinde görmeye başladık ki bunlar iki beygir koşmak için tek oklu olarak yapılan arabalardan oldukları hâlde yalnız bir

[1520] tâb ü tüvân: güç kuvvet
[1521] vürud: gelme
[1522] zemm (et-): karalamak
[1523] tavr-ı fatinane: zeki, kavrayışlı tavır
[1524] tezayüd (et-): artmak

tarafına bir beygir koşularak çektiriliyor ve öbür tarafın beygirsiz kalması gözlerimize sakil[1525] görünüyordu. Daha sonra Viyana'da binek faytonlarını da bu hâlde bulduk ya.

Beş on dakika sonra Viyana'ya gereği gibi takarrübümüzde bir köyden geçerken gördük ki köyün gençleri haric-i karyede bir vâsi meydana çıkıp âdeta piyade ayak talimi ediyorlar. Buna o anda hiçbir mana veremedik. Sonra Viyana'da öğrendik ki bunlar bizim ahz-ı asker kanununda tertib-i sânî denilen efraddan olup askerliği öğrenmek için eğerçi hizmet-i nizamiyeye girmezlerse de kendi köylerinde talimi öğrenmek mecburiyetinde bulunurlar.

Bu yoldaki hulasa-i müşahedatımız işte şundan ibaret olarak teşrin-i evvel-i efrencînin on ikincisini teşkil eyleyen pazar günü tulû-i şemsten[1526] biraz sonraca Avusturya devletinin payitahtı olan Viyana şehrine vasıl olduk.

VİYANA'YA VUSUL

Bir memlekette gece geçireceğimiz zaman hangi hotele ineceğimizi evvelden kararlaştırmak mutadımız olduğu malumdur. Dostum sevgili doktor ile muhalefet-i efkâr yalnız bir hotel intihabı[1527] hususunda vukua gelir. Vakıa kendimizi âleme göstermek arzusu ikimizde de bulunmadığından öyle birinci derecedeki misafirhanelere inmenin adem-i lüzumunda ikimiz dahi müttefiksek de doktor:

– Satın almayacağız ya! Kışlamak derecesinde uzun uzadıya oturacak da değiliz, diye hotelin en ucuzunu intihap kaydında bulunarak ben ise bilakis nezafet ve namus cihetini ziyadece iltizam[1528] eylediğimden ve bu iş dahi hotellerin ücretlerini tedkike lüzum gösterdiğinden işte sevgili doktor ile bu tedkikat hususunda ekseriya duçar-ı muhalefet oluruz.

Ben Herrengasse Sokağı'nda Kromzel Hoteli'ni kendimize muvafık bulmuştum. Doktor sokağın isminden kuşkulanarak:

– Bu cadde senyörler caddesiymiş. Hotel kim bilir ne pahalıdır, dedi. Ben ise:

– Canım! Senyörler mahallesinde fukara dahi sakin olabilir, diye hotelin oda ve hizmet ve lokanta fiyatlarını arkadaşıma anlatmaya başladım. Bunları herhâlde gereği gibi pahalı bulduysa da daha ucuzlarına da beni

[1525] sakil: tuhaf
[1526] tulû-i şems: güneşin doğuşu
[1527] intihab: seçim
[1528] iltizam (eyle-): gerekli görmek

ikna edemeyeceğini gördüğünden çar naçar teslimiyete mecbur oldu.

Viyana hotellerinde misafirin ahvaline sair yerlerden ziyade ehemmiyet veriliyor. Hiçbir yerde bizden ne resmî ne de gayriresmî surette pasaport sorulmamış olduğu hâlde bu hotelde sorulmasın mı? Ettiğimiz istizah üzerine anladık ki hergün polis tarafından memur gelerek müsafirînin ahvalini sorduktan maada pasaportlarını da görmek istermiş.

Çıkarıp pasaportlarımızı verdik. Adamcağız bizim pasaporttaki "ekselans" unvanını görünceşapkasını yere sürercesine selamlamaya başlamasın mı?

Alamet-i na-hoşnudî[1529] doktorun çehresinde apaşikâre nümayan[1530] olmaya başladı. Zira bu selamlayış pek hoşa gidecek alametlerden addolunamaz. Bir hotelci tarafından bu yoldaki selamlara nailiyette ne mahzuziyet tasavvur olunabilir? Fakat masarif cihetinden insanın nazar-ı dikkatini celbeyler. Unvanı haiz olan insan bahşişler cihetince daha semahatli[1531] olmalı. Buralardaysa bahşiş adım başında her işte insanı rahatsız eyleyen âdetlerdendir.

İkinci katta isticar[1532] eylediğimiz odalara çıktık. Fakat biz ekselanslar ne kadar da sebükbarız[1533] ya! Yüklerimizin sergüzeşti malum ya? Elimizdeki ufacık çanta ve kolumuzdaki paltodan maada bizde yük yok. Hotelci eşyamızın istasyonda bulunduğu zannıyla istihsal ve celbi için adam göndermeyi istizan[1534] eyliyor. Bunun için de eşyanın biletini vermeli. Biz ise bileti Linç'de memura bıraktık.

Hikâyemizi hotelciye uzun uzadıya anlatabilecek miyiz? Yorgunluğumuzdan, uykusuzluğumuzdan maada hikâyenin garabeti de buna mani.

İşbu dereceleri bulunca hotelci bize gereği gibi iştibah[1535] nazarıyla bakmaya başladı. Öyle ya? Ekselans ama tebdil edecek çamaşıra malik ekselans değil. Daha garibi var: Değiştirecek çorabım, mendilim bile bulunmadığından hotelciye ilk emir olmak üzere bana çorap ve mendil tedarikini emretmiştim. Lakin yalnız bir çift çorap, bir mendil demekten utanarak miktarlarını üçere iblağ eylemiştim. Hotelcinin asıl iştibahını arttıran şey de işte bu oldu.

Bunlar umur görmüş mücerreb[1536] adamlardır. Ekselans unvanıyla muanven[1537] pasaportların sahte olabileceğini de ne kadar tecrübelerle öğrenmişlerdir. Öyle bir pasaportu hamilen pençe-i adliyyeden kaçan bir

[1529] alamet-i na-hoşnudî: hoşnutsuzluk belirtileri
[1530] nümayan (ol-): görünmek
[1531] semahat: cömert
[1532] isticar (eyle-): kiralamak
[1533] sebükbar: eşyası az olan
[1534] istizan (eyle-): izin almak
[1535] iştibah: şüphe
[1536] mücerreb: tecrübeli
[1537] muanven: unvanlandırılmış

cani veyahut sanat-ı mekruhasını[1538] ifa için gezen bir dolandırıcı, bir fena adam bu tecrübekâr hotelcileri güç aldatabilir.

Sıkıldıkça sıkılmaya başladım. Odalarımıza hizmet eyleyen kadınlara herif şöyle hizmet edilmesi böyle bakılması için lüzumundan fazla emirler vererek söz arasında unvanımız dahi defaatle tekrar ediyor ve hizmetçi kız bize gayet iltifatlı reveranslar gösteriyorsa da böyle şimendifer rubasıyla üstü başı toz toprak içinde bulunduğu hâlde değiştirecek elbisesi şöyle dursun çorabı, mendili bile bulunmayan ekselans herhâlde gülünç bir mevkide kalır.

Vakıa derya-dil, derviş falan olmak bu yoldaki nazarların ehemmiyetini derhâl selb[1539] ve izale eder. Ama yabancı memlekette değil. Hotelcinin iştibahı artıp da polisin de nazar-ı dikkatini bizim üzerimize celbederse?

Tehlikeli bir şey değil ama meram anlatmak için bir hayli yorulmak icap edecek. Bunun için aklıma bir çare geldi. Viyana sefiri devletli Sadullah Paşa Hazretleri zaten teveccühünü cana minnet bildiğim zevat-ı fihamdan[1540] olup mahall-i memuriyetlerine gelmiş olduğum hâlde ziyaretlerine şitaban[1541] olmamak muvafık olamayacağından ve Linç'e bıraktığımız eşya için de muavenet-i devletlerine[1542] ihtiyaç görüleceğinden hotelciden bir kâğıt kalem isteyerek sefir-i müşarünileyh hazretlerine bir ariza yazdım. Eşya meselesini anlatıp derhâl huzurlarıyla teşerrüfe mani olan şey dahi esvabımın sandıklarda bulunması kaziyesi olduğunu bildirerek iş yalnız şimendifere değil gümrüğe de ait olduğundan icra-yı icabını istirham eyledim. Tezkireyi zarflayıp hotelciye bi't-teslim eşyanın istihlası[1543] emrinde de bazı vesayamı[1544] tebliğden sonra hotelcinin hâl ve tavrında bazı alaim-i itminan peyda olduğunu gördüm.

Öyle ya! Vürudunu ve ihtiyacını devlet-i muazzama-i metbuası[1545] sefirine arz ve tebliğe müsaraat[1546] eyleyen bir yolcu değiştirecek elbiseye, kullanacak çoraba, mendile malik olmadığı hâlde de bir serseri olamaz. Öyle değil mi?

Şu işi bitirdikten sonra arkamızdaki yüzüne bakılamayacak kadar kirli gömleği filanı çıkarıp elimizi yüzümüzü, saçınızı sakalımızı mükemmelen yıkadıktan sonra yatağa atladık. Artık bu yorgunluk cana kâr etmiş olduğundan uyuduğumuz uyku yarı ölüm tabirine isbat-ı istihkak[1547] eyledi.

[1538] sanat-ı mekruha: kötü sanat
[1539] selb (et-): almak
[1540] zevat-ı fiham: üst düzey adamlar
[1541] şitaban (ol-): acele etmek; koşmak
[1542] muavenet-i devlet: büyük yardım
[1543] istihlas: kurtarılma
[1544] vesaya: öğütler
[1545] devlet-i muazzama-yı metbua: tâbi olunan büyük devlet
[1546] müsaraat (eyle-): teşebbüs etmek
[1547] isbat-ı istihkak: haklılığını ispatlamak

Ben ikindi vaktine kadar uyumuşum. Doktor daha evvel kalkmış. Sevgili doktor beni kendimden ziyade düşünmüş. Bir de yeni frenk gömleği ısmarlamış.

Uykudan uyandığım zaman yol elbisesini de kemal-i itinayla süpürülmüş bulduğumdan temiz çorap ve mendil ve gömlekle tamir eylediğimiz tuvalet epeyce yoluna girdi. En alt katta bulunan yemek salonuna inip eğerçi kuşluk taamı zamanı geçmiş ve akşam taamı zamanı henüz gelmemişse de "déjeuner dinner tout" denilen surette yani kuşluk ile akşamlığı cami bir yolda mükemmelen taam eyledik. Badehu eşyamızı aramak ile beraber bir de ilk cevelanı icra eylemiş olmak için doktorla birlikte hotelden çıkarak bindiğimiz arabayı Linç'den gelen katar istasyonuna sevkettirdik.

İşin bundan sonrası doktorun himmetine kalmıştı. Zira Almancaya kendisi vâkıf olarak ambardan ambara, kalemden kaleme gezmekte ve herkese meram anlatmakta benden hizmeti memul[1548] değildi.

İş gide gide gümrük deposuna dayandı. Fakat o gün pazar olduğundan memurların bulunmaması işi ferdaya[1549] ta'lik[1550] etti. Yarınki işi de bugünden hikâye edip bitirmiş olmak üzere hemen haber vereyim ki bir yandan dahi sefaret-i seniyye iktiza eden yerlere iş'ar-ı keyfiyet[1551] etmiş olduğundan ertesi gün sandıklarımız bi's-suhule[1552] kurtarılıp bize teslim olunmuştur ki Linç'de bırakarak ne biletine ne tezkeresine malik olmadığımız eşyanın bu kadar suhuletle elimize geçmiş olması hakikaten bu şeylerdeki intizam-ı fevkaladeyi ispat eylemiştir.

Bu akşamdan bed' ile Viyana şehrinde icra eylediğimiz cevelanlara esas olmak için Avusturya payitahtı hakkında bazı malumat-ı umumiye itasına lüzum görmekteyim.

VİYANA ŞEHRİ

Viyana şehri an-asıl Tuna'dan müfrez[1553] bir kol ile "Viyana" namıyla bu kola munsab olan ufacık bir derenin nokta-i iltisakı[1554] üzerine kurulmuş bir kaledir. Memleketin ilk teessüsü Keltik kavmine mensup olup Romalıların oraya vürududna kadar ahalisi hemen umumiyet üzere balıkçılıkla taayyüş eder adamlardı. Orayı ilk defa olarak mevki-i askerî hâline koyanlar

[1548] memul (ol-): beklemek; ummak
[1549] ferda: ertesi gün
[1550] ta'lik (et-): ertelemek
[1551] iş'ar-ı keyfiyet (et-): durumu bildirmek
[1552] bi's-suhule: kolaylıkla
[1553] müfrez: ayrılmış
[1554] nokta-i iltisak: birleşme noktası

Romalılardır ki milad-ı İsa'nın ilk senelerine doğru inşa etmiş oldukları kaleye "Vindobona" tesmiye[1555] eylemişlerdi. Meşhur Marcus Aurelius'in* 180 sene-i miladiyesinde vefatı bu kale derununda vukua gelmiştir.

Vindobona Kalesi Romalıların en mühim mevki-i askeriyesinden addolunarak üçüncü asr-ı miladîde orada Roma kibarından pek çokları konaklar yaparak iskân etmesiyle mevki-i mezkûr bir şehir ehemmiyetini almış ve dördüncü asr-ı miladîde Hunların hücumu esnasında bu şehir pek çok rical-i askeriye ve mülkiye ve erbab-ı ticaret meskeni olarak mamuriyeti de o nispeti bulmuştur.

Vindobona şehir ve kalesi Romalılar elinden çıktıktan sonra ehemmiyet-i askeriye ve mülkiyesini büsbütün kaybederek yüzlerce seneler hemen hiçbir tarihte ondan bahsolunmamıştır. Nihayet garp imparatoru meşhur Charlemagne Avar taifesini bozarak o mevkide kendi a'dası[1556] olan tavaife karşı bir mevki-i askeriye peydasını arzu eylediği zaman Viyana'yı yeniden tahkim ederek orası "Wienerwald" namını almıştır ki Viyana Ormanı demektir.

Mevki dümdüz bir ovadır. Uzaktan uzağa etrafı dağlarla muhat olup demek oluyor ki o zamanlar şimdi köyler ve çiftliklerle müzeyyen olan mezkûr ova azim bir ormandan ibaretmiş.

900 sene-i miladiyesinde Augsburg civarında Macarlar duçar-ı hezimet-i külliye oldukları esnada Viyana Kalesi en mühim mevaki-i askeriyeden madut olmak mertebesini bulmuş idiyse de asıl ehemmiyet-i kâmilesi 1156 senesinde Babenberg hanedanı buraya malik olduktan sonra husule gelmiştir. Zira bu hanedandan Henry Jasomirgott** Avusturya dükası sıfatıyla Viyana'yı kendisine ikametgâh ittihaz eylemiştir.

Şark tarafına fevc fevc yürüyüş eden Salibiyyun[1557] esnasında Viyana şehri güzergâha tesadüf ederek ehl-i Salib senyörlerinden birtakımı orada yerleşmiş ve binaenaleyh memleketin vüs'ati[1558] ve ehemmiyeti artmıştır. O zamanlar bu misilli mevakiin etrafı kaleyle muhat[1559] olarak bütün ebniyenin kale içinde mahfuziyeti mültezem olmasıyla Viyana'nın eski kalesi dar gelmişti. Bu sebepten 1251 sene-i miladiyesinde Babenberg hanedanının inkirazıyla Ottokar de Bohemia*** Avusturya dükası olarak buraya geldiği

[1555] tesmiye (eyle-): isim vermek
* Mark Augel: 121-180 yılları arasında yaşamış Roma imparatoru. [h.n.]
[1556] a'da: düşmanlar
** Henry Jasomirgott: 1107-1177 yılları arasında yaşamış Avusturya dükü II.Henry. [h.n.]
[1557] Salibiyyun: Haçlılar
[1558] vüs'at: büyüklük
[1559] muhat: çevrili
*** Ottokar de Bohemia: 1115-1230 yılları arasında yaşamış Bohemya dükü I. Ottokar. [h.n.]

zaman öteden beri mevcut olan burçlar, bârûlar yıkılmış ve muahharen zamanımıza kadar devam eyleyen kale-i cesimenin resm ve inşasına başlanmıştı. Fakat bu mübaşereten[1560] hitam dahi anlaşılmamalıdır. Zira 1276 sene-i miladiyesinde Rudolf de Habsburg* Ottokar'ı mağlup ederek Viyana şehri şimdiye kadar devam etmek üzere Habsburgların merkezi olmak hükmünü alınca asıl Viyana Kalesi'ni de bunlar peyderpey inşaya başlamışlardır.

Habsburg hanedanının mülkü, şevketi arttıkça Viyana'nın da ehemmiyeti, cesameti artarak artık tahakkümü mertebe-i kemali bulduğu bir zamandaydı ki Devlet-i Âliye-i Osmaniye dahi kemal-i mertebe-i cihangirîsini bularak 1529 sene-i miladiyesi sonbaharında Sultan Süleyman Hazretlerinin ordusu bu mevki-i mühimi taht-ı muhasaraya[1561] aldı. Şu ilk muhasara eylülün yirmi ikisinden teşrin-i evvelin on beşine kadar yirmi üç gün devam ederek malum olan esbabdan naşi fetih müyesser olamamasıyla muhasara ref[1562] edildi. İkinci muhasara Sultan Mehmed-i Rabi[1563] Hazretleri tarafından Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın** sevkiyle 1683 sene-i miladiyesinde vukua gelerek temmuzun on dördünden eylülün on ikisine kadar iki ay miktarı devam eyledi ki Lehistan kralı Jan Sobieski*** ve Baden Margrave'si Louis,**** Lehistan ve Avusturya ve Saksonya ve Bavyera ve Frankoni hükûmetlerinin ordularıyla imdada gelerek Kara Mustafa Paşa'yı ref-i muhasaraya mecbur eylediler. Ondan sonra ta asr-ı hazır[1564] evailine[1565] kadar Viyana öyle belli başlı bir tazyik görmeyip 1805 senesinde Austerlitz ve 1809 senesinde Wagram muharebelerini kazandıktan sonra Napolyon'un maiyetindeki Fransız askeri bir zaman Viyana'yı dahi işgal eylemişlerdir.

Evvelleri böyle kale ile müstahkem olan şehirlerin kaleleri haricinde varoş namıyla mahalleler peyda olduğundan bu mahallelerin ehemmiyetleri iç kalelerdeki mahallat derecesine vardığından asıl kaleden maada bir de varoşları ihata edecek bir dış kale inşasına ekseriya lüzum görülürdü. Bu hâl Viyana'da dahi tamamıyla vukua gelerek Osmanlıların muhasarasından sonra kale haricindeki varoşların da etrafına bir hatt-ı istihkâm çevrilmiş

[1560] mübaşeret: başlama

* Rudolf de Habsburg: 1218-1291 yılları arasında yaşamış Roma imparatoru. [h.n.]

[1561] taht-ı muhasara: kuşatma

[1562] ref (edil-): kaldırılmak

[1563] Mehmed-i Rabi: Dördüncü Mehmet

** Kara Mustafa Paşa: 1634(35)-1683 yılları arasında yaşamış Osmanlı sadrazamlarından Merzifonlu Kara Mustafa Paşa. [h.n.]

*** Jan Sobieski: 1629-1696 yılları arasında yaşamış Lehistan'ın seçimle tahta çıkan ve 1674-1696 yılları arasında hüküm süren devlet adamı. [h.n.]

**** Baden Margrave'si Louis: 1655-1707 yılları arasında yaşamış Baden'in yöneticisi, Kutsal Roma İmparatorluk ordusunun komutanı William Louis. [h.n.]

[1564] asr-ı hazır: içinde bulunulan yüzyıl

[1565] evail: başlar

ve buna yine "hat" manasına olmak üzere "Linien" denilmiştir. Mebadisinde bu haricî istihkâmlar yalnız bir toprak hendekten ibaretken onların da inşalarına ehemmiyet verile verile nihayet 1703 senesinde Macarların muhacematına[1566] mukavemet için onu da taştan yapmaya lüzum görülmüştür ki genişçe ve derince bir hendeğin iç tarafına yapılan dört metre kadar mürtefi' bir kale bedeninden ibaret bulunmuştur. Fakat iç kale Avrupa'nın Linç ve Strazbourg ve Kolonya gibi büyük kalelerine muadil gayet metin ve muhkem ebniye-i harbiyedendi.

Ta 1858 senesine gelinceye kadar Viyana'nın iç ve dış kaleleri mevcut idiyse de esliha-i cedidenin[1567] bu gibi kaleler ehemmiyetini ıskattan[1568] maada Avusturya payitahtının ber vech-i matlub[1569] tevessü[1570] ve tanzimine mezkûr kaleler mani olduklarından sene-i mezkûreden bed' ile 1863 senesine kadar bu kalelerin hedmine sarf-ı gayret olunmuş ve rüsumat[1571] kaçakçılarına karşı bir siper olmak üzere yalnız dış kalenin duvarı muhafaza edilmiştir.

İmdi şimdiki hâlde Viyana şehri üç tabakaya münkasımdır.[1572] Birincisi asıl eski Viyana, ikincisi elyevm sur denilen hatt-ı istihkâmla eski Viyana'nın arasındaki eski varoşlar ve üçüncüsü de hatt-ı istihkâmın haricindeki yeni varoşlardır.

Evet! Bugünkü günde dahi Viyana şehri müstahkemdir. Ancak istihkâm hattı denilen hattın haricindeki varoşlar dahi birer şehir derecesinde cesamet ve metanet peyda eylemiş olduklarından Fransızların Paris'te birkaç defa icrasına mecbur oldukları gibi ihtimal ki Avusturyalılar dahi bu istihkâmı da tıraş ederek şehri büsbütün haricen ihata[1573] etmek üzere Paris istihkâmı gibi bir istihkâm inşaasına mecbur olsunlar.

Şu üç tabakaya münkasım olan şehrin birinci tabakası yani asıl eski Viyana binnisbe ufarak bir yerdir. Şekli gayr-ı muntazam bir müsebba'[1574] teşkil eder ki en büyük arzı ve en büyük tûlü 1500 metre mümted olamaz. Bu mahal şimal-i şarki cihetinden salifü'z-zikr[1575] Tuna'dan müfrez kol ile muhat olup etraf-ı sairesi "ring" denilen bulvarla muhattır ki bunlar dahi eski kale ve hendeklerin yıkılıp doldurulmasından husule gelmiştir.

Ama Viyana'nın en makbul ve mamur ve muteber yeri yine bu eski Viyana'dır. Eğerçi sokakları dar ve biraz da i'vicaclıysalar[1576] da kaldırımları

[1566] muhacemat: hücumlar
[1567] esliha-i cedide: yeni silahlar
[1568] ıskat: düşürme
[1569] ber vech-i matlub: istenildiği gibi
[1570] tevessü: genişletme
[1571] rüsumat: gümrük
[1572] münkasım: bölünmüş
[1573] ihata (et-): kuşatmak
[1574] müsebba': yedigen
[1575] salifü'z-zikr: bahsi geçen
[1576] i'vicac: dolambaç

gayet güzel yapılmış ve sokakların iki tarafları âlî binalarla tahdit[1577] edilmiş olduğundan Avusturya payitahtının yalnız bu kısmı bile şayeste-i iftihar bir memleket addolunur.

Burada bizce "Yahudihane" tabir olunan mahallere makîs[1578] birtakım binalar vardır ki bazı kiliselerin evkafı[1579] olmak üzere inşa kılınmıştır. Bunlar birer hotel, birer misafirhane değildir. Âdeta birer küçük kasaba addolunacak şeylerdir. Mesela bunların en büyüklerinden birisi "Schottenhof" denilen ve an-asıl İskoçya'dan gelmiş bir cemiyet-i ruhbaniyenin malı olan bina kendi derununda her biri müstakil birer hane addolunabilecek iki yüz elli haneyi ve la-akal[1580] beş bin nüfusu cami ikametgâhtır. Ama bunu nev'inin ferd-i yegânesi[1581] sanmamalıdır. Esna-yı cevelanımızda bunlardan yedi sekiz tanesini haricen görüp bazılarının avlularına kadar da girmişizdir. Rivayete göre biraz ufak mikyastakiler dahi dâhil-i hisab edilecek olursa Viyana'da bunların miktarı otuzu tecavüz etmekteymiş. Bu nev' ebniye-i cesimeye orada "cure" diyorlar ve Schottenhof'tan sonra "Müllnerhof" ve "Starhemberg" ve "Rathaus" nam dört kıtasını en büyüklerden olmak üzere addeyliyorlar ki bunların en küçüğü iki yüz haneyi şamilmiş.[1582]

Eski Viyana'nın derunu umur-i maliye ve sarrafiye ve umur-i ticariye vesaire merkezidir. Merkez olmak haysiyetiyle en muteber yeri de Graben denilen mahaldir ki burası eski Viyana'nın ta ortası addolunur. Tafsilatı cevelanlarımız esnasında görülecektir. Şu kadar ki Viyana'nın bu kısmında bile Avrupa şehirlerindeki hâl-i umumîye kıyasen bir başkalık görülür. Âdeta şark şehirlerinden birisi olduğu istişmam[1583] olunur. Vakıa ahalisi alelumum hem de en mükemmel Avrupalıysalar da başı kalpaklı, ayakları çakşırlı hatta çarıklı adamlar da görülür. Poturlu, cepkenli Arnavutlar, Boşnaklar hiç de nevadirden değildir. Fesliler, sarıklılar bile nedret-i kat'iye[1584] hükmünü alamazlar. Bazı köşelerde geniş yerlerde saç üzerinde kavrulmuş kestane ve kazanda kaynamış veyahut ızgara üzerinde kebap edilmiş mısır ve suda haşlanmış patates satılması gibi şeyler ve bazı dükkânlarda tahin helvası, sucuk şekeri ve sair Şark'a mahsus mevadd-ı sekriye[1585] görülmesi Avrupa'nın sair taraflarında tesadüf olunamayan ve asıl Şark'a mahsus addolunan ahvaldendir. Ben görmedimse de buna dair musahabemizde doktor haber verdi ki kendisinin Viyana'da uzunca bir müddet ikameti esnasında boza ve salep satıldığını dahi görmüşmüş.

[1577] tahdit (edil-): sınırlandırılmak
[1578] makîs: benzer
[1579] evkaf: vakıflar
[1580] la-akall: en az
[1581] ferd-i yegâne: tek örnek
[1582] şamil: kapsayan
[1583] istişmam (olun-): hissedilmek
[1584] nedret-i kat'iye: yok denecek kadar az
[1585] mevadd-ı sekriye: sarhoşluk veren maddeler

Ring denilen bulvarların harici ile istihkâm hattının dâhili beyninde olan eski varoşlar asıl eski Viyana'dan daha geniş ve daha doğru sokaklarla ve en çoğu ebniye-i âliyeden madut binalarla, bahçelerle, kışlalarla müzeyyen ve mamur bir memlekettir. İstihkâmatın haricinde bulunan yeni varoşlarsa sokaklar, caddeler cihetinden eski varoşlara da faik[1586] olmakla beraber artık gereği gibi tenha ve köylük hâline duçar yerlerden addolunur. Mahallat-ı mezkûre Viyana'nın münteha-yı garbisini teşkil ederler.

Viyana'nın en ziyade ticaretgâh olan yeri Graben olduğu gibi en kalabalık mahalli de François Joseph Rıhtımı'dır ki Viyana Nehri'nin Tuna'dan müfrezkola döküldüğü yerden yani Stubenring Bulvarı'ndan Schottenring Bulvarı'na kadar mümted olur. Buranın da en makbul yeri Ferdinand Köprüsü ile Stephanie Köprüsü'nün arasıdır. Akşamüstü bu rıhtım üzerinde pek çok halk toplanıp gezinirler. Viyana ahalisi asıl burada görülür ki kadınlarının erkeklerinin hâl ve şanlarından vaz ve tavırlarından müsteban[1587] olan ahlakları Almanlar kadar dürüşt[1588] olmamakla beraber Fransızlar kadar da münbasit[1589] olmayıp hilmleri, neşeleri, şetaretleri mutavassıt[1590] bir halktır. Avrupa'da çok gezmiş olan bir Osmanlı'dan işitmiştim ki Viyana kadınları boy pos, endam, tenasüb-i hüsn ve nezaket cihetleriyle sair bütün Avrupa nisvanına[1591] faik olduklarını rivayet eyliyorlardı. Bu haberi pek doğru buldum. Tenasüpten hatta hüsünden mahrum hiçbir kadın göremedim desem becâdır.

Paris'in Boulogne Ormanı'na muadil olmak üzere Viyana'nın da Prater Ormanı vardır. Fakat cevelanlarımız esnasında beyan olunacağı veçhile Prater'in letafeti Boulogne Ormanı'nın kâ'bına bile vasıl olamaz. Ama umumi bahçe hususunda Prater yegânelikle kalmaz. Viyana'nın dâhilinde pek çok umumi bahçeler vardır. Hele ring denilen bulvarların şark-ı cenubi ciheti yani Parkring ve Stubenring tarafları Paris'in Champs-Élysées Alleesi'nden âdeta daha güzeldir. Paris nev-umma kendi suru dâhiline sığamıyormuş da sıkıştıkça sıkışıyormuş gibi bir memleket olup Viyana ise bilakis geniş bir yerde yapılmış ferah ve âlî bir memlekettir. Evet! Avrupa içinde gördüğüm payitahtların kaffesine vüs'at ve ferahlık cihetiyle ve hatta ebniye-i âliyece dahi Viyana'yı tercih ederim. Paris'te Büyük Opera gibi muazzamat-ı âsâr-ı mimariye[1592] öyle bir sıkılık içinde sıkışmış kalmıştır ki ehemmiyet-i mimariyesini takdir için insanın kuvve-i mümeyyizesini[1593] yorması lazım gelir.

[1586] faik: üstün
[1587] müsteban (ol-): anlaşılmak
[1588] dürüşt: sert; kaba
[1589] münbasit: şen
[1590] mutavassıt: ortalama
[1591] nisvan: kadın
[1592] muazzamat-ı âsâr-ı mimariye: çok büyük mimari eserler
[1593] kuvve-i mümeyyize: algılama kuvveti

Vîyana'da ise ona muadil[1594] binalar dörder tarafları açık gayet vâsi arsalar üzerine yapılmış olduklarından insan kuvve-i basırasına[1595] göre bir mesafeden bunları temaşa ederek ehemmiyetlerini takdirde de asla suubet[1596] çekmez.

Bu şehirde gayet âlî kiliseler vardır. Graben civarındaki Stephan Kilisesi birincilerden addolunur. Gerek Viyana deresi ve gerek Tuna'dan müfrez kol üzerinde irili ufaklı yüzden mütecaviz köprü vardır. Ama bunların hiçbirisi ehemmiyet-i mimariyece Paris köprülerine çıkışamazlar. Saray ve kışla ve müze gibi ebniye-i umumiyesi gerçekten âlî şeyler olup en çoğu da binnisbe yenidirler. Vakıa Paris'teki Louvre Sarayı gibi ehemmiyet ve kıdem bunlardan sorulamazsa da hele Berlin'in ebniye-i cedidesi Viyana'nın yanında hemen lâ-şey[1597] hükmünde kalırlar.

1880 senesinde icra olunan tahrir-i nüfusta[1598] asıl eski Viyana addolunan ringler dâhilinin nüfusu 69694 çıkmış. Eski varoşlarla beraber şimdiki istihkâm dâhilinin nüfusu 704756'ya baliğ olmuş. Buna o zaman Viyana'da mikdar-ı mevcudu 60902 nefere varan hassa ordusunu da zammetmek lazım gelir. İstihkâm hattının haricindeki yeni varoşlarla beraber umum Viyana'nın nüfusu 1200000 raddesine baliğ oluyorsa da memleket geniş ve sokaklar vâsi olduklarından eski Viyana kısm-ı merkezîsinden maada mahallatta âdeta tenhalık ferman-fermadır.

Viyana'nın yalnız ahval-i zahiresi[1599] Şarklılığa benzemekle kalmaz. Maişet[1600] ciheti de Avrupa'nın sair taraflarından ziyade Şark'a müşabihtir.[1601] Mesela Paris'te asıl sabah ikindiden sonra başlar. Günün en şaşaalı kısmı ikindiden bed'[1602] ile nısf-ı leyle[1603] bir iki saat kalıncaya kadar güzar eyleyen zamandır. Viyana'da bizim buralar gibi gündüz sabahleyin başlar. Gurub-i şems[1604] ile beraber iş mahalleri kapanır. Gurub-i şemsten sonra sokaklarda gezenler yalnız eğlence mahalleri için gezerler. Tiyatrolar alafranga saat yedide başlarlar ki Paris'ten iki iki buçuk saat evvel demektir. Âdeta Paris tiyatrolarında oyuna başlandığı esnada Viyana tiyatrolarında oyundan çıkılır. Gece alafranga saat ondan sonra yani nısf-ı leyle iki saat kalarak her taraf büsbütün tenhalaşıp ondan sonra kumarhane vesaire gibi birtakım eğlence mahallerine devam edecek olanlar binecekleri arabaya nısf ücret ziyade vermeye mecbur olurlar. Hatta hotellerin ve kurların ve

[1594] muadil: denk
[1595] kuvve-i basıra: görme yetisi
[1596] suubet: zorluk
[1597] lâ-şey: hiçbir şey
[1598] tahrir-i nüfus: nüfus sayımı
[1599] ahval-i zahire: dış görünüşü
[1600] maişet: yaşam
[1601] müşabih: benzer
[1602] bed' (ile): başlayarak
[1603] nısf-ı leyl: gece yarısı
[1604] gurub-i şems: güneşin batımı

mefruş odaların kapıcıları alafranga saat ondan sonra beklemeye mecbur olmadıklarından o saatten sonra meskenine girmek için kapıyı açtıracak olanlardan onar grochen ücret almak hakkına nizamen[1605] maliktirler. Bu da ispat eder ki Viyanalıların gececilikleri yoktur. Bu da Avrupalılık hâlinden ziyade Şarklılık hâline benzer.

VİYANA'DA İLK CEVELAN

Buraya yevm-i vürudumuz[1606] olan pazar günü akşam üzeri sandıklarımızı aramak için istasyona gittikten ve ferda[1607] için cevap alarak döndükten sonra esna-yı gurubdaydı ki Franz-Josefs Rıhtımı üzerine geldik. Şehrin en büyük kalabalığını da bu akşam burada gördük. Zira mezkûr rıhtım zaten Viyanalıların mev'id-i ictimaı[1608] olduktan maada gün dahi pazar günü olmak hasebiyle Prater Ormanı'ndan ve Augarten Bahçesi'nden velhasıl asıl ana Tuna ile ondan müfrez kol arasındaki bahçe ve mesirelerinden avdet[1609] eyleyen ahaliyi Aspern ve Ferdinand ve Augarten köprüleri üzerinden geçen üç kol tramvaylarla hadsiz hesapsız arabalar, omnibüsler getirip kısm-ı küllîsini bu rıhtım üzerine indirmektedirler. Akşamdan sonra Paris'te Champs-Élysées Caddesi'ni başkalaştıran kokotlarının asıl iyisi Viyana'nın şu Franz-Josef Rıhtımı'nda bulunur. Bunların en mühim merakizinden[1610] birisi de "Kafe-Lyra" denilen yerdir ki her akşam oraya yedi sekiz bin kadar bedbahtan-ı nisvanın[1611] başvurdukları mervîdir.[1612] Ancak Viyana'nın bu makule nisvanı Paris mallarına cürette cesarette rekabet açamazlar. Bir kere burada umumi haneler yoktur. Karıların kâffesi[1613] ikametgâhını polise kaydettirmeye mecbur olup âdâb-ı umumiyeye zerre kadar muhalefetleri görülürse pek şiddetli muamelata duçar olurlar. Zaten kendi hususiyat-ı hâlleri de rezalette mertebe-i ifrata vardıracak surette olmayıp yalnız yanlarından geçildiği zaman hangisinin yüzüne dikkatli bakılacak olsa o bakanın ecnebi olduğu bunlar tarafından anlaşılsa gayet nazikâne bir suretle vizite kâğıtlarını çıkarıp latif tebessümlerle o yabancıya takdim ederler. Şu hâl-i edibaneden naşidir[1614] ki bu esafil-i nisvanın[1615] rıhtım üzerinde gezinmeleri sair namuskârların da gezinmelerini men' etmez. Çünkü böyle yalnız vizite

[1605] nizamen: kurallar gereği
[1606] yevm-i vürud: varma, ulaşma günü
[1607] ferda: ertesi gün
[1608] mev'id-i ictimaı: buluşma yeri
[1609] avdet (eyle-): dönmek
[1610] merakiz: merkezler
[1611] bedbahtan-ı nisvan: bedbaht, düşmüş kadınlar
[1612] mervî: rivayet edilme
[1613] kâffe: hepsi
[1614] naşi: dolayı
[1615] esafil-i nisvan: düşmüş kadınlar

kağıdı teatisinden ibaret bulunan ahz u ita[1616] gayet mestur[1617] bir surette icra olunmaktadır.

Franz-Josef Rıhtımı'nın Stephanie Köprüsü ile Augarten Köprüsü'nün arası ağaçlık bir bulvardır ki ağaçlar altında peykeler dahi mevzû'dur.[1618] Tamam Augarten Köprüsü hizası Schottenring ve Maria-Theresien Strasse bulvar ve caddesiyle birleştiği gibi orada Rudolf Kaiser denilen bir de azim kışla bulunduğundan mâirîn ve âbirînin[1619] buradaki çokluğu daha ziyade calib-i nazar-ı dikkattir.[1620]

Biz doktor ile Viyana dâhilinde icra edeceğimiz cevelanlara henüz plan üzerinde tetebbuat icrasıyla karar verememiş olduğumuzdan Franz-Josef Rıhtımı'nı boylu boyuna iki defa gezindikten sonra Rotenturmstrasse Caddesi'nin mukabiline[1621] geldik. Bu cadde şimal-i şarkiden[1622] cenub-i garbîye[1623] doğru giderek Graben'e çıktığından ve hotelimizin kâin olduğu Herrengasse Sokağı da Graben'e yakın olduğundan şu eski Viyana'yı orta yerinden geçmiş olmak için Rotenturm Sokağı'na daldık. Stephensplatz nam meydana geldiğimizde Viyana'nın en meşhur kilisesini sol tarafımızda gördükse de gece hâliyle temaşa-yı haricîsine layıkıyla muvaffak olamadık. Bu meydanı geçerek sağ tarafa büküldüğümüzde Graben Çarşısı'na girmiş olduk. Bu çarşı üç yüz metre kadar tûl[1624] ve elli metre kadar arzı[1625] olan geniş bir sokak olup sarraf ve kuyumcu ve en zengin tuhafçı[1626] gibi mağazalar hep buradaysalar da o günün pazar ve zamanın da gece olması hasebiyle dükkânların kâffesi kapalıydı. Graben'den Kohlmarkt Sokağı'yla yürüyerek Michael Kilisesi'ni sol tarafımızda görmek üzere Michaelerplatz denilen bir mahalle girdikse de Viyana'nın şu iç kale kısmında böyle "platz" unvanını gasp eden yerleri Paris palaslarına kıyas etmemelidir. Onlara nispetle bizim Tünel ve Taksim meydanlarını da ova yahut sahra addetmek lazım gelir.

Herrengasse'nin cenubi ucu bu meydana müntehi[1627] olduğundan sokağımıza girdik. Viyana'nın en mühim kahvelerinden birisi olan Kafe Central bu sokağın içindedir. O gün pazar günü olmak münasebetiyle kahvenin en kalabalık gecesiydiyse de saat henüz alafranga dokuzu bulmamış olduğu hâlde bu kahvede yirmi kişi bile olmayıp onların da çenelerini ayırırcasına esnemeleri ve gözlerinin yaşarmaları artık uykuya mağlup olduklarını gösteriyordu. Hâlâ saat dokuzdan evvelce ikametgâhımız olan Kromzel Hoteli'ne

[1616] ahz u ita: alışveriş
[1617] mestur: gizli
[1618] mevzû': yerleştirilmiş
[1619] mâirîn ve âbirîn: gelip geçenler
[1620] calib-i nazar-ı dikkat: dikkat çekici
[1621] mukabil: karşı
[1622] şimal-i şarki: kuzeydoğu
[1623] cenub-i garbi: güneybatı
[1624] tûl: uzunluk
[1625] arz: genişlik
[1626] tuhaf: hediyelik eşyalar
[1627] müntehi (ol-): uzanmak

gelip yataklarımıza girdik. Çünkü bugün uykudan kalktığımızı müteakip yediğimiz yemek üzerine bir gece taamına hiç ihtiyacımız yoktu.

Ertesi gün Viyana'daki eyyam-ı ikametimizin[1628] ikincisi olan ve teşrin-i evvel-i efrencînin on üçüncüsü bulunan pazartesi günü hulûl etmiş oldu ki dünkü gündüz uykusuyla zaten şimendifer yorgunluğunu def' eylemiş bulunduğumdan şevkle beraber uyanmış ve kendimi pek rahat pek kuvvetli bulmuştum. Rehber-i seyahati elime alarak ve planı önüme açarak bu sabah için kendime bir cevelan tertibine mübaşeret[1629] eyledim. Ama bunun için Paris tertibatı gibi ziyadece yoruldum mu zannedersiniz? Planın üzerinde mürtesem[1630] olan mikyastan bir ölçü alarak Ringler dâhilindeki eski Viyana'yı arzan tûlen şöyle bir tahmini mesaha[1631] edip de bin beş yüz metreden ziyade uzaklık bulamayınca artık tertipname falan yapmaya gerek kalmadı. On iki kilometre yol yürüyecek olsam eski Viyana'yı dört defa şarktan garba dört defa dahi şimalden cenuba aykırılamış olacağım. Bu hâlde hemen girip çıktığım sokak kalmayacak. Benim için on iki kilometre nihayet iki saatlik bir gezinti teşkil edecek ki halk uykudan uyanmaksızın ben memleketin bu kısmını gezmiş bitirmiş olacağım.

Rehberdeki tertip Stephan Kilisesi'nden bed' ettiği cihetle ben dahi mebde-i cevelan[1632] olmak üzere o noktayı kabul ettim. Yine elbisemi giyerek Graben tarikiyle Stephens Kilisesi'ne vardım. Bir yandan ma'bed-i mezkûru haricen temaşa eyliyorum bir yandan da buna dair rehberde verilen malumata göz gezdiriyorum. Ma'bed-i mezkûr Viyana'nın en ziyade şayan-ı ehemmiyet âsâr-ı mimariyesindenmiş. Pek doğru! 108 metre tûlünde ve latin salibi şeklinde 27 metre irtifaında bir bina olup tarz-ı mimarisi dahi Roman ile gotik mahlutu[1633] bir şeydir. 1300 sene-i miladiyesinde inşasına başlanıp 1510 senesinde bitirilmiş. Ondan sonra tekrar haraba yüz tutarak bundan yirmi beş sene kadar mukaddem[1634] müceddeden[1635] tamir olunmuş. Cephe cihetinde bir büyük kapı var ki yalnız en büyük yortu günlerinde açılırmış. Bu kapı 1300 senesinde inşasına başlanan bu kiliseden evvel yine bu mahalde mevcut olan diğer bir kilisenin cephesinde bulunarak muhafaza kılınmış. Bundan maada etraf-ı selasesinde[1636] diğer kapıları bulunarak her biri türlü türlü oymalarla müzeyyendir.[1637]

Sabahın erken olması sair temaşa olunacak mahaller için mani görü-

[1628] eyyam-ı ikamet: ikamet günleri
[1629] mübaşeret (eyle-): başlamak
[1630] mürtesem: çizili
[1631] mesaha: ölçü; hesap
[1632] mebde-i cevelan: gezinin başlangıcı
[1633] mahlut: karışım
[1634] mukaddem: önce
[1635] müceddeden: yeniden
[1636] etraf-ı selase: üç taraf
[1637] müzeyyen: süslü

lürse de bir mabet temaşası için bilakis muvafık görülür. Zira ben kilisenin önüne vardığım zaman birçok müteabbidîn[1638] oradan çıkmaktaydılar ki kadın olsun erkek olsun cümlesi de en ihtiyarlardandılar. Öyle ya! Genç takımının pazar akşamı yorgunluğu da munzam olarak sabahleyin o kadar erken uykudan uyanabilmeleri kabil midir? Hem bakalım o kadar da dindar adamlardan mıdırlar?

Bunların çıktıkları kapıdan ben içeriye girerek etrafa göz gezdirdim. Gayet âlî ve elvan[1639] yaldızlarla müzeyyen kubbeleri on sekiz azim sütun üzerine mebni[1640] bir bina ki sütunlarının her biri üçer metre kutrundadırlar.[1641] Şurasında burasında calib-i nazar-ı dikkatim olan eizze[1642] heykelleri pek güzel şeyler olup bunların miktarı yüzden mütecaviz[1643] olduklarını da elimdeki rehber haber veriyordu. Bundan iki yüz sene evveline gelinceye kadar Avusturya hanedanında vukua gelen vefiyat[1644] bu kilisenin altındaki mahzenlere defnolunurlarmış. O zamandan beri bunların ecsadı[1645] bi't-tebhir[1646] Kapuziner Kilisesi'ne vaz olunmak itiyat[1647] edilip hîn-i tebhirede cesedin derunlarından çıkarılan bağırsak ve mide vesaire burada hıfz olunurlarmış. Hâlâ kilise dâhilinde Avusturya dükalarıyla imparatorlarının makamları ve tasvirleri mevcuttur. Bu kilisenin camları da birer müstakil levha addolunacak suver-i nefisede[1648] mürtesem[1649] olup mevaki-i müteaddedesinde[1650] gayet güzel mihraplar ve kâffesi oymalı kâr-ı kadim sandalyeler görülür. Maahaza Kolonya baş kilisesiyle bunun arasındaki fark büyük olduğundan bu kilise derununa giren seyyah öyle saatlerce zamanı burada sarf etmeye mecburiyet görmez.

Kilisenin 136 metre irtifaında bir de kulesi bulunup kırk grocher ücretle bu kuleye çıkılmaktaysa da duhuliye[1651] biletini almak için Stephensplatz dükkânlarının birisine müracaat lazım gelirmiş. Ancak seyyahlar ikinci kata kadar çıkabilerek daha yukarılara çıkmak için müsaade olunmuyormuş. En tepesine çıkmaya da müsaade olunsa bence heves eyleyecek temaşalardan olmadığı cihetle üç beş dakika kadar mabedin derununu seyrederek yine dışarıya çıktım.

Stephensplatz Meydanı murabbaya[1652] karib bir yer olup ortasını kilise

1638 müteabbidîn: ibadet edenler
1639 elvan: renkli
1640 mebni: kurulu
1641 kutr: çap
1642 eizze: azizler; din büyükleri
1643 mütecaviz: fazla
1644 vefiyat: ölümler
1645 ecsad: cesetler
1646 bi't-tebhir: tütsülenerek
1647 itiyat: alışkanlık
1648 suver-i nefise: güzel biçimler
1649 mürtesem: resmedilmiş
1650 mevaki-i müteaddide: pek çok yerler
1651 duhuliye: giriş
1652 murabba: kare

işgal eylediği hâlde yüz elli metre kadar boyu ve yüz metre kadar da arzı vardır. Bu meydanın şimal[1653] dıl'ını[1654] Psikopos Sarayı denilen bina işgal eder. Saray-ı mezkûr haricen epeyce güzel ve âlî bir binadır. Fakat kapısından bakıldığı zaman avlu içindeki azim çeşme sarayın kendisinden ziyade calib-i nazar-ı ehemmiyet olur.

Graben'den işbu Stephansplatz Meydanı'na gelinirken Kartnerstrasse Sokağı yanında etrafına demir parmaklık çevrilmiş bir dıraht-ı kadim[1655] sakı[1656] görülür ki üzerine lâ-yuadd ve lâ yuhsâ[1657] çiviler çakılmıştır. İsmine de "Stock im Eisen" derler. "Sak-ı âhenîn"[1658] manasınadır. Rivayete göre bu ağaç vaktiyle Wienerwald yani Viyana Ormanı denilen azim ormanın başlangıcını tayin için bir alamet-i farika[1659] olarak orada kalıp şehir büyüdükçe o zaman uzaklaşa uzaklaşa nihayet ormanın hiç vücudu kalmadığı hâlde bu ağaç baki kalmıştır.

Hotelden Stephensplatza kadar gitmek için Graben'den geçmişken rehberin tertibine ittiba[1660] eylemiş olmak için cevelana yine Graben tarikiyle başlamıştım. Binaenaleyh çivili ağacı da geçip tekrar Graben Çarşısı'na girdiğimde o zamana kadar iki defa nazar-ı temaşamı celbetmiş olan ve çarşının ta orta yerinde bulunan sütun önünde durdum. Bu sütuna "Ekanim-i Selase* Sütunu" derler ki 1679 senesinde Viyana'da zuhur eyleyen vebanın indifâından[1661] sonra İmparator Birinci Leopold** tarafından rekz[1662] edilmiştir. İki tarafında Saint Josef ve Saint Leopold namlarına mensup iki çeşme olup üzerlerinde bu zatların sütunları da vardır. Gerek kaidelerinde ve gerek sütununda bas rölyef usulünde birçok levha görülür ki birisi diz üstü çökerek dua etmekte bulunan İmparator Leopold'un vebayı tard[1663] eylediğini irae[1664] eyler.

Graben çarşısının orta yerinde Jungferngasse namıyla bir sokak bulunup oradan ufak bir meydana girilir ki orta yerinde Saint Pierre namıyla küçük bir kilise vardır. Ben bu kilisenin yalnız etrafını dolaşarak pek de şayan-ı temaşa ehemmiyet-i mimariyesini bulamadım.

Binaenaleyh çarşının münteha-yı şimalisinden sola bükülerek Kohl-

[1653] şimal: kuzey
[1654] dıl': kenar
[1655] dıraht-ı kadim: eski ağaç
[1656] sak: ağaç gövdesi
[1657] lâ-yuadd ve lâ-yuhsâ: sayısız
[1658] sak-ı âhenîn: demir ağaç gövdesi
[1659] alamet-i farika: ayırıcı işaret
[1660] ittiba (eyle-): uymak
* Ekanim-i Selase: Hıristiyanlık'taki Baba, Oğul, Ruhü'l-kuds üçlüsü. [ed.n.]
[1661] indifâ: ortadan kalkma
** İmparator Birinci Leopold: 1640-1705 yılları arasında yaşamış Roma İmparatoru. [h.n.]
[1662] rekz (edil-): dikilmek
[1663] tard (eyle-): uzaklaştırmak
[1664] irae (eyle-): göstermek

markt Sokağı'ndan cenub-i garbîye doğru yürümeye başladım ki dün gece dahi bu sokaktan geçerek Michael Kilisesi'ni sol tarafımızda görmüştük. Bu mabet Stephens Kilisesi'nden daha pek küçük bir şey olup sokaktan yalnız cephesi görünebilerek asıl bina sair ebniye meyanına sıkıştırılmıştır. Roman tarz-ı mimarisinde olmak üzere on üçüncü asr-ı miladî evailinde[1665] bina olunduğu ve Viyana'nın kibar ahalisi mabedi sayıldığı rehberde münderiçse[1666] de Stephens Kilisesi'nden bir cemaatin çıktığını gördüğüm hâlde bunda ne kibardan ne sıgardan eser göremedim.

Michaelerplatz denilen sokağın haricen çıkmaz sokak gibi bir suret gösteren münteha-yı cenub-i garbisine geldiğimde karşıma bir kemer çıktı. O kemerden içeriye girip kendimi yetmiş metre kadar arz ve yüz yirmi metre kadar tûlünde vâsi bir avlu içinde buldum. Rehbere müracaatımda burasının mine'l-kadim[1667] Burg tesmiye[1668] olunur bir saray olduğunu ve içinde bulunduğum avluya Franzplatz yani Franz Meydanı denildiğini ve burada kadim[1669] imparatorlar ikamet eylemişlerse de iki yüz sene zamandan beri Avusturya hanedanı prenslerine mahall-i ikamet ittihaz olunduğunu anladım. Muahharen avludan avluya geçerek sarayın ehemmiyet-i umumiyesini haricen temaşayla anladığıma göre burası Münih şehrindeki ikametgâh-ı kralî gibi yekdiğerine ekleme birçok ebniye-i cesimeden müteşekkildir. Bunların her biri bir başka asır âsârından oldukları da tarz-ı mimarîlerinden anlaşılmaktadır.

Franz Meydanı'nı teşkil eden avlunun dört tarafını ebniye-i âliye ihata ederek bunları inşa ettiren İkinci Franz nam imparatorun heykeli de avlunun orta yerindedir ki imparator-ı müşarünileyhin[1670] tarih-i vefatı 1835 sene-i miladiyesi olduğuna göre heykel-i mezkûr âsâr-ı cedidedense de asıl imparatorun statüsü Romalı kıyafetinde yapıldığından insan vehleten[1671] bu heykeli âsâr-ı kadimeden zanneder. Heykelin mevzû' olduğu kürsü âlâ granit taşından yapılarak etrafına da birisi din ve diğeri sulh ve üçüncüsü adalet ve dördüncüsü şecaat[1672] namına mensup dört heykelle ulûm ve ticaret ve sanayi ve madencilik ve ziraat ve fenn-i servet-i arazi ve sanayi-i nefise ve cenk namlarına sekiz bas rölyef mahkûkât tertip olunmuş ve bunların cümlesi pirinçten yapılmıştır. Roman kıyafetiyle şu kürsü üzerine vaz' olunan heykel dahi pek güzel yakışık aldırıldığından eser-i mezkûru gören seyyah

[1665] evail: ilk zamanlar
[1666] münderiç: yazılı
[1667] mine'l-kadim: eskiden beri
[1668] tesmiye (olun-): isimlendirilmek
[1669] kadim: eski
[1670] imparator-ı müşarünileyh: adı geçen imparator
[1671] vehleten: ilk anda
[1672] şecaat: yiğitlik

gerçekten mühim bir heykel karşısında bulunduğunu anlar.

Bu avlunun cenub-i garbi dıl'ını teşkil eyleyen ebniye vaktiyle meşhur İmparatoriçe Maria-Theresia* ve İmparator İkinci Josef'in** hususi daireleri olup erkân-ı askeriye içinde oralarda daireler ve hususiyle büyük bir salon varmış ki İmparator İkinci Josef bu salonda ictimaat-ı umumiye icra eylermiş. Michaelerplatz'a gelindiği zaman girilen kemere mukabil bir geçit daha vardır ki oradan da sarayın dışındaki vâsi meydana çıkılır. Orada büyük gard denilen hassa bölükleri olup bunlar pazar ve yortulardan maada her gün o meydan-ı vâside geçit resmleri icra ederler.

François Meydanı'nın şimal cihetindeki ebniye Avusturya baş vekâleti dairesi olup hükûmetin evrak-ı mühimmesi de oradaymış. İmparator-ı lahik[1673] hazretlerine mahsus bir de daire-i mükellefe varmış. Bu dairenin medhali civarında birisi Hercules*** ve Antaeus**** ve diğeri Busiris***** ve üçüncüsü Nemea'nın Arslanı****** ve dördüncüsü Minotaur******* namına olarak dört mecami-i heyakil[1674] konulmuş ve bunlar da hakikaten o taraflara ziynet vermiştir.

Avlunun şimal-i garbi cihetinde yine bir kemer altından daha ufak bir avluya geçilir ki buna "Amalienhof" yani Amelie avlusu denilir. On yedinci asr-ı miladîde yapılmış ufacık ve güzel bir saray bu avlunun etraf-ı erbaasını[1675] muhit[1676] olup şimdiki imparatoriçe hazretlerinin aralık aralık ikameti için birkaç dairesi müheyya[1677] imiş.

İşbu İkinci François avlusunun cenub-i şarki dıl'ından dahi diğer kemerli bir geçitle Schweizhof yani İsviçreliler avlusu denilen diğer bir avluya geçilir ki her tarafı heykeller ve kabartma resimli levhalar, rengârenk armalarla müzeyyen bir küçük avludur. Bu avlunun sol tarafında Schatzkammer denilen hazine-i imparatorî bulunup en mükemmel bir müze-âsâ âsâr-ı nefise ile memluymuş.[1678] Onun da sağ tarafında Burgkapelle denilen saray kilisesi ve onun da cenub-i garbi cihetinde saray kütüphanesi hep birbirine

* Maria Theresia: 1710-1780 yılları arasında yaşamış Habsburg hanedanının ülkeyi tek başına yöneten ilk imparatoriçesi. [h.n.]

** İkinci Josef: 1741-1790 yılları arasında yaşamış Kutsal Roma imparatoru. [h.n.]

[1673] imparator-ı lahik: yeni, son imparator

*** Hercules: Yunan mitolojik tanrısı. [h.n.]

**** Antaeus: Yunan mitolojisinde bir figür. [h.n.]

***** Busiris: Yunan mitolojisinde bir figür. [h.n.]

****** Nemea'nın Arslanı Yunan mitolojisinde Nemean ile birlikte yaşayan vahşi aslan. [h.n.]

******* Minotaur: Yunan mitolojisinde yarı insan yarın boğa olan yaratık. [h.n.]

[1674] mecami-i heyakil: heykel topluluğu

[1675] etraf-ı erbaa: dört taraf

[1676] muhit (ol-): çevrelemek

[1677] müheyya: hazır

[1678] memlu: dolu

mülasık[1679] binalar olup kütüphane her gün umuma açık olduğu gibi pazar günleri öğleden bir saat evvel saray kilisesinde ruhanî müzika konsertoları da verilirmiş.

Şöyle birbirine muttasıl[1680] müteselsil[1681] olan binalar bir murabba-i gayr-ı muntazam şeklinde büyük bir avlu daha teşkil ederek onun da ortasında İmparator İkinci Josef'in heykeli vardır. Binaenaleyh bu meydana da Josefplatz denilir. Mezkûr heykel imparator-ı müşarünileyhin at üzerinde olarak yapılmış sureti olup kürsüsünün bir tarafında ziraat ve diğer tarafında ticaretin terakkisine delalet eyleyecek bas rölyef levhalar vardır. Köşelerde granitten sütunlar bulunarak bunlar üzerinde her biri imparator-ı müşarünileyhin bir gûne[1682] icraatına delalet edecek altmış küçük pirinç madalya mahkûktur.[1683]

İmdi böyle yekdiğerine kemerli geçitlerle geçilen büyüklü küçüklü altı yedi avlu ve meydanın etrafında ictima eden ebniyenin heyet-i umumiyesi hakikaten pek büyük bir cesamet teşkil etmektedir ki bunların derunlarını da gezmek ecnebi seyyahları için müşkilattan değilse de bizim şu sabahki cevelanlarda tetebbuun bu türlüsü zaten musammem[1684] olmadığından yalnız hariçten temaşalarıyla iktifa olunmuştur.

Bu ebniye-i müctemia ile onun cenub-i garbisi tarafındaki Burgring Bulvarı arası gayet vâsi bir meydan olup 300 metreye karib arzı ve onun iki misli tûlü vardır ki orası nev-umma[1685] Paris'in Tuileries Bahçesi'ni andırır. Saraydan bulvara doğru gidilirken meydanın orta yerine gelindikte sağ tarafta Archiduc Charles'ın ve sol tarafta Prens Eugéne'nın at üzerinde yapılmış heykelleri görülür. Archiduc'ün elinde bir bayrak bulunarak onu sallıyor gibi yapılmıştır ki rehberin izahına göre Essling muharebesinde kumandanlığına delalet eyliyormuş. Bu meydandan ring üzerine geçilmek için Burgtar denilen tak-ı zafer resminde bir kapıdan geçmek lazım gelip on iki mükellef sütunlarla yapılmış en büyüğü ortasında ve ikişer küçükleri yanlarında beş geçitli gayet mükellef bir binadır.

Rehber ve plan elimden düşmemek hasebiyle bu kapıdan ringe kadar çıktıktan sonra tekrar içeriye gelip Archiduc Charles* ve Prens Eugéne** hey-

[1679] mülasık: bitişik
[1680] muttasıl: bitişik
[1681] müteselsil: art arda
[1682] bir gûne: birçok
[1683] mahkûk: kazılı
[1684] musammem: tasarlanmış
[1685] nev-umma: bir çeşit

* Archiduc Charles: 1771-1847 yılları arasında yaşamış Avusturya Arşidükü ve Teschen dükü ve askeri reformcu. [h.n.]

** Prince Eugene (1668-1736): Kutsal Roma İmparatorluğu Avusturya hanedanının ünlü askeri kumandanı [ed.n.]

kellerinin orta yerindeki dörtyol ağzında durdum. Archiduc Charles heykeli tarafında Volksgarten yani ahali bahçesi namıyla bir bahçe bulunduğu gibi Prens Eugéne heykeli tarafında da Hofgarten yani saray bahçesi namıyla bir bahçe daha bulunduğunu plan üzerinde gördüm. Ancak Hofgarten ile meydan arasında gayet cesim devair-i askeriye bulunduğundan buradan o bahçe görünmediği hâlde ve Volksgarten şöylece karşımda görünmekte bulunmasıyla ona doğru yürüdüm. Meydan tarafından bahçeye girildikte insan kendisini nısf[1686] daire şeklinde bir meydanda bulur ki karşısında bir kevkebin[1687] şuâı[1688] gibi hutut-ı müstakimeyle etrafa mütebaid[1689] birçok yollar zuhur eder. Bu yolların iki tarafları ağaçlar, fidan touffuları, çiçek tarhları ile müzeyyen olduklarından hangisini tercih edeyim diye düşünmeye meydan kalmaz.

Plana müracaatla tuttuğum yol beni bahçenin şimal tarafında kâin Theseus İbadethanesi denilen bina karşısına çıkardı. Yunan tarz-ı kadim mimarîsi üzerinde yapılmış bir mabetçik olup Theseus* ve Centaur** heykelleriyle müzeyyendir. Mabedin etrafını dolaştıktan sonra şimalden cenuba doğru bahçenin boylu boyuna imtidat eyleyen bir alleeden yürümeye başladık. Bahçenin gazinosu ve lokantası olan binanın önünden geçerken canım bir sabah kahvesi istediyse de derununda kimse olmayıp kapıları da kapalıydı. Tuttuğum yol beni ring üzerine çıkardı. Hofgarten'a doğru tramvay hattına ittibaen yürüdüm. O bahçeye girmek istedimse de tamirat icra olunması hasebiyle kapıları kapalıydı.

Hofgarten'in cenub-i şarkisini tahdit[1690] eyleyen Albertgasse Sokağı'ndan geçip Hofgarten denilen sokağa girdim ki karşıma Albertplatz denilen meydan çıktı. Bu meydanın şimal-i garbi cihetini tezyin eyleyen ebniye-i âliye evvelce avlularının birisinden diğerine geçtiğim Burg saray-ı kralîsinin münteha-yı cenub-i şarkisini teşkil eyledikleri görülürdü. Sol tarafa bükülerek Augustinerstrasse denilen genişçe ve uzun bir caddeyi tutmuş oldum ki bu sokak beni götüre götüre evvelce girdiğim Josefsplatz'a isal[1691] eyledi. Bu sokağın sol tarafındaki Augustinler Kilisesi dahi filvaki Burg devairinden madut olup gotik tarz-ı mimarisinde yapılmış nefis bir binadır. Josefsplatz'a vardıktan sonra tekrar geriye dönerek Augustinler Kilisesi karşısında Lobkowitz Meydanı denilen küçük bir meydana geldim. Onun şimal tarafında Lobkowitz Sarayı denilen ve on yedinci asırdan kalma ebniye-i latifeden olan ufacık sarayı haricen temaşa ettim ki şimdi orası Fransa sefarethane-

[1686] nısf: yarım
[1687] kevkeb: yıldız
[1688] şuâ: ışıklar
[1689] mütebaid: uzanan
* Theseus: Eski Yunan'da mitolojik Atina kralı. [h.n.]
** Centaur: Yunan mitolojisinde yarı insan yarı at yaratık. [h.n.]
[1690] tahdit (eyle-): sınırlandırmak
[1691] isal (eyle-): ulaştırmak

sidir. Bunun karşısında Karntnerhof namında cesim[1692] bir bina bulunup onun avlusu mesabesinde bulunan kısm-ı vasatîsi[1693] üstü kapalı ufacık bir çarşıdır. Buradan cenub-i şarkîye doğru gidilerek Albertplatz Meydanı aykırılandıktayekpare iki bina-yı cesime tesadüf olunur ki birisi Archiduc Albert Sarayı'dır. Bu saray ecnebi seyyahlarının behemehâl[1694] ziyaret ettikleri bir mahaldir. Zira Archiduc Albert* gayet kitap meraklısı bir adam olup kütüb-i mevcudesini[1695] ve birçok karakalem ve mahkûk ve yağlıboya resimlerini cem' ile oraya azim bir kütüphane teşkil etmiştir. Bu kütüphane elli bin cildi haviymiş ki ciltlerinin her biri suret-i müzeyyenede mücelledmiş.[1696] Yirmi dört bin parça da harita ve planlar bulunarak karakalem resimlerinin miktarı yüz on yedi bine baliğ oluyormuş. İşte erbab-ı merak bunları temaşa için mutlaka kütübhane-i mezkûreye giderlermiş. Mahkûk resimlerin miktarı iki yüz binden mütecaviz olarak bunları tedkik ve temaşa için bazı ressamların aylarca buraya devam eyledikleri kataloglarında münderiçtir. Ben meraksız olduğumdan değil zamansız olduğumdan Albertina'ya giremeyerek Opera Tiyatrosu'na doğru yürüdüm.

Albertina'nın Hofgarten tarafındaki cephesini demincek görmüş olduğumdan bu defa şimal-i şarki ve cenub-i şarki dıl'larını da görerek yine ring üzerine çıktığımda tamam Opera'nın karşısında bulunmuş oldum. Cesametçe Paris Büyük Opera'sından aşağı kalmayan ve üç bin erbab-ı temaşayı istiab[1697] edebilecek asıl büyük salondan maada seyircilere ve oyunculara mahsus istirahat salonları vesaireyi de havi olan bu bina-yı cesim dört taraftan hiçbir yere mülasık olmak şöyle dursun dört tarafında da yetmişten yüz metreye kadar vâsi sokak ve bulvar ve caddelerle muhat olduğundan oporta yerde gayet azamet-ferma bir binadır. Derunu gûnagûn[1698] resimler ve yaldızlarla müzeyyenmiş. Biz onu göremedik. Haricen gayet mükellef merdivenler sütunlar ve sanayi-i nefiseyi tasvir eden heykellerle derece-i tezeyyünü de görenleri de hayran etmeye kifayet eyliyor.

Hele bu azim binanın cephe cihetinde gayet güzel birer resimde iki köşe vücuda getirerek bunlara birer çeşme yapılmıştır ki bunların Opera binasına verdikleri ziynete mümasil[1699] bir şey hiçbir yerde nazar-ı müşahedeme vasıl olamamıştır. Bu çeşmeler de üzerleri mermerden heykeller ve oymalarla son dereceye kadar tezyin olunmuştur.

[1692] cesim: büyük
[1693] kısm-ı vasatî: orta kısım
[1694] behemehâl: mutlaka
* Archiduc Albert: 1559-1621 yılları arasında yaşamış Avusturya arşidükü VII. Albert. [h.n.]
[1695] kütüb-i mevcude: mevcut kitaplar
[1696] mücelled: ciltlenmiş
[1697] istiab (et-): içine almak
[1698] gûnagûn: çeşit çeşit
[1699] mümasil: benzeyen

Opera'nın etrafını ziyaret ve temaşa işi dahi bittikten sonra Ring Caddesi'ni önüme katmak istemişsem de zaten eski Viyana'nın etrafını muhit olan bu vâsi bulvarları tramvay hattı dairen-mâ-dâr dolaştığı cihetle cevelan-ı mezkûru tramvayla etmeyi tercihen yine iç caddelere doğruldum. Kartnerstrasse denilen ve Opera ciheti ringlerden geniş olduğu hâlde memleket içine doğru girdikçe darlaşan caddeyi önüme katıp şimale doğru yürümeye başladım. Sağımda solumda birçok ebniye-i cesime görüyorum ki her birini elimdeki rehberden ve planlardan tetebbu ile haricen de birer birer temaşaya koyulacak olsam biter tükenir iş değil. Nihayet caddenin ortalık yerinde plandan ettiğim istidlal[1700] mucibince sol tarafa dönerek Neuer Marktplatz Meydanı'na girdim. Bu meydanın şark cihetinde Capucinler Kilisesi fenn-i mimarice Rokoko denilen tarz-ı mahlutu[1701] ile nazar-ı temaşam önünde tereffu[1702] ediverdi.

1622 sene-i miladiyesinde yapılmış olan bu ma'bed-i cesimin altındaki mahzenler iki yüz seneden beri Habsburg hanedan-ı imparatorîsi cenazelerine makarr olmuştur. Teşrin-i sânînin ikinci günü emvat[1703] yortusu olmak hasebiyle mahzenler ziyaret-i umumiye için küşad[1704] olunurlarmış. Ecnebiler ise her gün saat dokuzdan vakt-i zuhra ve badehu saat birden saat dörde kadar bu kilisenin hazinedarına bi'l-müracaa yanına terfik[1705] olacak bir Capucin papazı delaletiyle mahzenleri gezip temaşa eyleyebilirlermiş. Viyana fukarasına tevzi[1706] olunmak üzere zairin[1707] gönlünden kopacak bir sadakadan maada ücreti de yokmuş. Bilemem ne mülahaza mani oldu ki şu mahzenlere inmedim. Hazır saat dahi hemen dokuzu bulmuştu. Yalnız elimdeki rehberde bu mahzenler içinde imparator ve imparatoriçe prens ve prenses tabutları olmak üzere aglebi[1708] bakırdan mamul doksan tabut bulunduğunu öğrenmekle iktifa eyledim.

Neuer Markt Meydanı'ndan tekrar Kartnergasse Caddesi'ne çıkarak ta münteha-yı şimaline vardım ki oradan sol tarafa bükülünce yine Graben Çarşısı'na girilir. Cevelanımın bu mebdeinde[1709] çarşı henüz açılmamışken şimdi bütün dükkânlar açılmıştılar. Gayet zengin mağazaların her biri zikıymet emtiayla[1710] mâlâmâl olup hele gördüğüm birkaç kuyumcu dükkânları Paris'te bile calib-i enzar-ı hayret olacak derecede cesim ve zengindiler. Sarraf dükkânlarının süslü camekânlarında her milletin evrak-ı nakdiyesi

[1700] istidlal: anlama
[1701] tarz-ı mahlut: karışık tarz
[1702] tereffu (et-): yükselmek
[1703] emvat: ölüler
[1704] küşad (olun-): açılmak
[1705] terfik (ol-): yanına katılmak
[1706] tevzi (olun-): dağıtılmak
[1707] zair: ziyaretçi
[1708] agleb: çoğunluk
[1709] mebde: başlangıç
[1710] emtia: mallar

eshamı[1711] tuhaf bir müze teşkil eyleyip altın ve gümüş meskûkât dahi mâriîn ve âbirînin[1712] enzar-ı temaşasına maruz olması ne hikmete mebni olduğu bedihîyse de her sarraf dükkânında birçok tabaklar dolusu parça parça gayr-ı meskûk gümüşler dahi bulunduğundan bu hâl ziyadesiyle merakımı mucip olmuştu. Gümüşler meskûk[1713] olmadıkları gibi henüz kuyumcu eline geçip mamul dahi değildiler. Çubuk veya paket suretinde külçelere de benzemeyip bizim burada bazı kadınlar nazar isabet eden çocuklara kurşun döktükleri zaman suya dökülen kurşunlar çatal çatal nasıl bir şekil peyda ederlerse gümüşler dahi öyleydiler.

Bu merakı bir türlü yenemedim. Şunları sorup öğrenmek arzusuna düştüm. Viyana'da altın ve gümüş meskûkât meydan-ı tedavülde hiç gözükmediklerinden ve ahz u ita[1714] kâmilen kâğıt florin ve bir de gayet kirli ve mahlût[1715] bir nev' on ve yirmi graocherlik beyaz şeylerle onlardan daha kirli bakır meskûkâtla icra olunduğundan bir Fransız altını ufaklık edinmek arzusuyla bir sarraf dükkânına girdim.

Kâğıt florinlerin Fransız altınıyla fiyatça ne fark hasıl eylediğini bilenlerden değilim a! Sarraf Yahudi beni istediği gibi aldattı. Fakat ben de şu gümüşten parçaların hikmetini öğrendim.

Meğer bunlar ham eşya olarak kuyumculara satılır bir metaymışlar. Viyana'dan başka yerde sim-i halis[1716] bulunmayarak o metaı da bu sarraflar satarlarmış. Besbelli orta yerde gümüş ve altın meskûkât bulunmamak ve onların derece-i ayarı bilinmemek hasebiyle kuyumcular muhtaç oldukları gümüşü bu sarraflardan başka tedarik edecek yer bulamıyorlardır.

Bu defa dahi Graben Çarşısı'nı baştan başa gezerek münteha-yı şimal-i garbisindeki Naglergasse Sokağı'ndan Creditanstalt Bankası önüne çıktım. Badehu sol tarafa doğru bükülerek Strauchgasse Sokağı'ndan Herrengasse'ye girip hotelimize geldim.

Saat dokuz buçuğa yaklaşmıştı. Tahminen üç saat kadar gezindiğim hâlde eski Viyana'nın henüz humsunu[1717] görememiş olduğuma dikkat edince sabahki hesabımın yaklaşığına biraz güldüm. Gezmek, yürümek bir şey değil temaşa etmek, görmek ihtiyacı insana zaman kaybettiriyor.

Hotele vürudumda doktor arkadaşımı epeyce zamandan beri uyanmış giyinmiş kuşanmış olduğu hâlde beni bekliyor gördüm. Biraz da canı sıkılmış.

[1711] esham: senetler
[1712] mâriîn ve âbirîn: gelip geçenler
[1713] gayr-ı meskûk: basılmamış
[1714] ahz u ita: alışveriş
[1715] mahlut: karışık
[1716] sim-i halis: has gümüş
[1717] hums: beşte bir

Zira kendisince bugünün en mühim işi gümrükteki sandıkları kurtarmak olup ortada bu kadar mühim iş varken memleketi cevelana çıkmaya hiçbir mana verilemezmiş. Sevgili arkadaşımızı tatmin için:

– Sabahleyin şafak vaktinde gümrüğe gidilemezdi ya? İşte henüz bu gibi işler için sabahtır. Haydi bir kahvaltı edelim de emredeceğiniz yere gidelim, dedim. Doktor o saat gülmeye başlayarak:

– Anlaşıldı! Üç saatlik meşy ü hareket[1718] iştihanızı kılağılandırmıştır, diye bizi hemen yemek salonuna indirdi. Daha kuşluğun saat-i mutadesi hulûl etmemiş olduğundan yemek salonunda hiç kimse yok idiyse de bu hâl o günkü kuşluğa bizim mübaşeretimizi men' edemedi. Bir yandan ısmarladığımız et'imeyi[1719] bıçak çekip çatal sallayarak kemal-i iştihayla taama ve diğer taraftan da sohbet ve kelama başladık.

Doktor nereleri gezdiğimi sordu. Muhtasaran[1720] cevap verdim. Gezdiğim yerde derunlarına girip temaşaya şayan şeyler bulunduğundan bu merakı nasıl yenebileceğimi yani bunlara da girmeye lüzum görüp görmeyeceğimi sorduğunda dedim ki:

– Hiç gönül arzu etmez mi? Fakat Trieste'den hareket edecek olan vapurun yevm-i hareketine nispetle Viyana'da beş nihayet altı gün kalabileceğiz. Eğer ziyaretlere böyle içli dışlı koyulabilecek olursak şu zaman bize kifayet eder mi? Paris'in Louvre Müzesi veyahut kütübhane-i umumisi için sarf ettiğimiz zamanları burada sarf edecek olsak burada da hiç olmazsa on gün ikamet etmeliyiz. Zaten Paris'teki müddet-i ikametimiz dahi kifayet edememişti ya.

Doktor bu özrü maattteessüf kabul etti. İstanbul'dan Cevdet'in yazdığı mektuplarda avdetin tesrii[1721] lüzumundan bahsedilmeseydi Viyana'da dahi Paris kadar kalmak ikimizce de arzu olunacaktı.

Bunu iki arkadaş hasbihâl yollu tekrar dermeyan eyledik. Hatta ben doktora!

– Ben gittikten sonra da siz Viyana'da kalabilirsiniz, dedimse de sahibdil adamcağız:

– Hayır hayır! Zaten diğer arkadaşlarımızdan ayrılışımız üzerine nevumma öksüz gibi yalnız kaldık. İsviçre beni eğlendirebildi ama Viyana eğlendiremez. Siz olmasanız burada yalnız bir gün kalıp o günü de henüz berhayat olarak hastahane-i umumi muallimlerinden bulunan hocamı ziyaret için sarf ederdim, dedi. Viyana'da ne kadar kalacağımın hesabını kendi

[1718] meşy ü hareket: yürüyüş
[1719] et'ime: yemekler
[1720] muhtasaran: kısaca
[1721] tesri: çabuklaştırma

reyime bırakarak o ise benden sonra bir dakika bile kalmak istemeyerek ilk hareket edecek katarla memleketine döneceğini temin eyledi.

Bade't-taam doktorla beraber bir arabaya binerek gümrüğe kadar gittik. Taraf-ı sefaret-i seniyyeden[1722] dahi vuku bulan tavsiye üzerine sandıklarımızı istihsalde hiçbir suubet çekmeyerek esvabımızı tebdil[1723] için yine hotele avdet eyledik. Bu azimet[1724] ve avdeti[1725] şehir içinde cevelan addedemeyeceğimden esna-yı azimet ve avdetteki müşahedatımı tafsile de hacet göremem.

Hotelde iç donundan iç gömleğine kadar tekmil tebdil-i libas[1726] ile düz resmî setri, siyah pantalon, bunlara mütenasip yelek, eldiven, ince potin, henüz hiç giyilmemiş kalıplı fes ile bir kıyafet değiştirdik ki zannıma kalırsa gerek hotelcimize ve gerek hizmetkârlarımıza şu tebdil öyle sahte pasaportla seyahat eder serserilerden olmadığımızı bi'l-isbat itminanlarını ikmal eyledi. Yalnız nişanlarımız için ilikte rozet eksikti.

Badehu bir araba daha getirtip doktorla beraber binerek Sefaret-i Seniyye-i Osmaniye'ye gittik ki Viyana şehrinin şark-ı şimali cihetinde ve Viyana nehrinin öte tarafında bir güzel konaktır. O gün bahtımıza sefir hazretleri bulunamadılar. Hariciye nâzırıyla mülakata gitmişler. Müsteşar-ı âlîleri beyefendi hazretleriyle mülakat ederek refikimiz doktoru da prezenta eyledik. Asilzadeliği etvar-ı kibaranesinden belli olan müşarünileyh gayet nazikâne muamelelerle bizi taltif eyleyerek hakikaten ikimizi de nezaketine minnettar eyledi. Sefir paşa hazretleriyle mülakat için ertesi gün tekrar geleceğimizi beyan eylediğimizde zaten kendilerine bunun için emr-i mahsusaları olduğundan bahisle mutlaka kuşluktan evvel gelmemizi rica eyledi. Bu ricayı bi'l-kabul sefarethaneden çıktık.

Bade'z-zuhr[1727] henüz saat iki değildi. Akşama kadar dört saat miktarı zamanımız olduğundan bunu bugünkü cevelanın itmamına[1728] sarf etmek istedikse de şu sivil kıyafetimiz piyade olarak gezmeye mani görüldü. Vakıa bu kıyafet üniforma gibi resmî bir kıyafet addolunamazsa da Avrupa'nın habit noir denilen ziyaret ve suare kıyafetinin Osmanlıcası demek olup ecnebi memleketlerinde bu kıyafetin de kadrini, itibarını muhafaza lazımdır. Piyade olarak gezmeye müsait bir kıyafet olmadığı hâlde tramvay ve omnibüs gibi merakib-i umumiyeye[1729] binmeye hiç müsait olmadığından arabayla gezmek lazım geldi.

[1722] taraf-ı sefaret-i seniyye: Osmanlı büyükelçiliği tarafı
[1723] tebdil: değiştirme
[1724] azimet: gidiş
[1725] avdet: dönüş
[1726] tebdil-i libas: kıyafet değişikliği
[1727] bade'z-zuhr: öğleden sonra
[1728] itmam: tamamlanma
[1729] merakib-i umumiye: toplu taşıma araçları

Arabayla mı? Bizim doktor bu yoldaki masarife kolay kolay rıza mı gösterir? Masarifi kendim tediye[1730] edeceğimi söylesem daha ziyade hiddetlenir. Birlikte edilen masarif müştereken tesviye[1731] olunmak şu refakatin şart-ı esasîsidir. Sevgili doktor arsız değildir. Yalnız ısrarı ziyade. Yoksa bana beş kuruş ziyade sarf ettirmeyi kâr sayacak edanîden[1732] hiç değildir.

Şu hâlde yine hotele ricat[1733] mecburiyetine düştük. Fakat bu defa başka yollardan giderek avdet ve azimeti bir araba cevelanı addetmekle müteselli olduk.

Artık bizdeki zenginliğin derecesine bakmalı. Bu defa da hotelde Paris'ten mübayaa[1734] etmiş olduğum güzel lacivert şayaktan mamul kostümle tezeyyün[1735] eyledik. Varlığa darlık mı olur? Çend[1736] saat evvel labis olduğumuz şeyleri hizmetçi kız elbise taallukuna[1737] mahsus olan çivilere asmış. Şimdi onlara baktıkça ben bile kendimin bu elbise dâhilinde mazruf olduğumdan haya derecelerine varıyorum. Bir daha tebdil-i kıyafet ettikten sonra doktora dedim ki:

– Eğer bacaklarınızda kuvvet varsa bana refakat edersiniz. Yoksa müsaade edersiniz ki yalnız gezeyim.

Doktor Rusya'nın ruble kaimeleriyle Avusturya florin kaimeleri arasındaki agio yani fark-ı fiyatı öğrenmeye katiyen mecbur ve muhtaç bulunduğu hâlde henüz öğrenememiş olduğundan Graben Çarşısı'ndaki sarraflara bi'l-müracaa bunu öğrenmeyince ne gezebileceğini ne de bir para masarif etmek mümkün olacağını beyanla:

– Zaten akşama ne kaldı. Bari bu müddeti de istediğiniz gibi sarf ediniz. Ama yemek vaktine yetişmelisiniz. Sonra merak ederim ha, diye müsaade verdi. Fakat doktorun beyan eylediği merak benim de merakımı gıcıkladığından sordum ki:

– Ne merak ediyorsunuz doktor? Merakınızın sebebi?

– Pek çok, pek çok! Bunun burasına Viyana derler. Avrupa'nın hiçbir tarafında hatt-ı hareketini tahrif[1738] etmeyen adamlar Viyana'da o intizamı muhafaza edemezler.

– Acayip! Burası Paris'ten daha tehlikeli midir?

– Şüphe mi edersiniz?

[1730] tediye (et-): ödemek
[1731] tesviye (olun-): karşılanmak
[1732] edanî: aşağılık kişiler
[1733] ricat: geri dönüş
[1734] mübayaa (et-): satın almak
[1735] tezeyyün (eyle-): süslenmek
[1736] çend: birkaç
[1737] taalluk: asılma
[1738] tahrif (et-): bozmak

– Şüphe ederim ya! Zira bundan şüphe etmemek lazım gelirse kendimden şüphe etmek icap eder.

Koca tecrübekâr! Müntekidane[1739] ve müstehziyane[1740] güldü. Dedi ki:

– Paris'te görülecek aşüftegân[1741] müşterilerinin boğazlarına sarılırcasına etvar-ı nâ-pesendîdeleriyle[1742] sizin gibi erbab-ı dikkatin daha badi-i emirde[1743] istikrahlarını[1744] davet ederler. Buradaysa hâl bunun aksinedir. Mini mini kadın kadıncık, nazik, edip, mahcup Viennoise (Viyanalı kadın) size bir vizite kâğıdı uzatıp da kabul ve adem-i kabule dair vereceğiniz cevaba muntazıran[1745] yüzünüze baktığı zaman ihtisasat-ı kalbiyenize mukavemet güçleşir. Bunlar Parisliler gibi yüzlerini, gözlerini boyamazlar. Şuralarına buralarına pamuk ve paçavra doldurarak kendilerini moda gazetelerindeki resimlere benzetebilmek için karikatür hâline koymazlar. Tavırlarında, vaz'larında arsızlık, edepsizlik alaimi[1746] hiç görülemez. Fakat bu hâlleri sizin gibi adamlar için daha tehlikelidir. Muhabbetinizi değilse merhametinizi tahrike sebep olabilir. Ama tehlikenin en büyüğü sıhhat meselesindedir. Vakıa bunların elinde resmî olarak birer muayene-i tıbbiye varakası bulunursa da florin denilen birkaç buruşuk kirli kâğıtla etibbanın[1747] dikkatleri taglit[1748] olunduğunu biliniz. Çoluk çocuk sahibisiniz. Memleketinizden sağlam çıktığınız hâlde hasta dönmemeye gayret ediniz.

Yalnız kendim için olsaydı doktorun bu nasihatlerini yazmazdım. Zira kendi kendime itimadım berkemaldir. Fakat kârilerim için lüzumuna göre belki mucib-i tenassuh[1749] olur diye şu sözleri yazdım. Doktora da teminat-ı lazımeyi vererek bugünkü cevelanımı ikmale çıktım.

Eldeki rehber Viyana dâhilinde icra olunacak cevelanlar için daima Graben Çarşısı'nı mebde[1750] ittihaz eylediğinden bu defa dahi Graben'e gittimse de her defasında başka sokaktan geçtiğim cihetle Kromzel Hoteli'yle Graben arasındaki üç dört sokağın kâffesiyle artık alışkın ve yerlileşmiş oldum.

Graben'in şimal-i şarki[1751] dıl'-ı atvelinin[1752] ortalık yerindeki kapı gibi bir sokaktan evvelce dahi mürur[1753] ederek Petersplatz ortasındaki kiliseyi ziyaret eylemiştim. Bugün tekrar o meydana gelerek meydanın şimal kö-

1739 müntekidane: eleştirel tarzda
1740 müstehziyane: alaycı tarzda
1741 aşüftegân: düşmüş kadınlar
1742 etvar-ı nâ-pesendîde: beğenilmemiş tavırlar
1743 badi-i emir: başlangıç
1744 istikrah: tiksinme; nefret
1745 muntazıran: bekleyerek
1746 alaim: belirtiler
1747 etıbba: hekimler
1748 taglit (olun-): yanıltılmak
1749 mucib-i tenassuh (ol-): nasihat sebebi olmak
1750 mebde: başlangıç
1751 şimal-i şarki: kuzeydoğu
1752 dıl'-ı etval: uzun kenar
1753 mürur (et-): geçmek

şesinde Kunstverein denilen ve daimî bir exposition demek olan dairenin önüne geldimse de onun dahi derununa giremeyerek Tuchlauben Sokağı'na girmek için sağa bükülüp bu sokağın müntehi olduğu Hoher Markt nam meydana vardım.

Burası Viyana'nın büyük çarşılarından birisidir. Fakat ondan daha ziyade şayan-ı ehemmiyet olan hâli burasının vaktiyle Romalılar tarafından tesis edilmiş bulunan ilk Viyana'nın tamam orta yeri olduğunun meşhur bulunmasıdır. Sonra tevsien[1754] yapılan Viyana Kalesi'ne yani şu eski ve iç Viyana mahallesine nispetle meydan-ı mezkûr nısf-ı kıt'a-i şimaliyenin[1755] hemen ortalık yerinde kalır. Tuna'dan münferiz[1756] kanala mesafesi ancak dört yüz metre olup memleketin münteha-yı cenub-i garbisine kadar mesafesi bin yüz metre kadardır. Demek oluyor ki Viyana Kalesi tevsi edildiği zaman cenuba doğru yedi yüz metre kadar daha büyümüştür. Bu meydan etrafında Romalılar zamanından kalma bazı ebniye âsârı da görülür. Ezcümle Sina Sarayı denilen ve meydanın şimal tarafında bulunan büyücek bir binanın cephe ciheti ta o zamandan kalma âsâr-ı umrandandır ki Viyana'da ondan eski hiçbir bina bulunmadığı mervidir.[1757] Burası Romalılar zamanında hazine-i maliye gibi bir yer olup onu ilan eden bir de levha-i mahkûke hâlâ mevcuttur. Meydanın orta yerine Hazret-i Meryem'in Ruhü'l-kudüs'ü telakkisini gösterir bir heykel bulunup iki tarafında da güzel birer çeşme vardır.

İşbu Hoher Markt ile Tuna'dan münferiz kanalın arasında başlıca dört büyük sokakla münkasım[1758] olan mahalle Yahudiler mahallesidir. Hatta daha dün akşam Franz-Josef Rıhtımı üzerinde gezinirken "Haham Meydanı" demek olan bir isme doktor dikkat eylemişti de rıhtımına pek yakın olan o meydandan ziyade aralık ıtlakına şayan görülen bu mahalle girip oradaki havrayı da haricen temaşa eylemiştik.

Hoher Markt Meydanı'na müntehi olan yolların en geniş ve en uzunu Wipplingerstrasse denilen caddedir ki şimal-i garbi cihetine doğru uzanır gider. Meydanın ortasında heykeli bir dolaştıktan sonra bu sokağa girdim. Elli altmış adım yürüdükten sonra biri sağımda diğeri solumda iki büyük bina arasında kaldım ki sağ tarafımdaki bina Viyana'nın eski hükûmet dairesi olup şimdiki hâlde misafirhane gibi bir suretle odaları icar[1759] olunuyormuş. Bu bina dahi bazı aksamı beş yüz senelik kadar kadim olan ebniye-i âliyeden olarak avlusu ortasında kurşundan dökülmüş heykellerle müzeyyen gayet sanatkârane bir de çeşme vardır. Sol tarafımdaki bina ise iki yüz senelik

[1754] tevsien: genişletilerek
[1755] nısf-ı kıt'a-i şimaliye: kuzey yarım küre
[1756] münferiz: ayrılmış
[1757] mervi (ol-): rivayet olunmak
[1758] münkasım: bölünmüş
[1759] icar (olun-): kiraya verilmek

kadar kadim ve gereği gibi müzeyyen ve muntazam bir saray olup şimdiki hâlde Avusturya devletinin Dâhiliye Nezareti dairesidir.

Bu iki binanın arasında bulunan seyyah bir de hükûmet dairesinin garp tarafına bitişik olan Salvator Kilisesi'ne bakacak olursa hâlâ kendisini bir eski şehir içinde zanneder. Zira bu Salvator Kilisesi dahi beş yüz senelik kadim binalardan olup hele kilise yapılışında iki mabet olarak yapıldıktan sonra birinden diğerine kemerli bir geçitle geçilecek tarza konulduğundan garabeti bir kat daha artmıştır.

Dâhiliye Nezareti'nin şimal-i garbi dıl'ındaki dar sokağa girdik. Zaten Viyana'nın bu kısmında kim bilir ne kadar külfetlerle, masariflerle yapıldığı hâlde yine doğrultulamamış olan Wipplingerstrasseden maada sokak ıtlakına şayeste görülecek şeyler de yoktur ya? Kolonya'nın eğri büğrü kısa ve dar sokaklarına benzer. Otuz adım kadar yürüdükten sonra karşımıza Yahudi Meydanı denilen ufacık bir meydan çıktı. Dâhiliye Nezareti'nin şimal-i garbi köşesi bu meydana nâzırdır. Bundan başka orada görülecek bir şey olmadığından meydan-ı mezkûrun da garb-ı cenubi köşesinden Am Hof Meydanı'na girdik ki işte burası eski Viyana'nın en vâsi[1760] meydanıymış. Rivayete göre Viyanalılar buraya ale'l-ıtlak[1761] "meydan" dediklerinden mine'l-kadim Viyana'da bundan başka hiç meydan olmayıp büyük kilisenin etrafındaki Stephensplatz gibi bazı meydanlar bilahare masarif-i külliyeyle birtakım ebniyenin iştira[1762] ve hedmi[1763] suretiyle vücuda getirilmişlermiş.

Bu meydana müselles,[1764] müstatil,[1765] muayyen falan gibi eşkâl-i hendesiyeden hiçbirisi nispet olamaz. Tûlünün en uzun kısmı iki yüz ve arzının en geniş ciheti yüz yirmi metre kadar tahmin olunabilirse de etrafını muhit olan birtakım ebniye-i âliye öyle kolay kolay yıkılıp düzeltilebilecek şeylerden olmamasıyla bunların köşeleri, çıkıntıları, bükûntüleri meydan-ı mezkûrun bir şekl-i muntazam alabilmesini muhale ta'lik[1766] eylemiştir. Meydanın cenub-i şarkisinde Harbiye Nezareti ve onun şimal-i şarkisinde Hof Kilisesi ve bunların karşısında yani meydanın garp cihetinde Creditanstalt Bankası'nın ebniye-i cesime ve müzeyyenesi ve meydanın şimal-i garbi zaviyesinde kadim esliha[1767] hazînesi gibi binalar bu meydanın ehemmiyetini, heybetini arttırmaktadırlar. Zira bunların her birisi birkaçar asırlık inşaat-ı mühimmeden olup cesametleri ve ziynetleri hakikaten şayan-ı temaşadırlar. Meydanın mümkün mertebe ortalık yerinde bir de Hazret-i Meryem namına

[1760] vâsi: geniş
[1761] ale'l-ıtlak: genel
[1762] iştira: satın alınma
[1763] hedm: yıkılma
[1764] müselles: üçgen
[1765] müstatil: dikdörtgen
[1766] muhal: imkânsız
[1767] esliha: silahlar

bir sütun-i müzeyyen rekz[1768] olunmuş ve bu da bir ziynet-i mütemmime[1769] makamına kaim olmuştur.

Banka binası önünden geçerek Freyung Meydanı denilen ve Am Hof'un garb-ı şimalisinde bulunan diğer bir meydana daha girdim ki şekli müsellese karib olan bu meydanın da cesameti hemen Am Hof Meydanı'na karib olup bunun da cenup cihetinde Harrach Sarayı ve garp tarafında Kinski Sarayı ve şimal tarafında bundan evvel dahi ihtar eylediğim Schottenhof courtu ile kilisesi ve şark cihetinde İskonto Bankası ve onun yanında Schönbrunn Sarayı bulunduklarından ve orta yerinde Schwanthaler Fevvaresi[1770] namıyla güzel bir sütun ve dört beş kadar heyakille müzeyyen bir de çeşme bulunmasıyla meydan-ı mezkûrun ziynet ve ehemmiyeti dahi nazarlarda büyüdükçe büyümektedir.

İşbu tadat[1771] eylediğim binalardan Harrach Sarayı 1689 senesinde yapılmış müsellesü'ş-şekl bir bina-yı acib olup derununda gayet mükemmel bir de kış bahçesi varmış. Mezkûr saray şimdiki hâlde yağlı boya resimler müzehanesi ittihaz olunmuş ki biribirinden nefis dört yüz kadar levhayı haviymiş. Kinski Sarayı bu namla müsemma olan bir prensin 1710 senesinde inşa ettirdiği bir hususi bina olup cephe ciheti pek çok oymalarla müzeyyendir.

Ancak en ziyade şayan-ı ehemmiyet olan bina Schottenhof ile ona merbut[1772] bulunan kilisedir ki heyet-i umumiyesi hakikaten yekpare bir memleket suretinde görülür. Schottengasse Caddesi cihetinde bulunan kapısından büyük avluya girdim. Viyana'da "meydan" unvanını gasp eden yerlere nispetle o namı asıl buraya vermeli. Dar ve kemerli geçitlerden diğer üç avluya daha girilir. Ne kışlaya benziyor ne medreseye. Bizim Beyoğlu taraflarında küçük küçük hanelerin yekdiğerine iltisakından[1773] peyda olan şekle biraz müşabihse[1774] de o hanelerin her biri münferit ve müstakil olup bunlarsa cism-i vahid suretindedirler. Ama herbirinin medhali ayrıdır. Kapılar azim ve cesim koridorlar üzerine açılır. Muntazam iki yüz elli haneden müteşekkil bir kasaba vesselam. Hem de ahalisi öyle misafirlerden, ecnebilerden ibaret değil. Orada doğma büyüme yerli ahali!

Schottenhof'tan çıktığım zaman artık sokakta gazlar yanmıştı. Schönbrunn Sarayı da bir yağlı boya resimleri müzehanesi olup onun da derununa girmeyerek zaten Freyung Caddesi'ne müntehi olan bizim Herrengasse

[1768] rekz (olun-): dikilmek
[1769] ziynet-i mütemmime: tamamlayıcı süs
[1770] fevvare: fıskıye
[1771] tadat (eyle-): saymak
[1772] merbut: bitişik
[1773] iltisak: birleşme
[1774] müşabih: benzer

Sokağı'na girdim ve taam vaktinden evvel yetişip arkadaşım doktoru buldum ki geç kalmayıp erkence avdetime beyan-ı memnuniyet eyledi.

Daha taamdan evvel büyücek bir Viyana planı üzerinde icra ettiğimiz hesaba göre eski Viyana denilen şu kısm-ı merkezînin hemen nısfına[1775] karib miktarını gezmiş olduğum anlaşıldı. Gümrüğe ve sefaret-i seniyyeye gidip gelirken geçtiğimiz sokaklarla Franz-Josef Rıhtımı'nı vesaireyi de hesaba katacak olursak eski Viyana'nın nısfından ziyadesini gezmiş sayılırız.

Bu cevelan altı saat kadar yürümekle müyesser oldu. Paris'ten beri bu kadar çok yürümemiş olduğumdan ziyadesiyle yoruldum. Bu akşam dahi herkesten evvel biz taam eyledik ki Viyana hotellerinde "tabldot" denilen umumi sofralar olduğundan misafirler birbirini beklemeye mecbur değildirler. Taam zamanı takarrüb[1776] edince bir saat evvel bir saat sonra herkes taam edebilir.

Bade't-taam hemen yatağa atılıp yorgunlukla bir derin uykuya dalmış gitmişim.

VİYANA'DA İKİNCİ CEVELAN

Teşrin-i evvel-i efrencînin on dördüncüsünü teşkil eyleyen salı günü dahi ale's-sabah uykudan uyandım. Vücudum rahatlanmıştı. Dün akşam doktorla dahi söyleşildiği üzere bu sabah tekrar sefir hazretlerine gidilecek idiyse de doktor beni yalnız göndermek cihetini iltizam[1777] ederek kendisi hastahane-i umumîye gidip hocası olan zatı görmek cihetini tercih eyledi. Ben bugün kuşluk taamını da sefarethanede edeceğimden doktorla birleşmek için kuşluğun da bizim üzerimizde hükmü olamayacaktı. İlk akşam Franz-Josef Rıhtını üzerinde oturmuş bulunduğumuz kahveye akşam alafranga saat dört sularında bir kere uğramaya karar verdik. Orada birbirimizi bulabilirsek febiha,[1778] bulamazsak da akşam taamında hotelde birleşecektik.

Dünkü gün defaatle elbise değiştirmek mecburiyeti haylice vakit kaybettirdiğinden bugün sefarethaneye Paris'ten alınan kostümle gitmeye cesaretlendim. Zira sabahleyin erkenden o veçhile giyinecek olursam akşama kadar bir daha tebdil-i libasa mecbur olmaksızın istediğim yere gidebileceğim. İşte bu suretle giyinerek hotelden çıktığım zaman ortalık gereği gibi aydınlanmış idiyse de henüz güneş doğmamıştı. Saat alafranga

[1775] nısf: yarı
[1776] takarrüb (et-): yaklaşmak
[1777] iltizam (et-): gerekli, uygun görmek
[1778] febiha: ne âlâ

altı buçuk raddelerindeydi.

Bizim sakin olduğumuz Herrengasse Sokağı dahi Viyana'nın en maruf ve muteber caddelerinden olup bu sokağın Graben ve Am Hof ve Freyung Meydanları cihetlerindeki sokakların kâffesine girmiş çıkmış olduğum hâlde ring cihetindeki sokaklarına henüz girip çıkmamıştım ki buralarda dahi bir hayli ebniye-i âliye bulunduğunu elimdeki plan üzerinde gördüğümden bu sabah evvel-be-evvel bu temaşayı da icraya karar vermiştim.

Bu kararla Michaeler Meydanı'na doğru yürümeye başladım. Sağ tarafındaki kapısının üzerinde 13 numarayı hamil koca bir bina gördüm ki Landhaus yani Avusturya-yı zir[1779] vilayetlerinin merkez-i idaresiymiş. İki tarafından ebniye-i saireyle mülasık olmayarak münferit bir hâlde bulunan şu bina ve bahusus cephesi ziynet-i mimariyece en ziyade ehemmiyete şayan olan ebniye-i nefisedendir. Onun alt tarafında yine kapısı üzerinde 11 numarayı hamil bir büyük bina daha bulunarak bu da statthalteri yani Viyana valisinin hükûmet konağıdır. Mezkûr konak dahi bu caddeye ziynet veren ebniye-i miriyeden[1780] olup Landhaus ile bunun arasındaki ufak sokaktan garba doğru gidilerek Landhaus'un köşesinden sağa bükülünce Minoritenplatz denilen müselles ve küçük bir meydana varılır. Bu meydanın da ziyneti İtalya'nın Minorit denilen rahiplerine mahsus bir kadim kilisedir ki on dördüncü asırda yapılmıştır. Cephe cihetinde kapısı pek âlî ve sütunlarla oymalarla ufak heykellerle müzeyyendir.

Bu kilisenin şimal cihetinde Bankgasse denilen sokaktan tekrar Herrengasse Sokağı'na çıktım ve bu sokağın kısm-ı şimalisi olan Schottengasseye girdiğimde sağ tarafımda dün ziyaret eylediğim Schottenhof courtunu tekrar gördüğüm gibi onun karşısında sol tarafımda da Molkerhof courtunu gördüm ki bu da diğeri gibi âdeta bir memleket ıtlakına şayan olacak bir mecami-i büyuttur.[1781] Badehu Schottenbastei nam geniş ve doğru bir sokağa girmek için sağ tarafıma dönerek telgrafhane idare-i merkeziyesi olan pek güzel ve âlî binayı da sağ tarafımda görüp temaşa ederek borsa meydanına ve borsa dairesi önüne vardım ki Paris'in square tabir olunan ufacık bahçeleri tarzında tarh[1782] edilmiş olan şu meydancık hakikaten Viyana'nın en güzel yerlerinden olduğu gibi bundan on beş sene kadar mukaddem yapılmış ebniye-i cedideden olan borsa dairesini de hem cesim hem gayet müzeyyen buldum. Bu daire-i cesime yalnız borsa hizmetini görmek için lüzumundan pek fazla olup üst katı ticaret ve umûr-ı maliye müzesi olmakla

[1779] Avusturya-yı zir: aşağı Avusturya
[1780] ebniye-i miriye: devlet binaları
[1781] mecami-i büyut: toplanma yeri
[1782] tarh (edil-): düzenlenmek

tanzim edileceği için bu kadar büyük yapılmış. 1873 sene-i miladiyesinde Viyana'da küşad[1783] edilen Sergi-i Umumi'ye Çin'e Japonya'ya kadar memalik-i Şarkıye'den[1784] gönderilen mamulat hep bu müzeye nakil ve hıfz edilmişler. Borsa dairesinin bir cihetinde de tekmil memalik-i Şarkıye'den gelen gazetelere mahsus gayet mühim bir kıraathane varmış.

Börsegasse denilen gayet geniş sokaktan ringe çıktım. Ve ilk akşam gelmiş olduğumuz Rudolf Kaiser nam kışla-i azim önüne vardım.

O zaman güneş epeyce yükselmiş ve Franz-Josef Rıhtımı'nın Augarten Köprüsü taraflarını envar-ı zerrîniyle[1785] tenvire[1786] başlayarak ya daha evvelce icra edilen talime nihayet vermiş veyahut henüz talime başlamak üzere bulunmuş olan birçok askerler oralarda gezinmekte bulunmuştu.

Çift beygirli bir araba gördüm ki burada çift beygirli arabalara "fiacre" ve tek beygirli olanlara "confortable" derler. Ben Almanca bilmediğim gibi arabacı dahi Almancadan başka hiçbir lisan bilmediğinden birbirimize ifham-ı meram[1787] kabil değilse de saatimi çıkarıp gösterdiğimde o dahi kendi saatine bakarak arabasını saat hesabıyla tuttuğumu anladı. Maksadım şu ring bulvarlarını yani eski Viyana'nın dairen-mâ-dâr[1788] etrafını dolaşmaktı. Rudolf Kışlası mukabilinden arabayı cenub-i garbiye doğru yürütmeye başladım.

Eski kalenin hendek ve bent arsaları üzerine yapılmış olan ve umumuna birden "Ringstrasse" denilen şu bulvarlar her bükünlü yerleri geldikçe değişilmek üzere birtakım da esami-i kısmiyeyle[1789] yad olunurlar. Rudolf Kışlası'ndan üniversiteye kadar bir hatt-ı müstakim[1790] teşkil eden kısmına "Schottenring" denilip oradan parlamento köşesine kadar mümted[1791] olan ve yine bir hatt-ı müstakim teşkil eden kısmına Franzensring derler. Badehu dün ziyaret eylediğim Burg daire-i imparatoriyesi mukabilindeki kısım "Burgring" tesmiye[1792] olunup oradan da Opera karşısına kadar varan kısmına "Opernring" derler. Yine bu kısmın cenub-i şarkîye doğru mümted olan ucuna "Karntnerring" denilip oradan şimal-i şarkiye bükülen hatt-ı müstakimin ilk parçası "Kolowratring"ve orta yeri "Parkring" ve müntehası "Stubenring" diye yad olunur. Bu son ringin ucu da Aspern Köprüsü mukabilinden Tuna'dan münferiz kanala vasıldır.

Şu bulvarların teşkil eyledikleri tûlün[1793] mecmuu[1794] üç bin sekiz yüz

[1783] küşad (edil-): açılmak
[1784] memalik-i Şarkıye: Doğu ülkeleri
[1785] envar-ı zerrîn: altın ışıkları
[1786] tenvir: aydınlatma
[1787] ifham-ı meram: meram anlatma
[1788] dairen-mâ-dâr: çepeçevre
[1789] esami-i kısmiyye: kısım isimleri
[1790] hatt-ı müstakim: düz çizgi
[1791] mümted (ol-): uzanmak
[1792] tesmiye (olun-): isimlendirilmek
[1793] tûl: uzunluk
[1794] mecmu: toplam

metre ediyor ki Paris bulvarları bundan bin metre daha ziyadedir. Ringlerin arzı mütehalif[1795] olup bazı yerlerde yüz metreye takarrüb ediyor. Ancak elli metreden dar yerler olmayıp mahal mahal bazı aksamı Paris bulvarlarına hakikaten faik[1796] olduğu ber-vech-i âtî[1797] verilecek izahattan müsteban[1798] olacaktır:

Avusturyalılar kendi payitahtlarını asıl bu ringlerle tezyine sarf-ı ihtimam eylediklerinden ringler boyuna yaptıkları ebniyenin birtakımı Avrupalıların "colossal" yani fevkalhad cesim dedikleri binalardan madutturlar.[1799] Mesela Rudolf Kışlası yüz otuz metre kadar arz ve üç yüz metre kadar tûlü olan bir bina-yı azim olup kışlayla ring arasında inşa edilen hususi ebniyenin bazıları altmış metre arz ve yüz on metre tûl sahibi binalardandır ki sair payitahtlarda da emsalleri nadir bulunur. Sağ tarafımda bu binalar ve sol tarafımda yine bunlara muadil ve ezcümle borsa dairesi gibi şeyler seksen metreden ziyade vüs'ati olan bulvarı tezyin ederek üniversite mukabiline kadar geldiğimde arabacı durup bir kere yüzüme baktı. Dilsiz işaretleriyle ettiğim tariften üniversitenin etrafında dolaşmak arzusunda bulunduğumu anladı.

Bu daire-i marifet yüz elli metre tûl ve yüz seksen metre arzı olan bir plan üzerine yapılmış o kadar cesim bir binadır ki hariçten temaşası hakikaten insana heybet verir. Orta yeri elli metre arz ve altmış metre tûlünde vâsi bir avlu olarak onun iki tarafında da dördü büyücek ikisi ufarak altı avlu daha resm etmeyince dâhil-i ebniyeye lazım gelen ziyayı ithale[1800] yol bulamamışlar. Bir tarafı ring ve bir tarafı Üniverstatsstrasse ve bir tarafı da Rheinstrasse caddeleriyle muhat olup diğer tarafından Grillparzersstrasse Sokağı geçmekteyse de bu sokak cihetinden üniversitenin karşısı gayet vâsi bir bahçe suretinde matruh[1801] olduğundan bu da o daire-i muazzamanın heybetini, letafetini arttırmıştır. Dâhil-i dairede üç yüz yirmi bin cilt kitabı havi bir kütüphane ve muntazam bir kıraathane bulunarak umumi salon denilen vâsi salonun tavanı binanın iki katı irtifaına müsaviymiş. Burada altı bin şakirt taallüm ve tefennün[1802] ederek başlıca üç yüz kırk yedi hoca müstahdemmiş.[1803] Daire-i mezkûre ulûm-ı tıbbiye ve heyet ve fizik ve botanik ve kimya ve protestan ulûm-i mezhebiyesi ve anatomi dairelerine münkasım olup Grillparzersstrasse Sokağı cihetindeki bahçe dahi botanik

[1795] mütehalif: farklı
[1796] faik: üstün
[1797] ber-vech-i âtî: aşağıda
[1798] müsteban (ol-): anlaşılmak
[1799] madut (ol-): addedilmek; sayılmak
[1800] ithal: içeri alma
[1801] matruh: düzenlenmiş
[1802] taallüm ve tefennün (et-): öğrenim görmek
[1803] müstahdem: istihdam edilmiş; görev verilmiş

bahçesi yani bu ilmin tabii mektebi olmak üzere matruhmuş. Üniversitenin etrafını dolaşmaklığımız asıl ne maksatla arabasına bindiğimizi daha güzel anlattı. Binaenaleyh adamcağız yolunda devamla Franzensring ortasına gelince sol tarafımızda yakından ve sağ tarafımızda uzaktan görünen iki âlî binayı Almanca olarak bana tarife başladı.

Bu tariflerden bir şey anlayamadığım gibi anlamaya lüzumum da yoktur. Plan ve rehber elimde değil mi? Koca payitaht içinde kılavuza bile ihtiyaç görmeyerek cevelan ediyorum.

Şurada arabacının durduğu yerden etraf-ı erbaanın[1804] görünmesi kadar latif bir manzara Paris'in hiçbir yerinde mevcut olmadığını iddia ederlerse reddolunamaz. Demincek "sol tarafımızda" dediğim bina saray-ı imparatorî tiyatrosudur ki nim-daire[1805] şeklinde mürtesem[1806] gayet vâsi bir meydanın ta orta yerine sair hiçbir binaya ittisali[1807] olmaksızın suret-i münferide de yapılmış ve sütunlar ve oymalar ve statüler[1808] gibi her nev' tezyinat-ı mimariyeyle mükellefen tezyin olunmuştur. Bu binanın planı da öyle murabba veya müstatil şeklinde olmayıp Franzsızca T harfine şebihse[1809] de harfin amud ciheti gayet geniş ve iki cenahı da nispetinden ziyade uzun ve birçok köşeler ve çıkıntılarla müzeyyen olduğundan hariçten görünüşü Viyana'nın da Paris'in de Büyük Operalarından daha heybetli ve daha ziynetlidir.

İnsan arkasını bu tiyatroya çevirdiği zaman önünde gayet vâsi bir meydanın iki tarafında matruh sağlı sollu iki bahçe ve onların da müntehalarında iki azim ebniye görür ki sağ tarafındaki ebniye ve bahçe demincek tarif eylediğim üniversite ve botanik bahçesi ve sol tarafındaki ebniyeyle bahçe dahi meclis-i mebusan ve ayan dairesiyle ona mahsus gibi matruh bir bahçedir. Hele sağlı sollu bu binaları ve bu bahçeleri temaşa eyleyen insanın tamam muvacehesine[1810] yani bulvarın garp cihetindeki Reichstratsstrasse Caddesi'nin öte tarafına mebni şehremaneti[1811] daire-i azimesi isabet eyler ki işte böyle çâr etrafın hangisine bakılsa hayret-efza-yı uyûn[1812] olan ebniye-i âliye ve hadaik-i muntazamayla[1813] Viyana'nın bu ciheti Avrupa payitahtlarından hiçbirisine makîs olamayacak kadar güzel olduğu mutlaka itiraf ve teslim kılınır.

Bunlardan şehremaneti dairesi 1873 senesinden 1883 senesine kadar

[1804] etraf-ı erbaa: dört taraf
[1805] nim-daire: yarım daire
[1806] mürtesem: yapılmış
[1807] ittisal: birleşme
[1808] statü: heykel
[1809] şebih: benzer
[1810] muvacehe: karşı; ön
[1811] şehremaneti: belediye
[1812] hayret-efza-yı uyûn (ol-): bakışları hayrete düşürmek
[1813] hadaik-i muntazama: muntazam bahçeler

müteradiyen on sene çalışılarak on beş milyon florin sarfıyla vücuda getirilmiş bir bina-yı âlü'l-âldir. Tarz-ı mimarisi gotiktir. Cephenin orta yerinde gayet müzeyyen bir kule yüz metre irtifaına kadar yükselir. Bu cephenin her ciheti statülerle mücehhezdir. Bunun da derununda yedi avlu varmış ki kapının haricinden görülen büyük avlunun etrafını ihata eyleyen binalar gayet metin kemerler üzerine oturtulmuştur. Hariçten başlangıçları temaşa edilen merdivenler emsalini Berlin'de gördüğümüz mükellef şeylerden olup binanın mevaki-i münasibesine yapılan balkonlar emsali hiçbir yerde nazar-ı müşahedeme vasıl olmayan ziynetli ve cesim şeylerdir.

Elimdeki rehberden istihbarıma[1814] göre işbu şehremaneti dairesinde dahi mühim bir kütüphaneyle ondan daha mühim bir müzehane varmış ki bunda Osmanlıların iki defa Viyana'yı muhasaraları Macaristan'daki müteaddit muharebeleri esnasında kalan esliha ve bayrak vesaireden pek küllî ve mühim yadigârlar varmış. Hatta Kara Mustafa Paşa'nın Belgrat'ta ihnakı[1815] esnasında istimal[1816] olunan ipek gaytanla vezir-i müşarünileyhin başı zannolunan bir kafa kemiği de burada mahfuzmuş. Teessüf ederim ki bir vakit bulup şu müzeyi temaşa edemedim. Tarih-i Osmanîye pek mühim taalluku[1817] olan şu müzenin bi'l-etraf ziyaretiyle müşahedat ve mülahazatını benden başka hangi Osmanlı kaleme alırsa pek makbul ve mühim bir hizmet göstermiş olur.

Şehremaneti daire-i cesimesine müteveccih bulunduğu hâlde sol tarafa isabet eden parlamento dairesi de şu üniversite, şehremaneti ve saray tiyatrosu binalarına bihakkın mütenasip ebniye-i âliye ve müzeyyenedendir. Mebusan dairesiyle âyân dairesi yekdiğerinden farklı iki bina iseler de bunlar asıl binadan biraz alçak iki cenahla birbirine raptedilmiş bulunduklarından haricen ikisi bir bina gibi görünürler. Mermerden masnu birçok sütunlar ve bas rölyefler bu binayı da tezyin ederler. Hele asıl medar-ı ziyneti kâffesi yekpare mermerden tıraş olunmuş otuz dört sütundur ki ne büyük külfetlerle tıraş edilip oraya konuldukları sathî bir nazarla dahi anlaşılabilmektedir.

Ringlerin bu kısmını güzelce görmek için arabacıya ettiğim işaretler üzerine kısm-ı mezkûru taksim eyleyen yolların, caddelerin kâffesine girdik, çıktık. Fakat her kırk elli adımda bir durup etrafı temaşa eyliyorduk. Kâh gözlük kâh dürbünle kuvve-i basıraya[1818] yardım eylemek ihtiyacında bulunuyordum. Nihayet arabacı bir arka sokaktan dolaşarak beni diğer bir saray önüne götürdü ve: "Justizpalast" demesiyle zaten gözüm de plan üzerinde bu

[1814] istihbar: haber alma; öğrenme
[1815] ihnak: boğulma
[1816] istimal (olun-): kullanılmak
[1817] taalluk: alaka
[1818] kuvve-i basıra: görme kuvveti

kelime üzerinde bulunduğundan burasının adliye dairesi olduğu anlaşıldı.

Paris'teki cevelanlarım esnasında dahi haber vermiş olduğum veçhile Avrupalılarca mamuriyet-i belediye pek ziyade mültezim[1819] olduğundan devair-i hükûmetin her biri için müstakil birer saray yapmakta ve bunların her birini de lüzum-i hakikîlerinden birkaç kat büyük inşa etmektedirler. Her dairenin kendine mahsus kütüphanesi, müzehanesi ve ahaliden müracaat edecek olanlar için büyük büyük salonlar vesairesi bunların haddinden ziyade tevsilerine lüzum göstermektedir. İşte adliye sarayı denilen bu daire dahi hemen üniversite ve şehremaneti ve parlamento daireleri kadar cesim inşaattan olup 1875 senesinden 1881 senesine kadar yedi sene miktarı ve on milyon florin sarfıyla vücuda getirilebilmiştir.

Volksgartenstrasse Sokağı'ndan yine ring üzerine çıktık. Kendimizi o namla benam olan ve dün ziyaret edilen bahçe karşısında bulduk. Badehu Burgring'e doğru yürüdük ki dünkü cevelan esnasında haber verdiğim Burgtor nam mükellef kapının karşısına gelince durup arkamızı o kapıya çevirerek karşımızdaki yeni müzeleri temaşaya başladık.

Demincek saray tiyatrosu karşısında durduğumuz nokta nasıl Avrupa payitahtlarınca emsalsiz noktalardansa bu nokta dahi öyledir. Belki evvelkinden bâlâ-terdir.[1820] Zira arkamızı çevirdiğimiz taraf dün temaşa eylediğim Burg nam daire-i cesime-i imparatoriye ile onun önündeki meydan ve onun da iki tarafındaki Hofgarten ile Volksgarten bahçeleri olup yalnız bu manzara uyûn-ara[1821] olmaya kâfi ve vafiyken yüzümüzü döndüğümüz müzeler ciheti dahi müstakilen bir manzara-i rânâ[1822] teşkil eylemektedir.

Bu müzeleri uzaktan dün dahi görmüştüm. Bugün daha yakından görmek için arabadan inmek lazım geldi. Zira müzeler dediğimiz iki dairenin arası azim bir bahçe olup derununa arabayla girilmemektedir. Murabba şeklindeki bu bahçenin orta yerinde salib[1823] resminde tarh edilen yollarda piyade olarak gezilmektedir.

Şu iki müze yekdiğerinin aynı olarak yapılmış iki cesim ve müzeyyen binalardır ki her birinin tûlü yüz elli ve arzı doksan metre kadardır. Her birinin dâhilen ikişer büyük avlusu vardır. Ringden bunlara teveccüh edildiği zaman sağ taraftaki tarih-i tabiiye[1824] ve sol taraftaki sanayi-i nefiseye[1825] tahsis kılınmıştır. İkisinin de cephelerinde, saçaklarında birçok statüler bulunarak

[1819] mültezim: gerekli
[1820] bâlâ-ter: değerli
[1821] uyûn-ârâ (ol-): gözleri süslemek; göze hoş görünmek
[1822] manzara-i rânâ: parlak manzara
[1823] salib: haç
[1824] tarih-i tabii: doğa tarihi
[1825] sanayi-i nefise: güzel sanatlar

ikisi arasındaki azim bahçenin ta orta yerindeki meydan-ı müstedirede dahi meşhur imparatoriçe Marie-Thérèse heykeli vardır. Bu heykel o yoldaki âsârın en büyüklerindendir. Zira imparatoriçenin kuud[1826] hâlinde yapılan pirinç heykeli altı metre irtifaında olup on üç metre irtifaında bir kürsü üzerine mevzû'dur ki onun da etrafında müşarünileyhânın[1827] generalleri olan Laudon* ve Daun** ve Khevenhüller*** ve Traun**** nam generallerin atlar üzerinde yapılmış pirinç heykelleriyle yine müşarünileyhâ zamanının rical-i siyasiye ve sınaiyesinden[1828] bazılarının heykelleri mevzû'dur.

Gerek bu binalar ve gerek şu heykel henüz yeni yapılmışlardır. Hatta tarih-i tabii müzehanesi daha tanzim olunamadığından kapalı olup sanayi-i nefise müzehanesinin resm-i küşadı da çend hafta evvel icra olunmuşmuş.

Paris'te ve Berlin'de bazı müşahedatım zihnimi, hayalimi yora yora beni âdeta mankafa etmiş oldukları birkaç defa vakiydi. Viyana'da dahi buna yakın bir hâl işte bu sabah geldi. Üniversite köşesine kadar sanayi-i nefise müzesi yedi büyük ebniye-i cedideyle Burg ebniye-i atikası ve bunlar arasındaki altı bahçenin heyet-i umumiyesiyle teşkil ettikleri memleket bana o kadar güzel göründü ki tarifinden itiraf-ı acz ederim. Bunlardaki cesamet ve ziynet akla hayret vermeye kâfiyken bir de bu kadar inşaatın yirmi yirmi beş sene zarfında vücuda getirilivermiş olduğunu düşünmek o hayreti ne derecelere kadar tezyid[1829] eder? Bazılarının masarif-i inşaiyesini rehberde görerek onlara kıyasen eski kalenin hedmiyle şu inşaat-ı cedidenin vücuda getirilmesi için sarf olunan para yüz elli milyon filorinden aşağı tahmin olunamaz.

Müzeler arasındaki bahçeye girip Marie Therese heykelinin etrafını dolaştıktan sonra tekrar arabaya bindim. Opernring'e doğru yürümeye başladık.

Arabacı Opera'nın karşısında durmak istediyse de onu dün de gördüğümden elimle devam işaretini verdim. Bulvarların bu kısmında da gayet âlî binalar varsa da daha âlâlarını daha evvelce gördüğüm için bunlar nazarımda küçülüyorlar. Parkring'e doğru ilerleyerek sağ tarafımızın yine muntazam

[1826] kuud: ayakta

[1827] müşarünileyhâ: adı geçen

* Laudon: 1717-1790 yılları arasında yaşamış Avusturya generali Ernst Gideon von Laudon. [h.n.]

** Daun: 1705-1766 yılları arasında yaşamış Avusturya İmparatorluğu mareşali, Thiano prensi Leopold Joseph von Daun. [h.n.]

*** Ludwig Andreas von Khevenhüller: 1683-1744 yılları arasında yaşamış Avusturya İmparatorluğu mareşali. [h.n.]

**** Traun: 1677-1748 yılları arasında yaşamış Avusturya general ve maraşeli Otto Ferdinand Graf von Abensperg und Traun. [h.n.]

[1828] rical-i siyasiye ve sınaiye: siyaset ve sanat adamları

[1829] tezyid (et-): artırmak

bahçelerle müzeyyen olması bulvarın letafetini arttırıyordu. Nihayet gide gide ringin müntehasına vardık ki sol tarafımızda iki cenahlı gayet vâsi bir bina olan Franz Josef Kışlası nümayan[1830] oldu. Birçok efrad kışla önündeki talim meydanında talim ediyorlardı. Orada arabadan inip arabacıyla hesabımızı gördük. İki saatten biraz eksik olduğu hâlde hesabı iki saat üzerine yürüttükten maada adamcağıza memulü fevkinde bir de bahşiş vererek icra edilmekte bulunan talimi temaşaya başladık.

Bu kışlanın dört köşesine müstedirü'ş-şekl dört kule yapılarak binanın heyet-i umumiyesine azim bir kale sureti verilmiş. Hatta ayrı ayrı iki cenah teşkil eyleyen kışlanın ortasına bir kapı ve oraya vusul için köprümsü bir de yol yapılmış ki ring tarafından bakıldığı zaman bi-aynihî eski zaman kalelerine benziyor. Etrafı da hendekle muhat zannolunuyor. Zira talim mahallinin zemini ringe nispetle gereği gibi alçaktır. Burada arabadan inişim bir hesap üzerine vuku buldu. Bugün kuşluk vaktinden evvel vasıl olmak lazım gelen sefaret-i seniyye Viyana'nın şu kısm-ı şarkisinde Viyana Nehri'nin öte tarafındadır. Saat dahi sabahın alafranga dokuzunu bulduğundan bir saat kadar sonra sefaret-i seniyyeye gitmek için işte yakın bir mevkie gelmiş bulundum. Henüz yorulmamıştım. Daha doğrusu iki saattir araba içinde oturmaktan yorulduğum cihetle biraz gezinmeye muhtaçtım. Binaenaleyh ring üzerinden geriye dönerek Wollzeile Sokağı'na girdim. Bu sokağa girer girmez Postgasse denilen ve eğri büğrü bir surette posta idare-i merkeziyesine kadar mümted olan sokağa sapıp Viyana'nın en eski mahallatından olan bu kısmını da döndüm dolaştım. Ancak elimdeki plan burada beni birkaç defa aldattı. Zira Viyana'nın bu kısmında bir hayli çıkmaz sokaklar vardır ki ilk fırsat düştükte onları yarıp çıkar sokak hâline koymak mukarrer[1831] olduğundan plan dahi o veçhile tersim olunmuş. Ben ise bunlara girdikçe çıkmaz olduğunu görerek mahcuben avdet eyliyordum. Yarım saat kadar döndükten dolaştıktan sonra Ferdinand Köprüsü mukabilinde bir sokaktan Franz Josef Rıhtımı üzerine çıkıverdim. Bir kahve içmek ihtiyacı da beni en yakın kahvelerden birisine ithal ediverdi. Burada on dakika kadar teneffüs ve bir değil iki kahveyle keyif ederek kalktım. Yine o postahane civarındaki eğri büğrü sokaklardan geçerek ringe gelip badehu ring üzerinden Schwarzenberg Köprüsü'ne doğru yürüdüm. Ancak demincek arabayla geçtiğim asıl caddeden geçmiyordum. Demincek sağ tarafımda kalan Stadtpark Bahçesi'nin bir kısmını aykırılayarak ve kursel denilen tiyatromsu yerin önünden geçerek tekrar ringe çıkmak suretiyle yürüyordum. Yolumu kaybet-

[1830] nümayan (ol-): görünmek

[1831] mukarrer: kararlaştırılmış

miş değilim. Yolun uzandığından da haberdarım. Fakat bu meşy ü hareketi de bir cevelan addediyorum.

Schwarzenberg Köprüsü'nden geçerek Viyana Nehri'nin öte tarafına vardığımda sağ tarafımda bir mabet gördüm. Vehleten[1832] yüreğim hopladı. Zira resm-i haricîsi iki minareli bir cami-i şerife makîsti. Londra gibi Petersburg gibi bazı payitahtlarda ehl-i İslam için birer cami-i şerif inşası hakkındaki teşebbüsat malumum olduğundan Avusturyalıların o teşebbüsü daha evvel icra edip bitirdikleri zehabına[1833] düştüm. Hemen olduğum yerde durarak elimdeki plana müracaatla bu mabedin ne olduğunu tetkik ettim.

Meğer Karlskirche namında bir kiliseymiş ki 1716 sene-i miladiyesinden 1737 senesine kadar İmparator Altıncı Charles tarafından indifa-i vebaya[1834] şükrane olarak yapılmışmış. Mahsus yolumdan saparak kilisenin karşısına kadar varıp temaşa eyledim. Altı müzeyyen mermer sütunla donatılan kapısı gayet âlî ve cephesinin her tarafı vebanın tahribatına ve suret-i indifaına delalet eder bas rölyeflerle mücehhez[1835] pek güzel bir bina olup iki tarafı da dörder metre kalınlığında ve otuz üçer metre irtifaında Arap tarzında iki minare şeklinde iki çan kulesinin öte yerinden büyük kubbenin görünmesi bu binaya gerçekten bir cami sureti vermektedir.

Sefaret-i seniyye Schwarzenberg Köprüsü'ne pek yakın olan Heugasse Caddesi derununda ve mezkûr köprüden giderken sağ cenahta bir güzel konak olup vakt-i zuhrdan bir saat kadar evvel oraya vusulümüz miad-ı tammında[1836] addolundu. Devletli Sadullah Paşa Hazretleri tarafından nail olduğum hüsn-i kabul gerçekten fevkalade olup müşarünileyh hazretleri bir mizaçsızlıktan yeni kurtuldukları hasebiyle hâlâ dahi muzdaripken pek çok zamandan beri mütehassiri[1837] oldukları bir kardeş kabul edercesine muhibbane iltifatlarla dilsazlıklarda bulundular.

Gerektaamdan evvel ve gerek bilhassa sofra başında Avrupa'nın terakkiyatına ve oralara nispetle inşaat ve intizamatça bizim teehhüratımıza ve bizde dahi o intizamatı vücuda getirmek için lazım gelen tedabir ve teşebbüsata dair pek çok teati-i efkâr[1838] ederek irad[1839] buyurdukları mülahazatı o kadar doğru buluyordum ki zaten irfan ve hikmetle müştehir[1840] olan o büyük adamın bizim tanıdığımız zamanlara nispeten daha ne derecelerde

[1832] vehleten: bir anda
[1833] zehab: zan
[1834] indifa-i veba: vebanın geçmesi, sona ermesi
[1835] mücehhez: süslü
[1836] miad-ı tam: tam zamanı
[1837] mütehassir(i ol-): hasretini çekmek; özlemek
[1838] teati-i efkâr: fikir alışverişi
[1839] irad (buyur-): söylemek
[1840] müştehir: meşhur

tezyid-i hikmete muvaffak olmuş bulunduklarına hayran kalıyordum.

Abd-i aciz için Avrupa'da böyle bir cevelanın tecarib[1841] yüzünden istihsal[1842] olunacak hikmetlerce bundan daha evvel bile pek ziyade lüzumu varken şimdiye kadar teehhür etmiş olmasına beyan-ı istigrab eylediler. Bu seyahatteki müşahedatımı elbette kaleme alacağım kendilerince dahi meczum[1843] olduğundan Avrupa'yı Osmanlılara ilk tarif eyleyecek olan bu seyahatnamede tenvir-i uyûn-ı Osmaniyân'a[1844] hizmet eyleyecek tarik-i sıdk u sıhhatten[1845] ayrılmamaklığımı tembih buyurdular. Zaten bendeki azın ü cezm-i kat'î[1846] dahi böyle değil miydi ya? Gitmediğim yerlere gitmiş ve girmediğim ve görmediğim yerleri ve şeyleri görmüş gibi davranarak kârilerime masal yazacak değilim a? Sadullah Paşa Hazretleri asıl mehasin[1847] ile meayib[1848] arasının temyiz ve tayininde ziyadesiyle ehemmiyetli davranmayı bi't-tavsiye:

– Bizim için henüz Avrupa'yı beğenmeyi beğenmemeyi lazım olduğu bile tayin ve hüküm olunmamıştır. Kâh Avrupa'yı kendimize numune-i terakki addederek bâlâya çıkartırız. Kâh kendimizi dev aynasında görerek Avrupa'yı ehemmiyete bile şayan bulmayız. Bu ifrat ve tefritin her iki ciheti de ziyanlıdır. Asıl maharet bu bapta Osmanlıların ittiba etmeleri lazım gelen tarik-i evsat ve savabı[1849] bulmaktır, yollu idare-i efkâr buyurdular ki bilahare Avrupa'nın terakkiyatını maddî ve manevî olmak üzere ikiye taksim edişim ve terakkiyat-ı maddiyesini kemal-i hayretle taklide mecburiyetimizle beraber terakkiyat-ı maneviyesinden içtinaba[1850] lüzum görüşüm işte müşarünileyhin bu sözü üzerine ta'mik-i fikrden[1851] neşet eylemiştir.

Hakikat! Enzar ve efkâr-ı Osmaniyemiz Avrupa'yı beğenip beğenmemekte bir asra karib zaman müteredditbulunmuş. Cennet-mekân Sultan Selim-i Salis Hazretlerinin velayet-i ahdle henüz kafeste bulundukları zaman Avrupa'nın bazı usulünü kabul edip etmemek meselesi meydana çıkmış. Aglebiyet bunun aleyhinde bulunup pek az hakikat-bînân[1852] lehindeymişler. O zamandan bu zamana kadar bu mesele hallolunamamış. Ben halletmişim iddiasında bulunamazsam da zannederim ki meseleyi hall-i katîye takarrüb edebilmişimdir.

Avrupa'nın terakkiyat-ı maddiyesi denildiği zaman yalnız âlî binaları,

[1841] tecarib: tecrübeler
[1842] istihsal (olun-): elde edilmek
[1843] meczum (ol-): tahmin edilmek
[1844] tenvir-i uyûn-i Osmaniyân: Osmanlıların gözünü açma, aydınlatma
[1845] tarik-i sıdk u sıhhat: doğruluk yolu
[1846] azm ü cezm-i kat'î: kesin kararlılık
[1847] mehasin: güzellikler
[1848] meayib: çirkinlikler
[1849] tarik-i evsat ve savab: orta ve doğru yol
[1850] içtinab: kaçınma
[1851] ta'mik-i fikr: fikir derinleştirme
[1852] hakikat-bînân: gerçeği görenler

muntazam caddeleri maişet-i mütemeddinaneleri[1853] filanları göz önünde tecelli etmekle kalmaz. Her millet kendi müessesat-ı âliye ve sınaiyesini ve âsâr-ı tarihiyesini vesairesini kütüphanelerde, müzehanelerde heyakil-i umumiye vesairede o kadar güzel ve mükemmel koleksiyonlarla zapt ve tahkim etmiştir ki ulûm ve fünun ve edebiyat ve tarih güya apaşikâre tecessüm ederek birer mevcudiyet-i maddiye peyda eylemişlerdir. Terakkiyat-ı maddiyenin bu cihetleri bizde fıkdan-ı küllî[1854] hâlindedir. Her şeyi yeniden yapmak mecburiyetindeyiz. Cümlemiz el birliğiyle pek çok seneler çalışırsak ancak biz dahi o esere iktifaya başlamış sayılabiliriz. Avrupa'yı geçebilmek muvaffakıyetini evladımız değil ahfadımız[1855] için düşünürsek belki de yine istical[1856] etmiş sayılırız. Zira muvaffakiyat-ı mezkûrenin mevkûfün-aleyhi[1857] olan milyonları bulmak muhal[1858] olmamakla beraber mesai-i mütemadiyeyle[1859] imrarı[1860] lazım gelen senelerin adedi herhâlde şayan-ı ehemmiyet bir miktara varacaktır.

Ama terakkiyat-ı maneviyesine gelince gerek bu seyahatnamede işaret ettiğim ve gerek *Tercüman-ı Hakikat* gazetesine derc olunan bendlerde gösterdiğim veçhile bizim için Avrupa'nın terakkiyat-ı maneviyesini arzu eylemek medeniyet-i kadimemizin ve diyanet-i İslamiyemizin bizde peyda eylediği maneviyatı feda demek olacağından buna vicdanımız bir veçhile rıza gösteremez. Zira Avrupa'nın maneviyatı ekseriyet üzere esas-ı ma'yubeye mübtenî[1861] olduğundan onlar memduhiyetçe bizim maneviyatımıza kıyas bile kabul edemez.

Bugün vakt-i zuhrdan iki saat sonraya kadar Sadullah Paşa Hazretleriyle böyle terakkiperestlik suretinde hasbihaller eyledik. Viyana'da müddet-i ikametim daha ziyade mümted[1862] olursa mülakatın da tekrarı vaadiyle yekdiğerimizden âdeta istemeye istemeye ayrılabildik. Nezd-i devletlerinde imrar eylediğim iki buçuk üç saat müddet zarfında cismanî yorgunluğu bi'l-külliye def' eylemiş olduğumdan sefarethaneden çıktıktan sonra Viyana'nın bu cihetini yani Viyana şehrinin dışıyla istihkâmın arasında bulunan Wieden ve Landstrasse dairelerini biraz gezmeye lüzum gördüm.

Heugasse Caddesi'ni cenub-i şarkiye doğru inerek onun müntehi olduğu istihkâm hattından da harice çıktım. O hâlde önümde Avusturya

[1853] maişet-i mütemeddinane: medeni yaşantı
[1854] fıkdan-ı küllî: tam bir yokluk
[1855] ahfad: torunlar
[1856] istical (et-): acele etmek
[1857] mevkûfün-aleyh: bağlı olduğu şey
[1858] muhal: imkânsız
[1859] mesai-i mütemadiye: sürekli mesai
[1860] imrar: geçirme
[1861] mübtenî: dayandırılmış
[1862] mümted (ol-): uzanmak

devletinin tophanesi göründü. Altı yüz metre kadar arzı ve sekiz yüz metre kadar tûlü olan azim bir plan üzerine mebni bir daire-i askeriyeyse de elimdeki rehberden yalnız planını temaşa edebilerek içine girmek zaten memnu olmak cihetiyle müyesser olamadı. Bu dairenin haricinden yürüyerek ve şimendifer hattını atlayarak Am Kanal denilen cetvelin başındaki şimendifer istasyonuna kadar geldim. Oradan hep şimendifer hattı tarikiyle yürüyerek Rechte Bahngasse Caddesi'nin cenup ucuna vardım. Orada bir tramvay vagonuna rastgeldimse de elimdeki plandan Belvedere Şatosu'nun bu civarda olduğunu bi'l-istidlal[1863] tramvaya binmeyip onun güzergâhı üzerinden garb-ı şimaliye doğru yürüdüm.

Benim bi'l-iltizam dolaştığım mesafeden kat'-ı nazar Belvedere Şatosu bir taraftan Heugasse ve diğer taraftan Rennweg caddeleriyle mahdut olduğundan sefaret-i seniyyeye pek yakındır. Burası nev-umma[1864] Fransa'nın Versailles Şatosu hükmündedir. 1693 sene-i miladiyesinden 1734 sene-i miladiyesine kadar otuz seneden mütecaviz zaman sarf olunarak Savoy hanedanından Prens Eugéne tarafından yapıldığı gibi muahharen[1865] daha birçok ilavatla ikmal ve itmamına[1866] sa'y[u] gayret olunmuştur. Şu ilk binası esnasında şato Viyana'nın büsbütün haricindeyken şehir büyüye büyüye elyevm şatoyu kendi dâhiline almıştır.

Burası esasen aşağı Belvedere ve yukarı Belvedere namıyla iki büyük daire olarak yaptırılmıştır ki ikisinin arasında Fransız usulü üzere matruh gayet vâsi bir de bahçe vardır. Şimdi bu dairelerin ikisi de müzehanedir. Hatta Louvre'dan sonra Fransa'nın en büyük müzesi Versailles olduğu gibi Viyana'nın dahi asıl ecnebiler müracaatgâhı olan en büyük müzesi burası addolunur. Ben yalnız Rennweg cihetindeki bir kapıdan bahçeye girip Heugasse cihetindeki kapısından çıktım. Müzeleri gezdim. Derun-ı bahçede birçok muntazam havuzlar ve hutut-ı müstakime[1867] üzere yapılmış alleeler hakikaten Versailles bahçelerine müşabihtirler.[1868]

Tamam Schwarzenberg Köprüsü'ne inmek için cesim bir piyade kışlasını sağ tarafıma alarak yürümekteyken arkamdan tramvayın yetiştiğini görünce gereği gibi yorgunluğumu hissedip hemen tramvaya atladım. Zira doktorla birleşeceğimiz mahal buradan birkaç kilometre daha uzak olduğundan bu yorgunlukla oraya kadar varmayı göze kestiremedim.

Viyana dahi Münih şehri gibi tramvaylarının çokluğuyla ve intizamıyla meşhurdur. Her vagonun hangi semte gideceğini göstermek için ön ve arka

[1863] bi'l-istidlal: anlayarak
[1864] nev-umma: bir bakıma
[1865] muahharen: sonradan
[1866] itmam: tamamlanma
[1867] hutut-ı müstakime: düz hatlar
[1868] müşabih: benzer

taraflarından geceli gündüzlü görünmek üzere müdevver[1869] fener camları bulunarak kırmızı ve yeşil ve beyaz ve sarı renklerle bu camların üzerinde alametler ve şekiller dahi varsa da yirmiden ziyade eşkâli ezber edebilmek yerliler için dahi umûr-i müşkileden olup hele bizim gibi ecnebilerin hangi işaretli vagon hangi tarafa gidebileceğini belleyebilmesi âdeta muhalattandır. Bunun en hayrlısı vagona girer girmez kondüktöre gidilecek yeri söylemektir. O hâlde kondüktör bir correspondance bileti vererek hangi mevkide inilip badehu hangi işaretli araba geçerken binilmek lazım geleceğini yanındaki işaretler levhası üzerinden işarat-ı matlubeyi[1870] iraeyle[1871] tefhim[1872] eyler. Hele ecnebiler için daha ziyade teshilat[1873] göstermeye nizamen dahi mecburiyetleri vardır.

Franz Josef Rıhtımı'nın ismini haber verdiğimde kondüktör beni ring köşesinde indirdi. İşaretini gösterdiği vagon müteakiben vürud[1874] ederek ona bindim. Meğer o vagon Prater Ormanı'na gidiyormuş. O da beni Aspern Köprüsü yanında indirip bir üçüncü vagona binerek Franz Josef Rıhtımı üzerinde yol almaya başladık. Doktor ile birleşmeye karar verdiğimiz kahve önüne geldiğimde sıyrılıp vagondan indim. Ne güzel tesadüf! Doktoru da orada buldum ki daha güneş batmamış âdeta saat alaturka on biri pek de geçmemişti.

Evvelce indiğim vagonun Prater'e gitmesi bana da o tarafa bir başvurmayı ihtar eylemişti. Bu hatırayı doktora açtığımda bilâ-tereddüt kabul eyledi. Pek az intizarla[1875] Augarten tarafından gelen tramvaya binerek Prater Ormanı'na müteveccih olduk.

Bu tramvay bizi Rotundan denilen konserto mahalline kadar götürdü. 1673 senesinde Viyana'da küşad olunan Sergi-i Umumi işbu Prater Ormanı'nda tesis edilmiş olduğundan o zaman yapılan binalardan Rotundan denilen konserto mahalli ile sanayi salonu gibi bazı büyücek daireler hedm olunmayıp muhafaza edilmiştir. Zikrolunan Rotundan ve onda verilecek olan konserto bizim için vakit kaybettirecek temaşalardan madut olmak lazım geldiği hâlde bilemem ne sebebe mebni refikim doktor bu konsertoya girmek istedi. Mümanaat[1876] etmek istediğim hâlde muvaffak olamadım. Hatta duhuliye[1877] biletini almaya da kendisi davranarak bir Rus kaimesi sunduysa da kabul etmediler. Şu adem-i kabul doktor efendiyi

[1869] müdevver: yuvarlak
[1870] işarat-ı matlube: istenilen işaretler
[1871] irae: gösterme
[1872] tefhim (eyle-): anlatmak
[1873] teshilat: kolaylıklar
[1874] vürud (et-): gelmek
[1875] intizar: bekleme
[1876] mümanaat (et-): engel olmak
[1877] duhuliye: giriş

hiddetlendirdi. Almanca dik söylenerek bir Fransız altını çıkarıp fırlattıysa da bilet memuru onu da kabul etmeyince doktorun hiddeti arttı. Lakırdıyı uzattırmamak için yanına gidip meramını sordum. Bu Viyanalıların ne Rus kaimesini ne Fransız altınını tanımadıklarından bahisle kendisi de onların kirli kâğıt florinlerini tanımayacağını dermeyan eyliyordu. Bende Avusturya meskûkâtı bulunduğu cihetle bilet bedelini vermek teklifinde bulundum. Onu da kabul etmedi. Rotundan'a girmekten de vazgeçti. Hiddetin bu neticesi bana muvafık olduğundan konsertoya girmekten sarf etmesini pek münasip buldum. Arkadaşımı kolundan çekip asıl ormana doğru yürümeye başladım. Esna-yı rahta[1878] verdiği izahattan anlaşıldığına göre meğer sevgili doktor Rus kaimeleriyle Fransız altınları ve Avusturya florinleri arasındaki fiyat farklarını anlamak için sarraflara vuku-i müracaatında hiçbirisinden şayan-ı emniyet bir söz alamamış da burada sarrafların yalanını tutmak için Rotundan'a girmeyi para bozdurmaya vesile ittihaz eylemiş. Hâlbuki Viyana'da bir Fransız altınına bedel ne kadar florin kaimesi verilmek lazım geleceğini bihakkın hesap için borsada her gün ve her saat meskûkât[1879] fiyatının terakki[1880] ve tedennisini[1881] bilmek lazım gelir. Bu cihetçe Viyana âdeta İstanbul gibidir. Hem de İstanbul'un kaimesi zamanı gibi.

Rotundan'a girmedikten sonra doktoru başka bir yere sokmak mümkün olamayacağından Prater Ormanı'nın bu cihetindeki eğri büğrü yollarından yürüyerek Hauptallee denilen büyük alleeye kadar çıktık. Bu orman 1700 hektardan mütecaviz arazi-i vâsia[1882] üzerinde tarh edilmiştir ki ezcümle şu büyük alleesi Paris'in Boulogne Ormanı'ndaki alleelere naziredir. Ama Boulogne Ormanı'ndaki intizam ve temizliğe kıyasen burası hemen bir mezbele hükmünde kalır. Mevsim âdeta sonbahar mevsimi olduğu hâlde çimenlerin birçok yerlerini kurumuş gördük. Birtakım yerleri de dizden yukarı yükselerek sararmışlardı. Ağaçlardan dökülen gazeller çimenler üzerinde bir karış biriktiklerinden bir hayli zamandan beri taranmadıkları anlaşılıyordu. Elhasıl Prater'in Boulogne Ormanı'na teşbihi gayet güç olup fakat doktorun da ettiği tarife nazaran yaz mevsiminde akşam üzerleri Viyana'nın sigar kibar[1883] bi'l-cümle ahalisi hep buraya dökülür ve güzel atlar üzerinde mükellef arabalar içinde gayet süslü kadınlar erkekler görülürmüş.

Büyük alleeden Prater yıldızı denilen ve beş altı yolun mecmuu[1884] olan noktaya doğru yürümeye başladık. Sağ tarafımızda birtakım kahveler

[1878] esna-yı rah: yolculuk esnası
[1879] meskûkât: para
[1880] terakki: yükselme
[1881] tedenni: düşüş
[1882] arazi-i vâsia: geniş arazi
[1883] sigar kibar: küçük büyük
[1884] mecmu: birleşme noktası

görüyorduk ki her birinin önünde yüzlerce masa ve binlerce iskemle müctemi olduğundan filvaki yaz mevsiminde buralarının kalabalığına delalet eyliyorlardı.

Ormanın bir kısmı artık orman hâlinde de olmayıp perakende perişan binlerce kulübeler, barakalarla meşguldür.

Yürüye yürüye akvaryum önüne kadar geldik. Doktor burada da para bozdurmayı tecrübe için akvaryuma girmek istemesin mi? Artık akşam olup sular kararmaya yüz tuttuğundan oraya girmek lazım gelmeyeceğini anlatmaya çalıştımsa da bir türlü anlatamadım. Garabete bakınız ki buranın bilet memuru Fransız altınını kabul de eyledi. Artık bir altını kaç filorinle bozduğunu bilemezsem de herhâlde doktor memnun kaldı. Akvaryuma girdik vakıa iktiza eden yerlere gazlar yakılmış lambalar konulmuş olduğundan bir tarafı camlı havuzlara konulan balıklar etvar-ı müteaccibaneleriyle[1885] seyircilere doğru gelerek erbab-ı temaşayı epeyce eğlendiriyorlardıysa da Berlin'deki akvaryumla bunun arasında hiçbir nispet bulundurulamazdı. Berlin'deki akvaryuma mukabil Prater'deki akvaryum bir böceklik nispetinde bile kalamaz.

Bendeki yorgunluk ziyadesiyle kendini hissettirmeye başladı. Oradan çıktıktan sonra mecma-ı turukta[1886] tramvaya binmek mukarrerdiyse[1887] de ben orada bulduğum arabaya hemen atlayıverdim. Gece ücretleri yüzde elli nispetinde fazla olduğu beyanıyla beni de arabadan indirmek isteyen doktoru kolundan çektiğim gibi arabaya alıp arabacıya da:

– Herngasse Hotel. Kumandasını verdim.

Zavallı doktor bilmiyor ki vakit henüz geceden addolunamayacağından ücret yüzde elli ziyade değilse de Prater ücreti dâhil şehirdeki courslar ücretinden epeyce ziyadedir.

Bade'l-gurub saat alaturka bir buçuğu bulmuştu ki hotelimize gelip akşam taamını ederek kendimizi yataklara attık.

VİYANA'DA ÜÇÜNCÜ CEVELAN

Dünkü yorgunluk kâh araba ve kâh tramvay ve kâh piyade olarak mütenevvi[1888] yorgunlukların mecmuu olduğundan bu gece sabaha kadar öyle bir uyumuşum ki yerde miyim gökte miyim kendimi fark edememişim.

[1885] etvar-ı müteaccibane: tuhaf hareketler
[1886] mecma-ı turuk: yolların birleşme noktası
[1887] mukarrer: kararlaştırılmış
[1888] mütenevvi: çeşitli

Sabahleyin erkenden yine bermutat uyandımsa da kendimi toplayıp da bir türlü yataktan kalkamadım. Uyumak için değil maahaza ikmal-i istirahat için bir buçuk saat kadar daha yatakta yuvarlanmaya mecbur oldum. Doktor dahi uyanarak benim henüz giyinip dışarıya çıkmamış olduğumu hizmetçi kızdan haber almasıyla şayet hastayım diye odama geldi. Hasta olmayıp yalnız yorgun bulunduğumu söylediğimde dedi ki:

– O kadar sürtmeye göre yorgunluğunuzu hiç de istibad[1889] edemem. Dün hastahane-i umumiye gidip hocamı görmüştüm. Sizin için de istizan eyledim. Bugün vakt-i zuhrdan iki saat evvel gidilirse hastahaneyi mükemmelen gezmek mümkün olacaktır. Bütün Avrupa'da bir misli daha bulunmayan bu tesis-i azim-i tıbbîyi mutlaka görmelisiniz.

Doktorun hakkı vardı. On iki hektar arazi üzerine mebni adi hastalar için iki bin ve mecanîn[1890] için yedi yüz yatağı havi ve eczahane ve darü't-teşrih[1891] vesaireden maada diplomalarını almış olan ve ameliyat görerek buraya gelmiş bulunan yüzlerce genç etibba[1892] için muayene ictima salonlarını şamil âdeta bir memleket-i cesime olan hastahaneyi görmek ziyadesiyle ehemmiyet verilecek ahvalden değil midir?

Bir yandan odamıza getirilmek üzere bir kahvaltı sipariş eyledik. Diğer cihetten alelacele giyinmeye başladık. Tuvaletimiz ikmal olunduktan sonra hem kahvaltı ederek hem de o gün nereleri gezip dolaşacağımızı müzakere eyliyorduk. Doktor dedi ki:

– Bugünkü cevelanda siz bana tâbi olacaksınız. Zira eski Viyana hep benim bildiğim Viyana ise de varoşlar hiç de benim bildiğim eski varoşlar değil. Dün ben de biraz gezindim. Siz eski Viyana'yı kâmilen görmüş sayılacağınızdan bugün biraz dışarılarda gezelim de akşam dahi yemeğimizi Orpheum'da yiyelim.

– Orpheum'da mı? İşte Münih'te Orpheum'un ne olduğunu gördük ya.

– Fakat Viyana'nın Orpheum'u Münih'e benzemez. Bir defalık olan şey âdet hükmünü almaz derler.

Bade't-taam sokağa çıktığımızda saat henüz dokuz buçuk olmamıştı. Herrengasse Sokağı'yla ringe kadar çıktık. Üniversite dairesinin köşesine geldik. Oradan hastahane bir kilometre kadar mesafede ve Alserstrasse Caddesi üzerindedir ki çend dakikada varabileceğiz. Fakat henüz saat-i muayyene[1893] hulûl etmemiş olduğundan üniversite dairesinin arkasında-

[1889] istibad (et-): yadırgamak
[1890] mecanîn: deliler
[1891] darü't-teşrih: ameliyathane
[1892] etibba: hekimler
[1893] saat-i muayyene: belirlenen saat

ki cadde üzerinde gezinmeye başladık ki dün o kadar rağbet ve hayretle temaşa eylediğim devair ve hadaik[1894] arasında bu sabah dahi piyade olarak gezinmek ziyadesiyle hoşuma gidiyordu. Botanik bahçelerinin derunlarına da girdik. Hatta birisinin müdevver ve güzel havuzu kenarında bir sigara da içtik. Nihayet saat ona gelmesiyle oradan kalkıp "Allgemeines Krankenhaus" yani hastahane-i umumi dairesine vardık.

Müdür muavinlerinden birisi bize muntazırmış.[1895] Kapıcıya müracaatla kendimizi anlatmaya çalıştığımız sırada teşrifatçımız olan muavin efendi bizi istikbal ederek gezdirmeye mübaşeret[1896] eyledi.

Bu hastahane yekdiğerine muttasıl[1897] üç büyük bina olup birisi asıl erkek hastahanesi ve diğeri mecanîn dairesidir ki bunlar bizim Selimiye Kışlası'na makîs binalardır. Üçüncüsü de bunların arkasında bir tûlanî bina-yı azim olup cesamet-i tûlaniyyesi hemen bu iki daireden birisine müsavidir denilebilir.

Erkek hastahanesinde bahçe suretinde tarh olunmuş ikisi büyük üçü küçük beş avlu, mecanîn dairesinde bu beş avlunun umumuna müsavi bir avlu ve kadınlara mahsus olan arka dairede birisi büyük ikisi ufarak üç avlu vardır ki binalar dahi bu avluların etrafındadır.

Koridorların pencereleri hep bu avlulara nâzırdır. Ama koridor dediğimiz şeylerin tûlü bazen üç yüz metre kadar mümted olduğundan ve üzerlerinde tabip ve memur ve hademe olarak kırk elli kişi birden gezindiğinden bunlara koridor namından ziyade cadde denilmek seza görülür.

Koridorlar üzerine açılan koğuşların bazısının kapısından içeriye de giriyoruz. Emrazın[1898] envaına ve hastaların hâl ve şanına göre koğuşlar da yirmi yataktan elli yatağa kadar müretteb olup bunların bazıları her taraftan cibinliklerle muhattır. Doktorun tarifine nazaran bazı emraza göre hastaların böyle diğerleri tarafından görülmemesi mültezemmiş.[1899] Yatakların kâffesi yekdiğerinden fasılalıdır. Kâffesi de en temiz familyalar haneleri için medar-ı iftihar addolunabilecek kadar temizdir.

Birkaç koridora girip çıktık. Vâsi bir de amfitiyatro derununa girdik ki orada birkaç yüz şakird nısf-ı daire[1900] şeklindeki mevaki-i mahsusada sakiten hazır ve nâzır oldukları hâlde profesörler ameliyat-ı cerrahiye icra ederlermiş.

Delilimize kalsaydı tekmil gezilmesi hemen bir günde de müyesser

[1894] hadaik: bahçeler
[1895] muntazır (ol-): beklemek
[1896] mübaşeret (eyle-): başlamak
[1897] muttasıl: bitişik
[1898] emraz: hastalıklar
[1899] mültezem: gerekli
[1900] nısf-ı daire: yarım daire

olamayacak bu hastahanenin mutfağına, çamaşırhanesine kadar her yerine bizi sokacaktı. Fakat ben:

– Böyle umumi bir nizam dairesinde idare olunan yerlerin yalnız bir dıl'ını[1901] görmek cümlesini görmeye müsavidir, diye hastahane dâhilindeki cevelanımızı kısa kesmeye lüzum gördüm. O zaman alt katta bir koridorda bulunuyorduk ki yanıbaşımızda da bahçeye nazır bir kapı vardı. Muavin efendi bizi bu bahçeye çıkarıp onu gezdirdikten sonra bir diğerine ithal eyledi.

Bahçeler pek muntazam değilseler de güzel ağaçlar magrus ve bunların altında peykeler mevzu' olup kadın erkek hâl-i nekahette[1902] bulunan hastalar bi-aynihî bizim gecelik entarilerine müşabih bir biçimde olarak mavili beyazlı yahut kırmızılı beyazlı yollu kumaştan temiz pak libasları labis[1903] olarak geziniyorlardı. Bazıları da peykeler üzerinde oturuyorlardı ki hariçten gelmiş oldukları sokak kıyafetleriyle mülebbes[1904] olduklarından anlaşılan birtakım kimseler de bunların yanında bulunarak konuşuyorlardı. Besbelli ki akraba ve aşinalarıdırlar.

İki saat kadar gezdiğimiz hâlde bir koca hastahanenin yalnız bir kısmını gezebilmiş olduk. Vakt-i zuhrda kuşluk çanları çalındığından delilimizi daha ziyade yormamak için himmet-i vakıasına bi't-teşekkür onu yemek yemeye gönderip biz dahi dış kapıdan dışarıya çıktık.

Bu hastahanenin yalnız cesameti değil nezafet ve intizam-ı fevkaladesi dahi nazar-ı hayretime çarptıysa da doğrusu ya hastahane olmasından dolayı herhâlde kalbime sıklet[1905] verdi. Doktorun rivayetine göre burada yevmiye beş altı cenaze vuku bularak cümlesi de ait oldukları teşrih mahallerinde teşrih olunurlarmış. Bu hastahanede iki sene kadar ameliyat gören doktorlar itmam-ı hazakat[1906] ederlermiş.

Hastahaneden çıktıktan sonra Alserstrasse Caddesi'nden garp tarafına doğru yürümekte devam eyledik. Orada biraz bekleyip cenup cihetinden gelen tramvaya râkiben varoşların şimal cihetine doğru yürümeye başladık ki kâh sağ tarafımızda eski istihkâm duvarlarını ve kâh sol tarafımızda binalarının bazıları henüz bitmemiş olan mahallat-ı cedide hanelerini görüyorduk. Bu gidişle bir mezarlık kapısına kadar giderek doktorun işareti üzerine vagondan inip kabristana doğrulduksa da hastahaneyi ziyaretten mütehassıl olan tesir henüz benden zail olmamış olduğu cihetle bir de

[1901] dıl': kenar
[1902] hâl-i nekahet: iyileşme hâli
[1903] labis: giyinmiş
[1904] mülebbes: giyinmiş
[1905] sıklet: ağırlık
[1906] itmam-ı hazakat (et-): uzmanlığını tamamlamak

kabristana girmek istemedim. Arkadan gelen diğer bir vagona binmek için doktora âdeta cebir yüzü gösterdim.

Bilet ahz u itasına[1907] doktor memur olduğundan bu defa dahi ahz eylediği biletle Nussdorferstrasse Caddesi'nden cenuba doğru yol almaya başladık. Bu cihetin varoşu mükemmelen mamursa da öyle Graben Çarşısı ve Franz Josef Rıhtımı kadar kalabalık olmayıp gayet tenha yerlerdir. Bu vagon yarım saat kadar yürüdükten sonra bizi yine üniversite dairesi yanında ring üzerine bıraktı. Meğer doktorun aldığı bilet correspondance bileti olduğundan biraz bekledikten sonra kanal tarafından gelen bir vagon bizi alarak yine hastahane-i umumi önünden şehrin ta münteha-yı garbına kadar götürdü.

Viyana'nın buraları âdeta bizim Edirnekapısı tarafları gibi pek tenhalık ve köyümsü yerlerdir. Öyle kilise gibi saray gibi müze ve devair-i hükûmet gibi ebniye-i âliyeden de mücerret[1908] olup ufak binalardan müteşekkildir ki bunların hususi haneler oldukları apaşikâre görülür.

Bu vagon dahi âdeta Rumeli şehirlerindeki pazar yerleri gibi bir pazar yerine bizi bıraktı. Orada birçok köylü arabaları gördük ki birtakımları boş ve birtakımları da odun ve üzüm ve kavun ve lahana gibi meyve sebze yüklüydüler. İşte bu da Viyana'nın Şarklık hâline müşabehetini[1909] arttıran hususiyattandır.

Doktor bu mahallatı gördükçe tavrında birçok alaim-i hayret izhar ederek.

– Çok şey! Bundan on beş yirmi sene evvel şurası asıl Viyana'ya yarım saat mesafede kâin bir köydü. Baksanız a? Baksanız a? Şehir daha yarım saat ileriye kadar da yürümüş. Aman yarabbi! Heiligenstadt karyesi bile Viyana'nın içine girmiş demek, diye bu payitahtın tevessü[1910] hususunda gösterdiği sürate nasıl şaşacağını bilemiyordu.

Şu pazar yerinde bizim indiğimiz tramvay şimale doğru bükülüp gidiyordu. Hâlbuki garp tarafından diğer bir hat gelip evvelki hattın ta yanından geçerek şarka doğru mümted oluyordu. Doktorun delaletiyle bu hattan gelen vagona da binerek Exnergasse ve Hauptstrasse sokaklarından geçerek istihkâmat hattı sol tarafımızda kaldığı hâlde cenuba doğru yürüdük gittik. Bir dört yol ağzına geldik ki oradan arabamız birdenbire şarka dönerek Mariahilfer Strasse Caddesi'nden yürümeye başladı. Bu cadde bizi ta yeni müzelerin yan tarafından Hofgarten Bahçesi'ne kadar çıkardı ki şu mahal-

[1907] ahz u ita: alışveriş
[1908] mücerret: arınmış
[1909] müşabehet: benzerlik
[1910] tevessü: genişleme

latın kâffesi an-asıl Viyana civarında ufak tefek köylerden madutken şimdi sokakları, caddeleri muntazam bir şehir hâlini almışlarsa da öyle zengin ve süslü mağazaları gibi asıl şehir ıtlak olan mahalleri tezyin eyleyecek müessesattan mahrum kalarak hep köyümsü tenha mahallerdendir.

Hofgarten önünde de vagondan inmedik. Ta Schwarzenberg Köprüsü hizasına kadar bu vagonla gittik ki Franz Josef Rıhtımı'na kadar da gidebilecek idiysek de artık iki buçuk saatten ziyade bir tramvay zangırtısı içinde vakit geçirmekten bıktığımız usandığımız cihetle orada arabadan indik.

Bundan evvel bir parçasını gezmiş olduğum Stadtpark Bahçesi kurbünde bulunduğumuzdan doktoru bi't-teşvik piyade olarak bu bahçeye girdik. Viyana deresi derin bir hendek derunundan akmak suretiyle bu bahçenin orta yerinden geçiyor. Bu mevsimde suları pek az olup âdeta iki taşlı bir değirmeni çeviremeyecek raddedeyse de doktorun rivayetine göre kışın sular taşıp bu derin mecrayı doldururmuş.

Bahçe derununda Carolina Köprüsü namıyla bir güzel köprüden mecranın öte tarafına geçilir. Biz dahi bahçenin şimal-i şarki müntehasındaki kapıdan çıktık. Karşımıza tesadüf eden Central Markt nam pazar yerine vasıl olduk ki burası Paris'in Hall Central denilen çarşısının muadilidir. Bunun biraz alt tarafında da Viyana gümrüğü vardır ki o da başlı başına bir memleket ittihaz olunabilecek kadar cesim ebniyeden müteşekkil olup Viyana'da mevcut yedi şimendifer istasyonunun cümlesine mülasık olan bir kol şimendifer dahi ebniye-i mezkûrenin bir baştan diğer başına kadar ortasından geçercesine buraya müntehidir.

İşte gümrüğün de alt başına gelerek Radesky Köprüsü'nden geçip Franz Josef Rıhtımı'nın şark ucuna geldik. Ama bizde de yorgunluk derece-i gayeyi buldu.

İnde'l-hesab[1911] bugün iç ve dış varoşları dahi dâhil olduğu hâlde Avusturya payitahtını şimal-i garbisinden cenub-i şarkisine doğru yarım devir kadar seyahat ve temaşa etmiş olduk. Akşam dahi güneş kavuşmak üzere bulunduğundan doktor:

– Eğer Orpheum'a daha şimdiden gidip bilet alamayacak olursak korkarım ki gece oturacak yer bulamayız, dedi. İstigrab ettim. Dün sefarethanede teati[1912] eylediğimiz sözler meyanında eğlence hususunda Viyana ahalisinin Paris ahalisine benzemedikleri ve Parisliler eğlencelerini tiyatrolar, balolar, konsertolar, filanlar gibi umumi yerlerde aradıkları hâlde Viyanalıların fa-

[1911] inde'l-hesab: hesaba göre

[1912] teati (eyle-): konuşmak

milyaca eğlenceyi tercih eyledikleri hakkında sebk[1913] eden sözlerle doktorun sözü mütenakız[1914] düşmüştü. Doktor beni tasdiken ve kendi mütalaasını izahen dedi ki:

– Hakkınız var. Bura ahalisi ekseriyetle birbirinin hanesinde ictima ederek müzikayla, şarkıyla, dansla, kumarla eğlenirler. Ancak gideceğimiz yer hem lokanta hem café chantant hem cambazhane hem tiyatro ve hem her şey olduğundan Viyana ahalisinin en mergubu[1915] bu yer olduğu gibi buraya gelen ecnebilerin de mutlaka müracaat eyledikleri eğlence burasıdır. Viyana'ya gelip de burayı görmemek âdeta Viyana'ya hiç gelmemiş olmaya müsavidir.

Doktora teslim olduk. Gideceğimiz yeri kendisi bildiği cihetle önümüze düşen arkadaşa ittibaen yürümeye başladıksa da bizde tab ü tüvan[1916] münkati[1917] olduğundan bu hareket hiç de hoşumuza gitmiyordu. Bereket versin ki gideceğimiz yer uzak değilmiş. Eski Viyana'nın ortalık yerinde yeni yapılmış bir tiyatrohaneymiş. Gittiğimize göre bari bilet alabilmiş olsaydık! Gişe kapanmış. Akşamdan sonra alafranga saat altı buçukta açılacakmış. Yedide de oyuna başlanacakmış.

Oradan Franz Josef Rıhtımı'na doğru bir ricat[1918] gösterdik. Ama canın acısını tarif edemem. Tamam rıhtıma gelip birkaç defa oturmuş olduğumuz kahveye girmek üzereyken burnumuza çatarcasına karşımızda peyda oluveren iki kadının birisi bana diğeri doktora birer vizite kağıdı takdim etmesinler mi?

Kendimi bir sandalye üzerine atıp bir parça istirahat nimetine nailiyetten bir dakika daha tehir edenlere karşı nasıl gazaplanacağımı bilemeyecek hâldeydim. Kadınların birisi gayet gevrek bir seda ve mahcupane bir edayla Almanca birşeyler söylemeye başladı. Doktorun tercümesine göre meğer bizi tiyatro kapısından beri takip ediyorlarmış. Biz gireceğimiz kahveyi fark edemeyerek sekiz on hatve ileriye geçtikten sonra döndüğümüz için bizi karşılayabilmişlermiş. Gideceğimiz tiyatroya refakatlerini kabul istirhamında bulunuyorlarmış.

Doktor gülümseyerek yüzüme baktı. Bendeki yorgunluk zaten suratımı ekşitmiş olduğu gibi biraz da doktora cevaben suratımı ekşittim. Fakat doğrusu ya daha evvelce doktorun ihtar eylemiş bulunduğu veçhile zavallı karılar öyle kolay kolay reddolunabilecek şeylerden de değildiler. İnsan bir büyük cebr-i nefsle bu afetlerin elinden yakasını ancak kurtarabilir.

[1913] sebk (et-): gerçekleşmek
[1914] mütenakız: zıt
[1915] mergub: rağbet edilen
[1916] tab ü tüvan: güç; kuvvet
[1917] münkati: kesilmiş
[1918] ricat: geri dönüş

Doktor buranın acemisi olmadığından kibarane usulün ne olduğunu biliyordu. Meğer bunlara sadece cevab-ı red verilirse: "Bizi beğenmediler belki sizi beğenirler." diye diğer arkadaşlarını da gönderirlermiş. Sadaka nev'inden ellerine bir florin verilirse kendileri kat'-ı ümit edecekleri gibi başkalarının tasallutunu da men'e himmet ederlermiş. Zavallı doktor:

– Akvaryumda para bozdurduğumuz ne âlâ oldu, diye cüzdanından iki florin çıkarıp nazikâne ve pederane bir suretle kızlara birşeyler söyledi. Onlar dahi mükerrer teşekküratla atiyeyi kabul ederek ve bizi selamlayarak çekildiler, gittiler. Hele çok şükür kahveye can atıp bir kanepe üzerine uzandım.

Bana kalsaydı şu yorgunluk üzerine bu akşam dahi hotelimize çekilip erkence yatağımıza girerdim. Fakat her zaman doktor üzerinde benim istibdadım[1919] cari olamaz ya? Biraz da biz ona tâbi olmalıyız.

Bahusus ki bu akşam tabiiyetin[1920] de metbuiyetin[1921] de son akşamıdır. Çünkü yarın akşamki Trieste treniyle oraya inmek zihnimde olduğundan yarın akşam doktor arkadaşımdan da ayrılmaklığım pek muhtemeldir.

Kahve önünde bizim kadınlarla muamelemizi gören kahveci uzaktan uzağa bize gülmekteymiş. Yerimize oturduğumuzda herif doktorla şuhane, şetaretperestane[1922] bir söze başladı. Bu sözün nihayeti kendi uşağını gönderip bize bilet almasına müncer[1923] olmuştu. Mebadisiyse[1924] Franz Josef Rıhtımı'nın akşam ziynetleri addolunan bu zavallı kadınlara dairmiş.

Doktor ifadat-ı vakıayı bize de tercüme eyledi. Vakıa kahveci bu sefillerin ahvalini müntekidane[1925] ve müstehziyane[1926] bir surette anlatmışsa da zavallıların ahvaline gülmekten ziyade insanın ağlayacağı gelir. Bunların içinde âdeta muteberce familyadan kızlar dahi bulunurmuş. Pederlerinin muamelat-ı ticariye ve sarrafiyede zuhur-i iflas veyahut peder ve birader gibi zükûrdan[1927] olan veli ve akrabalarının kumarda, çapkınlıkta servetlerini telef eylemesi bu zavallı kızları böyle sokaklara düşüren esbab-ı asliyeden olup içlerinde talim ve terbiyesi yolunda ve hüner ve marifeti değerinde nice biçareler dahi bulunurmuş. Haysiyet-i nisvaniyesini[1928] en ziyade muhafaza kaydında bulunanlar café chantantlarda sazendelik, hanendelik ve hatta tiyatrolarda gazinolarda filanlarda hizmetçilik suretiyle çalışmaya mecbur olurlarmışsa da bu gibi işlerin kazancı pek az olduğundan onların da pek

[1919] istibdad: baskı
[1920] tabiiyet: tâbi olma
[1921] metbuiyet: tâbi olunma
[1922] şetaretperestane: neşeli
[1923] müncer (ol-): neticelenmek
[1924] mebadi: başlangıç
[1925] müntekidane: eleştirel
[1926] müstehziyane: alaycı
[1927] zükûr: erkekler
[1928] haysiyet-i nisvaniye: kadınların haysiyeti

çoğu işte böyle sokağa düşerlermiş. Burada "sokağa düşmek" tabiri bir kadının helak-i maneviyesi demek olan izaa-i iffeti[1929] manasınadır.

Doktor bunları bana anlattıktan sonra dedim ki:

– Fevc fevc İstanbul'a gelip oradan da İzmir'e, Selanik'e, Suriye'ye yayılan bu Avusturyalı çalgıcı ve şarkıcı kızların sebeb-i intişarları[1930] şimdi anlaşıldı.

Doktor epeyce müteessirane[1931] bir tavırla dedi ki:

– Yalnız İstanbul'a mı ya? Bizim Rusya'nın her büyük şehrinde onların yüzlercesi dönüp dolaşıp icra-yı sanat ederler. Rusların pek çoğu bunların aslını neslini bilmediklerinden biçareleri Avusturya Yahudisi diye yâd eylerler. Bir haylisi de vâkıf-ı ahval olan Ruslardan kendilerine iyi kötü birer koca bulup vararak o sefaletten tahlis-i girîbâna[1932] muvaffak olurlar.

Bizim ahzına[1933] muvaffak olamadığımız bileti kahvecinin çırağı ahza muvaffak oldu. Saat de altı buçuğa yaklaşmıştı. İyi yer bulmak istersek daha ziyade vakit kaybetmeyip hemen gitmek lazım geleceğini kahveci dahi ihtar eylediğinden yerimizden kalkıp gitmeye davrandıksa da topuklarımın, dizlerimin, belimin ağrısını şu birazcık istirahat izale edemediğinden pek güçlükle yürüyordum.

Tiyatroya vardık. Filvaki kapı önünde kadından erkekten bir hayli kalabalık bulduk ki henüz kapalı olan kapının açılmasına muntazırdılar.

Çok beklemeksizin kapı açıldı. Birkaç yüz kişi tarafından içeri edilen hücum en ziyade şayan-ı temaşaydı. Biz en muteber yer demek olan birinci kat galerisi için bilet aldığımızdan oraya çıktık. Elhak birinci derecede addolunacak tiyatrohanelerden olup her taraf halis kadifelerle döşenmiş olduğu gibi oyun salonu da yaldızlara müstağraktı. Gariptir ki "gala" denilen en muteber oyunları oynamaya liyakati müsellem[1934] bulunan bu güzel tiyatrohane yarım saat zarfında mükellef bir lokanta suretini aldı. Her masa bir sofra kesildi. Bizim de önümüze bir sofra konuldu ki yenilecek şeylerin intihabı[1935] doktora havale olunmuştu.

Sofranın takımları birinci derecede nefis şeylerden olup siyah rubalı ve beyaz eldivenli uşaklar Avrupa'nın en muteber lokantalarına mahsus hizmetkârlar hâlindeydiler. Bir yandan da oyunlara mübaşeret olundu.

Bizim gibi alışkın olmayanlara şu hâlde taam[1936] etmek biraz garip gö-

[1929] izaa-i iffet: iffetini kaybetme
[1930] sebeb-i intişar: yayılma sebebi
[1931] müteessirane: üzgün
[1932] tahlis-i girîbân: yakayı kurtarma
[1933] ahz: alma
[1934] müsellem: belli
[1935] intihab: seçim
[1936] taam (et-): yemek yemek

rünüyorsa da hakikaten insanın hoşuna da gidiyor. Burası yalnız bir tiyatro olup da uzun uzadıya bir piyes oynanmıyor. Kâh üç dört kız çıkıp nagamat-ı latifeyle konserto icra ediyorlar, kâh diğer birkaçı mükemmel balet kıyafetleriyle raks ediyorlar. Bir aralık gayet mahir bir cambaz takımı akıllara hayret verecek çeviklik, çabuklukla icra-yı hüner eyliyor. Kâh bir perdelik ufacık bir komedya oynanıyor. Erbab-ı temaşa dahi bunları seyrederek gülerek neşelenerek yiyip içiyor.

Büyük salonun tavanına birtakım halatlar germişler, trapezler asmışlar. Ağaçtan duvar merdiveni gibi yapılmış şeyleri vaziyet-i ufkıyeyle[1937] ta'lik[1938] etmişler. Sıra burada icra-yı hüner edecek olan cambazlara geldikte şayet cambazlar düşerse aşağıdaki seyircilerin üzerlerine düşüp ezmesin diye gayet muhkem ve cesameti salonun vüs'atine mütenasip bir nev' balık ağını boylu boyuna gerdiler.

Bu ipler üzerinde icra-yı hüner etmek için bir kadın çıktı ki vücuduna ikinci cilt ıtlak olacak surette yapışık bulunan esvabı bütün tenasüb-i endamını tashihen[1939] meydana koymaktaydı. Ortadan biraz yüksek boylu, geniş omuzlu, ince belli, iri kalçalı, kalın pazı ve bacaklı pehlivan kıyafetli fakat gayet güzel bir kadın ki insanın karşısında şöyle bila-hareket dursa bile temaşası gözleri tesrir[1940] ve kalpleri tefrih[1941] eyler.

Ya icra eylediği hünerler?

Buna kadın dememeli. İnsan dememeli. Âdeta örümcek demeli. Kuş demeli. Bir salıncaktan diğer salıncağa atlaması hakikaten bir tayeran[1942] hükmünü alır.

Tamam icra edeceği sanatları yapıp bitirdikten sonra kadın paf diye düşmesin mi?

Kadın düşmedi. Bizim doktor elindeki bira kadehini düşürdü. Erbab-ı temaşa zaten bu iltizamî[1943] sukutlara[1944] alışkınsalar da biz alışkın olmadığımızdan kadının gerçekten düştüğünü zanneylemiştik. Düşer düşmez balık ağının kuvve-i elastikiyesiyle hünerver-i mumaileyhâ bir daha yukarı fırlayıp eline geçirdiği bir ipi tuttu, onunla sallana sallana kendisini saha-i temaşa üzerine kadar fırlatıp attı ki herkesi alkışa mecbur eyledi.

Böyle bir eğlence mahallini Münih'te dahi gördükse de buranın ahalisi Bavyeralılar gibi gürültüler, patırtılarla huzurun başını, beynini patlatmıyorlar. Eğlenceleri gayet kibarane olduğundan içlerinde bulunan ecnebiyi

[1937] vaziyet-i ufkıye: yatay vaziyet
[1938] ta'lik (et-): asmak
[1939] tashihen: düzelterek
[1940] tesrir (eyle-): sevindirmek
[1941] tefrih (eyle-): rahatlandırmak
[1942] tayeran: uçma
[1943] iltizamî: kasıtlı
[1944] sukut: düşme

de müteşekkir bırakıyorlar.

Masarifimiz dahi doktoru müteessir edecek dereceye varmadı. Hesap pusulası mahfuzumsa da şu satırları yazarken onu bulup müracaat mümkün olamaz. Fakat her hâlde onar florinden yani birer liradan ziyade olmamalıdır.

İşte bu eğlence hakikaten hoşuma giderek hotele gelip yatağıma girdiğim zaman yorgunluğum âdeta zail olmuştu.

VİYANA'DA SON CEVELAN VE TRİESTE'YE AZİMET

Teşrin-i evvel-i efrencînin on sekizinci cumartesi günü Lloyd kumpanyasının Achille vapuru akşam üzeri Trieste'den İstanbul'a müteveccihen hareket edeceği Franz Josef Rıhtımı üzerindeki kahvede okuduğumuz gazetelerde görülmüştü. Eğer bu vapuru kaçıracak olursak Viyana'da bir hafta daha kalmak lazım gelip vakıa Avusturya payitahtını seyr ü temaşamız hemen bir rüyada görmek derecesinde kalacağına göre burada bir hafta daha ikametle şimdiye kadar umumiyet suretinde gezilip görülen yerleri bir de yakın yakın gezip görmeye ihtiyac-ı sahih var idiyse de iki aya varan igtirab,[1945] evlad ü iyal hasretini arttırdıkça arttırmış olduğu gibi İstanbul'dan gelen mektuplarda bir an evvel avdete[1946] lüzum gösterdiklerinden şu cumartesi günü İstanbul'a avdet kararlaştırılmıştı.

Bu sabah, ki eylül-i efrencînin on altıncısı olan perşembe günüdür, erkenden uykudan uyanarak yatağımın içinde müzakereye ve cenup şimendifer hattının evkat-ı hareketini[1947] tedkike başladım. Viyana ile Trieste arasındaki altı yüz kilometre kadar mesafeyi ekspres katarları on dört saatte kat' eyliyorlar. Vakt-i zuhrda hareket eyleyen katarla yola çıkacak olsam ertesi gece saat ikide Trieste'ye vusul mümkün. Vakıa Viyana tetebbuatı[1948] büsbütün gayr-ı kâfi oldu ve âdeta Berlin derecesinde kaldıysa da buıdan ziyade zaman sarfına imkân mutasavver[1949] olmadığı hâlde bununla iktifaya mecburuz.

Dün sabah doktor beni kaldırmış olduğu hâlde bu sabah ben onu kaldırdım. Bu kadar erken kalkmak arkadaşımı memnun etmediyse de o gün ayrılık günü olması gayretini müstelzim[1950] olarak kalktı. Hotelciyle ihtiyaten dün akşam hesabını görmüş ve odalarımızın bu geceki kirasını da vermişmiş. Tediye[1951] olunacak para kız ve erkek oda hizmetçileri ve kapıcı ve "zahmet

[1945] igtirab: gurbette bulunma
[1946] avdet: dönme
[1947] evkat-ı hareket: hareket vakitleri
[1948] tetebbuat: araştırmalar ve incelemeler
[1949] mutasavver: düşünülmüş
[1950] müstelzim (ol-): gerektirmek
[1951] tediye (olun-): ödenmek

adamı" denilen çöpçü ve lostracı gibi hademenin bahşişlerinden ibaretti.

Viyana hotellerinde misafirlerin kaç gün ikametleri hâlinde bunlara lâ-akall[1952] ne kadar bahşiş verecekleri de tarifelerde münderiçtir.[1953]

Bir yandan eşyamızı toplayarak birleştirerek diğer taraftan dahi çöpçünün bu eşyayı öğleden evvel cenup istasyonuna götürmesi tembihiyle biz Viyana içinde bir de son cevelanımızı icra için iki atlı bir araba celbettirdik. Evvela elimizdeki planı arabacıya gösterip bizi tahminen nerelerden geçirerek "Südbahn" denilen cenup şimendiferi istasyonuna isal[1954] eyleyeceğini anlattıktan sonra iki arkadaş arabaya binip yola revan olduk.

Sokağımız olan Herrengasse'den çıkıp Rodolf Kışlası'nın cenub-i garbi dıl'ından[1955] Porzellangasse tarikiyle Brigittenauer Köprüsü'nden Tuna Kanalı'nı geçtik. Badehu Valentin tarikini yarıya kadar giderek sağa bükülüp Augarten Bahçesi'ne girdik. Burayı Tuna Kanalı'nın şimal cihetinde kâin Leopoldstadt mahalle-i cesimesinin nüzhetgâh-ı umumisi[1956] olan büyücek bir bahçedir ki Prater Ormanı'na kadar uzanmak zahmetini ihtiyar etmek istemeyenler bu bahçeye gelip tenezzüh ederler.

Arabayla bahçenin içerisinde biraz cevelan eyledikten sonra Kaiser Josef denilen vâsi ve müstakim caddeyi önümüze katarak dün Prater'e giderken vardığımız Prater Yıldızı nam mecma-ı turuka vasıl olduk. İşbu Kaiser Josef Caddesi'nin iki tarafındaki binalar ebniye-i cedidedenseler[1957] de öyle ringler üzerinde gösterdiğimiz şeyler gibi gayet âlî ve cesim olmayıp ufarak hususi hanelerdendir.

Mecma-ı turuktan Franzensbergerstrasse yolunu tutup yine bu namla yâd olunan köprüden geçtikten sonra Obere Viadukt Caddesi'ne tâbi olarak ve evvelce dahi bir iki defa başvurmuş bulunduğumuz gümrük daire-i merkeziyesini sağ tarafımızda bırakarak Invalidler Kışlası Meydanı'na kadar geldik.

Avusturya devletinin sakatat-ı askeriyeye mahsus olan dairesi dahi gayet muntazam ufarak bir kışla suretindeyse de Paris'teki Invalidler dairesine kıyasen bir koğuş menzilesinde kalır.

Invalidler dairesini de geçtikten sonra Ungargasse denilen epeyce muavvec[1958] ve fakat geniş ve uzun bir caddeyi önümüze katarak cenuba doğru gittik ki bu tarafların ebniyesi küçüldükçe küçülerek bizim Pangaltı

[1952] lâ-akall: en az
[1953] münderiç: yazılı
[1954] isal (eyle-): ulaştırmak
[1955] dıl': kenar
[1956] nüzhetgâh-ı umumi: umumi gezinti yeri
[1957] ebniye-i cedide: yeni binalar
[1958] muavvec: eğri

taraflarında birbirine yapışan binalar gibi bir manzara teşkil ediyorlar. Aralıkta bir hastahane, şimendifer ambarı, askerî ambar gibi ebniye-i cesime dahi görülürse de bunlarda hiçbir gûne ehemmiyet-i mimariye tasavvur olunamayacağı derkârdır. Hele şimendifer hattını atlayarak Franzengasse Caddesi'ne vardığımız zaman caddenin sol tarafını çöl hâlinde görüyorduk. Elimizdeki plan buraların mahallat şekline ifrağı[1959] henüz derdest bulunduğunu gösterdiği gibi tek tük peyda olmaya başlayan binalar dahi bunu teyid eyliyorlardı.

Badehu sağa bükülerek sol tarafımızda istihkâm hattı bulunduğu hâlde Belvedere bahçelerinin cenubi köşesinden geçtik ve istihkâm hattının bir kapısından cenup şimendiferi istasyonuna vardık ki oraları artık bütün bütün tenha yerler olduğunu bundan mukaddem tophane dairesinin önünden geçtiğim zaman dahi görmüştüm.

Arabayla icra eylediğimiz bu seyahat iki buçuk saat kadar mümted oldu. Fakat dün icra olunan nim-devreye bunun da inzimamıyla[1960] Viyana dâhilinde tamam bir seyahat-i devriye icra edilmiş sayıldı.

Saat henüz alafranga ondu. Trense on biri kırk geçe hareket eyleyeceğinden önümüzde daha bir saat kırk dakika zaman vardı. Doktor bir aralık istasyonun cenup tarafında peyda olan Favoriten Mahallesi'ne de başvurmayı teklif eylediyse de:

– Orası da gördüğümüz varoşlar gibi değil mi, diye ben oraya da başvurmaktan sarf-ı nazar olunmasını tavsiye eyledim ve bu meramımı doktora şerh için dedim ki:

– Seyyahta bir fikr-i hikmet bulunursa o fikr-i hikmetle müşahedat-ı vakıasını nazar-ı muhakemede bi'l-icmal[1961] öyle bir netice istintaç[1962] eyler ki onu hemen her şeyi tatbiki mümkün olabilecek bir kaide hükmüne koyar. Bugüne kadar Avrupa'da bunca yerler gördük. Cümlesi hakkındaki müşahedatımızı bi'l-icmal onlardan bir netice istintacıyla deriz ki: Avrupa biladının[1963] kâffesi aslından şimdiki cesametlerinin üçte ve hatta dörtte birine müsavi[1964] küçük şeylermiş. Aglebinin etrafı sur veyahut kalelerle muhatmış. Binaenaleyh mahdut ve dar bir yere çok ebniye sıkıştırıp çok ahali barındırmak mecburiyetiyle sokakları dar ve boylarını kısa muavvec[1965] yapmaya mecbur olmuşlar. Muahharen memleketlerin tevsiine ihtiyaç husule gelmiş. Zaten bu vüs'at kendi kendisine de hasıl olmuş ya! Çünkü bir

[1959] ifrağ: çevirme; dönüştürülme
[1960] inzimam: eklenme
[1961] bi'l-icmal: toplayarak
[1962] istintaç (eyle-): çıkarmak; elde etmek
[1963] bilad: beldeler
[1964] müsavi: denk
[1965] muavvec: dolambaçlı

zamanlar şehir ve kale harici köy addolunan yerlere şehir ve kale ahalisi çıkmak ve yerleşmek mecburiyetini hissederek onları mahallat hâline tahvil eylemişler. Nihayet eski kaleler lüzumsuz kalarak enkazından ve arsalarından istifade için onları tıraş etmişler.

– Evet işte Viyana'da olduğu gibi Münih'te, Kolonya'da bunu görmüşüzdür.

– Yalnız oralarda mı ya? Cenevre'de Kopenhag'da hatta Paris'te bile gördüğümüz hep budur. Londra'ya gitmedikse de orada da Cité denilen yer işte eski Londra olup buranın eski Viyana'sına müsavidir. Şimdi neticemizi bir kaide-i umumi suretine tatbik edelim. Seyyahlar için her beldede şayan-ı temaşa olan yerler o beldenin en kadim mahallatı olan iç kale ve eski şehir gibi tabirlerle yad olunan kısımlarıdır. Âsâr-ı kadime-i mimariye ve müessesat-ı kadime-i diniye ve ilmiye hep oralarda bulunur. Beldelerin mahallat-ı cedidesiyse ekseriyetle böyle şayan-ı temaşa âsâr-ı mühimmeden mahrum bulunurlar. Hatta bir şehrin diğer şehirden farkını aramak için de mahallat-ı kadimesini tetebbu[1966] lazım gelir. Zira her şehirde mahallat-ı cedide birbirinin aynı addolunacak tarz-ı cedid üzere yapıldıklarından bütün Avrupa dolaşılacak olsa bunların yekdiğerinden pek de farkı görülemez. Birer hatt-ı müstakimden[1967] ibaret yollar! Bunların müntehası olmak üzere ya murabba[1968] ya müseddes[1969] ya müstedir[1970] piyasalar! Yollarda, piyasalarda magrus[1971] ağaçlar! İki tarafında da mesakin-i hususiyeden olarak tezyinat-ı mimariyeden arî iki üç, nihayet dört beş katlı binalar!

– Vakıa öyledir. Bunların da kâffesi birbirine müteşabihtir.[1972]

– Bizim İstanbul'da bile mahallat-ı cedide bu kaideye tâbidirler.

İşte Viyana varoşlarında geziniyorken İstanbul'un Kadıköy ve Bakırköy gibi mahallat-ı cedidesinde geziyor zannediyorum. Hele şu demincek geçtiğimiz yerlerdeki tek tek binalar elyevm İstanbul'da yeni teşekküle başlayan Şişli Mahallesi'ni andırmaktadır. Demek oluyor ki Favoriten Mahallesi'ni gezmekle dün ve bugün gezdiğimiz varoşlar arasında gezmek hiç farklı değildir. O hâlde birlikte geçirmek için kalmış olan bir buçuk saat zamanımızı da sizinle istasyon lokantasında bir kuşluk sofrasında hasbihaller ederek geçirsek daha doğru olur.

Doktor bu kararı ez dil ü can kabul eyledi. Arabacıyı zaten hesabını görerek savmıştık. İstasyon lokantasına girerek ve kuşluk taamımızı sipariş eyleyerek konuşmaya başladık.

1966 tetebbu: araştırma
1967 hatt-ı müstakim: düz çizgi
1968 murabba: kare
1969 müseddes: altıgen
1970 müstedir: yuvarlak
1971 magrus: dikili
1972 müteşabih: benzer

Avrupalılar nezdinde "seyahat sıtması" tabir olunur bir hâl vardır ki bizim eski Osmanlılar yolculuğa yeni başlayanlarda görülen bu hâle "yürek kalkması" tabir ederler.

Bu hâl bir teessür-i derundan ibarettir ki seyahatlere alışkın olanlarda pek az kendisini gösterirse de alışkın olmayanlarda âdeta sıtma kırıştırması derecesine kadar varır. İnsan derununda bir sıkıntı, bir hüzün bulur. Hele kendisi için sevgili olanlardan müfarakat[1973] teessürü bu hâli bir kat daha arttırır.

Ben gençliğimde seyahate epeyce alışkın bir adamdım. Uzun kısa az çok seyahatlerle eşe dosta, hısım akrabaya "Allah'a ısmarladık" veyahut "hoşbulduk" sözlerini söylediğim sıkça vaki olurdu. Lakin on beş on altı sene mütemadiyen İstanbul'dan hiçbir tarafa çıkmayışım üzerine bu alışkanlığı gereği gibi kaybetmişim. O kadar ki işte Doktor Boris Yanpolski gibi beş altı haftalık bir arkadaştan bugün müfarakatim bile bana tesir etmeye başladı. Seyahat sıtması derunumu gereği gibi kırıştırıyordu.

Ama bu hâl yalnız bende de değildi. Doktorda da vardı. Ta Stockholm'de ilk görüştüğümüz güne kadar irca-ı fikr ederek müşahedatımızın en mühimlerini birbirimize ihtara başladık. Gülnar gibi, Profesör Gottwald ve kızı gibi en halis arkadaşlarımızı da tahattur[1974] eyledik. Meğer az vakitte ne çok müşahedatımız olmuş. Ne kadar münasebet bizi birbirimize bağlamış. Bir adamın ne olduğunu anlamak için onunla birkaç gün seyahat etmek kâfiymiş. Vakıa iki adam bir şehirde ömür geçirirler de müddetü'l-ömür yekdiğeriyle üç beş kerecik münasebette bulunmazlar. Bu iki adam arasında ne kadar irtibat arayabilirsiniz? Bir de beş altı hafta geceli gündüzlü refakat ve seyahat edilmiş ve her gün türlü türlü münasebetlerle irtibata kuvvet verilmiş olan adamı düşünmeli. Onunla beş altı haftalık münasebet beş altı senelikten ziyade kuvvet peyda etmez mi?

Birbirimizin memleketlerimizdeki mahall-i ikametlerimizi cüzdanlarımıza yazdık. Badema münasebetimizin devamı için şöyle muhaberatta bulunacağımızı böyle müraselatta[1975] devam edeceğimizi hülya eyliyorduk.

Evet! Bunlar hep hülyadan ibarettirler. Memleketlerimize vasıl olarak meşagil-i yevmiyemize[1976] tekrar daldıktan sonra bu kararların icrası kimin hatırına gelebilecek? İşte nasıl ki ikimiz de vaatlerimizde kâzib[1977] çıktık.

Taamımızın sonlarına doğru istasyonda kalabalık çoğalmaya başladı. Hotelin çöpçüsü getirdiği eşyayı muhafaza mahalline teslim eylemiş bulunduğundan aldığı makbuzu getirip bize verdi. Tamam saat on bir buçuktaydı

[1973] müfarakat: ayrılma
[1974] tahattur (eyle-): hatırlamak
[1975] müraselat: mektup vb. gönderme
[1976] meşagil-i yevmiye: günlük meşguliyetler
[1977] kazib: yalancı

ki sofradan kalkıp eşyamızı muhafaza memurundan bi'l-istirdâd[1978] biletlerimizi aldık. Doktor ile birlikte intizar[1979] salonuna girdik. Azimet ve müfarakat dakikaları yaklaştıkça ikimizin de hâlleri tuhaflaşıyordu. Mahzun mahzun birbirimizin yüzüne bakarak gülümsüyor idiysek de bu gülmekle ağlamak mukaddematının[1980] hiç de farkı yoktur. Çünkü ikisi de müteessirane bir işmizazdan[1981] ibarettir.

Çıngırak çalındı. Herkes vagonlara koşmaya başladı. O zaman kıymetli arkadaşımla kucaklaşıp öpüşerek ben de kendimi vagona attım. Böyle dakikalardaki beş altı damla gözyaşları elbette mazur görülür.

Cenup şimendiferi vagonunda refiksiz[1982] olarak edilen seyahatin mukaddematı bi't-tabii canımı sıkmaya başladı. Bu yalnızlık Paris'ten Cenevre'ye geldiğim zamanki yalnızlığa da benzemedi. Zira o zaman Cenevre'de doktoru bulmaya gidiyordum. Şimdi Trieste'de hiçbir arkadaş bulmaya gitmiyorum. Biletimi ikinci sınıftan almış olduğum cihetle bindiğim vagonda yalnız değildim, bir ihtiyar kadın bir kızı bir de damadı ile vagonda bulunduğu gibi diğer iki kadın ve iki erkek dahi vardı.

Bir vagonda böyle sekiz kişi bulunması ne kalabalık ne de tenha addolunamayarak tamam karar addolunursa da yolun mukaddematında yolcular arasında hemen akd-i münasebet ediliveremez. Herkes kendi arkadaşıyla hem de diğerlerinden ihtirazen[1983] yavaşça lakırdı eder. Bugün şurada dört cemaat vardı ki onun birisi yalnız ben diğeri iki erkek ve üçüncüsü iki kadın ve dördüncüsü de kocakarı ile kızı ve damadından ibarettiler. Onların cümlesi Almanca konuşuyorlardı. Hele böyle ekspres katarlarına binenlerin öyle yakın istasyonlara çıkmayıp uzak istasyonlara gidecekleri ve ihtimal ki Trieste'ye kadar varacakları derkârdır.

Yolda Frenklerin dedikleri gibi zaman öldürmeye medar olmak için rehber-i seyahati elime alarak Trieste'yi tetebbua başladım. Şehrin planını da açıp sahaif-i ibaratta verilen malumatı bu planla tatbik eyliyordum. Ben bir köşede oturuyordum ki tamam karşımda da iki kadın oturuyorlardı. Açtığım plana bakmak hevesinde bulunduklarını kitaba doğru gösterdikleri temayülden anladım. Sohbete medar olmak için Fransızca olarak!

– Tetebbu arzusundaysanız buyurunuz madam, dedim. Bi't-teşekkür aldıkları ve yekdiğerine yine Almanca irae[1984] ve tariflerle iştigale başladılar.

[1978] bi'l-istirdâd: geri alarak
[1979] intizar: bekleme
[1980] mukaddemat: başlangıç
[1981] işmizaz: yüz hareketi
[1982] refik: arkadaş
[1983] ihtirazen: çekinerek
[1984] irae: gösterme

Fransızca ibareleri istihraçlarından[1985] anladım k i b u lisana vâkıftırlar.

Bunlar otuzluk otuz beşlik kadınlar olup kıyafetleri, hâlleri, şanları muntazam şeylerdiler. Sol tarafımda kocakarının damadı ve onun da solunda kocakarı, daha ortada kızı bulunup iki erkek yolcular dahi vagonun sol cihetinde karşılıklı iki köşeyi tutmuşlardı.

Evvela kocakarı benden kitabı alan gençlere tevcih-i hitab ederek Almanca bazı sözler teati[1986] olundu. Müteakiben iki genç kadından köşede yani tamam benim karşımda bulunanı Almanların Fransızcayı söyledikleri şive ile ve epeyce de yanlış bir Fransızca ile sordu ki:

– Affedersiniz Efendi! Trieste şehrinin ta orta yerine doğru uzanan şu kanal denizden mi giriyor yoksa bir nehirden mi husule geliyor?

Ben kanalı evvelce tetebbu etmiştim. Dedim ki:

– Denizden giriyor madam!

– Fakat önü kapalıdır. Hatta üstünden şimendifer bile geçiyor.

Yine bu şiveyle fakat daha yanlış bir Fransızca ile refikası dahi dedi ki:

– Belki denizin suları bir tünelle bu kanala giriyorlar.

Ben – İhtimal ki o bizim kapalı gördüğümüz yer bir köprüdür.

Köşedeki kadın planı birkaç defa çevirip dikkatli dikkatli bakarak dedi ki:

– Buna büyük kanal demişler. Bir yere doğru akıp gitmez mi? Bakınız şehrin arka cihetı dağlıktır. Deniz oraya doğru akıp gitmez. Sakın bu dağlardan çıkan sular bu kanalı teşkil ederek denize akmasınlar?

Ben – Rehberin tarifine göre öyle olmasını zannedemem. Buna kanal demekten ziyade liman demeliydi.

Kadın – Trieste'de o kadar limanlar var mösyö!

Ben – Fakat hepsi sunidirler madam! İhtimal ki Trieste'nin en eski limanı bu kanal olsun.

Kadın – En doğrusunu gidip gördüğümüz zaman anlarız.

Anlaşıldı ki kadınlar Trieste'ye kadar bize refakat edeceklerdir. Bir kere musahabeye[1987] bu surette başlandıktan sonra bir daha sözün arkası kesilir mi? Zira seyahatlerde herkes sohbet muhtacıdır.

Öteki köşelerde oturan iki erkek arkadaş yalnız kendi kendilerine konuşarak bizim musahabeye iştirak etmedilerse de kocakarı ile kızı, damadı iştirak eylediler. Fakat bunlar hiç Fransızca bilmiyorlardı.

Musahabede biraz devam edildikten sonra anlaşıldı ki arkadaşlarımı-

[1985] istihraç: çıkarım yapma; anlama
[1986] teati (olun-): söylenmek
[1987] musahabe: sohbet

zın kâffesi Viyanalıdırlar. İki genç kadın ziyaret için Roma'ya gidiyorlarmış. Kocakarı, kızı ve damadı ile bir miras işi için Trieste'ye kadar gidiyorlarmış. Kocakarıcağız bu miras işini genç ziyaretçilere uzun uzadı anlattıysa da ziyaretçiler mutlaka ehl-i hâl kadınlardan olmalıdırlar ki o dûr u dırâz[1988] laklakiyatı bize muhtasaran anlatıp manidar tebessümlerle de hikâyenin bundan ziyade tafsile değeri olmayacağını ifham[1989] ediyorlardı.

Benim de nereden gelip nereye gittiğimi sordular. Hatta kıyafetimden Osmanlı olduğumu da anlayarak haşmetli Almanya imparatoru hazretlerinin İstanbul'a vürudları[1990] takarrüb[1991] ettiği için mi bu seyahati icra eylediğimi sordular.

İki aydır ahval-i âlemden bi'l-külliye habersiz gibi bir hâlde kaldığımdan imparator hazretlerinin seyahatleri bence malum bile olmadığını dermeyan eyledim. Bunlardan haber aldım ki Yunan veliahtıyla bir Alman prensesi izdivaç edeceklerinden Almanya imparatoru hazretleri Atina'ya ve oradan İstanbul'a geleceklermiş. Üç beş devlet-i muazzama donanması Pire Limanı'nda birleşerek rasime-i selam[1992] icra eyleyeceklermiş. Köşedeki kadın Fransızca tekellüm iktidarına daha ziyade malik olduğundan bu havadisi muahharen aslı çıkmayan birçok da hayalat-ı kâzibeyle ziynetleyerek bize anlattıktan sonra:

– Dünya şenliği bu! Şu fani dünyanın bu misilli adam aldatmaca hâlleri de olmasa neye varırdı, dedi. Hatta bu mütalaasını teyid eyleyecek birçok da izahat-ı dindaraneye girişerek çend sene evvel kocası vefat ettiğini ve kendisi pek mahzun bulunduğunu Viyana'da bulunan hemşiresi daha akıllı çıkarak dünyaya hiç de rağbet etmediğini falanı anlattı ki bunların fevkalhad mütedeyyin birer Katolik olduklarını ve saadet-i dünyaya, saadet-i bâkiye-i uhreviyeyi tercihte bulunduklarını anladım.

Nevbet-i takrir[1993] bize geldikte seyahatten maksadımı ve nereleri gezip dolaştığımı muhtasaran hikâye ettim. Kadıncağız Paris sergisini bile dünyevi alayişten addederek beğenmedi. Bu misilli şeylerle iştigalin âdeta günah olduğunu bile hükmetti. Onun itikadına göre seyahat pek tatlı şeyse de gidilen memleketlerin büyük kiliselerini ve rahip ve rahibeler mecmaı olan manastırlarını ve bunlardaki muciz-nüma reliqueleri (muazzez yadigârları) ziyaret için olmalıymış. Kudüs-i şerife kadar dahi gitmeliymiş. Fakat öyle sergileri mergileri ziyaret insanın dünyaya meylini arttıracağı için nafi[1994]

[1988] dûr u dırâz: uzun uzadıya
[1989] ifham (et-): anlatmak
[1990] vürud: varma
[1991] takarrüb (et-): yaklaşmak
[1992] rasime-i selam: selamlama töreni
[1993] nevbet-i takrir: konuşma sırası
[1994] nafi: faydalı

olmak şöyle dursun hatta günahmış bile.

Artık efkârına itiraz kabil olabilir mi? Mümaşatta[1995] bulunmak lazım geldi. Benim için bu da bir tetebbu hükmünü aldı. Doğrusu ya şimdiye kadar görmüş olduğum Avrupalı nisvan içinde bu kadar mütedeyyin kadınlar görmediğimden bir de bu türlülerini görmek, tetebbu etmek hoşuma gitti.

Yarı yol demek olup akşam taamı için bir çeyrek müsaade verilen Graç İstasyonu'na kadar bu kadınlarla hep abidane, mütedeyyinane musahabelerle vakit geçirdik. İhtisasat-ı kalbiye vadilerine kadar da vardık. Musahabetimize biraz zarafet bile kattık. Mütedeyyin madam ruhunu daima dualarla şad etmekte olduğu sevgili kocası üzerine bir daha kocaya varmak niyetinde değilse de bunun asıl sebebi koca denilen hayırsızlar tarafından kızların bile bir büyük vefa beklemeleri güç olduğu hâlde dulların daha müsteb'ad[1996] görüleceği kaziyesi[1997] mestur[1998] kalmadı.

Mütedeyyin madama, matluba muvafık bir talip çıksa gönlü yumuşayacağı anlaşıldıktan fazla bir suret-i gayr-ı izdivaciyede gönlünü yumuşatabilmek dahi büsbütün muhalat-i kat'iyeden[1999] olmadığı uzaktan uzağa görünüyordu. Ey! Affolunmayacak günah mı olur? Nedamet ve ibadet her günahı affettirebilir. Bu yoldaki madamların en büyük medar-ı tesellisi de şu ümmid-i afv değil midir?

İstasyon lokantasında alelacele bir akşam taamı ettik. Sofrada mütedeyyin madamlardan ayrı düştük. Kim bilir? Perhize mi riayet edilirdi? Zira Roma'yı ziyarete gidenlerin teshil-i gufran[2000] için "pénitence" suretinde yani nefislerini tazib[2001] ederek gittikleri malumdur.

Graç İstasyonu'na vürudumuz gurubdan âdeta bir buçuk saat kadar sonraydı. Bade't-taam tekrar vagona bindiğimizde yine yerli yerimize oturduk. Biraz daha sohbet eyledikse de şimendiferlerde mümkün olabilen musahabe gecelerin suubetini[2002] tezyid[2003] eylediğinden cümleler gittikçe muhtasar olmaya başladı. Söze nedret[2004] geldikçe gözler kapanıyordu. Herkes diz örtülerini dizlerine daha güzelce sarmaya çalışıyordu.

Biraz sonra ses seda bütün bütün kesildi. Gözler kapandı. Vagonun içini uyku hâli bürüdüyse de ekseriya bu hâllerde de kimsenin gerçekten uyuduğu vaki değildir. Güya uykuyu aldatarak celp için bu vaziyet iltizam olunur.

1995 mümaşat(ta bulun-): uyum göstermek; suyuna gitmek
1996 müsteb'ad: uzak ihtimal
1997 kaziye: mesele
1998 mestur: kapalı
1999 muhalat-i kat'iye: kesinlikle imkânsız
2000 teshil-i gufran: affedilmeyi kolaylaştırma
2001 tazib (et-): cezalandırmak
2002 suubet: zorluk
2003 tezyid (eyle-): arttırmak
2004 nedret: azlık

Nısf-ı leylden[2005] iki saat sonra Trieste'ye varacağımız hesap olunduğundan benim için uyumak uyumamak müsavi[2006] gibiydiyse de ben de kendi kendime hülyalarla bir saat kadar gözü kapalı kaldıktan sonra sızıvermişim. Ekspres katarları öyle her istasyonlarda durmazlar. Binaenaleyh bir zaman sonra katar duruverince herkes gibi ben dahi uykudan uyandım. Kondüktör vagonların kapısını açarak "Trieste! Trieste!" diye haber veriyordu. Bu anda yolcularda peyda olan telaş arkadaşlara veda vazifesini bile unutturduğu seyahat ahvaline vâkıf olanların malumudur.

İstasyon kapısından çıktığımızda birçok hotel münadileri ber vech-i mutad[2007] mensup oldukları hotel ismini yâd etmeye başladılar. Bence "şehir hoteli" denilen misafirhaneye inmek mukarrerdi. Zira bu hotel büyük limanın rıhtımı üzerinde bulunup kendine mahsus olan omnibüs arabası da yolcuları ta istasyondan karşıladıkları tahkik olunmuştur. Eşya biletini hotel memuruna verdiğim gibi ben omnibüse girdim. Benden başka müşteri bulunmadığından bir iki dakika zarfında eşyamı da getirdiler. Araba yola revan oldu. Üç beş dakika sonra hotelimize vardık ve ikinci kattan hem de limana nazır bir de oda isticarıyla hemen kendimizi odaya attık.

TRİESTE

Hamburg, Almanya için ve Marsilya Fransa için nasıl eşher-i benadir-i ticariyedense[2008] Trieste dahi Avusturya için öyledir. Avusturya ticaretinin en büyük vesait-i nakliyatından[2009] olan Lloyd kumpanyasının merkez-i idaresi ve tersanesi burada bulunur. Asıl şehir yetmiş iki bin nüfusu havi olup etrafındaki kara ve mahallat-ı munzamayla[2010] beraber umum nüfus yüz otuz beş bine takarrüb eder. Venedik körfezinin münteha-yı şimal-i şarkisinde[2011] bulunan bulunmayan mine'l-kadim[2012] en mühim ticaret limanlarından olup Romalılar buraya "Trieste" tabir ederlermiş. Hâlâ da bazı Romen âsârı mevcuttur. Beş bini vapur olmak üzere yılda on dört bin gemi uğrağı bir limandır ki alız u itanın miktarı iki yüz altmış iki milyon florin olup yüz kırk beş milyonluğu ithalat ve yüz on yedi milyonluğu ihracattır. İki hatt-ı şimendiferle Peşte ve Viyana'ya merbut olup ihracat ve ithalat

2005 nısf-ı leyl: gece yarısı
2006 müsavi: aynı
2007 ber vech-i mutad: alışılmış olduğu gibi
2008 eşher-i benadir-i ticariye: en meşhur ticaret limanları
2009 vesait-i nakliyat: nakliye vasıtaları
2010 mahallat-ı munzama: ek mahalleler
2011 münteha-yı şimal-i şarki: kuzeydoğu ucu
2012 mine'l-kadim: eskiden beri

kâmilen şu iki hatla dâhil-i memalike iltisak[2013] peyda eder.

Trieste Limanı tabii bir liman değildir. Sun'idir. Romalılar zamanından beri deniz içinde döküntülerden setler peyda olunarak sun'i limanlar vücuda getirildiği gibi bilhassa son on sene zarfında bu limanları ikmal için yirmi milyona karib florin sarf olunmuştur. Lakin elhak limanı da Marsilya Limanı'na muadil[2014] bir mertebe-i mükemmeliyete vardırmışlardır. Eski liman memleketin şark cihetindedir ki denize doğru çıkarılmış azim bir kavis olup müntehası bir kule teşkil eder. Otuz üç metre irtifaında bir kule üzerinde mevzû' liman feneri de bu kalenin ortasındadır. Bundan maada "Molo" tabir olunan elli metreden üç yüz metreye kadar tûllerle denize doğru ilerleyen gayet cesim taş iskeleler araları birer müstakil liman addolunabilir ki bunların miktarı da on iki tanedir. Porto Nuova denilen ve bu memleketin garp cihetine isabet eyleyen yeni liman akıllara hayret verecek bir cesamet ve metanetle yapılmış yeni kordonla muhat olarak asıl ticaret istasyonu da bu liman üzerindedir.

Trieste Limanı'nı teşkil eyleyen sahil mololar dâhil olmaksızın üç kilometreden ziyade bir tûl vücuda getirir ki baştan başa gayet metin ve rasin[2015] taş rıhtımlarla techiz olunmuştur. Mezkûr rıhtımın üzerinden hem şimendifer hem tramvay geçer. Lâ-yuad ve lâ-yuhsâ[2016] gemiler ve kayıklar dahi bu rıhtıma merbut[2017] olan mololara karın karına yanaşarak limanda daimî amed ü şüd[2018] hâlinde bir kalabalık vücuda gelir.

Limanın tamam orta yerinde şimendiferde iki kadınlarla bahsettiğimiz büyük kanal vardır. Bu kanal üç yüz kırk metre tûlünde ve elli metre kadar arzında ve on beş metre umkunda bir havz-ı azim olup etrafında iri yonma taşlardan yapılmış olan rıhtım hakikaten hayret-efzadır. Kapı cihetî istenildiği zaman iki dakikada açılır kapanır bir muhkem ve muntazam köprüyle kapalıdır. Havanın muhalefetinden korkarak değil yük çıkarmak ve yük almak hususundaki suhulet[2019] için birçok kayıklar daima bu kanala girerler. Binaenaleyh kayık kalabalığının en çoğu kanal dâhilindedir.

Trieste şehrine denizden bakıldığı zaman pek büyük bir şehir suretinde görülür. Zira şehrin arka cihetî dağlık olduğundan birbirinden mürtefi olan haneler cümlesi birden kendilerini denizden nazır olanlara arz ederler. İşbu ebniye meyanında Castile denilen kadim ve cesim bir hisar memleketin her cihetine hakimiyet tavrıyla bir tepe üzerinde azamet-fermadır. Hele

[2013] iltisak (peyda et-): bağlanmak
[2014] muadil: denk
[2015] rasin: sağlam; dayanıklı
[2016] lâ-yuad ve lâ-yuhsâ: sayısız; pek çok
[2017] merbut: bağlı
[2018] amed ü şüd: gidiş geliş
[2019] suhulet: kolaylık

haric-i memleketteki bağlarda, bahçelerde yekdiğerinden münfasıl[2020] birçok perakende binalar bu memleketin deniz tarafından görünüşünü letafetlendirdikçe letafetlendirirler.

Trieste şehri dahi eski şehir ve yeni şehir namıyla iki kısma münkasımdır. Şark-ı cenubi kısmı eski ve garb-ı şimali ciheti yeni şehirlerdir. Eski şehrin sokakları gayet dar, eğri büğrü, inişli çıkışlı olup hatta araba da işletmek muhaldir.[2021] Yeni şehir dahi bi't-tabii hutut-ı müstakime üzere tersim[2022] olunmuş yollarıyla caddeleriyle nazar-rübadır.[2023]

Burası ticaret mahalli olup pek çok ecanib[2024] ve gureba mevridi[2025] bulunduğundan üç dört birinci ve beş altı ikinci derecede hotellerinden maada âdeta bizim hanlar ve bekâr odaları nev'inden daha birçok misafirhaneler de vardır. Kebapçı, işkembeci dükkânlarıyla hem bakkal hem de aşçı dükkânı ve meyhane hâllerini cami birçok yerler bu mahalle hemen bizim Galata veyahut Yemiş İskelesi tavrını verirler. Ama nezafet ve taharet[2026] mertebe-i gayededir.[2027]

Dün gece girdiğim yataktan bu sabah kalkıp liman üzerine doğru penceremi açtığım zaman güneş gereği gibi yükselmiş ve deniz müstağrak-ı nûr[2028] olarak birdenbire kalbime büyük ferah vermişti. Hava gayet latif olduğu gibi mevki dahi ne kadar olsa bizim arazilere karib olduğundan Akdeniz sahiline vusulüm artık İstanbul'a takarrübümü bi't-tebşir[2029] neşemi arttırmıştı. Yol esvabımı çıkarıp temizce esvabımı giyerek hotelin en alt katındaki umumi salona indim. Pek güzel mefruş[2030] ve hatta bir de kütüphaneyle mücehhez bir yer buldum. Yarın kalkacak olan vapura dair müdürle birkaç söz teatisinden sonra yemek salonuna geçerek henüz zamanı gelmemiş olmakla beraber mükemmel bir kuşluk taamı tenavülle[2031] sokağa çıktım. Evvela sol tarafıma bükülerek Santa Teresa Molo'su denilen eski limana doğru rıhtım üzerinden yürüdüm. Üç dört yüz hatve kat'-ı mesafeden sonra sol tarafımda peyda olan vüs'at elimdeki plana müracaatımı icap eylediğinden plana bi'l-müracaa anladım ki burası "Piazza Grande" yani büyük meydandır. Meydan-ı mezkûrun deniz ciheti square denilen küçük bahçeler tarzında tarh edilmiştir. Bir cihetinde Municipio denilen belediye dairesi bulunup onun yanında bir de Maria Teresa Çeşmesi vardır ki İmparator Altıncı Charles'ın heykeliyle müzeyyen güzel bir eserdir. Diğer tarafta da Lloyd idare-i mer-

[2020] münfasıl: aralıklı
[2021] muhal: imkânsız
[2022] tersim (olun-): çizilmek
[2023] nazar-rüba: göz alıcı
[2024] ecanib: yabancılar
[2025] mevrid: gelinen yer
[2026] taharet: temizlik
[2027] mertebe-i gaye: en son, üst derece
[2028] müstağrak-ı nûr (ol-): nura gark olmak
[2029] bi't-tebşir: müjdeleyerek
[2030] mefruş: döşenmiş
[2031] tenavül: yeme

keziyesi konağı bulunarak bu meydana ziynet vermektedir.

Piazza Grande'yi geçerek hep rıhtım boyunca yürümekte devam eyledim. Yer yer bu rıhtımın ismi değişiyorsa da nihayeti karantina dairesine varıyor.

Oraya kadar gittim. Molo Josephina denilen büyük iskelenin karşısında yine Josephina namına mensup olan ufacık bir meydanda Avusturya hanedanından olduğu hâlde Meksika İmparatorluğu'na intihap[2032] edilmişken 1867 senesinde suret-i ma'lume-i faciada vefat eden Maximilian'ın* pirinçten mamul bir statüsünü gördüm. Bu statünün Trieste'ye ne münasebeti olduğunu düşünürken aklıma geldi ki elyevm haşmetli Avusturya imparatoru hazretlerinin en güzel sayfiyelerinden olan Miramare Şatosu müteveffa İmparator Maximilian'ın malıymış. Bu şato Trieste'ye bir buçuk saat kadar mesafede bulunduğundan Trieste şehri müteveffa-yı müşarünileyhi kendi hemşehrilerinden addederek İmparator Franz Josef Hazretlerinin de inzimam-ı arzusuyla[2033] bu alameti rekz[2034] eylemiştir. Badehu memleketin içine dalarak Martiri Sokağı denilen genişçe bir sokaktan yine hotele doğru döndüm. Bu sokak birkaç yüz metre imtidat[2035] eyledikten sonra eski Trieste şehrine girmiş oldum ki darlaştıkça darlaşan, kısaldıkça kısalan sokaklar eğrilik büğrülükten maada inişten çıkıştan dolayı da buranın hakikaten pek eski bir memleket olduğunu gösteriyordu. Yarım saatten ziyade dönüp dolaştıktan sonra "Via Donota" diye ismini köşe başındaki levhada görüp öğrendiğim epeyce geniş bir sokaktan geçerek ve müntehasında yine birkaç daracık sokaklardan dolaşarak Corso Caddesi'ne çıktığımı gereği gibi geniş olan ve beş altı yüz metre imtidadı bulunan bu cadde hakkındaki malumat-ı mütekaddimeden[2036] anladım.

Corso Caddesi Trieste'nin en mühim caddesidir. Zira eski Trieste ile yeni Trieste'nin arasını tefrik[2037] eder. Caddenin üst tarafları şehrin en yüksek mahallatına doğru uzanıp giderse de ben aşağıya sahil tarafına doğru tebdil-i istikamet eyledim. Bu ucu Borsa Meydanı'na müntehi olup borsa meydanıyla büyük meydan dahi birleştiklerinden Trieste'nin en geniş ve en mamur ve en kalabalık mahalli buraları addolunur. Şehrin bu tarafında Aya Nicola namıyla gayet güzel bir Rum kilisesi ve Carciotti Sarayı denilen güzel

[2032] intihap (edil-): seçilmek

* Maximilian: Avusturya Habsburg hanedanına mensup olup 1864 yılında Meksika imparatoru ilan edilmiş ve 1867'de Benito Juárez'in başlarında bulunduğu Cumhuriyetçiler tarafından yakalanarak kurşuna dizilmiştir.

[2033] inzimam-ı arzu: isteğin eklenmesi

[2034] rekz (eyle-): dikmek

[2035] imtidat (eyle-): sürmek

[2036] malumat-ı mütekaddime: önceki bilgiler

[2037] tefrik (et-): ayırmak

bir konak ve bir tiyatrohane ve bahusus Tergesteo denilen azim bina bulunur ki haricen etrafı mağazalarla müzeyyen olup dâhili bizim Beyoğlu'ndaki Aynalıçarşı gibi cam örtülü iki geçitle münkasımdır. Bu geçitler salib şeklinde birbiriyle tekatu'[2038] eylediklerinden o bina-yı cesimi dört kısma tefrik etmiş olurlar. Bu geçitler ve kapıları onlar üzerine açılan büyük mağaza gibi yerler buranın borsası addolunarak hep sarraf ve tüccar yatağıdırlar. Bu bina-yı cesimin yanında bir de eski Borsa binası vardır ki şimdi ticaret odası olarak kullanılır. Onun karşısındaki borsa meydanının ziyneti de mermerden bir Neptün statüsü ve bir de İmparator Birinci Leopold heykelidirler.

İşte Trieste'nin en zengin mağazaları, en mamur yeri, en kalabalık ciheti burasıdır. Corso Caddesi'yle buraya inerek şu tadat eylediğim binaları ziyaret ve temaşadan sonra yine rıhtım üzerine çıkıp sakin olduğumuz hotelin önünden geçerek büyük kanala doğru yürüdüm. Bu kanala denizden teveccüh edildiği zaman sağ taraftaki rıhtıma "Kanal Caddesi" ve sol tarafındaki rıhtıma "Posta Caddesi" denilir. Ben kanal caddesinden yürüyerek müntehasına kadar vardım ki o müntehayı San Antoine Kilisesi teşkil ederek limanın heybetini arttırır. Oraya kadar varıp kilisenin etrafını dolaşmak arzusuna düştüm. Bir de kilisenin arka tarafında vâsi bir mağaza gördüm ki derunu alçıdan yapılmış sütunlarla mâlâmâldı. Bunların gayet güzel yapılmış olmaları nazar-ı dikkatimi celbeyledi. Mağaza âdeta bir müze şeklini almış.

Kendimi zapt edemeyip içeriye girdim. Ak sakallı gayet sevimli, terbiyeli bir ihtiyar İtalyan istikbal[2039] eyledi. Ha! Haber vermeliyim ki Trieste'nin kâffe-i ahalisi İtalyan ve lisan-ı umumisi de İtalyancadır. Bu ihtiyar Fransızca bilmez. Ben de İtalyanca bilmem. Ama aramızdaki şu lisan acemiliği Almancadan başka lisan bilmeyenlerle tahassül[2040] eden yabancılık kadar bizi birbirimize yabancı edemedi.

Ehl-i lisana hafi olmadığı veçhile Fransız lisanıyla İtalyan lisanı kadim Latin lisanından muktebes şeyler olup Fransızcanın sonradan vuku bulan ıslahatı münasebetiyle bazı kelimelerin bazı harfi hazf[2041] edilerek onlara delalet[2042] için de birtakım aksanlar istimal[2043] olunmuştur. Fransız lisanının künhüne[2044] vâkıf olanlar ve mesela hastahane manasına olan "opital [höpital]" kelimesinin aslı "ospital [hospital]" olduğunu bilenler bununla İtalyancanın "ospitale [hospitale]"sini de de anlayabilirler. Huruf-ı adiye[2045] ve huruf-ı

[2038] tekatu' (eyle-): kesişmek
[2039] istikbal (eyle-): karşılamak
[2040] tahassül (et-): ortaya çıkmak
[2041] hazf (edil-): çıkarılmak; atılmak
[2042] delalet: yerini alma
[2043] istimal (olun-): kullanılmak
[2044] künh: asıl; incelik
[2045] huruf-ı adiye: sıradan, normal harfler, sesler

meddin[2046] İtalyanlar lisanından sadır olan suretine de dikkat edilmişse işte İtalyancanın yansı öğrenilmiş olur mesela c harfi İtalyanlar lisanında ç sadası çıkar. Bunlarda oa ve ei harfleri de Fransızca gibi okunmayıp Fransızca o ve ou harf-i medleri gibi okunur. Bu hâlde mesela Fransızca precieuse kelimesini "preçiuze" okuduğunuz gibi İtalyanca etmiş olursunuz.

Sevimli ihtiyarla konuşmaya başladık. İşte İtalyanca biliriz a! Pekâlâ yekdiğerimize meram anlatabiliriz. Hatta İtalyanca yazılmış şeyleri daha ziyade anladığım bence mücerreb[2047] olup fakat söylendiğinde bu kadar anlayabileceğime hele benim de bu kadar söylemeye muktedir olacağıma kendim de ihtimal veremediğim için şu yeni lisanım olan İtalyancama ben bile şaşmaya başladım.

Aralıkta bir İtalyancası Fransızcaya hiç benzemeyen kelimeler geldikçe anlayamadığıma dikkat eden latif ihtiyar "nota bene" yani "iyi dikkat ediniz" tembihiyle o kelimenin İtalyancasını da bana okutturuyordu. Ey! Bir dikkatli muallim ki birkaç ay yanında kalacak olsam İtalya şair-i meşhuru Redi* kadar fasih[2048] İtalyanca söyleyeceğim.

Elhasıl bu adamla ettiğimiz mükâlemeden anlaşıldı ki bu dükkânda bulunan statüler sanayi-i nefisenin[2049] bu kısmına ait olan şakirdanın[2050] meşk olarak yaptıkları şeyler olup badehu muallimleri bunları tashih ve ikmal ederlermiş. Heykeltıraşlık sanatı İtalyanlar nezdinde en ziyade mergub olan sanayi-i nefiseden olduğu cihetle erbabı pek çokmuş. Bu statüler satıldıkça esman-ı hasılası[2051] onları yapan şakirdana teslim olunup ihtiyarın kendisi ancak bir bey'iye[2052] alırmış.

Bir türlü hevesimi yenemeyerek beş altı kadar statü mübayaa[2053] eyledim. Bazılarına on beş florine yakın para verdim. Daha şimdiden kaydedeyim ki bunların yarıdan ziyadesi yolda kırıldığı için ihtiyar ettiğimiz külfet beyhude oldu.

Statülerin sandıklara vaz'ıyla Llyod idaresine teslimini de şu latif ihtiyar deruhte eylediğinden ben Saint Antoine Kilisesi'nin arkasından dolaşıp kanalın öte tarafındaki Posta Caddesi'ni tuttum. Bu caddenin başlangıcında sağ tarafımda postahane göründü. Ne muntazam şey! Trieste gibi bir şehre değil âdeta İstanbul gibi bir payitahta layık!

Kanalın müntehasına yani deniz kenarına kadar bu sokaktan inerek ba-

[2046] huruf-ı med: uzun harfler, sesler
[2047] mücerreb: denenmiş; tecrübe edilmiş
* Francesco Redi (1266-1697): İtalyan doktor ve şair. [ed.n.]
[2048] fasih: açık; düzgün
[2049] sanayi-i nefise: güzel sanatlar
[2050] şakirdan: öğrenciler
[2051] esman-ı hasıla: elde edilen bedel
[2052] bey'iye: satış payı
[2053] mübayaa (eyle-): satın almak

dehu sağ tarafa bükülüp İstasyon Caddesi denilen geniş caddeden yürümeye başladım. Yolumun üzerine balıkhane çıktı. Birçok güzel kadınları, kızları gördüm ki âdeta bizdeki balıkçı tekneleri gibi tekneler üzerine kefal nev'inden balıklar diziyorlar. Besbelli şehir içine götürüp satmaya hazırlanıyorlar.

Bu caddenin nihayetine vardıktan sonra Via Ghega Sokağı'na dönüp kışla meydanı nam mahalle vardım. Üç tabur kadar piyade istiabına[2054] kâfi bir güzel kışlayla müzeyyen bulunan bu meydandan geçip Trento Caddesi denilen geniş ve uzun cadde üzerinde yürümeye başladım. Bu caddenin de nihayeti Armonia Tiyatrosu denilen ufak ve güzel bir tiyatroya müntehi olup orada Corso Caddesi'yle birleşmektedirler. Buraya gelince yine Corso Caddesi tarafına döndümse de mezkûr caddeye girmeyip ona muvazî[2055] Via Nuova yani yeni caddeye girdim ve o caddeyle Ponterosso Meydanı mukabiline kadar gelerek garp ciheti büyük kanala müntehi olan bu meydana girdikten sonra Via Della Casa Sokağı'ndan yine liman rıhtımı üzerine indim.

Trieste derunundaki cevelan üç saat kadar devam ederek epeyce yorulmuştum. Fakat sakin olduğum hotel işte yanı başımda bulunduğundan doğruca oraya giderek bir kahve ve birkaç sigarayla yorgunluğu izale etmek pek kolay oldu.

Burada tekrar rehber-i seyyahı elime alarak ve biraz da hotel müdürüyle konuşarak Trieste'nin daha gezip görmeye şayan nereleri bulunduğunu tedkike başladım. Hotel müdürü "Boschetto" denilen tenezzüh mahallini ve hatta Miramare Şatosu'nu tavsiye eyliyordu. Ben ise o kadar uzak seyahatlere vaktin adem-i müsaadesini[2056] hesap eylediğimden şu memleket üzerine doğru heybet-efza olan eski hisar tarafına gitmeyi tercih eyledim. Plan üzerinden güzergâhımı epeyce tayinden sonra Sanita Molos denilen iskeleye kadar rıhtım üzerinden yürüyüp badehu Capitale Caddesi'ne bükülerek yukarı doğru çıkmaya başladım. Bu caddenin müntehası Ricardo Meydanı'na varır ki orada eski Roma zamanından kalma bir su kemeri olacağı derkâr bulunan kemer harabesine Arco di Riccardo namı verilir. Riccardo Kudüs-i Şerif'teki muharebatıyla meşhur olan Kral Arslan Yürek Richard olup muharebe-i salibiyeden[2057] hîn-i avdetinde[2058] huseması[2059] tarafından Trieste'de taht-ı tevkife[2060] alınmışsa da kendisine tak-ı zafer inşası malum olmadığından buradaki "Arco"yu müşarünileyh namına yapılmış bir tak-ı zafer[2061] zannetmek hatadır.

[2054] istiab: içine alma
[2055] muvazî: paralel
[2056] adem-i müsaade: izinsizlik; yetersizlik
[2057] muharebe-i salibiye: haçlı seferleri
[2058] hîn-i avdet: dönüş zamanı
[2059] husema: düşmanlar
[2060] taht-ı tevkif(e al-): tutuklamak
[2061] tak-ı zafer: zafer anıtı

Buradan yokuş yukarı biraz çıkıldıkta "Müze Lapidario" denilir bir mahalle varıldı ki an-asıl bir mezarlıkken bazı âsâr-ı atika cem' edilerek müze hâline konulmuştur. Ama öyle muntazam bir müzehane zannolunmamalıdır. Üstü açık bir meydandan ibaret! Yine antikacılardan Winckelmann namında bir meşhur adam bundan yüz sene kadar mukaddem Trieste'de büyük lokanta denilen yerde suikastle idam olunarak şu mezarlığa defnedilmiş ve 1833 senesinde kendi namına mensuben bir de heykel dikilmiş olduğundan bu eski mezarlığa şöyle bir tarz-ı acibde müzehane sureti vermek bu cihetle de münasebet almıştır.

Bu müzehaneyi geçer geçmez insanın karşısına Trieste'nin baş kilisesi çıkar. Eski hisarın damenine[2062] iltica etmişcesine o azim kalenin altına sıkışmış olmasa epeyce ehemmiyet verilecek cesamette bir bina olup bahusus ki kısm-ı küllisi kadim Roma mabedi bakiyesi olduğundan ehemmiyet-i mimariyesi de müsellemdir. Cephe cihetinde pirinçten mamul üç despot kafası bulunduğu gibi büyük kapının iki taraflarında da bas rölyef suretinde altı Romalı kafası vardır ki ahali bunları da kilise eizzesinden[2063] zannederek karşılarında boyun eğerler. Fakat burada bazı eizze meyanında Hazret-i İsa'nın ve bazı melekler meyanında Hazret-i Meryem'in ve havarilerden bazılarının resimleri de vardır ki ta yedinci asr-ı miladîden kalma gayet musanna[2064] şeylerdir.

Buranın en güzel bir şeyi varsa o da kilisenin terasasıdır. Oradan Trieste şehri üzerine ve denize doğru imtidad-ı nazar hakikaten pek ziyade hoşa gider.

Eski hisara kadar da çıkmak mümkünse de bunun için suret-i mahsusada bir ruhsatiye istihsali lazım gelip hâlbuki iki yüz elli senelik kadar yeni binalardan bulunduğu cihetle ehemmiyet-i tarihiyesi o kadar külfeti göze aldırtamazdı.

Bu ikinci cevelandan avdette eski Trieste'yi bir daha aykırılayarak girintili çıkıntılı sokaklardan rıhtıma kadar indim. Henüz güneş ufk-i garbiye takarrüb etmemişti. Carlo Molosu'ndan güzel bir sandala binerek akşama kadar liman içinde sandalla gezindim ki asıl matlubum Santa Teresa Rıhtımı ucundaki kalenin etrafını dolaşmak olduğundan en büyük ehemmiyeti buna verdim. Hatta karantina tahaffuzhanesi önüne kadar da sandalla giderek haricen temaşa eyledim ki cesametçe bizim Kavak tahaffuzhanesine[2065] pek de faik[2066] değildir.

[2062] damen: etek
[2063] eizze: azizler
[2064] musanna: sanatlı
[2065] tahaffuzhane: sığınma yeri
[2066] faik: üstün

Sandalla hotelin önündeki rıhtıma çıktığım zaman güneş gurub etmişti. Umumi salona girdiğimde epeyce kalabalık görüp bunların kâffesi yolcu olduklarına badi-i emirde[2067] ihtimal veremedimse de tabldot denilen umumi sofrada ictima edilince cümlesi yolcu olduktan maada bazılarının aralıkta bir Fransızca mükâlemelerinden anladım ki en çoğu da gazete muhabiri olup Almanya imparatorunun Atina'ya azimeti ve Atina'da düğün icrası münasebetiyle mensup olduğu gazeteler tarafından oraya izam[2068] olunuyorlar.

Bade't-taam kahve ve sigara içildiği esnada bu gazetecilerden birkaç tanesiyle muarefe[2069] dahi peyda eyledik. Kendimizin de o sanata mensup oluşumuz öyle takdim falan ihtiyacatını derece-i mübremeye[2070] vardırmadı. İmparatorun seyahatine ve bundan muntazır[2071] olabilecek netayic-i siyasiyeye[2072] dair muhabir efendilerin birçok sözlerini dinlemeye mahkûm olduk ki bu sanatta başmuharrir mertebesine varanların bile bu yoldaki sözleri bence falcılık derecesinde de ehemmiyet götüremez.

Trieste'nin nerelerini gezmiş görmüş olduğumu sordular. Mahut mezarlıktan bozma müzeyi haber verdim. Burada diğer bir iki muntazam müze bulunarak hele bir tanesi tarih-i tabii müzesi olduğunu ve Adriyatik Körfezi'nde ne cins balık varsa her birinin numunelerini havi bulunduğunu haber verdilerse de başka yerlerde gördüğüm müzelerle iktifaya mecbur bulunduğumu anlatarak müdafaa-i leyyineye[2073] muvaffak olabildim.

Viyana'da bile geceleri uzun uzadıya oturulmadığından Trieste'de gececilik hiç yoktur. Vakıa burada birkaç tiyatro, çalgılı gazino varsa da onlarda oyun oynanması ve çalgı çalınması bazı mevasim ve leyali-i muayyeneye[2074] mahsus olduğundan ahali akşam taamından sonra asıl istirahati yataklarında ederler.

Hele gece şurada burada gezmek biraz da tehlikelidir. Vakıa polis tarafından tekidat-ı lazımede[2075] kusur edilmezse de böyle büyük limanlarda birçok sefain-i ecnebiyenin[2076] ictimaı polisin de tekidatını ekseriya hükümsüz bırakır.

Dün geceki uyku noksanını ikmal ihtiyacının da icbarıyla[2077] erkenden yatağımıza girdik. Ertesi gün biz sabah kahvelerini içinceye kadar hotelin adamını gönderip birlikte getirdiğimiz sandıklardan maada Konstanz'dan

[2067] badi-i emir: başlangıç
[2068] izam (olun-): gönderilmek
[2069] muarefe: tanışıklık
[2070] derece-i mübreme: zorunluluk derecesi
[2071] muntazır (ol-): beklenmek
[2072] netayic-i siyasiye: siyasi neticeler
[2073] müdafaa-i leyyine: yumuşak bir müdafa
[2074] mevasim ve leyali-i muayyene: belli mevsimler ve geceler
[2075] tekidat-ı lazıme: gerekli önlemler
[2076] sefain-i ecnebiye: yabancı gemiler
[2077] icbar: zorlama

gönderdiğimiz eşyayı da Llyod idaresine bi't-teslim kendimiz için birinci kamaradan bir bilet ve Llyod tersanesini ziyaret için de bir ruhsatiye istihsal[2078] ve celbettirdik. Zira hergün vakt-i zuhrdan evvel ve vakt-i zuhrdan sonra ikişer saat kadar ecnebilerin bu tersaneyi seyr ü temaşa etmelerine müsaade olunursa da her rastgelenin duhûlünü men' için Llyod idarehane-i merkezîsinden vizite kâğıdı gibi bir ruhsatiye almasına lüzum gösterilmiştir.

Alafranga saat on sularındaydı ki bir araba celbederek mezkûr tersaneye gittim. Bulunduğumuz hotele üç kilometre kadar mesafede olduğundan piyade olarak dahi gidebilirdiysem de orada tersaneyi gezmek için vuku bulacak yorgunluk artmış olmasın diye bir arabaya lüzum görmüştüm.

Llyod Tersanesi, Trieste şehrinin cenub-i şarki cihetinde ve Saint Andrea Caddesi'yle deniz arasında kâin arîz[2079] bir burun üzerindedir. Burunun genişliği yedi yüz metre kadar vardır. Denize doğru çıkıntısıysa bazı yerlerinde iki yüz elli metre kadardır. Her taraf gayet muntazam rıhtımlarla muhat olup vâsi ve mükemmel iki tamirat havuzu da inşa kılınmıştır. Resmedilmiş bulunan planında gösterildiği veçhile irili ufaklı yirmi kadar ebniye-i müstakileden müteşekkil bir tersanedir ki asıl büyük demirhane yüz metre tûl ve seksen metre arz üzerine yapılmış cesim bir binadır. Bundan maada yine demirhane ve marangozhane ve ambar gibi pek cesim binaları havi olup heyet-i umumiyesi bizim Tophane fabrikalarından pek de aşağı değildir. Bir vapur yeniden yapılmakta ve iki tanesi tamir edilmekte olup gerek bunlarda ve gerek girip çıktığımız fabrikalarda gördüğüm amelenin miktarını üç yüzden ziyade tahmin edebilirim.

Her nev' fabrikalara merakım pek ziyade olduğundan iki saat kadar bunları gezdikten sonra tersanenin iskelesi önünde gördüğüm sandallardan birisine râkiben yine hotele geldim ve oraca hesabımı görerek yeni limanın bir numaralı molosuna karın karına yanaşmış bulunan Arcille vapuruna gitmek için gümrük dairesini ve istasyonu yani istasyon namına müteşekkil olan azim bir yeni mahalleyi de gezmek kasdıyla karadan yola çıktım.

Trieste şehrinin şimendifer istasyonuna azim bir mahalle-i cedide tabiri istiksar[2080] olunmak şöyle dursun hatta az görünmelidir. Zira bazıları kışla cesametinde altmış yetmiş parça ebniyeden müteşekkil olup birkaç büyük vapur yükünü defaten istiab[2081] eyleyebilecek derecede cesim ambarları sair istasyonlarda görmemişimdir.

[2078] istihsal (ettir-): aldırtmak
[2079] arîz: geniş
[2080] istiksar (olun-): çok görülmek
[2081] istiab (eyle-): içine almak

TRİESTE'DEN İSTANBUL'A AVDET

Teşrin-i evvel-i efrencînin on sekizincisi cumartesi günü akşam üzeri Trieste'den hareket eyleyen Achille vapurunun birinci kamarasında kadın erkek otuzdan mütecaviz yolcu vardık. Bunların kâffesi Yunanistan'a gidiyorlardı. Zira birtakımı gazete muhabirleri olup birtakımı da Avrupa'da müteayyiş[2082] Yunan tüccarındandılar ki hep Alman prensesiyle Yunan prensinin izdivacından ve Almanya imparatorunun vürudundan dolayı Pire ve Atina'da icra olunacak şenlikleri görmeye gidiyorlardı.

Mevcut kadınların en muteberi, gelin olacak prensesin lisan-ı Yunanî muallimesi olan orta yaşlı bir kadındı ki an-asıl Yunanlı ise de Fransız ve Alman ve İngiliz lisanlarında maharet-i tamme sahibi bir muallimedir. Ondan sonra Trieste'de mukîm bir tacir-i Yunanî'nin tezevvüc[2083] etmiş olduğu Viyanalı bir kadın dahi muteberat-ı nisvandan[2084] olup yaşlı yaşsız diğer sekiz on kadar kadınlar daha vardı. Atina Darü'l-maarifi'nde diploma istihsalinden[2085] sonra ikmal-i tahsil için Almanya'ya gitmiş iki de talebe vardı ki yine düğün münasebetiyle bi'l-istizan[2086] memleketlerine avdet eyliyorlardı.

Havamız gayet latifti. Letafet-i hava yalnız şu ilk akşama mahsus olmayıp Trieste'den İstanbul'a kadar hiçbir gün hiçbir yerde havanın muhalefetine tesadüf etmeyişimiz mucib-i şükrandır.

Bu Alman muhbirleriyle vuku bulan mübahesatımızdan bahsetmeyi kârilerim için tafsilat-ı beyhudeden addeylerim. Çünkü bu adamların bazısı ahval-i Osmaniye'mizin cahili ve birtakımı da mütecahili[2087] olup kafalarında yer tutmuş olan politika Rusya'ya da haddini bildirdikten ve Fransa'yı bir daha ezdikten sonra Avrupa'da ferman-ferma olmaktan ibarettir. Kendilerini dev aynasında görürler. Bismark'tan başka diplomat tanımazlar. Yalnız Avrupa'nın değil bütün dünyanın hâl-i hazırı da müstakbeli de kendi yed-i iktidarlarına[2088] tevdi[2089] olunmuş itikadındadırlar. Önlerine birer Avrupa haritası ve ellerine birer kurşun kalemi alıp haritayı istedikleri gibi tashih salahiyetine malikiyet iddiasında bulunurlar.

Bu iddiaların butlanını[2090] ispat için uzun uzadıya mübahasatta bulunduk. Meram anlatamadık ki onu bir netice-i müstahsale[2091] addiyle kârilerimize de haber verelim.

2082 müteayyiş: yaşayan
2083 tezevvüc (et-): evlenmek
2084 muteberat-ı nisvan: itibarlı kadınlar
2085 istihsal: elde etme
2086 bi'l-istizan: izinle; ruhsat alarak
2087 mütecahil: bilmezlikten gelme
2088 yed-i iktidar: iktidar eli
2089 tevdi (olun-): verilmek
2090 butlan: batılık; boşluk
2091 netice-i müstahsale: elde edilen sonuç

O geceyi, ertesi günü Adriyatik denizi üzerinde geçirdik. Havanın müstemirren[2092] güzel gittiğini tekrara hacet görülmemelidir. Pazar gecesi sabaha karşı Brindisi'ye vasıl olduk ki bir miktar yolcu dahi oradan girdiler. Onların da hemen kâffesi Yunanistan'a gidiyorlardı. Badehu Korfu'ya müteveccihen yola çıktık. Oraya vusulümüzde İngiltere veliahtı fehametli Prens de Galle Hazretlerini üç gemiyle Korfu önüne gelmiş bulduk. Prens-i müşarünileyh hazretleri dahi Yunanistan'a gidiyorlarmış.

Korfu'dan vapurumuza binen yolcular meyanında üç dört fesli göründü. Bunlar Yanya'dan İstanbul'a giden yolcularmış. Her ne kadar birinci kamara yolcularından değilseler de milliyet hasebiyle derhâl ahbap olduk. Zaten Alman muhabirleriyle mübahaseden bıkmış usanmış oduğumdan bu zatları mal bulmuş mağribi gibi telakki eylemiştim.

Korfu'dan Patras'a tevcih-i sükkân-ı azimet[2093] eyleyen vapurumuz gece sabaha karşı Patras'a geldikte Yunanistan yolcularının hemen kâffesi oraya çıktılar. Zira Yunanlılar Patras'tan Atina'ya kadar bir şimendifer inşa eylemiş olduklarından Venedik Körfezi'nden gelecek olan yolcuları bütün Mora şibh-i ceziresini dolaşmak zahmetinden kurtarmışlardır. Bu dolaşmak on beş yirmi saatlik bir zamanda müyesser olabilirse de Mora şibh-i cezirесinin münteha-yı cenubunda bulunan Matapan Burnu gayet açık bir deniz olarak ekseriya büyük fırtınalara maruz olduğundan o burnu dolaşmak Molaoi Burnu'nu siper alarak Nafplio Körfezi'ne girmek ekseriya pek büyük müşkilat ve havf u hirasla[2094] mümkün olabilir.

Sabahleyin sütlü kahve zamanında birinci kamarada hemen hiçbir yolcu kalmamış olduğunu gördüğüm zaman âdeta sevinmiştim. Zira arkadaşların muvafık olması insanı ziyadesiyle eğlendirebildiği hâlde gayr-ı muvafık arkadaşlarla kalabalık içinde kalmakta hiçbir zevk bulunamamaktadır.

Biz salı günü ve akşamısı denizde devam ederek çarşamba günü sabahleyin cezayir-i Yunaniye denizine girmiş olduk. Şark cihetinden yedi sekiz büyük İngiliz zırhlısı nümayan oldu ki bize en yakını sekiz on mil kadar karib olup en uzağıysa ta ufuk üzerinde bir pire kadar görünmek mertebesinde mütebaitti.[2095] Vapurumuzun kaptanı bunların dahi Pire Limanı'na gitmekte bulunduklarını haber verdi.

Hydra Adası'nı geçerek artık Salamine Körfezi'ne doğru yol verdiğimiz zaman biri önde ve diğeri arkadan iki kıt'a Yunan zırhlılarının da gelmekte

[2092] müstemirren: sürekli; aralıksız
[2093] tevcih-i sükkân-ı azimet (eyle-): yönelmek
[2094] havf u hiras: korku
[2095] mütebait: uzak

bulunduklarını gördük. Artık anlaşıldı ki bunlar misafirleri olan İngiliz filosunu istikbale gidiyorlar.

Biz yolumuzda devam eyledik. Öğle üzeri Pire Limanı'na vasıl olduk. Pire, gerek dış ve gerek iç limanları Alman ve Rus ve İtalyan vesaire süfün-i harbiyesiyle[2096] mâlâmâl olduğu gibi o kadar da Yunan yelken sefaini gelmişlerdi ki hemen liman içinde Achille vapurunun yanaşabileceği yer kalmamıştı denilse mübalağaya hamlolunamaz.

Bizi müteakiben İngiliz donanması dahi vürud eylediğinden öyle bir top gürütüsü peyda oldu ki mazallah! Pire Limanı'nın ağzındaki Yunan Kalesi en iri eski toplarıyla ortalığı sarsıyor. Zırhlılar güya topları ne kadar patlarsa o kadar bais-i iftiharmış[2097] gibi bir mukabelede bulunuyorlar. Otuza karib[2098] süfün-i harbiye top atıyor.

Yanya'dan gelen Osmanlı yolcular vapurun Pire Limanı'nda üç saat kadar kalacağı zamanından istifade için Atina'ya kadar bir cevelan icrasını teklif ettiler. Kabul etmedim. Zira yine bunlardan haber aldığıma göre o aralık karışık hâlde bulunan Girit ceziresinden birçok müfsidîn[2099] Pire'de, Atina'da bulunarak hatta Almanya İmparatoru geldiği zaman bazı nümayişler[2100] dahi icra edeceklermiş. Bundan maada bir Mısır vapuruna irkâben[2101] Rodos'a gönderilmekte olan bir Giritli caniyi kurtarmak için yüz kadar kayıkçı Yunanlı Mısır vapuruna binmişler ve caniyi kurtarmışlar. Böyle karışık bir zamanda kendi ayağımla tehlikeye yürümek kabilinden olan hareketi muvafık bulmadım. Görmediğim yer Atina olsun, saye-i şahanede bundan sonra da görmek fırsatı ele geçmez değildir dedim.

Fakat cumartesi sabahı Achille vapurunun erkenden İstanbul'a vasıl olacağını ve benim de o vapurda bulunacağımı telgrafla biradere haber vermek lazım geldiğinden Pire kasabasına kadar çıkmak zaruret hükmünü aldı. Burada Yunan sandalcıları karaya çıkacak müşterilere âdeta cebir tarzında muamele ederler. Çıkmamak azminde bulunan yolcuları bile iknaya uğraşırlar. Bin tanesi kâh Rumca kâh Türkçe ve kâh kahkahalarla gülünecek Fransızca lisanlarıyla bizi de iknaya çalıştılarsa da kalabalık bertaraf oluncaya kadar kamaraya çekilip şu ezadan kurtulduk. Badehu kıranta bir sandalcı bularak karaya çıktık.

Prens de Galle Hazretlerinin vürudu muntazır olduğu için bütün sahil boyunu rengârenk bayraklarla donatmışlardı. Binlerce ahali iskele başına yığılmışlardı. Ben telgrafhaneye kadar gidip telgrafımı çektirdikten ve nice

[2096] süfün-i harbiye: savaş gemileri
[2097] bais-i iftihar: iftihar sebebi
[2098] karib: yakın
[2099] müfsidîn: bozguncular
[2100] nümayiş: gösteri
[2101] irkâben: bindirilerek

zamandır mütehassiri[2102] olduğum Osmanlı tütününden de biraz şey mübayaa eyledikten sonra avdet için iskeleye teveccüh eylediğimde limandaki süfün-i harbiyeyle Yunan tabyaları tarafından bir top patırtısı daha koparıldı. Gemilerin armalarına çıkarılan bahriye-i askeriyenin her biri kendi lisanlarınca alkış avazelerini ayyuka çıkardıkları gibi iskele başındaki ahali-i müzdehime-i Yunaniye dahi "Zito" avazeleriyle cihanı sarsmaktaydılar.

Meğer Prens de Galle Hazretleri geliyorlarmış.

İnsanda baş beyin bırakmayan bu velveleler arasından yol bularak vapura kadar geldim. Müteakiben bir sandalla Muş taraflarının Ermeni Katolik baş despotu olduğunu sonradan bi'l-mülakat hasıl olan muarefe[2103] üzerine kendisinden işittiğim bir zat dahi vapura geldi. İşte bu arkadaştan ziyadesiyle memnun oldum. Umûr-i mezhebiyeye ait bazı mevad[2104] zımnında[2105] Roma'ya gitmiş de oradan avdet eyliyormuş. İtalyancayı pek mükemmel söyler ve Türkçesi daha mükemmel zarif ve daniş-ver[2106] bir efendi olmasıyla fi'l-hâl dost oluverdik. Bizi zaten dahi gıyaben tanımaktaymış. Hatta geçen sene bulunduğu memleketin Ermeni mektebi hocası olan bir gaddar bu biçare ruhanînin geceleyin hanesine girip yedi sekiz yerden yaralaması üzerine *Tercüman-ı Hakikat*'te bir de müessirane[2107] bend yazmışmışım.

Patras'a çıkan yolculardan birkaçı Pire'den yine gemiye avdet eylediler. Llyod müfettişlerinden bir adam dahi girdi ki Fransızcası yok idiyse de onunla dahi İtalyanca yekdiğerimize tefhim-i meram[2108] eyleyebiliyorduk. O zamana kadar birinci kaptanla dahi muarefe ve münasebeti pek ileriye vardırmıştık. Binaenaleyh despot efendi ve müfettiş ve kaptanla bir refakat-i musahabetkârane akdeyledikse de musahabeden ziyade dama oyunuyla eğleniyorduk.

Dama oyunu! Çocuklukta biraz iştigal eylemişsem de ihtimal ki otuz seneden beri hatırıma bile getirmemişim. Fakat iştigal edilecek başka iş olmadıktan sonra ne yapacağız? Bazı bazı despot efendiyle hikemiyattan ve ahval-i âlemden bahsediyorsak da müfettiş ve kaptanla gelsin dama! Hepsine ben yeniliyorum. Bari acemiliğimden bıkıp usanarak yakamı koyuverseler ya!

İşte bu arkadaşlarla herhâlde güle oynaya Kale-i Sultaniye'ye ve oradan da Achille vapuruna bindiğimizin tamam sekizinci cumartesi günü ale's-sabah İstanbul'a vasıl olarak ber-mukteza-yı ubudiyet[2109] evvel-be-

[2102] mütehassir: hasretli
[2103] muarefe: tanışma
[2104] mevad: konular
[2105] zımnında: bağlam
[2106] daniş-ver: bilgili
[2107] müessirane: etkili
[2108] tefhim-i meram (eyle-): derdini anlatmak
[2109] ber-mukteza-yı ubudiyet: kulluk (saygı) gereği

evvel mabeyn-i hümayun-ı cenab-ı mülukâneye azimetle[2110] ifa-yı vazife-i memlukiyet eyledikten sonra hamden sümme şükran familyam nezdine vürudumda cümlesini tam ve sıhhat ve afiyetlerini mükemmel buldum. "Tamam" demek doğru mu ya! Çok şükür familya azasını bir zaid[2111] buldum ki o da Naci ile kızımdan mütevellid[2112] torunum Nigâr Hanım'dır.

İntiha

[2110] azimet: gidiş
[2111] zaid: fazla
[2112] mütevellid: doğan

DİZİN

A

Aachen 96
Aarbergergasse Sokağı (Bern) 873
Aare Nehri (Bern) 867, 868, 872, 876, 878-880
Aarmühle 881
Abdullah Fikri Paşa 137, 161, 225, 248
Abdülaziz Han 460
Abdülhamid II 24, 138, 159, 460
Abdülmecid 460
Abdürrezzak Efendi 949
Abukir Muharebesi 558
Acaib-i Âlem (Ahmet Mithat Efendi) 17, 254
Acem 103, 243, 305, 570
Adalar Denizi 45
Adem (Peygamber) 283
Adonis 367
Adriyatik Denizi 1035; – Körfezi 1032
Afgan 192
Ahırkapı 34
Ahmet Ali Paşa 142
Ahmet Mithat Efendi 23, 143, 214, 233, 303, 321, 331, 789, 926
Aida (Guiseppe Verdi) 229-231, 247, 378
Akademiya Bahçesi 824
Akbaba 533, 885
Akdeniz 9, 43-46, 61, 113, 186, 305, 306, 523, 597, 688, 1026
Akerselva Nehri (Christiania) 277
Akershus (Stockholm) 272, 290
Aksel 357
Akvaryum (Berlin) 416
Âlât ve Edevat-ı Tahlisiye Müzesi (Berlin) 423
Albert (Archiduc) 980
Albertgasse Sokağı (Viyana) 979
Albertina (Viyana) 980
Albertplatz (Viyana) 979, 980
Alexander Meydanı (Berlin) 433
Allerheiligenkirche (Münih) 940
Allgemeines Krankenhaus (Paris) 605, 942
Alman 45, 99, 104, 105, 108, 109, 111, 112, 118, 126, 146, 164, 165, 191, 210, 216, 221, 266, 315, 318, 341, 350, 364, 365, 382, 391, 392, 403-405, 411, 416, 452, 457, 478, 574, 624, 649, 715, 887, 893, 909, 934, 935, 953, 959, 960, 1022, 1034-1036
Almanya 47, 93, 98-101, 105, 113, 117, 118, 128, 159, 166, 171, 229, 255, 257, 259, 306, 309, 313, 320, 333, 336, 338, 339, 358, 364, 387, 389, 391-394, 397-399, 402, 409, 412, 416, 435, 437, 441, 442, 449, 450, 452-454, 463, 464, 468, 469, 476, 481, 589, 608, 665, 671, 710, 734, 754, 799, 803, 832, 857, 877, 887, 909, 935, 940, 954, 957, 958, 1022, 1024, 1032, 1034, 1036
Almanya Sokağı (Paris) 710
Alp Dağları 302, 846, 907-909, 912
Alpler Meydanı (Cenevre) 805, 808
Alpnachstad 897
Alsace 105, 693; –Lorraine 105

Alserstrasse Caddesi (Viyana) 1006, 1008
Altenburg Mahallesi (Bern) 876
Alter Markt (Kolonya) 467
Altona 96, 112, 113, 115
Alusizade Ahmet Efendi 158
Amager 356-358, 360
Amalienhof (Viyana) 977
Ambigu Tiyatrosu (Paris) 577
Ameliyat Mektebi (Paris) 636, 646
Amerika 17, 101, 157, 189, 306, 450, 451, 483, 505, 506, 532, 561, 571, 734, 776, 797, 948
Am Hof Meydanı (Viyana) 988, 989
Am Kanal (Viyana) 1002
Amsterdam 463, 788
Amthausgasse (Bern) 873
Anadolu 34, 44-46, 126, 154, 222, 256, 329, 403, 450, 534
Annam 509
Anne d'Autriche 644
Antaeus 977
Antoinette, Marie 757
Apollon Alleesi (Paris) 743
Arabistan 306
Arago 594
Aragon 714, 715
Aram Efendi 48
Arap 24, 50, 72, 102, 103, 116, 164, 182, 183, 220, 221, 242, 305, 356, 436, 509, 515, 570, 717, 718, 999
Arcachon 552, 616, 688, 690, 772, 773, 775-777, 779, 780, 785, 786
Arc de Triomphe (Paris) 91
Archiduc Albert Sarayı (Viyana) 980
Arco di Riccardo 1030
Arcola Köprüsü (İtalya) 558, 559
Arcueil 510
Arif'in Hilesi 231
Arjantin 501
Arlaud Müzesi (Lozan) 864
Armonia Tiyatrosu (Trieste) 1030
Arnavut 570, 968
Arsenal 391, 446, 579, 598, 670
Arsenal Garı (Paris) 579
Arslan Yürek Richard 1030
Arşimet 706
Ashab-ı Kehf 367
Asilzadegân Sarayı (Stockholm) 131, 137, 140, 149, 151, 155, 165, 168, 169, 179
Askerî Müze (Paris) 566
Aspern (Viyana) 971, 992, 1003
Aspern Köprüsü (Viyana) 992, 1003
Assas Sokağı (Paris) 678, 699
Asur 221, 257, 409, 410
Asya 180, 181, 208, 212, 221-223, 301, 305, 458, 459, 532, 695
Aşağı Göl (Paris) 609; – Lac (Paris) 582
Aşkın Çağları (Thorvaldsen) 368
Atina 396, 641, 683, 979, 1022, 1032, 1034-1036
Auber Sokağı (Paris) 528
Augarten Bahçesi (Viyana) 971, 1016
Augarten Köprüsü (Viyana) 972, 992
Augier, Émile 590
Augsburg 965
Auguste Comte Sokağı (Paris) 646, 677, 678
Auguste, Philip 607
Auguste, Philippe 732
Augustinerstrasse (Viyana) 979
Augustinler Kilisesi (Viyana) 979
Aurelius, Marcus 965
Austerlitz Köprüsü (Paris) 670, 701
Australische 529
Auteuil Yarış Meydanı (Paris) 610, 611
Avar 965
Avenue de l'Opera (Paris) 511, 525
Avenue de La Grande Armée Caddesi (Paris) 581
Avenue de Paris (Paris) 754
Avenue de Sceaux (Paris) 754
Avenue Saint Cloud (Paris) 754
Avenue Transversale (Paris) 715
Avro 556
Avrupa 7, 17-19, 21-25, 34, 41, 71, 78, 80-82, 85, 90, 91, 96-98, 100, 106, 108, 114, 118, 123, 126, 129-131, 139, 140, 145-147, 149, 155, 157, 159, 161, 171, 176, 184-187, 189, 192, 193, 199, 208, 209, 214-216, 218, 220-222, 226-232, 234, 235, 245, 249, 250, 252-254, 257, 258, 262, 263, 268, 270, 275, 301, 303-306, 313, 335, 338, 347, 358, 362,

365, 367, 370-372, 383, 386, 388-390, 393, 398, 401-404, 408, 413, 416, 421, 432, 435, 452, 454, 457, 458, 460, 465, 467, 469, 471, 473, 478, 480, 482, 486, 506, 532, 539, 544, 553, 555, 561, 571, 576, 585, 588, 593, 597, 599, 601, 602, 604, 612, 613, 654, 658, 659, 662-665, 675, 683, 684, 688, 703, 706, 719, 721, 731, 734, 735, 742, 744, 749, 761, 763, 765, 769, 770-772, 774, 776, 783, 798, 799, 805, 807, 816, 834, 840, 864, 865, 874, 877, 880, 881, 889, 892, 917, 919, 920, 930, 933, 934, 937, 939, 949, 954, 955, 959, 967-970, 984, 985, 994, 996, 999, 1000, 1001, 1006, 1013, 1017, 1018, 1034
Avustralya 532, 571, 776, 791
Avusturya 41, 47, 48, 85, 107, 113, 128, 259, 305, 306, 469, 506, 520, 529, 558, 559, 589, 734, 827, 954, 958, 961, 964-968, 974, 976-978, 980, 985, 988, 991, 997, 1001, 1004, 1010, 1013, 1015, 1016, 1024, 1027
Aya Nicola (Trieste) 1027
Ayastefanos 34, 35, 127, 400
Ayena Köprüsü (Paris) 94
Aynalıçarşı 1028
Ays bin İshak 223
Azerbaycan 208

B

Babenberg 965
Babıali Caddesi (İstanbul) 275
Bab-ı Seraskerî Meydanı (Paris) 511
Bâb-ı Vâlâ-yı Seraskerî Meydanı (İstanbul) 951
Bacchus 367
Bac Sokağı (Paris) 553
Baden-Württemberg 922
Badgran Dükalığı 922, 924
Badveli, Tatyos 341
Baedeker 93, 146, 148, 206, 267, 268, 269, 338, 364, 434, 449, 490, 528, 562
Baguirnni 450
Bağdat 31, 158, 208, 523, 697
Bahçesaray 783
Bahr-i Şimal 113
Bahr-i Ahmer 186
Bahr-i Muhit-i Atlasî 552, 776
Bahr-i Sefid 45, 122
Bakırköy 328, 949, 1018
Bakü 208
Baltık Denizi 118, 121, 352
Bankgasse (Viyana) 991
Barry 753
Barum 309
Bastille Kalesi (Paris) 596, 597
Bastille Meydanı (Paris) 577-579, 595, 598, 622, 668, 669, 758, 759
Bastions Gezintisi (Paris) 823, 824, 828
Baş Kilise (Kolonya) 431-433, 450, 465, 468
Batignolles Bulvarı (Paris) 747, 788
Batnoz Coziresi 53
Bauakademie (Berlin) 445
Bavyera 358, 363, 364, 469, 761, 857, 887, 924, 930, 936, 938, 941, 942, 947, 948, 950, 952-954, 966
Bazaar Alman (Paris) 574
Beaujon Hastanesi (Paris) 603
Beaumarchais Bulvarı (Paris) 759
Beaurepaire Sokağı (Paris) 592
Bedas 408
Bel-Air 802
Belçika 98, 99, 380, 405, 463, 476, 481, 495, 506, 734
Belgrat 995
Belle-Alliance Meydanı (Berlin) 428, 429
Bellechasse Sokağı (Paris) 650
Belle Elen (Güllü Agop) 443
Belvedere Şatosu (Viyana) 1002
Berchtold V 868
Bercy Bulvarı (Paris) 759
Bercy Köprüsü (Paris) 759
Bergama 403
Bergues Köprüsü (Cenevre) 802, 821, 906; – Rıhtımı (Cenevre) 801, 819
Berji 38
Berlin 10, 18, 19, 118, 139, 176, 236, 319-321, 358, 376, 377, 380, 381, 387-397, 400-402, 408, 413, 414,

416, 421, 424, 427-431, 433, 434, 437, 440-442, 444-448, 450, 454-456, 461-465, 489, 490, 541, 543, 555, 607, 613, 615, 642, 665, 669, 816, 824, 825, 942, 960, 970, 995, 997, 1005, 1015
Bern 11, 798, 848, 855-857, 864-879, 881, 895, 902
Bernadotte, Charles 139
Bernadot (General) 270
Bernard, Claude 707
Bernardin de Saint-Pierre 705
Berr-i Atik 222
Beşikler 44
Beşiktaş 62, 96, 567
Beşir Bin Bostan 247
Beyazıt 149, 337, 511, 539, 542, 874
Beykoz 76, 379, 537, 885
Beylerbeyi 567
Beyoğlu 32, 33, 48, 86, 88, 96, 120, 149, 229, 274, 276, 411, 413, 437, 462, 484, 489, 527, 530, 553, 574, 587, 674, 683, 854, 943, 944, 949, 960, 989, 1028
Beyrut 126, 236
Bichat 635
Bindesboll 368
Bir Çoban (Thorvaldsen) 367
Bismarck (Prens) 416, 438, 466, 954, 1034
Bizans 223
Bizet, Georges 376
Boetie Sokağı (Paris) 750
Bogenhausen 949
Boğaziçi 33, 34, 327, 880, 960
Bohemya 392, 452, 965
Bois de Boulogne (Paris) 394, 398
Bolivya 501
Bombay 279, 554
Bon Burnu 63
Bonapart, Louis 557
Bonapart, Napolyon 157, 367, 557, 571, 572, 696, 725, 753, 807
Bonifacio 9, 63, 65, 67
Bonmarché (Paris) 48, 411, 550, 552, 553, 574, 575, 678, 735, 779, 780
Bonne Neuvelle (Paris) 758
Bonnivard 848
Bon Nouvelle Bulvarı (Paris) 577
Bon Port (Montrö) 833
Booknist 275
Bordeaux 104, 522, 691
Borgonia 797, 798
Bornu 450
Borsahane (İstanbul) 795
Borsa Meydanı (Trieste) 1027
Boschetto (Trieste) 1030
Bosquet Avenuesu (Paris) 679
Bostan 244, 247, 248
Botanik Bahçesi (Cenevre) 824, 825
Botanik Bahçesi (Christiania) 267, 271, 275,
Botanik Bahçesi (Kopenhag) 361, 370,
Botanik Bahçesi (Viyana) 994
Botanik Bahçesi (Zürih) 921
Bouillabaisse 72, 75, 76
Boulevard de la Chapelle (Paris) 487
Boulogne Ormanı (Paris) 236, 544, 545, 576, 580-584, 594, 607, 608, 609, 611-613, 615, 616, 732, 745, 748, 749-751, 770, 949, 969, 1004
Bourbon (Madame la Duchesse) 556
Bourbon Cenneti 557
Bourdon Bulvarı (Paris) 579
Bourdonnais (Paris) 505, 506
Bourgogne Sokakları (Paris) 579
Bozcaada 44
Börsegasse (Viyana) 992
Branderburg Kapısı (Berlin) 395-397, 440, 441, 444, 543
Brehm 101, 112, 338
Breitestrasse Caddesi (Kolonya) 466
Bremen 96
Brest 522
Breteuil Avenuesu (Paris) 650, 651
Breteuil Meydanı (Paris) 650, 651
Breteuil Salhanesi (Paris) 652
Brezilya 501
Brienzer (Interlaken) 881
Brienz Gölü (Interlaken) 881, 890, 894, 900, 922
Brigittenauer Köprüsü (Viyana) 1016
Brindisi 1035
Britannia Hoteli (Christiania) 274, 491, 493, 495, 496, 510, 512, 513
Brunswick 805

Brunswick, Charles 805
Brüksel 320, 321
Brünigen 896, 897
Buda 450
Budé 708
Buffon 417, 705
Bulgaristan 106
Bulvar de la Gare (Paris) 759
Bulvar d'Italie (Paris) 759
Bulvar Saint Jacques (Paris) 759
Bulwer, Henry 34, 35
Bundes-rathaus (Bern) 868
Burg 976, 979, 992, 996, 997
Burgkapelle (Viyana) 977
Burgring (Viyana) 978, 992, 996
Burgtar 978
Burhan 223
Bursa 104, 150, 451, 682, 839, 843
Busiris 977
Büyük Ada (İstanbul) 382
Büyük Çeşme (Paris) 499
Büyükdere 745
Büyük Hastahane (Lozan) 864
Büyük Louis Lisesi (Paris) 678, 699
Büyük Opera (Paris) 95, 577, 590, 591, 617, 969, 980
Büyük Ordu (Paris) 529, 544, 558
Büyük Petro 434
Bygdoy 10, 280, 281, 286, 287, 309
Byron, Lord 807, 848

C

Caesar Kulesi (Paris) 606
Cambon Sokağı (Paris) 577
Canning, Henriette 861
Canning, Lord 861
Cape North 253
Capitale Caddesi (Trieste) 1030
Capo Corse 67
Capucinnes Bulvarı (Paris) 577
Capucinler Bulvarı (Paris) 511, 525, 622
Capucinler Kilisesi (Viyana) 981
Carciotti Sarayı (Trieste) 1027
Carlo Molosu (Trieste) 1031
Carmen (Georges Bizet) 376, 377
Carolina Köprüsü (Viyana) 1010
Carrousel Meydanı (Paris) 522
Carstens 365
Cascades 582
Castiglione Sokağı (Paris) 490, 512, 513, 515, 529, 539, 580, 622, 628, 874
Castile (Trieste) 1025
Castillio 798
Catelan Çayırı (Paris) 582, 612
Catherine de Medicis 732
Caumartin Sokağı (Paris) 491, 510, 514, 626, 627
Caux (Montrö) 833
Cauvin, Jehan 798
Cebel-i Tarık Boğazı 630
Ceneviz 467
Cenevre 11, 18, 338, 781, 782, 789-791, 794-802, 805-809, 816, 817, 819, 821-828, 831-833, 836, 843, 848, 868, 880, 881, 887, 905, 906, 908, 925, 931, 933, 1018, 1020
Centaur 979
Central Bahnhof (Zürih) 917, 938
Central Markt (Viyana) 1010
Cercle de Patinage (Paris) 612
Cezair-i Bahr-i Okyanus 571
Cezayir 102, 247, 451, 499, 509, 515, 569, 571, 725
Chalgrin 558
Champerret Kapısı (Paris) 788
Champs de Mars (Paris) 93, 679
Champs-Élysées (Paris) 96, 395, 497, 498, 511, 520, 540-545, 549, 554, 556, 558, 566, 581, 583-587, 728, 748, 750, 751, 758, 788, 789, 942, 969, 971
Change Köprüsü (Paris) 606, 645
Chantepoulet Sokağı (Cenevre) 819
Chapelle Bulvarı (Paris) 746
Charité Hastanesi (Paris) 603, 618, 637
Charlemagne 568, 570, 607, 725, 797, 846, 965
Charles (Archiduc) 978, 979
Charles V 139, 641, 732
Charles VI 595, 999, 1026
Charles VII 606
Charles XII 139, 140, 149
Charles XIV 139, 270
Charles XV 139

Charles XIX 732
Charles de Landsberg 23
Charlottenburg (Berlin) 396, 397, 400, 441
Charlottenburg (İsviçre) 259, 264, 265,
Charlotten Caddesi (Berlin) 429
Chatalet Meydanı (Paris) 629, 649, 650
Chatalet Tiyatrosu (Paris) 626, 629
Chateaubriand (Paris) 92
Chateau d'Eau Meydanı (Paris) 592
Châtelet Tiyatrosu (Paris) 590
Chaumont Bahçe-i Umumisi (Paris) 758
Chaumont Bahçesi (Paris) 758
Chautemp Çeşmesi (Paris) 504
Cherbourg İskelesi (Paris) 521
Chernex (Montrö) 833
Childebert 599
Chillon 807, 831, 833, 835, 837, 838, 840, 844-846, 848, 862
Chillon Hisarı (Cenevre) 844- 862
Chillon Mahpusu 848
Chlorus, Constantius 633
Christian IV 358
Christiania 10, 18, 239, 241, 246, 259, 266-279, 287, 289, 290, 295, 299, 300-302, 312, 316, 319, 336, 341, 390, 454, 687, 689, 774, 809, 816
Christiania Théâtre (Christiania) 275
Christiansborg Şatosu (Kopenhag) 372
Christianshavn (Kopenhag) 358
Cicero, Johaın 391, 432
Cid (Heder) 139
Cité (Paris) 437, 577, 580, 599, 605, 629, 633, 635, 648, 1018
Cité de Pera (Paris) 437
Clarens 833, 844
Clichy Avenuesu (Paris) 788
Clichy Bulvarı (Paris) 747
Clichy Kapısı (Paris) 788
Clichy Meydanı (Paris) 788
Cloitre Sokağı (Paris) 580, 600
Clotilde Sokağı (Paris) 677
Clovis 604
Cluny Hoteli (Paris) 634
Cluny Manastırı (Paris) 633
Cluny Müzesi (Paris) 632, 634, 636, 647, 648
Cluny Tiyatrosu (Paris) 618
Cochinchine 510
Cochin Hastanesi (Paris) 603
Colbert Sokağı (Paris) 642
College de France (Paris) 676
Collonge (Montrö) 833
Cologny 807
Colonne de Julliet 595
Commune Hospital (Kopenhag) 370
Concorde Köprüsü (Paris) 520, 521, 549, 619
Concorde Meydanı (Paris) 495, 497, 498, 511, 515, 521, 522, 540, 541, 543, 556, 566, 580, 584, 594, 622, 685, 750, 764
Concordia Tiyatrosu (İstanbul) 86, 587, 943
Concordia Tiyatrosu (Berlin) 429
Confessions (Jean Jacques Rousseau) 820
Conrad II 798
Continental Hoteli (Paris) 512
Conti Rıhtımı (Paris) 648, 691
Contract Social (Jean Jacques Rousseau) 820
Contrescarpe Bulvarı (Paris) 579, 670
Coppet İskelesi (Cenevre) 832
Coquiliere Sokağı (Paris) 628
Corso Caddesi (Trieste) 1027, 1028, 1030
Corway 846
Cote d'Or (Paris) 579
Courbevoie 581
Courcelles (Paris) 747, 788, 807, 808, 809, 908, 913
Courcelles Bulvarı (Paris) 747
Cours de Vincennes (Paris) 594
Creditanstalt Bankası (Viyana) 982, 988
Cristo, Monte 483
Cujas Sokağı (Paris) 676
Cuvier Caddesi (Paris) 704
Cuvier Sokağı (Paris) 670, 705

Ç

Çek 226
Çekmeceler 35

Çocuklar Sarayı (Paris) 501
Çuhacıyan, Dikran Efendi 230

D

Dağarcık 5, 233
Dalmaçya 107
Danimarka 96, 98, 118, 120, 122, 124, 207, 229, 257, 258, 273, 333, 336, 352, 355, 358, 359, 361, 362, 368, 371, 376, 427, 476, 649, 831, 877
Danois 118, 121, 358, 360, 364, 366, 649
Dante 707
Danton Sokağı (Paris) 549
Darligen 880, 881
d'Armaillé (Paris) 544
Darphane Müzesi (Paris) 692
Darwin 318
Daubenton 614, 705
Daumesnil (Paris) 759
Dauphine Kapısı (Paris) 544, 584, 748
Dehrenheim 152, 158, 159, 226, 242
Delail-i Seyyahîn (Baedeker) 93
Demirbaş 139, 172, 258
Demir Bey (Ahmet Mithat Efendi) 789
Denfert-Rochereau Meydanı (Paris) 759
Derhach [Dachreiter], Rudolph 871
Deschanel (Paris) 499
Detenberg 877
Deutz 464, 465
Devlet-i Aliye-i Osmaniye 152, 459
Diderot 637, 759
Dik Kaya (İtalya) 64
Diodati Şatosu (Cenevre) 807
Divanyolu (Paris) 96, 465
Divanyolu Caddesi (Paris) 96
Djurgarden (Stockholm) 236
d'léna Köprüsü (Paris) 497, 499
Dolmabahçe (İstanbul) 96
Dôm Centrale (Paris) 506, 507
Dominikler Manastırı (Konstanz) 925, 926, 927
Dominisi Hoteli (Paris) 496, 512-515, 554, 577, 666, 667
Domus Akademiya (Christiania) 276
Dorotheenstrasse Sokağı (Berlin) 444, 448
d'Orsay Rıhtımı (Paris) 495, 497, 500
Dört Millet Mektebi (Paris) 693
Drammen 301, 314, 315
Dresden 404
Drottningholm 10, 154, 165, 170, 178, 181, 192, 288, 300
Drurgardsvagen 236
Dufour (General) 825
Dumas, Alexandre 483 , 590
Duquesne Avenuesu (Paris) 678
Dük de Brunswick 805
Düsseldorf 96

E

Eaux Vives Rıhtımı (Paris) 801, 802, 828
Ebüzziya Tevfik 92
École Polytechnique (Paris) 671
École Réel (Paris) 803
Edebiyat ve Ahlak ve Ulûm-ı Siyasiye Akademiyası (Paris) 694
Éden Tiyatrosu (Paris) 512, 528
Edirne 150
Edirnekapı 256, 400, 1009
Edison 502
Eflatun 285
Eiffel, Gustave 561
Einigen 880
Ekmekçiler Geçidi (Paris) 670
Elbe Nehri (Hamburg) 113
Elektör Friedrich II 391
Elektör Friedrich III 391
el-Hamra (Stockholm) 237
Elsine-i Selase Mektebi (Paris) 707
Elsine-i Şarkiye 188, 195
Élysée Bourbon (Paris) 556
Emin Bey 137, 140, 142, 155, 164, 247, 248, 323, 328, 330
Eminönü 95, 154
Emin Paşa 953
Emraz-ı Dimağiye Hastahanesi (Lozan) 864
Engens Sokağı (Christiania) 268
Englischer Garten (Münih) 949
Enstitü Meydanı (Paris) 648, 693
Enstitü Sarayı (Paris) 693
Enveri Efendi 48, 50
Eosander 430

Erenköy 277, 300, 828
Erkân-ı Harbiye Mektebi (Montrö) 853
Ermeni 102, 103, 126, 194, 341, 530, 936, 960, 1037
Ertuğrul Gazi 223
Esat Paşa 92
Essenbach 953
Etnoğrafya Müzesi (Stockholm) 449, 451
Étoile (Paris) 91, 520, 540, 541, 543, 544, 581, 583, 593, 594, 747
Eugéne (Prens) 592, 978, 979, 1002
Eure Nehri (Paris) 753
Evian 807, 831, 832, 833
Excursionniste Coco 834
Exnergasse (Viyana) 1009
Exposition (Paris) 74, 95
Eyfel Kulesi (Paris) 95, 178, 495, 498-505, 515, 537, 546, 547, 549, 560, 563-565, 738, 764, 792, 875, 890
Eyüp 400, 683

F

Falster Adası 380, 382
Familyalar Hoteli (Paris) 685
Farabi 233
Farel 798
Fatıma (Hz. Muhammedin kızı) 261
Fatih Caddesi (İstanbul) 465
Faubourg Sokağı (Paris) 592, 746
Faust 140
Favoriten Mahallesi (Viyana) 1017, 1018
Fenerbahçesi 289, 949
Fenerburnu 34
Fenn-i İspençiyari (Paris) 646, 678, 699, 700
Ferdinand Köprüsü (Viyana) 969, 998
Ferheng 223
Feuillet, Octave 590
Feylesoflar Bulvarı (Cenevre) 802
Fırat Nehri 326
Figaro Gazetesi 88, 546
Finlandiya 502
Firari Hollandez (Wagner) 442
Firavun 235, 410
Flanders 693
Flemenk 734
Fliegende Hollander (Wagner) 442
Flon Vadisi (Lozan) 858, 859
Folies Parisienne (Paris) 502
Fontaine de Medicis (Paris) 646
Fontainebleau Sarayı (Paris) 90, 733
Fontaine de Victorie (Paris) 629
Fontaine Monumentale (Paris) 95
François I 522, 524, 525, 641, 707, 732, 733
Fransçois II 732
François Joseph Rıhtımı (Viyana) 969
François Meydanı (Viyana) 977
Franken Platz (Kolonya) 464, 465
Frankoni 966
Fransa 32, 47, 62, 68, 72, 74, 75, 80, 97, 102, 105, 108, 171, 188, 190, 203, 239, 257-259, 339, 391, 403, 405, 414, 415, 435, 442, 452, 463, 464, 469, 472, 476, 498, 499, 504, 506-509, 519, 521, 522, 524-527, 529, 535, 545, 549, 552, 554-560, 566-570, 578, 590, 592-594, 595, 597, 598, 600, 601, 604, 606-608, 613, 616, 623, 624, 628, 633, 636, 641-644, 648, 671, 688-698, 700, 702, 705-709, 715, 722, 725, 731-734, 739, 740, 752-754, 760, 769, 797-800, 833, 852, 887, 890, 909, 910, 958, 979, 1002, 1024, 1034
Fransız Akademiyası (Paris) 694
Fransız Kilisesi (Berlin) 429, 430
Fransız Tiyatrosu (Paris) 628, 645
Fransisken 258
Franzengasse Caddesi (Viyana) 1017
Franzensbergerstrasse (Viyana) 1016
Franzensring (Viyana) 992, 994
Franz-Josefs Rıhtımı (Viyana) 971
Franz Meydanı (Viyana) 976
Franzplatz (Viyana) 976
Frederick Hoteli (Berlin) 388, 395, 402
Fredrik, Adolf 149
Frelsers Kirke (Christiania) 267, 271
Frengistan 187
Frey 198
Freyung Meydanı (Viyana) 989
Fribourg 798, 856, 857, 866
Friedrich I 392, 432

Friedrichshafen 932
Friedrichstrasse Caddesi (Berlin) 428, 441, 448
Fuat Paşa Konağı 539
Fusul-i Erbaa ve Aşk (Thorvaldsen) 331, 367
Fünun Akademiyası (Paris) 694

G

Galata 33, 113, 114, 275, 371, 409, 415, 466, 467, 509, 530, 565, 652, 674, 683, 747, 835, 845, 857, 880, 918, 944, 1026
Galatasaray 274, 826
Galata Tüneli (İstanbul) 857, 880
Galerie de Bustes (Paris) 697
Galerie Imperial (Berlin) 437
Galerie National (Berlin) 403
Galerie Orientale (Paris) 574
Galyen 285
Gambetta 524, 754
Gamboç 26, 31, 33, 37, 38, 41, 42, 44, 50, 53, 55, 63, 65, 68, 81, 115, 658
Gamle Akers Kirche (Christiania) 274
Ganymede 367
Gare de l'Arsenal (Paris) 598, 670
Gasprinski, İsmail 783
Gaul 504, 570, 595, 633
Gece ve Gündüz (Thorvaldsen) 367
Gedser Odde 380- 382
Gelibolu 43, 45
Gendarmenmarkt (Berlin) 429
George, John 391
Gerechtigkeitsgasse (Bern) 869, 870
Germenya 222, 305, 389
Gevray Sokağı (Cenevre) 808
Giessbach 894
Giovanni 61
Girit 55, 883, 1036
Giswil 897
Gletscher Bahçesi (Luzern) 911-914
Gletschergarten (Luzern) 911
Glion (Montrö) 833
Goethe 140, 398, 449
Goldziher 159
Gothersgade (Kopenhag) 361, 370
Gottwald 196, 213, 214, 219, 236, 260, 286, 288, 296, 319, 323, 350, 362, 372, 423, 453, 458, 786, 1019
Göksu 745
Görtnerplatz (Münih) 948
Göte Alv (Göteborg) 326, 336
Göteborg 267
Göztepe 48
Graben (Viyana) 968-970, 972, 973, 975, 981, 982, 985, 986, 991, 1009
Graben Çarşısı (Viyana) 972, 975, 981, 982, 985, 986, 1009
Graç 18
Graç İstasyonu (Graç) 1023
Grand Hotel (Cristiania) 130, 140, 151, 167, 190, 213, 236, 239, 274, 280, 285, 286, 319, 321-323, 491, 493, 496, 510, 512, 513, 577
Graz 18
Grenelle Köprüsü (Paris) 789
Grenelle Sokağı (Paris) 650
Gressner Köprüsü (Zürih) 921
Greuze Sokağı (Paris) 789
Grillparzersstrasse Sokağı (Viyana) 993
Gross Münster (Zürih) 919
Grunewald (Berlin) 394
Gubernatis 345
Guénegaud Sokağı (Paris) 648
Guetemala 505
Guillaumin 838, 840, 855
Gustav Adolf Meydanı (Stockholm) 236, 337
Gutenberg 364
Gülistan (Sadi-i Şirazi) 244
Güllü Agop Efendi 443
Gülnar 195-198, 213, 216-219, 236-238, 260, 268, 280, 285-287, 291, 296, 299, 300, 319, 320, 323-326, 331, 332, 339, 340, 343-346, 350, 351, 354, 359, 360, 362, 369, 373-379, 381, 383-387, 400, 402, 403, 405, 422, 425-428, 431, 433, 434, 436, 438, 439, 444, 454, 456-458, 460, 463, 465, 468, 470-472, 474, 476, 478-481, 483, 485, 492, 495, 515, 516, 518, 525, 530, 549, 551, 553, 554, 574, 576, 580, 583, 584, 587, 589, 616, 620, 621, 623, 626, 628, 629, 631, 657, 658, 666, 667, 685,

686, 688-690, 709, 723-725, 727, 728, 734, 735, 737, 745, 751, 758, 765-774, 777-787, 796, 811, 825, 839, 855, 1019
Gümligen 877
Gümüş Kule (Paris) 606
Gymnase Tiyatrosu (Paris) 577, 590

H

Habeşistan 450
Habsburg 966, 977, 981, 1027
Haçapulo Çarşısı (İstanbul) 489
Ha! Ha! lar Alleesi (Paris) 757
Haham Meydanı (Viyana) 987
Haidhausen (Münih) 949
Haiti 505
Hâldenstrasse (Luzern) 908
Halep 526
Halévy (Paris) 526
Haliç-i Konstantiniye 140
Halil Rıfat Paşa 48, 49
Hall Central (Paris) 551, 552, 572-574, 1010
Hamburg 18, 19, 47, 96, 106, 112, 113, 116, 463, 1024
Hamdi Bey 30, 42, 53, 58, 60, 65, 66, 68, 70, 71, 73, 77, 85, 95, 405
Hammer Kasrı (Stockholm) 237
Harburg 96
Harem 33
Harrach Sarayı (Viyana) 989
Hasan İbni Sabit 182
Hasan Mellah (Ahmet Mithat Efendi) 17, 18
Hasselbacken Bahçesi (Stockholm) 235, 238
Hasta Çocuklar Hastahanesi (Paris) 603
Hauptallee (Viyana) 1004
Hauptstrasse (Viyana) 1009
Haussmann 617, 671, 685, 750, 751, 788
Haussmann Bulvarı (Paris) 617, 685, 750, 751, 788
Havariler Kilisesi (Kolonya) 466
Havel Nehri (Kolonya) 390, 393
Havnegade (Kopenhag) 360
Haydarpaşa 34, 745
Hayvanat Müzesi (Kopenhag) 358
Hazar Denizi 305
Hazelius, Arthur 254
Heden 208, 209, 353
Heiligenstadt 1009
Helgoland 338
Helsingborg 349-353, 355
Helvetia 821
Helvetiaplatz (Bern) 875
Helvétique Bulvarı (Cenevre) 802, 823, 828
Henry (Prens) 446
Henry IV 524, 577-579, 677
Henry the Lion 939
Hercules 977
Herder 139
Herınance 833
Herrengasse Sokağı (Viyana) 961, 972, 989, 991, 1006
Hessen 799
Heugasse Caddesi (Viyana) 999, 1001
Heumarkt (Kolonya) 466, 467
Hırvat 106, 959
Hicaz 459
Hikemiyan Efendi 32, 70, 77, 81, 87
Hildebrand 126, 127, 257, 258, 305, 306
Hilterfingen 880
Hindistan 154, 168, 187, 193, 279, 303, 306, 451, 505, 532, 585, 630, 734, 826
Hippodrome de Longchamp (Paris) 611
Hocapaşa 948
Hofgarten (Münih) 941, 979, 980, 996, 1009, 1010
Hofkirche Kilisesi (Luzern) 908
Hohegasse (Kolonya) 466
Hohenzollern 391, 430, 468
Hoher Markt (Viyana) 987
Hohe Strasse Sokağı (Kolonya) 465
Holberg 360
Hole 312
Hollanda 336, 404, 405, 506, 557, 799
Hollandez Mektebi 405
Holmens Kanal (Kopenhag) 359
Holst 287
Homer 706

Honefoss 10, 301, 302, 312, 315, 316, 325
Hope, Thomas 366
Horloge Rıhtımı (Paris) 580
Horus 410
Hotel Central (Berlin) 388
Hotel Chevalier (Paris) 486, 489, 491
Hotel Continental (Marsilya) 80
Hotel de Famille (Paris) 620, 622, 666, 667, 669, 685, 790, 795
Hotel de France (Lozan) 862
Hotel de Kredi (Zürih) 918
Hotel de la Gare (Cenevre) 795, 796, 817
Hotel de la Gare (Montrö) 835, 836
Hotel de la Gare (Interlaken) 881
Hotel de Lil (Konstanz) 922, 925
Hotel de Ville (Paris) 618, 825
Hotel Dieu (Paris) 580, 600, 603-606
Hotel Dieu Hastahanesi (Paris) 603, 604, 606
Hotel Dominisi (Paris) 495, 518, 549, 578, 621, 622, 650, 657, 658, 667, 668, 736, 796
Hotel İskandinavia (Christiania) 274
Hotel Modern (Paris) 578, 592, 668
Hotel Nevail (Marsilya) 70-73, 77, 78, 115, 405
Hotel Particule (Paris) 662
Hotel Royal (Christiania) 274
Hovedoya Adası (Christiania) 267
Höheweg (Interlaken) 885
Hristiyanlık 199, 282, 304
Hugo, Victor 544, 708, 789, 792, 851
Hus, Jan 925-930
Hussenstrasse (Konstanz) 929
Hünkâr İskelesi (İstanbul) 533
Hüseyin Fellah (Ahmet Mithat Efendi) 17
Hydra Adası 1035

I

Ihlamurlar Alleesi (Berlin) 701-703; – Mahallesi (Berlin) 391
Institute de France (Paris) 648
Institute Meydanı (Paris) 692
Interlaken 11, 320, 761, 773, 866, 876, 877, 881, 882, 884, 885, 890, 893, 895, 915, 921, 922

İ

İbn-i Sina 307
İbrahim (Peygamber) 283
İbrani 116, 298
İki Mahalleler (Lozan) 858
İmparatoriçe Şatosu (Cenevre) 807
İmparator Sarayı 435
İmzigli 893
İncil 202, 284
İndo Cermen 221
İngiliz Bahçesi (Cenevre) 801, 802, 821, 822, 828, 831, 906
İngiliz Bahçesi (Münih) 949
İngiltere 34, 190, 191, 193, 257, 336, 483, 506, 832, 887, 1035
İnscriptions Akademiyası (Paris) 694
İnvalides (Paris) 497, 498
İnvalidler Kışlası (Paris) 566, 567, 569, 571, 572, 1016
İsa (Peygamber) 282, 283, 318, 519, 520, 599, 713, 929, 1031
İsar Nehri (Münih) 947, 949
İskandinavya 158
İskender 285, 367, 616, 686
İskenderiye 521, 558, 641, 883
İskender Saşe 616, 686
İskonto Bankası (Viyana) 989
İslâm 286, 304, 902
İspandini 32
İspanya 32, 45, 50, 139, 452, 505, 506, 560, 641, 734, 826
İstamatiyadis 32, 46, 55-57, 64, 65
İstanbul 9, 11, 18, 21, 23, 26, 31-35, 39, 43, 57, 58, 61-63, 71, 73, 74, 82, 84, 85, 88, 95, 98, 99, 104, 110, 115, 116, 120, 126, 127, 131, 132, 135, 136, 142, 144, 150, 172, 191, 208, 209, 212, 229, 230, 240, 242, 243, 248, 254, 273, 294, 301, 313, 318, 327, 333, 353, 372, 377-379, 382, 402, 406, 409, 415, 422, 451, 459, 466, 475, 484, 488, 531, 532, 537, 538, 550, 551, 553, 567, 598, 628, 641, 656-658, 660-662, 664, 682, 714,

716, 749, 762, 765, 784, 815, 818, 819, 822, 844, 861, 874, 883, 889, 913, 929, 930, 933, 936, 937, 940, 948, 951, 960, 983, 1004, 1013, 1015, 1018, 1019, 1022, 1026, 1029, 1034, 1035, 1036, 1037
İstihkâmat Alleesi (Paris) 748
İsveç 23, 72, 93, 97, 98, 117, 118, 121, 124-128, 130, 132, 134, 139, 142, 144, 147-149, 151, 155, 156, 158, 160, 166, 169, 170, 172, 174, 175, 178, 183, 189, 190, 199, 200, 202, 206, 207, 210, 229, 231, 234, 237, 239, 240, 242, 245, 253, 255, 257, 258, 270, 273, 278, 289, 295, 299, 305, 311, 333, 335, 336, 348, 351, 358, 371, 476, 502, 506, 625, 630, 816, 825, 831, 877, 958
İsveç-Norveç 23, 72, 93, 118, 121, 126, 128, 130, 134, 139, 144, 147, 151, 156, 158, 160, 183, 189, 206, 253, 255, 257, 258, 270, 273, 278, 295, 305, 333, 335, 336, 348, 358, 371, 506, 816
İsviçre 128, 259, 265, 311, 320, 321, 501, 505, 553, 589, 702, 761, 772, 773, 775, 789, 791, 792, 798, 800, 803, 806, 809, 812-815, 821, 826, 827, 831, 832-834, 837, 840, 843, 847, 852-855, 857, 858, 865, 866, 868, 875, 877-883, 885, 888-890, 897, 905, 906, 908, 911, 913, 915, 918, 922-924, 931, 958, 959, 983
İtaliens Bulvarı (Paris) 577
İtalya 48, 61-63, 228-231, 257, 302, 305, 306, 320, 345, 363, 366, 405, 409, 452, 469, 505, 506, 553, 571, 641, 662, 707, 733, 734, 761, 826, 887, 909, 916, 959, 991, 1029
İzlanda 365
İzmir 9, 37, 45-51, 76, 104, 126, 150, 1013

J

Jacob 365, 618, 650
Jandarma Meydanı (Berlin) 392, 428, 429, 430, 431
Japonya 451, 505, 776, 992
Jardin d'Acclimatation (Paris) 418, 576, 582, 583, 609
Jardin des Plantes (Paris) 670, 701
Jasomirgott, Henry 965
Jason 366
Java 510
Jemappes Muharebesi 559
Jerome de Prague 927, 930
Joachim 432
Jonsrud 309
Josef II 977, 978
Josef, Kaiser 1016
Josefsplatz (Viyana) 979
Joseph, Maximillian 947
Josephina 1027
Joséphine 807
Julian 633
Jungferngasse (Viyana) 975
Jungfernheide (Berlin) 394
Junkerngasse (Bern) 871
Jussieu Meydanı (Paris) 670

K

Kabataş 33
Kadıköy 30, 33, 34, 71, 289, 537, 914, 948, 1018
Kaf (dağ) 223
Kafigturm (Bern) 869
Kâğıthane 742, 745
Kaiserhof Hoteli (Berlin) 448
Kaiser Josef (Viyana) 1016
Kaiser Platz (Berlin) 446
Kaiser, Rudolf 972, 992
Kalamış 949
Kale-i Sultaniye (Çanakkale) 37, 43, 44
Kallebod Strand (Kopenhag) 356
Kalpakçıoğlu Vasil 71, 73, 75, 77
Kaluyani Efendi 32, 70
Kâmil Paşa 149
Kanal Caddesi (Trieste) 1028
Kanzuk, Jozef 32
Kapellbrücke (Luzern) 906, 907
Kapuziner Kilisesi (Viyana) 974
Karaburun 50, 53
Karaca Paşa 125
Karadağ 570

Karadeniz 43, 597
Karaköy 466, 795, 802
Kara Mustafa Paşa 966, 995
Kardinal Sokağı (Paris) 670, 671
Karl Johans Caddesi (Christiania) 268
Karl Johans Hoteli (Christiania) 269
Karlotsberg [Carlsberg?] Meydanı (Kopenhag) 360
Karlskirche (Viyana) 999
Karlson 139
Karlsplatz Meydanı (Münih) 942
Karntnerhof (Viyana) 980
Karntnerring (Viyana) 992
Karşıyaka 48
Kartal 35
Kartnerstrasse Sokağı Viyana 975
Kastelet (Kopenhag) 357
Katolik 54, 161, 286, 469, 706, 798, 926, 1022, 1037
Kayzer Wilhelmstrasse Sokağı (Berlin) 433
Kazan 194, 195, 196, 214, 217, 263, 508, 662
Kefle 199
Keldani 298
Kempten İstasyonu 938
Khevenhüller 997
Kıpçak 222
Kıpti 535
Kırım 75, 264, 523, 571, 602, 783
Kırkambar (Ahmet Mithat Efendi) 5, 18, 52, 724
Kızıltoprak 828
Kız Kulesi 34
Kiel 96, 112, 113, 115, 118, 119, 121, 124, 153, 169
Kinski Sarayı (Viyana) 989
Kirchegasse (Bern) 871
Kirchenplatz (Bern) 871
Kişinev 196
Kléber Avenue (Paris) 544, 545, 560, 569
Kohlmarkt Sokağı (Viyana) 972, 975
Kolomb, Kristof 306
Kolowratring (Viyana) 992
Kolsas 309
Konferans Rıhtımı (Paris) 515
Kongen af Danmark (Kopenhag) 359
Kongens Nytorv (Kopenhag) 361
Kongo 450
Konstantiniye 34, 140
Konstanz 11, 18, 843, 844, 889, 890, 914, 917, 919-922, 925-927, 929-933, 937, 1032
Kopenhag 9, 10, 18, 19, 93, 96, 97, 110, 112, 118, 121-124, 321, 349-351, 355-363, 365, 366, 368-371, 376-380, 390, 427, 461, 482, 550, 761, 954, 1018
Kopernik 364
Kordon (İzmir) 47, 48, 49
Korfu 1035
Kornhaus (Bern) 873
Korntmarkt (Luzern) 914
Korpi 32, 70, 77, 78
Korsika 63, 65, 67, 68
Korsor 96, 121, 122, 124, 153, 170
Koşinşin 532, 569
Kozyatağı (İstanbul) 277
Köln 18, 19, 96
Königreichstrasse Sokağı (Berlin) 448, 449
König Residenz (Münih) 940
Königshof (Berlin) 446
Königsplatz (Berlin) 397
Königstrasse Sokağı (Berlin) 445
Köningsberg 210
Köse Efendi 244
Kraliçe Bulvarı (Paris) 738, 754
Kraliçe Marguerite Alleesi (Paris) 581, 582, 611
Kral Şatosu (Christiania) 268, 271, 273, 276, 290, 391, 395, 396, 403, 428, 430, 431, 433-435, 439, 441, 444, 445, 447, 465
Kramgasse (Bern) 869, 870
Krelemberg 196-198, 213, 236, 260, 296, 319, 323-326, 349, 350, 353, 354, 362, 373, 378, 382, 387, 423, 453, 629, 667, 786
Kromzel Hoteli (Viyana) 961, 972, 986
Kudüs-i Şerif 1030
Kulber (Yüzbaşı) 313
Kulm Dağı 908
Kumkapı (İstanbul) 34
Kunstverein (Viyana) 987

Kur'an-ı Kerim 436
Kurgarten (Thun) 878
Kuşdili (İstanbul) 949
Küçük Charlemagne 846
Kütübhane-i Kebir (Cenevre) 872
Kütübhane-i Kebir (Paris) 437, 627, 628, 639, 641, 645, 693, 760, 762
Kütübhane-i Kebir-i Millî (Berlin) 437
Kütübhane-i Kebir-i Millî (Paris) 645, 693
Kütübhane-i Kralî (Berlin) 423, 435

L

La Brosse, Guy de 705
La Canebiére (Marsliya) 73
La Chaise 728
Ladegardsoen (Christiania) 287
Ladulas, Magnus 258
Laennec Hastanesi (Paris) 603
La Fayette Sokağı (Paris) 617, 619, 620, 622, 668, 685, 710, 723, 736, 746, 750, 751, 758, 779
Lakelendberg 208
Lamartine 715
Landhaus (Viyana) 991
Landsberg (Kont) 138, 140, 152, 158, 166, 190, 192, 242, 278, 311, 339, 343, 347
Landsberg (Kontes) 166, 167, 168, 169, 173, 175, 180, 190, 191, 192, 211, 212, 228, 229, 234, 247, 280, 286, 287, 299, 300, 301, 309, 345
Landstrasse (Viyana) 1001
Languedoc Sokağı (Paris) 579
Lariboisiere Hastanesi (Paris) 603
Laudon 997
Lauriston (Paris) 544
Lazzaro 61
Leblebici Horhor 231, 443
Leh 821, 959
Lehistan 258, 319, 364, 966
Leine sokakları (Berlin) 397
Leipziger Platz (Berlin) 449
Leissigen 880
Leman Gölü (Cenevre) 800, 801, 806, 831, 833, 843, 846, 905
Lennestrasse Sokağı (Berlin) 449
Leopold I 975, 1028
Leopoldstadt (Viyana) 1016
Lesbos 45
Les Sablons Kapısı (Paris) 614
Levallois 581
Liberte Heykeli (Amerika) 948
Liege 96
Lille 521
Limmat Nehri (Zürih) 917-919, 921
Lindau İskelesi 930, 937
Linden Sokağı (Berlin) 428
Linne Sokağı (Paris) 705
Linth Escher Mektebi (Zürih) 917
Linz 18
Lipari 63, 64
Lobkowitz Meydanı (Viyana) 979
Lobkowitz Sarayı (Viyana) 979
Lokman (Peygamber) 285
Lom İskelesi (Tuna) 547
Londra 226, 302-304, 308, 309, 393, 408, 533, 555, 665, 667, 999, 1018
Longchamp Alleesi (Paris) 581, 582, 612
Louis (Baden Margrave'si) 966
Louis I 940, 941
Louis XIII 524, 644, 732
Louis XIV 525, 567, 568, 570, 594, 595, 644, 725, 728, 733, 740, 741, 752, 753, 755, 757
Louis XV 519, 520, 521, 556, 753, 755
Louis XVI 556, 732, 753, 757, 910
Louis la Diébonaire 845
Lourcine Hastanesi (Paris) 603
Loussaneum 857
Louvre (Paris) 404, 408, 497, 511, 520, 524, 525, 527, 529, 540, 541, 543, 551, 552, 574, 577, 580, 605, 606, 627, 628, 634, 643, 645, 647-650, 657, 690, 692, 698, 709, 710, 724-726, 731-734, 741, 755, 940, 970, 983, 1002
Louvre Rıhtımı (Paris) 577, 580, 710
Lozan 18, 855-858, 861, 864-867, 871
Löwenstrasse Caddesi (Zürih) 921
Luzern 889, 890, 906
Ludwigstrasse Caddesi (Zürih) 941
Lustgarten (Berlin) 403, 430-433, 445
Lutry 857

Luxembourg Caddesi (Paris) 677
Luxembourg Hoteli (Paris) 695
Luxembourg Sarayı (Paris) 678, 695-699
Luzern 11, 895-897, 902, 904-908, 910, 911, 913, 914, 922, 925
Luzern Arslanı 910, 911
Lyon 9, 18, 19, 65, 77, 78-82, 84-91, 97, 104, 330, 464, 472, 522, 579, 597, 826
Lyon Kanalı (Paris) 579
Lysaker 309
Lysippe 408

M

Macar 23, 159, 959
Macaristan 506, 995
Mac Culloch Şatosu (Cenevre) 807
Macit Paşa 265
Mac-Mahon (Paris) 544
Madagaskar 509
Madeleine Bulvarı (Paris) 490, 491, 511
Madeleine Kilisesi (Cenevre) 825
Madeleine Kilisesi (Paris) 511, 518, 519, 520, 685,
Madeleine Mabedi (Paris) 512, 529
Maden Mektebi 677, 678, 699, 700
Madrid Çayırı (Paris) 582
Madrid Kapısı (Paris) 581
Magenta Bulvarı (Paris) 668
Magisserie Rıhtımı (Paris) 645
Maher 695
Mahmud Han (Sultan) 460
Maillot Kapısı (Paris) 581, 584, 747
Maintenon (Madam) 753, 757
Maladaire (Montrö) 842, 844
Malakoff 560
Malaquais Rıhtımı (Paris) 693
Malesherbes Bulvarı (Paris) 751
Malmö 97, 117, 118, 123, 124, 126
Manisa 50
Manj 237
Marakeş 452
Marceau (General) 558
Mariahilfer Strasse Caddesi (Viyana) 1009
Maria Teresa Çeşmesi (Trieste) 1026
Maria-Theresien Strasse (Viyana) 972
Marigny Avenue (Paris) 541
Markgrafenstrasse Sokağı (Berlin) 428
Marki de Bendana 32
Marktgasse (Bern) 869, 875
Marly (Paris) 753
Marmara 33, 34, 39, 43, 537
Marquise de Pompadour 556
Marsala 63
Marsilya 9, 18, 26, 32, 38, 47, 63, 67-74, 76-79, 97-99, 107, 109, 115, 126, 310, 405, 493, 522, 658, 930, 1024, 1025
Marsilya Limanı 1025
Martin, Henry 560
Martiri Sokağı (Trieste) 1027
Massena 644
Matapan Burnu 63, 1035
Matten 881
Maubert Meydanı (Paris) 618
Maveraünnehir 223
Maximilian 939, 1027
Maximillian (İmparator) 938
Maximillian I (Bavyera Elektörü) 363
Maximilians lagen (Münih) 949
Maximillian Joseph Meydanı (Münih) 940, 941
Maydos 44
Mazarine (Kardinal) 641, 693, 733
Mazarine Kütüphanesi (Paris) 648, 693
Mazarine Sokağı (Paris) 648
Mazas Meydanı (Paris) 670
Meckergasse (Bern) 873, 874
Med 221
Medicis Çeşmesi (Paris) 678, 698
Médicis, Marie 695, 697
Medicis Sokağı (Paris) 646
Medine 141, 243
Mehmet Cevdet 489
Meillerie 807, 833
Meiringen 895-897
Mekke 141, 243
Meksika 451, 501, 571, 1027
Mekteb-i Harbiye (Paris) 497, 549, 651, 678
Mekteb-i Sultanî (İstanbul) 826
Melik Numan 157
Melito 61

Memun (Halife) 157
Menagerie Kolu (Paris) 743
Meryem (Hz. İsa'nın annesi) 262, 987, 988, 1031
Messagerie Maritime 26
Messina Boğazı 55, 61, 62, 63
Mevlana Celaleddin Rumi 233
Minak 949
Mısır 23, 137, 140, 154, 159, 190, 221, 235, 236, 248, 257, 277, 303, 398, 409, 410, 459, 483, 508, 515, 521, 535, 536, 558, 630, 648, 734, 764, 793, 794, 826, 887, 1036
Mısır Müzesi (Berlin) 409, 410
Mısır Sokağı (Paris) 515, 535, 536, 764
Michaelerplatz (Viyana) 972, 976, 977
Michael Kilisesi (Berlin) 441, 972, 976
Michael Kilisesi Meydanı (Berlin) 441
Michelet Sokağı (Paris) 678
Mikonos 54
Milano 526
Millet Meydanı (Paris) 577, 578, 584, 593-595
Minorit 991
Minoritenplatz (Viyana) 991
Minotaur 977
Minyon (Ambroise Thomas) 166, 230
Miramare Şatosu (Trieste) 1027, 1030
Mirza Hasan Han 302
Moabit (Berlin) 441
Mohrenstrasse (Berlin) 429
Molaoi Burnu 1035
Molière 729
Molkerhof (Viyana) 991
Molo Josephina 1027
Moltke (Mareşal) 416, 438, 466, 547
Moltke Galerisi (Berlin) 358
Monaco 812
Monceau Avenue (Paris) 544
Monceau Sokağı (Paris) 788
Monmartre (Paris) 545, 577, 708, 709, 710, 728
Mont Blanc Caddesi (Cenevre) 801, 819
Mont Blanc Köprüsü (Cenevre) 800, 801, 805, 828, 830, 906
Montgomery (Paris) 606
Montparnasse (Paris) 728, 731, 759
Montrö 11, 320, 761, 773, 827, 831, 833, 834, 838, 840-842, 844, 846, 851, 852, 855, 856, 862, 882
Mont Thabor Sokağı (Paris) 552, 577
Monza 916
Mora 1035
Moreau (General) 558
Morges 831, 832
Morlivold, Johan 315
Moskova 196, 662
Motte-Picquet Avenuesu (Paris) 549, 678, 679
Mozart Avenue (Paris) 560
Mösyö Bachmann 829, 830; -Mağazası (Cenevre) 828
Mösyö Bodeano 84
Mösyö Braet 126
Mösyö Chevalier 487-489
Mösyö Chevreul 705
Mösyö Eiffel 501, 561, 565, 566
Mösyö İstamatiyadis 46, 55, 64
Mösyö le Profesör Lieblein 278
Mösyö Pasiç 321, 495, 496
Mösyö Thiers 715
Muallim Naci Efendi 137, 242
Muallim Zihni Efendi 137
Muette Kapısı (Paris) 544
Mufassal (Ahmet Mithat Efendi) 23, 220, 926
Muhammed (Peygamber) 261
Muhsin Han 159, 166, 225, 228, 301, 309, 310
Municipio (Trieste) 1026
Musée Orfila (Paris) 636
Museggstrasse Sokağı (Luzern) 913
Musset, Alfred 714, 715
Muş 1037
Müller, Max 191-193, 196, 200, 203, 210, 221, 224, 279, 281-283, 301, 307, 345, 346
Müllnerhof (Viyana) 968
Müncemid-i Şimali 148,189, 776
Münih 11, 320, 887, 930-932, 938, 939-941, 943, 947-950, 952-954, 956, 957, 959, 976, 1002, 1006, 1014, 1018
Münir Paşa 142
Münster 96, 919

Münsterbrücke Köprüsü (Viyana) 919
Münteha-yı Şarkiye 162, 180, 403, 470, 545, 584, 593, 595, 649, 710, 833, 869
Müstamerat Müzesi (Paris) 556, 622
Müze Lapidario (Trieste) 1031

N

Naci Efendi (Muallim) 137, 243
Nafplio Körfezi 1035
Naglergasse Sokağı (Viyana) 982
Namur 96
Nantes 522
Napoli 63, 526
Napolyon III 414, 415, 524, 557, 560, 605, 608, 671, 708, 733
Nasara 24, 262, 282, 284, 936
Nasraniyet 215, 262, 307, 313, 520, 926
Nasreddin Han 159, 459
Nationelquai (Luzern) 908
National Rıhtımı (Luzern) 908
Nebire 157
Necef Ali Han 301
Necker Hastanesi (Paris) 603
Nemea'nın Arslanı 977
Neptün 1028
Neuchatel 857
Neuengasse (Bern) 866, 875
Neuer Marktplatz Meydanı (Viyana) 981
Neuhaus-strasse Caddesi (Münih) 942
Neuilly 237, 492, 544, 581, 608, 614
Neumarkt (Kolonya) 466
Nevruz Han 301
Niam-Niam 450
Nice 68, 251, 403, 688, 883
Niels Juels Gade Sokağı (Kopenhag) 360
Nikaragua 501
Niş 547
Nişantaşı (İstanbul) 949
Nordic Müzesi (Stockholm) 255
Norra Stora Hamngatan (Gothenburg) 338
Norra Voldiz (Kopenhag) 361
Norre Vold Bulvarı (Kopenhag) 370
Norveç 23, 72, 93, 117, 118, 121, 126, 128, 130, 134, 139, 144, 147, 151, 156, 158, 160, 169, 183, 189, 190, 206, 207, 241, 253, 255, 257-259, 266, 270, 271, 273, 276-279, 288, 290, 291, 295, 296, 305, 311, 312, 315, 319, 333, 335, 336, 348, 358, 371, 502, 505, 506, 597, 625, 816, 831, 894, 958
Norveç Alpleri 311
Notre-Dame Kilisesi (Cenevre) 816, 819
Notre-Dame Kilisesi (Paris) 580, 599, 605, 648,
Nouveautés Tiyatrosu (Paris) 577
Nouvelle Héloise (Paris) 843
Nuh (Peygamber) 192, 224, 283
Nussdorferstrasse Caddesi (Viyana) 1009
Nya Allen (Gothenburg) 338
Nydegg Köprüsü (Bern) 869, 874

O

Obere Viadukt Caddesi (Viyana) 1016
Oberhofen 880
Odéon Meydanı (Paris) 678
Odéon Saal (Münih) 941
Odéon Tiyatrosu (Paris) 678, 698
Odin 198
Oehlenschlager 360
Okyanus-ı Atlasî 187
Olivie de Burgar 203
Opera Avenuesu (Paris) 622
Opera Caddesi (Paris) 490
Opera Comique (Paris) 629
Opera Tiyatrosu (Berlin) 392, 401, 424, 429, 433, 444, 456
Opera Tiyatrosu (Kopenhag) 360, 361, 371, 378
Opera Tiyatrosu (Paris) 502, 512, 525, 527, 528, 624, 980
Opera Tiyatrosu (Stockholm) 149, 166, 190, 219, 228, 247
Opera Tiyatrosu (Viyana) 980
Opernhaus (Berlin) 424
Opernring (Viyana) 992, 997
Orehoved 380
Oresund Boğazı 349-352, 356

Orfevres Rıhtımı (Paris) 648
Orient Express 26
Orlogsi Haven (Kopenhag) 357
Oryantalistler Kongresi 106, 158
Oscar I 139, 288
Oscar II 23, 139, 160, 172, 270, 278, 348
Oscarshall Şatosu (Bygdoy) 280, 287, 288, 289, 300
Osmanlı 22-25, 30, 31, 38, 48, 85, 90, 92, 99, 116, 124-126, 129, 132, 137, 141, 159, 164, 185, 186, 191, 193-195, 203, 215-217, 219-221, 223, 230-232, 235, 238, 242, 243, 300, 301, 314, 331, 341, 342, 346, 416, 434, 456, 481, 485, 570, 775, 777, 783, 794, 804, 953, 955, 960, 966, 969, 984, 995, 1022, 1036, 1037
Oster Far (Kopenhag) 370
Ostermundigen 877
Ottokar de Bohemia 965
Ourcq Kanalı (Paris) 598, 609, 710

P

Pâcquis Rıhtımı (Cenevre) 801
Paix Sokağı (Paris) 529
Palais Bourbon Meydanı (Paris) 619
Palais Royal (Paris) 511, 531, 551, 627, 628, 643, 644, 645, 650, 760, 762
Palais Royal Bahçesi (Paris) 628, 643, 644
Palais Royal Meydanı (Paris) 551, 628, 643, 760
Palais Vendôme (Paris) 628
Palissy, Bernard 637
Pangaltı 750, 1016
Panthéon 671, 677, 708
Paradeplatz (Zürih) 918
Paraguay 505
Paris 9, 11, 17-19, 26, 31, 32, 46, 70, 71, 74, 76-78, 80, 81, 85, 88-97, 99, 104, 105, 121, 126, 127, 147, 170, 176, 178, 188, 210, 236, 295, 296, 319-321, 330, 358, 361, 371, 376, 377, 379, 389, 393-396, 398, 401, 404, 408, 424, 427, 437, 442, 444, 449, 453-455, 457, 465, 468, 472, 473, 481-487, 489-499, 501, 504, 505, 508, 510-514, 516, 517, 519-521, 523, 525, 526, 528-533, 536, 538, 539, 541, 543-547, 549-555, 557, 560-562, 566, 567, 571-575, 577, 578, 581-599, 602-610, 613, 616-618, 620-624, 626, 629, 632-639, 641-645, 648, 650-652, 660-663, 665, 666, 670-672, 676-679, 685, 687-692, 695, 698, 700, 701, 706, 708, 709, 712, 716, 719-722, 725, 728, 729, 731-738, 743-747, 749-752, 754, 758-760, 764-768, 770, 772-774, 781, 782, 785, 787-792, 794-796, 802, 808, 809, 814, 815, 818, 819, 822, 825-827, 834, 855, 859, 874, 875, 888, 890, 902, 910, 917, 940-942, 948, 949, 967, 969, 970-973, 978, 980, 981, 983, 985, 986, 990, 991, 993, 994, 996, 997, 1004, 1010, 1016, 1018, 1020, 1022
Pariser Platz (Berlin) 396
Paris Meydanı (Berlin) 396, 444
Paris'te Bir Türk (Ahmet Mithat Efendi) 17, 90, 94
Parkring (Viyana) 969, 992, 997
Partren [Berzelii] Bahçeciği (Stockholm) 235
Paru Burnu 63
Parvis Meydanı (Paris) 580, 600, 601
Pascal 318
Pasiç 321, 323, 495, 496, 518, 554, 585
Passy Kuyusu (Paris) 609
Passy Mahallesi (Paris) 609
Paşabahçe 84
Patras (Yunanistan) 1035, 1037
Pazar Merkezi (Paris) 551
Peilz Kulesi 844
Pereire Meydanı (Paris) 788
Père-Lachaise Mezarlığı (Paris) 689, 690, 709, 710, 715, 719, 723, 729-731, 759, 777
Pers 221, 295
Persepolis 295
Peru 501
Peşte 320, 761, 1024
Petersburg 194, 196, 217, 304, 404, 444, 484, 555, 662, 855, 999
Petersplatz (Viyana) 986

Petits Champs Sokağı (Paris) 627, 628
Pfyffer, Miralay 910
Philippe, Louis 521, 558, 753
Philippe duc d'Orleans 644
Piazza Grande (Trieste) 1026, 1027
Pichard Köprüsü (Lozan) 858, 859
Picpus Bulvarı (Paris) 759
Pilatus Dağı 889, 890, 892, 894, 897, 902, 904, 908
Pinakothek (Münih) 949
Pinerolo 693
Piperviken (Christiania) 267, 272, 274
Piperviksbukta (Christiania) 272, 274
Pire 1034, 1036, 1037
Pire Limanı 1022, 1035, 1036
Pitie Hastanesi (Paris) 603
Pittsburgh 532
Piyetro Parsei 64
Place d'Arıne (Paris) 754
Place de la Nation (Paris) 578
Place de Royal Meydanı (Paris) 511
Place d'Italie Meydanı (Paris) 759
Place Neuve (Cenevre) 825
Plainpalais (Cenevre) 802, 826, 828
Poissoniere (Paris) 577
Poissonniere Bulvarı (Paris) 650, 758
Polignac (Kardinal) 403
Polo, Marco 306
Pomeranya 168
Pompadour 556, 753
Pompe Sokağı (Paris) 789
Poniatowski 364
Pont au Double (Paris) 648
Pont des Arts (Paris) 648, 692
Ponterosso Meydanı (Trieste) 1030
Pont Neuf (Paris) 648, 691, 692
Pont Royal Sokağı (Paris) 553
Ponts et Chaussées (Paris) 618, 638
Port d'léna (Paris) 94
Portekiz 306
Porto Nuova (Trieste) 1025
Portugal 505
Porzellangasse (Viyana) 1016
Posta Caddesi (Trieste) 1028
Posta Ruhtumı (Cenevre) 802
Postgasse (Bern) 874
Postgasse (Viyana) 998
Postgasse Sokağı (Bern) 874
Potsdam Platz (Berlin) 449
Prater (Viyana) 236, 394, 398, 607, 969, 971, 1003, 1004, 1005, 1016
Prater Ormanı (Viyana) 969, 971, 1003, 1004, 1016
Preaux Sokağı (Paris) 638
Prens de Galler 1035
Priam'ın Hazinesi 450
Printemps (Paris) 574
Promenadeplatz (Münih) 942
Propylaea 396
Protestan 286, 391, 392, 706, 798, 799, 926, 930, 942, 993
Prusya 88, 101, 115, 168, 204, 258, 319, 387, 391, 392, 404, 416, 430, 432, 434, 441, 442, 446, 447, 453, 468, 754
Psikopos Sarayı (Viyana) 975
Psyche 367

Q

Quaibrücke (Zürih) 918, 919
Quartier Latin (Paris) 650, 675, 676, 764
Quinn 510
Quirinal Sarayı (Kopenhag) 367

R

Radesky Köprüsü (Viyana) 1010
Radhus Sokağı (Christiania) 268
Ramses II 410
Rapp Caddesi (Paris) 499
Rapp Kapısı (Paris) 499
Rasathane Alleesi (Paris) 699
Raspail Bulvarı (Paris) 759
Rathaus (Berlin) 445
Rathaus (Bern) 868
Rathaus (Viyana) 968
Rathausgasse Sokağı (Bern) 873
Rath Müzesi (Cenevre) 824
Rechte Bahngasse Caddesi (Viyana) 1002
Reggio 61
Reichenbach Köprüsü (Münih) 948, 949
Reichstratsstrasse Caddesi (Viyana) 994

Renaissance Folies-Dramatique (Paris) 578
Renaissance Tiyatrosu (Paris) 591
Rennes Sokağı (Paris) 636, 759
Rennweg Caddesi (Viyana) 1002
République Heykeli (Paris) 592, 692
République Meydanı (Paris) 577, 578, 592, 594, 598, 622, 650, 668, 758
République Sokağı (Marsilya) 73
Reservoir Sokağı (Paris) 738
Re's-i ahzer 63
Residenz Théâtre (Münih) 940
Reuss (Luzern) 905-907, 914, 918
Rheine Nehri (Kolonya) 463, 465
Rheinischer Hof (Münih) 938
Rhein Nehri (Konstanz) 930, 931
Rheinstrasse (Viyana) 993
Rhone Meydanı (Cenevre) 802
Rhone Nehri 80, 82, 83, 800, 801, 819, 826, 906
Ricardo Meydanı (Trieste) 1030
Richard Lenoir Caddesi (Paris) 578
Richard Wallace Bulvarı (Paris) 581
Richelieu (Kardinal) 644, 706, 707
Richmondstrasse Sokağı (Kolonya) 466
Riddarholmen Kilisesi (Stockholm) 258
Rigi Dağı 908
Rigoletta (Guiseppe Verdi) 401
Rikalda (Ahmet Mithat Efendi) 17
Ring Caddesi (Viyana) 981
Ringstrasse (Viyana) 992
Rivoli Caddesi (Paris) 513, 515, 618
Rivoli Sokağı (Paris) 511, 522, 523, 525, 539, 540, 580, 622, 629, 645
Robert de Sorbon 705
Robinson 315
Rochechouart Bulvarı (Paris) 747
Roquette Hapishanesi (Paris) 710
Rodos 5, 334, 883, 901, 1036
Rodos Kalesi 334
Rolle İskelesi (Cenevre) 832
Roma 262, 365-368, 408, 409, 435, 519, 555, 556, 633, 634, 797, 825, 965, 966, 975, 977, 978, 1022, 1023, 1030, 1031, 1037
Roma-Germen İmparatorluğu 435
Romen 570, 1024
Rond Point (Cenevre) 802
Rond Point (Paris) 498, 541, 543, 554, 750
Roquette Sokağı (Paris) 710
Rosenborghavn (Kopenhag) 361
Rosenborg Şatosu (Kopenhag) 358
Roskilde 358
Rostock 18, 380, 382, 387
Rotenturmstrasse Caddesi (Viyana) 972
Rothschild (Baron) 807
Rotundan (Viyana) 1003, 1004
Rousseau, Jean Jacques 551, 789, 799, 800, 801, 819-821, 843, 906
Roussillon 693
Royale Sokağı (Paris) 511, 520, 521
Rubigen 877
Rudolf de Habsburg 966
Rue de l'École 671
Rue des École (Paris) 673, 676
Rum 32, 54, 71, 90, 102, 126, 530, 570, 936, 960, 1027
Rumeli 34, 547, 569, 596, 732, 833, 834, 913, 1009
Rusçuk 49, 78
Rus Dağı (Kopenhag) 370
Rus İzbesi 502
Rusya 32, 41, 171, 172, 193, 194, 196, 215, 254, 257, 258, 296, 320, 346, 359, 374, 376, 422, 453, 457-460, 471, 474-476, 483, 484, 506, 529, 583, 620, 623, 624, 688, 734, 760, 761, 766, 824, 865, 883, 911, 924, 936, 985, 1013, 1034

S

Saatçilik Mektebi (Cenevre) 826
Sabik Kaluyani Efendi 32
Sabit Paşa 328
Sablonneuse Bulvarı (Paris) 582
Sablonville (Paris) 581
Saburov 404
Sadabad (İstanbul) 742
Sadi-i Şirazi 244
Sadullah Paşa 963, 999-1001
Sailly Mektebi (Paris) 789
Saint Andrea Caddesi (Trieste) 1033

Saint Andre Sokağı (Paris) 650
Saint Antoine Hastanesi (Paris) 511, 577, 578, 595, 603, 1029
Saint Antoine Kilisesi (Trieste) 1029
Saint Antoine Sokağı (Paris) 511, 577
Saint Bernard Rıhtımı (Paris) 579, 670
Saint Bernoit Lisesi (Paris) 676
Saint Chapelle (Paris) 605-607, 648
Saint Cloude (Paris) 582
Saint-Cyr (Paris) 756
Saint Denis (Paris) 577, 752
Saint Dominik 505
Saint Dominique Sokağı (Paris) 619, 679
Saint Chapelle Kilisesi (Paris) 606
Sainte Louis Mutfakları (Paris) 606
Saint Etienne Kilisesi (Paris) 677
Saint Eustache Kilisesi (Paris) 552
Saint Germain Bulvarı (Paris) 618, 619, 632, 635-637, 645-647, 650, 695, 759
Saint Germain des Prés Kilisesi (Paris) 636
Saint Germain des Prés Pazarı (Paris) 618
Saint Gingolph 833
Saint Gotthard Tüneli 761
Saint Honore Sokağı (Paris) 529, 541, 551, 552
Saint Jacques Sokağ (Paris) 676, 708
Saint-Jean Gezintisi (Cenevre) 826
Saint Josef Çeşmesi (Viyana) 975
Saint-Lazare İstasyonu (Paris) 736, 737, 786
Saint Leopold Çeşmesi (Viyana) 975
Saint Louis Adası (Paris) 578, 579, 618
Saint Louis Hastanesi (Paris) 568, 577-580, 594, 603, 605, 606, 618, 705
Saint Marie de Kapitol (Kolonya) 466
Saint Marino 505
Saint Martin (paris) 577, 578, 591, 592, 597, 598, 668, 669, 710, 758
Saint Michel Bulvarı (Paris) 632, 634, 677, 700
Saint Pierre (Luzern) 907
Saint Pierre Kilisesi (Viyana) 975
Saints-Pères Sokağı (Paris) 618
Saint Victor Manastırı (Montrö) 847
Saint Vidal Çeşmesi (Paris) 503
Sakson 435
Saksonya 966
Salamine Körfezi 1035
Salibiyyun 965
Salierring (Kolonya) 468
Salvador 501
Salvator Kilisesi (Viyana) 988
Salzbach 569
Salzburg 953, 954, 955, 956
Samatya (İstanbul) 537
San Antoine Hastanesi (Paris) 603
San Antoine Kilisesi (Trieste) 1028
San Antoine Sokağı (Paris) 511
Sanayi-i İcraiye Mektebi (Paris) 816, 819
Sanayi-i Mimariye Akademiyası (Berlin) 445
Sanayi-i Nefise Akademiyası (Paris) 694
Sanayi-i Tezyiniye Müzesi (Paris) 555
Sanayi Sarayı (Paris) 498, 541
San Carlo (Napoli) 526
Sand, George 851
Sanita Molos 1030
Sanskrit 193, 221, 281, 319
Santa Teresa Molo 1026
Santa Teresa Rıhtımı 1031
Santurcu Ali Paşa 324
Saone 80
Sarayburnu (İstanbul) 33, 34, 274, 537
Sardou 590
Sardunya 63
Sarıyer (İstanbul) 745
Savoy 798, 799, 833, 846-851, 1002
Saxe Avenuesu (Paris) 651
Schatzkammer (Viyana) 977
Schauplatzgasse (Bern) 873
Schauspielhaus (Berlin) 424, 429
Schefer 188, 239, 241
Schiller 364, 429, 430
Schillerstrasse Sokağı (Münih) 943
Schliemann 45, 403, 450
Schlüter 392, 430
Schlüter, Andreas 392
Schönbrunn Sarayı (Viyana) 989
Schopenhauer 715
Schottenbastei (Viyana) 991

Schottenhof (Viyana) 968, 989, 991
Schottenhof Court (Viyana) 989, 991
Schottenring (Viyana) 969, 972, 992
Schottenring Bulvarı (Viyana) 969
Schwanthaler Fevvaresi (Viyana) 989
Schwarzenberg Köprüsü (Viyana) 998, 999, 1002, 1010
Schweizerhof (Bern) 866, 867, 869, 873, 908, 911
Schweizerhofquai (Luzern) 908
Schweizhof (Viyana) 977
Scribe Sokağı (Paris) 528
Sealand (Kopenhag) 350, 356, 357, 382
Sebastian (Mareşal) 572
Secrétan Sokağı (Paris) 758
Sedan Panoraması (Berlin) 413, 414
Seebrücke (Luzern) 906, 907
Seine Nehri (Paris) 95, 497, 499, 500, 520, 522, 526, 543, 549, 566, 567, 572, 579, 580, 581, 582, 598, 599, 600, 605, 608, 611, 618, 647, 691, 710, 732, 736-738, 753, 760, 789
Selanik 104, 150, 682, 1013
Selim Han (Sultan) 460
Selimiye (İstanbul) 34, 35, 567, 949, 1007
Selimiye Kışlası (İstanbul) 35, 949, 1007
Sendlinger Meydanı (Münih) 942
Senegal 509
Seraphine 258
Sergi-i Umumi (Paris) 19, 85, 92, 93, 95, 210, 255, 320, 321, 481, 482, 485, 492, 495, 497, 498, 500, 508, 515, 528, 530, 532, 535-537, 554, 555, 559, 560, 562, 584, 596, 632, 636, 650, 652, 658, 679, 682, 706, 740, 756, 758, 773, 775, 779, 780, 786, 792, 808, 992, 1003
Seriphos Adası 55
Servan Sokağı (Paris) 719
Servet, Miguel 799
Seville 569
Sevres 582
Seyyid Şuayb Bin Abdullah 247
Shwaben 391
Sırbistan 321
Sırbiye 505
Sibirya 222
Sicilya 57, 61, 63
Siegesallee (Berlin) 397
Sihl Nehri (Zürih) 917, 921
Silivrikapı (İstanbul) 256
Sirkeci (İstanbul) 26, 128, 265
Sivastapol 523, 602
Siyam 505, 506
Skala 526
Skobelev (General) 623, 625
Sobieski, Jan 966
Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi (Cenevre) 803
Soleil (Prens) 626, 630, 631
Solferino Köprüsü (Paris) 760
Solon 284
Somnerard Sokağı (Paris) 632-634, 647
Sonzier (Montrö) 833
Sorbonne (Paris) 676, 699, 705, 706, 707
Sorbonne Kilisesi (Paris) 707
Soufflot Sokağı (Paris) 677
South Kensington (Lozan) 408
Spa 536
Spartivento Burnu 61
Spiez 880
Spitalgasse (Bern) 869
Spree Nehri (Berlin) 390, 391, 395, 398, 399, 427, 430, 434, 441, 447, 448
Square Monge (Paris) 672
Stadhausplatz (Zürih) 918
Stadtpark Bahçesi (Viyana) 998, 1010
Stalsund 118
Stanley 953
Starhemberg (Viyana) 968
Stephanie Köprüsü (Viyana) 969, 972
Stephansplatz (Viyana) 975
Sternengasse Sokağı (Kolonya) 466
St. Geneviève Kilise (Paris) 708
St. Hedwig Kilisesi (Berlin) 392
Stockacher Nehri 931
Stockholm 9, 10, 18, 19, 21, 25, 57, 91, 96-98, 106, 117, 118, 123, 126-128, 130, 140, 141, 147, 148, 151, 166, 170, 178, 189, 199, 201, 209, 211, 212, 219, 228, 235, 236, 239, 242, 246, 247, 253-255, 257-260, 267,

270, 275-281, 288, 300, 302, 303, 305, 307, 308, 317, 319, 322, 335, 336, 338, 341, 353, 356, 357, 423, 435, 436, 476, 479, 493, 502, 554, 585, 587, 687, 689, 809, 816, 1019
Stora Hamnkanal (Gothenburg) 338
Stradella, Alexandre 17
Stralauer İstasyonu (Berlin) 400
Stralauer Mahallesi (Berlin) 399
Strasbourg 522
Strauchgasse Sokağı (Viyana) 982
Strauss 318
Stromboli Cezıresi 64
Stubenring (Viyana) 969, 992
Stubenring Bulvarı (Viyana) 969
Stuffer 909
Stuffer Müzesi (Luzern) 913
Sue, Eugéne 851
Suermondt 404
Suffren (Paris) 499, 505, 508, 549, 651, 652
Sully Köprüsü (Paris) 579
Sund Boğazı 97, 124
Sundvollen 312
Süleyman (Kanuni) 434, 522
Sverdrup, Georg 278

Ş

Şark 22, 59, 60, 78, 101, 157, 185, 187, 194, 208, 212, 226, 262, 271, 279, 306, 324, 325, 338, 340, 350, 360, 372, 402, 412, 429, 430, 433, 445, 464, 492, 515, 520, 560, 597, 626-628, 635, 636, 645, 646, 665, 673, 702, 704, 707, 726, 730, 735, 752, 793, 800, 802, 805, 870, 881, 917, 918, 965, 968, 970, 989, 1010, 1026, 1035
Şarlman 435, 845
Şato Meydanı (Berlin) 430, 431
Şeyh Hamza 137, 138, 140-142, 155, 161, 164, 182-185, 188, 247, 323
Şeyh Ömer Efendi 137, 140, 142, 155, 164, 182, 323
Şili 501
Şimal Denizi 352, 358, 597
Şimal Müzesi (Stockholm) 254, 257
Şinector Sokağı (Konstanz) 929

T

Taamdan İskelesi (Cenevre) 348, 554, 832, 863
Tahran 248, 452
Tak-ı zafer (Paris) 396, 520, 524, 540, 541-545, 557, 583, 789, 870, 978, 1030
Taksim (İstanbul) 274, 275, 413, 511, 593, 750, 751, 802, 972
Tales 284
Talstrasse Caddesi (Zürih) 920
Tarabya (İstanbul) 274
Tataristan 192
Tavel Müzesi (Cenevre) 825
Tebriz 452
Tedmür 295
Tekfur Dağı 63
Telmesan 247
Temmuz Sütunu (Paris) 595
Temple Bulvarı (Paris) 759
Tenon Hastanesi (Paris) 603
Teodor Kasap Efendi 90
Tepebaşı (İstanbul) 275, 751
Tercüman 5, 21, 133, 134, 150, 152, 191, 253, 684, 783, 1001, 1037
Tergesteo (Trieste) 1028
Terkos 81, 564
Territet (Montrö) 833
Tersane-i Amire (İstanbul) 90, 333
Tevfik Paşa 159
Tevrat 281, 284
Theatinerkirche (Münih) 941
Théâtrequai (Luzern) 907
Theresa, Maria 306
Theseus İbadethanesi (Viyana) 979
Theodor (Habeş Necaşisi) 450
Thomas, Ambroise 166
Thonon 831
Thor 198
Thorvaldsen Müzesi (Kopenhag) 358, 369
Thun 11, 866, 877-881, 884, 895
Tiber Nehri (Berlin) 408
Tiergarten 236, 396-398, 427, 441, 449, 607

Tivoli (Berlin) 236, 276, 370, 372, 376
Tivoli Tiyatrosu (Christiania) 276
Tiyatro-i Kralî (Berlin) 424
Tochterschule (Zürih) 919
Tonkin 509
Tophane (İstanbul) 33, 430, 466, 1033
Tordenski Meydanı (Christiania) 268
Torrent 833
Tostrup 275
Tournelles Sokağı (Paris) 695
Tournon Sokağı (Paris) 646
Tourvelle Avenuesu (Paris) 549
Train a Clair 26
Traun 997
Treille (Cenevre) 825
Trento Caddesi (Trieste) 1030
Trianon Kolu (Paris) 743
Trieste Limanı (Trieste) 1025
Trocadero Bahçesi (Paris) 497-499, 509, 537, 615
Trocadero Kapısı (Paris) 499
Trousseau Hastanesi (Paris) 603
Truva 45
Tuchlauben Sokağı (Viyana) 987
Tuileries Bahçesi (Paris) 498, 511, 513, 520, 522-524, 539, 540, 543, 750, 751, 941, 978
Tuileries Sarayı (Paris) 94, 497, 511, 522, 523, 524, 527, 529, 540, 577, 649, 696
Tuileries Sokağı (Paris) 522, 523, 553
Tuna 547, 571, 761, 827, 953, 956, 957, 964, 967, 969-971, 987, 992, 1016
Tuna (İzmir) 48
Tunus 62, 451, 499, 509, 515, 535, 536
Turan 223, 224
Turbigo Sokağı (Paris) 592
Turenne (General) 569
Turjiyus 223
Twin Gaten (Christiania) 271
Tyrifjordon 312

U

Uçan Hollandalı (Wagner) 442
Ulfilas 202
Ungargasse (Viyana) 1016
Unter den Linden (Berlin) 395, 428, 448
Unterseen 881
Uppsala 10, 139, 152, 198, 199, 201, 202, 209, 210, 213, 226, 299, 312, 625
Uruguay 505
Utoquai (Zürih) 919

Ü

Üç Graceler (Thorvaldsen) 367
Üniversite Sokağı (Paris) 679
Üniverstatsstrasse (Viyana) 993
Üsküdar (İstanbul) 33, 62

V

Vahhabi 286
Valentin (Viyana) 1016
Valhubert Meydanı (Paris) 670, 701, 702
Vallgraven (Gothenburg) 338
Valmy Rıhtımı (Paris) 669
Valois Sokağı (Paris) 628
Vambery, Arminius 23
Vanern (Trollhattan) 326, 335, 336
Varietes Tiyatrosu (Paris) 577, 591
Varna 78
Vasa, Gustov 149
Vasco dö Gama 306
Vaud 848, 857
Vaudeville Tiyatrosu (Paris) 577
Vaugirard Sokağı (Paris) 678
Vendôme Meydanı (Paris) 449, 490, 493, 529, 568, 569
Vendôme Sütunu (Paris) 529
Vendredi 315
Venedik 55, 148, 357, 452, 1024, 1035
Venezuella 501
Venüs 190, 726
Verambi (Cenevre) 807
Vernex 833, 844
Versailles (Paris) 728, 734-745, 747, 752-755, 757, 758, 765, 1002
Versaille Şatosu (Paris) 170
Versoix İskelesi (Cenevre) 832
Verviers 96, 476, 478
Vevey 833, 835, 837, 838, 842, 843, 856

Veytaux (Montrö) 833
Vezüv 64
Via Della Casa Sokağı (Trieste) 1030
Via Ghega Sokağı (Trieste) 1030
Via Nuova (Trieste) 1030
Vibe, Johan 315, 316
Victoria Hoteli (Christiania) 267, 272, 287, 309, 321
Viessmann (Yüzbaşı) 438
Villeneuve 833
Villette Bulvarı (Paris) 598, 758
Villette Havuzu (Paris) 598
Villiers Avenuesu (Paris) 788
Vincennes (Paris) 492, 578, 584, 594
Vindobona (Viyana) 965
Vivaryum 418
Vivienne Caddesi (Paris) 640
Vivienne Sokağı (Paris) 627, 639
Viyana 11, 18, 19, 138, 142, 156, 158, 176, 183, 236, 256, 320, 370, 372, 394, 398, 444, 454, 465, 467, 477, 526, 555, 571, 605, 607, 665, 761, 825, 855, 930, 932, 943, 944, 953, 954, 956, 957, 959, 960-973, 975, 976, 981-992, 994, 995, 997-999, 1001-1004, 1006, 1009, 1010, 1011, 1015-1018, 1022, 1024, 1032
Volga 305, 776
Volksgarten (Viyana) 979, 996
Volksgartenstrasse Sokağı (Viyana) 996
Volney 318
Voltaire 318, 577, 578, 592, 593, 669, 693, 710, 723, 760, 820, 852
Von Knoring 208
Vordingborg 380, 381
Vor Frelsers Kirke (Christiania) 271
Vulcano Cezıresi 63

W

Wadiya 450
Wagner 442, 443
Wagram Avenuesu (Paris) 544
Warnemünde 381
Washington Sokağı (Paris) 788
Wasserturm Kulesi (Luzern) 906
Weber (Profesör) 200, 279
Wehrsteg (Münih) 949
Wessenbergstrasse (Konstanz) 929
Wieden 1001
Wienerwald (Viyana) 965, 975
Wilhelm 391-393, 398, 412, 416, 431-435, 438, 442, 446, 464, 754, 928
Wilhelm I 392, 393, 416, 433, 438, 446, 464, 928
Wilhelm II 435
Wilhelm, Friedrich 391, 392, 398, 412, 431-434, 464, 754
Wilhelm, Friedrich IV 412, 432, 434, 464
Winckelmann 1031
Wipplingerstrasse (Viyana) 987
Wollzeile Sokağı (Viyana) 998
Württemberg 922, 930, 931, 935
Wycliffe, John 928

X

Xavier Meydanı (Paris) 650

Y

Yafes Bin Nuh 191
Yahudi 116, 221, 447, 535, 536, 653, 982, 988
Yanpolski, Boris 260, 296, 319, 337, 349, 350, 362, 372, 454, 482, 554, 589, 605, 623, 629, 760, 764, 772, 773, 781, 820, 1019
Yedikule (İstanbul) 34, 273, 846
Yehud 24, 262
Yemen 255
Yemiş İskelesi (Luzern) 907, 1026
Yeni Çarşı (Kolonya) 466
Yeni Kilise (Berlin) 429, 430
Yeni Köprü (Paris) 577
Yeni Tiyatro (Paris) 527
Yukarı Göl (Paris) 609, 610
Yukarı Lac (Paris) 582
Yunanistan 54, 63, 1034, 1035
Yunan Kalesi 1036
Yuşa Dağı (İstanbul) 897

Z

Zafer-i İskender-i Kebir (Thorvaldsen) 367

Zend-Avesta 283
Zentralhof (Zürih) 918
Zeughaus (Berlin) 446, 873
Zihni Efendi 24, 137, 242
Zimmerstrasse Sokağı (Berlin) 448, 451, 453
Zoega 366
Zug 915, 917
Zug Gölü (Zug) 915
Zülkarneyn 285
Zürih 889, 909, 914, 915, 917-920, 922, 925
Zürih Sokağı (Luzern) 909
Zytgloggeturm (Bern) 869

Avrupa'da Bir Cevelan, Batı'yı Doğulu bir aydının gözünden tanıma ve anlama fırsatını verecek bir eser olarak, yeni harflerle ilk kez okuyucuyla buluşuyor.

Ahmet Mithat Efendi, II. Abdülhamit tarafından, 1889 yılında Stockholm'de gerçekleşen Oryantalistler Kongresi'nde resmi olarak görevlendirilir. İstanbul'dan Stockholm'e uzanan oldukça uzun ve renkli bir seyahate çıkar. Kongre bittikten sonra Avrupa'da görmek ve tetkik etmek istediği şehirleri tek tek dolaşır; elde ettiği bilgileri ve izlenimlerini bu eserde okuyucuyla ayrıntılı olarak paylaşır.

Avrupa seyahatnameleri içerisinde özel bir konuma sahip olan bu eserde mekânlar, olaylar ve kişiler sadece bir Batı hayranlığıyla değil, Doğu'nun değerleri ve bakış açısıyla karşılaştırmalı olarak ele alınır.

DERGÂH